

COMMENTARIUM
LITERALE
IN BIBLIAM.

GENESIS ET EXODUS.

COMMENTARIUM
LITERALE
IN OMNES AC SINGULOS
TUM VETERIS CUM NOVI
TESTAMENTI
LIBROS

AUTHORE R. P. D.

AUGUSTINO CALMET
Ordinis S. Benedicti, Congregationis SS. Vitoni & Hidulphi.

E Gallico in Latinum sermonem translatum.

TOMI PRIMI PARS PRIMA.

VENETIIS, MDCCXXX.
Apud Sebastianum Coleti.
SUPERIORUM PERMISSU AC PRIVILEGIO.

PRÆFATIO GENERALIS IN LIBROS VETERIS TESTAMENTI.

CUm primùm appulimus animum, ut recens commentarium in utrumque; tum Vetus, cum Novum Testamentum elaboraremus, ea nobis animo sententia insedit, ut quidquid optimum hac in re desiderari posset, expromeremus; atque istud eo ordine, ac methodo, quæ facilior videretur, traderemus; eoque uteremur dicendi genere, quod ubique gentium intelligeretur. Neque vero me latet immensam prope eorum esse copiam, qui plurima, eaque egregia ediderunt Opera in Scripturam; immo cum illa attentis oculis versaremus, id consilii cepimus, ut hoc recenti opere de illis mereremur optimè, qui Sacrorum librorum studia excolentes ex ipso fonte haurire nequeunt, quidquid alio fuerit sermone exaratum, & locis Hebraicis, Arabicis, Græcisque refertum. Nobis igitur visum est, ex optimis quibusque scriptoribus, qui in Sacras literas insudarint, ea decerpere, quæ in rem magis arbitraremur, ut pro virili literam, atque Scripturæ textum, quoad propius licuerit, assequamnr.

Ut autem id e voto contingeret, non magnopere laboravimus, ut affabre omnia, atque ita ut lucernam ac corrosos ungues saperent, transitionibus connecterentur; sed eo omnem curam contulimus, ut si opus hoc impolitius fortasse videretur, & jejunius, brevitate tamen commendaretur, & succo; neque robur, & nervi deessent. In id intendimus operam, ut media inter prolixiorem, brevioremque dicendi rationem insisteremus via; & faciliora leviter attingentes, ea, quæ obscuriora majorem lucem postularent, prolixiùs enuclearemus. Addidimus quoque dissertationes nonnullas iis de rebus, quas nosse referret magis, vel quæ iis essent obsitæ difficultatibus, quæ in operis decursu explanari nequaquam possent, quin opus in immensum excresceret. Has etiam in unum congessimus, atque seorsim a commentariis cudendas curavimus.

Neminem vero arbitror fore, qui miretur, quod in opere tanto conficiendo multa aliundè simus mutuati. Fieri enim nequit, ut novum omnino cudatur opus in Bibliam, cum innumeri prope in ea explananda elaborarint. Id autem ne Religioni quidem expediret: intercedat, opus est, consensus aliquis, & similitudo inter eos, qui divinos libros explanandos suscipiunt; & licet veritatem eamdem non uno aspectu possimus intueri, prodest tamen, quantum in nobis est, hominum mentes in unam eamdemque sententiam adducere. Res enim periculosæ plena esset aleæ, in iis locis, quos Spiritus Sanctus variis interpretationibus obnoxios esse voluit, novos semper in dies sensus investigare, nulli hominum antea excogitatos: hoc enim levitatis, atque inconstantiæ speciem quamdam præseferret, a qua toto cælo Veritas, quæ in Scripturis loquitur, prorsus abhorret.

Si in Sacrorum librorum studiis ethicæ dumtaxat quæstiones, ac de fide nobis occurrerent, nihil esset profectò, cur nova subinde ederentur opera, quibus eæ statuerentur; vel saltem in Biblicis explanationibus varietas esse deberet nulla: cum firma sit nostra fides, atque Ethicæ præcepta nequeant immutari. Apud Patres in Conciliorum statutis, atque in Ecclesiæ Traditione ea invenirentur, quæ de re quavis dicenda essent, atque credenda; sed extant plurima, quod ad Scripturæ literam attinet, difficultatibus admodum præpedita, quibus expediendis eruditi viri operam, atque laborem impendunt, semperque impenderunt; quæque ex iis sunt, quæ Deus *hominum tradidit disputationi*. Eccles. 3. 12. Hic porro est, ubi vel doctissimi viri imbecillitatem suam, atque inscitiam agnoscere coguntur, cum in rebus illis hæreant, quæ specie quidem simplices, & faciles videntur, re autem vera implexiores sunt, atque humanis mentibus sublimiores, si in eis Mysteria, quæ literæ teguntur cortice, magnæque veritates, quas continent, perpendantur.

Non igitur huc ea solùm nos allaturos pollicemur, quæ nova sint ac mirabilia: alios secuti sumus, cum nequaquam excidisse visi sunt, eosque reliquimus, cum in errorem impegisse intelleximus. Ex illis ut selectiora hauriremus, adnisi sumus: neque illorum vestigia pressius, ac humiliùs legentes eos nobis cancellos posuimus, ut nonnisi, quæ ab ipsis dicta fuissent, adferremus; immo recentes plerasque explicationes inveneris, & conjecturas a nobis additas; atque perpauci erunt loci difficiles, quos non in majorem vocaremus lucem, & in iis novum aliquid detegere conati non simus. Cæterùm ne omnia, quæ nobis cum aliis conveniunt, ex ipsis exscripta arbitreris: sæpe enim aliorum sententiis nostram congruere invenies, quin illos vel adiremus, vel consuleremus; cum singuli locum eumdem explicare adnitamur, id nisi usuveniret, mirum prorsus, ac prodigio simile videretur. Ita sentit Augustinus *l. 2. c. 6. de Doctr.*

de Doctr. Christ.. Ad edomandam labore superbiam, & intellectum a fastidio revocandum, cui facili investigata plerumque vilescunt. Et idem epist. 82. n. 34. *Qui scripturas edisserendo pertractant, necesse est, etiamsi rectæ, atque unius fidei fuerint, varias parere in multorum locorum obscuritate sententias: quamvis ipsa varietas nequaquam ab ejusdem fidei veritate discordet.*

Neque hic probra inveneris, neque invectivas, & perquam raro directas claudicantium sententiarum confutationes: etenim in id incubuimus, ut disputationes, nimiam prolixitatem, atque inanes quæstiones tolleremus; & ex variis opinionibus eas dumtaxat afferre studuimus, quæ majoris momenti existimavimus. Qua in re nemini prorsus studiosè nimis hæremus; sed veritatem modò inquirimus, & in auctoribus acre judicium, seligendi vim, veri perspicientiam, solertiamque laudamus. Si quando nonnullas Interpretum risu excipiendas sententias afferimus, puta Rabbinorum, id eo consilio factum scias, non ut eam probemus, sed ut alibi a nobis merito præteriri innotescat. Præterea illorum sententiis, quas haud refellimus, nos subscribere, cave, credas: quippe aliæ sunt, quas serio refellere operæ pretium minime videatur; aliæ vero indifferentes, quas emunctæ naris lectori dijudicandas relinquimus, atque eruditorum trutina discutiendas. Aliquando etiam variis scriptorum sententiis allatis, lis adhuc relinquitur sub judice, quoniam nullum est tantum momentum, quod animum in alterutram partem sine hæsitatione valeat inclinare.

Fatemur quidem plurimum nos debere optimis Interpretibus; & si quando eorum nomina, e quibus profecimus, minime memorantur, non inde animi vitio illud nobis vertendum existimes, aut invidiæ; sæpe quem auctorem appellaremus, cum idem omnes prope afferant, nos fugeret, atque immensi propemodum laboris esset, inquirere, qui sententiæ princeps extiterit; & eorum, qui in eamdem abiere sententiam, genealogiam, ut ita dicam, deducere. Præterea ab re profecto esset auctores proferre, cum vulgata quædam, ac veluti e trivio afferuntur, & quæ cuique, locos eosdem animo revolventi, per se ipsa occurrant; quæ sane puerilis esset diligentia. Sed cum res postulaverit, atque adinventum aliquod laude dignum extiterit, illius auctorem meritis laudibus inornatum nequaquam abire patiemur.

At opus hoc non unius tantum hominis laborem existimes: illi enim, qui huic operi adornando dux fuit, in duobus tribusve prioribus libris, item in Psalmis, ac Divi Matthæi Evangelio explanando aliquot e confratribus suis opem tulere, qui unà cum ipso notæ melioris interpretes in singulos scripturæ libros perlegerunt, atque juxta initum consilium, quidquid undique seligendum esset, excerpserunt. Excerpta verò in communi Monachorum cætu recitata sunt, ubi singulis, quid sentirent, in medium afferre licuit, quæ in unum veluti corpus congesta sunt. Auctor porro quidquid optimum censuit, ut operi lumen, & dignitas accederet, elegit, Divi Hieronymi exemplum imitatus, qui de se hæc Augustino scribit *Epl. 75. inter Augustinian. Ego in parvulo tuguriunculo cum Monachis, idest, compeccatoribus meis, de magnis statuere non audeo, nisi hoc ingenuè profiteri, me majorum scripta legere, & in commentariis secundum consuetudinem varias ponere explanationes, ut ex multis sequatur unusquisque quod vult.* Ad hæc autem animadversiones aliquot auctor addidit, quas ex iis scriptoribus eruit, qui seorsim in aliquem libri cujusdam locum adlaborarunt; plerosque legit tum Græcos, cùm Latinos scriptores, atque plures ex iis, qui nuper itinerum suorum rationes typis edidere; ut veterum Orientis populorum mores dignosceret, atque in ipsorum legibus, sacrorum ritibus, ac locutionibus inveniret aliquid, quod Scripturæ majorem lucem afferret. Magna Hebraicorum librorum vetustas, sacrorum scriptorum sententiæ, dicendi formulæ, orationis stylus a nobis tam remotus, maximam in illis probè explicandis pariunt difficultatem. Plures quoque eruditos viros adire non puduit, si quando obstitisset aliqua difficultas; illosque de nobis optimè fuisse meritos fateri non piget.

Sensum autem, qui propiùs literam spectaret, amplexi sumus; hic enim cæterorum sensuum, aliarumque explicationum origo veluti est, ac fundamentum. Neque enim difficultatibus rem adeò præpeditam reor Ethicas, & quæ ad spiritum referantur, explicationes in medium afferre, atque Scripturæ sensus, allegoriis, ac figuris involutos perquirere. Plena sunt Patrum monumenta, pleni majori ex parte interpretum libri: atque hujus generis explicationes passim, prout libitum fuerit, effinguntur. Sed in eo difficultas inest, ut vera Textus inveniatur sententia, atque implexior literæ significatio evolvatur; & non immerito dixeris id esse, quod in hujusmodi studiis firmius, & solidius habeatur, ac præ reliquis ad homines edocendos conducat. Cum autem quis literalem Scripturarum sensum probè noverit, is profecto nullo negotio optimas quoque mysticas explicationes invenerit.

Verum quamquam ad literæ studium præcipuè intendimus operam, non ideo tamen uni Grammaticæ hæsisse credas sententiæ, neque hic aliud afferri, quam siccum quemdam, & enervem commentarium, qui in eo solùm versetur, ut Hebraicæ vocis ethymon inquirat, vel criticam animadversionem contineat alicujus versionis, aut locutionis alicujus Hebraicæ, vel Græcæ. Plurimi enim sunt Scripturarum loci, ubi figuratus sensus, & literalis adeo immixti sunt, ut alterutrum sine altero nequaquam explicare valeas: alibi vero ipse idem literalis sensus spiritualis est, & figuratus; alibi ad spiritualem sensum confugere opus, est

quam-

quamquam literalis sensus queat assignari : alibi denique, postquam historicus, & literalis sensus fuerit explanatus, ostendere necesse est, quomodo hæc historica facta ad Jesum Christum, & Christianæ Ecclesiæ stabilitatem referantur. Hac nos via institimus, cum de Patriarchis veteris testamenti, ac de propheticis libris locuti sumus. Ad calcem vitæ singulorum Patriarcharum brevem addidimus earum rerum, quas gessere, epilogum, & ostendimus qua ratione Jesu Christi actiones adumbrarent. Operam quoque impendimus, ut in veteri novum Testamentum contineri palam faceremus, seu authographum in apographo, atque Jesum Christum in Sanctis quibuslibet antiqui fœderis repræsentari : quæ tamen solummodo perstringimus, utpote Christianos allocuti, quibus, cum isthæc minime diffiteantur, res indicare sufficit, etiam nulla ratione allata.

Hac autem methodo universo in opere insistemus. Singulis Scripturæ libris præfationem præponemus, quæ Auctoris, si cognitus fuerit, vitam complectatur; si vero ignotus, cuinam is tribui possit, inquiretur. Sequetur inde operis consilium, & compendium; animadversiones super tempore, quo liber scriptus est, stylo, methodo, ordine; ac postremum Tabula Chronologica eorum, quæ in ipso libro enarrantur.

Singula libri capita, quæ integra uno tenore exhibemus, eorum Commentarium subsequetur, ubi varii sensus, quibus Hebraicus textus potest explicari præter illum, quem præsefert vulgata, afferentur. Sin autem Latina versio ambiguum sensum, atque suspensum attulerit, neque conducere existimaverim in hanc, vel illam præsertim detorquere sententiam, ille suæ ambiguitatis involutus latebris relinquetur; nimis enim magni momenti est in textus alicujus explanatione sensum determinare, quem fortè data opera ambiguum auctor fecerit: quippe illius sententiam explicare hoc profecto non esset, sed illius menti, & consilio adversari. Qua in re optimè ajebat Hieronymus in *Ezechielis c.* 20. *Melius est in divinis libris transferre, quod dictum est, licet ne intelligas, quare dictum sit, quam auferre quod nescias.*

Porro si variæ lectiones, & multiplex Hebraici textus interpretandi ratio occurrerint, ex antiquis deductæ versionibus, atque ex priscis, ac recentibus interpretibus erutæ, in his commentariis reperientur. Præcipuarum tamen lectionum habita est ratio, neque leviores prosecuti sumus; easque præterivimus, quas minus probas, vel mendosas, vel inutiles, ad lucem scripturis addendam sumus arbitrati. Has autem variantes lectiones in notas in ima pagina existentes, ne nimis impediretur commentarium, frequenter conjecimus.

Cum autem ipse mihi suaserim, satis esse generalem Chronologiam superficie tenus novisse; ideo penitiora illius scientiæ adyta scrutari ab re fore existimavi; sed operæ pretium me duxi facturum, si præcipuas tantum rationes super Chronologicis difficultatibus delibarem, cæteroquin eruditiores Chronologos indigitarem. Nos Usserium, cujus Chronologicum opus in pretio est, sequimur, a quo tamen recessimus, cum ad id rationibus adduceremur. Inferiùs paullò de Chaldæorum, Ægyptiorum, Hebræorum, necnon Græcorum, & Romanorum Chronologia edimus dissertationem, quæ ceteris consecuturis libris poterit inservire.

Geographiæ quidem sedulam navamus operam: usu quippe intellectum est hanc flocci factam a nostris Commentatoribus. Hac de re meritus est perquàm bene Samuel Bochartus, qui in egregiis illis operibus Phaleg, & Chanaan viam stravit ad veteris Geographiæ cognitionem. Felici nimium eventu plura detexit, & rem hanc maximè exornavit: quamquam cum & ipse aliquando lapsus videatur, diversam ab eo sententiam amplecti coacti sumus. Hoc in volumine recentem tabulam invenies opera *Molarti Sansonis* adornatam, ut quid sentiamus de regionibus, quas trium Noe filiorum posteri incoluerunt, quos Genesis memorat capite decimo, ac præsertim de Terrestris Paradisi loco, innotescat. Super hoc autem postremo articulo nihil novi adducimus: sed, ut plurium excellentiorum virorum sententiam confirmaremus, P. Furnerii videlicet, P. Lubini, Sansonis, Craverii, Reinerii, aliorumque, qui Terrestrem Paradisum inter Euphratis, Tigris, Phasidis, & Araxis origines statuunt, adnisi sumus. In libro quoque Josue Terræ Sanctæ Chorographiam exhibebimus; quam satis futuram reor, ut mansiones, atque itinera Abraham, & illius filiorum in Terram Chanaan ostendamus.

Protulimus aliquando auctores Protestantes; sed tunc solummodò, cum de rebus criticis, & politiori literatura, perraò tamen cum de Theologia sermo haberetur, nisi ubi cum Ecclesia Romana consentiunt, vel ubi operæ pretium illos refellere existimavimus. Qua in re priscorum Ecclesiæ Patrum (1.) exempla secuti sumus, nec non melioris nominis Catholicorum Interpretum auctoritatem. Sin autem quandoque explicationes, & versiones repereris, quæ Vulgatæ adversari videantur, non inde improbè illud detorqueas, veluti ab officio, atque honore, qui huic versioni debetur, velimus recedere, quam Tridentina Synodus sess. 4. ratam esse voluit, & sanctam: neque enim Concilii hujus menti nos obsistere arbitramur, Vulgatam cum aliis textibus conferentes; a qua non ideo tamen discedimus, neque parem auctoritatem aliis allatis versionibus vindicamus. Sanctus Hieronymus, quantumlibet doctus, una tantum versione assequi minimè potuit eas omnes rationes, quibus varie idem scriptu-

(1) Origen. homil. 7. in Levit. & S. August. de Doctr. l. 3. n. 42.

Scripturæ textus transferri potest, neque omnes sensus complecti, qui tradi possent: hoc autem in commentariis suis exequi studuit, quod ipsum Interpretes tanti viri exemplum secuti deberent efficere; quandoquidem, ut ait Augustinus *in Psal.* 18. *enar.* 2. *art.* 4.; *Nonnulla verba scripturarum obscuritate sua hoc profuerunt, quod multas intelligentias pepererunt.* Apparet quippe Hebraicum textum, quem ille vertebat, pluribus in locis ab eo differre, qui hodie præ manibus nostris versatur: neque ideo dixeris, his in locis illius versioni propriè adversari versionem nostram; hæc siquidem ex alio textu deducitur.

Ut autem commentarii textus exhiberetur expeditior, ad paginæ calcem Hebraica, & Græca verba plerumque collocanda censuimus, quod idem de auctorum locis, qui proferuntur, dicendum est. Lectores verò forte animadvertent in ejusdem Auctoris citationibus nos semper eamdem ejus operum editionem minime sequi; at inde factum scias, quod non semper in eodem loco, & eodem temporis decursu hoc opus elaboraverimus, ideoque eosdem textus semper præ manibus habere non licuerit. Patet autem sæpius auctorum eorumdem editiones propter capitum divisionem differre.

Porrò eam dicendi rationem his in Commentariis secuti sumus, quæ perspicuitatem cum brevitate conjungeret; hunc enim stylum opera hujus generis maxime decere sumus arbitrati; quæ S. Hieronymi in quæst. Hebraic; p. 568, est sententia: *Pedestris, & quotidianæ similis, & nullam lucubrationem redolens oratio necessaria est, quæ vim explicet, sensus edisserat, obscura manifestet, non quæ verborum compositione frondescat. Sint alii diserti ...... mihi sufficit sic loqui, ut intelligas, ut de scripturis disputans scripturarum imiter simplicitatem.* Etenim ideò prosunt Commentarii, quod textum clariùs explicent, & legentibus laborem imminuant. Qui brevitati studet, periculum est, ne obscurior evadat; qui vero prolixitati, ne legentium memoriam fatiget. Majestas, & seria Sacrorum Librorum dignitas sermonis flosculos respuit, neque verborum adfectatam lautitiam requirit.

Hac verò præsertim de causa huic operi manum admovimus, ut pro virili Sacrarum Scripturarum studium accenderemus, tum in Ecclesiasticis viris, cum in cæteris, qui Catholicam Religionem profitentur; neque illud pallio tenus, ut ajunt, sed ut quisque juxta captum suum totis viribus in illud incumberet, eas explanando difficultates, quæ plerosque ab hoc studio deterrent. In his enim commentariis pressius collecta invenient, quæ nonnisi magno laboris impendio in maxima voluminum mole inveniri possent, quæ vel nemo sibi valeat comparare, nemo legere velit.

In assidua sacrorum librorum lectione, atque contemplatione versati sunt sancti Prophetæ & sanctissimi quique veteris Testamenti viri. Moyses ipse *Deut.* 6. 7, 8. *&c.* jubet, Dei præcepta semper ante oculos versari oportere, & memoriæ mandari, in manibus, & fronte inscripta gestari, domorum foribus appingi, ut quisque in eis meditetur sedens *in domo sua, ambulans in itinere, dormiens, atque consurgens.* In his Domini mandatis regius Psaltes exercebatur (1); summaque afficiebatur oblectatione legem Dei sui animo volvens, atque Dei verbum lucerna erat illi, robur, voluptas, & consolatio. In istud Prophetæ quoque incumbebant (2), ut divinam legem perdiscerent, atque tempus Dominici adventus (3), quem illis Deus spoponderat, inquirerent. Hæc nimirum Sapientium erat Sapientia, hæc scientia eruditorum, Domini legem scrutari, atque illius dicto audientes esse.

Veteres Ecclesiæ Patres, ac primores sanctissimæ Religionis nostræ Theologi vel tantummodo, vel præcipuè saltem divinis scripturis operam navabant; eoque animum intendebant, ut illas clariùs intelligerent, & veros sensus invenirent. Quidquid ipsi ediderunt, Scripturæ locorum quædam textura est, eorum argumenta Scripturis innituntur, eorum in Conciliis decisiones, tum publica, cum privata documenta Scripturis insistunt, quas explicarunt; prout ab Apostolis, atque Apostolicis viris acceperant. Sive enim fidei suæ illis ratio esset reddenda, sive increduli coarguendi, vel infideles impugnandi, vel hæretici confutandi, vel Fideles edocendi, atque ipsis Fidei nostræ arcana detegenda, ex libris sanctis eruere consueverunt argumenta, & rationes, quæ penitiora cordis pervaderent, mentibus lucem afferrent, & pervicacium incredulitatem, atque inflexibilium duritiem evincerent. Ex Scripturarum lectione voluptate summa illorum spiritus afficiebantur, indeque veluti ex perenni fonte vivas hauriebant aquas in cœlum usque salientes.

Ideò cultu maximo, amore, atque admiratione Sacram Bibliam prosequebantur, quam nonnisi sanctæ humilitatis timore perciti intuebantur. Quò magis sacra Mysteria scrutabantur, eo magis, quod scrutarentur, reperiebant: atque in hoc pergrato, assiduo, atque altissimo studio aliquid novi occurrebat semper, ut in illud ardentiùs incumberent; abditos Thesauros quærentibus plane similes, qui si quid invenerint, non cessant, sed avidiùs, majoribusque effodiunt viribus, spe novarum rerum illecti. Hujus generis erant Religionis nostræ Apologistæ, atque veteres Ecclesiæ Doctores, viri spiritu pollentes, & verbo, atque Scripturarum studiis apprimè exculti, quarum scientiam adepti, eadem veluti gladio ancipiti utebantur, ut quid-

(1) Psalm. 118. (2) 1. Petri 1. 10. 11. (3) Daniel, 9. 2. 3. 4.

ut quidquid veritati obsisteret, diruerent, & scelera, ac infidelitatem everterent.

Patres, qui tranquillis ecclesiæ vixere temporibus, & ubi Christiana Religio præ cæteris longe eminebat, haud minori sacrorum librorum studio abrepti sunt; sibi quippe persuaserant omnes Christi Fideles, & potiori jure Pastores, & Præsules paratos semper esse debere ad reddendam fidei suæ rationem, ad eos qui fidei adversantur (1) redarguendos, ad propugnandam religionem, ac ejus veritatem, & sanctitatem demonstrandam. Summo dicendi ardore elaborarunt, ut sese Divinæ Scripturæ sententiis imbuerent; ipsi & viva voce, & scriptis illam explicarunt, Commentarios elucubrarunt, regulas quasdam, ut optime intelligeretur, ediderunt; atque, ut omnia verbo complectar, nihil intentatum reliquere, quo minus Fideles ea reverentia; & amore, quibus ipsi afficiebantur, erga sacras litteras afflarentur.

Ipsorum verò methodus alia erat, atque alia pro temporum, & personarum varietate; & se se ad eorum captum conformabant, quos erant allocuturi. Sive etenim Ethnicos evincere oporteret super factorum, & miraculorum veritate, quæ libri sancti testantur; sive Judæis ostendere in Christo Jesu adimpleta ea omnia, quæ Prophetæ cecinerunt; sive Hæreticos coarguere de Fidei doctrina, quam conabantur evertere, e Bibliis ea eruebant argumenta, quibus illorum obduratio, pervicacia, ac fides improba obsistere nequaquam possent.

Quamquam autem literali, & grammaticali sensui minus adhæserunt, quam Critici recentiores; fatendum est tamen; priscis illis temporibus doctissimos interpretes, ac eximios criticos extitisse. Ex iis, quæ supersunt, Origenis, Eusebii Cæsaræensis, & Theodori tum Heracleensis, cum Mopsuestiensis, palam innotescit, illos non primoribus tantùm labiis scripturas attigisse. Commentarii D. Chrysostomi, D. Hieronymi, atque Theodoreti pluribus referti sunt criticis, & literalibus animadversionibus; atque illud asserere meritò possumus, recentiores in iis, quæ ad novum Testamentum pertinent, nihil, quod antea veteres non excogitarint, in medium attulisse.

Ad vetus autem Testamentum quod attinet, fatendum est, ipsis eas præsto fuisse suppetias, quibus nos hodie caremus, Origenis Hexapla, quæ præ illorum manibus versabantur, thesaurus quidam erant, qui plurimorum voluminum vices gereret. Ibi varias textus ejusdem versiones conferebant; atque inde sententias suas hauriebant ex Hebraicorum librorum sensu, quorum linguam plerique ignorabant. Quod autem maximè mirum in ipsorum libris videtur, illud est, quod illorum Criticæ animadversiones sapientes erant, modestæ, & cautæ; & quod religioni sibi ducerent ab eorum, qui priores scripserant, vestigiis discedere, neque id in literali sensu dumtaxat, verum etiam in Ethicis sensibus, & allegoricis. Hoc verò passim perpendimus legentes, atque inter se conferentes plurimos tum Græcos, cum Latinos Patres in eumdem Scripturæ librum.

Ante eas disputationes, quibus Origenis libri occasionem præbuere, auctor hic unus propemodum erat, quem in id genus studiis cæteri sequerentur. Deinceps Græci D. Chrysostomo adhæserunt, quem pene exscripsere, vel in compendium redegere. Latini ante Divos Augustinum, & Gregorium Magnum plerumque Græcos secuti sunt, uti videre est D. Hieronymum Origeni, & Eusebio Cæsaræensi comparando; Sanctum Ambrosium Origeni, ac S. Basilio; quod idem de cæteris notari potest. Sed post Sanctos Augustinum, & Gregorium Magnum, cum studia defervere cœpissent, se voti compotes factos arbitrati sunt, si catenas veluti quasdam, ex eorum, qui præcessissent, scriptis contexerent. Hac ferme institere via Beda, Alcuinus, Rabanus Maurus, Haymoinus, Albertus, Rupertus &c.

Duodecimo sæculo elapso Scripturæ studia eamdem, ac cæteræ scientiæ sortem nacta sunt: de illis scholasticorum ritu agere cœptum est, varias agitando quæstiones, plurimosque communes locos adferendo. Quidquid D. Thomas in novum Testamentum edidit, illud profectò Patrum catena est. Lyranus, qui Judæus origine ad Catholicam fidem sese receperat, & Sancti Francisci familiæ nomen dederat, Scripturæ studium negligentia obrutum iterum excitavit. Glossa Ordinaria, Dionysius Carthusianus, Ugo de S. Caro, aliique nonnulli breviores in Bibliam notas edidere; sed quemadmodum primitivas ignorabant linguas, vulgatam tantummodò explicarunt, Latinorum Patrum vestigiis insistentes, quorum opera præ illorum manibus versabantur. Aliud iniit consilium Tostatus, super textus varias proposuit quæstiones, easque prolixiùs Scholasticorum more tractavit. Tena super Epistolam ad Hebræos, Mendoza in Libros Regum, & Pererius in iis, quæ super Bibliam scripsit, eamdem fere methodum amplexi sunt.

Sanctius, Serarius, Bonfrerius, Cornelius a Lapide perpetuos scripsere commentarios sensus omnes immiscendo, Literalem, Moralem, & Allegoricum; & subinde quæstiones addendo, quare in immensum prope eorum opera excreverunt: hinc hominibus nimiæ prolixitatis tædio affectis, legi propemodum desiere. Ut huic incommodo obviam irent, compendiaria via quidam usi sunt, & breviores notas invenere, veluti Emmanuel Sa, Tirinus, Menochius, Mariana &c. sed illorum brevitas in eo defecit, quod explicationum præterit probationes,

(1) 1. Tit. 1. 9.

tiones, atque Lectores inopes consilii destituit, & quid de proposita re credant, incertos relinquit.

Post novissima Hæreticorum inventa, linguarum studia maximè viguerunt, & homines passim ad Biblicos Textus, Historiam, artem Criticam, politiores litteras, ac Judæos auctores, Patresque evolvendos animum appulere. Recentes prodiere ex Græco, atque Hebraico textu versiones, atque ut in dies novæ adhuc explanationes fierent, adlaboratum est. Denique centum, & quinquaginta annorum intervallo in Sacram Scripturam plures commentarii editi sunt, quam antea totis quingentis annis. Quod autem vitio plerisque Protestantium Interpretum verti potest, quamvis majori ex parte sint eruditi viri, hoc esse reor; scilicet quod illorum opera nimis jejuna sunt, atque Grammaticis referta animadversionibus, cum nimium Rabbinis adhæreant, atque flocci facere Patrum monumenta videantur. Eos prætereo sensus ab ipsis effictos, qui palam Ecclesiæ fidei adversantur. In iis præterea desideratur sæpius quæ optanda esset, sinceritas; cum Ecclesiæ Catholicæ eos passim tribuant sensus, quos numquam ipsa comprobarit.

Neque isthic longiora quæras prolegomena super Textus, Linguas, inspirationem, ac varios Scripturæ sensus. Plurima quippe adsunt id genus opera, neque futurum confidimus, ut illud nobis feliciter magis, & ex voto possit contingere, quam illis evenerit. Aliquid tamen inter Commentarios de Primæva lingua, ac linguarum Babylonica perturbatione reperies: atque item dissertationem de materia, & forma librorum, quos Hebræi veteres ediderunt, necnon de characteribus, quibus Moyses usus fuit, quæ solet esse Prolegomenorum materia. De inspiratione vero, ac variis Prophetiarum sensibus nobis sermo erit in Præfatione generali super Prophetas.

Porrò si specie tantum ducti rem judicare vellemus, videretur sane, nihil reliquum esse quod dici posset in Bibliam; omnia esse detecta, atque explorata; vel si qua sunt, quæ luce indigerent, ea nequaquam penetrari posse; quare ab re prorsus esse operam impendere, ut recentes adhuc Sacrorum librorum Commentarii in lucem prodeant, cum experientia pateat, postquam hac de re scribi cœptum est, omnia in id ipsum ferme spectare, & eum, qui absolutissimum Commentarium legerit, omnes legisse videri. Sed ne ille quidem, qui hæc studia vix a limine salutaverit, ista objiciet. Litera Scripturæ magnis difficultatibus adhuc irretitur, quas hactenus nemo satis intellexit. Librorum copia, qui hac de re extant, effœtum, ut ita dicam, hoc esse studium minimè evincunt: præterea si nova tantum essent pertractanda, jamdiu scriptores conticuissent. Quotidie Historiæ ac Philosophiæ opus impenditur, ac felici prorsus eventu. Si quis Scripturæ materiem altius effodere contenderet ex difficultates occurrerent, quibus nemo animum advertit; atque eas solutiones inveniret, quas nemo hactenus excogitavit. Neque existimes, ea nequaquam detegi posse, quæ principes Interpretes minime detexerunt; neque eo pervadi, quo alii non pervaserunt. Præjudicium hoc ex auctoritate, & frequentia scriptorum ortum prorsus abjiciendum. Scriptorum turba commodioribus insistit viis; sed commodiores viæ sunt aliena exscribere, & quidquid dictum fuit, ratum habere. Sed si unum dumtaxat sacrarum paginarum caput omni sedulitate discutiendum susceperis, intelliges profecto quanta sit adhuc necessitas in hujus studii tractatione versandi, & quam difficile sit, id pro rei gravitate præstare.

Hebraicæ linguæ inscitia præ cæteris prohibet, quò minus perfectam scripturarum intelligentiam assequamur. Neque de hac lingua idem esto judicium, ac de cæteris, quas loqui homines desueverunt: exempli gratia, Græca, & Latina. In his magna superest librorum copia, quibus si enixiùs operam navare velis, noveris verborum vim, & propriam cujuscumque vocis significationem inveneris. Sed hoc in Hebraica non suppetit; neque Hebraici integrum quidquam, præterquàm in Hebraicis Bibliis, superest. Hinc plures loci, vel auctores, ubi eadem vox reperiatur, nequeunt invicem conferri; nullus nobis adest scholiastes vetustus satis, nulla glossa, commentarium, vel dictionarium, quæ propriam vocum significationem aperiant, nullum, quæ propterea ejus ævi esset deberent, quo adhuc vulgo Hebraice loquebatur. Adest enim quandoque vox, quam bis in Biblia minime repereris: aliæ verò sæpius occurrunt, quæ non ideo magis intelliguntur, tum quod illorum origo ignota sit, atque obsoleta: tum quod ab originis significatione longius abscedant; tum denique quod originis significatio latè nimis vagatur, nec suppetat aliquid, quod sensum propiùs determinet ad res illas, de quibus agitur. Judæorum lingua admodum sterilis est: paucæ illi voces, atque radices. Verborum duo tantùm sunt tempora, præsens scilicet, & futurum, quæ duo sæpius indiscriminatim usurpantur, ac vicem gerere debent aliorum temporum, quæ in ceteris linguis habentur; adsunt præterea duo participia, & infinitivum, & imperativum, nec pluribus totum Hebraicum Verbum conflatur, cui pariter desunt diversi modi, qui in reliquis linguis inveniuntur. Hinc autem facile innotescit, quantæ sit difficultatis tempora statuere; & sæpius orationis tantum decursus aperit, in quo sensu potius sint accipienda. Aliquando illi qui Hebraicum Textum transtulerunt, horum verborum tempora constituere, cum ex orationis progressu palam fieri, quemadmodum essent constituenda, censuerunt: sed plerumque

præterito,

præterito, vel futuro adſcripſere, quod in iiſdem temporibus Hebraicè invenerant, nullo habito diſcrimine, an orationis ſeries id poſtularet. Hoc autem ſatis eſſe reor admonendis illis, qui aliquando nos ad perfectum, vel pluſquam perfectum tempus referre cognoverint, quod tempori futuro adſcribitur in Textu; vel nos ad futurum tempus remittere, quod ibi perfecto tribuitur.

Genuina Hebræorum lingua ne apud ipſos quidem Hebræos viget, mille, & octingentis annis ab ejus interitu jam elapſis. Opus vetuſtiſſimum, ex quo lux aliqua ad Hebraicum Scripturæ Textum intelligendum poteſt hauriri, eſt verſio Septuaginta. Neminem autem latet, quantis obnoxia ſit difficultatibus Hiſtoria, quam de hac verſione poſt Ariſtæam Joſephus, & Philo tradiderunt. At hujus loci non eſt, eas revocare ad examen. Sufficiat, Judæos Ægyptios aliquam Scripturæ verſionem habuiſſe, vel ſaltem quinque librorum Moyſis, Ptolomæi Philadelphi tempore, ante Chriſtum natum ducentis annis, & quinquaginta: *Quamquam*, ut ait Hieronymus in Ezechiel. 6., *& Ariſtæus & Joſephus & omnis ſchola Judæorum quinque tantùm libros Moyſis a Septuaginta translatos aſſerant*. Quicumque hujus verſionis auctores fuerint, vixerunt certe, cum Hebraicus ſermo adhuc Hieroſolymæ, ac in Judæa intelligeretur. Reliqui Scripturæ libri non eadem prorſus ſedulitate translati ſunt; & ex varietate, quæ in ejuſdem vocis verſione animadvertitur, plane conjicere licet, qua perplexitate laborarint, ut ſenſus, quos voci tribuunt, enuclearent.

Paraphraſis Chaldaica, quæ nomine OnKelos inſcribitur, præ cæteris terminorum explicationi inſervit, ac Hebraici textus ſenſum literalem evolvit: at OnKelos Pentateuchum tantummodò explanavit, cæteri Paraphraſtes Chaldæi, qui in reliquos Scripturæ libros extant, minime principi illi ſunt comparandi: ſæpius enim in iſtis pueriles explicationes offendimus, atque eadem ipſa, quæ in commentariis ſuis Rabbini attulere.

Rabbini porro, qui mea quidem ſententia horum ſtudiorum duces eſſe deberent, ſæpius nos in errorem impellunt, quàm inde eruant: atque in ipſorum ſcriptis dicendi modi humiles plane, pueriles, ac prorſus majeſtate ſcripturarum indigni reperiuntur. In melioris inter eos notæ Grammaticis deſideratur plerumque acre judicium: innutriti enim fallacibus traditionibus, atque inani ſuperſtitione, ſententiæ ſuæ tenaces nimiùm, gravitatis cujuſdam affectatione palam errores venditant, ac manifeſtas habent ſcripturarum corruptiones. Pleræque explicationes legum judicialium, quas illi ediderunt, improbæ ſane videntur, & ex eorum cerebro pro libitu conflatæ. Veram Hiſtoriam ne a limine quidem ſalutarunt, & perraro evenit, ut in ſcopum ipſorum conjecturæ collineent. Ancipites diutius hæſimus, utrum illorum ſententiæ nobis eſſent referendæ; & tandem eas referre placuit, potius ut illis conſuleremus, apud quos aliquo in honore ſunt, quàm ut pondus, atque auctoritatem illis tribuere velle videremur.

Alia difficultatis optimi in Bibliam commentarii conſcribendi cauſa, & ratio, propter quam plerique eorum, qui hactenus conſcripti ſunt, minus e voto prodierint, eſt morum, ac rituum veterum Judæorum, illorum ſtudii, politici regiminis, proprietatum regionis, figuræ domorum, ac veſtium, diſciplinæ militaris, agrorum colendorum, & conſuetudinis cum gentibus exteris inſcitia. Minus adhuc novimus, quodnam eſſet illorum populorum regimen, cum quibus fœdus inierunt; quinam finitimorum mores eſſent: quarum rerum cognitione deſtituti, qui velint ad unguem Bibliæ textum evolvere, nequaquam voti compotes fient. Si ad hoc ſtudium his præjudiciis occupati acceſſerimus, & ad mores noſtros veterum inſtituta tum politica, tum domeſtica voluerimus exigere, intolerandos in errores impingemus. Nos in hoc præcipuè incubuimus, ut veterum mores detegeremus, Scripturæ expreſſionibus ſtuderemus, eoſque cum Græcis, Latiniſque ſcriptoribus conferremus. Futurum autem confidimus, ut hæc methodus probetur, atque in plurimorum Scripturæ locorum explicatione ſumma utilitas percipiatur.

In Pentateuchi explanatione leges, & conſuetudines Judæorum cum Ægyptiis ritibus, quoad fieri potuit, comparavimus. Ex Ægypto Moyſes egreſſus eſt, & populus univerſus, cujus dux ille erat, Ægyptiorum conſuetudini, legibus, ac religioni aſſueverat; atque Legumlator juxta illorum ideas loqui debuit, & ipſorum ſenſibus, & moribus ſermonem ſuum conformare. In Propheticis libris apud profanos auctores quæſitum eſt, quidquid Propheticam veritatem poſſet oſtendere juxta illorum literalem, hiſtoricumque ſenſum, atque ſimul ex Patribus, & auctoribus Eccleſiaſticis erutum eſt, quidquid harum Prophetiarum in Chriſto Jeſu, nec non in Eccleſiæ Catholicæ origine perfectionem poſſet arguere.

Diviſio librorum Scripturæ in capita, & verſiculos, qualis hodie præ omnium manibus verſatur, recentior admodum eſt, neque religioni vertendum cenſuimus, ſi quando hanc interpungendi, ac dividendi rationem immutaremus, ut melior ſenſus inveniretur. Nonnulli ſunt libri, qui poſt maximum temporis intervallum ſecti ſunt, veluti Pſalmorum liber, quos S. Hilarius *præf. in pſalm.* aſſerit a Septuaginta ſejunctos fuiſſe, atque in eum, quem modo obtinent, ordinem collocatos (1); ſed reliqui ſcripturæ libri diutius ſine ulla diviſione

(1) Conſuli poteſt Præfatio noſtra in Pſalmos ar.2.ubi hanc D.Hilarii ſententiam difficultate minime carere oſtendimus.

rata, ac statuta vagati sunt. Græci in capita secuerunt libros Regum, Proverbiorum Salomonis, Isaiæ, Hieremiæ, sed aliter longè, ac in Hebraico textu, vulgataque versione conspicimus; divisio quoque Psalmorum juxta Hebræos alia profectò est ab ea, quam sequimur. Græci duodecim Prophetas minores secus digerunt, ac Hebræi, & Latini. Capita, & versiculi, qui hodie in Hebræorum Bibliis notantur, Græcorum item, & Latinorum, non iidem fermè sunt, ac 600. annis ante fuerant. Ante id tempus nullus reperitur Scripturæ locus capitis, & versiculi, ex quo deductus est, numero notatus. Veteres libri partem signabant, vel initium, vel medium, vel finem denotantes, aut aliam quampiam circumstantiam ex rebus ibi contentis deductam. Ita S. Augustinus *T.* 2. *Retract. c.* 24. ait se scripsisse in Genesim ab initio, usque ad primos Parentes e Paradiso ejectos; nos verbo, ipsum in tria priora Genesis capita scripsisse diceremus.

Non ideo tamen caruisse veteres credendum est quadam capitum, & versiculorum (1) ratione. S. Hieronymus *præf.* 12. *Isai.* ait, se Prophetas in versiculos distribuisse, operum Demosthenis, & Ciceronis exemplo, quæ scripta sunt *per cola, & commata*, per varia membra, & incisa. Ait idem in præfatione *ad lib. Paralip.* se Paralipomena in versiculos secuisse, ut nominum propriorum, quæ ibi plurima adsunt, confusionem tolleret: *ut inextricabiles moras, & sylvam nominum ..... per versuum cola dirigerem*. S. Hieronymus Origenis vestigiis institerat, qui illud idem in Hexaplis suis observarat; ut habemus ex Eusebio l. 6. Histor. Eccles. c. 16., & profectò Hesychius Hierosolymitanus Sacerdos inquit veterum Patrum fuisse consilium ita Bibliæ sacrum textum secandi in versiculos Στιχίδον, majoris claritatis ergò, atque ut facilius conferrentur, ac explicarentur. Extant adhuc veterum manuscripta, ubi libri Prophetici, Psalmi, Job, Proverbia, Cantica Canticorum ita in versiculos divisa sunt: at hæc divisio numquam ubique gentium generalis fuit regula, neque apud Ecclesiam universam invaluit. Cum S. Augustinus ait quemque versiculum senis constare vocibus, locutus videtur de illo exemplari, quo utebatur; nam in reliquis exemplaribus longiores inveniuntur versiculi, & illorum numeri usque ad libri calcem sæpe longiùs inter se distare videntur. In horum versiculorum sectione sensus spectabatur maximè, & singuli versiculi plerumque perfectam sententiam complectebantur.

Vetustissima novi Testamenti librorum dividendorum ratio est in titulos Τίτλυς, in capita κεφαλαῖα, & in versiculos Στίχυς, *cola*, aut comata. Titulus argumentum aliquod amplectebatur, puta Historiam, longiorem orationem: capita vero tituli hujus divisiones erant; versiculi verò periodi, aut periodorum membra invicem dispuncta. Porro hanc divisionem in ipsa fronte, & fine plura Evangeliorum exemplaria præferebant, sed ea inæqualitate, ut tunc nihil certum, ratumque fuisse, conijcere valeamus. Adiri potest Tomus prior novissimæ editionis Sancti Hieronymi; & Huetii notæ in Origenem. Veterum capita erant nostris breviora, quoniam Svidas Sancti Matthæi 68. titulos facit, 355. capita, & D. Lucæ titulos 85. capita vero 348. In recentiori autem Sancti Hieronymi editione, S. Matthæi Evangelium in exemplaribus nonnullis 28. capitibus constat, in alio 74., denique in tertio 117.

Quoad autem recentem Bibliæ divisionem in capita, & versiculos certam, & statutam, qua ipsi utimur, difficilius est illius originem invenire. Huetius, *notis in Origenis Coment. p.* 19., animadvertit Theophylactum, qui duodecimo exeunte sæculo floruit, eadem capitum divisione usum fuisse, qua nos utimur, atque illius sæculi manuscripta existere, quibus illa probetur. Balæus docet Stephanum Langthon Scripturam universam in capita divisisse prout hodie extat (2.). Hic autem Stephanus obiit Cantuariensis Archiepiscopus anno 1227. Trithemius *in Chronol. l.* 4. *ad annum* 1240. Scholasticis referendum esse censet hoc inventum, eosque facile fuisse, qui cum Hugone a S. Caro adlaborarunt, ut magnam Bibliæ concordantiam construerent; quoniam post hæc tempora Theologi passim hanc divisionem adhibuere, cum illi, qui hos præcesserant, eadem minimè usi fuerint. Hoc autem certius videtur, Hugonem a S. Caro ex S. Dominici familia, qui obiit anno 1261., vel 1262. principem fuisse, qui Bibliam in capita secuerit, componens latinas concordantias omnium earum vocum declinabilium, quæ in Scriptura inveniuntur. Opem illi tulisse ex eadem familia quingenti fratres dicuntur, atque ipsi præeunti operam navasse. Arlotus ex Fratrum Minorum ordine, qui anno 1290. claruit, has concordantias absolvit; & Rabbinus Gedaliah ait ex Patris Arloti Concordantiis Rabbinum Nathan occasionem sumpsisse, ut suas Hebraicas concordantias ederet anno 1438. Conradus Halberstadius Dominicanus anno 1290. voces indeclinabiles addidit. Demum Joannes Segoviensis, tempore concilii Basileensis anno 1430., veteribus concordantiis Alphabeticam particularum indeclinabilium tabulam edidit, quæ sæpius seorsim excusa fuit ad calcem Concordantiarum latinarum, & demum in novissimis editionibus cum aliis immixta. In veteribus concordantiis caput tantum notatur, & litera, quæ capitis initium signat, medium, vel finem, sed diu post primas editiones additi sunt versiculi.

Verum super concordantiarum editionibus, quarum aliæ præ cæteris ampliores sunt, atque

a mendis

(1) Vide Dupinii Prolegomena.
(2) Vide Buxtorf. præf. in Concord. Hebraic. Balæum Hist. Eccles. Centur. 13. c. 7. c. 20.

a mendis puriores, minimùm immoror. Bullocus in suis concordantiis peculiarem omnino methodum iniit; magis enim materiæ, & rerum ordinem spectat, quam literarum Alphabeti. Hoc autem optimi est Bibliothecarii optimas Concordantiarum editiones dignoscere.

Latinorum exemplum in eam mentem impulit Euthalium Græcum Monachum Rhodium anno 1300., ut lingua patria Biblicam Concordantiam exararet; & Conradus Kircherus Heterodoxus Augustanus anno 1607. cudendam curavit a se digestam Concordantiam Græcam, quæ ad sacrorum librorum cognitionem maximè confert. In eo tamen lapsus est, quod Græcam Septuaginta Interpretum editionem Complutensem secutus est, quæ planè nequaquam vera est versio Septuaginta. Græca concordantia novi Testamenti a Xisto Betuleio confecta fuit, & Basileæ primum edita anno 1546. hinc Genevæ anno 1600., & 1624.; dehinc Vittebergæ anno 1634.

Quod attinet ad Hebraicas concordantias, quæ Hebraicè *Liber viam illuminans* nuncupantur, compositæ fuerunt quintodecimo ineunte sæculo a Rabbino, cui nomen Isaac Nathan (1), aut Mardochæus Nathan; & Reuchlinus prior eas typis cudendas curavit. Buxtorfius in ejus concordantiæ præfatione, cujus editionem procuravit, profert Rabbinum Nathan confitentem se coactum sequi eam capitum, & versiculorum sectionem, quam apud Latinos invenerat. Veteres Hebræorum Bibliæ hanc divisionem non præferunt, & Rabbinus Jacob Benchaiinus fatetur, se divisionem Rabbini Nathan secutum fuisse, cum sibi reperire non contigisset illam, quam Auctores Masorethæ in Bibliam universam ediderant, cujus ope fuisset usus, si ad eam ipsi confugere licuisset. Buxtorfius animadvertit hanc divisionem per Masorethas factam paucioribus constare capitibus, quam latinam, uti videre est in capitum tabulis, quæ Magnis Bibliis præponi consueverunt. Mercerus in sua Præfatione in Genesim ait 43. esse tantum sedarim, aut Capita in hoc libro juxta Masoretharum sectionem; quæ nos in latinis exemplaribus 50. enumeramus. Rabbinus Elias duodecim tribuit divisiones, & 43. capita eidem libro: id tamen liquido constat in recentioribus Bibliarum Hebraicarum, Græcarumque editionibus eamdem esse divisionem, ac in Latinis, per capita, & versiculos.

Sed divisio in versiculos, quam hodie habemus, longè recentior est, quam sectio in capita. In Editionibus Biblicis, & Concordantiarum decimo quinto sæculo, vel decimo sexto ineunte elaboratis nulla est in versiculos distributio: atque patet, Robertum Stephanum in editione sua anni 1545. priorem fecuisse textum in versiculos iis notis distinctos, quas hodie habemus. Hæc textùs distinctio a Latinis ad Græcos transiit, & Hebræos; sed capitum divisio non satis liquet, utrum Græcis, an Latinis sit referenda.

De interpunctione verò, quæ in Textu Bibliæ cernitur, nihil adhuc certi extat. Cum hi libri, non secus ac reliqui omnes, exscripti fuerint, ac typis commissi a doctis, & ab indoctis, commatum, & colorum distinctio apud alios accuratior fuit, apud alios negligentior pro illorum captu, & cura, qui exscribebant, cudebantque. Prisci, aliter ac nos, interpungebant: etenim in manuscriptis uno tantùm puncto utebantur, quod prout supra lineam erat, aut infra, vel in eadem, inchoatam, vel dimidiatam, vel perfectam sententiam significabat. Cum autem apud Græcos, & Latinos antiquitùs litterarum studia florerent, singula verba totidem punctis distinguebantur. Postea vero cum ignorantia simul cum barbaris gentibus in Orientis, atque Occidentis imperium irrepsisset, interpunctio negligi cœpta est. Carolo Magno imperante priscæ interpunctionis ratio restituta fuit iterum cura Alcuini, atque opera Pauli filii Varnefridi. Manuscripta post id tempus exarata, minus, magisve diligenter punctis distincta sunt, pro Scriptorum intelligentia. Quoad Typographos autem, Manutii dicuntur invenisse puncta, atque commata, primique illis usi fuisse in spectatissimis suis editionibus. Idem quoque Robertus Stephanus procul dubio novi Testamenti statuit interpunctionem; at istud negligenter ita, ut ad hoc opus incumberet, cum equo Parisiis Lugdunum veheretur, ut Henricus Stephanus illius filius refert Præf. in Concord. G. L. novi T. Genevæ 1524. Videsis etiam Eruditorum opera tom. 1., & Diarium eruditorum tom. 27. pag. 341. edit. Amstælodamensis. Denique nullum adest Ecclesiæ decretum, quo Scripturæ textus interpunctio determinetur.

S. Clemens Alexandrinus de illis queritur, qui locorum Scripturæ sententias invertunt, accentuum immutatione, & interpunctione. *Sunt qui in legendo tono vocis pervertunt Scripturas ad proprias voluptates, & aliquorum accentuum, & punctorum transpositione; quæ moderatè, & utiliter præcepta sunt ad suas trahunt delicias.* Et Origenes Philocal. c. 14. postquam ostendit Grammaticæ, ac Dialecticæ utilitatem in studiis Scripturæ, ut ambiguitas omnis tollatur, & propria verba ab impropriis secernantur, atque ut prudenter unicuique difficultati addatur distinctio; ait, quamplurimas id genus ambiguitates inveniri in Scripturis, & fallaces explicationes, quæ ex prava interpungendi ratione ortæ sunt, atque ex variæ eorum terminorum significationis ignoratione, qui alibi aliter explicantur. Non decet igitur a vulgata interpungendi ratione discedere, nisi illud necessitas cogat; sed neque piaculi loco habendum fuerit, si quando, ut melior sententia inveniatur, Vulgatæ interpunctionem relinquentes Hebraicæ. vel Græcæ vestigia sectemur.

(1) Dubium est Rabbini nomen. Opus cœptum est an. 1438., & completum an. 1448.

IN PENTATEUCHUM ATQUE IN GENESIM POTISSIMUM PRÆFATIO.

Pentateuchi Opus Moysi authori deputandum esse, post tot luculentas in
idem argumentum scriptas lucubrationes, frustra prorsùs à nobis in præ-
sentiarum demonstraretur. Post diuturnam sanè ultra 3000. annorum pos-
sessionem, nemo in Moysem litigator admittitur, nisi juris sui non dubia
tantùm & ambigua, sed evidentia planè & perspicua documenta protu-
lerit. Nec aliud quidem, quàm apertæ veritatis vis contra vetustum
adeò Moysis jus, cui Christi, Apostolorum & Universæ Ecclesiæ consen-
sus suffragatur, prævaleret.

Quæ autem à recentioribus Incredulis promuntur argumenta, multò il-
la à perspicuitate longissimè absunt. Quædam, inquiunt illi, in Pentateucho occurrunt,
quæ Moyses scriptis mandare non potuit. Ultrò fatemur; iis enim, qui Operis recensendi
sibi curam assumpserunt, nonnulla addere, expungere quædam visum est. Iisdem etiam Au-
thoribus quædam in compendium redacta videntur; sicut & quandoque narrationum & ora-
tionum series intermittitur; quod quidem de industria potiùs factum, quàm casu vel Ama-
nuensium lapsu contigisse apparet. Historia Lamech bigami alia videtur nostra ætate, ac à
Moyse scripta prodierit; priùs enim narrasse Sacer Historicus creditur ea, quorum occasione
verba illa Lamechi ad uxores prolata sunt: *Dixitque Lamech uxoribus suis Adæ, & Sellæ:
Audite vocem meam uxores Lamech: auscultate sermonem meum, quoniam occidi virum in vul-
nus meum, & adolescentulum in livorem meum. Septuplum ultio dabitur de Cain: de Lamech
verò septuagies.* Gen. 4. 23. In textu, quem modo habemus, quo ista referantur, latet.
Ita post Moysem adjecta videntur illa Gen. 12. 6.: *Chananæus autem tunc erat in terra.*
Quædam etiam in Exodo sunt loca, ubi aliqua in textu Hebræo desiderari suspicamur. Ita
Moyses Exod. 11. 8. acephala oratione, utì quidem apparet, Pharaonem alloquitur; Samari-
tanus ibidem defectum Hebræi facilè supplet. In eodem Samaritano non modicæ additiones
in cap. 20. 17. 19. leguntur, frustrà in Hebræo requirendæ; sicut & variæ etiam in se-
quentibus Libris, & in ipso Deuteronomio plures resultant. Ex hisce variantibus inter le-
via aliqua, quædam etiam majoris momenti exhibentur; adeò autem illa cum tota Textus
serie plerumque colligantur, ut vix aliena manu in Textum irrepsisse persuadeamur. Frag-
mentum Libri bellorum Domini Num. 21. 14. relatum, alterius planè à Moyse Authoris;
quemadmodum & initium Deuteronomii, videtur. Occurrunt etiam in eodem Deuteronomio
parerga quædam ab aliena manu, quantùm assequimur, Operi adjecta, utì dum crebrò cer-
tus quorumdam locorum situs (1) *trans Jordanem* designatur; quæ nonnisi Author cis am-
nem scribens animadvertisset. Quæ etiam de lecto Og referuntur, qui nempe etiam Scripto-
ris ætate adhuc in Ramatha monstrabatur; de urbibus *Sair* (2), quod illis nomen diù
post Moysem inditum est, omnia sanè hæc recentiori manu obstetricem agente in Textum
irrepserunt. Sed hæc planè additamenta rara sunt, & levioris momenti, ab iis, qui Opus
Mosaycum recensuerunt, apposita, non eo consilio, ut incautis Lectoribus singula tanquam
ab ipso Moyse scripta obtruderentur. Ita e. g. ad calcem Deuteronomii historia obitus Moy-
si recitatur, quam sanè ipsum Moysem per se non adornasse satis constat (3). Porrò si
quis dolo aliquo malo Opus illud sub Moysis nomine obtrudere voluisset; illene consilio suo
incautus adeo providisset, ut ea, quæ post Moysem contigerunt, operi inserens, fraudem
suam proderet? Qui tantùm valuisset ingenio, ut Pentateuchum procuderet, ille sanè errori
tam crasso impar fuisset. Quid, quòd integræ fidei vir, præter Moysem nemo, hæc atque
ita scribere nunquam in animum induxisset? Quare suos exhibet genuini Operis characteres
Pentateuchus, cum nec impostorem aliquem, nec virum integræ fidei alium à Moyse ferat
authorem. Fraus nimiùm in aperto est, quàm ut Impostorem arguat: in viro autem integræ
fidei

(1) Deut. 1. & 3. 8. & 11. 30. (2) Avot. Jair. Num. 32. 41. Deut. 3. 14.
(3) Josephus Antiq. l. 4. c. 8. & Philo. de vit. Mos. lib. 3. autumarunt, ipsum per se Mosem obitus sui
historiam prophetico spiritu dictasse; sed solis fermè ea sententia stetit.

fidei fraudem suspicari non decet. Solus igitur Moyses, Divino Spiritu afflatus, certus hujus Operis scriptor habendus est.

Eo planè tempore natus est in Ægypto Moyses, cum in universam Regionem collatis à Patriarcha Josepho beneficiis è Regum Ægypti memoria deletis, Israelitas in immensum penè auctos, metu ne quid novi molirentur, arctissimæ servitutis, atque durissimæ tyrannidis jugo ipsi Reges oppresserant. Lato enim edicto, Obstetrices omnes Israelitarum mares mox à partu exceptos perimere jussæ sunt. Ut igitur Moyses à communi cæterorum infantium fato eximeretur, sedula parentum cautione aliquandiu celatus est; deinde viminea in cista conditus, & Nili fluento expositus, curæ Providentiæ relictus est. Ibi Filia Regis Ægypti casu puerum nacta, enutriendum sibi, atque omnibus Ægyptiorum literis instruendum curavit. Successu temporis, intimo Dei instinctu deductus Moyses, fratribus suis ab Ægyptiis oppressis suppetias ferre conatus est: sed suis beneficiis pessimè à populo repensis, coactus in Arabiam secedere, ibi cum filia Sacerdotis & Principis Madian conjugio copulatur. Per visum autem à Deo in monte Sina monitus, ad populum suum ab Ægyptiaca servitute ultra 80. annorum liberandum proficiscitur.

In Ægyptum igitur Divina pollens virtute se conferens, prodigiorum vi populorum suorum animis in se inclinatis, simul Pharaonis pervicacem animum fregit. Quare factum est, ut ab Ægypto Judæos educere, atque itineri obsistentes maris undas prodigio diffidens, in aversam ripam pedestres deducere potuerit. Tum in desertum Sinai succedens, exceptas ibi à Deo Leges, deindè literis mandatas, ad nos usque transmisit. Quod autem à Terræ Promissionis aditu populus excluderetur, ejusque filii nonnisi post 40. annos ab egressu ex Ægypto eò introducerentur, populi ejusdem obmurmurantis crimen in causa fuit. Toto eo quadraginta annorum spatio Moyses ab immorigero pervicacique populo multum & querelarum, & oblocutionum, & injuriarum sustinuit; quæ ipse vicissim & invicta patientia, atque mira injuriis condonandis facilitate rependit. Vixit omnis hypocrisis & ambitionis expers: obiit nullis dignitatis insignibus familiæ relictis.

Summo vir erat ingenio, qui proinde rudi populo facilè pro suo arbitrio omnia imponere (præter ea, quæ ipsi præsentes aspexerant) potuisset; in iis maximè, quæ cum ipso tantùm, remotis arbitris, Deus communicabat. Ne tamen nisi vera doceret, fecit insitæ probitatis atque genuini candoris virtus, cujus in omnibus gestis suis minimè fucata documenta monstravit. Si humani aliquid passus est, silentio planè rem non obvolvit; quod etiam in referendis Fratris sui atque Sororis erroribus observat. Prodigia supra captum hominum simplici stylo, ac veluti tranquillo vultu describit, ut hominis habitum non planè imponentis, neque grandia, decipiendis incautis, jactitantis exhibeat. Ipse de se, tanquam de alieno in sua narratione locutus videtur; vel si aliquando se prodat, ideam tamen exhibet hominis, veluti latescere volentis, atque de se tanquam de alieno loquentis; bonis scilicet, & malis æquè productis, absque eo quod eas captet rationes, quas superbiæ, & hypocrisis amor suggerit, ut si quos habeat defectus, legentium obtutibus abscondat. Nihil turbidum, æquivocum nihil ejus oratio præsefert; procul ambages omnes, atque de industria appositæ parergæ narrationi digressiones, quibus subdoli scriptores aliquando Lectores suos longè à veritate abducunt, quò faciliùs falsa insinuare, atque mendacium, facilè alioqui in simplici & aperta narratione prodendum, incautis supponere valeant. Porrò Moyses recta ad scopum contendit, ut si quid esset in ejus narratione falsum, atque repugnans, statim sentiretur.

Ultro quidem fatemur, in ejus narratione plura extra suum locum & temporum seriem vagari; sed hæc potissimùm sunt genuini Operis atque Scriptoris certum indicium; quippè qui omnium oculis explorata ac comperta narrans, non eam sedulitatem rebus dirigendis affert, quam Author vel non synchronus, vel aliud quàm veritatem præ oculis habens.

Pentateuchi Author eo tempore Operi suo laborabat, quo Dei nominis cognitio, præter Judæos, cæteros ferme latebat; reliquæ enim per Orbem gentes, glomerantibus ignorantiæ eorum, quæ ad Deum & veram Religionem pertinent, tenebris obvolvebantur. Ipsi etiam Judæi, quibus Moyses scribebat, homines erant rudes & indociles, prono in idololatriam ingenio ruentes. Accedebat diuturna in regione corruptissima, & idololatriæ dedita consuetudo, animi tenor, durissimis quibusque toleratis, fractus; ac tandem longa servitute educati, serviles prorsus spiritus induerant. Durissimo quin etiam jugo oppressi, avitam ferè religionem ex animo & mente excusserant, ut in dominantem superstitionem tandem, neque eorum genio, neque moribus prorsus abhorrentem, descenderint. Hæc omnia præ oculis habuisse oportet, ut Moysis consilium in scribendo intelligatur; oportuit enim ut ad captum rudioris populi, ejusque præjudicia sese accommodaret, quidquid educationi illius deerat suppleret, revocaret in memoriam tum factas Patribus suis promissiones, cum avitam pristinamque ingenuitatem, ac tandem aggerem se ruenti in vitia populo opponeret. Hæc plenè præ oculis habuisse Moyses debuerat, dum Pentateuchum scriberet; huc totum Opus collimat. In Genesi spiritum & cor populi ad Legem, mox tradendam, præparat; Legis enim veluti præfationem

tionem in eo libro instituit. Porrò ea creationis historia narratur, quæ omnem penitus opinionem abolet æternitatis Mundi; atque Ægyptios, & Phœnices cultum astris, elementis, atque vilioribus etiam exhibentes, ludibrio exponit. Patriarcharum res gestæ describuntur, selectæ familiæ Abrahami, veluti peculiaris & acceptæ Deo portionis historia deducitur. Totus est autem Scriptor sapientissimus, ut ideam ingerat unici Dei, Cœli Terræque Creatoris, ejusque amplitudinis, potentiæ, & justitiæ, quò Judæorum animos excipiendæ Legi cultum Divinum præscribenti compararet. Nec modica illi cura genealogiis deducendis, ac maximè Sethi ante diluvium, & Sem post diluvium: hunc enim patrem Judæi habuerant; hunc Salvator, Judæorum expectationem expleturus, generis authorem fuerat habiturus. Post relatam hominum dispersionem, occasione turris Babelicæ, in unam familiam Phaleg, & Heber historiam cogit; versoque ad Abrahamum patrem Hebræorum stylo, magnificas promissiones ipsi factas à Deo, de futuro Liberatore mittendo, prosequitur, in quem sanè Liberatorem suum Judæorum vota omnia, Legisque latæ, ac tandem Religionis à Deo per Moysem ferendæ consilium, tanquam in unicum scopum & complementum collimabant. Quò sanè nihil erat confirmandis, atque in spem erigendis animis dirigendisque moribus aptius; nihilque potentiùs in fide Dei, & in obsequio Legis populum indocilem continuisset.

Potissima Legislatoris cura in eo versatur, ut occasionem innovandarum, vel constituendarum Legum aperiat, utì Legis, Sabbati, & Circumcisionis. Originem morum, qui apud Israelitas obtinent, sedulò indicat, utì abstinendi à nervo femoris in cibum adhibendo (1). Promissiones à Deo factas Abrahamo inculcat; quibus scilicet se familiam ipsius provecturum, & in Chanaanitidis possessionem immissurum fidem suam obligavit. Sacrificiorum atque cæremoniarum occasiones, historias ritusque omnes prosequitur; sicut vicissim Patrum eorum in Chaldæa idololatriam silentio præterit. Vetera Oracula longa recepta à Patribus traditione servata, singula totidem planè verbis refert; uti ex historia oraculorum Jacobi ad obitum decumbentis intelligimus. Quò verò se omnibus exploratissima retulisse demonstret, ad vetera sæpe monumenta, vetera proverbia & cantica provocat.

Hìc veterum inter se Gentium simultates, à sua deductæ origine, describuntur; hìc legenda: Noemi in Chanaam maledictio, quæ potior fuit ratio terram Israelitis tradendi. Moabitarum, Ammonitarum, & Philistæorum, populi Dei nunquam non hostium, crepundia; jura primoris natu Jacob asserta; cui ante & post ortum promissiones factæ, excluso Esau, narrantur.

Omnia hæc Eusebius, de Libris Moysis agens (2), latè confirmat. Admirabilis, ait, Theologus atque Legislator Judæorum religiosam populo sancire politiam, planeque sanctam volens, non vulgari atque consueta Præfatione utendum sibi esse censuit; sed pro excelsa, quam sibi præscripserat, omnibus numeris absolutæ Legis condendæ idea, quam in suum succum converteret doctrinam, ex ipsis veteris Theologiæ fontibus derivavit. Quare veluti Præfatione mox tradendæ Legis in Genesi præstituta, ab Authore & Creatore rerum omnium visibilium & invisibilium Opus illud suum auspicatur. Hunc autem veluti Legislatorem & Moderatorem, hunc Arbitrum Regemque universi vivis coloribus pingens, potentia & suavitate temperata sapientia, veluti amplissimæ Urbi, Mundo jura dare atque universum qua latis, qua in alto pectore insculptis Legibus regere describit.

Hebræorum Theologia in ipso sui vestibulo (3) potentissimam virtutem, vel Authorem rerum omnium exhibet; exhibet, inquam, non subtilibus atque artificiosis argumentis, sed dogmatica plane ratione, atque authoritate deductam. Divinitùs enim afflatus Legislator, Deum esse Cœli terræque verbo tantùm prolato, atque unico voluntatis potentissimæ nutu conditorem pronunciat. Nec tamen illud tale tantumque Numen, id unquam committere Moyses animadvertit, ut Creaturas deserat, veluti amantissimus Pater, qui obitu suo orbatos filios, superstite tamen providentia curat; ut ille quidem non Creatoris tantùm & Artificis, sed deductoris etiam, moderatoris, Principis & Regis Universi rationem & munus gerat. Hæc non in Moyse tantùm spectes, virum nempè Coryphæum & primum Theologiæ Hebraicæ authorem; sed & in cæteris post ipsum omnibus eodem Spiritus S. œstro afflatis, quin & in eximiis ante illum viris veluti Abrâham, Melchisedech, & Patriarchis, quos grandia de Deo ejusque Providentia sensisse ex lectione Geneseos intelligimus.

Porrò si quis paulò diligentiùs consideret, nihil ad Moysis consilium contulisse magis animadvertet, quam ut sub oculis populi, cui ipse jura dare Legesque constituerat, grandia illa Patriarcharum gesta exhiberet. Quid enim conducibilius ad providentiam Creatoris adstruendam, quàm Abrahami, Jacobi, & Josephi gesta? Quid potentiam Dei commendat magis, quàm creationis historia? Dei ultio justissima in Diluvio, & eversione Sodomæ exeritur. Grandia verò grandioribus phrasibus exprimens, vividam rerum ideam excitat. Deus modò prolatis verbis colloquia miscens, modò rebus agendis intentus, ad flagella modò, nunc ad præmia manum extendens, vigili semper oculo puniendæ injustitiæ atque præmio donandæ æqui-

(1) Gen. 32. 32. (2) Præp. l. 7. c. 9. Vide etiam capp. 7. & 8. (3) Idem ibid. c. 11.

dæ æquitati excubans exhibetur. Justitiam Legis Judaicæ, Veterum ante eandem Legem exemplis demonstrat; quippè qui maxima Legis præcepta ante rogatam Legem coluerant. Religionis vetustatem ita commendat, ut stultam simul novitatem cæterarum tacitus suggillet. Hoc planè consilium æquè per totum Opus regnans, atque felici planè calamo expressum, ipsissimum fuisse Moysis sub S. Spiritus ductu, & disciplina consilium ac scopum, nullus dubito.

Moysem cum cæteris Poetis, & Legislatoribus Gentilium conferens Origenes l. 1. cont. Cels. pag. 15. ipsum præ Lino, Musæo, Orpheo, Pherecide, ac cæteris effert. Quid enim, ait, scripta virorum, quorum adeò sapientiam demiramini, ad Moysis scripta comparata, historiæ ad historias, narrationes ad narrationes? Quantum illorum documenta præscriptis ab illo dirigendis moribus, regulis & præceptis concedunt, quantò istæ præ illis animis ad bonam frugem revocandis aptiores? Porrò Scriptores illi, populi institutione ferè neglecta, omnem vertunt curam, ut Sapientibus prosint; quippè qui sub figurarum & allegoriarum involucris singularem abdiderint, his tantùm viris perviam, Philosophiam.

Verùm Judaicus Legislator, disertissimi Oratoris more, orationem suam ita in quinque Pentateuchi libris attemperat, ut doctis æquè ac indoctis rerum, quæ dicuntur, ideam pro singulorum indole ingerat; eumque in præceptis tradendis modum servavit, ut neque plura sanciret, quàm rudioris populi imbecillitas ferret, ne scilicet transgressionem ignorantia causarentur; atque ea præscriberet, quæ doctorum virorum meditationes, in abditis figurarum sensibus scrutandis, detinerent. Jure ergo de illo usurparetur, quod de Catone à T. Livio dictum: *Cujus gloriæ neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit, cum utriusque summis præditi fecerint ingeniis*. Frustra in illum oblatrarunt Porphyrius, Appio, Julianus, quorum calumniæ viro in majus celebrando valuerunt; si enim laudandum illum suscepissent, reponi meritò laudantibus potuisset: Ut quid vos laudatis hominem, quem nemo reprehendit unquam?

Leges, utì jam innuimus, Mosaicorum operum majorem partem occupant; reliqua ad eundem scopum referuntur. Primus omnium Decalogus occurrit, juris divini & naturalis summa: præcepta judicialia & cæremonialia succedunt, quæ scilicet imbecillioris populi indoli serviant. Cum enim regulis illis idem semper constansque tenor manere non deberet, sed pro rerum vicissitudine immutari atque variari: quinimò cum & suum tandem locum veritati, quam tantùm adumbrabant, essent facturæ; ideò plura Deus deteriora Israelitis indulsit, quæ tamen ipse abrogari penitùs maluisset, uti Polygamiam & Divortium in Lege tolerata. Plurimarum cæremoniarum & rituum, ultrò nullaque peculiari ratione præscripta observantia videtur, nec alius fortasse Dei præcipientis scopus constituendus est, quàm Judæorum pervicacia, atque removendi illos ab idololatria, & consuetudine Gentium consilium. Pravos etiam ritus, contraria invecta consuetudine, iis præscriptis cæremoniis correxit; vel si non contrariis invectis, saltem prioribus aliquantò immutatis, vel salvi illi ad Dei cultum translati, ut ex pravis in religiosas cæremonias deducerentur. Ità enim imbecillioris populi, atque sanctioris disciplinæ incapacis ratio habenda fuit. Dura siquidem cervix arduo horum præceptorum jugo edomari debuit, quò & elatiores illorum spiritus reprimerentur, atque imbecillitatem suam experti, Liberatoris necessitatem sentirent.

Omnes fermè à Deo in veteri Lege factæ Judæis promissiones, intra bonorum temporalium limites continentur; sicut & pœnæ tantùm temporariæ atque sensibiles in transgressores indictæ. Præcepta nonnisi ferè in politia civili, vel externo Religionis cultu dirigendo versantur; præcepto interim amoris Dei semel tantùm in tota Lege expresso (1). Mysterium SS. Trinitatis apertis verbis disertè nunquam, deductis tamen ex sententiis ibidem expressis consequentiis quandoque infertur: nullus perspicuus de pœnarum & præmiorum æternitate, sicut & de animarum immortalitate textus. Deus plerumque ore ad servitutem, minas, ultionem, atque ad zelum & authoritatem suam exerendam composito exhibetur. Intimas cordis dispositiones nullas Moyses exigit, in exterioribus tantùm corporis habitudinibus se continens; quòd scilicet ea essent cordis mentisque habitudine Judæi, ut nihil perfectius vel sapere ipsi, vel affectare valuissent. Voluit nimirum Deus, ut Moyses primas tantùm summorum futuræ Religionis præceptorum lineas, atque operis à Jesu Christo dein perficiendi crepundia duceret. Hinc nihil ab illo nisi imperfectum & intra figurarum limites, nihil quod demum à Christo Jesu non perfectionem & complementum acciperet. Potissimum Legislatoris studium in eo versatur, ut de futuro Liberatoris adventu, quò sanè Patriarcharum & populi vota collimabant, oracula etiam atque etiam ingerat. Quare stato tantùm tempore perseveraturæ Leges à Moyse sancitæ sunt, à Messia demùm, una cum cordium mentiumque sensibus, reformandæ.

Provido verò Divinæ Sapientiæ consilio ita Leges illæ temperatæ sunt, ut rudiorum imbecilliorumque viribus congruerent. Qui verò intelligentiæ acumine præstabant, illi literæ ductu

(1) Deut. 6. 5.

ductu ad penitiorem doctrinam scrutandam pervadebant. Ex quo enim Deum talem se exhibuisse hominibus legerent, ut Deus proderetur, illud etiam facilè poterant intelligere, reipsa sibi alium finem præstitui, quàm qui in Libro Legis rudibus ingeniis constitueretur. Deum insuper omni corporis admistione liberum, justum, bonum, æternum, non solo externo, & sensibili cultu, sed & interno, mente & spiritu impenso, delectari facilè intellexissent. Tandem post tot amplissimas promissiones, à Deo Patriarchis exhibitas, quarum, dum illi viverent, fide nunquam se liberasset, quis, rogo, alterius vitæ & felicitatis certam sibi spem non spopondisset?

Totus Pentateuchus unius ejusdemque Authoris opus, unum eundemque finem spectat; quin & perpetua serie universa olim Biblia continuari Judæi testantur. Quæ modo obtinet in 5. libros divisio (1) ad arbitrium invecta est; cum totus æquè liber Genesis usque ad cap. 12. Exodi continuari potuisset. Tituli Græci singulis libris præfixi sunt. Genesis sonat Generatio, historia nempè genealogiæ & rerum à Patriarchis gestarum; Exodus redditur Egressus, ex Ægypto nempè; Leviticus Leges Sacrificiorum respicit; quæ scilicet Sacrificia à filiis Levi offerri debuerant; Numerorum liber ex censu familiarum, undè Opus instituitur, nomen obtinuit: Deuteronomium Græca voce secundam legem significat; quippè quòd omnes fermè Leges in eodem Libro repetantur. Apud Hebræos tamen singulis illis nomen inscribitur ex voce, quæ in capite Operis occurrit; ita cum prima vox Genesis in Hebræo legatur *Beresith*, ex illa nomen Operi impositum; eademque methodo Exodus *Veelle Schemot* vocitatur. Uno tamen eodemque contextu quinque illos Libros à Moyse scriptos credimus, ut proindè librorum & capitum divisio recentiori manu invecta videatur.

Opus istud omnes, quotquot ad nos pervenerint, Græcos libros vetustate superat. Quin & fictæ illæ earum Gentium historiæ ex sacrorum Librorum fonte plerumque deducuntur. Optima etiam quæcumque è libris Moysis suffuratos veteres Philosophos & Legislatores, vulgò SS. Patres arguerunt. *Quis Poetarum*, ait Tertullianus cont. Gent. c. 47., *quis Sophistarum, qui non de Prophetarum* (nempè Authorum sacrorum) *fonte potaverit? Indè igitur Philosophi sitim ingenii sui rigaverunt.*

Non Judæorum tantùm; sed & Christianorum Religio originem suam ex Mosaycis Legibus refert. Dei Filius ideò venisse se in Mundum profitetur, non ut latas illas abrogaret, sed ut impleret perficeretque: quod quidem egregiè illum præstitisse, abusibus, qui tractu temporis irrepserant, sublatis, congruis explicationibus adjectis, detortis à consilio Divini Legislatoris alienis interpretationibus abolitis, ac tandem pedestri & carnali cultu Judæorum, in sublimem & spiritualem reformato, omnibus ad certa & inconcussa Legis naturalis dogmata, & ad amorem Dei & proximorum redactis.

Samaritanis Palæstinam aliasque regiones incolentibus, suus est, non secùs ac Judæis cæteris, Hebraicè scriptus Pentateuchus, characteribus ille veteribus Phœniciis exaratus, iis scilicet, quibus olim Moysem ipsum usum fuisse tradunt (2). Porrò ea litterarum ratio apud Hebræos ante captivitatem Babylonicam unicè obtinebat. Demum ad propria restituti, sivè pristinis Phœnicibus, qui in nummis sub Simone Macchabæo cusis leguntur, sivè novis Chaldæis, modò etiam apud Hebræos familiaribus, indiscriminatim utebantur. Interdum etiam, cum Græcorum lingua in Syria usurpari cœpta est, Græcas literas Judæi non respuerunt; ut ex nummis Antigoni characteribus Hebraicis, vel Phœnicibus & Græcis insculptis, intelligimus. Sub Herode Magno cusæ monetæ solos Græcos characteres præseferunt.

Textus Samaritanus latuit usque ad Origenem, & S. Hieronymum, à quibus interdum laudatur. Nostra tandem ætate exemplaria quædam ex Oriente deducta sunt, unde Pentateuchi Samaritani editionem P. Morinus anno 1631. curavit. Utriusque Textus Hebraici & Samaritani collatio in eam opinionem quosdam induxit (3), nimirum Samaritanum alteri præferendum. Alii corruptum credunt à Dositheo, apud Origenem (4) noto. Loca omnia, in quibus Samaritanum Hebraico saniorem vel corruptiorem judicat, exactissime notavit Clericus in Pentateuch. indice 2. Ita saniorem arbitratur Gen. 2. 4. & 7. 2. & 19. 19. & 20. 2. & 23. 39. & 34. 14. & 49. 10. 11. & 50. 26. Exod. 12. & 42.

Analogiam servat magis Gen. 31. 39. & 35. 26. & 37. 17. & 41. 34. 43. & 47. 3. Deut. 32. 5.

Glossis

(1) Pseudo Philo in lib. de Mundo hanc divisionem ab ipso Operis Authore Moyse repetit; sed dicti sui nullam affert rationem. Jesus Christus & Apostoli totum illud Opus nunquam, nisi sub uno Moysis vel Legis Mosaycæ nomine, laudant; quod etiam apud Judæos nostræ ætatis obtinet. Non inviti credimus, Esdræ authori hanc divisionem in quinque libros tribuendam, quod maximè probat additamentum, præfationis loco, Deuteronomio præpositum. Septuaginta hanc divisionem jam antea inductam servarunt.

(2) Hieron. Præfat. in libb. Regum. *Samaritani Pentateuchum Mosis totidem literis scriptitant, figuris tantùm & apicibus discrepantes. Certum est Esdram Scribam & Legis Doctorem, post captam Jerosolymam, & instaurationem Templi sub Zorobabel, alias literas reperisse, quibus nunc utimur; cum ad illud usque tempus iidem Samaritanorum & Hebræorum characteres fuerint*. Vide nostram Dissertationem in illud argumentum, an Esdras veterum characterum formam immutarit?

(3) Corruptum à Dositheo Textum Samaritanum autumat Usserius; incorruptiorem Hebraico defendit P. Morinus.

(4) Orig. cont. Cels. l. 1. in Matth. tract. 27. in Jo. to. 14.

Glossis & additionibus infercitur Gen. 39. 15. & 30. 36. & 41. 16. Exod. 7. 18. & 8. 23. & 9. 5. & 21. 20. & 22. 5. & 23. 19. & 32. 9. Levit. 1. 10. & 17. 4. Deut. 5. 21.

Critica quadam manu correctus videtur Gen. 2. 2. & 4. 10. & 9. 5. & 10. 19. & 11. 21. & 18. 3. & 19. 2. & 29. 16. & 24. 38. 55. & 35. 7. & 36. 6. & 41. 50. Exod. 1. 5. & 13. 6. & 15. 3. Num. 22. 32.

Plenior est Hebraico Gen. 4. 8. & 11. 31. & 19. 9. & 27. 34. & 39. 4. & 43. 25. Exod. 12. 40. & 40. 17. Num. 4. 14. Deut. 20. 16.

Mendosus est Gen. 20. 16. & 25. 14.

Cum Septuaginta cohæret Gen. 4. 8. & 19. 12. & 20. 16. & 23. 2. & 24. 5. 62. & 26. 18. & 29. 27. & 35. 29. & 39. 8. & 41. 16. 43. & 43. 26. & 49. 26. Exod. 8. 3. & alibi sæpiùs.

Recedit interdum à Septuaginta, quod adversus Usserium valet; quippe qui correptum à Dositheo ad Textum Septuaginta autumavit. Genes. 1. 7. 5. 29. 8. 3. 7. 49. 22. Num. 22. 4.

Liber Genesis historiam complectitur à Mundi creati exordio usque ad obitum Josephi Patriarchæ, annorum scilicet 2369. juxta Hebræum textum & Vulgatam. Scriptus creditur à Moyse in desertis Arabiæ, cum, post murmur. populi in Cadesbarne, 40. annis in ea solitudine errare cogerentur. In eo verò nomen *Jehovah* exprimit, quod à Deo in visione ad montem Sinai didicerat; animalium etiam purorum ab impuris discrimen, Noemi historiam describens innuit; ex quo satis intelligimus, post rogatas eas Leges de animalium discrimine, sicut & scriptas Leges ceteras, ac post castrametationem ad Sinai, operi scribendo manum admovisse, Cum autem Gen. 14. 7. fontem Judicii commemoret; quod sanè nomen primò post seditionem populi ibidem ad aquas contradictionis inditum loco videtur (1), nonnisi postremo itineris per desertum biennio eam provinciam suscepisse (nisi fortè hæc aliena manu in textum irrepserint) deducitur.

Primorum capitum Geneseos literalis interpretatio ardua est adeò, in iis potissimùm, quæ ad Protoparentum peccatum, sicut & ad sententiam in illos & in anguem dictam, spectant, ut eorum lectio nonnisi post annum ætatis 25. vel 30. Judæis permittatur.

Ut autem vera fateamur, accepta à Patribus orali traditione Moyses ea omnia, quæ de creatione Mundi, diluvio, & Patriarcharum ætate narravit, didicisse potuerat. Noe etenim, qui filios & nepotes Adami superstites viderat, ad ortum circiter Abrahami vitam produxit; & Abrahaam vicissim cum Sem filio Noe sua ætate nondum vita functo, consuetudinem facilè habuit; ab Abraham verò usque ad Moysem soli tantùm tres viri intercesserunt, Isaac, Jacob, & Levi; quare servatas in familiis Judaicis earum rerum traditiones, & memorias facilè Moyses collegerat. Neque enim, nisi ex scriptis Familiarum commentariis, Genealogias, rerum gestarum tempus, historiarum eventus omnes, certumque annorum vitæ Patriarcharum tempus adeò exactè rescisse potuerat.

Liber Justorum, in Josue 10. 3., & in 2. Reg. 1. 18. laudatus, ipsissima videtur historia Veterum Patriarcharum. In 1. Par. 7. 20. &c. prælium legimus, cum Judæi in Ægypto essent, commissum, de quo ne verbum quidem in libris Moysis; quin & in nominibus, & Genealogiis in pluribus Scripturæ locis varietas, non aliundè fortasse, quàm ex Scriptorum & Exemplarium varietate, & multiplicitate originem duxit. Fatemur quidem rariorem fuisse ante Moysem scribendi usum, nec desunt Gentes quamplurimæ, à quibus scribendi ars diutiùs exulavit; sunt etiam qui Homerum ipsum nihil scriptis mandasse contendant. Sed quænam est in historia illorum populorum obscuritas, & tenebræ? Quot fabellas pro historiis ejus ætatis, nulla scriptorum monumentorum memoria notis, Græcia non obtrusit? Quot in religione & in Genealogiis indigna? Nihil tale apud Hebræos; singulis enim suus decor, unus & perpetuus narrationis solidæ & exactæ tenor; quæ sanè omnia scriptis rerum gestarum Commentariis, à Moyse consultis, accepto referenda sunt.

Sed quorsum hæc ad eam authoritatem Pentateucho afferendam, quam nos Operi tribuimus, nisi etiam Divino Spiritu afflatum Sacrum Scriptorem dixerimus? Divino, inquam, Spiritu, qui abdita quæque scribenti pandebat, obscura alioqui & incerta; certis verò assertisque, aliorum relatione vel traditione cognitis, Divinam, atque infallibilem authoritatem afferebat. Hinc Isaias cap. 44. 7. 8. &c. Dei Israelis supra cæteros aliarum gentium authoritatem, & majestatem exaggerans, populo suo ea pandisse ex veteribus historiis narrat, quæ frustra alii ab Idolis suis requisivissent. *Quis similis mei?* (ait Dominus) *ordinem exponat mihi, ex quo constitui populum antiquum: ventura, & quæ futura sunt annuncient eis... Ex tunc audire te feci, & annunciavi: Vos estis testes mei, numquid est Deus absque me, & formator quem ego non noverim?* Eadem apud Origenem Homil. 26. in Num. legas. *Unde enim poterat Moyses, vel quæ ab origine Mundi gesta sunt, vel quæ in fine ejus gerenda erant, narrare, nisi per inspirationem Spiritus Dei?*

DISSERTA-

(1) Vide Num. 20. 8. &c.

DISSERTATIO
DE LINGUA PRIMÆVA,
Et linguarum ad turrim Babelicam confusione.

IN varias dissitasque linguas discretos mortales homines prophani Scriptores animadvertentes, veram ejus rei originem scrutaturi, varia excogitarunt systemata. Autumarunt nonnulli, sub ipsum mundi exordium, aureum Regnum tenente Saturno, non omnes homines tantùm, sed & bruta etiam, pisces, aves uno eodemque sermone tanquam vernaculo usos (1). Additur in Fabulis, felicitatem suam minimè intelligentes homines, missa ad Saturnum legatione, immunem à letho vitam postulasse, minùs æquum reputantes, privilegium illud, quod ultrò serpenti collatum fuerat, ut scilicet singulis annis ætatem suam vetera spolia exuens innovaret, hominibus invideri. Minùs æquis auribus rem accipiens Saturnus, non postulata tantùm negavit, sed pœnam inflixit, ea idiomatis communione privatos illos volens: quod in hominum lingua dissidium mutuò se invicem separare illos coegit.

Qui fortuito casu, sive humenti terra solis calore fota productum hominem autumarunt, in ea fuerunt persuasione (2), terram ubique, qua latè patet terrarum orbis, homines effudisse, nulla usos certa linguarum vel signorum methodo, ut latentes cogitationes suas aliis significarent; quæ tamen omnia temporis successu invenerint homines, ne mutua inter se consuetudine privarentur, varia inducentes vel idiomata vel signa, prout casus, ingenium, usus in singulis tulit. Horatius Satyr. l. 1. Satyr. 3. v. 99. 100.

Cùm prorepserunt primis animalia terris,
Mutum & turpe pecus; glande atque cubilia propter
Unguibus & pugnis .... pugnabant .....
Donec verba, quibus voces sensusque notarent,
Nominaque invenere ....

Ab ipso rerum exordio certa indita rebus ipsis nomina putare, stultitiæ damnat Lucretius (3)

.... Putare aliquem tum nomina distribuisse
Rebus, & inde homines didicisse vocabula prima,
Desipere est ......

Addit idem Lucretius:

At varios linguæ sonitus natura subegit
Mittere, & utilitas expressit nomina rerum.

Varia hæc systemata expressit ignorantia, qua de vera hominis origine tenebantur Pagani; neque enim sive homines ex uno quodam prodiisse (*), sive primum illum hominum parentem, qua erat à Deo præditus sapientia, singulis animantibus peculiaria nomina assignasse (4) norant. Qua primus ille hominum parens utebatur, lingua ad filios transmissa, pura putaque sine alterius admixtione ad diluvium usque servata est; vel saltem veluti acceptum à primo homine depositum sanctè custodivit Justorum genus Seth, Enos, Enoc, Lamec, Noe. Cùm autem Noe, velut alter Adamus, novos incolas Mundo daret, eandem pariter, quam prior ille Adam, linguam in filios transfudit, & longè latèque cùm illis propagavit. Factum inde, ut post sæculum circiter à diluvio (5), cùm auctos plus nimio homines unus idemque locus non ferret, posceretque divisionem, sermo unus esset omnibus; Gen. 11. 1. 2. *Erat terra labii unius & sermonum eorumdem.*

Fatemur quidem, postremum hoc Scripturæ testimonium, *Erat terra labii unius & sermonum eorumdem*, variè apud varios exponi: sunt enim qui de consiliorum inter homines assensu exponant (6), ut communibus suffragiis decretam turris novæque item Urbis ædificationem seorsum omnes probarent. Hanc ipsam interpretationem sequutus videtur Philo, quanquam ad allegoriam omnia detorquet (7). Hæc sanè phrasis, *labii unius*, cui altera respondet, *sermonum eorumdem*, summum plurimorum consensum exprimit aliquando, ut in illo Jos. 9. 2. *Congregati sunt* (Reges Chananeæ) *pariter uno animo, eademque sententia.* Hebræus: פה אחד *Eodem ore*; Septuaginta: 70. Α῾μα πάντες *Simul omnes.*

S. Philastrius Brixiensis Episcopus hæres. 56. hæresis nota inurit sententiam illorum, qui ante Babelicam turrim unum tantùm vernaculum in Mundo sermonem obtinuisse defenderent. Idem autem fuisse tunc hominibus, quod & Angelis, privilegium censet, ut singuli omnes callerent linguas. Sed cum, addit, tanti doni largitori Deo minùs æqua, facta ab illo secessione, rependerent, eoque perduellionis spiritu turrim ædificandam aggrederentur, actutum Linguarum oblivione multati sunt: *Oblivione immissa à Domino, vix discere prævalent, non omnes, nec multas, sed vix paucas Linguas.*

Vulgò tamen Patres & Interpretes, qua Judæi, qua Christiani, de unico in Mundo vernaculo sermone dictum illud Mosaicum interpretantur. Nec sanè aliter obvius pronusque sensus insinuat. Lectoris sui animum ad excipiendam linguarum confusionem præparaturus Moyses, illud antea animadvertendum duxit, nimirum uno ad id usque ore omnes locutos; & cùm his verbis æquivocum aliquid subesse intelligeret, mentem suam apertioribus aliis prodens subdit: *Et sermonum eorundem*. Ad sententiam S. Philastrii quod attinet, illi sanè de singularitate sua præjudicatum est, quippè quę refragatores habet reliquos omnes Patres, contraria planè ratione Textum Mosaicum interpretantes.

Qua verò ratione linguarum ista confusio induceretur, nec satis assequimur, nec satis inter Authores convenit. Prodigio Divino factum aliqui

(1) Plato in Politic. Philo de Confus. ling. p. 320.
(2) Diodor. Sicul. l. 1. p. 5. seu 80.
(3) Lucret. l. 5. ver. 1040. Vide & Vitruv. l. 2. de Architect. cap. 1. *Primos homines sine sermonis articulati usu diu in cavernis terræ ferarum instar habitasse, ac crebris nutibus, spiritu vocali & voce rudi animi sensus designasse; ac sic demum ex eadem voce de eadem re sæpiùs repetita vocem articulatam vocabula significativa ac sermonum usum ortum esse.*
(*) Gen. 1. 26. Act. 17. 26. (4) Gen. 2. 19. (5) A. M. 1757.
(6) Joan. Cleric. in Gen. 11. 1. Theologorum quorundam Hollandiæ Epistolæ dogmat. Epist. 19.
(7) De confus. Ling. pag. 322.

qui putant, ut maximæ hominum portionis phantaſia ſimul & memoria penitus inverſæ, notum antea ſermonem in novum alium tranſmutarent. Hanc rerum inverſionem Angelorum miniſterio inductam alii tuentur.

Non promptam aliquam ſubitamque linguarum inverſionem agnoſcit S. Gregorius Nyſſenus (1); ſed illud tantummodò Scripturæ verbis inſinuari opinatur, homines ſcilicet tamdiù uno ſermonis vinculo coaluiſſe inter ſe, quamdiu uno omnes in loco ſubſtiterunt: cùm deinde in varia abeuntes loca inter ſe diſſociarentur, ſimul & vinculum ſermonis abruperunt, ſuum ſinguli idioma ſecuti, ut neque communionem habere ſermonum ſibi invicem poſſent. Porrò nihil in ea ſermonum diſcretione ſibi Deus peculiare reſervavit; ſed omnia naturæ perficienda reliquit, ſingulis hominibus facultate permiſſa, ut quacumque mallent voce, diverſa planè ab ea cui illuc uſque aſſueverant, intimos animi conceptus ſignificarent.

D. Clericus (2), qui non linguarum, ſed conſiliorum concordiam in textu illo Moſaico agnoſcit, in diviſione pariter & confuſione diſſidium animorum, non ſermonis pariter invehit. Factum inde autumat, ut facta inter homines ſedium & locorum diſcretione, & idiomatum quoque diſcrimen natura ipſa inſinuante induceretur. Tandem Simonius (3) linguarum ad turrim Babelicam confuſionem non alia ratione ad Deum authorem referri poſſe autumat, quàm quòd ipſe Providentiæ ſuæ conſilio diſpoſuerit, ut homines per varia Mundi loca diſpergendi vario pariter aſſueſcerent ſermoni: quod naturæ legibus apprimè conſonum eſt, ut quiſque quomodo maximè voluerit, intimos animi ſenſus exprimat. Eſt igitur Deus ſermonum diſcretionis author ea tantùm ratione, quòd ratione utendi facultatem hominibus indiderit, unde variarum in mundo linguarum diſcrepantia.

Porrò tria iſta ſyſtemata, in unum fermè convenientia, ut omnem prodigii à Scriptura inſinuati rationem evertant, rem maximè naturalem & ſimplicem myſtica quadam & figurata locutione à Moyſe deſcriptam inſinuant. Ait enim Moyſes Gen. 11. 6. 7. *Deſcendit Dominus, ut videret Civitatem & turrim, quam ædificabant filii Adam, & dixit: Ecce unus eſt populus, & unum labium omnibus; cœperuntque hoc facere, nec deſiſtent à cogitationibus ſuis, donec eas opere compleant. Venite igitur, deſcendamus, & confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unuſquiſque vocem proximi ſui. Atque ita diviſit eos Dominus ex illo loco in univerſas terras, & ceſſaverunt ædificare Civitatem.* Tanto hoc verborum apparatu exponeretur tantummodò, Deum permiſſa inter homines diſſenſione id commiſiſſe, ut diſcretis inter ſe locis & ſedibus, alii ab aliis ſegregarentur; quæ locorum ſeparatio ſermonum diſcrimen invexerit.

Semel hac admiſſa Scripturarum exponendarum ratione, ut ſcilicet evitandorum prodigiorum gratia in nova abire ſyſtemata ſinguli permittantur, & ea ſyſtemata, quæ hiſtoricum & literalem ſenſum, apertiſſimum licèt, corrumpant & evertant; quid erit ampliùs in Sacris Libris aſſertum? Prodigia, expreſſa licèt & clara, cum rebus maximè ſimplicibus & ad naturæ leges confundentur. Ita fiet, ut nimiam in prodigia credulitatem & populorum in ea re licentiam refrænaturi, quidquid validum eſt & maximè ad hominum captum in Religione aſſerenda tollatur. Eſt igi-

A tur cur literalem ſenſum obvium pronumque hoc in loco ſequamur; neque enim ab eo recedere ulla cogit neceſſitas: ſtatuendumque cum Patribus & Interpretibus omnibus, unicam diſtinguendarum linguarum cauſam in Deum referri, qui ultionis illius genere animadvertendum duxit in primos temerarii illius operis authores aggreſſoreſque.

Pro familiarum numero linguarum pariter diſcrimen invectum fuiſſe, una fermè obtinuit apud Veteres ſententia (4). Principes autem familiarum 70. cenſebantur, ex quibus totidem linguarum genera invecta. Sed unde ſeptuaginta familiarum tantummodò Principes? Ex Deuteronomio 32. 8. inquiunt: *Quando dividebat Altiſſimus gen-* B *tes, quando ſeparabat filios Adam, conſtituit terminos populorum juxta numerum filiorum Iſrael.* Porrò filii Iſrael in Ægyptum cum Jacob deſcendentes 70. enumerantur Gen. 46. 27. *Omnes animæ domus Jacob, quæ ingreſſæ ſunt in Ægyptum, fuere ſeptuaginta.* Alii 70. linguas è pari filiorum Noe cenſu referunt; Moyſe enim authore, Japhet genuit 14. filios, Cham 30. Sem. 26. omnes ſimul 70. Huic hominum numero duos addunt LXX. Interpretes, videlicet in genealogia Japhet *Eliſam*, & in genealogia Cham *Cainanum*. Ephorus, aliique apud S. Clementem Alexandrinum Strom. l. 1. ad 75. linguas recenſent; ad 120. S. Pacianus Barchinonenſis Epiſt. contra Novatian.

Sed inania omnia; quando enim locum Deu- C teronomii ad Babelicam diſperſionem referendum conſtaret, quod incertum eſt maximè; nonne duodecim tantùm familiæ recenſendæ eſſent, quòd totidem haberet Iſrael filios? Credimus autem numerum iſtum familiarum minorem habitum fuiſſe ab aſſertoribus hujus ſententiæ; quam ut tantum opus in ſe ſuſciperent; quare prorogandum cenſuerunt. Æquè autem potuiſſet pro numero Iſraelitarum ex Ægypto egredientium totidem pariter homines in turris conſtructionem impendere, nempè ad 600000 Sed plus nimio aucta ædificantium turba videbatur. Sed quanam conjectura deducendum eſſet, ſeptuaginta tantummodò Principes familiarum, quo tempore imminebat diſperſio, in mundo fuiſſe? *Eliſa & Caina-* D *nus*, quòd in Septuaginta tantùm legantur, nihil faceſſunt negocii aſſertoribus Hebræi & Vulgatæ. Qui verò ſtatuunt nec Arphaxad, nec Sale, nec Heber conſcios fuiſſe nefarii moliminis, ſicut & à pœna in perduelles inflicta immunes, illis certè linguarum numerus minor eſt quàm ſeptuaginta. Jectan filius Heber, & tredecim ejus liberi nondum facilè nati erant, cùm linguæ diſpeſcerentur; en novum in ſeptuaginta linguas diſcrimen. Ad hæc, qua poterant ratione ſeptuaginta linguarum genera apud homines diſtingui tempore Nemrodi, & Noemi ætate inclinante? Hodie pariter cùm mundi nullus locus ſuo careat habitatore, vix totidem recenſerentur, niſi una in varias divideretur, & nulla cogente neceſſitate non jam idiomata diſtinguerentur, ſed dialecti.

E Sed modò ad vernaculum illum & communem hominum ſermonem regrediendum. Narrat Herodotus l. 2. c. 2. Pſammetichum Ægypti Regem indagaturum, quinam inter mortales homines primi in mundum paruiſſent, ſingulare illud conſilium iniviſſe. Reputabat igitur vir ſolertiſſimus, ſiquidem fieri potuiſſet, uti in cognitionem veniret primæ omnium linguæ; exinde pariter aſſecuturum ſe, qui primi fuerint in orbe homines; quare duos recens natos infantes alendos commi-

** ſit Pa-

[1] Orat. 12. cont. Eunom. pag. 353. 354.
[2] In Gen. 11. & Epiſt. 19. Theologor. quorumdam Hollandor. Sententiæ. Gallicè.
[3] Hiſt. Critic. V. T. l. 1. c. 14. 15. & Reſponſ. ad Theolog. Holland. c. 20.
[4] Lactan. Epiphan. Euſeb. Clem. Alex. Hieronym. Auguſt. Philaſtr. Arnob. Beda, alii paſſim. Vide Natal. Alex. hiſtor. V. T. t. 1.

ſit Paſtori, mandatis onerato, ut alterum ab altero ſeorſum haberet, nunquam coram illis loqueretur, & ab hominum conſortio teneret ſecretos; exploraturus inde quo tandem ſermone conceptus illi ſuos promerent. Cùm igitur loqui præ ætate valerent, pueri ingeminabant identidem *beccos*: quod animadvertens Paſtor Regi nuntiavit, qui vocem illam cujus eſſet ſermonis vocabulum inveſtigans, deprehendit tandem, apud Phrygas panem *beccos* appellari. Ex quo recta ille conſecutione intulit, vernaculum populi illius ſermonem primigenium fuiſſe à natura datum hominibus, eamque gentem omnium eſſe vetuſtiſſimam.

Hunc Regem non Pſammetichum, ſed Bocchorum appellat, lapſu quodam memoriæ, utì credimus, Conſtantinus Manaſſe in Breviar. Hiſtor. 11. Quod autem hìc maximè animadvertendum, illud ducimus, Regem hunc primorum mundi hominum in cognitionem venturum non rectam viam tenuiſſe. Quæ enim è ſermone duorum illorum infantium deducitur conjectura, fallere poteſt maximè. Falſa enim Rex conſtituit, reputans, naturalem quandam eſſe hominum linguam, unde cæteræ derivarentur, veluti unius ejuſdemque idiomatis dialecti; ponens inſuper terram alios & alios homines in variis mundi locis effudiſſe: quod Ægyptiorum fuiſſe ſyſtema Diodoro Siculo authore diſcimus. Referunt enim homines univerſi genus ſuum à Deo, qui Adamum & Evam condidit, illos primos loquendi, ratiocinandi, imponendi rebus nomina authores; omnium enim illi ſapientiſſimi, expeditam habebant ratiocinandi, & loquendi, utpotè perfectæ jam ætatis homines producti, facultatem. Non niſi per errorem quis opinaretur, datam fuiſſe hominibus certam ſermonis rationem, quemadmodum ſua habent à natura indita bruta quælibet ſigna, veluti clamores, ſibilos, & cantus. Neque id etiam ſtatuendum, tanquam omnibus æque brutis peculiares ſint à natura datæ voces. Avis recens excluſa, & longè ab avibus ſui generis innutrita, eorum potiſſimùm ſonos imitabitur, quos ſtridentes fortè vel canentes inſtrumentiſque ludentes audierit. Sunt etiam qui humanam vocem imitentur. Ita pariter & cùm infantibus longè ab hominum conſortio innutritis continget, ut ſonos exprimant brutorum, qui fortè tenellis auribus inſonuerint.

Sequeſtrati illi Pſammetichi infantes balantes oves vel fortè capellas audierunt: balatus illos exprimebant, clamantes illi pariter *beccos* vel tantum *beec*; *os* enim Græca eſt terminatio ab Herodoto addita. Si alterius cujuſque voces auribus illorum inſonuiſſent, imitatione retuliſſent actutum. Fortè etiam caſu vocem illam pronunciarunt, quomodo immeditatas quandoque voces, nihil in noſtro quidem ſermone ſonantes, edimus interdum, varios mentis conceptus ſignificaturi; contigit autem quandoque, ut quæ nullam habent in noſtro quidem idiomate ſignificationem voces, aliquos non inanes referant in Hebræo, Arabico, Græco, Germanico. Quid ergo? An recta inde conſecutione inferretur, indicia eſſe illa primigeniæ & naturalis linguæ, quòd nobis inopinatò, & immeditatis occurrant? Si hæc abſona; abſonum eſt pariter Phrygum linguam primigeniam, ſicut & vetuſtiſſimos eſſe in mundo Phrygas inde conſtitui, quòd duo infantes caſu *beccos* clamaverint, cui voci Phrygorum ſermone ſua eſt ſignificatio.

A Quando autem fateremur, naturalem eſſe aliquam hominis linguam, vitioſa eſſet ſemper argumentatio illa: Vernaculus Phrygum ſermo naturalis illius linguæ voculam retinet; non alia eſt ergo naturalis hæc lingua quàm Phrygum. Porrò ex ſingularibus nihil niſi ſingulare ſtatuas. Ad hæc, Phrygas Pſammetichi ætate primitivam illam linguam ſervaſſe quis ad ſenſum demonſtret? Si enim in alium tranſiſſet ſermonem, tota Regis Ægypti ratiocinatio corruit.

Si naturalis quædam daretur lingua, nemo hominum illam non calleret, vel ſaltem nullo negocio, utpotè naturæ omnium & genio conſonam, diſcerent. Nemo eſt autem qui natura magiſtra idioma quodpiam edoctus loquatur. B Exercitatione linguas diſcimus & ſtudio, leviori quidem maternam, quàm una veluti cum lacte, ſugimus; improbo verò cæteras. Suppetunt etiam exempla quædam ab experientia; infantes enim ab hominum commercio nullam quidem vocem, niſi edocti, dare noverunt. Ita narrat Purchas (1) de puero, juſſu Melabdin Echebar Regis Indoſtan ſeu Magni Mogolii longè ab hominum conſortio innutrito. Legimus apud Joannem Radvitz (2), anno 1661. inventum apud Polonos in ſaltu quodam Lituanię geminos novennes pueros cum urſis gregatim errantes. Non facili labore captum ex illis unum coram Rege ſtatuerunt; quem Baptiſmate initiavit Epiſcopus Poſnanienſis, levavit è Sacro Fonte Regina. Puer C autem ille belluam altè imbiberat adeò, ut quanquam ſalvis omnis loquelæ organis, nec ſermonem ullum proferret, nec diſcere unquam potuerit.

Quærendus eſt ergo inter vulgares primigenius ille Adamo inditus ſermo. Sed variæ ea de re ſententiæ. Hebraicam linguam maxima Scriptorum pars præfert; alii Syriacam malunt; alii Chaldæam, vel Æthiopicam, vel Armenam; nemo tandem ex Orientalibus [illegible] privilegio in eo quod attinet ad ſermonem alteri concedit (3). Goropius Becanus ſeriò docet, Belgicam linguam ipſiſſimam eſſe primi hominis vernaculam. Sunt tandem inter viros doctos non rari, qui primam illam linguam intercidiſſe penitùs arbitrantur; alii voculas quaſdam illius remanere cenſent in D Hebræorum cæterorumque Orientalium linguis diſſeminatas, quarum tamen radices ferè omnes latuerint. Singula modò ad èxamen revocanda.

S. Gregorius Nyſſenus Orat. 12. contra Eunom. p. 354. omnium, quos noverimus, primus docuit, matricem illam linguam intercidiſſe; tenere enim ſe ait à viris in Scripturarum ſcientia doctiſſimis, Hebraicam linguam non eandem referre antiquitatis indolem, quam aliæ nonnullæ; Deum autem inter cætera, quibus populum ſuum donavit, prodigia, illud etiam non exiguum contuliſſe, ut in ipſo egrediendi ex Ægypto articulo novam illis linguam antea ignotam, & ſingulorum mentibus infuſam traderet. Laudat in eam rem illud Pſal. 80. 6. *Cùm exiret de terra Ægypti, linguam* E *quam non noverat, audivit*. Si enim hæc ad Moyſem, ait ille, referantur, non niſi de Hebraica lingua exponenda ſunt, qua ſola in ſcribendo uſum illum ſcimus.

Judæis facilè opinionem hanc ſuam de prodigio in exitu populi ex Ægypto debet S. Gregorius Nyſſenus (4); ſed Judæorum authoritas quanti facienda ſit, ignorat nemo. Porrò locus ille Pſalmi illud tantùm inſinuat, Joſephum, id eſt,

(1) Purchas l. 1. c. 8. apud Vualton. Prolegom. 1. n. 3.
(2) Joan. Radvitz carm. Alc. Vide Moreri v. Urſin.
(3) Vide Simon. Hiſt. Critic. V. T. l. 1. c. 14.
(4) Theodoret. quæſ. 61. in Geneſ. hæc eadem inſinuat, laudans pariter in eam rem illud Pſalmi 80. ut de S. Gregorio jam attulimus.

eſt, Iſraelitas ex Ægypto egreſſos vocem loquentis Domini tunc primùm audiviſſe. Quæ verò è doctorum quorumdam virorum animadverſione didiciſſe ſe tradit S. Epiſcopus, linguam nempe Hebraicam neſcio quid novi referre, quod nunquam vetuſtiores linguæ ſpirarent, id maximè repugnat doctiſſimis noſtris Criticis & Hebraicam linguam maximè callentibus, qui in Hebræorum ſermone nihil non vetuſtum agnoſcunt; conciſus eſt enim, ſimplex, exprimendi vim habens ſingularem, fœcundus, cùm ſit plurium in cæteris Orientalium linguis regnantium vocum fons & origo.

Recentiores illi, qui in S. Doctoris ſententiam conceſſerunt, altero ſibi argumento perſuadent, primigeniam illam linguam interiiſſe (1). Obſervant igitur illi, in ipſo Moyſe totaque Babelicam confuſionem præcedenti ætate plura obtinuiſſe nomina, quorum nulla eſt in vernaculo Hebræorum ſermone ſignificatio; eorum verò, quorum in Hebræo occurrit radix, illa potuit Moyſes per ſe aptaſſe, cùm ſcilicet vetera illa nomina in ſuam linguam verteret; fortè enim vir ille ſapientiſſimus novit Hebraicas illis etymologias, quas modò in ejus ſcriptis animadvertimus, addere. Similia notant exempla in variis Hebræis, Græcis, & Latinis Authoribus, pares etymologias & alluſiones referentibus. Majora tamen in Hebræorum ſermone, quam in cæteris aliis Orientalibus linguis primævæ illius veſtigia ſupereſſe, ultro quidem concedunt; negant verò ipſiſſimam eſſe Adamicam, & omnium, quotquot unquam fuerunt, vetuſtiſſimam.

Sed his omnibus duo reponenda; 1. Hebraici ſermonis multa nos hodie latere, nec proinde monſtri loco habendum, ſi radices plures vel ignoremus, vel in decurſu tot ſæculorum intercidiſſe conſtet. In lectione Sacrorum Librorum nunquam non animadvertunt Viri docti voces, quarum radices fruſtra niſi in Linguis Arabica, Chaldæa, & Ægyptia quærerent. Familiares illæ erant Hebræis, ut ex ejus Gentis Scriptoribus intelligimus, ſed longa deſuetudine antiquatæ penitùs interciderunt.

2. Non abs re opinamur, primævæ linguæ radices plures in confuſione Babelica & deinceps interdidiſſe, uti vernaculo Græcorum & Latinorum ſermone, multò ſanè recentiori, reipſa accidiſſe conſtat: quot enim veteres in illis radices & voces abrogatæ jam & neglectæ nonniſi in vetuſtis eorum Scriptorum Operibus ſervantur? An ergo recta inde conſecutione inferamus, Græcum & Latinum interiiſſe; vel illis ſalvis, eodem illo argumento Hebraicæ vel Adamicæ linguæ caſus probaretur?

Theodoretus quæſt. 60. 61 in Gen. Amira Præfat. in Gramm. ſuam Syriacam, Myricæus Præfat. in Gramm ſuam Chald. aliique Montis Libani Maronitæ, primævæ linguæ honorem Chaldaico, vel Syriaco vindicantes, rem faciunt pietati quidem in patriam ſuæ, non criticæ exactiſſimæ maximè conducentem. Nomina *Adam*, *Abel*, *Eva*, & alia multa radicem habent Chaldaicam, ideò ſcilicet, quòd hæc ſurculus ſit Hebraicæ; & quæ nunc exhibetur inter duo hæc idiomata ſimilitudo, major olim & ab initio ſpectabatur. Quod autem vetuſtatis privilegium Hebraicæ ſupra Chaldæam linguam aſſerit, illud eſt non contemnendum, quod illa conciſa ſit præ iſta maximè, & ſimplicior.

Duas haſce ſententias conciliaturi viri quidam docti autumarunt, Chaldæum & Hebraicum unum eſſe eundemque ſermonem; quare cùm Theodoretus Syriaci vel Chaldæi vetuſtatem prætulerit, nihil aliud eo nomine inſinuatum ab illo volunt, quam veterem Hebraicum ſermonem, quem cum vernaculo regionis ſuæ confuderit. Revocant in eam ſententiam Philonem, aſſerentem Verſionem Septuaginta è Chaldæo adornatam fuiſſe; ſicut & Legem Chaldaicis literis traditam ignotam exteris diu latuiſſe (2); ex quo utique intelligimus, inter Chaldæam Hebræamque linguam nullum fuiſſe Viro huic erudito diſcrimen. In eam fermè Theodoreti interpretationem concedunt Villalpandus (3) & P. Thomaſſinus (4); quibus viſum eſt, Theodoretum inter Aſſertores vetuſtatis Hebraicæ linguæ recenſere.

Quò verò Philoni duas haſce linguas confundenti reponamus, nunquam fieri potuiſſe animadvertimus cum S. Hieronymo in Daniel. c. 1. ut Rex Nabuchodonoſor tres illos pueros officiis Aulæ Chaldææ deſtinatos erudiendos in Chaldæorum idiomate traderet, ſiquidem Hebraicus cum Chaldæorum ſermone confunderetur. Nec Eliacim loquentem Hebraicè ad Legatos Ezechiæ Regis Judæ (5) Rabſacem obſecraſſet, ut Chaldaicè potiùs vel Syriacè loqueretur, ne populus, qui forte in mœnibus aderat, dicentis verba auſcultaret. Experimento etiam quotidiano diſcimus, quàm vera de ſe teſtaretur S. Hieronymus Præfat. in Dan. nimirum poſt improbum in literis Hebraicis ſtudium, iterum eſſe nobis laborandum, ut Chaldæum addiſcamus.

Ad Theodoretum quod attinet, fruſtra adduceretur in patrocinium illorum, quibus Hebraicæ linguæ vetuſtas probatur; quo enim in loco de primæva iſta lingua agit, ille facta Chaldæum inter & Hebræum collatione, primum illum alteri præfert. Non ergo utramque linguam confudit.

Veteres illæ etymologiæ, Adamicæ linguæ reliquiæ, ideò forte in Chaldæo illo ſuperſunt, quòd vernaculus Chaldæorum ſermo Hebræi eſſet dialectus; ex quo factum ut in utroque illo eædem pariter radices deprehenderentur. Ad hæc, ſunt quidem, fatemur, radices quædam in Chaldæo, fruſtra in Hebraico quærendæ; ſunt viciſſim & aliæ in Hebraico quidem ſuperſtites, in Chaldaico nihil habentes ſimile. Ita e. g. legit Hebræus (6) *Hæc appellabitur Iſcha* ideſt Virago). Chaldæus autem (7) *Hæc appellabitur mulier* (Itteta) *quia de viro ſuo ſumpta eſt* (Mibbaalah).

Quod Amira maximè urget argumentum, illud eſt. Abraham ejuſque progenitores Chaldæam referebant originem; quare Chaldæo, antequam Hebraico, tanquam vernaculo utebantur ſermone; ſuperat ergo Chaldæus vetuſtate ſua Hebraicum. Cui reponimus, 1. Inter geminas haſce linguas ſatis olim conveniſſe: facilè proinde utramque callens Abrahamus, cùm in Chanaanitidem veniret, loquentes Chananæos, quorum eſt idem ac Hebræus ſermo, percipiebat. 2. Fac autem Abrahamum Chaldæo, antequam Hebraico, aſſueviſſe? Quid inde? an proinde Chaldæus vetuſtate potior eſt Hebræo? Ut judicium de hac quæſtione

(1) Vide Grot. ad Geneſ. 11. 1. & not. ad lib. de verit. Relig. Chriſt. n. 16. Huet. Demonſtr. Evangel. propoſ. 4. c. 13. Cluver. Germaniæ Antiq. pag. 74. Georg. Harn. not. in Sulpit. Sever. l. 1. pag. 22. Henric. Kipping. de lingua primæva art. 6.
(2) Philo de vita Moſis l. 1. pag. 657. 658. 659.
(3) Apparat. Urbis ac Templi, t. 3. pag. 372. col. 2.
(4) Methodo ad docendas & diſcendas linguas l. 2. c. 1. art. 11. pag. 139.
(5) 4. Reg. 18 26.
(6) Geneſ. 11. 23. לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה
(7) Chald. לדא יתקרי אתתא ארי מבעלה נסבת דא

quæstione feratur, res ipsa in examen revocanda est, & utriusque monumenta expendenda.

3. Quanquam Hebraicus sermo ex tunc à Chaldæorum vernaculo facilè distingueretur, certò tamen constat, Abrahami familiam Hebraico assuevisse, antequam in Chanaanitidem transmigraret: cujus rei certum exhibent argumentum Hebraica nomina ipsius Abrahami, Saræ uxoris ejusdem, sicut & parentum, fratrum atque nepotum.

Cùm Jacob in Mesopotamiam veniens ad Labani avunculi sui ædes divertisset, nullo negocio responsa dabat excipiebatque. Utriusque uxoris illius atque obstetricum, sicut & filiorum nomina Hebraicum sonant; nec nisi ex Hebraico petuntur allusiones, quas in eorumdem nominum impositione pater sibi proposuerat. Non ergo, nisi temerè prorsùs inferimus, Abrahamum antea Chaldæo assuevisse, quàm Hebraico. Si Chaldæi & Babylonii originis suæ authores habuerunt Cham & Chus, quemadmodum facilè suadet Nemrod filius Chus, imperii sui sedem Babylone constituens; si hæc, inquam, vera sunt, monstri profectò loco non habebitur, si Abraham, & ejus familia genus è Semo referens, purum putumque Hebraicum creparent, alterum illum profectò à Chaldaico, quo Babylonii utebantur. Eundem Hebraicum vernaculum habebat Labanus, quemadmodum ex impositis nominibus ab ipso & Jacob monumentis ab utroque in monte Galaad erectis Gen. 31. 47. 48. satis constat.

Goropius Becanus, Cimbricæ seu Belgicæ linguæ antiquitatem demonstraturus, rem totam egisse se putat, si etymologiis quibusdam ex ea Lingua, ægrè ille quidem, Hebraica primorum parentum nomina exponat. Ita e. g. *Alan* deducit ex Belgico *bat-dan*, agger invidiæ, veluti si primus ille hominum parens agger esset invidiæ oppositus. *Eva* ex *Eu-vath*, idest vas sæculi, erat enim Eva hominum germen & principium. *Abel* ex *bat-belg*, odium belli; illatum enim in se à Cain bellum injustum Abel execratus est. Tandem *Cain* ex *cait-ende*, idest malus finis. Noe ex *nos acht*, qui necessitatem cogitando prævidet. Sed Lectorum patientia abuteremur talia referentes: quid refutantes? Quæ, rogo, lingua antiquitatis sibi privilegium non assereret, si non dissimiles etymologiæ valuerint?

Arabes, Armeni, Ægyptii, Sinenses, Æthiopes hæc pro se afferunt. Plura, inquiunt illi, primorum parentum nomina suam habent respondentem in nostra lingua significationem; regionem nostram frequentarunt vetustissimi illi Patriarchæ, gens etiam nostra cum vetustissimis certat: his profectò omnibus persuademur, vernaculum apud nos sermonem ipsissimum esse Adamicum. Verùm singula hæc singillatim multùm planè à demonstratione recedunt; omnia verò simul conveniunt ex his gentibus nulli. Vernaculus Armenorum & Syrorum sermo idem reipsa habendus est cum Chaldæo; Chaldæum verò ex Hebraico derivatum constat. Hebraici pariter surculus est Arabicus, qui sanè originis suæ similitudinem adhuc refert. Arabum pater fuit Ismael filius Abraham; quare vetustate illi quidem Abrahamum non superant; nec proinde majorem sermonis referre possunt antiquitatem, nisi per Abrahamum ad usque posteros Noe Babelicæ turris ædificatores ascendant; tunc autem æquum illis jus erit cum Israelitis, genus ex Abrahamo per Isaac referentibus. Reipsa tamen potior erit Israelitarum causa, quòd & Patriarcharum series purior apud istos, quàm apud Arabes, manserit, & multò sint Israelitis vetustiora, ac certiora, quàm apud alias qualcumque gentes documenta. Moyses eodem sermone

A loquebatur ac Abraham; Abraham verò eodem ac Thare: hìc, utì credimus, eodem ac Sem & Noe. Hebræis hodie integrum manet ejusdem linguæ Mosaicæ depositum; eosdem Legislatoris Libros servant, legunt, & legendo intelligunt. Paria de se prodant Arabes, & reliquæ per orbem nationes.

Ægyptii ac Æthiopes nostræ ætatis negocio multò difficiliori linguæ suæ antiquitatem supra cæteras omnes efferrent; carent enim primævæ linguæ suæ certioribus documentis, vel si quæ suppetunt, intellectu non percipiuntur. Servantur equidem nostra adhuc ætate in Sacra Scriptura Græcisque Authoribus veteris Ægyptiorum historiæ fragmenta; quibus tamen gentis illius privile-

B gia nihil juvantur. Quæ de Psammeticho, experimento duorum segregatorum ab hominum commercio infantium primævam linguam explorante, habet Herodotus, satis probant, Ægyptios nihil de linguæ suæ vetustate præclare sensisse. Constat etiam Scripturæ testimonio, primum Ægyptiorum authorem fuisse Mizraim filium Cham; æquè autem certum est Chanaan filium Cham, & fratrem Mizraim Hebraicè locutum. Cur ergo non æquè certum erit, Mizraim ejusque filios eodem vel non absimili sermone ab initio usos? Ex hoc autem intelligimus, Ægyptios etiamsi linguam suam ex Adamo repetendam optimis argumentis demonstrare potuissent, nihil inde aliud deducturos, quam quòd Hebræorum vel Phœnicum lingua

C omnium vetustissima habenda esset.

Unicum ergo quæstionis hujus punctum in eo constitutum est, 1. An Noe ejusque filii communi cum Adamo sermone uterentur. 2. An eodem Abraham idiomate loqueretur, ac filii Noe, qui Babelicæ turris ædificium aggressi sunt. Duo sunt enim veluti puncta certa, in quibus linguæ omnes ad unam coaluerunt; in Adamo nempe & Noe; in exordio scilicet Mundi, & in constructione turris Babelicæ. Neque demonstrandum suscipimus, toto illo 1656. annorum intervallo, quod inter creatum Adamum & diluvium interjacet, nihil in primæva illa lingua mutationis accidisse; nullo enim argumento sivè ea res probaretur, vel assereretur contrarium. Fatendum est tamen, vix fieri potuisse, ut tanto temporis spatio nihil in-

D commodi sentiret inter varias effusa gentes lingua illa primæva; inter gentes, inquam, adeò à se invicem moribus dissitas, ut ne commune quidem haberent commercium; certam enim designat Moyses epocham connubiorum inter filios Dei cum filiabus hominum Gen. 6. 1. 2. nempè filiorum Seth cum filiabus Cain, quasi de re nova & ad id usque insueta.

Utcumque tamen res habeat sese, certum modò constituimus, Noe tresque ejus liberos Adamico sermone locutos, quem integrum sanctumque ejus familia deinde servarit adusque dispersionem Babelicam, quo tempore Noe, Sem, Arphaxad, Sale, Heber adhuc agebant in vivis. Noe 150. annis circiter post Babelem vitam adhuc produxit; a

E cujus obitu biennio vel circiter Abraham natus est (1). Si Babelica linguarum confusio in ultionem suscepti temere ab hominibus consilii divinitùs immissa est, non ægrè quidem persuaderemur, immunem, sicut à crimine, ita etiam à pœna fuisse Noe pariter & Sem.

Cùm interim homines in varia orbis loca dispergerentur, Noe, Sem, Arphaxad in Mesopotamia & Chaldæa sedes retinuerunt suas. Thare cum tota familia in Ur Chaldææ morabatur (2), quo tempore Deus Abrahamo indixit Gen. 12. 1. *Egredere de terra tua, & de cognatione, & de domo Patris tui*. Quæ dicendi phrasis satis exprimit, sedes habuisse jam diu in ea regione fixas.

Ex

(1) Turrim Babelicam componimus cum A. M. 1757. Noe diem clausit A. 2006. Abraham natus est A. 2008.
(2) A. M. 2081.

Ex Urbe Ur Abraham in Mesopotamiam ad Urbem Haran contendit; inde se contulit in Chanaanitidem, tum in Ægyptum, iterumque in Chanaanitidem, ubi potissimùm substitit. In variis hisce locis vernaculo semper usus sermone, nullo adhibito interprete, videtur. Nec tamen inde ego intulerim, unum eundemque sermonem ubique eorum locorum regnasse. Constat enim, Chaldæorum vel Syrorum, sicut etiam Ægyptiorum sermonem alium tunc fuisse ab Hebræo; sed ita alium credo, ut non multum ab illo abhorreret; ex quo facilè qui unum calleret, alterum intelligeret. Uno verbo, ita apud me constituo, Mesopotamiam universam, Chaldæam, Babyloniam, Armeniam, Syriam, Arabiam, Palæstinam, Phœniciam, & Ægyptum eo vernaculo usos sermone, qui satis ad Hebræum accederet; ut linguarum confusio in iis maximè provinciis sentiretur, quæ multùm essent ab ipsis dissitæ. Teneo pariter constitutum, primigeniæ linguæ expressiores characteres Hebræam supra cæteras servasse; quod mihi hisce potissimùm argumentis persuadetur.

Recta sentientes omnes statuunt congruentia origini, indoli, dotibus, & proprietatibus nomina singulis quibusque rebus animantibus, & personis imponi oportere. Si contra hodie nomina absona, origine & significatione occulta, indita rebus animadvertamus, inde causa repetenda est, quòd non matrice aliqua, sed ex aliis pluribus coalescente lingua utamur. Cùm autem in ipso rerum exordio unicus esset sermo, imposita rebus omnibus nomina sua non destituebantur significatione.

Quò igitur in cognitionem primævi illius idiomatis deducamur, sedulò animadvertendum est, quæ potissimùm lingua radices contineat primorum nominum rebus singulis impositorum, veramque illorum exprimat etymologiam pariter, & significationem. Congruunt autem hæc omnia cum vernaculo Hebræorum sermone, & ità congruunt, ut cum alio nunquam. Imposita hominibus, animantibus, arboribus, locis, metallis Hebraica nomina naturam exprimunt, dotes, vitia, impositæ appellationis occasiones; ecquid non? *Adam* est rufus, quòd e subrubra terra, in Hebræo *Adama*, deductus fuerit. *Heva*, seu *Cheva*, derivatur ex *Chaiah*, vita; *Ischa*, virago, ex Isch, vir; *Cain*, possessio, ex *Canah*, possidere; *Habel* est vanitas; *Seth*, posuit, seù eplevit; Seth enim locum Abelis à fratre interfecti occupavit; *Eden*, deliciæ; *Henoch* vel *Chanoch*, innovatio, dedicatio &c. Brutis imposita nomina significationem retulisse suam, sicut & cætera locorum, fluminum, Urbium, & Provinciarum, summa laboris contentione Bochartus demonstravit.

Statuendum est igitur, sive Hebraicum sermonem ipsissimum esse Adamicum, & Noemicum, sive eò deducendi sumus, ut fateamur Moysem genuina singulorum nomina ad arbitrium procudisse, novis hisce suis ex Hebræo sermone deductis in locum veterum & primigeniorum substitutis. Felix planè viri ingenium, qui in ea nominum transmutatione potuit vernaculi sermonis æquè significativa, & non dissimilibus ducta etymologiis nomina in locum Veterum substituere. Hæc ægrè quidem, sed tamen utcumque in lucubratione aliqua scribenda, in qua rara tantùm nomina transmutanda, tentarentur; sed in ipsso quodam Opere, quale Pentateuchum agnoscimus, vix fieri posse credimus. Opus etiam fuisset, cæteros post Moysem Scriptores eamdem cum illo methodum sequutos fuisse, quod factu possibile minimè credimus.

Fac tandem Moysem cæterosque Sacros Hebræorum Scriptores hanc sibi methodum statuisse: anne poterant eam pariter legem prophanis etiam Scriptoribus, integris gentibus, atque infestissimis Judaici nominis adversariis imponere, qui scilicet omnes iisdem, ac Moyses, nominibus Urbium, locorum, hominum, provinciarum, fluminum uterentur? Unde tam concors sententiarum affinitas & similitudo, nisi à lingua illa primitiva, cujus vestigia in omnibus fermè linguis ac gentibus residua? Nomina Cham, Chanaan, Sidon, Mesor, Mizraim, Aram, Assur, Babel, Jordanis, sive Jaerden, Eden, Ninive, Euphrates, Ararat, Libanus, & alia multa, Sacris æquè ac Prophanis sunt familiaria. Vero igitur propius existimamus, primævam hominum linguam Hebraicam fuisse.

Satis jam occupavimus objectionem illam è raris illis nominibus deductam, quorum nullæ sunt in Hebræo radices. Occurrere illa quidem ultro fatemur; sed privilegio vetustatis, quod Hebraicæ linguæ asseruimus, nihil officiunt. Quis enim monstri loco habuerit, si abolitæ jam duorum millium annorum desuetudine sermonis voces quædam interierint, quarum tamen veluti depositum affines quædam & collaterales linguæ servarint? Jure quin etiam postliminii restituendus est illis primus, quem tenebant in vetustissimo & simplicissimo idiomate locus. Ad hæc, quænam ratio cogit, ut in vernaculo Hebræorum sermone etymologias omnes quæramus nominum, sive apud Moysem, sive in Libris Sacris occurrentium? Nonne ex illis plura à primæva illa lingua sunt aliena, deductaque potiùs ab externo aliquo sermone, quonam illo, incertum? Non est enim nobis, nisi de tempore ante diluvium & linguarum confusione, habenda ratio.

Aliud in eam rem argumentum ex eo ducitur, quòd è vernaculo Hebræorum sermone facilè repetitur significatio nominum, vetustissimis gentium Numinibus impositorum, quæ sanè nomina genuina erant hominum ætate interdum diluvium ipsum superantium. Porrò nomina illa ex Oriente in Græciam totumque latè mundum divulgata, in aliis omnibus linguis inanem referunt sonum; cùm vicissim in Hebræo & suam habeant significationem, & rei prodant originem. Ita *Ammon* idem est ac *Cham*. Idem est etiam Græcis *Zeus*, Jupiter, ac Hebræis *Cham*, nempè ardens, fervens. *Jupiter* sive *Jovis*, congruit cum Hebræo *Jova*, *Jehova*, *Jao*, Deus. *Japetus* est *Japheth*; *Smy* est *Sem*; *Neptunus* refertur ad Hebræum *Niphta*, quod est extendi. *Poseidon*, Græcum Neptuni nomen, deducitur ex *Psasah*, extendere. *Vulcanus* ipse est *Tubalcain*. *Ares*, id est Mars, repetitur ex *Aritz*, fortis, violentus; *Venus* ex *Benoth*, puellæ, sive ex *Bana*, filios habere, domum construere; & sic de cæteris.

Musica instrumenta ante diluvium obtinebant, ipso Moyse. Genes. 4 21. testante, quorum nomina apud Græcos & Latinos manent; sed incerta apud illos etymologia offertur in Hebræo sermone; sicut & Hebræorum scripta primos eorumdem instrumentorum Authores produnt.

Nomina gentium, provinciarum, amnium, montium, vetustissima sunt & barbara plerumque Græcis & Latinis, sicut & gentilia Hebræis, quorum sermo & genuinas illorum explicationes, & primos Urbium Authores ac gentium Patres aperiunt. Nonne conjecturam inde capere licet, hunc ipsum Hebræorum sermonem primorum hominum vernaculum fuisse? Videsis ingens Opus Geographicum Bocharti, inscriptum *Phaleg* & *Chanaan*.

Ea est etiam Hebraici sermonis indoles, ut vetustatem suam & supra cætera antiquitatem prodat. Ita est enim natura comparatum, ut ex simplicioribus & facilioribus via pateat ad ardua. Ipsa rerum compositio, admixtio, additiones non nisi post prima illa irrepserunt. Studii sunt enim & meditationis. Porrò Hebraicus sermo simplicissimus est supra cæteros; Hebraicus, inquam, in Libris sacris expressus; quo enim in Libris suis utuntur Rabbini, plurium externarum vocum admixtione

mixtione corrumpitur. Radices Hebraicæ plerum- A que non nisi tribus literulis vel duabus syllabis constant; nomina in variis casibus nunquam inflectuntur; pluralia tantùm à singularibus distinguit. Syllaba *im* masculinis & *oth* fœmininis pluralibus adjecta; anomaliæ raræ in declinationibus & conjugationibus: conjugationes veró potiùs, quam verba multiplicantur; unde factum, ut ad nullum ferè usum valeant verba auxiliaria summo linguæ compendio. Genus ipsum in verbis distinguunt; & in verbis, sicut in nominibus, sua sunt fœminina & masculina.

Loco pronominum possessivorum, meus, tuus, B suus, sunt apud Hebræos affixa ex unica literula vel ad summum duplici, quibus satis loquentis persona distinguitur, an fœmina sit, an mas; genus etiam rei, masculinum scilicet an fœmininum. Vocales rarissimæ in scribendo, quo Scriptura breviatur maximè. Desunt tandem sive verba, sive nomina composita; rarissimæ propositiones, & illæ quidem plerumque non seorsùm scriptæ, sed vocibus adjectæ, in unum cum illis coalescunt. Nihil de comparativis, vel superlativis, variisque conjugandorum verborum rationibus. Duo tantùm distinguunt tempora, præteritum, C & futurum; participia unum vel duo; infinitum & imperativum. Uno verbo, concisum magis, simplicem, facilem, & expressivum sermonem ne concipere quidem facile est.

Hæc planè omnia à demonstratione adhuc abesse fateor; & ineluctabili planè argumento id nunquam evincetur, sive Adamicam linguam hodie superesse, sive illam cum Hebræa confundendam, sive alio, quam Chaldaico, sermone locutos Noe & ejus filios. Sed ineluctabile pro se argumentum promant adversarii, & quæ à nobis fusiùs deducta sunt, aliis deprompti firmioribus conje- D cturis evertant. Argumenta nos quidem plausibilia adduximus, quorum vim auget multò sanè validior & numero & authoritate ejusdem sententiæ propugnatorum manus. Rabbini (1), & ex nostris Commentatoribus & Patribus plerique (2) Hebraicam linguam ex Adamo repetunt. Nec aliter planè suadent vetustatis illi characteres in eadem lingua expressi; quæ pariter lingua omnium fermè Orientalium matris jure meritoque haberetur, Chaldææ scilicet, Syriacæ, Arabicæ.

Quæ sederunt Prophanis sententiæ, naturalem scilicet quandam fuisse hominibus linguam, vel E productis casu in variis terræ locis hominibus, post rem tentatam pluries, & post varios articulatos sonos tandem usuvenisse, ut varias linguas instruerent; quæ, inquam, sederunt Scriptoribus hisce sententiæ, nihil habent, non dicam veri, sed nec verisimilis quidquam & solidi. Homines nec casu prodierunt; nec prodiisse quidem poterant: Deum habent authorem, à quo simul & sermonem acceperunt, ut nunquam sine usu sermonis fuerint.

Nec monstri loco habenda sunt, quæ de vetustate linguæ suæ jactitant Ægyptii, Armeni, Æthiopes, postquam mirabilior alter inventus est, Goropius scilicet Becanus, linguæ suæ Belgicæ sive Hollandicæ vetustatem supra cæteras efferens. Insito quidem à natura amore Patriæ suæ & aviti sermonis studio quique tenemur; sed rari sunt, qui amorem hunc suum ad extrema eò usque provexerint. Illud constat, quo gradu à locis & regionibus, ubi primorum illorum hominum sedes constituta erat, recedimus, eo pariter crescere linguæ primitivæ inveniendæ difficultatem. Ad hæc, sicuti vestigia quædam primævæ hujus linguæ in cæteris fermè omnibus Orientalibus superesse constat; ita pariter ad distinguendam Adamicam linguam à cæteris omnibus satis non esse arbitramur, si quis radices quasdam hujus primævæ linguæ, vel saltem affines quasdam voces invenisse sibi in aliquo sermone confidat. Cætera omnia congruere oportet. Sicut vicissim non recta consecutione deducitur, Hebraicam linguam aliam esse à primitiva, quòd veterum nominum radices quædam nuspiam in illa recurrant, si cæteroqui reliqua omnia cum illa planè congruant.

Tandem linguarum illa confusio, de qua Moyses, non ita accipienda est, quasi ex suborto inter gentes illas dissidio earumque in varia orbis loca dispersione, naturali quadam veluti consecutione deduceretur. Prodigio debentur omnia. Deus enim sivè per se, sive Angelorum ministerio (3) idiomata confudit; ita tamen, ut primævus ille sermo minus alienæ corruptionis sentiret in genere Sem cæterorumque fratrum, purus autem putusque maneret in familia Phaleg, Heber, Thare, Abrahami progenitorum, sicut & in familia, alioqui tamen corruptissima, Chanaan (4). Ita Divinæ Providentiæ consilio disponente, ut cùm Abraham in destinatam illam sibi suisque posteris regionem veniret, patrum suorum sermonem familiarem in illa nactus, ab avito illo desuescere non cogeretur.

Chananæis, alio nomine Phœnicibus, authoribus factum est, ut Hebraicus longè latèque per Africam cæterasque ferè omnes Insulas Mediterranei atque maritimas ejusdem freti regiones propagaretur. Hæc probabilissima visa sunt, quæ de primæva hominum lingua dissererentur; quod argumenti genus egregiè adeò excusserunt Viri quidam doctissimi, ut non alia ratione in examen revocandum illud susceperimus, nisi in eorum gratiam, qui cùm Libris alioqui vel careant vel non abundent, præclarè secum agi censerent, si aliquid ea de re in Dissertatione hac nostra discerent.

DISSERTATIO

(1) Ita Rabb. Ben-Gerson, Abenezra, Abrabanel, Jarchi ad Gen. 11. 1. 2. Simeon Ben Jochai in Libr. Zohar. Liber Cosri. Azarias in Meor Enaiim.

(2) Origen. hom. 11. in Num. Hieronym. in cap. 3. Sophon. August. l. 16. de Civit. c. 11. & l. 18. c. 39. alii plures.

(3) Vid. Orig. hom. 11. in Numer. Aug. de Civit. l. 16. c. 6. Jonathan Paraphr. in Gen. 11. 7. 8.

(4) Chananæorum, Phœnicum, & Hebræorum sermonem unum esse eundemque, probant Bochartus, Huetius, Valtonus, & alii.

DISSERTATIO
DE GIGANTIBUS.

IN tota Antiquitate maximè celebres Gigantes habentur, quippe quibus testimonium ferunt Poetæ, Historici, & qua Sacri qua prophani Scriptores, omnium denique sæculorum traditio, cum vetustissimis regionum monumentis, una omnes voce prædicantes viros, qui immani corporis & virium habitu, tum & cœptorum audacia longè lateque sui nominis terrorem intulerunt. Ut autem insitam habent homines in res novas propensionem, magnis majora libuit adjicere, non Poetis tantùm, sed & Historicis non raro adeo rem per se miram exaggerantibus, ut justos rei limites præscribere, & vera à falsis secernere, operis sit non exigui. Nec minùs est laborandum, si quis velit ad fidem inducere suspicacia quædam ingenia, quibus errandi timor satis est causæ, ut credulitatem suam erga res insuetas & à nostris penitùs abhorrentes, suspendant.

Operis ergo nostri in præsentia erit, ut Gigantes reipsa extitisse demonstremus, simul etiam ejus veritatis adversarios refutantes. Verùm antequàm manus operi admoveatur, certus quæstionis status determinandus est 1. Gigantum nomine non viros tantùm intelligimus, qui procerioris corporis statura cæteros regionis suæ viros non digiti solum vel etiam semipedis aut pedis mensura superant, plures enim in Mundo ejus generis occurrunt; sed viros designari arbitramur, nostræ ætatis homines pedibus nonnullis vel etiam duplo, triplo, quadruplo justam staturam quinque pedum & semis excedentes.

2. Neque id nobis quærendum, an plurium sæculorum successu contigerit aliquando, ut naturæ quodam nisu Gigantes prodierint; quemadmodum interdum monstra & pumiliones spectantur, quorum singuli successione carent. Sed illud discutimus, an vetustissima ætate ante diluvium, & diù etiam post, satis frequentes homines occurrerint justa hominum nostræ ætatis statura multò superiores; qui in certo quodam regionis tractu certisque familiis frequentiùs, quàm alibi prodierint; ut certum genus & peculiaris Gigantum regio possit assignari.

Inter eos qui Gigantes extitisse negant, non satis convenit. Asserit Josephus Antiq. lib. 1. cap. 4. Angelos plures ad filias hominum accessisse, eorumque commercio natos viros impotentis audaciæ, qui viribus valentes nihil sanctum habebant, eaque aggressi sunt, quæ de Titanibus Poetæ comminiscuntur. Gigantum ergo nomine designari credit Josephus viros audacia impotentes.

Aliquis fortè putat, ait Philo de Gigant. *quæ Poetæ de Gigantibus fabulantur, Legislatorem subindicare, cùm hæc immensum distent a fabulis ... Nullam de Gigantibus affert fabulam, sed illud te docere vult, eos venari voluptates corporis, & harum usum fructum, quærendo undecumque singularum materiam.*

Ipse idem Philo in lib de Confus. ling. de Turri Babelica à Gigantibus ædificata agens, tradit, Paganos, cùm hæc legerent, reclamasse: *Ecce sacri, quos vocatis, Libri fabulas continent, quales aliis referentibus irridere soletis.* Simillimo A enim ausu Gigantes ædificationem Turris aggressi narrantur, quo de Gigantibus Pelion Olympio & Ossæ superimponentibus ad Cælum obsidione tentandum fabulosa vetustas commenta est. Universam hanc historiam Philo ad allegoriam referendam contendit, autumans, sub allegoriæ hujus ambagibus hominis impii adversùs Deum audaciam, & protervиам exhiberi. Nulli erant ergo huic Authori sive ante sive post diluvium Gigantes.

Persuasum pariter fuerat Origeni (1), Gigantum nomine non viros corpore immanes designari, sed scelestissimos quosque, impios, A-B theos & hujus farinæ homines, quibus nulla de Deo, hominibus, & justitia, est cura. Malunt alii cum Eusebio Cæsariensi Præpar. l. 5. cap. 4. & 5. Gigantes apud Moysem ipsissimos esse Dæmones, quorùm adversùs Deum pugna in Gigantum & Titanum adversùs Deum fabella describeretur. Exequemur inferiùs veteris illius opinionis originem, quæ Gigantes è Dæmone parente accersit, quin & ipsas Gigantum animas in censum malorum Spirituum refert. Quam tamen opinionem cave, ne cum altera Gigantes prorsus subducente confundas; illa enim à communi omnium sententia in eo tantùm recedit, C quòd de Gigantibus illis in libro Henoch legit, ad patres Dæmones cum filiabus hominum ante diluvium commixtos esse referendos; cum interim contraria Gigantibus opinio Librum illum penitus ad fabellas rejiciat.

S. Chrysostomus in Genes. Homil. 22. tenet, Gigantum nomen exprimere in Scriptura viros corporis robore & statura immanes; (2) quorum in censum refert Nemrodum, virum, ut habent Septuaginta, Gigantem. Profectò Hebræum *Gibbor*, quem Gigantem reddunt, sonat ad literam virum fortem, & impotentem.

S. Cyrillus Alexandrinus ad Imperatorem Ju-D lianum respondens libro 9. insinuare videtur, Gigantes monstris similes viros esse, quos quidem proceritate corporis & robore reliquos vulgo homines superare potuisse credit; sed multùm concedere Gigantibus illis, Poetarum carminibus celebratis, quos ferunt ex ipso maris sinu Insulam manu avulsam contra Cœlum ejaculatos. Sunt igitur, ait, Scripturæ stylo, Gigantes viri fortes & audaces, ore terribiles & monstro simillimi, quos vindicis Numinis ira effudit, atque malè affecta parentum phantasia formavit. Non inviti credimus, has Patrum interpretationes expressisse necessitatem nominis Gi-E gantum, nè fortè nominis similitudine cogerentur in Scriptura viros agnoscere eadem corporis immanitate, qua apud prophanos Poetas, Gigantes.

Gigantes apud Stoicos in eodem ordine cum Centauris aliisque monstris, errantis phantasiæ ludibrio efformatis, habentur. *Centauri, Gigantes, & quidquid aliud falsa cogitatione formatum habere aliquam imaginem cœpit, quamvis non habeat substantiam*, ait Seneca *Ep.* 58. Totam illam de Gigantum adversùs Deos expeditione fabellam ad allegoriam detorquens Cicero de Senect. significari tantùm credit passionum adversùs rationem & naturam certamen. De Gigantibus hæc Macrobius Saturn. l. 1. c. 20. *Gigantes quid*

(1) Orig. apud Gen. C. P. in Gat. Gr. in Octateuch. Vide & apud Theodoret. q. 48. in Gen.
(2) Hom. 30. in Gen. pag. 422.

quid alid fuiſſe credendum eſt, quàm hominum A *quandam impiam gentem, Deos negantem, & ideò exiſtimatam Deos pellere cæleſti ſeſe voluiſſe?*

Scriptores quidam rerum naturalium cùm in animum inducere non poſſent, natos unquam in rerum natura viros, quales deſcribunt Gigantes; ſuſpicati ſunt, ea omnia, quæ de Gigantibus in Cælum arma inferentibus narrantur, de ventorum quodam ſpiritu, quo terræ viſcera concutiuntur, exponenda fuiſse. Vim enim inferunt venti, ut è terrę carcere liberati per apertum aera exſpatientur, cujus libertatis amore mirum eſt quanto impetu montes disjiciant; excitant non raro ignes, lapides longè ejaculantur, ſpecie quaſi in Cælum protrudant. Tunc Jupiter i. e. Cælum, & aer fulgura in illos, & B imbres demittit, quibus pacantur omnia, ventorum impetus comprimitur, ſubterranei ignes extinguuntur, vel ſaltem ita coercentur, ut exteriùs non prodeant. Hinc nata fabella, Jovem dejeciſse Gigantes, quos ſub montibus Ethna & Veſuvio, veluti grandi pondere, quò ſe revelari quandoque nituntur, oppreſsos detinet. Ex eo Gigantum niſu intimæ illæ terræ ſuccuſſiones, & ignes, quos dato temporum intervallo evomunt montes. Nihil hic non phyſicum & naturæ legibus conſonum.

Nec figura ipſa Gigantum apud Poetas ſua caret allegoria. Ita de illa Ovidius Faſt. l. 5. v. 15.

Mille manus illis dedit, & pro cruribus angues.

Manus robur deſignat, angues inconſtantiam, C & anguium ſpiræ (1) dolum ac tortuoſam hominum nequitiam.

Plus aliquid vident alii Philoſophi, defendentes, non tantùm Gigantes nunquam in rerum natura ſpectatos fuiſse, ſed nec ſpectari unquam tam immani corporis ſtatura viros potuiſse. Certam enim rebus quibuſque ſtaturam præſcripſit naturæ Author, quam prætergredi nunquam eadem natura permittitur. Nihil in univerſo extra legem & menſuram, cujus harmoniam gradus aliquis ſi rebus addatur detrahaturque, corrumpit. Certa in aſtris motus menſura, ſua etiam in aere, in aqua, nec incerta pariter in terra, quæ ſi præſcriptas ſibi leges prætergrediatur, ſtatim actum eſt de animantibus, de plantis, de arboribus. Hominis ſtatura æquè reſpondet gradui, D ſive motui frigoris & caloris, quo terra tenetur. Plantæ, quibus alitur, aer, quo refrigeratur, animantia, quibus utitur, homini creantur, ejuſque, ut ita dicam, naturæ ex æquo reſpondent. Si corporis ille ſtatura creſceret decreſceretque, tota illa harmonia diſſolveretur, atque tota corrumperetur univerſi elegantia. Nullibi ergo uſpiam fuerunt Gigantes, vel ſi quos fortè extitiſſe dixerimus, aliam ſtatuamus, quam nunc ſit, mundi naturam oportet, alium aſſignemus terræ locum in univerſo, aliam indolem aeri, aliam elementis, aſtris, & plantis.

Quæ nunc eſt natura, nunquam ſatis eniteretur, ut Gigantem ederet. Quis autem credat aliam fuiſſe olim, ac modò eſt, naturam? nec E ſanè adeò diſſimilis fuiſſe unquam potuit, quantum debuiſſet, ut Gigantem efformaret. Nunquam ergo Gigantes produxit.

Veteres illi, qui vulgari majorem ſtaturam primis illis hominibus conceſserunt, multùm tamen abſunt ab immani illa proceritate, quæ de Gigantibus prædicatur. Habent enim perſuaſum, hominis ſtaturam, ut longiùs, non ultra ſeptem altitudinis pedes (2), quos Herculi aſſignant (3), aſsurgere potuiſse: *Licèt plerique definiant nullum poſſe excedere longitudinem pedum ſeptem, quod intra menſuram iſtam Hercules fuerit*. Hanc menſuram ſi qui ſubinde viri exceſserunt, uti Oreſtes, vir ſeptem cubitis, ſive decem altitudinis pedibus non impar, & *Puſio ac Secundilla*, quos ultra decem pedum ſtaturam immanes Roma ſub Auguſto ſpectavit, exceptiones ſunt hæc regulæ communis, & monſtruoſi quidam naturæ fœtus, ex quibus nihil inferas pro reliquis.

Si naturæ ſeneſcentis vitio homines imbecilliores eſsent, quà ſtatura quà viribus, quàm olim fuerint; ſtatueremus etiam oporteret, naturam in eo conſiſtentiæ ſtatu jam inde à pluribus ſæculis manſiſse; cum jam inde à tribus annorum chiliadibus factum ſit, ut ſtaturæ hominum nihil addatur decerpaturque. Quare nunquam per nos admitteretur Veterum illud, *cuncto mortalium genere minorem in dies menſuram fieri propemodum obſervatur* Plin. l. 7. c. 16. Multùm ætate ſua decreviſse hominum ſtaturam præ veteribus hominibus, Homerus Iliad. 7. deplorat. Juvenalis Satyr. 15.

Nam genus hoc vivo jam decreſcebat Homero.

Ejus rei cauſam refert Plinius l. 7. c. 16. ad ignem illum, quo tandem mundus in cinerem favillaſque redigetur, paulatim abſumentem radicalem humorem, vitam hominum alentem. Factum inde, ait, *raros* (eſse filios) *patribus proceriores, conſumente ubertatem ſeminum exuſtione, in cujus vices nunc vergit ævum*.

In eandem ſententiam concedens Author quarti Eſdræ ſcribit cap. 5. 51. *Interroga quæ parit, & dicet tibi. Dices enim ei: Quare quos peperiſti, nunc non ſunt ſimiles his, qui ante te, ſed minores ſtatura? Et dicet tibi & ipſa: Alii ſunt, qui in juventute virtutis nati ſunt; & alii qui ſub tempore ſenectutis* (naturæ), *deficiente matrice nati ſunt. Conſidera ergo & tu, quoniam minori ſtatura eſtis præ his, qui ante vos*. Lucretius Philoſophus Epicureus ita mentem ſuam hac de re prodit lib. 2.

Jamque adeò fracta eſt ætas, æffetaque tellus.
Vix animalia parva creat, quæ cuncta creavit
Sæcla, deditque ferarum ingentia corpora partu.

Repugnare quidem iſta ſententię Gigantibus adverſæ planè videntur; ſed bonam cauſam non bonis argumentis tuentur. Si enim naturæ ſeneſcentis ægritudo tanta erat jam inde à Moyſis, nempe 2500. annis poſt Orbem conditum, vel ab Homeri ſaltem ætate, nempè mille ſolidis ante Jeſum Chriſtum annis, ut nullis adhuc Gigantibus ſufficeret, quò deinde perveniſset evolutis adhuc 5718. annis, quot ab ea ætate ad nos uſque fluxerunt? Ad Pygmæos profectò redactos jam homines ſpectaremus.

Addunt (4), nonniſi monſtra habendos fuiſse homines, quos juſtæ nunc ſtaturæ exiſtimamus, ſiquidem procera corporis habitudo ſpecioſior eſſet, & naturæ hominum magis conformis; tunc enim omnes Gigantes nati fuiſsent. Nunc verò contraria omnia; homines enim vulgò ejuſdem erant olim & modò ſtaturæ; ac Gigantes tanquam omnium ætatum monſtra perinde habiti ſunt. Statuendum eſt igitur, quemadmodum monſtra rara ſunt, & extraordinaria, ita pariter & Gigantes vel nunquam paruiſſe, vel ſi rari interdum prodierunt, errori id naturæ præſcriptas ſibi leges nonnunquam tranſgreſsæ, vel ſaltem virtutis ſuæ ſpecimen dare volentis, conatui deputandum.

Quinam ergo Gigantes Scripturę? Homines reputat Philo de Gigant. terrenos, voluptuoſos, terræ

(1) Macrob. l. 1. c. 20. Saturnal.
(2) Solin. Polyhiſt. c. 2. Vide & Varron. apud Gell. l. 3. c. 10. Varro modum eſſe dixit ſuum adoleſcendi humani corporis, ſeptem pedes.
(3) Vide Salmaſ. in Solin p. 3. Edit. 1686.
(4) Vide Toſtat. in cap. 2. Deut. q. 2. Bolduc. Eccleſ. ante Legem l. 1. c. 7. 8.

terræ filios, atheos, Dei adversarios acerrimos. Homines vitæ turpitudine & morum deformitate monstruosos censet S. Cyrillus Alexandrinus l. 9. contra Julian. & l. 2. & Glaphir. in Gen. Homines ad longissimam ætatem vitam prorogantes Diodorus (1).

Franciscus Georgius (2) habet quidem persuasum, viros illos staturæ proceritate supra cæteros assurrexisse; sed æquè censet, fœtus illos habendos non humani alicujus conjugii ex fœmina, & mare, sed dæmoniaci, ex Dœmone nempe cum fœmina. Quis enim credat, ait ille, homines naturæ leges staturæ proceritate adeò transcendentes natura agente in mundum venisse? Superat opus illud naturæ vires; quare post devictum à Jesu Dæmonem, redactumque in ordinem, ne potestate sua deinceps abuteretur, nusquam in mundo Gigantes visi sunt, quòd scilicet Dæmoni libera ampliùs non esset, utì priùs, facultas cum fœminis coeundi.

Stephanus Gobar apud Photium Cod. 232. pag. 898. rem tractat problematicè; perduelles Angeli, cum in terram descendissent, inito cum fœminis connubio, Gigantes genuerunt. E' Gigantibus cum brutis coeuntibus nata hominum monstra, & sexus utriusque Dæmones. Seu potiùs Angeli illi perduellionis rei, qui nec carne constarent, nec ossibus, cùm ad filias hominum per se accedere non possent, impiorum hominum ad illas corrumpendas ministerio usi sunt; vel tandem nec ipsi per se, nec alterius ministerio illas tentarunt.

Severi Sulpicii sententia his verbis exprimitur Hist. l. 1. *Ex Angelorum, & mulierum coitu Gigantes editi esse dicuntur; cùm diversæ inter se naturæ conjunctio monstra gigneret.* Porrò si inter monstra rejiciendi sunt Gigantes, nunquam satis frequentes fuisse oportet; rara sunt enim, utpotè præter consuetas naturæ leges, monstra.

P. Boulducus Capuccinus in suo Opere de Ecclesia ante Legem l. 1. c. 2. 8. 9. & l. 3. c. 2. defendit, *Nephilim*, *Raphaim*, *Zuzim*, *Enacim*, *Emim*, *Zomzomim*, quæ varia habentur Gigantum sævissimorum & immanissimorum hominum nomina, nihil tale utique designare; quin potiùs *virtute*, *sanctitate*, *animi magnitudine*, *constantia*, *ac bonis operibus Gigantes*. Nomen *Nephilim*, sonans eos qui cadunt, qui se prosternunt, inditum censet viris quibusdam piis, quòd assidui essent in preces. *Enacim* vel torquem ferens, equitum erat, institutus ab Abrahamo, quo tempore in Hebron morabatur, Ordo: constabat autem viris per omnia singularibus, statura, diviciis, magnificentia.

Addit, Gigantum nomen esse honoris, datum viris illis justis ante & post diluvium. Porrò viri erant illi apud omnes spectatissimi, quos Moabitæ honoris gratia appellabant *Emim*, i. g. Reverendos; Ammonitæ *Zomzomim*, Sapientes; Chananæi *Raphaim*, Restauratores; Syri *Zuzim*, Illustres. Addit proinde, elogium illud Nemrodo datum à Sacra Scriptura, probri loco ab Interpretibus præposterè acceptum fuisse: *Venator robustus coram Domino*; signare hæc virum spectatæ pietatis ac sanctitatis. Docet tandem Boulducus, veteribus Gigantibus sua fuisse in locis, quæ in sedem sibi constituerant, pietatis asceteria. Hæc viri commenta refutavit Anonymus in Opere, quod nunquam videre mihi contigit, inscripto: *De Nephilinis, Gigantibus vulgò dictis, exercitatio contra Jacobum Boulduc.*

Sententiæ illorum, qui Gigantes negant, opponunt veterem populorum traditionem, tenentem fuisse olim populos multò quàm vulgari hominum nostræ ætatis, statura proceriores, quorum ossa & olim & nunc etiam in dies inventa, rei experimentum futura, demonstrant. Sed vicissim ea populorum præventio & Gigantum illa ossa ridentur ab adversariis. Poetis obstetricantibus nati sunt Gigantes, quos fabula nutriit, populorum credulitas fovit. Quæ Gigantum ossa creduntur, ossa sunt reipsa sive ceti, sive elephantis, sive fossilia in terra naturali igne concreta. Hæc sanè opponit P. Kircherius, acerrimus, si quis alius, Gigantum adversarius. Validissima sunt hæc pro sententia Gigantibus adversa argumenta; modò pro illis quædam.

Apud Moysem & Sacros post illum Authores mentio inducitur non obscura de Gigantibus, robore, cœptis, proceritate, expeditionibus, numero, & apud Inferos supplicio notissimis. Frequentissimi erant ante diluvium, sicut & quo tempore turris Babelica construebatur: familiæ tandem quædam ad ipsam Moysis, Josue, imò & Davidis ætatem pervenerunt. Proferuntur ejus veritatis asserta, vetera, & certissima monumenta, non quidem ex Poetis, ac sublestę fidei Authoribus, sed ex Moyse vetustissimo illo Scriptore, cujus genuina citant Volumina. Ferunt ejus rei testimonium Scriptores Sacri, vetus & constans populorum traditio, unde Poetæ historias illas de Gigantibus derivarunt, quas commentis suis & fabellis in majus exaggerarunt.

Cum cœpissent homines, ait Moyses Gen. 6. 1. &c. *multiplicari super terram, videntes filii Dei filias hominum, quòd essent pulchræ, acceperunt sibi uxores ex omnibus, quas elegerant. Dixitque Deus: Non permanebit Spiritus meus in homine in æternum, quia caro est; eruntque dies illius centum viginti annorum.* (i. e. intra hoc annorum spatium perdendis hominibus diluvium immittam.) *Gigantes* (Hebr *Nephilim*) *erant super terram in diebus illis; postquam enim ingressi sunt Filii Dei ad filias hominum, illæque genuerunt, isti* (*Gilborim*) *sunt potentes à sæculo, viri famosi.*

Non ergo erant *Nephilim*, i. e. Gigantes, in mundo, antequam filii Dei, nempè è genere Seth viri, cum filiabus hominum, è genere nempè Cain, jungerent connubia. Vetus est traditio apud Rabbinos, ac plures Christianos Scriptores recepta, Adam inter Gigantes principem locum obtinuisse. Docent enim Hæbræi (3), Deum semel inito consilio hominem formandi, ingentem terræ massam, quæ vix intra totius mundi ambitum contineretur, sibi constituisse; quæ sanè terræ moles si extenderetur, ad firmamentum usque eminuisset. Cum Deus hanc terram in hominem effinxisset, simulacro spiritum vitæ indidit; actutum Adam in pedes sese erexit; Angeli ad insuetum monstrum pavescentes clamarunt: Domine Deus universi, sunt ergo geminæ in mundo potestates? Tunc Deus capiti novi hominis manu sua imposita, ita immanem Gigantem compressit, ut ad staturam mille cubitorum tantùm juxta aliquos, vel 900. ut fert aliorum sententia, vel saltem ducentorum aut trecentorum, quin & centum cubitorum, juxta nonnullos, redigeret. Nec sanè minor exigebatur hominis statura, ut decerperet fructum arboris scientiæ boni & mali, cujus spectatissima erat & monstro similis proceritas.

Hæc de Gigantea Adami statura sententia arrisisse pariter videtur S. Hieronymo, vertente illud Josue 14. 15. *Hebron vocabatur Cariath Arbe; Adam maximus ibi inter Enacim situs est;* sed

(1) In Catena. Quidam apud Theodoretum quæst. 48.
(2) Francis. Georg. tom. 1. problemat. 74. 75. apud Sixt. Senens. l. 5. annotat. 51.
(3) Vide Bartoloc. Biblioth. Rabbin. t. 1. pag. 65. &c. Morin. Exercit. Bibl. l. 1. Exercit. 8. c. 11. art. 14.

ſed verti aliter poteſt Hebræus: *Hebron ante vocabatur Cariath Arbe; vir eſt maximus inter Enacim*; i. e. Arbes Princeps eſt Gigantum ejus regionis. Idem S. Hieronymus in Quæſtionibus Hebraicis in Geneſim, & in locis Hebraicis v. *Arboy*, hanc opinionem confirmat. Tandem in epitaphio Paulæ tradit, Urbem *Cariath-Arbe*, ſive *Urbem Quatuor*, nomen ſuum debere quatuor viris, Adam, Abraham, Iſaac, & Jacob: tum aſſerit Adamum ibi conditum eſſe, juxta Libri Joſue, & receptæ apud Hebræos traditionis authoritatem. Gemina ſentiunt Chriſtiani quidam Scriptores apud Bar-Cepha & Joannem Lucidum.

Vetuſtiores diluvio homines juſtam hominum ſtaturam plus nimio plerumque excedebant. Diluvii ætate, ſuperſtitem fuiſſe tenent Rabbini Og Regem Baſan, de quo legimus Deut. 3. 11. *Solus Og Rex Baſan reſtiterat de ſtirpe Gigantum*. In Arcæ ſcalas, extra tamen, vel ſuper ejus tectum, neque enim una eſt ea de re Rabbinorum ſententia, ſeſe recipiens Rex ille, aliorum interitum tutò ſpectabat, cibo interim ſibi ſufficiente per expreſſum foramen Noemo, cujus ſervitiis toto vitæ tempore ſe ſe mancipaturum Og ſpoponderat. Porrò Og immanem corpore virum cùm ſemel Abraham non verbis tantùm ſed factis etiam acrioribus caſtigaſſet, dentium unus ex ore viri excuſſus eſt, qui unus vel cubilibus nonnullis juxta quoſdam, vel ſellis juxta alios, materiam abundè ſuffecit.

Cùm Og copias ſuas adversùs Iſraelitas duceret (1), animadvertens hoſtilem exercitum ſpatio duarum leucarum extendi, montem æquè grandem in caput ſuum levavit, quo in hoſtium capita excuſſo, omnes uno ictu opprimeret. Accurrit promptè Deus, cujus opera immiſſus vermiculus, opportunè adeò montem, quo loco capiti Gigantis reſpondebat, perfodit, ut ſuper ſcapulas viri recidens, amplioris collaris ſpeciem exhiberet. Tentavit ille è collo ſaxeum torum reducere; ſed ampliores viri dentes altè ſe in montem inſinuantes, firmum retinebant. Opportunitatem nactus Moyſes, accurrit ſtatim armatus aſcia decem cubitorum; decem etiam cubitos altè ſaltavit, vir ipſe duodecim cubitos procerus, quibus tamen omnibus adjumentis nihil aliud valuit efficere, quàm ut talos adverſarii pertingens, mortis ictum infligeret. Hæc Rabbini, qui illud Deut. 3. 11. *Monſtratur lectus ejus* (Og): *novem cubitos habet longitudinis, & quatuor latitudinis*; de cunis infantis exponunt. Ludibria hæc errantis phantaſiæ non moramur; ſed monſtrari illis receptam apud Hebræos traditionem quis neget?

Nomen *Nephilim*, quod redditur *Gigantes*, ſonare poteſt ad literam (2) cadentes, in alium irruentes, impetum facientes, veluti aves in prædam ſeſe immittentes; item, qui alios evertunt, dejiciunt, vel tandem homines violentos, impotentes, audaces. Iſraelitæ poſt exploratam terram promiſſionis ad ſuos in deſertum Cades reſtituti dixerunt (3). *Vidimus monſtra quædam filiorum Enach de genere Giganteo* (Hebraicè *Nephilim*), *quibus comparati, quaſi locuſtæ videbamur*. En planè non obſcurum teſtimonium de Gigantibus, non raris illis, ſed in gentem, & populum coaleſcentibus: *Omnis populus quem aſpeximus*, legit Hebræus, *viri menſurarum ſunt*.

Nomen *Nephilim* poſt Moyſem nuſpiam legitur in Libris Sacris (4), cujus loco Gigantibus deſignandis frequens eſt apud illos vox *Rephaim*, A ne Moyſi quidem ignota. Ait enim Moyſes, Codorlahomorem, & fœderatos ipſi Reges percuſſiſſe *Rephaim in Aſtaroth-Carnaim* Gen. 14. 5. Pollicetur Deus Gen. 15. 20. daturum ſe Abrahamo *regionem Rephaim*, quorum natio in Transjordanis. Og Rex Baſan *ſolus remanſerat de ſtirpe Gigantum* Deut. 3. 11. Joſue 12. 4. & 13. 12. Hebræus, de ſtirpe Rephaim, i. e. Moyſis ætate Gigantes fermè deſierant. Vir ille ſtatura adeò erat immanis, ut æneum ejus cubile novem cubitis longum (5), quatuor latum, adhuc poſt plures annos in Rabbat Metropoli Ammonitarum monſtraretur. Reddunt novem cubiti pedes quindecim, digitos 4. ac ſemis, pro ſingulis cubitis 20. digitis ac ſemis computatis; qui ſi rectè ſupputentur, B conficiunt hominis ſtaturam triplo juſto majorem.

De *Emim* populis ad orientem maris mortui ſermo eſt apud Moyſem, narrantem, permiſſos illos populos Moabitis, exterminio traditos fuiſſe. Potentiſſima erat, & frequentiſſima natio, corporum proceritate ſpectabilis adeò, ut tanquam *Rephaim*, & filii Enach haberentur. En alteram Gigantum nationem ante Moyſem exterminatam, cujus tamen memoria adhuc recens ſervabatur; conſtat enim Moabitarum patrem nonniſi 325. annis ante Moyſem in lucem editum fuiſſe, nec niſi ſaltem poſt 150. vel 200. annos adeò valere potuiſſe Moabitas, ut expeditionem in Emim ſuſciperent.

C Ammonitæ Moabitarum fratres, circa idem fermè tempus Gigantum *Zonzomim* aliam nationem aggreſſi ſunt Deut. 2. 20. 21. Porrò illi nec potentia, nec hominum numero, nec ſtatura Gigantibus è ſtirpe Enach concedebant. Eorum regio *Terra Gigantum reputata eſt, & in ipſa olim habitaverunt Gigantes*. Quare triplex Gigantum natio in Transjordanis; *Rephaim* ad ſeptentrionem, *Emim* ad meridiem, & *Zonzomim* inter utroſque medii.

Erant etiam cis amnem *Rephaim*, & quandam ibi tenebant regionem Davidis ætate. Duo illorum genera diſtinguuntur, *Enacim*, filii Enach, ſedes potiſſimùm habentes in Hebron & adjacentibus regionibus; *Rephaim* ſeu filii *Rapha* in Urbe Geth commorantes, quorum erat gentilis D Goliath. Frequens in Scriptura mentio *Vallis Rephaim* (6), ſeu *Vallis Gigantum*, ſatis proximæ urbi Jeruſalem, cui nempe valli nomen inditum, ſive quòd olim Gigantes ſuas haberent illic ſedes conſtitutas; ſive quòd caſtra ibi non ſemel poſuiſſent in bellis Philiſtæorum adversùs Judæos.

Meminit Scriptura 2. Reg. 21. & 1. Par. 20. quinque Gigantum è ſtirpe *Rapha*, quos David ejuſque commilitones in variis certaminibus interfecerunt. 1. *Jeſbi-ben Ob*, nempè Jesbi filii Ob; 2. *Saph* vel *Sapha*; 3. Fratris Goliath; 4. Gigantis illius, cujus ſingulæ manus pedeſque ſex digitis diſtinguebantur; 5. tandem Goliath à David obtruncati 1. Reg. 17. 4., cui viro Scri- E ptura ſex cubitos cum palmo, nempe 10. pedes, & 6. digitos altitudinis aſſignat; quot nempe duo proceri homines vix æquarent. Adversùs hæc hiſtorica monumenta nihil excipiendum. En Gigantes, Gigantum familias, Civitates, populos: nec illi utcumque juſtam hominum ſtaturam excedebant, ſed proceritatis & roboris erant, quales ad vivum pinguntur. Inſinuatur etiam, multò auctiorem Gigantum numerum olim fuiſſe, cùm ſcilicet familiæ & integræ illorum nationes exterminio traditæ referuntur.

Filiis

(1) Vide Morin. exercit. Bibl. l. 2. 8. c. 2. n. 12. 13. 14.
(2) נפילים *Nephilim*. Aq. ἐπιπίπτοντες *cadentes*, ſeu *irruentes*. Sym. βίαιοι *violenti* Th. & 70. γίγαντες. *Gigantes*.
(3) Numer. 13. 34.
(4) Ezechiel c. 32. 20. 22. 23. 24. 27. ad Nephilim Moyſis ſpectaſſe videtur, agens de vetuſtis Heroibus gladio interemptis.
(5) Deut. 3. 11.
(6) Joſue 15. 8. & 18. 16. & 1. Reg. 5. 13. 22. & 23. 13.

Filiis Enach suæ erant sedes in Meridionali Palæstina constitutæ (1). Enach tres olim fuerunt liberi, Gigantes, & Gigantum patres, Achiman, Sisai, & Tholmai; proceræ adeò staturæ homines, ut comparati cum illis Hebræi locustæ viderentur; & Moyses non alia frequentiori phrasi immanes quosdam Gigantes designet, quàm pares illos affirmans filiis Enach (2). Josue in Chanaanitidem ingressus, omnes delevit Enacim Urbium Hebron, Dabir, Anab, cæterarumque Juda & Israel; solos reliquit Gigantes Gazæ & Geth (3); & diu post Gigantum sepulchra monstrabantur in Azotho (4). Eorum ossa immania & supra fidem monstruosa ætate sua adhuc spectari affirmat Josephus Antiquit. l. 5. c. 2. pag. 145. &c.

Amos de expeditionibus Hebræorum in Chanaanitidem agens, ita loquentem Dominum cap. 2. 9. inducit: *Ego exterminavi Amorrhæum à facie eorum, cujus altitudo cedrorum altitudo ejus, & fortis ipse quasi quercus; & contrivi fructus ejus desuper, & radices ejus subter*. Et Baruch 3. 26. *Ibi fuerunt Gigantes, nominati illi, qui ab initio fuerunt scientes bellum. Non hos elegit Dominus, quoniam non habuerunt sapientiam, interierunt propter suam insipientiam*. Judith in Cantico Dei laudes celebrat, quòd non manum Titanum & Gigantum, sed imbellis fœminæ, elegantis vultus illecebris pugnantis Holofernem, tantum Ducem peremerit (5).

His documentis nihil addendum. Agit Baruch de Gigantibus antediluvianis; Amos item de Gigantibus Chanaanitidem ante Hebræorum ingressum tenentibus; describunt autem gentes illas viribus, numero, & staturæ proceritate supra vulgarem cæterorum hominum valentes. Illos exterminarunt Josue & Caleb (6), genus impium ut diutiùs in mundo persisteret, non ferente Numine. Cùm verò è re sua homines universi censerent, si perniciosissima illa & impotentissima monstra delerentur, non est cur multùm miremur, si post plura sæcula nullos tamen, uti priùs, spectare contigerit Gigantes; in unum enim omnes conspirarunt homines, ut perniciosum genus delerent, quemadmodum in venenatis & perniciosis quibusdam belluis factum pariter constat, quòd ita extinguerentur, semel ac rarum aliquod ex illis in Orbe pareret, ut genus omne deleretur.

Historicis hisce exemplis alterius etiam generis argumenta accedunt, deducta è sacris Authoribus, apud quos sermo de animabus Rephaim, in Infernis criminum suorum pœnas dantibus. Job 26. 5. meminit Gigantum sub aquis gementium, unà cum illis, qui in Infernis torquentur; in quam pariter sententiam concedentes Prophani, Titanes describunt in imo Oceani (7), vel abyssi fundo ejulantes. Virgilius Æneid. 6. v. 742.

.... *sub gurgite vasto*
Infestum eluitur scelus, aut exuritur igni.

Fœminæ effrænis vias ad Rephaim deducere monet Salomon Proverb. 2. 18.; addens, eos, qui infames illas viæ ductrices sequuntur, recta ad locum Gigantum contendere Prover. 9. 18. Isaias 14. 9., & Ezechiel 32. 19. Rephaim exhibent in tenebrosis quibusdam locis, qui honoris gratia assurgentes, venientibus gentium Regibus obviam occurrunt; Regibus, inquam, illis, qui cùm viverent, longè latèque sui nominis terrorem intulerant; post mortem verò ad Inferna unà cum Rephaim rapti sunt. Ambigat post hæc

A omnia, si quis vult, & Gigantes an magno etiam numero floruerint, hæreat suspensus.

Antequam consona in eam rem Patrum testimonia afferamus, animadvertisse juvat, eorum plerisque imposuisse falsò inscriptum librum Enoch, asserentem Gigantes ex commercio filiarum hominum cum Angelis perduellibus natos. Ita verò rem narrat personatus ille Scriptor A. M. 1170. (8). *Vigiles* vel Angeli mulieres duxerunt, unde nata tria filiorum, ac familiarum distincta genera. 1. Gigantes, quorum statura justam multùm excedebat. 2. E' Gigantibus nati Nephilim. 3. E' Nephilim Eluidi. Cùm Gigantum numerus crevisset, humanis carnibus victitare cœperunt; ex quo factum, ut homines

B numero in dies decrescentes, clamarent ad Deum. Pronis ille auribus precantes auscultans, misit Angelum Gabrielem mandatis oneratum, ut iret, exterminaret Gigantes, nempe monstra illa ex Angelis perduellibus nata; committeret illos inter se, quò mutua cæde delerentur. Adjecit autem: Gigantum animæ in Dæmones transformabuntur, ex quibus mala omnia in mundum; nam ex illis obsessiones Dæmonum, tormenta in homines, spectrorum territamenta usque ad extremam judicii diem. Ex his fontibus derivata plerumque Patrum fere omnium de Gigantibus doctrina. Paulus Burgensis vir clarissimus ex Judæo Christianus in Gen. 2. 6., autumat, Gigantes ipsissimos fuisse sub homi-

C num specie Dæmones.

Ex eodem Libro Henoch accepta credo, quæ de concepto Gigantum fœtu narrat Author Testamenti duodecim Patriarcharum (9). Hæc ille. Perduelles Angeli mulieres deperientes, assumpta virorum conjugum illarum, sed gigantea specie, furtivum cum illis impetrarunt coitum, ex quo nati Gigantes; giganteæ enim formæ ludibrio mulierum phantasia affecta, giganteum expressit fœtum. Nulla per nos esto hujus fabellæ authoritas; sed recta inde consequutione infertur, apud Libellorum istorum procusores assertam fuisse Gigantum veritatem.

Patrum testimonia magno numero recitare supervacaneum ducimus; constat enim summo om-

D nes assensu Gigantes admisisse: si qui contra senserint, vel ambigua ea de re expresserunt, integra illos fide omnes supra retulimus. Jure tamen nostro omnes, qui contrariam nostræ opinioni sententiam totidem verbis non asseruerunt, pro nobis sumimus. Est enim, quam defendimus, causa una omnium sæculorum & gentium opinio. Nobis proinde favet possessio; ab aggressoribus, si quæ habent, pro se documenta promenda sunt.

Petimus tantùm nobis è Patribus illos, qui authoritati rationes etiam pro sua sententia jungunt. Josephus c. g. quem pro sententia nobis adversa laudant, documenta pro Gigantibus affert, narrans spectari in Hebron immania quæ-

E dam hominis ossa. Tertullianus de Resurrect. Carnis c. 42. pag. 350. resurrectionem è residuis Gigantum compagibus probat. *Nec Gigantum antiquissima cadavera devorata constabit, quorum crates adhuc vivunt*. Ex ejus narratione intelligere videmur, inventa ejus ætate ex his ossibus quædam, dum fundamenta Carthagine effoderentur. S. Augustinus l. 15. de Civit. c. 9. demonstrat, fuisse olim maximè ante diluvium immanes statura homines; quam in rem primò communem hominum persuasionem ea de re affert, laudans illud Virgilii Æneid. 12. de Ænea, tantæ molis lapidem

(1) Num. 13. 23. 24. 34. (2) Deut. 2. 10. 11. 21. & 9. 2.
(3) Josue 14. 1. (4) Josue 11. 21. 22. (5) Judith. 16. 8.
(6) Josue 15. 13. 14. Judic. 1. 20. (7) Homer. Iliad. 8. & Hesiod. Theogon.
(8) Nempè 1071. ante diluvium, juxta supputationem Syncelli, componentis diluvium cum anno 2241.
(9) Testam. Ruben c. 5.

lapidem in Turnum ejaculanti, quantam vix ferrent 12. nostræ ætatis homines.

Vix illum lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.

Expressit hæc Virgilius ex Homero Iliad. 5. & 12.; quibus sanè probatur vetus omnium gentium persuasio. Addit S. Augustinus, nihil esse quod magis incredulas mentes revocet ad saniora, quàm immania illa ossa, casu subinde vel è terra defossa, vel aquarum alluvione detecta, vel è tumulis casu aliquo post plura sæcula eruta. Vidi ego in litore maris Uticæ, ait ille, nec vidi solus, ingens quoddam hominis molare, quod centum vulgaria æquaret. Porrò molaria illa non uno in loco servantur, quòd dentes temporis minùs sentiant injuriam, & cæteris omnibus resolutis, ipsa maneant incorrupta.

Augustinus Torniellus Annal. V. T. A. M. 987. n. 19. in Ecclesia sui Ordinis Vercellis S. Christophoro dicata vidisse se perhibet similis molis dentem, qui viri illius Sancti haberetur. Torquemada se vidisse pariter asserit Loriæ dentem alium, pugillum hominis strictum equantem (1), & Asturgiæ partem maxillæ S. Christophori immanem adeò, ut Gigantis instar turris proceri intuentibus crederetur. Os coxendicis S. Christophori Venetiis in Ecclesia Cruciferorum servatum prodigiosæ est magnitudinis. Vetusta ejus Sancti Acta virum fuisse perhibent 12. cubitorum, vel 18. pedum altitudinis.

Ante paucos, quàm hæc scriberet, annos contigisse narrat Antonius Sabellicus Oenead. 1. l. 1. non longè ab initio, ut cum in evellenda procera quadam arbore ad navium constructionem insudarent fabri lignarii, casu invenirent calvariam hominis, dolii magnitudine non minorem; quæ cùm ab illis tractaretur, resoluta abiit in cineres, solis remanentibus dentium nonnullis, quos in varios Venetorum cives, inter cimelia servandos, distribuerunt. Pugillo nihilo inferiorem dentem S. Christophori spectasse se in Cathedrali Valentina asserit Ludovicus Vives ejus Urbis civis in August. de Civit. l. 15. c. 9. Isaacius Pontanus in sua Danicarum rerum historia lib. 1. meminit molaris cujusdam Starcoteri, viri Danici, duodecim digitorum ambitu.

D. Simonius Author Biblici Dictionarii V. Gigantes, refert, anno 1667. in prato quodam, in quo servandis rebus fossa eruebatur, inventum vetustissimum quoddam monumentum, cæmento probe obductum, in quo prodigiosæ magnitudinis ossa, ut eorum unum septem pedes & tres digitos longitudinis referret, ambitu verò esset duorum pedum. Porrò os illud ipsissimum creditur, quod ex cubito ad scapulas porrigitur, post illud enim aliud sequebatur latissimum & planum: ossa cætera adeò computruerant, ut integrum nullum remaneret, salvis tantùm dentibus quibusdam, quorum singuli decem adamussim librarum erant pondo. E dentibus hisce unus, cui inferior mandibulæ pars hæret, pondus refert 17. librarum. Ovalis est dens ille figuræ, longus 5. digitis & tribus latus. Dentes & ossa illa servantur in arce Molardæ juxta vicum S. Valerii, Diœcesis Viennensis in Delphinatu. Vidisse autem se affirmat Simonius dentes illos, cùm Parœciam S. Uzæ prope Melardam curaret, & testes laudat ejus rei Præfectos Arcis Uzæ & Molardæ, sicut & Sacerdotem ejusdem Arcis Capellanum, qui authenticum ea de re instrumentum ad se transmiserunt anno 1699. die 24. Januar.

Poetarum testimonium in re quidem facti nihil faciendum: valet autem plurimùm, ut primores populorum traditiones & facta quædam hi-

A storica, vetera illa & ignota, intelligentibus insinuet; quæ scilicet facta fucatis pigmentis & fabularum coloribus ad genium Poesis adumbrarunt Poetæ. Homerus Odyss. 11. v. 310. de Ephialte & Orione filiis Iphimediæ novennibus pueris habet, crassiori fuisse novem cubitorum corporatura viros, statura verò ad 36. cubitos evasisse. Titius apud eundem Odys. 11. v. 575. in terram prostratus novem terræ jugera occupabat. Fama erat apud Græcos, frequentasse Gigantes agros Phlegræos, & urbem Pellenen, viribus autem suis adeò fisos, ut avulsas rupes & proceras incensasque arbores in Cælum ejacularent; erant autem corporatura enormes, crinibus & barba promissis, inferiùs angues. Vide Apollodori Biblioth.

B l. 1. c. 6.

Agebat in Sicilia Typhon filius Terræ & Tartari, vir celsissima montium cacumina proceritate sua excedens, Cælum tangens vertice, & utraque manu extremos Orientis & Occidentis fines jungens; in superioribus vir, in inferioribus anguis. Poetica sunt hæc, & in majus aucta figmentis; sed vera est antiquitatis persuasio: si enim nunquam fuisse Gigantes tenerent, quomodo in mentem venissent homines arma inferentes in Cælum, quomodo Cyclopes Siculi, quomodo Typhonis adversùs Deos prælia?

His omnibus argumentum præbuit Scripturæ narratio, de audacibus Gigantium Antediluvianorum cœptis, qui nempe audacia sua & crimi-

C nibus arma in Cælum ipsum inferre visi sunt. Est autem maximè animadvertendum, agi apud Poetas de Gigantibus, non raris illis & casu natis, sed de Gigantum nationibus, hominum genere statura procero, quos nonnisi gravis Deorum & filiorum Dei manus opprimere valuisset.

Phlegon Adriani Libertus de rebus mirabilibus c. 12. ex Apollonio meminit in eluvione quadam apud Messeniam in Peloponneso contigisse, ut lapideum quoddam monumentum detegeretur, quod fractum calvariam exhibuit hominis triplo quàm vulgares crassiorem, cum inscriptione Græca nominis *Ideus*, unde conjectura deducta, caput illud fuisse Idei viri inclyti, & inter Gigantes strenuissimi, ab Apolline, quem ad singulare

D certamen provocavit, interempti, juxta Homerum. Addit insuper Phlegon c. 12. apud Dalmatas in antro Dianæ mira quædam ossa spectari cum costis 16. ulnis longioribus.

Refert etiam cap. 17. sub Tiberio in vehementi terræ succussione montis ingenti portione divulsa, luci expositas fuisse plures humanorum ossium compages ingentis magnitudinis. Loci incolæ stupentes hærentesque, tangere cadavera non sunt ausi, sed unius tantùm dentem avulsum tulerunt ad Imperatorem, ut ex ejus magnitudine argumentum faceret de reliquo. Tiberius religione quadam absterritus, Herois, cujus pars erat oblatum sibi molare, corpus tangere non sustinuit; ne verò aspiciendi Gigantis voluptate se se privaret, ad-

E hibito doctissimo Mathematico, sibi pro data portione curavit circumscribi virum, cujus tantæ molis dens pars habebatur. Thomas Fazellus historicus Siculus de rebus Siculis Decad. 1. l. 1. c. 6. l 3. c. 4. Decad. 2. l. 1. c. 1. alia plura congerit exempla de cadaveribus Gigantum in ea regione subinde effossis. Anno 1516. detectum in agro Mazaræ corpus 20. cubitis procerum, cujus calvaria modium æquabat; dens, quem ipse apud se servabat, 5. unciis par erat. Ex quo confirmatur Veterum illa traditio de *natione Cyclopum* (2) ab ipsa origine Siciliam tenente.

Sui erant olim in Ægypto Gigantes, sui in Æthiopia, Arabia, & Palæstina, regionibus Ægypto

---

(1) Torquemad. 1. dies.
(2) Homer. Odyss. vers. 59.

Ægypto finitimis. Locum esse in Ægypto, *Litres* appellat, ubi similia, ac in Sicilia, cadaverum monstra reperiuntur, asserit Phlegon de Mirabil. c. 15. Ossa neque sub terra latent, neque eorum compages turbatæ; exposita omnia intuentibus, singula corporis ossa aptam servantia œconomiam distinguuntur, brachia, crura, & cætera itidem membra. Mentio est in 1. Libro Paralipom. 11. 23. Gigantis Ægyptii 5. cubitorum, nempe 8. pedum, 6. digitorum & semis. Tantum virum interemit Banaias, miles in exercitu Davidis fortissimus. Miræ magnitudinis statuas spectari apud eosdem Ægyptios tradit Herodotus l. 2. c. 30 43. 175. 176. utriusque sexus homines exprimentes; describit ille simulachra pellicum Regis Mycerini in urbe Sai; Avorum Hecathæi, cum longo colossalium statuarum Sacerdotalium satellitio in Urbe Thebarum. Colossales item statuæ exhibebantur in vestibulis Templorum Apidis, Minervæ, & Vulcani, quarum alias 20. alias 70. pedum altitudinis describit Herodotus. Porrò scitum est, Ægyptios defunctorum suorum figuras in ipso eorum feretro ad staturæ mensuram fabricato expressisse (1).

Cebarenorum (Gallorum erant genus, brumaliores regiones frigoris algore inhabitabiles tenentium) nihil se admiratum, procera licet cadavera, testatur Pausanias in Attic. pag. 66. quòd scilicet Ægyptia non excederent. De Sirbotis Æthiopiæ populis narrat Plinius l. 6. c. 30. l. 7. c. 2. homines fuisse 8. cubitis altos, nempe 12. pedibus, si cubitus 18. digitis computetur. De Gange Rege Æthiopiæ, viro 10. cubitis immani, sermo est in historia; sermo item de *Gobaro* Gigante 9. pedum & 9. digitorum, ex Arabia Romam deducto sub Claudio (2).

Quid ferant de Africanorum Gigantum ossibus Tertullianus & S. Augustinus, supra jam animadvertimus. Cùm eam regionem teneret Sertorius, juxta Urbem Tingitanam, quo loco recepta populorum traditio tenebat, Anteum filium Neptuni juxta nonnullos, vel filium terræ juxta alios, sepulturæ mandatum fuisse, spectavit ingentis molis sepulchrum, in quo Gigantis ossa recondi ferebantur. Creditu difficile id videbatur Sertorio; quare aperto monumento spectavit Gigantem 60. pedibus immanem. Actutum Imperator Anteo hostiis litavit; tum & recondi iterum corpus præcepit, religione absterritus, ne ossa ejus contingeret. Hæc Plutarchus in Sertorio. Ferunt etiam (3), Carthaginienses, dum terram effoderent, duo reperisse sarcophaga, aliud 24. aliud 23. cubitis porrecta.

Refert Hieronymus Magius Miscellan. c. 4., ex relatione Melchioris Guillandini, dum captivus Guillandinus ipse in Africa detinebatur, anno 1559. duos captivos Hispanos terram effodiendo juxta urbem *Jeneze*, olim *Juliam Cæsaream* miræ proceritatis Gigantem offendisse; avulsamque ejus calvariam duobus vectibus impositam, vix tanto ponderi ferendo pares, ad Regem Assanum Ariadenum, tanquam rem miram & novam retulisse. Ejus calvariæ magnitudinem Guillandinus ipse cum reliquo populo spectavit, asserens 11. pedum ambitum vel 11. spithanarum (mensura est 12. digitorum) occupasse. Princeps ille barbarus, cujus nullus antiquitatis sapor, pro eo quòd expectatam libertatem captivis illis donaret, vix 5. aura scuta largitus est. Asseruerunt illi Guillandino, reliqua cadaveris ossa in eodem loco superfuisse, ex quo calvariam reduxerant.

Per ingentem cujusdam montis hiatum patuisse cadaver 46. cubitorum refert Plinius l. 7. c. 16. quem alii Orionis, alii *Oti* suspicati sunt. Est autem Orion vir ille Gigas frater Ephialtis, qui novennis adhuc puer crasso erat 9. cubitorum, & 36. altitudinis corpore. Hæc in Insula Cretæ.

A In bello Cretensium cum Romanis ingenti aquarum alluvione corrasa terræ superficie, inter latentia plurima revelatum est etiam corpus Gigantis 33. cubitorum (4); cujus rei supra fidem testes oculati ferunt Metellus & L. Flaccus. Quanquam hęc historia ipsissima videtur ac Plinii illa supra relata; cùm tamen varię sint apud Solinum omissæ à Plinio circumstantiæ, locum fecerunt conjecturæ D. Salmasii, autumantis, Solinum, quanquam alioqui Plinium breviare assuetum, aliundè tamen rei illius notitiam habuisse.

Gigantum quoque ossa spectanda in Insula B Rhodo (5), ac Italia. Rerum potiente Henrico II. Imperatore filio Conradi an. 1041. inventum non longè cadaver ad Urbem Romam translatum est, cujus tanta erat proceritas, ut erectum ab imis ad summam usque mœnium loricam emineret (6). Pallantem filium Evandri à Turno occisum suspicati sunt; vulnus adhuc patebat quatuor pedibus latum. Minoris fidei aliud narrat Boccaccius (7). Drepani in Siculis inter effodienda ædificii fundamenta cæcum vastumque antrum revelatum est, quò incensam præferentes facem fossores illi ingressi, in cadaver hominis inciderunt, de cujus immensa propemodum magnitudine conjecturam inde capere licet, quòd trabem velut navis antennam pro C scipione haberet in manu. Tanti immanitas monstri primò terrorem injecit fossoribus, coegitque è loco sese proripere; sed animis iterum confirmati & armatorum hominum manu stipati redierunt; at Gigas vix tactus abiit in cineres. Plumbum juxta scipionem sive lanceam viri positum, pondus superabat 1500. librarum. Ossa integra erant; & calvariæ tanta erat capacitas, ut modia tritici commodè plura continuisset; reliqua ossa capiti respondebant; dentes singuli 9. librarum pondo. Polyphemus, Homero, & Virgilio celebris, Gigas reputatus est. Paulò ante captam à Gothis Romam, fœmina quædam & utrique ejus parentes, statura, multò quàm vulgaris hominum superiores, ad sui D spectaculum undique ad eam Urbem homines acciebant, teste S. Augustino de Civit. l. 15. c. 23. pag. 407. num. 2.

Trojanam obsidionem urgentes Græci viros habebant in exercitu multò quàm reliquos omnes nostræ ætatis homines, etiam proceros, statura majores. Decem cubitis altos Heroas illos fuisse perhibet Philostratus de vita Apollon. l. 2. c. 21. Eodem teste, Achilles spectandum se præbens per visum Apollonio Thyanæo, spectrum exhibuit primò 5. cubitorum, quod sensim ad 10. vel 12. excrevit (8). Agit ille pariter de Ajacis cadavere, cujus sepulchrum juxta mare positum reducentes arenam fluctus detexerunt: inventum est in illo cadaver 11. cubitis, vel 16. pedibus & semis procerum (9). Adrianus Imperator rudera E Trojæ inspecturus veniens, ossa illa restauratum in sepulchrum recondi imperavit. Viri Moysi relatione tenere se narrat Pausanias in Attic. pag. 66. 67., ejus Herois tumulum, qua mare respicit, aditu facilem esse; inde verò argumentum de viri statura capiendum, quòd genuum vertebræ seu molæ atletici disci instar essent.

Orestis cadaver Thegeæ à Lacedæmonibus inventum, 7. cubitos, vel 10. pedes, & semis æquabat (10.). In Sigæo Promontorio antrum pariter detectum est, in quo Gigas 20. cubitos excedens; quod ante 50. annos contigisse scribit Philostratus Heroic. c. 1. n. 3. Meminit etiam Gigantis, cujus cadaver quidam è necessariis suis in In-

(1) Herodot. l. 2. c. 86. (2) Plin. l. 7. c. 16. (3) Eumachus apud Phlegontem c. 18. Mirabilium.
(4) Solin. c. 1. (5) Phleg. Mirab. c. 16. (6) Jac. Phil. Bergom. Supplem. Chronic. l. 3. a. 1041.
(7) Symphorian. Campeg. lib. cui titul. Ortus Gall. ex Boccaccio l. 4. Geneal.
(8) Vita Apollon. l. 4. c. 16. (9) Idem Heroic. c. 1. n. 2.
(10) Herod. l. 1. c. 68. & Philost. Heroic. c. 1. n. 2.

in Insula Coo ante quatuor annos è latebris excusserat. Jacebat in antro quodam inter medias vineas; viri mensura 12. cubitorum; anguis in calvaria latebat. Cùm idem Philostratus ad insulam Lemos venisset, spectavit ossa Gigantis à Menecrate quodam detecta, ex quibus, dissoluta licèt compage, conjecturam capere licebat hominis maximè proceri: & calvariæ tanta erat capacitas, ut duas Cretenses amphoras superaret. Porrò amphora Romanorum æquabat 28. circiter pintas Parisienses, seu 48. sextaria Romana. An Cretensis major esset minorve, ignoro.

Plura hujus rei exempla congerit idem Philostratus in suo illo Opere *de Rebus Heroicis*: meminit inter cæteros Protesilai, qui 20. annorum ætatem agens, 10. cubitos æquabat; meminit ejusdem fermè mensuræ plurium inter celebratissimos Græcorum Heroas. Pausanias, Scriptor sine controversia & exactior & correctior Philostrato, mentionem habet cadaverum Giganteorum per totam Græciam & alibi etiam; uti Asterii sepulturæ mandati in Insula Asteri è regione Mileti, cujus erat cadaver 10. cubitorum vel 15. pedum (1). Sermo apud illum pariter est de Gigante in Lydia superiori, juxta parvam urbem, quæ Temeni porta dicebatur, cujus inventa ossa ejus erant magnitudinis, ut nunquam humana haberentur, nisi figuram referrent ab animantibus cæteris, præterquam ab humana, abhorrentem. Geryonis cadaver primò creditum; sed alterius visum est Pausaniæ, quippè quòd Geryon in vivis egisset circa fretum Gaditanum, nec in Lybia diem clausisse unquam auditum. Quare viris emunctæ naris creditæ fuerunt reliquiæ Hylli filii Herculis.

Cum in Syria Imperator aliò divertere Orontem tentasset, in arenti ejus fluminis alveo Gigas detectus (2) undecim cubitorum; hunc alii Orontem, alii Aryadem autumarunt. Indum quendam declaravit Apollinis Oraculum. Reconditum cadaver illud in urna figlina undecim cubitorum. Monstratur hodie usque in Antarado monumentum 20. pedum; gemina in viciniis Damasci, alterum 50. alterum 20. pedum; priori illi 160. palmos seu 80. cubitos assignat Goujon. Credulis Itinerantibus persuadetur, amplius illud sepulchrum esse Abelis, brevius aliud Josue. Vidisse se Damasci costam hominis prodigiosæ magnitudinis testatur Benjamin Tudelensis, nec simillimæ alibi desunt.

Munitionibus vallare Insulam (fortè Æginam) non longè ab Urbe sua Athenienses aggressi (3), cùm ducendis fundamentis terram effoderent, inciderunt in monumentum 100. cubitorum, recondens non imparis staturæ cadaver. Ex inscripto epitaphio constabat, viri nomen fuisse Matrosirim; vitam autem produxisse ad 5000. annos. Sed, nisi mendum in Textum irrepsisse suspicemur, credulitati profectò hujus Scriptoris, quà in tumuli mensura, qua in ætate viri, impositum est.

Sub Anastasio Imperatore plura Gigantum ossa Constantinopoli inventa, & in æternum monumentum à Principe in Aula servari jussa, Glycas est author in Annal. p. 4. pag. 265. Hercules victi Geryonis ossa Olympiam misit, æternum certaminum suorum & victoriarum monumentum (4).

Porus Indiarum Rex ab Alexandro Magno victus, vir fuisse narratur 7. pedibus & semis procerus (5); & cum elephantem ascenderet, ad immanem belluam ea fuit viri proportio, quæ ceterorum ad equos (6). Porrò 5. & semis cubi-A torum viri non infrequentes sunt apud Indos (*). De Gigantibus brumales regiones olim tenentibus, quorum etiam nunc ossa & sepulchra spectantur, legas in historiis eorum populorum.

Theopompus Sinopæus in suo Opere de terræmotibus apud Phlegon. Mirabil. c. 20. refert, in valida terræ succussione disjectum quemdam collem latentia intra viscera sua exposuisse Gigantis ossa, quæ simul composita exhibuerunt hominem 24. cubitorum. Narrat Florus (8), Theutonum, Regem gentium ejus nominis & Cimbrorum, cum ad triumphum Romam duceretur, proceritate sua insigne intuentibus spectaculum exhibuisse; super ipsa enim trophæa eminebat. Narrant alii interiisse virum è vulneribus in pu-B gna relatis (9); cujus inventum in Delphinatu cadaver expositumque, undique spectatores proceritate sua invitabat.

Cùm autem ejus inventionis historia celebratissima sit, & multorum scriptorum occasio, operæ pretium est fusiùs aliquanto illam referre. Feria 6. die 11. Januarii an. 1613. detectum est sepulchrum Teutobochi Regis Theutonum, in agro D. Langon Civis Delphinatus; erat autem locus non longè ab Arce Chaumont, inter Montrigaut, de Serre, & S. Antonium. Cùm eò loci in sabulo 18. pedum altitudinis agricolæ laborarent, offenderunt monumentum 30. pedum longitudinis, 12. latitudinis, & 8. profunditatis, cum literis circum insculptis reddentibus:

C TEUTOBOCHUS REX.

Gigantis se invicem contingentia ossa spatium occupabant 25. pedum & semis longitudinis, 10. latitudinis in scapulis, 5. profunditatis. Ambitus capitis 10. pedum, longitudo 5. oculorum capsulæ 7. digitis gyrabant. Singula hæc deduximus è Libello, quem distribuebat Petrus Masuyer Chirurgus de Beaurepaire, qui simul exhibebat syngrapham Medicorum Montis Pessulani, & Gratianopolitanorum, ossa illa omnibus, quicumque spectatum venissent, se se monstraturos spondentium. Libellum scripsit Jesuita quidam; Lugdunensibus autem typis prodiit.

En ossium in sepulchro reconditorum catalogum. *Costæ* pars, *omoplatæ* lævæ pars superior, *humeri* caput, *femoris* caput, *femur*, *tibia*, *astra-D galus*, *calcaneum*, *os mandibulæ*. Crassitudo dentium, juvenci pedem æquabat; caput femoris humanum caput; à capite femoris usque ad crura, longitudo ossis 5. pedum & semis, latitudo trium. Tibia ad 4. pedes porrecta.

Eodem anno 1613. Nicolaus Habicot Anatomicus & Chirurgus insignis S. Cosmæ Parisiis *Gigantostheologiam* suam vulgavit, qua veritatem Gigantum atque ossium Regis Theutobochi tuebatur. Adversùs *Gigantosteologiam* illam, alteram opposuit eodem anno Joannes Riolanus Medicus & Anatomista celeberrimus Facultatis Parisiensis; cui anno 1614. opposuit *Imposturam detectam de inventione ossium Teutobochi Regis*, & an. 1618. *Gigantologiam* adjecit. Reposuit pro se E alterum scriptum opponens Habicot, sed leve illud & optimis rationibus ferè destitutum: quæ censura est D. Alliot junioris, Doctoris Medici Facultatis Parisiensis, cujus humanitati singula hæc, tum Operum utriusque partis conspectum debeo.

Anno 1615. paruit scriptum Apologeticum Caroli Guilleman Medici Regii ordinarii, adversùs Habicot & Riolanum. Opus solidum, & invectivis plenum. Suspicabantur nonnulli, ossa illa ceti alicujus fuisse, vel fossilia aliqua, quæ

(1) Pausan. Attic. pag. 66. 67.
(2) Pausan. l. 8. seu Arcadic. pag. 503. Philostratus Heroic. c. 1. n. 2. æquasse cadaver illud asserit 20. cubitos. (3) Phlegon Mirab. c. 17. (4) Philostr. Heroic. c. 3.
(5) Arrian. l. 5. Diod. l. 17. (6) Plutar. in Alex. Strab. l. 15. (*) Plin. l. 7. c. 2.
(7) Florus l. 2. c. 11. *Insigne spectaculum fuit, quippe vir proceritatis eximiæ super trophæa ipse eminebat.*
(8) Orosius l. 5. c. 16.

quæ in terra concreſcere nonnullis in locis ſat conſtat. Sed illorum ſive figura, ſive ſubſtantia, omnia denique hominis ſunt. Ager, in quo cadaver inventum, Gigantis appellabatur; nec raro fodientibus offerebatur argentei quidam nummi Marium præſeferentes inſculptum in antica, in poſtica verò duarum iſtarum literarum M. A. complexum.

Aſſerunt anno 785. inventam apud Bohemos calvariam hominis tanti ponderis, cui nec duo homines ferendæ ſufficiebant; crura verò ad 26. pedes porrigebantur. Inſignis ille Medicus Felix Platerus in ſuis animadverſionibus detecta teſtatur Lucernæ miræ magnitudinis oſſa, ex quibus ſi reliqui corporis apta commenſuratio facienda eſſet, non minùs quàm 19. pedum Gigas aſſurgeret. De Gigante *Ferrago* à Rolando Caroli Magni nepote interfecto, memoriæ proditum eſt, 12. cubitos vel 30. ſtaturæ pedes æquaſſe. In S. Capella Biturcenſi os quoddam cruris monſtratur, magnitudine non diſſimili à tibia Theutobochi. Sepulchrum 30. pedum, Gigantis creditum, ſpectatur Pariſiis ad Noſtræ Dominæ. Hominem quindecim pedibus procerum vidiſſe ſe apud D. Nivernenſem aſſerit D. Habicot. Oblatum Gontrano hominem tribus pedibus majorem, narrat in hiſtoria Gallorum Aimoinus. Carolum Magnum æquaſſe 9. pedes altitudinis, concors eſt plurium aſſertum. Sub Ludovico XI. (1) è regione Valentiæ in Delphinatu detecta in torrente, quo vicus S. Perat alluitur, oſſa Gigantis, ſtatura, quantum ex oſſium illorum proportione, 18. pedum circiter; ſicut fœminam giganteæ ſtaturæ, cui nomen Garſenda, in Forcalquier ſub S. Ludovico memoratur.

Immania quædam oſſa monſtrantur Taurini; in Valetudinario Mediolanenſi vir quidam junior, ſtatura erat procerior, quàm ut alendo immani illi corpori natura ſufficere poſſet; duo juncta in longum cubilia viro ſubſternebantur. Hanc ſui temporis hiſtoriam refert Julius Scaliger de Subtilit. exercit. 26. Aſſerit Torquemada *hexaemer. die* 1. ſub Julio III. virum in Calabria immanem corpore ad ſui ſpectaculum mundum univerſum invitaſſe. Illum Romam accivit Pontifex; ſed ferendo nullus par equus inventus; plauſtro impoſitus, crura, quòd plauſtrum ipſum ſuperarent, pendula gerebat exteriùs. Ad Urbem ut pervenit, omnes affecit ſtupore, quòd prócceriores etiam homines ſupra medium pectus non haberet.

Saxo Grammaticus Poem. p. 4. demonſtrare nititur, Danicas regiones olim vel tenuiſſe Gigantes, vel ſaltem frequentes in illis verſatos; quod ipſi quidem probatur ex immaniſſimorum lapidum monumentis, quorum alia cavernis, alia ſepulchris veterum Danorum impoſita ſpectantur. Gigantis dentes & oſſa immenſæ magnitudinis detecta an. 1520. apud Scotos narrat Hector Boetius Hiſt. l. 11. pag. 240. In Cimeliarchò Regis Sueviæ videas (2) tibiam viri 25. librarum pondo, defoſſam Burgis apud Belgas an. 1643. Pertinet modò ad Othonem Sperlingium. Sermo eſt etiam in eodem Libro de Rege quodam Norvegiæ, defuncto an. 933. pedibus 14. procero; de Evindo quodam in vivis agente circa an. 1338. qui 15. ulnas Norvegiæ æquabat. Propè Bircherodum humanum cadaver multò quàm cætera procerius detectum eſt an. 1695.

D. du Mont Itiner. pag. 149. narrat quo tempore Græciam ipſe diſcurrebat, inventum Theſſalonicæ os quoddam Gigantis, qui juxta Chirurgorum ejus regionis ſupputationem 20. pedes aſſurrexiſset. In expeditione Xerſis in Græciam, Gigas Artachorus 5. Regiis cubitis nempe 7. pe-

A dibus & ſemis immanis, terrorem Regiis adverſariis faciebat. De Gigante in Syria 5. cubitorum & palmi, meminit ſub Theodoſio Nicephorus. Surgebat Andronicus Comnenus 17. pedibus, teſte Niceta; ſicut & 15. pedibus Oſtiarii Urbis Pechinenſis, ſi fides ſit Melchiori Nugnez Jeſuitæ. Fœminam 10. pedum ſpectaſse ſe Antuerpiæ tradit Goropius Medicus Germanus, qui Scriptis Libris Gigantes negavit.

Viſi tandem in America Gigantes, qui vulgaris ſtaturæ homines genibus habebant æquales (3). Hos viros, quorum oſſa & opera modò etiam in Peruanis regionibus ſpectantur, igne cælitus in ſe ſcelerum merito provocato, abſumptos, recepta apud incolas traditio fert; cui B gemina jungitur ſimilis apud Mexicanos & Braſilienſes fama; apud quos ſimillima pariter oſſium portenta. Satis hæc è multis ad aſserendam Gigantum veritatem.

Suam de Gigantibus meditationem exponens D. Abbas Tilladet anno 1704. (4), defendendum aggreditur, non Gigantes tantùm in Mundo paruiſse; ſed & integras Gigantum Urbes ac Nationes, quin & Gigantibus accenſendos primos illos Gentium Parentes, Coloniarum Ductores; utroſque pariter Gigantum parentes Gigantes fuiſse, ut Adam, ex quo Abel Gigas, Cain, Seth, & priores ſaltem illorum poſteros. Quomodo Arcam fabricaſset Noe tot animantium generibus continendis aptam, niſi expreſſi in C Scriptura cubiti ædificium illud metientes Gigantum fuiſsent? Anne præter Gigantes alius quiſpiam turrim Babelicam, tantum opus, moliri valuiſset? Addit, homines illos, quò ſtatura proceriores eſsent, eo pariter & vitam egiſse diuturniorem, radicali illo & vitali humore magis abundante, quò in ampliora corporis vaſa reciperetur. Vitæ autem ad plura ſæcula prorogandæ valuiſse plurimùm autumat, cùm terræ fœcunditate opimiorem alimentorum ſuccum; quo in naturæ ſenio paulatim cum fœcunditate deficiente, ſenſim & de vitæ diuturnitate remitti cœptum eſt. Ad Gigantes ſpectabant Nemrod, Aſſyrii Imperii primus author, ſicut & Ductores Coloniarum Amorrhæorum, & Enacim, quorum gigan- D tea poſteritas diutiùs in regione cis & trans amnem. Inter Gigantes pariter ſuum habuiſse locum credendi ſunt Virginiæ & Magellanicæ regionis primi parentes; quòd hodie uſque earum regionum incolæ robore & corporis ſtatura plurimùm valeant. Hæc D. Abbas Tilladet.

Poſt hæc omnia nihil ultra credimus ambigendum fuiſse reipſa, nec infrequentes per omnes terræ regiones Gigantes, integras è Gigantibus conſtitiſse nationes; Gigantibus, inquam, quorum erat ſtatura duplo vel triplo, quam vulgaris hominum, procerior. Horum autem ſi nullum vel ſpecimen extat noſtra ætate, id partim tribuendum divinæ Numinis ultioni, quæ tot criminum & ſcelerum monſtra ſolo tantùm nomine in mundo ſupereſse toleravit; partim verò E hominum cautioni, qui inito omnium gentium fœdere, exterminandis perniciosiſſimis humani generis adverſariis arma intulerunt.

Quò autem objecta in contrarium omnia ordine refutemus, reponendum eſt: 1. Quæ de Gigantibus narrat Scriptura, multùm illa à Poetarum commentis abhorrent, quantum ſcilicet veritas à mendacio, & à fabula hiſtoria. Quare ſi Patres aliquando alios fuiſse docent Poetarum, alios Moyſis Gigantes, nonniſi è media veritate doctrinam hanc ſuam prompſerunt. Cave cum Poetis credas, tanto corporis robore valuiſse Gigantes, ut montes montibus ſuperſtruerent, ſcopulos, Inſulas, flammatas proceraſque arbores in Cæ-

(1) Cælius Rhodig. l. 18. c. 31. (2) Par. 1. ſect. 1. n. 77. 74.
(3) Acoſta hiſt. Indic. l. 1. c. 19.
(4) Hiſtor. Academ. Nummor. & amœniorum Litterar. tom. 1. pag. 125.

in Cælum ejacularentur ; centum illos manibus inſtructos , ſuperiora hominis , inferiora anguis habuiſſe. Poetica ſunt hæc , & in majus aucta commenta , quemadmodum & ea, quæ de Polyphemo , Cyclopibus , ac Gigantibus fabulatur Homerus . Nihil tale in Scriptura : ad Poetas quod attinet, nihil ad nos.

2. Quicumque in ea ſunt perſuaſione , Gigantes, & Cyclopes fœtæ pluribus ideis phantaſiæ accepto referendos , quorum nihil tale in rerum natura , diſſita hæc omnia in ſe concilians , extiterit unquam : vel qui Gigantum omnia eorumque adversùs Deos prælia ad moralem & phyſicam quandam interpretationem deflectunt ; illi, inquam, nos habent dictis ſuis reponentes , nihil morari nos Poetarum commenta , è Gigantibus & Centauris monſtruoſa quædam portenta, nunquam in rerum natura ſpectanda , effingentium. Eorum tantùm aſſerimus veritatem , quæ in ſacris Libris de Gigantibus feruntur; nimirum extitiſſe olim magno numero Gigantes , homines illos nihil à reliquis niſi ſtatura corporis diſcrepantes ; bellum autem in Deum non armis, ſed criminibus ac ſceleribus moviſſe.

3. Quod dicunt, nunquam fieri poſſe, ut Gigantes in rerum natura naſcantur, cùm in rebus omnibus Deus ejuſdem naturæ author certos præſtiterit limites , quos prætergredi nihil unquam poſſit ; repugnat id rei ipſius evidentiæ . Conſtat enim fuiſſe olim homines juſtam cæterorum ſtaturam multò excedentes ; ſicut & infra vulgarem ſtaturam plures , quos Pumiliones appellamus , quotidie naſcuntur . Si verò aliqui paruerunt in mundo Gigantes , cur non & plures potuerint ? Nec tamen in ea ſumus ſententia , primos homines univerſos , ſicut & omnes veteres Palæſtinos , & Siculos , Gigantes fuiſſe . Frequentes erant quidem Gigantes apud illos ; erant familiæ, quin & Gentes integræ; quemadmodum noſtra etiam ætate ſpectamus , ut populorum aliqua natio cæteras proceritate ſuperet . Fatemur quidem , frigoris , caloris , aridi , & humidi certam in natura menſuram non facilè permittere , ut omnes ubique homines , bruta , plantæ ad majorem juſto menſuram excreſcant ; ſicut nec infra plus multo demittantur , quam plerumque videmus . Nihil tamen prohibet , quominus in aliquibus Orbis regionibus quædam ex illis ad ſtaturam multò ſupra vulgarem proceriorem pertingant; ſicut & contingere quandoque ſpectamus , ut ferax ſit hominum , brutorum & plantarum alicujus generis certa aliqua regio, quæ fruſtra in alia quærantur ; ac generis alicujus animantia poſt certum quoddam temporis ſpatium ita præſcriptas ſibi leges pervertant , ut multò deinde minora , quàm antea fuerint , naſcantur . Hæc omnium ſæculorum experientia certiſſima , apertè ſatis demonſtrant , potuiſſe in certis quibuſdam locis , Gigantes ſpectari , qui multò quàm cæteri homines ubique locorum ſtatura eſſent proceriores . Quæ prima ex Europa in Americam translata ſunt ſemina & plantæ , in proceras adeò arbores , & plantas excreverunt , ut nihil tale in Europa . Mures ipſi & bruta cætera multùm vulgarem exceſſerunt corporis molem. Ut quid igitur primis illis ſæculis in terræ juventa, cùm ſcilicet ſucco abundaret , & plantæ eſſent ad nutriendum aptiores , purior in venis hominum ſanguis , ſucculentiſſima alimenta , ut quid , inquam , non major eſſet hominum quorumdam ſtatura , majus corporis robur, ſanitas major, vita diuturnior?

4. At enim natura nunquam produxiſſe Gigantes credendà eſt , cùm hodie , & ſi multùm enitatur, nunquam ad producendos illos ſaltem majori numero evadet . Sed nec ea , quæ hodie eſt, natura hominum vitam ad 8. vel 9. ſæcula prorogare poteſt , quemadmodum in orbis juventa re ipſà prorogavit . Nunquam pariter natura totis in unum collatis viribus lupos in Anglia , venenatos ſerpentes in inſula Melita , Hippopotamum in Ægypto producet; nunquam ne ergo in iiſdem regionibus paria gignere valuit ? Nequit in hoc horto certum hunc fructum , hunc florem emittere ; nunquam ne ergo emiſit ? Si natura aliquid modò in certis aliquibus locis non valet , hæc ſanè non defectui in natura virtutis adſcribenda ſunt ; ſed naturalibus ad propaganda rerum genera inſtrumentis deſtituta eſt, omnibus ejus generis exterminatis. Ita pariter de Gigantibus reputandum . Revocet quis ad vitam veteres Palæſtinæ & Siciliæ Gigantes , ſtatimque Gigantum ipſa propagatio reparabitur. Qui verò ſtaturam hominis 7. pedibus majorem non agnoſcunt , quippè quòd Hercules eam non excederet , coguntur illi tamen fateri , ſpectatos Romæ Gigantes Herculea ſtatura multò ſuperiores. Ad hæc, Herculem 7. ſtaturæ pedes attigiſſe, inter veteres Scriptores non convenit. Apollodorus 4. cubitos vel 6. pedes Viro tribuit Bibliot. l. 2. c. 3. pag. 96.

5. Quicumque decreſcere in dies homines habent perſuaſum, opinionem illi tuentur rationibus deſtitutam ; quæ tamen Gigantibus potiùs aſſerendis quàm evertendis valeret.

6. Inter eos , qui reipſa Gigantes olim in mundo ſpectatos volunt , nemo planè aſſerit , giganteam illam ſtaturam maximè naturalem hominum fuiſſe ; illud tantummodò reputantes , nihil habere illam naturæ repugnans , nihil abſonum Univerſi elegantiæ , cæteriſque rerum dotibus . Nullum eſſe dicunt inconveniens , ſi Gigantes , poſſibiles alioqui , admittantur ; uno verbo, magno numero Gigantes olim in mundo ſpectatos , quorum frequentia id efficeret , ut non monſtra haberentur , ſed certa hominum genera. Quæcumque contra aliam à noſtra ſententiam objiciuntur, nihil ad nos.

7. Eorum error , qui perſuaſum habuerunt , Gigantes ex Angelorum perduellium cum filiabus hominum connubio prodiiſſe ; extitiſſe olim Gigantes invictè probat . Teſtimonium de recepta apud populos de Gigantibus traditione admittimus, rejicimus errorem . Quin nec ipſa pariter traditio tam vetus longè latèque propagata & conſtans , ineluctabile eſſet argumentum , niſi cum Scripturis vetuſtiſque omnium ſæculorum hiſtoriis aſſertæ fidei cohæreret .

8. Si tandem natura ludens interdum quædam in terræ ſinu produxit, humanis oſſibus , calvariæ , tibiæ oſſibuſque cæteris non abſimilia ; numquam tamen eò deveniet , ut integras oſſium humani corporis compages naturalibus ſimillimas effingat ; quin & illi naturæ luſus argumentum ſui nunquam non præbent, ſive majori, quàm par eſt , rotunditate , ſive figuræ ſive proportionum , ſive , ut plurimùm , ſoliditatis diſcrepantia. Sunt enim foſſilia colore dilutiora , quippè quæ ad terreſtrem magis , ubi concreverunt , accedant . E' ſolida materia compacta ſunt, non intus inania , ut hominum oſſa . Nec impoſſibile credimus , ut Elephantum , & Ceti alicujus oſſa pro Gigantibus obtruſa ſint ; ſed conſtat equidem & genuina quædam Gigantum oſſa aliquibus in locis ſpectari, non incertum de Gigantum veritate documentum .

DISSER-

DISSERTATIO
DE TURRI BABELICA.

Turris Babelicæ ædificium monumentum eſt & hiſtoria, contra quam nihil valuerunt ſive longiſſimi temporis vices, ſive diſſita locorum ſpatia, ſive linguarum diſcrepantia, & gentium diſperſio: nihil, inquam, valuerunt, ut ab hominum memoria tantùm opus delerent. A' primis inde ſæculis uſque ad noſtram ætatem manet ejus rei traditio apud gentes fermè univerſas, iis tantùm exceptis, quibus barbaries ipſa & antiquitatis alta oblivio in naturam pene tranſivit. Pura illa & exactiſſima manſit apud Orientales, gentem omnium maximè moribus & literis excultam. Deductam ex Orientalibus Græci fabulis corruperunt, id ſibi Vatibus eorum indulgentibus, ut omnia portentoſis fabellis infercirent, quò genio populi in res miras ſervirent. Latentem hanc ſub fabellarum tegumentis veritatem à Græcis Latini acceperunt. Pura rei cognitio, veluti puri latices è fonte, è Moyſe ipſo repetenda.

Moſaicæ hiſtoriæ fidem, argumento viro docto ſatis impari, in ſuſpicionem revocare nititur Celſus (1), contendens, Legiſlatorem Hebræum hanc de turri Babelica hiſtoriam è fabella Poetarum de Aloidarum ſeu Titanum in Jovem bello expreſſiſſe; cui reponit Origenes, non Moyſem quidem, utpote Poetis & literis ipſis Græcanicis vetuſtiorem, ex illis; ſed ipſos potiùs Græcorum Vates ex Hebræo Legiſlatore derivaſſe, quidquid veritatis fabellarum figmentis corruperint.

Juliano Imperatori quanta quanta hæc hiſtoria ſubolet fabellam (2): uſurpabat pariter ad literam illud, quod in Textu legitur: *Faciamus nobis Civitatem & Turrim, cujus culmen pertingat ad Cælum*. Illud autem irridens reputabat Imperator, nunquam, & ſi homines in unum conſpiraſſent conſilium, & ſi cæmentaria ex univerſo Mundo ſtrues compararetur, ſi in lateres terra compingeretur omnis, nunquam ædificium tale conſurgere potuiſſe, vel ſi parietibus tenui quodam filo tenuioribus conſtaret, ut Cælum tangeret vertice. Deridiculo autem traducit Chriſtianorum & Judæorum credulitatem, quibus perſuaſum dicit, Deum hominum conſiliis perdendis liguarum confuſionem immiſiſſe, quòd ſibi ab illis metueret.

Has viri impii calumnias repulſurus S. Cyrillus obſervat, multùm nos quidem abeſse ab ea credulitate, qua territum Deum ſibique metuentem conſiliis hominum diſſipandis intendiſse autumaremus. Ad captum vulgi loquitur Moyſes, cùm deſcendiſse Deum perhibet, & dum pariter addit homines conſilium molitos fuiſse turrim ædificandi, *cujus culmen pertingeret ad Cælum*. Similis enim loquendi phraſis alibi in Scriptura celſum aliquid deſignat. Quæ verò ex ejuſmodi verbis fabularum Authores fabricati ſunt commenta, nihil ad Chriſtianos. Si Deus deſcendiſse legitur, ut ab incepto homines abſ-

A terreret, ſi confuſionem in ſermones illorum injeciſse, id non eo conſilio factum, quaſi ſibi mali aliquid timeret, ſed ut homines ab inutili & vano incepto, qua eſt in illos bonitate, cogeret abſiſtere. Reputantes enim mortales illi, fieri iterum potuiſse, ut nova imbrium procella in mundum excuteretur, turrim adeò proceram ædificandam aggreſſi ſunt, ut nubes celſitudine ſua vincens, homines a diluvio poneret in tuto; quaſi ſcilicet Deus, cujus nutu aquæ ab inundanda terra deſtiterant, non æque pariter valuiſset homines ab earum metu liberare.

Paganorum cavillationes adversùs Babelicam B turrim, quaſi ſcilicet ejuſdem hiſtoriæ veritate motum à Gigantibus in Jovem bellum confirmaretur, depulſurus Philo, omnia ad allegoriam detorquet (3), ratus regulas omnes dirigendis moribus aptiſſimas à Moyſe ſub ejus narrationis obtentu præſcriptas. Factum tamen ille non negat; ſed morali tantummodo ſenſui excutiendo totus impenditur. Verùm nec morales ejus commentationes, nec objectas contra veritatem ejus hiſtoriæ cavillationes morati, id unum tantummodò in hac noſtra Diſsertatione ſuſcipimus, ut nihil ex ejus hiſtoriæ circumſtantiis in obſcuro reliquatur.

C Hæc igitur Moyſes Gen. 11. 1. 2. *Erat* (ab initio) *terra labii unius, & ſermonum eorumdem. Cumque proficiſcerentur de Oriente, invenerunt campum in terra Sennaar & habitaverunt in eo. Dixitque alter ad proximum ſuum: Venite, faciamus lateres, & coquamus eos igni. Habueruntque lateres pro ſaxis & bitumen pro cæmento. Et dixerunt. Venite, & faciamus nobis Civitatem & Turrim, cujus culmen pertingat ad Cælum, & celebremus nomen noſtrum, antequam dividamur in univerſas terras*. Geſta hæc creduntur circa A. M. 1770. poſt diluvium 114. & ante Aeram Chriſtianam 2234. Neque minus temporis ſpatium exigi videbatur, ut tot homines naſceren- D tur, quot tantum opus repoſceret. Integrum tamen ſæculum ſatis ſuperque reputandum eſt.

Cùm Arca illa, tantum Noe ejuſque familiæ ab aquis diluvii effugium, in vertice Ararat Armeniæ montis inſediſset (4) (locus eſt 10. vel 12. leucis ab Erivan Orientem versùs) eum pariter locum in ſedem elegerunt homines poſt diluvium; quod etiam recepta tenet apud Armenos & Orientales populos traditio. Siſuthrus, quem Pagani cum Noe confundunt, ex Arca egreſſus, ait Alexander Polyhiſtor apud Euſeb. Græc. Chronic. l. 1. pag. 8., datam cælitùs vocem audivit, præcipientem Babylonem rediret, E docturus homines literarum uſum, quas literas inventurus eſset in Urbe Sippara; ſciret autem ſe Armeniæ tunc loca tenere.

Gemina fermè refert Abidenus ex Beroſo (5); narrat autem Siſuthrum, celatis in Urbe Heliopoli in Sipparena monumentis & Scriptis, quæ apud ſe retinebat, conſcenſo navigio, per inundantes diluvii aquas iter Armeniam versùs dire-

(1) Origen. cont. Celſ. l. 4. (2) Vid. Cyrill. Alex. l. 4. cont. Julian.
(3) De Confuſ. linguarum.
(4) Gen. 6. 14. *Requievit Arca menſe ſeptimo ſuper montes Armeniæ*, Hebr. *ſuper montes Ararat*. אררט
(5) Apud Euſeb Chronic. l. 1. pag. 8. Non inveroſimiliter credimus, Urbem Sapharam, ſive provinciam Sapharenam, de qua Alexander Polyhiſtor, Beroſus, & Abidenus ipſiſſimam eſſe, quam Moyſes appellat *Saphar*, montem Orientis. *Gen.* 10. 30. & Herodotus *l.* 1. montes Sapiros; & l. 4. montes illos collocat inter Colchos, & Medos.

xisse. Porrò Arcæ reliquias in sua adhuc regione servari tenent hodie pariter Armeni; nec dubitant in Armenia quoque Noemum, ejusque familiam post diluvium sedes suas collocasse.

Totus ergo controversiæ cardo in eo vertitur, quomodo Moyses Armeniam *Orientis* nomine designare potuerit; est enim Septemtrionalis maximè regio, qua Babyloniæ, quà Arabiæ, & Palæstinæ, iis scilicet regionibus, unicè à Legislatore, dum Genesim scriberet, spectandis. Sed nullo negotio demonstraretur, consuevisse interdum Hebræos, eadem *Orientis* appellatione designare pariter Asyriam, Mesopotamiam, Syriam, & Transeuphratea; quas scilicet regiones magis orientales esse Palæstinæ, quàm Armeniam, dixerit nemo. Minatur Dominus Israelitas, futurum ut hostes undique adversùs illos concitaret, Syros ab Oriente (1), & Philisthæos ab Occidente.

Ex Oriente in Palæstinam venisse Abrahamum, quamquam reipsa ex Haran Mesopotamiæ transmigraverit, author est Isaias 12. 2. à quo pariter asseritur 26. 11. movisse Cyrum ex Oriente in Babyloniam; cùm tamen ex Armenia & Perside venerit. Scribit Daniel 11. 44., Antiochum Epiphanem, acceptis defectionis populorum Orientis nunciis, commotum fuisse. Porrò gentes illæ ipsissimæ sunt Transeuphratheæ Septemtrionales potiùs, quàm Orientales Judæis; quas proinde Scriptura familiari phrasi interdum *septentrionis* nomine designat. Ita enim arma Regum Asyriæ in Chaldæos prænunciat: *Ab Aquilone fumus* Isai. 14. 32.; *ab Aquilone pandetur malum* Jerem. 1. 14. Constat reipsa tamen omnes eas regiones, Armeniam maximè, ita Septemtrionales esse Palæstinæ, ut ad Orientem vergant.

Posteri Noe è regionibus Armeniæ *in terram Sennaar*, i. e. in Babyloniam venerunt. Vasa Templi Domini in Fano Idolorum suorum in *terra Sennaar* à Nabuchodonosore posita, asserit Daniel 1. 2. Josue (2) de rebus furto sublatis ab Acham sermonem habens, subductum ab illo scribit *pallium Sennaar*, i. e. interprete Aquila, & Chaldæo, pallium Babylone contextum. In regione ergo Sennaar constituta erat Urbs Babylon, quanquam alioquin regio illa multùm supra Urbem excurreret, Septentrionem versùs, si, utì quidem probabilissimè creditur, mons *Sagras*, vel *Singar*, cujus apud Authores prophanos mentio (3), nomen suum derivabat ex *Sennaar*, vel *Sengar*, juxta pronunciationem eorum, qui literam Hain veluti G pronunciant, utì factum in *Segor* & *Gaza* aliisque nonnullis constat.

Nec inito consilio & una simul transmigratione factum credo, ut homines desertis Armeniæ montibus in Babyloniam transmigrarent. Paulatim venerunt secundùm ripam Euphratis & Tigridis, opima pascendis gregibus pascua offerentem. Aucto deinde numero tum hominum, tum gregum, id tandem reputarunt, fieri vix posse, ut in una omnes regione consisterent. Nec in illud tantùm consilium venerunt, quòd major esset populus & greges majores, quàm ut una ferret regio, sed in id maximè propensos confirmavit servandæ pacis & politiæ difficultas in populo, cujus tot essent Principes, quot per familias capita, nulla legis, nulla monarchiæ communione juncta.

Revocari huc meritò possent, quæ de dissidiis
A Pastorum Abrahami, & Loth Gen. 13. vulgata sunt; cùm enim regionis unius pascua amborum opimis gregibus non sufficerent, tollendis inter utriusque Pastores jurgiis & simultatibus, quibus gregis necessitas fomentum in dies majus præbuisset, dissociare utrinque tabernacula & sedes coacti sunt.

Constitutis ergo ab hominibus in regione Sennaar sedibus, consilium cœptum est agitari de ædificanda Urbe, quam veluti Metropolim, Imperii centrum, & communem patriam haberent. Ad ornamentum & præsidium addere visum est celsissimi fastigii turrim, hæc secum reputantibus, perpetuum illud mansurum tum nominis apud posteros sui, tum & communis inter
B se necessitudinis monumentum, ut seris tandem nepotibus, quid hoc rei esset interrogantibus, reponeretur, posuisse illa Patres suos, quò memoria non peritura manêret, esse se è parente Noe filios. Cum verò, addebant, in varias dissitasque provincias dispergi nos omnes contigerit, Babelicam indicantes turrim, hìc esse communem omnium patriam demonstrare poterimus, ut varia licèt incolentes loca, fratres tamen & unius veluti Patriæ cives nos esse agnoscamus. Simili exemplo diu post Israelitæ ad sedes suas Transjordanicas regredientes, ex aggesta terra struem erexerunt; monumentum posteris suæ cum gentibus cis amnem necessitudinis (4).

Istud consilii, utì verosimiliter credimus, ho-
C mines agitabant, dum turrim & urbem Babelis ædificandam aggressi sunt (5). Aliis tamen aliter visum; reputant enim viros illos bellum in Deos indicere molitos fuisse; quam in rem phrasim sacri Textus expendunt: *Turrim, cujus culmen pertingat ad Cœlum*; tum & titulum Gigantis à LXX. collatum Nembrodo (6), viro nempe ejus consilii primo, utì creditur, authore. Quare Gigantes apud Poetas ipsum è Cælo detrudere Jovem enixi montes montibus superstru[xer]ant, ut arma in ipsum inferrent Cœlum (7).

Extruere hi montes ad sidera summa parabant,
Et magnum bello sollicitare Jovem.

Narrat Josephus Antiq. l. 1. c. 5. homines è diluvio reliquos novam procellam sibi metuentes aliquandiu in montibus substitisse; cùm tandem
D Sem, Japhet & Cham omnium primi è crepidine montium in plana descendissent, ac cæteris, ut exemplum suum sequerentur, fuissent authores, omnes tandem in regionem Sennaar transmigrasse. Tunc Deus alto providentiæ suæ consilio meditans in varia Orbis loca mittere colonias, cùm refractarios voluntati suæ haberet homines, spretæ divinitatis injuriam ulturus, flagellum in ipsos excussit. Nec semel Deus præceptum illud refractariis injunxit, sed iterum insistens, iterum jussionibus suis habuit immorigeros; reputantes scilicet, eo consilio se dispergere meditatum fuisse Numen, ut dissipatos perderet faciliùs.

Nembrod filius Chus, & Chami ex filio ne-
E pos, vir consilio promptus & manu, facinoris hujus audaciam cæteris hominibus inspiravit. Jactitabat vir ille identidem sibi accepto referre debuisse felicitatem suam: augurabatur autem facilè se mortales omnes dicto suo subjectos habiturum, si in defectionem adversùs Deum adducere illos valuisset. Quare, ut in partes suas traheret incautos, optimum esse factu proposuit, si celsi adeò fastigii turris excitaretur, ut inundantibus deinceps diluvii aquis in tuto positi insultarent: quo si-

(1) Isai. 9. 12.
(2) Josu. 7. 21. אדרת שנער Aqu. ςολὴν βαβυλωνικὴν. 70. ςολὴν ποικίλην, seu ςολὴν ψίλην ποικίλην.
(3) Strabo l. 16. &c. (4) Josue 20. 2.
(5) Vide Tostat. in Josue, Abenezra, Levi, Ben Gerson, Salian. A. M. 1509. & alios plures.
(6) Genes. 10. 8. 9. *Nembrod cœpit esse potens in terra*. Hebr. גבור בארץ 70. γίγας ἐν τῇ γῇ.
(7) Ovid. Fastor. l. 5. Vide & Virgil. Æneid. 6. & Homer. Odyss.

quo simul molimine ulturos se dicebat Patrum suorum necem, quos Deus immissis diluvii aquis extinxisset.

Vanis hisce seducti homines promptam manum turri construendæ admoverunt. Cœptum impigrè opus, namque imbecillioris esse animi rebantur, si divinis jussionibus morigeros se præberent; & cùm rei prosecutioni nec deessent opifices, nec cæmentaria strues desideraretur, proficiebat in dies ædificium; quod tamen, ne citiùs etiam insurgeret, faciebat mœnium soliditas & crassitudo, ut, qua proportione turris illa in latum extenderetur, eò minùs in altum videretur excrescere. Audaciam & obstinationem intuitus Deus, nec tamen perimere omnes sustinens, divisionem & linguarum confusionem inter eos immisit; ut cùm alter alterum loquentem auscultare non posset, coacti tandem & destiterunt ab opere, & in varias orbis regiones dispersi sunt. Hæc Josephus, laudans pariter Sybillæ oraculum ferens, homines unius olim idiomatis communione junctos, celsissimæ turris constructionem suscepisse, quo scilicet veluti scabello Cœlum attingerent; sed Deos excussa in turrim ventorum & imbrium procella cœptum opus dejecisse (1).

Authoritas quidem Josephi, cum à Scriptura recedit, nullius est momenti; nec majoris supposititia Sybillæ oracula; sed ejus testimonio apertè satis demonstratur, de consilio illo mortalium, ædificandæ scilicet Babelicæ turris, nihil præclarè sensisse Judæos. Idem Sybillæ oraculum laudat Eusebius Præpar. l. 9. c. 14. 15. 16 cui majoris quidem ponderis aliam addit authoritatem Abydeni, & Eupolemi, mentionem de turri illa inducentium, quam constructam dicebant à Gigantibus, perduellionis adversùs Deos consilium agitantibus. Ita ergo Abydenus. *Sunt qui primos homines è terra natos, cùm viribus & corporis mole confiderent, potentiamque superis ipsis majorem affectarent, immensæ altitudinis turrim, ubi nunc sita Babylon est, molitos esse dicant; quæ cum jam propiùs abesset à Cælo, ventos ipsos, navata Diis opera, vastam & immanem eorum in capita substructionem effudisse, cujus ex collapsæ ruderibus ea, quam Babylonem vocant, extiterit.*

Eupolemus narrat, urbem Babylonis, & turrim hanc per totum latè orbem celebratissimam authores habuisse Gigantes è diluvio reliquos; eversorem autem Deum; Gigantes verò illos per totam latè orbis faciem dispersos. Artapanus apud Polyhistorem, sive ipse Polyhistor apud Euseb. l. 9. c. 18. asserit legi in quibusdam ignotorum Authorum Libris, Abrahamum in terram Gigantum venisse; audaces verò homines illos perdidisse Deos sceleribus illorum provocatos: unum tamen mansisse Belum, qui Babylone considens ædem sibi elegisset in turri à se constructa, & ejus deinde nomine appellata. Addit, Abrahamum post hæc in Phœniciam & Ægyptum venisse.

Nec meliora sentiunt de constructoribus Babelicæ turris inter Patres plerique. Impium illud consilium à viris scelestissimis & Deo perduellibus initum fuisse, certum ubique constituit Philo in sua Lucubratione de confusione linguarum. Verba illa: *Ædificemus turrim, cujus culmen pertingat ad Cælum*, ad literam interpretatus videtur S. Augustinus Lib 1. quæst. in Genes. quæs. 21. *Si enim hoc fuit eorum consilium*, ait ille, *ut è summo turris cacumine pertingerent ad Cælum, nimium stulta audacia, & impietas eorum deprehenditur*. Et quidem absurda illos sensisse, divinæ

A ultionis documento intelligimus. Addit autem idem Augustinus de Civit. l. 16. c. 4. *Quid factura erat humana & vana præsumptio? cujuslibet enim, & quamtamlibet in Cælum adversus Deum altitudinem molis extolleret, quando montes transcenderet universos, quando spatium nebulosi aeris evaderet? Quid denique noceret Deo quantacumque vel spiritalis vel corporalis elatio?* Facilè autem credit alibi (2), Patriarcham Semum in audacibus illis consiliis nunquam communicasse; nihil enim ad illum de imposita cæteris pœna, confusione nempe linguarum; purus namque Hebraicus sermo (quem primævam linguam constituit) in ejus familia permansit. Hæc Augustinus.

B Ejus verò Operis Authorem incentoremque ne dubitans quidem constituit Nembrodum (3), ut ex Scriptura intelligere sibi visus est, perhibente Gen. 10. 10. *Principium Regni eius Babylon*. An verò una vel plures excitatæ fuerint turres, ambigere se profitetur; solemne est enim, ut singulare usurpetur aliquando loco pluralis, ut cùm designando alicujus rei generi frequenti sermone dicimus, miles, locusta, rana &c. Recepta tamen vulgò opinio tenet, in unius tantummodo turris ædificationem juncta opera homines conspirasse

Author Libri Sapientiæ 10. 5. ædificium illud præ oculis habuisse visus est, cùm scriberet: *In consensu nequitiæ cum se nationes contulissent, hæc*

C (Sapientia) *scivit Justum, & conservavit sine querela Deo*; sed contextus sermonis Abrahamum insinuat, inter medios Idololatras illæsum à corruptione servatum. S. Joannes Chrysostomus homil. 30. in Genes. pluribus reprehendit consilium primorum hominum, Babelicam turrim ædificantium, audaciæ illos, superbiæ, & vanitatis accusans. Scripturæ textus insinuare videtur illum, quo homines tenebantur, metum, ne à Deo mutuò divellerentur; & quid sibi cautionis evitando malo præstiterint. *Faciamus*, reputabant illi inter se, *nobis Civitatem, & turrim, cujus culmen pertingat ad Cælum*. Et infra de Nemrod ait Scriptura: *Nemrod cœpit esse potens in terra*, (Gigas) *& erat robustus venator*

D *coram Domino*. Tertullianus adver. Praxeam c. 16. pag. 509. *superbissimam turrim* ædificium illud appellat, ratus descendisse Filium Dei, ut opus everteret, atque ædificantium idioma confunderet.

Eutychius Patriarcha Alexandrinus, qui Orientalium plures traditiones in suo Opere collegit, refert, Annal. tom. 1. pag. 51. 52. homines, cùm numero augerentur, in unum cœtum 72. virorum coivisse (4); mutuò autem sese excitasse, ut urbem simul cum arce ædificarent, in qua pariter construerent turrim, ad Cælum usque eminentem, de qua inundantes iterum diluvii aquas inferiores respicerent. Triennium igitur solidum impenderunt compingendis excoquendisque lateribus 13. cubitorum longitudinis, 10. latitudinis,

E & 5. crassitudinis. Quibus comparatis, Urbem construxerunt in loco Tyrum inter & Babelem medio; 313. perticis porrectam, 151. latam. Mœnibus cingebatur 5533. perticis altitudinis, & 33. latitudinis: turris ad 10000. perticas surgebat, cui non minùs quàm 40. annorum spatium impensum; nec tamen propterea opus absolutum est; intercœpit enim ædificantes missus à Deo Angelus, à quo idioma illorum confusum.

Paria fermè refert Glycas Annal. par. 2. p. 128. Cœpta est, ait, turris ædificatio anno 536. post *diluvium;*

(1) Idem l. 5. c. 5. pag. 13.
(2) De Civit. l. 6. c. 1.
(3) De Civit. l. 16. c. 4.
(4) Seu potiùs Principes familiarum convenerunt. Vide Epiphan. hæresum l. 1. hæres. 39.

diluvium ; operi verò 40. ſolidis annis inſudatum ; meditabantur autem ab inundantibus iterum diluvii aquis tutum ſibi effugium parare. Præerant ædificantibus 72. ex optimatibus. Fruſtraneos tamen eorum conatus immiſſa idiomatum inter opifices confuſio reddidit. Anni 43. turri & urbi Babylonis conſtruendæ impenſi. Parietibus typhonis impetu disjectis everſiſque, oppreſſum Nemrodum author eſt Cedrenus Annal. p. 11. & idipſum de typhonis turbine muros dejiciente legimus apud Sybillam & Abydenum. Malunt alii, terræ concuſſione ædificium illud corruiſse : igne Cœlitus demiſso ad fundamenta uſque arſiſse, ſcribit Benjamin Tudelenſis. Manſiſse longiori adhuc ætate alii defendunt : nihil ea de re apud Moyſem.

Hæc ſcribentes eò ſenſim delati ſumus, ut turrim illam Babelicam deſcriberemus. In ipſo limine expectabunt fortè Lectores, ut grande aliquod ædificium oculis exhibeatur ; ex quo enim ad literam verba illa accipiantur, *Cujus culmen pertingat ad Cœlum*, nihil erit adeò magnificum, adeo verbis exaggeratum, quod verborum illorum granditas non ſuperet. Arcem Babylonis, quam ipſiſſimam credit turrim, poſt diluvium excitatam, 4000. paſſuum altitudinem æquaſſe, ex aliis acceptum refert S. Hieronymus (1). Ad paſſus 5174. aſſurgentem deſcribit Ado Chronic. ætate prima ; tradens inſuper, paulatim in altum coarctari, quò faciliùs inferiora molis fundamenta imminens pondus ſuſtinerent. Addit etiam poſt S. Hieronymum, efferri pariter Templa marmorea, ſtatuas aureas, & plateas auro gemmiſque fulgentes, aliaque plura ſupra fidem, quibus Urbs Babylon diſtingueretur. Paria legas in Chronico Iſidori, cujus Textus habet 4000. paſſus, in ora autem annotatum eſt 5174. Quod addunt Authores illi de pretioſis ejus turris ornamentis, inſinuat planè Templum Beli, de quo plura Herodotus, & Diodorus Siculus ; vel arcem in medio Babylonis, cujus Diodorus & Q. Curtius meminerint ; ſed omnia augent in majus, hæc enim habet Herodotus l. 1. c. 181. 182.

Poſtquam enim idem Author pluribus Babylonis Urbem deſcripſiſſet, addit, in Urbe & in una ex ejus partibus (in duas enim interſecante Euphrate diſtinguitur,) duos ſpectari inſignis proceritatis muros, quorum alter Ædes Regias, alter Jovis Beli Templum claudunt. Poſtremum hoc ædificium, cujus ænei erant poſtes, Herodoti ætate adhuc ſpectabatur ; impoſitum autem erat areæ quadratæ duorum ſtadiorum. Aſſurgebat in medio ſpatii ejuſdem figuræ turris, cujus baſis ſtadium ſive 125. paſſus in longitudine, & totidem in latitudine (2), vel juxta alios Scriptores, in altitudine & latitudine dimetiebatur.

Surgebat ſupra turrim turris altera impoſita, quæ itidem tertiæ fundamentum erat ; tertia quartæ, & ſic deinceps uſque ad octavam. Per gradus in extima molis ſuperficie extructos ad ſummum cacumen aſcendebatur, quamquam non perpetuo ſcalarum ordine ; erant enim identidem latiora requieſcendi aſſidendique ſpatia.

Octavæ turri inſidebat ampliſſimum quoddam Templum, in quo nulla ſimulacra, ſed ſplendide ſtratus lectus, ante quem aurea menſa poſita. Noctu in Templo quieſcere nemini, ait Herodotus, permiſſum, niſi fœminæ inter cæteras ejus Urbis à Belo, uti quidem à Chaldæis ejus Fani Sacerdotibus credulis impoſitum eſt, ſelectæ ; cum qua Deus noctu maritales congreſſus habere creditus. Idem ritus obtinebat Thebis in Ægypto, in cujus Fano Jovi Thebæo dicato fœmina claudebatur ; quod pariter privilegium erat fœminæ Sacerdotium agentis Pataræ in Lycia.

In inferioribus ejuſdem Templi Belo dicati ædicula, ait Herodotus, ſpectatur, ubi coloſſalis Jovis figura throno aſſidens, habens ante ſe menſam poſitam ; ex ſolido auro omnia, ſtatua, thronus, menſa, & menſæ baſes. Totum opus æſtimabant Chaldæi 800. auris talentis (3). Extra ædem aliud ejuſdem metalli nitet Altare, in quo lactentia tantùm animalia mactabantur : pro victimis provectioris ætatis majus aliud poſitum eſt. Aliquandiu ante Herodotum è ſolido auro alterum ſimulacrum conſecratum erat 10. cubitorum ; quo excepto, reliqua omnia oculis ſuis luſtraſse idem Author teſtatur ; atque ex fide Chaldæorum refert, Darium Hyſtaſpis ſurripere ſimulacrum illud tentaſse ; ſed cum Principis illius molimen irritum cecidiſset, Xerxi ejus filio ceſſit feliciùs. Singula hæc fuſiùs referre malui, quòd ab Authore coævo & oculato teſte memoriæ prodita ſint ; qui nempè Author abhinc pluſquam 2000. annis vivebat, Mundi ſcilicet anno 3520. & 484. ante Chriſtum.

Hoc Beli Templum à Semiramide conſtructum refert Diodorus Siculus l. 2. nihil ſe tamen de illo certi ſcribere proteſtatus, tum quòd Authores inter ſe non conſtent, cum etiam, quòd ſua ætate nihil de illo reſtaret ; ſed ultrò fatetur, turrim hanc ad celſiſſimum erectam faſtigium conſcendiſse Chaldæos, ut ſyderum ortum & occaſum ſpecularentur.

Totum opus lateritium erat, & bitumine multo opere & artificio cæmentatum. Superiora Templi tenebant, à Semiramide dicata, tria ſimulacra, Jovis nempe, Junonis, & Rheæ. Jovis ſtatua hominem exhibebat gradientem, 40. pedibus procerum ; pondere autem erat 1000. talentorum Babyloniorum ; aſſidebat Rhea 1000. talentis ponderans, cujus ante pedes ſtabant duo leones, & totidem angues argentei 30. talentorum pondo. Juno tandem 800. talentis gravis ſtringebat dextra manu anguis caput, & ſceptrum gemmis internitens ſiniſtra. Ante tria illa Numina excurrebat ex ductili auro menſa 40. pedum longitudine, 17. latitudine, & 500. talentorum pondo. Hæc omnia ab Herodoto, immane quantum ! diſcrepant.

Ætatis ſuæ teſtis Plinius aſserit l. 6. c. 26. *Durat adhuc ibi Jovis Beli Templum* : ſed illud ſenio corruiſse vetuſtior Plinio Diodorus Siculus teſtatur. Refert Joſephus contra Appion. l. 1. Alexandrum Magnum, cùm primùm Babylonem veniſset, reparandæ illius conſilio purgari aream militibus ſuis commiſiſse ; ac parentibus omnibus, ſolos renuiſse Judæos, neque minis, neque injuriis territos. Cùm opus temporis longius ſpatium exigeret, conſilium exequi Princeps, morte præventus (4), eo ipſo anno quo opus inceperat (5), non valuit. Ita Templum Beli ſemel funditus everſum à Xerxe poſt infelicem ejus adverſus Græcos expeditionem (6), nunquam deinceps reſtitutum eſt. Hæc Strabo l. 16. & Arrianus de expedit. Alex. p. 159.

Sed

(1) Hieron. in Iſai. c. 14. l. 5. pag. 49. edit. Victorii. *Arx autem, i. e. Capitolium hujus Urbis, eſt turris, quæ ædificata poſt diluvium, in altitudine quatuor millia dicitur tenere paſſuum, paulatim de alto in anguſtias coarctata, ut pondus imminens faciliùs à lateribus ſuſtentetur. Deſcribunt ibi Templa marmorea, aureas ſtatuas, plateas lapidibus auroque fulgentes, & multa alia, quæ penè videantur incredibilia.*

(2) Herodot. lib. 1. c. 181.

(3) Id eſt 1090000. libris ſingulis talenti in 2400. libras computatis.

(4) Strabo lib. 16. pag. 741. Arrian. l. 7.

(5) A. M. 3681. ante J. C. 323.

(6) A. M. 3526. ante Chriſtum 476.

Sed contraria planè asserit Herodotus, oculatum se testem Templum illud sive turrim Beli spectasse affirmans. Constat autem scripsisse illum post Xerxem, nonnisi sex annis à fuso ejus Principis exercitu anno 3526. Xerxes autem jam inde à 28. annis diem clauserat, cum Historicus idem in frequenti Græcorum concione Librum suum recitavit A. M. 3559. ante Christum 445. Constituamus ergo oportet ejus Templi eversionem inter annum 3559. & 3681. quo scilicet ejus reparandi consilium Alexander inivit.

Sed negocium facit, an turris vel Templum, de quo hic sermo, ipsissimum sit à Moyse insinuatum; non enim inter Scriptores ea de re convenit; affirmantibus enim aliis ædificium illud excitasse Nemrodum una cum Gigantibus è diluvio reliquis (1); contra excipiunt alii, opus vindicantes Belo (2) vel Semiramidi (3), vel Nabuchodonosori (4). Constat planè, solemne fuisse Orientalibus, conditæ Urbis vel molis honorem ejus reparatori, vel qui ornandum illud augendumque suscepisent, tribuere. Ita non rarò in Scriptura Princeps aliquis conditæ Urbis author perhibetur, quamquam ante illum stetisse Urbem illam constat; quòd scilicet vel munitionibus illam cinxerit, vel eversam reparaverit. Ita pariter Nabuchodonosor florentem diu ante se Babylonem ædificasse gloriatur Daniel. 4. 27. *Nonne est hæc Babylon magna, quam ego ædificavi in domum Regni, in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei?* Fieri ergo optimè potuit, ut Nemrod & posteri Noe urbis & turris Babylonicæ fundamenta locarint, quæ postea ædificia Belus perfecerit, ornarit, & Belo ipsi dedicarit Semiramis; ac tandem, fulgentis jam Urbis nitorem auxerit Nabuchodonosor.

Belus Assyrius, qui Babylone regnabat post Arabes, congruit ætate cum Samgar Judice Israel (5). Ninus ejus filius Imperium Assyrium fundavit anno 2737. cujus deinde pondus Semiramis ejus uxor post illum sustinuit anno 2789. Quare Moyses nec de operibus Beli, nec Semiramidis agere poterat. Qui verò Belum ipsissimum esse Nemrodum reputant, in anachronismum apertissimè incidunt, nisi alterum Belum invehant patre Nini multò vetustiorem.

Apud Prophanos Ninus Ninive Urbem condidit, quam tamen Nemrodi ætate jam floruisse (6) sat constat. Reparavit ergo Urbem Ninus, auxit, munitionibus vallavit, ornavit; Nemrod verò sive Assur primus illam condidit: ex quo aliud nostræ conjecturæ accedit argumentum, Babylonem scilicet fundasse Noemi posteros; sed idiomatum confusione turbatos, imperfectam reliquisse; quare supremæ manui cœpto operi imponendæ sua singuli ætate studuerunt, Belus, Semiramis, & Nabuchodonosor; quibus authoribus id incrementi Urbi, ut ejus conditæ honorem sibi singuli vindicarent.

Post Alexandrum Magnum nihil satis certi de turri Babylonica. Facilè ipsis obruta ruinis suis, oblivione sepulta est; & cum Plinius sua adhuc ætate superesse testatur, Herodoti textum habens præ oculis, verbum verbo reddebat. Stabat enim Herodoto in vivis agente; & post illum usque ad Plinium magnæ rerum vices in Babylonia.

De Turris hujus celsitudine silet Herodotus l. 1. inferiorem tantummodo, nempè octavam in fundamento locatam, stadio in quadrum gyrasse referens. Stadio assurgentem & porrectam in qua-

A drum, nempè passibus 125. Strabo testatur l. 16. init. pag. 738. Est enim, ait, quadrata pyramis lateritia; eversa est modò, dejiciente, uti quidem creditur, Xerxe. Restituere Opus tentavit Alexander; sed cùm immensi esset & laboris & temporis, non minùs enim quàm 1000. hominum bimestri spatio impensi sunt, ut è ruderibus aream purgarent; cum, inquam, tanti esset moliminis opus, nec Alexander, morte statim præventus, valuit perficere, nec ex ejus successoribus alter in ejus curæ partem venire sustinuit. Hæc Strabo, qui turrim illam seu pyramidem Beli sepulchrum appellat.

Rabbini in Libro *Jalcus* turrim Babelicam assurrexisse 27000. passibus comminiscuntur: quam B etiam mensuram in Libro *PirKe* prorogant usque ad 70000. quò nempe numerus respondeat 70. Angelis throno gloriæ adsistentibus, & 70. populis quot tunc in Orbe agebant, ac totidem linguis, in quas Babelica confusio unicum antea sermonem dispescuit. Ejus ædificii fundamenta 2000. longitudinis passibus dimetitur Benjamin Tudelensis; addens, turrim æquasse in latitudine 240. cubitos vel 360. pedes, in longitudine verò 100. perticas vel 600. pedes. Porrò ille nonnisi de eversæ illius molis ruderibus, qualia oculatus testis spectavit, egisse credendus est, cum diu antea prostratam jacuisse constet.

Itinerantes cæteri, cum in eas regiones venissent, curas suas omnes impenderunt, ut de cele-C bratissimo vetustatis monumento aliquid rescirent; sed cùm inter illos non satis conveniat, nihil est ut aliquid ex illis capiamus adjumenti. Circumjacentes populi certum locum veteris Babylonis ignorant; & alta illa, quæ regiones tenet, ignoratio, portentosas adeò apud illos invexit fabellas, ut de eorum credulitate nihil nobis scientiæ adjungatur. Narrat Gujon ex relatione duorum virorum Abbevillensium, qui mancipii jure servierunt Præfecto Bagdat, turrim Babelicam molem esse lateritiam (singulis lateribus ad brachii mensuram) rotundam, bitumine & argilla cæmenti loco cohærentem, altitudinis 50. perticarum, vel 300. pedum. Commodè ad ejus culmen evaditur non per gradus, sed per viam in D muri crassitie paulatim ascendentem, viam autem adeò spatiosam, ut 20. simul gradientes homines capiat. Crassus est murus ejus molis 100. passibus, & pro dato decem brachiorum spatio, patent januæ rotundæ, unde in interiora ædificii aditus; sicut & dispositæ sunt ad transmittendam intùs lucem fenestræ, pro dato quolibet 6. brachiorum spatio. Extimam superficiem ornant insculptæ figuræ capitum virorum, fœminarum, animalium, quadrupedum, piscium, & avium. Hæc Author, persistere adhuc Babelicam turrim intactam autumans.

D. de la Boulaye apud Daviti (7) refert, contulisse se, exploraturum reliquias turris Babelicæ, in locum tribus leucis à Babylone, in agro inter Euphratem & Tigrim medio. Spectasse autem E turrim intùs solidam (8), speciem habentem montis potiùs quàm ædificii. Basis ejus, ait, gyrat facilè 300. passibus circiter, quanquam & aggesta circum rudera aream occupant 40. seu 50. passuum circiter.

Ita verò ædificium illud construitur. Sex lateritii ordines primùm spectantur, postea septem, & sic deinceps alterno ordine usque ad summum. Inter sextum & septimum ordinem è palea recenti adhuc

(1) Vide Sybillam apud Joseph. Antiquit. l. 1. & Euseb. Præpar. l. 9. Eupolem. & Abydenum apud eundem ibidem. (2) Q. Curt. l. 5. Abyden. ex Megasthen. apud Euseb. Præparat. l. 9. c. 41.
(3) Ita Ctesias, & ex illo Diodorus, Strab. Trogus, alii plures.
(4) Vide si placet Dan. 9. 27. Joseph. Antiquit. l. 10. c. 11.
(5) A. M. 268 . ante Christum 1311. (6) Gen. 10. 11.
(7) Daviti, pag. 316. 317. (8) An fortè paria insinuat Herodotus agens de turri Babylonica Templi loco Belo dicata, illis verbis: *Turris solida ædificata est?*

ti adhuc veluti lectus insternitur, tribus digitis crassus. Lateres singuli pedem Regium habent in quadro, 6. digitis crassi; cæmentum quo inter se cohærent, digito circiter crassum est; mixtura est autem è terra & bitumine, quali hodie usque pro cæmento ejus loci incolæ utuntur; scatet enim perenni fonte in lacu proximo bitumen. Numerasse se dicit Author 50. ordines 6. laterum, quibus alii 7. succederent, ut proinde totius molis altitudo ad 138. regios pedes assurgeret. Patet in cacumine amplior quædam fenestra; in basi verò antrum est, continendis leonibus aptum; & circa medium hiatus interiora penetrans ædificii adusque latus adversum, pede in quadro non major.

Alia planè sunt hæc ab iis, quæ huc usque dissseruimus. An D. Boulaye cohæreat cum aliis Itinerantibus, ignoro. Spectantur, inquiunt illi, in loco tribus leucis à Bagdat inter Euphratem & Tigrim medio, in vasta quadam planitie magnæ cujusdam turris rudera, vulgari regionis nomine & traditione creditæ turris Nemrodi. Gyrant rudera illa 300. passibus circiter, surgunt autem majoris olim ædificii vestigia circiter 20. perticis seu 120. pedibus. Lateribus sole excoctis decem digitorum regiorum in quadro, & trium crassitudinis constat opus; sex lateritii ordines alteri contritarum arundinum & paleæ admixtarum ordini incumbunt. De forma hujus ædificii, vetustate undique collapsi, nihil certi. Quadratum tamen potiùs quàm rotundum crederetur. An verò rudera illa Babelicæ turris habenda sint, nec ipsa ejus regionis traditione satis constat. Arabes enim ejus loci molem hanc appellant *Agarcouf*, opus tribuentes Arabum cuidam Principi, qui cogendis in prælium suis accensa in ejus cacumine face signum dabat.

Petrus della Valle clari nominis Itinerator, eadem, qua cæteri, sollicitudine rudera ejus turris spectaturus venit; sed in descriptione non satis cum aliis convenit. Refert ille, in loco, leucæ quadrante ab Euphrate Orientem versùs, spectari rudera quadrati fermè & magni operi ædificii, 1150. passuum circiter ambitu. Superiora, fere ubique in conum, veluti pyramides desinunt. Constat opus lateribus sole excoctis, quibus conjungendis pro cæmento est mixtura quædam è terra & arundinibus quibusdam contritis, quibus colligantibus ex una veluti massa totum opus concretum est. Quo firmior exigebatur ædificii compages, lateres igne excocti ac bitumine colligati substituti sunt.

Porrò vir iste, de quo modò, delineari sibi curavit duas ejus ædificii minùs deformatas facies, Septentrionalem nempe & meridionalem, quæ, cùm Romam venisset, obtulit P. Kirchero, qui ære incidendas curavit. Qui persuasum habent ipsissimam hanc esse veterem Babelicam turrim, 1. laudant pro se receptam incolarum traditionem, locum illum Babelem appellantium; 2. Ejus ædificii materiam, lateres nempe bitumine colligatos, quæ cum relatione turris Babelicæ apud Moysem quadrant; 3. Quadrat & locus turris in agro Sennaar ad Tigrim.

Sed facilè hæc omnia diluas. Recepta in popu-

A lo traditio, nec constans est satis, nec uniformis. Aliæ spectantur in regione turres, quibus eadem appellatio communis. Ad rationem ædificandi quod attinet, nihil in illa peculiare; lateres enim & bitumen pro cæmentaria omni materia hodie pariter obtinet in illis regionibus. Gratis autem certus ille locus pro agro Sennaar & loco turris assignatur. Si quis scientia valeret adeò, ut locum illum turris ad duas leucas præter propter assignaret, illi certè causa adjudicanda esset, atque omni ambigendi remota causa, an turris illa intacta, vel ruderibus suis spectanda adhuc subsisteret, certò definiretur.

B Sunt qui turris illius rudera juxta Baldach ad Euphratem assignent (1). Monstrant Regionis incolæ ingentem ruderum & lapidum struem, veteris ædificii reliquias, quas propiùs accedere vetat metus anguium, magno numero in latebris illis versantium. Verùm si lapidum strues superest, alterum sanè est ædificium à turri Babelica, lateribus tantùm & bitumine fabricata.

Paulus Orosius l. 2. c. 6. & post ipsum S. Gregorius Turon. l. 1. c. 6. Histor. Francor. confudisse in unum videntur urbem & turrim Babylonicam, quasi pro eodem usurpantes duo illa Scripturæ verba: *Civitatem, & turrim*; nempe, ut
C ipsi quidem insinuant, Urbem turribus munitam; saltem expresse satis Authores illi Babylonem conditori Nemrodo assignant. Sed Paulus Orosius notat, reparatam illam fuisse à Nino vel Semiramide, quibus Authoribus debentur insignia illa ædificia ab Historicis celebrata. Reliquias ejus turris ætate sua adhuc mansisse affirmat Theodoretus in Gen. quæs. 59. asserens pariter, illos, qui oculis rem totam exploraverant, atque frustula ejus ædificii avulsa secum tulerant, optimè nosse ædificium illud lateritium fuisse, bitumine pro cæmento colligatum. Nec plura Theodoretus.

D Ex his omnibus statuendum censemus, historiæ apud Moysem relatæ veritatem assertam esse maximè, nihilque alicujus ponderis adversùs illam objicere potuisse sive Julianum, vel Celsum, ceterosque nostræ Religionis adversarios. Fabellam autem Gigantum, depellere è Cælo Jovem nitentium, à Moyse derivari. Neque enim Moyses, utpote Poetis omnibus vetustior, accipere quidquam ab illis potuit. Celsitudinem verò turris nullo doceri satis asserto monumento. Dejectam sive ventorum procella, seu ignis è Cælo dilapsi vi nunquam constat; quin potiùs non in-
E num dispersionem. Belus, Semiramis, Nabuchodonosor augendæ conditæ jam Urbi ornandæque pro sua quique ætate laborarunt. Non Xerses quidem molem illam dejecit; sed spontè corruit eo temporis intervallo, quod post Herodotum usque ad Alexandrum Magnum defluxit. Alexander ille restituendæ consilium inivit; sed summam operi manum non valuit imponere. Quæ ab Itinerantibus relatæ sunt, veras quidem habemus vetustissimorum ædificiorum reliquias; sed ipsissimam hanc esse turrim Babelicam, hæremus ambigui.

DISSERTATIO

(1) Kornman in Templo naturæ pag. 289.

DISSERTATIO
DE MATERIA ET FORMA
VETERUM LIBRORUM,
AC VARIA SCRIBENDI RATIONE.

VEtustissima omnium scribendi ratio, quantùm scimus, imaginibus quibusdam vel literis, in lapide lignove insculptis, constabat; cujus generis scripturam vetustissima Ægyptiorum & Chaldæorum monumenta exhibent. Hunc scribendi morem ante diluvium obtinuisse Josephus Antiq. l. 1. c. 3. testatur, cum filios Seth contra duplex diluvium, per aquam primum, deinde per ignem, quòd Mundo imminere norant, geminas columnas, lapideam alteram, ut aquarum injuriis resisteret, alteram fictilem, ne igne corrumperetur, observationibus astronomicis, à se primùm factis, inscripsisse narret. Has columnas vidisse se idem Historicus sibi persuaserat. Nostras in hunc Josephi locum conjecturas dedimus in Commentario ad cap. 6. Genes. vers. 13. Veterum columnarum in Insula Cretæ extantium, in quibus insculptis characteribus ritus Sacrificiales Corybantium exhibentur, Porphyrius de abstin. l. 2. meminit. Euhemerus (1), Sanchoniato (2), Herodotus, Diodorus Siculus, aliique, easdem veteres inscriptiones, historias suas adornaturi, consuluerant. Characterum vulgarium & communium inventionem Phœnicibus authoribus Lucanus lib. 3. deputat; cum antea, ait, Ægyptiorum hieroglyphica lapidibus insculpta obtinuissent:

Phœnices primi, famæ si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris;
Nondum flumineas Memphis contexere Biblos
Noverat: & saxis tantum volucresque, feræque,
Sculptaque servabant magicas animalia linguas.

Hæc scribendi ratio per insculptas animalium figuras sub secundo Rege Memphis primò excogitata fertur (3). Porrò primus Rex Menes idem ac Cham filius Noe creditur: secundus, Thoth; apud Græcos primus Mercurius dictus est. Alter Thoth, sive secundus Mercurius quæ hieroglyphicæ scripturæ à primo Thoth de medicina commissa invenit, ea vulgaribus characteribus tradidit. Undenam verò vulgares literas acceperit secundus Mercurius, nullibi apud Historicos legimus; nec alter sanè in Ægypto ante illum usus hisce characteribus occurrit, nisi fortasse Moyses, qui sæculo ante hunc secundum Mercurium præcedenti, juxta Marshamum, florebat (4): facilè autem nonnullis ante utramque virum sæculis, Phœnices cum scribendi morem invexerant; neque enim Moysis ætate primò obtinuisse videtur. Nostra etiam ætate translatæ ex Ægypto statuæ & columnæ perpetuis inscriptæ hieroglyphicis supersunt; atque ea scribendi ratio, etiam post inventas literas in sacris & publicis monumentis diutiùs perseveravit. Antiquitati etiam notæ sunt scripturæ in tabulis æneis & plumbeis exaratæ, cujusmodi in tabuli Hesiodi carmina primò scripta, easdemque thesauri loco in Templo Musarum in Bœetia servatas narrant (5). Earum maximè usus in scribendis fœderum, pactorum, atque legum conditionibus fuit; quemadmodum non rara exempla, sicut & in Scriptura monumenta Romanorum, Lacedæmonum, & Judæorum exhibita demonstrant.

Observationes astronomicæ Chaldæorum 720. annorum tabulis lateritiis mandatæ erant, juxta Epigenem: *Epigenes apud Babylonios 720. annorum observationes sjderum coctilibus laterculis inscriptas docet, gravis Authbor inprimis* (6). Leges à Solone in tabulis ligneis, authore Plutarchò, Aulo Gellio, & Diogene Laertio, datæ sunt (7); hinc, Svida teste, *Axones* illas appellari contigit. Supererant etiam Plutarchi ætate earum Legum fragmenta (8); quanquam nonnullas in lapidibus exaratas, extantibus adhuc sua ætate reliquiis, Harpocration narrat. Quæ igitur generales Leges erant, sive de Sacrificiis decernebant, illæ lapideis tabulis insculpebantur; quæ verò particulares, ligneis commissæ. Lapideæ tabulæ triangulares, Κύρβεις appellabantur; ligneæ, quadrangulares Ἄξες, vel ἄξονες. Scripturæ genus in illis idem servatum est, quod Βουστροφηδὸν Græci appellant, nempe versibus à læva in dextram, & vicissim alternatim ductis ad instar sulcorum, quos boves arantes in agro imprimunt. Leges duodecim tabularum apud Romanos roboreis pariter tabulis commissas fuisse Scaliger autumavit; quamquam *eboreas* textus Pomponii J. C. præseferat (9).

Tabellæ, sive pugillares apud ipsum Homerum commemorantur: *Pugillarium usum fuisse etiam ante Trojana tempora invenimus apud Homerum* (10). Porrò pugillaria, in quibus acta Judiciorum scribebantur, Ζάνιδες, Aristophanes appellat in Vespis pag. 490. Longobardi, cum primum in Italiam venissent, in pugillaribus tenuissimis, & teretibus scribebant, quorum aliqua vidisse se earum gentium characteribus exarata Pancirolus testatur. Solebant autem pugillaria cera liniri, atque ferreis stilis, sive æreis, aut osseis literæ in eadem cera insculpi; stili verò altera pars acuta ad literas exarandas, altera teres ad literas inducendas; nec desunt, quorum caput ad instar coclearis rotundi exhibeatur, cui insistentes digiti teretem instrumenti partem supra ceram compri-

(1) Lactan. Instit. l. 1. (2) Theodoret. Ser. 2. ad Græc.
(3) Martham. sæc. 1. ex Syncello.
(4) Moyses vivebat Sæc. 9. Thoth secundus 10.
(5) Utilitè des Voyag. de M. Baudelot de d'Arivâi.
(6) Plin. l. 7. c. 5. 6. (7) Plutarc. & Diogen. in Solon. Gell. in lib. 2. c. 12.
(8) Vide Menagii Not. in Solon. Diog. Laert.
(9) De orig. Juris l. 2. (10) Plin. l. 13. c. 11.

comprimebant : *Stilus ferreus alia parte , qua scribamus, alia, qua deleamus, affabrè factus est* (1). Et Horatius lib. 1. Sat. 10.

Sæpe stilum vertas, iterum , quæ digna legi sint,
Scripturus.

Prudentius etiam *Hymn.* 9. *de S. Cassian.*

Inde alii stimulos , & acumina ferrea vibrant;
Qua parte æratis cera sulcis scribitur ,
Et qua secti apices abolentur , & æquoris hirti,
Rursus nitescens invenitur ærea.

Ex his tabulis fasciculus simul compactus librum constituebat , dictum etiam *Codicem* , vel *Caudicem* , nempe fustum; quod scilicet refert fustum ligneum in tabulas dissectum : *Antiqui plures tabulas conjunctas, codices dicebant*, inquit Varro l. 3. de vita pop. Rom. & Seneca de brevit. vit. c. 21. *Plurium tabularum contextus , Caudex apud Antiquos dicebatur* . Hisce tabulis inscriptæ Epistolæ inter amicos missitabantur; linea tamen tela involutæ, atque terra quadam vel cera Asiatica obsignatæ (2). Erant etiam buxeæ, & eburneæ tabellæ , sed non in usus familiares . Nec defuerunt tabellæ, sed rariores, etiam postquam chartæ, & membranæ usus invaluit.

Post tabellas palmea folia successerunt , ac deinde tenuiores & læviores arborum cortices : *In palmarum foliis primo scriptitatum* , ait Plinius Lib. 13. c. 11. *deinde quarundam arborum libris* . Et Virgilius ita Sybillam describit :

Insanam vatem aspicies , quæ rupe sub imæ
Fata canit , foliisque notas , & carmina mandat ;
Quæcumque in foliis descripsit nomina Virgo ,
Digerit in numerum.

S. Isidorus carmina quædam Cinnæ in foliis descripta laudat.

Levis in aridulo malvæ descripta libello ,
Prusiaca vexi munera navicula.

Cum verò ea scribendi ratio usui incommoda deprehenderetur , intimus quarundam arborum cortex familiariùs obtinuit , veluti fraxini , ulmi , tiliæ , aceris, fagi , populi, ulmi &c. Inde verò Libri nomen inditum : *Liber dicitur interior corticis pars , quæ ligno cohæret* (3). Cum autem cortices illi , ut faciliùs transferrentur , in volumen complicari solerent ; inde voluminis nomen (4) , quod etiam ad volumina chartacea & membranacea postea translatum est.

Papyrus genus erat calami , ad Nili ripas crescentis , cujus fustum pluribus constabat foliis , simul compactis , quæ acu quodam separatæ supra tabulas aqua aspersas ad latitudinem folii extendebantur (5) . Ita extensum folium subtili quodam glutine , vel lutulenta Nili aqua tepefacta , & præparata liniebatur ; ac deinde altero superinducto folio , solis ardori exsiccandum totum opus exponebatur . Intima papyri folia delicatissima erant , ex quibus *Augusta papyrus* constabat; quæ illis adjungebantur , *papyrum Juliam* , minoris illam pretii , reddebant . *Papyrus Claudia* tertii erat generis , inter *papyrum Augustam* & *Juliam* media , quæ Imperatorem Claudium authorem habuit.

Ex his foliis plura simul convoluta, quem Latini *Scapum* appellant , componebant . *Scapus* 20. folia ætate Plinii continebat, deinde decem. Ad opera in ævum duratura , folia illa uno tantùm latere scripta , in extrema ora simul glutine conjungebantur , ut volumen pro longitudine Operis

A extenderetur : ephemeridibus verò , aliisque domesticis usibus digerendis , utrumque latus scripturæ serviebat . Ejus papyri usus ante ipsam Alexandri ætatem invaluisse , quidquid Plinius refragetur, Guillandinus demonstrat; quamquam nonnisi post ejus Regis tempora evulgaretur . Servabantur in Bibliothecis volumina baculo circumvoluta , cujus bacilli utraque extremitas pretiosi ligni , sive eboris ornamentis distinguitur . Porrò baculus ille extremæ libri oræ adhærebat, ex quo illud : *ad umbiculum perducere* . Repositis verò in armariis Libris , una bacilli extremitas, cui operis titulus inscriptus esset , prodibat . Papyri Ægyptiæ usus usque ad decimum sæculum, rarus tamen , in Europa mansit (6).

B Cum Ptolemæus Philadelphus Rex Ægypti instructissimam Bibliothecam comparasset , ejus exemplum Reges Pergami imitari statuerant ; sed Reges Ægypti rem ferentes iniquiùs , lato edicto, ne papyrus extra Regnum efferretur, caverunt . Quare inita ratione Pergamæi , chartæ cujusdam genus excogitarunt , quod ex Urbe Pergami , *Pergamenum* , sive ex corio membra animalium contegente *Membrana* appellatum est.

Ex his chartis duplex Librorum genus conficiebatur ; alterum , quod ex pluribus simul conjunctis in longum foliis pro Operis longitudine distendebatur ; alterum , quod ex pluribus constabat , simul consertis , & compactis foliis , quemadmodum & nostra ætate in Libris solemus . C Volumina , quæ nempè in volumen convolvebantur , cum ex uno tantùm latere characteres exhiberent, ideò majoris erant molis, quam cæteri ex pluribus consertis foliis Libri , utroque latere scripti . Universum Livii Opus in parvum quoddam volumen redactum , Martialis commemorat , quod si ad volumina redigeretur , integram Bibliothecam occupasset.

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens ,
Quem mea vix totum Bibliotheca capit.

Latus illud voluminis , quod unicè inscribebatur , altero intacto , pagina dictum est ; quod autem utrumque latus scripturæ præbebat, tabellæ , sive tabulæ.

Chartæ , qualis nunc obtinet , ex lineis detritis frustulis , in pultis liquorem jugi contusione, D aqua affusa , resolutis , origo adhuc usque ignoratur . Ante 500. annos invaluisse (7) ex testimonio Petri Venerabilis , ubi de *rasuris veterum pannorum* instructa cartha memoratur , intelligimus (8) . Scripturæ lino commissæ apud Veteres innotuerunt (9) ; quin & frustula quædam veteris Ægyptiacæ scripturæ in charta nostrati simili adhuc exhibentur . Parthi ætate Plinii (10), licèt papyracea planta in ripis Euphratis jam innotuisset , veterem tamen morem in vestibus suis scribendi retinere maluerunt . Eodem etiam Plinio teste , ante inventam papyrum publica monumenta in tabulis plumbeis , privata verò in lineis exarari consueverant . *Lintei libri* , in quibus Magistratuum Romanorum scripta nomina , & E Reipublicæ Commentarii digesti , atque in Templo Deæ *Monetæ* sub Reipublicæ crepundiis asservati à Livio memorantur Decad. 1. l. 4. & 10. Hi planè libri in usus sacros tunc temporis familiares erant.

Post evulgatos Scaligeri , Bocharti , Vossii , aliorumque plurium Commentarios , nemo ferè amplius dubitat , quin primi , quibus Moyses usus

(1) Aug. de vera Relig. c. 20.
(2) Plautus in Bacchid ..... *Affer citò* . Pist. *Quid ?* Chrys. *Stilum , ceram , tabellas , & linum.*
(3) Servius. (4) Valla Elegant. l. 6. (5) Salmas. not. in Vopisc.
(6) Mabillon. de re Diplom. l. 2. c. 8. pag. 38.
(7) Vide Mabill. de re Diplom. lib. 1. cap. 8. pag. 38.
(8) Contra Judæ. in Bibliot. Cluniac. pag. 1070.
(9) Vide Liv. Dec. 1. l. 4. & Vopisc. in Aurelian. (10) Plin. l. 13. c. 11.

usus est, characteres, Phœnicii fuerint; de illorum tamen origine inter Eruditos non satis convenit. Sunt qui illorum inventionem Chaldæis, vel Assyriis tribuentes, eorum tamen decus credant sibi usurpasse Phœnices, in quos quemadmodum & in alias gentes, usus invaluit, primos se earum literarum authores jactitantes. Alii vicissim in Assyrios ipsos & Chaldæos, derivatas à Phænicibus literas, malunt. Ex hoc sententiarum dissidio, quam modò discutiendam suscepimus, controversia emergit; de origine scilicet characterum, quibus Moyses usus est.

Arbitrantur quidem nonnulli, Abrahamum acceptas in Syria literas posteris Chananæis tradidisse; sed alii Patriarchas ipsos, quas semel didicerant in Chanaanitide literas, in Ægypto una cum Chananæorum lingua servasse, atque in usus familiares usurpasse contendunt. Verùm absque eo quod huic implexæ quæstioni de literarum origine implicemur, ea nobis impræsentiarum statuenda sunt; nimirum eos, quibus Moyses usus est, characteres, ipsissimas esse Ægyptiorum literas, easque cum Phœniciis characteribus prorsus confundendas. In hac autem postrema hujus nostræ assertionis parte, totam disputationis vim constitui oportere satis intelligimus; Moysem enim earum gentium characteribus usum esse facilè omninò crediderim, quibuscum Hebræi longo jam commercio, atque ipsis etiam moribus quamplurimis communicaverant; ne quid dicam de Ægyptiorum literatura, qua Moyses, Regia educatione à filia Regis Ægypti filii loco enutritus, imbutus est.

Ægyptiorum characteres ipsissimos esse cum Phœniciis sive Cadmæis, à Cadmo in Bœotiam translatis, P. Kircherius operose contendit; sed ea profert opinionis suæ argumenta, quibus sane non omnibus æque Eruditis persuasit (1). Totus est Author in expendenda Cophticarum literarum, quas recentiores esse, & ex Græcis expressas defendit, cum Græcis similitudine. Quidquid sit; illud fateamur oportet, apud Ægyptios, præter Hieroglyphicos characteres, aliud in usus vulgares scripturæ, & characterum genus obtinuisse: cujus licet formam neque Herodotus lib. 2. neque S. Clemens Alexandrinus Strom. l. 5. expresserint; ex eorum tamen silentio facile colligimus, à ratione scribendi Gentium finitimarum, in quibus characteres Phœnicios obtinuisse non inepte conjicimus, non abludisse. Narrat Herodotus, Ægyptiorum scripturam è dextera in lævam ductam; eamque nodosis quibusdam & tortuosis in modum rotæ implexis apicibus (quod cum Phœniciis characteribus quadrat) expressam Apulejus describit (2). Ante invectas Phœnicum literas, ait Lucanus Pharf. l. 3. apud Ægyptios nulla erat parandæ papyri ars; insculpta in lapidibus animalia, & magicæ quædam figuræ unicè pro characteribus habebantur. Poetę igitur sententia Ægyptiorum veteres characteres cum Phœniciis confundit. Sub Agesilao Rege in tumulo Alcmenæ Thebis in Bœotia, tabella quædam ænea inventa est, authore Plutarcho in libello de Dœm. Socrat. veteribus perpetuis characteribus inscripta, ignotis illis, etiam post inspectas pleniori luce atque à situ repurgatas figuras; literæ tantùm barbaræ Ægyptiis simillimæ deprehensæ sunt. Missa igitur in Ægyptum tabula rerum antiquarum peritissimus Chonuphis consultus, post excussa sedulo veterum librorum Ægypti monumenta, respondit, veteres in ea tabula literas Ægyptiacas, quales sub Rege Proteo obtinebant, expressas esse. Veteres ergo illi Cadmæi characteres, à veteribus Ægyptiorum literis non distinguebantur; nec proinde ab utrisque Phœniciæ litteræ abhorruisse debuerant, si verum sit, uti ne ambigimus quidem, Cadmæas easdem fuisse ac Phœnicias literas. Vossius pluribus, nec spernendis rationum monumentis firmat, ante Cadmi adventum characterum in Græcia usum per Cecropem innotuisse. Porrò Cecrops Ægyptius genere, non alias detulisse in Græciam literas videtur, quàm Ægyptias; ex quo illud consequitur, Græcas veteres ab origine literas cum Ægyptiis confundi oportere. Apollodorus, aliique ex Veteribus (3) Cadmum ipsum ex Ægypto repetentes, Thebas Ægypti reliquisse tradunt, antequam ad Thebas Bœotiæ condendas se contulisset.

Fatemur quidem, Origenem (4) characteres Hebræos ab Ægyptiis & Phœnicibus distinxisse; sed opinionem ille suam nullo rationum monumento fulcit, id tantùm demonstrasse contentus, Hebreorum vernaculam linguam aliam esse ab Ægyptia; quin & in ea fuisse sententia videtur, post longam in Ægypto desuetudinem, tandem Hebræos in egressu ab Ægypto veteris linguæ usum Divino prodigio recepisse; quam in rem Prophetam quemdam Hebræum, suppresso tamen nomine, ignotumque laudat. Sed una Origenis authoritas minùs sanè, quàm tot rationum monumenta, valet.

Nunc de materia & forma veterum librorum apud Hebræos agendum. Quanquam de libris frequens sit apud Moysem sermo, nullum tamen describit, præter duas illas tabulas, in quibus Dei opera Decalogus exaratus est; quas ille læves & utroque latere inscriptas exhibet. Quorsum autem duo hæc sedulò idem Moyses adnotasset; nisi ut planè intelligeremus, eas tabulas à cæteris libris in eo discrepare, qui scilicet ligneis tantùm tabulis, & uno tantùm latere inscriptis constabant?

Porrò quæ in tabellis ligneis & lapideis scribendi obtinebat consuetudo, omnium vetustissimam fuisse novimus; nec sanè quoties de libris apud Moysem agitur, aliquid occurrit, quod commodè de hisce tabellis explicari non possit; nihilque vicissim legimus, quod corticeorum, papyraceorum, atque membranaceorum voluminum ideam aliquam ingerat. Quare ut librorum nomine (5) apud Moysem ex his tabellis compactos libros intelligamus, pronum est. *Voluminis* enim nomen in Vulgata Pentateuchi tantùm, sed non in textu Hebræo, ne vel semel quidem, legitur. Extat tamen in textu Jeremiæ, Ezechielis, Esdræ, Ps. 39. & in Zacharia. Neque Rabbinorum sententiam moror voluminibus membranaceis, vel papyro Ægyptia usum Moysem autumantium; cum membranas, atque papyrum Ægyptiam Moysis ætate longè posteriores fuisse, neminem lateat.

Cum igitur apud Moysem mentio inducitur de Libris Fœderis, Legis, Repudii, de Libro in quo descriptæ priùs maledictiones, deinde in aqua, ad explorandam fœminæ de adulterio suspectæ causam, eradebantur; sicut & cum de reponendo Libro Legis ad latus Arcæ agitur, nonnisi ad tabellas & asseres hæc omnia deputamus. Hinc Septuaginta Hebræum *Sepher* constanter vertunt *Axones*, quo sanè nomine appellantur tabulæ, in quibus Leges, utì supra diximus, exarabantur. Hunc ipsum scribendi in ligneis tabellis morem exprimit Author libri Job: 19. 24. *Quis mihi det, ut exarentur (sermones mei) in libro stilo ferreo, & plumbi lamina, vel celte sculpantur in silice?* Hæc pro scriptura in ligno, plumbo, silice exarata, apertissima sunt. Nec etiam ambagibus Salomonis verba implicantur, cum misericordiam & veritatem in tabulis cordis sculpendas admonuit Prov. 3. 3. Jeremias 17. 1. grandioribus verbis paria exprimens, Judæorum crimen in tabulis cordis eorum stilo ferreo & ungue adamantino exaratum pronuntiat. Quin & Deus minitatur, se, post eversam Jerosolymam, invisæ urbis memoriæ abolendæ ducturum, & reducturum *crebrius stilum super faciem ejus* 4. Reg. 21. 13. Minas à se in Judæos pro-

(1) Vide apud Valton. Proleg. 2. n. 18.

(2) Metam. lib. 11. ad fin. *De opertis adyti profert quosdam libros literis ignorabilibus prænotatos, partim figuris hujuscemodi animalium, concepti sermonis compendiosa verba suggerentes; partim nodosis & in modum rotæ tortuosis, campolatimque condensis apicibus &c.*

(3) Euf. Chron. l. 2. an. 562. (4) Cont. Cell, l. 3.

(5) Sepher ספר

pronunciatas Isaiæ scribendas Deus edicit: Isa. 30. 8. *Super buxum, & in libro diligenter exara illud*. Ezechiel, acceptis ab Ephraimitis aliisque Tribubus sibi faventibus, sicut & ex Juda tabellis, Librum compegit, quem, sicut & singulas paginas, Librum ligneum appellat, Ezech. 37. 19. Deus ad Abacuc 2. 2. *Scribe visum, & explana super tabulas, ut percurrat, qui legerit eum*. Scriptæ à Davide pro nece Uriæ Epistolæ, quemadmodum & Jezabelis, nomine Achabi, litteræ in Naboth datæ, *Sepher* in Scriptura nuncupantur (1), quæ quidem ipsissima est pugillarium Hebraica appellatio; ut argumento sit, similem viguisse scribendarum, atque obsignandarum epistolarum apud Hebræos morem, quem supra Græcis & Romanis tribuimus.

Principum edicta tabellis, non secùs ac epistolæ, commissa, Regio sigillo obsignata ad Provincias trasmittebantur. *Ipsæ epistolæ, nomine Regis scriptæ, annulo ipsius obsignatæ erant, & missæ per veredarios*, Esth. 8. 10. In foro autem locisque publicis Urbium suspensa exponebantur: *Edictum Regis pependit in Susan &c.* Ibid. vers. 14. Publica instrumentorum forma, qualis in rebus vendendis servabatur, in historia empti à Jeremia (2) agri Hananeelis exhibetur; ipse scilicet Propheta pacta conventa in tabella digessit, atque adhibitis testibus, instrumentum sigillo munivit; dein pecunia ad libram persoluta est: *Scripsi in libro* (3), *& adhibui testes, & appendi argentum in statera*. Testium nomina instrumento subjecta fuisse ex Hebræo (4), Septuaginta, & Arabico intelligimus: *In conspectu testium, qui scripserant*. Ex alia tamen Hebraici textus punctuatione, testium nomina solum à tabellione inscripta erant instrumento, quam legendi rationem servant Chaldæus; Syriacus, & Vulgata: *Qui scripti erant in libro emptionis &c.* Quæ posterior lectio præferenda videtur, obtinente hodie usque in Oriente more (5), ut instrumenta non signentur quidem, sed proprio testiumque sigillo obsignentur. Porrò scriptum illud originale ratumque sigillo ita muniebatur, ut nisi vel disrupto sigillo, confractove lino aut filo, quo totum obvolvebatur, nunquam legi potuisset; eaque inita ratio est, ut omnis in litteris & subscriptionibus dolus malus præcaveretur.

Ut autem pro data occasione consuli instrumentum posset; alterum ex autographo transcriptum, absque sigillo & obvolucris in testa repositum servatum est, ut non obscurè in *vers.* 14. exprimitur: *Sume libros istos*, ait ad Baruch Jeremias, *librum emptionis hunc signatum, & librum hunc qui apertus est*. Duo hic instrumenta memorantur; quorum alterum ab altero, sigillo tantùm originali apposito, distinguebatur; uti disertè Syriacus: *accipe syngraphas istas; syngrapham hanc emptionis obsignatam, & syngrapham hanc minimè obsignatam*. Inter Commentatores quidem de numero horum instrumentorum non satis convenit. Arabicus enim unicum tenet: *accipe librum emptionis, qui lectus fuit, & obsigna illum*; Ludovicus de Dieu in *vers.* 11. tria distinguit; nempè: *librum emptionis* (6) sigillo munitum; alterum, cui in Hebræo nomen inest *præceptum* (7), & tertium, quod *statuta* appellatur (8). Verùm nos textui inhærentes, duos tantùm admittimus; cum potissimùm & tertium invehere nulla necessitate cogamur.

Quo autem Syngrapha illa originalis sigillo munita est? Sunt qui annulo Jeremiæ credant; sunt qui Tabellionis; ac tandem Grotius, & Prophetæ & testium sigillo obsignatam asseruit; gratis omnes.

A Non defuerunt, qui ad nostros mores veteres consuetudines redigentes, appensam instrumento obsignatoriam bullam, publicum sigillum præseferentem, autumaverint; vel saltem eo sigilli genere clausam, quo apud nos litteræ obsignatæ & breviculi solent, in quibus sive arma, sivè Regis ad pectus usque expressa imago cernitur. Sed omnia hæc, præterquamquod recentiora sunt, quàm cum veteribus quadrent, cum voce Hebræa *chatam* minimè congruunt; nihil enim sonat nisi obsignare, obvolutum, ut in epistolis fieri solet, aliquid habere.

Geminæ etiam à Deo traditæ Moysi tabulæ, divini cum populo fœderis jura continentes, hujus
B consuetudinis, gemini scilicet conficiendi instrumenti, ut rerum fides in judiciis atque posteritati constaret, argumento sunt apertissimo. His tabulis recondendis Arca quædam, quam nos Fœderis appellamus, fabricata fuit; eaque in Tabernaculo reposita, ut scilicet commodè, quoties de infidelitate atque violati fœderis crimine populus arguendus esset, tabulæ illæ consulerentur.

Moysis Liber, in quo Gentis historia, legum & cæremoniarum canones continebantur, ejusdem Legislatoris jussu, ad latus ejusdem Arcæ, quò faciliùs & consuli, & transcribi potuisset, reconditus est (9). Regi enim peculiari lege injunctum à
C Moyse est, ut ex Legis præceptis singula, quæ ad ipsum spectarent, solerti cura descripta apud se retineret (10). Cum verò Samuel Regem Israelitis constituit, ejus rei instrumentum unà cum juribus novæ illius politiæ, in Tabernaculo coram Domino deposuit (11).

Quod in Jeremia legimus, de reposita in vase fictili syngrapha, ipsissimum Græcis receptum moribus observamus. Aristophanis Scholiastes, ad v. *Echinos* (12) vasi æreo sive fictili commissa tradit instrumenta, eaque omnia scripta, quibus publica in judiciis fides constare debuisset. Porrò vasa illa nec obvium erat singulis recludere, nec nisi capitali cri-
D mine confringebantur. Est etiam de eodem *Echino* apud Demosthenem, & Aristotelem mentio. Ex eodem Aristophane factum scimus, ut impositis ostreis & squammis sigilla custodirentur, metu ne fortè vel delerentur unquam, frangerentur, vel adulterarentur (13). In vase seu dolio fictili inventas legimus ab Origene Versiones Græcas Scripturæ, quæ sub quintæ & sextæ nomine innotescunt.

Mos epistolas obsignandi, quemadmodum & edicta, atque tabellas, quibus Prophetæ visiones suas committebant, tam notus est in Scriptura, quàm quid aliud. Isaias 29. 11. 12. ad Judæos: *Erit vobis visio omnium, sicut verba libri signati, quem cum dederint scienti literas, dicent: lege istum; & respon-*
E *debit, non possum; signatus est enim*. Deus ad eundem Prophetam (14): *liga testimonium* (nempè vel filo, vel lino obvolve tabellas, tuis oraculis inscriptas) *& signa* (obsigna) *legem in discipulis meis*. Deus ad Danielem (15): *Claude sermones, & signa librum usque ad tempus*. Prophetarum sanè oracula veluti epistolæ habebantur à Deo ad populum missæ, quas recludendi, Dei injussu, omnibus interdicta facultas (16): *Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones*. Nec ab his abludebat Liber septem sigillis obsignatus, quem sibi in visione occurrisse S. Joannes in Apocalypsi testatur; ab utroque latere, extimo nempè & intimo, scriptus erat codex; sed lineo panno obvolutus, septemque obsignatus sigillis lectores avertebat. Notat Plinius lib. 33. cap. 1. belli

(1) 2. Reg. 11. 14. & 3. Reg. 21. 8. (2) Jerem. 32. 9. 10.
(3) בספר
(4) לעֵנֵי העדים. הכתבים בספר
(5) Chardin Voyage de Perse l. 2. p. 90. & Gouvernement des Perses p. 212.
(6) ספר המקנה
(7) המצוה ibid.
(8) החקים ibid.
(9) Deut. 31. 26. (10) Deut. 17. 18. (11) 1. Reg. 10. 26.
(12) In Vespis pag. 553. (13) Ibid. pag. 471. (14) Isa. 8. 16.
(15) Dan. 12. 4. (16) Ibid. vers. 9.

belli Trojani ævo rara adhuc ferri sigilla, quorum loco epistolæ variis nexibus obstringebantur.

In moribus positum fuisse apud Romanos constat, ut (1) epistolæ tabellis cera oblitis committerentur; easque panno obvolutas ac sigillo munitas, dein ad amicos transmittebant. Maluerim tamen, hanc scribendi rationem in pactionibus, testamentis, aliisque publicis instrumentis non servatam asserere. Illa enim non rarò in tabellis digerebantur; quas deindè tabellas panno obvolutas obsignabant, metu ne fortè adulterari aliquid dolo malo, sive litteras quacumque demum ratione immutari contingeret; quod sanè non operosè fieri potuisset; nec, si ab aliquo præstaretur, facilè dolus, nisi tantùm ex varia characterum forma (quam tamen vix animadvertas in scriptura à callido veteratore adulterata) deprehendi potuisset; cum alioquin ducto super characteres stili calce, liturarum ne vestigium quidem appareret. Cum tamen falsariorum calliditas has omnes artes frustrasset, eò deventum est, ut sub Nerone nova lege huic malo occurrendum censeretur: quare *adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabulæ, nisi pertusæ, ac ter lino per foramina trajecto, obsignarentur* (2). Porrò si de præcavendis in sigillo tantummodò fraudibus ea lege agebatur; frustra filum tertiò usque per foramina tabellæ trajiciendum cavebatur; cum verò de sarta tecta habenda scriptura res fuerit, consultò cautum est, ut ducto reductoque filo pannus, quo tota obvolvebatur, strictiùs scripturæ adjungeretur. Porrò in scriptura potissimùm corrumpenda, falsariorum omnes artes versatas fuisse, ex eodem Svetonio intelligimus. De Tito enim hæc scribit (3): *Cum amanuensibus suis per ludum jocumque certantem, imitari chirographa quæcumque vidisset; ac profiteri se maximum falsarium esse potuisse*. Cum verò in eum, quem diximus, modum instrumenta atque scripturæ panno obvoluta, atque sigillo clausa custodirentur, nullus dubito quin ad omnem occasionem ex originali apographa superessent. *Pater natam* (hæc Apulejus in Apolog.) *sibi filiam more cæterorum professus est. Tabulæ ejus partim tabulario publico, partim domo asservantur: porrige Æmiliano tabulas istas, linum consideret, signa quæ impressa sunt, recognoscat*. Iisdem moribus Græci & Romani quoad testamenta potissimùm censebantur (4).

Volumina ex arborum cortice vetustissima consuetudine obtinebant, quantùm ex libro Job colligimus 31. 35.: *Quis mihi tribuat, ut .... librum scribat ipse, qui judicat, & in humero meo portem illum, & circundem illum, quasi coronam mihi?* Epistolę Sennacherib, per Rapsacem ad Ezechiam missæ, in hisce voluminibus descriptæ videntur (5): *Tulit Ezechias libros de manu nuntiorum, & legit eos, & ascendit ad domum Domini; & expandit eos coram Domino*.

De his voluminibus apertior est in Psal. 39. 11. in Jeremia 36. in Ezechiele 2. 9., & Zacharia 6. 1. 2. sermo. Psalmista quidem scribit; *In capite libri* (Hebr. *in volumine libri*) *scriptum est de me*: ac si Deo adeò addictum se profiteretur, veluti si per scripturam solemni more se totum illi devovisset. Jeremias 36. in vinculis detentus, cùm populo verba facere prohiberetur, Baruch amanuensi suo quædam dictavit, coram populo in atrio Templi legenda. Rex certior ea de re factus, accito ad se Baruch, tres vel quatuor paginis illius scripturæ, vel, ut habet textus, tribus vel quatuor portis ejusdem voluminis coram se lectis, statim in ignem injicii codicem imperavit. Jussa Regius Scriba, cultro priùs dilacerato libello, executioni mandavit. Jeremiæ continuò præcepit Dominus, Librum ex integro rescriberet. In ea historia referenda, perpetuò Scriptura utitur voce *Megillath* מגלה (volumen

A sonat); & ea quæ de cultro Scribæ narrantur, receptum jam tunc morem, calamo & atramento scribendi, satis demonstrant. Manet adhuc idem mos in (6) Oriente. Optimæ arundines circa Dauracum ad Sinum Persicum mense Martio leguntur. In fasciculos colligatæ in fimo per sex menses conduntur; ubi & obdurescunt, & pellucida illa superficie ex croceo atroque mixta imbuuntur. Ægyptias & Cnidias arundines, easque quæ in lacu Anaide in Asia nascuntur, omnium optimas habitas fuisse Plinius *lib. 16. cap. 36.* est author.

In eo Jeremiæ textu atramento usus Baruch perhibetur: *Ego scribebam in volumine atramento*. S. Clemens Alexandrinus supplicationem quamdam Sacerdotum Ægypti describens *Strom. l. 6.* Sacerdotem
B inducit plumis in capite ornatum, librum cum regula in manu tenentem, adjecto etiam ad scribendum atramento, & junco ad characteres formandos. Apud Græcos & Turcas nostra etiam ætate non pennæ quidem, sed arundines ad scribendum obtinent; quemadmodum apud Romanos olim in usu fuisse scimus. Persius.

Inque manus charta, nodosaque venit arundo.

Quonam instrumento scriberentur volumina, nusquam in Scriptura apparet; frequens verò de stilis pro tabellis, de quibus nos supra egimus, mentio. Porrò stili & tabellæ in vagina reconditæ, lateri appensæ deferebantur; vaginam Hebræi *Keset*, Græci *Graphiarium* appellabant. De hoc more apud Hebræos, Græcos, & Latinos nos satis in *Comment. in*
C *Ezech. 9. 2. 3.*

Volumina ista uno tantùm latere scribi consueverant, quemadmodum & Critici omnes conveniunt, & apud Ezechielem 2. 9. satis indicatur, qui volumen scriptum intus & foris, tanquam singulare describit: *Ecce manus missa ad me, in qua erat involutus liber, & expandit illum coram me; qui erat scriptus intus & foris*. Quam verò exhiberent figuram Priscorum volumina, Zacharias ferè depingit: Oblatum est, ait 5. 1. 2., mihi per visum volumen 20. cubitis longum, 10. latum. Non tamen omnia ejusdem amplitudinis volumina fuisse credimus; sed planè suam extitisse oportet inter codicem istum, & vulgares proportionem. Ex cortice, sive papyro Ægyptia omnia hæc constitisse facilè crediderim. Sunt qui
D morem scribendi in pellibus ex illo Psalmi 103. 3. deprehendisse sibi visi sunt: *Extendens Cælum sicut pellem*; nempè extendens Cælum, velut volumen pelliceum; sed Hebræa vox יריע apertè sonat tentorium, vel pellem tentoriis conficiendis. In Tobia 7. 16. & 4. Esdræ 15. 2. vox *charta* occurrit, quæ papyrum Ægyptiam designat. Sed cum in Græco Tobiæ nihil nisi vox *Biblion* pareat, quæ ex eo libro de figura atque materia codicis laudantur testimonia incertissima sunt. Sub Macchabæis volumina obtinuisse (7) phrasis illa satis indicat: *Et expanderunt libros Legis*. Eundem morem Judæi olim J. C. ætate, & hodie usque in Synogoga servant, ingentibus voluminibus scriptam Legem & Prophetas custodientes. Hæc apertissimè *Luc. 4. 17. 20. Traditus est ei (Jesu) liber Isaiæ Prophetæ, & revolvit librum*
E *&c. & cum plicuisset librum, reddidit Ministro*. Quæ sanè verba volumina ferè depingunt; quemadmodum & illa Apocal. 6. 14. *Cælum recessit sicut liber involutus*. De atramento & charta mentio occurrit 2. Jo. ℣. 13. & apud S. Paulum 2. Timo. 4. 13. volumina ex papyro Ægyptia, & ex membranis distinguuntur egregiè: *Affer tecum & libros, maximè autem membranas*. Quanquam unicus iste textus est, in quo membranæ apertissimè exprimuntur. Tabellarum etiam usus non obscurè se prodit in tabella, quam Zacharias, pater S. Joannis Baptistæ, ad scribendum pueri nomen postulavit Luc. 1. 63.

**** 2 DISSER-

(1) Vide Plaut. in Bacch. Cic. in Catil. Orat. 3. & in Ver. & pro L. Flac.
(2) Svet. in Nerone. (3) Svet. in Tito.
(4) Vide Laert. l. 5. in Theophr. & Svet. &c. (5) Isai. 37. 14. & 4. Reg. 19.
(6) Chardin Voyage de Perse tom. 2. p. 108. (7) 1. Macch. 3. 48.

DISSERTATIO
IN REGIONEM OPHIR.

NUllius fermè in toto Orbe regionis situs obscurior, quique Eruditos exercuerit magis, quàm Ophireticæ. Quanquam enim sæpiùs de illo Scriptura, nec obscuros ejus à cæteris distinguendæ characteres exhibeat; plura tamen in eandem regionem congesta creduntur, quæ miserè Geographos confundant. Insulam esse igitur autumant, vel saltem regionem maritimam, auro, argento & ebore feracem; pavonibus, simiis, psittacis, lignis pretiosis, & aromaticis, gemmis non infrequentem, mari Rubro triennii itinere adeundam. Hæc planè omnia, dum Geographi in aliquam ex Regionibus maritimis, nostra ætate commercio & earumdem rerum affluentia divitibus conferre student, in varias abiere sententias, totamque rem implicare coacti sunt.

Veterum plerique Ophir apud Indos constituunt, quorum agmen Josephus duxit perhibens antiq. l. 8. c. 2. vestigium nominis Ophir ad suam usque ætatem in Indiis mansisse, ubi regio aurea audiebatur. Eo nomine designasse creditur historicus (1) Chersonesum, de qua Ptolemæus, regionem quam nos Malacham peninsulam, è regione Sumatræ sitam, appellamus. Lucas Holstenius in not. ad Ortel. post operosam ejus regionis disquisitionem, tandem Indias universas, vel saltem urbem Supar in Regno cognomine in Insula Celebum, nomine Ophir designandam concludit. Alii in Regnis Malabar, & Zeilan consignant; Hippurim enim, cui nomen Ophir affine, portus est in Zeilan. Alii malunt in Insula Taprobana, veteribus celebratissima, in quam omnes Ophir characteres quadrasse animadverterunt; sed cum ejus Insulæ situs, non minùs quàm Ophir, ignotus sit, nihilo ex ea sententia instructiores efficimur. Est apud aliquos Ophir idem ac Ormus in ostio Sinus Persici; est Eupolemo (2) in Insula *Urphe* ad Erythræum; est Maffæo in Pegu, cujus regni incolæ ex Judæis exulibus, à Salomone ad fodinas in eas regiones damnatis, originem repetunt; est Lipenio, in libro de eodem argumento, ultra Gangem ad Malacham, Javam, Sumatram, Siam, Bengalam, Pegu &c.

Non desunt, qui Ophir ad Americanum tractum deputarint (3). In Insula Hispana constituit Christophorus Columbus, ejusdem Insulæ primus inventor, qui invenisse se Ophir Salomonis passim jactitabat; testatus in ejus veritatis argumentum, plures deprehendisse cavernas subterraneas ultra 16. mille passus excurrentes, quas ab opificibus Salomonis eruendo auro effossas conjectabatur. Sed Postellus aliique nonnulli potiùs in regione Peruana sitam Ophir malunt; eaque illi confidentia rem asserunt, ut classium Salomonis, quasi ipsi deduxerint, iter totum describant. Nihil eorum systemate jucundius, nihil tamen futilius.

Alii verò, nec rari, Indias, & Americam nimis abfuisse, sicut & Arabiam nimis ad Asiongaber, unde classis Salomonis solvebat, accessisse

A rati, Ophir in Africa quærunt. Eorum igitur alii, in Regno Melindæ, vel Sofalæ in plaga Orientali Æthiopiæ Africanæ sistunt (4), cujus Insulæ traditione, etiam in libris descripta, inquiunt, receptum est, Salomonis classem singulis trieniis eo, ad aurum asportandum, cujus est regio ditissima, venisse. Joannes dos Sanctos narrat, in Monomotapa montem esse Furam, auro optimo egregiè divitem, ubi oppidi (Reginæ Sabæ ædes ferunt) vestigia supersunt; eamque regionem cum Ophir confundendam affirmat. Cornelio à Lapide est in *Angola* ad oram Occidentalem Africæ. Quid? nonne aliquibus regio

B Ophir ipsa est Carthago, Urbs 200. solidis annis Salomone recentior? Paraphrastes Jonathan eam regionem in Africa posuisse contentus, nihil ulteriùs determinat. Alii Ophir & Tharsis in Hispaniis collocant. Putat Grotius in 3. *Reg.* 9. 28. naves Salomonis, fortè non ad Indias navigasse; sed ad portum ejus Urbis, quam Arrianus *Apbar*, Plinius *Sapbar*, Ptolemæus *Saperam*, Stephanus *Sapbirinam* ad Arabiæ litora positæ, quam Oceanus alluit, quò Indi merces suas deferebant.

D. Huetius in Dissertatione de Navigationibus Salomonis, ejus Regis classes nova via deduxit. Ratus enim ille duo maria Mediterraneum &

C Erythræum, ducto quodam canali ea ætate juncta fuisse, ut navigia ultro citroque mearent; hanc rationem init explicandi loci 2. *Par.* 8. 18. ubi Hiram Rex Tyri navigia nautasque misisse perhibetur ad Elath in Erythræo, ut Salomonis usibus servirent. Neque enim alia via, ait, trajicienda fuissent navigia, nisi per canale, de quo supra, deducerentur?

Neque de canali illo utrumque mare jungente, Veterum apertissima testimonia desiderantur: sed an illud ad Salomonis ætatem pertineret, sola superést difficultas. Huic rei probandæ, testimonia Arabum Scriptorum quædam affert Hue-

D tius, quibus Abrahami ætate Nilus cum Erythræo canali junctus asseritur; sed fortè Arabum Authorum fides, in re vetustissima & ab eorum ætate remota, Eruditis in suspicionem revocabitur, cum potissimùm aliorum Scriptorum authoritati adversetur; quippè qui canale illud recenti opere sub Dario, vel etiam sub Ptolemæis absolutum perhibuerint. Strabo quidem lib. 17. Sesostridem operi manum admovisse tradit sed teste Aristotele Meteorol. l. 1. c. ult. & Plinio lib. 6. c. 29. cum postea maris aquas reliquo Ægypti solo eminere animadvertisset, rem totam infectam dimisit, metu ne fortè superiores

E aquæ in imam Ægypti regionem defluentes, totam demergerent, simulque amnis aquas, Ægyptiis ad potum necessarias, corrumperent. Herodotus l. 4. 1. 158. & Diodorus l. 1. scripserunt à Neco filio Psammetici Rege Ægypti initum canale illud, quod à Dario Hystaspis dein absolutum tradit Herodotus.

Regionem Ophir Præsul ille doctissimus in plaga Occidentali Africæ, Arabibus *Zanguebar* constituit; quanquam nomen illud, ait, parvam regionem Sophala in eodem tractu designaret. Classes igitur

(1) Riber. Torniel. Adrichom. Marius Niger, Gaspar Vaser.
(2) Apud Eus. Præp. l 9. c. 30.
(3) Arias Montan. Genebr. Vatab.
(4) Ortel. Thom. Lopes.

igitur Salomonis, trajecto capite Guadarfuy, Africanas oras abradebant. Porrò omnia quæ de Ophir ſcribuntur, in eodem regioni tractu abundabant.

Goropius Becanus & Bivarius eam claſem non è mari Rubro, ſed è Mediterraneo ſolviſſe autumarunt. Tyriis enim conſtabat navigiis, teſtante Scriptura 3. Reg. 10. 11. Tharſis locum fuiſſe ad Mediterraneum alibi probatum eſt, quemadmodum & Aſiongaber ad idem adjacebat fretum. Poſtremum hoc de Aſiongaber, quod potiſſimùm difficultatem faceſſit, hiſce argumentis convincitur. Aſiongaber locus erat Idumææ juxta 3. Reg. 9. 16. eam verò regionem non mare Rubrum quidem, ſed Mediterraneum, Ptolemæo teſte, alluebat. Ad Mediterraneum etiam, addunt illi, loca, ſunt *Gaſtion Gaber* apud Strabonem, & *Beto-Gabria*, apud Ptolemæum. Nomen Suph non uſque adeò peculiare eſt mari Rubro, quin reliquis etiam fretis conveniat. Suph enim limitem ſonat; quare mare Suph fretum eſt limitum, quod ita mari rubro aptatur, ut Mediterraneo etiam quadret. Navigatio in Tharſis, & Ophir una eſt & eadem juxta 4. Reg. 22. cum 2. Par. 20. 36. collatum; Tharſis verò locum eſſe ad Mediterraneum negaverit nemo. Horum conjecturæ, quanquam Hornio de orig. Gent. Americ. l. 2. c. 18. probatæ, quoad ea potiſſimùm, quæ de ſitu Aſiongaber & nomine Suph comminiſcuntur, vanæ ſunt & inanes; cum Aſiongaber portum eſſe Erythrei, cui uni freto nomen Suph adſcribitur, ex Scriptura apertiſſimè conſtet. Potuit equidem Idumæa Geographi Ægyptii ætate ad Mediterraneum uſque protendi; quanquam in Scriptura ſemper inter anguſtiores fines contineatur.

Mirari prorſus ſuberit, dum nos procul à Mediterraneo & Oceano, in Montis Maſii & Saſpyrorum ſivè regionis Tapyrorum ſinu, circa Mediam, Armeniam, & Aſſyriam, Ophireticam regionem requiremus. Sed ipſa Moyſis authoritas in eam nos ſententiam pertraxit, cujus rei ea proferemus documenta, quę ſyſtema noſtrum in eum ſaltem veritatis gradum apud æquos Lectores conſtituent, quem cætera huc-uſque obtinuerunt.

Regionem Ophir ipſiſſimam eſſe, quam Ophir filius Jectan, vel ejus poſteri frequentarunt, non eſt cur ambigamus. Solemne eſt enim in Scriptura, nomen loco ex primo incolarum authore tribuere. De Ophir verò, ejuſque fratrum ſede hæc Moyſes Gen. 10. 30. *De Meſa pergentibus uſque Sephar montem orientalem*. Huc igitur nos conferamus oportet, ſimulque quæramus, num regio ſit his rebus, quibus coemendis claſſis Salomonis adnavigabat, ferax; num trienni itinere adeunda; num ex Aſiongaber per ſinum Arabicum petenda.

Si ea quæ ad Gen. 10. 29. congeſſimus argumenta, ut Meſopotamiæ, Armeniæ, & regionis ultra Tigrim partem, filiorum Jectan ſedem vindicaremus, ullius ſunt roboris, ſi montes Meſa & Sephar ipſiſſimi ſunt montes Maſius & Saſpiri ſivè Tapyrorum; illud conſequatur oportet, Ophireticam regionem non longe à fontibus Euphratis & Tigridis in eo, quem diximus, tractu conſtituendam fuiſſe. Planè qui regionem Ophir procul à mari conſtituerint, plures ante nos occurrunt. Euſebio, & S. Hieronymo de Loc. Hebr. inter amnem Cophenem, Indias, & regionem Serum collocatur. Euſtathio Antiocheno in hexaem. in Armenia ſita eſt, cujus opinio his conjecturis fulcitur. Juſtinianus Imperator Armeniam univerſam in quatuor partes diſtribuit; ex

A his uni nomen fuit *Zophara*; an eadem cum Sophene Strabonis, Sophane Trogi, Sophanene Procopii? Porrò litera R in N facilè barbarorum lingua tranſmutatur; nec rarò R in fine dictionis quieſcit; ita pro Gadir, uſurpatum eſt Gadis; pro Amilcar, Amilcas; pro Bocchor, Bocchus; ex *pleres* factum eſt *plenus*; ex *doron*, donum; ita *Sopher*, vel *Sophir*, quod idem eſt, facilè in *Sophene* converſum eſt. Scitum eſt autem, Septuaginta Græcoſque pro Ophir legiſſe Σωφείρ Sopheir; contigit enim ſæpè, literam S in capite dictionis ſimplicis aſpirationis loco poni. Strabo lib. 11. ad Phaſim amnem Sarapenos collocat, eorumque Metropolim ad eam fluenti partem conſtituit, ubi navigationis impatiens eſſe in- B cipit. Apud Strabonem mentio fit de maxima Armeniæ parte, quam veteres Syſpiretim appellabant, à Chalachena & Adiabena ad tranſmontana uſque Armeniæ protenſa. Sunt ibi, ait, auri fodinæ, atque divitiis regio abundat adeò, ut Alexander Magnus Memnonem cum copiis ad ejus fodinas miſerit. Pingue eſt etiam ſolum, ait, alendis equis, vel ipſis Niſæis arvis in Media nihil concedens (1). Si quis Iſthmum ad ſeptemtrionem penetret, illi certe veſtigia quædam reliqua nominis Ophir occurrent in flumine Opharo, & populis Opharitis (2), Sarmatiam Aſiaticam, Colchidi & Iberiæ finitimam, incolentibus. Noti ſunt etiam ad Cyrum amnem *Obareni*; de quibus Quadratus (3); eadem facilè gens C ac *Iberes* Strabonis, *apud quos torrentes dicuntur aurum deferre, quod barbari perforatis tabulis & villoſis pellibus accipiunt; undè aurati velleris fabula conficta eſt; & fortaſſe Iberes eodem nomine vocantur, quo Occidentales, ab auro quod apud utroſque reperitur* (4). Facilè etiam *Obareni* illi apud Quadratum, ipſi ſunt *Suarni* apud Plinium lib. 6. c. 11. inter fauces Caſpias, montes Gordyæos, & Pontum Euxinum ſiti. Gens illa, ait, *indomita, auri tantùm metalla fodiunt*. Nomina verò hæc *Obareni*, *Suarni*, *Iberes*, nomini Ophir affinia ſunt, maximè ſi litera B Græcorum more, veluti V conſona ad *Phi* accedens, pronuncietur; redderetur enim *Ophareni*, *Copharni*, *Ipheri*; quod etiam ipſum ſonare po- D teſt Ophir, juxtà variam pronunciandi ſingulas ejus nominis litteras rationem. Ita planè *aurum obriſum* pro *aurum Ophiriſum* uſurpatum eſt.

In hanc autem ſententiam, ut Ophir conſtituamus non procul à Phaſi & regione Sepharvaitarum, quos ipſos credimus Saraparas, incolas Sapavortenes, vel montium Saſpirum, ultrò etiam pertrahimur; quòd in Scriptura aurum Ophir idem eſſe ac aurum Parvaim, animadvertamus. In 3. Reg. 9. 26. 27. 28. cui 2. Par. 8. 18. conſonat, Salomon immenſam auri Ophiretici vim ad Templi ædificium comparaſſe perhibetur; & 1. Par. 29. 4. pares ex auro Ophir divitias, in eundem uſum Davidem deſtinaſſe legimus. Cum autem ad opus ventum eſt, inſumpſiſse E Salomonem narrat Scriptura, auri optimi, auri *Phervaim* theſauros; aurum igitur Phervaim ipſum eſt Ophireticum. Porrò *Phervaim*, & *Sepharvaim* idem ſunt nomen, adjecta litera S aſpirationis loco; quemadmodum cum ex Ophir factum eſt Sophir. Sunt verò Sepharvaim, utì ad *Gen.* 2. 11. oſtendimus, populi inter Colchidem & Mediam conſtituti; quo proindè in loco etiam Ophir ponatur oportet. Notum eſt etiam in Scriptura aurum *Phaz* (5), *Uphaz* (6) & *Ophaz* (7); quę diverſa nomina unum idemque aurum Pha-

(1) Lib. 11. pag. 368. (2) Plin. lib. 6. c. 7.
(3) Lib. 2. Parthic. apud Steph. in Otene.
(4) Strab. l. 11. pag. 350. (5) Jerem. 10. 9.
(6) Dan. 10. 5. (7) Cant. 5. 11.

Phaſidis, quem Moyſes Phiſon appellat, deſignaſſe non invitus crediderim. Colchidis enim divitias, & Phaſidis aurum toti antiquitati celebratiſſima fuiſſe, alibi demonſtravimus. Adde Ophireticum aurum è torrentibus erui conſueviſſe, juxta Authorem libri Job 23. 24. quod ipſum tradunt Veteres de auro, ex ea regione, ubi nos Ophir conſtituimus, advecto. Idem Auhor 28. 6. 16. 17. 19. ſapientiam rebus quibuſque pretioſiſſimis comparans ait: *Locus Sapphiri lapides ejus* (nempe loci cujuſdam) *& glebæ illius aurum*. Sed, proſequitur, ſapientia his omnibus utique præſtat: *non dabitur aurum obrizum pro ea*. (Hebr. aurum Ophir) *nec conferetur lapidi Sardonycho* (Hebr. *Sohem*) *vel Sapphiro. Non adæquabitur ei aurum, vel vitrum, nec commutabuntur pro ea vaſa auri*. (Hebr. *Phaz*.) *Non adæquabitur ei Topazius de Æthiopia* (Hebr. *Pitdath de Cuſch*) Facile Author, nomine regionis aureis arenis, & gemmeis lapidibus divitis eandem deſignavit regionem, quam poſtea ſubſequentibus verſibus, nomine ſuo regionem Ophir, Phaz & Cuſch, quæ auro, gemmiſque inſignes habebantur, prodidit. Hæc verò omnia, nulli melius regioni cornvenire credimus, quàm Ophireticæ, juxta noſtram hypotheſim in Colchide, & adjacentibus ſegionibus conſtitutæ. Aurum ibi jam olim notiſſimum erat; neque Sohem, quod ipſiſſimum eſſe maragdum alibi oſtendimus, rarum habebatur. Sapphirus vulgaris eſt in Media, & Armenia minori; optimus in Media, auctore Plinio l. 37. c. 9. eruitur. Porrò nomen Sapphirus affine eſt cum Saphar monte, quem Moyſes orientalem terminum hæreditatis filiorum Jectan, quorum unus Ophir, conſtituit.

Non ea quidem ſumus confidentia, ut certum Ophireticæ regioni ſitum, atque locum deſtinemus. In ea, qua laboramus, remotiſſimæ Antiquitatis obſcuritate, regionem circum circa deſignaſſe ſatis fuerit.

At enim quomodo claſſis in Armeniam & Iſthmum inter Mare Caſpium, & Pontum Euxinum adnavigare potuerit? Nonne ſi ea loca ex Judæa adire voluiſſent, navigia breviori & faciliori itinere per Pontum Euxinum iter feciſſent? Nonne Salomoni & Hiram conduxiſſet magis, ſi in aliquo ex Mediterranei portubus, ditionis eorundem Regum, navigia inſtructa per Pontum Euxinum in Colchidem, atque inde per Phaſim in Iſthmum tranſmiſiſſet; conduxiſſet, inquam, magis, quàm ut longiori itinere per Erythræum, Oceanum, & Sinum Perſicum deducerent? Ea verò Regio fuerit quidem auro, metalliſque pretioſis ferax; ſed nunquid in illa ſimiæ etiam frequentes, pavones, aromata, gemmæ, ebur, quæ tamen omnia Salomonis claſſi in Ophir ſuppetebant (1)? Has difficultates ita eluimus. 1. Per Oceanum Indicum, & Pontum Euxinum navigatio tum temporis infrequens erat, atque nondum benè explorato freto difficilis. 2. Claſſis Salomonis non ad regionem uſque Ophir perveniebat; ſed in locis commercio eorundem populorum frequentatis ſubſiſtens, mercibus onerabatur ſuis. 3. Neque regionis Ophireticæ tantùm divitias Salomonis navigia comparabant; ſed ſi quid rari in oris Africæ, & Æthiopiæ inter eundum offendiſſent, omnia ſimul deferebant. 4. Tandem eas, quas Plinius & Strabo pro commercio Orientali deſignant, vias, non multùm illas ab itinere, unde navigia Salomonis deducimus, diſcrepaſſe paulò exactiùs demonſtrandum ſuſcipimus.

Quanquam navigationes vetuſtiſſimæ apud A Phœnices habeantur, non tamen ante Salomonis ætatem, ultra mare Mediterraneum, negotiationis gratia videntur excurriſſe; cum ampliſſima hujus freti litora, vaſtas licèt, eorum cupiditates abundè explerent. Oceanus, & Pontus Euxinus nihil habebant, quod illis in vicinioribus Mediterranei oris non abundè ſuppeteret. Bochartus, qui Phœnicum veſtigia quaquaverſum conquirens, in litore meridionali Ponti Euxini poſteros Gomer, & Aſchenez conſtituit; Bochartus, inquam, poſt Euſebium, unicum tantùm Phœnicum iter in Bythiniam notat; ſed expeditio illa ſucceſſione caruit. Oræ hujus freti ſeptemtrionales nunquam à Phœnicibus frequentatæ leguntur. Aliquantò poſt bellum Trojanum B primò auſos fuiſſe Phœnices columnas Herculis pervadere, atque in oris Lybiæ urbes quaſdam ædificare, Strabo l. 1. teſtatur. Euxinum fretum, juxta eundem Strabonem, non ſecus ac Oceanum Veteres metuebant; ut proinde per Pontum adnavigare res perindè ardua haberetur, ac ſi ultra Herculis columnas navigio petendum fuiſſet. Cum autem, addit, miræ res & ignotæ in majora ſemper opinione augeantur, factum inde, ut fretum illud per excellentiam *Pontus* appellaretur; unde poſtea, ait, nomen illud facilè ad Oceanum tranſiit. Narrat etiam idem Scriptor tum loco laudato, cùm libro 3. ab Homeri ætate primò commercia cum Cimmeriis Septemtrionalibus in Cherſoneſo Taurica inſtitui C cœpiſſe. Homerus Salomoni ſuppar erat. Norat quidem Author, quæ de expeditione Jaſonis, cæterorumque pro vellere aureo, aliquantò ante bellum Trojanum, ferebantur; ſed Argonautarum navigatio ſingularis fuit, ſucceſſione carens: quique etiam Cimmerios exploratos habuerunt, non facilè alios adducere potuerunt, ut longam, difficilem, nulliuſque commodi navigationem inirent. Neque enim oras ſeptentrionales Ponti Euxini incolentes populi, divitiis abundant adeò, ut lucro inhiantes mercatores ad ſe alliciant. Scythæ divitias contemnebant; & Aſiæ minoris mercatores expeditius habebant vehendis mercibus ſuis iter, ſi terreſtri, vel fluviali itinere in Joniam, Ciliciam, vel Syriam, commercio florentiſſimas regiones, venirent. Hinc Eratoſthe- D nes apud Strabonem l. 1. pag. 38. & l. 7. pag. 307. obſervat, Pontum Euxinum dictum olim fuiſſe *Axenon*, quòd commerciis prorſus vacaret; ſucceſſu verò temporis rebus immutatis, negotioſo mari inditum nomen *Euxenos*. Nolim ego de veritate hujus etymologiæ contentioſum funem trahere; ſed nobis demonſtraſſe ex ea ſufficiet, fretum iſtud, obſcurum diu atque infrequens manſiſſe. A Mithridate Eupatore, ejuſque Ducibus (2) primùm illius tractus uſque ad Paludem Mæotidem cognitio cœpit. Alexandri Magni ætate adhuc in obſcuro manebat regio; iſque primus gentes ad ſeptentrionem Græciæ uſque ad Danubium exploravit (3). Sub Trajano an Pa- E lus Mæotis Oceano juncta eſſet, in ambiguo adhuc res erat, quantùm ex Plinio l. 7. c. 62. intelligimus. Colchis (4), & mons Caucaſus in finibus Mundi conſtituti credebantur; atque ad Phaſidem navigatio maritimi itineris ſummum habita eſt. Ciceronis ætate oſtia Ponti Euxini vidiſſe Romanum, pro maximo habebatur. Non eſt igitur cur admiremur, ſi Salomonis, & Hirami claſſes, relicto expeditiori per Pontum, per fretum ignotum, itinere longiori Ophir adnavigarent. Exploremus modò quam potiſſimùm viam claſſis tenuerit, quove in loco comparandis mercibus conſtiterit.

Claſſis

(1) Vide 3. Reg. 10. 22.
(2) Strab. l. 1. pag. 11.
(3) Id l. 7. pag. 208.
(4) Apollon. apud Caſaub. in Theocr. Idyl. c. 9.

Classis igitur in portu Asiongaber in mari Rubro instructa, solvens inde, Arabię latera usque ad Mechæ sive Babelmandel facilè abrasit; inde secundùm latera meridionalia ejusdem regionis, in sinum Persicum succedens, per Euphratem vel Tigrim adverso amne deferebatur. Urbs est ad Tigrim nomine Opis, emporio celebris, quam è sinu Persico navigia, adverso amne per Tigrim delata, tenebant (1). Huic navigationi impediendæ, aggeribus in amne excitatis, Persæ nullum non moverunt lapidem; sed Alexander Magnus his omnibus amotis, amnem liberavit. Commoda inde commercia cum omnibus Assyriæ, Mesopotamiæ, Armeniæ, ac finitimarum regionum populis præstabantur; singuli enim per Euphratem, & Tigrim merces ad Emporium transvehebant. Poterat etiam classis, ultra quàm nostra ætate liceat, ad Euphratis fontes propiùs accedere; neque enim tunc tot ex eo rivi deducebantur (2), quot fluvii illius gloriam ætate nostra minuunt. Populi ad fontes Tigris fluviali itinere Babylonem usque eò deducebantur, teste Strabone l. 16. nec Herodoto l. 1. c. 139., & Diodoro Siculo l. 17. refragantibus. Sunt quidem, qui rapidiorem esse amnem, quàm ut navigia patiatur, asseruerint; sed illos authoritate & experientia sua Petrus Duval refutat, qui & navigationem in eodem amne instituit, & lenioribus, quàm Euphratem, aquis Tigrim fluere testatur (3).

Navigia per Euphratem adverso cursu usque ad urbem Sipharam, sive Tapsacum deferri potuisse satis convenit inter omnes. Porrò Siphara apud Ptolemæum ad amnem sita est, nondum aquarum in diversos canales divortio fluentem; est autem metropolis Sippareniorum, de quibus Abidenus apud Eusebium (4). Non deerunt, qui majori, quàm nos, confidentia regionem Ophir eò loci constituant, nominis affinitate potissimùm persuasi, atque auri, non quidem genuini regionis, sed adventitii è vicinis Provinciis, in quibus abundat, affluentia.

Scitum est apud Aristobolum, à Strabone lib. 16. laudatum, cives Gerræ (urbs est juxta sinum Arabicum) merces suas navigio Babylonem usque transvexisse; inde verò per Euphratem Tapsacum usque ascendentes, pedestri itinere opportunè in Mesopotamiam, Armeniam, & Assyriam perveniebant.

Potuit igitur classis Salomonis eandem tenens viam, Babylonem usque, vel Opim, vel Sipharam, quin & Tapsacum usque adnavigasse, inde, advectis ex Judæa mercibus cum auro Ophir commutatis, onere facto rediisse.

Cum in amplissima regione Salomon jus diceret, nulla etiam in toto orbe regio solertius, quàm Judæa colebatur; optimis propterea vinis, electo frumento, atque oleo eximio ferax erat. Quare ex Judæa, & Israele delata ad nundinas Tyrias, frumentum, balsamum, oleum & resinam, Ezechiel 27. 17. significat. Pannis etiam purpureis Phœnicia celebrabatur; sicut tenuissimis telis Ægyptus, & Judæa; Arabia, montes Libani, & Galaad aromata sufficiebant. His mercibus onusta classis Salomonis, commercia cum populis Mesopotamiæ, Armeniæ, vel Assyriæ detinebat. Eunti autem in eas regiones atque redeunti, qui in itinere occurrebant portus, & loca omnia, ad utrumque litus sinus Persici, & maris Rubri, pervia fuisse poterant. Æthiopia simiis præ cæteris totius orbis regionibus frequentatur; quare litora occidentalia maris Rubri classis Salomonis adnavigans, simias comparabat. Quoad Pavones, apud Veteres aves Mediæ appellabantur, quòd in ea regione, sicut & in Babylonia, frequentissimi essent. Bellè autem id congruit cum nostra hypothesi, qui Salomonis classem ad Tapsacum, Opim, & Babylonem deducimus. Neque fusiùs nobis agendum est de mercibus, ad Asiongaber ab eadem classe relatis, cum satis superque de illis 3. Reg. 10. 22. egerimus. Unum superest, ut Veterum testimonio ostendamus, iter illud, undè classem deduximus, ipsissimum in navigationibus ejusdem & inferioris ætatis per mare Rubrum servatum fuisse.

Quæ de Gerræis supra indicavimus, ex finibus sinus Arabici Tapsacum usque per Euphratem ascendentibus, & merces suas transvehentibus, manifesto satis exemplo indicant, per sinum Arabicum navigationem tum temporis institui consuevisse. Quin & eodem itinere ex Ægypto Erythræum, atque Indiæ ætate Plinii petebantur (5); per Nilum enim adverso amne delata navigia, Alexandria Juliopolim, seu potiùs Heliopolim tenebant; inde cursum ad Coptum, celebre Ægyptiorum & Æthiopum Emporium, dirigebatur. Ibi impositis super Camelos mercibus, nocturno itinere, æstuantibus calore diebus, duodecim itineribus Berenicem ad Erythræum perveniebant. Interim opportuno navigationis tempore, ad mediam nempe æstatem, ante vel statim post Caniculam, expectato, conscenso navigio 30. navigationis diebus *Ocelim* vel *Canan*, vel *Nuzam*, portus Arabiæ, tenebant; sed euntibus ad Indias *Ocelis* portus commodior. Institutus inde ad *Muzirim* cursus, 40. dierum itinere. Locus ille commercio Indiarum primus habebatur. Alii tamen, relicto Maziri, *Bacar* alium tutiorem, & commodiorem Indiarum portum, adnavigabant. Solebant autem mercatores ineunte *Tybi*, mense Ægyptiorum Decembri respondente, patriam repetere. Interdum ejusdem anni spatio iter instituebatur simul & absolvebatur.

Minùs sane expeditiorem Salomonis classi cursum fuisse, quàm illis, quas Plinius descripsit, facilè credimus; tum quòd nautæ ea ætate essant imperitiores, cum quòd in locis plurimis ad commercii opportunitatem, aliquantò fuisset immorandum. Quarè tot moris productum iter, non plane citiùs, quàm spatio tantùm 26. mensium ad minus confici poterat. Quanquam enim ad Indias usque classis non pertingeret, longissima tamen via Sinum Persicum circumeuntibus, atque non modicum Euphratis atque Tigris tractum dimetientibus decurrenda fuerat; quod sane duplo prolixiorem navigationem reddebat. Hinc factum est, ut iter, quod è Berenice ad Indias unius anni spatio peragebatur, totum triennium vel 25. aut 30. menses, usquequò portum, undè solverat, repeteret, Salomonis classem detinerent. Quid, quod hyemale tempus navigationi adversum, otiosum transigendum fuerat; quare ter recurrente hyeme, ac bis æstate, tota expeditio non prius, quàm per triennium absolvi potuerat.

At enim disertis in Scriptura verbis Ophireticam regionem petiisse navigia Salomonis exprimuntur? Quæ sanè minùs cum nostro systemate quadrant: non enim nisi ad emporium Ophiræorum, atque finitimarum illis gentium (quod Ophir nonnisi incongruè appellaretur) classem appulisse autumamus.

Ultrò

(1) Strab. l. 17. Vide Herod. l. 1. c. 139. (2) Plin. l. 6. c. 22.
(3) Apud Cellar. Geograph. antiq. l. 3.
(4) Præp. l. 9. c. 41. In eadem regione nota est urbs Hippurium apud Plin. l. 6. c. 26.
(5) Plin. l. 6. c. 23.

Ultrò quidem fatemur, in ea, qua sumus, sententia Salomonis classes ab Ophir procul substitisse; sed Scripturæ verba in sensu vulgari & communi intellexisse satis superque habendum est. Quare sicut Hollandiam petiisse ille rectissimè dicitur, qui ad ejus regionis extremas oras appellens, ab Hollandis negotiatoribus, illic versantibus, merces Hollandicas comparat; ità navigia Salomonis Ophiræorum emporium tenentia, in Ophir ventitasse censebantur. Nonne planè onerarias naves Alepum negotiationis causa transmitti, quotidiano sermone dicimus, quæ tamen in portu ejusdem Urbis, trium dierum itinere distanti, subsistunt? Vide Gabrielis Sionitæ Arabiam cap. 5. Classem in Æthiopiam duxisse Menelaum Homerus Odyss. l. 4. tradit; quem locum in examen revocans Strabo l. 1. narrat, pluribus quidem iter illud impossibile visum fuisse; alios prolixas adeò classi vias designasse, ut fabellas somniasse crederentur; se verò difficultatem expeditiùs enodaturum, si classem illam adverso per Nilum cursu, usque ad extremas Æthiopiæ oras, & ad proximam usque Thebarum urbem deducat. Ita planè Ulysses in regionem Cyclopum venisse narratur, qui tamen in antro ad ultimas oras illius regionis substitit. Quid? addit Strabo, nonne Troglodytæ etiam Æthiopes censentur? quos adivisse Menelaus censebatur, si Nilum eò usque, dum populos illos è regione spectaret, ascendisset.

A Hæc planè omnia etiam de expeditione Ophiretica usurpari rectissimè possunt. Euphrates & Tigris, flumina in viciniis regionis illius nata, vehendis Assyriæ, Mesopotamiæ, Armeniæ, & Colchidis mercibus, famulis aquis serviebant. Inter eos negotiatores, Ophiretici, quòd pretiosissimas auri & argenti merces adveherent, cæteris præstabant. Quidni igitur in Ophir tendisse classis diceretur, cum Opim, Tapsacum, Babylonem, Urbes Ophireticæ finitimas, onerandis Ophireticis mercibus, atque commer- B ciis cum Ophireticis negotiatoribus agendis veniret? Josephus venditus in Ægypto dicitur Gen. 45. 4., quòd à mercatoribus ejusdem regionis, in Ægypto iterum vendendus, emptus esset.

Sed cui bono maritimum in Armeniam & Mesopotamiam iter institutum est, solidi triennii spatio absolvendum; cum brevioris temporis & impensæ terrestre iter per camelos, ad eum usum aptissimos, suppeteret? Hæc sanè in speciem aptissimè observantur; sed animadversione C dignum est, iter illud non referendo tantummodò auro Ophir fuisse institutum, quin & lignis pretiosis, simiis, aliisque Arabiæ felicis & Æthiopiæ mercibus comparandis. Ea insuper itineris ratio tunc temporis tutissima & commodissima habebatur; quippè quæ cæteris etiam populis probaretur, uti à Gerræis, quibus alioquin, non secus ac Judæis, ad Euphratem terrestre iter per camelos expeditius fuisset.

DISSERTATIO

DE ORIGINE, ET ANTIQUITATE CIRCUMCISIONIS.

Circumcisionem avitum esse ritum, in suo solo natum, Ægyptii olim jactitarunt. Herodotus, à Sacerdotibus ejusdem gentis instructus, idem Græcis persuaserat: & Religionis Christianæ osores, de opprobrio Judæorum invidiam in illam creare conati, hanc instaurarunt objectionem; circumcisionem nempe, non ita peculiarem Judæorum fuisse ritum, quin & apud Ægyptios priùs obtineret; cessarent proinde prærogativam illam, tanquam selecti à Deo populi, sibi divinitùs datam jactitare. Hæc Celsus in Christianos ingerebat (1); cui Origenes respondet, Judæis pariter, primos se circumcisionis authores asserentibus, saltem æquum esse cum Ægyptiis jus, ut affirmantibus crederetur: Judæorum Circumcisionem aliam planè esse ab Ægyptiorum, & Ismaelitarum, tum illius instituendæ fine, tum lege instituente, tum etiam initiandorum eo ritu mente spectata. Judæi enim unam tantùm circumcisionem octava die probant; cæteras tanquam vanas, & superfluas abjiciunt. Præpostere igitur Celsus, ait, varias hasce cæremonias, & ritus confundit. Demonstrat tandem iniquum esse, relevatos per Jesum Christum, & Apostolos à jugo Legis Fideles invidia Legis Judaicæ onerare. Julianus Imperator tradit, Abrahamum cum è Chaldæa in Ægyptum venisset, circumcisionis ritum ibidem didicisse, quem sanè Christiani, filios se genuinos Abrahami jactitantes, D recipere tenerentur; cui S. Cyrillus, iis, quæ de Abrahamo ab Apostata dicebantur, ne refutatis quidem, respondet, cordis & spiritus circumcisionem unicam esse, quam Jesus Christus à Fidelibus exigit; carnalem verò ad salutem supervacaneam prorsus esse & inutilem (2).

Cum ad hoc usque temporis Eruditi quidam non desint (3), qui circumcisionis primò inventæ decus Abrahamo abjudicantes, ab Ægyptiis, si non omnibus, saltem Sacerdotibus primitùs usurpatum credant; ideò laborandum nobis est, ut in omnes illos populos ex Judæis derivatam circumcisionem ostendamus; ea omnia, quæ de vetustate hujus ritus apud Ægyptios, Æthiopes, & Colchos ab Herodoto aliisque Authoribus feruntur, vana esse & inania demonstrantes.

E Ægyptios antiquitatem suam atque rerum inventionem jactitasse tam certum est, quàm quid aliud. Hujus gloriæ adeo illos studiosos fuisse constat, ut cæteros populos prærogativis quibusdam, maximè in rebus Religionis supra se efferri nulla ratione paterentur. Cum autem persuasum sibi haberent, Deorum cultum, & Religionem ex Ægypto cœpisse, omnium se cæremoniarum, & rituum authores haberi volebant. Hinc nata cum Judæis vetus, & perpetua simultas; quam enim Judæi veram assertamque præseferebant antiquitatem, quemadmodum & solidam in cæremoniis majestatem, puritatem Religionis, & morum, legumque inter utrasque gentes discrepantiam, in odii, atque invidiæ fomitem

(1) Apud Orig. l. 1. & 5. contra Celsum.
(2) Cyril. l. 10. contra Jul. (3) Marsh. Can. Ægypt. sæc. 5. Joan. Cleric. in Gen.

mitem Ægyptii convertebant.

Græcorum Historici de vetustate populorum atque origine rituum acturi, frustra se alibi, quàm in Ægypto vera scrutaturos reputarunt. Doctissimi enim in toto orbe Ægyptii habebantur adeò, ut eorum virtutis fama omnes fermè veteres Scriptores è Græcia ad se acciverit; unde pariter Græci eas, quas in scriptis suis inseruerunt fabellas, unà cum pluribus admixtis veritatibus, hauserunt.

Herodoti, si cujus unquam inter Historicos, fides in suspicionem revocatur. Manetho, scriptor Ægyptius, tanquam fabulosum authorem, atque antiquitatis Ægyptiacæ imperitum illum accusat. Diodorus Siculus, Græcus alioqui scriptor, paria in viro reprehendit l. 1.; neque nos illum absolvere possumus, vetustatem Circumcisionis Ægyptiis, Æthiopiæ, Colchidis, & Phœnicis populis tribuentem; eo maximè, quòd illius authoritate cæteris deinde Historicis impositum est.

Ægyptii, ait idem Author l. 1. c. 35. 36., oppositos planè cæteris ferè omnibus mores habent; Circumcisionem admittunt, ritum omnibus ignotum, præter iis, ad quos ex Ægypto superstitio descendit. Et cap. 104. (1) primos, apud quos circumcisio obtineret, indicat Colchos, Ægyptios, & Æthiopes; namque, ait, quoad Phœnices, & Syros Palæstinam incolentes, ex Ægypto in ipsos derivatum morem, ipsorum consensu intelligimus; in cæteros verò Syros ad Thermodoontem, & Parthenium ipsis fatentibus ex Colchide superstitio propagata est. Verùm quod ad Ægyptios, & Æthiopes spectat, utri eorum Circumcisionis priùs obtinentis palma deferenda sit, in medio relinquo; quanquam ex commercio Ægyptiorum & Æthiopum, ab Ægyptiis in illos devenisse ritus facilè videtur. Hactenus Herodotus, cujus testimonium modo in examen revocandum est.

Sibi planè non cohæret Herodotus, dum asserit Ægyptios à cæteris populis circumcisione discerni, ritu planè cæteris omnibus incognito, præter iis, in quos ex Ægypto devenerit; cum tamen alibi primum illius admissę honorem Colchis, Ægyptiis, & Æthiopibus tribuat. Sibi etiam repugnat, cum ambigere se profitetur, utris potiùs, Ægyptiisne, an Æthiopibus circumcisionis inventio deputanda sit. Cum enim optimè Æthiopes Asiaticos ab Africanis distinguat, ignorare profectò non potuit, Æthiopes Africanos ex India in Ægyptum venisse; qui proinde, utpote ex Æthiopibus Asiaticis (apud quos ignota circumcisio) derivati, nunquam fieri potuisset, ut circumcisionem tanquam avitam cæremoniam haberent. Quare nullus ambigendi locus erat, an ex Ægyptiis in Æthiopes circumcisio irrepserit.

Falsus est enim Herodotus dum narrat, Phœnices, & Syros, Palæstinæ incolas, suamet confessione, ex Ægyptiis recepisse circumcisionem, professos fuisse; nullam enim gentem in Syria circumcisione obsignatam præter Phœnices, & Judæos novimus; neutra verò recepisse se circumcisionem ex Ægypto fatetur. Judæi ex Abrahamo, quin potiùs ex ipsomet Deo; Phœnices ex prisco gentis Rege Ilo, ut infra dicemus, repetunt. S. Barnabas in Epistola Syros omnes, Arabes & Sacerdotes Ægyptios circumcisione initiari consuevisse perhibet. S. Epiphanius hæres. 30. idem asserit de Ismaelitis, alio nomine Saracenis, Samaritanis, Idumæis, Homeritis; addit & Moabitas, atque Ammonitas S. Hieronymus in Jerem. 9. Tuetur S. Ambrosius annot. in Levit. ad Constantin. seu Epist. 72. n. 6. nov. edit. eo stigmate inustos fuisse non Ægyptios Sacerdotes tantùm, sed & apud Æthiopes, Arabes, & Phœnices, nonnullos.

A Gemina legas in libro de Circumcisione inter Opera S. Cypriani.

Illud ergo ex mente horum Authorum exploratæ antiquitatis & authoritatis consequitur, morem illum per universum latè Orientem pervagatum fuisse. Nihil modò in Ismaelitis, Idumæis, Arabibus, Ammonitis & Moabitis immorandum; potuerunt enim omnes ex Abrahamo circumcisionem recepisse. Idumæos circumcisionis ritum à Joanne Hircano victore recepisse prodit Josephus Antiq. lib. 13. cap. 17. Eadem facilè Moabitis & Ammonitis accidisse potuerunt; nec invitus suspicor, Phœnicum nomine Samaritanos à Scriptoribus illis designari, cum S. Epiphanius Samaritanos recensens de

B Phœnicibus sileat. Nullo autem negotio originem circumcisionis apud Samaritanos deprehendimus, cum illi Mosaicæ Legis cæremonias admitterent. Soli ergo manent Ægyptii atque Æthiopes; sed dum & posteriores isti suamet confessione decus inventæ circumcisionis à se abjudicantes, tenuisse illam ex Ægyptiis Hebræisve ultrò profiteantur, ad unos Ægyptios controversia cogitur.

Igitur plurium Scriptorum testimonio colligitur, nulla apud Ægyptios lege præceptam esse circumcisionem, ejusque morem in universa gente non obtinuisse. Causas quare circumcisionem admitterent populi, plures enumerat Philo de Circumcis. pag. 810. Prima, ut eo remedio,

C peculiare morbi genus, carbunculum dicunt, quod circumcisione evitatur, præcaverent. Secunda, quò, sordis causa sublata, corpus elutum purumque servetur; cujus rei gratia pilos omnes corporis, metu ne quid impurum detineant, eradunt. Tertia, quæ symbolica est, à nostro argumento aliena, ultrò omittitur. Quarta tandem, ut fœcunditas, multum enim circumcisionem ad eam rem conducere arbitrantur, promoveatur.

S. Ambrosius Epist. 72. ad Constant. n. 5. in ea esse sententia videtur, Ægyptios persuasum habere, sordis nescio quid Sacerdotibus illis inesse, qui circumcisione non eluerunt. Addit insuper: *Neque Magici carminis sapientiam, nec*

D *Geometriam, nec Astronomiam judicant vim suam obtinere, sine circumcisionis signaculo*. Veslingius Syntag. anatomic. 6. Medicus celebratissimus, causa quadam naturali Arabes & Ægyptios, qua mares, qua fœminas ad circumcisionem propelli arbitratur; mares enim, ait, præputium plus nimiò excrescens necessitate magis, quàm Religione, quamvis & Religione etiam aliqua, vel potiùs superstitione inducti, amputant. Fœminæ verò quid causæ habuerint, cur ad circumcisionem adigerentur, vide Notam infra pag. 51. Certum est autem circumcisionis hujus admittendæ nullam fuisse apud eos populos legem, neque morem illum per totam provinciam obtinuisse. Ad arbitrium probabant reji-

E ciebantque omnes, si unos excipias mares Mahometicæ Legis sectatores, quos legis ejusdem præscriptum duræ illi necessitati subdebat.

S. Clemens Alexandrinus Strom. l. 1. refert, Pythagoram, cum in Ægyptum auscultandis Gentis illius Prophetis venisset, circumcisioni se subjecisse, quò & eorum mysteriis initiari, & ad intima philosophiæ adyta admitti permitteretur. Origenes in Epist. ad Rom. 1. 2. & in Jer. hom. 5. exactum ducens catalogum eorum, qui circumcisione in Ægypto initiabantur, recenset Geometras, Astronomos, Astrologos judiciarios, Genethliacos, Sacrificulos, extorum Inspectores, Prophetas quos vocant, Hieroglyphicis studentes, Divinos, Mysteria revelantes, & qui mysteriis initiari volunt. Observat Josephus cont. Appion. l. 2. Sacerdotes Ægyptios omnes circumcisionem admittere, atque à suilla absti-

abstinere: Paria de circumcisione Sacerdotum apud S. Epiphanium hær. 30. legas. Quæ omnia apertè demonstrant circumcisionem ritum fuisse solis Sacerdotibus peculiarem.

Eja verò quo potissimum tempore mos ille ad Ægyptios translatus sit, inquiramus. Moyse authore cæremoniam habuisse Ægyptios, & Æthiopes Sacerdotes, Artapanus apud Eusebium Præp. l. 9. c. 28. testatur. In eamdem sententiam descendisse Origenes visus est cont. Cels. l. 5. pag. 163. edit. Cantabrig., tradens cogendarum ad circumcisionem Gentium in causa fuisse gliscentem apud illas metum de Angelo quodam Judæorum adversario, qui parcere circumcisione signatis coactus, in circumcisos diræ animadversioni subjicere ferebatur. Quæ in illos persuasio utique ex historia, in Exodo relata, de Angelo, Moysi in Ægyptum reduci obviam facto, atque in necem Eliezer filii ipsius irruente, derivata est. Tunc enim Sephora, pueri mater, filio statim circumcisione initiato, imminens periculum è capite illius avertit. Malunt alii Ægyptiorum circumcisionem ex Israelitis in Ægyptum cum Jacob descendentibus repetere. Quamquam enim ambo illi populi Ægyptii, & Judæi, primò se alter ab altero observassent, ne cibos quidem simul capere, neque ambulare simul, sedesque communes habere, sustinentes; successu tamen temporis de veteri utrimque jure recessum est, ut cum ex Ægypto Israelitis remeandum fuit, non deessent ex populo, qui connubia cum Ægyptiis puellis inivisse deprehenderetur; ne quid dicam de translatis Hebræorum in Ægyptiorum Urbes sedibus, eorumque moribus adoptatis. Quid, quòd avita Religione deserta, atque pastoritia professione abdicata, plures ex Hebræis ad Ægyptiorum sacra atque consuetudinem transierunt? Inter hæc tamen, ut avitam peculiaremque circumcisionis religionem abjicerent Judæi, nunquam commissum est. Hujus ergo ritus adeò fuisse tenaces videntur, ut ne jungi quidem cum Ægyptiis facilè se sustinuerint, nisi ea tantùm conditione, ut unicam hanc cæremoniam, quam Hebræi usque adeò observaverant, probarent, atque reciperent.

Quamquam hęc plausibilia videantur, non minùs tamen aliis plausibilibus conjecturis oppugnari possunt. Si Ægyptii circumcisionem admiserant, ut ea conditione Israelitas in suas Urbes atque societatem adducerent; & Israelitæ vicissim & avitum solum, & professionem simul cum Religione abjecerant; quid tandem prohibuit, ne spatio 205. annorum, quo simul cohabitarunt, in unam eandemque gentem coalescerent? Aliter tamen res habuit sese; pauci ex Israelitis cum Ægyptiis connubia miscuerunt, atque duæ illę gentes suo singulæ jure censebantur; quin & pro veteri inter ipsas simultate factum credimus, ut Rex Ægypti de Israelitis exterminandis cogitaret. Circumcisionis indicio agnitus à filia Regis Ægypti Moyses creditur; visum enim in ripa Nili filium, eo signo initiatum, statim non Ægyptium, sed ex Hebræis genus referre judicavit.

Cum Moyses leges præscribit, quibus jus Civitatis, & gentis Judaicæ exteris gentibus permitti poterat, circumcisio primo loco recensetur; quæ generalis pro omnibus gentibus lex ne Ægyptios quidem excipiebat; ut liquidò intelligamus Circumcisionis cęremoniam nondum apud illos obtinuisse. Singulare tantùm populis illis concessum est privilegium, in gratiam concessæ olim Israelitis in sua regione sedis, ut in tertia demum generatione eorum filii in cœtus Domini introducerentur Deut. 23. 7.; utique tamen admissa priùs ab illis circumcisione cæterarumque legum observantia; uti Commentatores observant.

Egressi ex Ægypto Israelitæ, atque per deserta Arabiæ iter facientes, ab omni externarum gentium consortio segregati (1), cum in unam veluti Civitatem coaluissent, circumcisionis cæremoniam intermiserunt; cum enim eo signo seligere sibi populum suum à cæteris voluisset Deus, non erat utique, cur à cæteris segregati in deserto obsignarentur. Vix tamen in Chanaanitidem, atque inter medios Chananæos ventum est, iterum Divino præcepto pueri, in deserto nati, circumcisioni subjiciuntur. Divinis hisce jussionibus à Josue executioni mandatis; Deus statim ad illum, *Hodie*, ait Josue 5. 9. *abstuli opprobrium Ægypti à vobis*; ac si diceret: quidquid vobis erat cum Ægyptii commune, probrosum planè, & detestabile, id modò penitus abstuli. Filii Jacob detineri se, ne cum Sichimitis connubia jungerent, significarunt, illud obtendentes: *Non possumus dare sororem nostram homini incircumciso, quod illicitum, & nefarium est apud nos*, Gen. 33. 14.; id est, hominem incircumcisum nos probro ducimus & horrori (2). Chananæus igitur & Ægyptius æquè opprobrio erant Hebræis; quippe qui neutri circumcisionem recepissent.

Laudatum è Josue testimonium Marshamus in suæ sententiæ patrocinium convertens, ex eo probare conatur, Moysis ætate Circumcisionem apud Ægyptios obtinuisse; quare Deus illud usurpans: *Abstuli opprobrium Ægypti à vobis*, tantumdem effatus est, ait idem Scriptor Canon Ægypt. sæculi 5., ac si dixisset: Abstuli quod vobis æquè ac Ægyptiis horrori est, & opprobrio; quasi scilicet apud Ægyptios lex illa latè & indiscriminatim obtineret adeò, ut incircumcisum hominem horrori ducerent, atque ad eam cæremoniam admittendam latis legibus cogerentur. Opprobrium igitur Ægypti, non est cur de insito in ea gente horrore erga homines incircumcisos, quemadmodum Israelitis insitum est, interpretemur. Post hæc omnia, Moysis, & Josue ætate incircumcisos mansisse Ægyptios, jure à nobis asserendum arbitramur. Modò succedentia illis tempora examinemus.

Opinio est apud Eruditos receptissima, sub Salomone primùm Ægyptios, & Æthiopes circumcisionis ritum admisisse. Ejus rei conjecturas ex commercio atque arctissima consuetudine utriusque gentis per ea tempora cum Hebræis ducunt; verùm si Hebræis in Ægypto commorantibus, adhuc tamen nulla facta est utriusque gentis in circumcisione communio; quinam fieri poterat, ut merum inter utramque gentem commercium sub Salomone eam haberet vim, quam contubernio, tot annorum spatio continuato, denegamus? Quoad Æthiopes, in quos devenisse autumant circumcisionem, Reginæ eorum, quæ Salomonem Jerosolymam convenerat, ministerio, operæ pretium est animadvertamus, eam fœminam non in Æthiopia, de qua loquimur, regnasse, sed in Saba Arabiæ regione; quare iter illius ad Salomonem, atque ea, quam de Rege conceperat, opinio, conciliandæ apud Æthiopes circumcisioni nihil conferre potuerat.

Bochartus & Eruditorum nonnulli non ex Judæis invectam in Ægyptios circumcisionem, sed ex vicina Arabia derivatam maluerunt. Immanis est quidem inter Ægyptiorum, & Judæorum circumcisionem discrepantia; ac vicissim inter Ægyptiorum, & Arabum plurima consonant. 1. Admittendæ circumcisionis Judæi arctissimo adiguntur præcepto, eamque veluti peculiare signum & characterem populi Dei, cujus conditione divina in se promissa implerentur, respiciunt; Ægy-

(1) Theodoret. q. 3. in Jesu Nave. (2) הרכה לנו

Ægyptii verò ultronea in illam religione ita feruntur, ut non à populo universo, sed à certis tantùm Sacerdotibus illam exegerint. 2. Apud Judæos solos mares circumcisione, octava semper à nativitate die, initiare mos est; apud Ægyptios viri æque, ac fœminæ abscinduntur (1); idque tantùm ineunte 14. ætatis anno, juxta S. Ambrosium (2). Neque omnes Ægypti fœminas indiscriminatim Circumcisionis genus hoc admisisse satis apud itinerantes convenit. In nonnullis tantùm Arabiæ & Persidis regionibus veluti ad Sinum Persicum, & Mare Rubrum, ea lex obtinet; ubique enim per eas Provincias mos æquè pro maribus & fœminis servatur, eo tamen discrimine, quòd abscindendis maribus, quintus, sextus, vel nonus, vel tertiusdecimus ætatis annus præscriptus sit; cum interim fœminæ nonnisi post exactam juventutem circumcidantur; nequaquam enim antea caro circumcisione abscindenda in fœminis excrescit. Vide *Chardin* Iter *Persic. tom. 2. pag.* 207.

3. Judæi in partem initi cum Abrahamo fœderis per Circumcisionem recipiuntur; cum Ægyptii nihilo, quàm honestate, & fortè peculiari regionis suæ incommodo corporis evitando, maximè in fœminis (3), ad eam rem impellantur. Jure proinde meritoque Origenes nihil esse inter Ægyptiorum & Hebræorum circumcisionem commune substinuit. Quamquam, ut vera fatear, tanta ista non sunt, ut ex uno eodemque fonte utrumque morem profluxisse negemus. Esto enim ex Arabia in Ægyptum derivata sit, semper tamen ad Abrahamum patrem Isaac & Ismaelis referentur, idemque semper ineluctabile contra vetustatem circumcisionis apud Ægyptios argumentum obtinebit.

Ætate Prophetarum Ezechielis & Jeremiæ, Ægyptii, non secùs ac Babylonii, & Tyrii, inter gentes incircumcisas recensentur. Hinc Ezechiel Dei nomine ita Asyriorum Regem affatur c. 30. *Ecce deductus es ad terram ultimam, in medio incircumcisorum dormies, cum eis, qui interfecti sunt gladio; ipse est Pharao, & omnis multitudo ejus.* Idem Propheta 31. 19. 21. 22. & seq. Pharaonem ipsum allocutus, & populum illius, minitatur se illos in infernum dejecturum cum aliis populis incircumcisis, velut Assur, Elam, Mosoch, & Tubal. Jeremias denique cap. 9. 25. palam Ægyptios a Judæis propter circumcisionem distinguit, quam hi quidem recipiebant, illi verò non ita. Ecce hujus Prophetæ verba, juxta litteram Hebraicam: *Visitabo super omnem incircumcisum cum præputio: super Ægyptum & super Juda. Quia omnes gentes habent præputium; omnis autem domus Israel incircumcisi sunt corde.* Negare tamen non ausim, receptam tunc temporis apud Ægyptios quosdam circumcisionem; cum mos Sacerdotes eo ritu initiandi vetustissimus apud illos habeatur; quanquam illud non minùs constat, Ægyptias gentes inter incircumcisas tunc censeri consuevisse.

Ut sententiæ de invecta primùm ab Ægyptiis circumcisione nervos prorsùs omnes succidamus, ad hæc animum advertisse oportet. 1. Populum universum nulla inductum ratione spontè se du- A ræ circumcisionis legi subjecisse, vix possumus persuaderi. Illiberalem cæremoniam, nihil habentem prærogativæ singularis, nisi durum corporis cruciatum, simulque novam, vix ex tota gente unus in animum induxisset; quid gens universa? Facilè quidem nobis persuademus, primum, qui circumcisionem invexit, validioribus adductum rationibus eam tandem admisisse; validioribus, inquam, quàm de Ægyptiis excogitaverint contrariæ sententiæ patroni; nempe affectata quadam honestate, vel ineptiori aliqua superstitione, Cynocephalum nempe imitandi, divinum animal, quòd, inquiunt, circumcisum B ex utero matris prodit. Deliramenta quidem hæc sunt vana cogitantium, ne refutanda quidem. Nec meliora tamen afferunt Ægyptii, quibus inductos se ad circumcisionem persuadeant; quare primam illis hujus ritus inventionem abjudicandam arbitramur.

2. Observare oportet, ritum illum, si per universam latè Nationem semper obtinuisset, ejusque maxima habita fuisset ratio, tanquam peculiaris ejus Gentis atque Religionis cæremoniæ, apud omnes etiam gentes ex Ægypto deductas, atque Ægyptiacis sacris initiatas, deprehendendum fuisse. Cur igitur apud Chananæos, Phœnices, C & Philistæos, variasque Africanas gentes, genus ex Ægypto referentes, non obtinet? Obtinet quidem apud Phœnices; sed à Saturno recepta, ut infra dicemus. Prætereo Ægyptiacas superstitiones per Syriam, Africam, Cyprum, & Græciam latè evulgatas; quanquam nihil simile de de circumcisione fertur. Quæ ad Colchos spectant, eandem, uti ferunt, gentem *ac Casluim*, posteros Mizraim sive Ægyptiorum, infra examinabimus.

Est igitur cur asseramus, circumcisionis ritum ab Ægyptiis authoribus non cœpisse; seriùsque apud illos obtinuisse, quàm ut Abraham ab ea D gente cæremoniam addiscere posset. Restat ut Phœnicum conjecturas in medium afferamus, quibus inventæ circumcisionis sibi honorem adsciscunt.

Sanchoniato apud Eusebium in Præp. l. 1. tradit, Saturno, quem Phœnices Israelem nominant, unicum tantùm ex Anobret Nympha filium Jeud fuisse, quo in victimam Cœlo patri suo oblato, ipsum se circumcisione initiasse, suumque exemplum milites sequi voluisse. Mos inde apud Phœnices inolevit, in difficillimis Regni eventibus Regiorum filiorum victimas immolare; quemadmodum & circumcisionis ritus per totam latè na- E tionem inde facilè obtinuit. Cum tamen inter sublestæ fidei Authores Sanchoniato potissimum sibi vendicet locum, ejusdem authoritati refutandæ operam non perdimus.

Mos igitur receptæ apud Phœnices circumcisionis, Abrahamo, atque Israelitis authoribus deputandus est; quanquam non eum fuisse ritum credo, ut latè apud omnes illos populos obtineret. Neque enim sive lege ad eum cogi se Phœnices credebant, neque Josue, quin neque Regum Juda & Israelis ætate (quantùm conjicio) adhuc jugum illud subierant. Regi Tyri minitatus Ezechiel 28. 10. ait: *Morte incircumcisorum morieris;* simili

(1) Strab. l. 17.

(2) De Abraham lib. 2. cap. 11: *Ægyptii quartodecimo anno circumcidunt Mares, & fœminas eodem anno circumcidi ferunt, quod ab eo videlicet anno incipiat flagrare passio virilis, & fœminarum mestrua sumat initia.*

(3) Huet. not. ad Orig. par. 5. *Circumcisio fœminarum fit resectione, τῆς νύμφης quæ pars in Australium præsertim mulieribus ita excrescit, ut ferro coercenda sit. Ita tradunt Medici insignes Paulus Ægineta l. 6. cap. 70. Ætius Tetrab. 4. ser. 4. c. 103., quorum hic ita pergit: Quapropter Ægyptiis visum est, ut antequam exuberet (pars illa corporis) amputetur, præcipuè cùm virgines nubiles sunt elocandæ .... Quod igitur necessitate primùm invectum est, Religioni postmodùm usurpatum fuit; quod & aliqui de virili circumcisione opinati sunt. Porrò hanc consuetudinem circumcidendarum mulierum hodieque retinere Ægyptios, ferunt ii, qui regiones illas lustraverunt, ignemque ad compescendam partis hujus luxuriem adhiberi scribit Bellon. l. 3. observ. c. 28. Morem hunc servare fœminas in Persia, & Cophtas etiam in Æthiopia Christi licet nomen professas; Leo Africanus l. 8. narrat Mahammedi leges id præscribi, quamvis in Ægypto tantùm & Syria obtineat, munusque id obire vetulas quasdam, per vicos Cairi ministerium suum venditantes.*

simili nempè cum cæteris incircumcisis morte, quibus spes omnis melioris post obitum vitæ præcisa est. Vide Ezech. 32. 19. 21. 22. &c. Ab ea tandem cæremonia desuevisse Phœnices ex instituta cum Græcis consuetudine, Herodotus I. 2. observat; quam proinde, neque in deductis ab ea gente Coloniis ad Mediterranei litora, nusquam receptam videmus. Josephus etiam luculenter asserit, ætate sua Judæos, unicos ex universa Syria populos, circumcisionem servasse; ex quibus intelligimus, adscititium externumque morem in Phœnicum solo tanquam alieno, citiùs exaruisse.

De Colchorum origine fusiùs Gen. 10. 14. disserentes, ea, quæ apud Herodotum de Ægyptia ejus gentis origine asseruntur, dubiæ esse fidei ostendimus; neque firmiora sunt, quæ Scriptor de circumcisione apud illos recepta narrat; sive enim genuinum avitumque esse gentis morem, sive ex Ægypto receptum contendit, æquè semper suspectus est. Quare alium quærere fontem tum Colchorum, tum Syrorum, superiora Thermodoontis, & Parthenii incolentium, circumcisionis oportet. Qua in re, obscura quidem & implexa, si conjecturas proposuisse permittimur, suspicari possumus, ex Israelitis in eas regiones exulantibus, morem increbuisse. Nisi malueris ipsos, qui Circumcisionem admittebant, Israelitas per Salmanasarem, sive Teglatphalassarem in eas regiones fuisse translatos. Cum autem Israelitæ illi veterem circumcisionis morem retinuissent, atque è viciniis Ægypti descendissent, fuscum colorem, crispantem comam, externam à Colchidis linguam, & cultum bovis aurei, Ægyptiacæ Apidis religioni simillimum, referrent, facilè è media Ægypto venisse crediti sunt. Is error Græcis Authoribus sæpiùs irrepsit, ut Hebræos, ex diuturna cum Ægyptiis mora, ab Ægyto originem retulisse crederent.

His de vetustate Circumcisionis apud veteres Paganas gentes deductis, modò aliqua supersunt de circumcisione Hebræorum, ex Scriptura decerpenda. De origine, usu, & praxi hujus ritus explorata omnia; ejus enim invectæ historia disertè apud Moysem legitur, cujus posteritas constanti semper usque hodie successione circumcisionem servavit. Postquam Deus, ait Moyses Gen. 17. 10. 11. de fide, atque obsequio Abra-
A hami non semel periculum fecisset, fœdus tandem cum illo, ejusque posteritate se initurum significavit, innovatisque promissionibus, atque benedictionibus suis, ita illum affatus est: *Hoc est pactum meum, quod observabitis inter me, & vos, & semen tuum post te; circumcidetur ex vobis omne masculinum, ut* (circumcisio) *sit in signum fœderis inter me, & vos*. Patrum, Interpretum, quin & ipsius Scripturæ consensu illud potissimum consilium instituendæ circumcisionis Deum habuisse constat, ut eo veluti signo A-
B brahami posteri à cæteris gentibus discernerentur. Quòd autem in eam rem incertum, commune nempè vicinis gentibus, quibuscum Hebræi diutiùs egerant, signum elegisse Deum, vix est quòd credamus. Nonne enim eo accepto signo, populus electus atque prophanus, genus Abrahami cum gente Pharaonis, confunderentur miscerenturque? Nonne contrariam planè scopo viam inivisset Deus? Fateamur igitur oportet, in ea, quam Moyses de invecta circumcisione retexit, historia, liquidò sanè indicasse novum esse ritum & ad id usque cæteris incognitum.
C Hinc rectè Origenes (*) Abrahamum primum esse mortalium, qui circumcisionem admitteret, tanquam ex Moyse relatum, asserit; nec sanè pronior est alius Mosaicæ relationis sensus.

Post hæc omnia, primo invectæ circumcisionis gloriam Abrahamp adhuc invidebimus? Abrahamo, inquam, cui omnium vetustissimus, atque certissimus Liber Moysis suffragatur? Abrahamo, qui id sibi decus tranquilla 3600. annorum possessione præscripsit?

Juris ejusdem viri certa sunt argumenta, sive
D Deum circumcisionem præcipientem, sive Abrahamum Divinis jussionibus obsequentem spectemus. Ejusdem moris apud Hebræos origo, & successio æquè exploratæ sunt. Nihil est quo persuaderi Abrahamo potuerit, ut in ea re Ægyptios & Phœnices, si fortè apud illos ritus obtinuisset, imitaretur; semper enim ab eorum ritu, & cultu abhorruit; fœdus cum illis nunquam, nisi necessitate cogente, inivit. Ut quid igitur circumcisionem illorum admisisset; præsertim neque apud illos indispensabili lege, nec nisi pudoris cujusdam gratia, obtinentem?

DISQUISITIONES
DE VETUSTATE MONETÆ SIGNATÆ
Ad Gen. 20. 16.

VEtustissima commerciorum ratio rerum permutatione fuisse creditur; olim enim in commerciis ea tradebat emptor, quæ sibi inutilia erant, & superflua, ut à venditore vicissim commoda sibi, vel necessaria reciperet. Cum verò accidisset non semel, ut ea, quæ sibi deerant, alteri pariter deessent; sive non deessent quidem, sed alter alteri rerum permutatione tradere recusaret, factum inde, ut pretiosum aliquid certi & explorati valoris designaretur, cujus pretium emendarum mercium valorem determinaret, atque omnibus in rerum permutatione incommodis mederetur. Succurrit deinde, ut pretiosum illud publico aliquo sigillo obsignatum esset, quo certus rei valor, pondus, & usus in commerciis maneret. Porrò ejus sigilli nulla olim alia inerat ratio, quàm ut metalli pendendi, atque explorandi incommodo occurreretur. Jus illud monetas ob-
E signandi, certo illis valore atque usu assignato, Reges, atque Reipublicæ Principes sibi reservarunt. Hæc tamen omnia non simul quidem in universo Orbe, sed sensim obtinuisse, vix est quòd dubitemus. Hinc cusæ monetæ origo apud varias Gentes variis atque dissitis temporibus legitur, uti apud Persas, Græcos, & Romanos; quin & diu post inventam monetam, veterem retinuisse morem, commercia nempe rerum permutatione instituendi, Gentes aliquas scimus.

Trojani belli ætate nullus apud Græcos monetæ usus obtinebat. Apud Homerum, & Hesiodum, qui post eam ætatem floruerunt, de aurea atque argentea moneta ne verbum quidem occurrit; sed rerum valorem ita exprimunt, ut tot bobus, vel arietibus res æstimari dicant locu-

(*) Contra Cels. l. 1. .... *Malens Ægyptiis, quam Moysi credere, qui refert, primum mortalium circumcisum Abrahamum*.

locupletis hominis cenſum gregum numero metiuntur; atque divitem dicunt regionem, paſcuis & metallis copioſam.

De Glauco ſcribit Homerus, arma ſua aurea pro æneis Diomedis dediſſe, quæ ſcilicet arma centum bobus valebant; cum Diomedis nonniſi novem æſtimarentur (1). Idem Poeta commercia in caſtris præ Trojæ mœnibus deſcribens Iliad. N; alius, ait, pro vinis Lemniis æs, alius ferrum, alius pelles; erant, qui boves, & qui mancipia erogarent.

De primis Græcæ monetæ authoribus inter veteres recentioreſque Scriptores non convenit. Ejus inventæ honorem Ithono Regi Theſſaliæ, filio Deucalionis, Lucanus vindicavit Pharſ. l. 6.

Primus Theſſalicæ ductor telluris Ithonus,
In formam calidæ percuſſit pondera maſſæ.
Fudit & argentum flammis, aurumque moneta
Fregit, & immenſis coxit fornacibus æra.

Alii tamen Erichtonium malunt, qui inventæ uſum Athenienſes, & Lycios docuerit: Erichtonium, inquam, filium Vulcani, à filiabus Cecropis Regis Athenienſis innutritum; ex quo de ætate ejus viri conjectura capienda eſt. Aglosthenes apud Pollucem l. 9. c. 6. incolas inſulæ Naxi præfert; ſed vulgaris ſententia Phidoni Regi Argi, Lycurgo, & Iphito ſuppari, palmam tribuit; à quo, inquiunt, moneta Æginetis tradita eſt (2) ut eo commercio vitam tolerare, atque Inſulæ ſterilitatem utcumque reparare poſſent. Extant noſtra ætate quidam hujus Principis nummi (3) clypeo, qualem Latini *ancile* appellant, in antica exculpti, in poſtica verò lagena vel bothrus exprimitur, cum literis ΦΙ ΔΟ. Lycurgus, (4) oppoſito planè ab eo Rege conſilio, ut Lacedæmonios à commercio cum exteris averteret, cudi monetam ferream gravemque juſſit, candentem priùs in aceto temperatam, ut omnibus exinde uſibus inepta penitùs redderetur. Quin *emi ſingula non pecunia*, ait Trogus, *ſed compenſatione mercium juſſit* (5; quare aurum, argentumque omne Lacedæmone exulabant (6). Sub Polydoro Rege, 130. anni poſt Lycurgum, Viduæ ejuſdem Regis, in pretium venditæ Regiæ domus, opimus boum grex perſolutus eſt. Poſt captas à Lyſandro Athenas, aurea & argentea moneta Lacedæmonem irrupit; quanquam ad publicas neceſſitates tantùm, cæteris omnibus ejus uſu capitali pœna interdicto. Apud Clazomenios, ſicut & Britones nulla, niſi ferrea, moneta invaleſcebat. Byzantinis pariter ferrea nota erát, in cujus religionem ſacramento obſtringebantur (7).

De forma veteris Græcæ monetæ tradit Plutarchus in Lyſandr. verulos quoſdam ferreos, vel æneos retuliſſe, ex quo, ait ille, noſtra etiam ætate monetæ omnium minutiſſimæ oboli nomen manet; (obèlos enim Græcè veru ſonat) quemadmodum & drachma, ſive pugillus dicitur moneta, quæ ſex obolis, tot nempè verulis quot caperet manus, valet. Fuerunt ex Antiquis, qui monetam in Lydia, ſive in Perſide, antequam in Græciam tranſiret, obtinuiſſe contenderent. Primos cuſæ monetæ aureæ & argenteæ, qua in commerciis utebantur, Lydios authores fuiſſe tradit Herodotus l. 1. c. 94. Paria apud Xenophanem à Polluce l. 9. c. 6. laudatum habes; nullibi tamen epocha inceptæ apud Lydios monetæ deſignatur. Sub Cræſo nihil adhuc de pecuniis innotuiſſe ſuſpicamur, cum ejus Principis theſauri auro argentoque rudi, atque ejuſdem metalli pulvere replerentur, quod ſanè ex Herodoto lib. 6.

A c. 123. licet intelligere in hiſtoria de Alcmæone; permiſſus enim ille à Cræſo tantùm auri ex Regiis theſauris ſibi capere, quantum ſecum deferre poſſet, aureo pulvere ſinum, veſtes, quas ampliſſimas de induſtria ſumpſerat, calceamenta, quin & comam ipſam referſit. Veterum phraſi auri maſſa *aurum factum*; arena verò & pulvis, qualis ex fodinis ſive auriferis amnibus hauritur, *aurum infectum* appellabatur.

Perſis ante Darium Hyſtaſpem, ignota quidem moneta videtur (8); Rex enim ille argenti tributa ad pondus talenti Babylonici redigenda præſcripſit; aurea verò ad talentum Euboicum. Aurum illud atque argentum Darius ſeorſim eliquanda in vaſis fictilibus tradebat, quibus in maſſam
B redactis, fracto vaſe, aurum in fruſta, quot ad uſum neceſſaria erant, redigebatur. Addit inſuper Hiſtoricus (9), Regem illum, ut nominis ſui memoriam poſteritati æternam commendaret, aureos quoſdam nummos ex optimo defœcatoque auro cudi juſſiſſe, novo & nunquam apud alios Reges uſurpato more, qui deinde nummi Darici appellati ſunt.

In ea Herodoti hiſtoria nihil eſt, quod cæteri Scriptores reprehendant. Polycritus apud Strabonem lib. 15. ad fin. teſtatur, argentum omne ex tributis redactum, in Regiam & in arces Perſidis deportari conſueviſſe, ex quo moneta in uſus & ſumptus neceſſaria tantummodò cudebatur. Fiebat indè, ut auri Perſici maxima portio, rudis; ſignata verò modica haberetur. Paria apud
C Diodorum Siculum traduntur l. 18. qui ab Alexandro Magno auri non ſignati ultra 40000. talenta, ad urgentiſſimas Regni neceſſitates reſervata, Suſis reperta tradit; Daricorum verò nonniſi 9000. auri talenta ea occaſione inventa. Q. Curtius ad 50000. talenta *argenti non ſignati forma, ſed rudi pondere* ſupputat. Hodie etiam conſuetudo apud Reges Perſidis obtinet, ut nulla cudatur moneta, niſi quam Regnum ineuntes congiario populis dando impendunt, quæ quidem moneta nullo certo pretio conſtantique determinatur. Tandem veteres Parthos in armorum tantùm ornamentum auro argentoque, uti Juſtinus eſt author l. 41. utebantur.

Poſt Darii Hyſtaſpis Regnum, Daricorum fre-
D quens in Græcia uſus, quorum figuram jaculatorem in poſtica exhibuiſſe ex Plutarcho Apophteg. Laconic. intelligimus. Ageſilaus enim Rex Lacedæmoniæ Aſiam deferere, ut regioni ſuæ ſuccurreret, coactus, pelli ſe dicebat à 30000. ſpiculatoribus; quòd ſcilicet Dimocrates 30000. Daricorum pretio Oratoribus Athenienſibus, & Thebanis corruptis, eas Gentes in Lacedæmonios armaverat. Xerſes, è Græcia faceſſens, Mardonium reliquit, *cùm multum auri tum ſignati, tum non ſignatibaberet* (10).

Quæ de Dario Hyſtaſpis tradidimus, quaſi omnium Regum primus Daricos fabricaverit, Scriptoribus quibuſdam non probantur; quibus non Darius Hyſtaſpis, ſed alter longè vetuſtior Darius, eandem monetam cudiſſe viſus eſt. Lau-
E datur in eam rem teſtimonium Scholiaſtis Ariſtophanis, & Svidæ, qui veteres Daricos, non Dario patri Xerſis, ſed alteri vetuſtiori tribuunt. Hunc dicunt eſſe aliqui Regem Darium Medum in Scriptura Dan. 5. 31. appellatum, & eodem nomine apud Æſchylum in Perſis notum. Ex eodem vetuſtiſſimo Dario referunt illi monetas illas 1. *Eſdr.* 2. 69. & 1. *Paral* c. 29. 7. *Damonim* & *Adarcon* ſub inito Cyri regno appellatas, caſque

(1) Homer. Iliad. Z. Domina Daceria ita reddit Homeri verba, ut Dei inſpiratione Glaucus ad imparem hanc armorum permutationem induceretur. Vide ejus notas pag. 502. ubi in ſuæ ſententiæ partes Porphyrium vocat.
(2) Strab. l. 8. (3) Sperling. de num. non cuſis. (4) Plutar. in Lycur. (5) Juſtin l. 3.
(6) Athen. l. 6. c. 4. (7) Ariſtoph. Nubes, act. 1. ſcen. 3. (8) Herod. l. 3. c. 89. &c.
(9) Lib. 4. c. 166. (10) Herod. l. 9.

easque cum Daricis confundendas arbitrantur. Sunt etiam qui tradiderint, sub ipso Davidis regno *Adarconim* obtinuisse (1); sed Authores alii sustinent, hanc monetam ex rudi metallo constasse; nempe ex rudibus auri argentive frustulis, certi tamen ponderis; quorum nomen ex Græco *Drachma*, non ex voce *Daricus*, derivatur. Utcumque tamen res habet sese, nulla vetus Lydiorum, & Persarum moneta nostra ætate superest, cum vetustissimæ, quæ inter Cimelia serventur, Græcæ sint; & inter Græcos omnium remotissimæ ætatis habeantur nummi Amynthæ patris Philippi Macedonis, & avi Alexandri Magni. In historia mentio occurrit de *Decabœis*, & *Hecatombœis*, sub Theseo; sed an illa moneta esset rudis, vel signata, non constat: rudem credit Sperlingius (2), certi tamen ponderis, & unius, decem, vel centum boum valoris.

Cum igitur sermo est de veteribus monetis Gręcorum ante Amyntham, non statim nummi aurei & argentei, instar nostrorum, emblemate quodam vel figura insculpti concipiendi sunt: facilè enim rudis erat moneta; vel si notam aliquam præsetulit, determinando tantùm ponderi, ne ad libram semper in commerciis examinaretur, adjecta erat. Nec facilè mihi persuaserim, nummos illos aureos Phidonis, de quibus supra, ejus ætate in Græcia cusos fuisse; vix enim in animum induxerim auri argentique cusam monetam in Græcia antea obtinuisse, quàm Persidis moneta signata in eam regionem inferretur. Olim enim auri, & argenti metalla in ea Provincia supra fidem rarissima erant. De Philippo Macedoniæ Rege narrat Athenæus l. 6 c. 4., semper, dum cubitum iret, aureum quemdam scyphum sub cervicali reposuisse; tanti scilicet metallum illud faciebat, quòd rarissimum fuisset. Anaximenes Lampsacenus apud eumdem narrat, torquem aureum Eryphilis in tota Græcia ea tantum de causa celebratissimum fuisse, quòd auri summa esset in eo Regno caritas; atque scyphum quemdam argenteum, tum temporis in Græciam delatum, tanquam rem novam omnes suspexisse. Gyges Lydiæ Rex omnium primus auri & argenti munera Templo Delphico obtulit, cum antea ærea tantùm consuevissent; obtulit autem non statuas, sive alia ornamenta, sed tripodas tantùm, & lebetes. Cum Lacedæmones auro liniendi simulacri Apollinis vultum consilium inivissent, conquisitum per totam Græciam aurum, nusquam inventum est; quare consulto Oraculo, ejus indicio, à Cræso Lydiæ Rege metallum postularunt. Hiero Syracusarum Rex victoriæ simulacrum aureumque tripodem Delphis oblaturus, totam Græciam excussit; tandem Corinthum veniens, immensa auri vi apud Architelem, qui sibi minutis emptionibus totam comparaverat, inventa, quantùm sibi satis esset postulavit. Architeles ultra conventum metalli pondus, tantum auri in munus Regi superaddidit, quantum manu sua contineret. Viri munificentia captus Hiero, navem frumento onustam, atque plura insuper munera rependit. Post hæc omnia pecuniam auream, atque argenteam vulgarem in Gręcia, sive in Insulis fuisse, quis credat? Argentum aurumque omne è sua Republica Lycurgus, & Plato (3) eliminantes, monetas ferreas & æ- A neas, eas tantùm sufficere persuasi, substituerunt. Veterem monetam, tanquam æneis & ferreis virgulis constantem Plutarchus describit. In Regno Peruano ante hac nonnisi (4) ferreas virgulas pro moneta expendebant; quin & plures recensuimus, atque infra recensebimus Gentes, apud quas nullus olim erat pecuniæ usus.

Veterum nonnulli (5) aureę monetæ in Italia inventorem Janum constituunt; quibus suffragari videntur nummi quidam veteres in Italia, Sicilia, & Urbibus quibusdam Græcis cusi, Dei figuram ex uno latere, ex altero verò navim præseferentes. Sed hæc minus certa; cum nummos illos diù post Jani ætatem posteritas, ut B adventus Dei in Italiam extaret memoria, percusserit.

At bona posteritas puppim signavit in ære,
Hospitis adventum testificata Dei.

Quanquam autem solebant Romani metallis in commercio uti, in agris tamen & armentis proventus omnes suos potissimos constituebant (6). Vetus illius gentis moneta ad libram, non ad numeros, pendebatur (7); æreisque frustulis rudibus & infectis constabat, *æs rude*. Servius Rex, omnium primus, rudem monetam bove & pecude insculpsit; unde monetæ nomen *pecuniæ* mansit: *Servius ovium boumque effigie primus æs signavit* (8). De eodem Rege hæc addit C Varro (9): *Nummum argenteum conflatum primum à Servio Tullio dicunt*. Plinius tamen, quinquennio tantùm ante initum primum Carthaginiense bellum, æs Romæ signari cœpisse tradit: *Populus Romanus ne argento quidem signato ante Pyrrhum Regem devictum usus est*: Quare argentea Servii moneta rudis fuisse facilè creditur. Quin & eodem Plinio authore, nonnisi post 62. annos circiter, usus cudendæ aureæ monetæ obtinuit.

Primi Carthaginiensis belli tempore ærea moneta duplex ferebatur; altera gravior (*æs grave*) bicipiti Jano in antica, & rostro navis in postica signata: in sextante navigium cudebatur. D Extant etiam monetæ quædam argenteæ bigatæ vel quadrigatæ, ex quo *bigati*, vel *quadrigati* appellatæ sunt. Plinius, unde hæc omnia hausimus, innuere videtur, aureos nummos domesticum tantùm animal quodcunque exhibuisse.

Cœpisse apud Ægyptios & Phœnices cusi æris monetas ante Græcorum in Oriente imperium, nullo veteri monimento colligimus; neque enim monetæ ullæ, sive nummi veterum Phœnicum, & Ægyptiorum supersunt (10). Ante Romanorum in Gallos imperium usus monetæ apud eas Gentes nullus apparet. Quod Tolosę in Templo locisque sacris aurum erutum est, rude erat, *aurum argentumque inelaboratum* (11), nempe masE sæ, vel rotulę argenteæ malleo ductæ. Cum Julius Cæsar in Insulas Britanniæ ingressus esset, laminę quædam metalli rudes totam regionis monetam reddebant. De illis Gentibus hæc Solinus c. 35.: *Nundinas ac nummum refutant; dant res & accipiunt; mutant ibi necessaria potius, quàm pretiis parant*. Antequàm Phœnices Hispania potirentur, & diu etiam post, apud quasdam ejus Provincię Gentes nulla erant commercia, sed rerum permutatio, vel saltem aureę vel argenteę laminę portionem pro valore mercium solvebant. *Strab. lib.* 3. De Scythis, & Sarmaritis memoriæ prodi-

(1) Vide Sperling. de numm. non cusis (2) De numm. non cusis.
(3) Plut. in Lycurgo, Xenoph. de Rep. Lacæd. Plato l. 5. de Legib.
(4) Latius apud Horn. l. 3. de orig. Gent. Americ. c. 3.
(5) Draco Corcyræus apud Athen. l. 15. c. 14.
(6) Plin. l. 18. c. 3. (7) Idem l. 33. c. 3. (8) Plin. l. 8. c. 3. (9) Apud Charis. l. 1.
(10) Inter cimelia D. Girardon spectavi folium quoddam aureum, veluti folium rosæ, ex ore, uti ferunt, Mummiæ Ægyptiacæ deductum. Consuevisse quidem Veteres in ore cadaverum naulum Caronti, Infernæ navis rectori, pendendum reponere Lucianus in Dialogg. mortuorum testatur. (11) Strab. l. 4. pag. 131.

proditum est (1): *Auri & argenti maximarum pestium ignari, vice rerum commercia exercent*. Albaniç populi, quemadmodum & Gentes ad Araxem omnis monetæ, ponderum & menſurarum, quin & calculi ultra centum, rudes erant (2). Hodie pariter apud Circaſſos, & Avocaſios moneta exulat omnis. In Æthiopia, & Bengala vilioris monetæ locum tenent teſtulæ ſive conchulæ, in litore maris Maldivarum collectæ, ait Brenier tom 2. Commercia omnia in Mingrelia rerum permutatione conſtant, nullumque apud eas Gentes argenti pretium eſt certum; & ſi quid habent monetæ ab exteris advehitur. Bern. Epiſt. de ſitu Indoſt. pag. 201. Apud Tartaros medius cortex mori, arte obduratus, atque ſigillo armiſque regiis obſignatus pro vulgari moneta expenditur; omniſque in univerſa Tartarorum ditione, vel advenis ipſis, externæ monetæ uſus interdictus eſt (3). In Regno Cathai narrat Haitonius, papyrum ſive craſſiorem chartam in quadrum abſciſſam vulgarem haberi regionis monetam. Ejus loco fruſtula quædam ſive ligulæ aureæ argenteæque apud Sinas obtinent. Ejus monetæ valorem pondere ſupputaturi Sinenſes, ſtateram ſemper lateri appenſam deferre conſueverunt; ex ære tamen nummulos quoſdam, regionis inſignibus inſculptos, vel annulos, quos deferunt funiculo inſertos, habent.

In Regno Mogolis oſtrea & amigdalæ ſylveſtres loco inferioris monetæ expenduntur; in Regno Siam, & Japonia, æs grave tantummodo non ſignatum; in Mexico fructus Cacai, cujus in chocolata eſt uſus. Laponibus moneta uno ſæculo antiquior non eſt; in Æthiopiæ Regno aurum, & ſal pro moneta obtinent; aurum nempè in laminas redactum, ſal in tabellas pedales tribus digitis latas, totidemque craſſas. Moneta Regni Lar, Perſarum armis 150. ab hinc annis occupati, filum erat argenteum rotundum, ad calami craſſitudinem, duplatum, & tranſverſo pollice longum. *Itiner. Tavern. & Pauli Venet. lib.* 11. *c.* 22.

Poſt hæc omnia fuſiùs deducta de origine æris ſignati apud Lydios, Græcos, Romanos, aliaſque Gentes, aliquem fuiſſe monetæ ſignatæ apud Hebræos uſum, antequam Gentibus illis innoteſceret, nunquam perſuaderemur. Si autem vera ſint ea, quæ ſupra deduximus, Phœnices nempè, & Ægyptios, gentes Judææ finitimas, & commercio maximè junctas, non niſi poſt vulgatum ex Perſide & Græcia æris ſignandi uſum, monetam cudere cœpiſſe, paria de Judæis ne dubitantes quidem affirmamus. Ezechiel commercia & divitias Tyriorum fuſiùs deſcribens, unde uſum apud illos cuſæ monetæ deducamus, nihil habet. Totus eſt Propheta in exaggerandis auri, argenti, ſtamni, plumbi, æris, & ferri divitiis, quas merces gens illa comportabat (4).

Nec argumenta tantùm in eam rem negativa, ut ajunt, & conjecturæ ſuppetunt, cum in Scriptura de commerciis, & pecuniis veterum Hebræorum ſermo frequens occurrat. An verò pecunia illa cuſa fuerit, in examen revocare oportet.

Abrahami divitias Moyſes exaggerans, greges ipſius, ſervos, aurum argentumque deſcribit Gen. 13. 2. Vir ille ſpeluncam in ſepulchrum Saræ uxoris empturus, 400. argenti ſiclos vulgaris monetæ venditori ſolvit Ibid. 23. 26. Abimelechus 1000. argenti nummos, muneris loco, Abrahamo dedit Ibid. 20. 16. Joſephi fratres 20. nummis argenteis fratrem vendiderunt Ibid. 27. 18. Jacob

A filios ſuos, cum pecunia, emendo in Ægyptum frumento, miſit Gen. 42. & 43. & Ægyptii fami tolerandæ argentum omne ſuum ad Joſephum detulerunt Ibid. 47. 14. Hæc omnia pecuniam evidentiſſimè oſtendunt; quænam illa tamen, an ſignata, & pondere uniformi, utì apud nos; vel tantùm vulgaris, & certi ponderis, ſed rudis & infecta?

Si in ea quæſtione multitudinis ſuffragiis ageretur, non pondere rationum, æs cuſum Abrahami ætate obtinuiſſe, ne ambigeremus quidem; ſed cùm rationibus agendum ſit, cur multorum ſuffragia quæramus, nihil eſt. Ex ipſo Textu, atque appoſitis à Moyſe phraſibus res eſt repetenda. Nihil autem apud illum niſi nomina tan-
B tùm auri, & argenti occurrunt; ſicut & certæ monetæ pondera, ſinceritas, atque uſus; quid tamen hæc ad cuſam monetam, de qua ne verbum quidem apud Sacrum Hiſtoricum? Nomina illa Siclus, Talentum, Gera, & Beka ponderum ſunt, non monetarum; neque ſtatim ac moneta aliqua vulgaris dicitur, ſignata continuò reputanda eſt; cum æs grave ad id uſque temporis, monetæ loco, apud varias Gentes obtineat. Fateamur ergo oportet textus ex Scriptura ſuperiùs laudatos, monetæ Abrahami, & Patriarcharum ætate cuſæ, ne minimùm quidem, faviſſe. Cum etiam in Scriptura metallum ad libram appenſum memoratur, vetus ſtatim mos inſinuatus apparet, argenti nempè ad libram ſolvendi; qui
C ſanè uſus ante determinatum monetarum valorem obtinuit.

Abraham 400. ſiclos argenti in pretium Sepulchri Saræ appendit; Gen. 23. inventum in oris ſacculorum argentum fratres Joſephi, ad illum reduces, retulerant; argentum, inquam, ejuſdem ac invenerant ponderis; *argentum in pondere ſuo* Gen. 43. 21. Siclus & Talentum communia erant rebus omnibus pendendis pondera. Quas Eliezer munus Rebeccæ obtulit, armillæ decem ſiclorum ponderis habebant; inaures verò duorum Gen. 24. 22.: jubet etiam Moyſes Exod. 30. 23. ex myrrhæ 500. ſiclis, & cinnamomi 250. ſiclis, pondere Sanctuarii, thymiama confici; atque oblata in uſum Tabernaculi 72000. æris talenta Exod. 38. 29. nar-
D rat. Porrò æris nullum in commerciis uſum fuiſſe conſtat. Cum Abſalon quotannis comam tonderet, detonſi crines 200. ſiclis pondere erant 2. Reg. 14. 26. Zacharias 5. 7. maſſam plumbi plumbi talentum appellat; talenti enim vox generica habebatur, nec genus ullum monetæ vel pecuniæ certam ſummam neceſſariò exprimebat.

In libris poſt Moyſem ſcriptis, cum de pecuniis, aut ſolutionibus agitur, non abſimiles phraſes occurrunt. Impios Iſaias 36. 6 deſcribit argentum ad Idolum conflandum in ſtatera appendentes. Jeremias 32. 10. agro quodam emendo, 17. argenti nummos ad libram ſolvit; quam in rem appenſam ad latera libram, quemadmodum & lapides certi ponderis, vel ſaltem pondera ærea vel plumbea, quæ Scriptura lapides appellat, delata
E credimus. Moyſes cavet Deut. 25. 13. ne *in eodem ſacculo diverſa pondera* (in Hebræo *lapidem, & lapidem*) *majus & minus* deferantur. Ipſe inſuper Legislator mandat Ib. 23. 13 ut Iſraelitæ, naturæ neceſſaria præſtituri, extra caſtra exeuntes, paxillum ſemper præter libram apud ſe habeant. Avari apud Amos 80. de nimia Feſtorum dierum frequentia querentes, ſeſe inſuper hortantur: *Imminuamus menſuram, augeamus ſiclum, ſupponamus ſtateras doloſas*. Dolis evitandis ponderum & menſurarum typus in Templo aſſervabatur; unde ponderi exacto deſignando,

(1) Mela l. 2. c. 1. Vide & Strab. lib. 6. pag. 208.
(2) Strab. l. 11. pag. 352.
(3) Chardin. Voyage de Perſe tom. 2. pag. 92.
(4) Ezech. 27. 12. 22.

gnando, proverbii loco obtinuit in Sacra Scriptura *Ad pondus Sanctuarii*. In 2. Reg. 14. 26. *pondus Regium*, sivè publicum; quòd scilicet monetarum, ponderum & mensurarum, totiusque in commerciis politiæ atque publicę securitatis cura, Regis providentiæ incumberet. Duo hæc pondera Sanctuarii, & Regis aliud quid planè oppositum ponderi extranearum gentium, Phœnicum, Ægyptiorum, & Chananæorum designare in Scriptura Sperlingius autumavit; siclus scilicet Hebraicus cæteris vicinarum gentium, quibuscum Judæi assueverant, pondere præstitisse creditur. Vulgò pariter Commentatores, duo, inter Hebræos, ponderum genera distinguunt, sacrum nempè & vulgare; illud Templi & Sanctuarii dictum, quod duplo alteri præstabat; alterum in usum commercii destinatum. Hæc tamen nutare sententia, futilibus innixa conjecturis, facilè creditur. D. le Pelletier in Dissert. de pondere comæ Absalonis, *pondus Regis* de Babylonico pondere interpretatur; quo scilicet in captivitate Babylonica, & post illam, in commerciis Hebræi uterentur. Scriptor enim, qui Regum libros digessit, huic captivitati sive suppar, sivè paulò inferior vixit.

Olim apud Judęos, argenti tantùm & auri in commerciis usus obtinebat; qui enim nummi ejus Gentis ænei supersunt, vel adulterini sunt, vel sub Simone Macchabæo cusi. Neque Turcæ, Arabes, Ægyptii, & Orientales plerique aliam monetam hodiè usque norunt (*).

Porrò metalla illa sive in virgas, sive in laminas, sive in massam, ut de Sinensium monetis supra innuimus, redigi consuevisse credimus. Similes enim phrases in Psalmo 68. 31. leguntur: *fragmenta argenti*, quæ potentes viri conculcant, quod facilè de virgulis argenteis dictum explicari potest. *Ligamen argenti* legitur Gen. 42. 35. (1), quod de virgulis seu verulis argenteis, instar obolorum Plutarchi, quorum pugillus drachmam reddebat, in fasciculum colligatis facilè usurpatum est. Non tamen negaverim phrasim illam *ligare argentum* (2) tantundem sonare in Scriptura, ac in panno quodam, sive in marsupio argentum claudere; quod sanè nostræ hypothesi non repugnat. Acham Josue 7. 21. spolia Jericho excutiens, in *regulam auream* (Hebr. *linguam auream*) 50. siclorum auri, & insuper in argentum pondere 200. siclorum incidit. Crimina sua Deum recondidisse, veluti virgulas argenteas in marsupio, Jobus insinuat. David collectos auri argenti & æris in virgas & in massam thesauros filio reliquit; aurumque illud, quod Moysi in opus Tabernaculi, Aaroni aureo Vitulo conflando, Josiæ ad sarta tecta Templi collatum est, in monetam certè cusum non fuisse constat.

Post inductum in commerciis Hebræorum argentum, adhuc tamen vetus quandoque mos rerum permutandarum servatus est; ita emisse Jacob à filiis Hemor partem agri 200 agnorum pretio in Septuag. Vulgata, Chaldæo, & plerisque Commentatoribus legimus (3). In Hebræo est 200. *Kesitah*, cujus vocis significatio obscurissima est. Adiri potest nostrum commentarium in hunc locum. Si quis tamen eam vocem de moneta aliqua agni figura signata interpretari maluerit, eamque Abrahami ętate obtinuisse contenderit, suæ illum opinioni inhæsisse per me liceat. Jacob præstitæ Labano servitutis non aliam mercedem, quàm gregis portionem postulavit; Gen. 30. 33. nec ipse vicissim alterius generis munusculis Esau fratrem delinivit Gen. 32. 18. Quæ

A rerum permutatione instituebantur commercia, in libro Job. 2. insinuantur, cum de homine sermo est, qui *pellem pro pelle, & cuncta quæ habet, dabit pro anima sua* (4). Eadem spectans Ecclesiasticus 26. 18., pretiosum adeò nihil esse dixit, quod pro sapiente dari possit. Utrumque commercii genus, argenti nempè soluto pretio, & rerum permutatione, exactissimè describit Isaias: *Venite*, ait cap. 55. 12. *emite absque argento, & absque ulla permutatione vinum & lac. Quare appenditis argentum non in panibus, & laborem vestrum non in saturitate?* Gregis sui hædum Judas ad Thamar detulit Gen. 38. 17.; Salomon acceptis ab Hiram lignis, frumentum & oleum in pretium rependit 3. Reg. 5. 10.; Oseas uxorem sibi pretio 15. argenteorum, & unius cori cum
B dimidio, hordei emit, Ose. 3. 2.

Obsolevit jam inter Eruditos recepta illa persuasio de siclis quibusdam, quos in Judæa cusos sub Davide & Salomone jactitabant. Licèt enim cum Moysis ætate comparati, recentissimi nummi illi reputari potuissent; tantam nihilominus præseferrent vetustatem, quanta cusis Græcorum & Persarum monetis nunquam tribui potuisset. Cùm enim Samaritanis characteribus inscribantur, speciem, quasi ante captivitatem cusi essent, præseferunt; hæc enim scribendi apud Hebræos ratio post captivitatem obsolevisse fertur. Cum demùm in uno latere insculptum legeretur *Jerusalem Sancta*, in altero *Siclus Israel*, certa statim ætas numismatum intelligebatur, nempè ante di-
C visum sub Jeroboamo Regnum; post successionem enim factam inter Israelem, decem nempè Tribus, & Judam, id est Tribum Juda, & Benjamin, Jerusalem, Israelitarum seu 10. Tribuum opinione, de veteri religione excidit. Numismatum igitur ætatem constitui oportebat ante Jeroboami schisma; cum Hebræi omnes uno Israelis nomine censerentur, unico parerent è domo David Regi, atque Jerusalem totius Judaicæ religionis sedes haberetur.

Sed tam bellæ ratiocinationis fundamenta omnia nutant, ut proinde horum numismatum vetustas speciosior sit, quam solidior. Veterem scribendi rationem post captivitatem apud Judæos prorsus obsolevisse, obtinentibus pro Samariticis Chaldaicis characteribus, quales hodie in Bibliis
D suis adhibent Judæi, tanquam certum constituitur. Sed contra receptam illam persuasionem faciunt numismata sub Simone Macchabæo cusa, Samaritanis characteribus, quos potiùs Phœnicios & Hebræos veteres dixeris, insculpta. Quin & veteres omnes Chaldæo, vel Hebraico recentiori charactere inscripti, Antiquariorum omnium assensu suppositi pronunciantur. Parem feramus sententiam oportet in numismata, quæ Davidis & Salomonis ætatem mentiuntur, cum falsitatis characteres non obscuros præseferant; tum quòd recenti cusa metallo, cum puerilibus insculpta sæpè emblematibus deprehendantur. Nonnulla ex ære conflata sunt, quo metalli genere nunquam in commerciis usos veteres Hebræos supra ostendimus. Uno vel altero sæculo
E vetustiora non esse asserit Sperlingius, atque in virum se, illa fabricantem, in Holsatia incidisse testatur. Inter quamplurimos siclos, quos in variis Musæis Patinus inspexit, nullum sibi, qui antiquior esset, occurrisse scribit. Veros quidem siclos extare, sed omnes sub Simone Macchabæo cusos, sentit Morellus; quæ sanè Eruditorum omnium, à nobis consultorum, est una sententia. Quare inter apocrypha sunt numismata Abrahami, sene in antica, & vitulo in postica

(*) Bellon. Observ. l. 2. c. 103.
(1) Vide & Prov. 7. Vulg. Sacculum argenti. Osee 13. 12. Exod. 32. 4. Job. 14. 17.
(2) Ag. 1. 6. צרור נקוב, *Sacculus*
(3) Gen. 33. 19. (4) Gen. 30. 33.

postica, insculpta; Moysis, cum viri imagine cornuta, (quemadmodum imago Alexandri, & quorumdam ex Successoribus exhiberi solet) inscripta ex altero latere illa sententia: *Non habebitis Deos alienos coram me*; Josue, taurum hinc, indè monocerotem exhibentia; David, cum regiæ sedis, & turris figura; Mardochæi, cum sacco & cinere ex uno latere, corona verò ex altero. Nec meliora auguramur siclis, inter veterum Ecclesiarum cimmelia asservatis, quos ipsissimos à Juda solutos in pretium venditi Servatoris jurant. Nummi siquidem illi, caput insignis Colossi, Soli dicati, præseferentes, inde verò rosa insculpti, vetera Rhodium numismata sunt.

Quod ad genuinos siclos, sub Simone Macchabæo cusos, attinet; Summo illi Sacerdoti cudendæ monetæ potestas ab Antiocho Sidete Syriæ Rege potestas facta est: *Permittimus tibi facere percussuram proprii numismatis in regione tua*. 1. Macch. 15. Cum tamen icones omnes & imagines lege Judæorum interdicerentur, emblematibus quibusdam, sive vase aliquo Templi monetas suas Simon insculpsit; e. g. vase, scypho, vel lyra ex uno latere; ex altero verò palmite vitis cum fructu, pampino, manipulo, spicis, vel simili; inscriptio addita erat in uno tantùm latere, *siclus* vel *hemisiclus* (pro monetæ pretio) *Israel*; in postica legebatur anni nota 1. 2. 3. 4. sive 5. adjectis verbis, *Liberationis Sion*. Nullæ extant monetæ, in quibus ulterior quàm annorum quinque nota exhibeatur, quanquam ultra 8. solidos annos Simon regnavit; atque nullæ circumferuntur Joannis Hircani, qui post illum rerum potitus est, quanquam 20. annis jus dixerit. Quamobrem aliqui suspicantur, Judæos Simoni suggessisse, hæc cusa in monetis emblemata, non minùs quàm animantium, hominumque figuras Legi repugnare; qua inductus persuasione, facilè Sacerdos concesso sibi privilegio renunciaverit. Non desunt etiam, qui cusas credant à Simone monetas non in Judæa, sed in Urbibus quibusdam Samaritanis ditionis suæ; quòd scilicet Samaritanis characteribus, jam apud Judæos obsoletis, inscriptæ sint; neque figuram aliquam in monetis insculpi, in regione sua Judæi sustinuissent. Verùm, ratiocinantur illi, cum inita à Simone ratio, cudendæ scilicet in Urbe Samaritana monetæ, quod in Judæa nunquam ausus fuisset, cum avita Lege semper repugnasse deprehenderetur; tandem vir ille religiosus susceptum opus dimisit. Conjecturę quidem sunt istæ, sed non temerè prorsus excogitatæ.

Quid enim moverint Judæi, cum Pilatus Imperatoris imaginem in Urbem invehere tentaret (1), satis scimus. Cum Vitellius exercitum in Arabes ducens, per Judæam iter habere disposuisset, Judęi optimates, suscepta ad illum legatione, rogarunt, ne vexilla Romanorum Imperatorum imagines exhibentia, in Judæa explicaret.

Cum Herodes Magnus (2) in ornamentum theatri, Jerosolymæ à se excitati, trophæa erexisset, murmurare populus, quòd trophæa illa armatas statuas crederet, nec antea quiescere, quàm sublatis armis nuda ligna apparerent. Ornatas figuris ædes Herodes Tetrarcha sibi Tiberiade construxerat, quas ut Cives ejus Urbis abolerent, Josephus Historicus, legatione pro Optimatibus Judæorum functus, etiam atque etiam rogavit (3). Salomonem violatæ Legis reum agit ipse Josephus, eo nomine, quòd boum simulacris vas, mare dictum, & in Templo constitutum ornasset (4). Rumorem etiam Je-

A rosolymis excitatum occasione Aquilæ aureæ super Templi januam ab Herode magno constitutæ, idem Historicus alibi narrat (5). De hac Judæorum religione ita etiam Tacitus Histor. l. 5.: *Nulla simulacra Urbibus suis, nedum Templis sunt, non Regibus hæc adulatio, non Cæsaribus honor*. Nulli quin etiam apud Judeos erant imaginum artifices, non sculptores, non pictores juxta Origenis testimonium contra Cels. l. 4.

Quanquam autem inter ipsos Hebræos Doctores de sensu Legis, figuras & imagines interdicentis, non constat; atque inter ipsos nonnulli emblemata omnia, & hieroglyphica, quorum nulla in rerum natura similitudo, permitti in Lege contendunt; plerique tamen imagines omnes,
B vel astrorum, etiam ad merum ornatum, interdictas defendunt (6). Nullæ etiam hodie in domibus Hebræorum, & Synagogis extant imagines, Leone Mutinensi testante (7); quanquam pecuniis vulgaribus utuntur, quin & imaginibus ab aliis factis, non in commercium tantùm, sed etiam in ornamentum; & Jesu Christi ætate moneta Romana, Cęsarum effigie cusa, in Judæa vulgaris habebatur. Matth. 22. 17.

Hinc conjecturam capere licet, quare Simon ab incœpto cudendæ monetæ destiterit. Reges tamen Asmonæi, qui filio ipsius Simonis Joanni Hircano successerunt, ab hac avi religione recedentes, monetas cum imagine sua, adjecto in postica emblemate, fertilitatem Judææ significante, cuderunt; qui deinde mos usque ad ex-
C cidium Judææ sub Vespasiano obtinuit.

Varia monetarum genera in Scriptura occurrunt; e. g. Talenti, Sicli, Hemisicli, Hebraicè *beKa*, Oboli, Hebraicè *Gerah*. Alia sunt etiam minus nota, ut *Kesita*, *Adarconim*, sive *Darcmonim*, *Mina*, vel *Mna*, *Denarius*, *Stater*, quæ nomina sunt extraneæ Hebræis monetæ. Qui de valore & pondere monetarum Hebraicarum disseruerunt Authores, adeò inter se varii sunt & discrepantes, ut quæ potissimùm sententia in ea re seligatur, discerni vix possit. Siclos sub Simone Macchabæo vulgares non idem servare pondus, peritissimorum virorum relatione, qui plures ad libram examinarunt, didici. Cum tamen certam sibi determinari sententiam Lecto-
D res plurimi exposcant, neque inamœnæ hujus quæstionis intima penetrandi sibi negotium velint assumere; hinc calculum D. le Pelletier Rothomagensis, viri exactissimi, & eruditissimi, præferendum duximus.

Dabimus etiam, supplementi loco, mensurarum, & ponderum Hebraicorum ad Gallicana supputationem.

In conferendis autem veteribus, cum nostris monetis maximè habenda est ratio, ut certum monetarum pondus, atque ponderum valor determinetur. Libra Gallicana refert 16. uncias, vel 2. marcha, vel 128. grossos, vel 324. denarios, vel 9216. grana.

Marchum 8. uncias continet.

E Uncia 8. grossos; grossus 3. denarios; denarius 24. grana.

Scutum aureum 63. grana.

Ludovisium aureum 126.; & Hemiludovisium 63. grana.

Ludovisium argenteum sive scutum 21. denarios, 8. grana, sive 512. grana.

Dimidium Ludovisium argenteum, sive dimidium scuti, pondere est 10. denariorum, 16. granorum, vel 256. gran.

Aureus Hispanus 126. granorum, atque aurei dimidium 63. granorum.

(1) Vide Joseph. Antiq. l. 18. c. 4., & de bello l. 2. c. 8.
(2) Antiq. l. 18. c. 7. (3) De Vita sua.
(4) Joseph. antiq. l. 8. c. 2. (5) Antiq. l. 17. c. 8.
(6) Vide Selden. de Jure Naturæ, & Gent. l. 2. c. 6.
(7) Leo Mutinen. par. 1. c. 2.

Regale Hispanicum 2. denar. 16. gran. sive 649. gran.

Aureum regale 5. denar. 8. gran. sive 128. gran.

Auri valor ad argentum relatus, pondere collato, est veluti 1. ad 14.

Valor monetarum Hebraicarum ad Gallicanas.

Siculus argenteus pondere erat hemiunciæ, vel 4. drachmarum Romanarum, vel 266. & $\frac{34}{35}$ grani; quare medium Ludovisium 11. granis excedebat. Valebat autem 32. solidis, 5. denariis, & $\frac{3}{8}$ denarii pecuniæ nostratis.

Hemisiclus argenteus, vel Beka, pondere erat 133. granorum, & $\frac{1}{2}$ valebat 16. solidis, 2. denariis & $\frac{11}{16}$ denarii monetę nostratis.

Tertia sicli pars, quam Judæi post captivitatem Templo capitationem solvebant, pondere erat 89. gran. valebat 10. solidis, 9. denar. & $\frac{19}{24}$ denarii.

Gerah, sive obulus Hebraicus, vigesimam sicli argentei partem æquabat; nempè pondere erat 13. gran. & $\frac{7}{20}$ grani, valebat 1. solido, 7. denar. & $\frac{15}{32}$.

Kesitah, moneta erat aurea 12. circiter librarum & 10. solid. monetæ nostratis, juxta ac D. Le Pelletier opinatur.

Sicli aurei pondus æquabat hemisiclum argenteum, adeoque 2. drachmas Romanas, vel 133. grana, & $\frac{1}{2}$ nempè Ludovisium aureum 7. granis, & amplius aliquantò excedebat; valebat autem 11. libris, totidem solidis, & 9. denariis, ac $\frac{1}{4}$ monetæ nostratis.

Darcmonim, vel Adarconim, Darici erant; pondere, & valore siclum æquabant. Porrò monetas illas, quoties in Paralipomenis, & in Esdra occurrunt, Septuaginta verterunt drachmas; cum Alexandrinorum drachmæ, quas illi supputabant, duas continerent Romanorum drachmas.

Minæ argenteæ summa ad 60. argenti siclos ascendebat; atque valoris erat 97. librarum, 6. solidorum, 10. denariorum, & $\frac{1}{2}$ monetæ nostratis.

Mina aurea 60. siclorum auri, valebat 695. libris, 6. solidis, 3. denariis monetæ nostratis.

Talentum argenteum 50. minarum argenti, sivè 3000. siclorum argenti, pondere erat 1500. unciarum Romanarum, sivè 125. librarum Romanarum, & supputatum ad nostrum pondus Marchi 86. librarum, 14. unciarum, & 5. grossorum, valebat 4867. libris, 3. solidis, 9. denariis monetæ nostratis.

Talentum aureum 100. minarum auri, sivè 6000. siclorum auri, pondere erat 2. drachmarum Romanarum, adeoque 1500. unciarum, sivè 125. librarum Romanarum, & 86. librarum, 14. unciarum, 5. grossuum nostri ponderis marchi; valore erat 69531. librarum, 5. solid. monetæ nostratis.

Mensuræ longitudinum Hebræorum.

Mensuras longitudinis Gallicanæ, ad quas A deinde Hebraicas reducamus primò determinare oportet.

Pes Gallicus 12. pollices, pollex 12. lineas æquat.

Pertica 6. habet pedes; leuca 2000. perticas.

Cubitus Hebraicus 20. pollices $\frac{44}{89}$ scilicet 20. pollices, & $\frac{1}{2}$ circiter.

Zeret, sivè hemicubitus 10. pollices, $\frac{22}{89}$ pollicis.

Tophac sivè palmus Hebraicus 3. pollicibus $\frac{37}{49}$ respondet.

B Esbah, vel digitus $\frac{76}{89}$ pollicis.

Iter, quod Sabbato confici poterat, 2000. cubitos Hebraicos habebat; nempè 569. perticas, pedem 1., 8. pollices $\frac{68}{89}$ pollicis mensuræ Parisiensis.

Stadium Hebraicum, authore Josepho, habebat 400. cubitos Hebraicos, nempè 683. pedes, 1. pollicem, $\frac{67}{89}$ mensuræ nostratis.

Mensuræ cavæ liquidorum Hebraicæ ad Parisienses relatæ.

C Dolium Parisiense capit 8. pedes cubicos, & dolium alterum (*tonneau*) 24.

Pes cubicus habet 1728. pollices, vel 36. pintas; pinta verò 48. pollices.

Hemipinta capit 24. pollices; medius sextarius 12. pollices; & quarta pintæ pars 6. pollices cubicos. Quare dolium minus liquidorum Parisiense (*la muid*) habet 288. pintas; & dolium 864. pintas.

Dolium idem (*muid*) aridorum Parisiense continet 48. pedes cubicos, vel 12. sextarios.

Sextarius habet 4. pedes cubicos, vel 2. minas.

Mina 2. minas minores, vel 2. pedes cubicos.

D Mina parva habet pedem cubicum, vel 3. staria. (*boisseaux*).

Starium [*boisseau*] 16. quadrantes, (*litrons*) 576. pedes cubicos.

Quadrans (*litron*) 36. pedes cubicos.

Bathus sivè *epha* Hebraicum, ad nostras mensuras relatum, habet 1434. pollices cubicos $\frac{475158}{704969}$; adeoque capit 29. pintas, mediamque pintæ partem, hemisextarium, & octavam pintæ partem, atque insuper. $\frac{475158}{704969}$.

Chorus, sive *chomer* Hebraicus habet 10. bathos, nempè 14340. pollices cubicos $\frac{310720}{704969}$; vel 298. pintas, ac mediam pintæ, sextariique partem, & $\frac{310720}{704969}$ pollicis cubici.

E Letech, dimidium erat chomer, adeoque habebat 7170. pollices cubicos, & $\frac{155360}{704959}$ pollicis, vel 149. pintas cum medio sextario, octava pintæ parte, & $\frac{155360}{704959}$ pollicis.

Seah tertiam bathi partem referebat, adeoque habebat 478. pollices cubicos $\frac{158386}{704969}$: sive 9. pintas cum dimidio pintæ & sextarii, octava pintæ parte, ac 4. pollices, & $\frac{158386}{704969}$.

Tria sata, de quibus Gen. 18. 6. ipsissimum sunt epha. Porrò alia est hæc mensura à triental in Ps. 79. 6. & Isa. 40. 12.

Gomor,

Gomor, vel aſſaron, decimam ephæ partem habuit, nempe 145. pollices cubicos $\frac{1647517.}{3524845.}$, vel 3. pintas detracto $\frac{1877328.}{3524845.}$ pollicis.

Cabus ſexta pars *ſeab* ſivè *ſati*, vel octava pars epha, habebat 79. pollices cubicos & $\frac{496375.}{704969.}$ pollicis, ſivè pintam, mediamque & octavam pintæ partem, cum pollice cubico, ac $\frac{496377.}{704969.}$

Quadrans cabi habebat 19. pollices cubicos $\frac{652821.}{704969.}$, vel medium ſextarium, octavam pintæ partem, pollicem cubicum, & $\frac{652821.}{704969.}$ pollicis cubici. Huic menſuræ alterum eſt nomen *robab* vel *log*, aut ſextarius *Rabbinicus*. Vide 4. Reg. 6. 25.

Nebel 3. bathos capiebat; quare habuit 4304. pollices, & $\frac{15536.}{704969.}$ vel 87. pintas cum ſemipinta, ſemiſextario, 2.pollicibus cubicis, ac $\frac{15536.}{704969.}$ pollicis.

Hin, ſive tarcabus perinde habebatur ac medium ſtarium, vel ſemi-ſeah Hebraicum, ſive ſexta pars bathi; habebat 239. pollices $\frac{79193.}{704969.}$, vel 4. pintas, ſemipintam, ſemiſextarium, octavam pintæ partem, 5. digitos cubicos, & $\frac{79193.}{704969.}$

Dimidium hin habebat 119. pollices $\frac{392081.}{704969.}$, vel A 2. pintas, ſemiſextarium, octavam pintæ partem, 5. pollices cubicos, & $\frac{392081.}{704969.}$

Tertia pars hin cabum æquabat.

Quadrans hin habebat 59. pollices cubicos $\frac{548525.}{704969.}$, vel pintam cum $\frac{1}{8}$, 5. pollices $\frac{548525.}{704969.}$

Sextarius hin, nempè ſexta pars ejus menſuræ 39. pollices cubicos, & $\frac{600673.}{704969.}$ Vide Ezech. 11.

Pondion ſivè dipondion Rabbinicum, menſura, de qua in Miſna, habebat 2. logos, adeoque ſextarium hin æquabat.

B Betza vel ovum Rabbinicum habebat, juxta illos, ſextarium log, nempè 3. pollices cubicos; & $\frac{678895.}{2114907.}$

Cos, vel ſcyphus paſchalis, vas benedictionis, agendis poſt cibum gratiis deſtinatus, habebat 4. pollices cubicos $\frac{691932.}{704969.}$

Rebiith, vel quarta pars log, tantumdem ac crater paſchalis capiebat.

C Mikue, vas toto homini lavando deſtinatum, cum Judæi è foro redibant. Marc. 7. capiebat 40. ſeah, nempè 400. pintarum minus aliquantò.

Semper ac in Septuaginta & Vulgata occurrit metreta, cadus, ceramium, cous, vel chus, vel congius, atque pro menſura uſurpantur, ſemper pro batho, vel epha poſitas eſſe voces reputandum eſt.

DISQUISITIONES
IN CHRONOLOGIAM,
ANNOS, MENSES, DIES, HORAS ÆGYPTIORUM, GRÆCORUM, ROMANORUM, ET HEBRÆORUM.

CHronologiæ ſtudium, omnium conſenſu longè utiliſſimum, ſummèque neceſſarium reputatur; ejus enim præſidio deſtituta hiſtoria, incondita rerum ſtrue mentem onerat potiùs, confundit, atque corrumpit, quàm ut inſtruere, moreſque & prudentiam dirigere, (quæ ſingularis eſt Hiſtoriæ indoles) valeat. Cum tamen ſcribendæ Hiſtoriæ provinciam ſeriùs, quàm par eſt, veteres iniverint, atque in deſignandis certis rerum geſtarum epochis priorum Scriptorum diligentia deſideretur; factum indè, ut in ſtudio temporum ſalebroſa & ardua via decurrenda ſit; tunc maximè cum Hiſtoria Sancta V. T. cum Authoribus prophanis, veteres Paganorum hiſtorias narrantibus, concilianda ſuſcipitur.

Quò autem Lectores ipſi per ſe, pleniùs in rebus Chronologicis inſtructi, quem ſingulæ certitudinis gradum attingant, æqua ſententia dijudicent, quidquid certi incertive continetur in Chronologiis Chaldæorum, Ægyptiorum, Græcorum, Romanorum, quibus cum maxima fuit Hebræis conſuetudo, in medium proferemus; ad Hebræos deindè deſcendentes, de forma annorum apud ſingulas eas gentes, de temporis diſtribuendi ratione diſſeremus. Hinc variis Scripturæ textibus, quorum ſinguli ſeorſim fuſiorem quàm pro noſtro inſtituto, exigerent Commentarium, lux afferetur.

D Magni nominis Scriptores quidam, poſt navatam ſedulam atque laborioſam rebus Chronologicis operam, vix profeciſſe quidquam intelligentes, rei tandem deſperatione victi, certam, exactam, atque perpetuam ex Hiſtoria Sacra Chronologiam (1) deducere, rem eſſe deploratam, ultrò pronuntiarunt. Quid de Hiſtoria prophana, in qua exactitudinis ut plurimùm & authoritatis ſemper eſt minus? Ex variis Joſephi locis colligimus, annos Judicum & captivitatem, quæ ſub Judicibus contigerunt, non continuata quidem ſucceſſione jungi, ſed intercedentibus ante captivitates anarchiis interpolari. Paria apud Julium Africanum in Chronologia legas. Porrò in Sacra Hiſtoria, ait Iſaacus Voſſius (2), E *captivitates. & anarchiæ, veluti ſpatia mortua & infauſta, in cenſum temporis politici non veniunt*. Obſervat deindè: *Joſephus non captivitates, ſed ſolas omittit anarchias.* Nec à Voſſio in Chronologia diſſentit Simonius (3); cum enim, ait, Libri Scripturæ ex variis rerum geſtarum narrationibus, fuſioribuſque monumentis per compendium deducti ſint, neque ſemper in illis immediatæ genealogiæ retexantur, conſtantem ex illis Chronologiam derivare fruſtra conaremur. Detruncatæ genealogiæ exempla plurima ſuppetunt. 1. Eſd. 7. 3. generationes ſex deſiderantur; totidemque deſunt in genealogia J. C. apud S. Matthæum. Hinc S. Hieronymus de Chronologiæ Regum

(1 Iſaac. Voſ. Can. Chronol. pag. 236. *Pro firmo itaque habeatur, ſacras literas continere tantùm menſuram temporis politici, nec poſſe ex illis colligi menſuram temporis phyſici.*

(2) Ibid. pag. 235.

(3) Hiſtoir. Critiq. du V. T. l. 1. c. 1.

Regum Juda & Jerusalem discrepantia agens, *hujusmodi*, ait ad Vitalem, *hærere quæstionibus, non tam studiosi, quàm otiosi hominis esse videtur*; atque in eam rem laudat illud 1. Tim. 1. 4. *Neque intenderent fabulis, & genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstant magis, quàm ædificationem Dei*. Annos ab ortu Mundi usque ad Æram Christianam nunquam, nisi per conjecturas, deficiente in annis designandis Scriptura, unico hujus historiæ fonte, P. Petavius Ration. temp. par. 2. l. 2. c. 1. deduci tantùm posse testatur.

Neque per Historiam prophanam, quàm per Sacram, iter est planius; cum in prophanis etiam detruncatæ genealogiæ, atque supputationes suis numeris minùs absolutæ non desint. Ex 23. Macedoniæ Regibus Solinus c. 14, ducto catalogo 8. vel 9. tantùm recenset. Justinus Assyriæ Reges hoc ordine diducit: Belus, Ninus, & Semiramis; statimque ad Sardanapalum transit. In Chronicis Persarum totum temporis spatium, post obitum Alexandri Magni usque ad Arsácem, silentio præteritur; atque de Arsace ipso ita agitur, quasi non de Partho, sed de Persa, Dario sive Artaxersi sanguine juncto (1). De singulis autem Chronologiarum Chaldaicarum, Ægyptiarum, Græcarum, atque Romanarum difficultatibus, ex iis, quæ infrà deducemus, Lectores instruuntur. Nihil planè esse in historia prophana certi, donec exactior in scribendo methodus, atque supputandarum Olympiadum ratio obtineret, una est Eruditorum sententia.

Quòd scientiæ fideive parùm Historicis prophanis inesset, ex eo veluti fonte, ut plurimùm, errores, vel saltem in rebus Chronologicis ambiguitates profluxerunt, ut in decernendis temporibus perspicuitas, vel in exactissimis inter illos aliquando desideretur. Interdum numeri rotundi gratia, ea, quæ intra aliquod temporis spatium, incertum tamen quo potissimùm anno, contigerunt, apposito rotundo numero certo tempori assignata sunt. Hinc pro 304. sivè 298. annis, annus rotundus 300. descriptus est. Princeps qui 19. annis & 6 mens. regnavit, 20. annis rerum potitus scribitur. Accidit indè non raro, ut 56. annorum spatio idem annus ter in supputatione recurrat; ut cum Princeps regnasse fertur 20. annis, cum tamen 19. tantùm ac 4. mensibus Regnum habuerit: item successoris anni 10. numerantur, cum alioquin 9. ac 6. mensibus regnaverit; è quibus etiam decem illius annis 8. menses de vigesimo decessoris anno accipiendi essent. Ducta interim omnium simul annorum utriusque Principis summa, statim 30. anni supputantur, cum tam 29. annorum spatium non excesserint. Numerus fractus, vel anni dimidium in Scriptura, & prophana Historia nunquam ferè exprimuntur; ex quo conjecturam capere licet, accidere potuisse non raro, ut plures anni in supputationibus omitterentur, adderenturve; quibus neglectis universam Chronologiæ œconomiam turbatam esse, jure possumus suspicari.

Alteram errandi occasionem præbuit varia apud varias Gentes dividendi temporis ratio. In Libris quibusdam apocryphis traditum est, ab ortu Mundi usque ad 160. Henochi, annos non per mensium periodos, sed per hebdomadas numerari consuevisse; quem calculum Henochus, ab Angelo Uriele instructus de anni temporibus, astrorum atque anni revolutionibus, reformarit (2). Apud aliquas Gentes anni computati sunt in menses; apud alias in singulos quadrimestres; nonnullas in semestres; erant qui æstatem & hyemem in duos annos computarent; item qui annum in singulos 10. menses, qui tandem in sin-

A gulos quadrimestres; nonnullas in semestres; erant qui æstatem & hyemem in duos annos computarent; item qui annum in singulos 10. menses, qui tandem in singulos duodecim. Fuerunt qui annum in quatuor tempora, alii in tria, alii in duo dividerent; his lunares menses sunt & anni; illis solares. Neque idem apud omnes exordium anni; quem enim plures ab autumno, non pauci à vere, sicut & alii ab hyemis medietate exordiebantur. Dies quoque civilis varius apud varias gentes, illis vesperæ, his media nox, aliis mane, aliquibus tandem meridies diei caput constituitur.

B Noctis verò & diei quàm multiplex dividendæ ratio; nox enim sæpè in tres, quandoque in quatuor vigilias distincta est; diei partes elevatus supra horizontem nostrum Sol pro mensura sui cursus dimetiebatur. Cùm verò per horas tempus supputari cœptum est, in horis dissidium fuit. Minùs cauti atque instructi Scriptores, omnes eos annos confundentes, atque variam apud varias gentes annorum rationem ad unam constantemque regionis suæ consuetudinem reducentes, incertis annorum notis tempora determinarunt, totamque inde Chronologiam & Historiam miscentes turbarunt. Ex eo fonte, ait Plinius, C portentosa Ægyptiorum vetustas, quam jactant, profluxit, singulis bimestribus in annum computatis, ut infra observabimus.

Cum Olympiades obtinerent, errores tamen incautis Historicis obrepserunt; insignes enim historias Olympiadum numero designantes, quo tamen potissimùm Olympiadis anno contigerint, silentio præterierunt. Sæpè etiam rei gestæ tempus ad celebre aliquod factum retulerunt, quantùm scilicet inter hæc duo abfuisset annorum, supputantes; cum interim postremæ hujus historiæ tempus, Scriptorum illorum ætate notissimum, nostra ætate lateat; ex quo inextricabiles Lectori ambages. Ita Ezechiel Prophetiam suam ad D annum 30. consignat; ex quo autem supputandi hujus calculi exordium capiat, prorsus obscurum.

Chronologia Ægyptiorum.

Postquam de universa Chronologia observationes nostras in medium protulimus; modò de singulis variarum gentium singillatim agendum. Sacerdotibus Ægypti olim scribendorum Gentis Annalium provincia unicè demandata erat, qui tanta apud se cautione Commentarios illos servabant, ut Externis nonnisi Regis expresso præcepto communicarent. Annales illos secum de- E tulit Artaxerses Rex Persarum; mox verò Eunuchus Bagoas, ingenti pretio accepto, Sacerdotibus illis restituit (3).

Quibus ita constitutis, non immeritò quis suspicaretur nihil esse certius, sanctiusque servatum hac Ægyptiorum Historia & Chronologia; quippè quòd ejus rei cura doctissimorum virorum studio & diligentiæ ita commissa esset, ut ab omni corruptione depositum illud servaretur immune. Vix tamen propiùs ad id studium accedimus, confusa omnia, & præ ceteris etiam aliis corrupta offenduntur. Vetustatem suam è remotissimis adeo fontibus derivant Ægyptii, ut vana commenta sua Chronologis omnibus ridenda exponant. Horum alii, ut P. Petavius (4), Dynastias omnes ad meras fabellas amandant; alii immutatas, atque intra angustiores limites contractas recipiunt, utì Eusebius, Africanus, Syncellus, Scaliger; alii tandem partim rejectas, partim

(1) Pezron Antiq. des tems retab. c. 8. pag. 68.
(2) Vide Salmas. de ann. Climacter.
(4) De Doctr. tempo. l. 9. c. 15. & l. 5. c. 17.
(3) Diod. Sicul. lib. 15.

partim recipiunt, uti Marshamus, qui ex 36525. annis, quorum periodo 30. Ægyptiorum Dynastiæ apud Manethonem, & Chronicon Ægyptium à Syncello laudatum, continentur, 140. annos admittit, cæteros rejicit.

Quod autem Chronologiæ Ægyptiorum singulare est, cum cæterarum gentium vetustas brevior sit ea, quæ in Mosaicis libris continetur, Ægyptiorum longè Mosaicam illam excedit, ut proinde supputationem Scripturæ cum Ægyptiaca conciliaturi Septuaginta Interpretes, juxta quorumdam Scriptorum opinionem, singulorum Patriarcharum ætatem prorogarint; quæ sanè virorum indulgentia, Chronologiam sacram mirè deinde miscuit, atque turbavit. Josephus Scaliger cùm Africani dispositioni in periodo Dynastiarum Ægypti, quas ille pro libito obtruncat, inhæsisset (1), fatetur tandem alteram sibi periodum Julianam fabricandam esse, ut tres in ea Dynastias Ægyptias collocaret; cum illæ simul junctæ 1336. annis vulgarem periodum excederent. Eusebius, quem Recentiores ducem sequuntur, nihilo majori, quàm Africanus, quem exscribit, fide, ex Dynastiis, quæ sibi commoda essent, adjecit, retraxitque. De Eusebii audacia altè conqueritur Syncellus, quamquam ipse ejus exemplum non imitatus tantùm, sed etiam excessisse videtur; quippè qui & annos, & Regum ad libitum excogitata nomina adjecerit, cum interim plura retraxisset; quare in Chronologia Ægyptiorum turbata omnia, & confusa.

Veterum nonnulli, ut ab ea Ægyptiorum antiquitate sese extricarent, Ægyptios annos intra angustiores, quàm nostrorum, terminos reducunt. Obtinuisse ab exordio ut Regum tempora per dies apud Ægyptios supputarentur, tradit Palæphatus in fragmento ex Chronic. Alexandrin. Ait e. g. post obitum Vulcani ejus filius *Helios* regnasse notatur 4477. diebus, nempè 12. annis 3. mens. 4. diebus. Annis apud ipsos tunc primò sua 12. mensium periodus data est, cum in alias gentes Ægyptiorum imperium propagaretur. Plinius lib. 7. cap. 48. *Quidam Lunæ senio*, (annum terminant) *ut Ægyptii; itaque apud eos aliqui & singula millia annorum vixisse produntur*. Hos annos reformasse Pisonem Regem, ait Censorinus de Die Natali: *In Ægypto quidem antiquissimum ferunt, annum bimestrem fuisse; post deinde à Pisone Rege quadrimestrem factum, novissimè annum ad 12. menses & dies 5. produxisse*.

Sed annum adeò brevem, atque imperfectum, qualem Scriptores illi testantur, apud Ægyptios obtinuisse vix in animum induxerim; cum Moyses, qui in tota Ægyptiorum scientia instructissimus fuit, ipso fortasse Pisone Rege, de quo Censorinus, vetustior, annum semper 12. mensium, & menses 30. dierum periodo claudat, sive cum Historias ante diluvium, sive post illud, sive cum res in Ægypto actas, sive alibi describit. 2. (2) *Ægyptiis principium anni non Aquarius, ut apud Romanos, sed Cancer; nam propè Cancrum est Sothis, quam Græci canis sydus dicunt. Neomenia autem est ipsius Sothidis ortus, quæ generationis mundi ducit initium*. Perfectus itaque annus apud Ægyptios jam inde constabat, cujus primi mensis nomen erat Sothis, antequam huic mensi alterum nomen Thoth, sive Mercurius inderetur; idem autem mensis & anni, & mundi exordium apud eas gentes constituebatur. Porrò non à Mercurio ea obtinuit traditio, sed penè genti coæva habita est; quare semper apud Ægyptios ea anni consuetudo mansit, ut & præcedentis anni finis, & subsequentis exor- A dium circa tempus decrementi Nili constitueretur; ad exortum scilicet canis, syderis, juxta Plutarchum, fulgentissimi. *Ipsis apud eos sydus est, quod Ægyptiacè Sothis, Græcè astroKuon dicitur, quod in reliqua etiam sydera regnare videtur* (3). Itaque si Thoth sive Mercurius Ægyptius Moysis ætate recentior est, juxta ac nonnullis Chronologis visum, auctorem illum anni 365. dierum non est quòd habeamus, cum ejusdem anni ratio in Ægypto ante Moysem ipsum obtineret.

Non est igitur cur magnopere fidei Sacerdotum Thebarum deferamus, qui vetustatem gentis suæ supra Ægyptiacam efferentes, asserebant, Mercurium sive Thoth annum civilem ad solis revolutionem reformasse, atque inde ejusdem anni pri- B mum mensem de viri illius nomine appellatum (4). Facilè tamen Mercurius Ægyptiacum annum ad aliquos sacros usus accommodavit; singulos scilicet duodecim menses totidem Deorum patrocinio attribuens; sicut & magni anni 36525. periodum excogitavit. Hujus periodi Mercurium authorem fuisse Jamblichus (5) ex Manethone testatur. Ad Numina singulis mensibus præposita quod spectat, refert Strabo lib. 11. Sacerdotes Thebanos omnem directi pro sacris usibus anni honorem ad Thoth retulisse.

Hanc à Mercurio invectam (6) rationem adeo religio è Sacerdotes deinde observarunt, ut intercalarem diem singulis quadrienniis adiici, quanquam opportunum videretur, non sustinerent: C quare annus sacer à civili exorbitabat, nunquam certa Festis eorum sede manente. Tandem ut ambo illi anni inter se ad idem punctum redigerentur, 1461. annorum civilium spatium decurrendum erat, intra quod 1460. anni sacri absolverentur; cum in 1461. annis civilibus 365. dies intercalares recurrant. Porrò periodus illa magnus annus Ægyptiacus appellatur; isque annus per 25. multiplicatus, juxta lunarem cyclum, alteram conficit periodum 36525. annorum, de qua supra.

Ad quinque illos dies, postremò mensi apud Ægyptios adjectos quod spectat, ejus rei authorem determinare difficile arbitramur. Thebani Sacerdotes ejus rei gloriam Thoth vindicant; Censorinus Regi Pisoni; Eusebius *Aseth* Isaaco suppa- D ri, juxta eundem, vel Josue coævo, juxta Marshamum. Hæc Scriptorum discrepantia frustra aliter conciliaretur, nisi si ex *Pison*, & *Aseth* unus idemque vir constituatur; simulque dicatur Mercurius redigendi anni civilis tantùm, ad certum quemdam religionis & cæremoniarum usum, author fuisse. Marshamus Sæc. 11. pag. 310. demonstrat, primum mensem Thoth, juxta Censorini supputationem, cum anno 3392. periodi Julianæ concurrere, quod, juxta Usserii calculum, Judicum imperio labenti respondet. His semel admissis, illud continuò sequitur, Moysis ætate diem intercalarem singulis quadrienniis, & facilè etiam quinque dies postremo mensi adjectos nondum obtinuisse; quanquam & menses eo tempore 30. diebus constitisse, & annos ad cursum Solis ordi- E natos, vix est quòd dubitemus.

Annus apud Ægyptios ab autumno exordiebatur; ita enim Horus Ægyptius à Macrobio loquens inducitur: *Explicitis duodecim mensibus, id est 360. diebus, reliquos quinque dies inter Augustum atque Septembrem anno suo reddunt* (7) Quæ veteri gentis persuasioni de exordio Mundi ab autumno consentanea fuisse satis constat: *Quod tempus Sacerdotes natalem Mundi judicaverunt, id est tertium decimum Calend. Aug.* (8). Singulis Zodiaci signis eundem, quem priùs ab ipsis Mundi crepun-

(1) Canon. Isagog. l. 2. pag. 122.
(2) Porphyr. de Nymph. antroph. 523. edit. Holl. Vide etiam Solin. Polyhist. c. 35. & Macrob. l. 1. c. 21.
(3) De Iside. Α'στροκύων. (4) Diod. Sicul. Bibl. l. 1. Strab. l. 17.
(5) De myst. Ægypt. de Diis. (6) Geminianus.
(7) Macrob. Satur. l. 1. fol. 328. Edit. Aldi. Vide Censor. de die nat. c. 18.
(8) Solin. Polyh. c. 35.

crepundiis habuerant, peculiarem Deum asserebant. Soli Leo assignatus est (1), Mercurio Virgo, Veneri Libra, Marti Scorpius, Jovi Sagittarius, Saturno Caper; *sic factum est ut singuli eorum signorum Domini esse dicantur, in quibus, cum Mundus nasceretur, fuisse creduntur*. Legendus Cicero de Nat. Deor. l. 2. Lactan. Divin. Instit. l. 1. c. 4. Josephus. Antiq. l. 1. c. 4. qui postremus Scriptor, de diluvio agens, eam opinionem insinuat.

Tria anni tempora Ægyptii distinguunt; nempè hyemem, ver, & æstatem, quibus præsidens Pallas ab illis *Tritogenia* appellabatur. Vide Commentarium nostrum ad *Gen.* 8. 22.

Ab omnibus Orientis populis ab ultima antiquitate usitatum est, ut per septimanas dierum, sua facerent commercia, quæ Scaligeri verba sunt. Eodem more homines hodie usque censentur, cum tamen septimanæ exordium varium sit apud varios; Judæis Sabbatum est, Christianis Dominica dies, Gentilibus feria tertia, Mahometanis sexta. Mos autem iste ab Ægyptiis in Græcos, Romanos, cæterasque orbis gentes derivatus est; qua de re Dio Cassius *lib.* 38. *Id institutum ad Ægyptiis, haud ita dudum ad omnes homines dimanavit*. Originem verò ad septem Deos refert, quibus singulis Ægyptiorum superstitio singulos septimanæ dies consecravit: sunt autem Saturnus, Sol, Mars, Jupiter, Venus, Mercurius, Luna. Sed hujus rei certiora sunt apud Hebræos, in Historia conditi Mundi, monumenta; quare Dioni, recentiùs in Orbem invectam consuetudinem affirmanti, nihil est quod credamus. Septimanarum vetustatem fusiùs ostendit Seldenus de *Jur. Nat. & Gent. l.* 3. *c.* 19. *&c.*

Quem potissimum morem in diebus deducendis Ægyptii sequuti sint, varia est variorum sententia. *Ægyptii & Hypparcus*, ait Plinius l. 2. c. 77., *à media nocte in mediam noctem* ducunt. Alii Chaldæorum rationem, ab exorto scilicet Sole, secutos malunt; alii meridiem caput diei constituisse ex eo colligunt, quòd Ptolèmæus Ægyptius, insignis eorum Astronomus, tantundem sæpè præstiterit; alii tandem à vespera in vesperam ductum ab Ægyptiis diem sustinent (2). Hasce variorum Scriptorum opiniones Salmasius conciliandas assumens Exercit. Plin. pag. 552. autumavit, Ægyptiorum annum, sibi cæteroqui constantem, nempè 365. dierum & 6. horarum, non ab eodem semper diei naturalis articulo exordium duxisse; modò enim in mediam noctem cadebat, succedenti verò anno sex horis post mediam noctem retrahebatur; quæ autem anni caput, eadem & reliquorum anni dierum prima hora habita est.

Maluerim ego, variatæ successu temporis apud Ægyptios consuetudini totam rem adscribere; facilè enim, antequam Persæ & Chaldæi regionem haberent, dies suos Ægyptii ad duas vesperas ducebant, pro more finitimarum gentium, uti Arabum, Lybicorum, & Judæorum. Sed inducto genti jugo, primò à Chaldæis sub Nabuchodonosore, dein à Persis sub Cambyse, victorum moribus, ad Babyloniorum rationes dies suos reformantes, assueverunt. Tandem sub Alexandro Magno, & Ptolemæis, iterum avita temporis dirigendi consuetudo postliminii jure rediit. Facilè tamen Plinii ætate, ducendi à media nocte diei morem à Romanis acceperant. Ptolemæus verò diem à meridie exorditur, qua in re non morem regionis, sed Astronomorum, & Mathematicorum sequutus est.

Diei per horas divisio in Ægypto priùs, quàm in reliquis orbis regionibus obtinuisse, vel ex ipso horarum nomine discimus; *hora* enim est ab *Horo*, quod Solis nomen est apud Ægyptios. Victorinus ex Cicerone narrat (3), Mercurium Trismegistum ex Cynocephalo duodecies in die æquis temporis intervallis mingente, pariterque certis diei articulis ululante, horarum divisionem didicisse. Hæc quidem historia, fabellam licet olere videatur, nec aliter fortè de Cynocephalo statui oporteat, vetustatem tamen præsefert majorem, quàm quæ apud alias gentes occurrat; & Trismegistus ille, cui inventæ rei honor tribuitur, paulò est Moyse recentior, si Eusebio, & Marshamo supputantibus stemus.

Chronologia Chaldæorum.

De Chaldæorum Chronologia, nisi juncto simul de Assyriorum, Medorum, & Persarum Chronologiis sermone, vix est quod agamus; quare de tribus amplissimis Imperiis, eorum origine, & periodo, uno sermonis contextu nobis loquendum est. In hoc vero argumento incerta esse omnia, atque Græcorum Historicorum errores Cl. Bossuetus in sua Historia universali Par. 1. pag. 47. demonstravit. Ita ille: „ Quid de primis tribus Imperiis Authorum Græcorum turba scriptis mandaverat, ea planè sapientissimis Græcorum, veluti dubia & incerta, minùs probantur. Sacerdotes Ægyptios de rebus vetustis Græcorum ignorantiam relevantes Plato inducit (4); & Aristoteles omnia, quæ de Assyriis narrantur, ad fabellas amandat.

„ Quod enim seriùs Græci ad scribendum sese contulissent, vellentque ingenio populi in res novas arrepti blandiri, factum indè est, ut accurata consulere monumenta negligentes, ea tantùm avidè arriperent, quæ jucundam magis, quàm veram efficerent narationem.

„ Ordo planè, quo tria illa Imperia distribuuntur, apertæ falsitatis notam præsefert; post sublatum enim Sardanapalum, ejusque lapsu Imperium Assyrium eversum, Medi in scenam inducuntur, quibus Persæ succedunt; quasi scilicet totius Assyriæ Monarchiæ hæreditas ad Medos devenisset, atque in ipsis Medorum ruinis Imperii sui trophæum erexerint Persæ.

„ Contra tamen accidit, cum Arbaces, inductis ad defectionem Medis, Assyriorum & Sardanapali tantummodò jugum excusserit, intacto interim Imperio Assyriæ relicto. Primus Medorum Rex Dejoces, 50. solidis post eam defectionem annis, apud Herodotum l. 1. cap. 26. 27. quem peritissimi Chronologi sequuntur, apparet; simulque clarissimi illius Scriptoris, & Xenophontis, aliorumque testimonio scitum est, florentis Imperii Medorum tempore, potentissimos in Assyria Reges per totum latè Orientem nominis sui terrore regnasse, quorum Cyrus, capta Babylone, Imperium evertit. (5)

„ Itaque si vulgò apud Græcos, & Latinos Græcorum fidem sequutos, altum sit de his Regibus Babyloniæ silentium; si amplissimi illius Imperii nulla habeatur ratio in Monarchiis, constanti successione apud Historias continuatis; si ne nomina quidem apud illos florentissimorum Regum Teglatphalasaris, Salmanasaris, Sennacheribi, Nabuchodonosoris, de quibus mira in S. Scriptura, & in Orientalibus Historiis, ejus rei sive Græcorum ignorantiam in causa fuisse oportet; sive accuratissima Historiarum Græcarum pars nostra ætate excidit.

„ Pro-

---

(1) Macrob. som. Scip. l. 1. c. 31.
(2) Alex. ab Alex. l. 4. c. 20. Genial. dier.
(3) Macrob. l. 1. cap. 21. & Pausan.
(5) Herod. l. 1. Xenoph. Cyrop. 5. 6. &c.

(4) In Tim.

,, Profectò Herodotus peculiarem de Assyriis historiam promittit, quæ sivè temporum injuria intercidit, sivè scribendæ tempus Historico defuit. Nec sanè de Scriptore illo sapientissimo aliter censendum est; vix enim alioquin fieri potuisset, ut Reges secundi Imperii Assyriorum omitteret; cum maximè de Sennacheribo, ex illis uno, tanquam de Rege Assyriorum, & Arabum, non sileat.

,, Strabo, qui sub Augusto florebat, narrat Megastenem veterem Scriptorem, Alexandro ferè supparem, de expeditionibus Nabuchodonosoris Regis Chaldæorum scripsisse, quem transgressum Euphratem, in Hispaniam, & ad Herculis columnas transcurrisse perhiberet. Apud Ælianum occurrit Tilganus, Rex Assyriæ, quem ipsum esse Tilgath, vel Teglath Historiæ Sanctæ nullus dubito; & apud Ptolomæum inter catalogos Principum, quibus amplissima Imperia paruerunt, ordine recensentur quidam Assyriæ Reges, Græcis planè incogniti, & cum Sacra Historia facilè conciliandi.

,, Nimius essem, si ea producerem in medium, quæ in Annalibus Syriæ, Beroso, Abideno, Nicolao Damasceno leguntur. Horum Authorum fragmenta, auro contra pensanda, Josephus & Eusebius Cæsariensis servarunt, quod etiam de pluribus aliis ab ipsis præstitum est, quorum omnium testimonio Scripturæ authoritas de antiquitatibus Orientalibus, & Historiis Assyriis, potissimùm confirmatur.

,, Medorum verò Monarchiam, quam vulgò Historici cum priori continuant, atque à Persica distinguunt, Scriptura simul cum illis jungit .... Quæ quidem vera esse, ex ipso rerum gestarum ordine intelligimus. Medorum ante Cyrum gloria, quanquam alioqui gentis potentissimæ, florentibus Regum Babyloniorum rebus obscurabatur; donec Cyrus, junctis simul Medorum & Persarum viribus, quos ille populos jure legitimæ successionis, utì ex Xenophonte constat, regebat, Babylonios sub jugum misit. Ex his planè novæ Monarchiæ, à Cyro erectæ, nomen, non à Medis tantùm, sed etiam à Persis imponendum constat. Quare Medorum & Persarum Imperium unum erat idemque; quanquam Cyri gloria Persarum nomen prævaluit.

,, Accidisse etiam facilè potuit, Medorum Reges, susceptis versùs Colonias Græcas Asiæ minoris expeditionibus, nominis sui gloriam longè latèque apud Græcos provexisse; ex quo per totam Asiam soli imperium obtinuisse, quippe qui soli noti erant, crediti sunt. Reapse tamen, licèt Græcis eorumque Historicis incogniti, Reges Ninive & Babylonis florentius, quàm Medi, imperium habebant. Factum indè ut totum à Sardanapalo usque ad Cyrum spatium, unum Medorum imperium tenuisse vulgaretur.

,, Non est itaque, cur Historiæ prophanæ ac Sacræ conciliandis tantoperè laboremus; ad primum enim Assyriorum Imperium quod spectat, de illo obiter tantùm unum vel alterum verbum in Scriptura, nihilque in ea de Nino Monarchiæ authore, neque de aliis post ipsum Regibus, uno excepto Phul, occurrit; quòd eorum Historia nihil habet cum populo Dei commune. Secundi Imperii Assyriorum res à Græcis Scriptoribus sivè prorsus ignoratæ, sivè non satis exploratæ, cum prioris Imperii historiis miscentur.

,, Post hæc, si Græcorum quorundam authoritate opposita, tres illas Monarchias ordine

A ,, sibi successisse quispiam contendat, huic Græcorum in ea historiæ parte ignorantiam reponimus; qui scilicet non Scripturæ tantùm repugnantes, sed etiam sapientissimis gentis suæ Scriptoribus deprehenduntur.

,, Quod autem uno verbo scrupulos omnes evellet, illud est, nimirum Authores Sacros & tempore & loco ad Monarchias illas Orientis præ aliis accessisse. Historiam insuper scribebant populi, cujus res cum amplissimis illis Imperiis conjunctissimæ essent; ex quo fieri poterat, etsi cætera defuissent, ut illis præ Latinis, & Græcis Historicis fides addiceretur.

,, Postrema etiam superest de obscuritate veterum Historicorum causa dispicienda; cum

B enim Reges Orientis plura sibi nomina, vel, si mavis, titulos, nominis loco usurpatos, inducere solerent, ac populus nomina illa variè redderet, & pro vernacula singulorum dialecto pronunciasset; factum inde, ut vetustissimarum Historiarum res, quarum nonnisi confusa supererant monumenta, portentosa caligine obvolverentur. Ex nominum enim confusione, res ipsas atque homines turbari, facillimè contingit; utì ex difficultate suum locum assignandi in historia Græca tot illis Assueris, colligimus; quorum tempora, quantò Orientalibus magis, tantò Græcis minùs erant explorata. Quis profectò Cyaxarem ipsum esse Assuerum crederet, cujus tamen nomen ex *Ki* Dominus

C & *Axare* compositum, statim ad Assuerum reducendum constat?

Quæcumque tandem fuerit digerendi Monarchias illas ratio, semper tamen Chronologia nutabit, quippe quæ ex his tantummodò fontibus deducenda est, sivè ex Scriptura nimirum, sivè ab Orientalibus, vel à Græcis, & Latinis. Ad Scripturam quod attinet, parcior in illa sermo, quàm ut perpetuæ Chronologiæ ducendæ serviat; de Orientalibus nonnisi fragmenta quædam, dubiæ, ut plurimùm fidei, supersunt. Græci, omnium confessione, minùs eas historias callent; seriùsque ad scribendum se conferentes, adeo inter se discrepantes supputationes & historias sequuntur, ut eorum testimonio fidere nequaquam

D audeamus. Tandem Latini, Græcos secuti, nihilò majorem præ illis obtinent authoritatem.

Quid enim Scriptura de Assyriorum Imperio? De Nembrod, virum fuisse venationi deditum & violentum narrat, nominis sui terrore universum Orientem complevisse; & liberis antea hominibus sub jugum missis, Imperii sui sedem construisse Babelem, sive Babylonem, & in urbes Arach, Achad, & Calanne in terra Sennaar imperasse. Addit deinde virum illum Imperii sui fines, armis in Assyrios illatis, prorogasse, Ninive, Rohobot, Chale, & Resen subactis. Has urbes vulgò Interpretes ab Assur conditas arbitrantur; sed & omnium confessione constat, illas non diù post sivè Nembrod, sive alium, post illum, Re-

E gem jure armorum occupasse, duobus Regnis in unum Regem conciliatis. Hinc Ctesias, & Diodorus Siculus uni eidemque domino urbes Ninive & Babylonis ab initio paruisse testantur. Exinde de Regibus Assyriæ (1) altum est in Scriptura, usque ad Ezechiæ tempora, silentium (2). Sub Ezechia igitur Merodach filius Baladan, Rex Babel, missis ad Regem nunciis, de prodigio, quo Ezechiæ valetudo cælitus fuit demonstrata, quæsivit. Dein potentissimi Assyriæ Reges, labentibus Regni Israelitici annis, in Scriptura inducuntur, uti Phul, Teglatphalasar, Salmanasar, Sennacherib, & Asaradon. Ex quibus satis intelligimus, pontentissimos regnasse Babylone Principes Ezechiæ ætate; quibus etiam recen-

(1) Vide Gen. 14. 1. Ubi de Rege Babylonis nomine Amraphel.
(2) Reg. 20. 11. 12. 22. Paral. 32. 31.

recentior est Nabuchodonosor, in Libris Sacris notissimus. Ad Reges Medos quod attinet, ne verbum quidem de illis, quamquam alioqui florentissimum ea ætate habuisse illos Imperium oportet, si prophanis Authoribus fides sit, penès quos vicissim altum de Assyriis, & Babyloniis silentium. Quanquam, ut vera fatear, apud Authores nonnullos casu aliquid excidit de postremis istis Regibus, obscurius tamen, nec magnæ de illis ideæ ingerendæ aptum.

Conferantur itaque modò ea, quæ in historia prophana memoriæ prodita sunt, de ortu & progressu, amplitudine & fortunis Imperii Assyriorum; conferantur, inquam, cum iis, quę de eodem argumento in Scriptura traduntur; statimque vel prophani illi fabulosa narrasse convincentur; vel saltem de alio Imperio, seu alio ejusdem Imperii exordio, quàm cujus Gen. 10. 10. 11. sermo fuerit, loquutos dicemus; ex quo conciliandi duas illas historias provinciam arduam, & humanas excedentem vires nemo prudens dubitaverit. Nec feliciori conatu Historia prophana secum ipsa constaret; si enim Ctesiæ testimonio stemus (1), statim Herodotum rejiciamus oportet (2); admisso verò Herodoto, reliquos Historicos diuturniorem Assyriis Monarchiam, quàm Herodotus, constituentes, habebimus adversarios; neque enim nisi post Chaldæorum, & Arabum Imperium, de quibus ne verbum quidem apud alios, Assyrios collocat Herodotus.

Maneat igitur fixum certumque, Assyrios altiùs repetiisse Imperium, quàm quod Herodotus concedit; nempe 100. à diluvio anni excurrerant, cum Nemrod ejusdem Monarchiæ fundamenta jecit, uti ex Scriptura intelligimus. Ejus tamen Imperii primordia angustiora fuerant, quàm ut ab Historicis memoriæ proditum sit. Hujus rei monumenta ex Scriptura ipsa producimus; quamquam enim de Assyriorum Regno ex professo non agit, quæ tamen de Regibus in viciniis Babyloniæ narrat, tenuiores fuisse Imperii illius res, satis indicant. Abrahami ætate Gen. 14. Amraphel Babylonis Rex, Codorlahomorem Regem Elam in expeditione Sodomæ unà cum ceteris fœderatis Regibus secutus est, quem sanè Regem Elam potentiorem præ Amraphel fuisse, facilè credimus; quippe qui Reges haberet usque in Palæstina vectigales. Sub Judicibus, Cusan Rex Mesopotamiæ Israelitas sub jugum misit Judic. 3. 8.; dein succedente tempore iterum relevatos, Eglon Rex Moab oppressit Judic. 2. 12. 13.; quod etiam factum deinde sub Jabin Rege Chanaan Judic. 4. 1., Madianitis, Moabitis, & Philistæis variis temporibus, & eventibus populus serviit. David bellum intulit in Hadarezer, Regem Soba, cujus Regnum in Orientali plaga ad Euphratem, in Occidentali ad Damascum usque porrigebatur. In omnibus illis historiis Reges Assyriæ nunquam prodeunt, nihil his bellis tanguntur, nihil rebus suis prospiciunt, quamquam alioqui in ipsis eorum finibus bellum sit gestum; non ea igitur potentia florebant, quam Græci Scriptores comminiscuntur.

Post hæc omnia, apertè satis constare arbitror, systema illud Chronologicum, quod ex Historicorum fide hucusque sancitum est, nihil habere certi, in iis maximè, quæ Historiam Assyriorum, & Medorum tangunt. Quemadmodum in iis, quæ ad Cyri crepundia, & Monarchiam Persarum pertinent, omnia à nostris misceri, atque opposita planè multa Danielis Prophetiæ asseri, dum conciliare Danielem cum Xenophonte conantur, in Præfatione ad Danielem demonstrabimus. Quare hac de re nihil peculiarius impræsentiarum attingam.

Cum Astronomicę scientiæ fama Chaldęi semper claruerint, loco Magistrorum in scientia temporum à Græcis habiti sunt. Astronomicæ eorum observationes vetustatis nomine, dum Alexander Asiam subigeret, celebrabantur, quas tamen, ut ferè fit, in majus fama provexerat. Annorum 472000. vetustatem jactitasse illos Diodorus lib. 2. testatur; ad 470000. redigit Cicero de Divin. lib. 1. ad 720000. Epigenes apud Plinium (3); sed & hæc multò veritatem excedunt, & Cicero vanitatem atque jactitantiam Chaldæorum multis exaggerat. Aristoteles veritatem comperturus, Callisthenem rogavit, ut quæ certiora hac de re investigare posset Babylone, ea ad se transmitteret; renunciavit autem Callisthenes (4) ab exordio Monarchiæ usque ad Alexandrum Magnum 1903. annorum observationes.

Hæc annorum summa, si cum Scriptura conferatur, ad tempus constructæ Babelicæ turris atque initi Regni à Nemrod, Monarchiæ Assyriorum authore, deducimur; ex quo illud assequimur, jam indè ab ea ætate Chaldæorum annos 12. mensibus, seu 365. diebus constitisse: nec aliam facilè extitisse ab ipso Mundi exordio ejusdem anni digerendi rationem; vix enim fieri potuisse credimus, morem illum Nembrod Babylonici Imperii authorem ab alio, quàm à primo homine, ejus regionis incola, didicisse. Hinc constans semper Chaldæi anni ratio fuit, cum alioqui apud reliquas Gentes omnes nunquam non variaret.

Apud Chaldæos, Babylonios, Persas, Syros diei caput Sol exoriens (quem etiam divino honore colebant) constituebatur. Horarum consuetudinem, omnium consensu apud illos vetustissimam, an Chaldæi ante Ægyptios acceperint, incertum. Sanè quam Ægyptii assignant, hujus invecti moris causa fabellam subolet, atque à Babyloniis, non ab Ægyptiis invectas in Græciam horas constat. Græci, ait Herodotus, l. 2. cap. 109. polum, horologia solaria, & 12. diei partes à Babyloniis acceperunt. In Chaldæo Danielis 4. 16. occurrit vox שעה *scaeb*, quam Vulgata reddit *hora*: *Cœpit cogitare quasi una hora &c.* ex quo horarum apud Chaldæos vetustatem intelligimus. Horarum etiam meminit Vulgata in Tobia 11. 14. qui sub Chaldæorum Imperio & in eorum ditione scribebat. *Sustinuit quasi dimidiam ferè horam*; & cap. 12. 22. *prostrati per horas tres*; sed nihil simile in Græco legitur.

Chronologia Græcorum.

Quanquam vetustatis, eruditionis, atque studii Historiarum gloria cæteris per Orbem gentibus Græci præstiterunt, spissis tamen illi, si alii unquam, tenebris de veris gentis suæ antiquitatibus tenentur. Quæ ad gentis originem spectant, ea in lucem producere ad Gen. 10. conati sumus; modò de Chronologia & tempore historico extricandis pauca. Quæ de rebus antè diluvium Ogygis gesta feruntur, ea tanquam meras putatque fabellas, vel sublestæ fidei historias, ipsimet Græci rejiciunt. Quare patriam Historiam sivè infra tempus Trojani belli, ut Diodorus Siculus, sivè reducum Heraclidorum

(1) Imperium Assyriorum 1300. annis stetit, juxta Ctesiam.
(2) Herodotus intra 520. annorum periodum illud concludit. Ctesiæ Diodorus & Justinus inhærent.
(3) Plin. lib. 6. cap. 5. 6. In impressis legitur tantùm 720. sed contextus sermonis legendum demonstrat 720000. (4) Apud Simplic. l. 3. de Cœlo.

dorum è Peloponneso, ut Ephorus Cumanus Socratis auditor in suo de Lacedæmoniis Regibus Commentario, deduxerunt. Hellanicus Lesbius historiæ suæ Chronologiam digessit ad seriem fœminarum, quæ Junonis sacra operabantur; quarum prima sæculo circiter ante Cecropem initiata est. Julius Africanus Chronologiæ Atheniensis epocham determinavit in diluvio Ogygis, quod sub Phoronæo Rege Argeos, 1020. annis ante primam Olympiadem, contingit. Varro tandem tempus historicum Græcorum ab Olympiadibus exorditur.

Cave tamen credas, post Olympiades saltem, omnem temporibus determinandis diligentiam Græcos contulisse. Qui enim supersunt vetustissimi eorum Historici, in Scriptis suis nihil magis, quàm Chronologiam negligentes, sivè certas rerum epochas, sivè certas annorum successiones omittunt. In eorum censum, Marshamo judice, referendi Herodotus, Thucydides, Xenophon, qui Historicos quidem, non Chronologos, Olympiadum successione nondum determinata Chronologia, referunt. Est quidem apud illos brevis de Olympiadibus mentio, sed vaga quadam ratione, atque certo earum anno prætermisso.

Nomina verò eorum, qui in Olympiacis certaminibus palmam retulerant, seriùs recenseri cœpta sunt (1); idque non dirigendæ Chronologiæ gratia, sed ut æternam nomini gloriam comparaturi, in certamen juvenes accenderentur. Evanoridas quidam, Olympiade 50. planè non vetustior, omnium primus victores Olympicos in catalogum digessit (2). Catalogum certaminum serius ordinavit (3) Hippias Eleus, qui tamen opus suum nullo exhibito monumento probavit. De Hippia quodam sermo est apud Platonem in Hippia; cum Socrate illum colloquentem, atque Olympicis adesse consuetum, inducit; ejus tamen authoritas in Olympiadum catalogo ducendo, cum Socrates nonnisi post 95. Olympiadem à Coræbo obierit, magni esse momenti non potest.

Coræbus, omnium primus in catalogo victorum Olympicorum apparet; neque de aliis ante illum investigari aliquem contigit; vicit autem Coræbus Olympiade 27. & exinde Olympiadum epocha, 108. annis circiter ab institutis per Iphitum ludis, ducitur. Coræbi illius nomen tumulo ejus inscriptum apud posteros mansit; quare de illo quidem constat: de cæteris verò post ipsum res dubitatione non vacat; cum Daicles, qui sextus post Coræbum ponitur, post Iphitum, à quo Olympiade septima coronam victoris accepit, recensendus sit.

Olympiadum verò successionis, ut historiæ serviret, Timæus primus author perhibetur; florebat sub Ptolemæo Philadelpho. Post ipsum, Eratosthenem, & Polybium Græcorum Scriptorum, qui Olympiades in chronologia adhiberent, vetustissimum, eamdem methodum secutos scimus; Polybius autem Historiam Timæi continuavit.

Post hæc omnia, si Græcorum Chronologia & Historia dubiæ sit fidei, quis jure miretur, cum tempus primarum Olympiadum, qùæ totius Chronologiæ robur habentur, obscura caligine obvolvatur? Porrò Olympiadum tres epochæ distingui possunt; prima ab institutis per Atreum, filium Pelopis, ludis in funere Patris

A sui; in his verò victor renunciatus est Hercules (4) an. 346. juxta Velleii supputationem (5), ante restitutos eosdem ludos ab Iphito, Lycurgo, & Cleosthene; secunda, in restitutis illis authoribus ludis, ex quibus usque ad primam Chronologistarum Olympiadem, victoria Coræbi insignem, spatium 180. ann. intercedit. Quare vera Olympiadum epocha ultra 400. annis vulgarem præcedit. S. Clemens Alexandrinus 427. Eusebius 430. Syncellus 600. annos inter eas numerat.

Condita etiam duo Regna Argi, & Sycionis in Peloponneso geminæ sunt epochæ in Historia Græcorum celebratissimæ; in quibus tamen fa-
B bellas quamplures & incerta omnia Marshamus ostendit. Primus Argivorum Rex Phoroneus, filius Inachi, à Pausania lib. 2. constituitur; Inachum verò non viri nomen, sed amnis esse tradit. Anticlides de eodem Phoroneo testatur, Regum Græcorum vetustissimum illum fuisse (6); quin & omnium hominum primum Phoroneum Argivum Acusilas appellat; hic tandem mortalium parens à Phoronide Poeta dictus est (7). Phoroneus etiam, & Niobe in tota Græcia vetustissimi Platonis ætate habebantur (8); quare nihil supra Inachum ejusque filium Phoroneum, Reges Argivorum, in Historia Græca referri Syncellus est author.

C Quæ cum ita sint, Regum Sycioniorum in urbe Telchinia, dein Sycione dicta, regnantium catalogus fidei est sublestæ; si enim nullum in Græcia Regnum vetustate Argivum superat, Sycionis Reges omnes 200. ann. successione deducti, Argivis vetustiores, fabulosa sunt nomina. In Homero Iliad. B. v. 572. Adrastus primus Rex Sycionis occurrit.

Adrasti nomen legitur in marmore Arundelliano ad annum Atticum 325. Exinde tantùm Regum Sycionis vetustas repeti potest; qui planè Reges, belli Trojani tempore, Argivorum Regibus parebant (9). Dionysius Halycarnassæus lib. 1. numerum determinat generationum, qua-
D rum spatio Pelasgi Peloponnesum, & Thessaliam habuerunt; sed earum generationum tempus incertum, & indeterminatum, incertum ètiam relinquit, quanto temporis spatio Pelasgi eas regiones tenuerint.

Quì autem fieri posset, ut Historia, & Chronologia Græca certum aliquid haberent, quam impares inæqualesque anni dirigunt? Erant quibus singuli quadrimestres annum constituerent (10); anni apud Arcades in mensem unicum, deinde in trimestrem, nempè in singula anni tempora durabant; apud incolas Cariæ, & Acarnaniæ interdum annus mense determinabatur, semestri interdum; quanquam Homeri ætate Græ-
E corum annus ad mensuram 12. mensium lunarium facilè redactus videtur.

Solon, referente Plutarcho in Solone, lunarium mensium inæqualitate animadversa, simulque lunam cum sole non semper in idem Cœli punctum convenire intelligens, illam diei partem, quæ solis ac lunæ congressum præcedit, elapso mensi, reliquam verò ineunti tribuendam censuit; quare post eam conjunctionem succedens dies Neomenia, sive prima dies mensis, appellabatur. Factum inde, ut singulis mensibus 30. solidi dies, anno verò 360. assignarentur. Porrò hæc in verbis Solonis ad Cræsum apud Herodotum l. 1. c. 32. & in ænigmate anni authore Cleobulo,

(1) Pausan. Eliac. 1. pag. 354. (2) Idem Eliac. 1. pag. 538. apud Marsham, sæc. 16.
(3) Plut. in Num. (4) An Hercules filius Jovis & Alcmenæ, vel alter Hercules inter Dactylos Idæ?
(5) Vellejus Paterc. lib. 1. (6) Plin. l. 7. c. 56.
(7) Clem. Alex. Strom. 1. (8) In Timæo.
(9) Vide Marsham.
(10) Censor. de die natal.

bulo, viro inter septem Sapientes, apparent: hoc autem ænigma: uni parenti duodecim sunt filii, quibus singulis 30. infantes, colore, & forma varii, nati sunt, alii nempè albentes, nigricantes alii; immortales singuli, quotidie licèt decedant.

Atheniensium annus neque lunaris maximè, neque solaris erat; cum enim Solaris 365. diebus, & 5. horis constet, Atheniensis 360. claudebatur; quare lunarem 354. dierum excedebat. Itaque cum Macrobius & Solinus Græcorum annum lunarem dicunt, ita intelligendi sunt, quasi scilicet in dirigendis mensibus, & annis, lunæ potiùs, quàm solis ratio à Græcis haberetur. Solonis ætate singulis bienniis intercalaris mensis recurrebat, annumque intercalarem *trieteridem* appellabant (1); quasi scilicet singulis trienniis mensis ille adderetur: sed quantum ego conjicio, intercalatio illa post reformationem anni, ab eodem Legislatore institutam, abrogata est; cum enim annus 360. dierum periodo clauderetur, singulis bienniis 10. tantùm dies, non integer mensis superesse poterat. Ea anni dispositio apud Athenienses diutiùs obtinuit. Quanquam enim Eudoxius & Plato veram anni redigendi ad cursum solis doctrinam, juxta ac Strabo insinuat, ab Ægyptiis didicissent (2); attamen avita consuetudo diutiùs prævaluit, cùm Demetrii Phaleræi ætate annus 360. diebus constaret. Huic enim viro *trecentas sexaginta* (statuas) *statuere, nondum anno hunc numerum excedente* (3). Quanquam sub idem temporis Callippus annum 365. diebus, & 6. horis dimetitur (4); facilè tunc Ægyptiaca in Græciam methodo subrepente. Anno 365. diebus constanti, dies intercalaris post quadriennium addebatur; unde *Penteteris* illi nomen inditum, quasi scilicet singulis quinquenniis recurreret. Temporis successu, intercalaris diei methodus non satis difficultatibus omnibus intercessisse visa, cùm temporis adhuc alicujus spatium extra anni regulas vagaretur, huic incommodo magni anni Græcorum invecti sunt, uti Methonis 19. annorum, Philolai 59. Calliopi 76. Hipparchi 304.

Apud Achæos exorientes Plejades, æstate ineunte, anni exordium ducebant; Atheniensibus vernum æquinoctium anni caput habebatur (5); dies verò apud illos à vespera in vesperam ducti; annus in quatuor anni tempora distributus, ver, æstatem, autumnum, & hyemem. Horarum diei ratio Homeri ætate nulla erat (6), cum noctem ille, diemque in tres partes distribuat, atque in die auroræ tantùm sive mane, meridiei, & vesperarum meminerit (7).

Diem per horas dimetiendi morem è Babyloniis didicisse Anaximenem, & Anaximandrum supra innuimus: *Anaximander primus gnomonem invenit, & Lacedæmone statuit in loco captandæ umbræ idoneo, qui & solis conversiones & æquinoctia notaret* (8). Mentio est quidem apud Homerum de horis, quas ille præ foribus Cœli adsistere dicit; sed eo nomine, pro more apud Græcos veteres recepto, anni tempora appellantur. Apud Latinos Hora inter Deas censetur, cui vir adjectus est Quirinus. Ovidius.

Horamque vocat, quæ nunc Dea juncta Quirino.

Huic munus foribus Cœli assistendi cum Jano tribuitur.

Præsideo foribus Cœli, cum mitibus horis.

Hora sivè *Hersilia* unica priùs erat, & singularis Dea; nomen deinde tribus communicatum est, quanquam & peculiare tribus illis horis nomen esset, videlicet Eunomia, Dice, Irene (9),

A *Et Jovis, & Themidos Horæ de semine natæ,*
Eunomia, atque Dice, atque Irene dives.

Porrò tres ille Divæ, tres anni partes designant, ver, æstatem, & hyemem; dein temporis successu, cum diem etiam in quinque partes distingui contigisset, Numina Horarum ad quinque creverunt, eademque occasione annus in quinque tempora secatus est. Tandem duodecim horæ totum diei spatium diviserunt, pro quarum numero & religio est aucta. Porrò ea superstitio multò vetustior apud Græcos, quam apud Latinos fuit. Porphyrius apud Eusebium Præp. l. 3. c. 11. duo horarum genera distinguit, Cœlestium nempè, & terrestrium; illas Jovis servitiis, atque Cæli ostiarias; has verò in satellitium Cereris collocat, caB nistros illi alios floribus plenos, veris emblema, alios spicis, ætatis indicium exhibentes constituit. Post invecta horologia veteri nomine horarum abolito, signa appellata sunt; quæ scilicet statis intervallis in horologiis solaribus distributa, horas designabant.

Chronologia Latinorum.

Veterum Italiæ incolarum historia adeo spissa caligine obvolvitur, ut veterum, atque recentiorum Scriptorum sedulas inquisitiones prorsùs fugerit. Ipsa urbis Romæ origo, & primorum illius Urbis Regum chronologia adeò in incerto C versatur, ut quam potissimùm ineamus viam, ancipites hæreamus. Si Agatoclem Cyzicenum, Strabonem, & Cluverium audiamus, Æneam in Italia nemo vidit umquam; nulli *Numitoris* nepotes, Romulus, & Remus appellati; ac veri Urbis Romæ conditores Arcades illi habendi sunt, qui in Italiam ab Evandro adducti, ad ripas Tiberis substiterunt. Conditæ etiam Urbis tempus, non minùs quàm Conditor ipse, latet; cujus rei in causa fuisse constat, quod nullus apud Romanos Scriptor vetustus unquam, sivè historiam, sivè fabulam scripsit, uti Dionysius Halycarnasfæus, sedulus præ omnibus antiquitatum Romanarum indagator, animadvertit lib. 1. Conditæ Urbis historia indagari diligentiùs cœpta est sub D M. Porcio Catone, qui sub an. 559. V. C. Consulatum gessit. Cato verò epocham illam in anno 432. post Trojam captam constituit. Cum tamen ejus expeditionis tempus, ad primam Olympiadem relatum, non usque adeo exploratum sit, nihilo proinde doctiores ex ejus labore circa tempus conditæ Urbis efficimur. Hanc igitur alii 384. annis post eversam Trojam constituunt, nempè 38. annis ante primam Olympiadem, vel quarto anno primæ Olympiadis, vel tertio, sivè quarto secundæ, sivè tertio sextæ, aut primo, vel secundo septimæ, & citiùs etiam seriùsve; nihil enim in ea re certi.

Redigendi anni regula una eademque apud omnes æquè Italiæ populos non obtinebat (10); E apud Lavinos annus 374. dierum; apud Umbros 14. mensium erat. Romulus intra 10. mensium periodum annum clausit (11); eumdemque morem Albani secuti sunt. Ita annus 300. diebus constabat; cui initium in Martio, exitus in Decembri. Numa Pompilius ad 12. menses, nempè 35. dies prorogavit; quamquam Junius, apud Censorinum, hujus reformationis honorem (in qua duo menses Januarius, & Februarius cæteris adjecti sunt) Tarquinio Regi vindicat. Visum

---

(1) Censor. de die natal. c. 18. Herod. l. 1. c. 32. & l. 2. c. 4.
(2) Strab. l. 17. *Ignorabatur annus eo tempore apud Græcos, quemadmodum & alia permulta; quousque juniores Astrologi ab iis ea acceperunt, qui Sacerdotum monumenta in Græcam linguam transtulerunt.*
(3) Plin. l. 34. cap. 6. (4) Censor. cap. 19.
(5) *Atticus occasum spectat, Babylonius ortum, Nox media Ausoniis, media at lux perplacet Umbris.*
(6) Iliad. K. (7) Iliad. Ph. (8) Laertius ex Phavorino. (9) Hesiod. Theogon. (10) Censorinus.
(11) Ovid. *Annus erat, decimum cum Luna receperat orbem. Hic numerus magno tunc in honore fuit.*

ſum eſt etiam intercalarem diem ſingulis bienniis A Februario adjicere, ut ſcilicet civilis annus ad naturalem reduceretur. Ea ratione incommodo nequicquam occurſum eſt; quare injunctum Sacerdotibus, ut quos opportunos judicarent, intercalares dies aſſignarent. Incuria tamen & inſcitia Sacerdotum factum eſt, ut anni ratione malè ſucceſſu temporis turbata, Julius Cæſar ipſe per ſe nova anni reformatione ſuſcepta, annum ad 365. dies, & 6. horas reduceret, aſſignata ſingulis quadrienniis die intercalari; hinc anno ad regulas Ægyptias conformato, nomen inditum, annus Julianus.

Olim apud Romanos anni caput in Martio, dein in Januario conſtitutus (1). Quòd autem in Januario Sol ad nos regrediatur, ideò Ovidius. B

Principium capiunt Phœbus, & annus idem.

Novi Magiſtratus Provinciam à Januario non ſemper inivarunt. Coſſ. P. Ebutio, & Q. Servilio, Reipublicæ ſervitiis addicti, Calendis Auguſti; ſub Decemviris, Idibus Maii; dein uſque ad ſecundum bellum Punicum, Idibus Decembris inaugurabantur; exinde dies deſtinata Magiſtratibus Idibus Martii. Quamquam cum Præfectis ſubinde conſuetudo variavit, modo provinciam ineuntibus Calendis Julii, modò Octobris; tandem ſub Auguſto Calendæ Januarii in eam rem deſtinatæ ſunt. Sub Nerone, Imperatori illiberaliter aſſentante Senatu, novi Magiſtratus ad Decembrem remiſſi ſunt, quò ſcilicet Principis na- C talis dies honoris acceſſione celebraretur. In rebus Religionis diſciplina ſtabilior manſit, cùm prima ſemper Martii dies, anni Romulei exordium, innovandis laureis corollis ad faſces Conſulis, & ante fores Regis Sacrificuli, Sacerdotum Jovis, & Veſtalium celebris haberetur. Ea etiam dies Veſtalibus perpetuo ſacroque igni incendendo, quem illæ ignem curabant, ſacra fuit.

Inconſtans etiam apud Italos menſium ratio; Albani enim 36. dies Martio aſſignabant, 12. Majo, 28. Auguſto, 16. Septembri; Tuſculani 36. Julio, 32. Octobri; Aricii 39. Octobri.

Martius, olim anni ineuntis caput, poſt reformationem Numæ tertius anni menſis: ut apud Albanos, effectus eſt. Apud Sabinos & Pelignos D (Aprutii citerioris populos) idem menſis quartus erat in anno; apud Laurentes, & Phaliſcos quintus; apud Hernicos ſextus; apud Æquiculos decimus. Ovid. Faſt. l. 13.

Quod ſi fortè vacat, peregrinos inſpice faſtos.
Menſis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Phaliſcis.
Sextus apud populos Hernica terra tuos.
Inter Aricinos Albanaque tempora conſtat,
Factaque Telegoni mœnia celſa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Æquiculus acer.
A tribus hunc primum turba forenſis habet.

Ut menſium nomina ſæpè immutarentur, aſſentatio non rarò fuit in cauſa; ita *Quintili* & *Sextili* menſibus nomen Julii, & Auguſti factum eſt; ex E Aprili redditus Nero; ex Majo Claudius; ex Octobri Domitianus; ac tandem Tacitus è Septembri. Commodi nomen ab aſſentatoribus quibuſdam menſi Auguſto inditum; tum & Herculem de Septembri, Invincibilem de Octobri fecerunt; ità & Novembrem Exuperatorium appellari, Decembri Amaſonium contigit. Brevì tamen priſcum ſingulis nomen, Julio & Auguſto exceptis, redditum eſt. Anni tempora Romanis quinque fuerunt, ver, autumnus, æſtas, hyems, & ſolſtitium hyemale, ſivè cum dies breviſſimi ſunt: *Bruma*.

Septimanæ apud illos ignotæ, ſolitos in tres partes menſes dimetiri; Kalendas, Nonas, & Idus.

Kalendæ in primam ſingulorum menſium diem recurrebant. Menſium Martii, Maii, Julii, Octobris ſex priores dies, ad Nonas pertinebant, cum menſes reliqui quatuor tantùm dies Nonis permitterent. Inter Nonas & Idus conſtans 8. dierum ſpatium erat; poſt Idus omnia ad Kalendas ſuccedentis menſis referebantur.

Mos erat Auſoniis, vetuſtis Italiæ populis, à quibus in Romanos derivatus, ut diei terminos duas medias noctes conſtituerent; meridies in eum uſum ab Umbris & Etruſcis aſſignata. Seriùs horæ invaluerunt, cum nulla de illis mentio in Lege 12. tabularum, juxta Cenſorinum, occurrat; quare 300 annorum ſpatio horæ à Romano ſolo abſentes ſunt. Dies itaque apud illos, ſicut & noctes in quatuor diſtributæ partes, horarum defectum ſupplebant; quin & horis demum, clepſydris, atque horologiis introductis, vetus tamen noctis in quatuor vigilias diviſio in caſtris manſit. Neque incognita Romanis conſuetudo, horis ſcilicet 12. inæqualibus diem ab aurora in veſperas, & noctem à veſperis in mane dimetiendi.

Pro varia enim diei noctiumque ratione, modò dies excedentibus noctibus, modò noctes diebus, diurnæ præ nocturnis horis, & viciſſim prorogabantur. Ita verò elaborata veterum horologia ferunt (2), ut horarum varietatem conſtanti ſemper fide monſtrarent, adeo ut ſexta ſemper hora in horologiis meridiano Soli reſponderet. Hujus inventionis honor Anaximeni Mileſio, juxta ac ſupra innuimus, tribuitur.

Horologia Solaria ex quo potiſſimùm Romæ cœperint, incertum; *illud tamen conſtat, publica ex Sicilia translata M. Valerium primùm conſtituiſſe*; cum autem, pro Sicilia fabricata Romano polo malè congruere deprehenderentur, L. Philippus alterum ponendum curavit. P. Corn. Naſica clepſydram conſtituit, qua dilabentes ad menſuram aquæ, cum potiſſimùm nocte ſubeunte, ſivè deficiente Sole horologia ſolaria deeſſent, horas monſtrarent. Exindè cleſpydræ, rudes primùm, exactiores in dies conſtructæ ſunt.

Chronologia Hebræorum.

Cum ad Hebræorum Chronologiam illuſtrandam noſtra potiſſimùm ſtudia ferantur, ea quæ in anteceſſum digeſſimus, omnia tanquam ad illam præludia reputanda ſunt. Porrò de Chronologiis Chaldæorum, Ægyptiorum, Græcorum, & Romanorum nihil ad nos, niſi ſi quid illis cum S. Scriptura.

Hebræorum populus, ſeorſim à cæteris per Orbem Gentibus ſpectatus, vetuſtate originis ſuæ certa documentorum fide aſſerta plurimùm præſtat. Primos enim Gentis Scriptores (ut nihil de ſuperno afflatu dicamus) in ea vixiſſe regione conſtat, in qua rerum ab exordio Mundi geſtarum traditio, quàm alibi uſpiam, incorruptior manſerat: Chaldæi ſcilicet vetuſtatum ſuarum & Aſtronomiæ ſtudioſiſſimi habiti ſunt; nec parùm illis inſtruendis primorum totius Orbis hominum conſuetudo, quorum apud illos ſedes, contulerat.

Abraham 75. annis ibidem immoratus eſt; qui ſanè vir Patriarchas ante diluvium, quibus cum primis illis hominibus conſuetudo, auſcultaſſe potuit. Iſaac filius Abrahami, Rebeccam fœminam religioſam, in eadem natam regione duxit;

---

(1) Alex. ab Alex. Genial. dier. cap. 24.
(2) Alex. ab Alex. Gen. dier. l. 4. c. 20.

duxit; natusque ex ea Jacob in Mesopotamiam veniens, omnia, quæ à patre suo didicerat, regionis traditione altiùs impressit. Inde in Ægyptum Jacob descendens, ipse unà & familia universa ab incolis discretos semper & sedibus & consuetudine sese continuerunt, factam sibi à Josepho spem visitationis, & liberationis populi mente versantes: Gen. 50. 23. *Post mortem meam Deus visitabit vos, & ascendere vos faciet de terra ista ad terram, quam juravit Abraham, Isaac, & Jacob*. In hanc autem spem erecti Israelitæ, nihil habebant antiquius, quàm ut filios suos de rebus à Patriarchis gestis, eorum ætate, & genealogiis instruerent.

Eodem temporis intervallo Deus sibi virum comparavit, cujus ministerio populum affaretur, & singularium veritatum ad posteros traditio ab incorruptione, & oblivione, jam inter Hebræos gliscente, simplex & integra transmitti posset. Moyses, omni Ægyptiorum sapientia instructus, in traditione gentis suæ satis versatus, ad hæc superno afflatus spiritu, Patriarcharum omnium ante & post Diluvium ætatem describit, singulari fide & diligentia prosequutus historiam omnium, quæ sive ad Religionem, sive ad Rempublicam Judæorum, ab exordio Mundi ad suam usque ætatem, pertinerent.

Post Moysem historiæ series, minùs quidem constans, satis tamen ad dirigendam chronologiam & historiam usque ad Cyrum, perseverat. A' Cyro usque ad Darium, & à Dario usque ad Macchabæos, Sacra Historia quiescit. Huic autem Chronologiæ illud potissimum commodi accedit, quòd Divino testimonio confirmata, omnem ab epochis suis, in Scriptura expressis, suspicionem removeat; quare fixæ in illa epochæ & certæ plures occurrunt: vix autem quidquam in historia prophana legitur, quod validis in contrarium argumentis non impugnetur.

Historiæ tamen Sacræ & prophanæ consensus, res est in Historiæ Sacræ studio operosissima; simulque arduum monumenta seligere, ad quorum fidem Chronologia Scripturæ ducatur. Cum enim Hebraica veritas, Versio Septuaginta, ac Textus Samaritanus secum ipsi repugnent, quinam potissimum inter illos seligendus sit, ægrè admodum discernitur.

Quod tamen ad conciliationem utriusque historiæ Sacræ, & prophanæ pertinet, non est cur res illa magni momenti habeatur; quanquam enim utramque inte se in omnibus, sive in multis convenire, è re Christiana habetur; si tamen ejus difficultatis pondere pressi deficiamus, totius rei invidia in historiam prophanam recidet, cui de Divinæ Scripturæ authoritate præjudicatum est. Studio tamen nostrorum Chronologorum eò res adducta est, ut de fœdere illo tandem conciliando non desperemus.

Illud etiam fateamur oportet, in re historica, & Chronologica ardua, & repugnantia non semel occurrere, cum ipsæ inter se prophanæ historiæ repugnent. Quis planè inter se conciliet varios de veteribus Imperiis Scriptores, sicut & de bello Trojano, de expeditione Argonautarum, de primis Græciæ Regnis, de vita Cyri &c.? Ut autem data proportione pares in Libris Sacris difficultates occurrere, Deo sic permittente, contigit, ita plures in illis in speciem repugnantes textus occurrunt, quibus conciliandis omnes ingenii, & scientiæ suæ nervos Commentatores intendunt. Cave tamen credas, de conciliatione utriusque historiæ negotium actum planè esse, atque rei difficultatem conatus omnes & studium eludere. Inconsulta sanè utuntur religione, qui

A historiam prophanam eliminandam prorsùs, nullumque illi cum Sacra commercium permittendum edicunt: *Actum esset de Chronologia Sacra*, ait Scaliger, *si absque exoticis monumentis foret. Quod cum sapientissimi Scriptores Tatianus, Clemens Alexandrinus, Tertullianus, Africanus, Eusebius, aliique animadvertissent, omninò sine exotica historia intervalla Sacra deprehendi posse desperarunt. Dicatur igitur tumidis buccis & elato supercilio, atrocem injuriam Spiritui S. irrogari, si Historia Sacra ab exotica subsidium petat; quasi illa magna ignominia sit, si historia exotica Sacræ ancilletur*.

Restat ut de eligendo Textu ad dirigendam Chronologiam agatur; in qua tamen controversia, post assertam à Concilio Tridentino Vulgatæ
B authoritatem, maximè cum ab Hebræo textu, quo Judæi utuntur, illa non discrepet, nihil est quod ambigamus. Neque nos latet, quantùm olim versioni Septuaginta delatum sit, cui veteres Patres ferè omnes, & Historici Ecclesiastici accedunt; sed ejus obsequii in causa fuisse credimus, quòd eorum ætate Hebraici textus cognitio rarissima esset, atque Versio Græca, originalis loco apud illos haberetur.

Pauca modo de anno Judæorum; in quam rem, ut sine ambagibus procedamus, tempora distinguantur, oportet. Ante Legem eadem anni ratio apud Hebræos, & Ægyptios obtinebat; in Ægypto enim nutritis, vix aliam annorum formam, quàm Ægyptiam, nosse potuerat. Moy-
C ses Gen. 7. in supputatione temporis, quo Diluvium duravit, anni Hebraici formam ad 365. dies redigendam demonstrat; annum verò 12. Menses, menses 30. dies dimetiebantur; postremus mensis 35. diebus constabat. Nullus apud illos intercalaris mensis, nisi eum post 120. annorum periodum annus 30. solidis diebus exorbitaret (1); in Scriptura tamen nihil de intercalari, sive decimo tertio mense.

Post egressum ex Ægypto, eodem manente anno civili, alter in usum religionis, ad solares partim partimque ad lunares regulas digestus annus invectus est. Ejus caput in vere; atque primi mensis dies decimaquarta (qui nempè mensis septimus erat anni civilis) Paschali solemnitati sacra habebatur. Quæ tamen anni lunaris forma
D apud Hebræos, in usum religionis introducta, nonnisi post Alexandrum Magnum productis argumentis demonstrari potest. Ex Ecclesiastico (2) enim Macchabæis, Josepho, Philone intelligimus, Græcorum apud Hebræos annum obtinuisse, solarem nempè lunaribus mensibus constantem (3): *Universi Græci annos juxta solem, menses verò, & dies juxta lunam agebant*. Paria apud Maimonidem legas: *Menses anni, menses lunæ; anni autem, quos nos computamus, sunt anni solis*. S. Joannes in Apocalypsi 11. 2. 3. & 12. 6. 14. & 13. 5. annos & ipse ex lunaribus mensibus 30. dierum supputat; tres enim annos & dimidium reddere dicit 1260. dies, quot planè reddunt 42. lunares menses.

E Nonnisi post invectum Talmudem, anni lunares tantùm, ope intercalarium mensium singulis trienniis ad solares redacti, apud Hebræos obtinuerunt. Menses illos intercalares *ve-Adar*, vel secundos *Adar* appellant. Ad eam normam redigenda sunt, quæ de annis Hebræorum hodie usque apud Rabbinos feruntur. Constat autem annus ille 12. mensibus cavis & plenis; nempe 29. & 30. dierum alternatim. Porrò menses illi lunares, juxta Rabbinos, non congressu solis cum luna, sed ab ipsa lunæ phasi ducebantur. Certi enim viri, inquiunt, mercede conducebantur, ut è montium vertice ejusdem phasis

(1) Vide Scalig. de emendat. tem. l. 3.
(2) Eccli. 43. 6. *Luna ostensio temporis, & signum avi, à Luna signum diei Festi. ..: mensis secundum nomen ejus*. (3 Gemin. Isagog. c. 6

phaſis punctum obſervarent ; metu verò ne quid de præcepto feſti ineunte menſe celebrandi negligeretur, gemini, uti quidem ferunt, dies feſti celebrabantur, quorum alterum dies *latentis Lunæ*, alter dies *apparentis Lunæ* appellatus eſt. Scitè admodùm obſervat D. Toinardus Harmon. Evang. not. pag. 154. hæc tantùm ſervari conſueviſſe in Provinciis locíſque ab urbe Jeroſolyma remotis ; quæ enim ad Urbem & loca adjacentia ſpectabant, præſcripto Domus judicii dirigebantur. Opinionem illam ſuam Rabbini fulciunt textu 1. Reg. 20. 5. alibi à nobis examinando. De viris, quibus certum aſſignabatur pretium, ut phaſim aſtrorum ſpecularentur, ſcriptum creditur illud 1. Par. 12. 32. *De filiis Iſſachar viri eruditi, qui noverant ſingula tempora ad præcipiendum, quid facere deberet Iſrael; Principes ducenti: omnis autem reliqua Tribus eorum judicium ſequebatur.*

Anni civilis Hebræi, & Ægyptii ab autumno periodum auſpicabantur ; ex quo labentis æſtatis, atque collectorum fructuum tempus, exitus ſive revolutio anni à Moyſe appellatur Exod. 23. 16. & 34. 22. Apud Ezechelem 40. 1. ſermo eſt de ineunte anno civili, quod anni tempus Judæi uſque hodie *Roſch baſchana* appellant; ducit autem exordium annus à Tizri, qui Septembri reſpondet. Diluvium cœpiſſe dicit Joſephus Antiq. l. 1. ſecundo menſe anni civilis; quem Macedones Dios, Hebræi Mareshvam appellant (Octobri ferè reſpondet). Poſt conſtitutum à Moyſe anni Sacri in menſe Niſan caput, priſtina ratio civilis anni ab autumno ducendi manſit. Feſtum Expiationis, quod in diem 10. Tizri incidebat, (Tizri Septembri, & Octobri reſpondet) inſtitutum creditur in memoriam lapſus Adami ; quæ ſi vera ſint, mundus ab autumno cœperat.

Septimanarum tria ſunt apud Hebræos genera: 1. quæ 7. annorum periodo conſtat, anno Sabbatico dein ſuccedente, quo ſcilicet à terræ cultura feriaretur ; 2. annus Jubilæi, 7. annorum ſeptimanas, nempè quadraginta novem annos complectens; 3. tandem ſeptimanæ dierum. Porrò Jubilæi annus tantumdem ferè apud Hebræos habebatur, ac magnus annus apud Ægyptios ; æquè autem civilis erat, & ſacer. Dies à veſpera in veſperam agebantur. Moyſes civilem diem, binis commemoratis terminis deſcribit: *veſpere & mane*; dies enim à veſperis ortus, cum mane, nempè cum die deſinebat. Inter ſacros civileſque dies diſtinctio apud Moyſem nulla ; quare Feſtis diebus *à veſpera in veſperam* ductis, *à veſpera in veſperam celebrabitis ſabbata veſtra*; eoſdem diebus civilibus terminos conſtituiſſe oportet. Feſta igitur *inter duas veſperas* inibant, ſole ſcilicet in veſperas declinante. Nec Feſtis tantùm indicandis voces illæ à Moyſe uſurpantur; quin & paribus pro vulgaribus rebus utitur ; ita Deum immiſſurum coturnices *inter duas veſperas* prænuntiat Exod. 26. 12. ; quas ipſas aves *veſpere* advolitaturas paulò inferiùs repetit; hæ igitur phraſes unum idemque tempus deſignant. Primam ſeptimanæ diem à veſperis init *S. Matth.* 28. 1. *Veſpere autem Sabbati, quæ luceſcit in prima Sabbati.*

Mos iſte in ſacris Judæorum cæremoniis nunquam abolitus, ad Chriſtianam Eccleſiam, in qua ſtatum Officio tempus inter duas veſperas conſtituitur, tranſivit. Veteres quin etiam populi plures, exordiendi à veſperis diem conſuetudinem ſervarunt, uti Athenienſes, juxta Gellium l. 3. c. 2., Galli, Germani, Numidiæ, Lybiæ incolæ (1). De Gallis enim hæc Cæſar: de Bel. Gall. l. 6. *Spatia omnis temporis non numero dierum, ſed noctium finiunt; & dies natales, & menſium, & annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur.* De Germanis Tacitus: *nam agendis rebus*, ait, *hoc* (nempè occaſum Solis) *auſpicatiſſimum initium credunt, nec dierum numerum, ut nos, ſed noctium computant; ſic conſtituunt, ſic conducunt; nox ducere videtur.* Hujus moris veſtigia in nonnullis veterum Germanorum monumentis ſuperſunt, in quibus tres noctes pro diebus totidem numerantur. Hodie etiam apud Anglos eſt in moribus poſitum, ut ſeptimanam nomine *Sennight*, ad literam *ſeptem noctes*, deſignent (2). In Bohemia finitimiſque regionibus, quà Poloniam reſpiciunt, hodie uſque dies & horæ 24. à veſpera in veſperam ducuntur. Veteres Poetæ ſemper noctem diei præferunt, quod & Moyſes in Geneſi obſervat ; & Heſiodus in Theogonia, diem è nocte matre genitum canens, deſignat. Arabes noctem diei ſequenti tribuunt, & dies a nocte incipiunt, ut Petrus a Valle teſtatur epiſt. 14.

Requiſitus olim Thales Mileſius, (3), dieſne, an nox, prior emerſiſſet, noctem diei præceſſiſſe reſpondit. In carminibus Orphei, nox hominum & Deorum matris elogio celebratur.

Thaleti planè oppoſitam ſententiam repoſuit Gymnoſophiſta quidam, ab Alexandro Magno pari quæſtione pulſatus. Reſponſum verò admiranti Regi ait Philoſophus: Ambigua quærenti, ambigua reponimus (4).

Poſt Judæam à Romanis ſubactam, tres apud Hebræos obtinuiſſe dierum rationes ferunt. 1. Diebus Feſtis priſtinus à veſpera in veſperam mos ſervatus eſt. 2. Civiles dies, à media nocte ducti parem habebant exitum. 3. Alios invectos dies à mane in mane contendunt; hi verò dies, inquiunt, in 12. inæquales horas pro temporum diverſitate diſtributi, eademque in noctibus dividendis ſervata conſuetudo. Hæc à Judæis pro more Græcorum & Romanorum ſervata ſunt, quorum ſicut jugum, ita & mores ſubierunt.

Horologia & horarum ratio apud veteres Hebræos nulla apparent. In Moyſe mane tantummodo, meridies, veſpera, & nihil ultra occurrit. Solis declinantis tempus hac phraſi deſignat: *inter duas veſperas*; poſt occaſum Solis: *veſpere*. Alia dividendæ diei ratio in Libris ejus fruſtra requiritur; noctis ſpatium in tres partes diſtinctum legitur, *veſperas*, mediam noctem, & *cuſtodiam matutinam* (5).

Sub Ezechia prima horarum mentio occurrit, cùm ſcilicet de Regio ſolari horologio agitur, in quo ſtyli umbra per gradus quoſdam diſcurrens, horas indicabat. Vide noſtrum Comment. in 4. Reg. 20. 11. Si quid aliud ante ea tempora de horis apud Septuaginta legatur, nomen illud non diei partibus, ſed anni temporibus deſignandis, eodem quo apud Homerum, & Heſiodum ſenſu, uſurpatum eſt.

In N. T. vigiliæ quatuor totum noctis ſpatium diſtinguunt (6) ; quod ita Romanis moribus acceptum eſt, ut apud Græcos aliquandò obtinuerit. Quanquam non raro pro quatuor tres tantùm noctis vigilias Græci obſervabant. Hanc dividendæ noctis rationem omnium vetuſtiſſimam eſſe, ſupra obſervavimus. De horis diei 12. ſermo eſt Jo. 11. 9. & Matth. 20. 34. 5. ut proindè inæquales diei horas, quales vulgò apud Romanos & Græcos obtinebant, in Judæam quoque invectas intelligamus. Vide noſtrum Comment. in Matt. 17. 45.

TABULA

(1) Apud Nic. Damaſc. (2) Strauch. Brev. Chronol.
(3) Apud Laert. in Thale. (4) Plut. in Alex.
(5) Exod. 24. 24. Judic. 7. 19. Thre. 2. 16. Vide & Pſſ. 89. & 118. & 148.
(6) Matt. 14. 25. Marci 6. 48. & 13. 35.

TABULA CHRONOLOGICA EORUM,

Quæ referuntur in Genesi juxta supputationem Usserii.

Anno Mundi I. PRimus Mundi annus respondet anno 710. Periodi Julianæ, 4004. ante æram Christianam.

I. Dies. Creatio Cœli, Terræ, & Lucis.

II. Dies. Creatio Firmamenti superiores aquas ab inferioribus dividentis.

III. Dies. Aquæ Maris contrahuntur, terra detecta. Creatio Plantarum, & Viridarii Eden.

IV. Dies. Creatio Solis, Lunæ, Astrorum.

V. Dies. Creatio Avium & Piscium &c.

VI. Dies. Creatio Animalium terrestrium, & Hominis. Adam Brutis nomen imponit. E latere hominis mulier a Deo educta.

VII. Dies. Deus absoluto creationis opere quiescit; diei septimo benedicit, illumque sanctificat.

X. Dies. Prima mulier peccat, & ad peccandum Adam inducit. Adam ei nomen Evæ indit. Ambo a Deo e Paradiso ejiciuntur.

2. Cain & Abel nascuntur. *Genes.* 4. 1. 2.

130. Abel a Caino interfectus moritur. *Genes.* 4. 8.

130. Seth nascitur. *Genes.* 4. 25.

235. Enos filius Seth nascitur. *Genes.* 4. 26.

Distinctio inter posteros Cain, appellatos hominum filios, & posteros Seth, appellatos Dei filios. *Genes.* 4. 6. *collat. cum* 6. 1. 2.

325. Cainan filius Enos nascitur. *Genes.* 5. 9.

395. Malaleel Cainan filius oritur. *Genes.* 5. 12.

460. Jared filius Malaleel nascitur. *Genes.* 5. 15.

622. Enoch Jared filius nascitur. *Genes.* 5. 18.

687. Mathusala filius Enoch nascitur. *Genes.* 5. 21.

874. Lamech filius Mathusala nascitur. *Genes.* 5. 25.

930. Adam 930. annos natus moritur. *Genes.* 5. 5.

987. Enoch post exactos 365. annos a Deo transfertur. *Genes.* 5. 24.

1042. Seth annos natus 912. moritur. *Genes.* 5. 8.

1056. Noe filius Lamech nascitur. *Genes.* 5. 29.

1140. Enos annos natus 905. moritur. *Genes.* 5. 11.

1235. Cainan annos natus 910. moritur. *Genes.* 5. 14.

1290. Malaleel annos natus 895. moritur. *Genes.* 5. 17.

1422. Jared annos natus 962. obit. *Genes.* 5. 20.

1536. Deus Noemo jubet, ut homines admoneat puniendos fore diluvio; 120. an. antequam ipsum diluvium mittat. 1. *Petri* 3. 10. & 2. *Petri* 2. 5. *Genes.* 6. 7. Noemus arcam construendam curat.

1556. Japhet filius Noe nascitur. *Genes.* 5. 31. *collat. cum Genes.* 10. 21.

1558. Sem filius Noe nascitur. *Genes.* 5. 32.

1651. Lamech annos natus 777. moritur. *Genes.* 5. 31.

1656. Mathusala annos natus 969. moritur. *Genes.* 5. 27.

Hoc anno 1656. contigit Diluvium.

Noe arcam ingreditur una cum liberis suis, & cunctis animantibus die 17. secundi mensis. *Genes.* 7. 11. Pluviæ perpetuæ decidunt 40. diebus & 40. noctibus. Aquæ 150. diebus minime decrescentes totam terræ superficiem operiunt; inde decrescere incipiunt, & arca in montibus Armeniæ considet.

Noe corvum emittit.

Post dies 7. Noe columbam dimittit, quæ eodem die redit; & post 7. alios dies eam iterum dimittit, quæ amplius non redit.

1657. Noe tectum arcæ aperit; ex arca egreditur, Deo sacrificium Eucharisticum immolat. *Genes.* 8 & 9.

1658. Arphaxad filius Sem oritur. *Genes.* 11. 10. 11.

1693. Sale filius Arphaxad oritur. *Genes.* 11. 12.

1723. Heber filius Sale nascitur. *Genes.* 11. 14.

1757. Phaleg filius Heber oritur. *Genes.* 11. 16.

1771. *Turris Babel ædificatur.* *Genes.* 11.

1787. Rehu filius Phaleg nascitur. *Genes.* 11. 10.

1816. *Mizraim filius Cham jacit regni Ægyptii primordia.*

1819. Sarug filius Rehu nascitur. *Genes.* 11. 20.

1849. Nachor filius Sarug oritur. *Genes.* 11. 22.

1878. Thare filius Nachor nascitur. *Genes.* 11. 25.

1948. Aran filius Thare nascitur. *Genes.* 11. 26.

1996. Phaleg annos natus 239. moritur. *Genes.* 11. 19.

1997. Nachor moritur. *Genes.* 11. 25.

2006. Noe annos 950. natus moritur, 390. an. post Diluvium. *Genes.* 11. 29.

2008. Abram filius Thare nascitur. *Genes.* 11. 26.

2018. Sarai Abrami uxor nascitur.

2026. Rehu moritur. *Genes.* 11. 21.

2049. Sarug obit. *Genes.* 11. 23.

2079. *Codorlabomor Rex Elam subigit Somodæ & Gomorrhæ Reges, qui 12. annorum spatio ei parent.* Genes. 14. 4.

Abram

2082. Abram ab urbe Ur in Chaldæam vocatur; ibi Thare & ejus filii Idolorum cultui mancipantur. (*Josue* 24. 2.) Abram in Mesopotamiæ urbem Haram se confert una cum Loth nepote suo, Sarai uxore sua, ac patre suo Thare. Hic in Haran moritur 205. annos natus. *Genes.* 11. 31. 32.

Abram ex urbe Haran egressus in terram Chanaan cum Sarai uxore sua, & Loth nepote suo proficiscitur, annos agens 75. *Genes.* 12. 4. Hinc vulgò initium sumitur 430. annorum peregrinationis indicatorum Exod. 12. 40. 41.

2084. Abram fame compulsus in Ægyptum descendit, *Genes.* 12. 10. Pharao [Apophis] raptam Sarai, quam sororem suam esse Abram tradiderat, illi restituit, cum ejus uxorem esse cognovisset.

Abram & Loth in terram Chanaan regressi semigrant; Loth Sodomam proficiscitur; Abram in vallem Mambre prope Hebron. *Genes.* 13. Quo anno incertum.

Hoc anno Reges Pentapolis a Codorlabomor desciscunt. Genes. 14. 4.

2091. *Codorlabomor, ejusque fœderati in Pentapolis Reges bellum inferunt. Loth, captivus deducitur. Abram cum 318. viris illos insecutus fundit; Loth, ceterosque captivos libertati restituit; ei Salem prætergredienti Melchisedech benedicit.* Genes. 14.

Deus Abramo florentem posteritatem pollicetur. *Genes.* 15. 1. *& seq.*

2093. Sarai famulam suam Agar Abramo tradit, ut filios ex ea susciperet. *Genes.* 16. 2.

2094. Ismael oritur. *Genes.* 16. 15. Abram tunc agebat annos 86.

2096. Arphaxad moritur 403. annos post ortum Salem. *Genes.* 11. 13.

2107. Deus fœdus init cum Abram; ei denuò filium promittit; nomen Abram in Abraham, & Sarai in Saram mutat. Decernitur Circumcisio. *Genes. & seq.*

Abraham tres Angelos Sodomam proficiscentes hospitio recipit. *Genes.* 18. Sodoma, illique vicinæ quatuor urbes dilapsis cœlitus flammis absumuntur. *Genes.* 19. 23. Loth., ejusque respectu parva urbs Segor præservantur.

Abraham in Bersabee se recipit, & aliquandiu Geraræ moratur. Abimelech Geraræ Rex Saram rapit, & dein Abrahæ restituit. *Genes.* 20.

2108. Isaac oritur. *Genes.* 21. 2. 3.

Moab & Ammon filii Loth eodem anno nascuntur. *Genes.* 19. 36.

2113. Abraham Ismaelem, qui Isaacum lacessebat, è domo pellit. *Genes.* 21. 13. 14.

2126. Sale 403. annos post ortum Heber moritur. *Genes.* 11. 15.

2133. Abraham filium suum Isaac immolare parat. *Genes.* 22. *& seq.*

2145. Sara annos nata 127. moritur. Hujus tantum fœminæ integram ætatem notat Scriptura. *Genes.* 23. 1.

2148. Abraham Eliezer ad postulandam Isaaco uxorem in Mesopotamiam mittit. *Genes.* 24. *& seq.*

2158. Sem filius Noe moritur 500. annos post ortum Arphaxad. *Genes.* 11. 11.

2168. Jacob & Esau nascuntur; Isaac eorum pater 60. annos agebat. *Genes.* 15. 22. 23. *& seq.*

2183. Abraham annos natus 175. moritur. *Genes.* 25. 7. 8.

2187. Heber obit 430. annos post ortum Phaleg. *Genes.* 11. 17.

Deus apparet Isaac, eique grandia pollicetur. *Genes.* 26. 4. Durante fame Isaac Geraræ moratur. *ibid. v.* 6.

2200. Nuptiæ Esau cum duabus fœminis Chananæis. *Genes.* 26. 34.

2208. *Diluvium Ogygis in Græcia 1020. annis ante primam Olympiadem.*

2231. Ismael annos natus 137. moritur. *Genes.* 25. 27.

2242. *Evechous regnare incipit in Chaldæa, 224. annis ante quam in ea Arabes regnarent. [Jul. Afric.] Credit Usserius hunc esse eumdem ac Belum, quem deinde Chaldæi divinis honoribus venerati sunt.*

2245. Isaac Jacobo pro Esau benedicit. *Genes.* 27. Jacob Aaran. in Mesopotamiam concedit, & pro Rachele se adstringit septem annorum servituti. *Genes.* 27. 1. 2.

Esau, ut patris sui animum emolliret, uxorem ducit Maheleth Ismaelis filiam. *Genes.* 28. 9.

Jacob cum Rachele nuptias init exacto primo mense, postquam Labani servituti se addixerat; verum pro Rachele Lia supponitur Rachelis soror: septem post dies Rachel quoque ei traditur. *Genes.* 29.

2246. Ruben oritur. *Genes.* 29. 32.

2247. Simeon oritur. *Genes.* 29. 33.

2248. Levi nascitur. *Ibid. x.* 34.

2249. Judas nascitur. *Ibid. x.* 35.

2259. Joseph Rachelis filius nascitur. *Genes.* 30. 24.

2265. Jacob cum suis uxoribus & liberis, inscio Labano, in Mesopotamiam, secedit. Abeuntem Laban insecutus in montibus Galaad septem post dies assequitur. Laban & Jacob inter se fœdus ineunt, in cujus monumentum tumulum lapidum erigunt. *Genes.* 31.

Esau obviam venienti Jacobo progreditur. *Genes.* 32. 6.

Jacob in Chanaanitidem cum pervenisset, subsistit prope Sichem Sichemitarum urbem. *Genes.* 33. 18.

Benjamin in Chanaanitide ortus; ejusque mater Rachel partu extincta. *Genes.* 35. 18. Annus est incertus. Beniamin ortus addici potest primo Jacobi in hanc regionem adventus anno 2265.

2276. Joseph annos natus 17. invidiam fratrum subit, qui primo illum interficere decernunt; ac deinde Ismaelitis mercatoribus vendunt. In Ægyptum adductus emitur a Putiphare. *Genes.* 37.

2287. Joseph in carcerem injuste conjectus, somnia duobus Præfectis Regis Pharaonis interpretatur biennio antequam e custodia educeretur. *Genes.* 39. 40.

2288. Isaac annos natus 188. moritur. *Genes.* 35. 28.

Joseph Pharaonis somnia interpretatur. *Genes.* 41.

Joseph totius Ægypti Præfectura donatur. Septem annorum ubertatis numerus incundus post hujus anni messem; ac deinde recensendus ortus Manasse & Ephraim filiorum Joseph. *Genes.* 41. 50.

Exordium

2296. *Exordium septem annorum sterilitatis.*
2297. Jacob liberos suos in Ægyptum ad frumentum comparandum mittit. *Genes.* 42. 1. 2. *& seq.*
2298. Eos illuc iterum cum Beniamino mittit. *Genes.* 42. 11.
Joseph se fratribus prodens, in Ægyptum migrare illos una cum patre cogit, quibus Terram Gessen tradit. Jacob annos 130. tunc agebat. *Genes.* 45. 46.
2300. Joseph pecuniam ex universa Ægypto collectam in regia æraria infert. *Genes.* 47. 14.
2301. Ad Josephum omnes Ægypti greges adducuntur. *Genes.* 47. 16.
2302. Ægyptii agros suos omnes, suamque libertatem pro recipiendis escis Pharaoni vendunt. *Genes.* 42. 20. 24.
2315. Jacob annos natus 147. moritur. Benedictiones, quas Ephraim, Manasse, & liberis suis impertitus est. Ejus cadaver in Terram Chanaan transfertur. *Genes.* 49. 50.
2369. Joseph annos natus 110. moritur. *Genes.* 50. 25. Regnantibus Tmosi, Amenophi, & Oro Ægyptum moderatus est.

Historiæ Genesis 2369. annos complectentis Finis.

NOI REFORMATORI
Dello Studio di Padoa.

HAvendo veduto per la Fede di Revisione, & Approbatione del P. F. Tomaso Maria Gennari Inquisitore nel Libro intitolato: *Commentarius litteralis in omnes Veteris, & Novi Testamenti libros &c Auctore R. P. D. Augustino Calmet Tomi* 2. non v' esser cos'alcuna contro la Santa Fede Catolica, & parimente per Attestato del Segretario Nostro, niente contro Prencipi, & buoni costumi, concedemo Licenza à *Sebastian Coleti Stampadore* che possi esser stampato, osservando gli ordini in materia di Stampe, & presentando le solite copie alle Publiche Librarie di Venetia, & di Padoa.

Dat. 11. Aprile 1728.

(Gio: Francesco Morosini Cav. Reform.
(Alvise Pisani Cav. Procur. Reform.
(Z. Pietro Pasqualigo Reform.

Agostino Gadaldini Segretario.

20. Aprile 1728.

Registrata nel Magistrato Eccellentiss. degli essecutori alla Bestemmia

Antonio Canal Nodaro.

COM-

GEOGRAPHIA SACRA seu DESCRIPTIO REGIONUM

QUAS TRIUM FILIORUM NOE POSTERI INCOLUERUNT,

Ad Commentarii Literalis in Genesim intelligentiam digesta a R.P.D. AUGUSTINO CALMET et a Moullart Sanson Geographo Regio primum delineata

COM-

COMMENTARIUM LITTERALE IN LIBRUM GENESIS.

CAPUT PRIMUM.

Creatio Cœli, & Terræ, Noctis, & Diei, Firmamenti, Aquarum, Plantarum, Arborum, Solis, Lunæ, Piscium, Avium, Animalium Terrestrium, & Hominum.

℣. 1. IN principio creavit Deus cœlum & terram. 2. Terra autem erat inanis & va- Anno
cua, & tenebræ erant super faciem abyssi: & Spiritus Dei ferebatur super Mundi 1.
aquas. 3. Dixitque Deus: Fiat lux. Et facta est lux. 4. Et vidit Deus Ante J.Ch.
lucem quod esset bona: Et divisit lucem a tenebris. 5. Appellavitque lucem Diem, 4000.
& tenebras Noctem: factumque est vespere & mane, dies unus. 6. Dixit quoque Periodi Julianæ 710.
Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum: & dividat aquas ab aquis. 7. Et fe- Ante æram vulgarem 4004.
cit Deus firmamentum, divisitque aquas quæ erant sub firmamento, ab his quæ erant
super firmamentum. Et factum est ita. 8. Vocavitque Deus firmamentum, Cœlum:
& factum est vespere & mane, dies secundus. 9. Dixit vero Deus: Congregentur
aquæ, quæ sub cœlo sunt, in locum unum: & appareat arida. Et factum est ita.
10. Et vocavit Deus aridam, Terram, congregationesque aquarum appellavit, Maria.
Et vidit Deus quod esset bonum. 11. Et ait: Germinet terra herbam virentem &
facientem semen, & lignum pomiferum faciens fructum juxta semen suum, cujus semen
in semetipso sit super terram. Et factum est ita. 12. Et protulit terra herbam vi-
rentem, & facientem semen juxta genus suum, lignumque faciens fructum, & habens
unumquodque sementem secundum speciem suam. Et vidit Deus quod esset bonum.
13. Et factum est vespere & mane, dies tertius. 14. Dixit autem Deus: Fiant lumi-
naria in firmamento cœli, & dividant diem ac noctem, & sint in signa & tempora, &
dies & annos: 15. Ut luceant in firmamento cœli, & illuminent terram: Et factum est
ita. 16. Fecitque Deus duo luminaria magna; luminare majus, ut præesset diei: &
luminare minus, ut præesset nocti: & stellas. 17. Et posuit eas in firmamento cœli,
ut lucerent super terram, 18. & præessent diei ac nocti; & dividerent lucem ac te-
nebras. Et vidit Deus quod esset bonum. 19. Et factum est vespere & mane, dies
quartus. 20. Dixit etiam Deus: Producant aquæ reptile animæ viventis, & volatile
super terram sub firmamento cœli. 21. Creavitque Deus cete grandia, & omnem ani-
mam viventem atque motabilem, quam produxerant aquæ in species suas, & omne
volatile secundum genus suum. Et vidit Deus quod esset bonum. 22. Benedixitque
eis, dicens: Crescite, & multiplicamini, & replete aquas maris: avesque multipli-
centur super terram. 23. Et factum est vespere & mane, dies quintus. 24. Dixit
quoque Deus: Producat terra animam viventem in genere suo, jumenta, & reptilia,
& bestias terræ secundum species suas. Factumque est ita. 25. Et fecit Deus bestias
terræ juxta species suas, & jumenta, & omne reptile terræ in genere suo. Et vidit
Deus quod esset bonum. 26. & ait: Faciamus hominem ad imaginem & similitudi-
nem nostram: & præsit piscibus maris & volatilibus cœli, & bestiis, universæque terræ,
omnique reptili quod movetur in terra. 27. Et creavit Deus hominem ad imaginem
suam: ad imaginem Dei creavit illum, masculum & feminam creavit eos. 28. Bene-

dixitque Deus, & illis ait : Crescite, & multiplicamini, & replete terram, & subjicite eam, & dominamini piscibus maris, & volatilibus cœli, & universis animantibus, quæ moventur super terram. 29. Dixitque Deus : Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, & universa ligna quæ habent in semetipsis sementem generis sui, ut sint vobis in escam, 30. & cunctis animantibus terræ, omnique volucri cœli, & universis quæ moventur in terra, & in quibus est anima vivens, ut habeant ad vescendum. Et factum est ita : 31. Viditque Deus cuncta quæ fecerat : & erant valde bona. Et factum est vespere & mane, dies sextus.

℣. 1. IN PRINCIPIO &c.] Temporum *initio* creavit Deus Cœlum, & Terram ; omnibusque tum visibilibus, cum invisibilibus rebus essentiam, atque primordium est impertitus. Verbum illius [1], atque Sapientia [2] cum eo erant in principio ; videlicet ab æterno, & ante tempora ; at res creatæ tunc tantum existere inceperunt, cum inceperunt tempora fluere.

Per Sapientiam, ac Verbum suum, omnia, quæ fecit, creavit Deus, ut Sacræ testantur Litteræ [3] ; quapropter Patres nonnulli [4] per hæc verba, *in principio*, Dei filium designari arbitrantur. Omnia creavit Deus in Filio suo, & per Filium suum, qui creatarum quarumcumque rerum principium est, causa, & primordium. Immo Tertullianus [5], ac Hilarius [6] Genesim per hæc verba incœpisse contendunt ; *creavit Deus cœlum, & terram per Filium suum* ; Targum autem Hierosolymitanum, *Deus per Sapientiam suam*, vel *in sua sapientia creavit cœlum, & terram*. Verum hæ explicationes litterales haberi minime possunt ; & Tertulliani, ac Sancti Hilarii sententia, inde prorsus profecta est, quod uterque Hebraicam linguam ignorabant. Aquila, *Deus creavit in capitulo* [7] omnia simul, omnia ictu uno cœlum, & terram ; istius videlicet mundi materiem.

CREAVIT DEUS.] Verbum *creare* duo in Scripturis significat ; primo ex nihilo educere ; secundo alicui rei formam tribuere. Potior Rabbinorum pars, & omnes propemodum Christiani Interpretes istic in priori intelligunt sensu ; neque aliud nobis suppetit verbum, quod significantius creationem proprie dictam, ac transitum a non esse ad esse significet, quam Hebraicum *Bara* [8], & Latinum *creare*. Scriptura equidem [9], & traditio, ut in priori hoc sensu intelligamus nos adigunt. Nonnumquam vero aliquid communi modo per immutationem dispositionis, vel figuræ partium intrinsecus, vel extrinsecus, producere significat, veluti in hoc ipso capite ℣. 21. 27. ubi dicitur Deus pisces, atque hominem creasse. Attamen istic eo in sensu est intelligendum. Oleaster vertit : *in principio Deus divisit cœlum, & terram* ; in quo tamen nullum jactare potest sectatorem.

Recentiorum criticorum nonnulli [10] locum hunc ita mallent reddi : *In principio, cum Deus creavit cœlum, & terram, terra erat informis*. Vel : *Antequam Deus formaret cœlum, & terram, terra erat informis*. Sed præterquamquod hæ versiones fidei adversantur, ei velificantes sententiæ, quæ materiæ tuetur æternitatem; etiam Textum Moysis perperam torquent, quippe quæ duas propositiones, quas ille distinguit, vellent conjungere. Dicendum itaque ; *In principio Deus creavit cœlum, & terram ; terra autem erat inanis* &c.

A non autem ; *In principio* cum *Deus creavit cœlum & terram, terra erat inanis* &c. Reticent enim conjunctionem *&*, vel *autem*, & addunt *cum*, quæ particula in Moyse non extat : demum ab omnium veterum Interpretum versione recedunt.

In Hebraico textu pro *Deus creavit*, ad litteram legimus, *Dii creavit* [11], unde nonnulli [12] Trinitatis Personarum in unitate Essentiæ Divinæ eruere conati sunt argumentum ; verum id genus probationes non admodum solidæ esse videntur. Quædam in Hebraico sermone non secus ac in aliis linguis, huic similes irregulares loquendi occurrunt modi, idque iis in locis, ubi nullum constat subesse mysterium. Quædam sunt pluralia nomina, quæ sine ullo sententiæ detrimento, & in plurali numero, & in singulari usurpaveris ; veluti

B *Adonim* Domini, *Panim* facies. Vide *Isai*. 19. 4. *Genes*. 9. 23. &c.

Priori hoc in versiculo Phenicum, & Ægyptiorum de mundi æternitate, ac Astrorum divinitate sententiam Moyses evertit ; materiæ creationem probat, & eorum diruit opinionem, qui hanc ab æterno fuisse arbitrantur ; veram rerum existentium productionis causam aperit, ac indirecte eos refellit, qui ex fortuito atomorum concursu, quidquid extat in natura, conflatum fuisse, olim erant tradituri [13].

Hic Legislator de substantiis tantummodo spiritualibus loquitur, & S. Hilarius animadvertit [14] ipsum, qui rudem populum erat eruditurus, ei de rerum sen-

C sibilium, & corporearum dumtaxat creatione disserere ; at S. Paullum divinum illum veteris Testamenti Interpretem, longe sublimiora nobis detexisse mysteria ; siquidem edocuit, *Filium Dei, qui Patris imago est, esse* pariter *creaturarum primogenitum ; quoniam in ipso condita sunt universa in cœlis, & in terra, visibilia, & invisibilia ; sive throni sint, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates : omnia per ipsum, & in ipso creata esse, & ipsum esse ante omnia* [15]. Veteres tum Græci, cum Latini Patres [16] ante S. Augustini tempora, Angelos ante materialem mundum creatos fuisse, edocuere:at S. Augustinus [17], quique illum con-

D secuti sunt,Angelos die prima cum luce creatos crediderunt. Iob [18] nobis Angelos exhibet una cum matutinis syderibus creationis tempore Dominum laudibus celebrantes ; malos autem Angelos die eadem, qua creati fuere, in Apostasiam lapsos censet Divus Augustinus [19], qui ea Scripturæ verba, *separavit lucem a tenebris*, explicat dicens a Deo bonos ab Angelis nequam segregatos fuisse.

COELUM, ET TERRAM.] Hæ duæ simul conjunctæ voces sæpius totum mundum, ac res omnes creatas, quales hodie extant, significant : at istic significare possunt rerum omnium corporearum materiem. Quid sibi

1 Johan. 1. 1. 2 Proverb. 8. 22. 23. 3 Colosʃ. 1. 6. Hebr. 1. 2. Psal. 33. 6. Johan. 1. 3. 4 Vide Ambros. & Basil. hom. 1. in Hexaem. Aug. l. 1. c. 1. de Genesi ad litteram : & l. 11. de Civit. c. 1. & 33. & Hieronymum, seu alium sub ejus nomine in Ps. 39. alii. 11. 5 Tertull. lib. contra Praxeam : *Ajunt quidem & Genesim in Hebraico, ita incipere : In principio Deus fecit filium.* 6 Hilar. in Psal. 11. 2. *Bereschit verbum hebraicum id est tres significantias in se habet ; In principio, & in capite, & in filio*. Vide Hieron. quæst. Hebr. initio. 7 ἐν κεφαλαίῳ. *In capitulo*. Basil. in Hexaemer ἐν κεφαλαίῳ, τουτέστιν, ἀθρόως, καὶ ἐν ὀλίγῳ. Ambros. Hexaem. *in brevi, & exiguo momento*. 8 ברא *Bara* 70. ἐποίησεν. Aq. Sym. Th. ἔκτισεν 9 2. Macch. 7.28. 10 Grot. Var. Rab. quidam . בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ : והארץ . 70. ἐν ἀρχῇ ἐποίησε..., &c... ἡ δὲ γῆ. Sym. Th. ἐν ἀρχῇ ἔκτισεν... ἡ δὲ γῆ. 11 אלהים ברא 12 Origenes, S. Hieronym. S. Epiphanius. 13 Vide, si placet, Diodor. in nova edit. Hexapl. p. 14. 14 Hilar. in Psal. 91. n. 4. 15 Colosʃ. 1. 15. &c. 16 Philo de opificio mundi p. 33. Origen. Homil. 1. in Genes. Basil. Homil. 1. in Hexaemer. Nazianz. Orat. 38. & 42. alii. 17 Aug. l. 22. contra Faust. c. 10. & de Genes. ad litter. lib. 4. cap. 8. &c. 18 Job. 38. 19 Aug. l. imperfecto de Genesi ad lit. n. 5. p. 100.

ſibi per hæc nomina velit, Moyſes in ſequenti verſiculo explicat, ac *cœli* nomine innuere videtur materiam minus rudem, & craſſam, ex qua Deus Cœlos, Aſtra, Nubes, Aerem, & Aquas ſuperiores compoſuit; *terræ* vero nomine craſſiorem materiam intelligere, ex qua terram, lapides, metalla, & animantia compegit.

℣. 2. TERRA AUTEM ERAT INANIS, ET VACUA.] Quod hic *terram* appellat, & quod deinceps hoc nomine fuit nuncupatum, nequaquam tunc erat illud, quod poſtea fuit. Tunc autem moles erat informis, omnium expers ornamentorum, quibus hodie decorata præfulget. Hebraicus textus habet [1]; *erat tohu, & bohu*, quas voces uſurpat Ieremias [2] ad regionem igni, ferroque vaſtatam, direptamque indicandam; alii vero vaſtam, horribilemque ſolitudinem ſignificare arbitrantur. Septuaginta [3]: *terra inviſibilis erat, & incompoſita*; vel, *informis erat, & prorſus confuſa*. Aquila, & Theodotion [4]: *erat inane, & nihil*. Symmachus [5]: *erat maſſa ſine motu*, ſine actione, & *indigeſta*. Nihil magis Moyſis mentem aperit, quam Veterum Chaos a Poetis exhibitum [6].

TENEBRÆ ERANT SUPER FACIEM ABYSSI.] Ne forte cenſeres, cœlum, de quo verſiculo primo fuit ſermo, cœlum fuiſſe exornatum, præfulgidum, ac lumen ſuum in terras effundens, iſtic nos admonet Moyſes cęli nomine intelligere caliginoſam, confuſamque materiam, quæ undequaque obtegebat, atque involvebat aquas, vel aquarum materiam adhuc terræ immixtam, quam *abyſſum* appellat. Iob ita exhibet nobis terram tenebris circumfuſam [7] ſub imagine pueri faſciis obvoluti; Euſebius vero [8] eam veluti filium adhuc in materno ſinu conſiderat: cuncta, opus fuit, inquit ille, Creatoris omnipotentia, ut ex aquarum ſinu educeretur, atque ut extra hanc abyſſum, qua circumundique obruebatur, tandem prodiret. Hebræis magnas aquarum colluvies *abyſſi* nomine indigitarunt.

SPIRITUS DEI FEREBATUR SUPER AQUAS.] Veteres plerique Patres [9] per hunc Spiritum Dei tertiam Sanctiſſimæ Trinitatis perſonam intelligunt, materiæ vim, motumque inferentem: neque deſunt Interpretes, qui in hiſce duobus primis verſiculis tres Trinitatis perſonas inveniant: *Deus*, Deum ſcilicet Patrem; *Principium*, Verbum; *Spiritus Dei*, Spiritum Sanctum. Alii vero [10] per hæc verba *Spiritus Dei*, vehementem ventum intelligunt immenſam hanc materiæ molem, quam appellat aquas, perniciſſime agitantem. Divinum autem appellari putant, vel quod a Deo eſſet immiſſus, vel propter ſummam ejuſdem vehementiam. Adjectivum Divinum, vel additum Dei, magnum aliquid ſemper in Scriptura portendit; veluti cum legimus, *Montes divinos*, *Cedros Dei*, *opus divinum*, *virum Dei* &c. Divinus hic Spiritus omnipotentem Creatoris virtutem poteſt innuere, quæ per illius Sapientiam materiæ ſtatum, certumque motum indidit, per quem diverſæ hujus materiæ partes, ſex dierum ſpatio eum in mundo locum ſortitæ ſunt, quem tenent, eamque formam, quam eas ab aliis diſtinguit, cum materiæ partes, quæ vel ejuſdem erant, vel diverſæ naturæ, pro qualitatum ſimilitudine, vel diſcrepantia, vel ſimul coaluerint, vel ſeorſim receſſerint.

A Quidquid Philoſophi veteres de ſpiritu movente, de Mundi anima, de amore diſſeruere, nihil eſt aliud, quam Spiritus ille, de quo loquitur Moyſes: *Spiritus Dei ferebatur ſuper aquas*. Hebraica vox iſtic reddita *ferebatur* [11] juxta nonnullos [12] ſignificat plauſum volucris alas diverberantis, cum verbi cauſa pullos ſuos ad volandum excitare contendit. Alii [13] cenſent, vocem eamdem Syriace ſignificare *ova fovere*, ac Moyſem eam uſurpaſſe ad innuendum, Spiritum rebus omnibus calorem, motum, formam, ac vitam tribuere. Chaldæus vertit: *Spiritus Dei inſufflabat*. [14] Philo id explicat de aere, qui aquis incumbebat. Tertullianus legebat [15]: *ſupervectebatur aquis*, veluti ſuper currum.
B Credidit Cajetanus, Spiritum hunc fuiſſe Angelum ſuper aquas circumeuntem, eaſque agitantem.

Aquarum nomine iſtic intelligimus illud idem, quod abyſſi nomine paullo ante explicabamus; hoc eſt, vel rudem, ac indigeſtam Mundi materiem cum S. Auguſtino [16]: vel aquam, quæ terram undique involvebat, eamque circumquaque permeabat. Thales Mileſius [17], ac vetuſtiſſimus quiſque ex Ethnicorum Theologorum ſchola, aquam rerum omnium originem eſſe dictitabant; quod innuere cupiebant dicentes, Oceanum, ac Thetidem fuiſſe generationis principia. *Thales, qui*, Tullio teſte, *primus de hiſce rebus ſcripſit, aquam dixit eſſe initium rerum; Deum autem eam mentem, quæ ex*
C *aqua cuncta fingeret* [18]. Primum igitur principium Deum fuiſſe agnoſcebant, ex aquarum congerie creatas res quaslibet educentem. At vulgatior apud veteres Chriſtianos ſententia, quemadmodum jam dictum eſt, ea eſt, quod ſcilicet Spiritus Sanctus, ſumma potentia ſua ſuper aquas inceſſerit, eas agitarit, illis motum, atque actionem tribuerit, & juxta infinitæ Sapientiæ ſuæ leges quamcumque rem creatam eduxerit.

In priore hujus operis Gallica editione iſtic exhibueramus ſyſtematis mundi ideam, juxta veterum Hebræorum mentem: verum cum deinde hac de re ſeorſim Diſſertationem quamdam Eccleſiaſtico præfixam
D ediderim, expunxi ea, quæ hoc in loco dixeram ante; ſatis futurum ratus, ſi huc ea creationis ſyſtemata attulerim, quæ Phœnices, Ægyptii, vetereſque Græciæ Philoſophi commenti fuere, ut eorum hypotheſis cum iis collata, quæ a Moyſe de re hac edocemur, apertius deprehendi queant errores, ac præjudicia, quæ ipſe convellere adnitebatur, atque obſervari ſimul quædam veteris populorum Traditionis veſtigia, fabularum, quibus narrationem hanc implicuerunt, integumentis obvoluta.

Ægyptiorum de mundi origine ſententiam non omnibus eamdem fuiſſe, Diodorus Siculus tradit [19]; alii ſiquidem mundum æternum, atque incorruptibilem
E tenent, ac humanum genus ſemper fuiſſe putant; fatentur alii, principium aliquod fuiſſe, quod corruptioni eſt obnoxium, homineſque eo modo fuiſſe productos, quem modo ſumus expoſituri.

Initio quidem materia cuncta adeo perturbata erat, atque indigeſta, ut Cęlum, ac Terra ſimul permixta forent, ut alterum ab altera dignoſci nequaquam poſſet. Mox vero cum ſe ſe expediiſſet, atque extricaſſet materia, mundus compactus eſt, atque partes ejus eum, quem intuemur, eximium ſunt ordinem ſorti-

 tæ.

1 והארץ היתה תהו ובהו 2 Jerem. IV. 23. 3 ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος. 4 Aqu. Κένωμα καὶ οὐδέν. Quidam legunt in Th. οὐθέν, καὶ οὐθέν. Vide nov. edit. Hexaplorum, p. 14. 5 Sym. ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον.
6 Ovid. Metam. 1. ... *Rudis indigeſtaque moles.*
Nec quidquam niſi pondus iners, congeſtaque eodem
Non bene junctarum diſcordia ſemina rerum.
7 Job 38. 9. *Ubi eras cum caligine illud* [mare] *quaſi panis infantiæ obvolverem?* 8 Euſeb. in Pſal. 89. p. 583. 9 Tertul. l. de Baptiſmo. Baſil. homil. 2. in Geneſ. Auguſt. l. 13. Confeſ. Ambroſ. in Hexaem. lib. 1. c. 8. Hieron. Tradit. Hebr. 10 Tertul. contra Hermog. c. 32. Theodoret. Quæſt. 8. in Geneſ. Severian. Gabal. or. 1.
11 מרחפת על פני המים 70. Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο. Alii, ἐπιφερόμενον. Syr. συνέθαλπε incubabat: teſte Baſil. Hexaemer. 1. ita & Diodor. 12 Deut. 32. 2. Fag. Grot. & alii. 13 S. Hieron. Quæſt. Hebr. & Aug. l. 1. c. 15. de Geneſi ad lit. Ambroſ. Hexaem. l. 1. c. 8. Baſil. Diodor. vide ſupra. 14 Philo de Gigant. p. 287.
15 Tertul. contra Hermogen. c. 32. 16 Auguſt. de Geneſ. contra Manich. l. 1. c. 7. 17 Thales apud Laertium, & Ariſtotel. l. 1. Metaphyſ. 18 Tull. l. 1. de Nat. Deor: *Thales Mileſius, qui primus de talibus rebus ſcripſit, aquam dixit eſſe initium rerum; Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* 19 Diodor. l. 1. Bibl. initio, Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἀγέννητον καὶ ἄφθαρτον ὑποστησάμενοι τὸν κόσμον ἀπεφήναντο, καὶ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἐξ αἰῶνος ὑπάρχειν, καὶ τὰ ἑξῆς.

tæ. Aer motum arripuit; ignis pernicitate sua se se extulit in sublime, ac sydera effinxit; quod autem ex terrestri, atque humenti materia compactum fuit, mixtum permansit, donec vehementi, ac circulari agitatione rotatum, humidæ partes, & aquosæ illinc exolutæ mare constituerunt, partes vero crassiores, solidioresque tellurem effecere. En autem, quænam esset de mundi creatione Ægyptiorum idea.

Anaxagoræ Philosophi [1], ac Euripidis illius discipuli sententia hac in re ab Ægyptiorum mente minime abhorret. Ajebant autem, rerum initio, omnia simul permixta, ac turbata fuisse, quæ tamen, superveniente Spiritu, ex ea perturbatione fuerunt educta, atque in eum, quem suspicimus, ordinem constituta. Hic Spiritus idem ille est, quem per ea verba, *Spiritus Domini ferebatur super aquas*, Moyses designavit. Ægyptii [2] Spiritum hunc animantibus vitam impertientem, & qui ea est causa, quæ omnia producit, Iovem appellavere. Cicero [3] Anaxagoræ sententiam referens, principium illud *Spiritum divinum* vocat. *Anaxagoras*, inquit ille, docet *materiam infinitam, sed eas particulas similes inter se, minutas, eas primum confusas, postea in ordinem adductas mente divina*. Hunc eumdem Spiritum Platonici mundi animam nuncupabant, quam in res omnes diffusam esse censebant, ipsisque vitam, alimenta, ac motum tribuentem. S. Augustinus hoc pacto describit: *Vitalis creatura, qua universus visibilis mundus, atque omnia corpora continentur, & moventur*. Aerem illum Plinius appellat [4], atque hoc nomine a Græcis, Latinisque vocari dicit; atque hoc Spiritu Cælum, Terram, Sydera, Homines, Animantia, Pisces Virgilius ait animari [5].

Thautus [6], quem fabulosus Sanchoniaton Auctorem scribit Phenicum Theologiæ, constituit pro totius mundi principio tenebricosum aerem, ac instar venti agitatum, seu mavis caliginosum aerem, atque instar venti, vel spiritus subtilem; & cahos in profunda immersum obscuritate, & confusione. Id omne longo plurium sæculorum ævo nullis circumscriptum finibus stetit: ubi vero spiritus, seu flatus principiorum suorum amore flagrare cœpit, ac se cum illis commiscuit; hæc immixtio, quam amorem, vel desiderium appellavere, rerum omnium causa procreatrix evasit. Spiritus tamen productiones suas penitus ignorabat. *Moth* fuit fructus conjunctionis illius cum suis principiis; ex *Moth* autem, quod lutum est, rerum semina, & creaturarum omnium materies extitere. Unde vero ea Porphyrius acceperit, quæ suo obtrudit Sanchoniatoni, profecto latet; verum haud abhorret a fide, ipsum hæc, vel a Phenice quodam, vel ab Hebræis didicisse.

Aristophanes quoque [7] eamdem ferme rerum originis doctrinam adfert, ex veteri quopiam Poeta plane desumptam.

Chaos erat, & nox, erebusque piger primum, & Tartarus latus.
Terra autem, neque aer, neque cælum erat, Erebi autem in infinitis finibus.
Parit primum ventosum, nox nigra pennas ovum,
Ex quo perfectis temporibus pullullavit amor desiderabilis,
Splendidus humero, alis aureis, similis ventosis velociter volutionibus.
Hic autem Chao alato mixtus, nocturno in Tartaro lato
Fecit genus nostrum, & primum reduxit in lucem.
Prius autem non erat immortalium, antequam amor commiscuit omnia;
Commixtis autem alteris alteris factum est Cælum; Oceanusque
Et terra, omniumque Deorum beatorum genus incorruptibile.

In postremis hisce duobus systematibus occurrit Chaos, quod cum pluribus sæculis fuisset iners, illi motus inditur a Spiritu, qui quin illud agnoscat, cuncta producit. Amorem, vel sympathiam, quæ simul homogeneas partes conjungit, & naturalia corpora componit, Philosophi veteres agnovere. In his omnibus plura adsunt, quæ Moysis narrationi possunt accomodari, alia vero, quæ cum ea nequeunt conciliari, veluti hæc materiæ pluribus sæculis ante rerum productionem quies, & inertia.

℣. 3. FIAT LUX.] Poterat ne Moyses gravius, ac magnificentius infinitam Dei potestatem innuere, quam dicendo: *Fiat lux, & facta est lux: fiat firmamentum: congregentur aquæ in locum unum, & factum est ita?* Poterat ne sublimiorem perfectionis, pulchritudinis, ac pretii omnium Creatoris operum ideam nobis adstruere, quam dicens: *Vidit lucem, quod esset bona*, seu pulchra. Hebraica enim vox *tob* [8], æque bonum, ac pulchrum significat. Has loquendi rationes in tractatu suo *de sublimi caractere* Longinus est admiratus [9].

Quæritur, quænam fuerit hæc lux a Deo prima die creata? Hanc solem fuisse Rabbini docent, quodque ℣. 14. de solis creatione dicitur per anacephaleosim repetitum contendunt. Origenes [10] tres priores mundi dies, Sole, ac Luna, Syderibusque caruisse, nulla putat ratione posse persuaderi. Nonnulli vero [11] Moysis textum ad litteram intelligendum esse rati, cum ait die quarta Solem fuisse creatum, arbitrantur, Deum ad id lucidum corpus effinxisse, non longe ab ignea columna absimile, cujus fulgore in Deserto divinitus noctu Israelitis lux non deesset. Conjiciunt alii, trium priorum dierum lucem tenuem adhuc, imperfectumque splendorem fuisse, illi similem, quo terra illustratur, cum Sol nubibus est involutus, aut Auroræ lumini parem. Inter has sententias, quæ magis arriserit, eam

1 Apud Eusebium l. 14. c. 5. & l. 1. c. 7. Ἦν τὴν ἀρχὴν τὰ πράγματα ἀναπεφυρμένα, νοῦς δ' εἰσελθὼν, αὐτὰ ἐκ τῆς ἀταξίας εἰς τάξιν ἤγαγε. 2 Euseb. Præpar. l. 3. c. 3. ex Diod. Sicul.
3 Lib. 2. Academic. Quæst.
4 *Spiritus, quem Græci nostrique vocabulo eodem aera appellant; vitalem hunc, & per cuncta rerum meabilem, totoque consertum* &c. Plin. l. 2. c. 5.
5 *Principio Cælum ac Terras, camposque liquentes,*
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque Astra
Spiritus intus alit; totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Hinc hominum, pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Virgil. Æneid. 6. v. 727.
6 Sanchoniaton, apud Euseb. Præp. l. 1. c. 10. ἀέρα ζοφώδη καὶ πνευματώδη,
7 Aristophan. in Avibus pag. 573. Edit Genev. 1606.
Χάος ἦν καὶ νὺξ, ἔρεβός τε μέλαν πρῶτον, καὶ τάρταρος εὐρύς
Γῆ δ' οὐδ' ἀὴρ, οὐδ' οὐρανὸς ἦν, ἐρέβους δ' ἐν ἀπείροσι κόλποις
Τίκτει πρώτιστον ὑπηνέμιον νὺξ ἡ μελανόπτερος, ὠόν.
Ἐξ οὗ περιτελλομέναις ὥραις ἔβλαστεν ἔρως ὁ ποθεινὸς
Στίλβων νῶτον πτερύγοιν χρυσαῖν, εἰκὼς ἀνεμώκεσι δίναις
Οὗτος δὲ χάει πτερόεντι μιγεὶς νυχίῳ, κατὰ τάρταρον εὐρύν.
Ἐνεόττευσε γένος ἡμέτερον, καὶ πρῶτον ἀνήγαγεν ἐς φῶς, &c.
8 טוב 9 Longinus de Sublim. c. 7. 10 Origen. l. 4. de princip. c. 2.
11 Hugo, Victorin. Lyran. Menoch. &c.

Systema Creationis Mundi juxta Moysem · I tab ·

Elementum aridum, et Terra sine aquis.

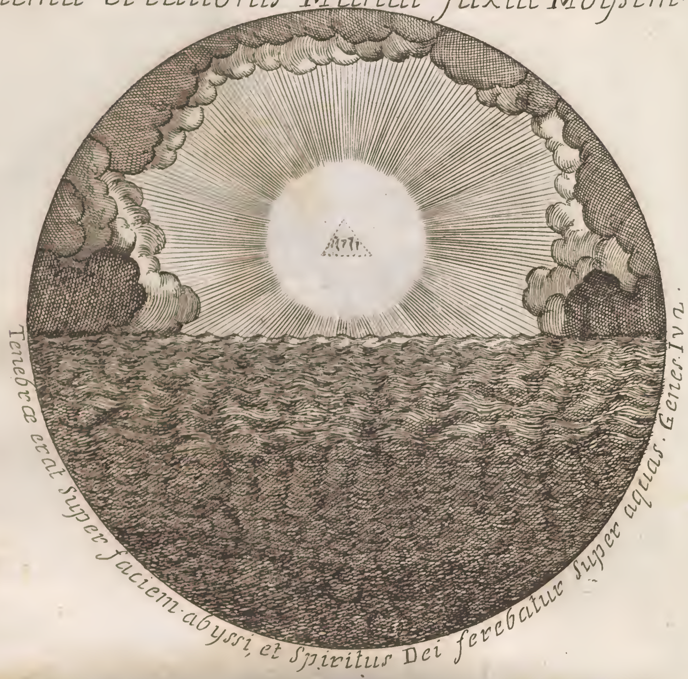

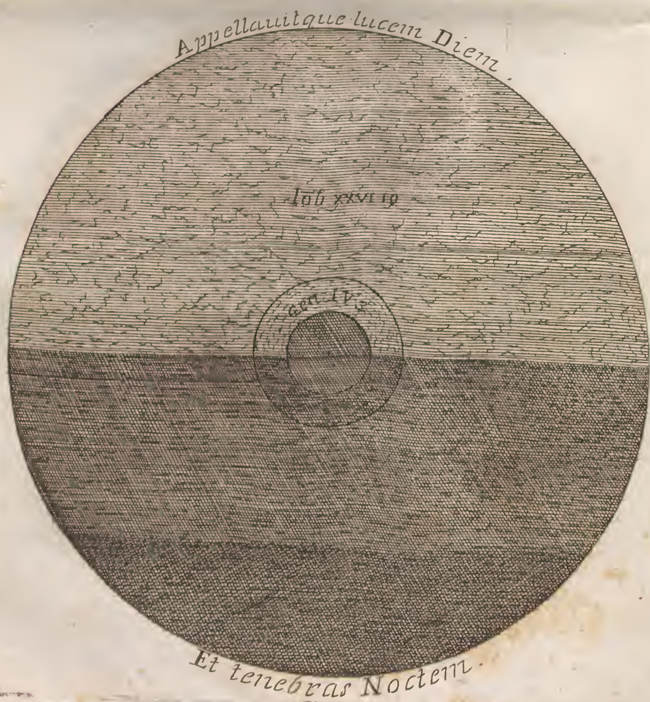
Fecitque Deus duo luminaria magna Et Stellas Gene. I v 16

Systema Creationis Mundi juxta Moysem. 1 tab

eam licet eligere, cum hac de re nihil certi habeatur.

℣. 4. Et divisit lucem a tenebris.] Lux qualitas est realis, atque sensibilis, tenebræ vero nihil aliud sunt, quam lucis privatio, vel absentia. Asserit quidem Moyses Lucem creatam fuisse, tenebras vero creatas non asserit. Deus hæc duo sejungit per eas qualitates, quas luci tribuit, quæ cum tenebris simul esse non possunt, earumque societatem respuunt, atque lucem inter, ac tenebras, necessariam separationem, ac naturæ oppositionem efficiunt.

℣. 5. Appellavitque lucem Diem, et tenebras noctem,] hoc est juxta S. Augustinum fecit, ut ita ab hominibus appellaretur. Vocavit autem, dictum est, vocari fecit.

Factumque est vespere, et mane dies unus.] Dies artificialis ex nocte constat, ac die. Ita ex nocte, ac die naturali, composita fuit prima dies artificialis. Ea die, sicut & reliquis nox præcessit diem; Hebræi dies suos a vespera in vesperam recensebant. *Vesper* noctem, diem vero *mane* significat. Prior autem nox tenebras innuit, quæ lucis creationem præcesserant. In Textu legitur *dies unus*, pro *dies primus*, quæ Hebræorum est propria locutio.

℣. 6. Fiat firmamentum.] Hebraica vox *Rakiah* [1], quam septuaginta *soliditatem* [2], Vulgata vero *firmamentum* reddidere, a plerisque recentiorum Interpretum *expansum*, vel *expansio* transfertur. Scriptura sæpius Cœlum tentorii velaminibus confert; *Extendens cœlum sicut pellem*, ait Propheta [3], *qui tegis aquis superiora ejus*. Eadem utitur comparatione Isaias [4]: *qui extendit velut nihilum cœlos, & expandit eos sicut tabernaculum*. Vide caput 42. 5. & 51. 13. Prophetæ ejusdem; & Ieremiam 51. 15. Verbum *Rakah*, unde fluit *Rakiah*, significare potest [5] metallum mallei ictibus tusum extendere: perinde ac voluisset Moyses ostendere, Cœlum esse corpus valde solidum, ac durum, ad instar immensi cujusdam fornicis ex ære tuso, atque malleo ad incudem extenso. Iob [6] cœlum speculo fuso confert; & profani auctores de cœlis iisdem ferme vocibus disserunt. Homerus [7] Cœlum Iovis domum æneis innixam fundamentis appellat; & alibi cœlum ex solido ære conflatum.

Nonnulli [8], Hebraicam vocem *Rakah* numquam significare, *extendere*, contendunt, at dumtaxat firmare, claudere, comprimere; quæ sane hujus vocis apud Syros est significatio, eamque respexerunt Septuaginta, & S. Hieronymus vertentes, illi quidem *steorema*, hic autem *firmamentum*. Patres quidam [9] cœlum die altera firmamentum appellatum fuisse crediderunt; propterea quod Deus ea die aquis illud constituentibus duritiem, ac soliditatem contulerit, quæ par esset, ut cunctis motibus, ac aliorum cœlestium corporum impulsionibus resisteret; præsertim vero ignis agendi vi, cujus orbis immediate supra hoc glaciei cœlum collocatur [10]. Firmamentum igitur veluti quamdam immensæ expansionis, ac duritiei glaciem considerabant, in qua sydera quodammodo essent commissa [11]; quam ipse Moyses ideam ingerit, qui ℣. 16. ait, Deum, cum jam Solem, Lunam, ac Stellas condidisset, eas in Cœli firmamento collocasse.

Firmamenti nomine alii [12] aerem, vel atmospheram, sive interstitium, quod cœlum inter ac terram interja-

A cet, intelligunt; vel denique nubes [13], quæ superas ab inferis aquis separare videntur. Pluviæ sunt superiores aquæ ab inferioribus, hoc est, ab aquis marium, fluviorumque distinctæ; nubes vero inter utrasque sunt positæ; quæ idea vulgaris est, & captu perfacilis: verum cum firmamentum esse debeat fortioris naturæ, solidiorisque firmitatis, quam superiores aquæ, quas coercet, atque ab inferioribus dividit, nomen hoc neque aeri, neque nubibus merito potest attribui.

Quo ad superiores aquas frequenter adeo, ac signanter loquitur Scriptura, ut nequaquam nobis integrum sit, utrum vere existant, nec ne, in dubium vocare. Earum passim meminit Propheta [14]: *Laudate eum cœli cœ-*

B *lorum, & aquæ omnes, quæ super cœlos sunt* &c. & alibi [15]: *Qui tegit aquis superiora ejus*; & Daniel [16]: *Benedicite aquæ omnes, quæ super cœlos sunt Domino*.

Inferius paullo Moyses loquitur de cœli cataractis, quę, ut terram aquis obruerent, apertæ sunt; & licet quoad harum aquarum naturam Patres, atque Interpretes abeant in diversa, S. Augustinus [17] tamen minime ambigendum esse putat, quin aquæ sint super cœlos, & Scripturæ id asserentis auctoritati magis, quam argumentis, quæ humana mens obtrudere potest, esse fidem habendam. *Major est scripturæ hujus auctoritas, quam omnis ingenii humani capacitas.*

Superarum aquarum nomine, quas supra firmamen-

C tum Scriptura locat, & ad laudandum Dominum Propheta invitat, non veras, & reales aquas, sed cœlestes Angelos, quorum est indesinenter Deum laudibus prosequi; inferarum vero nomine, quæ in abyssis constitutæ sunt, & mare conficiunt, non aquas, sed dæmones, qui per maris inconstantiam, procellasque exhibentur, intelligendos esse Origenes existimavit [18]. At qui illum sunt subsecuti, has Origenis allegorias serio, ac solide confutarunt; quibus commentis, fabulisque, [eas enim hoc nomine appellat,] rejectis S. Basilius [19] id de veris aquis intelligendum esse confirmat.

At quorsum hæ super firmamentum aquæ? Ut sci-

D licet tellus pluviis irrigetur, S. Cyrillus Hierosolymitanus [20] respondet; atque ut Solis, ac Syderum ardores temperentur, ne igni torreat terrarum orbis, alii arbitrantur [21]; quo eodem consilio Deum immensam illam aquarum colluviem in mari congessisse, putant, quæ cœlestium corporum igni esset veluti alimento. Alii [22] super firmamentum a Deo aquas positas fuisse censent, ut ibi ad diluvium, quo tellus erat obruenda, reservaret; nec defuere [23], qui dixerint, id factum, ut nobis Empirei eriperetur adspectus, cujus fulgorem oculorum nostrorum acies ferre minime potuisset. Non pauci, has superas aquas nihil aliud esse quam nonum cœlum sunt arbitrati; cui sententiæ S.

E Bonaventura, Ægidius Romanus, Nicolaus Lyranus, Tostatus, Cajetanus, & Catherinus velificari dicuntur. Nonnulli denique de hac aquarum congerie non aliam afferri posse rationem magis ingenue fatentur, quam Dei voluntatem, qui eas ad majus mundi ornamentum ibi congessit.

Quoad superarum aquarum naturam ex iis, quæ hactenus dicta sunt, satis patet, Patrum plerisque persuasum fuisse, eas veras aquas fuisse, ejusdemque cum

1 רקיע 2 70. στερέωμα Aq. Sym. Th. 3 Psal. 103. 3. 4 Isai. 40. 21. 5 Vide Exod. 39. ℣. 3. & Num. 16. 36. 6 *Tu forsitan cum eo fabricatus es cœlos, qui solidissimi, quasi ære fusi sunt*. Textus Hebræus ait.... *Fabricatus es cœlos, fortes sicut speculum fusum*. Job. 17. 18. 7 Iliad. A. Διὸς χαλκοβατὲς δῶ: & οὐρανὸν πολύχαλκον.
8 Fuller. Clericus hic. 9 Theodoret. Quæst. 11. in Genes. Severian. Gabal. orat. 2. 10 Theodoret. in Psal. 118. 11 Joseph l. 1. cap. 1. Antiq. Basil. hom. 3. in Hexaemeron. Nyssen. l. 1. contra Eunom. Ambros. l. 2. in Hexaemer. Lyran. Menoch. Tirin. &c. 12 Vatab. Drus. Grot. Est. Castalio. 13 Ita Rabbini quidam.
14 Psal. 113. 4. 15 Psalm. 103. 3. 16 Dan. 111. 60. 17 Aug. lib. 2. de Gen. ad Litter. c. 5.
18 Vide S. Hieron. ad Pammachium, & S. Epiph. in epist. ad Joan. Hierosolym. apud eumdem S. Hieron.
19 Vide Basilium homil. 3. in Hexaem. τοὺς δὲ τοιούτους λόγους ὡς ὀνειράτων συγκρίσεις, καὶ γραώδεις, μύθους ἀποπεμψάμενοι τὸ ὕδωρ νοήσωμεν. 20 Cyrill. Catech. 9.
21
Firmans locum cœlestibus,
Simulque terræ rivulis,
Ut unda flammas temperet,
Terræ solum ne dissipent.
Vide Ambros. l. 2. in Hexaem. & Sever. Gabal. orat. 2. de mundi creat. &c.
22 Quidam apud Bedam l. de natura rerum. 23 Tirin. ex Bonfrer.

maris, & fluminum aquis naturæ: & equidem id aperte satis Moyses ostendit, cum ait, Deum bifariam aquas divisisse, quarum partem alteram supra firmamentum collocavit, in abyssis alteram reliquit. Palam quoque aquarum illarum naturam demonstrat, cum ait, Deum terras omnes submersurum aquis, cataractas aperuisse, ut aquas super terram copiosius effunderet. S. Augustinus [1] nonnullorum sententiam refert, qui has aquas gelu adeo fuisse adstrictas fatentur, tantæque soliditatis, ut nulla umquam vi, vel dissolvi possent, vel infringi. Ipse vero [2] opinari videtur, aquas supra firmamentum positas haud multum a nebulis, ac iis vaporibus differre, qui in aera elati, ibi & sua raritate, ac molis amplitudine se sustinent, cum immania illa nubium corpora conflant. S. Gregorius [3] Nyssenus sine ulla ambage inquit, aquas, quæ a Scriptura nobis supra firmamentum exhibentur, alterius omnino esse naturæ ab sublunaribus undis, atque sub illarum aquarum idea nihil corporei, hoc est, nihil crassi, sensilis, & tactilis esse intelligendum.

Verum his omnibus in rebus Moyses differere potuit juxta populi sensum, qui aquas e cœlo delabentes, quas a terra sursum extolli minime viderit, ex superno quopiam excipulo censet difluere. Nonne nimiæ simplicitatis forent arguendi, qui vulgarem hanc opinionem mordicus amplecti vellent, omniaque Moysis verba ad litteram interpretari? Nequit fortasse dici, Deum per eum motum, quem in mundi primordio aquis impressit, immensam earum vim in vapores extulisse, quæ postmodum solutæ fuerint in pluvias; eumdemque in natura a mundi exordio, ad hæc usque tempora ordinem deinceps fuisse servatum? Vapores in aera elati nubes efformant, mox vero in pluvias delapsi, realem perpetuamque superas inter & inferas aquas sejunctionem perennant. Nescio vero an ad explanandos Scripturæ loquendi modos, qui in hujusmodi locis nullo pacto sunt Philosophici, plura requirantur.

Quod vero ad inferiores aquas spectat, S. Augustinus [4] credit, primum quidem valde rarefactas fuisse, ac nubibus, & caligini haud absimiles: eas vero deinde magis densatas, longe minus, quam antea spatium occupasse; atque hoc pacto tellurem, quæ aquis erat obruta, donec eæ nebularum laxitatem obtinuere, statim exaruisse, simulac graviores, densioresque effectæ suopte ingenio defluxerunt in abyssos maris, quæ vel aderant jam, vel tunc terræ subsidentis hiatu patuere. At plerique has inferiores aquas, vere aquas fuisse intelligunt, & Moyses, qui hujus condensationis non meminit, sed aquarum congeriem mare appellat, iisdem eas qualitatibus nunc præditas innuit, quibus prędìtæ erant, antequam in abyssos dilaberentur.

℣. 9. DIXIT VERO DEUS: CONGREGENTUR AQUÆ &c.] Hebræi contendunt, istic esse vertendum, *Deus dixerat* pro *Deus dixit*; aquæ enim in loco suo subsederant die secunda, cum rerum Opifex superas ab inferis aquis divisit. At non inde sequitur, omnes aquas ea die in abyssos difluxisse; adhuc universam terræ superficiem superessusæ operiebant, sed die tertia dumtaxat illinc in abyssos, ac pelagus recessere.

Hebraica vox [5], quæ redditur, *congregentur*, transferri potest [6] *diffluant, dilabantur*; perinde ac naturali motu, ac proprio pondere in eos terræ locos, qui magis imi, & profundi sunt, recessisse innuerentur. Alii [7] vertunt, *ad libellam componantur*. Aquila, &

A Symmachus [8] reddidere, aquas constitisse, atque in designato ipsis loco subsedisse, quin ultra supra terram diffluerent. Scriptura [9], ac Patres [10] ita sæpe loquuntur, quasi aquæ divinitus terra altiores continerentur, jam jam eam submersuræ, nisi Dei manus earum cohiberet irruptionem.

Arbitrati nonnulli sunt, terram, re adhuc integra, perfecte orbicularem fuisse conditam, & universam illius superficiem aquis obtectam fuisse; verum Dei jussu alibi in montium juga consurrexisse, alibi vero in abyssos subsedisse, quo aquæ motu suo defluxerunt. Et sane si æqualis aquarum altitudo terræ faciem ubique operuisset, quonam pacto unum in locum se se re-
B cipere potuissent, ni [11] eas montium instar in cumulos, acervosque assurrexisse dixeris, veluti fluctus, qui ventorum vi ad sydera extolluntur?

℣. 10. IN LOCUM UNUM.] Omnes terrarum orbis aquæ communicant inter se: flumina, fontesque omnes se in mare proripiunt, ac maria omnia, vel palam, vel clam mutua communione junguntur. Pro explorato habetur, Mare Caspium per subterraneos permeare cuniculos, ac in Euxinum Pontum, vel in Oceanum erumpere, qui unum haberi potest omnium terræ aquarum receptaculum.

℣. 11. GERMINET TERRA HERBAM VIRENTEM, ET FACIENTEM SEMEN &c.] Locus hic duplicem potest
C sensum admittere. Primo: terra proferat herbas, vel plantas cum suis seminibus, & arbores fœcundas cum fructibus, eas scilicet in perfectione sua producat, fructibus suis onustas, quales esse debent, ut homini, & animantibus alimenta suppeditent. Secundo: producat terra herbas, & arbores, quæ per semina, & fructus, quos proferent, vim habeant se se multiplicandi; perinde ac Deus terram virtute donasset plantas gignendi, vel plantarum germen dumtaxat in terra procreaverit: quæ Sancti Augustini sententia fuisse videtur [12], aliorumque nonnullorum: verum plerique Deum plantas in perfecto statu produxisse contendunt cum seminibus, fructibusque maturis; Omnes
D vero plantas, ac arbores, quæ deinde extiterunt, in prioribus, quæ creatæ fuerant, virtualiter fuisse contentas; atque terræ ubertatem, qua gignuntur, aluntur & adolescunt, effectum fuisse benedictionis, quam in ipso rerum primordio Deus illi est impertitus. Moyses hoc in loco eorum opinionem subvertit, qui terram velut Numen aliquod sinu suo omnia proferens sunt venerati.

Quæritur istic quonam anni tempore mundus conditus fuerit? Patrum plerique [13] vere conditum asseruere, quod ipsum in Concilio [14], quod in Palæstina a Theophilo Alexandrino ex Papæ Victoris auctoritate habitum fuisse dicitur, confirmatum est. Poetæ
E [15] quoque primos mundi dies, nobis velut ver speciosissimum exhibent.

Qui vero pro Autumno certant, animadvertunt Hebræos, ac Ægyptios anni sui civilis ab Autumnali æquinoctio exordium sumpsisse [16]; more profecto a majoribus per manus tradito, atque a primis usque hominibus ad eos deducto. Moyses sane Patriarcharum annos, seu præcesserint, seu Diluvium fuerint subsecuti, juxta veteris illius consuetudinis normam recenset, quam mundo ipsi coævam esse arbitrabatur. Ad hæc cum Adam a Deo creatus simul etiam perfecto ætatis flore donatus fuisset, necesse quoque fuit, ut arbores

ac

1 Lib. 2. de Genesi ad Litt. c. 5. 2 Ibidem cap. 4. 3 In Hexaem. sub initium. 4 De Genesi ad lit.
l. 1. c. 12. in Hexaem. 5 יקוו המים מתחת השמים 6 Cajet. Jun. 7 Fuller. 8 συστήτω τὸ ὕδωρ. 70.
Th. συναχθήτω. 9 Job. 38. 11. Jerem. 5. 22. 10 Gregor. Nazianz. Orat. 34. Theodoret. in Psalm. 103.
11 Augus. de Genesi ad Litter. l. 1. c. 12. & l. 1. contra advers. Leg & Prophetarum.
12 August. de Genes. ad Litter. l. 5. c. 4. 13 Cyrill. Hierosolym. Catech. 14. Basil. in Hexaemer. Nazianz.
Orat. in Nativ. Dom. Ambros. l. 1. in Hexaem. Theodor. quæst. 72. in Exod.
14 Apud Bedam de sexta ætate mundi.
15 -- *Ver erat illud, ver magnus agebat*
Orbis, & hybernis parcebant flatibus Euri:
Cum primum lucem pecudes hausere.
Virgil. Georg. l. 2. v. 338.
16 Vide Dissertationem nostram de annis Hebræorum &c.

ac plantæ eo in statu crearentur, ut fructibus suis novo homini victum possent suppeditare. Illud vero omnem dubitandi locum adimit, quod Adæ præcepit Deus, ne ex cujusdam arboris fructu, quæ sane tunc fructibus erat onusta, vesceretur; quandoquidem ex iis Eva comedit, ac viro suo, non diu post creationem, comedendum apposuit. Hanc sententiam notæ melioris Chronologi Scaliger puta, Pater Petavius, Usserius, aliique eruditissimi Interpretes mordicus tenent.

Dicendum tamen generatim est, quæstionem hanc ex earum esse numero, quæ Gordiano nodo impeditiores sunt, & quamdam contradictionis speciem involvunt: namque fieri nequaquam potuit, ut, sex dierum intervallo cum mundus conditus fuerit, eadem anni ætas, sive Autumnus, seu Ver, ubique terrarum eodem tempore simul occurrerit; ideoque quidquid pro Autumno, aut Vere afferri, probarique hoc in climate, ac orbis parte poterit, id mehercle pro alio climate, vel terrarum parte minime probaveris. Supponendum igitur istic est, Moysem de iis loqui dumtaxat, quæ transacta fuere ibi locorum, ubi Homo creatus fuit; cumque dicimus mundum Autumno conditum, simpliciter esse intelligendum, eo in loco, ubi Adam effictus fuit, tunc temporis Autumnum obtinuisse; vel hac in quæstione ratio habenda dumtaxat est signi illius in Zodiaco, quod tunc Sol percurrebat: ita ut si tunc Arietis signum ingrediebatur, tunc Ver fuisse dicatur; e contra vero Autumnus, si Libræ signum obibat.

Deus tempore eodem aliis in terrarum partibus plantas, ac arbores magis, minusve maturescentes edidit pro ut caloris, vel frigoris eo in climate varietas eas potuit proferre. In Armenia, exempl. gr. ubi Adam procreatum fuisse arbitramur, Deus arbores fructibus prægraves protulit. In regionibus vero magis borealibus, germinantes dumtaxat, foliis, fructibusque viduatas produxit; alibi autem tanquam tempore verno florentes. Idem de animantibus dicendum est, quæ ipse in qualibet terrarum plaga eo in numero, iisque qualitatibus prædita creavit, ut vitam possent transigere, iisque in ipso illorum creationis loco, & tempore, unde alerentur, suppeditavit. Verum fortasse Deus, longe minorem, quam qui vulgo fertur, animantium, plantarum, arborumque numerum in variis terrarum partibus protulit. Vide infra ℣. 24. Non desunt, qui ante diluvium terram æqualem semper obtinuisse situm quoad Solis axem, ideoque semper Æquinoctium, ac semper Ver fuisse, opinentur; quorum sententiam alibi ad examen vocabimus.

℣. 14. FIANT LUMINARIA IN FIRMAMENTO.] Iudæi, ac Interpretes complures [1], lumen, ac luminosa corpora prima die condita fuisse arbitrantur, & hoc esse veluti narrationis, quam sacer Auctor ℣. 3. intercideraт, supplementum. Volunt autem verbum *dixit* hic quoque, quemadmodum ℣. 1. pro *dixerat* usurpatum, quod Linguæ Sanctæ equidem licet; cum enim illi unum tantummodo suppetat tempus ad innuendum præsens, imperfectum, perfectum, aoristos, & plusquamperfectum, sæpe ex orationis decursu de verbi tempore judicium ferre cogimur. At si istic legeris *dixerat*, illud profecto oborietur absurdum, quod nihil novi die quarta factum fuisse dicatur. Vide quæ dixerim in ℣. 3.

FIANT LUMINARIA, ET DIVIDANT DIEM, AC NOCTEM.] Solis præsentia diem efficit, absentia vero noctem. Cum Sol abest, Luna, ac stellæ collucent,
A hinc Sol, & Luna diem, noctemque dividere dicuntur.

SINT IN SIGNA;] Quæ nimirum aeris mutationes præmonstrent, quid in agris excolendis facto opus est, edoceant [2]; diversarumque anni tempestatum vices admoneant.

IN TEMPORA, ET DIES, ET ANNOS.] Diei, noctisque tempora per Solis absentiam, vel præsentiam discriminamus ex hebdomadibus, mensibusque annum componimus; eaque omnia ad certum Solis, ac Lunæ cursum metimur. Videtur hic Moyses innuere voluisse, nullos esse in hominum actiones, prosperam eorum, adversamque fortunam syderum influxus; Solem, ac Lunam nequaquam esse numina, ex quibus
B aliquid vel metuendum sit, vel sperandum; quandoquidem hoc unum ea creantis Dei consilium fuit, ut tempora, annique vices moderaretur. Origenes [3] credidit, astra quamdam esse libri speciem, in qua futura quælibet legerentur inscripta, juxta locum quemdam apocryphi libri, cui titulus Iosephi oratio, *legi in Tabulis cæli*. Verum plurimas id genus apud hunc auctorem sententias repereris, quas ex quibusdam apocryphis libris, qui ævo illius adhuc auctoritatem obtinebant, percepit.

Patres [4] hoc utuntur loco ad judiciariam Astrologiam refellendam. Vocem *tempora* menses significare istic nonnulli putant, & quod alioquin de mensibus Moyses nihil hoc in loco dixisset, & quod Psalmo 104.
C 19. *Tempora* pro mensibus usurpantur: *fecit Lunam in tempora*. Alii vero vocem hanc innuere putant cetuum tempora, ac festivitatum, quo in sensu hebraica vox *Mohed* [5] sæpius a Moyse usurpatur. Cum Genesis quædam sit veluti præparatio ad Legis libros, intererat Iudæis ostendere, Deum in iis omnibus, quæ ab orbis terrarum origine fecerat, semper Legem spectasse: vel potius Deum tempora cætuum Religionis, Lege vigente, præscripsisse juxta syderum cursum, quæ motu suo temporum nostrorum vices metiuntur. Plato [6] Solem, Lunam, & Planetas temporum organa vocat, vel instrumenta: Et Horatius de Sole disserens [7] eum esse ait,

- - - Qui res hominum, ac Deorum
D *Qui mare, & terras, variisque mundum*
Temperat horis.

℣. 16. DUO LUMINARIA MAGNA.] Sol, ac Luna inter se magnitudine longissime discrepant, siquidem Luna Soli, cæterisque collata syderibus longe minor comperitur. Verum Sol ac Luna reliquis astris majores videntur, eo quod præ aliis terræ propiores sint, & quod eorum splendor cæterique illis attributi effectus nos propius afficiunt, quod aliorum corporum cœlestium; quo in sensu Moyses istic est intelligendus.

℣. 17. ET POSUIT EAS IN FIRMAMENTO COELI.] Hebraicus textus hoc pacto potest intelligi: Posuit in firmamento hæc omnia; Solem, Lunam, & stellas; dum vulgata ad stellas dumtaxat coarctari videtur,
E *posuit eas*.

℣. 18. ET PRÆESSENT DIEI, AC NOCTI.] In Ægyptiorum Theologia Sol, & Luna tamquam septem planetarum reges habebantur [8]. Voces, quibus istic utitur Moyses, eædem sunt, ac illæ, quibus hominum imperium in cætera animantia ℣. 26. significat. Non defuere Scriptores, qui quamdam intelligendi vim syderibus tribuerint: & ea sententia, qua illa vita, & ratione donantur, apud Antiquos fuit vulgatissima. Vetustissimi Philosophorum, veluti Thales [9], & Pythagoras, eorumque eruditissimi, atque nominis fama

---

1 Cajetan. Catharin. Eugubin. &c.
2 Philo de opificio mundi p. 12. c.
3 Origen. in Genes. tom. 3. edit. Huet. Vide notas ejusdem.
4 Basil. homil. 6. in Hexaemer. cap. 4. August. l. 4. Confess. c. 3. l. 3. de Civit. c. 1. 2. 3. Theodoret. q. 15. in Genes. &c. 5 מועד
6 Plato de mundi anima ὄργανα χρόνου.
7 Horatius l. 1. Ode 12.
8 *Solem & Lunam septem stellis præesse arbitrantur*. Sext. Empyr. advers. Mathem l. 5.
9 Laert. l. 1. in Thalete.

ma maxime florentes, Plato, ac Aristoteles [1], nec non & Stoici, non solum anima prædita fuisse crediderant sydera; verum etiam rationis usu, ac beatitudine frui; quin & numina esse Plato ipse docebat [2].

Prioribus Ecclesiæ sæculis S. Clemens Alexandrinus [3], & Origenes [4], nec non subsequenti ævo complures Patres, crediderunt, astra posse vel bene mereri, vel male; eaque animas esse sortita majoris meriti, ac puritatis, quam eæ sint, quæ nostra corpora informant. Verum alii hisce animabus revera sydera informari docuere; alii vero dumtaxat regi, & gubernari, eo ferme pacto, quo currus ab auriga gubernatur. S. Augustinus [5], S. Hieronymus, S. Isidorus Pelusiota, ac S. Thomas [6] quæstionem hanc, quæ illorum ævo agitabatur, neque damnarunt, nec probavere; scilicet utrum astra animabus essent prædita, an secus; quin immo S. Thomas hanc ad fidem minimum spectare ait: atque inter recentiores non defuere, qui affirmativæ parti adhærerent, atque rationis participes animas syderibus tribuerent; ex quorum numero Bodinus [7], Ricius [8], Tycho, & Keplerus fuisse dicuntur.

Utrum vero hac eadem in sententia Iudæi veteres versarentur, non ausim asserere; Philo certe [9] hac in re mordicus Platonis doctrinam amplectebatur. Sydera anima donata fuisse arbitrabatur, atque simplicitate, ac innocentia integerrima; & alicubi purissimos esse spiritus, ait; verum alibi corporea esse non diffitetur [10]. S. Paullus in Epistola ad Colossenses in quosdam Iudæos invehitur, qui in Ecclesiam superstitiosum erga Angelos cultum invehere adnitebantur, docentes, inquit Auctor Commentariorum in Epistolas D. Paulli, S. Ambrosii nomine allatus, sydera Angelos esse. *Inflantur motum prævidentes stellarum, quas Angelos vocant*. Rabbinus Maimonides ipse quoque astris animas tribuit.

Scriptura etiam ea utitur alicubi loquendi ratione, quæ hanc videtur sententiam innuere; verum in metaphorico sensu ibi est intelligenda. Exempli gratia hic Moyses a Deo Solem, ac Lunam procreatos ait, ut diei alter, altera nocti, præessent; ac alibi [11] sydera cœlestem exercitum vocat: quæ locutio tercenties in Scriptura repetitur [12] ad significanda cœlestia corpora, quæ cum animata, ac Numina esse putarentur, ab omnibus populis summa veneratione colebantur. Cœlestis hujus exercitus Dominus sæpe Rex appellatur; atque a Propheta velut Rex copiarum suarum recensionem habens exhibetur: *Qui numerat multitudinem stellarum, & omnibus eis nomina vocat* [13]. Apud Isaiam [14] Deus astris mandata imponit, minasque intentat, ac ait, se, ubi Regnum suum in Hierusalem, & in Sion constituerit, Solem, & Lunam, quibus illic cultus exhibitus fuerat, confusione esse oppleturum. Iob [15], David [16], & Daniel [17] nobis sydera veluti Deum laudibus celebrantia describunt. Levitæ apud Nehemiam [18] Domino concinunt: *Tu fecisti cælum, & cælum cælorum, & omnem exercitum eorum ... & tu vivificas omnia hæc, & exercitus cæli te adorat*. Ecclesiastes [19] etiam nobis Solem exhibet, totum terrarum orbem lustrantem, quidque ibi fiat inspicientem. *Lustrans*

A *universa in circuitu pergit spiritus* &c.

Quæ novissima vox Sancto Hieronymo juxta quosdam MSS. veteres [20] ansam dicendi præbuit, Solem esse *animal spirans, & vivens*; vel juxta recentem editionem, spiritum asseruit, *quod animet, & spiret, & vigeat*. In duodevigesimo Psalmo Sol veluti heros quidam adumbratur, qui longum ingressurus iter exurgit. Iob [21] hæc habet: *Stellæ non sunt mundæ coram ipso*, Deo scilicet; & alibi [22] hoc ipsum de cœlis prædicat: *Cæli non sunt mundi in conspectu ejus*. Unde præcipuum sententiæ suæ hauserat argumentum Origenes, non secus ac ex iis D. Paulli verbis ad Romanos: *Vanitati enim creatura subjecta est non volens, sed propter eum, qui subjecit eam in spe*; quibus sydera ani-

B mata esse probabat. Verebatur plane Moyses, ne Hebræi cœlos, Solem, ac Lunam potentes, absolutasque substantias esse arbitrarentur, quandoquidem istic eos edocere adnititur, ea a Deo creata fuisse, ac illius mandatis obnoxia.

℣. 20. PRODUCANT AQUÆ REPTILE ANIMÆ VIVENTIS, ET VOLATILE SUPER TERRAM.] Textus Hebræus legit [23]: *Et volucres volent super terram*. Ex Scriptura [24] patet, ab Hebræis pisces fuisse inter reptilia recensitos. Quoad aves quæritur, an eadem illis, ac piscibus origo sit tribuenda, atque utrum ut pisces, ita & volucres ex aquæ substantia fuerint productæ: vel si e terra sicuti cætera animantia eductæ, an earum carnis eadem ratio habenda sit, æque ac quadrupedum hu-

C mi degentium?

Nec desunt, qui aquarum nomine aerem, vel nubes [25] intelligant, & censeant aves in aere fuisse procreatas, atque proinde huic elemento adhæsisse, unde originem hauserant.

Qui putant vero e terra fuisse prognatas, primum illi Genesis loco cap. 2. ℣. 19. innituntur: *formatis ... de humo cunctis animantibus terræ, & universis volatilibus cæli* &c. Secundo affirmant ℣. 20. textum, quem istic explicamus, non innuere explicite aves, sed pisces dumtaxat ex aqua productos fuisse. *Producant aquæ*, Moyses ait, *reptile animæ viventis, & volatilia volent super terram*.

Potior Interpretum pars eamdem, & piscibus, &

D volucribus originem fuisse opinantur, & utrosque ex aquis eductos fuisse. Versiculus 20. illis suffragatur, præsertim si hoc pacto reddatur: *Producant aquæ reptile, & aves*, quæ *super terram volent*. Hac in versione relativum *quæ* suppletur, qua in re nihil admittitur, quod Hebraicæ Grammaticæ regulis adversetur. Septuaginta, Chaldæus, Arabica versio, & vulgata textum eum in sensum, quem allata translatio præsefert, intellexere. At ℣. 21. magis adhuc illis favet, qui asserunt aves ex aqua procreatas fuisse. *Creavit Deus cete grandia, & omnem animam viventem, atque motabilem, quam produxerunt aquæ in species suas, & omne volatile juxta genus suum*. Scriptura istic pisces, & aves opponit iis, quæ terra ℣. 24. & sequentibus

E protulit.

Adfertur etiam veterum Christianorum traditio, qui fas esse putabant Quadragesimæ tempore quibusdam volatilibus vesci, si Socrati [26], S. Epiphanio, ac Nicephoro fides habenda est. Plures e veteribus

---

1 Idem Laert. l. 8. 2 Plato in Timæo, & Epinomis p. 583.
3 Clem. Alex. in Selectis e Prophetis. 4 Origenes passim, sed præcipue l. 1. Περὶ ἀρχῶν. Et l. 5. contra Cels. Videsis Huet. l. 6. Origenian. quæst. 5. art. 3. & 4. 5 S. August. l. 2. de Genesi ad litt. c. 18. & in Enchirid. ad Laurent. Vide notas Guillel. Spencer. in l. 5. contra Celsum. 6 S. Thom. l. 2. contra Gentes c. 70. 7 Bodin. in Theatro Naturæ. 8 Ricius de Anima cœli. 9 Philo lib. quod somnia sint a Deo immissa; Vide & lib. de opificio mundi, p. 5. Δίοτι θεῶν ἀφανῶν τε καὶ αἰσθητῶν ἔμελλεν (οὐρανὸς) οἶκος ἔσεσθαι ἱερώτατος; & pag. 16. loquens de astris: ὅποι γὰρ ζῶά τε εἶναι λέγονται, καὶ ζῶα νοερὰ μᾶλλον δὲ νοῦς αὐτὸς ἕκαςος, ὅλος δι' ὅλου σπουδαῖος, ἀνεπίδεκτος κακοῦ. Vide & lib. de Gigantibus. 10 Idem de opificio mundi p. 33. loquens de iis quæ fuerunt ante hominem in mundo; οὗτοι δὲ τίνες ἂν εἶεν ὅτι μὴ λογικαὶ θεῖαι φύσεις αἱ μὲν ἀσώματοι καὶ νοηταί, αἱ δὲ οὐκ ἄνευ σωμάτων, ὁποίους συμβέβηκεν εἶναι τοὺς ἀστέρας. 11 Genes. 11. 1. 12 Vide Deuter. 4. 19. & 17. 3. &c. 13 Psal. 146. 4. 14 Isai. 45. 12. & 24. 21. 22. 23. 15 Job. 38. 7. 16 Psalm. 148. 3.
17 Dan. 3. 62. 63. 13 2. Esdr. 9. 6. 19 Eccle. 1. 6. 20 Hieron. in Eccles. 1. Solem Spiritum nominavit, quod animet, & spiret, & vigeat. 21 Job 25. 5. 22 Job 15. 15. 23 ועוף יעופף על הארץ 70. καὶ πετεινὰ πετόμενα. 24 Psal. 103. 26. 148. 10. 25 Vide supra ℣. 2. & S. August. l. 3. de Genesi ad litter. c. 3. & Rupert. l. 1. c. 50. de Trinitate.
26 Hist. Eccl. l. 5. c. 20. Epiph. in expos. fidei catholicæ, Niceph. l. 11. hist: Eccles. c. 34.

bus [1] Cœnobitis haud sibi interdictum credidere volatilium, æque ac piscium carnes comedere. Verum hoc nequaquam est inferendum ex eorum Patrum sententia, qui volucres e mari, aquis, atque etiam nubibus ortas censuere [2]. Licet enim aves, ac pisces ex aquis ortum duxisse compertum esset, atque exploratum, non inde tamen iis indiscriminatim diebus pœnitentiæ, atque continentiæ addictis uti posse, liceret inferri. Atque ut ipsum difficultatis fontem attingamus, si Moyses innuere voluisset, aves quoque, non secus ac cætera animantia e terra editas fuisse, earum procul dubio creationem in diem sextam retulisset, in qua terræ animantia genita esse dicuntur. Cum cap. 2. ℣. 19. ait ille *Formatis . . . de humo cunctis animantibus terræ, & universis volatilibus cæli*; textus optime intelligi potest has voces, *formatis de humo*, ad terrestria tantum animantia coarctando, quin ad aves extendantur, ut notat S. Augustinus lib. 9. de Genesi ad litteram cap. 1.

Ad has autem sententias conciliandas, dici fortasse posset, aves ex terra admodum eliquata, ac limosa eductas fuisse, atque hoc pacto ex terra, & aqua simul fuisse conpactas. Ægyptii, auctore Diodoro Siculo [3], asserebant pisces ex aquosa substantia productos, in aquæ elementum se recepisse; reptilia vero, atque terrestria animantia ex terra concreta terras obtinuisse; aves autem calidam, igneamque substantiam nactas in aerem evolasse. Verum cum istic agatur de sententia a Moyse allata, haud ab ea recedimus, quam Patres in illius verbis invenere, videlicet aves, & pisces ex aquis eductos fuisse; quæ quidem magis ad Scripturæ litteram videtur accedere.

℣. 21. Creavit Deus cete grandia] Hebraica vox *tanninim* [4] sæpius in vulgata vertitur *dracones* [5], scilicet dracones maris; atque asserunt, vocem hanc proprie significare omnia immanis longitudinis genera brutorum, tam terrestrium, veluti dracones, & angues [6], quam aquatilium, veluti cete, crocodilos, marinos vitulos, hippopotamos.

Nomen *cete*, quod Vulgata a Septuaginta mutuata est, generatim omnia significat immensæ magnitudinis animantia, ac præcipue balænas. Mare gignit cujusvis generis animantia terrestribus longe majora. Plinius [7] ait, visas fuisse balænas sexcentis pedibus oblongas, latas vero trecentis, ac sexaginta; & addit [8] quatuor terræ jugerum latitudine quasdam fuisse detectas, quæ cum super aquas extant, insularum speciem præseferunt: at Pater *du Tertre* asserit, se licet plusquam duodecim leucarum millia maris obierit, nullam uspiam vidisse balænam, quæ sexaginta pedum longitudinem excedere videretur.

Docent Rabbini Deum in ipso mundi primordio duplicem immensæ molis balænas creasse, cum quarum altera quotidie ludit [9]; alteram vero cæsam, ac sale conditam reservat, ut cum terrarum Orbis interierit, ex ea justis omnibus epulas insternat. Vetusta hæc somnia sunt [10], atque Hebraicorum librorum auctoritate confirmata, at non minoribus ideo sibilis, & cachinnis excipienda.

Omnem animam viventem, atque motabilem.] Hebraice ad litteram [11], *omnem animam reptilem ex aquis productam*; pisces omnes, omne reptile vivens, & ex aquis productum.

℣. 22. Benedixitque eis, dicens: Crescite, et multiplicamini.] Bruta ratione carentia Dei mandata intelligere nequeunt; verum locutio hæc est

A explicanda de fœcunditate quam Deus illis impertit, ac de appetitu, quo ad speciem suam multiplicandam feruntur. Hinc autem inferre licet, ea tunc perfecta fuisse, atque ad Dei jussa adimplenda satis idonea.

℣. 24. Producat terra animam viventem in genere suo.] Videtur Moyses [12] terræ vim animantia gignendi tribuere, illi ferme similem, qua animantia a Deo donata fuere, ut ex se sibi simile gignerent; quo in sensu a veteribus tellus rerum omnium mater nuncupabatur; nec defuere quidam, qui eam animatam crediderint. Moysis hoc in loco verba veterum Ægyptiorum opinioni satis congruunt [13]; qui asserebant, aquam, ac terram simul commixtas in mundi centrum propria gravitate præcipites actas fuisse; aquarum ve-
B ro partem a terra dissociatam in abyssos se recepisse, atque composuisse mare, alteram autem partem aquarum, quæ terræ commixta permansit, limum quemdam, seu terram perquam dilutam constituisse. Hanc ignis calor quamprimum solidiorem reddidit, crassioremque, suaque vi in superficie sua tumores quosdam protulit, sub quibus humores coaluerunt, vel aquæ stagnantes, ex quibus per corruptionem pelliculæ quædam emersere, fermentatam, calentemque materiam contegentes. Humor calori copulatus materiæ huic corruptæ, formam indidit, ac terra veluti ex sinu suo diversas animalium species protulit, quæ ex semet ex pelliculis illis, ubi tectæ primum delituerant, atque ubi originem, & incrementum perceperant, prodierunt.
C Cum ventorum flatibus, ac Solis ardore magna humoris vis exaruisset, quæ uberem effecerat humum, hæc nullas amplius novas animantium species peperit; sed insectilia quædam solummodo deinceps effudit; verum perfecta animantia huic defectui supplevere, atque ex mutua commixtione generari cœperunt.

Falsa procul dubio sunt hæc, & ridicula, quæ nullo jure sunt Moysi, multoque secius Divino Spiritui, quo afflabatur ille, adscribenda: & licet populus in non longe absimili sententia fuisset versatus, Moyses ea dixit, quæ satis esse poterant, ut hæ ideæ corrigerentur, atque hanc virtutem omnem merum esse Divinæ effectum Omnipotentiæ, edoceret. Hoc pacto cuicumque Ægyptiorum errorum periculo occurritur;
D & Moyses istic agentem, loquentemque Dominum repræsentat, veluti absolutum naturæ Dominum, qui animantibus, ac terræ omnem illorum fœcunditatem, virtutemque impertitur.

Jumentorum nomine *Hebr. Behemoth* [14] domestica animalia passim intelliguntur, at nonnumquam, & sylvestres feræ; at cum *Behemoth* additum est *Chaiah* [15], quæ vox belluas significat, ut istic, nomen illud de domesticis dumtaxat animantibus explicatur.

Nonnulli putant, quod istic de terrestrium animalium productione memoratur, ad ℣. 22. atque ad quintam diem esse referendum. Hisce animantibus Deum benedixisse non legimus, neque illis imperasse, ut crescerent, ac multiplicarentur; at hoc ex ℣. 22.
E possumus mutuari.

Quæritur an imperfecta animantia fuerint ab initio creata? Quædam extant monstrorum genera, quæ ex duarum diversæ speciei belluarum concubitu prodeunt, ac dici potest [16], licet Deus ea immediate minime procrearit, ea tamen creasse, quandoquidem ipse ea protulit animantia, a quibus genita fuere. Alia quoque extant, quæ ex materiæ corruptione exoriri creduntur, quæ S. Augustinus [17], & quidem merito, nequaquam in ipsis rerum primordiis creata fuisse arbitratur.

---

1 Vide Aimoin. de Gestis Franc. l. 5. c. 10. & 34. & Concil. Aquisgran. c. 78. & ep. Theodemari ad Carol. Magn. & vitam S. Cutberti. 2 Ambros. hymno ad Vesper. feriæ 4 & l. 5. c. 14. in Hexaemeron. Cyril. l. 1. in Genes. Chrysost. hom. 7. in Genes. Damasc. de fide orth. l. 2. c. 9. Basil. hom. 8. in Hexaemer. Theodor. l. 5. Divin. decret.
3 Diod. Sicul. Bibl. l. 1. c. 1. 4 תנינים 5 Psalm. 148. 7. & 73. 13. & 103. 26. & Exod. 7. 12.
6 נחש Exod. 4. 31. collatum cum תנינים Exod. 7. 9. 7 Plin. l. 23. 1. 8 Id. ibid. 9. init.
9 *Draco iste quem formasti ad illudendum ei.* Psalm. 103. 26. 10 Vide 4. Exod. 6. 49. 50. & Tamuld. &c.
11 ואת כל נפש החיה הרומשת 70. Καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζώων ἑρπετῶν. 12 Vide quæ supra diximus ad ℣. 11.
13 Diodor. Sicul. Bibl. l. 1. c. 2. 14 בהמות 15 חוה 16 Rupert. l. 1. de Trinit. c. 57.
17 August. l. 3. de Genesi ad litter. c. 14.

tratur. Nec desunt alia quædam, quorum generatio terræ, aut plantis accepta refertur, quæ idem S. Augustinus minimum ambigit, quin eas Deus creasse dicendus sit, eaque ab initio produxisse. At nostrorum Philosophorum plerosque ægre coegeris, ut putent, animantia quædam esse, quæ ex materiæ corruptione gignantur; asserunt enim animalia omnia in specie sua esse perfecta, eaque ex ovo generari, ex quo perspicue sequitur ea omnia fuisse a Deo ab origine mundi immediate creata.

Quoad animalia carnivora, fidei pronius est, ipsa initio nequaquam comedisse carnes; neque enim eorum ullum est [1], quod herbis, & leguminibus minime vescatur; se autem invicem vorare occęperunt, cum satis fuerunt multiplicata [2].

Censent nonnulli Deum ubique locorum magnam animantium vim produxisse, cui sententiæ, quæ sane Creatoris magnificentiam potentiamque maxime decet, S. Gregorius Nyssenus [3], & S. Augustinus [4] subscripsere. At alii, iique plurimi Patres [5] e contra parvum fuisse ab initio animantium numerum tenent; immo Theodoretus, & Procopius Deum bina tantum in singulas species, masculum, & fœminam procreasse audent asserere. Bina sane masculum, & fœminam deduxit Deus coram Adam in Paradiso terrestri: bina quoque ex qualibet specie, ex iis vero, quæ immolari possent, septena in Arcam ingredi jussit. Primitivæ autem animantium species nequaquam eo in numero fuere, quot fuisse creduntur. Non enim omnes luporum, canum, & felium species, quas novimus, a Deo creari oportuit; hæ siquidem ab una tantum specie emanare potuerunt, non secus ac omnes homines ab Adam, & Eva prodiere, licet colore, habitu, oris specie, magnitudine &c. adeo inter se differre videamus. Denique minime necessarium erat, ut tanta animalium crearetur copia, cum eatenus fieri eorum propagatio deberet, quatenus hominum multiplicatio procederet. Et equidem si belluæ frequentes nimium fuissent, homo post peccatum ea sibi subjicere non valuisset, utpote quæ & viribus, & numero illi terrorem incutere poterant.

℣. 26. ET AIT: FACIAMUS HOMINEM AD IMAGINEM, ET SIMILITUDINEM NOSTRAM.] Hebræi, inquiunt, Deum istic ad *domum judicii sui* se convertere. Dominus velut Rex potens nihil umquam aggreditur Angelis inconsultis, qui illius familiam, ac supremum consilium constituunt. Iuxta Chaldæorum Theologiam nihil unquam, inexplorato Angelorum suorum consilio, Deus operatur [6]. Verum dicendumne est, Deum Angelis suis Creatoris munus velle communicare, quod tamen illi, vel illis, ad quos hic convertitur, impertit: *Faciamus hominem?* Multo minus credendum est Angelos Deo æquales esse, atque ejusdem naturæ, & illius similitudinem adamussim referre; *Ad imaginem, & similitudinem nostram.*

Plato [7] censuit, corpora, animamque a minoribus Diis condita fuisse, quibus Deorum maximus hoc faciundum præceperit. Haud aliter Philo [8] Deum asserit, potentiis inferioribus imperasse, ut hominem effingerent; quæ illud, quidquid in homine malum est, effecerunt; naturam scilicet corruptam: quod minimum abhorret a Platonis doctrina, docentis, mi-

A nores Deos, animalis animæ, cuæ affectuum sedes est, esse auctores. Ex his plane fontibus [9] Tertullianus libasse videtur; quandoquidem ait, quidquid rationabile in anima est a Deo,, irrationabile vero a Dæmone esse profectum. Hæc ferme erant Manichæorum, aliorumque Hæreticorum documenta.

Hoc liquido constat, Iudæos, tum veteres, cum recentiores asserere, animas simul omnes in ipso rerum primordio creatas fuisse, easque a Deo corporibus conjunctas, pro ut hæc coalescunt: quam sententiam innuere videtur Auctor libri Sapientiæ, cum Salomonem loquentem inducit [10]: *Sortius sum animam bonam; & cum essem magis bonus veni al corpus incoinquinatum.* Verumtamen Philo [11], & Josephus [12] post
B Platonicos hoc perquam aperte docent. Et Menasses Ben-Israel [13] ait, animarum præexistentium opinionem esse apud Hebræos omnes vulgatissimam. Hi vero asserunt omnes simul animas primo creationis die productas fuisse, omnesque in Eden viridario adstitisse, atque Deum illas allocutum fuisse, cum diceret: Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram.

Alii Deum hic Principum virorum more loqui putant, qui sæpius de semet loquentes multitudinis numero utuntur; quæ loquendi ratio emphasim, & peculiarem quamdam habet auctoritatem; fatendumque est, hoc procemio novum aliquid, atque magnum innuere velle Creatorem. Patres [14] istinc Sanctissimæ
C Trinitatis probationem hauserunt: alii Patrem cum Filio alloqui, alii ad Filium, ac Spiritum Sanctum simul se se convertere crediderunt. S. Barnabas in Epistola sua, Pater, inquit, ad Filium conversus dicit [15]: *Faciamus hominem ad imaginem nostram.* S. Augustinus Martyr [16], Theophilus [17], Origenes [18], Eusebius Cesaræensis [19], Sanctus Ambrosius [20] idem docent: Sanctus Irenæus [21], S. Gregorius Nyssenus [22], & alii plures volunt Patrem se ad Filium simul ac Spiritum Sanctum convertisse; quæ vulgatissima est Catholicorum Interpretum sententia.

AD IMAGINEM, ET SIMILITUDINEM NOSTRAM.] Hæ duæ voces [23] simul conjunctæ maximam significant similitudinem. Hæ ℣. 3. capitis quinti usurpantur ad
D eam naturæ similitudinem, quæ inter Patrem, ac Filium intercedit, innuendam. Scriptura in plurimis locutionibus suis Deo tribuit, quod homini dumtaxat convenit; puta corpus, oculos, brachia, & affectus. Homo vix animo sibi fingere potest aliquid, nulla figura circumscriptum, & incorporeum, neque corpus aliquod suo vel speciosius, vel augustius fingi posse arbitratur. Quam rudes Iudæi essent quis est, qui ignoret? Non poterat Moyses homini humana forma ideam sublimiorem ingerere; & Deus, qui per Moysem loquebatur, hominem sibi neque fortius, neque officiosius devincire poterat, quam dicendo, se illum ad suam similitudinem condidisse. Homo, quantumlibet parum ratiocinetur, haud ægre intelli-
E gere debet, Deum, neque corpus habere, neque humanis ægritudinibus esse obnoxium; & Deus hominem creans in intima illius natura ea insculpserat, quibus cognosceret, quam longe & natura, & infinitarum perfectionum cumulo Deus hominibus præstaret. Quidam e Patribus [24] distinxere imaginem ab simili-

1 Plin. l. 10. c. 73. *Serratorum dentium carnivora sunt omnia. Ursi & fruge, fronde, vindemia, pomis, vivunt & apibus, cancris etiam, & formicis; lupi ut diximus, & terra in fame.* Vide etiam Origen. hom. 2. in Genes.
2 Grot Vide Nyssen. Orat. 2. & apud Basil. homil. 11. 3 Nyssen. l. de hominis opificio.
4 August. l. 12. de Civit. Dei c. 21. 5 Basil. homil. 7. Theodoret. q. 17. in Genes. Lactant. l. 11. c. 2. Procop. in Genes. 6 Jamblic. passim. 7 Plato in Timæo p. 63. 8 Philo de opificio mundi p. 16.
9 Tertull. de Anima p. 317. 10 Sap. 8. 19. 11 Philo de Confus. ling. p. 270. de Gigantib. p. 222. 223.
12 Vide Joseph. Antiq. l. 18. c. 2. & de bello l. 2. c. 8. & l. 7. c. 25. 13 Menasse Ben-Israel concil. in Genes. q. 6. p. 12. & de creatione probl. 15. p. 61. 14 Basil. hom. 9. in Genes. Chrysost. hom. 8. August. de Civit. l. 16. c. 6. Cyril. adv. Jul. l. 1. Theodor. q. 19. in Genes. Vide Jansen. hic. 15 λέγει (Κύριος) τῷ υἱῷ, ποιήσωμεν κατ' εἰκόνα, &c. Vide not. in Epist. Barnab. p. 102. 104. 16 Justinus martyr. Dialog. cum Tryphone. 17 Theophil l. 2. ad Autolyc. 18 Origen. l. 2. contra Cels. 19 Euseb. Cæsar. l. 1. c. 2. hist. Eccles. 20 Ambros. l. 6. in Hexaemer.
21 Iren. Præf. l. 4. contra hæres. & eodem lib. c. 37. 22 Nyssen. Orat. 1. in, *faciamus hominem*, &c.
23 Imago צלם umbra &c. Similitudo דמות figura, idea. 24 Orig. l. 3. περὶ ἀρχῶν c. 6. Victorin. l. 1. advers. Arium, Eucher. Lugdun. l. 1. in Genes. Nicetas in Thes. orth. fid. l. 4. hær. 31.

militudine hominis cum Deo. Adam primum quidem ad Dei imaginem conditus fuit, & in dies per optimæ cujusque virtutis exercitationem Dei similitudinem est consecutus.

Hominis ergo cum Deo similitudo in ethicis animæ virtutibus præcipue consistit; homo vero ad Dei imaginem creatus est, propterea quod immortalis est, intellectu, libertate, atque ad beatitudinem, & scientiam assequendam facultate donatus. Quoad Ethicas virtutes, homo Deo similis fit per innocentiam, justitiam, gratiam, sapientiam [1], per quæ accedit ad illud Esse supremum, ac sanctus, & perfectus efficitur juxta Scripturarum loquendi rationem, sicuti est Pater Cœlestis. Hanc autem divinam similitudinem hominem per peccatum amisisse docent Patres [2]. S. Paullus supernaturalium donorum possessioni adscribit eam, quæ nobis est cum Deo, similitudinem [3]. Hanc vero nequaquam in naturæ unitate esse positam, exploratum est [4]: quo in sensu Deus solus sibi similis est, Verbum dumtaxat est simile Patri. Nostra vero cum Deo similitudo in ipsius beneficiorum in nos effusione consistit, atque in ea obedientia, amore, & charitate, quibus illud prosequimur.

Porro homo imago quoque Dei est, eo quod Iesus Christus, qui creaturarum primogenitus est, in quo, & per quem facta sunt omnia, consecuturis temporibus homini similis fieri debebat nostram induens naturam [5]; quo in sensu homo ad Dei imaginem factus dici potest non quoad animam solum, verum etiam quoad corpus. Sanctus Augustinus in hominis corpore quamdam majestatis speciem deprehendit, propter quam supra bruta animantia sublimius extollitur, & quodammodo divinitatis consors efficitur.

Nonnulli [6] homines cum Deo similitudinem constituunt in auctoritate, quam homini Deus in res creatas erat largiturus: eum enim in orbe, velut alterum se ipsum collocavit, veluti quamdam visibilis divinitatis speciem, qui illum erat moderaturus, ac in eo Dei ipsius imperio functurus; quod ab ecclesiastico Auctore iis verbis innuitur [7]: *dedit illi potestatem eorum, quæ sunt super terram; posuit timorem illius super omnem carnem &c.* Sententiam hanc plurimi veteres Patres sequuntur. Pythagoræus quidam a S. Clemente Alexandrino allatus [8] ait, Creatorem in semet velut prototypum respexisse, ut hominem efformaret. Homo ab aliis creatis animantibus differt, non materia quidem, ex qua corpus illius compactum est, sed in eo dumtaxat quod ad conditoris sui eximium, divinumque exemplar effictus est.

FACIAMUS HOMINEM.] Hebr. Faciamus Adam. Adam proprium est primi hominis nomen, & universæ illius commune posteritati. *Adam* rubrum significat, vel rubicundum; & nomen hoc a Deo primo homini inditum fuisse Iosephus ait propter subrubentem humi colorem, ex qua compactus fuit [9]. Vox eadem pulchrum significat, si eam ab Ethiopica Lingua deducas.

ET PRÆSIT PISCIBUS MARIS, &c.] Hebraice habemus, *& præsint*, numero multitudinis. Sacri Auctoris ob oculos versabantur, & vir, & mulier, licet nondum de hac verba fecerit; vel ad universam hominum naturam animum advertit, atque ad omnem Adæ posteritatem, quæ huic succedere debebat in omnium animantium imperium. Verum propter sce-

A lus imperii hujus jacturam subivimus, quod nos animantium dominos constituebat; ac quod vix retinemus reliquum, infirmum est, & coacti sumus omnes nervos intendere, vel ut illa subjiciamus, vel ut eorum a nobis impetum propulsemus.

Quæritur autem, utrum virulenta animalia, cum feritate sua, atque veneno fuerint creata? utrum ab initio essent plantæ veneno infectæ, utrum virus esset herbis quibusdam, utrum rosæ spinas ferrent, ac ullæ arbores graveolerent?

Veteres plerique omnes ex Patribus [10] tenent, bruta, quæ hodie hominibus noxia sunt, ante scelus Adæ fuisse innoxia; ac donec ille Deo paruit, belluas quoque homini paruisse: at simulac ille a suo Creatore defecit, animantia quoque hominis imperium

B detrectasse. Deus nihil in rerum natura immutavit [11], neque effecit ut quod bonum erat in improbum converteretur, & de eo, quod speciosum erat, aliquid speciei deperiret. Verum immutatio omnis penes hominem fuit; ita ferme, ut escam nullo sapore conditam, ac insalubrem ægro videri intuemur; quæ bene valenti jucunda fuerat, & salutaris. Quod nobis in natura deforme, ac pravum videtur, quamdam venustatem habet, ac reconditum usum, quem sane admiraremur, si nobis divinitus ille ostenderetur. Demum concludit Moyses omnium operum Dei narrationem his verbis: *Et vidit Deus, quod esset bonum.* Nihil igitur perniciosum, malum nihil in cunctis Dei operibus habetur.

Quoad plantas venenatas attinet, S. Basilius [12],

C ac S. Ambrosius [13] minime dubitare videntur, quin tales creatæ fuerint, quales & hodie sunt; verum innoxio homini minime erant noxiæ, seu propter eximiam corporis illius constitutionem; seu quod cum illi intus, & in cute perspecta, atque explorata esset natura, ac vis omnium plantarum, iis non uti poterat, quas perniciem noverat allaturas; vel si quibus forte usus fuisset, illi præsto erant antidota, ut tuto ac celeriter perniciosos earum vitaret effectus. Quædam extant plantæ, quæ animantibus quibusdam lethales sunt, quibusdam vero ne minimum quidem afferunt detrimenti. S. Basilius [14] addidit rosas ante culpam minime septas fuisse spinis; at opposita fuit S. Augustini sententia [15], qui e rubis ipsis, ac vepribus aliquid emolumenti hauriri posse ar-

D bitratur. Quædam enim animantia carduis vescuntur; ac præterea sexcenta sunt, quorum usum ignoramus, quæ tamen nec mala habenda sunt, neque inutilia. Vide *Genes.* 3. 18.

℣. 27. MASCULUM, ET FOEMINAM CREAVIT EOS.] Deus unum dumtaxat virum, ac unam mulierem condidit. Ex reliquis animantibus plura fortasse quam bina in singulas species creavit; at non ita viros plures, vel fœminas. Utrumque sexum die sexta creavit, licet Moyses seorsim modum referat, quo mulier creata fuit, atque post diei sextæ historiam. Nisi enim uterque eadem die creati fuissent, haud equidem dicere potuisset Deus; *Crescite, & multiplicamini*; atque alioquin ipsum aliquid post diem septimam quietis produxisse, dicendum esset.

E Vetus est Fabula in Symposio Platonis relata [16], Deum initio tres hominum species edidisse: marem scilicet, fœminam, & aliud aliquid ex utroque conflatum, nempe androgynum, duo habentem corpora sibi invicem a tergo adhærentia, quatuor pedes, toti-

1 Orig. l. 6. contra Cels. & hom. 1. in Genes. Vide & Platon. in Phædro p. 79. 80. 95. & Philon. de opificio mundi p. 33. 2 Chrysost. Severian. Gabal. Cyrill. Alex. Aug. l. 6. de Gen. ad litt. c. 27.
3 2. Cor. 3. 18. collatum cum ad Colos. 3. 10. Ephes. 4. 24. & 1. Petri 1. 4.
4 Vide August. l. 7. de Trinit. c. 6. 5 Tertull. l. de Resurrect. c. 5. *Ad imaginem Dei fecit hominem, scilicet Christi. Ita limus ille jam tum imaginem induens Christi futuri in carne, non tantum Dei opus erat, sed etiam pignus.* 6 Theodoret. Interrog. 20. in Genes. Diodor. Tars. apud Theodoret. Chrysost. homil. 10. in Genes. Isidor. Pelus. l. 3. ep. 95. 7 Eccli. 17. 3. 8 Clem. Alex. l. 5. Strom. Vide & Platon. in Timæo & Philon. de opificio mundi p. 15. 9 Joseph antiq. l. 1. c. 1. ὁ δὲ ἄνθρωπος οὗτος Ἄδαμος ἐκλήθη. σημαίνει δὲ τοῦτο κατὰ γλῶτταν τὴν ἑβραίων, πυῤῥός. ἐπειδήπερ ἀπὸ τῆς πυῤῥᾶς γῆς φυραθείσης ἐγεγόνει.
10 Vide Chrys. hom. in Psalm. 148. Aug. l. 1. de Genesi contra Manich. c. 16. & l. 1. contra Julian. & alios Græcos & Latinos passim. 11 Theodor. interrog. 18. in Genes. 12 Basil. hom. 5. in Hexaemer.
13 Ambros. l. 3. Hexaemer. 14 Basil. ibid. 15 August. l. 3. de Genesi ad litt. c. 18.
16 In Symposio p. 190. 191.

totidemque manus ac omnia duplicata membra præseferentem.

Alii, puta Eugubinus [1], ac Rabbini quidam [2] credidere, Deum viri, ac mulieris corpora ad latus sibi cohærentia fecisse, quæ mox per Adæ somnum diviserit, quam sententiam fulcire adnituntur ex iis, quæ capite secundo ℣. 21. Hebraice leguntur [3]: *Et tulit unam (fœminam) de latere ejus, & replevit carnem pro ea.* Sejunxit ab hominis latere mulierem, & in locum illius carnem substituit.

Ridiculum hoc commentum Moyses ipse refellit, cum ait Deum eos creasse masculum, & fœminam *creavit eos*, non autem *creavit eum*, quemadmodum dicendum fuisset, si viri, & mulieris corpora in creatione simul conjuncta fuissent. Origenes [4], Sanctus Chrysostomus [5], Sanctus Thomas [6], aliique nonnulli putant fœminam die septima tandem creatam fuisse, quod quidem toto cœlo abhorret ab ea sententia, quam modo diluimus: at ea sententia, quæ sexta die Adam, & Evam creatos fuisse tenet, plures jactitat sectatores. Talmudistæ immanis adeo magnitudinis Adam fuisse ajunt, ut ab una ad alteram extremam terræ partem pertingeret; at post illius lapsum a Deo valde fuisse imminutum, quod tamen minime obfuit, quo minus adhuc, auctore Iohanne Lucidio Christiano, omnium gigantum maximus esset, quod ex Iosue probat 14. 15. ubi hæc legimus: *Adam maximus ibi inter Enacim situs est.* At verum hujus loci sensum alibi discutiemus.

Alii Rabbini inquiunt a Deo duas conditas fuisse mulieres ab initio, quarum altera *Lilit*, *Eva* altera vocabantur. Prior quidem eodem modo, ac Adam, & cum ipso de terræ limo creata fuit; altera vero de illius carne, & latere educta, cujus creatio Genesis 2. 28. refertur. De priori illa ne verbum quidem Scriptura facit: verum plurima Judæi Doctores venditant, & hanc eam esse contendunt, de qua loquitur Isaias c. 34. 14. Hæc autem viri sui imperium detrectasse dicitur, atque ab Adam per divortium secessisse, atque recens natis filiis necem inferre conatam fuisse [7].

BENEDIXIT ILLIS.] Benedictio, quam Deus viro, ac mulieri impertitur, nequaquam in fœcunditate, ceterisque dotibus corporis dumtaxat est posita, puta pulchritudine, ac valetudine; sed spectat præcipue naturalium, ac supernaturalium animæ munerum affluentiam, scientiam videlicet, æquitatem, innocentiam, spiritus in corpus imperium, justamque corporis spiritui obedientiam; perfectum erga Deum amorem, atque integram voluntati illius submissionem; eximias sane dotes, quibus homo per peccatum spoliatus fuit.

CRESCITE, ET MULTIPLICAMINI.] Hebræi [8] hoc ad litteram explicant, veluti præceptum, quod non ad Adam solum, sed ad omnem illius posteritatem attineat; ac docent, eum, qui vicesimum natus annum, nondum uxorem duxerit, hoc præceptum infringere. Plerique vero putant virum dumtaxat, non mulierem hac lege teneri. At hoc jussum, quo Adam ad conjugium compellebatur, nequaquam omnes & singulos ex illius minoribus obstringit; solum species tota generatim cavere debet, ne humanum genus intermoriatur; quod sane minime verendum est, cum homines adeo fuerint multiplicati.

Evanuit ratio, qua Adam primique ejus liberi ad A nuptias adigebantur, neque amplius pacto eodem omnes homines uxores ducere tenentur. Plato [9] nobis ait ab interitu vindicandam esse hominum naturam per filiorum generationem, qui post parentum obitum numini valeant famulari; ac eos, qui uxores non duxerint, ærario, ac magistratibus solvere jubet tantam auri vim, quantam in uxoribus alendis impenderent, atque hoc pacto injuriam cœlibatu suo Reipublicæ illatam erogata pecunia reparare.

REPLETE TERRAM, ET SUBJICITE EAM.] Chaldæus vertit: *Communite vos super terram*; eam in ditionem vestram redigite. Syriaca versio; *domate eam, subigite*, eam vobis trado. En imperii nostri in animantia, totamque terram, ac mare nomen. Nisi homines ab officio erga Conditorem suum recessissent, B neque per summum nefas se se morti, atque mundi concupiscentiæ obnoxios præbuissent, haudquaquam hæc bonorum, malorumque dispar adeo cerneretur distributio: nullæ de meo, ac tuo contentiones (nimium heu frequentes!) obstreperent; victoriæ, victorumque nomina minime personarent; non bella, non prœlia, non depopulationes, non rapinæ audirentur; omnia essent communia; cumque omnes æqua possessione his fruerentur bonis, nemo esset calamitosus, nemo egestate laboraret, nemo flagraret invidia. Neque inæqualitas, ac disparitas cultus, bonorumque facta fuisset unquam malum in corrupto mundo necessarium.

℣. 29. ECCE DEDI VOBIS OMNEM HERBAM AFFERENTEM SEMEN SUPER TERRAM, ET UNIVERSA LIGNA... UT SINT VOBIS IN ESCAM.] Locum hunc cum cap. 9. 3. C conferre sufficit, ubi Deus alloquens Noe, illi post diluvium carnium esum permittit; ut judicium ferre possis, magnum interesse discrimen inter ea, quæ istic Adæ permittit Deus, & ea, quæ Noe posterisque illius post diluvium concedit. Plantas hic, legumina, fruges, & fructus permittit; ibi vero: *Omne*, inquit, *quod movetur, & vivit, erit vobis in cibum quasi olera virentia tradidi vobis omnia.* Plerisque Patrum [10], ac Interpretum persuasum est ante diluvium carnibus vesci minime licuisse. Legimus etiam apud auctorem quæstionum, quæ S. Iustini martyris nomine circumferuntur [11], veteres quosdam credidisse, hominem ante diluvium non fructibus, non carne, sed herbis dumtaxat, & leguminibus usum fuisse. Soli fœcunditas, plantarum ubertas, humani corporis D robusta habitudo, & parvus animantium numerus ab initio, præcipuæ rationes sunt, quibus hæc innititur sententia, quæ deprehenditur etiam in veteri populorum traditione, atque in idea, quam sibi animo proposuerunt, de aurei sæculi felicitate, quod a nobis status innocentiæ appellatur; ubi herbis, quas sponte ferebat tellus, quæ nullo exerceretur aratro, vescebantur; uti quoque sylvestribus pomis, moris, glandibus, aliisque escis, quas nullo cogente ex semet benigna tellus gignebat [12].

Postquam etiam carne vesci licuit, non admodum frequentem illius usum fuisse constat. Cum enim in parvo essent numero domestica animantia, cumque eorum opera adeo esset necessaria, homines temperabant, quo minus illa enecarent; sed potius & pisci- E bus, & belluis, quas venabundi capiebant, vescebantur. Ægyptiis [13] animantia quædam, ex quibus fructum, & operum summam utilitatem percipiebant, adeo erant in pretio, ut postquam lege primum caverint, ne quis illa interficerent, postmodum ea veluti numi-

---

1 Eugub. in Cosmopæja. 2 R. Samuel, Manasse Ben-Israel, Maimonides. 3 ויקח אחת מצלעתיו

4 Origen. in Genes. hom. 1. 5 Chrysost. in Genes. hom. 15. 6 D. Thom. 1. par. quæst. 73. art. 1. ad tertium. 7 Buxtorf. synag. Judæor. c. 2. & nostrum Commentarium in Isaiam 34. 14.

8 Apud Seld. de jure natur. & gent. l. 5. c. 3. 9 Plato de Legib. apud Clem. Alex. l. 3. Strom.

10 Origen. hom. 1. in Genes. Chrysost. hom. 27. in Genes. Theodoret. quæst. 39. & 55. in Genes. Hieronym. l. 1. advers. Jovin. 11 Quæst. 119.

12 *Contentique cibis nullo cogente creatis,*
Arbuteos fœtus, montanaque fraga legebant,
Cornaque & in duris hærentia mora rubetis,
Et quæ deciderant patula Jovis arbore glande.
Ovid. 1. Metam.

13 Diodor. Sicil. l. 2.

numina fuerint venerati. Alibi ostendimus [1] Athenis legem rogatam fuisse, qua capite damnabatur, si quis aliquod ex iis animantibus interemisset, quæ ad agros excolendos adhiberentur; atque Plinius, velut prodigium aliquod illius nomen refert, qui primus bovem occidit in Græcia [2]. Quin immo Auctor idem Romæ agricolam exilio mulctatum fuisse narrat, quod taurum laborum suorum socium mactasset [3]. Impium enim habebatur comedere magnorum animalium carnes, ne saltem Deorum cuipiam fuissent immolata. Deus in Lege præcepit [4], ut quæcumque enecanda essent animalia ad sui tabernaculi ostium deducerentur.

Bochartus [5] ante diluvium carnis usum licuisse censuit, omnesque promiscue carnes comedisse arbitratus est. Ait enim hæc ℣. 29. verba, *ut sint vobis in escam* non referri dumtaxat ad olera, & fructus, de quibus in eodem versiculo est sermo, verum etiam ad animantia, quæ præcedenti versiculo memorantur. Addit ad hæc, Abel numquam oblaturum fuisse Deo sacrificia, nisi victimarum carne vesci licuisset, & nequicquam oves, & agnos fuisse innutriturum, nisi

A integrum illi fuisset eosdem in escam occidere.

Respondetur primo, veritati quidem consentaneum esse, impios, quibus nulla præter propriam cupiditatem lex erat, ab esu carnium ante diluvium minime temperasse: verum asserimus, ex Scripturæ verbis ne suspicionem quidem suboriri posse, quod justi ex iis unquam comederint. Secundo, Abel holocausta dumtaxat forte obtulisse, ideoque minime inferendum victimarum suarum carnes manducasse. Tertio, Sacrificia illius nequaquam fortasse cruenta fuisse; lac enim, ac vellera tantum offerre poterat. Quarto, utilitatem quæ ex lana, & lacte domesticorum animantium cedit, tantam esse, ut merito illis pascendis impendas operam, quin eadem in epulas mactes. Strabo [6] equidem, plurimas esse Massagetis oves refert; verumtamen num-B quam ab illis occidi, ut ex lana, ac lacte quæstum facere possint. Satis est oculos in Hebraicum loci hujus textum conjicere, ut luce clarius innotescat, Moysem omnino oppositum asserere ab eo, quem illi sensum vellent obtrudere, neque in allatum sensum posse detorqueri, quin addantur verba, non equidem necessaria, quæ sententiam corrumpant [7].

---

1 Genes. 9. 3. 2 *Animal occidit primus Hyperbius Martis filius, Prometheus bovem.* Plin. l. 7. c. 56.
3 *Socium enim laboris, agrique culturæ habemus hoc animal, tantæ apud Persas curæ, ut sit inter exempla damnatus a Populo Romano die dicta, qui occiderat bovem, actusque in exilium tamquam colono suo interempto.* Plin. l. 8. 45. 4 Levit. 17. 3. 5 De Animalibus sacris part. 1. l. 1. c. 2.
6 L. 11. p. 358. 7 הנה נתתי לכם את כלעשב זרע זרע אשר על פני כל הארץ ... ולכל חית הארץ את כל ירק עשב יגו *dedi vobis omnem plantam afferentem semen super terram; & omnem arborem ferentem fructum; & cunctis animantibus terræ, omnique volucri cœli omnem herbam, ut habeant ad vescendum.*

CAPUT SECUNDUM.

Historiæ creationis Mundi conclusio. Dies septimi requies. Viridarii Edem descriptio; Adam animantibus nomen imponit.

℣. 1. IGitur perfecti sunt cœli & terra; & omnis ornatus eorum. 2. Complevitque Anno Mundi 1.
Deus die septimo opus suum quod fecerat: & requievit die septimo ab universo Ante Jesu
opere quod patrarat. 3. Et benedixit diei septimo, & sanctificavit illum: quia Chr. 4000. ante æram
in ipso cessaverat ab omni opere suo quod creavit Deus ut faceret. 4. Istæ sunt generatio- vulgatem
nes cœli & terræ, quando creata sunt, in die quo fecit Dominus Deus cœlum & terram: 4004.
5. & omne virgultum agri antequam oriretur in terra, omnemque herbam regionis prius-
quam germinaret; non enim pluerat Dominus Deus super terram, & homo non erat qui
operaretur terram: 6. Sed fons ascendebat e terra, irrigans universam superficiem ter-
ræ. 7. Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ, & inspiravit in faciem
ejus spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viventem. 8. Plantaverat autem Do-
minus Deus paradisum voluptatis a principio: in quo posuit hominem quem formaverat.
9. Produxitque Dominus Deus de humo omne lignum pulchrum visu, & ad vescendum
suave: lignum etiam vitæ in medio paradisi, lignumque scientiæ boni & mali. 10. Et
fluvius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum, qui inde dividitur in
quatuor capita. 11. Nomen uni Phison: ipse est qui circuit omnem terram Hevilath,
ubi nascitur aurum. 12. Et aurum terræ illius optimum est; ibi invenitur bdellium, &
lapis onychinus. 13. Et nomen fluvii secundi Gehon: ipse est qui circumit omnem ter-
ram Æthiopiæ. 14. Nomen vero fluminis tertii, Tigris: ipse vadit contra Assyrios.
Fluvius autem quartus ipse est Euphrates. 15. Tulit ergo Dominus Deus hominem, &
posuit eum in paradiso voluptatis, ut operaretur & custodiret illum. 16. Præcepitque
ei dicens: Ex omni ligno paradisi comede: 17. de ligno autem scientiæ boni & mali ne
comedas: in quocumque enim die comederis ex eo, morte morieris. 18. Dixit quoque
Dominus Deus: Non est bonum esse hominem solum: faciamus ei adjutorium simile sibi.
19. Formatis igitur Dominus Deus, de humo cunctis animantibus terræ, & universis vo-
latilibus cœli, adduxit ea ad Adam, ut videret quid vocaret ea: omne enim quod voca-
vit Adam animæ viventis, ipsum est nomen ejus. 20. Appellavitque Adam nominibus

suis cuncta animantia, & universa volatilia cœli, & omnes bestias terræ: Adæ vero non inveniebatur adjutor similis ejus. 21. Immisit ergo Dominus Deus soporem in Adam: cumque obdormisset, tulit unam de costis ejus, & replevit carnem pro ea. 22. Et ædificavit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem: & adduxit eam ad Adam. 23. Dixitque Adam: Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea: hæc vocabitur virago, quoniam de viro sumpta est. 24. Quamobrem relinquet homo patrem suum, & matrem, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una. 25. Erat autem uterque nudus, Adam scilicet & uxor ejus, & non erubescebant.

℣. 1. COELI, ET OMNIS ORNATUS EORUM.] Septuaginta, & vulgata *ornatum* reddidere, hebraicam vocem *Zaba* [1], quæ passim exercitum significat, perinde ac vellent innuere, res creatas adeo concinne, & apte in Mundo fuisse dispositas, ac aciem ad prœlium instructam. Autumant complures istic cœlum cum syderibus esse intelligendum, quæ passim cœlestis vocantur exercitus [2]: *Tu fecisti cœlum, & cœlum cœlorum, & omnem exercitum eorum*. Hic cœlestis exercitus nonnumquam vocatur etiam vis, vel virtutes cœlorum [3]. Denique nomine exercitus cœli Angelos quoque intelligere possumus [4]: *Vidi Dominum sedentem super solium suum, & omnem exercitum cœli assistentem ei a dextris, & a sinistris*; & S. Lucas [5] hæc habet; *Et subito facta est cum Angelo multitudo militiæ cœlestis laudantium Deum*. A B

℣. 2. COMPLEVITQUE DIE SEPTIMO OPUS SUUM.] Septuaginta [6], & Syriaca versio habent, *sexto die*. Verum Hebraicus textus, veteres Græci traductores, Samaritanus, Arabus, Chaldæus una cum vulgata legunt *die septimo*; uti quoque Jesu Christi ævo Judæi legebant, uti videre est in S. Barnabæ epistola. Credi potest Librariorum errore in Septuaginta versionem *diem sextum* obrepsisse, ne cogerentur asserere, Deum die septima laborasse, si die septima opus suum diceretur explesse. Ut autem commentitium hoc evitaretur absurdum, Judæi, atque nonnulli Interpretes hunc locum torquent, qui revera nihil aliud ait, quam quod ex eo extorquere conantur, Deum videlicet extra diem septimum ab opere cessasse, nihilque novi ea die produxisse.

Quæritur istic utrum e Moysis narratione successiva creatio arguenda sit, an simultanea? utrum scilicet res creatæ, in eo, quem modo obtinent perfectionis, statu, omnes simul, uno eodemque momento, an vero per septem dierum intervallum conditæ fuerint. Deum quidem solo *fiat*, simplicissimo nempe suæ omnipotentis voluntatis actu e nihilo totam mundi materiam uno eduxisse momento, plerique omnes Interpretes docent: verum cum propositam quæstionem ad trutinam vocant, abeunt in diversa; alii siquidem [7] opinantur continenti sex dierum intervallo, sensiles circumstantias numeris suis fuisse absolutas, quorum sententiæ Moysis narratio, quæ Gordianum videtur nodum abscindere, suffragatur. Optime sane perspicitur, Chaos expediri minime potuisse, nisi per plurimorum, diversorumque motuum decursum, qui eterogeneas secrevere partes, homogeneas vero copulavere, ut Cœli, Astra, Aquæ, Tellusque coalescerent: quæ omnes diversæ partes ab invicem se se, ut oportuit, expedire minime potuerunt, atque hunc ordinem, quem maxime decuit, sortiri, nisi aliquantulum temporis spatium elaberetur.

Verumtamen haud inficiamur quidem, Deum omnipotentiæ suæ vi succedaneis his motibus, quibus homogeneæ, vel eterogeneæ materiæ partes, vel susque deque agitatæ fuerunt, vel in ordinem compositæ, supplere potuisse. Verum miracula sine necessitate minime sunt multiplicanda, tunc præcipue, cum textus Scripturæ nos cogat in eam sententiam, quæ minimum vel naturæ Legibus, vel Dei majestati adversetur. Fatemur quoque Deo uni acceptum esse referendum motum materiæ inditum, atque supremæ ipsius Sapientiæ jussu omnes mundi partes efformatas, atque in eum, quem admiramur ordinem dispositas: ne quis nos insimulet, quod hæc omnia motui mere naturali tribuamus. Fatemur denique etiam, præter hasce omnes res, quæ certo naturæ motu, ac juxta naturales leges divinitus constitutas efformatæ videntur, alias esse innumeras, quæ esse nequeunt, nisi opus peculiaris voluntatis illius, qui hominem creavit, animantia, plantas, & qui partes, organa, & facultates tanta arte, ac sapientia disposuit, ut quibusdam legibus, quæ humani prorsus intellectus aciem exsuperant, sui similem procreare, semet multiplicare, atque servare unaquæque commode possit.

Philo [8], Origenes [9], S. Augustinus [10], ac recentiores quidam [11] veriti, ne ex successivæ creationis sententia, aliquid inferri posset, quod Creatoris officeret immutabilitati, atque Omnipotentiæ, perinde quasi omne opus suum uno ictu absolvere minime valens, aliis, atque aliis subinde temporibus peragere debuisset, ac demum septima die velut tanto defatigatus labore conquiescere, cr. .idere, in universa hac narratione Moysem ordinis, ac rationis tantum successionem significasse, atque de succedanea tantum creatio- C
ne locutum esse, ut ad populi captum se se dimitteret, & magis perspicuam creationis ideam illi tribueret. Igitur debuit ille explicare, quemadmodum hæ partes cahos se mutuo expedierint, atque hunc fuerint ordinem sortitæ, quem in toto terrarum orbe intuemur. Ad hoc animum advertit Moyses in narratione sua, verum rem aliter se habuisse dicendum est. Deus omnia simul creavit, ut ait, Sapiens: [12] *Qui vivit in æternum, creavit omnia simul*. Materia Omnipotentiæ nutibus semper obnoxia, nullo indigebat tempore, ut ad divinæ voluntati parendum se veluti instrueret; minimeque dignum est eo conceptu, quem de divina omnipotentia haberi fas est, affirmare, Deum per sex dies haud intermissos laborem diluculo repetiisse, ac septima tandem die opere defatigatum quievisse. Hæc D
locutionum genera, quæ pietati adversantur, in æquiorem sensum semper sunt explicanda.

Verum postremam hanc sententiam Interpretum nemo fere unus amplectitur. Ecclesiastici enim locus nihil innuit præterea, quam Deum rerum creatarum omnium, nulla excepta, Creatorem fuisse [13]. Nonnullæ equidem in Moysis narratione dicendi rationes videntur occurrere, quæ aptiorem postulant explicationem; fatemur siquidem in Mundi creatione Deum minime sexies ad opus admovisse manus, neque indiguisse, ut septimæ diei requie reficeretur. Verum quid

1 כל צבאם 70. πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Philo l. 1. alleg. Leg. initio Καὶ ἐτελέσθησαν οἱ οὐρανοὶ καὶ πᾶσαι στρατιαὶ αὐτῶν. *Omnes militiæ eorum*. 2 2. Esdr. 9. 6. Vide pariter Deuter. 17. 3. Isai. 45. 12. Sophon. 11. 5.
3 Vide Psalm. 32. 6. 102. 21. Luc. 21. 26. 4 3. Reg. 22. 19. 5 Luc. 11. 13.
6 Ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ. 7 Ita Patres & Interpretes passim.
8 Phil. allegor. l. 1. & de Mundi opificio p. 6. & 41. 9 Origen. l. 6. contra Celsum.
10 Aug. l. 4. de Genes. ad litt. c. 18. & seq. Eccl. 11. de Civit. Dei c. 7. & lib. 12. Conf. c. 29.
11 Cajetan. Melch. Canus. 12 Eccl. 18. 1. 13 Concil. Lateran. cap. *firmiter*. Ita & Interpr. in eum locum.

quid inde ? non idcirco, ordinem Mosaicæ narrationis abjicere cogimur, qui luce clarius successivam creationem describit. Asserere sufficit, Deum liberrimæ suæ voluntatis consilio optimum factu censuisse sex dierum intervallum in creationis opus impendere, licet veram voluntatis illius causam scrutari minime valeamus.

REQUIEVIT AB UNIVERSO OPERE.] Chaldæus reddit; *delectatus est Deus in opere suo*; perinde ac prævertere vellet ideam, quam quis concipere posset, textum ad litteram explicans de fatigato Deo, ac requie indigente.

Tamquam lassati mollis imago Dei.

Deus essentialis est virtus, quæ infirmos regit, ac potentibus vires impertit; quæ numquam ab opere cessat, & cujus cooperatio in perenni rerum omnium productione, & conservatione est vera actio, quæ omnem tollere debet mutationis ideam, perinde quasi Deus agere inciperet, & ab agendo cessaret. Semper simul, & agens, & conquiescens, omnium mutationum in natura auctor est, nulli ipse, ne minime quidem, obnoxius immutationi.

℣. 3. BENEDIXIT DIEI SEPTIMO.] Præ ceteris, qui præcessere, diebus, septimo diei plurimas large, effuseque tribuit prærogativas, eique benedixit jam tunc eo consilio, ut in Judæorum Religione quieti daretur, suoque cultui sacer, agendis peculiari ritu solemniis institueretur.[1]

Patrum, necnon Judæorum Doctorum nonnulli Sabbathi benedictionem in eo positam fuisse arbitrantur, quod jam tum Deus eam diem cultui suo consecrarit, quam semper inter primos homines justissimus quisque, & etiam ante Moysem Patriarchæ omnes sanctissime coluerunt. Nec desunt, qui septimi diei religionem apud Ethnicos quoque solemnem fuisse putent, & traditionem hanc ab ipsis usque Mundi incunabulis esse deductam. Manasses ben-Israel[2] Amstælodamensis Synagogæ Princeps, hanc veterem esse traditionem testatur, Abraham, ac posteritatem illius, cum Creationis memoriam servassent, Sabbathum quoque coluisse, veluti ad illud naturali lege tenerentur; immo ea quæ infra *Genes. 26. 5.* dicuntur; *eo quod obedierit Abraham voci meæ, & custodierit præcepta, & mandata mea, & cæremonias, legesque servaverit*, ad Sabbathi observantiam referri arbitratur. Videri potest apud Seldenum, quænam[3] hac de re aliquorum aliorum fuerit sententia.

Philo[4] ait, Sabbathum, non uni Populo, aut Regioni, sed terris omnibus, solemnem fuisse diem, ac merito Festum publicum, atque Mundi natalitium diem posse vocari: atque alibi de Sabbatho verba faciens: *Quis hominum*, inquit, *singulis hebdomadis haud colat diem hanc, ita sanctam, quæ requiem, pacemque non dominis modo, liberisque viris concedit, sed captivis etiam, atque animantibus?* Josephus magis adhuc urgere videtur; *Nulla, ait, seu Barbarorum, seu Græcorum, seu aliarum Gentium urbs est, ad quam Sabbathi, qua quiescimus die, Religio non pervenerit.* His vero auctoritatibus plurimi Auctorum tum Græcorum, cum Latinorum loci addi possunt, ubi videre est, quo cultu Ethnici quoque septimam diem fuerint venerati. Aristobulus apud Eusebium[6] Homerum profert, ac Hesiodum, qui rem hanc palam videntur asserere, eamque a Moysis libris haustam fuisse contendit. Hesiodus[7]: *primus, quartus, ac septimus dies sancti sunt.* Et Homerus[8]: *ut septima advenit dies, quæ sacra est*: Et alibi[9]: *Septima dies erat, qua omnia completa fuere.* Linus[10] quoque ibidem citatus, hæc habet:[11] *Septima die omnia perfecta sunt*; & alibi[12]: *septima dies una est ex optimis diebus, est dies nativitatis, ex primis diebus est, ac dies perfecta.* S. Clemens Alexandrinus[13] eadem est in sententia, ac allatus Aristobulus de die Sabbathi; adfert autem quædam veterum Poetarum testimonia, additque Solonis Elegias, quibus dies septimus veluti eximiæ sanctitatis dies commendatur. Adferuntur etiam quidam Latinorum auctorum loci, qui de Sabbathi observantia, tamquam de re apud Romanos vulgata loquuntur. Ovidius.

Nec te prætereat Veneri ploratus Adonis,
Cultaque Judæo septima sacra viro.

Seneca[14] de quorumdam loquitur consuetudine Sabbatho lampades accendendi, perinde ac ævo ipsius communem usum obtinuisset[15]. Tertullianus[16] innuere videtur, Ethnicis diem Saturni, qui dies est Sabbathi, eodem ferme ritu, ac Judæos coluisse: *Non longe a Saturno, & Sabbathis vestris sumus.*

Ut autem omnibus hisce auctoritatibus respondeamus, dicimus primo non omnium Rabbinorum eamdem esse de vetustate celebrationis Sabbathi sententiam; sed quamplurimos ex illis[17] asserere, hoc præceptum in *Mara* tantum, vel in *Sinai* tandem fuisse rogatum, neque observatum umquam fuisse, antequam Israel de Ægypto egrederetur. Secundo, Philo[18] in vita Moysis ait, Israelitas oblitos, qua die Mundus ortus esset[19], quaque perfectus, cum ex senioribus haurire non possent, quo pacto hanc exsolverent difficultatem, id palam deinde intellexisse, cum Deus illis omnibus aliis diebus, Sabbatho excepto, mannam dimiserit. Ex hoc Philonis loco lux potest accedere Auctoris ejusdem testimonio superius allato, ex quo conantur ostendere, Sabbathum in toto terrarum orbe observatum fuisse, veluti festum diem ubique gentium communem.

Sabbathum equidem omnibus in terris festus est dies; is enim Orbis est dies natalitius[20], quo etiam nomine Philo ipse alibi Sabbathum vocat: non inde tamen inferri licet, ubique locorum celebratum fuisse. Alter vero Auctoris ejusdem locus, innuit dumtaxat, viros quosdam, qui præ cæteris inter Gentes pietate excellebant, Sabbathi religionem, non secus ac alios nonnullos Judæorum ritus coluisse: at nihil addit præterea: & in Libro suo Decalogi refert quosdam populos in singulos menses semel tantum septimum diem veneratos fuisse; Judæos vero singulis hebdomadis Sabbathum celebrasse. Ethnici vero in Apollinis honorem, qui septima die mensis natus fuerat, septimum diem colebant; ideoque hujus solemnitatis longe alius erat apud Ethnicos, & Hebræos & cultus, & illius causa.

Tertio, quod ad Josephi sententiam attinet, respondemus, licet ceteræ nationes Sabbathum minime ignorarint, & quosdam Judaicis similes ritus servarint, non inde asserendum, eosdem fuisse. Neque auctorem hunc propugnare possumus, quin alios omnes, qui illius ævo floruerunt, mendacii insimulare velimus; qui fatentur quidem, Religiosos quosdam viros juxta Judæorum cæremonias Sabbathum coluisse; verum ajunt quo-

1 Tertul. l. 2 contra Judæos. 2 Lib. de Creat. Problem. 8. 3 Lib. 3. c. 13. de jure Nat. & Gent.
4 Philo de opificio mundi, & Vita Mosis lib. 2. 5 Joseph contra Appionem lib. II.
6 Apud Euseb. Præparat. l. 13. c. 12. 7 Πρῶτον ἔν, τέταρτον, καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ.
8 Ἑβδομάτη δ' ἔπειτα κατήλυθεν ἱερὸν ἦμαρ. 9 Ἕβδομον ἦμαρ ἔην καὶ τῷ τετέλεστο ἅπαντα.
10 Seu forte Callimachus, ut a Clemen. Alex. appellatur. 11 Ἑβδομάτῃ δ' ἠοῖ τετελεσμένα πάντα τέτυκται.
12 Ἑβδόμη εἰς ἀγαθοῖσι καὶ ἑβδόμη ἐστὶ γενέθλη.
Ἑβδόμη ἐν πρώτοισι καὶ ἑβδόμη ἐστὶ τελείη.
13 Clem. Alexand. Strom. 5. 14 Seneca ep. 96. 15 *Accendere aliquam lucernam Sabbathis prohibeamus quoniam nec lumine Dii egent, &c.* 16 Tertul. ad Nation. l. 1. cap. 13. 17 Salomon Jarchi, & alii RR. apud Selden. l. 3. c. 11. de Jur. Nat. & Gent. 18 Philo de Vita Mosis lib. 2.
19 Τίς, ἡ τοῦ κόσμου γενέθλιος. 20 Τὴν τοῦ κόσμου γενέθλιον ἡμέραν, & Τὴν ἑορτὴν τοῦ κόσμου γενέσιον. Id. l. de Mundi opificio.

quoque [1] non defuisse, qui hac de re jocarentur, atque riderent, veluti singularem, novamque rem, cæterisque hominibus inauditam.

Mathematici, & Astrologi septimum, qui rei cujuspiam initium subsequebatur, diem insignem præ cæteris habebant; quæ est Poetarum, quos attulimus, sententia; vel septimum, uti diximus, mensis diem venerabantur, utpote Apollini sacrum [2].

Denique ex iis omnibus, quæ hactenus dicta sunt, minime inferri potest, Sabbathum vel ante Moysis legem fuisse cognitum, vel ab Ethnicis fuisse observatum. Ipsamet Scriptura pluribus in locis [3] apertissime refert, morem hunc Israelitas ante Legem penitus ignorasse: quem ipsum Moyses veluti mandatum recens proponit: & S. Justinus [4] tamquam certissimum asserit, Patriarchis, tum qui ante Diluvium floruere, tum qui Diluvium consecuti sunt, Sabbathum minime solemne fuisse; [5] quod ipsum non mediocris Patrum adstruit caterva.

Illud porro magis, magisque hanc sententiam confirmat, quod scilicet & Scriptura, & Patres docent Sabbathum, & Circumcisionem signa fuisse dumtaxat, per quæ Judæi a cæteris populis dignoscerentur. Ezech. 20. 12. *Sabbatha mea dedi ipsis, ut essent signa inter me, & ipsos*; atque ibidem ℣. 20. *Sabbatha mea sanctificate, ut sint signa inter me, & vos*. Moyses ipse in Deuteronomio [6] asserit palam Sabbathum in exitus de Ægypto memoriam fuisse institutum. *Memento, quod & ipse servieris in Ægypto, & eduxerit te inde Dominus Deus tuus in manu forti, & brachio extento. Idcirco præcepit tibi, ut observares diem Sabbathi*.

Sanctus Irenæus [7] utramque ex iis, quas attulimus, propositionem confirmat. Sabbathum nempe a Patriarchis nequaquam fuisse observatum, ac illud fuisse dumtaxat signum fœderis inter Deum, ac Israelitas: *Quod hæc in signa data sunt Judæorum populo ostendit scriptura, quod Abraham ipse sine circumcisione, ac sine observatione Sabbathorum Deo credidit, & amicus Dei vocatus est*. Vide Auctores, qui hac de re præsertim disseruere [8].

CESSAVERAT AB OMNI OPERE SUO, QUOD CREAVIT DEUS, UT FACERET.] Vulgata vere Hebraici textus vim expressit, qui ad litteram habet: *Cessaverat ab omni opere, quod creaverat, ut faceret*, vel *faciens*; hoc est, juxta nonnullos: Materiæ creationem absolverat, quamque sibi proposuerat formam, illi jam erat impertitus; vel juxta alios; Perfecerat opus, quod fecerat, & crearat, vel quod adeo perfecte crearat. Septuaginta legunt [9]: *Requievit post omnia opera, quæ facere inceperat*. Rabbinus quidam apud Munsterum ait, ea textus verba, *quod creavit ut faceret*, quasdam innuere creatas res, quas quidem imperfectas reliquerat Deus, cum præ temporis caritate ante diem Sabbathi minime potuisset absolvere; quæ imperfectæ creaturæ familiares dæmones sunt (ait), satyri &c. Meræ nugæ.

℣. 4. ISTÆ SUNT GENERATIONES COELI, ET TERRÆ.] Septuaginta [10]: Hic est liber generationis *cæli & terræ*. Hæc est narratio creationis Universorum, *in die quo*, videlicet, tempore *quo fecit Dominus cælum & terram*.

℣. 5. ET OMNE VIRGULTUM AGRI, ANTEQUAM

A ORIRETUR IN TERRA, OMNEMQUE HERBAM REGIONIS PRIUSQUAM GERMINARET: NON ENIM PLUERAT DOMINUS DEUS SUPER TERRAM, ET HOMO NON ERAT, QUI OPERARETUR TERRAM; ℣. 6. SED FONS ASCENDEBAT E TERRA, IRRIGANS UNIVERSAM SUPERFICIEM TERRÆ.] Totus hic textus simul sumendus est, ut ille rite queat explicari, utque ostendi possit, quo pacto cum superioribus, & cum iis, quæ subsequuntur, adnectatur. Hæc autem Auctori Vulgatæ sententia mihi videtur fuisse. ℣. 4. Deus creavit cœlum, & terram, ℣. 5. & omnes plantas, ac herbas agri, antequam germinarent, vel e terra prodirent. Nulla enim vis eas gignere potuerat, antequam a Deo crearentur: nam pluvia nondum de cœlo deciderat, quæ terræ ubertatem posset conferre; cumque B nondum creatus fuisset homo, nullo hominis labore, industria nulla juvari potuerant, ut orirentur: demum maximus invictusque aderat obex, ne tellus ex se herbas proferre posset; quandoquidem aquis undequaque obruebatur: *Fons ascendebat e terra*. Hebraicus textus verti potest: *aqua super terram evehebatur, ac universam illius superficiem obtegebat*. Terra aquis usquequaque erat obruta; vide supra caput 1. ℣. 6. 7. 8. 9. Inferendum igitur erat, omnia ornamenta terræ a Deo creata fuisse; quandoquidem nulla antea extiterat causa, quæ aliquid potuisset proferre. Validum hoc, invictumque erat adversus Ægyptiorum opinionem argumentum, qui, ut superius docuimus, non aliam ferebant rerum producendarum causam, quam terram tepentem, atque humescentem. Patres C quoque egregie in rem animadverterunt, sapientissima Dei providentia factum, ut plantæ antequam Sol existerent, ne quis earum generationem Solis virtuti, vel Astrorum influxibus vertere auderet [11].

Nonnulli textum hoc pacto reddidere [12]; *Plantæ agri nondum erant in terra, & herbæ agrorum nondum germinaverant; eo quod nondum pluerat, & homo, qui terram exerceret nondum formatus erat, sed vapor ascendebat, & irrigabat omnem faciem terræ*. Moyses lectoris animum præparaturus ad viridarii Edem descriptionem, atque illi causam traditurus, propter quam illud conseverit Deus, hoc utitur proœmio: Deus licet plantas, & herbas die tertia creaverit, tamen terræ facies adhuc erat nudata, herbæ, & arbores nondum erant multiplicatæ; eo quod nondum pluvia descende- D rat, & homo nondum plantas exercendo coluerat, quæ simplici vapore, seu rore alebantur, qui super terram undique effundebatur. Hac de causa consilium cœpit Deus, viridarium in Edem provincia conserendi, illic hominem collocaturus, ut ibi jucundiorem ageret vitam, donec tellus plantis, pomiferisque arboribus indueretur.

Hebraicus textus in hunc quoque sensum reddi potest: ℣. 4. *Ita creavit Deus cælum, & terram, & plantas, antequam super terram prodirent, & herbas, antequam germinarent; non enim Deus pluviam adhuc demiserat, & nondum creatus fuerat homo, qui exerceret terram, terraque nondum vapores emiserat, qui in ros, vel pluviam soluti, ac dilabentes, eamdem irrigarent*. Ut versionem hanc, quæ sane mihi melior videtur, ac litteræ propior, confirmemus, textui negatio est su-

1 *Hodie tricesima Sabbatha vin' tu*
Curtis Judæis oppedere?
Horat. Serm. l. Satyr. 9.

2 — Ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ.
Τῇ γὰρ Ἀπόλλωνα χρυσάορα γείνατο Λητώ,
Hesiod. in diebus.

3 *Super montem Sinai descendisti, & Sabbathum Sanctum tuum notum fecisti eis in manu Moysi servi tui*. 2. Esdr. 9. 14. Vid. & Ezech. 20. 10. & Exod. 16. 22. 4 Justin. Dialog. cum Tryphone. 5 Vide Tertul. adversf. Judæos c. 4. Euseb. hist. Eccl. l. 1. c. 4. & Præpar. l. 7. c. 4. & Demonstr. l. 1. c. 6. & in Psal. 91. 1. Bernard. in Cant. Ser. 50. 6 Deuter. 5. 15. 7 Advers. hæres. l. 4. c. 30. 8 Vide Gomar. de origin. Sabb. c. 4. & Spencer. de Legib. Ritual. Hebr. l. 1. c. 4. & Selden. de jure Nat. & Gent. lib. 3. c. 10. in fin. 9 Κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. 10 70. Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως. Aq. & Sym. αὗται αἱ γενέσεις τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῆς γῆς. 11 Vide Philon. de opificio Mundi p. 9. Basil. homil. 6. in Hexaem. Chrysost. hom. 6. in Gen. Ambros. l. 3. in Hexaem. c. 6. & l. 4. c. 1.

12 וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ . . . כי לא המטיר יהוה אלהים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה ואד
יעלה מן הארץ והשקה את פני האדמה

est superinducenda [1], & loco legendi *vapor ascendebat*, A legendum est, *terra nondum vapores emiserat, qui in ros, atque pluviam soluti, ac dilabentes eamdem irrigarent*. Negatio vero desumitur ex membro superiori: *Homo non erat . . ., & fons*, vel *vapor (non) ascendebat*. Plurima id genus exempla, ubi negationis ellipsis adsit, in Scriptura repereris. Exempli gratia Psalmo 9. 17. *Non in æternum oblivioni erit egenus, afflictorum expectatio in æternum peribit*; ubi secundo membro addenda negatio est, & *afflictorum expectatio in æternum non peribit*; & in Psalmo 43. 19. *& non recessit retro cor nostrum, & declinavit gressus noster a via tua*: pro *non declinavit*.

Hebræa vox *Ed* [2], quam Vulgata, & Septuaginta *fontem* reddidere, ab Aquila vertitur [3] inundatio, scatebra; a Chaldæo vero, aliisque plurimis *de nube* B intelligitur. At plerique de vaporibus, qui in aera extolluntur, explicant.

℣. 7. FORMAVIT IGITUR HOMINEM DE LIMO TERRÆ.] Hebraice ad litteram [4]: *Formavit Deus hominem pulverem terræ*; vel *formavit Deus hominem de pulvere terræ*. Vulgata Hebraicam vocem *Aphar limum* reddidit, eo quod arida, ac soluta pulvis minimum videbatur idonea, ut corpus organis suis præditum illinc effingeretur. Adam e virgine terra compactus erat alterius Adæ figura, qui erat ex Matre Virgine nasciturus [5]. Homines a Poetis e limo simulachra vocantur [6].

INSPIRAVIT IN FACIEM EJUS SPIRACULUM VITÆ.] Hebræus textus verti potest: *inspiravit in nares ejus spiraculum vitæ*. Respiratio est e præcipuis animalium C operationibus, eaque præsertim per nares significatur, quæ usitatius organum sunt, quo aer admittitur, emitturque. Grotii sententia est ex loco hoc ad litteram sumpto animæ immortalitatem minime posse probari, ex quo vita dumtaxat animalis infertur. Profert autem nonnullos Scripturæ locos, ubi corporis mors per vitæ spiraculum, quod ab homine recipit Deus, significatur [7]; imo Deum ipsum adfert hæc dicentem [8]: *Omnem carnem, in qua est Spiritus vitæ*.

Verum huic sententiæ Patres adversantur [9], qui animadvertunt per ipsum Dei spiraculum hominem fuisse animatum, humanoque corpori spiritualem inditam fuisse substantiam, omnino a corpore alienam, quæ immediate a Deo prodiit, atque ideo incorruptibilis est, ac immortalis. Hoc ipsum docuit Ecclesia- D stes [10]: *revertatur pulvis in terram suam, unde erat, & spiritus reddat ad Deum, qui dedit illum*. Immo ex hoc plane Moysis loco Platonici [11], ac alii quidam Philosophi sententiam hanc eruere, animam scilicet hominis divinæ substantiæ esse particulam. Horatius [12].

- - - quin corpus onustum
Hesternis vitiis, animam quoque prægravat una,
Atque affigit humo divinæ particulam auræ.

Quidam ex Patribus [13] pro hoc vitæ spiraculo Spiritum sanctum, & sanctificantem, quem Adæ inspiravit Deus, intellexere, per quem vitam animæ tribuit, justitiam, innocentiam, & gratiam. Verum hæc, licet vera, ac recta explicatio, velut litteralis loci hujus expositio nequit haberi: nam propter hanc spiraculi vitæ inspirationem, homo animal vocatus est: *Factus est homo in animam viventem*.

FACTUS EST HOMO IN ANIMAM VIVENTEM.] Homo in perfecto statu creatus fuit, vitæ plenus, & ad quæcumque naturæ suæ propria munia peragenda idoneus. Verti posset [14]: *Factus est in spirationem vitæ*: respirandi facultatem, ac vitam accepit. Chaldæus vertit: *Factus est spiritus loquens*; videlicet; spiritu, ac loquela donatus fuit. Respiratio, & sermo sunt vitæ operationes, quæ pro eadem vita usurpantur.

Ecce autem veram hominis originem, quem eo ignorantiæ devenisse turpissimum est, ut suæ originis oblitus fuerit. Poetæ cachinnos ferme eliciunt, cum hominis ortum describunt, perinde ac ex recenti, & adhuc cœlestis seminis fœcunda extiterit terra, vel quasi a Prometheo e molli, dilutaque argilla effictum, atque igne de cœlis surrepto animatum [15]. At longe magis ridiculum illud est, quod de Deucalione, & Pyrrha comminiscuntur, qui post diluvium, post tergum lapidibus jactis homines procrearunt [16].

Philosophi nihilo secius ac Poetæ hac in re longissime aberrant a veritate. Alii enim Mundum æternum esse opinati sunt, quin umquam primum fuisse hominem, dici queat [17]; quam ut sententiam confirment magna in medium afferunt nomina, Pythagoræ, Cereji, Architæ, aliorumque ex Pythagoræorum grege; nec non Plato, Xenocrates, Dicæarchus, Aristoteles, Theophrastus, aliique plurimi Peripatetici, qui docuere infinitam adfuisse generationum revolutionem, ac ambitum, quibus mutuo sibi succedentibus, nullum umquam principium earum possit assignari. Alii vero, qui Mundi originem statuerunt, haud rectius tamen differuere. Quænam Ægyptiorum sententia fuerit, superius intuiti sumus; nihil fere absimile apud Græcos docuit Anaximander; & Empedocles, quem laudibus extollit Lucretius, nescio quid magis adhuc a fide abhorrens commentus est. Arbitratur autem, hominem non statim perfectum a terra fuisse genitum; sed cum plurima diversis in locis membra fuissent efformata, hæc casu aliquo in corpora coaluisse, atque hinc homines, ac mulieres prodiisse, ex quibus naturali deinceps generatione universum humanum genus effectum est.

Epicurus credidit, terram humentem, ac Sole tepefactam in sinu suo pueros efformasse, quos aluit humore quodam lacti simillimo; qui Terræ filii, cum adolevissent, alios ex se viros procrearunt. Veræ hominum originis ignorantia causa fuit, quamobrem tot fabulas super quorumdam populorum antiquitate venditarint, & quæ fidem adstruit, integras gentes ex ea, quam incolebant, tellure ortas fuisse, quo insa-

 nissi-

1 Vide Saadia apud Kimchi & alios. 2 איד
3 Aquil. Ἐπιφλυγμός, aliàs, ἐπιβλυσμός. Scatebra. 70. Πηγή. 4 וייצר יהוה אלהים את האדם עפר מן האדמה
5 Iren. l. 3. c. 31. Tertul. de Carne Christi c. 17. 6 Aristophanes, πλάσματα πηλοῦ.
7 *Si spiritum illius & flatum ad se trahet, deficiet omnis caro simul*, &c. Job. 34. 14. & Psalm. 103. 20. *Auferes spiritum eorum, & deficient, & in pulverem suum revertentur*. Vide Eccles. 12. 7. Act. 18. 25.
8 Genes. 6. 10. 9 Philo de opificio mundi p. 31. & lib. de plantatione Noe p. 217. & l. quod deterius &c. p. 170. 171. August. l. 13. de civit. c. 24. & Cyrill. l. 12. in Johan. c. 56. Athanas. &c.
10 Eccle. 12. 7. 11 Plato Phædro p. 79. 80. 81. 95. & alibi sæpius. 12 Horat. lib. 1 sat. 2.
13 Ambros. l. de Paradis. c. 5. Basil. in Psal. 48. Cyrill. in Johan. c. 47. 14 ויהי האדם לנפש חיה
15 Ovid. l. 1. Metamorph.

Sanctius his animal mentisque capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset.
Natus homo est: sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo;
Sive recens tellus, seductaque nuper ab alto
Æthere, cognati retinebat semina Cœli.
Quam satus Japeto mistam fluvialibus undis,
Finxit in effigiem moderantum cuncta Deorum.

16 *— Quo tempore primum*
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,
Unde homines nati, durum genus.

17 Censorin. de Die natali c. 3.

nissimo errore ducti Attici, Arcades, Thessali, aliique plurimi se terra natos jactitarunt, eodemque nomine alios populos appellavere, quorum originem ignorabant.

Isaac de Peirera, insignis propter *Præadamitarum* librum, quem edidit in Hollandia anno 1652. conatur ostendere ante Adam homines extitisse: Deum hos homines majori in copia ubique locorum creasse, sexta creationis die, diutius antequam Adam crearetur, ad quam Preadamitarum creationem ea primi Geneseos capitis verba ℣. 26. 27. applicat: *Faciamus hominem ad imaginem, & similitudinem nostram: & præsit piscibus maris, & volatilibus cæli, & bestiis, universæque terræ, &c. & creavit Deus hominem ad imaginem suam, ad imaginem Dei creavit illum, masculum, & fœminam creavit eos*: hoc est, juxta hujus auctoris mentem: tunc Deus ubique terrarum plurimos viros, mulieresque creavit, quemadmodum plurima cujuslibet generis animantia crearat. Diutius vero post creavit Adam, quod innuunt illa alterius Geneseos capitis verba ℣. 7. *Et formavit Dominus Deus hominem de limo terræ: & inspiravit in faciem ejus spiraculum vitæ*. Homines, qui sexta die creati fuere, ii sunt, ex quibus Ethnici originem deduxerunt; Adam pater fuit electi generis, Nationis Judaicæ. Moyses nequaquam sibi proposuit generalem omnium hominum historiam conscribere; sed dumtaxat unius Hebraici populi gestas res enarrare; de reliquis vero tunc tantum verba facere, cum ad ipsius propositum conducerent, atque cum aliquem cum Judaicis rebus nexum haberent.

Addit ad hæc, Diluvium Noe minime fuisse universale, sed eas dumtaxat terras, quas incolebant Hebræi, aquis obrutas fuisse; ideoque nequaquam omnes terrarum populos a tribus Noe filiis Sem, Cham, & Japhet prodiisse: Adam quidem per inobedientiam in orbem terrarum scelus invexisse, eoque posteros omnes infecisse; at Ethnicos, qui ex Præadamitis originem hauserant, cum neque legem, neque mandata a Deo acceperint, nequaquam communi obnoxios fuisse crimini, licet ab aliis sceleribus minime vacuos: quæ tamen scelera illis nequaquam erant expianda, quandoquidem ea, ut ita dicam, materialia erant errata, quibus nullam sibi Deus injuriam inferri arbitrabatur, propter eorum, qui peccarunt, inscitiam.

Auctor hic sententiam suam ex D. Paulli verbis precipue confirmabat [1]: *Usque ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset; sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysem etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri*. Contendebat autem S. Paullum ibi loqui de lege Adæ tradita, & usque ad ipsum peccatum in mundo fuisse, sed minime fuisse imputatum, propter cognitionis defectum in illis, qui peccaverant. Alterum vero argumentum, veluti sententiæ ipsius Achilles, a Chaldæorum, Ægyptiorum, Æthiopum, Scytharum, & Chinensium petebatur historia, quos populos longissime ante ea tempora, de quibus loquitur Moyses, vixisse affirmabat.

Doctrina hæc licet ineptissima maximos excivit rumores in populis; atque maxime perniciosa visa est pluribus eruditis viris, ita ut ad eam evertendam omnes nervos intenderent. Ursinus, Upertus de Hannovera, Eusebius Romanus, & P. Alexander, ac alii nonnulli in hoc unum adlaborarunt, & Auctor ipse Bruxellis deprehensus, cum Condei Principis ope evasisset, apud quem officio quodam fungebatur, Romam se recepit, ubi Calvini erroribus, quos antea profitebatur, palam abdicatis, librum suum, quem de Præadamitis conscripserat, reprobavit; quod ipsum edito ab se libello studuit antiquare, ac denique apud Beatissimæ Virginis Virtutum, quo se contulerat, diem obiit.

A Temporum divisio, quam ille admittit inter primorum hominum, & Adæ creationem, fabulosa est, & commentitia; neque illi Scriptura, vel hilum, opitulatur; cum utrobique Moyses aperte satis de creatione Adæ loquatur. Quod vero illic peccatum minime imputatum fuisse asserit, non impium solum est, sed & irridendum. Hominibus enim numquam naturale defuit lumen, ac sua conscientia, quæ satis superque fuerunt, ut bonum a malo possent secernere, quemadmodum S. Paullus prolixius in Epistola ad Romanos ostendit: & loci ii, quibus Isaac allatus perperam abutitur, ut fuco quodam suam sententiam illiniat, palam satis de Moysis lege differunt, quam Apostolus passim *Legem* sine addito appellat, tunc præcipue cum ei opponitur statui, quem *Naturæ* dicimus, B in quo non alia hominibus proposita lex erat, quam ipsum lumen Naturæ. Demum allata Chaldæorum, ac Ægyptiorum antiquitas argumentum est, quod ex se corruit, quemadmodum & plurimi eruditi viri probarunt, & facile potest ex illis intelligi, quæ in Dissertatione de Chronologia nos ipsi conscripsimus.

Haud tamen Isaac de Peirera primus fuit, qui doctrinam hanc de Præadamitis concinnarit. Legimus in libro Cozai, qui a commentitio Rege Cozar, insane prorsus, conscriptus fertur, apud Indos 100000. annorum ædificia extitisse; ibique sermo quoque est, de quibusdam veteribus libris, ubi memorabantur Janbuzar, Zagrit, & Roanne, qui Adæ ævo degebant; ex quibus Janbuzar Adæ ipsius præceptor fuisse narratur. Rabbinus Abrar asserit, Giafar, qui Turcarum C Iman erat, vivebatque anno circiter 770. fuisse Præadamitam; quandoquidem ait tres jam fuisse Adam ante illum, de quo loquitur Moyses, atque septemdecim alios adhuc futuros esse; docebat enim totidem mutationibus Terrarum orbem obnoxium futurum, quas novum consequetur hominum genus, ad Adæ, atque minorum illius, quos novimus, imitationem creandorum. Verum hæc omnia commenta missa faciamus, quæ satis est innuisse, ut quam levia, ac ridicula essent, intelligerentur. Si enim Peirera, qui palinodiam cecinit, si ejus singularis doctrina quinque millium annorum, ac supra, traditioni, Scripturæ, ac universæ antiquitati opposita, si demum ea omnia, quæ ab eruditissimis viris contra hujus Auctoris sententiam, edita fuere, minime coercere valent, & avertere D tot, tantaque mala, quæ hic error gignere potest, oleum operamque perderem, si ea refellere conarer. Non enim novum aliquid contra illum afferre valeo; atque satius est, ut per se consenescat, & corruat. Non tamen deero, ut aliquando, veluti per transennam, nonnulla hujus auctoris somnia, vel potius deliria in medium proferam.

℣. 8. PLANTAVERAT AUTEM DOMINUS DEUS PARADISUM VOLUPTATIS A PRINCIPIO.] Nullam fortasse in Scriptura quæstionem inveneris, quæ Scriptorum magis in diversa jactarit sententias, quam hæc de situ Paradisi terrestris; neque aliquid magis impeditissimam hujus materiæ difficultatem ostendit, quam hæc sententiarum varietas [2]; Hunc enim in tertio cœlo, in quarto, in cœlo Lunæ, in Luna eadem, in E monte cœlo Lunæ proximo, in media aeris regione, extra terram, super terram [3], sub terra, in abdito loco, & procul ab hominum cognitione posuerunt [4]. Alii eum sub Arctico polo collocarunt, in Tartaria, co in loco, quem modo mare Caspium occupat; alii in extremam Meridionalem plagam rejecerunt, in Terram ignis: Plurimi in Oriente, vel secus Gangem, vel in Insula Ceilani constituerunt, ipsum nomen Indiæ ab *Edem* deducentes. Non defuere qui hunc in Sinarum Regni Orientali plaga, inhospitoque loco statuerint; alii in Armenia, in Africa alii sub Æquatore [5]; alii ad Orientem Æquinoctialem; alii in monti-

1 Rom. v. 12. 13. 14.
2 Vide Huetium de Situ Paradisi p. 4. 5. & Origenian. l. 2. q. 12. art. 7. 8.
3 Basil. hom. de Paradiso, & Damasc. l. 2. de Fide orthodox. c. 11. 4 Tertull. Apolog. c. 47. Aug. l. 8. de Gen. ad litt. c. 7. Theodor. q. 29. in Genes. &c. 5 Durand. in 2. distinct. 17. q. 3.

TABULA
PARADISI TERRESTRIS
Juxta Systema AUCTORIS
incisa à P. STARCK-MAN.
PONTUS EUXINUS
PHISON, hodie Phasis
TERRA
HEVILATH
MARE
CASPIUM
Ophir
PARADISUS
CHUS
EUPHRATES Fl. hodie FRAT
seu FORAT
ARMENIA
ARAXES
hodie
MEDIA
Artaxata
EDEN
M. Gordusi
ARARAT Montes
GEHON Fl.
Sapires
Cyrus Fl.
Edessa
Samosata
M. Masius
TERRESTRIS
Elongosine Fons
ASSYRIA
Portae Caspiae
ARAMNAHARAIM
Chaboras Fl.
M. Taurus
Palus Thospites
Chalach
SEU
Haran
Nisibe
M. Singare
Lycus Fl.
Mesluh
Chaboras
Phalga
Ur
Resen
Circessus seu Carchemis
Saocas seu Araxes Fl.
Planities
ADIABENE
Tapsay
Pentora
Ninive seu Ninus
Caprus Fl.
Mascas Fl.
Virta
Cittacene
EUPHRATES hodie FART
TIGRIS Fl. hodie DIGLAT vel Digeat
Ctesiphon
Seleucia
Sennaar
Sabatha
Ura
Sabatica
BABYLONIA
seu FORAT
Elymais
Susae
BABYLON
Fl.
SUSIANA
Chalanna
CHALDÆA
Achad
Eulaeus Fl.
Casdim
Arach
Orchoë
75
80
85
40
35
30

montibus Lunæ, unde Nilus originem haurire putabatur; plerique vero in Aſia, vel in majori Armenia, vel Meſopotamia, Syria, Perſide, Babylone, Arabia, Aſſyria, & Palæſtina. Immo nonnulli etiam extitere, qui noſtram hanc Europam tali honore dignari voluerint; Philo [1], & Origenes Paradiſum hunc mere ſpiritualem eſſe crediderunt; Seleucienſes vero inviſibilem eſſe arbitrati ſunt [2].

Clericus terreſtrem Paradiſum in Syria fuiſſe ait non procul a Libano, Antilibano, & Damaſco, eumque late patuiſſe putat uſque in Meſopotamiam, ubi Tigrim invenit, & Euphratem. Phiſon, ex illius ſententia, eſt parvulus amnis Chryſorroas; Gehon eſt fluvius Orontes: & terra Chus ſunt montes Caſſiotides, & regio Edem terræ tractus in Syria, qui hoc nomine appellatur. Veteres ſe ab hac quæſtione abſtinuerunt, & Janſenius putat ante ſeptimum ſæculum neminem auſum fuiſſe Terreſtris Paradiſi ſitum ſignanter ſtatuere. Hac autem in re præſtaret forte veterum Patrum ſilentia imitari; at fortaſſe quoque non deeſſet malignus interpres, qui ex hoc ſilentio aliquid perperam arguendi contra Scripturæ veritatem occaſionem arriperet. Pro virili igitur nobis adnitendum eſt, ut Paradiſi terreſtris, præter propter, qui ſitus fuerit, oſtendamus ex iis veſtigiis, quæ diutius permanſerunt, & quorum non pauca permanent adhuc ea in regione, ubi olim Deus eum conſtituerat.

Nemo hactenus diligentius veteri Abrincenſi Epiſcopo Huetio quæſtionem hanc pertractavit in diſſertatione ſua de ſitu Paradiſi Terreſtris; quem ipſe collocat a fluvio, in quem Tigris, & Euphrates pariter confluunt, qui hodie Arabum fluvius appellatur, ad eum uſque locum ubi flumen ipſum dividitur, antequam in Sinum Perſicum exoneretur. Eum porro in Orientali hujus fluminis ora conſtituit, quod, ſi alvei ſui, non autem aquarum lapſus ratio habeatur, in quatuor capita, vel quatuor oſtia ſinuum diverſorum dividebatur.

Quatuor hi ſinus quatuor efficiunt fluvios, duos quidem ſuperiores, Euphratem, & Tigrim, inferiores duos, ſcilicet Phiſon, & Gehon. Phiſon occiduus eſt, Gehon vero Eous Tigris alveus, in Sinum Perſicum defluentis. Haud multum ab Huetii ſententia Bochartus videtur abhorruiſſe, quod videre eſt ex pluribus operum illius locis [3].

Maxime licet nobis ſint in honore hi ſummi viri, minime tamen prætermittendum arbitramur, quin aliquid in difficili adeo quæſtione operoſius, ac diligentius inveſtigemus. Oſtendere autem adnitemur, Terreſtrem Paradiſum in Armenia ſitum fuiſſe inter Tigris, Euphratis, Phaſis, & Araxis origines; qua in re ſupponimus Moyſem in Arabia Petræa Geneſim conſcripſiſſe, & locorum, de quibus verba facit, ſitum conſtituere habita hujus regionis ratione. Credimus quoque illum Iſraelitis Terreſtris Paradiſi ſitum deſcribere ex veſtigiis illis, quæ ævo ſuo adhuc ſupererant, & ex quibus, ſaltem præter propter, noviſſe poterant, ubi locorum hic Paradiſus fuiſſet. Ea igitur Moyſis verba; *Et fluvius egrediebatur &c qui inde dividitur in quatuor capita*, in naturali, qui primum ſe ſe offert, ſenſu intelligimus de fonte, vel lacu, ex quo quatuor flumina originem ducunt. Demum duo nobis certa ſuppetunt veſtigia ad *Eden*, vel Paradiſi ſitum cognoſcendum, hoc eſt Tigris, & Euphrates, qui illic fluere incipiebant. Nunc autem ordo, atque ratio poſtulat, ut aliorum duorum fluminum, de quibus Moyſes loquitur, inveſtigemus originem in loco eodem, atque viridarium Edem conſtituamus inter fon-

A tes fluviorum, qui nobis Euphrati, ac Tigri propiores occurrent; dummodo ibi alios, quorum Moyſes meminit, caracteres inveniamus, neque ex viridario immenſam Provinciam faciamus. Omnia igitur ſingillatim textus verba juxta hypotheſim noſtram, age, conſideremus.

PLANTAVERAT DOMINUS DEUS PARADISUM VOLUPTATIS A PRINCIPIO.] Hebraice [4]: *Plantaverat Dominus Deus viridarium Edem Orientem verſus*, vel *a principio*. Nonnulli Auctores putant viridarium Edem a Deo cum omnibus ornamentis tertia die conſitum fuiſſe, ea ſcilicet, qua & arbores creaverat [5]: Alii vero a Deo creatum putant dumtaxat poſtquam formaverat Adam: & ſane ex ea ratione, qua Moyſes illud
B a Deo productum narrat, conjicere licet, a Deo conſulto, ut ibi Adam conſtitueret, conditum fuiſſe.

S. Hieronymus in Hebraicis quæſtionibus Judæorum referens ſententiam ait, Paradiſum ante mundum conditum fuiſſe; eamque ſententiam confirmat ex Græcis verſionibus, quæ Hebraicam vocem *Mikkedem* [6] *ab initio* reddidere. Aquila [7] vertit *a principio*: Symmachus [8] *in primis*. Auctor quarti libri Eſdræ eo modo, quo Hebræi, explicat [9]: *Induxiſti eum (Adam) in Paradiſo, quem plantaverat dextera tua, antequam terra adventares*. Paraphraſtes Onkelos non ſecus ac D. Hieronymus hebraicam vocem *a principio* reddidit: At Septuaginta, & Joſephus, quibus Græci Patres adſtipulantur [10], & plerique Latinorum Interpretum re-
C centiorum adhærent, de Oriente explicarunt. Conſtructio authographi, fateor equidem, ſatis ſuperque iis favere videtur, qui vertunt *a principio*: Verum non deſunt harum conſtructionum exempla, ubi particula *min*, *ab* pro *ad* uſurpatur: *ab Oriente*, pro *ad Orientem* [11]. Cum vox *Kadem* ad locum aliquem ſignificandum uſurpatur, ſemper Orientem ſignificat, eaſque Provincias, quæ habita Paleſtinæ ratione magis ad Orientem vergunt, veluti Arabia deſerta [12], terra Nod [13], mons Sephar [14], regio trans Euphratæa [15], Ammonitis, ac Maobitis [16].

PARADISUM VOLUPTATIS.] Hebraice, *viridarium in Eden*. Septuaginta hoc in loco putant *Eden* nomen loci eſſe; at ℣. 15. in ſenſu appellativo de amæno
D loco interpretantur. Græci Patres paſſim tenent, Eden eſſe nomen loci; ac textus conſtructio ſenſum hunc abſolute poſtulare videtur; *Plantavit Paradiſum in Eden*. Quid enim ſibi vellet; *Plantavit Paradiſum in delitiis*? In hoc igitur poſita difficultas eſt, ut regionis Eden ſitum inquiramus: hinc enim ea erui poſſunt, quæ univerſam loci hujus difficultatem valeant enucleare.

Scriptura non ſemel de regione Eden loquitur, atque eas adfert loci circumſtantias, ex quibus facile poſſit cognoſci; In Iſaiæ capite 37. 12. qui locus reſpondet 4. Regum cap. 18. 11. & 19. 13. invenimus habitatores Eden, qui erant in Thalaſſar, ſimul cum incolis Gozan, Haram, & Reſeph conjunctos: *Num-*
E *quid eruerunt eos dii gentium, quas ſubverterunt patres mei, Gozan, & Haram, & Reſeph, & filios Eden, qui erant in Thalaſſar*. Voces eædem occurrunt in undevigeſimo quarti Regum libri capite: & capite duodevigeſimo ℣. 11. libri ejuſdem legimus, Salmanaſar Regem Aſſyriæ tranſtuliſſe Iſraelitas de regno Samariæ in Aſſyriam, iiſque ſedem dediſſe, *in Hala, & in Habor, fluviis Gozan in civitatibus Medorum*; & capite 16. 6. eadem invenimus nomina; ſed ℣. 24. capitis ejuſdem traditur, Rex Aſſyriorum, cum Iſraelitas trans Euphratem traduxiſſet, in eorum locum in Samariæ regnum acciviſſe populos de Cutha, Sephar-

1 Lib. 1. Allegor. 2 Auguſt. de hæreſ. n. 29.
3 Vide Phaleg. l. 1. c. 4. & de Animal. ſacris part. 2. l. 5. c. 6. 4 גן בעדן מקדם 5 Auguſt. l. 8. de Geneſ. ad litt. c. 3. Rupertus, Beda, Hug. de S. Vict. & plerique recentiores. 6 מקדם 70. κατ' ἀνατολάς.
7 Aquil. Ἀπὸ ἀρχῆς. 8 Sym. Ἐκ πρώτης. 9 4. Eſdr. 3. 6. *Induxiſti eum in paradiſo, quem plantaverat dextera tua, antequam terra adventaret.* 10 Chryſoſt. hom. 13. in Geneſ. Irenæ l. 5. c. 5. Theophil. Antioch. l. 2. ad Autolyc. Diodor. Tarſ. apud Theodor. &c. 11 Geneſ. 3. 24. וישכן מקדם לגן עדן Geneſ. 13. 2. 1. Reg. 14, 15. 2. Reg. 11: 2. collat. cum 1. part. 13. 1. 12 Geneſ. 4. 6. Judith. 6. 3. 7. 12. 8. 10. 4. 30. Job. 1. 3.
13 Geneſ. 10. 30. 14 Geneſ. 28. 14. 29. 1. 15 Iſai. 9. 12. 11. 14. ארם מקדם *Aram ab Oriente*.
16 Ezech. 25. 4. 10.

pharvaim ; Evah ; & Emath ,

Ex omnibus his locis invicem collatis inferri potest Provinciam Eden finitimam fuisse Gozan , Haram , & Reseph , aliisque regionibus , quas subegerat Teglatphalassar , & quæ erant ultra Euphratem in Media , *in civitatibus Medorum* in Cholchide , Chaboram versus . Apud Esdram nonnullos Israelitas in montibus Caspiis captivos fuisse legimus : quæ omnia fusius videri possunt in Dissertatione , quam de regionibus , quo decem tribus in servitutem abductæ fuerunt , Paralipomenon fronti præfiximus . At hæc omnia Armeniæ proxima sunt , nec longe a fontibus fluviorum Euphratis , ac Tigris absunt . In eo igitur terræ tractu regionem Eden fuisse , dicendum est .

Moyses duo hic statuta signa suppeditat , ex quibus certius intelligere possimus , ubi hæc fuerit Provincia : ibi enim Euphratem , ac Tigrim origines suas habuisse dicit . Vide ℣. 10. & 14.

Ezechiel quoque 28. 28. ut non procul ab hoc loco eam statuamus , impellit , Mercatores Eden cum Mercatoribus *Charam , Channe , & Calne* conjungens , qui merces suas commutaturi Tyrum confluebant : nam cum alii omnes vel in Assyria sint , vel in finitimis locis , hinc oritur , Provinciam Eden non longe abfuisse . Verumtamen , ut aliquid peculiare magis in medium afferamus , reor , *Adiabene* Assyriæ Provinciam , quæ olim pars fuit Armeniæ [1] , partem fuisse vetustissimæ regionis Eden. Nomen *Adiabene* deduci potest ex Hebræo *ab-Adenim* , hoc est, Pater Adeniorum , vel potius a *bene-Aden* , hoc est , filius Aden apud Isaiam 37. 12. Paraphrastes Chaldæus pro *Charan , Channe , & Eden* , Ezechielis 27. 23. vertit , *Carræ , Nisibis , & Adiab* , quæ eadem est ac *Adiabene* , quod videre est in Talmud [2] .

At vera , & vetus regio Eden latius patere debebat, quam Adiabene ; quandoquidem complectebatur fontes Tigris , & Euphratis , Phison , & Gehon . Chaboras quoque in Eden regione defluebat , quemadmodum Talmudistæ animadvertunt [3] : & Ptolomæus refert ad hoc flumen *Addæam* urbem fuisse positam : atque hoc pacto regio Eden Mesopotamiæ partem comprehendebat , Sophene , Adiabene , ac Armeniæ , & Cholchidis partem . In Sophene inter montes Masium, & Antitaurum occurrunt nominis Eden vestigia . Æticus [4] Provinciam hanc *Adonim* vocat , ac fluvium *Armodium* Adonim Provinciam , ac Mesopotamiam præterfluere docet : & Sextus Rufus [5] hanc *Madenam* vocat : *Madenam opimam Armeniorum regionem obtinuit.* Plurimi Auctores regionis illius pulchritudinem , ac ubertatem celebrant , opimamque totius Armeniæ terram affirmant .

Ad fluvium Chaboram urbs visitur *Aphadena* , quæ nomen suum eduxisse potuit ab *Aph* , & *Eden* , facies , vel fines , vel terra opposita Eden ; in Cholchide vero *Athenæ* aderant , & *Adienum* , quæ apud Arrianum nominis Eden reliqua vestigia conservant . Diodorus Siculus lib. 17. de agris Uxiorum , unde Tigris manat , loquutus , miram loci fertilitatem describit ; ait enim , pluribus irrigari fontibus , ac magnam adeo dulcissimorum cujuslibet generis fructuum copiam gignere , ut lintribus secundo flumine per Tigrim , qua

A longe defluit , Babylonem usque deferantur . Quintus Curtius lib. 5. initio testatur regionem , quæ proxima est Euphratis , ac Tigris fontibus , miræ esse fertilitatis , ita ut a pascuis abducenda sint pecora , ne nimia pinguedine obesa disrumpantur . Hanc autem ubertatem duorum fluviorum aquis censet referendam, quæ solum permeant , atque pervadunt . Hæc adhuc reliqua sunt e felicissimi illius Viridarii deliciis , in quo Deus Parentes nostros primitus collocarat .

℣. 9. PRODUXITQUE DE HUMO OMNE LIGNUM PULCHRUM VISU &c.] Hebraicus textus hoc pacto verti potest [6] : *& germinare quoque fecerat* (*seu erumpere*) *de terra omnia arborum genera . . . . & arborem vitæ cum*
B *arbore scientiæ boni , ac mali* ; perinde quasi innuere vellet Moyses , Deum , cito ad maturitatem perduxisse quidquid aderat in Paradiso , ut illis fructibus homo ibi constitutus vesceretur . Cum Auctor Sacer immediate superius de hac terra Eden locutus fuerit , reor , istic eamdem *terræ* nomine significari : *Germinare fecit . . . de hac terra omnem arborem* &c. Quod autem ad arborem scientiæ boni, ac mali spectat, inferius explicationem afferam , cum omnia subinde exposuero , quæ ad terrestrem Paradisum spectant .

℣. 10. ET FLUVIUS EGREDIEBATUR DE LOCO VOLUPTATIS AD IRRIGANDUM PARADISUM , QUI INDE DIVIDITUR IN QUATUOR CAPITA .] Hæc si pressius ad
C litteram verba intelligere velis , videretur ex Provincia Eden magnus profluxisse fluvius , qui cum in Paradisum illapsus eum circumundique irrigasset , in quatuor capita dividebatur , quorum unumquodlibet ad instar maximi fluminis erat , quæ Euphrates , Tigris , Phison , & Gehon nuncupabantur . At cum omnes ferme Interpretes docuerint Paradisum in terra Eden fuisse,& amnem , qui illum irrigabat , & qui in quatuor flumina dividebatur , fuisse in Paradiso eodem ; nos huic hypothesi insistentes , istic nostra argumenta proferimus . Neque expectes , a nobis in orbe fluvium inveniri , vel fontem , qui immediate , ac palam quatuor flumina componat , Euphratem scilicet , Tigrim,
D aliosque duos fluvios : quod neque Moysis tempore extitisse probari potest , neque eos , ad quos Moyses disserebat , hoc pacto isthæc intellexisse . Satis est , ut ante diluvium , & cum Adam in Paradiso collocatus est,hæc flumina,ut Moyses ait, immediate ex illo prodirent ; ac satis esse debet , si in provincia Eden ostenderimus fontes Euphratis , ac Tigris , aliorumque duorum ingentium fluminum , quibus omnibus ea omnia egregie conveniant , quæ de Phison , & Gehon Moyses locutus est . Diluvium fontes hos loco movere potuit ; atque post tot annorum millia , tot terræ motus , tot rerum omnium perturbationes , mirum ne videri potest , si fluviorum origines parum ab eo loco
E recesserint , ubi olim conspiciebantur ?

Sententia , quæ Tigris , & Euphratis unam fuisse originem tenet , neque recens est , neque Moysi peculiaris , sed pluribus veteribus [7] communis ; quos tamen amnes diversis nunc erumpere fontibus certum est, atque aliis in Armeniæ locis manare : Verum licet alter ab altero distet , hac de re minime dubium suboriri potest ; quandoquidem Moyses ait , ipsis olim unam , camdemque originem fuisse , atque de Terrestri Paradiso

1 *Adiabene nonnumquam Armeniæ adhærescit* . Plin. l. 15.
2 Talmud. tract. Bavabatra , & Kiddusim.
3 Tract. Kiddusim. Chabor. 4. Reg. 17. 16. Est Adiab.
4 Ætic. in Cosmographia pag. 4. & 8.
5 Rufus in Luculli expedit. c. 15.
6 ויצמח יהוה אלהים מין האדמה כל עץ . . . ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע
7 Lucan. Pharsal. l. 3.

Quaque caput rapido tollit cum Tigride magnus
Euphrates , quos non diversis fontibus edit
Persis --

Boet. l. 2. de consolat. Philosophiæ , carm. 1.

Rupis Achemeniæ scopulis ubi versa sequentum
Pectoribus figit spicula Persa fugax ,
Tigris & Euphrates uno se fonte resolvunt ,
Et mox abjunctis dissociantur aquis ;

Vide & Sallustii fragmenta .

diſo emanaſſe. Ad hanc quoque diem ex iiſdem Armeniæ montibus, licet non ſatis modico intervallo, quatuor maxima flumina defluunt: Euphrates quidem ad Occaſum, Araxes ad ortum, Phaſis ad Boream, ac Tigris magis procul ab Euphrate ad meridiem. Strabo lib. 11. p. 501. inter noviſſimorum horum fluminum fontes duum millium, & quingentorum ſtadiorum intercedere ſpatium ait, leucarum videlicet circiter centum, tribus paſſuum millibus in leucas ſingulas recenſitis. At inſignis ille Geographus plane dimenſus eſt duorum fontium diſtantiam ab eo loco, ubi Euphrates palam fluere incipit ad eum uſque locum, ubi Tigris hoc nomine incipit appellari: omnes enim Geographi fatentur, Tigrim prope fontem aliis vocari nominibus, quam tunc vocetur, cum intumeſcens perniciſſimo curſu defertur.

Quintus Curtius l. 5. innuere videtur, duos hoſce fluvios ex eodem fonte difluere: *Ipſi amnes ex Armeniæ montibus profluunt, & magno deinde aquarum divortio iter, quod cœpere, percurrunt: Duo millia, & quingenta emenſi ſunt, qui ampliſſimum intervallum circa Armeniæ montes notaverunt*. Ita quoque Strabo maximam illorum diſtantiam fortaſſe notavit. Xenophon [2] diligentior eſt, atque accuratior, cum iter deſcribens Græcorum exercitus de expeditione redeuntis, qui Juniorem Cyrum proſecutus fuerat, ait, copias tandem, cum conſtitiſſent ad fluvium Pigretem, (hoc nomine in Carduchis montibus Tigris appellatur,) neque flumen propter nimiam alvei altitudinem traducere potuiſſent, ab indigenis intellexiſſe, Carduchos montes ſibi ſuperandos eſſe, ubi fluvii originem invenirent, quæ non longe ab Euphratis fonte diſtabat [3]. Ex ejuſdem vero narrationis decurſu liquet ipſos ad Euphratem perveniſſe, ac ſatis prope hujus fluminis ſcaturiginem, cum ſexaginta mille paſſus, hoc eſt leucas circiter viginti, difficillimo, præruptoque per montes, perque ſylveſtria, inviaque loca itinere eſſent emenſi.

Procopius quoque de bello Perſico lib. 1. cap. 17. Euphratem, ac Tigrim ex monte eodem erumpere docet. Aſſurgit, inquit ille, in Armenia ad duo, & quadraginta ab Theodoſiopoli ſtadia mons, non adeo præruptus, fontibus abundans, ex quibus duo ingentia flumina, Euphrates, & Tigris dimanant &c. In narratione quadam Miſſionis Curdiſtanenſis anno 1681. legimus, ea in regione, Jeſides eſſe, qui a Jeſu Chriſto nomen deducunt, atque Chriſtianam Religionem profitentur. Hi populi e Curdibus ſunt, qui vitam ſemper huc, illucque migrantes, nec ullam ſtatam obtinentes ſedem vivunt, & qui dum per æſtatem calor maxime ſævit in jucundiſſimam ſtationem ſecedunt loci cujuſdam, qui *Ben-gueil*, hoc eſt *mille fontes*, vocatur. Adeſt ibi collis ſpecioſiſſimis arboribus conſitus, ac uberrima florum copia exornatus, ubi vel mille deſiliunt ſcatebræ, ac fontes, qui in ſubjectam vallem dilapſi in quatuor alveos confluunt, & quatuor majora flumina efficiunt, hoc eſt, Tigrim, Euphratem, Goezo, & Chalich, quorum aquæ pluries ſubterraneis exceptæ latebris, ſubinde poſt plures ambitus prodeunt. Nec deeſt populorum traditio, qua ſitum ibi Terreſtrem fuiſſe Paradiſum incolæ credant.

Haud operoſum eſt narrationem hanc cum ſententia noſtra conciliare; ubi & populorum traditio, & regionis natura, ubi fontes terras ſubeunt, ut alibi emergant, nobis maxime favent. Verumtamen, ut alibi dictum eſt, nequaquam tenemur hodie Lacum, Fluvium, vel aquarum invenire congeriem, ex qua immediate quatuor flumina exiſtant; at ſatis eſt quatuor in provincia eadem reperire fontes, quibus a Moyſe deſcriptæ circumſtantiæ apprime reſpondeant. Conſpi-

A ciuntur in nonnullis Armeniæ tractibus pulcherrima loca eximiis paſcuis, divitibus aquis, pomiferiſque arboribus [4] uberrima; neque plurimi defuere Auctores, qui terreſtrem Paradiſum in Armenia poſitum fuiſſe crediderint, atque eo in tractu ubi ſe ſe effert cæterorum regionis illius montium maxime ſublimis mons Ararat, ubi Armenii conſtanti traditione edocti Arcam Noe poſt Diluvium conſediſſe, acerrime affirmant.

℣. 11. NOMEN UNI PHISON.] Prior e quatuor fluviis, qui e fonte Eden emanant, eſt *Phiſon*, vel *Phaſis* celeberrimus Cholchidis fluvius Nominis ſimilitudo Phiſon inter, & Phaſim ſatis eſt conſpicua, & vox Phiſon [5], quæ ſignificat creſcere, diffundi, apprime Phaſi convenit. Hoc flumen [6] in Armeniæ montibus
B exoritur, atque in Euxinum ſe exonerat, omnium circa Cholchidem fluviorum maxime inſignis. Hic aliis fluviis auctus, qui ſe ſe illius alveo ſubinde immiſcent, graviſſimis navibus pervius eſt ad triginta octo millium, ac ſeptingentorum paſſuum tractum; at minoribus adhuc triremibus illinc aditus patet. Centum & viginti pontibus oppoſita Phaſis littora, ſecus quæ plurimæ conditæ ſunt urbes, junguntur; ac oſtia illius ultra leucæ dimidium patent, atque ibi ſexaginta ulnarum aquæ eſt altitudo. In Cholchide commercia olim adeo floruere, ut Auctores quidam [7] in una tantum urbe ſeptuaginta, vel aliquando etiam trecentos diverſi idiomatis populos adfuiſſe teſtentur, qui illuc merces commutaturi confluebant; & Plinius [8] aſſerit, a Romanis centum & triginta Interpretes negotiorum commo-
C do ibi conduci conſueviſſe.

IPSE EST, QUI CIRCUIT OMNEM TERRAM HEVILATH.] Hoc fluvium Phiſon a reliquis tribus diſtinguit. Duo in Scriptura occurrunt viri hoc nomine Hevilah; alter quidem filius Chus [9], alter filius Jectan [10]. Horum alteruter regionem quamdam in Arabia deſerta coluit ad extremum Euphratem; qui cum finitimos ad Occidentem Iſmaelitas, & Amalecitas haberet, late uſque ad deſertum Sur Ægyptum verſus dominabatur; uti liquet ex Geneſi 25. 18. & 1. Reg. 15. 7.

Uter ex duobus Hevilah, filiuſne Chus, an Jectan regionem Phiſon incoluerit, iſtic noſſe parvi refert; verum in rem noſtram ſatis eſt, eorum alterutrum circa Phaſim oſtendere: hunc tamen filium Je-
D ctan fuiſſe libentius crediderim; namque alibi oſtendemus poſteros Jectan in Armeniam, ac Meſopotamiam, atque finitima effuſos fuiſſe. Hoc ſane conſtat Arphaxad filium Sem, ſaltem partem Meſopotamiæ, & Armeniæ obtinuiſſe. Haud igitur a fide abhorret nepotes Arphaxad in immenſis illis provinciis æque ac Patrem ſuum, fuiſſe immoratos; quorum hæreditatem hoc pacto Moyſes deſcribit, Geneſ. 10. 29. 30. *Ophir, & Hevila, & Jobab: Omnes iſti filii Jectan; & facta eſt habitatio eorum de Meſſa pergentibus uſque Sephar montem Orientalem*.

Nomine *Meſſa*, vel *Maſa* Maſium montem in Meſopotamia intelligimus; nomine vero *Saphar*, vel *Sephar* regionem Saraparorum in Armenia, de qua loquitur Strabo l. 10. vel *Sarapanorum* ad Phaſim, de
E qua libro 11. vel *Tapyrorum*, ibidem: vel potius *Sapirorum*, de quibus Herodotus loquitur lib. 1. & lib. 4. quos ait, ſolos eſſe populos, qui Cholchidem a Media ſejungunt. Saphirus pretioſus lapillus, qui in Media præſertim invenitur [11] a cognomine populo, qui non procul inde morabatur, nomen fortaſſe mutuatus eſt. Sapiri vere ſunt ad Orientem, uſque ad Sephar montem Orientalem.

Reor autem *Sepharvaim*, de quibus ſermo eſt lib. 4. Regum

---

2 Xenophon, de expedit. Cyr. Jun. l. 4. initio. 3 Idem ibidem.
4 Vide Xenoph. Cyropæd. l. 3. pag. 91. 5 פשון Phiſon, de פשה creſcere, diffundi.
6 Plin. l. 6. c. 4. 5. & Strab. l. 11. 7 Timoſthen. apud Plin. l. 6. 4. & 5. & alii apud Strabon. l. 11.
8 Plin. l. 6. c. 5. *Poſtea a noſtris 130. Interpretibus negotia ibi geſta*.
9 Geneſ. 10. 7. 10 Geneſ. 10. 29. 11 *Cæruleæ, & Sapphiri raroque cum purpura: optimæ apud Medos*. Plin. 37. c. 9.

Regum 17. 6. 7. esse populos Sephar, quos Medis finitimos fuisse arbitramur; videturque mihi ex iis omnibus, quæ hactenus dicta sunt, esse inferendum: primo, terram Hevilah prope Armeniam fuisse, nec procul a fontibus Euphratis, & Tigris; secundo, Phasim, cum has regiones interluat, illique ex adamussim respondeant circumstantiæ, quæ a Moyse flumini Phison tribuuntur, Phasim, inquam, istic nomine Phison designari. Reliquum ergo est, ut in Armenia, & Cholchide, quæ Phasi alluuntur, nominis Hevilah vestigia ostendamus, atque doceamus huic regioni, ac flumini ea omnia convenire, quæ regionem Hevilah, & Phison distinguunt; quod ipsum modo præstabimus. A

In Armenia, & Cholchide novimus urbes *Colvam*, & *Cholvatam* [1], ac regionem *Cholobetene*, & apud Haiton in Armenia [2] regionem *Haloen*. Vox *circuit*, qua Moyses utitur, ut cursum Phison describat, Phasi apprime respondet, nam re ipsa in meandri morem allabitur; neque fortasse alium in orbem fluvium inveneris qui majores ambitus habeat; quapropter plurimi ii construendi fuere pontes, de quibus locuti sumus; *Pontibus centum viginti pervius* [3]. B

UBI NASCITUR AURUM, ET AURUM TERRÆ ILLIUS OPTIMUM EST.] Perpaucæ in terrarum orbe regiones sunt æque ac Cholchis auro suo insignes; seu magnam, quæ inde avehebatur, auri vim perspexeris, seu ad metalli hujus puritatem, ac perfectionem animum adjunxeris. Nemo unus velleris aurei fabulam nescit, quæ quidem ab Historia originem duxit. Strabo enim lib. 11. pag. 479. Fluvios, ac Torrentes regionis Cholchidi proximæ undis suis aurea fragmenta devehere refert, quæ regionis incolæ ex aquis in pelles velleribus suis convestitas, vel in perforatos alveos colligunt. Plinius lib. 33. c. 3. loquitur de aureis cubiculis, laquearibus, columnis, argenteisque pilis, quæ omnia in Cholchide fuisse testatur; omnesque veteres Scriptores maximas regionis hujus opes extollunt. C

Haud abhorret a fide aurum *Phaz*, Uphaz, vel Ophaz, de quo crebro adeo in Scripturis est sermo [4], fuisse aurum Phasis. Apud veteres majori longe in pretio habebatur, aurum in fluminum arenis compertum, quam quod e fodinis educebatur: *Nec ullum absolutius aurum est, cursu ipso trituque perpolitum*; id autem confirmat, quod Moyses inquit: *& aurum terræ illius optimum est*. Sin autem Mingrelia, quæ vetus est Cholchis, hodie nequaquam divitiarum suarum copia celebratur, cui mirum videri potest? Nonne plurimas novimus regiones olim opibus suis, fodinis, emporiis, virtute militari, scientiis, & cultu celeberrimas, ubi nihil modo reliquum est, quod veteri locorum existimationi respondeat? Ferunt tamen ad hanc usque diem divites auri fodinas in Mingrelia reperiri, quas quidem indigenæ celant, ne eæ Turcas, vel Persas alliciant. D

℣. 12. IBI INVENITUR BDELLIUM, ET LAPIS ONYCHINUS.] Hebraice [5]: *ibi invenitur Bedolah, & lapis Schohem*. Duæ hæ voces non satis perspectæ nobis sunt. *Bedolah* istic a Septuaginta [6] redditur *Carbunculus*; in Numeris vero 11. 7. *crystallum*; quorum priorem explicationem [7] plerique Græcorum, Latinorumque Patrum sequuntur. S. Hieronymus, Aquilam, Symmachum, & Theodotionem sequutus *Bdellium* reddidit; at alii *Ebenum* esse putant, seu *piperis arborem*, seu *Lecuojum*. Interpres Persa hunc Berillum esse putat; Arabs vero, Syrus, & complures alii viri sapientes uniones esse contendunt. Ex Rabbinis autem alii *crystallum* esse censent, adamantem alii, alii Jaspidem, alii Smaragdum, seu alium quemdam ex lapidibus pretiosis. E

At vix adducar, ut censeam hunc pretiosum lapidem esse: Moyses collocat vocem *Eben*, lapidem, ante *Schoen*, non autem ante *Bdolah*. Sententia, quæ istud de *bdellio* interpretatur, innititur primo nominum similitudini, quæ sane ratio Josephum, ac S. Hieronymum impulit, ac recentiorum interpretum plerosque, ut *de Bdellio* explicarent: Secundo probatur, eo quod manna colore cum *Bdolah* comparatur [8]: at Manna æque ac bdellium croceum colorem referunt, uti a Salmasio ostenditur [9]. Bdellii quædam species ex Media, vel Scythia advehitur, & Scythica appellatur. Scythia, Cholchidi erat proxima; Scythæ namque ad Phasim usque late patebant, ut infra ostendemus.

Porro *Bdellium* est gummi arboris cujusdam in Arabia, ac alibi passim in Oriente. Plinius lib. 12. cap. 9. ait optimum Bdellium a Bactrianis regionibus advehi, & arborem, ex qua gignitur, nigram esse, ac oleæ magnitudine parem, quercui foliis persimilem, fructibus vero a Caprifico non abhorrentem. Bdellium pellucidum esse debet, & ceræ instar croceum, gustui amarum, pingue, & *unguis odorati* cum comburitur odorem referens. Invenitur etiam in Arabia, in Indis, in Media, in Babylonicis arvis. Hæc autem apud Plinium habemus de *Bdellio*.

Qui *Bdellium* de unionibus interpretantur, candidam fuisse Mannam affirmant. Bochartus [10] pro hac sententia propugnatores adfert Arabicas, Syriacasque versiones, & Talmudistas, Pagninum, Oleastrum, Steuchum, Mercerum, aliosque. Fatendum quidem est, hodie nullum esse in flumine Phison piscatum; verum in finitimis expiscantur maribus, & vel deesse, vel negligi fortasse potuerunt, non secus ac regionis ejusdem fodinæ.

Quoad lapidem *Schoem*, non secus ac *Bdolah* nos fugit. Septuaginta hanc alibi vocem reddentes non sibi constant. Istic *lapidem prasinum* vertunt, alibi vero, *onycem, smaragdum, beryllum, sapphirum, Sardonychem reddunt*. Tres Græci Interpretes *onycem* esse putant, *smaragdum* Philo, Josephus *Sardonychem*. S. Hieronymus hic *onycem* transfert, at in Job *Sardonychem*. Omnia vero Hebræorum Lexica ferme *Onyci* suffragantur. Paraphrastes Onkelos, & Jonathan, Moyses Barcephas, Interpres Arabs, & Syrus *Schoem* de Beryllo explicant. Vetus Italica versio, Eusebius, Severianus, D. Ambrosius, D. Augustinus, ac plurimi alii Patres a Septuaginta minime recedunt.

Ego vero lubens smaragdum verterem; nomen *Sohem*, vel *Soham* in smaragdi nomine occurrit, quæ componi fortasse potuit a *Sohem raguah* [11], *Sohem* scilicet *cæso*. Pulchriores, ac pretiosiores smaragdi a Tartaria deferuntur, qui plurimi omnium æstimantur; & Plinius ait inter duodecim smaragdi genera, quæ recensentur, Scythicos reliquis perquam longe præstare [12]; at Scythia regioni, quam Phasis alluit, est contermina; & Solinus cap. 24. adnotat, cum de Scythicis smaragdis est sermo, intelligendam esse Scythiam in Asia, quæ ad Phasim usque protenditur.

℣. 13. NOMEN FLUVII SECUNDI GEHON; IPSE EST, QUI CIRCUMIT OMNEM TERRAM ÆTHIOPIÆ.] Hebraice, *qui circumit omnem terram Chus*. Nullum in orbe fluvium novimus, qui Gehon vocetur: ni forte hic sit *Oxus*, quem Arabes Geihon appellant, & qui in Caspium mare prope Orientales oras dilabitur. Abyssini quoque Nilum Guyon vocant: at si animum ad ea, quæ Moyses de Gehon loquitur, advertamus, & fluvium inquiramus, qui non procul a Tigris, & Euphratis fontibus originem ducat, nullum præter Araxem inveniemus, cui hæ notæ conveniant: celeberrimum quidem fluvium, qui ex monte Ararat sex pas-

suum

1 Ptolom. tab. 3. Asiæ. 2 Lib. de Tartaris c. 15. 3 Plin. l. 6. c. 4.
4 Cant. 5. 11. Jerem. 10. 9. Dan. 10. 5. Plin. l. 33. c. 4. 5 שם הבדלח ואבן השהם 6 70. ἄνθραξ, Carbunculus. 7 Huetius in Dissertat. de Paradiso terrestri. 8 Num. 11. 7.
9 De homonymis Hyles jatricæ, c. 109. 10 De animal. sacr. p. 11. l. 3. c. 5.
11 Exod. 16. 31. והוא כזרע גד לבן
12 Plin. lib. 37. c. 5. *Genera eorum duodecim; nobilissimi Scythici, ab ea gente in qua reperiuntur appellati: nullius major austeritas, nec minus vitii; & quantum Smaragdi a gemmis distant, tantum Scythici a ceteris Smaragdis.*

suum millibus ab Euphrate procul erumpit, & qui in mare Caspium se exonerat [1]. Strabo lib. 11. vocat Abos montem, unde Euphrates, atque Araxes sortiuntur originem.

Hebræum nomen *Gehon* [2], quod a radice prodit, quæ cum impetu defluere significat, belle quidem Araxis naturam designat, qui ingens fluvius est, & perniciosissimus, subinde plurium amnium, ac torrentium aquis, quæ in ipsum defluunt, tumescens; & qui cum liquatis nivibus turget, nullis aggeribus, ac munimentis coercetur; immo aquarum suarum rumore, & celeritate eos, qui illud intuentur, absterret: naves autem impositas tanta devehit pernicitate, ut uno ferme temporis momento quingentorum passuum iter absolvant [3]. Plurimi in utramque fluminis ripam jacti pontes fuere; ac ipse magnus Alexander ripas ponte conjunxit: sed quantumvis hi validi essent, ac solidi, uti ad hanc quoque diem videre est ex fornicum reliquiis, quæ adhuc extant, aquarum vim ferre minime potuerunt; quamobrem cecinit Maro; *& pontem indignatus Araxes*. At cum Augustus ibi pontem ædificasset, qui diutius ibi mansurus existimabatur, immutato epitheto vocari cœpit, *latii patiens jam pontis Araxes*: at hunc non secus, ac reliquos brevi Araxes subvertit. Verumtamen nostris hisce temporibus pontem patitur Araxes, quem Incolæ ex traditione putant ex terrestri Paradiso prodire [4]. Herodotus lib. 1. ait, pro locorum varietate Araxem alibi Istro majorem, alibi minorem esse; eumque docet ex Mantienis montibus per sexaginta fontes effluere, qui in paludes disperduntur, eo excepto, unde Fluvius ille, de quibus est sermo, existit, & in Caspium mare dilabitur.

Summa sunt ea, quæ de soli illius, quod Araxes alluit, ubertate traduntur. Strabo l. 11. p. 352. edit. Basil. terram hanc quodlibet segetum ferre genus ait, quin excolatur: vites vero tot racemis prægraves esse, ut numquam omnes colligantur. Multis præterea in locis, cum semel satum fuerit, bis terque messis peragitur; at primo quinquagies semen multiplicatum metitur, quin tamen tellus instaurata fuerit, vel ferreo aratro, uti mos est, sed ligneo tantum proscissa. Cœlum mirum in modum lene est: vites cultore non indigent, & post quintum dumtaxat annum potantur: tenellæ arbores secundo statim anno fructus emittunt. En autem, quæ sit regionum Terrestri Paradiso finitimarum ubertas.

Strabo [5] in Geographia sua non semel ait, Jasonem, ac Medeam ea in regione regnasse, quæ inter Euxinum, atque mare Caspium interjacet; ibique diutissime Jasonis monumenta substitere, qui ibi divinis honoribus decoratus fuit: hunc autem plurimarum Provinciarum, fluviorumque nomina immutasse testatur, illisque Græca nomina, ex Græcis amnibus desumpta, quæ aliquam cum Armeniis similitudinem habere videbantur, imposuisse: Araxem vero hoc nomine vocasse propter similitudinem cum flumine *Peneo*, quod a Græcis Araxes quoque appellatur, eo quod Ossam ab Olympo sejungat. Hæc Strabonis adnotatio nobis aperit difficultatis originem, propter quam operosum est vetera hujus regionis locorum, ac fluminum nomina ex antiquitatis tenebris eruere.

Moyses ait Gehon *universam terram Chus irrigare*. Maximi momenti est hanc regionem Chus invenire, sed cum hac de re in diversa auctores abeant, res est maximis difficultatibus præpedita. Septuaginta nomen Chus passim Æthiopiam reddidere, quibus subscribit S. Hieronymus, qui in quæstionibus suis in Genesim quæst. 10. ait, a Judæis Æthiopiam vulgato nomine terram Chus appellari. Josephus quoque lib. 1.

A c. 7. Antiq. refert, Æthiopes semet Chus vocari, atque hoc nomine ab Asia universa distingui. Videntur etiam nonnisi de Æthiopia esse explicanda, quæ de regione Chus in Isaia 11. 12. dicuntur: *Adjiciet Dominus secundo manum suam ad possidendum reliquum populi sui, quod relinquetur ab Assyriis, & ab Ægypto, & a Petros, & ab Chus*, seu Æthiopia; & in Ezechiele 29. 10. *daboque terram Ægypti in solitudines, gladio dissipatam, a terra Syenes usque ad terminos Chus*, seu Æthiopiæ. Hæc regio Ægypto est proxima: & simul cum Ægypto fuit in captivitatem redacta. Jeremias 13. 23. eo prorsus modo non posse Judæos vivendi rationem immutare ait, quo neque Chusii pellis colorem immutant.

B Adversus hoc auctoritatum, haud sane spernendarum, robur Bochartus Geograph. sac. lib. 4. cap. 2. contendit, veram regionem Chus partem fuisse Araciæ Petrææ, partem vero Arabiæ Felicis, ac præsertim late patuisse ad imam usque Erithræi maris partem, ac secus Eoum litus. Hujus vero sententiæ hæc ferme sunt argumenta. Primo Regio Chus eadem est, ac Madian juxta ea Habacuc verba 3. 7. *Vidi tentoria Æthiopiæ, turbabuntur pelles terræ Madian*. At Madian proculdubio ad rubrum mare erat posita, atque in Arabia, ex unanimi Ptolomæi, Josephi, atque D. Hieronymi sententia. Chus ergo in eadem erat regione. Secundo Paraphrastes Jonathan pro *Chus Genes.* 10. 6. Arabiam vertit. Tertio Job [6] loquitur de Topatio Chus; sed Topatium non nisi in insula rubri maris
C invenire poterat [7] ei regioni, de qua loquimur, finitima. Quarto Ezechielis [8] locum, quem protulimus, ut sententiam eorum confirmaremus, qui Chus nomine Æthiopiam intelligendam autumant, in sententię suę argumentum convertit: *Daboque terram Ægypti in solitudines, gladio dissipatam, a turre Syenes usque ad terminos Chus*. Credit enim hoc in loco Prophetam utrumque Ægypti terminum innuere, Meridionalem alterum prope *Syenem* civitatem in Æthiopiæ finibus positam [9]; alterum Borealem, vel potius Orientalem in regione Chus, & in extrema rubri maris ora. Quinto observat Tharacam Regem Chus venisse, ut cum Sennacherib urbem Lebnam [10] ad meridiem tribus Juda sitam oppugnanrę congrederetur; & Zaram ejusdem regionis Regem contra Azam Regem Juda venisse cum
D decies centenis militum millibus [11]; manusque consertas fuisse in valle Sapheta juxta Marezam ad tribus Juda meridiem. At quomodonam Æthiopiæ Reges ab iis terris, quæ ultra Nili fontes jacent, in regionem Juda bellum intulisent, quin prius Ægyptum omnem superassent? quænam causa in bellum coegisset Principes adeo remotas incolentes terras, & qui se mutuo minime nossent? Sexto Isaias 20. 4. 5. prænuntiata Ægyptiorum, & Chusiorum captivitate, ait, Azotios, Philistæosque destitutum iri subsidiis, quæ ab Chus, & Ægypto præstolabantur: *confundentur ab Æthiopia* (a Chus) *spe sua, & ab Ægypto gloria sua*. Non equidem ab Æthiopia, quæ longissime aberat, auxilia opperiebantur; sed a regione Chus, quæ ad Philistinorum usque fines patebat. Septimo Isaias de-
E nique 18. 1. & Sophonias 3. 10. nobis Ægyptum exhibent veluti trans fluvios regionis Chus positam: at si de Æthiopia, quæ est ad Ægypti meridiem loqui voluissent, e contra dicere debuissent Æthiopiam trans Ægypti fluvios patere. De alia igitur regione Chus loqui voluere, quæ alia sane esse nequit ab ea, quam in Ægypti finibus fuisse diximus, & quæ ab Ægypto torrente Bezor, & Rhinocorure, ac Trajano flumine, quod in rubrum mare dilabitur, & denique alveo Nili magis orientali, qui regionem Chus ab Ægypto sejungebat, dividebatur.

Addi

---

1 *Araxes eodem monte quo Euphrates 6. m. passuum intervallo, auctusque amne Musi defertur in Caspium mare*. Plin. lib. 6. cap. 9. 2 גיחון Gehon. 3 Chardin voyage de Pers. p. 285.
4 Paulus Lucas, Voyage, du Levant t. 1. c. 27. 5 Strabo lib. 11. pag. 369.
6 Job. 28. 19. פטדת כוש 7 Plin. lib. 37. c. 8. Strabo l. 16. & alii plures.
8 Ezech. 29. 10. 9 Strabo l. 17. Plin. l. 5. c. 9. Solin. c. 35.
10 4. Reg. 19. 9 11 2. Par. 14. 9.

Addi potest his argumentis, aliquando apud Veteres Æthiopiæ nomen tribui consuevisse regioni, quæ Ægypto, qua rubrum mare spectat, finitima est; exempli gratia, dicitur Cepheus regnasse in Æthiopia [1], & filia ipsius Andromeda exposita fuisse marino cete in ora maris; cum pateat Andromedam expositam fuisse Joppe in Palæstina. Bochartus ostendit, hos Chuschios, de quibus sæpius Scriptura loquitur, eosdem esse ac Arabes Scenitas, admodum veteribus notos, & eosdem ac Saracenos recentioribus celeberrimos; & illorum regionem hodie nuncupari *Hegiaz*, & Medinam, & Meccam urbes eorum esse principes; & ad Jeremiæ locum c. 13. 23. ubi ait: *Chus poteritne pellis suæ colorem immutare?* respondet, hos populos longe nigriores fuisse, quam Judæos. Hi quippe buxei coloris erant, Cuschii vero penitus nigri. Hæc habes, quæ acris ille ingenii vir ait, cui libenter subscribimus in eo, quod asserit de regione Chus Ægypto finitima, ac in Erithræi maris littore collocata; verum credimus in Scriptura agnoscendas esse plures regiones Chus, quæ incoli potuerunt a minoribus Chus filii Cham, aliis, atque aliis temporibus, ac diversis illuc coloniis deductis.

Cum Chus ex Ægypto originem duceret, quandoquidem Cham illius pater ibi locorum immoratus est, minime difficile est, ipsum sui nominis vestigia reliquisse in Arabia, & in Oris rubri maris, quæ penitus cum Ægypto cohærent [2], quod ipsum ex pluribus Scripturæ locis innotescit, ubi Chusii videntur in Arabia, ac in finibus Ægypti.

Non credimus quoque, veterum omnium Interpretum authoritati nobis esse obsistendum, qui Chusios in Æthiopia statuunt; verum statuere non ausim, utrum Æthiopes, qui super, & ad meridiem Ægypti immorantur, illuc ante, an post Moysem accesserint. Eusebius ipsorum in hanc regionem adventum (quę antea Ætheria, vel Æria nuncupabatur, *ut ajunt Strabo l. 2. Plin. l. 6. c. 30. Hesychius*) statuit sub Rege Amenophi, vel potius Thutemosi, triginta annos ferme antequam Moyses nasceretur. Homerus, & post ipsum Strabo l. 1. p. 29. docent Æthiopes fuisse in Oriente, ac Occidente citra, & trans mare rubrum, in Africa, & in Asia. Æthiopes igitur, qui ad meridiem Ægypti incolunt, advenę sunt, atque illuc aliunde appulerunt: & Chusii Arabię, qui ad maris Orientem habitant, palam ab aliquo filiorum Cham patre Mizraim originem deduxerunt, qui Mizraim pater fuit Ægyptiorum.

Prisci, qui nos docent Æthiopum adventum in Meridionales plagas Ægypti, ajunt, illos ascendisse ex inferioribus fluminis Indi partibus, omnesque assentiuntur, ipsos Indos fuisse ab origine. Verum quemadmodum Indorum nomen latius patuit, & olim tributum fuit (ut observat Plinius lib. 6. c. 20.) provinciis, quę sunt citra flumen Indum, & quandoque etiam Lybię, Ægypto, Æthiopię, Arabię, atque Palęstinę; nihil non veritati consonum erit, si dixerimus, Æthiopes, qui ad Ægypti meridiem incolebant, non e longinquiori accessisse terra, quam ex orientali rubri maris plaga.

Sed hoc agitur, ut regio Chus ad Araxem inveniatur. Reor, Chutęos, de quibus loquitur Scriptura, esse veros Chus posteros, de quibus loquitur Moyses, eorumque regionem eam esse, quam alluit Araxes. Haud ægre fateberis *Cuth*, & *Chus* idem esse nomen aliter prolatum, pro Dialectorum varietate [3]. Chaldæi velut *Thau* enunciant, quod Hebræi velut *Schin* proferunt. Ostendimus superius paullo, populos, quos Salmanasar deduxit Samariam, ex iis fuisse, quos captivos retulerat vel Teglatphalasar, vel ipse idem Salmanasar Medorum victor in Caspii maris litore. Verum nullum in illis oris agnovimus populum, cui nomen fuerit Cuth, vel Cutha, nisi Scythas, qui, ut Historici omnes fatentur, primum ad Araxem fluvium incoluerunt. Non est cur major optetur nominum conformitas, quam quæ intercedit inter *Kutha*, & *Schythas*, *vel Scythas*.

Diodorus Siculus l. 2. p. 89. 90. ait, Scythas, qui Indo finitimi sunt, incoluisse Araxis litora, unde latius deinceps posuere fines, & in ea regione potiti sunt montibus usque ad Caucasum, atque agris usque ad Oceanum, & Paludem Mętotidem, atque usque ad Tanaim: inde vero ad Nilum usque processisse, ac in ditionem suam redegisse populos omnes, qui inter Caspium mare, paludem Mętotidem, Oceanum Orientalem, atque Ægyptum &c. immorantur: *Sacas* autem, *Massagetas*, *Arimaspes* esse diversa *Scytharum* genimina.

Herodotus quoque l. 1. c. 201. & l. 4. c. 11. veterem Scytharum permansionem ad Araxem statuit. Ait ipsos fluvium hunc fuisse prætervectos, & a Massagetis in fugam conjectos, in Cimmeriorum regiones confugisse. Justinus [4] Phasim, & Araxem Scythiæ fines ad meridiem constituit.

Immensa propemodum adest harum regionum nominum copia, quæ e regione Chus efformata videntur. Strabo l. 11. p. 355. loquitur de Quitiis ad radices montium Mediæ, & Armeniæ. Ptolomæus invenit Catarzenem in Armenia, & Orchisthenem, & urbes Cozolam, Cotomanam, Cytamum &c. Extat hodie quoque in Cholchide urbs Cotatis. Prisci loquuntur de urbibus Cyta, vel Citaja, in Cholchide, quæ Medeæ patria fuit, & quæ Cytæis nomen indidit. Magnus Scaliger hinc Samariam Cuthæos advenisse credidit. Xenophon libro 7. memorat Cotæos aut Coetas eamdem regionem versus. Invenitur etiam oppidum Cotyæum, vel Cotyacum, & urbs Cothena dicta in Armenia minori.

℣. 14. NOMEN VERO FLUMINIS TERTII, TIGRIS. IPSE VADIT CONTRA ASSYRIOS.] Omnes fatentur tertium hunc fluvium, qui Hebraice *Chidkel* [5] nuncupatur, esse Tigrim. Veteres *Diglito* appellabant, & hodie quoque Tegil, vel Tigil vocatur. Diglat vero dicitur in Josepho, in Paraphraste Chladæo, in versionibus Arabicis, & Persicis. Pernicissimus hujus fluminis lapsus Tigris nomen illi indidit, quod sagittam apud Medos significat, ut docet Plinius l. 6. c. 27. Sed melius nomen hoc deduci potest ex hebraica voce Chidkel, aut Diglit, vel Tiglit, D in T. littera immutata & L in R. Josephus Antiq. lib. 1. cap. 1. ait nomen hoc significare clausum, & pungentem.

Moyses de Tigri flumine differens ait ipsum *ante Assyriam* [6] labi, vel in conspectu Assyriæ. Qui Assyriam trans statuunt, atque ad Orientem Tigris, posteriorem hanc versionem amplecti possunt; quoniam re ipsa Tigris fluit ante hanc Provinciam, eamque a Mesopotamia sejungit. Sed qui arbitrantur Assyriam veterem usque in Mesopotamiam patuisse, atque citra Tigrim, naturali prorsus ratione Moysem explicant, dicentes Tigrim fluere ad Assyriæ Orientem; quoniam re vera Orientalem hujus Provinciæ partem alluit. Arrianus in septimo libro expeditionis Alexandri, & Ammianus Marcellinus libro 33. c. 20. Historiæ suæ, Assyriam inter Tigrim, & Euphratem constituunt. Sed Scriptores plerique trans Tigrim statuunt; atque hic verus est veteris regionis Assur situs.

Plinius l. 6. c. 27. diligentius originem, & lapsum Tigris describit. Hujus fluminis origo est a detecto fonte in Armeniæ majoris agro. Locus hic vocatur *Elongosine*: Fluvius statim Diglito appellatur, sed simulac vehementius fluere incipit, Tigris nomen illi tribui-

1 Apollodor. lib. 2. Bibl. cap. 4.
2 Num. 12. cap. 2. Par. 14. 9. & 21. 16.
3 Bochartus Phaleg. lib. 4. 4 Justin. lib. 1. *Thomiris cum prohibere hostes posset, vadum Araxis fluminis transire permisit, & sibi feliciorem pugnam intra regni sui terminos rata &c.* Idem lib. 2. *Scythia in Orientem porrecta includitur a tergo Asia & Phasi flumine.*
5 חדקל Chidkel. Tigris. 6 קדמת אשור Kidemath. Assur.

tribuitur . . . In lacum Arethusam decidit . . . . atque oblique per ipsum labitur, quin aquas suas aquis lacus immisceat. Inde egressus Taurum montem offendit, quem per specum quemdam pervadit, unde post aliquod intervallum ex altero montis latere elabitur . . . Iterum quoque obtegitur, postquam Thospitem lacum est prætergressus. Terræ abditus quinque & viginti millibus passuum fluit: atque inde iterum prodit prope Nymphæum. Asserere possumus Strabonem Tigris originem ex eo loco desumpsisse, ubi e monte Tauro defluit. Sed Ptolomæus ad unguem cum Plinio consentiunt. Vidimus jam de Araxis originibus, atque istic quoque videmus, horum fluminum fontes exacte statui non posse, atque potuisse quidem locum immutare post Moysis tempora, atque hodie longinquos nimis videri; quamquam tunc temporis prope invicem fuerunt.

FLUVIUS AUTEM QUARTUS IPSE EST EUPHRATES.] Hic e maximis, celeberrimisque terrarum est fluviis. Strabo l. 11. & Plinius l. 5. c. 24. illius originem in monte Abo, aut Aba statuunt in Armenia; sed in reliquis ferme hi duo auctores opponuntur. Strabo ait, Euphratem elabi ex septemtrionali Tauri montis latere, atque illico Occidentem versus fluere, atque deinceps meridiem versus relabi. Plinius e contra asserit virorum, qui ea loca scrutati fuerant, testimonio innixus, Euphratem a Septemtrione in meridiem pergere, atque deinde in Occasum reverti. Animadvertit flumen hoc vocatum fuisse *Pyxuratem* in ipsa origine, *Omiram* vero cum fines Tauri montis ingreditur, nec Euphratem appellatum, nisi ex horum montium gurgitibus egressum. Hæc nominum varietas, quæ regionis incolæ Euphrati tribuunt, & Tigri pro aliis locis, qua fluunt, non parum conferre potuerunt, ut in sententias alias, atque alias homines irent, quæ de ipsorum origine apud veteres inveniuntur.

Regio, quæ est circum Euphratis Origines ad hanc usque diem veteris fertilitatis vestigia tuetur. Dicunt prope Erzerum hordeum quadraginta, triticum vero diebus sexaginta crescere. Mela l. 3. c. 8. hujus fluminis originem describit ea ratione, quæ lucis aliquid conferre potest iis, quæ Moyses scribit. *Euphrates immani ore aperto, non exit tantum unde oritur, sed & vaste quoque decidit; nec secat continuo agros, sed late diffusus in stagna, diuque sedentibus aquis, & sine alveo patulis piger, post ubi marginem rupit, vere fluvius est, acceptisque ripis celer, ac fremens per Armenios, & Cappadocas, Occidentem petit*, &c.

Plurimi crediderunt olim Armeniæ montes, prope quos Terrestrem Paradisum statuimus, continentis nostri medium esse. Aeris maxima temperies est, terræ ubertas mira, atque animadverti poterit ex hujus commentarii decursu, ea omnia, quæ narrat Moyses, systemati nostro egregie congruere. Non illud autem gloriamur, quod materiam hanc satis illustraverimus, verum credimus hypothesim nostram fortasse minoribus esse obnoxiam difficultatibus.

Qui [1] Gangem credidere *Phison*, Nilum vero *Gehon*, minimum attendere videntur locorum situm, & verisimilitudinis leges. Quoniam quinam Paradisus Terrestris, quem Moyses describit velut viridarium, ubi Adam, & Eva positi fuerant, donec tellus nondum egregie ornata erat, atque impleta; quinam hoc viridarium latius adeo patere potuisset, ac regiones, quæ inter origines Gangis, Nili, Euphratis, ac Tigris interjacent? Num vero videri potest simile, Gangis, & Nili origines, cum sint in Armenia, subterraneis abdite ferantur rivis, neque prodeant, nisi ad ma-

A ximum ab eo loco intervallum, in Indiis, atq; in Æthiopia? Invenitur aurum, bdellium, pretiosi lapides in Indiis, atque ad Gangem; verum etiam alibi gentium inveniuntur; quis igitur ibi locorum Hevilah ausit statuere?

Arabia Ægypto finitima, atque Æthiopiæ simul omnes vocantur aliquando Terra Chus; verum Scriptura hoc nomen populis etiam tribuit, quibus nulla est cum illis regionibus relatio. Nonne mirum esset admodum, Libros Sanctos frequenter adeo de Nilo sermonem habere, quin vel semel Gehon appellarent, si hoc illi nomen fuisset? Verum quidem est Authorem Ecclesiastici 24. 37. notare exundationes fluminis Gehon temporibus vindemiæ: *Assistens quasi Gehon in die vindemiæ*; quod Nilum videtur innuere, qui prope Caniculam exundat, atque fluctibus suis Ægyptum
B dierum centum spatio irrigat. Verum hæc hujus temporis innundatio, non unius Nili est peculiaris. Plures alii magni adsunt fluvii, qui fere æstate exundant; veluti Padus, Rhenus, Tigris, & Euphrates. Solinus cap. 8. de Pado loquens ait: *Intumescit exortu canis tabefactis nivibus, & liquentibus brumæ pruinis* &c. Rhenum autem tumere conspicimus sub Augusti finem, atque Septembris.

Euphrates, ut testatur Strabo l. 16. *Æstate exundat, a Vere incipiens, cum jam nives in Armenia liquefiunt*. Et Plinius l. 5. c. 26. de Euphrate locutus, illum ait intumescere, cum Sol Cancri obtinet partem vigesimam, videlicet aliquandiu post Æstivum Solstitium, & versus Julii initium; atque decrescere, cum Sol in signo est Virginis, scilicet mense Septembri. *Increscit*
C *& ipse Nili modo statis diebus paulum differens, ac Mesopotamiam inundat Sole obtinente vicesimam partem Cancri, minui incipit in Virgine* &c. Libro vero 18. cap. 18. Tigris, & Euphratis parem ait esse rationem: *Similis ratio (Ægypti) sed major felicitas Babylonis, ac Seleuciæ, Euphrate, atque Tigri restagnantibus*. Adiri potest author idem l. 18. c. 17. & Solinus cap. 50. ubi ait Euphratem sub idem fere tempus, ac Nilum exundare: *Iisdem fere temporibus, quibus Nilus exit, Sole scilicet in parte Cancri vicesima constituto. Tenuatur cum jam ad Leonem decurso ad extima Virginis curricula facit transitum*.

Cum Araxis fons sit in montibus iisdem, ac Euphratis, habere quoque decet exundationes suas tempore eodem, tunc cum sub Æstatis exitum nives, quæ in Armeniæ montibus sunt, colliquescunt. Itaque
D in nostra hypothesi verum est, Gehon *in diebus vindemiæ* exundare, ut Author Ecclesiastici innuit. Author idem ait Tigrim intumescere *in diebus novorum*, scilicet Vere; quod ipsum confirmat Strabo, qui ut superius dictum est, exundationum initium Euphratis, quæ sub idem tempus fiunt cum exundationibus Nili, Vere statuit, *a Vere incipiens* &c.

Qui terrestrem Paradisum in Palæstina statuunt, res parum adeo verisimiles asserere coguntur, atque audacter adeo quædam supponere, ut hypothesim suam statuentes nequaquam serio egisse videantur. Videntur enim nihil aliud quæsivisse, quam ut eruditionem suam jactitarent, atque in re admodum difficili conjecturas suas liberius vagari paterentur. Describitur alicubi in Scripturis Palæstina velut regio electa a Deo, atque
E miræ fœcunditatis. Videtur ager, ubi olim erat Sodoma, Paradiso Domini collatus: sed illud nullatenus probat hanc fuisse regionen Eden, nec ibi umquam terrestrem Paradisum fuisse. Parvulus rivus *Gehon* vocatus, qui prope Jerusalem fluit, nequaquam sibi vindicare potest decus fluminis Gehon, quod de viridario Eden delabebatur; pernicitati suæ nomen hoc acceptum referre debet: & cum regio, quam alluit

[1] Josephus lib. 1. Antiq. c. 1. Epiphan. in Anchor. August. l. 8. de Genesi ad litter. c. 7. Jansen. hic. Sacerdos Ægyptius apud Lucanum lib. 10.

--- Sunt qui spiramina terris
Esse putent, magnosque cavæ compagis hiatus
Commeat hac penitus tacitis decursibus unda.
----- Gangesque, Padusque
Per tacitum mundi, Tunc omnia flumina Nilus
Uno fonte vomens, non uno gurgite perfert.

alluit Jordanes, Paradiso Domini [1] conferatur; hoc profectò alibi Paradisum fuisse confirmat.

Systema, quod ab Huetio mira profecto eruditione, atque elegantia propositum fuit, præ cæteris magis rationi consentaneum videtur, & quod potiori jure alii amplectantur; verum in eo deest, quod vim quodammodo facit, ut Moysis textum explicet, & longius a naturali sensu recedit, quem ipsius verba primo intuitu præseferunt. Pro quatuor fluviis duos tantum fuisse ait, & pro quatuor fontibus, qui ab eadem origine dimanant, de quibus loquitur Moyses, ne unum quidem constituit. Eden statuitur infra conjunctionem Euphratis, & Tigris; dum juxta Scripturas regio hæc longius supra hanc conjunctionem esse debebat, & Assyriam versus. Hevilah regio, & Chus hypothesi accommodatur: verum omnes licet assentirentur, ibi locorum fuisse Hevilah, & tractum regionis vocatæ Chus, naturaliter asseri nequit, duas Tigris, atque Euphratis vias post ipsorum conjunctionem divisas in universam regionem illam reverti; quoniam ad summum parvulam illius partem ambiebant.

Neque Scriptura, neque Profani loquuntur umquam de auro Hevilah in sinu Persico, neque reor Bdellium, neque Onychem ibi reperiri. Denique Euphratis, & Tigris alvei nonnisi sero conjuncti sunt; & Plinius *Hist. Natural. l. 6. c. 27.* ait, antiquitus hæc duo flumina seorsim in sinum Persicum difluxisse, quorum ostia ad vigintiquinque millia, vel ut alii malunt ad septem passuum millia aberant. *Inter duorum amnium ostia 25. mille passus fuere, aut ut alii tradunt septem mille, utroque navigabili; sed longo tempore Euphratem præclusere Orcheni, & accolæ agros rigantes, nec nisi per Tigrim defertur in mare* [2]. Ita hypothesis, quę Paradisum in horum fluminum conjunctorum alveo statuit, nequaquam probari potest. Si Moyses innuere voluisset, quod innuisse contendunt, aliter profecto locutus esset; & si numquam dixit, quod ipsum dixisse volunt, videtur, futurum fuisse ut, si juxta sententiam nostram loqui voluisset, alia prorsus, ab eą quam iniit, ratione loqueretur.

Sanctus Augustinus de Genesi *ad litteram l. 7. cap. 1. & lib. 13. de Civitate cap. 21.* quæstionem instituit, u-
trum Paradisus a Moyse descriptus spiritualis sit, an
materialis, an uterque simul. Credibile autem est,
difficultatibus, quas Sanctus hic Doctor ad litteram
explicaturus, quidquid Moyses ait, invenit, ada-
ctum fuisse, ut hanc quæstionem iniret: atque verum
est, non posse nisi maxima cum difficultate ad litte-
ram explicari, quidquid Sacer author inquit, atque
longius minoris esse negotii in allegoricum, & spiri-
tualem sensum intelligere, de statu felicitatis, atque
innocentiæ, in quo versabatur Adam, quam ad litte-
ram explicare. Verum Moysis textus innuit mate-
rialiter intelligendum esse; & spiritualis status Adam
in Paradiso non nisi indirecte admodum exprimitur
in textu; atque ideo Sanctus ille Doctor agnoscit Pa-
radisum simul materialem esse, & spiritualem: sed
diversorum habita ratione. Locus ubi situs erat, ma-
terialis est, verum Beatorum status, cujus symbolum
erat, spiritualis.

Patres multi [3], & magna Interpretum copia credi-
derunt Enoch, atque Eliam translatos fuisse in Para-
disum terrestrem, qui subsistit adhuc in aliqua terrarum
parte, quæ nunquam, ajunt illi, detegi potuit. In-
nititur hæc sententia Ecclesiastici loco 44. 16. *Enoch
placuit Deo, & translatus est in Paradisum*; atque
contendunt ibidem esse & Eliam, quoniam æque ac
Enoch haud obiit, atque cum ipso ante postremi judi-
cii diem est reversurus. Verum responderi potest,
græcum Ecclesiastici textum de Paradiso non loqui,
sed simpliciter asserere Enoch translatum fuisse: Quod

A etiamsi *Paradisi* vocem in textum admittas, non ideo sequitur intelligendum esse de Paradiso terrestri, sed tantum de aliquo delitiarum viridario, cujus situs ignoretur. Doctiores, atque diligentiores ex Patribus
4 statuere non audent quo translatus fuerit Enoch; atque S. Augustinus *l. 2. de peccato origin. c. 23.* quæstionem hanc illis accenset, quæ nullo Fidei detrimento in Ecclesia possunt agitari.

Verum minime ambigimus, quin locus, ubi Paradisus situs est, adhuc subsistat, quamquam eo omni decore exutus, quo olim ornatus adeo fuerat in deliciis, atque plerisque qualitatibus illis, ac circumstantiis viduatus, quarum fulgore illum hodie quoque possemus agnoscere. Aderant in Terrestri Paradiso quædam animantia; non ita vero omnes animantium
B species. Serpens, qui adfuit, ostendit alia quoque bruta adesse potuisse. Aderant Arbores, & Virgulta cujusque generis, tum ex illis, quæ ornatui, tum ex iis, quæ vitæ hominum inserviunt utilitati: *Omne lignum pulchrum visu, & ad vescendum suave.*

Quoad arborem vitæ, arboremque scientiæ boni, & mali, de quibus sermo est ℣. 9. & de quibus hic nobis differendum diximus, quæ vulgo asserantur, hic habes.

℣. 9. PRODUXIT DOMINUS LIGNUM VITÆ IN MEDIO PARADISI, LIGNUMQUE SCIENTIÆ BONI, ET MALI.] Creditur arbor vitæ peculiaris quædam fuisse arboris species, cui virtus esset vitæ servandæ, atque incolumitatis in homine fructus sui frequenti consuetudine: ita ut qui ex illo ederent, numquam essent morituri.

C Sanctus Augustinus *de Genes. ad litteram l. 8. c. 5. & l. 2. de peccator. merit. c. 21.* supernaturali virtuti credidit tribuendum, quod hujus arboris fructus hunc gigneret effectum: sed plerique (*Sc. Bonav. in 2. Dist. 19. Gabriel in 2. Dist. 19. Strab. in Genes. Hug. Victor. Abul. in 13. Genes. Procop. in Genes. Molina, Bonfrer.*) arbitrantur hanc vivificandi virtutem naturalem fuisse illi arbori. Nominis tantum hic fortasse est difficultas: atque fieri potest, ut Sanctus Augustinus existimaverit virtutem hanc repubescendi a Creatore huic arbori inditam, supernaturalem esse habendam. Theologi recentiores contrarium omnino concluserunt.

Nulla extat hodie arbor in rerum natura, quæ mira hac excellat virtute, vel quod Deus arborem vitæ destruxerit, vel quod tempore Diluvii conciderit; at-
D que non abs re esset credere, virtutem hanc respectivam tantum fuisse, atque effectum gignere potuisse in solo Adam innocentis corpore, Nonnulli etiam credunt arbores vitæ, ac scientiæ symbola tantum fuisse, quæ admonerent Adam, ne aliunde, quam in Deo vitam quæreret, neque lumen aliud, vel sapientiam haberet, nisi ut voluntates Dei scrutaretur. Philo *de opificio mundi p. 35.* asserit hanc vitæ arborem denotare pietatem in Deum; virtutem, quæ immortalitatem animæ impertit; atque arborem scientiæ boni, & mali indicare prudentiam.

Verum locus hic capitis tertii: *Ne forte mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, & vivat in æternum*; palam ostendit, quod hic fructus non esset modo nota, & symbolum, sed & cau-
E sa, saltem moralis, immortalitatis Adam. Et cum serpens promittit Evæ futurum, ut, simulac ex illius arboris fructu manducaverint, oculi eorum aperiantur: dubio procul intelligebat, illius fructus usum certam esse acquirendæ scientiæ viam, Ita illud intellexit Eva, atque adnixa est, ut vir quoque intelligeret.

Quandoquidem Adam immortalis erat, inspiciamus oportet, quæ illius esset immortalitas, & in quo consisteret. Unum immortalitatis genus est mori nequaquam posse. Ea est Dei immortalitas, qui numquam mortem perpeti potest; immortalitas Beatorum, qui ne-

1 Genes. 13. 10.
2 Vide Cellar. Geograph. l. 3. c. 16.
3 Auth. quæst. ad Orthodoxos quæst. 85. Irenæus adv. heres. l. 5. Author libri de vita & obitu Sanctor. c. 3. & alii plures.
4 S. Chrysost. homil. 21. in Genes. Theodor. interrog. 45. in Gen.

nequeunt amplius mori, ſed alіud quoque eſt immortalitatis genus, poſſe non mori: & hæc erat Adam immortalitas, qui poterat, ſi Deo obtemperaſſet, moriendi neceſſitatem effugere. Niſi ille de innocentia ſua excidiſſet, credunt aliqui, diutius illud hoc in orbe fuiſſe immoraturum in tranquillo ſtatu, ac felici, verum obnoxium viribus ſuis reparandis, tuendæque vitæ fructus vitæ conſuetudine; atque fuiſſe futurum, ut poſtea in immortalem vitam traduceretur, ubi nulla hujus fructus vitæ neceſſitate teneretur, ut mortem effugeret. Rabbini aſſerunt futurum fuiſſe, ut poſt diuturniſſimam, feliciſſimamque vitam Deus illius animam ſine ulla ægritudine, vel dolore a corpore ſejungeret, quod ipſi vocant non *mortem*, ſed *oſculum pacis*. Vide Grotium ad Rom. 5. 12.

Communes noſtrarum ægritudinum cauſæ, noſtræque mortis in Adam adeſſe non poterant. Exceſſus, violenti perturbationum animi impetus, humorum corruptio, organorum infirmitas, naturalis caloris extinctio, humidi radicalis defectus, peſſimæ eſcarum qualitates, exteriorum cauſarum vis minimum poterant Adam terrorem incutere in Paradiſo. Cum infirmitate aliqua, aut virium imminutione corpus affici percepiſſet, ſuppetebant illi Paradiſi arbores, quæ optimum præberent cibum; contra ætatis, & ſenectutis effectus aderat arbor vitæ, quæ illum in robuſtæ, firmæque valetudinis ſtatu ſervaret. Sapientia qua imbutus erat, nullo negotio prævidere poterat, atque occupare, quidquid extrinſecus obeſſe illi potuiſſet.

ARBOR SCIENTIÆ BONI, ET MALI.] Scientia boni, & mali perfectam rerum omnium moralium cognitionem complectitur: ſed videtur hic in ſenſu, qui latius pateat, eſſe intelligenda, ſcilicet pro univerſa moralium, rerumque naturalium, ſcientia, quarum rerum cognitio hominem decet. Cum Dæmon Evæ promittit ſcientiam Divinæ ſcientiæ perſimilem [1] nihil aliud illi pollicetur, quam boni, malique agnitionem. Apud Homerum *ſcire bonum, & malum*, amplectitur & ſcientiam boni, & mali moralem, atque rerum omnium hujus mundi ſcientiam, quæ rerum periculo comparatur. Non ſum amplius puer, ait Telemachus, modo bonum, & malum agnoſco [2].

Joſephus l. 1. antiquit. c. 1. ait, arborem ſcientiæ hanc habuiſſe vim ſpiritum aperiendi, ut facilius intelligeret; quæ explicatio præ cæteris nobis arridet, & magis ſimplex, ac naturalis videtur. Arbor hæc ſtatuta erat, ut Adam ſibi compararet ſcientiam univerſalem, quemadmodum arbor vitæ, ut ſibi vitam ſervaret. Auctor Eccleſiaſtis 14. 6. Legem Moyſis appellat *Legem vitæ, & Scientiæ*, quod illa tribuere debebat vitam, & ſcientiam Hebræis. Deus illis vitam pollicebatur, qui illi obtemperaſſent, mortem vero minitabatur, ſi quis dicto audiens non fuiſſet. Ipſius adminiculo populum ſuum edocuit, quidquid ipſe præciperet, atque item quidquid vetaret. Arbor vitæ,arborque ſcientię idem reſpectu Adam pręſtabant.

Plerique Patrum [3], ac Interpretum in ſenſum figuratum intelligunt: Arbor, quæ docebit Adam bonum, & malum, & quæ prius erat ipſius inobedientiæ cauſa, cauſa erit quoque, ut periculum ineat, atque oppoſitionem agnoſcat, quæ intercedit inter ſtatus prioris felicitatem, & calamitatem alterius. Chaldaica verſio idem videtur intellexiſſe: *Arbor, quam manducantes diſcernant inter bonum, & malum*. Hæc ſententia non admodum ab ea differt, quæ aſſerit huic arbori nomen illud ironicè [4] inditum. Hæc illa eſt arbor ſcientiæ, qua uſus eſt dæmon, ut primos parentes in errorem induceret, ſpe adactos fore, ut ſapientes, ac immortales evaderent. Alii ita explicant; Arbor, qua Deus voluntatem ſuam homini prodidit, prohi-

A bens, ne de illius fructu comederet;

Quoad hanc ſcientiæ arborem, quæritur, num una tantum eſſet, utrum ab arbore vitæ differret, an adhuc ſubſiſtat?

Scriptura numquam de arbore ſcientiæ loquitur, niſi veluti de una tantum arbore, neque ulla adeſt neceſſitas, ut plures admittantur. Aliqui Interpretes credidere hanc arborem fuiſſe frumentum; ſed frumentum ſub arborum genere minime continetur. Rabbini [5] vineam fuiſſe arbitrantur; Theodorus apud Theodoretum quæſt. 28. *in Geneſ.* Sanctus Iſidorus Peluſiota l. 1. Ep. 2. Procopius, aliique plures retulerunt arborem hanc fuiſſe ficulneam; quod ſtatim poſt pec-

B catum parentes primi conſuerunt folia ficus, ut nuditatem obtegerent. Rabbini ficus vocant dementiæ-filias propter Evæ, atque Adam peccatum. Toſtatus contrarium infert; neque enim probabile aſſerit Adam, atque Evam adhibere voluiſſe ad ſe obtegendos hujus arboris folia, quæ illis adeo obfuiſſet. Alii contendunt ceraſum fuiſſe. Plerique vero fuiſſe pomum arbitrantur, quæ vulgata eſt ſententia, quamquam infirmis, æque ac aliæ, innititur argumentis. Ut hæc probetur ſententia, Canticorum locus affertur cap. 8. 5. *Sub arbore malo ſuſcitavi te: ibi corrupta eſt mater tua; ibi violata eſt genitrix tua*. Verum afferri poteſt Salomonem iſtic non loqui de peccato primæ mulieris in

C Paradiſo. Vide noſtrum Commentarium in Cantica Canticorum.

Affirmari certo nequit, utrum arbor ſcientiæ boni, & mali, ac arbor vitæ duæ eſſent arbores diverſæ. Textus enim utrumque ſenſum affirmativum pati poteſt,& negativum.Verti enim æque rite poteſt, *Lignum vitæ,& lignum ſcientiæ*, ita ut duæ arbores diverſæ notentur; ac,*Lignum vitæ,ſeu lignumſcientiæ*,ita ut de una tantum arbore intelligatur.Cap.3.22.ſcriptum eſt,a Deo expulſum fuiſſe Adam de Paradiſo, *ne ſumat etiam de ligno vitæ, & vivat in æternum*; quod ipſum in utrumque, quos paullo ante memoravimus, ſenſum explicari poteſt; *Ne ſumat iterum fructum de ligno vitæ, neque,*

D *ut ſcientiam invenit, ita inveniat & vitam*: vel in ſenſum oppoſitum; ne ut fructum vitæ ſumat, ſicuti ſcientiæ fructum percepit. Sed ſententia, quæ diverſas fuiſſe contendit arbores, admodum eſt probabilior.

℣. 15. TULIT ERGO DOMINUS HOMINEM, ET POSUIT EUM IN PARADISO.] Deus condidit hominem, & mulierem extra Paradiſum, uti ex hoc loco apparet, ſi conferas cum verſiculo 23. cap. 3.

UT OPERARETUR, ET CUSTODIRET ILLUM.] Ut ſe ſe hilariter exerceret, ut haud ægre ſine ullo labore coleret, atque veluti hæreditatem ſuam tueretur; utque caveret, vetaretque, ne quæ officerent animantia.

℣. 16. & 17. PRÆCEPIT EI DICENS: EX OMNI LIGNO PARADISI COMEDE.] Præceptum hoc ad Adam pertinet, atque Evam; vel quod hoc Deus utrique

E præceperit allocutus Adam coram Eva; vel dum Eva aberat, illud imperavit Adam, ut ipſe uxorem ſuam faceret certiorem; vel denique uni Adam illud præſcripſerit, atque denique Evæ inſtauraverit. Liquet autem ipſam haud ignoraſſe, ſe ad eaſdem conditiones teneri, ac virum ſuum: atque ſupplicium, quod Adam, ac Evæ commune fuit poſt peccatum, oſtendit, utrique ſimul illud imperatum, vetitumque fuiſſe. Sanctus Juſtinus Martyr *apolog. 2. p.* 81. refert Deum dixiſſe Adam: *Bonum, & Malum eſt coram te*: Quod in Moyſe non extat, ut hic Sanctus Juſtinus Martyr contendit: ſed hoc ex Eccleſiaſtico depromptum eſt, ubi legitur 15. 17. 18. *Appoſuit tibi aquam, & ignem ad quod volueris porrige manum tuam. Ante hominem vita, & mors, bonum & malum: quod placuerit ei, dabitur illi.*

1 Geneſ. 3. 5.

2 --- Καὶ οἶδα ἕκαστα
Ἐσθλά τε καὶ τὰ χέρεια, πάρος δέ τε νήπιος ἦα.
Ode 5.

3 Chryſoſt. hom. 13. in Geneſ. Theodoret. quæſt. 27. in Geneſ. Auguſt. l. 8. de Geneſi ad litter. cap. 14. & l. 14. de Civit. Dei c. 17. &c.

4 Rupert. Menoch. Tirin. 5 Sanhedrin. fol. 70. Bemidbar. Rabba. fol. 170. & 238.

Quæri hic potest, utrum felicitas, vel infelicitas A Adam, atque posteritatis ipsius ita illius fidelitati, vel infidelitati personali adhæreret, ut si Eva tantum peccasset, ipsius inobedientia nihilum humano generi obfuisset, si Adam minime fuisset assensus.

Primo respondetur, in Scripturis Adam semper repræsentari, velut qui humanum genus omne complecteretur, atque omnium hominum nomine ageret, cujus actio in universam hominum naturam influeret. Sanctus Paulus illius comparationem instituit cum Redemptore, quod enim illius posteritas propter ejusdem inobedientiam amisit, hoc Jesus Christus sua est obedientia assecutus [1].

Secundo cum mulier facta fuisset, ut homini inserviret, *Adjutorium simile sibi*, cumque homo caput esset mulieris, minimum detrimenti ex solo hujus crimine Adam, atque ipsius posteritas capere poterat. B Adest hic pactionis, [2] fœderisque conditionalis inter Deum & hominem species quædam, qua Deus se se obstringit, felicem redditurum Adam, ipsiusque posteritatem, si in fide permanserit. Fœmina in fœderis hujus partem vocata est, non autem ut pars princeps; verum dumtaxat veluti Adam subjecta; non enim contractum antiquare potuisset, neque fœdus infringere sola ipsius personali infidelitate, nisi hominis consensus interfuisset. Itaque intuemur, non nisi post Adam lapsum, in ipsos velut rebelles Deum animadvertisse. Quare inferri potest, si Eva sola peccasset, minime futurum fuisse, ut nobis obesset [3].

MORTE MORIERIS.] Certe morieris; vel juxta Syriacam, Symmachum [4], ac Rabbinos, *Eris mortalis*, cum esses immortalis. C Mortis nomine Scriptura plura intelligit; exempli gratia mortalia vulnera, periculum mortis, mortis timorem, mortem animæ, mortem temporalem, ac mortem æternam. Patet Adam peccato suo mortem animæ [5] offendisse: verum videtur hic Moyses exprimere solum peccati sensibilem effectum, qui est mors corporis; quod confirmari potest eo loco capitis 3. ℣. 19. *Donec revertaris in terram, de qua sumptus es*.

Peccatum Adam cum omnibus effectibus illius in ipsius posteritatem emanavit, ut nos Fides edocet contra Pelagianos, qui asserebant primum hominem animæ tantummodo subiisse mortem, atque peccatum illius, uni ipsi obfuisse: nisi obfuit fortassis pravo exemplo, inquiunt illi, quod inde ad ipsius posteros relictum est. D Credunt aliqui Adam illico post peccatum suum fuisse moriturum, nisi pœnitentiam egisset: verum Scriptura de hoc nihil loquitur. *Morte morieris*, notat dumtaxat necessitatem aliquando moriendi [6], atque mortis initium, propter infirmitatem, qua se affici percepit, & quæ aliquandiu post re ipsa necem illi conferre debebat. Deus aliquandiu Adam servavit incolumem, ut ipsi criminis suis expiandi locus esset, atque ut ille consilia sua in humanum genus exequeretur.

℣. 18. NON EST BONUM HOMINEM ESSE SOLUM.] Moyses hic quadam epilogi specie hæc omnia colligit, & prolixius quidquid omiserat, refert, vel quod obiter tantum attigerat cap. 1. ℣. 27. E Non est bonum, ex omnibus animantibus, hominem esse solum in specie sua. Oportet igitur illi comitem tradere, qui illi opem ferre queat cum quo ille versetur, & per quæ servare, ac multiplicare suam speciem valeat [7]. *Adjutorium simile sibi*; Hebraice, adjutorium quod sit coram ipso. Adjutorium a quo nunquam deseratur, quod illi incessanter adhæreat. Esse coram aliquo, juxta scripturarum consuetudinem [8] indicat præsto esse alicui, illi actu inservire.

Septuaginta vertunt [9]; Adjutorium, quod illum deceat, quod ejusdem sit conditionis, naturæ ejusdem, ejusdem qualitatis cum illo; quod cum illo eadem habeat negotia, eademque studia. Alii vertunt; Adjutorium, quod illi adhæreat, quod prope illum sit, atque ad illum pertineat. Onkelos, Jonathan, & Arabica versio transferunt; *Adjutorium quod sit incumbens anteriori ipsius*. Ludovicus de Deo his versionibus innititur, atque intelligit de sexus utriusque concursu ad generationem: quod haud abest a Sancti Augustini sententia *l. 9. Genes. ad litteram c. 5.*

℣. 19. FORMATIS DE HUMO CUNCTIS ANIMANTIBUS TERRÆ, ET UNIVERSIS VOLATILIBUS.] Vide quid de hoc loco dixerim de productione volatilium cap. 1. ℣. 20. Samaritanus textus, & Septuaginta legunt [10]: *Deus creavit etiam e terra omnia animantia*. Ea effinxit ita ferme, uti hominem effinxerat; vel ea, æque ac hominem de humo formavit. Particula hæc *etiam* significare potest Dei concursum in creatarum rerum conservationem, ipsarumque continuam reproductionem, quæ S. Augustini videtur sententia initio libri noni Genesis ad litteram. Arabica versio optimum habet sensum; *Dominus coegit omnes bestias agri, atque adduxit ad Adam, ut illi ostenderet, quod nomen ipse illis tribueret*.

ADDUXIT EA AD ADAM.] Hoc factum fuisse Angelorum ministerio [11] censetur. Locus hic ideam nobis tribuit exigui animantium numeri, impellitque, ut credamus, Deum forsitan alia nequaquam alibi creasse, nisi prope Paradisum terrestrem. Neque enim intelligi potest, ex omnibus animantibus ubique locorum creatis, aliquot, vel bina e singulis speciebus legata fuisse, ut honorem hunc Adam conferrent; multoque minus omnia simul ex omnibus partibus undequaque convenisse, eo brevi temporis intervallo, quo Adam innocentiam servavit. Verum fieri equidem potuit, ut naturali instinctu, quem Deus omnibus animantibus indiderat, omnia in unum coacta sint post suam creationem circum Adam, veluti ipsius ditionem, atque imperium super se testatura.

Idea, quam Scriptura tribuit de Statu Adam, ipsius innocentiæ tempore, ipsum velut animantium Dominum nobis exhibet; verum imperium in ipsa exercere non potuisset, nisi Deus naturaliter illa submisisset voci, ac signis, quibus uti poterat homo, ut illis imperaret: quoniam ipsius dominium super animantibus relativum est cum submissione illius, & obedientia; atque imperium Adam super belluis, nequaquam violentum erat, difficile, arduum, uti est reliquum hoc dominium, quod Deus nobis super ipsis reliquit. Quod si hominis dominium non decebat esse violentum, animantium quoque submissio coacta, atque obstricta vi nequaquam esse debebat; sed ipsis a natura indita, cum libera nequaquam esse posset, rationabilis, atque electiva.

Haud necesse est asserere, pisces quoque se se obtulisse Adam; [12] ei tantum se se obtulerunt illi, qui in eo flumine creati fuerant, quod hunc tractum Eden alluebat, quin ab aquis egrederentur. Sanctus Augustinus l. 9. *de Genes. ad litter. c. 12.* non credit pisces coram Adam convenisse, uti cætera accesserant animalia. Verum ait, hominem primum, aut illius minores piscibus subinde nomen tribuisse, prout ipsorum naturam, ac proprietates perspiciebant; in qua explicatione minimum Moysi adversari opinatur. Cajetanus contendit hæc omnia peracta fuisse in Adam imaginatione. Alia prorsus futilis imaginatio.

Nos latet, quo loco, qua die Adam animalia recensere instituerit; nihil enim nos cogit, ut hoc ipsum

1 Vide Rom. 5. 6. 2 Vide August. de Civit. lib. 16. c. 27. Bedam in Lucam 11. Rupertum hic, & dicta ad ℣. 14. c. 17. 3 Vide Perer. ad Rom. v. 12. 4 *Sym.* Θνητὸς ἔσῃ 70. θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. 5 Origen. hom. 15. in Genes. 6 August. lib. 1. de Peccatorum meritis c. 16. 7 Joseph. antiq. l. 1. c. 1. Βλέπων δὲ τὸν Ἄδαμον οὐκ ἔχοντα κοινωνίαν πρὸς τὸ θῆλυ, καὶ συνδιαίτησιν, οὐδὲ γὰρ ἦν, ξενιζόμενον δὲ ἐπὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις οὕτως ἔχουσι. 8 1. Reg. 29. & 3. Reg. 10. 8. Ezech. 44. 11. Dan. 1. 5. & passim. 9 כנגדו Βοηθὸν κατ' αὐτὸν. Confer Biantis dictum: τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα. Aq. κατέναντι αὐτοῦ. 10 עי 70. ἔπλασεν ὁ Θεὸς ἔτι ἐκ τῆς γῆς. 11 Aug. l. 9. de Genes. ad litter. c. 14. 12 Menoch.

tum in paradiso Eden peregisse credamus: illis nomina potuit imponere, antequam illuc ingrederetur, quod ipsum magis consentaneum videtur, ne cogamur asserere, animantia cuncta in Paradisum adducta fuisse. Videbimus infra ℣. 20. ab ipso nomina ante Evæ formationem fuisse imposita, quod iis, quæ hactenus diximus, confirmatur.

℣. 20. APPELLAVIT ADAM NOMINIBUS SUIS CUNCTA ANIMANTIA.] Adam hic in animalia jus imperii sui exercet, illis nomen imponens, uti Deus imperium suum in hominem denotarat illi Adam nomen tribuens [1]. Alicui nomen imponere est authoritatis nota; atque altissimæ argumentum sapientiæ, nosse res singulas nomine proprio appellare. Oportuit igitur, ut primus homo perfectissima rerum omnium naturæ cognitione esset imbutus, ut ipsis earum proprietatibus apta nomina impertiret. Veteres Philosophi [2] merito admirati sunt sermonis adinventum, illiusque ingenium, qui illum effinxit, atque primus creaturas appellavit. Ita Tullius: l. 1. Tuscul. quæst. *Quis primus, quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est, omnibus rebus imposuit nomina?* S. Clemens Alexandrinus l. 1. Stromat. credit, Adam prophetico afflatum spiritu animantibus nomina tribuisse: opus quidem erat ad id non vulgari, sed perspicacissimo, & extraordinario lumine.

QUOD VOCAVIT ADAM ANIMÆ VIVENTIS IPSUM EST NOMEN EJUS.] Josephus Antiq. lib. 1. cap. 1. contendit Hebraica animantium nomina, quæ tempore quoque illius usurpabantur, ea fuisse, quæ illis Adam imposuit. Inde infertur, primum hominem hebraice locutum fuisse, atque a Deo hebraicam linguam accepisse. Invenitur profecto in hoc sermone mira conformitas inter animantium naturam, ac nomina, quibus appellantur. Bochartus in magno illo opere de Scripturæ animalibus, maximam ostendit Etymologiarum vim; & si melius Hebraicam linguam calleremus, pleræque aliæ detegerentur.

ADÆ VERO NON INVENIEBATUR ADJUTORIUM SIMILE SIBI.] Adam in ea recensione, quam de animantibus instituit, nullum invenit, quod sibi factum agnosceret; nullum sibi simile: animantia bina erant, & bina, ipse vero solus erat. Igitur peracta est animalium recensio, antequam Eva fieret.

℣. 21. IMMISIT ERGO DOMINUS DEUS SOPOREM IN ADAM.] Hebraica vox [3], quam Vulgata *Soporem* vertit, a Septuaginta transfertur [4] estaticus somnus, atque divinus; Aquila [5] Somnus, qui ex improviso invadit, atque obruit. Symmachus vertit [6] Somnum cum capitis gravedine: Tertulianus lib. de anima c. 21. legebat, *Immisit Dominus in Adam amentiam*. Adam fuit veluti extra se raptus, atque in magno mentis excessu, profecto in Estasi, cujus tempore Deus illi prodidit, quidquid facturus erat, & Ecclesiæ suæ mysterium, quæ juxta Patrum [7] sententiam egredi debebat e Jesu Christi latere in Cruce obdormientis; vel voluit sensibili illius dolori parcere in ea actione, quam in illius corpore erat operaturus.

TULIT UNAM DE COSTIS EJUS,] vel secundum alios sumpsit particulam carnis de illius costis. Chaldaica versio, ut animadvertit Grotius apud Maimonidem transfert aliquando hebraicam vocem *Zela* [8], *partem*. Et Septuaginta [9] in eumdem sensum aliquando transferunt, ut Exodi c. 24. 26. & 35., & 36. 27. Sed unio, atque sermonis constructio nequeunt naturaliter hic nisi de femore intelligi. Vertendum esset juxta Grotium: *Tulit partem corporis Adam, replevitque carnem pro ea; & mulierem effinxit de ea parte, quam tulerat*. Nonnulli credunt Deum accepisse costam de aliqua costa Adam: alii credunt, accepisse tantum car-

A nis particulam de una e costis. Cajetanus hoc re ipsa factum fuisse non credit; sed hæc omnia in Metaphoricum sensum explicat. Philo quoque allegor. legis l. 3. p. 109. 110. illud figurate intelligit; asserens naturalem hujus loci sensum fabulosum esse: verum hæc sententia Scripturæ adversatur [10], omnibusque Patribus, & Traditioni.

ET REPLEVIT CARNEM PRO EA.] Si Deus abstulit unam e costis Adam, neutiquam nudam abstulit, & sine carne; itaque cum ait, replevisse carnem pro ea, credibile est ipsum nequaquam sine costa replevisse [11]. Videtur tamen divus Augustinus de Genes. ad litter. l. 9. c. 13. credere Deum minime novam costam replevisse, sed carnem simpliciter juxta Moysis. textum. Interpretes nonnulli inani prorsus labore quærunt, B num Adam creatus fuerit cum una, aut altera costa super earum numerum, quæ nobis sunt: vel utrum vixerit ille una, vel duabus costis diminutus, ac nos sumus: & hoc supposito, an ille prodigii loco haberi debebat. Verum pueriles hæ quæstiones sunt, idoneæ ad eos detinendos, qui otio suo velint abuti.

℣. 22. ÆDIFICAVIT COSTAM IN MULIEREM.] vel materiam multiplicando, veluti cum Jesus Christus quinque panes in deserto multiplicavit; vel carnem adjiciendo, vel humum, quam in carnem immutarit. Scriptura non asserit, Deum inspirasse spiraculum vitæ in mulierem; verum hoc intelligendum est, quandoquidem Deus illam viventem adduxit ad Adam postquam experrectus est, neque aliunde nisi ab ipso vitam potuit accipere.

C ℣. 23. HOC NUNC OS EX OSSIBUS MEIS, ET CARO DE CARNE MEA.] Hæc loquendi ratio hic intelligi potest ad litteram. Adam per revelationem cognoscere potuit, quid, dum ipse sopore percitus esset, fuisset factum; videlicet Evam vere esse os de ossibus suis, & carnem de carne sua. Sed hæc locutio intelligi in eodem sensu potest, in quo passim in Scripturis intelligitur, ubi solum affinitas, & consanguinitas denotatur; veluti Laban ait Gene. 29. 14. Jacob nepoti suo: *Tu es os de ossibus meis, & caro de carne mea*; Abimelech Judic. 9. 2. Sichimitis ait, se ipsorum os, & carnem esse; & Tribus Juda ait ad David 2. Reg. 5. 1. se de illius ossibus, atque carne esse. In aliis quoque linguis dicitur; hic est sanguis suus: *Quo tendis amens? sanguinem fundis tuum*. Senec. Tragic. Non D invenerat hactenus Adam aliquem, qui illi similis esset, qui eadem, ac ipse, esset natura; ille tamen se deinde in Eva perspexit: in ipsa suum sanguinem, sua ossa, suam est naturam intuitus.

HÆC VOCABITUR VIRAGO, QUIA DE VIRO SUMPTA EST.] Latine referre voluerunt allusionem, quæ adest in textu inter *Isch*, hominem, & *Ischah*, mulierem [12]. Latini prisci mulierem dicebant *viram*, ut docet Festus; in eademque lingua aliquando nomen hoc *Virago* usurpatum est, ut mulier fortis, & virili animo prædita notaretur. Symmachus [13] eamdem allusionem voluit imitari.

℣. 24. QUAMOBREM RELINQUET HOMO PATREM SUUM, ET MATREM, ET ADHÆREBIT UXORI SUÆ.] Chaldaice; *relinquet homo cubile Patris sui, & matris suæ*. E Interpretum nonnulli hæc verba Deo tribuunt, Adam alii, atque alii Moysi. Sermonis contextus poscere videtur ut Adam referantur. Dici quidem potest, hanc Authoris sacri esse animadversionem, qui hæc dixerit, ut ostenderet insolubile hominis, & mulieris vinculum. Denique apud S. Matthæum 19. 5. Salvator ea videtur tribuere Deo, qui primam hanc conjugii legem instituit. Apostolus ad Ephesios c. 5. ℣. 23. 24. 25. detexit mysterium conjugii inter Jesum Christum, atque Ecclesiam figuratum in conjugio Adam, & Evæ.

C 3 ET

1 Philo de Mundi opificio p. 34. σοφίας καὶ βασιλείας το ἔργον. 2 Plato in Cratylo. 3 תרדמה על האדם. 4 Ἔκστασιν. *Mentis excessum*. 5 Καταφορὰν ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ 6 Sym. Κάρον. alius, ὕπνον, *Somnum*. 7 Aug. tract. 9. in Johan. & Tertul. l. de anima c. 43. Epiphan. hæres. 48. 8 צלע Zela. 9 Μέρος. 10 1. Cor. XI. 8. *Non enim vir ex muliere, sed mulier ex viro*. 11 Menoch. Estius, Piscat. Ita & Catharin. &c. 12 לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת. 13 Sym. Αὕτη κληθήσεται ἀνδρὶς, ὅτι ἐξ ἄνδρος αὐτῆς ἐλήφθη αὐτή. 70. αὕτη κληθήσεται γυνὴ, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη. Theodot. αὕτη κληθήσεται λῆμμα, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ἐλήφθη. *Ipsa vocabitur assumptio, quia de viro sumpta est*.

Et erunt duo in carne una.] Hebraicus textus, & Chaldaicus verti possunt: *Erunt una eadem caro*, vel in unam, eamdemque carnem jungentur. Vox duo non adest, verum apud Septuaginta [1] reperitur. Erunt duo, qui fient una eademque caro propter filiorum productionem, qui utriusque sunt sanguis. Sponsus, & sponsa aliquo modo unum tantum constituunt propter negotiorum communionem, atque reciprocam potestatem alterius in alterius corpus, & propter inseparabile unionis vinculum. Samaritana lectio habet: *Fiet e duobus una eadem caro*: & Sanctus Paulus 1. Cor. 6. 16. ait, *Qui adhæret meretrici unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una.* A

℣. 25. Erat autem uterque nudus, et non erubescebant.] Paraphrastes Jonathan vertit: *Illi erant sapientes, verum non permanserunt diu in eo statu adeo glorioso*. Junius, & Tremellius Hebraicum textum [2] vertunt: *Callidi erant*, vel *sapientes erant*. Sed melior est Vulgatæ sensus; & locum hunc cum iis, quæ dicuntur capite 3. 7. conferentibus innotescit de corporali nuditate hæc verba esse intelligenda. Moyses hic animadvertit, primos parentes non erubuisse propter suam nuditatem; verum præterit rationem. Ait deinde, illos tunc nuditatem suam agnoscere incœpisse, simulac peccaverunt, eamque obtegere sategerunt. Unde arguitur peccatum, & concupiscentiam, quæ illius effectus est, unam esse causam perturbationis, ac defectionis carnis in spiritum; atque ideo pudoris, qui illam consequitur. Plato in Politico p. 272. opinatus est, omnes homines nudos fuisse, dum aureum sæculum floreret. Atque l. 5. de Repub. loquens de Græcorum consuetudine, qui ad ludos suos nudi prodibant, ait: non magnum adeo temporis lapsum est spatium, cum mos hic probro vertebatur in Græcia, & cachinnis excipiebatur, uti apud plures barbaros populos consuevit. Sed modo qui rideat, est nemo; morem enim consuetudo probavit. B

Pudoris quædam species est inanis, atque irrationabilis, quæ opinioni tantum innititur, vanitati, pravæque consuetudini; altera vero est, quæ naturæ innititur, atque oppositioni, quæ rei cuidam est cum recto jure, verecundia, atque ratione. Stoici, & Cynici perperam hunc cum priore perturbabant; neque satis utriusque discrimen adnotasse videtur Plato in iis, quæ ab illo dici superius paullo docuimus. Nudum incedere, quamquam dici queat, inverecundi tamen aliquid habet, atque pudori & rationi adversantis; atque oportuit, ut, qui priores honestatem hanc neglexerunt, pudorem, & naturæ ipsius sensum oppugnarint.

Hæretici quidam [3] crediderunt primos parentes lumine captos creatos fuisse; quoniam nuditatem suam minime intuebantur. Illud, quod sequitur, *aperti sunt oculi amborum*, occasionem præbere potuit sententiæ huic omnino irridendæ. Origenes l. 7. contra Celsum p. 358. edit. Cantabrig. prudenter advertit, in narratione lapsus Adam, ipsum hunc a scriptura repræsentari simul & cæcum, & perspicue videntem; cæcum vero oculis animæ, quos clausit, ne, quid sibi opus esset, aspiceret; videntem vero oculis corporis, quos aperuit, ut ea intueretur, quæ mentem illius dissiparunt, atque hanc cordis cæcitatem effecerunt, quæ ipsi tanto constitit detrimento. C

1 Ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. 2 ויהיו שניהם ערומים. 3 Philastr. hæres. 66.

CAPUT III.

Tentatur Eva a Serpente. Lapsus Evæ, & Adam. Maledictiones in Serpentem. Primorum hominum damnatio. Ipsorum expulsio e Paradiso.

Anno Mundi 1. Ante Jesu Chr. 4000. ante æram vulgarem 4004.

1 SEd & serpens erat callidior cunctis animantibus terræ, quæ fecerat Dominus Deus:
Qui dixit ad mulierem: Cur præcepit vobis Deus, ut non comederetis de omni li-
gno paradisi? 2 Cui respondit mulier. De fructu lignorum, quæ sunt in pa-
radiso, vescimur: 3 De fructu vero ligni, quod est in medio paradisi, præcepit nobis
Deus, ne comederemus, & ne tangeremus illud, ne forte moriamur. 4 Dixit autem ser-
pens ad mulierem: Nequaquam morte moriemini. 5 Scit enim Deus, quod in quo-
cumque die comederitis ex eo, aperientur oculi vestri: & eritis sicut dii, scientes bo-
num, & malum. 6 Vidit igitur mulier, quod bonum esset lignum ad vescendum,
& pulchrum oculis, aspectuque delectabile: & tulit de fructu illius, & comedit: de-
ditque viro suo, qui comedit. 7 Et aperti sunt oculi amborum: cumque cognovis-
sent se esse nudos, consuerunt folia ficus, & fecerunt sibi perizomata. 8 Et cum au-
dissent vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem, abscondit
se Adam, & uxor ejus a facie Domini Dei in medio ligni paradisi. 9 Vocavitque Do-
minus Deus Adam, & dixit ei: Ubi es? 10 Qui ait: Vocem tuam audivi in paradi-
so: & timui, eo quod nudus essem, & abscondi me, 11 Cui dixit Dominus: Quis
enim indicavit tibi, quod nudus esses, nisi quod ex ligno, de quo præceperam tibi, ne
comederes, comedisti? 12 Dixitque Adam: Mulier, quam dedisti mihi sociam, dedit
mihi de ligno, & comedi. 13 Et dixit Dominus Deus ad mulierem: Quare hoc feci-
sti? Quæ respondit: Serpens decepit me, & comedi. 14 Et ait Dominus Deus ad ser-
pentem: Quia fecisti hoc, maledictus es inter omnia animantia, & bestias terræ: super
pectus tuum gradieris, & terram comedes cunctis diebus vitæ tuæ. 15 Inimicitias po-
nam inter te, & mulierem, & semen tuum, & semen illius: ipsa conteret caput tuum,
& tu insidiaberis calcaneo ejus. 16 Mulieri quoque dixit: Multiplicabo ærumnas tuas,
& conceptus tuos: in dolore paries filios, & sub viri potestate eris, & ipse do-
mina-

minabitur tui, 17 Adæ vero dixit: Quia audisti vocem uxoris tuæ, & comedisti de li-
gno, ex quo præceperam tibi, ne comederes, maledicta terra in opere tuo: in la-
boribus comedes ex ea cunctis diebus vitæ tuæ. 18 Spinas, & tribulos germinabit ti-
bi, & comedes herbam terræ. 19 In sudore vultus tui vesceris pane, donec reverta-
ris in terram, de qua sumptus es: quia pulvis es, & in pulverem reverteris. 20 Et
vocavit Adam nomen uxoris suæ, Heva: eo quod mater esset cunctorum viventium. 21 Fe-
cit quoque Dominus Deus Adæ, & uxori ejus tunicas pelliceas, & induit eos. 22 Et
ait: Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum, & malum: nunc
ergo ne forte mittat manum suam, & sumat etiam de ligno vitæ, & comedat, &
vivat in æternum. 23 Emisit eum Dominus Deus de paradiso voluptatis, ut ope-
raretur terram, de qua sumptus est. 24 Ejecitque Adam, & collocavit ante paradi-
sum voluptatis Cherubim, & flammeum gladium, atque versatilem, ad custodiendam
viam ligni vitæ.

℣. 1. SERPENS ERAT CALLIDIOR CUNCTIS ANIMANTIBUS TERRÆ.] Veteres omnes serpentis fraudem cognoverunt; & nonnulli crediderunt etiam antequam Dei maledictione percuteretur, hoc animal, multo magis perspicax fuisse, quam sit modo. Scriptura de illius arte passim loquitur: inquit enim, exempl. gr. ipsum aures suas obturare, ne venefici vocem percipiat, Psal. 57. 3. equi pedem mordere, ut dejiciat equitem, Genes. 49. 17. & Jesus Christus in Evangelio Matth. 10. 16. nos hortatur, ut serpentis prudentiam imitemur. Moyses ut animos nostros ad narrationem tentationis Evæ præparet, hac utitur præfatione; cupiens hoc pacto nos certiores facere de serpentis invisibilis malitia, ac dolo, qui ad primam mulierem decipiendam, non fatuo, rudique animanti usus est, sed quod præ cæteris calliditate, atque astu præstaret.

Ratio, qua Moyses historiam hanc de primorum hominum lapsu refert, usquequaque est animadvertenda. Figuratis enim, & ænigmaticis locutionibus utitur, atque specie quadam parabolæ narrationem obtegit rei verissimæ, atque historiæ, quæ maxime fuit seria, maximique momenti. Repræsentat enim serpentem animantium omnium callidissimum, qui loquitur, & ratiocinatur cum Eva, qui illam in fraudem allicit, & qui super se ipsum Dei pertrahit maledictiones. Historicus Sacer Dæmonis videtur oblitus, qui mali princeps extitit causa: & supplicium omne, quod serpens invisibilis merebatur, in animal illud corruisse, quod instrumentum erat tantummodo, quo dæmon usus est. Verum Moyses ita sermonem instituit, ut levi negotio intelligatur, de alio se loqui serpente ab eo, qui Evam est allocutus; atque inter maledictiones, quibus Deus serpentem mulctavit, quædam sunt, quæ non nisi de dæmone valeant intelligi: Exempli gratia, quod ille ait de inimicitiis, quas inter mulierem statuet, ac serpentem. Credi potest Israelitas hoc eodem verborum ambitu usos fuisse, ut factum hoc sibi invicem enarrarent. Moyses populum alloquebatur, qui stylo huic figurato assueverat, & qui aliunde hanc historiam audierat, atque serpentis nomine, non solum hujus nominis animal, verum etiam *serpentem antiquum* intelligebat; quemadmodum Scriptura [1] vocat Dæmonem, qui initio homicida fuit, ut ait Christus Jesus, Johan. 8. 44.

Imperator Julianus apud Cyril. l. 3. contra Julian. universam historiam hanc fabulis accensebat, atque Poeticis commentis comparabat. Illudens enim quærebat, quanam lingua usus esset Dæmon Evam allocutus; & quomodo asseri posset, Deum homini denegasse boni, & mali agnitionem? Verum S. Cyrillus historiæ hujus veritatem tuetur, atque asserit dæmonem serpentis formam suscepisse, & cum muliere sub hujus animantis specie esse collocutum: Evam recens creatam, atque ad summum simplicem, incautam credidisse quæque animantia loqui, neque sibi cavisse

A ab dæmone, qui ipsam in fraudem impellebat; cæterum abs re admodum videri, quod Ethnicus hæc nobis objiceret, quandoquidem cuncta vetus Græcorum historia exemplis difluebat animantium, quæ loquerentur. Denique Sanctus Cyrillus Juliani Moysis narrationem cum Poeticis figmentis comparantis argumenta in ipsum retorquet: quandoquidem hæc referens fatebatur, universam Græcorum religionem, quæ Poetarum commentis innitebatur, ipsam quoque verum esse commentum.

Cajetanus in hoc serpentis cum Eva colloquio nihil invenit præter allegoriam, qua Sacer Author ostendat, quid in Evæ spiritu, & corde a dæmone tentatæ contigerit, qui hic serpentis nomine est intelligendus. Philo quoque de opificio mundi p. 86. & de agricultu-
B ra p. 201. hanc mulieri fraudem a serpente intentatam figurate explicat. Cupiditas, seu voluptas carnalis, apud ipsum, verus est serpens, qui primos parentes fefellit, sensibiles nimium motibus cupiditatis, & perturbationis, quos ipsorum similitudo, & desiderium sibi similes filios gignendi in ipsorum animos invexit.

Josephus l. 1. Antiquit. c. 1. nonnulli apud Philonem, Sanctus Basilius homil. de Paradiso, Sanctus Ephrem apud Barcepha de Paradiso c. 17. aliique credidisse videntur, tunc serpenti sermonis usum fuisse. Josephus ibidem, & Sanctus Basilius crediderunt etiam serpentem, antequam Evam tentaret, rectum incedere consuevisse; atque a Deo damnatum fuisse, ut reperet, quod eo instrumento callidus dæmon ad fraudem usus fuerat. Dixerunt alii, serpentem, absque eo quod
C articulatim verba enunciaret, se se mulieri prodere potuisse, quoniam illa belluarum noverat linguas æque ferme, ac Apollonius Thyaneus illas se intelligere jactitabat. Liquet autem, Profanos asserere, quod animantia aureo sæculo loquerentur, & dum felicissimum Saturni floreret imperium.

Nonnulli crediderunt, dæmonem serpentis movisse linguam, atque effecisse, ut veras voces enunciaret. Alii contendunt, dæmonem Evæ oculos fefellisse, atque in aere, vel simpliciter in primæ mulieris organo voces effinxisse, quas illa e serpentis gutture emanasse est arbitrata. Abarbanel, atque alii quidam rem admodum simplicem hic intelligebant, sed clam, atque ænigmatice prolatam, scilicet serpentem sæpius in arborem scientiæ boni, & mali coram muliere ascen-
D disse, atque de vetito fructu comedisse, quin aliquid caperet detrimenti, & mulierem credidisse eodem vesci posse, quin mortem vereretur. Si Rabbinum hunc percuncteris, cur igitur Deus illum supplicio affecit? Inde factum ait, quod cum illi non satis essent pascua, & herbæ, quas Deus illi in escam tradiderat, vesci voluerit arboris fructu, ex quo manducare illi nefas erat.

Profana antiquitas historiæ, quam hic Moyses narrat, aliquot servavit vestigia. Inde autem originem habuit pomorum aureorum fabula, quibus serpens invigi-

1 2 Cor. 11. 3. Apocal. 12. 9.

vigilabat. In Bacchi myſteriis (uti videre eſt apud Clementem Alexandrinum in Euſebio Præp. 2. c. 3.) ſerpens oſtendebatur, qui illum, a quo Eva tentata fuit, referebat; atque in Bacchanalibus Evoe clamabatur, veluti ut nomen illius ſervaretur, quæ peccatum in terrarum orbem invexerat. Ægyptii peculiari honore ſerpentem proſequebantur teſte Sanchoniathone ex Euſebio Præpar. Evang. l. 1. cap. 10. ipſum immortalem putabant, & tanquam Deum venerabantur; illi *Kneph* nomen tribuebant, quod in ipſorum lingua bonum ſpiritum ſignificat, quo nomine Phænices etiam illum vocabant.

Priſci Patres [1] de Ophitarum hæreſi locuti ſunt, qui inani cultu ſerpentem colebant, permittente Deo, ut infelices illi a dæmone ſub eadem forma fallerentur, quam primos homines decepturus induerat. Poetæ [2], ut oſtenderent humani generis calamitatem a prima muliere emanaſſe, dicebant, Deos iratos mulierem efformaſſe, ut hæc miſeros efficeret homines. Eam vocarunt Pandoram, quod illorum quiſque donum huic contulit; eaque ad Epimetheum miſſa fuit cum cado funeſtorum horum munerum referto. Illi cupiditas inceſſit hunc aperiendi, ſed illico mala omnia effluxerunt. Spes una in imo cado ſubſedit.

Cur præcepit vobis Deus, ut non comederetis de omni ligno Paradisi;] vel potius: Cur vobis non permiſit, ut omnibus fructibus veſceremini? Textus verba [3] in ſermonis exordium communiter non præponuntur, ſed ſermonis jam inchoati decurſum notant; crediturque id eſſe ſerpentis cum fœmina dialogi continuatio, cujus principium Moyſes præteriit. Verti quoque poteſt? *Poſſibile ne erit*, Deum vobis horum omnium fructuum uſum interdixiſſe? Vel: *Admiror utique; quod nequaquam permiſerit Deus* &c. vel denique: *Cur Deus vobis hoc interdixiſſet* &c. perperam illius præceptum intellexiſtis.

℣. 2. Cui respondit mulier.] Ægre componitur hæc Evæ ſimplicitas, vel ignorantia, qua loquitur, ac reſpondet ſerpenti, quin ſtupore ſe captam oſtendat, cum idea, quam de ſapientia, ac perſpicacia primorum patrum, effinximus. Si ignorabat Eva, ſerpentem ratione carere, ac ſermonis uſu, quid de illius ſcientia eſt cogitandum? Sin autem ſciebat, hoc animal loqui non poſſe, quomodo ſibi minime cavet, cum illum ſermocinantem, ac verba enunciantem audit? denique ſi illa juſta erat, atque innocens, quin indignaretur, audire potuit, Deum malitiæ, invidiæ, atque mendacii redargui?

Sanctus Thomas, ac Sanctus Bonaventura in 2. ſentent. diſt. 21. crediderunt, Evam judicaſſe quidem, quod ſerpens ex ſe loqui non poſſet, atque aliquo ſpiritu eſſet afflatus; ſed non confeſtim intellexiſſe, quinam hic erat ſpiritus, nec quodnam illius eſſet conſilium. Magnificis illecta promiſſis, quæ ille pollicebatur, animum non advertebat, quemadmodum hoc animal loqui poſſet. Magiſter ſententiarum in 2. diſt. 21. & Toſtatus in Geneſ. haud ægre fatentur, primam fœminam crediddiſſe, quod ſerpens ſermonis compos a Deo fuiſſet effectus. Eva poterat quidem mentis lumine excellere, ac ſpeculativas cognitiones habere, carere autem his cognitionibus, quæ rerum experientia comparantur. Error, de quo hic agitur, cum ſit error de facto, quod ſingulares animantis reſpicit qualitates, ſtatui innocentiæ æque ac peccatum veniale non repugnabat. Eva poterat facile falli, ſuis cognitionibus animum non advertens; uti eruditioribus, atque ſapientioribus viris labi contigit in errores, & defectus, quos minime adverterunt, in quos, ſi mentis ſuæ lumine uterentur, nequaquam prolaberentur. Eva nequaquam ſtupore percita videtur ſerpentem loqui audiens: quoniam neque ſibi a dæmone cavebat, quem non noviſſe poterat, neque a ſerpente, cujus ipſa erat domina.

Denique aſſeri poteſt, primam fœminam jam aditum in mentem ſuam præbuiſſe alicui nubeculæ, & tepori in cor ſuum, qui metum imminuerunt, atque amorem, quo proſequi debebat Deum, antequam ſerpens illum tentaturus accederet. Dæmon in illa animadvertit diſpoſitionem, atque aditus, ut eam a Creatoris ſui fide ſubduceret. Illa non primo ſtatim impetu in crimen ruit; ſed per gradus innocentiæ fecit jacturam. Incepit enim ab avido nimium adſpectu; ipſa nimis ſibi ipſi complacuit: ipſa curioſitate tacta fuit, quæ ipſius ſpiritum diſſipavit; ipſa excellentiam ſui ipſius nimium dilexit; & cor ipſius erga Deum tepefactum eſt, cui amorem omnem debebat: ipſa ambigere cœpit, ſe nimium amavit, & ſenſim ſe ad illius imperium teneri pœnituit. Dæmon acceſſit; qua infirmior erat, aggreſſus eſt; ſtudia illius, ne cui pareret, aſſentationibus fovit; in Deum auxit diffidentiam, illi ſcientiam ſpopondit: illa vero his pollicitationibus inflata, officii ſui eſt oblita, errorem amavit ſuum, fructum comedit; neque ægre Adam induxit, cujus perſimiles eſſe poterant cogitationes, ut ipſe quoque comederet. Amor illius erga conjugem ſuam in illius mente, ac corde idem eſt operatus, quod in Eva ſerpens effecerat.

Sanctus Auguſtinus l. 11. de Geneſ. ad litt. c. 30. prudentiſſime animadvertit, numquam fuiſſe futurum, ut mulier prima ſerpentis propoſitionibus adhęreret, niſi illam proprię excellentiæ occupaſſet ambitio, atque inordinatum nemini obtemperandi deſiderium. *Non crederet verbis ſerpentis a bona, atque utili re ſe eſſe prohibitos, niſi ineſſet ejus menti amor propriæ poteſtatis, & quædam de ſe ſuperba præſumptio.* Vide etiam eumdem l. 3. de libero arbitrio c. 24. ubi perpendit, quomodo, cum primi patres ſapientes adeo creati fuerint, a dæmone potuerint falli. Videri etiam poteſt liber primus Retractationum c. 14. & liber 14. de civitate Dei cap. 11. & 13.

℣. 3. Ne forte moriamur.] Intuemur hic in Eva dubietatis exordium. Addit illa ſenſim vires dæmoni, oſtendens ſe vereri, minas Dei fuiſſe abſolutas. *Deus affirmat, mulier dubitat, Sathan negat*; ut ait Bernardus Serm. 22. n. 3. de diverſis. Hebraice, Chaldaice, & Syriace in ſecunda legitur perſona, *Ne forte moriamini*. Senſus vero idem eſt ſemper.

℣. 5. Scit enim Deus.] Dæmon invidiæ hic Deum coarguit, qui vereatur, ne creatura illius perfectior evadat, & æque ac ille ſapiens.

Eritis sicut Dii scientes bonum, et malum.] Hebraica vox Elohim [4] ſignificat Deum, Deos, Principes, Angelos, Judices. Chaldaica verſio habet: *Eritis ſicut principes* [5]. Rabbini, & plures Interpretes: *Eritis ſicut Angeli*. Denique verti poteſt: *Eritis ſimiles Deo*, boni, atque mali, quam obtinebitis, agnitione, ſcilicet, rerum omnium ſcientia, atque ex decurſu patet, Adam, atque Evam futurum eſſe ſperare, ut Deo ſimiles evaderent: *Ecce Adam quaſi unus ex nobis factus eſt*, Deus dixit Adam poſt lapſum. Scire bonum, & malum in Scripturis [6], atque apud Profanos [7] ſignificat perfectam rerum omnium cognitionem.

Hebræi [8] narrant Angelum Razielem attuliſſe Adam librum, ubi maxima continebantur myſteria, donec Angeli una cucurrerunt, ut aliquid legi intelligerent. Sed Angelus Adarniel ait ad Adam; Cogita adorare Deum tuum, & ſigna librum hunc, quoniam tibi uni datum eſt, hæc omnia arcana cognoſcere. Adam igitur illum adſpexit, neque deinde conſulebat, niſi ut penitiora intelligeret. Hinc percepit formam Currus Domini, Cœlorum fundamenta, illorum motus,

1 Tertul. de Præſcript. c. 47. Epiph. hær. 37.
2 Heſiod. Opera & dies.
3 אף בי
4 אלהים Elohim.
5 רברבין
6 Geneſ. 11. 9. & 24. 50. & 31. 24.
7 Homer. Odyſſ. 1. & Σ & Heſiod. Theogoniæ,
8 Liber Toheleth. Jacob in Præfatione.

tus, omnes terrarum orbis linguas, Angelorum omnium malorum, pravorumque agnitionem, Astronomiam, temporum, annique tempestatum scientiam, Astrorum influentiam, & Talismorum construendorum rationem, ac universe cultus omnes tum sacros, cum profanos. Hæc autem juxta Judeos erat Adam scientia. Josephus l. 1. c 1. antiq. videtur credere, primos parentes re ipsa majori mentis auctos fuisse lumine, postquam vetitum fructum comederunt; eosque res detexisse, quas antea non animadverterant; exempli gratia, propriam nuditatem, & hanc cognitionem fructus, quem manducarunt, effectum fuisse. A

℣. 6. VIDIT IGITUR MULIER, QUOD BONUM ESSET LIGNUM AD VESCENDUM, ET PULCHRUM OCULIS, ASPECTUQUE DELECTABILE.] Hoc autem Hebraice [1] habetur ad litteram; *Vidit, quod (fructus) arboris esset bonus ad vescendum, atque oculis pulcher, & desiderabilis, propterea quod intelligentiam tribuebat.* Intelligi quoque potest juxta versionem Chaldaicam; *Vidit, quod (fructus) arboris erat bonus ad vescendum, oculis salutaris, aspectuque delectabilis.* Grotius hunc sensum tribuit Septuaginta [2]: *Vidit, quod fructus arboris erat bonus ad vescendum, & saluber quantum oculis conjicere poterat.* Eva specie fructus illecta existimavit, virtutem, quę illi erat sapientiam donandi, mereri, ut ex illo comederet. B

ET TULIT DE FRUCTU ILLIUS, ET COMEDIT, DEDITQUE VIRO SUO, QUI COMEDIT.] Hebraice ad litteram [3]: *Dedit viro suo cum illa.* Nonnulli [4] concludunt, Adam interfuisse conjugis cum serpente colloquio. Verum tunc abfuisse communiter creditur, neque illud videtur textus innuere. Credibile est, ipsam ex eo fructu non obtulisse viro suo, nisi errore cognito, in quem lapsa fuerat [5]. C

Ex quacumque parte Evę crimen adspicias, enorme videtur. Inobedientia in re, quam illi Deus adeo explicite imperaverat, delictum est inexcusabile. Cupiditas Deo similem evadendi, horribilior est adhuc; desiderium omnia sciendi, ut Deus, indicat inordinatos spiritus affectus, & pręsumptionem nefariam. Criminum horum omnium fons est superbia, quę cęcitatem mentis parit, cordis jactantiam, curiositatem, gulam, inobedientiam, cui Sanctus Paulus omnia mala refert accepta Rom. 5. 19. *Per inobedientiam unius hominis peccatores sunt multi.*

Quoad Adam asseri nequit, quibus rationibus adactus fuerit, ut uxorem suam imitaretur; utrum hę fuerint serpentis rationes, quas conjux illi enarravit, an amor, quo illam deperibat, an Dei pręceptorum despectus; utrum vero mulier cognito Adam corde ad inobediendum dispositio, atque submissionis suę, in qua propter Deum versabatur, pertęso, pravis his dispositionibus usa fuerit, ut illum in formalem inobedientiam alliceret. Vide ℣. 2. D

Sanctus Paulus epistola ad Timoth. 2. 14. asserit Adam nequaquam seductum fuisse; utique vero mulierem. *Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione fuit.* Verum quidem est, a Demone nequaquam petitum fuisse, ut hunc tentaret; sed non ideo Adam peccatum excusationem meretur. Non cessit ille serpentis tentationi; sed uxoris suæ vocibus cessit; & cum homo præ muliere mentis vi, & cognitionum suarum polleat extensione, lapsus illius magis est præceps, insolentior ambitio, & inobedientia acrius plectenda. E

℣. 7. APERTI SUNT OCULI AMBORUM.] Criminis magnitudinem incœperunt agnoscere, & rerum earum vanitatem, quas Dæmon spoponderat. Viderunt bonum, cujus jacturam fecerant, & malum, quo ruerant in præceps. Nuditatem suam cognoverunt.

CUMQUE COGNOVISSENT SE ESSE NUDOS.] Inordinata affectuum perturbatio, defectio carnis in spiritum illos pudore suffudit; nuditatem suam cognoverunt. Neque enim ante ad illam adverterant animum, quod nihil erat, cujus illos puderet, quodque illis displiceret. Aliqui in hoc explicant sensu: Se innocentia sua exutos cognoverunt, quæ inter omnia illorum bona maximi erat pretii; seque deceptos fuisse intellexerunt.

Moyses de Israelitarum crimine differens, qui in aurei vituli ceciderant Idololatriam, Exod. 32. 25. ait: *Videns ergo Moyses populum, quod esset nudatus (spoliaverat enim Aaron propter ignominiam sordis, & inter hostes nudum constituerat)* &c. Dici potest hic in sensu eodem, quod Adam, & Eva *cognoverunt se nudos*; videlicet ea confusione obrutos, qua viri, cum vestibus suis exuti, improviso opprimuntur. Verum hic ad litteram intelligendum est de corporali nuditate, quod evidenter ostendunt ea, quæ sequuntur. Locus Exodi allatus intelligendus est de reali, & effectiva armorum, ac ornatuum spoliatione, propter Vituli aurei cultum, quod alibi ostendemus.

CONSUERUNT FOLIA FICUS, ET FECERUNT SIBI PERIZOMATA.] Hebraica vox [6] *Taphar*, quæ vertitur *consuere*, significat etiam applicare, accommodare, aptare; & vox illa, quæ vertitur *folia* [7], significat etiam ramum viridium frondium onustum: atque ideo locus ille intelligi potest de lata zona e foliis compacta, vel etiam de ramis invicem intextis. Folia ficus admodum lata sunt, atque apud Indos [8] ea sunt magnitudine, ut Amazonum clypei. In Ægypto species quædam est ficus, quam ficum Adam vocant, cujus longitudo ulnam excedit, latitudo vero duos pedes [9].

℣. 8. CUM AUDISSENT VOCEM DOMINI DEI DEAMBULANTIS IN PARADISO.] Pro hac voce Dei intelligi potest, vel articulata vox: exempli gratia: *Adam ubi es?* vel strepitus, quem quis edit præpropero gradu deambulans; vel denique tonitru, vox terribilis, quæ Adam, & Evam perterruit. Veteres quidam, uti videre est apud S. Augustinum lib. 11. cap. 33. Genes. ad litter. atque Estium hic, credidere Filium Dei apparuisse Adæ; alii Angelum fuisse contendunt.

AD AURAM POST MERIDIEM.] Hebraice ad litteram [10]; *ad ventum*, vel *ad spiritum diei*. Septuaginta simpliciter vertunt [11] *Post meridiem*. Theodotion [12] *ad ventum, cum dies frigore lenitur*. Chaldaice, *ad requiem diei*. Quod innuere videtur tempus quietis, quæ capitur ad Meridiem in calidis regionibus. Verum præstat hunc locum explicare de tempore, quo Sol vergit ad occasum.

Rabbini quidam docent, nostros parentes sub decimam horam diei peccasse, quæ vigesimæ, & secundæ horæ nostrati congruit in Æquinoctio. Dei apparitio statim crimen est subsecuta. In Canticis Canticorum 2. 17. & 4. 6. legitur similis huic locutio, *Donec aspiret dies, & inclinentur umbræ*. Sed in Canticis hæc locutio evidenter indicat vesperam, ideo idem quoque hic debet significari. Fateor quidem alio vocabulo usum Salomonem fuisse ab eo, quo usus est Moyses; verum utrique eadem est significatio; significant enim *sufflare*. Diodorus Siculus l. 3. p. 127. de maritimis Arabiæ plagis loquens, dicit, diei calores ibi maximos esse, sed vespere Zephyros, ventosque Occiduos, atque ab Oriente in Meridiem afflare, & frigore aeris calorem temperare. Moyses in Arabia scribens, tempus quo Sol ad occasum vergit, quo Deus Adam apparuit, melius describere non poterat, quam dicendo illi apparuisse, cum zephyri afflare incœperunt.

Ab-

---

1 כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים ונחמר העץ להשכיל 2 עמה
3 Fagius, Pisc. Oleast. 4 Ambros. lib. de Paradis. cap. 6.
5 70. ὅτι καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρῶσιν, καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, καὶ ὡραῖον ἐστὶ τοῦ κατανοῆσαι.
6 הפר 7 עלה 8 Plin. l. 12. c. 5. Solin. c. 45. Theophras. l. 4. de Plantis.
9 Morizon Voyage l. 1. c. 9. 10 לרוח היום 11 Τὸ δειλινόν.
12 Theodot. Ἐν τῷ πνεύματι πρὸς κατάψυξιν τῆς ἡμέρας.

ABSCONDIT SE IN MEDIO LIGNI PARADISI.] Hæc locutio, & quæ superius dicta sunt, Deum deambulasse inter arbores Paradisi, imaginem præfert lati admodum horti, ac nemoris clausi, densique, quo Adam, ut celaretur, recessit. Sanctus Augustinus lib. 2. de Genes. contra Manichæos videtur innuere ipsos se se abdidisse sub arbore eadem, quæ erat in medio Paradisi, & cujus fructum comederant. S. Hieronymus illud palam asserit in Isai. l. 9. c. 29. *absconderunt se sub arbore, in qua erat cientia boni, & mali*.

℣. 9. VOCAVITQUE DOMINUS DEUS ADAM, ET DIXIT EI: UBI ES?] Deus quærit Adam, utpote qui nesciret, ubi esset: præbere illi studet occasionem criminis agnoscendi. Patres nonnulli, Tertul. l. 2. contra Marcion. c. 25 Origen. lib. de recta fide, Basil. in psalm. 114. Aug. l. 11. de Genes. ad litter. c. 34. Philo l. 2. allegor. Legis p. 70. hæc non in simplicis interrogationis sensu intellexerunt, sed veluti exprobrationem, vehementemque reprehensionem. Adam, ubi es? oculos aperi, infelix, intuere infelicitatem tuam, crimen tuum respice. Ubi sunt illæ promissiones, quibus animum appulisti?

℣. 12. MULIER, QUAM DEDISTI MIHI SOCIAM, DEDIT MIHI DE LIGNO, ET COMEDI.] Crimen suum in uxorem rejicit, atque oblique in ipsum Deum, qui illi eam dederat sociam, ut illi opem ferret. Hebraice; *Hæc mulier, quam posuisti cum me*. S. Bernardus lib. de præcepto, & dispensat. cap. 2. credit, ob id maxime Deum succensuisse in Adæ flagitium, propter pravam excusationem, qua usus est, conjugem insimulans, dum humiliter crimen suum debuisset confiteri.

℣. 14. AIT .... AD SERPENTEM ...: MALEDICTUS ES INTER OMNIA ANIMANTIA.] Verti posset vocativo casu, *O animal maledictum inter omnia animantia*. Nil magis serpente odit homo [1].

Serpens, ut ita dicam, odii est symbolum [2], vel rei, quam ad internecionem usque oderimus: illum fugimus, vel persequimur: ille veneno suo, & morsu obest. Videtur autem adfuisse, tunc cum Deus se obtulit coram Adam, atque Eva.

Patres aliquot [3] contendunt, maledictiones, quas hic jacit Deus, in Dæmonem tantum decidere. Profecto Dæmon solus erat fons; & materialis serpens nullam habuit partem, vel cum dæmonis malitia, vel cum Adam prævaricatione; nisi velut instrumentum anima, non item ratione præditum. Alii in oppositam prorsus abeunt sententiam; dicentes, dæmonem maledictum fuisse, antequam Adam prolaberetur, cujus malum cum majorem capere nequeat amplitudinem, fatendum esse, serpentem unum subiisse maledictionis effectus, quam Deus hoc loco enuntiavit: hac in re nihil ab æquitate esse dissonum: uti enim in hominis gratiam creata fuerant animalia, ita Deum potuisse homini suam prodere indignationem efficiendo, ut effectus sensibiles in belluas ratione carentes prorruerent. Ita quoque in lege Moysis [4] quædam bruta puniuntur veluti si malum elective, ac libere perpetrassent; & Jesus Christus ficulneam maledictione percutit, quia fructus non fecerat. Malumus vero cum Sancto Chrysostomo homil. 17. in Genes. & Theodoreto interrog. 34. in Genes. asserere maledictionem Dei dæmonem simul respexisse, & serpentem, verum in alio sensu; en autem quomodo hæ queant maledictiones intelligi, eas & serpenti, & dæmoni aptando.

SUPER PECTUS TUUM GRADIERIS.] Superius vidimus, aliquos tribuisse pedes, rectumque corpus

A serpenti: verum reor nihil novi accidisse corpori serpentis post primi hominis scelus; tunc quoque huic animanti eædem erant qualitates, quas obtinet modo; repebat, fructibus, radicibus, herbisque terræ vescebatur. Modo quoque serpentes extant, qui erecta cervice gradiuntur, & corpore tantum dimidio obrepunt. Vide Grotium in capitis hujus ℣. primo.

Verum post hominis lapsum, serpentis vita molestior effecta est, quandoquidem homo illum persequitur, ferit, occidit, ubicumque invenit; quare illi integrum non est prodire, & libere obrepere; & omnia hæc symbolica facta sunt, atque figuræ quædam maledictionum, quibus dæmon est obrutus, veluti princeps causa flagitii. Hostis hic humani generis aliquo modo super pectus suum graditur, propter confusionem, atque opprobrium, quo suffusus est, ac propter indignum, invisumque munus, quo fungitur, homines tentandi, ut, quantum in illo situm est, iniquos, & miseros præstet. Moyses hac serpentis imagine hoc dæmonis supplicium Israelitis ostendebat.

B

TERRAM COMEDES.] Hoc minime ad litteram est intelligendum: patet, serpentem non ali humo, sed vesci fructibus, herbis, ranis, piscibus, avibus, aliisque animantibus. Hoc simpliciter notat, ipsum semper humi repentem manducare escas fœdas, ac pulvere aspersas: ita cum Propheta ait, se manducasse pulverem, & cinerem cum pane; *cinerem tamquam panem manducabam*, innuit simpliciter, se cineri incubantem escas viles fœdasque comedisse. Dæmon terram manducat, propter rabiem, ac desperationem, qua vexatur; vescitur flagitiis, & sceleribus, quæ terrestres, carnalesque homines patrant.

C

℣. 15. INIMICITIAS PONAM INTER TE, ET MULIEREM, INTER SEMEN TUUM, ET SEMEN MULIERIS.] Odium, atque horror, quo omnes homines in serpentem naturaliter afficiuntur, hanc probat maledictionem. Idque potiori jure patet adversus dæmonem, qui omnes homines velut hostes considerat, atque ab illis tamquam hostis, qui nequeat umquam conciliari, putatur. Quamquam dæmon in inflexibili malitiæ statu, in quo versabatur, cum Evam tentavit, majora mereri supplicia nequaquam posset; verum nihilominus est, augmentum iræ, & desperationis expertum esse, cum intellexit Deum in malitiam illius animadvertere; neque permittere, ut primi Patres in scelus prolapsi haud valerent expergisci; atque mulieri promittere, nec non illi, qui ex ea erat nasciturus, fore ut de ipso victoriam referrent.

D

IPSA CONTERET CAPUT TUUM, ET TU INSIDIABERIS CALCANEO EJUS.] Hæc est inter magis explicitas, clarasque venturi Messiæ prædictiones, qui genus humanum erat liberaturus, & de dæmone victoriam reportaturus. Hæc mulier, quæ conterere debet serpentis caput, est Sanctissima Virgo, quæ vires, ac imperium Sathanæ diruit, in lucem enixa Jesum Christum, victorem universæ malitiæ hostis humani, & eversoris scelerum, quæ Sathanæ imperium constituebant.

E

In textu hebraico [5] Relativum, & verbum ad filium mulieris referuntur, atque ad illius posteritatem. Itaque vertendum esset: *Posteritas mulieris conteret caput tuum*. Septuaginta [6] in hunc sensum intellexerunt, cum transtulerunt: *ipse conteret*; vocem *ipse* Messiæ referentes, mulieris filio, quem mente concepetant; quamquam antecedens *semen* neutrum esset, quod poposcisset, ut *ipsum* verteretur. Vetusta aliquot

[1] Theocrit. Idyll. 15. [2] Artemidorus Orient. l. 2. ὄφις ἐχθρὸν σημαίνει, &c.

[3] August. lib. 11. de Genes. ad litter. cap. 36. & de Genes. contra Manichæos lib. 11, cap. 26. Gregor. M. Beda.

[4] Vide Exod. 21. 29. Levit. 20. 15. Deut. 7. 25. & 13 15, Josue 7. 25.

[5] הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב. Bellarm. l. 2. de verbo Dei c. 12. etiamsi codd. hebr. habent הוא, legit tamen unum in quo scriptum erat היא ipsa.

[6] 70. Αὐτός σου τηρήσει κεφαλήν. *Ipse servabit caput tuum*. Alius. Αὐτή σου τηρήσει κεφαλήν. *Ipsa conteret caput tuum*.

quot Latina exemplaria (vide recentiorem S. Hieronymi editionem tom. 1. & Henten. & Brugens.) A legunt, *ipſe*, uti quoque S. Hieronymus in quæſt. Hebraic., Sanctus Irenæus l. 4. adverſus hæreſ. c. 78. Sanctus Petrus Chryſologus ſerm. 173., Sanctus Leo Papa ſerm. 2. de Nativitate Domini, ubi ait: *Denuncians ſerpenti futurum ſemen mulieris, quod noxii capitis elationem ſua virtute conteret*. Targum Hieroſolymitanum, & duo Paraphraſtes Chaldęi hanc legendi rationem ſequuntur, quę reperitur in Lippomano, in Iſidori Clarii verſionibus, Pagnini, Ariæ Montani, ac in recentiori Divi Hieronymi editione; & noſtra Vulgata in eumdem ſenſum explicari poteſt, quandoquidem Sanctiſſima Virgo, niſi per Chriſtum Jeſum, B cujus erat Mater, ſerpentis caput potuit contere-re. Hæc Vulgatæ lectio in omnibus fere latinis exemplaribus antiquitus manu exaratis invenitur. Eam ſequitur S. Auguſtinus de Geneſ. contra Manich. l. 2. c. 18. & de Geneſ. ad litter. l. 2. c. 36., Sanctus Ambroſius de fuga ſæculi c. 7. omneſque fere Patres [1]. Rufinus in veteri verſione, quam fecit Joſephi, transfert; *Præcepit, ut mulier capiti ejus plagas inferret*. Sed Græcus textus admodum diſtat; Quippe ait [2], *Deum poſuiſſe venenum ſerpentis ſub lingua illius, hominiſque hoſtem declaravit, volens, ut hic caput illius præſertim peteret; tum quod hæc erat pars, quæ humani cauſa fuerat infortunii, tum quod hæc ma-* C *gis facilis erat ſerpentis occidendi via*.

CONTERET CAPUT.] Editio communis Septuaginta: *Obſervabit* [3]. Editio Complutenſis legit, *franget, conteret* [4]. Iſaac Voſſius vellet legi: *perforabit* [5]. Arias Montanus ex Hebraico transfert: *ipſe afflabit te caput*; Onkelos: *meminerit de eo, quod illi feciſti ab initio, & tandem obſervabit te*; ſcilicet, qui ex muliere orietur uſque ad finem reminiſcetur injuriæ, quam illi feciſti, & ſervabis contra illum, vel contra mulierem, odium quod in ipſum, aut in mulierem concepiſti.

Verum juxta vulgatam in hoc ſenſu explicandum eſt: Mulier conteret caput tuum, & tu non deſiſtes ob- D ſervare, ut mordeas talum illius, velut ſerpens abditus in herba, qui palam aggredi non audet; qui *talum obſervat*, qui noſtra legit veſtigia, qui nos petit a tergo. Author Vulgatæ hic tranſtulit *Inſidiaberis* eam vocem, quam prius *conteret* tranſtulerat. Septuaginta, aliique interpretes in utroque propoſitionis commate eamdem vocem ſervarunt; verum liquet in utroque loco idem ſignificari non poſſe: & ſi in altero *contererę* ſignificat, idem ſignificare non poſſe in altero. Intelligitur quidem ſerpentis caput pedibus poſſę conteri; non item a ſerpente poſſe conteri talum, quo ipſe contritus eſt. Poſſet equidem uterque locus reddi per verbum *Inſidiari*; ſed tunc dæmonis vi- E res potentiæ Dei, & Meſſiæ æquari viderentur, cum reciproce ſibi invicem dicerentur inſidiari.

Verti poſſet: *Ipſe conteret caput tuum, & tu obvolves calcaneum ejus*; vel *ſufflabis*, vel *odoraberis calcaneum ejus* [6]. Qui vertunt *inſufflabis*, credunt Moyſem hic ad flatum irritati ſerpentis alludere, vel minitantis, cum mordere vult. Serpens inſufflabit, & mordere adnitetur talum illius, qui ipſum perſequetur; ſed Meſſias illum inſufflando interficiet: [7] *Spiritu oris ſui interficiet impium*. Poteſt quidem minas intendere Sathanas, contra Meſſiæ calcaneum inſufflare poteſt, videlicet contra ipſius humanitatem, vel contra aſſeclas illius. Sed irriti conatus erunt, & inanis malitia contra Jeſum Chriſtum, atque electos ipſius.

℣. 16. MULTIPLICABO ÆRUMNAS TUAS, ET CONCEPTUS TUOS.] Hoc minimum ſpectat ad Sanctiſſimam Virginem, ſed ad alias mulieres, quæ ab Eva originem nactæ ſunt; *Ærumnas tuas, & conceptus tuos*, videlicet omnia incommoda, quæ prægnationi adhærent, & dolores puerperii; vel potius: *Multiplicabo pęnas tuas, & numerum prægnationum tuarum, & paries in dolore*. Deus voluit, ait S. Chryſoſtomus in hunc locum, ut, quæ res majori debebat matres afficere lætitia, eam præcederent, & comitarentur acerrimi dolores, ut in omni progenie primæ matris inobedientiæ pœnam experirentur. Si illa in innocentia perſtitiſſet, quemadmodum ſine concupiſcentia concepiſſet, ut S. Auguſtinus ait l. 14. de civit. Dei c. 26. ſine dolore etiam peperiſſet. Septuaginta [8] ſimpliciter habent. *Multiplicabo triſtitias tuas, & gemitus tuos*.

SUB VIRI POTESTATE ERIS.] Omnes fere noſtri Interpretes Hebraicum textum [9] vertunt: *Ad virum tuum deſiderium tuum*. Deſiderium tuum tendet ad conjugem tuum; vel ad virum tuum verteris; ſtudia tua, tua voluptas, voluntas tua ipſi erunt obnoxiæ; imperium, & domini authoritatem in te exercebit: *& ipſe dominabitur tui*. Mulier jure libertatis ſuæ jacturam ſubit, qua adeo abuſa fuerat; & quod Deo æqualem evadere optarat, Deus illam viro ſubmittit. Vide 1. Timoth. 2. 11. & ſequ. Hic ſenſus præſtare videtur, & locos conferendo, ubi eadem verba uſurpantur, patet primam verſiculi partem denotare obedientiam, ac ſubmiſſionem veram, veluti minoris natu ad primogenitum; alteram vero partem indicare dominium, atque authoritatem ſuperioris, & capitis. Vide Caput 4. verſiculo 7. Sponſa in Canticis Canticorum [10] ait: *Ego dilecto meo, atque tota ab illo dependeo*. Utitur illa eadem voce, quæ hic in authographo uſurpatur ad ſignificandam obedientiam, intuitus, ſubmiſſionem, quam a muliere erga ſuum virum conjugii leges expoſcunt.

In Ægypto [11], unde egreſſi ſunt Hebræi, mulieribus major erat authoritas, quam viris: Reginæ magis, quam Reges colebantur; & in rebus domeſticis, homo parebat uxori. Hæc erat e præcipuis contractus conditionibus in conjugiis. Omnia hæc vero habita Deę Iſidis ratione, quæ de Ægyptiis merita erat perquam bene. Moyſes hic oſtendit veterem originem, & fundamentum imperii, quod homo in mulieres obtinebat apud Hebræos; oblique Ægyptiorum inanem religionem, quoad hanc rem, ſubvertit, & pravas ipſorum politiæ conſuetudines.

℣. 17. MALEDICTA TERRA IN OPERE TUO.] Hæ ſunt pœnæ, quas Deus jaculatur in Adam. Tuum crimen, tuum ſcelus, tua inobedientia, *Opus tuum*, [12] maledictionem meam traxerunt in terram. Non enim intelligendum eſt agrorum exercendorum labores his cibus innui, *in opere tuo*: Labores hi paullo inferius notantur ℣. 19. Theodotion vertit [13]: maledicta erit terra propter inobedientiam tuam; Aquila [14], *propter te*; Symmachus [15], *in opere to*; Septuaginta [16], *in operibus tuis*

---

1 Greg. M. l. 1. Moral. c. 20. Eucher. ſeu alius in Geneſ. l. 1. cap. 29. Bern. hom. 2. in *Miſſus eſt*; & ſerm. 2. *Signum magnum*; Claud. Mar. Victorius l. 1. in Geneſ. *Teque tuo mulier perimet cum ſemine*. Alcim. Avit. l. 2. in Geneſ. Bed. Alcuin. Rab. Ruper. Strabo, alii. 2 Lib. 1. Antiq. c. 1. ἰὸν ἐντίθησιν ὑπὸ τὴν γλῶτταν αὐτῷ, πολέμιον ἀποδείξας ἀνθρώποις, καὶ ὑποθέμενος κατὰ τῆς κεφαλῆς φέρειν τὰς πληγὰς, ὡς ἐν ἐκείνῃ τοῦ κακοῦ τοῦ πρὸς ἀνθρώπους κειμένου, καὶ τῆς τελευτῆς, ῥάστης τοῖς ἀμυνομένοις ἐσομένης. 3 Τηρήσει. 4 Τρίψει. 5 Τρήσει. 6 תשופנו derivare poteſt vel ab שוף *conterere*, vel ab נשף *obſcurare*; vel ab נשף *ſufflare*. 7 Iſai. 11. 4. & 2. Teſſal. 11. 8.

8 Πληθυνῶ τὰς λύπας σου, καὶ τοὺς στεναγμοὺς σου. 9 אל אישך תשוקתך Sym. ἡ ὁρμή σου appetitus tuus. Aquila. συνάφειά σου. Societas tua. 70. πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀποστροφή σου.

10 Cant. 7. 10. אני לדודי ועלי תשוקתו.

11 Diodor. Sicul. l. 1. c. 2. p. 16.

12 Hieron. in quæſt. Heb. *opera hic non ruris colendi, ut plerique putant, ſed peccata ſignificant, ut in Hebræo habentur*. 13 Theodot. ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τῇ παραβάσει σου.

14 Aqu. ἕνεκα σοῦ.

15 Sym. ἐν τῇ ἐργασίᾳ σου. 16 70. ἐν τοῖς ἔργοις σου.

tuis. Symmachus, Septuaginta, & Vulgata legiſſe videntur Hebraice *Baabudeca*, in opere tuo, pro Baabureca [1], *propter te*, uti hodie legimus. Varietatis hujus cauſa eſſe potuit litterarum *reſch*, & *daleth* ſimilitudo.

℣. 18. SPINAS, ET TRIBULOS GERMINABIT TIBI.] Aſſeri nequit, tantummodo poſt Adam peccatum terram ſpinas germinaſſe [2]; illæ enim plantæ, quas conſpicimus, non ſunt recens creatæ poſt illud tempus; ſed dum prius paucas dumtaxat tellus gignebat, multo plures deinde germinavit, atque mira facilitate, ut animadvertit Menochius. Rabbinus Eliezer apud Fagium hic opinatus eſt, fuiſſe futurum, ut tellus nil præter ſpinas ederet poſt peccatum, niſi recentem illi Deus eſſet elargitus benedictionem.

COMEDES HERBAM TERRÆ.] Hebraica vox *Heſeb*, quæ hic vertitur *herba*, frumentum complectitur, quæ præcipua eſt hominis eſca [3], & omnia meſſis genera, plantarum, radicum, leguminum, quibus veſci poſſumus. Antequam peccaret Adam, viridarii fructus tantum illi erant in eſcam; poſt peccatum ſuum coactus fuit, veluti fœdiſſima animantia, herbas, & agrorum fructus comedere. Arbores non ſatis adeo in illius eſum germinarunt fructus, ideoque legumina ſuffecta ſunt. Poſt diluvium dumtaxat Deus permiſit hominibus, ut carnibus veſcerentur.

℣. 19. IN SUDORE VULTUS TUI VESCERIS PANE,] Terra prius ſponte gignebat, quidquid voluptati hominis, & eſcæ conferret: ſed illi laboribus opus fuit, atque ſudoribus, ut ſubacta tellus, quidquid neceſſe eſſet, edere cogeretur. Panis ponitur pro generali cibo.

Locus hic perpendendus eſt, veluti damnationis ſententia, ac præcepti ſpecies, quo omnes homines ad labores exercendos tenentur; non autem veluti eorum ſimplex prædictio, quæ poſt peccatum primi parentis hominibus contingere debebat. Otium, atque inertia merito conſiderantur, non ſolum ut infeſtiſſimi animæ inimici, verum etiam ut peſtes, ac ſeviſſimæ Rerumpublicarum, & ſocietatis pernicies. Quare in optime inſtitutis imperiis bene ac ſapienter cautum eſt, ut in inertes, & otioſos animadverteretur. Ægyptii apud Herodot. in Euterpe, & Diod. l. 1. cogebantur ante Magiſtratus prodire, ut quomodo ſibi victum compararent, & quænam illorum eſſet ars, teſtarentur; & ſi cui nullum erat miniſterium, capite plectebantur. Draco celeberrimus Athenienſium legislator illis mortis ſupplicium indixerat, qui inertem vitam vivere redarguerentur. Solon apud Diog. Laert. in Solone permiſit, ut dica otioſis intenderetur, & qui victi judicio erant, legibus infames declarabantur.

Romanæ leges [4] iis diem dici permittebant, qui cum ipſis ſatis eſſet virium ad laborem, mallent in ſordibus, & inertia vitam trahere, reipublicæ oneroſi, ſibimetipſis inutiles, quam honeſtis laboribus ſibi victum parare. Apud Judæos [5] quiſque laboribus exercebatur; viri externis operibus & agrorum cultura; mulieres vero domeſticis miniſteriis. Nulla erat apud ipſos conditionis differentia, nobilium, atque plebis; Princeps, & Duces illius ad agri cultum revertebantur, poſt militiæ labores æque ac gregarius miles. Idem uſuvenit felicioribus Romanæ Reipublicæ temporibus. Doctores Judæi inter eſſentialia patris munera erga filios ipſorum hoc ſtatuunt, ut illos aliquam artem edoceri curent; qui vero nulla arte inſtitui filios curat, idem peragit, ait Rabbinus Juda, ac ſi eos volare edoceret. Viri Legum præceptis maxime imbuti, & qui alios imbuere tenebantur, ſibi quoque, ſubciſivis horis, labori manuum navandum eſſe arbitrabantur. Sanctus Paulus [6] egregium exhibet exemplum: illius conditio, ac ſtudia minimum obſtiterant; quin ſcenofactoriam artem perdiſceret, & prædicationis miniſterium ab artis exercitatione nunquam penitus abduxit; elaborabat, ut victum ſibi lucraretur, & nemini oneroſus eſſet: *quoniam ſi quis non vult operari*, inquit ille 2. Theſſal. 3. 10., *non manducet*.

DONEC REVERTARIS IN TERRAM, DE QUA SUMPTUS ES.] Ecce mortis ſententiam, quam Deus in Adam, & poſteros ipſius pronunciavit: *Quia pulvis es, & in pulverem reverteris*. Deus nihil dicere poterat, quod magis hominem abjiceret, & quod magis ob mentis oculos illius peccatum ſtatueret, & quam ſubierat, jacturam: cum enim terrenus eſſet, ſi fidem ſervaſſet, immortalis, atque felix æternum fieri potuiſſet; ſed propter ſcelus ſuum ſubditus morti factus eſt, atque ſexcentis calamitatibus.

℣. 20. VOCAVIT ADAM NOMEM UXORIS SUÆ HEVA.] Primum conjugi ſuæ nomen *Iſchah* impoſuerat, quod omnibus convenit mulieribus. Poſt peccatum ſuum illam *Hevah* appellavit, nomine, quod ipſum fateri indicaret, Deum illis poſt eorum peccatum vitam ſervaſſe, & innueret ſpem, quam conceperat futurum, ut per ipſam ſpeciem ſuam perennem conſtitueret, atque ad poſteros vitam tranſmitteret. Septuaginta [7] *Hevah* vertunt *Zoe*, quæ vox græce vitam ſignificat, quod ipſum Hevah Hebraice. *Zoe* apud Græcos nomen eſt mulieris; ſed *Hevah* apud Hebræos aliquid amplius ſignificat; eam quippe ſignificat, quæ vitam tribuit. Sanctus Chryſoſtomus ævo ſuo legebat apud Septuaginta *Heva*; & videtur idem legiſſe Origenes.

℣. 21. FECIT DOMINUS ADÆ, ET UXORI EJUS TUNICAS PELLICEAS.] Deus profecto illis præcepit, ut aliqua animantia interficerent, ex quorum coriis ſe ſe tegerent. Scriptura aliquando aſſerit Deum facere, quod ille permittit. Theodorus Heracleenſis apud Theodoretum quæſt. 39. in Geneſ., Gennadius Conſtantinopolitanus, aliique nonnulli pro his pellibus, arborum cortices intellexerunt. Patet quidem olim pleraſque gentes arborum corticibus corpora ſua obtexiſſe, ut ait Seneca Epiſtola 9. *Corticibus arborum pleræque gentes tegunt corpora*; ſed Hebraita vox [8] *Hor* animalium ſolummodo pellem ſignificat.

Aliqui textum Hebraicum ita vertunt: *Fecit Dominus illis tunicas ad eorum pelles obtegendas*, ſcilicet ad eorum corpora obtegenda. Moyſes eadem fere utitur locutione ad veſtes ſignificandas, Exod. 22. 27. *Si pignus a proximo tuo acceperis veſtimentum, ante ſolis occaſum reddes ei: ipſum enim eſt ſolum, quo operitur, indumentum carnis ejus*; ad litteram *ipſum eſt ſolum veſtimentum pellibus illius*. Chaldæus: *Deus fecit illis veſtes honoris pro eorum carne*. Appellat tunicas Adam, & Evæ veſtimentum honoris, quoniam illis uſi ſunt ad carnis ſuæ tegendum pudorem. Rabbinus Eliezer opinatus eſt, a Deo indutos fuiſſe ſpoliis ſerpentis, a quo tentati fuerant,

℣. 22. ECCE ADAM QUASI UNUS EX NOBIS FACTUS EST.] Hæc verba palam oſtendunt tres Trinitatis perſonas concurriſſe ad hominis creationem [9]. Grotius, & Rabbini credunt, Deum loqui cum Angelis. Hebraicus textus verti poteſt: *Quid eſt Adam*, vel, *num homo factus eſt ſimilis nobis?* Aliqui vertunt [10]; *En homo, quem ſolum Deus creavit ad cognoſcendum bonum & malum*; vel, una Dei creatura capax dignoſcendi bonum a malo. Chaldaica verſio, & Hebræi nonnulli hunc ſenſum ſequuntur, Doctores Judæi hoc loco utuntur ad homi-

1 בעבוכך 2 Vide S. Auguſt. l. 3. de Geneſ. ad litter. c. 18. 3 Grot. Piſc. Fag. &c.
4 Cod. l. unica de mendicantibus valid. & Juſtinian. novella 80. 5 Vide Fleury de moribus Iſraelitarum.
6 Act. 18. 3. 1. Theſſal. 2. 9. 2. Theſſ. 3. 8. &c.
7 Heb. חוה 70. Ζωή. Aqu. Αὔα Sym. ζωογόνος. Vivipara. 8 עור Hor.
9 Auguſt. lib. XI. de Gen. ad litter. & Patres paſſim. 10 הן הארם היה כאחר ממנו לרעת טוב ורע

minis liberum arbitrium probandum. Septuaginta[1]: *En homo, qui factus est*, seu qui evasit, *ut unus e nobis in cognoscendo bonum, vel malum*. Alii vertunt, *Ecce hominem, qui fieri voluit velut unus ex nobis*. Ponitur aliquando velut absolutum, quod in illius, de quo loquimur tantum est cupiditate, & fecisse dicitur, quidquid facere voluit[2].

℣. 22. NUNC ERGO NE FORTE MITTAT MANUM SUAM, ET SUMAT ETIAM DE LIGNO VITÆ ℣. 23. EMISIT EUM.] Adest hic reticentia; Deus non perficit propositionem, quam incœpit. Dicere potuisset, *ne forte mittat manum suam ad arborem vitæ, ejiciendus est*: vel juxta Grotium; nobis animadvertendum est ne de fructu vitæ capiat, ut cepit de fructu scientiæ. In hoc sermone quædam irrisionis species inesse videtur. Sed S. Augustinus l. 11. de Genes. ad litter. c. 39. non credit Moysem ullam hic voluisse notare Ironiam, neque irrisionem ex parte Dei. *Verba Dei sunt hæc non insultantis, sed alios, ne ita superbiant, deterrentis*. Neutrum Divinam potest decere majestatem, adversus Adam, quamquam peccator existat. Deus his verbis alios tantum edocere contendit, ne superbiam Adæ in Creatorem suum imitentur.

Quæritur hic quamdiu primi patres in Paradiso permanserint? Nonnulli, ut refert Barcephas, arbitrantur, ibi quadraginta dies permansisse, quot Redemptor in deserto secessit. Alii asserunt, triginta annos in abditæ vitæ tenebris fuisse versatos. Alii sex ibi fuisse diebus contendunt, neque minori temporis intervallo fieri posse putant, quod Moysis narratione continetur. Sex illis horas, vel novem tribuunt Moyses Barcephas lib. de Paradiso, & alii plures, in quibus Philoxenus, Ephrem, Diodorus, & alii apud Pererium. Plures e Patribus ibi die una tantum fuisse dicunt; alii denique paucos aliquot dies fuisse ajunt, quin ipsorum numerum præcipiant.

Usserius contendit ipsos decima tantum a creatione die in Paradisum deductos fuisse, atque eadem fuisse expulsos, quæ dies Kalendis Novembris respondet: Dies, qua deinde instituit Deus Expiationis festivitatem, aut Jejunium solemne, de quo sermo est Levit. 16. 29., & 22. 29. Hæc sententia minimum adversatur textui Scripturæ, si supponamus, mulierem extra Paradisum fuisse creatam, atque extra eumdem Adam animantibus nomina imposuisse. Cum Eva ait ad Serpentem, *de fructu lignorum quæ sunt in Paradiso vescimur*; hæc verba non necessario plurium dierum consuetudinem indicant, sed simpliciter significare possunt; Deum illis permisisse, ut de quocumque fructu Paradisi comederent, uno tantum arbore excepto.

℣. 24. EJECIT ADAM.] Deus dixit Adæ, ut a Paradiso recederet; nulla vi præterea opus erat, ut expelleretur. Conjici potest quinam fuerint dolores, quæ lacrymæ, quæ confusio Adæ, cum primum horribilem jacturam, quam fecerat, intellexit; & malorum abyssum quo præceps ruerat cum posteris suis. Necesse equidem fuit, ut firmissima fide, & omnipotenti gratiæ adminiculo fulciretur, ne in desperationem prorueret ad miserandæ adeo calamitatis adspectum.

Quæritur, quo ejectus fuerit Adam? Unusquisque huic quæstioni respondet juxta hypothesim, quam de Paradisi situ constituit. Plerique ipsum in Mesopotamia vixisse dicunt trans Babylonem; nonnulli in Palestina. Nec desunt, qui illum in Hebron immoratum esse contendant in Judæa. Sed liquet, ex his locis neminem esse ad Orientem Provinciæ Eden, quo Moyses innuit ipsum concessisse; quandoquidem Deus illic Cherubin ad introitum Paradisi constituit, ut illac Adæ reditus interdiceretur. Credimus autem Adam ad Orientem Armeniæ perrexisse, Mediam versus, aut Syriam. Muhametani apud Seldenum de jure Naturæ & Gentium l. 3. c. 11. nullis adducti rationibus testantur illum discessisse super montem, cui nomen *Sarandib* in parte Indiæ Orientali. Geographus Arabs ait Sarandib esse Insulam in Orientali Oceano, cui nomen Harchende, aut Sumatra.

CHERUBIM.] Plures credunt, ad Orientem viridarii unum tantummodo Cherubim constituisse. Sed Septuaginta multitudinis numero verterunt[3] Cherubos. Et vox Hebraica *Cherubim* est in numero plurali. Interpretes hoc nomine Angelos intelligunt, quos Deus istic Adæ ostentavit, ut spem omnem in viridarium Eden revertendi illi adimeret. Sed cur Moyses hanc vocem hic adhibet Angelos significaturus? Hujus vocis vim agnoscere debebant Hebræi; eaque frequentius utitur Moyses signaturus imagines, quæ Arcam Fœderis obtegebant. Si Ezechielis versiculum decimum cap. 1. conferas versiculo 14. capitis 10. ejusdem Prophetæ, apparebit, Cherubin Bovi esse admodum similem; quandoquidem hic Propheta ponit faciem Cherub veluti ex æquo respondentem faciei Bovis, ubi eamdem visionem describit: *Similitudo vultus eorum; facies hominis, & facies leonis, & facies bovis*[4], *& facies aquilæ*; & cap. 10. 14. *Facies unius facies Cherub, facies secundi facies hominis; & in tertio facies leonis; & in quarto facies aquilæ*; ubi innotescit quod *facies Cherub*, & *facies bovis* eædem sunt. Animadvertitur quoque, *Cherub* fluere ab origine, quæ Chaldaice, & Syriace *laborare* significat, quod præcipuum bovis est opus. *Cherub* significat *fortem, & potentem*. Bovis fortitudo neminem latet. Ezechiel 28. 14. Regem Tyri confert *Cherub*: *Tu Cherub unctus*, ut diceret; Tu Rex potens es. Fortassis etiam ut diceret, Regem hunc fortem esse, ac formidabilem, velut Taurum. Minime humilis est collatio juxta veterum consuetudinem. Grotius[5] ait Cherubim imagines esse, quæ ad vituli faciem accedebant. Bochartus arbitratur, suis corporis partibus plures figuras repræsentasse, verum præcipuam fuisse bovis effigiem. *Puto cherubos varias animalium formas ita exhibuisse, ut ad bovis speciem proprius accesserint*. S. Johannes in Apocalypsi 4. 6. 7. Cherubim animalia vocat; *In circuitu throni quatuor animalia*.

Ezechiel in sua Prophetia, & Sanctus Johannes in Apocalypsi nobis exhibent Cherubim, velut ex pluribus formis compositos. Multi credunt hominis speciem in illis maxime valere; alii vero ita delineant, ut illis hominis, aquilæ, bovis, ac Leonis partem tribuant. Facies illorum erat hominis; tergum jubæ, veluti leonis, decorabant; femora, & pedes vitulum referebant; corpus vero magnis alis quatuor, quales sunt aquilæ alæ, obtegebatur. Alii velut hominem describunt, cujus caput triceps hominis speciem exhibet, Leonis, & bovis, quorum singulis aquila insidet, quæ trium hoc facierum caput obtegit; inter ac post humeros quatuor magnæ existunt alæ, in utrumque latus binæ. Josephus l. 3. Antiq. c. 6. p. 83. ait cherubim esse animalia alata miræ formæ, atque inauditæ, atque ejus naturæ, quam homines non cognoverunt. Clemens Alexandrinus *Strom. l. 5.* credit Ægyptios imitatos fuisse Cherubim Hebræorum in Sphingum suarum repræsentatione, atque in animalibus suis hieroglyphicis. Patet autem Sphingem e pluribus formis fuisse compactam.

Sphinx volucris pennis, pedibus fera, fronte puella,
Sphinx ergo alata est, volucris, leo, virgo, triformis.

Tom. I. D Vide-

1 Ἴδε Ἀδὰμ γέγονε ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν. Sym. Ἴδες Ἀδὰμ γέγονεν ὅμου ἀφ' ἡμῶν, ἐν τῷ γινώσκειν καλὸν ἢ πονηρόν. Vidisti Adam; factus est similis nobis in cognoscendo bonum vel malum.

2 Glass. Gram. sacr. lib. 3. c. 13. can. 7. 3 τὰ Χερουβιμ. 4 פְּנֵי שׁוֹר.

5 Grotius in Exod. 15. Angelos μοσχομόρφους.

Videri possunt in Eusebio l. 3. c. 4. & l. 2. p. 39. descriptiones aliquot harum figurarum hieroglyphicarum, ac symbolicarum, Ægyptiorum, & Phœnicum. S. Clemens Alexandrinus l. 5. Stromatum ait, Ægyptiorum Sphingi corpus leonis esse, & faciem hominis; Leo enim fortitudinis est symbolum, homo vero prudentiæ, mentis, authoritatis, & fortitudinis.

Ægre apud Hebreos veram *Cherub* invenies originem; ex quo argui posset, vocem hanc Ægyptiam esse, atque significare symbolicam figuram, & hieroglyphicam, qualia erant Theologica hieroglyphica Hebræorum. Moyses nomine Cherub voluit, ut Hebræi figuram intelligerent, cujus diversæ partes essent figurativæ, & quæ simul in nullam creaturam quam noverant poterant naturaliter cogi. Figura Bovis fortitudinem signabat; forma Aquilæ agilitatem; species Leonis magnanimitatem, & velocitatem; facies vero hominis sapientiam, atque intelligentiam; quæ omnia naturæ Angelicæ constituunt hieroglyphicum, quam Moyses non poterat aliter Hebræis ostendere, qui tunc hujus generis Theologiæ, quæ res magis sublimes per symbola edocebat, assueverant.

Deus igitur plures Angelos, vel Cherubim in Orientis parte constituit, in finibus, qua reverti posset Adam in viridarium Eden; hæc idea est, quam Moyses tribuit. Si viridarium fuisset medium in vasto agrorum æquore, inani prorsus cura Angelos statuisset Deus in una parte dumtaxat, quoniam circumquaque patuisset aditus, ni illud circumseptum menibus, vel sepibus dicas, quod nullatenus probabile videri potest; quoniam ad quid inservire potuissent hæ sepes, aut menia? & si viridarium hoc late patuisset, uti nonnulli contendunt, frustra excubiæ invigilassent, cum illuc sexcentis viis pervadere homines potuissent. Verum montibus undequaque poterat circumcingi, ita ut non nisi per aliquot montium fauces aditus patere posset.

Theodoretus quæst. 40. Theodorus Heracleensis, & Procopius hic pro Cherubim intelligunt spectra, deformes, & formidabiles figuras, quas Deo obtulit Adam, ut longius a Paradiso secederet. Alii, ut Pererius in hunc locum, hos Cherubim in aditu Paradisi positos fuisse credunt, non solum ut illuc homines ingredi prohiberent; verum etiam ne dæmones illuc obreperent. Tertullianus Apologet. c. 47. atque post illum Divus Thomas 2. 2. quæst. 165. art. ult. crediderunt ignitum gladium, quem hic Moyses describit, nihil fuisse aliud, quam Zonam Torridam, quæ erat ante Paradisum Terrestrem; quia Tertullianus arbitratur Paradisum sub Æquinoctiali fuisse linea, ab hac mundi parte, quam incolimus, Zona Torrida secretum, cujus ardores, ut ipse ait, ferre nemo posset, velut igneus paries, qui commercium adimit, & communicationem. Lyranus credidit, Paradisum Terrestrem in editissimo terrarum monte situm fuisse, atque arbitratus est Deum montem hunc igne undique circumsepsisse, ut inde primum hominem deterreret.

Sanctus Ambrosius in Psal. 118. & Rupertus Abbas l. 3. in Genes. c. 32. & 33. pro igne, qui ante Paradisi aditum apparuit, & ingressum viventibus præclusit, intelligunt ignem Purgatorii, qua animæ justæ tantum post mortem suam illæsæ transire possunt, & sine detrimento. Grotius censet Paradisum igne invio circumdatum fuisse, atque asserit ignis hujus vestigia adhuc existere in Babylonicis agris circum ea loca, ubi Paradisus positus fuerat; hi etenim agri aliquando igniti videntur, propter maximam Naphtæ, ac Bituminis vim, qua scatent, & quæ subinde levi negotio ignem concipiunt [1]. Cherubim, & ignivomum ensem idem significare contendit, & verti posse, Deus collocavit Cherubim, scilicet flammeum gladium.

Verum nobis persuasum est, Deum plures Cherubim ignitis armatos ensibus collocasse, atque hos Cherubim, ipsorumque gladios res esse penitus alias. Credibile autem est hos Angelos in viridarii aditu visibili facie immoratos esse tantum, donec Adam, atque Eva discesserunt illinc, & primam speciem, ac decus viridarium obtinuit; quoniam simulac ornatus sui jacturam passum est, & divinæ maledictionis effectus expertum, non amplius necesse fuit, ut introitus servaretur.

Prolixius de Cherubim locuti quoque sumus in Exodum c. 25. ℣. 18. & sequentibus. *Corybantium* nomen rationem quandam habere videtur ad nomen Cherubim; & quod historia de veteribus Corybantibus docet, speciem quamdam præfert eorum, quæ de Cherubim asserit Scriptura; credebant quippe Corybantes a *Corybantibus* in Ægypto originem duxisse, & liquet Ægyptios in penitioribus suorum templorum adytis animalia diversas exhibentia formas repræsentasse [2]. Versus Orphæi [3] *Corybantem* appellant, Regem diversis præditum formis, e duabus naturis Deum: hujus dexteræ gladius appingebatur [4], illique arboris custodia deferebatur [5]. Hi profecto characteres exscripti sunt ex iis, quæ de Cherubim narrat Scriptura.

Hactenus adnisi sumus, ut explicaremus quid per Moysem nos edoceri voluerit Deus de Orbis creatione, & primi hominis lapsu. In hac narratione solutionem invenimus plurimarum earum difficultatum, quæ tot sæculis hominum mentes exercuerant, atque in tot sententias diviserant in morali scientia, & naturali. Novimus equidem dubio procul authorem, & originem mundi, & causam miræ hujus malorum, criminum, scelerumque exundationis, quæ late omnibus temporibus grassari visa est, quæque nonnullis dubitandi locum tribuit de Providentia in terrenis rebus, quandoquidem illis inordinate adeo, & perperam progredi videbantur, ut si Deum illis immisceri crederent, in ipsius probrum omnia cedere viderentur.

Post peccati originalis detectionem non est cur stupor incedat propter miram hanc in homine eodem contradictionem; superbiam, & vilitatem, ad malum propensionem, & nostri cordis immensam capacitatem, quam Deus unus potest replere. In Adamo, qui justus creatus est, innocens, felix, in cujus optione vita posita erat, ac mors; qui postea per crimen peccator effectus est, inobediens, ac infidelis, mortis nostræ, calamitatumque nostrarum causam invenimus. Noxiæ matris atque in Creatorem suum perduellionis reæ filii, quæ cum posteris suis damnata fuit, ut criminis pœnas lueret; nos item sontis, damnatique parentis filii, non mirum videri debet, si tot calamitatibus obnoxii simus, nobisque tot angoribus ea, qua excidimus, sit comparanda & lugenda felicitas.

Verum inter tot miserias, hoc tamen recreare nos potest, quod hic legimus, promissio scilicet, ut Deo iterum conciliari possimus, & salutem nostram acquirere; nobis promitti intelligimus Jesum Christum, dæmonis, & mortis victorem; atque hæc est omnium sanctæ Religionis nostræ difficultatum solutio. Cum veterem Adam prævaricatorem intelligimus, novumque Adam liberatorem, hæ omnes evanescunt contradictiones, & difficultates dissipantur. Fortasse miraberis, quod pauca adeo locutus sit Moyses in re tanti momenti. Ille procul dubio plurima in populorum fide, ac traditione posita

1 Plin. l. 2. Hist. nat. c. 106. 2 Clem. Alex. & Hero. ζῶα πυλύμορφα.
3 αἰολόμορφον ἄνακτα, Θεὸν διφυῆ πολύμορφον. 4 ἀρήϊος, φοίνιος. Hym. Orphic.
5 Jul. Damasc. vita Isidori, Procl. Theol. l. 6. c. 13. Vide notas Thomæ Gal. in Apollodor. Bibl. l. 1.

sita opinatus est : & Spiritus Dei , qui scribentis manum moderabatur , ita has veritates descripsit , ut ea tot luminibus afflarit , quot necesse erant , ut A rectas mentes , animasque optime dispositas evinceret ; easque tenebras reliquerit , ut inordinati spiritus excæcarentur , & corda huic lumini infesta.

CAPUT IV.

Cain , atque Abel Nativitas . Ipsorum Sacrificia . Abel a Cain interficitur . Nativitas Enoch ; & Lamech bigami , Seth , & Enos Filii Seth .

℣. 1. ADam vero cognovit uxorem suam Hevam : quæ concepit , & peperit
Cain, dicens : Possedi hominem per Deum. 2. Rursumque peperit fra-
trem ejus Abel . Fuit autem Abel pastor ovium , & Cain agricola .
3. Factum est autem post multos dies , ut offerret Cain de fructibus terræ munera
Domino . 4 Abel quoque obtulit de primogenitis gregis sui , & de adipibus eo-
rum : & respexit Dominus ad Abel, & ad munera ejus : 5 Ad Cain vero , &
ad munera illius non respexit : iratusque est Cain vehementer , & concidit vultus
ejus . 6 Dixitque Dominus ad eum : Quare iratus es ? & cur concidit facies tua?
7 Nonne si bene egeris , recipies : sin autem male, statim in foribus peccatum ad-
erit ? sed sub te erit appetitus ejus , & tu dominaberis illius . 8 Dixitque Cain
ad Abel fratrem suum : Egrediamur foras . Cumque essent in agro, consurrexit Cain
adversus fratrem suum Abel, & interfecit eum. 9 Et ait Dominus ad Cain : Ubi
est Abel frater tuus ? Qui respondit : Nescio : Num custos fratris mei sum ego ?
10 Dixitque ad eum : Quid fecisti ? vox sanguinis fratris tui clamat ad me de ter-
ra. 11 Nunc igitur maledictus eris super terram , quæ aperuit os suum , & susce-
pit sanguinem fratris tui de manu tua . 12 Cum operatus fueris eam , non dabit
tibi fructus suos : vagus , & profugus eris super terram . 13 Dixitque Cain ad
Dominum : Major est iniquitas mea , quam ut veniam merear. 14 Ecce ejicis me
hodie a facie terræ , & a facie tua abscondar , & ero vagus , & profugus in ter-
ra : omnis igitur , qui invenerit me , occidet me . 15 Dixitque ei Dominus : Ne-
quaquam ita fiet : sed omnis , qui occiderit Cain, septuplum punietur . Posuitque
Dominus Cain signum , ut non interficeret eum omnis, qui invenisset eum . 16 E-
gressusque Cain a facie Domini , habitavit profugus in terra ad orientalem plagam
Eden . 17 Cognovit autem Cain uxorem suam, quæ concepit, & peperit Henoch:
& ædificavit civitatem , vocavitque nomen ejus ex nomine filii sui, Henoch . 18
Porro Henoch genuit Irad , & Irad genuit Maviael , & Maviael genuit Mathusael ,
& Mathusael genuit Lamech . 19 Qui accepit duas uxores , nomen uni Ada , &
nomen alteri Sella. 20 Genuitque Ada Jabel , qui fuit pater habitantium in ten-
toriis , atque pastorum . 21 Et nomen fratris ejus Jubal : ipse fuit pater canen-
tium cithara , & organo. 22 Sella quoque genuit Tubalcain , qui fuit malleator ,
& faber in cuncta opera æris , & ferri . Soror vero Tubalcain , Noema . 23 Di-
xitque Lamech uxoribus suis Adæ , & Sellæ : Audite vocem meam uxores Lamech,
auscultate sermonem meum ; quoniam occidi virum in vulnus meum , & adolescen-
tulum in livorem meum . 24 Septuplum ultio dabitur de Cain ; de Lamech vero
septuagies septies. 25 Cognovit quoque adhuc Adam uxorem suam : & peperit
filium , vocavitque nomen ejus Seth , dicens : Posuit mihi Deus semen aliud pro
Abel , quem occidit Cain . 26 Sed & Seth natus est filius , quem vocavit Enos ;
iste cœpit invocare nomen Domini.

℣. 1. ADAM COGNOVIT UXOREM SUAM .] Doctores Judæi asserunt primos parentes simul ac viridarium Eden ingressi sunt, paruisse mandatis Dei , qui illis præceperat , ut crescerent , & multiplicarentur . Sed Patres universi , atque Interpretes arbitrantur , ipsos e Paradiso Virginem egressos esse . Nonnulli etiam opinantur diu permansisse , quin filios haberent. Author Historiæ scholasticæ ait , S. Martyrem Methodium , cum in carcerem fidei causa jaceret , visionem habuisse , ex qua didicit , primos patres quindecim annos , postquam egressi sunt de Paradiso , in lacrymis , & squallore versatos esse , quin ulla ipsis filiorum incesserit cupido : quo tempore exacto *Cain* , & *Chalmenam* sororem ipsius edidere , atque post temporis tantumdem , genuisse *Abel* , & *Delboram* sororem ipsius . Verum miserabilis adeo historia non meretur , ut illi rejiciendæ immore-

mur diutius : Credibile videtur admodum, Evam anno post ipsius exitum de viridario peperisse filium, & subinde alios frequentius edidisse, & aliquando etiam fortasse geminos fuisse enixam. Sed Moyses de illis tantummodo locutus, quin illius Historiæ partem erant vocandi.

Peperit Cain, dicens : Possedi hominem per Deum.] Veluti si testari vellet, se Deo acceptum referre munus, quod ipsi fuerat clargitus, illique ipsum offerre. Nomen Cain fluens ex Hebræo *Kanah* 1, significat *possessionem*, sed oriens e *Kun* 2 significat *questum*. Loco legendi *Possedi*, verti posset ; *Genui hominem ope Dei*. Septuaginta Hebraicam vocem *Kanah* sæpe vertunt *gignere* Zach. 13. 5. vel *creare*, *formare* Genes. 14. 19. Prov. 8. 22. Hebraicus textus transferri quoque posset ; *Possedi virum Dominum* 3. Heva enim credidisse dicitur, videre Liberatorem suum in persona Cain filii sui. Jonathan filius Uziel transfert : *Genui hominem, qui est Angelus Domini*, scilicet Messias, quem nomine Angeli Judæi nuncupabant 4. Onkelos : Possedi hominem, qui Domino serviet, atque nobis in eo cultu, quem illi præstamus, succedet.

Eva hic filio suo nomen imponit. Videntur deinde plures matres, quæ filiis suis nomen imponunt ; verum hoc non est universale. Sæpius pater filiis nomen tribuit, atque de ipsius facultate dumtaxat, mater illis nomina facit. Apud Græcos veteres plerumque mater filiis nomina imponebat 5 : sed exempla extant nominum a patre, vel avo impositorum. Saides Patriarcha Alexandrinus ait, Evam peperisse Cain, & filiam nomine Azron : illa vocatur Azura a Sancto Epiphanio ; & Machuvelieth a Muhametanis, qui ajunt Evam binos semper marem, & fœminam peperisse. Author operis imperfecti in Sanctum Matthæum hom. 1. duas filias Adam, quę nupserunt Abel, & Cain, appellat *Risam*, & *Edoclam*.

℣. 2. Rursumque peperit Abel.] Rabbini credebant, Cain, & Abel gemellos fuisse ; sed locutio, qua hic utitur Scriptura, huic sententiæ adversatur. *Abel*, vel potius *Habel* 6 significat vanitatem. Cum ex moribus Cain Eva animadvertisset, ipsum nequaquam esse Liberatorem illum, quem ipsa speraverat, filio, qui secundo natus est, nomen imposuit, quod primæ spei ipsius ostenderet vanitatem ; quo innuere volebat, quod filius hic nascebatur rerum mundi inconstantiæ subditus, & vanitati, cujus recentes in dies illa experiebatur effectus. Plures dixere, *Abel* significare *luctum*. Illi profecto legerunt *Abel* 7 pro *Habel*. Moyses non loquitur de filiabus, quas genuit Adam. Satis enim sibi videtur, si genealogiam compendiariam filiorum ipsius instituat : Mares tantum recensuit, neque eos universos, sed illos tantum, qui necessarii sunt, ut ad Noe deducatur narratio, atque inde ad Abraham, atque ad Messiam. Hoc enim in moro positum non erat, ut de mulieribus sermo institueretur. Orientales asserunt, geminam Abel sororem vocari *Auvinam*, ipsamque Seth nupsisse, cum Cain illam sibi uxorem assumere renuisset.

℣. 3. Factum est autem post multos dies.] Hebraice ad litteram habetur ; *Factum est in finem dierum* 8. Quod varie admodum explicatur. Alii annum unum, vel plures intelligunt ; alii menses aliquot, alii aliquot dies, alii tempus aliquod ad anni exitum revolutum, mensis, vel etiam hebdomadæ. At præstare videtur de anni fine explicari, & post messem. Tunc Cain, & Abel Deo gratiarum actiones agebant, & sacrificia offerebant. Vel hæc loquendi ratio significare poterit, quod cum hi

A duo fratres ad provectiorem pervenissent ætatem ; nomine suo offerre Deo sacrificia inceperunt, & laborum suorum fructus.

Dum Lex vigeret, terræ fructus Deo offerebantur ineunte anno, atque exeunte : ineunte primitias, exeunte vero, & post messem sacrificia. Sed antequam Lex scriberetur, quænam obtinuisset consuetudo, latet, in eo statu, qui naturæ appellatur.

Ut offerret Cain de fructibus terræ munera Domino.] Hebraicus textus habet ad litteram 9, *ut Cain adduceret munera Domino* : quare arguerunt nonnulli, quod ille munera ferret ad Adam, ut per ipsum Domino offerrentur. Ratio edocebat Cain, Deum esse omnium bonorum Authorem ; atque ab Adam, vel a Deo didicerat, velle B Dominum oblationibus coli. Quemadmodum agrorum culturæ navabat operam, e fructibus laborum suorum partem offerebat, velut granum, fructus, mel, uvam. Ille profecto hæc omnia absumebat igne. Rabbini nonnulli arbitrantur, Cain opinatum fuisse, belluarum animam, & hominum ejusdem esse conditionis ; atque ita, cum non crederet minus crimen patrari bruta necando, quam homines, non audebat offerre Deo animantium sacrificia. Vide Josephum Albo parte 3. cap. 15. Verum inanibus his traditionibus nil immoremur.

℣. 4. Abel quoque obtulit de primogenitis gregis sui, et de adipibus eorum.] Syriaca versio transfert *obtulit arietum suorum primogenitos, eosque maxime pingues*. Talmudistæ asserunt, ipsum C obtulisse holocausta, atque igne omnem victimarum suarum carnem absumpsisse, quoniam nefas erat illi ex iis vesci. Grotius minime credit Abel cruenta sacrificia obtulisse : verum ait, obtulisse tantum vellerum, atque adipum primitias ; scilicet lac, & lacteum cremorem armentorum suorum. Josephus Antiq. l. 1. c. 2. testatur, illum obtulisse lac, & gregum primogenitos.

Hebraicus textus verti potest, *primitias, & lac* 10 Hebraica vox Cheleb, quæ hic *adeps* transfertur, sæpius a Septuaginta vertitur lac. Vide Genes. 18. 8. 49. 12. & Exodi 3. 8. 23. 19. Consuetudo offerendi terræ fructus, lac, vellus, herbas, flores, farinam, mel, omnium est vetustissima, & quæ diutius in orbe permansit. Plinius præf. in histor. Na- D tur. notat temporibus quoque ipsius, hactenus hoc in plurium populorum more positum fuisse. *Verum & diis lacte rustici, multæque gentes supplicant, & mola tantum salsa litant*. Videri potest Plato lib. 6. de Legib. Pausanias, Porphyrius apud Euseb. Prep. l. 4. Arnobius l. 7. atque Ovidius, qui l. 4. Fastorum hæc habet :

Lacte, mero veteres usi narrantur, & herbis.
Sponte sua si quas terra ferebat, ait.

℣. 4. & 5. Respexit Dominus ad Abel, et ad munera ejus ; ad Cain vero non respexit.] Scriptura distinctionis hujus causam silet, neque ait cur Abel prelatus fuerit Cain. Qui illam arguere opinantur ex natura, & pretio oblationum E illorum, inanibus propemodum insistunt argumentis. Neque enim quantitatem, aut qualitatem sacrificiorum materialium Deus respicit, sed cordis integritatem, atque pietatem offerentis. Olationes, & sacrificia magnos sumptus, & magnificas oblationes significare quidem possunt, quod maximam deceat Divinitatis rationem ; verum certa nequaquam sunt argumenta. Sanctus Paulus in Epistola ad Hebræos 11. 4. veram detegit causam : etenim *Fide plurimam hostiam Abel, quam Cain, obtulit Deo* : vel si Græ-

1 קנה Kanah, possidere. 2 קין Kun. lamentari. 3 את יהוה.
4 Isai. 63. 1. Malach. 3. 1. &c.
5 Vide Stuk. antiq. Conviv. l. 2. 1. & Homer. Odyss. T.
6 חבל Habel. Vanitas. 7 אבל Abel. Luctus.
8 ויחי סקץ ימים.
9 ויבא קין מפרי הארמה. 10 מבכורות צאנו ומחלביהן

si Græcæ vocis vim spectare velis, *copiosiorem hostiam* [1].

Fidei lumina, quibus Abel afflatus erat, illi prodiderunt non modo obligationem offerendi Deo sacrificia, verum etiam illi sacrificandi in justitia, puritate, & innocentia, illique exhibendi, quidquid excellentius esset, & melius, iisdemque oblationibus supremum Creatoris dominium, absolutam creaturæ servitutem, criminumque confessionem testandi, & gratiarum actiones pro collatis beneficiis Deo agendi. Hæc omnia complectitur elogium, quo Apostolus Abel sacrificium prosequitur: horum defectu ad Cain munera Deus non respexit. Patres asserunt duorum fratrum munera diversimode accepta fuisse, quod in ipsorum cordibus diversas admodum dispositiones Deus inspexerat. Deus in Abel firmam, perfectamque fidem; in Cain vero invidiam, injustitiam, mortuam fidem, ac pariter charitatem intuebatur.

Saides patriarcha Alexandrinus, qui ante septingentesimum circiter annum vixerat, refert, rixarum originem inter Cain, & Abel vehementem fuisse amorem, quo Cain Azron sororem geminam suam prosequebatur, quam Adam in uxorem Abel tradere volebat. Eam sibi Cain uxorem dari voluisset, quia forma præstabat Auvinem geminam sororem Abel, quam Adam Cain in conjugem tradere meditabatur. Cum hæc imminerent connubia, Adam duobus fratribus imperavit, ut in montis verticem ascenderent, ibique Deo litarent. Accepit Cain ex fructibus terræ puram, electamque oblationem: Abel quoque de gregibus suis puram, atque optimam victimam sumpsit. Cum illi una montem conscenderent, dæmon sugessit Cain, ut Abel fratrem suum interimeret, sicque ipsi Azron soror ipsius cederet in uxorem, quæ Abeli erat tradenda. Cain hac tentatione dæmonis abrepto, Deus ad illius munera non respexit, respexit vero ad Abel. Vide Selden. de jure Nat. & Gent. l. 3. c. 2. Sed cum hæc historia traditioni Judæorum, & Orientalium dumtaxat innitatur, minimam fidem meretur.

Septuaginta, quos maxima Scriptorum sequitur copia, crediderunt, Cain displicuisse Deo, non quod male offerret, sed quod perperam sua munera divideret. Deo enim minorem vilioremque tribuebat partem, meliorem vero sibi asservabat. Vide infra ℣. 7. Bonorum suorum partem offerebat, non item vero cor suum, ut ait S. Augustinus de Civit. lib. 15. cap. 27. *Cain hoc ipso male dividebat, dans Deo aliquid suum, sibi autem se ipsum.*

Quomodo vero ostendit Deus, se Cain sacrificia respuere, Abel autem accepta habere? Plerique Patres [2], atque Interpretes credunt, Deum igne de cœlo misso Abel sacrificia absumpsisse; secus vero hostiis Cain contigisse. Apparet ex Historia Sancta [3] non semel Deum approbationis suæ has notas dedisse erga sacrificia, quæ illi offerebantur. Ethnici quoque narrant, antiquitus nequaquam ignem supponi lignis, quæ erant super aras, sed precibus de cœlo deduci consuevisse. Servius in librum 12. Æneidos ait; *Apud Majores aræ non incendebantur, sed ignem divinum precibus eliciebant, qui incendebat altaria.* Solinus Polyhistor. c. 11. loquens de Colle Vulcani in Sicilia, refert, eos, qui ibi sacrifica-

A bant, lignis ignem numquam apposuisse; sed ea ex se ipsis flammas concepisse, si hostia Deo placuisset. *Qui divinæ rei operantur ligna vitea super aras struunt, nec ignis apponitur in hanc congeriem, cum porricias intulerint. Si adest Deus (sic sacrum probatur) sarmenta licet viridia ignem sponte concipiunt, & nullo flagrante, a litato numine fit incendium.* Vide Pausan. l. Eliac. Theodotion Hebraicum textum vertebat [4]: *Accendit, Combussit* sacrificia, pro *respexit*, &c. & Sanctus Hieronymus versionem suam inde hausit. Sanctus Paulus in Epistola ad Hebræos ait, Deum testimonium dedisse justitiæ Abel ex muneribus illius; quod intelligi potest de gratiis, ac extraordinariis benedictionibus, quibus Deus illum cumulavit, aut de verbis, ad illius preces ab eo
B prolatis coram Cain; vel demum de igne sacrificiis immisso, uti superius dictum est.

℣. 6. DIXITQUE DOMINUS AD EUM: QUARE IRATUS ES? ET CUR CONCIDIT FACIES TUA?] Deus hic reprehendit Cain propter invidiam in fratrem conceptam. *Cur concidit facies tua?* Hæc locutio ostendit hominis characterem, qui nefaria iniit consilia, vel qui atra bile tumet, odio flagrat, & invidia. Ita quoque Maro iratam Junonem describit Æneid. 1. *Illa solo fixos oculos aversa tenebat.* Deus ait ad Cain, ne pravam iniret in fratrem suum voluntatem; se illius recte facta esse remuneraturum; si autem egisset perperam, se in peccatum illius citius esse animadversurum: *Statim in foribus peccatum aderit.* Hic peccatum peccati pœnam significat,
C Interpretes inquiunt [5], & complectitur non supplicia solum, quibus Deus impios persequitur, verum etiam privationem juris primogeniti, cæterarumque prærogativarum, quibus pollebat; hoc vero præcipue verebatur Cain. Videtur in Psalmo 48. 6. locutio fere similis. *Quid timebo in die mala? Iniquitas calcanei mei circumdabit me?* Videlicet, ne pœna, quæ subsequitur, atque insistit calcaneo iniquitatis meæ, decidat super me.

℣. 7. NONNE SI BENE EGERIS,] Deus confirmat Cain dicens, quamquam ediderit notas, quibus prætulerit Abel ad ipsius sacrificia respiciens, nihilominus ipsi primogeniti privilegia persistere, & Abel illi subditum fore: *Sub te erit appetitus ejus, & tu dominaberis illius.* Relativum *ejus* ad Abel referri
D potest, quamquam illius nomen minime exprimitur in propositione; verum levi negotio concipere possumus, cum hæc omnia de Abel dicta sint, de eodem hæc ipsa Cain intellexisse. Superius docuimus locutionem hanc [6], *Ad te erit appetitus ejus, & tu dominaberis illius*, significare uxoris obedientiam viro suo, & viri dominium in uxorem suam. Sanctus Chrysostomus sensum hunc, quem modo exposuimus, aperte confirmat Homilia 18. in Genes. Quod ipsum apprime congruit versionibus Septuaginta, & Theodotionis, qui pronomen *ejus*, non ad peccatum, sed ad Abel retulerunt [7].

Septuaginta vertunt [8]: *Si tu bene obtulisti, neque bene divisisti, peccasti; quiesce: ille ad te convertetur; & tu dominaberis illi.* Revocari nullo ne-
E gotio potest hæc versio ad sensum, quem paullo superius vulgate tradidimus. Sed plerique Patrum [9] ita intelligunt: Peccatum ad te convertetur; præsto erit semper ut te aggrediatur; sed si vo-

1 Πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ. Heb. 11. 4.

2 Vide Cyril. l. 2. in Genes. Hieron. in quæst. Hebr. Procop. in Genes. &c. Ephrem. ser. 1. de sacerdotio & Chrysost. in ep. ad Hebr. c. 11. Haymon. Halberstad. in idem caput.

3 Levit. 9. 24. Judic. 6. 21. 1. Par. 21. 26. 1. Par. 7. 1. 3. Reg. 18. 38. 2. Macc. 1. 32.

4 וישע יהוה Theodot. Καὶ ἐνεπύρισεν ὁ Θεός. Aq. ἐπεκλίθη. *Delinitus est*, Sym. ἐτέρφθη. *Delectatus est*, Sym. εὐδοκίσεν ὁ Θεός. 70. ἐπεῖδε ὁ Θεός. *Respexit Deus.*

5 Vide Oleast. Perer. alios.

6 ואליך תשוקתו ואתה המשל בו. Vide sup. c. 3. 16.

7 S. Cyrillus in Glaphyris ita intelligit. Deus ait ad Cain: *Peccasti, quiesce; ne pecces ulterius;* atque ad Abel: *Tu converteris ad illum, & tu dominaberis illi.* Vide recentiorem Hexaplorum editionem in hunc locum.

8 Οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες, ἡσύχασον. πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ. Theodotion, οὐκ ἂν ἀγαθῶς ποιῇς δεκτὸν, καὶ ἂν μὴ ἀγαθῶς ποιῇς ἐπὶ θύρας ἁμαρτία ἐγκάθηται. πρὸς σὲ ὁρμὴ αὐτοῦ, καὶ ἄρξεις αὐτοῦ.

9 Aug. l. 15. de Civit. c. 7. Ambros. de Cain l. 2. c. 6. 7. Bern. ser. 5. de Quadrag. Hieron. quæst. Hebr. alii passim. Syr. Arab. Targ. Hierosolym. alii Interpretes plerique omnes.

volueris, obsistere poteris. Vel, ipsum tibi se offeret, ad invitum te accedet, funestos concupiscentiæ motus experieris, tuum erit vel admittere, vel rejicere, tibi erit integrum sequi, vel adversari propensionis tuæ motibus, qui te in crimen alliciunt.

Onkelos hac paraphrasi interpretatur: Si opus tuum (vel cultum tuum) bene fueris operatus, veniam recipies: sin autem impie agere perstiteris, peccatum tuum in judicii diem asservabitur, quo dignis plectère suppliciis, nisi egeris pœnitentiam; quod si conversus fueris, veniam acquires. Targum Hierosolymitanum: *Si in hac vita te pœnituerit, in sæculo futuro veniam mereberis; sin autem sceleris tui haud egeris pœnitentiam, in magni judicii diem servabitur, atque in cordis tui foribus residebit; verum tibi facultatem concupiscentiam tuam moderandi elargitus sum, in bonum, & malum dominaberis illi.*

Hic quoque sensus Hebraico textui tribui potest; *Si bene egeris, nonne remunerationem accipies? sin autem male, peccatum* (vel *pœna peccati*) *erit in foribus tuis; ipsum requiret te; sed tu dominus eris illius.* Si tu mihi sacrificia pura, & legitima obtuleris; & quæ Fides comitetur, & Pietas, aliæque circumstantiæ, quæ illa mihi reddant accepta; si hos invidiæ sensus deposueris, atque odii in fratrem tuum, remunerationem expectare debes: verum si a viis tuis pravis, in quibus versaris, gradum non verteris, si oblationes tuæ fœdæ fuerint propter nefarias illas circumstantias, quæ illis adhærent, nonnisi peccati supplicia te decet expectare. Sed justitia velox erit ad te mulctandum, & pœna, ut ita dicam, erit præ foribus tuis; te in integra libertate positum memineris; peccatum te requiret, concupiscentia ad malum te alliciet, sed opus est ut illi obsistas.

Alii in hunc quoque sensum Hebraicum textum intelligunt: *Si bene egeris, nonne criminis tui veniam recipies? si vero male, nonne peccatum tuum velut in foribus tuis delitescet?* velut canis, aut hostis, qui januas tuas obsidet, te observabit; quæret ut deprehendat, scilicet, ut te præveniat, vel superet. Alii hunc sensum textui tribuunt; *si bene egeris, nonne elevato collo incedes*, velut qui nihil veretur? vel, nonne te recto oculo aspiciam, nonne tibi fautor ero? Jn Scripturæ sensu, *Elevare faciem alicujus*, est illi favere, & quod petit, elargiri. *Vide Genesim* 19. 21. Demum ita explicatur: *Si bene egeris, nonne elevaberis?* Nonne illud jus obtinebis, quod supra fratrem tuum tua tibi nativitas impertit? *Sed si inique agere perstiteris, statim peccati pœnam lues. Illa in foribus tuis adest, ut cito ingrediatur*. Vide S. Matthæum 24. 33. *Prope est in januis*.

℣. 8. DIXITQUE CAIN AD FRATREM SUUM: EGREDIAMUR FORAS.] Hebraicus textus, qualis hodie extat, simpliciter ait: *Cain dixit fratri suo Abel, & cum in agro fuerunt* &c. vel: *Cain locutus est ad fratrem suum, & cum egressi fuerunt*. Septuaginta, & Vulgata simul addiderunt: *Egrediamur foras*. Vulgata vetus ante S. Hieronymum, & Samaritana legebant; *Egrediamur in agros* [1]. Samaritana ad hanc usque diem ita legit. Credunt aliqui, Hebraicum textum, qui extat, hic deficere. Massorethæ hic pausam extraordinariam interposuere, ut aliquid deesse significarent. Targum Hierosolymitanum, & Jonathan filii Uzielis, Patres omnes Græci, & Latini habent: *egediamur foras*; vel: *Egrediamur in agros*. Syriace, *pergamus in desertum*.

Alii tuentur, Hebraicum textum istic nullatenus deficere, & additionem, quæ legitur apud Septuaginta, atque in vulgata minime esse necessariam.

A Origenes, & Sanctus Hieronymus eam reprobasse videntur, veluti supervacuam, atque a libris quibusdam apocryphis accersitam. Illam tamen non ausi sunt expungere ex versionibus, quas vel fecerunt, vel castigarunt. Onkelos, & Arabica versio nihil addiderunt; æque ac veteres Græci Interpretes, Septuaginta, & Aquila exceptis; si Origeni fides est, qui ait, hæc verba *Egrediamur in agros*, in libro apocrypho apud Hebræos reperiri. Vide novam editionem Hexaplorum D. Bernardi de Montfaucon. Aliqui ita supplent textum: Cain dixit ad Abel (verba subdola); atque reconciliationem, atque amicitiam prætexens in agrum deduxit, atque interfecit. Alii vero ita supplent: Ad illum locutus est cum despectu, & contumelia, ut ab illius B responsione occasionem arriperet occidendi [2]. Targum Hierosolymitanum dialogum refert inter Cain, & Abel: Cain blasphemias tribuit, quas nonnisi horrore percitus Abel potest audire; unde occasionem elicuit Cain, quam quærebat, illius perimendi. Alii denique [3] ita explicant: Cain fratri suo narravit, quidquid illi dixerat Deus, atque simul ipsum interemit.

Sanctus Hieronymus docet, esse Hebræorum traditionem, quod Cain, & Abel prope Damascum morarentur, atque Damasci urbem nomen desumpsisse a *Dam sac, sacco sanguinis*, quoniam sanguinem Abel biberat.

Quæritur quo usus fuerit Cain instrumento ad Abel occidendum. Certum est, illius effudisse sanguinem, C illique vulnera inflixisse, atque instrumento ad lædendum apto usum fuisse. Pictores plerumque illum fuste exhibent armatum, vel maxilla, sed integrum semper fuit Poetis quidlibet comminisci. Targum Jonathan ait, lapis ictu in fronte percussisse. Rabbini inquiunt in frusta discerpsisse, atque dentibus dilaniasse. Alii credunt merga, aut quolibet alio ad terram excolendam usum esse instrumento. In hoc autem simplices adsunt conjecturæ. Abel injuste a Cain fratre suo primogenito enecatus, mirum in modum signat violentam Jesu Christi mortem, quam a Judæis subiturus erat, ipsius gloriæ, virtutisque invidis. Sanctus Paulus Hebr. 12. 24. ait divini hujus Redemptoris sanguinem altius, quam sanguinem Abel clamare.

D ℣. 10. VOX SANGUINIS FRATRIS TUI CLAMAT AD ME DE TERRA.] Hic loquendi modus adamussim atrocitatem criminis exprimit ultionem poscentis. Josephus antiq. l. 1. 3. putat Cain cum fratrem interemisset, occuluisse illum, ratum futurum ut facinus lateret. Hæc locutio, *Sanguis illius clamat ad me de terra*, illum profecto impulit, ut crederet, corpus Abel humatum fuisse. Onkelos ita explicat: *Vox sanguinis posterorum, qui e fratre tuo erant nascituri, clamat ad me*. Ex quo arguitur, nullum fuisse Abel filium, cum e vivis excessit: scriptura de illius posteritate ne verbum quidem facit: verum inferri nequaquam potest, nullam ipsius sobolem fuisse. Ipsius ministerium impellit, ut credas, ipsi familiam fuisse, quam aleret. Ipsius quoque sacrificia E probant, ipsum patrem familias fuisse, neque amplius domi Adam commoratum fuisse; denique ipsius conditionem parem fuisse statui Cain, qui seorsim familiam habebat suam, greges, pecudes, & domum. Nomine sanguinis Abel ultionem de illius nece poscentis, intelligi possunt uxoris viduæ gemitus, filiorumque vox, qui illius sanguis vocantur. Probabile ne videri potest, Abel virginitatem servasse, cum centum, & triginta natus esset annos, eo præsertim tempore, quo multiplicandi præceptum vigebat?

℣. 11. NUNC IGITUR MALEDICTUS ERIS SUPER TER-

---

[1] Hieron. in quæst. Hebr.
[2] Vatabl. Fag.
[3] Abenezra, Hieron. quæst. Hebr.

TERRAM.] Hebraice habetur [1]: *Maledictus es in terra*, vel *in parte terræ*. Terra aliquomodo in te maledictionem enuntiat, tanto horrore percita est ob sanguinem, quo illam fœdasti. Vel, tu maledictione mea dignior es, quam terra, quæ os suum aperuit, ut sanguinem fratris tui biberet, & quæ ideo fœdissima effecta est.

℣. 12. CUM OPERATUS FUERIS EAM; NON DABIT TIBI FRUCTUS SUOS.] Terra jam maledicta fuerat post peccatum Adæ. Deus hic minas intendit Cain, futurum ut pro illo magis sterilis existat, quam fuerat prius, & se benedictiones suas laboribus illius nequaquam imperiturum.

VAGUS, ET PROFUGUS ERIS SUPER TERRAM.] Septuaginta Hebraicum textum vertunt [2]: *Plorans eris, & tremens*: Alii Græci interpretes [3]: *Mobilis eris, & inconstans*.

℣. 13. MAJOR EST INIQUITAS MEA, QUAM UT VENIAM MEREAR.] Hæc verba juxta veteres, recentioresque Interpretes desperationem significant. Juxta vero Judæos Doctores [4], significant questus in nimium divinæ sententiæ rigorem. Vertunt enim: *Mea igitur iniquitas major est, quam ut veniam merear?* Alii [5] ita intelligunt: *Major est pœna mea, quam ut feram*. S. Chrysostomus hom. 19. p. 211. verba hæc videtur excusare; ait enim, ipsa perfectam confessionem criminis Cain complecti; quæ inutilis ipsi fuit, quia sera nimis. Hæc vero sententia nullos habet asseclas.

℣. 14 ECCE EJICIS ME HODIE A FACIE TERRÆ.] Me in exilium ablegas ab ea regione, ubi parentes degunt mei, ubi vixi, ubi educatus fui; vel pro *terra* homines explicando; tu me a fratrum meorum societate in exilium agis, a justorum communione separas, a populo tuo secludis. *A facie tua abscondar*. Non audebo amplius te coram accedere. Ex hoc loco apparet, Deum primis hominibus sæpius se se prodere, & illos familiariter alloqui consuevisse.

OMNIS, QUI INVENERIT ME, OCCIDET ME.] Nonnulli in hunc sensum explicant: Vereor ne qui prior mihi obvius occurrerit, me possit interficere; *Omnis, qui invenerit me, occidat me* [6].

℣. 15. OMNIS, QUI OCCIDERIT CAIN, SEPTUPLUM PUNIETUR.] Cain fratrum timebat ultionem, vel filiorum Abel, vel belluarum occursum, quæ aliquando, veluti instrumenta, divinæ inserviunt justitiæ. Dominus quodammodo Cain sibi defendendum suscipit, atque ipsum ab illis protegit, qui sanguinem Abel ulcisci velint, illis septuplo majus supplicium indicens. Quicumque primis illis temporibus sibi jus facere poterat, antequam hominibus Principes, vel Magistratus imperitarent, quibus debebat Deus jus injuriarum ulciscendarum conferre. *Septuplum punietur*. Numerus septem pro indeterminato numero usurpatur, verum magno, & insigni. Vide Psal. 11. 6. & 78. 13. & Prov. 6. 31. Eccli. 7. 3. 40. 8. &c. Jerem. 15. 9. &c.

Sanctus Hieronymus epist. ad Damas. varios affert sensus, qui loco huic tribui possunt. Alii dicunt, Cain a Lamech interfectum fuisse septima post Adam generatione [7] in sententiæ executionem; quam hic in ipsum enunciat Deus: quam sententiam mordicus tenuit Antiquitas; & huic præsertim eorum incumbit opinio, qui asserunt Cain a Lamech interfectum fuisse, qui ab Adam septimus [8] extitit. Vide ℣ 23. & 24. Alii credunt animadverti posse in Scripturis septem peccata Cain, totidem suppliciis mulctata. Illius primum est crimen, non bene divisisse; alterum, invidia in fratrem suum flagrasse; tertium, illi subdole dixisse, *Egrediamur in agros*; quartum, ipsum enecasse; quintum, se ignorare dixisse, ubi esset Abel; sextum in desperationem concidisse, dicentem: *Major est iniquitas mea, quam ut veniam merear*; septimum denique pœnitentiam agere noluisse, postquam de peccato suo admonitus fuit. Deus misericors usque ad septimam generationem inter vivos illum degere passus est, ut illi suppeteret tempus, quo pœnitentiam agens scelera delere posset. Aliqui apud S. Hieronymum ad Damas. ad fin. qu. 1. credidisse videntur, pœnituisse Cain, atque æternam salutem sibi comparasse.

Hebraicus textus, qui hodie extat, palam hic differt ab eo, qui Septuaginta, veterumque Græcorum interpretum, ac Divi Hieronymi præ manibus versabatur, qui legerunt: *Nequaquam ita fiet* [9], *lo Ken*, dum textus Hebraicus in nostris Bibliis editus habet *la Ken* [10] *ideo*. En igitur sensus, qui huic textui tribui potest; Cain ait: *Ejicis me a facie tua, & quicumque me invenerit, occidet me*. Deus illi respondet: *Ideo*, ne malum hoc accidat, & quo minus eneceris, impediam, edico: *omnis, qui Occiderit Cain, septuplum punietur*. Nonnulli [11] hebraicam vocem laken vertunt, *imo, certe, profecto, utique*. Cain ait, *omnis qui invenerit me, occidet me*, Deus illi repondet: *Profecto omnis, qui occiderit Cain, septuplum punietur, &c.*

POSUITQUE DOMINUS CAIN SIGNUM.] Quodnam erat hoc signum, quo Cain dignosceretur? Quisque pro libidine ratiocinatur. Rabbini tribuunt Cain canem, qui illum semper præcederet; alii cornu in fronte [12]; alii vero contendunt in ipsius fronte litteram inustam fuisse, quæ ipsius, vel Dei, vel Abel nomen præseferret. Credibile est, Deum illi notam aliquam inscripsisse illi similem, quam eorum frontibus, qui gemebant, signandam præcepit, Ezechielis c. 9. 4. 6., aut Dei characteri parem sanctorum frontibus impresso in Apocalypsi c. 9. 4., vel denique veluti characteres, qui in Oriente captivorum frontibus inurebantur.

Plerique Patrum [13] credunt, signum hoc fuisse omnium artuum illius tremorem, faciei abominationem, horrorem, squaloremque, quo pravæ conscientiæ morsus proderentur. Sententiæ huic ansam fortassis præbuere Septuaginta vertentes, *Gemens eris, & tremens*, pro *vagus, & profugus eris super terram*. ℣. 13. Nonnulli veteres latini libri manu exarati habent: *Posuit Cain in signum*. Verum hæc est Librariorum correctio, quæ hebraico textui adversatur. Abenezra, Vatablus, Pfeifferius [14], & alii quidam crediderunt, Deum, ut Cain in maximo terrore, in quo versabatur, confirmaret, miraculum patrasse, ut illi probaret, neminem ipsi manus fore illaturum.

℣. 16. EGRESSUS CAIN A FACIE DOMINI.] Reliquit locum, ubi illi apparuerat Deus; vel, secessit a loco, ubi pater illius immorabatur, qui erat velut centrum unionis Fidelium. Vide, quæ superius dicta sunt ℣. 14.

HABITAVIT PROFUGUS IN TERRA, AD ORIENTALEM PLAGAM EDEN.] Hebraicus [15] Textus: *Habitavit in terra Nod ad Orientalem plagam Eden*: vel *Habitavit vagus in terra ad Orientem Eden*. Septuaginta pro *Nod* legerunt *Naid*, illudque, æque ac

---

1 ארול אתה כיין הארכיה 2 נע ונד 70. στένων καὶ τρέμων,

3 Σαλευόμενος καὶ ἀκαταστατῶν. Apud Drus. vide nov. edit. Hexapl. Caten. Reg. heb. & syr. σαλευόμενος καὶ ἀκαταστατῶν. 4 Lyran. 5 Abenezra apud Fag. Oleast. Pisc. Jun. &c.

6 Lyranus hic. 7 Legebat Symmachus: *Septimus punietur*, vel *septima generatione*, juxta nonnullos a Procopio in hunc locum allatos, Ita quoque explicuerunt Josephus, Chaldaica versio, OnKelos, aliique plures.

8 1. Adam. 2. Cain. 3. Henoch. 4. Irad. 5. Maviael. 6. Mathusael. 7. Lamech.

9 לא כן 10 לכן 11 Ludov. de Dieu, Vatab. Fag. 12 R. Abba Jose, Zenorenna qu. 42.

13 Chrysost. in hunc loc. Theodoret. q. 42. in Genes. August. in Faustum l. 12. c. 12. Hieron. ep. ad Damas. Vide & Batricid. apud Hottinger. &c.

14 Pfeiff. Dub. vexat. S. Cent. 1, l. 15. 15 וישר כארץ נוד קדמית עבך.

ac Josephus, pro loci nomine intellexerunt [1]. Chaldaica versio, & Author vulgatæ vocem hanc in sua significatione litterali acceperunt, quæ vagum, profugum, extorrem significat. Verum consentaneum magis est, ut intelligatur nomen, quod ei loco inditum est, quo Cain confugit. Est in orientali plaga Eden, atque Assyriæ, regio vasta, quę Nysa, vel Nysæa vocabatur. Historici [2] passim de *Nysæis Campis* loquuntur, & de regionis illius equis, quæ non nimis a terra Eden aberat. Hebraice voces *Nos* נוס unde *Nysa*; & Nod נוד idem significant; fugere, recedere, errare, vagari.

℣. 17. ÆDIFICAVIT CIVITATEM, VOCAVITQUE NOMEN EJUS EX NOMINE FILII SUI, HENOCH.] Hæc urbs Henoch, quæ asylum fuit Cain, & illius familiæ, vetustissima procul dubio est, quam noverimus. Hæc forsitan eadem est ac urbs *Hanuchta*, de qua loquitur Ptolomæus l. 6. c. 3. & Tabul. 5. Asiæ, quam in Susiana statuit. Non loquor vero de urbe Henochia falsi Berosi, quam ille ad Libani Orientem Damascum versus constituit.

Josephus l. 1. antiq. c. 3. singularia quædam refert de Cain, quæ præterit Scriptura. Ait enim, ipsum cum domum suam Naid statuisset, ibique sibi, & familiæ suæ urbem ædificasset, dum ad frugem reverti oportebat propter exilium, quo mulctatus fuerat, in dies in majora prolapsum vitia corruisse, & omnibus sceleribus deditum per fas nefasque, omnia susque, deque miscuisse, latronum agminis, quos collegerat undequaque, & quomodo alienis sumptibus ditarentur, edocuerat, principem effectum. Veterem fidem, ac simplicitatem, quæ in terris florebant, perfregit, fraudem, & dolum in commercium invehens, & pondera, ac mensuras inveniens. Prior ille agris limites statuit, urbem condidit, & propugnaculis firmavit. Quoniam aureo sæculo omnia erant communia juxta Poetas; hinc ait Virgilius Georg. 1.

Nec signare quidem, aut partiri limite campum.
Fas erat. In medium quærebant.

Urbes, & domus patebant; nec aliquis de proximo suo diffidebat. Tibullus.

Non domus ulla fores habuit, non fixus in agris,
Qui regeret certis finibus arva lapis.

Præadamitarum Author aliquot difficultates proponit ex iis desumptas, quæ Scriptura ait de Cain & Abel institutis, quæ plura exposcebant instrumenta, auxilia, & opera, quam quæ illis suppetere potuissent, nisi in terris alii fuissent homines, quam quos Adam genuisset. Verum, unde hic author didicit Cain tantummodo & Abel ab Adam & Eva editos fuisse? Nonne palam asserit Moyses cap. 5. ℣. 4. Adam *genuisse filios, & filias*; quod æque intelligi potest de tempore quod nativitatem Seth est subsecutum, ac de eo, quod præcessit. Quis enim opinari potest centum, & triginta annorum spatio Adam, & Evam duos tantum filios habuisse? Deus nonne minitatus fuerat, se Evæ dolores, & partus fore multiplicaturum? Cur ædificasset Cain urbem, si infrequens adeo illius familia extitisset? quid porro interfector ille verebatur, si nulli fuissent Abel fratres, vel liberi, qui ultionem exposcerent?

Hic author his Moysis verbis insistens, *statim in foribus peccatum aderit*, nobis suadere vult, tunc Tribunalia fuisse, & constitute Justitiæ Magistratus. Hoc non est absolute impossibile, & minimum ad ipsum spectat. Verum utique probabile est, locutionem hanc adagii loco positam fuisse, & pœnam significare, quæ statim crimen subsequitur: *Culpam*

A *pœna premit comes*; vel Moyses per prolepsim, quæ illi familiaris est, loquitur hic juxta consuetudinem temporum, suorum potius, quam eorum, quæ diluvium præcesserant. Mirum ne videri potest centum & triginta annorum intervallo instrumenta ad Agriculturam spectantia inventa fuisse? Admirabilis porro magistra necessitas est. Ferrum, & metalla simpliciterne sunt necessaria, ut terra excolatur? Nonne uti poterant lignis ad ignem obduratis, & lapidibus ad cædendum acutis, tunc præcipue cum præ temporibus nostris maxima esset agrorum ubertas? Abel greges agebat ut eas tueretur, non solum a raptoribus, quoniam tunc jam adesse poterant, verum etiam a feris; armenta in meliora deducenda erant pascua, atque in stabula cogenda; B quæ omnia hominis ministerium exposcunt, ac Pastoris solicitudinem.

℣. 19. LAMECH ACCEPIT DUAS UXORES.] Ada, & Sella juxta Josephum Antiq. lib. 1. c. 3. Lamech septem & septuaginta filios pepererunt, quam Scriptura præterit circumstantiam. S. Hieronymus ad Damas. quæst. 1. bis, vel ter, & Origenes in fragmentis quot, quæ nobis tradita fuerunt in Hexaplis ad Genes. 4. 8. de quibusdam apocryphis Hebræorum libris loquuntur, qui singularia quædam in Genesim complectebantur. Inde profecto hausit Josephus, quod de Cain loquitur, & Abel, quod in Moyse non extat; & ex eodem fonte emanant fortasse pleræque Hebraicæ traditiones Sancti Hieronymi in Genesim. Rabbini [3] contendunt ante Diluvium singulis viris binas uxores C adhæsisse, alteram voluptatis causa, generationis alteram: hæc autem male habebatur, illa vero semper muneribus excipiebatur. Ada filios Lamech pariebat, Sella vero voluptati inserviebat. Hujus, inquiunt, consuetudinis perniciem Job reprobat cap. 24. ℣. 21. *Pavit sterilem, quæ non peperit, & viduæ non benefecit.* Vidua filios pepererat. Verum hæc sunt Rabbinorum commenta; & Sella quoque filios habuit. Genes. 4. 22.

Polygamiam Lamech velut maximum crimen respexere Patres. Tertullianus lib. de Exhort. ad Castit. c. 5. & lib. de Monogamia c. 5. acriter suos promit sensus. *Numerus matrimonii a maledicto viro cœpit. Primus Lamech duabus maritatus, tres in unam carnem effecit*; atque alibi ait, pravum Lamech exemplum sec-D tatores habuisse ad finem usque nationis Judaicæ; sed ante Diluvium, qui illud fuerit imitatus, repertus est nemo. S. Hieronymus l. 1. contra Jovinianum nihilo secius, ac Tertullianus Lamech opus condemnat. *Primus Lamech sanguinarius, & homicida, unam carnem in duas divisit uxores; fratricidium, & bigamiam eadem cataclysmi delevit pœna.* Vide Ep. 9. ad Salvian. & ep. 11. ad Ageruchiam.

Papa Nicolaus, I. Epistola ad Lotharium Regem, adulterum Lamech appellat propter bigamiam illius, & Innocentius III. [4] non veretur asserere numquam fuisse fas, plures simul habere mulieres, sine particulari facultate, & revelatione Divina. *Nulli*, inquit, *unquam licuit insimul plures uxores habere, nisi cui fuit divina revelatione concessum, qui mos quandoque, inter-E dum etiam fas censetur.* Postrema vero hac ratione Patriarchas excusat, qui plures duxerunt uxores. Sanctus Augustinus [5] eos excusat propter illorum temporum consuetudinem, quæ polygamiam patiebatur. *Quando mos erat, peccatum non erat; & nunc propterea peccatum est, quia mos non est*, &c. Verum nihil ex his Lamech excusat.

℣. 20. JABEL, QUI FUIT PATER HABITANTIUM IN TENTORIIS, ATQUE PASTORUM.] Hoc loco, & sequentibus *Pater* authorem significat, institutorem, inventorem. Asserere haud integrum est, Jabel primum egisse pecora; legimus enim, quod Abel suos gre-

1 70. ὤκησεν ἐν γῇ Ναὶδ κατέναντι Ἐδέμ. 2 Strabo lib. 11. Herodot. lib. 7. Diodor. lib. 17.
3 Jarchi in Job. 24. 21. Barcsabi, Rabb. Uria. R. Juda Bar. Simon paras. 23.
4 Cap. *Gaudemus*. Extra, De divortiis. Vid. Ambros. l. 1. de Abrah. c. 4. Chrysost. homil. 56. in Genes.
5 Lib. 22. contra Faustum Manich. c. 47. & Confess. l. 3. c. 7. & 8. & de bono conjugali c. 17.

greges pascebat; verum Jabel hoc ex peculiari instituto cum familia sua, & posteris profitebatur. *Habitantium in Tentoriis*. Agrestem ille vitam duxit, velut Scythæ, qui Nomades appellabantur, & Arabes Scenitæ; dum Abel statæ erant ædes, quamquam fuerat Pastor.

℣. 21. JUBAL, IPSE FUIT PATER CANENTIUM CITHARA, ET ORGANO.] Hebraica vox *Kinnor* כנור passim *Cithara* transfertur; verum creditur hic posita fuisse pro omnibus instrumentis musicis, & qui vel digitis, vel arcu pulsantur. Ita pariter *Hugab* עוגב, quæ *Tympanum*, vel *Organum*, aut *Tibiam* significat, ponitur pro instrumentis musicis pneumaticis, velut fistula &c. Chaldaice legitur אבובא *Abuba*, quod idem est ac *Ambubajæ*, quod in Horatio legitur *Sat. 2.* Vox hæc juxta Horatii Scholiastes Syra est; ponitur pro *Symphonia*, vel *Tibia*, quæ sunt duæ fistulæ species. Prolixius de Hebræorum musicis instrumentis loquemur in Commentariis super Psalmos.

℣. 22. TUBALCAIN, QUI FUIT MALLEATOR, ET FABER.] Hebraicus textus לטש כל חרש a plerisque interpretibus vertitur [1]: *Qui lævigabat*, aut perficiebat, qui proprie elaborabat id omne, *quod ad opera ferri spectat*, æris, argenti, & auri. Fabularum Vulcanus palam a Tubalcain deductus est. Ipsorum nomen, & ars congruunt ad unguem. Illum Septuaginta *Tobel* simpliciter appellant. Plures credunt *Noemam* nendi lanam, telamque texendi rationem invenisse; eaque fortassis apud Græcos est Minerva, quæ *Nemanoun* appellabatur, ut ex Plutarcho liquet libro de Iside, & Osiride.

Profani [2] de inventoribus artium loquuntur diutius post Moysem. Dicitur, exempli gratia, *Liber*, aut *Bacchus* docuisse homines vendere, atque emere; Ceres usum frumenti monstrasse, illiusque molendi, coquendique rationem in Sicilia, in Italia, atque Africa tradidisse, quo divinos sibi honores comparavit. Ante hoc adinventum homines glandibus, castaneisque vesci consuevisse dicuntur. Hæc juxta quosdam primum Dea leges rogavit; juxta alios Rhadamantus. Contendunt, Phœnices litteras, & scribendi rationem invenisse, & Cadmum Phœnicen sexdecim litteras in Græciam attulisse. Alii asserunt ante Phoronæum antiquissimum Græciæ Regem, litterarum usum in Ægypto inventum fuisse, atque usus vetustior adhuc erat apud Babylonios.

Verum hæc adinventa plerumque ad Græcos dumtaxat referuntur, quorum antiquissima, quæ novimus, tempora non longius Troicum Bellum excedunt. Pro aliis regionibus, quæ semper excultæ fuerunt, velut Assyria, Chaldæa, Ægyptus, invenimus artes non solum ad vitam necessarias, verum etiam ad ornatum, antequam Græcia coleretur, ibique urbes ædificarentur, excultas. Qui primi Athenis ædium extruendarum artem invenerint, Euryalus, & Hyperbius fuisse dicuntur, atque antea homines in speluncis immorari consuevisse. Cyniras filius Agriopis tegulas invenisse dicitur, atque æris metalla in Insula Cypro; reperisse quoque mallei usum, forcipis, atque incudis. Ægyptii se jactitant medicæ artis, telæ, & panni inventores. Hesiodus ait, Dactylos Cretenses ferrum invenisse. Præterea Diodorus Siculus l. 5. ait ab illis æs inventum, ignis usum, liquendi, cudendique metalla. Argentum alii ab Erichtonio repertum asserunt, alii vero honorem hunc Eaco deferunt.

Cadmus Phænix aurum invenit, ejusque liquendi artem ad Pangæum montem; Dædalus lignum, lapidesque elaborandi author fuit; seram ille invenit, dolabram, terebram, gluten, libellam, &c. Pyrodes e silice ignem elicuit, Prometheus ipsum in Ferulæ trunco [3], quæ quinque, aut pedibus sex altitudine arbustum assurgit, asservandi rationem invenit; illius cortex perdurus est, atque intra truncum maxima

A est medullæ vis, quam non nisi sensim ignis adurit; eoque utuntur nautæ ut ab una in aliam insulam deferant ignem. Eumolpus Atheniensis vitium, & arborum excolendarum modum edocuit: Buzyges aratrum sub jugum missis tauris devexit, ni Triptolemus hunc sibi honorem vindicet. Musicæ adinventum Amphioni, calami vero Pan Mercurii filio defertur. Quinam vero citharæ author fuerit, certant inter se Amphion, Orpheus, & Linus. Erythræus Rex rates in mari rubro dicitur invenisse, quarum diutius usus invaluit, antequam navium oblongarum usus inveniretur. Verum hæc adinventa, quemadmodum superius dictum est, quoad Græciam modo plerumque sunt intelligenda: hæc enim omnia ante diluvium excogitata fuerunt, ut ex hoc Moysis loco innotescit.

B ℣. 23. OCCIDI VIRUM IN VULNUS MEUM.] Non apparet, quare hunc sermonem inire cogatur Lamech cum duabus uxoribus suis. Nihil dixit antea Moyses, cui hoc referri possit. Hebræorum Traditio, quam S. Hieronymus sequitur ep. ad Damas. aliique plures [4], refert, Lamech, cum interfecisset Cain, uxoribus suis declarasse infortunium, quod illi contigerat, & dixit illis, futurum ut, si Deus pœnas de Cain interfectore septuplum sumeret, in Lamech interfectorem usque ad septuagies septies ulcisceretur. Ut huic historiæ major venustas accedat, Hebraicæ traditionis innixi fidei enarrant, Lamech, cum venatum perrexisset, & jam longævus non admodum oculorum acie polleret, a quodam in nemora deductum fuisse, quem Judæi Tubalcain filium ipsius fuisse comminiscuntur.

C Cum adolescens hic inter densa memoris, velut deambulantis feræ strepitum percepisset, illam prodidit Lamech, qui absque eo quod ulterius aliquid quæreret, emisso jaculo, infelici eventu Cain enecavit, qui tunc aderat fortuito.

Agnovit illico errorem suum Lamech, atque furens ira adolescentem quoque interfecit, cujus monitu arcum tetenderat. Domum reversus, quod evenerat, uxoribus refert, illisque ait, si Deus pollicitus fuerit, se Cain mortem septuplum ulturum fore, sibi locum relictum esse sperandi futurum ut, si quis in ipsum simile aliquid patrare velit, de illo septuagies septies Deus sumeret ultionem; quandoquidem crimen Cain ex ipsius libera voluntate emanarat, ipse vero penitus inconsulto illud peregerat. *Occidi virum*, hoc

D est Cain, & *adolescentulum*, filium suum Tubalcain, qui ipsum, ut jacularetur, adegerat. Hæc Historia apud nullum e veteribus reperitur, & reor, scholasticæ Authorem historiæ primum hoc retulisse. Istud satis esset, ut jure rejiceremus, cum ad hæc id minime accederet, quod statim fabulas sapere se se prodit.

Neque Philo, neque Josephus crediderunt unquam a Lamech interfectum Cain, neque Paraphrastes Onkelos, neque Hebræorum plurimi, neque S. Chrysostomus in Genes. neque Theodoretus in Genes. qu. 44. nec denique frequens eruditorum Interpretum [5] manus. Philo in lib. *quod deterior potiori insidiatur ad finem* explicite asserit, Moysem nihilum de Cain morte innuisse, perinde ac innuere vellet, crimen, atque

E illius, qui fratrem suum occiderit, amentiam æternam esse, atque immortalem. Josephus Antiq. lib. 1. cap. 3. ait, Lamech, cum divinis rebus imbutus esset apprime, credidisse, ultionem suam insignem futuram, seque eas subiturum pœnas illius criminis, quod Avus suus in Abel patraverat. Hic author cum aliis quibusdam (quos vide superius ℣. 15.) palam credidit ultionem sanguinis Abel in septimam ab ipso generationem servandam esse. Onkelos vertit: *Neutiquam ego hominem occidi, ut pœnam subirem, neque adolescentulum, ut in posteros meos hanc calamitatem dimitterem*. Arabica versio, & Rabbini quidam in eumdem sensum intelligunt cum interrogatione, *Occidi homi-*

1 Piscat. Oleast. Munst. Vatab. Fag. 2 Plin. l. 7. c. 56.
5 Turnefortius. 4 Raban. Strab. Anselm. Laud. Lyran. Tost. Cajet. Delrio, Peref.
3 Catharin. Oleast. Burgens.

hominem, illi lethale vulnus infligens? Adolescentulum lethiferis ictibus interfeci? Perinde ac uxores suas confirmare vellet, quæ verebantur, inquiunt Hebræi, ne Deus illas una cum viro plecteret, quod efficiendorum armorum artem invenerat, eamque Tubalcain filio suo tradiderat.

Svidas, voce *Lamech*, ait a Lamech duos homines fuisse interfectos; hos vero neque Cain fuisse, neque Tubalcain: sed duos fratres Henoch, quem Deus extra hunc orbem transtulit, fuisse interemptos. Alii [1] credunt, Lamech non fateri hic se enecasse hominem; sed minas intentasse, se enecaturum, si quis ipsum læderet, vel aggrederetur. *Ego occiderem virum propter vulnus meum*. Aliqui credunt, Lamech, cum a conjugibus suis argueretur, quod Cain peremisset, respondisse, hoc in sui unius perniciem factum fuisse, si illum sustulisset; *in vulnus meum*. Unus ego supplicium feram. Verum si de Cain loquebatur, quomodo *adolescentulum* vocare poterat eum, qui septingentis circiter annis esset natus?

Nec desunt, qui opinentur, Lamech, cum se optimo cuique invisum comperisset propter polygamiam, quæ velut fundamentalis conjugii legis violatio habebatur; cumque uxores suas confirmare vellet, quæ ab eo secedere cupiebant, ut connubii, quod pessimo esset exemplo, evitarent probrum, & ne a Deo punirentur, veluti criminis participes, ad eas asseveranter dixisse: *Occidi ne hominem in vulnus meum?* &c. Quod tantum patravi scelus? Si Cain, qui fratrem suum occidit, servatus est, & si quis illud enecaverit, septuplum plectetur; quid ille merebitur, qui me fuerit aggressus, cum error meus illius scelere longius sit minor? Conjecturæ huic deest modo validum aliquod argumentum. Sed non est cur valida hac in re moremur argumenta, quandoquidem Scriptura subjectum sermonis Lamech præterit.

℣. 24. SEPTUPLUM ULTIO DABITUR DE CAIN.] Sensus hic in duas diversas potest explicari sententias. Quicumque occiderit Cain, occidetur, & propter sanguinem Cain *septuplum* sumetur ultio; videlicet acerrime, & sæpius: sed qui occiderit Lamech sine ulla comparatione acrius, & diutius plectetur. Vide Pererium n. 91. Quæ explicatio ad litteram magis videtur accedere. Secundo intelligi potest, perinde ac si haberetur: Cain, quod Abel fratrem suum occiderit, septuplum mulctatus est; ego vero septuagies septies puniar, quod occiderim Cain, vel unum, vel alterum etiam hominem; quoniam ut superius vidimus, res adhuc est sub judice. Sensum hunc Arabica sequitur versio, & Syriaca, S. Chrysostomus hom. 20. in Genes. S. Basilius Regul. brevior. q. 47. S. Gregorius Nazianzenus, Orat. 44. S. Hilarius in Matth. 18. Sanctus Ambrosius l. 2. de Cain, aliique plures, & illis Septuaginta [2] textus suffragatur. Sed Hebraicus [3], & Vulgata versio priori potius favent expositioni.

Josephus arbitratus est, septem ultiones, quæ intentatæ fuerant in Cain, vel in interfectorem ipsius, septimam post Adam generationem significare, atque septem, & septuaginta vices, quibus Lamech, vel illius occisor erant puniendi, significare 77. filios, quos Lamech Ada, & Sella pepererunt. Quidnam in eam sententiam illum impulerit, latet; nisi forte illi fuerit textus, qui a nostris differret, vel populi sui traditiones secutus sit, quæ nos fugiunt. Videri potest S. Hieronymus Epistola ad Damasum, ubi plures alias allegoricas loci hujus adfert interpretationes, quas ipsum ab Origene eruisse, opinamur.

℣. 25. VOCAVIT NOMEN EJUS SETH.] Seth natus est anno 130. uti liquet ex capite 5. ℣. 3. Conjicitur

A ideo, Abel enecatum fuisse anno ab Orbe condito 129. vel 130. Seth significat, *illum posuit*, vel *qui positus est*. Huic quoque filio mater nomen imposuit.

℣. 26. SED ET SETH NATUS EST FILIUS, QUEM VOCAVIT ENOS; ISTE COEPIT INVOCARE NOMEN DOMINI.] Memoravit superius Moyses Artium, rerumque Inventores: ostendit hic Religionis Authorem. Non invenit Enos religionem, & Dei cultum; quod est mentibus humanis insitum, illud adinventum non est: Religio quippe cum homine jactat originem; atque Deum colendi obligatio hominum cordibus insita est. Sed illum colendi ratio; ritus, qui tempus, locum, & cultus modum respiciunt; oblationum, & sacrificiorum, quæ Deo possunt offerri quantitas, & natura, atque materialis, & externa Religionis a-
B ctio ab hominibus regi potest, atque ordinari.

Ægyptii, apud Herodotum l. 2. c. 4. Lucian. de Dea Syr. initio, jactitabant, se primitus Theologiam invenisse, & Templorum ædificandorum, altarium, sacrarumque imaginum usum invexisse; verbo, se Diis nomina imposuisse. Verum jure potius accusandi sunt, quod veram Religionem corruperint, & superstitionem, & Deorum pluralitatem in orbem intulerint.

Hebraicus loci hujus [4] textus diversas pati potest sententias; aliqui vertunt: *Tunc inceptum est invocare nomen Domini*. Tunc temporis, exterior Dei cultus institutus est. Antea quisque studium suum sequebatur, ac lumina sua in Religione; Sed tunc temporis a Seth publica, atque externa Deum
C honorandi ratio statuta est. Alexandrina asserunt Chronica, filios Seth, dum Cain progenies in omnia proruebat scelera, incepisse invocare nomen domini, scilicet *Angelorum Hymnum*, recitare, qui est *Sanctus, Sanctus, Sanctus*.

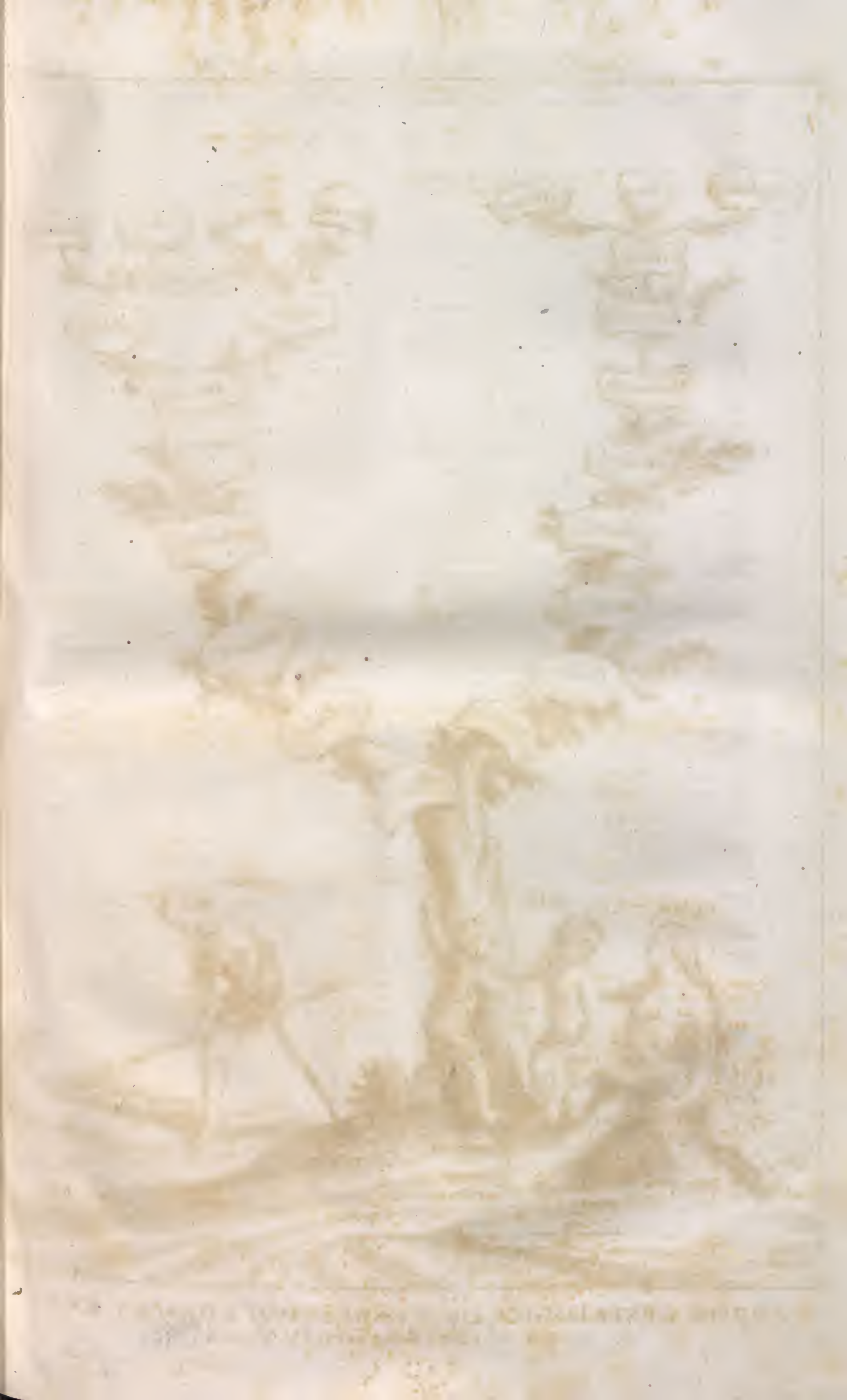
Alii vertunt: *Tunc profanari cœpit nomen Domini* illud Idolis tribuendo. Hæc plurium est Judæorum traditio [5]; Idololatriam temporibus Enos in mundum obrepsisse. Duo Paraphrastes Chaldæi locum hunc in eam explicant sententiam. Vide Sapientiæ caput 14. 13. *Initium fornicationis est exquisitio Idolorum.* Cum omnis caro corrumpere cœpit viam suam, idololatria in orbe cœpit latius grassari.

Verti quoque potest: *Tunc vocari cœptum est de nomine Jehovah*; qui in servitute Dei permanserunt,
D & in pietate, posteri Seth, se filios Dei appellarunt, ut ab impiis secernerentur, qui vocati sunt hominum filii, Vide Caput. 6. 2. Hic sensus ad rem maxime videtur.

Septuaginta [6] verterunt: *Collocavit spem suam in invocatione nominis Domini*. S. Chrysostomus in Ps. 49. ℣. 1., & in hunc locum homil. 20. S. Cyrillus l. 2. in Genes., Eusebius Emisenus, & Theodoretus q. 47. in Genes. aliter explicant: *Enos, & posteri ipsius Deorum qualitatem sumpserunt*. Quemadmodum nomen hoc Angelis tribuitur, propterea quod Ministri, & Nuntii Dei sunt, atque illius personam repræsentant, ita Enos de nomine Domini fuit appellatus propter suum characterem servi, & ministri Dei. Aquila [7] etiam in hunc sensum vide-
E tur intellexisse. *Tunc vocari cœpit de nomine Domini*. Legit profecto, ut nos quoque legimus אז. *Vide Edit. nov. Hexapl.* Svidas ait primos homines detulisse Seth nomen Dei, quoniam Hebraicas invenit litteras, & astrorum nomina. Alii duarum tantummodo posteriorum litterarum acceptam illi referunt inventionem, scilicet *Schin*, & *Tau*, quæ nomen *Seth* constituunt; cum Adam contentus fuerit *Samech*, & *Theth*, quæ eumdem in Hebraico sermone pariunt effectum.

1 Vatab. Munst. Fag. alii. 2 70, ἑπτάκις ἐκδεδίκηται ἐκ Κάϊν, ἐκ δὲ Λάμεχ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.
3 שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה.
4 אז הוחל לקרא בשם יהוה. 5 Hieron. quæst. Hebr. in Genes.
6 Οὗτος ἤλπισε ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου, legerunt אז pro זה, uti quoque S. Hieronymus.
7 Τότε ἤρχθη τοῦ καλεῖσθαι ἐν ὀνόματι κυρίου,

CA-

ARBOR GENEALOGICA DESCENDENTIUM ADAM ET EVÆ
usque ad diluvium Gen. IV. V.

CAPUT V.

Genealogia Adam per poſteros Seth, uſque ad Noe.

1. HIc eſt liber generationis Adam. In die, qua creavit Deus hominem, ad ſimi-
litudinem Dei fecit illum. 2 Maſculum, & fœminam creavit eos, & bene-
dixit illis, & vocavit nomen eorum Adam, in die, quo creati ſunt. 3 Vi-
xit autem Adam centum triginta annis: & genuit filium ad imaginem, & ſimilitudinem
ſuam, vocavitque nomen ejus Seth. 4 Et facti ſunt dies Adam, poſtquam genuit Seth,
octingenti anni: genuitque filios, & filias. 5 Et factum eſt omne tempus, quod vixit
Adam, anni nongenti triginta, & mortuus eſt. 6 Vixit quoque Seth centum quinque
annis, & genuit Enos. 7 Vixitque Seth, poſtquam genuit Enos, octingentis ſeptem
annis, genuitque filios, & filias. 8 Et facti ſunt omnes dies Seth nongentorum duo-
decim annorum, & mortuus eſt. 9 Vixit vero Enos nonaginta annis, & genuit Cai-
nan. 10 Poſt cujus ortum vixit octingentis quindecim annis, & genuit filios, & fi-
lias. 11 Factique ſunt omnes dies Enos nongenti quinque anni, & mortuus eſt. 12 Vi-
xit quoque Cainan ſeptuaginta annis, & genuit Malaleel. 13 Et vixit Cainan poſt-
quam genuit Malaleel, octingentis quadraginta annis, genuitque filios, & filias. 14 Et
facti ſunt omnes dies Cainan nongenti decem anni, & mortuus eſt. 15 Vixit autem
Malaleel ſexaginta quinque annis, & genuit Jared. 16 Et vixit Malaleel, poſt-
quam genuit Jared, octingentis triginta annis, & genuit filios, & filias. 17 Et facti
ſunt omnes dies Malaleel octingenti nonaginta quinque anni, & mortuus eſt. 18 Vi-
xitque Jared centum ſexaginta duobus annis, & genuit Henoch. 19 Et vixit Jared,
poſtquam genuit Henoch, octingentis annis, & genuit filios, & filias. 20 Et facti ſunt
omnes dies Jared nongenti ſexaginta duo anni, & mortuus eſt. 21 Porro Henoch vi-
xit ſexaginta quinque annis, & genuit Mathuſalem. 22 Et ambulavit Henoch cum
Deo: & vixit, poſtquam genuit Mathuſalem, trecentis annis, & genuit filios, & fi-
lias. 23 Et facti ſunt omnes dies Henoch trecenti ſexaginta quinque anni. 24 Am-
bulavitque cum Deo, & non apparuit: quia tulit eum Deus. 25 Vixit quoque Ma-
thuſalem centum octoginta ſeptem annis, & genuit Lamech. 26 Et vixit Mathuſalem,
poſtquam genuit Lamech, ſeptingentis octoginta duobus annis, & genuit filios, & fi-
lias. 27 Et facti ſunt omnes dies Mathuſalem nongenti ſexaginta novem anni, &
mortuus eſt. 28 Vixit autem Lamech centum octoginta duobus annis, & genuit fi-
lium. 29 Vocavitque nomen ejus Noe, dicens: Iſte conſolabitur nos ab operibus,
& laboribus manuum noſtrarum, in terra, cui maledixit Dominus. 30 Vixitque La-
mech, poſtquam genuit Noe, quingentis nonagintaquinque annis, & genuit filios,
& filias. 31 Et facti ſunt omnes dies Lamech, ſeptingenti ſeptuaginta ſeptem an-
ni, & mortuus eſt. Noe vero cum quingentorum eſſet annorum, genuit Sem, Cham,
& Japhet.

℣. 1. HIC EST LIBER GENERATIONIS ADAM.] Moyſes non complectitur Cain, nec progeniem illius. Loquitur tantum de Adam poſteritate per Seth, quæ erat propago populi electi, & Patrum Meſſiæ, ad quem Scripturæ omnes referri debent. Adam in hoc verſiculo Adam ſignat, atque Evam, quandoquidem ℣. 2. dicitur: *Et vocavit nomen eorum Adam, in die, quo creati ſunt*. Deus autem eos creavit ſexta die utrumque.

℣. 3. VIXIT AUTEM ADAM CENTUM TRIGINTA ANNIS.] Magna intereſt differentia inter Hebraicum textum, & Septuaginta in annorum ſupputatione, quibus veteres Patriarchæ vixerunt. Joſephus neque Hebraicum ſequitur textum, nec Septuaginta. Samaritanus quoque textus ab illis differt. Nos eas difficultates, quæ hac in re fieri conſueverunt, diſcutiendas non aggredimur; quippe qui non eo conſilio hoc aggreſſi ſumus Commentarium. Nos He-
A braicum textum, Vulgatamque Verſionem majori veneratione proſequimur, quam Samaritanum textum, aliaſque verſiones, quæcumque eis vel ab ipſarum antiquitate, vel ab eorum meritis, qui illis adhęſerunt, acceſſerit authoritas.

Hic tantum obſervandum, Septuaginta centum annos addere vitæ cujuſque Patriarchæ ante nativitatem illius filii, qui a Scriptura memoratur. Sed plerumque hos annos detrahunt e tempore, quod vulgata aſſignat poſt nativitatem filii, ita ut in eodem numero congruant Hebraicus textus, & Vulgata, cum Patriarchæ mortem referunt. Exempli gratia, Hebraicus textus, & Vulgata Geneſ. 5. ℣. 9. 10. 11.
B ſtatuunt Cainam filii Enos nativitatem nonageſimo anno Enos; *Poſt cujus ortum vixit (Enos) octingentis quidecim annis, & genuit filios, & filias, Factique ſunt omnes dies Enos nongentis quinque annis, & mortuus eſt*. Septuaginta Nativitatem Cainam ſtatuunt, *anno centeſimo; & nonageſimo E-*

nos;

nos ; Enos autem post ortum Cainan vixit septingentos , & quindecim annos ; & facti sunt omnes dies Enos nongenti quinque anni , & mortuus est .

Itaque Septuaginta quingentos, & octuaginta sex annos super Vulgatam recensent in eo tantum temporis intervallo , quod Diluvium præcessit ; & juxta illos Diluvium contigit anno ab orbe condito 2242. juxta Hebraicum textum , & Vulgatam anno 1656. juxta Josephum anno 2256. Eusebius Diluvium ait anno 2242. evenisse , Julius Africanus anno 2262. Textus vero Samaritanus 1307. Congruebat adamussim cum Hebraico, Sancti Hieronymi ævo;sed hodie quammaxime distat propter ætatem Jared , Mathusalem , & Lamech . Primo enim centum & quindecim ex Hebraici textus recensione annos adimit ; alteri vero ducentos & quadraginta novem , Lamech demum centum , & viginti quatuor .

Post Diluvium ab anno 601. Noe usque ad septuagesimum Thare Septuaginta recensent annos 1172. Vulgata vero solum 292. quæ est annorum 880. differentia , cui si addiderimus differentiam 586. annorum ante Diluvium , supputatio Septuaginta 1466. annis Vulgatæ supputationem excedere innotescet . Juxta Patrem Pezron tempus , a Diluvio usque ad ingressum Abrahæ in Terram Promissam , est 1257. annorum ; ita ut ab Orbe condito usque ad septuagesimum quintum Abrahæ annum , annos numeret 3513. Usserius autem Hebraicum textum , Uulgatamque secutus recenset modo annos 2083.

Latet ratio , qua impelli Septuaginta potuerint , ut ita Patriarcharum vitæ augerent tempus , nisi fortasse ut Sanctorum librorum veritatem tuerentur adversus eos , qui existimabant , primorum hominum annos nostris breviores fuisse ; atque denos primorum hominum annos nostrorum singulis pares fuisse . Hoc supposito , si diceretur Adam , exempli gratia , genuisse Seth , cum ille centesimum & trigesimum annum ageret , fatendum esset , ipsum cum tresdecim tantum natus esset annos , genuisse . Ut huic obvii fierent difficultati , quæ profecto nullius est momenti habita ratione Adam, quandoquidem in ætate perfecta creatus fuit ; sed quæ maximi esset momenti habita Cain , atque Abel ratione , qui provectiores ætate esse debebant , antequam Seth oriretur : Septuaginta Seth nativitatem statuerunt anno trigesimo Adam super alterum centesimum , qui tertio & vigesimo ab orbe condito responderet anno , denis Patriarcharum annis ad singulos redactis , quorum quisque decem mensibus , ex triginta sex diebus singulis , constaret .

Profecto Sanctus Augustinus l. 15. c. 9. 12. 13. de Civit. suis quoque temporibus incredulos adfuisse testatur , qui contenderent decem Patriarcharum annos nostrorum unum æquasse . Veteres nonnulli observant , Chaldæos , & Ægyptios ob id tantum vetustissimam antiquitatem sibi vindicasse , quoniam antiquitus illorum anni non adeo erant oblongi , ac hodie sint : quo ad Ægyptios [1] patet equidem primitus illorum annos Lunæ cursum non excessisse ; subinde in singulos annos quaternos enumerasse menses ; deinde vero anno tercentum , & sexaginta , atque tandem tercentum & sexaginta quinque dies addidisse . Plinius l. 7. c. 48. de ætate diuturna , quam Historici quidam priscis Regibus tribuebant , ait , ignorantiam temporum modo errorem hunc invexisse : olim quosdam populos ex æstate annum confecisse ; alios ex hyeme ; nec defuisse , qui ex nostrorum annorum singulis quatuor ipsi recenserent , veluti Acarnanes , quorum anni ternis constabant mensibus . Ægyptii plura annorum millia Regum suorum quibusdam deferebant , atque a suæ Monarchiæ primordiis ad Ptolomæos usque 36525. annos enumerabant , veterum annorum suorum brevitate decepti , si eos recentium longitudini comparemus .

Asseri nequaquam potest , quod Septuaginta crediderint Patriarcharum ætatem re ipsa talem minime fuisse , qualem Scriptura refert ; non enim eos redarguere in animo est , quod data opera Scripturæ Chronologiam perturbarint . Sed liquet Patriarcharum annos sexaginta & trecentis saltem constitisse diebus , uti alibi ostendimus . Et licet Plinius nequaquam crediderit priscorum vitam Regum , de quibus aliqui loquuntur Historici , diuturnam æque , ac dicebatur , hoc tamen certum est , & plurum veterum longitudo vitæ minime incredibilis visa est plurimis , iisque gravissimis Historicis , quos refert Josephus [2] , & quos idem Plinius [3] in medium affert . Et quamquam minima sit hac in re Poetarum authoritas , ipsis tamen denegari nequit honor , quod vetustiores traditiones servarint figuratis locutionibus involutas , per quorum involucra veritatis lumen aliquod elucescat . Hesiodus [4] ait , argenteæ ætatis homines , quæ auream ætatem est subsecuta , centum annos apud matres suas in diutina vixisse pueritia ; quod si reliquum vitæ spatium pueritiæ diuturnitati minime congruebat , ideo factum fuisse , quia a mutuis internecionibus se haud temperarent . .

Quoad causam longitudinis vitæ in Patriarchis , in diversas abiere sententias . Aliqui hoc optime primorum hominum corporum constitutioni censent referendum , vel escis , quas ex plantis hauriebant , quas terra adhuc recens ferebat . Alii hoc veterum simplici , frugali , & temperatæ vitæ . Sed præcipua hujus diuturnitatis fuisse videtur causa voluntas Dei , qui homines servabat , ut humanum genus multiplex fieret . Nam si nostræ vitæ brevitas naturalis esset effectus temporum longitudinis , & si in dies illa imminueretur , perinde ac ab orbis origine magis recedimus ; post illud tempus , quo decrescere cœpit , ad hanc usque diem jam in nihilum fuisset redacta . Psalmi XC. Author [5] , quem Babylonicæ captivitatis tempore scripsisse arbitramur , docet , ævo suo vix ad octuaginta annos hominis vitam pervenisse ; atque ad eam ætatem hominum vitam per gradus fuisse dilapsam post Diluvium , quod 1750. circiter annos ante captivitatem contigerat . Per id tempus nongentis , vel octingentis annis vita fuerat imminuta ; ita ut juxta naturalem rerum decursum , a David ad hæc usque tempora , videlicet post 2500. annos , & ultra , hominum vita in nihilum prorsus redacta esse deberet ; si proportione quadam & vitæ nostræ , & eorum , qui a Diluvio ad captivitatem vixere , ex æquo decrescerent . Ad supernaturalem igitur causam est confugiendum , quæ post Diluvium hominum vitam breviorem fecit , eamque nobis in eo , quæ hodie est , statu servavit , in quo post bis mille annorum fluxum persistit adhuc , quin inter nostrorum patrum , nostramque vitam ulla interfuisse differentia intelligatur .

GENUIT AD IMAGINEM , ET SIMILITUDINEM SUAM .] Ex hoc loco illi collato , ubi Deus ait , *Faciamus hominem ad imaginem , & similitudinem nostram* , videretur homo esse similis Deo , quemadmodum filius est similis Patri . Sed hæc sententia nimis adversatur fidei , ac ideæ , quam de Deo concepimus ; Moyses loquitur hic de similitudine naturæ , quoad animam , & corpus , quæ ejusdem naturæ sunt in patre , ac filiis. Nonnulli [6] credunt Scripturam hic innuere naturæ fatalem similitudinem , quæ reperitur inter patrem , & filios , & corruptionem , quam Adam per originale pecca-

1 Plutarchus in Numa .

2 Manethon. Beros. Mochus , Hestiæus , Hieronym. Ægypt. Hesiod. Hecateus , Acusilas , Hellanicus , Ephorus, Nicol. Damasc. apud Josephum lib. 1. antiq. c. 3.

3 Hellanicus , Damastes , Ephorus , Alexander , Cornelius , Xenophon , &c. apud Plin. l. 7. c. 48. Vide & Valer. Maxim. l. 7. c. de Senectute .

4 Hesiod. opera & dies . ℣. 130.

5 Psal. 89. 10. 6 Vatab. Munster. Piscat. Ainsvort.

peccatum in posteros suos diffudit. Adam genuit filios ad imaginem suam, homines ut ipse erat, mortales, ut ipse, & sontes, ut ipse.

℣. 4. GENUIT FILIOS, ET FILIAS.] Inæqualitas, quæ reperitur in eo tempore, quo quisque Patriarcha eos genuit filios, qui in Scripturis memorantur, impellit S. Augustinum [1], ut conjiciat, eos, quorum Genesis meminit, non semper primogenitos fuisse; verum satis Moysi fuisse, si genealogicam Patriarcharum seriem ad Noe usque contexeret, ante Diluvium; & post diluvium usque ad Abraham, quin omnes, qui ex eadem progenie editi essent, peculiariter memorarentur.

Quidam nomina Filiarum Adam assignant; verum nihil eo, quod afferunt, est incertius. Sanctus Epiphanius hæresi de Sethianis num. 39. duodecim tantum filios, ac duas filias Adam enumerat: duabus vero filiabus nomina facit, *Savem*, & *Azuram*.

℣. 5. OMNE TEMPUS, QUOD VIXIT ADAM, ANNI NONGENTI TRIGINTA, ET MORTUUS EST.] Adam nongentis triginta natus annis e vivis excessit, postquam diuturnam maxime, acerrimamque egisset pœnitentiam. Præter propriæ inobedientiæ dolorem, quam ipse respicere debuit veluti maximum scelus, quodque horribiles effectus esset pariturum, mœrore affectus est, familiam suam discerpi intuitus propter Cain odium in Abel: quod malum neque justi Abel funesto interitu extinctum est. Vidit ille nequam genus Cain in nefaria irruere crimina; miræ hujus corruptionis testis fuit, quæ in terram universale Diluvium elicuit. Adam se velut primam omnium harum calamitatum causam respexit; & indesinenter mens ipsius omnium criminum cogitatione angebatur, quæ pravum ipsius exemplum, & originalis corruptio, quam ad posteros omnes transmittebat, gignebant jam, & subinde in universo terrarum orbe sæculorum lapsu erant paritura. Verum promissum Liberatorem intuens, fide plenus, ac spe in ipsum, Creatoris sui præcepta humiliter adoravit; qui ut suæ potentiæ, justitiæque fulgor, & misericordiæ magnitudo eluceret, ad majorem sui nominis gloriam, passus fuerat creaturæ suæ lapsum.

Adam e numero fuit Electorum, atque Beatorum, ut Ecclesia credit, utque eadem decrevit adversus Tatianum, & Encratitas. Scriptura pro Adam, ejusque salute loquitur Sap. 10. 2. *Custodivit, & eduxit illum (Deus) a delicto suo*; & Patres [2] ipsum veram peccati sui pœnitentiam egisse arbitrantur. S. Irenæus ait, Adam feria sexta obiisse. Plures Veteres credunt corpus illius tumulatum fuisse in Hebron, atque illi Josue innituntur loco 14. 15. *Adam maximus ibi .... situs est*. Alii [3] asserunt in Calvario monte fuisse sepultum. Verum hæc omnia popularibus tantum incumbunt traditionibus, quibus recentem addere authoritatem minimum excogitarunt Patres eas referentes. Papa Gelasius de libro loquitur apocrypho, cui titulus, *Pœnitentia Adam*. Nomen hoc Hebræi tribuunt psalmo 91. quem deferunt Adæ. S. Epiphanius, atque idem Gelasius papa loquitur etiam de *Apocalypsi Adam* libro pravo, quo Gnostici utebantur.

Latet quamdiu prima vixerit Mulier. Marianus Scotus ausus est mortem illius in annum ab orbe condito 940. referre, annum scilicet post Adam mortuum decimum. Quod evidenter innititur aliquibus Judæorum traditionibus, quibus ambigua maxime fides est in rebus ad antiquitatem spectantibus.

Genebrardus hanc Chronologiam secutus est, cum nihil vel melius suppeteret illi, vel certius. Quam quam Scriptura neque de pœnitentia, neque de morte Evæ vel tumulo aliquid innuat, cum communi Fidelium sententia credimus, ipsam pœnitentiæ Adam fidelem fuisse sociam, sicuti initium peccati illius fuerat, & postquam diutius in luctu, squalore, & patientiæ vixerit exercitatione, tandem felici fine clausisse dies, atque cum Adam tumulatam fuisse. Sepulchrum illius, æque ac primi parentis nostri nos fugit. Verum opinio, cui magis favit antiquitas, & quam præ cæteris Ecclesiæ probet authoritas, adfert super Calvarii verticem utrumque elatum fuisse. Patrum plerique post Origenem in hanc concessere sententiam, atque in Calvarii jugo nomini Adam, & in honorem ipsius sacellum fuit ædificatum [4]. Ibi sacris operantur Græci, verum in solemnibus supplicationibus thure non utuntur, ut ostendatur Adam non in sublimiorem Sanctorum classem referri. Græci diem festum, atque commemorationem Adæ, atque Evæ celebrant 14. Kal. Januarii [5] vel die Dominica, quæ immediate Nativitatis Domini solemnitatem præcedit. Petrus Natalis [6] Adam atque Evam Sanctorum prioris Mundi ætatis constituit principes, hebdomada, quam Septuagesimam nuncupamus post diem XI. Kal. Febr.

℣. 8. SETH MORTUUS EST.] Seth pater fuit fidelis sobolis, sicuti corruptæ Cain. Ipse pietatem coluit ab adolescentia, ut ait Josephus Antiq. l. 1. c. 3. & post se virtutis suæ imitatores filios reliquit. Deus illum benedictionibus cumulavit; atque huic astrorum scientiam, & Cœlorum motus doctrinam referre debemus. Nonnulli veteres credidere Seth Messiam fuisse; & S. Epiphanius hæref. 39. de hæreticorum secta loquitur, qui Sethiani appellabantur, qui Seth, velut Christum venerabantur. Illi contendebant a Deo quoque raptum fuisse ex hoc orbe. Chronista vetus, quem Raderus citat Not. ad Chronic. Alex. n. 5. ex fragment. chronici ex Palatina Biblioth. ait Seth quadraginta annos natum ad cœlum raptum fuisse Angelorum ministerio, & cum dierum quadraginta spatio minime apparuisset, regressum tandem dixisse, quod ille didicerat, futurum ut posteri ipsius in scelera se se præcipites agerent, atque universi Diluvii aquis absumerentur; & addidisse, venturum esse tandem Messiam, qui illos redimeret. Verum hæc omnia ex libris apocryphis modo erui potuerunt, quos nulla cognovit antiquitas. Patres Augustinus l. 15. cap. 17. & 18. de Civit. Dei, & Chrysostomus homil. 21. in Genes. Seth nativitatem intuiti sunt, velut argumentum, aut saltem typum, & Resurrectionis futuræ promissionem.

℣. 24. AMBULAVIT (HENOCH) CUM DEO, ET NON APPARUIT, QUIA TULIT EUM DEUS.] Syriace habetur: *Henoch placuit Domino, ac esse desiit, quoniam Deus ad se illum accersivit*. Septuaginta [7]: *Henoch placuit Deo, neque amplius repertus est, quia tulit eum Deus*. Arabice; *Henoch mortuus est, & illum ad se recepit Deus*. Nonnulli Interpretes arbitrantur textus verba naturaliter innuere, Henoch mortuum fuisse; sed immatura morte. Rabbini quidam ipsum adhuc vivere contendunt; sed Menasse ben-Israel lib. de fragilitate humana Sect. 22. art. 7. plurium aliorum Rabbinorum testimonio ostendit, hæc verba, *& non apparuit* &c. naturalem mortem significare, veluti in his locis: *tolle animam meam* 3. Reg. 19. 4. & alibi; *Deus redimet animam meam de manu inferi, cum acceperit me*, Psalm. 48. 16. & *Nescio quamdiu subsistam, & si post modicum tollat me Factor meus*, Job. 32. 22. ubi hæc verba *tollere, animam tollere, accipere*, significant aliquem a mundo per

1 Vide S. August. lib. 15. de Civit. Dei cap. 15.
2 Vide Iren. lib. 3. adv. hæref. c. 33. Tertull. l. 11. contra Marcionem cap. 25. Origen. tract. 35. in Matth. Epiph. hæref. 46. Hieron. Epist. ad Marcel. Aug. ep. ad Evod. 164. & alibi sæpe.
3 Vide Origen. Tract. 35. in Matth. Epiph. hæref. 46. Ambrof. l. 10. in Lucam, Hieron. ad c. 27. Matth.
4 Quaresmius tom. 2. l. 5. p. 481. 483. 5 Vide Bollandum t. 2. Febrar. p. 449.
6 Catalog. l. 3. c. 2. Vide Bailletum SS. Vet. Testam.
7 Εὐηρέστησε Ἐνὼχ τῷ Θεῷ, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, διότι μετατέθεικεν αὐτὸν ὁ Θεός.

per mortem eripere. Additur his, quod Moyses vitæ Henoch annos recenſet, veluti aliorum Patriarcharum; quod impellit, ut credas, ipſum quoque veluti cæteros objiſſe. Author Quæſtionum ad Orthodoxos, qui Sancti Juſtini Martyris nomine citatur, quæſt. 85. ſcribit, Henoch, & Eliam cum aliis pluribus a mortuis ſuſcitatos poſt Jeſu Chriſti mortem, una in terreſtri Paradiſo permanſiſſe, alterum Domini adventum expectantes. Eos igitur cum aliis Juſtis vita functos arbitrabatur.

Philo lib. de Abraham p. 352. Hiſtoriam Henoch in allegoricam vertit explicationem; Hic vir Juſtus placuit Deo, & tulit eum Deus; quod, ait ille, mutationem in melius ſignificat; & quod addit Scriptura, Deum illum tuliſſe, neque amplius fuiſſe inventum, innuere, quod præcedens vita illius noxia fuerit, & nequam; ſed poſtmodum ita frugi factum fuiſſe, ut idem amplius minime reperiretur, & aliquomodo vel ipſam antea factorum memoriam deleſſe: in ſolitudinem ſeceſſiſſe, neque amplius apparuiſſe, *& non inveniebatur*; unde arguitur, Philonem minime crediſſe, quod ille temporalem mortem effugerit. Joſephus Antiq. l. 1. c. 4. ſimpliciter ait, *ipſum ad Deum perrexiſſe, quare nihil de morte ipſius ſcriptis mandatum eſt*. Si crediſſet, Henoch nequaquam mortuum fuiſſe, jejune adeone locutus fuiſſet, quin aliquam animadverſionem adjiceret?

Verum Patres, & plerique Interpretum aſſerunt, Henoch adhuc vivere; ipſum, veluti Eliam quoque a Deo extra mundum raptos fuiſſe, atque duos hoſce Sanctos viros ante Judicium noviſſimum venturos eſſe, ut Antichriſto adverſentur, & populos, qui a Fide erraverint, revocent; Elias quidem ut Judæis prædicet; Henoch vero Gentilibus: atque hoc Apocalypſis [1] innititur teſtimonio, ubi ſcriptum eſt, Deum duos teſtes ſuos eſſe ſuſcitaturum, qui ſaccis præcincti 1260. diebus prophetabunt. Ratio loquendi, qua Moyſes utitur, innuit, illi conſilium fuiſſe Henoch raptum ab aliorum Patriarcharum obitu diſtinguendi. Vitam illius miræ ſanctitatis fuiſſe teſtatur: *Ambulavit cum Deo* [2]. Atque virtutis ipſius remunerationem proditurus adjicit, a Deo raptum fuiſſe: *Quia tulit eum Deus*.

Si verba conferas, quæ 4. Reg. 2. 16. 17. ad Eliæ raptum adnotandum adhibentur, illis, quibus hic Moyſes Henoch raptum narrat, eædem locutiones occurrent. Filii Prophetarum Eliſæum rogant, ut illis liceat Eliam quæritare, veriti, ne ille a Deo in montem aliquem translatus fuiſſet. Neque illi igitur, neque Eliſæus Eliam mortuum crediderunt; quoniam Elias Eliſeo dixerat: *Poſtula, quod vis, ut faciam tibi, antequam tollar a te*. Et inferius paullo: *ſi videris me, quando tollar a te* &c. Hac igitur locutione minimum mortem innui arbitrantur, uti contendunt Rabbini. Sanctus Paulus in Epiſtola ad Hebræos 11. 5. locum hunc interpretatur, inquiens: *Fide Henoch translatus eſt, ne videret mortem, & non inveniebatur, quia tranſtulit eum Deus*. Author Eccleſiaſtici 44. 16. juxta Vulgatam aſſerit, translatum fuiſſe in Paradiſum, quod de terreſtri Paradiſo dumtaxat eſt intelligendum. Denique Septuaginta [3] evidenter illius referunt translationem, quin ullum verbum addant, quod ipſum mortuum fuiſſe innuat.

Onkelos ita explicite habet: *Henoch in timore Domini ambulavit, nec apparuit amplius in terris; ſed Deus illum mori non paſſus eſt*. Patres uno ore dicunt illum haud mortuum fuiſſe; ſed moriturum eſſe, poſtquam in Antichriſtum pugnaverit. Patris Alexandri hac in re adiri poteſt diſſertatio. Quoad locum, quo Henoch translatus eſt, aſſeri poteſt cum S. Auguſtino l. 2. de peccato originali c. 23. quod cum hæc quæſtio earum ex numero ſit, quæ nullo Fidei detrimento in utramque partem agitari queunt, integrum cuicumque ſit, quidquid juſtius viſum ſibi fuerit, credere. Contendunt plurimi, Henoch translatum fuiſſe in Paradiſum terreſtrem; huic opinioni ex Eccleſiaſtici loco acceſſit authoritas: *Henoch placuit Deo, & translatus eſt in Paradiſum*. Sanctus Irenæus huic ſubſcripſit ſententiæ l. 4. adverſ. hæreſ. c. 30. uti quoque S. Auguſtinus lib. 6. operis imperfecti contra Jul. art. 30. aliique paſſim.

Qui huic ſuffragantur opinioni, cum illis negotium faceſſat Diluvium, quod aquis obruit Viridarium Eden, ejuſdem tempore transferre coguntur Henoch eo, quo magis e re judicarint; vel aſſerere, Terreſtrem Paradiſum in ſublime adeo poſitum fuiſſe, ut illuc Diluvii aquæ minime potuerint accedere. Fatendum eſt, Eccleſiaſtici locum prodeſſe parum, quia verba hæc *in Paradiſum*, in Græco textu non reperiuntur: ea minime legerunt Græci Patres. S. Chryſoſtomus homil. 21. in Geneſ. ac Theodoretus interrog. 45. in Geneſ. palam declarant, ſciri non poſſe, quo translatus fuerit Henoch; quod ipſum quoque ex iis, quæ attulimus hactenus concludendum eſſe mihi videtur. S. Hieronymus in Amos 8. credit Henoch, atque Eliam eſſe in cœlo: *Enoch, & Elias rapti ſunt in Cœlum, Dei reguntur arbitrio*.

Sanctus Judas Apoſtolus epiſt. ℣. 14. 15. profert Prophetiæ Henoch locum, qui occaſionem quærendi præbet, utrum vetus hic Propheta aliquid ſcripſerit an vero illius Prophetia in traditione ſolum ſcripta vel ſecus, integra permanſerit. *Prophetavit autem, & de iis ſeptimus ab Adam Henoch, dicens: Ecce venit Dominus in ſanctis militibus ſuis, facere judicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum, quibus impie egerunt, & de omnibus duris, quæ locuti ſunt contra Deum peccatores impii*. Extabant primis Eccleſiæ ſæculis aliquot ſcripta nomina Henoch, in quibus reperiebatur eadem Prophetia, quam Sanctus Judas adfert. Aliæ quoque hiſtoriæ fabuloſæ legebantur; exempli gratia, quod Angeli, qui Vigilantes vocabantur, *Egregori*, amore mulierum capti, cum ipſis concubuerint. Ducenti erant, illiſque Angelus *Semexas* præerat, præter quos viginti erant Archangeli, quorum nomina in illius, quod extat, libri fragmento inveniuntur. Ipſi in monte Hermon ſe ſe jurejurando obſtrinxerunt, ut quiſque uxorem duceret. Ex eorum connubio orti ſunt homines corrupti, qui docuerunt homines nequiſſima quæque, & perniciosiſſima inventa, arma, argentum ceruſſam, mundum muliebrem, magiam, venenum [illegible] lites, cædes. Deus ob tot, tantaque ſcelera ira percitus Angelos bonos dimiſit, qui Dæmonum principes aggreſſi ſunt, eoſque præcipites egere, vel vinculis devinxerunt, ita ut obeſſe illis non amplius integrum foret. Aliquandiu poſt Diluvium contigit, ac hominum vita 120. annorum limite fuit circumſcripta. En quid afferat libri Henoch fragmentum.

Origenes hom. 28. in lib. Numer. & l. 5. contra Celſ. pag. 267. prior impugnaſſe videtur libri Henoch veritatem. De eo autem ita loquitur, ut minimum authoritatis obtinuiſſe liber hic in Eccleſia videatur. S. Hieronymus de Script. Eccl. in Juda Apoſt. & S. Auguſtinus l. 15. de Civit. c. 23. & 18. c. 38. hæc ſcripta apocryphis recenſenda putarunt, nulliuſque authoritatis, quamquam prophetia per S. Judam allata veritatis divinæ ſit, propterea quod ab hoc Apoſtolo eſt citata. Sed veteres Patres ante Origenem Juſtinus Martyr, Irenæus, Clemens Alexandrinus, majori in pretio, Librum Henoch cenſebant habendum; eumque velut Canonicum venerati ſunt, rati ob id S. Judam inde hauſiſſe locum, quem ſuperius attulimus. Scaliger [4] ait, ſe hujus Prophetiæ Henoch Græcum exemplar habuiſſe; atque in ſuo Euſebii Chronico illius

1 Apoc. 11. 3. 4.
2 Vide Geneſ. 6. 9. & 17. 1. 3. Reg. 9. 4. &c.
3 Μετετέθεικεν αὐτὸν ὁ Θεός,
4 Scaligerana p. 283.

lius fragmentum non ita parvum typis edendum curavit. A

Tertullianus lib. 1. de cultu fœminar. c. 3. lib. 2. c. 10. & de Idololat. c. 4. & 15. & Apolog. cap. 22. hac in re acrius nimis sententiam promit suam: Vellet enim credi, hoc opus, vel a Noe Diluvii tempore in Arca servatum fuisse, aut ab eodem Henoch iterum post Diluvium fuisse exaratum: eumque minime rejiciendum esse ait, atque ob id tantum a Judæis respui, quod palam nimis pro Jesu Christo loquebatur. Qua existimatione illam exceperint Justinus, Athenagoras, S. Irenæus, Lactantius, Clemens Alexandrinus, S. Cyprianus, aliique, videbimus capite sequenti; ea quippe adducti fuerunt, ut sententiam minime eorum mentibus dignam tuerentur super filios Dei, qui de filiabus B hominum sibi uxores acceperant. Ex Tertulliani vero sententia inferendum esset Litterarum, atque Scripturæ usum ante Diluvium invaluisse: quod confirmari posset iis, quæ Josephus ait Antiq. l. 1. c. 4. de columnis a filiis Seth extructis, quibus Astronomica inscripserunt inventa, & de quibus c. 6. ℣. 13. loquemur. Si Judæi Henoch librum agnovissent post Diluvii tempora, aliquid extaret in veteri Testamento; & neque Judæi, neque post ipsos Christiani inter Scripturarum Canones illi denegassent locum. Accedit vero ad hæc, quod ipsæ falsitatis suæ notas fert præ se in iis narrationibus, quas complectitur, cachinnis prorsus excipiendis. Denique Sanctus Judas librum non citat: ait tantummodo, justum Henoch prophetasse, ac dixisse C ea, quæ ille retulit, quæ ex veterum Judæorum traditione poterat didicisse.

Apud Profanos [1] Henoch, ipsiusque prædictionum de Diluvio aliquod existit monumentum. Stephanus Geographus illum *Annacum* appellat, illique sedem statuit Iconii in Phrygia. Oraculum prædixerat futurum, ut universus orbis post Hanac mortem interiret; ille tercentis, & super natus annis obiit, quem extulere Phryges maximi doloris indiciis, quæ adagii locum obtinuere, dictumque fuit, *plorare Anac*, ut maximus fletus significaretur. Deucalionis Diluvium statim ab Anac morte contigit, Deucalion vero a Græcis [2] Kanac, & Nannac appellatus est. Eupolemus ab Eusebio Præpar. l. 19. allatus testatur Babylonios Astrologiæ primum auctorem agnovisse Henoch, qui idem est, ac Atlas D Græcorum, cujus filius Mathusalem fuit, & qui Angelorum ministerio ea omnia, quæ sciebat, didicerat.

℣. 27. FACTI SUNT OMNES DIES MATHUSALA NONGENTI SEXAGINTA NOVEM ANNI.] S. Hieronymus in quæst. Hebraic. & Sanctus Augustinus de Civit. l. 15. c. 12. & 13. observant hic celebrem difficultatem, quæ alias omnes scripturæ Interpretes exercuit. In hoc autem sita erat, quod juxta quædam Septuaginta exemplaria, Mathusala vixisset usque ad decimum quartum annum a Diluvio; juxta vero alia quædam exemplaria, mors illius sex ante Diluvium annos contigisset; in quo utrique ab Hebraico textu recedunt, qui mortem ipsius eo- E dem Diluvii anno constituit. *Mathusala*, Septuaginta inquiunt, *vixit 167. annos, & genuit Lamech; deinde vero vixit annis* 802. vel juxta alia exemplaria, 782: *& numerus annorum illius est* 969. anni; dum Hebraicus textus Mathusalem annos 187. fuisse ait, cum genuit Lamech, & deinde 782. annos vixisse, quorum summa est 969. annorum. Sed cum Lamech natus anno 167. Mathusalæ, genuerit Noe, cum ipse 182. annum ageret, Mathusala vero 355. si Diluvium contigisset Noe anno 600., ut ait Scriptura, videlicet anno Mathusalę 955. sequeretur Diluvium quatuordecim annis Mathusalæ mortem præcessisse.

Ut quæstionis hujus dissolvatur ambages, error agnoscendus est qui in Septuaginta supputationem obrepsit, & anni quoque Mathusalę juxta Hebraicum textum sunt recensendi. Mathusala annos 187. natus genuit Lamech; post id tempus vixit adhuc annos 782. qui summam reddunt 969. quæ major ætas est, ad quam homo pervenerit. Lamech filius ipsius 182. annos natus genuit Noe ante diluvium anno 600. Adde simul 600. annos Noe, 182. annis Lamech, & 187. Mathusalæ, atque 969. summa existet; qui annus est & mortis Mathusalæ, & Diluvii.

℣. 29. ISTE CONSOLABITUR NOS.] Nomen Noe naturaliter magis fluere deberet a *Nuach* נוח, quod significat quiescere, quam a *Nacham*, נחם quod consolari significat. Septuaginta a priori deduxerunt; transtulerunt enim [3]: *Ipse nobis quietem parabit*. Sed prærterquamquod Hebraicus textus [4] a secunda voce deduxit, Latina omnia Vulgatæ exemplaria consentiunt, cæteræque versiones Hebraico textui cohærent. Quædam adsunt propriorum Hebraicorum nominum etymologiæ, quas ægre ad Grammaticæ referas analogiam, quod plerumque oritur ab litterarum elisione, veluti in nomine *Abraham*, quod emanat ab *Ab-rah-hammon*. Lamech vero spiritu afflatus prophetico [5] nomen hoc tribuit Noe, qui futurus erat pater Messię Regis pacis, verique terrarum consolatoris. Noe parentes suos consolatus est spe, quod justior mundus existeret, & minus corrupta generatio, cujus ille author futurus erat. Rabbini apud Pererium credunt Noe prædictionem hanc ad litteram complesse, aratrum inveniendo, & animalia adhibendo ad excolendam terram, ex quo Laboratoris nomen adeptus est cap. 9. ℣. 20.

℣. 31. FACTI SUNT OMNES DIES LAMECH SEPTINGENTI SEPTUAGINTA SEPTEM ANNI.] Septuaginta illi tribuunt tres & quinquaginta annos super septingentos; pro 182. annis, quibus natus erat, cum genuit Noe, illi 190. tribuunt & pro 595. quibus post Noe vixit nativitatem, annis ajunt vixisse 565.

NOE VERO, CUM QUINGENTORUM ESSET ANNORUM, GENUIT SEM, CHAM, ET JAPHET.] Difficile quod credam, est, nullos Noe filios fuisse ante annos quingentos. Asseri potest, eos, quos prius genuerat obiisse; vel cum filiabus hominum adhæsissent, atque in communem, quæ tunc grassabatur, corruptionem proruissent, quin Noe monitis, & minis animum adverterent, ab eo recessisse, atque in perniciem ruisse voluntariam. Sed Noe non passus est, tres filios, quos genuit, postquam Deus illi se Diluvium immissurum prædixerat, ab ipso recederent, atque veluti fratres sui in communi scelerum colluvie versarentur.

Minimum tamen iis, quæ modo dicta sunt, adversantibus, plures credunt, illudque admodum est probabile, quosdam Patriarcharum nonnisi serius filios genuisse. Vide Sanctum Augustinum l. 15. Civit. Dei cap. 20. Japhet trium filiorum Noe natu maximus est, ut scriptura inquit Genes. 10. 21. Cham erat natu minimus, uti scriptum est Genes. 9. 24. Sem duobus post Diluvium annis centum annos recensebat; ex quo sequitur, illum natum esse anno Noe secundo supra quingentesimum; itaque minor natu erat, quam Japhet, qui anno ortus est quingentesimo.

---

1 Stephan. in Iconium. 2 Vide Suid. in Nannacos, & Erasmi Adagia Chil. 2. Cent. 8. Adag. 19.
3 Οὗτος διαναπαύσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν. 4 זה ינחמנו. 5 Epiph. l. 1. advers. hæres. hær. 50.

CAPUT VI.

Connubia filiorum Dei cum filiis hominum. Universalis hominum corruptio Deum adigit, ut eos Diluvio deleat. Noe invenit gratiam in oculis illius. Deus præcipit Noe, ut Arcam ædificet, ut eo cum certo cujusque speciei animantium numero secedat.

℣. 1. CUmque cœpissent homines multiplicari super terram, & filias procreassent.
2 Videntes filii Dei filias hominum, quod essent pulchræ, acceperunt si-
bi uxores ex omnibus; quas elegerant. 3 Dixitque Deus: Non per-
manebit spiritus meus in homine in æternum, quia caro est: eruntque dies illius
centum viginti annorum. 4 Gigantes autem erant super terram in diebus illis:
postquam enim ingressi sunt filii Dei ad filias hominum, illæque genuerunt, isti
sunt potentes a sæculo viri famosi. 5 Videns autem Deus, quod multa malitia ho-
minum esset in terra, & cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tem-
pore, 6 Pœnituit eum, quod hominem fecisset in terra. Et tactus dolore cordis
intrinsecus; 7 Delebo, inquit, hominem, quem creavi, a facie terræ, ab ho-
mine usque ad animantia, a reptili usque ad volucres cœli; pœnitet enim me fe-
cisse eos. 8 Noe vero invenit gratiam coram Domino. 9 Hæ sunt generationes
Noe: Noe vir justus, atque perfectus fuit in generationibus suis, cum Deo ambu-
lavit. 10 Et genuit tres filios, Sem, Cham, & Japheth. 11 Corrupta est au-
tem terra coram Deo, & repleta est iniquitate. 12 Cumque vidisset Deus terram
esse corruptam (omnis quippe caro corruperat viam suam super terram;) 13 Dixit
ad Noe: Finis universæ carnis venit coram me: repleta est terra iniquitate a facie
eorum, & ego disperdam eos cum terra. 14 Fac tibi arcam de lignis lævigatis:
mansiunculas in arca facies, & bitumine linies intrinsecus, & extrinsecus: 15 Et
sic facies eam: Trecentorum cubitorum erit longitudo arcæ, quinquaginta cubito-
rum latitudo, & triginta cubitorum altitudo illius. 16 Fenestram in arca facies,
& in cubito consummabis summitatem ejus: ostium autem arcæ pones ex latere:
deorsum cœnacula, & tristega facies in ea. 17 Ecce ego adducam aquas diluvii
super terram, ut interficiam omnem carnem, in qua spiritus vitæ est subter cœ-
lum: Universa, quæ in terra sunt, consumentur. 18 Ponamque fœdus meum te-
cum, & ingredieris arcam tu, & filii tui, uxor tua, & uxores filiorum tuorum
tecum. 19 Et ex cunctis animantibus universæ carnis bina induces in arcam, ut
vivant tecum: masculini sexus, & fœminini. 20 De volucribus juxta genus suum,
& de jumentis in genere suo, & ex omni reptili terræ secundum genus suum: bi-
na de omnibus ingredientur tecum, ut possint vivere. 21 Tolles igitur tecum ex
omnibus escis, quæ mandi possunt, & comportabis apud te, & erunt tam tibi,
quam illis in cibum. 22 Fecit igitur Noe omnia, quæ præceperat illi Deus.

℣. 1. VIDENTES FILII DEI FILIAS HOMINUM, QUOD ESSENT PULCHRÆ, ACCEPERUNT SIBI UXORES EX OMNIBUS, QUAS ELEGERANT.] Hæc est anacephaleosis: hæc omnia diutius antea contigerant. Versio Chaldaica, Symmachus [1], Arabica, Oleaster, Abenezra, Salomon Jarchi, Vatablus, Fagius, Castilioneus, Ludovicus de Deo vertunt; *Videntes Filii principum filias hominum*. Aquila [2], *filii Deorum*. Theodotion, & Vulgata: *filii Dei*. Quædam exemplaria Septuaginta legebant olim: *Videntes Angeli filias hominum*. Hebraica vox *Elohim*, ut superius dictum est, significare potest Deos, Angelos, Principes, Primates. Lactantius l. 2. c. 14. credidit, scripturam hic loqui de Angelis, quibus adhuc integrum esset bene merendi, vel male. Huic sententiæ passim adhæsere veteres. Josephus Antiq. l. 1. c. 4. serio contendit, Angelos mulierum commercia expetiisse. Philo l. de Gigan- A tibus excogitavit, filios Dei, de quibus hic agitur, esse animas, quæ per aera volantes, quin adhuc alicui hæserint corpori, cupiditate flagrarint in humanis corporibus immorandi. Pro sententia eadem videri potest Origenes libro primo contra Celsum.

S. Justinus Martyr in utraque Apologia addidit ex hoc monstrosissimo commercio dæmones ortos fuisse. Athenagoras credit, pravorum Angelorum lapsum ab impudico mulierum amore fluxisse, atque inde ortos esse gigantes. S. Clemens Alexandrinus eidem videtur favere sententiæ Stromat. l. 3 & 5. & Pedagogi l. 2. Tertullianus lib. de Idololat. c. 9. & de Cultu femin. l. 2. c. 10. & alibi Angelis mulierum amatoribus refert Astrologiæ adinventum, B pretiosorum lapidum, metallorum, atque aromatum, quibus utebantur mulieres, ut speciei decor accederet. Sanctus Cyprianus de discipl. & habitu Virg. & de Singular. Cleric. hac in sententia Magistrum suum

[1] Sym. υἱοὶ τῶν δυναστευόντων. [2] Aq. οἱ υἱοὶ τῶν θεῶν. 70. οἱ ἄγγελοι τοῦ θεοῦ. Ita MSS. Alex. Philo de gigantib. p. 284. Josephus l. 1. antiq. c. 4. & quædam exemplaria apud Cyrill. caten. mss. Vide nov. edit. Hexaplor.

ſuum eſt ſubſecutus. Sanctus Ambroſius de Noe c. 6. & l. 1. c. 80. de Virginib. aliique plures [1] in eamdem abiere ſententiam; quæ ab origine deductat fuit e Libro Henoch, cujus adhuc quædam ſuperſunt fragmenta longiora, quorum ſummam in ea Diſſertatione retulimus, quam ante S. Lucam de bonis, maliſque Angelis habuimus. Sententia hæc non admodum mira videri debet, eo tempore, quo paſſim credebantur Angeli boni, & mali habere corpora, atque uti nos carnalibus perturbationibus affici poſſe.

Sed Patres, qui deinde ſunt ſubſecuti, cum ad accuratius examen quæſtionem hanc revocarint, aſſeruerunt, Angelos, cum nulla ipſis adſint corpora, nulla affici potuiſſe mulierum libidine, atque nomine filiorum Dei, filios Seth eſſe intelligendos, qui erant genus electum; nomine vero filiarum hominum filias Cain, & poſterorum ipſius; quæ cum eſſent corruptæ æque ac parentes ſui in ſcelus pellexerunt filios Seth, qui illarum forma decepti eas uxores ſibi elegerunt. Videre operæ pretium eſt S. Chryſoſtomum homilia 22. in Geneſ., Theodoretum quæſtione 48. in librum eumdem, S. Cyrillum Alexandrinum libro 9. contra Julianum, & S. Auguſtinum libro 15. de Civitate Dei capite 23., Caſſianum collatione octava cap. 21., Sanctum Eucherium, Rupertum Abbatem &c.

Plato, in eo dialogo, cui nomen Cratylus, credit, Heroas Deorum fuiſſe filios, qui mulierum amore capti eſſent, aut Dearum, hominum amore illectarum: atque hinc illis Heroum nomen inditum fuiſſe ab Eros [2] Græca voce, quæ Amorem ſignificat. Priſci Æneam a Venere, atque Anchiſe ortum retulerunt; Remum & Romulum Deo Marte, ac Rhea Sylvia, quæ mortalis erat: Verum huic Ethnicorum errori, quamquam vetuſtiſſimo, inniti alius error non poteſt; & ſupplicium, quo Deus in homines ſolos propter hæc crimina animadvertit, argumentum eſt, ſolos homines nocuos fuiſſe.

℣. 3. NON PERMANEBIT SPIRITUS MEUS IN HOMINE IN ÆTERNUM, QUIA CARO EST.] Hebraicus textus [3]: *Spiritus meus non litigabit amplius*. Ego non parcam amplius, defeſſus ſum committendo me cum hominibus; eos evertere decrevi. Sanctus Hieronymus legebat, uti hodie legimus Hebraice, *le jadon*, non judicabit amplius. Servavit tamen in verſione, *non permanebit*, vulgatæ verſionis ſuper Septuaginta [4] verſionem elaboratę. Onkelos [5] ita transfert: *Meus ſpiritus non permanebit*, perinde ac ſi legiſſet לא ילון *Lo Jalon*, non obdormiet,

Pagninus vertit, *Noe erit ut in vagina Spiritus meus*; Spiritus meus, non permanebit, velut (gladius) in vagina ſua clauſus. Hanc verſionem probant Cajetanus, Oleaſter, & Grotius. Deducunt quippe a *Neden* נדן, quod vaginam ſignificat, atque pro *Jadon* legunt *Iddon*. Hanc explicationem confirmant, quia in Chaldæo Danielis 7. 15. corpus de *Nedem* nomine appellatur, vagina animæ. Perinde ac ita innueret Deus; Animam ab hominis corpore dividam, ut gladius eruitur e vagina.

SPIRITUS MEUS.] Videlicet anima, & vita, quam ipſi elargitus ſum. *Quia caro eſt*; eos evertam, quia univerſi carnales ſunt, & corrupti; vel, quod vivunt, perinde ac tantum eſſent caro, & illis in id modo laborandum eſſet, ut illi facerent ſatis. S. Hieronymus in lib. Quæſt. Hebraic. in Geneſ. aliter explicat: *Non judicabit Spiritus meus homines in æ-*

A *ternum, quia caro ſunt. Hoc eſt, quia fragilis eſt in eis conditio, non eos ad æternos ſervabo cruciatus; ſed hic illis reſtituam, quod merentur*. In hac vita, non autem in Æternitate eos plectam propter naturæ ipſorum fragilitatem. *In æternum* innuere ſimpliciter poteſt Diuturnum tempus, *& quia caro eſt*; quia demum mortales ſunt, non merentur, ut acriter adeo in eos animadvertam.

ERUNTQUE DIES VITÆ ILLIUS CENTUM VIGINTI ANNORUM.] Hoc intelligi poteſt de communi vitæ hominum longitudine, qui poſt Diluvium debent vivere. Philo de Gigant., Joſephus Antiq. l. 1. c. 4. Lactantius Divin. inſtit. l. 2. c. 15. in hunc ſenſum perceperunt. Judæi huic loco innixi tribuiſſe dicuntur, ſingulis ſæculis annos centum,
B & viginti, quod plerumque hæc eſſet hominum vita. Trebellius Pollio in Claudio, & Aper apud Tacitum dialog. de orator. hominum vitæ fines annos centum & viginti conſtituunt. Non ita tamen, quod illi centum viginti viverent annos, ſed quod ætatem hanc non excederent, & perquam pauci illam attingerent.

Verum loci hujus magis naturalis ſenſus eſt ille, quem ipſi tribuunt S. Chryſoſtomus hom. 22. in Geneſ., S. Hieronymus lib. de quæſt. Hebraic. & S. Auguſtinus l. 15. de Civit. Dei c. 24. quos plerique Interpretum ſecuti ſunt; ſcilicet, Deum minas intendere, ſe non relicturum homines ſuper terram, niſi centum, & viginti annorum intervallo, qui fluere uſque ad Diluvium debebant. Obiici
C poteſt, quod loquitur Deus ad Noe centum ante Diluvium annos, non autem centum, & viginti, ut hic arbitrantur: quoniam explicite ſcriptura ait, Deum ad illum fuiſſe locutum quingenteſimo ætatis ipſius anno, ſexcenteſimo vero contigiſſe Diluvium. Verum S. Auguſtinus animadvertit, Scripturam uſurpaſſe annorum quingentorum numerum, pro quadringentis & octoginta, ut rotundo numero uteretur. S. Hieronymus opinatur, Deum ex hominum vita viginti annos abſcidiſſe, ex annis centum, & viginti, quos pollicitus fuerat, ut agerent pœnitentiam. Juxta ſententiam, quam hic propoſuimus, dicendum erit ab edicto Diluvio vigeſimo tantum anno, & poſt quingenteſimum vitæ Noe annum, ipſum tres habuiſſe filios Japhet, Sem, & Cham.
D Non deſunt, qui [6] credant toto hoc 120. annorum intervallo ad arcam extruendam Noe incubuiſſe. Alii [7] vero Noe in magnum adeo, & difficile opus inſudaſſe credunt annis duobus, & quinquaginta; vel octo & ſeptuaginta.

Qui vero locum hunc explicant, veluti minas, quibus minatur Deus, ſe hominum vitam diminuturum, dicere debent, hoc per gradus tantummodo fuiſſe factum; atque ad litteram hæc verba eſſe intelligenda de iis tantum qui circa Moyſis tempora degebant. Uſſerius obſervat; a Diluvio uſque ad Babylonicam Turrim, homines vixiſſe adhuc quadringentis, vel quingentis annis. A Babylonicæ vero Turris ædificatione uſque ad Abraham vivebant adhuc ducentis annis, vel etiam tercentis. Poſt A-
E braham uſque ad Moyſem, paſſim centum & quadraginta, vel centum, & triginta annorum vitam degebant.

Moyſis tempore communis hominum vita centum & viginti annorum erat, vel circiter: ut liquet ex tempore, quo ille, frater illius Aaron, Caleb, & Joſue vixerunt. Conjici quidem poſſet, Authorem hunc hominum ætatem temporum ſuorum innuere voluiſſe, vitæ Patriarcharum collatam, ut Creatoris mina-

1 Vide Joſeph. l. 1. Antiq. Euſeb. Præpar. l. 5. c. 4. Sulp. Sever. hiſt. Eccl. l. 1. Method. Olimp. ep. ſerm. de Reſurr. Lactant. lib. 2. Inſtit. c. 15. 2 Ἔρως. 3 לא ידון רוחי באדם לעולם confer hunc locum Iſaiæ 57. 16. לא לעולם אריב ולא אקצף לצחנ כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי.

4 70. οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα. Sym. οὐ κρινεῖ non judicabit. Vide Hieronym. quæſt. in Geneſ.

5 אל יתקיים. 6 Origen. S. Auguſt. S. Gregor. &c.

7 Tanchuna.

rum effectus magis perciperetur. Qua in re nihil non maxime historicæ veritati est consonum; quoniam reipsa ætas hominum tunc temporis ad 120. annos erat redacta: quod minimum adversatur, si ex dimidio propemodum subinde hominum ætas est imminuta. Qui Moysi Psalmum xc. referunt, contendunt communem hominum ætatem temporibus ipsius annorum fuisse 70. vel 80. Verum hic psalmus dubio procul compositus fuit Babylonicæ Captivitatis tempore. Vide Commentarium nostrum. Verus hujus loci sensus, quem superius paullo statuimus, cui favent S. Chrysostomus, S. Hieronymus, Sanctus Augustinus, meliorisque notæ Interpretes, est de 120. annis, qui labi usque ad Diluvium debebant. A

℣. 4. GIGANTES AUTEM ERANT SUPER TERRAM IN DIEBUS ILLIS. POSTQUAM ENIM INGRESSI SUNT FILII DEI AD FILIAS HOMINUM &c.] Author Vulgatæ innuere voluisse videtur, hos Gigantes, hos insignes adeo primorum sæculorum homines ex impio filiorum Dei cum filiis hominum concubitu extitisse. Verum aliqui credunt, Moysem hic loqui de Gigantibus, qui ex illis connubiis orti sunt, ut dumtaxat Diluvii causas ostendat. Prava libertas, & effrænis libido hæc pepererunt conjugia. Crimen, & impietas subsecuta sunt. Ea vi extiterunt homines præditi, ea feritate, eaque superbia, ut per vetitum nefas ruentes omnia auderent perpeti: Gigantes procera corporis statura præstantes erant, vitæ longitudine, vi mira; quos nec hominum timor, neque legum reverentia, neque Religio possent deterrere; in nequissima sese abdiderunt crimina, atque in omnimodæ corruptionis colluviem se egere præcipites. Hæc autem Diluvii causa fuit. B

Hebraicus textus habet [1]: *Gigantes autem erant in terram; atque etiam postquam filii Dei filias hominum uxores duxerunt*; perinde ac innuere vellet, usque ab Orbis primordio fuisse; sed in majorem crevisse numerum, postquam filiæ e genere Seth nupserunt posteris Cain. Ita septuaginta [2] intellexerunt, Chaldaica versio, aliique prisci Interpretes [3] ac recentiores. C

Hebraica vox *Nephilim* [4], quam *Gigantes* etiam Septuaginta [5] interpretantur, ab Aquila vertitur [6], *Irruentes*. Versio est admodum apta, atque potens, ad Hebraicæ vocis vim exprimendam, quæ hostes significat, qui inopinato, factoque impetu in aliquem ruunt. Symmachus vertit [7] *Violenti*, qui viribus corporis temeritatem addunt, atque insolentiam; quales sunt in Fabulis Titanes Terræ filii, qui Jovi bellum indixerunt. Poetæ Centauros filios nubium fuisse dicunt [8] *Yioi nephelon*, quod cum Hebraico *nephilin* congruit. *Vide Apollodori Bibliot.* D

Authores quidam veteres, & recentiores [9] opinati sunt nunquam miræ adeo magnitudinis fuisse Gigantes, quæ asseritur: fuisse quidem Gigantes procero corporis habitu, & magna statura homines; non admodum vero communem hominum altitudinem excedentes. Hi homines insignes erant propter feritatem, crimina, & violentos impetus, uti olim fabulosi Gigantes illi, de quibus loquuntur Poetæ. Hi authores rejiciunt Historias, quæ de ossibus Gigantum sub terram inventis disserunt; & hæc communia ossa fuisse contendunt, quæ lapidescendo ad eam magnitudinem in cavernis excreverint; aut aliorum animalium ossa, aut denique ossa fossilia, quæ natura illudens in suo sinu efformavit, uti aliquando ea forma lapides effingit, quæ nostram cient admirationem. Addunt præterea naturam mire adeo, ac præter ordinem nunquam conniti posse in alicujus hominis productione; ut illi duorum vel trium communium hominum tribuat altitudinem: itaque si fateremur, Gigantibus ante Diluvium communem fuisse altitudinem decem, vel duodecim, vel etiamsi quindecim pedum, probari nequaquam posse, quod præter ordinem assurgere potuerint usque ad triginta pedes, vel quadraginta, vel etiam sexaginta; quod nihilominus dicendum esset, si hærere vellemus historiis [10], quæ de Gigantum ossibus humo defossis narrantur. Verbi gratia, corpus Gigantis Antæi a Sertorio inventum cubitorum sexaginta altitudine; vel caput in Ida monte repertum, ter crassum, ac communia hominum capita; aut corpora in Insula Creta adinventa quadraginta præstantia cubitis; aut Pallantis Evandri filii corpus, qui urbis muros altitudine æquabat. Extant hodie quoque viri aliquot corpore Giganteo, sed quo ipsorum altitudo procedit? ad septem pedes usque, vel novem; scilicet ad summum, ad tertiam, vel communis altitudinis partem dimidiam. E

Verum hæc sententia refelli potest. Primo ex Scriptura, quæ de Gigantibus loquitur, veluti immodicæ magnitudinis hominibus, quæ statuit etiam usquequo ipsorum staturæ exurgeret magnitudo; atque illud, eo tempore, quo corpora decrevisse debuerant, uti ætas quoque hominum decreverat. Moyses, exempli gratia Deuter. 3. 2. loquitur de cubili Og Regis Basan, quod longitudine novem, quatuor vero latitudine cubitorum præstabat; Cubiti vero novem Hebraici quindecim pedes sunt, unciæ quatuor, & dimidia. Refert quoque Num. 13. 33. 34. exploratores, qui terram Canaam inviserunt, Israelitis retulisse, quod illius regionis populi ea erant altitudine, quæ intuentes perterrefaceret, atque Hebræos Gigantibus e stirpe Henach collatos locustas videri. Tempore David, ubi hominum vita facta jam erat brevior, Gigantes adhuc videbantur, teste Goliath, qui sex cubitis, & palmo exsurgebat, scilicet pedibus decem, & septem unciis. Adversus facta hujus generis, locum esse minime reor futilibus, inanibusque argumentis.

Fieri quidem potest, ut Gigantes ante diluvium non essent immodice adeo proceri, ac dicuntur; verum dubitari nequit, quin admodum aliis magnitudine præstarent hominibus. Et cum assereremus Gigantes ejus temporis fuisse quater, vel quinquies majores, ac nos sumus; num id etiam magis incredibile videretur, quam id, quod ait Scriptura, ipsos decies diutius, vel duodecies vixisse quam nos? Nisi Gigantes extitissent unquam, unde orta fuisset constans adeo opinio, & in universum patens, quod primi homines fortiores fuerint, majoresque, & diutius, quam nos vixerint? Neque enim Poetæ sunt, aut Historici tantum, qui nimium creduli de Gigantibus disserant: Authores acrioris ingenii, & accuratiores de rebus his perquam serio loquuntur. Videri potest S. Augustinus quintodecimo libro de civitate Dei cap. 9. & 23. illiusque Interpretes.

Sanctus Justinus Martyr, qui sententiam suam ex apo-

---

1 הנפילים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן אשר יבאו בני אלחים
2 70. οἱ δὲ γίγαντες ἦσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ μετ' ἐκεῖνο, ὡς ἄν. &c.
3 Vide S. August. l. 15. de Civit. c. 23.
4 נפילים Nephilim. 5 70. Γίγαντες.
6 Aquila Ἐπιπίπτοντες. Irruentes. 7 Sym. Βιαῖοι Violenti.
8 Υἱοὶ νεφελῶν. Vide Apollodor. Bibliot.
9 Philo de Gigant. Joseph. Antiq. l. 1. c. 4. Origenes apud Gennad. Const. ep. in Catena Gr. Euseb. Præpar. l. 5. c. 4. Ambr. de Noe & Arca c. 4. Chrysost. in Caten. Genes. Cyrill. Alex. l. 9. contra Julian. sub init. Damascen. in Caten. Genes. Becanus de Gigantomach. Temporarius.
10 Vide Plinium lib. 7. c. 16. eosque, qui notas addidere; & Pausaniam, Arcadic. p. 503. Theodoret q. 48. in Genes. August. de Civit. 15. c. 23.

pocrypho libro Henoch hausit, credidit, Gigantes, de quibus loquitur Moyses, nihil fuisse aliud, quam Dæmones, hominum specie. Paulus Burgensis, & alii nonnulli recentiores [1] hanc suscitarunt sententiam, eamque maxima eruditionis vi probarunt. Verum nimis ad laborandum nobis nos est, ne ea ulterius progrediatur; paucos etenim illa sectatores jactabit.

℣. 5. VIDENS AUTEM DEUS, QUOD MULTA MALITIA HOMINUM ESSET IN TERRA.] Hebraicus textus magis exprimit [2]: *Deus vidit, quod malitia hominum ad extremum pervenerat in terra, & quod omnes cordis ipsorum cogitationes in malum erant pronæ, semper; &c.* Post Adam peccatum, homo sibi ipsi traditus, se maxima vi in perniciem ferri sensit; atque illi potentissimo, & supernaturali opus est auxilio, ut dignas Deo cogitationes concipiat, atque æternitate digna ineat consilia. Prava hęc dispositio perperam quoque agendi habitu augebatur in impiis, qui ante Diluvii tempora vivebant; nequam ipsorum exemplum hominum mentes adeo perverterat, ut malum non consereretur ferme amplius malum, neque ullam medicinam pateretur. Hi omnes impii delendi erant, quia eorum nemo ad bonam frugem poterat revocari.

℣. 6. POENITUIT EUM, QUOD HOMINEM FECISSET IN TERRA.] Syriaca habet versio: *Displicuit ei, quod hominem creasset.* Septuaginta [3]: *Deus cogitavit* cum meditatione, & quadam doloris specie ad id quod fecerat, hominem creans. Symmachus [4]: *Avertit se*, quodammodo veluti homo, quem consilii sui pœnituit. Onkelos similiter explicat. Arabica versio; Deus horrore est percitus, quod hominem creasset. Hæ omnes vertendi rationes explicant, quod Vulgata innuere voluit, dicens: *Pœnituit eum*. Deus pœnitentiæ capax non est; quoniam numquam agit perperam, neque a prioribus recedere consiliis potest, ut alia ineat meliora. Attamen extrinsecus agit aliquando, veluti si pœnitentia, atque impatientia afficeretur, & rei alicujus dolore. Sæpius ait Scriptura, Deum in se ea perpeti, quod Spiritus Sanctus efficit, ut justorum corda perpetiantur. Ita dicitur lætitia ob peccatorum conversionem, dolore ob nequitias hominum affici; quod viri justi, & Sancti per Divini Spiritus impressionem ita afficiuntur.

ET TACTUS DOLORE CORDIS INTRINSECUS.] Septuaginta [5]: *Deus serio cogitavit*: Chaldaica versio habet: *Dixit Deus in Verbo suo* (hoc est *in se ipso*) *se deleturum vim eorum secundum suam voluntatem*. Hebraica vox יתעצב ad litteram denotat mestitiam cordis, & dolorem intrinsecum.

℣. 7. PRÆCAVENS IN FUTURUM.] Hæc verba in quibusdam latinis exemplaribus inveniuntur; sed minime adsunt in textu Hebraico, neque apud Septuaginta, neque in melioribus Latinis Vulgatæ editionibus; atque hinc expunctæ absolute fuerunt post Sixti V. editionem anni 1590. eamque Clementis VIII. anni 1592.

℣. 8. NOE VERO INVENIT GRATIAM CORAM DOMINO.] Inter hanc universalis corruptionis colluviem, Deus servavit sibi Noe, cujus meritorum, & virtutis eo major est amplitudo, quo majori opus erat vi, ut naturæ propensioni, sermonum impressioni, impiorumque exemplo posset obsistere. *Quanti viri est invenire in publica perfidia fidelem?* ait Seneca.

℣. 9. VIR JUSTUS IN GENERATIONIBUS SUIS.] Syriaca, & Arabica versiones habent: *Justus in sæculo suo*. Sanctus Hieronymus lib. de Quæst. Hebr. Noe

A sui sæculi collatus hominibus erat justus. *Ambulavit cum Deo*, vel secundum Septuaginta [6] *Placuit Deo*; invenit gratiam in oculis illius, juxta Symmachum [7]; *Secutus est Deum*.

℣. 12. OMNIS CARO CORRUPERAT VIAM SUAM.] Æquitatis, ac Justitiæ nullum supererat vestigium; fœda omnia erant, atque corrupta. Aliqui credunt [8], Moysem hic innuere velle animantium, æque ac hominum corruptionem: & etiamsi animantia in se ipsis corrupta non erant, nemo ibit inficias, ea nequaquam corrupta fuisse cum iis homines nequiter abuterentur. Lyranus, Tostatus, Pererius, Grotius, Oleaster ita intelligunt, perinde ac naturali voluptatum usu fuissent abusi, ut se se carnalibus contra naturam traderent voluptatibus. Chaldaica versio hanc locutionem
B accepit velut illi ex æquo parem, quæ adest ℣. 9. cap. 37. *Semen fundebat in terram*, Septuaginta vertunt [9]: *Corruperat viam ipsius*, masculino genere; perinde ac intelligerent; Omnes viam Dei corrupisse, cujus præcepta violaverant [10]; vel potius: Quisque viam suam fœdarat. Septuaginta majorem hominis rationem habuerunt, quem vox *Caro* significat, quam grammaticalis vocis hujus generis.

℣. 13. FINIS UNIVERSÆ CARNIS VENIT CORAM ME.] Videlicet, statutus est hominum, ac animantium interitus: Hominum quidem propter eorum scelera; animantium vero, quod veluti instrumenta hominum peccatis inservierunt.

Josephus lib. 1. Antiq. c. 3. velut veterem, firmamque traditionem refert, ante Diluvium posteros Seth,
C cum ab Adam percepissent, futurum ut Orbis aquis prius, flammis deinde interiret, arbitrantes procul dubio post Diluvium, & incendia, aliquot permansuros homines, ut re ipsa post Diluvium quidam fuerunt reliqui, in posterorum gratiam Astronomica adinventa illis tradere voluisse, atque duabus ea columnis incidisse; quarum altera marmorea erat, ut aquis resisteret, lateritia altera, ut igni; illasque in Syriade statuerunt, videlicet, uti Vossius observavit, in eo tractu, quem Scriptura *Sehiras*, prope Galgala, appellat in Ierichuntis agro. Scriptura quoque Judicum 3. 19. 26. refert in eo loco fuisse cælaturas, atque anaglypta [11]. Josephus ait suis quoque temporibus extitisse veterum horum Seth filiorum lapideam columnam.

D Sed hæc Josephi narratio maximis est obnoxia difficultatibus; quoniam primo certum nullatenus est, Filios Seth Palestinam incoluisse. Secundo incertius adhuc, an Scripturæ, inscriptionumque usus communis fuerit ante Diluvium. Tertio Josephus cęlaturas quasdam, aut hieroglyphica, quę erant Sehirah prope Galgala potuit accipere pro antiquis admodum inscriptionibus, quamquam procul dubio exculpta fuerint post Hieroglyphicorum per Ægyptios inventum. Responsio hęc iis confirmari potest, quę Manethon apud Euseb. & Syncell. ait, Mercurium alterum Ægypti Regem, cui nomen Trismegistus, vertisse, vel potius in communes litteras transcripsisse, quod Mercurius prior, vel Thoth, olim hieroglyphicis characteribus incidendum curaverat in columnis qui-
E busdam, quas in Syriade constituerat [12], Credi potest Josephum ob oculos habuisse locum hunc Manethonis. Quę si ita sint, minimum dubio locus est, quin deceptus fuerit Josephus, hęc Syriadis anaglypta filiis Seth ante Diluvium tribuens; quoniam vetus Mercurius Hieroglyphicorum inventor Diluvium subsecutus est, cum filius fuerit *Menes* primi Ægyptio-

---

1 Delrio Disq. Mag. l. 2. q. 15. Francisc. Georgius Venetus t. 1. sect. 1. probl. 54. Vales. Philosoph. sacr. c. 8. p. 91.
2 וירא יהוה כי רבה רעת האדם בארץ וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום.
3 70. ἐνεθυμήθη ὁ Θεὸς Heb. וינחם יהוה.
4 Sym. Ἀπεστρέψεν. Avertit. Aquil. μετεμελήθη ὁ Θεὸς. Pœnituit.
5 Διενοήθη. Recogitavit. 6 70. τῷ Θεῷ εὐηρέστησε.
7 Sym. τῷ Θεῷ ἐπηκολούθησε. Heb. את האלהים התהלך נח Aq. σὺν τῷ Θεῷ περιεπάτει.
8 Lyran. ex Hebraicis 9 Τὴν ὁδὸν αὐτοῦ.
10 Amb. de Noe & Arca, c. 5.
11 פסילים 70. Γλυπτὰ Vulgata, Idola. 12 Ἐν Συριάδι γῇ.

ptiorum Regis, quem Marſhamus eumdem credit fuiſſe, qui Cham filius Noe.

Valeſius in notis, quas in Ammianum Marcellinum conſcripſit, opinatur pro *Syriadice*, quæ vox legitur in Manethone, legendum eſſe, *Syringice*. Innititur vero Ammiani loco, ubi ait, Veteres cum Diluvium prævidèrent futurum, ac vererentur, ne rituum cognitio interiret, ſubterraneos paſſim effodiſſe locos, quos *Syringes* appellabant, atque horum ſpecuum rupibus diverſas excudiſſe animantium figuras, quas hieroglyphicas litteras nuncuparunt. *Sunt Syringes*, ait Ammianus lib. 23. *ſubterranei quidam, & flexuoſi ſeceſſus, quos ut fertur, periti rituum vetuſtarum, adventare diluvium præſcii, metuentesque, ne cæremoniarum obliteraretur memoria, penitus operoſis digeſtos fodinis per loca diverſa ſtruxerunt, & exciſis parietibus volucrum, ferarumque genera multa ſculpſerunt, & animalium ſpecies innumeras, quas hieroglyphicas litteras appellarunt*. Pauſanias quoque docet, Ægyptiis Thebis *Syringes* fuiſſe in altera Nili ripa prope eam Memnonis ſtatuam, quæ oriente Sole harmonicum edebat ſonum; ſed alibi quoque eſſe poterant; quandoquidem juxta Ammianum paſſim reperiebantur. Si vera ſunt, quæ hic Author affert, ſcilicet hieroglyphica iſthæc ob Diluvii metum fuiſſe elaborata, de alio quodam intelligenda ſunt Diluvio ab hoc Noe; quoniam hieroglyphica poſt univerſale Diluvium profecto reperta fuerunt.

℣. 14. FAC TIBI ARCAM DE LIGNIS LÆVIGATIS.] Arcæ, vel capſæ nomen tribuitur navi, quam ædificandam Noe præcipit Deus, quod re ipſa plurima cum capſa ineſſe deberet ſimilitudo. Vox Græca [1], *Kibotos*, atque [2] *Larnax*, quibus uſi ſunt Septuaginta, & Joſephus, capſam ſignificant.

DE LIGNIS LÆVIGATIS.] De lignis ſectis, perpolitis, ſimul compactis, atque apte contextis. Hebraice עצי גופר *De lignis Gopher*. Vox hæc *Gopher* in Hebraicis Bibliis alibi non reperitur, quam hic; quapropter nonniſi difficile vera illius ſignificatio poteſt innoteſcere. Duo Paraphraſtes Chaldæi, Abenezra, & Rabbini plures, Græcuſque Interpres pro *Gopher* Cedri ligna intelligunt. Syriaca verſio, e lignis flexilibus, e lignis vimineis, aliiſve ad crates contexendas idoneis. Cymbæ quandoque e cratibus recenti corio ſuperinductis contextæ ſunt, uti patet ex Herodoto [3], qui aſſerit Armenios, qui ultra Aſſyriam immorantur, ſcaphas e viminibus intexere, eaſque intrinſecus, atque extrinſecus pellibus cooperire. Illi ſcaphas has in Tigrim immittunt, ut Babylonem ferantur; e quibus quædam ea præſtant magnitudine, ut quinque millium talentorum ponderi ferendo ſint. Conjici poteſt Interpretem Syrum cymbas has ob mentis oculos habuiſſe; ſciebat autem iis in regionibus Arcam fuiſſe ædificatam, atque non niſi hujus generis ſcaphas ibi conſtrui conſueviſſe. Strabo l. 16. p. 506. loquens de Naphta ait, hujus uſum eſſe quibuſdam cymbis e virgis contextis illinendis. Hæ obſervationes colorem quemdam tribuere poſſunt opinioni Syri Interpretis; verum numquam impellar, ut exiſtimem Arcam tantæ molis hac ratione fuiſſe compactam.

Arabica verſio, & forte Theodotion [4] vertunt *e lignis*. Alius Interpres Græcus arbitratur Hebraicam vocem incorruptibilia ligna ſignificare. Septuaginta vertunt [5] *e lignis quadratis*. Voſſius animadvertit, Theophraſtum in plantarum hiſtoria de quodam ligno loqui, quod *quadratum* [6] appellatur. Voſſius credit, arborem hanc abietem eſſe, vel pinum, quod hæ plerumque e trunco quatuor in æquali diſtantia ramos emittunt. Bochartus contendit *Gopher* eſſe cupreſſum. Nomen hoc *Cupreſſus*, Græce *Cupariſſos*, ex Hebraico *Gopher-Nez*, ligno Gopher, ortum videtur. In Armenia, ac Aſſyria, ubi credimus fuiſſe Noe, nulla præter cupreſſum materies adeſt oblongæ navi extruendæ accommoda, qualis debebat eſſe Arca. Arianus in Alex. 7. ait, Alexandrum Magnum claſſem integram e cupreſſu confeciſſe, quam ex Aſſyria devexit, cum idonea ligna Babylone invenire non potuiſſet. Strabo l. 16. idem repetit, & addit in Aſſyria prope Arbelam cedrorum nemus fuiſſe. Beroſus apud Euſeb. Præp. l. 9. c. 4. Abydenus, & Polyſthor teſtantur *Siſutrum* ex Aſſyria navi in Armeniam confugiſſe, ut e Diluvii aquis effugeret. *Siſutrus* hic procul dubio eſt Noe.

Neque deſunt Interpretes, qui non ſtatuentes, quænam ligni ſpecies eſſet *Gopher*, credunt intelligendum eſſe de pingui ligno, & reſina affluenti, velut pino, abiete, terebintho, &c. Hebraica vox *Gophrit*, quæ ex aliis maxime ad *Gopher* accedit, ſulphur ſignificat, atque ad reſinam extendi poteſt, picem, atque lignum, unde hæc oritur. Sanctus Hieronymus in quæſt. Hebraic. arbitratur Hebraicum nomen *ligna bituminata* ſignificare; ſed, ſi hoc fateare, cur inferius Scriptura ait, opus fuiſſe, ut intus Arca, & extrinſecus bitumine illineretur?

MANSIUNCULAS IN ARCA FACIES.] Hebraice [7], *Nidos facies in ea*; ſcilicet ſeparata cubicula, ut diverſæ animantium ſpecies collocentur. Credunt nonnulli, totidem manſiones fuiſſe, quot animantium ſunt ſpecies: alii multo pauciores recenſent: Drexelius tercentum ait fuiſſe, P. Fournier tercentum & triginta tres; Author vero quæſtionum in Geneſ. quadringentas.

BITUMINE LINIES INTRINSECUS, ET EXTRINSECUS.] Hebraicus textus ad litteram habet, *Linitione linies intrinſecus, & extrinſecus*; quæ autem hæc fuerit linitio, præterit. Aſphaltio vel bitumine uſus fuiſſe Noe, juxta Septuaginta [8] putatur; eademque eſt Chaldaicæ verſionis, & Syriacæ, pleroumque Interpretum ſententia: Sed Aquila ſimpliciter legit [9]: *Linitione linies*. Arabica verſio, *pice linies*. Illita procul dubio pice fuit, vel naphta aliis ad id aptis rebus immixta: quoniam ſimplex bitumem navi illiniendæ non idoneum videtur propter putorem ipſius, & nimiam tum ad concipiendum ignem, tum ad diffluendum facilitatem [10].

℣. 15. TRECENTORUM CUBITORUM ERIT LONGITUDO ARCÆ.] Judæorum cubitus vigintiquatuor conſtabat digitis, aut ſex ſpithamis Orientalibus. Talmudiſtæ obſervant, Hebræorum cubitum quarta ſui parte exceſſiſſe Romanum. Maimonides recentiorem alium cubitum notat, cui viginti dumtaxat erant digiti.

Origenes veteri incumbens traditioni ait, cubitum, quo uſus eſt Noe, Geometricum fuiſſe cubitum ſex communibus cubitis parem: *Nos*, ait hom. 2. in Geneſ. *quæ a prudentibus viris, & Hebraicarum traditionum gnaris, & veteribus Magiſtris didicimus, ad auditorum notitiam deferemus ... apud Geometras in ſex cubitos unus deputatur, &c.* Vide etiam ejus quartum librum contra Celſum. Sanctus Auguſtinus de Civit. Dei l. 15. c. 27. & Quæſt. in Geneſ. l. 1. c. 4. ſententiam probat Origenis, atque veluti cachinnis, & ſibilis excipiendas eas arguit objectiones, quas jaciebant nonnulli adverſus immenſam navis hujus magnitudinem, quæ maximarum

1 Κιβωτος. Heb. תיבת. 2 Λάρναξ.
3 Herodot. l. 1. p. 128. edit. Gryph. Vide etiam Jul. Cæſar. de Bello Gallico.
4 Quidam ἐπὶ πλακῶν πυξίνων, forte Theodot.
5 ἐκ ξύλων τετραγώνων. Alius. ἐκ ξύλων ἀσήπτων. Alius. ἐκ ξύλων κεδρίνων. Vide novam Hexaplorum editionem.
6 Τετραγώνια. 7 קנים 70, νοσσιὰς ποιήσεις τὴν κιβωτόν. Sym. Καλιὰς ποιήσεις.
8 כפרת אתה מבית ומחוץ בכפר 70. Ἀσφαλτώσεις αὐτὴν... τῇ ἀσφάλτῳ.
9 Aq. ἀλοιφίσεις ἀλοιφῇ.
10 Pelleterius in Differt. de Arca Noe cap. 12.

marum urbium ambitum superasset. Verum hæ di- A mensiones minimum eruditis viris arrident, quamquam ipsis ex duorum excellentium adeo nominum authoritate, & meritis tanta ponderis facta fuerit accessio. Quoad Origenem, negotium doctioribus facessunt viris ea, quæ ipsius Interpres ipsum vult asserere in homilia decima secunda in Genesim. S. Augustinus credidit, singulas e tribus Arcæ contignationibus tercentis cubitis in longitudinem, in latitudinem quinquaginta, ac triginta in altitudinem patuisse; quare Arcæ intercapedo myriadis fuisset, atque tercentorum quinquaginta millium cubitorum: quod si hos cubitos senis communibus æquari intellexerimus, immensæ propemodum fuisset magnitudinis hoc opus.

Berosus Chaldæus in Eusebio a Josepho Scaligero B allatus, Arcæ quinque longitudinis fuisse ajebat stadia, latitudinis duo; vel juxta Jacobum Capellum, sex longitudinis stadia, & latitudinis unum. Cum stadium quadrigentorum sit cubitorum, Arcæ longitudo fuisset bis mille, & quadrigenti cubiti, quadringenti vero latitudo.

Ludovicus Capellus tria distinguit cubitorum genera apud Hebræos. Majus trium erat pedum, medium unius pedis cum dimidio, minus vero unciarum quindecim; ita ut major cubitus duplo communi esset major; ut siclus sacer duplo major est siclo communi. Author hic ex Scriptura argumenta eruere conatur ad horum cubitorum genus duplex probandum. Num. 35. 4. Moyses mille cubitos (*sacros*) Levitis undequaque cir- C cum urbem, intra quos consistere debeant, assignat; & sequenti versiculo bis mille cubitos (*communes*) tribuit. Item 3. Reg. 7. 15. præcipuarum Salomonici Templi columnarum altitudo undeviginti cubitorum (*sacrorum*) fuisse dicitur; & secundo Paralip. 3. 15. quinque, & triginta cubitorum (*communium*) asseritur altitudo, quæ prioris dimensionis est dupla, si cubitum unum pro columnæ basi addiderimus. Cubiti, qui in Arcæ dimensione usurpantur, juxta Capellum sunt cubiti sacri, quorum trium erat pedum longitudo [1].

Interpretum non pauci, æque ac Capellus, contendunt apud Hebræos duo semper cubitorum fuisse genera; sed horum cubitorum differentiam aliter explicant. Primus, qui erat cubitus sacer, & D major palmo, communem cubitum excedebat; quod innuitur Ezechielis c. 40. 9. & 43. 13. *Istæ mensuræ altaris in cubito verissimo, qui habebat cubitum, & palmum*. Quoad communem cubitum, notari dicitur Deut. 3, 2. *Ad mensuram cubiti virilis manus*. Verum ex universo Testamento veteri non liquet ante Babylonis captivitatem multiplex fuisse cubitorum genus; & procul dubio non nisi post captivitatem Babylonicam duplex mensurarum, & ponderum genus extitit apud Hebræos.

I. Moyses de cubito sine ullo discrimine semper loquitur; & quemadmodum populum alloquebatur, cui ex mensuræ, illæque numerandi rationes erant, quibus in Ægypto assueverat; maxime videtur probabile, cubitum, quo ille usus fuit, Ægyptium cubitum E fuisse.

II. Ezechiel, qui in Babyloniorum ditione scribebat, spiritu vero, & mente in Hierusalem aderat, ut metiretur Templum, admonet, cubitum, quo in Templi dimensiones utebatur, a cubito regionis illius, ubi scribebat, differre, atque Babylonicum præstare palmo, aut unciis quatuor. Herodotus l. 1. c. 178. ait, Babyloniis duplex fuisse cubitorum genus; & cubitum Regium tribus unciis præ mediocri excelluisse.

Herodotus l. 2. c. 128. docet, Ægyptium cubitum Samio æqualem fuisse, videlicet cubito Græco, qui quatuor & viginti erat digitis. Joannes Gravius Astronomiæ in Universitate Oxoniensi Professor cum Ægyptum adiisset, ex Modulis Memphis, Ægypti Derac mensuram accepit, qui est veteris Memphis cubitus. Derac autem a Pelleterio Rhotomagensi in dissertatione sua de Arca Noe, Rhotomagi anno 1701. edita p. 5. nostris collatum mensuris, viginti unciarum longitudine præstabat cum $\frac{44}{89}$ vel unciarum viginti cum prope dimidia: ita ut juxta illius supputationem, Arcæ extrinsecus longitudo esse debuisset pedibus 512 $\frac{32}{89}$ latitudo pedibus 85. $\frac{35}{89}$ altitu dodenique pedibus 51. $\frac{21}{89}$. Universa vero Arcæ intercapedo erant tercenta quinquaginta septem millia cum sexcentis cubicorum Hebraicorum cubitorum.

Ut sensibilem quamdam mirabilis hujus ædificii ideam possis concipere, conferenda est ejus magnitudo cum alicujus Templi magnitudine cognita, quemadmodum templum esset Divi Petri Romæ, quibus quingentorum quinquaginta quinque pedum est longitudo.

Pelleterius arbitratur, Arcam ædificium quodam fuisse rectanguli parallelipedi speciem referens, cujus interior altitudo secari potest in quatuor tabulata, quorum prius tribus cubitis cum dimidio exsurgat, alterum septem, tertium octo, quartum vero sex cum dimidio; quinque cubitis, qui ex triginta cubitorum altitudine sunt reliqui, in carinæ, triumque contignationum superiorum crassitiem recensitis.

Primum ex his tabulatis erat ima pars, & inferior, quam Nautæ carinam appellant; alterum pro horreo inservire poterat, vel promptuario; tertium stabula continere poterat; quartum aviaria; sed carina minime veluti tabulatum censebatur, cum ea tantum ad aquam dulcem servandam uterentur. Arcæ proprie loquendo tres erant contignationes tantummodo; neque plures Scriptura enumerat, quamquam Interpretes quatuor fuisse dicant, carinam addendo.

Pelleterius putat triginta sex tantum ædificata fuisse pro animantibus stabula, totidemque pro volucribus aviaria, adversus quorumdam Interpretum sententiam, qui tot diversas mansiones fuisse arbitrantur, quot erant species animantium.

Januam autem non in alterutro secundum longitudinem latere statuit, verum in alterutra Arcæ extrema parte, ea ductus ratione, quod in longitudinis latere positum ostium, Arcæ symmetriam fœdasset, & illius æquilibrium ademisset.

Cuivis mansiunculæ longitudo esse poterat cubitorum quindecim, & $\frac{4}{9}$, latitudo vero septemdecim, atque octo altitudo: ideoque longitudinem vigintiquinque pedum cum dimidio, latitudinem pedum undetriginta, altitudinem vero decem ac trium pedum quodlibet stabulum superabat; Aviaria autem ejusdem erant magnitudinis.

Ut æqualiter oneraretur arca, potuit Noe hæc stabula implere, & aviaria a mediis incipiens, ibique majoris ponderis animantia, avesque constituens.

Auctor hic accurata supputatione ostendit, aquam, quæ in carena esse poterat, excedere potuisse 31174. modios; quæ satis superque esse pôtest, ut quadruplo major hominum, & animantium copia, quam eorum, qui in arca continebantur, ad potum inde possent haurire unius anni intervallo, atque ideo promptuarium quoque majorem meatuum vim potuisse complecti, quam qui cunctis animantibus in annum essent necessarii.

In tertia contignatione cubicula triginta sex Noe potuit extruere, ut domestica servaret utensilia, ad terram exercendam instrumenta, vestes, grana, semi-

1 Capell. Hist. sacr. p. 30.

mina. Culinam ibi, aulam, quatuor cubicula, & ad deambulandum quadraginta octo cubitorum ſpatium poterat educere.

Aliqui crediderunt minimum fuiſſe opus, ut dulcis aqua in arcam inferretur; quoniam maris aqua diluvii aquis immixta ſalſedinem exuere poterat, ut in potum poſſet inſervire; eamque per arcæ feneſtram hauriri potuiſſe, ut animantibus potus ſufficeretur. Verum hæc probari non poteſt opinio, quoniam maris aqua in majori erat copia, quam quæ cœlo decidebat, ut terram obrueret. At periculo innoteſcit, tertiam ſalſtæ aquæ partem duabus tertiis immixtam partibus aquæ dulcis, potionem componere, quæ bibendo non ſatis eſt apta. Et cum arca aquis innare cœpiſſet menſis ſeptimi die ſeptima & vigeſima, ſeptem menſibus fermè in Armeniæ montibus inſedit, quorum intervallo aqua extrinſecus hauriri minime potuiſſet.

Joannes Buteo Anglus, qui admodum arcæ dimenſionibus inſudavit, animadvertit animantium numerum, quæ arcam erant ingreſſura, non mirum adeo fuiſſe. Ex quadrupedibus centum, ac triginta, præter propter, ſpecies novimus; avium totidem; triginta vero reptilium. Inter hæc ſex tantum animalium ſpecies adſunt, quæ magnitudine equo præſtent; paucæ admodum illum exæquant; pleræque vero illo longe minores ſunt, & quæ pecudibus ipſis magnitudine concedunt. Ita ut omnia quadrupedia, habita trium millium ſexcentarum, & quinquaginta ovium ratione, quæ pro carnivoris animantibus in eſcam enumerantur, idem ferme occupent ſpatium, ac ſexcenti & viginti Boves, ac ter mille ſeptingentæ, & triginta oves, & octuaginta Lupi.

E volucribus perpaucæ Cycnum magnitudine excedunt, atque omnes fere minores ſunt.

Pro reptilibus, pleraque diutius in aquis degunt; Serpentes, & viruſenti reptiles in arcæ ſentina collocari potuerunt.

Quoad commeatum pro tot animalium victu, haud ægre locum invenies in arca; vel herbis, fructibus, & leguminibus veſcerentur, uti probabile videtur [1], vel carnes carnivora comederent. Si poſtremum hoc; cum oves in animantium eſcam deſtinatæ in dies imminuerentur, in earum victum tantumdem fæni recenſemus, quantum opus fuiſſet mille, octingentis, & viginti ovibus, quæ annum integrum in arca permanſiſſent.

Buteo, unde hæc omnia eruimus, opinatur ſeptem oves quotannis poſſe comedere quantum Bos eodem tempore comedit; ita mille octingentæ, ac viginti oves tantum abſument fęni, quantum boves 271. qui 120. Bobus additi [totidem enim pro cæteris animantibus recenſentur, qui fęno veſcuntur] ſummam conficient Boum 381. verum quadringentos dicamus, ut rotundus numerus perficiatur.

Bos, ut Columella docet, veſci poteſt in ſingulos dies triginta, vel quadraginta fęni libris. Pes cubicus fęni conferti velut in fęnili quadraginta circiter libras appendit. Itaque Boves 400. quotidie 400. cubicos fęni pedes comedent, quotannis vero 146000. libras, quæ totidem cubicorum pedum ſpatium occupabunt. Sed alterum tabulatum erat cubitis 150000. ideoque capax magis, quam opus eſſet, ut fęnum ſervaretur, relicto etiam ad ultro, citroque commeandum ſpatio, atque ut aer animantium gratia diffluerct.

Omnis arcæ intercapedo, ſi cubiti, cui duodeviginti ſunt unciæ, rationem ineamus, erat cubitorum 450000. vel pedum 675000. Patebat illa 450. pedes in longitudinem, 75. in latitudinem, 45. vero pedum altitudine eminebat.

℣. 16. FENESTRAM IN ARCA FACIES.] Hæc feneſtra eſſe debebat in ſubllimiori ſuperioris arcæ tabulati parte, atque ſub tectum immediate. Verum quemadmodum communis figuræ feneſtra tantum lucis quod ſatis eſſet, ut locus immenſæ adeo molis illuſtraretur, admittere minime potuiſſet; feneſtra hæc occupaſſe creditur magnum arcæ ſecundum longitudinem intervallum, vel arcam undequaque circumiviſſe ad cubiti unius altitudinem. Buteo credidit feneſtram hanc pluribus e craſſiori vitro quadratis fuiſſe clauſam; alii vero ad id cryſtallum adhibitum arbitrantur. Sed neque cryſtallus, neque vitrum adhuc inventa fuerant. Alii pellucidos quoſdam lapides uſurpatos exiſtimant, veluti lapides ſpeculares. Rabbini quidam ſerio admodum narrant, intus arcam lapidem pretioſum fuiſſe, qui fulgore ſuo lucem præberet. Pelleterius autem arbitratur feneſtram tranſennis quibuſdam, & cancellis clauſam fuiſſe. Symmachus [2] vertit; *Rem pellucidam facies*. Aquila [3]: *Meridiem facies*; lucem, velut plenum meridiem.

IN CUBITO CONSUMMABIS SUMMITATEM EJUS.] Plures hæc verba ad feneſtram referunt, de qua modo locuti ſumus; ſed alii de arcæ tecti altitudine intelligunt, a faſtigio illius ſecundum omnem longitudinem uſque ad latera, ita ut ad feretri ſpeciem propius accederet [4]. Alii tectum arcæ verticci currus comparant. Hæc eſt idea Patris Salianii in Epitom. Annalium. Origenes [5] arcæ pyramidis figuram tribuit, cujus baſis trecenti erant longitudinis cubiti, latitudinis quinquaginta, & triginta altitudinis, ita ut faſtigium, aut apex cubito circumquaque uno pateret. Menochius in alium ſenſum trahit hæc textus verba: *In cubito conſummabis ſummitatem ejus*; videlicet, ut ille ait, eamdem ſemper in univerſo opere præ manibus menſuram habebis, ac in omnibus arcæ dimenſionibus. Hebraicus textus oſtendit, pronomen *Ejus* ad arcam referri, non vero ad feneſtram, atque ita poteſt intelligi: *Feneſtram in arca facies*, & claudes arcam uſque ad cubitum a culmine.

OSTIUM ARCÆ PONES EX LATERE.] Intelligi poteſt de alterutro arcæ ſecundum longitudinem latere, vel de extremarum partium altera. Fieri hæc janua poterat, ita ut primæ, vel ſecundæ contignationi reſponderet. Credibile autem videtur, in extrema alterutra parte fuiſſe poſitam, atque mediam inter ipſius latitudinem, & altitudinem, ut illac animalia, quin multum aſcenderent, deſcenderentve, in inſtructa migrarent ſtabula. Opus vero ponte fuit, ut ad januam hanc deducerentur, ſi ita poſita fuit, uti arbitramur.

DEORSUM COENACULA, ET TRISTEGA FACIES IN EA.] Hæc verba videntur innuere, quod hæ contignationes ſub tecto, de quo ſupra ſermo fuit, eſſe deberent. Alii vocem *Deorſum* præcedentibus adjiciunt, ut ſenſus fiat. Oſtium arcæ pones ex latere in inferiori parte: & ſuperius alteram, tertiamque facies contignationem. Septuaginta vertunt [6]: *Facies in ea cellas, ſecundum, ac tertium tabulatum*. Hebraicus textus ad litteram [7]: *Facies eam inferiora, ſecunda, & tertia*. In tres contignationes eam divides inferiorem, ſecundam, & tertiam.

S. Hieronymus hic Symmachum [8] ſecutus eſt, uti alibi paſſim. Secundum facies, ac tertium tabulatum. In Vulgata vox *Cœnacula* ponitur pro ſecunda contignatione. In media cujuſque tabulati latitudine concipere debemus viam, quæ ab una ad alte-

1 Vide Geneſ. 1. ℣. 4. 2 Sym. Διαφανὲς ποιήσεις. Hebr. צֹהַר תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה.
3 Aq. μεσημβρινὸν ποιήσεις τῇ κιβωτῷ. 70. ἐπισυνάγων ποιήσεις τὴν κιβωτόν.
4 Torniel. Annal. & Buteo: *Cubitus iſte ſit altitudo mediana culminis per totam longitudinem*.
5 Origen. homil. 2. in Geneſ. & l. 4. contra Celſ. Vid. nov. edit. Hexapl. p. 24. & Clem. Alex. l. 6. Strom. c. 4. 6 Καταγαια, διώροφα καὶ τριώροφα.
7 תחתיים שניים ושלישים תעשה.
8 Κατὰ (forte, κάτω, infra) δίστεγα καὶ τρίστεγα.

alteram partem progrederetur, & scalas, qua possent ascendere, ac deorsum ferri ab uno in aliud tabulatum. Josephus Antiq. l. 1. c. 3. & Philo de vita Moysis l. 2. quatuor arcæ tribuunt contignationes, quibus plures adhærent Interpretes, pro contignatione carinam, vel imam navis partem intelligentes, ubi quidam saburram ponunt, ne navis possit everti; sed hæc præcautio nequaquam necessaria est in navi, cujus ima pars plana sit, neque adsint mali, uti erat arca. Pelleterius autem ibi aquæ commeatum statuit.

℣. 17. UNIVERSA, QUÆ IN TERRA SUNT, CONSUMENTUR.] Deus delet homines, atque animalia terrestria. Servat autem pisces, plantas, eum hominum, ac animantium numerum, qui arcam ingressus.

℣. 18. PONAMQUE FOEDUS MEUM TECUM.] Quatuor solemnia fœdera, quæ Deus cum hominibus icit, in veteri Testamento invenimus. Prius cum Adam percussit, qui hominum genus universum repræsentabat [1], quo Deus semet obstrinxit fore, ut illi & illius posteritati cunctæ felicitatem tribueret, ea conditione tamen, si imperata faceret, neque vetito fructu vesceretur. Alterum vero hic promittitur, & post Diluvium feritur [2], quo Deus se ipsum addicit, ut Noe, ac ipsius familiam ab aquis Diluvii tueatur, neque amplius terras aquarum obruat illuvie; atque in promissionis suæ arrham Iridem tribuit. Tertium fœdus [3] cum Abraham percussit, cum illi Circumcisionem præcepit, atque frequentem posterorum seriem spopondit, quam populum sibi electum constituere volebat. Quartum [4] denique per Moysem sanxit Deus, Leges tribuens Israelitis in Sinai deserto. Alia peculiaria fœdera, de quibus Scriptura loquitur, ideo fuerunt icta, ut hæc rata haberentur, ac instaurarentur; eademque symbola erant, ac magni fœderis promissiones, quod Dei Filius cum humana natura percussurus erat, & quo id onus suscepit, ut pro nobis Patri suo faceret satis.

A

INGREDIERIS ARCAM TU, ET FILII TUI, UXOR TUA, ET UXORES FILIORUM TUORUM.] Assignant nonnulli uxoris Noe, uxorumque filiorum illius nomina; verum hæc minimæ apud nos sunt authoritatis. Uxorem Noe vocant *Noemam*, Saides *Hacalam* appellat filiam Namusæ, filiæ Henoch. Uxor Sem *Talitha* vocabatur, Conjux vero Cham *Nachilata*, atque Japhet *Alisisia*, tres omnes *Mathusalem* filiæ. Muhametani quidam personarum numerum, quæ in arca servatæ sunt, octo, & septuaginta, vel octoginta fuisse inquiunt; sed ex Moyse liquet, atque ex D. Petro [5] octo fuisse dumtaxat. Atque ex eodem Apostolo [6] discimus, Noe frustra pœnitentiam prædicasse hominibus illis, criminibus obduratis. Aliqui Rabbini credunt, Regem Basan nomine Og aquis Diluvii se se subduxisse, cum arcæ tecto insedisset. Sybilla quoque ait, se ipsam in arca fuisse. Ineptię.

B

℣. 19. BINA INDUCES IN ARCAM.] Deus hic generatim innuit simpliciter, hoc sibi esse consilii, ut ex qualibet animantium specie mas servetur, & fœmina, hoc imposterum accuratius explicaturus. Vide caput 7. 2.

℣. 20. INGREDIENTUR TECUM, UT POSSINT VIVERE.] Hebraice ad litteram [7]: *Venient ad te, ut vitam illorum serves*: Animantia tibi se se offerent, ut in arcam admittantur. Ea ad Noe instinctu adducta fuerunt, ei simili, quem hirundinibus inspirat natura, quaieis, ciconiis, aliisque animantibus se se in paludes abdendi, aut in alia climata, dum hyems sævit, concedendi. Plerique ad Angelorum ministerium, vel ad miraculum confugiunt, animalia in arcam deducturi. Quisque in sensu suo abundare potest super ratione, qua id peractum fuerit, quia facti certitudo nihil patitur detrimenti.

C

1 Genes. 11. 16. 17. 2 Genes. 7. 18. Genes. 8. 21. 22. & 9. 9.
3 Genes. 15. 4 Exod. 19.
5 1. Petr. 3. 20. *In qua pauci, idest, octo animæ salvæ factæ sunt per aquam.*
6 Ibid. *Qui increduli fuerant aliquando, quando expectabant Dei patientiam &c.*
7 טכל יבאו אליך להחיות.

CAPUT VII.

Noe cum cognatione sua ingreditur Arcam: illuc Animantia, quæ Deus servari voluit, compellit. Diluvium Terras obruit, omnes homines absumit, & animantia, quæ non erant in Arca.

1 DIxitque Dominus ad eum: Ingredere tu, & omnis domus tua in arcam: te Anno ab Orbe Condito 1656
enim vidi justum coram me in generatione hac. 2 Ex omnibus animantibus
mundis tolle septena, & septena, masculum, & fœminam; de animantibus
vero immundis duo, & duo, masculum, & fœminam. 3 Sed & de volatilibus cœli
septena, & septena, masculum, & fœminam: ut salvetur semen super faciem universæ terræ.
4 Adhuc enim, & post dies septem ego pluam super terram quadraginta
diebus, & quadraginta noctibus, & delebo omnem substantiam, quam feci, de superficie terræ.
5 Fecit ergo Noe omnia, quæ mandaverat ei Dominus. 6 Eratque
sexcentorum annorum, quando diluvii aquæ inundaverunt super terram. 7 Et ingressus
est Noe, & filii ejus, uxor ejus, & uxores filiorum ejus cum eo, in arcam propter aquas diluvii.
8 De animantibus quoque mundis, & immundis, & de volucribus, & ex omni, quod movetur super terram,
9 Duo & duo ingressa sunt ad Noe in arcam, masculus, & fœmina, sicut præceperat Dominus Noe.
10 Cumque transissent septem dies, aquæ diluvii inundaverunt super terram.
11 Anno sexcentesimo

vitæ

vitæ Noe, menſe ſecundo, ſeptimodecimo die menſis, rupti ſunt omnes fontes abyſſi magnæ, & cataractæ cœli apertę ſunt: 12 Et facta eſt pluvia ſuper terram quadraginta diebus, & quadraginta noctibus. 13 In articulo diei illius ingreſſus eſt Noe, & Sem, & Cham, & Japheth, filii ejus; uxor illius, & tres uxores filiorum ejus cum eis, in arcam. 14 Ipſi, & omne animal ſecundum genus ſuum; univerſaque jumenta in genere ſuo, & omne, quod movetur ſuper terram in genere ſuo, cunctumque volatile ſecundum genus ſuum, univerſæ aves, omneſque volucres, 15 Ingreſſæ ſunt ad Noe in arcam, bina, & bina ex omni carne, in qua erat ſpiritus vitæ. 16 Et quæ ingreſſa ſunt, maſculus, & fœmina ex omni carne introierunt, ſicut præceperat ei Deus, & incluſit eum Dominus de foris. 17 Factumque eſt diluvium quadraginta diebus ſuper terram, & multiplicatæ ſunt aquæ, & elevaverunt arcam in ſublime a terra. 18 Vehementer enim inundaverunt, & omnia repleverunt in ſuperficie terræ: porro arca ferebatur ſuper aquas. 19 Et aquæ prævaluerunt nimis ſuper terram: opertique ſunt omnes montes excelſi ſub univerſo cœlo. 20 Quindecim cubitis altior fuit aqua ſuper montes, quos operuerat. 21 Conſumptaque eſt omnis caro, quæ movebatur ſuper terram, volucrum, animantium, beſtiarum, omniumque reptilium, quæ reptant ſuper terram: univerſi homines, 22 Et cuncta, in quibus ſpiraculum vitę eſt in terra, mortua ſunt. 23 Et delevit Deus omnem ſubſtantiam, quæ erat ſuper terram, ab homine uſque ad pecus, tam reptile, quam volucres cœli, & deleta ſunt de terra, remanſit autem ſolus Noe, & qui cum eo erant in arca, 24 Obtinueruntque aquæ terram centum quinquaginta diebus.

℣. 1. INGREDERE IN ARCAM.] Scilicet, Accinge te, ut ingrediaris in arcam; ingreſſus tamen eſt modo ſub hebdomadæ finem, vide ℣. 4. Deus hæc ait ad Noe decima die menſis ſecundi, anno a Noe ortu *600.* ab orbe vero condito *1656.*

℣. 2. EX OMNIBUS ANIMANTIBUS MUNDIS TOLLE SEPTENA, ET SEPTENA, DE IMMUNDIS VERO DUO, ET DUO.] Hebraice ſimpliciter habetur [1]: *Ex omnibus animantibus mundis tolle ſeptena, maſculum, & fœminam, de immundis vero duo, maſculum, & fœminam.* Samaritanus textus, Septuaginta [2], & Vulgata ponunt *duo duo*, dum Hebraice ſemel tantum eſt *duo*. Ex quo magna oritur differentia: quia textus hi videntur innuere duo immundorum animantium paria ingreſſa fuiſſe, mundorum vero paria ſeptem: dum Hebraicus textus ait dumtaxat, duo immunda animantia, munda vero ſeptem introiviſſe; vel animalia munda ſeptena, bina autem nmunda; quod idem eſt. Ita cum Jeſus Chriſtus Marci c. *6. 39.* diſcipulis ſuis ait, *ut accumbere facerent omnes ſecundum contubernia ſuper viride fœnum, & diſcubuerunt in partes per centenos, & quinquagenos*; videlicet diſcumbere facti ſunt humi in diverſa contubernia diviſi, illique diſcubuerunt in diverſis ordinibus; non item vero plura contubernia, atque ordines ſimul. Et in eodem Evangeliſta Marci *6. 7. Miſit eos binos*, ſcilicet duos, & duos ſeorſim, non autem quatuor, & quatuor.

Sententia, quæ ſeptem munda animalia, ac immunda duo in arca conſtituit, Joſepho arridet, pleriſque Patrum [3], omnibuſque fere Interpretibus. Crediderunt quippe, mundorum biſſeptem animalium numerum, immundorum vero quatuor, nimium fuiſſe, quàm arca poſſet capere, neque neceſſarium ad ſpeciei incolumitatem, quod præcipuum Dei erat conſilium, cum illa iſtic claudi juſſit. Qui juxta Geometriæ regulas capacitatis, & magnitudinis arcæ iniere rationes, atque oſtenderunt ibi recondi potuiſſe omnes animantium ſpecies cum earum com- A meatibus in annum, calculos ſuos perfecerunt, habita plerumque mundorum ſeptem, duorum vero immundorum animalium ratione.

Origenes l. 4. contra Celſum oppoſitę adhæſit ſententiæ; verum ſuperius docuimus ipſum immenſam tradidiſſe magnitudinem arcæ, & quæ non duplo, ſed ſextuplo animantia plura capere potuiſſet. Illi favit Author Quæſtionum ad Orthodoxos quęſt. 43. uti quoque Dionyſius Chartuſianus, Oleaſter, Abenezra, aliique forte nonnulli.

Quoad vero immunditiem, munditiemque animantium, de quibus loquitur Moyſes, in diverſa abierunt eruditi. Credunt aliqui, veluti Salomon Jarchi, Moyſem loqui habita ratione ſtatutorum, quæ Legis tempore ſancienda erant: perinde ac ſi præ- B cepiſſet Deus Noe, ut in arcam ſeptem eorum animalium reciperet, quæ deinde Iſraelitæ poſt legem munda cenſuerunt: atque ita innuebat Diluvii tempore Deum ob oculos habuiſſe leges, quas poſtea Iſraelitis erat traditurus.

Sed Interpretibus pleriſque ſuaſum videtur, ante Diluvium factam fuiſſe inter animantia eorum diſtinctionem, quæ in ſacrificium poſſent offerri, ab iis, quæ minime poſſent; atque fortaſſe etiam poſtquam Deus hominibus facultatem impertiit, ut carnibus veſcerentur, pura fuiſſe vocata ea non ſolum, quæ in ſacrificium offerebantur, ſed ea quoque, quibus indiſcriminatim veſci liceret: ut ab illis ſecluderet, quæ nec ſacris adhiberi, neque epulis, licitum foret; non illud autem propter religionis intuitum, C ſed propter horrorem, quo ex aliis brutis afficimur, vel propter aliorum, quę inita fuiſſet, exiſtimationem, vel quę occurriſſet, indigentiam. Hęc diſtinctio a Lege naturali emanabat, vel ab interiori ſenſu, qui nos abominatione, & horrore adverſus quędam afficit animantia turpia, & fœda, vel ab animi gratia, qua illa proſequimur, quę commodis noſtris inſerviunt, & voluptatibus. Ita quoque, ut Grotius obſervat, Tacitus Hiſtor. 4. profana vocat, bruta quędam fœda, & inviſa.

Alii

1 תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהורה היא שנים איש ואשתו

2 70. εἰσάγαγε πρός σε ἑπτὰ ἑπτὰ ἄρσεν, καὶ θῆλυ. ἀπὸ δὲ τῶν κτηνῶν . . . δύο δύο ἄρσεν καὶ θῆλυ.

3 Joſephus l. 1. Antiq. c. 3. Chryſoſt. hom. 34. in Geneſ. Theodor. quæſt. 50. in Gen. Hieron. l. 1. contra Jovin. Auguſt. de Civ. l. 15. c. 27. Interpretes fere omnes.

Alii credunt Deum primis hominibus inspirasse, vel vivę vocis oraculo illis prodiisse, quas sibi offerri animantium vellet species. Deus loquitur ad Noe, quippe quem hęc minime fugerent. Hebręorum legumlator opinatur, eosdem fuisse Noe sensus, ac Israelitarum hac in re; quandoquidem sine explicatione ulteriori ait, Noe in arcam septem animantia munda compulisse; quod naturaliter intelligi non poterat nisi de mundis animantibus, secundum ipsorum conceptum, ac Legem. Genesis post Legem traditam scripta creditur fuisse. Quod ita fuerit factum, hujus libri plures innuunt locutiones. Non inde vero licet arguere apud alios populos, ęque ac apud Israelitas, nullum fuisse discrimen carnium, quibus vel sacris operarentur, vel in epulas uterentur. Apud Ægyptios hęc ante Moysem statuta erant discrimina, saltem quoad animantia, quę litabantur, ut per Legem intelligere fas est, Exod. 8. 26. Ægyptiorum sensa hac in re ab Israelitarum, aliorumque populorum sensibus abhorrebant, neque tantum quoad animantium, quibus utebantur, species; verum etiam quoad rationem, quę illos, ne uterentur, deterrebat. Verum hęc sententiarum varietas minimum obest, quin hujus distinctionis antiquitas innotescat, & credi potest, discrimen hoc saltem, ęquę ac Diluvium vetustate pręstare.

℣. 3. DE VOLATILIBUS COELI SEPTENA, ET SEPTENA.] Septuaginta legunt locum hunc aliter: *De volatilibus cæli tolles septena, masculum, & fœminam, ex iis, quæ munda sunt; ex immundis vero bina, masculum, & fœminam.* Noe in arcam invexit volucres septem ex eorum singulis speciebus, quæ munda sunt, & ex immundis, in singulas species aves duas, veluti de quadrupedibus dictum est. Samaritanus textus, & Syriaca versio idem habent: *De volatili cęlorum mundo, septem septem ... & de immundo, duo duo, masculum, & fœminam.*

℣. 4. POST DIES SEPTEM EGO PLUAM SUPER TERRAM QUADRAGINTA DIEBUS, &c. (℣. 10.) CUMQUE TRANSISSENT SEPTEM DIES; AQUÆ DILUVII INUNDAVERUNT SUPER TERRAM.] A die decima secundi mensis usque ad decimam, & septimam ejusdem, Noe in arcam intulit, quidquid nondum intulerat; animalia transduxit, & demum septima ineunte die ipse quoque mane ingressus est, *in articulo diei illius*, ℣. 13. uti inferius paullo explicabimus. Noe tunc sexcentesimum agebat annum; quædam exemplaria Græca, unum habent supra sexcentesimum: sed Hebraico adhæremus textui, Vulgatæ, & plerisque Exemplarium Gręcorum, quæ sexcentesimum asserunt.

Plures e Patribus, atque Interpretibus crediderunt Diluvium verno tempore inchoasse, ac Vere desiisse; secundum etenim mensem, de quo loquitur Moyses, pro secundo anni Sancti intellexerunt, qui mense Nisan incipit prope Æquinoctium vernum. Magnum quippe offendere sibi videbantur obicem, si Diluvium Decembri mense inchoasse dixissent; nam juxta hanc hypothesim homines, & animantia debebant in terram descendere eo tempore, quo nihil ad victum invenire potuissent, nec fructum aliquem ad vescendum: cum ad hæc nulla ante hyemen aliquid metendi spes esset. Educitur quoque ad hanc sententiam argumentum ex eo, quod Columba ad Noe oleæ ramum tulit; qui tenellus fuisse dicitur, veluti recens germen, quod Veri tantum convenire potest; quia quomodo recentia arborum germina Decembri mense poterant inveniri, post totius anni diluvium?

Verum rationes hæ minimum obfuerunt, quin eruditiores Chronologi secundum hunc mensem, de quo Moyses loquitur, illum intellexerint, qui nostro Novembri mensi respondet, qui anni civilis secundus erat, qui ab Autumni Æquinoctio ordiebatur. Cum nondum hic Legislator locutus fuerit de

A pręcepto, quod dederat Deus, ut Annus Sanctus vere inciperetur, futurum videtur fuisse, ut a nullo intelligeretur, si mensem secundum in hoc sensu accepisset, quin aliud adderet; in ea pręsertim narratione, ubi de Hebręorum solemnitatibus nequaquam agitur. Quoad vero difficultatem hac tempestate pro animantibus inveniendi pascua dici potest, Noe aliquandiu usum fuisse adhuc iis commeatibus, qui reliqui fuerant in arca, atque animantium partem, quam servarat, comedere potuisse, expectando, donec revirescerent plantę, & quędam illi pręberent legumina: ali quoque potuisse domesticorum animantium lacte. Demum animadverti potest, uti jam dictum est, jam ante sex menses montium juga detecta fuisse (capitibus 8. 4.), eaque po-
B tuisse hoc temporis spatio & fructus terrę, & legumina, & herbas in Noe cibum, & animantium quæ cum ipso fuerant in arca.

℣. 11. RUPTI SUNT OMNES FONTES ABYSSI MAGNÆ, ET CATARACTÆ COELI APERTÆ SUNT.] Ut Moysis mentem circa Diluvium assequamur, & quomodo illud contigerit, intelligamus, in animum revocemus oportet hujus Legislatoris systema, ac orbem, & elementa eo in statu, ac situ concipere, quem ille supponit. Quoniam minime ferme licet ambigere, ipsum innuere voluisse, quod per Diluvium in eumdem statum terra fuerit reversa, ac fuerat, antequam superiores aquæ ab inferioribus dividerentur, & aquæ inferiores in abyssos defluerent. Itaque Diluvii causas enarraturus iis utitur vocibus, quæ na-
C turalem habent rationem ad eas, quas Genesis initio adhibuerat, ut aquas defluxisse, terrasque aruisse edoceret.

Dixerat ille cap. 1. ℣. 6. & 7. Deum posuisse aquas super Firmamentum: hic ait aquas has magno impetu iterum in terras fuisse dilapsas; illarum violentum lapsum Nilo comparat, qui per cataractas ex Æthyopia in Ægyptum devehitur. Addit quoque abyssos, quo inferiores aquæ recesserant, apertas fuisse, [1] atque ita terram iterum iisdem obrutam fuisse aquis, quæ eamdem in ipso rerum primordio contexerant. Animo quoque concipere decet, juxta Hebræorum ideam continens esse miraculum, quod in singula momenta aquis non obruantur terræ, cum huic insistant elemento, quo undique circum ambiuntur, cum
D illas una tantum invisibilis manus coerceat, ne in eas effundantur terras, quæ ab hominibus, cæterisque animantibus incoluntur. Hanc nobis ideam tribuit Scriptura: Job. 38. 10. 11. & 7. 12., & c. 26. 10. *Circumdedi illum terminis meis, & posui vectem, & ostia; & dixi: usque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos.* Et Jeremiæ c. 5. 22. *Me ergo non timebitis, dicit Dominus, & a facie mea, non dolebitis? Qui posui arenam terminum mari, præceptum sempiternum, quod non præteribit; & commovebuntur, & non poterunt, & intumescent fluctus ejus, & non transibunt.* Ita quoque Psal. 103. 9. *Terminum posuisti, quem non transgredientur, neque convertentur operire terram*; Et Sapientia in Proverbiis c. 8. 27. 29. *Quando præparabat*
E *cœlos aderam, quando certa lege, & gyro vallabat abyssos: quando circumdabat mari terminum suum, & legem ponebat aquis, ne transirent fines suos.* Et Amos c. 5. 8., & c. 9. 6., *qui vocat aquas maris, & effundit eas super faciem terræ: Dominus nomen est ejus.* Vide, si lubet, & orationem Manasse apocrypham.

In eamdem abiere sententiam Patres, & locutionibus usi sunt, quæ Biblicis prorsus sunt geminæ. Non intuemur, ait S. Ambrosius l. 3. Hexaemer. c. 2., mare ita efferri, ut montium jugis inaccessis æquetur; sed confestim in arena tumorem suum infringere, atque in spumas evanescere, veluti cancellis coercitum arena, quæ inferior ipsius aquis subsidet. S. Basilius hom. 4. in Hexaemer. idem ferme ait, & admiratione capitur, quod quorumdam marium, veluti ru-

1 Genes. 1. 9. 10.

bri maris, quod altius Ægypto cenſebatur, aquæ in agros proximos minime effundantur. Nonnulli veteres Philoſophi crediderunt, & ad hanc uſque diem Perſæ credunt, terram aquis innatare, ita propemodum ut pomum, vel malum medicum in aquæ ſitula poſitum innatat. Hebræi veteres non admodum ab hac aberant ſententia, quemadmodum in ea oſtendimus Diſſertatione, quæ de mundi ſyſtemate inſcribitur; ita ut juxta has hypotheſes tantum abeſt, ut Diluvium univerſale rem impoſſibilem dicas, quod e contra veluti Divinæ manus effectus reſpiciendus eſt, aquis non in ſingula momenta terram obrui, atque terram momento in imis aquis non ſubſidere.

Satis feciſſe videri poſſumus, cum Moyſis textum explicuerimus juxta conceptum, quem tribuit Scriptura de ſtructura univerſi, Hebræorum ſyſtema ſecuti; atque oſtenderimus Patres Diluvium univerſale animo concepiſſe veluti rem nequaquam incredibilem, atque impoſſibilem. Verum ut audaciam eorum, qui ſe nimis ſcire jactant, & incredulorum temeritatem infringamus, exponam 1. argumenta, quæ Diluvii probant univerſalitatem, & 2. objectionibus, quæ in hanc ſententiam jaciuntur, occurram, atque hypotheſes quaſdam proponam, ut pro virili Philoſophorum ingeniis hæc explicans facere ſatis adnitar.

Ratio princeps, & præcipua, qua Diluvii probetur univerſalitas, eſt Sacræ Scripturæ textus, qui hanc ea ratione refert, ut nemo rationabiliter queat adverſari. Moyſes ait c. 7. ℣. 18. 19., & ſequent. Aquæ *vehementer inundaverunt, & omnia repleverunt in ſuperficie terræ, & aquæ prævaluerunt nimis ſuper terram: opertique ſunt omnes montes excelſi ſub univerſo cœlo. Quindecim cubitis altior fuit aqua ſuper montes, quos operuerat; Conſumptaque eſt omnis caro, &c. remanſit autem ſolus Noe, & qui cum eo erant in Arca.* Hæc verba complectunturne Diluvii univerſalis ideam? Num in ſenſum alium poſſunt detorqueri, ni quis ſuis ſe decipi geſtiat præjudiciis, aut omnibus adverſandi cupiditate abripiatur?

2. Omnes corrupti erant; Deus in omnes voluit animadvertere; opus igitur erat, ut terram omnem aquis obrueret. *Omnis caro corruperat viam ſuam... finis univerſæ carnis venit coram me.* Niſi Deus eam tantum orbis terrarum partem, quæ ab hominibus incolebatur, inundare voluiſſet: cur præcepiſſet, ut Arca ædificaretur, cur ex omnibus terrarum plagis omnium coegiſſet animantium ſpecies? Noe, ac familia ipſius minori ſumptu eo procedere poterant, quo pertingere non debebant aquæ Diluvii, ut Loth, filiæque ipſius receſſerunt a Sodomis, cum urbem illam Deus igne voluit abſumere.

3. Quinam aſſerere potuit Moyſes omnes terrarum populos originem deduxiſſe a Noe [1], ſi illud fateare, quod Author libri, cui Præadamitæ titulus eſt, contendit, Diluvio Noe genus Adam modo deletum fuiſſe; non item vero hominum aliorum, qui ante Adam creati fuerant, & qui in aliis terrarum partibus immorabantur?

4. Denique Judæorum conſenſus, & Chriſtianorum tum veterum, cum recentiorum una cum profanorum Authorum traditione, præbet argumentum, quod unum ſufficere poteſt adverſus inanes rationes adverſariorum; quoniam agitur tandem de facto, atque de facto miraculoſo, cui minimum officient umquam rationes ex iis, quæ occurrunt, difficultatibus erutæ. Fatemur quidem hoc eſſe miraculum, atque fide opus eſſe, ut credas.

At enim univerſalis Diluvii ſententia plura ſimul amplectitur prodigia, quæ nequaquam ſunt neceſſaria: ajunt enim, univerſas hujus orbis aquas collectas ſimul terram operire non poſſe ad eam altitudinem, quæ in Moyſe ſignificatur; neque Deum fru-

A ſtra miracula patrare. Quid enim profuiſſet terras aquis inundare, ubi nulli fuiſſent homines? Nonne amentis eſt credere, tunc omnes terras hominibus excultas fuiſſe? Iſaac Voſſius, unde hæ objectiones ſunt erutæ, ita de univerſalitate Diluvii loquitur, ut minimum dicere vereatur, hoc abſurdum eſſe, rationis defectum, & ut verbo dicam, ineptam, inanemque pietatem hoc credere. *Hoc eſt pie nugari.* Atque in reſponſione ſua ad Andream Colvium ait, falſa magnitudinis Dei illum habere ideam, qui credit, Deum facere poſſe res naturæ, & rationi adverſantes.

Addit quoque harum utrique univerſalitatem Diluvii adverſari; hoc geometricis probari poſſe argumentis; ſi aeris univerſæ nubes in aquas dilaberen-

B tur, atque terris effunderentur, numquam eſſe futurum, ut omnem terræ ſuperficiem ad ſeſquipedalem altitudinem excederent; & cum fluviorum aquæ, & marium ſuper terram defluerent, numquam quatuor mille paſſuum altitudinem aſſecuturas, ut ad elatiorum montium juga pertingerent, niſi mirum in modum rarefierent adeo, ut Arcæ ponderi ferendo non eſſent, etiamſi non ita onerata fuiſſet, ut fuiſſe dicitur. Demum illi, qui aſſerunt, Deum creaſſe alias aquarum copias, vel ex diverſis cœleſtibus corporibus in terras deſcendiſſe, ea ſupponunt, quæ Theologus nonniſi ratione adactus fatebitur; quamvis enim aer omnis, quo terra circumdatur, in aquas converteretur, non excederet tamen triginta pedes aquæ; quod maxime abeſt ab eo, quod opus eſſet, ut uni-

C verſa terræ ſuperficies, & montium cacumina tegerentur uſque ad quindecim cubitos ſuper vertices illorum.

Pluvia non decidit in eas altitudines, quæ ultra ſexcentos paſſus attolluntur; neque ex altiori deſcendit regione, neque ibi pluvia efformari poteſt, quin illico gelu conſtringatur propter maximum frigus, quod ibi regnat. Unde igitur eæ fluxerunt aquæ, ut montium juga, quæ mediam aeris regionem excedunt, obtegerentur? Num dicet aliquis pluviam contra naturam ſuam reſiliiſſe [2]? Præterea quommodo potuerunt arbores ſervari aquis obrutæ Diluvii? Quommodo animantia, quæ ex Arca egreſſa ſunt, per orbem effundi potuerunt? Fateor quidem, ait Voſſius, Dei omnipotentiam ea perficere poſſe, quæ nobis impoſ-

D ſibilia videntur; verum ille neque velle poteſt, neque ea patrare, quæ rationi, ac æternis naturæ legibus adverſantur. Sed rationi adverſatur cum majori ea difficultate peragere, quæ faciliori via poſſent obtineri. Naturæ vero legibus adverſatur, quod res pondere præpollentes levibus innatent rebus; quod id quod minus eſt, capiat quod majus; quod ex altiori parte, quam ubi conficiuntur, decidant pluviæ; quod Animalia Oceanum tranent, alias quæſitura terras; quod plantæ per annum aquis ſubſidentes ſerventur; verbo, quod naturæ ordo ſine neceſſitate perturbetur. Ecce objectiones præcipuas, quas intendunt in Diluvii univerſalitatem. Noſtra intereſt adniti, ut reſpondeamus.

Voſſii argumentum in ipſum poſſumus retorquere.

E Auctor hic particulare fuiſſe Diluvium fatetur, atque in hunc explicat ſenſum, quidquid Moyſes hoc capite docet. Sed hoc particulare Diluvium iiſdem eſt obnoxium difficultatibus, ac majoribus forte, quam Diluvium univerſale: igitur aut neget abſolute Diluvium oportet, aut Moyſem in Diluvii univerſalis explicet ſenſum, quando quidem ipſius verba naturaliter in hanc ſententiam deducunt. Dixi porro, quod Diluvii particularis opinio iiſdem ſit obnoxia difficultatibus, quas in Diluvium univerſale Voſſius opponit. En autem argumentum. Deus agere non poteſt vel adverſus rationem, vel adverſus naturæ leges; atque adverſus rationem eſt cum majori dif-
ficul-

1 Geneſ. 8. 9. & 10. 5.

2 S. Auguſtinus hanc objectionem refellit lib. 15. de Civit. Dei cap. 27. Cajetanus Voſſii ſententiam ſecutus eſt.

ficultate fieri, quod æque minori potest:

Sed in particularis Diluvii hypothesi, agere Deus contra rationis, & naturæ leges, supponitur, illique inanis labor tribuitur: quia quæ necessitas suberat, ut Arcam extrui juberet, ut illuc animantia cogeret, atque intus octo compelleret homines, ut Diluvium evitarent, quod nonnisi exiguam terræ partem erat inundaturum: cum hominibus his significare potuisset, ut in eas regiones secederent, quæ nondum colebantur, & quo minime debebant aquæ Diluvii pertingere? Contra naturam est, aquas ad quindecim cubitos supra cacumina montium efferri una in regione, quin in contiguas defluant terras, quæ magis in imo subsidunt; & contra naturæ legem est, navim diutius aquarum monti insistere quin in montis hujus declive suo pondere abrepta illabatur. Talis autem erat Arcæ constitutio super aquas particularis Diluvii, ut Vossius idem fatetur.

Demum, legibus quoque naturæ obstat, ut adversarii contendunt, quod saltem arbores locorum eorum, qua particulare Diluvium grassatum est, non fuisse deletas. Nihilominus ex Scriptura liquet, homines, & animantia ex Arca egressa ibi locorum immoratá fuisse, qui Diluvii aquis obruti fuerant. Postquam diutius circa montem Ararat permanserunt, petiere Babylonem, quo profecto, juxta Vossii hypothesim, Diluvium pervenisse debuerat. Sed illic ali nequaquam potuerunt iis rebus, quæ post Diluvium tellus tulisset. Confitendum igitur est, plantas servari potuisse sub aquis Diluvii universalis tempore, vel ea facta neganda sunt, quæ debent admitti etiam in Diluvii particularis hypothesi.

Alia plurima colligi possent contra particulare diluvium, quæ juxta Authoris hujus sententiam non minus rationi, & naturæ sunt absona, quam quæ in diluvium universale comminiscitur. Sed adnitendum est, ut directis rationibus ostendatur diluvii universalitas, neque rationi, neque naturæ adversari.

Neque enim rationi adversatur, quod in ipsis rerum originibus terræ aquis ubique fuerint opertæ. Moyses hoc palam ait Genes. 1. 2. 9. & hæ aquæ veræ erant aquæ; quandoquidem ait harum aquarum congeriem id efformasse, quod mare vocatur, & Deum imperasse simpliciter, ut unum in locum recederent, quin loquatur de condensatione, aliave re qua in aquas converti potuissent, nisi antea fuissent conversæ. Non igitur rationi obstat, quod ea potentia, quæ potuit terras detegere, atque in abyssos aquas compellere, quæ illas creationis initio obruebant, aquas has revocare potuerit, & rursus, ut antea, in omnem terrarum orbem effundere. At undenam tanta aquarum copia? Inde profecto, quo illas olim Creator compulerat, postquam de montibus, & terris defluere jusserat, uti Propheta ostendit Psalmo 103. 6. 7. & sequentibus. *Abyssus, sicut vestimentum, amictus ejus* [Terræ]; *super montes stabunt aquæ; Ab increpatione tua fugient, a voce tonitrui tui formidabunt; Ascendunt montes, & descendunt campi in locum, quem fundasti eis; Terminum posuisti, quem non transgredientur, neque convertentur operire terram.*

Duntaxat igitur opus erat, ut hæ aperirentur abyssi, atque hæc immensa promptuaria, ut in pristinum statum reverteretur terra; quod nonne diluvii tempore secundum Moysem contigit: *Rupti sunt omnes fontes abyssi magnæ?* Novas creari aquas oportuisset, ait Vossius; omnes nubium, & pluviarum aquæ in habitabilem terram effusæ, ad pedis cum dimidio altitudinem, nequaquam illam obtegerent. Ast si aquæ maris, ast si promptuaria, quæ subtus terram in immensum patent, habitabilem terram inundarent, quam Moyses *aridam* vocat, hæ omnes aquæ nonne sufficerent, ut terram obruerent ad eam altitudinem, quam Moyses refert? Fatentur quidem omnes maria latius patere, quam terras; ibique eas adesse profunditates, ut nequeant librari: Si miraculo opus est, ut hæ aquæ educantur in terram, ibique aliquot mensium intervallo asserventur, num miraculum hoc majus est

A quam quod in diluvii particularis hypothesi supponitur, ubi aquæ debuerunt veluti suspendi, atque efferri in iis regionibus tantum, quæ ratione adhuc difficiliori inundatæ fuerunt?

Physice explicandum esset, quemadmodum aquæ Oceani potuerunt in terras effundi, atque æquilibrio suo excedere: quod non admodum facile factu est. Sed si quotidie ob maris æstum reciprocantes aquas super terras extolli videmus, & deinde recedere & regulari motu, & physicis causis, ac naturalibus; concipere quoque possumus, diluvii tempore, aquas vehementius impulsas majori vi, & copia in terras potuisse defluere, easque aliquot mensium intervallo operire. Hic tantum de majori aquarum vi agitur vel minori: & si pondus, aut ventum, vel extraordinariam B impressionem, quæ Oceanum opprimat, conceperis, aquas in terram illico defluere intueberis. Hac in re nihil magis naturæ adversatur, quam quod in maris æstu conspicitur, ubi ad miraculum nemo confugit, quamquam phænomeni hujus causas forte non satis rite cognoscat. Philo lib. de Abrahamo p. 278. ita diluvium explicat: ait quippe Oceanum, cum extra consuetudinem mirum in modum aquis esset refertus, majori quodam impetu in Mediterraneum, & cætera defluxisse maria, & aquis statim insulas obrutas, ac deinde etiam continens; quibus cum pluviarum, fluminum, & fontium aquæ accessissent, terribilem hanc exundationem fecisse, quæ omnem superficiem terræ operuit.

Strabo l. 1. p. 42. l. 2. p. 79., & l. 17. p. 547. C animadvertit, Archimedem, atque Mathematicos omnes hoc velut certissimum principium statuere, quod corpora liquida induunt naturaliter superficiem rotundam, & sphericam, dummodo fixa sint, ac permanentia. Unde infert aquas maris non in æqua & plana superficie consistere, sed spherica; atque nisi illis hæc esset forma, futurum esse ut in habitabiles terras effunderentur, & earum partem obruerent. Diluvium igitur non est naturaliter impossibile; atque ad illud explicandum requiritur tantum, ut concipias quasdam naturales causas, quæ suspensionem hanc aquis adimant, easque in terras diffluere compellant; exempli gratia, primo, si terrestris Globus loco excederet habita axis mundi ratione. Secundo; si in aere agitatio quædam contigeret, vel motus illi simi- D lis, quem in procellis conspicimus. Tertio: Si aer maxime rarefieret, atque ideo levior evaderet. Quarto: Si aliqua accideret causa, quæ aliquo in loco, exempli gratia super Oceanum, quam super terras vehementius premeret: sed hæc omnia naturalia sunt, & possibilia: igitur Diluvium quoque. Nimiam montium altitudinis magnitudinem esse concipimus; parvitas nostra efficit, ut eos veluti in immensum exsurgere existimemus, atque illis aliquam opinamur inesse proportionem cum terræ magnitudine, & aquarum copia, quæ terram supra dimidium contegunt. Attamen ostenditur, marmoreæ pilæ, mediocris magnitudinis, optime lævigatæ inæqualitates, & pulverem, qui in ipsius superficiem decidere potest, crassas esse nimis, ut aliquam proportionem referant inæqualitatum inter E imas, summasque terrarum partes. Pro marmoreo globulo ceream fingamus animo pilam, aut e gelu compactam, quæ in dimidia sui parte liquescat; nonne luce clarius innotescit dilutam materiem hanc sufficere posse, ut dimidiatæ pilæ partes alterius superficiem tegat, ut omnes inæqualitates repleat, atque omnes altitudines excedat? Non enim hic absoluta montium magnitudo est perpendenda, verum dumtaxat eorum elatio aquis Oceani comparata; quarum profunditas montes ipsos exsuperat.

Plinius hist. nat. l. 2. c. 102. ait, in quibusdam Ponti Euxini locis immensam esse maris profunditatem. Fabianus in Plinium eumdem ait, maximam profunditatem maris esse quindecim stadiorum; & viatores fatentur in Oceano procul a terris, maris imum non reperiri. Præterea dum montes in quibusdam solummodo terrarum tractibus attolluntur, abyssi latius sub aquis marium patent, & sub terris fortasse passim.

 Quod

Quod de quorumdam montium altitudine asseritur, quos mediam regionem aeris superare comminiscuntur, ita ut numquam, nec venti, nec vapores, nec pluviæ illos excedant, id omne fabulosum repertum est novarum, quæ recens initæ sunt, cura observationum. Christophorus Clavius in tractatu suo de Crepusculis ostendit, vapores ad tria, & quadraginta passuum millia attolli, neque in terris elatum adeo reperiri montem, qui in perpendiculari linea ultra quatuor mille passus altitudine exsurgat.

Ita quod ait Vossius de fabulosa impossibilitate, ut aquæ pluviæ altiorum montium cacumina pertingant, nisi contra naturam resilirent, inanibus profecto innititur fundamentis: quoad vero addit, in media aeris regione aquam propter frigus non posse permanere, atque illico in glaciem constringi, responderi potest, frigoris causam ibi esse, vel aeris partium quietem, vel earum per lineam rectam motum. Sed hi obices facile pluribus rebus amoveri possunt quæ nulla ratione miraculosæ sunt; veluti nimia vaporum copia, vel calore continenti magis, & violento. Quia mediana hæc aeris regio, respectu frigoris, quod ibi sævit, minime intelligenda est velut metaphysicum punctum, aut statutus locus; magis enim, minusve attollitur, perinde ac magis, minusve sol incalescit; & hyeme longe propior terræ est, quam æstate; vel ut dicam melius, frigus, quod in media regione aeris sævit æstate, sævit quoque Hyeme in regione ima.

Sed cum mediana aeris regio in Athmosphæræ determinato puncto statueretur, si terra ad magnam altitudinem aquis operiretur, tunc profecto media aeris regio ad terram accederet, & calorem conciperet, prout aquæ augerentur; atque ita, hoc supposito, quod repente in terras effunderetur mare, & nubes, quæ sunt supra mediam regionem aeris in pluvias converterentur; maris aquæ, & pluviarum super terras simul collectæ ad mediam regionem elatæ, nives liquarent, quæ super altiores montes sunt, & in pluvias nubes resolverent, quas contendunt in hac media regione esse in nivem coactas.

Haud minus, quam Vossius, hic equidem miror de iis, quæ nonnulli jactitant, aquas ab aliis globis in terras decidere potuisse; & quamquam illud forsitan haud est impossibile, ex aliis Planetarum vorticibus in terræ vorticem delabi posse materiam, quæ deinde in pluviam converti queat: credimus tamen, Moysem, cum apertas fuisse ait Cœli cataractas, intellexisse tantum de aquis pluviis, quæ in majori præter morem copia fuerunt dilapsæ. Ab illis quoque nostra abest sententia, qui ad fluminum exundationem, aut perrennes pluvias, aut aquarum maris elevationem confugiunt. Arbitror quippe fluvios exundare non posse, nisi pluviarum copia, ac nivium dissolutione; & utrasque efficere non posse, ne maris aquæ in proportione quadam imminuantur; ita ut super terras eadem præter propter sit aquarum copia. Denique non asserimus Deum novas aquas creasse, neque illas rarefecisse, quæ in maribus sunt, atque fluminibus: patet enim hoc pacto rarefactam aquam minime potuisse arcæ pondus pati.

Scimus autem, illudque vulgo tradi solet, vapores aeris, cum magis illis refertus est, numquam pondus excedere pedis, & unciarum octo aquæ; ex quo infertur, vapores hos addere nequaquam posse plus quam pedem & uncias octo aquæ super terræ superficiem, cum etiam aer ubique adeo esset confertus æque, ut ulterius non posset. Additur præterea [1], quod si universa aeris sphera premeretur, & comprimeretur terram versus vi, quæ superius urgens compelleret inferius, ut in minimum cogeretur locum quem occupare posset, & in a-

A quam ferme verteretur tunc illi unius & triginta pedum tantummodo esset altitudo: atque ita vapores omnes, omnisque aer in aquam conversi trium, atque triginta pedum altitudinem minime possent exequare. Sanctus Augustinus l. 3. de Genesi ad litteram c. 3. credidisse videtur aerem crassiorem in aquam Diluvii tempore fuisse immutatum, atque hunc sensum tribuit huic loco ex altera Divi Petri epistola c. 3. v. 5 6. ubi scriptum est, Cœlos quondam periisse: *Hos etiam aerios Cælos, quondam periisse diluvio, in quadam earum, quæ Canonicæ appellantur, Epistola legimus. Quod nescio quemadmodum possit intelligi, nisi in aquarum naturam pinguioris hujus aeris qualitate conversa*.

Verum quin ad examen ea revocemus argumenta, quæ afferuntur, ut aeris gravitas probetur,
B atque ostendatur, effectus, qui antea naturæ a vacuo abhorrenti tribuebantur, ponderi esse tribuendos, aut aeris elaterio, Lectorem obsecramus, ut caput 36. Dissertationis Pelleterii de Arca Noe consulat, ubi experimenta inveniet, quæ illis potuerunt æquiponderare, quæ pro aeris gravitate attulerunt; quam sententiam aliquot ab hinc annis eruditiores Philosophi asseruerunt: & fortassis inferet aeris massam, illius gravitatem, & aquæ copiam, quæ inde existere posset, si ille confertus in aquam immutaretur, nos fugere; & injurium esse, ut incertis præjudiciis, ambiguisque argumentis innixum de facto certo judicium ferre, & Divinæ potentiæ fines statuere.

C Fatetur quidem Isaac Vossius, elatiores montes minime perpendicularis leucæ altitudinem excedere; Leuca vero duodecim millibus pedum æstimari potest; atque insuper duodecim mille aquæ pedes necesse essent, ut montes omnes obtegerentur usque ad quindecim super eorum cacumina altitudinem cubitorum. Hæc aquæ nos terret copia; tamen si aeris universa colligatur massa, quæ terram involvit, atque ad Lunam usque protenditur, eaque in aquam redacta supponatur, habita gravitatis ratione, aquæ volumine adversus volumen aeris in æquali pondere supputato juxta eorumdem hypothesim, qui minimam esse ajunt aeris gravitatem; hæc aeris quantitas in aquam coacta multo majorem aquarum vim reddet, quam ad terram omnem innundandam opus sit, ad eam, quam diximus, altitudinem. Hæc autem in allato capite videri possunt.

D Addi potest præterea, quod si aeris gravitas nihil est aliud, quam vis, qua recedere nititur a motus sui centro, qui circularis circa terram supponitur; & si corporum gravitas, quæ sunt in aere, aeris pressione tantum consistit, qui hoc eodem circulari motu, de quo locuti sumus, terram versus propellit, atque in eam majori, vel minori agit vi, prout corpora magis, minusve crassa sunt, solida, compacta, densa, & quibus major, vel minor inest dispositio, ut aeris motum sequantur, quo involvuntur; si res ita se habet, ut maxime consonum videri potest, sequetur, quod numquam
E aeris statui gravitas possit, multoque minus intelligi ad quod pondus usque comprimi posset, & in aquam converti; atque ideo omnia Philosophorum argumenta hac de re meræ imaginationes sunt, principii petitioni incumbentes, scilicet quod aeri intrinseca insit gravitas; perinde ac gravitas ista qualitas esset realis diversa a motu, quem ille accipit, aut quem aliis corporibus tribuit.

Illud nequaquam asserimus, quod ante Diluvium homines ita in quascumque terras fuerint effusi, ut in qualibet mundi plaga reperirentur; sed neque oppositum ausim affirmare. Potuit quidem 1656 annorum intervallo totus terrarum orbis frequentari. Vossius diuturnius adhuc temporis spatium admittit, quandoquidem usque ad Diluvium fluxisse ait

1 Vide Paschalium de gravitate aeris cap. 9.

ait annos 2256. Contendit ille, Patriarchas non nisi admodum sero filios, eosque parvo in numero genuisse; verum eæ quas attulit rationes, non impellent, ut sententiam mutem, atque existimem illis non alios fuisse filios, quam eos de quibus loquitur Scriptura. Non illud vero nobis negotium facesset, ut ex remotioribus terris, atque ultimis Americæ plagis animalia in Arcam venisse ostendamus, quoniam minime arbitramur longinquius adeo fuisse inquirenda: ex omnibus enim speciebus in Asia quædam poterant adesse; atque Dei intererat, illuc ea compellere, quemadmodum ad Noe pollicitus fuerat. Nec immorabimur, ut, quemadmodum animantia in universas terras dilapsa fuerint, tradamus; hoc quippe nostra non refert, sed minime videri potest incredibile. Tres Orbis terrarum partes præcipuæ, videlicet Europa, Asia, & Africa sunt contiguæ, neque satis hactenus liquet, utrum Asia Americæ adhæreat. Ab ea vero non longe abesse certum est. Animantia plura in insulas ab hominibus devecta fuere, vel per se illuc tranarunt, sive fame adacta, sive ut ex hominum telis elaberentur, sive alio aliquo fortuito casu.

Universalitas igitur Diluvii neque rationi, neque naturæ adversatur; sed verum hoc fuit miraculum, plurimæ cujus circumstantiæ rationem excedunt, & legibus naturæ ordinariis exceptiones constituunt. Nec illud prisci Patres modo, Authoresque Judæi, & Christiani crediderunt: verum etiam Ethnici retulerunt, quemadmodum per veterem, naturalemque in omnes populos diffusam traditionem acceperant. Philo universale diluvium probat ex maxima concharum copia, quæ in summis editissimorum montium jugis reperiebantur. Josephus primo libro contra Appionem, Berosum profert, qui veterum monumentorum testimonio eadem, quæ Moyses, de Diluvio asserebat, De arca, de Noe, & de Armeniæ montibus, ubi constiterat arca, ipse verba faciebat:

Abydenus apud Eusebium Præpar. l. 9. c. 12. atque S. Cyrillum Alexandrinum l. 1. adversus Jul. narrat Sesistrum a Saturno certiorem factum fuisse de Diluvio, quod terram inundaturum erat, & Sesistrum, cum navim conscendisset, quasdam aves dimisisse, ut quinam terrarum status esset, agnosceret, & eas aves etiam tertio reversas esse. Polysthor eadem ait, quæ Abydenus, & explicite docet, quadrupedes, reptiles, & volucres in navi fuisse servatos. Lucianus libro de Syriæ Dea ait, cum homines in flagitia proruissent, terram aquis penitus obrutam fuisse, & ex omnibus hominibus Deucalionem superfuisse, qui aquas effugerat, navis ope, in quam cum familia sua, & cujusque generis animantibus conscenderat. Apollodorus Bibliot. l. 1. c. 1. Ovidius Metamorphos. aliique passim veteres iisdem ferme vocibus Deucalionæi Diluvii meminerunt. Sed plerique cum Diluvio Noe perturbarunt, ut e circumstantiis, quæ referuntur, innotescit. Diluvii universalis Traditio usque inter Americæ, & Sinarum populos viguit [1].

Quædam systemata, quæ ad rationem explicandam, qua Diluvium fieri potuit, constituta fuerunt, me expositurum recepi. En autem unum ex maxime singularibus, quod Anglus quidam nomine Burnetus, libro, cui titulus, *Archeologiæ Philosophicæ*, Londini edito an. 1572. ubi de veteri rerum originis doctrina agit. Hic Author ait [2] tellurem e chaos eductam, rotundam fuisse forma, æquam ubique sine montibus, & vallibus, & similem ferme marmoreæ pilæ ad unguem lævigatæ; in hujus telluris centro magnam abyssum fuisse aquis refertam, & diversis terræ motibus Diluvium contigisse: quapropter cum terra hiasset passim, atque passim elata confusius excrevisset, aditum aquis aperuit, quæ impetu exilierunt e centro, ubi prius erant, ac super terras effusæ sunt. Supponit autem, terram immutasse situm suum, quoniam axis ipsius primitus adamussim axi orbis parallelus erat, cum directe semper sub æquatore moveretur: atque istinc factum fuisse, ut in priori orbis situ æquinoctium perpetuum servaretur: Zonam torridam fuisse equidem inhospitalem, uti alii quidam docuerunt Veteres; sed in hujusce rei compensationem in terris reliquis perpetuum ver floruisse; tunc primum nec maria fuisse, nec pluviam, neque Iridem, & terram hanc quam incolimus, postquam igne fuerit absumpta, in priorem aliquando formam esse redituram, donec magno illo, novissimoque die in fixum sydus immutetur.

Hujus Systematis Author hoc Scripturis probare adnititur: Ostendit terram, quam habitamus aliam esse ab ea, quæ ante Diluvium fuerat, Sancti Petri authoritate, qui in epist. secunda cap. 3. v. 5. 6. 7. ait priorem terram ex aqua, & per aquam constitisse, atque super aquas ab initio conditam fuisse, ut dicitur Psalmo 23. 2., ac propterea, scilicet propter statum, in qua prius erat, periisse, & immutationem hanc, quæ contigerat, signum esse, quod poterat adhuc immutari. Hoc, inquit ille, Divi Petri argumentum erat in illos, qui terram numquam delendam esse arbitrabantur. Author idem credit, Sanctum Paulum quoque innuere immutationem hanc, quæ telluri contigerat, atque expectationem ipsius in pristinum statum restaurationis; quia ait Rom. 8. 19. 23. creaturam vanitati subditam fuisse, eamque redemptionem expectare.

Quoad terræ, quem comminiscitur, situm ante Diluvium, habita ad axem Mundi ratione, ex Scripturis probare nequit; præcipue vero opinionem suam statuit iis, quæ Authores Prophani de aureo sæculo, aeris temperie, ac terræ fertilitate dixerunt. Credit autem diuturnam primorum hominum vitam situs hujus effectum fuisse. Iis vero innititur, quæ Veteres dicunt de Zona Torrida, quam inhabitabilem existimabant; quod Sole perpendiculariter Æquatori insistente, Zona hæc quædam ignei muri species esset, quæ in duos mundos terram divideret; sed immutato telluris situ, Zona hæc potuit habitari. Veteres, qui hanc mutationem penitus ignorarunt, retinuerunt, inquit, primam traditionem, ac de torrida Zona dicere perstiterunt, quæ a majoribus suis intellexerant.

Ut autem sententiam confirmet quoad modum, quo Diluvium contingere potuit, Author obvias Diluviorum causas perpendit. Prior est fluminum exundatio, cum aggeres, quibus illa coercentur, infringunt: quæ nonnisi parvum admodum terræ tractum inundare possunt, qui inferior, quam ipsi fluvii, subsederit. Secunda Diluviorum causa pluviæ sunt: verum illæ numquam magnam adeo exundationem gignere possunt; ideoque Diluvii universalis causa esse minime potuerunt. Neque Oceanus esse potuit, quoniam octuplo majoribus aquis fuisset opus, ac quas continet, ut editiores montes obtegerentur: neque locus aliquis est vel in cœlo, vel super terram, ubi esse possit tanta aquarum copia: Demum cum ea vis aquarum inveniri potuisset, quæ satis esset, ignoratum fuisset, ubi eæ locari potuissent, vel quo postea compelli. Quapropter arguit, non esse amplius universali obnoxiam Diluvio tellurem, & jure Deum arcum in Cœlo posuisse inter nubes, ut nobis illud ratum faceret. Postrema autem ratio, qua Diluvium contingere potest, ea est, cum aliquo terræ motu hiatus panduntur, ex quibus magna egreditur aquarum copia,

1 Vide Joseph. Acosta, Antonium Herrera.
2 Ex Bibl. univers. M. Jun. 1693. Videndus est liber ejusdem Burneti; cui titulus; *Telluris Theoria sacra*, quem refutavit Kinson,

pia, & ſuperficies terræ præterea ita diſcerpta pondere ſuo ſubſidit, & aquas ipſas ſubit. Hoc autem pacto Diluvium univerſale contigiſſe affirmat, quod ipſum Moyſem innuiſſe contendit, cum inquit abyſſum magnam ruptam fuiſſe, vel apertam. Dilabitur porro per ſingula præcipua Diluvia, de quibus profana loquitur Hiſtoria, omniaque noviſſima hac ratione eveniſſe, conatur oſtendere.

Habes hic Burneti ſyſtema de Diluvio. Quædam ille, ut patet, audacter nimis ſuppoſuit; alibi quoque audacius aliquid addit; ea, quæ Moyſes ait de Creatione, Evæ tentatione, Diluvio, terreſtri Paradiſo, mulieris primæ creatione, nequaquam veræ hiſtoriæ loco eſſe habenda, ſed allegoriam eſſe ducendam. Illius audaciam vel ex hoc licet agnoſcas, quod aſſerit, ante Diluvium, nullos fuiſſe montes, maria nulla, contra evidens Moyſis teſtimonium; & quod futilibus adeo argumentis innixus ait, terram in alio ſitu primitus fuiſſe Axis mundi ratione: & tunc Zonam Torridam talem fuiſſe, quemadmodum veteres illam deſcribunt. Verum quomodo paradoxum hoc pati poſſumus, totam Oceani aquam, immo nec omnes aquas mundi obtegere non poſſe editiores montes, ut Moyſes aſſerit? Quinam ergo Diluvium contigit, & unde Burnetus idem aquas haurit ad terrarum inundationem? Quandoquidem aquæ Oceani, marium cæterorum, fluviorumque ad id non ſufficiunt; quomodo aquæ illæ, quas in terræ centro ſupponit, ſufficere potuerunt? Nonne inſignem hæc contradictionem involvunt? Undenam aquæ effluxerunt, quæ Noe arcam ſuper Armeniæ montes detulerunt? Si Moyſes fabulam narrat, vel allegorice loquitur; cur tantum laborem ſubiit, ut recens Diluvii ſyſtema ſtatueret?

Alibi [1] animadvertimus quoſdam Interpretes arbitrari, quod ab initio terra æque prorſus fuerit ſuperficiei; & cum Deus imperavit, ut effluerent aquæ, terram alibi dehiſcentem ſubſediſſe, alibi vero ſurrexiſſe; Aquas autem fluxiſſe partim in cavitates, atque profunditates, ex quibus maria extiterunt, & partim in ſubterraneos ſpecus; & Diluvii tempore hæc ſub montibus abdita aquarum promptuaria erupiſſe, omneſque terras inundaſſe cum aquis marium, quæ effuſæ quoque ſunt ſuper terram; & poſt Diluvium aquas has in locum ſuum quaſque rediiſſe. Non caret difficultatibus hæc ſententia; & quidquid de hoc veteres plures [2] excogitarint, credibile admodum eſt, multo pauciora ſub terris, & montibus hujuſmodi eſſe promptuaria, quam quilibet opinatur.

Quoad vero illud, quod ſyſtematis Author ait, ante Diluvium perpetuum ver floruiſſe, nunquam ſuper terras pluiſſe, nec Iridem in cœlo apparuiſſe: Sententia hæc, quamvis ſingularis, videri tamen poſſet minime nocua, & quibuſdam loquendi rationibus apud Moyſem innixa. Exempli gratia, quod ait capite 2. ℣. 5. 6. quod juxta Hebraicum textum ita verti poteſt: *Quando creavit Deus cælum, & terram, nondum omne virgultum agri erat in terra; nec dum omnis herba oriebatur: Quia non pluebat Dominus ſuper terram, & homo aderat ad colendam terram.* In ipſis creationis primordiis, agri nequaquam ferebant arbores, neque herbas, quomodo ferunt hodie, cum poſt hyemem plantæ recenter vere germinant: *quia non pluebat Dominus ſuper terram, & homo non erat ad colendam terram.* Itaque cum ea eſſet terra, quæ in hominis innocentis commodum creata fuerat, non magno ad fructus ferendos labore indigebat: inſternebatur illa ſemper viriditate, & fructibus: addi poteſt quod ſequitur: *Sed vapor aſcendebat e terra, & irrigabat univerſam faciem terræ.* Iſraelitæ hoc in Ægypto viderant, ubi A perquam raro pluebat, & ubi agrorum cultus facillimus eſt. Homines ante Diluvium agris colendis operam navabant, ut Moyſes de Cain refert; non inde ſequitur tamen terram æque ac hodie experimur, ingratam fuiſſe, & difficilem exercendo.

Animum quoque ad ea poſſumus advertere, quæ Deus ad Noe arca egredientem ait Geneſ. cap. 9. 11. 12. 13. futurum ut Iris in nubibus videretur, & hoc ſignum eſſet promiſſionis, qua ſe terram non amplius inundaturum recipiebat. Signum hoc recens aliquid tunc eſſe debuiſſe videtur, & ideo ante diluvium nequaquam pluiſſe. Demum loquitur Moyſes Gen. 8. 12. de variis anni tempeſtatibus, quæ Diluvium erant ſubſecuturæ, perinde ac antea illæ nequaquam B fuiſſent: *Cunctis diebus terræ, ſementis, & meſſis, frigus & æſtus, æſtas & hiems, nox & dies non requieſcent.* Adjici præterea poſſunt deſcriptiones, quas de aurea ætate Poetæ fecerunt, ubi perpetuum vigebat ver, ubi nec pluviæ, nec procellæ ſęviebant. Moyſes profecto loquitur Gen. 7. 4. 12. & 8. 2. de pluviis, quæ deciderunt ad augendas aquas, quæ ex abyſſis eruperant: ſignat quoque pluviarum ceſſationem; quod minime probat, ante id tempus pluiſſe. Sed levi negotio harum probationum aperitur inanitas, omniumque harum conjecturarum infirmitas. Recens hoc ſyſtema in ſe ruit, ſi verum eſt, terram ante Diluvium in eodem loco ſitam fuiſſe habita cęterarum Mundi partium ratione, ubi hodie ſita eſt; quod equidem a Moyſis narratio- C ne liquido edocemur: certum eſt ſaltem contrarium nequaquam poſſe probari. Denique ſi tunc quoque maria aderant, flumina, vapores, venti, qui aderant dubio procul, adeſſe quoque neceſſario debuerunt pluviæ, procellæ, Iris &c.

℣. 13. IN ARTICULO DIEI ILLIUS.] Hebraice בעצם היום, Geneſ. 17. 23; Exod. 12. 41. *In Corpore*, vel *in ſubſtantia illius diei*, videlicet ſecundum plures Interpretes, *In illa eadem die* decima ſeptima menſis ſecundi, vel *in plena die*, ut illud omnes intuerentur. In quibuſdam Scripturæ locis authographi verba ſignificant evidenter mane, vel crepuſculum; eamque reor locutionis hujus genuinam eſſe ſignificationem. Hebræi diem ſuum veſpere inchoabant; ita *vis, ſubſtantia, corpus diei* D erat mane: hic enim ipſorum diei naturalis erat meridies.

℣. 16 INCLUSIT EUM DOMINUS DEFORIS.] Deus per angelum deforis oſtium bitumine oblinit, quod poſt ingreſſum Noe clauſit; vel Noe illud intrinſecus oblinit, ne aquæ per Januę rimas ingrederentur.

℣. 19. OPERTIQUE SUNT OMNES MONTES EXCELSI SUB UNIVERSO CÆLO (20) QVINDECIM CUBITIS ALTIOR FUIT AQUA SUPER MONTES.] Locus hic univerſalitatem Diluvii demonſtrat; & quomodocumque diluvium contigerit, nemo ire poteſt inficias, Moyſem innuere noluiſſe, quod illud univerſam terram inundarit, & univerſa animantia, quæ non erant in Arca interierint.

E ℣. 22. UNIVERSI HOMINES, ET CUNCTA IN QUIBUS SPIRACULUM VITÆ EST IN TERRA, MORTUA SUNT.] Mirum admodum eſt ex magna illa hominum frequentia, qui erant ſuper terram, octo dumtaxat homines aquas Diluvii evaſiſſe. Nonnulli [3] aſſerere auſi ſunt hominum partem, qui Diluvii aquis perierant, ex inferis redemptos fuiſſe a Chriſto Jeſu, ſimul ac poſt ſuam mortem eo pervaſit, illiſque pœnitentiam prædicavit. Sanctus Petrus huic opinioni anſam tribuit, priori Epiſtola c. 3. ℣. 19. 20. inquiens: *vivificatus ſpiritu, in quo, & his, qui in carcere erant, ſpiritibus veniens prædicavit; qui increduli fuerant aliquando, quando expectabant Dei patientiam* in

1 Geneſ. 1. 9. 10. 2 Ariſtoteles, Seneca, aliique.
3 Vide Hieron. in Tradit. Hebr. in Geneſ. & in 1. Cap. Nahum; Rupertum l. 4. in Geneſ. c. 19.

in diebus Noe, cum fabricaretur arca. Sed Patrum omnium, & Theologorum sententia asserit, illorum neminem, qui semel damnati fuerunt, ex Inferis erui posse; quare colligitur, si increduli temporibus Noe in incredulitate sua obierunt, atque in finali impœnitentia, nequaquam a Jesu Christo liberatos fuisse, eumque ad Inferos descendisse dumtaxat, ut Sanctorum, ac Fidelium animas eriperet: & illius prædicationem, videlicet publicationem, ac sui adventus agnitionem damnatis, ac incredulis minimum profuisse, & desperationem auxisse. Videatur hæc quæstio prolixius a PerERIO agitata in caput 6. ℣. 13. Genesis.

℣. 24. OBTINUERUNTQUE AQUÆ TERRAM CENTUM QUINQUAGINTA DIEBUS.] Diluvium in plenitudine sua constitit, quin cresceret, decresceretve diebus centum, & quinquaginta; si a quadragesimo post Noe in Arcam ingressum, incœperis die enumerare.

CAPUT VIII.

Diluvii aquarum Imminutio. Noe corvum emittit, Columbam deinde. Egreditur ex Arca. Deo Sacrificium offert. Dei fœdus cum Noe.

℣. 1. RECORDATUS autem Deus Noe, cunctorumque animantium, & omnium ju- Anno ab Orbe Condito 1657.
mentorum, quæ erant cum eo in arca, adduxit spiritum super terram,
& imminutæ sunt aquæ. 2 Et clausi sunt fontes abyssi, & cataractæ
cœli, & prohibitæ sunt pluviæ de cœlo. 3 Reversæque sunt aquæ de terra euntes, & redeuntes; & cœperunt minui post centum quinquaginta dies. 4 Requievitque arca mense septimo, vigesimo septimo die mensis, super montes Armeniæ.
5 At vero aquæ ibant, & decrescebant usque ad decimum mensem: decimo enim
mense, prima die mensis, apparuerunt cacumina montium. 6 Cumque transissent
quadraginta dies, aperiens Noe fenestram arcæ, quam fecerat, dimisit corvum:
7 Qui egrediebatur, & non revertebatur, donec siccarentur aquæ super terram.
8 Emisit quoque columbam post eum, ut videret, si jam cessassent aquæ super faciem terræ. 9 Quæ cum non invenisset ubi requiesceret pes ejus, reversa est ad
eum in arcam; aquæ enim erant super universam terram: extenditque manum, &
apprehensam intulit in arcam. 10 Expectatis autem ultra septem diebus aliis, rursum dimisit columbam ex arca. 11 At illa venit ad eum ad vesperam, portans
ramum olivæ virentibus foliis in ore suo; intellexit ergo Noe, quod cessassent aquæ super terram. 12 Expectavitque nihilominus septem alios dies, & emisit columbam, quæ non est reversa ultra ad eum. 13 Igitur sexcentesimo primo anno,
primo mense, prima die mensis, imminutæ sunt aquæ super terram; & aperiens
Noe tectum arcæ, aspexit, viditque, quod exsiccata esset superficies terræ. 14
Mense secundo, septimo, & vigesimo die mensis arefacta est terra. 15 Locutus
est autem Deus ad Noe, dicens: 16 Egredere de arca tu, & uxor tua, filii
tui, & uxores filiorum tuorum tecum. 17 Cuncta animantia, quæ sunt apud te,
ex omni carne, tam in volatilibus, quam in bestiis, & universis reptilibus, quæ reptant super terram, educ tecum, & ingredimini super terram: crescite, & multiplicamini super eam. 18 Egressus est ergo Noe, & filii ejus, uxor illius, & uxores filiorum ejus cum eo. 19 Sed & omnia animantia, jumenta, & reptilia, quæ
reptant super terram, secundum genus suum, egressa sunt de arca. 20 Ædificavit
autem Noe altare Domino, & tollens de cunctis pecoribus, & volucribus mundis,
obtulit holocausta super altare. 21 Odoratusque est Dominus odorem suavitatis,
& ait: Nequaquam ultra maledicam terræ propter homines: sensus enim, & cogitatio humani cordis in malum prona sunt ab adolescentia sua; non igitur ultra
percutiam omnem animam viventem, sicut feci. 22 Cunctis diebus terræ, sementis,
& messis, frigus, & æstus, æstas, & hyems, nox & dies, non requiescent.

℣. 1. RECORDATUS DEUS NOE.] Deus, ut promissi, quo Noe spoponderat Genes. 6. 18. se illum ex aquis Diluvii erepturum, fidem præstaret, iis insistit viis, quæ ad aquas absumendas viderentur aptiores. *Adduxit Spiritum super terram, & imminutæ sunt aquæ.* Præcepit, ut ventus afflaret, & aquas in abyssos repelleret, unde illas Domini virtus eruerat, atque in aerem vapores extulit, qui maxime harum aquarum copiam imminuerunt, ita ut decimo septimo die mensis septimi, qui mense Majo respondet, senserit Noe Arcam non amplius aquis innare. Requieverat illa Montis Ararat jugo. Theodoretus in Caten., & S. Ambrosius l. de Noe & Arca c. 16. crediderunt hic Sanctum Spiritum significari verbis illis, *Adduxit Spiritum.* Rupertus Abbas l.4. in Genes. 1. 22. solem intelligere videtur, qui aquas illas exsiccavit. Sed plerique de vehementi, atque insueto vento illud intelligunt.

℣. 3. REVERSÆQUE SUNT AQUÆ DE TERRA EUNTES

TES, ET REDEUNTES.] Aquæ ventis agitatæ, atque impulſæ in fluctus aſſurgebant, qui ibant, & revertebantur alii ſuper alios; *Euntes, & redeuntes*, nihilominus ſemper a terra recedentes. Septuaginta vertunt [1]: *cedebat aqua, ac a terra diſcedebat*.

℣. 4. REQUIEVIT ARCA MENSE SEPTIMO, VIGESIMO SEPTIMO DIE MENSIS.] Vulgata hic ſecuta eſt Septaginta: ſed Hebraice loco diei vigeſimi ſeptimi, decimus ſeptimus legitur, quod Chaldaica lectio, Samaritana, & Syriaca ſequuntur. Septuaginta & Vulgata legiſſe videntur Hebraice שבעה עשרים *Schibah heſerim* viginti ſeptem; pro שבעה עשר יום *Schibah heſer iom*, ſemptendecim dies, uti hodie legimus. Non adeo facile eſt, utra harum lectionum præſtet, judicium ferre. Qui Vulgatam tuentur, animadvertunt nequaquam credibile videri, quod Arca montibus Ararat inſederit die eadem, qua aquæ cœperunt imminui; ſcilicet decimo ſeptimo ſeptimi menſis die, qui noviſſimus erat dierum 150. quibus Diluvium perſtitit, quin imminueretur; probabilius vero eſſe, hoc poſt dies decem contigiſſe, cum jam aquæ admodum decreverant. Alii Hebraico adhærent textui; & credunt immenſum Arcæ corpus ima ſui parte pertingere potuiſſe montium Ararat verticem. Neque enim difficile dictu eſt, illam uſque adeo refertam, quatuordecim, aut quindecim cubitis in aqua immergi potuiſſe.

SUPER MONTES ARMENIÆ.] Hebraice [2]: *Super Montes Ararat*. Scriptura loquitur etiam de his montibus Ararat, 4. Reg. 19. 3. 7. & Iſai. 37. 38. S. Hieronymus in cap. 35. Iſaiæ ait montes Ararat, ubi arca poſt Diluvium hæſit, eſſe montis Tauri partem, quæ agris Ararat dominatur, qua Araxes defluit. Nicolaus Damaſcenus apud Joſephum Antiq. l. 1. montem hunc *Barim* vocat, eumque in Miniade ſtatuit in Armenia. Sanctus Epiphanius de hæreſib. l. 1. c. 1. illum appellat *Lubar*; ſcilicet uti alibi animadvertimus, montem Lub, aut Lubiorum, illius regionis populorum, de quibus loquitur Plinius l. 6. c. 10. S. Ambroſius de Noe & arca c. 17. montem, ubi conſedit arca, *montem quadrati* vocat. Non adeo obvium eſt, vocis hujus reperire ethymologiam, niſi forte S. Ambroſius deceptus fuerit nominis æquivoco montium *Cardu*, vel *Cadru*: quo nomine Chaldæi Paraphraſtes hunc montem appellant. Alii *Corduenos*, vel *Cordyenos* vocant montes; Arabica verſio, *Carda*. Hi ſunt montes Gordii a Geographis cogniti, ac inter Armeniam, Mediamque ſiti. Armeniæ nomen in totius Veteris Teſtamenti textu nuſquam reperitur. Oriri poteſt ab Aram, qui regionem illam incoluit; vel ex Hebraica voce *Har*, quæ montem ſignificat, & *Minni*, quod eſt populi nomen, de quo Jeremias 51. 27. loquitur, & qui nomen ſuum *Miniadi* tradidit, quæ eſt Armeniæ provincia.

Hiſtorici profani [3] a Joſepho, atque Euſebio allati veterem populorum traditionem confirmant, qui aſſerebant arcam, ſive Noe navim, in Armenia fuiſſe immoratam. Beroſus ait, quod ætate ſua bitumen colligebatur, quo Noe arca, quæ vigebat adhuc, oblita fuerat, atque eodem veluti prophylactico pharmaco uti conſueverant. Armenii [4] ſemper gloriati ſunt apud ſe reliqua eſſe navis hujus fragmenta; ac hodie quoque gloriantur; neque magis conſtans hac de re quæri poteſt traditio. Attamen, cum variæ illius regionis relationes invicem conferuntur, non liquet amplius ubinam ſtatui poſſit peculiariter ille mons, ubi arca requievit. Plerique montem Ararat prope urbem Erivan eſſe dicunt; Armenii illum Meſeſonſar vocant, hoc eſt, arcæ montem.

Joannes Struvius in itineribus ſuis narrat in monte Ararat plures eſſe eremos, ubi Chriſtiani Religioſi incolunt viri, & plerumque in montis hujus vertice Eremitam adeſſe, qui ibi clauſus omni vitæ ſuæ ſpatium degit. Refert autem ſe, cum captivus eſſet in Aſia anno 1670. a Domino ſuo coactum fuiſſe, ut ab Erivan montis hujus aſcenderet jugum, ut Religioſo viro hernia laboranti mederetur. Septem in aſcenſum impendit dies, cum in ſingulos dies quinque leucas progrederetur, & in quinas leucas Eremum inveniebat, ubi noctu quieſceret, atque ducem ad ulterius progrediendum aſſumeret. Hoc autem pacto uſque ad eam aeris regionem aſcendit, ubi nubes coeunt, atque ſcribit, ſe tunc frigore interiturum putaſſe: ſed deinde temperatum magis aerem reſpirare incœpiſſe. Religioſus ille, qui cacumen obtinebat montis, teſtatus eſt, ſe viginti annorum intervallo, quibus illic morabatur, numquam frigore laboraſſe, vel æſtu, nec illic umquam ullum afflaſſe ventum, ullamque pluviam decidiſſe. Dono autem dedit Joanni Struvio Crucem elaboratam, ajebat ille, ex arcæ ligno, quæ integra adhuc in hujus montis apice extabat. Sed Tournefort, qui omnes eos locos ſcrutatus eſt, aſſerit, omnem hanc Struvii narrationem inane commentum eſſe, & montem Ararat uſque ad verticem inacceſſum eſſe, qui ſemper nubibus obtegitur; & aliquem illuc pervadere potuiſſe irridet. Ille autem in agro vaſtiſſimo extollitur, atque ab aliis montibus diſſitus undequaque, in inſulæ ſpeciem aſſurgit.

Viator alius ſcribit ad duodecim ab Eviran leucas qua Orientem ſpectat, inſignem eſſe montem Ararat, quem *Macim* appellat, de nomine Mas, vel Meſech dictum, filii Aram, patris Armeniorum. Hi populi credunt per traditionem, arcam integram adhuc in hujus montis Macis vertice ſubſiſtere; & illuc neminem aſcendere potuiſſe; quod non adeo dictu eſt difficile: quoniam a medietate ad montis apicem continentibus obruta eſt nivibus, quæ numquam evaneſcunt, & per quas nequit tranſitus aperiri.

Denique celeberrimus Beniamin in itineribus ſuis ait, ſe duorum dierum itinere a Niſibe in inſulam filii Omar perveniſſe, quæ in medio Tigri flumine interjacet ad radices montis Ararat, qui inde quatuor leucis abeſt; & refert, Omar filium Alcitab ex hujus montis jugo detraxiſſe arcæ reliquias, quæ ibi aderant, eiſque in hanc Inſulam traductis, ex lignis, quæ inde apta invenit, meſchitam extruxiſſe. Inanes fabulæ.

℣. 5. DECIMO MENSE, PRIMA DIE MENSIS.] Prima dies menſis decimi decimo nono diei Julii reſpondet, juxta Uſſerium.

℣. 6. APERIENS NOE FENESTRAM ARCÆ &c.] Septuaginta vertunt [5]: *Aperuit Noe oſtium arcæ*. At alius Interpres *feneſtram* legit, uti & Hebraicus textus. Probabilius autem eſt, corvum emiſſum fuiſſe per magnam arcæ feneſtram, quæ cancellis clauſa eſſe poterat.

℣. 7. QUI EGREDIEBATUR, ET NON REVERTEBATUR.] Septuaginta, Syriaca verſio typis edita, omneſque Patres hic legunt cum Vulgata, *non revertebatur*; ſed Hebraice nulla adeſt negatio; neque adeſt in Chaldaica verſione, Joſepho, & Syriaca a Dydimo allata [6]. Vertunt autem *Revertebatur*. In nonnullis etiam latinis [7] exemplaribus *non* deeſt. Quæritur autem utra legendi ratio præſtet. Plerique Septuaginta, & Vulgatæ lectionem præ-

1 Καὶ ἐνεδίδυ τὸ ὕδωρ πορευόμενον ἀπὸ τῆς γῆς.
2 אררט 70. Ἀραράτ; alii. Ἀρμενίας. 3 Abyden. apud Euſeb. Præpar. l. 9. c. 4. Beroſ. apud Joſephum l. 1. Antiq. c. 3. 4 Baſil. Seleuc. orat. 6. de arca Noe.
5 70. Θύραν oſtium. Alius, θυρίδα feneſtram. 6 יצא יצוא ושוב.
7 Brug. & edit. ult. operum S. Hieron.

præferunt, & credunt corvum arbori alicui, vel A cadaveri, quod aquis innatans reperire potuit, hæsisse; vel in montium vertice permansisse, neque amplius fuisse reversum. Alii vero arbitrantur Hebraicam lectionem minime rejiciendam, optimamque illius esse sententiam; corvum ivisse, & rediisse arcæ circumvolitantem, illiusque tecto insidentem, quin arcam ingrederetur. Nonnulli in hanc sententiam Hebraicum textum vertunt: *Ultro, citroque volitans*: Alii trasferunt: *Egressus est egrediendo, & recedendo*; Exiit, & semper magis ab arca recessit. Vox *Schub*, recedere quandoque significat. Vide Genes. 8. 3. Ruth 1. 16. Ezech. 18. 26. Sed tunc aliter construitur, ac istic videatur.

DONEC SICCARENTUR AQUÆ.] Hæc locutio suffragari potest rationi illi Hebraicum textum legendi: *Egrediebatur corvus, & revertebatur super arcam*, vel etiam in arcam, donec aquæ prorsus exsiccarentur. Qui Vulgatæ adhærent, tuentur hanc particulam *Donec*, non semper significare rem post certum tempus factam fuisse: sed simpliciter antea non fuisse factam [1]; atque ideo argui nequaquam posse corvum in arcam rediisse, ut Hebraicus textus habet. *Avis hæc egressa est*, inquiunt illi, *nec rediit, donec aquæ penitus siccarentur*. Hoc vero non significat, postquam aquæ exsiccatæ sunt, rediisse. Illa neque antea, nec post rediit unquam.

℣. 9. QUÆ CUM NON INVENISSET, UBI REQUIESCERET PES EJUS.] Montium cacumina jam detecta erant; sed quemadmodum terra fœda erat adhuc, & limosa, columba illic requiescere non C potuit.

℣. 11. PORTANS RAMUM OLIVÆ VIRENTIBUS FOLIIS.] Septuaginta, *folium olivæ, germen*. Hebraicus textus [2] non loquitur de rami hujus viriditate; doctique plures Interpretes [3] simpliciter vertunt, *Folium olivæ evulsum*, vel *ramum evulsum olivæ*. Sed si cum Vulgata legas, *Ramum olivæ virentibus foliis*, nullum opus est, ut ad miraculum confugias, ut nonnulli [4] fecerunt, & dicas, ramum hunc sub aquis supernaturaliter servatum fuisse; & illum in Paradiso terrestri quæras, vel in Judæa, quo Diluvium minime sævisse nonnulli contendunt.

Oliva arbor est semper viridis, ut ostendit Sanctus Chrysostomus hom. 26. in Genes. & Plinius l. 16. D c. 20. & Physici cum Plinio l. 12. c. 25. asserunt, illam in mari etiam, & sub aquis florescere. Plinius de Rubro mari præsertim affirmat, totoque Oceano Orientali. *Rubrum (mare), & totus Orientis Oceanus repletus est silvis*; atque inferius: *in mari rubro silvas vivere, laurum maxime, & olivam bacchas ferentem*, &c. Theophrastus quoque [5] ait, in mari prope Gedrosiam lauros, & olivas videri. Quare inferri potest, hoc forte non tantum esse miraculum, ac opinantur, quod plantæ sub aquis Diluvii servari potuerint, & incredulorum objectiones ex hac commentitia impossibilitate erutas, non admodum valere. Montes diebus dumtaxat centum & quinquaginta aquis tecti fuerunt. Noe in arcam attulerat plura seminum, radicumque genera, quæ plantare potuit, & serere. Ita & hæ plantæ, & montium arbores, & magna arborum, plantarumque copia, quæ sub aquis vivunt, sine miraculo servari potuerunt. Agnoscimus etiam quasdam grani species, quæ pluribus annis humi defossæ servantur.

℣. 13. SEXCENTESIMO PRIMO ANNO, PRIMO MENSE, PRIMA DIE MENSIS IMMINUTÆ SUNT AQUÆ, &c.] Noe arcæ tectum aperuit anno ab Orbe condito 1657. ante J. C. 2347. prima die mensis, & anni, quæ vigesimæ tertiæ Octobris diei respondet; sed ex arca egressus non est, nisi die vigesima septima mensis secundi, quæ decimæ octavæ Decembris diei anni ejusdem respondet (℣. 14.); ad id autem Dei expectabat imperium.

APERIENS NOE TECTUM ARCÆ.] Superiorem arcæ partem detegere incœpit, quæ plana erat more tectorum Orientalium. Crediderunt aliqui, ipsum aperisse fenestram; quæ juxta opinionem illorum speciem fenestræ, quæ in tectorum apice fieri consuevit, referebat, vel quadrati foraminis in tecti parte superiori.

℣. 17. CRESCITE, ET MULTIPLICAMINI.] Hebraice, & Chaldaice legitur; *Crescant, & multiplicentur*; perinde ac animantia tantum alloqueretur Deus. Videbimus cap. 9. 1. Deum eadem di-B centem Noe, & filiis ipsius. Plures Interpretes asserunt, nec homines, nec ullum ex animantibus in arca genuisse; perinde ac Dei expectassent imperium crescendi, & multiplicandi.

℣. 21. ODORATUSQUE EST DOMINUS ODOREM SUAVITATIS.] Scriptura de Deo loquitur humano modo, perinde ac odor carnium adustarum illum afficeret voluptate. Una vero cordis Noe rectitudo sacrificium illius acceptum Deo reddere potuit. Lucianus in Prometheo Ethnicos illudit, qui humillimam Deorum suorum ideam haberent, qui credebant, Deos cum voluptate gustare fumum, atque odorem victimarum Aris incensarum. Eos autem cum aviditate lingentes effusum victimarum sanguinem describit irridens. Si Deus a nobis expetit sacrificia, non ideo petit, quod ipsis indigeat, sed ut agnoscamus servitutem nostram, in qua habita illius ratione versamur, atque repleamur ipsius beneficiis, cum æquo animo admodum munere nostro, ut decet, functi fuerimus.

ET AIT: NEQUAQUAM ULTRA MALEDICAM TERRÆ PROPTER HOMINES: SENSUS ENIM, ET COGITATIO HUMANI CORDIS IN MALUM PRONA SUNT AB ADOLESCENTIA SUA.] Propensio, qua homines feruntur in malum, hic ratio videtur esse, quæ Deum cogit, ne ultra maledicat terræ; e contra vero capite 6. ℣. 5. intelligimus, eamdem hominis malitiam, ipsiusque propensionem in malum causas esse, quæ Deum impellunt, ut terras inundet, omnesque homines, & omnia animantia Diluvio deleat. Liquet autem, diversorum habita ratione, eadem peccata hominum & Dei Justitiam ciere, & misericordiam; crimen objectum est naturale ultricis justitię Dei, & crimen ipsum subjectum est, in quo Dei misericordia versatur. *Et nisi peccassem, quid tu concedere posses?* Peccata Deum irritant, & illius supplicia merentur; sed concupiscentia, cogitatio hominis prona in malum, exercendæ virtutis, & malo obsistendi difficultas ipsius cient bonitatem, eumque flectunt ad misericordiam.

Huic loco, quem explicamus, hic sensus juxta Grotium tribui potest [6]: *Nequaquam ultra maledicam terræ, quoniam homines in malum proni sunt ab adolescentia sua*: ego deinceps in nequiores tantum animadvertam. Omnes essent mulctandi, & nova in E dies immittenda essent Diluvia, Bonfrerius inquit, si, quotiescumque merentur, essent plectendi. Vel juxta Glassium: Possem homines punire propter ipsorum crimina recentibus suppliciis, communibus, & universalibus; verum minime faciam; Vel juxta alios: *Non maledicam ultra terræ, quamquam cor hominis, & ipsius cogitatio corrupta sint.*

Videmus hic peccatum originale, & concupiscentiam cum homine nasci, & criminum omnium esse originem. Omnes homines in corruptionis massa cernuntur; omnes a nativitate nequam, omnes postremis

1 Matth. 1. ult. Psal. 109. 1. &c.
2 עלה זית טרף 70. Φύλλον ἐλαίας Κάρφος ἐν τῷ στόματι αὐτῆς. folium olivæ, festucam, Sym. θάλλον. ramum.
3 Bonfrer. Piscat. Ainsvort. Malven.
4 Ambros. l. de Noe & arca c. 20.
5 Hist. Plant. l. 4. c. 8. vid. Bochar. de Animal. sacris par. 2. l. 1. c. 6.
6 Heb. לא אוסיף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם.

mis digni suppliciis, & nullius boni, sine gratiæ A miniculo, capaces. Pro his verbis, *& ait*, hebraice habetur אמר אל לבו *Dixit in corde suo*; dixit intra se. Onkelos, & Jonathan vertunt במימרה: *Dixit in sermone suo*: vel *in Verbo suo*, quod intelligunt quidam, perinde ac Verbum suum, sive Filium suum esset allocutus. Verum cum doctioribus Interpretibus arbitramur, locutionem hanc ad id non esse detorquendam, nisi forte sermonis sensus, & Patrum traditio nos adigat, ut de Verbo æterno intelligamus: nam patet, sæpius hanc Chaldaicam loquendi rationem, *dicere in verbo suo*, significare dumtaxat, dicere in semetipso.

Septuaginta [1]: *Animum advertens ait*. Symmachus: sibi dixit ipsi: Arabica versio: Dixit Prophetæ suo. Intelligit autem vel Messiam, vel Noe. Qui de B Noe intelligunt, vertunt: *locutus est illi ad cor*; Deus illum consolatus est; vel *Dixit ad cor suum*; locutus est ad Noe, qui erat homo juxta cor illius [2].

℣. 22. CUNCTIS DIEBUS TERRÆ, SEMENTIS, ET MESSIS, FRIGUS, ET ÆSTUS, ÆSTAS, ET HIEMS .... NON CESSABUNT.] Non satis per Scripturam liquet, an Hebræi annum in quatuor tempestates, uti nos hodie solemus, dividerent. Ex Diodoro Siculo l. 1. c. 2. p. 18. & pag. 22. & 34. didicimus Ægyptiis tres dumtaxat fuisse tempestates anni, Ver, Æstatem, hiemem. Tacitus animadvertit, veteribus quoque Germanis tres fuisse anni ætates, Autumi vero nomen, & commoda illis ignota fuisse. *Annum quoque ipsum non in totidem digerunt species. Hiems, & Ver, & Æstas intellectum, & vocabula habent: Autumni perinde nomen, & bona ignorantur*. Veteres Græci [3] quoque tres tantummodo anni tempestates noverant, quæ in ipsorum Theologia *Horæ* nuncupabantur, Jovis, & Themidos filiæ.

Moyses palam de hieme loquitur, & æstate; sed reor, duabus his vocibus, quæ calori, & frigori æquivalent, ipsum omnia anni tempora complecti. Hordei messis exeunte Martio in Judæa peragebatur, sationes vero sub finem mensis Octobris fiebant; verum non liquet, sationis nomine Moysem innuere voluisse Autumnum, nec messis nomine, Ver. Psalmista [4] Æstatem, & Hiemem vocat, veluti duas solas Hebræorum anni tempestates: *Æstatem, & Hiemem tu plasmasti ea*. Vulgata alicubi nomen habet Autumni, veluti Isaiæ 28. 4. Sed Hebraice legitur vox *Kaitz*, quæ significat Æstatem, aut messis tempus, quæ mense Aprili fiebat, vel Majo. Hebræis nulla vox est, quæ proprie significet Ver.

Targum Jonathan in hunc locum ait, in Palestina sationes fieri sub Æquinoctium Septembris, messes vero sub Æquinoctium Martii; Hiemem esse prope solstitium Decembris, Æstatem denique prope Junii solstitium. Cophti, vel Ægyptii Autumnum suum incipiunt a die 15. Septembris ad 15. Decembris; Hiemem a 15. Decembris ad 15. Martii; Ver a 15. Martii ad 15. Junii; & Æstatem a 15. Junii usque ad 15. Septembris. Quælibet vero tempestas anni tres habet integros menses.

1 Druf. in hunc locum. Sym. εἶπε πρὸς ἑαυτὸν Aq. Th. εἶπε πρὸς καρδίαν ἑαυτοῦ.
2 Εἶπε διανοηθεὶς.
3 Vide Diodor. Sicul. & Euseb. Præpar. l. 3. c. 11.
4 Psal. 73. 17, קיץ וחרף.

CAPUT IX.

Fœdus Dei cum Noe; Iris hujus fœderis signum. Noe Vineam plantat; Inebriatur; ipsius nuditas detecta a Cham. Noe Maledictio in Chanaan.

Anno ab Orbe Condito 1657.

1 BEnedixitque Deus Noe, & filiis ejus. Et dixit ad eos, Crescite, & multi-
plicamini, & replete terram. 2 Et terror vester, ac tremor sit super cun-
cta animalia terræ, & super omnes volucres cœli, cum universis, quæ mo-
ventur super terram: omnes pisces maris manui vestræ traditi sunt. 3 Et omne,
quod movetur, & vivit, erit vobis in cibum: quasi olera virentia tradidi vobis
omnia. 4 Excepto, quod carnem cum sanguine non comedetis, 5 Sanguinem
enim animarum vestrarum requiram, de manu cunctarum bestiarum, & de ma-
nu hominis, de manu viri, & de manu fratris ejus requiram animam homi-
nis. 6 Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius:
ad imaginem quippe Dei factus est homo. 7 Vos autem crescite, &
multiplicamini, & ingredimini super terram & implete eam. 8 Hæc quoque dixit
Deus ad Noe, & ad filios ejus cum eo, 9 Ecce ego statuam pactum meum vo-
biscum, & cum semine vestro post vos: 10 Et ad omnem animam viventem,
quæ est vobiscum, tam in volucribus, quam in jumentis, & pecudibus terræ cun-
ctis, quæ egressa sunt de arca, & universis bestiis terræ, 11 Statuam pa-
ctum meum vobiscum, & nequaquam ultra interficietur omnis caro aquis di-
luvii, neque erit deinceps diluvium dissipans terram. 12 Dixitque Deus: Hoc
est signum fœderis, quod do inter me, & vos, & ad omnem animam viventem,
quæ est vobiscum in generationes sempiternas; 13 Arcum meum ponam in nubi-
bus, & erit signum fœderis inter me, & inter terram. 14 Cumque obduxero nu-
bibus cœlum, apparebit arcus meus in nubibus. 15 Et recordabor fœderis mei,
quod

quod pepigi vobiscum, & cum omni anima vivente, quæ carnem vegetat, & non
erunt ultra aquæ diluvii ad delendum universam carnem. 16 Eritque arcus meus
in nubibus, & videbo illum, & recordabor fœderis sempiterni, quod pactum est
inter Deum, & omnem animam viventem universæ carnis, quæ est super terram.
17 Dixitque Deus ad Noe: Hoc erit signum fœderis, quod constitui inter me, &
omnem carnem super terram. 18 Erant ergo filii Noe, qui egressi sunt de arca,
Sem, Cham, & Japheth: porro Cham ipse est pater Chanaan. 19 Tres isti filii
sunt Noe, & ab his disseminatum est omne genus hominum super universam ter-
ram. 20 Cœpitque Noe vir agricola exercere terram, & plantavit vineam: 21 Bi-
bensque vinum inebriatus est, & nudatus jacuit in tabernaculo suo. 22 Quod cum
vidisset Cham pater Chanaan, verenda scilicet patris sui esse nudata, nuntiavit
duobus fratribus suis foras. 23 At vero Sem, & Japheth pallium imposuerunt
humeris suis, & incedentes retrorsum, operuerunt verenda patris sui, faciesque eo-
rum aversæ erant, & patris virilia non viderunt. 24 Evigilans autem Noe ex vi-
no, cum didicisset, quæ fecerat ei filius suus minor, 25 Ait: Maledictus Cha-
naan, servus servorum erit fratribus suis. 26 Dixitque: Benedictus Dominus
Deus Sem, sit Chanaan servus ejus. 27 Dilatet Deus Japheth, & habitet in ta-
bernaculis Sem, sitque Chanaan servus ejus, 28 Vixit autem Noe post diluvium
trecentis quinquaginta annis. 29 Et impleti sunt omnes dies ejus nongentorum quin-
quaginta annorum, & mortuus est.

℣. 1. BENEDIXITQUE DEUS NOE.] Deus Noe, & filiis illius benedicit; videlicet illos comiter, suaviterque alloquitur, illis protectionem suam pollicetur, atque fœcunditatem impertit, quæ communis est in scripturis benedictio, ut maledictio est sterilitas. A

℣. 2. TERROR VESTER, ET TREMOR SIT SUPER CUNCTA ANIMALIA &c.] Deus in Noe servat jus illud, quod antea in omnia animantia dederat Adam. Terror, quo belluæ ferociores, fortioresque ab homine afficiuntur, imperii hujus effectus est, quod Deus illi tribuit, ac timoris, quem animantibus inspiravit. Belluæ cum sint fortiores, & plerumque majori in copia, quam nos simus, delere nos possent, nisi omnipotens manus illarum vim cohiberet, ac furorem moderaretur. Plinius l. 8. c. 4. ait, elephantes hominis vestigia tantum intuentes timere, & tigres pullos suos transferre, simul ac venatorem adspexerint. Concludit autem, id hæc animantia a natura didicisse, hunc effectum esse potentiæ, quam ipsa habet in feras, quod eæ nos timeant, quamquam numquam viderint, atque pro ipsarum modulo rationem, propter quam illis verendum sit, intelligant. *Nimirum hæc natura rerum, hæc potentia ejus, sævissimas ferarum, maximasque, numquam vidisse, quod debeant timere, & statim intelligere, cur sit timendum.* S. Basilius hom. 10. in Genes. ait pisces ad umbram quoque hominis fugere. Vide Pererium in Genesim 1. 26.

℣. 3. OMNE, QUOD MOVETUR, ET VIVIT ERIT VOBIS IN CIBUM.] Hebraice legitur כל רמש: *Comedes ex omni genere reptilium viventium.* S. Justinus Dialog. cum Triphone, Theodoretus quæst. 55., Bonfrerius, aliique plures inferunt ex hoc loco tunc indiscriminatim homines cœpisse vesci omnibus carnium generibus, atque hac libertate usos deinceps fuisse usque ad Legem, quæ discrimen inter animantia constituit. Quidam Theologi [1] credunt etiam, ante diluvium indiscriminatim omnium carnium usum valuisse. Dominicus Soto acriter hanc opinionem tuetur in libris de Justitia, huic rei præsertim innixus, quod nulla vetaret lex carnium esum, ac illarum indifferentem usum nullum vel positivum, vel naturale jus prohiberet. C

Alii autem credunt id, quod hic Moyses illis verbis innuit, *Omne, quod movetur, & vivit &c.* de Animantibus puris dumtaxat esse intelligendum. Arabica versio ita habet: *Omne animal, quod repit, & quod purum est.* Et Sanctus Hieronymus l. 2. adversus Jovin. c. 10. animadvertit, Deum, cum videret homines naturaliter in malum ferri, ut illis adimeret cupiditatem quocumque carnium genere vescendi, atque ipsorum prævaricationes occuparet, ipsis carnium usum permisisse: ita ut, nihilominus illis animalia pura dumtaxat permittens, palam ostenderit, quanti abstinentiam faceret, & Jejunium. Pater hic in eo libro maximam exemplorum congerit vim, quæ probant, Ethnicos quoque, populosque integros quibusdam carnibus abstineri consuevisse, aut superstitione ductos, aut B politicis rationibus. Exempli gratia in Ægypto, ac Palæstina, inquit ille cap. 6. nemo vaccina vescitur carne propter harum animantium infrequentiam; nec ibi vescuntur tauris, bobus, & vitulis. In nostra Provincia, addit ille, crimen veluti habetur, vitulina carne vesci, nec diu est, quod Imperator Valens vetuit, ne quis in omni Oriente hujus generis carnem comederet, ut hæc animalia, cum adolevissent, agris exercendis possent inservire.

Neminem fugit, quæ esset Ægyptiorum, Sacerdotum, ac Philosophorum apud plurimas gentes superstitio quoad plura escarum genera; quod probare videtur [2] omnibus temporibus aliquod fuisse inter escas discrimen; & evidenter apud Hebræos etiam ante Legem hac in re consuetudinem valuisse, quæ vim Legis obtinebat, eosque credidisse, a Deo purarum tantummodo carnium usum Noe fuisse permissum. Credimus tamen, ante Legem purorum, immundorumque animantium discrimen viguisse, ratione dumtaxat sacrificiorum: nam si hæc distinctio communem vulgo obtinuisset usum in populo; cur nam in Levitico prolixius adeo peculiariter munda animalia ab immundis distinguerentur?

℣. 4. EXCEPTO, QUOD CARNEM CUM SANGUINE NON COMEDETIS.] Hebraicus textus obscurior est [3]: *Non comedes unquam carnem cum sanguine suo, & anima sua*: vel *non comedes unquam carnem cum anima sua*;

[1] A Soto de Justitia lib. 5. q. 1. ar. 1. Cajetan. Franc. Victoria.
[2] Chrysost. homil. 24. in Genes. [3] אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו.

ſua ; videlicet : *Non comedes unquam ſanguinem illius*. Hebræi, & Veteres paſſim credebant ſanguinem eſſe animam, vel ſaltem animæ ſedem : *Sanguis aut anima eſt, aut animæ ſedes*, ait Servius. Vide Grotium. Et Moyſes Levit. 17. 14. & Deut. 12. 23. explicite aſſerit animantium animam in ſanguine eſſe : *Anima carnis in ſanguine eſt*. Virgilius in eumdem ſenſum inquit, *Purpuream vomit ille animam*. Vomit animam cruentam. Ariſtophanes de inſectilibus, quæ ſanguinem exſugunt, ait, animam ipſam bibere [1]. Interpretes Syrus, & Samaritanus in hunc ſenſum Moyſem intellexerunt, ut ex ipſorum verſionibus percipitur. Philoſophi ſententiam hanc confirmant ; quoniam docent, ſanguinem præbere materiam ſpirituum animalium, quæ in omnes partes effunduntur, ut illis motum dent, & animalium vitam tueantur.

Nunc autem quæritur, utrum hic caverit Deus ſimpliciter, ne quis ſuffocati carne veſceretur, & cujus ſanguis rite non effluxerit ; an prohibeat etiam cocti ſanguinis coacti, vel liquentis uſum. Denique utrum crudam carnem interdicere voluerit, an, ut explicant quidam, animantis viventis divulſas exciſaſque carnes comedere. Adſunt in Scriptura duæ leges, ex quibus lux aliqua huic mandato accedere poteſt, cujus inſtauratio tantum eſſe videntur. Prior ea eſt, quæ ſcripta eſt cap. 17. Levitici ; altera vero illa Apoſtolorum eſt in Actis cap. 15. 20.

Moyſes Levit. 7. 26. & 17. 11. & 14. ſanguinem comedere vetat. Ait ille, Deum ſibi animantium ſanguinem reſervare, ut ſibi ipſi offeratur ſuper altaria, atque ut eo populorum peccata expientur. Præcipit autem, ut ſi quis ſylveſtrem feram capiat venatu, aut avem aucupetur, illius effundat ſanguinem, eumque operiat terra, & poſtea manducet, ſi ex earum erit numero, quæ manducari poſſunt. Legis hujus praxim intuemur in Hiſtoria Saul 1. Reg. 14. 32. Cum populus magnam de Philiſtæis retuliſſet prædam, incœpit magnam animalium copiam mactare in terra, quin neceſſariis uteretur præcautionibus, ut rite ſanguis effunderetur, & in terram difflueret. Admonitus Saul, ad ſe ſaxum grande afferri juſſit, ſuper quod animalia jugulavit. Hinc autem judicium ferri poteſt de ſenſu Legis Moyſi, & mandati, quod Deus dedit Noe ; quoniam in ſpeciem profecto duæ hæ leges ſimiles videntur, uti quoque Apoſtolorum decretum, qui abſtinentiam præcipiunt, *a ſanguine, & ſuffocatis* Act. 15. 29. ſcilicet a carne animalium ſuffocatorum, quorum ſanguis effuſus non fuerit, & a ſanguine ſeu coacto, ſeu liquenti. S. Auguſtinus obſervat, præceptum Noe inditum illius fuiſſe figuram, quod Eccleſiæ ab Apoſtolis traditum eſt : ita utrumque præceptum in ſenſum eumdem eſt explicandum.

Quæritur utrum hodie quoque vigeat apud Chriſtianos ſanguinem comedendi interdictum, atque utrum ad illud adhuc teneantur ? Docti quidam [2] viri crediderunt ad hanc quoque diem Chriſtianos ad Legis hujus obſervationem teneri. Oſtenditur Lex hæc pluribus in locis ad decimum uſque, & undecimum ſæculum obſervata fuiſſe : Conciliorum ſexti, ſeptimi, octavique ſæculi plures afferuntur Canones, qui Apoſtolorum decretum inſtaurant, & veteri huic conſuetudini plurium ſæculorum uſque ad undecimum traditio ſuffragatur. Tertullianus Apolog. c. 9. Athenagoras, Minutius Felix in Octav. S. Juſtinus Apol. 1. Sancta Martyr Byblida, quæ annum circiter 179. paſſa eſt, ut Chriſtianos tuerentur, qui arguebantur, eo quod pueros enecarent, & humanum ſanguinem comederent ; Ethnicis reſpondent, a Chriſtiana Religione interdici quoque animantis cujuſquam ſanguinis eſum. Conc. Gangrenſe an. 324. can. 2. Conſt. 58. Leonis Imper. Nov. Conſtit. 58. Concilium *in Trullo* anni 692. can. 69. ſecundum Arelatenſe anni 533. can. 20. Concilium Wormatienſe anni 868. Can. 64. Papa Zacharias Epiſt. 13. anno 731. ſcribens S. Bonifacio Moguntino Archiepiſcopo unanimi prorſus ore aſſerunt ſuffocatorum animantium, & ſanguinis eſum prohiberi. Cum ſederet Leo Papa IX. Cardinalis Humbertus [3] Legatus Conſtantinopoli Græcis reſpondens oſtendit, tunc quoque temporis vulgo in Eccleſia Latina a ſuffocatis præ hominum negligentia abſtineri, ab iis, quæ ex ſe mortua eſſent, aut aquis ſubmerſa ; atque ſeveris pœnis in eos animadverti, qui gravi nulla adacti neceſſitate ex his carnibus comediſſent.

Sed fatetur ibidem, neminem ſibi religioni vertere, aves, quas aucupio venatus eſſet, comedere, aut quas canum ope cepiſſet ; atque in his omnibus Apoſtoli præcepto obtemperari, qui ait, quodcumque manducari poſſe, quod proſtrat in lanio, quin ulla res moleſtiam afferat, vel conſcientiæ religionem injiciat : *Nihil interrogantes propter conſcientiam*, 1. Cor. 10. 27. S. Hieronymus in caput 44. Ezechi. ait temporibus quoque ſuis in Eccleſiis Orientalibus, & Romana obſervari maxime conſueviſſe morem hunc abſtinendi a ſuffocatis, & ſanguine. Sed tempore eodem S. Auguſtinus lib. 32. contra Fauſtum c. 13. quomodo hæc obſervanda ſint, docet : Hæc obſervata fuiſſe ait, donec paries, qui populum Judæorum a Gentilibus ſeparabat, fractus non fuit, & Eccleſia non penitus e duobus populis coaluit. Sed poſtquam, inquit ille, nullus videtur in Eccleſia Iſraelita ſecundum carnem, non religioni vertitur mactata comedere animalia, quin ſanguis illorum effundatur ; & ſi quis hac in re ſibi cavet, ac difficultate quadam ob ſpiritus infirmitatem diſtinetur, ab aliis profecto irrideri. Suaſum omnibus namque eſt, eo, quod intrat in os, animam nequaquam coinquinari. Videri poteſt P. Alexander in diſſertatione ſua in hunc locum.

Quod autem Deus hic ait ad Noe, intellexerunt quidam, perinde ac ille cautum vellet, ne quis viventis animalis membra devoraret. Judæi ita explicant, & contendunt hoc fuiſſe Dei conſilium, ut hac lege ſymbolica homines a crudelitate in ſe ipſos deterrerentur. Inter præcepta, quæ contendunt tradita fuiſſe filiis Noe, illud eſt, ne quis *viventis animalis membrum ſumeret*, quod credunt ad illud interdictum referri, quod hic Deus propoſuit Noe ; & verum eſt ; textum in hunc ſenſum poſſe explicari. Aliunde patet, morem hunc, quamvis crudelem, atque cruentum, minime ignotum apud veteres fuiſſe ; & fieri quidem poteſt, quod hoc interdicto voluerit Deus crudelitatem hanc vel occupare, vel tollere, ſi uſum jam obtinuiſſet. Arnobius contra Gentes l. 5. ait, quondam homines viſos fuiſſe, qui cruentato ore hædorum, hircorumque, viventium, & reclamantium viſcera diſcerperent : *Caprorum reclamantium viſcera cruentatis oribus diſſipant*.

In diebus feſtis Bacchi *Mænolis* [4], aut Lymphati, prodibant homines, capite ſerpentibus redimiti, & furore quodam, vel, ſi lubet, ſacra dementia carnem crudam comedebant, quæ ex mactatis animantibus diſcerpebatur. Porphyrius de abſtin. l. 3. ait, in inſula Chios ſacrificari Baccho, cui nomen *Omadeos*, ſeu *carnium crudarum vorator* ; illi ſacrificabatur homo, qui in fruſta dilaniabatur. Eadem vigebat in inſula Tenedo conſuetudo. Lucianus [5] de Bacchantibus loquens aſſerit, illas carpere oves, & vivas adhuc diſcerpere. Sextus Empyricus [6] ait, quod, ſi membrum aliquod viventis animalis abſcin-

1 Τὴν ψυχὴν ἐκπίνουσι.
2 Grotius, Salmaſius, de Courcelles, Gerard. Voſſius, Blondellus &c.
3 Humbert. Dialog. contra calum. Græc. t. 4. Bibl. PP.
4 Clem. Alex. Protrept. p. 9.
5 Lucian. περὶ λαλιᾶς.
6 Pirrh. Hypoth. l. 3. c. 25.

abscinditur, minime abjiciendum est, aut perperam A humo tumulandum, sed comedendum, ita ut nostri ipsius pars fiat. Hucusque evadere potuit inanis Ethnicorum religio. Has autem crudelitates vetuit Deus Noachidis, si penes Judæos fides est.

Plutarchus de defectu Oracul. crudeles has superstitiones, cum hominum Dæmoni sacrificandorum consuetudine, inter veteres Gentilitatis ritus constituit. Grotius credit recentiores Rabbinos in odium Christianorum tantummodo in hunc sensum Dei interdictum explicasse. Ille enim credere videtur, verum interdicti hujus sensum esse, ne quis sanguinem animalium extis inclusum comedat: *Botulos cruore distentos*, ut loquitur Tertullianus Apolog. sect. 19. farcimina repleta sanguine, aut res alias similes. Troglodytæ [1], & Scythæ sanguinem B lacte immixtum bibunt.

℣. 5. SANGUINEM ENIM ANIMARUM VESTRARUM REQUIRAM DE MANU CUNCTARUM BESTIARUM, DE MANU HOMINIS, REQUIRAM ANIMAM HOMINIS.] Deus antea edicto caverat, ne quis animantium comederet sanguinem; hic autem minitatur, si bellua hominis effuderit sanguinem, se ultionem sumpturum, & mulctaturum esse, quicumque hominem interfecerit. Rabbini nonnulli apud Fagium distinguunt hic genera quatuor homicidii fontium, ex quibus se ultionem sumpturum minitatur Deus. Primo, qui se ipsos enecant: *Sanguinem animarum vestrarum requiram*. Secundo, qui propria manu hominem cædunt: *Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius*. Tertio, qui sica- C rios, & latrones conducunt, ut inimicos suos interficiant: *De manu hominis, de manu viri, & fratris ejus, requiram animam hominis*. Quarto, denique, qui hominem feris exponunt, aut furiosum animal in aliquem immittunt; ut illum devoret, aut occidat: *Sanguinem animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum*. Jarchi arbitratur, ante Diluvium crudelem hunc morem viguisse feras alendi, ut hominibus vitam adimerent.

Nonnulli pro *Sanguinem enim animarum* &c. vellent transferri, *Nunc sanguinem* &c. vel *Sed sanguinem* &c. Particula *enim* non admodum apta huic loco videtur, & Hebraicus textus אך æque verti probe potest particulis *Sed, Vero, porro, atqui* &c. Prior quoque ℣. 5. pars verti posset: *Sanguinem a-* D *nimarum vestrarum*, post mortem vestram; *pro vobis requiram* &c. Vel homicidium sui ipsius puniam &c. vel, demum ulciscar sanguinem vestrum, qui est anima vestra, qui vos, quoad animalem vitam, animat.

DE MANU CUNCTARUM BESTIARUM.] Samaritanus textus habet, *De manu omnis viventis*. [2] Quicumque effuderit vestrum sanguinem, frater sit, consanguineus, advena, ulciscar. Aptus admodum hic sensus videtur; sed nihil obest, quin Vulgatam sequamur, Hebraicum textum [3], Septuaginta, Symmachum, qui de ultione intelligunt, quam requirit Deus de belluis, cum aliquem interfecerint. Leguntur in Lege Dei [4] supplicia, quæ ipse constituit in boves, & tauros, qui aliquem petunt cor- E nu. Pererius credit, Deum hic alludere illi Legi, quam postea allaturus erat.

℣. 6. QUICUMQUE EFFUDERIT HUMANUM SANGUINEM, FUNDETUR SANGUIS ILLIUS.] En Lex Talionis inter homines constituta [5]; Deus permittit ulcisci sanguinem sanguine, mortem morte. Jus hoc a privatis, quibus primitus datum fuerat, ad Magistratus, ac Principes transiit, qui depositarii sunt rationum populi, & Legum conservatores. In novo Testamento Dei Filius explicavit, fines constituit, & modum, his Legibus, iisque rebus, quas hactenus tulerat. Vide S. Matthæum cap. 5. ℣. 39. Textus Hebraicus [6] in plures sensus detorqueri potest, exempli gratia: *Quicumque effuderit humanum sanguinem hominis ministerio, fundetur sanguis illius*, vel: *Qui palam occiderit hominem* &c. vel: *Quicumque effuderit sanguinem, per hominem, punietur sui sanguinis effusione*.

Paraphrastes Chaldæi ita explicant: *Qui effuderit sanguinem coram testibus, eadem pœna Judicis sententia damnabitur*. Ita quoque intelligunt Rabbini. Quicumque effuderit sanguinem, adnitens, ut injuste damnetur homo falsorum testium quæstione, morte damnabitur. Author Vulgatæ verba hæc Hebraici textus באדם *Baadam*, non expressit, quæ verti possunt *in homine, cum homine, per hominem*. Hinc loci hujus tota oritur difficultas, nam verba illa referri possunt ad primam, vel alteram versiculi partem, hoc modo: Quicumque effuderit humanum sanguinem *coram aliis hominibus*, vel *alicujus hominis ministerio*; vel: Quicumque effuderit humanum sanguinem, morte punietur ab *hominibus*; vel juxta vulgatam veterem, & Septuaginta [7]: Quicumque effuderit humanum sanguinem, necabitur, ut *expies sanguinem hunc*, vel hanc necem.

℣. 7. INGREDIMINI SUPER TERRAM, ET REPLETE EAM.] Septuaginta [8]: *Ingredimini super terram, & dominamini illi*. Sensus idem etiam Hebraico textui [9] tribui posset.

℣. 9. ECCE EGO STATUAM PACTUM MEUM VOBISCUM, (10.) ET AD OMNEM ANIMAM VIVENTEM.] Stupor incedit locum hunc legentibus, ubi Deus asserit, se velle fœdus inire cum homine, & cum animantibus, perinde ac belluæ intellectus participes essent; atque ad fœdus ineundum aptæ, & ad fœderis conditiones adimplendas. Superius paullo ℣. 5. animadverti potuit, videri, Deum speciem quamdam æqualitatis in homine constituere, ac bellua, prohibendo, ne homo animalium sanguinem comedat, ac affirmando, se de belluis, quæ humanum sanguinem effuderint, ultionem sumpturum. Similes loquendi modos passim in omni Testamenti Veteris Scriptura intuemur, ex quibus videri posset, in brutis quoque aliquid cognitionis genus supponi. Exempli gratia, Moyses Genes. 3. 1. serpentem nobis ob oculos objicit, qui tentat Evam, velut ex omnibus animantibus callidissimum; illum exhibet velut alloquentem cum Eva: Eva illi respondet, & cum illo versatur. Deus loquitur ad serpentem, atque ipsi illa enuntiat supplicia, quibus eam damnat. Deus etiam post creationem brutorum, ea alloquitur, illis benedicit, illisque dicit, ut crescant, & multiplicentur. Genes. 1. 22. In Adam vero confert dominium, & imperium super animantia.

In Lege Exod. 21. 29. morte tauri plectuntur, qui hominem cornu petierint, & belluæ, quarum adminiculo abusi fuerint in crimen pessimum, Levi. 20. 15. Urbes apostasiæ redargutæ, Deut. 13. 15. aut quod religionem patrum suorum reliquerint, devoventur igni cum habitantibus, ac animalibus, quæ in ipsis sunt. Deus diei septimi requiem præcipiens, ait Exod. 23. 12. se illud imperare, ut quies aliqua tribuatur captivis, & brutis, quorum opera utuntur homines. Prohibet Levit. 22. 24. animalia cædi, & ligari os bovis terentis fruges in area. Deut. 25. 4. Psalmista psalm. 25. 7. asserit, Deum

1 Strabo lib. 7.
2 מיד כל חי *de manu omnis viventis*.
3 Hebr. כל היה. 70. πάντων τῶν θηρίων. Sym. τῶν ζώων.
4 Exod. 21. & seq. 5 Grotius hic, & lib. 1. de Jure Belli, & Pacis c. 2.
6 דם האדם באדם. Vide Seldenum de Synedr. l. 1. c. 5.
7 ὁ ἐκχέων αἷμα ἀνθρώπου, ἀντὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ ἐκχυθήσεται.
8 Καὶ κυριεύσατε αὐτῆς MS. Alex. καὶ πληθύνεσθε ἐπὶ τῆς γῆς. 9 ורבו בה.

Deum miſericordiæ ſuæ effectu homines, & belluas A tueri, & conſervare; illiuſque providentiam in utroſque palam oſtendit. De brutorum morte iiſdem verbis loquitur, ac de morte hominum: *Auferes Spiritum eorum, & deficient*. Et Sapiens declarat quoad obitum hominibus beſtias eſſe perſimiles: Eccleſ. 3. 18. & ſeq. *Dixi in corde meo de filiis hominum, ut probaret eos Deus, & oſtenderet ſimiles eſſe beſtiis. Idcirco unus interitus eſt hominis, & jumentorum: & æqua utriuſque conditio. Sicut moritur homo, ſic & illa moriuntur: ſimiliter ſpirant omnia, & nihil habet homo jumento amplius ..... Quis novit, ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendat ſurſum, & ſi ſpiritus jumentorum deſcendat deorſum*. Deus in Ægypto percutit hominum, ac brutorum primogenita, Exod. 12. & 13. ac jubet utrorumque primo- B genita ſibi offerri, ut Iſraelitæ ſe a Deo ſervatos fuiſſe teſtentur.

In ſcriptis Prophetarum iidem occurrunt ſenſus. Deus per Jeremiam c. 50. 51. minitatur, ſe Babylonem puniturum, hominesque deleturum, & beſtias. Ezechiel 14. & Sophonias 1. 4. eaſdem minas in Jeruſalem intentant. Jonas c. 3. 4. cum Ninivitis prædicaſſet imminentem urbis excidium, Ninivitæ jejunium indixerunt hominibus, & animantibus; & cum Jonas apud Deum conqueritur, quod Ninive peperciſſet, Deus illi reſpondet: Cur magnæ huic civitati non parcerem, ubi tanta eſt hominum frequentia, qui dexteram manum ſuam a ſiniſtra dignoſcere neſciunt, & ubi tanta brutorum eſt copia? perinde ac magna hæc brutorum multi- C tudo cauſa eſſe poſſet, quæ Dominum cogeret ad parcendum Ninivitis. Propheta Pſalm. 57. 5. ait, aſpidem obturare aures ſuas, ne audiat vocem venefici incantantis. Alii plurimi loci afferri poſſent, ubi Scriptura ſupponere videtur rationem in brutis. At hi loci, qui tot habent aſſeclas, & patronos, & qui ſunt adeo uniformes, ſufficiunt ad oſtendendum, quod aſſerimus, videri ſcilicet Scripturam aliquod intelligentiæ genus in beſtiis ſupponere.

Quid inde inferam? Beſtias intellectus, ac rationis compotes eſſe? Non ita ſane. Verum opinor, aut Moyſem, alioſque authores divino afflatos lumine, voluiſſe locutiones ſuas populi præjudiciis accommodare; vel popularibus his uſos eſſe præjudiciis, ut Iſraelitas edocerent, qua Deus eſſet ob- D ſervantia colendus propter illius potentiam, juſtitiam, & miſericordiam; atque ut illis ſenſus humanitatis, & pietatis erga pares ipſorum infundant, hæc eadem erga bruta animantia illis inſerentes. S. Paulus aliud quoque Spiritus Sancti conſilium in iis locutionibus deprehendit; ſcilicet ut nobis velut ſymbola, & figuras objiciat, quæ in rebus moralibus egregiam præferre poſſunt ſententiam, & veritati maxime conſentaneam. Lege cautum eſt, ne quis bovis liget os meſſes in area triturantis: *Numquid de bobus cura eſt Deo?* inquit Apoſtolus 1. Cor. 9. 9. Nequaquam vero: ſed nos doceri vult, illos, qui in Eccleſia laborant, laborum ſuorum dignos eſſe.

Ægyptii, a quibus majori ex parte ſenſus ſuos E perceperant Hebræi, cum diutius apud illos eſſent immorati, Ægyptii inquam veluti Deos ſuos, omnia fere ſuæ regionis bruta venerabantur, eaque plena intelligentia exiſtimabant: Metempſycoſis opinionem latius in plurimas nationes diffuderant. Omnes ferme Orientis populi belluas rationis participes eſſe arbitrabantur; Arabes, Indi, Philoſophi Empedocles, Pythagoras, Gallenus, Cleantes, Eudoxius, Porphyrius, Ælianus, aliique plures: nec defuere, qui apud populos ſe ſe jactitarint, quod avium linguam intelligerent. Legimus, Eudoxium Philoſophum Pithagoræum Canum dialogum eſſe elucubratum, vel ſaltem in Græcum idioma ex Ægyptio tranſtuliſſe, in quo primitus compoſitus fuerat. Homerus Iliad. P. Achillis equis rationem tribuit, & immortalitatem, atque vitam ſenectutis infirmitatibus vacuam.

Quis miretur igitur, Hebræos rudem populum, atque inter eas gentes, quæ præ cæteris maxime inani ſuperſtitioni vacabant, & animantibus indulgebant, innutritum, ea habuiſſe præjudicia, quæ facilius eſſet reformare, ac moderari, quam penitus evellere? Moyſes ſatis eſſe arbitratur, ſi ob oculos Hebræorum animalia poſuerit, velut Dei creaturas, quibus dominatur, in quæ animadvertit, quæ ſubjicit, ac homini tradit, quæ munda, ac immunda declarat, quæ ſibi in ſacrificium jubet offerri. Satis hoc erat, ut commentitiæ immortalitatis, & divinitatis, idea tolleretur; atque ut illa juris ſui haud eſſe cognoſcerent, ratione, ac intellectu carere; quod argui facillime poterat ab iis, qui ex principiis aliquid aliud inferre noverunt.

Rabbini [1] docent Deum tradidiſſe Noe, filiiſque illius, & per eos poſteris illorum, quædam generalia præcepta, quæ, juxta ipſos, jus naturale amplectuntur, omnibus populis Judæis, vel Gentilibus commune, quorum obedientia ipſis poſſet ad ſalutem proficere.

Poſt Legem Moyſis horum præceptorum obſervatio erat conditio, ſine qua Proſelyti domi non excipiebantur; nec fas erat ulli in promiſſa terra immorari, qui præcepta hæc non accepiſſet; neque in Hieruſalem diverſari, propterea quod erat Civitas Sancta; capite vero mulctabantur, qui leges has ignorarent. Noachidarum vero, vel filiorum Noe præcepta hic habes.

I. *De Judiciis*, ſcilicet de obedientia, & ſubmiſſione, quæ debebatur Judicibus, Juſtitiæ miniſtris, Legibus civilibus, & Politicis, ac Magiſtratibus.

II. *De Maledictione Numinis*, vel *Nominis Sanctiſſimi*. Lex hæc blaſphemias prohibet, & ſcelera, quæ ad illas referuntur.

III. *De Cultu extraneo*, ſcilicet, ne Deorum exterorum novum cultum admitterent, Majoribus ſuis ignotum, ac populo extraneum; Omne ſuperſtitionis, ac ſacrilegii genus.

IV. *De Revelatione turpitudinum*. Connubia, & inceſtus, ac illicita commercia cum matre ſua, noverca, uterina ſorore, alius viri conjuge: Sodomia, vel peccatum contra naturam, brutalitas.

V. *De Sanguinis effuſione*. Homicidium, effuſio ſanguinis cujuſcumque animantis, illius etiam, quo veſci fas eſt. Sanguis hic terra operiendus eſt.

VI. *De rapina, ſeu furto*. De furto cujuſcumque generis ſit. Sub hoc præcepto comprehenditur obligatio præſtandi fidem, atque mendacii, & perjurii interdictum.

VII. *De membro animalis viventis*. Ne quis viventis animalis membrum aliquod comedat, Vide, quæ diximus ℣. 4. hujus capitis.

Maimonides ait priora ſex ex his præcepta tradita fuiſſe Adam, ſeptimum verum Noe; Abrahæ autem octavum impoſitum fuiſſe, nempe Circumciſionis præceptum. Ad hæc hujus Rabbini ſententia, quælibet ante Legem hominibus præcepta tradita referuntur.

Alii quidam alia adjiciunt. Rabbinus Chavinah; *de Sanguine viventis*: ne quis e viventi bruto ſanguinem ad bibendum eliceret; qui antiquitus mos erat Maſſagetarum.

Rabbinus *Chidea*: *De Caſtratione*. Vetabat autem, ne homo, vel animal quodpiam mutilaretur. Rabbinus Simeon; *De Magia*, qua lege omnes Magiæ ſpecies prohibebantur. Rabbinus Eliezer addit interdictum de animantibus diverſis ſpecie conjungen-

[1] In Gemarr. Babyl. tit. Sanhedrin. capite 7. Vide Seldenum de Jure Nat. & Gent. lib. 1. c. ult.

gendis, ac de arborum incisionibus.

Misnah nihil de septem his preceptis innuit; sed Gemarra Babylonica, & liber, cui titulus *Bereschit Rabba*, ac Maimonides cum aliis Rabbinis de illis loquuntur, veluti de basi juris naturalis. Pater Alexander in ea Dissertatione, quam de his præceptis habuit, ostendit, hæc omnia juri naturali esse consentanea; ac illorum quædam invenit vestigia in libro Job, qui Legem Moysis non noverat. Verum hoc non probat, illa explicite tradita fuisse vel Adam, vel Noe. In Scriptura nequaquam inveniuntur, neque apud veteres Authores Judæos, neque Christianos. Josephus, & Philo ne verbum quidem faciunt de illis. Ea quoque diversitas, quæ in Rabbinis reperitur, qui hæc enumerant præcepta, dubio locum præbere potest de illorum antiquitate; & sensus, quem illis tribuunt, arctatus nimis, cum iis, quæ asserunt de Proselytorum obligatione circa domicilium, illorumque observandorum, suspicione non caret. Credibile quidem videtur, a Mundi primordio usque ad Legem Moysis nullam aliam fuisse legem, quam naturale rationis lumen. Ethnicis cum nulla esset Lex, (ait S. Paulus Rom. 2. 14. *ipsi sibi lex erant*. Cuicumque populo sua erat consuetudo, quæ legis naturalis explicationis locum obtinebat; & quodcumque nefas Deus in Mundo permiserit, numquam passus est, æternam hanc legem penitus antiquari.

Alii Judæi docent, Deum tradidisse Noe, & posteris illius præcepta septem, quæ cap. 9. Genesis referuntur; Primum connubii legem: *Crescite, & multiplicamini*; alterum edomandi bruta: *Terror vester, ac tremor sit super cuncta animalia terræ*; tertium, posse vesci carnibus; *Omne, quod movetur, & vivit, erit vobis in cibum*; quartum, abstinendi a sanguine: *Excepto, quod carnem cum sanguine non comedetis*; quintum, evitandi homicidium: *Sanguinem animarum vestrarum requiram*; sextum, Jus interficiendi interfectores: *Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius*; septimum denique, inter se terras, & provincias dividendi: *Ingredimini super terram, & replete eam*, vel *dominamini illi*.

℣. 13. ARCUM MEUM PONAM IN NUBIBUS.] Hebræus [1], & Septuaginta: *Arcum meum pono &c.* Quo innui videtur, quod antea non esset. Sed si tellus in eodem situ antea fuerat, habita Solis ratione, in quo nunc est, sententia hæc probari non potest. Iris necessario apparebat, si tunc decidebat imber. Ast divina institutione facta est signum fœderis Dei cum hominibus; & quæ prius erat naturale pluviæ signum, evasit signum supernaturale, & arrha divinæ clementiæ erga homines; eodem ferme pacto, ac lapides, quibus antea nullus erat character, fiunt signum fœderis inter Jacob, & Laban.

Signum Iridis tanto magis certum est, quod nunquam deesse potest, donec tellus in eo statu, ac situ, quo respectu Solis posita est, perstiterit. Poetæ videntur aliquid confuse de hoc fœdere inter Deum, & Noe percepisse, cujus Iris nota erat, atque arrha, cum Irim Deorum esse nuntiam fabulati sunt. Homerus Iliad. A describit Irim velut signum inter Deum, & homines.

Sed plerumque apud Ethnicos funestum erat belli, vel procellæ signum; perinde ferme ac fuerunt Cometæ ignorantiæ temporibus, & apud populos superstitionibus obnoxios. Poeta idem, de quo loquuti modo sumus, duo facit Iridis genera; naturale unum, alterum supernaturale. Postremum hoc semper infortunium aliquod prædicebat. Vide Homerum Iliad. I.

A ET ERIT SIGNUM FOEDERIS INTER ME, ET INTER TERRAM.] Chaldaice; *Inter Verbum meum, & inter terram*. Filius Dei fidejussor est, ac mediator omnium Dei fœderum cum hominibus. Illa quippe fiunt tantummodo ratione, ac virtute magni, ac Divini fœderis, quod cum nostra natura in sua Incarnatione percussit. Potest quoque Chaldaica versio in Vulgatæ sensum intelligi. Vide ℣. 21. cap. 8.

℣. 19. AB HIS DISSEMINATUM EST OMNE GENUS HOMINUM SUPER UNIVERSAM TERRAM.] Locus hic maximi roboris est, ut Diluvio omnes homines periisse, ostendatur; & commentitios Præadamitas ante Adam creatos numquam extitisse, & hoc Diluvium fuisse universale.

B ℣. 20. COEPIT NOE VIR AGRICOLA EXERCERE TERRAM, ET PLANTAVIT VINEAM.] Credimus hoc post aliquot a Diluvio annos [2] contigisse; & profecto Chanaan, quem Noe maledictione percussit, e pueritia excessisse debebat; quoniam, quomodo potuisset Noe puero maledicere, cui nullus esset rationis usus? Hebræi, & Theodoretus, tunc illum decem annos natum fuisse putant. Probabile est, Noe ignorasse meri vim, quoniam se ab illo decipi passus est. Aderant quoque vites, & uva ante Diluvium, ut asserit Divus Hieronymus lib. 1. contra Jovin. Sed ante satis hominibus fuit illius fructum dumtaxat comedere, quin vinum exprimerent. Noe post Diluvium hoc iniit consilium [3], ut vitium palmites, qui aliis arboribus antea erant immixti, in C unum cogeret, illosque coleret, & merum inde premeret. Quidam Hebraicum textum ita vertunt [4]: *Noe, qui erat Agricola, plantavit, & profanavit vineam*. Hic loquendi modus, *Profanare vineam*, invenitur in Deuteronomio 20. 6. pro metere, ac vindemiare vineæ fructum prima vice. *Profanare arborem* significat fructus, & messes illius communes facere. Tribus prioribus annis nefas erat fructus sumere; nam censebantur immundi, ut constat ex Levit. 19. 24. 25. quarto anno colligebantur, atque Domino offerebantur; quinto vero anno illorum domini vesci poterant, illosque in proprium usum convertere. Noe, juxta horum authoritatem, vineam quidem statim a Diluvio plantavit, & aliquot annis post cum illam primum vindemiasD set, vinum bibit intemperanter.

Buxtorfius, & Lodovicus de Deo credunt verti posse: *Permansit Noe vir agricola*. Hic Patriarcha agris colendis operam impendere perstitit post Diluvium, quemadmodum ante illud assueverat. Contendunt quidam, ante Noe vinum potum fuisse; & impios ante Diluvium mero se minime abstinuisse: quæ sententia confirmatur eo, quod in sancti Matthæi dicitur Evangelio c. 24. ℣. 38. *Sicut erant in diebus ante Diluvium comedentes, & bibentes, nubentes, nuptui tradentes* &c. At hæc Patrum non videtur fuisse sententia. Syri asserunt, Noe in ipsorum regionibus vineam plantasse in eo loco, qui *Saidania* appellatur, estque Virgini sacer propter illius Imaginem a Sancto Luca depictam. Sed hæ tradiE tiones parum sunt certæ.

℣. 21. BIBENSQUE VINUM INEBRIATUS EST.] Ebrietas Noe non fuit peccatum, ut docent Chrysostomus hom. 39. in Genes. Theodoretus quæst. 56. in Gen. Ambrosius de Noe & Arca c. 29. Basilius de Jejunio hom. 1., aliique Patres, quoniam, ut illi censent, vim, ac usum vini ignorabat. Numquam antea vinum biberat, neque alium viderat bibentem. Si in ipsis rerum originibus cognitum fuisset, illud quoque inter sacrificia sua Domino Abel obtulisset. Hieronymus contra Luciferian. Augustinus l. 16. de Civit. Dei c. 2. lib. 12. contra Faustum cap. 23. 24.

1 את קשתי נתתי בענן. 70. τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ.
2 Torniellus, & Cajetanus anno sexto post Diluvium accidisse arbitrantur.
3 Chrysost. homil. 29. in Genes. & Theodor. quæst. 56. in Genes.
4 ויחל נח איש האדמה ויטע כרם.

24. & Cyprianus Epist. 61. 1. in ebrietate, ac nuditate Noe Mysterium Domini nostri Christi Jesu reperiunt, expoliati, illusi, ac a Judæis interfecti.

NUDATUS EST.] Hebraice יתגל, *Nudavit se*. Ipse dormiens inconsulto se ipsum detexit; hinc autem excusatur, ut ait Theodoret. quæst. 56.

℣. 24. FILIUS SUUS MINOR.] Theodoretus quæst. 57. & Procopius per hæc verba *Filius minor* intelligunt Chanaan; sed cum Scriptura non nisi obiter de Chanaan locuta sit, & cum dixerit, Cham admonuisse fratres suos de Patris sui nuditate, credibile est, hic agi de Cham, qui erat minimus natu filiorum Noe.

℣. 25. MALEDICTUS CHANAAN, SERVUS SERVORUM ERIT FRATRIBUS SUIS.] Cur autem hic maledicitur Chanaan, cujus nullum adhuc extat crimen? Ut Cham puniretur in persona Chanaan filii sui, inquiunt Chrysostomus homil. 39. in Genes. Ambrosius de Noe, & Arca c. 32. Augustinus l. 16. de Civit. c. 1. Theodoretus quæst. 58. Noluit Noe maledicere Cham, qui ex Arca egressus benedictionem acceperat a Deo; maledixit vero Chanaan, qui erat nequam; arbitratus fore, ut Cham magis Filii sui calamitate, quam sui ipsius infortunio doleret.

Hebrei [1] per traditionem accepere, Chanaan, cum Avum suum detectum vidisset, admonuisse Patrem suum Cham, qui cum illum adspexisset, atque illusisset, certiores fecit Sem, & Japheth, qui corpus patris sui obtexerunt, ut hic refertur: Noe vero, cum evigilasset, & quod peractum fuerat, intellexisset, maledixisse uni Chanaan, qui mali hujus princeps extiterat causa. In Cham autem mala precari noluisse, quamquam nequissimum, ne alii filii, qui a Cham gigni potuerunt, & qui meliores futuri erant, quam Chanaan, iis haud essent pœnis obnoxii, quas nequaquam meriti fuissent. Alii credunt hic supplendam esse vocem *pater*; ac legendum: *Maledictus pater Chanaan*. Arabice ita profecto legitur. Septuaginta in quibusdam exemplaribus legunt Cham, perinde ac textus, ubi Chanaan habetur, corruptus esset. Alii quoque legunt: *Maledictus puer Chanaan*, juxta lectionem Septuaginta.

SERVUS SERVORUM ERIT.] Hæc Hebraica locutio. Septuaginta vertunt [2]. *Filius natus in servitute*; Servus in æternum, qui numquam posset suam libertatem recipere; vel potius interpunctione mutata: *Maledictus sit filius Chanaan, servus erit fratrum suorum*; vel juxta M. S. Alexandrinum: *Maledictus sit Chanaan suus filius*, scilicet filius Cham &c. Hæc maledictio cedebat potius in posteritatem Chanaan, quam in ipsum. Adimpleta vero fuit, postquam Israelitæ regionem Chanaan devicerunt, ac populos illius regionis deleverunt, vel in sævissimæ servitutis statum redegerunt. Plerique interpretum nostrorum Theodoretum quæst. 58. Augustinum quæst. 17. in Genes. aliosque Patres secuti tuentur, Noe nullo iræ, vel ultionis adactum impetu maledixisse Chanaan; sed arbitrantur, prophetico afflatum spiritu ea prædixisse, quæ infelicis hujus viri posteritati erant cessura; & rem probavit eventus, non nisi peculiari divinæ Providentiæ motu, Patriarcham hunc Chanaan maledixisse, cujus progenies omnium, quæ extiterunt, fuit nequissima. Moyses significare hic voluit odii causam, quod intercedebat inter Hebræos, qui erant filii Sem, & Chananæos filios Chanaan.

℣. 26. BENEDICTUS DOMINUS DEUS SEM, SIT CHANAAN SERVUS EJUS.] Noe cum beneficia prævideret, quibus Sem a Deo erat cumulandus, loco benedicendi Sem, gratum animum suum testatur erga Deum, qui illorum beneficiorum Author erat. Oleaster verti posse censet: *Benedictus a Domino Deo sit Sem*. Noe inter has benedictiones memorat tantum imperium Sem in Chanaan, quod multo post futurum erat, ut Israelitarum tempore eveniret. At præcipua Sem prærogativa ea erat, quod Deus singulari honore colendus esset in progenie illius ab Abraham, ac posteris ipsius; atque ex illius semine Messias esset nasciturus. Quare quidam locum hunc ita vertunt: *Benedictus Dominus, Deus Sem*; videlicet Messias, qui oriri debet e progenie Sem.

℣. 27. DILATET DEUS JAPHETH, ET HABITET IN TABERNACULIS SEM: SITQUE CHANAAN SERVUS EJUS.] Deus dabit Japheth partem amplam, ac frequentem posteritatem. Adest in Hebraico textu elegans allusio inter nomen Japheth, ac prædictionis verba, quæ dicunt dilatatum iri: יפת אלהים ליפת *Japheth elohim Lejapheth*. Sed major adhuc erit Sem prærogativa, scilicet quod Deus ipse habitabit in tabernaculis illius, atque illi subjiciet Chanaan. Chaldaica versio hunc sensum præfert: *Gloria Domini habitet in tabernaculis Sem*. Hoc autem adimpletum est vero cultu Dei inter Israelitas constituto. Alii in alium sensum intelligunt. Deus dilatet Japheth, & Japheth habitet in tabernaculis Sem. Hæc vero prophetia adimpleta est, cum Græci, & Romani, qui ex Japheth originem duxerant, late imperii sui fines in Asiam posuere, atque regionibus Posterorum Sem potiti fuerunt.

Patres, Hieronymus quæst. hebraic. Augustinus lib. 16. c. 2. de Civit. Rupertus l. 4. in Genes. aliique censent, prædictionem hanc significare conversionem Gentilium, quorum pater erat Japheth, qui ingressi sunt in tabernacula Sem, videlicet, in hæreditatem Judæorum, quos in veri Dei cultu, atque suæ Religionis exercitio sunt subsecuti. Vel, Gentiles ingressi sunt in tabernacula Sem venientes in Jesu Christi Ecclesiam, qui a Sem, secundum carnem, originem hauserat [3].

℣. 28. VIXIT NOE POST DILUVIUM TRECENTIS QUINQUAGINTA ANNIS.] Omnis Noe vita fuit annorum nongentorum, & quinquaginta: obiit autem anno ab Orbe condito 2006. Vidit ille Babylonicæ Turris ædificium, & moriens terras omni vitiorum genere inquinatas reliquit. Falsus Berosus illum vita defunctum fuisse ait in Italia. Magna profecto pars populorum dispersionis, de qua sermo erit capite sequenti, illi est referenda, si eam aliquo peractam fuisse ordine credamus.

Breviter huc revocandum est, quidquid Patriarchæ Noe vita simile præsefert cum Exemplari divino, cujus ille extitit figura. Noe leviter modo satisfecit parentum suorum expectationi, cum huic nomen Consolatoris imposuerunt; *Ipse nos consolabitur*, & recreabit nos in laboribus nostris. Illos quidem præcipue consolatus est expectatione [4] supremi Consolatoris, cujus erat figura; atque peccato quod usque ad Diluvium grassatum fuerat, Justitiam substituens [5]. Noe justus fuit inter universam hominum omnium corruptionem: Jesus Christus carnem hominis induit, quin ulli crimini esset obnoxius; neque illi, quod in lucem editi a patribus nostris accepimus, neque aliis, in quæ corruptio nostra, & infirmitas nos præcipites agit. Noe frustra veritatem prædicat incredulis, atque obduratis, qui ipsius monitis aures præbere abnuentes in postremum corruunt interitum; Filius Dei, ipse idem Matt. 24. 37. dies adventus sui diebus Noe comparat; & Judæi, qui

1 Bereschit. Rabba sect. 37. & Theodoret. quæst. 57. in Genes.
2 ἐπικατάρατος Χαναὰν παῖς· οἰκέτης ἔσαι τοῖς ἀδελφοῖν αὐτοῦ. MS. Alex. Χαναὰν παῖς αὐτοῦ. Alii, Χαναὰν παῖς οἰκέτης &c.
3 Justin. Dialog. cum Triph. August. l. 15. de Civit. c. 2. &c.
4 Rupert. in Genes. l. 4. c. 17.
5 Chrysost. homil. 21. in Genes.

qui monita illius, dum vixerat, neglexerunt, inevitabilis exitii laqueo se irretitos, cum minus arbitrabantur, agnoverunt: & infelicitas manet impios ante novissimum Judicii diem.

Arca, quam tanta cura, & labore ædificavit Noe, erat admirabilis figura Ecclesiæ Jesu Christi: ii omnes, qui extra Arcam erant, periere, quin resurgere possent: Qui extra Ecclesiam vivunt nullam queunt salutem sperare. Diluvium ab Apostolo Petro [1] Baptismati comparatur; vel potius Arca est velut Baptisma, quod inter peccatorum colluviem, quæ terras inundant, eos servat, quos Deus per hoc Sacramentum in Ecclesiam admisit. Noe Adam secundo similis, patri, ac humani generis reparatori, fit Author, & caput melioris posteritatis, sanctioris sobolis, recentisque populi. Ita Christus Jesus in Ecclesia sua generationem perfectiorem constituit, populum propiorem Deo; reparat ille, quidquid prior Adam amiserat, illisque vitam reddit, quibus Pater primus dederat mortem. Denique Noe calefactus mero, irrisus a Cham, obtectus a Sem, & Japheth, denotat Christum Jesum, qui excessu quodam amoris sui se se Judæis hostibus suis tradit, a quibus exuitur, male habetur, conviciis obruitur; sed nationes ad Deum conversæ, quæ a Japheth significantur, & fideles Judæi, quorum Sem erat figura, illum contegunt; atque in ipsius humilitate, quæ apparebat, omnem magnitudinem, ac dignitatem, qua indutus erat, agnoscunt.

Plerique Interpretum credunt, Noe post Diluvium haud genuisse filios; & clarius quidem hoc innuit Scriptura, cum ait, omnes terrarum populos a Japheth, Sem, & Cham originem deduxisse. Aliqui tamen, veluti Cajetanus, & Torniellus, credunt, alios post Diluvium ab eo genitos fuisse. Falsus Berosus Annii Viterbiensis, triginta fuisse ait Titanes appellatos a *Titæa* matre illorum, quam S. Epiphanius hæresi 36. vocat *Bath-Enos*, seu filiam Enos conjugem Noe. Dicuntur Theutones, vel Germani orti fuisse a filio Noe, cui nomen Tuiscon. Tostatus loquitur etiam de alio hujus Patriarchæ filio, cui nomen Jonitus, seu Jonicus, qui Astronomiæ fuit inventor. Illius Historia prolixius enarrata legebatur in libro revelationum ficti Methodii. Vide Hist. Scholast. l. 1. c. 37. Verum non adeo facile omnibus his historiis fidem adhibemus, quatum nec Scriptura, neque noti, certique Authores meminere.

Probe quidem animadvertit Philo l. de præmiis & pœnis, Veteres plures de Diluvio Deucalioneo locutos illud cum Diluvio Noe perturbasse. Plutarchus exempli gratia, in lib. *Terrestria, an aquatica plus habeant solertiæ*, ait Deucalionem in navi sua habuisse columbas, quarum unam cum dimisisset, illa reversa est; sed cum iterum egressa est, non iterum rediit: quare conjecit Deucalion, diluvium cessasse. Lucianus de Dea Syra, de Deucalione ea omnia ferme narrat, quæ Moyses refert de Noe. Nihil magis simile est vere Patriarchæ hujus historiæ eo, quod de Saturno Fabulæ commentæ sunt. Hic a Poetis generationum Author, ac omnium hominum Parens vocatur. Rhea vero conjux illius hominum, Deorumque Mater appellatur. Saturno regnante aureum floruit sæculum, pax, æquitas, bonorum communio, & linguarum conformitas. *Tantæ enim justitiæ fuisse fertur*, Justinus ait l. 43. *ut neque servierit sub illo quisquam, neque quidquam privatæ rei habuerit, sed omnia communia, & indivisa omnibus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset*. Quæ omnia nonne satis ex æquo Noe congruunt.

Hoc Saturno acceptum refertur, quod terras, ac vites colere incœperit. Illi uxor Tellus tribuitur. Idem quoque ait Scriptura de Noe; cum quippe *Virum terræ*, seu *Agricolam* appellat capite 9. 20. Saturnalia celebrabantur in potu, ac ebrietate; in his diebus festis servis domini famulabantur. Hic mos Romæ obtinuerat, in Græcia, & Babylone. Saturnus legem rogavit, qua cautum est, ne quis Deos nudos adspiceret. Hæc omnes fabulæ nonne referunt Noe, qui inconsulto vino calescit, & subjicit Chanaan fratribus suis? Saturni Symbolum navis erat; Saturnus, & Rhea ab Oceano, ac Theti geniti dicebantur; Saturnus pingebatur cum falce, atque filios omnes vorasse ferebatur, demptis Jove, Neptuno, & Platone. Noe aquas Diluvii in Arca cum suis tribus filiis abditus effugerat; aliosque omnes homines interire conspexerat. Juxta Scripturæ consuetudinem sæpius aliquid facere dicitur, qui illud fieri non vetat, & quandoque etiam, qui aliquid vaticinatur; hinc autem fingendi locus factus est, Saturnum filios suos peremisse. Dicitur quoque Jupiter patrem suum eunuchum reddidisse, quod Cham viderat Noe minus decenter nudatum, illudque fratribus suis retulerat.

Historiæ hujus vestigia perspicue inspiciuntur in fabula Myrrhæ conjugis, vel, ut aliis lubet, nutricis Hammonis, & matris Adonidis. Myrrha simul cum Adonide, cum invenisset Cyniram in tabernaculo suo obdormientem, vestibus detectum, & honesto parum corporis habitu, Hammonem admonuit; hic autem fratres suos fecit certiores, qui Cyniræ honestati consulentes, ne experrectus se nudum videret, illum operuerunt. Cyniras, quod evenerat, cum intellexisset, Adonidi maledixit, & Myrrham persecutus est in Arabiam, quæ cum novem oberasset mensibus, in cognominem arborem immutata fuit, quæ fert Myrrham. Hammon idem est, qui Cham; hic nomine Jovis Ammonis in Ægypto adoratus fuit. Chanaan filius illius, seu Adonis, Isidis illius conjugis cura fuit adoratus.

Saturnus mundum universum tribus filiis suis divvidit, Jovi Cœlum, Neptuno mare, Inferos Plutoni tribuit. Noe Cham, qui idem est ac Jupiter, Africam tradit. Veteres regionem hanc præ cæteris maxime elatam esse crediderunt, quippe quæ soli maxime sit proxima, atque illius ardoribus exposita. Japheth idem est ac Neptunus: Scriptura Japheth assignat insulas; Antiquitas vero Neptuno Maris, Insularum, & Litorum imperium impertit. *Jupiter imperium Neptuno dat Maris, ut insulis omnibus, & quæ secundum mare loca sunt, omnibus regnaret*; ait Lactantius de Falf. Relig. l. 1. c. 2. Græciæ populi hunc velut nationis suæ Patrem, Authoremque venerantur. Javan Joniorum pater, & Thiras Thracum, erant filii Japheth, ut Moyses docet. Nomen Neptuni oriri potest ex Hebraico *Niphtah*, dilatari, aperiri; quod congruit nomini Iapheth, atque benedictioni, quam illi dedit Noe; *Dilatet Deus Japheth*. Sem omnium filiorum Noe sanctissimus, atque acceptissimus Deo habuit in hæreditatem Asiam, & pulcherrimas terrarum orbis regiones. Fratribus illius incessit invidia. Profani finxerunt, Sem esse Deum Inferni, eumque appellarunt [2] *Haden*; seu Plutonem, sive Orcum, & Deum divitiarum, quia posteri illius auri, & argenti metalla invenerunt, & regiones metallis præstantes incoluerunt. Ophir, Hevila, Saba posteri Sem propter aurum in Scriptura celebrantur. Ethnici Typhæo, qui apud ipsos, & in Ægypto præsertim, invisum erat numen, nomen Smy addiderunt, qui palam ad nomen Sem refertur, qui effugere non poterat odium Cham patris Ægyptiorum, quoniam a Noe Chanaan subjectus fuerat Sem.

Chanaan, uti superius docuimus, idem est ac *Adonis* Ægyptiorum. Animadvertitur etiam maxime congruere Mercurio Græcorum. Hic nuntius Deorum erat, ac famulus, uti Chanaan servus erat fratrum

[1] Petri 3. 20. 21. [2] Ἅδης Hades.

trum suorum: Mercurius Deus erat Mercatorum, Viatorum, Furum, eruditarum gentium, ac Eloquentiæ. Chanaan pater erat Phœnicum, qui celeberrimi fuere Mercatores; & diutius imperium maris obtinuerunt, ac maximam sibi famam longinquis, frequentibusque itineribus compararunt; pluribus regionibus potiti sunt, atque eo tempore, quo furtum non erat æque invisum, ut hodie, in universis litoribus Piraticam exercuerunt. Illis Litteræ, & Scriptura acceptæ referuntur, ut ait Lucanus;

Phœnices primi, famæ si creditur, ausi
Mansuram rudibus vocem signare figuris:

In Ægyptiorum Theologia quædam Noe filiorumque ipsius trium in Arca servatorum monumenta extiterunt. Jupiter Rex Cœli, & Terræ filios habuit Osirim, Tiphœum, & Apollinem. Osiris Thebarum urbem condidit, aras erexit, & templa, vitem invenit, prior vino usus est, atque homines Agriculturam edocuit. [1] Ægyptus Osiridi tribuit, quod Noe Moyses.

1 Manethon apud Euseb. lib. 2. & 1.

CAPUT X.

Genealogia filiorum Sem, Cham, & Japheth. Regiones, quas eorum quisque possedit.

℣. 1. HÆ sunt generationes filiorum Noe, Sem, Cham, & Japheth: natique sunt eis filii post diluvium. 2 Filii Japheth: Gomer, & Magog, & Madai, & Javan, & Thubal, & Mosoch, & Tiras. 3 Porro filii Gomer: Ascenez, & Riphath, & Thogorma. 4 Filii autem Javan: Elisa, & Tharsis, Cetthim, & Dodanim. 5 Ab his divisæ sunt insulæ gentium in regionibus suis, unusquisque secundum linguam suam, & familias suas in nationibus suis. 6 Filii autem Cham: Chus, & Mesraim, & Phuth, & Chanaan. 7 Filii Chus: Saba, & Hevila, & Sabatha, & Regma, & Sabatacha. Filii Regma, Saba, & Dadan. 8 Porro Chus genuit Nemrod: ipse cœpit esse potens in terra. 9 Et erat robustus venator coram Domino. Ob hoc exivit proverbium: Quasi Nemrod robustus venator coram Domino. 10 Fuit autem principium regni ejus Babylon, & Arach, & Achad, & Chalanne, in terra Sennaar. 11 De terra illa egressus est Assur, & ædificavit Niniven, & plateas civitatis, & Chale. 12 Resen quoque inter Niniven, & Chale: hæc est civitas magna. 13 At vero Mesraim genuit Ludim, & Ananim, & Laabim, & Nephthuim, 14 Et Phetrusim, & Chasluim: de quibus egressi sunt Philisthiim, & Caphtorim. 15 Chanaan autem genuit Sidonem primogenitum suum, Hethæum, 16 Et Jebusæum, & Amorrhæum, & Gergesæum. 17 Et Hevæum, & Araçæum: Sinæum, 18 Et Aradium, Samaræum, & Amathæum: & per hos disseminati sunt populi Chananæorum. 19 Factique sunt termini Chanaan venientibus a Sidone Gerararam usque Gazam, donec ingrediaris Sodomam, & Gomorrham, & Adamam, & Seboim, usque Lesa, 20 Hi sunt filii Cham in cognationibus, & linguis, & generationibus, terrisque, & gentibus suis. 21 De Sem quoque nati sunt, patre omnium filiorum Heber, fratre Japheth majore. 22 Filii Sem, Ælam, & Assur, & Arphaxad, & Lud, & Aram. 23 Filii Aram: Us, & Hul, & Gether, & Mes. 24 At vero Arphaxad genuit Sale: de quo ortus est Heber. 25 Natique sunt Heber filii duo: nomen uni Phaleg, eo quod in diebus ejus divisa sit terra: & nomen fratris ejus Jectan. 26 Qui Jectan genuit Elmodad, & Saleph, & Asarmoth, Jare, 27 Et Aduram, & Uzal, & Decla, 28 Et Ebal, & Abimael, Saba, 29 Et Ophir, & Hevila, & Jobab: omnes isti, filii Jectan. 30 Et facta est habitatio eorum de Messa pergentibus usque Sephar montem orientalem. 31 Isti sunt filii Sem, secundum cognationes, & linguas, & regiones in gentibus suis. 32 Hæ familiæ Noe juxta populos, & nationes suas. Ab his divisæ sunt gentes in terra post diluvium.

ANtequam capitis hujus explicationem aggrediamur, operæ me facturum duxi pretium, si generice quædam de iis, quę continet, animadverterim.

I. Non nisi conjecturæ plerumque afferri possunt de regionibus posterorum Noe, de quibus sermo hic habetur. In omnibus rebus his non est, cur invictas rationes expectes; satis esse debet, si præter propter locorum situm ostenderimus, ac probabiles, & quæ defendi possint, hypotheses proposuerimus.

II. Moy-

Ex his populis prodierunt Chananæi.

Sidonius. Hethaeus. Jebusaeus. Amorrhaeus. Gergesaeus. Hevaeus. Aracaeus. Sinaeus. Aradaeus. Samaraeus. Amathaeus.

Ex his fluxerunt Philistæi et Capthorim.

Ludim. Ananim. Laabim. Nephtuim. Phetrusim. Casluim.

Saba. Hevila. Sabatha. Saba. Dadan. Regma. Sabathaca. Nemrod.

Chus. Mesraim. Phut. Chanaan.

Elmodad. Saleph. Asermoth. Jaré. Aduram. Usàl. Decla. Ebal. Abimaël. Saba. Ophir. Hevila. Jobab.

Jectan. Phaleg. Heber. Salé.

Us. Hul. Gether. Mes.

Elam. Assur. Arphaxad. Lud. Aram.

Ascenez. Riphat. Thogorma. Gomer. Magog. Madai.

Elisa. Tharsis. Cethim. Dodanim.

Javan. Tubal. Mosoch. Thiras.

SEM. CHAM. JAPHET.

NOE

ARBOR GENEALOGICA DESCENDENTIUM NOE E QUO OMNES MUNDI NATIONES POST DILUVIUM ORTAE SUNT Gen. x.

II. Moyses non usquequaque proprium illius nomen posuit, qui prior incoluit regiones, de quibus est sermo, sed nomen tantum, quod inditum regionibus fuit, aut nationi, quæ ibi habitavit. Ita Ægyptus appellata fuit *Mizraim* plurali nomine, quod congruere potest modo populis regionis, ubi unus filiorum Cham est immoratus: filius autem hic vocabatur forte *Mezor*, aut *Mezer*. Idem dictum puta de Rodanim, Chittim, Ludim, Chasluim, Nepthuim, aliisque pluribus, quæ dici nequeunt esse nomina hominis propria, quoniam cuncta pluralia sunt. Invenitur hic versiculo 26. *Hazarmoth*, perinde ac esset nomen unius ex filiis Jectan, quamquam hoc nomen palam regionis illius, cui nomen *Atrium Mortis* juxta litteralem Hebraicæ vocis *Hazermoth* significationem. Adsunt in aliis quoque Scripturæ libris similia urbium, locorumque nomina, quæ hominibus tribuuntur; exempli gratia 1. Paralipomenon 2. 51. & 4. 14. *Pater Bethlehem*, *Pater Vallis artificum*, pro Patre Habitantium Bethlehem, Patre Habitantium in Valle artificum.

III. Veterum horum nominum plura admodum corrupta sunt, & sæpius ita immutata, ut ægre levia quædam etiam apud Veteres[1] Authores inveneris vestigia. Propterea nil mirum esse debet, si aliquando conjecturæ proponantur, quæ videri possent paullulum audaces; ac res longinquius paullo deducantur. Qui huic materiæ studium adverterint, rationis illius vim sentient, quæ minimum afficiet illos, qui ad hæc studia parum idonei sunt; ubi præcipuam sibi partem vendicant analogia, ethymologia, & quædam critica cognitio.

IV. Quamquam vulgo dicitur, Asia cessisse in hereditatem Sem, Europa Japheth, & Africa Cham, non illud tamen strictim adeo est intelligendum, ut trium horum filiorum Noe posteri quærendi sint tantummodo intra hujus divisionis fines. Liquet enim, plures filios Japheth, & Cham habitasse in Asia; & fieri potest, ut primæ Sem, Cham, & Japheth familiæ, quæ ibi incolatum suum statuerant, antequam Babylonica turris ædificaretur, immensam regionem hanc non reliquerint; sed post id tempus dumtaxat in varias colonias fuerint divisæ, quæ in Africam, & Europam effusæ sunt, prout multiplicabantur familiæ: ita ut dispersio nationum, quæ Babylonis confusionem est subsecuta, sensim tantummodo peracta fuerit, & maximo temporis intervallo.

V. Methodus, qua instituimus, fuit, apud veteres Geographos nomina quærere, quæ magis ad illa accederent, quorum meminit Moyses; Veterum traditiones consulere, Provinciarum nomina ad examen vocare, in quoque urbium, montium, fluminum regionis cujuspiam, ut vestigia nominis illius, quod quærimus, scrutaremur; & cum familiæ nomen aliquod alicubi invenimus, plerumque alia ejusdem familiæ loca in finitimis regionibus perquisivimus, cum credibile esse nequeat, colonias statim longinquius nimis fuisse dimissas.

VI. Cum hoc inierit consilium Moyses, ut hic una afferret, quidquid spectat ad divisionem filiorum Noe, temporum rationem minime habere potuit: quædam enim occupare coactus fuit, ac de factis quibusdam, & coloniis loqui, quæ multo post Babylonicam perturbationem contigerunt; & quemadmodum Judæorum gratia præsertim scribebat, genealogiam Sem per Heber longius deducit, quam aliorum Patriarcharum. Prolixius etiam effunditur in genealogia Chus filii Cham, quod Nembrod filius ipsius Regnum Assyriæ instituerat, quod longius excellebat Moysis ætate. Alii quoque adsunt, quorum Genealogia non adfertur; exempli gratia, *Phut*, quoniam plane, vel absque liberis obiit, vel illius familia cum aliqua alia se immiscuit.

℣. 1. HÆ SUNT GENERATIONES NOE, SEM, CHAM, ET JAPHETH.] Legimus in Cedreno, atque Eusebio[2], Noe ex Dei mandato, testamentum suum fecisse, quo terras omnes tribus filiis suis divisit. Orientem omnem dedit Sem, Africam universam Cham, Europam vero cum Insulis, ac borealibus Asiæ partibus Japheth. Cum ita divisionem testamento sanxisset, scriptis hæc exaravit, quæ recitavit filiis suis, ac rite obsignata ad mortem usque servavit. Cum mortem sibi imminere cognosceret, scriptum hoc tradidit Sem, qui fratribus pietate præstabat. Nos fugit, unde Authores illi particularia hæc potuerint eruere; sed ex Philastrio de hæres. c. 70. patet, inter Hæreticos accenseri consuevisse, qui de his rebus ambigerent; & divisio filiorum Noe eadem ferme ratione facta fuisse videtur per Moysem, perinde ac modo retulimus: Sem portio fuit Asia, incipiendo ab Euphrate, & versus Orientem usque ad Oceanum Indicum progrediendo: præterea posteri illius Syriæ parte, ac Arabiæ potiti sunt ad Euphratis occasum.

Cham integram obtinuit Africam, Syriæ partem, ac Arabiæ, atque aliquid aliud inter Euphratem, ac Tigrim, ubi Nembrod regnavit.

Japheth filii, & posteri illius Europam omnem frequentarunt; Insulis quoque Mediterranei dominati sunt tum Asiaticis, cum Europæis. Illis etiam Asia minor cessit universa. Hæc est vetus Orientalium traditio; posteros Japheth possedisse, & frequentasse Septentrionales regiones post Tigrim. Hoc autem nostro systemati apte congruere videbimus. Scythæ, & Boreales populi vetustissimi semper habiti sunt. Justinus l. 2. ipsos de originis antiquitate cum Ægyptiis disputasse ostendit, & quædam affert argumenta, quæ illis suffragantur. Credimus autem, Boreales regiones inter primas excultas fuisse. Diversæ Scytharum in Asiam irruptiones eorum probant vetustatem, ac potentiam iis temporibus, quibus vix de nomine cogniti erant Græci.

℣. 2. FILII JAPHETH, GOMER[3].] Quoad regionem Gomer in diversa Authores abeunt: Plures populi eum sibi auctorem fuisse jactitant. Josephus credit, Gomer incoluisse Galatiam. Veteres hujus provinciæ populi Gomari appellabantur, antequam illa Galatæ potirentur. Author versionis Arabicæ Gomer Turcarum patrem ait. Ezechiel 38. 6. illius sententiæ favere potest, quia conjungit Gomer cum Togorma, atque eos populos ad boream statuit. Chaldaicæ vero Author ponit Gomer in Africa; sed huic sententiæ subscribere non possumus. Bochartus in Phrygia statuit; quoniam *Phrygia* Græce eamdem ferme habet significationem, quam Gomer Hebraice, & Syriace. In his linguis Gomer carbonem significat. Verum de hujus rationis vi pene doctos viros esto judicium; hoc tamen adductus argumento eruditus ille vir Phrygiam veluti fixum punctum statuit, ut in finitimis Provinciis, alios posteros Japheth constituat.

Quidam[4] a Gomer Gallos deducere contenderunt; quod recte quidem intelligi potest, si dixerimus, Gallos, a Cimbris, & Germanis originem duxisse, qui immediate Gomer fuisse filii videntur. A Gomer facile oriri potuit, Germanus, vel Cimmer, aut Cimber. Strabo lib. 7. credere videtur Cimmerios, veteres Tauricæ Chersonnesi incolas, a Cimbris descendisse; sed contrarium æquali certitudine posset asseri, & credibile admodum est, omnes hos populos ab eadem origine nasci, atque omnes a Gomer genus habuisse.

MAGOG.] מגוג. Josephus, Theodoretus, Eustatius,

1 Strabo lib. 16.
2 Euseb. Græc. in Thesauro temp. p. 10.
3 גמר. Gomer. 4 Pezron, Antiquités des Gaulois.

tius, S. Hieronymus, & recentiores non pauci crediderunt Magog Scytharum patrem fuisse. Traductor Arabs eum Tartarorum patrem facit; verum quemadmodum nomine Scytharum, ac Tartarorum plures intelliguntur populi, optandum esset, quod illi Authores explicite magis docuissent, quem vel Tartariæ, vel Scythiæ tractum Magog incoluerit. Græci Scytharum nomen tribuerunt [1] omnibus populis, qui ad Ponti Euxini Boream immorabantur, & non solum majorem, minoremque Tartariam habitabant, verum etiam immensas provincias, quas Danubius, & Tyras alluunt. Scytharum vero nomine comprehenderunt, Gethas, Gothos, Sarmatas, Hyperboreos, Arimaspes, Sacas, Massagetas, aliosque plurimos, quorum nomina apud Plinium inveniuntur, veteresque Geographos. Itaque verum est, Scythas proprie dictos ab iis regionibus nequaquam originem ducere, quæ sub Scythiæ nomine cognoscuntur, & credimus rationibus haud spernendis probasse, Scythas esse e posteritate Chus filii Cham, & ipsos primitus prope Araxem incoluisse. Vide Genes. 2. 13.

Quoad posteros Gog, & Magog illorum statui potest origo in majori Tartaria; & hæc vulgatissima est apud Interpretes sententia. Plurima in Tartaria extant vestigia Gog, & Magog in nominibus Provinciarum, Urbium, atque hominum, & apud hanc nationem constans est traditio, se a Gog, & Magog hausisse originem. Marcus Paulus Venetus [2], qui eas regiones sæpius peragravit, invenit provincias Gog, & Magog, *Lug*, & *Mungug* appellatas. Invenit etiam Provincias Cangigu & Gingui, urbes Gingui, & Cugui, Corgangui, & Caigui appellatas. Tartari antiquitus *Mogli* vocabantur, & leguntur apud Authorem eumdem nomina *Gogaca*, qui gratia pollebat apud Imperatorem magnum Cham, *Gohagaday* tertii filii Chan Hoccota.

Bochartus admodum abest a sententia nostra, cum statuit regionem Gog circa Caucasum. Insignis hujus montis nomen deducit a *Gog Chazan* [3] Ace Gog. Ostendit Prometheum damnatum a Jove ad Caucasum, eumdem esse ac Gog. Agnoscitur in Iberia, quæ est ad Meridiem Caucasi, Gogarene [4], & hodie quoque Provincia Guagueti, quæ palam a nomine Gog oriuntur. Ezechiel 38. 2. refert Gog primitus fuisse Principem Tubal, & Mesech, vel juxta aliam versionem, Principem Ros, Tubal, & Mesech; scilicet dominum fuisse Caucasi, qui est ad Boream, atque ad principium Moschorum, Tibareniorum, & populorum Araxis, nomine Ros signatorum, si credendum est Bocharto.

Potest esse quidem, posteros Gog fuisse horum populorum Principes tempore Prophetæ Ezechielis. Qualitates, quas hic Propheta tribuit Gog, Tartaris perquam bene conveniunt; qui magni sunt equites, ac sagittarii celeberrimi. Si iis, quæ dicta sunt, fas sit veteris historiæ fragmenta Fabularum involuta integumentis addere, animadverti poterit, a Veteribus [5] appellari *Gygem*, *Cottajon*, & *Briaræum* tres Gigantes, qui opem tulere Jovi in prœlium adversus Titanes, qui forte sunt *Dodanim*. Nomen Gog videtur in nomine Gygis; nomen vero Cusch, vel Cuth in nomine Cottajos. Briaræus ab hominibus vocatur Ægeon, Briareus vero a Diis, inquit Homerus Iliad. A. v. 403. Nomen Ægeon impellere posset, ut conjiceremus, esse aliquem e posteris Gog, aut Magog, aut originem ducere a terris ultra fluvium Gehon, quem Araxem facimus. Veteres dicunt Gygem Ponti fuisse filium, vel maris, & terræ; & quidam inquiunt e mari a Theti accersitum fuisse, ut Jovi adesset; quare infertur, ipsum in Græcia advenam fuisse, atque illuc e regionibus, quæ sunt ad Pontum Euxinum, appulisse.

Svidas, & Cedrenus dicunt, Persas vocari Magog a regionis illius incolis. Reperiuntur in iis terris populi Magusii appellati, & Philosophi nomine Magorum cogniti, & ejusdem nominis populi in Media [6]. Hæc omnia derivare possunt a Magog, cujus Coloniæ nomen hoc passim diffundere potuerunt.

Quidam intelligunt Gog, patrem fuisse GethKarum, Massagetarum, & Gothorum. Gothi a plerisque veterum [7] confusi fuerunt cum Gethis, & liquet, utrosque aliàs immoratos fuisse ad Boream Ponti Euxini; verum Gethæ fines suos præcipue in Germania posuerant versus Provincias Moldaviæ, & partis Valachiæ, & Gothi processerunt Boristhenem versus, ac fauces Danubii. Ibi in duos populos divisi sunt: alteri appellati Ostrogothi, vel Gothi Orientales; Visigothi alteri, seu Gothi Occidentales; utrique alii longe a Gothis Sveciæ populis. In eo, quem attulimus, Ezechielis loco dicitur; Gog esse Princeps Ros, Tubal, & Mesech, quod in hunc sensum explicari potest; ipse erat Princeps, aut vir celeberrimus inter populos Russiæ, Moscoviæ, & eorum qui incoluerunt prope fluvium Tobal, ad cujus ripas ædificata est urbs Tobolsk in Moscovia.

Sanctus Ambrosius l. 2. de fide ad Gratian. cap. 4. ad finem credidit, Gothorum bella adversus Imperium Romanum prædicta fuisse ab Ezechiele nomine belli Gog adversus Israel: & hic S. Doctor sperat, Gothos debellatum iri a Romanis, quoniam Deus Israelitis pollicitus est, se illis traditurum Gog, & spolia ipsius. S. Hieronymus in Præfatione libri undecimi in Ezechielem loquitur de hac Divi Ambrosii sententia; sed illi non admodum favere videtur. Facilius esset fortasse illis applicare, quod S. Joannes ait in Apocalypsi 20. 7. Gog, & Magog populum frequentem adeo, ac arenam maris, ruiturum in prælia, atque se se in omnes terras effusurum, circumdaturum campos Sanctorum, atque dilectam urbem oppugnaturum, sed igne cœlesti absumptum iri. Gothi, & alii Boreales populi se se in Imperium Romanum effuderunt, illi bellum indixerunt, illudque deleverunt. Romam aggressi sunt, quæ est civitas sancta: sanctos afflixerunt, qui sunt Fideles. Tumultus hic omnis evanuit, populi hi sensim deleti sunt, vel in Ecclesiam ingressi sacro se Baptismate abluerunt; & illorum conatus in Fideles Iustos in Fide magis confirmarunt.

MADAI.] מדי. Omnes fere Interpretes docent, Madai esse Patrem Medorum. In libris Esther, & Danielis, ut ostendantur Persæ & Medi, usurpantur nomina *Paras*, & *Madai*. Tamen Salianus, & Ioseph Medus afferunt argumenta, quæ dubio locum præbere possunt, utrum Madai filius Iapheth incoluerit Mediam. Primo Thiras frater Madai proculdubio Thraciam frequentem fecit; videtur igitur circum hanc regionem Madai esse statuendam. Secundo Media non est e numero *Insularum gentium*, quæ juxta Scripturam fuerunt portio filiorum Iapheth. Tertio quis unquam quæsivit Madai inter regiones filiorum Sem, inter Armeniam, & Assyriam, Hircaniam, & Parthiam Susianam & Mare Caspium? Quarto Ma-

1 Strabo lib. 11. p. 487.
2 Marcus Paulus Venetus lib. 1. cap. 64. & lib. 2. cap. 46. 49. 66. & 52.
3 גוג כין.
4 Strabo, Ptolom.
5 Vide Hesiodi Theogoniam v. 713.
6 Herodot. l. 1.
7 Cluver. lib. 4. German. antiq.

Macedonia olim vocabatur *Æmathia*, [1] nomine composito ex *Ei*, quod significat insulam, & *Madai*, insulam Madai, videlicet oram maritimam quam *Madai* incoluit vel deducto e Græcis vocibus *Aia Madai*; [2] *terram Madai*. Prope Macedoniam inveniuntur populi *Medi*, vel *Madi* [3] appellati, atque in Æmathia Rex nomine Medus.

Denique Authores prophani testantur, Medeam Jasonis conjugem, cum e Græcia Colchos esset reversa cum filio suo Medo, regnasse in Media; & Medum illius filium, ac regni successorem de nomine suo Mediam regionem eam appellasse. Strabo gravis author imprimis hanc narrat historiam l. 11. & l. 1. pag. 36. testaturque ætate sua adhuc extitisse in regionibus Armeniæ, & Mediæ finitimis, Iasonis monumenta, quæ magna veneratione in ea regione colebantur. Iter Iasonis Colchos præcessit Trojanum bellum, ideoque etiam Esther, & Danielem. Itaque non adeo mirum est in libris ipsorum Mediæ nomen occurrere, quæ tempore Moysis alio nomine poterat appellari.

B

Invenitur quoque *Madai* in l. 4. Regum, & in Isaia, ut regio ea significetur, quæ est prope Assyriam; verum id quoque post Argonautarum iter, & Medi regnum contigit. Herodotus l. 5. p. 459. & & 460. de quibusdam loquitur populis, qui ab ipso *Sigina* vocantur, qui trans Danubium, scilicet ad boream ejusdem incolebant, quorum regio in Adriam usque Henetorumque fines protendebatur. Hi populi, inquit ille, iisdem utuntur vestibus ac Medi, atque ex illis se originem ducere gloriantur. Hoc de Asiæ Medis esse nequaquam potest, quoniam Asiæ Medi se a Medea nomen accepisse profitebantur [4]. Dicendum igitur est illos e Thraciæ Medis ortos, de quibus loquuntur Strabo l. 7. p. 218. l. 1. 28. & Titus Livius; illi Macedonibus accolæ erant, & cum illam essent regionem ingressi, Mædobythini [5] appellati sunt, ut ait Stephanus Geographus.

C

Iavan] יון. Quoad *Javan* mira est Interpretum consensio; illum esse Ioniorum patrem unanimes asserunt. Omnis autem difficultas in eo est, ut justa nominis hujus extensio innotescat. Herodoti ævo [6] nomen hoc proprium erat solis ferme Asiæ Minoris Ioniis. Athenienses eosdem, multoque magis cæteros Græciæ populos hujus nominis pudebat. Sed antea nomen hoc ad Athenienses tantummodo illorumque colonias pertinebat. Verum tamen est olim [7] fuisse Achæis, Bœotiis, ac Macedonibus commune. Hesychius [8] testatur Achaiæ, & Beotiæ populos antiquitus Ionios habitos fuisse. Strabo Ionium agrum statuit in Bœotia; Homerus in Hymno in Apollinis honorem, Deli incolas *Jaones* [9] appellat.

D

Interpretes Chaldæi pro Iavan legunt hic Macedoniam; & in Daniele 8. 21. Alexander *Javan* Rex nuncupatur. Denique fieri non potuit, ut soli Athenienses eas omnes colonias dimiserint, quæ frequentarunt Ioniam, quæ duodecim constabat urbibus, iisque majori ex parte admodum amplis preter insulas Samum, & Chium: & Strabo asserit Milesios, Colophonios, & Prienenses Pylis descendisse, vel Thebis, Athenis vero non item. Denique Ioniis Asiaticis diversi quatuor erant dialecti, juxta Herodotum, quod profecto minime contigisset, si ex una tantum urbe appulissent illuc, & Scholiastes Aristophanis in Acarnan observat, a Barbaris Grecos omnes Ionios vocari. Hic habes ferme, quæ hac de re Bochartus habet. Animadvertit quoque Græcos ab alio fonte *Ioniorum* nomen derivasse, sed hoc suspicione non vacat. Asserebant quippe Ioniis nomen inditum fuisse ab Ione Apollinis, & Creusæ filia, quem Xuthus Helleni filius adoptaverat; &

E

A

qui virtute sua, rebusque præclare gestis adversus Thracas maximam sibi apud Græciæ populos comparaverat celebritatem.

Tubal, & Mosoch.] Hebraice legitur תובל ומשך. *Tubal*, *& Mesech*. Hoc in articulo plures admodum diversæ adsunt sententiæ, quas propositas unam post aliam ad examen vocabimus. Quemadmodum his in rebus nihil certi afferri potest, satis esse debet, si quod probabilius videtur, afferatur; nec aliquid rejiciendum est, nisi quod palam falsum esse videtur.

Scriptura plerumque conjungit Tubal, & Mosoch, Ezech. 27. 13. 32. 26. 38. 2. 3. 39. 1. ex quo conjicere licet populos hos contiguas regiones habitasse, atque maxima societatis fœdera inter ipsos intercessisse. Interpretes Chaldæi per *Tubal*, *& Mosoch* intelligunt Italiam, & Asiam, vel Ausoniam juxta Bochartum. Josephus explicat hoc de Iberis, qui sunt ad Caucasi meridiem, & de Cappadocibus. S. Hieronymus per Tubal hic interpretatur Hispanos, olim Iberos nuncupatos. Ecce autem quæ afferri possunt pro hac sententia. Qui Beticam incolunt, *Turdetani* vocantur, aut *Turduli*, & populorum Hispaniæ vetustissimi censentur; Se jactitant sapientes, studiorum amatores, & maximæ antiquitatis proferunt monumenta. Habent illi Poemata, & Leges versibus propositas sex mille ab hinc annis, ut illi contendunt [10]. Sed hæ rationes, quod persuadere conatur S. Hieronymus, non evincunt. Eusebius, & Epiphanius ajunt Tubal Thessalorum fuisse patrem, & Mosoch Illyriorum.

Bochartus arbitratur Mosoch, & Tubal innuere Moschos, & Tibarenos. Authores Græci [11] duos hos populos fere conjungunt, æque ac Hebræi simul Mosoch, & Tubal; illis eadem tribuunt arma, & Duces eosdem. Nominum similitudo plane percipitur. Tubal edere potuit Tibar, L littera in R immutata, quod frequentius in Græcia usurpatur, ubi invenitur quoque *Beliar* pro Belial; *Phicor* pro Phicol. Strabo, & Eusebius Tibarenos vocant *Tibares*, quod propius accedit ad Tubal.

Moschi in montibus Moschicis incolebant, qui Iberiam ab Armenia secludunt, & Colchidem ab utraque. Ptolomeus, & Strabo montes Moschos a finibus Iberiæ Cappadociam versus usque protendunt. Moschi a Xenophonte, Diodoro Siculo, & Plinio inter urbes Cerasum, & Cotyore, vel Cyteore ad Euxinum Pontum statuuntur.

Tibareni vero longius a Moschis immorabantur ad Occidentem Chalybum, & Mossynæcum; ita ut inter Moschos, & Tibarenos septem diversi populi, & sylvestres recenserentur, quo profecto societatis fœdus infringitur, quod Authores sacri, & Profani inter hos populos constituunt, & quod hic statuendum est, velut character, quo distinguantur.

Bochartus hanc solvere conatur difficultatem, dicens primo Iberos fortasse esse posteros Tubal, aut Tobel, ut asserit Josephus: quo supposito Moschi, & filii Tubal essent finitimi. Secundo ostendit ex Strabone l. 7. & l. 11. & 12. Tibarenos quosdam fuisse ultra Trapezum, qui ad Moschorum usque, & Colchidis montes patebant. Videndum est deinde num qualitates, & notæ, quas Ezechiel tribuit Mesech, & Tubal, Moschis, & Tibarenis conveniant. Ezechiel ait, populos hos Tyri captivorum, & vasorum ex ære iniisse commercia. Ezech. 27. 13. Liquet porro regiones Ponti, & Cappadociæ Tibarenis finitimas captivis abundasse. Horat. Ep. 6. l. 1.

Mancipiis dives, eget æris, Cappadocum Rex.

Cum

---

1 אי מדי. Ei-Madai. 2 Αἶα Μαδαί. 3 Μῆδοι, vel Μάδοι. Μαδίκη. Aristot. lib. de Mirabilib. Auscultat. Ptolom. cap. 9. tab. 9. Europ. 4 Herodot. l. 7. c. 62.
5 Μαιδοβιθύνοι. 6 Herodot. l. 1. p. 97. edit. Gryph. an. 1558.
7 Herodot. Aristot. Heraclid. Strabo, Plutarch. &c. 8 Hesych. in ἰάονας.
9 Ἰάονες. 10 Strabo l. 3. p. 98. Loquitur de regionis illius divitiis l. 2. p. 102.
11 Herodot. l. 3. c. 9. & l. 7. c. 78.

Cum Lucullus hac in regione præliaretur, Mancipium quatuor drachmis tantum æstimabatur; & Cappadoces adeo assueti erant servitio, ut ægre manumitti paterentur, cum illis libertatem offerrent Romani; adeo captivitatis amore tenebantur; quod ipsum testatur Strabo, qui ex eadem erat regione.

Quoad vero æris commercia, Bochartus ostendit, vel pro Tubal Iberos intelligas, vel Tibarenos Ponti, æque regiones has eo metallo diffluere. Verum posterior hæc pars infirmius probatur, & Author nihil addit, quod ad Mosoch, vel Mesech attineat, neque de ære, nec de Captivis: credidit plane, quod, cum hi populi admodum essent contigui, eas qualitates, quæ alterutri conveniunt, ad alterum quoque possint referri.

Superius monuimus, Iosephum l. 1. Antiq. cap. 2. pro Tubal Iberos intelligere, & pro Mesech Cappadoces. His autem argumentis inniti potest opinio, quæ præ ceteris maxime probabilis videtur, quo ad primam partem de *Tubal*. Iberi olim Tobelii appellabantur. Ptolomæus Tabul. 2. Asiæ in Iberia urbem constituit, cui nomen Thabilaca, ad flumen Gerrum, aliam quoque *Thisbim* vocatam ad fluvium eumdem, & tertiam infra, *Telebam* nuncupatam in ora maris Caspii; pro Mosoch vero in Albania Iberiæ finitima ad Caucasi montis radices urbs Mosega [1] invenitur, quæ nomen suum a Mosec deducere potest.

Verum quoad postremam hanc partem, alia est Iosephi sententia: asserit ille Cappadoces olim *Meschinos* fuisse appellatos, qui passim vocantur etiam Moschi, Mossini, Mossynæci. Liquet saltem postremos hos populos Cappadociæ fuisse finitimos. Urbs hujus provinciæ caput *Mazaca* appellata fuit usque ad Tiberii tempora, qui Cæsareæ illi nomen tribuit. Haud erit difficile Mancipia reperire in Cappadocia, & apud Chalybes, Iberosque metalla.

Montanus, Genebrardus, Mercerius credunt Mosoch esse Patrem Moscovitarum. Medus asserit Moscovitas esse tantummodo coloniam Cappadocum: nam Veteres nuspiam de Moscovitis loquuntur. Ast mirum ne est adeo, a veteribus Moscovitas appellatos nusquam fuisse cum quibus nullum erat commercium, nulla consuetudo, & qui Scytharum tantum nomine, vel Getarum cogniti fuerant? Tanta profecto est veri similitudo, Moschos Armeniæ finitimos, & Cappadocas a Moscovitis originem deduxisse; quanta potest esse ex opposito. Fluvius Moscus, Urbs Moscou, nomen Moscovitarum, regionis ipsorum extensio argumenta sunt haud sane spernenda. Russi ab Ezechiele *Rosch* appellati immixti sunt cum Moscovitis, vel potius cum ipsis unum modo populum constituunt. In hac regione invenitur urbs, & fluvius *Tubal* nomine, seu *Thobal*. His finitimi Tribalii sunt, ac Thraces, quos e Tubal, & Thiras originem ducere arbitrantur.

Quidam adnisi sunt, ut in Asia minori populos invenirent, quorum hic meminit versiculus, ea freti cogitatione, has Provincias ante regiones magis Boreales excultas fuisse; qua in re plane decepti sunt; quandoquidem Historici docent, Cimmerios, & Scythas a Boreali Euxini Ponti plaga in Orientales hujus maris oras, & maris Caspii fuisse transvectos; & Thraces, aliosque plures Europæ, & Minoris Asiæ populos ex magis septentrionalibus terris, ac ultra Pontum Euxinum sitis, accessisse. Pleræque harum immutationum ante Ezechielis tempora contigisse potuere. Bochartus veluti principium quiddam, fixumque punctum statuit, quod Gomer Phrygiam incoluerit; atque ideo alios fratres Gomer in finitimis regionibus constituit, ac quam maxime fieri potest huic provinciæ contiguis; sed rationum ipsius detecta infirmitas est. Itaque mirum nequaquam esse decet, si opposito incumbentes principio, Gomer, & Gog ad Euxini Ponti Boream constitutis, ibi fratrum suorum regiones investigabimus.

A

THIRAS.] תירס. Quoad Thiras omnes conveniunt. Iosephus, Interpretes Chaldæi, Eusebius, Eustathius Antiochenus, S. Hieronymus, S. Isidorus, recentioresque omnes hunc Thracum fuisse Patrem fatentur. Vox Græca *Thrax* Hebraice *Thirax* congruit. Thraces Odrysum venerabantur, qui idem ac Thiras fuisse censetur; Deus Mars, qui maxime colebatur a Thracibus, *Thoures*, vel *Thouros* [2] a Poetis vocatur. Invenitur in Thracia fluvius Athuras, cum Sinu cognomine in Propontide, Byzantium versus. Quidam Thraciæ tractus Thrasus vocatur, & sunt prope montem Hæmum populi Thrauses vocati. Vetus Thraciæ nomen erat Odrysia, juxta Svidam. Denique in Thracia agnoscitur Thereus filius Martis, Therops alius Rex ejusdem regionis, & Theres Sitacis pater, qui Odrysiorum auxit Regnum; ita ut latius evaserit; quam cuncta reliqua Thracia.

B

Thracia, uti eam hodie intelligimus, Mari Ægeo clauditur, Propontide, Archipelago, & Mesia. Adsunt quoque Thraces in Asia minori. Herodotus ait in Asia Bithynos vocari, atque antea Strymonios vocatos fuisse, cum a Strymone Lacu devenerint. In Caria etiam sunt Thraces, & Strabo statuit ultra Armeniam Thraces Sarapetas. Stephanus Geographus asserit Thraciam appellatam fuisse *Peream*, & *Ariam*, atque illi Thraciæ nomen inditum a Nympha Titanis filia. Erithræus regioni huic Sitonis nomen tribuit, quare Ovidius Mare Thraciæ *Sitonis undam* appellavit. Strabo l. 12. animadvertit, Thraces primitus vocatos fuisse *Sitines*, mox *Sintos*, denique *Sajos*.

C

Quoniam igitur nonnisi sero Thracia hoc nomen adepta est, & diutius post Moysen, adnitendum est, ut altius, atque a primo fonte Thracum Originem repetamus. Credimus autem ipsos antiquitus ad Thraciæ, hodiernæ, Septemtrionalem partem mansisse. Invenitur fluvius Thiras [3] qui in Pontum Euxinum defluit supra, & ad Boream Danubii; Agathyrsi non longe ab hoc flumine incolunt; & Herodotus l. 4. omnes illis fere Thracum fuisse ritus animadvertit. Ptolomæus tab. 8. Europæ in tractu eodem Tyrangites collocat, & urbem Thyras. Thracia vetus longe patebat latius, quam hodie: Ad Boream ultra Danubium usque protendebatur, & ad Scytharum fines, & populos minime cognitos amplectebatur; ibique locorum tantummodo agnoscebantur Getæ, Teuristii [4], vel Thaurisci, Trausi, & Crestonii.

D

Qua Occidentem spectat, Mysiam complectebatur, vel Mesiam, atque extendebat se usque in Illyrios, atque etiam usque ad Scordiscos, hodie Rascianos. Meridiem versus nonnulli illius fines ad Olympum usque protendunt, immo in Achaiam, & Beotiam, ut Thucydides asserit. Veteres inter Thracas magnum populorum numerum statuunt, Thynos, Strymonios, Bardos, Dolongos, Bessos, Denseletos, Mœdos, Odrysios, Tribalios, Getas, aliosque plures, qui videri possunt apud Orthelium in Thesauro. Strabo l. 12. p. 375. l. 13. l. 7. p. 204. minime ambigit, quin magna Populorum pars, qui Asiam minorem incolunt ex Europa illuc accesserint, atque ex illis originem deduxerint, qui Thracum nomine appellati fuerunt: ex hoc numero Mysios, fuisse ait, Phrygios, Troes, Mygdonios, Bebricos, Bithynos, Medobithynos, Thynos, atque fortassis etiam Mariandinos; quos ille asserit ex Europa in Asiam concessisse. Hæ transmigrationes contigerunt, Strabonis ejusdem [5] sententia, prope Trojani belli tem-

E

1 Ptolom. Tab. 11. Asiæ.
2 Θοῦρις, vel Θοῦρος. Impetuosus.
3 Hic hodie appellatur *Niester*, seu *Trula*, quo Podolia a Moldavia sejungitur.
4 Strabo l. 7. pag. 203.
5 Strabo l. 12. pag. 394. & 395.

tempora. Tunc Græci exemplo suo alias nationes excitarunt, ut similia itinera aggrederentur, & Colonias in exoticas terras dimitterent. A

Ita cum dicuntur Thraces descendisse a Thira, intelligendi sunt in extensione illa, quam ipsis modo tribuimus, non autem limitibus unius Thraciæ Provinciæ conclusi, quæ Moysis ætate illud nomen, quod hodie habet, plane minime habebat.

Esse quidem potest, quod *Thiras* Moysis, & *Rhos* Ezechielis, iidem essent: en autem argumenta, quibus potest hæc conjectura fulciri. Fluvius Thiras oritur in Russia rubra; & ad hanc usque diem Stry nuncupatur; prope fontem illius urbs extat ejusdem nominis. Adest ibidem quoque fluvius Rusovva, pluraque alia nomina observantur, quæ ad Rhos, & Thiras nomen propius accedunt; atque illud adducit, ut credamus regionem Thiras a Russia, & B Niester patuisse usque ad Montem Hæmum; illud scilicet est, quod hodierna quoque die inter hos montes, & Danubium videntur urbes Tiraska, Tzerka, Terisevisa, Riza, Russi, Risovu &c.

Sanctus Augustinus lib. 16. de Civit. c. 3. præter hos septem filios Japheth, cujus regiones innuimus, octavum quoque refert, nomine *Elisam*. Animadvertit autem ex octo his filiis Scripturam duorum tantum posteritatem referre, scilicet Gomer, & Javan: quorum prior tres habuit filios, alter vero quatuor. Itaque, ut hic Pater asserit, Scriptura quindecim tantum Japheth posteros memorat; sed neque Hebraicus textus, neque Samaritanus, neque Paraphrastes Chaldæi, neque Josephus, neque Versiones Syriaca, & Vulgata præter quatuordecim Ja- C pheth posteros aliùs umquam meminerunt; & ex Septuaginta editione procul dubio, quæ *Elizam* refert octavum Japheth filium, illud didicit S. Augustinus quod asserit. Eusebius, & Chronica Alexandrina habent ipsa quoque hunc *Elizam*.

Arabes credunt alium adhuc fuisse Japheth filium, de quo nullus hic sermo; illum vero *Cozar* appellant. Dicitur ille ad Rhæ fluminis ripas concessisse, ubi urbem condidit, quam de suo nomine nuncupavit. Adest quoque populus ad Caspii maris Boream, cui nomen est *Cozar*; nec Authores desunt, Israelitarum decem tribus a Salmanasar in captivitatem deductas per regionem Cozar transiisse, atque hinc ad Tartariæ fines usque processisse, inde vero D in Sinas. Sed Hebræi asserunt hunc Cozar fuisse non minorem natu filiorum Japheth, sed nepotem illius ex Thogorma. Josephus Heb. recenset Cozar inter decem filios Thogormæ [1]. Arabica versio habet *Chorazan* pro *Mosoch*.

℣. 3. PORRO FILII GOMER, ASCHENEZ, ET RIPHATH, ET THOGORMA.] Primus trium filiorum Gomer, vocatus *Aschenez* [2] Hebraice, frequentavit Asiam, juxta Chaldæos Interpretes, qui nomen Aschenez vertunt Adiabene Jerem. 51. 27. Iosephus ait *Regines* posteros fuisse Aschenez; Arabica versio Illyrios, & Chronica Alexandrina *Mazices*. Plerique credunt Aschenez coluisse Bithyniam. Adest ibi lacus, fluvius, & Sinus nomine *Ascanii*. Bochartus stat pro Ascania Phrygiæ minoris provincia, E ubi est Urbs, insulæque Ascaniæ.

Author hic arbitratur Phryges (scilicet, ut ille asserit posteros Gomer) possedisse terras omnes, quæ sunt supra Propontidem, atque eas, quas deinde Mysii occuparunt, & Thyni; atque Aschenez filium Gomer colonias deduxisse in Meridionales Euxini ponti plagas, usque ad provinciam Ponti; atque inde nomen editum fuisse *Ponti Axeni*, seu *Ponti Ascenez*, quod deinde in Euxinum immutatum est, ut improba vocis *Axenos* significatio vitaretur, quæ Græce hospitalitatis inimicum significat. Authores quidam [3] retulere, nomen *Axenos* huic mari factum a Scytharum crudelitate, qui omnes interimebant qui ad eorum litora appulissent, eorumque carnibus vescebantur. Sed Strabo ab hac crudelitate Scythas vindicat. Bochartus autem quod de regione Aschenez ait, probare contendit loco Ieremiæ 51. 27., ubi Propheta hic recensens populos, qui Cyro opem tulere ad Babylonem vincendam, explicite notat *Ararat*, *Minnose & Ascenez*. Ostendit ex Xenophonte Cyrop. l. 7. Cyrum Phrygia potitum esse, quæ est ad Hellespontum, ac plures cogisse gentes, ut copiis suis maxima virium fieret accessio.

Optandum esset, Bochartum probasse, id, quod refert, & quod veluti systematis sui jacit fundamentum; scilicet, Phryges omnia Propontidis, Euxinique Ponti litora possedisse, usque ad Ponti provinciam, & Aschenez illuc colonias deduxisse. Nam si hoc non satis erit constitutum, & si cogemur regionis Aschenez fines ponere in Phrygia minori, aut prope Ascanium fluvium in Bithynia; difficile profecto quis adducatur, ut credat, parvulum fluvium, qui in Propontidem defluit, lacum, & urbem, quæ procul absunt a Mari, nomen suum tradere potuisse mari vastissimo, quod nomine Euxini Ponti cognovimus.

Pro virili autem adnitamur, ut veram, veteremque regionem Aschenez detegamus. Apollodorus a Strabone allatus l. 14. pag. 467. Edit Basil. anni 1523. Xanthi innixus authoritati, contendit Phryges ex Ascania, & Berecynthia in Asiam venisse, non nisi Trojani belli temporibus. Apollodorus asserebat Homerum locutum fuisse de veteri regione Ascaniæ, cum ait Iliad. B ad finem *Phorcum, & Ascanium duxisse Phryges suppetias Trojanis, ex satis longinqua terra*, scilicet Ascania. Si hic Poeta loqui voluisset de Phrygibus Asiæ minoris, non ita dixisset profecto, nam Ascania adeo Troadis erat finitima.

Strabo hanc Apollodori respuit sententiam, & ex Homero ostendit tempore Trojani belli Phryges in Asia minori fuisse ad fluvium Sangarium; sed Provinciam quamdam Ascaniam procul ab Asia positam fuisse non negat, unde Phorcus, & Ascanius Trojanis opem tulere. In hac porro veteri Ascania nos statuimus Aschenez. Ex Homero Iliad. 11. patet subsidia Trojanis venisse e Provinciis Asiæ admodum dissitis ultra Mare, & Thraciam; ita Ascaniam quærere possumus in locis Thraciæ, & Chalybum proximis, de quibus idem loquitur Poeta. Ast in Sarmatia ad Boristhenis fauces in Euxino Ponto ad fluvii illius partem occiduam invenitur urbs nomine *Akzacovu*, quam Mercator credit eamdem esse ac veterem *Axiacem* a Plinio in Sarmatia Europæa memoratam. Strabo, & Ptolomæus loquuntur de fluvio, cui nomen *Axiaces*, qui prope urbem *Axiacem* in Euxinum Pontum dilabitur. Et Strabo l. 11. pag. 356. & 357. alium fluvium statuit huic cognominem in Sarmatia Europæa, qui vero in Meotidem Paludem decurrit. Non ausim asserere, regionem hanc esse veterem Ascaniam, & regionem, quæ Boristhene alluitur, esse Berecynthiam, de qua Xantus Lydus loquitur, & Bastarnos veteres esse Berecynthios, sed hac in re tanta inest probabilitas, quanta in iis, quæ de Coloniis *Aschenez* in Euxini Ponti oris asseruntur, deque origine nominis *Axeni*, quod mari inditum fuit. Sanctus Isidorus quoque, uti nos, Ashenez statuit in Sarmatia.

Jeremiæ locus 5. 27. qui ponit *Aschenez* cum *Minnis*, & *Ararat*, conjecturæ locum præbere posset, *Sacagenem* præstantem Armeniæ Provinciam (quæ plane eadem est ac *Sacasene*) nomen duxisse ab *Aschenez*. Minni, & Ararat sunt in Armenia. *Sacagene*

[1] Basnage hist. des Juifs. l. 5. art. 1. 2. 3. 4.
[2] אשכנז Ascenez.
[3] Diodor. l. 4. & Apollodorus apud Strabon. l. 7.

gene Provincia eſt, qua Scythæ potiti ſunt, Cyro imperante, & forte etiam Trojani belli tempore Aſchenez migraſſe poterat a Sarmatia in Armeniam, atque inde in minorem Aſiam. Inter hæc verba *Aſchenez*, *Sanganes*, vel *Sacagenes* paullum intereſt. Herodotus l. 5. loquitur de Scythiæ populo, qui *Sygines* vocabatur, & commercio, & terrarum extenſione percelebri. Hic autem præter propter ibi immorabatur, ubi ſtatuimus Aſchenez. Sed Plinius l. 11. c. 7. aliquid in rem addit, quod præ his omnibus conducit maxime; quandoquidem ille ſtatuit *Aſcanticos* prope Tanaim ac Meotidem paludem, quod congruit cum Jeremia, qui ibi conſtituit *Aſchenez* cum Minnis, & Ararat. Ptolomæus quoque de *Aſcatancis* loquitur, ac nominis ejuſdem montibus in Scythia, cis Montem *Imaum*.

RIPHAT.] ריפת. Diphat 1. Paralipomenon c. 1. ℣. 6. vocatur. Similitudo *Reſch*, & Daleth in Alphabeto Hebraico, & Chaldaico huic varietati locum dedit. Arabica verſio, & Chaldaica juxta Bochartum intellexere Galliam. Euſebius Sauromatas intelligit; Chronica Alexandrina Garamantes; Joſephus Paphlagonios. Bochartus, cui recentiores plurimi adhærent, in Ioſephi ſententiam abiit. Pomponius Mela l. 1. teſtatur, Paphlagonios antiquitus vocatos fuiſſe *Riphatæos*, vel Riphaces. Videtur in Bithynia provincia Paphlagoniæ proxima fluvius *Rhæbas* vel Rhebea, unde Rebantum populorum nomen oritur, & tractus terrarum cognominis. Hæc autem pro Paphlagonia, vel potius Bithynia efferuntur; quod tamen non admodum evincit.

Eos ſequi malumus, qui pro Riphæis Montibus contendunt, quos numquam fuiſſe probare conatur Bochartus. Verum Geographi omnes veteres, & recentiores plerique, eos agnoſcunt, atque in Moſcovia conſtituunt verſus fluvios Obdoram, & Obym in Provincia Petzora in finibus Aſiæ, & Tartariæ deſertæ. Ii vero a Meotidis paludis faucibus ad Obym fluvium uſque protenduntur, & Montes Oby, vel Montes Stolp appellantur. Plinis Ripheos montes ponit ultra Sarmatiæ ſolitudines; atque ait populos *Rimphæos* vocatos ad hos uſque montes extendi. Poſitio Plinii Geographorum noſtrorum poſitioni maxime congruit. Ptolomæus eos longius a Mœotide palude ſtatuit, ad Boream. Notat vero Tanais fontem in uno Montium Riphæorum latere, in altero autem fluminis Cherſinii. Virgilius Georg. 3. Riphæos in extrema Boreali plaga conſtituit.

Talis hyperboreo ſeptem ſubjecta Trioni,
Gens effræna virum, Riphæo tunditur Euro,

THOGORMA:] תוגרמה. Ioſephus, & Sanctus Hieronymus crediderunt tertium filium Gomer Phrygum patrem fuiſſe. Theodoretus, S. Iſidorus Hiſpalenſis, Euſebius pro *Thogorma* Armeniam intelligunt. Interpres Chaldæus in Ezech. 38. & Talmudiſtæ in tract. Ioma intelligunt Germaniam. Paraphraſtes Hieroſolymitanus pro Togorma Barbariam ponit; & Bochartus credit, illum hoc nomine intelligere Phrygiam. Oſtendit autem pluribus locis a Turnebo allatis Adverſ. l. 5. c. 15. & l. 9. c. 18. *Barbaricum* a Latinis Authoribus pro *Phrygio* uſurpari. Verum abs re; non enim de Latino, ſed Chaldæo Authore hic agitur. Paraphraſtes Arabs explicat Togorma pro Georgia partæ Iberiæ. Chronica Alexandrina ponunt Borados Scythiæ populos, de quibus loquitur in ſua Epiſtola Canonica Gregorius Thaumaturgus. Recentiores non pauci credunt hanc eſſe Turcomaniam in Tartaria, & Scythia. Ezechiel 27. 14. memorat Togormios ad Boream Iudææ, atque ait illos transducere conſueviſſe Tyrum, equos & mulos. Bochartus huic ſententiæ innititur, ut oſtendat, a Togorma innui Cappa-

A dociam, excellentibus equis, ac aſinis inſignem. Innititur etiam nomini *Throcmi*, vel *Throgmi* quibuſdam Gallis indito, qui duce Trocmo acceſſerunt, ut Ponti, & Cappadociæ fines incolerent [1]. Sed hoc maxime a voce Togorma, atque a Moyſis temporibus abeſt; neque probari poteſt, non modo univerſam Cappadocum nationem, ſed ne partem ſatis magnam nomine appellatam fuiſſe, quod ad Togorma propius accederet.

Ecce vero argumenta, quibus adducor, ut in eorum ſententiam deſcendam, a quibus Togorma de Turcomania explicatur, aut de Sauromatis, ſive de populis, qui *Turcæ* a Plinio l. 6. c. 7. & Mela l. 1. c. 21. p. 176. vocantur, atque in Aſiatica Sarmatia conſtituuntur. Primo, nomina *Togorma*, &
B Turcomania ſenſibilem habent ſimilitudinem. Secundo, legimus in Herodoto l. 4. c. 5. Scythas hoc pacto originem ſuam referre. Targitaus, cui pater erat Jupiter, mater vero Boriſthenis filia tres habuit filios, Lipoxaim, Arpoxaim, & Colaxaim, ex quo Scythæ omnes originem deduxerunt. Addebant etiam a Targitao uſque ad ingreſſum Darii filii Hyſtaſpis in Scythiam, mille tantum annos fluxiſſe. Hic Targitaus eſſe poteſt *Togorma*, de quibus hic loquimur, Gomer filius. A nativitate Togormę, cum illum poſt tercentos dumtaxat a Diluvio annos natum credamus, uſque ad Darium Hyſtaſpis filium longe plures quam mille anni effluxerunt; ſed Scythæ non admodum in annorum recenſione diligentes erant; & hæc ipſorum eſt ignorantiæ no-
C ta, quod mille annorum tantummodo jactitarent antiquitatem, cum ſe terrarum omnium vetuſtiſſimos eſſe populos gloriarentur. Vide Juſtinum lib. 2. cap. 1.

Tertio, adſunt prope Cherſonneſum Tauricam *Torrecades* [2], & urbes Tracana, & Tamiraca. Hodie quoque extant *Temroc*, & Trimicia in Circaſſia, & inveniuntur quoque populi *Choraſmini* [3] appellati, qui a Scythis originem deduxerunt. Turcomania, vel Turkeſtan a pluribus Authoribus in majori Tartaria ſtatuitur, ad Boream, & Imperium magni Mogoli ad Meridiem. Verum quidem eſt nonnullos contendere illic Turcomaniam non adeſſe; atque in majori Armenia eſſe quærendam, quæ in-
D tra Georgiam ad Boream, minorem Aſiam ad Occaſum, Perſidem ad Orientem, & Diarbech ad Meridiem extenditur. Sed omnes fere authores conveniunt, Turcas eſſe ex origine Scythas; atque illud ſatis eſt, ut probemus, quod hic adnitimur, Togorma in Scythia vixiſſe, vel in Sarmatia; Quarto, nomen Sauromatum propius accedit ad Togorma, ſi *Tauromates* enunciemus juxta Chaldæorum dialectum. Plinius l. 6. c. 5. & 7. ponit Sauromatas poſt terga montis Caucaſi, & circum Tanais fauces. Ex Strabone l. 1. pag. 355. liquet, a veteribus Sauromatas, Hyperboreos, & Arimaſpeos Scytharum populos vocatos fuiſſe, qui ſupra Euxinum Pontum, Danubium, atque Adriam immorabantur; quod cum iis convenit, quæ Plinius lib. 4. aſſerit, ſcilicet Scytharum nomen, Sarmata-
E rum, & Sauromatarum ad Germanos uſque tranſiiſſe. Superius monuimus, Chaldaicam verſionem, & Talmudiſtas intelligere Togorma de Germania.

℣. 4. FILII JAVAN, ELISA &c.] Javan frequentavit Græciam, quæ antiquitus Ionia nominabatur, itaque poſteri illius in Græcia ſunt inquirendi. Invenitur Elis in Peloponneſo; Chaldaice hic vertitur Hellas אלס. Joſephus autem intelligit de Æoliis. Villalpandus credit hos eſſe campos Eliſios in Inſulis Fortunatis. Arabs de Almeſiſia explicat, videlicet Mopſueſtia urbe Ciliciæ. Bochartus contendit hanc eſſe Peloponneſum, ubi Provincia eſt Elis nomine, cujus pars Aliſeum vocatur ab Homero, Eze-

1 Strabo l. 12.
2 Apud Ptolom. Tab. 8. Europæ.
3 Strabo l. 11. pag. 358.

Ezechiel 27. 7. loquitur de purpura, quæ Elisa Tyrum deferebatur. Etenim ad Eurotæ fluminis ostia [1] piscabantur magnam piscium illorum vim, quibus ad vestes purpureo colore inficiendas utebantur; & Veteres de Laconica purpura sæpe loquuntur. Horatius.

----- *Nec Laconicas mihi*
Trahunt honestæ purpuras clientæ.

Ex his piscibus capiebantur etiam in sinu Corinthi, atque in Phocide prope Ancyram [2].

THARSIS] תרשיש. Josephus, Chaldæi Paraphrastes, atque Arabs explicant de Tharso Ciliciæ urbe. Septuaginta, Sanctus Hieronymus, Theodoretus intelligunt Carthaginem. Vulgata *Tharsim* vertit *Carthaginenses*, Ezech. 27. 12. Geographus Arabs hanc *Tunetum* esse arbitratur; & Eusebius credit, Hispanos a *Tharsis* originem duxisse. Bochartus hic favet Eusebio, & credit, Tharsim innuere *Tartessum*, Insulam atque urbem in freto Gaditano, ubi Veteres asserunt celebre emporium extitisse. Bochartus probare conatur Tartessum a Phœnicibus excultam fuisse, qua in re in suam ipse agit sententiam, atque in suas probationes, quandoquidem ostendit Javan Græcorum patrem fuisse; cum autem Tharsis sit filius Javan, hinc oritur profecto regionem, atque urbem Tharsim ex Græcorum origine fuisse, atque a Græcis excultas.

Clericus pro Tharsi intelligit insulam, atque urbem Thassi in mari Ægæo in litoribus Thracum ad ostium fluminis Nessi. Plinius fodinas, & marmora Thassi commendat. Herodotus illius divitias extollit, auri fodinas, ac vires maritimas. Verum cum ille doceat urbem hanc a Phœnicibus Europam quærentibus fuisse conditam, nulla profecto est probabilitas hanc esse Tharsim, a filiis Javan ædificatam.

Grotius credit Oceanum universum appellari Tharsim propter insignem Tartessi urbem in Hispaniæ litoribus sitam, quam alluit Oceanus. Pater Sanchez contendit, mare generatim vocari Tharsim, & a Scriptura naves Tharsis appellari illas, e quibus componitur classis, quibus mari usus est, ut opponerentur naviculis, ac cymbulis, quibus utimur in fluviis. Ut vim addat sententiæ, observat, Septuaginta Tharsim transtulisse mare. Hinc autem factum est, ut Interpretes irent in diversa, quod nempe in libris post Moysem descriptis nomen navium Tharsis tribuit, non illis dumtaxat, quæ Mediterraneum mare peragrabant, verum etiam illis, quæ solvebant Asiongaber, ut in Oceanum per sinus Arabici fauces progrederentur. Crediderunt autem numquam fuisse futurum, ut Scriptura uteretur vocibus iisdem, ut diversa admodum referret itinera, nisi unus tantum locus fuisset, cui nomen Tharsis. Duplicem igitur fuisse Tharsim arbitrati sunt; in Mediterraneo alterum, alterum vero in Indico Oceano: atque translatum est, *Naves Tharsis*, pro navibus Indorum, Oceani, maris, Africæ, &c.

Verum credimus ea, quæ dissita admodum in Scriptura videntur, conciliari posse, quin duplicem hanc Tharsim inquiramus: & absque eo quod procul a Mediterraneo statuamus Tharsim, ostendere adnitemur, primo Tharsim eamdem esse, quam Tharsum in Cilicia; secundo, naves Tharsis magnas fuisse naves, atque oblongas, & classem ejus magnitudinis, quam Phœnices instruebant iter facturi Tharsum Ciliciæ, per oppositionem ad parvas cymbas, & scaphas, &c.

I. Quæritur urbs, quam *Tharsis* filius Javan condiderit, urbs Græca origine, urbs maximi commercii, urbs maritima, & quæ cum Phœnicibus maxi-
A me immutarit merces, præsertim post regna Salomonis, atque Hiram, & post bellum Trojanum. Sed hæc omnia invenimus in urbe Ciliciæ Tharso; quæ urbs est antiquissima, Ciliciæ caput, a Perseo Danai filio condita juxta Solinum Polyhist. c. 51. & Lucanum l. 3.

Deseritur Taurique nemus, Perseaque Tarsos.

En autem Solini verba: *Cilicia matrem urbium habet Tharsum, quam Danaes proles nobilissima Perseus locavit.* Strabo lib. 14. Tharsi conditæ honorem Argivis defert, qui cum Triptolemo perquisiverunt *Io*. Alii [3] asserunt diei unius curriculo [4] a Sardanapalo Assyriorum Rege fuisse conditam; sed melius dixeris, Urbem Tharsum, occupatam, auctam, instauratamque fuisse diversis temporibus ab illis, qui-
B bus ipsius originis honor falso delatus est. Condita fuit immediate a Tharsi, vel alio quopiam ex posteris illius, qui nomen hoc urbi, totique Provinciæ tribuit. Sed cum Phœnices, atque Assyrii subinde potiti fuerint Cilicia, & Tharsum instaurarint, hoc sibi decus vindicarunt, veluti conditoribus. Extant in Scripturis plura urbium exempla similia, quæ conditæ ab iis feruntur, qui vel auxerunt, vel exornarunt tantummodo. Celeberrima ad hoc adferri posset Babylon, & aliæ quamplures.

Solinus cap. 51. asserit, Ciliciam olim ad Pelusium usque late fines suos posuisse, atque Imperio suo comprehendisse Lydos, Medos, Armenos, Pamphiliam, & Cappadociam: sed ab Assyrio domitam in angustiores fines fuisse redactam. Nomen su-
C um a *Cilice* quodam desumpsit, cujus memoria interea ferme perit, quæ magis abdidit, & celavit Antiquitas. Phœnicis filius fuisse dicitur [5] ex primis terrarum incolis, atque etiam antiquus magis, quam Jupiter fuerit. Hic habes, quæ Solinus ait de Cilicia; unde colligere possis inter Ethnicorum antiquitatem vetustius fuisse nihil, quam hujus Provinciæ conditores. Hoc omne tamen est veluti recens, habita ratione, & Tharsis filii Javan, & Japheth, a quo Ciliciæ populi originem hausisse gloriabantur. Urbs *Anchiale* [6] in eadem ora, qua Tharsus, locata, nomen suum a quadam filia Japheth deducebat: & fluvius *Cydnus* [7], ad cujus ripas Tharsus erat condita, nomen desumpserat a Cydno *Anchiali* filio. Cydni hujus filius Parthenius fuisse dicitur, qui no-
D men suum urbi tribuit, de qua loquimur, quæ deinde *Tharsus* fuit appellata. Moyses docet Iapheth habuisse filium Iavan, qui Iavan pater fuit Tharsis. Ita Historia Profana, & Sacra conveniunt Ciliciæ populis conditores tribuendo filios Iapheth.

Quamquam Urbs Tharsus sita non est in maris ora, proxima tamen satis est, ut quibusque navigationis commodis frui valeat, atque maritima civitas haberi possit. Flumen Cydnus, quod urbem hanc interfluit post sex passuum millia in mare defluit: ita ut nullo negotio naves queant adverso flumine Tharsum usque pervadere; Situs ipsius maxime accommodus est ad ineundum cum Sidoniis commercium; nam priscis illis temporibus, de quibus est sermo, nondum audebant satis in altum vela dimit-
E tere, & Phœnices Syriæ litora legentes, facile Tharsum usque vehebantur, ut illic totius Asiæ minoris, omniumque regionum usque ad Euphratem merces compararent: nam tunc, quemadmodum alibi docuimus, commercio Pontus Euxinus nondum patebat.

Quæ hactenus dicta sunt, sufficere possent, ut probetur Tharsum eamdem esse, ac Tharsim Scripturæ. Argumentum a nominis similitudine desumptum nullibi, quam hic, potiori jure vim decet habere. A Turcis ad hanc usque diem urbs illa *Thersis*

[1] Plin. l. 4. c. 36. Pausan. in Lacon. [2] Pausan. in Phocicis.
[3] Strabo l. 14. Arian. Alex. l. 2. Athen. l. 12. [4] Sardanapali tumulo hæc inscripta legebantur; Ἀγχιάλω ἔδειμε, καὶ Τάρσον μιῇ ἡμέρῃ.
[5] Vide Herodot. l. 7. c. 91. [6] Stephan. in Ἀγχιάλη.
[7] Eustach. ad Dionys. Perieg. &c.

sis vocatur. Author libri Judith 2. 12. 13. loquitur de filiis Tharsis in Cilicia, vias Holophernis describens; *Cum pertransisset fines Assyriorum, venit ad magnos montes Ange* (*Auge* fortassis, qui nomen habuerunt ab *Auge*, quam Tautras Cilicum Rex uxorem duxit) *Qui sunt a sinistro Ciliciæ .... Effregit autem civitatem opinatissimam Miloti*, forte *Mileti*; aut *Meliti* in Cappadocia, *prædavitque omnes filios Tharsis*. Propheta Ionas c. 1. 3. & seq. cum fugeret, ne Ninivem versus progrederetur, Ioppe navem conscendit, quæ Tharsum iter instituebat. Hæc igitur urbs erat ad oras Mediterranei maris. David Psalm. 71. 10. simul ponit Reges Tharsis, & Insularum veluti in opposito situ Arabiæ sitwww, & Saba. *Reges Tharsis, & insulæ munera offerent; Reges Arabum, & Saba dona adducent*. Nullus est in Scriptura locus, ubi hæc vox occurrit, quod facilius secundum nostrum systema nequeat explicari; neque ulla est objectio, quam illi insistentes refellere nequeamus: cum aliæ hypotheses difficilius defendi possint, & contradictionum species contineant.

Major difficultas, quam hac in re possis offendere, aliquibus Scripturæ locis innititur, qui videntur innuere, Salomonis classem petiisse Tharsim ab Asiongaber: quod de Tharso Ciliciæ nequit intelligi, cui classis hæc terga vertebat Asiongaber discedens versus Arabici sinus fauces, & versus Oceanum. Non possumus autem illorum sententiam admittere, qui alteram Tharsim in Indiis fuisse contendunt, quoniam hæc opinio ne minima quidem ratione fulcitur. Alia igitur huic difficultati est quærenda solutio. Loci, qui afferuntur, eruti sunt ex libris Regum, & Paralipomenon. Ecce autem locus Regum juxta textum Hebraicum l. 3. c. 10. 22. *Classis Tharsis, quam Rex habebat in mari cum classe Hiram: classis hæc e Tharsis auro onusta semel per tres annos revertebatur*, &c. Locus autem huic respondens 2 Paralipomenon 9. 21. ita verti potest ad litteram: *Naves Regis ibant in Tharsim cum servis Hiram: hæ naves Tharsis semel in tribus annis revertebantur aurum deferentes*. In eodem Paralipomenon libro, Iosaphat cum Ochosia Rege Iudæ societatem iniisse dicitur, ut Asiongaber classem ædificarent, quæ Tharsim peteret; sed classe hac ventis fracta res illis e sententia non cessit 2. Paralip. 20. 36. 37. Hoc autem illud est, quod validius sententiæ nostræ objici potest, cui nobis est occurrendum.

Ex quatuor his locis novissimi duo procul dubio magis hypothesi nostræ opponuntur; quos si in eum, qui prior menti occurrit, sensum intellexeris, naturaliter profecto significant, naves, quæ in rubro mari instruebantur in locum contendisse, cui nomen *Tharsis*. Verum quemadmodum nullum novimus hujus nominis locum, quo ab Asiongaber per mare rubrum iter possit institui; & alioquin patet locum, quo naves hæ proficiscebantur Ophir fuisse, ut facillimum est intueri, si ℣. 20. cap. 9. tertii Regum libri conferas cum cap. 10. ℣. 23. libri ejusdem; & demum Tharsim procul dubio fuisse in oris Mediterranei, atque in loco, qui maxime aberat a via, qua iter est Ninive, uti apparet ex universa Ionæ [1] historia: atque ex Prophetis, qui inter Mercatorum naves, quæ appellebant Tyrum, naves Tharsis recensent. (Vide Isaiæ 23. 1. 14. & 60. 9. & Ezech. 27. 12. 25. & 38. 13.) Locis his ea est adhibenda explicatio, quæ omnibus faciat satis difficultatibus.

Arbitramur igitur, *Naves Tharsis* innuere velle oblongas naves, & magnas, iis persimiles, quæ struebantur, ut Tharsum in Ciliciam contenderent, & quæ fluctuum agitationi possent obsistere. In hoc autem sensu Prophetæ David, atque Isaias animadvertunt, velut Dei potentiæ effectum, qui naves Tharsis infringit. Psalm. 67. 28. *In spiritu vehementi conteres naves Tharsis*. Et Isaias 2. 16. ultionis Divinæ minas intentat superbis, & potentibus, fortibus civitatibus, & montibus; & præsertim navibus Tharsis, quas Latini vocassent *Onerarias naves*, vel *Actuarias*, ut eas a Piscatoriis secernerent scaphis, biremibus, liburnicis, lintribus &c. Scriptura etiam sæpe [2] *Naves maris* memorat; quæ plane eædem sunt ac naves Tharsis, ita vocatæ per oppositionem ad fluminum cymbas, quæ minores erant, uti inferius paullo ostendemus.

Ex omnibus porro locis, qui objiciuntur, nullus est, qui juxta hanc hypothesim nequeat explicari; atque duo ex illis sunt, qui ferme in alium sensum nequeunt detorqueri. *Navis Tharsis Regi in mari* ... 3. Reg. 10. 22. *Semel tribus annis veniebat navis Tharsis*. 2. Par. 9. 21. Salomon in mari Rubro oblongas naves instruebat, quæ triennio quoque iter suum conficiebant. Paralipomenon locus penitus est similis.

Quoad locos, ubi sermo est de classi Josaphat, & Ochoziæ [3] explicari possunt, perinde ac legeretur, *Naves ut proficiscerentur Tharsim*, Naves illis similes, quæ ædificabantur pro longinquis maris itineribus, quemadmodum illa ætate erant itinera a Ioppe, vel Sidone Tharsum in Ciliciam: & cum ait Scriptura classem hanc procellis dirutam non potuisse assequi Tharsim; id innuere potest, iter suum longissimi cursus perficere non potuisse; neque in Oceanum vela dimittere, ut mercibus oneraretur, quemadmodum passim oneranda Tharsum per Mediterraneum petere consueverat.

Animadvertitur, Phœnicibus duplicem fuisse navium speciem: aliæ quippe rotundæ erant forma, quas Gaulos [4] appellabant, aliæ vero majores erant, & quæ remis agebantur.

Polyænus l. 6. loquitur de rotundis Carthaginensium navibus, quas ab illis distinguit, quæ remis impellerentur. Hæ vero postremæ naves illis respondent, quæ a Scriptura naves Tharsis vocantur. Fieri quidem potest, ipsam magnas has oblongasque naves opponere parvulis scaphis e junco, & viminibus, quæ in Ægypto super Nilum visebantur, immo etiam in mari rubro. Plinius l. 5. c. 9. & l. 6. c. 12. refert, Æthiopes, qui mercaturæ causa Elephantidem appellebant, quam *Navigationis Ægyptiacæ finem* vocabant, usos tantummodo fuisse vimineis lintribus, quos humeris suis imponebant, cum vel propter aquarum præcipites lapsus, vel rupes Nili fluctibus se se objicere non audebant. Herodotus quoque l. 1. describit quasdam parvas cymbas ex pruno sylvestri confectas, quibus super Nilum utebantur. Denique ubique occurrit discrimen inter minores, majoresque, seu oblongas naves.

CETTHIM] vel *Kittim* כתים. Septuaginta vertunt [5], *Cittos*, vel *Citieis*, vel *Citiæos*; & Josephus intelligit insulam Cypri, ubi est urbs *Citium* apud Veteres celeberrima. Addit quoque Hebræos vocare Chetim insulas, omnesque oras maritimas. Josephum sequuntur Sanctus Epiphanius, Sanctus Hieronymus, Eustathius, Interpres Arabs, aliique plures.

Nonnulli pro *Cetthim* insulam Chion intelligunt; alii quasdam nationes Indorum; alii Ciliciam, ubi *Cittii* apud Strabonem reperiuntur, & *Cetis* regio apud Ptolomæum, atque Sanctum Basilium Seleuciensem.

Chal-

1 Jonas 1. 3. & 4. 2. 2 Isai. 23. & 9. 9. & Ezech. 27. 9. 15. 3 2. Par. 20. 26. 37.

4 Γαῦλος Φοινίκικος σκάφος, ait Scholiastes Aristophanis, & Callimachus:

Κύπροτε Σιδονοῖς μὲ κατήγαγεν ἔνθαδε Γαῦλος.

scilicet: *Gaulus Sidonis me ex insula Cypro devexit*.

5 Κιτίους, vel Κιτιεῖς, vel Κιτιαίους.

Chaldæi Interpretes de Achaja explicant, ut Bocharto videtur, qui in eorum textum restituit *Achajam* pro *Asia*. Author primi Macchabæorum libri cap. 1. ℣. 1. *Cetthim* accepit pro Macedonia; quandoquidem Alexandrum *Cetthim* Regem appellat; & cap. 8. 5. loquens de *Perseo* a Romanis devicto, dicit *Cetthim* regem fuisse. Isaias cap. 23. 1. ait, Tyrum deletam fuisse, & neminem amplius venturum de terra *Cetthim*, seu Macedonia. Bochartus credit, hic Prophetam de Susiana loqui; sed cur non de Macedonia erit intelligendum, cum tot adsint in Scripturis rationes, hoc nomine Macedoniam designari?

Regnum hoc antiquitus vocabatur *Macettia*, vel *Macetia*[1], & Macedones *Macetæ* appellabantur. In hac regione mons Cittus[2] adest. Observari potuit ex iis, quæ supra de Thyras diximus, regionem, quam hodie Thraciam nuncupamus, olim a Populis habitatam fuisse, qui[3] *Sitines* nuncupabantur, deinde *Sinti*, & postea *Saii*: Veteres hi Thraciæ incolæ plane e progenie Cetthim originem duxerant, atque in Macedonia a Thracibus inclusi fuerunt, qui in eorum regionem impetum fecerunt. Esse quidem potuit, has Thracum irruptiones in causa fuisse, ut e Macedonia Medi alio migrarent, de quibus alibi locuti sumus. Strabo l. 7. p. 221. & 222. ostendit egregie, Thracas, aliosque Barbaros omnem fere Græciam possedisse, eamque membratim veluti discerpsisse. Hoc autem de Macedonia præsertim ostendit.

His argumentis, quæ pro Macedonia maximi roboris, nervorumque videntur, minimum obsistentibus, Bochartus contendit, Cittim Italiam significare. Illud autem probare conatur. Primo, quod Alexander in Daniele Rex Javan appellatur, qui si Rex quoque Cittim vocaretur, Cittim, & Iavan adversus Moysis mentem, qui ea sejungit, confunderentur. Verum quis rationis hujus infirmitatem non intelligit? *Cittim* pars est regionis Iavan: Alexander, qui Rex Iavan dicitur, non potest etiam Rex Cittim vocari; quemadmodum Rex idem, & Hispaniæ Rex esse potest & Castellæ?

Secundo, Bochartus eumdem Danielem c. 11. 30. profert, qui de classe Romana loquitur, nomine *Navium Cettim*. Sed tunc classis hæc erat in Macedoniæ Portubus, cum egressa est, ut duce *Cajo Popilio* bellum inferret Antiocho: locus hic videndus est in Daniele, & consulendus Titus Livius lib. 45. cap. 10. Tertio, Bochartus locum citat e Numerorum libro 24. 24. ubi dicuntur naves Cittim profligasse Hebræos, atque Assyrios. Sed pro his Hebræis populos intelligimus trans Euphratem, quos Alexander edomuit, quemadmodum & Assyrios. Quarto, invenit in Italia urbem *Cetiam*, de qua Dionysius Halicarnassæus lib. 8. & Plutarchus *in Coriolano* loquuntur; *Latii* nomen ex Arabica voce *Kettim* deducit, quæ *latentem* significat, uti quoque *Latium* a *lateo*, quod idem significat. Sed nullius ponderis sunt posteriora hæc argumenta, præcipue cum sola sint. Plures Interpretes profert, qui pro *Cettim* Romanos intellexere in eo Danielis loco c. 11. 29. 30. Verum Interpretes hi innuerunt dumtaxat, se intelligere in eo loco, Romanam classem, quin statuerent, utrum *Cettim* Italia esset, an Macedonia; atque utrum classis illuc e Macedonia, vel Roma concessisset.

DODANIM] דודנים, vel quemadmodum legitur 1. Paralipomenon 1. 7. & in Textu Samaritano in hoc loco רודנים *Rodanim*. Septuaginta quoque hic *Rodanim* legisse videntur, quoniam vertunt Rhodios. Eusebius, S. Hieronymus, & S. Isidorus adhærent Septuaginta. Sed Bochartus ostendit *Rhodiorum* nomen post Moysis tempora diu inventum fuisse. Diodorus Siculus l. 5. ait, Insulam hanc nomen duxisse a virgine quadam, cui nomen Rhode. Alii[4] nomen hoc fluxisse putant a pulchris rosis, quæ in hac insula oriuntur. Alii[5] dicunt nomen illius vetus fuisse *Ophiusam*, perinde ac Serpentina vocata fuisset a magna serpentum vi, qui illic sæviebant. Plinius l. 5. c. 31. hæc illi nomina tribuit, vel potius Epitheta: *Ophiusa*, *Asteria*, *Æthræa*, *Trinacria*, *Corimbia*, *Pæessa*, *Atabyria*, *Macris*, *Oloosa*. Ait autem *Rhodum*, *& Delum* diu sub aquis maris latuisse, antequam apparerent: Et Pindarus Olymp. 7. ex veteri populorum traditione ait Rhodum nondum detectam fuisse, cum Dii inter se terras diviserunt. Rhodum primitus habitatam fuisse, tantummodo prope Cecropis tempora, ferunt. Denique insula Rhodus parvula nimium videtur portio pro uno e filiis Iavan. Hæc ferme sunt, quæ Bochartus ait, ut ostendat, *Rhodios* nequaquam intelligendos esse pro *Rodanim*.

Asserit vero inter Gallos quærendos esse ad ostia *Rhodani*, cujus nomen ad *Rodanim* maxime accedit. Invenitur[6] prope hoc flumen in regione Massiliensium, terræ tractus *Rhodanusia* vocatus cum civitate cognomine, & in Galliis *Rhedones*, vel *Ruteni*; & urbs *Rhodumna Segusiorum*, hodie *Roano*. Hæ sunt præcipuæ hujus authoris rationes ad probandum Rhodanim habitasse inter Gallos, ac nomen dedisse Rhodano, regionibusque finitimis.

Rejicit vero ea, quæ Plinius lib. 3. cap. 4. & Sanctus Hieronymus præfat. lib. 2. in epist. ad Galatas dicunt de urbe *Rhoda* hodie *Rosa* Rhodiorum colonia, quæ nomen Rhodano tribuit. Contendit autem hoc sine ulla verisimilitudine afferri; & Rosam, cum sit in Hispania, atque absit a Rhodano ultra quinque, & quinquaginta leucas, non potuisse celebri illi fluvio nomen imponere, qui semper *Rhodanus* vocatus fuit, quoad licet conjicere. Veteres numquam alio vocarunt nomine. Optarem equidem, Bochartus validius probasset, *Rhodanim* fuisse primos Massiliensium litorum incolas, ac terrarum, quas Rhodanus alluit; & ipse quoque illius argumentis nova quædam addere vellem; ast in illius sententia nihil est, quo contenti esse possimus.

Alii quidam[7] tuentur Hebraici textus lectionem; & credunt pro *Rhodanim* præstare legi *Dodanim*, & hujus nominis regionem prope Græciam, vel in Græcia eadem investigare. Invenitur celebre Oraculum, fluvius, atque urbs Dodona in parva provincia cognomine in Epiro. Dodonæi sunt e populis Græciæ antiquissimi. Homerus Odyss. T. vocat *Jovem Dodonæum*, *& Pelasgicum Dodonæ patronum*.

Loquitur quoque de Dodonææ Quercus Oraculo Herodotus lib. 2. asserit hoc Oraculum Græciæ oraculorum esse vetustissimum. Aderat etiam, antequam in Græciam magna illa Divinitatum copia inferretur, quæ extitit deinde. Oraculum hoc consuluere, cum quæsitum est, an in Græciam admittenda essent nomina, quæ Barbari Numinibus suis imposuerant. Hoc autem tempore Dii nominibus suis appellari cœpere, cum illi sacrificia offerrentur. Pelasgi, qui Dodonæ sedem suam constituerant, in omnem Græciam effusi, hanc ibi religionem communicarunt. Ex his porro Dodonæis Pelasgis orti sunt Pelasgi illi, qui in Italiam venerunt.

Euphoras apud Strabonem lib. 5. & 7. & Dionysius Halicarnassæus lib. 1. docent, Dodonæos a Pelasgis originem deduxisse, vel potius Pelasgos a Dodonæis; & Pelasgorum partem a Deucalione e Thessalia ejectam rediisse ad Dodonæos veteres illorum fratres, velut ad sacrum, & inviolabilem asylum, ubi eos aggredi pro locorum sanctitate auderet nemo. Dionysius Halicarnassæus ait, hos Pelasgos sex generationum tempore fuisse in Peloponneso, atque inde in Thessaliam venisse, unde post sextam generationem a Deucalione expulsi fuerunt. Hinc de Pelasgorum antiquitate judicium ferri potest. Recensitis pro duodecim generationum spatio annis sexcentis, si a Diluvio Deucalionis ad Noe Diluvium, & Babylonicæ Turris ædifi-

[1] Vide Hesych. Μακεττία ἡ Μακεδονία. [2] Xenoph. l. de Venat. p. 229. edit. Basil. an. 1555.
[3] Strab. l. 12. p. 380. Vide & l. 7. p. 222. [4] Scholiastes Pindari.
[5] Strabo l. 14. [6] Vide Marcian. Heracleot. & Steph.
[7] Medus, Clericus &c.

dificationem ascendimus, inveniemus sane Pelasgorum originem non admodum a Babylonicæ dispersionis tempore abesse; nam Diluvium Deucalionis ab hac dispersione post annos sexcentos, & quinquaginta quinque circiter statuimus.

Cæteroquin Pelasgorum nomen apud Phœnices significat vagos homines, errabundos, quibus nulla est certa sedes. Hæc vox illorum vivendi rationem, ac studia innuit, non ita vero originem; itaque mirum esse non debet, si cum tanta sit nominum Dodonim, & Pelasgorum differentia, alteros ab alterutris originem deduxisse contendimus.

Dicitur autem Oraculum Dodonæum sortes suas reddidisse per plures lebetes sibi prope invicem suspensos, qui ventis agitati sonitum edebant, quo Dii suam promere voluntatem credebantur. Svidas refert, simulacrum quoddam Dodonæa Quercu insidens dextera baculum gestasse, quo lebetem percutiebat, atque eo pacto promebat Oracula. Hebraica vox *Dod*, unde nomen *Dodonim*, vel *Dodanim*, quandoque lebetem significat. Hæc ethymologia, & ratio, qua reddebantur oracula, probat simul nominis Dodonæ originem, & vetustatem.

Nescio, utrum Titanes, quos Fabulæ Cœli filios, & Terræ dicunt, ex numero sint posterorum Dodanim. Hi Titanes erant [1] *Oceanus, Coeus, Hyperion, Crius, Japetus*; sorores ipsorum *Thetis, Rhea, Themis, Mnemosyne, Phebe; Dione, Dia, Titanides* appellatæ. Apollo, quoad Solem significat, *Titan* vocatur. Tiphœus, Briaræus, Ægæus, Elous, Enceladus, sunt hi quoque Titanum e numero. Nomen *Titanim* non distat admodum a Dodanim. Antiquitas primarum, aliarumque circumstantiarum ex ipsorum Historiis, conjecturæ huic possent suffragari. Saturni Mater *Titea* vocabatur; Frater Saturni major natu *Titan* appellabatur. *Titan*, vel *Dis* natus erat, & regnaverat prope Dodonam; atque erat e genere Titanum. Plures Græciæ populi se Titanum eorumdem progeniem esse jactabant. Principes hi possidebant Phrygiam, Thraciam, Græciæ partem, Cretæ insulam, aliasque plures Provincias. Jupiter admodum eorum auxit imperium.

℣. 5. AB HIS DIVISÆ SUNT INSULÆ GENTIUM, &c.] Nomine *Insularum Gentium* intelligendæ sunt omnes insulæ, & regiones a continenti Palestinæ sejunctæ, quo Hebræi nonnisi mari poterant proficisci: Hispanias intellige, Gallias, Italiam, Græciam, Asiam minorem &c. Bochartus recte quidem ostendit, Phœnices in omnibus his regionibus commercium habuisse, atque illic colonias reliquisse, suique sermonis vestigia. Sed difficile est, ipsos potuisse tot regiones incolis frequentes reddere, & tot Colonias deducere, quot ipsis adscribuntur. Nemo profecto ibit inficias, Græcos sedes suas constituisse in Mediterranei insulis, in Asia minori, in Italia, & in Gallorum litoribus, quæ Mediterraneum alluit; verum non adducor, ut credam, temporibus Moysis, omnes has colonias constitutas fuisse; quod nonnisi plurium annorum intervallo peragi potuit. Filii Iapheth primi fuerunt harum incolæ regionum.

SECUNDUM LINGUAM SUAM, ET FAMILIAS SUAS IN NATIONIBUS SUIS.] Hæc omnia intelligenda sunt ratione temporum, quæ Dispersionem Babylonicam subsecuta sunt, de qua Moyses nondum locutus est. Ante hanc divisionem familiæ sejunctæ non erant, non constitutæ nationes, nec ulla in orbe linguarum erat diversitas.

℣. 6. FILII AUTEM CHAM, CHUS, ET MEZRAIM.] In hæreditatem Cham cuncta cessit Africa, ac magna pars Arabiæ, & Syriæ; & Nembrod nepos illius posteris Sem ademit regiones pulcherrimas in Babylonia, Susiana, atque Assyria. Cham in Æ-

A gypto permansit; ibi plurima nominis sui extant vestigia, atque credibile est, ipsum post obitum divinis honoribus affectum fuisse. Ægyptus in Psalmis sæpe terra Cham dicitur, Psalm. 77. 51. & 104. 23. 27. & 105. 22. In Plutarcho *de Iside, & Osiride* Ægyptus *Chemia* appellatur. Quædam e Nomis Ægyptiis nomen habent *Chemmis, Psochemmis, Psittachemmis*; quibus vocibus nomen Cham permixtum esse intuemur. Iupiter Ammon celebris adeo Oraculis suis plane idem est, qui Cham. Agnoscitur in ea regione Urbs Ammonia, & Provincia Ammoniaca. Africa universa *Ammonia* dicitur; insignis Thebarum urbs *No-ammon* vocatur, scilicet Ammonis sedes. Nomini Cham adspiratio est adempta; atque e *Cham* factum est *Ammon*.

B Posteri Chus filii Cham eam Arabiæ partem incoluerunt, quæ in Orientalem rubri maris oram, & Arabicam Nomum in Ægyptum inferiorem protenditur. Hanc regionem plerumque nomine terræ Chus intelligit Scriptura, uti ostendimus supra cap. 2. 13. Alia quoque aderat regio Chus in Araxene, uti ibidem ostendimus: denique regionem Chus aliquando, sed infrequentius, Æthiopiam significare ultra Ægyptum, atque ad Meridiem, cognoscimus. Hic autem veteres omnes Græci, Latinique Interpretes statuunt regionem Chus; sed tres Chus regiones distinguere præstat, sicuti fecimus, ut Scripturam ipsam sibi conciliaremus.

MIZRAIM.] Fatentur omnes Mizraim Ægypti populos significare, vel ipsam Ægypti regionem.
C Numeri ratio, quo hoc nomen exprimitur, non patitur, illud de uno tantum homine intelligi. Mizraim significare potest Ægyptum duplicem, superiorem, inferioremque; Meridionalem partem, quæ versus Æthiopiam patet, ac inferiorem, quæ Boream respicit, & mare Mediterraneum, vel duos Ægypti populos citra Nilum, atque ultra.

Veteres Authores [2] quidam commenti sunt, Ægyptum sensim factum fuisse terrarum congerie, quas Nilus ex imo Æthiopiæ devexit. Negare tamen nolim, flumen hoc Ægypti terris altitudinem quamdam addidisse, & regionem hanc aliquantisper in Mediterranei litore auxisse: verum liquet, statim a Babylonicæ Turris ædificatione, Ægyptum occupatam fuisse a Cham, atque hanc esse ex terrarum re-
D gionibus unam, quæ primum fuerit exculta. Urbs Hebron, quæ adeo est antiqua, septem annos tantummodo condita fuit ante Tanim, urbem Ægypti inferioris; ubi Moyses tot miracula patravit. Filius Cham, cui Ægyptus cessit, vocabatur plane Mazor, vel Mezor. In veteri Calendario Ægyptio, mensis primus erat *Mesori*. Urbs inferioris Ægypti caput, Memphis, hodie quoque Mezer ab Arabibus nuncupatur.

In Michæa 7. 12. fines Chanaan sunt a Mezor usque ad fluvium, scilicet ab Ægypto usque ad Euphratem. Kimchi, & Bochartus explicant de Ægypto locos quoque 4. Reg. 19. 24. & Isai. 19. 6.
E ubi sermo est de fluminibus Mazor, quod alibi ad examen vocabimus. Reor autem, Mezor, & Mizraim proprie significare inferiorem Ægyptum, cum qua frequentius quam cum reliqua regione Israelitæ inibant commercia: quare sæpius adeo de illa loquitur Scriptura. Hoc vero nomen ad omnem Ægyptum reliquam extendunt. Hæc quoque regio *Rahab* aliquando in Scriptura vocatur, Psalm. 81. 14. & 88. 11. & Isai. 51. 9. sed nomen hoc præ se sumptum Deltæ modo convenit, quam veteres Ægyptii *Rib* [3] appellabant, scilicet pyrum propter formam illius. Arabes hoc eodem nomine ad hanc diem vocant. Videri potest Bochartus, qui hæc omnia prolixius explicat.

PHUT.] פוט. Nominis hujus vestigia in Africa passim

---

1 Apollodor. Bibl. l. 1. c. 1.
2 Diodor. l. 1. Herodot. l. 2. Aristotel. Meteor. l. 1. c. 14. Ephorus &c.
3 Storus Hieroglyph. l. 1. c. 7. vide Mag. Ethymolog.

passim reperiuntur ; exempli gratia, flumen *Phut* [1] in Mauritania, urbs *Putea*, vel Phut prope Adrumettum ; in Marmarica, portus *Pthia*. Sed ne a vulgata methodo nostra recedamus, quærere debemus *Phut* in Ægypto. Invenimus Nomum, vel terram *Phtemphu* in Plinio, & *Phtemphuti* in Ptolomeo, vel *Phtembuti* ; Nomus hic Lybiam versus maxime situs erat. Nahum 3. 9. posteri Phuth illis accensentur, qui opem ferre debebant *No-ammon*, seu Thebis. Ieremias 46. 9. & Ezechiel 30. 5. illos cum Ægypti populis statuunt. Arbitramur autem, illorum sedem fuisse in Nomo *Phtenote*, cujus caput erat *Butus* ; vel in Nomo *Phtemphut*, cujus caput *Tava*. Subditi illi erant Nechao Ægyptio Regi temporibus Ieremiæ.

CHANAAN.] כנען, regionem incoluit, quæ nomen Chanaan servavit usque ad Israelitarum adventum, qui duce Iosue ea potiti sunt. Post id tempus in duodecim Tribus divisa fuit, ac Israelis nomine appellata. Post reditum a Babylonis captivitate, Iudææ nomine notior extitit. Authores quidam [2] crediderunt Phœnices, qui posteri Chanaan sunt celeberrimi, e maris rubri littoribus in Phœniciam venisse, & regionem hanc [3] *Phœniciam* appellasse, nomine deducto a Græca voce φοίνιξ *Phœnix*, quæ rubrum significat, in monumentum nominis Rubri Maris, in cujus oris primitus fuerant immorati. Usserius conjicit, Phœnices eos, qui e Rubro Mari venerunt, fuisse Pastores, seu *Ycsos*, qui cum aliquandiu in Ægypto regnassent, inde ejecti in Phœniciam migrarunt.

Sed Bochartus *Phœnicum*, vel *Punicorum* nomen a *Bene-Anakim* בני ענק filiis Enacim deducit. Chananæi nomen parentis sui Chanaan deseruerunt, eo forte consilio, ut opprobrium maledictionis effugerent, qua illum percusserat Noe ; atque acceperunt apud Exteros nomen filiorum Enach, qui erat insignis Heros, & Gigantum pater in regione Chanaan. Sed veteres non passi sunt intermori memoriam Chanaan veri Phœnicum patris. Eupolemus apud Eusebium l. 9. Præp. de illo explicite loquitur ; & falsus Sanchoniaton apud Philon. in Euseb Præp. l. 1. eum vocat *Chna*, quod certe est Chanaan nomen brevius factum. Septuaginta Exod. 16. 35. Josue 5. 12. Prov. ult. 24. &c. nomen *Chanaan*, & *Phœnicis* confuderunt, & Chananæa quædam Phœnissa vocatur in novo Testamento ; ut innotescet conferentibus Matth. 15. 22. & Marc. 7. 26. Philistæi occuparunt partem regionis Chanaan, ut inferius videbimus.

℣. 7. FILII CHUS : SABA, ET HEVILA, ET SABATHA &c.] Plerique veterum arbitrati Æthiopiam veram esse regionem Chus, filios illius in Africa statuerunt. Recentiores vero, qui crediderunt, Chus in Arabia fuisse immoratum, ostendere adnisi sunt, nepotes illius eas terras obtinuisse. Sed cum alia nobis Hypothesis sit proposita, credimus, partem filiorum Chus Arabiam incoluisse ; aliam vero in Nembrod imperio, præsertim in Assyria, Susiana, Araxene, finitimisque terris habitasse.

SABA.] סבא. Hoc nomine Iosephus Æthiopes intelligit, quorum urbs caput Saba vocabatur, antequam Meroe vocaretur. Sanctus Hieronymus explicat de Sabæis, thuris copia celeberrimis in Arabia. Bochartus ponit Saba in iisdem regionibus ad sinum Persicum apud Omanites. Chaldæus Interpres habet *Sirinæos* pro Saba. Moyses in hoc capite tres diversos Saba fuisse memorat, & quartum addit Genesis 25. 3.

HEVILA.] חוילה. Hæc Hevila regio differt ab alia ejusdem nominis notata inferius ℣. 29. Verum latet, de utra loquitur Moyses cap. 2. ℣. 11. Alteram in Arabia Felici ponimus prope flumen, quod

A Euphrates, ac Tigris conjuncti componunt, & Persicum sinum. Alteram vero in Colchide ad Phasim. Vide, quæ dixerim in caput 2. ℣. 11. Inveniuntur in Arabia Colothei apud Strabonem ; Chaulasii apud Festum Avienum ; Chablasii apud Dionysium ; & Chaulasii apud Priscianum. Hi posteri sunt Hevilæ, Bocharti sententia, quem eruditi plures sequuntur.

SABATHA.] סבתה. Via, quæ ducit ad sinum Gerrhæorum in Arabia deserta, urbs adest, cui nomen *Saphta*, cujus meminit Ptolomæus. In sinu Persico Insula est, vel peneinsula *Sophta* nuncupata. Hæc est colonia Sabathæorum Arabiæ, ut Bochartus censet ; verum nonne potius esset species quædam Messabatarum, quos Plinius statuit in finibus

B Medo-Persiæ, & Elamitarum? Strabo l. 16. eos statuit in Provincia Elam. Plinius l. 6. 27. Eulæi cursum describens ait, ipsum in Media originem ducere, & per Mesobatenem præterfluentem Susorum arcem circum ambire. Mesobatem vero statuit supra Cossæos Boream versus in monte Cambalide. Hi Messabatæ esse possunt posteri Sabathæ ; & proximi sunt Cossæis, & Cissiis aliis posteris Chus. Ptolomæus Messabatas statuit in Perside. Plinius lib. 1. c. 28. urbem *Sabatham* memorat in Assyria triginta a Seleucia stadiis.

REGMA.] רעמה vel *Rehema*. Ptolomæus lib. 6. c. 7. urbem, cui nomen *Regma*, vel *Rhegama* ponit ad sinum Persicum paullo infra ostium in sinu Ichtiophagorum. Liquet per Ezechielem 27. 22. *Sabam*,

C & *Regma* divites fuisse aromatibus, lapidibus pretiosis, & auro ; quod maxime hanc regionem decet, ubi hæc omnia affluenter inveniuntur. Vox Hebraica רעמה variis modis enunciatur, vel *Ramah*, vel *Rhegma*, vel *Rheema*, vel *Rema*. Quædam exemplaria Septuaginta Interpretum habent *Rhamma* ; sed Theodoretus legit *Regma*. Littera *Ain* sæpius enunciatur ut G, exempli gratia in Gaza &c.

SABATHACA.] סבתכה. Bochartus credit, Sabathacam ex Arabia, unde originem duxerat, in Carmaniam migrasse per sinus Persici fauces. Est in hac regione fluvius *Samidochus*, & urbs *Samidacæ*, quam credit esse Sabathacam, vel *Sabitacæ*, cum plerumque litteræ M, & B confundantur, ut pluribus ostendit exemplis : veluti *Betodach* pro *Merodach* ;

D *Lebna* pro *Lemna* &c.

FILII REGMA, SABA, ET DADAN.] Credi posset hunc Sabam שבא filium Rhegma incoluisse trans Euphratem, & prope Charan, Eden, Assur, & Chelmad ; quoniam Scriptura illum his populis jungit in Ezechiele 27. 23. In Carmania est urbs, & fluvius *Sabis* [4] ; & Dionysius Periegetes [5] ponit populos, qui *Sabæ* vocantur apud Pasargadas, qui sunt prope Persidem juxta Strabonem.

Bochartus statuit *Saba* filium Rhegma in Arabia : prope regionem Rhegma ostendit regionem Saba, ubi veteres ponunt Sabæos ; & montes Sabo, de quibus loquitur Arianus, *in Periplo*.

Urbs *Dedan* erat ad Orientem Rhegma. Hodie vocatur *Daden*, & regio finitima *Dadena*. Bochar-

E tus ait, per Ezechiel. 27. 15. intelligi, Dedan fuisse maritimam regionem, & ideo aliam ab urbe Idumææ Dedan, de qua loquitur Jeremias 25. 23. & a Dedan constituta uno ex posteris Abraham [6]. Urbs hæc a mari distat, & fluviis ; prior vero est ad sinum Persicum. Verum non advertit Bochartus, propinquitatem Sinus Persici minime propinquam reddere Dedan Tyro, & Dedan maritimam ab Tyro abesse longius, quam Dedan Idumææ. Non secus autem probat, posteriorem hanc a nepote Abrahæ conditam fuisse.

Id tamen non obest, quin statui queat Dedan in Ara-

1 Ptolom. Plin. Josephus, S. Hieron. Euseb. Eust. Isidorus.
2 Herodot. l. 1. c. 1. Justin. l. 18. Diodor. l. 16. Strabo l. 1. &c.
3 Φυνίκη. Phœnicia. φοίνιξ, Ruber.
4 Ptolom. Plinius.
5 Πρῶτα Σάβαι, μετὰ τοὺς δὲ Πασάργαδαι.
6 Genes. 25. 3.

Arabia; quoniam Idumæa veluti Arabiæ pars consideratur. Nec desunt qui Dedan collocent in Palmyrenorum provincia; ubi mons est Aladam, vel Alsadadan. Septuaginta loco *Filii Dedan* vertunt, *Filii Rhodiorum* in Ezechiele c. 24. 15. ut S. Hieronymus animadvertit. Illi Hebraice legerunt Redan, pro Dedan. Josephus pro Dedan, legit Judan. Ex hoc autem Juda quosdam Judæos ortos fuisse ait qui inter Æthiopes Occidentales morantur. Verum quid innuere velit cum suis Æthiopiæ Judæis, latet.

℣. 8. PORRO CHUS GENUIT NEMBROD: IPSE COEPIT ESSE POTENS IN TERRA.] Septaginta [1] Hebraicum textum ita vertunt: *Cœpit esse Gigas in Terra*. Syriaca versio, & Arabica, atque Onkelos quoque explicant de Gigantæa statura Nembrod. Author Chronicorum, quæ Methodio tribuuntur, ait duodecim passuum altitudine præstitisse Nembrod, quod admodum ab omni distat veri similitudine. Cœpit esse potens in terra. Inter alios emicuit virtute, ac viribus suis, atque in alios homines injustam, violentamque tyrannidem occupavit. Nembrod significat *Rebellem*, *Apostatam*. Dicitur antea vocatus fuisse *Ninuah*, nomen, quod urbi Ninive tribuit.

℣. 9. ERAT ROBUSTUS VENATOR CORAM DOMINO.] Septuaginta [2] vertunt: *Gigas Venator*; vel juxta alium [3] Interpretem: *Violentus Venator*; quod intelligi potest in naturali, & litterali sensu de viro, qui venatus exercitatione milites docet, ac instruit, ut sibi aditum aperiat ad Tyrannidem, quoniam venatus est Militiæ tyrocinium, ait Xenophon Cyropæd. l. 1. ac idem Author ostendit sub libri initium, cui de Venatione titulus, Chironem a Diis, veluti justitiæ præmium, venandi peritiam accepisse; cujus exercitatione maxime celebres Heroas in suo instituit gymnasio, & maxime insignes antiquitatis imperatores, Cephalum, Æsculapium, Melanionem, Nestorem, Theseum, Hippolytum, Palamedem, Ulyssem, Menesthæum, Diomedem, Castorem, Pollucem, Machaonem, Podalirium, Antiochum, Æneam, Achillem. Ita quoque Nembrod potentiam sibi comparavit, seque aliis terribilem reddidit. In sensu vero figurato dici potest, Nembrod magnum fuisse Venatorem, scilicet, Usurpatorem, Tyrannum. Ezechiel 32. 30. *Venatores* appellat omnes Borealium regionum Principes, qui Judæos afflixerant. Syriace habetur; *Gigans belliger coram Domino*; Arabice, *Gigas terribilis*. Aliqui credunt ipsum hominum fuisse venatorem. Vide, quæ adnotavimus in Thren. 5. 13. & Eccli. 31. 7. & Job. 19. 16. Prov. 6. 26. Jerem. 16. 16. ubi Scriptura veteri huic consuetudini videtur alludere homines capiendi retibus, vel pedicis, quæ tendebantur, veluti belluis sylvestribus.

Hæc verba, *Coram Domino*, innuere possunt Nembrod maxime fuisse potentem, inauditarumque virium. Ita Scriptura Ninive magnitudinem ostendit, dicens eam fuisse magnam coram Domino: *Civitas magna Deo*, & de S. Joanne Baptista loquens dicit, ipsum fore magnum coram Domino: atque ut pulchritudinem Moysis adolescentuli ostendat, ait eum fuisse *Venustum Deo* [4]. Ita Nembrod erat potens coram Domino; scilicet juxta Vatablum, erat hominum omnium fortissimus.

Rabbini quidam, veluti Abenezra, & Kimchi, quos sequitur Grotius, explicant de meritis Nembrod, ac illius religione, qua offerebat Deo sacrificia, atque oblationes rerum earum, quas venabatur. Sed vulgo hæc omnia in pravum sensum intelliguntur. Creditur autem fuisse Nembrod violentus

A usurpator, qui politiæ ordinem immutavit, qui populos oppressit, novumque cultum instituit &c. *Coram Domino*, perinde ac esset, *contra Dominum*. Vide Augustinum lib. 4. de Civit. cap. 4.

Profani plures Nembrod characteres Baccho tribuerunt. Nomen idem *Bacchus* oriri videtur e בר כוש *Bar-Chus*, qui erat Filius Chus, quia Nembrod e Chus originem hauserat, Græci nomen *Nebrodeus*, vel *Nebrodos* [5], quod Baccho tribuitur, deducere voluerunt ex quadam caprina pelle, Græce *Nebris*, quam deferebat; cum a Nembrod sit deducendum, quod nomen significat rebellionem filiorum Chus [6] contra Noe, aliosque illorum temporum Patriarchas. Veteres etiam Baccho nomen tribuunt venatoris, quo Moyses Nembrod appellat. Res gestæ,
B ac itinera Bacchi in Indias victorias Nembrod referunt, quas de finitimis, quos suæ ditioni subjecerat, reportavit. Nembrod autem cum Noe plane confusus fuit, cum Baccho vini, & vitium adinventum adscripsere, Vide Bochartum Geograph. sacr. lib. 1. cap. 2.

OB HOC EXIVIT PROVERBIUM, QUASI NEMBROD ROBUSTUS CORAM DOMINO.] Proverbium hoc plane Hebræis erat in more positum Moysis ætate. Scriptura similibus aliquando utitur proverbiis, non ut eis, quæ narrat, pondus adjiciat; sed ut incredulos convincat, Authorem Sacrum nihil scripsisse, quod in vulgus editum non esset, vel simpliciter ut orationem ornaret.

℣. 10. PRINCIPIUM REGNI EJUS BABYLON, ET
C ARACH, ET ACHAD, ET CHALANNE IN TERRA SENNAAR.] Patet hæc omnia per prolepsim dici; & Regnum hoc constitutum fuisse dumtaxat post Babylonicæ Turris ædificationem. Nembrod igitur immoratus est illic, ubi turris hæc fuerat incohata, ibique restitit, dum alii alio migrare debuerunt. In Babylonem vero primum, atque tres urbes hic notatas imperium suum Nembrod exercuit. Ambigitur autem utrum hæc Babylon sit celebris illa hujus nominis urbs, insignis adeo in Scripturis, atque Profanis, a Belo ædificata, a Semiramide aucta, a Nabuchodonosor exornata. Abydenus apud Eusebium Præpar. l. 9. asserit, locum, ubi Babylon magna extructa est, aquarum colluvie primum obrutum fuisse, & antequam exsiccaretur, Mare fuisse
D appellatum. Isajas 23. 13. ait ab Assyriis ædificatam fuisse. Marshamus in Canon. Ægypt. sæcul. 17. Nabonassar illius extitisse conditorem, & hic *Babylonem* innuere, non urbem hujus nominis, sed Provinciam Babyloniam, in qua postea ædificatæ fuerunt *Erech*, *Achad*, & *Calne*.

Sed cum plerisque Interpretum, credimus, Nembrod incepisse Babylonis opus eximium, illumque potissimum Authorem fuisse, qui homines ad extruendam Turrim adegit, cujus opus interruptum fuerit Artificum perturbato sermone, & Linguis eorum, qui adlaborabant, confusis. Hæc vero civitas ad eam magnitudinem, ac magnificentiam, quam Scriptura, atque Historia Profana describunt, non pervenit, nisi post plurium sæculorum
E lapsum.

IN TERRA SENNAAR.] De hac loquemur capite sequenti ℣. 2.

ARACH.] Per *Arach*, vel *Erech*, Veteres intellexerunt Edessam, vel Nisibim in Mesopotamia, Armeniam versus, & procul admodum Babylone. Sed Bochartus credit intelligendam esse urbem *Araccam* a Ptolomæo in Susiana positam ad Tigrim, post illius conjunctionem cum Euphrate. Ammianus l. 25. illam *Arecham* vocat. Ex hac autem urbe Agri *Arectæi*,

---

1 ἤρξατο εἶναι γίγας ἐπὶ τῆς γῆς. Heb. גבור בארץ הוא החל להיות.
2 Γίγας κυνήγος. 3 Βιαῖος κυνήγος.
4 Exod. 11. 2. ἀστεῖος τῷ Θεῷ.
5 Antholog. l. 1. c. 38.
6 נמרוד de מרד Rebellare.

ctæi , a Tibullo memorati l. 4. Eleg. 1. nomen suum desumpserunt ;

Ardet Arectæis aut unda per hospita Campis.

Hæc arva referta erant Naphtæ fontibus, qui ignem aliquando concipiebant , ut Tibullus ait versu allato . De hac plane Erech loquitur Herodotus l. 1. & l. 4. sub nomine *Andericæ*, vel Ardericæ , quam a Susis abesse ait stadia decem , & ducenta , a puteis vero , unde naphta eruitur , stadia quadraginta . Nomen *Ard-Erica* significare potest magnam Erech ; *Ard* apud Persas magnum significat .

ACHAD] אכד . Septuaginta [1] *Archad.* Chaldæi plerumque addunt R in nominibus , ubi littera est duplex per Dagesch : ita pro Dammeschech , dicunt Darmeschech ; & *Argel* pro Aggel &c. Hinc autem credimus urbem *Argad* , vel *Archad* , vel *Achad* fuisse ad fluvium *Argadem* in *Sitacene* Persidis Provincia . Ptolomæus quoque loquitur de Provincia *Acabene* , ad Tigrim : quod ad nomen *Achad* accedit . Hæc Provincia admodum est Assyriæ proxima . Author idem loquitur etiam de *Sacada* , in Adiabene , ad Orientem Tigris , & sub Ninive .

CHALANNE] כלנה . Creditur hæc esse eadem urbs , quæ *Calno* in Isaia 10. 9. & Channe in Ezechiele 27. 23. appellatur . Civitas hæc esse debebat in Mesopotamia ; illa prope est Charan , Eden , Assyriæ , & Chelmad , quæ Tyrum mercaturæ populos dimittebant . Eruditi quidam crediderunt , Chalanne eamdem fuisse , ac Callinicum , Mesopotamiæ urbem ad Euphratis oras ; sed Bochartus mavult , esse Ctesiphontem ad ripas Tigris , tribus passuum millibus a Seleucia Babyloniæ [2] . Interpretes Chaldæi , S. Hieronymus , & Eusebius idem quoque intellexere . Chtesiphon erat urbs caput provinciæ cujusdam in Assyria , quæ Calonite [3] nuncupabatur . Aliqui Græci Patres [4] crediderunt , *Calne* , vel Chtesiphonte turrim Babylonicam ædificatam fuisse . Septuaginta [5] sententiæ huic locum præbuere : quoniam Isaiam 10. 9. ita vertunt : *Regio , quæ est ultra Babylonem , & Chalanne , ubi turris extructa fuit* . Eustathius in Homerum Iliad. 1. hanc profert Patrum sententiam . Plinius l. 6. c. 26. palam ait , Chtesiphontem conditam fuisse in Chalonite ad tertium a Seleucia milliare , Seleuciam vero quadraginta passuum millia a Babylone abesse . Strabo vero distare ait stadiis tercentis .

℣. 11. DE TERRA ILLA EGRESSUS EST ASSUR .] *Assur* , filius *Sem* , Nembrod impotentia coactus ut Babyloniam desereret , & agros Sennaar , qui illi cesserant in hæreditatem , versus Tigris origines secessit in eam regionem , cui ipse *Assyriæ* nomen indidit , vel *Aturiæ* . Condidit autem urbem Ninive , quæ fuit caput Assyriorum imperii . Hunc sensum tribuere possumus huic loco , si *Assur* proprium hominis nomen intelligas .

Sed Bochartus quorumdam eruditorum suffragiis suffultus contendit , *Assur* hic nomen esse Provinciæ : atque locum hunc esse intelligendum , perinde ac legeretur : *De terra illa (Nembrod) egressus est in Assyriam* &c. Nembrod cum discessisset ex terra Sennaar Assyriam versus processit , ibique Ninivem ædificavit . Hic sensus minime scripturæ consonus est ; ea enim pro *Assur* regnum Assyriæ vult intelligi . Propheta Michæas 5. 6. apellat *Assur* terram Nembrod : *Pascens terram Assur in gladio , & terram Nembrod in lanceis ejus* . Contextus orationis Moysis postulat , verbo , *egressus est* , nominativum adjici *Nembrod* ; quia dixit , initium imperii illius fuisse , Babylone , Erech , & Achad . Hinc autem illi narrandum fuisse videtur , quinam fuerit hujus Imperii progressus . Denique si *Assur* intelligas filium *Sem* , omnis tollitur ordo narrationis . Hic agitur tantum de posteris Cham , cur igitur huc Sem obrepit ? Cur de Assur actionibus habetur oratio , antequam ostendatur qui sit , cujas sit ? Hoc non est aliquid Assur peculiare , quod e terra Sennaar fuerit egressus , quoniam homines omnes egressi sunt dempto Nembrod ; & subditis illius .

Hac voce , *Egressus est* , intelligi potest , aggressus est , bellum intulit Assyriæ . Verbum *egredi* in Scripturis [6] frequenter in hanc sententiam usurpatur . & אשור *Assur* hic potest esse positum pro אשורה *Assurah* , in Assyriam . *He* , vel particula , quæ motum , & migrationem ab uno loco in alium significat , sæpius omittitur in nominibus locorum . Vide 2. Reg. 6. 10. 1. Paralip. 13. 13. &c.

ET ÆDIFICAVIT NINIVEN .] Tres fuisse Ninives asserunt : unam in Syria , alteram in Assyria , tertiam in Perside. Hæc , de qua modo loquimur , est Assyriæ caput ad Tigrim sita , a priscis nomine *Nini* , *Ninevi* , *Nineve* , cognita . Mirum est , insignis adeo civitatis situm quæ erat Ninive , adeo parum agnosci . Alii ad Tigrim statuunt , ad Euphratem alii : hi in Orientali plaga , illi vero in Tigris ora occidentali . Viatores novi asserunt , antiquam Ninivem fuisse ad Orientem hujus Fluminis , extare adhuc magnæ hujus urbis rudera ; atque in ulteriori fluminis ripa esse urbem *Mozul* , vel *Mozil* , quæ ex Ninive cementis condita fuit . Plinius e contra l. 6. c. 13. eam statuit in occidentali fluvii hujus littore , quod est probabilius . Alii Geographi ad lævam fluvii ejusdem constituunt , qua in re cum Plinio conveniunt . *Mozul* , vel *Mozil* est in eadem fluminis ripa .

Profani Historici asserunt , Ninivem a *Nino* conditam fuisse , primo Rege Assyriorum ; verum nisi *Ninus* cum Nembrod confundatur , dicendum est , decus hoc Ninive conditæ *Nino* fuisse delatum , quod illam solum vel auxerit , vel decorarit : uti quoque Scriptura Iudith. 1. 1. asserit , *Arphaxad* (vel *Phraartem*) ædificasse *Ecbatanam* , quamquam liquet , a *Dejoce* extructam fuisse , a Phraarte vero decore auctam , atque amplitudine . In Scriptura nulla adsunt composita verba ; eademque utitur voce , ut ædificare , & reædificare significet . Non tradimus hic Babylonis , & Ninive descriptionem ; quia quodcumque e Græcis , vel Latinis authoribus suppetit , respicit tempus , quod diu post Moysem est subsecutum.

PLATEAS CIVITATIS .] Hebraicus textus רחו־ בות עיר Rohoboth hir innuere potest urbis latitudinem , urbem amplam , vel Urbis vias . Septuaginta & plures interpretes hic servant nomen *Rehobot* , & Vulgata idem alibi servat , scil . Genes. 36. 77. 1. Par. l. 1. 48. atque pro urbis proprio nomine intelligit . Aliqui credunt Moysem addidisse *Rohobot* nomen *Civitatis* , ut æquivocum vitaret vocis *Rehobot* , quæ vias significat . Alii contendunt Moysem hic voluisse innuere extensionem viarum in urbe Ninive ; Jonas 3. 3. ait , illam trium dierum itineris longitudine patuisse : sed profecto ambitum illius significare voluit . Diodorus l. 2. c. 3. illi stadiorum 480. longitudinem tribuit , quæ sunt milliaria 60. Sed certum est *Rohobot* urbem significare a Ninive distinctam . Vide Genes. 36. 37.

In eo autem difficultas consistit , ut ipsius situm statuamus . Aliqui asserunt hanc esse *Orobam* ad Tigrim . Bochartus aliquot proponit conjecturas , ut ostendat , hanc forte fuisse *Birtam* , vel *Virtam* [7] ; quam Ptolomæus ponit ad Tigris Occasum versus Lyci fluminis ostium ; sed credere videtur , hanc potius esse urbem ab Arabibus appellatam *Rahabath Melic* , scilicet Rahabath Regis , propterea quod ibi Idumææ Regum unus , Saul vocatus , originem duxerit [8] . Geographus Nubiæ Clim. 4. parte 5. eam statuit infra Cercusam , atque infra Chaboræ in Euphratem se se exonerantis ostium . Hujus tantum distantia a Ninive obstare potest , ne hanc *Rahabat* , esse

1 Ἀρχάδ 2 Strabo l. 16. 3 Plin. l. 6. 26. 4 Basil. Cyril. Gregor. Nazianz. Constant. Manass.
5 Τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος καὶ Χαλάνης , οὗ ὁ πύργος ᾠκοδομήθη 6 Deuter. 1. 44. & 2. 22. & 33. & 3. 1. & 1. Reg. xi. 7. & 8. 20. & 2. Reg. 2. 12. 7 Ammian. l. 20. 8 Genes. 36. 37.

esse Moysis *Rohobot* credamus. A

CALACH.] כלח. Hæc est profecto urbs princeps Chalachene prope Lyci fluminis originem [1]; & eadem ac *Calacine* Ptolomæi [2], ac regiones Calassitæ, vel Classitæ, de quibus loquitur Plinius l. 6. cap. 26. quas prope Adiabenem constituit. Bochartus credit Chalach, de qua hic sermo, esse eamdem ac Halah חלח 4. Reg. 17. 6. & 18. 11. memoratam. Adhæret illa Chabor fluvio Provinciæ Gozan: ex quo conjicere licet, illam esse debuisse prope Chobaræ fluvii fontem, non procul a monte Masio. Isidorus *Characenus* ponit urbem Chala, velut Provinciæ Calonitæ caput, quæ a Media monte Zagro sejungitur.

℣. 12. RESEN INTER NINIVEN, ET CHALE: HÆC EST CIVITAS MAGNA.] Non liquet satis, utrum ad Niniven, vel *Chale* hæc referantur verba: B *Hæc est civitas magna*: verum quemadmodum patet *Niniven* olim fuisse Urbem amplissimam, eamque plane temporibus Moysis jam extitisse, hoc illi suffragatur præjudicium, Geographi aliquot Mesopotamiæ urbium nomina ab oblivione vindicarunt, quæ satis ad Rhesen nomen accedunt. Extat in hac regione Rhesina episcopalis civitas sub Antiocheno Archiepiscopo [3]. Ammianus Marcellinus lib. 23. cap. 14. loquitur de Resaina urbe celeberrima propter victoriam, quam a Persarum Rege Gordianus retulit. Extant quædam Græca numismata in hac urbe cusa, cum hac inscriptione: *Septimia colonia Rasainesion*. Vide Cellarii Asiam lib. 3. cap. 15. pag. 733. Ptolomæus Raisenam vocat, vel juxta exem- C plare Palatinum, Resainam. In Stephano videtur sub nomine Resinæ, & in Notitia nomine *Rasin*. Ad fluvium Chaboram sita erat. Resen Moysis erat inter Niniven, & Chalach; libri Regum 4 ponunt Chalah cum Chabor, quod insinuat, Chalah non admodum abfuisse a fluvio Chabora; atque ita minime esset abs re, in hujus fluminis ora Resen statuere.

Bochartus credere videtur Resen eamdem esse, ac Larissam a Xenophonte memoratam lib. 3. de Expedit. Cyri Junioris. Hujus urbis octo passuum millia erat ambitus. Syllaba *La* profecto nihil est aliud quam articulus; & verum urbis hujus nomen est *Rissa*, ut Bochartus ait. Extant in Scripturis quædam urbium nomina cum præpositionibus suis scripta, vel articulis, perinde ac articulus ille nomi- D nis partem componeret. Exempli gratia 1. Paralipomenon 5. 26. dicitur Rex Assyriorum Israelitas traduxisse ad *Lahela*, cum eos adduxerit ad *Hala*.

℣. 13. MEZRAIM GENUIT LUDIM.] Paraphrastes Hierosolymitanus vertit: *Mezraim fuit pater habitantium in Mareotide* Terra Ægypti. Bochartus acriter contendit legendum esse *Meroitas*; & valida adfert argumenta. Porro Meroe urbs est caput Æthiopiæ. Josephus retulit *Ludim*, & alios quosdam Mezraim posteros non subsistere amplius, & pridem Æthiopicis bellis fuisse deletos: Sanctus Hieronymus hac in re illum secutus est. Quidam crediderunt Lydos, quorum Cræsus Rex fuerat, fuisse posteros Ludim: sed hæc sententia nullos habet asseclas. In Jeremia cap. 46. 9. legimus Ludim con- E junctos cum *Cusch*, & *Phuc*. Ezechiel 27. 10. & 30. 5. eos cum *Phut*, & *Paras* memorat; nisi in textum error obrepserit, legendumque sit pro *Phras*, *Phatros*, qui est populus Ægypti. Alibi simul cum *Phut*, & *Chus* ponitur, ex quo licet conjicere populos hos vel in Ægypto fuisse, vel Ægypto, atque Arabiæ finitimos.

Profecto Paraphrastes Jonathan pro *Ludim* vertit *Neutæos*, scilicet Ægyptios Nomi *Neout*, de qua loquitur Ptolomæus. Arabica versio habet *Thennesæos*, incolas Thennesæ prope Pelusium, de qua loquitur Cassianus Collat. 11. c. 2. quam, reor, rationi maxime consentaneam esse sententiam. Hinc autem difficultas oritur statuendi regionem Ludim, & factum est, ut Josephus, & S. Hieronymus hos populos deletos fuisse arbitrarentur, quod non invenitur in Ægypto, finitimisque locis vestigium aliquod certum nominis illorum.

Bochartus ostendere conatus est Ludim esse Æthiopes: supponit enim *Chus* significare Arabiæ populos, non Æthiopiæ. Postea argumenta sua pro Ludim depromit. Prima illius ratio desumitur a nomine *Lud*, quod Arabice significat flexuosum esse, atque Meandri more serpere, uti quoque *Luz* significat Hebraice. Geographi loquuntur de Nili sinuosis flexibus, quos *Ancones* vocant, vel cubitos Nili in Æthiopia. Herodotus illum ob hoc Meandro Asiæ fluvio comparat, his ambagibus celebri. Sed harum infirmitas rationum apparet: nullius penitus sunt roboris, ut credamus, Ludim nomen suum a Nili flexibus desumpsisse, quod nulla ratione potest probabile videri. Hi populi, uti omnes alii, nomen suum regionibus dedere, quas incoluerunt; non ita vero nomen ab illis mutuati sunt. Præterea quomodo videri probabile unquam potest, populum sibi flexuosi nomen accipere, propter fluvii flexus, qui per ejus regionem dilabitur? Secundo, Ludim in Scriptura [5] commendantur, veluti sagittis arcu emittendis apprime callidi. Authores profani loquuntur de Æthiopibus veluti de sagittariis eximiis. Rex quidam Æthiopum cum legatis Cambysis Persarum Regis responderet, illis miræ magnitudinis arcum dono dedit, quem Cambysi offerrent, ut cum Persæ arcum illum facile tractare possent, tunc de inferendo Æthiopibus bello cogitarent. His populis nullus erat pharetræ usus; sed capiti suo, veluti radios, sagittas circumponebant. Claudianus:

Gens circumpositis crinem velata sagittis.

Tela vero non ferro præfixa erant, sed illorum apices lapide maxime duro, acutoque muniebantur. Hæc autem spicula venenabant, ea virulento quarumdam herbarum succo imbuentes, ut ait Theophrastus; vel draconis sanguine, ut aliis lubet. Tertio, Isaias simul ponit *Phul*, & *Lud*, veluti finitimos populos. Urbs Phila, quæ plane ita a nomine Phul vocabatur, erat inter Ægyptum, ac Æthiopiam posita [6]. Ast vereor, ne pro *Phul* legendum sit *Phut* in Isaia, quemadmodum in duplici Ezechielis loco 27. 10. & 30. 5. Græci in Isaia legerunt *Phud*, vel *Phut*. Sed Phut erat procul dubio in Ægypto inferiori. Vide superius ℣. 6. Quarto, Ludim sunt filii Mezraim; Æthiopes quoque, ait Bochartus, sunt Ægyptiorum colonia; quoniam tot res sunt ipsis cum Ægypto communes [7]; maxima in Reges observantia, mortuorum cura, eorum efferendorum ratio, Hieroglyphicæ litteræ, ornatus iidem pro illorum Sacerdotibus, Circumcisio denique utrique populo communis [8]. Hic habes eximii hujus viri potiorem partem argumentorum; sed aliquid validius, ac tutius superest desiderandum.

ANAMIM.] ענמים. Paraphrastes Jonathan per *Anamim* intelligit Mareotidis incolas; Targum Hierosolymitanum incolas Pentapolis; & Arabica versio illius regionis viros, ubi deinde Alexandriæ urbs est ædificata. Bochartus credit, Anamim eos esse populos, qui prope Jovis Ammonis templum immorabantur, ac in Nasamonitide. Hi populi Ægyptiæ ac Æthiopicæ originis erant, juxta Herodotum l. 3. & eorum lingua utrorumque populorum sermonis particeps erat; illisque plures erant superstitiones Ægyptiis persimiles. Adsunt quoque in Africa Amanientes, & Garamantes, qui fortasse ab Anamim originem duxere. Geographi [9] hos ultra Ammonios sta-

1 Strab. l. 11. & l. 16. 2 Ptolom. l. 6. c. 1.
3 Vide Holsten. Not. in Geograph. sacr. Caroli a S. Paulo. 4 4. Reg. 17. 6.
5 Isai. 66. 19. & Jerem. 46. 9. 6 Strabo l. 1. & alii plures. 7 Diodor. l. 3.
8 Herodot. l. 2. 9 Solinus c. 41. Plinius l. 5. c. 5.

ſtatuunt. At illud in mentem revocandum eſt, hos populos, cum vagi eſſent, & abſque ulla ſtata ſede, longinquius fines ſuos poſuiſſe. Nomen Garamantum oriri poteſt ex Hebraico *Ger*, quod advenam, viatorem ſignificat, & *Anamim*; perinde ac diceret, vagos *Anamim*. Eorum princeps civitas appellatur Garamana a Solino cap. 42. Habitant vero in ipſo ferme Africæ centro; atque ad Veſpaſiani uſque tempora fere ignoti fuerunt.

Laabim.] להבים. Plerique pro his populis *Lybies* intelligunt, vel ut illos vocat Stephanus, *Libiſtios*, qui ſunt e veteribus Africæ populis. Incoluerunt illi Mediterranei maris litora, & ex illis pars Maurorum, juxta Salluſtium, nomen accepit, pro Medorum nomine, quod populi nonnulli ex Herculis acie acceperunt, qui ſe Lybicis adjunxerunt. Maurorum nomen deduci poteſt ex Hebraico *Mur* מור, vel *Mor*: quod ſignificat, eſſe in motu; nomen quod illis tribui potuit propter vitam illorum vagam, atque inconſtantem.

Bochartus credit Laabim propius Ægyptum habitaſſe, atque eſſe Lybies Ægypti, de quibus veteres quidam loquuntur nomine *Lybi-Ægyptiorum*. Manent illi ad Thebaidis occaſum in arenoſo ſolo, atque Solis ardoribus aduſto. Vox *Lehabim* ſignificat inflammatum, accenſum; etenim *Lehabah*, flammam ſignificat.

Nephtuim.] נפתוחים. Hi populi admodum ignoti ſunt. Jonathan intelligit *Pentaſchænittes*, de quibus loquitur Stephanus [1]. Arabica autem verſio intelligit Carmanios. Junius credit, *Nephtuim* eſſe populum Æthiopiæ, cujus caput eſt *Nepata*, vel *Nepatæa* inter *Sienem*, & *Meroem* ſita. Plinius l. 6. c. 29. Ptolomæus, Strabo lib. 17. & Stephanus loquuntur de inſula Meroe, quæ erat caput Regni Candacis Reginæ. Bochartus ſtatuit Nephtuim in Marmarica, vel in Troglodytide. Inveniuntur in Marmarica, vel potius in Cyrenaica, *Adirmachides*, & *Aptuchi fanum*, quod nomen dedit urbi a S. Auguſtino Aptonga appellata. Credi poſſet, *Neptunum* a *Nephtuim* oriri. Herodotus lib. 2. pag. 184. teſtatur, hunc eſſe deum ab Africanis conſtitutum, ex illis ſcilicet, quos Græci acceperunt. Ægyptii non denegabant huic Dei dignitatem, verum nullo eum peculiari cultu proſequebantur.

Plutarchus ait, vocem *Nephtus* apud Ægyptios ſignificare maris litora, & montium, qui in maris aquas protenduntur, declivitatem. Huic argumento Bochartus innititur, cum ait, *Nephtuim* eſſe Troglodytas, qui in Occidentalibus maris rubri oris incoluerunt. Verum hanc ſententiam enervat pluribus argumentis deductis, præcipue ex eo, quod in Scriptura Troglodytæ appellantur *Suchim*, & *Ziim*, quæ voces nullam habent rationem ad Nephtuim; atque ex eo, quod Troglodytæ non erant Ægyptii, ſed Arabes origine juxta quoſdam Authores. Sed ex iis omnibus, quæ adfert, nihil eſt, quod cogat, ut Junii ſententiam deſeramus, atque eorum, qui Nephtuim ponunt prope *Naphtam*, & *Ludim*. Nomen Nephtuim in nomine *Nephtys* inſpicitur Saturni filiæ, & conjugis Typhœi: illa nullos ex *Typhæo* filios edidit; ſed Anubim genuit ex furtivo cum Oſiride concubitu. Videri poteſt Plutarchus in libro ſuo Iſidis, & Oſiridis.

℣. 14. Phetrusim.] פתרוסים. Paraphraſtes Jonathan hoc explicat de Ægyptiis, qui in Delta immorabantur: Hieroſolymitanus vero de Peluſii incolis; & verſio Arabica de Jemanitis in Arabia Felici. Nonnulli Phetruſim ſedem fuiſſe tradunt Urbem Petram in Arabia, alii regionem Pharuſiorum, vel Phauruſiorum in Africa ad Oceanum Atlanticum.

A Bochartus has omnes rejicit ſententias, & contendit Phetruſim incoluiſſe Thebaidem, quæ in Scriptura *Patros* appellatur. Similitudo quæ intereſt inter *Patros*, & *Petruſim* magnum eſt pro ipſius ſententia argumentum. Præterea Patros eſt nomen Provinciæ non ita parvæ in Ægypto, ut liquet ex iis, quæ aſſerunt Prophetæ Jeremias 44. 15. & 30. 14. & Ezechiel 29. 14. Aliquando hi loquuntur velut de Provincia ab Ægypto diverſa [2]; aliquando vero eam ſtatuunt inter regionis hujus Provincias; ita Thebais quandoque veluti Ægypti pars conſideratur, quandoque etiam, ut ab eadem ſejuncta. Invenitur in hac regione Nomus, aut terra *Pathuris*, aut *Pathurites*, a Plinio memorata lib. 5. c. 9. atque a Ptolomæo [3], ſed cum levi aliqua differentia.

B Jeremias recenſens populos, qui afficiendi erant ſuppliciis a Deo immiſſis, eos nominat a Iuda incipiens uſque ad Ægyptum, & ab Ægypto ad Patros. Marſhamus obſervat veteres diviſiſſe Ægyptum trifariam. Ægypti inferioris caput erat *Tanis*, vel *Heliopolis*; Ægyptus media erat regio Patros; Superior vero Thebais. Ex Jeremia 44. 15. atque Ezechiele 29. 14. liquet, Patros Ægyptiorum provinciam fuiſſe: *Reducam captivitatem Ægypti, & collocabo eos in terra Phatures, in terra nativitatis ſuæ*, &c. S. Hieronymus in hunc Ezechielis locum loquitur de urbe Pathures, quæ eſt hujus Provinciæ caput. Cellarius credit eam fuiſſe ſub eodem parallelo ac Coptos, & Tentyra; ſed ex qua Nili parte latet.

C Chasluim.] כסלוחים. Paraphraſtes Ionathan vertit *Pentapolitanos*. Pentapolis incolas, vel Cyrenaicæ. Paraphraſtes Hieroſolymitanus, *Pentaſchænites* in Ægypto inferiori. Arabica verſio, Saide populos in Thebaide. Quidam pro Caſluim intelligunt Sarracenos, qui in Iſthmo commorantur, qui eſt inter mare Rubrum, & Mediterraneum. Parvula hæc regio Caſſiotis vocatur propter Caſſium montem, qui Ægyptum ſeparat a Palæſtina. Sed apparet non a Caſluim nomen ſumpſiſſe; verum quod tamquam limes Palæſtinam clauderet ex ea parte; nam *Kez* Hebraice limitem ſignificat, extremitatem.

Bochartus affert maximam rationum vim, ut oſtendat Caſluim incoluiſſe Colchidem. Primo, nomina *Colchis*, & *Chasluim* ſibi invicem accedunt.
D Secundo, Veteres [4] ex Ægypto Colchidis accerſunt incolas. Maxima afferri poſſet Authorum manus, Poetarum, Hiſtoricorum, Geographorum; verum hi iidem Hiſtorici aſſerunt, hunc Seſoſtrim fuiſſe, Ægypti Regem, qui ibi exercitus ſui partem reliquit; quod Bocharti conatus dirueret, ſi verum eſſet, Seſoſtrim idem eſſe, ac *Seſac* [5], qui Templi Hieruſalem divitias abſtulit, Roboamo Salomonis filio regnante, qui ideo recentior longe eſſet, quam Moyſes. Verum Bochartus contendit, Seſoſtrim nullam in hac regione reliquiſſe coloniam; quoniam, ut Plinius lib. 33. 3. & Valerius Flaccus referunt, a Colchidis populis victus fuit, ita ut ibi incolas relinquere non potuerit. Addit etiam ante Seſoſtrim Argonautas Colchidis regionem petiiſſe;
E atque ideo aſſeri nequaquam poſſe, quod ibi Seſoſtris Ægyptias colonias conſtituerit.

Demum ait ea, quæ Herodotus lib. 2. narrat, qui inter allatos eſt vetuſtiſſimus, nequaquam eſſe perpendenda, veluti ab Authore profecta, qui rumorem tantummodo, & populorum referat opinionem; nam ſententiam ſuam de Colchorum origine indiciis probat, quæ jure nullo poſſunt rejici, exempli gratia, ex colore ſubnigro, & Colchidis, & Ægypti populis communi; ex nigris capillis, & cincinnatis, ex circumciſione, lini uſu, ejuſdem ela-

1 Stephan. in μάγδαλος, & in τακόμψος.
2 Iſai. 11. 2.
3 Ptolom. πάθυρις, vel πάθυριν.
4 Apollon. Argon. l. 4. Dionyſ. Perieg. v. 639. Priſcian. Feſt. Avien. Valer. Flacc. Herod. l. 2. c. 104. Diod. l. 1. Strab. l. 1. Ammian. l. 22. Agath. l. 2.
5 3. Reg. 14. 25.

elaborandi ratione, denique ex eadem lingua eademque vivendi ratione. Hæc omnia haud sane sunt contemnenda; imo majori in pretio essent habenda, si rite ea probasset Herodotus: præsertim illud, quod de Lingua, & vitæ ratione Colchorum asserit, atque de harum cum Ægypti lingua, & ritibus conformitate: nam quemadmodum hæ notæ sunt minus æquivocæ, ac tutiores; ex illis prævalida erui possent argumenta, si melius probatæ forent, & diligentius relatæ.

Sed cum propius has perpendimus rationes, ipsarum facile detegitur infirmitas. Juxta Bochartum dicendum est, populos, qui Chasluim vocantur, immediate ex Ægypto egressos fuisse; qui cum sedes suas in Colchide statuissent, dimisere colonias, quæ Palæstinæ, & Cappadociæ partem frequentarunt; tunc temporis jam habuisse circumcisionem; & ad Herodoti usque tempora ritus omnes, & linguam Ægyptiorum servasse; vel dicendum erit, ut re ipsa Bochartus ait, primos Chasluim, qui in Colchide immorabantur, nondum circumcisionem habuisse, cum Cappadoces, & Philisthæi ex ea regione sunt egressi: cum post illarum Coloniarum exitum dumtaxat, Colchi hanc arripuerint consuetudinem, Ægyptios parentes suos imitati; atque hinc contigisse, quod neque Philisthæi, neque Cappadoces umquam circumcisionem habuere, quoniam e Colchide exierant, antequam ibi hæc obtineret consuetudo.

Sed hoc non solum sine ulla probatione, verum etiam sine ulla verisimilitudinis specie asseritur. Qua ratione impelli poterant Colchi, ut Ægyptiorum exemplo se se circumciderent, cum alii populi æque ac ipsi, Mizraim posteri, incolentes Africam, & ferme e regione Ægypti, animum non adverterant, ut hac in re dumtaxat Ægyptios imitarentur? Quomodo Colchi, qui supra tercentas, & quinquaginta leucas aberant ab Ægypto, impelli potuerunt, ut mores, ritus, & circumcisionem Ægyptiorum edocerentur, dum hi illos eo prosequerentur odio, ut Sesostris cruentum illis bellum intulerit; neque Ægyptii eos abs se ortos fuisse, umquam fuerint [1] recordati? Hoc profecto inter eos parum commercii innuit intercessisse, ut credamus, Colchos operam navasse, ut Ægypti ritus ediscerent, & eos usque ad circumcisionem excipiendam amplecterentur. Operæ pretium sane foret, agnoscere, quandonam Ægyptii circumcidi cœperint, & quando Colchi illorum exemplum sint imitati. Si Herodoto aures præbuerimus, Ægyptus consuetudinem hanc in ipso primordio rerum obtinuit, eamque morem populis omnibus communicarunt, qui circumcisionem habuere. Sed Bochartus minime credidit, Herodoti sententiam sibi esse amplectendam; quippe nullo pacto eam probari posse intellexit. Ostendimus alibi [2], circumcisionem sero in Ægyptiorum more fuisse positam; atque hos illam ab Israelitis didicisse.

Hæc omnis Authorum, quos profert Bochartus, copia minimum roboris habet, iique omnes, veluti unus tantum sunt perpendendi, quoniam illi in Herodoti sententiam abiere, cujus authoritas hac in re levis plane momenti est, siquidem, ut ipse idem fatetur, levibus conjecturis innititur, & cognitioni, quam hausisse arbitratur ex indiciis, de quibus locuti sumus, potiusquam traditioni, & populorum sententiis [3], quæ in rebus hujusmodi magna dignæ sunt animadversione. In materia de facto, quærendæ sunt rationes de facto, non ita vero simplices conjecturæ. Non liquet enim temporibus Moysis Colchidis regionem hoc habuisse nomen; neque utrum, cum Jason advenit, hoc nomine vocaretur, satis patet. Credimus autem, antea Hevilam vocatam fuisse, uti superius docuimus Gen. 2. In ea Dissertatione, quam de origine circumcisionis habuimus, adnisi sumus ostendere, Colchos, quos hic Author Ægyptiæ originis refert, esse potius Israelitas e Regno Israel; quos Reges Assyriorum in Colchidem, finitimasque regiones traduxerunt.

Quænam igitur vera est regio Chasluim? Prope Ægyptum est inquirenda, ubi pater illius, & fratres immorati sunt. Vidimus supra Chaldæos Paraphrastes, Arabicam versionem, aliosque nonnullos eam in Ægypto inferiori statuere. Invenitur in sinu Adulite in mari rubro Æthiopiam versus, insula *Colocasita*, eadem plane ac *Coloca Melæ* [4], & Hahalach, quæ ad hanc quoque diem extat, e regione ore Abex, quæ rationem habet aliquam ad Chasluim. Itaque credi posset, veteres Chasluim in illis oris habitasse, & in insula, de qua modo fuit sermo. Horum populorum non meminit iterum Moyses, quia forte cum Æthiopibus fuerunt immixti, qui superius ad Ægypti meridiem sedem posuerant.

CHASLUIM: DE QUIBUS EGRESSI SUNT PHILISTHIIM, ET CAPHTORIM] Philisthiim, & Caphtorim sunt Coloniæ Chasluim: hic est loci hujus sensus maxime naturalis. Difficultas colonias e Colchide in Palæstinam deducendi posito, quod Chasluim esset regio Colchorum, & loci quidam Scripturæ, qui adversari videbantur iis, quæ hic referuntur, fuerunt in causa, ut loci hujus aliæ, atque aliæ explicationes quærerentur, cum per se satis pateat.

Bonfrerius credit, hæc verba; *de quibus egressi sunt* &c. referri non tantum ad Chasluim, qui novissime hoc in loco nominantur; sed ad omnes filios Mizraim in versiculo memorati, ita ut hoc pacto esset intelligendum: *Ex omnibus his filiis Mizraim egressi sunt Philisthiim, & Caphtorim*; populi ex omnibus Ægypti regionibus collecti, qui cum ibi commodam sibi sedem comparare non possent, simul conjuncti, commigrarunt partim in regionem Chanaan, quæ postea nuncupata fuit regio Philisthiim, & partim in regionem Caphtorim, quæ deinde Cappadocia fuit appellata.

Masius vocem illam *Philisthiim* refert, non ad *Chasluim*, quæ præcedit, sed ad *Caphtorim*, quæ subsequitur: ita ut ad locum hunc in suo naturali ordine restituendum, legendum esset: *Mizraim genuit Ludim, & Chasluim, & Caphtorim, de quibus egressi sunt Philisthiim*. Transpositio hæc duriuscula videtur; verum non caret exemplo, quo se tueatur, cum pares in Scripturis [5] inveniantur. Necessitas ad explicationem hanc confugiendi oritur ex eo, quod in aliis Scripturæ locis legitur, scilicet Philisthiim ortos fuisse e Caphtorim: exempli gratia, Jeremias 47. 4. ait, Philisthiim esse reliquias insulæ Caphtor: *Vastavit Dominus Philisthiim residuum insulæ Caphtor*. Et Amos 9. 7: *Numquid ascendere feci Israel de terra Ægypti, & Philisthiim de Caphtor, & Aram de Kir*. In Deuteronomio 2. 23. scriptum est, Caphtorim, cum egressi fuissent de Caphtor, infesta in Hevæos arma intulisse, eos delesse, atque in eorum terris habitasse. Hi loci omnes clare satis ostendunt, Philisthiim originem duxisse a Caphtorim.

Quæritur modo, qui essent hi Caphtorim כפתרים. Plerique Interpretes vocem hanc vertunt *Cappadoces*. Paraphrastes Chaldæi, Septuaginta, S. Hieronymus, Eusebius, Theodoretus, S. Cyrillus, Procopius,

1 Herodot. lib. 2. cap. 104.
2 Vide Dissertationem nostram de Circumcisione.
3 Herodot. lib. 2. cap. 104. 4 Mela lib. 3. cap. 9.
5 Vide Glass. Tract. 2. lib. 4. Observ. 22. 23.

copius, verbo, veteres omnes, ac recentiores ſtant pro Cappadocibus. Arabica verſio ſtatuit Caphtorim Damiatæ. Itinerator Beniamin, Author libri Juchaſim, & alii nonnulli eidem favent ſententiæ. Junius, & Tremellius ponunt Caphtorim in Nomo Setroite in Ægypto inferiori. Bochartus probare conatur ſententiam, quæ regionem Caphtorim explicat de Cappadocia. Obſervat primum, Cappadociam eſſe Colchidi proximam, ubi ille ſtatuit Chaſluim. Secundo, Hebraica vox *Caphtor* ſignificat ſpherulam; & invenitur propius Cappadociam urbs *Sidene*, quæ Græce idem ſignificat, quod Caphtor Hebraice.

In priori hujus operis editione, plures conjecturas attuleram huc, ut pro virili oſtenderem, *Caphtor* eſſe inſulam Cypri: ſed poſt illud tempus in aliam abii ſententiam, atque oſtendere adniſus ſum hanc eſſe potius inſulam Cretæ. Huic autem poſteriori ſententiæ hærere placet, illud reſpuenti, quidquid pro Cypri inſula dixerim. Videri poteſt Diſſertatio noſtra de origine, & Numinibus Phęnicum ante primum librum Regum.

℣. 15. CHANAAN GENUIT SIDONEM PRIMOGENITUM SUUM.] Primogenitus Chanaan ædificavit Sidonem, & pater fuit Sidoniorum. Sidon Hebraice ſignificat *piſcatum*, quod nomen homini congruere non videtur. Dubitant etiam nonnulli, utrum Sidon fuerit proprium nomen primogeniti Chanaan. Sæpius Scriptura loco nominis proprii viri alicujus, nomen uſurpat urbis, aut loci, quem vir ille habitavit.

Nomine Sidoniorum intelligebantur Phœnices univerſi, antequam Tyrus conderetur [1]. Urbs hæc poſtrema condita fuit a Sidoniorum Colonia, ut ait Joſephus lib. 8. Antiq. cap. 2. ducentis annis, & quadraginta antequam Templum Salomonis extrueretur. Situs Sidonis ſatis notus eſt; illa enim ad Libani Boream ſita eſt, & Tyri urbs ad Meridiem. Illa a Libano ad duas leucas abeſt, a Tyro autem ſeptem, vel octo. Joſue 19. 29. Sidonem magnam appellat, & Poetæ veteres [2] de ea plura, quam de Tyro loquuntur; quæ deinde majoris nominis celebritate Sidonem antecelluit. Iis temporibus, quæ regnum Saul ſubſecuta ſunt, de Tyro ferme tantum loquitur Scriptura inter urbes Phœniciæ. Hiſtoriæ ipſius partem intuebimur in Ezechielem. Phœnicia, cujus caput Sidon erat Moyſis ætate, a flumine Eleuterio, quod in Mediterraneum dilabitur e regione inſulæ Arad, uſque ad Carmeli montem patebat, ad Gazam uſque, vel uſque ad Peluſium ad Meridiem in oris maris Mediterranei; quia limites ſæpius immutati ſunt, qua Meridiem ſpectat. Philiſthiim meridionalem extenſionis hujus partem occupabant.

HETHÆUM.] חת *Heth*. Hethæi a quibuſdam ponuntur Euphratem verſus, & ad Terræ Sanctæ Orientem. Sed vulgo prope Hebron, & Berſabee ponuntur, in montibus, qui ſunt ad Meridiem terræ Chanaan, & qui deinde Tribubus Juda, & Simeon ceſſerunt.

℣. 16. IEBUSÆUM.] Iebuſæi habitarunt in Hieruſalem, & illi finitimis locis. Erant illi bellicoſi, neque a Hieruſalem penitus expelli, & de Sion arce dejici potuerunt, niſi ſub David regno [3].

AMORRHÆUM.] Amorrhęi manebant in montibus, qui ſunt ad Aſphaltitis occaſum. Inde vero trans Iordanem migrarunt [4], & ſedes ſuas conſtituerunt prope montes *Abarim* ad Orientem Aſphaltitis lacus, inter torrentes Arnon, & Iabok in veteri Moabitarum, Ammonitarumque regione. Amos 2. 9. loquitur de giganteo ipſorum corporis habitu, deque illorum virtute. Eorum magnitudinem cedris,

A & vires quercubus comparat. Sæpius in Scriptura nomen Amorrhęorum uſurpatur, ut generatim intelligantur Chananæi: ita plane, quod inter eos populos, & magnitudine, & viribus pręſtarent.

GERGESÆUM.] Gergeſęi habitabant ad maris Tiberiadis Orientem, & creditur, Domini Noſtri quoque temporibus [5] in hac regione quaſdam eorum adfuiſſe reliquias in urbibus *Geſara*, & *Gadara*. Iudęi aſſerunt ad Ioſue adventum populos hos in Africam conceſſiſſe. Vide noſtram Diſſertationem de regione, quo Chananęi ab Iſraelitis ejecti conceſſerunt, ante librum Ioſue.

℣. 17. HEVÆUM.] חוים. *Chivim*. Paraphraſtes Hieroſolymitanus pro *Hevæum*, vertit *Tripolitanos*, perinde ac innuere vellet, Heveos conceſſiſſe in regnum *Tripolis* in Africam, vel potius ipſos permanſiſſe Tripoli in Syria. Ionathas eos vocat *Kadmonim*; ſcilicet Orientales, Geneſ. 15. 19. Bochartus credit unam Hevęorum partem incoluiſſe prope montem Hermon, trans Iordanem, ad Orientem terrę Chanaan. Ait quoque Cadmum inſignem prope coloniam, quam deduxit Thebas caput Bęotiæ, & Hermionem uxorem illius fuiſſe Hevæos; & nomen Cadmi fluere a *Kedem*, quod Orientem ſignificat; Hermionis vero nomen a monte Hermon.

Quod Fabula adjicit de ipſorum metamorphoſi in angues, eruitur ex Hevęorum nomine, quod apud Phœnices anguem ſignificat. Hebręi aſſerunt Hevęorum nomen huic populo Chanaan inditum fuiſſe, quod anguium more ſubtus terram, & in ſpeluncis
C incolerent. Aderant quoque Hevęi circum montes Hebal, & Garizim. Gabaonitę, & Sichemitę erant Hevęi. Aliud quoque Hevęorum genus reperitur, quorum nomen ita ſcribitur עוים *Hivim*. Erant illi in ea regione, quam deinde poſſederunt Philiſthiim poſteri Caphtorim. Nonnulli credunt hos Hevęos a Philiſthęis ejectos Euphratem traduxiſſe, atque in Aſſyriorum regionem migraſſe; unde poſtea Samariam deducti ſunt. Verum credimus, hos Hevęos, de quibus ſermo eſt 4. Regum 17. 31. alios eſſe a priſcis Paleſtinę Hevęis, & hos vel penitus a Philiſthæis deletos fuiſſe, vel eorum reliquias cum cęteris Chananęis fuiſſe confuſas, cum quibus ipſi ſe immiſcuerunt.

ARACÆUM.] הערקי. Aracęi incolebant urbem,
D & finitimos illi, locos, *Arcæ*, vel *Arca* ad radices montis Libani. Ptolomęus, & Ioſephus Antiq. lib. 1. cap. 6. loquuntur de urbe hac *Arce*. Bochartus credit iſtic celeberrimum Veneris Architidis fanum extitiſſe, quam Phœnices ſingulari cultu proſequebantur. Vide Macrob. Saturn. l. 1. c. 21.

SINÆUM.] Aliqui credunt Sinęos eſſe Peluſii incolas, Hebraice סין *Sin* appellatos: ſed Sanctus Hieronymus Quæſt. Hebr. in Geneſ. arbitratur Sinęos antiquitus immoratos fuiſſe prope *Arce*, quę caput erat *Aracæorum*, & urbem *Sin* funditus bello dirutam fuiſſe, ex qua nihil pręter nomen ſuperfuit. Strabo lib. 16. ſtatuit arcem, cui nomen *Sinna*, in monte Libano: igitur prope montem Libanum Sinęi morabantur. Arabica verſio habet hic
E *Tripolitanos*, quod intelligendum eſt, de Habitantibus Tripolis, quę eſt urbs Phœnicię. Ionathan, & Onkelos Sinnęos accipiunt pro Habitantibus Amathuntis in inſula Cypro. Alii quidam volunt Sinnęos montem *Sina* incoluiſſe.

℣. 18. ARADIUM, vel ARVADIUM.] Paraphraſtes Hieroſolymitanus vertit incolas *Antaradi*, & Ionathan *Laodicæos*. Urbs Aradi erat in ſcopulo a continenti procul viginti ferme ſtadia, ſeu bis mille paſſus, & quingentos; & ipſius circuitus erat ſtadiis ſeptem, ſeu paſſibus octingentis, & quinquaginta, ut refert Strabo. Scopulus hic, vel parvula inſu-

1 Juſtinus lib. 18.
2 Vide Strabonem lib. 16.
3 2. Reg. 5. 9. 4 Joſue 5. 1. Num. 13. 30. & 21. 29.
5 Matth. 8. 28. Marc. 5. 1. Luc. 8. 26.

insula erat admodum frequens domibus, iisque in plures contignationes elatis, referta. Aradiis aliæ non erant aquæ nisi in cisternis, vel quas ad hauriendas in continentem proficiscebantur. Dicuntur [1] autem, illi pacis tempore coriaceo tubo dulcem aquam hausisse e fonte quodam, qui in imo mari emanabat.

In continente e regione *Aradi*, urbs erat *Antaradus*, quam Jonathan, & Septuaginta hic intellexerunt, veluti Arado ipsa antiquiorem. Hanc posteriorem eodem tempore, quo Tyrus recens ædificata fuit, extructam fuisse putant, scilicet, dum Regum Assyriæ, & Babylonis adversus Phœnices ferverent. Strabo ait Aradum conditam fuisse a quibusdam exulibus Sidonis. Certum videtur, post Moysem dumtaxat fuisse ædificatam, & Aradios, de quibus hic sermo, Antaradi, & in proximis urbibus habitasse [2]. Non liquet autem, populos hos ab Israelitis domitos fuisse, sed perstiterunt in regione sua, atque adeo in sua libertate usque ad imperii Romani tempora [3].

SAMARÆUM.] Sanctus Hieronymus credidit Samaræos habitasse Emam urbem celebrem in Celesyria. Duo Paraphrastes Chaldæi, & Arabs de eadem intellexerunt. In oris Phœnicum adest urbs, cuii nomen *Simyra* prope *Orthosiam* [4], Eusebius credidit hanc esse Samaræorum coloniam. Nonnulli arbitrati sunt antiquos Samaritanos, qui morabantur prope Someron, eos fuisse, de quibus hic loquitur Moyses; sed non adverterunt animum ad sensibilem differentiam, quæ est Hebraice inter *Someronim* שומרונים, quod significat *Samaritanos*, & *Hazemarim* הצמריים, quod significat *Samaræos*.

AMATHÆUM.] Hic immoratus est *Hemath*, ac in finibus illius. Plerique asserunt *Hemath* idem esse ac Antiochiam: non ita vero celebrem illam Syriæ caput Antiochiam, quam Magnam appellat Amos 6. 2. sed aliam Antiochiam minorem, & minus cognitam, quæ nuncupata fuit Epiphania: hoc autem a Sancto Hieronymo edocemur, qui tradit ætate sua, Antiochiam minorem adhuc substitisse nomine Epiphaniæ. Verum probabilius videtur, *Emath* esse Emesam ad Orontem, urbem apud veteres insignem imprimis, ac sæpius in Scripturis memoratam. Erat illa ad Palæstinæ Boream, & sæpius memorantur declives Emath colles, qui erant inter Libanum, & Antilibanum. Magna adest probabilitatis species Emathæos e Chanaan ortos, primitus regionem hanc incoluisse, cujus caput erat Emath Soba, vel Emath Damasci. Vide Num. 34. 7.

Ecce autem populos, qui ex undecim Chanaan filiis originem habuerunt. In variis populorum Chananæorum recensionibus reperiuntur aliquando, *Pherezæi*, *Chananæi*, *Cinæi*, *Cenizæi*, *Cadmonæi*, qui istic minime notantur; & e contra aliquando omittuntur *Aracæi*, *Sinæi*, *Samaræi*, *Amathæi*, qui hic exprimuntur. Hujus differentiæ caussam eam plane fuisse dixerim, quod ex his populis nonnulli multiplici nomine vocarentur: Exempli gratia, qui *Cadmonæi* dicuntur, iidem sunt ac Hevæi montis Hermon. Pherezæi non sunt populus particularis, sed agrestes homines, qui cum gregibus suis vagi vivebant, quin illis stata esset permansio. *Pherazim* Hebraice significare potest ruricolas, quemadmodum *Pherazot* rura significat. Chananæorum nomen illis traditum videtur fuisse, quorum opera in mercaturis maxime impendebatur, tum in oris Phœniciæ, cum ad fluvium Jordanem, & Lacum Genesareth, ubi ait Scriptura Chananæos incoluisse. Cenizæi procul du-

A bio, vel interierunt, vel cum aliis immixti sunt eo temporis intervallo, quod ab Abraham ad Moysem fluxit; post Abraham non inveniuntur amplius. Eusthathius Antiochenus ait, ipsos immoratos fuisse inter Libanum, & Montem *Amanum*. *Cinæi* tempore Moysis morabantur ad Asphaltitis occasum Idumæi proximi. Num. 24. 12.

℣. 19. FACTI SUNT TERMINI CHANAAN VENIENTIBUS A SIDONE GERARAM, USQUE GAZAM DONEC INGREDIARIS SODOMAM ..... USQUE AD LEZAM.] Moyses regiones Chanaan recensens ea utitur diligentia, qua aliorum terras minime enumerat. Tempore, quo ille scribebat, intererat multum, Israelitas apprime nosse regionis terminos, quam Deus illis pollicitus fuerat, & quam veluti hæreditatem
B suam perpendebant. Hujus regionis limites statuuntur quatuor urbes satis insignes; Sidon ad Boream, Gaza ad meridiem, in mediterranei maris ora, utraque, quod est ad occasum terræ Chanaan: Sodoma vero, & *Lezal*, vel *Laisa*, hæc ad Boream, illa ad Meridiem, in Jordanis litore utraque, quod flumen regionem hanc, qua Orientem pectat, concludit. Non me fugit quidem, quoad *Lezam* nonnihil esse difficultatis. Nonnulli hic explicant pro urbe *Lais*, quæ deinde vocata fuit Cæsaræa Philippi prope Jordanis originem. Oppositio Sodomæ quæ ad meridiem sita est e regione Gazæ, aliam urbem postulat ad Boream, quæ sit e regione Sidonis. Sed Paraphrastes Jonathan, & Sanctus Hieronymus intelligunt pro *Leza* urbem Calliroe, calidis
C aquis insignem, quæ in Asphaltitem lacum defluunt ad maris hujus Septentrionem. Alii quærunt urbem Luzam inter Asphaltitem, ac mare Erythræum. Ptolomeus ibi urbem quandam statuit nomine Luzam, & Josephus Antiquit. l. 14. c. 2. nomine *Lousam*. Paraphrasis Arabica habet *Elusam*, pro *Lusa*. Elusa est civitas Idumææ a Ptolomæo, & Stephano cognita. Hebraicus autem textus sic verti potest. *Facti sunt Termini Chanaan venientibus a Sidone Geraram, usque Gazam; &* (in ulteriori parte) *venientibus a Sodoma, Gomorra, Adama, & Seboim usque Iezam*. Hæc vero descriptio non complectitur universam terram promissam; sed modo solum illud, quod præcipui Chananæorum populi occupabant.

D ℣. 21. DE SEM QUOQUE NATI SUNT, PATRE OMNIUM FILIORUM HEBER FRATRE JAPHETH MAJORE.] Horum autem filiorum Sem nunc est instituenda recensio; fuit ille Pater omnium populorum trans Euphratem. Moyses, qui pro Hebræis scribebat, hic observat, Sem, qui illorum erat Patriarcha frequentem habuisse familiam, cujus enumerationem debet peragere, & quam longius præ cæteris debet deducere. Eam de integro assumit capite sequenti ℣. 11. 12. &c. neque deinde amplius relinquit, progeniem Arphaxad usque ad Abraham prosecutus. Hanc data opera postremam reservavit, ut eam posset, pro ut libitum foret, sine interruptione jugi narratione complecti.

Nonnulli vertunt [5]: *Ipsi Semo natus est* (*is qui
E fuit*) *pater omnium Hebræorum*. Sed sensus hic non videtur admodum literalis. Non credimus autem, Abraham desumpsisse nomen Hebræi ab Avo suo *Heber*; sed illi dedisse, quoniam ex regionibus trans. Euphratem positis in terram Chanaan advenerat. Hæc vero quæstio ad examen infra revocabitur.

FRATER JAPHET MAJORE.] Hebraicus textus אחי יפת הגדול verti potest, *Fratre Japhethi majoris*,

---

1 Plin. l. 2. c. 102. & l. 5. c. 31.

2 Usserius urbis Aradi in insula cognomine primordium statuit anno ab orbe condito 3254. Periodi vero Julianæ 3964.

3 Dionys. lib. 48.

4 Plin. l. 5. c. 20. Mela l. 1. c. 12. Stephanus &c.

5 ולשם ילד גם הוא אבי כל בני עבר אחי יפת הגדול,

vis; ita Septuaginta [1] & Symmachus [1] intellexerunt, & quemadmodum aliunde patet, Japheth fuisse primogenitum Filiorum Noe, ita posteriorem hanc sequimur lectionem cum pluribus eruditis interpretibus [2]. A

℣. 22. FILII SEM, ÆLAM, ET ASSUR, ET ARPHAXAD, ET LUD, ET ARAM.] Septuaginta addunt Cainan; verum hic abs re hęc additio: nam fatentur omnes, errorem esse. Cainan autem additus capiti 11. ℣. 12. parit difficultatem, quoniam in Divo Luca legitur. At hæc loco suo agitabitur quæstio. *Cainan* in Alexandrino manuscripto non extat.

ÆLAM.] Nullum est dubium, quin Elamitæ Medis finitimi ab Ælam ortum habuerint. Urbs hujus regionis caput erat Ælymais, insignis propter locuples templum Dianæ, vel *Nannææ*, quod Antiochus prædari voluit. Author libri primi Macchabæorum 6. 1. statuit Ælymaidem in Perside; author vero libri secundi Macchabæorum 9. 2. urbem hanc Persepolim vocat, plane quod Persarum regionis erat caput, quæ antiquitus Ælam appellabatur. Quemadmodum nomen Ælam minus erat notum, quam nomen *Persidis*, credidit se posse vocare *Persepolim* inter Græcos urbem, quam Ælymaidem illi vocabant populi, qui a veteri illius nomine Ælam appellabantur. Hanc in medium affero conjecturam, ita tamen ut meliorem differentiæ hujus inter duos Macchabęorum authores solutionem operiar, cum non ita levi negotio conciliari mihi posse videantur illi, quippequod magna sit inter urbes Persepolim, atque Ælymaidem distantia. B

ASSUR.] Assyria vel nomen dedit Assur, vel ab eo ipsa est mutuata. Hebraica vox אשור *Assur* significat felicem, quod apprime decet Assyriam, quæ præstantissima est regio, & præsertim in locis Ninive proximis. Latet, utrum Nembrod ejecerit Assur e regione illius, an Assur successerit post Nembrod, & nomen suum Assyriæ tribuerit. Quod autem Assur subsecutus fuerit post Nembrod, ex iis licet conjicere, quæ Svidas in Θϑ́ρας & Joannes Antiochenus apud Salmasium in Solin. pag. 1235. asserunt, Nino Assyriorum Regi successisse *Thuram* virum animo, & virtute mira præstantem, qui aggressus est, & vicit Tyrannum Caucasum, qui erat e Posteris Japheth. Assyrii illum veluti Deum sunt venerati, eumque Baal vocarunt, quæ vox in eorum lingua Martem significat. Illius quoque nomen Syderi tribuerunt, quod Martem appellamus. Alius Author, a Salmasio allatus, asserit Thuram fuisse filium Zames. Facile vero credere possumus, *Zamem* eumdem esse ac Sem, & *Thuram* eumdem ac Assur, vel *Athur* juxta Chaldaicam pronunciandi rationem. Ninus erit *Nembrod* Ninive conditor; Tyrannus Caucasus erit Gog filius Japheth, qui versus Caucasum morabatur ad Assyriæ Boream. C D

Assyria, quæ aliter dicebatur Atyria vel *Adiabene*, fines habet ad Septentrionem Armeniæ majoris, & Mediæ partem; ad Ortum aliam Mediæ partem; ad Meridiem Babyloniam; ad Occasum Mesopotamiam, a qua Tigri flumine dividitur. Sed Assyriæ imperium patebat latius; Medos olim complectebatur, Persas, Babylonios, Arabes, Armenos, Syros, & Populos Mesopotamiæ &c. E

ARPHAXAD.] ארפכשד Josephus aliique nonnulli crediderunt, Chaldæos olim nomen Arphaxad habuisse: itaque dicendum esset, Chased filium Nachor, potitum fuisse regione Arphaxad, & Chaldæis nomen Casdim tribuisse, qui antea Arphaxadim appellabantur: verum hujus rei nullum extat argumentum. Similitudo forte nominum *Archasad*, & *Arphaxad* in errorem Josephum inducere potuit. Ar, vel *Ur* caput est Casad, vel *Cased*; & Gen. 9. 31. invenitur *Ur Casdim* appellata fuisse, antequam *Cased* oriretur. Bochartus credit *Arphaxad* nomen suum dedisse parti Assyriæ, quæ *Arrapachitis* a Ptolomęo Asię tab. v. vocatur. Hęc quoque ea posset esse regio, cujus caput erat *Artaxata* in Armenia majori in finibus Mediæ. Hæc hodie, ut nonnulli ajunt, est urbs Teflis; ut alii vero, *Artaxata* est *Erivan* in Armenia sub Persarum imperio; vel saltem *Artaxata* erat prope Erivan. Tarvenerius asserit extare adhuc urbis hujus rudera ad tres ab Erivan leucas. Moysis temporibus neque Armenia, neque Media hoc nomine appellabantur: & facile est, quod credas, unam saltem Mediæ partem Arphaxad fuisse vocatam. Strabo passim loquitur de Mediæ. Provincia quadam, cui nomen *Atropatia*, ab Armenia Araxe fluvio sejuncta; Ptolomęus illam Antropatiam vocat.

LUD.] לוד. Josephus, S. Hieronymus, Eusebius, S. Isidorus, Eustathius, & plures veteres, ac recentiores ponunt filios *Lud* in Lydia Asiæ minoris. Bochartus sententiam suam probat nominum similitudine, Lydorum antiquitate, vocis *Lud* significatione, quæ flexuosum esse significat propter Męandrum, qui in hac Provincia vagatur. Adversus illorum sententiam, qui posteros Lud in Asia minori constituunt afferri potest; primo hanc provinciam nimis abesse ab aliis filiis Sem; Euphratem fluvium traducendum fuisse Lud, si in Asiam minorem migrasset, ut in interiori parte ad Mæandrum fluvium sedem statueret; quamquam Moyses innuit omnes Posteros Sem trans Euphratem esse immoratos: *Fuit pater omnium filiorum Heber*, vel trans-Euphratensium. Historici [3] asserunt, Lydos *Mæones* vocatos fuisse usque ad Lydum filium Athys, qui eos de nomine suo nuncupavit.

Verum quoad primam harum objectionum respondetur, quamquam Sem pater est omnium populorum trans Euphratem, hoc minimum obesse, quin aliqui ex filiis illius hæreditatem suam citra hunc fluvium fuerint sortiti. Liquet, Aram, filium Sem, aut posteros illius Syriam incoluisse; cur igitur Lud illius exemplo ductus in minori Asia morari minime potuerit? Quoad vero alteram difficultatem, facile occurrimus locos, & tempora distinguentes. Historici, & Geographi docent, Provinciam Lydiam appellatam, olim Męoniæ prætulisse nomen, & Lydum Athis filium Lydiæ nomen illi tribuisse. Sed hi Authores de superiori tantum Lydia loquuntur, quæ profecto antiquitus Męonia nuncupabatur. De inferiori autem Lydia, ac Jonia, quam ipsam quoque Lydiæ nomine [4] appellatam fuisse constat, ne verbum quidem faciunt; & Profani non referunt, quando, vel unde vetus hæc Lydia nomen acceperit. Herodotus l. 1. c. 94. Menes Regem Lydiæ Patrem Athis ait fuisse; & Strabo l. 5. p. 147. eum filium dicit Herculis, & Omphalæ Lydorum Reginæ. Hi igitur Authores hoc pacto innuunt, ante Lydum filium Athis, Lydiam fuisse a Męonia diversam.

Arias Montanus ponit Ludim ad Euphratis, & Tigris confluentem, & Clericus eos statuit inter fluvios Chaboram, & Saocoram, vel Mascam: quoniam illic Euphrates ferme in Męandri morem variis flexibus sinuatur.

ARAM.] Aram est pater Aramæorum, vel Arimæorum. Hos populos Homerus memorat *Iliad.* B; & Hesiodus *Theogonia*, aliique veteres Authores. Strabo l. 1. & lib. 16. & Josephus Antiq. l. 1. c. 6. docent a Græcis Syros appellatos fuisse populos, qui se Aramæos, vel Arimæos vocabant. Latet vero quando nam a Græcis Syri cœperint appellari. Ho-

1 Ἀδελφῷ Ἰάφετ τοῦ μείζονος Sym. τοῦ πρεσβύτου.
2 Ita Chald. Hebr. Lyran. Montan. Vatabl. Jun. Tremel. Malv. Ainsv. Pisc. & aliis.
3 Dionys. Halicarn. l. 1. c. 7. & l. 7. c. 74. Diodor. l. 3.
4 Vide Cellar. Geograph. antiq. l. 3. c. 4. p. 124.

Homerus, & Hesiodus illis simpliciter nomen tribuunt Arimæorum.

Regio Aram late patet in Scriptura: amplectitur enim Mesopotamiam universam, & Syriam. Mesopotamia dicitur *Aram Naharaim*, Genes. 24. 10. Deut. 23. 4. Judic. 3. 8. videlicet Aram duorum fluminum; quoniam hæc regio sita est inter Euphratem, ac Tigrim. Vocatur etiam *Padam Aram* Genes. 28. 7. & 31. 18. & 33. 18. & 35. 9. scilicet Arva *Aram*; & in Osea 12. 13. *Sedeh Aram*, quod idem significat, ac Padam Aram. Creditur autem nomine *Arvorum Aram* Scriptura innuere voluisse eam Mesopotamiæ partem, quæ exculta est, & quæ præsertim ad flumina extenditur, & in fertiles regionis Sennaar campos, & prope Babylonem, ut ab alia ejusdem Provinciæ parte distingueretur, quæ magis sterilis, & inculta fuisse dicitur.

Scriptura etiam Syriæ cunctæ nomen Aram tribuit, quæ in plures tractus, seu Provincias erat divisa. Passim vero nomen Aram illa addit urbi Provinciæ capiti, exempli gratia, Aram Damasci, Aram [1] Macha, Aram Bethrehob, Aram Soba &c. Hæc postrema Euphrati propior erat, & prope Palmyram.

Difficile est, quam regionem primum Aram, & posteri ipsius incoluerint, constituere. Amos Propheta 9. 7. innuere videtur, ipsos primitus in regione *Kir* habitasse, & Deum illos inde eduxisse, quemadmodum ex Ægypto Israelitas, & Philisthæos de Caphtor eduxit.

Hæc regio *Kir* plane est Iberia, ubi est flumen Cyrus, hodie *Cur*, vel Chiur appellatum, qui in Mare Caspium dilabitur. Nominis ejusdem alius quoque fluvius in Perside invenitur, alio nomine Bagradas; atque rursum alius in Media: & in regione eadem populi adsunt *Cyrthii* vocati, & urbs *Cyreschata*, vel *Cyropolis*: & demum in Syria urbs *Cyrrhus*, & regio dicta *Cyrrhestica*. Hæc omnia in incerto ponunt primam Aram permansionem. Hoc vero certum est temporibus Moysis, & forte Abraham quoque, & Jacob ætate, Mesopotamiam jam Aram fuisse vocatam; quandoquidem Israelitæ Deut. 26. fatebantur Abraham patrem suum egressum fuisse de Aramæis: & *Batuelem*, ac *Labanum* in Mesopotamia natos appellatos fuisse Aramæos [2], quamquam erant ex genere *Arphaxad*, non ita vero ex genere *Aram*.

Præter hos Aramæos, vel Syros, qui ex Aram filio Sem originem deduxerunt, alios quoque videtur innuere Scriptura, qui e Camuele filio Nachor, & Melchæ descenderint. Moyses Genes. 22. 21. ait Camuelem fuisse patrem Aram; quod Septuaginta, & vulgata vertunt, Camuelem patrem Syrorum. Locus hic trifariam explicari posse mihi videtur. Primo asserendo simpliciter, Camuelem habuisse filium nomine Aram; Secundo Camuelem patrem fuisse Camelitarum in Cappadocia, qui Aramæorum nomen acceperunt, vel Syrorum ab Aram filio Camuelis. Liquet autem ex Herodoto, Cappadoces Syrorum nomine comprehensos fuisse. Tertio denique Aram filium Camuelis patrem fuisse quorumdam Aramæorum, qui cum posteris Aram filii Sem, permixti fuerunt; vel ipsum eumdem Aramæum fuisse vocatum, quia se cum Posteris Aram conjunxit. Vide Commentarium in Genesim cap. 22. ℣. 21.

Plerique veterum, ac recentiorum [3] crediderunt Armenos descendisse ab Aram, & Aramæis. Strabo l. 1. observat, multam intercessisse inter Syros, & Armenos similitudinem, & propter linguam, & propter vivendi rationem, atque corpora, & a Syris vocatos fuisse Aramæos, & Armenos eos, qui a Græcis Syri appellabantur. Interpres Arabs *Aram*, vertit *Armenum*. Bochartus nihilominus credit, Armeniam nomen deduxisse ab *Har*, quod montem significat, & *Minni*, qui est populus prope *Ararat*; perinde ac dicerentur Montes Minni. Caldaica versio pro *Minni* transfert *Armeniam* Jeremiæ 51. 27. & in Michæa 7. 2. Semel autem in Scriptura tantum invenitur *Armenia*, vel *Harmona* potius Amos 4. 3. quo Deus se in exilium ablegaturum esse ait Israelitas trans montes *Harmonæ*.

℣. 23. FILII ARAM, US, ET HUL, ET GETHER, ET MES.] Inquiremus posteros Aram in Armenia in Mesopotamia, in Syria, citra Euphratem, & ultra Tigrim; temporibus Moysis in omnes has regiones poterant jam esse dispersi.

US.] עוץ, juxta Sanctum Hieronymum quæst. Hebraic. & Josephum Antiq. l. 1. cap. 7. incoluit Thrachonitidem, quæ est regio trans Jordanem, cujus ad Orientem est Arabia deserta, mons Libanus ad Boream, Jordanes ad Occidentem, & Ituræa ad meridiem. Veteres credunt primogenitum *Aram* ædificasse urbem Damasci; ipsum vero Damasci agrum de nomine suo nuncupasse, qui *Us* ab Hebræis vocatur, & *Gaut*, vel *Gauta* ab Arabibus. Littera *Hain* pronunciatur aliquando velut *G*; & *Tzad* sæpius in *Theth* immutatur. Arabes hodie Algautam vocant; & Geographus Arabs Climat. 3. p. 5. eam ita describit. Vallis Damasci, quæ *Algauta* dicitur, patet in longitudinem duarum stationum spatio; unius vero in latitudinem. Algauta, ut censet Bochartus, vallis est inter montes Libanum, atque Antilibanum posita, quę vocatur *Ager excavatus* [4] a Strabone l. 16. cujus latitudo sunt stadia ducenta, longitudo vero a meridie ad Septentrionem stadia quadringenta. Hæc eadem quoque est, quam Polybius [5] *terram Amikam*, vocat. Syriace עמיקא *Hamika* significat planitiem. Denique tractus hic a Græcis vulgo *Cælesyria* appellatur, scilicet Syria excavata; sed nomen hoc latius patet aliquando.

Posset cum pari verisimilitudine statui *Us* versus origines Tigris. Diodorus Siculus l. 17. c. 67. vocat *Uxios* montes, unde hoc flumen emanat. Strabo l. 16. ibidem regionem *Uxiam*, populosque *Uxios* constituit. Plinius l. 6. c. 16. Oxios vocat. Hic idem author, ibid. c. 9. loquitur de fluvio Musi, vel Usi, qui in Araxem defluit. Arrianus Indic. c. 40. & expedit. Alex. l. 3. c. 17. & Quintus Curtius l. 5. c. 3. horum populorum meminerunt.

Scriptura loquitur de duobus aliis hominibus, nomine Huz; quorum alter filius erat [6] Nachor, fratris Abraham: alter [7] vero unus ex posteris Sehir Horræi. Invenitur in Ausitide [8] Arabiæ desertæ regione parvula urbs Us, hodie *Omps*, ut ait *Thomas Minadojus*, appellata. Jeremias loquitur de regione *Hus* in suis lamentationibus lament. 4. 21. Job quoque in regione *Hus* vixit: sed hæc illa est regio, quam filius Sehir Horræi excoluit. Vide Commentarium in Job l. 1.

HUL.] חול. Josephus Antiq. l. 1. c. 6. eum *Otrum* appellat, & in Armenia ponit. Bochartus credit præstare, si legas, *Otum*, atque hinc derivare nomen Provinciæ *Otene* in Armenia inter Cyrum, & Araxem [9]. Plura adsunt in Armenia nominis *Hul* vestigia: Exempli gratia, in Provincia quæ dicitur *Cholobatene*, & in urbibus *Colsa*, *Cholana*, *Cholim-*

1 2. Reg. 10. 6. & 8.
2 Genes. 25. 20.
3 Bonfrerius, Arias &c.
4 Πέδιον κοῖλον.
5 Αμύκης πέδιον.
6 Genes. 22. 21.
7 Genes. 36. 28.
8 Ptolom. apud Bochart. Phaleg. l. 2. c. 8.
9 Plin. l. 6. c. 8.

limma, & *Olane*; & apud Ptolomæum, in Colthene, A & urbe Choluata. Est in Syria urbs *Cholle*, & in Ponto urbs Choloe.

Gether.] גתר. Iosephus credit, posteros Gether incoluisse Bactrianam. S. Hieronymus ait, Gether esse Arcaniorum, & Cariorum patrem, quorum primi in Græciam prope Epirum immorabantur, alteri vero in Asia minore, e regione Rhodiorum. Possetne Gether Author esse Ithuræorum populorum trans Iordanem, inter Arabiam desertam ad Ortum, & Iordanem ad Occasum? vel potius Ithuræi, de quibus loquitur Plinius l. *6.* c. 23. in Syria Cyrrhestica, inter Seleucidem, Comagenem, & Euphratem. Credimus Iethur Ismaelis filium [1] frequentasse quidem Ithuræam priorem, de qua locuti sumus; sed Gether esse posse alterorum B patrem Ithuræorum.

Mes.] משך idem est, ac qui *Mesech* 1. Paralipomenon 1. 17. & *Mosac* a Septuaginta appellatur. Bochartus credit cum maxima verisimilitudinis specie, hunc possedisse montem Masium in Mesopotamia, & nomen suum monti huic tribuisse, & fluvio *Mazeca*, qui inde emanat. Fluvius hic vulgo Saocoras appellatur, sed *Masca* a Xenophonte. Stephanus hujus tractus incolas *Masienos* vocat, vel *Masianos*; atque hinc fortasse Arabes Masæi, de quibus loquitur Plinius l. *6.* c. *26.* inter Mesopotamiæ populos nomen suum acceperunt. Sanctus Hieronymus posuit *Mes* in Meonia. Ioseph credidit, *Mes*, vel, ut ille inquit, *Masam* patrem fuisse Mesaniorum prope Tigris ostium; at non advertit ille, quod a C Græcis *Mesana*, vel Mesene appellatur quicumque tractus, quem fluvii circumfluunt. Armeni contendunt, Montes Moschos ultra Erivan, ac Euphratis originem nomen habuisse a *Mas*. Vide superius cap. 8. ℣. 4. Strabo l. 11. statuit in Armenia montem Masium ad Sophene Meridiem, alium omnino a Masio Monte, quem Ptolomæus l. 5. c. 18. memorat in Mesopotamia.

℣. 24. Arphaxad genuit Sale, de quo natus est Heber.] Eustathius Antiochenus asserit, *Selam* esse patrem populorum Susianæ. Eusebius illum Cossæorum patrem dicit, populorum ad Susianæ Septemtrionem. Invenitur in Ammiano Marcellino l. 23. Susiana urbs *Sela* nuncupata: a Ptolomæo *Sele* Σέλη dicitur, & Geographicæ Tabulæ D eam infra susam statuunt ad fluvium Eulæum.

Septuaginta versiculum hunc ita vertunt: *Arphaxad genuit Cainan, Cainan genuit Sale, & Sale, genuit Heber*. Hæc additio Cainan hic, & capite 11. 12. maximam parit difficultatem; non modo propter Septuaginta authoritatem, sed præcipue quod eadem invenitur additio in S. Lucæ capit. 3. 36.

Ut hac se se exolverent difficultate, Interpretes abiere in diversa. Alii tuentur Hebraicum textum, & Vulgatam longius authoritate præstare, quam Septuaginta; & sicuti neque in Hebraico textu, neque in Samaritano, neque in Vulgata, neque in Versionibus Orientalibus legitur, credendum esse, Septuaginta, vel ipsorum scribas haud in rem perpe- E ram in Græco textu Cainan apposuisse.

Alii arbitrati, Hebraicum textum alicubi potuisse a Judæis corrumpi, credunt, locum hunc unum esse ex corruptis: & Judæos ex Hebraico textu expunxisse Cainan, ut in suspicionem adducerent & Septuaginta, & Divum Lucam, qui nomen illud Græce servarunt. Neque defuere, qui putarent, Moysem data opera in recensionibus suis præteriisse Cainan, quoniam decem generationum numerum servare voluisset ab Adam ad Noe, & a Noe usque ad Abraham. Ita quoque, inquiunt illi, Sanctus Matthæus omisit quosdam viros in Genealogia, quam Jesu-Christi majorum instituit, eo consilio, ut quatuordecim generationum numerum servaret ab Abraham ad David & a David ad transmigrationem Juda, atque a transmigratione ad Christi Jesu nativitatem. Septuaginta vero, addunt illi, Cainan nomen substituerunt, quod discere potuerant, vel immediata Sancti Spiritus revelatione, vel traditione Judæorum; qua in re minime sibi cavit S. Lucas, quin eos sequeretur.

Alii asserunt Arphaxad fuisse patrem Cainan, & Sale; patrem quidem naturalem Cainan, & patrem Sale secundum Legem, vel propter adoptionem; aut e contra. Sed hæc sententia statim corruit; nam Septuaginta, & Sanctus Lucas asserunt palam, Cainan genuisse Sale; & supposito, quod Cainan moriens reliquisset Sale adolescentulum in manu Arphaxad, dicendum esset, ad Chronologiæ ordinem servandum, quod Arphaxad viderit nasci Sale nepotem suum, cum Arphaxad quinque & triginta natus esset annos; hunc genuisse Cainan, cum duodevigesimum annum ageret; & Cainan septendecim annos habuisse, & minus adhuc, cum filium *Sale* genuerit, quod mirum est admodum, atque illis temporibus præcipue.

Nonnulli contendunt *Cainan* esse eumdem, ac *Sale*; nomen Cainan esse *cognomen* Sale, & Septuaginta majoris perspicuitatis gratia cognomen hoc addidisse. Hæc autem sententia probatur, quod in vulgatis Septuaginta exemplaribus, ubi Librarii posuerunt Cainan, & Sale, veluti duas personas distinctas, invenitur idem numerus annorum vitæ eorumdem, ac tempus idem, quo filios gignere occœperunt: ex quo conjicere licet authographa exemplaria Septuaginta unum tantum habuisse numerum pro duobus, & librarios, cum voluerint multiplicare personas, debuisse quoque multiplicare, & repetere numerum eundem annorum. Eusebius vidisse poterat hæc exemplaria Septuaginta in primitio integritate: quoniam in Chronicis suis de Sale tantum loquitur, quin memoret Cainan, cum alteruter ipsorum consilio ipsius satisfaceret; quandoquidem duo nomina unam tantummodo personam significabant. Textus etiam Divi Lucæ sensum hunc pati potest. Græcus textus [2] potest verti, *Pater Sale, sive Cainan*; vel *Pater Sale, Patris Cainan*. Græcus articulus esse potest simpliciter explicativus; sed magis consentaneum videtur, in eodem sensu esse intelligendum, in quo alii omnes hujus capitis loci explicantur; ubi ille procul dubio innuere vult, filium illius, qui immediate ante nominatur.

Plures [3] asserunt, neque Septuaginta, nec S. Lucam primitus habuisse nomen Cainan, & quosdam scribas ardeliones, qui legerant Cainan in genealogia Seth ante Diluvium, huc inconsultò apposuisse; atque hinc errorem hunc obrepsisse in omnia fere exemplaria Septuaginta. Grotius asserit, probari nequaquam posse, quod ante quartum sæculum Cainan extiterit in Septuaginta. Pater Pezron e contra contendit, Patres omnes, qui ante Origenem vixerunt, cognovisse Cainan, filium Arphaxad.

Magnum equidem præjudicium adversus authoritatem Septuaginta in hoc loco sunt errores magni, & sesquipedales, qui deteguntur in universa ipsorum Chronologia, tum ante, cum post Diluvium; anachronismi, qui extant, exempli gratia, in ætate Arphaxad post nativitatem asserti Cainan; additiones, quæ in ipsorum textu inveniuntur; varietates haud ita sane contemnendæ in variis ipsorum exemplaribus: hæc omnia argumentum efficiunt, quod saltem in dubium vocare debet, an Cainan, qui in nullo agnoscitur textu, neque in ulla versione,

[1] Genes. 25. 25.
[2] Τῦ Σάλα, τῦ Καϊνάν.
[3] Grotius in Luc. 3. 36. Bochart. Phaleg. l. 2. c. 13.

ne, fictitia persona sit, & addita vel ab Septuaginta, vel a Scribis illorum. Talmudistæ tresdecim locos observant a Septuaginta immutatos. Addiderunt enim, inquiunt illi, *Elisam* genealogiæ Japheth Genes. 10. 2. & *Cainan* filiis Sem Genes. 10. 22. & homines quinque posteris Joseph Genes. 46. 20. adjiciunt illi urben On, urbibus Phitom, & Ramesses, Exod. 1. 11. denique urbem On, urbi Abel 2. Reg. 20. 18. Editio vulgata Septuaginta tribuit Arphaxad post nativitatem Cainan, annos quadrinquentos: aliæ editiones illi tribuerunt annos tercentos, & sexaginta quinque, vel tercentos & triginta quinque, vel tercentos & triginta, vel demum tercentos. Vide caput 11. v. 13. Hæ additiones, & varietates nonne omnem religionem adimere deberent, quæ illis posset incedere, qui hoc in loco vellent a Septuaginta recedere; cum etiam dubium non esset, an ipsi in versione sua Cainan apposuissent?

Verum hoc probare potest, Cainan nomen nequaquam additum fuisse ab ipsis Septuaginta; quod neque Josephus, neque Philo, præ quorum manibus exemplaria Septuaginta versabantur, numquam Cainan hunc agnovere. Patres Prisci constanti animo docuere, a Noe ad Abraham decem tantummodo generationes fuisse; Origenes Tract. 16. in Matth. & tract. 20. in Johan. & homil. 4. in Numeros decem tantum generationes enumerat. Eusebius, qui in Chronicis suis secutus est Hexapla Origenis, ne verbum quidem facit de Cainan. Julius Africanus, qui Eusebio est antiquior, & qui Origenis tempore degebat, haud legit Cainan in Septuaginta; quoniam ab Adam ad mortem Phaleg tria annorum millia tantum lapsa fuisse testatur. Theophilus Antiochenus [1] in ea annorum recensione, quam juxta editionem Septuaginta instituit, non meminit Cainan. Veteres fere omnes [2] qui in Chronologicis calculis secuti sunt Septuaginta, Cainan tempus omisere. His omnibus authoritatibus Ethnicorum authorum authoritates accedant, qui decem tantum generationes a Diluvio usque ad Abraham cognoscunt. Eupolemus, & Berosus id palam asserunt; ille apud Eusebium l. 9. Præpar., & Berosus apud Josephum l. 1. antiq. c. 8.

Sanctus Irenęus ab Adam usque ad JesumChristum, duas supra septuaginta generationes recenset, cum tres, & septuaginta essent recensendæ, si Cainan ratio haberetur. Sanctus Epiphanius hæres. 55. Patriarcharum genealogiam describens juxta Septuaginta versionem, ne meminit quidem Cainan, & in suo libro ponderum, & mensurarum viginti & duos tantum viros numerat ab Adam usque ad Jacob: sed Cainan ad calculos revocato essent tres, & viginti. S. Hieronymus non observat differentiam Hebraici textus & Septuaginta in hoc loco, in quæstionibus Hebraicis super Genesim, sed eam adnotavit in Eusebii Chronicis, quæ transtulit. Non legitur Cainan in Græca editione ad Romanum exemplar excusa; nec in duabus versionibus Arabicis, neque in versione Russiana 1. Paralipomenon cap. 1. 17. Videtur igitur error hic post Eusebium tantummodo irrepsisse in exemplaria Septuaginta, & temporibus Origenis non adfuisse adhuc in exemplaribus Græcis. Procopius in Genes. c. 11. & Hierony. ep. 107. ad Chromat. asserunt Origenem in ea editione, quam dedit, ubi jungit versiones Theodotionis, Symmachi, & Aquilæ, Septuaginta versioni, notare nomen Cainan asterisco in versione Theodotionis, ut ostenderet, nomen illud additum fuisse. Ad quid autem hoc in solo Theodotione adnotasset, si alii quoque Interpretes nomen Cainan prætulissent?

Quoad Sanctum Lucam non desunt, qui credant, ab illo Cainan positum fuisse in Patriarcharum genealogia, ut pietate quadam indulgeret, neque Hellenistas suboffenderet, pro quibus præcipue scribebat, & qui vulgo Septuaginta versione utebantur, ubi Cainan legebant. Sed quænam poterat esse hæc indulgentia S. Lucæ Spiritu Sancto afflati, ut in Evangelium errorem admitteret, atque illum consulto, ne suboffenderet Hellenistas? Quo enim scandalo hac in re Hebræi fuissent affecti, & nos ipsi afficeremur? Quam vero ansam non præbuisset incredulis, qui dicerent, Evangelistas usque eo indulsisse, ut notas falsitates referrent, in iis libris, quos veluti Spiritus Sancti opera veneramur? Alii volunt Sanctum Lucam hac in re nequaquam locutum fuisse, ut ille reipsa sentiret, sed vulgatam opinionem, & præjudicium populorum fuisse secutum. Si quis enim in Evangelio illius offendisset Cainan, errorem hunc Septuaginta esse tribuendum, non ita vero Sancto Lucæ censuisset.

Sanctus Hieronymus in cap. 28. Jerem. ℣. 10. veluti principium statuit, authores sacros passim loqui de rebus juxta communem opinionem, non autem secundum veritatem exactam. *Multa quippe dicuntur juxta opinionem illius temporis, quo gesta fuerunt, & non juxta quod rei veritas continebat.* Vide eumdem Comment. in Matth. 4. 9. & lib. 2. advers. Helvid. Sed hæc responsio id supponit, quod vel non est, vel probari non potest, populos, pro quibus S. Lucas scribebat, credidisse Cainan filium Arphaxad; neque Hebræi, neque Hellenistæ, neque Ethnici hoc videntur putasse; immo Hebræi ex adverso credebant; Ethnici illum ne agnoscebant quidem, & Hellenistæ forte in exemplaribus suis minime legebant. Potest igitur cum pluribus eruditis viris [3] dici Sanctum Lucam hoc haud posuisse in primis suis exemplaribus. Et equidem celebre Manuscriptum illud a Theodoro Beza, Academiæ Cantabrigiensi dono datum nomen Cainan non memorat. Manuscriptum hoc allatum fuerat a Galatia in Gallias, & servatum in Cœnobio S. Irenæi prope Lugdunum, unde sublatum est bellorum civilium tempore anno 1562. Verum bona fide fatendum est, antiqua Manuscripta omnia ad unguem convenire quoad nomen *Cainan*. In hoc loco nulla in ipsis varietas animadvertitur, ac insigne Cantabrigiense Manuscriptum, de quo locuti sumus, pluribus erroribus, ac vitiis scatet, uti animadvertit *Millius* in variis lectionibus suis in Novum testamentum passim.

SALE DE QUO NATUS EST HEBER.] Deus peculiariter familiam Sale amore prosecutus est; ex illius vero prærogativis prima fuit, veræ Religionis servasse depositum in familia Abraham ante legem. 2. a Deo electam fuisse, ut ipsius Ecclesiam componeret: illius Leges excepisse, & Scripturas, atque in lucem gentium edidisse Messiam. 3. Nonnulli ab Heber Hebræorum nomen derivant, quod postea inditum est posteris Abraham. 4. denique contendunt primævam linguam, cui ante Diluvium assueverant, & assueverunt post Diluvium homines usque ad Babylonicam perturbationem, permansisse in familia Heber, atque ideo Hebraicam linguam fuisse vocatam.

Sed quoad Hebræorum nomen, quod Abraham, & posteritati ipsius impositum fuit, magnus est dubitandi locus, an re ipsa a Patriarcha Heber fuerit deductum; nam cur Abrahæ potius, quam aliis Heber posteris, nomen hoc impositum fuit? Cur illi hoc nomen cessit dumtaxat, postquam Euphratem traduxerit, & in terram Canaan pervenerit? Denique cur Abraham, qui sexta ab Heber vixit generatione, longius adeo nomen suum deduxisset; & quomodo Cananæi divinare potuissent, hunc Patriarcham ab Heber originem duxisse, ut propterea Hebræi nomen illi tribuerent?

Reor autem Hebræi cognomen inditum Abrahæ nihil

1 Theoph. l. 3. ad Autolyc. edit. Græcæ. *In Latino male legitur Cainan.*

2 Quint. Jul. Hilarion. l. de duratione mundi, Oros. l. 1. c. 1. Idac. Prosper. Marcellin. Comes, Cassiodorus, Gregor. Turon. & Authores Martyrol. 3 Ita Cornel. a Lapide in 11. Genes. Petav. de doctr. Temp. l. 9. c. 7. Petr. Possin. in Diallactico Geneal. Christi c. 9. Cordes. Natal. Alex. & D. Matth. Petit. Didier in Prolegomenis S. scripturæ.

nihil aliud innuere, quam hunc Patriarcham e regionibus trans Euphratem sitis genus deduxisse. Populi, qui trans hunc fluvium incolebant, vocabantur filii *Heber*, vel, filii *trans*. Scriptura Genes. 10. 21. ait, quod *de Sem nati sunt patre omnium filiorum Heber*; scilicet quod Sem pater est omnium filiorum Heber, hoc est populorum ultra flumen illud; & Patriarcha Joseph ait Pharaoni Genes. 40. 15. *se furto sublatum fuisse de terra Heber*, vel *Hebræorum*, hoc est de regione trans Euphratem. Neque enim hoc nomine signare poterat regionem Canaan, ubi suus pater, ac fratres tunc temporis immorabantur. Hæc regio nequaquam vocabatur regio Hebræorum; & Ægyptii non percepissent, quid loqueretur, si fuisset hoc pacto locutus. Sed cum trans Euphratem esset originem sortitus, & nativitatem, & cum venundatus fuisset hoc nomine ab illis, qui eum in Ægyptum devexerant, potuit asserere se esse e regione Hebræorum, videlicet e Mesopotamia.

Scriptura Mesopotamiæ populos appellat, homines *trans fluvium* 2. Reg. 10. 16. Septuaginta pro *Abraham Hebræo*, [1] quod legitur in Textu Hebraico, ac in Vulgata, transtulerunt *Abraham viatorem* [2], propter quod Euphratem transierat; & hæc plane vera est ratio, propter quam Hebræi nomen Abrahæ, & posteritati illius est impositum. Similium denominationum exempla inveniuntur in maxima vi nominum propriorum. Vocatur, exempli gratia, Transalpinus, Gallus, Batavus, qui e Gallia, ac Batavia huc accesserit, & *Ludovici Transmarini* nomen cuidam Galliarum Regi inditum est, qui aliquandiu in Anglia permanserat.

At enim, non omnes Abraham filii Hebræi vocati fuerunt. Exempli gratia, Idumæi, Ismaelitæ, & Filii Cethuræ. Verum hæc objectio in eos non minus retorqueri potest, qui asserunt Abraham Hebræi nomen a Patriarcha Heber desumpsisse, quam in illos valeat, qui nomen hoc illi cessisse dicunt ex ipsius origine trans euphratensi: & præterea dici potest quod Esau, Ismael, Madian, & fratres illorum, cum fœdera iniissent cum illis populis, inter quos degebant, cum deseruissent consuetudines, & linguam populorum, qui erant trans Euphratem, cum nullum amplius inter ipsos peculiare viguerit commercium, non satis distingui posse crediderint nomine regionis, ubi originem habuerant

Secus autem in Abraham, Isaac, & Jacob contigerat; ipsi enim necessitudine summa semper devincti fuerunt cum cognatione sua, quæ trans Euphratem permanserat. Isaac ex ea regione uxorem duxit; Jacob, ut duceret uxorem, ipse illuc profectus est; ibi pluribus annis vixit, & ibi filii illius orti sunt. Demum nequaquam nos teneri arbitramur, ut arbitrariæ rei rationem afferamus, & quæ a populorum libidine pendet, quæ est nominum impositio. Nomen Hebræi nullum mysterium, nullum complectitur privilegium; & si Deus permisit, ut illud electo populo suo tribueretur, hoc tamen nullum denotat particulare ex Dei parte beneficium, nullum ex parte populi meritum. Sententiam, quam proposuimus, tutati sunt Africanus, Origenes, S. Hieronymus, S. Johannes Chrysostomus, Theodoretus, Paulus Burgensis, Estius, Ribera, Arias Montanus, Pater Alexander, Josephus Scaliger, Sebastianus Munsterus, Iohannes Seldenus, Ludovicus Cappellus, Grotius, Gerardus Vossius, Valton, aliique plures melioris notæ Critici.

Quoad vero Hebraicam linguam, quam aliqui contendunt, eam esse eamdem, quam Deus tradidit Adę in creatione illius, & quæ asservata fuisse dicitur in familia Heber, & in familia Abrahæ, quid super hac celeberrima quæstione sentiam, hic paucis habes.

Sanctus Gregorius Nyssenus Orat. 12. contra Eunom. credidit, primævam linguam non amplius

A subsistere: & asserit hanc plurium Eruditorum virorum, atque Sacræ Scripturæ doctrina excultorum fuisse sententiam. Grotius in caput 11. Genes. ait, primævam linguam nondum penitus interiisse, sed credit ipsam, cum permixta, & perturbata fuerit cum aliis linguis tempore confusionis Babylonicæ, in omnes linguas divisam fuisse, non autem integram in peculiari quadam familia permansisse. Huetius Demonstr. Evang. Propos. 4. c. 13. inter illustrium horum hominum authoritates labans, hæsit incertus, utrum primitiva lingua vere interierit in Babylonica perturbatione, an cum aliis nequaquam confusa fuerit, quæ ex terribili illa confusione emerserunt; an denique ulla sit ex illis, quæ deinde substiterunt, sed quæ nequeat amplius certe cognosci.

B Theodoretus quæst. 60. & 61. in Genesim linguæ suæ, ac nationis gloriam evehendi cupidus, passim in operibus suis docet Syriacam linguam, vel Chaldaicam, eamdem esse, quam Adam, & primi Patriarchæ locuti sunt. Eadem est mens Maronitarum Montis Libani; & *Georgius Amira* in præf. ad Grammatic. Syr, & *Miricęus* in præf. ad Grammat. Chald. hoc probare validis argumentis conati sunt.

Boxhornius contendit Illyricam linguam linguarum omnium esse primam, & Georgius Hervvart in recenti sua Chronologia ait, linguam Deorum, de qua Homerus loquitur, fuisse Teutonicam; quæ sententiæ ne merentur quidem, quod illis refellendis immoremur. Becanus gloriam sibi parare velle videtur paradoxo, cum tuetur, veterem Belgarum lin-C guam Hebraicæ præcessisse.

Quæcumque præjudicia Hebraicæ linguæ favent antiquitati. Iudæi omnes, Græci patres, atque Latini, Critici fere omnes, Veteres interpretes, ac recentiores, uno ore linguæ hujus antiquitati primas detulere. Et profecto *si linguarum confusio supplicium fuit temeritatis illorum, qui Babylonicam* Turrim ædificabant: vel etiamsi illud simpliciter Dei consilium fuisset, quo homines cogeret, ut alii alio secederent: non videntur confusionis hujus pœnæ illi fieri debuisse participes, qui facinoris participes nequaquam fuerint, vel qui innocenti solum mente operam adjunxerint; vel denique illi, quos Deus immorari volebat in Chaldæa, finitimisque regionibus. Maxime verò credibile est, neque Noe, neque Sem, ne-D que Arphaxad, neque eos omnes, qui pietatem excolebant, perniciosa immiscuisse consilia cum iis, qui nefaria mente turris ædificium susceperant; & ita arbitrari debemus participes nequaquam factos illius supplicii, quo Deus facinus illud persecutus est; ideoque primævam linguam in his familiis electis, & quæ prope Babylonem in Chaldæa, ac Mesopotamia immorabantur, nequaquam interiisse.

Hoc argumentum, quamquam est admodum verisimile, victum tamen corruit facto, quod negari non potest: scilicet, quod Cananæorum, & Phænicum lingua eadem plane erat proculdubio, ac Hebræorum. Verum si primæva lingua peculiari quadam prærogativa servata fuit in cognatione Heber, cur idem privilegium fatebimur assecutum fuisse Canaan, quod E Heber? aut dixerit aliquis Canaam, & filios illius in Babylonicæ Turris ædificatione nullam operam adjunxisse? idem quoque de Philisthæis dicetur, & Syris, deque omnibus Chaldææ populis, & Mesopotamiæ, aliisque, qui vel Hebraice loquebantur, vel linguam, quæ propius ad Hebraicam accederet; quoniam invicem erant immixti, commercii, & consuetudinis fœdere. Linguæ Chaldæa, Phænissa, Syriaca, Arabica hodie quoque maximam inter se habent similitudinem, & ipsæ inter se tantum propemodum differunt, quantum linguæ ejusdem matricis, & primitivæ dialecti.

Non igitur consideranda est Lingua Hebraica, velut in una familia Adam, & posterorum ipsius circumscripta; initio latius profecto patebat: & si diutius

[1] אברם העברי.
[2] Ἄβραμ τῷ περάτῃ. Genes. c. XIV. 13.

tius inter Iudæos viguit, si isti in simpliciori integritate illam servarunt, id uni ratio tribuenda est, quod ab aliis populis longius recesserunt, consuetudinibus vero patriis, & veteribus mordicus adhæserunt. Aderat tamen in ipsorum sermonibus varietas aliqua pronunciationis, pro varietate tribuum, & provinciarum. Vide Judic. 12. 6. Temporibus Salomonis Chaldaicæ quædam, & Arabicæ locutiones in Hebræorum linguam obrepsisse patet: verum pura satis usque ad Babylonicam captivitatem permansit.

Tunc vero Hebraica lingua vetus hactenus in sua integritate servata in eamdem decidit corruptionem, in quam proruerant Syriaca lingua, & Chaldaica ex veteri lingua formatæ, quæ his populis, & Abraham posteris fuerat communis. Agnoscebantur adhuc verborum hebraicorum origines; sed & characteres, & pronunciatio immutata erant; ita ut nihilominus [1] Judæi, qui e captivitate reversi vulgo Chaldaice loquebantur, intelligerent etiam purum putum librorum Moysis sermonem Hebraicum: quemadmodum in Provinciis, ubi populus, qui rudem, corruptamque linguam loquitur, intelligit etiam, si animum velit advertere, puriorem linguam, & correctiorem. Arabes, qui ab Abraham descenderant, & Moabitæ, ac Ammonitæ, qui e Loth originem duxerant, deinceps ab Hebræis linguæ varietate distincti sunt, ita tamen ut minimum obesset, quin diutius ab suimetipsorum sejunctione, invicem colloquentes intelligerentur.

Sed tandem si quamdam velimus primitivam linguam statuere, cujus aliqua haud sane contemnenda supersint monumenta, & quæ diu perstiterit, nullam sane repereris, quam melius hæ deceant qualitates, quam Hebraicam: & modus quo Moyses passim loquitur, innuit ipsum voluisse ostendere lingua hac primos parentes usos fuisse. Vide exempli gratia caput 2. ℣. 19. 20. 23. caput 3. ℣. 20. cap. 4. ℣. 1. & 25. cap. 5. ℣. 29. c. 9. ℣. 27. cap. 11. 9. &c. Genesis, ubi tradit ille plurium nominum etymologias, omnes ex Hebræorum lingua deductas.

℣. 25. NATIQUE SUNT HEBER FILII DUO: NOMEN UNI PHALEG, EOQUOD IN DIEBUS EJUS DIVISA SIT TERRA, ET NOMEN FRATRIS EJUS JECTAN.] Plures melioris notæ Interpretes credunt Phaleg nomen hoc accepisse a nativitate, & hoc ipso tempore Babylonis dispersionem contigisse; & sane non apparet ratio, qua adigi potuisset Heber, ut illi hoc nomen *Phaleg* imponeret, postquam a Babylonis opere cessatum esset. Sed alii observant, Moysem narrare tresdecim filiorum Iectan nativitatem in eodem loco, ubi Phaleg ortum describit; quod naturaliter adducit, ut credamus, Jectan habuisse hos tresdecim filios, cum Phaleg frater illius in lucem editus est. At Phaleg natus est anno trigesimo quarto Heber: Jectan, cui tunc tresdecim erant filii, debuerat ante id tempus in lucem duodetriginta, vel triginta annos editus esse: atque ita natus esset quarto, aut sexto anno Heber, quod est absurdum. Authores quidam, ut se se hac exsolverent difficultate, asseruere, Heber prophetico afflatum spiritu filio suo nomen Phaleg imposuisse, cum futuram divisionem prævideret, quæ post multos annos dumtaxat contigit, & serius etiam quam anno Heber trigesimo quarto. Alii[2] credunt, Phaleg non esse natum eo ipso anno, quo ab opere Babylonico cessatum est, sed aliquot post annos: cum dispersio duodecim, vel quindecim annorum decursu peracta fuerit, quo tempore natus & Phaleg.

Ego vero mallem asserere filios Jectan, de quibus hic sermo, editos fuisse, diu post Phaleg nativitatem, & Moysem hic eos omnes referre, non secus ac alios plures, qui in hoc capite notantur, dumtaxat ut confusionem, ac perturbationem effugiat, quæ oriretur sane, si historiam suam frequentioribus harum genealogiarum narrationibus subinde interscinderet. Hæc prolepsis est, cujus viginti extant in hoc capite exempla. Fieri quidem potest etiam Iectan e pluribus mulieribus hos habuisse filios spatio paucorum annorum.

Phaleg nomen suum tradere potuit urbi Phalgæ[3] ad Euphratem sitæ prope ostium Chaboras in flumen hoc diffluentis. Excidisse autem videtur Ptolomæus, cum posuit *Phargam*, quæ eadem est ac Phalga, prope ostium Saocoras in Euphratem. Adest in Arabia Felici urbs nomine Phalagus; & Phalga quoque vocatur locus, ubi creditur olim Babylon ædificata fuisse.

JECTAN.] יקטן, vel *Joctan*. Moyses perspicue regiones notat, quas tresdecim filii Jectan incoluerunt. Habitarunt illi, inquit, a Mesa usque ad Sephar montem ad Ortum. Omnis autem in eo sita difficultas est, ut duo hi loci statuantur, Mesa, & Sepha.

Hic autem revocandum est in memoriam, quod supra statuimus Arphaxad abavum Jectan in Assyria, vel in Armenia, & *Selam* in Susiana. Advertere quoque opus est, Moysem vocare Orientem, regiones, quæ sunt trans Tigrim, & Euphratem; veluti Assyriam, Mediam, ac Armeniam. Hæ autem animadversiones nos cogunt, ut tresdecim filios Iectan in iis Provinciis statuamus, quæ sunt inter montem Masium ad Occasum in Mesopotamia, & montes Saphiros ad Orientem in Armenia, aut montes Tapyros ulterius in Media, ut superius dictum est Genes. 2. 11. Nominum similitudo, avorum Iectan propinquitas, vestigia denique filiorum Iectan, quæ in ea regione videntur, præcipua suppeditant argumenta.

Bochartus ostendere adnisus est, Iectan, & filios illius magnam Arabiæ partem frequentasse; verum capite 25. ℣. 2. Genesis conabimur probare hoc intelligendum esse de Iectan filio Abraham, & Cethuræ, quod Bochartus de Iectan filio Heber intellexit. Nos enim ponimus posteros Iectan filii Abraham, & Cethuræ in Arabia, juxta id, quod asserit Scriptura Genes. 25. ℣. 6. sed statuemus Iectan filium Heber, ac posteros illius in regionibus Orientalibus inter Mesam, & Sephar, ut Moyses ait. De singulis Iectan posteris Bocharti sententiam referemus, & quasdam conjecturas addemus nostram secuti hypothesim, quæ sane differt ab ea, quam ille secutus est.

Josephus[4] statuit Iectan cum filiis illius a fluvio Cophene, usque ad regionem Indorum, & Serum, quæ illi finitima est. Hæc sententia, quæ locat Iectan, & posteros illius versus Indos adeo invaluit, ut omnes fere veteres, ac recentiores, eos in regionibus illis quæsiverint. Sed juxta hypothesim nostram intueamur, an ulla inveniamus nominis Iectan vestigia inter Mesam, & Sephar.

Sitacene prorsus in media illa est regione, quam *Arphaxad*, & *Sale* assignavimus, scilicet inter Assyriam, & Susianam. Regionis caput vocatur Sytaca a Xenophonte, atque a Stephano, Sitacene vero a Plinio, atque Ptolomæo. Facile vero de Jectan nomine Setaca, vel Setacene deducitur. Sampson ponit *Astacanem* ad flumen Nymphium, quod in Tigrim prope Amidam dilabitur.

℣. 26. JECTAN GENUIT ELMODAD, ET SALEPH.] Bochartus credit, Elmodad esse patrem Allumeotarum, quos Ptolomæus in media Arabia Felici constituit.

1 Esdr. 8. 2. 8. 2 Usserius, Bonfrerius.

3 Isidor. Characen. Stephan. Arrian.

4 Joseph. Antiq. l. 1. c. 6. Ἀπὸ Κωφῆνος, ἕως τῆς Ἰνδικῆς, καὶ τῆς πρὸς αὐτῇ Σηρίας, Eusebius; & Sanctus Hieronymus legerunt *jerias* loco *serias in locis ad Evilat*. Bochartus credit, legendum esse *arias*. Eduardus Bernardus in iis, quæ tradidit de Josepho legit idem. Bonfrerius legit Σηρίας, regionem Serum. Veteres Josephi editiones Συρίας, Syriam. Fluvius *Cophene* procul dubio alluit Provinciam *Ariæ*, & fluit usque ad Sericam regionem.

stituit. Alibi aliam proposuimus conjecturam; nos A vero pro Allumeotis Leomim intelligimus, quos memorat Moyses Genes. 25. 3. & credimus Elmodad potuisse quidem esse patrem Eldamariorum in Mesopotamia, Plinius lib. 6. cap. 26. eos Salmanis jungit, qui fortasse Saleph sunt posteri. Invenitur quoque insignis urbs Amida ad Tigrim finem Assyriæ; & in Mesopotamia urbs Almodeme, quæ magnam habet cum nomine Elmodad similitudinem.

Bochartus observavit in Arabia Salapenios, a Ptolomæo relatos; & eos, qui in tabulis nomine Alapeniorum perspiciuntur; in eo situ nihilominus, qui admodum ab illo distat, quem ille tribuit aliis filiis Jectan.

ASARMOTH.] Hujus nominis urbs est in majori Armenia [1]: *in majore (Armenia) Asarmothe Euphrati proximum*; & prope montem Masium videtur B urbs *Arsamosate*, Armosate in quodam Marci Aurelii numismate obsignata. Nescio tamen, utrum hæc eadem illa sit, quæ a Plinio memoratur.

Eustathius Antiochenus, Eusebius, Chronica Alexandrina, Sanctus Epiphanius, & post hos Bochartus statuunt posteros Asarmoth in Arabia: hic vero, quem novissime memoravimus, in hac regione invenit tantum Chatramitas, Atramoritas, vel Chatrimonitas, ut suam sententiam confirmet.

JARE.] ירח, *Jarech*. Cum Bocharto e sententia non cesserit, in Arabia populos investiganti, qui *Jarchi*, vel *Jarochæi* appellarentur; alios quæsivit, quorum nomen idem significaret, ac Hebraicum *Jarach*, quod Lunam significat; Agatharcides, & C Diodorus loquuntur de *Alilæis* prope Cassandros. Vox *Alilæi* idem significat, ac Hebraice *Jarachæi*; *Alilat* enim Arabice Lunam significat, ut probat Seldenus in libro suo de Diis Syris. Geographus Nubiæ Parte 5. Clim. 11. ponit filios Hilal prope Mecham. Bochartus tuetur, filios Hilal, Alilæos, *Cassandros*, esse eosdem, ac *Cassantes*, de quibus Stephanus, & Ptolomæus loquuntur, ac *Jerachæos* Scripturæ. Credit etiam invenire nominis *Jarach* vestigia in Accipitrum insula in mari rubro contra oras Cassanitarum. Verum de rationum harum vi penes Lectorem judicium relinquo.

In Asia vero invenimus amplam regionem, cui nomen *Yrac*, vel *Iracha*, quæ juxta Baudrand eadem est, ac vetus Assyria; sed antiquitus *Irach* poterat D quidem non adeo patere. Urbs Irach ad Euphratem, caput regionis hujus, erat olim majori digna æstimatione; sed parumper abest a monte Masio. Nomen *Jare* Hebraice proferri potest, quemadmodum *Irach*, vel *Ircha*; atque ita dare posset nomen *Hircaniæ*, quæ provincia est Mediæ finitima.

ADURAM.] הדורם. Septuaginta [2] *Odorra*. Septuaginta constituunt posteros *Aduram* in Arabia prope fretum Ormus, & sinum Persicum. Plinius lib. 6. cap. 28. ibi statuit Drimates, qui deduci possunt ab Aduram. Postremum Arabiæ Promontorium versus Persidem, vocatur *Corodamum*, quod etiam quamdam habet cum Aduram conformitatem.

Ut aliquid dicam, quod ad nostram hypothesim E referri possit, reor, Aduram statui posse in Mesopotamia. Adest ibi urbs nomine *Atra* ad Tigrim sita, quæ capta fuit a Trajano, ut refert Ammianus Marcellinus. Polybius lib. 6. 48. loquitur de urbe, cui nomen Dura in Mesopotamia, & Ammianus aliam cognominem ponit ad Tigrim in Assyria.

UZAL.] Bochartus invenit apud authorem libri Iuchasim urbem Uzal caput regni Alieman, vel Saba, in Arabia Felici. A Latinis [3] de Uzal facta fuit Auzar, & Auzaritis, atque ab illis *Myrrha Auzaritis* vocata fuit quædam Myrrhæ species, quæ ex illis regionibus devehitur.

Pro nostra vero sententia videmus ad Euphratem in Arabia Deserta in finibus Mesopotamiæ urbem *Auzaram* dictam; & in majori Armenia, vel in Cappadocia celebrem locum, cui nomen *Zela* [4], qui terræ nomen tribuit *Zeletichæ* nuncupatæ. Urbs *Zela* ædificata fuit a Semiramide; & supra magnum tumulum videtur templum Deæ Anais, quam summo honore Armeni venerabantur.

DECLA.] דקלה. Bochartus nullum in Arabia invenit populum, qui vocatus fuerit *Decla*; sed locos nonnullos observat pro insignibus ipsorum palmis, quæ Chaldaice, & Syriace *Dicla* appellantur. Inter ceteras una adest in aditu Arabiæ Felicis ad mare rubrum, quam Veteres adlaborarunt, ut nobis descriptam relinquerent: hic autem noster author statuit posteros Decla.

Plinius l. 6. c. 27. asserit, Tigrim, donec leniter fluit per agros suæ origini proximos in Armenia majori, *Diglito* appellari; & deinde nomen Tigrim illi tribui, cum majori pernicitate, ac impetu defertur; quod innuere posset, hunc Armeniæ tractum, unde originem suam hic fluvius haurit, *Diglito* vocari, vel *Decla*. Extat in Albania urbs Declana, & in Assyria urbs Degla. Sin autem loci quærantur, ubi magna sit palmarum copia, ut illic Decla statuatur, facile erit invenire prope Armeniam, & Mesopotamiam

℣. 20. EBAL.] עובל. Hebraice *Hebal*. Bochartus asserit Hobal, aut posteros illius migrasse ad Occidentem Rubri maris in regionem Troglodytarum. Invenitur tellus *Abalite* vocata, vel *Avalite*, & emporium ejusdem nominis.

ABIMAEL.] Bochartus credit hunc esse patrem Malitarum, de quibus mentionem facit Theophrastus Hist. Plant. lib. 9. cap. 4. qui ait, illos fuisse unam ex quatuor celeberrimis nationibus propter aromata in Arabia Felici. Credit autem, quod populi *Mali* iidem sint, ac Molites a Ptolomæo recensiti. Agnoscitur in Armenia minori fluvius *Melas*, qui ex Argæo monte diffluens oblique Armeniam minorem pertransiens in Euphratem dilabitur. Transit vero prope urbem Melitenem, aut Melitam, quæ est caput provinciæ cognominis. In Aracosia Ptolomæus statuit urbem Malianam. Nulla hic ratio habetur vocis *Abi*, quæ *meum patrem* significat.

SABA.] שבא. Iam adnotavimus in hoc capite plures esse viros hoc nomine *Saba* appellatos. Bochartus hunc statuit ad mare rubrum inter Minæos, & Catabanos. Hi sunt Sabæi aromatibus suis adeo percelebres. Eorum caput a Geographis vocatur, *Saba*, vel *Sabe*, seu *Sabæ*, *Sabo*. Hæc autem eadem ac est *Moriaba*, vel *Marab* apud Geographum Nubiæ.

Nostram secuti Hypothesim statuimus *Saba* in aliquo ex his locis, quos modo sumus memoraturi: exempli gratia in Perside, ubi Dionysius Africanus locat populos *Sabas* nuncupatos; quos *Sabæos* nominat Ptolomæus. Extat urbs nomine *Sabatha* prope Seleuciam in Assyria. Ptolomæus meminit *Sabagene* in Armenia majori. Geographi quoque agnoscunt provincias *Sappacenen*, & *Sybacenen* in Armenia majori. Electio fieri potest inter tot nomina, quæ a Saba oriri videntur. Nomen hoc diffusum videtur per Arabiam universam, & in omnibus regionibus trans Euphratem.

℣. 29. OPHIR.] אופיר. Plerique hunc in Indiis ponunt. Nos autem in Dissertatione, quam ad hoc sumus elucubrati, adnisi sumus, ut ostenderemus ipsum incoluisse ultra Isthmum, qui est inter Euxinum pontum, & mare Caspium; & situm hunc minime obesse, quin dici queat, classim Salomonis ad Ophir

---

1 Plin. lib. 6. cap. 9.
2 Ὀδῤῥα.
3 Plin. lib. 12. c. 6.
4 Vide Strabon. l. 6. p. 386. Plin. l. 6. c. 3.

Ophir contendisse. Sed si fateri fuerimus coacti classem hanc in Indias perrexisse, facile nobis esset ostendere, quemadmodum illa de Ophir aurum traduxerit, si illud nobis concederetur per mare Caspium Salomonis tempore ultro citroque passim vela dimitti consuevisse: nam Plinius lib. 6. 17. viam ostendit, qua ætate sua merces ab Indiis usque ad Pontum Euxinum deveherentur. Facile quoque erat easdem a regionibus in Ponti Euxini littoribus sitis in Indias transferri. Ecce autem qua ratione traducerentur. Ex India mercibus his onerabantur naves in flumine Icaro, qui in Oxum ingreditur. Oxus in mare Caspium dilabitur. Ex hoc mari vehebantur naves in alveum fluminis Cyri, quod adversum licet superabatur, quam poterat, altius, ubi exoneratæ merces, & dierum quinque itinere terra traductæ, iterum in Phasim demittebantur, a quo in Euxinum Pontum deducebantur. Nonne igitur facile quoque est merces e regione Ophir in Cyrum flumen transferre, hinc in mare Caspium devehere, Oxum superare, easque in Indum fluvium, qui in Oceanum se se exonerat, traducere? Hoc pacto inveniri poterit aurum Ophir in India; sed malim illi adhærere systemati, quod alibi instituimus: neque enim communia adeo videntur fuisse mari itinera in Indias Salomonis tempore, neque tempore Iob, qui de auro Ophir loquitur c. 17. 24. & 28. 15.

HEVILAH.] חוילה. Quid de regione Hevilah sentiam, explicui, cum de Paradisi Terrestris situ sermo esset.

A JOBAB.] Bochartus asserit Iobaritas, vel Iobabitas; ut legendum esse in Ptolomæo contendit, esse posteros *Jobab Jebab* in Arabicè significat desertum, & Iobaritæ Arabiæ regionem incolunt admodum desertam, ultra sinum Sachelitem. In Albania occurrit mihi urbs Iobula, & in Armenia urbs Iban: sed non ausim asserere alterutram nomen suum desumpsisse a Iobab. Neque illud etiam affirmare ausim in plerisque nominibus præcedentibus nobis rem e voto contigisse, cum aliquam proposuerimus conjecturam. Rerum, quas inquirimus, antiquitas, locorum distantia, variæ politiarum immutationes, populorum transmigrationes, nominum barbaries eos obices rerum inventis opponunt, ut eos superare propemodum impossibile videatur. Hæc saltem inquisivisse, poterit haud ingratum haberi. B

℣. 30. DE MESSA PERGENTIBUS USQUE AD SEPHAR MONTEM ORIENTALEM.] De amborum locorum horum ad Genes. 2. 11. sententiam nostram protulimus. Bochartus intelligit pro *Messa* emporium, & portum nominis *Muza* in Arabia in litore maris rubri. Ad Orientem *Muzæ* est urbs Saphar, caput Sepharitarum; sed & Muza, & Sephar erant ad Meridiem positæ a Moyse, & non invenitur, eum umquam vocasse Arabiæ partes de nomine Orientis, *Kedem*. Nomen hoc notat semper populos, & regiones, quæ sunt ad Orientem Euphratis, & Tigris.

CAPUT XI.

Constructio Turris Babyloniæ: Linguarum confusio Genealogia Sem: usque ad Abraham.

1 ERat autem terra labii unius, & sermonum eorumdem. 2 Cumque profi-
ciscerentur de oriente, invenerunt campum in terra Sennaar, & habitave-
runt in eo. 3 Dixitque alter ad proximum suum. Venite, faciamus late-
res, & coquamus eos igni. Habueruntque lateres pro saxis, & bitumen pro cæmen-
to: 4 Et dixerunt: Venite, faciamus nobis civitatem, & turrim, cujus culmen
pertingat ad cœlum: & celebremus nomen nostrum, antequam dividamur in univer-
sas terras. 5 Descendit autem Dominus, ut videret civitatem, & turrim, quam
ædificabant filii Adam. 6 Et dixit: Ecce, unus est populus, & unum labium om-
nibus: cœperuntque hoc facere, nec desistent a cogitationibus suis, donec eas ope-
re compleant. 7 Venite igitur, descendamus, & confundamus ibi linguam eorum,
ut non audiat unusquisque vocem proximi sui. 8 Atque ita divisit eos Dominus ex il-
lo loco in universas terras, & cessaverunt ædificare civitatem. 9 Et idcirco
vocatum est nomen ejus Babel, quia ibi confusum est labium universæ terræ: & in-
de dispersit eos Dominus super faciem cunctarum regionum. 10 Hæ sunt generatio-
nes Sem: Sem erat centum annorum, quando genuit Arphaxad, biennio post dilu-
vium. 11 Vixitque Sem, postquam genuit Arphaxad, quingentis annis, & genuit
filios, & filias. 12 Porro Arphaxad vixit triginta quinque annis, & genuit Sale.
13 Vixitque Arphaxad postquam genuit Sale, trecentis tribus annis, & genuit filios
& filias. 14 Sale quoque vixit triginta annis, & genuit Heber. 15 Vixitque Sa-
le postquam genuit Heber quadringentis tribus annis; & genuit filios, & filias.
16 Vixit autem Heber triginta quatuor annis, & genuit Phaleg. 17 Et vixit He-
ber postquam genuit Phaleg, quadringentis triginta annis, & genuit filios, & fi-
lias. 18 Vixit quoque Phaleg triginta annis, & genuit Reu. 19 Vixitque Pha-
leg, postquam genuit Reu, ducentis novem annis, & genuit filios, & filias. 20 Vi-
xit autem Reu triginta duobus annis, & genuit Sarug. 21 Vixit quoque Reu, post-
quam genuit Sarug, ducentis septem annis, & genuit filios, & filias. 22 Vixit
quo-

quoque Sarug triginta annis, & genuit Nachor. 23 Vixitque Sarug, postquam
genuit Nachor, ducentis annis & genuit filios, & filias. 24 Vixit autem Nachor
viginti novem annis, & genuit Thare. 25 Vixitque Nachor, postquam genuit Tha-
re, centum decem & novem annis, & genuit filios, & filias. 26 Vixitque Thare
septuaginta annis, & genuit Abram, & Nachor, & Aran. 27 Hæ sunt autem ge-
nerationes Thare: Thare genuit Abram, Nachor & Aran. Porro Aran genuit Lot.
28 Mortuusque est Aran ante Thare patrem suum in terra nativitatis suæ in Ur Chal-
dæorum. 29 Duxerunt autem Abram; & Nachor uxores: nomen uxoris Abram, Sa-
rai; & nomen uxoris Nachor, Melcha filia Aran, patris Melchæ, & patris Jeschæ.
30 Erat autem Sarai sterilis, nec habebat liberos. 31 Tulit itaque Thare Abram
filium suum, & Lot filium Aran, filium filii sui, & Sarai nurum suam, uxorem
Abram filii sui, & eduxit eos de Ur Chaldæorum, ut irent in terram Chanaan:
veneruntque usque Haran, & habitaverunt ibi. 32 Et facti sunt dies Thare ducen-
torum quinque annorum, & mortuus est in Haran.

℣. 1. Erat autem terra labii unius, et sermonum eorumdem.] Omnes homines eamdem loquebantur Linguam, quæ erat lingua Adam, & quæ erat vel lingua Hebraica, vel alia, cui esset maxima cum Hebraica lingua conformitas. Philastrius hæres. 56. 57. credebat ante Babylonis constructionem linguas inter se fuisse diversas; sed ita tamen, ut singuli intelligerent universas. Hanc sententiam Alphonsus de Castro Hæreticam censet, vel saltem temerariam, atque erroneam. Nonnulli [1] contendunt has voces: *Terra erat labii unius &c.* significare solum, animorum consensum, & consiliorum conformitatem in hominibus, qui Babylonicæ turris ædificium susceperunt. Afferuntur locutiones aliquot præter propter similes, quæ significant solummodo, eodem esse animo, perfectoque consensu ad rem eamdem suscipiendam. Exempli gratia, dicitur in Josue 9. 2. Reges Canaan convenisse simul, ut in Josue inferrent arma, *eodem ore* כפה אחד *Pheh Echad*, scilicet communi consensu; quare factum est, ut Septuaginta verterent [2] *Omnes simul*, & Vulgata *uno animo, eademque sententia*. Affertur præterea primus Regum cap. 12. 13. *Uno ore*. Et Sophonias 3. 9. *humero uno*; videlicet unanimiter.

Verum in hoc Moysis loco, quem explicamus, palam innotescit, Legislatorem aliud innuere velle, quam consensum, & populorum unionem: quoniam cum dixisset ℣. 6. populum esse unum, & illi unum, eumdemque sermonem: *Ecce unus est populus, & unum labium omnibus*; ait Deum, qui prævidebat, donec hæc unio perstiterit, homines ab opere non cessaturos, hoc iniisse consilium, ut eos ab eodem deterreret, illorum linguas confundendi, ne hoc pacto possent ipsi se invicem intelligere. *Venite descendamus, & confundamus ibi linguam eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui*. En autem sententia, quæ illico naturaliter menti occurrit. Deus temeritatis hujus pœnam, atque facinoris, convertit, non modo in unionem sententiæ, quam dissipat, sed directe, & primum in linguam, quam ille confundit. Nihil est, quod cogat, ut hac in re ad figuratum sermonem confugiamus, & ad figuram nimis acrem, qualis esset hoc in loco allegoria, & equidem continuata & perpetua in omni hac narratione, quæ ex se naturalis est, & simplex.

℣. 2. Cumque proficiscerentur de oriente.] Moyses redit ad narrationem, quam genealogia trium filiorum Noe, & filiorum eorumdem, ac regionum, ubi fuerunt immorati, interruperat. Liquet, primos homines post Diluvium ex arca in montibus Ararat in Armenia descendisse: inde profecti sunt in agros, qui ad horum montium radices sunt positi, ac in ea loca, ubi vixerant ante Diluvium; & cum secundum Tigris, & Euphratis oras descenderent, pervenerunt in terram Sennaar; quod post multos annos contigit: & fortasse nullo alio consilio ducti, quam ut uberiores sibi quærerent agros, in hanc regionem rediere; sed cum demum omnes simul convenissent illuc, quæ regio totius Orientis habetur uberrima [3], & intelligentes se non posse una diutius præ multitudine commorari, libidine capti sunt turris ædificandæ, quæ in miram altitudinem eveheretur, ut nomen suum celebrarent, & posteris unionis suæ, & loci, unde discesserant, cum alii in alias terrarum partes concessissent, monumentum relinquerent.

Verum hæc explicatio in quasdam difficultates offendit. Hæ Provinciæ, e quibus Noe posteros migrasse contendimus, esse dicuntur ad Boream, non autem ad Orientem terræ Sennaar: quod convenire non potest cum Textu, qui ait hos homines ab Oriente venisse. Ut his occurreretur difficultatibus, confugiendum fuit ad varias loci hujus explicationes. Alii vertunt Hebraicum textum: *Cumque proficiscerentur versus Orientem*, [4] *invenerunt campum in terra Sennaar*. Quod non tantum Hebraicæ Grammaticæ regulis adversatur; verum præceptis omnibus, quæ Geographia de situ locorum tradit: quia Sennaar est ad Meridiem Armeniæ, & Assyriæ. Alii [5] vertunt: *Ipsi profecti sunt ab initio &c.* perinde ac vellet Moyses innuere, primum hominum iter post Diluvium, illud fuisse, quo in terram Sennaar profecti sunt. Hactenus in Armenia permanserant prope Montem Ararat.

Capellus apud Bochartum Phaleg l. 1. c. 7. credit *Kedem* hic significare regionem, quam deinde incoluit *Kedem* minimus natu filiorum Ismael; & posteros Noe cum e montibus Ararat in hanc regionem descendissent, inde migrasse in agros *Sennaar*, ubi Babylonicam Turrim ædificarunt. Bochartus contendit Moysem hic loqui juxta morem Assyriorum, qui appellabant *Kedem*, vel Orientem Provincias omnes Imperii sui, quæ sitæ erant trans Tigrim, & *Anab*, vel Occidentem eas omnes, quæ erant citra sitæ. Fullerus arbitratur, primos homines, cum e montibus Ararat descendissent in Mediam, & in Assyriam, transiisse Tigrim, atque deinde e Susiana in Babyloniam fuisse reversos. *Susiana* erat ad Orientem Sennaar. Sed nulla nos necessitas cogit, ut ad has solutiones confugiamus quo-

1 Hæc est sententia quorumdam Theologorum Hollandiæ in Hist. Crit. Tom. 5. pag. 436.
2 Ἅμα πάντες.
3 Plin. l. 6. Herod. &c. 4 מקדם MiKKedem.
5 Aquila, OnKelos, Targum Hierosolym.

quoniam Assyria, Mesopotamia, ut verbo dicam, A eæ regiones omnes, quæ sunt ad Euphratem, vel ultra in Scriptura Oriens nuncupantur. Balaam ait Num. 23. 7. quod Balac Rex Moab ipsum deduxit *E montibus Orientis*. Venerat autem de Pethor, quæ erat ad Euphratem. Magi, qui Iesum Christum adoraturi accesserunt Matth. 2. 1. veniebant ab Oriente, atque de eadem regione. Isaias 41. 2. ait, Abraham venisse de Oriente in regionem Chananæorum. Patet autem eum venisse a Mesopotamia, & Chaldæa. Propheta idem 46. 2. ait, Cyrum venturum ab Oriente contra Babylonem, & 9. 12. ponit Syriam ad Orientem Iudeæ. Daniel 11. 44. ait, Antiochum Epiphanem turbatum fuisse ad nuntium defectionis provinciarum Orientis, scilicet trans Euphratem. Vide quid superius dixerim, ad Gene- B sim 2. 8.

Maxime vero naturale videtur asserere, posteros Noe, cum discessissent ex Provinciis, quæ Orientis nomine intelliguntur, venisse in campum Sennaar; Sennaar sit vel ad Occidentem, vel ad Meridiem illarum Provinciarum Orientis. Hæ voces *cum proficiscerentur de Oriente*, non inferunt necessario, quod Occidentem versus processerint; potuerunt enim pergere ad Meridiem.

Invenerunt campum in terra Sennaar.] Si ignoraremus situm Babylonis, difficillimum esset, situm campi Sennaar statuere: sed quemadmodum patet Babylonem ædificatam fuisse ad Euphratem, & Babylonicam Turrim fuisse in campo Sennaar; falli non possumus, statuentes Sennaar in Mesopo- C tamiæ parte magis meridionali. Septuaginta Zach. 5. 11. Isai. 11. 1. & Interpretes Chaldæi nonnumquam *Sennaar* vertunt Babylonem; & Daniel 1. 2. narrat, Nabuchodonosor transtulisse vasa de templo Hierusalem in templum Dei sui in terram Sennaar; at nullum dubium est, quin templum hoc fuerit Babylone. Demum Hystiæus apud Josephum Antiq. lib. 1. cap. 5. & Abydenus apud Eusebium Præpar. lib. 9. cap. 15. ponunt Sennaar in Babylonia. Observavimus jam, non satis liquere, an ibidem Babylon fuerit ædificata, ubi erat Turris Babylonica; verum fatentur omnes, utramque fuisse in terra Sennaar.

Non adeo tamen facile est terræ hujus extensionem statuere. Geographi loquuntur de monte, flu- D vio, urbe *Singaræ* in Mesopotamia ad Tigrim procul admodum a Babylone Boream versus. Nomen Singaræ idem plane est ac Sennaar. שנער. *Hain* sæpius profertur ut G. Fieri quoque potest, ut mons Zagra, vel Zagras, de quo passim adeo Strabo loquitur, ita vocetur a Sinnhar, vel Singar. Hic mons claudit Babyloniam ad Septentrionem [1]. Ita regio Sennaar late pateret admodum a Babylone secus Tigrim usque Assyriam versus. Vide Sanctum Epiphanium initio libri primi Hæresum, qui statuit Sennaar in Assyria.

℣. 3. Habueruntque lateres pro saxis, et bitumen pro cæmento.] Hebraica vox חמר *Chemar*, quæ hic vertitur *bitumen*, significat etiam calcem, lutum, argillam præparatam; & ea, quæ E hic transfertur *Cæmentum* חמר *Chomer*, cum eisdem litteris scribitur ac prima, & interpunctione immutata potest etiam eadem ratione enunciari. *Cæmentum*, quod hic ponitur pro calce, significat proprie apud Latinos lapidum fragmenta, & minuta saxa ad extruendum. Juxta Hebraicum textum ita verti potuisset versiculus: *Habueruntque lateres pro saxis, & lutum pro calce*. Sed Vulgata, & Septuaginta in optimum sensum intelligunt.

Ratio vero, quæ illos adegit, ut lateribus uterentur pro saxis, & bitumine pro calce, fuisse dicitur, lapidum infrequentia in ea regione, ubi Turris Babylonica ædificata est; ex quo calcis quoque oritur inopia; deinde laterum effingendorum facilitas in solo admodum pingui, & humenti; & denique bituminis copia, quod in ea regione est communissimum. Veteres omnes de Babylonico bitumine loquuntur: & deinceps nulla alia usi sunt materia, quam lateribus, & bitumine in mirabilibus ædificiis, quæ deinde Babylone extructa fuerunt Semiramide, ac Nabuchodonosor imperante. Hoc profecto adacti Septuaginta versiculum hunc transtulerunt in eum sensum, quem explicuimus.

℣. 4. Faciamus nobis civitatem, et turrim, cuius culmen pertingat ad coelum.] Videlicet, ut explicant quidam, civitatem cum turri, & propugnaculis, *Civitatem Turritam*, maximæ altitudinis; quod ea hyperbolica locutio significat, cujus culmen pertingat ad cœlos. Homerus loquens de arbore procera nimis dicit, eam vertice æquare cœlum; & Virgilius de elatis scopulis disserens vocat, *Minantes cœlo scopulos*; & Horatius, *Sublimi feriam sydera vertice*. Cum Turris Babylonica ad perfectum suæ altitudinis apicem haud fuerit evecta, & cum Scriptura non prodat, quænam futura fuisset ipsius elatio, nihil certum licet asserere. Tamen, quemadmodum res novas, atque præter ordinem miras enunciare gestimus, authores plures illius altitudinem voluerunt statuere, atque illud ita inverecunde, ut quoscumque verisimilitudinis fines excesserint.

Sanctus Hieronymus in Isai. lib. 5. cap. 14. ex aliorum sententia ait, Turrim Babylonis quatuor mille passuum altitudine præstitisse. Adon in Chronicis suis illi 5174. passus altitudinis tribuit. Iudæi in libro *Jalcut* eam usque ad 27000. passus evehunt. Beniamin ait, turris hujus fundamenta in 2000. passuum longitudinem fuisse posita. Fabricius, qui illam est intuitus, asserit, ipsius ambitum fuisse, præter propter, passus mille. Gyion idem affirmat. Profani, qui aliquam habuerunt ideam de hominum suscepto facinore in Turris hujus ædificatione, eam fabularum integumentis involutam sub fabula de Gigantum prœlio retulerunt, qui cœlo arma inferre cupientes, atque inde Iovem deturbare, montes montibus imposuerunt. Virgilius Æneid. 6.

--- *Qui magnum manibus rescindere cœlum*
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis &c.

Sybilla quædam a Iosepho lib. 1. contra Appion. atque ab Eusebio Præpar. lib. 9. allata his Gigantibus consilium fuisse refert in cœlum Turri hac ascendendi; atque describit Deos ob eorum impotentiam ira percitos, qui magnam ventorum vim immiserunt, qui impetu facto opus illud diruerent. Eupolemus, & Abydenus apud Euseb. lib. 9. Præp. eodem pacto loquuntur. Plerique contenderunt Turrim Beli, Babylone, cujus descriptionem Herodotus exhibet lib. 1. cap. 181. eamdem fuisse, ac Turrim filiorum Noe. Turris hæc octo constabat turribus, sibi superimpositis, quarum crassities in arctius semper cogebatur, a prima ad novissimam. Super hoc Beli templum erat ædificatum. Prima turris contignationis primæ stadium quadratum in latitudinem patebat, vel juxta alios in latitudinem, & proceritatem. Herodotus autem non refert altitudinem, vel latitudinem turrium aliarum, sed ne totius quidem ædificii: creditur tamen ea fuisse octo stadia, videlicet passus mille. Opus hoc subsistebat adhuc Herodoti tempore, si iis, quæ narrat, fidem habere velimus. Verum si Strabonem consulamus lib. 16. initio, Turris hæc uno tantum stadio assurgebat, vel passibus centum & viginti quinque. Eam ipse Pyramidem vocat, & docet dirutam fuisse a Xerxe, & Alexandrum illius instaurandæ consilium iniisse: igitur Herodoti ævo subsistere non poterat, & saltem integra. Diodorus Siculus lib. 3. cap. 4. Plinius l. 6. cap. 26. Herodotum exscripserunt; atque, ut ipsi inquiunt, ætate quoque illorum turris hæc stabat. Demum Beli turris alia prorsus videtur

---

1 Strabo lib. 16. circa initium.

detur ab ea, quam primi homines ædificare incœperunt. Hæc enim numquam perfecta fuit, nec, ut ex ea Templum fieret, destinata; illa vero Beli turris perfectum quidem opus fuit, ac in id præsertim extructa, ut tumulus primum, deinde vero templum Regi Belo esset. Non ideo tamen minime fieri potuisse reor, ut vel ipse Nembrod, vel alius quispiam Babylonis Rex turrim hanc super primis illis fundamentis perfecerit, & quam posteri Noe ante ipsorum dispersionem incœperant, ipse compleverit.

Celebremus nomen nostrum, antequam dividamur in universas terras.] Hebraicus textus ita verti potest: *Faciamus nobis nomen, ne dividamur*. Perinde ac Turrim hanc, & urbem ædificantibus hoc fuisset consilium, obsistendi, ne dividerentur; & perinde ac dicerent: Donec nulla nobis erit certa, ac stata sedes difficile erit, quod simul commorari possimus, & citius quidem alii ab aliis digrediemur; sed communem ædificemus urbem, ut omnes simul permaneamus. *Faciamus nobis nomen*; unionis nostræ monumentum posteris constituamus, urbem de nomine nostro ædificemus. Alii vero contendunt, hominibus fuisse consilium, proceram adeo Turrim extruendi, qua freti recens Diluvium minime vererentur, si forte illud contigisset. Verum quod inane magis, insanumque consilium, quam Turrim in ima tellure, & inundationibus maxime obnoxia construere, ut Diluvium possent effugere? Oblitine fuerant promissionum Dei, qui se non amplius Diluvii aquas immissurum spoponderat? Aliqui autem credunt, Nembrod, qui præcipuus operis hujus perhibetur author, hoc pacto vires sibi comparare voluisse, ut occupatam tyrannidem tueretur.

Rabbini quidam, veluti Abenezra, Levi Ben-Gerson, quos Tostatus, aliique sequuntur, asserunt illos, qui Babylonicam Turrim ædificarunt, nullius criminis hac in re obnoxios fuisse; vel illis consilium tribuatur dispersionem suam præveniendi, vel id opus aggressos putemus, ut sibi nomen parerent, & gloriæ celebritate usquequaque florerent. Cur igitur Deus in homines animadvertit? Num dicet quis, confusionem linguarum nequaquam supplicium fuisse, & gentium dispersionem, quæ subsecuta est, supplicium aliud minime esse censendum? Cum Scriptura ait, Deum descendisse ut ædificium intueretur; locutio hæc nonne ultricis justitiæ Dei opus significat, qui judicaturus accedit, impiosque male mulctaturus? Cum Deus vult evertere Sodomam, eadem utitur locutione. Ita Maimonides, & Paraphrastes Onkelos, & Rabbini quidam explicant; ita Patres intelligunt; Chrysostomus hom. 30. in Genes. Augustinus de Civit. lib. 16. cap. 4. &c. In hoc enim opere hominum ambitionem observant, ac temeritatem; & linguarum confusionem, ac populorum dispersionem supplicia fuisse arbitrantur. Demum author libri Sapientiæ 10. 5. de consilio hoc loquitur, veluti de nefario scelere, & quod Dei ultionem mereatur. *In consensu nequitiæ cum se nationes contulissent*, &c.

Cedrenus ait, quod cum ventorum vi Babylonica Turris fuisset eversa, Nembrod ruinis fractus fuerit. Alii volunt, illam terræ motu eversam fuisse. Beniaminus ait eam cœlesti fulmine tactam concidisse; Eupolemus apud Eusebium Præpar. lib. 9. cap. 17. supernaturalem Dei potentiam agnoscit, quæ turrim hanc prosternit, & Gigantes, qui illam ædificabant, dispergit.

Hæc est quæstio scitu digna, an adhuc veteris hujus ædificii quædam vestigia supersint? Viatores nonnulli, qui eam regionem lustrarunt, asseruere tribus a Bagdato leucis inter Euphratem, ac Tigrim in immenso camporum æquore ostendi reliquias turris, quam regionis illius incolæ Turrim Nembrod appellant, & vulgo existimari, illa esse Babylonicæ turris rudera. Sed quod regionis illius finitimi Arabes asserunt, magis est verisimile. Turrim hanc *Agarcouf* appellant, & ab Arabe quodam principe asserunt ædificatam, qui ibi lanternam accendebat, ut subditos suos belli tempore cogeret undequaque. Turris hujus circuitus tercenti ferme sunt passus, & quod adhuc superest ad undetriginta passuum altitudinem prope consurgit. Extructa vero est e lateribus ad Solis radios obduratis, quorum quilibet decem regias uncias habet in quadrum, ac tres profunditatis. Hi lateres dispositi sunt super stratum e contritis calamis, cum palea immixtis, ita ut in senos laterum ordines calami substernantur. Non ita facile est de hujus ædificii forma judicium ferre, cum undequaque partes quædam corruerint. Videtur tamen quadrata potius fuisse, quam rotunda.

Interpres Arabs, Chalcondylas, Curopalates, aliique plures veterem Babylonem ibi statuunt, ubi hodie Bagdatum extat; sed procul dubio falluntur. Bagdatum est ad Tigrim, Babylon vero erat ad Euphratem posita, uti omnes referunt Historici, atque a Bagdato diei unius aberat itinere, juxta Texeiram, qui eos locos scrutatus est. Nonnulli [1] ajunt ad Euphratem esse urbem non spernendam, nomine Baldach, cujus incolæ referunt, prope ipsorum urbem conspici magnam lapidum congeriem, ac rudérum veteris cujusdam ædificii. Sed eo nemini licet pervadere propter rupes, ac virulenta animantia, quæ ibi adsunt frequentissima. Credunt autem ibi fuisse turrim Babylonis, & ex hujus ædificii ruderibus urbem suam conditam fuisse.

Petrus a Valle olim dono dedit Patri Kircherio fragmenta quædam, quæ ipse delineanda curaverat e reliquiis ædificiorum, ac turrium, quæ videbantur ad quartam leucæ partem ab Euphrate; has vero Babylonicæ turris ruinas esse contendunt. Pars ima est propemodum quadrata forma, & ambitus ferme 1134. passuum. Altitudo vero fere in apices veluti pyramides desinit; materia est lateritia ad Solem excocta; lateres simul compacti sunt calce, ac luto, parvulis contritis calamis immixto; in ea vero parte, qua validius erat ædificium, lateres igni erant excocti, ac bitumine illiti.

Guion, a Daviti citatus, narrat ex duorum Abavillæorum testimonio, qui Bagdati Satrapæ captivi fuerant, Babylonicam turrim esse rotundam forma, sexaginta passibus proceram, & lateres, quibus ædificata est, esse plerosque ulnæ longitudine, bitumine, & argilla interlitos. Via, qua ad hujus ædificii cacumen pervenitur, non gradibus constat, sed facili proclivitate sensim ascendit, in murorum crassitie excavata, quibus dicitur centum esse passuum latitudo. Ascensus vero ita late positus est, ut homines viginti passibus æquis possint incedere; in denas vero ulnas rotundæ patent januæ, quibus in Turrim ingredi quisque possit; in senas vero fenestræ, quæ externam lucem intus admittunt. Circumquaque in orbem celatæ videntur figuræ, quæ capita hominum referunt, mulierum, quadrupedum, piscium, & avium. Addit etiam, Turrim hanc integram semper perstitisse. Sed hæc omnis narratio prorsus fabulis videtur accensenda, uti illud quoque, quod de serpentibus vulgo jactatur, qui impediunt quominus ad insignem hanc turrim pateat accessus, cujus non magis verus innotescit situs, quam Babylonis antiquæ.

Paulus Orosius lib. 2. hist. cap. 7. ac post illum Sanctus Gregorius Turonensis hist. Franc. l. 1. c. 7. ajunt, ædificium hoc a Nembrod constructum esse in

---

[1] Cornman. in Templo Nat. p. 289.

in media latissima planitie, & illius mœnia quinquaginta cubitorum latitudine, 200. altitudine, & 470. stadiorum ambitu præstare, scilicet milliariis octo & quinquaginta cum passibus 750. Sed illi confuderunt Babylonis urbem a Semiramide ædificatam, cum Turre Babylonis, quæ res est quidem quam maxime differens.

Dubitant nonnulli, an cum Babylonica Turris ædificari cœpta est, tot essent homines in terra, qui sufficere possent, ut rationabiliter opus tantum aggrederentur? Patet, octo tantummodo animas diluvii aquas evasisse; dicitur Noe post id tempus filios non genuisse; & hominum vitam ferme ex dimidiata sui parte ferunt factam fuisse breviorem. Turris ædificium a diluvio nonnisi post 150. annum est constituendum, quo temporis intervallo potuerunt ne ita homines multiplicari, ut id potuerint inire consilii, antequam dividerentur, Turrim ædificandi audaci adeo, ac difficili conatu, quem hic Scriptura describit, ita ut Deus eorum linguam perturbarit, ut illos ab hoc opere deterreret?

His autem difficultatibus occurrere possumus dicendo, primo, concipi fortasse hoc Babylonis ædificium majus, quam re ipsa fuerit. Nihil aliud forte esse potuit, quam monumentum, quod homines simul extruendum susceperunt, operæ se pretium facturos rati, si antequam alii alio secederent, posteris unionis suæ, & cognationis memoriam insignem relinquerent: eodem ferme pacto, quo Tribus Israel, quibus in terræ divisione trans Jordanem cesserant agri [1], in fluminis hujus ripa monumentum constituerunt, ut posteri intelligerent, se fratres esse citra Jordanem habitantium. Turrim Babylonicam eo consilio potuerunt extruere; sed idea longe ampliori, & magis ardua. Sed præter hoc consilium, quod in se noxium equidem non videtur, accessit ambitio, & præsumptio, in quam Deus linguarum confusione animadvertit. Secundo, re diligenter ad calculos revocata ostenditur, 144. annorum spatio, tot quippe a diluvio ad Babylonicæ turris ædificium effluxerunt, in terris extare potuisse 400000. homines, totidemque mulieres, hoc supposito, quod homines viginti annos nati gignere potuerint, & mulieres plures uno eniti potuisse puerperio, quod nequaquam est impossibile. Deus, qui hominum vitam ad dimidium ferme imminuerat, & qui illis benedictionem suam, & fœcunditatem fuerat elargitus, illis imperans, ut multiplicarentur, potuit etiam gignendi tempus prævertere. Si animum adverterimus ad multiplicationem filiorum Israel in Ægypto, quod diximus hactenus, minus adhuc incredibile videbitur. Scriptura asserit septuaginta solum e familia Jacob in Ægyptum migrasse, e quibus pars non erat amplius gignens; atque illinc nihilominus egressi sunt 600000. homines, qui armis ferendis apti essent, post annos circiter 215. Cur igitur 144. annorum intervallo, homines a diluvio erepti non potuerunt similiter multiplicari, vel adhuc magis habita ratione vitæ ipsorum, quoniam diutius vivebant, & facilius alere filios poterant, & filiorum cupiditate flagrare magis, quam Israelitæ, qui diutius durissimo servitutis jugo oppressi vixerunt? Vide, si lubet Petavium de Doctrina Temporum c. 14.

℣. 5. DESCENDIT DOMINUS, UT VIDERET CIVITATEM &c.] Hæc ratio est humano modo loquendi, qua docemur, quam caute de alienis actionibus judicium nobis ferendum sit, & horum hominum facinus, aut consilium saltem impium fuisse, ac nefarium.

FILII ADAM.] Scilicet homines generatim: vel *filii Adam* ita vocantur propter oppositionem ad filios Dei, & ad justos, qui nullam habuerunt partem neque in hoc conatu, neque in linguarum confusione, quæ illius fuit pœna: Cajetanus contendit non omnes homines descendisse in campum Sennaar, atque ibi eos tantum adfuisse, qui Turris extruendæ iniere consilium. Genebrardus Chronic. an. 1758. Syriæ populos, & Chanaan ibi tantummodo adfuisse arbitratur. Sed plerique Interpretum credunt, omnes homines, qui tunc degebant, simul convenisse, ut Turrim ædificarent, quamquam aliis alia erat sententia: & Deum linguarum confusionis supplicio impios affecisse dumtaxat, atque nefarios: Primævam linguam in familia Heber, aliisque nonnullis permansisse, qui innoxie in operis illius partem accesserant.

℣. 6. NEC DESISTENT.] Hebraicus textus ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות verti potest cum Ironia: *Nihil eos deterrebit a cogitationibus suis, donec eas opere compleant.*

℣. 7. VENITE DESCENDAMUS, ET CONFUNDAMUS IBI LINGUAM EORUM.] Antiqui Patres hoc loco, aliisque nonnullis similibus utuntur, Sanctissimæ Trinitatis mysterium probaturi. sed alii [2] credunt, asseri posse, Deum Angelos suos huc dimisisse, qui hominum linguam immutarunt. Interpretes quidam hic loquendi modum communem satis agnoscunt, quo multitudinis numerus pro singulari usurpatur. Septuaginta in vulgatis editionibus legunt cum vulgata *Descendamus, & confundamus &c.* Sed antiquitus, ut Judæorum Chronicon secundi templi apud Drusium ait, legebant, *Descendam; & videbo*: Quod ita emendasse dicuntur, ne locum præberent Ethnicis dicendi, quod Judæi plures Deos venerarentur. Observandum est, quamdam esse in Moysis narratione transpositionem: ait ille ℣. 5. Deum descendisse, & ℣. 8. inquit Deum descendendi consilium cepisse: quare nunnulli putant, hic Moysem loqui de altero descensu, qui a primo differat.

CONFUDAMUS IBI LINGUAM EORUM.] Linguarum confusio, quæ Babylone contigit, inter præcipua recensetur miracula, de quibus Scriptura loquatur. Invertere memoriam, immutare imaginationem, & mentem hominum majori ex parte; illis adimere habitum, cui tot annis adsueverant, quasdam voces enunciandi, ut quidlibet significarent, & illis recentem, penitusque oppositum habitum inserere; eaque omnia repente uno ictu peragere; hæc procul dubio res est, quam vix concipere valeamus. Hanc tamen ideam Scriptura suggerit hujus perturbationis, quæ, dum Babylo extrueretur, evenit. Authores quidam, qui se de Deo bene mereri putant miraculorum numerum imminuentes, naturali quadam ratione explicare adnisi sunt quidquid hic asserit Scriptura. Alii [3] asseruerunt absque eo quod immutatio ulla in lingua eadem contingeret, homines se invicem non amplius intellexisse, simpliciter propter imaginationis & mentis perturbationem.

Alii vero (quæ est quorumdam Theologorum Hollandiæ sententia) [4] dixerunt, linguarum divisionem minime Babylone evenisse, sed cum discordia in plerasque familias, e quibus humanum genus constabat, obrepsisset, divisos homine fuisse, atque longius alios ab aliis secessisse: cum usque ad illud tempus in una tantum provincia habitassent. Una hæc distantia ac sejunctio immutationem in communi lingua, qua prius utebantur, peperit, inquiunt illi; æque ac familiarum Græcarum secessio in eorum linguam magnam illa dialectorum varietatem, quam intuemur, invexit. Non est fana opinio. Alii [5] in eam abiere sententiam, quam proposuerant S. Gregorius Nyssenus, qui ait, minime credendum esse, Deum esse immediatam linguarum confusionis causam, perinde ac homines novam aliquam edocuisset linguam; vel cum homines in varias linguas essent divisi, ipsum imperasse, qua quil-

[1] Josue 22. [2] August. de Civit. l. 16. c. 6. & Origen. hom. 10. in Num.
[3] Casaubonus filius. [4] Sentimens de quelques Theologiens &c. epist. 19. p. 434.
[5] Hist. Crit. Vet. Test. l. 1. c. 14. & S. Greg. Nyss. orat. 12. contra Eunom.

quisque lingua esset locuturus. Sed Deus, qui vo- A lebat, homines variis linguis loqui, ut juxta communem naturæ cursum quisque suos sensus proderet, permisit: atque addit præterea, naturalem hanc loquendi vim, quam Deus homini insevit, veram esse causam varietatis linguarum, quæ in variis nationibus reperiuntur. Pater idem observat, donec homines una vixerunt, una tantum lingua fuisse locutos: sed cum Deus voluerit ipsos sejungi, tunc primam hanc linguam fuisse immutatam. Habes hic rationes diversas, quibus mira hæc immutatio explicatur: sed nos illi sententiæ adhæremus, quam scripturæ littera naturaliter menti proponit; neque arbitramur, ad violentas explicationes esse confugiendum, ut miraculosum adeo Justitiæ divinæ explicemus effectum. B

Proponitur hic quæstio, quotnam e perturbatione Babylonica extiterint linguæ? Plerique veterum linguarum numerum, quæ ex confusione ortæ sunt, recensuerunt per capita familiarum, quæ tunc e tribus Noe filiis originem duxerant: sed quoniam Hebraicus textus, & Septuaginta versio differunt; hæc differentia effecit, ut in duas partes discederetur. Judæi omnes, & ex Christianis illi, qui Hebraicum textum & Vulgatam versionem secuti sunt, septuaginta modo patresfamilias enumerarunt; sed plerique Patres, tum Græci, cum Latini, & illi omnes, qui Septuaginta adhæserunt, recensuerunt, ut illi, duo & septuaginta capita familiarum, ideoque linguas duas & septuaginta. Moyses ipse opinionibus his locum præbuit, cum ait Genes. 10. 5. C *Ab his divisæ sunt insulæ gentium in regionibus suis, unusquisque secundum linguam suam, & familiam suam in nationibus suis*; atque in Deuteronomio 32. 8. refert: *Quando dividebat Altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel*. Porro filii Israel erant septuaginta cum in Ægyptum migrarunt. Genes. 46. 27.

Origenes homil. 11. in Numer. [ita & Targ. Hierosolym. & Rab. Godolias, & alii Rabbini,] credidit, Angelos fuisse inventores linguarum hominum; Angeli, qui diversis præsident provinciis, populis suæ curæ commissis linguam tradiderunt, quam illi efformaverant. Lingua tantum primæva, quam Deus dederat Adam, apud Hebræos su- D perstes permansit; illi enim nullius Angelorum portio fuerunt, sed esse Domini portio electa perstiterunt.

Sed hæc quæcumque argumenta non satis firma sunt. Plures e posteris Noe capite decimo Genesis recensitis, nondum nati erant, cum dispersio contigit; neque certum est omnes divisionis linguarum pœnam subiisse. Maxime verisimilitudini consonum est, diversas familias, quæ in proximis regionibus immorarentur, eodem sermone usas fuisse, quod certum videtur de omnibus filiis Canaan. Demum neque necessarium, neque utile est magnum adeo linguarum numerum assignare, sed rationi magis est consentaneum, easdem in minorem cogere numerum. At eruditi viri non conveniunt de numero matricum linguarum, quæ e confusione extiterunt, e quibus aliæ omnes deduxerunt originem. Quidam quinque recensent, septem alii, sed plerumque hæ ma- E trices linguæ censentur, Hebraica, Græca, Latina, Teutonica vel Germanica, Illyrica, Tartarica, & Sinensis. Credunt autem Chaldaicam linguam, Syriacam, Cananeam, Punicam, Arabicam, Armeniacam, Æthiopicam, & Persicam, has omnes e lingua Hebraica editas fuisse. Græcæ autem linguæ præter quatuor dialectos præcipuas, Ægyptia recentior accensetur. Lingua vero Latina Æneuisse fertur veterem Volscorum linguam, Samnitarum, Etruscorum, Italorum, Hispanorum, Gallorum, seu Francorum. Teutonicæ linguæ adnumerantur Germanica vulgata, Helvetica, Svevica, Vestphalica, Austriaca, Belgica, & Cimbrica, e quibus egressæ sunt linguæ quibus in Dania, Svecia, Norvegia, & Anglia loquuntur. Illyricæ linguæ subjicimus linguam Dalmatiæ, Moscoviæ, Croatiæ, Poloniæ, Bohemiæ, Lithuaniæ, Vandaliæ. Lingua Tartarorum produxit linguam Turcarum, aliasque plures Europeas. Pater Alexander post Bochartum in dubium vocat an Persarum lingua sit matrix. Hæc omnia videri possunt in illis Authoribus, qui de Prolegomenis Scripturæ disseruerunt; atque in Bocharto Geographia sacra l. 1. cap. 15.

℣. 9. VOCATUM EST NOMEN EJUS BABEL.] Grotius credit *Babel* esse vocem primævæ linguæ, quæ non convenit ulli earum linguarum, quæ confusionem sunt consecutæ; & verum equidem est, nulla a nobis agnosci, unde vox hæc directe valeat deduci. Sed credi potest vocem hanc ex ea lingua ortam, quam post confusionem ii locuti sunt, qui in ea Regione, ubi Babel erat, immorabantur. Hæc lingua Hebraica est, vel Chaldæa, in quibus voces reperiuntur, quæ propius ad Babel accedunt. Balal בלל Hebraice, & Bilbal בלבל Chaldaice significant confundere. Quemadmodum hæ linguæ immutationem aliquam passæ sunt, haud absonum videtur, originem primitivam Babel obsoletam fuisse, vel Babel enuntiatum esse pro Balbel.

℣. 10. HÆ SUNT GENERATIONES SEM.] Moyses hic repetit genealogiam Sem, quam superius cap. 10. 21. 22. peregerat. Quemadmodum autem præcipuum illius consilium est tradendi genealogiam Sem per Arphaxad, alios relinquit filios Sem, atque ad hanc unam familiam se se coercet, quam ad Abraham usque deducit: & deinde hujus Patriarchæ vitam enarrat; de alio nemine loquens, nisi qui ad hoc consilium conducat.

℣. 12 ARPHAXAD GENUIT SALE.] Septuaginta ponunt Cainan inter Arphaxad, & Sale. Sed de hac additione prolixius capite præcedenti locuti sumus.

℣. 13. VIXIT ARPHAXAD .... TERCENTIS TRIBUS ANNIS.] In Hebraico textu legimus, quadringentis tribus annis, uti quoque in Paraphrasibus Chaldaicis, in Syriaca versione, & Arabica. Editiones Septuaginta admodum inter se differunt in hoc loco. Editio Complutensis, & Manuscriptum Alexandrinum, habent annos triginta, & quadringentos; Editio Romana tercentos, Basileensis tercentos, & triginta.

℣. 14. SALE VIXIT TRIGINTA ANNIS, ET GENUIT HEBER.] Textus Samaritanus, & Septuaginta habent annos centum, & triginta.

℣. 15. VIXIT SALE .... QUADRINGENTIS TRIBUS ANNIS.] Septuaginta habent tres annos, & tercentos; hinc adimunt centum annos, quos præcedenti versiculo addiderunt ætati Sale; atque ita in summa cum Hebraico textu conveniunt.

℣. 18. VIXIT PHALEG TRIGINTA ANNIS &c.] Textus Samaritanus habet centum & triginta annos, & Septuaginta centum, & triginta quatuor.

℣. 19. VIXIT .... DUCENTIS NOVEM ANNIS. Samaritanus Textus centum & novem annos.

℣. 20. REU .... GENUIT SARUG.] Sanctus Epiphanius de hæresibus l. 1. idololatriæ originem sub Sarug constituit. Innititur autem fortasse cuidam Sapientiæ loco c. 14. 12. 13. ubi scriptum est Idololatriam ex eo ortam esse, quod pater servare voluerit memoriam filii sui præmatura morte perempti. Prima Idola erant, inquit ille, picturæ simplices. Thare pater Abraham statuarum consuetudinem invenit, ac simulacra, e metallo, ligno, & lapide. Scriptura docet, Thare veneratum fuisse Idola, uti inferius ostendemus; sed nullum certum est argumentum, quo probetur, vel Thare, vel Sarug perniciosum morem hunc invenisse. Judæorum traditio fert Nembrod, qui senior erat, quam Sarug, Idololatram fuisse, ac ignem esse veneratum.

Eusebius, Præp. l. 1. c. 6. & 9. loquitur de origine idololatriæ, admodum scite. Persuasum illi est, hanc in Ægypto incepisse, & cum Phænicibus communicatam in Græciam migrasse, ac inter barbaros populos latius fuisse grassatam. Ægyptii magna capi

pti admiratione, ordinem, magnam vim, & motus regulares syderum observarunt, solem, ac Lunam sibi Numina constituerunt. Soli Osiridis nomen, Lunæ vero Isidis tribuerunt. Prima Sacrificia, quæ Numinibus his oblata fuerunt, ait ille post Porphyrium, simplices fuerunt herbæ, quas cum foliis a fructibus evellebant, & veluti thuris quamdam speciem adolebant in sacrificium, ac horum numinum honorem. Servabatur in eorum templis ignis, quem numquam extingui patiebantur: atque ignem hunc, veluti præcipuam Divinitatis figuram venerabantur.

Plato in Cratilo apud Euseb. ibidem non dubitat, quin vetustiores Græcorum Dii fuerint Sol, Luna, & Sydera, Terra, & Cœlum. Non agnoscebantur a primis hominibus Jovis, Saturni, aliorumque Deorum nomina; nulla magnificis extruendis templis cura impendebatur, nec simulacris dicandis, eo tempore, quo nec de nomine quidem Pictura, Sculptura, & Architectura agnoscebantur. Deinde Numinum cultus delatus est hominibus, & creaturis: non ita vero hominibus præstantissimis, & qui sapientia sua honorem aliquem potuissent mereri: sed impiis, nefariisque hominibus. Hoc autem intueri licet, ut ait Eusebius, apud Sanchoniaton, qui Phenicum scripsit historiam. Ab hominum cultu, qui maximi haberentur, & diligerentur, gradum fecere ad honoribus divinis decoranda utilia animantia, & feras perniciosas, illa quidem ob gratitudinem, alias vero propter timorem. Et hic non substiterunt; nomen Deorum profanatum est, illud plantis, fluminibus tribuendo, & rebus etiam magis abjectis, ac fedis. Vide nostram Dissertationem de Origine Idololatriæ, ante librum Sapientiæ.

Credimus autem posteros Cham (Genes. 10. 6.) idololatriam terris invexisse. Alibi ostendimus, a Cham Ægyptum excultam fuisse; atque ibi ab Ægyptiis adoratum nomine Iovis Ammonis; liquet etiam, Grecos ab Ægyptiis Deorum nomina accepisse, sacrorum ritus, & imaginum consuetudinem. Herodotus l. 2. c. 4., Lucianus de dea Syra, Ammianus Marcellinus l. 22. aliique authores viginti hoc ad evidentiam probant. Canaan est pater Phenicum, qui non parum frequentibus itineribus suis, & coloniis contulere, ut latius Dæmonis imperii fines ponerentur, in regiones varias Idolorum cultum, ac Phænicias superstitiones invehentes. Denique Chus pater Nembrod celeberrimi, & filius Cham, Chaldeam corrupit, Babyloniam, & Assyriam, fallacem cultum communicans, quem didicerat a Cham.

Nembrod potentia sua, & victoriis sibi plures filios Sem subdidit, qui secuti sunt violenti hujus venatoris religionem, vel potius impietatem. Thare quoque, ac Patres illius, idololatriæ vinculis erant irretiti, & ambigitur, an Abraham primis vitę suę annis majorum suorum adheserit Religioni. Rabbini plures allati in Chronico Genebrardi an. mundi 1949. asserunt ipsum ad octavum usque, & quadragesimum ætatis suę annum, non modo veneratum fuisse, verum etiam elaborasse, ac idola vendidisse. Sed Svidas in voce Abraham scribit hunc Patriarcham quatuordecim annos natum, supernaturali afflatum lumine, reprehendisse Patrem suum Thare, qui simulacra conficiebat, ut venderet, atque illi errorem, in quo versabatur, & cultus, quem profitebatur, falsitatem ob oculos posuisse. Philo de nobilit. p. 907. ait, Thare adorasse Sydera; sed a Deo per Abraham de cultus sui falsitate fuisse commonefactum. Attamen in lib. *de præmiis, & pænis*, aperte satis inquit Abraham idololatram fuisse. Iosephus Antiq. l. 1. c. 7. asserit, Abraham primum fuisse, qui dicere ausus sit, Deum unum esse, & universa manuum illius esse opera: vide infra ℣. 31.

℣. 26. VIXITQUE THARE SEPTUAGINTA ANNIS; ET GENUIT ABRAM, NACOR, ET ARAM.] Videretur Thare tres hos filios anno eodem genuisse, videlicet septuagesimo ętatis suæ, & Abraham, qui primus nominatur, fuisse quoque ex tribus his primo genitus; sed aliunde liquet, Abraham fuisse inter fratres suos minimum natu; & credibile est, Moysem hic septuagesimum annum Thare ponere, quippe illum, quo filios gignere incæperit, non ita vero veluti annum statum trium horum filiorum nativitatis. Primus locus, qui tribuitur Abrahæ, non est ætatis ipsius privilegium. Sem primus semper appellatur in filiorum Noe recensione, quamquam est natu minor, quam Japheth, qui tertius vocatur. Moyses fere ante Aaron ponitur, quamquam Aaron est major natu, quam Moyses. Scriptura Genes. 11. ℣. 32. & c. 12. 20. docet Thare obiisse in Charan ducentos & quinque annos natum; & Abraham filium ipsius ex urbe illa egressum anno parentis sui interitus, septuaginta quinque annos habuisse, quare infertur, Abraham natum esse centesimo, & trigesimo Thare sui patris anno; atque ideo minimus natu est præ duobus fratribus suis, qui editi in lucem fuere post septuagesimum ætatis annum Thare.

Qui putant Sarai fuisse filiam Aram, probant adhuc alia inductione Abraham minime fuisse primogenitum. Sarai uxor Abrahæ nonaginta erant annorum, cum Abraham annum ageret centesimum[1]. Si *Aram*, qui creditur pater Sarai, junior fuisset, quam Abraham, dicendum esset, ipsum genuisse Sarai ætate octo annorum, vel novem; quoniam Abraham decem annis tantum Sarai præstabat. Sed probabilius est, hanc sententiam, quæ Aram asserit patrem Sarai, esse falsam, ut innotescet ℣. 29. hujus capitis, & Gen. 12. ℣. 13. & c. 20. ℣. 12. Ceterum Aram increditur senior fuisse quam Nachor, quandoquidem Nachor Malcham uxorem duxit filiam illius. Ex iis omnibus, quæ modo dicta sunt, inferri potest Aram fuisse primogenitum inter filios Thare; Nachor vero illo natu minorem; & Abraham minimum.

℣. 28. MORTUUS EST ARAM ANTE THARE PATREM SUUM.] [2] Rabbini referunt quædam peculiaria de morte Aram, ac illius circumstantiis. Asserunt alii, illum a Patre suo Thare accusatum, quod nollet ignem venerari, damnatum fuisse, ac in fornacem ardentem conjectum coram Patre, qui fuerat illius accusator; & hoc a Scriptura innui contendunt his verbis: *Mortuus est Aram ante*, scilicet *coram patre suo*. Alii dicunt, cum Abraham flammas conjecisset in eum locum ubi Thare idola sua venerabatur, Aram voluisse illa ab incendio subripere, sed flammis correptum in medio igne interiisse. Alii denique narrant Aram, cum vidisset Fratrem suum Abraham miraculo quodam e flammis ereptum, in quas Nembrod imperio immissus fuerat, quod Idola colere nolebat, credidisse, se quoque a Deo ereptum iri, si, quemadmodum Abraham, nomen Domini fateretur; ideoque coram Nembrod professum, quod eumdem veneraretur Deum, quem Abraham colebat, in fornacem, ut fratri evenerat, fuisse injectum; & igne absumptum. Ast temporis jacturam faceret qui hæc vellet commenta refellere. S. Epiphanius de hæresib. l. 1. tom. 1. credit inaudito Dei supplicio fuisse percussum, atque ita ante Thare patrem suum obiisse. Hactenus nihil tale in terris conspectum fuerat: sed Thare cum recentes instituisset Deos, ob impietatem suam immatura filii sui morte fuisse mulctatum. Vide etiam ℣. 31.

IN UR CHALDÆORUM.] Septuaginta vertunt[3]: *in regionem Chaldæorum*. Isaac Vossius [4] Græcum horum Interpretum textum ita esse intelligendum conten-

1 Genes. 21. 5. & 23. 1. & 25. 20.
2 Apud Lyran. Vide etiam Hieron. in quęst. Hebr. in Genes.
3 Ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Χαλδαίων
4 De Transl. 70. Interpr. c. 13.

tendit, *mortuus est in terra Nativitatis suæ;* *Choræ in Chaldæa;* & Græcam vocem *Choram* hic haud esse appellativam, & significare non *regionem*, sed urbem *Ur*, aut Hur, & *Ch* pro simplici adspiratione esse adpositum. Sed alii asserunt, Septuaginta hic data opera Chaldæorum regionem posuisse consilio diruendi sententiam eorum, qui nomen *Ur* in litterali significatione interpretabantur, scilicet ignem, atque fidem adimendi fabulosis illis narratiunculis, quæ pro vocis æquivoco venditabantur. Vide articulum præcedentem, & ℣. 31. hujus capitis.

℣. 29. .... ARAN PATRIS MELCHÆ, & PATRIS JESCHÆ.] *Jescha* vulgo creditur eadem esse ac *Sarai* uxor Abrahæ; quæ ita nepos illius erat per Aran fratrem ipsius. Hæc est Josephi sententia in Antiq. l. 22. c. 35. S. Hieronymi, S. Augustini contra Faustum l. 22. 35. Genebrardi, Tostati, aliorumque Interpretum plurimorum. Sed hæc opinio difficultatibus non vacat: quoniam primo nullus affertur Scripturæ locus, ubi Sarai, Iescha appelletur. Secundo Abraham idem eam rogat, ut se illius sororem esse dicat, atque asserit, illam hac in re minime a veritate aberraturam, *Aliàs, & vere soror mea est, filia patris mei, & non filia matris meæ*. Videri possunt Genes. cap. 12. 13. & 20. 21. rationes, quibus posterior hæc sententia fulcitur.

℣. 31. EDUXIT EOS DE UR CHALDÆORUM.] Interpretum non pauci, iis, quæ Sanctus Stephanus ait Act. 7. 2. 3. innixi credunt, Thare, & familiam ipsius, ut Dei imperata facerent, ex Ur Chaldæorum urbe egressos fuisse, & petiisse Charam Mesopotamiæ. Contendunt autem huc referendum esse mandatum illud, quod legitur c. 12. 1. quod ibi ad examen vocabimus. Vide etiam caput 15. 7.

Nomen Ur אור, quod Hebraice ignem significat, plures impulit Authores, ut assererent, Moysem velle hic innuere simpliciter, Abraham miraculo quodam ex igne eductum fuisse, quo illum Chaldæi conjecerant; & postquam miraculose adeo ereptus fuerat, cum Thare patre suo, & cum fratribus suis in urbem Charan secessisse. Judæi asserunt Patriarcham hunc miraculose liberatum fuisse ab ardenti fornace, quo fuerat immissus, quod Chaldæorum numina nollet venerari. Vide Beresch. Rabah. & Hier. q. Hebr. Paraphrastes Chaldæus in caput 4. Ecclesiastis ℣. 13. asserit, illum hæc tormenta fuisse passum propter Nembrod imperium. Sanctus Hieronymus, qui veluti fabulas coarguit ea, quæ hac de re Judei asserebant, nihilominus vertit 2. Esdræ. 9. 17. *Eduxisti Abraham de igne Chaldæorum*; loco dicendi, de *Ur Chaldæorum*.

Maimonides asserit, hunc Patriarcham in carcerem conjectum fuisse, quod Solem adorare noluerit. Achior in libro Judith. c. 5. 6. 7. 8. 9. ait simpliciter majores Judæorum Chaldæos ab origine, cum noluissent sequi superstitiones regionis suæ, ac patrum suorum, a Deo Cœli, cujus Religionem profitebantur, jussos fuisse patriam deserere; & cum aliquandiu in Charan permansissent, summa cogente annonæ charitate, in Ægyptum descendisse. Hic sermo quosdam adduxit, ut crederent, non Abraham solum, sed etiam Thare, omnemque illius cognationem e Chaldæa secessisse, ut Idololatriam effugerent. Nec desunt etiam qui asserant, veri Dei cultum hactenus perstitisse in familia Heber, & Thare, & Abraham saltem numquam fuisse Idola veneratum.

Sanctus Augustinus sententiam hanc tueri videtur l. 16. de Civitate Dei c. 12. Sed l. 10. de Civit. c. ultimo palam asserit oppositum. Docet autem, Abraham e Chaldæorum superstitionibus exsolutum per vocationem Dei, sequi cœpisse verum Deum, illumque adorare; quæ sententia arridere videtur magis Scripturę, & magno Patrum numero, qui illi adhæserunt. Josue 24. 2. dicit Iudæis, quod Thare pater Abrahæ, & Nachor primitus immorati sint trans Euphratem, & adorarint Deos alienos. *Trans fluvium habitaverunt patres vestri, Thare pater Abraham, & Nachor servieruntque Diis alienis*. Idem ferme inferius paullo ℣. 14. repetit. Pro hac sententia adferuntur a Bonfrerio S. Cyrillus contra Iul. l. 3. in fine, Auctor Recognitionum l. 1. Ephrem Serm. 2. de Pœnit. Philo de Abraham, Rabbini passim, Masius, Serarius in Iosue &c.

Patet quoque ex decursu, posteros Nachor, qui cum familia sua permansit in Charan Mesopotamiæ, regionis suæ superstitionibus [1] deditos fuisse; quamquam veri Dei cognitionis speciem quamdam servarent. Iosephus Antiq. l. 1. c. 6. ait Thare regionem suam reliquisse profecturum in Charan, quod maximo propter Aran filii sui mortem dolore conficeretur. Sanctus Chrysostomus homil. 31. in Genes. credit amore, quo Thare unice Abraham prosequebatur, adductum fuisse, ut ipsum abeuntem sequeretur; non ideo tamen inanium Deorum falsum cultum reliquisse.

Verum ut ad *Ur Chaldæorum* revertamur, minime ambigimus, quin in Chaldæa fuerit hujus nominis civitas, quæ sententia plerisque Interpretum maxime arridet. Sed quoad verum illius situm non satis convenit. Adest in Mesopotamia urbs, cui nomen *Ura* [2], que sex dierum itinere abest a Corduena, Nisibim versus, quæ bidui abhinc itinere distat. Bochartus, & Grotius opinantur de hac urbe *Ura*, Scripturam loqui. Bochartus animadvertit, quod posita urbe *Ur* in Chaldæa proprie dicta, & citra Euphratem, bis Euphrates sine ulla necessitate fuisset Abrahæ traducendus. Primo ut de Ur proficisceretur in Haran, & secundo ut inde in terram Chanaan migraret: atque ipsi de Ur Chaldæorum in Haran pergenti longissimum, & maxime inane iter suscipiendum fuisse; cum, posito Ur prope Nisibim, Haran ob iter occurrit de Ur in promissam terram recta proficiscenti.

Sed quomodo hæc conciliari possunt cum Scriptura, quæ statuit Ur in Chaldæa, non autem in Mesopotamia? Respondetur, Chaldæam sæpius intelligi in ampliori extensione, perinde ac aliquando Mesopotamiam omnem secus Tigrim complecteretur. Sanctus Stephanus in Actis 7. 2. ait, Abraham fuisse in Mesopotamia antequam veniret in Haran; *Deus apparuit .... Abrahæ, dum esset in Mesopotamia, prius quam moraretur in Charan*; atque inferius paullo addit ipsum e Chaldæorum terra egressum fuisse, ut pergeret in Haran: *Tunc exiit de terra Chaldæorum, & habitavit in Charan*; ex quo colligitur, Chaldæam, & Mesopotamiam hic non significare eamdem rem, Xenophon de Chaldæa loquitur veluti de finibus Armeniæ; unde conjicere licet, ætate illius, Mesopotamiam cum Chaldæa confundi consuevisse. Idem ex Iosepho deprehenditur l. 1. c. 8. cum ait, Abraham e Charan discessisse Chaldæorum persecutionibus adactum, & aliorum Mesopotamiæ populorum; & credi potest, temporibus Moysis aliquando Chaldææ nomine Mesopotamiam fuisse comprehensam.

Dici quoque posset, Mesopotamia a diversis gentibus occupata, & præsertim a nonnullis e posteris *Cased* Chaldæorum patris, hos in Mesopotamia urbem Ur condidisse, quæ ideo *Ur Chaldæorum* fuit appellata. Non poterat quidem hoc nomine nuncupari tunc, cum inde egressus est Abraham; quoniam Cased pater Casdim, aut Chaldæorum nondum natus erat; sed aliter minime vocabatur, cum hanc Moyses scriberet historiam.

Alii statuunt urbem *Ur* in Babylonia, aut in Chaldæa

[1] Genes. 31. 19.
[2] Ammian. Marcel. l. 25. c. 26.

dæa proprie dicta citra Euphratem in ea regione, A quæ dicitur *Auranitis*. Eupolemus apud Eusebium Præpar. l. 9. c. 17. statuit urbem *Uram*, vel *Uriam* ibi, ubi est Camarina in Babylonia. Plures arbitrantur, urbem Ur Chaldæorum esse eamdem, ac *Orcham* Strabonis, & Orchoe Ptolomæi, in Chaldæa, vel eamdem ac *Suram* [1], vel Uram ad Euphratem in Syria. Bocharti, & Grotii sententiam possumus amplecti, quæ minimum Scripturæ adversatur, omnesque tollit difficultates.

Venerunt usque Haran.] Creditur hæc esse insignis urbs *Charre*, celebris adeo Crassi excidio, quæ ad fluvium Chaboram est sita. Sarraceni aliqua veneratione hunc locum prosequuntur ad hanc diem: propterea quod ibi Abraham fuerit immoratus. Scriptura hic non docet, an Nachor venerit in Charan B cum Thare, & reliqua cognatione; sed Sanctus Augustinus l. 16. de Civit. c. 13. non ambigit, quin cum aliis profectus fuerit, quandoquidem posteri illius in hac urbe permanserunt, ut liquet ex capite 29. 4. ubi videtur Laban sedem suam in Charan constituisse. Josephus Antiq. l. 1. c. 6. asserit; universam Thare cognationem in Charan commigrasse; & S. Chrysostomus homil. 31. in Genes. nominatim notat Nachor, cum Thare, & Abraham.

Achior in libro Judith. 5. 9. ait Thare, & Abraham diu permansisse in Haran, ut ex textu Græco [2] colligitur. Judæi ibi undeviginti annos fuisse immoratos dicunt, Lyranus quinque & viginti; sed Chronologia, quam sequimur, illic ne annum quidem integrum permansisse patitur, perinde ac Thare illuc pertransiens, ibi in morbum incidisset, ac obiisset; & deinde iterum Abrahæ imperatum fuisset, ut ex illa urbe egrederetur; quoniam inferius ostendemus, alteram Abrahæ vocationem esse admittendam. Pater Harduinus credidit urbem Haran fuisse Palmyram, aut aliam quampiam Syriæ civitatem; & Mesopotamiam, de qua Scriptura loquitur, eam esse regionem, quæ Euphratem inter, ac Jordanem interjacet, non illam vero quæ Euphrate, ac Tigri continetur. Duobus autem Scripturæ locis innititur, quorum alter deductus est ex 2. Reg. 10. 16. alter vero ex libro Judith 2. 14. Sed novæ hujus sententiæ confutatio videri potest apud Cellarium *Asiæ* l. 3. c. 15. Spanhemius in historia sua Job urbem Haran distinguit a Charris: statuit Haran ad Chaboram, uti quoque & *Charras*, sed quadraginta mille passibus alteram ab altera distantes.

1 Ptolom. & Plin. l. 5. c. 24. & 26.
2 Ἡμέρας πολλάς.

CAPUT XII.

Iterum vocatur Abraham ex urbe Charan. Maxima quoque pollicetur Deus huic Patriarchæ, qui in terram Chanaan proficiscitur, atque inde in Ægyptum. Pharaon sublatam illi uxorem postea reddit.

v. 1. Dixit autem Dominus ad Abram; Egredere de terra tua, & de cogna-
tione tua, & de domo patris tui, & veni in terram, quam monstra-
bo tibi. 2 Faciamque te in gentem magnam, & benedicam tibi, & ma-
gnificabo nomen tuum, erisque benedictus, 3 Benedicam benedicentibus tibi, &
maledicam maledicentibus tibi, atque in te benedicentur universæ cognationes ter-
ræ. 4 Egressus est itaque Abram, sicut præceperat ei Dominus, & ivit cum
eo Lot: septuaginta quinque annorum erat Abram, cum egrederetur de Ha-
ran. 5 Tulitque Sarai uxorem suam, & Lot filium fratris sui, universamque
substantiam, quam possederant, & animas, quas fecerant in Haran, & egressi
sunt, ut irent in terram Chanaan. Cumque venissent in eam, 6 Pertransivit A-
bram terram usque ad locum Sichem, usque ad convallem illustrem: Chana-
næus autem tunc erat in terra. 7 Apparuit autem Dominus Abram, & dixit
ei: Semini tuo dabo terram hanc. Qui ædificavit ibi altare Domino, qui appa-
ruerat ei, 8 Et inde transgrediens ad montem, qui erat contra orientem Bethel,
tetendit ibi tabernaculum suum, ab occidente habens Bethel, & ab oriente Hai:
ædificavit quoque ibi altare Domino, & invocavit nomen ejus, 9 Perrexitque
Abram vadens, & ultra progrediens ad meridiem, 10 Facta est autem fames in
terra: descenditque Abram in Ægyptum, ut peregrinaretur ibi: prævaluerat
enim fames in terra, 11 Cumque prope esset, ut ingrederetur Ægyptum, dixit
Sarai uxori suæ: Novi, quod pulchra sis mulier. 12 Et quod cum viderint te
Ægyptii, dicturi sunt: Uxor illius est, & interficient me, & te reservabunt.
13 Dic ergo, obsecro te, quod soror mea sis, ut bene sit mihi propter te, &
vivat anima mea ob gratiam tui. 14 Cum itaque ingressus esset Abram Ægy-
ptum, viderunt Ægyptii mulierem, quod esset pulchra nimis. 15 Et nuntiave-
runt Principes Pharaoni, & laudaverunt eam apud illum, & sublata est mulier in
domo Pharaonis. 16 Abram vero bene usi sunt propter illam, fueruntque ei
oves, & boves, & asini, & servi, & famulæ, & asinæ, & cameli, 17 Fla-

gellavit

gellavit autem Dominus Pharaonem plagis maximis, & domum ejus, propter Sarai uxorem Abram. 18 Vocavitque Pharao Abram, & dixit ei: Quidnam est hoc, quod fecisti mihi? quare non indicasti mihi, quod uxor tua esset? 19 Quam ob causam dixisti esse sororem tuam, ut tollerem eam mihi in uxorem? Nunc igitur, ecce conjux tua, accipe eam, & vade. 20 Præcepitque Pharao super Abram viris, & deduxerunt eum, & uxorem illius, & omnia, quæ habebat.

℣. 1. DIXIT AUTEM DOMINUS AD ABRAM A &c.] Melioris notæ Interpretes hanc secundam Abraham esse vocationem arbitrantur. Deus illi repetit in urbe Charan præcepta, quæ antea in Ur urbe tradiderat. Hujus secundæ vocationis quadringenti peregrinationis anni enumerantur a Sancto Paulo Galat. 3. 17. atque Exodi 12. 40. 41. qui ad exitum Israel de Ægypto usque procedunt. Sanctus Stephanus duas has vocationes Actorum 7. 5. 6. palam distinguit.

Opponitur autem huic sententiæ, Deum tunc non potuisse dicere Abraham, quod e domo patris sui egrederetur, quoniam Thare pater illius fato functus fuerat: at enervis admodum, & nulla hæc est oppositio, quia Abraham adhuc erat in cognatione sua, atque domi patris sui, ubi ad hunc usque diem B fuerat immoratus. Credimus autem, alteram hanc vocationem confestim Thare funus fuisse consecutam: quamquam non desunt eruditi authores, qui asserunt, Deum allocutum fuisse Abraham patre hujus adhuc inter vivos degente: & forsitan hæc verba: *Exi de domo patris tui*, hoc tantum innuunt, Deum imperasse, ut Abraham peculiarem sibi domum statueret, & suæ sobolis stabilitati curam impenderet: hæc autem sententia confirmatur promissis, quæ mox Deus huic Patriarchæ pollicetur. Non liquet vero, utrum Deus viva voce cum Abraham fuerit collocutus, an illi per somnium suam prodiderit voluntatem. Munsterus ait, per Sem ipsum admonitum fuisse.

VENI IN TERRAM, QUAM MONSTRABO TIBI.] C Jure quidem Abraham hic decet intueri, velut firmissimæ fidei, atque perfectissimæ exemplar obedientiæ. Deus enim illi imperat, ut relicta domo, patria, & fortunis in regionem proficiscatur peregre, quam distincte minime describit: sed iter tantum jubetur ingredi, quin ipsi, quo profecturus sit, innotescat. Exit ille, ait Sanctus Paulus Hebr. 9. 8. quin sciat, quo eat, in locum, qui, futurum erat, ut illi cederet in hæreditatem. *Abraham obedivit in locum exire, quem accepturus erat in hæreditatem, nesciens, quo iret.* Hoc nimirum sapientiæ est initium, & prior in via virtutis gradus, Deum sequi. Vide Ambrosium libro primo de Abraham cap. 2.

℣. 2. BENEDICAM TIBI.] Obedientia Abrahæ non adeo tamen cæca erat, neque fides illius adeo D credula, ut illi firmissima credendi argumenta defuerint, & eæ prævalidæ rationes, quæ ad obtemperandum impellerent. At hæ rationes, hæc argumenta minime erant sensibilia: sed excellenti Abraham virtuti maxime congrua. Ea, quæ hic Deus illi pollicetur, neque clarius exprimi poterant, neque latius patere, neque magnificentius jactari: sed tempus dumtaxat futurum spectant, illudque remotissimum, eaque bona, quibus carnalis homo nequaquam acquiescere potuisset. Deus benedictionem illi promittit, *Benedicam tibi*; Quæcumque bona temporalia, ac spiritualia pollicetur, quæ omnia hac voce continentur; *Benedicam tibi*. Minores autem illi promittit fore, qui in magnum populum excrescant: *Faciam te in gentem magnam*; atque se reci- E pit illius nomini celebritatem additurum, & gloriam: *Magnificabo nomen tuum*; & denique se illum præter quæcumque vota bonis esse cumulaturum: *Erisque benedictus*: Hebraice, *Erisque benedictio*. Tuæ benedictiones in proverbium abibunt, diceturque; Te Deus muneribus prosequatur, æque ac prosecutus est Abraham. Vide caput XLIII. ℣. 15. 16.

℣. 3. IN TE BENEDICENTUR OMNES COGNATIONES TERRÆ.] Aut juxta Chaldæos, *causa sua*. Tu cunctis populis fons eris benedictionum. Bonorum cumulus, quo donaberis, non tibi proderit uni, sed super nationes cunctas effundetur: aliter vero, *In te*, videlicet *in semine tuo*, ut dicitur capite 22. 18 In Filio tuo, in Messia, in Iesu Christo, vero gratiarum fonte, ac omnium benedictionum origine; ut illud explicat Sanctus Paulus ad Galatas 3. 16. Quod si universam Abraham vitam percurrimus, inveniemusne ea temporalia bona, quæ magnis hisce promissis congruere videantur? Hæc igitur dona aliud tempus spectabant, aliam vitam, alia bona: quo profecto excellentia fidei Abraham probatur, qui libenter ea omnia subit pericula, quæ illi Deus proposuit, quamquam nullum umquam sensibile pignus acceperat, quo futurum confideret, ut illi Deus fidem præstaret.

℣. 4. SEPTUAGINTA QUINQUE ANNORUM ERAT ABRAM, CUM EGREDERETUR DE HARAN.] Qui contendunt Abraham ortum esse, cum septuagesimum annum ageret Thare, offendunt hic difficultatem, quam Sancti Hieronymus in Quæst. Hebraic. & Augustinus quæst. 25. in Genes. & de Civit. lib. 16. 15. inexplicabilem arbitrantur. Revera si *Thare* annos quinque & ducentos natus obiit: & Abraham septuagesimo patris anno est ortus, luce clarius apparet, centum & triginta quinque fuisse Abraham annos, cum Thare e vivis excessit: quod maxime ab septuaginta quinque annis abest, quos illi tribuit Scriptura. Ut hæc solvatur difficultas, alii septuaginta quinque annos Abraham ab illius liberatione *ex igne Chaldæorum* numerandos asserunt, aut postquam primum *ex Ur egressus est*: alii vero bis Abraham de Haran in terram Chanaan profectum fuisse arbitrantur; primum quidem anno ætatis suæ septuagesimo quinto, atque antequam Thare occumberet: iterum vero anno centesimo tricesimo quinto, cum e Chanaan in Haran venit, ut Thare patri suo postrema pietatis officia præstaret. Sed si Abraham centesimo supra tricesimum Thare anno editum credimus, quæ nostra sententia est super Gen. 11. 27. hæ difficultates omnino evanescunt.

℣. 5. TULIT ABRAM ..... ANIMAS, QUAS FECERANT IN HARAN.] Ad litteram: *Animas, quas fecerant*, videlicet servos, quos emerant, vel illos, qui in ipsorum servitute orti fuerant in Mesopotamia. Abraham tunc nulli erant filii. Sed Loth jam duas poterat filias habere; quoniam quatuor & viginti post id tempus annos, cum Sodoma evertere tur, nubiles erant. Josephus nullis innixus rationibus asserit, Abraham sibi adoptasse Loth, antequam egrederetur de Haran. Chaldæi Paraphrastes Onkelos & Jonathan his vocibus: *animas, quas fecerant*, eos notari putant, quos Abraham a cultu Idolorum averterat, & veræ religionis præceptis imbuerat. *In Haran*. Septuaginta Romanæ editionis, *ex Charan*. Sed Complutensis editio, & Sanctus Ambrosius lib. 2. c. 2. de Abraham legit *in Charan*.

℣ 6. USQUE AD LOCUM SICHEM, USQUE AD CONVALLEM ILLUSTREM.] Urbs Sichem media ferme est in terra Chanaan secundum longitudinem a Borea in Austrum: illa vocatur *Sichar* a Sancto Joanne 4. 5. Sichem est prope Samariam in ea parte, quæ contigit tribui Ephraim. Moyses hic appellat Sichem per prolepsim; fortasse enim hoc illi nomen inditum est post Sichem filium Hemor, cujus meminit Genesis 34. 24.

Convallem illustrem.] Hebraice אלון מורה. *Elon more*. Hoc est nomen convallis, quæ est circa Sichem. Vide Deut. 11. 30. Quidam [1] nulla adducti ratione credunt, hanc vallem esse, aut nemus *Mamre*, de quo fit mentio capite 13. 18. quod erat in Hebron. Septuaginta vertunt [2]: *apud magnam quercum*, aut *magnam arborem*. Alii *in querceto visionis*, aut *terroris*; ibi, ubi Deus terribilis se se videndum exhibuit Abraham versiculo 7. Aliter *ad planitiem ostendentis*, ea in planitie, ex qua Deus ostendit Abraham regionem, quam illi pollicebatur.

Nicolaus Damascenus, quem refert Josephus Antiq. lib. 1. cap. 8. & Eusebius præp. Evangel. l. 9. cap. 16. ait, Patriarcham Abraham e Chaldæorum regionibus egressum, Damasci immoratum fuisse; ibique aliquandiu regnasse, antequam veniret in Chanaan. Addit, nomen hujus Patriarchæ cognitum esse in omnibus regionibus Damasci; atque ibi pagum ostendi, cui nomen domus Abraham. Trogus quoque apud Justinum lib. 36. cap. 2. Abraham inter Damasci Reges enumerat, atque contendit, Judæos ex hac regione originem deduxisse. Admodum verisimile est, Abraham aliquandiu circa Damascum incoluisse, cum de Haran ad promissam terram accederet: hæc enim via communior erat, qua ex Mesopotamia in Palestinam transitus fieret. Sed ibi diutius commoratum fuisse, ex Scriptura non liquet; immo argui potest in terram Chanaan eodem anno pervenisse, quo ex Haran discesserat, ex eo quod dicitur cap. 26. vers. 16. Ismael ortum fuisse, cum Abraham sextum, & nonagesimum annum ageret, & decimum ex eo tempore, quo eam regionem fuerat assecutus, ℣. 3. Credi quoque potest, quod cum Abraham persecutus fuerit quatuor Reges, qui abduxerant Loth nepotem suum usque ad Hoba, seu Abila, propius Damascum [3], eosque devicerit; inde factum fuisse, ut illud Historici de regno, atque exercitu Abraham Damasci enarraverint.

Chananæus autem tunc erat in terra] Quorsum autem hoc istic animadvertitur? alibine Moyses ait, Chananæos non semper eam regionem incoluisse? An ibi amplius non aderant, cum isthæc scriberet? Plurimi credunt, hanc glossam esse, quæ ex margine in textum obrepserit Moysis; atque illi additam fuisse, cum Judæi regioni huic dominarentur, illudque fortasse per Esdram, qui libros hos post Babylonicam servitutem castigavit. Alii vero contendunt, Moysem ipsum hoc animadvertisse, ut fidem, atque obedientiam Abraham patefaceret; qui minimum veritus est palam veri Dei profiteri cultum in regione adeo vitiis omnibus affluente, quæ erat terra Chanaan; & constanter credidit promissis, quibus spoponderat Deus, futurum ut ille dominaretur ei regioni, quam validæ, ac frequentes adeo nationes possidebant; quamquam difficultatibus obsitam intueretur viam, qua eam terram adipisceretur.

Abenezra credit, Moysem intellexisse, Chananæos tunc temporis eam regionem fuisse adeptos, populo devicto, qui illam antea occupaverat: aut locum hunc hic post Moysem additum. Rabbinus Salomon fermè in Abenezræ abit sententiam; quoniam ait, quod Chananæi in dies magis progrediebantur in terram, atque adimebant minoribus Sem regionem, quam Noe terras dividens illis tribuerat. Rabbinus Moyses filius Nachman credit, Chananæos, aliosque Palestinæ populos e Nomadibus originem deduxisse, qui quoquoversum vagabantur, nunc dextrorsum, mox lævorsum, modo ad Boream, modo ad Meridiem illius regionis.

Has autem explicationes refellimus in epistola tertia adversus Furmontium. Addi vero potest rationibus, quæ ibi afferuntur, Moysem perspicue notare locos, ubi incolebant Amorrhæi, Hethæi, Gergesæi, aliique, Gen. 10. 15. 16. 17. 19. Vide paullo superius Commentarium in caput decimum. Si vagi fuissent Nomadum populi, poterantne distincte adeo eorum incolatus notari ad Meridiem, ad Boream, in montibus &c?

℣. 7. Ædificavit ibi altare Domino, qui apparuerat ei.] Deus se palam prodidit Patriarchæ, cum pervenisset in convallem More, atque illi imperavit, ut ea in regione gradum sisteret. Abraham huic loco nomen dare potuit Convallem Visionis, propterea quod ibi apparuerat Dominus, cujus rei, ut monumentum extaret, altare ædificavit. Arabicus textus ait, illum ædificasse altare Domino, qui illi angelum suum ostenderat. Interpretes vero arbitrantur, omnes fere Veteris Testamenti apparitiones, quæ Deo tribuuntur, angelis esse referendas: de hoc tamen alibi erit quæstio.

℣. 8. Inde transgrediens ad montem, qui erat contra orientem Bethel, &c.] Moyses hic Bethel memorat per Prolepsin; neque enim hoc nomen adepta est, nisi multo post, quemadmodum idem ipse animadvertit Gen. 28. 19. Tostatus putat montem, de quo hic est sermo, esse Garizim, & Hebal: sed alibi in Deuter. 11. 29. ostendemus, duos hos montes longius abesse ab Hai, & Bethel. Abraham in eodem monte constitit, ubi deinceps urbs Bethel extructa fuit, atque altare ædificavit, qua urbs hæc Orientem respicit, & spectat Hai. Moyses 13. 3. notat, Abraham cum ex Ægypto regrederetur, in hunc eumdem locum appulisse, quem Bethel simpliciter appellavit, ubi altare construxerat. Deus in monte eodem apparuit Jacob, qui ibi quoque erexit altare. Genesis 35. 1.

Ab Occidente habens Bethel, et ab Oriente Hai.] Abraham Meridiem versus procedens tetendit ibi tabernaculum suum in monte Bethel, ad cujus Occasum hæc urbs erat, ad Ortum vero *Hai*. Hæ duæ urbes ad leucam, præter propter, invicem distant; quæ in partitione Tribui Beniamin cesserunt. Occidentis loco, Hebraice legimus: *Qua mare spectat* &c. Sed passim mare Occidentem significat; quia Mediterraneum est ad Occasum Palestinæ.

Ædificavit quoque ibi altare Domino, et invocavit nomen ejus.] Hebraicus textus [4] in aliam verti potest sententiam ab ea, quam Vulgata & Septuaginta præferunt: *ædificavit altare, quod dedicavit Domino*, aut quod *vocavit Altare Domini Dei Abraham*, ut illud secerneret ab altaribus dicatis falsis numinibus Chananæorum, Abraham vero ubique palam cultum suæ Religionis exercet, ubi diversatus est, atque istud Moyses ostendit, ut ab omnibus perpendatur.

℣. 9. Progrediens ad Meridiem.] Septuaginta plerumque transferunt Hebraicam vocem [5], *Negeb*, desertum. Sed alii Interpretes Græci, & Latini Vulgatæ adhærentes vertunt, ad Meridiem.

℣. 11. Novi, quod pulchra sis mulier.] Rabbini apud Grot. hic puerili prorsus argumento hinc arguunt, Abraham hactenus neque vidisse, neque cognovisse uxorem suam. Et Septuaginta [6] versiculum 12. capitis 18. ita transtulerunt, ut innuere vi-

1 Syr. Arab. Vatabl.
2 Ἐπὶ τὴν δρῦν τὴν ὑψηλήν.
3 Cap. 14. 14.
4 ויקרא בשם יהוה 70. Καὶ ἐπεκαλέσατο ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου.
5 הנגבה 70: Ἔρημος. *Aq. Sym.* νότον
6 Genes. 18. 12. Ἐγέλασε Σάῤῥα ἐν ἑαυτῇ λέγουσα, οὔπω μέν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν.

re videantur Abraham, & Saram continentiam ser- A vasse. Sara, cum sexagesimum quintum annum ageret, specie decora erat adeo, ut eam effrenes populi deperirent. Vita hominum tunc longior erat, quam hodie sit; senectus ipsa longius aberat; atque illius effectus serius percipiebantur. Saræ sterilitas prodesse poterat, ne quid de illius forma decederet.

℣. 13. DIC ERGO, OBSECRO TE, QUOD SOROR MEA SIS.] Abraham non hortatur Saram, ut mentiatur, atque se illius sororem simulet, ut credidisse videntur Sanctus Chrysostomus hom. 32. in Genesim, & Sanctus Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 2. ubi ait; *Ut tueretur maritum, mentita est germanitatem* &c. sed solum petit, ne se illius esse uxorem aperiat, sed sororem esse confirmet. Hoc autem postremum liquido verum est, cum Sara e- B jusdem patris, ac Abraham sit filia, non autem matris ejusdem, quod idem Abraham postea hisce vocibus ostendit Genes. 20. 12. *Vere soror mea est, filia patris mei, sed non filia matris meæ.* Verum id etiam est in Scripturarum sensu, quæ fratres vocant, & sorores, qui propius sunt consanguinitate conjuncti, si credamus, Saram neptem ex fratre fuisse tantummodo Abraham, scilicet filiam Aran fratris Abraham, & neptem Thare ex filio. Ita quoque capite 13. 8. Loth appellatur frater Abraham, cum nepos illius sit dumtaxat. Patet autem ex eo, quod dicitur capite 20. 12. 13. Abraham, postquam egressus fuerat e regione sua, cum Sara pepigisse, ut quotiescumque res ferret, se illius sororem esse affirmaret.

Origenes homil. 6. in Genesim asserit, in simili occasione, cum Abimelech Rex Geraræ abstulit Saram, Abraham non modo mentitum fuisse, sed uxoris suæ prodidisse castitatem. Sanctus Ioannes Chrysostomus hom. 23. in Genes. arbitratur, Abraham alienam veluti personam induisse, atque fictionis hujus iniisse consilium, ut mortem evitaret. *In adulterium uxoris consentit Justus, & quasi servit adulterio in mulieris contumeliam, ut mortem effugiat*, &c. Fatetur, hunc Patriarcham in adulterii periculum adduxisse Saram; ipsamque libenter huic contumeliæ acquievisse, ut conjugis vitam tueretur. Faustus Manichæus [1] eo progressus est, ut assereret, hunc Patriarcham conjugis suæ pudorem turpissimis nundinis duobus Regibus vendidisse, ut D avaritiæ suæ, atque abdomini satisfaceret.

Sed Sanctus Augustinus l. 22. contra Faustum, & lib. 1. contra Mendac. cap. 10. hac in re Abraham consilium tuetur. Ostendit nequaquam mentitum esse, sed tantummodo tacuisse, & dissimulasse veritatem. Cum enim duplex simul periculum impenderet, ut & sibi vita eriperetur, & uxoris pudor, & libertas adimeretur; nec utrumque horum malorum, quæ imminebant, posset effugere, illud iniit consilium, quod prudentia docuit: neque Deum tentare ausus, duobus malis se se eodem tempore objiciens, minus elegit, ut majus effugeret. Divinæ permittit Providentiæ, si velit, conjugis castitatem tueri; atque suam sororem vocat, ut propriam mortem evitet, cui plane obnoxius erat, nisi illam conjugem suam dissimulasset, cum tamen illius pudoris jactura interim facta fuisset. Certior enim virtutis erat hujus sanctæ mulieris, & sciebat, quamquam coacta vi fuisset, ut corpore contumeliam ferret, futurum, ut illius voluntas a turpissimo probro abhorreret; atque ideo cum adulterium ex parte Abraham, & Saræ involuntarium esset, ipsi quoque crimine carerent, ac infamia.

℣. 15. NUNCIAVERUNT PRINCIPES PHARAONI.] Ex Hebraico textu: *Principes Pharaonis viderunt illam, & laudaverunt* (*bene locuti sunt de illa.*) Videtur Divus Hieronymus legisse ויגידו *Jaggidu, illi nunciaverunt*, loco יראו *Iiru, illi viderunt*. Sed Septuaginta, Chaldaicus textus, Syriacus, Arabicus idem habent, ac Hebraicus, qui hodie extat: *Viderunt illam* &c.

SUBLATA EST MULIER IN DOMUM PHARAONIS, (℣. 16.) ABRAHAM VERO BENE USI SUNT PROPTER ILLAM.] Intelligitur ex versiculo 19. hujus capitis a Pharaone Saram fuisse sublatam, ut ea ipsi nuberet; sed eam ipsi nupsisse dici nequaquam potest, neque hunc principem conjugali usum fuisse libertate; quamquam Sara non ita modicum domi illius fuerit commorata, ut ex sequentibus innotescit. Theodoretus quæst. 62. in Genes. credit, calamitate aliqua a Deo Pharaonem affectum, ut ad Saram accedere nequiverit, quod a Biblia innui putat his verbis: *Flagellavit Dominus Pharaonem plagis maximis.* Sanctus Hieronymus in Quæst. Hebraic. ait, in Pharaonis aula eamdem viguisse consuetudinem, quam in libro Esther videmus: videlicet quod multorum mensium spatio unguentis, atque odoribus, delibutæ se se componerent, quæ ad Persarum Regis thalamum eligebantur. Sanctus Augustinus quæst. 26. in Genes. & lib. de 8. quæst. Dulcit. quæst. 7. Divi Hieronymi sententiam probat. Hujus autem temporis intervallo Ægyptii donis Abraham cumularunt, & Deus Principem hunc male mulctavit.

Auctores nonnulli [2] censuerunt ab Abraham Ægyptios edoctos fuisse Astrologiam, atque Arithmeticam; quas scientias ipsi ignorabant antequam ille C in eam regionem descenderet: quia hæc studia ex Chaldæorum terra in Ægyptum, ex Ægypto in Græciam migravere. Eupolemus testatur magnum amoris fœdus intercessisse Abraham cum Sacerdotibus Heliopolis, atque ipsis eas tradidisse scientias, quas memoravimus. Artapanus autem ipsum quoque Ægypti Regem ex Abraham Astrologiam didicisse contendit. Addit etiam, Patriarcham hunc viginti annos in ea regione diversatum fuisse; & cum post id tempus inde egrederetur, plures e suis ibi reliquisse nimia regionis illectos fertilitate. Sed nos, non ultra annum in Ægypto constitisse Abraham censemus. Quoad vero Astronomiam, quam non Ægyptios solum, verum etiam Phænices ab eo didicisse testantur; quamquam illud Scriptura prætereat, fieri tamen videtur potuisse. Neminem fugit, Chaldæos semper Astrorum scientia excelluisse. Vide, quæ de eorum populorum Chronologia dixerim.

℣. 16. ABRAM BENE USI SUNT.] Illum honoribus affecerunt, atque magnis ornarunt muneribus, utpote cujus sororem Rex volebat conjugem ducere.

ASINÆ, ET CAMELI.] Septuaginta. *Muli, & Cameli.*

℣. 17. FLAGELLAVIT DOMINUS PHARAONEM PLAGIS MAXIMIS.] Eupolemus apud Eusebium Præpar. lib. 9. c. 17. testatur Deum, non modo in Regis familiam, sed in populum universum, qui subditus erat Pharaoni, fœdissimam luem immisisse: & vates, quos Rex consuluit, retulisse, mulierem illam, quam ducere uxorem cupiebat Rex, esse con- E jugem Abraham, eamque viro suo reddendam, ne malum ulterius desæviret. Alii vero in Principem hunc Deum animadvertisse arbitrantur, populorum defectione, conjugum suarum, atque armentorum sterilitate, aliisque infirmitatibus, quibus affectus fuit. Rabbini credunt, Saræ Angelum præsto fuisse, qui eam tuebatur, atque Pharaonem repellebat, quoties ad illam accederet. Sanctus Chrysostomus autem hom. 32. in Genesim censet, Pharaonem divinitus admonitum fuisse, quod Sara Uxor erat Abraham.

Pha-

1 Apud Aug. lib. 22. contra Faust. c. 33. *Quod autem justum & fidelem virum, matrimonii sui infamissimum nundinatorem appellans, avaritiæ ac ventris causa duobus Regibus Abimelech & Pharaoni, diversis temporibus Saram conjugem suam, sororem mentitum .... in concubitum asserit venditasse, &c.*

2 Nicolaus Damascenus apud Eusebium præp. Evang. l. 9. c. 16. 17. 18., vide & Joseph. l. 1. c. 8. 9.

Pharaon est nomen commune, quod supremum imperium apud Ægyptios significabat, quemadmodum animadvertit Josephus Antiq. l. 8. c. 2. atque S. Augustinus l. 1. quæst. in Genesim num. 196. arguit ex 47. capite Genesis versiculo 26. ubi ait, quod *ex eo tempore usque in præsentem diem Pharaoni quinta fructuum pars solvebatur*. Permansit autem Regibus Ægyptiis hoc nomen, saltem usque dum iis terris potiti fuere Chaldæi. Ezechiel 29. 3. & 32. 2. eos vocat adhuc Pharaones. Præter hoc nomen cunctis Regibus commune, quod idem ferme erat, ac nomen *Regis* apud varias Gentes, *Sultani* apud Arabes, atque *Imperatoris* apud Romanos; singulis Ægyptiis Regibus peculiare nomen erat: exempli gratia *Ramesses*, *Amenophis*, *Apries &c.* Bochartus pluribus Dictionariis tum Arabicis, tum Copthicis probat nomen Pharaonis significare Crocodilum; at latet, utrum prius Regi, an Crocodilo hoc nomen inditum fuerit; Crocodilus est animal, quod in Ægypto colebatur, neque Reges pudebat ferre nomen bruti, quod tamquam Deum venerarentur. Ezechiel ad Regem Ægypti orationem convertens huic nomini Crocodili videtur alludere: *Ecce ego ad te, Pharao Rex Ægypti: Draco Magne, qui cubas in medio fluminum.* Ad te me verto, o Pharao Ægyptius Rex, magne maris Draco (vel magne piscis) qui in mediis fluminibus quiescis. Vocis hujus *Pharaon* radix apud Arabes extat פרע *Pharach*, qui elatus est, qui est superior. Vide Clericum in Genesim.

℣. 20. PRÆCEPIT PHARAO SUPER ABRAM VIRIS, ET DEDUXERUNT EUM.] Scilicet extra Ægyptum, ne ipse, aut Sara ab Ægyptiis ulla contumelia afficerentur. Septuaginta, ac Samaritanus textus addunt hic, quod Loth erat cum Abraham, & cum ipso de Ægypto egressum fuisse: quod animadvertere non intererat admodum, quandoquidem palam fit ex iis, quæ sequuntur.

CAPUT XIII.

Abraham de Ægypto redit in terram Chanaan. Loth ab Abraham sejungitur, & in Urbem Sodomam se recipit: Abraham post iteratas Dei promissiones, venit in Convallem Mambre prope Hebron.

1 AScendit ergo Abram de Ægypto, ipse, & uxor ejus, & omnia, quæ habebat, & Loth cum eo, ad Australem plagam. 2 Erat autem dives valde
in possessione auri, & argenti. 3 Reversusque est per iter, quo venerat, a meridie in Bethel, usque ad locum, ubi prius fixerat tabernaculum inter Bethel, & Hai: 4 In loco altaris quod fecerat prius, & invocavit ibi nomen Domini. 5 Sed & Loth, qui erat cum Abram, fuerunt greges ovium, & armenta, &
tabernacula, 6 Nec poterat eos capere terra, ut habitarent simul: erat quippe substantia eorum multa, & nequibant habitare communiter. 7 Unde & facta est rixa
inter pastores gregum Abram, & Loth. Eo autem tempore Chananæus, & Pherezæus habitabant in terra illa. 8 Dixit ergo Abram ad Loth: Ne quæso sit jurgium
inter me & te, & inter pastores meos, & pastores tuos: fratres enim sumus. 9 Ecce universa terra coram te est: recede a me, obsecro: si ad sinistram jeris, ego dexteram tenebo: si tu dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam. 10 Elevatis itaque Loth oculis, vidit omnem circa regionem Iordanis, quæ universa irrigabatur, antequam subverteret Dominus Sodomam, & Gomorrham, sicut paradisus Domini, & sicut Ægyptus venientibus in Segor. 11 Elegitque sibi Loth
regionem circa Jordanem, & recessit ab Oriente: divisique sunt alterutrum a fratre suo. 12 Abram habitavit in terra Chanaan: Loth vero moratus est in oppidis, quæ erant circa Jordanem, & habitavit in Sodomis. 13 Homines autem Sodomitæ pessimi erant, & peccatores coram Domino nimis. 14 Dixitque Dominus ad Abram, postquam divisus est ab eo Loth: Leva oculos tuos,
in directum, & vide a loco, in quo nunc es, ad aquilonem, & meridiem,
ad orientem, & occidentem. 15 Omnem terram, quam conspicis, tibi dabo, &
semini tuo usque in sempiternum. 16 Faciamque semen tuum sicut pulverem terræ: si quis potest hominum numerare pulverem terræ, semen quoque tuum numerare poterit. 17 Surge ergo, & perambula terram in longitudine, & in latitudine tua: quia tibi daturus sum eam. 18 Movens igitur tabernaculum suum Abram,
venit, & habitavit juxta convallem Mambre, quæ est in Hebron: ædificavitque ibi
altare Domino.

℣. 1. ASCENDIT ABRAM DE ÆGYPTO .... AD AUSTRALEM PLAGAM.] E finibus Ægyptiorum Abraham Egressus iter tetendit ad meridiem terræ promissionis, quæ sita erat ad Vulturnum, habita Ægypti ratione. Septuaginta, quemadmodum superius monuimus c. 12. v. 9. Desertum appellant *Meridionalem plagam*.

℣. 2. DIVES VALDE IN POSSESSIONE AURI, ET ARGENTI.] Hebraice: *Dives valde pecudum, argen-*

genti, *atque auri*; vel, *Dives valde in possessione*, A *in auro*, *& argento* Hebraice מקנה *Mikneh* significat bona tum immobilia, cum mobilia, argentum, & pecora.

℣. 3. REVERSUS EST .... IN BETHEL.] Patriarcha ex Mesopotamia profectus ab Haran venit Bethel, atque inde progressus ad Australem partem terræ Chanaan [1] descendit in Ægyptum. Ex Ægypto vero regrediens pertransit Australem plagam Chanaan, & venit Bethel. Nonnulli putant ob id huc accessisse, ut gratias ageret Deo, qui ex tot periculis, quæ in Ægypto subierat, incolumem eruit; atque inde postea in meridionalem regionis partem revertitur. Profecto non diutius Bethel immoratus fuisse videtur. Biblia sequenti capite eum nobis ostendit, velut terras propius Hebron acco- B lentem.

℣. 6. NEC POTERAT EOS CAPERE TERRA &c.] Pascua gregibus illius, & Chananæorum veterum regionis incolarum satis esse non poterant, & oportuit armenta dividere, & separare, ut inter pastores jurgia tollerentur.

℣. 9. ECCE UNIVERSA TERRA CORAM TE EST.] Abraham major natu, locupletior, potentior, quam Loth nepos suus, illi optionem dat, ut in quascumque terras velit se se recipiat. Hæc erat quippe vetus consuetudo [2], & quæ vim legis haberet, ut major natu divideret, minor vero eligeret.

SI AD SINISTRAM IERIS, EGO DEXTERAM TENEBO.] Chaldaicus Textus dexteram partem Meridiem vocat, lævam autem Septemtrionem. Animo C concipere oportet Abraham ex Ægypto redeuntem, atque facie Orientis plagam intuentem. Hebraica vox Theman תימן, quæ Meridiem significat oritur ex ימין Jamin, quæ dexteram significat. Ægyptii, ut refert Plutarchus de Iside, & Osiride, dexteram Boream intelligunt, Sinistram Austrum. Hoc autem apud Hebræos erat e contra. Veteres Græci dexteram pro Oriente nuncupabant; & pro Occidente lævam. Hoc liquet ex Pythagora, Platone, Aristotele, atque Homero Iliad. N. Astronomi, Etrusci Aruspices, & Poetæ Septemtrionem collocabant ad dexteram, & ad sinistram Meridiem [3], ut Ægyptii.

℣. 10. .... QUÆ UNIVERSA IRRIGABATUR ..... SICUT PARADISUS DOMINI, ET SICUT ÆGYPTUS.] D Moyses comparat Paradiso terrestri, atque Ægypto regionem Sodomæ, antequam Deus urbem hanc, & finitimas deleverit. Collocat autem regionis hujus pulchritudinem in aquarum copia Jordanis, quæ antequam bituminis immixtione corrumperentur, latius in ea regione vagabantur, atque miram profecto ubertatem efficiebant, & præsertim in pascuis. Quare eas terras Loth elegit, eique quamlibet regionem posthabuit.

℣. 11. RECESSIT AB ORIENTE.] Videtur ex narrationis decursu vertendum fuisse; *Recessit ad Orientem*; quia Pentapolis, seu regio Sodomæ, & quatuor urbium finitimarum, quo se recepit Loth, orientalis erat ratione ejus loci, unde, Abraham relicto, discesserat. Grotius ostendit hanc versionem minimum Hebraico textui adversari propter plures scripturæ locos, ubi prepositio מקדם *Min* Hebraica vertitur *versus*, *ad*, *in parte*. Vide Genes. 11. 8. & 1. Reg. 14. 5. & 2. Reg. 2. 2. & confer 1. Paralip. 13. 16. Onkelos in eumdem sensum explicat; *Elegit sibi regionem circa Jordanem*, *& perrexit ad Orientem*.

℣. 12. LOTH MORATUS EST IN OPPIDIS, QUÆ ERANT CIRCA JORDANEM, ET HABITAVIT IN SODOMIS.] Hebraicus textus ita potest transferri. *Loth commoratus est in regione*, *quæ est juxta Jordanis planitiem*. Armenta sua egit circa omnes urbes, quæ in ea regione sunt; & *demum habitavit in Sodomis*: vel *posuit tentoria sua juxta Sodomam* [4]. Palam fiet paulo inferius, ipsum plerumque in hac postrema urbe fuisse immoratum, non ideo tamen confestim ibi mansionem suam statuisse. Posset verti quoque textus in hunc modum [5]: *Cum Loth discessisset ab Abraham*, *armenta sua dividebat circum oppida*, *quæ erant in planitie Jordanis*; *verum ille plerumque habitabat in Sodomis*. Septuaginta vertunt: *Moratus est in urbe circa Jordanem*, *& tetendit Tabernaculum in Sodomis*.

℣. 15. OMNEM TERRAM, QUAM CONSPICIS TIBI DABO, ET SEMINI TUO, USQUE IN SEMPITERNUM.] Si ad litteram has promissiones explicemus, eas neque in Abraham, neque in Isaac, neque in Jacob adimpletas fuisse innotescit. Abraham ne pedem quidem terræ in regione Chanaan possedit, ut patet ex S. Stephano Act. 7. 5. atque Patriarchæ ab Abraham usque ad David, & Salomonem, non late adeo ea regione potiti sunt, neque ita diu ut textus significat, cum etiam hæc verba *usque in sempiternum* diuturnum maxime tempus innuerent, & donec terrarum orbis permanserit. Sanctus Augustinus quæst. 31. in Genes. animadvertit in his promissionibus implicitam contineri Hebræorum fidei conditionem, ut si Deo fideles persisterent, numquam ex ea regione depellerentur. Sed melius adhuc hę promissiones explicantur de alia terra, aliaque vita, quæ debet esse populi hæreditas, qui fidem Abraham præsetulerit.

℣. 17. SURGE, PERAMBULA TERRAM &c.] Veluti si Deus diceret Abraham: Si Lot certam sibi terram, ubi moretur, elegit, nolo portionem tuam parva hujus regionis particula coarctari; sed universam, quanta patet, tibi impertior; Abi, totam perambula terram, nullos tibi limites constituo.

℣. 18. JUXTA CONVALLEM MAMBRE.] Verti potest, *in Querceto* [6]; aut *in planitie Mambre*. Convallis hæc, ubi nemus aderat, est ad radices montis super quem sita est civitas Hebron. Mambre autem vocatur nomine cujusdam Amorrhæi, cujus erat ea regio [7].

---

1 Genes. 12. 9.
2 Grotius. Vide August. de Civit. l. 16. c. 20.
3 Theon. Schol. in Phænom. Arati.
4 ויאהל עד סדם 70. Καὶ ἐσκήνωσε ἐν Σοδόμοις. Tendit tabernaculum in Sodomis.
5 ולוט ישב בערי הככר ויאהל עד סדום.
6 באלוני.
7 Genes. 14. 13.

CA-

CAPUT XIV.

Bellum Chodorlahomor, & fœderatorum illius adversus Reges Pentapolis. Captus Loth ducitur in servitutem. Abraham persequitur Victores, & liberat Loth. Melchisedech benedicit Abraham, & Abraham offert Melchisedech decimam partem prædæ.

℣. 1. FActum est autem in illo tempore, ut Amraphel rex Sennaar, & Arioch
rex Ponti, & Chodorlahomor rex Elamitarum, & Thadal rex Gentium,
2 Inirent bellum contra Bara regem Sodomorum, & contra Bersa regem
Gomorrhæ, & contra Sennaab regem Adamæ, & contra Semeber regem Seboim,
contraque regem Balæ, ipsa est Segor. 3 Omnes hi convenerunt in vallem syl-
vestrem, quæ nunc est mare salis. 4 Duodecim enim annis servierant Chodorla-
homor, & tertiodecimo anno recesserunt ab eo. 5 Igitur quartodecimo anno ve-
nit Chodorlahomor, & reges, qui erant cum eo: percusseruntque Raphaim in
Astaroth, Carnaim, & Zuzim cum eis, & Emim in Save Cariathaim. 6 Et
Chorrhæos in montibus Seir, usque ad Campestria Pharam, quæ est in solitudi-
ne. 7 Reversique sunt, & venerunt ad fontem Misphat, ipsa est Cades, & per-
cusserunt omnem regionem Amalecitarum, & Amorrhæorum, qui habitabant in A-
sasonthamar. 8 Et egressi sunt, rex Sodomorum, & rex Gomorrhæ, rexque A-
damæ, & rex Seboim, necnon & rex Balæ, quæ est Segor: & direxerunt aciem
contra eos in valle sylvestri. 9 Scilicet adversus Chodorlahomor regem Elamita-
rum, & Thadal regem Gentium, & Amraphel regem Sennaar, & Arioch regem Pon-
ti: quatuor reges adversus quinque. 10 Vallis autem sylvestris habebat puteos mul-
tos bituminis. Itaque rex Sodomorum, & rex Gomorrhæ terga verterunt, cecide-
runtque ibi: & qui remanserant, fugerunt ad montem. 11 Tulerunt autem omnem
substantiam Sodomorum, & Gomorrhæorum, & universa, quæ ad cibum pertinent,
& abierunt. 12 Necnon & Loth, & substantiam ejus, filium fratris Abram, qui
habitabat in Sodomis. 13 Et ecce unus, qui evaserat, nuntiavit Abram Hebræo,
qui habitabat in convalle Mambre Amorrhæi fratris Escol, & fratris Abner: hi enim
pepigerant fœdus cum Abram. 14 Quod cum audisset Abram, captum videlicet
Loth fratrem suum, numeravit expeditos vernaculos suos trecentos decem, & octo,
& persecutus est usque Dan. 15 Et divisis sociis, irruit super eos nocte, percussit-
que eos, & persecutus est eos usque Hoba, & Phœnicem, quæ est ad lævam Damasci.
16 Reduxitque omnem substantiam, & Loth fratrem suum cum substantia illius, mu-
lieres quoque, & populum. 17 Egressus est autem rex Sodomorum in occursum ejus,
postquam reversus est a cæde Chodorlahomor, & regum, qui cum eo erant in valle
Save, quæ est vallis regis. 18 At vero Melchisedech rex Salem, proferens panem,
& vinum (erat enim Sacerdos Dei altissimi) 19 Benedixit ei, & ait: Benedictus
Abram Deo excelso, qui creavit cœlum, & terram. 20 Et benedictus Deus excel-
sus, quo protegente, hostes in manibus tuis sunt. Et dedit ei decimas ex omnibus.
21 Dixit autem rex Sodomorum ad Abram: Da mihi animas, cætera tolle tibi.
22 Qui respondit ei: Levo manum meam ad Dominum Deum excelsum possessorem
cœli, & terræ. 23 Quod a filo subtegminis usque ad corrigiam caligæ non accipiam
ex omnibus, quæ tua sunt, ne dicas: Ego ditavi Abram. 24 Exceptis his, quæ
comederunt juvenes, & partibus virorum, qui venerunt mecum, Aner, Escol, &
Mambre: isti accipient partes suas.

℣. 1. FACTUM EST IN ILLO TEMPORE, UT AMRAPHEL REX SENNAAR &c.] Hebraicus Textus [1], & Septuaginta distincte innuunt regnante Amraphel hoc bellum contigisse. Onkelos appellat Amraphel *Regem Babylonis*. Ionathan, & Paraphrastes Hierosolymitanus vocant *Regem Ponti*. Ex hujus loci textu videretur Amraphel princeps, atque auctor belli fuisse, aliosque Reges illi tantum fœderatos fuisse, vel vectigales: sed ex sequentibus patebit, Chodorlahomor præcipuum inter hos Principes fuisse, atque ipsum infesta signa intulisse. Aliqui credunt Amraphel fuisse Regem

[1] בימי אמרפל 70. Ἐν τῇ βασιλείᾳ τῇ Ἀμαρφάλ.

Regem Assyriæ, & Babylonis, atque unum fuisse e A successoribus *Nembrod*. Targum Hierosolymitanum, atque Rabbinus Salomon contendunt, minime alium fuisse a Nembrod. Iosephus autem Antiq. l. 1. cap. 9. testatur exercitum, de quo hic agitur, Assyriorum fuisse, cui quatuor duces præerant. Omnes assentiuntur Monarchiam Assyriorum præ omnibus, quas novimus, esse vetustissimam, atque intelligitur ex Manethone apud Iosephum l. 1. contra Appion. pag. 1039. edit. Genev. 1635. Ægyptios illorum potentiam semper veritos esse, quippe futurum prævidebant, ut in dies magis convalesceret. Eupolemus apud Eusebium Præpar. Evang. lib. 9. cap. 17. ait, hos quatuor Reges fuisse ex Armenia. De regione Sennaar locuti sumus Gen. c. 10. 10.

ARIOCH REX PONTI.] Hebraice [1], *Rex Ellasar*. B Latet, cur Sanctus Hieronymus hic Symmachi versionem sequi voluerit relatam a Procopio [2], nec cui innixus argumento pro *Ellasar* intellexerit Regem Ponti. Septuaginta, & Onkelos eamdem vocem *Ellasar* servaverunt, & Interpretes hujus vocis significationem inventuri in diversas abeunt sententias. Aliqui putant Ellasar esse urbem *Ellas*, quam Stephanus Geographus notavit in Celesyria. Alii urbem *Ellatium* volunt, quam *Elat* Iosephus nuncupat, aliique auctores *Eleale*. Grotius contendit, Arioch fuisse regem *Euzariorum* populorum Arabiæ, quos memorat Ptolomæus.

Ionathan vertit, *Arioch Rex Talassar*, & Syriace, *Rex Dalasar*. Hæc regio Thalassar esse deberet aut in Syria, aut prope eamdem, & in provincia *Eden*; C quoniam Isaias 37. 12. loquitur de filiis *Eden*, qui erant in Thalassar; atque ex eodem Propheta intelligitur, hanc provinciam Thalassar a Regibus Assyriis devictam fuisse unam cum aliis provinciis circa Tigrim. Similitudo nominum Ellasar, & Thalassar magna admodum apparet. Litteræ T, vel S sæpius adduntur initio vocum. Novimus in Armenia provinciam *Acilizene*, quæ nomen habet ab urbe *Zalissa*, quæ illius erat caput. Hæc provincia olim pars erat Sophene, uti ex Strabone colligitur l. 11. pag. 366. 368. Sed Sophene in Mediam usque patebat, atque ideo regionem *Edem*, atque *Thalassar* complectebatur. Videtur igitur expressio Jonathan amplectenda, atque dicendum esse, Arioch fuisse Regem Thalassar, aut regionis prope Tigris origi- D nem, atque Assyriis fœdere conjunctum fuisse, ac illorum regioni finitimum. Hoc magis est verisimile, quam illum Regem Ponti asserere, cum hæc regio quammaxime distet ab aliis Regibus, qui huic bello interfuerunt. Quod autem superius post Eupolemum animadvertimus, has acies ex Armenia fuisse, id, quod hactenus pro regione Thalassar dictum est, confirmat.

CHODORLAHOMOR REX ELAMITARUM.] Alibi [3] diximus regionem Elam, vel in Perside fuisse, vel prope illam. Symmachus hic vertit, *Rex Scytharum*; Arabica versio, *Rex Chorastan*. Hæc regio *Chorazan* latius patet in Perside; Rex *Elam* autem non adeo fines suos longe extendebat. Proximus erat, & plane Assyriis fœderatus: atque de illius potentia E conjici facile potest; quoniam hic ℣. 4. & 5. legimus, in ditionem suam Pentapolim redegisse, quæ adeo ab ejus regione aberat.

THADAL REX GENTIUM.] Hebraice מלך גוים *Rex Goim*. Symmachus Βασιλεὺς Παμφιλίας, *Rex Pamphyliæ*. Syriace, *Taral Rex Gelitarum*. Inveniuntur populi a Plinio *Gelæ* vocati, a Ptolomæo *Geli*, qui morantur in Media in finibus Parthorum. Vatablus putat Thadal fuisse regem unius provinciæ, aut urbis, cui nomen *Goim*. Sed neque in veteri Geographia, neque in recentiori urbs, aut provincia hujus nominis invenitur.

Masius, aliique nonnulli arbitrantur Regem *Goim* illi Galilææ parti fuisse dominatum, quæ Matth. 4. 15. *Galilæa Gentilium* nuncupatur; sed negant alii hanc denominationem *Galilææ Gentilium* Moysis tempore extitisse; neque invenitur in Josue, quamquam de Galilæa passim loquatur. Asserunt autem illi hoc nomen inditum fuisse, postquam Israelitæ superiorem Galilæam tenuere. Galilæam inferiorem dixere Galilæam Gentilium, *Galilæa-Goim*, quia ibi Phœnices incolebant.

Alii volunt Thadal Regem gentium appellari, quod ipse alicui populo imperitaret, qui minus, quam prædicti, agnosceretur, cujus nomen afferre minime voluerit Moyses. Dici quoque posset Hebraicam vocem *Goim* collectitios ex diversis regionibus populos significare, qui urbem componebant, atque Regis Thadal imperium constituebant. Geographi notant quasdam regiones, ubi omnium gentium obscuræ, incertæque originis colluvies incolebat. Strabo lib. 1. p. 364. aliquot ex his populis in Media fuisse memorat: atque cuncta fere Mesopotamia hujusmodi gentibus passim erat referta, ut idem docet lib. 1. p. 33. Josue c. 12. 13. loquitur *de Rege Goim apud Galgal*. Num unus ex Regibus istis *Goim* apud Galgal prope Pentapolim cum Codorlahomor fœdus inire potuit, aut ipsius imperio subditus contra rebelles quinque urbium populos castra potuit conjungere?

Septuaginta in eodem Josue loquuntur *de Rege Gentium in Galilæa*. Galilæa, quæ proprie hoc nomine appellabatur, erat trans Jordanem, ut Isaias 9. 1. Sanctus Matthæus 4. 15. Eusebius, & Sanctus Hieronymus in locis Hebr. animadvertunt. Universam Borealem Palæstinæ partem Arabes incolebant, Ægyptii, Phœnices juxta Strabonem lib. 16; & quinque Reges devicti eo confugerunt. Hæ rationes favere posse videntur illorum sententiæ, qui in his regionibus regnum Thadal constituunt.

℣. 2. BARA REGEM SODOMORUM.] Pleræque Geographicarum mapparum ibi Sodomam statuunt, qua Jordanes in Ærythræum mare defluit, in ora, quæ præ cæteris hujus maris spectat ad Septentrionem. Ast Sodoma statuenda est ad extremas hujus maris plagas, quæ ad Meridiem vergunt; quoniam Segor, quo Sodoma egressus Loth se se receperat, erat ad Austrum maris ejusdem in Arabia Petræa.

℣. 3. CONVENERUNT IN VALLEM SILVESTREM.] Huius versiculi textus [4] aliter, atque aliter translatus est. Aliqui Hebraicam vocem servant; *Vallem Hassiddim*. Alii [5] vertunt, *Vallem camporum*, ab *Sade* quod significat *campum*. Alii, *Vallem Vastationum* [6]. Alii, *Vallem calcis* ex *Schid* [7] deducentes, quod calcem significat. Targum Hierosolymitanum, *Vallem hortorum*. Symmachus, & Theodotion [8], *Vallem nemorum*. Aquila [9], *Vallem camporum*. Septuaginta [10], *Agrum*, aut *planitiem salis*. Illi intelligere voluerunt bitumen, quo Sodomorum agri erant repleti. Hoc bitumen aliquando Sal appellatur. Syriaca versio habet, *Vallem Sodomitarum*; Arabica versio, *Pratum Camporum*.

QUÆ NUNC EST MARE SALIS.] Ægyptii nomine salis intelligebant nitrum, & bitumen. Asphaltitis lacus his salibus abundat, quare mare salis vocatum est. Hebraicus textus ait simpliciter: *Omnes hi convenerunt in vallem Hassiddim, quæ est mare salis.*

DUO-

1 מלך אלמר. Rex Elcazar. 70. *βασιλέως Ἐλλασάρ*. *Sym. βασιλέως Πόντου*.
2 Procop. Genes. 15. Vide novam editionem Hexaplorum Origenis.
3 Genes. 10. 22.
4 עמק השידים, 5 Aquila, Onkelos &c.
6 שדד. Vastare. 7 שיד. Ita Abenezra.
8 Sym. & Th. *ἐν κοιλάδι τῶν ἀλσῶν*.
9 Aq. *ἐν τῇ κοιλάδι τῶν περιπεδίνων*.
10 70. *Φάραγγα τὴν ἁλυκήν*.

ỳ. 4. Duodecim annis servierunt Chodorlahomor &c.] Lighfootus hic Noe prophetiam adimpletam fuisse contendit, qua futurum prædixerat, ut Chanaan servus esset Sem, Genes. 9. 26. *Benedictus Dominus Deus Sem, sit Chanaan servus ejus*. Elam, ex cujus progenie erat Chodorlahomor, maximus natu fuerat inter filios Sem; & populi Pentapolis, qui e genere Chanaan originem hauserant, effectus Neoticæ prædictionis experti sunt, in hujus Principis captivitatem redacti. Sed hæc explicatio nimium coarctata. Vide, quæ superius de hac re dictum est Gen. 9. 26.

ỳ. 5. Quarto decimo anno venit Chodorlahomor, et Reges, qui erant cum eo, percusseruntque Raphaim in Astaroth-Carnaim.] B Elapsis decem, & quatuor annis postquam Chodorlahomor primum quinque urbes devicerat, Sodomam, Gomorrham, Adamam, Seboim, Balam, venit cum fœderatis, ut iterum eos in servitutem redigeret. Antequam signa inferret, fœderati Principes aliquibus finitimis populis bellum indixerant, vel illorum regionum cupidi, vel illos mulctaturi, quod quinque urbium rebellibus suppetias tulissent, seu alia ratione adducti, cujus Moyses non meminit. Primi horum populorum, cum quibus dimicatum est, fuerunt Raphaim, ex origine, ut perhibetur, *Rapha*, de quo sermo est 1. Paralip. 20. 7. unde Gigantes, qui erant apud Philisthiim tempore David, ortos fuisse dicebantur. Pro Raphaim [1], Septuaginta, aliique Interpretes Græci vertunt *Gigantes*. Apparet equidem ex Moyse Deuter. 3. 13. & Josue 12. 4. & 13. 12. &c. C Raphaim fuisse homines gigantæa statura præstantes. Regio Basan, & Urbes Astaroth, & Edrai ab his Gigantibus occupabantur, ex quorum numero erat Og, cujus staturæ mensuram scriptis reliquit Moyses. Regio Basan erat trans Iordanem, ad orientalem plagam maris Tiberiadis in ea parte; quæ dimidiæ tribui Manasse contigit: reperitur citra Jordanem propius Hierusalem Vallis Raphaim [2]; profecto quod ibi quoque Gigantes aliqui hujus nominis incoluerant.

Urbs Astaroth-Carnaim erat prope torrentem Jaboc. Dicitur nomen Astaroth illi impositum fuisse a nomine Divæ, quam maxime tota Syria, Phœnicia, & Palestina venerabantur; hæc vero eadem est, ac D Diana Græcis. Vox Carnaim, quæ *duo cornua* significat, potest ostendere ornatus hujus numinis Astaroth. Apud Hebræos aliquando hæc fabulosa divinitas appellatur *Aseroth*, videlicet Nemora; quia tamquam Dea nemorum adorabatur. Astaroth significat quoque pecudes; & Sanctus Augustinus quæst. 16. in Judic. testatur, apud Pœnos Astartem significare Deam ipsam Junonem. Porro Astartes nihil est aliud quam Luna, quæ ab omnibus Orientis populis colebatur sub variis nominibus. Ipsam noverant Hebræi nomine Reginæ Cœli, Ægyptii nomine Isidis, Arabes Alittæ, Assyrii Mylittæ, & Persæ Metræ. Hæc est Venus Ascalonitarum, & creditur Dagon, vel Derceto Philisthæorum Dea eadem esse, ac Astaroth Chananæorum. Syriaca versio intellige- E re videtur Astaroth, & Carnaim duas diversas regiones fuisse. Videri potest nostra Dissertatio ante duodecimum Prophetam ex minoribus.

Et Zuzim cum eis.] Hebraicam vocem, quam Vulgata vertit *cum eis* [3], aliter legunt, atque vertunt Interpretes. Videntur Septuaginta legisse *Bahem* [4], *in eis*, aut *cum eis*, quod Syriaca Versio, & Samaritana secutæ sunt. Sed Chaldaica, & Massoretæ legunt *Becham*, in Cham, quam lectionem plerique recentiorum Interpretum Hebraico textui A adhærentes secuti sunt. S. Hieronymus in suis quæstionibus Hebraicis admonet, quod ævo suo Hebraicè legebatur [5] Bahem cum *beth*, & credidit hoc fuisse nomen loci, ubi Zurim deleti fuerunt. Ille itaque Septuaginta secutus est in ea versione, quam edidit. Non liquet, qui fuerit situs loci hujus *Ham*, aut *Cham*; neque ullum horum nominum agnoscimus in regione Ammonitarum, ubi morabantur *Suzim*. Legimus Judic. 10. 5. urbem Camon קמון, ubi sepultus fuit Jair in veteri Ammonitarum regione: est solummodò ratio hujus nominis scribendi differens חם, aut חמון, quæ obstare queat, ne credamus hanc esse urbem, de qua agitur; neque satis scio, an ob hanc rationem conjectura hæc sit abjicienda.

Quoad *Susim*, Septuaginta acceperunt pro nomine appellativo, Ἔθνη ἰσχυρά, *Populos potentes*, veluti si in textu legissent *Husim* עז זים, pro Susim; Chaldaicè quoque vertitur, *Homines robusti*. Sed nos arbitramur *Suzim* eosdem fuisse, ac *Zomzomim* veteres incolas regionis Ammonitarum. Ecce quommodo loquitur Moyses Deut. 2. 20. 21. *Terra gigantum reputata est; & in ipsa olim habitaverunt gigantes; quos Ammonitæ vocant Zemzomim, Populus magnus, & multus, & proceræ longitudinis, sicut Enacim, quos delevit Dominus a facie eorum, & fecit illos habitare pro eis*. Arabica versio transfert: *Interfecerunt Dahacæos, qui erant in Han*.

Et Emim in Save-kariathaim.] Septuaginta *Emim* [6] acceperunt, velut nomen populi, quem appellant [7] Ommæos. Chaldaica versio in alium sensum videtur accepisse; vertit enim, *Terribiles* [8]. Hæc est litteralis significatio vocis *Emim*. Syriaca transfert *incolas vallis Cariathim*, quod denotare potest incolas *Save-Cariathim*, quæ est urbs in agro regionis Moab, in regno Esebon [9]. Vox שוה *Save*, vertitur *Vallis*, aut *Ager*, ita ut locus hic explicandus esset hoc modo: *percusserunt Emæos in agro Cariathaim*. Moyses Deuter. 2. 10. videtur huic internecioni Emæorum alludere. *Emim primi fuerunt habitatores ejus, populus magnus, & validus, & tam excelsus, ut de Enacim stirpe quasi Gigantes crederentur ..... Moabitæ appellant eos Emim*.

ỳ. 6. Et Chorræos in montibus Sehir.] Hebraicus textus [10] verti potest; *Chorræos, quorum montes habitati fuerunt a Sehir*. Videntur ex Genesi 36. 20. Chorræi originem duxisse a Sehir. Hic nomen dedit montibus quibusdam, qui ad Orientem sunt terræ Chanaan, aut ultra Asphaltitem. Nostri Geographi coarctant nimium montes Sehir, & Idumæam; illis extensionem ab Asphaltite usque ad Isthmum tribuentes, qui Erythræum mare a Mediterraneo sejungit; & latitudinem octo leucarum, aut decem; patet enim ex Scriptura, Montes Sehir ulterius processisse in Arabiam Petræam, atque pervenisse usque ad montem Horeb, & usque ad Asiongaber ad Meridiem; ad Orientem vero usque ad montes Galaad.

In Genesi 32. 3. scriptum est, Esau regionem Sehir incoluisse: & dum ibi moraretur, fuisse in Orientali Jordanis plaga, quod ex decursu narrationis innotescit. Moyses in Deuteronomio 2. 1. ait Israelitas, cum in deserto iter facerent, *longo tempore circumivisse Montem Sehir*: Et Deuter. 33. 2. ait: *Dominus de Sinai venit, & de Sehir ortus est nobis*; atque in libro Judicum 5. 4. describitur Dominus veniens de Sehir. In omnibus his locis Sinai, & Sehir ponuntur, velut significantes finitimos montes positos in Arabia Petræa. In 3. libro Regum 9. 26. legimus Salomonem *fecisse classem in Asiongaber in littore Maris rubri, in terra Idumææ*. Ad hæc addi

1 רפאים 70. τὰς γίγαντας. 2 Josue 15. 8. & 17. 15.
3 וזוזים בהם 4 Ἀ'μα αὐτοῖς.
5 בהם *Bahem*. *In eis*, vel, *cum eis*.
6 והאימים *Emim*. 7 Ὀμμαίους. *Alias*, Ἐμμαίους
8 אמתני 9 Josue 13. 19.
10 ואת החרי בהררם שעיר

addi poteſt id, quod priſci, & recentiores dixerunt, mare rubrum nomen ſumpſiſſe a rege Edom: quod probari nequit, niſi regionem Idumæorum latius patuiſſe dixerimus, quam Geographi arbitrantur.

Minores Eſau, cum in montibus Sehir habitarent, priſtinum nomen ſervaverunt, quod illis a Sehir vetuſtiſſimo regionis incola fuerat impoſitum, cujus extat Genealogia capite 36. hujus libri. Contendunt aliqui, Eſau nomen hoc Sehir, quod Hebraicè piloſum ſignificat, montibus indidiſſe; ſed non ſatis probari poteſt. Profani ignorarunt nomen Sehir; ſed loquuti ſunt ſæpius de Idumæis.

Quoad Chorræos, videntur incoluiſſe præcipuè montes Hor, ubi mortuus eſt Aaron apud urbem Petræ in Arabia Petræa; atque forte deinceps nomen hoc fuit commune omnibus montium habitatoribus illius regionis. Invenitur in ſenſu appellativo in tertio libro Regum 21. 2., & Interpretes vertunt, *Optimates*, aut *Heroes*; vox Heros derivare poteſt ab *Horræis*, veluti vox *Anax* apud Strabonem l. 16. quæ ſignificat Regem, ab *Enak* inſigni illius regionis gigante.

Usque ad campestria Pharan.] Vulgata verſio innititur duobus Paraphraſtibus Chaldæis, Arabicæ, nonnullis Rabbinis, & pluribus Interpretibus recentioribus. Rabbinus Salomon vellet, ſervari Hebraicas voces על אל פארן, atque verti, uſque ad Elpharan. Alii exiſtimantes Hebraicam vocem *el* איל idem ſignificare ac elon אלון, quæ ſignificat quercum, aut quercetum, transferunt *uſque ad arbores* vel *uſque ad truncum Pharam*. Septuaginta [1] verterunt *uſque ad Terebinthum &c.* Quod vetus Scholiaſtes [2] de patria Jobi intellexit.

Pharan eſt nomen aliquorum montium circum Sinai: ſignificat quoque magna Campeſtria ſub his montibus; & demum urbem Arabiæ Petrææ. [3]

℣. 7. Cades eſt urbs regionis ejusdem in finibus Idumææ, apud quam eſt rupes, ex qua Moyſes elicuit aquas, quæ vocantur *aquæ contradictionis*; atque hic eſt ille fons, qui appellatur *Fons judicii*, de quo Moyſes hic loquitur per prolepſim. Chaldaicus textus, Rabbinus Salomon, atque poſt hos Grotius ajunt, hunc appellatum fuiſſe *fontem judicii*, quod finitimi populi huc venirent, ut illis jus diceretur. Pro *Cades* Syriaca verſio, & Arabica habent *Racem*, quod eſt nomen Petræ urbis principis in Arabia Petræa.

Omnem regionem Amalecitarum,] videlicet omnem regionem, quam, vivente Moyſe, Amalecitæ poſſidebant (vide quid dicatur de Amalecitis Num. 24. 20.), quoniam temporibus Abraham, nondum ortus erat Amalech. Hebraicus textus habet, *omnem planam regionem Amalech*. Septuaginta, & Syriaca verſio, *omnes principes Amalecitarum*. Ipſi enim legerunt in textu שרי *Sare*, Principes, pro שדי *Sade*, Campeſtria. Regio Amalecitarum erat in Arabia Petræa inter Cades, & Mare Erythræum: ſed horum populorum fines diligentius ſtatui nequeunt, quoniam certæ illi non erant ſedes.

Amorrhæi incolebant ad Occidentem Pentapolis, aut Aſphaltitis, ad quorum meridiem erat Idumæa. Probatur vero, quod *Aſaſonthamar*, quæ creditur fuiſſe Engaddi, proxima eſt Aſphaltiti in Occidentali plaga. Ita fœderati Reges percuſſerunt omnes populos circa Pentapolim, cum ſævire cœpiſſent in Rephaim, & Emin, qui ad Boream ſpectant, trans Jordanem, atque inde in Horræos, qui ſunt ad Orientem, ac Meridiem; & demum uſque ad *Pharam*, *Cades*, & *Amalec* progreſſi in Arabiam Petræam, in Amorrhæos detonuere, quinque urbibus finitimos, & planè illis fœdere adſtrictos. Alii quoque erant Amorrhæi ultra Jordanem.

℣. 10. Vallis autem sylvestris habebat puteos multos bituminis.] Ex decurſu patebit, non inutiliter iſtic Moyſem hoc animadvertiſſe. Hi putei, ex quibus bitumen hauriebatur, vires ſuas contulere ad agrorum incendium, & ad flammis urbes Sodomæ, & Gomorrhæ abſumendas.

Cecideruntque ibi: et qui remanserant, fugerunt ad montem.] Ex verſiculo 17. liquet, Regem Sodomæ in prælio nequaquam fuiſſe interfectum; itaque illa vox *ceciderunt* explicanda eſt de exercitu quinque Regum Pentapolis, qui percuſſi ſunt in Agro Sodomorum. Aliqui [4] explicant, *ceciderunt ibi*, veluti ſi fugientes milites in puteos cecidiſſent, de quibus in hoc verſiculo fit mentio: ſed hoc nulla ratione probari poteſt.

℣. 11. Tulerunt omnem substantiam Sodomorum.] Septuaginta, omnem illorum equitatum. Hebraica vox [5] *Rechus*, quæ ſignificat divitias, minus late patet, quam vox latina *ſubſtantia*, quæ omnia bona ſignificat.

℣. 13. Nuntiavit Abram Hebræo.] Septuaginta [6]: *Nuntiavit Abram, qui venerat trans*: ſcilicet, qui trans Euphratem originem duxerat. Innititur hæc ſententia capiti 10. 21. 24. atque eam ſequuntur Origenes, Gennadius, & Theodoretus. Artabanus in Euſebio, Charax in Stephano Geographo, & Acacius in Catena manuſcripta, quam refert recentior Hexaplorum editio, deducunt nomen *Hebræi* ab *Abram*, veluti ſi *Hebræus* eſſet diminutivus *Abrahæi*. Sanctus Auguſtinus l. 16. de Civit. c. 3., & l. 1. de conſenſu Evangeliſt. c. 14. huic ſententiæ ſubſcripſerat, ſed poſtea palinodiam cecinit l. 2. c. 16. Retractationum. Diodorus in Catena MS. exiſtimat *trans* illud additum fuiſſe, quia trans Jordanem incolebat habita ratione Regum, qui Sodomis bellum intulerant.

℣. 14. Numeravit expeditos vernaculos suos.] Transferri poteſt ad litteram [7]: *Armavit ſervos domi ſuæ natos*; vel, *diſpoſuit in aciem tyrones ſuos*, (ſeu novos milites) *qui nati fuerant domi illius*; vel denique; *ſuas gentes agmine militari juſſit procedere*, *quas ipſe inſtruxerat*, *atque erudierat* in religione, ac arte militari. Non eſt cur mireris ob hanc explicationem. Abraham frequentis admodum familiæ dux erat; ipſe advena degebat, atque independens inter populum omnibus vitiis coinquinatum, & violentum; Fides, & fiducia, quæ illi erat in Deo, minime obſiſtebant, quo minus ipſe ſibi præcaveret, eaque iniret conſilia, quæ prudentia ſuggerere poterat adverſus Chananæos. Intelligimus ex Joſepho antiq. l. 7. c. 6. ex Philone de nobilit. p. 908. c. 63., ex Nicolao Damaſceno l. 4. hiſt. aliiſque vetuſtioribus hiſtoricis, Abraham veluti Regem habitum fuiſſe a populis Damaſci. Filii Heth illum tanquam Magnum Principem inter ſe venerantur. *Princeps Dei apud nos*. Gen. 23. 6. Et revera omnes divitiæ, atque potentia Regis erat illi, pro illis temporibus, & locis, ubi aderat. Illius tres Fœderati, nimirum *Eſchol*, *Aner*, & *Mambre* ei hoc in bello ſuppetias tulere. Vide verſ. 24.

Persecutus est eos usque Dan.] Nonnulli Interpretes arbitrati ſunt, eos, qui ſcripta Moyſis caſtigarunt, hic ſubrogaſſe nomen Dan, pro alio nomine, qui prius extiterit: quoniam urbs Dan poſt Moyſem ædificata fuit: vel potius Urbs, quæ tempore Moyſis appellabatur Lais, nomen Dan nonniſi maximo poſt tempore accepit. Alii dicunt, nomen Dan, non eſſe iſtic nomen urbis, ſed rivi: fons *Medan* vocatur ab incolis. [8]

1 Ἕως τῆς τερεβίνθου
2 Druſius, Grotius ex Heſychio. 3 Deuter. 1. 1.
4 Menoch. Eſt. Cornel. Oleaſt.
5 רכש. 70. Τὴν ἵππον Vide nov. edit. Hexapl. p. 30.
6 עברי. 70. Τῷ περάτῃ. *Aquil.* περαίτῃ. 7 וירק את חניכיו ילידי ביתו
8 Brocardi Deſcript. Ter. Sanctæ c. 3.

Dicitur vulgo Jordanes nomen desumere ex rivis A duobus, qui ex Libani Montibus oriuntur. Alter horum rivorum *Jor* appellatur, alter verò *Dan*. Sed hæc sententia adversatur Josepho de bello l. 3. c. 35. qui testatur veram Jordanis originem esse fontem, qui ex lacu Phiala manat, centum & viginti stadiis super Paneadem, sed apparere dumtaxat ex inferiori urbis parte. Urbs Dan est proxima origini rivi unius qui haberi potest, velut altera Iordanis origo. *Jordan* Hebraicè significat, *rivum Dan*. Hoc tamen liquet, nomen *Jordanis*, quod compositum videtur ex *Jor*, & *Dan*, vetustius esse, quam Moyses; atque ideo fatendum est ante Moysem circa Iordanem locum fuisse, aut rivum nomine Dan, quò usque Abraham persecutus est quatuor fœderatos Reges.

℣. 15. PERSECUTUS EST EOS, USQUE HOBA, B QUÆ EST AD LÆVAM DAMASCI.] Onkelos ad *Boream Damasci*. In Scripturis, videl. Psal. 88. 13. & Gen. 13. 9. dextera Meridiem notat, & læva Septentrionem. *Hoba* igitur erat ad septentrionem Damasci, vel potius erat ad Sinistram viæ, quæ ducit Damascum: quia si ponitur Hoba ad septentrionem Damasci, dicendum erit, Abraham persecutum fuisse fœderatos Reges ultra Damascum, quod ex Biblia non patet. Septuaginta pro *Hoba* vertunt *Chobal*. Hæc est *Abila* Cælesyriæ.

℣. 17. IN VALLE SAVE, QUÆ EST VALLIS REGIS.] Superius adnotavimus locum, cui nomen *Save Cariataim* trans Iordanem: sed longe alius est a Save, de quo hic sermo, & 2. Regum c. 18. 8. Save est urbs sita in convalle Regis in conspectu Ie- C rusalem juxta Eusebium: Iuxta alios est ager tantummodo. Septuaginta animadvertunt hanc vallem, quo Reges Sodomorum, aliarumque urbium Pentapolis convenerunt Abraham, fuisse Melchisedechi. Arabicè vocatur locus ludi, aut prælii Regum. Bochartus ait, quod ex traditione credebatur, Reges convenisse Abraham ad radices Montis Thabor.

℣. 18. MELCHISEDECH REX SALEM PROFERENS PANEM, ET VINUM: ERAT ENIM SACERDOS DEI ALTISSIMI.

℣. 19. BENEDIXIT EI ETC.] Melchisedech idem est, ac Patriarcha *Sem*, si habetur fides Jonathan Paraphrasti Hierosolymitano, veteribus Samaritanis, & Rabbinis, ut refert S. Hieronymus in quæst. Hebraic., & ep. 126. ad Evang., & Sanctus Epipha- D nius. Melchisedechiani hæretici secundi sæculi asserebant, Melchisedech fuisse virtutem virtuti Jesu Christi superiorem, ut testantur S. Epiphanius hæres. 55. Theodoretus l. 2. Hæretic. Fab. c. 6. & S. Augustinus lib. de Hæres. Hierax [1] Ægyptius auctor hæresis Hieracitarum, dicebat, Melchisedech esse Spiritum Sanctum. Origenes apud Hieronym. ep. ad Evangelium, & Dydimus crediderunt, hunc esse Angelum, qui apparuerat Abraham. Auctor quæstionum in vetus, ac novum Testamentum quæst. 109. quem diutius S. Augustinum fuisse arbitrati sunt, dixit, Melchisedech fuisse Spiritum Sanctum. Alii vero planè irridendi apud Epiphanium loc. cit. ex Bibliæ silentio, quæ nihil adfert de Genealogia Melchisedech, occasionem arripiunt dicendi E nothum fuisse. Quemadmodum autem edidimus Dissertationem de Melchisedech, ut illud explicaremus, quod est in Epistola ad Hebræos, hic pluribus minimè locum esse censemus.

Moyses ait, Melchisedech obtulisse panem, & vinum, quod plerique explicant de sacrificio, quod ille obtulit Altissimo, cujus erat Sacerdos. Sed alii putant, illum simpliciter obtulisse panem, & vinum, quo Abraham, & illius milites reficerentur, qui ex admodum longinquo itinere revertebantur. Hæc erat illis in regionibus consuetudo obviam eundi iter facientibus, quos nossent, ut cibum, quo vires reficerentur, præberent. Deus minatus est Ammonitis, ac Moabitis, quòd Hebræis in Deserti itinere hæc officia minimè præstitissent; [2] illisque aditum præclusit, ne usque ad decimam generationem in populi sui cœtum admitterentur. Amici David illi postea commeatus attulerunt, [3] cum Absalon illum expulit e Jerusalem. Josephus autem Antiq. l. 1. c. 11. aperte ait, Melchisedech fecisse convivium Abraham, atque illis qui erant cum eo; de sacrificio ne verbum quidem proferens.

REX SALEM.] Sanctus Hieronymus epist. ad Evang. videtur credere, urbem Salem eamdem fuisse, quæ Ioannis 3. 23. *Salim* vocatur prope Scythopolim; atque testatur, quod tunc ostendebantur adhuc ruinæ ædium Melchisedech. Usserius contendit *Salem* eamdem esse, ac *Silo*, celebrem adeo, quoniam ibi asservabatur Arca sub Iudicibus, donec illam ceperunt Philistiim. S. Epiphanius hær. 55. ait, quosdam credidisse, Salem in agro Sichem fuisse e regione Naplousæ. Ita sentire videtur Eusebius apud Bonfrerium. At sententia Iosephi antiq. l. 1. c. 10., omnium Patrum, ac Interpretum asserit Melchisedech fuisse Regem Hierusalem, quæ Psalmo 75. 3. appellatur *Salem*.

℣. 20. DEDIT EI DECIMAS EX OMNIBUS.] Biblia non satis apertè declarat, quinam decimas acceperit; Abrahamne ex Melchisedech, ut nonnulli Hebræi, & Ambrosius l. 1. de Abraham c. 3. contendunt; an Melchisedech ex Abraham. Divi Pauli Auctoritas Heb. 7. 9. ut postremum hoc sentiamus, cogit. Alibi etiam sermo est de vetustate decimarum, vide Levit. 23. 30. Abraham nihil dedit Melchisedech ex iis, quæ ex hostibus ceperat, & ad Reges & Pentapolis incolas pertinebant; sed illi decimam partem tribuit prædæ, quam de quatuor fœderatis Regibus retulerat.

℣. 22. LEVO MANUM MEAM AD DOMINUM.] Vetus jurandi ratio, Dominum invocandi, atque ipsum testem appellandi. Natura hós docet motus, æque ac naturalis idea, quam habemus de Deo, qui est in cœlis, atque animi nostri sensus scrutatur.

℣. 23. A FILO SUBTEGMINIS USQUE AD CORRIGIAM CALIGÆ.] Hebraicè simpliciter: *A filo usque ad corrigiam caligæ*. Nomine fili intelligi potest simplex filum texturæ vestis, aut telæ, aut panni, aut tœniæ alicujus. Alii ita vertunt: *a tænia, qua capilli vinciuntur usque ad corrigias solearum*. Ne minimum quidem. Aut simpliciter: *a filo, quo vestis suitur, ad corrigiam, qua solea vincitur*.

℣. 24. EXCEPTIS HIS, QUÆ COMEDERUNT JUVENES, ET PARTIBUS VIRORUM, QUI VENERUNT MECUM.] Abraham hic præbet exemplum animi a quocumque lucro alieni. Reddit Regi Sodomorum, atque fœderatis illius, omnia illorum bona, quæ jure sibi vindicare poterat, exceptis iis, quæ impensa fuerant, ut ipsius milites in itinere alerentur. Quinimmo reliquarum rerum decimam partem offert Melchisedech. Aner, Escol, & Mambre, qui secuti fuerant Abraham, non adeo a quæstu abhorruerunt; accepit quisque spoliorum partem, quam Fœderati reges ex Rege Sodomæ, & aliarum urbium abduxerant, vel ut quidquid impensum fuerat, adepturi, vel quia communia belli fœdera, quæ inter ipsos icta fuerant, id paterentur. Abraham exemplo suo legem imponere non poterat.

Juris gentium præceptum est, id quod apud hostes reperitur, non semper attinere ad illos, qui ex hostibus abripiunt; saltem id, quod revera hostium minimè fuerit. Sed ad ipsos pertinere censetur, quod justi belli titulo lucrati sunt; nec priores domini jure possunt repetere, veluti rem, quæ illis debeatur. Æquitatis tamen, ac bonæ fidei refert, illcum liquet rem injusto bello acquisitam fuisse, illi eam reddere, cujus ante bellum erat; ut disputat Grotius

1 Epiph. hæres. 67.
2 Deuter. 23. 4.
3 2. Reg. 17. 27.

Grotius de jure belli, & pacis l. 3. c. 6. §. 3. 4. §. 6. In hac vero occasione, de qua nunc agitur, esto Sodomitæ jure potuissent repetere, quidquid Abraham & fœderati illius ex hoste receperant, cre- A di tamen potest, quod omnia ipsis lubenter reliquissent pro collatis beneficus referentes gratias; satis contenti, quod eos recepissent, quos captivos hostis adduxerat.

CAPUT XV.

Apparet Deus Abraham, & pollicetur illi filium. Sacrificium Abraham. Cui Deus prædicit posteritatis illius quadringentorum annorum captivitatem. Fœdus inter Deum, & Abraham.

1 HIs itaque transactis, factus est sermo Domini ad Abram per visionem dicens:
Noli timere Abram, ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis.
2 Dixitque Abram: Domine Deus, quid dabis mihi? ego vadam absque li-
beris: & filius procuratoris domus meæ iste Damascus Eliezer. 3 Addiditque Abram:
Mihi autem non dedisti semen: & ecce vernaculus meus, hæres meus erit. 4 Statim-
que sermo Domini factus est ad eum, dicens: Non erit hic hæres tuus: sed qui egre-
dietur de utero tuo, ipsum habebis hæredem. 5 Eduxitque eum foras, & ait illi:
Suspice cœlum, & numera stellas, si potes. Et dixit ei. Sic erit semen tuum. 6 Cre-
didit Abram Deo, & reputatum est illi ad justitiam. 7 Dixitque ad eum; Ego Domi-
nus, qui eduxi te de Ur Chaldæorum, ut darem tibi terram istam, & possideres eam.
8 At ille ait: Domine Deus, unde scire possum, quod possessurus sim eam? 9 Et re-
spondens Dominus; Sume, inquit, mihi vaccam triennem, & capram trimam,
& arietem annorum trium, turturem quoque, & columbam. 10 Qui tollens universa
hæc, divisit ea per medium, & utrasque partes contra se altrinsecus posuit: aves au-
tem non divisit. 11 Descenderuntque volucres super cadavera, & abigebat eas Abram.
12 Cumque sol occumberet, sopor irruit super Abram, & horror magnus, & tene-
brosus invasit eum. 13 Dictumque est ad eum: Scito prænoscens quod peregrinum fu-
turum sit semen tuum in terra non sua, & subiicient eos servituti, & affligent quadrin-
gentis annis. 14 Verumtamen gentem, cui servituri sunt, ego judicabo: & posthæc
egredientur cum magna substantia. 15 Tu autem ibis ad patres tuos in pace, sepul-
tus in senectute bona. 16 Generatione autem quarta revertentur huc: necdum enim
completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque ad præsens tempus. 17 Cum ergo oc-
cubuisset sol, facta est caligo tenebrosa, & apparuit clibanus fumans, & lampas ignis
transiens inter divisiones illas. 18 In illo die pepigit Dominus fœdus cum Abram, di-
cens: Semini tuo dabo terram hanc a fluvio Ægypti usque ad fluvium magnum Euphra-
tem. 19 Cinæos, & Cenezæos, Cedmonæos, 20 Et Hethœos, & Pherezæos, Ra-
phaim quoque. 21 Et Amorrhæos, & Chananæos, & Gergesæos, & Jebusæos.

℣. 1. FACTUS EST SERMO DOMINI AD ABRAM PER VISIONEM.] Aliqui vertunt: *Deus locutus est ei in Prophetia*. Revelatio *in Prophetia* Juxta doctores Judæos apud Fagium ea est, quæ fit per visiones rerum sensibilium, atque exteriorum: veluti cum Deus se se vigilantibus prodit, & in forma sensibili; vel cum visibilem efficit rem, quæ naturaliter sub sensus cadere non posset. Postremo hoc modo Deus apparuit Abraham, quoniam ex versiculo quinto apparet hunc Patriarcham vigilasse; quandoquidem eduxit illum extra tentorium, ut infinitam Stellarum multitudinem consideraret. Alia species revelationis, quam Judæi *per Sanctum Spiritum* nuncupant, fit absque figuris extrinsecis, & quæ sentiantur, sed per simplicem inspirationem, ut accidit David, Job, & Auctoribus divino spiritu afflatis. Rabbinus Levi Ben-Gerson credit apparitiones Dei Patriarchis, omnes fuisse visiones.

NOLI TIMERE, EGO PROTECTOR TUUS SUM, ET B MERCES TUA MAGNA NIMIS.] Nonnulli interpretes intelligunt, a Deo omnem timorem demptum esse Abraham, qui vereri poterat, ne Fœderati Reges, quos fuerat persecutus, illi bellum inferrent. Credunt illi, a Deo Abraham commendari, quod a lucro alienus fuerit, his verbis: *Ego merces tua magna nimis*. Non reperitur in hoc terrarum orbe Abraham gavisum fuisse felicitate, aut temporali prosperitate, quæ juxta litteræ vim, harum promissionum magnificentiam æquaret. Quod si de temporalibus bonis intelligeremus, quæ Israelitæ adepti sunt, inveniretunne in progenie Abraham secundum carnem aliquid, quo has promissiones adimpletas fuisse dicamus: *Ego merces tua magna nimis*? Nihil magis probat animæ immortalitatem, Reli- C gionis veritatem, & alterius vitæ æternitatem, quam intueri viros justos, qui in terris virtutum suarum mercedem minime consequuntur; & sæpius minus, quam homines nequam, felicitate fruuntur.

ỹ. 2. EGO VADAM ABSQUE LIBERIS .] Itaque, Domine, cui cedent tuarum promissionum effectus? Aliter: Quandoquidem tu esse vis merces mea, nihil ulterius expectare fas est in hac vita: libenter absque liberis moriar; & scribam, si tibi lubet, hæredem bonorum meorum Eliezerum vernaculum meum; ut queat promissionum tuarum effectus intueri. Verti quoque potest hebraicus textus ad litteram [1]: *Ego vadam solus*, vel, *orbatus*, *desolatus*; ego sum sine hærede, sine successore, nec mihi adest, cui innitar, & qui me tueatur.

ET FILIUS PROCURATORIS DOMUS MEÆ, ISTE DAMASCUS ELIEZER .] Hæc dicendi ratio mutila est; atque addi potest, *erit meus hæres*, ex versiculo sequenti; atque ita disponere textum duorum versiculorum secundi, & tertii: *Mihi filii non sunt, & hic vernaculus Eliezer Damascus filius procuratoris domus meæ, erit hæres meus*. Non liquet ex Hebraico textu, utrum *Eliezer* sit nomen vernaculi, quem Abraham suum constituere volebat hæredem, an hujus servi patris sit nomen. Idem est dubium in ea voce *Damascus*: fugit enim, utrum hoc sit patris nomen, an filii; atque utrum nomen sit loci simpliciter, unde originem, an unde etiam ortum deduxerat. Septaginta vertunt [2]: *Filius Masech meæ ancillæ, hic Eliezer Damascus*: ita ut Masech nomen esset ancillæ cujusdam domus Abraham, quæ mater esset Eliezer; quam sententiam Græci nonnulli secuti sunt.

Plerique arbitrantur, Eliezerum fuisse procuratorem domus Abraham, & Damascum, quem Abraham adoptare volebat, hujus procuratoris filium. S. Hieronymus quæstion. Hebraic. in Genes. ait, hunc Damascum Damasci urbem condidisse. Sententiam hanc plures amplexi sunt; sed probabilius videtur, Damascum esse nomen patriæ Eliezeri, aut illius originis: & Eliezerum appellatum fuisse Damascum, quod illius pater, vel mater fuissent Damasceni; at ille domi Abraham natus erat. Filio Eliezeri idem plane erat nomen, ac patri; quapropter hic illud Moyses minime expressit.

Pro *filio Procuratoris &c.* Hebraice est ad litteram בן משק ביתי *Filius Mesech domus meæ*, vel, *illius qui currit in domo mea*, Filius mei Oeconomi, vel rei familiaris meæ curatoris. Aquila vertebat [3]: *Filius illius, qui pocula ministrat domi meæ*. Sanctus Hieronymus Genes. 40. 1. 2. vertit hanc vocem *Maskeh* משקה, quæ derivat ex eadem origine *Meschek*, *Pincernam*. Theodotion vertit [4]: *filium procuratoris domus meæ*. Simmachus [5], *consanguineum domus meæ*. Verti quoque potest textus Hebraicus *Filius procurationis*, atque de ipso procuratore intelligere, ut dicitur *filius captivitatis* pro captivo; *filius perditionis* pro perdito; *Filius dilectionis* pro dilecto.

ỹ. 6. CREDIDIT ABRAM DEO, ET REPUTATUM EST ILLI AD JUSTITIAM .] Fides Abraham, quæ initium est justitiæ illius, est gratuitum Dei donum, quod hic Patriarcha mereri non potuit actione ulla meritoria præcedente. Sed fides hæc, & justitia, quæ constituunt meritum Abraham, ipsi adeo propriæ sunt, atque altera alterius adeo merces est, ut dici nequeat, alterutram illi simpliciter imputari, tamquam alienum quid quod ad ipsum jure minime spectet. Sanctus Paulus locum hunc usurpat Rom. 4. 3. Galat. 3. 6. (Vide & Jacobi 2. 13.) probaturus Judæis, acque Gentilibus, neminem ope-

A ribus suis mereri posse gratiam justificationis: litteralem observationem præceptorum cæremonialium, & Judicialium legis Moysis solam nequaquam posse nos justos efficere: atque unam fidem in Jesum Christum posse nobis comparare gratiam, quæ nos justificet; & denique ut fides hæc nobis mereri valeat cœlum, fovendam esse Charitate, atque bonis operibus adjiciendam, sine quibus fides est mortua. Fides Abraham hic præcipue se prodidit; ideoque eam voluit Moyses a nobis animadverti.

ỹ. 7. EDUXI TE DE UR .] Abraham inde egressus est post apparitionem Dei. Act. 7. 2. 3. Vide superius Gen. 11. 3.

ỹ. 8. UNDE SCIRE POSSUM, QUOD POSSESSURUS SIM EAM?] Postquam Scriptura summis laudibus fi-
B dem Abraham est testata, qui credit, quidquid illi dicit Deus, quin minimum hæreat, quamquam non ita facile futurum intelligat, ut promissiones Dei adimpleantur; hic sacer auctor orationem illi tribuit, quæ omnes videtur laudes evertere, quibus eum cumulavit. Abraham poscit pignora promissionum Domini. Respondetur; Abraham non dubitasse, sed rogasse Deum, ut fidem, & fiduciam illius redderet ampliorem; sicut ille, qui dicebat Jesu Christo Marc. 9. 23. *Credo Domine, adjuva incredulitatem meam*. Petit, ajunt aliqui, non sibi, sed minoribus suis pignora; non secus ac Moyses rogabat Deum, qui illi apparuit in rubo, ut signum aliquod ei præberet, quo Hebræos qui erant in Ægypto posset evincere, & se missum a Deo probaret.
C Denique Abraham a Deo petit, ut illi modum expediat, quo promissi fidem erat soluturus. Vide Theodoretum quæst. 65. & Augustinum de Civit. l. 16. c. 24. Ita quoque Sanctissima Virgo ab Angelo petit: *quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Luc. 1. 34.

ỹ. 9. VACCAM TRIENNEM, ET CAPRAM TRIMAM .] Hæc animalia in hac ætate plerumque viribus [6] prævalent. Chaldaica versio habet *Tres vaccas*: eam sequuntur aliqui interpretes [7], qui transferunt Hebraicum textum, *Triplicem Vaccam*. Ita Septuaginta, & Aquila.

TURTUREM, ET COLUMBAM .] עגלה משלשת. Verti potest [8] *Turturem, & pullum* [9].

ỹ. 10. DIVISIT EA PER MEDIUM, ET UTRASQUE PARTES
D CONTRA SE ALTRINSECUS POSUIT, AVES AUTEM NON DIVISIT .] Abraham secundum longitudinem a capite ad femora bifariam secat Vaccam, capram, & arietem; atque dimidiatas partes seorsim collocavit super aras ex adverso positas. Homerus Iliad. A. hanc notat consuetudinem secandi victimas, & collocandi seorsim super altare illarum partes. *In quatuor secuere partes, easque obtexerunt adipe & bifariam dividentes omnia cruda super altare posuere*.

Veterem hanc consuetudinem in fœderibus sanciendis, exercitibusque lustrandis adhibitam fuisse patet [10].

Apud Macedones hoc pacto milites lustrabantur,
E ut est apud Q. Curtium l. 10. & Livium l. 40. Exenteratæ canis exta fumebantur, quæ bifariam sectæ in extremas castrorum partes jaciebantur, & inter utrasque copiæ in aciem instruebantur. Sanctus Cyrillus libro x. contra Julianum testatur morem hunc transeundi per victimas divisas derivasse ex Chaldæis, atque apud barbaros usurpari. Adfert etiam locum Sophoclis, ex quo innotescit, transire consuevisse inter duos ignes ferrum manu præseferentes. Vero simil-

1 עירירי Orbatus, desolatus. Aq. ἄγονος. Sym. ἄτεκνος.
2 Υἱὸς Μάσεκ τῆς οἰκογενοῦς μου οὗτος Δαμάσκος Ἐλιέζερ.
3 Υἱὸς τοῦ ποτίζοντος οἰκίμεν μου.
4 Th. ὁ υἱὸς τοῦ ἐπὶ τῆς οἰκίας μου.
5 Sym. ὁ συγγενὴς τοῦ οἴκου μου.
6 Menoch. Cornel. 7 Rab. Salom. Munster. Grot. & alii in Bochar.
8 תור וגוזל.
9 OnKel. Arab. Theodot.
10 Jerem. 34. 18. Theodor. q. 66. in Genes.

simillimum est; Abraham transiisse per hostias hoc A pacto divisas, ut iceret fœdus cum Domino; quemadmodum ex versiculo 17. patet ignem admodum violentum, qui Deum ipsum repræsentabat, inter has victimas transeuntem visum fuisse, veluti ex Dei partibus ratum fœdus facturum.

Ritus hic bifariam secandi hostias fœderis, inter quas pars utraque fœdus sanciens erat transitura, significabat, partes easdem invicem voto adstringi, ut ex æquo conditiones fœdoris tuerentur, eidem supplicio obnoxias futuras, quo victimæ dilaniatæ fuerant, si dolo malo a fide desiscerent. Apud Romanos, ut refert T. Livius l. 1. decad. 1. Fecialis, aut Sacerdos, qui in solemnibus fœderibus suem immolabat, hæc verba enuntiabat, quæ illud significant quod modo enarravimus. *Si prior defecerit publico consilio, dolo malo, tu ille,* B *Diespiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hanc porcam hodie feriam: tantoque magis ferito quanto magis potes, pollesve.* Post hæc gravi silice porcam feriebat. Dionysius Halicarnassæus l. 4. ait, Servium Tullum Regem universi Romani populi recensione facta illum in campo Martio congregasse; atque circum exercitum suum taurum, arietem, atque hircum deducendos curasse, quos postea Deo Marti, ut cætus ille lustraretur, immolavit. Generatim nusquam solemne fœdus inire consuevere absque ullo sacrificio: atque inde ea dicendi ratio fluxisse videtur, *Percutere fœdus*; & *scindere fœdus*, quam passim in Scriptura [1] inveneris, atque apud profanos.

℣. 11. Descenderuntque volucres super cadavera: et abigebat eas Abram.] Immutata C interpunctione Massoretharum [2], verti posset textus Hebraicus: Abraham cum duas aves immolasset, *integras posuit super cadavera aliarum victimarum dissectarum, atque prostravit se inter illas.* Septuaginta [3] præter propter hunc sensum secuti sunt. Illud autem animadvertendum est, quod Abraham erat inter has victimas, ideoque minime est probabile, aves descendisse ut comederent, neque opus fuisse, ut illas abigeret.

℣. 12. Cumque sol occumberet sopor irruit super Abram.] Hebrica vox תרדמה *Tardemah* vertitur a Septuaginta [4] Somnus estaticus. Aquila [5] vertit gravedinem, aut soporem immissum a Deo. Symmachus [6] Soporem cum gravedine.

Horror magnus, et tenebrosus.] Poterat D verti Hebraicus textus: *Horror, & Tenebræ.* Abraham se inter tenebras horrore captum percepit; aut aliter, *Horror tenebrarum.* Horror illi similis, qui nos incedit, cum novum aliquid, ac præter ordinem intuemur inter obscurissimas tenebras. Hebraice ad litteram [7]: *Terror obscuritatis magnæ super eum cecidit.*

℣. 13. Subiicient eos servituti, et affligent quadringentis annis.] In Exodo cap. 12. 40. 41. hanc prophetiam adimpletam fuisse dignoscitur; Scriptura refert eos post triginta, & quadringentos annos ex captivitate erutos fuisse. Sanctus Paulus scribens ad Galatas 3. 17. ipse quoque triginta super quadringentos annos recenset. Septuaginta, & versio Samaritana eodem in loco Exodi E adjiciunt, quadringentos, & triginta annos servitutis intelligendos esse de tempore universo, quo Hebræi, ac eorum Patres morati sunt non solum in Ægypto, verum etiam in terra Chanaan; quæ majori ex parte Interpretum est sententia. Juxta Usserii chronologiam, quam sequimur, quadringenti & triginta anni incipiunt ab exitu Abraham de Ur Chaldæorum, anno ab orbe condito 2082. atque desinunt anno 2513. quo Israel de Ægypto egressus est.

℣. 15. Tu autem ibis ad Patres tuos in pace.] Tu, veluti Patres tui, morieris; cum ipsis in tumulum descendes, post longam, pacatamque vitam. Occumbes placida morte, quæ nec immatura sit, nec violenta; atque in altera vita illuc perges, ubi aderunt patres tui, qui in pietate, ac justitia diem obiere, Redemptorem expectantes cunctis promissum sæculis, qui illinc vos eruat. *Ad patres tuos*, non perinde intelligendum est, ac si omnes majores Abraham essent in statu salutis; quippe liquet, majorum suorum plerosque, cum in idolorum cultu dies suos clauserint, æternæ felicitatis expertes fuisse. *Sepultus in senectute bona.* Nonnullæ editiones Septuaginta olim habebant [8]: *Nutritus in senectute bona.* Sanctus Ambrosius l. de Abraham cap. 9. & Sanctus Augustinus lib. 16. de Civit. Dei cap. 24. ita legebant: sed editiones meliores habent [9], *Sepultus*, juxta vocem Hebraicam תקבר.

℣. 16. Generatione autem quarta revertentur huc.] Populi plures, atque inter alios Ægyptii per generationes temporum inibant rationes. Alii in singulas generationes viginti, aut quinque & viginti recensebant annos; alii vero triginta, vel quinque & triginta, alii denique centum, & aliquando centum & octo, vel centum & decem annos enumerabant. Generationum tempora, quo magis ad vetustissima rerum primordia accedimus, eo sunt diuturniora; atque hic maxime fidei consonum est, quatuor generationes idem esse, ac illud quod ℣. 13. significatur, annos quadringentos.

Nonnulli explicant quatuor has generationes, pro quatuor hominum ætatibus, qui continenter subsecuti sunt; exempli gratia in tribu Juda, *Esrom* nascitur in Ægypto, cujus filius *Aram* est pater *Abinadab*, qui genuit *Naasson*. Hic vero fuit pater Salmon, qui promissam terram ingressus est. Ecce igitur quatuor generationes *Esrom*, *Aram*, *Abinadab*, & *Naasson*. Sed hac probata explicatione anni quadringenti solum essent intelligendi de tempore Ægyptiæ captivitatis, quod nostra chronologia non patitur. Fieri quidem potest, ut quatuor hæ generationes minime respiciant Israelitas, sed Amorrhæos: quorum crimina se persecuturum minatur Deus, cum ipsorum sceleribus cumulus accesserit, quod post quatuor generationes erat futurum. Ea, quæ sequuntur, huic favent explicationi: *necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum, usque ad præsens tempus.* In Scriptura vero sæpius Amorrhæorum nomen occurret, ut generaliter populi ex origine Chanaan innuantur.

℣. 17. Cum ergo occubuisset Sol.] Legimus in hoc capite, quid duarum noctium, & diei spatio contigerit. Priori nocte, Abraham habuit visionem, quæ capitis initio narratur; die, quæ subsecuta est, præparavit Abraham, atque obtulit sacrificia versiculo nono superius notata. Post solis occasum, Abraham somno obrutus, eam habuit visionem, quæ sequitur.

Apparuit clibanus fumans, et lampas ignis transiens inter divisiones illas.] Fumus hic, veluti clibani ardentis, est fortassis figura malorum, quæ Hebræi passi sunt in Ægypto; & lux illarum flammarum, quæ inter sectas victimarum partes transeunt, Deum ipsum referebat, qui ratum ex parte sua

1 ברות ברית, & ὁρκία τέμνειν.
2 וירד העיט על הפגרים וישב אתם אברהם.
4 Κατέβη δὲ ὄρνεα ἐπὶ τὰ σώματα τὰ διχοτομήματα αὐτῶν, καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς Ἄβραμ.
3 Ἔκστασις.
5 Καταφορά. 6 Κάρος. Sopor cum gravedine.
7 הנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו.
8 Τραφείς. 9 Ταφείς.

sua faciebat fœdus, quod sanciebat cum Abraham. Ignis hic absumpsit plane sacrificium præparatum post multas horas. Crepitus, atque clara hujus turbinis lux excitavit Abraham, qui profundo captus somno fuerat ante occasum Solis ℣. 12.

℣. 18. SEMINI TUO DABO TERRAM HANC A FLUVIO ÆGYPTI, USQUE AD FLUVIUM MAGNUM EUPHRATEM.] En conditiones, quibus hoc fœdere se Deus adstringit: Pollicetur regionem omnem, quę est inter Nilum, & Euphratem. Si Israelitæ non ita diu adeo late ditionis suæ fines posuere, sibi succenseant, atque suæ infidelitati. Hac Deus se tantum conditione obligat, si fideles ipsi fœdus servantes permanserint. David, & Salomon regnantes promissionis hujus divinæ effectus experti sunt.

Quoad *fluvium Ægypti*, aliqui Interpretes arbitrantur fuisse torrentem *Bezor*; sed nos credimus fuisse Nilum, scilicet illud hujus fluminis brachium, quod magis orientem spectat. Ita Rabbini Salomon, & Kimchi. Moysis ævo Nili nullum fuisse nomen videtur particulare; sed tantummodo simpliciter appellatus fuisse *fluvius Ægypti*. Quemadmodum enim nullus præter hunc in Ægypto fluvius aderat, hac in re nulla esse poterat ambiguitas. Nilo deinceps diversa fuerunt nomina, quæ notabuntur Josue capite 13. 3.

℣. 19. CINÆOS.] Paraphrastes Chaldæus *Salmæos* vocat, qui erant Arabiæ populi, de quibus loquitur Plinius *6. 26.* & Ptolomæus prope urbem *Salmonam*. Num. 23. 41. Biblia Judic. 1. *16.* ait Jetro socerum Moysis fuisse Cinæum. Minores Ietro incoluerunt eam terræ promissæ partem, quæ tribui Iudæ contigit. Num. 24. 21. Cinæi tempore Saul conjuncti erant Amalecitis. Cum huic Principi imperavisset

A Deus, ut deleret Amalec, causa illius crudelitatis puniendæ, quam in Israelitas exercuerat, cum de Ægypto egrederentur, Cinæos admonuit, ut de medio Amalec recederent [1]; quoniam nolebat Dominus, illos Amalecitarum exitio obrui propter ea benefacta, quæ Israel per desertum proficiscenti contulerant. Cinæi in Israelitarum ditione vixerunt post Moysem; neque ut Chananæi internecione deleti sunt.

CENEZÆOS.] Latet, quinam fuerint hi populi: Caleb filius Iephone appellatur *Cenezæus* Num. 32. 12. & Josue 14. *6.* ex quo argui posset, Cenezæos incoluisse montes Juda, qui Caleb contigerunt in finibus Idumææ. Scriptura Genes. c. *36.* 15. statuit inter duces Edom, ducem Cenez; plane principem
B Cenezæorum, qui in montibus incolebant, qui sunt in meridionali plaga Tribus Juda.

CADMONÆOS.] Hi erant ad orientem terræ Chanaan, ut ex ipsorum nomine intelligitur, *Cad-monim*; scilicet Orientales. Hi erant ex genere Hevæorum, atque circa montem Hermon immorabantur. Cadmus Thebarum conditor in Bœotia, & Hermiones uxor illius fuisse perhibentur Cadmonæi, aut Hevæi: & fortassis ex numero sunt illorum populorum, qui e regione Chanaan se se in tutum receperunt, cum illuc Josue ingrederetur. Quod autem fabulis proditum est de serpentum dentibus, quos sevit Cadmus, atque in homines armatos conversos fuisse dictitant; ethymologiæ nominis Hevæorum innititur, quod significat serpentes, ut alibi adnotavi-
C mus. Cadmus sevit Thebis serpentes, scilicet, ibi constituit Hevæos, qui fuerunt populus bello potens, & laborum patiens.

1 1. Reg. 15. *6.*

CAPUT XVI.

Abraham uxorem sumit Agar. Agar fuga, & reditus. Nativitas Ismael.

℣. 1. IGitur Sarai, uxor Abram, non genuerat liberos: sed habens ancillam Ægyptiam nomine Agar, 2 Dixit marito suo: Ecce, conclusit me Dominus, ne parerem: ingredere ad ancillam meam, si forte saltem ex illa suscipiam filios. Cumque ille acquiesceret deprecanti, 3 Tulit Agar Ægyptiam ancillam suam, post annos decem, quam habitare cœperant in terra Chanaan: & dedit eam viro suo uxorem. 4 Qui ingressus est ad eam. At illa concepisse se videns, despexit dominam suam. 5 Dixitque Sarai ad Abram: Inique agis contra me: ego dedi ancillam meam in sinum tuum, quæ videns, quod conceperit, despectui me habet, judicet Dominus inter me, & te. 6 Cui respondens Abram: Ecce, ait, ancilla tua in manu tua est, utere ea ut libet. Affligente igitur eam Sarai, fugam iniit. 7 Cumque invenisset eam angelus Domini juxta fontem aquæ in solitudine, quæ est in via Sur in deserto, 8 Dixit ad illam: Agar ancilla Sarai, unde venis? & quo vadis? quæ respondit: A facie Sarai dominæ meæ ego fugio. 9 Dixitque ei angelus Domini: Revertere ad dominam tuam, & humiliare sub manu illius. 10 Et rursum: multiplicans, inquit, multiplicabo semen tuum, & non numerabitur præ multitudine. 11 Ac deinceps: Ecce, ait, concepisti, & paries filium: vocabisque nomen ejus Ismael, eo quod audierit Dominus afflictionem tuam. 12 Hic erit ferus homo, manus ejus contra omnes, & manus omnium contra eum: & e regione universorum fratrum suorum figet tabernacula. 13 Vocavit autem Agar nomen Domini, qui loquebatur ad eam. Tu Deus, qui vidisti me. Dixit enim: Profecto hic vidit posteriora videntis me. 14 Propterea appellavit puteum illum, Puteum viventis, & videntis me. Ipse est inter Cades

des, & Barad. 15 Peperitque Agar Abræ filium: qui vocavit nomen ejus Ismael. 16 Octoginta, & sex annorum erat Abram, quando peperit ei Agar Ismaelem.

℣. 1. HABENS ANCILLAM ÆGYPTIAM NOMINE AGAR.] S. Ioannes Chrysostomus hom. 38. in Genes. censet, Agar fuisse unam ex ancillis, quas Pharaon dono dederat Abraham, cum hic Patriarcha in Ægypto degeret. Rabbini testantur, Agar fuisse Pharaonis filiam. Sed quænam sit Rabbinorum solertia in historiis, nemo ignorat. Agar suum nomen tribuit urbi Agar, aut Petræ, Arabiæ Petrææ principi, & populis, qui Agareni [1] vocati antiquitus fuerunt, vel Agræi, atque hodie Sarraceni non propter *Saram*, ut nonnulli putant, sed potius propter eorum rapinas. Arabice סרק *Sarak* significat furari, diripere. A

℣. 2. SI FORTE EX EA SUSCIPIAM LIBEROS.] Hebraicus textus ad litteram ita vertitur: *Forte per eam domum meam ædificabo*. Hæc ratio loquendi, *Ædificare domum*, passim in Bibliis usurpatur, ut filios gignere significetur. Hebraica vox בן *Ben*, quę significat filium, oritur ex verbo בנה *Bana*, quod significat ædificare. Vide Exod. 1. 21. Deut. 25. 9. & Ruth 4. 11. &c.

CUMQUE ACQUIESCERET DEPRECANTI.] Abraham sibi uxorem sumit Agar Saræ precibus adactus; atque divino afflata spiritu Sara secundis his nuptiis addicit Abraham; si fides habenda est Iosepho Antiq. lib. 1. cap. 11. Neque enim in Saræ contemptum, vel ut satis suæ faceret incontinentiæ, Abraham conjugem sibi jungit Ægyptiam hanc. Illi potissima fuit ratio, ut patet ex Sancto Augustino lib. 16. de Civit. cap. 25. & lib. 2. contra adverſ. C legis, & Proph. cap. 9. lib. 22. contra Faustum c. 30. 31. 32. ut filios gigneret, quibus ea, quæ Deus promiserat, cedere possent: atque nihil hac in re patravit, quin prius Deum consuluerit. Demum hoc tempore Polygamia consuetudinis auctoritate rata erat, & eam ipse Deus patiebatur; alioquin nulla alia ratione [2] justificari potuisset, juxta communem illam Ethicæ regulam, quod res natura sua malæ nequeunt umquam bonæ fieri propter illius intentionem, qui operatur.

De Lamech locuti ostendimus Polygamiam juris naturæ nequaquam adversari: quamquam primæ conjugii institutioni adversetur. Deus e re fore arbitratus est, si ad tempus primævam hanc dispositionem immutaret; transferendo, ait Grotius, in plures uxores jus illud, quod primitus uni tantummodo erat in virum suum. Iudæis hodie non est amplius facultas plures habendi conjuges vel in Oriente, vel in Occidente. Imperatores Theodosius, Arcadius, & Honorius, id ipsis decretis suis interdixere. Mahometani, qui hoc sibi licere volunt, Judæis denegant in suo imperio. Samaritani unam modo uxorem ducunt, atque Iudæis in Oriente secretam polygamiam crimini vertunt.

℣. 3. POST ANNOS DECEM, QUAM HABITARE COEPERANT IN TERRA CHANAAN, ET DEDIT EAM VIRO SUO UXOREM.] Rabbini apud Munsterum, & Clarium testantur, vetustissimam hanc fuisse legem inter suæ nationis populos, ut nisi decem primorum annorum sui conjugii curriculo uxor filios pareret, vir alteram sibi uxorem accipere deberet. E Nescio, an hac agendi ratione Abraham legi locum dederit, cujus vetustas suspicione non caret. Abraham tunc erat quinque & octoginta, Saræ vero quinque, & septuaginta annorum.

℣. 5. INIQUE AGIS CONTRA ME.] Hebraice habetur חמסי עליך: *Tu fons es illius injuriæ, qua affecta sum*; vel: *injuria, qua affecta sum, recidit in te*. Contemptus, quo me Agar affecit, est contemptus, quo affecit ipsum te, qui meus frater es, & vir: Vel potius cum Septuaginta [3]: *Ego hanc injuriam patior, hoc opprobrium occasione tui*, vel, *ex parte tui*. Sanctus Chrysostomus in Genes. homil. 38. credit, Saram impotentia quadam animi suo sexui maxime propria questam esse de nimio Abraham amore, quo Agar prosequebatur; veluti si contemptu quodam, quo se peti arbitrabatur, Abraham probasset ancillam in iis, quæ de Domina sua testabatur. Chaldaica versio hoc sentire videtur: *Judicio habeo contra te* &c. Habeo, de quo tecum querar B &c. *Negotium habeo, atque acta, quæ in te evomam*.

JUDICET DOMINUS INTER ME, ET TE.] Hæc verba animi perturbationem, atque ægritudinem in Sara ostendunt, atque adeo aliquam minarum speciem. Verti quoque potest Hebraicus textus: *Judicabit Dominus* &c. Dominus me ulciscetur &c.

℣. 6. ECCE ANCILLA TUA IN MANU TUA EST, UTERE, UT LIBET.] Ex hoc loco, & sequentibus liquet, ancillas, quas sibi conjuges sumebant Domini, atque *Uxores secundarias*, non ideo servitute solutas fuisse, atque ea obedientia, quam domino, dominæque suæ præstare debebant, quæ *primaria uxor* erat, & materfamilias. Abraham, ut ait Grotius, Saræ tribuit jus, vitæ, & mortis, quod ipsi erat in Agar, veluti viro, & conjugi. Tale erat vetustissimum jus apud omnes ferme populos. Abraham, ut spiritui Agar mederetur, atque illi probaret, se ne minimum quidem participem esse injuriarum Agar; illi ancillam tradit, ut ipsa judicet, & in illam animadvertat. Chrysost. hom. 37.

AFFLIGENTE EAM SARAI, FUGAM INIIT.] Sanctus Augustinus epist. 48. severitatem Saræ adversus Agar excusat. Ait prudentem hanc matrem familias correxisse superbiam, atque insolentem ancillæ animum salutaribus punitionibus, quæ minime ex crudelitate, atque odio proficiscerentur. Deus, qui Saræ opera approbavit, illius justitiam satis testatur. Vide versiculum nonum. Sanctus Ambrosius e contra in lib. de Abraham 1. cap. 4. ait, tunc Sa- D ram nimium animi ægritudine abreptam ultra modum succensuisse.

℣. 7. JUXTA FONTEM AQUÆ IN SOLITUDINE, QUÆ EST IN VIA SUR IN DESERTO.] Hæc postrema vox *in deserto* haud extat in Hebraico, neque in Sancti Hieronymi versione tom. 1. novæ edit. sed est repetitio vocis *in solitudine*, quæ paullo superius est. Fons, aut puteus, ubi angelus apparuit Agar, est in via, quæ ab Hebron ducit in Ægyptum post desertum Sur, qui est ad maris rubri promontorium.

℣. 11. ISMAEL.] Significat, *Audivit Deus*: שמע Audivit אל Deus.

℣. 12. ERIT FERUS HOMO.] Hebraicus textus ad litteram habet [4]; *Erit Onager*. Paraphrastes Chaldæus: *Erit inter homines veluti Onager*. In studiis suis, sævitia, & feritate Onagrum referet.

MANUS EIUS CONTRA OMNES, ET MANUS OMNIUM CONTRA EUM.] Illius omnes hostes erunt, & ipse omnium hostis. Quotidie bellabit, vel aliis vim inferens, vel alienas vires repellens, quodcumque

1 הגריאים 1. Par. v. 10. & Ps. 82. 8.
2 Aug. l. 3. Confess. c. 8. & l. 3. de Doctrina Christiana c. 14. 18. 19. 20. 21.
3 Ἀδικοῦμαι ἐκ σοῦ.
4 פרא Aq. ἄγριος. Sym. Κεχωρισμένος. Th. ἔρημος.

que periculum subiens, ut obvios deprædetur. Ad- A impleverunt Arabes patris horoscopum: illi enim fuerunt semper, hodieque sunt raptores, bellicosi, piratæ, sine statis sedibus, pauperes, sylvestres, inconstantes. Ipsi maximum infidelitatis crimen fidem non præstare credunt; libenter hospitalitatem exercent: furtum licere credunt; hoc adducti argumento, quod omnes homines fratres sunt: neque natura inter ipsos bona partita est, sed omnia primo occupanti reliquit. Vide Abraham Echell. Arab. cap. 5.

Chaldaica versio locum hunc ita videtur intelligere: Ipse omnibus indigebit, & omnes indigebunt ipso; veluti si hoc sentiret: Ipse manum porriget, ut ab omnibus petat; omnes manum porrigent, ut petant ab ipso; vel, ipse omnibus innitetur, & om- B nes innitentur ipsi. Hebraicus textus ידו בכל ויד כל בו ad litteram: *Manus ejus in omnibus, & manus omnium in eo.* Quæ dicendi ratio plerumque significat, aggredi, percutere, occidere. Vide Gen. 37. 27. & Deut. 13. 9. & 17. 7.

E REGIONE UNIVERSORUM FRATRUM SUORUM FIGET TENTORIA.] Occupabit regiones finitimas suis fratribus, in finibus eorum immorabitur, qui facere non poterunt, quin ille ibi suas sedes constituat. Ismaelitæ, cum latius fines suos in Arabia posuissent, fratrum suorum regiones se circumdedisse agnoverunt. Judæa, Idumæa, Moabitarum regiones, & Ammonitarum Arabum finibus circumseptæ sunt, qui Arabes ex Ismael originem duxerunt. Scenitæ, seu Agræi in Orientali plaga incolebant; alii vero C Ismaelitæ in Arabia Petræa, atque in Arabia Felici. Aliter; non obstante illius feritate, pacem habebit cum fratribus suis; aut denique: omnes gentes aggredientur illum, atque ille aggredietur omnes gentes. Bellum inferet fratribus suis, tentoria figet, atque in ipsorum adspectum castrametabitur.

℣. 13. TU DEUS, QUI VIDISTI ME.] Hebraice אל ראי *Deus, qui me vides.* Chaldaice: *Deus, qui videt omnia.* Verti potest; Tu es Deus, qui appares, Deus, qui te videndum prodis, qui inter homines versaris. Vatablus: Deus visionis, Deus, cujus providentia in humanas res se se extendit; Deus perspicax, atque in ea omnia intentus, quæ in mundo peraguntur.

PROFECTO HIC VIDI POSTERIORA VIDENTIS ME.] D Agar statim credidit cum homine colloqui; sed cum vidit, illum ipsum, cum quo loquebatur, terga vertere, atque in auras evanescere, arbitrata est [1], hunc esse Deum, aut angelum, a quo corripiebatur. Mihi sors contigit videndi posteriora angeli, qui apparuit mihi; vel: Ego vidi posteriora Domini, qui apparuit mihi; vel, qui oculis suæ providentiæ mihi prospexit. Pro certo veteres habebant, Deos numquam apparere palam, neque faciem suam hominibus videndam præbere. Hoc liquet ex Callimacho in epigrammate de Jovis statua humeros vertente.

Chaldaica versio ita habet: *Aperui oculos, simulac mihi apparuit*; vel: *Ego memet recepi* (errorem agnovi meum) *postquam ille mihi locutus est*. Hebraicus textus hæc habet הגם הלם ראיתי אחרי ראי E *Etiamne video post videntem me?* Possum adhuc videre; possum adhuc vivere, quia vidi Deum, aut angelum. *Videre*, hic positum est pro *Vivere*: Vitæ functio pro vita eadem. Ita Exod. 24. 11. scriptum est, quod Israelitæ biberunt, & comederunt, postquam vidissent Dominum: scilicet quod formidabilis adeo majestatis aspectus vitam illis non ademerat. Hæc erat Hebræorum opinio; eos, qui extraordinariam aliquam habuissent visionem, esse in vitæ amittendæ periculo. Hoc patet ex pluribus Scripturæ locis: exempli gratia Jacob postquam tota nocte cum angelo luctatus est Genes. 32. 30. neque inde detrimentum aliquid recepit, Phanuel nomen imposuit loco, ubi præliatus fuerat, ut monumentum existeret, nullum sibi cessisse ex ea visione damnum. Ismaelitæ rogant Moysem, ut ipse loquatur illis, ne forte moriantur, si Dominus ipse loquatur Exodi 20. 19. Deus dicit Moysi, ne desideret intueri faciem Domini Exod. 33. 20. nemo enim mortalis illam videbit, & vivet. Gedeon cum habuisset angeli visionem, exclamavit Judic. 6. 22. *Heu mi Domine Deus! quia vidi Angelum Domini facie ad faciem: Dixitque ei Dominus: Pax tecum, ne timeas, non morieris.* In primo libro Regum 6. 19. Deus morte percutit quinquaginta millia, & septuaginta Bethsamitarum, eo quod vidissent Arcam Domini.

Ethnici quoque eadem sentiebant de suorum Deorum apparitione: credebant enim, eos numquam hominibus apparere, quin aliquo infortunio afficerentur illi, quibus numen se se prodidisset. Historiæ, & Fabulæ, quæ ab ipsis narrantur, significare videntur illos hac de re sæpius fecisse periculum. Vide Clericum in Genes. hic. Tiresias oculis captus evasit, quod Minervam se in Heliconis fonte lavantem vidisset. Acteon a canibus suis discerptus est, quod Dianam se se proluentem conspexisset: Polyzelus Atheniensium Dux, qui Marathonicæ adfuerat pugnæ, excecatus fuit, quod spectrum fuisset intuitus. Plutarchus in Arato ait, Dianam, quam Palleni venerabantur, non solum hominibus formidabilem fuisse, sed & arbores sterilitate inficere, atque ut armenta ipsa aborirentur, efficere consuevisse quacumque illius simulacrum deferebatur. Lucianus in Dialog. ait, Gorgones esse invisibiles, & quicumque eas semel viderit, illum deinceps nihil aliud videre posse. Vide quoque Porphyrium in Eusebio Præp. l. 5. c. 6. qui narrat, novem homines repente obiisse, quod Deum Pana intuiti sunt. Horatius ita Deum Faunum precatur.

Per meos fines, & aprica rura
Lenis incedas, abeasque parvis
Æquus alumnis.

℣. 14. PUTEUM VIVENTIS, ET VIDENTIS ME.] Puteus, vel fons Dei viventis, qui mihi apparuit, aut fons, ubi Dominum vidi, quin perirem. Chaldaice: *Puteus, ad quem Angelus vitæ apparuit mihi.*

IPSE EST INTER CADES, ET BARAD.] Cades, aut Cadesbarne erat ad Meridiem regionum Juda in Arabia Petræa octo ferme leucas ab Hebron: At latet, ubi esset *Barad*. Onkelos hic transfert *Inter Recem, & Agara*. Syriace: *Inter Racem, & Gedar*: Arabice: *inter Racem, & Jared*. Bochartus ostendit, Racem, vel Recem, aut *Arce* fuisse urbem *Petram* Arabiæ Petrææ caput. *Agara* idem significat; ita non satis liquet, cur Onkelos videntis puteum statuat inter Racem, & Agara, perinde ac *Racem, & Agara* diversi essent loci. Ipse fortassis Agaram cepit pro Adar, aut Adara, de quibus in Numerorum libro capite 34. 4. Atque istud plane intelligunt versiones Syriaca, & Arabica, quæ statuunt *Gedar, & Jared*. Eusebius, & Sanctus Hieronymus collocant Arad in deserto Cades, viginti passuum millibus, vel octo prope leucis ab Hebron in Tribu Juda. Jonathan vertit: *Recem, & Aluza*. Hæc posterior urbs celeberrima est in Idumæa.

1 Kimchi, Clar. Vat.

C A-

CAPUT XVII.

Deus apparuit Abram, illiusque nomen in Abraham immutat. Sarai Saræ nomen tradit; Circumcisionis institutio. Promissiones de Isaac nascituro.

1 Postquam vero nonaginta, & novem annorum esse cœperat, apparuit ei Domi-
nus: dixitque ad eum: Ego Deus omnipotens: ambula coram me, & esto
perfectus, 2 Ponamque fœdus meum inter me, & te, & multiplicabo te
vehementer nimis. 3 Cecidit Abram pronus in faciem. 4 Dixitque ei Deus: Ego
sum, & ponam pactum meum tecum, erisque pater multarum gentium. 5 Nec ul-
tra vocabitur nomen tuum Abram, sed appellaberis Abraham; quia patrem multa-
rum gentium constitui te, 6 Faciamque te crescere vehementissime, & ponam te in
gentibus, regesque ex te egredientur. 7 Et statuam pactum meum inter me, & te,
& inter semen tuum post te in generationibus suis, fœdere sempiterno: ut sim Deus
tuus, & seminis tui post te. 8 Daboque tibi, & semini tuo terram peregrinatio-
nis tuæ, & omnem terram Chanaan in possessionem æternam, eroque Deus
eorum. 9 Dixit iterum Deus ad Abraham: Et tu ergo custodies pactum
meum, & semen tuum post te in generationibus suis; 10 Hoc est pactum
meum, quod observabitis inter me, & vos, & semen tuum post te: Circum-
cidetur ex vobis omne masculinum: 11 Et circumcidetis carnem præputii vestri, ut
sit in signum fœderis inter me, & vos. 12 Infans octo dierum circumcidetur in vo-
bis, omne masculinum in generationibus vestris: tam vernaculus, quam emptitius cir-
cumcidetur, & quicumque non fuerit de stirpe vestra. 13 Eritque pactum meum in
carne vestra in fœdus æternum. 14 Masculus, cujus præputii caro circumcisa non fue-
rit, delebitur anima illa de populo suo: quia pactum meum irritum fecit. 15 Dixit
quoque Deus ad Abraham: Sarai uxorem tuam non vocabis Sarai, sed Saram. 16 Et
benedicam ei, & ex illa dabo tibi filium, cui benedicturus sum, eritque in nationes, &
reges populorum orientur ex eo. 17 Cecidit Abraham in faciem suam, & risit, di-
cens in corde suo: Putasne centenario nascetur filius? & Sara nonagenaria pariet?
18 Dixitque ad Deum: Utinam Ismael vivat coram te. 19 Et ait Deus ad Abraham:
Sara uxor tua pariet tibi filium, vocabisque nomen ejus Isaac, & constituam pactum
meum illi in fœdus sempiternum, & semini ejus post eum. 20 Super Ismael quoque
exaudivi te: ecce, benedicam ei, & augebo, & multiplicabo eum valde: duodecim du-
ces generabit, & faciam illum crescere in gentem magnam. 21 Pactum vero meum sta-
tuam ad Isaac, quem pariet tibi Sara tempore isto in anno altero. 22 Cumque fini-
tus esset sermo loquentis cum eo, ascendit Deus ab Abraham. 23 Tulit autem Abra-
ham Ismael filium suum, & omnes vernaculos domus suæ: universosque, quos emerat,
& cunctos mares ex omnibus viris domus suæ: & circumcidit carnem præputii eorum
statim in ipsa die, sicut præceperat ei Deus. 24 Abraham nonaginta, & novem erat
annorum, quando circumcidit carnem præputii sui. 25 Et Ismael filius tredecim annos
impleverat tempore circumcisionis suæ. 26 Eadem die circumcisus est Abraham, &
Ismael filius ejus. 27 Et omnes viri domus illius, tam vernaculi, quam emptitii, &
alienigenæ, pariter circumcisi sunt.

ỳ. 1. Ego Deus omnipotens.] Hebraice אל שדי, *El-Sadai*; scilicet juxta plerosque Interpretum: Deus, qui ipse sibi satis est, nec aliquo caret. *Dixi Domino*, dicebat Propheta, *Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges*. Aquila in hanc sententiam vertit [1], *sibi ipsi sufficiens*: atque alibi [2]: *Deus fortis*. Aliqui deducunt nomen *Sadai* a *Sade*, quod significat agrum, ac si diceretur *Deus agrorum*: alii vero a *Schad*, quod uber significat, perinde ac *Deus rerum omnium nutritor*. Ethnici Dianam, Cererem, & Isidem *Mammosas* [3] appellabant, atque mammis coopertas exhibebant. Alii denique Sadai deducunt ab Hebraico [4] *Schadad*, diruere, evertere,

1 Aq. Ἱκανὸς.
2 Idem. Ἄλκιμος.
3 Πολυμάστοι.
4 שדד Schadad.

re, deſtruere; Deus fulmina immittens, & terribilis, qui populatur, atque delet hoſtes.

AMBULA CORAM ME, ET ESTO PERFECTUS.] Septuaginta tranſtulerunt [1], *& eſto irreprehenſibilis*, vive ab omni crimine purus. Syriace: *ſine macula*, Me tibi ſemper coram adeſſe, finge; perſevera, ut ſis obediens, & fidelis, atque ini vitæ rationem, quæ pura ſit, atque irreprehenſibilis.

℣. 2. PONAMQVE FOEDVS MEVM INTER ME, ET TE.] Deus hic fœdus inſtaurat, quod cum Abraham icerat, recentia ſuæ protectionis pignora tribuit; atque ut oſtendat ſe ſibi proprium feciſſe Abraham, atque totam domum illius, primo, illi, atque illius uxori nomen immutat, quod nota eſt juriſdictionis [2], atque domini in ſervum indicat auctoritatem. Secundo, omnibus maſculini ſexus domi illius notam circumciſionis inurit: quemadmodum domini ſervis ſuis quoſdam inurebant characteres, quibus dignoſcerentur. Tertio, ſe ſe Deus adſtringit, ad dandum Abrahamo filium, & numeroſam poſteritatem.

℣. 5. NEC VLTRA VOCABITVR NOMEN TVVM ABRAM, SED APPELLABERIS ABRAHAM.] Ab-ram ſignificat *Patrem Excelſum*, & *Abraham*, vel potius Ab-ram-hammon אברם חטון Patrem excelſum multitudinis populorum.

℣. 6. PONAM TE IN GENTIBUS, REGESQUE EX TE EGREDIENTUR.] Poſſet quoque transferri: *Ponam te in gentes*. Tu eris Pater multarum nationum, atque ex filiis tuis Reges enumerabis. Nullius plane eſt negotii oſtendere adimpletas fuiſſe has promiſſiones. Iſraelitæ, Idumæi, Arabes nationes ſunt ſatis cognitæ; ſicuti quoque Reges, qui ex illis extitere. Sanctus Paulus in Epiſtola ad Roman. 4. 11. 12. & 9. 7. 8. uti quoque ad Galatas 3. 14. &c. oſtendit has promiſſiones reſpicere proprie filios Abraham, ſecundum ſpiritum, qui hujus Patriarchæ fidem imitantur, & obedientiam. Reges, qui ex Abraham naſcituri ſunt, Meſſias eſt Rex Regum, & Dominus Dominantium, ſunt illius Diſcipuli, glorioſi magis, atque præſtantiores omnibus terræ Principibus. His verbis: *Ponam te in gentibus*, Spiritus Sanctus ſignat Gentilium vocationem [3], qui debebunt aliquando eſſe filii fœderis, atque hæredes promiſſionum, quas Deus fideli Abraham fecerat, antequam circumciſionem acciperet.

℣. 10. HOC EST PACTUM MEUM .... CIRCUMCIDETUR EX VOBIS OMNE MASCULINUM.] In ſolemnibus fœderibus adeſt ſemper nota quædam permanens, inſtituta ad memoriam ſervandam. Cum Deus fœdus iniit cum Noe, dedit in pignus, & ſignum fœderis arcum in nubibus. Cum Deus per Moyſem fœdus icit cum Iſrael, uſus eſt volumine legum, & lapideis tabulis; quæ fœderis conditiones complectebantur, & mutuas contrahentium obligationes. Aſſervatur hoc volumen, quod dicitur *Liber legis*, aut *fœderis* in arca, ubi Tabulæ digito Dei inſcriptæ veluti in depoſitum reponuntur, quæ vocatur Arca fœderis. In privatis quoque fœderibus quædam ſigna adhibentur, ut ad poſteros quoque memoria pervadat. Jacob, & Laban erigunt monumentum e lapide. Iſraelitæ trans Jordanem in hujus fluminis ripa monumentum ſtatunnt, quo innoteſcat, ſe illorum fratres eſſe, qui citra flumen commorabantur. In Novo Teſtamento Ieſus Chriſtus ante obitum ſuum ſtatuit ſignum fœderis, quod cum hominibus iniit, morte ſua, ſui ſanguinis effuſione, & Sacramento, quod ſub ſpeciebus panis, & vini realiter continet corpus illius, & ſanguinem pro no-

A bis traditum. Ita Deus fœdus percutiens cum Abraham, indelebile ſignum relinquit per circumciſionem, quam huic Patriarchæ præſcribit, & minoribus illius. Hæc carnalis circumciſio in filiis Abraham erat figura characteris indelebilis, qui nobis in Baptiſmate inuritur, atque in Confirmatione perficitur.

Sanctus Paulus Apoſtolus ad Rom. 4. 2. videtur omnes circumciſionis effectus intelligere, perinde ac nota quædam eſſent fœderis inter Deum, & cognationem Abraham, qua genus electum, & ſanctum ab aliis populis dignoſceretur, qui in ſuorum vitiorum ſordibus contabeſcunt. *Signum accepit* (Abraham) *circumciſionis, ſignaculum juſtitiæ fidei, quæ eſt in præputio*. Nota hæc non conferebat illi juſtitiam;
B ſed nota erat, & ſignum juſtitiæ, quam ille meritus fuerat per fidem, antequam circumciſionem acciperet. Priſci Patres docent, Deum non ideo imperaſſe Abraham circumciſionem, ut ille juſtitiam mereretur: ſed hunc Patriarcham eam accepiſſe veluti ſimplex ſignaculum 4. Sanctus Irenæus lib. 4. cap. 30. ita ait: *Circumciſionem non quaſi conſummatricem juſtitiæ, ſed in ſigno dedit Deus, ut cognoſcibile perſeveraret genus Abrahæ*. Et Tertullianus adverſus Iudæos: *Ante Deo placuit* (Abraham) *quam circumcideretur: accepit autem circumciſionem: ſed quæ eſſet ſignum temporis illius, non in ſalutis prærogativam*. Videri poteſt Sanctus Chryſoſtomus hom. 37. & 39. in Geneſ. Sanctus Epiphanius hæreſ. 30. cap. 28. Theodoretus quæſt. 68. in Geneſ. Sanctus
C Ambroſius lib. 1. de Abraham cap. 4. & S. Hieronymus, qui in caput 3. Epiſt. ad Galatas ait: *Gregem Iſraeliticum quodam circumciſionis cauterio denotavit, ut viventes inter Ægyptios, Babylonios, atque Chaldæos, hoc ſignaculo diſtinguerentur*.

Sanctus Auguſtinus lib. 16. de Civit. cap. 27. lib. 2. contra Pelag. & Cæleſt. cap. 30. lib. 2. de nuptiis, & concupiſc. cap. 11. lib. 2. de peccato Origin. cap. 30. & nonnulli Patres [5], qui in illius ſententiam abierunt, contenderunt, peccatum originale remiſſum fuiſſe per circumciſionem; & quicumque circumciſus non fuiſſet, æternis addictum fuiſſe ſuppliciis. Super verſiculum decimum quartum loquentes hujus ſententiæ baſim intuebimur, quam amplexi fuere Sanctus Proſper, Sanctus Fulgentius,
D Sanctus Gregorius Magnus, Sanctus Bernardus, Venerabilis Beda, aliique nonnulli. Afferuntur quoque plures Scholaſtici, & Interpretes, qui huic ſententiæ ſuffragantur.

At ſi effectus hic circumciſioni eſt tribuendus, hoc fieri plane opus eſt virtute gratiæ, ac meritorum Redemptoris, & ſub ea conditione in adultis, ut carnis circumciſioni circumciſionem cordis adjiciant, quæ toties in Scripturis [6] commendatur veluti qualitas, ſine qua carnis circumciſio inanis prorſus eſſet, & vacua.

Quoad vero infantes, qui ante octavam diem moriebantur, ac puellas, quæ minimè circumcidebantur; plures Theologi credebant utraſque ſalvari in ſuorum parentum fide, ac precibus, aut Eccleſiæ
E Iudæorum; aut alio aliquo medio, quod illis fuerit, antequam Deus circumciſionem ſtatueret; denique ſacrificiis, oblationibus, purgationibus, quas lex præcipit. Vide Cornelium in hunc locum; Hugonem a Sancto Victore l. 1. de Sacramentis p. 12. c. 2. Biel in 4. ſent. diſt. 1. 9. 4. & alios.

Strabo l. 17. pag. 555. & lib. 16. p. 523. credidit, Iudæos legem habuiſſe, qua juberentur puellæ circumcidi, quæ olim plurium populorum erat conſuetudo:

1 Ἀμέμπτος. 2 Pſalm. 146. 4.
3 Juſtin. Dialog. cum Tryphon. &c:
4 Juſtin. Mart. in Dial. cum Tryph.
5 Proſper. Ep. ad Demetrium, Fulgent. l. de Incarn. c. 15. Bern. ſerm. in Cœna Dom. Beda in cap. 2. Lucæ D. Th. 3. p. q. 62. ar. 6. Eſt. in hunc locum.
6 Vide Deut. 10. 16. & 30. 6. Jerem. 4. 4. & 6. 10. & 9. 26. Act. 7. 51. & Rom. 2. 28.

tudo. Sed hic in errorem inductus est Strabo: nulla enim vel Lex, vel consuetudo est Iudæorum, quæ illius sententiæ suffragetur. Vide sermonem nostrum de Circumcisione.

℣. 13. INFANS OCTO DIERUM CIRCUMCIDETUR IN VOBIS.] Ratio præcipua, qua adacti octavo die circumcisionem statuamus, ea est, quod ante hanc diem minus apti infantes sunt circumcisionis dolori ferendo. Animantia ante id tempus perfecta non censebantur; ac Deus imperavit, ne illi aliquod offerretur, qui octavum saltem diem minimè attigisset [1]. Infantes ante hanc ætatem societatis partem minimè efficiebant, neque puri existimabantur [2]. Aristoteles de animal. l. 7. cap. 12. ait, infantium vitam haud esse in tuto ante septimum diem, atque ideo nisi octavo die illis nomen imponi; quia major tunc extat spes futurum, ut vivant. Apparet tamen ex Aristophane in avibus. pag. 587. edit. Genev. anni 1607. & scholiis Bizeti, atque ex Svida, hoc fieri consuevisse die, aut potius nocte decima ab ipsorum ortu, ut coram tota cognatione filiis nomina imponerentur: tunc Diis sacrificium; consanguineis vero, & amicis convivium instituebatur. Apud Romanos octava die pueris, puellis nona dabatur nomen. Servius in Phormion Terentii ait, octavam diem celebrari consuevisse, ac diem natalitium: *Solebant antiqui diem octavum pueri natalem constituere, & eo die singulis annis lætum convivium parare, sicut Judæi in die octava circumcidunt.*

Apud Hebræos octavo a nativitate die infantes præcisè circumciduntur; & quoad fieri potest aliquo die festo, qui tunc contingat; non enim prævenire fas est, sed aliquando differre, cum infantis valetudo non patitur, ut illud octavo die perficiatur.

Meridie circumcisio fiebat; atque Sacerdos, vel Levita, Chirurgus, vel alius quilibet, aut mulier, dummodo infidelis non esset, sacros hos peragebat ritus; nec locus, nec modus, nec instrumentum, neque minister ex Biblia certus, statusque fuisse videtur. Sephora Exod. 4. 24. & Iosue c. 5. v. 2. acutissimo lapideo cultro usi sunt; sed Iudæi plerumque novaculam adhibent ad circumcidendum.

TAM VERNACULUS, QUAM EMPTITIUS CIRCUMCIDETUR, ET QUICUMQUE NON FUERIT DE STIRPE VESTRA:] Hebraicè: *Circumcidentur tam illi, qui domi tuæ nati sunt, quam illi qui aliunde empti sunt, qui non sunt de stirpe tua.* Aliqui, velut Abulensis, & Cajetanus, contendunt, captivum, qui ex origine Hebræus non esset, adigi potuisse, ut vel invitus circumcideretur. Servus est Domini; Dominus de illius voluntate potest disponere. Maimonides l. 1. c. 6. de Circumcisione, credit, servum extraneum, nisi circumcidi vellet, cogi minimè potuisse a domino; sed ab hoc illum aliis venumdari debuisse.

Sed plerique alii censent cogi nequaquam potuisse captivos, qui se se circumcisioni submittere recusabant; ita enim durius servitute jugum illis fuisset impositum; & nihil magis consilio divino obstitisset, quam notas sui fœderis illis gentibus inurere, quibus nulla esset cum hoc fœdere pars, neque propter nativitatem, neque propter voluntatem. Ita sentiunt Rupertus, Bonaventura, Sotus, Alensis, Pererius. Igitur si locus hic ita explicatur, perinde ac præceperit Deus circumcisionem servis omnibus familiæ Abraham; dicendum est, hoc pro ea tantum vice imperatum: aut cum restrictione quadam jussum illud est intelligendum; Circumcides ex servis tuis eos omnes, qui tuam religionem amplecti voluerint, atque participes fieri fœderis, quod tecum constitui.

Fœdus, quod Deus percutiebat cum Abraham, non personale simpliciter erat, ut unum Abraham spectaret; sed Isaac quoque respiciebat, omnemque illius posteritatem: non item vero alios Abraham filios ex Agar, & Cethura. Quemadmodum enim isti fœderis, & promissionum haud erant participes; ita circumcisionis lege, aliisque federis conditionibus minimè tenebantur; qui si circumcisionis legem observarunt, hoc consuetudini cuidam, ac particulari devotioni est tribuendum. [3]

℣. 14. MASCULUS, CUJUS PRÆPUTII CARO CIRCUMCISA NON FUERIT DELEBITUR ANIMA ILLA DE POPULO SUO.] Hæc loquendi ratio *delebitur* &c. plerumque significat pœnam mortis, uti videre est Exod. 30. 33. 38. & 31. 14. Levit. 17. 4. 9. & 20. 18. Num. 9. 13. & 15. 30. 31., atque in hoc sensu dicendum esset Deum mortis æternæ supplicio addixisse eos omnes, qui ex domo Abraham circumcisi non fuerint, & cum lex sit generalis, de infantibus quoque intelligenda esse videretur; quamquam illis crimini verti nequeat, si circumcisione caruerint. Sancti Augustini ævo, uti ex ipso Augustino intelligitur l. 16. de Civit. c. 27. atque ex Ambrosio Ep. 72. novæ editionis, in pluribus exemplaribus Latinis legebatur, quod hodie quoque in versione legitur Samaritana, & Septuaginta: *Masculus cujus præputii caro circumcisa non fuerit die octavo, delebitur anima illa* &c. Hæc additio *die octavo* cogebat, ut diceretur, morti adscribendos esse infantes, quorum nulla posset assignari culpa, quod minimè circumcisionem percepissent; & forte ut istud inconveniens effugeret, Sanctus Augustinus locum hunc de morte animæ intellexit, quæ illos morabatur infantes, qui sine circumcisione decederent, quia originali peccato suæ nativitatis erant infecti. Explicabat autem id, quod sequitur, *Quia pactum meum irritum fecit*, dicens omnes homines violasse in Adam primum fœdus, quod Deus cum humana natura pepigerat. Sententiam hanc amplexi fuere plures Doctores, qui crediderunt, Circumcisione peccatum originale dimitti, quod versiculo 10. hujus capitis adnotavimus.

Rabbini dicunt, hominem ex genere Abraham, qui in infantia circumcisus non fuerit, si post tredecim annorum ætatem circumcisionem negligeret, hujus legis suppliciis obnoxium esse. Hæc vero supplicia non unanimi consensu ab Interpretibus explicantur; de quibus adi Selden. de Syned. l. 1. c. 6. Nonnulli, ut superius animadvertimus, de violenta morte hoc intelligunt: alii autem de damnatione, aut animæ morte; aut juxta Maimonidem de illorum in nihilum reductione; hi de naturali morte, sed immatura, illi vero de morte civili: veluti quod successoribus carere deberent, vel per anathema ab Israelitarum societate sejungi. Mors immatura juxta quosdam sexaginta annorum est, juxta alios verò quinquaginta, vel quinquaginta & duorum, ut disputat Constantin. in not. ad Bertram: Rep. Jud. c. 2. Denique juxta Vatablum intelligi potest: Abscindetur de Israelitarum corpore, & carebit iis prærogativis, & promissionibus, quæ ex Dei cum Abraham fœdere emanant.

Diodorus Tarsensis, & Procopius crediderunt pœnam hanc non solum infantibus, qui circumcisionem non recepissent, sed ipsorum quoque parentibus, vel dominis impendisse, qui illos circumcidi neglexerint. Huic explicationi favet versio Syriaca; *Quicumque non circumcidet .... delebitur.* Judæi docent, cum primus, alter, & tertius familiæ ejusdem filii circumcisionis dolore moriebantur, illorum fratres, si qui postea oriebantur, circumcidi non consuevisse; quod præcepta ceremonialia mortis certæ periculo ad observationem non obligant. Vide Hierosol. Pesachim fol 36. Aruh. & Cholim, & Glossam in Zebachim, & Aruh. item Ligfooth hor. heb. in 1. Cor. 7.

℣. 15. SARAI UXOREM NON VOCABIS SARAI, SED SARAM.] Nomen *Sarai* significat *Dominam meam*; *Sara* autem *Dominam*. Postremum hoc perfectius est, & majo-

1 Exod. 22. 30. 2 Macrob. Saturn. l. 1. c. 16.
3 Bonfrer. Cornel. Jansen.

& majorem potestatis extensionem intelligit : Sarai non censebitur amplius velut Regina familiæ unius : ipsa erit plurimarum nationum Regina. Hæ nominum immutationes, & hæc Dei fœderis cum Abraham instauratio, sunt figura novi Testamenti, & novi fœderis inter Christum Jesum, humanamque naturam.

℣. 16. ET BENEDICAM EI, ET EX ILLA DABO TIBI FILIUM, CUI BENEDICTURUS SUM, ERITQUE IN NATIONES, ET REGES POPULORUM ORIENTUR EX EO.] Hebraicus textus Saræ tribuit, quidquid Vulgata hic tribuit Isaac, *Et benedicam eam; illa dabit tibi filium, ego illi benedicturus sum, eritque in Nationes, & Reges Populorum orientur ex ea.* Chaldaica Versio quoque de Sara intelligit, sed Syriaca hæret Vulgatæ, *Reges erunt ex eo.* Locus hic majores benedictiones complectitur, quam alteri veteris Testamenti mulieri datæ fuerint : atque inde æstimari licet Saræ meritum, quod Deus magnificis adeò promissionibus est prosecutus.

Sara excellens erat Beatæ Virginis figura. Saræ fides, ipsius Maternitas Isaaci, qui filius erat promissionum, & fœderis; illius sterilitas, & quidquid ex parte Agar ancillæ suæ passa est, cujus filius malè accipiebat juvenem adhuc Isaac; hæc omnia perfectè Mariam referunt fidei plenam, & gratiæ, quæ Mater facta est, quin Virginitatem amitteret, & quæ nobis dedit Jesum Christum promissionum, & novi fœderis fructum. Christus verò, quem Synagogæ filii usque ad necem persecuti sunt, qui denique cum matre sua domo patris familias ejecti sunt, atque prærogativis suis viduati, repræsentatur in Isaac, qui ab Ismaele contumeliis afficiebatur. Agar Synagogam referebat cum filiis suis expulsam, ut notat Sanctus Paulus ad Galatas 4. 23. Sara verò Ecclesiam matrem filiorum, qui felici libertate lætantur.

℣. 17. CECIDIT ABRAHAM IN FACIEM SUAM, ET RISIT;] Risus Abraham dubietatem aliquam videtur innuere; atque ex iis, quæ sequuntur, hæc sententia probari : quandoquidem promissiones suas Deus instauravit, veluti ut omnem dubitandi locum adimeret, atque sermonis sui veritatem adstrueret. S. Joannes Chrysostomus homilia 40. in Genesim hæc explicans progreditur nimium : ait enim hanc Abraham actionem fuisse in causa, ut illius familia diutius adeo Ægyptiæ servitutis jugo opprimeretur. S. Hieronymus l. 3. contra Pelag. in hac occasione diffidentiam Abraham redarguit. Paraphrastes Chaldæi verbi hujus *Risit* vim temperasse videntur. Onkelos vertit, *gavisus est*; aliique duo Paraphrastes, *obstupuit*; & ipsos fatendum est perfectè litteralem sensum fuisse assequutos, si animum ad laudes eas adverterimus, quibus novi, ac Veteris Testamenti scriptura Abraham fidem prosequitur, Genesis 15. 6. & Rom. 4. 19. *Et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum emortuum, cum jam fere centum esset annorum, & emortuam vulvam Saræ. In repromissione etiam Dei non hæsitavit diffidentia, sed confirmatus est fide, dans gloriam Deo, &c.*

Plerique Patrum, & præsertim S. Augustinus l. 16. de Civitate c. 26. & S. Ambrosius l. 1. de Abraham c. 4. &c. explicant risum Abraham, veluti illius gaudii effectum, atque admirationis : *Exultatio gratulantis, non irrisio diffidentis*, ait Augustinus; & interrogationem, quæ sequitur, ardentis desiderii effectum fuisse ajunt, quo intelligere cupiebat, utrum alium habiturus esset filium præter Ismaelem, & quomodo illud fieri posset, vel utrum ille ipse futurus esset hujus filii pater, an aliquid aliud Deus intelligeret. Creditur Omnipotens huic risui, & gaudio Abraham allusisse, cum testatus est, hunc Patriarcham exoptasse diem adventus sui videre; quem viderat, & gavisus erat. Joan. 8. 56. *Exultavit, ut videret diem meum, vidit, & gavisus est.*

℣. 18. UTINAM ISMAEL VIVAT CORAM TE.] Plures sensus his verbis tribui queunt : Exempli gratia : Reus voti factus sum, Deus meus, quod mihi Ismaelem largitus es; vivat ille dumtaxat, & mihi sufficit. Videtur Abraham veritus fuisse, ne promissio, qua Deus se illi filium daturum esse receperat, forte significaret, quod vellet tollere Ismael, vel saltem ab eo removere, quæ in generis Abraham favorem spoponderat; ideoque Abraham Deum obtestatur, ut illius vitam servet. Rabbini hunc locum explicant perinde ac Abraham æternam salutem Ismaelis deposceret, quem idolorum asserunt cultorem fuisse. In hanc quippe sententiam ipsi ea verba intelligunt Genes. c. 21. 9. *Ludentem cum Isaac*, nimirum *cum ipso idola facientem*. Addunt præterea Deum exaudiisse preces Abraham, & Ismael pœnitentiam egisse, qua æternam salutem adeptus est. At istud meritò in dubium revocandum est.

℣. 20. DUODECIM DUCES GENERABIT.] Videbimus numerum filiorum Ismael Gen. 25. 13. 14. 15. Septuaginta vertunt *duodecim nationes*, At vox Hebraica נשיאם *Nessiim* significat Principes. Strabo loquitur de duodecim capitibus tribuum inter Arabes; Melon apud Eusebium Præp. 9. c. 19. & Menander Protector loquuntur de Philarchis, aut capitibus Sarracenorum. Arabes olim non secus ac Judæi in duodecim Tribus divisi erant; atque nostris quoque temporibus divisos esse refert Thevenot p. 1. l. 3. c. 32. Quem prisci *Philarchos* appellabant, hodierni Arabes appellant *Scheich-Elchebir*, Seniores magnos, aut Magnos Dominos.

℣. 22. ASCENDIT DEUS AB ABRAHAM.] Chaldaice, *Splendor Domini ascendit, & recessit ab Abraham.* Arabicè, *Angelus Domini evanuit.* Plerique Interpretes censent, apparitiones, quas Biblia Deo tribuit, majori ex parte de Angelo esse intelligendas, quæ ipsum Deum referebat. Discutietur hæc quæstio Exodi 3. 2. Angelus evanuit; videlicet, corpus, quo indutus fuerat, in auras recessit; vel impressiones, & motus, quos Deus miraculosè in organis Abraham produxerat, cessavere, neque amplius percepti sunt.

℣. 23. STATIM IN IPSA DIE.] Hebraicè [1] *In diei corpore.* Superius Gen. 7. 13. animadvertimus, expressionem hanc significare mane, quæ erat diei naturalis apud Judæos medietas, apud quos vespere dies inchoabat, atque in vesperum desinebat. Septuaginta vertunt [2], *tempore hujus diei*. Abraham se circumcidit, ac domesticos suos, ipsa apparitionis die. Nos autem ad crastinæ diei mane summum differre malumus. Tempus enim aliquod requirebatur, ut filios suos, & famulos ad illum ferendum dolorem disponeret. Hoc autem fieri nequivit, eadem hora, eademque die, qua Deus illud præceperat Abraham.

℣. 25. ISMAEL FILIUS TREDECIM ANNOS IMPLEVERAT.] Arabes, qui ex Ismaele duxerunt originem cum decimum & tertium attigerunt annum, tunc circumciduntur, ut notat Josephus Antiq. l. 1. c. 11. & Turcæ quoque eadem ætate circumcidi consueverunt. Sed hac de re nihil certum, [3] ac statum est : neque illi ad circumcisionem tenentur ejus præcepti virtute, quod Deus dedit Abraham, adnotavimus. Colligitur ex Strabone l. 16. nonnullos Arabes circumcisionem accepisse, sed aliter ac à Judæis, & Ægyptiis. Troglodytæ homines, & mulieres circumcidebantur; atque alii Ægyptiorum ritu circumcisionem recipiebant.

CAPUT

1 בעצם היום הזה
2 Ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἡμέρας ἐκείνης.
3 Est. in hunc locum.

CAPUT XVIII.

Tres Angeli apparent Abraham. Promiſſio futuræ nativitatis Iſaac. Deus conſilium ſuum detegit Abraham, delendi Sodomam, & Gomorrham. Abraham harum urbium excidium deprecari contendit.

ỷ. 1. APparuit autem ei Dominus in convalle Mambre ſedenti in oſtio tabernaculi ſui
in ipſo fervore diei. 2 Cumque elevaſſet oculos, apparuerunt ei tres viri
ſtantes prope eum: quos cum vidiſſet, cucurrit in occurſum eorum de oſtio
tabernaculi ſui, & adoravit in terram. 3 Et dixit: Domine, ſi inveni gratiam in o-
culis tuis, ne tranſeas ſervum tuum. 4 Sed afferam pauxillum aquæ, & lavate pedes
veſtros, & requieſcite ſub arbore. 5 Ponamque buccellam panis, & confortate cor ve-
ſtrum, poſtea tranſibitis: idcirco enim declinaſtis ad ſervum veſtrum. Qui dixerunt:
Fac, ut locutus es. 6 Feſtinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, dixitque ei:
Accelera, tria ſata ſimilæ commiſce, & fac ſubcinericios panes. 7 Ipſe vero ad ar-
mentum cucurrit, & tulit inde vitulum tenerrimum, & optimum, deditque puero, qui
feſtinavit, & coxit illum. 8 Tulit quoque butyrum, & lac, & vitulum, quem co-
xerat, & poſuit coram eis: ipſe vero ſtabat juxta eos ſub arbore. 9 Cumque come-
diſſent, dixerunt ad eum: Ubi eſt Sara uxor tua? ille reſpondit: Ecce in tabernacu-
lo eſt. 10 Cui dixit: Revertens veniam ad te tempore iſto, vita comite, & habe-
bit filium Sara uxor tua. Quo audito, Sara riſit poſt oſtium tabernaculi. 11 Erant
autem ambo ſenes, provectæque ætatis, & deſierant Saræ fieri muliebria. 12 Quæ ri-
ſit occulte, dicens: Poſtquam conſenui, & dominus meus vetulus eſt, voluptati ope-
ram dabo? 13 Dixit autem Dominus ad Abraham: Quare riſit Sara, dicens: Num
vere paritura ſum anus? 14 Numquid Deo quidquam eſt difficile? juxta condictum
revertar ad te hoc eodem tempore, vita comite, & habebit Sara filium. 15 Negavit
Sara dicens: Non riſi, timore perterrita. Dominus autem: Non eſt, inquit, ita, ſed
riſiſti. 16 Cum ergo ſurrexiſſent inde viri, direxerunt oculos contra Sodomam, &
Abraham ſimul gradiebatur, deducens eos. 17 Dixitque Dominus: Num celare po-
tero Abraham, quæ geſturus ſum, 18 Cum futurus ſit in gentem magnam, ac robu-
ſtiſſimam, & benedicendæ ſint in illo omnes nationes terræ? 19 Scio enim, quod præ-
cepturus ſit filiis ſuis, & domui ſuæ poſt ſe, ut cuſtodiant viam Domini, & faciant ju-
dicium, & juſtitiam: ut adducat Dominus propter Abraham omnia, quæ locutus eſt
ad eum. 20 Dixit itaque Dominus: Clamor Sodomorum, & Gommorrhæorum mul-
tiplicatus eſt, & peccatum eorum aggravatum eſt nimis. 21 Deſcendam, & videbo,
utrum clamorem, qui venit ad me, opere compleverint: an non eſt ita, ut ſciam. 22
Converteruntque ſe inde, & abierunt Sodomam: Abraham vero adhuc ſtabat coram
Domino. 23 Et appropinquans ait: Numquid perdis juſtum cum impio? 24 Si fue-
rint quinquaginta juſti in civitate, peribunt ſimul? & non parces loco illi propter quin-
quaginta juſtos, ſi fuerint in eo? 25 Abſit a te, ut rem hanc facias, & occidas ju-
ſtum cum impio, fiatque juſtus ſicut impius: non eſt hoc tuum: qui judicas omnem
terram, nequaquam facies judicium hoc. 26 Dixitque Dominus ad eum: Si invenero
Sodomis quinquaginta juſtos in medio civitatis, dimittam omni loco propter eos. 27
Reſpondenſque Abraham, ait: Quia ſemel cœpi, loquar ad Dominum meum, cum ſim
pulvis, & cinis. 28 Quid ſi minus quinquaginta juſtis quinque fuerint? delebis pro-
pter quadraginta quinque univerſam urbem? Et ait: Non delebo, ſi invenero ibi qua-
draginta quinque. 29 Rurſumque locutus eſt ad eum: Sin autem quadraginta ibi in-
venti fuerint, quid facies? Ait: Non percutiam propter quadraginta. 30 Ne quæ-
ſo, inquit, indigneris, Domine, ſi loquar: Quid ſi ibi inventi fuerint triginta? Re-
ſpondit: Non faciam, ſi invenero ibi triginta. 31 Quia ſemel, ait, cœpi, loquar ad
Dominum meum: Quid ſi ibi inventi fuerint viginti? ait: Non interficiam propter vi-
ginti. 32 Obſecro, inquit, ne iraſcaris, Domine, ſi loquar adhuc ſemel. Quid ſi
inventi fuerint ibi decem? Et dixit: Non delebo propter decem. 33 Abiitque Do-
minus, poſtquam ceſſavit loqui ad Abraham: & ille reverſus eſt in locum ſuum

℣. 1. APPARUIT EI DOMINUS IN CONVALLE MAMBRE.] Deus apparuit Abraham in convalle, aut sub quercu, aut in nemore, aut in querceto Mambre, quod vox Hebraica אלוני *Elon* hæc omnia significare potest, ut superius dictum est cap. 13. 18. Ostendebatur adhuc quarto Ecclesiæ sæculo, ut ex Sozomeno lib. 2. cap. 3. liquet, quercus, quæ Mambre fuisse dicebatur, sub qua jactabatur Abraham angelis cœnam instruxisse. Sed fieri nequaquam potuisse videtur, ut arbor diutius adeo extiterit, quamquam forte quercetum ad eam usque diem vigere poterit, & pluribus sæculis deinceps.

℣. 2. APPARUERUNT TRES VIRI.] Sanctus Ambrosius lib. 1. de Abraham cap 5. credidit, tres hos viros, de quibus hic est sermo, tres Sanctissimæ Trinitatis Personas repræsentasse. Alii patres veluti Irenæus lib. 3. cap. 6. & lib. 4. cap. 23. Tertullianus lib. 2. contra Marcionem cap. 27. Iustinus in Dialogo cum Tryphone, Hilarius l. 4. de Trinitate, Gregorius Nazianzenus, Theodoretus &c. arbitrati sunt, duos fuisse angelos, & tertium fuisse Filium Dei, & secundam Trinitatis personam. Ecclesia in Officio suo sententiam hanc amplexa videtur, ubi ea repetit verba, quæ in Scriptura non extant, sed in Sanctis Patribus reperiuntur, velut apud Augustinum lib. 2. contra Maximinum cap. 26. art. 7. *Tres vidit, & unum adoravit*. Sirmiense Concilium eos anathemate percussit, qui dicerent, Abraham non vidisse Filium; sed Deum ingenitum, aut hujus Dei partem. S. Augustinus lib. 2. & 3. de Trinit. & lib. 16. de Civit. Dei cap. 29. acerrime tuetur, tres viros, qui apparuerunt Abraham, fuisse tres angelos sub hominum specie, sub qua ille Deum adoravit.

Viri duo, quos excepit Loth, angeli dicuntur capite 19. ℣. 1. nec alio nomine eos Sanctus Paulus appellat epistola ad Hebræos cap. 13. 2. ubi alludit hospitio, quo Abraham angelos recepit. Sancti Augustini sententiam passim Theologi nunc amplectuntur.

CUCURRIT IN OCCURSUM EORUM . . . . , ET ADORAVIT IN TERRAM.] Abraham hic hospitalitatis amorem ostendit, atque pro hospitibus suis observantiam, & cultum [1]. Festinans currit, ut eos invitet, atque coram ipsis humi prosternitur. Verbum *adorare*, aliquando in Scripturis usurpatur, ut simplex exterior observantia significetur, quod fit, corpus magis, minusve inclinando, pro illorum merito, & qualitate, qui hunc honorem vel recipiunt, vel reddunt. Actus exterior, quo Deum adoramus, alius prorsus non erat ab eo, quo homines excipiebantur; sed interiori dumtaxat animi sensu distinguebatur. Apud Latinos *Adorare*, & apud Græcos Προσκυνεῖν *Proscunein* juxta vim vocis, *manum osculari* significant, ritum, quo Idola adorabantur. Hoc patet ex Job 31. 26. *Si vidi Solem, cum fulgeret, & Lunam incedentem clare . . . . & osculatus sum manum meam ore meo, quæ est iniquitas maxima*; & libro 3. Regum 19. 18. *Quorum genua non sunt curvata ante Baal, & omne os, quod non adoravit eum osculans manus*. Eadem quoque erat Ethnicis consuetudo: *Cæcilius*, ut ait Minutius Felix in Octav. *Simulacro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens, osculum labiis pressit*. Aliquando etiam adorabatur genua flectendo, uti videre est 2. Paralipomen. 6. 17. & tertio Regum 19. 18. & Daniel. 6. 10. Isai. 45. 23.

℣. 3. DOMINE SI INVENI GRATIAM &c.] Samaritanus textus habet, *Domini mei, si inveni gratiam in oculis vestris*; perinde ac cum pluribus loqueretur. Textus Hebraicus eo modo, quo in Bibliis nostris interpungitur; *Domini mei, si inveni gratiam in oculis tuis*. Septuaginta, & Sanctus Hieronymus legunt *Adoni* Domini mi, pro *Adonai* Domini mei. Ex hac personarum in sermone immutatione, conjicere possumus, Abraham modo tres angelos allocutum esse, & modo illum ex tribus, qui ipsi præ cæteris honore, & cultu dignus magis videbatur, in quo Deum ipse adorabat.

℣. 4. AFFERAM PAUXILLUM AQUÆ, ET LAVATE PEDES VESTROS.] Hebraicus textus habet: *Hauriatur, quæso, pauxillum aquæ, & laventur pedes vestri*. S. Augustinus in Genes. quæst. 34. & S. Hieronymus Ep. ad Pammach. legebant, *Lavem ego pedes vestros*. Hoc erat præcipuum hospitalitatis officium, hospitibus lavare pedes. Hoc ipsum præstat Lot duobus Angelis, cum Sodomam pervenerunt, Genes. 19. 2. Hoc item ipsum domi Laban Eliezero præstatur, Gen. 24. 32. Jesus Christus Lucæ 7. 44. queritur, quod Pharisæus, qui ipsum invitarat ad cœnam, aquam pedibus ipsius non dedisset. Eadem apud profanos quoque est consuetudo. Hæc autem quædam erat necessitatis species sæpius lavari pedes in regionibus calidis, ubi nudis pedibus incedebant passim, aut pedibus solea coopertis.

℣. 5. PONAMQUE BUCCELLAM PANIS, ET CONFORTATE COR VESTRUM.] Hebraica vox, פת Phat plerumque vertitur *Buccella*. Septuaginta simpliciter habent ἄρτον, *panem*, aut *unicum panem*. Nonnulli Grammatici putant, hebraicam vocem revera significare posse panem integrum. Vulgata frequenter hanc vocem transfert, *Cibum, panem, Mensam*, ut videre est Prov. 23. 8. Dan. 1. 5. & 13. 2. Reg. 12. 3. At juxta Hebraicam Etymologiam *Phat* significat fracturam, ruptionem. Nomen hoc aliquando pani tribuitur, quia frangebatur, non secabatur. Vide Genes. 42. 1. Nomine vero buccellæ panis, Abraham intelligebat munus, quod hospitibus suis facturus erat. Pauca enim pollicetur, & plura donat.

IDCIRCO ENIM DECLINASTIS AD SERVUM VESTRUM.] Reor, vos minime huc appulisse sub horam cœnæ *in ipso fervore diei* [2], nisi ut hoc me dignaremini honore excipiendi vos, & convivium vobis apparandi. Verti quoque potest Hebraicus textus [3]: *Quandoquidem* vos huc ad tabernaculum meum non divertistis, nisi ut vires reficeretis.

℣. 6. ACCELERA, TRIA SATA SIMILÆ COMMISCE.] *Satum* autem est tertia pars *Epha*, atque ideo tria *sata* sunt unum *Epha*; quod si ad Romanarum, Italicarumque mensurarum calculos vocaverimus, sextarios reddet octo, & quadraginta, vel libras octoginta. Ita cœna, quam Abraham tribus Angelis instruxit, non admodum exquisita erat, sed valde copiosa, ut animadvertit Abbas Fleury libro de moribus Israelitarum; atque inde arguit veteres helluones fuisse. Patet autem primores illos hospitibus suis magnam cibi vim apponere consuevisse, non adeo tamen magnam escarum varietatem; & ante ipsum, quem honore prosequi desiderabant, magnum, & pingue cibi alicujus frustum collocabant. Josephus portionem misit fratri suo Benjamin, quæ *quinque partibus excederet* quas aliis fratribus distribuit Gen. 43. 34. Samuel integrum vituli armum Sauli asservandum curavit, cum illi in Ramatha convivium instruxit 1. Reg. 9. 24. Eadem erat veteribus Græcis consuetudo. Lacedemonum reges imperabant, ut cum Rex coram populo comederet, duplex portio illi apponeretur, ut, cui vellet, alterutram impertire posset. Ita Xenophon de Republica Lacædemonum. Dominus autem domus ipse filiorum suorum auxilio ministrabat convivis, uti hic videtur Abraham, qui vitulum quærit, & coquendum curat, atque præcipit Saræ, ut panes hospitibus conficiat.

FAC

1 Vide Ambros. l. 1. de Abrah. c. 5. & Aug. serm. 179. de verbis Apost. Jacobi.
2 Vide vers. 1.
3 כי על כן. Quandoquidem. Vide c. 9. 8. 33. 10. & 28. 26. & Num. 14. 43.

Fac subcinericios panes.] Hebraica vox עֻגוֹת *Huggoth*, quam Septuaginta [1] & Vulgata subcinericios panes explicaverunt, juxta Chaldaicam versionem, & plerosque interpretum denotat speciem quamdam planę, & tenuis placentæ, quæ sub cineribus coquitur, aut in patella, vel in æreis lancibus calefactis, aut in lapideis vasibus ad hoc elaboratis, super quibus, cum accensa fervent, massa ponitur; aut in furno humi effosso, circum quem panis distribuitur, qui facile coquitur, cum digiti crassitiem non excedat. Vigent adhuc in Oriente hæ omnes panis coquendi rationes, ut Chardinus testatur passim in itinerum suorum rationario, & Thevenotus parte 2. c. 32. p. 330. & c. 73. p. 495. Apud Arabes quoque, Persas, Sarracenos, Ægyptios ea viget coquendi panis consuetudo, ut ferme nostratibus placentis forma sit similis. Turcarum furni sunt veluti lacus ex argilla inversi, qui calefiunt igne intrinsecus accenso, super quos massa in placentarum speciem elaborata collocatur; auferuntur inde panes prout coquuntur, atque in eorum loco alii substituuntur. Bellon. l. 2. obser. c. ultim.

℣. 8. Tulit quoque butyrum, et lac.] Nomine *butyri* intelligi hic potest etiam colostrum, æquè ac in pluribus aliis Scripturæ locis. Hebraica vox Chemath חמאת aliquod significat liquens, & poculentum. In calidis Orientis regionibus butyrus liquens, & percolans, in vasibus asservatur, aut utribus velut oleum gelu constrictum, cujus prope colorem imitatur, & plerumque suavissimè redolet, ut refert Chardinus in Persicis itineribus t. 3. p. 105. & t. 2. p. 63. In libro Iudicum c. 5. v. 25. scriptum est, Jahel Sisaræ lac præbuisse, atque ei in phiala [2] butyrum obtulisse. Sophar unus ex amicis Job [3] dicit, quod impius non videbit *rivos fluminis, torrentes mellis, & butyri*. Denique Job pristinæ suæ felicitatis statum describens cap. 24. 6. narrat, se lavare consuevisse pedes butyro, ac ipsi petras fudisse rivos olei. Hæ omnes dicendi rationes indicant, butyrum liquentem fuisse. Adde insuper locum hunc Proverbiorum 30. 33. *Qui autem fortiter premit ubera, ad eliciendum lac, exprimit butyrum &c.*

Ipse vero stabat juxta eos sub arbore.] Hæc loquendi ratio *stare juxta aliquem*, passim illi servire significat: atque in hunc sensum Chaldaica versio, aliique plures intelligunt.

℣. 9. Cumque comedissent.] Vere ne illi comederunt? Paraphrastes Jonathan, nonnulli Rabbini in Thalmud, Theodoretus quæst. 69. S. Thomas 1. parte quæst. 51. art. 2. & 3. ad 5. aliique Interpretes contendunt ipsos nequaquam comedisse, sed visos fuisse comedere. Angelus Raphael, qui comitatus est adolescentem Tobiam peregrè proficiscentem, ait se non manducasse, quamquam manducare visus fuisset Job. 12. 19. Revera videtur minimè fieri potuisse, ut corpora ex aere compacta, & quibus extima tantum humani corporis species erat, & quæ Angeli assumpserant, ut se videndos præberent Abrahamo, & Lot, proprie manducarent, ac digererent.

Alii verò cum Vatablo arbitrantur, tres Angelos, cum vera, & organice elaborata corpora induissent, potuisse vere manducare; non autem in propriam substantiam corporales escas, quas comederant, convertisse; sed eas per transpirationem se dissipasse; atque omnia, quæ in hæc ementita corpora ingesta sunt, evanuisse, simul ac Angeli ab oculis hominum se se eripuerunt; quod videre est apud Cornelium a Lapide, & Menochium. S. Justinus in Dialogo cum Tryphone non inficiatur, Angelos comedere potuisse; at non invictum adeo profert argumentum. Ait enim, in cœlis quoque Angelos manducare cibum, de quo dicitur: *Panem Angelorum manducavit homo*. At Filius Dei, qui illorum primus erat, qui Abrahamo apparuerunt,

A haud comedit: aut si ex tribus illis unumquemque manducasse asseramus, vox illa *comedere* in sensu figurato erit intelligenda; veluti cum ignis dicitur comedere, atque ea omnia ad comburendum apta absumere, quibus hæserit.

Tertullianus l. 3. contra Marcionem capite nono non veretur fateri, Angelos in naturali carne apparuisse, atque ipsos verè manducasse. Sanctus Augustinus sermone 362. de resurr. c. 11. p. 1423. nov. edit. asserit Angelos comedere potuisse; & discrimen, quod intercedere ait inter hominem, atque Angelum comedentem, illud esse, quod esca mortales indigent, non ita vero Angeli, æque ac corpora, quæ revixerunt; quæ nihilominus vere manducare queunt, veluti Jesus Christus post resurrectionem manducavit: atque libro 13. de Civitate Dei c. 22. ait, non
B credendum esse in speciem tantummodo Angelos, qui hominibus apparuerunt, manducasse; realiter quippe manducabant. Et cum Raphael ait Tobiæ: *Videbar quidem vobiscum manducare, & bibere; sed ego cibo invisibili, & potu, qui ab hominibus videri non potest, utor*: hoc non satis est, ut inde arguamus, revera non manducasse. Verum illi, qui ipsum comedentem intuebantur, credebant, ipsum escis indigere, dum ille simpliciter vescebatur, quia vesci volebat. Prisci, qui Angelos corporeos credebant, non eadem irretiti erant difficultate, ut Angelos manducasse crederent, qua nos sumus, qui illos spiritus credimus.

Dixerunt ad eum: Ubi est Sara.] Septua-
C ginta habent, *Dixitque ad eum, ubi est Sara?* Et versiculo sequenti unus dumtaxat Angelus locutus fuisse videtur. Moyses in narratione hac universa promiscue personis singularem, at multitudinis numerum tribuit; vel arcani alicujus mysterii causa, aut quia Angelis uno agentibus animo, tribus aliquando tribuitur, quod unus fecerit. Angeli hic se prodere incipiunt Abrahamo, ipsius uxoris nomen prodentes, atque illi filium polliciti.

℣. 10. Revertens veniam ad te tempore isto, vita comite.] Angelus humano modo loquitur. Eliseus 4. Regum 4. 16. hospiti suæ filium pollicitus, iisdem vocibus utitur, quas hic legimus. Confer Genes. c. 17. ver. 21. In hanc sententiam quoque explicari possunt ea verba: Intra anni spatium Sara, si
D Deus illius vitam tuebitur, filium pariet; vel juxta Onckelos, Grotium, aliosque: Revertar hoc tempore, & vos viventes inveniam, & Sara habebit filium; vel denique: Revertens veniam ad te tempore isto, & Filio Saræ vita erit, & salus. Septuaginta [4] *Vitæ* vocem, quæ est in Hebraico, minime expresserunt; dicunt enim solum: *Revertens veniam tempore ipso, eadem anni vice*. Ex textu hebraico [5] ad litteram: *Revertar ad te secundum tempus vitæ*; perinde ac si diceret: Ni grave aliquid mihi contigerit præter ordinem, atque consilium, ut mors &c. Hæc enim exceptio a veterum religione proficiscebatur in fide præstanda. Non apparet au-
E tem ex historia Angelos anno sequenti reversos fuisse ad Abraham; sed illum efficaciter inviserunt fide præstita, atque Isaac nativitate.

Sara risit post ostium tabernaculi.] Hebraicus textus diligentius rem narrat: *Sara stans ad ostium tabernaculi audivit illum, atque ostium hoc erat post Angelum, qui loquebatur*. Textus non ait hic Saram risisse, quemadmodum nec Chaldaica lectio, nec Septuaginta. Hi notant, Saram fuisse post angelum, sed Chaldaici, & Hebraici textus constructio ostendit ostium fuisse post angelum.

℣. 11. Erant autem ambo senes, provectæque ætatis, et desierant Saræ fieri muliebria.] Moyses aperit causam risus Saræ. Illi promittebatur filius nasciturus, at illa se naturaliter sterilem esse sciebat, Genes. 11. 30. & provecta ætate, uti

1 70. Ἐγκρυφίας 2 Heb. סֵפֶל Sympulum. 3 Job. 20. 17.
4 Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον εἰς ὥρας.
5 בעת חיה

uti quoque Abraham, atque præterea ex certis indiciis agnoſcebat, ſe juxta naturæ ordinem filios gignere nequaquam poſſe [1]. Quibus argumentis ſibi perſuaſerat Sara, fieri nequaquam poſſe, ut ex ea filius, qui promittebatur, naſceretur. At hæ conſiderationes minimum fidem Abraham imminuerunt; atque ideo Sanctus Paulus Rom. 4. 19. Patriarchæ hujus meritum extollit, dicens, ipſum nihil hæſiſſe, ut crederet, Saram filium parituram, quamquam centum annos natus capularis ſenex eſſet, atque corpus ſuum emortuum, atque in Sara gignendi virtutem extinctam agnoſceret.

Ultra annos quinquaginta mulierum fœcunditas non viget, ut ii aſſerunt, qui naturæ leges ſcrutantur: Saræ autem nonaginta erant anni. Plinius lib. 7. c. 14. & 15. ait: *Mulier poſt quinquageſimum annum non gignit: majorque pars quadrageſimo fluvium genitale ſiſtit*. Sed homines generare valent uſque ad octogeſimum annum. *Poſt annum quinquageſimum omnium mulierum fœcunditas conquieſcit*, Solinus inquit; *Nam in annum octogeſimum viri generant*: & liquet poſt Iſaac nativitatem, Abraham plures ortos fuiſſe filios ex Cethura. Sanctus Auguſtinus quoque l. 16. de Civit. cap. 8. & quæſt. 35. in Geneſ. credit id, quod ait Sanctus Paulus de corpore Abraham, quod *Emortuum corpus* appellat, intelligendum eſſe reſpectu Saræ, e qua filios Abraham habere non poterat, quod ſterilis erat.

℣. 12. QUÆ RISIT OCCULTE.] Sanctus Ambroſius lib. 1. de Abraham cap. 5. credit, Saræ riſum myſticum fuiſſe, quippe qui gaudium referret, quo Iſaac nativitas erat excipienda. Sed Sanctus Auguſtinus lib. 16. de Civit. cap. 31. & quæſt. 36. in Geneſ. non dubitat hunc dubietatis fuiſſe riſum, ac diffidentiæ; atque diſcrimen oſtendit inter riſum Saræ, atque Abraham, quoniam riſus Abraham admirationis erat, & gaudii. Sara hac in re non ſe optime geſſit, eamque angelus arguit, & ipſa mendacio ſe ſe excuſare contendit. Si illa hoſpites hos ſimplices homines arbitrabatur, naturale prorſus erat illorum promiſſiones irridere: at non erat, cur mendacio ſe ſe excuſaret, quod riſerat: ſin autem illius meritum intelligebat, qui filium ipſi pollicebatur Dei nomine, perperam profecto egit ridens; riſumque mendacio obtegens oleum camino addidit.

POSTQUAM CONSENUI, ET DOMINUS MEUS VETULUS EST VOLUPTATI OPERAM DABO.] Sanctus Petrus Apoſtolus Epiſt. 1. cap. 3. 6. commendat Saræ modeſtiam, atque erga Abraham, quem Dominum [2] appellat, obſervantiam. Onkelos ita hunc verſiculum vertit: *Poſtquam conſenui, ego repueraſcam, & Dominus meus vetulus eſt*. Aquila [3]: *Poſtquam effracta ſum ſenio, voluptati operam dedi &c.* Septuaginta [4]: *Hoc non mihi contigit hactenus*; ſcilicet, filios numquam peperi: aut juxta alios quoſdam: *Ego matrimonio uſa non ſum, & vir meus ſenex eſt*, num ratione ulla ſperare poſſum, futurum ut utar? Symmachus [5]: *Poſtquam conſenui, repueraſcam*.

℣. 14. NUMQUID DEO QUIDQUAM EST DIFFICILE.] Hebraicus textus [6] varie transfertur: *Aliquid ne Deo mirabile eſt*: aut *ſtupore dignum*? Eſtne quidquam mirum adeo, quod fieri nequeat? Paraphraſtes Onkelos: *Aliquidne occultum eſt Domino*? Nonne ſcit ille, te riſiſſe? vel potius latet ipſum, quid futurum ſit? num fallere ille poteſt, aliquid incertum promittens, & quod fieri nequeat? Aliqui ver-

A tunt: Num aliquid eſt, quod obeſſe valeat executioni voluntatis Dei?

℣. 18. ET BENEDICENDÆ SINT.] Vide Geneſim 12. 3.

℣. 19. ..... ET FACIANT JUDICIUM, ET JUSTITIAM.] Hæc verba, *Facere judicium, & juſtitiam*, ſignificare poſſunt: *Omnia juſtitiæ officia in Deum, & proximum exercere*. Ezech. 33. 16. 19. Aliquando *Juſtitia* ſignificat rigorem, ac juſtitiæ ſeveritatem; & *Judicium* indulgentiam notat, & clementiam; Jerem. 10. 24. & 30. 11. Denique cum ſermo eſt de judice, qui facit juſtitiam, ac judicium, illius oſtenditur æquitas, rectitudo, atque ad jus dicendum attentio 2. Reg. 8. 59. & 3. Reg. 10. 9.

℣. 20. CLAMOR SODOMORUM, ET GOMORRHÆ
B MULTIPLICATUS EST.] Biblia duarum modo urbium nomina exprimit, quæ magis præſtabant inter quinque, quorum excidium ſtatutum erat.

Verti poſſet *fama*, *ſtrepitus* (criminum) *Sodomorum* &c. Sed *Clamor* melius ob oculos ponit exceſſum iniquitatum damnatarum urbium; atque inſolentiam, qua illę patrabantur. Vide Iſaiam v. 7. Ovidius eamdem rem notat, quæ hic in Biblia fertur, Metam. 1. Fab. 6. v. 21.

> *Contigerat noſtras infamia temporis aures,*
> *Quam cupiens falsam ſummo delabor Olympo,*
> *Et Deus humana luſtro ſub imagine terras.*
> *Longa mora eſt, quantum noxæ ſit ubique repertum*
> *Enumerare: minor fuit ipſa infamia vero.*

Clamor hic, ait Auguſtinus locution. de Geneſ. lib
C 1. art. 59. notat in ſcripturis peccatoris audaciam, qui nec timore cohibetur, nec verecundia. Homerus quoque loquitur de inſolentia, ac injuſtitia clamante: Illorum injuriæ, & violentiæ uſque in cœlum ferreum aſcenderunt.

℣. 21. DESCENDAM, ET VIDEBO.] Ego ipſe Sodomam ibo, ut videam, quid ſit. Cum de judicio agitur, aut damnatione, cautio nulla poteſt umquam eſſe ſatis.

UTRUM CLAMOREM, QUI VENIT AD ME, OPERE COMPLEVERINT.] Hebraicus textus [7] ita quoque verti poteſt: *Utrum egerint ſecundum clamorem urbis iſtius, & utrum illorum crimina completa ſint*. Aliter; utrum crimina patrarint, quæ poſtrema ſupplicia, & commune excidium promereantur.
D Alii quoque vertunt, *Utrum fecerint omnia*, vel *omnino* [8]. Hanc vero in ſententiam Septuaginta, ac Vulgata intellexiſſe videntur; Videbo, an ea omnia patrarint, quæ paſſim jactantur.

Chaldaica verſio aliud intelligit; *Num ceſſare fecerint*. Utrum pœnitentiam egerint, atque ea ſcelera, quæ clamabant, reliquerint. Grotius noviſſimam hanc explicationem ſequitur, atque oſtendit, verbum Calah paſſim, ſe ſe abſtinere, ſignificare. Ludovicus de Dieu ita intelligit: Sciam, an id conſilii cœperint, ut in ſceleribus ſuis perſeverent. *Utrum ſit conſummatum conſilium*, &c. Vide 1. Reg. 20. 33. & Iſai. 10. 22. Denique ita quoque explicari poteſt; *Videbo, an illorum actiones clament adeo, ut dicitur*; quod ſi ita eſt, (deſtruam abſque miſericordia) *Con-*
E *ſummationem faciam*.

℣. 22. CONVERTERUNTQUE SE INDE, ET ABIERUNT SODOMAM.] Abraham illos minime comitatus eſt, ſed manſit cum illo ex tribus angelis, qui hactenus fuerat collocutus. *Abraham vero adhuc ſtabat coram Domino*. Critici Hebræi apud Druſium ſerunt,

---

1 Plin. l. 7. c. 15. *Quibuſdam non fluit menſtruum, & illæ non gignunt; quando hæc eſt generandi hominis materia*. Vide Ariſt. l. 7. Hiſt. Anim. c. 2.

2 Veteres quoque Græci marito domini nomen tribuebant; ex. gr. *Arpatis, & ejus Dominus*, id eſt, *Arpatis & ejus maritus*. Scholiaſt. Ariſtoph. in Equitib. art. 2. ſc. 4.

3 Aquila, Μετὰ τὸ κατατριβῆναι με, Ἐγένετο μοι τρυφερά.

4 70. Οὔπω μὲν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν, ὁ δὲ κύριός μου πρεσβύτης. Vide Philonem l. 2. alleg. leg. p. 101. οὔπω μοι γέγονε τὸ εὐδαιμονεῖν, ἕως τοῦ νῦν, ὁ καὶ κύριός μου πρεσβύτερός ἐστιν.

5 Sym. μετὰ τὸ παλαιωθῆναι με, ἐγένετό μοι ἀκμή. Heb. אחרי בלתי היתה לי עדנה.

6 היפלא מיהוה דבר. 7 הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה. Sym. ἐπετέλεσαν τὸ ἔργον. 70. συντελοῦνται.

8 כל. Omnia,

ferunt, quod olim legebatur; *At Dominus erat adhuc coram Abraham*. A Quare paullo post dicitur, Abraham Domino appropinquasse (℣. 23.); *Et appropinquans ait*. At hanc correctionem Judæi tantum sequuntur, & nos probe percipimus Abraham remansisse cum hoc tertio angelo honoris gratia, dum alii duo Sodomam versus procederent: & simulac tertius hic angelus illi consilium, quod inierat, detexit Sodomæ evertendæ, Abraham appropinquavit, ut precibus suis eum flectere conaretur. Chaldaica versio, & Rabbini Maimonides, & Manah, quos Grotius sequitur, explicant hæc verba, *Abraham stabat coram Domino*: perinde ac Abraham Dominum rogasset. In Scriptura *Stare* aliquando *rogare* significat; sed non reor, hoc istic significari.

℣. 25. QUI JUDICAS OMNEM TERRAM, NEQUAQUAM FACIES JUDICIUM HOC.] B Hebraice hoc tertiæ personæ tribuitur: *Judex omnis terræ nequaquam faciet judicium hoc*; vel, *Judex universæ terræ non faciet justitiam*? Justum cum impio omnes simul mulctabit.

℣. 27. QUIA SEMEL COEPI, LOQUAR &c.] Hoc modo quoque Hebraicus textus [1] verti potest; *Quandoquidem alloqui volui Dominum meum*; vel, Quandoquidem loqui ausus sum. Malvenda transfert: Quandoquidem imprudens, ac demens fui, ut tecum loquerer. Septuaginta [2]; quandoquidem tecum locuturus sum, quandoquidem id inii consilium, ut tecum loquerer &c. In editione Complutensi [3] ita vertunt, ut Vulgata; Cœpi loqui ad Dominum, & sum cinis, &c. C

℣. 28. QUID SI MINUS QUINQUAGINTA JUSTIS, QUINQUE FUERINT? DELEBIS PROPTER QUADRAGINTA QUINQUE.] Idem est sensus, sed non eadem constructio textus Hebraici: *Si numero quinquaginta deerunt quinque, delebis universam urbem propter hos quinque, qui numero quinquaginta deerunt?* Hæc omnis gradatio Abraham eo spectabat præcipue, ut Loth nepotem suum incolumen redderet: quem propter modestiam nominare non audet; verum credit, Loth, quem justum putat, a Deo liberatum iri, si unus ille liberandus esset, atque si alii quidam cum ipso viri justi fuerint, quinque urbes universas eorum habita ratione ex excidio esse eripiendas.

Abraham argumentum principio huic, quod fallere D nequit, innititur; nimirum Deum numquam in justum animadvertere propter impium. Verum tamen est calamitatibus publicis, ac temporalibus viros pios sæpius æque obrui, ac impios: veritas quippe nos edocet, tribulationes, & humiliationes magis prodesse electis, ac justis, quam res secundas, ac elationem: sed hæ veritates minus agnoscebantur, dum lex naturæ, aut lex scripta vigerent: mala enim temporalia, veluti vera mala censebantur; atque pusilli scandalum passi fuissent, si insontem una cum sontibus supplicio affectum vidissent, cum Deus palam, & publice in impios desæviret. Abraham loquitur juxta has communes ideas, quamquam illius firmior fides, & sublimiores sensus proponerent illi mala, quibus justos probari Deus sinit, veluti E instrumenta, quibus ipse utitur, ut justorum virtutem confirmet, atque illorum meritum augeat.

Viri Sancti, atque cœlesti lumine afflati non cessant rogare Deum, ut ab ipso, alioque publicas, & particulares, præsentes, & futuras calamitates avertat; quamquam illis ea, quam modo exposuimus, veritas innotescat; atque Redemptor ea, quam nos docuit, prece vult posci a Deo, *ne nos inducat in tentationem*, videlicet ut nos ab occasionibus illius lædendi, quibus possemus obiici, semoveat; atque ab iis tentationibus, cum adsunt, incolumes præstet.

Historia hæc receptionis trium angelorum, & nativitatis Isaac, mendaciis irretita in ea fabula celatur, quam Ovidius de Jove, Mercurio, atque Neptuno refert 4. Cum tria hæc numina quondam inter homines iter facerent, ut, quemadmodum hi viverent, intelligerent, sero invenerunt prope tugurium quoddam senem Hyriæum; qui simulac eos vidit, ut secum ingrederentur, invitavit, atque hospitibus suis pro viribus convivium apparavit. Illi postea ab eo poposcerunt, quid vellet, ut beneficiis illius paria facerent; illisque respondit, se filii habendi desiderio teneri, quin uxorem ducere cogeretur; priori enim conjugi suæ, antequam obiret, voverat, se nullam aliam esse ducturum. Dii confestim petitioni subscripsere, atque illi filium dedere in corio bovis, quem ipse illis immolaverat, & in quod illi lotium emiserant, Hyriæo præcipientes, ut illud injecta arena obrueret, & post novem menses detegeret. Hinc autem Orion extitit.

Nomine Hyriæi facile Abraham intelligitur, qui venit de urbe Ur. Tres angeli, quos Abraham recepit, & tres Dei, quos Hyriæus recepit, facile adinvicem referri sentiuntur. Voces Hebraicę [5], quibus utuntur angeli, ut Abraham polliceantur filium, legi queunt, quin nihilum immutentur, & hanc sententiam referent: Filius erit in Tauro tui holocausti. Palæphatus refert, quod Dii *projecerunt semen in Taurum*; atque in Scripturæ locutionibus, *Dare semen*, significat dare posteritatem.

Priscis maximæ erat curæ hospitalitatem exercere; credebant [6] quippe Deos hominum speciem induentes iter facere in terris, velut pauperes, & advenas, ut actiones hominum injustas, ac violentas intuerentur. Timebant autem, ne si advenam aliquem repellerent, numen aliquod ea afficeretur injuria [7]. Hospitalitas vero tamquam res sacra colebatur, & mensa, cui hospites accubabant, particularem inde percipiebat sanctitatem. Hospitalitatis jura sancta erant, eaque violare summum nefas. Apud veteres Romanos, ut est apud Gellium lib. 5. cap. 13. primum occupabant locum pupilli, fidei, tutelæque cujusquam crediti. Secundum Clientes, qui se se itidem in fidem, patrociniumque illius dederant; tertium vero hospites: postea cognati, ac affines. Sed Massurius Sabinus testatur, veteres ponere consuevisse hospites cum clientibus. Frequentes angelorum apparitiones Patriarchis locum plane dederunt Poetis dicendi, quod Numina habent in terris quamplurimos exploratores, qui hominum actiones scrutentur [8].

℣. 23. SI INVENTI FUERINT IBI DECEM?] Abraham non audet rogare ulterius, ne importunus videatur. Credit autem procul dubio, futurum ut decem saltem inveniantur justi. Sed illi nimium bona erat de ipsis opinio. Unus Loth cum familia sua inventus est. Cum Dominus decrevit excidium Hierusalem, per Jeremiam Urbis illius incolis dixit futurum esse ut parceret civitati, si unus dumtaxat justus inveniretur Jerem. 5. 1. *Quærite in plateis ejus, an inveniatis virum facientem judicium, & propitius ero ei*.

1 הִנֵּה נָא הוֹאַלְתִּי. 2 Ἐπειδὰν ἔχω λαλῆσαι. 3 Νῦν ἠρξάμην.
4 Ovid. Fast. l. 5. Vide & Palæphat. c. 5. & Erastoth. c. 35. & Clericum in Biblioth. universali.
5 לשרה אשתך 6 Homer. Odyss. P. 7 Homer. Odyss. Z. Vide & Platon. in Sophista.
8 Hesiod. lib. 1. Oper. & dies.

CAPUT XIX.

Angeli perveniunt Sodomam, eosque domi suæ Loth recipit. Vis incolarum Sodomæ. Loth se recipit Segor, & illius uxor in statuam salis convertitur. Destructio Sodomorum, & Gomorrhæ, aliarumque impiarum urbium. Incestus Loth cum suis duabus filiis.

1 VEneruntque duo Angeli Sodomam vespere, sedente Lot in foribus civitatis;
Qui cum vidisset eos, surrexit, & ivit obviam eis; adoravitque pronus in
terram. 2 Et dixit obsecro, domini, declinate in domum pueri vestri, &
manete ibi: lavate pedes vestros, & mane proficiscemini in viam vestram. Qui dixerunt;
Minime, sed in platea manebimus. 3 Compulit illos oppido, ut diverterent
ad eum: ingressisque domum illius fecit convivium, & coxit azyma, & comederunt.
4 Prius autem quam irent cubitum, viri civitatis vallaverunt domum illius a puero usque
ad senem, omnis populus simul. 5 Vocaveruntque Lot, & dixerunt ei: Ubi sunt
viri, qui introierunt ad te nocte? educ illos huc, ut cognoscamus eos. 6 Egressus
ad eos Lot, post tergum occludens ostium, ait: 7 Nolite, quæso, fratres mei, nolite
malum hoc facere. 8 Habeo duas filias, quæ necdum cognoverunt virum: educam
eas ad vos, & abutimini eis, sicut vobis placuerit, dummodo viris istis nihil mali
faciatis, quia ingressi sunt sub umbra culminis mei. 9 At illi dixerunt: Recede illuc.
Et rursus; Ingressus es, inquiunt, ut advena, numquid ut judices? te ergo ipsum
magis, quam hos affligemus. Vimque faciebant Lot vehementissime: jamque prope
erat, ut effringerent fores. 10 Et ecce miserunt manum viri, & introduxerunt ad
se Lot, clauseruntque ostium. 11 Et eos, qui foris erant, percusserunt cæcitate a minimo
usque ad maximum, ita ut ostium invenire non possent. 12 Dixerunt autem ad
Lot: Habes hic quempiam tuorum? generum, aut filios, aut filias, omnes, qui tui
sunt, educ de urbe hac: 13 Delebimus enim locum istum, eo quod increverit clamor
eorum coram Domino, qui misit nos, ut perdamus illos. 14 Egressus itaque Lot locutus
est ad generos suos, qui accepturi erant filias ejus, & dixit; Surgite, & egredimini
de loco isto: quia delebit Dominus civitatem hanc. Et visus est eis quasi ludens
loqui. 15 Cumque esset mane, cogebant eum Angeli dicentes: Surge, tolle uxorem
tuam, & duas filias, quas habes: ne & tu pariter pereas in scelere civitatis.
16 Dissimulante illo, apprehenderunt manum ejus, & manum uxoris, ac duarum filiarum
ejus, eo quod parceret Dominus illi. 17 Eduxeruntque eum, & posuerunt extra
civitatem; ibique locuti sunt ad eum, dicentes: Salva animam tuam: noli respicere post
tergum, nec stes in omni circa regione: sed in monte salvum te fac, ne & tu simul pereas.
18 Dixitque Lot ad eos: Quæso, Domine mi, 19 Quia invenit servus tuus
gratiam coram te, & magnificasti misericordiam tuam, quam fecisti mecum, ut salvares
animam meam, nec possum in monte salvari, ne forte apprehendat me malum, & moriar.
20 Est civitas hæc juxta, ad quam possum fugere, parva, & salvabor in ea;
numquid non modica est, & vivet anima mea? 21 Dixitque ad eum; Ecce etiam in
hoc suscepi preces tuas, ut non subvertam urbem, pro qua locutus es. 22 Festina,
& salvare ibi, quia non potero facere quidquam, donec ingrediaris illuc. Idcirco vocatum
est nomen urbis illius Segor. 23 Sol egressus est super terram, & Lot ingressus
est Segor. 24 Igitur Dominus pluit super Sodomam, & Gomorrham sulphur, &
ignem a Domino de cœlo: 25 Et subvertit civitates has, & omnem circa regionem,
universos habitatores urbium, & cuncta terræ virentia. 26 Respiciensque uxor ejus
post se, versa est in statuam salis. 27 Abraham autem consurgens mane, ubi steterat
prius cum Domino, 28 Intuitus est Sodomam, & Gomorrham, & universam terram
regionis illius; viditque ascendentem favillam de terra quasi fornacis fumum. 29 Cum
enim subverteret Deus civitates regionis illius, recordatus Abrahæ, liberavit Lot de
subversione urbium, in quibus habitaverat. 30 Ascenditque Lot de Segor, & mansit
in monte, duæ quoque filiæ ejus cum eo (timuerat enim manere in Segor) & mansit
in spe-

in ſpelunca ipſe, & duæ filiæ ejus cum eo. 31 Dixitque major ad minorem: Pater no-
ſter ſenex eſt, & nullus virorum remanſit in terra, qui poſſit ingredi ad nos juxta mo-
rem univerſæ terræ. 32 Veni, inebriemus eum vino, dormiamuſque cum eo, ut ſer-
vare poſſimus ex patre noſtro ſemen. 33 Dederunt itaque patri ſuo bibere vinum no-
cte illa: Et ingreſſa eſt major, dormivitque cum patre: at ille non ſenſit, nec quan-
do accubuit filia, nec quando ſurrexit. 34 Altera quoque die dixit major ad mino-
rem: Ecce dormivi heri cum patre meo, demus ei bibere vinum etiam hac nocte, &
dormies cum eo, ut ſalvemus ſemen de patre noſtro. 35 Dederunt etiam & illa nocte
patri ſuo bibere vinum, ingreſſaque minor filia, dormivit cum eo: & ne tunc quidem
ſenſit, quando concubuerit, vel quando illa ſurrexerit. 36 Conceperunt ergo duæ
filiæ Lot de patre ſuo. 37 Peperitque major filium, & vocavit nomen ejus Mo-
ab: ipſe eſt pater Moabitarum uſque in præſentem diem. 38 Minor quoque pepe-
rit filium, & vocavit nomen ejus Ammon, id eſt, filius populi mei: ipſe eſt pater
Ammonitarum uſque hodie.

℣. 1. VENERUNTQUE DUO ANGELI.] Tertius Angelus cum retro ſimul cum Abraham permanſiſſet, non apparuit amplius, poſtquam receſſit ab eo; atque duo tantum Angeli in hac hiſtoria Loth. perſpiciuntur. A

SEDENTE LOTH IN FORIBUS.[1] Ex hoc loco inferunt Judæi, Loth unum fuiſſe ex magiſtratibus, & judicibus Sodomorum, qui conveniebant juxta regionis conſuetudinem prope urbis januam. Sed id, quod cives Sodomæ dicunt Loth verſiculo 9. diruit hanc opinionem. *Ingreſſus es ut advena, numquid ut judices?* Loth autem adſtitit in foribus civitatis, vel fortuito, vel eo conſilio, ut erga advenam aliquem hoſpitalitatis munere fungeretur; non enim tunc temporis diverſoria erant in urbibus, neque in viis, B quemadmodum neque hodie in Oriente inveniuntur,[1] niſi forte adſit Hoſpitium aliquod, vel publica domus, ubi gratuito iter facientes excipiantur.

℣. 2. MINIME, SED IN PLATEA MANEBIMUS.] Locus cœtuum, & conventiculorum paſſim erat prope portam urbis, ut ex pluribus Scripturæ locis innoteſcit, 2. Par. 29. 4. & 32. 6. & 2. Eſd. 8. 16. Ibi autem ſe noctem tranſigere velle ſimularunt Angeli; quæ ſimulatio mendacium exiſtimari nequaquam debet; hoc enim urbanitatis officium eſt, quo apud Loth ſeſe excuſare contendunt. Hoc enim Dei erat conſilium Divinos hoſpites aliquandiu in platea immorari, dum interim eos Loth invitaret ad declinandum domum ſuam; ut habitatores Sodomorum aſpicerent illos; & illis inſultandi nacti occaſionem C ſua fœdiſſima ſcelera proderent.

℣. 3. FECIT CONVIVIUM, ET COXIT AZYMA.] Septuaginta[2], & Hebraicus textus[3] ad litteram habent, *Fecit ipſis compotationem, & Mazoth*. Sed vox, quæ compotationem ſignificat, fere *convivium* transfertur; ut apud latinos *Compotatio*, & Græcos *Sympoſion*. Hebraica vox *Mazoth*, quæ vertitur *Azyma*, ſignificat panes celeriter confectos, aut placentas ſine fermento. Græci *Maza* vocant Maſſæ genus qua antiquitus utebantur, ut videre eſt apud Athenæum, Ariſtophanem, atque Henrici Stephani theſaurum ad hanc vocem *Maza*. Hæc erat ex farina plerumque hordeacea, & aliquando triticea, quæ ſubigebatur cum aqua, aut lacte, aut oleo, cum melle mero dulci, aut ſapa; quæ maſſa, aut im- D mixtio non cocta comedebatur. Pauperes vulgo hac eſca utebantur pro pane: & divites quoque aliquando ea veſcebantur: ſed ſapidius magis condiebatur cum melle, vel aliis gratis liquoribus, atque ex mera triticea farina conficiebatur.

Patet autem cibum hunc communem fuiſſe inter Hebræos, ut colligitur ex Levit. 23. 14 Ruth. 14. 11. Joſue 5. 2. 1. Reg. 17. 17. &c. Farina cum oleo ſubacta (Levit. 2. 1. & 6. 15. & alibi) quæ vino, & ſale aſpergebatur, ac in Sacrificiis pro gratiarum actione uſurpabatur, & maſſa, quam Principes Iſrael in lancibus obtulerunt Num. 7. 13. & ſequentibus, erant plane id, quod Græci vocabant *Maza*. Hebraice eodem nomine appellantur panes, qui manducari debebant ſeptem dies ſolemnitatis Paſchatis, Exod. 7. 8. 15. & placentæ, & panes, qui ſemper aderant in ciſtula apud Altare holocauſtorum in tabernaculo. Hebræi maſſam hanc, aut hanc farinæ immixtionem paſſim coquebant. Sed Græci vulgo eam comedebant, quin coqueretur. Sed ut redeamus ad Loth, Moyſes ait, ipſum Angelis præparaſſe compotationem, & panem recentem, aut azymum: ſcilicet illos excepiſſe convivio pro regionis modulo, illiſque optimam cœnam apparaſſe.

℣. 4. OMNIS POPULUS SIMUL.] Hebraice כל חעם מקצח: *Omnis populus ab extremitate*, videlicet ab extremitatibus omnibus, & omnibus partibus urbis convenerunt: vel potius ex omnibus generibus, qualitatibus, & conditionibus a primo uſque ad poſtremum. Moyſes dicens civitatem omnem, juvenes, & ſenes, a primo uſque ad noviſſimum conveniſſe ante domum Loth, oſtendit, harum urbium corruptionem extremam fuiſſe, atque univerſalem.

℣. 5. UT COGNOSCAMUS EOS.] Peſſimum ſuum conſilium hac ſimulata voce ſignificant. Aliqui, Vatabus inquit, contendunt, illos ſimulaſſe, velle ſimpliciter noſſe, cujates eſſent illi advenæ, quos Loth in Urbem receperat.

℣. 8. HABEO DUAS FILIAS, QUÆ NECDUM COGNOVERUNT VIRUM; EDUCAM EAS AD VOS; ABUTIMINI EIS.] En miram plane propoſitionem! Si Loth erat juſtus, quemadmodum dubitare eſt nefas; quomodo poterat filias ſuas proſtituere, maxime ſi ſponſæ fuiſſent, aut nuptæ? Eratne illi jus, ut illarum honoris jacturam faceret, etiam ſi viro in conjugium traditæ non fuiſſent? Licetne malum patrare, ut aliud malum effugias?

Aliqui Patres cum Divo Ambroſio l. 1. de Abraham c. 6. & 16. hoc a Loth recte factum commendant; & S. Joannes Chryſoſtomus homil. 43. in Geneſim arbitratur, actione hac majorem laudem promeruiſſe, quam hoſpitalitatis officia erga Angelos exercendo: *Quanta, inquit, juſti virtus! Omnem hoſpitalitatis virtutem ſuperavit...* Nonnulli etiam noſtrorum Theologorum cum Soto lib. 4. de Juſt. q. 7. c. 3. Loth

1 Bellon. Obſerv. lib. 1. cap. 59. alii paſſim.
2 70. Ἐποίησε αὐτοῖς πότον, καὶ ἀζύμους ἔπεψεν.
3 ויעש משתה ומצות אפה.

3. Loth recte egisse probare adnituntur : eo nequam innixi principio, scilicet, quod liceat minus malum suadere homini, qui pejus se patraturum decrevit : exempli gratia, suadere latroni, ut tantum viro alicui subripiat, quem etiam enecare velit. Sed licet non laboraret hoc fundamentum, ad rem nostram referri posset? Licet ne suadere, ut Petrus levius malum admittat, ne pejus malum patretur in Paulum? Vide Less. l. 2. de Justitia c. 13. dubit. 3. n. 19. Idem principium respectu ejusdem viri tantum usurpari potest, non cum de diversis agitur personis, veluti hic de Angelis, & filiis Loth. Loth contra Charitatis ordinem peccavit, quæ poscebat, ut honori filiarum hospitum suorum defensionem posthaberet. Satis quippe erat avertere Sodomitas a crimine, quod patrare cupiebant, quin aliud illis suggereret, ad quod animum non adverterant.

Cajetanus alia institit via, ut Lot tueretur; credit, optimo huic viro nullam fuisse cupiditatem tradendi filias suas impudicitiæ Sodomitarum, sed ut illis ob oculos poneret, quo dolore afficeretur ex ipsorum vi in hospites suos, hoc illis proposuisse, quod nequaquam esse accepturos noverat, ut ipsi se se colligerent, atque a pravo consilio abstinerent. Ita quoque David loquebatur ad Jonathan 1. Reg. 20. 8. *Si est iniquitas aliqua in me, tu me interfice*; & Juda ad Iacob Genes. 42. 37. *Duos filios meos interfice, si non reduxero illum* (Beniaminum) *tibi*.

Estius animadvertit, si hæc esset simplex mali minoris permissio, ut majus evitaretur, excusari posse actionem Lot; quandoquidem in lege videmus, Deum passum fuisse, exempli gratia divortium, impediendi causa, ne viri uxores suas interimerent: sed quemadmodum Lot non solum permittebat malum, sed quodammodo cooperabatur, dicens, *educam eam ad vos, abutimini eis*, asseri potest illum tunc perperam egisse; quamquam perturbatio, qua irretitus erat, atque optima voluntas, qua rapiebatur, ut acerrime sacra hospitalitatis jura, atque hospitum suorum honorem tueretur, admodum peccati magnitudinem imminuunt; ut notat Sanctus Augustinus Quæst. 42. & 44. in Genes. & lib. contra Mendac. c. 9. Lot hac in re veluti in reliquo etiam vitæ cursu imbecillitatem, atque anceps consilium suum prodidit. Philo illi tribuit epitheta [1], hominis nullius firmitudinis, atque consilii. Abraham ingenio prorsus erat alio, firmus, constans, intrepidus, qui certum consilium inibat, illique semper hærebat. Magna erat Lot bonitas, ait Grotius, sed parva fides; Abraham verò bonus erat, liberalis, beneficus, & fide plenus.

QUIA [2] INGRESSI SUNT SUB UMBRA CULMINIS MEI.] Hospitalitatis leges me cogunt, ut illos tuear; vel: Illi ingressi sunt domum meam, ut ibi tutò commorarentur.

℣. 9. RECEDE ILLUC.] Hebraice גש הלאה *longius procede*; hinc abi. Illi volebant removere Lot a janua, ut illam infringerent, ac impetu facto domum invaderent.

℣. 11. PERCUSSERUNT CÆCITATE:] Hebraice בסנורים, & apud Septuaginta Α᾽ορασίᾳ numero multitudinis: *Illi percussi sunt obscuritatibus*, aut *cæcitatibus*. Septuaginta lectio a S. Augustino translata est, *avidentia*, scilicet impotentia ad videndum. Hæc autem non fuit realis, & absoluta cæcitas, quæ illis visum ademerit, ne amplius quamlibet rem possent intueri, ut notat S. Augustinus q. 43. in Genesim; ac plerique Interpretes nostri. Deus illos ad tempus dumtaxat cæcitate percussit, ne viderent ostium domus Lot. Namque si omnino visu caruissent, quæsissent, non fores justi, sed ducem, qui illorum gressus edoceret. *Quæ si cæcitas fuisset, qua fit, ut nihil possit videri, non ostium, quo ingrederentur, sed ducem itineris, a quo inde abducerentur, inquirerent*, ait S Augustinus l. 22. c. 19. de Civit.

Aliqui, ut Menochius, Tirinus &c. volunt id quod istic dicitur: *ita ut ostium invenire non possent*, intelligendum esse non solum de ostio domus Lot, sed etiam de ostio domus propriæ, quod invenire non poterant. Innituntur autem loco libri Sapientiæ 19. 16, *Percussi sunt cæcitate, sicut illi in foribus justi, cum subitaneis cooperti tenebris unusquisque transitum ostii sui quærebat*. Sed postrema loci hujus verba intelligenda sunt de Ægyptiis, qui inter tenebras, quibus septi erant, non poterant invenire propriæ domus fores. Hebraice legitur [3]: *contenderunt, ut ostium quærerent; Septuaginta: Dissoluti sunt*. Et Sanctus Chrysostomus hanc explicationem secutus ait, eorum nervos dissolutos esse, atque ipsos sine viribus, sine motu, tanquam Paralyticos remansisse.

℣. 14. EGRESSUS ITAQUE LOT, LOCUTUS EST AD GENEROS SUOS, QUI ACCEPTURI ERANT FILIAS EJUS.] Hebraice [4] simpliciter habetur: *locutus est ad generos suos, accipientes filias suas*. Quod intelligi potest in sensu Vulgatæ, aut Septuaginta [5], qui vertunt: *Generos suos, qui duxerant filias illius*, qui vel conjuges acceperant, vel earum sponsalia inierant. Posterior hic sensus pluribus melioris notæ Interpretibus arridet. Veteres Hebræi, Philisthæi, populi Chanaan, & Mesopotamiæ plerumque magnum temporis spatium interponebant sponsalia inter, & nuptias. Sponsa permanebat adhuc diu apud parentes suos, in sua cognatione, & patri subdita, antequam domum viri migraret. Hoc patet Philisthæos consuevisse ex illius, quam Samson conjugem duxit, exemplo; in Mesopotamia vero ex uxoribus, quas accepit Iacob.

Hodie quoque, ut legitur apud Leonem Mutinensem 4. parte capite 3. Iudæi sex menses, aut annum, aut binos quandoque ponunt inter sponsalia, & connubium. Puellæ vero, quas aliquis conjuges sibi futuras despondit, si labem aliquam honoris sui patiuntur, in eas veluti in adulteras animadvertitur. Vide Matth. 1. 19. Ita æque potest hic asseri, *qui illarum conjugium, vel sponsalia inierant*. Sanctus Hieronymus in suis quæstionibus Hebraicis ait, quosdam censere, plures fuisse filias Lot, ex quibus duæ nuptæ non erant, cum reliquæ duæ jam nupsissent. Hæ permanserunt Sodomis, atque cum viris suis excidio absumptæ fuerunt; illæ vero una cum patre suo ex incendio fuerunt abreptæ. Huic sententiæ favent Rabbini quidam; sed Scripturæ congruere minime videtur.

℣. 16. DISSIMULANTE EO.] Hebraice ויתמהמה *Differente eo*. Lot se se parabat, sed lente, atque ægre ad discedendum. Aquila [6]; *differebat discedere*; vel se ad discedendum parabat: alius Interpres Græcus, *repugnabat*, Septuaginta [7], *Turbati sunt* in re inopinata. Non admodum placuit Lot se se parare, ut Sodomis abiret. Nox jam processerat, cum ei Angeli aperuerunt, quid futurum erat, ac summo diluculo erat discedendum.

℣. 17. NOLI RESPICERE POST TERGUM.] Vide inferius versiculum 26.

IN MONTE SALVUM TE FAC.] Plerique Interpretum nostrorum Montes, quo se recepit Lot, statuunt trans Engaddi; & parvam urbem Segor in Occidentali plaga Asphaltitis, ad quinque leucas

Ieri-

1 *Philo apud Grot.* Ἀβέβαιος & ὑπαμφίβολος *Vide Philon de migrat. Abrah. p.* 410. 411.
2 כי על כן *Quia propterea*, seu potius *Quandoquidem*.
3 וילאו למצא הפתח 70. Παρελύθησαν
4 לקחי
5 Εἰληφότας.
6 *Aq.* Ἐμελλησε. *Alius*, ἐστρατεύσατο *repugnabat*
7 Ἐταράχθησαν. *Turbati sunt*.

Iericho in Meridiem. Sed certum est urbem Segor fuisse inter montes Moab, & Asphaltitem in orientali plaga hujus maris. Nusquam enim in Scriptura Segor invenitur inter urbes Iuda, verum inter urbes Moabitarum Isajæ 15. 5. & Ieremiæ 48. 34. Patet ex Genesi 13. 10. Segor ad orientem magis spectasse præ quinque urbibus Pentapolis. Iosephus de bello Iud. l. 4. c. 27. ait Asphaltitem lacum late patere usque ad Segor urbem Arabiæ. Hæc urbs igitur erat ad hujus lacus orientem Meridionalem. Eusebius, & Sanctus Hieronymus de locis Heb. statuunt Segor trans Asphaltitem: & nonnulli recentiores, inter quos Pater Anselmus, & Pater Goujon idem sentiunt. Denique Geographus Stephanus collocat *Zoara*, quæ eadem est ac Segor, in Arabia; atque ideo in Meridionali Asphaltitis littore. Ea autem, quæ hactenus dicta sunt, confirmantur, quod Lot, illiusque filiæ in terra Moab commorati sunt, quæ ad orientem, ac Meridiem est Lacus Asphaltitis. Vide Ioannis Clerici Comment. in Genesim; & Tabulam Geographicam in tomum secundum Editionis novæ S. Hieronym. & Cellarii Tabul. Terræ Sanctæ.

Sanctus Hieronymus in quæst. Hebraic. ait, Urbem Segor frequentibus terræmotibus agitatam ob id *Bale* nuncupatam fuisse, nimirum *deglutitam*, atque inde *Salissam*. Theodoretus quæst. 70. in Genes. asserit, Segor precibus Lot servatam fuisse, usque dum ibi est immoratus, sed a terra absorptam fuisse simulac ille discessit. Procopius hujus auctor est sententiæ; quæ Diodori nomine in Græcorum catena invenitur: & revera quemadmodum hi auctores animadvertunt, filiæ Lot arbitrari nequaquam potuissent, nullos amplius esse homines in terris, nisi cognovissent Segor absorptam fuisse, atque periisse incolas illius. Tamen nihil est in scripturis, quod huic sententiæ de excidio Segor suffragetur. Nomen *Bala*, quod absorptam significat, æque ad probandum istud conducit.

℣. 18. QUÆSO DOMINE MI:] Chaldaica, & Syriaca versiones habent numero Multitudinis, *Domini mei*; Arabica, *Duo nuncii Dei*. Vox Hebraica ארני legi potest *Adoni* numero singulari, & Adonai numero plurali, quomodo hodie legitur in Hebraicis bibliis interpunctis. Sanctus Iustinus Martyr in dialogo cum Tryphone credit hanc esse secundam Sanctissimæ Trinitatis personam, quæ relicto Abraham pervenit Sodomam, quo prius duo Angeli accesserant.

℣. 20. EST CIVITAS HÆC JUXTA, AD QUAM POSSUM FUGERE: NUMQUID NON MODICA EST? ET VIVET ANIMA MEA.] Hebraice nullum est interrogationis punctum, veluti etiam apud Septuaginta in pluribus Græcis exemplaribus: *Te quæso, en hanc civitatem prope; parva est*. Vox Hebraica מצער *Mizhar*, vel *Mizhgar*, quæ significat parvam, allusionem continet ad Zoar, aut Segor, quod est nomen urbi Bale inditum, postquam hoc accidit.

℣. 21. ECCE ETIAM IN HOC SUSCEPI PRECES TUAS.] Hebraice [1]: *Ego accepi*, aut *(ego elevavi) faciem tuam*. Locutio hæc sæpius usurpatur in Scriptura, ut significetur, concedere id, quod petitur; quemadmodum e contra *faciem demittere vel confundere*, significat denegare. Septuaginta vertunt [2]: *Ego admiratus sum faciem tuam*. Symmachus [3]: *Tui rationem habui faciem tuam videns*. Sanctus Augustinus l. 16. de Civit. c. 29. legebat: *Miseratus sum faciem tuam*.

℣. 24. IGITUR DOMINUS PLUIT SUPER SODOMAM, ET GOMORRHAM SULPHUR, ET IGNEM A DOMINO DE CÆLO.] Prisci Patres Ignatius ep. ad Antioc. Irenæus l. 3. c. 16. Iustinus dialogo cum Tryphone, Tertullianus, S. Cyprianus, S. Athanasius, S. Ambrosius, & Sanctus Augustinus deduxerunt ex his verbis, *Pluit Dominus .... a Domino*, argumentum, quo probarent duarum Personarum in divinis distinctionem, Patris, & Filii; atque assererent Filii divinitatem, ac Patri æqualitatem; atque hæc verba *Pluit Dominus a Domino* intellexerunt perinde ac legeretur *Pater a Filio*. Pater pluit per filium; vel Pater, & Filius pluviam immiserunt. Concilium Sirmiense coactum in Photinum, eos antahemate perculit, qui dicerent locum hunc, *Pluit Dominus a Domino*, non intelligendum esse de Patre, & Filio, sed tantum de Patre: *Non de Patre, & filio; sed Patrem a se ipso pluisse &c.*

Iudæi, ut hanc adimant probationem, quam ex hoc loco eruimus, ut fides nostra statuatur, contendunt, hunc dicendi modum esse sancti sermonis elegantiam, qua dicitur, Dominus pluit per Dominum, loco dicendi, *Dominus pluit per se ipsum*. Vatablus, Tostatus, Cajetanus, Oleaster, aliique huic videntur adhærere sententiæ, & Grotius ita explicat: *Dominus*, videlicet Angelus, qui Domini personam referebat, *pluit a Domino*, scilicet per potentiam, quam a Deo acceperat: *pluit de cælo*, hoc est de aere. Locutiones textus hebraici indicant hic aliquid divinum esse atque inauditum, & pluviam hanc non tantum miraculosam esse, atque ab aliis pluviis diversam propter illius copiam, atque originem.

PLUIT SUPER SODOMAM, ET GOMORRHAM.] Nos ex aliis Scripturæ locis Deut. 29. 23. Oseæ 11. 8. Sap. 10. 6. didicimus non Sodomam, & Gomorrham dumtaxat, sed etiam Adamam, & Seboim igne de cœlo absumptas fuisse; atque hujus historiæ decursus ℣. 21. innuit Segor quoque eidem supplicio tradendam fuisse, nisi illam preces Lot servassent. Strabo l. 16. tres & decem urbes deletas fuisse testatur, atque temporibus quoque suis extitisse adhuc reliquias, atque vestigia incendii adeo terribilis in rupibus incensis, atque igne absumptis, quarum nonnullæ pice manabant; atque in cinereo solo, & incenso; ubi videbantur aquæ pessimo odore infectæ, & dirutarum ædium semesa cæmenta. Addit, quod tunc ostendebatur circuitus urbis illius regionis principis, qui erat stadiorum sexaginta. Ezechiel loquitur de Sodoma, filiisque illius; ex quo conjicitur aliquot pagos fuisse, vel rura, quæ illius fuerint, cum eadem simili excidio deleta. Stephanus Geographus in voce *Zoar* decem urbes memorat, quarum caput erat Sodoma, quas Asphaltis absorbuit. Sed Moyses de quinque loquitur tantum, æque ac auctor libri Sapientiæ 10. 6: *Descendente igne in Pentapolim*.

Jam animadvertimus verum urbium Pentapolis situm alium longius fuisse ab eo, qui passim in Tabulis Geographicis reperitur. Sampson in carta Geographica novæ editionis Sancti Hieronymi, dissertationem se daturum recepit probandi causa, quatuor urbes, quæ vulgo in aquis Asphaltitis collocantur, fuisse in maris hujus litoribus; neque eas aquarum ingluvie absorptas fuisse, ut plerique Scriptores Ecclesiastici asserunt. Profecto fateri opus est, Scripturam aliquando loqui de urbibus Sodomorum, Gomorrhæ, Seboim, & Adamæ, perinde ac etiam post Moysem subsisterent; vel quod illis aliæ cognomines conditæ fuerunt in oris Asphaltitis, vel quod veteres instauratæ fuerunt, atque super iis locatæ fundamentis, quæ ex urbium conflagratione superesse potuerint. Vide Dissertationem nostram de Geographia ante librum Josue.

Moyses describens situm urbium Pentapolis Genesis 13. 10. 11. animadvertit eas fuisse in planitie Jordanis, in loco admodum fertili propter aquas, quæ fluebant, atque sequenti capite 14. 3. 8. 10. ait quinque fœderatos Reges aciem instruxisse in convalle sylvestri, *quæ nunc*, inquit ille, *est mare salis*; atque Reges quatuor Sodomæ, Gomorrhæ, Seboim, atque Adamæ in eamdem vallem processisse, ut quinque Regibus inferrent signa. Unde arguere licet, quatuor urbes, quas

1 נשאתי פניך *Aq.* ἦρα τὸ πρόσωπόν σου.
2 Ἐθαύμασα σου τὸ πρόσωπον.
3 Ὁ ῥᾶστ ἐδυσωπήθην τὸ πρόσωπόν σου.

quas modo memoravimus, minime sitas ibi fuisse, ubi nunc est Asphaltis, sed prope hoc mare. Idem Moyses capite 10. 19. adnotans fines terræ Chanaan, ait, eam late patere a Sidone ad Gazam usque, ac a Gaza usque ad Lezam, atque Sodomam, Gomorrham, Seboim, & Adamam complecti. Credibile porro videtur ipsum regionis illius fines circumscribere, prout ævo illius aderant. Denique Moyses in Deuteronomio 32. 32. loquitur de vineis Sodomorum, & Gomorrhæ, videlicet de vineis agrorum harum urbium, quæ pessimos fructus ferebant; ut animadvertunt auctores veteres, & recentiores.

Prophetæ Isaias, Ieremias, & Sophonias loquuntur de Sodoma, & Gomorrha, veluti urbibus, quæ numquam restauratæ fuerint. *Et erit Babylon*, (Isaias ait cap. 13. 19. 20.) *illa gloriosa in regnis, inclyta superbia Chaldæorum, sicuti subvertit Dominus Sodomam, & Gomorrham; non habitabitur usque in finem, & non fundabitur usque ad generationem, & generationem.* Ita pariter Ieremias loquens de Idumææ eversione cap. 49. 17. 18. *Et erit*, inquit, *Idumæa deserta: omnis, qui transibit per eam, stupebit, & sibilabit super omnes plagas ejus; Sicut subversa est Sodoma, & Gomorrha, & vicinæ ejus, ait Dominus, non habitabit ibi vir &c.* Sophonias quoque cap. 2. 8. iisdem ferme verbis utitur desolationem Moabitarum, & Ammonitarum vaticinatus.

At Ezechiel cap. 16. 46. 47. 53. 55. Samariæ, & Sodomæ, filiarumque ipsarum instaurationem vaticinatur: docet, Sodomam, & filias illius, quemadmodum ille nuncupat, deletas fuisse, atque illarum incolas in captivitatem deductos eodem tempore, quo Samariam, & plane a Salmanassar juxta Isaiæ prophetiam capitibus 14. & 15. Ait quoque, Ierusalem nequiorem factam fuisse duabus sororibus ipsius Samaria, & Sodoma, atque Deum, quemadmodum duas has urbes delevit, ita Hierusalem fore deleturum, atque addit: *Et convertam restituens eas conversione Sodomorum cum filiabus suis, & conversione Samariæ, & filiarum ejus; & convertam reversionem tuam in medio earum.... Et soror tua Sodoma, & filiæ ejus revertentur ad antiquitatem suam, & tu, & filiæ tuæ revertemini ad antiquitatem vestram.*

Quandonam Prophetia hæc adimpleta fuerit, ignoramus. Strabonis ævo, ut ipse ait lib. 16. Sodoma jacebat adhuc suis obruta ruinis. Stephanus Geographus, qui ait Sodomam, aliasque proximas urbes ab Asphaltite absorptas fuisse, alibi de urbe Sodomorum loquitur, perinde ac prope Engaddi assurgeret. Denique Eusebius, & Sanctus Hieronymus in locis Hebraicis collocant Sodomam, & Gomorrham in ora Asphaltitis; sed an ipsorum ævo habitarentur, non dicunt. Percipitur ex veteribus Diœcœsium Orientis Notitiis apud Labbeum tom. 1. Appar. Episcopatus Sodomorum, & Segor subditos fuisse Metropolitano Petræ, urbis Arabiæ Petrææ principis. Itinerantes testantur, cum aquæ maris demissiores sunt, harum urbium ruinas in Asphaltite lacu perspici. Ex iis omnibus, quæ dicta sunt, asseri potest, quatuor fuisse urbes igne de cœlo absumptas, atque Asphaltite absorptas; sed deinde in maris litore quatuor alias extructas fuisse e regione veterum, earumque cognomines; atque omnes ita conciliantur loci, qui oppositi videbantur.

PLUIT SULPHUR, ET IGNEM.] Scilicet, exhalationes sulphureas accensas. Solinus cap. 37. & Tacitus lib. 5. hist. aiunt, urbes has cœlesti igne absumptas fuisse; & Josephus lib. 1. cap. 11. testatur Deum jaculatum fuisse in illas fulmen, aut suæ justitiæ, & ultionis instrumenta. Moyses in Deuteronomio 29. 23. ait, Deum delevisse has urbes sulphure, & ardore salis, videlicet nitro, atque bitumine accenso. Strabo l. 16. refert, regionis illius populos testatos esse, eum terræ tractum pluribus terræ motibus agitatum fuisse, & partim fuisse absumptum igne, qui egressus fuerat e tellure plena materiæ bitumineæ, & ad ignem concipien-

A dum perquam aptæ; uti apparet, inquit ille, ex aquis, quæ ibi sunt, atque ex rupibus igne exesis.

Asseri potest has omnes causas contulisse ad Sodomæ, & Gomorrhæ incendium; pluviam ignis, & sulphuris, quæ ex aere decidit; fulmina, & ignem de cœlo; motus terræ, & solum ipsum, quod natura idoneum erat ad concipiendum ignem, quandoquidem valde erat bitumineum. Ephemerides Floridæ referunt prope arcem, quam Laudonnerius Legatus rei maritimæ Præfecti Coligny ædificaverat, eam fulminum cecidisse vim, ut supra quingenta pratorum jugera, quæ aquæ irrigabant, absumpta fuerint, atque triduo ignem desævisse. Videtur in Italia, atque alibi passim, terra superposita combustibiles res absumere. Strabo lib. 15. describit naturam naphtæ Babylonicæ, quæ propius ad naturam bituminis accedebat, quó Sodomorum ager

B refertus est. Erat corpus bitumineum, quod, si flamma admoveretur, facile concipiebat ignem, qui aqua communi extingui non poterat. Ait Alexandrum periculum facere voluisse in puero, cui hoc bitumine inuncto, cum in balneo esset, admota lampade, naphta ignem concepit, quo puer absumptus fuisset, nisi magnam aquæ vim superne injecissent, ut flammas extinguerent. Plinius ait, a Medea combustam fuisse mulierem, cui, propter zelotypiam, dono miserat coronam hac naphta perunctam, quæ confestim conflagravit simulac ad aras accessit sacris operatura.

Hæc omnia ostendere debent modum, quo Deus Sodomam, & Gomorrham absumpsit, fulminibus, & igne cœlesti, qui in terram bitumineam decidens urbes illas flammis delevit, & arboribus accensis, & quidquid

C igni obsistere non poterat, magnam soli partem combussit, quæ hac materia combustibili abundabat: ita ut postero die Abraham e convalle Mambre videre potuerit *ascendentem favillam de terra, quasi fornacis fumum*, v. 27. 28. Ager hic olim lætus adeo, & fertilis igne absumptus in valles plurimas hiavit, atque passim terra demissior, quam antea fuerat, reperta est. Aquæ Jordanis cum ex alveo emersissent, & diffluentes terras has obtexissent, inde iis qualitatibus affectæ fuerunt, quæ in aquis maris mortui inveniuntur; Quod mare Græcis *Asphaltites* lacus est, aut *Bitumineus*; Hebræis vero, *mare salis*.

Theodoretus quæst. 69. in Genesim, & Strabo l. 16. loquuntur de terræ motibus, deque his terræ demissionibus, quas Scriptura præterit; quamquam intelli-

D gatur plane, hos effectus fuisse, qui naturaliter incendium, de quo sermo est, sunt consecuti. Quod de lacu Asphaltite narratur, quæ hactenus dicta sunt, confirmat; aquæ pondus, & crassitudo, ubi viventia corpora, eaque graviora ægre submerguntur, ubi urinatores ima petere non valent, illius subniger color, illius odor lethalis piscibus, qui simulac lacum ingressi sunt, moriuntur, litorum sterilitas ex terræ nitro orta, ex aere pinguiori, atque ex fumis sulphureis, qui inde semper exhalant, maxima aquarum amaritudo, pessimæ fructuum qualitates, qui circum litora excrescunt, de quibus mira admodum historici [1] narrant; hæc omnia probant, aquas illas acerrimo bitumini immixtas esse, atque illo maris ima referta esse; ita ut post tot annos numquam hi pessimi effectus imminuantur, quod

E illorum fons minime exhaustus sit.

℣. 26. RESPICIENS UXOR EJUS POST SE VERSA EST IN STATUAM SALIS.] Hebraicus textus habet מאחריו; *Illa respexit post eum*, scilicet, post angelum, qui eam deducebat, vel post virum suum. Loth cum filiis suis præcedebat, uxor illius subsequebatur, illa constitit, & respexit Sodomam. Tremellius arbitratur, Loth illam subsequutum fuisse, & uxorem illius se se vertentem, ut urbem videret, versam fuisse in statuam salis. Vidimus superius ℣. 17. quod Deus illi præceperat, ne post tergum respicerent.

Non desunt, qui credant, Deum præcipientem Loth, uxorique illius, ne post tergum respicerent, hoc unum intellexisse, nimirum quod celeriter se se in tutum

[1] Vide Josephum l. 5. de Bello Jud. c. 5. Tacit. l. 5. Hist. Hegesipp. l. 4. Solin. c. 48.

tutum reciperent, quin consisterent, retro post tergum aspicerent, cunctarentur. Ita quoque in Evangelio Lucæ 9. 62. Redemptor ait: *Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei*; videlicet: Quicumque fieri vult Jesu Christi discipulus, quamvis aliam curam, & negotium debet semovere, neque amplius propter levitatem, vel inconstantiam e suscepto munere detorqueri; &, ut verbo complectar, se se debet Deo tradere, quin amplius ab eo recedat. Ita cum angelus dicit Loth, uxorique illius ℣. 17. *Salva animam tuam, noli respicere post tergum, nec stes in omni circa regione*: Id omne nihil præterea significare potest, quam, agedum, ne momenti quidem jacturam facias, confestim in tuto fac sis &c.

Josephus, & Cajetanus credunt, mulierem hanc pluries post tergum respexisse, atque Patres animadvertunt, eam, quemadmodum Sodomorum charitate afficiebatur, inani miseratione tactam, retro observasse hujus urbis excidium. Apparet etiam in illius actione vitiosa curiositas, fidei defectus, quæ illam adegerunt, ut retrospiceret oculis suis aspectatura, an illarum urbium supplicium illud esset, quod angeli prædixerant. Auctor libri Sapientiæ 10. 7. eam vocat *animam incredulam*. Salvator in Evangelio Lucæ 17. 3. & Matthæi 24. 17. locutus de postremo adventu suo, qui ex improviso homines opprimet, cum minus arbitrabuntur: *in illa hora*, ait, *qui fuerit in tecto, & vasa ejus in domo, ne ascendat tollere illa, & qui in agro similiter non redeat retro*, atque concludit, *Mementore uxoris Loth*; perinde ac si diceret, ne imitemini illius tarditatem, & cunctationem in fuga, ne respiciatis post tergum, ne quæratis, quod reliquistis. Videtur etiam alludere ad supplicium uxoris Loth, cum ait: *nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro aptus est regno Dei*.

Igitur credimus duo esse intelligenda in hoc præcepto; noli respicere post tergum. Primum: ne remoreris; alterum vero, ne caput torqueas, ut post tergum respicias. Pœna, qua mulier hæc male mulctata fuit simulac post tergum respexit, ostendit, illi præceptum positivum, & litterale fuisse traditum, ne retro se verteret: & si Domini locutiones figuratæ sunt, ac Parabolicæ, eas tamen Moysis in sensu proprio, ac litterali decet explicare, quandoquidem figura, & allegoria rem illam subsistere supponunt, quæ allegoriæ est fundamentum.

Fabula Orphei, atque Eurydicis ad imitationem historiæ Loth, uxorisque ipsius est adinventa. Orpheus a Plutone facultatem obtinet deducendi ex inferno Eurydicem conjugem sua ea conditione, ne post tergum respiciat. In via cupiditate, atque amore victus se se vertit, ut uxorem videat, sed illico ab oculis illius Eurydices evanescit, atque ad inferos revertitur. Nonnulli Rabbini nomen uxoris Loth prodere ausi sunt, de quibus vide Henricum Bauman Differt. in hunc locum. Rabbinus Jacob-Baal Turim eam nuncupat *Arith*, vel *Erith*; Zennorenna appellat *Aroth*, vel *Iroth*. Pirkus Eliezer vocat *Adith*, atque alii *Liteam* nominant; qua re nihil incertius.

VERSA EST IN STATUAM SALIS.] Hebraice ad litteram ותהי נציב מלה; *Illa fuit statua salis*; ita quoque dictum est Genes. 16. 12. Ismael *erit onager*, scilicet, ferox velut Onager; & 1. Regum 15. 37. Cor Nabal *factum est quasi lapis*, quia obdurabitur, & insensibile fiet: atque apud Ovidium Metam. l. 5. Ariadna sedens super lapidem, ita erat lapis, ut ipse lapis.

Quamque lapis sedes, tam lapis ipsa fui.

Atque lib. 13. Metam. cum sermo esset de Hecuba.

--- duroque simillima saxo
Torpet.

Videtur hæc mulier, cum lente incedere adfectasset, neque angelos, & virum suum esset subsecuta, pervenire non potuisse Segor una cum ipsis, & au-

A dito in via tonitruum, atque flammarum de Cœlo in improbas urbes immissarum strepitu, caput suum vertisse, & confestim immutata fuisse in statuam salis Metallici, ac solidi, cujusmodi videtur in nonnullis Poloniæ montibus, Hungariæ, Catalauniæ, & Moscoviæ. Veteres aliqui, veluti Sedulius, & Claudius Victor lib. 3. in Genesim 2. aliique passim contendunt ipsam servasse mulieris formam, atque continentis miraculi vi numquam de illius crassitudine aliquid periisse; quamquam in dies curiositatis ergo segmentum aliquod inde abraderetur. Sanctus Irenæus, & auctor Poematis Sodomorum, quod Tertulliano tribuitur, hæc omnia retulere, quippe quę illorum ævo communiter credebantur. S. Irenæi verba lib. 4. cap. 51. hæc sunt: *Uxor remansit in Sodo-* B *mis, jam non caro corruptibilis, sed statua salis semper manens, & per naturalia ea, quæ sunt consuetudinis hominis ostendens*. Poeta vero aliquid addit preterea, quod fidem excedere videatur.

Durat adhuc etenim dura statione sub Æthra,
Nec pluviis dilapsa situ, nec diruta ventis,
Quin etiam, si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex se se suggestu vulnera complet.
Dicitur & vivens alio sub corpore sexus
Munificos solito dispungere sanguine menses.

Josephus lib. 1. Antiq. cap. 12. testatur se vidisse hanc statuam, quæ adhuc ævo illius ostendebatur; Auctor Sapientię 10. 7. ait, illam subsistere velut monumentum illius animæ incredulæ: *Incredibilis animæ memoria stans figmentum salis*. Targum Hiero- C solymitanum, & Jonathan asserunt ipsam ad resurrectionem usque permansuram. Adrichomius, & nonnulli recentiorum itinerantium, ut notat Quaresmius in illustratione Terræ Sanctæ asserunt, eam nostris quoque temporibus videri. Beniaminus ait, ipsam subsistere duabus parasangis a Sodoma. (Parasanga quandoque triginta constat stadiis, aliquando quadraginta, vel sexaginta.) Alii vero, inter quos Henricus Maundrelus Anglus in itinere Hierosolym. &c. partem adhuc esse reliquam aiunt, quæ illius statuæ creditur: alii denique, ex quibus Pater Jacobus Guion in itinere Terræ Sanctæ, asserunt locum simpliciter ostendi, ubi illa fuerat.

Nihilominus adversus hanc testium frequentiam, & vetustissimam traditionem, aliqui in dubium vo- D cant, utrum uxor Loth in statuam salis conversa muliebrem formam servarit, necne; atque utrum sub hac forma adhuc perseveret. Septuaginta, qui Hebraicam vocem נציב *Nezib* transtulerunt ςήλην Columnam, profecto minime crediderunt, mulierem hanc post metamorphosim pristinam formam servasse. Quoad illud autem, quod auctor Poematis Sodomorum, & Sanctus Irenæus referunt, mulierem hanc in statua etiam pati ea incommoda, quæ muliebrem sexum decent, id vero poetice dictum est ad ornatum, vel quodammodo ex vulgaribus traditionibus erutum, quæ non nisi prævio sedulo examine sunt excipiendæ. Verum pro hujus rei certitudine a Scriptura, & Traditione discedere nequaquam licet, sed operam navare fas est, ut quomodo hæc facta E fuerit immutatio explicetur, dummodo illud fiat, quin veritas miraculi obtrectetur.

Hebraica vox מלח *Melah* non significat dumtaxat sal ex aqua maris confectum, & sal fossile, quibus utimur, ut escę condiantur, verum etiam alia salis genera significat, ac materias acres, atque ad flammas concipiendas idoneas, veluti nitrum, bitumen, sulphur, quo solum Pentapolis maxime abundabat, quemadmodum superius dictum est Genes. 14. 10. In hoc sensu mare mortuum *mare salis* ab Hebræis appellabatur, quod idem apud Græcos significat *lacus Asphaltites*, aut lacus bituminis. Et revera salsedo, vel potius amaritudo aquarum hujus maris, propter quam mare salis appellatur, non ea est qualitas, quam acceperit ex sale fossili, quod in imis aquis subsederit, quemadmodum creditur accidisse aquis oceani, aliorumque marium; sed oritur ex nitro, & bitumine, quæ se se immiscuerunt aquis Jordanis

danis, quæ in ſolum Pentapolis dilapſæ intermoriuntur. In Deuteronomio 29. 23. nomen ſalis tribuitur ſulphuri, & bitumini ibi, ubi Deus ſe Iſraelitarum infidelitatem mulctaturum minatur iis ſuppliciis, quibus Sodomam delevit: *Sulphure, & ſalis ardore comburens, ita ut ultra non ſeratur, nec virens quippiam germinet in exemplum ſubverſionis Sodomæ, & Gomorrhæ* &c. Hæc verba, *ardor ſalis*, aut *ſal ignis*, aut ſal ardens, ut legitur Hebraice, intelligi nequeunt de ſale vulgari, quod ignem non concipit, ſed de ſale nitri, & bituminis, quæ flammas corripiunt, & quæ merito ſalibus accenſentur propter eorum acredinem, & qualitatem ardentem, atque adſtringentem.

Moyſes in Ægypto adoleverat; ille alloquebatur Iſraelitas, qui recens ex ea regione deceſſerant, aſſuetos locutionibus Ægyptiorum. Viderant ipſi cadavera opobalſamo illinita, quæ in ædibus aſſervabantur in thecis ſuis, ordinatim diſtributa, & in ſepulchris collocata, quæ demortui viri, qui intus claudebatur, imaginem referrent. Aroma, quo precipue utebantur, ut corpora condirentur, erat nitrum, aut aſphaltes, aut bitumen; pauperes vero nitro tantum illinebantur, quemadmodum adnotabimus in caput 50. Geneſis. Aſphaltes validum eſt adſtringens, humorem corporum exſiccat, ipſa obdurat, ac rigentia efficit, velut ſtatuas. Hæc corpora in hunc modum illita, & ſale, nitro, aut aſphalte condita ſtatuæ ſalitæ appellari poterant, aut ſtatuæ ſalis juxta loquendi rationem propriam lingue Hebræorum, quæ cum adjectivorum nominum copia careat, neceſſario abſtractis vocibus utitur pro concretis, ut rerum innuat qualitatem.

Auctores Græci [1], qui loquuntur de his corporibus Ægyptiorum aromatibus perunctis, paſſim *corpora ſalita* nuncupant. Herodotus, exempli gratia, & Diodorus Siculus ſæpius hac loquendi ratione utuntur. Moyſes ipſe appellare potuit corpus uxoris Loth corpus ſalitum, aut corpus aromatibus conditum, quoniam cum ſuffocatum fuiſſet ignea pluvia, nitro, & ſulphure incenſis, in eum ſtatum redacta fuit, quemadmodum videbantur Ægyptiorum corpora aromatibus illita, quæ rigeſcebant, areſcebant, nigreſcebant, atque materia ſalita, & adſtringenti condita incorruptionem induebant. Hec facile idea eſt, quam habere poterant Iſraelitæ, cum Moyſem de ſalita ſtatua, aut ſtatua ſalis loquentem audirent. Philo Carpathius apud Delrio Adagial. ſacr. credit mulierem hanc ſulphureo igne tactam fuiſſe, qui illius oſſa incendit, atque deinde immutatam eſſe in ſtatuam ſalis. Hanc quoque ſententiam fuiſſe Abenezræ opinantur. Juxta hanc ideam dici poſſet mulierem fumo ſuffocatam, & flamma, in terram cecidiſſe, ubi nitro penetrata lapideſcere potuit metamorphoſi quadam, quæ non admodum mira eſt ibi gentium. Vide Mercerium in hunc locum, & item Diſſertationem Henrici Baumani in Theſauro Theologico Philologico p. 194. 195. In muſæo aliquo corpora oſtenduntur, quæ lapidis naturam induerunt in nitroſis Arabiæ ſabulis, nullo aromatum adminiculo.

Abbas Rouſſeau [2], qui iter fecit per Arabiam, teſtatur virtutem lapideſcendi ibi miram admodum eſſe, atque reperiri paſſim pepones, angues, boletos, ligna, magnoſque truncos lapideſcentes, quod in earum ſolitudinum ſolo diutius relicti fuerint; atque hic author ſe ſuiſmet oculis hujuſmodi res ſpectaſſe teſtatur. Credit, nitroſum ſpiritum, quo terra illa ſcatet, admodum huic immutationi conferre. Sodomorum Regio Arabiæ finitima eſt, atque hoc ſale, cui hi affectus tribuuntur, maxime abundat. Credimus nihilominus verum extitiſſe miraculum in immutatione hujus mulieris in ſtatuam ſalis, atque

A in modo, quo immutata eſt. Moyſes loquitur de repentina, atque extraordinaria converſione; nec innuit, ipſam lente, ac naturaliter lapideſcere potuiſſe; verumtamen Deus in ſuis mirabilibus cauſarum naturalium vi utitur, atque earum rerum diſpoſitione, in quibus mirabilia operatur.

Nonnulli Interpretes [3], ut Moyſis textum explicarent, ad figuratam locutionem confugerunt, cujus aliquot extant in Scripturis exempla. Sal, inquiunt, eſt ſymbolum incorruptionis, & durationis. Scriptura fœdus æternum vocat *pactum ſalis* Numer. 18. 19. Ita in hoc loco Moyſis intelligi poteſt per hæc verba, *ſtatua ſalis*, ſtatua, vel monumentum ſempiternum, quod temporis diuturnitate nequeat abſumi. Contendunt porro, auctorem libri
B Sapientiæ iſtud innuere voluiſſe cap. 10. 7. *Incredibilis animæ memoria ſtans figmentum ſalis*; ubi videtur ſtatua ſalis eſſe monumentum animæ incredibilis. Sed locus hic non minus vulgatæ favet ſententiæ, quam his auctoribus, atque ipſorum explicandi ratio nihil hic naturale præſefert. Sal hic conſideratur, non ſolum prout ſymbolum durationis; verum etiam ut durationis ejuſdem cauſa, aut ſtatuæ materia.

Auctor de mirabilibus Scripturæ inter Sancti Auguſtini opera lib. 1. cap. 11. arbitratur in humanis corporibus principia ſalis ineſſe, aut ſalis corpuſcula ſanguini inſperſa, & viſceribus, & Deum in ſal convertiſſe uxorem Loth metamorphoſi partis ad totum. *Potens rerum gubernator, dum totum in partem*
C *vertere cupit, quod in modica parte latebat, per totum infundit*. Bartholinus de morbis biblicis art. 3. huic favere videtur ſententiæ, atque in eamdem rem profert Mercurialem lib. 6. var. Lect. cap. 16. qui agnoſcit in corpore humano particulas ſalis, de quibus iſtic auctor loquitur, qui ſæpius Auguſtini nomine nuncupatur. Sed hæc ſatis ſuperque reor de ratione, qua miraculoſa immutatio fieri potuerit.

Quoad illos, qui teſtantur ſe hanc ſtatuam vidiſſe, & mirabilia tot proferunt, quis eſt, qui fateri auſit, humanam formam illi fuiſſe, qui illius altitudinem, ſtaturamque deſcribat, & alia, quæ profecto animadverti potuiſſent, ſi hanc formam ſervaſſet? Adeone illud detegere hodie eſſet difficile; neque viator ullus inveniretur, qui aliquam ſtatuæ
D partem ſubriperet; quandoquidem veteres ajunt nonnulli, fragmenta, quæ inde evellebantur, ſubinde ſubſtitui, quin ſtatua umquam imminueretur? Num Joſephus rem miram adeo præteriiſſet? monumentum huic ſimile hominum cognitionem fugeret, qui hodie maximo rerum antiquarum ſtudio feruntur, ut ea maximis cum ſumptibus longinquius inquirant? Fieri potuit, Joſephum, atque illos, qui ſe hanc ſtatuam conſpexiſſe dictitant, lapidem aliquem vidiſſe, qui ſtatua uxoris Loth diceretur; verum quis eam revera ipſam fuiſſe conſtanter fatebitur?

Si adhuc extat, undenam ea varietas oritur illorum, qui de ipſa loquuntur? Hi ad Meridiem ſtatuunt, illi ad occaſum Aſphaltitis: hi hac ab eo lacu diſtantia; illi alia. Anſelmus Monachus eam ſtatuit
E in medio eodem mari, atque ait, ipſam quandoque ab aquis obtegi omnino, aliquando vero uſque ad pectus, & genua emergere. Maundrellus ait, ipſam procul oſtendi ſuper promontorium exiguum ad Occidentem Aſphaltitis, ubi adhuc reliqua pars eſt, utiexiſtimatur. Nicolaus Lovanius Monachus Sancti Michaelis in itinere, quod peregit anno 1531. dicit eminus rupem oſtendi, quæ dicebatur fuiſſe uxoris Loth. Cajetanus, & Pererius credunt, Loth jam ingreſſum fuiſſe Segor, cum in lapidem uxor illius eſt converſa; alii contendunt has ipſam ſubjiſſe pœnas in Segor eadem; alii denique id accidiſſe arbitrantur in via, quæ a Sodomis Segor ducit. Nonnulli aſſerunt hujus mulieris

1 Strabo l. 16. p. 519. Vide & Herodot. l. 2. c. 86. Diodor. l. 2. c. 5.
2 Secrets de l'Abbé Rouſſeau.
3 Vide Jo. Clerici Comment. in Geneſ. Bodin. l. 5. de Repub. Vat. ſeu Tigur.

lieris statuam in lapidem conversæ integram adhuc subsistere, cui nihil tot sæculorum obfuerit longitudo: Lutherus putat ipsam, cum urbe Segor periisse, simulac inde Loth fuerit egressus. Alii censent, partem tantummodo existere; alii locum duntaxat, ubi olim fuerat, ostendi; alii denique se nihil potuisse percipere fatentur. At quem sequi fas est?

Credimus autem illarum regionum incolas viatorum abuti credulitate, atque ipsis plurimas infarcire fabulas, quas etiam doctiores viri inconsulto arripuerunt. Ostendebatur adhuc primis a reparata salute sæculis, exempli gratia, quercus Abraham, de qua superius locuti sumus; terebintus, sub qua Iacob fodit Teraphim Labani; turris viduæ e Sarepta; domus Centurionis Cæsaræx, domus Cleophæ in Emmaus, ita quoque illa Martæ, & Magdalenæ in Bethania; lapis angularis, de quo loquitur psalmus 117. 22. Cœnaculum Apostolorum in Hierusalem, & sexcenta hujusmodi monumenta, quibus detinentur viatores in Palæstina. Sanctus Hieronymus, qui testatur ævo suo pleraque hæc adhuc ostendi consuevisse, ne meminit quidem statuæ Loth, quamquam Sanctus Paulus, cujus itinera ab ipso describuntur, Segor, & finitimas regiones peragraverit.

Brochardus viator celeberrimus, qui omnia in Terra Sancta pervestigavit in Descript. Terræ Sanctæ p. 1. cap. 8. §. 34. fatetur, se, postquam totis viribus adnisus est, ut statuam hanc detegeret, voti compotem fieri in hac re non potuisse; cum eorum locorum incolæ illi dixerint, locum, ubi ipsa videbatur, præruptum admodum esse, atque ita serpentibus, ac virulentis infestum belluis, ut illuc nemo posset accedere. Sed huic auctori fucus factus fuit hac in re, quemadmodum etiam in eo, quod ait de urbe Segor, quam inter Engaddi, atque Asphaltitem statuit; quamquam in alia hujus maris plaga ipsa fuerit, ad Orientem, aut Meridiem; quemadmodum invictis rationibus probatum est. Doubdam, qui scribebat Parisiis anno 1666. ait, ostendi magnam salis petram, quæ uxor Loth asseritur fuisse: sed addit, ægre a quoquam id existimatum iri, quod diutius adeo substiterit; & Nicolaus Christophorus Radzvil Polonus Princeps, qui lustravit, atque sedulo partes illas scrutatus est, refert, quod cum Ducem suum, qui ex Arabia erat, aliosque, penes quos præcipua erat illius regionis cognitio, rogasset, num adesset statua uxoris Loth: omnes uno ore abnuerunt aliquid simile inveniri. Christophorus Fuser Nobilis Alemannus, qui iter suum Palæstinæ edidit anno 1621. quique Asphaltitem lacum adspexit, ne verbum quidem facit de hoc uxoris Loth monumento. Thevenot, Bellonius, & melioris notæ Viatores nihil inquiunt, sed tantum quæ ex aliis perceperint, referunt; quo maxime probatur, hanc statuam, aut columnam, in quam uxor Loth immutata fuit, non amplius subsistere; aut saltem locum, ubi est, ignorari. Ad hæc eos omnes, qui in Geographicis Tabulis uxorem Loth notaverunt in Occidentali Asphaltitis plaga, atque inibi Segor statuerunt, palam in errorem liquet inductos fuisse. Ostendimus Segor ultra quindecim leucas abfuisse; ita illis quoque, qui illic eam statuam se vidisse testantur, nulla est fides habenda. Si monumentum hoc existit adhuc, inquirendum est inter Sodomam, & Segor, ad Orientem, aut Meridiem Asphaltitis; non autem apud Engaddi, neque ad illius maris occidentem.

℣. 27. ABRAHAM CONSURGENS MANE, UBI STETERAT PRIUS CUM DOMINO.] Abraham sciendi cupidus, quid de nepote suo, atque urbibus Pentapolis fuisset factum, eo summo mane processit, ubi hesterna die cum angelo Domini fuerat collocutus, atque unde conspicere poterat agrum, ubi sitæ erant urbes nefariæ.

℣. 29. RECORDATUS EST ABRAHÆ.] Liberatio Loth meritis Abraham potius, quam Loth est referenda. *Quod evadit*, ait Origines in Genesim hom.

A 5. *ex Sodomis, magis ad honorem Abrahæ, quam ad meritum pertinet Loth*; & quamquam Abraham nepotis sui nomen non protulit, cum pro justis deprecatus est, ne Sodomorum excidio obruerentur; illius tamen hærebat animo; atque Deus illius animum magis, quam verba respexit.

℣. 30. ASCENDIT LOTH DE SEGOR.] Apparet plane in actionibus Loth imbecillitas, nullum consilium, ac inæqualitas. Egressus Loth e Sodomis petit, ut sibi liceat immorari Segor. At assecutus Segor, nullam fidem adhibens promissionibus Angeli in montem se recipit, ubi incalescit vino, atque incestu polluitur.

MANSIT IN SPELUNCA.] Hæc omnis regio circa Asphaltitem, tam ad Orientem, quam ad Occiden-
B tem, atque meridiem frequens est specubus, qui in rupes recedunt, ubi viri plures commodius diversari queunt, cujus rei argumenta inferius proferrentur. Strabo l. 16. p. 514. de illis loquitur antris, quæ sunt in monte Libano, aut circa Damascum. Nonnullæ ex his speluncis quatuor hominum millia capere valent; quo simulac hostes ingruunt, incolæ confugiunt. Speluncæ Idumæorum, regionis Moab, & Juda, nec vastitate, nec frequentia illis decedunt. Vide Josue 10. 16. 17. & seq. & 1. Reg. 22. 1. & 24. 41. &c.

℣. 31. NULLUS VIRORUM REMANSIT IN TERRA.] Num ignorabant, quod in Segor, unde paucis horis ante egressæ fuerant, homines erant? An sibi religioni vertendum arbitrabantur, si extraneis nuberent,
C quæ jam cum incolis Sodomorum sponsalia iniissent?

℣. 32. INEBRIEMUS EUM VINO.] E Sodomis egressæ escas, & vinum attulerant; atque secum ob iter commeatus gestabant, quæ temporum illorum erat consuetudo.

Patres, qui ad examen vocarunt incestum Loth cum filiis suis; an actio illa crimini fuerit obnoxia, in diversas abiere sententias. Alii conati sunt excusare Loth, atque filias ipsius: alii vero contenderunt utrosque simul sontes fuisse. Sanctus Irenæus l. 4. c. 51. Loth filias excusat ab ipsarum simplicitate, atque ipsum Loth ab ignorantia; & præcipue quod non nefaria cupiditate abreptus hoc egerit. Animadvertit Dei providentiam eas illuc deduxisse, atque
D permisisse, ut Loth filiæ ex patre conciperent, ut adumbraretur fœcunditas, qua Jesus Christus Synagogam, atque Ecclesiam donavit. Sanctus Joannes Chrysostomus hom. 44. in Genes. Loth, & illius filiarum partes tuetur. Credit ille divinæ sapientiæ consilio factum, ut vir hic justus adeo mero incaluerit, ut quidquid tunc temporis egerit, penitus ignoraverit, atque ideo crimine caruerit, quod non nisi cum rei cognitione, & voluntate patratur. Quoad vero illius ebrietatem, ipsum etiam excusat, illius ebrietatem ex dolore, ac tristitia ipsius obortam potius, quam ex intemperantia. Denique animadvertit, Scripturam ipsam videri suscepisse causam filiarum Loth, illarum intentionis rectitudinem detegendo. Credebant quippe universos homines igne ab-
E sumptos fuisse; & veritæ, ne hominum genus interiret, patre suo pocula ministrarunt, ut ipsi horrorem adimerent facinoris, quod illæ maxime necessarium censebant. Quis igitur justum hunc audeat corripere, aut filias ejus? Nonne de sana mente dejecti plane foret, eos coarguere velle, quos Scriptura non damnat, quorum immo egregiam admodum texit apologiam? Audiamus potius Apostolum dicentem; quos Deus justificat, quis condemnare contendet?

Theodoretus Quæst. 70. in Genes. ut assolet S. Chrysostomum sequitur. Asserit ignorantiam Loth satis ipsum excusare quo minus incesti sit reus; quandoquidem Scriptura notat, illum neque ante, neque post facinus illud umquam cognovisse. Illius ebrietas tamen non satis excusari potest; sed sibi immodice pocula exhaurienda præberi credebat, quoniam filias suas illud tantum quærere arbitrabatur,

quo ipsius animi mærorem averterent. Demum hæ filiæ, non prorsus nocuæ sunt; neque enim libidini suæ satisfieri cupiebant; sed consulebant, ne hominum genus interiret. Sciebant quippe, ait ille, non Sodomam tantum, & Gomorrham flammis absumptas fuisse, sed Segor quoque tellure absorptam. Super postremo facto hoc vide superius caput 14. 2.

Sanctus Ambrosius l. 1. de Abraham c. 6. iisdem præter propter rationibus utitur, Loth, ejusque filias excusaturus. Origenes hom. 5. in Genes. media in hac quæstione institit via: neque enim omnino Loth excusat, neque omnino redarguit. Fatetur illius ebrietatem fuisse malum: & nisi se se vino ingurgitasset adeo, ut agnitionem amitteret, numquam fuisse futurum, ut a filiis suis deciperetur. Veruntamen neque incesti reum damnari posse arbitratur, quia quacumque cognitione caruit, neque criminis particeps voluntas fuit. Quoad vero filias Loth, quamquam omnino illas excusare minime velit, iis tamen earum causam inniti posse rationibus arbitratur.

Virgines hæ aliquid de postremo Terrarum per ignem excidio intellexerant: sed quemadmodum imperfecte solum hanc veritatem perceperant, crediderunt incensa Pentapoli omnes homines periisse, ac mundum redactum fuisse ad statum illum, in quo post diluvium versabatur; atque operam navandam esse, ut rursus incolis repleretur: & quamquam abhorrerent ab incestu patrando, atque patre fallendo in re magni adeo momenti, nihilominus crediderunt, se gravius delinquere, si humanum genus penitus finerent interire; atque bonum, quod futurum sperabant ex ipsarum facinore, longius excedere arbitrabantur quidquid illæ admisissent. Ingrediuntur ergo ad Patrem suum, sed semel tantum quæque ingressa est: denique his verbis notatu dignis claudit: *Ubi hic libidinis culpa, ubi incesti crimen arguitur? quomodo dabitur in vitio, quod non iteratur in facto? vereor proloqui, quod sentio, vereor, inquam, ne castior fuerit harum incestus, quam pudicitia multarum.*

Auctor idem libro quarto contra Celsum excusat Loth, rationem deducens ex principiis, quæ fatentur Philosophi; scilicet naturam boni, & mali a voluntate pendere, atque actiones omnes per se ipsas, minimum assentiente voluntate, esse indifferentes; & quemadmodum Loth noluit, quod fecit; illius facinus asserit, minime esse damnandum. Ad filias vero excusandas superius allatis utitur argumentis.

Prisci Patres sedulam navabant operam Patriarcharum Veteris Testamenti actiones probaturi, ut Manichæorum blasphemias reprimerent, qui Patriarchis infesti erant adeo, ut Vetus Testamentum, veluti improbi opus consilii ab omnibus censeri vellent. Sanctus Augustinus libro 22. contra Faustum cap. 42. 43. 44. & 45. omnes collegit rationes quas attulimus, ut Loth causam ageret; sed putat haud esse excusandum, quod immodice se vino proluerit ob eam causam, quod filiis suis morem gereret illas solaturus, atque dolorem ex matris jactura levaturus; nisi illius filiæ aliquid vino immiscuerint, quo præter intentionem inebriaretur, quamquam ipse modice biberet. Rejicit etiam illorum rationem, qui incestum Loth justificare contendebant, quoniam Loth est figura legis antiquæ, atque illius filiæ figuræ sunt Judæorum. Hæ actiones, ait ille, quæ figuras referunt in Scripturis, sunt Prophetiæ, cum in ea tantum narratione sacrorum librorum considerantur: verum crimina sunt, cum in eorum vita, qui illa admisere, perpenduntur. *Illud factum cum in sacra scriptura narratur, Prophetia est: cum vero in illorum vita, qui hoc commiserunt, consideratur, flagitium est.*

A His autem verbis demum claudit: Nos hic hominum flagitia non tuemur, verum sanctas Scripturas defendimus: neque id probandum suscipimus perinde, ac Deus aut præceperit, aut probarit; & illi, quibus libri sancti qualitatem Justorum tribuunt, peccare nequaquam potuissent. Igitur quoniam actionem hanc Justam minime appellat; nonne insipientis est, temeritatis Scripturas arguere, perinde ac approbarent istic, quod alibi passim redarguunt palam? Actiones has Scriptura narrat, non commendat; refert illa; at illarum causa non est; easque nobis profert, non ut illas imitemur, verum ut ab illis abhorreamus.

Grotius observat, filias Loth, quæ Sodomis innutritæ fuerant, ac in terra Chanaan, atque ex B Chaldæorum regione originem duxerant, forte non habuisse eam incestus ideam, quam nos habemus: hæc quippe flagitia in Oriente erant vulgata. Magi matrem ipsam ducebant aliquando uxorem; atque apud Arabes istud fieri licebat. Catullus Epig.

Nam magus ex matre, & gnato nascatur oportet.

Ita illæ in scelus hoc pertrahere patrem liberius potuerunt, pessimo illorum populorum exemplo.

℣. 37. Moab.] Significat genitum de Patre; Hieronymus in Isai. 15. 1. ita & Drusius. Ad Literam: *Aquas Patris*. Aquæ sæpius generationem significant. Ammon notat Filium populi mei. Hæc duo nomina non ad justam hebraicæ linguæ analo- C giam sunt efformata.

Commentitiæ Poetarum fabulæ aliquot notas servarunt historiæ illius, quæ hoc capite recensetur. Ovidius Metamorphoseon l. 8. fabulam refert Philemonis, & Baucidis, qui domi suæ exceperunt hospitio Jovem, & Mercurium sub hominum mortalium imagine. Numina hæc adiere mille domos diversorium petentes, & requiem; sed ubique hospitium illis fuit denegatum. Denique Philemon, & Baucis illos exceperunt, & agnovere Deos in eo, quod ipsorum pocula per se vino præstantissimo replerentur. Dii illos admonuere de proximo Urbis excidio; atque cum illis præcepissent, ut in excelsum montem se cum ipsis reciperent, vix illuc assecuti sunt, cum mersam viderunt urbem, & unam D ipsorum stare domum, cum lacus urbis locum occupasset.

..... Flexere oculos, & mersa Palude
Cetera prospiciunt, tantum sua tecta manere.

Merito quoque videri potest Niobe in lapideam immutata statuam inde deducta fuisse, quod diximus de uxore Loth in statuam salis conversa. Ovidius l. 6. (& Homerus Iliad. Ω; quem hic Ovidius sequitur,) ait ipsam Thebis translatam fuisse in patriam, ubi in vertice montis Sypili in lapidem immutata, lacrymas fundens visitur.

In patriam rapta est, ubi fixa cacumine montis
E *Liquitur, & lacrymis etiam nunc marmora manant.*

Pausanias in Atticis se montis Sypili adiisse cacumen narrat, ut videret Nioben; sed cominus nullam uspiam vidisse mulieris, nec lacrymarum formam, quamquam rupes eminus plorantis mulieris imaginem referat. Palephatus credit fabulam Metamorphoseos Niobis in marmor conversæ, inde ortam, quod Niobe sibi e marmore statuam elaborandam curavit, quam super filiorum suorum tumulum statueret, atque ipse idem statuam hanc se spectasse testatur. Urbs Sypili caput erat Meoniæ, ut refert Plinius l. 5. c. 29. eaque motu terræ absorpta fuit, atque in eo loco, ubi Urbs steterat, salitæ stagnum extitit; quæ circumstantiæ propius fabulam hanc ad historiam uxoris Loth referri testantur.

CA-

CAPUT XX.

Abraham in Geraris peregrinanti Abimelech tulit Saram, ut sibi uxorem adsciſceret. At mulctatus a Deo illam reddit Abraham, quem illius conjugem agnovit.

1. PRofectus inde Abraham in terram auſtralem habitavit inter Cades, & Sur: & Anno ab Orbe condito 2107.
peregrinatus eſt in Geraris. 2 Dixitque de Sara uxore ſua: Soror mea eſt;
Miſit ergo Abimelech rex Geraræ, & tulit eam. 3 Venit autem Deus ad
Abimelech per ſomnium nocte, & ait illi: En morieris propter mulierem, quam tuliſti: habet enim virum. 4 Abimelech verò non tetigerat eam, & ait: Domine, num
gentem ignorantem, & juſtam interficies? 5 Nonne ipſe dixit mihi, Soror mea eſt:
& ipſa ait, Frater meus eſt? in ſimplicitate cordis mei, & munditia manuum mearum
feci hoc. 6 Dixitque ad eum Deus: Et ego ſcio, quod ſimplici corde feceris: & ideo
cuſtodivi te, ne peccares in me, & non dimiſi, ut tangeres eam. 7 Nunc ergo redde viro ſuo uxorem, quia propheta eſt: & orabit pro te, & vives: ſi autem nolueris
reddere, ſcito, quod morte morieris tu, & omnia, quæ tua ſunt. 8 Statimque de
nocte conſurgens Abimelech, vocavit omnes ſervos ſuos; & locutus eſt univerſa verba
hæc in auribus eorum, timueruntque omnes viri valde. 9 Vocavit autem Abimelech
etiam Abraham, & dixit ei: Quid feciſti nobis? quid peccavimus in te, quia induxiſti ſuper me, & ſuper regnum meum peccatum grande? quæ non debuiſti facere, feciſti nobis. 10 Rurſumque expoſtulans, ait: Quid vidiſti, ut hoc faceres? 11 Reſpondit Abraham: Cogitavi mecum, dicens: Forſitan non eſt timor Dei in loco iſto: &
interficient me propter uxorem meam: 12 Alias autem & vere ſoror mea eſt, filia patris mei,
& non filia matris meæ, & duxi eam in uxorem. 13 Poſtquam autem eduxit me Deus de domo
patris mei, dixi ad eam; Hanc miſericordiam facies mecum; In omni loco, ad quem ingrediemur, dices, quod frater tuus ſim. 14 Tulit igitur Abimelech oves, & boves,
& ſervos, & ancillas, & dedit Abraham: reddiditque illi Saram uxorem ſuam. 15 Et
ait: Terra coram vobis eſt, ubicumque tibi placuerit, habita. 16 Saræ autem dixit:
Ecce mille argenteos dedi fratri tuo, hoc erit tibi in velamen oculorum ad omnes,
qui tecum ſunt, & quocumque perrexeris: mementoque te deprehenſam. 17 Orante autem Abraham, ſanavit Deus Abimelech & uxorem, ancillaſque ejus; & pepererunt. 18 Concluſerat enim Dominus omnem vulvam domus Abimelech propter Saram uxorem Abrahæ.

℣. 1. HABITAVIT IN TERRA CADES, ET SVR, ET PEREGRINATUS EST IN GERARIS.] Chaldaicè vertitur: *habitavit inter Rekam, & Agara, & immoratus eſt in Geraris, &c.* Syriace; *inter Recem, & Gedar*; Arabice: *inter Racim, & Algiaſar*. Eadem quoque videtur diverſitas cap. 14. 14. Urbs Geraræ ſita erat inter deſerta Sur ad Occidentem, & Cades ad Orientem. Hæc itaque Urbs erat in Arabia Petræa, ac tunc Philiſthæorum Regi parebat. In libris Scripturæ, qui Moyſis tempora ſubſecuti ſunt, in quinque Philiſtæorum Satrapiis comprehenſa minime apparet. Gerara videtur ad Arabes ſpectaſſe regnante Aſa in Juda; quoniam cum Princeps hic *Zaram* Regem Arabum, ſeu Æthiopum deviciſſet, civitates omnes per circuitum Geraræ eſt depopulatus. 2. Paralip. 14. 14.

Forte Gerara eadem eſt ac Gerra, quam Strabo lib. 16. montem Caſium verſus ſtatuit ad ducenta ſtadia, videlicet quinque circiter & viginti paſſuum millia a mari Erythræo. Aſſerit ille maximum eam fuiſſe emporium, atque terra cum Arabibus negotiari con-
A ſueviſſe, mari vero Babylonem uſque, & Tapſachum ultra Euphratem naves dimiſiſſe. Euſebius, & Sanctus Hieronymus dicunt Geraram quinque & viginti millibus paſſuum ab Eleutheropoli abeſſe, aut trans Daromam; quod ſententiæ noſtræ arridet, quæ propius mari rubro Geraram ſtatuit, quam Geographicæ tabulæ, quæ hactenus extiterunt. Quæritur quare Abraham incolatum ſuum immutarit? alii aſſerunt ob ſegetum, & paſcuorum defectum; alii vero ob aeris improbitatem, quam Sodomorum incendium fœdarat. Sed ſcriptura hoc præterit.

℣. 2. DIXITQUE DE SARA UXORE SUA: SOROR MEA EST.] Septuaginta iſtic hanc gloſſam adiiciunt. *Quoniam eam uxorem ſuam dicere verebatur, ne urbis incolæ propter illam ipſi mortem conſciſcerent.*

B MISIT ABIMELECH, & TULIT EAM.] Maximam profecto *Saræ* fuiſſe decet pulchritudinem, quandoquidem nonageſimum annum agens, & Iſaac ventre ferens allicere potuit oculos Regis Geraræ, qui tulit eam. Vide Auguſtinum q. 48. in Geneſ. Aliqui ex Rabbinis arbitrantur illius ſpeciem præter naturam, & miraculo ipſi traditam; alii vero [1] animadver-

[1] Perer. hic,

madvertunt, quod tunc vulgo ad centum & triginta annos vita perducebatur; atque ita ætas nonaginta annorum tunc temporis erat, perinde ac modo est ætas annorum quadraginta quinque, vel quinquaginta; in qua conspiciuntur adhuc mulieres quædam forma præstantes, atque decoræ.

ABIMELECH. Nomen hoc erat omnibus Regibus Geraræ commune, veluti nomen Pharaonis Regibus Ægyptiis; quod minimum oberat, quin singulis aliud esset nomen peculiare. Nomen Abimelech significat, meus Pater est Rex. Colligitur ex hoc capite Regulum hunc agnovisse Deum, timuisse eumdem, amasse justitiam, atque a flagitiis abhorruisse [1]; igitur dum adhuc Abraham degeret, Dei oblivio, atque scelera non universam Terram Chanaan fœdarant.

℣. 4. DOMINE NUM GENTEM IGNORANTEM, ET JUSTAM INTERFICIES?] Auctor Vulgatæ in hac versione sequutus est Septuaginta. Hebraice habetur simpliciter: *Interficies populum, qui justus est?*

℣. 6. IDEO CUSTODIVI TE, NE PECCARES IN ME.] Deus aliqua affecerat calamitate Abimelech, ne Saram tangeret; atque idem principis hujus uxores afflixerat, ut concipere nequirent, aut parere, ut habetur ℣. 17. & 18. quandoquidem vox Hebraica ילד Jalad, utrumque significat. Hi morbi naturales habiti sunt, donec Abimelech illud prodidit, quod Deus ipsi adhuc obruto somno ostendit. Nullum opus est, ut dicatur Sara pluribus mensibus apud Abimelech fuisse immorata.

℣. 7. REDDE VIRO SUO UXOREM, QUIA PROPHETA EST.] Scilicet homo sacer, ac mihi inserviendo dicatus vir, cui arcana mea prodidi, & cui peculiariter favi. Nominis Prophetæ significatio latius patet apud Hebræos. Fortasse nomine hoc נביא *Nabi*, quo hic utitur Moyses, non utebantur Hebræi, ut suos Prophetas denotarent, nisi post Samuelem [2]: illudque nunc Moyses usurpat, prout nomen, quod Philisthæi noverant, atque Ægyptii, qui ita appellabant Sacerdotes suos, & quos magis participes munerum Dei arbitrabantur, ut notat Clemens Alexandrinus lib. 1. Stromatum. Ea vero, quæ sequuntur, huic favent sententiæ, *& orabit pro te, & vives*. Ipse pro tua valetudine Deum deprecabitur; pro salute tua apud Deum aderit intercessor; illius enim preces maxime pollent, atque tibi, quid abs te Deus velit, ostendet.

℣. 9. INDUXISTI SUPER ME, ET SUPER REGNUM MEUM PECCATUM GRANDE.] Tu me objecisti, ut grave crimen admitterem, cujus supplicium Regnum meum possit evertere. Hactenus Abimelech nihil perperam egerat, quod ipsum Deus asserit ℣. 6. *Ego scio, quod simplici corde feceris*. Adulterium maximum semper flagitium habitum est, atque etiam sub naturæ lege, cujus rei argumenta afferentur capite 28. *peccatum grande*, ut grande supplicium intelligatur. In Scripturis passim *Peccatum* pro supplicio peccati usurpatur; atque ideo ita verti potest: *Cogitasti inducere super me, & super regnum meum grande infortunium, magnam a Deo punitionem*.

℣. 12. ALIAS AUTEM ET VERE SOROR MEA EST, FILIA PATRIS MEI, ET NON FILIA MATRIS MEÆ.] Attigimus jam hunc locum ℣. 13. c. 12. Christiani Interpretes vulgo putant, *Saram* eamdem esse, ac *Jescham* filiam Aram fratris Abraham, atque ideo neptem fuisse, ex fratre Abraham, atque ex filio neptem Thare. Hæc conjugia inter patruum, & neptem permissa erant ante legem Moysis, neque vetita post legem eamdem, ut ostendit Sanctus Hieronymus in qu. heb. Abraham ait, Saram suam sororem esse, quoniam filia erat ejusdem patris, ac ille, non autem matris ejusdem; quod dicitur filia fuisse Aram fratris Abraham, qui uterque filii erant Thare, sed ex aliis matribus geniti; ita Sara soror erat Abraham, sed

A matris alterius; videlicet ipsa orta erat ex Abrahæ fratre, qui aliam ab ea, quam ille habuit, matrem agnoverat.

Hæc explicatio, quamquam ardua videatur admodum, patribus arridet, & pluribus Interpretibus. Vide Hieronymum adversus Helvid. Augustinum contra Mendac. art. 23. & lib. 22. contra Faustum c. 35. & Paraphras. Uzielis. Adnotari potest, quod Homerus Odyss. H. 54. apud Joannem Clericum in Comment. in hunc locum, asserit Aretam Alcinoi Regis uxorem, sororem illius fuisse, quamquam liquet neptem fuisse dumtaxat. Saides Batricidas, qui septingentesimo ab hinc anno degebat, ac Arabice Annales exaravit, ubi maxima veterum Orientalium traditionum copia extat, ait, Thare primum uxo-B rem duxisse Jonam, ex qua ortus est Abraham, atque deinde conjugem sibi junxisse Tehevitam, quæ fuit mater Saræ. Ita Abraham, & Sara frater erant, & soror, non tamen ex eadem geniti matre.

Quod hic asserit Abraham, Saram suam sororem fuisse, Interpretibus nonnullis, puta Jansenio, Bonfrerio, aliisque præbet occasionem dicendi tunc inter fratres, ac sorores conjugia minime licuisse: si enim licuissent, cur Abraham, ut Sara uxor illius nequaquam crederetur, sororem suam esse dixisset? Sanctus Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 2. oppositum inferunt: quippe arbitratur conjugia inter fratres, & sorores licuisse sub lege naturæ, dummodo ex alia matre orti fuissent.

Plerique Hebræorum docent, atque illorum sen-C tentia probabilior videtur, Saram filiam fuisse Thare, æque ac ejusdem filius erat Abraham, & locum hunc juxta litteralem sensum esse intelligendum. Abraham hic ait, *vere soror mea est*, ut ostenderet sine ulla ambage, & æquivoco, ipsam sibi revera sororem esse; atque par est, ut potius credamus Abrahæ, qui illud nescire non poterat, ut Sanctus Augustinus animadvertit, neque mendacii redargui potest, quam longinquas, remotasque solutiones inquiramus. Nulla satis valida ratio probat Jescham eamdem esse, ac Saram; & liquet antiquitus apud omnes populos inter fratres, & sorores licuisse conjugia. Ægyptii profecto, Phœnices, Persæ, Athenienses connubia hæc permittebant. Ethnicorum numina invicem fratres, & sorores erant conjugii fœ-D dere adstricta. Ovid. Metam. 9. v. 498.

> - - - *Dii nempe suas habuere sorores,*
> *Ut Saturnus Opim junctam sibi sanguine duxit,*
> *Oceanus Thetim, Junonem Rector Olympi.*

Philo de specialibus legibus notat, Solonem Atheniensium Legislatorem nuptias permisisse inter fratres, sororesque patris ejusdem; non ita vero ejusdem matris. Et Cimon celeberrimus Atheniensium dux sororem suam, cui nomen Elpinicen, uxorem duxerat: *non magis amore*, scribit illius vitæ auctor; *quam patrio more ductus: nam Atheniensibus licet eodem Patre natas uxores ducere*. Illud tamen recens rogatis regibus derogatum fuit. Lycurgus Lacædemonum Legislator e contra inter uterinos filios nuptias admiserat, & ejusdem patris filiorum vetave-E rat. Regnante Cambyse Persæ sorores suas sibi conjuges adsciscere occœperunt, si fides est Herodoto l. 3. cap. 31. Achilles Tatius animadvertit, antiquitus eamdem fuisse Phœnicibus consuetudinem, ac Athenienſibus quoad nuptias. Liquet ex Iustino l. 18. Didonem neptem, ac uxorem fuisse Sichæi, quem Pygmalion interemit. Olympias soror erat, & conjux Alexandri Epiri Regis, ut ex eodem patet lib. 38. atque ex 31. Laodices conjux erat, & soror Mithridatis Magni. Artemisia quoque nupserat fratri suo Mausolo Cariæ Regi.

℣. 13. POSTQUAM EDUXIT ME DEUS DE DOMO PATRIS MEI.] Hebraice habetur התעו אותי אלהים *Postquam Dii errare me fecerunt de domo patris mei*.

A non-

[1] Vide Ambros. de Abrah. l. 1. c. 7.
[2] Vide 1. Reg. 9. 9.

A nonnullis per hæc verba, *Dii*, intelliguntur Principes Chaldæi idololatræ, qui expulisse dicuntur Abraham de regione sua; ab aliis *Angeli* intelliguntur, qui Abraham iter facientem comitati sunt, postquam egressus fuerat de domo patris sui. Vox *Elohim* significat Principes, Magistratus, Angelos, atque ipsum Deum; quem postremum sensum Vulgata, & Septuaginta amplexi sunt. Chaldaica versio ita habet: *Cum homines errarent, adeo ut opera manuum suarum venerarentur; Deus me suo timori conjunxit* (*hoc est ipsi sibi*.)

℣. 14. Tulit Abimelech oves, et boves, et servos, et ancillas, et dedit Abrahæ.] Septuaginta adjiciunt dedisse quoque mille dracmas, aut mille siclos; & revera ℣. 16. patet, Abimelech hac pecunia donatum dimisisse: verum istic nihil tale in textu reperitur, neque in versionibus, quæ illum secutæ sunt.

℣. 16. Mille argenteos.] Censetur hic loqui de siclis. Porro sicli mille, re ad calculos revocata, octingenta Romana scutata constituunt.

Hoc erit in velamen oculorum ad omnes, qui tecum sunt: et quocumque perrexeris, mementoque te deprehensam.] Textus Hebraicus [1] magis concisus est, pluresque sensus potest admittere: exempli gratia: Hi mille argentei, *erunt tibi in velamen*, ut te obtegas *coram omnibus, qui tecum sunt*, & ad omnes alios; *& cautior sis*. Septuaginta [2] ita explicant: *Argentum hoc erit tibi in honorem vultus tui*, ut habeas velamen pretiosum, aut velamen honorificum, quemadmodum honestæ gerunt mulieres, *& pro omnibus illis, qui tecum sunt, & dic semper veritatem*. Onkelos hanc paraphrasim habet; *Hoc erit tibi velamen honoris; quoad illud autem quod dixisti mihi, cautior sis, ne amplius in similem decidas errorem*.

Hic quoque Hebraico textui sensus tribui potest: fratri tuo dedi mille siclos, *ut tibi, ancillisque tuis comparet velamen*, ne deinceps nubilis virgo existimeris: & *quoad alios cautior sit, & sincerior*; neque alias hujusmodi pericula subeas, te sororem viri tui simulans. Liquet in ea regione nuptas mulieres velamine obductas prodire consuevisse; atque velamen illud nota erat ipsarum obedientiæ viris suis, juxta S. Paulum 1. Cor. 11. 5. 6. 10. & hic Apostolus non sinit, mulieres umquam illud velamen deponere, quod nuptiarum die accipiunt.

Aliqui ita explicant: *Argentum, quod dedi fratri tuo, erit velut nuptiarum tuarum velamen*. Veluti si tibi velamen largirer, ut iterum nuptias celebrares cum Abraham; ego hoc tibi largior velamen: ego quodammodo tuus sum paranymphus, *Gentes tuæ, atque extranei agnoscent* te non sororem tantum, verum & uxorem esse Abraham: *Ita Abimelech reprehendit Saram*. Aliter [3]; *Hoc uteris, ut velamen tibi compares, quo oculos tegas ante omnes, qui tecum sunt, atque adversus alios quoscumque, & sis plane justificata*. Neque enim amplius ullum erit de tua conditione dubium; omnes intelligent te esse uxorem Abraham.

℣. 17. Et pepererunt.] Aliqui Hebraicam vocem ילדו transferunt, *Concipere incœperunt*; sed præstat dicere, quod pepererint; incommodum enim, quominus filios in lucem ederent, sensibilius erat sane, & quod facilius detegi posset, quam concipiendi impedimentum. Hoc enim non ita facile dignosci potuisset breviori temporis intervallo, quo Sara domi Abimelech est immorata. Onkelos אתרווחו vertit *Respirarunt*, convaluerunt, morbo levatæ sunt.

---

1 הנה הוא לך כסות עינים לכל אשר אתך ואת כל ונכחת.
2 Εἰς τιμὴν τοῦ προσώπου σου, καὶ πάσαις ταῖς μετὰ σου. Καὶ πάντα ἀλήθευσον.
3 Flaccius Clar. S. p. 1. pag. 1238. Pfeifferus dub. vexat. Cent. 1. Hi contendunt נכח non significare *reprehendere, coarguere*, sed *discutere, illustrare*. Vide Isai. 1. 18. Job 23. 7. 4. Reg. 15. 3. Proverb. 24. 27.

CAPUT XXI.

Ortus Isaac, Agar Fuga, & Ismael. Fœdus inter Abimelech, & Abraham.

℣. 1 Visitavit autem Dominus Saram, sicut promiserat: & implevit, quæ locutus
est. 2 Concepitque, & peperit filium in senectute sua, tempore, quo præ-
dixerat ei Deus. 3 Vocavitque Abraham nomen filii sui, quem genuit ei
Sara, Isaac: 4 Et circumcidit eum octavo die, sicut præceperat ei Deus, 5 Cum
centum esset annorum: hac quippe ætate patris natus est Isaac. 6 Dixitque Sara:
Risum fecit mihi Deus: & quicumque audierit, corridebit mihi. 7 Rursumque ait:
Quis auditurus crederet Abraham, quod Sara lactaret filium, quem peperit ei jam se-
ni? 8 Crevit igitur puer, & ablactatus est, fecitque Abraham grande convivium in
die ablactationis ejus. 9 Cumque vidisset Sara filium Agar Ægyptiæ ludentem cum
Isaac filio suo, dixit ad Abraham: 10 Ejice ancillam hanc, & filium ejus: non enim
erit hæres filius ancillæ cum filio meo Isaac. 11 Dure accepit hoc Abraham pro filio
suo. 12 Cui dixit Deus: Non tibi videatur asperum super puero, & super ancilla
tua: omnia, quæ dixerit tibi Sara, audi vocem ejus: quia in Isaac vocabitur tibi se-
men. 13 Sed & filium ancillæ faciam in gentem magnam, quia semen tuum est. 14
Surrexit itaque Abraham mane, & tollens panem, & utrem aquæ, imposuit scapulæ
ejus, tradiditque puerum, & dimisit eam. Quæ cum abiisset, errabat in solitudine Ber-
sabee. 15 Cumque consumpta esset aqua in utre, abjecit puerum subter unam arbo-
rem, quæ ibi erat. 16 Et abiit, seditque e regione procul quantum potest arcus ja-
cere, dixit enim: Non videbo morientem puerum: & sedens contra, levavit vocem

ſuam, & flevit. 17 Exaudivit autem Deus vocem pueri ; vocavitque Angelus Dei
Agar de cœlo, dicens : Quid agis, Agar, noli timere : exaudivit enim Deus vocem
pueri de loco, in quo eſt. 18 Surge, tolle puerum, & tene manum illius : quia in
gentem magnam faciam eum. 19 Aperuitque oculos ejus Deus : quæ videns puteum
aquæ, abiit, & implevit utrem, deditque puero bibere. 20 Et fuit cum eo : qui
crevit, & moratus eſt in ſolitudine, factuſque eſt juvenis ſagittarius. 21 Habitavit-
que in deſerto Pharan, & accepit illi mater ſua uxorem de terra Ægypti. 22 Eodem
tempore dixit Abimelech, & Phicol princeps exercitus ejus, ad Abraham : Deus te-
cum eſt in univerſis, quæ agis. 23 Jura ergo per Deum, ne noceas mihi, & poſteris
meis, ſtirpique meæ : ſed juxta miſericordiam, quam feci tibi, facies mihi, & terræ,
in qua verſatus es advena. 24 Dixitque Abraham : Ego jurabo. 25 Et increpavit
Abimelech propter puteum aquæ, quem vi abſtulerant ſervi ejus. 26 Reſponditque
Abimelech : Neſcivi, quis fecerit hanc rem : ſed & tu non indicaſti mihi, & ego non
audivi præter hodie. 27 Tulit itaque Abraham oves, & boves, & dedit Abime-
lech : percuſſeruntque ambo fœdus. 28 Et ſtatuit Abraham ſeptem agnas gregis ſeor-
ſum. 29 Cui dixit Abimelech : Quid ſibi volunt ſeptem agnæ iſtæ, quas ſtare feci-
ſti ſcorſum? 30 At ille : Septem, inquit, agnas accipies de manu mea, ut ſint mi-
hi in teſtimonium, quoniam ego fodi puteum iſtum. 31 Idcirco vocatus eſt locus ille
Berſabee : quia ibi uterque juravit. 32 Et inierunt fœdus pro puteo juramenti. 33
Surrexit autem Abimelech, & Phicol princeps exercitus ejus, reverſique ſunt in
terram Palæſtinorum. Abraham vero plantavit nemus in Berſabee, & invocavit
ibi nomen Domini Dei æterni. 34 Et fuit colonus terræ Palæſtinorum diebus
multis.

℣. 1. VISITAVIT AUTEM DOMINUS SARAM, SICUT PROMISERAT.] Cornelius a Lapide aſſerit Deum poſt annum elapſum miſiſſe ad Saram eumdem angelum, qui anno præcedenti, fore ut Iſaac naſceretur, prædixerat. Alii credunt verba hæc *viſitavit, & concepit*, ſignificare dumtaxat virtutem Dei; qui effecit, ut Sara conciperet Iſaac. Chaldaica verſio transfert : Dominus recordatus eſt Saræ. *Viſitavit* ſignificare poteſt, tum corpoream præſentiam, tum etiam promiſſionum effectus, & recordationem.

℣. 2. PEPERIT FILIUM IN SENECTUTE SUA.] Hebraicus textus לזקוניו reſpicit ſenectutem Abraham. Illa peperit Abrahæ filium, ut illius ſenectutem conſolaretur. Sanctus Hieronymus ad Abraham refert ℣. 7. ubi eadem ratio dicendi invenitur : *Peperit ei jam ſeni*. Verum Septuaginta hic vertunt, quin ad alterutrum referant : *Εἰς τὸ γῆρας*. *Peperit propter ſenectutem* ; & ℣. 7. ad Saram referunt ; *Peperi filium in ſenectute mea*.

℣. 6. RISUM FECIT MIHI DOMINUS.] Mihi dedit filium, qui riſum nomine præſeferret. Melon apud Euſebium lib. 9. præp. appellat Iſaac Γελῶτα, *riſum*. *Corridebit mihi* ; vel juxta Vatablum *corridebit de me* יצחק לי. Vox Iſaac futurum videtur ſpectare, uti quoque Iacob, Iſrael, Iuda. Sæpius autem futurum pro participio Hebraice uſurpatur, uti & Arabice, quemadmodum obſervat Jacobus Cappellus.

℣. 7. QUIS AUDITURUM CREDERET ABRAHAM, QUOD SARA LACTARET FILIUM &c.] Hebraice, *Quis dixiſſet Abraham ; Sara lactabit filios*. Quis perſuadere potuiſſet Abraham, futurum ut illi filios pareret Sara? pluralis numerus poſitus eſt pro ſingulari. Fabula narratur apud Rabbinos horum verborum occaſione, *lactaret filios*. Contendunt, Saram in ea ſolemnitate, quæ facta fuit, cum filium Iſaac ablactaret, accolarum ſuorum pluribus filiis lactem dediſſe, qui minime ſibi poterant perſuadere, illam eſſe matrem Iſaac, & filium hunc ſuppoſitium, vel adoptatum ſimpliciter arbitrabantur. Alius ſenſus Hebraico textui poteſt tribui : *Quis dixit Abraham : Sara lactabit filios?* videlicet, opus eſt ipſum fuiſſe Deum, qui talia pollicitus ſit. Chaldaice : *Ille, qui pollicitus eſt Abrahæ, fore ut Sara lactaret filios, & qui perfecte adeo promiſſiones ſuas adimplevit, ipſe procul dubio fidelis eſt, & verax*.

℣. 8. CREVIT IGITUR PUER, ET ABLACTATUS EST.] Sanctus Hieronymus in Hebraicis quæſtionibus ait, ſe inveniſſe duplicem ſententiam de ætate, qua filii ablactari conſueverunt. Aſſerunt alii hoc poſt quintum a nativitate annum ; alii vero poſt duodecimum conſueviſſe. Sanctus Hieronymus pro quinque annorum ætate ſtat. Tunc longius ætas producebatur, quam hodie fiat, atque longior erat infantia. Macchabæorum ævo tribus annis communiter pueri lactabantur : *Lac triennio dedi* 2. Macch. 8. 27. mater inquit filio ſuo. In libro ſecundo Paralipomenon 36. 16. nihil aſſignatur pro adoleſcentulorum Sacerdotum, ac Levitarum eſca uſque ad trium annorum ætatem, ex quo facile colligi poſſet, nonniſi hac ætate ablactari ſolitos fuiſſe. Anna mater Samuel noluit prius ad Templum accedere, quam filius ipſius eſſet ablactatus 1. Reg. 1. 23. & 2. 11. Tunc illum deduxit ; & Scriptura animadvertit Samuelem tunc ea fuiſſe ætate, qua aliquo Tabernaculi miniſterio fungeretur. *Puer autem erat miniſter in conſpectu Domini ante faciem Heli*. Igitur tres ſaltem, aut quatuor illi erant anni.

Rabbini volunt, matres biennio ſaltem lactare, & Alcoranum [1] iubet matres, quæ per ſe filios ſuos lactant, ad duos juſtos annos hoc efficere. Bellonius tamen obſervat. lib. 3. cap. 11. aſſerit, ipſas ad annum dumtaxat, vel menſes decem lactare, quo temporis intervallo infans, matris unius lac ſugit, ac deinceps illi quodvis eſcarum genus præberi ; ſed cibus primum a nutrice dentibus conteritur, quæ illum ex ore ſuo extrahit, ut alumno ſuo tradat. Hæc eadem erat veterum Græcorum conſuetudo. Vide Ariſtophanem Equit. act. 2. ſcen. 2.

℣. 9. CUM VIDISSET SARA FILIUM AGAR ÆGYPTIÆ

1 Azoar. 2. apud Selden, uxor. Hebr. l. 3. c. 10.

PTIÆ LUDENTEM CUM ISAAC FILIO SUO.] Hebraicus textus simpliciter ait, quod Filius Ægyptiæ ludebat, vel irridebat: sed quod hoc cum Isaac faceret, non innuit. At ex iis quæ sequuntur, illud plane colligitur; & Sanctus Hieronymus notat hanc additionem *cum Isaac filio suo*, in vulgatis ævi sui Bibliis reperiri, quamquam in Hebraico textu minime reperiretur. Vox מצחק *Mesacheck*, quam Vulgata vertit *Ludentem*, significare potest, cum simplicem solatii ludum, tum jocos contumeliosos, tum etiam convicia. Videtur in secundo libro Regum 2. 14. verbum *Ludere* usurpari, ut significet, solatii causa confligere; *Surgant pueri, & ludant*, dicunt Abner, & Joab; atque Sanctus Paulus Gal. 4. 29. aperte asserit, quod Ismael persequebatur Isaac.

B Hebræi credunt, Ismaelem pietatem Isaac irrisisse, quia colere nolebat Idola, quæ Ismael fecerat ludens; & aliqui explicant vocem *ludere* de idololatria in eo Exodi loco 32. 6. *Sedit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere*. Grotius arbitratur hic posse verti: *irrisioni exponentem*. Vatablus vertit, illudentem Isaac. Septuaginta Παίζοντα, *ridentem*, *ludentem*. Sanctus Hieronymus credit, quod Ismael fortassis ludens primogeniti jura jactaret. At fateri opus est ipsum simplicem ludum prætergressum fuisse, ut Sara coacta adniteretur, ut *Agar*, & *Ismael* expellerentur. Clarius ait in ea solemnitate, quæ habita fuit, dum Isaac ablactaretur, atque omnes gratulaturi invisebant Abraham, Ismaelem irrisisse; quod cum Sara fuisset intuita, cum Abraham conquesta est.

C Ismaelis invidia in Isaac, illius simultas, ac timor bonorum amittendorum, de quibus gloriatus fuerat, veluti primogenitus Abraham, diutius celari non potuerunt, præcipue in adolescente natura sua audaci, violento, & qui impetu ferebatur, quemadmodum Scriptura Ismaelem delineat. Nonnulli textus intelligunt verba, perinde ac significarent Ismaelem iniisse consilium interficiendi Isaac; & Sanctus Augustinus ait, Saram veritam fuisse, ne funestum aliquid filio suo ex Ismaele contingeret; quare illud consilium amplexa est, quod violentum adeo videtur.

℣. 11. DURE ACCEPIT HOC ABRAHAM.] Hebraice וירע ad litteram, *Ille invenit hoc malum*, ex hoc dolore affectus est; & equidem, si rem in specie tantummodo perpendes, violentum aliquid in Sara videbitur; ipsam nihilominus probavit Deus, quare inferre licet, recte illam egisse.

℣. 12. IN ISAAC VOCABITUR TIBI SEMEN.] Veri tui successores nascentur ex Isaac, hic hæres est promissionum, & fœderis quod tecum percussi. Ismael, atque Cethuræ filii gloriari poterant ortos esse ex Abraham; sed non participes esse bonorum eorum, quæ vere illius posteritati adhæserunt. Apostolus scribens ad Romanos 9. 7. 8. & Galatas 4. 23. admonuit Saram præsignasse Ecclesiam, Agar vero Synagogam; Ismaelem Judæos, ex Isaac fideles.

℣. 14. TOLLENS PANEM, ET UTREM AQUÆ, IMPOSUIT SCAPULÆ EJUS; TRADIDITQUE PUERUM, ET DIMISIT EAM.] Aliqui apud S. Thomam in 4. dist. 33. credunt Abraham fecisse divortium cum Agar ex mandato Dei, quod magnum referebat mysterium divortii, quod Jesus Christus facturus erat cum Synagoga. Textus Hebraicus videtur innuere super humeros Agar impositum fuisse Filium ipsius, & commeatum. Ætas verumtamen Ismaelis obstat, ne in hunc sensum intelligamus. Non obstitit tamen, quin Septuaginta in Romana saltem & Parisiensi editione aperte docuerint, Ismaelem scapulæ Agar impositum. Theodoretus quæst. 71. Sanctus Hieronymus in quæst. Hebraic. & Sanctus Augustinus quæst. 53. in Genes. de hac loquuntur ratione legendi Septuaginta. Sed reliquæ editiones græcæ horum Interpretum habent, quemadmodum Vulgata, filium suum illi traditum fuisse. Illius ætas erat annorum circiter duodeviginti.

Oportet insolentiam Agar, filiique ipsius graviorem fuisse, quandoquidem Abraham, qui alioquin illos amore summo prosequebatur, severe adeo cum ipsis agit. Solos enim dimittit, & cum eo commeatu, quem humeris suis Agar gestare posset, in regionem, quæ universa fere deserta erat, cum periculum esset, ne viarum errore fallerentur, & siti, ac lassitudine interirent. Sed asseri potest, fidem Abraham hac in re magis apparere, quam justam illius severitatem; in iis omnibus, quæ fecit, vocem Domini secutus est, qui illi imperavit, ut Saram audiret in iis omnibus, quæ de ancilla, filioque illius ejiciendis loqueretur. Inerat huic actioni abditus sensus, & mysticus, qui solum detectus est in reprobatione Judæorum, & electione Gentilium. Cajetanus censet nomine panis, & aquæ Scripturam hic intelligere quodvis escarum genus; atque Abraham dedisse Agar ea omnia, quæ vulgo tunc temporis illis dari consueverant, qui iter ingrediebantur; quod admodum est verisimile.

QUÆ CUM ABIISSET ERRABAT IN SOLITUDINE BERSABEE.] Huic solitudini nomen Bersabee inditum fuit post fugam Agar. Moyses frequentius locis nomina tribuit, quibus temporibus ipsius loci nuncupabantur. Fortassis etiam Bersabee nomen per librarium aliquem huc irrepsit; aut historia, quæ inferius versiculo 31. refertur, extra locum suum posita est. Probabile est, Agar in Ægyptum patriam suam regredi voluisse; sed errore viarum decepta iter Arabiam versus tetendit.

℣. 15. ABJECIT PUERUM SUBTER UNAM ARBORUM, QUÆ IBI ERAT.] Hebraice [1]: *sub unam haschichim*. Quod Septuaginta, & Josephus de abiete intellexerunt. Sed aliorum Interpretum plerique de arbore generatim intelligunt, de rubetis aliquibus, vel arbustis. Verbum hoc *abjecit*, innuere videtur, quod filium suum gestaret. Vide superius v. 14.

℣. 16. ET ABIIT, SEDITQUE E REGIONE PROCUL, QUANTUM POTEST ARCUS JACERE.] Grotius, D aliique hebraicum textum מנגד ita vertunt; *seditque procul a filio suo, quantum ictus est arcus*; vel: *quantum distant jaculatores a scopo, in quem conjiciunt*; Ita Junius, Piscator, Malvenda.

ET SEDENS CONTRA LEVAVIT VOCEM SUAM, ET FLEVIT.] Textus hebraicus verti posset: *Et sedens procul inde* [2], *levavit vocem suam, & flevit*. Septuaginta vertunt: *Agar sedit e regione* [3], *& filius levans vocem suam flevit*. Versiculus, qui sequitur, huic favet explicationi; *Exaudivit autem Deus vocem pueri &c.*

℣. 18. TOLLE PUERUM, ET TENE MANUM ILLIUS.] Hebraice [4]: *Tolle puerum, & tene manus tuas super illum*; videlicet, Accipe filium tuum & ne despondeas animis propter adversam fortunam E præsentem. Josephus l. 1. Antiq. c. 14. ita intelligit: illius educationis curam gere, quia tua felicitas ex illius salute pendet.

℣. 19. APERUIT OCULOS EJUS DEUS; QUÆ VIDENS PUTEUM AQUÆ, ABIIT.] Deus ostendit illi puteum, quem prius non adspexerat. Diodorus Siculus l. 19. Bibliothecæ notat, Arabes sabulo obtegere puteorum ora, quos eruerunt in deserto, ad quos cognoscendos notas appingunt, quas ipsi soli noverint. Garamantes apud Solinum c. 42. in desertis Africæ, & populi Mesopotamiæ apud Quintum Curtium l. 10. eadem cura puteos, quos invenere, celant;

1 תחת אחר השיחים.
2 מנגד.
3 70. Ἀπεναντί.
4 החזיקי את ידך בו.

lant ; itaque mirum adeo non eſt, ſi Agar puteum hunc, cui propior erat, cognoſcere non potuerit.

℣. 20. Et fuit cum eo.] Deus illius curam ſuſcepit, illique favit. Ita explicant Chaldaica verſio, Septuaginta, & Interpretes.

Factusque est juvenis Sagittarius.] In Hebraico textu abeſt vox illa *Juvenis*. Judæi credunt locum hunc innuere, quod fuerit magnus fur. Hic erat illius horoſcopus latrociniis ſibi victum comparare, ac vim aliis inferre. Geneſ. 16. 12.

℣. 21. Habitavitque in deserto Pharan, et accepit illi mater sua uxorem de terra Ægypti.] Deſertum Pharan eſt in Arabia Petræa, ubi Ptolomæus urbem hujus nominis ſtatuit. Inveniuntur apud auctorem eumdem Montes Pharan, & populi Pharanitæ ad mare Rubrum, atque in finibus Ægypti. Septuaginta hic habent: *Commoratus eſt in deſerto ; & accepit illi mater ſua uxorem de Pharan Ægypti*. At urbem Pharan in Ægypto non novimus, ſed tantum urbem Pharamiam [1] ad mare Mediterraneum, & propius Nilum, qua magis Syriam verſus fluit. Sed nomine Pharan Scriptura intelligit ſemper regionem Arabiæ Petrææ. Septuaginta fortaſſe ad eam deſerti Pharan reſpexerunt partem, quæ Ægypto propior eſt, aut ipſorum textus hic corruptus fuit. Et equidem Ægypti nomen non extat in pleriſque ipſorum editionibus, qui hac in re omnino Vulgatæ ſunt ſimiles.

℣. 22. Eodem tempore dixit Abimelech, et Phicol Princeps exercitus ejus ad Abraham.] Septuaginta legunt hic Abimelech, & Ochozath ductor ſponſæ [2], & Phicol. Sanctus Hieronymus obſervabat ævo ſuo diverſitatem hanc exemplarium Septuaginta. Ipſi iſtic inſeruerunt Ochozath, quem cum Abimelech, & Phicol una invenerunt capite 26. 26. quæ additio & verſiculo 32. inferius videtur. Abimelech plane idem eſt Rex Geraræ, de quo ſermo fuit capite 20. & Phicol princeps erat exercitus ejus, aut dux cohortis illius, aut militum. Ea, quæ ſequuntur, innuere videntur, contentionem aliquam obortam fuiſſe inter Abrahæ ſervos, & Abimelech propter paſcua, & aquas ; quare Abimelech operæ pretium ſe facturum arbitratus eſt, ſi fœdus cum Abraham iniret, cujus potentiam, ac divitias verebatur. Vide ℣. 25. veretur enim, ut Abraham omni vi repetat, quidquid injuria ipſi ab illius gente ſubreptum fuerat.

℣. 23. Jura ergo per Deum, ne noceas mihi, et posteris meis, stirpique meæ.] Septuaginta: *nec mihi, nec filio meo, nec meo nomini*. Textus Samaritanus: *nec mihi, nec filiis meis, nec meis Principibus*. Hebraicus textus ad litteram [3]: *Et illico jura mihi in nomine Dei, te nec mihi mentiturum, nec filio meo, neque nepoti* ; videlicet interpoſita juramenti fide in ſinceritate, ac veritate pollicere, te minime pejeraturum, ac me amicum tibi, & fœdere conjunctum habiturum, me, & filium meum, & nepotem meum ; vel aliter: ſponde te numquam in me, aut filios meos arma illaturum. *Vox mentiri*, ſæpius rebellare, a fide deſciſcere, arma inferre in Scripturis ſignificat. Vide Pſalmos 17. 46. & 65. 3. Vatablus: jura, te numquam decepturum me eſſe, atque erga me bona acturum fide: *Dolo malo non ages mecum*.

Interpretum noſtrorum aliqui hinc arguunt, fœdus, quod hic Abraham cum Abimelech percuſſit, ad tertiam uſque generationem, non ulterius ſe ſe extendere debuiſſe ; atque ideo officere non potuiſſe juri, quod Iſraelitæ poſt exitum de Ægypto ſibi erant vindicaturi ſuper regionibus Philiſthinorum, & præcipue ſuper Geraris. Alii opinantur, Philiſthæos priores promiſſionibus ſuis defuiſſe, atque fœderis fregiſſe leges, bellum Iſraelitis inferentes ; atque ideo ab Iſraelitis merito hoſtes habitos fuiſſe. Præterea aſſerunt, Philiſthæos quoque ea damnatos fuiſſe ſententia, quæ populos omnes, qui terram Chanaan incolebant, omnino delendos eſſe addicebat ; & quamquam ex maledicti populi ſemine non erant, nihilominus omnibus ſuppliciis obnoxios fuiſſe. Denique Abraham quoad ſe promiſſi fidem præſtitit : ſed minores ſuos obligare non poterat adverſus mandata, quæ illis Deus præcipere poterat, de quibus certior factus non erat, & quibus illius præcedens fœdus cum Abimelech minimum poterat officere.

Juxta misericordiam, quam feci tibi.] Septuaginta plerumque *Juſtitiam* vertunt hebraicam vocem [4] *Chesed*, quam Vulgata hic, & alibi *Miſericordiam* transfert. Bonitas autem, & miſericordia, quam Abimelech jactat, in ea facultate conſiſtit, quam dedit Abraham morandi Geraris, puteos fodiendi, & illuc in pabula greges agendi.

℣. 25. Propter puteum aquæ.] Septuaginta habent numero multitudinis puteos [5]. Videntur ſane plures fuiſſe ; quandoquidem capite 26. 15. 18. de pluribus puteis ſermo inſtituitur. Neque autem levis erant momenti in illis regionibus putei, ubi perquam raro inveniuntur aquæ, vel cum labore plurimo, humum effodiendo ; ſed putei veluti bona ſtabilia maximo in pretio habebantur ; atque fundi dominis cedebant.

℣. 27. Tulit oves, et boves.] Hæc animalia erant, aut pignora promiſſionis Abraham ; aut victimæ, quæ offerendæ erant, ut ratum fœdus fieret, & quæ in ſacrificium parabat Abraham, quæque tradebat Abimelech, cui illa immolandi honorem deferri volebat.

℣. 28. Statuit septem agnas gregis seorsum.] Animalia, de quibus ſuperius dictum eſt, erant hoſtiæ pro fœdere, aut pro ſacrificio ; hæc vero munus ſunt, vel etiam pretium pro puteis, quos Abraham in Abimelech agro effodiendos curaverat. Illi jure, ac merito ad eum ſpectabant, qui eruendis operam adhibuerat : ſed ut contentiones quaſcumque præveniret, quidquid Abimelech jure, vel injuria ſibi poterat vindicare, pretio comparavit Abraham ; & ex ſequentibus patet, omnes illius præcautiones non inanes fuiſſe. Vide Geneſ. 26. 15. Dat ſeptem agnas *in teſtimonium*, veluti contractus monumentum, quem ipſe cum hoc Principe inierat, juxta heroicorum temporum conſuetudinem, ubi cum ſcribendi ratio magis ignoraretur, monumento ſenſibili utebantur, ut memorabilium rerum memoriam tuerentur, fœderum, atque contractuum.

℣. 31. Bersabee.] באר שבע. Vox hæc ſignificat puteos juramenti, ut Vulgata, Septuaginta, & plerique Interpretes explicant ; aut puteos ſeptem, quia eos Abraham ſeptem agnis emerat. Vide Hieronymum in quæſt. Hebraic. Capite 26. ℣. 33. Berſabee nomen ex alio fonte deducitur, atque *putei abundantiæ* appellantur.

℣. 33. Plantavit nemus.] Vox textus Hebraici אשל *Aſchal* ſignificat aliquando locum arboribus conſitum, pomarium, nemus. Septuaginta tranſtulerunt agrum cultum Ἀρούραν. Onkelos, Syriaca verſio, ac Arabica : Plantavit pomarium ſpecioſis arboribus conſitum, qui præſtantes fructus edebant. Aquila, & Symmachus de truncorum nemore [6] intellexerunt, quibus adhæſit Vulgata. Quod autem hic legitur : *Et invocavit nomen Domini*, oſtendit Patriarcham nemus hoc plantaſſe, ut Altare ibi ædificaret,

1 Guillel. Tyr. apud. Baudrand.
2 Νυμφαγωγὸς.
3 אם תשקר לי ולניני ולנכדי.
4 חסד Δικαιοσύνην. 5 באר 70. Φρέατα.
6 Δενδρῶν φυτείαν,

ret, atque ibi solemnes religionis actus exerceret. Non liquet, Abraham tempore templa alicubi gentium extrui consuevisse, sed altaria tantum, quæ aut in montibus, aut lucis constituebantur. A

Quoad Religionis monumenta nihil vetustius, apud auctores, vel profanos, vel sacros invenitur, quam hæc Altaria, hi Luci, Diis dicati. Abraham erexit altare in nemore Mambre; plantavit nemus Bersabee, atque ibi extruxit altare. Isaac aliud ædificavit prope Sichem, & profecto sub eadem quercu, aut in saltu eodem, ubi Josue 29. 26. aram statuit paullo ante quam e vivis decederet. Nemus hoc memoratur etiam in libro Judicum c. 9. 6. Lege Moysis cavetur, ne quis erigat altaria & plantet nemora dicata, etiam vero Deo apud altare Domini. Deut. 16. 21. Moyses præcipit, ut succidantur Luci, & Chananæorum altaria subvertantur ibid. 7. 5. B & 12. 3. de templis autem ne verbum quidem. Deinceps autem cæpere templa ædificari, apud quæ passim arbores conserebantur. S. Clemens Alexandrinus Pedag. l. 3. c. 2. hoc ipsum asserit de Templis Ægypti; & Plinius l. 12. c. 1. loquitur de vetusta veneratione, qua prisci nemora prosequebantur, modo consideratione digno: *Hæc fuere numinum Templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc Deo præcellentem arborem dicant; nec magis auro fulgentia, neque ebore simulacra, quam Lucos, & iis silentia ipsa adoramus. Arborum genera numinibus suis dicata perpetuo servantur, ut Jovi Esculus, Apollini Laurus &c.*

Persæ nonnisi sero Templa ædificarunt; atque Xerse imperante nulla plane erant; quoniam hic Princeps, cum in Græciam venisset, omnia templa [1] incendit, injurium esse numini dicens, in Templis illud claudere velle. Ælianus Variar. hist. l. 2. c. 11. loquitur de Platano, quam hic princeps armillis circumdederat, & ex qua plurimos dites ornatus suspenderat. Mahometani in Perside [2] eas colunt arbores, quæ plura sæcula videntur vixisse; sub quorum tegmine effundunt preces suas, iisque clavos infigunt, e quibus vestium suarum fragmenta suspendunt, aut alias res; atque arbitrantur, manes, aut Sanctorum umbras, qui olim sub his arboribus quievere, illis apparere, qui ibi dormiunt; atque optimam largiri valetudinem iis, qui vota conceperint. Ovidius Metam. l. 8. v. 749. magnam quercum Cereri dicatam describit. C

Stabat in his ingens annoso robore Quercus:
Una nemus, vittæ mediam, memoresque tabellæ,
Sertaque cingebant, voti argumenta potentis &c. D

Apud veteres Gallos arbores adorabantur, & Maximus Tyrius Diss. 38. testatur proceram quercum fuisse Jovem Celticum. Pharamundo regnante Sicambris nulla adhuc erant Templa, & priusquam ritu suo sacrificia offerrent, sub quercubus libationes peragebant, vittis obvelabant arborem, sub qua erat sacrificandum, atque lampades accensas suspendebant. Credebant Ethnici, Lucos esse sylvestrium Deorum sedes, Nympharum, Faunorum, atque Heroum, Virgilius Æneidos 6.

Nulli certa sedes, Lucis habitamus opacis.

Videri potest apud Lucanum magnifica descriptio Lucorum Gallorum. Ostendemus alibi apud Hebræos, qui Phænicum populorum superstitiones imitari volebant, adorari consuevisse nemora Idolis dicata, atque Idola extitisse, quibus idem erat nomen, ac nemoribus, ubi colebantur. In libro Judicum 6. 25. Deus præcipit Gedeoni, ut amoliatur altare, atque nemus Baal diruat. Israelitæ, postquam promissam terram ingressi sunt, plurima horum nemorum servaverunt, quæ illis lapsus, & scandali fuerunt occasio. Nihil aliud, præterquam Idololatriæ periculum consuetudinem hanc interdixit, quæ per se ipsa admodum est innocua; atque si Abraham arboribus usus est, nec sanctius umquam, nec religiosius fieri potuit. Vox Ἄλσος, qua utuntur Græci significandi gratia sacratum nemus, deduci potest ex Hebraica voce אשל *Aschal*, ut *esculus* quoque, quercus species Jovi sacra.

INVOCAVIT IBI NOMEN DEI ÆTERNI.] Hebraice: Appellavit locum nomine Domini Dei sæculi, aut æternitatis. In illis ignorantiæ temporibus, quamquam Dei cognitio non erat adhuc penitus ex hominum deleta corde; nihilominus quisque ideam sibi peculiarem animo proponebat, & illi nomen tribuebat suo cultui conformem. Abraham suum Deum appellat Deum æternum, nomen, quo ab aliis Diis secernebatur populorum, qui adorabant, vel astra, vel homines, aut alias creaturas, quæ initium habuerant, & quarum origo constabat. Septuaginta transferunt: *Invocavit in hoc loco nomen Domini*, dicens, *Deum æternum*. Perinde ac hæ voces *Deus æternus* essent nomen Altaris, quod erexit. Re autem vera ex pluribus Scripturæ locis patet, in occasionibus similibus imponi consuevisse aris, quæ extruebantur, nomen, quod paucis naturam, & occasionem ostenderet. Ita quoque Iacob, & Laban lapidum cumulo, quem erexerunt in monte Galaad, nomen dederunt *Tumulum testis*, vel *acervum testimonii* Genes. 31. 47. & Moyses appellavit altare quod erexerat, cum retulisset victoriam de Amalech, *Dominus exaltatio mea* Exod. 17. 15. Et Gedeon aram, ubi Sacrificium Domino obtulerat, vocavit hoc nomine, *Pax Domini*. Jud. 6. 24.

1 Cic. de legibus l. 2. c. 11.
2 Chardin Voyage de Perse t. 3. p. 34. 35. 36. 142.
3 Ἐκαλέσατο ἐκεῖ τὸ ὄνομα κυρίου θεός, αἰώνιος.

CA-

CAPUT XXII.

Abraham pergit ad Montem Moriah immolaturus Isaac. Deus instaurat suas promissiones ad Abraham. Recensio posterorum Nachor.

1 QUæ postquam gesta sunt, tentavit Deus Abraham, & dixit ad eum: Abra-
ham, Abraham. At ille respondit: Adsum. 2 Ait illi: Tolle filium tuum
primogenitum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis; atque ibi of-
feres eum in holocaustum super unum montium, quem monstravero tibi. 3 Igitur A-
braham de nocte consurgens, stravit asinum suum, ducens secum duos juvenes, & Isaac
filium suum: Cumque concidisset ligna in holocaustum, abiit ad locum, quem præ-
ceperat ei Deus. 4 Die autem tertio, elevatis oculis, vidit locum procul. 5 Dixit-
que ad pueros suos: Expectate hic cum asino: ego, & puer illuc usque properantes,
postquam adoraverimus, revertemur ad vos, 6 Tulit quoque ligna holocausti, & im-
posuit super Isaac filium suum: ipse vero portabat in manibus ignem, & gladium.
Cumque duo pergerent simul, 7 Dixit Isaac Patri suo: Pater mi. At ille respon-
dit: Quid vis, fili? Ecce, inquit, ignis, & ligna: ubi est victima holocausti?
8 Dixit autem Abraham: Deus providebit sibi victimam holocausti, fili mi. Perge-
bant ergo pariter: 9 Et venerunt ad locum, quem ostenderat ei Deus, in quo ædi-
ficavit altare, & desuper ligna composuit: cumque alligasset Isaac filium suum, po-
suit eum in altare super struem lignorum. 10 Extenditque manum, & arripuit gla-
dium, ut immolaret filium suum. 11 Et ecce angelus Domini de cœlo clamavit, di-
cens, Abraham, Abraham. Qui respondit: Adsum. 12 Dixitque ei: Non exten-
das manum tuam super puerum, neque facias illi quidquam: nunc cognovi, quod ti-
mes Deum, & non pepercisti unigenito filio tuo propter me. 13 Levavit Abra-
ham oculos suos, viditque post tergum arietem inter vepres hærentem cornibus,
quem assumens obtulit holocaustum pro filio. 14 Appellavitque nomen loci illius,
Dominus videt. Unde usque hodie dicitur: In monte Dominus videbit. 15 Voca-
vit autem angelus Domini Abraham secundo de cœlo dicens: 16 Per memetipsum ju-
ravi, dicit Dominus: quia fecisti hanc rem: & non pepercisti filio tuo unigenito pro-
pter me: 17 Benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut
arenam, quæ est in littore maris: possidebit semen tuum portas inimicorum suorum.
18 Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ.
19 Reversus est Abraham ad pueros suos, abieruntque Bersabee simul, & habitavit
ibi. 20 His ita gestis, nunciatum est Abrahæ, quod Melcha quoque genuisset fi-
lios Nachor fratri suo. 21 Hus primogenitum, & Bux fratrem ejus, & Camuel
patrem Syrorum. 22 Et Cased, & Azau, Pheldas quoque, & Jedlaph, 23 Ac
Bathuel, de quo nata est Rebecca. Octo istos genuit Melcha Nachor fratri Abra-
hæ. 24 Concubina vero illius, nomine Roma, peperit Tabee, & Gaham, & Ta-
has, & Maacha.

℣. 1. TENTAVIT DEUS ABRAHAM.] Hebraicam vocem *Nissach* [1] Symmachus vertit *glorificavit Abraham*; dedit illi occasionem ostendendi fidei constantiam, quod illi maximam gloriam comparavit. En asperrimam omnium tentationum, quas adhuc ipse Abraham expertus sit. Deus tentat illum, non autem ut magnitudinem fidei illius cognosceret, sed ut hominibus præberet in Abraham absolutissimum exemplar perfectionis, obedientiæ, firmioris spei, & fidei vividioris.

℣. 2. TOLLE FILIUM TUUM UNIGENITUM, QUEM DILIGIS ISAAC.] Hebraicus textus [2] magis adhuc affectum ciet: *Tolle, quæso, filium tuum, filium unigenitum tuum, quem diligis, tolle Isaac.* Hæc omnia verba veluti gradatim cor Abraham pervadebant, atque profundum effodiebant vulnus, quo obedientiæ, & fidei Abraham meritum augeretur. Patri imperare, ut filium suum immolet, filium suum unigenitum, & quem unice diligit! Imperare Abraham, ut immolet Isaac, cujus miraculosam nativitatem tot promissiones præcesserant, toties instauratæ; promissiones, quæ adeo ipsum Isaac spectabant, ac illius posteritatem, ut alii cedere minime possent

Isaac,

1 נסה Ἐδόξασε. 70. Ἐπείρασε.
2 קה נק את בנך את יהידך אשר אתבה את יצחא.

Iſaac, qui futurus erat populorum benedictio, & potentiſſimæ nationis pater! Adeſt procul dubio in hoc præcepto quidquid ſapientis viri ſpiritum poſſet percellere, & patris cor inflammare. Mahometani contendunt Iſmaelem, non Iſaac a Deo petitum fuiſſe ad ſacrificium. At ipſi omnem hiſtoriam ſacram inverterunt, vel ignorantia ſua, vel malitia

Septuaginta [1] vertunt; *Filium tuum, dilectum filium tuum, illum cui blandiris Iſaac*. Illi prætierierunt qualitatem filii Unigeniti, atque pro ea *dilectum filium* ſtatuerunt, quæ dicendi ratio ipſis eſt frequens. Vide Jeremiam *6. 26.* Amos 8. 10. Zachariam 12. 10. Proverbiorum librum 4. 3 Grotius animadvertit apud Hebræos, & Græcos *dilectum filium*, pro *unigenito* frequentius uſurpari; atque in eo ſenſu Salomon unicus filius appellatur 1. Par. 29. 1.

Mirum adeo mandatum procul dubio perculit Abraham; ille in animo ſuo conflictum expertus eſt rationis, & patrii amoris, cum illinc fidei pugnaret auctoritas, hinc tenerrima filii reclamaret charitas; ſed pro ea ſapientia, qua maxime pollebat, rationum vi, atque evidentiæ ceſſit, quæ illi perſuaſerunt, ipſum Deum loquutum fuiſſe: atque tunc ceſſit, cum amplius dubitare non potuit de ſuprema Domini ſui voluntate. Quis crediſſet, Deum victimas humanas poſcere? Sed cum Deus loquitur, nulli quæſtioni locum eſſe decet, ait Sanctus Auguſtinus lib. *16.* de Civitate cap. 32. ſed obedire opus eſt. *Numquam ſane crederet Abraham, quod victimis Deus delectaretur humanis; quamvis divino intonante præcepto obediendum eſt, non diſputandum*. Deus tentare poteſt, Paſchalius ait [2], ſed in errorem inducere non poteſt. Tentare eſt occaſiones procurare, quæ neceſſitatem minime imponant: inducere in errorem eſt hominem ponere in neceſſitate concludendi, aut falſitatem ſequendi &c. Hac in re tentatus fuit Abraham, & ex parte ſacrificii filii ſui, quod fieri jubebat Deus, & crudele, atque inhumanum videbatur; & ex parte promiſſionum, quas illi fecerat Deus pro Iſaac, quæ morte illius videbantur evaneſcere. In iis omnibus tamen nulla fuit concludendi neceſſitas. Deus poterat ad vitam revocare Iſaac, vel pro reali ſacrificio poterat illi ſufficere voluntas patris, & filii; atque ita difficultates omnes evitabantur.

Vade in terram visionis.] Sanctus Hieronymus Symmachi [3] verſionem ſecutus eſt, qui Hebraico textui conformis videtur; vertit ad litteram, *in terram Moriah* [4]. Septuaginta [5]: *In terram elevatam*. Aquila [6]: *In terram illuſtratam*, vel *detectam*. Onkelos, & Jonathan [7]: *In terram cultus religioſi*. Syriace: *In terram Amorrhæorum*; Arabice, *In regionem adorationis*. Communior, ac probabilior opinio credit, Deum imperaſſe Abraham, ut iter ingrederetur, atque aliquorſum procederet uſque ad locum, quem ipſi indicaſſet; atque locum, quem ille indicavit, montem fuiſſe, qui, poſtquam hoc evenit, Moriah nomen accepit, ubi Templum Hieruſalem ædificatum eſt, uti in Paralipomenon libro ſecundo cap. 3. 1. oſtendemus. Diodorus Tarſenſis, & Genebrardus teſtantur montem Moriah pluribus collibus compoſitum fuiſſe, ex quibus unus erat Sion, cujus cacumen in duo capita dividebatur, ſuper quorum altero David arx conſtructa erat, ſuper altero vero Templum Salomonis, atque pars urbis; alius collis Moriah extra Hieruſalem uſque protendebatur; atque hic eſt mons Cranii, aut Calvarii, quo Iſaac ductus fuit ab Abraham, ut immolaretur, & ubi Jeſus Chriſtus verus promiſſionum filius, & benedictionis omnium Nationum in ara crucis vere fuit immolatus. Sed omne id mera inventio eſt, quam excogitarunt, ut dubias admodum ſententias conciliarent, & locos, qui perperam explicabantur, quod minime intelligebantur.

Samaritani contendunt ſuper montem Garizim Abraham ſe recepiſſe, ut filium ſuum Iſaac immolaret. Ipſi hic legunt *More*, aut *Morah*, pro *Moriah*; & liquet *More* fuiſſe prope Sichem, & Garizim. Vide Gen. 12. 6. & Deut. 11. 30. At communior Judæorum, & Chriſtianorum opinio *Moriah* nomen eſſe ait montis, ubi Templum Hieruſalem ædificatum eſt.

Hebræi ulterius aſſerunt in eodem monte, Adam, Cain, & Abel ſacrificia litaſſe ante diluvium, & ibidem Noe ſacrificaſſe, poſtquam de Arca egreſſus eſt. Ipſi apud Rabbinum Salomonem deducunt vocem Moriah a verbo ירה *Jara, docere*; quoniam Iſaiæ 2. 3. ſcriptum eſt: *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Hieruſalem*. Ethymologia, quæ eam vocem deducit a *Mor*, quod ſignificat Myrrham, aut *Morah* amaritudinem, minus adhuc probabilis videtur.

Quem monstravero tibi.] Hebraicus textus, & Septuaginta habent: *Super montem, quem dicam tibi*. Abraham de domo ſua egreditur, quin ſciat, quo eundum ſit. Aliqui docent, Deum monſtraſſe huic Patriarchæ montem, quo accedere debebat, lucentis columnæ radiis. Alii credunt potiori jure, alterius diei itineris ſui nocte admonitum fuiſſe a Deo. Vide ℣. 4. Deus poſcit, ut Abraham filium ſuum ipſi offerat *in holocauſtum*. Reor autem hoc tunc temporis unicum ſacrificii genus extitiſſe.

℣. 3. Abraham de nocte consurgens, stravit asinum suum.] Abraham ſummo ſurrexit mane, atque ipſe aſinum ſuum ſtravit. Hebraice יחבש Septuaginta Ἐπέσαξε, *Superinduxit*, Munſterus *ligavit*. Veteres Poetæ ſemper Heroas ſuos repræſentant, qui ſummo conſurgunt diluculo, atque ipſi per ſe, vel per filios ſuos id peragunt, quod nos plerumque a ſervis fieri jubemus. Filii regum Priami, Neſtoris, & Alcinoi ipſi mulos, aut equos curribus jungunt.

Abiit ad locum, quem præceperat ei Deus.] Sara ſciebatne imperium Dei, atque conſilium Abraham de immolatione Iſaac? Scripturæ ſilentium aliquot patrum, veluti Joſephi lib. 1. Antiq. cap. 13. Sancti Chryſoſtomi hom. 47. in Geneſim, Auctoris operis imperfecti in Matthæum, ac plurimorum interpretum ſententiæ videtur favere, qui contendunt, Saram id poſt reditum Abraham dumtaxat intellexiſſe. Verum alii, inter quos Auguſtinus ſer: 73. de tempore, Gregorius Nyſſenus, Procopius, Pererius, Tirinus arbitrantur, Abraham prius de hac re certiorem feciſſe Saram, cujus noverat virtutem, ac fidem; & quam minime celare debebat rem tanti momenti, quæ admodum ad ipſam pertinebat; & ſane ſilentium Abraham parere potuiſſet in Saræ ſpiritu ſuſpiciones, & inquietudines, quibus omnis ſapientia, omneſque rationes Abraham mederi omnino haud potuiſſent, ſi Deus paſſus fuiſſet, ut Abraham perficeret, quod faciendum ſuſceperat. Videtur debuiſſe Abraham omnes has ſuſpiciones occupare, oſtendens Saræ, minime dubio locum eſſe, quo minus Deus eſſet, qui ſacrificium Iſaac depoſceret.

℣. 4. Die autem tertio elevatis oculis vidit locum procul.] A Berſabee, ubi tunc moraba-

1 Τὸν υἱόν σου τὸν, ὃν ἀγαπητὸν ὃν ἠγάπησας, τὸν Ἰσαάκ. Aq. Τὸν μονογενῆ. Sym. τὸν μόνον.
2 Penſees de Paſchal. art. 27.
3 Εἰς γῆν ὀπτασίας, deducens Moriah a verbo ראה *videre*.
4 אל ארץ מוריה.
5 Εἰς γῆν ὑψηλήν.
6 Aquil. Τὴν καταφανῆ.
7 לארעא פלחנא; perinde ac deducerent Moriah ex Hebraico ירא *timere*.

rabatur Abraham usque ad Hierusalem, prope quam erat mons Moriah, viginti circiter leucæ intercedebant. Abraham eminus tertia itineris die hunc montem vidit, si fides est Josepho, Sancto Hieronymo, & plerisque Interpretum, qui censent, triduum insumendum fuisse, ut eo usque perveniret; & post secundam diem itineris Deum per visionem ostendisse Abraham signa, ex quibus agnoscere deberet locum ad sacrificium electum; atque postera die cum procul montem, quem per somnium viderat, cognovisset, illuc profectum fuisse cum Isaac.

℣. 5. DIXITQVE AD PVEROS SVOS: EXPECTATE HIC ... POSTQVAM ADORAVERIMVS, REVERTEMVR AD VOS.] Patres, ac Interpretes adlaborant, ut hic Abraham de mendacio justificent. Aliqui cum Origene homil. 8. in Genes. Lyrano, aliisque hunc Patriarcham prophetico afflatum spiritu locutum esse, atque fidei magnitudinem dubio locum non reliquisse, quin Deus illi redderet Isaac, illum post absolutum sacrificium in vitam revocans, vel illius voluntatis contentus, quin sacrificii consummationem exposceret. Sanctus Paulus hac in re fidem, ac meritum Abraham commendavit Heb. 1. 17. 18. 19. *Fide obtulit Abraham Isaac ... arbitrans, quia & a mortuis suscitare potens est Deus.* Alii volunt, hunc Patriarcham de se ipso numero plurali esse locutum, dicentem: *Revertemur*, loco dicendi *revertar*.

Nec desunt, qui credant in hac propositione mentalis restrictionis speciem adesse, aut implicitam conditionem; perinde ac si diceret; *Revertemur, si Deo placuerit, & vivi erimus.* Omnes id genus promissiones habent semper has conditiones, quæ subintelliguntur; nec Abraham aliter poterat loqui ad illos, quibus consilium Dei non erat, ut id detegeretur, ad quod faciendum properabat. Videri potest Sanctus Augustinus lib. 16. de Civitate Dei cap. 32. Merito Melchior Canus reprobatur, qui in Locis Theologicis l. 2. cap. 4. ausus est Abraham mendacii coarguere, perinde ac famulos suos allocutus esset contra id, quod sentiret, existimans proficisci re vera ad immolandum Isaac, quamquam prophetizaverit, quin nihilominus illud sciret, cum dicebat: *Revertemur ad vos.* Sanctus Ambrosius, quem ille in suam trahere conatur sententiam, ait simpliciter lib. 1. de Abraham capite 8. Abraham captiose fuisse locutum; sed ipsum fuisse mentitum non asserit.

℣. 6. TVLIT QVOQVE LIGNA HOLOCAVSTI, ET IMPOSVIT SVPER ISAAC &c.] Ad radices, atque in conspectum montis Moriah Abraham imposuit super filium suum Isaac ligna, quibus holocaustum erat absumendum. Omnis vita Isaac est veluti allegoria, & continens figura vitæ Salvatoris; sed hic similes adeo, & sensibiles circumstantiæ in sacrificio Isaac, atque in Jesu Christi morte super Calvarium agnoscuntur, ut ferme fieri nequaquam possit, ut ex eo hæc minime intelligatur. Isaac lignis onustus, quibus comburi debet, Jesus crucem bajulans; ascendunt ille montem Moriah, iste Calvarium; alter ut a proprio parente immoletur, alter ut ex inimicis mortem patiatur, Æterni Patris sui justitiæ satisfacturus. Isaac liberatur, & agnus, qui inter sentes hærebat, pro eo mactatur; Jesus Christus mortem subit, ut nobis vitam largiatur; ipse agnus est, qui immolatur pro Isaac; tertia die reviviscit, & ad patrem suum redit, quemadmodum Isaac vitæ plenus in Abraham ædes revertitur. Videtur Sanctus Paulus ob oculos admirabilem hanc habuisse similitudinem, cum asserit, Abraham minime dubitasse, quin Deus suscitaturus esset Isaac, atque eum veluti parabolam, vel Resurrectionis figuram intellexisse. *Unde eum & in parabolam accepit.* Heb. 11. 19.

IPSE VERO PORTABAT IN MANIBUS IGNEM, ET GLADIUM.] Ad litteram, quod hic scriptura vulgata מאכלת *gladium* vertit, *cultrum* verti potest; culter enim jugulandis victimis proprius est. Hebræi indiscriminatim, gladii, & cultri nomina usurpant [1]; & culter idem, quo utebantur in Mensa, escis secandis inserviebat, animalibus necandis, & alii cuilibet rei cædendæ; & cultrum hunc semper baltheo suspensum deferebant. Veteribus Græcis similis erat culter, ut animadvertit Casaubonus in Athen. l. 4. c. 13., aut pugio, qui de baltheo prope gladii vaginam pendebat. Hoc ex Homero patet Iliad. Γ

Eamdem Hebræorum fuisse consuetudinem arbitror; vox *tahar*, quæ novaculam, aut cultrum significat, significat quoque gladii vaginam, ac transferri potest: *Educam gladium de vagina*; vel, *de loco, ubi prope suum cultrum est*; *Pone gladium tuum in vaginam*, aut, *prope cultrum suum* &c. Vide 1.Reg. 17. 52. & 2. Regum 8. Quæ locutio ex eo oriri potest, quod gladius ponebatur prope cultrum, & fortassis in vagina eadem ut veteribus Gallis erat in more [ut notat Possidonius apud Casaubonum loco citato] qui cultrum suum, aut sicam in eadem condebant vagina cum gladio, sed in theca diversa. Arabes vulgo e latere deferunt bipedalem acinacem sex uncias latum, qui vices gerit gladii, cultri, & securis: præterea gladiolum, aut sicam de baltheo suspendunt. Vide Eugenium Rogerium l. 2. c. 2. p. 239. Itineris Telluris Sanctæ.

℣. 7. UBI EST VICTIMA HOLOCAUSTI?] Hebraica vox שה *Seh*, quæ *victima* transfertur significat indiscriminatim ovem, agnum, vel etiam arietem, Exod. 12. 3. Sanctus Ambrosius de Abraham l. 1. c. 8. legit, *Ovis in holocaustum*, uti quoque Septuaginta [2].

℣. 9. CVMQVE ALLIGASSET ISAAC.] Creditur vulgo, Isaaco tunc temporis fuisse annos quinque, & viginti; & aliqui veteres Hebræi apud Genebrardum illi triginta, vel septem & triginta tribuunt; itaque si voluisset, de patris sui manibus elabi potuisset; sed se vinciri passus est, ut involuntarios motus impediret, quos ipso invito natura edere potuisset, se percuti sentiens; neque secus agi secum voluit, ab aliis humanis victimis, quæ antiquitus vinciebantur, uti animadvertit Servius in illum Virgilii versum Æneid. 2.

Eripui fateor letho me, & vincula rupi.

Et Ovidius loquens de sacrificiis, quæ in Triviæ honorem fiebant, ait l. 3. de Ponto Eleg. 2.

Protinus immitem Triviæ ducuntur ad Aram
Evincti geminas ad sua terga manus.

Auctor operis imperfecti in Matth. Hom. 1. hæc tribuit verba Isaac, perinde ac essent ex Scriptura; *Pater mi, liga mihi manus, & pedes, ne quando insurgam in impugnationem.* Hic autem singularis fuit effectus Providentiæ, quod Isaac a patre suo vinctus fuerit, ut propius Jesum Christum [3] referret, qui cruci confixus manere debebat usque ad Sacrificii sui consummationem, quamquam illius mors plane libera fuit, & voluntaria.

Authores nonnulli, veluti Marshamus Canon. Chronol. & Joannes Clericus in hunc locum, credidere, Abraham minime præter ordinem perturbatum fuisse, cum filium suum immolare vellet, atque Phænicum exemplo, & Chananæorum admodum horrorem naturalem fuisse imminutum, quæ ex adeo inhumana actione affici debuisset. Philo libro de Abraham fatetur, Abraham hujus consuetudinis offerendi homines in sacrificium, minime authorem fuisse; hoc etenim in Barbarorum more positum erat. Patet Moabitas in Moloch honorem filios suos quandoque combussisse, quos Judæi frequenter nimium imitati sunt, uti colligitur ex Regum historia l. 4. c. 17. 17. Pseudo-Sanchoniaton apud Eusebium Præp. lib. 4. c. 16. refert, Phænices in periculis imminentibus, ac publicis calamitati-

1 *Hebr.* תער מאכלת. חרב 70. Μάχαιρα, *Gladius, Culter.*
2 Τὸ πρόβατον τὸ εἰς ὁλοκάρπωσιν.
3 Ambros. l. 1, de Abraham c. 8.

mitatibus, immolasse Diis illum ex propriis filiis, quem magis diligerent; atque addit, Deum Saturnum, aut *Ilum* huic consuetudini initium dedisse, immolando filium suum *Jehud*, quem ex *Anobret* Nympha susceperat. Porphyrius quoque hanc Phœnicum crudelitatem notat, qui illam coloniis suis in Africam detulerunt, ubi consuetudo jugulandi homines in sacrificium diutius invaluit.

Sed horum Auctorum sententia, qui contendunt, Abraham ob oculos habuisse Phænicum exempla in eo sacrificio, quod de Isaac peracturus erat, non solum perperam innititur Sacræ historiæ, verum ipsi Abraham nimis est contumeliosa.

I. Nisi negat Philo, consuetudinem mactandi filios in terra Chanaan forsitan invaluisse, nec fatetur quidem; & contendit, Abraham ad immolandum Isaac perrexisse, non ut alios populos imitaretur, nec ut consuetudinem aliquam sequeretur. Præterea ostendit nullam fuisse Abraham ex illis rationibus, quibus alii populi ad eam crudelitatem adigebantur; neque enim timor, neque ostentatio, nec laudum acquirendarum cupiditas ad hoc sacrificium impellere poterant, quod non nisi expresso Dei imperio susceperat. Abraham justissimam conceperat divinitatis ideam; nec arbitrari poterat, eam feritatem in Idolorum cultoribus probari posse; atque ita, quamquam eam invaluisse consuetudinem agnovisset, ab ea minime abhorrere non potuisset. Tantum abest, ut ob eam rationem Chananæos esset imitaturus, quinimmo contrarium plane effectum in ipsius animo peperisset, quo eam magis aversaretur.

II. Non liquet ante Abraham, aliquem hoc iniisse consilii, ut propriorum filiorum Deo sacrificium offerret. Non enim naturaliter quis crudelia admodum patrabit facinora, nisi urgentibus plane, atque extraordinariis rationibus adigatur. Qui prior hanc consuetudinem invexit, aliqua necessitate coactus esse debuit, aut officio aliquo, ex quo dissolvi minime potuerit; & nescio, an barbari adeo inveniri possent patres, qui se se magno belli periculo velint exolvere, filios suos immolando: aut dementes adeo, qui sibi persuadeant Deo acceptam fore similem hostiam. Hoc nihilominus dicendum est, si eam tueri volumus historiam, qua narrat Sanchoniaton, *Ilum* gravissimi belli periculo adactum immolasse filium suum *Jeahud*. Verisimilius tamen est, Abraham exemplo credidisse Phænices, se acceptum Deo sacrificium oblaturos, in ipsius honorem filios mactando, veluti rem, quam præ ceteris ipsi diligerent.

Observata fuit olim sensibilis relatio inter historiam Abraham, Saræ, & Isaac, & eam, quam de Ilo suo Phænices jactant: quare crediderunt nonnulli hanc unam, eamdemque historiam esse aliter enarratam. Ad hæc accedit, quod Græcorum Saturnus temporibus Abraham longe posterior est, & post Ævum quoque Moysis; atque ideò Saturni exemplum minime potuit persuadere Abraham, nec illi honorem adimere, quo afficiendus esset filium suum immolans; multoque minus Saturnus esse potuit author Sacrificiorum humanorum, de quibus creditur ipse Moyses locutus esse Deuteronomii capite 18. 10. Nos autem Jovis nativitatem ad tempora Judicum referimus. Denique arbitramur, hunc, quem proferunt Sanchoniatonem nuspiam extitisse, historiamque illius Porphyrii esse adinventum, ad hoc præcipue institutum, ut Sanctarum Scripturarum Judæorum authoritas infirmaretur: quod eruditi plures viri ante nos observarunt.

℣. 12. NON EXTENDAS MANUM TUAM SUPER PUERUM.] Patres nonnulli, Macarius videlicet Orat. de Exalt. Sanctæ Crucis, & Ambrosius de Abraham, credidere, Jesum Christum allusisse sacrificio Isaac, qui figura erat realis immolationis illius, cum ait Joannis 8. 56. *Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum, vidit, & gavisus est*. Nos vero aliam sententiam proposuimus de hac re cap. 17. 17.

NUNC COGNOVI, QUOD TIMES DEUM.] Deus juxta hominum morem loquitur; ait se cordis Abraham dispositiones agnoscere, quoniam illius periculum fecerat; & nunc scire, quod ille Deum amat, quoniam illum in ea statuit occasione, qua cunctis hominibus amorem suum probaret; ita Patres passim videntur explicare: *Vires enim dilectionis homines latent, nisi divino experimento etiam eidem innotescant*. S. Augustinus quæst. 57. & 58. in Genes. Vide etiam de Genesi ad litteram c. 9. & l. 16. de civit. c. 3. Ambrosium, Hilarium, atque alios. Scriptura Isaac appellat *puerum*, quamquam quinque, & viginti annorum illi ætas esset, juxta linguæ sanctæ consuetudinem, quæ filios, quacumque ætate sunt, pueros vocat, cum illos fratribus majoribus natu comparat. Vide Hieronymum in Tradit. Hebr.

NON PEPERCISTI UNIGENITO FILIO TUO PROPTER ME.] Hebraicus textus [1] ad litteram habet; *Tu minime subtraxisti Unigenitum filium tuum*. Voces autem *Propter me* non adsunt in textu Hebraico, neque versiculo 16. Chaldaice: *Tu non obstitisti, quin unigenitum filium tuum sumerem*; tu illum mihi non denegasti. Grotius arbitratur in hebraico textu olim has voces adfuisse, *propter me*; quoniam in Vulgata inveniuntur, apud Septuaginta, in Samaritana versione, atque in Syriaca; *Non pepercisti unigenito filio tuo propter me*, ut mihi obtemperares.

℣. 13. VIDIT POST TERGUM ARIETEM.] Hæc versio conformis est textui Hebraico, Onkelos, & Symmacho; sed textus Samaritanus, Jonathan, & Septuaginta non habent *post tergum*, sed simpliciter, *vidit arietem*. Hæc omnis varietas, quæ non adeo magni est momenti, ex una tantum littera provenit, quæ aliter legitur in Textu, quem Sanctus Hieronymus secutus est, ac in eo, quibus Septuaginta adhæserunt. Vulgata legit אחר *Achor*, *post tergum*; & Septuaginta אחד, *Achad*, *unum*.

INTER VEPRES HÆRENTEM CORNIBUS.] Septuaginta, & Theodotion vertunt [2], *qui ex arbusto sabec cornibus pendebat*. Symmachus [3]: *Aries cornibus illaqueatis in retia*: perinde ac innuere vellet arietem hunc forte retibus venatoris alicujus captum; vel arietem sylvestrem fuisse, aut capreolum, qui forte in venatorum retia ceciderat. Xenophon testatur fuisse olim sylvestres oves in Oriente. Aquila vertit [4], *in condensa*, vel *implexa*, quod juxta Sancti Hieronymi ideam significare potest condensa, & inter se implexa virgulta.

Septuaginta, Philo, Theodotion, Sanctus Eucherius, & Diodorus in Catenis Græcis accepere *Sabec* pro arbusti alicujus proprio nomine. Hebræi, quos eedem Catenæ proferunt, eam vocem transferunt, remissionem, veniam. Sed Bochartus invictis rationibus probavit, *Sabec* significare ramos, spinas, vepresque implexas; quam sententiam notæ melioris Interpretes secuti sunt.

Jonathan filius Uzielis, cui adhærent plerique Rabbinorum, serio jactitavit, hunc arietem creatum fuisse ipso mundi primordio, atque ad Abraham sacrificium destinatum. Hebræi contendunt etiam, sacrificium hoc fuisse peractum Kalendis mensis Tizri, qua die celebrant Tubarum solemnitatem, quæ in hujus facti memoriam ex Arietis cornibus effici debent. Turcæ credunt decima die mensis postremi Ismaelis sacrificium contigisse, in cujus memoriam maxima edunt lætitiæ signa: at hæc omnia æque probantur,

1 לא חשכת את בנך את יחידך ממני

2 Κατεχόμενος ἐν φυτῷ σαβέκ. *Euseb. Emiss.* Τὸ κατεχόμενος τῶν κεράτων, ὁ Σύρος, & ὁ Ἑβραῖος κρεμάμενος φησί. *Syr. & Heb.* suspensus cornibus. *Hieronym. quæst. Heb.* Ridiculam rem in hoc loco Eusebius Emisenus est locutus: Sabech, inquiens, dicitur hircus, qui rectis cornibus, & ad carpendas arboris frondes sublimis attollitur,

3 Sym. ἐν δικτύῳ.

4 Ἐν σύχνῳ, *vel* συχνεῶνα, *quod significat condensa, & inter se implexa virgulta. Hier. qu. Hebr.*

bantur, ac illud, quod de Alcorano jactitant, quod in Arietis pelle descriptum dicunt, quem pro Ismaele immolavit Abraham: quoniam ipsi hunc, non Isaac immolandum fuisse arbitrantur.

Aries hic a grege suo plane aberraverat, atque cornibus in vepres hæserat, quin inde se se posset exolvere. Deus providentia sua has circumstantias disposuit, ut in hac re figura agnosceretur eorum, quæ in Dominica passione contigerunt; ubi ille qui immolandus erat liberatus est; atque e contra, ille, qui erat innocens, est immolatus. Aries inter spinas referebat Jesum Christum spinis coronatum, & de Cruce suspensum. Ita Augustinus l. 3. contra Maxim, c. 26. Ambros. l. 1. de Abraham c. 8. & alii passim.

Quæritur, quomodo potuerit Abraham in sacrificium offerre Arietem, qui ipsius minime erat? Respondetur 1. Deum transtulisse in hunc Patriarcham dominium, & proprietatem hujus Arietis; atque hoc nomine procul dubio præ cæteris potiori jure, ac merito res possideri, quandoquidem Deus omnium creaturarum absolutus est Dominus. 2. Abraham usus est re inventa, cujus dominus ignorabatur, hac intentione reddendi pretium domino rei illius, quam sibi vindicarat, atque solvendi, quidquid summum jus ab eo postulasset. Nec credimus vaticinari, has dispositiones in homine adeo justo, qui erat Abraham, credentes.

℣. 14. APPELLAVITQUE NOMEN LOCI ILLIUS, DOMINUS VIDET; UNDE USQUE HODIE DICITUR; IN MONTE DOMINUS VIDEBIT.] Septuaginta vertunt [1]; *Appellavit hunc locum Dominus vidit; ut dicatur etiam hodie: Dominus apparuit in monte.* Hebraicus textus [2] verti poterat: *Abraham appellavit hunc locum; Dominus videbitur; quare dicitur etiam hodie: Mons, ubi Dominus videbitur.* Sanctus Hieronymus ait, hanc proverbii speciem fuisse apud Hebræos, cum in aliquo versarentur discrimine; Dominus providebit in monte; perinde ac diceretur: Cum nos clamamus tantis obruti calamitatibus, ac Abraham in monte; Deus præsto erit, ut inde nos eripiat. Potest etiam hic sensus tribui toti versiculo: *Appellavit hunc montem, Deus providebit, quare dicitur usque hodie: In monte, Dominus providebit.* Illi hoc nomen tribuit propter ea, quæ ipse filio suo respondit. Quærenti enim ubinam esse victima; *Deus providebit*, respondit ipse ℣. 8.

℣. 16. PER MEMETIPSUM JURAVI.] Sanctus Paulus in Epistola ad Hebræos 6. 13. 16. loci hujus commentarium affert his verbis: *Abrahæ promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem juraret, majorem se, juravit per semetipsum ..... Homines enim per majorem sui jurant; & omnis controversiæ eorum finis ad confirmationem, est juramentum. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilii sui interposuit juramentum: ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus &c.*

℣. 17. MULTIPLICABO SEMEN TUUM SICUT STELLAS CÆLI, ET VELUTI ARENAM, QUÆ EST IN LITTORE MARIS.] Patres animadvertunt, Deum hic promittere Abraham duplicem posteritatem; aut potius in illius posteritate duplex personarum genus distinguere: alii quippe sunt spirituales filii, successores fidei Abraham, comparati cœli syderibus: alii vero illius posteritas secundum carnem, arenæ maris comparata. Sed hæc explicatio spiritum magis spectat, quam litteram; quoniam similitudo stellarum cœli non semper in bonam partem accipitur. Vide Nahum. 3. 6.

POSSIDEBIT SEMEN TUUM PORTAS INIMICORUM SUORUM.] Septuaginta vertunt; *Semen tuum possidebit urbes inimicorum suorum.* Hic est verus hujus loci sensus. Aliqui explicant de viribus inimicorum

A suorum; aliquando enim in scriptura; portæ significant vires; exempli gratia Matthæi 16. 18. *Portæ inferi non prævalebunt adversus eam (ecclesiam).* Possidere portas inimicorum suorum, potest etiam significare: regere, judicare, dominari inimicis suis; quoniam antiquitus jus dicebatur in portis civitatis. Litteralis harum adimpletio prophetiarum perspicitur, postquam Hebræi devicerunt Chananæorum regiones, Moabitarum, atque Ammonitarum; sed perfectius absoluta videtur, postquam Ecclesia statuta est, cum omnes terrarum regiones subditæ fuerunt Evangelio; cum principes religioni huc maxime infesti, & populi, qui magis adversari videbantur, demum illi nomina sua dederunt.

℣. 18. BENEDICENTUR IN SEMINE TUO OMNES
B GENTES TERRÆ.] Verus hujus loci sensus est, quod omnes terrarum populi benedicentur in Jesu Christo, & per Iesum Christum, ut docet Apostolus ad Galatas 3. 6. Potest etiam significare, temporales benedictiones posterorum Abraham, qui sunt figuræ benedictionum æternarum, & spiritualium Christianorum; admirationi futuras aliis populis, & quemque vicissim optaturum esse felicitatem filiorum Abraham; adeout dicetur, estote benedicti, estote felices, ut posteritas Abraham. Genes. 12. 2. Et in sensu spirituali, omnes nationes terrarum maximæ felicitatis habituras loco, posse per Christum Jesum participes fieri benedictionum Abraham.

℣. 20. NUNTIATUM EST ABRAHÆ, QUOD MELCHA QUOQUE GENUISSET FILIOS NACHOR PATRI
C SUO.] Nachor erat frater Abrahæ, & Melcha neptis illius; Melcha, & Sara erant Sorores, si communi sententiæ adhæreamus, quæ Iescham filiam Ara, eamdem credit, ac Saram. Moyses hic refert genealogiam Nachor, ut lucem afferat iis, quæ sequuntur, spectantibus ad Isaac conjugium cum Rebecca filia Bathuelis, qui erat filius Nachor, & Melchæ.

℣. 21. HUS PRIMOGENITUM.] Incolis iste replevit regionem Hus in Arabia deserta, quæ in libro Iob Huz appellatur, uti ostendemus in Præfatione ad hunc librum.

BUZ FRATREM EJUS,] Grotius credit arcem Busam in Mesopotamia notatam ab Ammiano Marcellino nomen sumpsisse a Buz. *Elihu Busites* amicus Iob erat
D ex minoribus Buz, aut ex ea regione originem traxerat, quam Buz frequentem fecerat. Hebræi apud S. Hieronymum quæst. Hebr. in Genes. credunt hunc *Elihu* eumdem esse, ac Balaam, notum adeo in Moyse; Num. 22. 5.

Camuel patrem Syrorum.] Hebraice habetur; *Camuel patrem Aram.* Liquet nationem Syrorum originem duxisse ab Aram uno ex filiis Sem. Aram filius Camuel cum originem duceret ex regione Aramæorum accipere potuit cognomen Aramæi, aut Syri; sed præstat dicere, Camuel patrem fuisse [3] Camiletarum populorum Assyriæ ad Euphratis Occidentem. Invenitur quoque in secunda Cappadocia *Camuliana* urbs Episcopalis sub Patriarcha Constantino-
E politano. Cappadoces apud Authores veteres Syri nominantur, Vide Genes. 10. 22.

℣. 22. ET CASED,] Hebræi Chaldæos vocant *Casdim*; sed probabile prorsus non est, Cased filium Nachor patrem esse omnium Chaldæorum; sub nomine *Casdim* comprehenduntur plures populi tam citra, quam ultra Euphratem, quibus immixti fuerunt, & confusi filii Cased. Veri *Casdim*, aut Chaldæi incolebant citra Babylonem, ad finum Persicum, & in finibus Arabiæ, unde Babylonem, & Borsippum advenere celebres Philosophi Chaldæi 4.

AZAU.] Est in Cappadocia Urbs, cui nomen *Aza* in finibus Armeniæ minoris, quæ ad Boream

1 ἐκάλεσε Ἀβραὰμ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου, Κύριος εἶδεν, ἵνα εἴπωσι σήμερον, ἐν τῷ ὄρει Κύριος ὤφθη.
2 ויקרא אברהם שם המקום ההוא יהוה יראה אשר יאמר היום בהר יהוה יראה
3 Strabo lib. 16. p. 710. 4 Strabo lib. 16. & 17.

Boream habet Trebisundam, & ad Meridiem Neo- A
cæsaræam; ibi est etiam *Azura*. Plin. l. 5. c.
26.

℣. 24. ROMA PEPERIT TABEE.] Invenitur in Arabia Petræa, parte Syriæ, Urbs *Tabee* nuncupata. *Roma*, ab Septuaginta *Reman* appellatur; est in Mesopotamia hujus nominis civitas.

MAACHA.] Sunt in Arabia Felici populi appellati *Macetæ* ab Arriano, & urbs *Maca* versus regionem *Ormus*.

CAPUT XXIII.

Mors Saræ; Abraham emit speluncam, ut illam sepeliat.

Anno M. 2145.

1 VIxit autem Sara centum viginti septem annis. 2 Et mortua est in civitate
Arbee, quæ est Hebron, in terra Chanaan: venitque Abraham, ut plangeret, & fleret eam. 3 Cumque surrexisset ab officio funeris, locutus est ad
filios Heth, dicens: 4 Advena sum, & peregrinus apud vos: date mihi jus sepulchri
vobiscum, ut sepeliam mortuum meum. 5 Responderunt filii Heth, dicentes. 6 Audi nos, Domine, princeps Dei es apud nos: in electis sepulchris nostris sepeli mortuum tuum: nullusque te prohibere poterit, quin in monumento ejus sepelias mortuum tuum. 7 Surrexit Abraham, & adoravit populum terræ, filios videlicet Heth:
8 Dixitque ad eos: Si placet animæ vestræ, nt sepeliam mortuum meum, audite me,
& intercedite pro me apud Ephron filium Seor: 9 Ut det mihi speluncam duplicem,
quam habet in extrema parte agri sui: pecunia digna tradat eam mihi coram vobis in
possessionem sepulchri. 10 Habitabat autem Ephron in medio filiorum Heth. Responditque Ephron ad Abraham cunctis audientibus, qui ingrediebantur portam civitatis
illius, dicens: 11 Nequaquam ita fiet, Domine mi, sed tu magis ausculta, quod loquor: Agrum trado tibi, & speluncam, quæ in eo est, præsentibus filiis populi mei.
sepeli mortuum tuum. 12 Adoravit Abraham coram populo terræ, 13 Et locutus
est ad Ephron circumstante plebe: Quæso, ut audias me: Dabo pecuniam pro agro:
suscipe eam, & sic sepeliam mortuum meum in agro. 14 Respondítque Ephron:
15 Domine mi, audi me: Terra, quam postulas, quadringentos siclos argenti valet:
istud est pretium inter me, & te: sed quantum est hoc? sepeli mortuum tuum. 16
Quod cum audisset Abraham, appendit pecuniam, quam Ephron postulaverat audientibus filiis Heth, quadringentos siclos argenti probatæ monetæ publicæ. 17 Confirmatusque est ager quondam Ephronis, in quo erat spelunca duplex respiciens Mambre,
tam ipse, quam spelunca, & omnes arbores ejus in cunctis terminis ejus per circuitum,
18 Abrahæ in possessionem, videntibus filiis Heth; & cunctis, qui intrabant portam
civitatis illius. 19 Atque ita sepelivit Abraham Saram uxorem suam in spelunca
agri duplici, quæ respiciebat Mambre, hæc est Hebron in terra Chanaan. 20 Et
confirmatus est ager, & antrum, quod erat in eo, Abrahæ in possessionem monumenti a filiis Heth.

℣. 1. VIXIT SARA CENTUM VIGINTI SEPTEM A
ANNIS, ET MORTUA EST &c.] Sara unica est mulier, cujus ætatem Scriptura referat; mortem, & sepulturam. Si hoc decus est, illud debebatur maxime illius merito, & gradui, quem tenet in ordine, atque executione consiliorum Providentiæ: ipsa pulcherrima est Christianæ Ecclesiæ figura, ut animadvertit Sanctus Paulus Epistola ad Galatas 4. 22. 23. Idem Apostolus ad Hebræos scribens 11. 11. commendat Saræ fidem, quæ expectavit effectus promissionum Dei usque ad nonaginta annorum ætatem, sciens illum, qui ipsi pollicitus fuerat filium, cum sit fidelis, & fallere nequeat, deesse non posse, quin promissi fidem præstet. Rabbini ineptias profecto jaciunt, cum asserunt, Saram terrore perculsam obi- B
isse, cum dæmon illam fecisset certiorem, quod Abraham filium suum Isaac immolaturus pergebat.

℣. 2. MORTUA EST IN CIVITATE ARBEE, QUÆ EST HEBRON.] Septuaginta vertunt, *in urbe Arboc, in valle*. Sanctus Hieronymus in quæst. Hebraicis coarguit merito hanc versionem, quæ minimum adhæret textui Hebraico; quoniam etsi Hebraica vox ארבע *Harbog*, aut *Arboc* pronuntiari potest *Arbee* pronuntiando *Hain* æque ac G, ut Septuaginta in nonnullis nominibus proferunt, exempli gratia in *Segor*, & *Gaza*, liquet has voces κοιλάματι, *in valle*, non existere in textu. Idem Sanctus Hieronymus videtur credere urbi huic inditum fuisse nomen Arbee, quod significat quatuor, quod hi celebres quatuor Patriarchæ ibi tumulati sunt; Adam, Abraham, Isaac, & Jacob; vel, ut aliis placet, propter quatuor Gigantes, qui ibi immorati sunt, vel propter quatuor celebres mulieres, quæ ibi sepultæ fuerunt, videlicet, *Eva*, *Sara*, *Rebecca*, & *Liah*. Sed omnia hæc traditionum Rabbinicarum generi accensemus.

Creditur hæc urbs sumpsisse nomen *Arbee* a Chananæo, qui illam condidit, ut Josue innuit 14. 15.

Illi plane nomen Hebron inditum fuit ſolummodo, poſtquam hæc in diviſione terrarum filio Caleb ceſſit, cui nomen erat Hebron: & hæc verba, *Ipſa eſt Hebron in terra Chanaan*, huc acceſſiſſe videntur poſt Moyſem. Auctor verſionis Syriacæ transfert in civitate Gigantum; ſed Gloſſa eſt ex eo deſumpta, quod in Joſue dicitur; quatuor Gigantes ex ſtirpe Enak urbem hanc poſſediſſe.

VENIT ABRAHAM UT PLANGERET EAM.] Ex hoc loco infertur, Saram obiiſſe, dum Abraham abeſſet, qui tunc Berſabee immorabatur. Vide cap. 22. 19. & 24. 63. 64. A Berſabee ad Hebron octo circiter Gallicæ leucæ interſunt. Aliqui explicant hæc verba, *Sara mortua* eſt ad Hebron, perinde ac illa e vivis exceſſiſſet prope Hebron, videlicet in convalle Mambre, ubi credunt, tunc Abraham incoluiſſe; & hæc verba, *Venit, ut plangeret eam*, ſignificare ſolum, quod Abraham ſe ſe præparabat, ut Saræ funus lacrymis proſequeretur. Sed longe probabilius eſt ipſam dies clauſiſſe, dum Abraham procul eſſet, qui, ut ex ſequentibus patet, habebat tunc tabernacula ſua Berſabee. Moyſes adnotans illam ad Hebron deceſſiſſe probat, quod hactenus dictum eſt, quemadmodum confirmatur ex iis, quæ ſubdit, nimirum, quod Abraham venit, ut plangeret.

Latet, an ipſa aromatibus condita fuerit, & quamdiu de ea luctus duraverit. Luctus plerumque erat ſeptem dierum, ut habetur Eccliſ. 22. 13. & ſi Abraham ad portam Hebron venit empturus tumulum completo luctu, ut ex ℣. 3. colligitur, dicere oportet, Saram opobalſamis fuiſſe delibutam, ut paſſim in iis regionibus fieri conſueverat; quia alioquin tamdiu a corruptione corpus illius ſervari minime potuiſſet.

℣. 4. CUMQUE SURREXISSET AB OFFICIO FUNERIS.] Abraham prope corpus Saræ aliquot diebus humi cubavit juxta conſuetudinem, cui poſtquam parentaſſet, ſurrexit, & venit ad conventum incolarum Hebron, quos Scriptura *filios Heth* nuncupat, quoniam illi erant Hethæi. Popoſcit ab eo, ut ſibi liceret emere *jus ſepulchri*, ut Saram tumularet; aut juxta Hebraicum textum *tumuli poſſeſſionem*. Syriaca verſio habet; *jus poſſidendi in hæreditatem ſepulchrum*; quæ gratia illi denegari poterat, veluti extraneo. Vulgo non vendebantur majorum ſepulchra, quod impietatis vitium reputatum fuiſſet; ita Abraham ſepulchrum ſibi comparare ſtudet, ubi nemo adhuc obrutus fuerit. Ephron poterat fundum ſuum alienare, atque operam ſuam venundare.

Abraham ſepulchrum emens oſtendebat, ut Sanctus Irenæus l. 5. cap. 32. animadvertit, ſe nolle gratuito ſepulchrum accipere ex hominum parte in ea tellure, cujus poſſeſſionem Deus pollicitus illi fuerat: hujus emptio ſepulchri, atque terræ, ubi poſitum erat, ſpecies erat quædam maturatæ poſſeſſionis, & qua ſignificabatur, futurum ut Abrahæ poſteri vere, ac ipſa re toti illi regioni dominarentur. Sanctus Hieronymus in quæſtionibus Hebraicis venditionem tumuli reprobat, quem Ephron ceſſit Abrahæ. Ait enim illis, qui ſepulchra vendunt, atque inde pecuniam exigunt, plurimum de ipſorum merito decedere: quandoquidem Ephron, qui coactus quodammodo fuit ab Abraham, ut reciperet aliquid pro tumulo, avaritiæ ſecreto redarguitur ex ipſa ratione hujus nominis in hoc loco ſcribendi: deeſt quippe littera huic nomini in textu Hebraico: futiles omnino rationes.

At non hic unus ex Patribus coarguit Ephron. Interpretes aliquot ægre adlaborant, ut Abraham ipſum ſimoniæ crimine abſolvant in hac tumuli emptione. Adiri poteſt ſuper hunc locum Pererius. Ioſephus de Bello

A lib. 5. cap. 7. teſtatur ævo ſuo adhuc extitiſſe monumenta Saræ, Patriarcharum, & ipſorum conjugum, in urbe Hebron. Hæc ſepulchra ex pulcherrimo elaborata erant marmore, & affabre perfecta, ſed recens iſtud erat opus; vetuſta quippe monumenta inſtaurata fuerunt, quibus Architecturæ ornamenta acceſſere.

℣. 4. UT SEPELIAM MORTUUM MEUM.] Hebraicus textus addit: *A facie mea*; vel ut tollam ab oculis meis, hoc doloris argumentum, ut mortuum ſepeliam, qui domi meæ ante oculos meos eſt.

℣. 6. AUDI NOS DOMINE: PRINCEPS DEI ES APUD NOS.] Abraham cum ſe ſe obtulit ante fores Hebron, ſtatim ante univerſum populum conſtitit, atque ex illis petiit, ut per eos ſibi liceret poſſidere tumulum; deinde eos rogavit, ut apud Ephron intercederent, qui

B agrum ſuum ipſi venderet, ubi excavata aderant monumenta. Ephron, quem Abraham ex habitu oris non noverat, cum adeſſet in cœtu, re intellecta reſpondit, ſe illi cedere libenter, & gratuito, & agrum, & tumulos. En autem quibus officiis certatum eſſe hoc capite innuitur.

PRINCEPS DEI ES APUD NOS.] Te nos, veluti magnum principem inter nos colimus, non autem veluti advenam deſpicimus. Scriptura ſæpius Dei nomen addit rei, cujus magnitudinem evehere ſtudet. Aliæ etiam linguæ epithetum *Divini*, illis rebus adjiciunt, quæ ſummopere magnæ ſunt, pulchræ, aut bonæ. Apud nonnullos interpretum noſtrorum, hæc verba, *Princeps Dei*, de Principe pio, ac Numini accepto, & de homine, quem populi tamquam Prophetam venerabantur,

C intelliguntur. Vulgata vetus [1] legebat, quemadmodum & Septuaginta: *Rex a Deo tu es nobis*, Rex es a Deo conſtitutus inter nos [2].

℣. 7. SURREXIT ABRAHAM, ET ADORAVIT.] Abraham ſedens Hethæorum reſponſionem audivit, atque reſponſum illorum daturus comitati, ſurrexit, & ſe proſtravit, ut illis ageret gratias.

℣. 8. INTERCEDITE PRO ME APUD EPHRON. ℣. 9. UT DET MIHI SPELUNCAM DUPLICEM.] Sanctus Hieronymus ſequitur iſtic Septuaginta. Hebraice; את מערת המכפלה; *Speluncam Macphelæ*: atque inferius ℣. 17: שדה אשר כמכפלה, *Ager, qui eſt Macphelæ, qui erat Ephron, ceſſit Abraham*. Vox *Macphela* ſignificat *duplicem*; ex quo conjectum eſt, ſepulchrum, quod Abraham emere volebat, nomen hoc præſeferre, vel

D quia ibi adeſſe potuerint ſpeluncæ duæ, aut duo cellæ, vel ſimpliciter thecæ duæ, atque duo monumenta, quibus corpora inferrentur; ſed videtur potius *Macphela* fuiſſe nomen agri.

PECUNIA DIGNA TRADAT EAM.] Hebraice ad literam [3]; *Tradat eam pleno argento*, hoc eſt, pro eo pretio, quanti valet. Chaldaice [4], *Argento perfecto*: Emam tanti, quanti valet.

℣. 10. HABITABAT AUTEM EPHRON IN MEDIO FILIORUM HETH.] Verti poteſt Hebraicus textus: *Sedebat Ephron in medio filiorum Heth*; quem alloquebatur Abraham.

CUNCTIS AUDIENTIBUS, QUI INGREDIEBANTUR PORTAM CIVITATIS.] Videlicet coram magiſtratibus, & ſenioribus, qui ſubſellia habebant in porta; vel etiam

E ante oppidanos, & advenas, qui tunc cœtui adeſſe poterant. Septuaginta in poſtremum hunc ſenſum intellexiſſe videntur [5].

℣. 11. NEQUAQUAM ITA FIAT DOMINE MI.] Hebraice habetur ſimpliciter, *Non Domine mi*. Septuaginta [6]; *Mane apud me, Domine, & audi me*; perinde ac diceret, quod apud eum ſederet, & audiret propoſitionem, quam illi facturus erat; vel eſto ex parte mea, mihi faveas, me audias.

℣. 13.

1 Hieronym. quæſt. Hebr.
2 Βασιλεὺς παρὰ Θεοῦ σύ.
3 בכסף דלא.
4 Chald. בכספא שלים 70. ἀργυρίου ἀξίου.
5 Καὶ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὴν πόλιν πάντων. Ita & verſic. 18. & paſſim.
6 Παρ' ἐμοὶ γένου, Κύριε, καὶ ἄκουσόν μου.

℣. 13. QUÆSO, UT AUDIAS &c.] Hebraice לו אם שתה; *Si tu es*; (ille Ephron, cujus est ager) *quæso, ut me audias*. Samaritanus quoque textus [1] verti potest: *Si mihi faves, quæso audi me*; vel *si tibi lubet* gratificari mihi, *audi me*. Septuaginta [2]: *Quandoquidem tu hic es prope me, audi me*. Hoc modo etiam suppleri posset. *Si cedere mihi vis agrum tuum, audi propositionem, quam facio tibi*. Onkelos; *Si tu hoc mihi concedis, permitte mihi* &c. Nonnulli apud Vatablum; Si tu renuis argentum meum, ego non accipiam agrum tuum. Gratuito illum accipere noluit, ne minores Ephron deinceps agrum possent repetere, & ne tumuli alicui subjacerent injuriæ.

℣. 15. DOMINE MI AUDI ME &c.] Hic versiculus admodum varius est apud Septuaginta: *Non, Domine mi; quoniam intellexi (agrum hunc valere) quadringentis didrachmis argenti; sed quænam est hæc summa inter te, & me?* Ipsi legerunt in textu voces aliquot, secus ac hodie legimus, ac legebat Sanctus Hieronymus ex Hebraico. Legerunt enim לא *non*, pro לו *illi*, quod est in fine ℣. 14. & שמעתי *Intellexi*, pro שמעני *Audi me*. Sed Vulgatæ sensus melior est, quam Septuaginta.

QUADRINGENTIS SICLIS.] Septuaginta frequentius transferunt Hebraicam vocem שקל *Schekel*, *Didrachma*. Drachma Attica constabat tribus solidis cum dimidio, ita duæ drachmæ, aut didrachma septem solidos reddent; & cum drachma Hebraica æquivaleat duabus drachmis Atticis; Siclus quatuordecim tantum solidis constaret. Iuxta supputationem, quam secuti sumus, siclus argenti valet duobus, & triginta solidis, & quinque denariis: ita sicli quadringenti conficiunt centum & quadraginta octo libras, sex solidos, & denarios octo. Siclus erat pondus magis commune, & aptius, & credi potest in commerciis parvis argenti virgulis usos fuisse, quæ aliquot unciis, vel sæpius unica uncia ad negotiationis facilitatem constarent.

℣. 16. APPENDIT PECUNIAM.] Vox Pecunia, quæ hic legitur, innuit usum argenti excussi, & formis obsignati; sed Hebraice habetur, *appendit argentum*, quod solum metalli pondus significat. Vox *Schekel* certum modo pondus indicat. Vide nostram Dissertationem de nummis ad hujus voluminis frontem.

PROBATÆ MONETÆ PUBLICÆ.] Hebraice כסף עבר לסחר. *Argenti, quod appenditur apud mercatores*. Septuaginta [3]: *Argenti a mercatoribus probati*, optimæ perfectionis, & æquissimi ponderis. Non credimus tunc temporis ubivis gentium excussi argenti, obsignatique usum invaluisse.

℣. 17. CONFIRMATUS EST AGER QUONDAM EPHRONIS.] Vetus transigendi ratio hic innotescit. Contractus, & conventio fiebant coram populo, ac senioribus, pretium tradebatur, atque conferebatur emptori possessio. Ante Moysem nulla supersunt scripturæ vestigia.

Oritur hic difficultas super emptione, quam fecit Abraham, agri in terra Chanaan, quod adversari videtur iis, quæ Sanctus Stephanus asserit Actorum 7. 5. Οὐδὲ βῆμα ποδός, Deum non dedisse pedem terræ huic Patriarchæ in hæreditatem in regionibus Chananæorum. Respondetur, Abraham re vera non possedisse terræ pedem, veluti bonum, & patrimonium, quod ipsi hæreditatis jure contigerit; sed hoc minimum obest, quin velut advena aliquid emere, & possidere potuerit.

Alia etiam difficultas occurrit, videlicet, quod S. Stephanus Act. 7. 16. appellat *Hemor filium Sichem* eum, qui hic appellatur *Ephron filius Seor*; quod vel inde oriri potuit, quod his viris plura essent nomina, quod non mirum, ac novum est in Biblia; vel quod locus hic Actorum corruptus est, ut animadvertunt Eugubinus, Masius, Tostatus, atque amanuenses confuderunt emptionem, quam fecit Iacob prope Hemor filium Sichem, relatam cap. 33. cum ea, quæ hic narratur: inseruerunt illi in Acta nomen Abraham in ea periodo, ubi subintelligendum erat nomen Iacob, quod antea exprimitur.

Melchior Canus de locis Theologicis l. 2. cap. 18. Sancto Stephano memoriam hic defuisse contendit, & Sanctum Lucam, qui illius sermonem exscribit, noluisse errorem hunc corrigere, ne inviolabili fidei officeret, qua velut Historicus narrare debebat quidquid S. Stephanus dixerat. Pro hac sententia afferuntur venerabilis Beda, Rabanus Maurus, Emanuel Sa, & P. Salianus. Sed optandum esset, ne quis ad hujus generis solutiones confugeret, nisi ultima cogeretur necessitate. Quia si fatemur Sanctum Lucam, aut alios auctores semel id narrare, quod falsum ipsi cognoverint, quin illud adverterent; quis asserere poterit, ipsos nobis haudquaquam imponere, tunc præcipue cum ea referunt, quæ ex aliis perceperunt, ut facit Sanctus Lucas in Evangelio cap. 1. 23. Quomodo noverimus eos, ex quibus Sanctus Lucas didicit ea, quæ narrat, memoria nequaquam excidisse, & Sanctum Lucam minime vana referre, si illi ea fuerit religio, qua ab iis corrigendis arceretur, aliorum sermones enarrans? Videri possunt hujus difficultatis aliæ solutiones in Actis. Vide quoque infra c. 33. v. 19.

1 אם אתה לו.
2 Ἐπειδὴ πρὸς ἐμοῦ εἶ.
3 Ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις.

CAPUT XXIV.

Iter Eliezeri procuratoris Abraham in Mesopotamiam: Ille poscit, & obtinet Rebeccam in uxorem Isaac. Reditus illius.

℣. 1. ERat autem Abraham senex, dierumque multorum: & Dominus in cunctis benedixerat ei. 2 Dixitque ad servum seniorem domus suæ, qui præerat omnibus, quæ habebat: Pone manum tuam subter femur meum. 3 Ut adjurem te per Dominum Deum cœli, & terræ, ut non accipias uxorem filio meo de filiabus Chananæorum, inter quos habito: 4 Sed ad terram, & cognationem meam proficiscaris, & inde accipias uxorem filio meo Isaac. 5 Respondit servus: Si noluerit mulier venire mecum in terram hanc, numquid reducere debeo filium tuum ad locum, de quo tu egressus es? 6 Dixitque Abraham: Cave, ne quando reducas filium meum illuc. 7 Dominus cœli, & terræ, qui tulit me de domo patris mei, & de terra nativi-

nativitatis meæ, qui locutus eſt mihi, & juravit mihi, dicens : Semini tuo dabo ter-
ram hanc ; ipſe mittet angelum ſuum coram te, & accipies inde uxorem filio meo. 8
Sin autem mulier noluerit ſequi te, non teneberis juramento : filium meum tantum ne
reducas illuc. 9 Poſuit ergo ſervus manum ſub femore Abraham domini ſui, & jura-
vit illi ſuper ſermone hoc. 10 Tulitque decem camelos de grege domini ſui, & ab-
iit, ex omnibus bonis ejus portans ſecum, profectuſque perrexit in Meſopotamiam ad
urbem Nachor. 11 Cumque camelos feciſſet accumbere extra oppidum juxta puteum
aquæ veſpere, eo tempore, quo ſolent mulieres egredi ad hauriendam aquam, dixit :
12 Domine Deus domini mei Abraham, occurre, obſecro, mihi hodie, & fac miſeri-
cordiam cum domino meo Abraham. 13 Ecce ego ſto prope fontem aquæ, & filiæ
habitatorum hujus civitatis egredientur ad hauriendam aquam. 14 Igitur puella, cui
ego dixero : Inclina hydriam tuam, ut bibam : & illa reſponderit : Bibe, quin & ca-
melis tuis dabo potum : ipſa eſt, quam præparaſti ſervo tuo Iſaac : & per hoc intelli-
gam, quod feceris miſericordiam cum domino meo Abraham. 15 Necdum intra ſe
verba compleverat, & ecce Rebecca egrediebatur, filia Bathuel, filii Melchæ uxoris
Nachor fratris Abraham, habens hydriam in ſcapula ſua. 16 Puella decora nimis,
virgoque pulcherrima, & incognita viro : deſcenderat autem ad fontem, & impleverat
hydriam, ac revertebatur. 17 Occurritque ei ſervus, & ait : Pauxillum aquæ mihi
ad bibendum præbe de hydria tua. 18 Quæ reſpondit : Bibe, domine mi : celeri-
terque depoſuit hydriam ſuper ulnam ſuam, & dedit ei potum. 19 Cumque ille bi-
biſſet, adjecit : Quin & camelis tuis hauriam aquam, donec cuncti bibant. 20 Ef-
fundenſque hydriam in canalibus, recurrit ad puteum, ut hauriret aquam : & hauſtam
omnibus camelis dedit. 21 Ipſe autem contemplabatur eam tacitus, ſcire volens, u-
trum proſperum iter ſuum feciſſet Dominus, an non. 22 Poſtquam autem biberunt
cameli, protulit vir inaures aureas, appendentes ſiclos duos, & armillas totidem pon-
do ſiclorum decem. 23 Dixitque ad eam : Cujus es filia ? indica mihi : eſt in domo
patris tui locus ad manendum ? 24 Quæ reſpondit : filia ſum Bathuelis, filii Mel-
chæ, quem peperit ipſi Nachor. 25 Et addidit, dicens : Palearum quoque, & fœ-
ni plurimum eſt apud nos, & locus ſpatioſus ad manendum. 26 Inclinavit ſe homo,
& adoravit Dominum, 27 Dicens : Benedictus Dominus Deus domini mei Abraham,
qui non abſtulit miſericordiam, & veritatem ſuam a domino meo, & recto itinere me
perduxit in domum fratris domini mei. 28 Cucurrit itaque puella, & nunciavit in
domum matris ſuæ omnia, quæ audierat. 29 Habebat autem Rebecca fratrem nomine
Laban, qui feſtinus egreſſus eſt ad hominem, ubi erat fons. 30 Cumque vidiſſet in-
aures, & armillas in manibus ſororis ſuæ, & audiſſet cuncta verba referentis : Hæc lo-
cutus eſt mihi homo : venit ad virum, qui ſtabat juxta camelos, & prope fontem a-
quæ : 31 Dixitque ad eum : Ingredere, benedicte Domini : cur foris ſtas ? præpa-
ravi domum, & locum camelis tuis. 32 Et introduxit eum in hoſpitium : ac deſtra-
vit camelos, deditque paleas, & fœnum, & aquam ad lavandos pedes ejus, & viro-
rum, qui venerant cum eo. 33 Et appoſitus eſt in conſpectu ejus panis. Qui ait :
Non comedam, donec loquar ſermones meos. Reſpondit ei : Loquere. 34 At ille :
Servus, inquit, Abraham ſum : 35 Et Dominus benedixit domino meo valde, ma-
gnificatuſque eſt : & dedit ei oves, & boves, argentum, & aurum, ſervos, & ancil-
las, camelos, & aſinos. 36 Et peperit Sara uxor domini mei filium domino meo in
ſenectute ſua, deditque illi omnia, quæ habuerat. 37 Et adjuravit me dominus me-
us, dicens : Non accipies uxorem filio meo de filiabus Chananæorum, in quorum ter-
ra habito : 38 Sed ad domum patris mei perges, & de cognatione mea accipies uxo-
rem filio meo. 39 Ego vero reſpondi domino meo : Quid ſi noluerit venire mecum
mulier ? 40 Dominus, ait, in cujus conſpectu ambulo, mittet angelum ſuum tecum,
& diriget viam tuam : accipieſque uxorem filio meo de cognatione mea, & de domo
patris mei. 41 Innocens eris a maledictione mea, cum veneris ad propinquos meos,
& non dederint tibi. 42 Veni ergo hodie ad fontem aquæ, & dixi : Domine Deus
domini mei Abraham, ſi direxiſti viam meam, in qua nunc ambulo, 43 Ecce ſto ju-
xta fontem aquæ, & virgo, quæ egredietur ad hauriendam aquam, audierit a me : Da
mihi pauxillum aquæ ad bibendum ex hydria tua : 44 Et dixerit mihi : Et tu bibe,
& camelis tuis hauriam, ipſa eſt mulier, quam præparavit Dominus filio domini mei.
45 Dumque hæc tacitus mecum volverem, apparuit Rebecca veniens cum hydria,
quam portabat in ſcapula : deſcenditque ad fontem, & hauſit aquam. Et ajo ad eam :
Da mi-

Da mihi paululum bibere. 46 Quæ feſtinans depoſuit hydriam de humero, & dixit
mihi: Et tu bibe, & camelis tuis tribuam potum. Bibi, & adaquavi camelos. 47
Interrogavique eam, & dixi: Cujus es filia? Quæ reſpondit: Filia Bathuelis ſum, fi-
lii Nachor, quem peperit ei Melcha. Suſpendi itaque inaures ad ornandam faciem ejus,
& armillas poſui in manibus ejus: 48 Pronuſque adoravi Dominum, benedicens Do-
mino Deo domini mei Abraham, qui perduxit me recto itinere, ut ſumerem filiam fra-
tris domini mei filio ejus. 49 Quamobrem ſi facitis miſericordiam, & veritatem cum
Domino meo, indicate mihi; ſin autem aliud placet, & hoc dicite mihi, ut vadam ad
dexteram, ſive ad ſiniſtram. 50 Reſponderuntque Laban, & Bathuel: a Domino e-
greſſus eſt ſermo, non poſſumus extra placitum ejus quidquam aliud loqui tecum. 51
En Rebecca coram te eſt, tolle eam, & proficiſcere, & ſit uxor filii domini tui, ſicut
locutus eſt Dominus. 52 Quod cum audiſſet puer Abraham, procidens adoravit in
terram Dominum. 53 Prolatiſque vaſis argenteis, & aureis, ac veſtibus, dedit ea
Rebeccæ, pro munere, fratribus quoque ejus, & matri dona obtulit. 54 Inito con-
vivio, veſcentes pariter, & bibentes manſerunt ibi. Surgens autem mane, locutus eſt
puer; Dimitte me, ut vadam ad dominum meum. 55 Reſponderuntque fratres ejus,
& mater: Maneat puella ſaltem decem dies apud nos, & poſtea proficiſcetur. 56 No-
lite, ait, me retinere, quia Dominus direxit viam meam: dimittite me, ut pergam ad
dominum meum. 57 Et dixerunt: Vocemus puellam, & quæramus ipſius volunta-
tem. 58 Cumque vocata veniſſet, ſciſcitati ſunt: Vis ire cum homine iſto? Quæ
ait: Vadam. 59 Dimiſerunt ergo eam, & nutricem illius Deboram, ſervumque A-
braham, & comites ejus, 60 Imprecantes proſpera ſorori ſuæ, atque dicentes: So-
ror noſtra es, creſcas in mille millia, & poſſideat ſemen tuum portas inimicorum ſuo-
rum. 61 Igitur Rebecca, & puellæ illius aſcenſis camelis, ſecutæ ſunt virum, qui fe-
ſtinus revertebatur ad dominum ſuum. 62 Eo autem tempore deambulabat Iſaac per
viam, quæ ducit ad puteum, cujus nomen eſt viventis, & videntis: habitabat enim
in terra auſtrali: 63 Et egreſſus fuerat ad meditandum in agro, inclinata jam die:
cumque elevaſſet oculos, vidit camelos venientes procul. 64 Rebecca quoque, con-
ſpecto Iſaac, deſcendit de camelo, 65 Et ait ad puerum: Quis eſt ille homo, qui
venit per agrum in occurſum nobis? Dixitque ei: Ipſe eſt Dominus meus. At il-
la tollens cito pallium ſuum, operuit ſe. 66 Servus autem cuncta, quæ geſſerat,
narravit domino ſuo Iſaac. 67 Qui introduxit eam in tabernaculum Saræ matris
ſuæ, & accepit eam uxorem: & in tantum dilexit eam, ut dolorem, qui ex morte
matris ejus acciderat, temperaret.

℣. 1. ERAT AUTEM ABRAHAM SENEX... (2) DIXITQUE AD SERVUM SENIOREM DOMUS SUÆ.] Abraham tunc erant centum, & quadraginta anni, Iſaac vero filio ipſius quadraginta. Senior hic ſervus plane eſt Eliezer, qui tanti erat apud Abraham, ut illum ſibi heredem conſtitueret, ſi Deus ipſi filios minime conceſſiſſet. Ex iis, quæ ſequuntur, ſatis patet fiduciam, atque æſtimationem, quam ſapiens hic Patriarcha pro illo fovebat, optime locatas fuiſſe. Eliezer hac in re ſe admodum probavit prudentem, ſapientem, ac pium. Nonnulli Interpretes hanc vocem *Seniorem*, vel ut eſt Hebraice, *Senem*, זקן: *Seken*, perinde intelligunt ac ſignificaret, non ipſius ætatem, ſed ipſius munus Procuratoris, aut Oeconomi Abraham. Onkelos vertit סבא *Saba*, *Procuratorem*.

℣. 2. PONE MANUM TUAM SUBTER FEMUR MEUM. (3) UT ADJUREM TE PER DOMINUM] [1] Variæ admodum extitere ſententiæ ſuper hac conſuetudine obligandi eum, qui juramentum præſtat, ad manum ponendam ſubter femur illius, cui ſacramento ſe obſtringit: quem ritum videmus etiam cap. 47. 29. Geneſis. Aliqui Patres, ut Auguſtinus quæſt. 62. in Geneſ. & de Civit. l. 16. cap. 33. & alibi; Hieronymus l. 1. contra Jovinianum, & Epiſtola ad A Princip. in nov. edition. 32. Ambroſius l. 1. de Abraham cap. 9. Bonfrerius &c. & nonnulli recentiores Interpretes aſſerunt, ipſum myſticum eſſe ritum, ac ſignificativum; neque conſiderandum eſſe velut ſimplicem conſuetudinem Judæorum, aliorumque populorum in caſibus conſuetis; quandoquidem in Scriptura univerſa bis tantum adhibitus fuerit in occaſionibus conſideratione dignis, atque a duobus eximiis Patriarchis, Abraham, & Jacob, qui ſignificare hac actione volebant adventum Meſſiæ, qui ex illorum progenie naſciturus erat, in cujus nomen jusjurandum exigebant. Uterque Chaldæus, & Judæi apud Hieronymum in quæſtionibus Hebraicis, necnon & Theodoretus quæſt. 74. in Geneſ. credunt, quod Abraham juſſerit ſervum ſuum jurare per cir- B cumciſionem, quæ tunc temporis erat veræ religionis character.

Joſephus l. 1. Antiquit. cap. 24. aſſerit, temporibus quoque ſuis, cum illum, qui juramentum exigebat, tum illum, qui peragebat, eodem tempore ponere conſueviſſe manum ſuper femur alterius. Sed hoc tantum in more fuiſſe, cum reciproca eſſet obligatio, quæ in hac occaſione minime reperitur. Lyranus, Tirinus, & Menochius aſſerunt, Judæos adhuc eam jurisjurandi rationem præſtandi aſſervare: & Vatablus adjicit apud aliquos etiam Orientis populos

[1] שים נא ידך תחת ירכי 70. Θὲς τὴν χεῖρά σε ἐπὶ τὸν μηρόν με. Pone manum tuam ſuper femur meum. φασὶ τὸν Σύρον, καὶ τὸν ἑβραῖον, μὴ ἔτος ἔχειν, ἀλλ' εἰς τὸ παιδογόνον ὄργανον. Ἑβραῖος, ἐπὶ τὴν ὀσφύν. Hebraice, *ſuper latus aut ſuper lumbos*. Diodorus in Catena Græca. Vide recentem Hexaplorum editionem.

pulos vigere. Abenezra credit hunc esse ritum symbolicum, qui submissionem, ac obedientiam indicat erga illum, cui hoc officium præstatur; & equidem qui manum suam sub femore sedentis ponit, se ipsum in conditionem non agendi statuit, & quodammodo se obstringit, ne illa utatur manu, nisi quantum sedens ipsi permiserit. Ita quoque subditi Domino obedientiam pollicentes manus junctas ponunt inter Domini manus.

Grotius aliter sentit. Cum super femur gladius ferretur, ut constat ex Exodo 32. 27. Jud. 3. 16., Ps. 44. 3. &c. Cantic. 3. 8. conjicit ponentem manum suam subter femur alicujus, tacite confiteri, se, si promissis non steterit, merito perimendum esse gladio, quem ille gerit, cui obstringitur. Clericus novam adhuc conjecturam proponit: ponere manum suam sub femore alterius est actus, qui servi designabat officium, qui Dominum suum super equum collocat, vel super camelum extollit. Hoc ritu se adstringebat Eliezer Domini jussa fore diligenter executurum. Liquet, stapedum usum non adeo vetustum esse: nec in lingua Græca, neque in Latina proprium adest nomen, quo significetur. Præcipuum recentium equitum studium erat antiquitus equis insilire, & celeriter, ac facile desilire dextrorsum, vel sinistrorsum, ut est apud Vegetium l. 1. Virgilius l. 12. Æneid. rationem hanc veterem equo insiliendi explicat.

Infrænant alii currus, ac corpora saltu
Subjiciunt in equos.

Xenophon in libro, cui nomen Hipparchichus, aut Equitatus Magister p. 336. & 338. ait, equites edocendos esse, ut in equos ipsi rite discant scandere, atque alios norint ponere. Prius præceptum respicit juvenes, qui ad id viribus pollent, & corporis agilitate: *majores autem natu sic Persarum more assuefeceris, ut alii alios vicissim in equos imponant.* Patet ex libro Esther 6. 8. (vide & 3. Regum 1. 33.) munus alios in equum imponendi servile, ac abjectum fuisse, quod Mardochæo Aman præstare invitus coactus fuit, & hodie quoque tenere stapedem actus est servitutis. Apud Græcos, genua amplecti erat actus supplicantis; atque apud Hebræos ad pedes procumbebant, eosque amplectebantur: sed fatendum est, nuspiam alibi, neque in fœderibus, neque in juramentis inveniri morem hunc ponendi manum sub femore alterius.

℣. 3. UT NON ACCIPIAS UXOREM FILIO MEO DE FILIABUS CHANANÆORUM.] Timor Abraham, ut filius ejus cum filiabus Chananæorum conjugium iniret, inde oriebatur, quod hos populos Deus maledictione percusserat, atque ideo ab illis justi omnes abhorrebant. Ipsi enim damnati fuerant, ut vel funditus delerentur, vel ex suis finibus pellerentur; ideoque in Dei consilium agere visus esset, si illorum connubia expetiisset; quoniam progenies Isaac benedictionibus erat cumulanda, atque regioni Chanaam erat aliquando dominatura. Præterea inter Chananæos generalis erat corruptio, & si permisisset Abraham, ut Isaac cum iis fœdera iniret, posteritatem suam profecto objecisset periculo propemodum inevitabili in eorum flagitia proruendi; sed Abraham, qui grave nihil numinis voluntate haud explorata aggrediebatur, procul dubio in re tanti momenti Deum ipsum consuluit.

℣. 4. SED AD TERRAM, ET COGNATIONEM MEAM PROFICISCARIS, ET INDE ACCIPIES UXOREM FILIO MEO ISAAC.] Abraham mittit primum domus suæ ministrum in Haran Mesopotamiæ, quam suam patriam vocat, quod ipsius consanguinei ibi sedem suam constituerant, & ipse quoque aliquandiu fuerat commoratus cum Thare parente suo. Urbs *Haram* appellatur ℣. 10. *Urbs Nachor*, quia hic Patriarcha frater Abraham ibi tunc incolebat, atque illic re-

A manserat, cum inde Abraham egrederetur. Familia Nachor veri numinis agnitionem asservarat, & aliquot veræ Religionis officia, quamquam superstitionibus immixta, uti videbimus cap. 31. 19.

℣. 5. SI NOLUERIT MULIER VENIRE MECUM ... NUMQUID REDUCERE DEBEO FILIUM TUUM AD LOCUM, DE QUO TU EGRESSUS ES?] Ex hoc loco, & aliis aliquot Scripturæ, veluti Josue 9. 18. & 3. Reg. 2. 8. innotescit, quænam esset apud Veteres jurisjurandi religio; neque enim mordicus adhærebant verbis, quibus illud conceptum fuerat, quin illorum mentem interpretarentur, qui hoc juramentum postulabant.

℣. 7. IPSE MITTET ANGELUM SUUM,] Videtur hic palam vetustissima Hebræorum traditio de Ange-
B lis Custodibus.

℣. 10. EX OMNIBUS BONIS EJUS PORTANS SECUM.] Hebraice; *Omnia bona domini sui erant in manu ipsius.* Rabbinus Salomon ridicule profecto asserit, Eliezerum attulisse secum inventarium, seu repertorium bonorum omnium domini sui. Hæc munera ex iis omnibus electa, quæ magis opulenta, ac pretiosa erant domi Abraham, erant pro dote uxoris Isaac, juxta illorum temporum, earumque regionum consuetudinem, ubi sponsus conjugi suæ dotem afferebat, ut liquet ex Scriptura, & profanorum authorum testimonio. Nonnulli apud Vatablum ita Hebraicum textum transferunt; *Quoniam habebat ipse facultatem disponendi de bonis omnibus domini sui*; perinde ac vellet Moyses rationem reddere, pro-
C pter quam servus hic decem camelos tulit.

℣. 11. CUMQUE CAMELOS FECISSET ACCUMBERE.] Hebraicus textus ad litteram [1]: Camelos in genu procumbere fecit. Re quidem vera in genua procumbentia hæc quiescunt animalia; atque ita consistunt, donec & onerantur, & exonerantur. Instituuntur statim a nativitate, ut in hac corporis positura se se aptent, ipsos per aliquot dies onustos adeo tenendo, ne assurgere possint.

TEMPORE, QUO SOLENT MULIERES PROGREDI AD HAURIENDAM AQUAM.] Hebraicus textus ad litteram ita potest transferri: *sub illud tempus, quo haurientes egrediuntur.* Hæc erat puellarum consuetudo una ex urbe procedere ad hauriendam aquam ex fonte, aut ex cisternis communibus. Septem filiæ
D Jetro Exodi 2. 16. veniunt ad aquam hauriendam potum daturæ gregibus patris sui; & filiæ Ramatha egrediebantur ad aquam educendam, cum Saul ex illis quæsivit, ubinam esset Samuel 1. Regum 9. 11. Et Homerus Odyss. K ait, tribus ex gente sua occurrisse ante portam urbis Lamæ adolescentulam, quæ aquam eductura egrediebatur; & Odyss. H exhibet Minervam puellæ speciem præseferentem, ad hauriendam aquam procedentem.

℣. 12. OCCURRE MIHI HODIE;] *Adesto mihi*, vel potius. *Veni mihi obviam.* Hebraice הקרה *Fac me offendere*, fac, ut felicem occursum habeam. Septuaginta [2]: *Concede mihi iter felix*; vel itineri meo fe-
E licem exitum tribue.

℣. 14. IGITUR PUELLA, CUI EGO DIXERO.] Videtur servus hic Abraham tentare Deum, & miraculum exposcere, postulans, ut ipsi ostendat mulierem, quam præparavit uxorem Isaac; atque istud per certa signa, quæ ipse Deo videtur describere. Sed Patres Sanctus Chrysostomus homil. 48. in Genesim, & Theodoretus quæst. 74. atque Interpretes Eliezeri actionem excusant, atque veluti effectum illius fidei considerant, & constantis fiduciæ in Deum, ac velut peculiarem Spiritus Sancti inspirationem, qui ipsum hanc precem docuit. Gestæ res illius, quæ sequuntur, & felix suæ petitionis exitus clarius edocent, illam a Deo probatam fuisse. Si licet umquam a Deo miracula petere, & insuetas opes; hoc profecto fas est, cum similes se se offerunt

---

1 ויברך הגמלים. 70. ἐκοίμισε. Accumbere fecit. Alius ἐγονάτισε, in genu procumbere fecit.
2 Εὐόδωσον ἐναντίον μου σήμερον.

runt occasiones illis, in quibus aderat Eliezer.

Urgens necessitas, maxima negotii res, juramenti religio, quo ipse fuerat obstrictus, promissiones Dei pro Abraham, & Isaac, quæ præcesserant, gloria, & honor Dei ejusdem, quem sibi ob oculos proponere debebat in hujus connubii exitu, difficultas, in qua Legatus hic versabatur agnoscendi mulieris dotes, quam Domino suo exposceret conjugem, omnes hæ rationes simul additæ illius actionem probare possunt, sed minime in exemplum sunt proponendæ, quod facile adeo liceat imitari.

Leguntur in Scripturis similes preces, quas Deus felici eventu probavit; exempli gratia, illæ Gedeonis Jud. 6. 36. & Jonathæ 1. Regum 14. 9. quamquam illas sibi tamquam exemplar constituere audeat nemo. Sapientia, & religio Eliezeri apparet in signis, quæ ipse postulat ad eam agnoscendam, quæ Isaac uxor futura sit; cupit enim adolescentulam comem, de aliis benemereri studentem, honestatis amantem, & preces aliorum beneficiis suis occupantem. Theodoretus quæst. 74.

Inclina hydriam tuam.] Hebraice: *Inclina cadum tuum*. כד, *Cad*, vel *Cadus* non est apud Hebræos peculiaris mensura. Vox hæc generaliter significat urnam, aut lagenam, ubi aqua, aut vinum ponatur. *Cadus* Atticus capiebat tres urnas, vel Romanam lagenam unam cum dimidia. Sed de hoc agendi non locus istic.

℣. 15. Necdum intra se verba compleverat.] Septuaginta, & Vulgata addunt *intra se*, quod in Hebraico textu non extat; sed cum textus ait, *Necdum verba compleverat*: de interiori, ac secreto sermone explicandus est.

℣. 18. Super ulnam.] Hebraice, *super manum*; Septuaginta, *super brachium*.

℣. 21. Contemplabatur eam tacitus.] Septuaginta: *Contemplabatur eam, & tacebat, ut recognosceret*. Hebraice והאיש משתאה לה: *Hic homo obstupuit, & contemplabatur eam tacitus*.

℣. 22. Protulit vir inaures.] Hebraica vox נזם *Nesem*, quam Septuaginta [1], & Vulgata verterunt *Inaures*, significat etiam aliquando narium ornamenta, vel frontis. Symmachus vertit Ἐπιῤῥίνιον, quod significat ornatum, qui super nares ponitur. Author Vulgatæ noverat quidem hanc vocis *Nesem* significationem; quandoquidem versiculo 47. transtulit: *Suspendi itaque inaures ad ornandam faciem ejus*; sed cum Sancto Hieronymo proprium non suppeteret vocabulum, ut ornatum hunc significaret, *inaures* reliquit, veluti communem vocem, quæ usurpari potest ad significandum quodvis ornamenti genus, vel frontis, vel aurium, vel narium.

Animadvertit ille in caput 16. Ezechielis, ævo illius mulieres in Palæstina gestare consuevisse quosdam ornatus, qui a fronte pendebant in nares, & illos vere *Nesem* fuisse arbitratur. Patet quidem ex diversis locis, ubi vox hæc reperitur, tum aurium, tum narium ornatum significare, sed postremum hunc frequentius. Vide pro hoc Genesim 24. 47. Proverb. 11. 22. Isaiæ 3. 21. Ezechielis 16. 11. pro illo vero Genes. 35. 4. Exod. 32. 2. 3. Apud Scenitas Arabes communes erant ornatus, ut patet ex Job 42. 11. & Judicum cap. 8. 24. Persidis mulieres hodie quoque gestant gemmarum apte dispositarum stemma, quod inter utrumque pendet supercilium; atque unionum orbem, qui sub aures subnectitur, atque subter mentum circumdatur. Vide Chardinum in Persidis itinere t. 2. p. 53.

Ezechiel optime hæc ornatuum diversa genera distinguit capite 16. 12. *Et dedi inaurem super os tuum, & circulos auribus tuis*. Et Salomon Proverb. 11. 12. alludit huic consuetudini, cum ait, mulierem pulchram, & fatuam esse veluti aureum circulum *in naribus suis*. Videntur etiam in Canticis Can-

A ticorum ornatus, quibus mulieres genas suas decorabant; Cant. 1. versiculo 9. qui juxta Hebraicum textum vertitur; *Genæ tuæ pulchræ sunt, ut ipsarum ornatus, & collum tuum, ut illius monilia*. Ita in Scripturis agnoscere fas est tria, aut quatuor pensilia ornamenta, quibus mulieres faciem exornabant; Pensiles navium ornatus, frontis, aurium, & genarum ornamenta, quæ faciem totam circumdabant.

Mos hic erat prope in universo Oriente communis; & hodie quoque conspicitur. Viatores, (quos inter Joannes Cotovicus in itinere Hierosolymitano cap. 14. &c.) testantur, adolescentulas in Syria gestare vittam in fronte, aut amentum sericum, ex quo plures aureæ, atque argenteæ monetæ dependent. Grotius ait, idem videri in Indiis: & in

B Musæis aliquot, veluti in eo Sanctæ Genevephæ Parisiis, adsunt Indicarum mulierum imagines, e quarum fronte gemmæ pendent. Arabes quoque, & Persæ fœminæ annulos ab alterutra narium gestant, ut refert Chardinus in itinere Persidis tom. 3. pag. 91. & Strabo lib. 17. narrat plures Æthiopum mulieres sibi labia terebrasse, atque per ea annulum æneum traduxisse. In Syria mulieres cum Turcæ, tum Christianæ narium terebrant filiabus orbiculum, atque annulum æneum trajiciunt.

Thevenot in Orientis itineribus suis l. 2. cap. 11. ait, in Perside, & Oriente toto fœminas sibi nares perforare acu, ut parvulum ex auro, vel argento annulum traducant. Tavernerius in Persidis itinere l. 4. cap. 18. asserit, Arabes mulieres sibi narium

C discrimen terebrare, atque annulum trajicere. Ex iis annulis aliqui lati sunt, æque ac manus palma, ita ut per illos cibum in os ingerant comedentes. In Perside omnes aulici regis nares habent perforatas, & ex illis annulus dependet aureus cum unione aut lapide pretioso. Apulejus Metamorph. libro ultimo loquitur de ornatu, qui decorabat frontem Deæ Dianæ, & speculi instar fulgebat. De inauribus autem, abs re prorsus est asserere illarum consuetudinem, cum in his regionibus communis sit cunctis mulieribus, quandoque & viris.

Inaures appendentes siclos duos.] Quarum singulæ siclum appendebant. Hebraice, *pondere unius Bekah*. Sed בקע Bekach est dimidium sicli, ut testatur Sanctus Hieronymus in quæstion. Hebraicis,

D ex quo conjicere liceret, ipsum transtulisse, *Hemisiclos duos*, pro *siclos duos*. Chaldaica lectio, & Septuaginta *pondere unius drachmæ*, quod cum Hebraica convenit, quia siclus pondus erat duarum drachmarum.

Armillas pondo siclorum decem.] Hebraice; *Armillas decem (pondo) auri*; subintelligitur *siclis*, quod erat usitatius pondus. Siclus aureus erat ejusdem ponderis, ac argenteus, sed libris tribus & viginti, cum solidis tribus, ac denariis sex æstimabatur.

℣. 25. Palearum, et foeni plurimum.] Septuaginta [2]: *Paleæ, & provisionis plurimum pro animalibus*. Prius vocabulum תבן *Theben*, significat plane paleas, alterum vero מספוא *Mispho*., significat

E fœnum. Vide Deuteronom. 11. 15. Gestabatur vulgo in saccis palea, & fœnum in itinere pro animalibus; sed hæc palea erat pedibus animalium triturata. Vide Genesim 42. 27. & Judicum 19. 18. In Hispania, ubi prata non adsunt, equi aluntur paleis tritura diminutis. In Oriente perpauca adsunt pascua. Sponius in itiner. Asiæ testatur, ibi non demeti aliud fœnum, quam quod seritur in agris; sed animalia nutriuntur paleis, & hordeo.

℣. 26. Inclinavit se homo.] Chaldaica, & Syriaca versiones habent; *flexit genua*. Junius, & Tremellius; *inclinavit caput*. Versiculo 48. hujus capitis Hebraica vox יקד Iikkod usurpatur velut synonyma ישתחוה *Istachavech*, *Adoravit*. Herodotus lib. 1. c. 134.

---

[1] 70. Ἐνώτια. Inaures.
[2] Ἄχυρα καὶ χορτάσματα πολλά.

c. 134. & Strabo l. 15. animadvertunt inter Perſas facile cognoſci cujus conditionis ſint, qui occurrunt ex diverſa ſalutandi ratione. Si pares ſunt; amplectuntur invicem, & oſculantur; ſin alter altero minor eſt, oſculantur ſimpliciter; ſin autem conditione ſunt admodum diſſita, inferior uſque ad terram procumbit.

℣. 27. Benedictus Dominus .... qui non abstulit misericordiam, et veritatem suam a Domino meo.] Nomine *miſericordiæ* intelligitur Dei bonitas, quæ nos ſuis cumulat muneribus, atque promiſſionibus; nomine autem *veritatis*, fidelitas intelligitur, qua promiſſi fidem præſtat. Frequentiſſime hoc in ſenſu reperiuntur in libro pſalmorum. Theodoretus [1] pro *juſtitia*, quæ hic legitur apud Septuaginta, legit *fœdus*. Superius jam admonuimus, hos Interpretes fere ſemper transferre *juſtitiam* vocem illam, quam Vulgata aliique interpretes vertunt *Miſericordiam*. Hi iidem interpretes in editione Complutenſi legunt in ſecunda perſona: *Qui non abſtuliſti juſtitiam, & veritatem a ſervo tuo*. Tirinus hic explicat *miſericordiam, & veritatem* per *verum beneficium*: Benedictus Dominus, qui veram, & ſolidam tribuere voluit voluptatem; & verum beneficium Domino meo. Fagius ejuſdem eſt ſententiæ, ſcilicet quod *facere miſericordiam, & veritatem* hic ſimpliciter ſignificet, verum præſtare beneficium. Vide etiam ℣. 49. & capite 47. ℣. 29.

℣. 28. Cucurrit puella, et nuntiavit omnia in domum matris suæ.] In oriente toto, hodie etiam, mulieres ſedes habent prorſus ab hominibus ſejunctas, quo nemo advena poſſit accedere.

℣. 29. habebat Rebecca fratrem nomine Laban.] Non liquet ſatis ex hoc capite, utrum Bathuel Rebeccæ pater adhuc in vivis degeret. Præteritur in omni hoc negotio, in quo illius potior debuiſſet eſſe pars; ad Laban enim veluti patrem familias oratio convertitur. Joſephus l. 1. antiq. c. 24. aſſerit Bathuelem Rebeccæ patrem antea jam obiiſſe, & Laban veluti tutorem fuiſſe. Videtur tamen Scriptura palam hic ℣. 50. nomen Bathuelis cum nomine Laban conjungens, qui uterque concedunt Rebeccam Eliezero, de eodem Bathuele loqui, cujus antea mentionem fecit, veluti Rebeccæ patris: ſed hæc ratio, quamquam veriſimilis videatur, adverſatur nihilominus narrationi, quæ ſequitur, ubi Bathuel, & Laban repræſentantur tantummodo veluti Rebeccæ fratres: exempli gratia verſiculo 55. legitur, quod fratres, & mater Rebeccæ reſponderunt Eliezero, quod puella maneret ſaltem decem dies apud illos; & verſiculo 60. fratres Rebeccæ precati ſunt proſpera ſorori ſuæ, quin de Patre ne verbum quidem proferatur; ſed non agnoſcuntur alii Rebeccæ fratres, niſi Bathuel, & Laban.

℣. 32. Introduxit eum in Hospitium ...... et dedit aquam ad lavandos pedes ejus.] Legebatur olim in Vulgata, & Camelis lotos pedes fuiſſe. Gloſſa ordinaria, Toſtatus Eugubinus, Cajetanus, Lippomanus, Emanuel Sa, Editio Roberti Stephani &c. ita legerunt; ſed hoc caſtigatum fuit in melioribus Latinarum Bibliarum editionibus. Pro hac voce *hoſpitium* Hebraice habetur *in domum*. ויבא האיש הביתה.

℣. 33. Non comedam donec loquar sermones meos.] Heroicis temporibus hoſpites fere non dicebant, qui eſſent, nec unde venirent, niſi poſt cœnam; & ſæpius tres, quatuor, aut decem dies præteribant, antequam exquirerentur. Vide Odyſſ. Α, & Γ, & Δ, & paſſim: ſed Eliezer declarat hic, ſe minime comeſturum, niſi reſponſionem accepiſſet de ea re, quæ itineris ſui cauſa fuerat.

℣. 36. Dedit illi omnia quæ habuerat.] Hæredem ſuum ex aſſe ſcripſit. Legimus capite 25. 6. contuliſſe Abraham viventem adhuc munera filiis, quos ex aliis uxoribus exceperat; ſed voluit, quod Iſaac ex hæreditate poſſideret, quidquid ille poſt mortem ſuam liquiſſet. Alios filios a ſucceſſione excludit juxta leges, ac illorum temporum mores, qui nullum jus tribuebant filiis, qui ex ſecundariis uxoribus orti fuiſſent, quo in parentum bona ſuccederent ſine matris familias conſenſu.

℣. 41. Innocens eris a maledictione mea.] Hebraice *a juramento meo*. Non teneberis adhuc juramento, quod exegi abs te. Vide ℣. 8.

℣. 44. Septuaginta addunt ad hujus verſiculi calcem ea quæ ſequuntur: *Atque hinc agnoſcam, quod feceris miſericordiam Domino meo Abraham*.

℣. 49. Ut vadam ad dextram, sive sinistram.] Hæc verba adagialem loquendi continent rationem huic æquipollentem; ut aliud conſilium ineam, & alio quæſiturus me vertam. Lyranus, & Grotius explicant tamen, perinde ac ſi diceret; niſi mihi concedere vultis Rebeccam, quæſo ne me celetis, ut vadam ad dexteram ad filios Iſmael, aut ad ſiniſtram ad filios Loth. Vide caput 13. 9. Poterat quoque ire ad alios Nachor filios, qui erant in Meſopotamia. Sed prima explicatio ſimplicior eſt, magiſque naturalis; Abraham enim non illi integrum reliquerat, ut Iſaac uxorem quæreret apud Iſmaelitas, neque apud filios Loth; ſuppoſito, quoque quod ipſis nubiles eſſent filiæ; quoniam Ammon, & Moab ſub idem fere tempus orti ſunt, ac Iſaac.

℣. 51. En Rebecca coram te est.] Laban, & Bathuel illius fratres juxta pleroſque interpretes, vel Bathuel illius pater, & Laban frater illius hic loquuntur, ut placet D. Chryſoſtomo hom. 48. in Geneſ. Vide ℣. 29. *En Rebecca eſt coram te*: Nos tibi eam concedimus; ipſa tibi eſt; vel potius Domino tuo Iſaac [2].

℣. 53. Prolatis vasis .... dedit ea Rebeccæ pro munere.] Nomine *vaſorum* generaliter intelliguntur ſupellectiles, gemmæ, aliaque munera, quæ Eliezer obtulit Rebeccæ. Hæc munera erant pro dote Rebeccæ ſecundum regionis conſuetudinem; vel arrhæ quædam erant, & futuri conjugii pignora.

℣. 54. Inito convivio vescentes pariter &c.] Hebraice habetur; *Manducarunt, & biberunt ipſe, & qui venerant cum eo, & tranſegerunt noctem*. Author Vulgatæ jure hanc vocem appoſuit, *pariter*; quoniam textus ad litteram ſignificare videretur, Eliezer, & qui venerant cum illo ſolum iniiſſe convivium, quod longius a quacumque veri ſpecie abforet.

℣. 55. Maneat puella saltem decem dies apud nos.] Hebraicus textus ad litteram: *Maneat aliquot dies, vel decem*. Septuaginta vertunt Ἡμέρας ὡσεὶ δέκα: *circiter dies*, Onkelos: Aliquandiu, vel decem menſes. Jonathan filius Uzielis, *annum, aut decem menſes*. Concedebantur menſes decem, aut annus filiis, quæ in connubium erant deſponſæ, ante ipſarum nuptias, ut ſe ſe præpararent, ſi fides eſt Rabbinis apud Seldenum de jure naturæ, & Gentium l. 5. c. 5. Textus Samaritanus habet menſem unum pro decem: Sed hæc palam vel menda eſt, vel librarii correctio.

Reperitur aliquando in Scriptura nomen dierum, quod abſolute uſurpatur, ut annus ſignificetur, veluti Levitico 25. 29. &. Amos 4. 4. & apud profanos quoque Scriptores *dies* ſæpius annum indicant; verum iſtic non credimus, *dies* ſignificare annum, nec *decem*, decem menſes. Qui enim probabile videri queat decem menſes, aut dilationis annum peti ex eo, qui craſtina die reverti deſiderat? Quibus

---

1 Διαθήκην, pro Δικαιοσύνην,

2 Gen. 13. 9. *Terra coram te eſt*. Gen. 20. 15. *Terra coram vobis eſt*. Cant. 8. 10. *Ex quo facta ſum coram eo quaſi pacem reperiens*. Et 8. 12. *Vinea mea coram me eſt*. Eccli. 39. 24. *Opera univerſæ carnis coram eo*.

bus autem argumentis inniti potest hæc allata veterum Hebræorum consuetudo tribuendi menses decem aut annum puellis, ut se ad conjugium disponant? Longius verisimile est, dies significare hebdomadam, & *decem*, decem dies; perinde ac si diceretur, maneat nobiscum octo dies, vel dies decem. Nuptiarum tempus fere semper erat hebdomada, uti videbimus Genes. 29. Jud. 14. Prior, & vetustissima dierum divisio fuit in hebdomadas; & videtur hic numerus decem major esse ex duobus numeris, qui Eliezero proponuntur.

ỽ. 57. QUÆRAMUS ILLIUS VOLUNTATEM.] Hebraice ad literam: *Interrogemus os illius*. Nec Rebecca, nec aliæ domus mulieres convivio intererant; seorsim comedebant in cubiculis suis juxta Orientalium consuetudinem. In atrium ipsa accersitur, & ex ea quæritur, numquid vellet quamprimum abire; non autem, utrum vellet Isaac nubere, nec ne; huic enim conjugio antea assensum præbuerat.

ỽ. 59. NUTRICEM ILLIUS.] Septuaginta vertunt[1]: *Omnia bona illius*. Vox Hebraica sensum hunc gignere potest legendo parum aliter ab eo, quod est in textu pro מנקתה *Menikthah Nutricem*, מקנתה *Miknathah bona*. Rebeccę nutrix *Debora* appellabatur Genes. 35. 8. & præter hanc nutricem aliæ puellæ ipsi traditæ sunt, quæ illi inservirent.

ỽ. 60. PORTAS INIMICORUM.] Plerique portas intelligunt urbes; vide caput 22. 17. Ita explicant Septuaginta, Chaldaica versio, & Arabica; sed Syriaca intelligit de regionibus, aut de terris; explicari etiam posset de domibus. Atque in hoc sensu Mela lib. 1. explicat, quod ait Homerus de centum portis Thebarum, scilicet, de centum ædibus totidem Principum: *Thebæ, ut Homero dictum est, centum portas, sive, ut alii ajunt, centum aulas habent; totidem olim Principum domos*. Rebeccæ fratres vota concipiunt, ut illius posteritas hostibus suis usquequaque præstet, atque de ipsis sumat ultionem.

ỽ. 62. EO AUTEM TEMPORE DEAMBULABAT ISAAC PER VIAM, QUÆ DUCIT AD PUTEUM, CUJUS NOMEN EST VIVENTIS, ET VIDENTIS.] Hebraicus textus simplicius habet, ויצחק בא מבוא באר לחי ראי; *Isaac procedebat ad puteum, cui nomen Lachai-roi*; videlicet, puteum prope quem Agar visum viderat, quod refertur capite 16. 13., ubi illa ait, se vidisse apud illum videntem se; Puteus hic videntis non longe aberat a Bersabee. Isaac, dum abfuit Eliezer huc profecto egerat armenta; & tunc Bersabee pervenerat, cum ad illum Eliezer Rebeccam deduxit. Septuaginta[2]: *Isaac ambulabat in Deserto prope puteum visionis, & immorabatur in regione ad Meridiem*. Samaritana Versio habet בא במבוא pro בא מבוא: *Isaac ibat in Desertum Beer-la-chai-roi*; scilicet in Desertum viventis, ac videntis.

A ỽ. 63. EGRESSUS FUERAT AD MEDITANDUM.] Chaldaica lectio, quam magna Interpretum copia amplectuntur, credit ipsum egressum fuisse de tabernaculo suo, ut meditaretur, atque oraret attentius in agro. Septuaginta[3]: *Egressus fuerat, ut meditaretur*, ut se exerceret, ut contemplaretur, ut se recrearet. Verum apud Septuaginta vox illa serius aliquid innuit, atque in bonam partem explicatur de piis internis, externisque precibus. Aquila vertit, Ὁμιλῆσαι, *Egressus fuerat, ut familiariter se recrearet*; Symmachus Λαλῆσαι, *ut loqueretur*. Abenezra; *Egressus fuerat inter sepes*, in agrum; יצא לשוח בשדה, at videtur legisse שיך pro שות. Hebraicus textus, qui in nostris Bibliis extat, explicationem hanc pati nequit; verum Vulgata B est conformis.

ỽ. 65. TOLLENS CITO PALLIUM OPERUIT SE.] Hebraica vox צעיף *Zaiph* a Septuaginta vertitur Θέριστρον *Theristron*, hoc est ad litteram, pallium contra solem, quo æstate utebantur. Sanctus Hieronymus in cap. 3. Isai. & in Quæst. Heb. ait, hoc lacernæ fuisse speciem, qua in Arabia mulieres utebantur, atque caput, corpusque totum obnubebant. In Oriente mulieres nunquam prodeunt, nisi hoc pallii genere obductæ. Mulieres Arabes ad hanc quoque diem, ut refert Thevenot Itin. l. 1. c. 32. p. 2. pallio faciem obtegunt, quod oculos tantum non tegit. Tertullianus l. de velandis Virg. c. 11. & 17. testatur aliàs illis alterutrum modo oculorum detectum fuisse, cum alter minimum posset intueri: C *Judicabunt vos Arabiæ feminæ Ethnicæ, quæ non caput, sed faciem quoque ita tegunt, ut uno oculo liberato, contentæ sint dimidiam frui lucem, quam totam faciem prostituere*. Mahometes in Alcorano Azoar. 34. non patitur, mulieres non nisi obvelatas prodire. Velum hoc ante oculos aperitur; ut notat Bellonius l. 2. c. 35. observat; verum hiatus ille equinis setis ita obtexitur, ut videre possint, nec videantur. Penelopes apud Homerum Odyss. Σ. nonnisi pallio obducta prodibat.

ỽ. 67. IN TANTUM DILEXIT EAM, UT DOLOREM, QUI EX MORTE MATRIS EJUS ACCIDERAT, TEMPERARET.] Hebraice: *Ipse eam dilexit, & do-* D *lorem ob matris suæ mortem temperavit*. Triennium circiter a Saræ obitu abierat. Rebecca, quam Abraham Isaac filio suo tradit uxorem, denotat Gentilitatem, quam Dei filius elegit, ut Ecclesiam suam constitueret. Isaac non ipse Rebeccam quæsiturus perrexit: quemadmodum Christus Iesus non prædicavit Gentilibus; sed eo famulos suos, & Apostolos misit; atque illuc eos legavit omnibus bonis suis refertos, sua doctrina institutos, imbutos suo spiritu, atque sua instructos authoritate.

---

1 70. Τὰ ὑπάρχοντα αὐτῆς. *Aq.* τὴν τιτθὴν αὐτῆς. *Sym.* τὴν τροφὸν αὐτῆς.
2 Καὶ Ἰσαὰκ διεπορεύετο διὰ τῆς ἐρήμου κατὰ τὸ φρέαρ τῆς ὁράσεως.
3 70. Ἐξῆλθεν ἀδολεσχῆσαι.

CAPUT XXV.

Abraham uxorem accipit Cethuram; numerus liberorum, qui ex hoc matrimonio nati sunt. Ismaelis posteritas; ejusdem mors. Ortus Jacobi & Esau. Hic jus primogenituræ vendit Jacobo.

1 ABraham vero aliam duxit uxorem nomine Cethuram: 2 Quæ peperit ei Zam-
ran, & Jescan, & Madan, & Madian, & Jesboc. & Sue. 3 Jescan quo-
que genuit Saba, & Dadan. Filii Dadan fuerunt, Assurim, & Latusim,
& Loomim. 4 At vero ex Madian ortus est Epha, & Opher, & Henoch, & A-
bida, & Eldaa; omnes hi filii Cethuræ: 5 Deditque Abraham cuncta, quę posse-
derat, Isaac: 6 Filiis autem concubinarum largitus est munera, & separavit eos ab
Isaac filio suo, dum adhuc ipse viveret, ad plagam orientalem. 7 Fuerunt autem
dies vitæ Abrahæ, centum septuaginta quinque anni. 8 Et deficiens mortuus est
in senectute bona, provectæque ætatis, & plenus dierum: congregatusque est ad po-
pulum suum. 9 Et sepelierunt eum Isaac, & Ismael filii sui in spelunca duplici, quæ
sita est in agro Ephron filii Seor Hethæi, e regione Mambre, 10 Quem emerat a
filiis Heth: ibi sepultus est ipse, & Sara uxor ejus. 11 Et post obitum illius bene-
dixit Deus Isaac filio ejus, qui habitabat juxta puteum nomine Viventis, & viden-
tis. 12 Hæ sunt generationes Ismael filii Abrahæ, quem peperit ei Agar Ægyptia,
famula Saræ: 13 Et hæc nomina filiorum ejus in vocabulis, & generationibus suis.
Primogenitus Ismaelis Nabaioth, deinde Cedar, & Adbeel, & Mabsam, 14 Masma
quoque, & Duma, & Massa, 15 Hadar, & Thema, & Ietur, & Naphis, & Ced-
ma. 16 Isti sunt filii Ismaelis: & hæc nomina per castella, & oppida eorum, duodecim
principes tribuum suarum. 17 Et facti sunt anni vitæ Ismaelis centum triginta septem,
deficiensque mortuus est, & appositus ad populum suum. 18 Habitavit autem ab He-
vila usque Sur, quæ respicit Ægyptum introeuntibus Assyrios; coram cunctis fratri-
bus suis obiit. 19 Hæ quoque sunt generationes Isaac filii Abraham: Abraham ge-
nuit Isaac: 20 Qui cum quadraginta esset annorum, duxit uxorem Rebeccam filiam Ba-
thuelis Syri de Mesopotamia, sororem Laban. 21 Deprecatusque est Isaac Dominum
pro uxore sua, eo quod esset sterilis, qui exaudivit eum, & dedit conceptum Rebec-
cæ. 22 Sed collidebantur in utero ejus parvuli; quæ ait: Si sic mihi futurum erat,
quid necesse fuit concipere? Perrexitque ut consuleret Dominum. 23 Qui respon-
dens, ait: Duæ gentes sunt in utero tuo, & duo populi ex ventre tuo dividen-
tur, populusque populum superabit, & major serviet minori. 24 Jam tempus parien-
di advenerat, & ecce gemini in utero ejus reperti sunt. 25 Qui prior egressus est,
rufus erat, & totus in morem pellis hispidus: vocatumque est nomen ejus Esau. Pro-
tinus alter egrediens, plantam fratris tenebat manu: & idcirco appellavit eum Jacob.
26 Sexagenarius erat Isaac, quando nati sunt ei parvuli. 27 Quibus adultis, factus
est Esau vir gnarus venandi, & homo agricola: Jacob autem vir simplex habitabat in
tabernaculis. 28 Isaac amabat Esau, eo quod de venationibus illius vesceretur; &
Rebecca diligebat Jacob. 29 Coxit autem Jacob pulmentum, ad quem cum venisset
Esau de agro lassus, 30 Ait: Da mihi de coctione hac rufa, quia oppido lassus sum.
Quam ob causam vocatum est nomen ejus Edom. 31 Cui dixit Jacob: Vende mihi
primogenita tua. 32 Ille respondit: En morior, quid mihi proderunt primogenita?
33 Ait Jacob: Jura ergo mihi. Juravit ei Esau, & vendidit primogenita. 34 Et sic
accepto pane, & lentis edulio, comedit, & bibit, & abiit, parvipendens quod pri-
mogenita vendidisset.

℣. 1. ABRAHAM VERO ALIAM DUXIT UXOREM NOMINE CETHURAM.] Unde esset Cethura, plane nescitur. Paraphrastes Chaldæi, & Rabbini eamdem esse existimant, atque Agar, quam denuo Abraham A accepit, ut ipsi ajunt, post Saræ mortem. Sed Scriptura has duas fœminas aperte distinguit. Alii volunt eam fuisse Chananæam. Novum omnino videbatur, Abraham centum, & quadraginta annos natum uxorem duxisse, eamque Chananæam; Abraham, in-

quam, qui veritus adeo fuerat ne Isaac hujusmodi contraheret matrimonia. Si ante acta vivendi ratio hunc Patriarcham ab omni incontinentiæ suspicione non liberaret [1], existimari fortasse posset, illum aliquid humani passum esse, cum Cethuram duxit. At suspicio hæc de viro tanto jure haberi non potest; quod si tertiam fœminam ducit, id procul dubio facit [2] procreandorum liberorum causa, qui deservire possent ad veræ religionis augmentum, & implementum promissorum Dei, qui tam amplam posterorum multitudinem ipsi spoponderat.

Aliqua suboritur difficultas super Abrahæ ætate; neque satis intelligitur, quomodo tam magnum filiorum numerum ille suscipere potuerit post centum, & quadraginta ætatis annos, usque ad mortem suam, quæ triginta, & quinque post annis contigit. Sed respondet D. Augustinus [3] divino fortasse miraculo factum esse, ut munus fœcunditatis in ipso ad illam usque ætatem perseveraret; aut Moysem conjugium Abrahæ cum Cethura hic extra locum suum retulisse & longe antea illud accidisse. Posset verti hebraicus textus per plusquam perfectum: *Abraham duxerat aliam fœminam*. Sensus hic confirmari ex eo potest, quod Cethura appellatur Abrahæ concubina 1. Paralip. 4 & hic paulo inferius sermo est de concubinis Abrahæ, plurali numero, quasi Abraham eodem tempore cum Agar, & Cethura vixerit; aut potius quasi Cethuram duxerit; postquam dimisit Agar, eamque eodem loco habuerit, quo Agar vivente Sara.

℣. 2. QUÆ PEPERIT EI ZAMRAM.] Josephus Antiq. lib. 1. c. 15. quem sequitur S. Hieronymus in quæst. hebr. existimat Cethuræ filios habitasse in Arabia Felici, quæ jacet ad mare rubrum, & in regione Troglodytica. *Occupaverunt Troglodyticam regionem, & Arabiæ Felicis, quidquid ad mare rubrum pertinet*. Apud antiquos Geographos invenire licet aliqua eorum nominum vestigia; exempli causa regio Zadram in Arabia Felici a Stephano [5], & Urbs Zabram ad mare rubrum sita a Ptolomæo nominantur. Sed potior filiorum Cethuræ pars Arabiam desertam incoluit; & liberi Zamram, qui fuit Cethuræ filius, putantur ii esse, quos Jerem. c. 25. v. 25. sub nomine *Regum Zambri* designat. Plinius l. 6. c. 28. Arabiam desertam versus ponit *Zamarenos*; quos esse veros Zamram posteros existimo. Josephus Antiq. lib. 13. cap. 23. urbem Zaram numerat inter illas, quas Macchabæi Moabitis abstulerunt.

JESCAN.] Bochartus Phal. l. 1. c. 15. multum insudavit, ut ostenderet Jectan, seu Kahtan [6] Arabum patrem esse; id probat testimonio Arabum quorundam auctorum; Josephi scilicet Benabdillatif, Muhameti filii Jacob Sirazitæ, & Arabicæ paraphraseos, quæ habet Kahtan pro Iectan; sed vult hunc esse Iectam filium Heberi, non autem Iectan filium Cethuræ, de quo loquuntur allati auctores. Nos contra putamus id totum intelligendum esse de hoc ultimo Jecsan, & de hoc loquutum fuisse primum inter citatos scriptores; alterum autem auctorem deceptum esse, dum id explicavit de Jectan filio Heberi. Moyses aperte declarat, ubi vixerit uterque horum duorum Jectan. Heberi filius incoluit regiones, quæ sunt intra montem Mesa, & montem Sephar ad Orientem Gen. c. 10. ℣. 30. quod Arabiæ Felici convenire non potest. Alter Jectan, seu Jecsan habitavit ad Orientem terræ Chanaan, & Bersabee, ubi morabatur Abraham; quod hic v. 6. innuitur. Sed sententiam hanc nostram nullo meliori modo probare possumus, quam si ostendamus superesse in Arabia Petræa, & deserta vestigia quædam nominum filiorum Cethuræ. Et ut incipiamus a Jecsan, qui conspicuæ Tribus caput fuit, nos putamus illum in Arabia Deserta sedem habuisse, ibique nomen suum Catanæis reliquisse.

MADAN, ET MADIAN.] Eam Arabiæ Petrææ partem incoluerunt, ut verosimile est, quæ sita prope regionem Moabitarum jacet ad Orientem maris mortui. Idem sentit etiam D. Hieronymus in locis Hebr. Affirmat ipse regionem hanc appellari etiam Madianitiden, ejusque populos Madianæos, quorum urbs præcipua posita prope urbem Ar, seu Areopolin ad Ammon, ejus ætate diruta erat. Ptolomæus in hac parte collocat Madianitas.

B Hæc regio Madian plurimum differt ab alia Provincia ejusdem nominis, sita ad plagam Orientalem maris rubri, quam probabile est incoluisse aliquem ex posteris Chus; siquidem Sephora Moysis uxor in eadem regione nata appellata fuit Cusitis Num. 12. 1. In hanc provinciam Madian secessit Moyses, ut Pharaonis iram fugeret, Exod. 1. 15.

JESBOC.] Torrens Jaboc, qui e montibus Galaad oritur, & in mare Tiberiadis influit, nomen fortasse accepit a Iesboc filio Abrahæ. Jacet ille ad orientem terræ Chanaan Madianitarum regioni valde vicinus.

SUE [7].] Sacceæni Bataneæ proximi sunt, ad extremam partem Arabiæ desertæ, qua vergit ad Syriam. Adrichomius notat in hac regione urbem nomine *Succham* Jordani valde proximam. In tabulis Ptolomæi invenitur urbs Soaca in regione Darres terræ Madian contigua. Ex Sue posteris erat Baldad Suhites unus ex amicis Jobi; Job 11. 11. Plinius l. 6. c. 28. in hac parte *Suellenos* statuit.

C ℣. 3. SABA.] Plures sunt in Scriptura hoc nomine *Saba* appellati. Nos credimus eos, de quibus hic mentio fit, Nabathenis, & Syriæ esse propinquos, populosque hujus nominis primos, qui a parte Arabiæ Felicis sese offerunt. Existimat valde probabiliter Bochartus eos, qui greges Job deprædati sunt, fuisse posteros hujus Sabæ, qui non longe proinde distare debebant à terra Hus.

D DADAM.] Isaias 21. 23. & Jeremias 25. 13. mentionem faciunt de urbe quadam Idumææ nomine *Dedan*, & de populis hujus urbis Dedanim dictis. Ezechiel etiam 22. 13. & 27. 15. verba facit de mercatoribus *Dedan*, quin egotiabantur cum Tyriis. Bochartus vult Prophetam loqui de Dedan filio Rhegma; ejusque posteros locat ad fretum Persicum. Vide quæ dicta sunt de hoc *Dedan* filio Rhegma Gen. 10. 7. Neque minori jure potest id explicari de Dedan filio Iecsan. Loquitur Plinius de urbe *Badanatha*, in Arabia deserta.

ASSURIM, ET LATHUSIM, ET LOOMIM.] Onkelos vertit: Filii Dedan morati sunt in agris, in tentoriis, in insulis. Et Ionathan: *Ipsi fuerunt mercatores, negotiatores, & capita populorum*. D. Hieronymus in quæst. Hebr. asserit nonnullos vertisse *Assurim* Mercatores, *Lathusim* fabros ferrarios, *Loomim* autem Principes plurium Tribuum; aliosque
E voluisse Syros originem suam duxisse ab *Assurim*. Hic v. 18. invenimus Assyrios, *Assurim*, sitos Euphratem versus, qui alii esse videntur a posteris Assur filii Sem. Gen. 10. 12. *Loomim* iidem fortasse sunt, ac *Omani* a Plinio recensiti, quorum regio a Petra usque ad Characem producebatur. Petra erat Caput Abrabiæ Petrææ, & Charax jacet ad Euphratem.

[1] Aug. *Absit ut incontinentiam suspicemur, præsertim in illa iam ætate, & in illa fidei Sanctitate*: lib. 16. de Civ. c. 34. Vide & Origen. Hom. 11. in Genes.
[2] Vide August. quæst. 70. in Genes.
[3] Lib. 3. contra Julian. *Quamvis tamen dici posset munus fœcunditatis concessum a Deo, in eo perseverasse* &c.
[4] 1. Paralip. 1. 32. פלגש.
[5] *Zadrame regio Cynædocolpitarum, gens est Felicis Arabiæ*.
[6] קחתאן Kachtan.
[7] שוח *Sue*, vel *Suach*.

℣. 4. Epha.] Epha ſimul cum Madian legimus Iſajæ 60. 6. quod argumento eſt eorum regiones proximas inter ſe fuiſſe. Bochartus notat Ptolomæum mentionem facere de monte, & regione quadam nomine *Hippos* in Madianitide, quod ab Epha oriri facile poſſet. A

Opher.] D. Hieronymus in quæſt. Heb. affert Alexandrum Polyſthorem, & Cleodemum, qui affirmant Opher, ſeu Apher Lybiam invaſiſſe, ejuſque potitum illi nomen Africæ indidiſſe; addit etiam eum in hoc bello ab Hercule ſocio ſuo fuiſſe adjutum. Nihil dubii eſt, quin in hac hiſtoria aliquid veri reperiatur. Iter Herculis in Africam ab omnibus antiquis adeo celebratum non ſinit nobis ſuſpicari id carere omni fundamento; ſed affirmari tamen poteſt iter hoc tantopere celebratum longo B poſt Abrahæ mortem tempore fuiſſe ſuſceptum, cum jam valde aucta eſſet Apher poſteritas.

Probabile eſt, regionem, quam Opher habitavit, antequam in Africam mearet, eſſe aut Inſulam Urphe in mari rubro, quam Eupolemus apud Euſebium lib. 9. Præpar. credidit eſſe Ophir, quo claſſis Salomonis appellebat, aut urbem Orpha in Diarbech; aut Oropum Syriæ urbem a Stephano relatam; fortaſſe etiam *Oropi*, quæ ſedes fuit epiſcopalis ſub Metropolita Anazarbi; aut tandem *Oroba* in Aſſyria.

℣. 5. Dedit Abraham Isaac cuncta, quæ possederat. (6) Filiis autem concubinarum largitus est munera.] Abraham filiis ſuis reliquit quæcumque habebat, res mobiles, greges, ſervos, argentum, agros, & præſertim jus, quod propter divina promiſſa acquiſierat in univerſam terram C Chanaan. Liberis autem, quos ſuſceperat ex Agar, & Cethura, nonnulla e ſua ſupellectile elargitus eſt, prout melius convenire judicavit.

Hæ duæ feminæ concubinæ appellantur, ideſt uxores ſecundi ordinis; ſubdebantur illæ matrifamilias, & primæ conjugi tanquam Dominæ ſuæ. Cum hujuſmodi fœminis contrahebantur conjugia, ut aſſerunt Judæi, ſine ſcripto, ſine dote, ſine ullis ſolemnitatibus. Liberi, qui ex his matrimoniis naſcebantur, patri ſuccedere non poterant, niſi matre, ſeu domina familię conſentiente. Hinc factum eſt, ut Lia, & Rachele Jacobi uxoribus conſentientibus filii ancillarum in eandem hæreditatis partem venirent cum filiis Matrumfamilias. Apud He- D bræos liberi matris conditionem ſequuntur. Qui oriuntur e concubinis patri non ſuccedunt. Vide apud Ariſtophanem in Avibus pag. 616. edit. Genev. an. 1607., ejuſque Scholiaſtas legem Solonis filios naturales a paterna ſucceſſione excludentis, ſi adſint liberi legitimi; ubi etiam intelligitur potuiſſe patres uſque ad mille Drachmas filiis naturalibus veluti munus quoddam relinquere.

Separavit eos ab Isaac .... dum adhuc ipse viveret ad plagam Orientalem.] Hoc per anticipationem eſt dictum. Abraham miſit liberos ſuos e Cethura, & Agar natos in Arabiam deſertam, quæ jacet ad partem Orientalem Berſabee; ubi ultimos vitæ ſuæ annos tranſegit. D. Hieronymus, Joſephum ſequutus, vult eos poſſediſſe Troglo- E dytidem: quod intelligi poteſt de quibuſdam Arabibus, qui vitam ducebant in cavernis ad Orientem maris rubri; aut etiam de Troglodytis, qui partem adverſam ejuſdem maris habitabant. Quidquid de hoc ſit, cum regio hæc ad orientem Palæſtinæ non jaceat, ſi quis contendat poſteros Abrahæ ibi ſedem habuiſſe, contingere profecto id non potuit, niſi poſt hujus Patriarchæ mortem: tunc enim eo colonias mittere potuerunt, quemadmodum in Arabiam Felicem, ubi extant aliqua eorum nominum veſtigia.

℣. 8. Deficiens mortuus est in senectute bona, provectæque ætatis, et plenus dierum.] Hebraicus textus habet; *Expiravit, & mortuus eſt &c.* quod denotat tranquillam mortem, ortam ex ſola virium diſſolutione, non autem ex longo, vehementique morbo qui præceſſerit. Textus addit *Satur dierum* [1]. Hebraicus autem omittit verbum, dierum; ſed habetur in textu Samaritano, & apud Septuaginta; Scriptura vero illud frequenter exprimit; quemadmodum Gen. 35. 29. & 1. Paral. 23. 1. Nonnulli ponunt *bonorum*, loco *dierum*: mortuus eſt plenus bonorum.

Congregatusque est ad populum suum.] Ad aliam vitam migravit conſociandus patribus ſuis; aut ſimplicius: congregatus eſt ad illos, mortuus eſt ſicut illi, ſequutus eſt illos ad mortem, & ad ſepulchrum. Ex hoc loco deſumitur argumentum ad probandam animorum immortalitatem. D. Auguſtinus q. 168. in Gen., Toſtatus, & alii per illa verba *populum ſuum* intellexerunt Angelos; alii autem antiquos juſtos, qui ante Abraham vixerunt.

Hic nos ſilentio omnino præterire non poſſumus tanti Patriarchæ laudes: neque aliunde, quam e ſacra Scriptura, & SS. Patribus hauriemus, quæ ad laudem illius faciunt. Maximis gratiæ donis præventus, fide, & divina quadam vi munitus, patriam reliquit, & externam regionem petiit, ubi & ſibi, & uxoris ſuæ pudori extrema imminere pericula ſtatim cognovit. Sed in tanto periculo, ex diſcrimine crevit mirum in modum ejus animus, & fides. Æque fortis, & pius, & minime lucri cupidus exercitum quatuor Regum victorum diſſipat, nepotem ſuum captivum liberat, fœderatorum ſpolia recuperat, Sacerdoti Altiſſimi decimam offert, quæ jure belli acquiſierat; unaque gloria contentus, & voluptate, quam ex juſte factis perceperat, nihil ſumere voluit ex rebus eorum, quos ſibi devinxerat, ne ipſorum quidem precibus expectatis.

Etſi vitæ ratio ab Abrahamo inſtituta, ſi vel extrinſecus eam intueamur, virum vere juſtum, fortem, & conſtantem nobis exhibeat, non tamen quod exterius apparebat, eum maxima laude efficiebat dignum. Ejus fides, ejuſque conſtantia, alacritas illa, atque obedientia, qua Dei juſſa exequebatur, id totum erat, quod ejus virtutem illuſtrabat, ejuſque facinora ſummopere commendabat. Deus amplam poſterorum multitudinem illi ſpondet, filiumque promittit, qui omnium nationum benedictiones referre debeat; & licet hæc impleri nequaquam poſſe viderentur, Abraham tamen ſine ulla dubitatione divinis promiſſis fidem præſtat, eaque certiſſime ſperat futura, quæ Dominus ſpoponderat. Illius fidem Deus remuneratur, eique filium concedit; ſed ut ejus virtutem denuo periclitetur. Filium ab ipſo petit, filium inquam, quem pater unice amabat, in quo ſpes ſuas omnes collocaverat. Jubet ſcilicet ſibi Iſaacum immolari. Obtemperat Abraham, ſeque ad prolem ſuam offerendam parat; fore certiſſime ſperans, ut quemmadmodum Dei miraculo filium ſuſceperat, ſic divina virtute idem ſibi e mortuis revocatus reſtitueretur.

In Abrahami vita totam comprehenſam habemus natu-

2 Lucretius optime expreſſit, quid hic indicat Scriptura per *Satur dierum*, in hoc verſu lib. 5.

Cur non ut plenus vitæ conviva recedis.

Et inferius.

Et nec opinanti mors ad caput aſtitit, ante
Quam ſatur ac plenus poſſis diſcedere rerum.

Et Stat. Sylv. l. 2.

-- Dubio quem non in turbine rerum
Deprendet ſuprema dies; ſed abire paratum,
Et plenum vita.

naturalis legis, scriptæ, & Evangelicæ perfectionem. Virtutes omnes in se expressit, quarum ideam Philosophia, & naturalis ratio vix efformare potuerunt, ut viri Sapientis vitam, & mores nobis exhiberent; & quod Abraham re ipsa complevit, nunquam votis suis concipere Philosophi potuerunt. *Magnus plane vir*, inquit D. Ambrosius l. 1. de Abraham c. 2. *quem votis suis Philosophia non potuit æquare; denique minus est, quod illa finxit, quam quod ille gessit*. Cum Deus legem Moysi dedit, in qua naturalia præcepta proposuit, totam Abrahami vitam expressisse videtur, ut innuit D. Ambrosius ibidem c. 1. Sanctus hic Patriarcha licet nulli subditus legi, essentialia tamen legis præcepta implevit; ejus fides fuit ad justitiam imputata; & ab hoc vere fidelium, & filiorum promissionis parente, non solum veri Abrahæ liberi secundum spiritum profecti sunt, sed habuerunt etiam in ipso præclarissimum exemplar, quod sibi sumerent imitandum. Tandem finem ejus laudibus imponamus Ecclesiastici verba c. 44. v. 20. usurpantes. *Non est inventus similis illi in gloria, qui conservavit legem Excelsi; & fuit in testamento cum illo. In carne ejus stare fecit testamentum, & in tentatione inventus est fidelis; ideo jurejurando dedit illi gloriam in gente sua, crescere illum quasi terræ cumulum, & ut stellas exaltare nomen ejus, & hæreditare illos a mari usque ad mare.*

Alibi jam diximus profanos quoque auctores non sine laude de Abraham loqui; volunt etiam ipsum e Chaldæa in Ægyptum, & Phœniciam Astrologiæ, & Matheseos cognitionem intulisse. Nonnulli ex auctoribus [1] Judæis, & Hæreticis contendunt ipsum quosdam libros composuisse tanto viro plane indignos. Librum, exempli gratia, ipsi tribuunt, cui titulus *Jetzira*, seu de creatione, quem volunt Abrahamum exarasse adversus Chaldæos Philosophos, unus ne existeret tantum Deus, an plura darentur numina, contrariis sententiis acriter disputantes. Pater Morinus lib. 2. exercit. in Sacr. Script. exerc. 9. c. 8. aniles, ac pueriles fabulas, quibus hic liber abundat, patefecit. Nonnulli etiam ex Rabbinis, ut Abraham Zaccut, opus hoc Abrahamo indignum esse libenter concedunt. Antiqua quædam hæreticorum secta Sethianorum nomine nota (Vide Epiphanium in Panario) Librum Abrahamo adscribit appellatum *Apocalypsis*. Origenes in Lucam hom. 35. de alio Abraham apocrypho libro loquitur; ubi duo angeli alter justitiæ, iniquitatis alter de Abraham salute, aut damnatione altercantur. Tandem in synopsi, quæ Divo Athanasio tribuitur, extat nomen apocryphi cujusdam libri, cui titulus, *Assumptio Abrahæ*.

Disputatum est alibi, an Abraham, antequam exiret de Ur Chaldæorum, idolis immolaverit. Suidas vult ipsum linguam, & characteres Hebraicos invenisse. Isidorus Hispalensis characterum Syrorum, & Chaldæorum auctorem eumdem facit. Qui ignem tamquam numen colunt, quorum nonnulli adhuc in Oriente reperiuntur, putant, Abraham eumdem esse, ac Zoroastrum magnum eorum prophetam. Eidem adscribunt tres, aut quatuor libros, in quibus singula eorum religionis capita leguntur. Gemara mentionem facit de quodam libro ab ipso composito, in quo agitur de Idololatria. Ipsi etiam tribuuntur nonnulli Psalmi, & aliquæ preces. Refertur etiam quoddam Abrahæ testamentum. Sed nimis longum, ac inutile est hos libros recensere, quos tamquam apocryphos, & cognoscunt omnes, & respuunt.

℣. 13. PRIMOGENITUS ISMAELIS NABAJOTH.] Nabathæos originem ducere a Nabajoth omnes Interpretes consentiunt. Eorum Metropolis erat Petra, appellata quoque Nabathæa a Strabone; habitabant in Arabia Petræa, finesque suos producebant Orientem versus Arabiæ desertæ. Scriptura, & antiqui Geographi de Nabathæis sæpe verba faciunt. Eorum urbes nullis cingebantur muris; maximæ eorum divitiæ armenta erant. Divus Hieronymus in quæstionib. Hebraicis affirmat, omnem regionem ab Euphrate usque ad mare rubrum dictam fuisse Nabathæam, nomenque habuisse a Nabajoth.

CEDAR.] Pater fuit Cedarenorum, de quibus loquitur Plinius; hi sedem habuerunt Nabathæis proximam. Sæpe accipitur Cedar pro universa Arabia deserta. Posteri Sedar sunt e Saracenorum numero. In Meridionali Arabiæ Desertæ plaga morantur, & ad Septemtrionem Arabiæ Petrææ, & Arabiæ Felicis. Nonnulli etiam ex his ad mare rubrum habitabant.

MABSAM.] Eusebius mentionem facit de quodam oppido, nomine *Mabsara* in Gabalene, Petram versus.

℣. 14. MASMA QUOQUE, ET DUMA, ET MASSA.] Tria hæc verba juxta litteralem significationem *audire*, *silere*, *& sustinere* important. Aliquo modo idem sonant, ac duo verba [2] *abstine*, *sustine*, in quibus Stoici Sapientis officium consistere putabant. Hebræi tribus hisce verbis tamquam proverbio utuntur, eumque sensum iis accommodant, quem superius declaravimus: videlicet, *audire*, *silere*, *& sustinere*.

DUMAH.] Apud Stephanum invenimus urbem *Dumatha*, & apud Ptolomæum ejusdem nominis urbem in Arabia Deserta. Isaias cap. 21. adversus Dumah vaticinatur. Plinius l. 6. cap. 28. verba facit de *Domada* sita non longe ab Agra in Arabia Petræa.

MASSA.] Ptolomæus commemorat urbem nomine *Mesada* in Arabia Deserta. Probabiliter eadem est, ac quæ *Mesa* nominatur in Notitia. Ptolomæus loquitur etiam de Mesanæis ejusdem regionis incolis. Tandem adest sinus Mesanites in eadem Arabiæ parte.

℣. 15. HADAR.] Textus Samaritanus habet hic *Hadad*, quemadmodum etiam Vulgata 1. Paralipom. 1. 30. Versio item Arabica habet *Hadad*. Septuaginta vero *Choddam*, seu *Choldal*. In Palmyrene habetur urbs *Adada*, quæ æque distat ad Occidentem a Palmyra, ac ab Euphrate ad Orientem. Plinius collocat urbem quamdam *Arra* dictam in Arabia Deserta.

THEMA.] Valde differt a *Theman*, seu Themanitis in Idumæa, de quibus loquuntur & Jeremias 49. ℣. 20. & Amos 1. 11. 12. Urbs Theman nomen mutuata est a Theman filio Esau: sed regio *Thema*, de qua hic sermo est, jacet in Arabia Deserta. Job 6. 19. & Themæ, & Sabæ mentionem facit. Ptolomæus vero urbem *Temma*, seu *Thomma* in Arabia Deserta ad Chaldæorum montes locat. Tandem Plinius lib. 6. cap. 28. meminit Thumatæ eadem in regione positæ. Notitia autem Imperii Orientalis meminit Thamatæ.

JETHUR.] Probabile est Ituræam a Jethur fuisse nuncupatam. Regio est angustis circumscripta finibus trans Jordanem, quæ Arabiam Desertam ad Orientem habet, & Jordanem ad Occidentem. Ituræi a profanis Scriptoribus celebrantur. Hujus terræ potita est dimidia pars Tribus Manasse.

NAPHIS.] Legitur etiam nomen hoc 1. Paralipomenon cap. 5. ℣. 19. ubi legimus *Nochi*, Nodab, & Ituræos auxilium præstitisse Agarenis adversus Israelitas; ex quo colligitur Naphin, & Nodab sedem habuisse Ituræis proximam circa Damascum.

CEDMA.] Verisimile est posteros Cedmæ terram Cedemoth habitasse, de qua sermo est Deuteronom. 2. 26.

℣. 16. ISTI SUNT FILII ISMAELIS, ET HÆC NOMINA PER CASTELLA, ET OPPIDA EORUM.] Textus He-

1 Author Cozri, Gemara, Cod. Sanhedrim c. 7. R. Mos. bar. Nachman &c.
2 Ἀπέχου καὶ ἀνέχου.

Hebraicus [1] verti poteſt, *in eorum oppidis, & urbibus*. Urbes Arabum, de quibus loquimur, non ejuſdem generis ſunt, ac ceterorum populorum, quas plures domus fixæ e lapidibus, lateribus, ſeu lignis compactæ conſtituunt. Maxima eorum pars tentoriis utuntur, quæ figunt certo in loco, ubi plures non degunt, quam qui nativa ſoli ubertate una cum gregibus ſuis ali poſſint. Hoc enim apud eos pro lege eſt, quod Diodorus teſtatur l. 19. ut neque terram colant, aut plantent, aut ſerant, aut domos ædificent. Jeremias 49. 31. eos hunc in modum deſcribit: *Gens quieta, & habitans confidenter, non oſtia, non vectes eis, ſoli habitant*. Hinc, ſi quando in Scriptura legimus quaſdam hujus gentis urbes funditus everſas, populumque interfectum, quin ne unus quidem ſupereſſet: ac deinde paulo poſt iterum idem populus in medium prodeat, quem jam ad internecionem uſque cæſum putabamus, mirari non debemus. Hujus enim generis urbes rurſus ædificare facillimum eſt, ſicuti difficillimum prohibere, ne maxima hominum pars saluti ſuæ fuga conſulat.

Quod ad Caſtella attinet, nonnulla extabant in Arabia, editis in locis, & acceſſu inviis: Turres erant ad excubias præcipue agendas, eoque confugiendum, cum bellum immineret. Dicere tamen non poſſumus nullas in Arabia Petræa, nec in Arabia Deſerta fuiſſe urbes; paucæ tamen aderant.

Verbum Hebraicum *Tiroth*, quod hic vertitur *Caſtella*, Syriace ſignificat Ovile, & ſtabulum, quo oves clauduntur. Hoc in loco poteſt idem ſignificare.

DVODECIM PRINCIPES TRIBVVM SVARVM.] Tota Arabum ab Iſmaele originem ducentium natio in duodecim Tribus diviſa fuit, quarum unaquæque Principem ſuum, ſeu Caput Tribus habebat, a prophanis Scriptoribus Phylarchum appellatum. Vide ſupra cap. 17. verſic. 20. Divus Hieronymus in quæſtion. Hebraicis ſcribit, Arabes ejus ævo varias Arabiæ partes appellaſſe nomine a Tribubus, quæ illas incolebant, mutuato; & adhuc hodie his populis eadem eſt regiminis ratio, ut narrat Thevenot l. 2. cap. 32. p. 1. Unaquæque Tribus ſuo capiti ſubeſt, Arabice *Scheich-Elkebir* dicto, hique ſubditos habent alios *Scheich*, qui familiis præſunt.

℣. 18. HABITAVIT AB HEVILAH USQUE SUR, QUÆ RESPICIT ÆGYPTUM INTROEUNTIBUS ASSYRIOS.] Iſmaelis poſteri univerſam regionem occuparunt, quæ extenditur ab Oriente ad Occidentem ab Hevilah ad Euphratem, ubi Tigri conjungitur, ſupra Chaldæam proprie dictam uſque ad deſertum *Sur*, quod jacet ad Orientem Ægypti, atque porrigitur ad Iſthmum, qui mare rubrum a Mediterraneo disjungit.

INTROEVNTIBVS ASSYRIOS.] Verba hæc referri poſſunt, aut ad *Ægyptum*, aut ad *Sur*, aut ad *Hevilah*. Deſertum Sur jacet in via, quam ex Ægypto in Aſſyriam abeuntes inibant, Arabiam Petræam, & regionem Hevilah prætergrediendo. Plinius l. 6. cap. 28. de Petra urbe Arabiæ principe diſſerens, quam a mari Mediterraneo, æque ac a Sinu Perſico diſtare vult, ait Petram locum eſſe, quo conveniunt a Gaza pergentes Phorat urbem ad Paſitigrim poſitam, & qui a Palmyra in Syriam contendunt. Ibi enim hæ duæ viæ concurrunt. Quæ hactenus diximus, conveniunt optime cum iis, quæ a Moyſe traduntur. Moyſis enim ætate iter erat ab Ægypto per deſertum Sur Petram petentibus, & a Petra per terram Hevilah ad Euphratem, tandem in Aſſyrios ad Tigrim. Exploratum non habeo, utrum *Aſſurim* hoc loco ſignificet potius *Aſſurim* Cethuræ poſteros, an Aſſyrios, qui ab Aſſur filio Sem deſcendunt.

A CORAM CUNCTIS FRATRIBUS SUIS OBIIT.] Videlicet, inquit Divus Hieronymus in quæſt. Hebraicis, obiit medius inter cunctos liberos ſuos. Revera difficile admodum eſt Iſaac, omneſque Cethuræ filios Iſmaeli morienti adfuiſſe. Septuaginta, & Chaldæus vertunt: *Habitavit e regione fratrum ſuorum*. Iſmaelis filii ad Septemtrionem, & Occidentem habebant Iſaac poſteros, liberoſque Cethuræ ad Orientem. Relationem videtur locus hic habere ad ea, quæ leguntur cap. 16. 12. *Tabernacula figet e regione univerſorum fratrum ſuorum*. Videri poſſunt, quæ ad eum locum adnotavimus. Poteſt etiam ita verti Hebraicus textus [2]: (*ejus ſors*) *cecidit coram fratribus ſuis*: Ejus hæreditas fuit illorum regioni conterminal. Aut aliter: (*ejus ſors*) *contigit illi ante omnes fratres ſuos*. Habuit ſedem fixam, & ſtabilem ante Iſaac, & Cethuræ filios. Tandem verti poteſt: *Mortuus eſt ante omnes fratres ſuos*, Erat primogenitus Abraham.

B ℣. 21. DEPRECATUS EST PRO UXORE SUA.] Hebraice ad litteram [3]: *Precatus eſt ad latus uxoris ſuæ*; coram illa, quaſi Iſaac, & Rebecca preces ſimul fudiſſent. Menochius, & Oleaſter vertunt: *Precatus eſt contra Rebeccæ ſterilitatem*. Deum oravit, ut fœcundam redderet Rebeccam. Eumdem ſenſum reddit Vulgata, & illum explicat magis proprie.

C ℣. 22. COLLIDEBANTUR IN UTERO EJUS PARVULI.] Septuaginta [4]: *Saliebant*. Aquila: *confringebantur*. Symmachus [5] *nutabant*, ſeu juxta alios, *luctabantur ſimul*. Chaldæus: *ſe premebant*. Syriaca verſio: *ſibi vim inferebant*. Videtur poſſe etiam intelligi Hebraicus textus ad litteram [6], veluti de duobus Athletis, qui ſe valide premunt inter luctandum.

SI SIC FUTURUM ERAT, QUID NECESSE FUIT CONCIPERE.] Septuaginta [7]: *Si id mihi contingere debebat, quid illo opus erat?* Cur optabam matrem fieri, ſi hæc pati debebam? Hebraicus [8] textus: *Si ita eſt, quo opus erat?* ſeu; *ſi ita eſt, quare ſum ego? Si tantum debebam perpeti dolorem, quid me juvat vivere, aut matrem eſſe*.

D PERREXITQUE, UT CONSULERET DOMINUM.] Paraphraſtes Jonathan, & Hieroſolymitanus, quos maxima pars Rabbinorum ſequitur, volunt Rebeccam ad Semi ſcholam perrexiſſe, ideſt ad locum, quo hic Patriarcha homines pietatis, & religionis exercendæ cauſa in unum convenientes recipiebat. Alii exiſtimant Rebeccam adiiſſe Melchiſedechum, quem plurimi Judæorum eumdem faciunt cum Sem. Abenezra vult eam Abraham patruum ſuum adiiſſe, ut quid futurum eſſet de partu ſuo intelligeret, huncque Patriarcham ipſi vaticinatum, quid de ejus filiis eſſet eventurum. Maimonides, & alii nonnulli ipſam Heberum conſuluiſſe affirmant.

Petrus Comeſtor hiſtoriæ Scholaſticæ auctor narrat Rebeccam montem Moria aſcendiſſe, ibique immolaſſe victimas ſuper altare, quod Abraham Iſaac

E oblaturus extruxerat; cumque ſupra victimarum pelles, & folia lauri, & Agni Caſti recubuiſſet, Deum eidem inter dormiendum revelaſſe, quæ proxime leguntur. Theodoretus quæſt. 76. in Geneſim, Procopius, Diodorus, & plurimi recentiores rectius putant, Rebeccam non longius perrexiſſe, quam ad aram ab Abraham conſtructam in ſylva ejus tabernaculo proxima, ibique Deum conſuluiſſe, qui illi aut per ſomnium, aut per angelum patefecit, quid de duobus naſcituris ab ea filiis futurum eſſet.

℣. 23.

1 בחצריהם ובטירותם.
2 על פני כל אחיו נפל.
3 לנכח אשתו.
4 70, Ἐσκίρτων.
5 Sym. Διέπαλεον, vel juxta alios, Διεπάλαιον.
6 יתרצצו de רוץ. *Currere*, ſeu potius a רצץ *allidere*.
7 70. Εἰ οὕτω μοι μέλλει, ἵνα τί μοι τοῦτο..
8 אם כן למה זה אנכי.

℣. 23. POPULUS POPULUM SUPERABIT, & MAJOR SERVIET MINORI.] Vaticinium hoc jam satis per se clarum est, impletumque fuit sub regnis David, Salomonis [1], & Macchabæorum [2]. Siquidem Idumæi, qui principio & viribus, & numero Israelitis præstabant, quique ante illos Reges habuerant, & ab Esau, duorum fratrum primogenito originem ducebant, Idumæi, inquam, subditi facti sunt minori, idest Israelitis. Notant Patres hanc subjectionem validioris fratris debiliori, primogeniti minori, vaticinium fuisse, quod respiciebat etiam synagogam Judæorum, & Jesu Christi Ecclesiam, reprobos, & electos.

Judæi propter religionis, quam profitebantur, præstantiam habiti sunt, ut populus electus, primogenitus, dilectus, & Dei hæres; christiana vero Ecclesia coaluit ex Gentibus Deo antea invisis, qui cum initio nullum jus haberent ad Domini hæreditatem, tandem filii, & hæredes, ipsis etiam primogenitis exclusis, evaserunt. Ecclesia sub ortu suo infirma, vexata, coacta latebras, & secessus quoscumque quærere, quamdiu persecutionum furor efferbuit, quemadmodum Jacob in Mesopotamiam fugit, synagogam majorem natu, Gentesque adeo viribus, & armis pollentes superat. Idem electis contingit, qui sunt exiguus grex, qui ignoti latent, ac sæpe pessimorum hominum, & reproborum injuriis petuntur, quibus tamen longe antecellunt, quoniam improbi, vel inviti, eorum, quos insectantur, gloriæ inserviunt, & felicitati. Hanc nobis ideam ante oculos ponit Divus Paulus, cum nobis exhibet Jacob, & Esau; alterum quidem ut prædestinatorum, alterum autem ut reproborum exemplar. Vide Rom. 19. 11. 12. 13.

℣. 25. QUI PRIOR EGRESSUS EST, RUFUS ERAT, ET TOTUS IN MODUM PELLIS HISPIDUS: VOCATUMQUE EST NOMEN EJUS ESAU.] Hebraicus textus [3] habet: *Qui primus egressus est, totus rufus erat, sicut pallium pilis coopertum*; aut, sicut hispida vestis, vel, sicut vestis villosa. Hujusmodi pelliceæ vestes valde in usu erant iis temporibus; neque unica tantum vice de iis sermo est in Scriptura. Vulgata sequuta est Septuaginta vertens: *Esau pilis refertus erat, sicut pellis*. Versionem hanc comprobat id, quod legimus c. 27. v. 26. Rebeccam videlicet, ut pilos, quibus Esau erat coopertus, imitaretur, nonnullas circum Jacobi collum, & manus pelles posuisse.

Animadvertit Grotius post Aristotelem, & Physionomistas corpus, quod pilis abundat, hominem fortem, & robustum designare. *Esau* [4] juxta plurimorum Interpretum sententiam, *perfectum* significat; quoniam, inquiunt, natus est pilis coopertus, sicut ætatis perfectæ vir. Alii [5] nomen hoc derivant ab Arabico *gescha*, & *gescheva*, quod cilicium notat. Quod ad nomen *Sehir* spectat, ad Genes. 14. 4. jam diximus Esau illo non tanquam nomine proprio fuisse vocitatum; neque inde montes Sehir denominationem sortitos. Esau nunquam appellatus fuit Edom nisi post lentium eventum hoc in capite relatum. Proprium ejus nomen erat Esau. *Jacob* descendit a radice, quæ supplantare significat. Philo de migratione Abrah. pag. 419. hanc vocem reddit luctatorem, Athletam, qui adversarium pedibus arreptum ad terram prosternit.

℣. 27 FACTUS EST ESAU VIR GNARUS VENANDI, ET HOMO AGRICOLA.] Esau illud vitæ institutum sequutus est, ad quod natura pronum se sentiebat; venationem itaque, & agriculturam exercuit. Interpretes hebraico textui adhærentes contendunt voces textus, quæ in vulgata *homo agricola* [6] redduntur; revera agricolam non significare, sed hominem agrestem, & sylvarum, ac solitudinis amatorem. Scriptura aliis plerumque utitur verbis, ut agricolam innuat.

JACOB AUTEM VIR SIMPLEX, HABITABAT IN TABERNACULIS.] Epithetum *simplex* in aliis linguis non idem sonat, ac in nostra Gallica. Hebraicum verbum *Tam* [7] significat hominem perfectum, justum, maturum, vitæ irreprehensibilis, & integræ. Apud latinos simplex aliquando significat hominem apertum, liberum, sincerum, qui quod sentit libere profert. Horat. l. 1. Sat. 3.

.... At est truculentior, atque
Plus æquo liber: simplex, fortisque habeatur.

Septuaginta [8] verterunt: *Jacob erat homo non fictus, qui sub tentoriis habitabat*. Symmachus [9]: *hic erat vir inculpatus*, irreprehensibilis. Onkelos: *hic erat vir integerrimus, qui domus doctrinæ minister erat*; videlicet, qui scholas frequentabat, quæ juxta Rabbinos sub tabernaculis Melchisedechi, & Heberi habebantur, ubi veri Dei cultus tradebatur. Sed quorsum hæc? Moyses quietam, & pacatam Jacobi naturam in paterna domo degentis, & domestica curantis negotia, opponit fervido, & inconstanti Esau ingenio, strepitus venationis, & laboriosa exercitia diligentis.

℣. 28. ISAAC AMABAT ESAU, EO QUOD DE VENATIONE ILLIUS VESCERETUR.] Errasset profecto non parum Isaac, si hac una de causa Esau Jacobo prætulisset. Probabile est Isaacum cognovisse, aut certe existimasse alias in Esau esse dotes laude, & amore dignas, veluti obedientiam, & charitatem erga se, quarum rerum patri dederat experimenta, dum ad ipsum deferebat quæcumque inter venandum caperet. Fortasse etiam Isaac externis tantum quibusdam benevolentiæ signis Esau Jacobo præferebat, paterno interim, ac vero amore erga hos duos filios æque integro permanente. Certe Iacobum minime ab Isaaco fuisse dilectum nullibi legimus in Scriptura.

℣. 30. DA MIHI DE COCTIONE HAC RUFA, QUIA OPPIDO LASSUS SUM.] Hebraicus textus id explicat magis proprie [10]: *Fac ut edam* (ad litteram, *deglutiam*) *nunc de coctione hac rufa rufa, quoniam lassus sum*. Repetitio hæc *rufa rufa* denotat aut rem valde rufam, aut Esau aviditatem. Ægyptiæ lentes ab Antiquis celebrantur. Vide Athenæum lib. 4. c. 14. 15. D. Augustinus in Psal. 46. ait lentes has in maxime dissitas regiones fuisse identidem asportatas; ceteris enim omnibus praecellebant.

℣. 31. VENDE MIHI PRIMOGENITA TUA.] Jus primogenituræ in hoc stabat, ut testantur Interpretes I. Primogenitus auctoritatem, & dominium quoddam in fratres suos exercebat: *Dominum tuum illum constitui*, c. 27. v. 37. II. in duplicem hæreditatis portionem succedebat. Vid. Deuter. 21. 17. & 1. Paral. 5. 5. III. Peculiarem benedictionem a patre referebat, quæ benedictiones effectum suum sortiri credebantur: *Benedictio patris*, ait Eccl. 3. 12. *firmat domos filiorum: Maledictio autem matris eradicat fundamenta*. Quicumque sapit, inquit Plato apud Euseb. l. 12. præp. c. 36. preces, (seu vota) parentum plurimi facit, cum sæpe contingat illas effectu suo non frustrari. IV. Ante legem Sacerdotalis dignitas, ut nonnulli asserunt, primogeniti personam sequebatur. Vide quæ diximus de hoc jure Exod. 19. 22.

1 2. Reg. 13. 14. & 3. Reg. 11. 15. & 14. 7.
2 Vide Joseph 13. c. 17. Antiq.
3 ארמני כלו כאדרת שער
4 A verbo עשה ... *Fecit*.
5 Jo. Clericus in Genes. hic.
6 איש שדה 70. Ἀγροῖκος.
7 תם *Aq.* ἁπλοῦς, *simplex*.
8 70. Ἄπλαστος. *Non fictus*. 9 *Sym.* Ἄμωμος. *Inculpatus*.
10 הלעיטני נא מן האדום האדום הזה *Sym.* ἀπὸ τοῦ Ἐδώμ.

19. 22. Inter recensita primogenitorum jura nullum certius fuit, quam duplex hæreditatis portio. Ceteræ prærogativæ, quibus fruebantur, non tam e certo quodam, stabilique jure descendebant, quam ex naturali quadam propensione, qua ceteri primogenitos colunt, iisque honorem deferunt. Hinc factum est, ut si quando fratres victimas oblaturi simul convenissent, in honoris ac reverentiæ signum a primogenitis sacrificium offerri paterentur. Ceterum si id unum excipias, nulla primogenitorum ratio habebatur, & quilibet paterfamilias Sacerdotis munere fungebatur in sacrificiis, quæ offerebat. Cain, & Abel seorsim quilibet suum sacrificium obtulit. Cum Ruben a jure primogenituræ excidisset, Jacob ipsi substituit Josephum, qui duplicem portionem obtinuit. *Primogenita reputata sunt Joseph* 1. Paral. 5. 2. B Sed adeo non erat Israelitis persuasum Sacerdotium primogeniti personæ adhærere, aut illi, quem primogenitus substitueret, aut a Patris voluntate jus hoc pendere, quasi successionem respiceret, ut de Moyse, & Aarone conquesti valde fuerint, dictitantes illos sibi Imperii, & Sacerdotii honorem adrogare; nec ante ab hac præpostera opinione dimoveri potuerunt, quam Deus miraculo ostenderit voluisse se in sola Aaronis familia Sacerdotium permanere, exclusis ceteris familiis a Levi originem ducentibus, seque Moysem populi sui ducem constituisse, nulla habita Rubeni ratione, qui primogenitus erat. Num. 16. 2. 3. Vide Comm. in hunc locum.

Si hac in re certa extitisset lex, aut diuturna consuetudo, vim legis habens, nunquam ad hæc extrema deventum esset. Dathan, & Abiron Rubeni nepotes seditionem in Moysem excitarunt, nuspiam tamen apparet eos ad Sacerdotium adspirasse. De hoc uno tantum conquerebantur, quod Moyses totam auctoritatem in populi regimine sibi vindicaret. Core 250. Levitarum agmine sociatus in partem Sacerdotalis muneris venire volebat, quod sibi Aaronis filios usurpasse querebatur. Sanctus Eucherius apud Lippomanum de juribus primogenituræ verba faciens peculiarem affert sententiam. Ait enim primogenita hoc in loco significare vestes festivas, & cæremoniales, quibus utebantur primogeniti in sacrificiis, quæ ut primogeniti offerebant. De hujusmodi vestibus sermo etiam est in cap. 27. 15. si fides est habenda Judæis, a quibus hæ tam egregiæ observationes emanant. Sed quæritur hic, an jus primogenituræ alienari possit? peccaverit ne Jacob, dum illud emit, Esau dum vendidit? simoniam ne Jacob, & Esau admiserint? tandem fuerit ne valida hujus juris emptio?

I. Certum est primogenitos a jure suo excidere posse. Ruben Jacobi filius hoc jure fuit spoliatus: transtulitque Jacob in Judam quidem auctoritatem, in Ioseph autem duplicem portionem, atque in Levi sacerdotium: quas omnes prærogativas jure primogenituræ ad Ruben spectasse asseritur.

II. Illud etiam certissimum est Esau se ingentis criminis reum fecisse, dum jus primogenituræ vendidit. Vide Tenam in Heb. 12. dist. 3. sect. 4. Scriptura Rom. 9. & Malach. 1. 2. Esau profanum appellat, quippe qui rem sacram vendiderit, ac profanaverit. Nonnulli Interpretes contendunt eum veræ Simoniæ crimen admisisse sui Sacerdotii pretium accipiendo. Sed licet Esau ejus tantum culpæ esset redarguendus, quod primogenituræ prærogativas, quæ ut res sacræ habebantur ab omnibus, tam parvi fecerit, ac pro vili lentis pugillo eas tradiderit, esset tamen adhuc dignus, qui profanus appellaretur, quique reproborum figura & typus diceretur. Præterea primum, & potissimum primogeniti Isaac privilegium illud erat, ceteris sane omnibus anteponendum, quod pater Messiæ futurus esset; quod certe sine magno crimine aut negligi, aut sperni nullo modo poterat.

III. Iacob his rationibus excusari potest. Ius primogenituræ, ut dicitur, jure divino ad ipsum spectabat. Rebecca ei narraverat, quæ sibi Deus ante ejus ortum revelaverat. Esau injustus, ac violentus possessor erat; poterat proinde Iacob nihil intentatum relinquere (quod tamen a recta ratione non esset alienum) ut jus suum violenter usurpatum, ac retentum sibi vindicaret, & a fratris vexationibus se redimeret: Esau Iacobo jus quodcumque habere poterat, sponte cessit; nullam igitur Jacob intulit fratri injuriam: *volenti non fit injuria*. Neque vero quanquam fame, & labore fessus esset Esau, cujus rei occasione Iacob eum ad jus primogenituræ vendendum illexit, in eam necessitatem compulsus fuerat, ut illud venderet: alia ratione licite poterat famem suam explere. Tandem nullibi Scriptura Iacobi factum condemnat.

IV. Sed allatis rationibus hæc possunt opponi. Cum Iacob pravam animi Esau dispositionem agnosceret, tantum abest, ut recte posset Esau ad factum hoc allicere, quin imo æqua ratio postulabat, ut illum a malo proposito dimoveret, etiamsi ipse prior primogenituræ jus obtulisset.

Propterea licet factum Iacobi excusari summo jure posset, probari tamen minime potest, si legis charitatis ratio habeatur. Si jus primogenituræ ex gratuita Dei dispensatione ad Iacobum spectabat, non erat profecto necesse ab Esau illud emere. Sin autem ad Esau revera pertinebat, nec poterat, nec debebat Iacob illud emere, nec potuit hujus emptionis jure illud sibi retinere.

V. Tandem venditio ab Esau facta nulla fuit: aut enim jus hoc alienari poterat, aut non poterat: si nequibat e natura sua alienari, nec potuit Esau illud vendere: sin alienari poterat, nequibat saltem Esau id facere sine patris consensu. Iam vero tantum abest, ut Isaac emptionem hanc probaverit; quin imo, ut clare patet legentibus, quæ in textu sequuntur, semper Esau ut filium suum primogenitum habuit, atque hanc venditionem perinde ac si facta non fuisset, nullius roboris censuit. Et sane nulla alia de causa videtur Moyses eam hic retulisse, quam ut ostenderet varia duorum fratrum ingenia, & unde illis nomina fuerint imposita. Esau *Edom*, & *Rufus* fuit appellatus, ob lentes, quas emit; & Iacob qui callide semper se gessit, fratremque supplantavit, nomini suo respondit, ei indito, quod oriturus fratrem calcaneo teneret. Dicendum est igitur Iacob legitime possedisse jus primogeniti super Esau non vi hujus emptionis, sed quia Deus auctoritate sua prærogativam hanc jam ante ejus ortum ipsi concesserat.

℣. 32. EN MORIOR QVID MIHI PRODERVNT PRIMOGENITA.] Verba hæc ab Esau prolata maximam aviditatem, vehementemque animi impetum denotant: hominem nobis exhibent, qui se vincere, & cupiditates suas superare non potest; quasi in domo Isaaci nullus, quo mortem a se arcere posset, præter has lentes esset cibus.

℣. 33. IVRA ERGO MIHI.] Hebraicus textus [1] addit; *sicut hodie*. Septuaginta: *jura mihi hodie*.

℣. 34. ABIIT PARVI PENDENS, QVOD PRIMOGENITA VENDIDISSET.] Existimavit venditionem hanc sine effectu futuram, neque sibi fore difficile, jus suum contra Iacob vi etiam retinere. Targum crimen hac valde exaggerat: *Abiit, & sprevit primogenita, partemque suam in futuro sæculo, & negavit resurrectionem*.

---

1 השבעה לי כיום 70. ὄμοσόν μοι σήμερον

CAPUT

CAPUT XXVI.

Iter Esau in Geraram. Raptus Rebeccæ. Isaaco restituitur. Reditus Isaaci Bersabeam. Fœdus inter Isaac, & Abimelech. Matrimonium Esau.

Anno M. 2087.

1. ORta autem fame super terram post eam sterilitatem, quæ acciderat in diebus
Abraham, abiit Isaac ad Abimelech regem Palæstinorum in Gerara. 2 Ap-
paruitque ei Dominus, & ait: Ne descendas in Ægyptum, sed quiesce in
terra, quam dixero tibi. 3 Et peregrinare in ea, eroque tecum, & benedicam tibi: tibi
enim, & semini tuo dabo universas regiones has: complens juramentum, quod spopon-
di Abraham patri tuo. 4 Et multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli: daboque po-
steris tuis universas regiones has: & BENEDICENTUR in semine tuo omnes gentes
terræ. 5 Eò quod obedierit Abraham voci meæ, & custodierit præcepta, & manda-
ta mea, & cæremonias, legesque servaverit. 6 Mansit itaque Isaac in Geraris. 7
Qui cum interrogaretur a viris loci illius super uxore sua, respondit: Soror mea est;
timuerat enim confiteri, quod sibi esset sociata conjugio, reputans ne forte interfice-
rent eum propter illius pulchritudinem. 8 Cumque permansissent dies plurimi, & ibi-
dem moraretur, prospiciens Abimelech rex Palæstinorum per fenestram, vidit eum jo-
cantem cum Rebecca uxore sua. 9 Et accersito eo, ait: Perspicuum est, quod uxor
tua sit: cur mentitus es eam sororem tuam esse? Respondit: Timui, ne morerer pro-
pter eam. 10 Dixitque Abimelech: Quare imposuisti nobis? potuit coire quispiam
de populo cum uxore tua, & induxeras super nos grande peccatum. Præcepitque om-
ni populo, dicens: 11 Qui tetigerit hominis hujus uxorem, morte morietur. 12
Sevit autem Isaac in terra illa, & invenit in ipso anno centuplum: Benedixitque ei Do-
minus. 13 Et locupletatus est homo, & ibat proficiens, atque succrescens, donec
magnus vehementer effectus est. 14 Habuit quoque possessiones ovium, & armento-
rum, & familiæ plurimum. Ob hoc invidentes ei Palæstini 15 Omnes puteos, quos
foderant servi patris illius Abraham, illo tempore obstruxerunt, implentes humo. 16
In tantum, ut ipse Abimelech diceret ad Isaac: Recede a nobis, quoniam potentior
nobis factus es valde. 17 Et ille discedens, ut veniret ad torrentem Geraræ, habita-
retque ibi, 18 Rursum fodit alios puteos, quos foderant servi patris sui Abraham,
& quos, illo mortuo, olim obstruxerant Philisthiim: appellavitque eos eisdem nomini-
bus, quibus ante pater vocaverat. 19 Foderuntque in Torrente, & repererunt aquam
vivam. 20 Sed & ibi jurgium fuit pastorum Geraræ adversus pastores Isaac, dicen-
tium: Nostra est aqua: quam ob rem nomen putei, ex eo quod acciderat, vocavit Ca-
lumniam. 21 Foderunt autem & alium: & pro illo quoque rixati sunt, appellavitque
eum, Inimicitias. 22 Profectus inde fodit alium puteum, pro quo non contenderunt:
itaque vocavit nomen ejus, Latitudo, dicens: Nunc dilatavit nos Dominus, & fecit
crescere super terram. 23 Ascendit autem Isaac ex illo loco in Bersabee, 24 Ubi
apparuit ei Dominus in ipsa nocte, dicens: Ego sum Deus Abraham patris tui, noli
timere, quia ego tecum sum: benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum propter ser-
vum meum Abraham. 25 Itaque ædificavit ibi altare: & invocato nomine Domini,
extendit tabernaculum: præcepitque servis suis, ut foderent puteum. 26 Ad quem
locum cum venissent de Geraris Abimelech, & Ochozath amicus illius, & Phicol dux
militum, 27 Locutus est eis Isaac: Quid venistis ad me, hominem quem odistis, &
expulistis a vobis? 28 Qui responderunt: Vidimus tecum esse Dominum, & idcirco
nos diximus: Sit juramentum inter nos, & ineamus fœdus, 29 Ut non facias nobis
quidquam mali, sicut & nos nihil tuorum attigimus, nec fecimus quod te læderet: sed cum
pace dimisimus auctum benedictione Domini. 30 Fecit ergo eis convivium; & post cibum,
& potum, 31 Surgentes mane, juraverunt sibi mutuo: dimisitque eos Isaac pacifice in
locum suum. 32 Ecce autem venerunt in ipso die servi Isaac, annuntiantes ei de pu-
teo, quem foderant, atque dicentes. Invenimus aquam. 33 Unde appellavit eum,
Abundantiam: & nomen urbi impositum est Bersabee, usque in præsentem diem. 34
Esau vero quadragenarius duxit uxores duas, Judith filiam Beeri Hethæi, & Basemath
filiam Elon ejusdem loci: 35 Quæ ambæ offenderant animum Isaac, & Rebeccæ.

ORTA

Anno M. 2087.

℣. 1. ORTA FAME SUPER TERRAM, POST STERILITATEM &c.] Textus Hebraicus, Onkelos, Septuaginta, & aliæ versiones habent: *Orta est fames in hac regione, præter famem, quæ acciderat &c.* Si Moyses loquitur de fame, qua coactus fuit Abraham in Ægyptum confugere Gen. 12., accidit illa an. mundi 2084. centum, & tribus annis ante hanc; sin autem loquitur de itinere, quod Abraham fecit in Geraram Gen. 20. an. m. 2107. hoc evenit 80. an. post Abrahæ iter. At Scriptura non asserit, ut Geraram pergeret, illum fame fuisse coactum.

ABIIT ISAAC AD ABIMELECH.] Cum longum tempus intercesserit inter Abrahami, & Isaaci iter in Geraram, probabile est Abimelech, & Phicol, qui hoc in capite nominantur, filios esse eorum, qui sub eodem nomine recensentur c. 21. Intelligi facile non potest, quomodo Rebecca Isaaci uxor, jamque Jacobi, & Esau mater, soror Isaaci credi potuerit. Nihilominus ordo Chronologicus non sinit in aliud tempus iter hoc conferre. Toto hoc in capite Abraham jam mortuus supponitur; qui tamen obiit 25. annos post duorum fratrum geminorum ortum, cum ipse 175. Isaac autem 85. annos numeraret.

℣. 3. NE DESCENDAS IN ÆGYPTUM.] Ex hoc loco colligitur Isaacum sibi proposuisse in Ægyptum pergere, & ea de re Deum consuluisse.

℣. 4. *Benedicentur in semine tuo omnes Gentes terræ (5) eo quod obedierit Abraham voci meæ.*] D. Augustinus lib. 16. de Civit. c. 36.[1] notat Abrahami fidem magis apud Deum meritoriam, magisque efficacem fuisse Isaaci fide; quoniam intuitu obedientiæ Abrahami Deus Isaaco benedixit.

ET CUSTODIERIT PRÆCEPTA, ET MANDATA MEA, ET CÆREMONIAS, LEGESQUE SERVAVERIT.] Septuaginta ([2]): *Custodivit præcepta mea, mandata mea, meas cæremonias, & meas leges.* Verti posset Hebraicus textus[3]: *Observavit observantias meas, mea præcepta, mea statuta, meas leges.* Nonnulli ex Rabbinis asserunt Abrahamum universa sexcenta, & tredecim præcepta legis implesse. Alii limitant hasce observantias ad solum sabbathum, & Circumcisionem; sed quod attinet ad Sabbathi observantiam, jam alibi eam refutavimus. Nos putamus Scripturam allatis verbis velle significare Abrahamum omnibus justitiæ, charitatis, & religionis officiis satisfecisse, Deique voluntati perfecte obtemperasse.

℣. 7. RESPONDIT: SOROR MEA EST.] Videri possunt, quæ Gen. 12. 13. dicta sunt de simili Abrahami facto. Divus Augustinus l. 22. contra Faustum cap. 33. & 46. Isaacum a mendacii nota vindicare conatur, eo pacto, quo vindicavit Abrahamum. Sororis nomen magis æquivoce usurpatum est ab Isaaco, dum Rebeccam sororem suam esse dixit, quam ab Abrahamo Saram sororem appellante; etenim Rebecca erat tantum Isaaci consobrina. Illam igitur sororem suam vocans, non solum eam esse sibi uxorem celabat, quod quidem sine ullo crimine fieri poterat; sed etiam æquivoco decipiebat Abimelechum, ipsi narrans Rebeccam sororem suam esse, verbo hoc secus accepto, ac ab Abimelecho illud intelligebatur, quod sane a bona fide esse videtur alienum.

℣. 8. VIDIT EUM IOCANTEM.] Edoctus Princeps hic ex iis, quæ acciderant patri suo Abimelech propter Saram Abrahami uxorem, curiosius, & attentius inspiciebat, quænam esset Isaaci cum Sara consuetudo: cito proinde cognovit eos simul familiarius vivere, quam fratrem, & sororem deceat. Nonnulli[4] id intelligunt de ea familiaritate, quam solus maritus cum uxore sua habere potest. Hæc verba *iocari*, seu *ludere*, vel *ridere* aliquid innuunt, quod pudor non sinit recensere.

℣. 10. INDUXERAS SUPER NOS GRANDE PECCATUM.] Videlicet, *curasti, ut in grande peccatum caderemus*; vel; *curasti, ut super nos grande supplicium caderet.* Crimen ponitur sæpe pro pœna. Hebraicum verbum *Ascham*[5] a Septuaginta hic accipitur pro peccato ignorantiæ[6]. Alibi autem simpliciter sumitur pro peccato.

℣. 11. QUI TETIGERIT HOMINIS HUIUS UXOREM &c.] Hebraicus textus: *qui tetigerit hunc hominem, vel ejus uxorem, morte morietur.* Adulteri morte vulgo plectebantur apud Philisthæos, Chananæos, & Hebræos etiam ante legem. Vide Genesim 38. 24.

℣. 12. INVENIT IN IPSO ANNO CENTUPLUM.] Nullum proprium agrum possidebat Isaac in regione Geraræ; potuit tamen ad tempus agros conducere ex iis, quos ejus terræ habitatores non colebant. Verba Hebraica[7] hoc in loco triplicem admittunt significationem, juxta triplicem lectionem. Primo: *Collegit centum (mensuras) hordei.* *Searim* hordeum significat. Ita habent Septuaginta[8], & versio Syriaca. Secundo: Collegit centuplum, seu centupli pretium, *centuplum æstimatum*; ita Aquila[9] apud Divum Hieronymum in suis quæstion. Hebraicis. Tertio: Tandem collegit centum amplius, quam speraverat; ita vertit Chaldæus[10]. Doctores Judæi communiter docent decimæ offerendæ legem Isaac primum induxisse. Probant id ex hoc loco, qui certe illis minime favet. Fatentur & ipsi Abrahamum decimam solvisse Melchisedecho, sed ex pura pietatis causa, quin aliquam aut sibi, aut posteris suis legem imponere vellet.

Aliquando contingit, sine ullo etiam miraculo, ut terra centuplum ferat. Ægypti, Bæticæ, & Siciliæ agri tantundem fere semper reddunt. Plinius l. 28. cap. 10. affirmat quosdam Africæ campos e modio centenos quinquagenos modios reddere. Miram profecto hanc efficere multiplicationem sola potuit, quæ tunc grassabatur, sterilitas. Verum quoniam hoc non accidit, nisi anno post caritatem, Scriptura id miraculo minime adscribit, Centuplum potest ingenere ubertatem insolitam denotare.

℣. 14. HABUIT FAMILIÆ PLURIMUM.] Vertipotest: *Famulitium plurimum*; plurimos servos, & operarios. Verba Hebraica[11] aliquando pro rusticis laboribus sumuntur; eoque in sensu a Septuaginta fuerunt accepta[12]. Plurimos homines operarios; aut, plurimos terræ proventus, grana, fructus, vinum &c.

℣. 16. RECEDE A NOBIS, QUONIAM POTENTIOR NOBIS &c.] Abimelech neminem se potentiorem patitur sibi esse vicinum. Eodem prætextu usus est Pharao ad Israelitas in Ægypto opprimendos. Athenienses eos cives, qui plurimum aut divitiis, aut potentia eminebant, in exilium mittebant; hoc appellabatur Ostracismus.

℣. 17. AD TORRENTEM GERARÆ.] Hebraicus textus[13]: *in torrente.* Septuaginta[14] vertunt: *in valle Geraræ.* Hanc versionem plurimi Interpretes sequun-

1 Vide Genes. 12. 3.
2 Τὰ προστάγματά μου, καὶ τὰς ἐντολάς μου καὶ τὰ δικαιώματα, καὶ τὰ νόμιμά μου.
3 וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי.
4 Rab. Salomon, Lyran. Cajet. apud Drusium. Παίζειν צחק.
5 אשם *Aq. Sym.* Πλημμέλημα. 6 Ἄγνοιαν. Πλημμέλειαν. Ἁμαρτίαν.
7 מאה שערים.
8 Ἑκατοστεύουσαν κριθήν.
9 Aq. Ἑκατὸν εἰκασμένον.
10 Vide Seldenum de Synedriis l. 1. c. 2.
11 עבדה רבה.
12 Γεωργία πολλά. 13 בנחל גרר. 14 Ἐν φάραγγι.

sequuntur. Aderat forte in hac valle torrens, dum imbres deciderent. Verum cum Isaac ibi puteos fodi jussisset, argumento est raro ibi aquas reperiri potuisse.

℣. 19. FODERUNT IN TORRENTE; ET REPERERUNT AQUAM VIVAM.] Melius fortasse verti poterat: *Foderunt in valle*. Aquæ vivæ dicuntur aquarum scaturigines, quæ numquam deficiunt, quæque in Isaia 23. 16. appellantur *aquæ fideles*, & perennes, ut opponantur aquis pluviis, & cisternarum, quæ æstivo tempore exsiccantur, ac 4. Regum 19. 24. & Isai. 37. 25. *aquæ alienæ* nominantur. Versio Arabica, & Samaritana habent: *aquam dulcem*. Regio Geraræ sale referta erat; & Strabo l. 16. narrat, domus urbis Gerræ fuisse e lapidibus salis ædificatas; Plinius autem l. 6. cap. 28. asserit hujus oppidi turres fuisse ex salis quadratis molibus constructas. Si Gerra eadem est, ac Gerara, maximam puteorum partem salsedine oportet laborasse: & aquæ dulcis puteus erat plurimi faciendus. Origenis ætate [1] putei structuræ ingentis, plurimumque ab hodierna dissimilis Ascalone ostendebantur, qui a Patriarchis fuisse constructi vulgo credebantur. Sed nullibi legimus Patriarchas fuisse umquam Ascalone commoratos.

℣. 20. VOCAVIT CALUMNIAM.] Verbum textus עשק *Eschech*, seu *Esech* duplici pacto sumi potest. Si legatur *Esech*, significat querelam, contentionem, litem; & hoc in sensu accipitur a Chaldæo, & ab iis qui Hebraicum textum sequuntur a Massoretis punctatum; verum si legatur *Eschech*, significat calumniam, juxta Divum Hieronymum; injustitiam vero juxta Septuaginta [2], qui alibi sæpe verbum hoc vertunt calumniam [3].

℣. 24. BENEDICAM TIBI.] Nonnulla exemplaria Septuaginta Interpretum [4] habent: *Benedixi tibi*; & loco verborum *servum meum Abraham*, legunt *patrem tuum Abraham*.

℣. 25. PRÆCEPIT, UT FODERENT PUTEUM.] Septuaginta addunt: *Et servi Isaac foderunt puteum in valle Geraræ*.

℣. 26. ABIMELECH, ET OCHOZAT AMICUS ILLIUS, ET PHICOL DUX MILITUM.] Volunt nonnulli nomen *Ochozat* significare sensu appellativo agmen, quod Abimelechum stipabat. Chaldæus ita vertit: *Abimelech stipatus amicis, & Phicol*. D. Hieronymus in quæst. Hebr. hanc nomen Ochozat explicandi rationem notat, atque eam minime improbare videtur, æque ac plures alii Interpretes. Septuaginta [5] Ochozat munus attribuunt paranymphi, cujus erat sponsam in sponsi domum deducere. Primus inter sponsi amicos hoc munere fungebatur. Arabica versio legit: *Qui cum illo accumbebat*. Interpres Origenis: *ejus gener*.

℣. 29. NOS NIHIL TUORUM ATTIGIMUS.] Hebraicus textus: *Nos te non tetigimus*. Septuaginta [6]: *Nos te non sumus execrati*, abominati. Nos quo tempore nobiscum eras, & in terra nostra, te nec sprevimus, nec rejecimus. Respondent Isaaco eos redarguenti versic. 27. *Vos me odistis, & expulistis* &c. Permiserant tamen pastoribus suis, ut eum læderent, & impune illis esse passi erant.

℣. 31. SURGENTES MANE &c.] Postridie mane fœdus jurejurando inierunt. Nulla emphasis est in hisce verbis; usurpantur enim ad significandas res quaslibet vulgares, quibusque cura peculiaris non impenditur. Apud Homerum Heroes semper surgunt summo mane.

℣. 32. INVENIMUS AQUAM.] Septuaginta, Divus Chrysostomus, Divus Ambrosius legunt cum negatione: *nos non invenimus aquam*. Verum nec textus Hebraicus, nec Symmachus, nec Aquila, nec Editio Complutensis Septuaginta habent hanc negationem, eamque verborum contextus non patitur. Quæ siquidem ratio hunc puteum appellandi *abundantiam*, si in eo aqua non fuit inventa? Verum quidem est Septuaginta verbum Hebraicum *Schibah* [7] non reddere *abundantiam*, sed *jusjurandum*; hæc propterea ratio contra illos non militat. Verbum textus triplicem potest admittere significationem, juxta triplicem modum, quo legi potest: potest significare *septem*, aut *jusjurandum*, aut *abundantiam*; posteriori hoc in sensu ab Aquila, Symmacho, & D. Hieronymo sumptum est.

℣. 33. NOMEN URBI IMPOSITUM EST BERSABEE.] Seu potius nomen hoc puteo impositum fuit, ac mox urbi postea conditæ.

℣. 34. FILIAM ELON EJUSDEM LOCI.] Hebraicus textus, & ceteræ versiones: *Filiam Elon Hethæi*.

℣. 35. QUÆ AMBÆ OFFENDERANT &c.] Hebraicus textus [8]: *Fuerunt causa tristitiæ*. Septuaginta [9]: *Ipsæ litigabant* cum Isaac &c. Onkelos [10]: *Rebelles erant, & non audientes verba Isaac*. Paraphrastes Jonathan, & Hierosolymitanus aiunt, eas, cum idola colerent, salutaribus Isaaci, & Rebeccæ monitis morem gerere noluisse.

---

1 Lib. 4. contra Celsum.
2 Ἀδικία.
3 Συκοφαντία. Eccle. 4. 1. Prov. 14. 31. Psal. 71, 4.
4 Εὐλόγηκά σε.
5 Νυμφαγωγός.
6 ἐβδελυξάμεθά σε.
7 שבעה Schibah.
8 תהיין מורת. Sym. οὐκ ἀρεστοῦσαι. Hebr. παροργίζουσαι. Euseb. in Caten. MSS.
9 ἦσαν ἐρίζουσαι.
10 מסרבן ומרגזן.

CAPUT XXVII.

Dum Esau venatur, Jacob benedictionem Isaaci surripuit. Reditus Esau; ejus minæ adversus Jacob, qui in Mesopotamiam secedit.

℣. 1. SEnuit autem Isaac, & caligaverunt oculi ejus, & videre non poterat : vocavit-
que Esau filium suum majorem, & dixit ei : Fili mi ? Qui respondit : Ad-
sum. 2 Cui pater : Vides, inquit, quod senuerim, & ignorem diem mor-
tis meæ. 3 Sume arma tua, pharetram, & arcum, & egredere foras : cumque vena-
tu aliquid apprehenderis, 4 Fac mihi inde pulmentum sicut velle me nosti, & affer,
ut comedam : & benedicat tibi anima mea, antequam moriar. 5 Quod cum audisset
Rebecca, & ille abiisset in agrum, ut jussionem patris impleret, 6 Dixit filio suo Ja-
cob : Audivi patrem tuum loquentem cum Esau fratre tuo, & dicentem ei, 7 Affer
mihi de venatione tua, & fac cibos, ut comedam, & benedicam tibi coram Domino,
antequam moriar. 8 Nunc ergo, fili mi, acquiesce consiliis meis : 9 Et pergens ad
gregem, affer mihi duos hædos optimos, ut faciam ex eis escas patri tuo, quibus li-
benter vescitur : 10 Quas cum intuleris, & comederit, benedicat tibi, priusquam
moriatur. 11 Cui ille respondit : Nosti, quod Esau frater meus homo pilosus sit, &
ego lenis : 12 Si attrectaverit me pater meus, & senserit, timeo, ne putet, me sibi
voluisse illudere, & inducam super me maledictionem pro benedictione. 13 Ad quem
mater : In me sit, ait, ista maledictio, fili mi : tantum audi vocem meam, & pergens
affer, quæ dixi. 14 Abiit, & attulit, deditque matri. Paravit illa cibos, sicut velle
noverat patrem illius. 15 Et vestibus Esau valde bonis, quas apud se habebat domi,
induit eum : 16 Pelliculasque hœdorum circumdedit manibus, & colli nuda prote-
xit. 17 Deditque pulmentum, & panes, quos coxerat, tradidit. 18 Quibus illatis,
dixit : Pater mi : At ille respondit : Audio : Quis es tu, fili mi ? 19 Dixitque Ja-
cob : Ego sum primogenitus tuus Esau : feci sicut præcepisti mihi : surge, sede, &
comede de venatione mea, ut benedicat mihi anima tua. 20 Rursumque Isaac ad fi-
lium suum : Quomodo, inquit, tam cito invenire potuisti, fili mi ? Qui respondit :
Voluntas Dei fuit, ut cito occurreret mihi, quod volebam. 21 Dixitque Isaac : Ac-
cede huc, ut tangam te, fili mi, & probem, utrum tu sis filius meus Esau, an non.
22 Accessit ille ad patrem, & palpato eo dixit Isaac : Vox quidem, vox Jacob est :
sed manus, manus sunt Esau. 23 Et non cognovit eum, quia pilosæ manus similitu-
dinem majoris expresserant. Benedicens ergo illi, 24 Ait : Tu es filius meus Esau ?
Respondit : Ego sum. 25 At ille : Affer mihi, inquit, cibos de venatione tua, fili
mi, ut benedicat tibi anima mea. Quos cum oblatos comedisset, obtulit ei etiam vi-
num, quo hausto, 26 Dixit ad eum : Accede ad me, & da mihi osculum, fili mi.
27 Accessit, & osculatus est eum. Statimque ut sensit vestimentorum illius fragrantiam,
benedicens illi, ait : Ecce odor filii mei sicut odor agri pleni, cui benedixit Dominus.
28 Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti, & vi-
ni. 29 Et serviant tibi populi, & adorent te tribus : esto dominus fratrum tuorum ;
& incurventur ante te filii matris tuæ : qui maledixerit tibi, sit ille maledictus, & qui
benedixerit tibi, benedictionibus repleatur. 30 Vix Isaac sermonem impleverat, & e-
gresso Jacob foras, venit Esau, 31 Coctosque de venatione cibos intulit patri, di-
cens : Surge, pater mi, & comede de venatione filii tui : ut benedicat mihi anima
tua. 32 Dixitque illi Isaac : Quis enim es tu ? Qui respondit : Ego sum filius tuus
primogenitus Esau. 33 Expavit Isaac stupore vehementi : & ultra quam credi potest,
admirans ait : Quis igitur ille est, qui dudum captam venationem attulit mihi, & co-
medi ex omnibus, priusquam tu venires ? benedixique ei, & erit benedictus. 34
Auditis Esau sermonibus patris, irrugiit clamore magno : & consternatus, ait : Bene-
dic etiam & mihi, pater mi. 35 Qui ait : Venit germanus tuus fraudulenter, & ac-
cepit benedictionem tuam. 36 At ille subjunxit : Juste vocatum est nomen ejus Jacob :
supplantavit enim me en altera vice : primogenita mea ante tulit, & nunc secundo sur-
ripuit

ripuit benedictionem meam. Rursumque ad patrem: Numquid non reservasti, ait, &
mihi benedictionem? 37 Respondit Isaac; Dominum tuum illum constitui, & omnes
fratres ejus servituti illius subjugavi: frumento, & vino stabilivi eum, & tibi post
hæc, fili mi, ultra quid faciam? 38 Cui Esau: Num unam, inquit, tantum benedi-
ctionem habes, pater? mihi quoque, obsecro, ut benedicas. Cumque ejulatu magno
fleret, 39 Motus Isaac dixit ad eum: In pinguedine terræ, & in rore cœli desuper
40 Erit benedictio tua. Vives in gladio, & fratri tuo servies: tempusque veniet, cum
excutias, & solvas jugum ejus de cervicibus tuis. 41 Oderat ergo semper Esau Jacob
pro benedictione, qua benedixerat ei pater: dixitque in corde suo: Venient dies luctus
patris mei, & occidam Jacob fratrem meum, 42 Nuntiata sunt hæc Rebeccæ: quæ mit-
tens, & vocans Jacob filium suum, dixit ad eum: Ecce Esau frater tuus minatur, ut
occidat te. 43 Nunc ergo, fili mi, audi vocem meam, & consurgens fuge ad Laban
fratrem meum in Haran: 44 Habitabisque cum eo dies paucos, donec requiescat furor
fratris tui, 45 Et cesset indignatio ejus, obliviscaturque eorum, quæ fecisti in eum:
postea mittam, & adducam te inde huc; cur utroque orbabor filio in uno die? 46
Dixitque Rebecca ad Isaac: Tædet me vitæ meæ propter filias Heth; si acceperit Jacob
uxorem de stirpe hujus terræ, nolo vivere.

℣. 1. SENUIT AUTEM ISAAC, ET CALIGAVERUNT OCULI EJUS.] Isaac tum annos centum, & triginta septem, Jacob autem septuaginta septem agebant. Cum Isaac in morbum incidisset, credidit sibi mortem imminere; ac interna quadam vi sensit se impelli ad benedicendum filio suo primogenito, eique vaticinandum, quæ ipsi erant eventura. Dei providentia effectum est, ut vel vi morbi, aut ætatis vitio cæcutiret; ipsum tunc omnino fuisse captum lumine ostendit eventus. Credi tamen potest Deum illi reddidisse visum per quadraginta, & tres illos annos, quibus post hunc morbum vixit.

℣. 3. SUME ARMA TUA, PHARETRAM, ET ARCUM.] Hebraicus textus [1]: *Sume, quæso, arma tua, tuum theli, & tuum arcum*. Theli juxta plures Interpretes pharetram significat: sed Syriaca versio, Onkelos, Vatablus, & nonnulli alii legunt: *Sume tua arma, & tuum gladium, & tuum arcum*. Verbum *Saiph* [2] a Chaldæo usurpatum, loco Hebraici *theli*, apud Arabes denotat ensis speciem, cujus acies erecta est. Venatores æque indigebant gladio, aut cultro, ac sagittis, & arcu; cumque Isaacus Esau mandet, ut arma sua capiat, putandum est, eum intellexisse arma usitata, quæ erant gladius, & arcus. Pharetra inter arma minime recensetur. Rabbini [3] Abenezra, & David, qui loco pharetræ ponunt gladium, huic versioni non adversantur; *theli* descendit ab Hebraica radice *talah*, quæ suspendere significat; gladius suspensus manebat æque ac pharetra.

℣. 4. PULMENTUM.] Hebraicum verbum מטעמים *Mathamim* significat embemma, optimi saporis cibum. Nonnulli vertunt: *cibos sapidos*: alii *cupedias*. Septuaginta [4] simpliciter cibos, alimenta. *Pulmenti* significatio magis late patet; nam pro quocumque esculento accipitur.

[UT COMEDAM, ET BENEDICAT TIBI ANIMA MEA.] Videlicet, ut tibi benedictionem impertiar ex animo. Ita Vatablus, & Menochius. Ridiculum est locum hunc cum quibusdam Interpretibus ita explicare, ut embemma, quod Isaac postulavit, causa fuerit, cur Esau benediceret, aut medium, quo ejus animus excitaretur ad benedictionem suam ipsi impertiendam; eo ferme pacto, quo Elisæus 4. Reg. 3. 15. petiit Psaltem ad se adduci, qui ad prophetiæ spiritum recipiendum ipsum disponeret. Hoc in loco particula *ut* [5] non est casualis, sed denotat tantum, quod debebat post comestionem fieri; *ego comedam, & deinde tibi benedicam*. Vide Glassium tr. 7. l. 3. de conjunctione c. 19.

Si Isaac eandem benedictionem volebat Esau impertiri, quam Iacobo fuerat inconsulto elargitus; & si volebat Jacobum Esau subiicere, quo in sensu acceperat promissa Dei, qui dixerat, *major serviet minori*? Munsterus, & Clarius conjiciunt Rebeccam viro suo non narrasse, quæ Deus ipsi de duobus filiis suis patefecerat. Verum hoc est captu difficile & verosimilius est Isaacum sibi in animo proposuisse in benedicendis filiis suis Spiritus Sancti impulsum sequi, nihilque proferre, nisi quod Deus ipsi suggereret. Propterea dici nequit eam Isaaco fuisse mentem, ut Iacobum Esau subiiceret; sed ut eas tantum Esau benedictiones tribueret, quas ipsi Deus inspirare vellet.

℣. 7. CORAM DOMINO.] Idest, Dei auxilio, & favore; coram ipso, & ejus auctoritate; ejus nomine; seu, vere, & sincere, ac veluti coram Deo: aut tandem: opto ut Dominus tibi omne benedictionum genus impertiatur.

℣. 12. TIMEO NE PUTET ME SIBI VOLUISSE ILLUDERE.] Hebraice ad litteram: *Et ero ante ejus oculos velut qui alium in errorem inducit*. Vulgata sensum hunc optime assequuta est, sicut & Septuaginta [6]: *ego ero velut homo, qui spernit*. Aquila [7]: *velut irrisor*. Symmachus [8]: *veluti si voluerim illudere*, & insultare aliquo modo ejus ætati, & cæcitati. Nihil acerbius a filio contingere potuisset Isaaco in eo, quo versabatur, statu, quam si se spretum, & irrisum cognovisset; & amplissimus proculdubio erat Iacobo metuendi locus, ne in Patris iram, & maledictionem incideret, si fraus detegeretur. Rebeccam Dei afflatu id egisse probat eventus; quodque res audacia, & periculo plena recte suc-

1 ושא נא כליך תליך וקשתך 70. τὸ σκεῦος, σου, τήν τε φαρέτραν καὶ τὸ τόξον.
2 Vide Drusium, & Fullerum תלי Theli, Chald. סיף Saiph.
3 Apud Drusium.
4 Εδέσματα.
5 בעבור.
6 70. Ὡς καταφρονῶν, מתעתע.
7 Aquila. Ὡς καταμωμώμενος.
8 Sym. Καταπαίζων.

ucceſſerit, acceptum referri debet fidei, quam mater hæc præſtitit promiſſis a Deo pro filio minore ſibi factis. Huic fidei firmiter innixa [1] Iacobo reſpondit: *In me ſit iſta maledictio, fili mi*: id eſt, in caput meum recidat, me afficiat iſta maledictio, ſi eam retuleris. Sed pro certo habeo Deum id non permiſſurum, nec fore unquam, ut divina promiſſa effectu ſuo careant. Onkelos ipſam ſic loquentem inducit. Ego Deo revelante cognovi te non maledictionem, ſed benedictionem tantum relaturum.

℣. 15. ET VESTIBUS ESAU VALDE BONIS, QUAS APUD SE HABEBAT DOMI, INDUIT EUM.] Hebraicus textus: *Induit Jacob filium ſuum minorem veſtibus optabilibus, aut valde pulchris filii ſui primogeniti Eſau, quas apud ſe habebat*. Nonnulli Interpretes poſt Rabbinos [2] cenſent has veſtes, de quibus Scriptura loquitur, adeo bonas, pretioſas, & tam bene olentes, veſtes uno verbo haſce feſtivas, eas fuiſſe, quibus Eſau utebatur in ſacrificiis, quæ ut Sacerdos, & primogenitus familiæ Iſaac offerebat. Per illa verba, *quas apud ſe habebat domi*, poteſt intelligi, quod eas haberet in arca. Domus in Scriptura aliquando ponitur pro arca. Pſalmiſta pſalm. 44. 10. loquitur de domibus, ſeu arcis eburneis, in quibus veſtes cum rebus odoris condebantur. Euripides quoque mentionem facit de quibuſdam arcis cedrinis, in modum domus conſtructis, ubi veſtes pretioſæ ſervabantur. Heſiodus [3] Pandoræ dolium vocat domum integram, ſeu non fractam.

℣. 9. EGO SUM PRIMOGENITUS TUUS ESAU &c.] In eo, quod egit Jacob, plura mendacii genera videntur ineſſe. Decipit Iſaac tribus modis: verbis, factis, & veſtibus; ſe ejus primogenitum, & Eſau eſſe dicit; cibos communes apponit, pro venatione; ejus juſſa ait ſe feciſſe, & a venatione redire; tandem tangendas offert pelles hædinas, quibus ſuum collum, & manus operuerat, ut pilos, quibus Eſau corpus erat obtectum, imitaretur.

Si Jacob hac in re ſerio agebat, ſi animus illi fuit fallendi Iſaacum, non poteſt a mendacio excuſari; & ideo neceſſe non eſt excuſationes undequaque cumulare, ut ipſum ab hac nota eximamus, quippe haud ægre fatendum eſt Sanctorum vitam non fuiſſe ſemper ab omni plane errore immunem. Sin autem per jocum id fecit, & per ironiam, & figuram loquutus eſt, difficile captu eſt, quomodo carere peccato potuerit hujuſmodi jocus, & riſus, quo Jacob patrem decepit in re tanti momenti, & eo jure fratrem fraudavit, quod ad eum pertinebat. Tandem ſi quod geritur inter Iacob, & Iſaac, in ſenſu naturali, & litterali ſumatur, nequit Iacob mea ſententia a mendacio eximi, ac proinde neque a peccato; quoniam mendacium ſemper eſt peccatum.

Revera ipſemet Iacob id, quod ipſi Rebecca imperavit, fraude plenum eſſe cognovit, & quod Iſaac ſibi imponi, ac illudi voluiſſe foret crediturus. Neque Iſaac diverſa loquitur, dum filio ſuo Eſau dicit veniſſe Jacobum fraudulenter, & retuliſſe benedictionem, quæ ad primogenitum ſpectabat. *Venit germanus tuus fraudulenter, & accepit benedictionem tuam*.

Nonnulli Patres, pluresque docti Interpretes, ac Theologi fatentur Iacob mentitum fuiſſe; ſed quidam ex iis a veritate longe aberrant, dum ajunt factum hoc non eſſe peccatum, atque hoc numerandum eſſe inter illa mendacia, quæ laudari merentur, cum proferuntur, ſcilicet vel ad fugiendum grande malum, vel ad conſequendum maximum bonum; aut etiam eſſe ex fraudibus illis, quibus erga infantes, & ægrotos uti licitum credunt; aut tandem ex numero ſtratagematum, quæ tempore belli adhibentur. Pro hac ſententia citatur Origenes l. 6. Stromat. apud Hieronymum l. 1. Apolog. adverſus Ruſinum, Divus Chryſoſtomus hom. 12. & 13. in Geneſ. (eumdem vide l. 1. de Sacerdotio.) Caſſianus Coll. 17. cap. 17. & ſeq. & cap. 21. & ſeq. & D. Hieronymus in Epiſtol. ad Galat. apud Auguſt. ep. ad Hieron.

Ex noſtratibus Theologis nonnulli, inter quos Biel in 3. ſentent. diſt. 38. & Petrus de Alliaco in 3. ſent. quæſt. 12. Iacobum omnino a peccato excuſant aſſerentes eum in re hac Dei impulſum fuiſſe ſequutum. Alii, inter quos Lyranus, Toſtatus, Lippomanus, & Cajetanus, leve peccatum in ejus mendacio agnoſcunt: adducunt in medium rectam ejus voluntatem; obedientiam, quam matri ſuæ præſtabat; Dei promiſſa, quæ præ oculis habebat; jus primogeniti, quod ipſi debebatur, tum quia divina oracula illud ipſi promiſerant, tum quia jus hoc jam emerat: addunt etiam, quod licet aliena a veritate loqueretur, ſe primogenitum Iſaaci dicens, alio tamen in ſenſu vera loqueretur, intuitu ſcilicet juris, quod acquiſierat, ut Eſau natu major haberetur: volunt Iacobi ſagacitatem, & artificium haud eſſe improbandum, quo quærebat jus ſuum, quod aliter non poterat vindicare: ajunt nullam hac in re ineſſe fraudem, quoniam nemini injuria infertur; & quamvis Iſaac factum Iacobi fraudulentum vocet, non tamen propterea revocaverit benedictionem, ſed potius confirmaverit.

Quod autem attinet ad venationem, ex qua Iacob dicit ſe cibum paraſſe, reſpondent, quod ſi ſolum præcipua Iſaaci mens inſpiciatur, Iacobum adverſus Patris voluntatem minime egiſſe, neque illum decepiſſe. Mens ſiquidem Iſaaco erat juſculum comedere, antequam primogenito ſuo benediceret. Iacob patri cibum affert ſumma ſuavitate conditum; quod autem appoſita eſca eſſet ex venatione, vel aliud cibi genus; quod ipſe appellaretur Iacob, vel Eſau, id omne accedebat ſolummodo præcipuæ Iſaaci voluntati, cujus conſilium erat eum coram Domino benedicendi, qui coram Deo primogeniti jura poſſideret: cetera omnia ad primam, & præcipuam hanc voluntatem referebantur. Iam vero primogeniti jura, ſic Deo volente, ad Iacobum certiſſime pertinebant.

Divus Auguſtinus l. contra mendac. cap. 10. aliam iniit viam, ut Iacobum a mendacio, & a peccato removeret. Vult Iacobi factum fuiſſe myſterium; quodque ſi ille mendacii, & criminis redarguatur, figuræ etiam, parabolæ, & metaphoræ omnes forent improbandæ; neque umquam figuræ ſine mendacio poſſent in ſermonibus adhiberi. Mendacii damnabitur & Ioſephus, qui fratres ſuos ſe non agnoſcere finxit, eoſque veluti exploratores excepit; & David, qui ſe ſtultum, & furioſum eſſe ſimulavit; id omne; inquit Divus Auguſtinus, neque fictio, neque mendacium dici debet; ſed hujuſmodi actiones reſpiciendæ ſunt, veluti prophetiæ quædam ſenſum myſticum abdentes, cui potius attendendum eſt, quam iis, quæ exterius aguntur.

Hinc Iacobi facinus, ſi ſecundum cauſam proximam ſolummodo ſpectetur videbitur mendacium; id enim illi tantum fuit propoſitum, ut ſe filium primogenitum eſſe patri perſuaderet. Verum ſi illud ſecundum id, quod ſignificandum erat, inſpiciamus, neque fraus eſt, neque mendacium, quoniam mirifice exprimit, quod erat per illud innuendum. Pelles, quibus ſe contexit Iacob, Ieſum Chriſtum, qui peccata noſtra ſibi impoſuit, ad vivum repræſentant. Cum Iacob ſe primogenitum, & Eſau dixit, id erat Gentium in Iudæorum locum vocationis clariſſima figura. En D. Auguſtini ſententiam.

Hæ tamen rationes ſatis non ſunt, ut Iacobus exolvatur

1 Theodoret. quæſt. 78.
2 Hieronym. in quæſtionibus Hebraicis.
3 Heſiod. Oper. & dies.

vatur [1] a mendacio; atque ipsemet Divus Augustinus ea, quæ e suo principio deduci possent, optime refellit in libro 22. contra Faustum cap. 83. Et revera si Iacob mysterium hoc noverat, & si Deus illud ipsi patefecerat, æque ac modum, quo uti debebat ad illud exequendum, opus erit asserere Deum impulisse Jacobum, ut se esse Esau simularet, & ut dolo patrem deciperet; atque id non erit Deum mendacii statuere auctorem? Indigebatne Deus Jacobi fraude, ut mysterium suum impleret, quod sane non in Iacobi mendacio, sed in prælatione minoris primogenito positum erat? num mysterium hoc perfici non poterat, nisi deciperetur Isaac? Factum Iacobi, si vel rem ex se consideremus, vel relatione habita ad præcipuam ipsius causam, ac intentionem, mendacium erat, fatente ipsomet D. Augustino.

Ut ergo Jacobum ab omni criminis nota eximeremus, necesse esset ostendere, longe aliam ei mentem fuisse ab ea, quam modo recensuimus, quam que neque Divus Augustinus probare auderet; imo etiam aperte improbat. Hic adde, quod mysterium sub historico, & litterali sensu latens, neque mendacium, neque crimen prohibet, quod in re ipsa potest adesse; exempli gratia, incestus Thamar, fornicatio Sampsonis cum Dalila, Pharaonis persecutio adversus Israelitas res sunt figuram, & mysterium complectentes; mysterium tamen, quod continent, crimen non adimit.

Concludamus ergo oportet cum Estio in hunc locum, quod, ut Jacobus expediatur a culpa, satis haud est, si ostendatur mysterium in ejus actione delitescere, sed opus est, demonstretur juxta sensum historicum, & litteralem nullum inesse mendacium; ad quod probandum insudarunt Theodoretus quæst. 81. in Genes. Divus Gregorius Magnus l. 1. hom. 6. in Ezech. (Vide eumdem in Iob l. 18. cap. 3. nov. edit.) Divus Isidorus, Venerabilis Beda, Abbas Rupertus, Divus Thomas 2. 2. quæst. 50. art. 3. in resp. ad tertium argumentum. Melchior Canus l. 2. de locis Theologicis cap. 4. & plures alii eruditi Interpretes, qui contendunt vere Jacobum potuisse dicere se Isaaci primogenitum, quoniam jus primogenituræ acquisierat, & ei certissime debebatur. Bonfrerius cum Deum aliquando peccata permittere, iisque etiam uti ad providentiæ suæ mysteria exequenda dixisset; atque facto huic levem saltem inesse culpam, ut ex antiquis Patribus plures, pluresque Interpretes affirmant; addit, quod si Iacobum, & Rebeccam velimus ab omni culpa excusare, satius est ut dicamus eos existimasse mendacium hoc licuisse, neque indecorum esse fateri illos hac in re ignorantia invincibili laborasse; quoniam post eos tot magni nominis viri in illorum actione, neque mendacium, neque peccatum inesse credidere.

At nos huic rei egregium malumus Divi Augustini accommodare principium, ut l. 3. de Doctrina Christ. cap. 23. ait, quod si quando insignium virorum peccatum aliquod in Scriptura legimus; licet in illo futurarum rerum figura aliqua delitescat, non tamen exemplis hisce ad litteram sumptis uti debemus, ut nosmetipsos cum tam magnis viris comparantes in superbiam elati ceteris justitia, & morum integritate nos antecellere existimemus. Deus enim voluit eorum peccata in sacris libris referre, ut nos semper in timore contineret, juxta terribilem Apostoli sententiam 1. Cor. 10. 12. *Qui stat, videat, ne cadat*. Divus Augustinus paulo ante ait, quod cum in veteris Testamenti libris viri, qui in iis laudantur, aliquid egisse leguntur, quod divinis novæ Legis adversetur præceptis, id accipiendum est, ut futurorum figura, non autem ut exemplum, quod imitemur. *Figuram ad intelligentiam referat, factum vero ipsum ad mores non transferat*. Tandem potest huic rei accommodari, quod idem Divus Augustinus scribit in libris contra Faustum, verba faciens de incestu Loth cum suis filiabus; quod quidem nos in c. 19. 31. retulimus.

℣. 23. ET NON COGNOVIT EUM.] Deus qua erat erga Jacobum bonitate permisit, ut Isaac vel invitus illi benediceret. Isaac quodam Spiritus Sancti impulsu, cui repugnare nequaquam potuerit, ad rem hanc permotus videtur, ut observat Theodoretus quæst. 80. in Genes. Etenim cum Patriarcha hic se errasse tunc cognovisset, cum Esau a venatione rediens patri se se obtulit, non solum non ostendit se ulla in Iacob ardere iracundia, non solum concessam benedictionem minime revocavit, sed Dei voluntatem agnovit, & veneratus est, qui ipsius linguam, quantumlibet precavisset, moderatus erat, ut benedictionem Iacobo elargiretur. Quinimo Augustinus Torniellus vult non potuisse Isaacum intra se ambigere, an ille, qui ipsum alloquebatur, Iacob esset, quoniam ejus vocem intelligebat; sed cum se divina quadam vi compulsum sentiret ad benedicendum illi, qui se ipsi offerebat, quique se filium primogenitum dicebat, noluisse Deo resistere, mysterium hoc, quod ignorabat, tunc solum libenter percepturum, cum Deus illud ipsi patefacere placuisset. Cum a venatione rediisset Esau, tunc Iacob quid actum fuerat, aperte cognovit, tantumque abest, ut tributæ Iacobo benedictionis ipsum pœniteret, quin potius Jacobum primogenitum loco semper habuerit, pro certo existimans nullam fuisse Esau irrogatam injuriam, Deumque ipsum jus, quod ad Esau spectare videbatur, in Iacobum transtulisse.

℣. 27. UT SENSIT VESTIMENTORUM EJUS FRAGRANTIAM.] Apud antiquos vestes odoriferæ valde in usu erant, ut colligitur ex Homero, & Plinio [2] pluribus in locis. Vestes in arcis, seu armariis una cum fructibus, seu herbis odoriferis recondebantur.

ECCE ODOR FILII MEI, SICUT ODOR AGRI PLENI.] Benedictiones, quas Parentes filiis suis tribuebant, haberi quodammodo poterant veluti eorum testamenta, & ultimæ voluntates. Sæpe in iis pronuntiandis occasionem sumebant ex iis, quæ eorum sensibus objiciebantur, atque sæpe alludebant ad eorum nomen, quibus benedictionem impertiebantur. Noe, exempli causa, Gen. 9. 27. ad nomen Japhet, & Iacob Genes. 49. 8. ad nomen Judæ eleganter alludunt in filiis suis benedicendis. Isaac suavi captus odore vestium Esau, quibus Rebecca Iacobum induerat, inde precari cœpit: *Ecce odor filii mei, sicut odor agri pleni* &c. Sub hac agri idea prosequitur illi precari, quæ poterant ejus hæreditatem pinguem reddere, ac locupletem: videlicet fertile solum, cœli rore irrigatum, quod uberem frugum omnium copiam producit. *Sicut agri pleni*. Vox *pleni* in hodierno textu Hebraico non legitur, sicut neque apud Onkelos, neque in versionibus Syriaca, & Arabica, quæ habet; *Sicut viridarii*; neque in quibusdam bibliis Latinis: habetur tamen in textu Samaritano, in Septuaginta [3], atque in Syriaca veteri versione. Amanuensium incuria excidit forte in textu Hebraico; quandoquidem Divi Hieronymi ætate nondum fuisse verbum hoc a Bibliis Hebraicis expunctum probabile videtur; legitur enim in ejus versione, neque ullibi animadvertit vocem hanc ab Hebraico textu abesse. Qui varias antiquorum Interpretum Græcorum lectiones adnotarunt, neminem in hoc loco differre deprehenderunt.

Ager plenus agrum significat segetum copia divitem, aut floribus, & herbis plenum, ita ut agro inculto opponatur, ac sterili, in quo nulla fruges maturescit; quorum quamplurimi cernuntur in Arabia, qui

1 Bonfrer. in hunc loc. 2 Plin. l. 21. c. 7. & 19. & l. 12. c. 3.
3 70. ἀγροῦ πλήρους. Heb, שָׂדֶה.

qui ficca, & ardenti arena tantummodo teguntur. *Cui benedixit Dominus*.] Verba hæc denotant folum fœcundum, & cultum, ut diftinguatur ab agro inculto, cui Deus nullo modo benedicit, ideft, qui neque pluvia, neque rore irrigatur, quique nihil omnino producit: ficuti montes Gelboe, de quibus 2. Reg. 1. 21. dictum eft; *Nec ros, nec pluvia defcendant fuper vos*.

Philofophi naturales notant agros fertiles fuavem odorem exhalare, præfertim cum poft longam ficcitatem pluvia immaduerint. *Cum a ficcitate continua*, inquit Plinius l. 17. c. 5. *immaduerit imbre, tunc dimittit illum fuum halitum divinum ex fole conceptum, cui comparari fuavitas nulla poffit*. Et Cicero de Oratore cap. 25. de odoribus verba faciens hæc habet: *Magis laudatur, quod terram, quam quod crocum olere videatur*. Et Divus Auguftinus de morib. Manic. l. 11. cap. 16. inquit: *Perfufa imbri terra ficcior, nares miro odore permulcet, meliufque olet tale lutum, quam fi exciperetur pluvia purior*. Vide etiam Tzetzem Chiliad. 8. v. 990.

℣. 28. Det tibi Deus de rore Coeli, et de pinguedine terræ, abundantiam frumenti, et vini.] Hebraicus textus hæc habet: *Det tibi Dominus de rore cœli, & de pinguedine terræ, & abundantiam frumenti, & vini*. Nec apud Septuaginta, nec in Vulgata adeft ante verbum *abundantiam* conjunctio. Chaldaica verfio per hæc verba *de pinguedine terræ* intelligit *bona terræ*, excellentiores fructus, aut etiam folum fertile: *bonum terræ*. Nonnulla antiqua exemplaria Latina addunt & *olei*, quod non legitur in textu Hebraico. Duobus tantum anni temporibus imbres decidere folent in Palæftina; videlicet circa menfem Septembrem, cum frumenta feri incipiunt, & hæc pluvia in Scriptura plerumque appellatur [1] *Temporaneus imber*; ac circa menfem Aprilem, ut hordea maturefcant, & hæc verni temporis pluvia vocatur *imber ferotinus* [2]. Ita Interpretes. Verum fi loca omnia, in quibus duo hæc vocabula referuntur, exacte comparentur, mihi fane videtur *imber ferotinus* fignificare pluviam, quæ cadebat ad finem anni civilis, circa menfem Septembrem, poft fructuum collectionem: pluvia hæc a Scriptura appellatur *ferotinus imber* Exod. 9. 33. Rurfum vero pluvia *temporaneus imber* vocata cadebat fub initium veris, ante hordei meffem, & feni collectionem, quæ fere femper poft feftos dies Pafchatis fiebat. Confule Amos 7. 1. Videri etiam poffunt, quæ a nobis notantur in Deut. 11. 14.

In Palæftina, vicinifque regionibus, in quibus raro pluebat, ut modo diximus, plantæ fervente æftate nocturno rore [3] nutriebantur. Hujus copiofi in Palæftina roris argumentum eft ros ille, qui in velum Gedeonis cecidit, ut habetur Judic. 6. 38. quo expreffo concha oppleta eft. Chufai 2. Reg. 17. 12. exercitum in hoftem impetum facientem rori comparat in terram delabenti, quod fane uberrimi roris ideam exhibet. Hic erat veluti exigua quædam pluvia, qui fummo quotidie mane decidebat, *ficut nubes roris in die meffis* &c. inquit Ifaias 18. 4. & Sponfus Cant. 5. 4. ait fe capillos rore madefactos habere: *caput meum plenum eft rore, & cincinni mei guttis noctium*. Vide quæ adnotavimus in lib. Jud. 6. 37.

Abundantiam frumenti, et vini.] Verbum Hebraicum תירוש *Tirofch* verti melius poffet *muftum*, vinum dulce, vinum quod coquebatur, quodque toto anno dulcedinem fervabat. Antiqui hujuf-

A modi vina plurimi faciebant. Vide Plin. l. 14. c. 19. 20.

℣. 29. Serviant tibi populi, et adorent te Tribus.] Chaldaica verfio; *populi tibi ferviant, & regna tibi fubjiciantur*. Septuaginta: Nationes tibi ferviant, & adorent te Principes. Voces Hebraicæ עמים *Ammim*, & לאמים *Leummim* æque plerumque redduntur *populi*. Alterum innuere poteft Efau pofteros, Idumæos; alterum autem Agar, Cethuræ, & Labani pofteros. Poffunt etiam ita duo hæc membra accipi, ut alterum explicet alterum, & unum tantum fenfum fimul efficiant, qui repetitur etiam in duobus membris, quæ fequuntur.

Esto Dominus fratrum tuorum, et incurventur ante te filii matris tuæ.] Sive tan-
B dem *Ammim*, & *Leummim* populos extraneos notant, qui, futurum erat, ut Jacobi pofteris fubjicerentur: *& fratres tui, & filii matris tuæ*, innuunt pofteritatem Efau, Agar, & Cethuræ, quæ pariter iifdem fubjici debebat. Explicatio hæc omnium optima videtur. Septuaginta vertunt: Efto dominus fratris tui, & incurventur ante te filii patris tui.

℣. 33. Expavit Isaac stupore vehementi.] Quidam Hebraicum textum [4] vertunt: *Commotus eft tremore vehementi*. Septuaginta [5] ajunt eum ingentem extafim fuiffe paffum; adeo obftupuiffe, ut extra fe quodammodo raperetur. Divus Auguftinus quæft. 80. putat illum in hac mentis alienatione myfterium cognoviffe, quod in benedictione Jacobo
C tributa fuerat impletum; cumque Dei voluntatem intellexerit, promiffa non aufum fuiffe revocare. Ex Rabbinis nonnulli volunt ipfum inferos apertos vidiffe, rataque habuiffe Iacobi jura eo delabendi timore perculfum.

Quis igitur ille est?] Hebraicus textus ad literam [6]: quis, (&) ubi eft ille qui captam venationem attulit mihi? *Quis ubi ille*, quis eft ille, & ubi eft ille?

Benedixique ei, et erit benedictus.] Ifaac non conqueritur, inquiunt D. Auguftinus lib. 16. de Civit. cap. 37. & Theodoretus quæft. 80. quod fuerit deceptus; fed myfterii quod tunc illi Deus aperuerat, altitudinem admiratur: tantumque abeft, ut ulla adverfus Jacob, qui eum fefellerat, ardeat ira-
D cundia, quin potius conceffas femel benedictiones denuo confirmat. Deum fuiffe cognovit, qui ipfi verba fuggefferat, eaque omnia difpofuerat, quæ tantam attulere Jacobo utilitatem.

℣. 34. Irrugiit clamore magno.] Hebraicus textus: *irrugiit clamore magno, & valde amaro*. Quod fequitur, *& confternatus*, non legitur neque in hebraico textu, neque apud Septuaginta. Efau plorans, & clamans veniam non meruit, nihilque eum juvit pœnitentia, *licet lacrymis conjuncta*, juxta D. Pauli fententiam Hebr. 12. 17. quoniam doluit potius de eo quod Jacob fibi præeffet, quam de crimine, quo fe primogenituræ jus venundans obftrinxerat.

℣. 35. Venit germanus tuus fraudulenter.] Hebraicus textus [7]: *Venit in aftutia*, vel *in fagaci-*
E *tate*. Chaldaica verfio: *in fapientia*, feu, in dexteritate [8]. *Dolus*, & *fapientia* in bonam, & malam partem in Scriptura accipiuntur. D. Chryfoftomus in lib. de Sacerdot. verf. fin. pluribus probat Jacobi fagacitatem hac in re fuiffe commendatione dignam. Non idem tamen omnes fentiunt, ut jam oftendimus v. 19. Aquila [9] vertit: venit infidias mihi parans; Symmachus [10]: mihi impofuit.

℣. 37.

1 יורה Jafe.
2 מלקוש. Malcufch.
3 Plin. l. 18. 21. *In Bactris, Africa, Cyrene ... Siccitas coercet herbas, fruges nocturno tactas rore nutriens*.
4 ויחרד יצחק חרדה גרלה.
5 Ἐξέστη ἔκστασιν μεγάλην.
6 מי אפוא הוא 70. τίς οὖν ὁ θηρεύσας.
7 במרמה in aftutia.
8 בחכמתה in fapientia,
9 Aquil. Ἐνέδρας.
10 Sym. ἐν ἐπιθέσει.

℣. 37. FRUMENTO, ET VINO STABILIVI EUM.] Ad litteram: *ego eum sustinui*, nutrivi, ac sustentavi, *vino*, & *frumento*; ipsi prædium dedi, quod frumentum, & vinum ad eum alendum affatim suppeditabit. A

℣. 39. IN PINGUEDINE TERRÆ, ET IN RORE CÆLI DESUPER, ERIT BENEDICTIO TUA.] Hebraicus textus, Onkelos, versiones Syriaca, Arabica, & Septuaginta habent: *Habitatio tua erit in regione fertili, & rore cæli irrigata*. Philo quoque in lib. de congressu quær. eruditionis gratia p. 449. hunc textum de benedictione, sed allegorica, intelligit.

Verum quomodo id potest de Idumæa intelligi, quam sterilem admodum ac aridam fuisse regionem novimus? Nonnulli, ut Castilionæus, & Clericus, hebraicum textum [1] in oppositam omnino sententiam transferunt: *A rore cæli, & a pinguedine terræ aberit habitatio tua*. Habitatio tua neque fœcunda erit, neque rore irrigabitur. Certum est propositionem hebraicam *min* significare aliquando *ab*, seu *ex*, idque magis proprie, quam *in*. Occurrunt phrases in textu hebraico, quæ huic interpretationi maxime suffragantur: ex. gr. Psal. 108. 24. ubi Vulgata legit: *Caro mea immutata est propter oleum*; hebraicus textus habet, ut hic; *immutata est a pinguedine* [2]; id est, *ob defectum olei*. Caro mea ob defectum olei macie contabuit. B

℣. 40. VIVES IN GLADIO.] Verti potest Hebraicus textus עַל חַרְבְּךָ; *vives ex gladio* [3]. Hoc Isaaci vaticinium propensionem innuit, qua Idumæi, æque ac ceteri Arabes ad latrocinia ferri debebant: notat etiam eorum pro libertate studium; sive eorum crudelitatem; ac violentiam; aut tandem necessitatem, qua futurum erat ut se armis tuerentur. Præsertim vero martialia illorum significat ingenia. Plurima historiæ nobis suppeditant argumenta ad hanc Idumæorum propensionem comprobandam. Josephus l. 4. de bello Judaico c. 15. affirmat hosce populos adeo ad bellum pronos esse, ut vix rogati statim arma sumant, eaque alacritate in pugnam ruunt, qua ceteri homines ad spectacula conveniunt. C

Arabes quoque, & Mahumetani hunc ad bella impetum retinuere, ut observat Christophorus Richerius de moribus Turcarum; & Arabum. Nemo est inter illos, qui ad arma natus esse non videatur; cum militum delectus habetur, qui domi remanent, sibi magnam inferri injuriam putant, militiam maximum omnium honorem existimantes. Nunquam aut spectaculi alicujus videndi, aut religionis exercendæ causa simul conveniunt, quod preces pro iis non fundant, qui sub armis degunt. Eos præclarissima morte occumbere credunt, qui inter pugnandum, & inter arma cadunt. D

FRATRI TUO SERVIES; TEMPUSQUE VENIET, CUM EXCUTIAS, ET SOLVAS IUGUM EJUS DE CERVICIBUS TUIS.] Esau nunquam ipse Iacobo subjectus extitit; verum ejus posteri Regibus Iuda paruerunt a Davide [4] usque ad regnum Ioram filii Iosaphat. *In diebus ejus recessit Edom, ne esset sub Juda, & constituit sibi regem* 4. Reg. 8. 20. Jugum denuo subierunt Hircano Pontifice ex Assamonæorum familia rempublicam administrante; ut testatur Iosephus lib. 13. antiq. c. 17. Hebraicus textus verti potest [5]: *Veniet tempus, cum dominaberis, & confringes jugum, quo onerabaris*. Aliter: *Cum ploraveris, & pœnitentiam egeris, excuties jugum*. Alio tandem modo: *Veniet tempus, quo depones, & confringes jugum &c.* E

Vox hebraica *Tarid* a tribus diversis radicibus descendere potest [6], quarum prima deponere significat, altera dominari, tertia tandem conqueri. Paraphrastes Onkelos ita interpretatur: Cum filii Iacob divinæ legi rebelles fient, tu illis dominaberis, & eorum jugum tunc excuties. Abeunt in diversa Interpretes, ut ostendant vaticinium hoc impletum fuisse hoc in sensu acceptum: *Erit tempus cum tu dominaberis, & confringes jugum*. Hebræi id explicant de christianorum, quos Idumæos appellant, in Iudæos dominatu. Alii de Herodis, ejusque liberorum in Iudæos id intelligunt imperio. Antipatrum Herodis magni parentem Idumeæum fuisse liquet; sed Pererius notat in textu non dici Idumæos Iudæis dominaturos, sed simpliciter eos *dominaturos*: quod evenit, cum Idumæi a Ioram Rege Iudæ desciverunt, se asseruerunt in libertatem, ac sibi Regem creaverunt 4. Reg. 8. 20. Sed cur id non interpretabimur de Principibus, de Capitibus, de Regibus, quos ii longo ante tempore habuerunt; etiam antequam Hebræi Reges haberent? Vide inferius cap. 36. 10. 11. 12. & seq.

En quo Isaaci benedictiones Esau tributæ procedunt. Ratas habent, quas antea Iacob retulerat: & Apostolus Heb. 12. 17. eas, si cum Iacobi benedictionibus comparentur, adeo parvi facit, ut non dubitanter asserat Esau mereri patris benedictionem minime potuisse; fuisse repulsum; neque impetrare, quibuslibet obtestaretur lacrymis, valuisse ut quam fratri suo elargitus fuerat benedictionem revocaret.

FRATER TUUS MINATUR, UT OCCIDAT TE.] Hebraicus textus ad litteram [7]: *Injuriæ quam ei intulisti, dolorem solatur, quod te occisurum sperat*. Onkelos, & Jonathan: Tibi insidias struit, ut te interficiat. Rab. Salomon: Adeo frater tuus dolet, (moleste fert) quod te fratrem habeat, ut quærat tibi necem inferre.

HABITABIS CUM EO DIES PAUCOS.] Hebraicus textus [8]: *dies unos*. Septuaginta [9]: *dies nonnullos*. Potest etiam simpliciter accipi, ut in Vulgata, pro tempore indefinito, aut pro nonnullis annis, aut pro uno anno. Degit in Mesopotamia Jacob diutius, quam ab initio constituerat, ibi commorari contracto conjugio, ac quam Labano suocero suo spoponderat, opera coactus.

℣. 45. CUR UTROQUE ORBABOR FILIO UNO DIE.] Hebraicus textus: *cur amittam ambos filios meos eodem die*. Rebecca Esau ut hominem perditum intuebatur, quoniam cum uxores Chananæas ille duxisset, feroque, ac agresti esset ingenio, eam sæpissime graviter offendebat. Eo insuper timore Rebecca percellebatur, ne si Esau Jacobum interficeret, ac proinde a parentibus suis longius abire coactus esset, ambobus filiis suis uno tempore orbaretur. Illud tandem vereri debebat, ne si Esau Jacobum aggrederetur, hic vim a se propulsans fratri mortem inferret; aut etiam ne duo fratres se invicem conficerent; aut ne tandem ad ejus, qui caderet, necem ulciscendam superstitis fratris vita exposceretur; atque ita Rebecca uno die revera utrumque filium amisisset.

℣. 46. TÆDET ME VITÆ MEÆ [10] PROPTER FILIAS HETH.] Rebecca veram suæ sollicitudinis causam Isaaco celat, atque rationem, cur Jacobum in Mesopotamia uxorem ducere exoptet. Fieri potest, ut Isaac non nosset, quæ Rebeccam inter, & Jacobum intercesserant, & Esau minas ignoraret.

1 משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים
2 משמן
3 על *Aliquando significat* ex; *vide Glassium & Genes.* 16. 5. *&* 41. 15. *& Ezech.* 4. 15.
4 2. Reg. 8. 14.
5 והיה כאשר תריד ופרקת עלו מעל צוארך 70. ἔσαι δὲ ἡνίκα ἐὰν καθέλῃς. *Erit cum depofueris jugum, &c. Alius* ἔσαι δὲ ἐὰν καμφθῇς. *Erit autem si flectaris. Alius;* ᾧ ἔσαι καθὰ κατεβιβάσῃς. *Et erit cum deprimeris.*
6 *Deponere* ירד. *Dominari* רדה. *Conqueri* רוד
7 אחיך מתנחם לך להרגך. 70. ἀπειλεῖ σοι; *Tibi minatur.* Alius, διανοεῖται κατὰ σοῦ; *In te machinatur.*
8 ימים אחדים
9 70. Ἡμέρας τινάς
10 קצתי. 70. προσώχθισα. *Infensa sum. Aq.* ἐσίκχανα. *Tædio affecta sum. Sym.* ἐνεκάκησα. *Vexata sum.*

CAPUT XXVIII.

Iter Jacobi in Mesopotamiam. Esau uxorem accipit Mabeleth filiam Ismaelis: Jacob in Bethel mysticam scalam videt. Lapidem erigit in monumentum.

1 VOcavit itaque Isaac Jacob, & benedixit eum, præcepitque ei dicens; No-
li accipere conjugem de genere Chanaan; 2 Sed vade, & proficiscere
in Mesopotamiam Syriæ, ad domum Bathuel patris matris tuæ, & acci-
pe tibi inde uxorem de filiabus Laban avunculi tui. 3 Deus autem omnipotens
benedicat tibi, & crescere te faciat, atque multiplicet; ut sis in turbas populo-
rum. 4 Et det tibi benedictiones Abrahæ, & semini tuo post te; & possideas
terram peregrinationis tuæ: quam pollicitus est avo tuo. 5 Cumque dimisisset eum
Isaac, profectus venit in Mesopotamiam Syriæ ad Laban filium Bathuel Syri, fra-
trem Rebeccæ matris suæ. 6 Videns autem Esau, quod benedixisset pater suus Jacob,
& misisset eum in Mesopotamiam Syriæ, ut inde uxorem duceret, & quod post bene-
dictionem præcepisset ei, dicens: Non accipies uxorem de filiabus Chanaan: 7 Quod-
que obediens Jacob parentibus suis isset in Syriam; 8 Probans quoque quod non
libenter aspiceret filias Chanaan pater suus; 9 Ivit ad Ismaelem, & duxit uxorem,
absque iis, quas prius habebat, Maheleth filiam Ismael filii Abraham sororem Na-
bajoth. 10 Igitur egressus Jacob de Bersabee, pergebat Haran. 11 Cumque venis-
set ad quemdam locum, & vellet in eo requiescere post solis occubitum, tulit de la-
pidibus, qui jacebant, & supponens capiti suo, dormivit in eodem loco. 12 Vi-
ditque in somnis scalam stantem super terram, & cacumen illius tangens cœlum; an-
gelos quoque Dei ascendentes, & descendentes per eam. 13 Et Dominum innixum
scalæ dicentem sibi: Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui, & Deus Isaac: Ter-
ram, in qua dormis, tibi dabo; & semini tuo. 14 Eritque semen tuum quasi pulvis
terræ: dilataberis ad Occidentem, & Orientem, & Septentrionem, &
Meridiem: & benedicentur in te, & in semine tuo cunctæ tribus terræ. 15 Et ero
custos tuus quocumque perrexeris, & reducam te in terram hanc; nec dimittam, nisi
complevero universa, quæ dixi. 16 Cumque evigilasset Jacob de somno, ait: Vere
Dominus est in loco isto, & ego nesciebam. 17 Pavensque, Quam terribilis est, in-
quit, locus iste! non est hic aliud nisi domus Dei, & porta cœli. 18 Surgens ergo
Jacob mane, tulit lapidem, quem supposuerat capiti suo, & erexit in titulum, fundens
oleum desuper. 19 Appellavitque nomen urbis Bethel, quæ prius Luza vocabatur.
20 Vovit etiam votum, dicens: Si fuerit Deus mecum, & custodierit me in via, per
quam ego ambulo, & dederit mihi panem ad vescendum, & vestimentum ad
induendum; 21 Reversusque fuero prospere ad domum patris mei; erit
mihi Dominus in Deum. 22 Et lapis iste, quem erexi in titulum,
vocabitur domus Dei; cunctorumque, quæ dederis mihi, decimas offeram
tibi.

℣. 1. VADE, PROFICISCERE IN MESOPOTAMIAM SYRIÆ.] Hebraicus textus [1]: *Surge, proficiscere ad Padan Aram.* Septuaginta: *Surge, & fuge in Mesopotamiam.* Revera Iacobi iter fugæ similis est, unde Oseæ 12. 12. habetur: *Fugit Jacob in regionem Syriæ;* & Auctor libri Sapientiæ cap. 10. 10. inquit: *Profugum iræ fratris justum deduxit per vias rectas.* Divus Augustinus in quæst. 83. in Genes. ex hisce verbis: *Fuge, secede* &c. infert Isaaco pravum Esau animum innotuisse, sed Hebraicus textus huic opinioni minime favet.

PADAN ARAM [2].] Mesopotamiam universam non significat, sed eam solummodo partem, quæ culturam patitur, & in planitiem extenditur. *Padan Aram* eadem est ac *Sede Aram* [3]; planities Aram; quo pacto appellatur hæc regio Oseę 9. 13. Strabo l. 16. Mesopotamiam in duas dividit partes; altera, quæ magis ad Septemtrionem vergit, fertilis est, & pascuis abundat: altera autem, quæ Meridiem & Ba-

1 קום לך פדנה: 70. ἀναςὰς ἀπόδραθι.
2 פדן ארם Padan-Aram.
3 שדה ארם Sadeh Aram.

& Babylonem versus extenditur, sterilis est, & deserta, eamque soli habitant quidam Arabes Scænitę, qui eo ab Arabia Deserta migrarunt. Ex descriptione, quam nobis tradit Xenophon l. 1. itineris ab exercitu Cyri junioris confecti colligitur Mesopotamiæ partem Meridionalem admodum sterilem fuisse; sed ea pars, quæ vergit ad Septemtrionem, & sita est e regione Tapsachæ, & ad Chaboram amnem, quem citatus auctor vocat Araxem, erat optime culta, & maxime fertilis.

℣. 4. Benedictiones Abrahæ.] Textus Samaritanus, & nonnulla exemplaria Septuaginta habent: *Benedictiones Abrahæ: benedictiones patris mei*. Alii, *patris tui*. *Quam pollicitus est avo tuo*. Hebræus: *quas elargitus est Abrahæ*. Quemadmodum Isaac excluso Ismaele habitus fuit solus hæres promissorum, quæ facta fuerant Abrahæ; ita Iacob excluso Esau declaratur ab Isaaco solus successor benedictionum, quæ ejus familiæ promissæ fuerant. In hanc sententiam loquitur Aug. de Civit. lib. 16. c. 38.

℣. 5. *Ad Laban filium Bathuel Syri, fratrem Rebeccæ matris suæ*.] Textus Samaritanus, Onkelos, Versio Syriaca, Arabica, Septuaginta legunt; *Fratrem Rebeccæ, matris Jacobi, & Esau*. A Scriptura Bathuel appellatur Aramæus, seu Syrus, non quod ab Aram filio Sem descenderit; sed quod in ea degebat regione, quam posteri Aram occupaverant.

℣. 9. Ivit ad Ismaelem, et duxit uxorem .. .... Maheleth filiam Ismael ... sororem Nabajoth.] Ismael quatuordecim ante annis mortuus fuerat. Ismael itaque hic ponitur pro Ismaelitis, aut pro familia Ismael, & præsertim pro Nabajoth, apud quem probabiliter morabatur ejus soror Maheleth. Regio, quam primum incoluit Esau, erat admodum proxima regioni, quam habitabat Nabajoth; quod suasit Straboni l. 16. p. 501. Idumæos originem ducere a Nabathæis; & fortasse qui Israelitarum regioni proximi hæsere, erant Maheleth posteri, qui cum Circumcisionem retinuerint, ansam citato authori dedere asserendi, quod modo retulimus. Matrimonium hoc Esau ideo celebravit, ut in suorum parentum gratiam rediret, quod sane hic denotat Scriptura. Maheleth appellatur Basemath, Genes. 36. 3.

℣. 11. Cum venisset ad quendam locum.] Ex Hebræis nonnulli apud Lyranum, Cajetanum & Lippomanum contendunt locum hunc esse montem Moriah, quo recta ivit Iacob, ut prosperum itineris sui exitum a Deo precaretur, apud Altare, quod Abraham ibi erexerat. Quæ inferius v. 22. leguntur; *locus hic vocabitur domus Dei*; opinioni huic occasionem præbuit; & D. Augustinus quæst. 83. in Genes. verba hæc accepit, ut vaticinium templi eodem in loco ædificandi. Sed nos putamus locum, ubi Iacob ea nocte moratus est, esse prope urbem Luza, vocatam in sequentibus Bethel, quæ significat, *Domus Dei*, ut mox adnotabimus.

Tulit de lapidibus.] Aut potius, ex lapidibus, qui aderant, unum elegit, quem capiti suo supponeret; quem deinde erexit in monumentum, ut ibi habitæ visionis memoria servaretur. Unum tantum sumpsit, ut ex sequentibus liquet; licet Rabbini eum tres sumpsisse lapides, quos postero mane simul juncti in unum coaluisse inventi fuerint, fabulentur.

℣. 12. Vidit in somnis scalam stantem super terram.] Deus Iacobum iter suscipientem visione hac confirmare voluit, atque solari. Scala quam ipsi ostendit, significabat juxta Theodoreti sententiam quæst. 83. in Genes. & Cyrilli Alex. lib. 10. in Gen., divinam providentiam, quæ ad omnes res humanas extenditur; Angeli, qui Dei jussa facturi descendebant, quique ascendebant rationem de iis reddituri, quæ ipsis exequenda commissa fuerant, denotant absolutum Dei dominium in res omnes creatas, quarum, quæ magis eminent, ipsi ad nutum obtemperare gloriosum putant. Fortasse etiam

A Deus significare Jacobo volebat futurum, ut speciali eum semper cura tueretur & in Mesopotamiam proficiscentem, & ibi commorantem, & ad patrios lares redeuntem.

Plures scalam hanc denotare putant verbi Incarnationem, quod homines Deo reconcilians terram quodammodo cœlo junxit. Per hanc scalam in mundum descendit Christus Jesus, cujus sane scalæ varii gradus significant Patriarchas, qui sibi invicem succedentes seriem non interruptam conficiunt sanctorum virorum, qui veram Religionem professi sunt. Ad hanc visionem referri possunt, quæ dicit Christus Jesus in Evangelio Io. 1. 51. *Videbitis cœlum apertum, & Angelos Dei ascendentes, & descendentes supra filium hominis*; & quod idem Salvator dicit Io. B 14. 6. *Ego sum via, veritas, & vita; nemo venit ad Patrem, nisi per me*.

Ebionitæ, S. Epiphanio lib. 3. contra hæreses hæres. 30. teste, librum excuderant, cui titulus: *Scala Jacobi*, ubi Patriarcham hunc introducunt narrantem somnium de mirabili hac scala, quæ ei dormienti apparuerat. Liber hic amplius non extat. Stratonicus a Sixto Senensi Bibliot. l. 2. citatus loquitur etiam de inscriptione, quam nonnulli contendunt Iacobum superposuisse lapidi, quem in Bethel erexerat in monumentum.

℣. 13. Et Dominum innixum scalæ.] Hebraicus textus: *Et ecce Jehovah, qui stabat super illam*, aut, *juxta illam*. Deus, si Alkasar audiamus, imis scalæ gradibus aversus innitebatur, quoniam Iaco- C bum alloquitur, quod non potuisset, si in summa scala, & in cœlo extitisset. Sed cur non potuit Deus a Iacobo per somnium æque e summo cœlo ac ex imis scalæ gradibus audiri? Chaldaica versio habet: *Gloria Dei erat super illam*. Arabica: Angelus Domini apparuit apud illum. Grotius putat Angelum ordinis superioris fuisse, qui Deum ipsum repræsentabat; quod est admodum probabile.

Terram in qua dormis tibi dabo, et semini tuo.] Tibi dabo terram Chanaan, in qua dormis, & ex qua mox egredieris; & quod tibi spondeo, in tuis posteris implebitur, qui illam vere possidebunt. Septuaginta addunt: *ne timeas*.

℣. 14. Benedicentur in te, et semine tuo cunctæ tribus terræ.] Tua, posterorumque D tuorum felicitas, non te solum, neque illos tantum afficiet: sed in cunctos terræ populos diffundetur Messiæ adventu, qui benedictus est, & omnium Nationum benedictio. Ita locum hunc interpretantur Patres post D. Paulum Galat. 3. 16. qui peculiari observatione notat in Scriptura Abrahamo dictum esse *in semine tuo*, non autem *in seminibus*; perinde ac vellet innuere unum esse promissionum hæredem; atque proinde vaticinium de Christo proprie fuisse prolatum, non autem de omnibus Abrahami, aut Iacobi Abrahæ successoris, cujus intuitu Deus hic promissa sua confirmat, posteris. Textus verba in sensu litterali accepta sic etiam possumus interpretari: Adeo ingens, ac felix erit prosperitas tua, ut homines nihil aliud desideraturi E sint, quam ut simili fortuna frui possint. Cum alii aliis fausta invicem ominari volent, hæc dicent: Dominus te bonis cumulet, sicut cumulavit Iacobum; tuam posteritatem, tuum genus, ut Iacobi stirpem, augeat.

℣. 16. Vere Dominus est in loco isto, et ego nesciebam.] Putabat Iacob Deum non posse se eo in loco manifestare, ubi ejus nomen non colebatur. Miratur vehementer Deum sibi apparuisse in media regione Chanaan, ex qua ejus pater eum egredi jusserat, ne forte ad pessima incolarum exempla incitaretur; exclamat proinde: Dominus ergo hic & cognoscitur, & colitur, & ego nesciebam? Fieri etiam potest, ut Iacob expergefactus se forte in loco Deo dicato recubuisse putaverit, suamque admirationem hic ostendit dicens: *Quam terribilis est locus iste? Vere non est hic aliud, nisi domus Dei, & porta cœli*.

Sensum hunc ante oculos habuisse videtur paraphrastes Chaldæus, dum locum istum ita interpretaretur: *Non est hic locus vulgaris; sed locus est Deo carus, & cæli portæ vicinus*. *Domus Dei, & porta cæli* fortasse ut synonyma usurpantur. Apud Hebræos, Chaldæos, & Arabes idem sonat Domus Principis, & porta Principis. Dici etiam potest verbis hisce *porta cæli* alludi quodammodo ad id, quod Deus Iacobo ostenderat: vidit iste Cœlum apertum; ex quo factum est, ut locus, ubi erat, ab ipso *Porta cæli* diceretur.

℣. 18. TULIT LAPIDEM .... ET EREXIT IN TITULUM.] Vox hebraica *Matzebah* מצבה, quæ reddita est *titulum*, alibi [1] pro statua & aliquando etiam pro altari accipitur. Nonnulli Interpretes vertunt, statuam, terminum, monumentum. Non ideo Iacob monumentum hoc erexit, ut illud superstitiose coleret, ac veluti Idolum veneraretur; sed ut divinorum promissorum, votorumque, quæ ipse Deo fecerat, memoriam perennaret, utque habitæ eo in loco visionis semper ipse recordaretur. Nihil antiquius tum apud Scriptores Sacros, cum profanos invenitur, quam mox iste monumenta erigendi ad posterorum memoriæ commendanda, quæ heroicis temporibus memoria digna contigerant. Nonnulla de eo in cap. 21. 33. jam delibavimus. De hujusmodi monumentis, ab antiquis heroibus, Hercule puta, Baccho, Iasone, positis sæpe verba facit [2] Strabo. Eos magnus Alexander in Indica expeditione voluit imitari. Sesostris celebris Ægypti Rex toto in Oriente columnas reliquerat, quæ victorias ab ipso relatas testarentur.

FUNDENS OLEUM DESUPER.] Ungendi lapides, & Idola morem apud Veteres viguisse notissimum est. Alexander Achillis sepulchrum oleo oblevit, & corona imposita decoravit. De lapidibus, qui ungebantur, sic loquitur Arnobius li. 1. *Si quando conspexeram lubricatum lapidem, & ex olivi unguine sordidatum, tanquam inesset vis præsens adulabar, affabar.* Minutius pariter de hujusmodi lapidibus oleo oblitis coronaque exornatis ait: *In lapides impingere effigiatos sane, & unctos, & Coronatos*. D. Clemente Alexandrino teste Stromat. l. 7. Antiqui lapides omnes unctos venerabantur. Hinc fortasse mos descendit ungendi altaria, muros, & columnas Ecclesiarum, quæ Deo dicantur. Theodoretus q. 81. in Gen. refert plures suæ ætatis pias fœminas martyrum sepulchra, & Sacrorum locorum limina ungere consuevisse. Sedes e lapide confectas, in quibus Reges jus dicturi ante suas ædes sedebant, unctas fuisse apud Homerum Odyss. Γ legimus. Iacob ejus ætatis; ejusque regionis morem sequutus commeatum secum ferebat; inde oleum, quod super lapidem fudit, potuit deprompsisse.

℣. 19. APPELLAVIT NOMEN URBIS BETHEL.] Locum, ubi erat, Jacob appellavit Bethel; idemque nomen urbi post ejus reditum a *Padan Aran*, seu Mesopotamia conditæ inditum fuit. Hinc Bætylis adeo ab antiquis celebratis nomen effluxit. Sanchoniaton ab Eusebio lib. 1. Præpar. cap. 10. deum Cœlum eorum auctorem facit, eosque vivos esse, & animatos lapides affirmat. Ex his nonnulli circa montem Libanum per longum tempus conspecti sunt. Asclepiades, de quo loquitur Damascius in Urbe Isidori apud Phot. cod. 242. notat quosdam ex his fuisse apud Heliopolim in Syria repertos; & idem Damascius aliquos se vidisse testatur, qui per aera movebantur. Cum ii editis in locis siti essent, & e longe tantum conspici possent, acies oculorum in eos aliquandiu intenta ita præstringebatur, ut moveri viderentur. Oracula etiam iis tribuebantur, & numen aliquod, seu aliquis genius iis inesse putabatur. Nonnulli ex his Bætylis Saturno, Soli, aliisque diis sacri erant; aitque Hesychius lapidem, quem Saturnus pro filio suo Jove devoravit, *Bætylon* fuisse a poetis appellatum.

Vetustissima totius antiquitatis Idola ex his Bætylis propagata sunt. Antequam sculptura maxime floreret, Antiqui, ut testatur D. Clem. Alexand. Stromat. lib. 1. columnas erexerunt, quas ut Deorum monumenta, seu simulacra coluere. Idem refert Pausanias lib. 7. *Apud Græcos universos sæculis vetustioribus rudes lapides pro simulacris divinos honores habuerunt*.

Lacedæmones Castoris, & Pollucis idola venerabantur, quæ nihil aliud erant, quam duæ columnæ, seu duæ trabes binis item trabibus contignatæ. Ea appellabatur *Donakia Δονάκια*; perinde ac si ex trabibus *Trabea*, seu potius *Trabica* dicerentur. In urbe Bæotiæ Hyetto Herculis templum extabat, in quo rudis, & impolitus lapis tantum aderat. Thespiis etiam conspiciebatur antiquus Cupido e rudi lapide confectus. Orchomeni, in antiquo Charitum templo, nonnisi rudes lapides colebantur. Argivæ Junonis, Delphici Apollinis, & Bacchi Thebani Idola ex solis lapidibus constabant in columnæ modum elaboratis. Simulacrum Dei Elagabali, quod describit Herodianus in Macrino, & Cypriæ Veneris idolum, quod in quodam Caracallæ numismate cernitur, erant ex lapidibus metæ, seu pyramidis modo exurgentibus. *Continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum metæ modo exurgens*. Ita Tacitus hist. l. 2. Vide Spencerum li. 2. c. 7. de Ægyptiorum altaribus, & Clementem Alexandrinum Strom. l. 1. Arabes usque ad Mahometi ætatem impolitum venerabantur lapidem e Meccæ exemplo sumptum, quod ab Abrahamo fuisse ædificatum contendebant. Singulæ Arabum tribus unum ex his lapidibus habebant, quem semper ferebant secum, & sub tabernaculo, seu in campo collocabant edito in loco, eoque preces facturi respiciebant. Vide Chardinum in Persico itinere t. 2. pag. 431.

APPELLAVIT NOMEN URBIS BETHEL, QUÆ PRIUS LUZA VOCABATUR.] Chaldaica versio, & Aquila hebraico textui eum sensum tribuunt, qui etiam in Vulgata exprimitur. Sed Septuaginta vertunt: *Appellavit locum hunc, Domum Dei, cum prius urbs ista vocaretur Lammaus*. Quædam exemplaria legunt, *Ulammaus*, alia, *Valam*. Vox Hebraica *Ulam* [3] nomen proprium potest esse, vel etiam significare *prius, sed, certe, nam, tamen*. Quod autem *Ulam* non sit pars nominis urbis *Luza*, ex eo colligi posse videtur, quod Genes. 35. 6. simpliciter Luza appelletur. Vide etiam Iudic. 1. 23. 26. & Iosue 18. 13. Si *Ulam* volumus significare *prius*, reperiemus in textu vocem hanc *prius* repeti eodem in membro sine ulla necessitate. *Appellavit locum hunc Bethel, prius nomen ejus erat alias Luza*. Alii vertunt: *Appellavit locum hunc Bethel, seu Domum Dei, sed (seu nam) prius nomen ejus erat Luza*.

Probabile est desertum, in quo noctem Iacob transegit, dictum fuisse *Luza*, vel quod amygdalis abundaret; Hebraice enim Luza significat amygdalam, seu amygdalum; vel quod locus hic jaceret prope vicum nomine *Luza*, qui nomen deinde mutaverit, cum Israelitæ regionem Chanaan ingressi sunt; ex eo autem, quod ibi Iacobo acciderat, factum est, ut vicus hic ab ipsis vocaretur Bethel, & jam inde a Moysis ætate locus hic nomine Bethel erat Israelitis notus. Hic autem dicitur Iacobum locum hunc Bethel appellasse, quod occasionem Hebræis imponendi hujusmodi nomen præbuerit.

Urbs aliquando pertinere dicitur ad domum Beniamin, ut Iosue 28. 22. & 2. Esdr. 11. 31. & aliquando vero ad Ephraim spectare, Iosue 18. 13. in urbe Iud. 1. 22. Reges Samariæ in ea, veluti in urbe eorum subjecta imperio vitulos aureos collocarunt.

Pere-

[1] Vide Exod. 23. 2. & 4. & Deuter. 16. 22.

[2] Strab. lib. 3. p. 119.

[3] ואולם לוז שם העיר

70. Οὐλαμλοὺζ ἦν ὄνομα τῇ πόλει τὸ πρότερον Aq. λοὺζ πρότερον ὄνομα τῇ πόλει.

Pererius, & Delrius ad has tollendas discrepantias necesse esse duxerunt, duas urbes Bethel statuere; sed, ut mihi videtur, loca hæc conciliari facile possunt, si dicamus Bethel in finibus Beniamin, & Ephraim sitam modo uni, modo alteri ex his duabus Tribubus adscribi. Vide Bonfrerium in hunc locum.

℣. 20. VOVIT VOTUM, DICENS: SI FUERIT DOMINUS MECUM.... (21) ERIT MIHI DOMINUS IN DEUM.] Videtur Iacob non alia conditione, quam propriæ utilitatis, velle sibi accipere Dominum in Deum suum. Ergone Deum relinquere illi animus erat, ni patrocinium ei præberet, quod maxime optabat? Huic quæstioni respondetur, Iacobum non simpliciter vovere se Dominum in Deum habiturum: antea quoque eum colebat ut Deum; atque hac religione ita homines adstringuntur, ut voti materia esse minime possit. Ejus votum non est sub ea conditione conceptum Deo patris sui internum cultum exhibendi, si Deus ipsi faveret, & patrocinaretur. Internus hic, & absolutus cultus Deo sine ulla conditione, aut restrictione debetur. Sed externus certi cujusdam modi, certis in locis, certisque circumstantiis cultus Deo promitti potest voto aut absoluto, aut conditionato; quod hic facit Iacob. Deo promittit se altare erecturum eo in loco, in quo visionem habuerat, vocaturum locum hunc Bethel, seu Domum Dei, in memoriam eorum, quæ ibi evenerant; & tandem se decimas bonorum omnium Deo daturum, si Deus faveret voluntati suæ, prosperumque iter ipsi concederet. Id si non obtineret Iacob, damnari voti nolebat.

Non docet Scriptura, quomodo Iacob votum offerendi Deo decimas bonorum omnium solverit; ipsene dederit; an, ut putat Oleaster, voluerit simpliciter obligare posteros suos ad decimas bonorum dandas iis, quibus offerri Deus juberet, ut in lege Dominus jussit. Nonnulli dicunt Iacobum decimas Melchisedecho obtulisse; sed improbabile admodum est Melchisedechum tunc temporis adhuc in vivis fuisse; cum centum, & quinquaginta duobus ante annis Abrahamo Iacobi avo benedictionem fuisset elargitus. Quidam, inter quos Cajetanus, volunt, Iacobum super altare, quod extruxerat, decimas combussisse. Nihil certi hac in re afferri potest.

CAPUT XXIX.

Jacob pervenit in Haram. Ut Rachelem Labani filiam obtineret, eidem Labano operam suam per septem annos promittit. Nocte, qua erat nuptias celebraturus, ipsi supponitur Lia loco Rachelis. Septem adhuc annis servit, ut habeat Rachelem. Ortus Rubeni, Simeon, & Levi filiorum Liæ.

℣.1. PRofectus ergo Jacob venit in terram Orientalem. 2 Et vidit puteum in agro,
tres quoque greges ovium accubantes juxta eum: nam ex illo adaquabantur
pecora, & os ejus grandi lapide claudebatur. 3 Morisque erat, ut cunctis
ovibus congregatis devolverent lapidem, & refectis gregibus rursum super os putei ponerent. 4 Dixitque ad pastores: Fratres, unde estis? Qui responderunt; de Haran.
5 Quos interrogans: Numquid, ait, nostis Laban filium Nachor? Dixerunt: Novimus. 6 Sanusne est? inquit. Valet, inquiunt; & ecce Rachel filia ejus venit cum
grege suo. 7 Dixitque Jacob: Adhuc multum diei superest, nec est tempus, ut reducantur ad caulas greges; date ante potum ovibus, & sic eas ad pastum reducite.
8 Qui responderunt; Non possumus, donec omnia pecora congregentur, & amoveamus lapidem de ore putei, ut adaquemus greges. 9 Adhuc loquebantur, & ecce Rachel veniebat cum ovibus gregis sui; nam gregem ipsa pascebat. 10 Quam cum vidisset Jacob, & sciret consobrinam suam, ovesque Laban avunculi sui, amovit lapidem,
quo puteus claudebatur. 11 Et adaquato grege, osculatus est eam, & elevata voce
flevit, 12 Et indicavit ei, quod frater esset patris sui, & filius Rebeccæ: at illa festinans nuntiavit patri suo. 13 Qui cum audisset venisse Jacob filium sororis suæ, occurrit obviam ei: complexusque eum, & in oscula ruens, duxit in domum suam. Auditis autem causis itineris, 14 Respondit: Os meum es, & caro mea. Et postquam
impleti sunt dies mensis unius, 15 Dixit ei: Num quia frater meus es, gratis servies mihi? dic, quid mercedis accipias. 16 Habebat vero duas filias, nomen majoris Lia: minor vero appellabatur Rachel. 17 Sed Lia lippis erat oculis: Rachel decora facie, & venusto aspectu. 18 Quam diligens Jacob, ait: Serviam tibi pro Rachel filia tua minore septem annis. 19 Respondit Laban: Melius est, ut tibi eam
dem, quam alteri viro, mane apud me. 20 Servivit ergo Jacob pro Rachel septem
annis, & videbantur illi pauci dies præ amoris magnitudine. 21 Dixitque ad Laban:
Da mihi uxorem meam; quia jam tempus impletum est, ut ingrediar ad illam. 22
Qui vocatis multis amicorum turbis ad convivium, fecit nuptias. 23 Et vespere Lia
filiam suam introduxit ad eum, 24 Dans ancillam filiæ, Zelpham nomine. Ad quam
cum ex more Jacob fuisset ingressus, facto mane vidit Liam: 25 Et dixit ad socerum
suum

suum : Quid est, quod facere voluisti ? nonne pro Rachel servivi tibi ? quare impo-
suisti mihi? 26 Respondit Laban : Non est in loco nostro consuetudinis, ut minores
ante tradamus ad nuptias. 27 Imple hebdomadam dierum hujus copulæ: & hanc quo-
que dabo tibi pro opere, quo servíturus es mihi septem annis aliis. 28 Acquievit
placito, & hebdomada transacta, Rachel duxit uxorem: 29 Cui pater servam Balaam
tradiderat. 30 Tandemque potitus optatis nuptiis, amorem sequentis priori prætu-
lit, serviens apud eum septem annis aliis. 31 Videns autem Dominus, quod despice-
ret Liam, aperuit vulvam ejus, sorore sterili permanente. 32 Quæ conceptum genuit
filium, vocavitque nomen ejus Ruben, dicens : Vidit Dominus humilitatem meam,
nunc amabit me vir meus. 33 Rursumque concepit, & peperit filium, & ait : Quo-
niam audivit me Dominus haberi contemptui, dedit etiam istum mihi, vocavitque no-
men ejus Simeon. 34 Concepitque tertio, & genuit alium filium ; dixitque : Nunc
quoque copulabitur mihi maritus meus, eo quod pepererim ei tres filios, & idcirco
appellavit nomen ejus, Levi. 35 Quarto concepit, & peperit filium, & ait : Modo
confitebor Domino : & ob hoc vocavit eum, Judam : cessavitque parere.

℣. 1. PROFECTUS ERGO JACOB VENIT IN TERRAM ORIENTALEM.] Textus Hebraicus [1] : *in regione filiorum Orientis*. Mesopotamiam, & regiones trans Euphratem vocari in Scriptura *Kedem*, Orientem, liquet. Ex universa hac historia videtur Iacob e paterna domo discessisse rebus omnibus spoliatus, eumque nec camelos, nec servos, nec pecuniam, nec gemmas habuisse. Timor, quem de Esau conceperat, ipsum, ut omnes rumperet moras, impulit ; & fugæ fratri occultandæ cupiditas impedimento fuit, ne quidquam sumeret præter tenuem commeatum, quem secum ipse ferebat. Gen. 28. 18.

Rabbini volunt ipsum e paterna domo multa stipatum turba fuisse egressum, multisque divitiis onustum; & Esau re cognita in ejus occursum misisse Eliphaz primogenitum suum, qui quæcumque Jacob habebat, abduxerit. Sed Iacob ipse Gen. 32. 10. testatur se in solo baculo suo Iordanem transiisse. Septuaginta, aut eorum Interpretes hic addunt : *Pervenit in regionem Orientis, Iaban versus filium Bathuelis Syri, fratrem Rebeccæ, quæ erat mater Jacobi, & Esau*.

℣. 3. MORIS ERAT, UT CUNCTIS OVIBUS CONGREGATIS DEVOLVERENT LAPIDEM.] Hebraicus textus : *Congregabantur illuc omnes oves, & tunc ab ore fontis tollebatur lapis*. In hac Mesopotamiæ parte haud facile aqua inveniebatur ; nec puteus iste, nisi cunctis gregibus eo congregatis aperiebatur. Lapis cisternæ, seu putei crepidinem operiens, ponderis esse debebat haud ingentis, & ad eum tollendum pastorum omnium opera non erat præstolanda, cum Iacob solus illum amovisset.

℣. 4. FRATRES UNDE ESTIS?] Vix Jacob in Mesopotamiam pervenit, & statim Chaldaice loquitur, atque hujusmodi linguam intelligit. Forte Chananæorum, & Chaldæorum linguæ erant admodum affines ; aut certe Iacob Chaldaicam linguam domi didicerat una cum lingua Hebraica, quæ tunc apud Chananæos vulgo usurpabatur. Ex iis, quæ Genes. 31. 48. referuntur, clare patet linguam Chaldaicam, aut Syriacam omnino eamdem non esse cum Hebraica : sed nomina Hebraica, quæ Lia filiis suis imposuit, hasce duas linguas fuisse maxime inter se similes evincunt ; & fortasse etiam Abrahami ævo eædem omnino erant. Varias subire vices pedetentim cœperunt, atque deinde adeo immutatæ sunt, ut Ezechiæ ætate Hebræi neque Syriacam, neque Chaldaicam linguam intellexerint. Vide 4. Reg. 18. 26. & Ierem. 6. 15. Baruc. 4. 15.

℣. 5. LABAN FILIUM NACHOR.] Laban erat nepos Nachor, & Bathuelis filius ; sed nomen Nachor Haran incolis erat magis notum, quam nomen Bathuelis.

℣. 6. SANUSNE EST ?] Hebraicus textus : *Pacemne habet* ? seu, *Estne in pace ?* Pacis nomine quodcumque felicitatis genus Scriptura comprehendit. *Pax vobis* erat formula, qua quis salvere jubebatur.

℣. 9. ECCE RACHEL ... NAM GREGEM IPSA PASCEBAT.] Textus Hebraicus [2] Masoretharum verti potest : *Ecce Rachel cum grege patris sui, ipse enim pastor erat*. Alia vero exemplaria habent היא *ipsa*, quoniam ipsa ducebat oves. Septuaginta [3] : *Quoniam ipsa erat custos* (hujus gregis.)

℣. 10. CONSOBRINAM SUAM.] Quod in Hebraico dicitur, filia *Labani fratris Rebeccæ matris suæ*, D. Hieronymus pleruinque vertit *consobrinam*.

℣. 11. OSCULATUS EST EAM, ET ELEVATA VOCE FLEVIT.] Iacob non ante consobrinam suam osculatus est, quam illi narrasset, quis ipse esset ; aut eodem tempore, quo dixit se esse Rebeccæ filium, eam est amplexatus. Illius regionis mos erat, ut homines se invicem osculo salutarent [4]. Vide quæ de hac re dicta sunt Gen. 24. 26. Nonnulli putant Iacobum illacrymasse, quod se nudum, inopemque videret : neque haberet quidquam, quo animi sui liberalitatem exercere posset, suæque consobrinæ munera elargiri.

℣. 12. QVOD FRATER ESSET PATRIS SVI, ET FILIVS REBECCÆ.] Iacob nepos erat Bathuelis patris Labani, & Rebeccæ. Fratris nomen apud Hebræos tam late patet, quam *consanguineus* apud Latinos, *parent* apud Gallos.

℣. 14. RESPONDIT : OS MEVM ES, ET CARO MEA.] Hic loquendi modus arctissimum conjunctionis vinculum denotat. Hæc eadem Adam Evæ dixit, simul ac illam vidit, Gen. 2. 23. Hisce verbis Laban patrocinium, auxilium, suamque amicitiam Iacobo pollicebatur.

POSTQVAM IMPLETI SVNT DIES MENSIS VNIVS.] Ex quo Iacob ad Labanum pervenerat, unus erat evolutus mensis, neque interea suum Rachelem uxorem ducendi desiderium patefecerat. Laban, ait Iosephus, greges suos pascendos illi tradidit, eumque se remuneraturum promisit ; sed Iacob pro impensa opera nihil aliud petiit, nisi Rachelem.

℣. 17. LIA LIPPIS ERAT OCVLIS.] Septuaginta [5] legunt ; *Habebat oculos infirmos*. Onkelos, & Arabica versio illam pulchros habuisse oculos ajunt. Aqui-

1 ארץ הבני קדם.
2 כי רעה הוא. Quia ipse erat pastor.
3 Αὕτη γὰρ ἦ βόσκει.
4 Strab. l. 15. ex Herodoto.
5 עיני לאה רכות. 70. Infirmi. Ἀσθενεῖς. Aq. Sym. ἁπαλοί, Teneri.

Aquila, & Symmachus : *oculos molles*. Vox Hebraica *Raccoth*, significat molles, delicatos, infirmos, quod in bonam, & malam partem accipi potest. Quidam docent Scripturam has duas sorores invicem opponere, ut clare pateat quidquid in illis laude dignum erat, & admiratione ; Lia oculorum pulchritudine præstabat, sed Rachel sororem venustate vincebat : *Erat enim decora facie, & venusto aspectu* ; vel juxta Hebraicum textum : *Pulchra forma, & pulchra aspectu*. Verisimile etiam est Rachelis venustatem lippis Liæ oculis opponi.

Patres [1], & Interpretes hac Liæ, & Rachelis historia volunt grande reprobationis Synagogæ, & electionis Ecclesiæ Gentium mysterium designari. Lia Rachele prior nupsit loco veræ sponsæ viro supposita ; verum ejus sponsus primas illi numquam detulit. Iacob tandem, quam semper vehementissime amaverat, ac suorum laborum veluti prœmium reputabat, Rachelem uxorem ducit ; atque propter maximum, quo illam prosequebatur, amorem prioris sponsæ quodammodo oblitus est. Iacob Iesum Christum repræsentat, Rachel Ecclesiam, Lia Synagogam. Quæ tribus hisce nominibus Scriptura tribuit, rei optime conveniunt, quam nobis repræsentant.

℣. 18. SERVIAM TIBI PRO RACHEL SEPTEM ANNIS.] Mos olim erat, ut viri sibi uxores emerent, atque illis dotem darent. Sichem Genes. 34. 12. petens sibi uxorem concedi Dinam Iacobi filiam hæc ait : *Augete dotem, & munera postulate, & libenter tribuam, quod petieritis*. Abraham, ut habetur Genes. 24. 53. cujuscumque generis muneribus Eliezer onerat, cum ipsum ad petendam Rebeccam pro Isaaco uxorem mittit. David 1. Regum 18. 25. & 2. Reg. 3. 14. Michol Saulis filiam centum præputiis Philisthinorum sibi acquirit. Oseas propheta 3. 2. quindecim argenteis siclis, & coro hordei cum dimidio sibi mercatur uxorem. Rabbini apud Seldenum uxor. Hebr. l. 2. c. 9. docent virum ne momento quidem temporis cum sponsa habitare non posse, nisi eidem dotem dederit. Nullum siquidem sine dote connubium.

Licet autem iis in regionibus viri uxores suas emerent, seu dotarent, parentes tamen nupturæ filiæ munera quædam elargiebantur, & sponsæ dotem sibi habebant. Laban singulas tantum singulis filiabus suis ancillas tradit, earumque dotem in propriam vertit utilitatem, sibique retinet. Qua de re conqueruntur illæ c. 31. 15. *Nonne quasi alienas reputavit nos, & vendidit, comeditque pretium nostrum ?*

At non solum apud Hebræos mos hic emendi fœminas, quas vellent uxores accipere, seu illis dotem dare, vigebat ; sed etiam apud antiquos Græcos [2], Ægyptios, Indos, atque Germanos, ut testatur Tacit. de moribus German. Apud Romanos quoddam matrimonii genus in usu erat, quod vocabatur per *coemptionem*, quoniam uxorem sibi coemebant. Tartari, ut refert Paulus Venetus l. 1. c. 17. & etiam Turcæ, ut notat Bellonius l. 3. observat. cap. 17. hodie quoque uxores emere solent. Hi filias suas iis concedunt, qui majus pretium exhibent ; quodque ex venditione percipiunt, totum sibi retinent.

Herodotus l. 1. cap. 196. singularis cujusdam meminit Babyloniorum moris, qui agendi rationi a Labano erga Iacobum institutæ lucem aliquam potest afferre. Quotannis puellas viro maturas unum in locum convenire jubent ; singularum deinde præco auctionem instituit, sed prius pulcherrimarum. Quæ ceteris venustate præstant, plurimi veneunt, atque illis addicuntur, qui licitando alios superant. Argento vero, quod inde conficitur, in matrimonium collocantur minus pulchræ, illisque traduntur, A qui minimo contenti pretio eas uxores accipiunt. Ita omnes nuptui dantur.

℣. 20. VIDEBANTUR ILLI PAUCI DIES.] Id valde mirum esset, si Iacob nonnisi post septem annos duxisset Rachelem : neque facile credi poterit ei, qui perdite amat, breve videri septem annorum spatium, dum nuptiis ejus, quam deperit, inhiat. Breves tamen videri poterunt septem anni servitutis cuipiam promissæ, si initio hujus septennii optatis nuptiis potiri ei datum sit.

℣. 21. DA MIHI UXOREM MEAM, QUIA TEMPUS IMPLETUM EST.] Ex quo Laban Rachelem Iacobo promiserat, atque tum hic, tum illa mutuam sponsi, & sponsæ fidem sibi dederant, jam matrimonium Iacobi cum Rachele initum erat, atque B subsistebat : sed interim Rachel a Iacobo sejuncta vixit usque ad nuptiarum celebrationem.

Plurimi credunt, atque sensus hic legentibus textum statim se se offert, Iacobum nonnisi post septem præstitæ servitutis annos uxorem suam a Labano petiisse. Sed nobis magis arridet Usserii, Junii, Tremellii, & quorumdam aliorum sententia, qui putant id evenisse statim post nuptiarum contractum, & antequam septem anni complerentur. Volunt verba hæc *tempus impletum est* significare : ea jam ætate sum, ut familiam meam stabilire debeam, & cum mea uxore vivere. Iacob tum sexaginta, & septem annos natus erat.

℣. 22. VOCATIS MULTIS AMICORUM TURBIS.] Textus Hebraicus, Chaldaica versio, & Septuaginta C habent : *eum invitasse universum terræ illius populum*.

℣. 23. VESPERE LIAM FILIAM SUAM INTRODUXIT AD EUM.] Hic neque Lia, neque Laban a maxima criminis nota eximi non possunt. Lia adulterium patrat ; Laban vero Liæ illud persuadet : fidem fallit, neque contractus cum Iacobo initi conditiones implet ; ipsum magna cum fraude decipit : Liam subeundæ ignominiæ periculo objicit, si forte Iacob se fuisse deceptum cognoscens eam uxorem accipere noluisset. Ideo autem Iacob Liam non agnovit, quod eum in cubiculum, nonnisi postquam Lia eo ingressa fuerat, adduxerint. Morem hunc servatum etiam legimus cum Tobia, qui uxorem duxit, pariter ac Iacob, in terra Chaldæorum. Etenim Tob. D 7. 19. hæc habentur ; *& introduxit illuc Saram*. Deinde cap. 8. v. 1. dicitur : *postquam cœnaverunt, introduxerunt juvenem ad eam*. Consuetudo hæc vigebat etiam apud Romanos. Catullus : *Jam licet venias, marite, uxor in thalamo tibi est*. Apud Græcos vir prior locum ingrediebatur, ubi thorus genialis erat ; dein sponsa velo cooperta illuc adducebatur. Vide Theocritum ad Helenæ Epithalamium.

℣. 24. AD QVAM CVM EX MORE JACOB FVISSET INGRESSUS.] Verba hæc, *ex more*, non extant nec in Hebraico textu, nec in aliis versionibus, neque hic necessaria sunt.

℣. 25. QUARE IMPOSUISTI MIHI?] Jacob ita deceptus est, ut ipse patrem suum Isaacum deceperat, E Conjugium Liæ loco Rachelis positæ, & prius viro junctæ, licet minus amaretur, haud minus mysterium continet, quam Jacobi factum, qui benedictionem Isaaco surripit, & Esau supplantat. Error Jacobi circa Liam, pro Rachele suppositam, eundem eximere poterat a Liæ matrimonio, si etiam post ea quæ contigerant, illam uxorem accipere noluisset. Error hic essentialis erat, neque ullam habent contractus obligandi vim, nisi cum sponte, & scienter fiant. Jacob nullum cum Lia adulterium admittit, quia invincibili ignorantia in hoc laborabat. Consensus autem, quo Jacob suum cum Lia matrimonium ratum habuit, validum omnino illud reddidit: atque

---

[1] Justin. dialog. cum Tryphone, Hieron. ep. ad Ageruchiam.
[2] Theocr. Idyll. 28. Homer. Iliad. Π. Strabo l. 15. Tacit. de moribus German.

atque hujus consensus vi factum est, ut subsisteret A
matrimonium.

℣. 26. NON EST IN LOCO NOSTRO CONSVETVDINIS, VT MINORES ANTE TRADANTVR AD NVPTIAS.] Falsa prorsus est hujusmodi excusatio [1]: Etenim quomodo unquam nuptiæ fieri potuerunt velut pro Rachele, & ad eas propinqui omnes, ac vicini invitari, nisi juniores in matrimonium ante majores collocare permissum fuisset? deinde potuit ne populi mos vim legis habere, & Labanum in hac agendi ratione cum Jacobo instituta excusare?

℣. 27. IMPLE HEBDOMADAM DIERVM HUJUS COPULÆ.] Hebraicus textus simpliciter habet: Imple hebdomadam hujus; idest, imple hebdomadam cum Lia, seu, hebdomadam nuptiarum cum illa. Nonnulli existimant Jacobum operam suam Labano præstare debuisse per septem adhuc B
annorum spatium, antequam Rachelem duceret, præter septem annos, quibus jam illi inservierat. Josephus, ac nonnulli interpretes ita sentiunt; sed plerique volunt, [2] & quidem potiori jure, Labanum id solum petiisse a Iacobo, ut septem dies nuptiarum cum Lia impleret, quibus transactis ipsi Rachelem concessisset, novasque iterum nuptias instituisset; ea tamen conditione, ut post matrimonium septem adhuc annis pro Rachele obtinenda deserviret. Versus, qui proxime sequitur, sensui huic favet: *& hebdomada transacta Rachel duxit uxorem*. Nimis durum est hebdomadam hanc intelligere de annorum hebdomada; nihilque est magis naturale, quam verba hæc explicare de hebdomada dierum, cum tamdiu solemnitates nuptiarum perdurarent, ut col- C
ligitur ex historia Samsonis Iud. 14. 12. 15. 17. Hoc in sensu a Syriaco Interprete exponitur: *Comple hujus nuptias*: Confirmatur etiam optime eadem sententia ex vers. 30. *Tandem potitus optatis nuptiis, amorem sequentis priori prætulit, serviens apud eum septem annis aliis*.

℣. 31. VIDENS DOMINUS QVOD DESPICERET LIAM.] Hebraicus textus, Chaldaica versio, & Septuaginta id magis etiam exaggerant: *Videns, quod Liam odio haberet*. Hæc tamen non ita stricte sunt accipienda. Verbis hisce denotat Scriptura quod Iacob minus leniter minusque vivide Liam diligeret; seu etiam, quod eam minori in pretio, ac honore haberet. In Deuteronomio 21. 15. præcipit Deus, ut si habuerit homo duas uxores, unam dilectam, & alteram *odiosam*, seu minus dilectam, nequeat primogenitum jure successionis privare, etiamsi ille fuerit *odiosæ filius*. Rachel est uxor dilecta; & Lia minus dilecta, *odiosa*. Atque hoc in sensu Christus Iesus Matt. 10. 37. & Luc. 14. 26. Discipulis suis jubet, ut patres, & matres suas odio habeant, atque eos non posse duobus dominis servire, quin alterum odio habeant, alterum autem diligant Matt. 6. 24. idest, eos non posse utrumque pari amore complecti, parique studio in utrumque ferri.

℣. 32. RUBEN [3].] Filius visionis; Vidit Dominus humilitatem meam.

℣. 33. SIMEON [4].] Audivit me Dominus.

℣. 34. NUNC QVOQVE COPULABITUR MIHI MARITUS MEUS . . . .] Septuaginta [5]: *Nunc maritus meus mecum erit*. Vatablus, *adhærebit mihi*. Me unice amabit.

LEVI.] Vinculum, & pignus viri mei mecum.

℣. 35. IUDA [6].] Confessio, laus. Ego laudo Dominum &c; aut etiam *Juda* potest significare *laudabilem*.

Videre licet apud Eusebium [7] antiquos Auctores gentiles adnotasse mensem quo quilibet ex Iacobi filiis natus est; quod quidem nisi ex Iudæorum traditione scire potuerunt: nihil enim hac de re Moyses scripsit.

1 Menoch.
2 Chrysost, hom. 56. in Genes. Hieronym. Tradit. Hebr. Vide Seldenum de jure Nat. & Gent. l. 5. c. 5.
3 *Vidit filium*, ראה בן
4 *Audivit*. שמע
5 *Adhærere*. להו
6 *Laudo*. ירח חורח
7 Demetr. apud Euseb. Præp. l. 9. c. 21.

CAPUT XXX.

Ortus Dan, & Nephtali, filiorum Balæ ancillæ Rachelis; & Gad, & Aser filiorum Zelphæ ancillæ Liæ. Ruben mandragoras affert Liæ. Rachel eas emit. Ortus Issachar, & Dinæ ex Lia. Rachel tandem parit Iosephum. Iacob in Palæstinam reditum meditatur. Paciscitur cum Labano.

1. CErnens autem Rachel quod infœcunda esset, invidit sorori suæ, & ait marito
suo: Da mihi liberos, alioquin moriar. 2 Cui iratus respondit Jacob: Num
pro Deo ego sum, qui privavit te fructu ventris tui? 3 At illa: Habeo,
inquit, famulam Balam: ingredere ad illam, ut pariat super genua mea, & habeam ex
illa filios. 4 Deditque illi Balam in conjugium: quæ, 5 Ingresso ad se viro, conce-
pit, & peperit filium. 6 Dixitque Rachel: Judicavit mihi Dominus, & exaudivit vo-
cem meam, dans mihi filium, & idcirco appellavit nomen ejus, Dan. 7 Rursumque
Bala concipiens peperit alterum. 8 Pro quo ait Rachel; Comparavit me Dominus cum
sorore mea, & invalui: vocavitque eum, Nephtali. 9 Sentiens Lia quod parere desi-
isset, Zelpham ancillam suam marito tradidit. 10 Qua post conceptum edente filium,
11 Dixit: Feliciter; & idcirco vocavit nomen ejus, Gad. 12 Peperit quoque Zelpha
alterum. 13 Dixitque Lia: Hoc pro beatitudine mea: Beatam quippe me dicent mu-
lieres: propterea appellavit eum, Aser. 14 Egressus autem Ruben tempore messis tri-
ticeæ

ticeæ in agrum, reperit mandragoras; quas matri Liæ detulit. Dixitque Rachel: Da mi-
hi partem de mandragoris filii tui. 15 Illa respondit; Parumne tibi videtur, quod
præripueris maritum mihi, nisi etiam mandragoras filii mei tuleris: Ait Rachel: Dor-
miat tecum hac nocte pro mandragoris filii tui. 16 Redeuntique ad vesperam Jacob de
agro, egressa est in occursum ejus Lia, & ad me, inquit, intrabis; quia mercede con-
duxi te pro mandragoris filii mei. Dormivitque cum ea nocte illa. 17 Et exaudivit
Deus preces ejus; concepitque, & peperit filium quintum. 18 Et ait: Dedit Deus
mercedem mihi, quia dedi ancillam meam viro meo, appellavitque nomen ejus, Issachar.
19 Rursum Lia concipiens, peperit sextum filium, 20 Et ait; Dotavit me Deus dote
bona; etiam hac vice mecum erit maritus meus, eo quod genuerim ei sex filios, & id-
circo appellavit nomen ejus, Zabulon. 21 Post quam peperit filiam nomine Dinam.
22 Recordatus quoque Dominus Rachelis, exaudivit eam, & aperuit vulvam ejus.
23 Quæ concepit, & peperit filium, dicens: Abstulit Deus opprobrium meum. 24
Et vocavit nomen ejus, Joseph, dicens: Addat mihi Dominus filium alterum. 25 Na-
to autem Joseph, dixit Jacob socero suo: Dimitte me, ut revertar in patriam, & ad
terram meam. 26 Da mihi uxores, & liberos meos, pro quibus servivi tibi, ut abeam;
tu vero nosti servitutem, qua servivi tibi. 27 Ait illi Laban; Inveniam gratiam in conf-
pectu tuo: experimento didici, quia benedixerit mihi Deus propter te. 28 Constitue
mercedem tuam, quam dem tibi. 29 At ille respondit: Tu nosti, quomodo servierim
tibi, & quanta in manibus meis fuerit possessio tua. 30 Modicum habuisti, antequam
venirem ad te, & nunc dives effectus es: benedixitque tibi Dominus ad introitum me-
um. Justum est igitur, ut aliquando provideam etiam domui meæ. 31 Dixitque Laban
Quid tibi dabo? At ille ait: Nihil volo: sed si feceris, quod postulo, iterum pascam,
& custodiam pecora tua. 32 Gyra omnes greges tuos, & separa cunctas oves varias,
& sparso vellere: & quodcumque furvum, & maculosum, variumque fuerit, tam in o-
vibus, quam in capris, erit merces mea. 33 Respondebitque mihi cras justitia mea,
quando placiti tempus advenerit coram te; & omnia, quæ non fuerint varia, & macu-
losa, & furva, tam in ovibus quam in capris, furti me arguent. 34 Dixitque Laban:
Gratum habeo, quod petis. 35 Et separavit in die illa, capras, & oves, & hircos,
& arietes varios, atque maculosos; cunctum autem gregem unicolorem, idest, albi, &
nigri velleris, tradidit in manu filiorum suorum. 36 Et posuit spatium itineris trium
dierum inter se, & generum, qui pascebat reliquos greges ejus. 37 Tollens ergo Ja-
cob virgas populeas virides, & amygdalinas, & ex platanis, ex parte decorticavit eas;
detractisque corticibus, in his, quæ spoliata fuerant, candor apparuit; illa vero, quæ
integra fuerant, virida permanserunt: atque in hunc modum color effectus est varius.
38 Posuitque eas in canalibus, ubi effundebatur aqua: ut cum venissent greges ad bi-
bendum, ante oculos haberent virgas, & in aspectu earum conciperent. 39 Factumque
est, ut in ipso calore coitus, oves intuerentur virgas, & parerent maculosa, & varia,
& diverso colore respersa. 40 Divisitque gregem Jacob, & posuit virgas in canalibus
ante oculos arietum: erant autem alba, & nigra quæque, Laban: cætera vero, Jacob,
separatis inter se gregibus. 41 Igitur quando primo tempore ascendebantur oves, po-
nebat Jacob virgas in canalibus aquarum ante oculos arietum, & ovium, ut in earum
contemplatione conciperent: 42 Quando vero serotina admissura erat, & conceptus ex-
tremus, non ponebat eas. Factaque sunt ea, quæ erant serotina, Laban: & quæ primi
temporis, Jacob. 43 Ditatusque est homo ultra modum, & habuit greges multos, an-
cillas, & servos, camelos, & asinos.

℣. 1. CERNENS RACHEL QUOD INFÆCUNDA ESSET, INVIDIT SORORI SUÆ.] Vitari omnino non potest zelotypia, ubi pluralitas adest uxorum; præcipue vero ubi duæ sorores unum, eundemque virum habent. Rachelis zelotypia adversus Liam non id respiciebat, ut sororem boni, quo fruebatur, possessione privaret; nec id optabat Rachel, ut Lia, æque ac ipsa, nullum filium haberet. Rachel filios & ipsa suscipere tantummodo desiderabat. Id optare illa poterat, quin ea flagraret zelotypia, quæ nobis aliorum felicitatem contemplantibus dolorem ingerit. Istud autem desiderium poterat etiam esse bonum, æque ac A illud, quo viri sanctitate præstantes ad virtutes, quas in aliis admirantur, æmulandas feruntur. Nos omnino Rachelem excusare non conamur; fatemur ultro potuisse illam hac in re peccare; facile tamen potest excusari, prolataque ab ea verba in bonam partem accipi queunt. D. Ioannes Chrysostomus Homil. 1. in Genes. eam culpæ non mediocris arguit; alii ab omni crimine ipsam liberare nituntur.

DA MIHI LIBEROS, ALIOQUIN MORIAR.] Verba hæc, si ad litteram sumantur, denotant quendam animi minime patientis impetum, & desperationem veluti quandam fœmina virtute prædita, & sapienti indignam. D. Chrysostomus ait nimia, qua flagrabat,

bat, zelotypia erupisse Rachelem in verba rationi minus [1] consona, quæ intelligens Iacob indignationem continere non potuerit, eamque acriter reprehenderit. Ut horum verborum vis imminuatur, Rachel dicitur precari Iacobum, ut precibus suis a Deo, quam Isaacum Rebeccæ obtinuisse noverat, ei quoque ipse impetraret fœcunditatem; ac insuper Iacobo ostendere, se veluti truncum [2] quemdam mortuum ac sterilem futuram, si liberis carere perseveret. *Quasi mortua reputor ego*. Ita Junius, & Tremellius.

ỷ. 2. NUM PRO DEO EGO SUM?] Nunquid Deus ego sum, ut miracula a me petas? Arabicus interpres vertit: Numquid ego Deo major sum, ut a me quæras, quod ipse tibi negavit? Onkelos: Nonne a Deo prolem oportet petere, non autem a me?

ỷ. 3. HABEO FAMULAM BALAM: INGREDERE AD ILLAM, UT PARIAT SUPER GENUA.] Josephus antiq. l. 1. c. 18. vult Balam, & Zelpham non fuisse ancillas, licet Racheli, & Liæ subditas. Grotius putat verbum אמת *Amath* non semper ancillam, idest servam innuere, sed aliquando puellam, quæ honoris gratia principibus fœminis ministrat. [3]

PARIAT SUPER GENUA MEA.] Eadem loquendi ratio habetur etiam c. 50. v. 22. ubi Moyses scribit filios Machir natos fuisse super genua Josephi, idest super ejus genua fuisse positos, postquam nati sunt: & Job 3. 12. *Quare natus sum, quare genibus exceptus sum?* Et Psalmista 21. 11. *In te projectus sum ex utero*. Morem hunc antiquitus etiam viguisse colligitur ex Homero Odyss. T. v. 400. Euryclea Ulyssis nutrix infantem hunc super genua posuit Autolychi ejus avi, ipsumque precatur, ut nomen puero imponat. Amyntor autem Phœnicis pater magna in filium suum ardens iracundia: Utinam, inquit Iliad. 9. nunquam super genua mea filium possis collocare: & apud Terentium Adelph. act. 4. scen. 2. Socrates Echino ait:

Qui in sui gremio positurum puerum dicebat patris.

Quidam Interpretes Rachelis verba ita explicant: Ut ipsa mihi liberos pariat, quos adoptare possim, & veluti ex me orti essent habere. Rachel Jacobi responso viro sapienti, ac forti vere digno edocta, magis æqua, magisque rationi consentanea respondet, inquit D. Chrysostomus, atque ostendit se ideo ita esse loquutam, quod filios desideraret, qui promissorum, quæ Deus tam sæpe Abrahamo, Isaaco, & Jacobo ipsi fecerat, in partem venire possent; atque ut ostenderet vota sua privatam utilitatem minime respicere, Jacobum rogat, ut sicut aliàs Deus Saræ filios dederat ex Agar, ita ex Balæ concubitu ipsi prolem concedere velit.

Chaldaicus interpres vertit: *Ego ero nutrix, ex illa filios suscipiam*. Syriacus: *Ipsa pariet, atque ego ita consolabor*. Arabs: *Ipsa pariet in gremio meo, atque ita domus mea stabilietur*. Expressa hic est vis verbi hebraici אבנה Ibbaneh, descendens á radice *Banah*, *ædificare*, unde oritur nomen *Ben*, *filius*: quoniam filii sunt domuum fundamenta. D. Augustinus l. 22. contra Faust. c. 48. & 49. Jacobum adversus Manichæos defendit, qui Patriarcham hunc accusabant, quod simul quatuor habuerit uxores, quem propterea magni criminis redarguebant. Ostendit pluribus Jacobum in hoc nec contra naturam, nec contra consuetudinem fecisse, neque in legem peccasse. Consuetudo enim id probabat, Lex autem

A non prohibebat. Cum autem Jacob quatuor uxores non ad voluptatem duxerit, aut libidinem, sed tantum ut ex iis liberos susciperet, in justitiæ, seu naturæ leges minime deliquit. Quin imo neque ab initio fuit ei animus Liam sibi despondere; nec nisi Liæ, & Rachelis precibus ad earum ancillas accipiendas compulsus fuit.

ỷ. 6. DAN Hebraice significat *judicare*. Deus me defendendam suscepit, ac pro me judicavit.

ỷ. 8. COMPARAVIT ME DEUS CUM SORORE MEA, ET INVALUI.] Vox Hebraica *Patal* quid significet, haud satis est exploratum. Ex recentioribus Interpretibus plerique [4] vertunt; *Ego luctavi cum sorore mea lucta Dei*, (seu *in valde rudi pugna*) *& victrix evasi*. Si varia loca, ubi verbum hoc extat, conferantur, significare vox hujusmodi videtur, callide se

B gerere, variasque artes adhibere. Plerumque accipitur in malam partem; ex gr. Psal. 17. 27. ubi Vulgata vertit: *cum perverso perverteris*, Hebraicus textus habet [5]: *Luctabis cum deceptoribus, artificiis uteris cum iis, qui recte non ambulant*.

Rachel vult hic innuere, quod soror sua ipsam voluerit callide supplantari, dum se in thalamum nuptialem, ubi Jacob dormire debebat, passa est loco sororis introduci; sed quod ipsa ei vicem rependerit, cum ancillam suam Balam Jacobo tradidisset.

Septuaginta [6] vertunt: *Dominus me adjuvit, & ego me collegi* aut juxta alias interpretationes; *Pugnavi luctatorum more adversus sororem meam, & victoriam retuli*. Aquila vertit [7]: Dominus me convertit; & conversa sum; quo non satis recta hujus loci

C conficitur sententia. D. Hieronymus in nonnullis Latinis exemplaribus extare notat: *habitare me fecit Deus habitatione cum sorore mea, & invalui*. Hic idem sensus Aquilæ versioni potest accommodari. Onkelos vertit: Dominus excepit preces meas statim ac eas ad illum direxi. Optavi habere filium, quemadmodum habebat soror mea, & Deus illum mihi concessit. Arabs: Obtinui misericordiam a Deo cum sorore mea, seu contra sororem meam.

ỷ. 11 *Dixit: Feliciter, & idcirco vocavit nomen ejus Gad*.] Locus hic magnis obnoxius est difficultatibus. Hebræus testus verti potest [8]: *Dixit: in Gad*, seu *cum Gad*, seu *propter Gad*, seu *Gad venit*:

D seu *mihi venit agmen, exercitus, miles*; seu tandem: *mihi accidit res prospera*. Nonnulli putant *Gad* Martem, aut Jovem, vel aliquod aliud Numen significare; & Liam hic ita se explicare, ac si diceret: *Jovis*, Martis, Gad auxilio alium adhuc filium habeo. Nonnulli verba textus retinent: *Dixit: Bagad; atque illi nomen Gad imposuit*. Ex tam variis interpretationibus colligi potest, quam obscurus sit loci hujus sensus.

Septuaginta [9]: *bene cessit mihi: & ipsum vocavit Gad*. Masorethæ vocem *Bagad* quadam animadversione notarunt, qua non esse recte scriptam innuerent; & potius significare, *Gad venit* [10], seu *in Gad*; atque priori in sensu OnKelos illam accepit [11]. Jacob cum morti proximus prospera Gad vaticinaretur Genes.

E 49. 19. a nomine Gad allusionem deducit ad *Gedud*, quo turma militum, aut latronum agmen significatur; quod suadere posset genuinum hujus loci sensum hunc esse: *Iia dixit: Ecce ego mater sum manus liberorum*. En exiguus exercitus. Symmachus hoc in loco nostræ interpretationi favet. [12]

Potest etiam Gad ita accipi, ut falsum numen notet.

1 Ἀγρίας ἀνάμεσα ῥήματα,
2 Vatab. Munster. &c. 3 Exod. 2. 5.
4 נפתולי אלחים נפתלתי עים אחתי גם יכלתי 5 התפתל
6 Συναντελάβετο; vel secundum alia exemplaria: Συνελάβετο μου ὁ θεός, καὶ συνεστράφην τῇ ἀδελφῇ μου, καὶ ἐδυνάσθην. Vox συνεστράφη usurpatur, ut innuantur militum agmnina, quæ colliguntur, ut hostem aggrediantur, vel ut illi adversentur. Vox στρέφω pariter accipitur in neutra signrficatione, ut designetur *callide, versute agere*.
7 Συνανέστρεψέν με ὁ θεός, καὶ συνανεστράφην. 8 ותאמר לאה בגד ותקרא את שמו גד
9 Εὐτύχηκα, καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Γάδ.
10 בא גד *Ba-gad venit Gad. Massor in marg.* 11 אתא גד
12 *Sym. apud Coilin*: ἦλθεν Γάδ, πειρατήριον. *Venit Gad, prædatorum manus.*

Dudaim seu Mauz Arabum ...

Mandragora cum suis floribus et fructu
delineata ex planta in Viridario Regio Parisiensi extante
a. Malum Mandragorę
β. Malum dimidium sectum
c. Mandragorę semen

notet. Isajas 65. 11. locum minime relinquit dubitandi, quin aliquando hoc in sensu sumatur. Ita Judæos increpat: *Vos qui dereliquistis Dominum, qui obliti estis montem sanctum ejus, qui paratis Gadi mensam, & impletis Meni libamen.* Quodnam vero sit Numen illud, quod ab Isaja appellatur Gad, hic quæritur. Arabes *Gad* vocant Jovis planetam, & quidquid bonum est, & bonum parit. Astrologi eos, qui sub hujus planetæ aspectu oriuntur, prospera fortuna usuros opinantur. Rabb. Moyses Kimchi, & Abrabanel præcipui sunt apud Grotium hujus sententiæ assertores. Potior quoque antiquorum, & recentiorum interpretum pars voce *Gad* felicitatem intellexere. Neque aliter sunt illam Septuaginta interpretati [1], quos sequuta est Vulgata vertens *feliciter.* Duo Chaldæi Paraphrastes, & Syrus *Gad* in B eandem sententiam reddidere.

Verum alii existimarunt Gad posse exercitum in acie instructum significare. Hebraica vox *Gad* a *Gedud, Turma*, cœli militia, potest oriri. Scriptura sæpissime sydera, & astra nobis exhibet veluti exercitum quendam, cujus Rex Sol est, Luna autem Regina. Nihil est apud Prophetas frequentius, quam verba hæc *militia cœli*, ut denotent astra, quæ Gentes adorabant; & *Regina cœli*, ut Lunam innuant; & *Deus Sabaoth*, Deus exercituum, idest cœli, & syderum, quæ ab Idololatris populis universo in Oriente colebantur. Id videtur Aquila respexisse [2] cum vertit, *venit accinctus*; idest *procinctus*, seu *acies in procinctu*. Venit mihi exercitus in acie instructus.

En quas nos afferimus conjecturas in Isajæ locum, C ex quo solo germana Gad significatio haberi potest. Cum *Gad*, & *Meni* simul nominentur, veluti duo Gentium numina, puto *Gad* significare Solem, & *Meni* Lunam; vel *Gad*, & *Meni* unum, idemque esse Numen: scilicet Lunam, seu Solem.

Prophetæ textus utrumque sensum æque potest admittere: *Qui paratis Gadi mensam, & impletis Meni libamen.* Alterum ex his duobus membris addi potuit ad primum explicandum: perinde ac si diceret Propheta: *Vos paratis mensam, & offertis libamina Gadi, seu Meni.* Nihil est hujusmodi dicendi modis usitatius præsertim apud Prophetas, qui eodem in versiculo idem diversimode dicunt, atque quod in primo membro dixerant, repetunt in secundo. Præcipuum Persarum, Armenorum, & Cappadocum nu- D men teste Strabone l. 9. p. 357. & l. 15. p. 485. erat *Amanus*; idest הַמְנִי *Hammani* seu *Meni*, quoniam utrumque nomen idem significat; seu *Orimanis* [3] cui adjectus fuit Oromazus, seu Oromagdes. Deos autem, qui a toto Oriente colebantur, fuisse Solem, & Lunam aliunde scimus. Vide Brissonium li. 2. de Regio Persarum principatu. Deus erat beneficus Oromagdes, maleficus autem Arimanus, quem non nisi ad avertenda, quæ poterat immittere, mala precabantur. Oromagdes ab *Aram Gad*, Gad Syrorum potest oriri. Hic erat secundæ fortunæ Deus. Zoroaster, Chaldæorum Theologiæ auctor, Oromazum, & Arimanum esse docebat veluti duo principia, bonum alterum, alterum malum. Utrique sacrificia offerebantur, alteri ad bonum obtinendum, E alteri autem ad avertendum malum. Veteres Genethliaci asserunt, ex duodecim signis, quæ hominum ortui præsunt, Solem denotare bonum genium [4], Lunam vero propitiam fortunam [5]; quæ opinio est Hermetis Ægyptii doctrinæ conformis.

Macrobius l. 1. Saturnal. cap. 19. ait, Ægyptios putare Deos hominum Nativitati præsides quatuor esse; videlicet bonum Genium, bonam Fortunam, A Amorem, & Necessitatem. Duo priores Solem, & Lunam designant; quod etiam affirmat quidam vetus Astrologus nondum editus, cujus fragmenta nonnulla affert Seldenus de Diis Syris syntagm. 1. c. 1. *Sortes fortunæ, & Genii Solem, & lunam innuunt.* Lia ergo filio suo in lucem prodeunte dicere potuit, *in Gad*, seu *Gad venit*, seu *veniat Gad*, invocans Gad, vel Solem, qui ut Deus propitius, & felicia portendens natæ proli habebatur. Ex his omnibus, quæ hactenus diximus, inferri posse videtur, Liam a patriæ superstitionibus non fuisse omnino immunem, & quasdam adhuc in familia Jacobi extitisse Idololatriæ reliquias, quas omnino abolere non potuit, nisi postquam in terram Chanaan rediit. Id etiam comprobant Theraphim, quos Rachel patri furata est; & Dii alieni, quos Jacob Palæstinam ingressus [6] ad se afferri jussit, ut eorum usum aboleret, eorumque cultum destrueret.

℣. 14 REPERIT MANDRAGORAS.] Vox Hebraica דודאים Dudaim, quæ hic vertitur *Mandragoras*, eodem modo ab omnibus expositoribus non accipitur. Auctoritas Septuaginta [7], Chaldaicæ versionis [8], & plurium eruditorum Interpretum, qui exposuerunt *Mandragoras*, recentiores Interpretes prohibere non potuit, ne alias quærerent hujus vocis significationes. Rabbini etiam nonnulli negant verbum hoc significare Mandragoras: illud vertunt violas, lilia, aut Leucanthemum, aut philtra; Iunius, flores odoriferos; Codurcus, *tubera*.

Qui stant pro Mandragoris, ajunt Mandragoram poma ferre visu pulchra, & olfactu suavia. Putarunt antiqui plantam hanc amoris excitandi vim habere; eaque ad philtra componenda utebantur. Pomum Mandragoræ vocarunt pomum amoris, atque Venus appellata fuit *Mandragoritis*. Hujusmodi malum fuit etiam dictum *Circejum*, quoniam illud famosa Circes medicamentis, & venenis suis immiscuisse putabatur [9]. Socrates apud Xenophontem in convivio ait Mandragoram tristitiam, & dolorem expellere. Julianus Imperator in epistola ad Calixenem testatur se jusculum Mandragoræ bibere, ut se ad amorem provocaret. Aristoteles l. 2. de Generat. animal. hanc plantam fœminis fœcunditatem communicare affirmat. Plura alia afferri possent loca, quæ evincunt veteres existimasse Mandragoram fuisse apprime idoneam, ut Rachel filios procuraret, quod illa ardenter expetebat. Scriptura Cant. 7. 13. de suavi *Dudaim* odore loquitur. Eamdem qualitatem Mandragoræ tribuit Dioscorides l. 4 cap. 16. Vox Hebraica *Dud* amorem, vel ubera significat. Effectus Mandragoræ adscripti, & ejus pomorum forma duplici huic significationi optime respondent, & hæc sunt, quæ pro Mandragoris afferri queunt. His addi potest Divi Augustini testimonium l. 22. contra Faustum cap. 56. qui illas curiose inspexit, sibique persuasit Rachelem Mandragoras exoptasse earum pulchritudine, raritate, & suavi odore illectam.

Sed opinioni huic adversatur recentiorum medicorum auctoritas, qui putant Mandragoram suapte natura frigidam esse, ac proinde iis qualitatibus minime præditam, quas Veteres illi adscribunt. Addunt insuper, Mandragoram non maturescere, Messis triticeæ tempore, sed tantum Autumno. Tandem ex tribus Mandragorarum generibus, quæ nobis innotescunt, nullum est, quod eas habeat qualitates, quibus donatus esse debet fructus a Scriptura *Dudaim* nomine designatus. Primum Mandragoræ genus, quæ fœmina dicitur, folia habet lactucæ similia; fortem, gravemque spirat odorem; & mala fert, quæ cornis palli-

1 Ευτύχικα; vel juxta alia exemplaria, Εὐτύχη; vel, ἐν τύχῃ edit. Rom.
2 Vide Hieron. Quæst. Hebr. Ἦλθεν ὑ ζῶσις Coilin. ἦλθεν εὐζώια, *Venit prosperitas.*
3 Plutarc. de Iside & Osiride. Vide Laert. in proemio.
4 Ἀγαθοδαίμον. 5 Ἀγαθὴν τύχην.
6 Genes. 35. 24.
7 70. Μῆλα μανδραγορῶν.
8 Chald. יברוחין
9 Dioscorid. lib. 4. c. 76.

pallidis, & olentibus aſſimilantur. Hæc convenire minime poſſunt iis fructibus, qui a Scriptura *Dudaim* dicuntur; ſunt enim viſu pulchri, & ſuaviter redolent. Altera Mandragoræ ſpecies producit poma iis, quæ fœmina fert, duplo majora; ea bene olent, & croci colorem imitantur. Sed hujus plantæ valde dubius eſt uſus. Ælius eam propter narcoticam, qua prædita eſt, virtutem, veneficam putat. Eadem, ut quorumdam opinio fert, rationem iis adimit, qui illam deglutiunt, languorem cum vertigine producens, & tumorem in vultu, cui adjungitur ſopor adeo gravis, ut niſi præſens auxilium adſit, convulſione deficiant.

Tertium tandem extat Mandragoræ genus, quæ vocatur Μωρίεν *Morien*, ſeu ſtulta, a Græco *Moria, ſtultitia*, qua uti adeo eſt periculoſum, ut ſi quis unam tantum drachmam ex ea comederit, ſive ſolam ſumat, ſive alteri rei immixtam, tres, aut quatuor horas extra mentem, & extra ſenſus raptus permaneat, ſopore adeo gravi obrutus, ut dolorem prorſus ei adimat, ſi cauterio inurendus ſit; vel aliquod illi membrum amputandum; atque in hunc uſum a Medicis adhibetur. Qui pro Mandragoris pugnant, haud ſane velle cenſentur, Rachelem plantam adeo periculoſam, & ſaluti infeſtam deſiderare potuiſſe. Nos hic novas aliquot conjecturas ſuper Dudaim afferemus, & oſtendere conabimur hunc locum intelligi facile poſſe de malis citreis, aut aureis; omnes enim hi fructus eadem ſpecie comprehenduntur.

Loca omnia, in quibus occurrit verbum *Dudaim*, conferentes adnotamus, illud ſignificare fructum quemdam, qui naſcitur in Meſopotamia [1], & in Judæa, qui flaveſcente meſſe matureſcit, qui ſuaviter olet, qui diu durat, [2] quique quædam mali ſpecies eſſe debet, quoniam in quibuſdam locis [3] inter ſe collatis cum malis punicis ponitur. Probabile eſt Dudaim aliquam ſimilitudinem habere cum calatho [4], aut cum olla [5], quæ eodem nomine in Scriptura appellantur; & cum uberibus, quæ pariter vocantur Dudaim. Amor, ſeu dilectus in Canticis paſſim Dod nominatur, quod argumento eſt fructum Dodaim appellatum excellentis eſſe ſaporis. En notas, quas de Dudaim exhibet Scriptura, & ex quibus fructus hujus ſpecies nobis poſſit innoteſcere: nullus autem fructus occurrit, cui melius hæc omnia, quam malo citreo poſſint convenire.

Adeo vero frequens eſt hæc arbor in Aſſyria, in Media, & Meſopotamia, ut Aſſyria, Meda, & Perſica malus nominetur; & de ea Plinius l. 12. 13. ait, quod *niſi apud Medos, & in Perſide naſci noluit*. At deinde in plures regiones tranſlata in Ægypto, in Græcia, in Italia, ac alibi valde communis evaſit. Brochardus in Terræ Sanctæ deſcript. p. 281. affirmat maximam malorum copiam in Iudæa reperiri, quorum plurima ſaccharo condiri, ac juſculis, & cupediis frequenter ſolent immiſceri.

Mali citreæ, non ſecus ac Medicæ, qualibet anni tempeſtate poma ferunt; & dum alii fructus jam maturi decidunt, alii interim matureſcunt, & florentibus aliis, alii ſubnaſcuntur. *Arbor omnibus horis pomifera eſt, aliis cadentibus, aliis vero ſubnaſcentibus*. Ita Plinius l. 32. 3. Vide etiam Theophraſtum apud Athenæum l. 3. cap. 7. De his arboribus loquitur Brochardus, dum arbores quaſdam floribus ſimul, ac fructibus onuſtas in Judæa videri teſtatur. *Ut ſæpe videas unam arborem ſimul flores, & fructus maturos geſtare*. Ad hanc mali citrei proprietatem reſpicere mihi videtur ſponſa, dum Cant. 7. 13. ſponſum ita alloquitur: *Dudaim dederunt odorem. In portis noſtris omnia poma: nova, & vetera,*
A *dilecte mi, ſervavi tibi*: ideſt, ſervavi tibi mala citrea jam matura, jamque collecta, & quæ adhuc in arbore pendent. Sponſa in hoc Cantici loco elegantem inſtituit alluſionem inter *Dudai*, ubera mea, & *Dudaim*, mala medica, ſeu citrea. *Ego tibi dedi mea Dudaim, ubera. Dudaim dederunt odorem ſuum*. Mala Medica, & citrea uberibus ſunt admodum ſimilia; & probabile eſt græcum verbum Τίτθος *uber* ab Hebraico Dod, ſeu Dud, vel Tuth oriri.

Quod vero ad Dudaim odorem, e ſignis unum a Scriptura ad hunc fructum diſtinguendum exhibitis attinet, malum citreum ſuavius forte ceteris fructibus olere cum antiqui, tum recentiores, ac ipſa quoque experientia nos edocet. Mali medicæ, & citreæ folia, flos, fructus, & cortex jucundum exhalant o-
B dorem. Major erat penes veteres hujus arboris æſtimatio, & major quoque, quam apud nos, uſus. Plinius l. 23. cap. 4. & lib. 13. 1. laudat citri oleum, & ſuffimen; & antequam thuris adolendi conſuetudo inoleret, citri, ac cedri fumum in ſacrificiis obtinuiſſe teſtatur: *Quis primus invenerit (unguenta) non traditur. Iliacis temporibus non erant, nec thure ſupplicabatur: Cedri tantum, & citri ſuorum fructicum in ſacris fumo convolutum nidorem verius, quam odorem noverant*. Et l. 11. cap. 53. & l. 12. cap. 3. refert: *Parthorum proceres (malum Aſſyriam) incoquere eſculentis commendandi halitus gratia*; & Virgilius Geogic. l. 2. v. 126. ait, Medos gravi, & olenti animæ, ſenibuſque anhelis citri flore medicari conſueviſſe.

C *---- Animas, & olentia Medi*
Ora fovent illo, & ſenibus medicantur anhelis.

Veteres citreum malum non edebant, nec niſi ob ſuavem odorem quærebatur: *Pomum ipſum alias non manditur: odore percellit*, ut ait Plinius l. 12. c. 3. Vide etiam Theophraſtum apud Athenæum l. 3. dipnoſoph. Eadem poma una cum veſtibus in arcis condebant, ut eorum odor in veſtes tranſiret, ac tineæ arcerentur. *Odore præcellit foliorum quoque, qui tranſit in veſtes una conditus, arcetque animalia*. Veroſimile eſt Homerum per *cimata thyodea* ſignificare voluiſſe veſtes cum pomis citreis conditas; Nævius eas *veſtes citroſas* vocat. Antiquis, ut alibi adnotavimus, maxima odore imbutarum veſtium erat cura. Exiſtimabant inſuper malum citreum adverſus corruptum
D aerem, & adverſus venena remedium eſſe præſentiſſimum.

Quæ hactenus diximus commentarii loco haberi poſſunt: ut ea explicentur ſponſæ ad ſponſum verba Cantic. 7. 13. *Dudaim dederunt odorem; nova & vetera, dilecte mi, ſervavi tibi*.

Moyſes etiam, dum ait Ruben meſſis tempore *Dudaim* inveniſſe, aliam nobis aperit viam, qua eadem dignoſcere poſſimus. In Palæſtina, Syria, Ægypto, & Meſopotamia exeunte circiter Aprili, ac ineunte Majo frumentum ſecabatur. Hac vero tempeſtate nec Mandragoræ, nec poma vulgaria in ea regione adhuc matureſcunt. Admodum igitur probabile eſt Ruben mala vel aurea, vel citrea meſſis tempore matura reperiiſſe, eaque ad matrem ſuam attuliſſe. Ubi
E in Canticis ſponſa de Dudaim loquitur, hæc inquit: *Veni, dilecte mi, egrediamur in agrum, mane ſurgamus ad vineas, videamus, ſi floruit vinea, ſi flores fructus parturiunt, ſi floruerunt mala punica ... Dudaim dederunt odorem* &c. Vernum igitur tempus erat, atque tunc temporis nonniſi mala aurea, aut citrea matura eſſe, ac odorem ſuum diffundere potuiſſe novimus.

Scriptura Cant. 7. 12. innuit Dudaim poma eſſe odorifera; eaque conjungit cum malis punicis, quod aliquam cum iis ſimilitudinem gerant. Si verbum Du-

---

1 Geneſ. 30. 14. Cant. 7. 13.
2 Cantic. ibid.
3 Cantic. 6. coll. cum 7. 12.
4 Jerem. 24. 2.
5 1. Reg. 2. 14. & Job. 41. 11.

Dudaim mala citrea non significat, nullam nobis innotescit linguam Hebraicam habere vocem, quæ hujusmodi fructum Hebræis minime ignotum possit denotare.

Calathus, & lebes a Iudæis appellantur Dudaim; atque ea de causa, ut probabile est, hoc nomine donantur, quod aliqua inter illos, & cognominem fructum intercedat similitudo. Citri flos in modum calathi surgit, rubicundus est, & in parte extrema aliquantulum capillatus.

Verbum Hebraicum *Dod*, quod amorem, vel dilectum significat, nobis innuit Dudaim fructum suavem fuisse, ac visu pulchrum, quod malis citreis mire convenit. Revera Onkelos, Hebræi, Josephus, & Interpretes Syriaci, ac Arabes locum Moysis Lev. 23. 40. ubi sermo est de *fructu arboris pulcherrimæ*, qui ad templum die solemnitatis Tabernaculorum ferebatur, de malo citreo interpretantur. Probabile admodum est veteres Hebræos legisse פְּרִי עֵץ הֲדַד fructum arboris *Haddod*, loco פְּרִי רֵץ הָדָר fructus arboris *Haddar*, magnifici. Pluribus in lingua Hebræa locum dedit erroribus, quæ intervenit inter litteras Resch, & Daleth, similitudo.

Etsi autem magna intercedat dissimilitudo inter Hebræam vocem *Dudaim*, & nomina, quæ Græci, & Latini malis aureis, & citreis imposuerunt, non ideo tamen colligere hinc debemus fructus hos a Dudaim differre. Verosimile valde est hosce populos peculiare mali citrei nomen ignorasse, aut communi tantum, & generico nomine fructus hujusmodi fuisse ab illis appellatos. Quærit Athenæus dipnosoph. l. 3. cap. 5. an hunc fructum cognoverint antiqui Græci, Jubam Mauritaniæ Regem de iis verba fecisse, ac in Lybia, Hesperidum mala vocitari dixisse testatur. Ostendit etiam Theophrastum fructum hunc pomi Medi, & Persici nomine descripsisse. Theophrastus eodem loco refert antiquos Græcos fructum hujusmodi mandere solitos non fuisse; unde notat Athenæus eos parentum suorum ætate edere mala citrea incœpisse, cum prius ea velut pretiosum quidpiam inter vestes in cistis deponere consuevissent.

Narrat Plutarchus ævo suo senes meminisse, quo tempore mos citrea mala mandendi ortum habuerit. Antiphanes apud Athenæum refert ea Athenis in usu non fuisse, nisi paucis ante annis, semine a Persarum Rege ea misso. Alii primòs in Græciam citros ex Africa devenisse putant, easque e semine pomorum aureorum horti Hesperidum, quorum adeo frequens apud veteres mentio, ortas esse. Aurea poma, & ut nos dicimus, aurantia, ex aureo, quem præseferunt, colore nomen acceperunt. Primi omnium Latini fructum hunc *pomum citrium* videntur appellasse, quod etiam Pamphilus in suis Glossis affirmat. Nomen hoc deduci facile potest ab Hebræo קִטֵּר *Kitter*, quod suffire, suavem, & gratum odorem spargere significat. Asserit Macrobius l. 3. cap. 19. Saturnal. Homerum nomine *Thyon* Θυόν, unde *Thyodes*, mala citrea intellexisse; & Philoxenus in suis Glossis fructum hunc appellat Θυΐον *Thyion*, quod idem ferme significat, ac malum citreum juxta Hebræos; idest, fructum odorum. Ex his omnibus liquet Græcos, & Romanos nonnisi serius citrum agnovisse, neque umquam verum ejus nomen a populis, unde primum venerat, inditum, compertum habuisse.

Dicet fortasse aliquis mala citrea adeo in Mesopotamia vulgaria fuisse, ut tanta ea obtinendi flagrasse Rachelem cupiditate probabile non sit. Responderi potest primo, magno semper habitos fuisse in pretio, ut paulo ante ostensum est, hosce fructus, licet illa in regione non admodum rari essent. Secundo, illa poma, quæ Ruben invenit, eximiæ fuisse pulchritudinis, ac proinde Rachelem eorum desiderio facile moveri potuisse. Tertio, cupiditatis vim, ac magnitudinem ex optatæ rei pretio, & raritate non semper pensandam esse. Sæpe quid accidit, quo ad id vehementer optandum impellimur, quod alioquin nullum sui amorem nobis posset ingerere. Quarto tandem, eadem etiam illos urgeri difficultate, qui *Dudaim* mandragoras, lilia, aut leucanthemum esse contendunt. Nihil horum rarum est, nec pluris faciendum, quam mala aurea, & citrea: nosque affirmare audemus, Dudaim qualitates, quas Scriptura notat, minus illis, quam citreis malis, convenire.

℣. 15. PARUMNE TIBI VIDETUR, QUOD PRÆRIPUERIS MARITUM MIHI?] Quæritur hic Lia, perinde ac si Rachel Iacobo nubens magnam ipsi intulisset injuriam: tu mihi, inquit illa, præripuisti virum, cui ante te nupseram: quasi Rachel idem ipsi potiori jure objicere non posset.

℣. 16. AD ME, INQUIT, INTRABIS.] *Quid opus erat*, ait Divus Augustinus l. 22. contra Faustum cap. 49. *ut eum altera conduceret, nisi quia ordo alterius erat, ut ad eam maritus intraret?* Iacob ingenti licet amore Rachelem prosequeretur, eam tamen ita habebat, ut Liæ nulla justæ Zelotypiæ materies præberetur. Iacobi prudentia, & æquitas domesticas, quæ inter duas sorores oriri possent, discordias prævenire curabat. Id diligenter cavendum erat in familiis, ubi plures uxores essent. Illius regionis mos postulabat, ut ita Iacob se gereret, etiamsi ad hoc faciendum nulla alia ratione impelleretur. Consuetudo hæc vim legis obtinebat, & Reges ipsi Persarum legi huic obtemperabant, quod comprobatur exemplo Smerdi, qui Persarum imperium invaserat. Videri possunt Commentaria, quæ scripsimus in c. 22. 10. Exodi, & Herod. l. 3. c. 79.

℣. 18. APPELLAVIT NOMEN EJUS ISSACHAR.] Nomen hoc significat, *vir mercedis*, seu merces viri, seu mariti. Ex duobus versiculis, qui præcedunt, colligendum esse videretur Liam hic alludere ad emptionem, quam de viro suo fecerat, filii sui mandragoras Racheli concedens: sed cum ipsa hujus nominis causam afferat, dicens; *Dedit mihi Deus mercedem, quia dedi ancillam meam viro meo*, censendum est Issachar fuisse conceptum ante hunc mandragorarum eventum; hujusmodi vero historiolam extra locum suum hic referri.

℣. 20. ZABULON.] Hoc est *habitaculum*. Alias nominum Hebræorum Auctor significationes longe petitas, & sibi invicem repugnantes huic voci tribuit, verbi gratia: *habitaculum fortitudinis*; vel, *cursus noctis*. Apparet in textu allusionem fieri inter זבד *Zabad*, quod dotare, & זבל *Zabal*, quod habitare significat. Sed allusio hæc tota in verborum sono, non autem in eorum significatione consistit. Lia inquit: *Dotavit me Deus dote bona.* זבדני זבד טוב *Zebadeni zebed tob*. Concludit inde virum suum secum mansurum, יזבלני אישי *Isbeleni ischi*. Filio suo sexto loco genito nomen imponit Zabulon a Zabal deductum. Vox *zabad* in hoc uno Scripturæ loco reperitur, atque propterea non plane noscitur, quid revera significet.

℣. 21. DINA.] Descendit a radice *dun*, *judicare*. Unde etiam oritur nomen *Dan*, Deus pro me judicavit. Dinam Iobo viro utique sancto nupsisse Iudæi contendunt.

℣. 23. ABSTULIT DEUS OPPROBRIUM MEUM.] Sterilitas fœminis erat ignominiosa, sicut ex pluribus Scripturæ locis aperte colligitur, ac præcipue ex 1. Reg. 1. 6. Luc. 1. 25. Textus Hebraicus ad litteram: אסף Asaph. *Dominus collegit opprobrium meum*, seu, *opprobrium meum sustulit*, veluti rem, quæ colligitur, & complicatur, ut ferri possit.

℣. 24. ET VOCAVIT NOMEN EJUS IOSEPH, DICENS: ADDAT MIHI DOMINUS FILIUM ALTERUM.] Rachel filio suo Iosephi nomen imponens alludere videtur ad vocem *asaph*, qua in præcedenti versiculo est usa, ut denotaret *Deum ejus opprobrium abstulisse*; & ad verbum יסף Iasaph, quod redditur *augere*, seu *addere*, ut se numerosæ familiæ obtinendæ spem concepisse ostenderet. Deum precatur, ut familiam suam augeat, & sicut hunc concesserat, sibi alios filios donet.

℣. 25. NATO IOSEPH, DIXIT IACOB SOCERO SUO: DIMITTE ME &c.] Anno ætatis Iacobi patris sui nonagesimo primo, & quatuordecim annis, postquam Iacob in Mesopotamiam venerat, natus est Iosephus. Cum tempus omne fluxisset, quo ille Labano pro Rachele, & Lia operam suam spoponderat, ab eodem Labano petit, ut se in terram Chanaan ad patrem suum Isaac redire pateretur.

℣. 27. EXPERIMENTO DIDICI, QUIA BENEDIXERIT MIHI DEUS PROPTER TE.] Textus Hebraicus [1] plerumque significat: e divinationibus, & auguriis didici. Septuaginta [2] hoc in sensu illud acceperunt: sed alia phrasi id explicant, ac Vulgata: *Si inveni gratiam coram te, auguratus essem, quoniam Dominus benedixit mihi post adventum tuum*; idest, Si inveni gratiam coram te (mane apud me, aut dic mihi: quam mercedem a me postulas) quoniam facile augurari possum, Dominum benedixisse mihi post adventum tuum. Divus Augustinus legebat: *Si inveni gratiam ante te, auguratus essem: benedixit enim me Deus in introitu tuo*. Id est, juxta hujus Patris sententiam; si inveni gratiam coram te, liceat mihi augurari, quod Dominus benedixit mihi post adventum tuum; seu; si inveni gratiam ante te, mane quæso in domo mea, ut felix mihi sis omen. Verum Vulgata melius fuisse sensum assequuta videtur; & Hebraicum Nachasch accipitur aliquando pro *experiri*, sicut Gen. 44. 15. & 3. Reg. 20. 33. Abenezra Labanum de prosperitatis causa, quam in tota domo sua conspiciebat, Teraphim suos consuluisse putat.

℣. 28. CONSTITUE MERCEDEM TUAM.] Præscribe mihi נקבה; Septuaginta: διάστειλον, constitue: Aquila, ἐπονόμασον, nomina, dic: Symmachus: ὅρισον, statue: tibi dabo quidquid postulaveris. Æquissima proponit Laban, dum in Iacobi ipsius arbitrium confert, quibus velit conditionibus ei denuo inservire. Alia tamen animi sensa eum præseferre videbimus, aliam rationem paulo post inire, cum ea utilitatis ratio cessaverit, quæ illum modo permovit, ut tam largus promissor esset.

℣. 29. TU NOSTI QUANTA IN MANIBUS MEIS FUERIT POSSESSIO TUA.] Tu nosti, quantopere auxerim exiguam illam facultatem, quam mihi tradidisti. Hebr. Nosti quemadmodum *acquisitiones tuæ*, seu *possessiones tuæ*, seu *pecudes tuæ in manibus meis auctæ sint*. Vox מקנה *Mikeneh* triplicem hunc sensum pati potest. Posteriorem sensum sequuntur Septuaginta, qui habent Κτήνη σου, Chaldæus, & plures recentiores: Tu nosti quantopere grex tuus auctus sit me custode.

℣. 30. BENEDIXIT TIBI DOMINUS AD INTROITUM MEUM.] Textus Hebraicus ad litteram לרגלי; Septuaginta ἐπὶ τῷ ποδί μου, *ad pedem meum*: idest, quocumque me transtuli utilitatis tuæ gratia; vel: ad adventum meum. Versiones Chaldaica, Syriaca, & Arabica: Deus benedixit tibi propter me. Alii; auxilio meo, meo labore, mea opera.

℣. 31. AT ILLE AIT: NIHIL VOLO.] Hoc est: nihil a te gratis peto. Ita Estius. Nihil aliud volo, nisi quod mox tibi dicam; seu juxta Divum Chrysostomum; nullum stipendium a te quæro, nec tibi volo inservire, ut mercenarius homo; sed audi quæ tibi propono.

℣. 32. GYRA OMNES GREGES TUOS, ET SEPARA CUNCTAS OVES VARIAS, ET SPARSO VELLERE, ET QUODCUMQUE FURVUM, ET MACULOSUM, VARIUMQUE FUERIT, TAM IN OVIBUS, QUAM IN CAPRIS, ERIT MERCES MEA.] Versiculus hic, & qui proxime sequuntur, adeo obscuri sunt, ut nulla Interpretum diligentia satis adhuc illustrari potuerint. Septuaginta non fuisse satis Hebraicum sensum assequuti videntur, & Divus Hieronymus fatetur se neminem adhuc invenisse, qui hunc Septuaginta locum ipsi noverit explicare. En tibi Chaldaica versio: *Visitabo hodie omnes greges tuos: separa omnes agnos maculosos, & varios; omnes agni nigri, & quodcumque maculosum, & varium fuerit in capris, erit merces mea*. Eodem modo id explicat Interpres Syrus, nisi quo ubi Chaldæus reddit *varium*, Syrus vertit *non habens cornua, & varium*. Septuaginta [3]: *Educ cuncta pecora tua, & separa inde omne pecus fulvum in agnis, & omne subalbum, & maculosum in capris, erit merces mea*.

Hebraicus textus ita potest verti secundum Bochartum, qui germanam Hebraicorum verborum significationem diligentissime inquisivit, quæ sane verba locum hunc, unde sequentium explicatio pendet, adeo obscurum reddiderunt. *Omnes pecudes* (id est & oves, & capræ) *punctis respersæ, & maculosæ, & omne pecus nigrum in agnis, & maculosum, & punctis respersum in capris, erit merces mea*. Iacob ex gregibus Labani eas tantum oves sibi dari petit, quarum lana minimi ducebatur, easque capras, quarum pili vili habebantur: ea enim in regione capræ tondebantur. Ovium lana, & pili caprarum, quæ varii sunt coloris, minimi æstimantur: quoniam tingi nequeunt, nec lana omnino nigra: sed pili nigri caprarum pluris fiebant; quod inservirent ad conficienda tabernacula, quæ plerumque nigra erant, sicut affirmant & Sponsa Cant. 1. 4. & Auctores prophani, quos alibi citavimus. Iacob hic capras albas non excipit, nec nigras Labano relinquit, sed v. 35. Laban capras albas, & arietes nigros una cum aliis pecudibus ejus coloris, quem poposcerat Iacob, filiis ejus tradit.

Vox Hebraica [4] *Nakid*, quam Divus Hieronymus vertit, *oves varias*, propriæ significat *punctatum*; hoc est, oves albas, sed exiguis quibusdam maculis distinctas. *Talu* [5] autem, quod Vulgata reddit *sparso vellere*, juxta Bochartum significat oves, quarum lana est rubea, sed albis maculis distincta; seu juxta alios, quarum lana alba est, magnis tamen, seu nigris, seu rubeis maculis infecta. En igitur quidquid Iacob hoc in capite dicit. Sex adhuc annis operam meam tibi spondeo, si mihi dabis oves, & capras omnes versicolores, quæ in gregibus tuis nascentur; hisque addes oves nigras, & capras albas; id est, quidquid vilissimum est. Et ne forte credas eam mihi mentem esse, ut te decipere velim, aut arte aliqua efficere, ut ingens hujusmodi ovium, & caprarum numerus nascatur, si unicolores admittam iis, quæ variæ sunt, & maculosæ, tu idem una cum filiis tuis separa omnes pecudes, quarum fetus pro me nascituros facile speras, easque tibi habe juxta hujus conventionis articulos; mihi vero eas concede pecudes, quas putas fœtus suos tibi facile enixuras. Postquam vero & agni, & hædi nati erunt, tum eos, prout conventum fuerit, inter nos partiemur. Laban propositioni, quæ sibi adeo utilis videbatur, libenter annuit, & id v. 35. hujus capitis ad effectum perductum legitur.

℣. 33. RESPONDEBIT MIHI CRAS JUSTITIA MEA, QUANDO PLACITI TEMPUS ADVENERIT;] id est, innocentia mea pro me respondebit, pro me testimonium feret. Alludit ad morem, qui in judiciis servari

---

1 נחשתי ויברכני יהוה בגללך.

2 Εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, οἰωνισάμην ἄν, εὐλόγησε γάρ με ὁ Θεὸς ἐπὶ τῇ σῇ εἰσόδῳ.

3 Παρελθέτω πάντα τὰ πρόβατά σου, καὶ διαχώρισον ἐκεῖθεν πᾶν πρόβατον φαιὸν ἐν τοῖς ἄρνεσι, καὶ πᾶν διάλευκον, καὶ ῥαντὸν ἐν ταῖς αἰξί, ἔσαι μοι μισθός. Legerunt העביר pro אעבר. quod nos legimus hodie עקדים ודטל אים. Septuaginta: ῥαντὰς καὶ διαλεύκους, maculosos, & subalbos. Symmachus: λευκόποδας, albis pedibus. Alius, λαιόποδας, Lævis, sinistris pedibus.

4 נקוד. 70. φαιὸν. *Fuscum*. Alii: ποικίλον. *Variegatum*. 5 טלוא Aq. Sym. Theodot. ψαρόν. Nigris maculis. Ezech. 16. 16. Theodot. ἐμβολίσματα. Alius. Josu: 9. 5. ἐπιβλήματα ἔχοντα.

servari solet, ubi pro purgatione, aut condemnatione partium testes audiuntur. Septuaginta vertunt [1]: *Justitia mea me audiet cras, quoniam merces mea est coram te*; idest, innocentia mea pro me testis erit; tibique ostendet quænam debeat esse merces mea. Auctor Vulgatæ innuere voluit futurum, ut Iacob integritatem suam Labano patefaciat, cum deinde animalia juxta pacta simul convenient divisuri.

Cum Iacob ait futurum, ut innocentia, seu justitia sua pro se testimonium ferat, non ideo pro præteritis sibi timet; sed prævertere studet suspicionem, quæ in Labani animo imposterum nasci posset. Ita Iacob illum alloquitur: Rem tibi propono, ex qua certissime colligere poteris te minime fuisse deceptum. Hebraicus hujus loci textus [2] plures sensus admittere potest. *Innocentia mea pro me testimonium reddet cras* (seu paulo post, imposterum,) *cum apparebit ante te super mercedem meam*; id est, cum ante te veniet, ut eam audias testimonium ferentem de eo, quod mihi pro mercede debitum est. Aliter: *Innocentia mea testimonium pro me feret, cum veneris* (examinaturus) *mercedem meam coram te*. Cum visitabis animalia, quæ ad me spectabunt.

ET OMNIA, QUÆ NON FUERINT VARIA, ET MACULOSA, & FURVA ..... FURTI ME ARGUENT.] Hebraica verba magis clara, & distincta sunt; quodcumque maculosum non erit, aut furvum in hædis, aut nigrum in arietibus, id totum quasi furtum considera. Septuaginta sensum hunc ad verbum sequuti sunt. Nos hebraicum verbum טלוא *Talu* vertimus, subalbum; Septuaginta vero φαιὸν fuscum. Verbum hoc significat ad litteram, maculis albis, simul & nigris, seu fuscis, seu fulvis distinctum esse. *Bochartus*.

℣. 35. ET SEPARAVIT IN DIE ILLA CAPRAS, & OVES, & HIRCOS, & ARIETES, VARIOS, ATQUE MACULOSOS; CUNCTUM AUTEM GREGEM UNICOLOREM, ID EST, ALBI, & NIGRI VELLERIS, TRADIDIT IN MANU FILIORUM SUORUM.] Ex hoc textu colligendum videtur Labanum juxta inita v. 32. pacta filiis suis capras, & oves unicolores tradidisse; maculosas vero, & versicolores Iacobo reliquisse, quod certe repugnat & iis, quæ supra v. 32. diximus, & ipsi etiam hebraico textui. Ita enim habet ad litteram [3]: *Eo die separavit hircos maculosos, & versicolores, & omnes capras maculosas, & versicolores, & quodcumque erat album, aut nigrum in gregibus hædorum, tradidit ea in manu filiorum suorum*. Iuxta textum hunc Laban tradidisset filiis suis pecora omnia tum ea, quæ unius, tum quæ diversi coloris erant, quod pactis omnino refragatur.

Nonnulli non de Labani, sed de Iacobi filiis id interpretantur. Opinioni huic hebraicus textus non adversatur; qui æque bene verti potest, *filiorum ejus*, videlicet Iacobi, & *filiorum suorum*, scilicet Labani. Rei hujus cognitio tota pendet a nominativo verbi *separavit*, qui in textu omnino non exprimitur. Iacob erat Labani gener; & filii de quo textus erant Iacobi liberi, ac Labani nepotes. Conqueritur Laban paulo inferius c. 31. 28. de Iacobo, quod clam confugiens sibi non permiserit, ut filios suos, ac filias complecti posset. Veruntamen ex iis, quæ sequuntur, dicendum videtur locum hunc esse de Labano explicandum; præterquamquod Iacobi filii non ea adhuc ætate erant, ut greges pascere possent. Major natu quatuordecim ad summum annos agebat. Insuper facta conventio æque frangebatur, si Iacobo greges omnes tum unicolores, tum variis coloribus distincti traderentur custodiendi.

Aliis Interpretibus visum est, ante verbum *unicolorem* addendam esse particulam negativam; alioquin contradictionem hoc in loco subesse ajunt, putantes Iacobum agnos, seu hædos maculosos tantum obtinere debuisse. Sed Iacobum non solum agnos, & hædos maculosos, sed hædos etiam albos, & agnos nigros postulasse ad vers. 32. ex Bocharti sententia diximus. En igitur quo pacto versiculum hunc verti posse censemus, aliquid supplendo: *Separavit hircos*, seu potius arietes, *maculosos, & versicolores, & capras maculosas & varias, easque omnes, quæ albæ erant, omnesque agnos nigros, & tradidit in manu filiorum suorum*. Moyses addit hic *capras albas*, quarum nec v. 32. nec 33. meminerat. Versiculo 35. verbum hebraicum *Tejaschem*, quod plerumque significat hircos, reddendum est *arietes*, ni Moysem eadem superflue repetiisse velimus: *hircos maculosos, & varios, caprasque maculosas, & varias*; quasi hirci, & capræ specie differrent.

Aliter etiam versiculus hic 35. potest explicari: *Laban separavit omnes arietes maculosos, & varios, & capras maculosas, & varias. Quodcumque maculis albis distinctum erat, & quodcumque erat omnino nigrum in agnis*. Sensus hic omnium maxime simplex fortassis est; meliusque convenit cum versiculo præcedenti. Jacob petit I. quodcumque maculosum erit & varium tam in ovibus, quam in capris. II. agnos omnes, qui omnino albi non erunt; & illos scilicet qui plane nigri, & illos qui albis maculis erunt distincti. Quod autem Bochartus dicit Iacobum capras albas sibi reservare, id suspicione non caret; nullus enim adest textus, ex quo clare id colligi possit.

℣. 36. POSUIT SPATIUM ITINERIS TRIUM DIERUM INTER SE, ET GENERUM, QUI PASCEBAT RELIQUOS GREGES EJUS.] Jacob viginti quinque circiter leucas distabat a filiis Laban, habebatque solum oves albas, & capras unicolores sibi traditas a Labano, existimante fore ut agnos, & hædos ejusdem coloris ederent, quod sane juxta naturæ ordinem evenire debebat; verum Jacob Labani consilium arte sua elusit.

℣ 37. TOLLENS ERGO JACOB VIRGAS POPULEAS VIRIDES, ET AMYGDALINAS, ET EX PLATANIS, EX PARTE DECORTICAVIT EAS &c.] Interpretes non conveniunt in natura arborum exponenda, de quibus hic Scriptura [4] loquitur. Nonnulli primam vocem significare putant, virgas ex nuce; alii ex corylo; alii tandem generice exponunt virgas albas. Syrus, *virgas humidas* (probabiliter intelligit virides) *ex amygdalo*. Arabs, *humidas virgas populeas, & ex nuce*. Septuaginta edit. Complut. [5] *virgas virides ex storace, ex nuce, & ex platano*; Arias Montanus, *virgas virides populeas, ex corylo, & ex castanea*. Sed Vulgatæ adhærendum est, ubi explicat *ex platanis*. Versioni huic favent Septuaginta, versiones Chaldaica, Syriaca, & Arabica. In ea regione nullæ castaneæ nascuntur; at platani maxime florent, ut testatur Bellonius Observat. l. 2.

Quod etiam sequitur, aliter in hebraico textu legitur; *ex parte eas decorticavit*. Textus ad litteram: *Eas primo cortice spoliavit, qui albus est* in populis; secundum vero corticem reliquit, qui ubi per aliquod tempus sine primo cortice permansit, fulvum colorem statim induit; ita ut ex varia colorum albi, & fulvi, seu nigri commixtione magnopere oves percellerentur. Vatablus alio in sensu id videtur intelligere: *Incidit in illis incisuras albas denudationem candoris*. Revera ita locus hic explicandus, si adhibitas a Jacobo virgas, nigrum, vel fulvum, vel viridem colorem habuisse velimus.

℣. 38. POSUITQUE EAS IN CANALIBUS, UBI EFFUNDEBATUR AQUA.] Jacob tribus modis [6] Labani spes callide elusit. Primum descriptum legimus in hoc

1 Καὶ ἐπακούσεταί με ἡ δικαιοσύνη μου.... ὅτι ἐστὶν ὁ μισθός μου ἐνώπιόν σου.
2 כי תבוא על שכרי לפניך
3 ויסר ביום ההוא את התישים העקדים והטלאות כל אשר לבן בו וכל חום בכשבים ויתן ביד בניו
4 מקל לבנה לח ולוז וערמון
5 Ῥάβδον στυρακίνην χλωρὰν, καὶ καρυΐνην, καὶ πλατάνου
6 Munsterus, Fagius, Bochartus.

in hoc versiculo, ubi Iacob virgas variis distinctas coloribus ob ovium, cum venere maxime ferverent, oculos ponit, ut ea varietate vehementer affectæ ederent fœtus diversis coloribus imbutos. Alter modus in eo consistit, quod ubi vidit Iacob rem hanc sibi ex sententia succedere, ob ovium, & caprarum oculos statuit arietes, & hircos, qui maculosi, & varii recens nati erant. Tertius tandem in eo situs est, quod inter oves, & capras Labani optimas quasque, & validissimas elegit, ut illarum oculis obiiceret virgas decorticatas, agnosque, & hircos, quos primo artificii genere susceperat; atque hoc v. 41. & 42. refertur. Hebr. יצג, & Chald. רעיץ significant illum *virgas in canalibus defixisse*; videlicet eas in terra defixisse secus canales, seu alveos, vel etiam secus rivulum, quo pecudes potum ducebantur.

℣. 40. DIVISITQUE GREGEM JACOB, ET POSUIT VIRGAS IN CANALIBUS ANTE OCULOS ARIETUM.] Textus hic nullam patitur difficultatem, si semel admittamus, quod paulo ante diximus, oves videlicet maculosas, & varias Iacobo, unicolores autem Labano cedere debuisse. Sed hebraicus textus alium nobis exhibet sensum; ita enim verti potest ad litteram: *& Jacob divisit gregem suum, & pecudes suas statuit contra maculosas, & contra agnos nigros, qui erant inter pecudes Labani; & posuit gregem suum seorsim, & non statuit illum contra pecudes Labani.*

Ut hujus valde obscuri loci sensus intelligatur, notare juvat I. Moysem hic non referre primum Jacobi experimentum; sed supponere, quod ubi Jacob vidit rem sibi e voto succedere, pro decorticatis virgis, quas primum adhibuerat, ante pecudes posuerit agnos nigros, & maculosos, & versicolores hædos, quos jam natos habebat. II. Memoria retinendum est Iacobum omnes oves albas, omnesque Labani capras unicolores habuisse. Iacob igitur Labani pecudes a suis sejunxit, ac diligenter cavit, ne ob oculos ovium, & caprarum, dum ad venerem accensæ erant, aliud quidpiam obiiceret, nisi arietes, & hædos versicolores, aut etiam agnos omnino nigros; nimirum ut Labani oves, & capræ eæ saltem, quæ juniores erant, tales ederent fœtus, qui sibi cedere deberent.

Tandem potest etiam locus hic ita magis simpliciter explicari: ubi Iacob artem suam sibi prodesse cognovit, agnos, & hædos jam natos a reliquis Labani pecoribus seposuit, fortasse ut Labani querelas præverteret, qui dicere potuisset Iacobum hircos, & arietes suos versicolores ovibus albis, & capris versicoloribus admisisse, ut agnos, atque hædos varios parerent, ac maculosos. Iacobum autem in defigendis decorticatis virgis in canalibus, quo greges adaquatum agebantur, perrexisse e sequenti versiculo liquet.

℣. 41. QUANDO PRIMO TEMPORE ASCENDEBANTUR OVES, PONEBAT JACOB VIRGAS &c. (42) QUANDO VERO SEROTINA ADMISSURA ERAT, NON PONEBAT EAS.] D. Hieronymus in quæst. hebr. in Genes. censuit oves, & capras Labani bis in anno fætus emisisse, atque id in Mesopotamia non minus, quam in Italia frequenter evenire consuevisse: *Bis gravidæ pecudes*. Idem sensit D. Augustinus quæst. 95. in Genes. atque id comprobare conatus est ipsius Iacobi verbis conquerentis se decies a Labano fuisse deceptum; scilicet bis in singulis annis, quoniam post conventionem, de qua verba fecimus, sex tantum annis Labano inservivit. Primo anno semel tantum conditiones mutavit; anno autem postremo Iacob ante autumnum fugam arripiens se secunda vice ab illo decipi non permisit.

Verumtamen licet mirum non sit, quod oves duos agnos simul edant, vel bis in anno concipiant; nullo tamen argumento evinci potest id Mesopotamiæ ovibus frequenter accidisse; cumque Jacob se decem vicibus deceptum fuisse conqueritur, hoc de indefinito numero intelligi facile potest. Hoc tamen posito, quod oves bis in anno fœtus emitterent, quæritur hic, melioresne fuerint agni, qui autumnali

A & hyberno, an qui verno tempore nascebantur? Sunt qui stent pro primis. Plinius lib. 8. cap. 47. *Multi hybernos agnos præferunt vernis, quoniam magis interfit ante solstitium, quam ante brumam firmos esse.* Et Columella lib. 8. cap. 3. *Melior est agnus Autumnalis Verno, sicut ait verissime Celsus. Quia magis ad rem pertinet, ut ante æstivum, quam hybernum solstitium convalescat: solusque ex omnibus animalibus bruma commode nascitur.* Verum Divus Hieronymus, Versiones Chaldaica, Syriaca, & Arabica ita textum intellexere, ut significaret Jacobum non tunc virgas ovium oculis objecisse, cum circa Autumnum fœtum mittere debebant; malebat enim, ut agni eo tempore nati Labano essent. Mihi tamen videtur Vulgata facile conciliari posse cum eorum sententia,
B qui agnos autumnales, & hybernos vernis præferunt, si dicamus Jacobum virgas posuisse *primo tempore*, ut agnos autumnales haberet: autumnali vero tempore eas non posuisse, quia vernos agnos parvipendebat, *Quando serotina admissura erat, non ponebat eas*: atque ita: *Facta sunt, quæ erant serotina Laban*: id est; agni autumnali tempore concepti, & verno nati Labano cedebant.

Existimat Bochartus verba הקשרים, & מקשרות, quæ Vulgata de vernis agnis intelligit, ita esse accipienda, ut agnos firmos, & validos significent: verbumque העטיף *Haattif*, quod Vulgata reddit *serotina*, agnos imbecilles, & senio confectos denotare. Pluribus enim eruditus hic Auctor ostendit, verbum עטף *ataph* significare imbecillum esse, deficere.
C Hinc Moyses hoc in loco nihil aliud dicet, nisi quod Iacob greges suos ita divisit, ut Laban quidem haberet agnos ex infirmioribus ortos ovibus, ipse autem ex melioribus natos. Septuaginta vertunt: *Jacob ponebat virgas, cum oves ad Venerem accensæ erant, & concipiebant: Ubi autem* (42.) *fœtus suos emiserant, non amplius eas ponebat.*

Duplex hic agitatur quæstio, Prima est, utrum modus, quo ditatus est Jacob, secundum naturam fuerit, potueritque id sine miraculo fieri? Altera, licueritne Jacobo opes sibi quærere Labani damno, an vero ille hoc artificii genere justitiæ jura læserit?

Patres Græci existimasse videntur, miraculo factum esse, ut Labani oves, & capræ, ex parte de-
D corticatas virgas intuentes conciperent fœtus maculosos, & varios. Divus Chrysostomus homil. 57. in Genes. id supra naturæ leges fuisse contendit. Eadem ferme habet Theodoretus quæst. 89. in Genes. Verum Latini Patres rationes, & exempla plura congessere, quo in hujusmodi facto nihil supra naturam accidisse demonstrarent.

Divus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis in Genes. notat mulieres, & generatim sequioris sexus animalia suis fetibus imprimere rerum notas, quæ conceptus initio earum imaginationem vehementer affecere. Adeo multa experimenta, & exempla in hanc rem afferri possunt, ut nemo sanæ mentis de hoc dubitare queat. Fœtus in utero matris delitescens easdem recipit impressiones, quibus mater percel-
E litur, factæque impressionis notas secum ex utero defert modo majores, modo minores, prout magis, vel minus vehemens illa fuerit. Divus Augustinus quæst. 9. in Genes. & l. 18. cap. 5. de Civit. Dei, Divus Isidorus Hispalensis l. 12. Orig. cap. 1. & alii sententiam hanc rationibus confirmarunt; atque certissime pronunciari potest cetera omnia animalia eamdem proportione servata vim hac in re habere, qua mulieres donatæ sunt. Oppianus de Venat. l. 1. scribit ad gignendos equos versicolores variis pingendum esse coloribus equum admissarium, qui jumentis ostenditur paulo ante quam simul coeant, ut ea varietate alte phantasiæ impressa talem concipiant pullum, qualem in voluptatis æstu viderunt. Idem accidit in columbis, ante quorum oculos pannum coccineum statuitur, aut alii columbi versicolores, ut iis coloribus affectæ matres ova producant similem fœtum continentia; quod certe magis in

in avibus; quam in animalibus viviparis mirum est.

Animadvertit Aristoteles Problem. sect. 10. ideo majorem inter ejusdem speciei animantia similitudinem conspici, quam inter homines, in quibus figura, lineamenta, color, affectus, ingenia tandem adeo varia sunt, quod parentum animus pluribus iisque variis afficiatur impressionibus, quam animantium, quorum immobilis phantasia est, & ad unam tantummodo speciem determinata. Eadem ferme Plinius habet lib. 7. cap. 12. *Ideo plures in homine, quam in ceteris omnibus animalibus differentiæ, quoniam velocitas cogitationum, animique celeritas, & ingenii varietas multiformes notas imprimit; cum ceteris animalibus immobiles sint animi, & similes omnibus, singulisque in suo cuique genere.* His addi potest, quod animalia magis fera, quæ ferme nullum habent cum hominibus, aut cum ceteris animalibus commercium, numquam colorem mutant; quæque in obscuris cavernis, aut in sylvis frequentius habitant, cineraceis, vel nigris pellibus vestiuntur. Quæ vero in montibus nive coopertis degunt, alba aliquando fiunt, ut accidit in perdicibus, leporibus, & ursis, qui in Alpibus album colorem induunt.

Merulas, quæ aliquando albæ inveniuntur, admodum probabile est fuisse nivis tempore conceptas. Plinio teste lib. 10. cap. 30. *Merulæ circa Cyllenen Arcadiæ, nec usquam alibi, candidæ nascuntur.* Mons hic altissimus est, & nivem diutissime servat. Merula ex avibus est, quæ ante reliquas nidum construant. Fallitur tamen Plinius, dum ait, merulas nusquam alibi candidas nasci. Vidi etenim ego in Vogesi montibus merulam omnino albam, cum tres aliæ eodem in nido natæ prorsus nigræ essent: quod ideo potuit accidisse, quia ovum, ex quo merula candida orta est, tunc fortasse conceptum fuit, cum terra nive cooperta erat; quod diebus sequentibus non acciderit. Hæc nivis altero die decidentis, ac altero solutæ varietas inibi frequens est sub verni temporis initium, cum merulæ nidificare incipiunt. Animalia domestica diversis frequenter coloribus discrepant; Equi, boves, canes, gallinæ, columbi pilos, & plumas mutant; quoniam plurima, & varia objecta solent frequentius intueri; rursum vero animalia, quæ longius ab hominibus, & Urbibus remota sunt, colorem firmius retinent. Ex his igitur colligere licet, nullum in eo, quod ob gregem suum Jacob egit, adfuisse miraculum.

Quod ad secundam attinet quæstionem, licueritne Iacobo hujusmodi artificii genus usurpare, sibique pro impensa in alendis Labani gregibus opera mercedem sumere; ab omni culpæ nota possumus illum hisce rationibus excusare. Nam nullo modo poterat Iacob jus suum obtinere adversus Labanum, a quo tot injuriis affectus fuerat, dum Liam ducere, septemque annorum spatio Labano pro ipsa inservire fuit coactus: poterat proinde ipse sibi jus reddere, ut se a vexatione, quam injuste a socero patiebatur, redimeret; laborumque suorum mercedem consequeretur, dotemque uxorum, quibus nihil omnino dederat pater. Addi potest, quod vi initæ cum Labano conventionis, habebat Iacob omnes agnos nigros, & maculosos, omnesque hædos pariter maculosos, & albos; neque Iacob expresserat, quo pacto efficere posset, ut tales fœtus nascerentur; quapropter Iacobo, cui Laban greges suos tradiderat, non est vitio vertenda hujusmodi industria, cum cuilibet modis iis, qui secundum naturam sunt, suaque solertia utilitatem suam quærere liceat. Universa Oeconomiæ ratio huic innititur principio.

His tamen rationibus respondetur. Primo, privatum hominem quacumque tandem injuria lacessitum non posse sibi jus dicere, neque quidquam sibi sumere ex ejus bonis, a quo se damnum passum esse conqueritur. Secundo, Jacobum, si proprie loqui velimus, non fuisse a Labano vexationibus oppressum. Cum enim Labano juxta inita pacta quatuordecim annis ille inservisset, poterat ab ipso recedere. Tertio, Labanum summo jure nihil debuisse Jacobo; nihil enim aliud ei spoponderat pro impensa per quatuordecim annos opera, nisi filias suas, quas jam ipsi concesserat; quin imo nec titulo successionis quidquam ei debebatur, cum ad eam non posset Jacob pervenire, nisi post Labani mortem, si illud etiam concedatur filias quoque potuisse Patri succedere, cum masculi filii aderant, quod tamen certum non est. Quarto tandem, licet conditiones, quibus Iacob iterum Labano operam suam spondebat, id simpliciter ferrent, ut agni, & hædi versicolores ipsi Iacobo cederent, nec fuerit expressum, an posset ille aliquo artificii genere uti; eam tamen credendum est Labano fuisse mentem, ut Iacob ea tantum pecora sibi sumeret, quæ juxta usitatum naturæ cursum, & ordinem recensitis coloribus imbuta nascerentur. In contractibus, in quibus bona fide dominari præcipue debet, mens, & voluntas contrahentium maxime est attendenda; alioquin nulla omnino esset in hominum commerciis fides. Verum omnium optima ratio, quibus Iacob excusari a peccato potest, ea est, quod id ipso Deo revelante cognoverat, ac inspirante peregerat, ut damnum, & injuriam, quam a Labani asperitate patiebatur, compensaret.

CAPUT XXXI.

Fuga Jacobi inscio Labano. Hic illum insequitur, eumque in montibus Galaad assequitur. Fœdus inter Jacobum, & Labanum, cujus rei monumentum erigunt.

℣. 1. POstquam autem audivit verba filiorum Laban dicentium; Tulit Jacob omnia,
quæ fuerunt patris nostri, & de illius facultate ditatus, factus est inclytus.
2 Animadvertit quoque faciem Laban, quod non esset erga se sicut heri, &
nudiustertius. 3 Maxime dicente sibi Domino: Revertere in terram patrum tuorum,
& ad generationem tuam, eroque tecum. 4 Misit, & vocavit Rachel, & Liam in agrum,
ubi pascebat greges. 5 Dixitque eis; Video faciem patris vestri, quod non
sit erga me sicut heri, & nudiustertius: Deus autem patris mei fuit mecum. 6 Et ipsæ
nostis, quod totis viribus meis servierim patri vestro. 7 Sed & pater vester circumvenit
me, & mutavit mercedem meam decem vicibus; & tamen non dimisit eum
Deus,

Deus, ut noceret mihi. 8 Si quando dixit : Variæ erunt mercedes tuæ : pariebant
omnes oves varios fœtus : quando vero e contrario ait : Alba quæque accipies pro
mercede : omnes greges alba pepererunt. 9 Tulitque Deus substantiam patris vestri,
& dedit mihi. 10 Postquam enim conceptus ovium tempus advenerat, levavi oculos
meos, & vidi in somnis ascendentes mares super fœminas, varios, & maculosos, &
diversorum colorum. 11 Dixitque angelus Dei ad me in somnis : Jacob? Et ego re-
spondi : Adsum. 12 Qui ait : Leva oculos tuos, & vide universos masculos ascen-
dentes super fœminas, varios, maculosos, atque respersos. Vidi enim omnia, quæ fe-
cit tibi Laban. 13 Ego sum Deus Bethel, ubi unxisti lapidem, & votum vovisti mi-
hi. Nunc ergo surge, & egredere de terra hac, revertens in terram nativitatis tuæ.
14 Responderuntque Rachel, & Lia : Numquid habemus residui quidquam in faculta-
tibus, & hæreditate domus patris nostri? 15 Nonne quasi alienas reputavit nos, &
vendidit, comeditque pretium nostrum? 16 Sed Deus tulit oves patris nostri, & eas
tradidit nobis, ac filiis nostris : unde omnia, quæ præcepit tibi Deus, fac. 17 Sur-
rexit itaque Jacob, & impositis liberis, ac conjugibus suis super camelos, abiit. 18
Tulitque omnem substantiam suam, & greges, & quidquid in Mesopotamia acquisie-
rat, pergens ad Isaac patrem suum in terram Chanaan. 19 Eo tempore ierat Laban
ad tondendas oves, & Rachel furata est idola patris sui. 20 Noluitque Jacob confite-
ri socero suo, quod fugeret. 21 Cumque abiisset tam ipse, quam omnia, quæ juris
sui erant, & amne transmisso pergeret contra montem Galaad, 22 Nuntiatum est La-
ban die tertio, quod fugeret Jacob, 23 Qui, assumptis fratribus suis, persecutus est
eum diebus septem, & comprehendit eum in montem Galaad. 24 Viditque in somnis
dicentem sibi Dominum : Cave, ne quidquam aspere loquaris contra Jacob. 25 Jam-
que Jacob extenderat in monte tabernaculum : cumque ille consecutus fuisset eum cum
fratribus suis, in eodem monte Galaad fixit tentorium. 26 Et dixit ad Jacob : Qua-
re ita egisti ; ut clam me abigeres filias meas quasi captivas gladio? 27 Cur ignoran-
te me fugere voluisti, nec indicare mihi, ut prosequerer te cum gaudio, & canticis,
& tympanis, & citharis? 28 Non es passus, ut oscularer filios meos, & filias : stul-
te operatus es : & nunc quidem, 29 Valet manus mea reddere tibi malum : sed De-
us patris tui heri dixit mihi : Cave, ne loquaris contra Jacob quidquam durius. 30
Esto, ad tuos ire cupiebas, & desiderio erat tibi domus patris tui : cur furatus es
deos meos? 31 Respondit Jacob : Quod inscio te profectus sum, timui, ne violenter
auferres filias tuas. 32 Quod autem furti me arguis : apud quemcumque inveneris
deos tuos, necetur coram fratribus nostris : scrutare, quidquid tuorum apud me in-
veneris, aufer : hæc dicens, ignorabat, quod Rachel furata esset idola. 33 Ingressus
itaque Laban tabernaculum Jacob, & Liæ, & utriusque famulæ, non invenit. Cum-
que intrasset tentorium Rachelis. 34 Illa festinans abscondit idola subter stramenta ca-
meli, & sedit desuper : scrutantique omne tentorium, & nihil invenienti, 35 Ait :
Ne irascatur dominus meus, quod coram te assurgere nequeo : quia juxta consuetudi-
nem fœminarum nunc accidit mihi : sic delusa solicitudo quærentis est. 36 Tumens-
que Jacob, cum jurgio ait : Quam ob culpam meam, & ob quod peccatum meum sic
exarsisti post me? 37 Et scrutatus es omnem supellectilem meam? Quid invenisti de
cuncta substantia domus tuæ? pone hic coram fratribus meis, & fratribus tuis, & ju-
dicent inter me, & te. 38 Idcirco viginti annis fui tecum? oves tuæ, & capræ ste-
riles non fuerunt, arietes gregis tui non comedi. 39 Nec captum a bestia ostendi
tibi, ego damnum omne reddebam : quidquid furtim peribat, a me exigebas; 40
Die, noctuque æstu urebar, & gelu, fugiebatque somnus ab oculis meis. 41 Sicque
per viginti annos in domo tua servivi tibi, quatuordecim pro filiabus, & sex pro gre-
gibus tuis ; immutasti quoque mercedem meam decem vicibus. 42 Nisi Deus patris
mei Abraham, & timor Isaac affuisset mihi, forsitan modo nudum me dimisisses ; affli-
ctionem meam, & laborem manuum mearum respexit Deus, & arguit te heri. 43 Re-
spondit ei Laban : Filiæ meæ, & filii, & greges tui, & omnia, quæ cernis, mea sunt;
quid possum facere filiis, & nepotibus meis? 44 Veni ergo, & ineamus fœdus, ut
sit in testimonium inter me, & te. 45 Tulit itaque Jacob lapidem, & erexit illum in
titulum; 46 Dixitque fratribus suis : Afferte lapides. Qui congregantes fecerunt tu-
mulum, comederuntque super eum : 47 Quem vocavit Laban Tumulum testis : & Ja-
cob, Acervum testimonii, uterque juxta proprietatem linguæ suæ. 48 Dixitque La-
ban,

ban : Tumulus iste erit testis inter me & te hodie, & idcirco appellatum est nomen e-
jus Galaad, idest, Tumulus testis. 49 Intueatur, & judicet Dominus inter nos,
quando recesserimus a nobis, 50 Si afflixeris filias meas, & si introduxeris alias uxo-
res super eas : nullus sermonis nostri testis est absque Deo, qui præsens respicit. 51
Dixitque rursus ad Jacob : En tumulus hic, & lapis, quem erexi inter me, & te,
52 Testis erit : tumulus, inquam, iste, & lapis sint in testimonium, si aut ego tran-
siero illum pergens ad te, aut tu præterieris, malum mihi cogitans. 53 Deus Abra-
ham, & Deus Nachor, judicet inter nos, Deus patris eorum. Juravit ergo Jacob per
timorem patris sui Isaac : 54 Immolatisque victimis in monte, vocavit fratres suos,
ut ederent panem. Qui cum comedissent, manserunt ibi. 55 Laban vero de nocte
consurgens, osculatus est filios, & filias suas, & benedixit illis: reversusque est in lo-
cum suum.

℣. 1. POSTQUAM AUTEM AUDIVIT VERBA FILIORUM LABAN &c.] Scriptura tres hic affert causas, quibus impulsus Jacob Mesopotamiam reliquit. Primo, querelas filiorum Laban. Secundo, morosum, & asperum ipsius Labani ingenium. Tertio tandem, Dei jussa, qui ipsi dormienti per angelum imperaverat, ut in patriam rediret.

DE ILLIUS FACULTATE DITATUS, FACTUS EST INCLYTUS.] Hebraicus textus [1] ad litteram : *omnem hanc gloriam de patris nostri bonis acquisivit*. Vox Hebraica *Kabod* gloriam significat, divitias, pondus; a plerisque Interpretibus vertitur *divitiæ*. Et Septuaginta, qui eam hic reddunt *gloriam*, idem verbum usurparunt v. 16. illudque tamquam synonymum divitiis addiderunt [2] : quod sane evincit, hic quoque eo- B dem in sensu ab illis usurpari. In Scriptura gloria sæpe pro opibus, & divitiis ponitur : atque duo hæc gloria, & divitiæ fere semper copulatæ occurrunt. *Gloria, & divitiæ in domo justi*. Psalmo 111. 3.

℣. 2. HERI, ET NUDIUSTERTIUS.] Ad litteram: *heri, & ante heri*. Latini dicunt : *hodie, atque heri*. Catull.

℣. 7. MUTAVIT MERCEDEM MEAM DECEM VICIBUS.] Ubi vidit Laban agnos, qui Iacobo cedere debebant, omnium optimos esse, ceterosque numero etiam superare, voluit illos sibi accipere, & promissorum suorum implementum in aliud tempus conferre. Vide Josephum Antiq. lib. 1. cap. 18. Divus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis ait Labanum C initi pacti conditiones qualibet vice mutasse; unde cum greges bis singulis annis dividerentur, affirmat Iacobum fuisse decem vicibus a Labano deceptum, numerum hunc ad litteram intelligens.

Septuaginta [3] vertunt : *Decepit me, & mutavit mercedem meam decem agnorum*, idest, juxta Divum Augustinum, mercedem quinque annorum, ea facta suppositione, quod oves bis in singulos annos conceperint. Agnos ponunt, ut denotent annos, quo in sensu Virgilius Eclog. 1. aristas ponit pro anno. Nonnulli contendunt apud Septuaginta legendum esse Δέκα μνῶν, *decem minarum*, non Δέκα ἀμνῶν *decem agnorum*, atque ita Jacobum hic conqueri se decem minarum auri damnum esse a Labano passum. Hebraica vox מונים *monim* potest quidem radicem D esse vocis *mina*, quæ apud Græcos nummus quidam olim erat; hoc tamen in loco voce hac argentum significari non credimus.

Aquila vertit, Δέκα ἀριθμούς, Symmachus, Δεκάκις ἀριθμῷ, Syrus, Δεκάκις. Antiquos hosce Interpretes sequuntur recentiores, Vatablus, Drusius, Grotius, & alii passim vertentes *decem vicibus*. Numerus hic definitus ponitur pro indefinito; quo pacto Deus Num. 14. 22. ait Israelitas ipsum per decem vices tentasse; & Job 19. 3. affirmat se ab amicis suis fuisse decem vicibus, hoc est multoties confusum. Anno Mundi 2265.

ET TAMEN NON DIMISIT EUM DEUS, UT NOCERET MIHI.] Quomodo id convenire cum iis potest, quæ modo Iacob dixit, se videlicet fuisse decem vicibus a Labano deceptum? eo quia scilicet, etsi Laban iniquis in Jacobum rationibus egerit, Deus tamen amplam laborum mercedem eidem concessit; nec Labani malitia, ac invidia Jacobum prohibere potuit, ne magnam opum vim sibi compararet.

℣. 8. SI QUANDO DIXIT : VARIÆ SUNT MERCEDES TUÆ, PARIEBANT OMNES OVES VARIOS FOETUS &c.] Vulgata, & Septuaginta eodem modo versiculum hunc explicant, eique sensum accommodant satis clarum, quique apprime convenit cum iis, quæ præcedunt, quæque sequuntur. Sed hodiernus textus Hebræus [4], textus Samaritanus, Chaldæus, Syriacus, Arabs in secundo hujus versiculi membro pro voce *alba*, legunt *varia*. Quod sane omnem adimit oppositionem, quæ inter duo hujus loci membra adesse deberet. Etenim juxta hos textus, ac versiones hic locus ita foret vertendus : si quando dixit, quodcumque maculosum nascetur, erit merces tua, omne pecus nascebatur maculosum; & si quando dixit, quodcumque nascetur varium, accipies pro mercede, omne pecus nascebatur varium: ac proinde nulla hic esset oppositio, nisi inter duas maculosi velleris species. Hinc arguere quis facile posset in Hebraicum textum vocem unam pro alia irrepsisse; de quo tamen nullum evidens adest argumentum. Certum est, quod duo verba נקודים, *varia*, & עקודים, *fasciata*, quæ hic velut opposita alterum alteri legitur, vers. 35. cap. præced. & ℣. 10. hujus capitis tamquam synonyma simul conjunguntur.

℣. 9. TULIT DEUS SUBSTANTIAM PATRIS VESTRI, ET DEDIT MIHI.] Deus mihi secretum aperuit, & quoddam artificii genus inspiravit, quo potui e gregibus patris vestri plurimum locupletari. Vide quæ dicta sunt ad finem capitis præcedentis.

℣. 15. NONNE QUASI ALIENAS REPUTAVIT NOS, ET VENDIDIT, COMEDITQUE PRETIUM NOSTRUM?] Laban aliquid pro filiarum suarum matrimonio exigens a Iacobo, ne minimum quidem justitiam læserat, aut consuetudinem. Hujusmodi enim mos, ut supra diximus, ea in regione inoleverat : sed injuria, quam Lia, & Rachel se a patre accepisse conqueruntur, in eo sita erat, quod sibi arripuerat, quæ Jacob labore suo acquisierat, quæque proinde ad ipsas veluti dos spectare debebant. Negant Patrem potuis-

1 מאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה . 70. ἐκ τῶν τοῦ πατρὸς ἡμῶν πεποίηκε πᾶσαν τὴν δόξαν ταύτην.
2 ℣. 16. πάντα τὸν πλοῦτον. καὶ τὴν δόξαν.
3 70. παρεκρούσατό με, καὶ ἤλλαξε τὸν μισθόν μου δέκα ἀμνῶν.
4 אם כה יאמר נקדים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נקדים ; ואם כה יאמר נקדים יהיה שכרך וילדו כל הצאן עקדים.

potuiſſe ipſarum damno locupletari, ſibique injuriam irrogari ajunt, quod Laban, qui magnam e Jacobi induſtria, & opera perceperat utilitatem, earum tamen conditionem meliorem reddere noluerit. Hebraicus textus [1] ita verti poſſet: *Nonne nos quaſi alienas reputavit, vendens nos; & vult etiam comedere pretium venditionis noſtræ?* Veluti cum ancillis, & alienis nobiſcum egit; quæ contulit Jacob, ut nos uxores haberet, ſibi retinuit, veluti Dominus, qui divenditi ſervi pretium ſibi accipit.

℣. 19. RACHEL FVRATA EST IDOLA PATRIS SVI.] Vox Hebraica תרפים *Theraphim*, quam Vulgata, & Septuaginta vertunt εἴδωλα *idola* [2], alibi aliis nominibus exponitur. Primo Reg. 19. 13. Septuaginta habent κενοτάφια, quod proprie ſepulchrum ſignificat, ſeu monumentum in alicujus honorem ibi erectum, ubi ejus corpus minime jacet; quaſi Theraphim figuras eſſe omnino vanas, nihilque prorſus repræſentare innueretur. Judicum 17. 5. Septuaginta retinent verbum *Theraphim*: Oſeæ 11. 4. reddunt Δήλους oracula, ſeu vates, quod idem ferme ſonat, ac verbum Ἀποφθεγγομένους, quo uſi ſunt Zachariæ 10. 2. Aquila plerumque vertit Μορφώματα, figuras. Alibi, προτομαὶ, buſta. Chaldæus, *imagines*; Joſephus Antiq. lib. 1. cap. 18. *typos*, *exemplaria*, figuras Deorum Labani. Caſtalius, *Deos penates* domus Laban.

Nonnulli volunt hujuſmodi *Theraphim* eoſdem eſſe, ac *Seraphim*, de quibus ſæpe Scriptura. Exiſtimant repræſentari *Theraphim* poſſe quaſi quaſdam figuras hieroglyphicas, & eo modo confictas, quo Cherubim ſuper Arcam a Moyſe poſiti. Aliquando in Scriptura verbum Theraphim in bonam partem accipitur, veluti Oſeæ 3. 4. ubi illi tamquam oracula habiti fuiſſe videntur, eoque nomine vocata fuiſſe imago veritatis, quam Summus Sacerdos Deum conſulturus gerebat. Verum ex Ezechiele 21. 21. & Zacharia 10. 2. colligitur Chaldæos, & Hebræos quoſdam nomine *Theraphim* appellaſſe figuras quaſdam ſuperſtitioſas, quas de futuris rebus conſulebant; quod argumento eſt Theraphim denotare in genere figuram, quam Antiqui interrogabant, quamque habere volebant vim futura vaticinandi; atque hanc vocem modo in bonam, modo in malam partem ſumptam juxta varias fuiſſe circumſtantias. Ex Rabbinis nonnulli Theraphim deſcribentes fabuloſa multa comminiſcuntur more ſuo. Occidebatur, inquiunt, homo primogenitus, eique unguibus evellebatur caput, quod deinde unguentis delibutum, ſeu ſale conditum ſepeliebatur ſub alicujus muri fundamentis, atque ſub ejus lingua aurea lamina, falſi alicujus numinis nomine inſcripta reponebatur. Qui reſponſa petebant, cereos prius accendebant, ſe proſternebant humi, tuncque oracula ſua hujuſmodi caput reddebat. *Credat Judæus appella*. Juven. Satyr. 14. ℣. 104.

Sunt qui credant Theraphim formam habuiſſe humanam, aut ſaltem humanæ ſimilem; quoniam Michol Davidis uxor unam ex his figuris in lecto viri ſui ſuppoſuit, ut Davidem quærentibus eumdem ipſum in lecto jacere ægrotantem perſuaderet. Ex hoc loco colligere etiam licet figuras haſce non fuiſſe ſemper aut ſacras, aut ſuperſtitioſas; Neutras enim apud ſe retinuiſſet. Probabile deinde eſt figuram, quam Michol in viri lecto ſuppoſuit, tumultuario opere fuiſſe, ex faſciis, ſeu qualibet alia re confectam, atque ad hominis decumbentis, ſtragulisque involuti formam ruditer effictam. Scriptura figuram hanc Theraphim vocat, quod aliquam proportionem, ſeu ſimilitudinem habuerit cum iis ſimulacris, quæ Gentiles Theraphim nominabant. Onkelos, Syrus, Rabbini, Kimchi, Eliezer, Abenezra, Grotius, pluresque alii Interpretes opinati ſunt nomine Theraphim deſignari Taliſmanes, nempe figuras ex metallo, ſub quibuſdam Planetarum aſpectibus conflatas, & inſculptas, quibus vim miram, & effectus inuſitatos tribuebant, pro natura tamen metalli, nominis Planetarum, & figurarum, quæ in Taliſmanibus inſculptæ exhibebantur. Rabbinus Maimonides l. 3. Moreneboch refert Zabienos figuras has conflare antiquitus conſueviſſe ex auro, & argento, eoſque voluiſſe infortunia avertendi, & vaticinandi futura vim maximam illis ineſſe. Quæ ex auro erant, Soli, quæ ex argento, Lunæ ſacræ putabantur. Certum eſt apud Antiquos magicas haſce figuras animatas, quæ ſe movebant, & interrogatibus oracula reddebant, in uſu fuiſſe. Id Ægyptiis præcipue, & Arabibus ſolemne erat, qui poſſe ſe dæmonum, ſuorumque Numinum, ac aſtrorum animas in eas inſerere, & ab iis reſponſa etiam per vim extorquere gloriabantur. Triſmegiſtus in Aſclepio: *Videſne ſtatuas animatas, ſenſu, & ſpiritu plenas, & talia facientes: ſtatuas futurorum præſcias*: Marſil. Ficin. libel. de vita cœlitus producenda cap. 13. *Triſmegiſtus ait Ægyptios ex certis mundi materiis facere conſueviſſe imagines, & in eas opportune animas dæmonum inſerere ſolitos* &c. Vide & capita 16. 18. 20.

Hodie quoque in univerſo Oriente, ut teſtatur Chardinus tom. 2. cap. 10. p. 151. in uſu ſunt Taliſmanes, & Amuleta ad præſtigias, & veneficia avertenda. Ea Perſæ appellant *Teleſin*; quod nomen magnam cum Theraphim habet affinitatem. Nemo eſt in ea regione, qui aliquod ex his Amuletis non geſtet; quin etiam nonnulli iis onuſti incedunt, plura brachiis, & collo circumligantes. Animalium etiam collo ea ſuſpendunt, & in avium caveis ponunt. Amuleta hæc inſcriptiones ſunt in papyro, membranis, & lapidibus, verbi gratia, Onyche, Achate, & Corniolis exaratæ, in quibus elaborandis aſtrorum aſpectum, dies, artificem &c. diligentiſſime obſervant. Probabile admodum eſt Labani Theraphim fuiſſe imagines quaſdam, quibus divina quædam vis ineſſe, non ſecus ac in Taliſmanibus, putabatur. Cum maxima Orientalium populorum pars ſe falsæ mancipaſſet Mahometi religioni, qua ſtatuarum uſus interdicitur, his Amuleta, ſeu lapidibus inſculpta, ſeu papyro inſcripta ſubſtituere. Revera tamen eadem ſemper ſuperſtitio eſt, quæ, ut ita dicam, eſt horum populorum naturæ inſita.

Quid vero in cauſa fuit, cur Rachel patris ſui Theraphim ſubriperet? Ianſenius, Pererius, & quidam alii Interpretes credunt Rachelem ulciſci voluiſſe injurias, quas ſibi, & ſorori ſuæ a patre dicebat illatas; cumque nihil fortaſſe tam pretioſum in domo paterna inveniſſet, quam hæc idola, quæ ex auro, aut argento, aut alia certe pretioſa materia volunt fuiſſe conflata, ea abſtulit Rachel. Abenezra autem [3], & alii id putant eo conſilio a Rachele factum, ne Laban ipſorum fugam ea conſulendo deprehendere poſſet. Alii, quos inter Theodoretus quæſt. 90. Rabbinus Salomon, & Nazianzenus Orat. 2. de Sancto Paſch. eam abſtuliſſe idola contendunt, ut Labano idololatriæ occaſionem tolleret. Verum neceſſene propterea erat, ut ea ſecum ferret? nonne poterat idola occultare? num poterat Labanum prohibere, ne nova conderet? Plerique Patres [4] affirmant vanæ hujus ſuperſtitionis ſtudioſas fuiſſe ambas ſorores Rachelem, & Liam, eodemque tempore & Theraphim, & Deum Iacobi coluiſſe: Junctis conſiliis, inquit Nicetas apud Divum Gregorium Nazianzenum Orat. 2. de Paſcha, idola ſubduxerunt, putantes fortaſſe e domo Labani omnem ſimul felicitatem ſecum adducturas; aut certe ſperantes in his

---

1 הלוא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ויאכל גם אכל את כספנו.
2 Aquil. μορφώματα. Sym. Th. θεραφειν.
3 Vide Seldenum de Diis Syris Syntagm. 1. c. 2.
4 Cyrillus in Gen. l. 9. Chryſoſt. hom. 57. in Gen. Quidam apud Theodoret. quæſt. 90.

THERAPHIM SIMULACRA JUXTA HEBRÆOS

a Primogeniti caput, sub cujus lingua lamina aurea, spiritus alicujus immundi nomine inscripta.

b Theraphim fasciis involutus, certaque in sede locatus, ante quem thura adolentur.

[illegible]

his figuris asylum habituras, aut modum, quo Labani flecterent iram, si quando eas insequeretur; atque aliquando male adhibere voluisset. Ita Iosephus l. 1. Antiq. cap. 19. Ligfootus sentit Abrahæ majores hasce imagines possedisse, unde Rachel avorum suorum monumenta habendi curiositate permota, eas patri suo surripuerit.

Addit loco citato Josephus præter Theraphim, quos Rachel furata est, Jacobum dimidiam Labani pecudum, quas ipse pascebat, partem secum abduxisse. Nihil tamen in textu legitur, quod huic sententiæ suffragetur; neque Laban id Jacobo exprobrat. Ceterum Rachel a furto domestico jure excusari nullo modo potest. Hinc Jacob furem ignorans eum, qui idola surripuisset, morte dignum esse declarat. Vide ℣. 32.

℣. 20. NOLUIT CONFITERI, QUOD FUGERET.] Vulgata Hebraici textus [1] vim optime expressit, qui ad litteram sonat: *Surripuit cor Labani, ne ipsi confiteretur, quod fugere vellet.* Cor surripere dictio est, cui opponitur cor suum aperire. Hinc Judæi apud D. Joannem 10. 24. ita Christum alloquuntur: *Quousque animam nostram tollis?* (cor nostrum surripis?) *Si tu es Christus, dic nobis palam.*

Nonnulli textus verba ita explicant: furatus est cor Laban; nempe ejus divitias, ejusque greges; seu ejus filias, ejusque nepotes, quos cor suum vocat, suique amoris objectum; sed hujusmodi interpretationes non admodum firmæ sunt.

℣. 21. AMNE TRANSMISSO.] Transivit Euphratem, & credibile est ad Thapsacam, qua flumen vulgo transmitti consueverat. Miraculo factum esse, ut Jacob flumen hoc sicco pede transiret, Rabbini comminiscuntur.

CONTRA MONTEM GALAAD.] Mons iste nomine hoc post Iacobi transitum primum donatus est: eoque postea nomine Israelitæ montem hunc semper appellarunt. Quomodo antiquitus montes Galaad vocarentur, prorsus nescitur; probabile tamen est fuisse dictos montes Sehir, saltem ea ex parte, qua vergunt ad Meridiem. Jacent ad Orientem regionis illius, cujus Tribus Ruben, & Gad sequutis temporibus potitæ sunt, & a Septemtrione ad Meridiem, post montem Hermon, usque ad montes Moab porriguntur.

℣. 22. NUNTIATUM EST LABAN DIE TERTIO, QUOD FUGERET JACOB.] Josephus l. 1. Antiquit. cap. 18. Labanum die postera factum fuisse de Iacobi fuga certiorem affirmat. Verum in hoc Scripturæ adversatur.

℣. 23. PERSECUTUS EST EUM DIEBUS SEPTEM.] Septem isti itineris dies æque & de itinere, quod confecerat Iacob, & de via, quam mensus fuerat Laban, intelligi possunt. Josephus, & Divus Hieronymus eos ad Jacobum referunt: maxima autem Interpretum pars ad Labanum, qui iter, quod Jacob decem diebus emensus fuerat, diebus septem confecit. Iacob enim tribus ante Labanum diebus iter arripuerat. Vide ℣. 22.

℣. 24. CAVE, NE QUIDQUAM ASPERE LOQUARIS CONTRA JACOB.] Cajetanus, aliique opinantur *loqui* positum hic non pro dicere, sed pro facere, qua in significatione sæpe in Scriptura accipitur. *Cave, ne quidquam facias.* Hebræus habet מטוב עד רע: *Ne dixeris illi quidquam a bono usque ad malum*; ne quæras illum blanditiis ad te reducere, neve tentes eum minis deterrere; aut juxta alios: *nihil superbum, nihilque asperum dicas.* Alii; nihil omnino, aut saltem, nihil injurium dicas.

℣. 27 PROSEQUERER TE . . . IN TYMPANIS, ET CYTHARIS.] Antiquorum תוף *tuph*, *Tympanum*, ex ære constabat pelle quadam ex una tantum parte cooperto; illudque virgis, aut digitis tundebant. Ab hodierno, quod vulgo dicitur *tamburo*, differebat *tympano*; quo hodie utimur admodum dissimile, instrumento scilicet, a Germania huc translato, quod ex ligno confectum fides habet ex aurichalco, quæ pluma pulsantur. Plura de *tympano* in Psalmos dicemus.

Cythara, Hebraice כנור *Kinnor*, teste Iosepho instrumentum est decem fidium, atque arcu pulsatur [2]. Veterum cithara ab hodierna valde discrepat, & testudini, vel harpæ propius accedit.

℣. 29. ET NUNC QUIDEM VALET MANUS MEA REDDERE TIBI MALUM.] Quomodo de te vindictam sumere possim, jam novi. Heb. יש לאל ידי ad litteram reddi potest: *Manus mea ad Dominum, ut tibi malum inferam.* Hic est fortasse hujus loci sensus: juraveram, ad Dominum manus erexeram jurans te mihi pœnas daturum: sed Deus tuus mihi apparuit, atque me tibi nocere vetuit. Chaldæus, & Rabbini Hebraicum verbum *El*, quod Deum, seu fortem significat, ita accipiunt, ac si textus haberet חיל *Chail*, quod vim, potentiam notat: *Est fortitudini manus meæ ad faciendum vobiscum malum.* Vis manus meæ habet, unde vos puniat. Targum Hierosolymitanum: habeo vires, habeo turmas &c.

℣. 32. NECETUR CORAM FRATRIBUS NOSTRIS.] Patresfamilias olim, ut notat Grotius, jus vitæ, & necis in domesticos suos habebant. Pater uxoris suę, suorumque filiorum judex est, inquit Homerus. Atque juxta antiqui hujus juris regulas Jacob mortis sententiam in eum, qui Labani Teraphim surripuisset, pronunciat. Fugæ suæ comites habebat tantum uxores suas, suosque filios, ac servos. Domesticum in re tanti momenti furtum mortem merebatur. Docent Rabbini, verba illa, *necetur*, seu juxta Hebraicum textum, *non vivat amplius*, imprecationem Iacobi esse, quæ quamprimum effectum suum in Rachelis morte sortita est, Gen. 35. 18.

℣. 33. CUM INTRASSET TENTORIUM RACHELIS.] Ex hoc versiculo colligitur, non viros solum, ac uxores sub diversis tentoriis habitasse, sed etiam singulas uxores singula habuisse tabernacula. Rachel se consueta fœminarum incommoda pati fingit, sedetque super stramenta, quibus Labani Teraphim occultabantur, ut ita prohiberet patrem, ne idola ibi perquireret. Quis umquam sibi persuasisset feminam immundam sedere voluisse super figuras, quas ejus pater adorabat?

℣. 39. QUIDQUID FURTO PERIBAT, A ME EXIGEBAS.] Hebraicus textus [2] legit: *Sive die, sive nocte quodcumque peribat, mihi peribat*: ego tibi illud reddebam. Id sine dubio Laban injuste, & aspere nimium exigebat; atque jure Jacob ea de re conqueritur. Etenim cum omne pecus Labano esset, recta postulabat ratio, ut damnum etiam omne, quod greges sine Jacobi culpa patiebantur, ipse sentiret.

℣. 40. DIE, NOCTUQUE ÆSTU UREBAR, ET GELU.] Hebraicus textus habet; *Die æstus, noctuque gelu me comedebat.* De gelu, & æstu æque bene dicimus, quod urant. Virgil. Georg. 1. *Boreæ penetrabile frigus adurat.* Tacitus: *Ambusti multorum artus vi frigoris.* Lucanus: *Urebant montana nives*; & Verbum Hebraicum אכל *Acal*, *comedere*, *absumere* proprie significat.

℣. 42. NISI DEUS PATRIS MEI ABRAHAM, ET TIMOR ISAAC AFFUISSET MIHI.] Timor Isaac; nempe Deus, quem Isaac timebat, & venerabatur. Vide infra ℣. 53. Isai. 8. 13. & Statium Thebaid. l. 3. *Primus in orbe Deos fecit timor.* Opinantur nonnulli ideo Iacobum de Abrahamo dicere absolute, *Deus Abraham*, de Isaaco autem solum dicere *timor Isaac*, quod Abraham in justitiæ perseverantia defunctus, nullis amplius erat vicibus obnoxius; secus ac Isaac, qui inter vivos degens, in justitiæ amittendæ discrimine adhuc versabatur.

℣. 43.

1 גנב יעקב את לב לבן 70. ἔκρυψε δὲ Ἰακὼβ Λαβαν..
2 Ἡ μὲν Κίνυρα δέκα χορδαῖς ἐξημμένη, τύπτεται πλήκτρῳ.

℣. 43. Omnia, quæ cernis, mea sunt: Quid possum facere filiis, et nepotibus meis?] Quæcumque ad te ſpectant, perinde reſpicio, ac ſi ad me pertinerent; nec ullum tibi damnum inferre volo: quid facere umquam poſſem filiis, ac filiabus meis? liberis videlicet tuis, quos filiæ meæ peperere. Hebræus habet: *Iſtæ filiæ ſunt filiæ meæ, iſti liberi ſunt liberi mei, hi greges mei greges ſunt, & quodcumque cernis, meum eſt: quid umquam faciam meis filiabus, quas jam vides, aut earum filiis, quos pepererunt?* Septuaginta aliter textum interpretantur: *Quæcumque cernis, mea ſunt, & filiarum mearum. Quid iis ego hodie faciam, earumve filiis, quos pepererunt?*

℣. 47. Quem vocavit Laban tumulum testis, et Iacob acervum testimonii; uterque juxta proprietatem linguæ suæ.] Hebræus, Chaldæus, & Septuaginta oppoſitum legunt: Laban vocavit tumulum teſtimonii: יגר שהדיתא *Jegar-Schahaddutah*; & Jacob acervum teſtis: גל הער *Gal-haed*. Hinc linguam Chaldaicam, ſeu Syriacam ab Hebraica, qua utebatur Iacob, differre liquet; quamquam eædem fuerint ab origine, cumque Abraham a Chaldæa, ſeu Meſopotamia egreſſus eſt, nondum inter ſe, ut probabile eſt, admodum diſcreparent. Ea verba: *Uterque juxta proprietatem linguæ ſuæ*; addita fuerunt ab Interprete; non enim in Hebraico textu inveniuntur.

℣. 48. Idcirco appellatum est nomen ejus Galaad.] Hebræus, & Chaldæus habent: *Idcirco eum appellavit Galaad*, perinde ac ſi nomen hoc ei fuerit a Labano impoſitum: quod apprime convenit cum Vulgata ℣. 47. Hebraico autem textui verſiculi ejuſdem adverſatur. Hunc locum cum Septuaginta, & Vulgata reddi mallem per verbum paſſivum: *idcirco appellatum eſt*. Plura extant exempla, in quibus verbum *appellavit*, in ſenſu paſſivo, pro *appellatum eſt*, accipitur. Conjungi poſſent verſiculi 48. & 49. atque ita ſimul explicari: *Idcirco appellatum eſt acervus hic Galaad* גלעד, *& Hammizphah* המצפה; acervus teſtis, & ſpecula, *quoniam dicitur, Dominus intuebitur*, ab hac ſpecula, veluti excubi-

A tor, *quæ inter te, & me intercedent*.

℣. 49. Quando recesserimus a nobis.] Hebraicus textus [1]: *Cum nos alter ab altero abſconderimus*, cum alter ab alterius aſpectu nos ſubtraxerimus.

℣. 50. Si afflixeris filias meas, et si introduxeris uxores super eas; nullus sermonis nostri testis est absque Deo, qui præsens respicit.] Aliter etiam poteſt Hebraicus textus explicari: *Si afflixeris filias meas, ſi alias acceperis uxores præter illas; nemo eſt nobiſcum*; Videlicet, non ſtabit fœdus, ſed quaſi numquam initum corruet; vel quaſi conventio, inter duos ſine ulla ſolemnitate latenter facta, habebitur. *Et Deus, qui injuſtitiam hanc tuam reſpiciet, judicabit inter me, &*

B *te*. Quamvis fœdus hoc ſine teſtibus ineatur; ii enim, qui præſentes aderant, vel partem in hoc fœdere haberent, vel propinqui contrahentium eſſent, aut domeſtici; ac proinde in hac re teſtimonium ferre non poſſent. Licet totum id ſolum inter nos agatur, Dei tamen, qui teſtis eſt, judicium tibi eſt pertimeſcendum.

Laban ſtipulatur Iacobum novas vel uxores, vel concubinas, quoad Rachel, & Lia vixerint, non ducturum; quod ſane prudenter eo tempore cautum eſt, eaque in regione, ubi polygamia permittebatur. Hodie apud Turcas, cum fœmina dives, ſeu nobilis Muſulmano nubit, ſpondet iſte ſe ea vivente nullam aliam nec uxorem, nec pellicem accepturum. Busbequius ep. 3.

C ℣. 53. Deus Abraham, et Deus Nachor &c.] Hinc Nachor, ejuſque patrem verum coluiſſe Deum, deduci poſſe videtur, quod tamen Scripturæ Thare, & Nachor diis ſerviſſe alienis Ioſue 24. 2. docenti repugnat. Verum Hebræus, & Chaldæus hic nomen אלהים Elohim uſurpant, quod *Deos* ſignificare poteſt, ac idolis ſæpe, viriſque etiam illuſtribus tribuitur.

℣. 55. Osculatus est filios suos, et filias suas.] Ideſt filias ſuas, & nepotes ſuos, vel nepotes ſuos, & Dinam neptem ſuam.

---

1 כי נסתר איש מרעהו. 70. ὅτε ἀποστησόμεθα.

CAPUT XXXII.

Jacob pervenit ad Mahanaim: nuntios mittit ad Eſau, qui illum de adventu ſuo certiorem faciant. Hic Jacobo obviam fit cum turmis; Jacob ad eum munera mittit. Luctatur cum Angelo, qui nomen Iſrael ei imponit.

℣. 1. JAcob quoque abiit itinere, quo cœperat: fueruntque ei obviam angeli Dei.
2 Quos cum vidiſſet, ait: Caſtra Dei ſunt hæc: & appellavit nomen loci il-
lius Mahanaim, ideſt, Caſtra. 3 Miſit autem & nuntios ante ſe ad Eſau fra-
trem ſuum in terram Seir, in regionem Edom: 4 Præcepitque eis, dicens: Sic lo-
quimini domino meo Eſau: Hæc dicit frater tuus Jacob; Apud Laban peregrinatus
ſum, & fui uſque in præſentem diem. 5 Habeo boves, & aſinos, & oves, & ſervos,
& ancillas: mittoque nunc legationem ad dominum meum, ut inveniam gratiam in
conſpectu tuo. 6 Reverſique ſunt nuntii ad Jacob, dicentes: Venimus ad Eſau fra-
trem tuum, & ecce properat tibi in occurſum cum quadringentis viris. 7 Timuit Ja-
cob valde: & perterritus diviſit populum, qui ſecum erat, greges quoque, & oves,
& boves, & camelos, in duas turmas. 8 Dicens: Si venerit Eſau ad unam turmam,
& percuſſerit eam, alia turma, quæ reliqua eſt, ſalvabitur. 9 Dixitque Jacob: Deus
patris

patris mei Abraham, & Deus patris mei Isaac : Domine, qui dixisti mihi : Revertere in terram tuam, & in locum nativitatis tuæ, & benefaciam tibi: 10 Minor sum cunctis miserationibus tuis, & veritate tua, quam explevisti servo tuo. In baculo meo transivi Jordanem istum : & nunc cum duabus turmis regredior. 11 Erue me de manu fratris mei Esau, quia valde eum timeo : ne forte veniens percutiat matrem cum filiis. 12 Tu locutus es, quod benefaceres mihi, & dilatares semen meum sicut arenam maris, quæ præ multitudine numerari non potest. 13 Cumque dormisset ibi nocte illa, separavit de his, quæ habebat, munera Esau fratri suo. 14 Capras ducentas, hircos viginti, oves ducentas, & arietes viginti. 15 Camelos fœtas cum pullis suis triginta, vaccas quadraginta, & tauros viginti, asinas viginti, & pullos earum decem. 16 Et misit per manus servorum suorum singulos seorsum greges, dixitque pueris suis : Antecedite me : & sit spatium inter gregem, & gregem. 17 Et præcepit priori, dicens : Si obvium habueris fratrem meum Esau, & interrogaverit te, Cujus es ? aut, quò vadis ? aut, Cujus sunt ista, quæ sequeris ? 18 Respondebis : Servi tui Jacob, munera misit domino meo Esau : ipse quoque post nos venit. 19 Similiter dedit mandata secundo, & tertio, & cunctis, qui sequebantur greges, dicens : Iisdem verbis loquimini, cum inveneritis eum. 20 Et addetis : Ipse quoque servus tuus Jacob iter nostrum insequitur : dixit enim ; Placabo illum muneribus, quæ præcedunt, & postea videbo illum, forsitan propitiabitur mihi. 21 Præcesseruntque itaque munera ante eum, ipse vero mansit nocte illa in castris. 22 Cumque mature surrexisset, tulit duas uxores suas, & totidem famulas cum undecim filiis, & transivit vadum Jacob. 23 Traductisque omnibus, quæ ad se pertinebant, 24 Mansit solus : & ecce vir luctabatur cum eo usque mane : 25 Qui cum videret, quod eum superare non posset, tetigit nervum femoris ejus, & statim emarcuit. 26 Dixitque ad eum : Dimitte me, jam enim ascendit aurora. Respondit : Non dimittam te, nisi benedixeris mihi. 27 Ait ergo : Quod nomen est tibi ? Respondit : Jacob. 28 At ille, Nequaquam, inquit, Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel : quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis ? 29 Interrogavit eum Jacob : Dic mihi, quo appellaris nomine ? Respondit : Cur quæris nomen meum ? Et benedixit ei in eodem loco. 30 Vocavitque Jacob nomen loci illius Phanuel, dicens : Vidi Deum facie ad faciem, & salva facta est anima mea. 31 Ortusque est ei statim sol, postquam transgressus est Phanuel : ipse vero claudicabat pede. 32 Quam ob causam non comedunt nervum filii Israel, qui emarcuit in femore Jacob, usque in præsentem diem : eo quod tetigerit nervum femoris ejus, & obstupuerit.

℣. 1. FUERUNT EI OBVIAM ANGELI DEI.] Septuaginta aliquid insuper hic addunt : *Jacob vidit castra Dei, quæ eum circumdabant, & angeli fuerunt ei obviam*. Salomon Jarchi, & quidam alii Rabbini Iacobum vidisse putant duas veluti angelorum turmas, qui catervam suam undequaque cingebant, ipsique præsidio erant : hasque duas cœlestis exercitus manus angelos fuisse regionis Chananæorum, & Chaldæorum custodes, & præsides. Illi obviam Iacobo fuerunt, ut cum in Chananæorum regionem deducerent, atque ita angelis succederent, qui post Haran usque ad torrentem Iabok Iacobo se viæ comites præbuerant. Cuilibet regioni angelum præesse vetus est Hebræorum sententia, quæ sane nonnullis veteris, ac novi Testamenti locis confirmatur; exempli gratia, Dan. 12. 1. legimus Deum Archangelo Michaeli Israelitici populi custodiam demandasse; & *Act. 16. 9.* Angelus Macedoniæ Divum Paulum, ut in eam provinciam ad evangelium annunciandum transeat, precatur.

Nos tamen Iudæorum explicationem, quam huic loco accommodant, defendendam non sumimus. Nonnulli Interpretes, inter quos Cajetanus visionem hanc realem fuisse, angelosque Iacobo evigilanti apparuisse negant. Quod hic refertur, totum Iacobo dormiente peractum volunt.

A ℣. 2. APPELLAVIT NOMEN LOCI ILLIUS MAHANAIM.] Idest, duo castra, perinde ac si Iacob duos exercitus pugnare pro ipso paratos vidisset ; vel, quasi ex adversa torrentis Iabok parte perspexisset angelorum exercitum, *Castra Dei*, seu ingentem pugnantium copiam, magnam, & validam manum ; adeo ut suorum turmæ, & angelorum multitudo duos, de quibus hic sermo, exercitus constituerent. Iacobi castra erant ad Septemtrionem hujus torrentis, angelorum autem ad Meridiem sita. Seu tandem juxta Hebræos : Angelorum Chaldeæ, & angelorum Chanaan exercitus. In loco, ubi Iacob castra fixerat, condita deinde fuit urbs, quæ Tribus Gad portioni accessit, & nomen *Mahanaim*, seu duo castra retinuit [1].

B ℣. 3. MISIT NUNTIOS ANTE SE AD ESAU FRATREM SUUM IN TERRAM SEHIR, IN REGIONEM EDOM.] Ex hoc, aliisque Scripturæ locis colligitur Esau a principio ad Orientem Meridionalem terræ Chanaan, supra mare Mortuum, prope Nabathæos habitasse. Opinionem hanc alibi confirmavimus Strabonis suffragio, cui Brochardi in Terræ Sanctæ Descript. p. 263. & 265. Adrichomii, Tornielli, Bonfrerii, & aliorum quorundam auctoritas addi potest.

Esau posteri in Idumæam etiam penetraverant, quæ ad Meridiem Palæstinæ jacet, ac ab Oriente ad Occidentem, a mare Mortuo ad mare Rubrum porrigitur.

1 70. Παρεμβολή. מחנים.

gitur. Diutissime hosce montes incoluerant, & adhuc incolebant, cum Israelitæ in Terram Promissionis pervenere: & credibile est Esau ipsum post mortem patris sui Isaac hujus regionis potitum esse, ibique fixisse sedem quosdam ex ejus posteris, reliquis interim antiquam terram incolentibus. Conjectura hæc usui esse poterit ad enodandam difficultatem, quæ insurgit super Edom ducibus c. 36. recensitis, qui Idumæam gubernabant longo ante tempore, quam Reges in Israel crearentur. Cum enim Idumæi divisi invicem alii ab aliis essent, diversos habebant Duces, quorum alii Idumææ præerant ad Meridiem terræ Chanaan, alii ad Orientem maris mortui. Fortasse etiam plures in variis ejusdem regionis Urbibus simul imperabant. Esau posteri ex tribus fœminis orti, tres etiam Tribus effecerant, quarum singulæ singulos duces, seu reges habere volebant. Idumæi, dum Judæi Babylone captivi tenebantur, in montes Juda secessere, ubi Macchabeorum etiam ætate, quin imo postremis quoque Judaicis bellis adhuc morabantur.

℣. 4. SIC LOQVIMINI DOMINO MEO ESAU] Dominum suum officiosè, nullaque juris in primogenituram acquisiti jactura eum vocat. *Hæc dicit frater tuus Jacob*. Audi quæ tibi dicit frater tuus Jacob. Hebræus, Chaldæus, & Septuaginta: *Servus tuus Jacob* [1]

℣. 5. HABEO BOVES, & ASINOS, & OVES.] Jacob indirecte innuere Esau volebat, se non necessitate coactum, neque ut ab eo aliquid peteret, in patriam redire. Vel hæc dicit, ut se excuset, si ipse ad fratrem non pergebat urbanitatis officia præstiturus; ingentem habeo turmam, eam sequi debeo. Vel tandem juxta Jonathanum: E benedictione a patre relata nihil habeo nisi exiguum pecus, quod sane nec iram, nec invidiam Domini mei meretur.

℣. 6. VENIMUS AD ESAU ..... ET ECCE PROPERAT TIBI IN OCCVRSVM CVM QVADRINGENTIS VIRIS.] Ex his omnibus intelligere licet Esau secus torrentem Jabok minime habitasse. Quadringentos hosce viros secum ducit, ut potentiam suam ostendat, vel ut timorem Iacobo incutiat; atque hanc revera Esau mentem fuisse Jacob existimavit, & ad se eum venire putavit vim inferre paratum: v. 11. Vide etiam Auctorem lib. Sapient. c. 10. 12. Fortasse etiam vera loquebatur Esau, dum se tot viros duxisse ait, ut Jacobo præsidio esset. Paraphrastes Jonathan socios Esau vocat, *Polemarchos*; quæ vox greca tribunos, duces, aut simpliciter milites significat.

℣. 10. MINOR SUM CUNCTIS MISERATIONIBUS TVIS.] Chaldæus hebraicum sensum [2] optime expressit: *Merita mea minora sunt cunctis Miserationibus tuis*. Septuaginta [3]: *Omnis justitia, & omnis misericordia, quas fecisti servo tuo, mihi sufficiant*. Hic non secus ac in pluribus aliis hujus interpretationis locis pro *misericordia* ponunt *justitiam*. Iam satis ejus effectus sensi. D. Aug. legebat: *Idoneus es mihi ab omni Justitia, & ab omni veritate, quæ fecisti puero tuo*. Tu mihi sufficis pro omni Justitia tua, & omni veritate tua. D. Cyrillus pariter legit: *Idoneus es*. Tu mihi sufficis, Aquila [4]: *Minor sum omnibus pro tua misericordia, & veritate tua*. Veritas pro servandorum promissorum fide hic usurpatur.

IN BACULO MEO TRANSIVI JORDANEM ISTUM, &

A NUNC CUM DUABUS TURMIS REGREDIOR.] Chaldæus vertit: *solus transivi Jordanem*, quod textus sententiam egregie exprimit. Pro *cum duabus turmis* Hebræus habet: *& nunc factus sum in duo Castra*. Duo castra, seu duas catervas habeo, quæ adeo magna sunt, ut duo exercitus videantur.

℣. 11. NE FORTE VENIENS PERCUTIAT MATREM CUM FILIIS. [5] Liberos coram matre interficere, barbaram affectatamque crudelitatem notat Oseæ 10. 19. internecionem præterea; ultimum nulla vel ætatis vel sexus habita ratione, ne matribus quidem, aut infantibus servatis excidium designat. Vide Grotium.

℣. 15. CAMELOS FOETAS.] Hebraicus textus [6], ac versiones omnes: *Fœminas camelorum, quæ lactabant*: Camelorum fœminæ lac habent, donec iterum

B gravescant. Earum lac ab Antiquis, & præcipue Arabibus plurimi fiebat; & tribus aquæ partibus immixtum in potus delicias censebatur. Unde Plinius l. 11. 41. ait: *Cameli lac habent, donec iterum gravescant, suavissimumque hoc existimatur, ad unam mensuram tribus aquæ additis*. Divus Hieronymus l. 2. contra Jovinian. refert ævi sui Arabes carne, & lacte camelorum ali solitos fuisse; mos hic hodie quoque apud illos viget, si fides Viatoribus est habenda.

TAVROS VIGINTI.] Hebræus, & omnes versiones præter Syriacam, & Vulgatam decem tantum recensent.

℣. 19. SECVNDO, ET TERTIO.] Septuaginta, *primo, secundo, & tertio*.

C ℣. 20. PLACABO ILLUM .... POSTEA VIDEBO ILLUM: FORSITAN PROPITIABITVR MIHI.] Hebræus ad litteram [7]: *Placabo faciem ejus muneribus, quæ illi offeram, postea videbo os ejus, forsitan mihi faciem levabit*. Facies sæpe ponitur pro ira. Placabo iram ejus, postea ore miti me excipiet: vel, aliquam de me habebit æstimationem; vel, vultum ejus intueri audebo, & tuto ad eum venire.

℣. 21. MANSIT NOCTE ILLA IN CASTRIS.] Hebraicus textus [8] verti potest; *noctem transegit eum castris suis*, seu *cum turmis suis*: sed cum postridie se ab aliis prima luce separasset, postquam illos torrentem Iabok transire jussit, *mansit solus*; vers. 24. seu aliter; mansit Mahanain tota nocte, ubi duo angelorum castra viderat.

D ℣. 22. TRANSIVIT VADUM IABOK.] Ad vadum, quod ad Mahanaim erat. Torrens Jaboc in montibus Galaad oritur, & ad extremam partem Meridionalem lacus Genesareth, in Iordanem influit, infra locum, unde Iordanes ab hoc lacu egreditur. Iaboc [9] a Iacobi lucta nomen accepisse quidam censent; nos a Iesboch filio Abraham, & Cethuræ, ut alibi docuimus. Vide Gen. 25. 2.

℣. 23. TRADVCTIS OMNIBVS.] Vox, *omnibus*, in hodierno Hebraico textu non legitur; extat tamen in Samaritano, Syriaco, & apud Septuaginta; hinc & in exemplaribus Hebraicis aliàs fuisse conjicit Grotius.

℣. 24. MANSIT SOLVS.] Incertum est, manseritne solus trans torrentem post suorum transitum; an

E vero torrente jam superato, manserit post eos, progredientes scilicet lentiori gradu profecutus.

ET ECCE VIR LVCTABATVR CVM EO.] Aquila, Symmachus [10]: *volutabatur* in pulvere. Plures vertunt [11]: *cooperuit se pulvere*; veluti Athletæ, qui se se oleo inungebantur, & inter luctandum pulvere se invi-

1 עבדך יעקוב. 70. ὁ παῖς σου Ἰακώβ.
2 קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית
3 70. Ἱκανούσθω μοι ἀπὸ πάσης δικαιοσύνης, καὶ ἀπὸ πάσης ἀληθείας ἧς ἐποιήσας τῷ παιδί σου. *Alii cod.* Ἱκανοῦται. *Sufficit*. *Alii*: Ἱκανοῦσαί μοι *Sufficis mihi*. *Alius*: Ἱκανός εἰμι *Sufficiens sum*.
4 *Aq.* Ἐσμικρύνθην ὑπὲρ πάντας ἐλέῳ, καὶ πάσῃ ἀληθείᾳ.
5 אם על בנים *matrem super filios*. 6 גמלים מניקות. 70. Καμήλους θηλαζούσας
7 אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני 70. ἴσως γὰρ προσδέξεται. *Alius*, ἐὰν πῶς ἐντιρώπ
8 לן בלילה ההוא במחנה
9 יאבק & אבק *Luctare*.
10 *Heb.* יאבק איש עמו *Aquil. & Sym.* ἐκυλίετο ἀνὴρ μετ' αὐτοῦ. 70. ἐπάλαιεν ἄνθρωπος μετ' αὐτοῦ
11 אבק *Sufflare, exhalare. spirare, &c. pulvis. Deut.* 18.

invicem aspergebant, ut alter alterum tenere posset. A Veteres Iustinus Dialog. cum Tryphone, Clemens Alex. l. 1. Pædag. Tertullianus contra Praxeam, Hilarius l. 4. & 5. de Trin. Athanasius Orat. contra Arian. 3. in nova edit. Chrysostomus in cap. 7. in Acta Apostolorum, & Theodoretus quæst. 92. in Genes. putarunt hominem, de quo hic sermo est, fuisse Dei filium, secundam Sanctissimæ Trinitatis personam. A Iacobo Deus nuncupatur versic. 30. quin imo ipse se Deum nominat versic. 28. Origenes tom. 5. in Johan. & hom. 11. in Numer. ex libro quodam Hebræorum apocrypho colligit homines illustres, & singulari quadam dote conspicuos non communes cum ceteris habere animas, sed ab angelis primi ordinis in eorum corpora descendentibus animari: Israelem inter angelos principem in Jacobi corpus venisse, atque Urielem angelorum ultimum, cum vellet se pro Iacobo haberi, ab Israele fuisse devictum.

Virum hunc angelum fuisse communis est opinio. Oseas propheta eum angelum vocat 12. 3. *In fortitudine sua directus est cum Angelo, & invaluit ad Angelum*. E Patribus plerique Divum Augustinum l. 14. de Civit. cap. 39. quæst. 104. in Genes. secuti cum ceteras Veteris Testamenti apparitiones, tum hanc præcipue angelorum ministerio fuisse peractas credidere; atque in hanc sententiam potior Theologorum nostrorum, & Interpretum pars abiit. Josephus hoc in loco angelum hunc phantasma, & paulo infra angelum nominat. Angelum etiam, qui Manue, & Gedeoni apparuit, phantasma appellat. C Veteres quidam, teste Procopio in hunc locum, eum, qui contra Iacob pugnavit, dæmonem fuisse sub Esau figura arbitrati sunt. Vide, si lubet, & Hieronymum in cap. 6. epist. ad Ephes. pag. 400. nov. edit. Videtur ibi innuere fuisse Iacobum ab angelo adjutum adversus dæmonem, quocum luctabatur. *Luctabatur cum eo homo adjuvans eum, & corroborans adversus alium sudore nimio dimicantem*. Hic alius, ut videtur, dæmon erat, juxta ea, quæ antea dixerat. Sed quo pacto Iacob petere ab illo benedictionem voluit? Iarchi, & alii quidam commenti sunt eum, qui cum Iacobo luctabatur, fuisse angelum Esau, ut Iacobum ad cedendum primogenituræ jus jam acquisitum cogeret. Origenes lib. 3. Periarchon negat Jacobum cum angelo, veluti cum adversario suo luctasse; sed eum fuisse ab angelo adjutum docet in pugna, quam habuit cum dæmone aggressore. D Divus Hieronymus lib. 3. in cap. 6. epist. ad Ephes. luctam hanc explicat de spiritali pugna, quam ab Inferni potestatibus sustinere debemus. Eodem in sensu eam Origenes accipere loco citato videtur. Abbas Rupertus in hunc locum illam intelligit de vi, quam precibus suis Jacob faciebat, ut angelum diutius sisteret, ejusque benedictionem obtineret. Sententias hasce conciliare possumus, si dicamus luctam hanc realem quidem, & veram fuisse, spiritalem nihilominus, & mysticam posse appellari, eo quod preces denotaret, quibus ad Dei misericordiam, & favorem sibi captandum Iacob usus est. Pugna hæc corporea, in qua Iacob victor evasit, E quænam fuerit ejus precum vis, quinam eventus, comprobat. Lycophron Iovem sub Athletæ figura integra nocte cum Hercule pugnasse, atque hunc victoriam de illo reportasse narrat. Fabula est ex historia, quam hic legimus, ut videtur, excerpta.

℣. 25. VIDENS, QUOD EUM SUPERARE NON POSSET.] Noluit Deus angelum vim suam exercere, qua Iacobum superaret. Cum Iacobum in femore tactum claudicare coegit, satis, quid posset, ostendit, si viribus suis uti voluisset. Deus dicit se non posse, quæ non vult efficere. Iesum Christum in patria sua miracula patrare non potuisse notat Evangelium, Marc. 6. 5. *Non poterat ibi virtutem ullam facere*, id est, nolebat. Ita angelus Iacobum superare non poterat, quoniam nolebat.

TETIGIT NERVUM FEMORIS EJUS.] Hebr. בכף ירכו. Eum tetigit in eo femoris loco, ubi os magnum inseritur in acetabulam ossis sacri. Septuaginta [1]: tetigit latitudinem femoris ejus; nempe eam femoris partem, quæ maxime carne abundat, inguen versus, ejusque nervos distendit, eos compressit.

STATIMQUE EMARCUIT.] Quid revera significet vox Hebraica תקע theka non liquet. Septuaginta reddunt, ἐνάρκησε, torpore affectus est. Recentiores B Interpretes fere omnes: *luxatus est*. Sed si femur luxatum habebat, a loco, in quo erat, discedere nequiisset. Sunt qui credant Iacobum brevi tantum temporis spatio claudum fuisse; alii tamdiu claudicasse, quoad Sichem venit, quo sanum, & incolumen eum pervenisse Scriptura testatur cap. 33. 18. Ita sentiunt Iudæi, Tostatus, Iunius, & alii plures: sed Gennadius, & alii claudum permansisse usque ad mortem affirmant. Medici, inter quos Bartholinus de morb. Biblic. cap. 2. Galenus lib. 18. de usu pa. cap. 2. Cels. l. 8. cap. 20. docent luxatum femur difficile admodum reponi posse, & aliquas semper morbi reliquias superesse; unde ii etiam, qui a luxatura sanati sunt, semper claudicant.

℣. 26. ASCENDIT AURORA.] Idest, incipit recedere Aurora, & soli locum cedere. עלה השחר. Apparitiones fere semper noctu fiunt, & adveniente die evanescunt. Scriptura tamen quarundam meminit, quæ alto jam Sole peractæ sunt: veluti cum tres angeli Abrahamo, & Angelus Manue & Gedeoni se se conspiciendos obtulere. Adventante die phantasmata evanescere asserunt Pagani teste Grotio. Jupiter apud Plautum ait: *exire ex urbe prius, quam lucescat, volo*: & Anchises apud Virgilium Æneid. 5.

Jamque vale: torquet medios nox humida cursus,
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.

Angelus dimitti vult a Iacobo, quod jam jam Sol esset proditurus. Vix evanuit angelus, quod Sol ortus est, vers. 31.

NON DIMITTAM TE, NISI BENEDIXERIS MIHI.] Inter pugnandum cognovit Iacob eum, quocum luctabatur, angelum esse. Ejus poscit benedictionem, eumque precatur, ut victoriam contra Esau sibi obtineat. Benedictionem petit cum lacrymis, inquit Oseas 12. 4. *flevit, & rogavit eum*. Lyranus existimasse videtur modum hunc loquendi: *nisi benedixeris mihi*, idem ferme significare, ac si dixisset, *nisi te subdideris mihi*; ego te non dimittam, nisi te victum fatearis. Apud Isaiam cap. 36. 16. verba illa *facite mecum benedictionem*, denotare videntur *subjicite vos mihi*, seu solvite mihi tributum.

℣. 28. NEQUAQUAM JACOB APPELLABITUR NOMEN TUUM, SED ISRAEL.] Nomen tamen suum Iacob adhuc retinuit, eoque fuit frequentius appellatus, quam nomine Israel. Postremum hoc ejus posteris speciatim inditum fuit, Israelitarum, non vero Iacobitarum nomine notis. Eodem hoc nomine eum Deus rursus vocat cap. 35. 10. *Israel* significat Dei [2] principem, principem magnum: vel etiam, hominem, qui Deum, seu angelum dicit. Arabice שרה congredi, contendere. Posterior hæc ethymologia versiculi sequentis textu confirmatur. Potior Veterum pars putavit Israelem hominem designare, qui Deum videt [3]. Ita nomen hoc explicarunt Philo lib. de Temulent. & lib. de pœnis, & præmiis, & ali-

1 Ἥψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ.
2 *Dominari* שרה *Prævalere*.
3 ישר אל איש ראה אל. *Vir videns Deum*.

& alibi, Origenes tom. 5. in Joan. & hom. 11. in Numer. Divus Basilius in cap. 1. Isai. Divus Gregorius Nazianzenus Orat. 12. de Theolog. Divus Chrysostomus hom. 58. in Genes. Divus Augustinus lib. 16. de Civit. cap. 39. Josephus vero lib. 1. Antiq. innuere videtur hujusmodi nomine Iacobum, eo quod cum angelo pugnaverit, fuisse donatum. A Divo Hieronymo *Ischuron* quod diminutivum Israelis esse creditur, aliquando redditur *rectissimus*, quod probat patrem hunc hujusmodi nomen derivasse ab Hebr. ישר אל *Jasar-el*, *rectus Dei*. Iustitia Iustus Dei: sed in quæstionibus Hebraicis ait, Israel significare principem cum Deo.

QUONIAM CONTRA DEUM FORTIS FUISTI, QUANTO MAGIS CONTRA HOMINES PRÆVALEBIS?] Hebraicus textus [1] sic reddi potest: *quoniam prævaluisti contra homines, & fortior fuisti*; seu quoniam contra Deum, prævaluisti, & contra homines, & tu prævalebis. Verum faciliorem, clarioremque hujus loci sententiam exhibet Vulgata.

℣. 29. CUR QUÆRIS NOMEN MEUM?] Nonnulla Septuaginta Interpretum exemplaria, Theodoretus, & quædam Mss. Latina addunt hæc verba: *quod est mirabile*, quæ a cap. 13. Iudic. sumpta sunt. Sed nullum hujus additionis vestigium, nec in textibus, nec in antiquis versionibus græcis apparet. Angelus nomen suum patefacere non vult; seu quod timeret, ne ipsum homines secuturis temporibus adorarent; seu potius quod Deus nomen suum *Jehovah* [2] nondum revelare voluerit. Iacob hujus angeli nomen scire optabat, ut eum, cum res posceret, invocaret.

℣. 30. VOCAVIT IACOB NOMEN LOCI ILLIUS PHANUEL.] Hebræus: *appellavit locum illum* פניאל *Peni-el*. Sed v. sequenti, non secus ac Vulgata legit, פנואל *Phanuel*. Potest vox hæc significare, *faciem Dei*. Septuaginta εἶδος Θεοῦ *formam Dei*. Aquilas πρόσωπον ἰσχύρ, *faciem Dei fortis*. Meminit Strabo lib. 16. de quodam montis Libani promontorio, quod *Dei faciem* vocabatur; fortasse quia similis in

A eo facta fuerat apparitio. Iacob gratias Deo agit, quod post visionem adeo mirabilem ipsi vitam servarit. Antiqui, ut supra Genes. cap. 16. 13. innuimus, Dei, aut angelorum apparitiones mortem eas videntibus afferre putabant]. *Vidi Deum facie ad faciem*, idest, illum non in somnis, sed sensibili, & corporea forma imbutum vidi.

℣. 32. QUAM OB CAUSAM NON COMEDUNT NERVUM FILII ISRAEL.] Ab hujus nervi comestione nulla certa lege Israelitæ prohibebantur. Ab illo Hebræi abstinent in rei, quæ Jacobo contigisse hic legitur, monumentum. Plurimi quoque id religione tantum, ac pietate quadam fuisse apud illos servatum contendunt. In Moysis lege hac de re ne verbum quidem. Nonnulli Interpretes, inter quos Ligt-
B footus, posteriorem quartam partem integram, & Sauli a Samuele, & ab Elcana Annæ sponsæ suæ comedendam fuisse appositam putant. Hodie Iudæi posticam animalis partem comedere non solent; aliquando tamen nervum inguen versus extantem detrahunt, & quod reliquum est, totum comedunt. Vide Leonem Mutinensem cap. 7. n. 3.

Asserit Buxtorfius synag. Jud. c. 27. p. 471. Judæos in Italia venas etiam adimere, & anatomicas quasdam tabulas impressas habere, quo facilius venas, & nervos amputandos distinguere queant. Hinc fit, addit hic Auctor, ut Medici Judæi in anatomica arte excellant. Illos insuper ait in Germania animalium, quæ ab ipsis occiduntur, posticas partes Christianis vendere consuevisse: eas tamen non prius vendi quam
C urina fœdarint, dirisque emptores voverint, Hebræi omnes ad Christianam religionem transeuntes uno ore testantur. Divus Chrysostomus hom. 58. in Genes. notat, hunc a nervo femoris abstinendi morem inde solummodo ortum, ut luctæ Iacobi cum angelo memoria servaretur. Antiquæ legis observantiæ nihil aliud ferme sunt, nisi signa quædam, ac rerum monumenta, quas Deus pro Patriarchis egit.

---

1 כי שרית עם אלחים ועם אנשום ותוכל. Aquil. ὅτι ἦρξας μετὰ Θεοῦ. Sym. ὅτι ἦρξω ἔχυι πρὸς Θεόν. 70. Th. ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ.

2 Exod. 6. 3.

CAPUT XXXIII.

Duo fratres Jacob, & Esau sibi invicem occurrunt. Jacob fratrem tandem compellit, ut munera sua accipiat: eumque itineris sui socium officiose recusat. Pervenit in Socoth, & inde in Sichem.

℣. 1. ELevans autem Jacob oculos suos, vidit venientem Esau, & cum eo quadrin-
gentos viros: divisitque filios Liæ, & Rachel, ambarumque famularum. 2
Et posuit utramque ancillam, & liberos earum, in principio: Liam vero, &
filios ejus, in secundo loco: Rachel autem, & Joseph novissimos. 3 Et ipse progre-
diens adoravit pronus in terram septies, donec appropinquaret frater ejus. 4 Currens
itaque Esau obviam fratri suo, amplexatus est eum: stringensque collum ejus, & oscu-
lans flevit. 5 Levatisque oculis, vidit mulieres, & parvulos earum, & ait: Quid
sibi volunt isti? & si ad te pertinent? Respondit: Parvuli sunt, quos donavit mihi
Deus servo tuo. 6 Et appropinquantes ancillæ, & filii earum, incurvati sunt. 7
Accessit quoque Lia cum pueris suis: & cum similiter adorassent, extremi Joseph, &
Rachel adoraverunt. 8 Dixitque Esau: Quænam sunt istæ turmæ, quas obviam ha-
bui? Respondit: Ut invenirem gratiam coram domino meo. 9 At ille ait: Habeo
plurima, frater mi, sint tua tibi. 10 Dixitque Jacob: Noli ita, obsecro: sed si in-
veni gratiam in oculis tuis, accipe munusculum de manibus meis: sic enim vidi faciem
tuam,

tuam, quasi viderim vultum Dei : esto mihi propitius. 11 Et suscipe benedictionem, quam attuli tibi, & quam donavit mihi Deus tribuens omnia. Vix, fratre compellente, suscipiens, 12 Ait, gradiamur simul, eroque socius itineris tui. 13 Dixitque Jacob : Nosti, domine mi, quod parvulos habeam teneros, & oves, & boves fœtas mecum ; quas si plus in ambulando fecero laborare, morientur una die cuncti greges. 14 Præcedat dominus meus ante servum suum ; & ego sequar paulatim vestigia ejus, sicut videro parvulos meos posse, donec veniam ad dominum meum in Seir. 15 Respondit Esau : Oro te, ut de populo, qui mecum est, saltem socii remaneant viæ tuæ. Non est, inquit, necesse: hoc uno tantum indigeo, ut inveniam gratiam in conspectu tuo, domine mi. 16 Reversus est itaque illo die Esau itinere, quo venerat in Seir. 17 Et Jacob venit in Socoth ; ubi ædificata domo, & fixis tentoriis, appellavit nomen loci illius Socoth, idest, tabernacula. 18 Transivitque in Salem urbem Sichimorum, quæ est in terra Chanaan, postquam reversus est de Mesopotamia Syriæ : & habitavit juxta oppidum. 19 Emitque partem agri, in qua fixerat tabernacula, a filiis Hemor patris Sichem, centum agnis. 20 Et erecto ibi altari, invocavit super illud fortissimum Deum Israel.

℣. 1. DIVISITQVE FILIOS LIÆ, & RACHEL.] Hebræus ad litteram [1] : *Divisitque æqualiter filios Liæ, & Rachel, & cum illis ambas ancillas*. Idest ; duas fecit turmas ; alteram quidem ex duabus ancillis, earumque filiis conflatam, hosque jussit primos incedere ; alteram autem ex Lia, & Rachele, earumque liberis, atque illos primam turmam pone sequi voluit ; ita tamen, ut Rachel, ejusque filius Ioseph postremi omnium essent, atque agmen clauderent. Alii volunt Iacobum ex quatuor fœminis suis, earumque liberis quatuor ; alii tres tantum fecisse turmas contendunt ; Hebræus tamen, & Aquila [2] aperte dicunt in duas tantum turmas illos fuisse divisos. Ita etiam D. Hieronymus in quæst. hebr. sentit.

℣. 3. ADORAVIT PRONUS IN TERRAM SEPTIES.] B Septenario hoc numero plures vices denotari indefinite possunt ; sed satius est hic numerum determinatum intelligere, qui summam reverentiam, ac subjectionem juxta illius regionis consuetudinem innuebat. Ex intervallo eum Septies salvere jussit. Dubitant nonnulli, omnia ne hæc honoris signa Iacob fratri suo sincero animo præstiterit ; an vero timore ex quadam animi infirmitate commotus. Et fortasse solius urbanitatis causa, & ex quadam licitæ adulationis specie id fecit Iacob, inquit Tostatus ; nos tamen existimamus sincere, & ex animo eum egisse. Vide Augustinum quæst. 105. in Genes.

℣. 4. AMPLEXATUS EST EVM, STRINGENSQVE COLLVM EJVS, & OSCVLANS FLEVIT.] Hebr. [3] *amplexatus est eum, conjecit se in collum ejus, osculatus est illum, & illacrymati sunt.* Idem legimus apud Chaldæum, & Septuaginta : *Præ lætitia lacrymas uterque effudit*.

℣. 5. QVID SIBI VOLUNT ISTI? & SI AD TE PERTINENT?] Textus hebraicus valde concisus [4] est, & ita reddi potest: Quinam illi, qui tecum sunt? *Quid est hæc turma, tua ne est?* aut tandem, *quid tibi cum hac multitudine?* Quid commercii cum illa habes?

℣. 10. NOLI ITA, OBSECRO.] Hebræus juxta Septuaginta : *Si inveni gratiam coram te, accipe munera mea*, propterea [5] *vidi faciem tuam, quasi viderem vultum Dei ; & tu rem mihi gratissimam facies*. Vatablus vertit : Ne recuses quæso munera mea ; si ea accipies, tam lætus te videbo, ac si Dei vultum intuerer ; id mihi erit pergratum. Ego vero locum hunc ita redderem : *Ne id quæso facias* (ne recuses mune- D ra mea) *si gratiam inveni in oculis tuis, munus hoc ac-* A *cipe de manu mea ; quoniam faciem tuam vidi, quasi viderem vultum ipsius Dei, & hoc me beneficio afficias* ; seu in hoc mihi indulge. Vox תרצני *Tirezeni* synonyma est, ut censeo, vocis יאת *jaat*, quæ sæpe usurpatur, ut innuat, *officium præstare* ; etsi plerumque significet *alicui obsequi*, non secus ac רצה *Razah*. Vide Genes. 34. v. 15. 22.

Chaldæus habet : Faciem tuam vidi, *quasi vultum Principis viderem*. Syrus, & Pagninus : *Vultum Angeli*. Hæc fuerunt a Jacobo fortasse hyperbolice prolata, ut observantiam, ac reverentiam ostenderet, quam Esau deferebat. Sine mendacio, ac sine ulla adulationis nota poterat Jacob dicere, videre se faciem fratris sui, quasi vultum Principis ; Esau enim revera Princeps erat : & quasi vultum Angeli sibi propitii ; cum enim fratris iram pertimesceret, eum sibi placatum, ac humanitate plenum videbat. Tandem dicere poterat se, dum fratrem videbat, eamdem quodammodo reverentiam concipere, eodemque timore commoveri, ac si Deum intueretur : quoniam Esau ei vitam adimere, ejusque turmam facile disperdere poterat. His adde, quod vultus divinus juxta Scripturæ phrasim significare potest augustam, ac venerandam faciem.

Expressio hæc : *sicut vultum Angeli*, denotat plerumque timorem, quem metuenda majestas ingerit. Vide 2. lib. Reg. c. 19. 27 & Esth. 15. 16. Scriptura utitur hic verbo *Elohim*, quod, ut supra diximus, Deo tribuitur, Angelis, Principibus, atque iis, qui ampla, & inusitata quadam auctoritate fruuntur ; sicut cum Deus Moysi dicit, *Ecce constitui te Deum Pharaonis*. C

ESTO MIHI PROPITIUS.] Septuaginta Edit. Complut. pro Εὐλογήσεις με, habent Εὐδοκήσεις με, *Et tu benedices mihi*. Hebræus, & Chaldæus : *tu placuisti mihi* ; maxima cum voluptate te vidi. Septuaginta apud D. Chrysost. *tu mihi gratificaberis*, facies quod erit mihi gratissimum, quodque me summopere devinciet. Potest etiam verti [6] ; *benevoluisti mihi* : amorem erga me ostendere voluisti. Nos, ut paulo ante diximus, locum hunc ita reddere malumus : *& tu in hoc mihi indulgebis*.

℣. 11. SUSCIPE BENEDICTIONEM QVAM ATTVLI.] Hebr. textus [7] ad litteram : *accipe, quæso, munus meum, quod tibi oblatum est, quoniam Deus gratificatus est mihi* (seu, misericordiam mihi impertitus est), *& omnia mihi sunt*. Rebus omnibus abundo, nihil mihi deest.

1 ויחץ את הילדים על לאה וגו.
2 *Aquil.* Ἐμίσϑ. 70. διεῖλε. *Alius*, ἐπιδιεῖλε.
3 ויחבקהו ויפול על צוארו וישקהו ויבכו
4 מי אלה לך
5 כי על כן. 70. Ἕνεκεν τούτου.
6 והרצני
7 קח נא את ברכתי אשר הבאת לך כי הנני אלהים וכי יש לי כל

deest. Textus Samaritanus; *quoniam Dominus beneficiis me cumulavit, & hæc omnia mea sunt*. Arabicus: *Præter hæc omnia, plura insuper habeo*. Munus hoc appellatur *benedictio*, quia tum ille, qui accipiebat, tum qui offerebat hujusmodi munera, pluribus ea benedictionibus cumulabat. Superius vocantur *Mincha*; *oblatio*, *munus*.

℣. 13. BOVES FÆTAS MECUM.] Nonnulli hebraica verba הבקר עלות עלי ita reddunt: *Vaccas habeo quæ lactant*, seu quæ vitulos suos habent. Alii: *greges habeo, qui me sequuntur*. Septuaginta: Λοχεύονται ἐπ' ἐμέ: Alius, Κύουσι; *boves, quæ vitulos habent*. Alibi autem, nempe Isai. 11. 11. vertunt: Ἐν γαστρὶ ἐχούσας, *boves gravidas*. 1. Reg. 6. 10. πρωτοτοκούσας, *quæ non ita pridem peperere*. Omnes hæ versiones cum Vulgata conveniunt: *boves fætas*, boves gravidas, seu lactantes. Posteriori hoc in sensu explicant locum hunc Chaldæus, Syrus, Arabs, Vatablus, & Rabbini. Apud Latinos Auctores, *fœta*, plerumque matrem, quæ gravida est, significat; aliquando tamen etiam illam, quæ lactat; *fœta mater*, Statius; *Fœta lupa*, Virgilius; *fœtæ vaccæ*, idem Virgil. atque hoc in sensu hic accipiendum esse vult Bochartus.

SI PLUS IN AMBULANDO FECERO LABORARE, MORIENTUR UNA DIE &c.] Hebræus [1]: *nimium urgebunt aliquando hæc animalia, & omnes interibunt*.

℣. 14. EGO SEQUAR PAULATIM VESTIGIA EJUS.] Hebr. *lento gradu incedam, prout patientur vires hujus turmæ, quam ante me incedere jubeo*. Hebraica vox *Malach*, [2] quæ ad litteram significat, *opus*, explicari potest pro universis mulierum, puerorum, & pecorum, quæ Jacob ducebat, impedimentis; seu, pro itineris labore. Vel juxta Septuaginta: Accelerabo gradum, prout requirit tempus, quod insumendum mihi est ad hoc iter, una cum pueris, & gregibus meis peragendum. Properabo, ita tamen ut turmam meam ante me pedetentim procedere permittam; diligentiam omnem adhibebo, quam socii mei adhiberi a me posse concedent.

DONEC VENIAM IN SEHIR.] Piscator, & Abulensis temere contendunt Iacobum hic officiosum mendacium protulisse, idque promisisse, quod deinde exequi nolebat. D. tamen Augustinus q. 106. in Genes. & alii plures eum sequuti ajunt eam tunc fortasse mentem Jacobo fuisse, ut Esau inviseret; sed plures deinde exortas difficultates illum ab hoc itinere suscipiendo prohibuisse, eumque a proposito dimovisse. Etsi fortasse aliàs, hac certe vice, Iacob in Sehir non perrexit.

℣. 15. NON EST NECESSE.] Hebræus simpliciter habet; *quare hoc? inveniam gratiam coram Domino meo*. Septuaginta: *cur hoc? sufficit mihi, quod invenerim gratiam ante oculos tuos*.

℣. 17. IACOB VENIT IN SOCOTH.] Hebræus: *Venit in Socoth, ibique ædificavit domum pro se, & tentoria pro gregibus suis*. Socoth non admodum longe distabat a Mahanaim. Iacob eo pervenire poterat eadem die, aut certe postridie, quam Esau fratrem suum viderat. Socoth ad Orientem Iordanis jacere, atque octo, aut decem circiter leucas distare a Mahanaim putamus. Per aliquod tempus ibi permansisse Iacobum oportet, cum domum pro se ædificarit, tuguria construxerit, atque tentoria pro pecudibus suis erexerit. Decem ibi mensibus eum fuisse moratum existimant Iudæi. Hæc Iacobi commoratio occasionem præbuit eo in loco construendæ urbis, quæ *Socoth* fuit appellata.

℣. 18. TRANSIVIT IN SALEM URBEM SICHIMORUM.] A Socoth discedens Iordanem transivit, ac

A venit Salem. Urbem quamdam *Salem*, aliter *Salim* dictam ad Occidentalem Iordanis ripam, quinque, aut sex leucas a Scythopoli Meridiem versus dissitam ex Ioan. 3. 23. novimus. Sed ægre inducor, ut credam hanc Ioannis urbem eam esse, de qua loquitur Moyses; illa siquidem nimium distabat a Sichimitis, qui interiorem regionis partem Occidentem versus habitabant. Maxima pars recentiorum Interpretum, post Rabbinos, locum hunc aliter vertunt, verbum *Salem* [3] accipientes tanquam adjectivum, quod significat Salvum, & incolumnem: *Venit Salvus, & incolumis in Urbem Sichem*. Venit, inquiunt Iudæi, prope urbem Sichem a morbo femoris omnino liberatus. Hæc urbs nomen habuit a Sichem filio Hemor, & a Ioan. 4. 5. Sichar appellatur; jacet juxta

B ta Samariam, atque hodie *Neapolis*, seu *Naplousa* dicitur. Demetrius apud Eusebium Præp. l. 9. c. 21. Iacobum decem annis ibi moratum fuisse refert.

℣. 19. EMIT PARTEM AGRI, IN QUA FIXERAT TABERNACULA A FILIIS HEMOR.] Iacob a Sichimita quodam, quem Scriptura non nominat, emit partem agri, ubi habitationem suam constituit, & tentoria sua fixit; non enim aut in domibus, aut in Urbibus habitavit. Urbem Sichem incolebant posteri Hemor, qui ejusdem Urbis auctor, & Rex fuerat. Cum in qualibet familia plures essent fœminæ, pueri, & servi, atque ingens earum rerum copia, quæ ad multos greges alendos, vitamque agrestem, ac laboriosam traducendam requiruntur, paucis familiis haud exiguus vicus consti-

C tui poterat.

EMIT PARTEM AGRI ...... CENTUM AGNIS.] Vulgata hoc in loco Septuaginta secuta est. Vox hebraica *Kesitah* [4] in tribus tantum Scripturæ locis reperitur, videlicet hic, Iosu. 24. 32. & Iob. 42. 11. Chaldæus, Septuaginta, Syrus, Arabs, Samaritanus, Aquila, Symmachus, Theodotion, Abenezra, & Vulgata, quos Veteres omnes secuti sunt, citatum Iosue locum reddunt, *novellas oves*, & locum Iob, *ovem novellam* [5]. Quorsum autem adeo studiose adnotatur centum agnos, quos Iacob filiis Hemor dedit, omnes fuisse fœminas? Et si textus significare vult centum novellas oves, qua unquam de causa vocem *Kesitah* in plurali numero non usurpat? Cur denique ex propinquis, & amicis Iob singuli unam tan-

D tum ovem sancto huic viro dono dant, quod certe munus erat, & eorum liberalitate indignum, & tanti viri indigentiæ parum accommodatum?

Hinc ex recentioribus Interpretibus plerique in Rabbinorum [6] sententiam pedibus jere, qui docent Kesitah nummum quendam significare. Eugubinus, Bochartus, aliique nonnulli putarunt Septuaginta primo reddidisse *centum minas*, & aliàs in eorum exemplaribus scriptum fuisse, Hecaton mnòn; amanuenses vero primam mutasse lectionem, transcribentes, *Hecaton amnòn*, centum agnos, pro centum minis, eo quia Abrahæ ætate nullos adhuc nummos in usu fuisse forte crediderint. Hæc autem conjectura, quæ aliquam veri speciem pro hoc Genesis loco habere potest, omni caret probabilitate tam pro allato Io-

E sue loco illustrando, ubi græca lectio est, *Hecaton amnadon, centum novellas oves*, quam pro citato Iob versic., ubi Septuaginta legunt, *Amnada mian*, novellam ovem. His adde, quod hujusmodi lectio nullo nec Septuaginta exemplari, nec antiqui cujusquam Interpretis consensu confirmatur. Minus etiam verosimilia nonnulli Rabbini [7] sentiunt tanti Kesitah valere existimantes, quanti obolus valet. Si id verum esset, Jacob agrum a filiis Hemor quinque tan-

1 ורדפום יום אחד ומתו כל הצאן 70. ἐὰν οὖν καταδιώξω αὐτὰ μίαν, ἀποθανοῦνται πάντα τὰ κτήνη.
2 אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני
3 Hieron. in quæst. Hebr. שלם seu שלום ut Samaritanus legit.
4 קשיטה 70. Ἑκατὸν ἀμνῶν.
5 *Cald.* חרפא. 70. ἀμνάδας. *Vulg. Novellas oves.*
6 Abika, Kimchi, Levi Ben-Gerson, Rab. Salom. Mardoc. Arius, Luther. Calvin. Jun. Diodatus, Belg. Angli, Vaser. Sixtin. Amamas, Buxtorfius, Brerevoord. Hottinger. Valton. Bochart. de anim. sacr. part. 1. l. 2. c. 43. &c. Vide si lubet Spanhemium hist. Jobi c. 8. n. 6.
7 Rabbini Akiba, Salomon, David, Gerson.

tantum siclis emisset, qui valent circiter octo francos, duos solidos, & unum denariolum monetæ Gallicæ: ex propinquis vero, & amicis Job viginti circiter denarios turonenses ei dono singuli dedissent, quod etiam probabile non videtur.

Arias Montanus, Drusius, Brerevoord, Vaserus, Grotius, & plerique alii voluerunt textum hic denotare centum nummos, quibus agni figura impressa erat. Oligerus dissertationem quamdam edidit an. 1691. ubi multis confirmare conatur opinionem hanc, quæ Septuaginta, Vulgatam, & Chaldæum cum iis conciliat, qui Kesitha nummum quemdam significare credunt. Antiquitus nummi nomen a figura, quę illis imprimebatur, accipiebant. Nummi, qui testudinem, bovem, noctuam, sagittarium, aut agnum repræsentabant, testudo, bos, noctua, sagittarius, & agnus appellabantur. Vetus proverbium est Βȣ̃ς ἐπὶ γλώττῃ, *bos in lingua*, quod dicitur de homine, qui argento corruptus fuit. Lysandri servus, ut refert Plutarchus in Lysandro, domini sui proditionem detexit, dicens multas in ejus domo noctuas esse; innuere volens eum ab Atheniensibus nummos accepisse, quibus impressa erat noctua, Minervæ Avis. Rex Agesilaus apud eumdem Plutarchum Apophtegm. Laconic. se pulsum ex Asia fuisse affirmat a triginta mille sagittariis; quoniam Rex Persarum tantam vim nummorum, qui sagittarium exhibebant, Oratoribus Atheniensibus, & Thebanis dederat, ut cives suos ad bellum Lacedæmoniis inferendum persuaderent.

Quod autem maxime eorum opinioni favet, qui *Kesitah* nummum quemdam esse volunt, illud est, quod legitur Act. 7. 19. ubi Divus Stephanus refert, Abraham *pretio argenti* agrum a filiis Hemor emisse. *Translati sunt in Sichem, ac positi sunt in sepulchro, quod emit Abraham pretio argenti a filiis Hemor filii Sichem.* Contendunt nonnulli nomen Abraham in hunc locum irrepsisse pro Iacob, atque Divum Stephanum explicare, quid sit *Kesitah*, dum vocem hanc reddit *pretio argenti*. Verum Divum hunc martyrem loquutum esse de sepulchro, quod Abraham apud Ephron a filiis Heth emit; & de quo meminit caput 23. Genes. v. 8. 9. & seqq. atque in Actis nomen *Hemor filii Sichem* loco *Ephron filii Heth* fuisse positum est admodum probabilius. Pelleterius qui in diariis Trevoltianis ad an. 1704. M. Maii in hunc locum expresse scripsit, contendit verbum Hebraicum *Kesitah* descendere a *Keset* [1], quod aliquando arcum significat; atque monetam antiquam Assyriam denotare, hinc sagittario, inde agno signatam; nummum hunc in Oriente in usu fuisse ante Daricos, in quibus Darius ex una quidem parte se repræsentari, ex altera autem sagittarium imprimi jussit. Addit auream fuisse monetam hanc, eaque ætate adhibitam pro inaure, non secus ac insecutis temporibus extitere, & hodie quoque extant populi, qui numismata aurea, & argentea gestant in modum inauris pertusa. Tandem vult Kesitah aureum circiter duodecim libras decem solidos monetæ Gallicæ valere.

Hæ autem sunt rationes potissimæ, quæ sententiam hanc confirmant. Assyrii ex vetustioribus populis sunt, qui nummos cuserint, si fides Divo Epiphanio [2], & Divo Isidoro l. 16. Origin. cap. 24. habenda. Affirmant enim Abrahamum nummorum usum in terram Chanaan invexisse. Herodoto l. 4. c. 166. placet Assyrias monetas typo signari incœpisse sub Dario filio Hystaspis; sed Aristophanis Scholiastes primos Daricos nummos cusos fuisse vult sub Dario vetustiori, qui alius esse non potest, ac Darius Medus, qui Cyrum in regno Babylonis præcessit. Quinimo Pelleterius Darici nummi vetustatem ante Darii Hystaspis filii regnum ex ipsa Scriptura [3] demonstrari posse putat. Revera viros inter Israelitas principes, qui a Babylone cum Zorobabele Hierosolymam rediere, pro extruendo templo sexaginta *dragmonim*, seu *dracmonim* obtulisse 1. Esdræ legimus.

Dracmonim nummos Daricos esse, seu minas, seu tandem nummos quosdam vocatos *derac*, seu *darec* censet hic Auctor. *Monim* significare monetam potest. Appellanturque etiam אדרכנים *adarconim* 1. Par. 19. 7. ubi principes populi pro construendo templo mille *adarconim* contulisse dicuntur. Probat deinde idem Auctor, Persas nummis suis imprimere consuevisse arcum sagitta armatum, seu sagittarium. Plutarchi locum, quo præcipue ejus sententia nititur, jam supra retulimus. Operosum autem non est ostendere veteres olim aurea, & argentea numismata ad ornatum gestare consuevisse. Quamvis vero nullum afferat locum, ex quo aperte comprobetur veteres numismata pertusa pro inauribus adhibuisse; nihilominus cum hodie etiam in Oriente Syræ mulieres hujusmodi numismatibus calanticas suas ornent, probabile quoque est suas aures iisdem ornare olim consuevisse.

Ut autem Daricos nummos ex altera parte ove signatos fuisse probet, *Sita* Chaldaice ovem significare notat; adeo ut nomen *Kesitah* a *Keset*, arcus, & *Sita*, ovis componeretur. Pelleterius tandem opinatur locum Iobi 42. 11. *Dederunt ei, unusquisque ovem unam, & inaurem auream unam*, ita intelligendum esse, ac si diceretur: *Dederunt ei unusquisque Kesitah*; nempe inaurem auream unam. Eodem modo explicat locum illum Gene. 35. 2. 4. ubi dicitur Iacob convocasse omnes domesticos suos, iique jussisse, ut ad se Deos omnes alienos, quos habebant, afferrent. *Dederunt ergo ei omnes Deos alienos, quos habebant, & inaures, quæ erant in auribus eorum: at ille infodit eas subter terebyntum.* Auctor hic vertit: *Dederunt ei deos suos alienos*; idest: *inaures suas*.

Verum validiora inquirenda ipsi erant argumenta, quibus probaret Iobi, & Iacobi ætate nummos typo signatos, ac sagittario, & ove notatos in Assyria, & Chaldæa in usu fuisse. Ex allato Paralip. loco necessario non colligitur, Davidis ætate nummos Daricos, seu *adarconim* passim fuisse in usu. Horum librorum auctor procul dubio post Davidis regnum floruit, cum Ieremiam citet l. 2. cap. 35. versic. 25., & de reditu a captivitate, qui contigit anno primo Cyri, loquatur l. 2. cap. ult. ℣. 22. 23. Nummorum igitur, qui suo ævo recepti erant, nomina potuit usurpare, eosque, utpote magis notos, Davidici ævi nummis substituere. Licet autem de aureis, argenteisq; nummis Davidis ævo cusis Paralipomenon Auctorem locutum esse fateremur, adhuc tamen Davidis ævum a Iobi, & Iacobi ætate admodum distaret. Certum denique nullo modo est, *Dracmonim*, seu *Adarconim* veros fuisse nummos typo signatos; probabilius enim est pondus fuisse quoddam, a Græcis deinde drachmam appellatum. De vera igitur vocis Kesita significatione conjecturas tantum, easque imbecillas nos hactenus habere fatendum est. Metalli forte puritatem, seu legitimam massæ monetalis concretionem solummodo designat. Linguæ Chaldaica, Syriaca, & Arabica verba quædam habent voci *Kesitah* valde affinia, quæ ab eadem proveniunt radice, quæque significant puritatem, & veritatem. Hoc autem in sensu hic Genesis locus intelligi posset: *Jacob dedit centum nummos legitimæ conflaturæ*; seu: *dedit centum nummos* (argenti) *veritatis*; atque hic *argentum puritatis*, seu *veritatis*, idem ferme est, ut opinor, ac *pondera perfectionis, & justitiæ*, & fi-

1 Psalm. 59. 5. קשט.
2 Epiphan. de Ponderibus. Argenteus nummus jam tum olim signatus est, & ab Assyriis cusus. Credit debere legi Ἐκ δὲ τῶν Ἀσσυρίων τȣ̃το ἐτυπώθη, non autem ἀρχαίων, ut in editione P. Petavii legitur.
3 1. Esdr. 8. 17. אדרכנים.

& *ſicli ſanctitatis* , de quibus tam ſæpe loquitur Scriptura. Vide Deuteron. 25. 15. & Exod. 30. 13. & 38. 24. & alibi.

Ionathan , & Targum Hieroſolymitanum pro centum Keſitah reddunt *centum margaritas.* Verbum *caſchtah* apud Chaldæos ſignificat aliquando *ornare*; atque id fulcire aliquo pacto poſſet horum Interpretum verſionem. Uniones tamen, & gemmæ in commercio numquam ita videntur admiſſæ , ut Jacobum pro agri emptione centum Keſitah ſolviſſe legimus . A Rabbinis coralium vocatur כסתא *Keſta* ; quod ſane ad locum hunc explicandum conferre poteſt, dummodo certum eſſet coralium fuiſſe aliquando in emptionibus uſurpatum ; & niſi alio modo Moyſes *Keſitah* , alio autem Rabbini *Keſta* ſcriberent.

Aliam ego ad locum hunc adeo difficilem , & obſcurum explicandum addam conjecturam. *Keſitah* fortaſſe erat crumena quædam certam auri, vel argenti vim continens. Sacculis pecuniam ſupputari conſueviſſe notum eſt. Fixa quædam , & determinata pecuniæ ſumma hæc erat ; mos autem hujuſmodi apud Orientales præcipue viguit , & hodie quoque apud Turcas , & Perſas viget . Perſica argenti *burſa* 50. Tomanos continet , ſcilicet 2500. nummos , quorum ſinguli 18. ſolidis Gallicæ monetæ reſpondent . Hujuſmodi *burſæ* , ſeu ſacculi ex corio ſunt , oblongi , & anguſti . In iis variæ nummorum ſpecies nunquam commiſcentur . Minime numeratur pecunia , ſed appenditur; quod ſane commercium vehementer juvat . Vide Chardinum in Itinere Perſico tom. 2. pag. 90.

A Agrum , de quo hic ſermo , non diu poſt reditum ſuum e Meſopotamia Iacob emit . Iob non longe ab Euphrate degebat . Sacer Scriptor in eorum deſcribenda hiſtoria eo loquendi modo uti potuit , qui ejus regionis proprius erat, ubi vixerant . Refert Herodotus l. 3. cap. 130. 131. olim conſueviſſe Perſas aurum , & argentum tam rude , quam ſignatum in urnis condere ; quas frangebant , cum aliquid ex eo ſumere volebant . Idem Auctor de medico quodam nomine Democede narrat , qui cum Darium a gravi morbo liberaſſet , a ſingulis hujus principis uxoribus dono accepit phialam auro plenam , una cum theca aurea , qua ſingulæ claudebantur ; cumque ex phialarum percuſſione magna ſtaterum copia excidiſſet , eos , qui Democedem ſequebatur , ſer-
B vum collegiſſe ſubdit . Scriptura ergo nomine *Keſitah* aliquod ex his vaſis , ſeu phialis , vel ſacculis fortaſſe intelligit . *Kiſta* menſuram quandam Perſarum fuiſſe docet Euſtathius in Odyſſ. B & T & קסטא *Kiſtah* Chaldaice menſuram , vas , lagenam ſignificat .

℣. 20. INVOCAVIT SUPER ILLUD FORTISSIMUM DEUM ISRAEL.] Hebraicus textus [1] verti poteſt : *Loco huic impoſuit nomen Dei Domini Iſrael.* Jam alibi diximus conſueviſſe veteres monumentis nomina imponere , quo poſterorum memoriæ commendarentur res , in quarum gratiam monumenta erexerant . Ea enim ætate nondum in uſu eſſe cœperant inſcriptiones .

[1] ויקרא לו אל אלהו ישראל

CAPUT XXXIV.

Dina filia Jacobi violatur a Sichem filio Hemor: Sichimitis circumciſio imponitur ad ineundum fœdus cum familia Iacobi. Simeon, & Levi Sichimitas omnes obtruncant tertio poſt circumciſionem die.

1. EGreſſa eſt autem Dina filia Liæ, ut videret mulieres regionis illius. 2 Quam
cum vidiſſet Sichem filius Hemor Hevæi, princeps terræ illius, adamavit eam:
& rapuit, & dormivit cum illa , vi opprimens virginem. 3 Et conglutinata
eſt anima ejus cum ea, triſtemque delinivit blanditiis. 4 Et pergens ad Hemor pa-
trem ſuum, Accipe, inquit, mihi puellam hanc conjugem. 5 Quod cum audiſſet Ja-
cob, abſentibus filiis, & in paſtu pecorum occupatis, ſiluit, donec redirent. 6 Egreſ-
ſo autem Hemor patre Sichem ut loqueretur ad Jacob, 7 Ecce filii ejus veniebant de
agro: auditoque quod acciderat, irati ſunt valdè, eo quod fœdam rem operatus eſſet
in Iſrael, & violata filia Jacob, rem illicitam perpetraſſet. 8 Locutus eſt itaque He-
mor ad eos: Sichem filii mei adhæſit anima filiæ veſtræ: date eam illi uxorem: 9 Et
jungamus viciſſim connubia: filias veſtras tradite nobis, & filias noſtras accipite. 10
Et habitate nobiſcum: terra in poteſtate veſtra eſt, exercete, negotiamini, & poſſidete
eam . 11 Sed & Sichem ad patrem, & ad fratres ejus ait: inveniam gratiam coram vo-
bis: & quæcumque ſtatueritis, dabo. 12 Augete dotem, & munera poſtulate, & li-
benter tribuam, quod petieritis: tantum date mihi puellam hanc uxorem. 13 Reſpon-
derunt filii Jacob Sichem, & patri ejus in dolo, ſævientes ob ſtuprum ſororis: 14 Non
poſſumus facere, quod petitis, nec dare ſororem noſtram homini incircumciſo: quod il-
licitum, & nefarium eſt apud nos. 15 Sed in hoc valebimus fœderari, ſi volueritis eſ-
ſe ſimiles noſtri, & circumcidatur in vobis omnis maſculini ſexus: 16 Tunc dabimus,
& accipiemus mutuo filias veſtras, ac noſtras: & habitabimus vobiſcum, erimuſque u-
nus populus. 17 Si autem circumcidi nolueritis, tollemus filiam noſtram, & recede-
mus. 18 Placuit oblatio eorum Hemor, & Sichem filio ejus: 19 Nec diſtulit adole-
ſcens,

ſcens, quin ſtatim quod petebatur, expleret: amabat enim puellam valde, & ipſe erat inclytus in omni domo patris ſui. 20 Ingreſſique portam urbis, locuti ſunt ad populum: 21 Viri iſti pacifici ſunt, & volunt habitare nobiſcum: negotientur in terra, & exerceant eam, quæ ſpatioſa, & lata cultoribus indiget: filias eorum accipiemus uxores, & noſtras illis dabimus. 22 Unum eſt, quo differtur tantum bonum. Si circumcidamus maſculos noſtros, ritum gentis imitantes. 23 Et ſubſtantia eorum, & pecora, & cuncta, quæ poſſident, noſtra erunt: tantum in hoc acquieſcamus, & habitantes ſimul, unum efficiamus populum. 24 Aſſenſique ſunt omnes, circumciſis cunctis maribus. 25 Et ecce die tertio, quando graviſſimus vulnerum dolor eſt: arreptis, duo filii Jacob, Simeon, & Levi fratres Dinę, gladiis ingreſſi ſunt urbem confidenter: interfectiſque omnibus maſculis, 26 Hemor, & Sichem pariter necaverunt, tollentes Dinam de domo Sichem ſororem ſuam. 27 Quibus egreſſis, irruerunt ſuper occiſos cæteri filii Jacob: & depopulati ſunt urbem in ultionem ſtupri. 28 Oves eorum, & armenta, & aſinos, cunctaque vaſtantes, quæ in domibus, & in agris erant: 29 Parvulos quoque eorum, & uxores duxerunt captivas. 30 Quibus patratis audacter, Jacob dixit ad Simeon, & Levi: Turbaſtis me, & odioſum feciſtis me Chananæis, & Pherezæis habitatoribus terræ hujus: nos pauci ſumus, illi congregati percutient me, & delebor ego, & domus mea. 31 Reſponderunt: Numquid ut ſcorto abuti debuere ſorore noſtra?

℣. 1. EGRESSA EST AUTEM DINA ...] Quintum, aut ſextum decimum ætatis annum agebat tum Dina. In Sichem pergit, ætatis & ſexus curioſitate abrepta, ubi, teſte Joſepho lib. 1. antiquit. c. 18. feſtum quoddam celebrabatur, quo juventus omnis confluxerat: mundi muliebris, & ornatus ſupparum puellarum in Regione Chanaan videndi cupida, utpote quæ recens e Meſopotamia illuc advenerat.

℣. 2. SICHEM FILIUS HEMOR HEVÆI, PRINCEPS TERRÆ ILLIUS.] Hebraicus textus verti poſſet: *Sichem filius Hemor, Principis terræ &c.* cui explicationi favet cum id, quod præcedit, tum id quod ſequitur. Capite præcedenti verſ. 19. ſermo fit de Hemor, tamquam de Rege Urbis Sichem; in hoc vero capite ita ſe gerit Hemor, ut Princeps Sichimitarum; ejus autem filius Sichem ſolum deſcribitur, ut maxime illuſtris e ſua familia; *Erat inclytus in omni domo patris ſui* verſ. 19.

VI OPPRIMENS VIRGINEM.] Hebr. [1] *afflixit*, vel *humiliavit*, quæ vox denotat plerumque vexationem, malamque tractationem: hic tamen vim & injuriam virginali pudori irrogatam importat.

℣. 3. TRISTEMQUE DELINIVIT BLANDITIIS.] Hebraicus ad litteram [2]: *adamavit eam, & locutus eſt ad cor ejus*, h. e. ſolatus eſt eam. Septuaginta: *Amavit eam, & locutus eſt juxta cogitationem, ſeu animi inclinationem Virginis ipſius*. Chaldæus: blanda, & conſolatoria verba locutus eſt illi; ad litteram [3] *conſolationes*.

℣. 7. EO QUOD FÆDAM REM OPERATUS ESSET IN ISRAEL.] Quod patrem ſuum, totamque familiam affeciſſet injuria. Iſraelis nomine non veniunt hoc loco decem Tribus, aut tota Iſraelis poſteritas, quemadmodum aliàs ſæpe in Scriptura.

℣. 12. AUGETE DOTEM, & MUNERA POSTULATE.] Supra jam vidimus ejus temporis morem, quo tempore Sponſus Sponſæ dotem dicebat; quod & apud Græcos uſurpabatur heroicis temporibus, ut ex pluribus Homeri locis colligitur Iliad. 9. & 13. de Othryoneo, & ex Ariſtotele diſcimus lib. 1. de Rep. c. 8. veteres Græci, inquit ille, ferrum afferebant, (vel ferro armati incedebant) & mulieres invicem emebant. Eundem morem retinent adhuc Turcæ, & Perſæ. *Munera poſtulate*. Patri & fratribus Sponſæ munera dabantur, ut intelligimus ex eo, quod cum fratribus Rebeccæ uſurpavit Eliezer. Gen. 24. 53.

℣. 14. NON POSSUMUS DARE SOROREM NOSTRAM HOMINI INCIRCUMCISO, QUOD ILLICITUM, ET NEFARIUM EST APUD NOS.] Hebraicus textus [3]: *opprobrium eſt*, vel *abominatio apud nos*. Septuaginta notant, a Simeone & Levi hoc reſponſum fuiſſe datum. Et pluribus S. Scripturæ locis colligitur, opprobrii, & abominationis loco habitum fuiſſe inter poſteros Abrahæ, incircumciſum eſſe. Quod autem hic reſpondent filii Jacobi, dolus eſt, & prætextus fraude, & malitia plenus; *reſponderunt in dolo*, ut dicitur verſ. præcedenti. Neque lex, neque mos, neque ulla honeſtatis ratio cogebat tunc filios Iſrael ducere uxores e populo circumciſo, nec ad filias ſuas circumciſis collocandas. Incircumciſus erat Laban, cujus filias duxerat Jacob: Jacob vero filii nonne uxores Chananæas acceperunt? Expreſſe id affirmat Scriptura de Iuda, & Simeone; neque porro illis erat integrum, ſaltem mulieres Iſmaelitas, aut Idumæas non ducere, cum neque Abraham, neque Iſaac filias ullas ſuſcepiſſent.

℣. 17. TOLLEMUS FILIAM NOSTRAM, & RECEDEMUS.] Ex hoc verſ. & ex verſ. 26. apparet, Dinam apud Hemor manſiſſe poſt relatam injuriam uſque ad cædem Sichimitarum.

℣. 20. PORTAM URBIS.] Ibi & judicia exercebantur, & politici cætus, & nundinæ celebrabantur. In urbium introitu erant plerumque, & hodie quoque ſunt in oriente, fora aut loca publica nundinis, & cætibus civium deſtinata.

℣. 21. VIRI ISTI PACIFICI SUNT.] Textus Hebraicus verti poteſt [4]: *iſti nobiſcum pacifice vixerunt*. Aquila vertit [5]: *hi ſunt viri perfecti*, viri irreprehenſibiles, quibus nihil obiici poteſt. Munſterus & Oleaſter, *integri*. Arabica verſio: *Socii noſtri ſunt, & amici*.

NEGOTIENTUR IN TERRA, ET EXERCEANT EAM, QUÆ SPATIOSA & LATA CULTORIBUS INDIGET.] Hebr. [6] *habitabunt in regione: eam percurrent*; ſeu; *negotiabuntur in ea*; vel, *greges ſuos in eam adducent*: *terra, quæ ſpatioſa eſt, eſt coram illis*. Alibi tradidimus, quæ ſit vis hujus locutionis; *terra eſt coram illis*. Regio tota pleno jure illis patet: permittendum ipſis eſt, ut quo lubet, ducant greges ſuos, Illud,

1 יְעַנֶּה. 70. Ἐταπείνωσε.
2 ויאהב וידבר על לב. 70. ἠγάπησε τὴν παρθένον, καὶ ἐλάλησε κατὰ διάνοιαν τῆς παρθένου αὐτῆς.
3 חרפה לנו
4 שלמים הם. 70. Εἰρηνικοί.
5 Ἀπηρτισμένοι apud Hieron. quæſt. Hebr.
6 ישבו בארץ ויסחרו אתה והארץ הנה רחבת

Illud, *spatiosa manibus*, quod legitur in textu hebræo, magnam extensionem significat; qui loquendi modus respondet gestui, quem quisque naturaliter exprimit protensis brachiis, cum rem ingentem vult significare. Vide Psalm. 103. 25. *Hoc mare magnum, & spatiosum manibus*. A

℣. 23. SUBSTANTIA EORUM, PECORA, & CUNCTA QUÆ POSSIDENT, NOSTRA ERUNT.] Hemor Sichimitas ad jungendum fœdus cum Hebræis pertrahere conatur, utilitate proposita: eosque participes futuros ingentium divitiarum Jacobi affirmat, ex Hebræorum commercio, eorumque consuetudine. Rabbini contendunt, eo spectasse consilia Hemor, ut Israelitas nec opinantes adortus bonis omnibus spoliaret; atque hac de causa, ut eorum machinationes eluderent, Simeonem & Levi Sichimitis necem intulisse: B quod minime probabile videtur. In toto Sichimitarum consilio sinceritas apparet: Jacob autem tam aperte filiorum facinus execratur cum hic, tum morti proximus, ut argui omnino non possit, eum quidquam de fide Sichimitarum suspicatum, neque de filiorum injustitia dubitasse. Negari non potest, quin Hemor verbis excedat, eaque exponat, quæ fortasse pactis conventis non responderent: hoc tamen ad excusationem filiorum Jacobi non sufficit.

℣. 25. ET ECCE DIE TERTIO, QVANDO GRAVISSIMUS VULNERUM DOLOR EST.] Ita sentiunt Medici, molestissimum esse dolorem vulnerum die tertio; & tunc plerumque ex inflammatione supervenit febris.

DUO FILII JACOB, SIMEON & LEVI,] Dinæ fratres erant uterini, violenti alioquin ingenii, qui C suæ sorori illatam injuriam ulcisci voluerunt. Nullo ex loco constat ceteros Iacobi filios huic facinori se immiscuisse. Potuere scil. Simeon, & Levi domesticos repente accire, eosque socios sibi adsciscere. Sed post patratam Sichimitarum cædem a Simeone & Levi ceteri Iacobi filii in urbem irruerunt, eamque depopulati sunt. Ita rem narrat Theodotus apud Eusebium Præpar. lib. 9. c. 22.

INTERFECTISQVE OMNIBVS MASCVLIS.] Occisione occisi sunt, quicumque resistere ausi, quicumque ea ætate erant, ut queri possent, & tantam crudelitatem aliquando ulcisci. Solis fœminis, & infantibus ira pepercit.

℣. 29. PARVULOS QVOQVE EORUM, & UXORES DUXERUNT CAPTIVAS.] Hebraicus textus habet: *omnia eorum bona abstulerunt, captivas duxerunt uxores eorum, & parvulos; quæcumque in domibus invenerunt, deprædati sunt*. Septuaginta vertunt: Ceperunt eorum mancipia [1], & supellectilem, uxores eorum captivas duxerunt, & urbem totam, & domos diripuerunt. Prædam tam male partam Iacob utique rejecisse credendus est. D

℣. 30. ODIOSUM ME FECISTIS.] Hebr. ad litteram: *Male olere me fecistis*. [2]

NOS PAUCI SUMUS.] Hebr. *viri numeri*, exiguus numerus, qui facile iniri potest [3]. Paucis viris tunc constabat Iacobi familia. Neque enim alios servos habebat, quam quos emerat in Mesopotamia, una cum eorum uxoribus, & filiis. Leviter tantum filiorum facinus hic detestatur Iacob, veritus scilicet, E ne extrema quæque auderent, si gravius illos increpuisset.

Non potest autem indignum Simeonis & Levi facinus perpendi aut referri, quin animus horreat meminisse. Continet enim insigne perfidiæ, crudelitatis, & injustitiæ exemplum. Adest in eorum incepto temeritas, & sanctissimarum, quæ ubique gentium sunt, rerum abusus, & impia violatio vindictæ causa. Ipsimet sibi jus dicunt propria auctoritate, & vesano quodam furore acti, inconsulto patre, feruntur præcipites ad ulciscendam injuriam, quæ ad patrem potius, quam ad ipsos pertinebat. Fraude, mala fide agunt, ut Sichimitas inducant ad accipiendas graves fœderis conditiones, quod sanctissimo Religionis Hebraicæ ritu firmandum erat. Circumcisionem ipsis imponunt, ut dolore, & incommodo, quod illis ex tali re eventurum erat, eos perdendi occasionem arriperent: Qua in re & abiectio quædam animi, ac sævities conspicitur fortibus viris prorsus indigna.

Ita in ulciscenda injuria impotentes se gerunt, ut nullam inter vindictam, & injuriam proportionem servent. Si enim Sichem violaverat Dinam, nonne eo jam descenderat, ut quoad ejus fieri posset, errorem corrigeret? si summo jure agere vellent; numquid amplius postulare ab eo poterant, quam quod ultro ipse obtulerat? Quid commeriti fuerant ceteri Sichimitæ, quare ab illis pœnæ expetendæ essent ejus criminis, cujus neque auctores fuerant, neque socii, cujus fortasse omnino erant ignari? Quo jure filii Iacob tot insontes morti dedere poterant, quo jure eorum urbem populari, diripere opes, & armenta, uxores & filios in servitutem abducere, quasi justo bello devictos?

Defendendus fortasse quispiam susceperit Simeonem, & Levi eo, quod Scriptura rei hujusce auctorem Deum facere videatur: Et sane videtur Iudith. 9. 8. credidisse. Simeonem & Levi justitiæ zelo impulsos id egisse: *Servis tuis, qui zelaverunt zelum tuum*: & gladium illis fuisse traditum a Deo in vindictam criminis. *Domine Deus patris mei Simeon, qui dedisti illi gladium in defensionem alienigenarum*. Præterea & illud assumitur ad horum fratrum defensionem, quod, cum Iacob Iosepho tribuit Urbem Sichem, ait, se illam obtinuisse in gladio & arcu suo. *Do tibi partem unam extra fratres tuos; quam tuli de manu Ammorrhæi in gladio & arcu meo*. Genes. 48. 22. Septuaginta vertunt: *Do tibi Sichimam præcipuam super fratres tuos*; ex quo inferunt, justam & legitimam ejus potiundæ causam Iacobum reputasse.

Verumtamen ad illud quod habetur Iudith loco laudato responderi potest I. Indithdam consideraffe Iacobi actionem, quatenus laudabile aliquid continet: nullam enim incurrissent ejus filii vituperationem, si in persequenda sororis injuria justitiæ terminos non excessissent. Permissum est enim licitis modis, & servata charitatis moderatione agere ad reparationem illatæ nobis ignominiæ. II. Supponit Iudith in Simeone, & Levi verum divinæ gloriæ zelum, supponit eorum incœpta fuisse Deo probata, quod ex felici rei gestæ successu infert, & ex patrocinio illis præstito post talia ausa.

Præterea sanctæ hujus mulieris auctoritas minime infallibilis est. Nihil facilius evenit, quam ut in judicandis hominum animis in utramlibet partem decipiamur. Quod si quis concludere velit, Deo minime displicere illas actiones, quibus felicem exitum in speciem tribuit, certe dicendum esset, Deum probare innumeras actiones maxime improbas, & scelestas. III. demum, etiamsi improbandum prorsus non esset Simeonis & Levi facinus in se spectatum, seu ratione finis, ex circumstantiis tamen, quæ illud comitantur, horrore dignum efficitur, & vituperatione, ut nihil in eo videas præter vesanum furorem, feramque inhumanitatem, dignam profecto justi Iacobi maledictione. Gen. 49. 6. 7.

Quod attinet ad locum, ex quo contendunt, Iacobum donasse Iosepho urbem Sichem tamquam bello justo captam respondemus I. vocem Hebræam שכם *Sechem* significare posse in hoc loco *partem*, quemadmodum vertit Vulgata, & vox אחד *unam* quæ illi conjungitur, aperte indicat. II. partem hanc fuisse quæ Iosepho tributa est ultra sortem suam, prædium, quod Iacob emerat a filiis Hemor Genes. 33. 19. cujus & D. Ioannes 17. 5. mentionem facit, *juxta*

---

1 Σώματα.

2 להבאישני

3 Græci; atque Latini eumdem loquendi modum usurpant. Horatius; *Populus numerabilis utpote parvus*. Theocritus: Ἀριθματοὶ ἀπὸ πολλῶν. Idyll. 16.

juxta prædium, quod dedit Jacob Joseph filio suo. III. Jacob sibimet, ipse contradiceret uno eodemque tempore & improbans Simeonis & Levi factum, & quæ Iosepho donabat spolia a filiis relata, sibi falso attribuens tamquam fructum præclari facinoris. IV. Si præda illa legitime parta fuisset, Simeoni potius & Levi jure tribuenda fuerat, non autem Iosepho; & Iacob capta urbe sedem ibi figere, & domicilium ponere debuisset, cum tamen sequenti capite videamus, Iacobum statim post patratam cædem Bethleem versus se recipere, veritum, ne a Chananæis opprimeretur.

Fatendum est, non ita facile explicari posse Scripturæ textum, ubi asserit Iacobus se tulisse eam partem, quam Iosepho donaret, in gladio & arcu suo: attamen difficilis Scripturæ locus efficere non A debet, ut a duobus, seu pluribus, iisque claris locis recedamus. Moysis silentium, qui fortasse omisit historiam, quæ occasionem dedit Iacobi verbis, nocere aliis factis non debet, quæ clara sunt, quibus & nostra sententia innititur. Diligentius locus iste expendetur Genes. c. 48.

℣. 31. NUMQUID UT SCORTO ABUTI DEBUERE SORORE NOSTRA?] Procopius Gazensis [1] existimavit cum Hemor, tum Sichem rem habuisse cum Dina; sed dicendum est potius, pluralem pro singulari numero positum fuisse. Id quod addunt versiculo 5. Septuaginta: *audivit Jacob, Sichem filium Hemor* &c. directe Procopio adversatur, qui commentus fuerat in textu legi tantummodo *Hemor*, Septuaginta vero addidisse *Sichem ejus filium*.

1 Vide Drusium.

CAPUT XXXV.

Iter Jacob in Bethel. Ibi erigit Altare Domino. Moritur Debora Rebeccæ nutrix. Ortus Beniamini. Mors Rachelis. Numerus filiorum Jacobi. Mors Isaaci.

1. INterea locutus est Deus ad Jacob: Surge, & ascende Bethel, & habita ibi, fac-
que altare Deo, qui apparuit tibi, quando fugiebas Esau fratrem tuum. 2 Ja-
cob vero convocata omni domo sua, ait: Abjicite deos alienos, qui in medio ve-
stri sunt & mundamini, ac mutate vestimenta vestra. 3 Surgite, & ascendamus in Be-
thel, ut faciamus ibi altare Deo: qui exaudivit me in die tribulationis meæ, & socius
fuit itineris mei. 4 Dederunt ergo ei omnes deos alienos, quos habebant, & inaures,
quæ erant in auribus eorum: at ille infodit eas subter terebinthum, quæ est post urbem
Sichem. 5 Cumque profecti essent, terror Dei invasit omnes per circuitum civitates,
& non sunt ausi persequi recedentes. 6 Venit igitur Jacob Luzam, quæ est in terra
Chanaan, cognomento Bethel: ipse, & omnis populus cum eo. 7 Ædificavitque ibi
altare, & appellavit nomen loci illius, Domus Dei: ibi enim apparuit ei Deus, cum fu-
geret fratrem suum. 8 Eodem tempore mortua est Debora nutrix Rebeccæ, & sepulta
est ad radices Bethel subter quercum: vocatumque est nomen loci illius, Quercus fle-
tus. 9 Apparuit autem iterum Deus Jacob, postquam reversus est de Mesopotamia Sy-
riæ, benedixitque ei, 10 Dicens: Non vocaberis ultra Jacob, sed Israel erit nomen
tuum. Et appellavit eum Israel. 11 Dixitque ei: Ego Deus omnipotens, cresce, &
multiplicare: gentes, & populi nationum ex te erunt, reges de lumbis tuis egredientur.
12 Terramque, quam dedi Abraham, & Isaac, dabo tibi, & semini tuo post te. 13
Et recessit ab eo. 14 Ille vero erexit titulum lapideum in loco quo locutus fuerat ei
Deus: libans super eum libamina, & effundens oleum: 15 Vocansque nomen loci illius
Bethel. 16 Egressus autem inde, venit verno tempore ad terram, quæ ducit Ephra-
tam; in qua cum parturiret Rachel, 17 Ob difficultatem partus periclitari cœpit. Di-
xitque ei obstetrix: Noli timere, quia & hunc habebis filium. 18 Egrediente autem
anima præ dolore, & imminente jam morte, vocavit nomen filii sui Benoni, id est, fi-
lius doloris mei: pater vero appellavit eum Benjamin, id est, filius dexteræ. 19 Mor-
tua est ergo Rachel, & sepulta est in via, quæ ducit Ephratam, hæc est Bethlehem.
20 Erexitque Jacob titulum super sepulchrum ejus: Hic est titulus monumenti Rachel,
usque in præsentem diem. 21 Egressus inde, fixit tabernaculum trans turrem gregis.
22 Cumque habitaret in illa regione, abiit Ruben, & dormivit cum Bala concubina pa-
tris sui: quod illum minime latuit. Erant autem filii Jacob duodecim. 23 Filii Liæ:
primogenitus Ruben; & Simeon, & Levi, & Judas, & Issachar, & Zabulon. 24 Fi-
lii Rachel: Joseph, & Benjamin: 25 Filii Balæ ancillæ Rachelis: Dan, & Nephtali.
26 Filii Zelphæ ancillæ Liæ: Gad, & Aser: hi sunt filii Jacob, qui nati sunt ei in Me-
sopo-

ſopotamia Syriæ. 27 Venit etiam ad Iſaac patrem ſuum in Mambre, civitatem Arbee, hæc eſt Hebron: in qua peregrinatus eſt Abraham, & Iſaac. 28 Et completi ſunt dies Iſaac centum octoginta annorum. 29 Conſumptuſque ætate mortuus eſt: & appoſitus eſt populo ſuo ſenex, & plenus dierum: & ſepelierunt eum Eſau, & Jacob filii ſui.

℣. 1. LOCUTUS EST DEUS AD JACOB.] Deus A illi apparebat, inquit D. Chryſoſt. in Gen. hom. 59. ut contra Chananæos eum confirmaret, quos filiorum violentum facinus contra ipſum inſtigaverat. Eodem tempore terrorem injecit in animos Chananæorum, qui non auſi ſunt Jacobo moleſtiam creare, dum aliò ſe reciperet. Vide verſ. 5.

℣. 2 ABJICITE DEOS ALIENOS, QUI IN MEDIO VESTRI SUNT.] Textus hebræus verti poteſt [1]: *Deos alienigenæ*. Chal. *Idola populorum*. Hi Dii alieni ſunt *Teraphim* Labani, quos Rachel e domo patris ſui abſtulerat, quibus & ipſa, ut videtur, ſuperſtitioſum aliquem cultum exhibebat, quemadmodum etiam Lia. Servi quoque Jacobi, qui natione Syri erant, e Meſopotamia in terram Chanaan abducti, hujuſmodi Idola B habere potuerunt, ut verſ. 4. innuere videtur.

Joſephus antiquit. lib. 1. c. 18. narrat hæc Idola a Jacobo inventa fortuito in tabernaculis, dum juſſa divina faciens illa mundaret, ut ſe ad iter in Bethel ſuſcipiendum expediret. Quare in ea ſententia fuiſſe videtur Joſephus, ut crederet inſcio Jacobo idola fuiſſe ſervata in ejus familia. Pererius aſſerit, Deos alienos, de quibus ſermo eſt in textu, fuiſſe idola ex Urbis Sichem direptione aſportata, quæ abjici juſſerat Jacob, ne peccandi occaſionem familiæ ſuæ præberent.

MUNDAMINI, AC MUTATE VESTIMENTA VESTRA.] Hujuſmodi ritus, & cæremoniæ, ex inſita hominibus divinitatis veneratione proficiſcuntur; cujus rei originem inutile ſane fuerit inveſtigare; eamdem e- C nim cum Religione vetuſtatem refert, ac proinde cum hominibus ipſis. In tam diverſis populis non eadem ſemper eſt habita ratio externi cultus, & ſanctitatis, quæ rebus ſacris adhiberi debet; fere tamen apud omnes ablutio corporis, & veſtimentorum mundities habita ſunt, ut neceſſaria quædam præparatio Deum adire volentibus. Fuſius differemus de Hebræorum, aliorumque populorum conſuetudine Exod. 19. 10. & Lev. 15. 13.

℣. 4. DEDERUNT ERGO EI OMNES DEOS ALIENOS, QUOS HABEBANT, ET INAURES, QUÆ ERANT IN AURIBUS EORUM.] Hebr. ad litteram [2]: *Dederunt ei omnes deos alienos, qui erant in manibus eorum, & inaures, quæ erant in auribus eorum*. Quod innuere videtur, deos hoſce alienos nihil aliud fuiſſe, D quam ſigna ſuperſtitioſa annulis, armillis, & inauribus inſculpta. Vox Hebraica [3] *Hanneſamin*, quam verterunt *inaures*, ſignificat annulos, qui vel auribus, vel naſo appendebantur, vel e fronte pendebant. Vide, quæ dicta ſunt cap. 24. 22.

Annuli, de quibus hic ſermo eſt, non ſimpliciter ornatui inſerviebant, neque communis erat, & indifferens eorum uſus. Divus Auguſtinus epiſt. 73. ad Poſſidium docet, aliquas ex iis ſummis auribus ſuſpendi conſueviſſe, quibus occultam, & ſupernaturalem vim ineſſe exiſtimabant: *Execranda*, inquit, *ſuperſtitio ligaturarum, in quibus etiam inaures virorum in ſummis ex una parte auriculis ſuſpenſæ deputantur, non ad placendum hominibus, ſed ad ſerviendum Dæmonibus*, adhibetur. De iiſdem loquitur etiam lib. 2. de Doctr. Chriſt. cap. 20. & quæſt 111. in Geneſ. vocat eos *Phylacteria Deorum*, quaſi præſentia remedia inanium deorum, quædam ſcilicet amuleta, quæ ex ſuppoſita idolorum virtute a periculis, & morbis præſervare valebant, juxta inanem populorum perſuaſionem. Hæc ſuperſtitio a Phœnice, & Syria in Africam gradum fecerat. Ezechiel [4], & Salomon in Proverbiis [5] de hujuſmodi inauribus aliquid innuunt.

Cum ex Scriptura Exod. 35. 22. Judicum 8. 24. tum ex profanis auctoribus habemus, inaures tam viris, quam mulieribus fuiſſe communes, non ſolum apud Hebræos, verum etiam apud Arabas, & Pænos? Plautus in Pænul. act. 5. ſc. 2. lepide in ſervum Carthaginienſem ludens: *ut opinor*, inquit, *digitos in manibus non habet, quia incedit cum annulatis auribus*. Nonnulli ex Interpretibus noſtris credunt, annulos, & inaures, de quibus hic loquitur Jacob, digitis, & auribus Idolorum fuiſſe ſuſpenſas, non autem ſervorum Iacobi, cui ſententiæ adhærere videtur Divus Auguſtinus q. 111. Plinius porro lib. 27. c. 1. Deorum ſtatuas olim donari annulis conſueviſſe narrat.

INFODIT EA SUBTER TEREBINTHUM.] Hebraica vox *Elon*, אלון ſæpe redditur *Quercus* [6] a Septuaginta: hic autem vertunt *Terebinthum*, quemadmodum Vulgata, & Chaldæus Paraphraſtes. Aquila vero, Symmachus, & Theodotion vertunt *Quercum*. Divus Ambroſius legebat, *ſub lentiſco*. Creditur Jacob hæc Idola contriviſſe, vel etiam conflaſſe, antequam ea infoderet. Cajetanus ſentit, ea fuiſſe infoſſa a Iacobo integra, cum ad ea conflanda tempus non ſuppeteret. Rabbinus Gedalias apud Grotium affirmat, eo longo poſt tempore inventa a Samaritanis fuiſſe adorata. In hiſtoria Scholaſtica legimus, Salomonem illis inventis in ædificatione Templi uſum eſſe. At hujusmodi traditiones valde ſuſpectæ ſunt, ac neſcio, an Septuaginta eas confutare in animo habuerint, cum addunt hic, Jacobum ea idola perdidiſſe, & hodie quoque deperdita eſſe [7]. Ea in loco ignoto, inſcia familia ſua infodit.

℣. 5. TERROR DEI.] Ideſt, terror immiſſus a Deo, cujuſmodi terrores panicos antiqui appellarunt [8]; quia a Pane immitti credebantur: ſeu, *Terror Dei*, id eſt, terror inuſitatus.

℣. 6. LUZAM IN TERRA CHANAAN.] Locus, quo Jacob pervenit, erat in agro Luzæ, qui & ipſe forte Luza appellabatur. Addit vero Moyſes *in terra Chanaan*, quia hanc hiſtoriam in Arabia ſcribebat.

℣. 7. APPELLAVIT NOMEN LOCI ILLIUS, DOMUS DEI, IBI ENIM APPARUIT EI DOMINUS.] Locum hunc *Bethel* nomine donavit, quod ſignificat domum Dei. Hebr. ad litteram [9]; Appellavit hunc locum, Deum Bethel; quia ibi Deus (vel angeli, *Elohim*) ei apparuerunt. Nomen *Elohim* verbo plurali conjunctum indicare videtur, id de angelis eſſe intelligendum; etenim cum ſignificat Deum, jungitur verbo ſingulari; neque illi articulus additur.

℣. 8. DEBORA NUTRIX REBECCÆ.] Unde veniebat vetus hæc nutrix in Iacobi familiam? Rabbini

1 אלהי הנכר. *Elohim* conſtruitur aliquando cum ſingulari, aliquando etiam cum plurali. Itaque verti poteſt æque bene *Dii alieni*, vel *Deus alienus*; item *Deus alienigenæ*.
2 את כל אלהי הנכר אשר בידם ואת הנזמים אשר באזניהם.
3 הנזמים.
4 Ezech. 16. 12. עגילים על אזניך.
5 Proverb. 25. על אזן שמעת.
6 Δρῦν, ſeu Βάλανον.
7 Καὶ ἀπώλεσεν αὐτὰ ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.
8 Δαιμόνιον φόβον. Pindar. Πανικὸν οἶστρον. Orpheus.
9 ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלהים.

bini credunt, eam a Rebecca in Mesopotamiam ad A Iacobum missam fuisse, quemadmodum inter eos convenerat Genes. 27. 45. ut Jacobo renunciaret, eum redire posse, nihilque amplius ab Esau timendum. Cajetanus provectam ejus ætatem considerans dicit, Deboram post Rebeccæ mortem, cum de Iacobi adventu audisset, accessisse ad eum, ut in ejus familia esset. Alii denique officii, & amoris causas comminiscuntur, quæ senem hanc nutricem impulerint, ut Iacobum inviseret. Divus Chrysostomus hom. 49. in Genes. credere videtur, Deboram in Mesopotamia remansisse, cum Rebecca indè discessit; cumque dominæ suæ videndæ desiderio afficeretur, secutam esse Iacobum redeuntem in Chanaan; sed morte præreptam non potuisse ad Rebeccam videndam pervenire.

℣. 9. APPARUIT AUTEM ITERUM DEUS JACOB.] Apparuerat ei prius Dominus in Sichimis, quo eum admoneret, ut Bethel veniret: apparuit autem secundo, postquam eo pervenerat. Neque vero in spiritu, aut in somnis solum illi apparuit, sed sensibili sub forma; dicitur enim vers. 13. *& recessit ab eo* &c. Septuaginta; apparuit illi secundo Luzæ.

℣. 14. LIBANS LIBAMINA, ET EFFUNDENS OLEUM.] Lavit vino, & unxit oleo summum lapidem, unde mos invaluit, de quo alibi, fundendi olei supra lapides, qui colebantur. Theophrastus in Characteribus superstitiosis ait [1], eum adorare omnem lapidem oleo delibutum. Non videtur Iacob erexisse altare in Bethel; nisi dicamus eum lapide, quem statuerat, usum pro altari, ut vult Bonfrerius, qui putat etiam, eum ibi obtulisse decimas pecorum, quemadmodum voverat. Aliqui Interpretes credunt, hunc versiculum simplicem esse repetitionem eorum, quæ fecerat Iacob, dum in Mesopotamiam pergeret. Alii volunt, novum ab eo statutum monumentum dum rediret, aut saltem restitutum illud, quod ante posuerat, effuso vino, atque oleo. Divus Augustinus q. 116. in Gen. duas hasce sententias æque probabiles censet.

℣. 16. VENIT VERNO TEMPORE AD TERRAM, QUÆ DUCIT EPHRATAM.] Hebraicus textus [2]: *distabant adhuc ab Ephrata spatium Kiberat, cum Rachel doloribus partus correpta est*. Nullus est Scripturæ locus obscurior isto. Tota difficultas ex voce Hebræa *Kiberat* nascitur. Ter tantum in Scriptura occurrit: hic, & cap. 48. 7. tum 4. Regum cap. 5. versic. 19. Divus Hieronymus bis *verno tempore* interpretatur; semel, *electo terræ tempore*, quod eodem recidit. Septuaginta vertunt *Chabrata*; sed v. 16. vertunt *Hippodromum*. Capite vero 48. 7. conjungunt duas hasce voces *Hippodromum*, & *Chabrata*. Hippodromi vero nomine intelligere videntur spatium illud, quod equus in Hippodromo percurrebat, quod erat duorum stadiorum, seu tercentum passuum juxta nonnullos; juxta alios vero unius tantum stadii. Aquila vertit [3]: *secus viam terræ*, idest, viam Bethel, quæ ducit Ephratam.

Interpretes, qui radicem vocis Hebrææ *Kibrath* investigarunt, inter se dissentiunt. Alii deducunt a כרב *Carab*, unde *Carban*, cribrum, quasi designari vellet tempus, quo terra præ nimio æstu in cribri morem hiscit, & rimas agit: alii derivant a כבר *Cabar*, colere, exercere terram, & vertunt *jugerum*. Alii sic interpretantur: *Circiter diætam terræ*, hoc est, iter, quod peragi potest a prandio ad cœnam; vel ex sententia Cajetani: *Sicut prandium terræ*: videlicet iter, quod ante prandium peragi potest [4]. In magnis Valtonii bibliis, & in tabulis Bibliorum Latinorum Antonii Vitrè *Kibrat* continere statuitur tercentenos geometricos passus, seu duo stadia

Nulla tamen ex his versionibus mihi arridet; hunc autem locum ita vertere satius puto. Rachel correpta fuit puerperii doloribus, dum Bethel transiret Ephratam, *cum adhuc distaret Ephrata sulcum agri*. Fortasse quispiam putaverit, sulci longitudinem nimium inæqualem, & vagam esse mensuram, & ad determinandum certi itineris spatium ineptam. Et sane apud nos nihil minus conveniret, quam hujusmodi mensura uti propter agrorum inæqualitatem, & proinde etiam sulcorum. At non ita apud antiquos se res habebat; statuunt enim ejus latitudinem, & longitudinem ex eo, quod par boum uno die arare consueverat, quod constabat centum, & viginti pedibus in latitudinem, ducentis vero, & quadraginta in longitudinem. *Jugerum vocabatur*, B inquit Plinius lib. 17. 3. *quod uno jugo boum in die exarari posset. Actus, in quo boves agerentur, cum aratur, uno impetu justo. Hic erat 120. pedum, duplicatusque in longitudine jugerum faciebat*. Legi potest Columella lib. 5. cap. 1. & D. Isidorus in Originibus l. 15. c. 15.

Homerus Iliad. K ex longitudine sulcorum, quos mulæ ducunt, quosque longiores esse affirmat, quam qui a bobus ducuntur, spatium quoddam bene longum, & jugero ipso amplius designat.

Neutiquam ergo novum fuit apud veteres distantiam locorum ex longitudine sulcorum innuere. Ex omnibus vero Scripturæ locis, in quibus legitur nomen *Kibrath*, nullus est, quin recte, & proprie in sensu a nobis proposito explicari queat. Suffragantur C autem Historiæ veritas, & nostrorum Geographorum testimonium; Convenit enim inter Eusebium, Hieronymum, Beniaminum, Brochardum, aliosque, Rachelis sepulchrum positum esse prope Bethleem. Beniamin quingentos, ut plurimum, passus inde distare autumat. Afferunt Hebræi, licere sibi die Sabbathi spatium duorum *Kiberath* peragere; porro *Kiberath* e millenis circiter cubitis constare affirmant; id quod mille ac ducentos passus prope conficit, si cubitum pede ac dimidio constare ponamus; ducentos autem & quadraginta passus continet quinis pedibus constantes. Id mirum in modum consentit cum eo, quod Plinius de longitudine sulcorum, sive jugerum affirmat.

Confirmari etiam potest sententia nostra ex ethymologia Chaldaica, & Syriaca vocis *Kiberath*, seu D *Chirbath*. *Karab* כרב arare significat; *kerub* כרוב bovem importat; *karbah* כרבה aratrum. Pagninus vertit *milliare*; Montanus *Tractus*; Vatablus, Syriacus Paraphrastes, & Chaldæus *jugerum*. In lib. 1. Regum 14. certum terræ spatium indicatur his verbis: *In media parte jugeri, quam par boum in die arare consuevit*. Ionathan, & ejus armiger viginti viros interemerunt in eo terræ tractu, qui conficit mediam jugeri partem, quam par boum uno die arare consuevit.

℣. 28. VOCAVIT NOMEN FILII SUI BEN-ONI, IDEST, FILIUS DOLORIS MEI.] Ista nominis Ben-oni explicatio, sicut & hujusmodi cetera, quæ occurrunt in Vulgata, in textu Hebraico desiderantur. Non E est autem difficile intelligere, cur ejusmodi nomen filio Rachelis impositum fuerit. Ben-oni בן אוני significare potest *Filius mei doloris*, *laboris mei*, mei roboris, mei luctus, mei infortunii, meæ pusillitatis, vel meæ iniquitatis. *Ben-iamin* significare potest *filius dexteræ meæ*, vel filius meridiei, quia in ea parte Terræ Chanaan natus est, quæ ad meridiem vergit, si cum Mesopotamia, atque etiam Sichem comparetur: denique deduci potest a Ben-iamin בן ימים *filius dierum*, vel *senectutis*, quemadmodum appellatur Gen. 44. 20. Samaritanus textus hic habet *Jamim* pro *Jamin*: Chaldæi vero pro *Jamim* pronunciant *Jamin*. Beniamin in Scriptura *filius Jemini* idest,

1 πάντα λίθον λιπαρὸν προσκυνεῖ.
2 ויהי עוד כברת הארץ לבוא אפרתה.
3 Aqu. Κατὰ ὁδὸν τῆς γῆς.
4 Eam vocem videlicet deducens a ברה *cibus*, & יב *ficus*.

id est, filius dexteræ meæ frequenter appellatur.

℣. 19. MORTUA EST ERGO RACHEL, ET SEPULTA EST IN VIA, QUÆ DUCIT EPHRATAM.] Urbs Bethleem tantummodo post ingressum Hebræorum in regionem Chanaan appellata fuit Ephrata, quod nomen ab Ephrata Calebi uxore accepit. Rachelis sepulchrum positum est in bivio quodam, mille circiter passus a Bethleem dissito. Initio nihil aliud fuit, nisi columna, quam Divus Hieronymus hic v. 20. *titulum* vocat. Septuaginta vero Στήλην *columnam*. Mos hic ponendi columnas super mortuorum sepulchra passim apud veteres observatur. Sacra Scriptura mentionem facit columnæ Absalonis. Homerus quoque hujusmodi columnarum meminit Iliad. Λ vers. 371. & Ρ vers. 434. Processu temporis monumentum erectum est supra Rachelis sepulchrum ex duodecim partibus compositum, quæ exiguum fornicem sustinent quatuor columnis innixum, juxta Beniaminum Tudelensem. Fornici tamquam basi pyramis valde elegans est superstructa, narrante Brochardo in Descript. Terræ Sanctæ.

℣. 21. EGRESSUS INDE FIXIT TABERNACULUM TRANS TURREM GREGIS.] Ex Michæa Propheta 4.8. colligitur, fuisse prope Hierosolymas, locum quemdam, qui appellabatur Turris gregis. *Et tu Turris gregis nebulosa filiæ Sion* &c. De qua Turri contendunt Hebræi intelligendum hunc locum, teste Divo Hieronymo in quæstionibus Hebraicis, & hoc in loco postea fuisse Templum ædificatum. Tostatus vero, Adrichomius, & alii affirmant, Turrem gregis, juxta quam fixit Jacob Tabernaculum, fuisse prope Bethleem, neque uno amplius milliario ab ea urbe abfuisse, Orientem versus. Erat hic locus pascuis apprime nobilis, ibique credunt, pastoribus apparuisse angelos Servatoris nostri ortum annuntiantes. Pastores in agris Turres habebant, quo se recipiebant, dum greges suos pascerent, ut in iis excubias agerent, furesque prospicerent, quibus ea regio maxime abundabat.

℣. 22. DORMIVIT CUM BALA CONCUBINA PATRIS SUI.] Antiqui Rabbini locum hunc ad litteram interpretabantur, ut videre est in libris de Benedictionibus Patriarcharum cap. 2. Nonnulli tamen ex recentioribus Hebræis apud Fagium docent, Rubenum indignatum, quod post Rachelis mortem Jacob genialem thorum in tabernaculo Balæ sterni jussisset, non vero Liæ, in tabernaculum furenter introisse, lectumque disjectum prostrasse humi. Sed temeritatis notam effugere non potest, qui tam claros textus simili ratione audet interpretari. Legi potest cap. 49. 4. ubi Iacob ad nefarium hoc Rubeni facinus alludit.

℣. 26. QUI NATI SUNT EI IN MESOPOTAMIA.] Nonnulli ex antiquis apud Augustinum quæst. 117. in Genes. legebant: *qui facti sunt*, ἐγένοντο, pro *qui nati sunt*: quæ lectio difficultatem tollebat, ortam ex eo, quod Beniamin non in Mesopotamia, sed in terra Chanaan natus fuisset. Contendebant enim in Mesopotamia eum fuisse conceptum, sed in lucem prodiisse in Palæstina; quæ quidem sententia minime adversatur Chronologiæ, quam nos secuti sumus. Nihilo tamen secius dicendum videtur cum communi Interpretum sententia, asserere Moysem, omnes Jacobi filios natos in Mesopotamia, quia revera ibi nati sunt omnes, uno Beniamino excepto, qui tamen in majore numero moraliter continetur: quemadmodum duodecim Apostolos dicimus etiam post Judæ prævaricationem, quamquam non plures essent, quam undecim; atque ita eos numerare pergimus etiam post electionem Matthiæ, & Pauli vocationem, quamquam exinde tresdecim numero sint.

℣. 27. IN MAMBRE, CIVITATEM ARBEE, HÆC EST HEBRON.] Mambre vallis est, ubi aliquamdiu

A moratus est Abraham, Hebroni proxima, quæ Urbs cognomen Arbee sortita est a celebri quodam ejus nominis Gigante. Septuaginta vertunt [1]: *Venit in Mambre, in Urbem planiciei, hoc est, Hebron in terra Chanaan.*

℣. 28. COMPLETI SUNT DIES ISAAC, CENTUM OCTOGINTA ANNORUM, CONSUMPTUSQUE ÆTATE MORTUUS EST.] Hebr. [2] *expiravit, & mortuus est.* Septuaginta: *Deficiens mortuus est.* Isaac Patriarcha e vita migravit duobus & quadraginta post annis, quam in eum morbum inciderat, cujus occasione benedictionem suam Jacobo donaverat. Probabile admodum est, ex eo tempore illum una cum sanitate visum quoque recuperasse. Sancti Patres communiter in Isaaco ad vivum maxime expressam agnoscunt

B Servatoris nostri figuram. Ejus ortus plane mirificus, tamdiu expectatus, tam sæpe promissus; tum ejus nomen, quod parentum risum, & gaudium significat, valde sensibilem exhibebant figuram Jesu Christi, qui prænuntiatus, expectatus, & desideratus Patriarchis, & Prophetis omnibus ipsorum gaudium, consolatio, & spes una fuit: ejusdem obedientia Patri præstita usque ad mortem, iter in Moria, ejus sacrificium jam jam consummandum, ipsemet ad sacrificium ligna bajulans, agnus, qui pro eo immolatur, hæc omnia tam aperte mentis oculis subjiciunt Christi sacrificium, ut tardus ac stupidus sit, oporteat, qui hoc non sentiat.

Ismael, qui oppugnat, & male accipit Isaacum, se ab hæreditate, quam animo præceperat, exclu-

C sum indignatus, unaque cum matre extorris ejectus, nonne indicat aperte Synagogam exclusam ab hæreditate, & reprobatam, ut locum daret filio legitimo Jesu Christo, & Christianis omnibus, in quos Servator noster jura hæreditaria transtulit, fratrum nomine eos donans, & gratiam adoptionis Patris sui illis acquirens? Rebecca Isaaci uxor tam longinqua in regione quæsita, & adducta Abrahæ hæredi: eadem in Tabernaculo Saræ collocata, cujus consuetudine Isaac omnem animo dolorem deponit, quem ex matris morte perceperat, eximie refert Christianam Ecclesiam quæsitam, & adductam e medio populi longinqui, sed prædestinati; quæ in Synagogæ locum succedit, quæque perfecta sua conversione longe superat meritum omne Ecclesiæ Judaicæ, &

D multo majore amore dignam se præbet Synagoga, cui successit.

Denique morbus, & cæcitas Isaaci, quibus laborans benedictionem suam Jacobo impartitur, Esau excluso, Jesum exhibent coactum quodam modo Synagogam reprobare, quam paterna charitate ad eam usque diem prosequutus fuerat, & adhuc prosequebatur; & ejus in locum Ecclesiam Gentium sufficere. Hæc sua diligentia antevenit æmulam suam, quæ suis meritis freta, & prælationem sibi arrogans, non putabat præripi sibi posse jus, quod sibi quasi debitum existimaret. Præsumptio perdidit Synagogam, humilitas, & diligentia Ecclesiæ peperit felicitatem. Hæc sunt, in quibus Isaaci vita Christi vitam adumbrat. Plura etiam observari possent;

E nulla enim est Patriarcharum vita, quæ uberiorem nobis, & expressiorem figurarum copiam suppeditet.

℣. 19. APPOSITUS EST POPULO SUO.] Mortuus est, ut patres sui, & cum illis sepultus est. Congregatus est cum patribus suis in alia vita, expectans Redemptoris adventum, & cum ipsis positus est in sepulchro, opperiens Resurrectionem. Locus requiei illorum vocatur in Scriptura Sinus Abrahæ: Ecclesia vero in symbolo appellat hunc locum inferos, *descendit ad inferos*. Theologi autem nostri Lymbum dicunt. Isaaci mors hic refertur extra ordinem, & Chronologiæ rationem. Fortasse sacer Scriptor

---

1 εἰς Μαμβρῆ, εἰς πόλιν τοῦ πεδίου, αὕτη ἐστὶ Χεβρὼν ἐν γῇ Χαναάν.
2 ויגוע יצחק וימת. 70 Ἐκλείπων Ἰσαὰκ ἀπέθανε.

ptor voluit eam hic referre, ne historiam Patriarchæ Josephi interrumpere cogeretur, in quod tempus naturaliter incidit.

SENEX, ET PLENUS DIERUM.] Vide A Genesim 7. Horatius lib. 1. Satyr. 1.

Inde fit, ut raro, qui se vixisse beatum
Dicat, & exacto contentus tempore vitæ
Cedat, uti conviva satur.

CAPUT XXXVI.

Posteri Esau recensentur.

℣.1. HÆ sunt autem generationes Esau, ipse est Edom. 2 Esau accepit uxores de
filiabus Chanaan. Ada filiam Elon Hethæi, & Oolibama filiam Anæ filiæ Se-
beon Hevæi: 3 Basemath quoque filiam Ismael sororem Nabajoth. 4 Pe-
perit autem Ada, Eliphaz: Basemath genuit Rahuel: 5 Oolibama genuit Iehus, &
Jhelon, & Core, hi filii Esau, qui nati sunt ei in terra Chanaan. 6 Tulit autem Esau
uxores suas, & filios, & filias, & omnem animam domus suæ, & substantiam, & pe-
cora, & cuncta, quæ habere poterat in terra Chanaan, & abiit in alteram regionem,
recessitque a fratre suo Jacob. 7 Divites enim erant valde, & simul habitare non po-
terant: nec sustinebat eos terra peregrinationis eorum præ multitudine gregum. 8
Habitavitque Esau in monte Seir, ipse est Edom. 9 Hæ autem sunt generationes Esau
patris Edom in monte Seir. 10 Et hæc nomina filiorum ejus: Eliphaz filius Ada uxo-
ris Esau; Rahuel quoque filius Basemath uxoris ejus. 11 Fueruntque Eliphaz filii:
Themam, Omar, Sepho, & Gatham, & Cenez. 12 Erat autem Thamna, concubina
Eliphaz filii Esau; quæ peperit ei Amalech: hi sunt filii Ada uxoris Esau. 13 Filii
autem Rahuel: Nahath, & Zara, & Samma, & Meza: hi filii Basemath uxoris Esau.
14 Isti quoque erant filii Oolibama filiæ Anæ filiæ Sebeon, uxoris Esau, quos genuit
ei, Jebus, & Ihelon, & Core. 15 Hi duces filiorum Esau: Filii Eliphaz primogeni-
ti Esau: dux Themam, dux Omor, dux Sepho, dux Cenez, 16 Dux Core, dux
Gathan, dux Amalech: hi filii Eliphaz in terra Edom, & hi filii Ada. 17 Hi quo-
que filii Rahuel filii Esau; dux Nahath, dux Zara, dux Samma, dux Meza: hi autem
duces Rahuel in terra Edom: isti filii Basemath uxoris Esau. 18 Hi autem filii Ooli-
bama uxoris Esau; dux Jehus, dux Ihelon, dux Core: hi duces Oolibama filiæ Anæ
uxoris Esau. 19 Isti sunt filii Esau, & hi duces eorum: ipse est Edom. 20 Isti sunt
filii Seir Horræi habitatores terræ: Lothan, & Sobal, & Sebeon, & Ana, 21 Et Di-
son, & Eser, & Disan; hi duces Horræi, filii Seir, in terra Edom. 22 Facti sunt au-
tem filii Lothan: Hori, & Heman; erat autem soror Lotan, Thamna. 23 Et isti fi-
lii Sobal: Alvan, & Manahat, & Ebal, & Sepho, & Onam. 24 Et hi filii Sebeon:
Aja, & Ana. Iste est Ana, qui invenit aquas calidas in solitudine, cum pasceret asinas
Sebeon patris sui. 25 Habuitque filium Dison, & filiam Oolibama. 26 Et isti filii
Dison: Hamdan, & Eseban, & Jethran, & Charan. 27 Hi quoque filii Eser; Ba-
laan, & Zavan, & Acan. 28 Habuit autem filios Disan: Hus, & Aram. 29 Hi
duces Horræorum: dux Lotan, dux Sobal, dux Sebeon, dux Ana, 30 Dux Dison,
dux Eser, dux Disan: isti duces Horræorum, qui imperaverunt in terra Seir. 31 Re-
ges autem, qui regnaverunt in terra Edom, antequam haberent regem filii Israel, fue-
runt hi: 32 Bela filius Beor, nomenque urbis ejus Denaba. 33 Mortuus est autem
Bela, & regnavit pro eo Jobab filius Zaræ de Bosra. 34 Cumque mortuus esset Jo-
bab, regnavit pro eo Husam de terra Themanorum. 35 Hoc quoque mortuo, regna-
vit pro eo Adad filius Badad, qui percussit Madian in regione Moab: & nomen urbis
ejus Avith. 36 Cumque mortuus esset Adad, regnavit pro eo Semla de Masreca. 37
Hoc quoque mortuo, regnavit pro eo Saul de fluvio Rohoboth. 38 Cumque & hic
obiisset, successit in regnum Balanan filius Achobor. 39 Isto quoque mortuo, regna-
vit pro eo Adar, nomenque urbis ejus Phau: & appellabatur uxor ejus Meetabel,
filia Matred filiæ Mezaab. 40 Hæc ergo nomina ducum Esau, in cognationibus, &

locis, & vocabulis suis: dux Thamna, dux Alva, dux Jetheth, 41 Dux Oolibama, dux Ela, dux Phinon. 42 Dux Cenez, dux Mabzar. 43 Dux Magdiel, dux Hiram: hi duces Edom habitantes in terra imperii sui, ipse est Esau pater Idumæorum.

℣.1. HÆ SVNT GENERATIONES ESAV.] Antequam ad textum explanandum accedamus, nonnulla necessario prænotanda videntur. Primo. Habemus in hoc capite genealogiam non modo filiorum, ac nepotum Esau, sed etiam filiorum Seir Horræi, quos diligenter separare, ac distinguere inter se oportet. Prima pars, quæ pertinet ad Esau, a versiculo primo usque ad vigesimum; altera pars a versiculo vigesimo usque ad trigesimum primum pertingit.

Secundo, advertendum est, filios, quos Esau in terra Chanaan suscepit, separari a Moyse ab iis, qui nati sunt in terra Seir. Illi immediate filii Esau sunt; hi nepotes. Illi septem primis hujusce capitis versiculis comprehenduntur; hi versiculis duodecim sequentibus nominantur.

Tertio; distinguenda exquisite sunt tria politiarum genera, quæ deinceps obtinuerunt apud Idumæos. Prima fuit Patrumfamilias, seu Patriarcharum in proprias familias. Hi appellantur *Duces*, Hebraice *Aluphim*. Eorum numerus habetur a vers. 15. usque ad 20. Secunda fuit Regum, qui in Idumæa regnarunt post Patriarchas. Hi a vers. 15. usque ad 20. recensentur. Tertia denique est *Ducum*, seu Gubernatorum, qui Regibus successerunt, quorum catalogus refertur a vers. 40. usque ad finem capitis.

Aliqui ex Interpretibus contendunt, istorum Ducum imperium fuisse Aristocraticum, Regum vero Monarchicum; quocirca Idumæos, qui initio aristocraticis legibus vixerant, in monarchicum dominatum incidisse, postremo vero ad aristocraticum imperium rediisse dicendum esset. Sed quæ fuerit ratio administrandæ reipublicæ sub Patriarchis, seu Ducibus *Aluphim*, incertius est, quam ut quidquam explorate statui possit. Illud tantum affirmari certo potest, Patriarcharum auctoritatem, ac potestatem in suas familias vix, aut ne vix quidem fuisse diversam a regia in subditos potestate.

Quarto, Esau tres habuit uxores, videlicet *Oholibamah*, *Ada*, & *Basemath*. Ex *Oholibamah* suscepit tres filios, Jehum, Ihelon, & Core: ex *Ada* Eliphaz: ex *Basemath* Rahuelem. De posteris filiorum Oholibamah nihil omnino narrat Moyses. Eliphaz genuit Theman, Omar, Sepho, Gatham, Cenez, & Amalec.

Rahuel filios habuit Nabath, Zaram, Sammam, & Mezam. En quam angusto numero comprehenduntur generationes omnes ab Esau usque ad Moysem, quem tamen nonnulli tam ingentem jactitant. Hoc si attendant, adeo non putent hanc genealogiam nimis numerosam, ut fateri potius cogantur, partem aliquam ejus fuisse omissam a Moyse, vel eas tantum generationes ab eo fuisse descriptas, quæ proposito suo satis essent. Ejus porro propositum erat notas facere Israelitis Tribus, & regionem Idumæorum, ut ne eos oppugnarent, quemadmodum Deus præceperat; & sane dubitari non potest, quin Moyses dedita opera genealogiam filiorum Oholibamah omiserit.

Quinto, nonnulli difficultatem movent ob tam magnum numerum Regum, ac Principum, qui a Moyse hic referuntur, & contendunt hunc catalogum fuisse auctum, vel suppletum ab aliquo alio Scriptore præter Moysem; & ex iis verbis, *hi fuerunt Reges, qui regnaverunt in terra Edom, antequam*

A *haberent Regem filii Israel*, colligi aperte, hunc numerum non fuisse hic appositum, nisi post Saulem, aut Davidem, quo tempore Israelitæ Regibus suberant.

Sed responderi potest, primo allata verba ex vers. 31. significare posse, Idumæos Regibus alienigenis paruisse, a quibus diverso tempore, variisque in locis subjugati fuerant, antequam Israelitæ Reges habere cœpissent.

Secundo, Reges isti Edom neutiquam erant veri Reges totius Idumæorum nationis, sed Duces pagi, aut Urbis alicujus peculiaris, quos Moyses Regum nomine donat. Dum autem scribit, hunc fuisse numerum Regum, *qui regnaverunt in Edom, antequam haberent regem filii Israel*, id perinde est ac si diceret;

B antequam Israelitæ haberent Judicem, & Ducem, & antequam ego ipse ad regimen hujus populi assumerer [1], plures Duces, & Reges fuerant in Idumæa. Idumæorum Respublica jam erat constituta, & certis legibus gubernabatur, habebat urbes, & Duces Regum nomine insignitos, antequam Israelitæ certas sedes haberent, certam Reipublicæ formam, certosque Duces, & Gubernatores.

Explicatio autem ista de nomine Regis confirmari potest Sacræ Scripturæ testimonio, quæ hoc nomine quandoque appellat simplices Iudices, aut Duces, & Magistratus; exempli gratia, Abimelechum Gedeonis filium Judic. 9. 6. & alios Iudices Iudic. 21. 25. & Moysem ipsum Deuteronom. 33. 5. Iephte potestate plane Regia agit, bellum indicens contra

C Ephraim Iudic. 12. 6. Ita & Gedeon pro imperio Regiæ potestatis filios Socoth, & Phanuelis morte damnat Iudic. 8. 16. 9. Tandem Procopius generatim hoc in usu fuisse probat, ut exteræ nationes Regium nomen ducibus suis tribuerent; & revera videmus, cum Iosue ingressus est Palæstinam, singulas prope Urbes suos Reges habuisse.

Ita cum Moyses scribit, ante ætatem suam nullos Reges Israelitis fuisse dominatos, illud tantummodo indicat, nullum fuisse Principem, qui Israelitas omnes suo imperio subjectos haberet; tametsi etiam ante ejus ætatem unaquæque familia suum Ducem haberet, primogenitum videlicet, qui ceteris fratribus imperabat; & quæque Tribus Principem suum, qui in universam Tribum imperium exercebat. Moyses

D vero ipse primus omnium Tribuum princeps extitit, & in universum Israeliticum populum regiam potestatem exercuit, Deo auspice, & patrono, qui monarchicum in illos imperium sibi reservaverat.

Quod attinet ad Idumæorum Reges, quorum meminit Moyses hoc in loco, plura occurrunt observanda. Primo, cum non plures quam octo numero inveniantur hi Reges, minime pertingere possunt usque ad Saulis, vel Davidis tempora, qui Idumæos subjugavit; quod tamen requireretur, si istorum numerus in Moysis textum fuisset intrusus. Secundo, minime incredibile est, omnes enumeratos Reges in Idumæa, ex quo e suis montibus Esau expulit Horræos usque ad Moysis ætatem, regnasse, cum ducentorum prope annorum spatium effluxerit, etiamsi ponamus hos successive regnasse, & in regione eadem:

E quod tamen videtur contrarium vers. 1. & 31. hujus capitis, ubi videmus ex diversis partibus venisse hos Principes in locum imperii sui. Tertio denique, facile credi potest, Reges aliquam Idumææ partem tenuisse, cum aliis in locis Duces,

1 Abenezra, Grot. Philo de vita Mosis l. 11. *Fuit Moses, & Rex, & Legislator, & Propheta, & Pontifex.*

ces, seu Gubernatores imperitarent.

Quæ hactenus dicta sunt, satis esse videntur diluendis difficultatibus, quæ ad textum hujus capitis moventur. De hac re egimus etiam in Commentariis in Paralipomena cap. 1. vers. 43. & argumenta etiam maxime probabilia contrariæ sententiæ ibi retulimus. Sed jam ad textus litteralem explanationem veniamus.

℣. 2. OOLIBAMA FILIAM ANÆ, FILIÆ SEBEON HEVÆI.] Differentia aliqua occurrit inter nomina uxorum Esau, quæ hoc loco recensentur, & ea quæ habentur capite 26. & cap. 28. *Oolibama* cap. 26. 34. vocatur Judith; *Ada* appellatur Besamath eodem in loco: quæ vero hic Basemath dicitur in cap. 28. 9. *Mehelet* nuncupatur. Sunt ex Interpretibus aliqui, qui in animum inducere non possunt tres Esau uxores, de quibus hic sermo est, easdem esse cum illis, B quæ referuntur alibi: suam tamen sententiam nulla alia ratione confirmant, quam ex nominum differentia, quæ sane non nihili est, quando aliis argumentis roboratur; at cum sola est, nullum pondus habet in Scriptura, in qua notum est, nihil frequentius evenire, quam ut una eademque persona pluribus nominibus recenseatur.

FILIAM ANÆ, FILIÆ SEBEON HEVÆI.] Nomen *Ana* tam maribus, quam fœminis commune est: nostrique Interpretes de genere, & sexu Anæ in diversa abeunt. Vulgata, & textus Hebræus [1] habent; *Anæ filiæ Sebeon*. Septuaginta vero, & nonnulli latini codices habent, *Filii Sebeon*; quæ lectio confirmatur vers. 24. hujus capitis, ubi *Ana* inter C filios Sebeon numeratur. *Hi filii Sebeon, Aja, & Ana: iste est Ana* &c. Hebræus textus, & Chaldæus verti potest: *filiam Anæ, filiam Sebeon Hevæi*. Oolibama filia erat Anæ, neptis vero Sebeon: quo pacto tollitur contradictio verss. 2. & 24. si ponamus Anam fuisse verum patrem Oolibamæ, Sebeon vero ejus Avum. Usitatum est in Scriptura, neptes filiarum nomine donare.

Alia difficultas movetur ex eo, quod Sebeon, qui hoc in loco cognominatur Hevæus, in cap. 26. 34. dicitur Beeri Hethæus. Sed eodem negotio conciliantur nomina Hevæi, & Hethæi, ac nomina Beeri & Sebeon. Mutatio domicilii efficere potest, ut dicatur Hevæus, qui Hethæus erat origine; & sane nonne videmus eumdem Sebeon inter Horræos nume- D tari hoc ipso in capite, quod inter ipsos aliquamdiu fuerit commoratus?

Porro alii Interpretes contendunt solutiones allatas minime necessarias esse; quia difficultates, quæ objiciuntur, nullo innituntur fundamento, Sebeon, & Ana, qui habentur vers. 24. diversi proculdubio sunt a *Sebeon*, & *Ana*, qui referuntur versiculo secundo.

Hi sunt Hethæi; illi Hevæi, & Horræi. Primi sunt e familia Seir, cum qua nullum fœdus Esau iniit umquam, imo cum ea perpetuum bellum gessit, donec eorum regionis potitus est. Secundi sunt Hevæi, & cum Esau fœdere conjuncti. Ana versiculi 2. est Mater Oolibamæ, seu Judith; Sebeon vero seu Beeri ejus pater. Ana vers. 24. est filius Sebeon Hor- E ræi, & pater *Oolibamæ*, cujus feritas & elatio, quæ ipsius nomine significatur [2], potuit occasionem præbere imponendi ejusdem nominis alteri Chananææ uxori Esau, quod ejus animi elationem imitaretur: ita saltem aliqui interpretes conjectant. At *nonne* simplicius dici potest, Esau potitum regione Seir, & Urbe Oolibama, eam Urbem Judithæ uxori suæ donasse, cujus nomen ipsa sibi adsciverit? Cum vers. 41. hujus cap. & 1. Paralip. 1. 52. occurrat Dux Oolibama, id probare videtur hoc fuisse loci alicujus nomen. Quod attinet ad cetera, quæ obiiciuntur, perquam difficile est ea prorsus diluere.

A ℣. 4. PEPERIT ADA ELIPHAZ.] D. Hieronymus, quem magna pars Interpretum sequitur, credit hunc Eliphaz non alium esse ab Eliphaz Themanite, cujus mentio fit in Job; sed dicendum potius, hunc avum, vel abavum fuisse alterius Eliphaz amici Job, atque illum, qui inter Job amicos numeratur, esse filium Theman, nepotem vero vel abnepotem Eliphaz, filii Esau.

℣. 5. HI FILII ESAU, QUI NATI SUNT EI IN TERRA CHANAAN.] Esau aliquamdiu vixit inter Hethæos, seu Hevæos, quibuscum amicitiæ fœdus contraxerat, & duas indidem uxores acceperat. In hac regione filios eos suscepit, qui præcedenti versiculo referuntur. Ipsi in Chananæa nati fuerant, sed cum Esau iisdem uxores despondisset e regione Seir, postquam illuc redierat, ibi genuerunt filios, qui referuntur vers. 9. 11. & sequentibus.

℣. 6. TULIT AUTEM ESAU .... CUNCTA, QUÆ HABERE POTERAT IN TERRA CHANAAN, & ABIIT IN ALTERAM REGIONEM.] Hebr. tantummodo habet: *Tulit cuncta, quæ acquisierat in terra Chanaan, & abiit in terram (recedens) e conspectu Jacobi fratris sui*. Chaldæus Paraphrastes ait; eum in aliam regionem abiisse, Septuaginta non addunt, quo abierit, sed tantum e terra Chanaan eum recessisse dicunt, ut Jacobo locum relinqueret. Vatablus, & alii nonnulli textum hebræum ita explicant [3]: *Abiit in terram (eamdem, sed in locum remotiorem)* itaut Esau e Chanaanitide non recesserit, sed tantum in locum a Iacobo dissitum secesserit. Etiam hoc modo suppleri potest id, quod hebræo textui deesse videtur: Esau secessit in regionem suam, in locum, ubi primum sedem posuerat, in Seir videlicet, aut in Idumæam.

Iudæi contendunt, at sine ratione ulla, Esau recessisse eo quod sibi a Iacobo timeret. Glassius, & Iunius vertunt hic per plusquam perfectum: *Recesserat Esau in terram aliam, antequam veniret Jacob*. At quæ sequuntur versiculo 7. satis indicant, quæ fuerit vera causa, cur Esau recederet; nimirum ingens numerus pecorum utriusque, quibus pascendis una eademque regio non sufficiebat. Iacob & Esau in gratiam simul jam redierant. Vixerunt una aliquamdiu post communis parentis Isaaci mortem, & funus. Esau ultro secessit in terram Seir, ubi aliàs jam habitaverat, & necessitudines habebat, ut Iacobo relinqueret agros, in quibus Isaac suos greges habuerat.

℣. 9. HÆ GENERATIONES ESAU PATRIS EDOM IN MONTE SEIR.] Id est, hi sunt filii filiorum Esau; hic est numerus nepotum ejus, qui nati sunt ipsi in regione Seir.

℣. 12. THAMNA CONCUBINA ELIPHAZ.] Thamna eo loco erat apud Eliphaz, quo Agar & Cethura apud Abraham; uxor erat secundi ordinis.

℣. 14. FILIÆ ANÆ, FILIÆ SEBEON.] Septuaginta: *Filiæ Anæ filii Sebegon*, ut vers. 2. quem videsis.

℣. 15. HI DUCES FILIORUM ESAU, FILII ELIPHAZ PRIMOGENITI ESAU, DUX THEMAN, DUX OMOR &c.] Hæc est prima classis eorum, qui Idumæis imperarunt, quique inter eos nominati sunt Principes Tribuum, seu *Chiliarchi*, id est, Principes mille virorum; nam Hebræo *Aluphim* אלופים ad unguem respondet Græcum nomen *Chiliarchi* Χιλιάρχοι. Auctor Vulgatæ, qui *Aluphim* vertit hoc in loco *Duces*, idem alibi vertit *mille*, ut Isai. 60. 22. *Minimus erit in Mille*; aut Principes, ut Mich. v. 2. Erant inter Iudæos Urbes aliquæ quæ regebantur a Chiliarchis. Ejusmodi erat Bethleem; & Zacharias cap. 9. 7. de Azoto vaticinatur, aliquando futurum, ut illi urbi præsit Princeps Israel, *Aluph*. Hæ Urbes ipsæ aliquando hoc nomine appellantur.

Igitur *Aluphim* Idumæorum erant Duces Tribuum, qui

1 בת ענה בת צבעון החוי
2 אהלי במה significat *tentorium meum elevatum est*, seu *elatio tabernaculi mei*.
3 וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו

qui reſpondebant iis, quos Hebræi Principes Tribuum appellant [1]. Hi Duces ſive Principes urbem aliquam regebant, & eam regionem, quæ ab una Tribu filiorum Eſau habitabatur: Exempli gratia, Eliphaz Patriarcha genuit Theman, qui fuit Princeps Themanitarum, id eſt filiorum ſuorum ac nepotum. Rabbini hoc diſcrimen ſtatuunt inter Principes, & Reges, quod Reges diademate utebantur, non vero Principes.

℣. 16. Hi Filii Eliphaz in terra Edom.] Princeps, ſeu Dux Core, qui refertur initio hujus verſiculi, minime habetur in verſ. 11. inter filios Eliphaz: & nihilo magis in lib. Paralipomenon.

℣. 19. Ipse est Edom.] Septuaginta [2]: *hi ſunt filii Edom*. Abenezra: *Ipſe eſt Pater Idumæorum*.

℣. 20. Filii Seir Horræi, habitatores terræ.] Septuaginta: Filii Seir, qui habitavit terram. Sed Vulgata, quæ exprimit textum Hebræum, melius ſonat. Horræi, quorum hic numerus recenſetur, primi habitarunt regionem Seir, vel Horræorum, vel denique Idumææ, quæ poſtea ab Eſau occupata fuit, & a poſteris ejus. De Horræis verba fecimus Geneſ. 14. 6.

℣. 21. Hi Duces Horræi, filii Seir, in terra Edom.] Id eſt; Hi ſunt filii Seir antiqui habitatoris terræ, quæ fuit occupata ab Edom, & poſteris ejus; & hæc ſunt nomina Principum Seir, qui in ea regione imperarunt. Poſteri Seir, & Eſau poſteri videntur permixti habitaſſe eaſdem Provincias, & plures eodem tempore habuiſſe Gubernatores, at Urbium diverſarum. Conferri poteſt verſiculus iſte cum verſ. 30. & aperte intelligemus imperaſſe Principes Seir in terra Seir, & in terra Edom; ac ſi conferantur ſimul poſteri Seir, & Eſau, neceſſario ad idem tempus referendos eſſe Principes iſtos videbimus.

℣. 24. Iste est Ana, qui invenit aqvas calidas in solitudine, cum pasceret Asinos Sebeon patris sui.] Vox hebræa *Jeamim* [3], quam D. Hieronymus interpretatus eſt *aquas calidas*, una ex iis eſt, quæ ſummopere torquet interpretes. Septuaginta, & alii Græci interpretes ſervarunt in ſuis verſionibus vocem *Jamin*, vel *Jamim*. Septuaginta, & Theodotion vertunt in ſingulari numero: *invenit Jamim*; Aquila vero & Symmachus legunt in plurali. Interpretes noſtri in varia ac diverſa abeunt. Aliqui contendunt Anam inveniſſe in deſerto fontem aquæ [4], dum paſceret aſinos patris ſui. Hujuſmodi inventio non minimi momenti habenda erat in regionibus deſertis, & aridis. Hebræa vox *Jam* ſignificat mare, quo nomine hebræi ſemper appellant magnam aquarum copiam.

Vulgatæ auctor videtur in ſuo exemplari legiſſe *Chammaim* חמים balnea, aquas calidas. Verum ſi Moyſes hic loquitur de inventione alicujus fontis aut lacus, de re parum nota ſui temporis Hebræis ſane loquitur, quam tamen illum ſeu lacum, ſive fontem in deſerto eſſe oporteret, in quo illi tunc erant: quorſum enim id adnotaret, *Invenit lacum, ſeu fontem in ſolitudine*, nulla interim neque nominis, neque loci fontis lacuſve mentione facta? Niſi dicamus Moyſem de ejuſmodi re locutum, quæ ex circumſtantiis obſervatione digna redderetur, quæque veluti ante oculos illorum eſſet, quibuſcum loquebatur.

Alii Hebræam vocem *Jemim* mulos interpretantur, quæ ſententia multos habet adſtipulatores. D. Hieronymus id in ſuis quæſt. hebraicis adnotavit. Refert ſiquidem, credere multos, Anam onagros ad aſinas ſuas admiſiſſe, ex quibus admirandæ celeritatis aſini progeniti fuerint, quos Iamin appellarunt. Alii, pergit idem S. Doctor, *putant, quod equarum greges ipſe fecerit primus aſcendi ab aſinis, ut mulorum inde nova contra naturam animalia naſcerentur*. In hac ſententia eſt Ionathan, quem Rabbini plerique ſequuntur; quæ tamen ſententia nullo alio innititur Scripturæ fundamento, quam quod Ana paviſſe aſinos in deſerto dicatur. Nuſpiam legimus, mulos vocatos fuiſſe *Jammim*. Et adeo muli non fuere frequentes poſt Anam, ut Scriptura numquam de iis mentionem faciat, ſive pecora Iſraelitarum recenſeat, ſive referat prædas ex hoſtibus captas; niſi Davidis ætate, quo tempore primum occurrit eorum mentio. Rabbinus Abraham Sepharat apud Munſterum exiſtimat Iemim ſignificare Dæmones, Satyros.

Alii demum volunt, per vocem Iemim populos aliquos ſignificari; quem in ſenſum Interpretes Græci eam accepiſſe videntur. Onkelos Paraphraſtes exponit *Robuſtos*; id quod intelligi poteſt cum de hominibus robuſtis, tum de Gigantibus, tum de mulis ipſis. Textus, & verſio Samaritana legunt *Haemim* האמים *Emæos* populos, quorum meminit Moyſes Deut. 2. 10. 11. qui veluti de Enacim ſtirpe Gigantum ſimiles erant, & Horræis vicini, quorum e numero erat Ana. Videtur igitur Moyſes narrare hic, juxta id quod nobis ſuſpicandum præbet laudatus Deuter. textus, Anam, cum eſſet in ſolitudine, & paſceret Aſinos patris ſui, populos Emim offendiſſe, & cum iis manus conſeruiſſe, vel aliquod aliud memorabile facinus ex hoc mutuo occurſu ſecutum eſſe, quod ſacer ſcriptor minime explicat, ſed omnibus notum tunc temporis eſſe debebat. Vox hebræa מצא quæ vertitur *invenit*, ſignificat aliquando irruere in hoſtem, ex improviſo aggredi, inſidias deprehendere. Vide Bochartum de anim. ſacr. part. 1. lib. 11. cap. 1. Vide etiam Iudic. 1. 5. & 1. Reg. 31. 2. & 3. Reg. 13. 24. Divinare non poſſumus, quare hæc circumſtantia ſignetur, quod *Ana paſceret aſinos patris ſui*; credere tamen debemus, eam non eſſe inutilem hiſtoriæ, quæ hoc loco narratur, ſed ita conciſe, ut ad ejus explicationem plura dicere non poſſimus. Idem evenit & verſ. 35. ubi dicitur *Adad percuſſiſſe Madian in regione Moab*, nec quidquam præterea additur.

℣. 30. Isti Duces Horræorum, qui imperaverunt in terra Seir.] Hebræus habet: *Iſti fuerunt Duces Horræorum, quandiu Duces habuerunt in terra Seir*. Hi Duces appellantur *Aluphim*, ut Duces Idumæorum. Ac ſi ordinem Moſaicæ hiſtoriæ ſequamur, Idumæi videntur Reges habere non cœpiſſe, niſi poſtquam potiti ſunt regione Horræorum. Subjicitur enim ſtatim:

℣. 31. Antequam haberent Regem filii Israel, fuerunt hi.] Superius jam notavimus, hoſce Reges fortaſſe alienigenas fuiſſe. Certum eſt enim jure hæreditario eos ſibi non ſucceſſiſſe. Examinavimus etiam difficultatem, quæ movetur ex his verbis: *Antequam haberent Regem filii Iſrael*.

℣. 32. Nomen urbis ejus Denaba.] D. Hieronymus duas hujuſce nominis urbes agnoſcit: unam de qua hic ſermo eſt, quæque ab Areopoli diſtat octo millia paſſuum, Torrentem Arnon verſus; alteram ſupra montem Phegor poſitam, octo milliaria ab Esbus diſſitam. Ptolemæus etiam ponit Urbem quamdam Denaba in Palmyrene ad 70. gradus longitudinis min. 50. & ad 33. gradus min. 56. latitudinis. Neſcio an D. Hieronymus jure duas Urbes Denaba fecerit; Euſebius certe unam tantum nominat, quam octo milliaria ab Areopoli, ſeptem vero ab Eſebon diſtaſſe, nulla repugnantia eſt.

℣. 33. Jobab ... de Bosra.] Plerique putant, Jobab hunc non alium eſſe, quam Iob inſignem illum ſanctitate virum, & patientiæ ſpeculum. Hanc tamen ſententiam expendendam reſervamus ad librum Iob. Urbs *Boſra* ab Ammiano Marcellino lib. 14. cap. 17. Boſtra dicitur, itemque a Stephano, & aliis. In aliquibus nummis Alexandri Severi, & Mammææ *Coloniam Alexandrinam* appellatam videmus: hodie noſtris Buſſereth dicitur, ſexaginta paſſuum millia diſtat

1 נשואים Vid. Caput 1. cum tribus ſeqq. Numer.

2 Οὗτοι εἰσι οἱ υἱοὶ Ἐδωμ. 3 מצא את הימים. 70. ὃς εὗρε τὸν ἰαμεὶμ.

4 Syr. Fontem. Diodor. in Catenis Græcis. ὁ Σύρος λέγει πηγὴν αὐτὸν εὑρηκέναι. ἡ γὰρ πηγὴ ἄναι καλεῖται τῇ Συρῶν φωνῇ.

distat a lacu Tiberiadis, Orientem versus. Eusebius, & D. Hieronymus distinguunt Bosram Arabiæ Metropolim a Bozor, seu Bozra in montibus Idumææ sita. Nobis tamen persuasum est, non amplius quam unam extitisse Urbem Bosram, Bozor, Bezer, seu Bostram trans Iordanem tribus Ruben, 25. mille passus ab Adraa, seu Edrai juxta Eusebium dissitam. Confer Deuter. 4. 43. Iosue 20. 2. 21. 27. 36. Isai. 34. 6. 63. 1. & Matth. 5. 26 28. 36. & dissertationem nostram in Geographiam.

℣. 34. HUZAM DE TERRA THEMANORUM.] Septuaginta appellant *Asom*. Urbs Theman juxta Eusebium distabat quinque milliaria a Petra Arabiæ Petrææ urbe præcipua. Iuxta alios Celæsyriam spectabat, Damascum versus. In scriptura Theman significat regionem, quæ est ad Meridiem Chanaanitidis. Onkelos vertit *terram Daromæ*. Syriaca versio habet, *terram Meridiei*. Regio Daroma sita erat ad Meridiem Palæstinæ.

℣. 35. ADAD FILIUS BADAD.] Septuaginta, *filius Barad*. Eodem modo legunt 1. Paralipomen. 1. 43.

NOMEN URBIS EJUS AVITH.] Septuaginta: *ejus Urbs appellatur Gettaim*, vel *Gethem*. Urbs Avith penitus ignota est.

℣. 36. SEMLA DE MASRECA.] Septuaginta, *Sameda* (vel *Samaa*) de Masecca. Hujus urbis situs ignoratur.

℣. 37. SAUL DE FLUVIO ROHOBOTH.] Septuaginta: *Rohoboth, quæ est prope fluvium*. Hebr. *De Rohoboth fluvii*. Et 1. Paral. cap. 1. v. 48. Vulgata vertit: De *Rohoboth, quæ juxta amnem sita est*. Urbs Rohobot ad Euphratem sita etiam hodie Arabibus dicitur *Rohobot Melic*. Iacet paulo infra Cercusam, & ostium fluvii Chaboras, ubi Euphratem influit.

℣. 39. REGNAVIT PRO EO ADAR.] In libris Paral. appellatur Adad. Septuaginta vocant, *Arar filium Barad*. Nonnulli hunc Adad confundunt cum eo, quo regnante David Idumæam sibi subjecit, & nomen Regium ibi delevit.

UXOR EJUS MEETABEL FILIA MATRED, FILIÆ MEZAAB.] Erat hæc filia Matred, Mezaab vero neptis; vel natura filia unius adoptione alterius.

℣. 40. HÆC NOMINA DUCUM ESAU.] Duces hi, seu Principes, qui Regibus Idumæis successerunt, singuli suas Urbes administrarunt, non autem simul omnes in totam Idumæorum gentem imperium exercuerunt. Id innuere vult Moyses verbis illis, quæ statim sequuntur: *In cognationibus, & locis, & vocabulis suis*. Iuxta loca, quæ eorum familiæ incoluerunt, quæque suis ex nominibus appellarunt. Per hos Duces administrata fuisse Idumæa videtur tunc, cum Israelitæ egressi sunt ex Ægypto; ac de his loquitur Moyses Exod. 15. 15. *Tunc conturbati sunt Principes Edom*.

DUX ALVA.] Septuaginta pro *Alva* legunt, *Gola*.

℣. 41. DUX PHINON,] fortasse *Phunon*. Num. 33. 41.

℣. 43. DUX HIRAM.] Septuaginta, *Dux Zaphrim*.

IPSE EST ESAU PATER IDUMÆORUM.] Scriptura non notat Esau mortem; neque ullum gravem Scriptorem habemus, qui annum ejus mortis statuere audeat. Auctor Testamenti Patriarcharum cap. 4. scribit, Esau mortuum esse anno quadragesimo Patriarchæ Judæ, qui esse poterat annus centesimus vigesimus primus Esau. *Quadragesimo anno ætatis meæ*, inquit auctor hujus operis, *Esau nos invasit, sed occisus fuit in prælio, sagitta arcu Jacobi emissa confossus*. Nulla fides est huic historiæ habenda.

Scriptura Esau nobis exhibet, tamquam profanum, qui rem sacram vendiderit, seque indignum reddiderit privilegiis, quæ ipsius ortum comitabantur, & primogeniti conditionem. *Ne quis* . . . *prophanus ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua*. Hebr 12. 16. Notat Moyses eum ita leviter affectum quod jus primogenituræ vendidisset, ut tamquam rem nullius momenti habuerit: *Abiit, parvipendens quod primogenita vendidisset* Gen. 25. 34. Apud Malachiam testatur Deus, se odisse Esau, Jacob vero dilexisse: *Jacob dilexi, Esau autem odio habui*. Malach. 1. 2. 3. Et D. Paulus Rom. 9. 13. ostendit, Esau esse figuram reproborum, ut Jacob prædestinatorum. Targum Hierosolymitanum narrat, eum contempsisse partem suæ æternitatis, & resurrectionem mortuorum negasse. SS. Patres illi magnopere exprobrant suam aviditatem. D. Chrysostomus helluonem vocat. Improbatur agrestis ejus vita, & venationis studium, quod tamquam æternæ saluti valde repugnans existimatur. D. Ambrosius in Psalm. 118. *Nullum invenimus in divinarum serie litterarum de venatoribus justum*. Auctor Comment. in Psal. sub nomine Hieronymi in Psal. 90. *Esau venator erat, quia peccator erat, & penitus non invenimus in Scripturis sanctis, sanctum aliquem venatorem*. Hieronymus in Mich. 5. *Quantum ego possum mea recolere memoria, nunquam venatorem in bonam partem legi*.

Nihilominus tamen pro certo statui non potest de ejus damnatione. Potuit siquidem esse figura reproborum, & tamen non esse reprobatus: quemadmodum Salvator noster formam servi, & peccatoris accepit, & tamen neque servus neque peccator fuit. Et facilem animi indolem agnoscere debemus in Esau, qui fratrem suum Jacobum e Mesopotamia redeuntem tam benigne exceperit, tantisque fraterni amoris signis prosecutus fuerit. Paulo post terram Chanaan derelinquit, totiusque regionis possessione cedit, ut ille habeat, unde pascat greges suos. Postremo nullam umquam vim ei adhibuit, ut injurias, quas ab eo sibi factas contendere poterat, ulcisceretur. Hoc instituere, atque perficere nemo diffitebitur hominis esse sui compotis, iram atque indignationem cohibentis, & religionis ac pietatis sensum retinentis. Nonnulli volunt Regem *Erythram*, qui Erythræo seu rubro mari nomen dedit, cujus sepulchrum in Insula Tyrina seu Agyra bis mille stadiis a Caramania ostendebatur, esse ipsummet Edom patrem Idumæorum. Vide Strab. lib. 16. pag. 520 & Quint. Curt. lib. 10. Plin. lib. 6. c. 28. Nomen Hebræum *Edom* significat rufum, seu rubrum, perinde ac Græcum Erythros. Erythræ sepulcrum medio in nemore palmis frequentibus consito positum erat, præalta columna ornatum, litteris gentis eius inscripta.

CAPUT XXXVII.

Invidia filiorum Jacobi in Josephum fratrem suum propter somnia, & propter amorem, quo præter ceteros eum Jacob prosequebatur. De morte ipsi inferenda deliberant. Eum divendunt, & is in Ægyptum abducitur.

1. HAbitavit autem Jacob in terra Chanaam, in qua pater suus peregrinatus est.
2 Et hæ sunt generationes ejus: Joseph cum sedecim esset annorum, pascebat
gregem cum fratribus suis, adhuc puer: & erat cum filiis Balæ, & Zelphæ u-
xorum patris sui; accusavitque fratres suos apud patrem crimine pessimo. 3 Israel au-
tem diligebat Joseph super omnes filios suos, eo quod in senectute genuisset eum: fecit-
que ei tunicam polymitam. 4 Videntes autem fratres ejus, quod a patre plus cunctis
filiis amaretur, oderunt eum, nec poterant ei quidquam pacificè loqui. 5 Accidit
quoque, ut visum somnium referret fratribus suis: quæ causa majoris odii seminarium
fuit. 6 Dixitque ad eos: Audite somnium meum, quod vidi. 7 Putabam nos ligare
manipulos in agro, & quasi consurgere manipulum meum, & stare, vestrosque manipu-
los circumstantes adorare manipulum meum: 8 Responderunt fratres ejus: Numquid
rex noster eris? aut subjiciemur ditioni tuæ? Hæc ergo causa somniorum, atque sermo-
num, invidiæ, & odii fomitem ministravit. 9 Aliud quoque vidit somnium, quod
narrans fratribus, ait: Vidi per somnium, quasi solem, & lunam, & stellas undecim a-
dorare me. 10 Quod cum patri suo, & fratribus retulisset, increpavit eum pater suus,
& dixit: Quid sibi vult hoc somnium, quod vidisti? num ego, & mater tua, & fratres
tui adorabimus te super terram? 11 Invidebant ei igitur fratres sui: pater vero rem ta-
citus considerabat. 12 Cumque fratres illius in pascendis gregibus patris morarentur
in Sichem, 13 Dixit ad eum Israel: Fratres tui pascunt oves in Sichimis: veni, mit-
tam te ad eos. Quo respondente, 14 Præsto sum, ait ei: Vade, & vide si cuncta pro-
pera sint erga fratres tuos, & pecora: & renuntia mihi, quid agatur. Missus de valle
Hebron, venit in Sichem. 15 Invenitque eum vir errantem in agro, & interrogavit,
quid quæreret. 16 At ille respondit: Fratres meos quæro, indica mihi, ubi pascant
greges. 17 Dixitque ei vir: Recesserunt de loco isto: audivi autem eos dicentes: Ea-
mus in Dothain. Perrexit ergo Joseph post fratres suos, & invenit eos in Dothain. 18
Qui cum vidissent eum procul, antequam accederet ad eos, cogitaverunt illum occidere.
19 Et mutuo loquebantur: Ecce somniator venit: 20 Venite, occidamus eum, & mit-
tamus in cisternam veterem; dicemusque: fera pessima devoravit eum: & tunc appare-
bit, quid illi prosint somnia sua. 21 Audiens autem hoc Ruben, nitebatur liberare
eum de manibus eorum, & dicebat: 22 Non interficiatis animam ejus, nec effundatis
sanguinem: sed proiicite eum in cisternam hanc, quæ est in solitudine, manusque ve-
stras servate innoxias: hoc autem dicebat, volens eripere eum de manibus eorum, & red-
dere patri suo. 23 Confestim igitur ut pervenit ad fratres suos, nudaverunt eum tuni-
ca talari, & polymita, 24 Miseruntque eum in cisternam veterem quæ non habebat a-
quam. 25 Et sedentes ut comederent panem, viderunt Ismaelitas viatores venire de
Galaad, & camelos eorum, portantes aromata, & resinam, & stacten, in Ægyptum.
26 Dixit ergo Judas fratribus suis: Quid nobis prodest, si occiderimus fratrem nostrum
& celaverimus sanguinem ipsius? 27 Melius est, ut venumdetur Ismaelitis, & manus
nostræ non polluantur: frater enim, & caro nostra est. Acquieverunt fratres sermonibus
illius. 28 Et prætereuntibus Madianitis negotiatoribus, extrahentes eum de cisterna,
vendiderunt eum Ismaelitis, viginti argenteis: qui duxerunt eum in Ægyptum. 29 Re-
versusque Ruben ad cisternam, non invenit puerum: 30 Et scissis vestibus pergens ad
fratres suos, ait: Puer non comparet, & ego quo ibo? 31 Tulerunt autem tunicam
ejus, & in sanguine hædi, quem occiderant, tinxerunt: 32 Mittentes qui ferrent ad
patrem, & dicerent; Hanc invenimus; vide utrum tunica filii tui sit, an non. 33 Quam
cum

cum agnovisset pater, ait: Tunica filii mei est, fera pessima comedit eum, bestia devoravit Joseph. 34 Scissisque vestibus, indutus est cilicio, lugens filium suum multo tempore. 35 Congregatis autem cunctis liberis ejus, ut lenirent dolorem patris, noluit consolationem accipere, sed ait: Descendam ad filium meum lugens in infernum. Et illo perseverante in fletu, 36 Madianitæ vendiderunt Joseph in Ægypto Putiphari eunucho Pharaonis, magistro militum.

Ỷ. 1. HABITAVIT IN TERRA CHANAAN.] Sedem posuit in valle prope Hebron. Creditur hæc esse vallis Mambre, ubi tamdiu morati fuerant Abraham, & Isaac.

Ỷ. 2. HÆ SUNT GENERATIONES EJUS.] Abenezra, Vatablus, Grotius, & alii per *generationes* [1] intelligunt narrationem eorum, quæ Jacobi familiæ acciderunt. Contendunt enim vocem hebræam quandoque id significare. Vid. Genes. 6. 9. Num. 3. 1. Proverb. 27. 1. Matth. 1. 1. Sed multo probabilius est, ea verba, *hæ sunt generationes*, esse conclusionem eorum, quæ superius exposita sunt. Sacer scriptor, exposita genealogia Jacobi cap. 35. 22. ejusque occasione Esau posteris enumeratis cap. 36. concludit his verbis: *Hæ sunt generationes Jacob*. Non meminit Esau hoc in loco, quia posterorum ejus recensio non nisi indirecte ad ejus propositum pertinebat.

JOSEPH CUM SEXDECIM ESSET ANNORUM.] Hebræus, Chaldæus, & Septuaginta septemdecim annorum faciunt Josephum. Ad litteram: *erat filius decem & septem annorum*. Decimum septimum ætatis annum agebat, & sextum decimum expleverat. Hic loquendi modus: *erat filius*, numero annorum conjunctus, semper denotat annum inchoatum, quique explendus est, numquam expletum. Vid. Bochartum, Glassium, Grotium, & 1. Reg. 13. 1. Exod. 12. 5. Hebraicum exemplar sequuntur Interpretes omnes præter Vulgatam, quæ tamen cum illo non pugnat, quemadmodum nos explicuimus. Vide D. Augustinum quæst. 122. qui Septuaginta lectionem sequitur. C Hæc omnia Isaaci mortem præcedunt.

ERAT CUM FILIIS BALÆ, & ZELPHÆ.] Hebræus: *Ipse puer cum filiis* [2]. Aliqui ut Junius, & Piscator, hoc in loco per *puerum* servum significari putant, quemadmodum sæpe in hoc sensu usurpatur in Scriptura. Joseph habebatur veluti servus a filiis Balæ. Alii, ut Chaldæus, vertunt: *Joseph nutriebatur cum filiis ancillarum*. Scriptura hanc circumstantiam notat fortasse, ut intelligamus, quinam sint hi fratres [3], de quibus sermo est vers. proximo, quique a Iosepho accusati sunt apud Iacobum. Fortasse etiam a Iacobo missus fuerat Iosephus ad pascendos greges cum filiis ancillarum, quia eorum odium & invidia in ipsum non ita exarserat.

ACCUSAVITQUE FRATRES SUOS CRIMINE PESSIMO.] D Hebraicus textus sic verti potest [4]: *Detulit ad patrem improbos eorum sermones*: vel; *de iis apud patrem male locutus est*; seu potius, infanda eorum facinora ad patrem detulit, quibus denigrari illos, & exosos fieri apud patrem oportebat. Eorum pravum institutum coarguit. Plerique [5] id interpretantur de crimine contra naturam, & de bestialitate: nonnulli de conviciis, quibus ipsummet Iosephum incessebant, & de odio, quo in ipsum flagrabant, cujus rei Ioseph patrem suum admonuerit, & cum ipso expostulaverit. Verba textus originalis nullam

A ingerunt suspicionem præmeditatæ accusationis, sed simplicem rei enarrationem ostendunt fuisse factam a Iosepho, quæ sane sine fraude fieri potuit, eo fine, ut pater remedium aliquod malo adhiberet, & fratres reos castigaret.

Septuaginta [6], D. Chrysostomus, Theodoretus, & Diodorus contrariam lectionem sequuntur, quæ habet Iosephum ipsum a filiis Balæ, & Zelphæ reum ignoti criminis actum apud patrem. Verum editiones Septuaginta Interpretum in Polyglottis Antuerpiensibus, & Parisiensibus, Vulgatæ lectionem tuentur, cui Symmachus quoque, & Aquila suffragantur.

Ỷ. 3. EO QUOD IN SENECTUTE GENUISSET EUM.] Hebraicus textus: *Eo quod esset filius senectutis suæ*. Ipse erat delicium, & consolatio senectutis ejus. B Parentes maxime diligunt ultimo loco natos filios, eosque in primis quos senili ætate genuerunt. Patroclus [7] ut ostenderet quam bevevole exceptus esset a Peleo Achillis patre, ait se ita ab eo tractatum, atque ita dilectum, ut filius unicus diligi solet a patre quem senex suscepit.

Versiones Chaldææ, Arabicæ, Persicæ, Samaritanæ habent: *Erat is puer sapiens, & prudens*. Iosephus Antiquit. lib. 2. c. 2. & Theodoretus pari modo explicant: Puer erat prudentia & sapientia supra ætatem insignis. Ac profecto si nulla alia ratione motus Iacob Iosephum præ cæteris dilexisset, quam quod in senectute eum genuisset, & sibi ex Rachele natus esset, potiori jure Benjaminum prætulisset, qui ætate minor erat, & ultimus Rachelis filius. Hinc D. Chrysostomus homil. 61. & D. Ambrosius lib. 1. de Ioseph c. 2. alias ajunt fuisse causas quare ceteris Iosephus præferretur, quas ab ejus prudentia, ceterisque egregiis animi dotibus deducunt.

TUNICAM POLYMITAM.] Vestem lineam variis coloribus intertextam. Quid vox hebræa *Passim* [8], quam Vulgata reddidit *Polymitam*, plane significet, ignotum est. *Polymita*, si nominis etymon sequamur [9], significat telam multis liciis, & versicoloribus textam. Septuaginta adhibent hoc in loco vocem ποικίλον, *variegatum*, quæ sæpe apud Græcos poetas occurrit, & pictas vestes significat, quæ valde in usu erant apud orientales populos. Iidem Interpretes 2. Reg. 13. 18. eamdem hebraicam vocem interpretantur *tunicam manuleatam* & usque in primores manus prolixam [10]. Symmachus, *tunicam manicatam* [11]; Aquila, *tunicam talarem* [12].

Tunica vestis erat interior, linea, qua Persæ versicolore utebantur. Vide Brisson. de Reg. Pers. lib. 1. pag. 40. 50. Regibus Persarum tunicam purpuream gerere mos fuit, cui medium albo intextum erat, referente Q. Curtio lib. 3. c. 3. Ea, qua Thamar Davidis filia induta describitur, Iosephi tunicæ similis fuit: neque alibi hujuscemodi vestium mentio occurrit in tota Scriptura. Orientalium tunicæ manicas protendebant ultra brachia, & in primores manus, ac prope digitos, quemadmodum narrat Strabo lib. 15. &

1 תולדות
2 והוא נער את בני בלהה 3 Ita Bonfrerius.
4 ויבא דבתם רעה.
5 Rupertus, Glossa, Lyran. Thom. 2. 2. quæst. 154. art. 12. ad 4. Menoch. Jansen. Grotius.
6 Κατήνεγκαν δὲ Ἰωσὴφ ψόγον πονηρὸν πρὸς Ἰσραὴλ τὸν πατέρα αὐτῶν.
7 Homer. Iliad. IX.
8 כתנת פסים 9 Πολὺς multus, μίτος, filum.
10 Καρπωτόν. Sym. Χειριδωτόν. Alius Ἀστραγαλωτόν.
11 Χιτῶνα χειριδωτόν. 12 Χιτῶνα ἀστραγάλειον.

25. & alii complures. Romani tunicis sine manicis A usi sunt, apud quos turpe & probrosum fuit tunicas manicatas gestare, quibus solæ fœminæ utebantur [1]. Hoc vestimenti genus ad talos usque demittebatur; ac D. Hieronymus vers. tertium cum hujus capitis vertens, utrumque conjungit epithetum; *Talaris & Polymita.*

Syriaca versio interpretatur, vestem prætextam. Arabica, tunicam sericam, quam interpretationem sequuntur Lyranus, Arias Montanus, & quidam Hebræi apud Fagium; sed hæc minime omnium arridet. Difficile enim est ostendere, sericas vestes tunc temporis in usu fuisse. Mihi non improbabile videtur ex Hebræo *Passim* seu *Phassim* Latinum nomen *Fascia* defendere; quare hic locus verti potest: *Fecit illi Jacob vestem fasciatam*, cujusmodi sunt illæ, quæ a Virgilio Æneid. 8. auctoribus Gallis tribuuntur: B *Virgatis lucent sagulis*; & Plinius lib. 8. c. 48. scribit *Scutulis dividere Gallia*. Diodorus vero de iisdem: Saga virgata gestabant varii coloris in quadratum distincta ad modum retis.

℣. 4. Oderant eum.] Colligit hoc in loco Moyses odii causas omnes, quo Jacobi filii fratrem suum Josephum prosequebantur, nulla temporis ratione habita, aut ordinis, quo quæque res accidit.

Nec poterant ei quidquam pacifice loqui.] Intelligi etiam potest hoc modo: Dedignabantur etiam eum salutare. Cum dicere salutem alicui volebant, ea erat formula: pax sit tecum. Textus ad litteram: *Non poterant ei loqui pro pace* [2]; idest, non poterant ei dicere: pax sit tecum.

℣. 6. Audite somnium meum &c.] Ignorabat C ipsemet Ioseph, ut videtur, somnii sui significationem, quod minime mirum videri debet: Neque enim semper explicata, & certa fuit prophetis ipsis intelligentia prophetiarum, quo tempore eas pronunciabant.

℣. 9. Solem, et Lunam adorare me.] Narrat Cicero lib. 1. de Divinat. cap. 23. Cyro dormienti solem ad pedes visum esse: cumque eum ter manibus appetivisset, elapsum abiisse. Quod cum Magis narrasset, eum 30. annos regnaturum esse portendi responderunt, quod ita contigit.

℣. 10. Num ego, et mater tua, et fratres tui adorabimus te?] Ex tota hac narratione, qui fuerit Iosephi candor, atque simplicitas colligere licet. Is enim nihil de iniquo in se fratrum animo suspicatus, somnium ipsis suum enarrat, cujus D illi sensum ut facile assequi poterant, ita acrius in ipsum exardendi occasionem arripiebant. Jacob vero optime intellexit, quæ inde incommoda sequi possent. Quocirca re expensa, ut Josephum de somnii sui vanitate admoneret, animadvertere illum jubet, fieri neutiquam posse, ut a matre sua adoraretur, quæ jam pridem vita excessisset, quod tamen fieri deberet, si ulla somnio fides, cum alia nulla præter matrem per Lunam significari videretur.

Aliqui credunt hoc somnium Iosepho accidisse, dum adhuc in vivis Rachel esset ejus mater, atque hoc in loco extra ordinem referri; & Iacobi responsum simplicius explicandum existimant, tamquam castigantis Josephum de sua arrogantia. Tantumne ti- E bi sumis, ut putes fore, ut ego, & mater tua, & fratres tui coram te adoraturi procidamus? Alii per *Mater tua* Balam putant significari Josephi nutricem, aut Liam Iacobi uxorem. Divus Augustinus quæst. 123. in Genes. ostendit Iosephi somnium ad litteram sumptum minime fuisse impletum in ipsius persona, sed tantum in Christi persona, qui adoratus in terris fuit a Patriarchis patribus suis, a Synagoga matre sua, a Iudæis fratribus suis, a Iosepho, ab Apostolis, a B. denique Virgine.

℣. 11. Pater rem tacitus considerabat.] Hebr. *Pater observabat hoc verbum*, seu *rem hanc*. Secum reputabat hæc somnia, neque dubitabat, quin prophetica essent. Ita Beata Virgo Luc. 11. 19. quæ de Iesu filio suo audiebat, conservabat in corde suo, sperans fore, ut ea aliquando adimpleri videret.

℣. 12. Cum fratres illius morarentur in Sichem.] Prope hanc Urbem Iacob agrum emerat, quæ nondum, ut videtur, in pristinum statum restituta fuerat, neque eo loco erat, ut negotium ipsi facere posset, post excidium, quod passa fuerat ob injuriam Dinæ irrogatam. Distabat Hebron ab urbe Sichem 30. vel 35. leucis, Genes. 33. 19. Ex pluribus Scripturæ locis constat, agi consuevisse pecora in pascua longe remota a propriis sedibus. Itinere trium dierum aberant a Charris Labani greges: Ab Odolla in Thamnas, ubi Iudæ pecora pascebantur, decem prope leucarum spatium intercedebat.

℣. 17. Eamus in Dothain.] Dothain, juxta Eusebium, duodecim mille pass. aberat a Sebasta, seu Samaria ad Septemtrionem. Vers. 17. dicitur *Dothan* in textu Hebræo.

℣. 19. Ecce somniator venit.] Hebr. *Magister somniorum* [3]; inventor somniorum, seu Rex commentitius, imaginarius.

℣. 20. Venite, occidamus eum.] Qui supra ceteros in Iosephum exarsit, Simeon fuisse creditur, isque ad tam crudele facinus reliquos fratres incitasse. Sed pœnas criminis dedit cum ipse, tum tota ejus posteritas. Iosephus cum Ægypto præsideret, eum in carcerem detrusit, & tamdiu detinuit, quoad fratres redierunt. Genes. 42. 25. Ejus tribus ceteris infirmior fuit, & deteriorem sortem consecuta est. Apocryphum Patriarcharum Testamentum pravi hujus consilii auctorem Gad quoque facit.

Mittamus in cisternam veterem.] Id est, in scrobem in medio agro defossam ad colligendas aquas pluvias, & aquas fontium, vel torrentium, cum præ nimia copia exundabant. Hæ potandis armentis, & gregibus inserviebant æstivo tempore. Vide, quæ dicta sunt de hujuscemodi aquarum collectionibus Ierem. 18. 14. & 4. Reg. 19. 24. Hebræus habet tantum: *Mittamus in unam cisternarum*. Nihil hic refert Scriptura de Iosephi lacrymis, ac precibus, quarum meminit cap. 42. 21.

℣. 21. Nitebatur liberare eum.] Hebraicus textus habet, ex eorum manibus liberatum fuisse Iosephum; hoc est, Rubenum suis rationibus ac precibus effecisse, ne is occideretur. Non tamen absolute eum liberavit. Rubeni consilium, & mens ea erat, ut fratrum iram mitigaret, eorum indignationi aliquid indulgens, ut postea Iosephum e cisterna tolleret, & patri restitueret.

℣. 25. Ismaelitas viatores.] Idest, *Ismaelitas, qui transibant*, vel, qui iter illac faciebant. Hebræus textus [4]; *Caterva Ismaelitarum*. Apud Hebræos Ismaelitarum nomen tam late patet, quam Arabum nomen apud nos. Paraphrastes Hierosolymitanus vertit *Saracenos*: & vers. 28. dicitur Ioseph venditus Medianitis ejusdem catervæ. Madian non erat filius Ismaelis, sed Cethuræ. Plures diversarum regionum Arabes esse potuerunt in eadem caterva, quam satis numerosam esse oportuit, si credimus eo tempore catervatim incedere solitos, ut nunc solent, mercatores.

Venire de Galaad.] Ex Ieremiæ cap. 8. 22. patet, aromata hujus regionis magno in pretio fuisse habita; *Numquid resina non est in Galaad, aut Medicus non est ibi?* Et ex cap. 46. 11. colligitur Ægyptios ex iis medicinam fecisse: *Ascende in Galaad, virgo filia Ægypti: tolle resinam: frustra multiplicas medicamina.*

Por-

1 Virg. *Et tunicas manicas, & habent redimicula mitræ.*
2 דברו לשלום.
3 בעל החלמות.
4 הנה ארחת ישמעלים.

PORTANTES AROMATA, ET RESINAM, ET STACTEN.] Hebraica vox [1] *Necoth*, quæ vertitur *aromata*, tam varie redditur ab Interpretibus, ut quæ potior sententia habenda sit, merito addubites. Onkelos, & Ionathan, & plures alii Rabbini vertunt *ceram*. Aquila *storacem*, quod est gummi genus odorum, ac valde in Syria commune. Hanc explicationem secutus est Divus Hieronymus cap. 43. 11. probaturque Bocharto, & aliis doctis Interpretibus. Alii vertunt *theriacam*, *balsamum*, aut *muscum*, vel *aromata* in genere, vel pastilli genus quoddam, quo valde utuntur Arabes, & *Nekit* appellant, quod nomen Hebraico *Necoth* valde est affine.

RESINAM.] Hebræa vox צרי *Zeri* a Septuaginta vertitur *Resina* Ῥυτίνη. Nonnulli interpretantur *balsamum*, aut *theriacam*, aut *stacten*, vel *mastice*. Bochartus Septuaginta adstipulatur, & Hebr. *Zeri* magnopere huic favet interpretationi. Hujus generis resina Græcis, & Latinis resinæ Syriacæ nomine nota erat. Plinius tres facit ejus species. *Arabica*, inquit, *alba est, acri odore difficilis coquenti: Judæa callosior, & terebinthina quoque odoratior: Syriaca attici mellis similitudinem habet.*

STACTEN.] Hæc vox guttam significat ex arbore, quæ myrrham producit, sponte defluentem. Nonnulli Hebr. לט *Lat* vertunt terebinthinam resinam, aut castaneam, aut myrrheam, vel *ladanum*, aut *ledum*: quæ vox cum hebraico *Lat* quandam habet affinitatem. Reperitur autem *ladanum*, & Lybicum, & Cyprium. Est autem pinguis quidam, & roscidus liquor, qui defluit ex foliis fruticis cujusdam ex cisthi generibus, quam *ledum* dicunt. Hunc colligunt duobus modis: vel eradentes ex singulis fruticibus illud pingue, quod contraxerant: vel pectentes capras, & hircos, quorum pilis adhærescit, dum folia eorumdem fruticum depascuntur. Est etiam arbuscula quædam, quæ *lotus* dicitur, quæ utique maiorem habet cum Hebræo *lat*, aut *lot* affinitatem. Plura ejusdem sunt genera; sed hoc in loco de Loto intelligimus. Fructum fert perquam dulcem, sine nucleo, ex quo mellitum vinum conficitur, quod ultra decimum diem non durat; itemque acetum. Africæ populi circa Syrtes positi appellantur apud veteres *Lotophagi*, quod arboris ejus fructu victitare crederentur. Narrat Homerus, Ulyssis socios, cum ex hoc fructu gustassent, vix inde abduci potuisse.

℣. 28. VIGINTI ARGENTEIS.] Viginti siclis argenteis, hoc est Gallicæ monetæ 34. libr. juxta supputationem, quam sequimur. In quibusdam exemplaribus legitur 30. *argenteis*, qua in summa agnoscunt mysterium, cum Josephi venditio fuerit figura venditionis Servatoris nostri. Septuaginta habent *viginti aureis*, & Josephus lib. 2. Antiq. cap. 3. viginti minis; sed potior habenda est lectio hebraici textus, & Vulgatæ. Valde enim credibile est Josephum vili venditum fuisse. Divus Ambrosius lib. de Iosepho cap. 3. notat, in nonnullis exemplaribus legi Josephum venditum fuisse triginta aureis, vel argenteis; in aliis vero viginti, aut vigintiquinque. Divus Augustinus serm. 81. de tempore num. 13. in appendice tom. 5. nov. edit. vel potius D. Cesarius idem notat.

℣. 34. INDUTUS EST CILICIO.] Hebraicus textus [2], & Septuaginta: *Indutus est sacco*. Lugubres vestes sacci nomine appellabantur, quia angustæ erant in modum sacci. Cilicia etiam appellabantur, quod contextæ essent ex pilis hircorum Ciliciæ, (Vide Varr. de R. R. lib. 11. cap. 11.) qui producti, hirsutisque pilis erant, & tondebantur, unde crassæ vestes conficiebantur obscuro, & subnigro colore, quibus mendici tantum, milites, & nautæ utebantur, Virgilius Georg. 3.

Usum in castrorum, & miseris velamina nautis.

Veteres ascetici, seu monachi hujusmodi ciliciis plerumque induti erant, quæ diu, noctuque gestabant, ut corpus affligerent, seque macerarent; & eadem de causa in luctu sumebantur ab aliis.

℣. 35. DESCENDAM AD FILIUM MEUM LUGENS IN INFERNUM.] Idest, descendam cum filio meo plorans in sepulchrum, vel in sinum terræ. Ad litteram: *in infernum*. Non ponam modum lacrymis; donec in sepulchrum descendam: dolor e morte filii mei conceptus morte me afficiet. Hebr. Scheol שאול Ἅδης significat aliquando sepulchrum [3], aut mortem; aliquando vero locum, quo animæ mortuorum migrant; exempli gratia Isaias cap. 14. 9 Babylonicum Regem alloquens: *Infernus*, inquit, *subter conturbatus est in occursum adventus tui: suscitavit tibi gigantes* &c. Sæpe sumitur pro loco, in quo dæmones, & damnati flammis torquentur Job 21. 13. quemadmodum ubi dives sepultus esse in inferno perhibetur Lucæ 16. 22. itemque ubi Prævaricatores angelos rudentibus inferni detractos in tartarum cruciandos traditos esse refert Divus Petrus 2. epist. 2. 4. Tandem inferni nomine, seu inferorum intelligitur locus, ubi justorum animæ Salvatoris adventum opperiebantur, unde post ejus resurrectionem eductæ ejus in cœlum reditum prosecutæ sunt, atque hunc in locum se descensurum sperabat Jacobus post mortem suam, una cum filio suo Josepho. Hunc ipsum locum denotant Theologi nostri Lymbi nomine, quem veteres Ecclesiæ Patres *Inferni*, & Abrahæ sinus nomine agnoverunt [4]. Vide Delrii Adagialia Sacra in 2. lib. Reg. pag. 209. ubi ex professo loca illa omnia examinat, in quibus *Inferni* nomen occurrit.

℣. 36. PUTIPHARI, EUNUCHO PHARAONIS.] Eunuchi nomen sæpe sumitur in sacra Scriptura pro nomine officii, & dignitatis. Sacrorum librorum Interpretes hanc vocem usurparunt juxta eam significationem, quam eo tempore habebat, quo tempore plerique Regum Orientalium ministri eo nomine vocabantur, seu vere essent eunuchi, sive non essent. Hæc vox ad litteram, & juxta etymon e Græca lingua desumptum significat hominem, cui lecti, seu cubiculi custodia commissa est; (Εὐνὴ enim lectum; ἔχω custodiam significat.) Quemadmodum vero eunuchi processu temporis ad præcipua ministeria, & officia evecti sunt, inde factum est, ut summi quinque Regum ministri hoc nomine appellarentur. Hoc in sensu dicitur Putiphar fuisse Pharaonis eunuchus: videbimus enim infra eum habuisse uxorem. Quod autem Rabbini a Divo Hieronymo in quæstionibus Hebraicis citati comminiscuntur, ad fabulas rejicimus: videlicet Putipharem vi morbi, quem Deus illi immiserat, factum fuisse eunuchum, ne Iosepho abuti posset, quem emerat in eum finem.

Septuaginta hoc in loco verum eunuchum interpretati sunt Σπάδοντι; sed Ieremiæ 34. 19. Hebraicam vocem *Saris* interpretantur *potentem*, Magnatem. Onkelos, & Targum vertunt Principem [5]. Sæpe occurrunt inter aulicos Regum Iudæ, & Israelis eunuchi, seu ministri *Sarisim* סריסים dicti; qui si Hebræi natione fuerunt; certo certius est eos veros eunuchos non fuisse; nam Deus Levit. 22. 24. & anima-

---

1 נכאות. Aq. στόραξ θυμιάματα.
2 וישם שק במתניו.
3 Pagnin. Oleaster, Cajetan. Montan. &c.
4 Iren. l. 5. c. 39. Origen. hom. 15. in Genes. Euseb. l. 14. Demonstr. Evang. c. 12. Basil. in Psalm. 44. Tertull. l. de Anima c. 3. Hilar. in Psal. 53. Hieron. in c. 13. &c. August. de Civit. l. 17. c. 12. & l. 4. de Anima, & ejus orig. c. 16. &c.
5 סריס Saris.

animalia ipsa secari vetuerat; ac præterea alias habent voces Hebræi ad denotandos veros eunuchos. Vide Deuteronom. 22. 1. 2. Non negamus tamen, voce *Saris* eunuchum proprie dictum aliquando significari; exempli gratia apud Isaiam 56. 3. *Non dicat eunuchus: ecce ego lignum aridum*. Hujusmodi tamen significatio omnium usitatissima non videtur.

MAGISTRO MILITUM.] Ideſt, *Præfecto excubiarum*, seu Duci exercitus. Hebraica verba ad litteram sumpta proprie significant *Principem laniorum*, seu carnificem. Verti poteſt [1], *Princeps morte afficientium*, vel etiam *immolantium*. Hunc in sensum vertit Chaldæus Paraphrastes [2]. Apud Hebræos minime probrosum erat sontes ultimo supplicio plectere, ut constat ex pluribus exemplis, quæ occurrent legentibus Dissertationem de suppliciis veterum Hebræorum. Apud Romanos id muneris a militibus, ut plurimum peragebatur.

Ita fieri poteſt, ut Putiphar præeſſet militibus, qui latus principis custodirent, quique sontibus plectendis eſſent destinati. In aula Regum Babyloniorum observare licet ministros ejusdem nominis, ejusdemque muneris cum Putiphare; exempli gratia, Nabuzardanus, & Ariochus eumdem apud Nabuchodonosorem locum, quem Putiphar in Ægypto, obtinebant 4. Reg. 25. 8. & Daniel. 2. 14. Communiter credunt eos fuiſſe Præfectos excubiarum, seu Duces exercitus. Septuaginta non semper consentiunt in vertenda hebraica voce. Hic vertunt Ἀρχιμαγείρῳ, principem coquorum, vel sacrificulorum. Apud Græcos enim Μάγειρος sæpe significat eum, qui victimas immolat. (Aristophan. in Equit. act. 1. scen. 2.) Capite vero 40. verſ. 3. vertunt *Principem custodem captivorum* (Ἀρχιδεσμοφύλακι ex Alexandrino exemplari) & capite eodem verſ. 4. Principem carcere inclusorum, ἀρχιδεσμώτης.

Ejusmodi officium, quod postremo loco recensuimus, mirifice congruit cum eo, quod apud Danielem Ariocho tributum videmus. Officium vero magistri coquorum, aut immolantium eo tempore magna in existimatione habebatur; victimas enim coqui immolabant, & cibos parabant, quod apud Homerum factitatum animadvertimus a Regibus, & Regum filiis. Veteres porro coquos ritibus sacrificiorum instructos, & cæremoniarum sacrarum peritos eſſe oportebat, teste Athenæo lib. 14. cap. 22. Sero

A tantum Græci his ministeriis servos adhibuerunt. Narrant Phœnices apud Evemerum Coum, Cadmum fuiſſe coquum Regis cujusdam Sidoniorum, eumque e Regia una cum Hermione psaltria aufugiſſe. Olympias Alexandri mater, cum filio suo coquum mitteret, eum tamquam sacrificiorum omnium, & cæremoniarum suæ gentis peritiſſimum illi commendavit, juſſitque, eum benigne exciperet, & quamprimum sibi remitteret. Retineri igitur poteſt hoc in loco versio Septuaginta, si coquorum principem, sive sacrificulorum, tam late accipiamus, ut accipi consueviſſe adnotavimus.

Historia Patriarchæ Josephi, cujus hic enarrationem ordimur, maxime admirandum nobis, & certiſſimum Divinæ providentiæ exemplum suppeditabit deinceps, & omnium, quotquot seu in Veteris,
B seu in Novi Testamenti historia occurrunt, locupletiſſimum; post Iesu Christi historiam, cujus nihil aliud quam umbra, & figura Joseph fuit. Joseph patri suo apprime charus, senectutis ejus filius; adolescens plenus sapientia, ac prudentia, de quo dictum eſt, eum in dies magis incrementum capturum: *Filius accrescens Joseph*, perfecte nobis refert Iesum Christum, filium, in quo sibi bene complacuit æternus Pater, ab æterno genitum, secundum divinam naturam; natum autem in terris in tempore, senili mundi ætate; plenum gratia, & sapientia, qui juxta Evangelicum dictum proficiebat ætate, & sapientia coram Deo, & hominibus. Joseph supra ceteros fratres dilectus a patre, pulcherrimus forma,
C ex venusta Rachele susceptus, indutus splendida tunica, variisque coloribus distincta, denotabat Jesum Christum Principem prædestinatorum, & fontem omnium gratiarum, prædestinationis, & adoptionis Sanctorum, & Electorum omnium: qui tanto præstat his & merito suo, & ubertate gratiarum, quibus repletus eſt, quanto filius unicus præstat servis, Creator creaturis. Iesum, inquam, præfigurabat speciosum forma præ filiis hominum, cujus pulchritudo tota divina eſt, & interna, qui natus ex perfectiſſima omnium creaturarum, & supra ceteras a Deo exornata, & cumulata præstantiſſimis dotibus, ex Beata videlicet Virgine Maria; vestitus eſt humana natura, tamquam indumento versicolore, ornatusque virtutibus omnibus, & perfectionibus, quæ Deum
D hominem factum decebant.

[1] שר הטבחים. Princeps laniorum, seu morte afficientium.
[2] Onkel. רב קטוליא:

CAPUT XXXVIII.

Judas duos filios suos succeſsive cum Thamar matrimonio jungit. Tertium autem filium post mortem priorum deſpondere eidem recusat. Ortus Phares, & Zaram.

℣.1. EOdem tempore descendens Judas a fratribus suis, divertit ad virum Odollamitem, nomine Hiram. 2 Viditque ibi filiam hominis Chananæi, vocabulo Sue:
& accepta uxore, ingreſſus eſt ad eam. 3 Quæ concepit, & peperit filium,
& vocavit nomen ejus Her. 4 Rursumque concepto fœtu, natum filium vocavit Onan. 6
5 Tertium quoque peperit, quem appellavit Sela, quo nato, parere ultra ceſſavit.
Dedit autem Judas uxorem primogenito suo Her, nomine Thamar. 7 Fuit quoque Her
primogenitus Judæ, nequam in conspectu Domini: & ab eo occisus eſt. 8 Dixit ergo
Judas ad Onam filium suum: ingredere ad uxorem fratris tui, & sociare illi, ut suscites se-

tes semen fratri tuo. 9 Ille sciens non sibi nasci filios, introiens ad uxorem fratris sui,
semen fundebat in terram, ne liberi fratris nomine nascerentur. 10 Et idcirco percus-
sit eum Dominus, eo quod rem detestabilem faceret. 11 Quam ob rem dixit Judas
Thamar nurui suæ : Esto vidua in domo patris tui, donec crescat Sela filius meus : ti-
mebat enim, ne & ipse moreretur, sicut fratres ejus. Quæ abiit, & habitavit in domo
patris sui. 12 Evolutis autem multis diebus mortua est Sue uxor Judæ : qui post lu-
ctum consolatione suscepta, ascendebat ad tonsores ovium suarum, ipse, & Hiras opi-
lio gregis Odollamites, in Thamnas. 13 Nuntiatumque est Thamar, quod socer illius
ascenderet in Thamnas ad tondendas oves. 14 Quæ, depositis viduitatis vestibus, as-
sumpsit theristrum : & mutato habitu, sedit in bivio itineris, quod ducit Thamnam : eo
quod crevisset Sela, & non eum accepisset maritum. 15 Quam cum vidisset Judas, su-
spicatus est esse meretricem : operuerat enim vultum suum, ne agnosceretur. 16 In-
grediensque ad eam, ait : Dimitte me, ut coeam tecum ; nesciebat enim, quod nurus
sua esset. Qua respondente : Quid dabis mihi, ut fruaris concubitu meo ? 17 Dixit :
Mittam tibi hœdum de gregibus. Rursumque illa dicente : Patiar, quod vis, si dede-
ris mihi arrhabonem, donec mittas, quod polliceris. 18 Ait Judas : Quid tibi vis
pro arrhabone dari ? Respondit ; Annulum tuum, & armillam, & baculum, quem ma-
nu tenes. Ad unum igitur coitum mulier concepit. 19 Et surgens abiit : depositoque
habitu, quem sumpserat, induta est viduitatis vestibus. 20 Misit autem Judas hœdum
per pastorem suum Odollamitem, ut reciperet pignus, quod dederat mulieri, qui cum
non invenisset eam, 21 Interrogavit homines loci illius : Ubi est mulier, quæ sedebat
in bivio ? Respondentibus cunctis ; Non fuit in loco isto meretrix ; 22 Reversus est
ad Judam, & dixit ei : Non inveni eam, sed & homines loci illius dixerunt mihi, num-
quam sedisse ibi scortum. 23 Ait Judas : Habeat sibi, certe mendacii arguere nos non
potest : ego misi hœdum, quem promiseram, & tu non invenisti eam. 24 Ecce autem
post tres menses nunciaverunt Judæ, dicentes : Fornicata est Thamar nurus tua, & vi-
detur uterus illius intumescere. Dixitque Judas : Producite eam, ut comburatur. 25
Quæ cum duceretur ad pœnam, misit ad socerum suum, dicens : De viro, cujus hæc
sunt, concepi, cognosce, cujus sit annulus, & armilla, & baculus. 26 Qui, agnitis
muneribus ait : Justior me est ; quia non tradidi eam Sela filio meo. Attamen ultra non
cognovit eam. 27 Instante autem partu, apparuerunt gemini in utero : atque in ipsa
effusione infantium, unus protulit manum, in qua obstetrix ligavit coccinum, dicens :
28 Iste egredietur prior. 29 Illo vero retrahente manum, egressus est alter : dixit-
que mulier : Quare divisa est propter te maceria ? & ob hanc causam vocavit nomen
ejus Phares. 30 Postea egressus est frater ejus, in cujus manu erat coccinum, quem
appellavit Zara.

℣. 1. EODEM TEMPORE.] Si vim, ac proprietatem horum verborum attendamus, videtur dicendum, historicum illud facinus, quod hic recensetur, sub idem tempus accidisse, ad quod superius refertur. Verum perquam difficile est singulas hujus historiæ circumstantias conciliare cum exiguo illo temporis spatio, quod intercessit a venditione Iosephi usque ad Iacobi adventum in Ægyptum. Viginti enim, ad summum viginti tres anni intercessere. Interea temporis Iudas copulavit sibi filiam Sue, ex qua tres filios suscepit, quorum duo Thamari successive copulantur. Ea cum vidua remansisset, ingreditur ad Iudam, *post multos dies*, concipit, ac tandem parit Phares, & Zaram. Phares ducit uxorem, & ex ea liberos procreat, qui accedunt ad Iacobum in Æ- B gyptum. Quomodo autem hæc omnia fieri potuerunt spatio viginti duorum, aut viginti trium annorum ? Divus Augustinus quæst. 128. in Genes. quem plurimi Interpretes sequuntur, credit Iudę matrimonium hic recenseri per anacephalæosin ; hoc est, referri hic præter ordinem, ut conjungatur cum aliis circumstantiis, quæ illud comitatæ sunt, quæque incidunt in tempus captivitatis Josephi. Certum est, hæc verba *in illo tempore*, *in illa hora*, & similia non semper evincere, rem, quæ narratur, eo- A dem tempore gestam esse, quo res præcedens. Ita valde credibile est, Iudam matrimonio jam fuisse junctum, quo tempore Ioseph venditus est Ægyptiis.

Aliqui tamen secus opinantur. Notant, Iudam quatuor non amplius annis fuisse Josepho majorem, qui quidem cum venditus fuit, sexdecim tantum annos natus erat ; unde vigesimum annum Iudam agere necesse fuit. Vivebat adhuc cum fratribus suis in domo Iacobi, & una cum illis pascebat greges patris sui ; nec apparet eum tunc temporis domum, aut greges seorsim a patre habuisse, quemadmodum habuit post matrimonium. Vero igitur simile valde est, illum adhuc matrimonio junctum non fuisse eo tempore, & sequendum eum temporis ordinem, qui B a Moyse hoc in loco notatur.

Nihilominus ea, quæ hoc capite continentur, tali ratione digeruntur a Pererio, Iansenio, aliisque. Iudas annos natus viginti ducit filiam Sue Chananæi ; tribus sequentibus annis tres filios ex ea progenuit. Ex his primogenitus cum ad septemdecim annorum ætatem devenisset, Thamar ducit, eodemque anno moritur. Onan ejus frater decem & octo annos natus Thamar viduam fratris sui sibi copulat ; ac paulo post a Deo morte percutitur. Inde tres annos Thamar in viduitate degit ; postea gravida fit,

enititurque Phares, & Zaram, altero ac vigesimo anno post venditum Iosephum; secundo post eorum ortum anno Iacobus cum sua familia in Ægyptum migrat. Phares ibi ducit uxorem, & ex ea suscipit Ezram, & Hamul, qui recensentur in catalogo eorum, qui cum Iacobo in Ægyptum venerunt Genes. 46. 12. non quod ii nati essent ante ejus in Ægyptum adventum, sed quod nati essent inter illud septemdecim annorum spatium, quibus vixit in ea regione. Idem dicendum de decem filiis Beniamin, qui eodem loco recensentur: neque enim credibile est, tunc temporis tantam prolem fuisse Beniamino.

℣. 2. VIDITQUE IBI FILIAM HOMINIS CHANANÆI, VOCABULO SUE, ET ACCEPTA UXORE.] Nomen Chanaan, seu Chananæi aliquando accipitur pro Mercatore. Auctor libri, qui inscribitur Testamentum duodecim Patriarcharum, vult *Sue* esse nomen mulieris, quam duxit Iudas: sed ex Hebræo textu aperte liquet, *Sue* fuisse nomen soceri Iudæ. Connubia cum filiabus Chananæis nulla lege interdicebantur Hebræis, atque ejusmodi matrimonia Iacobi filii contrahere nulla religione impediuntur. Scriptura Sacra hoc in loco historiam nobis exhibet, quę primo intuitu haud ita idonea videtur ad instruendum. At sensus mysticus, qui hac historia tegitur, & continetur, tam sublimis est, quam vilis videtur carnalibus oculis sensus litteralis. Non enim sine justissima ratione permisit Spiritus Sanctus in Genealogia Iesu Christi referri historiam Thamar, Rahab, Ruth, & Bersabeæ.

℣. 3. VOCAVIT NOMEN EJUS HER.] Verbum *vocavit* est masculinum in hoc versiculo: versiculo vero sequenti fœmininum; perinde ac si Iudas primogenito suo nomen indidisset, ejus vero uxor secundogenito. Modo pater, mater modo filiis nomina imponebant, ut jam alibi notavimus.

℣. 5. PARERE ULTRA CESSAVIT.] Hebræus textus: *erat ille in Kasib, cum ea peperit* [1]. Iudas erat in Kasib, loco circa Odollam, & Mambre, cum natus ei est primogenitus. Septuaginta: *Erat illa in Casbi, quando peperit*. Plerique Interpretes cum veteres, tum recentiores explicarunt *Casbi* pro loco, cujus mentio occurrit Iosue 15. 44. & Michææ 1.14. Idem sentiunt Chaldæi, Septuaginta, Eusebius in l. de locis Hebraicis, Rabbini, Vatablus, & alii multi. Aquila [2], quem secutus est Divus Hieronymus in sua versione, & in suis quæstionibus Hebraicis, accepit *Kasib* pro nomine communi, quod significat *mentiri, cessare*. *Et factum est, ut mentiretur in partu*, idest, quemadmodum explicat Divus Hieronymus, cessavit parere, ultimum filium edidit: ac fortasse mortua est in partu.

℣. 7. NEQUAM IN CONSPECTU DOMINI.] Erat hic insigniter malus: vir nota, & publica improbitate. Non exprimit Scriptura, cujusmodi esset ejus flagitium. Divus Augustinus l. 21. contra Faustum cap. 88. *Malignum, vel sævum ante Dominum* interpretatur. Alii credunt, eum fuisse reum peccati contra naturam, quod exprimitur eadem ferme phrasi, ac flagitium Her. Genes. 13. 13. Iudæi docent, Her, ne uxoris suæ, quam perdite amabat, venustas imminueretur, execrando flagitio operam dedisse, ne conciperet.

℣. 8. INGREDERE AD UXOREM FRATRIS TUI.] Iam & ante Moysis legem, mos ille apud Hebræos vigebat, ut frater duceret uxorem fratris sui, qui sine posteritate decessisset. Philo l. de nobilitate videtur asserere, id etiam apud Chananæos obtinuisse, cum referat, secundum matrimonium Thamaris celebratum fuisse jussu Iudicum, & Magistratuum ejus

A regionis. Marshamus contendit hunc morem initium habuisse ab Ægyptiis, & ex Cod. Iustiniani lib. 5. tit. 5. lege 8. eam consuetudinem ibi viguisse apparet, usque ad tempora Zenonis Imperatoris (decessit anno 491.) *Ægyptii idcirco mortuorum fratrum conjuges matrimonio copularunt, quod post illorum mortem mansisse virgines putabantur; arbitrati scilicet, quod certis legum conditoribus placuit, cum corpore non convenerint, nuptias non videri esse contractas*. Hæc tamen lex videtur restringenda ad matrimonia non consummata, ut indicant verba illa, *cum corpore non convenerint*.

℣. 9. SCIENS NON SIBI NASCI FILIOS, SEMEN FUNDEBAT IN TERRAM. [3]] Primogenitus nomen sumebat fratris, qui sine liberis decesserat; alii vero filii nomen accipiebant fratris viventis, qui eorum pater erat naturalis. Bonfrerius, Menoch. Tirin. &c.

B

℣. 11. ESTO VIDUA IN DOMO PATRIS TUI, DONEC CRESCAT SELA FILIUS MEUS.] Hæc Iudas non promebat sincero animo; frustrari Thamaris expectationem volebat; ratus eam fortasse alium virum accepturam, seque liberatum iri obligatione eam despondendi tertio filio suo. Menochius, Cornelius a lapide, Bonfrerius, & alii credunt, Thamarem propter matrimonium jam cum Her contractum ita obligatam fuisse familiæ Iudæ, ut alium virum ducere non posset sine consensu soceri sui, dotis restitutione alioquin mulctanda, quam a marito acceperat juxta receptam eorum temporum consuetudinem. Rabbini

C arbitrantur, veteres illos, qui hunc morem invexerunt, credidisse animarum Metempsycosim, & ex ea opinionis credulitate fluxisse, ut frater viduam fratris sui sine filiis decedentis ducere juberetur. Vide Seldenum Uxor. Hebr. lib. 1. cap. 13. ad finem, & Rabbinos, quos citat. Auctor operis imperfecti in Matthæum homil. 1. narrat, Thamar fuisse ex progenie *Aram*. Cum mater Her Chananæa esset, minime probabat ejus matrimonium cum Thamar, eique auctrix fuit, ne ad uxorem suam ingrederetur. Dictis fidem præstitit ille; at a Deo morte percussus interiit. Onan ejus frater alia de causa, quæ hic refertur, prohibebat, ne Thamar genitrix effici posset, quem pariter morte Deus affecit; ita ut ea post mortem Onan virgo permanserit. Judas filiorum suo-

D rum nece graviter affectus, nurusque suæ opprobrio, cujus causam ignorabat, diu lacrymans, & preces effundens perseveravit. Ejus misertus Deus rem totam illi aperuit. Iudas autem religione ductus Thamarem ducere noluit, quamvis sciret matrimonium cum duobus filiis suis non fuisse consummatum. Unde hæc hauserit ejusmodi auctor, ignotum habeo.

℣. 12. HIRAS OPILIO GREGIS.] Vox Hebræa רעה, quam Septuaginta vertunt *Pastor*, vel *Opilio*, juxta aliam legendi rationem significare potest *ejus amicus*. Quo in sensu ea accepit Divus Hieronymus in suis quæstionibus Hebraicis. Sed in sua versione secutus est Septuaginta. Plerique Interpretes stant pro Massorethis, & Chaldæo Paraphraste, qui

E legunt, *ejus amicus*.

IN THAMNAS.] Creditur hæc urbs eadem esse ac Thamnata, seu Thamna in finibus regionis Philisthæorum. Initio pertinuit ad Tribum Juda, postea ad Tribum Dan. Ea sæpe a Philisthæis occupata fuit. Eusebius eam collocat in agro Lyddæ, seu Diospoleos.

℣. 14. ASSUMPSIT THERISTRUM.] *Theristrum* literaliter significat vestem æstivam, seu velum, quo fœminæ contra æstivos calores se muniebant. Observavimus jam ad caput 24. 65. hujus libri, mulieres in pu-

---

1 ·והיה בכזיב בלדתה אתו

2 Aq. *Et vocavit nomen ejus Selom, & factum est, ut mentiretur in partu, post quam genuit eum*. Apud Hieronym. Quæst. Hebr.

3 ·ושחת ארצה. 70. Ἐξέχεεν ἐπὶ τὴν γῆν. Alius, διέφθειρεν. Corrumpebat in terram.

in publicum non processisse, nisi velo aliquo coopertas. Etiam inhonestæ mulieres eodem modo vultum tegebant, ut ex hoc loco apparet; adeoque communiter appellatæ videntur, mulieres velatæ, seu tectæ. Sponsa Canticorum 1. 6. 7. ait: *ne vagari incipiam post gregem sodalium tuorum*; ubi Hebræus textus habet: *ne existimer velata mulier, sequens gregem aliorum* [1]. Aquila aliquando vertit [2] *personata* eam vocem hebræam, quæ meretricem significat.

ET MUTATO HABITU SEDIT IN BIVIO ITINERIS.] Deposuit lugubres vestes, quibus induebantur viduæ, quamdiu secundis nuptiis abstinebant, ut constat ex Judith 10. 2. Hebr. ad litteram [3]: *Cooperuit se* (ita vultum celavit, ut agnosci omnino non posset), *& sedit ad aperitionem oculorum, quæ est in via Thamnas*, i. e. in loco, ubi viatoribus oculi aperiendi sunt, & considerandum, quæ sit recta semita [4]. Verti etiam potest cum Septuaginta [5]: *Ornavit se prope portas Enam, quæ est in via Thamnas*. Syriaca quoque versio nomen *Enam*, seu *Enaim* pro loco accipit. Eusebius meminit loci cujusdam nomine Enaim, seu Beth-anim in Tribu Iuda. Postremo nonnulli vertunt: *Ornavit se, & sedit ad portam duorum fontium, quæ est in itinere Thamnas*. Ego postremam hanc versionem malim.

Porro ex Prophetis discimus, impudicas mulieres, quæ corpore quæstum facerent, in viis publicis, ut plurimum, sedere consuevisse. Ieremias 3. 2. *Vide ubi non prostrata his; in viis sedebas, expectans eos quasi latro in solitudine &c.* Ezechiel 16. 25. *Ad omne caput viæ ædificasti signum prostitutionis tuæ*. Eadem & prophani auctores narrant. Chrysippus [6] scribit, eas primum extra civitatem, & faciem coopertas se se prostituisse; postea crescente impudentia velamenta faciei abjecisse, cumque in Civitate manere non auderent, quod legibus vetarentur, extra illas habitasse.

℣. 16. INGREDIENSQUE AD EAM ... NESCIEBAT QUOD NURUS SUA ESSET.] Crimen Thamar fuit adulterium, quia desponsata erat, & aliquo modo matrimonio juncta cum *Sela*, qui poterat sine ulla alia promissione vel desponsatione matrimonium cum illa consummare, si Iudæ collibuisset. Præterea incestum commisit, quia norat Iudam esse socerum suum. Ostendit autem Iudas, quanto tunc esset odio ejusmodi crimen, quoniam statim ac rescivit Thamarem gravidam esse, igne eam damnavit.

Nonnulli, ut Franciscus Georgius sect. 4. Problem. 265. & 267. Marshamus Can. Ægypt. Sæcul. 9. pag. 173. Maimonides More-neb part. 3. cap. 49. dubitarunt, an Iudas peccaverit ingrediens ad Thamar, & contenderunt, fornicationem eo tempore vetitam non fuisse. Ad confirmandam hujusmodi sententiam afferunt quorumdam sanctorum Patrum dicta, qui videntur Iudæ facinus, & Thamaris consilium comprobare. Afferunt etiam Rabbinorum, & Scriptorum quorumdam ethnicorum testimonium, qui fornicationem pro re minime in se mala habuerunt, utpote quæ a legibus tolerabatur, & a sanioribus viris ea tantum de causa improbabatur, quod pravos in Republica effectus parere, & juventutis mores corrumpere posset; non quod ea naturaliter rectæ rationi, & justitiæ adversaretur.

Addunt, ex modo, quo Iudas ad Thamar accedit, & ex scripturæ narratione deduci non posse, rem hujusmodi fuisse culpandam: Apostolos Actor. 15. 29. vetantes fornicationem, iis rebus eam conjungere, quæ in se spectatæ valde sunt indifferentes; cujusmodi est abstinentia a sanguine, a suffocato, & ab immolatis idolorum: *Ut abstineatis vos ab immo-*

A *latis simulacrorum, & Sanguine, & suffocato, & fornicatione*: In novo Testamento Christum Dominum Matth. 5. 27. asserere videri, Hebræos solum adulterium sibi vetitum credidisse: Illud certum esse eos non putasse illicitas pravas cogitationes, & turpia desideria. Vide ad Matth. v. 20.

D. Chrysostomus homil. 62. in Genes. scribit nemini improbandum Thamaris consilium, neque etiam Iudæ, cum ea nihil aliud in animo habuerit, quam filiorum procreationem, cumque divina providentia ejus consilio optatum exitum tribuerit. Chrysostomo subscribit, ut fere semper, Theodoretus quæst. 95. in Genes. D. Ambrosius in Luc. lib. 3. num. 18. æque favet Thamari, dum inquit: *Hæc mulier, non tam famosa, quam justa; non enim temporalis usum libidi-*
B *nis requisivit, sed successionis gratiam concupivit*. Addit etiam, videri Scripturam S. velle Thamaris defensionem producere, cum refert omnes hujus historiæ circumstantias; & Iudam ipsum agnovisse, illam se justiorem fuisse. *Sed non ita*, inquit, *illam defendimus ut istum accusemus: imo utrumque excusamus; Non autem nos, sed mysterium, quod copulæ illius fructus expressit*.

Sed facile est 1. ostendere, fornicationem, cum & divino & naturali jure vetita sit, nullo umquam in casu licitam esse. Neque auctoritas legum Civilium, neque recta intentio, neque cupiditas evitandi graviora mala, neque mores populorum, neque ordo divinæ Providentiæ, quæ ex prava causa bonos quandoque effectus producit, neque mysterium, quod
C ejusmodi facto tegi potest, neque probi effectus, qui inde sunt consecuti, neque ulla res alia satis potest excusare Judam, aut Thamar, neque ullatenus efficere, quominus grave peccatum sit fornicatio; cujus quidem turpitudo imminui potest ratione circumstantiarum; non tamen penitus auferri. Et hoc est, quod probari indiget.

Lex æterna, quæ est & origo, & regula totius justitiæ, & rectitudinis, non patitur, inquit D. Augustinus lib. 22 contra Faust. c. 61. & 62., virum & mulierem copulari, nisi causa propagationis, & hoc tantummodo in matrimonio, & ordinata societate, quæ ordinem non pervertat, neque pacem dissolvat; at fornicatio huic ordini & naturali legi adversatur. *Consulto æterna lex illa, quæ ordinem natu-*
D *ralem conservari jubet, & perturbari vetat, nonnisi propagationis causa statuit hominis concubitum fieri: & hoc nonnisi socialiter ordinato connubio, quod non pervertat vinculum pacis. Et ideo prostitutio fœminarum non ad sustinendam prolem, sed ad satiandam libidinem propositarum, Divina æternaque lege damnatur*.

Secundo, hæc sola ratiocinatio sufficere potest evertendis argumentis omnibus, quæ pro Juda, & Thamar afferri possent. Principium enim, cui hæc innititur, certissimum est, & extra omnem dubitationem positum, ex quo illatio necessario consequitur. D. Chrysostomus, Ambrosius, & Theodoretus volunt aliquo pacto excusare, neque injuria, ejusmodi rem, quæ ratione circumstantiarum non est tam turpis, quam turpis esset his remotis; at non omni-
E no eam defendunt, ac probant: extenuant tantummodo illud crimen, quod a Scriptura Sacra peculiaris peccati nomine non denotatur, & quam mitissime fieri potest de re tota judicant: sed a peccati culpa excusare non possunt, quin naturalis ordo pervertatur.

Tertio, mysterium hujus facinoris, & probi effectus inde secuti ex divina providentia minime obstant, quominus id peccatum sit. Nam, ut inquit D. Augustinus libro eodem: *In factis hominum, quæ ad imi-*

1 שלמה אהיה כעטיה על עדרי חברוך.
2 Διηλλαγμένη, vers. 22. vide Oseæ 4. 14.
3 ותתע ל ף ותשב בפתח עינים אשר על דרך תמנתח.
4 Hieron. quæst. Hebr.
5 Ἐκαλλωπίσατο πρὸς τὰς πόλας Ἐνάν ἥ ἐστιν ἐν παρόδῳ Θαμνάν.
6 In Isagoge bonorum, & malorum.

ad imitandum, vitandumve proponuntur, magni interest bonane an mala sint. Quæ autem ad significandum scribuntur, sive dicuntur, nihil refert in moribus facientium, quam laudem reprehensionemve mereantur, si modo habeant aliquam rei, de qua agitur, necessariam præfigurandi congruentiam.

Quarto, quod attinet ad Rabbinorum, & scriptorum seu Ethnicorum, sive Christianorum auctoritates, qui tam malam causam defendendam suscipiunt, respondendum illis non ducimus, nisi prius planum faciant, fornicationem legi naturali non esse contrariam. Quod si civiles leges eam tolerarunt; si ante Moysis legem a Patriarchis tolerata fuit, ex eo nihil aliud inferri potest, quam impunitatem huic crimini fuisse concessam, itaut inquisitionem judicum, & legum severitatem evitaret, non autem peccati notam, & divinam ultionem effugeret. Et Grotius ad Matth. 7. satis ostendit, plures ethnicos solo rationis lumine ducente credidisse, simplicem fornicationem illicitam esse, & improbandam. Legi potest Philonis liber de Josepho, in quo opponit sanctitatem & severitatem legum Judæorum licentiæ ethnicorum, quantum attinet ad impuritatem.

℣. 18. Annulum tuum, et armillam, et baculum.] Prima vox hebraici textus חתם proprie significat sigillum, quod annulis plerumque adhærebat. Babylonii omnes gestabant annulos signatorios, & fascias, quibus caput cingebant, & baculos fabrefactos: quorum in vertice figura aliqua exprimebatur, verbi gratia pomum, rosa, lilium, aquila, aut quid simile. Vide Herodotum l. 1. cap. 95.

Armillam.] Hebraicum פתיל *Petil* accipitur pro filo, funiculo, aut tænia. Nos credimus hoc in loco accipi posse pro fasciolis illis, aut tæniis, quibus orientales populi tempora præcingebant. Septuaginta vertunt Ὁρμίσκον: Aquila Στρέπτον id est monile, vel torquem. Alii accipiunt pro sudario: Pagninus pro pallio, alii denique pro galero. Plerique tamen nostræ sententiæ suffragantur. Olim viri armillas gestabant, quæ idcirco *Virilia* etiam appellatæ sunt. Papias: *Armillæ proprie virorum sunt ob armorum virtutem, quæ quondam virilia dicebantur*. Vide Plinium lib. 33. c. 3.

Baculum] מטה. Symmachus Ἐγχειρίδιον, pugionem, seu virgam. Arabes Nabathæi, quibus contermini habitabant tunc Hebræi, baculos peculiari quodam modo confectos semper gestabant, unde inter ceteros omnes distinguebantur. Strabo lib. 16. pag. 530. Ex scriptura porro constat, Israelitas eumdem morem usurpasse. Moyses baculum semper gestabat. In Tabernaculo fœderis posita fuit Virga Aaron una cum virgis duodecim principum Tribuum, ut Dei voluntatem intelligerent circa electionem Sacerdotum. Numer. 17. 2. Temporibus Heroicis aut arma, aut baculi gestabantur. *Per ea tempora*, inquit Iustinus lib. 43. *Reges hastas pro diademate habebant; quas Græci sceptra dixere; nam & origine rerum pro Diis immortalibus veteres hastas coluere, ob cujus religionis memoriam, adhuc Deorum simulacris hastæ adhibentur.*

℣. 21. Non fuit in loco isto meretrix.] Hebr. habet: *Non fuit hic Kadescha* קדשה; quæ vox ex radice descendit, quæ significat plerumque sanctificare, & aliquando contrario sensu accipitur, pro corrumpere, polluere. Deuteron. 22. 9. Lex vetat, ne impuri res sanctas attingant, & vice versa ne puri ad res immundas accedant: utroque enim modo immunditia contrahitur; & utraque res appellatur in Sacra Scriptura קדש Cadesch sanctificare. Sunt etiam nonnulli docti interpretes, qui volunt, hanc vocem proprie nihil aliud significare, quam *separare*, quod æque convenit rebus sanctis, quæ ab impuris sunt separatæ, quam rebus immundis, quæ separantur a puris. Grotius vero in hunc locum ait, quemadmodum res communes sunt & publicæ, tales esse homines vitæ improbæ.

Verum necesse fortasse non est tam subtiles explicationes comminisci, & nihil aliud est vox ista quam *sancta*, aut *sanctificata*, idest sacra persona, quæ vo-

A ti causa in honorem falsæ Divinitatis se se prostituit. Incredibile omnino esset, tantam in hominibus cæcitatem, mentis & morum corruptelam reperiri posse, ut maxime pudenda flagitia religioni inservire crederent, nisi universæ historiæ id testarentur. Ejusmodi crimen apud multos populos in honore habebatur, apud Ægyptios, Babylonios, Corinthios, Cyprios, & alios. Neque minor erat cæcitas mentis, & morum corruptio in tota terra Chanaan. At post Sodomitarum crimina nihil incredibile amplius videri debet.

℣. 23. Habeat sibi; certe mendacii arguere nos non potest.] Hebræus: *Habeat sibi, ne nos contemptui simus*. Nolo amplius de ea quærere, neque arrhas repetere, ne per ora hominum traducar.
B Agnoscit turpitudinem flagitii a se patrati, & quanto se populorum contemptui exponeret, si ea fœmina agnosceretur.

℣. 24. Producite eam, ut comburatur.] Pœna consueta mulierum adulterarum ea fuit, ut lapidibus obruerentur juxta legem Levit. 20. 10.; at Sacerdotum filiæ vivæ comburebantur, si in hoc crimine essent deprehensæ. Levit. 21. 19. Rabbini apud Grotium, & Genebrardum, ex supplicio Thamaris inferunt eam fuisse filiam Sem, aut Melchisedech Sacerdotis Altissimi, Chananæi, ut videtur, adulterii crimen igne puniebant. Philisthæi combusserunt Sampsonis uxorem, quæ a primo viro recesserat, ut alteri se copularet. Iudic. 15. 6. Rex Babylonis comburendos mandavit Sedeciam & Achabum adulterii reos
C Ierem. 29. 22. 23 Nullum tamen certum suppetit argumentum, unde colligere liceat, hanc fuisse pœnam adulterii ordinariam.

Capitolinus in Macrino narrat eum *Adulterii reos vivos semper simul incendisse junctis corporibus*. Arabes ultimo supplicio adulteros afficiebant, quamquam iidem incestum filiorum cum matribus, & fratrum cum sororibus tolerarent. Strabo lib. 16. Apud Ægyptios, referente Diodoro Siculo lib. 1. c. 6. vir adulter fustigatione coercebatur, mulieri vero nasus detruncabatur. Idem tamen Diodorus refert, Sesostrim fœminas quasdam adulteras igni addixisse; id quod ostendere videtur, hoc fuisse apud veteres Ægyptios supplicii genus in adulteros usitatum. Hoc in loco notari potest, quid juris haberent Patres in
D suas familias, cum Iudas comburi Thamarem jubeat adulterii convictam; Pater autem Thamaris, apud quem ea tunc morabatur, huic sententiæ non adversetur.

At numquid Thamar ita gravida combusta fuisset, antequam pareret? Multi Interpretes opinantur Iudam leniturum fuisse sententiæ acerbitatem, re attentius perpensa, neque executioni mandaturum fuisse decretum, quod ira correptus præcipitanter ediderat. Legibus Ægyptiorum, Atheniensium, & Romanorum cautum erat, ut ne qua mulier, quæ ventrem ferret, ultimo supplicio afficeretur, antequam fœtum enixa esset. Nonnulli ex Rabbinis docent, ferro tantummodo frontem inurendam fuisse, ut hac nota impressa pro impudica muliere agnosceretur. Tar-
E gum Hierosolymitanum, & Ionathan narrant, dum judicium hoc perageretur, vocem esse auditam de Cœlo, qua innocens declarabatur; at hæc non creduntur, nisi probentur.

℣. 26. Iustior me est.] Non quod ea justa esset, inquit D. Augustinus lib. 13. contra Faustum cap. 61. sed quod præ Iuda minus esset illo injusta. Hoc in sensu loquitur Ezechiel 16. 51. 52. cum Hierosolymæ exprobrat, quod *Sodomam & Samariam sanctificaverit*, videlicet quod majora scelera præ memoratis civitatibus patraverit. Iudas occasionem præbuerat Thamaris delicto, dedita opera moras nectens, & differens ei jungere tertium filium, quemadmodum tenebatur: ex hac injuria tota hæc res profecta est. En quo in sensu injustior sit Iudas quam Thamar; ex alia autem parte Thamaris delictum in se spectatum gravius fuit, quam Iudæ crimen, quia ipse eam non agnoscebat.

At-

Attamen ultra non cognovit eam.] D. Ambrosius in Lucam l. 3. n. 18. & Theodoretus quæst. 95. credunt Thamarem post susceptos geminos hosce filios ex Juda, nullum amplius cum ullo viro commercium habuisse, viduamque ad mortem usque permansisse. Judas non videtur alios præter Phares, & Zaram filios amplius habuisse. *Sela* Judæ filius aliam fœminam duxit, ex qua suscepit filios qui referuntur Numer. 26. 19.

Aliqui Rabbini vertunt: *Et non desiit adhuc cognoscere eam*. Contendunt Hebræum יסף *Jasaph* hoc in loco esse *cessare*, ut Numer. 11. 25. Sed hujusmodi explicatio coacta videtur, & sermonis connexioni, ac præterea linguæ Hebraicæ genio contraria. Vide Seldenum lib. 5. cap. 9. de Jure Nat. & Gent. & lib. 7. cap. 5.

℣. 28. Iste egredietur prior.] Hebræus, & Chaldæus: *Iste egressus est prior*. Haberi debet pro primogenito. Iam supra in historia Iacob, & Esau adnotavimus apud Hebræos, cum gemini nascerentur, eum primogeniti jura obtinuisse, qui prior in lucem prodiret: sed alibi sæpe dubitatum est, utrum hoc jus ad eum pertineret, qui prior nasceretur, quod is conceptus videretur posterior, & in hoc jure attribuendo major ratio habenda esset conceptionis; quam nativitatis. Hujusmodi quæstio hodie quoque indefinita est, & problematice propugnatur. Vid. Paulum Zachiam quæst. Medico-legal. tit. 2. lib. 9.

℣. 29. Quare divisa est propter te maceria.] Hebraicus textus ad litteram [1]: *quare rupi-* A *sti? ruptura sit super te*. Samaritanus: *Quæ fuit vis tua, ut superares?* Plures locus iste patitur interpretationes juxta Vulgatæ lectionem. Quare diruisti murum separationis? quare invexisti in familiam contentionem de jure primogenituræ, fratris nativitatem antevertens? Ita Grotius. Alio modo: Ut tu ipse dividaris, quoniam disrumpere voluisti involucrum, quo tegebaris, ut fratrem antevenires. Vatablus. Vel, quoniam dirupisti separationem, tu appellaberis Phares, seu Divisio. Bochartus. Denique potest & hoc in sensu accipi: quoniam tu dirupisti separationem, tuo periculo erit; quidquid inde eveniet infortunii, in te recidet, de te tibi quærendum erit. Clericus.

Patres, qui mystico sacrarum Scripturarum sensui B investigando operam dederunt, agnoscunt in hac historia symbolum vocationis Gentium, & reprobationis Iudæorum. Phares præfigurat Iudæos, seu Synagogam: Zara vero Gentes. Synagoga quidem prior nata erat, ac proinde potiorem in Christi hæreditate partem habere debere videbatur; attamen jure suo, & prærogativis omnibus decidit; & in ejus jura Gentes successerunt. Ipsæ Salvatoris Ecclesiam constituerunt, & eum locum occuparunt, quem Iudæi tenere debuissent. Vitta, seu filum coccineum denotat Christi sanguinem, qui fideles justificat, & totius eorum meriti fons est, & origo. Vide Irenæum lib. 4. cap. 47. Chrysostomum homil. 62. in Genes. Augustinum lib. 22. contra Faustum cap. 84. 85. 86. Theodoretum quæst. 96. Rupertum in Gen. lib. 8.

[1] מה פרצת עליך פרץ

CAPUT XXXIX.

Joseph domini sui Putipharis gratiam demeretur. Ab hera interpellatur de stupro, quæ, cum se despectam videret, in eum sollicitati thori culpam per calumniam infert, unde Joseph carceri mancipatur.

℣. 1. IGitur Joseph ductus est in Ægyptum, emitque eum Putiphar eunuchus Pharaonis, princeps exercitus sui, vir Ægyptius de manu Ismaelitarum, a quibus perductus erat. 2 Fuitque Dominus cum eo, & erat vir in cunctis prospere agens: habitavitque in domo domini sui, 3 Qui optime noverat Dominum esse cum eo, & omnia, quæ gereret, ab eo dirigi in manu illius. 4 Invenitque Joseph gratiam coram domino suo, & ministrabat ei, a quo præpositus omnibus gubernabat creditam sibi domum, & universa, quæ ei tradita fuerant. 5 Benedixitque Dominus domui Ægyptii propter Joseph, & multiplicavit tam in ædibus quam in agris cunctam ejus substantiam, 6 Nec quidquam aliud noverat, nisi panem, quo vescebatur. Erat autem Joseph pulchra facie, & decorus aspectu. 7 Post multos itaque dies injecit domina sua oculos suos in Joseph, & ait: Dormi mecum, 8 Qui nequaquam acquiescens operi nefario, dixit ad eam: Ecce dominus meus, omnibus mihi traditis, ignorat, quid habeat in domo sua: 9 Nec quidquam est, quod non in mea sit potestate, vel non tradiderit mihi, præter te, quæ uxor ejus es: quomodo ergo possum hoc malum facere, & peccare in Deum meum? 10 Hujuscemodi verbis per singulos dies, & mulier molesta erat adolescenti, & ille recusabat stuprum. 11 Accidit autem quadam die, ut intraret Joseph domum, & operis quidpiam absque arbitris faceret: 12 Et illa apprehensa lacinia vestimenti ejus, diceret: Dormi mecum. Qui relicto in manu ejus pallio fugit, & egressus est foras. 13 Cumque vidisset mulier vestem in manibus suis, & se esse contemptam, 14 Vocavit ad se homines domus suæ, & ait ad eos: En introduxit virum Hebræum, ut illuderet nobis: ingressus est ad me, ut coiret mecum: cum-

que ego ſucclamaſſem, 15 Et audiſſet vocem meam, reliquit pallium, quod tenebam,
& fugit foras. 16 In argumentum ergo fidei retentum pallium oſtendit marito rever-
tenti domum. 17 Et ait: Ingreſſus eſt ad me ſervus Hebræus, quem adduxiſti, ut il-
luderet mihi: 18 Cumque audiſſet me clamare, reliquit pallium, quod tenebam, &
fugit foras. 19 His auditis dominus, & nimium credulus verbis conjugis, iratus eſt
valde: 20 Traditque Joſeph in carcerem, ubi vincti regis cuſtodiebantur, & erat
ibi clauſus. 21 Fuit autem Dominus cum Joſeph, & miſertus eſt illius, & dedit ei
gratiam in conſpectu principis carceris. 22 Qui tradidit in manu illius univerſos vin-
ctos, qui in cuſtodia tenebantur: & quidquid fiebat, ſub ipſo erat. 23 Nec noverat
aliquid, cunctis ei creditis: Dominus enim erat cum illo, & omnia opera ejus di-
rigebat.

℣. 2. HABITAVIT IN DOMO DOMINI SUI.] Ex ſervis alii domeſticis miniſteriis domi deputabantur apud antiquos; alii operi ruſtico faciundo in agris addicebantur. Ex illis fuit Joſeph apud Putipharem. A

℣. 6. NEC QUIDQUAM NOVERAT, NISI PANEM, QUO VESCEBATUR.] Hæc verba ad Joſephum referri poſſunt, quaſi Scriptura ejus fidelitatem, & moderationem laudare velit, quoniam cum univerſa domini ſui bona ſibi credita eſſent adminiſtranda, nihil ex iis uſurpabat, & ſumebat, niſi quod eſſet ad vitam tolerandam neceſſarium. Poſſunt iterum referri ad Putipharem, qui tantopere fidebat Ioſepho, ut ei ſua omnia concrederet, nec quidquam curaret, niſi ut commode viveret; neque ullam rationem exigeret, niſi ſumptûs ordinarii. Alii hoc modo explicant: B Putiphar ita dives factus eſt ex optima Joſephi adminiſtratione, & ob divinam benedictionem, ut ignoraret, quid haberet: tantis opibus abundabat, ut vim earum, & copiam neſciret; ex alia vero parte ita Ioſepho credebat, ut nullius rei curam gereret, niſi ut accumberet menſæ, & frueretur iis; quæ Ioſeph curabat. Apud Petronium occurrit quidam dicendi modus huic valde ſimilis: *neſcit, quid habeat, adeo zaplutus eſt*; & alibi; *Non me hercules, puto decumam partem eſſe, quæ Dominum ſuum novit.*

℣. 7. POST MULTOS DIES.] Vigeſimum ſeptimum ætatis annum agebat Ioſeph eo tempore, quia triennio poſt, cum jam eſſet 30. annorum, in conſpectum Pharaonis adductus eſt. Decimus circiter annus agebatur, ex quo ſerviebat Putiphari. C

℣. 9. NEC QUIDQUAM EST, QUOD NON IN MEA SIT POTESTATE, VEL NON TRADIDERIT MIHI PRÆTER TE.] Onkelos: Ipſe Dominus meus major me non eſt, non majorem habet poteſtatem domi ſuæ, quam ego; niſi quod te unam tibi reſervavit. Verti poteſt: Nemo eſt (ex conſervis meis) ſupra me, & dominus meus ſummam mihi in omnia tribuit poteſtatem: te unam ſibi reſervavit.

PECCARE IN DEUM MEUM?] Hebræus in Deum *Elohim*. Quædam exemplaria habebant: *Dominum meum*, quæ verba explicari poterant de Putiphari; at retinenda eſt lectio Vulgatæ.

℣. 11. ACCIDIT, UT OPERIS QUIPPIAM ABSQUE ARBITRIS FACERET.] Chaldæus vult eum introiſſe, ut rationum libros expenderet. Hebræus habet: D illum ingreſſum eſſe, ut officio ſuo, atque miniſterio ſatisfaceret.

℣. 21. DEDIT EI GRATIAM IN CONSPECTU PRINCIPIS CARCERIS.] Pererius credit, hunc principem carceris ipſummet Putipharem eſſe Ioſephi Dominum, qui alibi appellatur *Princeps laniorum*, ſeu coquorum, ſive *Magiſter militum*. Hic igitur, cum proceſſu temporis agnoviſſet Ioſephi innocentiam, & ejus pœnarum ipſum miſereſceret, quoad potuit, illas imminuit aliorum, qui carcere incluſi erant, cuſtodiam Ioſepho committens. Neque tamen eripuit illum e carcere, quod uxoris pudori conſultum vellet, cujus etiam indignationem, & vindictæ cupiditatem in Ioſephum vereri fortaſſe debebat. Hæc ſententia confirmatur ex Hebræo textu, & a Septuaginta verſ. 9. & 7. capitis 40. Idem videtur fuiſſe Putiphar, qui Ioſepho filiam ſuam poſtea in matrimonium collocavit. Vide cap. 41. verſ. 45.

Auctor libri Sapientiæ 10. 13. & Pſalmiſta pſalm. 104. 18. 19. nobis deſcribunt, quemadmodum Joſeph affectus eſſet in carcere: *Humiliaverunt in compedibus pedes ejus, ferrum pertranſiit animam ejus*. Non dereliquit illum ſapientia eo tempore, ſed deſcendit cum illo in foveam, & eduxit eum e medio peccatorum, ut afferret illi ſceptrum regni, & potentiam adverſus eos, qui eum humiliaverant, & falſis criminationibus perſecuti fuerant. Hippolyti hiſtoria magnam habet cum hac ſimilitudinem; itemque Bellerophontis, Hebri, Tanis, Myrtini, Pelei, & Cleomonis, qui ſe ſe ad turpia ſollicitantes repulerunt, Phædram, Stenobæam, Damaſippen, Peribæam, Hippolyten, Demenetem. Eodem recidit, quod de Mieno legitur apud Plutarchum.

Porro nihil eſt, quod majus argumentum exhibeat ſummæ Ioſephi virtutis, quam ratio iſta, quam adhibuit in re tanta. Cernitur hic, quanti faceret dominum ſuum, quamque gratum erga eum animum haberet, tum quantopere abhorreret a crimine, & Dei offenſa. Iam ejus fuga prudentiæ plena, patientia in accuſationibus, fortitudo in calamitatibus perferendis, confidentia in Deum, dum carceri mancipatus injuſtiſſime plectebatur, nonne eximiam ejus ſanctitatem oſtendunt? Uxor Putipharis ſignificare poteſt Synagogam, juxta mentem Ruperti Abbatis; amplecti ea cupit Ieſum Chriſtum, ſed carnali tantum fine ſibi propoſito. Quærit enim ab eo divitias, gloriam, & temporalium dignitatum ſplendorem; ſed ea repellitur a Chriſto Domino, qui pallium ſuum illi relinquit, ideſt, cæremonias legales, & literam Scripturæ.

CAPUT XL.

Pincernarum, & Pistorum Præfecti Regis Ægypti in carcerem detruduntur: eorum somnia a Josepho explicantur.

ỷ.1. His ita gestis, accidit, ut peccarent duo eunuchi, pincerna regis Ægypti, &
pistor, domino suo. 2 Iratusque contra eos Pharao (nam alter pincernis
præerat, alter pistoribus) 3 Misit eos in carcerem principis militum, in
quo erat vinctus & Joseph. 4 At custos carceris tradidit eos Joseph, qui & ministra-
bat eis. Aliquantulum temporis fluxerat, & illi in custodia tenebantur. 5 Videruntque
ambo somnium nocte una juxta interpretationem congruam sibi: 6 Ad quos cum intro-
isset Joseph mane, & vidisset eos tristes, 7 Sciscitatus est eos, dicens: Cur tristior
est hodie solito facies vestra? 8 Qui responderunt: Somnium vidimus, & non est,
qui interpretetur nobis. Dixitque ad eos Joseph: Numquid non Dei est interpretatio?
referte mihi, quid videritis. 9 Narravit prior, præpositus pincernarum, somnium
suum: Videbam coram me vitem, 10 In qua erant tres propagines, crescere paula-
tim in gemmas, & post flores uvas maturescere. 11 Calicemque Pharaonis in manu
mea: tuli ergo uvas, & expressi in calicem, quem tenebam, & tradidi poculum Pha-
raoni. 12 Respondit Joseph: Hæc est interpretatio somnii: Tres propagines, tres
adhuc dies sunt: 13 Post quos recordabitur Pharao ministerii tui, & restituet te in
gradum pristinum: dabisque ei calicem juxta officium tuum, sicut ante facere consue-
veras. 14 Tantum memento mei, cum bene tibi fuerit, & facias mecum misericor-
diam: ut suggeras Pharaoni, ut educat me de isto carcere; 15 Quia furto sublatus
sum de terra Hebræorum, & hic innocens in lacum missus sum. 16 Videns pistorum
magister, quod prudenter somnium dissolvisset, ait: Et ego vidi somnium, quod tria
canistra farinæ haberem super caput meum: 17 Et in uno canistro, quod erat excel-
sus, portare me putabam omnes cibos, qui fiunt arte pistoria, avesque comedere ex
eo. 18 Respondit Joseph: Hæc est interpretatio somnii: Tria canistra, tres adhuc
dies sunt: 19 Post quos auferet Pharao caput tuum, ac suspendet te in cruce, & la-
cerabunt volucres carnes tuas. 20 Exinde dies tertius natalitius Pharaonis erat: qui
faciens grande convivium pueris suis, recordatus est inter epulas magistri pincernarum,
& pistorum principis. 21 Restituitque alterum in locum suum, ut porrigeret ei pocu-
lum: 22 Alterum suspendit in patibulo, ut conjectoris veritas probaretur. 23
Et tamen succedentibus prosperis, præpositus pincernarum oblitus est interpre-
tis sui.

ỷ.1. ACCIDIT, UT PECCARENT DUO EUNUCHI.] Rabbinus Salomon autumat, totam eorum culpam in eo fuisse positam, quod Pharao scrupulum in pane, & muscam in cyatho offendisset. Pudet me tam inania deliramenta referre. Male sane habet sacrarum Scripturarum dignitas, cum tam ineptos Interpretes offendit. Abenezra eos tentatæ in Regem proditionis reos facit.

Verba: *Duo eunuchi* in textu Hebr. non habentur hoc in loco, sed tantum v. 7.

A PINCERNA [1].] Hæc vox non de simplici pincerna, sed de pincernarum principe intelligenda est, cujusmodi officium unum ex præcipuis fuit apud Pharaonem. Divus Hieronymus in quæstionibus Hebraicis hanc eamdem vocem cap. 15. 2. vertit: *Procurator domus*. Notat autem pocillatoris officium apud Barbaros Reges fuisse in summa existimatione. Unde ipsæ fabulæ ferunt, huic muneri peragendo fuisse Ganymedem a Jove destinatum. Nehemias apud Artaxersem Regem pocillatoris munere fungebatur. Apud Cambysem Persarum Regem filius Prexaspis Persæ hoc ministerium peragebat, qui quidem Regi apprime charus, & magno in pretio habitus erat. Hoc pincernarum officium, inquit Herodotus lib. 3. cap. 34. apud Persas magno in honore habetur. Apud Ægyptios Reges servus nullus ad hoc ministerium adhibebatur, sive pretio emptus esset, sive domi natus. Diodor. lib. 1. Quicumque in aula regia ministrabant clarissimorum ejus regionis sacerdotum filii erant. De duobus igitur Regiis hisce ministris non sentiendum est, tamquam de vilissimis mancipiis.

A. M. 2287.

B PISTOR.] אפה *Coquus*. Aquila vertit Πέσσων *Coquus*, vel *Coqueus*, quæ versio Junio, & Tremellio probatur. Festus a Drusio citatus scribit, apud anti-

[1] משקה. 70. Ἀρχιοινοχόος, καὶ ἀρχιοινοποιός. Aq. ὁ ποτιστὴς τοῦ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ ὁ πέσσων.

antiquos fuisse eosdem *Coquos*, atque *pistores*. Eadem vox utrumque officium significabat, aut utrumque ab iisdem exercebatur.

℣. 4. CUSTOS CARCERIS TRADIDIT EOS JOSEPH, QUI ET MINISTRABAT EIS.] Putiphar commisit Iosepho curam hanc, ut iis inserviret in carcere. Erant enim conditione in primis honesta, ut vidimus. Qua re ostendit, quantum ipsi fideret; sed nihilo major fuit proinde Josepho libertas: unde vers. 14. & 15. valde conqueritur de tam dura servitute, & injuste se in carcerem detrusum dolet.

ALIQUANTULUM TEMPORIS FLUXERAT.] Anni unius spatium elapsum jam fuisse, ex quo carcere inclusi detinebantur, tradunt Hebræi, & plerique ex nostris Interpretibus, ut Pagninus, Cornelius, Ribera. In sacra Scriptura ימים *Dies* sæpe ponitur pro anno. Ea si vera est Interpretum sententia, necesse est eos carceri mancipatos fuisse eodem tempore, quo Iosephus ipse in vincula conjectus est, quia biennio post Josephum tertium jam annum in carcere legimus peregisse. Præfecti vero isti videntur domini sui indignationem incurrisse die ejus natali, quia anno evoluto, eodem die Pharao recordatus est ipsorum.

℣. 8. SOMNIUM VIDIMUS, ET NON EST, QUI INTERPRETETUR NOBIS.] Ex hac animi sollicitudine colligere licet communem consuetudinem Divinos, & hariolos consulendi, & quanta eorum interpretationibus fides esset; unde patet hujusce superstitionis vetustas. Ægyptii præ ceteris huic adhæserunt. Manethon ab Eusebio relatus Præpar. lib. 2. c. 1. pag. 48. hujusce artis inventionem Isidi tribuit, qui eam filio suo Oro Apollini tradidit. Inter ceteras veterum superstitiones hanc quoque notat Casaubonus in Athen. lib. 8. cap. 9. eos videlicet, qui ob præhabita somnia sollicitudine angebantur, ea Soli narrare consuevisse, si nemo ipsis occurreret, a quo eorum peterent interpretationem.

NUMQUID NON DEI EST INTERPRETATIO?] Somniorum vestrorum explicatio a Conjectore non pendet; sed Deus ipse ea manifestat, qui & mihi eorum significationem aperire poterit, si rectum ipsi id esse videbitur. Refert Herodotus lib. 2. cap. 83. Ægyptiis ita fuisse persuasum, divinationem, seu artem futura prædicendi nulli omnino hominum convenire, sed certis tantum Diis. Habebant oracula Herculis, Apollinis, Minervæ, Dianæ, Martis, & Jovis. Justinus vero lib 36. cap. 2. de Iosepho narrat, eum cum deportatus esset in Ægyptum, magicas artes ibi percepisse, unde brevi ipsi regi percarus fuit. Addit, eum prodigiorum sagacissimum interpretem fuisse, & somniorum intelligentiam primum condidisse, suamque divini, atque humani juris peritiam eximiam prodidisse, adeo ut etiam sterilitatem agrorum ante multos annos prævideri; ex quo factum ne Ægyptus omnis fame periret. Postremo scribit, tanta ejus experimenta fuisse, ut non ab homine, sed a Deo responsa dari viderentur. Tanta & apud profanos fuit Josephi existimatio.

℣. 10. IN QUA ERANT TRES PROPAGINES.] D. Hieronymus in quæstionibus Hebraicis, & Divus Augustinus in Locutionibus lib. 1. num. 143. legebant in suis exemplaribus; *In qua erant tres fundi*. Sed hujusmodi lectio omnino rejicienda est. Vox Πυθμένες, qua utuntur Septuaginta, significat aliquando imam vasis partem, seu fundum. At Hebr. שריגים significat sarmentum, propaginem. Aquila, & Symmachus, Κλιματίδες. Rami.

℣. 13. RECORDABITUR MINISTERII TUI.] Hebraicus textus ad litteram: *eriget caput tuum*:, id est, educet te ex hoc infelici loco; vel *rationes tuas iterum examinabit*. Ita Rabbinus Salomon, & Grotius. Aliter: In numerum Ministrorum suorum te restituet, cum tollet summam, id est, cum eos recensebit. *Tollere summam*, aut *caput* sumitur aliquando in hac significatione, ut Exod. 30. 12. & Numer. 1. 49. ut sit inire summam capitum. Hoc in sensu accepisse videntur Vulgata, Septuaginta, & Chaldæus.

℣. 15. QUIA FURTO SUBLATUS SUM DE TERRA HEBRÆORUM.] Nomine terræ Hebræorum non poterat Ioseph denotare terram Chanaan. Pharaonis ministri sub eo nomine regionem trans Euphratem tantum intelligebant. Ipse vero natus erat in Mesopotamia. Mercatores Ismaelitæ, qui eum vendiderant, ut probabile videtur, eum servum e regione trans Euphratem adductum commenti fuerant, ne scilicet eorum fraus detegeretur. Et fortasse ipsi Josephi fratres Mercatoribus, ut id simularent, auctores fuerant. Ioseph ita credere existimat eos, quibuscum loquitur; dicit se se sublatum fuisse e regione trans Euphratem, & pro servo venditum, quamvis liber esset & ingenuus; ac postea per summam injuriam detrusum in carcerem. In hac propositione tamquam accessorium tantummodo a Iosepho ponitur, quod sublatus sit e terra Hebræorum. Igitur minime mentitur, dum loquitur juxta præjudicatam, quam de se habebant auditores, opinionem. Præcipuus finis ejus narrationis est ostendere injuste se & carceri traditum, & ad servilem conditionem redactum.

IN LACUM MISSUS SUM.] Hebræum בור Bor, & Græcum Λάκκος significant cisternam, locum subterraneum, foveam. Vers. 20. cap. præcedentis ad denotandum carcerem vox סהר usurpatur, quæ locum instar Lunæ rotundum, id est, Turrim significat.

℣. 16. TRIA CANISTRA FARINÆ.] Voces Hebraicæ [1] diversimode accipi possunt. *Tria canistra alba*, id est, ex viminibus, detracto cortice, albis confecta. Chaldæus; Tria canistra albo pane referta, seu generatim re aliqua alba, veluti farina. Septuaginta [2]: Tria canistra panis hordeacei. Aquila [3]: tres cophinos pollinis. Symmachus [4]: tria canistra ex ramis palmarum. Cum Achilles Priamum convivio excepit, Automedon singulis convivis panem distribuit e pulchris canistris [5]. Verti etiam potest Hebræus textus per *canistra perforata*: vel canistra pane subcinericio referta, vel pane carbonibus torrefacto; aut placentis interpunctis, vel perforatis pluribus in locis. De hujusmodi panibus perforatis sermo occurrit Josue 9. 5. & 3. Reg. 14. 3.

℣. 19. AUFERET PHARAO CAPUT TUUM, AC SUSPENDET TE IN CRUCE.] Sontibus caput plerumque obtruncabatur, antequam eorum cadavera suspenderentur. Vide Philonem lib. de Ioseph. Jeremias Thren. 5. 12. narrat, Principes Iudæorum, qui in captivitatem a Chaldæis abducti fuerant, *manu suspensos fuisse*, quia jam fuerat illis antea caput amputatum. Philisthæi cum Saulis cadaver invenissent, præciso capite truncum corpus suspenderunt in muro Bethsan 1. Reg. 31. 10. Ægyptii, atque Hebræi sontes in crucem non consueverant agere, nisi morte jam affectos. Ita Iudæis præscribit Moyses Deuter. 21. 22. quod & usurpatum videmus pluribus in sacræ Scripturæ locis, ut Numer. 25. 4 Iosue 10. 26. 27. &c.

℣. 26. EXINDE DIES TERTIUS NATALITIUS PHARAONIS ERAT.] Hujusmodi natalitios dies virorum principum per totum Orientem celebrari mos erat: Apud

1 שלשה סלי חרי.
2 Τρία κανᾶ χονδρίτων.
3 Τρεῖς κοφίνους γύρεως.
4 Τρία κανᾶ βαΐνα.
5 Virg. *Dant pueri manibus lymphas, Cereremque canistris Expediunt*.

Apud Divum Matthæum 14. 6. diem natalitium Herodis memorari videmus, quem atrum reddidit injuſta mors Divo Ioanni Baptiſtæ illata. Joſephus narrat die natalitio Regis Agrippæ per totum ejus imperium ſolemnia fuiſſe celebrata: & Auctor ſecundi libri Macchabæorum cap. 6. n. 7. juxta Græcum textum ſignificare videtur, Regem Antiochum non modo ſingulis annis, verum ſingulis quoque menſibus diem ſuum natalitium celebrare conſueviſſe. Herodotus lib. 1. cap. 13. Heraclides Cumæus apud Athenæum lib. 4. cap. 10. & Plato in Alcibiade, feſta a Regibus Perſarum tali die celebrata memorant.

Per binos hoſce Pharaonis miniſtros duos latrones denotari, inter quos Chriſtus Ieſus, qui per Joſephum exprimitur, crucifixus eſt, aperte liquet. Horum alter a Chriſto redimitur, alter damnatur, quemadmodum Ioſeph Pincernæ quidem reſtitutionem in priſtinum ſtatum prædicit, Piſtori vero ultimum ſupplicium.

CAPUT XLI.

Somnia Pharaonis a Joſepho explicata. Is ad ſummam poteſtatem evehitur. Ejuſdem matrimonium cum Azeneth. Initium ſterilitatis Ægyptiacæ.

v. 1. Poſt duos annos vidit Pharao ſomnium. Putabat ſe ſtare ſuper fluvium. 2 De
quo aſcendebant ſeptem boves, pulchræ, & craſſæ nimis: & paſcebantur in
locis paluſtribus. 3 Aliæ quoque ſeptem emergebant de flumine, fœdæ, con-
fectæque macie, & paſcebantur in ipſa amnis ripa in locis virentibus. 4 Devorave-
runtque eas, quarum mira ſpecies, & habitudo corporum erat. Expergefactus Pharao,
5 Rurſum dormivit, & vidit alterum ſomnium: Septem ſpicæ pullulabant in culmo uno
plenæ, atque formoſæ. 6 Aliæ quoque totidem ſpicæ tenues, & percuſſæ uredine o-
riebantur, 7 Devorantes omnem priorum pulchritudinem. Evigilans Pharao poſt quie-
tem, 8 Et facto mane, pavore perterritus, miſit ad omnes conjectores Ægypti, cun-
ctoſque ſapientes: & accerſitis narravit ſomnium, nec erat, qui interpretaretur. 9
Tunc demum reminiſcens pincernarum magiſter, ait: Confiteor peccatum meum: 10
Iratus rex ſervis ſuis, me, & magiſtrum piſtorum retrudi juſſit in carcerem principis
militum; 11 Ubi una nocte uterque vidimus ſomnium præſagum futurorum. 12 Erat
ibi puer Hebræus, ejuſdem ducis militum famulus; cui narrantes ſomnia, 13 Audi-
vimus quidquid poſtea rei probavit eventus: ego enim redditus ſum officio meo: &
ille ſuſpenſus eſt in cruce. 14 Protinus ad regis imperium eductum de carcere Joſeph
totonderunt: ac veſte mutata obtulerunt ei. 15 Cui ille ait: Vidi ſomnia, nec eſt,
qui ediſſerat: quæ audivi te ſapientiſſime conjicere. 16 Reſpondit Joſeph: Abſque
me Deus reſpondebit proſpera Pharaoni. 17 Narravit ergo Pharao, quod viderat:
Putabam me ſtare ſuper ripam fluminis, 18 Et ſeptem boves de amne conſcendere,
pulchras nimis, & obeſis carnibus: quæ in paſtu paludis vireta carpebant. 19 Et
ecce, has ſequebantur aliæ ſeptem boves in tantum deformes, & macilentæ, ut num-
quam tales in terra Ægypti viderim: 20 Quæ, devoratis, & conſumptis prioribus,
21 Nullum ſaturitatis dedere veſtigium: ſed ſimili macie, & ſqualore torpebant. Evi-
gilans, rurſus ſopore depreſſus, 22 Vidi ſomnium: ſeptem ſpicæ pullulabant in cul-
mo uno, plenæ, atque pulcherrimæ. 23 Aliæ quoque ſeptem tenues, & percuſſæ u-
redine, oriebantur a ſtipula: 24 Quæ priorum pulchritudinem devoraverunt. Narra-
vi conjectoribus ſomnium, & nemo eſt, qui ediſſerat. 25 Reſpondit Joſeph: Somnium
regis unum eſt: quæ facturus eſt Deus, oſtendit Pharaoni. 26 Septem boves pul-
chræ, & ſeptem ſpicæ plenæ, ſeptem ubertatis anni ſunt: eamdemque vim ſomnii com-
prehendunt. 27 Septem quoque boves tenues, atque macilentæ, quæ aſcenderunt
poſt eas, & ſeptem ſpicæ tenues, & vento urente percuſſæ: ſeptem anni venturæ ſunt
famis. 28 Qui hoc ordine complebuntur; 29 Ecce ſeptem anni venient fertilitatis
magnæ in univerſa terra Ægypti: 30 Quos ſequentur ſeptem anni alii tantæ ſterilita-
tis, ut oblivioni tradatur cuncta retro abundantia; conſumptura eſt enim fames omnem
terram, 31 Et ubertatis magnitudinem perditura eſt inopiæ magnitudo. 32 Quod au-
tem vidiſti ſecundo ad eamdem rem pertinens ſomnium: firmitatis indicium eſt, eo quod
fiat ſermo Dei, & velocius impleatur. 33 Nunc ergo provideat rex virum ſapientem,
& induſtrium, & præficiat eum terræ Ægypti. 34 Qui conſtituat præpoſitos per cun-
ctas regiones; & quintam partem fructuum per ſeptem annos ſterilitatis, 35 Qui jam

nunc futuri sunt, congreget in horrea : & omne frumentum sub Pharaonis potestate
condatur : serveturque in urbibus. 36 Et præparetur futuræ septem annorum fami,
quæ oppressura est Ægyptum, & non consumetur terra inopia. 37 Placuit Pharaoni
consilium, & cunctis ministris ejus. 38 Locutusque est ad eos : Num invenire pote-
rimus talem virum, qui spiritu Dei plenus sit? 39 Dixit ergo ad Joseph : Quia osten-
dit tibi Deus omnia, quæ locutus es, numquid sapientiorem, & consimilem tui inve-
nire potero? 40 Tu eris super domum meam, & ad tui oris imperium cunctus popu-
lus obediet : uno tantum regni solio te præcedam. 41 Dixitque rursus Pharao ad Jo-
seph : Ecce, constitui te super universam terram Ægypti. 42 Tulitque annulum de
manu sua, & dedit eum in manu ejus : vestivitque eum stola byssina, & collo torquem
auream circumposuit. 43 Fecitque eum ascendere super currum suum secundum, cla-
mante præcone, ut omnes coram eo genu flecterent, & præpositum esse scirent univer-
sæ terræ Ægypti. 44 Dixit quoque rex ad Joseph : Ego sum Pharao: absque tuo im-
perio non movebit quisquam manum, aut pedem in omni terra Ægypti. 45 Vertitque
nomen ejus, & vocavit eum lingua Ægyptiaca, Salvatorem mundi. Deditque illi uxo-
rem Aseneth filiam Putiphare sacerdotis Heliopoleos. Egressus est itaque Joseph ad ter-
ram Ægypti: 46 (Triginta autem annorum erat, quando stetit in conspectu regis Pha-
raonis) & circuivit omnes regiones Ægypti. 47 Venitque fertilitas septem annorum:
& in manipulos redactæ segetes congregatæ sunt in horrea Ægypti. 48 Omnis etiam
frugum abundantia in singulis urbibus condita est. 49 Tantaque fuit abundantia triti-
ci, ut arenæ maris coæquaretur, & copia mensuram excederet. 50 Nati sunt autem
Joseph filii duo, antequam veniret fames : quos peperit ei Aseneth filia Putiphare sa-
cerdotis Heliopoleos. 51 Vocavitque nomen primogeniti, Manasses, dicens : Obli-
visci me fecit Deus omnium laborum meorum, & domus patris mei. 52 Nomen quo-
que secundi appellavit Ephraim, dicens : Crescere me fecit Deus in terra paupertatis
meæ. 53 Igitur transactis septem ubertatis annis, qui fuerant in Ægypto: 54 Cœ-
perunt venire septem anni inopiæ : quos prædixerat Joseph : & in universo orbe fames
prævaluit ; in cuncta autem terra Ægypti panis erat. 55 Qua esuriente, clamavit po-
pulus ad Pharaonem, alimenta petens, quibus ille respondit : ite ad Joseph : & quid-
quid ipse vobis dixerit, facite. 56 Crescebat autem quotidie fames in omni terra,
aperuitque Joseph universa horrea, & vendebat Ægyptiis : nam & illos oppresserat fa-
mes. 57 Omnesque provinciæ veniebant in Ægyptum, ut emerent escas, & malum
inopiæ temperarent.

A. M. 2289.

℣. 1. POST DUOS ANNOS.] Post duos exactos A annos, a restitutione Pincernæ, qui erat tertius, ex quo Joseph in carcerem detrusus fuerat.

SUPER FLUVIUM.] Super Nilum, seu potius super ostium ejus fluvii, qui in plures partes dividitur in inferiori Ægypto. Hebr. יאור Jeor denotat potius rivum, quam fluvium. Urbs *Tanis*, in qua sedem habebat Rex, de quo hic sermo est, posita erat ad ostium Taniticum, quod est proximum Pelusiaco, inter reliqua septem ostia maxime omnium ad Orientem vergens.

℣. 2. IN LOCIS PALUSTRIBUS.] Hebræa vox אחו Achu significat herbam virentem, seu locum, ubi hæc nascitur. Boves istæ per herbas, seu per prata pascebant. Septuaginta, & Auctor Ecclesiastici 40. B 16. videntur hanc vocem pro nomine proprio accepisse, aut saltem pro nomine peregrino, quia nulla ferme mutatione facta eadem græce reddiderunt ἄχι [1]; Editio Basileensis Septuaginta habet hoc in loco Ἐν τῇ ὄχθῃ, idest, in ripa ; at eadem hæc vox iisdem ab Interpretibus Job 8. 11. vertitur *ἐν παπύρῳ in papyro*, quod est junci Ægyptiaci species.

℣. 3. ALIÆ SEPTEM EMERGEBANT IN FLUMINE.] Boves pingues, & boves confectæ macie emergebant e flumine ad denotandam Nili inundationem, ex qua tota proficiscitur affluentia, & opulentia Ægypti. Hæ pascebantur in pratis, illæ in fluminis ripa. Quasi portenderetur, fore ut septem prioribus annis fluvius late exundaret, agrosque ac prata rigaret ; septem vero sequentibus fore vice versa, ut suis aggeribus se contineret, itaut ad ripas usque ejus fluminis pastum agenda sint pecora, & armenta. Quod in Vulgata habetur, *in locis virentibus*, neque in textu Hebraico legitur, neque apud Septuaginta.

℣. 5. RURSUM DORMIVIT.] Quod bis eadem species dormienti objiciatur, somnium magni momenti, & valde firmum significat, quemadmodum hoc in loco Pharaoni explicat Joseph vers. 32. *Quod vidisti secundo ad eamdem rem pertinens somnium firmitatis indicium est*. Ita Danieli 7. 2. 3. eadem in visione objiciuntur quatuor venti, qui perdurante procella invicem pugnant ; & quatuor ferocia animalia, quæ e mari egrediuntur. Tacitus sermonem faciens de quodam somnio, quod Ptolomæo Regi Ægypti immissum est, notat, objectam illi bis fuisse eamdem speciem. *Eadem species terribilior jam, & instantior.* Ex historiis porro patet idem somnium iterum ac tertio una eademque nocte fuisse repræsentatum.

SEPTEM SPICÆ PULLULABANT IN CULMO UNO [2].] Notum est, esse quoddam frumenti genus, quod septem, aut etiam octo spicas eodem in culmo naturaliter germinat. Ejus culmus tribus, aut quatuor vici-

1 Ἐν τῷ ἄχει. Alius, ἐν τῷ ἕλει. Alius, ἐν τῇ ὄχθῃ.
2 שבע שבלים עלות בקנה אחד.

vicibus major, & pinguior est vulgari frumento. Hoc puto illud esse, quod a Plinio lib. 18. cap. 10. appellatur *Ramosum*, aut *Centigranum*. Ajunt nonnulli idem aliquando evenire, quamquam perraro, in ceteris quoque segetibus, & novem etiam spicas in eodem culmo conspectas fuisse, in solo tamen maxime uberi enatas. Quod igitur insolitum, & monstrosum apparebat in somnio Pharaonis, non ex numero septem spicarum ex eodem culmo enascentium pendebat, sed ex earumdem spicarum differentia oriebatur, quod cum ex eodem culmo enascerentur, septem postremæ priores septem devorarent. Ea re maxime Pharaonis animum perculsum fuisse credibile est.

℣. 6. PERCUSSÆ UREDINE.] Hebr. שדפות קדים siccatæ ab Oriente, seu a *Kadim*, quæ vox a Septuaginta plerumque accipitur [1] pro vento Meridionali. Fabianus vero apud Plinium lib. 2. cap. 47. Austros in Ægyptum penetrare negat, & Scriptura sacra nomine Kedem Orientem semper intelligit, aut regiones trans Euphratem, & Tigrim. Exod. 10. 13. 14. 21. Psalm. 77. 26. Oseę 13. 15. Oseas autem innuere videtur Kadim ex Arabia Deserta flare. *Adducet urentem ventum Dominus de deserto ascendentem, & siccabit venam ejus*. Ventos ex Oriente flantes, utpote qui e regione maxime arida, & calida proficiscebantur, exsiccandi, & urendi vim habuisse necesse est, tam in Ægypto, quam in Judæa. Recentiores, qui longinquas regiones perlustrarunt, narrant, in Ægyptum post Aprilis initium per dies quinquaginta spirare ventum quemdam valde perniciosum, qui aerem totum minutissimo quodam pulvere inficit. Vide Thevenot. part. 1. lib. 11. cap. 24. Pluribus vero ex Scripturæ locis, Exod. 10. 13. & 14. 21. Psalm. 77. 26. & Ezech. 17. 10. & Jona 4. 8. colligi posse videtur, ventum Kadim verno præcipue tempore spirare consuevisse.

℣. 7. EVIGILANS PHARAO POST QVIETEM.] Hebr. *Evigilavit Pharao, & hoc est somnium*; vel, *evigilavit repletus totus somnio suo*. Videlicet percipiebat animo, hoc non esse ex eorum numero somniorum, quæ nihil portendunt. Sentiebat enim percelli animum suum longe gravius, quam fieri soleat, objecta specie. Libro 3. Reg. 3. 15. simile quidpiam legitur. Dormienti Salomoni noctu apparuerat Dominus, a quo audierat summa bona sibi esse promissa. Excitatus e somno agnovit Rex divinitus sibi somnium immissum fuisse. *Evigilavit Salomon, & intellexit, quod esset somnium*.

℣. 8. AD OMNES CONJECTORES.] Nomen חרטמים *Chartumim*, quod hic habetur in exemplari, Ægyptiacum esse, cujus germana significatio sit ignota, passim persuasum est. Septuaginta vertunt, Ἐξηγητὰς *interpretes*. Aquila Κρυφιαστὰς *occulta pandentes*. Symmachus, cui recentiores nonnulli accedunt, Μάγους *Magos*; alius σοφοὺς *Sapientes*. Alii interpretantur Prophetas, Divinos, Genethliacos, quæ omnes interpretationes id genus hominibus recte possunt accommodari. Magi erant, quia virgas suas in serpentes commutarunt coram Moyse, ut legitur Exod. 7. 2. Divinandi munus etiam sibi arrogabant, quia ad interpretanda Regis somnia advocantur. Si ex Hebraica radice חרט *Cælare* טמה *claudere* nomen Chartumim deducatur, possemus illud interpretari de iis Sacerdotibus Ægyptiis, quorum erat libros sacros, & notas hieroglyphicas explicare. Divus Clemens Alexandrinus lib. 5. Stromat. narrat, libros omnes Theologicos apud Ægyptios hoc modo fuisse conscriptos; additque Diodorus lib. 3. a nemine potuisse illos præter quam a Sacerdotibus explicari. Vocabulum *Hierogrammateis*, quo utitur Porphyrius lib. 4. 8. de Abstin. ad denotandum genus

A quoddam Sacerdotum Ægyptiorum, maxime accedit ad Hebræum Chartumim.

CUNCTOSQUE SAPIENTES.] Ægyptii Sacerdotes ajebant duo præcipue fuisse sibi a suis Regibus commissa, & commendata; nempe Deorum cultum, & studium Sapientiæ. Hinc factum ut ceterarum rerum omnium cura dimissa, in rerum divinarum contemplationem totam vitam traducerent: summam vultu gravitatem præseferrent, quam cunctis in rebus affectantes incessu ipso, ac supercilio ostentabant. Non nisi raro riderent, manus vestibus perpetuo occultarent, patrios mores arctissime retinerent. Noctem in studiis, aut contemplandis syderibus collocabant, aut se purificandis. Interdiu in Deorum cultu occupabantur, ad quorum honorem

B quater in dies hymnos canere consueverant; mane, meridie, post meridiem, ac vespere. Quidquid illis supererat temporis Arithmeticis, & Geometricis studiis impendebant. Hi fuerunt Sapientum Ægyptiorum mores, hæc instituta. Vide Chærem. apud Porphyr. de abstinent. l. 4

℣. 9. CONFITEOR PECCATUM MEUM.] Hebræus, Septuaginta, Chaldæus, & Syrus; *Reminiscor peccati mei*: agnosco, quam fuerim ingratus in eum, qui mihi benefecit. Oblitus sum usque adhuc Josephi, qui mihi restitutionem meam prædixit, dum essem in carcere. Vel hoc modo explicari potest, cum iis, quæ sequuntur, orationem conjungendo. Recordor peccati, quod commisi paucis abhinc annis, cum Rex in carcerem me detrudi jussit; ibi in-

C veni puerum Hebræum, qui quid de me futurum esset, mihi prædixit.

℣. 12. PUER HEBRÆUS.] Trigesimum ætatis annum agebat Joseph, quo tempore ad Regem adductus est vers. 46.

℣. 14. TOTONDERUNT, AC VESTE MUTATA OBTULERUNT.] Ægyptii teste Herodoto l. 2. c. 36. tempore luctus capillos nutriunt. Joseph quasi in perpetuo luctu in carcere vixerat; nec capillos totonderat, nec barbam raserat. Honos, qui Regi debebatur, ipsum prohibebat, ne lugubri habitu in illius conspectum prodiret: & fortasse etiam in Ægypto erat lege cautum, ne quis, dum in luctu esset, in aulam veniret. Quamvis Joseph apud Regem gratia multum valeret, ipse tamen ad eum non pergit, ut

D legimus Gen. l. 4. ut sibi veniam impetret eundi in terram Chanaan, ibique patrem suum sepeliendi. In Regum Persarum aulam lugubri veste indutus nemo poterat venire. *Non enim erat licitum indutum sacco aulam Regis intrare* Esther 4. 2. Tonsus est Joseph, quia Ægyptii omnes a juventa sibi capillos amputabant. Herod. l. 4. c. 12. Lineis vestibus induebantur admodum politis: hæc enim prima ipsorum cura, ut testatur idem Herod. l. 2. c. 37.; iisdemque vestitus est etiam Joseph ut in Regis conspectum venire posset.

℣. 16. ABSQUE ME DEUS RESPONDEBIT PROSPERA PHARAONI.] Non ego, sed Deus respondebit prospera Pharaoni. Textus Samaritanus particulam negativam addit. Sine me Deus ea non patefaciet,

E quæ prospere Regi eventura sunt. Eandem particulam adiicit etiam [2] Aquila. Septuaginta [3]: *Sine Deo nihil prosperi Regi annunciari poterit*. Symmachus: [4] *Non ego, sed Deus prospera quæque Pharaoni annunciabit*.

Chaldæus: *Non ex me, sed Deo revelante felicia quæque Regi vaticinabor*. Paraphrastes Jonathan: *Solus ego somnium Regi explicare possum, sed nihil Regi dicam, nisi prosperum, Deo sic volente*. Syrus: *Putas ne sine Dei auxilio quidpiam Regi prospere evenire posse?* Syrus apud Procop. οὐκ ἀποκριθησόμεθα: *Non respondebimur*. Hebraicus textus [5] ita potest explicari:

Adest

1 Vuigo νότον, hic ἀνεμόφθοροι, alias καύσωνα. Jonas 4. 8. Aq. καύσων.
2 Aq. Ἄνευ ἐμοῦ οὐκ ἀποκριθήσεται ὁ Θεὸς σωτηρίαν.
3 70. Ἄνευ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον Φαραώ.
4 Sym. οὐκ ἐγὼ ἀλλ' ὁ Θεὸς ἀποκριθῇ τὰ εἰρήνην Φαραώ.
5 בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה.

Adest, o Rex, maximus quidam somniorum Interpres, cujus ego instrumentum tantummodo sum. Maximus hic Interpres Deus est, quem enixe precor, ut te incolumem servet, tibique præsto sit. Ita Vatablus. Hujusmodi locus eum sensum, ut sibi persuadet Grotius, recipere potest, quem habet locus ille D. Matth. 10. 20. *Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri.*

℣. 23. ALIÆ SEPTEM TENUES, ET PERCUSSÆ UREDINE, ORIEBANTUR.] Tria epitheta spicis his tribuit Hebræus [1], quorum duo tantum explicarunt Septuaginta, & Vulgata. Chaldæus: *Septem spicæ vacuæ, tenues, & exsiccatæ.* Alii vertunt: Septem spicæ exsiccatæ, tenues, & ustæ vento meridionali. Venti meridionales maxime nocent in Ægypto; calidissimi enim sunt, segetes, & fructus adurunt, morbosque generant. Iidem ferme ventorum Orientalium [2] effectus. Clericus: *Spicæ contusæ* (e quibus excussum est granum) *tenues* [haud bene nutritæ,] *& adustæ*, quarum videlicet florem frigus, nimiusque calor vitiavit. Primi ex tribus epithetis, quæ in hebræo habentur, significatio non est satis explorata. Notat Grotius eam, quam hic tradit Joseph, explicationem apprime convenire cum iis, quæ de somniis scripserunt profani Auctores. Achmet cap. 239. animalia cornigera tradit tempora denotare; si vaccæ sunt, temporum fertilitatem, sin autem boves, seu tauri macie confecti, improbitatem notant. Nec aliter hujusmodi somnia explicabant Persæ. Bos agriculturæ symbolon est: pinguis fertilitatem, macie confectus sterilitatem potest indicare. Fluvius, qui exundat, & copiam, & lætitiam significat. Idem Onirocrit. cap. 176. Tacitus l. 11. Annal. circa initium somnium narrat, in quo corona e spicis inversis caritatem, & inopiam innuebat.

Aliud somnium Josephus historicus refert Archelai Judæorum Regis, in quo novem spicas gravidas vidit, quas boves comederunt. Essenus quidam Judæus novem spicas significare dixit novem annos, boves vero fortunæ mutationem denotare. Eventus vaticinium probavit. Cavendum tamen nobis est, ne credamus Josephum somnium Pharaoni explicaturum vanas horum vatum conjecturas fuisse sequutum, quorum scientiæ nec Philosophia, nec Religio, nec experientia ipsa certum aliquod præbet fundamentum; quæcumque illi dicunt, casu effutiunt; nihilque magis humanam imbecillitatem patefacit, quam facilitas illa, qua hujusmodi deliramentis fidem præbuerunt. Si quando Deus somnia immisit, quæ aliquid significarent, plerumque etiam vel ipse per se, vel per vates suos eorum sensum aperuit.

℣. 28. QUI HOC ORDINE COMPLEBUNTUR.] Hebræus: *Ecce quæ Regi dicere debeo, & quæ Deus illi dormienti manifestavit*; seu juxta Chaldæum, & Septuaginta: Ecce quæ ego Regi dixi; Deus illi futura patefacit.

℣. 30. UT OBLIVIONI TRADATUR CUNCTA RETRO ABUNDANTIA.] Septem annorum fertilitas satis non erit ad septem annorum, qui sequentur, sterilitatem, & indigentiam levandam. Probabile est sterilitate etiam perdurante aliquid e terris fluvio proximis fuisse collectum: Et sane si nihil omnino collectum esset, vix credibile est quintam partem fructuum, ut dicitur v. 34. septem præcedentium annorum potuisse totius populi, & vicinarum nationum indigentiæ subvenire, qua per septem caritatis annos subsecutos oppressi fuerunt.

CONSUMPTURA EST FAMES UNIVERSAM TERRAM.] Seu potius omnem regionem, omnem Ægyptum, proximasque regiones. Si orbis universus eadem fuisset caritate oppressus, qua Ægyptus conflictabatur, nemo unus superstes esse potuisset.

℣. 34. QUINTAM PARTEM FRUCTUUM.] Joseph id

A consilii Pharaoni dat, ut quintam partem fructuum a subditis suos exigat in sui ipsius utilitatem cessuram; paulo enim inferius grana quidem, quæ cumulata fuerant, divendita, subditorum autem bona coempta fuisse legimus. Privati, qui illius collectionis causas optime noverant, fruges ad usum proprium cumulare potuerunt; ad Regis tamen horrea mox confugere inopia coacti fuerunt. Artapanus apud Eusebium Præpar. l. 9. c. 23. refert Ægyptio cuique certam soli portionem colendam fuisse a Josepho traditam, cum ante communis esset cultura agrorum, qui nondum divisi fuerant. Verum opinio hæc textui adversari videtur, qui docet Iosephum Ægyptiorum terras emisse, iisdemque illis post sterilitatem reddidisse colendas. Vide Gen. 48. 33. 34. & seqq.

B ℣. 35. OMNE FRUMENTUM SUB PHARAONIS POTESTATE.] Ex v. 47. hujus capitis colligendum videtur segetes cum palea sua fuisse conditas. Id enim putabatur magnopere conducere ad fruges conservandas diutius a corruptione immunes. Adde etiam, quod palea ali poterant animalia hoc extremæ sterilitatis tempore. Varro apud Plinium l. 18. c. 30. auctor est, frumentum cum palea conditum in loco aeri non pervio durare annis quinquaginta.

℣. 38. QUI SPIRITU DEI PLENUS SIT.] Hebræus habet: *qui plenus sit spiritu Deorum* אלהום. Et vers. seq. *Dii tibi ostenderunt*. Pharao juxta sensa sua, & suam Religionem loquitur. Chaldæus; *qui Deo afflante prophetiæ spiritu plenus sit.*

℣. 40. AD ORIS TUI IMPERIUM CUNCTUS POPU-
C LUS OBEDIET.] Hebraicus textus על פיך ישק כל עמי diversimode explicatur. Quidam vertunt: *Omnis populus tibi dabit osculum* [3]. Id autem de subjectionis osculo, quod dabatur regi, intelligitur. Hoc in sensu exponuntur verba illa Psalmi: *Osculamini filium*: quorum loco Vulgata habet: *Apprehendite disciplinam*. Idem dicendum de osculo, quod Samuel dedit Sauli, postquam eum Regem inunxit 1. Reg. 10. 1. Auctor Sapientiæ 10. 14. affirmare videtur Josephum Ægypti sceptrum tenuisse: *Donec afferret illi sceptrum regni*; & Propheta Psalmo 104. 21. de eo dicit: *Constituit ei Dominum domus suæ, & Principem omnis possessionis suæ*. Consuetudo tamen hæc osculandi Principes in homagii signum, comprobata satis non est, præsertim si populum universum ad hujusmodi oscula
D fuisse velimus admissum.

Alii locum hunc ita explicant: Cum tu loqueris, populus universus in subjectionis signum manum tuam osculabitur: nullo repugnante tibi omnes obtemperabunt. Aliter: *Ad os tuum cibabitur* נשק *populus*: universus populus alimenta te jubente accipiet. Regionibus cunctis tu dominaberis. Ita locum hunc explicat Onkelos, quem sequuntur Rabb. Salomon, Fagius, Tigur. & alii notæ meliori Interpretes.

Potest etiam ita reddi; *Populus meus universus regetur jussu tuo*: te imperante arma capiet: conveniet quo jubebis: seu tandem; quo voles, ibit, prompteque discurret שקק, tibique obtemperabit æquæ, ac mihi. Hæ variæ interpretationes oriuntur ex æquivoco verbo hebraico Ischak, cujus vera radix hoc in loco
E plane ignoratur.

℣. 42. ANNULUM.] Suum sigillum. Vide caput 38. 18. Apud plures populos annulus supremæ auctoritatis signum erat, ut apud Agarenos, inter quos Califæ annulum gestabant, sicut alii Principes sceptrum & coronam ferunt.

Cum Alexander Magnus detractum digito annulum Perdicæ tradidisset, ut narrat Quint. Curt. l. 10. c. 5., visus est eum imperii successorem designare. Aristophanes in Equit. act. 11. scen. 4. Demosthenem sic loquentem inducit: Redde mihi annulum, quoniam Præfectus meus non eris. Cum Augustus in morbum, ut putabat, insanabilem incidisset, annulum

1 צנמות דקות שדפות קדים.
2 Vansleben voyage d'Egypte p. 36. 39. 50.
3 נשק *Osculari.*

lum ſuum Agrippæ tradidit, quem inter omnes amicos ſuos juſtitiæ amantiſſimum exiſtimabat. Narrat id Xiphilinus in Aug. Aſſuerus tulit annulum, quem ab Aman recipi juſſerat, & tradidit Mardochæo. Eſth. 8. 3. A

STOLA BYSSINA.] Hebræus: *Veſtibus Scheſch*. Antequam Joſeph in Regis conſpectum veniret, veſte linea indutus eſt, qua Ægyptii uti conſueverant; poſtquam tamen ad tantum honorem pervenit, indutus eſt veſte *ſcheſch*, quæ veſtis erat texta, ut opinor, e filo xylino, a lino, quod alii adhibebant, longe diverſo, & ex byſſo, qui magis rarus erat, & pluris multo fiebat. Videri poſſunt, quæ de pannis lineis, & ſericis, de quibus ſermo eſt in Scriptura, diximus in c. 25. 4. Exodi.

TORQUEM AUREAM.] Apud Ægyptios Senatus Præſidi, ſeu Juſtitiæ capiti torques aurea dabatur. Vide quæ a nobis dicta ſunt, Exod. 28. 30. Apud Chaldæos, qui tres præcipuas Regni dignitates obtinebant, torque donabantur. Vide Dan. 7. 16. Fortaſſe etiam Arabiæ Reges torquem geſtabant. Jud. 8. 26. B

℣. 43. SUPER CURRUM SUUM SECUNDUM.] Super currum, qui ſequebatur currum Regis, cum vel in publicum prodibat, vel etiam in pugnam deſcendebat. Cum Ioſias Judæ Rex vulnus in pugna accepiſſet, translatus fuit a ſuis de curru in alterum currum, qui ſequebatur eum more Regio, 2. Paral. 35. 24. Alii explicant locum hunc de curru, quem ille aſcendebat, qui erat ſecundus a Rege, qualis Mardochæus ſub Aſſuero, & Joſeph ſub Pharaone. Pro *ſuper currum ſecundum*, vertunt, *ſuper currum ſecundi (a Rege)* C

CLAMANTE PRÆCONE UT GENU FLECTERENT.] Hebraicus textus [1] ad litteram: *Et clamaverunt ante illum Abrech*. Grotius ultimam hanc vocem quoddam lætitiæ ſignum eſſe exiſtimat, cujus vera ſignificatio exprimi non poſſit. Hinc Septuaginta, inquit, verbum hujuſmodi omiſerunt. Vertunt namque: Et præco clamavit ante illum. Sed ego exiſtimo eos vocem hanc reddidiſſe *præco*, Symmachus ipſam textus vocem retinuit. Aquila eum ſenſum accommodat voci huic, quem ei vulgata tribuit; hancque expoſitionem ſequuntur plures Interpretes, qui *Abrech* derivant a verbo hebr. *Barac*, quod aliquando genu flectere ſignificat; quapropter reddunt: *Clamabatur ante illum, ego genu flectam; ſeu genua flectite*. D

Alii hujus vocis originem ducunt ab אב *pater*, & רך *tener*, explicantque: *Clamabant, hic eſt pater tener*, pater ſcilicet populi, pater amantiſſimus. Onkelos: *Clamabant: Ecce pater Regis*. Targum Hieroſolymitanum: *Clamabant ante Joſeph: Vivat Rex, qui Princeps eſt in ſapientia a teneris unguiculis*. Syriace nomen ריבא *Reicha* ſignificat *Regem*, ut teſtatur Rabb. Salomon apud Druſium; non tamen probat eandem etiam apud Ægyptios ſignificationem habuiſſe. Syrus hic vertit: *Pater, & Præfectus totius Ægypti*. Patris nomen dignitatem quandam ſæpe in Scriptura notat. E Ipſemet Joſeph Gen. c. 45. 8. ait ſe patrem Pharaonis fuiſſe a Deo conſtitutum. Hiram Rex Tyri 2. Paral. 11, 13. ad Salomonem mittit artificem Hiram dictum, quem patrem ſuum appellat. Aman quaſi Pater Artaxerſis habebatur Eſth. 16. 11. Ad verbum *Abrech* componendum vox hæc Pater ſine dubio requiritur. *Ab* enim Patrem ſignificat; Verbum autem *Rech* ſignificat tenerum, mollem, delicatum, benignum, clementem: hoc ſane Eptiheton pueris ſæpe a Scriptura tribuitur. Vide Gen. 33. 13. 1. Paral. 5. & 29. 1. & Prov. 4. 3. & 2. Par. 13. 7. David ſub regni ſui initium dicebat 2. Reg. 3. 39. רך ומשוח מלך *Ego autem adhuc delicatus, ſeu juvenis rex*. Cum Joſeph vocatus eſt *pater tener Abrech*, tum ipſius ætas, tum recens dignitas poterat conſiderari.

℣. 44. EGO SUM PHARAO; ABSQUE TUO IMPERIO NON MOVEBIT QUISQUAM MANUM.] Regis tantum nomen mihi retineo, ſupremam in omnes ſubditos meos tibi impertior auctoritatem; ſeu; Juro ego per memetipſum Regem, per ſceptrum meum, eadem, qua ego, poteſtate frueris in regno meo. Nonnulli opinantur verba hæc: *Ego ſum Pharao*, initium eſſe Regiæ juſſionis, qua Joſeph ad tantum honorem evectus eſt: illa autem verba, *non movebit quiſquam manum*, denotare fore, ut nemo ſine ejus imperio arma ſumat.

℣. 45. VOCAVIT EUM LINGUA ÆGYPTIACA SALVATOREM MUNDI.] Nec in Hebræo textu, nec in ulla verſione, præterquam in Vulgata, leguntur hæc verba *lingua Ægyptiaca*. Textus habet: [2] *Vocavit eum Zaphnat paneah*. Haud erat D. Hieronymo ignotum textus hebraici verba ſignificare *illum, qui res occultas patefacit*; id enim in Hebraic. quæſt. notat: ſed cum crediderit voces has Ægyptiacas eſſe, eum ſenſum illis tribuit, quem Ægyptiaca locutio requirit [3]. Ioſephus, & Philo, qui non ſecus ac D. Hieronymus voces has Ægyptiacas eſſe exiſtimarunt, vertunt: *qui res occultas revelat*; ſeu, *qui ſomnia interpretatur*.

Sed non omnes ſeu in horum verborum ſenſu indigitando, ſeu in eorum Ægyptiaca ethymologia aſſignanda conveniunt; ab hebræo ea tamen plures derivare malunt. Onkelos, Jonathan, Syrus, Rabbini, ac Interpretes plures, D. Chryſoſtomus & Theodoretus hebraici textus ſenſum iis accommodant. Quoad vero eorum ſignificationem *Zaphnat Paneah* valde conveniunt cum iis Ægyptiis Sacerdotibus, quos Græci appellant *Hierophantas*, qui myſteria aperiunt. Euſebius Præp. lib. 10. cap. 4. meminit quorundam Sapientum inter Ægyptios, qui dicebantur *Arſepedonaptæ*, ſeu *Arpedonaptæ*, quod nomen a *Zaphnat Paneah* non admodum differt.

DEDITQUE ILLI UXOREM ASENETH FILIAM PUTIPHARE SACERDOTIS HELIOPOLEOS.] Aliter hic ſcribitur Putiphar, nempe פוטי פרע; aliter autem cap. 37. & 39. videlicet, פוטי פר. Quod tamen prohibere non potuit, quin plurimi ex Hebræis apud D. Hieronymum in quæſt. hebr. & apud Origenem in Caten. MSS. (vide novam editionem Hexapl. p. 49.) & aliqui etiam ex antiquis Interpretibus, ut Origenes, D. Hier. & Ab. Ruper. & ex recentioribus nonnulli, ut Toſtatus, ſuſtinerent eandem utrobique perſonam deſignari. Hebræi apud Origenem narrant Aſeneth retuliſſe Putiphari patri ſuo non Ioſephum uxoris, ſed uxorem Ioſephi pudicitiam attentaſſe. Atque ita detecto matris crimine ad Ioſephi nuptias, ut inquiunt, puella pervenit.

Maxima tamen tum Veterum, tum Recentiorum Interpretum pars contrarium omnino ſentit. Divus Chryſoſtomus hom. 63. in Geneſ. hunc alium eſſe Putipharem aperte affirmat. D. Auguſtinus Pſal. 77. 12. nihil in hac re determinate pronunciat: fatetur utramque quæſtionis partem ſuſtineri poſſe, quin Scripturarum fides, ac veritas lædatur: plura tamen congerit argumenta, quibus oſtendat Putipharem Ioſephi ſocerum alium eſſe ab illo Putiphare, qui Ioſephum in Ægyptum ductum coemit. Ratio prima ſumitur ex Scripturarum ſilentio, quæ profecto rem hanc adeo Ioſepho glorioſam non præteriiſſent. Secunda ex eo petitur, quod primus Putiphar Eunuchus erat, alter autem filios habebat.

Huic tamen argumento reponunt nonnulli Putipharem Aſeneth ſuſcepiſſe, antequam fieret Eunuchus, atque poſt hujuſmodi factum eum etiam fuiſſe creatum Sacerdotem Heliopolis, quoniam ad Sacerdotium Solis, qui Heliopoli colebatur, Eunuchis tantum aditus patebat. Hæc tamen reſponſa admodum infirma, atque valde incerta hujuſmodi facta ſunt. Notat etiam D. Auguſtinus improbabile videri, Sacerdotis Heliopolitani dignitatem, & Archimagiri, vel

[1] ויקראו לפניו אברך *Aqu.* καὶ ἐβόησεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ πρόγνυ. Alias, γονατίζειν. 70. καὶ ἐκήρυξεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ κήρυξ.

[2] צפנת פענח *Aq.* σαμφανή *Sym.* σαφαθφανώ 70. ψονθομφανήχ qui res occultas cognoſcit. Alius Interpres; ᾧ ἀπεκαλύφθη τὸ μέλλον. *Cui Deus latentes res manifeſtavit.*

[3] In lingua Coptica, quæ ab Ægyptia orta eſt, *pſotem phanè* Salvator Mundi ſignificare dicitur.

vel excubiarum præfecti, vel Pharaonis exercituum ducis, ac principis carceris officia simul consistere potuisse: quæ sane officia Putiphari Iosephi Domino tribuuntur. Addit insuper Heliopolim viginti millia passuum distasse a Memphi, ubi morabatur Pharao: credibile proinde non esse, ut unus, idemque & aliqua habuerit in aula regia officia, & Sacerdos Heliopolis simul fuerit.

His rationibus permoti plerique Interpretes affirmarunt hos duos Putiphares diversas omnino personas esse. Verum si semel illud admittatur, quod & S. hic Doctor, & maxima Scriptorum pars tanquam certum affirmant, Urbem namque Memphim sedem Pharaonis fuisse, magnis opinio hæc obnoxia est difficultatibus. Primo enim nullibi scribit Moyses Pharaonis aulam Memphi fuisse, quin imo Urbem hanc ne nominat quidem. Secundo Psalmista aperte ait Moysem portenta sua patrasse in Ægypto, & in *Campo Taneos* Psal. 77. 12. Admodum igitur probabile est Pharaonem habitasse urbem Taneos, quæ Hebraice vocatur *Zoan*; id tamen propterea non destruit D. Augustini argumentum ex eo petitum, quod urbs Heliopolis, & ea, in qua degebat Pharao, longo inter se disjunctæ essent intervallo; etenim urbs Taneos longius distat ab Heliopoli, quam hæc distet a Memphi. Memphis sita est ad plagam Occidentalem Nili supra Delta, Tanis autem jacet in Delta, & dissita est ab Heliopoli quindecim leucas, & amplius. Quæ autem ex eo desumitur ratio, quod & Archimagiri officium, & Sacerdotis Heliopolis munus uni, eidemque homini simul convenire non potuerint, ea non admodum solida est, si verum sit Archimagirum fuisse primum inter sacrificos, seu inter illos, qui victimas immolabant. Plura apud Ægyptios aderant Sacerdotum genera, ut alibi jam ostendimus, diversaque sæpe munera obibant.

Heliopolis, seu urbs Solis, in Hebraico textu *On* appellatur. D. Isidorus vult eam fuisse ab Israelitis constructam, dum Ægyptiaca servitute tenerentur.

A Verum opinio hæc ex hoc ipso loco refellitur. Urbs hæc sita erat supra Nili ripam, & aberat iter medii diei a Babylone Ægypti, Septentrionem versus. Strabo l. 16, verba facit de antiquis Templis, & Obeliscis, & Sacerdotum ædibus, quæ ætate sua ibi visebantur, licet Urbs jam esset eversa. Sacerdotes isti Philosophiæ, & Astronomiæ operam dabant, atque in Ægypto omnibus nobilitate antecellebant. Plures etiam ex iis ad regnum evecti sunt. Putiphar Josephi socer ex Sacerdotum Heliopolis numero & ipse erat.

℣. 47. IN MANIPULOS REDACTÆ SEGETES, CONGREGATÆ SUNT IN HORREA ÆGYPTI (48.) OMNIS ETIAM FRUGUM ABUNDANTIA IN SINGULIS URBIBUS CONDITA EST.] Hebraicus textus ita ad lit-
B teram: (47.) *Et terra septem fertilitatis annis fruges cumulate produxit* (48.) *Et congregata est hæc segetum copia, quam septem hisce annis terra produxit, & condita est in Urbibus, quæ sitæ erant in meditullio agrorum, ubi segetum fiebat collectio.* Potest etiam ita reddi versiculus 47. *Et terra septem illis annis tantum reddidit, quantum optare poterant Messores.* Eorum votis satis fecit: seu: *Terra produxit (grana, quæ cogebantur) uberrime*: seu tandem; *Regio universa in manipulos redegit*, seu, *in horreis reposuit (fructu terræ.)* Hebr. קמצים *Kamazim* significare pote Messores, manipulos, acervos, horrea, juxta varios modos, quibus potest pronunciari.

℣. 51. MANASSES.] Significat, *oblivisci faciens.* Joseph præteritarum ærumnarum propter filii sui or-
C tum oblitus est.

℣. 52. EPHRAIM.] Idest fructus, abundantia, germen.

℣. 54. IN CUNCTA TERRA ÆGYPTI PANIS ERAT.] Syrus, & quædam antiqua exemplaria contra legunt; nihil panis erat in universo Ægypto. Quidam alii Expositores; *erat fames*; fames grassabatur in Ægypto. Vulgatam sequi oportet, quæ Hebraico textui adhæret.

CAPUT XLII.

Adventus fratrum Joseph in Ægyptum. Eos Joseph quasi exploratores traducit, Simeonem in vinculis teneri jubet, ceteros autem ea lege dimittit, ut ad se Beniamin adducant.

A. M. 2297. ℣. 1. AUdiens autem Jacob quod alimenta venderentur in Ægypto, dixit filiis suis:
Quare negligitis. 2 Audivi, quod triticum venumdetur in Ægypto: descendite, & emite nobis necessaria, ut possimus vivere, & non consumamur
inopia. 3 Descendentes igitur fratres Joseph decem, ut emerent frumenta in Ægypto.
4 Beniamin domi retento a Jacob, qui dixerat fratribus ejus: Ne forte in itinere quidquam patiatur mali. 5 Ingressi sunt terram Ægypti cum aliis, qui pergebant ad emendum. Erat autem fames in terra Chanaan. 6 Et Joseph erat princeps in terra Ægypti, atque ad ejus nutum frumenta populis vendebantur. Cumque adorassent eum fratres sui. 7 Et agnovisset eos, quasi ad alienos durius loquebatur, interrogans eos: Unde venistis? Qui responderunt: De terra Chanaan, ut emamus victui necessaria.
8. Et tamen fratres ipse cognoscens, non est cognitus ab eis. 9. Recordatusque somniorum, quæ aliquando viderat, ait ad eos: Exploratores estis; ut videatis infirmiora terræ, venistis. 10. Qui dixerunt: Non est ita, domine, sed servi tui venerunt, ut emerent cibos. 11. Omnes filii unius viri sumus, pacifici venimus, nec quidquam famuli tui machinantur mali. 12 Quibus ille respondit: Aliter est; immunita terræ hujus considerare venistis. 13 At illi: Duodecim, inquiunt, servi tui, fratres sumus, filii viri unius in terra Chanaan; minimus cum patre nostro est, alius non est super. 14
Hoc est, ait, quod locutus sum: Exploratores estis. 15 Jam nunc experimentum vestri capiam; per salutem Pharaonis non egrediemini hinc, donec veniat frater vester minimus. 16 Mittite ex vobis unum, & adducat eum; vos autem eritis in vinculis, donec

nec probentur, quæ dixistis, utrum vera, an falsa sint; alioquin per salutem Pharaonis
exploratores estis. 17 Tradidit ergo illos custodiæ tribus diebus. 18 Die autem ter-
tio eductis de carcere, ait: Facite, quæ dixi, & vivetis: Deum enim timeo. 19 Si
pacifici estis, frater vester unus ligetur in carcere; vos autem abite, & ferte frumenta,
quæ emistis, in domos vestras. 20 Et fratrem vestrum minimum ad me adducite, ut
possim vestros probare sermones, & non moriamini. Fecerunt, ut dixerat. 21 Et lo-
cuti sunt ad invicem: Merito hæc patimur, quia peccavimus in fratrem nostrum, viden-
tes angustias animæ illius, dum deprecaretur nos, & non audivimus; idcirco venit su-
per nos ista tribulatio. 22 Ex quibus unus Ruben, ait; Numquid non dixi vobis:
Nolite peccare in puerum; & non audistis me? en sanguis ejus exquiritur. 23 Nescie-
bant autem quod intelligeret Joseph, eo quod per interpretem loqueretur ad eos. 24
Avertitque se parumper, & flevit; & reversus locutus est ad eos. 25 Tollensque Si-
meon, & ligans, illis præsentibus, jussit ministris, ut implerent eorum saccos tritico,
& reponerent pecunias singulorum in sacculis suis, datis supra cibariis in viam; qui fe-
cerunt ita; 26 At illi portantes frumenta in asinis suis, profecti sunt. 27 Apertoque
unus sacco, ut daret jumento pabulum in diversorio, contemplatus pecuniam in ore sac-
culi, 28 Dixit fratribus suis; Reddita est mihi pecunia, en habetur in sacco. Et ob-
stupefacti, turbatique, mutuo dixerunt, quidnam est hoc quod fecit nobis Deus? 29 Ve-
neruntque ad Jacob patrem suum in terra Chanaan, & narraverunt ei omnia, quæ acci-
dissent sibi, dicentes. 30 Locutus est nobis Dominus terræ dure, & putavit nos explo-
ratores esse provinciæ. 31 Cui respondimus: Pacifici sumus, nec ullas molimur insi-
dias. 32 Duodecim fratres uno patre geniti sumus: unus non est super, minimus cum
patre nostro est in terra Chanaan. 33 Qui ait nobis: Sic probabo, quod pacifici sitis:
Fratrem vestrum unum dimittite apud me, & cibaria domibus vestris necessaria sumite,
& abite, 34 Fratremque vestrum minimum adducite ad me, ut sciam, quod non sitis
exploratores; & istum, qui tenetur in vinculis, recipere possitis; ac deinceps quæ vul-
tis, emendi habeatis licentiam. 35 His dictis, cum frumenta effunderent, singuli re-
pererunt in ore saccorum, ligatas pecunias; exterritisque simul omnibus, 36 Dixit pa-
ter Jacob: Absque liberis me esse fecistis, Joseph non est super, Simeon tenetur in vin-
culis, & Benjamin auferetis; in me hæc omnia mala reciderunt. 37 Cui respondit Ru-
ben: Duos filios meos interfice, si non reduxero illum tibi; trade illum in manu mea:
& ego eum tibi restituam. 38 At ille: Non descendet, inquit, filius meus vobiscum,
frater ejus mortuus est, & ipse solus remansit; si quid ei adversi acciderit in terra, ad
quam pergitis, deducetis canos meos cum dolore ad inferos.

℣. 1. AUDIENS JACOB &c.] Hebræus: *Videns Jacob*, &c. Rabbini nulla suffulti ratione affirmant Jacobum Deo revelante cognovisse, quod fruges in Ægypto venderentur. *Quod alimenta venderentur*. Hebræus habet שבר, & ad litteram reddi potest: *quod vendebatur ruptio*, seu *fractura*. Ita autem vocatur triticum, quoniam antequam moletrina invenirentur, quorum molæ vel aquæ vi, vel vento versantur, necesse erat in mortario, vel mola trusatili grana conterere. Potest etiam hoc in loco, & quidem melius, panis denotari, qui frangebatur, quique fere nunquam secari consueverat, quia admodum siccus, & minutus fiebat. Nec veteres Græci, nec Judæi cultro utebantur ad secandum panem. Scriptura usurpat frequenter phrasim hanc, frangere panem, pro *cibum præbere*. *Parvuli petierunt panem*, inquit Jeremias lament. 4. 4. *& non erat, qui frangeret eis*.

℣. 6. JOSEPH ERAT PRINCEPS.] Hebræus: *Joseph erat* השליט *Schalit*. Verbum hoc ab eadem radice provenit, a qua vox *Sultanus* descendit. In sensu suo communi sumptum aliquid amplius denotat, quam nomen Principis: supremam siquidem potestatem significat.

CUMQUE ADORASSENT EUM FRATRES SUI.] Se ad ejus pedes abjecerunt, atque ita Josephi vaticinium, seu somnium impletum est c. 37. 9. 10.

℣. 9. EXPLORATORES ESTIS.] Aquila vim hebraici verbi optime expressit, Ἐφοδευταὶ, *homines*,

A *qui Urbes, & Provincias percurrunt*. Septuaginta Κατάσκοποι. Mentitus ne est Ioseph, dum fratres suos tanquam exploratores arguit? D. Augustinus quæst. 139. in Genes. utpote a mendacio, & qualibet mendacii suspicione alienus, nullum hic deprehendit mendacium. Putat Iosephum simpliciter dicere velle, se acturum cum fratribus tanquam cum exploratoribus, nisi ipsi vera narraverint. Affirmative non loquitur, inquit D. Bonaventura in 3. Sentent. percontatur, interrogat, ut veritatem eliciat, quod etiam aliquando usuvenit in disputationibus, in quibus apertissimi errores in medium afferuntur, ut deinde veritas aliqua vel detegatur, vel illustretur. D. Augustinus quæst. 145. pronunciat tunc solum mendacii reum quempiam esse posse, cum serio
B agit, non autem cum per jocum ac sine persuadendi voluntate loquitur. D. Chrysostomus hom. 44. in Genes. Iosephum id totum fecisse affirmat, ut fratrum fidem, eorumque in Beniamin voluntatem periclitaretur, quod timeret, ne fratri suo minori accidisset, quod ipse a reliquis fratribus perpessus fuerat. Adde insuper Iosephum eam obtinuisse dignitatem, quæ auctoritatem in fratres suos ipsi conferebat; debebat proinde, aut certe poterat eos quasi non sibi notos excipere. Agit hic veluti Ægypti Princeps, qui Iacobi filios non tenebatur cognoscere; seu etiam se gerit tanquam Judex, qui reum interrogat sive eum culpæ obnoxium credat, sive etiam ejus integritatem aliunde cognoscat. Nihilominus tamen Lyranus, Tostatus, Delrius, Pererius, & qui-

dam alii Iosephum leviter hic fuisse mentitum, leviterque errasse existimant, quod sane peccatum cum hujus Patriarchæ sanctitate consistere potest.

℣. 11. PACIFICI VENIMUS.] Hebr. בנים verti potest: *nos sumus justi*, seu *bonæ fidei viri*. Symmachus reddit ἁπλοί: *nos sumus simplices*, seu *sinceri*. Septuaginta εἰρηνικοί. Aquila ὀρθοί. Syrus: *nos justi sumus*. Id totum exploratorum naturæ, & charácteri repugnat, quæ gens sine fide est, sine lege. Verbum *pacifici* accipitur aliquando pro *amicis*. Vide Genes. 34. 21. 3. Reg. 2. 13. Eccli. 6. 6. Ier. 20. 10. &c.

℣. 12. IMMUNITA TERRÆ CONSIDERARE VENISTIS.] Hebr. ערות ad litteram: *nuditatem*, *spoliationem regionis*. Septuaginta: τὰ ἴχνη τῆς γῆς: *vestigia terræ considerare venitis*. Quæ hic aguntur, atque hujus regionis aditus, & vias speculari venitis. Aquila, & Symmachus; τὰ κρύπτα τῆς γῆς: *occulta terræ detegere venitis*, quæ majori cura extraneis occultantur.

℣. 14. HOC EST, QUOD LOCUTUS SUM, EXPLORATORES ESTIS.] Ioseph ait se ex fratrum verbis clarius conjicere, quod exploratores sint; quoniam affirmant se duodecim fratres esse ex eodem patre progenitos: unum ex his apud patrem mansisse, duodecimum vero superstitem amplius non esse. Ex his nihil probari videtur eorum, quæ Ioseph in illos jactat. Locus iste, ut opinor, ita explicari potest: Non mihi satis sunt, quæ dixistis: vos tamdiu ut exploratores habebo, quoad illa, quæ asseritis, reapse a vobis comprobari videam: Duodecimum hunc fratrem aspiciam, oportet, atque ita dictorum vestrorum veritas confirmetur: alioquin exploratores estis.

℣. 15. PER SALUTEM PHARAONIS [1].] Abenezra apud Grotium, & alii apud Vatablum, & Fagium Iudæi maximum omnium apud Ægyptios jusjurandum asserunt illud esse, quod per salutem Regis fit. Interpretes pluribus adnituntur ab omni culpa liberare Iosephum per vitam hominis jurantem. Divus Thomas 2. 2. quæst. 89. art. 6. docet potuisse Iosephum per Pharaonis salutem jurare, sicut juramus per Evangelia, per Reliquias, & per Sanctos: non quidem harum rerum ipsarum intuitu, sed intuitu Dei, qui eas sanctificat. Pharao utpote Rex, potissima erat in terris Dei imago: potuit proinde per ejus vitam jurare Ioseph, divinam contestans justitiam, cujus Princeps executor est, & minister.

Alii severioris disciplinæ Interpretes contendunt jusjurandum, quod fit per vitam Principis, quamdam Idololatriæ speciem esse, nec posse licitum reddi, aut consuetudine, aut quavis alia ratione, tum quod injuria Deo irrogatur, tum quod ceteris esse potest offensioni. Christianæ Religionis martyres induci numquam potuere, ut per Romanorum Imperatorum genium jurarent, quod idem prorsus est, ac jurare per eorum vitam, sicut Joseph jurat hic per salutem Pharaonis. Et sane, si certum foret, quod jusjurandum per Principis vitam factum Idololatriæ species esset, non posset Joseph non argui de crimine; verum quæ ille dicit, accipi possunt in sensu omnino simplici, & a quavis superstitione remoto, quasi votum quoddam: vivat Pharao: seu quædam veluti propositio, quæ rem incertam re certa affirmat: *Sicut verum est Pharaonem vita plenum esse, ita certissime vos hinc non egrediemini, nisi prius fratrem vestrum ad me adducere spondeatis*.

Nullo potest probari argumento Ægypti Reges Josephi ætate sibi honores divinos vindicasse; atque legimus in Scripturis Israelitas etiam magis religiosos numquam fuisse veritos hoc, ut asseritur, juramentum per vitam hominis usurpare, quin imo in rebus etiam momenti non adeo magni illud adhibebant, jurantes per privatorum hominum vitam; si-
A cut Anna Samuelis mater, quę Heli summo Sacerdoti dicit: *vivit anima tua, domine, ego sum illa mulier* &c. 1. Reg. 1. 26. Sæpius Israelitæ hac formula utebantur, cum Regem alloquerentur. Abner, exempli gratia, Sauli dicit; *vivit anima tua, Rex, non novi hunc adolescentem*, ibid. 17. 55. & Abigail Davidi: *vivit Dominus, & vivit anima tua*, ibid. 25. 26. Has autem omnes loquendi formulas juramenta esse, atque Idololatriam continere dicemus? Joseph fratribus dicit, fore ut inde non egrediantur, nisi Beniamin adducant: videlicet discedendi veniam se illis numquam daturum, nisi ad se ducturos Beniamin polliceantur.

℣. 20. FECERUNT, UT DIXERAT.] Quod dixerat, se facturos promiserunt, ac deinde promissa
B præstiterunt.

℣ 21. MERITO HÆC PATIMUR.] Hebr. אבל אשמים אנחנו: *Revera nos rei sumus*; seu: *vere* (meritò) *criminis pœnas damus*. Sicut crimen aliquando ponitur pro pœna criminis, ita usurpatur verbum reus pro voce punitus, mulctatus. Cernitur hic, quid pravæ conscientiæ possit stimulus. Jam fluxerant anni 22. vel 23. ex quo Ioseph a fratribus suis divenditus fuerat; tantum hoc intervallum criminis memoriam prorsus delere non potuerat; sed ubi se sentiunt calamitatibus obnoxios, statim præteritæ culpæ reminiscuntur.

℣. 23. EO QUOD PER INTERPRETEM LOQUERETUR.] Docent Judæi Josephum filio suo Manasse interprete fuisse usum. Verum Manasses octo, aut
C novem annos vix tum natus erat. Probabile non videtur Josephi fratres interprete indiguisse, ut ab Ægyptiis intelligerentur. Fortasse Joseph interprete uti voluit, ut majestatis speciem præseferret, terroremque fratribus ingereret.

℣. 25. TOLLENS SIMEON, ET LIGANS.] Præcipuus Josephi oppugnator, præcipuusque ejus mortis suasor, creditur fuisse Simeon. Ioseph injuriam hanc ulcisci potuit; voluit, inquit Theodoretus quæst. 103. eum punire, quod Rubeno fratrem liberare conanti assentiri noluerit. Idem Theodoretus, Lyranus, Tostatus, & alii existimant, Simeonem se sponte obtulisse pro fratribus obsidem; cum eo humanissime actum fuisse Iosephi jussu, eidemque libertatem statim ab aliorum abitu concessam. Id ta-
D men Scripturæ videtur repugnare. Simeon e custodia nonnisi post fratrum suorum reditum emissus est. Genes. 43. 23.

℣. 33. CIBARIA DOMIBUS VESTRIS NECESSARIA.] Hebr. רעבון בתיכם ad litteram: *accipite famem domuum vestrarum*, id est, accipite ad vestras familias alendas necessaria.

℣. 35. REPERERUNT IN ORE SACCORUM LIGATAS PECUNIAS.] Cap. 43. vers. 21. legimus Iacobi filios, ubi ad primum diverticulum pervenerunt, cum animalia sua pascere vellent, pecuniam in ore saccorum invenisse. Id illi rei familiaris Iosephi curatori narrant. Hoc autem in versiculo argentum reperiisse dicuntur, cum in paternam domum jam reversi frumentum e saccis ejecere. Ad hæc loca
E concilianda ajunt nonnulli Iacobi filios admirationem coram patre insimulasse, quod nummos in saccis reperiissent; quos tamen iisdem inesse optime nossent. Id effecere, ut patris objurgationes eluderent, ac se se excusarent, ni statim in Ægyptum pecuniam hanc relaturi remearint.

Credunt alii Iosephi dispensatori rem, ut erat, fratres minime narrasse; sed ei tantummodo retulisse, quod in saccorum ore pecuniam invenissent, quam ab uno ex eis repertam asserere debuissent, ut notatur vers. 27. hujus capitis. Probabile tandem est ex ipsis aliquos, dum in diversorio saccos suos aperirent, argenti partem deprehendisse; universam autem summam tantummodo inventam, cum in paternam domum pervenerunt.

LIGA-

1 חי פרעה. 70. νὴ τὴν ὑγιείαν Φαραώ. Aq. ζῇ Φαραώ.

Ligatas pecunias.] Ligatas scilicet, vel in A suis loculis, vel in saccis. Nonnulli Hebr. צרור כספך vertunt: *ligaturam pecuniæ*, seu *fasciculum pecuniæ*, quod intelligi potest de pluribus virgulis argenteis simul colligatis: melius tamen verti potest: *Invenit unusquisque crumenam suam plenam argento in sacco suo*, Vox hebraica *Zeror* sacculum significat, sicut colligitur ex cap. 1. 6. Aggæi: *vos mercedem vestram misistis in sacculum pertusum*. Videri etiam potest Deut. 14. 25. 2. Reg. v. 23. & 12. 10. & Iob 26. 8. Prov. 7. 20. ubi Hebr. *Zur* significat aliqua re involvere, & *Zeror* sacculum denotat.

CAPUT XLIII.

Reditus fratrum Joseph in Ægyptum una cum Beniamin. Eis Joseph convivium parari iubet.

℣.1. Interim fames omnem terram vehementer premebat. 2 Consumptisque cibis, quos ex Ægypto detulerant, dixit Jacob ad filios suos: Revertimini, & emite nobis pauxillum escarum. 3 Respondit Juda: Denuntiavit nobis vir ille sub attestatione jurisjurandi, dicens: Non videbitis faciem meam, nisi fratrem vestrum minimum adduxeritis vobiscum. 4 Si ergo vis eum mittere nobiscum, pergemus pariter, & ememus tibi necessaria; 5 Sin autem non vis, non ibimus; vir enim, ut sæpe diximus, denuntiavit nobis, dicens: Non videbitis faciem meam absque fratre vestro minimo. 6 Dixit eis Israel; In meam hoc fecistis miseriam, ut indicaretis ei, & alium habere vos fratrem. 7 At illi responderunt; Interrogavit nos homo per ordinem nostram progeniem; si pater viveret; si haberemus fratrem, & nos respondimus ei consequenter juxta id, quod fuerat sciscitatus; numquid scire poteramus, quod dicturus esset: Adducite fratrem vestrum vobiscum? 8 Judas quoque dixit patri suo: Mitte puerum mecum, ut proficiscamur, & possimus vivere; ne moriamur nos, & parvuli nostri. 9 Ego suscipio puerum; de manu mea require illum: nisi reduxero, & reddidero eum tibi, ero peccati reus in te omni tempore. 10 Si non intercessisset dilatio, jam vice altera venissemus. 11 Igitur Israel pater eorum dixit ad eos: Si sic necesse est, facite, quod vultis; sumite de optimis terræ fructibus in vasis vestris, & deferte viro munera, modicum resinæ, & mellis, & storacis, stactes, & terebinthi, & amygdalarum. 12 Pecuniam quoque duplicem ferte vobiscum; & illam, quam invenistis in sacculis, reportate, ne forte errore factum sit; 13 Sed & fratrem vestrum tollite, & ite ad virum. 14 Deus autem meus omnipotens faciat vobis eum placabilem; & remittat vobiscum fratrem vestrum, quem tenet, & hunc Beniamin: ego autem quasi orbatus absque liberis ero. 15 Tulerunt ergo viri munera, & pecuniam duplicem, & Beniamin: descenderuntque in Ægyptum, & steterunt coram Joseph. 16 Quos cum ille vidisset, & Beniamin simul, præcepit dispensatori domus suæ, dicens: Introduc viros domum, & occide victimas, & instrue convivium: quoniam hodie mecum sunt comesturi meridie. 17 Fecit ille, quod sibi fuerat imperatum, & introduxit viros domum. 18 Ibique exterriti, dixerunt mutuo: Propter pecuniam, quam retulimus prius in saccis nostris introducti sumus: ut devolvat in nos calumniam, & violenter subjiciat servituti, & nos, & asinos nostros. 19 Quamobrem in ipsis foribus accedentes ad dispensatorem domus, 20 Locuti sunt: Oramus, Domine, ut audiat nos: Jam ante descendimus, ut emeremus escas. 21 Quibus emptis, cum venissemus ad diversorium, aperuimus saccos nostros, & invenimus pecuniam in ore saccorum: quam nunc eodem pondere reportavimus. 22 Sed & aliud attulimus argentum, ut emamus, quæ nobis necessaria sunt: non est in nostra conscientia, quis posuerit eam in marsupiis nostris. 23 At ille respondit: Pax vobiscum, nolite timere: Deus vester, & Deus patris vestri dedit vobis thesauros in saccis vestris, nam pecuniam, quam dedistis mihi, probatam ego habeo. Eduxitque ad eos Simeon. 24 Et introductis domum, attulit aquam, & laverunt pedes suos, deditque pabulum asinis eorum. 25 Illi vero parabant munera, donec ingrederetur Joseph meridie: audierant enim, quod ibi comesturi essent panem. 26 Igitur ingressus est Joseph domum suam, obtuleruntque ei munera, tenentes in manibus suis: & adoraverunt proni in terram. 27 At ille clementer resalutatis eis, inter-

A. M. 2298.

interrogavit eos, dicens: Salvusne est pater vester senex, de quo dixeratis mihi? Ad-
huc vivit? 28 Qui responderunt: Sospes est servus tuus pater noster: adhuc vivit.
Et incurvati, adoraverunt eum. 29 Attollens autem Joseph oculos, vidit Beniamin
fratrem suum uterinum, & ait: Iste est frater vester parvulus, de quo dixeratis mihi?
Et rursum: Deus, inquit, misereatur tui, fili mi. 30 Festinavitque in domum, quia
commota fuerant viscera ejus super fratre suo, & erumpebant lacrymæ: & introiens cu-
biculum, flevit. 31 Rursumque lota facie egressus, continuit se, & ait: Ponite pa-
nes. 32 Quibus appositis, seorsum Joseph, & seorsum fratribus, Ægyptiis quoque,
qui vescebantur simul, seorsum (illicitum est enim Ægyptiis comedere cum Hebræis,
& profanum putant hujuscemodi convivium.) 33 Sederunt coram eo, primogenitus
juxta primogenita sua, & minimus juxta ætatem suam. Et mirabantur nimis. 34 Sum-
ptis partibus, quas ab eo acceperant: majorque pars venit Beniamin, ita ut quinque
partibus excederent. Biberuntque, & inebriati sunt cum eo.

℣. I. MITTE PUERUM.] Beniamin viginti quatuor circiter annorum erat. Hebræi teste Divo Hieronymo in quæstionibus hebraicis natu minimos semper pueros vocare consueverant, nullo habito ætatis respectu. Salomon octodecim, & Iosias sexdecim annos nati, parvi pueri vocantur; *puer parvus, puer tenellus* 3. Regum 3. 7. & 1. Paralipomen. 22. 5. & 34. 3.

℣. II. DE OPTIMIS TERRÆ FRUCTIBUS.] Hebr. מזמרת הארץ ad litteram; *de cantatione*, seu, *laude terræ*; ex iis rebus aliquid sumite, quæ hac in regione maximi fiunt. Ad Ioseph attulerunt, inquit Origenes in Caten. mss. (Vide nov. edit. Hexaplor.) fructus quosdam, qui in Ægypto minime nascebantur, resinam, mel, thus, myrrham, terebinthum, & nuces. De aromatibus, de resina, & myrrha jam meminit supra caput 37. 25. non autem de melle, de fructu terebinti, & de nucibus. Existimant nonnulli loco *mellis* vertendum *palmarum*, ex quibus mel elicitur: Scriptura Deuteron. 8. 8. inter fructus etiam mel enumerat, & Levit. 2. 11. 12. mellis primitias jubet Deo offerri. Affirmat Rabbinus Salomon Hebræum *Dabasch*, quod mel vertitur, quoscumque fructus dulces significare.

STORACIS.] Hebræus habet נכאות *necoth*. Septuaginta: Θυμίαμα, *suffitus*. Vulgata sequuta est Aquilam, qui interpretatur Στοράκα, *storacem*. Storax ex arbore stillans liquor quidam crassior est, & densus instar opobalsami, ingratumque mittit odorem. Sæpissime a medicis adhibetur. Fluit e planta cotoneæ malo simili. Duo sunt styracis genera, quorum alterum vocatur calamitis, quoniam e Pamphylia in calamis olim transvectum est. Alterum autem genus est styracis communis, rufi, odoris suavis, non secus ac calamitis: minori tamen habetur in pretio. Styracis grumi cauliculis adhærent oblongis, levi quadam pellicula sunt obducti, rotundi, in acutum desinentes, magnitudine nucis Ponticæ, cui ossicula quædam insunt, unde semen educitur.

STACTES.] Hebr. לוט *lot*. Stactes est quidam, veluti adeps, qui ex myrrha frigida educitur cum aquæ modico contusa, & torculari pressa. Liquor hic odore est suavissimo, & maximi fit. Verus, & germanus stactes nullibi nunc reperiri dicitur.

TEREBINTHI.] Septuaginta, & Divus Hieronymus eos sequutus *Bothmin* in textu legisse videntur; vox enim hæc apud Syros, & Arabes terebinthum significat. Terebinthus passim in Syria invenitur, ut notat Theophrastus histor. Plant. lib. 8. cap. 1. Hebraicus tamen textus, prout eum in nostris Bibliis legimus, habet בטנים *Batnim*, quod nuces significat juxta Chaldæum, seu Avellanas juxta Rabbinos.

A Pagninus interpretatur *pineas*, pini mala. Bochartus putat hunc fructum esse arboris cujusdam in Palæstina, & Syria frequentissimæ, quæ *pistacium*, seu *pistacia* vocatur; hujus arboris nuces *pistacia* dictæ quasi quidam racemi e parte surculorum extrema pendent; pellicula extima rubea est, & odore grato. L. Vitellius Censor a Syriæ administratione rediens primus hos fructus in Italiam invexit. Hujus arboris nuces oblongæ sunt, & ventris similitudinem gerunt, cujus etiam nomine hebraice vocantur. Bethen enim ventrem significat.

℣. 19. EGO AUTEM QUASI ORBATUS ABSQUE LIBERIS ERO.] Hebræus [1]: *Quoniam sum sine liberis, ego sum sine liberis*. Quoniam necesse mihi est id consilii capere, hoc consilium capere necesse est. B Idem etiam Septuaginta habent. Chaldæus vero: *Ero sine liberis, sicut sum sine liberis*. Beniamin orbabor, sicut Josepho orbatus sum.

℣. 16. OCCIDE VICTIMAS.] Hebræus [2]: *immola immolationem*; occide animalia, quæ sacrificio deserviant. Hic loquendi modus innuere videretur animalia hæc falsis Ægypti numinibus antea fuisse immolata, quam eorum carnes in Iosephi mensa apponerentur. Arbitratur Grotius nondum fuisse ea ætate Idololatriam in Ægyptum invectam: etenim nullum in Scriptura reperit ejus vestigium. Verum qui, quæso, sunt illi conjectores, atque Magi, quibus Pharao narrat somnium suum? Verine Dei ministri erant? Unde tam prona Ægyptiorum in Augures, & divinatores voluntas; & mutuum Hebræorum, C & Ægyptiorum odium, nisi ex Religionis diversitate? Moysis ævo, qui post Ioseph centum circiter annis vixit, vigebat Idololatria in Ægypto, quod colligitur tum ex cultu præstito aureo vitulo, tum ex pluribus legis locis, ubi multa adversus Idololatriam præcipiuntur, tum etiam ex Ezechiele cap. 20. 7. ubi Propheta dicit Israelitas Ægypti idola fuisse veneratos; & ex Amos 5. 26. ubi imagines Idolorum in desertum illi portasse dicuntur.

Non tamen propterea credimus, Iosephum falsis diis animalia hæc immolari jussisse, aut adhæsisse unquam Ægyptiorum superstitionibus. Verba textus nullam præseferunt Idololatriæ ideam. Cum Hebræi animalia etiam ante legem occidebant, eorum sanguinem Deo aliquo modo libabant; sanguinem sibi D Deus reservarat, cum Noe Genes. 9. 4. 4. permisit, ut carne vesci posset. Post Legem latam itidem Deus jusserat, ut ad ostium tabernaculi adducerentur animalia, quæ in proprium usum quilibet volebat occidere. Levit. 17. 5. 6. 7.

Quamvis Ægyptii hac religione imbuti non fuissent, satis est id Hebræis fuisse persuasum, ut Moyses hunc loquendi modum jure posset usurpare. Ceterum non Hebræi solum, sed Auctores etiam profani

1 ואני כאשר שכלתי שכל תי.
2 טבח טבח, 70. Σφάξον, θύματα.

fani hoc utuntur loquendi modo. Heraclides Cumanus apud Athenæum lib. 4. cap. 10. de animalibus verba faciens, quæ qualibet die pro Regum Persarum mensa occidebantur, mille victimas singulis diebus immolatas fuisse dicit.

MERIDIE.] Hac hora prandere soliti fuisse videntur Ægyptii. Legimus Hebræos bis in die cibum sumere consuevisse. Abraham mensam tribus angelis instruit circa Meridiem Genes. 18. 1. & Loth illos eodem die ad cœnam invitat Genes. 19. 3. Deus corvos mittebat, qui bis in die panem, & carnem Eliæ deferret 3. Reg. 17. 6. David post necem Abner illatam a Ioabo jurat se nullum sumpturum cibum ante Solis occasum 2. Reg. 3. 35. Saul Philisthæos persequens jubet, ne quisquam e populo panem comedat ante vesperam. *Maledictus vir, qui comederit panem usque ad vesperam*, & 1. Reg. 14. 24. David post Saulis mortem jejunat usque ad vesperam 2. Reg. 1. 12. Cibum circa Meridiem fuisse sumptum pluries in Scriptura legimus, pluries etiam circa vesperam.

Mane cibum capi non poterat sine intemperantiæ nota. Salomon Eccl. 10. 16. 17. ait: *Væ tibi terra cujus Rex puer est, & cujus Principes mane comedunt. Beata terra, cujus Rex nobilis est, & cujus Principes vescuntur in tempore suo*. Divus Petrus Act. 2. 15. iis, qui Apostolos, ut ebrios accusabant, ita respondet: *non enim sicut vos existimatis, hi ebrii sunt, cum sit hora diei tertia*. Tertia hæc hora nonæ horæ matutinæ respondet. Isaias 5. 2. eos increpat, qui a mane usque ad vesperam potabant: *Qui consurgitis mane ad ebrietatem sectandam, & potandum usque ad vesperam*. Persæ etiam teste Heraclide Cumano apud Athenæum lib. 4. cap. 10. bis in die comedebant. Cum Rex ad convivium ministros suos vocabat, id fere semper mane fiebat, ut vespere cum amicis suis cœnare possent.

Licet autem Veteres Græcos quatuor, & quinque etiam vicibus in die comedere aliquando consuevisse legamus; qui tamen magis temperate vivebant, semet tantum, aut bis in die cibum sumebant. *Sæpius de die cibum sumere tam soliti veterum plerique; quam nos hodie, nisi quod parcius fere prandebant: multi etiam cæna tantum, vel prandio erant contenti*. Casaubonus in Athenæum lib. 1. cap. 10. & lib. 11. cap. 8. Cum Plato, ut habetur in epistolis apud Athenæum lib. 12. cap. 6. atque ibi bis singulis diebus convivia oppipare instrui cognovisset, se se cohibere non potuit, quin diceret homines, qui a prima ætate ita vixerint, nullam unquam prudentiæ, & sapientiæ partem assequi posse. Duas Latini habebant refectiones, prandium, & cœnam; prima refectio privata erat, in qua quisque solus comedebat eo ferme pacto, quo nos jejunii tempore facere consuevimus. Nemo ad hanc refectionem vocabatur; sed dumtaxat ad cœnam, quæ fiebat tres circiter horas post Meridiem.

Imperat extructos frangere nona toros.

℣. 18. DEVOLVAT IN NOS CALUMNIAM.] Hebraicus textus [1] ad litteram: *ut se devolvat super nos*; ut nos conterat, prosternat, opprimat, sicut luctator, qui suum prostravit hostem. Chaldæus, & Samaritana versio: *ut nobis dominetur*. Syrus: *ut nobis insultet*. Vatablus: *ut nos in servitutem redigat*. Septuaginta [2]: *ut nos calumnietur, nobisque imponat*.

℣. 23. PECUNIAM, QUAM DEDISTIS, PROBATAM EGO HABEO.] Hoc mendacium est. Josephi jussu id ille dixit: uterque propterea hujus mendacii reus est. Hebræus simpliciter habet: *Ad me pervenit argentum vestrum*.

℣. 28. ADHUC VIVIT. ET INCURVATI SUNT.] Textus Samaritanus, & Septuaginta: *adhuc vivit*.

A *Joseph iis respondit: Benedictus sit Deus, & incurvati sunt*.

℣. 32. ILLICITUM EST ÆGYPTIIS COMEDERE CUM HEBRÆIS.] Ægyptii teste Herodoto lib. 2. c. 41. & Chæremone apud Porphyrium de Abstin. lib. 4. cum extraneis fere numquam comedebant, atque ita Græcos detestabantur, ut nec eorum vasibus, aut verubus, aut cultris uti, nec umquam eos deosculari, nec escas sumere vellent, quas illi cultris suis secassent.

Quæritur autem, cur Ægyptii ceteros populos tantopere abominarentur. Putant aliqui id esse eorum superstitioni adscribendum: vel quia Hebræi, & alii populi animalia edebant, quæ ab Ægyptiis colebantur; vel etiam quia cibos, & alimenta quædam B sumebant, quæ Ægyptiis horrori erant: extranei propterea apud illos quasi profani habebantur.

Ita sentit Chaldæus, & Interpretes quamplurimi. Contendunt alii ideo Ægyptios aversatos fuisse Hebræos, quod hi gregum curam exercerent, quod sane officium vile nimium, & abjectum Ægyptiis videbatur; atque horum opinio nititur vers. 34. cap. 46. Existimant alii Ægyptios in urbibus degentes sedentariis artibus operam dedisse; iis proinde Ægyptios pastores odio fuisse, qui in agris viventes bellicosam, & laboriosam vitam ducebant. Hanc amplectitur opinionem Cunæus de Repub. Hebr. l. 1. c. 6. Vide Cleric. hic.

℣. 33. SEDERUNT . . . . . JUXTA PRIMOGENITA SUA.] Ægyptii, Hebræi, & Græci etiam heroicis C temporibus non recumbentes in lectis e tabulis, sed sedentes cibum sumebant. Moris recumbendi ad mensam non meminit Scriptura nisi post reditum a captivitate. A Persis mos hic ortum habuit. Vide Esther. 1. 6. & 7. 8.

℣. 34. SUMPTIS PARTIBUS, QUAS AB EO ACCEPERANT.] Joseph suam singulis partem seorsim dedit, juxta antiquam ad mensam ministrandi consuetudinem. Vide Plutarchum in Sympos. l. 2. quæst. ult. Hebraicus textus rem hanc melius exprimit: *Et tulit dona a facie sua ad eos*, seu, *tulit fercula a facie sua*. Cibos, qui in patinis erant, divisit, atque a mensa sua misit suam singulis fratribus partem. Apud Homerum ipse cœnarum magister cibos dividit, eosque convivis distribuit.

D MAJORQUE PARS VENIT BENIAMIN, ITA UT QUINQUE PARTIBUS EXCEDERET.] In conviviis æquam omnes portionem fere semper habebant; unde Homerus convivia vocat Δαίτας ἐΐσας *æqualia*, quod æqualis singulis portio distribueretur, juxta Athenæi observationem lib. 1. pag. 12. Qui majori erant honore digni, majorem etiam obtinebant partem, ut hic factum fuisse legimus. Hector Diomedem fugientem objurgat, quod tantum ei honorem Græci tribuerent, ut ipsi primum locum concederent, & majorem ciborum partem, & plena semper pocula. Demetrius apud Eusebium Præpar. lib. 9. 21. ait, Joseph ad fratrem suum Beniamin quinque partes misisse, sibique duas retinuisse: interim dum unam tantum partem ceteris fratribus dabat, significare volebat E se duos Rachelis filios septem Liæ liberis æquare.

BIBERUNT, ET INEBRIATI SUNT CUM EO.] Ad litteram; *biberunt, & inebriati sunt*. Vox textus שכר accipitur aliquando minus rigide, significatque bibere, quantum quisque vult, quantum satis est ad sitim explendam, & necessitati subveniendum. Hoc in sensu loquitur Sponsa Cant. 5. 1. *Sumite, amici, bibite, & inebriamini*. Id est: venite, comedite, hilarescite. Et Aggæus Judæos alloquens cap. 1. 6. hæc habet: *Seminastis multum, & intulistis parum: comedistis, & non estis satiati: bibistis, & non estis inebriati*: quasi diceret, eam vos non collegi-

---

1 להתגלל עלינו.
2 Τοῦ συκοφαντῆσαι ἡμᾶς, καὶ ἐπιθέσθαι ἡμῖν.

collegistis frumenti, & vini copiam, quæ ad commode vivendum vobis est necessaria. Et Sapiens Proverb. 11. 24. *qui inebriat, ipse quoque inebriabitur*, hoc est, qui abunde dat, ipse quoque bonis cumulabitur: Vir liberalis magnam bonorum affluentiam recipiet.

Homerus conviviis, quæ describit, hisce verbis plerumque finem imponit. Discessere singuli, postquam biberant, & comederant ad satietatem; seu recesserunt, postquam sitim, & famem expleverant. Scriptura sæpe sumit verbum inebriari metaphorico in sensu, ut Deuteron. 32. 42. *Inebriabo sagittas meas sanguine eorum*; & Psalm. 64. 11. *terra inebriabitur pluvia*; & Isai. 49. 26. *Cibabo eos carnibus tuis,*

A *& inebriabo eos sanguine tuo*? Ita etiam dicitur inebriari dolore Isa. 51. 21. seu vanitate &c. Loca hæc omnia sanguinis, pluviæ, & doloris copiam innuunt. Architriclinus nuptiarum Canæ hæc sponso dicit Ioan. 2. 10. *omnis homo primum bonum vinum ponit: & cum inebriati fuerint, tunc id, quod deterius est*. Credibilene est Christum Iesum dare voluisse hominibus jam ebriis tantum vini, quantum his nuptiarum convivis suppeditasse legimus? Ita etiam probabile minime est filios Jacob intemperanti compotationi indulsisse, in conspectu Josephi viri tam gravis, quem adhuc non agnoscebant, ac proinde colere tantopere debebant.

CAPUT XLIV.

Joseph scyphum suum in sacco Beniamin poni jubet, fratres suos ad se reduci imperat, eosque quasi fures excipit; Judas se pro Beniamin in servitutem offert.

℣. 1. PRæcepit autem Joseph dispensatori domus suæ, dicens: Imple saccos eorum
frumento, quantum possunt capere; & pone pecuniam singulorum in summita-
te sacci. 2 Scyphum autem meum argenteum, & pretium, quod dedit triti-
ci, pone in ore sacci junioris. Factumque est ita. 3 Et orto mane, dimissi sunt cum
asinis suis. 4 Jamque urbem exierant, & processerant paululum: tunc Joseph accersi-
to dispensatore domus, Surge, inquit, & persequere viros; & apprehensis dicito: Qua-
re reddidistis malum pro bono? 5 Scyphus, quem furati estis, ipse est, in quo bibit
dominus meus, & in quo augurari solet: pessimam rem fecistis. 6 Fecit ille, ut jusse-
rat. Et apprehensis per ordinem locutus est. 7 Qui responderunt: Quare sic loquitur
dominus noster, ut servi sui tantum flagitii commiserint? 8 Pecuniam, quam inveni-
mus in summitate saccorum, reportavimus ad te de terra Chanaan: & quomodo conse-
quens est, ut furati simus de domo domini tui aurum, vel argentum? 9 Apud quem-
cumque fuerit inventum servorum tuorum, quod quæris, moriatur, & nos erimus ser-
vi domini nostri. 10 Qui dixit eis: Fiat juxta vestram sententiam: apud quemcumque
fuerit inventum, ipse sit servus meus, vos autem eritis innoxii. 11 Itaque festinato
deponentes in terram saccos, aperuerunt singuli. 12 Quos scrutatus, incipiens a ma-
jore, usque ad minimum, invenit scyphum in sacco Beniamin. 13 At illi, scissis vesti-
bus, oneratisque rursum asinis, reversi sunt in oppidum. 14 Primusque Judas cum
fratribus ingressus est ad Joseph (necdum enim de loco abierat) omnesque ante eum pa-
riter in terram corruerunt. 15 Quibus ille ait: Cur sic agere voluistis? an ignoratis,
quod non sit similis mei in augurandi scientia? 16 Cui Judas: Quid respondebimus,
inquit, domino meo? vel quid loquemur, aut juste poterimus obtendere? Deus inve-
nit iniquitatem servorum tuorum: en omnes servi sumus domini mei, & nos, & apud
quem inventus est scyphus. 17 Respondit Joseph: Absit a me, ut sic agam: qui fu-
ratus est scyphum, ipse sit servus meus; vos autem abite liberi ad patrem vestrum.
18 Accedens autem propius Judas, confidenter ait: Oro, domine mi, loquatur servus
tuus in auribus tuis, & ne irascaris famulo tuo: tu es enim post Pharaonem. 19 Do-
minus meus. Interrogasti prius servos tuos: Habetis patrem, aut fratrem? 20 Et nos
respondimus tibi domino meo: Est nobis pater senex, & puer parvulus, qui in sene-
ctute illius natus est, cujus uterinus frater mortuus est: & ipsum solum habet mater
sua, pater vero tenere diligit eum. 21 Dixistique servis tuis: Adducite eum ad me,
& ponam oculos meos super illum. 22 Suggessimus domino meo: Non potest puer re-
linquere patrem suum: si enim illum dimiserit, morietur. 23 Et dixisti servis tuis:
Nisi venerit frater vester minimus vobiscum, non videbitis amplius faciem meam. 24
Cum ergo ascendissemus ad famulum tuum patrem nostrum, narravimus ei omnia, quæ
locutus est dominus meus. 25 Et dixit pater noster: Revertimini, & emite nobis pa-
rum

rum tritici. 26 Cui diximus: Ire non possumus: si frater noster minimus descenderit
nobiscum, proficiscemur simul: alioquin illo absente, non audemus videre faciem viri.
27 Ad quæ ille respondit: Vos scitis, quod duos filios genuerit mihi uxor mea. 28
Egressus est unus, & dixistis: Bestia devoravit eum: & hucusque non comparet. 29
Si tuleritis & istum, & aliquid ei in via contigerit, deducetis canos meos cum mœrore
ad inferos. 30 Igitur si intravero ad servum tuum patrem nostrum, & puer defuerit
(cum anima illius ex hujus anima pendeat.) 31 Videritque eum non esse nobiscum,
morietur, & deducent famuli tui canos ejus cum dolore ad inferos. 32 Ego proprie
servus tuus sim, qui in meam hunc recepi fidem, & spopondi dicens: Nisi reduxero
eum, peccati reus ero in patrem meum omni tempore. 33 Manebo itaque servus tuus
pro puero in ministerio domini mei, & puer ascendat cum fratribus suis. 34 Non e-
nim possum redire ad patrem meum, absente puero: ne calamitatis, quæ oppressura est
patrem meum, testis assistam.

ỳ. 1. SCYPHUM.] Septuaginta, & Theodotion vertunt *Condy*, pateræ genus, quo Persæ ad libandum utebantur. Decem acetabula continebat. Eo etiam utebantur Ægyptii, ut colligitur ex Nicomacho. Symmachus hebraicum verbum *Gabiah* [1] interpretatur scyphum, pateram. Diodorus in Caten. Gr. *Condy* simplex poculum significare affirmat.

ỳ. 5. IN QUO AUGURARI SOLET.] Vox hebraica נחש *Nachasch* in malam partem plerumque in Scriptura accipitur; sicut etiam verbum Latinum *augurari*. Grotius tamen vocem hujusmodi in bonam partem sumi hic posse existimat; atque probabiliter vult Josephum scypho, de quo hic quæstio est, usum fuisse, cum somnia explicaturus liquores libabat, atque sacrificia Deo offerebat. Verbum Latinum *augurari*, aliquando simpliciter significat conjicere, seu divinare futura sine ulla superstitionis, aut artis magicæ admixtione. Atque ita locus hic, *in quo augurari solet*, non significat necessario vetitam, & magicam divinationem, qualis est ea, de qua nonnulli ex Veteribus loquuntur, quæ scypho fiebat aqua, seu alio liquore pleno, qui ab ansæ parte rite fundebatur, hincque rerum futurarum auguria sumebantur. Eustath. in Odyss. Jul. Firm. de fato cap. 18. apud Pererium.

Iulius Serenus loquitur etiam de scypho ad divinationes comparato, quo utebantur Assyrii, Chaldæi, & Ægyptii: illum implebant aqua, atque argenteam laminam in eo ponebant, seu lapides pretiosos quibusdam characteribus signatos: dæmonem deinde verbis quibusdam advocabant, qui statim instar sibili ex imo aquarum responsa edebat. Plinius l. 30. c. 2. quarundam divinationum meminit, quæ ex aquis, & pelvibus sumebantur. Videri potest Grotius in hunc locum.

D. Augustinus quæst. 145. in Gen. putat nullum reperiri mendacium in iis verbis, quæ Iosephi jussu dispensator profert, quoniam serio non loquebatur. Terrorem fratribus suis incutere volebat, eorumque in Beniamin amorem, ac fidem experiri. D. Thomas 2. 2. quæst. 195. art. 7. affirmat Iosephum, ejusque dispensatorem non ex sua, sed ex Ægyptiorum opinione hic loqui, qui Iosephum augurem esse putabant.

Nonnulli vertunt: *hic est scyphus, pro quo diligentissime requisivit*, seu: *pro quo auguratus est*; seu, *augures consuluit*; seu tandem, *scyphus, quem furati estis..... ipse est, de quo certo auguratur*. Dominus meus eum a vobis fuisse sublatum recte divinavit. Chaldæus: *Et Dominus meus eum diligenter quæsivit*. Samaritanus [2] & Arabicus: *Dominus meus vos scypho*

A *hoc tentavit*. Masoretharum punctationem minime sequentes, Hebræum textum [3] ita vertere possumus: *Nonne hic scyphus est, quo utitur Dominus meus ad bibendum? atque illo auguratus est malum, quod vos fecistis*.

ỳ. 10. FIAT JUXTA VESTRAM SENTENTIAM.] Iosephi fratrum propositionem sequi velle videretur; invertit tamen quæcumque illi dixerant. Eum morti adjudicarant, in cujus sacco furtum esset inventum, seque omnes Iosephi servituti ultro fore mancipatos dixerant; Iosephi vero dispensator postquam eorum verbis consenserit, simpliciter ait furem Iosephi servum futurum, ceteros vero libere abituros. Textus [4] alio posset explicari modo, qui hanc contrarietatis speciem tolleret: *Respondit dispensator:*
B *Profecto æquum nunc esset, ut juxta vestram sententiam vobiscum ageretur*: (sed) *qui furtum fecit, ipse servus meus sit*; nihil ultra quæro: *ceteros ego innoxios esse arbitror*.

ỳ. 15. AN IGNORATIS QUOD NON SIT SIMILIS MEI, &c.] Hebræus, Chaldæus, & Septuaginta: *Num ignorabatis virum talem, qualis ego sum, facile divinaturum*? seu, virum talem, qualis ego sum, furtum vestrum facile deprehensurum.

ỳ. 16. DEUS INVENIT INIQUITATEM SERVORUM TUORUM.] Ejus est recordatus: eam detexit: tempus invenit, quo eam puniret. Iniquitas accipi hic potest pro pœna, qua ea punitur. Existimat Bonfrerius iniquitatem, de qua hic loquitur Iudas, esse furtum, cujus reum putabat Beniaminum. Pleri-
C que verba hæc de crimine, quod Iosephum vendentes patrarant, intelligunt.

ỳ. 17. QUI FURATUS EST, IPSE SIT SERVUS.] Furtum servitute hic punitur: certane, & statuta esset apud Ægyptios pœna hæc, plane nescitur.

ỳ. 18. TU ES POST PHARAONEM DOMINUS MEUS.] Hebræus: *Tu es sicut Pharao*. Nos te tanquam ipsum Regem colimus. Versiculo 19. *Dominus meus, interrogasti nos* &c.

ỳ. 20. IPSUM SOLUM HABET MATER SUA.] Rachel longo jam ante tempore decesserat: significare itaque volunt solum Beniamin e duobus filiis, quos ejus mater pepererat, in vivis esse; seu etiam matrem nutricem Beniamin eum tanquam unicum Rachelis filium respicere, eumque quasi filium suum diligere.

D ỳ. 21. PONAM OCULOS MEOS SUPER ILLUM.] Septuaginta: *Curam illius habebo*. Phrasis hæc, *ponere oculos super aliquem*, denotat benigno oculo aliquem intueri. Hieremias [5]; *ponam oculos meos super eos ad placandum*. Notari potest primo, quæ hic dicuntur, non esse omnino eadem cum iis, quæ referuntur c. 42. 13. & seqq. unde inferri potest Scripturam

1 גביע Σκύφον. Sym. Φιάλην. 70. Κόνδυ.
2 *In nova edit. Hexapl.* Τὸ σαμαρειτικὸν καὶ αὐτὸς πειράζει ἐν αὐτῷ.
3 נחש ונחש בו הרעותם אשר עשיתם.
4 גם עתה כדבריכם כן הוא.
5 Jeremiæ 24. 6. & 39. & 40. 4. & Eccli. 34. 19.

pturam Sacram non omnes semper facti alicujus circumstantias eodem in loco recensere: atque proinde cum de facto agitur, ex solo Scripturæ silentio magni ponderis argumentum erui minime posse. Et si uno in loco circumstantiæ aliquæ referantur, quæ alibi fuerant omissæ, modo hæc sibi invicem non repugnent, loca illa inter se pugnare non est arguendum. Secundo sacrum Historicum, dum aliquos in historia sua directe loquentes inducit, non semper eadem omnino verba exhibere, quæ illi prius protulerunt, sed solummodo eorum cogitationes, & consilia fideliter exprimere: cumque diversis in locis de eadem re idem verba faciens in medium adducitur, si sensus idem sit, licet aliis omnino ver-

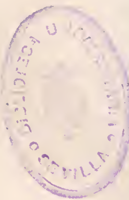
A bis expressus, non proinde dicendum est contrarietatem ullam in historia reperiri, aut Sacri Scriptoris fidem suspectam esse. Idem judicium ferendum de additionibus, aut detractionibus, quæ reperiuntur in diversis Scripturæ libris, invicem comparatis. Id inde nascitur, quod e sacris Auctoribus alii magis diffusi sunt, magisque rerum circumstantias persequuntur, alii vero minus: quæ tamen tum illi, tum isti dicunt, æque certa sunt.

℣. 31. CVM VIDERIT EVM NON ESSE NOBISCVM.] Hebræus: Ubi viderit eum non adesse. *Nobiscum* in Hebræo non legitur; invenitur tamen in textu Chaldaico, Syriaco, & Samaritano, & apud Septuaginta.

CAPUT XLV.

Ioseph se fratribus manifestat, muneribus onusti ad Iacob pergunt, ipsum cum eius familia in Ægyptum adducturi.

℣. 1. NOn se poterat ultra cohibere Joseph multis coram astantibus: unde præcepit,
ut egrederentur cuncti foras, & nullus interesset alienus agnitioni mutuæ.
2 Elevavitque vocem cum fletu; quam audierunt Ægyptii, omnibusque domus
Pharaonis. 3 Et dixit fratribus suis: Ego sum Joseph; adhuc pater meus vivit? Non poterant respondere fratres nimio terrore perterriti. 4 Ad quos ille clementer: Accedite, inquit, ad me. Et cum accessissent prope, Ego sum, ait, Joseph, frater vester,
quem vendidistis in Ægyptum. 5 Nolite pavere, neque vobis durum esse videatur,
quod vendidistis me in his regionibus; pro salute enim vestra misit me Deus ante vos in
Ægyptum. 6 Biennium est enim, quod cœpit fames esse in terra; & adhuc quinque
anni restant, quibus nec arari poterit, nec meti. 7 Præmisitque me Deus, ut reservemini super terram, & escas ad vivendum habere possitis. 8 Non vestro consilio, sed
Dei voluntate huc missus sum; qui fecit me quasi patrem Pharaonis, & dominum universæ domus ejus, ac principem in omni terra Ægypti. 9 Festinate, & ascendite ad
patrem meum, & dicetis; Hæc mandat filius tuus Joseph: Deus fecit me dominum universæ terræ Ægypti; descende ad me, ne moreris. 10 Et habitabis in terra Gessen;
erisque juxta me tu, & filii tui, & filii filiorum tuorum, oves tuæ, & armenta tua, &
universa, quæ possides. 11 Ibique te pascam (adhuc enim quinque anni residui sunt
famis) ne & tu pereas, & domus tua, & omnia, quæ possides. 12 En oculi vestri,
& oculi fratris mei Beniamin vident; quod os meum loquatur ad vos. 13 Nuntiate
patri meo universam gloriam meam, & cuncta, quæ vidistis in Ægypto; festinate, &
adducite eum ad me. 14 Cumque amplexatus recidisset in collum Beniamin fratris sui,
flevit; illo quoque similiter flente super collum ejus. 15 Osculatusque est Joseph omnes fratres suos, & ploravit super singulos: post quæ ausi sunt loqui ad eum. 16 Auditumque est, & celebri sermone vulgatum in aula regis: Venerunt fratres Joseph: &
gavisus est Pharao, atque omnis familia ejus. 17 Dixitque ad Joseph, ut imperaret
fratribus suis, dicens: Onerantes jumenta, ite in terram Chanaan. 18 Et tollite inde
patrem vestrum, & cognationem, & venite ad me: & ego dabo vobis omnia bona Ægypti, ut comedatis medullam terræ. 19 Præcipe etiam, ut tollant plaustra de terra
Ægypti, ad subvectionem parvulorum suorum, ac conjugum, & dicito: Tollite patrem
vestrum, & properate quantocyus venientes. 20 Nec dimittatis quidquam de supellectili vestra, quia omnes opes Ægypti vestræ erunt. 21 Feceruntque filii Israel, ut
eis mandatum fuerat. Quibus dedit Joseph plaustra secundum Pharaonis imperium: &
cibaria in itinere. 22 Singulis quoque proferri jussit binas stolas: Beniamin vero dedit trecentos argenteos cum quinque stolis optimis. 23 Tantumdem pecuniæ, & vestium mittentes patri suo; addens & asinos decem, qui subveherent ex omnibus divitiis
Ægypti: & totidem asinas, triticum in itinere, panesque portantes. 24 Divisit ergo
fratres suos, & proficiscentibus ait: Ne irascimini in via. 25 Qui ascendentes ex Ægypto, venerunt in terram Chanaan ad patrem suum Jacob. 26 Et nuntiaverunt ei,
dicen-

dicentes: Joseph filius tuus vivit: & ipse dominatur in omni terra Ægypti. Quo audito Jacob, quasi de gravi somno evigilans, tamen non credebat eis. 27 Illi e contra referebant omnem ordinem rei: Cumque vidisset plaustra, & universa quæ miserat, revixit spiritus ejus: 28 Et ait: Sufficit mihi, si adhuc Ioseph filius meus vivit: vadam, & videbo illum, antequam moriar.

℣. 5. NEQUE VOBIS DURUM ESSE VIDEATUR QUOD VENDIDISTIS ME &c.] *Non vos dolore afficiat, quòd me vendidistis*. Hebræus [1] ad litteram: *Ne irascamini*, seu [1], *ne irato sitis animo, quod me vendidistis*. Ne quæso, id vobis dolorem afferat, neve lædat animorum conjunctionem, quæ inter vos intercedere debet. Timebat fortasse Joseph, ne pudore correpti alii aliis invicem hujus criminis notam impingerent, seque invicem conviciis peterent, quæ deinde in apertam discordiam prorumpere possent. Hic autem perpendere licet, quam egregie sentiret Joseph de Dei Providentia, qui ipsis hominum vitiis, ac culpis, ad occulta voluntatis suæ decreta exequenda uti novit.

℣. 6. NEC ARARI POTERIT, NEC METI.] Toto sterilitatis tempore & aliqua terræ committebantur semina, & aliquæ colligebantur fruges; id tamen adeo parum erat, ut nihil propemodum esse videretur. Cap. 47. 19. legimus, Ægyptios confugisse ad Josephum, ut ipsis grana suppeditaret, quæ serere possent, durante quoque sterilitate. *Præbe semina, ne pereunte cultore, redigatur terra in solitudinem*. Exaggerat ergo hic Joseph, dum ita loquitur.

℣. 8. FECIT ME QUASI PATREM PHARAONIS.] Hebræus absolute habet; *constituit me patrem Pharaonis*. Supra ver. 43. c. 41. ostendimus nomen hoc Patris Regis, in aula Regis Ægypti dignitatis nomen esse. Apud Phœnices, & Persas, & Arabes, & Romanos magnos quodam Ministros patres vocatos fuisse invenimus. Imperatores Romani patrem appellabant Præfectum Prætorii, ut ex litteris Constantini ad Ablavium apparet. Caliphæ nomen hoc primo Ministro tribuebant, ut habetur ex Hist. Sarac. lib. 2. c. 16. Judic. 17. 10. Michas juniori cuidam Levitæ dicit; *sis mihi in patrem*. Diodorus Siculus lib. 1. Ægypti Sacerdotes Regum εἰσηγητὰς, καὶ διδασκάλους consiliarios, & magistros fuisse testatur. Hoc eodem in sensu patris nomen hic accipi potest.

℣. 10. HABITABIS IN TERRA GESSEN.] D. Hieronymus verbum *Gessen* derivat ab Hebraico גשם *Geschem, pluvia*; quoniam, inquit, regio hæc, cum valde proxima Arabiæ sit, pluvia madescit; in ceteris vero Ægypti regionibus imbres nunquam decidunt. In exemplaribus Septuaginta habetur *Gessen Arabiæ*, & revera regio hæc quandam Arabiæ partem constituit. D. Hieronymi ætate additio hæc in iis exemplaribus legebatur; eam tamen S. Doctor rejecit, quia in hebraico textu non reperitur.

Regio Gessen inter omnes inferioris Ægypti terras maxime ad Orientem, & Septemtrionem vergit. Geographi nomum Arabicum illud appellant, qui Arabiæ, & mari rubro, e regione Nomi Taneos magis adhærebat. Urbs præcipua regionis Gessen Ramesses erat, & cap. 47. 11. mentio fit terræ Ramesses. Josephus l. 2. cap. 4. terram, quam incoluerunt Israel, ejusque filii, Heliopolim fuisse putavit. Idem sentire videtur Interpres Arabs, quippe *Ramesse* reddit *Ain-femes* Exod. 1. 2. *fontem Solis*, quod idem est, ac Heliopolis. Hanc opinionem sequitur etiam Arabs Geographus. Strabo lib 17. urbem Heliopolim in ea Ægypti parte, quæ vocabatur Arabica collocat. In hac eadem Arabiæ parte Gessen statuunt Septuaginta; & Exod. 1. 2. orbem On, seu Heliopolim urbibus Pithom, & Ramesse addunt. Vide Gen. 46. 28. 29

℣. 10. IBI TE PASCAM ..... NE PEREAS.] Hebraicus textus [2] ita potest explicari: *Ego alimenta suppeditabo cum mensura & tibi, & familiæ tuæ ne forte ad inopiam redigamini*; & neve bona omnia, quæ vobis sunt, consumatis. Tibi mensuram ciborum dabo, quæ gregibus, & servis dari solet; te nutriam, ut pater familias domesticos suos alit, alimenta tibi pro certo dierum numero decernam. Idem expressum legimus cap. 47. ver. 12. & v. 22. ejusdem capitis refertur Ioseph singulis Sacerdotibus cibaria quolibet die statuisse; ita quoque illum cum patre, & fratribus suis egisse probabile est.

℣. 12. QUOD OS MEUM LOQUATUR AD VOS.] Explicationis gratia Chaldæus addit, *Vestra lingua*. Ad vos hebraice loquor; seu ad vos aperte loquor, vocem meam, meique animi sensum agnoscere potestis. Optimam Iosephi indolem colligere ex hoc possumus, qui non solum fratres non increpat, sed etiam diligenter cavet, ne eo utatur idiomate, unde fratrum crimen Ægyptiis innotescere potuisset. In Scriptura nuspiam legimus Iosephum de fratrum scelere mentionem ullam fecisse, neque cum in carcere detentus infortuniis opprimebatur, neque cum rebus efferebatur secundis.

℣. 17. ONERANTES JUMENTA.] Nonnulli Hebraicum textum [3] ita vertunt: *Stimulate jumenta*. Septuaginta [4] reddiderunt: *implete currus*. Alia exemplaria legebant φορτία, *onera vestra*, & alia πορεία *iter vestrum*.

℣. 18. MEDULLAM TERRÆ.] Hebræus habet חלב pinguedinem, seu lac terræ, Chaldæus; *Omnia bona Ægypti*. Omnia bona, seu optimam Ægypti terram, vel maxime fertiles regiones Ægypti.

℣. 20. NEC DIMITTATIS QUICQUAM DE SUPELLECTILI VESTRA.] Hebraico textui hic quoque sensus potest accommodari: *nec parcat oculus vester super vasa vestra*. Ne fingatis, quæso, ne timeatis quædam e vestra supellectili relinquere illa; ne curetis; quæcumque vobis opus erunt, hic invenietis. Posterior hic sensus optimus mihi videtur. Confer Deuter. 7. 16. & 19. 13. 21. Ezech. 7. 4. 9. & 16. 5. Quidam interpretantur, *Vasa vestra*, instrumenta ad agriculturam necessaria. Ea admodum inutilia erant in Ægypto, ubi terra minus quam alibi uspiam, colebatur. Vide Diodor. lib. 1. & Plin. lib. 18. cap. 18.

℣. 22. BINAS STOLAS.] In hebraico textu habetur חליפות בגדים: *Vestes mutatorias*. Syrus: *par vestium*. Ægyptii munditiam, & elegantiam perquam vehementer amabant, atque sæpe mutabant vestes. Joseph binas vestes unicuique ex suis fratribus elargitur; nempe duas tunicas, & duo pallia; quoniam habitus usitatus tunica, & pallio comprehendebatur, ut notat Herodotus; proinde, ut vestes mutare possent, necesse erat, ut saltem duas tunicas, atque duo pallia haberent.

Nonnulli opinantur *mutatorias vestes* habitus esse solemnes, & festivos; nobis tamen prior sensus magis arridet. Ea erat vestium forma, ut necesse minime esset eorum exacte metiri corpora, quibus dono daban-

1 ואל יחר בעיניכם.
2 כלכלתי.
3 טענו את בעירכם *Aq. & Sym.* τὰ κτήνη ὑμῶν.
4 Γεμίσατε τὰ φορεῖα.

dabantur. Pallia omnino non secabantur, qui mos hodie quoque ea in regione viget. Eadem semper erat vestium forma; plures proinde habitus in arcis sepositi servari poterant. Hinc est, quod veteres habitus jam confectos donare consueverant, pluresque ex iis in vestiariis suis reservabant, ut colligitur ex Iud. 14. 13. & 4. Reg. 5. 13. Eadem etiam hodie extat consuetudo in Regum Persarum, & Turcarum Imperatorum aula. Lucullus, ut refert Horatius l. 1. Epist. 6. quinque millia chlamydum domi habebat.

Ceterum *Stola*, quam vocem vulgata hic mutuata est a Septuaginta, quamque sæpe ad significandam vestem virilem usurpat, apud Latinos muliebrem vestem usque ad talos demissam proprie designat. Ad *talos demissa stola, & circumdata palla*. Asserit D. Isidorus lib. 19. Orig. cap. 25. stolam vestem esse matronarum, quæ earum caput, & humeros tegit, & ad dexteram partem supra humerum lævum attollitur. Hoc vestis genere utebantur homines in Oriente, atque isto in sensu accipienda est vox hujusmodi, tum hic, tum in aliis Vulgatæ locis.

Trecentos argenteos.] Trecentos siclos, qui quatuorcentum, & octoginta octo libris, & octo solidis Gallicæ monetæ respondent. Septuaginta: *trecentos numeros aureos*: cap. etiam 37. 28. aurum pro argento jam posuerunt. Syrus in catenis Græcis relatus, legit ducentos nummos aureos. Sed in impressis convenit cum Vulgata.

℣. 23. Tantumdem pecuniæ, et vestium mittens patri suo, addens et asinos.] Hebræus simpliciter habet: *Eodem pacto misit ad patrem suum decem asinos*. Auctor Vulgatæ locum hunc explicans id, quod præcedit, præ oculis habuit; quod fecit etiam Syrus Interpres. Verum existimant alii, Ioseph

A ad patrem misisse decem asinos rebus omnibus onustos. Triticum in itinere, panesque portantes.] Ultimum textus verbum, nempe מזון a Vulgata, & Septuaginta omissum fuit: a Chaldæo redditur *cibaria*; *alimenta*. Septuaginta pro voce *asinas*, habent Ἡμιόνους, mulos.

℣. 24. Ne irascamini.] Chaldæus, & Syrus reddunt: *Abstinete a jurgiis in itinere*. Hebr. אל תרגזו potest etiam ita explicari: *ne timeatis*.

℣. 26. Quasi de gravi somno evigilans, tamen non credebat eis.] Hebraica vox ויפג לבו *Japhag*, proprie languorem, debilitatem, animi defectionem significat. Septuaginta interpretantur Ἐξέστη τῷ διανοίᾳ: *Fuit quasi raptus extra se*. Chaldæus: *Verba hæc fuerunt quasi titubantia in ejus corde, quo-*
B *niam iis fidem non præstabat*. Syrus: *Illa contempsit, quia iis fidem non habebat*. Jacob inopinato hoc nuncio suaviter correptus quamdam animi deficientiam passus est: sed ubi ea, quæ ad se fuerant a Josepho missa, tandem vidit: *Revixit spiritus ejus*. Gaudium ejus spiritum excitavit, visus est quasi homo a mortuis revocatus, instar ignis lucernæ, qui oleo deficiente emoriens infuso oleo reviviscit, novamque lucem diffundit: ita Divus Chrysostomus; quæ sane explicatio sententiam Septuaginta exacte exprimit. Revixit spiritus ejus, sicut ignis, qui iterum suscitatur.

Dum Jacob tristis, & mœstus vixit, Spiritum Sanctum veluti languidum in ipso fuisse ajunt Hebræi; ubi autem ad pristinam rediit lætitiam, Spi-
C ritum sanctum in eo revixisse. Sententia hæc Onkelos versioni innititur, quæ est: *Sanctus Spiritus requievit super Jacob*. Gaudium donum est, & fructus ex Spiritus Sancti præsentia dimanans. Galat. 5. 22. Rom. 14. 17.

CAPUT XLVI.

Jacob cum universa familia sua in Ægyptum venit. Cum Joseph patri occurrisset, hoc illi consilium dat, ut Regi dicat se, suosque liberos esse pastores.

℣. 1. Profectusque Israel cum omnibus, quæ habebat, venit ad puteum juramenti:
& mactatis ibi victimis Deo patris sui Isaac, 2 Audivit eum per visionem no-
ctis vocantem se, & dicentem sibi: Jacob, Jacob: cui respondit: Ecce ad-
sum. 3 Ait illi Deus: Ego sum fortissimus Deus patris tui: noli timere, descende
in Ægyptum, quia in gentem magnam faciam te ibi. 4 Ego descendam tecum illuc,
& ego inde adducam te revertentem: Joseph quoque ponet manus suas super oculos
tuos. 5 Surrexit autem Jacob a puteo juramenti: tuleruntque eum filii cum parvulis,
& uxoribus suis in plaustris, quæ miserat Pharao ad portandum senem, 6 Et omnia,
quæ possederat in terra Chanaan: venitque in Ægyptum cum omni semine suo, 7 Fi-
lii ejus, & nepotes, filiæ, & cuncta simul progenies. 8 Hæc sunt autem nomina filio-
rum Israel, qui ingressi sunt in Ægyptum, ipse cum liberis suis. Primogenitus Ruben.
9 Filii Ruben: Henoch, & Phallu, & Hesron, & Charmi. 10 Filii Simeon: Jamuel,
& Jamin, & Ahod, & Jachin, & Sohar, & Saul filius Chanaanitidis. 11 Filii Levi:
Gerson, & Caath, & Merari. 12 Filii Juda: Her, & Onan, & Sela, & Phares, &
Zara. Mortui sunt autem Her, & Onan in terra Chanaan. Natique sunt filii Phares,
Hesron, & Hamul. 13 Filii Issachar: Thola, & Phua, & Job, & Semron. 14 Fi-
lii Zabulon: Sared, & Elon, & Jahelel. 15 Hi filii Liæ, quos genuit in Mesopota-
mia Syriæ cum Dina filia sua, omnes animæ filiorum ejus, & filiarum triginta tres. 16
Filii Gad: Sephon, & Haggi, & Suni, & Esebon, & Heri, & Arodi, & Areli.
17 Filii Aser: Jamne, & Jesua, & Jessui, & Beria; Sara quoque soror eorum. Filii
Beriæ:

Beria : Heber, & Melchiel. 18 Hi filii Zelphæ, quam dedit Laban Liæ filiæ ſuæ , &
hos genuit Jacob ſedecim animas . 19 Filii Rachel uxoris Jacob : Joſeph , & Benia-
min. 20 Natique ſunt Joſeph filii in terra Ægypti, quos genuit ei Aſeneth filia Puti-
pharis ſacerdotis Heliopoleos : Manaſſes, & Ephraim. 21 Filii Beniamin : Bela , &
Bechor, & Asbel, & Gera, & Naaman, & Echi, & Ros, & Mophim, & Ophim, &
Ared. 22 Hi filii Rachel, quos genuit Jacob: omnes animæ, quatuordecim. 23 Fi-
lii Dan : Huſim. 24 Filii Nephtali : Jaſiel, & Guni, & Jeſer, & Sallem. 25 Hi fi-
lii Balæ, quam dedit Laban Racheli filiæ ſuæ : & hos genuit Jacob : omnes animæ ſe-
ptem. 26 Cunctæ animæ, quæ ingreſſæ ſunt cum Jacob in Ægyptum , & egreſſæ ſunt
de femore illius abſque uxoribus filiorum ejus, ſexaginta ſex. 27 Filii autem Joſeph ,
qui nati ſunt ei in terra Ægypti, animæ duæ. Omnes animæ domus Jacob, quæ ingreſ-
ſæ ſunt in Ægyptum , fuere ſeptuaginta. 28 Miſit autem Judam ante ſe ad Joſeph, ut
nuntiaret ei, & occurreret in Geſſen. 29 Quo cum perveniſſet , juncto Joſeph curru
ſuo, aſcendit obviam patri ſuo ad eumdem locum : videnſque eum , irruit ſuper col-
lum ejus, & inter amplexus flevit: 30 Dixitque pater ad Joſeph : Jam lætus moriar,
quia vidi faciem tuam , & ſuperſtitem te relinquo. 31 At ille locutus eſt ad fratres
ſuos, & ad omnem domum patris ſui: Aſcendam, & nuntiabo Pharaoni, dicamque ei:
Fratres mei, & domus patris mei, qui erant in terra Chanaan , venerunt ad me : 32
Et ſunt viri paſtores ovium, curamque habent alendorum gregum ; pecora ſua , & ar-
menta, & omnia, quæ habere potuerunt, adduxerunt ſecum. 33 Cumque vocaverit
vos, & dixerit : Quod eſt opus veſtrum? 34 Reſpondebitis: Viri paſtores ſumus ſer-
vi tui, ab infantia noſtra uſque in præſens , & nos, & patres noſtri. Hæc autem dice-
tis , ut habitare poſſitis in terra Geſſen : quia deteſtantur Ægyptii omnes paſtores
ovium .

℣. 1. AD PUTEUM JURAMENTI.] Ad Berſabee, Ægyptum verſus proficiſcens. A

℣. 4. EGO INDE ADDUCAM TE REVERTENTEM.] Septuaginta : *ego inde te tandem adducam*. Erit tempus, cum inde te educam. *Eis τέλος tandem*, longum, & remotum tempus denotat. Hebræus : *Ego te exire faciam exeundo* : Ego vere te inde educam. Hujus promiſſionis effectum Jacobi poſteri experti ſunt, qui ab Ægypto in terram Chanaan rediere. Poteſt etiam aliquo in ſenſu dici inde egreſſum fuiſſe Iacob, quoniam ejus corpus in terram promiſſionis perlatum fuit, ibique tumulo illatum.

JOSEPH PONET MANUS SUAS SUPER OCULOS TUOS.] Uſu olim receptum erat, ut filii parentibus, amici morientibus amicis oculos clauderent. B Penelope de Telemacho ad Ulyſſem verba faciens, deos orat, ut ipſe filius utriſque clauderet oculos.

Dii precor hoc jubeant, ut euntibus ordine fatis,
Ille meos oculos comprimat, ille tuos.

Idem pietatis officium parentes filiis ſuis exhibebant: unde Homerus Iliad. Λ hæc habet.

Ah miſer ! haud illi genitor, venerandaque mater
Compreſſere oculos ....

Et apud Virgilium Æneid. 9. conqueritur quædam mater, quod filii ſui oculos premere non potuerit.

.... Nec tua funera mater
Produxi, preſſive oculos, aut vulnera lavi.

Summa calamitas erat, ſi nemo adeſſet, qui ultimum diem obeuntibus hoc poſſet præſtare officium : C &, ut ait Lucanus Pharſal. 5.

Atque oculos morti clauſuram quærere dextram.

Rurſus in rogo iis aperiebantur oculi, quibus morientibus clauſi fuerant, ut refert Plinius lib. 11. c. 37. *morientibus oculos claudere, rurſuſque in rogo patefacere, Quiritum magno ritu ſacrum eſt ; ita more condito, ut neque ab homine ſupremùm eos ſpectari fas ſit, & cælo non oſtendi, nefas.*

FILIÆ.] Ponitur hic pluralis numerus pro ſingulari. Unicam enim filiam habebat Iacob. Legitur etiam verſ. 25. *filii* pro *filius*. Aliqui locum hunc intelligunt de filiabus, & neptibus Iacobi. Ita explicant Septuaginta : Sara Iacobi neptis recenſetur verſ. 17. Idem hic locus poteſt etiam exponi de Iacobi nuribus, quæ jure ejus filiæ vocari potuerunt. Vide Auguſtinum quæſt. 149. in Gen.

℣. 8. HÆC SUNT NOMINA FILIORUM ISRAEL, QUI INGRESSI SUNT IN ÆGYPTUM.] Nonnulla hic occurrunt adnotanda. Primo, opinantur nonnulli non illos omnes, qui hic numerantur, fuiſſe tunc natos, cum Iacob Ægyptum ingreſſus eſt ; exempli gratia, quoſdam ex filiis Beniamin, & ex filiis Phares recenſeri hic per anticipationem ; atque verba illa : *ingreſſi ſunt in Ægyptum*, ita ſumenda eſſe, ut totum comprehendant tempus, quo Iacob in Ægypto vixit. Hanc ſolutionem propoſuit Divus Auguſtinus quæſt. 151. & 173. in Geneſ. & lib. 6. de Civit. cap. 40. quem ſequuti ſunt plures Interpretes, ut Toſtatus, Pererius, Delrio, Cornelius a Lapide, Lorinus.

Secundo, quod attinet ad numerum, & ad nomina eorum, qui hic referuntur, aliqua intercedit differentia inter hebraicum textum, & Vulgatam, atque inter capita Numerorum 26. 12. & 1. Paralip. 14. 24. Differt etiam ab hebraico textu, & a Vulgata Septuaginta verſio in ambobus hiſce locis, tum in numero, tum in nominibus perſonarum referendis. Nominum varietas minus faceſſit negotii ; quoniam certum eſt eumdem hominem plura aliquando habuiſſe nomina, idemque nomen non eodem ſemper modo fuiſſe pronunciatum. Verum diverſitas, quæ circa numerum perſonarum occurrit in hebraico textu, & in Septuaginta verſione, difficilius conciliari poſſe videtur. Inde autem varietas hæc oriri videtur, quod Interpretes ab aliis Scripturæ locis plura acceperint, quibus ea ſupplerent, quæ in libris Moyſis deſunt ; atque ita tollere ſe poſſe putarint contradictiones, quas inter diverſa Scripturæ loca intercedere exiſtimabant.

Tertio, genealogiæ Iuda, Ioſeph, & Beniamin longius deducuntur, quam genealogiæ ceterarum Tribuum : hi enim tres Patriarchæ majori habebantur in æſtimatione.

℣. 9. HESRON, ET CHARMI.] Probabile eſt hoſce duos Ruben filios nondum fuiſſe natos, cum Iacob

in Ægyptum profectus eſt ; etenim paulo ante Ruben Iacobo dixerat : *Duos filios meos interfice , ſi non reduxero illum tibi*. Duos filios ſuos , quos ſolos tum habebat , obſides dat , ut ait Philo in libro ſuo de Ioſepho .

℣. 10. JAMUEL .] Appellatur *Namuel* , Num. 26. 12. & 1. Paral. 4. 24.

AHOD .] In ceteris locis , in quibus filii Simeon recenſentur , nulla de *Ahod* mentio fit , præterquam Exod. 6. 15. Veroſimile putat Divus Hieronymus eum ſine liberis deceſſiſſe . *Jachin* vocatur *Jarid* , 1. Paral. 4. 24.

SOHAR .] Dicitur *Zare* , ſeu *Zara* , eodem loco .

SAUL FILIUS CHANAANITIDIS .] Quidam ex Rabbinis opinantur hanc Chanaanitidem , Dinam eſſe Iacobi filiam , quam jam prius homini Chananæo nuptam , adoptavit deinde Simeon , eamque quaſi uxorem domi habuit . Quid hoc circuitu opus ?

℣. 12. NATI SUNT FILII PHARES : HESRON , ET HAMUL .] Septuaginta , & Vulgata vocem hanc *nati ſunt* , idcirco adhibuiſſe videntur , ut eos in Ægypto fuiſſe in lucem editos denotarent .

℣. 13 JOB .] Appellatur *Jaſub* , Numeror. 26. 23. & 1. Paralipomen. 7. 1. Septuaginta eum vocant *Aſum* . Samaritanus : *Jeſob* , & Syrus , *Oiab* .

SEMRON .] *Semran* , *Simeron* eadem nomina ſunt .

℣. 14. JAHELEL .] Septuaginta *Achul* , ſeu , *Achoel* . Syrus , *Nahaleel* .

℣. 15. HI FILII LIÆ , QUOS GENUIT IN MESOPOTAMIA SYRIÆ . . . . TRIGINTA TRES .] Ex his viginti ſex nati ſunt in terra Chanaan , & aliqui etiam in Ægypto . Verba hæc ; *In Meſopotamia Syriæ* , de his tantum ſeptem intelligi debent , *Ruben* nempe , *Simeone* , *Levi* , *Juda* , *Iſſachar* , *Zabulon* , & *Dina* . Vide Auguſtinum quæſt. 173. in Gen.

OMNES ANIMÆ . . . . TRIGINTA TRES .] Includitur in hoc numero Iacob , ſeu juxta alios Lia , aut etiam Iocabed Moyſis mater . Ab hoc autem numero excluduntur *Her* , & *Onan* , quia in regione Chanaan obierunt .

℣. 16. ESEBON .] Vocatur *Ozni* Num. 26. 16.

HERI .] Septuaginta *Aedes* , quaſi legiſſent *Hedi* .

℣. 17. JAMNE] Aliter *Jemna* , Num. 26. 44.

JESUA .] Omittitur in libro Numeror. recenſetur autem in Paralipomenon *Bria* , aliter *Brie* , Numer. 26. 44.

℣. 18. ET HOS GENUIT IACOB , SEDECIM ANIMAS .] Duos quidem filios ipſe proxime genuit , videlicet *Gad* , & *Aſer* : ceteri autem ab his duobus deſcendunt . Vide ſuperius verſ. 15. & paulo inferius verſ. 22.

℣. 20. MANASSES , ET EPHRAIM .] Septuaginta addunt , quæ ſequuntur : Filii Manaſſes , qui ei nati ſunt ex concubina Syra , ſunt Machir , Machir genuit Galaad. Filii Ephraim fratris Manaſſes , ſunt Sutalam , & Iaam . Sutalam genuit *Edom* . Additamenta hæc ſumpta ſunt ex libro Num. 26. 29. 35. & ſeqq.

℣. 21. FILII BENIAMIN &c.] Nonnullos Interpretes opinari alibi monuimus hos omnes filios non habuiſſe Beniamin , cum Iacob venit in Ægyptum . Beniamin tres , & triginta annos habebat . Natus enim eſt ann. m. 2265. & an. 2298. in Ægyptum venit . Septuaginta verſiculum hunc ita exponunt : *Filii Beniamin ſunt Bala , & Bochor , & Abſel : filii Bala ſunt Gera , & Noeman , & Anchis , & Ros , & Mamphim : Gera autem genuit Arad* . Supponunt Beniamin horum decem filiorum proximum patrem non eſſe , quam etiam opinionem Veteres ſequuti ſunt Septuaginta adhærentes . Hac tamen in re Ioſephus præter morem ſuum ab illis receſſit , eumque plures ex recentioribus Expoſitoribus ſunt imitati . Notare etiam juvat Septuaginta non decem , ut habet hebraicus textus , ſed novem tantum Beniamin poſteros hic recenſere . Numer. cap. 26. 38. hæc de filiis Benia-

A min habentur . Filii Beniamin ſunt Bela , Aſbel , Ahiram , Supham , Hupham . Bela pater fuit Hered , & Noeman . Grotius poſt Capellum credit in hoc Geneſis loco ex duobus viris tres factos fuiſſe , nempe *Echi* , *Ros* , & *Mophim* , ex his duobus , *Ahiram* , & *Supham* . Et ſane ſi lectio , quæ in Geneſi habetur , bona eſt , neceſſe eſt , dicamus nomen Roſch in libro Numerorum fuiſſe omiſſum , atque Echi fuiſſe ibi appellatum *Ahiram* , & Mophim *Supham* , ſeu juxta hebræum *Schephupham* . Tandem obſervari poteſt eum , qui hic vocatur Bechor , fuiſſe in libro Numerorum appellatum Ahiram .

℣. 22. ANIMÆ QUATUORDECIM .] Hebræus undecim tantum numerat ex familia Beniamin , & tres ex familia Joſeph : omnes ſimul quatuordecim . Ve-
B rum ſeptuaginta Interpretes quinque animas familiæ Ioſeph addentes decem , & octo numerarunt ; ſi his addatur etiam *Ophim* ſextus filius *Belah* , quem illi omiſerunt , decem , & novem erunt .

℣. 23. HUSIM .] Septuaginta *Aſum* ; & liber Numer. 26. 42. *Suham* . In quibuſdam Latinis exemplaribus extat *Uſan* . Sitne *Huſim* nomen alicui peculiare , an omnibus poſteris Dan commune , plane neſcitur . *Huſim* plurale eſt .

℣. 26. CUNCTÆ ANIMÆ , QUÆ INGRESSÆ SUNT CUM JACOB IN ÆGYPTUM , . . . SEXAGINTA SEX .] Iacob , Ioſeph , atque duo ejus filii hoc numero non comprehenduntur ; recenſentur ſolum triginta duo
C filii a Lia progeniti , ſexdecim Zelphæ , undecim Rachel , ſeptem Balæ . Cum autem Moyſes Iacobum etiam , Joſephum , duoſque ejus filios comprehendit , ſeptuaginta eſſe ait verſ. 27. *Omnes animæ domus Jacob , quæ ingreſſæ ſunt in Ægyptum , fuere ſeptuaginta* . Idem hic numerus habetur Exod. 1. 5. & Deuter. 10. 22. apud Ioſephum lib. 2. Antiq. cap. 4. & 5. Prophetam Ezechielem , Euſeb. lib. 9. de Præparat. cap. 4. & Divum Clementem Alexandrinum lib. 1. Stromatum .

Septuaginta Interpretes pro ſeptuaginta legunt ſeptuaginta quinque , tum hic , tum Exod. c. 1. tum etiam in pluribus exemplaribus Deuteronomii cap. 10. Attamen in Exemplaribus Romanis , & in iis , quibus utebatur Divus Hieronymus , in citato Deuteronomii loco habetur ſeptuaginta . Divus Stephanus Act. 7. 14. legit , non ſecus ac Septuaginta Inter-
D pretes , ſeptuaginta quinque . *In animabus ſeptuaginta quinque* . Hoc inde factum eſt , quod verſic. 20. quinque addiderunt perſonas ; ſcilicet *Machir* , *Galaad* , *Sutalam* , *Taam* , & *Edom* . Divi Stephani auctoritas , qui ſeptuaginta quinque habet , hebraico textui , & Vulgatæ minime adverſatur ; atque id , quod in Actis refertur , nempe ſeptuaginta quinque animas in Ægyptum deſcendiſſe , verum eſt eo in ſenſu , quo verum eſt apud ſeptuaginta Interpretes . Vide Hieronymum in quæſt. hebr.

℣. 27. ANIMÆ DUÆ .] Septuaginta habent novem ; ſed error irrepſit ; octo enim tantummodo eſſe poſſunt , etiamſi ipſis quinque animas addentibus ſubſcribamus . Ioſeph , Ephraim , Manaſſe , cum his quinque haud plures , quam octo ſunt .

E ℣. 28. UT NUNCIARET EI , ET OCCURRERET IN GESSEN .] Brevius textus hebraicus : להורות לפניו גשנה : *ut nunciaret ante ſe in Geſſen* . Quaſi ſignificare vellet Ioſephum tunc fuiſſe in Geſſen , atque Iudam fuiſſe a Iacobo miſſum , ut patris adventum illi nunciaret . Poteſt etiam ita reddi : *ut ei pararet* (locum) *in Geſſen* : ut ſcilicet Jacob eo perveniens locum inveniret , ubi erigeret tentoria , ſub quibus familia tota , & greges morarentur . Samaritanus habet : Miſit Iudam ad Ioſeph in regionem Geſſen , ut ipſum inviſeret ; ſeu , ut illum de patris adventu certiorem faceret ; & illi ingreſſi ſunt in Geſſen .

Septuaginta : *Miſit ante ſe Judam ad Joſeph , ut patri obviam procederet ad urbem Heroum in regione Rameſſe* . Verbum hebraicum *Heroth* , quod vertitur *nunciare* , nomen Urbis eſſe crediderunt . Hanc etiam urbem legunt verſ. ſequenti ; pro terra Geſſen , quæ

quæ habetur in hebræo, plerumque terram Ramesse ponunt. Probabile est ejus ætatis homines a majoribus suis audivisse, Israelitas prope Heroum habitasse. Certum est terras Gessen, & Ramesse easdem esse regiones, ut colligitur ex cap. 47. 1. Urbs Heroum a Ptolomæo Heropolis vocatur; jacet ad extremitatem sinus Arabici, qui ab ejus nomine sinus Heropolis appellatur. Hebræi apud Divum Hieronymum credunt, terram Gessen eamdem esse, ac regionem Arsinoe, in Thebaide: quod eorum in Geographia ignorantiam evincit.

℣. 34. VIRI PASTORES SUMUS SERVI TUI.] Cur Ioseph patri, ac fratribus suis persuadeat, ut se dicant pastores esse, paulo inferius videbimus. Optabat ille vehementer, ut Hebræi, & Ægyptii in locis valde inter se dissitis habitarent.

QUIA DETESTANTUR ÆGYPTII PASTORES OVIUM.] Vox hebraica צאן *Zon*, quam Vulgata interpretatur *ovium*, minutum pecus, oves, & capras significat. Non omnes pastores detestabantur Ægyptii; qui majus pecus pascebant, ii Ægyptiis odio non erant. Ait Herodotus lib. 2. cap. 46. Pastores caprarum pluris habitos fuisse etiam in Nomo, seu regione Mendesæ: ejus enim regionis populi honorem capris exhibebant; Suarii autem eodem auctore teste ibidem cap. 47. quasi profani a ceteris Ægyptiis habentur; eos enim ita detestantur, ut nemo velit, aut aliquam ex eorum puellis accipere uxorem, aut aliquam ex suis illis collocare. Inter se igitur connubia inire coguntur. Nullum templum extat in Ægypto, quod illis ingredi fas sit.

Universa Ægyptus oves speciali cultu venerabatur, ut refert Diodorus lib. 1. In Nitriæ Nomo juxta Strabonem lib. 17. & in Nomo Mendesæ juxta Herodotum lib. 2. cap. 42. oves immolabantur: in reliquis autem Ægypti regionibus, qui ovem, aut bovem occidisset, ingentis criminis reus credebatur; ex quo inferre licet illos, qui animalia hæc pascebant, numquam odio fuisse Ægyptiis, qui eadem tantopere colebant, sicut ea ipsa de causa Nomi Mendesæ populi honore prosequebantur eos, qui capras pascebant. Nomus Mendesæ jacet prope Nomum Taneos, ubi degebat Rex, qui Iosepho Ægypti administrationem commisit.

Hebræi ab Ægyptiis & sententiis, & moribus valde differebant; illis religio non erat animalia hæc occidere, immolare, atque edere; probabile proinde est Hebræos, non quod simpliciter pastores essent, sed quod ista facerent, Ægyptiis exosos fuisse. Hanc eamdem odii causam agnoverunt etiam Veteres. Tacitus de Iudæis verba faciens: *Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis; bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apim colunt*. Et Manethon asserit unam ex præcipuis Moysis legibus, quam is vocat *Orsasiph*, illam fuisse, quæ Hebræis vetabat, ne a quopiam ex iis animalibus abstinerent, quæ in honore apud Ægyptios erant. Verosimile est falsæ religioni populos hosce fuisse tunc temporis addictos, atque idcirco a quibusdam animalibus abstinuisse, quod iis religionis cultum exhiberent. Idololatriam in Ægypto regnasse certum est, cum Israelitæ inde egressi sunt. In ea regione ipsi Israelitæ idola coluerunt;

A unde eos increpant Prophetæ, Ezechiel 20. 7. Amos 5. 26. Cultum hunc in Ægyptum post Iosephi mortem invectum fuisse, nullo potest argumento probari; & certe legimus paulo inferius Genes. 48. 22. 26. Sacerdotes Ægypti iisdem privilegiis Moysis ætate fuisse usos, quibus Iosephi ævo fruebantur.

Narrat Manethon apud Iosephum lib. 1. contra Appion. & Eusebium lib. 10. de Præp. cap. 13. ab Orientali parte extraneos quosdam populos venisse, & irrupisse in Ægyptum; quam cum præsidiis spoliatam invenissent, facili negotio in suam redegerunt potestatem. Populi hi nec rerum gestarum fama, nec originis claritate illustres erant, appellatique sunt Hycussi, idest, Reges Pastores. Reges suos in inferiori Ægypto habuerunt an. circiter 511. Reges Thebaidis illos diuturno bello vexarunt, atque tandem

B ex Ægypto expulerunt.

Crediderim ego inde veram odii Ægyptiorum in pastores causam esse derivandam. Ostendimus enim probari revera non posse, pastores fuisse Ægyptiis exosos hac una de causa, quod greges pascerent; quin imo si Pastores Ægyptii erant, magno in honore habebantur; hi autem extranei Arabiæ, Syriæ, Æthiopiæ, Africæ populi, & alii, quorum præcipua cura in alendis gregibus; populi, inquam, isti vagi, & pastorum nomine Ægyptiis noti, iisdem erant exosi; & jure quidem, cum tot, ac tanta mala Ægyptus ab illis pertulisset. Odium autem in hos Reges pastores, seu *Hycussos*, ab Ægyptiis conceptum in eos omnes, quibus idem pascendi in-

C stitutum erat, se se diffudit. Hæc Pastorum irruptio juxta Usserium, cujus nos Chronologiam sequimur, ante Abrahæ ortum an. circiter centum accidit.

Ægyptii vero licet oves nec ederent, nec immolarent, eas tamen alebant, ut lac, & lanam perciperent. Et fortassis ea præcipue de causa, ab ovibus occidendis abstinuere, quod magnæ essent utilitati: eæ siquidem bis in singulos annos fœtus suos edebant, aliaque plura emolumenta importabant. Propter pecudum raritatem, & maximam, quæ ab iis percipitur, utilitatem, plures olim leges statutas fuisse novimus, quæ pecudum interfectores magnis suppliciis addicebant.

Testatur Varro apud antiquos Græcos quasdam extitisse leges, quæ capite mulctari eum jubebant,

D qui taurum, vaccam, aut quodcumque aliud animal rusticis aptum laboribus occidisset: *Ab hoc antiqui ita manus abstineri voluerunt, ut capite sanxerint, si quis occidisset (bovem) qua in re testis Attica, testis Peloponnesus*. Visebantur olim Eleusi nonnullæ Triptolemi leges ligno insculptæ, ex quibus una quidquam præter terræ fructus diis offerri prohibebat; alia autem vetabat occidi aliquod ex iis animalibus, quæ agriculturæ inserviebant. Hæ duæ leges diu in Attica viguere; quin etiam aliqua extabant eorum vestigia in quadam ex legibus Solonis, qui teste Porphyrio de Abstin. lib. 4. §. 22. fructuum primitias diis offerri jubebat. Verum subsecutis temporibus hic utilitatis ex his animalibus provenientis intuitus in vanam degeneravit religionem, eaque adorari cœperunt, quæ vetitum diis, diis immolari.

CAPUT XLVII.

Adventus Jacobi ejusque familiæ universæ in Ægyptum; in Regis conspectum adducuntur, qui illis terram Gesen concedit. Ægyptii fame compulsi omnia bona sua oppignerant Regi. Jacobi morbus.

ỷ. 1. INgressus ergo Joseph nuntiavit Pharaoni, dicens: Pater meus, & fratres, oves
eorum, & armenta, & cuncta, quæ possident, venerunt de terra Chanaan: &
ecce consistunt in terra Gessen. 2 Extremos quoque fratrum suorum quinque
viros constituit coram rege: 3 Quos ille interrogavit: Quid habetis operis? Respon-
derunt: Pastores ovium sumus servi tui, & nos, & patres nostri. 4 Ad peregrinan-
dum in terra tua venimus: quoniam non est herba gregibus servorum tuorum, ingrave-
scente fame in terra Chanaan; petimusque, ut esse nos jubeas servos tuos in terra Ges-
sen. 5 Dixit itaque rex ad Joseph: Pater tuus, & fratres tui venerunt ad te. 6 Ter-
ra Ægypti in conspectu tuo est: in optimo loco fac eos habitare, & trades eis terram
Gessen. Quod si nosti in eis esse viros industrios, constitue illos magistros pecorum meo-
rum. 7 Post hæc introduxit Joseph patrem suum ad Regem, & statuit eum coram eo:
qui benedicens illi, 8 Et interrogatus ab eo: Quot sunt dies annorum vitæ tuæ? 9
Respondit: Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt: parvi, & mali, &
non pervenerunt usque ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt. 10 Et be-
nedicto rege, egressus est foras. 11 Joseph vero patri, & fratribus suis dedit posses-
sionem in Ægypto in optimo terræ loco, Ramesses, ut præceperat Pharao. 12 Et ale-
bat eos, omnemque domum patris sui, præbens cibaria singulis; 13 In toto enim or-
A. M. be panis deerat, & oppresserat fames terram, maxime Ægypti, & Chanaan. 14 E
2300. quibus omnem pecuniam congregavit pro venditione frumenti, & intulit eam in ærarium
regis. 15 Cumque defecisset emptoribus pretium, venit cuncta Ægyptus ad Joseph,
dicens: Da nobis panes: quare morimur coram te, deficiente pecunia? 16 Quibus il-
le respondit: Adducite pecora vestra, & dabo vobis pro eis cibos, si pretium non ha-
betis. 17 Quæ cum adduxissent, dedit eis alimenta pro equis, & ovibus, & bobus,
& asinis: sustentavitque eos illo anno pro commutatione pecorum. 18 Venerunt quoque
anno secundo, & dixerunt ei: Non celabimus dominum nostrum, quod deficiente pe-
cunia, pecora simul defecerunt; nec clam te est, quod absque corporibus, & terra ni-
hil habeamus. 19 Cur ergo moriemur te vidente? & nos, & terra nostra tui erimus:
eme nos in servitutem regiam, & præbe semina, ne pereunte cultore redigatur terra in
solitudinem. 20 Emit igitur Joseph omnem terram Ægypti vendentibus singulis posses-
siones suas præ magnitudine famis. Subjecitque eam Pharaoni, 21 Et cunctos populos
ejus, a novissimis terminis Ægypti usque ad extremos fines ejus. 22 Præter terram sa-
cerdotum, quæ a rege tradita fuerat eis: quibus & statuta cibaria ex horreis publicis
præbebantur, & idcirco non sunt compulsi vendere possessiones suas. 23 Dixit ergo
Joseph ad populos. En ut cernitis, & vos, & terram vestram Pharao possidet: accipite
semina, & serite agros, 24 Ut fruges habere possitis. Quintam partem regi dabitis:
quatuor reliquas permitto vobis in sementem, & in cibum famulis, & liberis vestris.
25 Qui responderunt: Salus nostra in manu tua est, respiciat nos tantum dominus no-
ster, & læti serviemus regi. 26 Ex eo tempore usque in præsentem diem, in univer-
sa terra Ægypti, regibus quinta pars solvitur, & factum est quasi in legem, absque ter-
ra sacerdotali, quæ libera ab hac conditione fuit. 27 Habitavit ergo Israel in Ægypto,
id est, in terra Gessen, & possedit eam: auctusque est, & multiplicatus nimis. 28 Et
vixit in ea decem, & septem annis: factique sunt omnes dies vitæ illius centum qua-
draginta septem annorum. 29 Cumque appropinquare cerneret diem mortis suæ, vo-
cavit filium suum Joseph, & dixit ad eum: Si inveni gratiam in conspectu tuo, pone
manum tuam sub femore meo: & facies mihi misericordiam, & veritatem, ut non sepe-
lias me in Ægypto. 30 Sed dormiam cum patribus meis, & auferas me de terra hac,
condasque in sepulchro majorum meorum. Cui respondit Joseph: Ego faciam, quod
jussisti. 31 Et ille: Jura ergo inquit, mihi. Quo jurante, adoravit Israel Deum, con-
versus ad lectuli caput.

℣. 2. EXTREMOS FRATRUM SUORUM QUINQUE VIROS CONSTITUIT CORAM REGE.] A Hebraicus textus [1] ad litteram: *Ex extremitate fratrum suorum &c.* Contendunt nonnulli, inter quos Ludovicus de Dieu, hunc loquendi modum qui sæpe in Scriptura occurrit, aliquid denotare quod præ ceteris eligitur, ceterisque præfertur [2]. Atque ita Josephum hic inter fratres suos illos credi potest elegisse, qui forma erant magis liberali, quique poterant melius Iosephi dignitatem coram Rege sustinere.

Rabbini contrario omnino in sensu locum hunc explicantes, affirmant Iosephum ex fratrum numero illos selegisse, quorum statura, forma, & mores minus poterant Pharaoni ejusque ministris placere; ante Regem, inquiunt, adducti sunt, Ruben, Simeon, Levi, B Issachar, & Beniamin. Timebat Ioseph, ne si eos aspiceret Rex, qui forma erant præstantiori, illos apud se servire juberet.

Potior tamen eruditissimorum Interpretum pars credit nullam hoc textu denotari distinctionem, atque Iosephum eos quinque sine delectu Regi obtulisse, quos primos obvios habuit. Ita Vatablus, Grotius, Iunius, Fagius &c. Septuaginta [3], Syrus, & Arabs, opinioni huic adhærere videntur. Sunt etiam qui simpliciter reddunt, *quosdam de fratribus*. Potest verti hebraicus textus [4]; Sumpsit partem fratrum suorum, idest, quinque viros, quos in conspectum Regis adduxit.

℣. 6. TERRA ÆGYPTI IN CONSPECTU TUO EST.] C Terra Gessen ad Regis imperium pertinebat: Eam petit Ioseph pro fratribus suis, cum & pascuis abundaret, & ab Ægyptiorum commercio esset sejuncta. Iosephum autem Rex ita alloquitur: iis omnibus, quæ meæ ditioni subsunt, utere pro arbitrio; horum partem, quam magis expedire censueris, propinquis tuis concede [5]. Hoc videlicet significant verba illa: *Terra in conspectu tuo est*. Cum Iacob in Ægyptum venit, nondum populus terras suas vendiderat Regi, ut ab illo alimenta acciperet. Id enim ultimis tantum sterilitatis annis contigit.

VIROS INDUSTRIOS.] Hebr. אנשי חיל: homines robustos, vel divites homines, qui corpore, & animo plurimum valent, quique ea omnia habent, quæ magistris pecorum Regis necessaria sunt.

℣. 7. BENEDICENS ILLI.] Cum verbum ברך, *barac, benedixit*, D de Deo dicitur, significat laudare, gratias agere, precari. Cum vero de hominibus effertur, notat plerumque pro eorum felicitate vota concipere, iis gratias agere, salutem dicere, & aliquando etiam bene iis facere. Eadem vox notat aliquando simpliciter genuflectere; hinc fortasse hujusmodi verbum usurpatur ad illum camelorum motum explicandum, quo genua flectunt, ut a lassitudine acquiescant. Vide Gen. 24. 1. & 41. 43. In hoc, quem nos exponimus, loco denotat vota, quæ pro Rege facit Iacob, ut diu, & prospere regnet, ut optima valetudine, & omni felicitatum genere perfruatur.

℣. 9. DIES PEREGRINATIONIS MEÆ PARVI, ET MALI.] E Iacobi vita vera fuerat peregrinatio; in variis utique regionibus, videlicet in terra Chanaan, in Mesopotamia, in Ægypto vagus, & errabundus semper vixerat. Si ejus vita cum ætate comparetur veterum Patriarcharum, a quibus originem suam ducebat, brevis illa erat, ejusque dies pluribus calamitatibus, & infortuniis fuerant obnoxii: *parvi, & mali*.

℣. 11. IN OPTIMO TERRÆ LOCO, RAMESSES.] Inter Regum Ægypti nomina Ramesses etiam invenitur. Putat Marshamus ad sæcul. 7. can. Ægypt. nomen hoc proprium esse ejus Principis, quo imperante in hanc regionem venerunt Israelitæ. Contendit eos in terra Gessen construxisse urbem nomine Ramesses; vel si jam antea stabat Urbs hæc, affirmat Israelitas eamdem amplificasse, illustrioremque reddidisse. Sunt etiam qui velint, (vide Exod. 1. 2.) urbem hanc fuisse tunc solum ædificatam, cum Hebræi Ægyptiaca servitute opprimerentur, atque Principem, qui illos tantopere vexabat, Ramessem fuisse appellatum.

℣. 12. PRÆBENS CIBARIA SINGULIS.] Hebræus ad litteram: *Eos nutrivit juxta os infantium* [6]. Illis alimenta præbuit, sicut pueris præberi solent, quibus ad satietatem suppeditatur cibus, nullum alium, nisi petendi laborem subeuntibus; vel potius, illis alimenta suppeditavit juxta ipsorum numerum, prout in singulis familiis plures, vel pauciores erant. Aquila [7]: *Secundum ora filiorum illorum*. Septuaginta: *juxta numerum corporum*, capitum, hominum. Vatablus, & quidam alii ita explicant: Alimenta singulis præbuit a minimo usque ad maximum natu.

℣. 13. IN TOTO ENIM ORBE PANIS DEERAT.] Hebræus: in omni terra; seu: in omni regione panis deerat. Vide cap. 41. 30. Id solummodo de Ægypto, eique proximis regionibus intelligi potest.

ET OPPRESSERAT FAMES TERRAM.] Vox hebrea תלה *thelah* legitur tantum hic, & cap. 16. 18. Proverb. Diversimode hujusmodi vox exponitur. Septuaginta [8]: *Terra Ægypti, & terra Chanaan erat exhausta (defecerat) propter excessum famis*. Alii: *Fame excruciata erat*, vexata, vastata, ad mendicitatem adacta. Kimchi, Vatablus, & alii quidam vertunt: *rabida*, seu insana *fames grassabatur*.

℣. 18. VENERUNT ANNO SECUNDO.] Postquam greges suos adduxerant. Quartus, aut quintus sterilitatis annus hic erat. Aliqui volunt septimum, & ultimum hunc fuisse annum; cum vers. 19. grana petant, quæ serere possint. Cum Joseph Regis thesauro intulisset pecuniam omnem, quæ in commercio erat, greges suos, suasque deinde terras vendere coactus fuit populus. Joseph hæc omnia servavit usque ad ultimum sterilitatis annum, eaque populo tunc reddidit, deditque semina, quæ terræ mandari possent; ea tamen conditione, ut populus quintam partem fructuum, seu terræ proventuum Regi solveret; & ne forte novum hoc tributum aliquam excitaret seditionem, neve privati homines sibi gravius justo onus imponi conquererentur, eos Joseph ab una in aliam urbem migrare jussit, ut omnis seditionum occasio tolleretur. Eos Rex in terras suas distribuit, quasi Dominus, qui ad agros colendos servos suos mittit.

NON CELABIMUS DOMINUM NOSTRUM.] Hebræus: *Nos non celabimus Dominum meum, quod argentum, & bona nostra vere consumpta sunt; pecora nostra (sunt) coram Domino nostro, ad ipsum spectant; nihil nobis aliud ante Dominum nostrum remanet præter corpora nostra, atque nostras terras*. Septuaginta: Dixerunt ei, ne permittas nos omnino interire [9]. Quoniam si (seu *quoniam, etenim*) argentum nostrum, bona nostra, & pecora nostra tua sunt, corpora tantum, & terra nostra nobis remanent.

℣. 19. CUR MORIEMUR TE VIDENTE? ET NOS, ET TERRA NOSTRA TUI ERIMUS.] Si quis textus punctatio-

1 מקצה אחיו.
2 Vide ad Isai. 26. 15. & Jud. 17. 2.
3 Ἀπὸ δὲ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ παρέλαβε.
4 מקצה *pars*, seu, מקצה *ex parte, ex fine*.
5 Vide supra 13. 9. 20. 15.
6 לפי הטף.
7 Aquila κατὰ στόμα νηπίων. 70. κατὰ σῶμα.
8 Ἐξέλιπε.
9 Μήποτε ἐκτρίβωμεν. Legerunt in Hebræo *Necached* נכחד loco *Niecached* ניכחד.

ctationem immutare vellet, ita legere posset: *Cur moriemur vidente te, nos, & agri nostri? In tuam nos ipsos tradimus potestatem*. Apud optimos Authores his similia leguntur; exempli gratia, apud Martial. *suburbanus ne moriatur ager*. Plantas vivere, & mori vulgo dicimus. Seneca; *Sata .... & vivere, & mori dicimus*. Solum mortuum dicitur, cum incultum est, ac sterile. Vide Bochartum de Animal. sacr. part. 1. lib. 1. Hæc tamen in textu mutatio nullatenus necessaria est.

Præbe semina.] Dictum fuerat superius c. 45. 6. futurum ut septem annorum spatio nec arari, nec meti posset: Cur ergo Ægyptii semina nunc petunt? Verosimile est eos toto hoc tempore serere consuevisse loca magis humida, Niloque proximiora, ut notat Divus Augustinus quæst. 160. in Genes. Alii credunt septimum hunc fuisse sterilitatis annum; illos autem tunc serere incœpisse, ut sequenti anno metere possent. Versiculus 23. opinioni huic valde favet: *En ut cernitis, & vos, & terram vestram Pharao possidet: accipite semina, & serite agros, ut fruges habere possitis*.

℣. 20. Emit omnem terram Ægypti.] Illas videlicet terras, quæ ad privatos omnes pertinebant, non quæ spectabant ad Sacerdotes.

Subjecitque eam Pharaoni (21.) et cunctos populos ejus a novissimis terminis Ægypti, usque ad extremos fines ejus.] Textus Samaritanus [1], & Septuaginta cum Vulgata concordant, populosque Pharaonis imperio obtemperantes ejusdem servos fuisse asserunt, agrorumque, quos colebant, dominos minime fuisse; quod sane convenit cum iis, quæ legimus apud Manethonem, & Diodorum: textus autem hebraicus hodiernus [2], Chaldæus, Syrus, & Arabs habent: *Joseph reddidit Regem dominum omnis terræ, & (21.) populum migrare jussit, ab una in aliam urbem, a novissimis terminis Ægypti, usque ad extremos fines ejus*. Inter has duas versiones discrimen intervenit momenti haud exigui, quod totum ab unius litteræ mutatione oritur.

Herodotus lib. 2. 168. moris cujusdam meminit, qui potest ea, quæ modo a nobis dicta sunt, illustrare. Affirmat ille in Ægypto a militibus quosdam agros, qui a Rege ipsis concedi solent, per vices possideri, ita ut nemo ejusdem agri duobus annis continenter dominus umquam sit. Diodorus Siculus lib. 1. docet Ægypti terras in tres partes fuisse divisas, prima ad Sacerdotes, altera ad Regem, tertia ad milites spectabat. Distribuebatur populus in tres classes, quarum una ex agricolis, altera ex pastoribus, tertia ex artificibus constabat. Agricolæ aliquam terræ portionem a Rege, vel a Sacerdotibus, vel a militibus in omnes vitæ suæ annos conducebant, quam colentes sese alere poterant, proprietatis autem dominis certam quamdam pensionem solvebant. Pastores & artifices eamdem semper artem in familiis suis exercebant, neque liberis parentum suorum artem deserere licebat. Hinc Regnum hominibus artem suam egregie callentibus semper abundabat, semper erat optime cultum solum; neque Reges subditis inusitata imperare vectigalia cogebantur. Hæc autem rerum in Ægypto dispositio ex eo effluxisse videtur, quod Joseph præscripserat: privati homines nullius terræ dominium possidebant.

℣. 22. Præter terram Sacerdotum.] Jussit Rex, ut hisce sterilitatis annis necessaria alimenta Sacerdotibus suppeditarentur, qui proinde ad agros suos vendendos non fuerunt adacti. Hos agros

A Sacerdotibus Pharaonem tradidisse asserit Vulgatæ Auctor: sed hebraicus textus tantum affirmat eum certam alimenti copiam Sacerdotibus dari jussisse [3]. Tradit Diodorus Siculus lib. 7. cap. 2. eum, qui tertiam agrorum partem Sacerdotibus concessit, Osirim fuisse, ut eorum proventus in sacrificia, ac expensas, quas deorum cultus exigebat, insumerent. Docet Herodotus lib. 2. cap. 37. Ægyptiis Sacerdotibus in singulos dies abunde adfuisse, quo vescerentur, sacras videlicet carnes, quæ eis coctæ offerebantur. Has tamen distributiones illi tantum percipiebant, qui reapse Templis inserviebant. Eorum autem domestici fructus ex hisce agris collectos insumebant, ut notat sæpe a nobis relatus Diodorus. Existimat Grotius nomine Sacerdotum Ægypti illos
B etiam intelligendos esse, qui Astrologiæ, Medicinæ, Physicæ, agrorum dimensioni, Arithmeticæ, & historiæ operam dabant.

℣. 25. Salus nostra in manu tua est: Respiciat nos tantum Dominus noster, et læti serviemus Regi.] Hebraicus textus [4] ita verti potest: *Tu nos incolumes servasti: inveniamus gratiam coram Domino nostro, & Pharaonis servi erimus*. Regum Orientis subditi pro servis habebantur, quod idem de subditis Regum Persarum referunt auctores Græci. Joseph Ægyptiorum capita, atque agros emerat; quapropter *servus* hoc in loco non significat simpliciter subditum; omnes enim Ægyptii Regis sui subditi erant: non urbanitatis vox hæc amplius est, sed veræ servitutis. Vide v. 21.

C ℣. 26. Usque in præsentem diem.] Moysis ætate durabat, & longo etiam post tempore perduravit politica illa disciplina, quam statuit Joseph in Ægypto; id colligitur ex Herodoto, Diodoro Siculo, Josepho, & Divo Clemente Alexandrino.

℣. 29. Pone manum tuam sub femore meo.] Vide, quæ dicta sunt Gen. 24. 2.

℣. 30. Dormiam cum Patribus meis.] De animi immortalitate, & corporis resurrectione optime sentiens moritur: eo inferri tumulo cupit, qui Saræ, Adami, & Isaaci ossa continebat juxta Hebron.

℣. 31. Adoravit .... conversus ad lectuli caput.] Triplex est præcipue loci hujus explicatio. Primo enim Vulgata, & Judæi volunt Iacobum
D jam jam moriturum, ad lectuli caput fuisse conversum, ut Deum adoraret.

Addunt Rabbini, ideo Iacob se se convertisse ad lectuli caput, quod respiceret terram promissionis, ad quam Iudæi preces facturi sese convertere consueverunt. Vulgatam sequuntur Aquila, Symmachus, Targum Hierosolymitanum, & plures alii Interpretes. Eodem in sensu 3. Reg. 1. 47. de Davide dicitur: *Adoravit Rex in lectulo suo*. Hebraicus textus habet: *se se prostravit*, seu, inclinavit super lectulum suum.

Secundo, Septuaginta [5], & Græci Patres ita locum hunc interpretantur: *adoravit summitatem baculi sui*, seu, *sceptri sui*. Auctor Epistolæ ad Hebræos 11. 21. & Syrus crediderunt Iacobum se profunde
E inclinasse ante sceptrum, quod Ioseph in suæ dignitatis signum gestabat; atque ita implesse propheticum Iosephi somnium Genes. 37. 9. 10. relatum, quod somnium Iacob ipse explicaverat de adoratione, quam filio suo erat aliquando exhibiturus. Notat Divus Augustinus quæst. 162. in Genes. Septuaginta Interpretum verba alium etiam sensum recipere posse. Adoravit Deum extremitati baculi sui, vel extremitati baculi Iosephi innixus. Græca phrasis hu-

---

1 Samarit. העביד *Heebid*.
2 Hebr. *Heebir*, העביר.
3 כי חק כהנים מאת פרעה ואכלו את חקם אשר נתן להם פרעה. Aquila ἀκρίβασμος γὰρ τοῖς ἱερεῦσι. Sym. σύνταξις γὰρ ἦν τοῖς ἱερεῦσι. 70. ἐν δόσει γὰρ ἔδωκε δόμα τοῖς ἱερεῦσι. Aliàs, ὅτι γὰρ μερὶς ἦν τοῖς ἱερεῦσι.
4 החיתנו נמצא חן בעיני אדני והיינו עבדים לפרעה.
5 70. Ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.

sis hujusmodi haud contemnendum sensum pati facile potest.

Tertio, quidam ex Recentioribus Expositoribus interpretationem afferunt magis, ut ipsis videtur, litteralem. *Reclinavit se ad caput lectuli*. Iacob Iosephum alloquuturus in lectulo suo sedit, ubi autem ultima sui animi sensa patefecit, lecto se iterum A composuit, suumque caput super cervical reposuit [1]. Ultimum hebraici textus verbum legi potest, *Matte, baculus*, quam lectionem sequuti sunt Septuaginta; vel *mitta, lectulus*; atque ita legit D. Hieronymus, & nos quoque hodie legimus Massorethurum punctationi adhærentes.

---

1 וישתחו על ראש המטה. Aq. προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης. Sym. ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς κλίνης.

CAPUT XLVIII.

Joseph Ephraim, & Manasse Jacobo offert: hic præcipuam benedictionem impertitur Ephraim, licet esset minor natu; atque Josepho agrum relinquit apud Sichem præcipui titulo.

℣. 1. HIs ita transactis, nuntiatum est Joseph, quod ægrotaret pater suus: qui, as-
sumptis duobus filiis Manasse, & Ephraim, ire perrexit. 2 Dictumque est
seni: Ecce filius tuus Joseph venit ad te. Qui confortatus sedit in lectulo.
3 Et ingresso ad se ait: Deus omnipotens apparuit mihi in Luza, quæ est in terra Cha-
naan: benedixitque mihi. 4 Et ait: Ego te augebo, & multiplicabo, & faciam te
in turbas populorum: daboque tibi terram hanc, & semini tuo post te, in possessionem
sempiternam. 5 Duo ergo filii tui, qui nati sunt tibi in terra Ægypti, antequam huc
venirem ad te, mei erunt: Ephraim, & Manasses, sicut Ruben, & Simeon reputabun-
tur mihi. 6 Reliquos autem, quos genueris post eos, tui erunt, & nomine fratrum
suorum vocabuntur in possessionibus suis. 7 Mihi enim, quando veniebam de Mesopo-
tamia, mortua est Rachel in terra Chanaan, in ipso itinere, eratque vernum tempus:
& ingrediebar Ephratam, & sepelivi eam juxta viam Ephratæ, quæ alio nomine appel-
latur Bethlehem. 8 Videns autem filios ejus dixit ad eum: Qui sunt isti? 9 Respon-
dit: Filii mei sunt, quos donavit mihi Deus in hoc loco. Adduc, inquit, eos ad me,
ut benedicam illis. 10 Oculi enim Israel caligabant præ nimia senectute, & clare vi-
dere non poterat. Applicitosque ad se, deosculatus, & circumplexus eos, 11 Dixit
ad filium suum: Non sum fraudatus aspectu tuo: insuper ostendit mihi Deus semen tu-
um. 12 Cumque tulisset eos Joseph de gremio patris adoravit pronus in terram. 13
Et posuit Ephraim ad dexteram suam, idest, ad sinistram Israel: Manassen vero in sini-
stra sua, ad dexteram scilicet patris, applicuitque ambos ad eum. 14 Qui extendens
manum dexteram, posuit super caput Ephraim minoris fratris: sinistram autem super
caput Manasse, qui major natu erat, commutans manus. 15 Benedixitque Jacob filiis
Joseph, & ait: Deus, in cujus conspectu ambulaverunt patres mei Abraham, & Isaac;
Deus, qui pascit me ab adolescentia mea usque in præsentem diem: 16 Angelus, qui
eruit me de cunctis malis, benedicat pueris istis: & invocetur super eos nomen meum,
nomina quoque patrum meorum Abraham, & Isaac, & crescant in multitudinem super
terram. 17 Videns autem Joseph, quod posuisset pater suus dexteram manum super
caput Ephraim, graviter accepit, & apprehensam manum patris levare conatus est de
capite Ephraim, & transferre super caput Manasse. 18 Dixitque ad patrem: Non ita
convenit, pater; quia hic est primogenitus, pone dexteram tuam super caput ejus.
19 Qui renuens, ait: Scio, fili mi, scio: & iste quidem erit in populos, & multi-
plicabitur: sed frater ejus minor, major erit illo: & semen illius crescet in gentes.
20 Benedixitque eis in tempore illo, dicens: In te benedicetur Israel, atque dicetur:
Faciat tibi Deus sicut Ephraim, & sicut Manasse. Constituitque Ephraim ante Manas-
sen. 21 Et ait ad Joseph filium suum: En ego morior, & erit Deus vobiscum, redu-
cetque vos ad terram patrum vestrorum. 22 Do tibi partem unam extra fratres tuos,
quam tuli de manu Amorrhæi in gladio, & arcu meo.

NUN-

℣. 1. **N**UNCIATUM EST, QUOD ÆGROTARET.] Haud erat Iosepho ignotum morbo laborare patrem suum; sed morbum quotidie ingravescere eidem nunciatur.

A

℣. 4. IN POSSESSIONEM SEMPITERNAM.] Iacobi posteri secundum carnem habuerunt terram Chanaan usque ad Messiæ adventum, sed spiritalis ejus posteritas fide, ac spe veram promissionis terram, cœlum nempe possidet, quin imo eamdem terram reapse possidet, in beatissimis illis hominibus, qui ad primogenitorum hæreditatem pervenerunt.

℣. 6. NOMINE FRATRUM SUORUM VOCABUNTUR IN POSSESSIONIBUS SUIS.] Nullam obtinebunt hæreditatem a majoribus suis fratribus distinctam: hoc providum Iacobi consilium locum minime habuit; propterea quod nullos Ioseph habuit filios præter Ephraim, & Manasse; quod si alii ei nati fuissent liberi, nec Tribuum capita esse potuissent, nec ad hæreditatem una cum ceteris Patriarchis fuissent vocati, sed habiti solum ut privati Josephi filii. Ea Iacobo mens erat, ut uni, aut alteri ex duobus fratribus suis Ephraim, aut Manasse conjungerentur.

℣. 11. NON SUM FRAUDATUS ASPECTU TUO.] Hebræus, & Chaldæus; *Te aspicere minime credebam*; *id ego minime sperabam*. Alii; *Non precabor*, פללתי. Sperare minime audebam, fore ut te aliquando viderem; vota concipere, precesque effundere non audebam pro re hac, quæ, ut mihi quidem videbatur, evenire omnino non poterat.

℣. 12. CUMQUE TULISSET EOS JOSEPH DE GREMIO PATRIS.] Textus hebraicus rem hanc pluribus explicat: Ioseph accepit duos filios suos, qui erant inter genua Iacobi, מעם ברכיו, vel qui ad ejus genua provoluti erant, eaque amplectebantur; deinde se ad patris pedes abjecit, cumque sumpsisset duos filios suos, Ephraim ad dexteram suam, idest, ad sinistram Israel, Manassen vero in sinistra sua, ad dexteram scilicet patris posuit.

℣. 14. QUI EXTENDENS MANUM DEXTERAM POSUIT SUPER CAPUT EPHRAIM.] Ex hoc loco colligitur, quam antiquus sit mos, ut illis manus imponantur, quibus munus aliquod injungitur. Consuetudo hæc semper apud Iudæos viguit, & ab iis derivata est ad Ecclesiam Catholicam, quæ manuum impositione utitur in ministris suis instituendis. Christus Jesus manus imponebat pueris, ut habetur Math. 19. 13. qui ad ipsum adducebantur, ut eis benediceret. Modus, quo utuntur tum Israelitæ in Sacerdotibus suis creandis Num. 8. 10. tum Moyses in eligendo Iosue, ut sibi succederet Num. 27. 18. comparari potest cum ritu, quem adhibent tum Apostoli in instituendis septem Diaconis, Act. 6. 6. tum Senatus Ecclesiasticus, nempe episcopi Timotheum initiaturi.

COMMUTANS MANUS.] Hebraicus שכל את ידיו, *Fecit intelligere manus suas*. Chaldæus אתבמינון: *instruxit, reddidit sapientes manus suas*. Manum suam dexteram prudens, volensque imposuit illi, qui ad lævam adstabat, manumque sinistram illi, quem habebat ad dexteram, eventusque probavit eum prophetiæ, & sapientiæ spiritu permotum id egisse. Nonnulli [1] optime vertunt: *prudenter composuit manus suas*. Notant Veteres Patres natu minorem majori prælatum significare Christianos homines longe Iudæis antecellere, manusque Iacobi nepotibus suis benedicentis in modum crucis dispositas denotare Christi crucem, a qua una gloria, felicitas, & adoptio nostra proficiscitur. Observari etiam potest plerumque in Scriptura minores natu præferri majoribus, cum voluerit Deus futuram Ecclesiæ suæ adoptionem hominum animis inculcare, innumeris prope figuris eam passim promittentibus. Abel Caino, Sem ceteris suis fratribus, Isaac Ismaeli, Iacob Esau, Ioseph Ruben, Phares Zaram, Moyses Aaroni, David fratribus suis præferuntur.

℣. 15. BENEDIXIT IACOB FILIIS IOSEPH.] Textus hebraicus hodiernus habet: *benedixit Josepho*; videlicet, ei benedixit in duobus filiis suis.

℣. 16. ANGELUS, QUI ERUIT ME.] Quænam sit notio, seu potius quinam sit sensus hebraicæ vocis מלאך *Malach*, quæ hic redditur *Angelus*, non conveniunt Interpretes. Vox hujusmodi nascitur a radice הלך, mittere, seu juxta Æthiopicam significationem, *servire*; quocirca valde convenit cum Græco *Angelos*, & Latino *Angelus*, quibus sane verbis Angelorum natura minime significatur, sed ea, quæ ut legati, & nuntii obeunt munia, explicantur. Ajunt Interpretes quidam filiis, & nepotibus suis hic precari Iacobum, ut Deus, qui sibi quamdiu vixit præsto semper fuit, eisdem etiam auxilium

B suum concedat. Divus Cyrillus lib. 3. Thesauri c. 1. Divus Athanasius Orat. 4. contra Arian. Divus Hilarius de Trinit. lib. 4. num. 23. 24. Tertullianus de Baptismo cap. 8. Ambrosius de Benedict. Patriarchar. cap. 1. Augustinus quæst. 166. in Gen. Theodoretus quæst. 107. Augustinus in Psal. 77. vers. 9. & alii locum hunc ita exponunt: Scriptura Deo aliquando tribuit nomen Angeli, atque Iacob Angelum hunc vocat liberatorem suum, quod certe Deo tantummodo potest proprie convenire.

Iansenius vero, Menochius, & alii contendunt, nomen Angeli hic præsertim significare Angelum Iacobi custodem, qui ei varia peragenti itinera semper adfuerat. Certum est, Scripturam nomen Angeli Deo quandoque tribuere, Angelosque Dei nomine

C identidem appellari, tum præsertim, cum aliquid illi agunt Dei nomine, Deique auctoritate: sed cum alicubi nomen Angeli donatur iis, quibus ante Dei nomen fuerat tributum, tunc profecto credibile est velle Scripturam eorum naturam, & munia magis aperte, & exacte denotare: cumque illos deos Scriptura nominat, tunc populi captui, & sensui se se accommodat, qui causas minus præcipuas, & instrumenta, quibus multa supra naturam fiunt, sæpe cum causa prima, & summo, ac vero rerum omnium Auctore confundit. Samaritanus pro *Malac*, Angelus, habet מלך, *Melech*, *Rex*, quasi id optaret Iacob, ut Pharao, cui tot beneficiis erat ipse devinctus, eadem benevolentia imposterum quoque Iosephum complecteretur.

D INVOCETUR SUPER EOS NOMEN MEUM.] Ego illos in adoptionem accipio. Volo ego, ut nomine filiorum Iacobi vocentur: obtineant & illi inter filios meos hæreditatem suam, quasi ego ipse vos genuerim. Vide v. 6.

℣. 18. NON ITA CONVENIT, PATER.] Non recte manus disposuisti. En duo prophetæ de re eadem longe diversa sentientes. Deus sæpe uni patefacit, quod alteri minime vult aperire; numquam tamen eodem tempore, eademque de re duobus prophetis contraria manifestat. Non semper afflatu divino Vatum mens concitatur. Ioseph ex sui animi sententia hic loquitur. Iacob vero cœlesti quodam spiritu impulsus agit.

℣. 19. SEMEN ILLIUS CRESCET IN GENTES.] He-

E bræus: *ejus posteritas erit plenitudo Gentium*. Chaldæus autem vertit; *ejus liberi potentes erunt inter populos*. Vaticinium hoc probavit eventus. Tribus Ephraim una semper fuit ex Israelis Tribubus, quæ numero, & potentia plurimum valuerunt: quin & principem aliquando locum tenuit in Regno decem Tribuum. Ephraimitarum virtus in Scriptura celebratur. Verba hæc: *plenitudo Gentium*, significare possunt, ut affirmat Ludovicus de Dieu, omnes populos, omnes nationes. Erit ille plenitudo Gentium, habebit ea omnia, quæ ullus umquam populus possidere potest; ad eam magnitudinem, potentiam, & gloriam perveniet, quam maximam ulla umquam natio potest sibi comparare. Id plerumque significat vox hæc, *Plenitudo*; verbi gratia: *Domini est terra, & ple-*

---

1 Tigur. Vatabl. Oleaster.

& plenitudo ejus; quæcumque in orbe sunt, Domini sunt. *Plenitudo Chomer*; quantum *Chomer* potest continere. *Plenitudo peccati*; peccata omnia, quæ patrari possunt. *Plenitudo domus*, quæcumque domi sunt.

℣. 20. IN TE BENEDICETUR ISRAEL.] Iosephum alloquitur. Hebræus juxta Massoretharum punctationem: *Israel benedicet in te* [1]. Cum Israelitæ volent alicui ominari fausta, stirpis tuæ felicitatem ei ita precabuntur. Dominus muneribus suis te repleat, sicut iisdem cumulavit Ephraim, & Manasse. Septuaginta: *Israel benedicetur ἐν ὑμῖν, in vobis*: id enim referunt ad Ephraim, & Manasse.

℣. 22. DO TIBI PARTEM UNAM EXTRA FRATRES TUOS.] Verbum hebraicum *Sechem* [2], significat ad litteram, *humerum*, & metaphorice *partem*; significat etiam nomen Urbis *Sichem*, quo in sensu illud acceperunt Septuaginta; *Do tibi Sichem supra fratres tuos*. Iesu Christi ætate constans erat Iudæorum, & Samaritanorum traditio, Ioan. 4. 5. partem illam, quam Iacob Iosepho hic dono dat, agrum fuisse, quem ipse emerat a filiis Hemor. Cum Israelitæ ingressi sunt terram Chanaan, filii Ioseph patrem suum sepelierunt in parte agri, quem a Iacobo Ioseph acceperat Iosue 24. 32. Iacob autem hic ait se partem hanc tulisse de manu Amorrhæi in gladio, & arcu suo. Qui locum hunc exponunt de Urbe Sichem, asserunt Iacobum eam terram retinere voluisse, quam Simeon, & Levi Sichem incolis eripuerant, licet violentiam a filiis suis hisce populis illatam semper fuerit execratus. Modum improbavit, factique circumstantias, non tamen id esse sibi deferendum putavit, quod filii sui armis adepti fuerant. Pessimas hasce rationes jam confutavimus Genes. 34. 30. Existimat Grotius, Patriarcham Iacobum hic vaticinari, atque ut jam factum id exprimere, quod filii sui aliquando facturi erant, eumque asserere se armis potitum esse terræ illius, cum dicere vellet futurum aliquando ut posteri sui illius regionis potirentur. Sed quid, quæso, hoc in sensu

A Iacob Iosepho dat extra fratres suos? Omnes enim erant consequuturi partem suam in terra Chanaan, & plerique eorum potiorem, quam filii Joseph, erant partem habituri.

Divo Hieronymo visum est gladium, & arcum significare hic Jacobi justitiam, qua Dei auxilium adversus Chananæos, post Sichimitarum cædem meruit. *Arcum hic, & gladium justitiam vocat, per quam meruit peregrinus, & advena interfecto Sichem, & Hemor, de periculo liberari* &c. Ita citatus Pater in quæstionibus hebraicis. Hæc tamen expositio mystica potius est, quam litteralis. Addit etiam idem Sanctus Doctor, Iacobi verba intelligi posse de pecunia, qua agrum Iosepho nunc concessum emit. Argentum hoc Iacob appellat vim, & robur suum, B quia pluribus laboribus illud sibi comparaverat.

Eumdem hunc locum mystice exponit Onkelos Paraphrastes. Arcu, & gladio preces, & orationes Iacobi vult denotari: *Quam acquisivi oratione, & deprecatione mea*. Alia hypothesis, eaque admodum probabilis proponitur a Masio in Iosue ultim. & Brugensi ad Ioh. 4. 5. & Ligtfooto hor. tal. 84. Cum Iacob, inquit Masius, post depopulatam urbem Sichem timeret, ne Chananæi facinus hoc ulciscerentur, alio concessit, agrumque reliquit, quem emerat a filiis Hemor. Cum vero subsequutis temporibus in eumdem rediisset locum, armis inde expulit Amorrhæos, qui agrum suum occupaverant. Nihil explicationi huic addendum esset, si quod momentum ex historia petitum ad eam confirmandam afferri posset: C certum tamen est nihil in historia reperiri, quod huic interpretationi adversetur.

DE MANU AMORRHÆI.] Qui volunt sermonem hic esse de agro, quem emit Iacob a filiis Hemor Genes. 23. 20. ii vel Hemor origine Amorrhæum fuisse contendunt, licet apud Hevæos natus fuerit, vel ajunt Amorrhæi nomen Chananæis convenire, tamquam nomen genericum. Hujusmodi plura sunt in Scriptura exempla.

---

1 בך יברך ישראל.
2 שכם אחד על אחיך אשר לקחתי מיד האמרי וגו.

CAPUT XLIX.

Ultima Jacobi verba. Singulis filiis suis vaticinatur, quæ eisdem eventura erant.

℣. 1. VOcavit autem Jacob filios suos, & ait eis: Congregamini, ut annuntiem,
quæ ventura sunt vobis in diebus novissimis. 2 Congregamini, & audite
filii Jacob, audite Israel patrem vestrum. 3 Ruben primogenitus meus, tu
fortitudo mea, & principium doloris mei: prior in donis, major in imperio. 4 Ef-
fusus es sicut aqua, non crescas: quia ascendisti cubile patris tui, & maculasti stratum
ejus. 5 Simeon, & Levi fratres: vasa iniquitatis bellantia. 6 In consilium eorum
non veniat anima mea, & in cœtu illorum non sit gloria mea: quia in furore suo occi-
derunt virum, & in voluntate sua suffoderunt murum. 7 Maledictus furor eorum,
quia pertinax; & indignatio eorum, quia dura: dividam eos in Jacob, & dispergam
eos in Israel. 8 Juda, te laudabunt fratres tui: manus tuæ in cervicibus inimicorum
tuorum, adorabunt te filii patris tui. 9 Catulus leonis Juda: ad prædam, fili mi, a-
scendisti: requiescens accubuisti, ut leo, & quasi leæna, quis suscitabit eum? 10
Non auferetur sceptrum de Juda, & dux de femore ejus, donec veniat, qui mittendus
est, & ipse erit expectatio gentium. 11 Ligans ad vineam pullum suum, & ad vitem,
ô fili mi, asinam suam. Lavabit in vino stolam suam, & in sanguine uvæ pallium suum.
12 Pulchriores sunt oculi ejus vino, & dentes ejus lacte candidiores. 13 Zabulon in
littore maris habitabit, & in statione navium pertingens usque ad Sidonem. 14 Issa-
char

char asinus fortis accubans inter terminos. 15 Vidit requiem, quod esset bona: &
terram, quod optima: & supposuit humerum suum ad portandum, factusque est tribu-
tis serviens. 16 Dan judicabit populum suum, sicut & alia tribus in Israel. 17 Fiat
Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens ungulas equi, ut cadat ascensor ejus
retro. 18 Salutare tuum expectabo, Domine. 19 Gad, accinctus præliabitur ante
eum: & ipse accingetur retrorsum. 20 Aser, pinguis panis ejus, & præbebit delicias
regibus. 21 Nephtali, cervus emissus, & dans eloquia pulchritudinis. 22 Filius ac-
crescens, & decorus aspectu: filiæ discurrerunt super murum. 23 Sed exasperaverunt
eum, & jurgati sunt, inviderunt que illi habentes jacula. 24 Sedit in forti arcus ejus,
& dissoluta sunt vincula brachiorum, & manuum illius per manus potentis Jacob: inde
pastor egressus est, lapis Israel. 25 Deus patris tui erit adjutor tuus, & omnipotens
benedicet tibi benedictionibus cœli desuper, benedictionibus abyssi jacentis deorsum,
benedictionibus uberum, & vulvæ. 26 Benedictiones patris tui confortatæ sunt bene-
dictionibus patrum ejus: donec veniret desiderium collium æternorum: fiant in capite
Joseph, & in vertice Nazaræi inter fratres suos. 27 Beniamin lupus rapax, mane co-
medet prædam, & vespere dividet spolia. 28 Omnes hi in tribubus Israel duodecim:
hæc locutus est eis pater suus, benedixitque singulis benedictionibus propriis. 29
Et præcepit eis, dicens: Ego congregor ad populum meum: sepelite me cum patri-
bus meis in spelunca duplici, quæ est in agro Ephron Hethæi, 30 Contra Mambre in
terra Chanaan, quam emit Abraham cum agro ab Ephron Hethæo in possessionem se-
pulchri. 31 Ibi sepelierunt eum, & Saram uxorem ejus: ibi sepultus est Isaac cum
Rebecca conjuge sua: ibi & Lia condita jacet. 32 Finitisque mandatis, quibus filios
instruebat, collegit pedes suos super lectulum, & obiit: appositusque est ad populum
suum.

℣. 1. IN DIEBUS NOVISSIMIS.] Longo post mortem meam tempore. Hebræus [1]: *diebus futuris*: Quod futurum est, sive cito, sive sero. In quodam veteri libro apocrypho Josepho adscripto hæc extabant, ut refert Eusebius l. 6. Præpar. cap. ult. ex Origene: *Et vobis patefaciam quæ legi in tabulis cœli, & quæ vobis, & liberis vestris eventura sunt.*

℣. 2. CONGREGAMINI.] Patriarchæ morti proximi domesticis suis benedictionem impertiri consueverant: iisdemque ultima animi sui sensa declarare. Hoc erat quoddam veluti Patriarcharum testamentum; eorumque postremis verbis fides summa habebatur, cum prophetico quodam spiritu, divinoque afflatu concitati ea Patriarchæ protulisse crederentur. Ad nos ultima Isaaci, Jacobi, Josue, Samuelis, Davidis, & Tobiæ sensa Scriptura transmisit. Extabat olim [2], & hodie quoque extat liber quidam apocryphus, cui titulus: *Duodecim Patriarcharum testamentum*, in quo postrema eorum verba referuntur. Profani etiam (Vide Cicer. lib. 1. de Divinat. & Xenophon. in Cyropæd.) putarunt homines morti proximos quamdam rerum futurarum habere præsensionem. Id etiam asserit Cyrus jam jam moriturus, id affirmat & Socrates jam hausti veneni vi pene confectus. Ad eam, ajebat ille, ætatem perveni, qua homines futura vaticinari consueverunt.

℣. 3. TU FORTITUDO MEA, ET PRINCIPIUM DOLORIS MEI.] Hebraicus textus [3] verti potest: Tu es potentia mea, & initium fortitudinis meæ; idest, tu es primogenitus meus, filius juventutis meæ, prima matrimonii mei soboles. Cum Scriptura primogenitos vult significare, frequenter expressionem hanc usurpat. Vide Deuteronom. 21. 17. Psalm. 77. 51. Eodem in sensu locum hunc explicant non solum Septuaginta, qui reddunt Ἀρχὴ τῶν τέκνων μου, sed maxima etiam Interpretum pars. Qui legunt; *principium doloris mei*, id exponunt de dolore, quem tum sensit Jacob, cum Ruben incestum cum Bala habuisse commercium, atque patrium cubile violasse cognovit. Concordant cum Vulgata tum Aquila, qui reddit Κεφάλαιον λύπης, tum Symmachus, qui vertit Ἀρχὴ ὀδύνης.

PRIOR IN DONIS, MAJOR IN IMPERIO.] Putat Lyranus Iacobum his verbis Ruben benedicere, eamque benedictionem tum habuisse effectum suum, cum ejus Tribus omnium prima Iordanem pertransiit Iosue 4. 12. vel cum sub Saulis regno eadem Tribus Agarenos debellavit 1. Par. 5. 10. Chaldæus tamen, Onkelos, Targum Hierosolymitanum, D. Hieronymus in quæstionibus hebraicis, & Interpretes passim locum hunc ita exponunt: Tu utpote primogenitus prior in donis, & major in imperio esse, duplicem hæreditatis partem, imperium in ceteras Tribus, atque Sacerdotium obtinere debueras; verum quia patrem tuum tanta affecisti injuria, ideo dignitate pristina dejectus es. Duplex portio Iosepho, Sacerdotium Levi, Imperium Iudæ cessit. Septuaginta sic vertunt [4]: *Tu durus ferendo* (minime tolerandus, difficilis) *durus, & procax*. Hebræus verti potest [5]: *Tu prior esse debebas in dignitate: & prior in potentia*; id est: Tribus tua ceteras tum dignitate, tum auctoritate, seu tum numero, tum potentia superare debebat.

℣. 4. EFFUSUS ES SICUT AQUA; NON CRESCAS.] Cum Tribus tua, & viribus, & multitudine ceteris præstare deberet, nunc *tu effusus es sicut aqua*; nihil virium, nihil gloriæ, nihilque roboris amplius habes, nec numero, nec dignitate, nec viribus *amplius cresces*. Tribus Ruben numquam numero multum valuit, neque magni in Israel habita; atque Moyses Deuteron. 33. 6. ait: *Vivat Ruben, & non moria-*

1 כאחרית הימים
2 Origenes hom. 15. in Josue.
3 ראשית אוני,
4 70. Σκλήρος φέρεσθαι, καὶ σκλήρος αὐθάδης,
5 יתר שאת ויתר עז.

moriatur, & sit parvus in numero. Nonnulli versiculum hunc ita explicant: *tu te effudisti sicut aqua*: idest, effræni cupiditati tuæ indulsisti, nec eam potuisti superare: *ne crescas*, sicut aqua, & sicut torrens exundans dispergeris. Septuaginta reddunt [1]: *tu mihi maximam intulisti injuriam, sicut aqua, ne ebullias*. Aquila [2]; *admiratione correptus es, ne te effundas sicut aqua*. Symmachus [3]: *sicut aqua calida efferbuisti, non eris præstantior*. Onkelos [4]: *Quoniam sequutus es voluntatem tuam sicut aqua effusa, non proficies, nec habebis partem accessionis hæreditatis*. Hebraicus textus [5] ita reddi potest: *levitas ut aquæ: ne excellas*. Aliter vertitur a Capello: *Superbia elatus es; ne excellas non magis, quam aqua. Pachaz* Arabice significat *superbire*. Divus Hieronymus in suis hebraicis quæstionibus ita textum hebraicum interpretatur: *Effusus es sicut aqua: ultra ne pecces*.

Et maculasti stratum ejus.] Hebræus ad litteram: *tunc maculasti stratum meum: ipse ascendit*, seu, *illud se extulit*, vel, *illud evanuit*; id est, juxta quorumdam Rabbinorum sententiam, torus meus rejectus fuit, numquam post te illum ascendi: seu juxta Vatablum, evanuit tuæ primogenituræ ratio. Vertere mallem: torum meum maculasti, illum ascendendo. Ego enim in textu hebræo [6] pro *halah* lego *holeh*. Divus Ambrosius lib. de Bened. Patriar. cap. 2. putat ea, quæ filiis suis dicit Iacob, vaticinia esse, eoque innixus fundamento scribit, verba hæc, *maculasti stratum meum*, non referri ad Rubeni facinus cap. 35. relatum; illud enim longe ante patratum fuerat; sed Salvatoris passionem, & Judæorum in Christum Iesum odia, ac vexationes verbis istis portendi vult: Iudæi, inquit, Christi stratum macularunt, ejus corpus affigentes cruci, quæ lectus est, ubi Sancti viri requiescunt. Non est tamen litteralis hæc interpretatio.

℣. 5. Simeon, et Levi fratres.] Vel Simeon, & Levi fratres in crimine, nimium in sceleribus conjuncti, nimiumque in sævitie similes. *Frater* sæpe ponitur pro simili, Prov. 18. 2. & 19. 7.

Vasa iniquitatis bellantia.] Septuaginta, & Chaldæus legisse videntur in textu hebræo *calu*, fecerunt, consumserunt, pro *Celei*, vasa, ut hodierna fert lectio. En Septuaginta [7] interpretatio: *Simeon, & Levi fratres consiliorum suorum injustitiam adimpleverunt*. Chaldæus verba hæc in eorum laudem vertit; Simeon, & Levi duo fratres sunt maxime strenui, in regionibus, ubi habitarunt, plurima virtutis suæ documenta dederunt. Huic Interpretationi favet etiam Samaritanus; habet enim *calu*, & probabile est Symmachum, & Theodotionem cum Septuaginta concordasse, cum nulla inter illos hoc in loco intercedat lectionis varietas. Aquila tamen legebat, ut Vulgata, σκεύη ἀδικίας. *vasa iniquitatis*, Hexapl. p. 672.

Nos hebraicum textum ita vertimus [8]: *Simeon, & Levi sunt fratres* (in crimine) *gladius eorum gladius iniquitatis*. Verbum *maceroth* deducimus a radice *carat*, amputavit; Junius vero, Tremellius, & Rivetus illud deducunt a *macar*, quod Chaldaice significat convenire, promittere; eorum arma iniquæ, & dolosæ promissiones sunt. Alludit ad dolosa verba, quibus Sichimitas deceperunt, deceptosque interfecerunt. Vox *meceroth*, seu *maceroth* in hoc uno Scripturæ loco invenitur. Inde probabile est oriri græcum *machæra*, quod ensem significat. Persarum gladios appellari *machæras* Xenophon affirmat.

℣. 6. In consilium eorum non veniat anima mea.] Ex hoc loco aperte colligitur Iacobum Simeonis, & Levi facinus in Sichimitas execrari. Hebræus [9] reddi potest: *in consilium eorum nunquam venit anima mea*, vel, *nunquam veniet*, vel; *faxit Deus, ne veniat unquam*. Septuaginta [10]: in conspirationem eorum nunquam veniat anima mea, & viscera mea in eorum cætu nunquam contendant. Vox hebraica *cabod*, significat *jecur*, viscera, gloriam. Veteres quidam, ut Origenes, & Tertullianus legentes μὴ ἐρείσαι, ita Septuaginta textum exponunt: *in eorum cætu non consistat jecur meum, neque ei adhæreat*. Oleaster, & Castalio hebræum textum ita explicant: *Faxit Deus, ut ego recondito eorum consilio nunquam credam animam meam, nec gloriam meam eorum cœtui*. Tantum mihi in eorum fide fiduciæ non est, ut animam, seu vitam meam, gloriam, seu nomen meum illis credam. Plerique putant in altera hujus versiculi parte ea repeti, quæ in prima dicta sunt, & verba illa *gloria mea*, idem denotare, ac illa, *anima mea*. Vide Psal 49. 13. & 15. 9. & 7. 6. ubi Hebraicus textus habet *gloria mea* pro *anima mea*.

Quia in furore suo occiderunt virum &c.] Loquitur semper de eorum in Sichimitas crudelitate. Targum Hierosolymitanum, Kimchi, & alii hebraicum textum ita interpretantur: Occiderunt viros in furore suo, & dedita opera pecus abstulerunt. Septuaginta Ἐνευροκόπησαν ταῦρον, *poplites tauri succiderunt*. In in bello factum aliquando fuisse novimus. Vide Josue 11. 9. Id etiam fecisse Simeonem, & Levi haud est improbabile, ut Sichimitarum tauros rusticis laboribus redderent inutiles. Prior hujus versiculi pars explicari potest de crudelitate in Sichem adhibita; altera autem de Simeonis, & Levi sævitie in Ioseph fratrem suum, qui hic per taurum fortitudinis symbolum denotatur. Origenes hom. 17. in Genes. & Tertullianus contra Judæos cap. 10. sub tauri nomine intelligunt Christum Iesum accusatum, & in extraneorum manus traditum a Iudæis, quos Simeon, & Levi designant. Alii hebraicum textum ita reddunt: *in furore suo occiderunt virum, & in vindicta sua suffoderunt muros*. Hebraica vox [11] *Schor* significat *taurum*, & *schur* murum. Has duas voces eædem omnino textus litteræ conficere possunt.

℣. 7. Maledictus furor eorum &c.] Textus Samaritanus habet אדיר *adir* pro ארור *arur*; & חברת *chaberat* pro עברת *haberat*. Itaque verti potest: *Fortis indignatio eorum, quoniam potens, & conjunctio eorum, quoniam dura* (seu inexorabilis.)

Dividam eos in Jacob &c.] Tam arctam eorum conjunctionem puniam, eorum habitationes dividam, atque illos per fratrum suorum regiones dispergam.

---

1 Ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ μὴ ἐκζέσῃς.
2 Ἐθαμβεύσας ὡς ὕδωρ μὴ περισσεύσῃς.
3 Ὑπερζέσας ὡς ὕδωρ, οὐκ ἔσῃ περισσότερος.
4 Hic loquendi Græcorum modus: *ebullire ut aqua*, in Aristophane, & Pausania significat *irasci*; & vox ὑπερζέως a Symmacho usurpata, liquorem significat turgescentem, quique ex cacabi labro effunditur; quod Rubeni incontinentiæ optime potest convenire.
5 פחז כמים אל תותר.
6 אז חללת יצועי עלה.
7 Συμεὼν καὶ Λευὶ ἀδελφοὶ συνετέλεσαν ἀδικίαν ἐξαιρέσεως αὐτῶν.
8 כלי חמס מכרותיהם.
9 בסדם אל תבא נפשי בקהלם אל תחד כבדי.
10 70. Ἐπὶ τῇ συστάσει αὐτῶν μὴ ἐρείσαι τὰ ἥπατά μου.
11 עקרו שור. Aq. Sym. ἐξερρίζωσαν τεῖχος.

pergam. Et sane Tribus Levi dispersa semper subsistit in diversis Urbibus, quæ a singulis Tribubus eidem concessæ fuerunt; Tribui vero Simeonis pars quædam a Tribu Juda avulsa assignata fuit, Josue XIX. 1. & seq., quam deinde illi ditionem montibus quibusdam Sehir, & regionibus nonnullis in deserto Gader subactis, 1. Paral. IV. 27. 39. 42., nonnihil amplificarunt.

Judæi, & veteres quidam Patres existimant a Levi quidem Sacerdotes, a Simeone autem Scribas, & in lege sapientes Israeli toti fuisse progenitos. Tum hi, tum illi per universas Israelis regiones, dispersi vivebant. Hæc tradunt cum Targum Hierosolymitanum, tum Tertullianus contra Jud. c. 10. & contra Marcion. lib. 13. c. 18. tum D. Ambrosius de benedict. Patriarch. c. 3.

Credit Menochius Jacobum Simeoni, & Levi mala hæc omnia fuisse sub conditione ominatum; potuisse proinde illos tot mala declinare, si agendi rationem a pristina omnino diversam inire voluissent. Et sane, inquit ille, id assequutus est Levi in Sacerdotibus illis, qui suum pro lege divina zelum in deserto ostenderunt. Num. XXV. 11. 12. In Simeone vero remansit hæc maledictio propter crimen a Zambri commissum. Num. XXV. 14. Unde Moyses Deuteron. 23. morti jam proximus ceteris quidem omnibus Tribubus benedicit, Simeonis tamen Tribui nullam benedictionem impertitur.

℣. 8. IUDA, TE LAUDABUNT.] Cum Judas, ut docent quidam ex Rabbinis, Ruben, Simeonem, & Levi, qui fratres erant majores, tot probris a patre onerari audivisset, aufugere voluit, ne & ipse his similia referret convitia; sed cum id cognovisset Jacob, ab hoc illum timore liberavit, dicens: & nomine, & re tu es *Juda*, te laudabunt fratres tui. Vox hebraica הודה *hoda*, unde oritur Juda, laudare, confiteri significat. Targum Hierosolymitanum: te laudabunt fratres tui, & Iudæi omnes nomine tuo appellabuntur. Onkelos: Confessus es, & non es confusus; te laudabunt fratres tui. Arbitrantur nonnulli hunc Paraphrastem alludere ad confessionem, qua Iudas peccatum cum Thamar a se commissum ingenue fassus est; contendunt alii eum alludere ad Iudæ curam, ac sollicitudinem, qua Iosephum e patrum manibus eripere, & a morte liberare conatus est.

MANUS TUA IN CERVICIBUS INIMICORUM TUORUM.] Eos tu persequeris, & conteres, capies, & prosternes.

ADORABUNT TE FILII PATRIS TUI.] Post Isboseth Saulis filii cædem Tribus omnes David Regem salutarunt. Ex veteribus quidam id totum de Iesu Christo interpretantur; plerique tamen primam vaticinii partem de Iuda, cetera autem omnia de Christo exponunt. Peculiare de Tribu Iuda Vaticinium, ejusdemque Tribus potentia, ac regnum illa, quæ de Messiæ adventu, ac regno traduntur v. 10. mire comprobat.

℣. 9. CATULUS LEONIS.] Hujus Tribus martiales spiritus, bellicam virtutem, ac potentiam Jacob hisce verbis commendat. Textus hebraicus ita potest explicari: *Catulus Leonis es, Juda, modo rediisti a præda, fili mi; acquievit, & accubuit ut leo, & ut vetus leo: quis suscitabit eum?* Vulgata nobis leonem exhibet, qui prædam quærit; hebræus autem habet מטרף עלית, quibus verbis nobis ante oculos ponit leonem, qui jam satur montes petit,

A ut ibi acquiescat. Id exponitur de Davide, & Salomone: David, qui armis diu usus est, recte comparatur leoni qui prædæ inhiat; Salomon autem pacem coluit, viribus tamen plurimum pollnit, suisque hostibus fuit formidabilis, similis proinde leoni, qui præda satur in antro suo acquiescit. Septuaginta reddunt: ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης: *Catulus Leonis est Juda, tu venisti e germinibus (seu e medio plantarum, vel herbarum, quæ germen emittere incipiunt.)* Aquila: ἀπὸ ἀλώσεως *a tuorum hostium spoliis referendis redis*. Symmacus, ἐκ θηριαλώσεως, *redis a venatione* &c.

℣. 10. NON AUFERETUR SCEPTRUM DE IUDA.[1]] Sceptro summum imperium denotatur. Septuaginta: [2] *non deficiet princeps Juda*. Aquila: [3] sceptrum non auferetur; & Symmachus [4]: *non auferetur potestas, seu auctoritas de Juda*. Quidam ex Recentioribus Rabbinis interpretantur: [4] *non auferetur*
B *virga a Juda*; quod ii explicant de calamitatibus, & ærumnis, quibus eorum natio & olim oppressa fuit, & hodie quoque opprimitur, ex quibus se olim a Messia liberatum iri sperant.

ET DUX DE FEMORE EJUS.] Hebraica vox [5] *mechokek* Legislatorem, Doctorem, Scribam significare potest; quæ omnia nomina Christo apprime conveniunt. Scribarum munus non respiciebat solum Scripturam, populi institutionem, legis studium, cæremoniarum scientiam, sed aulæ etiam, & belli negotia complectebatur. Sub Regibus Juda maximo in honore scribæ habiti sunt. Paraphrastæ Chaldæi, & ex Judæis plerique locum hunc exponunt de Scribis, qui,
C ut ipsi ajunt, ad pedes regis positi erant, cum ille in throno suo sedebat: verbum tamen hebraicum, quod hic habetur, valde differt a voce, quam solet Scriptura usurpare, cum vult Scribam denotare; neque nos dubitamus, quin verbum, quod hic explicamus, referatur ad *Sceptrum*, quod in prima hujus versiculi parte legitur, significetque tum primo in loco, tum in posteriori summum imperium, legumque condendarum auctoritatem.

DONEC VENIAT QUI MITTENDUS EST.] Usque ad Messiæ adventum, qui tam sæpe in scriptura appellatur missus a Patre. Hebraicus textus [6] ad litteram: *usque ad adventum Silo*. Hæc ultima vox perplexos, & dubios habet Interpretes. D. Hieronymus, ut videtur, legebat שלוח *Schiloach* cum
D reddat, *qui mittendus est*. Verum Septuaginta in hebraico textu legisse videntur Siloh, ut nos quoque hodie legimus. Interpretantur [7]: *usque ad adventum ejus, cui reservatum est* (cui regnum reservatum est;) vel juxta alia exemplaria: *donec eveniat id, quod illi est reservatum*. Utroque modo hic Septuaginta locus citatur ab Antiquis.

Hebraicus textus ad litteram ita posset explicari: *non exibit sceptrum e Juda, donec veniat ille, ad quem illud pertinet*, donec veniat ille, qui legitimus Sceptri, & Regni possessor est, *donec veniat is, cujus est*. Nonnulli ita interpretantur: *donec veniat pacificus*, sive *pacificator*, sive *prosperitas*. Hebraca vox שלה schalah significat felicem esse, secunda fortuna uti. Alii: Non auferetur sceptrum de
E Juda, donec nascatur filius, qui orietur e muliere [8] nullum cum viro habente commercium; perinde ac si supernaturalis innueretur Messiæ nativitas, qui e Virgine ortus est. Aliter [9]: *non auferetur sceptrum de Juda donec veniat finis ejus* (supple *regni*.) Nobis vero videtur שלה positum esse pro שלו; locum itaque hunc exponendum ita censeretur

1 לא יסור שבט מיהודה
2 70. οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα. Alibi vertunt: σκῆπτρον. *Zach.* 10, 11.
3 *Aquil.* οὐκ ἀναστήσεται σκῆπτρον ἀπὸ Ἰούδα.
4 *Sym.* οὐ περιαιρεθήσεται ἐξουσία ἀπὸ Ἰούδα.
5 מחקק 70. ἡγούμενος. *Aq.* ἀκριβαζόμενος.
6 עד כי יבא שלה
7 70. Ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ. seu ᾧ ἀπόκειται. S. Justinus Dialog. contra Typh. hanc postremam esse meliorem lectionem Septuaginta minime diffitetur.
8 שלוא Secundina. שול Arabice profluvium, fluxus, donec veniat semen ejus. Lud. de Dieu.
9 Clericus שלה seu שאל Arabice significat, *destructus est*, *cessavit*.

cenſemus: *non auferetur ſceptrum de Juda, donec naſcatur filius, qui illi ſuccedet, quique erit expectatio gentium.*

Conveniunt Antiqui omnes, tum Judæi, tum Chriſtiani, Meſſiæ adventum hic aperte portendi. Ita ſentiunt Onkelos, Jonathan, & Targum Hieroſolymitanum. Si Interpretes iſti ante Chriſtum Jeſum, ut volunt Judæi, floruerunt, nullam patitur exceptionem eorum confeſſio, quippe ſuæ eccleſiæ ſenſa ignorare minime potuerunt. Sin vero poſt Chriſtum natum vixerunt, majus robur habet ab eorum auctoritate petita ratio; cum argumentum ponderis tanti a Chriſtianis uſurpatum negare nunquam auſi fuerint. Poſt horum Interpretum ætatem ſolummodo Iudæi ſuper hujus loci ſententiam litem nobis intentarunt; qui tamen adhuc hodie diſcrepant inter ſe. Chriſtiani quoque Auctores in horum verborum ſenſu exponendo haud omnino conveniunt.

B Quidam apud Origenem homil. XVII. in Genes. Cyrill. VIII contra Julian. Hieron. in I. caput Sophon. volunt, vocem *Juda* in hoc vaticinio ſolam Iudæ Tribum comprehendere, in qua contendunt poſt Iacobum, vel ſaltem poſt Davidem Principes floruiſſe, qui modo majori, modo minori auctoritate eandem gubernarunt. S. vero Iuſtinus Martyr in Dialogo cum Tryphone, Euſebius Cæſar. demonſtr. l. 2. c. 2. & lib. VIII. c. I. & lib. I. hiſtoriæ Eccleſ. c. 6. Ambroſius de benedict. Patriarch. c. 4. Auguſtinus l. XVIII. de civ. c. 45. Theodoretus quæſt. ultim. in Geneſ. & Rupertus lib. IX. in Geneſ. exiſtimant *Juda* hic accipi pro univerſa Iudæorum Gente, omnibuſque Iacobi poſteris, ex quibus unus conſtituebatur populus ab aliis ſegregatus, cui ſemper principes ſive ſui, ſive extranei imperarunt, uſque ad Chriſti adventum, poſt cujus cædem Iudæi peculiaris quidam populus eſſe deſierunt, nec habuerunt amplius capita, quæ univerſæ Iudæorum nationi jura dicerent. Potior antiquorum Patrum pars ſententiam hanc amplectitur, quæ ſane negotio facili defendi poteſt, cum apertiſſimum omnibus ſit, Iacobi vaticinium hoc in ſenſu ſumptum fuiſſe jam impletum. Prior tamen ſententia, ut nobis videtur, litteræ magis adhæret, atque Iudæos convincere facilius poteſt: quapropter eam hic conabimur pluribus confirmare.

D Iacobum hic de ſolius tribus Iuda prærogativis loqui ut oſtendatur, illud magni ponderis eſt, quod Sacer Hiſtoricus v. 28. hujus cap. ait hunc Patriarcham ſingulis filiis ſuis peculiarem impertitum fuiſſe benedictionem: *Benedixit ſingulis, benedictionibus propriis.* Si igitur hoc in loco nomine Iudæ univerſam Iudæorum gentem, ſeu omnes Iſraelis poſteros intelligit, nullo pacto demonſtrari poteſt eum propriam Iudæ Tribui benedictionem fuiſſe elargitum, quod tamen primo ejus mentis conſilio adverſatur. Adde quod ſi vaticinium hoc non ſolam Tribum Iuda, ſed univerſum Iſraelem reſpicit, ex eadem Tribu Meſſiam oriri neceſſe omnino non eſt; quod Iudæorum, & Chriſtianorum traditioni opponitur, qui ex ea Tribu naſciturum Meſſiam ex hoc loco ſemper collegerunt.

E Primo; non eſt neceſſe Principes, & Reges ex Judæ ſtirpe ortos ſucceſſione nullis temporum intervallis interrupta ſceptrum tenuiſſe. Cum tamdiu Judæorum imperium perduraverit, nihil nos movere debet, ſi brevi identidem temporis ſpatio nullos e Tribu Juda Reges Judaicæ Genti imperaſſe legamus. Moraliter enim intelligenda ſunt verba illa: *non auferetur ſceptrum de Juda, donec veniat Meſſias.*

Secundo; dicere etiam poſſumus Iudam e genere ſuo Reges ſemper habuiſſe, ſive penes ipſum fuerit ſummum imperium, ſive alios in Reges ipſe elegerit, eiſque ultro ſeſe ſubdiderit; ea prorſus ratione qua Imperatores Romanorum ſemper ii vocati fuerunt, qui hujuſmodi imperio potiti ſunt, cujuſcumque tandem gentis illi fuerint, quocumque tandem modo ad Imperium pervenerint.

Tertio, licet Iudæi aliquo tempore Babyloniis, Regibus Syriæ, & Ægypti, Romanis, & Herodi

A obtemperarint, id tamen impedimento non erat, quin adhuc penes Tribum Iuda aliquo modo ſumma eſſet poteſtas. Ad ipſam enim ſemper ſpectabat de iis ſaltem rebus jus dicere, quæ tum ad Religionem, tum ad Legem pertinebant. Hujus quidem generis poteſtas aliunde mutuata erat, anguſtiſque terminis circumſcribebatur; verum ſatis nobis eſt, ſi oſtendamus ſceptrum permanſiſſe in Iuda, ejuſdemque Tribus Principibus, qui juxta diverſa, quibus obnoxia fuit, viciſſitudinum genera diverſimode eandem gubernarunt; neque quidquam refert abſolutumne Principes illi imperium in eandem exercuerint, an vero alterius Principis voluntati & ipſi obtemperarint. Et ſane ſi quis a nobis peteret, ut eos referremus Principes, qui nullius regis poteſtati fuerint obnoxii, neceſſe eſſet eos tantum recenſere, qui ſceptrum Iuda primis temporibus tenuerunt. Etenim ubi hæc monarchia laborare cœpit, & antequam Iudæi captivi in Babyloniam ducerentur, ultimi Reges ſuberant Babyloniorum, & Syrorum Regibus, eiſdemque tributa ſolvebant.

Quarto; vaticinia non ſemper eodem tempore omnino implentur. Nullus populus, nullaque monarchia exiguo tempore aut ad ſummam potentiam pervenit, aut omnino corruit. Difficile nimium erit oſtendere vaticinia omnia certo, determinatoque tempore fuiſſe impleta. Aliqua ex iis legimus, quæ definita ſunt, atque annos, & dies notant, quibus compleri debent, aliqua vero generice, & indefinite a Scriptura exprimuntur. Vaticinatur Jacob fore, ut

C de Juda ſceptrum non auferatur, donec veniat *Siloh*. Vaticinio hoc non id portendit Jacob futurum, ut eo momento, quo naſcetur Meſſias, de Juda ſceptrum auferri debeat, ſed tantummodo affirmat Judam non prius ſceptrum amiſſurum, quam advenerit Meſſias; cumque ſceptrum in perpetuum ablatum de Iuda fuerit, tum vero Meſſiam adveniſſe certiſſimum erit. Licet Iudæorum Natio ſervitute identidem oppreſſa fuerit, plures tamen ſemper aderant divini vates, qui amiſſum eos iterum adepturos imperium portendebant. Verum vaticinia omnia poſt Ieſum Chriſtum natum, & poſt urbis Hieruſalem excidium finem habuere.

Quinto, Tribus Iuda primum inter omnes Tribus ſemper locum obtinuit. In tentoriis in deſerto poſitis Num. X. 14. & 2. 3. peculiari quodam modo diſtinguitur. Prima munera ſua oblatura ad tabernaculum pergit Num. VII. 12. Sub Ioſue eadem Tribus primam ſortem obtinet Ioſ. 16. 1. Sub Iudicum imperio Deus Iudam conſtituit ſupremum populi ſui in Chananæos arma moventis Ducem Iud. 1. 2. Id nimirum debebatur hujus Tribus virtuti, & potentiæ, ac innumeræ propemodum hominum multitudini, qui eandem Tribum conſtituebant.

David a Samuele in Regem electus, & unctus fuit vivente Saule. Poſt Davidem uſque ad Sedeciam, & captivitatem Babylonicam Scriptura refert ſeriem nunquam interruptam Principum e familia Iuda prodeuntium. Quoad captivitas perduravit, quoſdam e Gente ſua Iudices habuerunt, ut ex hiſtoria Suſannæ aperte colligitur Dan. XIII. 41. Poſt reditum a captivitate, Tribus Iuda adeo ceteris antecelluit, ut populus a captivitate in patriam reſtitutus notus tantum eſſet nomine Iudæorum. Si ſummi Sacerdotes verum moderamen ſumpſerunt, ſceptrum Iuda tractaſſe dicendi ſunt, cum ab hac tribu illud acciperent. Hic autem non quæ Scriptura narrat de Jechonia, cui Evilmerodach principem inter ceteros aulæ ſuæ proceres locum conceſſit; nec quæ narrat de Salathiel, qui in captivi populi gubernatione eidem dicitur ſucceſſiſſe, Zorobabel prætereo, qui erat ex genere David, & ex Tribu Iuda; Nehemias etiam, ut plures affirmant Auctores, ex eadem Tribu natus erat. Non me latet nonnullis id laborare difficultatibus; autem nobis claras tantummodo, & inconcuſſas rationes hic afferre in animo eſt.

Neque magis Principum Iuda ſeriem quærimus in Synedrio. Hujus cœtus capita ſemper e Tribu Iuda

fuisse non asserimus, neque negamus summos Sacerdotes post captivitatem usque ad Macchabæorum ævum imperium tenuisse, atque ipsos Macchabæos ex Tribu Levi ortos rerum potitos fuisse usque ad Herodis ætatem minime inficiamur. Id totum nobis, qui vaticinii Iacobæi veritatem ostendere volumus, minimum facessit negotii; nec idcirco asserere necesse habemus, ut nonnulli faciunt, Asmonæos ex Tribu Iuda, saltem materno genere, fuisse progenitos. Satis nobis est, si ostendamus in Iuda regnasse Principes, quos constituerit, exceperit, probarit hæc Tribus; Principes nomine Principum Iudæorum notos; eam profitentes religionem, quam Iudæi colebant; promissa a Iacobo Iudæ facta præstolantes, seque veros hujus Patriarchæ successores, ac hæredes existimantes. Quæ sane omnia in iis Principibus observare licet, qui Iudæorum imperium post reditum a captivitate ad Iesu Christi adventum obtinuerunt.

Post Christi mortem, qui divinus hic *Siloh* erat, corruit omnino Respublica Iudæorum, eique sceptrum ademptum fuit, Iuda desiit populus esse, nec quidquam amplius retinuit, quod ipsum eorum, quæ Iudæ fuerant promissa, hæredem ostenderent. Novum in Iesu Christi Ecclesia regnum emanavit ex fidelibus Judæis, ac Gentibus conversis constitutum, Messiam excipientibus, qui juxta Iacobi vaticinium erat expectatio Gentium, seu juxta hebræum, ad quem Gentium obedientia spectabat.

Veteres Rabbini, & ex recentioribus Kimchi, Abenezra, Iarchi, Ioseph, aliique, tam aperto vaticinio convicti concedunt eo portendi Messiæ adventum; sed ut se a Christianorum rationibus expediant, quibus volunt ostendere vaticinium hoc fuisse in Iesu Christo impletum, Principes Iuda, & hujus Tribus sceptrum quærunt, alii quidem in remotissimis, & minime notis regionibus; alii autem Bagdad ultra Euphratem. Quam antiqua sit vana hæc Iudæorum assertio, colligere licet tum ex Origene l. IV. de Princip. c. I. tum ex Fulberto Carnot. ser. I. & 3. in Iudæos, qui in ea confutanda laborarunt. Verum extincta an. 1309. potestate Principibus Iudaicæ captivitatis a Califis tributa, hujus captivitatis Principe amplius uti ad prolatandum Messiæ adventum haudquaquam possunt.

Ex Iudæis quidam alii, hæc Iacobi verba, *non auferetur sceptrum de Juda* &c. Messiæ adventum non respicere affirmarunt. Sunt autem, qui ea ita vertant: Non auferetur sceptrum de Iuda, post eversionem urbis Silo; idest, post remissam a Philisthæis Arcam, post desertum tabernaculum Silo, summum semper imperium Tribus Iuda obtinuit. At hæc interpretatio multiplicis falsitatis redarguitur. I. Nulla ratione probari potest eversio urbis Silo. Verum quidem est Deum, ut asserit sacer vates Psal. LXXVII. 60. deseruisse tabernaculum Silo, ac non Tribum Ephraim, sed Tribum Iuda elegisse; hoc est, noluit Deus diutius Arcam suam in Silo in Tribu Ephraim permanere, sed illam in Cariat-iarim in Tribu Iuda collocari jussit. II. Non statim post restitutam Arcam rerum potita est Tribus Iuda. Diu enim Israelitico populo imperavit Samuel, & post illum Saul, quo regnante David in Regem electus fuit. III. Tandem hujusmodi explicationi nullo modo favet textus, qui sensum omnino diversum nobis offert. Adventum enim Silo, ut finem, non ut initium potentiæ Tribus Iuda exhibet.

Aliqui ex Rabbinis Silo, cujus adventum Iacob vaticinatur, Moysem esse contendunt; alii id intelligunt de Davide, alii de Saule, seu de Ieroboamo, seu de Nabuchodonosor, seu etiam de Herode. Sed a Davide cœpit, non autem desiit Iuda potestas; Saul, & Moyses nullam peculiarem habent relationem ad A hanc Tribum, ex qua nati non erant; quod idem dicendum de Ieroboamo, qui imminuit quidem regnum Iuda, non tamen evertit. A Nabuchodonosor eversum fuit hoc Regnum, non tamen periit omnino Tribus Iuda, quæ longo post tempore adhuc perduravit; Herodes tandem sceptrum de Iuda non abstulit. Quod si hoc vaticinium ejus ætate fuisse velint impletum, id erit non propter Herodem, sed propter Iesum Christum, qui sub illius regni finem in lucem prodiit.

Cajetanus, & alii quidam verba hæc, *non auferetur sceptrum de Juda, donec veniat Siloh*, ita exponunt: In certissima semper spe erit Tribus Iuda, futurum, ut aliquando ex ipsa Messias oriatur, ejusque sceptrum, ac Regnum stabiliatur; & quantumlibet B vexata, atque afflicta Tribus Iuda aliquando videatur, non tamen spem hanc suam deponet; videbit illa Messiam, tumque summum gloriæ, & felicitatis culmen pertinget. Verum I. Tribus Iuda nunc cum ceteris Tribubus permixta jacet, nec peculiarem populum constituit. II. Inauditum est, sceptrum poni pro sceptri spe; atque ex hac hypothesi illud necessario consequeretur, sceptrum exiturum de Iuda, cum eodem Tribus sceptro potietur. Sperare enim quisque desinit, cum bonum illud consequitur, quod sperabat.

Et ipse erit expectatio Gentium.] Aggæus Propheta 2. 8. Messiam designat his verbis: *veniet desideratus cunctis Gentibus*. Dicere jure possumus orbem universum servatorem hunc exspectasse, licet C perpaucis tantum hominibus innotuerit. Iudæi illum ardenter expetebant, ipsumque Gentes sollicito studio receperunt simul, ac eum advenisse cognoverunt. Universus orbis divino hoc liberatore maxime indigebat, eaque necessitas præpotens quædam vox fuit, quæ Messiam exposcebat. Hebraicus textus [1] ita reddi potest: *ipsi erit cœtus populorum*: convenient simul populi, ut illum agnoscant, seseque illi subiiciant. Vel: *ipsi erit populorum obedientia* [2]: Illi obtemperabunt omnes populi. Alii; erit præsidium Gentium.

Id totum in Tribu Juda, & in Christo Iesu comprobatur. Israelitæ, ac etiam extranei populi Davidi, Salomoni, ceterisque Regibus Iuda honorem detulerunt. Post reditum a captivitate, exiguæ Israelitarum reliquiæ Judæ adhæserunt, qui eorum de- D fensio, & præsidium fuit. Tandem Nationes omnes Iesum Christum adorarunt, atque in ejus misericordia salutem suam invenerunt. Una ex ejus notis est paupertas, [3] ac ex illius adventus signis unum est pauperibus divinæ legis explicare mysteria: ipse est infirmorum, & miserorum auxilium, tutamen ac defensio.

℣. 11. Ligans ad vineam pullum suum &c.] Id vinearum copiam in sorte Tribus Iuda significat. Celebrantur in Scriptura Engaddi vineæ, Cant. I. 13. Samaritanus pro ירנו legit אתנות reddi itaque potest: *Ejus Urbes vineis conjunctæ sunt, ejusque potentiæ filii adhærent vineæ sepi*. Christus sese comparat viti, discipulos suos palmitibus, & agricolæ patrem suum Ioan. XV. I. 2. Cruci se affigi passus est, tamquam E vitis arbori suæ, & sanguinem suum fudit, ceu uva Prælo pressa. Ita locum hunc Patres explicare consueverunt.

Lavabit in vino stolam suam.] Tanta erit vini copia in regione Iuda, ut vestes, quæ alibi aqua detergi solent, ibi vino detergantur. Apoc. VII. 14. Martyres stolis ornati conspiciuntur, quas laverant in sanguine agni. Phœnices vinum vocabant sanguinem uvæ; quo etiam nomine appellatur hoc in loco a Scriptura, *& in sanguine uvæ pallium suum*. D. Iustinus in Dialog. cum Tryphon. hoc eodem loco utitur ac ostendendum Christum Iesum sanguinem e Virgi-

1 ולו יקהת עמום
2 Arab. *Obedientia* קיה
3 Matth. 11, 5, Luc. 4. 8.

e Virgine traxisse. Vino sanguis hic comparatur, ut scilicet denotetur illum juxta consuetas naturæ leges non fuisse productum. Onkelos versiculum hunc exponit de purpureis, & carmesinis vestibus, quibus populi Iuda uti consueverunt. D. Ambrosius de benedict. Patriarch., & D. Augustinus lib. 12. contra Faustum c. 42. alias legebant in suis exemplaribus: *Ligans ad vitem asinam suam, & cilicio pullum asinæ.* D. Cyprianus Testimon. l. 1. c. 21. legebat: *Deligans ad vitem pullum suum, & ad helicem pullum asinæ suæ.*

℣. 12. PULCHRIORES SUNT OCULI EJUS VINO.] Nigri, & ardentes oculi pulcherrimi omnium censebantur 1. Cant. V. 12. sponsa oculos sponsi sui ardentibus, & rubicundis comparat columbarum oculis, & sponsus Cant. IV. 2. candidos sponsæ suæ dentes ovium recenter tonsarum ac ablutarum gregi æquiparat. Hebraicus textus verti potest: *Ejus oculi sunt rubicundi propter vinum, ejusque dentes albi sunt propter lac.*

Operæ autem pretium est novam hic afferre hujus loci expositionem, quæ litteralis est, quæque eas non patitur difficultates, quibus ceteræ Interpretationes obnoxiæ sunt [2]. Textus hebræus ita ad litteram reddi potest: *Non auferetur sceptrum de Juda, nec legislator, donec ex ejus stirpe oriatur Silo, qui est expectatio Gentium. Ligabit ad vineam asinum suum, & ad sepem asinam suam; lavabit vestem suam in vino, & in sanguine uvæ pallium suum; pulchriores vino oculi ejus sunt, & dentes ejus lacte candidiores.*

In hoc ita accepto vaticinio quatuor adnotare licet Dei promissa, quæ Judæ posteros respiciunt. I. Quod Deus illos nunquam deseret; quod eorum Rex, Legislator, & Pastor, donec veniat Messias, erit. *Sceptrum*, seu virga, *non auferetur de Juda, nec Legislator* (eum unquam deseret.) II. Quod hic Messias ex Judæ stirpe orietur; *donec ex ejus stirpe* (ad litteram, inter pedes ejus) *veniat Silo*. III. Quod ex Juda natus Messias erit expectatio Gentium, easque ad unam, eandemque ecclesiam adducet: *ipse erit expectatio Gentium*; vel juxta aliam versionem; *ipse erit aggregatio Gentium*; congregationis Gentium, & Ecclesiæ Christianæ caput erit. IV. Quod Iudas regionem possidebit adeo fertilem, ut non magis vino parcendum sit, quam aquæ parcatur: *ligabit asinum suum ad vineam, & lavabit vestes suas in vino*; eamque regionem obtinebit, donec veniat Silo.

In hac Interpretatione dividitur verbum *Dux*, a vocibus illis, *de femore ejus*, ut ultima hæc verba illis, *donec veniat Silo*, jungantur. Id unum est, quod expositioni huic opponi potest, quæ alioquin facillima est, & apertissima. Hujusmodi enim constructio, *de femoribus ejus donec veniat Silo*, linguæ hebraicæ genio omnino convenire non videtur. Admodum rarum id est; fortasse tamen exemplis non caret, præsertim ubi stilus poeticus adhibetur, quo dicendi genere hic utitur Jacob. His ferme similia habentur Num. XXIV. 19. *De Jacob erit qui dominetur, & perdat reliquias civitatis*. Verum ita potest vaticinium explicari, quin divisio, quæ sane duriuscula videtur, fiat; *Non auferetur sceptrum de Juda; Deus Tribum hanc non deseret, & hæc habebit semper capita de medio filiorum ejus*, vel de medio sui ipsius desumpta, *& Dux*, seu *legislator de medio femorum*, seu *vexillorum ejus*, donec veniat Silo.

Ut hujus vaticinii hoc in sensu accepti veritas elucescat, necesse non est habeamus nunquam interruptam Regum, seu Principum ex Tribu Iuda prodeuntium seriem, qui summo cum imperio eandem Tribum gubernarint ad Messiæ usque adventum: satis nobis est, si ostendamus Tribum Iuda ante Christi adventum nunquam fuisse e Terra Sancta omnino expulsam, nec prorsus dissipatam, & cum ceteris Tribubus confuse permixtam; nunquam fuisse omnino a

A Deo repulsam, sed præsens semper divini Numinis auxilium persensisse, aliquos semper e gente sua Doctores, ac magistratus habuisse, qui ipsam instituerent, ac regerent. Quamdiu captivitas Babylonica, & miserrima Reipublicæ Iudaicæ tempora perdurarunt, ea Deus illis edidit argumenta, quibus se ab eo haud prorsus rejectos esse facile intelligerent: futura siquidem eorum infortunia, pœnitentiam, ac reditum illis prænuncianda curavit; per prophetas solatus est, quique eos a calamitatibus expedirent, excitavit: sed post Iesu Christi mortem, Tribus Iuda non amplius a ceteris Tribubus distinguitur, omnino dispersa, atque prorsus a Deo rejecta, qui ea una de causa miseri hujus populi reliquias servare videtur, ut nobis tot calamitates intuentibus maximæ iræ suæ certissima exhibeat argumenta.

B Duo sunt in Evangelio loca, ubi Christus alludere videtur ad hoc vaticinium eo in sensu acceptum, quem modo retulimus. 1. Matth. XXI. 43. ubi Christus ait: *Regnum Dei auferetur a vobis, & dabitur genti facienti fructus ejus*: scilicet, Deus non amplius vester legislator erit, vestrumque Caput, & vos non amplius eritis ejus populus. 2. Ioan. X. 16. ubi Christus dicit: *Alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili, & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet unum ovile, & unus pastor*. Quod tunc eveniet, cum virga vere auferetur de Iuda.

℣. 13. ZABULON IN LITTORE MARIS HABITABIT.] Accuratam vatum diligentiam quis non admiretur? Iacob ducentis ante annis, quam Israelitæ terræ Chanaan potirentur, situm ipsum regionum designat,

C quas posteri sui inter se sorte dividere debebant. Moyses id scribit in deserto, antequam populus ne unam quidem terræ glebam possideret in ea regione, quæ tot ante annis fuerat ipsi promissa. Zabulon eam regionem obtinuit, cujus extrema pars occidentalis mare mediterraneum, ejus autem extrema pars orientalis, mare Tiberiadis attingebat. Cur Zabulon benedictionem accipiat ante Issachar, cum tamen Issachar senior esset haud est exploratum.

PERTINGENS USQUE AD SIDONEM.] Sors Zabulon non usque ad Urbem Sidonem, sed usque ad Phœniciæ fines porrigebatur. Provincia hæc Isai. 23.

D 2. designatur nomine Sidonis, quæ caput ejus provinciæ est; & Phœnices Deuteronom. 3. 9. Sidonii nominantur. Antequam fundaretur, vel amplificaretur Tyrus, universæ Phœniciæ Sidon dominabatur. In Scriptura urbs provinciæ princeps pro provincia ipsa sæpe ponitur; ut Babylon pro Chaldæa regione, Ninive pro Assyria, Samaria pro Regno decem Tribuum, Sidon pro regione Sidonia, seu pro Phœnicia. Hebræus habet: ירכתו עד צי דון *ejus latus vergit Sidonem versus*; seu juxta alios: *ejus mali porrigentur Sidonem versus*; cum hujus Urbis populis negotiabitur, eoque naves suas appellet. Utrum malis, & velis tunc agerentur naves, plane ignoro: dicere mallem: ejus remi ad Sidonem usque porrigentur.

℣. 14. ISSACHAR ASINUS FORTIS &c.] Iacob om-

E nes ferme filios suos cum animalibus comparat, & ab eorum natura vaticinii materiam sumit. Mos hic viguit plurimum apud Veteres, ut ex fabulis, & apologis colligere licet. Allata Issachar cum asino comparatio, vilis, & abjecta non est. Homerus Heroas, & principes suos hisce animalibus identidem comparat, ex. g. Iliad. 12. Ajax propter vires suas, suamque patientiam asino comparatur. In hebræo habetur: *asinus osseus*, idest, robustus, & fortis. Laboriosum, & durum Tribus Issachar ingenium hic notat Iacob, quæ soli sui fertilitate contenta, terram colere, laboribus minime parcere, tributa solvere maluit, quam aut bella suscipere hostes aggressura, vel propulsatura sustinere. Indolem hanc exacte exprimit asini nomen Issachar tributum. Alii per *asinum osseum* intelligunt asinum macie tenuatum, cu-

 jus

1 חכלולי 70. χαροποὶ, gratiosi. Alius, καθαροὶ, πυῤῥοὶ, διάπυροι, φοβεροὶ. Puri, calidi, ardentes, terribiles.
2 Vide P. Tournemine animadversiones in Jacobi Prophetiam in diariis Trevoltianis.

jus ossibus pellis tantum adhæret. Samaritanus ita A explicatur: *Issachar asinus sarcinarius onere duplici onustus*. Syrus: *Issachar gigas in medio itinerum, qui viatores pessime excipit*. Septuaginta: Καλὸν ἐπεθύμησε: *Issachar bonum concupivit in medio partium*. Volunt fortasse Issachar prudentiam commendare, qui inter vicinos suos medius optimam partem elegit, 1. Par. 12. 32. Viri e Tribu Issachar propter politicam scientiam laudantur. Septuaginta in textu legerunt חמר, concupivit, pro חמר asinus. Nonnulli reddunt: *Issachar asinus fortis in medio pecudum*, seu *in medio casularum pastorum*.

℣. 15. VIDIT REQUIEM, QUOD ESSET BONA.] Iacob videtur hic vaticinari hujus Tribus inertiam, & timiditatem, quæ in fertili regione quiete vivere, hostibus suis subjici, eisque tributa solvere ma- B luit, quam sumptis armis, strenueque pugnando libertatem aut incolumen servare, aut amissam recuperare. Chaldaicus textus ab hebræo omnino differt, atque Iudæi hoc in loco Chaldaico adhærent: *Issachar vidit partem suam bonam esse, terramque suam esse fertilem; sibi provincias subjiciet, occidet populos, qui illas habitant; sibique servos, ac vectigales faciet illos, qui reliqui erunt in regionibus, quas sibi subjecerit*. Septuaginta [1]: *Issachar videns requiem, quod esset dulcis, & regionem suam, quod esset fertilis, humeros ad labores paravit, & factus est agricola*.

Chaldæorum, & Iudæorum sententia modo a nobis allata valde Grotio probatur; hebræum textum ita exponi posse existimat: *Humeros suos paravit ad ferendum (* arma *), & (* Chananæi *) ipsi tributa sol-* C *verunt*. Bellica Tribus Issachar virtus commendatur a Scriptura Iudic. 5. 15. & 1. Paralipom. 7. 2. Davidis ætate ex eadem Tribu viros fortissimos viginti duo millia sexcentos fuisse numeratos legimus. Quod ad regionis ab Issachar possessæ fertilitatem attinet, nulla in universa Galilæa fuit illa uberior, nulla fecundior.

℣. 16. DAN JUDICABIT POPULUM SUUM.] Alludit Iacob ad nomen Dan, quod significat *judicare*. Licet Tribus hæc non admodum potentia valuerit, licet Dan ab una ex ancillis Iacob originem traxerit, quidam tamen etiam ex ipsa Iudices, qui Israelem regerent, creati sunt. Id explicari solet de Samsone, qui ex hac Tribu ortus est; atque unus ex Iudicibus fuit, qui Israelitico populo imperarunt. D

℣. 17. FIAT DAN COLUBER IN VIA, CERASTES IN SEMITA.] Vox hebræa שפיפון *Schephiphon*, quæ a Vulgata redditur *Cerastes*, juxta aliquos significat *aspidem*, juxta alios *basiliscum*. Bochartus Vulgatæ lectionem tuetur. Septuaginta aliter explicant [2]: *Dan est ut coluber in via, subsistens in semita*. Onkelos id explicat de Samsone, qui bellum cum Philisthæis gessit serpentis potius calliditate, quam vi aperta; quæ sententia plerisque tam Veteribus, quam recentioribus Interpretibus probatur. Nonnulli (vide Cornelium a Lapide) per serpentem Dalilam intelligunt, & per equitem, qui a serpente prosternitur, Samsonem. Plures ex antiquis Patribus hanc prophetiam exponunt de Antichristo, qui venturus est ante mundi excidium, & ex Tribu Dan, ut fe- E runt, nasciturus. Hujus sententiæ auctores referuntur Divus Irenæus lib. 5. cap. 30. Divus Hippolytus, Sanctus Ambrosius de benedict. Patriarch. c. 7. Sanctus Augustinus quæst. 22. in Iosue, Theodoretus quæst. ultima in Genes. Sanctus Gregorius Magnus lib. 30. Moral. cap. 24. Prosper, Haymo, Rupertus, aliique plures. Vide & Jerem. 8. 16. Hanc sententiam in nostra dissertatione de Antichristo expendimus. Notat Theodoretus credidisse nonnullos, Iacobum hoc in loco indicare voluisse, qua ratione viri ex Tribu Dan urbem Lais occuparint.

Quod attinet ad Cerastem, genus est serpentis, qui arena se obtegit, cujus etiam colorem refert, repit oblique, & rependo sibilum edere videtur. Solinus scribit quatuor cornua in fronte eum gerere, unde & Cerastes dictus est, quod nomen græce significat *cornutus*; toto corpore arena obtecto sola cornua exhibere nuda creditur; quorum aspectu aves deceptæ, quia carni simillima sunt, eo advolant, tamquam ad prædam, ipsæ tamen cerastis præda fiunt, eoque pastu vivit.

℣. 18. SALUTARE TUUM EXPECTABO DOMINE.] Ad Deum adspiratio Iacobi hæc est, qui institutum sermonem abrumpit, ut se populi sui salutem, & redemptionem non a Gedeone, non a Samsone expectare testetur, sed tantummodo a Messia. Ita locum hunc explicant Onkelos, Targum Hierosolymitanum, & alii plures Interpretes. Nonnulli tamen id intelligunt de Samsone agnoscente se non aliunde, quam a Deo salutem suam expectare debere. Aliqui Iacobum cum Tribus Dan infortunia, & calamitates prævideret, fateri se a Deo solo salutem suam expectare credunt.

℣. 19. GAD ACCINCTUS PRÆLIABITUR.] Auctor Vulgatæ innuere voluisse videtur id, quod Numer. 32. 17. legitur; nimirum Tribus Gad, Ruben, & dimidiam Manasse, cum partem suam recepissent trans Iordanem, eo fluvio trajecto fratribus suis duces se præbuisse, iisque suppetias tulisse ad occupandam terram Chanaan; Iacob addit eos spoliis onustos reversuros. In hunc sensum interpretatus est hunc locum Chaldæus Onkelos; sed Hebræus textus aliter etiam potest explicari: *Quod attinet ad Gad, turma accingetur contra ipsum: ipse autem accinget se ad eam persequendam*. Hæc perpetua est ad nomen Gad allusio, quod manum militum, seu agmen significat: גד גדוד יגודנו והוא יגד אקב, *Gad gedud jegudenu, vehu jaggud achar*.

Hanc prophetiam Iudicum tempore fuisse impletam sunt, qui credant. Regio Galaad, quæ ad Gad pertinebat, cum in Ammonitarum potestatem venisset, per decem & octo annos ab his oppressa, liberata tandem fuit a Iephte Iud. 10. 11. Divus Hieronymus in suis quæstionibus Hebraicis ita vertit hebræum: *Gad expositus erit prædatoribus, sed ipse quoque eos prædabitur vicissim*. Septuaginta [3]: *Gad tentabitur*, seu *lacesseter*, *sed is vicissim invadet* hostem suum *in pedes*, idest, a tergo veluti ex insidiis. Gad fortitudo 1. Paralipomenon 5. 18. celebratur. Exposita hæc Tribus erat latronibus Syris, Moabitis, & Ammonitis, quorum frequens mentio in Scriptura. Ipsa quoque latrociniis, & rapinis dedita erat. Oseas 6. 8. 9. ubi adeo vehementer in illorum cædes, & latrocinia invehitur, respicere videtur, quod hoc in loco dicitur.

℣. 20. ASER PINGUIS PANIS EIUS.] Regio Aser uberrima erat, & opima inter omnes Palæstinæ regiones. Iacob hoc in loco ejus frugum præstantiæ tantum meminit; sed Moyses olei quoque copiam indicat Deuteronom. 33. 24. ubi inquit: *Tinget in oleo pedem suum*. Optimo etiam vino eam regionem abundasse liquet. Vide Brochardi descriptionem Terræ Sanctæ. Ait hic Patriarcha Terræ Aser panem pinguem esse, eamque delicatos cibos Regibus præbituram, fortasse ob olei præstantissimi copiam, quod in ea Tribu colligebatur. Placentas oleo subactas conficiebant, eodemque frixas comedebant, id quod *panis pinguis* vocari potest. Nullus delicatior cibus eo habebatur, qui & Regibus tamquam optimus apponebatur. Moyses Numer. 11. 8. dum describit manna, narrat ex eo tortulas fieri consuevisse sapo- ris quasi panis oleati. Chaldæus hunc locum ita vertit. *Regio Aser præstans est, & ipse vescetur cibis deli-*

---

1 ויהי למס עבר. Aq. Sym. Καὶ ἔσαι γεωργὸς ὑπηρετῶν. 70. καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργός, Allus, ἄνθρωπος εἰς φόρον δουλεύειν.

2 Ἐγκαθήμενος ἐπὶ τρίβου.

3 Γὰδ πειρατήριον πειρατεύσει αὐτόν, αὐτὸς δὲ πειρατεύσει αὐτὸν κατὰ πόδας. Aq. Γὰδ εὔζωνος. *Accinctus*. Sym. λόχος Cohor

delicatis Regum. Constructio hebraica nonnihil negotii facessit Interpretibus. *Ex Aser oleum panis ejus, & dabit delicias Regi* [1]. Quod plures interpretationes pati potest: Aser e terra sua colliget oleum, quo nutrietur, fructusque suaves Regibus dabit; vel, Aser inveniet in optima regione sua, (in regione sua opima, & fertili) alimenta sua, & præbebit Regi electissima unguenta, seu cibos delicatos. Posset etiam, ut opinor, sensus hic illi accommodari: *Ex Aser oleum* (seu *pinguedo*) *panis ejus* (*Regis*) *& ipse præbebit delicias Regi*. Confer 2. Paralipomenon 4. 16. Alia plura extant exempla, in quibus relativum antecedenti præponitur.

℣. 21. NEPHTALI CERVUS EMISSUS.] Maxima Rabbinorum pars, & nonnulli Interpretes, inter quos Cajetanus, & Lippomanus locum hunc exponunt de Barach, qui erat ex Tribu Nephtali, quique cervi timiditatem expressit, cum adversus Chananæos exercitum ducere recusavit, nisi cum ipso Prophetissa Debora ad bellum pergeret, Jud. 4. 5. idem tamen rebus præclare gestis nomen deinde suum illustre reddidit, cum hostem celeriter persequens cervi velocitatem imitatus est. Quod autem Jacob addit: *dans eloquia pulchritudinis*, id egregium illud canticum respicit, quo Debora, & Barach pro relata de Iabin victoria Deo gratias reddiderunt.

Alii credunt hanc phrasim *cervus emissus*, seu *libertate donatus*, denotare quantopere retinendæ libertatis cupidi futuri essent hujus Tribus viri. Vatablus existimat indigitari potius eorum propensionem ad pacem, humanitatem, & quietem; nam cervus animal est minime bellicosum. Divus Hieronymus in suis quæstionibus hebraicis ita vertit hebræum: *Nephtalim ager irriguus, dans eloquia pulchritudinis*. Ac primam hujus loci partem refert ad aquas calidas, quæ sunt in hac Tribu, & ad situm ejus, quæ posita erat ad mare Tiberiadis, & ad Jordanem; secundam vero partem cum Hebræis explicat de urbe Tiberiade, ubi lex Moysis explanabatur.

Vulgo hebræus textus [2] ita vertitur; *Nephtalim cerva libertate donata, dans verba eloquentiæ*. Sed quæ convenientia inter cervam, & eloquentiam? Septuaginta [3] in alium sensum interpretati sunt: *Nephtalim truncus regerminans dans pulchritudinem in propagine*. Eodem fere modo interpretatur etiam Bochartus: *Nephtali velut arbor magnam vim surculorum producens*. Per surculos denotari potest ingens numerus virorum, ex quibus ea Tribus constabat. Non plures quam quatuor filios habebat Nephtali, quando venit in Ægyptum Genes. 46. 24. Post ducentos vero, & quindecim circiter annos recensiti sunt in ea Tribu *quinquaginta tria millia, quadringenti, omnes, qui poterant ad bella procedere* Numer. 1. 41. 42. Chaldæus interpretatur hunc locum de ubertate regionis Nephtali. Masius in Josue 19. ita hunc locum per paraphrasim exponit; quemadmodum cervus e custodia emissus salit, & ludit in solo uberi, ac viridi, ita Nephtali ludet, & lætabitur in præstanti sua regione.

℣. 22. FILIUS ACCRESCENS JOSEPH.] Alluditur hoc in loco ad significationem nominis Joseph, quod augmentum significat. Patriarcha hic virtute, gratia, & auctoritate apud Ægyptios in dies magis, magisque crevit; ejusque Tribus, seu potius duæ Tribus, quæ a filiis suis originem duxerunt, auctæ vehementer sunt; præsertim vero Tribus Ephraim, quæ propter vires suas, suamque virtutem, ac numerum secundum semper locum obtinuit in Israel. Addit Iacob summam pulchritudinem filii sui tantam fuisse, ut puellarum Ægyptiarum oculos in se converteret, quæ cum exire domo non possent, super tecta, & super muros discurrebant, ut illum prospicerent.

Hebræus verti potest: *Joseph filius abundantiæ super oculos* (vel *super oculum*.) Hinc, ut videtur, reddiderunt Septuaginta [4]: *filius auctus, & amabilis*. Et Divus Hieronymus: *decorus aspectu*, qui *pulcher est oculis*, idest, ita pulcher, ut omnium oculos in se convertat. Sed ex textu Hebraico alius elici potest sensus, qui videtur magis proprius, & naturalis [5]: *Joseph veluti germen arboris onustæ pomis, ut germen arboris plantatæ secus aquæ rivum*; id autem Iosephum respicit, qui ad tantum dignitatis gradum evectus est: quod vero sequitur, ejus posteros respicit: *rami ejus similes ramis arbuscularum, quæ super muros crescunt*, vel, *juxta muros*: cujusmodi sunt hedera, hyssopum, & aliæ quædam arbusculæ, quæ muris adhærent. De hujusmodi arbusculis intelligitur id, quod dicitur in Scriptura 3. Reg. 4. 33. Salomonem scripsisse *de arboribus, a cedro, quæ est in Libano, usque ad hyssopum, quæ egreditur de pariete*, idest, a maximis usque ad minimas. Inter nostros Interpretes optimi *filius* hic sumunt pro ramo, & *filiæ* pro surculis, seu ramis. Eodem in sensu locum hunc, ut videtur, intellexerunt Onkelos, & Targum Hierosolymitanum; notant enim hic Joseph esse veluti vineam plantatam secus aquæ fontem. Comparatio Josephi cum ramo, nobilis omnino est, & egregia. Homerus aliquando heroas suos ὄζους ἄρηος, ramos, seu surculos Martis vocat.

℣. 23. SED EXASPERAVERUNT EUM.] Hebræus ita reddi potest: sed isti bellatores, optimi hi sagittarii, (sic enim per indignationem vocat ex filiis suis illos, qui Iosephum vendiderunt) illum exacerbaverunt, ad iram concitarunt, & dolore affecerunt, *exasperaverunt* וימררהו, contenderunt רבו a רוב; seu juxta aliam significationem, in ipsum tela sua projecerunt a רבב *jaculari*; tandem illum odio habuerunt [6], ei inviderunt, eique insidias pararunt [7]; has omnes interpretationes textus patitur.

℣. 24. STETIT IN FORTI ARCUS EIUS.] Arcus ejus nec remissus unquam, nec fractus est. Joseph quasi strenuus miles, numquam arma deposuit, nec adversa fortuna frangi ejus virtus umquam potuit. Hebræus potest reddi; *ejus arcus permansit in loco forti*, difficili, & impervio. Sicut sagittarius ex loco sibi opportuno, situque ipso satis munito in hostes tela conjiciens hostilibus telis lædi minime potest: ita Ioseph petitus licet fuerit, & fratrum odiis, & dominæ suæ calumniis, omnium tamen impetus fortiter sustinuit. Hebraicum verbum [8] *Ethan*, quod *fortis* expositum est, plerumque usurpatur de loco confragoso, sterili, & accessu invio. Atque ideo locus hic, ut mea fert sententia, de Deo explicari minime potest, quasi Iacob diceret; arcus ejus, atque ejus spes est in Deo fortissimo, quo in sensu textum hunc plures sunt interpretati.

ET DISSOLUTA SUNT BRACHIA EIUS.] Tradit nobis Scriptura Iosephi captivitatem, ejusque libertatem. Locus hic vel de captivitate, vel de libertate potest æque intelligi. Textus hebræus non minus, ac Vulgata verbis ambiguis utitur: duas patitur interpretationes omnino diversas. Alii reddunt: *brachia ejus afflicta sunt*, seu debilitata; alii autem Rabbinos sequuti vertunt: *brachia ejus roborata*, seu consolidata *sunt*. Vera, & genuina hebraicæ vocis signifi-

---

1 מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך.
2 נפתלי אילה שלחה הנתן אמרי שפר.
3 Νεφθαλι στέλεχος ἀνειμένον, ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος.
4 Υἱὸς ηὐξημένος ζηλωτός.
5 בן פרת יוסף בן פרת עלי עין בנות צעדה עלי שור.
6 70. Ἐλοιδόρουν, convitiati sunt.
7 וישטמהו. 70. Ἐνεῖχον αὐτῷ κύριοι τοξευμάτων.
8 ותשב באיתן קשתו ויפזו זרעי ידיו; deduco תשב a שוב retrogradi.

gnificatio prorsus ignoratur. Chaldæus, & alii nonnulli: *positum est aurum optimum super brachia ejus*, id est, armillæ aureæ ei datæ sunt. Hebræum *Japhessu* derivant illi a verbo *phaz*, seu *uphas*, quod aurum significat, seu quoddam auri genus, quod nos credimus esse aurum *phase*, vel *phison*. Si primam hujus versiculi partem intelligere volumus de Josephi fortitudine, & constantia, alteram quoque partem exponamus, necesse est eodem in sensu illos sequuti, qui reddunt, *brachia ejus roborata sunt*. Verum Syrus, & Arabs hebræum textum sensu omnino diverso interpretantur: *arcus ejus retro magno impetu rediit, & brachia ejus infirmata sunt*. Atque sensus iste mihi videtur magis naturalis. Confer 2. Reg. 1. 22. & Ps. 77. 57. loquitur de Josepho a fratribus divendito, eorumque violentia oppresso, *permittente Jacobi, & Regis IsraelDeo omnipotente*. Septuaginta [1] id de Iosephi fratribus intelligentes plurali in numero collocant, quod in hebraico textu effertur numero singulari, perinde ac si aliqua hic adesset ex iis personarum mutationibus, quæ in Poetarum libris frequenter occurrunt: sagittarii isti intenderunt arcum suum contra ipsum: *Sed arcus eorum magno impetu fractus est, eorumque brachiorum nervi dissoluti sunt per manum Dei omnipotentis Jacob*. Atque hujusmodi sensus negligi minime debet.

PER MANUM POTENTIS JACOB.] Ioseph hostibus suis restitit, Dei Jacob auxilio adjutus, atque pastoris [2] nomine defensus, qui est fortitudo (petra) Israel. Nihil in Scripturis tam frequens est, quam Deum vocare petram, & lapidem refugii; rupes enim erant fugientium receptus, tutique ab hostibus asyli.

Alii ita exponunt hebraicum textum: *Joseph liberatus est per manum potentis Dei Jacob; & inde prodiit ille, qui Pastor est, & lapis Israel*; nempe Messias Filius Dei Iacob. Aliter: Ioseph ereptus est e fratrum suorum manibus virtute Dei Iacob, & *inde venit in Ægyptum, ut esset ibi Pastor, & lapis Israel*; seu, *ut esset ibi Pastor lapidis Israel*; idest, ut Iacobum ibi aleret, qui est veluti lapicidina, unde exierunt Israelitæ. Prior, quem attulimus, sensus nobis videtur magis litteralis.

ET OMNIPOTENS BENEDICET TIBI.] Quatuor benedictionum genera hic commemorat Iacob. Primo, pluviæ, & roris cœli. Secundo, aquarum e puteis, fontibus, & fluviis prodeuntium, easque vocat *benedictiones abyssi jacentis deorsum*, autumans aquas omnes e mari proficisci, terramque super aquas esse fundatam. Tertio, lactis, & pinguioris lactis spumæ, *benedictionibus uberum*. Quarto tandem, liberorum, & pecudum. His coercebatur terminis veterum Patriarcharum ambitio, qui vitam suam in gregibus pascendis degebant.

℣. 26. BENEDICTIONES PATRIS TUI CONFORTATÆ SUNT.] Jacob benedictionibus pro Iosepho conceptis finem imponit, affirmans se filio suo benedictiones omnes ominari, quas ipse umquam a parentibus suis accipere potuerit; quin imo profitetur se alias multas addere benedictiones, seque Deum precari, ut illæ perdurent, donec veniat *desiderium collium æternorum*, scilicet Messias; seu juxta alios, ad mundi usque finem, cujus diuturnitatem montium diuturnitate designat.

Verum si locum hunc conferamus cum benedictione, quæ a Moyse Iosepho tribuitur Deuteronom. 33. 15. quæque huic respondet, aliter locus hic explicandus videtur: *Benedictiones patris tui præstant benedictionibus montium*, seu *attolluntur supra benedictiones montium, & supra desiderium collium æternorum*; idest, precor ego, ut benedictiones, quas ti-

A bi impertior, majorem bonorum affluentiam tibi pariant, copiamque frumenti, vini, & olei longe illa majorem, quæ haberi solet in montibus tam antiquis, atque fœcundis, in montibus adeo pulchris, & desiderabilibus. *Desiderium collium*, idest, collium fertilium, ac optimorum. Moyses Deuteronom. 3. 25. Palæstinæ montes valde commendat: *Transibo, & videbo terram hanc optimam, & montem istum egregium, & Libanum*. Hebræus textus [3] reddi potest: *Utinam Benedictiones, quas pater tuus tibi elargitur, præstent benedictionibus montium, atque perveniant usque ad desiderium collium æternorum* (utinam tam multæ, tamque copiosæ sint, ut omnes hasce divitias, omnesque fructus adeo visu pulchros, qui in his collibus nascuntur, æquare possint) utinam tam
B alte tollantur, ut celsissima æquent montium cacumina.

Ut Sanctus hic Patriarcha ostendat, quam magna sint sua pro Iosepho vota, quodam benevolentiæ impetu raptus ait desideria sua vel altissima montium fastigia æquare; utque denotet quam benedictionum copiam Iosepho precetur, eas comparat affluentiæ eorum bonorum omnium, quæ in pulcherrimis optimarum regionum collibus nascuntur. *Desiderium collium*, nempe id omne, quod pulcherrimum, ac maxime desiderabile in collibus reperitur. Modus hic loquendi, *desideria magna, ut montes*, dubio procul hyperbolicus est: huic tamen similis dicendi ratio alibi in Scriptura legitur. Isaias 7. 11. ita Achaz alloquitur: *Pete tibi signum in profundum inferni, sive in*
C *excelsum supra*. Psalmista hæc habet Psal. 35. 6. 7. *Domine, in cælo misericordia tua, & veritas tua usque ad nubes; justitia tua sicut montes altissimi; judicia tua sicut abyssus multa*.

Samaritanus, & Septuaginta legunt. *Benedictio patris tui, & matris tuæ prævaluit* &c. cum in hebræo solum extet, benedictio patris tui. Maxima Interpretum pars hebraicam vocem *horim*, quam nos reddidimus montes, explicant *Majores, patres*, quæ secunda lectio habetur apud Septuaginta. Nos locum hunc utroque in sensu explanavimus. Dicendi hic modus, quo colles vocantur æterni, in proverbii consuetudinem venit apud Hebræos: antiqui sicut montes. Eamdem phrasim adhibet Moyses Deuter. 33. 15.

D Tandem integer versiculus hunc in modum potest exponi: *Utinam benedictiones patris tui, quæ exceduntmultum benedictiones montium, quæque perveniant usque ad desiderium collium æternorum, descendant supra caput Joseph, & supra illum, qui est quasi Nazaræus (distinctus, separatus, in honore habitus, coronatus, electus) inter fratres suos*. Vox hebræa נזיר *Nazir* coronam significat; sive illum, qui corona redimitus est, electus, & a ceteris sejunctus. In Oriente *Nazir* dignitatis est nomen; eoque nomine summus ædium Regis Persarum Præfectus designatur. *Nazir* primus est regni Minister, præcipuusque Imperii, regiæ Domus, regiique ærarii administrator: Ipsi subsunt ceteri domus regiæ ministri, atque ipsius est curare ea, quæ ad Regis mensam, custodiam, Re-
E gisque pensiones pertinent. Idem fere munus obibant illi, quos veteres Persæ appellabant *oculos Regis*. Vide Xenophon lib. 8. Cyropæd. Apul. lib. de mund. Aristophan. Acharn. Diod. Chrysost. orat. 3. de Regno. In Deuteronomio Moyses hoc eodem nomine *Nazir* Iosephum vocat. Septuaginta hanc vocem hic reddunt per *Caput*; & Deuteronom. 33. 16. vertunt δοξασθεὶς, *qui in honore habetur*.

℣. 27. BENIAMIN LUPUS RAPAX.] Phrasis hæc naturam, & indolem Beniamin, seu ejus filiorum deno-

---

1 70. συνετρίβη μετὰ κράτους τὰ τόξα αὐτῶν, καὶ ἐξελύθη τὰ νεῦρα βραχιόνων αὐτῶν.
2 Lege מִשֵּׁם *Mischem* pro *Mischam*.
3 ברכות אביך גברו על ברכות הורי עד תאות גבעות עולם.

denotat, qua ad ſævitiam, & latrocinia ferebantur: lupus, cui numquam præda deeſt: eam mane rapit; veſpere autem illam dividit. Hebræus textus [1] ita ad litteram explicari poteſt: *Beniamin* (eſt) *lupus* (qui) *rapiet* (prædam ſuam) *mane, eamque etiam comedet: & veſpere dividet ſpolia*; ſeu Beniamin eſt lupus rapax, qui prædam ſuam comedit uſque mane, cui etiam ſupereſt veſperi dividenda. In Scriptura *ſero*, & *mane* noctem innuunt, & diem, ſive integrum diem. Omnes fere Latini Patres, & quidam etiam ex Græcis vaticinium hoc interpretati ſunt de Divo Paulo, qui fuit ex Tribu Beniamin. Fuit ille initio quidam veluti lupus rapax, qui Eccleſiam in incunabulis ipſis vexavit: *mane comedet prædam*: ſed ubi ad veram fidem converſus eſt, pluribus Eccleſiam ditavit ſpoliis, quæ ex Ieſu Chriſti hoſtibus retulit, *veſpere dividet ſpolia*. Vide Tertullianum lib. 5. cap. 1. contra Marcion. Hieronymum quæſt. Hebraic. Ambroſium in benedict. Patriarch. cap. 22. Alcuinum in libello de benedict. Iacob Patriarchæ apud Auguſtini Appendicem tom. 3. Gregorium libro 18. Moral. cap. 16. nov. edit. Origenem hom. 4. in Ezech.

Alii locum hunc interpretantur de admiſſo a Beniamitis crimine Levitæ cujuſdam fœminam violantibus. Iudic. 19. 20. Alii verba hæc exponunt de Saule, vel de Eſther, vel de Mardochæo, ſeu etiam de Aod ſecundo Iſraelis Iudice, qui ſane omnes fuerunt ex Tribu Levi. Hebræi referente Divo Hieronymo in quæſtionibus hebraicis explicabant verſiculum hunc de altari holocauſti, in Templo Hieroſolymitano, quod in ſorte Beniamin conſtructum erat; hujuſmodi altare quaſi lupus rapax veſpere, & mane victimas devorabat. Chaldæus ait, futurum ut Sacerdotes offerant veſpere, & mane oblationes in Templo Domini, in Tribu Beniamin ædificato, oblataque munera quolibet veſpere inter ſe dividant. Factum Beniamitarum in Levitæ uxorem, Iudic. 19. 20. relatum, atque modus, quo crimen ſuum tueri voluerunt, melius, ut opinor, denotat violentum eorum, audax, atque martiale ingenium, meliuſque horoſcopum a Iacobo illis tributum deſignat.

℣. 28. BENEDIXIT SINGULIS.] Nullam Rubeno, nec Simeoni, nec Levi benedictionem impertitur.
A *Benedicere* adhibetur hic ad ultima morientis patris erga filios ſuos ſenſa ſignificanda.

℣. 32. COLLEGIT PEDES SUOS SUPER LECTULUM, ET OBIIT.] Patriarcha Iacob filios ſuos alloquens, in lectulo ſuo ſedebat, pedibus extra illum porrectis. Verum poſtquam extrema animi ſui ſenſa adſtantibus liberis patefecit, iterum recubuit, pedeſque ſuos ſuper lectum iterum collegit, & mortuus eſt, ſeu *expiravit* juxta vim hebraicæ vocis גוע. Quidam ex Rabbinis ex eo, quod Scriptura nomen mortis hic non exprimit, pueriliter inferunt illum mortuum non fuiſſe, quaſi verbum *expirare* eamdem vim non haberet.

Ærumnoſa, ac laborioſa Jacobi vita, vexationes multæ, quas a fratre ſuo Eſau pertulit, ejus fuga
B in Meſopotamiam, fraudes Labani, quibus tot laborum mercedem illi adimere voluit, calamitates, quas in familia ſua, & ab ipſis filiis ſuis ſuſtinere debuit, longa ejus animi patientia, & quibus numquam caruit, fides, & prudentia, dolor, quo tamdiu vexatus fuit filium ſuum Ioſephum a beſtiis devoratum exiſtimans; hæc omnia ſanctum hunc Patriarcham, ut vivam laborioſæ Chriſti vitæ imaginem nobis exhibent, & exemplar veluti quoddam, quod *virum* hunc *dolorum, & ſcientem infirmitatem*, Iſai. 53. 3. mire exprimebat. Iacob ſemper ſapiens, & moderatus, obediens, & fidelis, ac objectum prædilectionis Dei, qui illum præ Eſau etiam ante eorum ortum dilexiſſe declarat, vexatur tamen, & affligitur; qua ſane in re omnium juſtorum, &
C prædeſtinatorum exemplar eſt, qui non ſecus ac ille in hoc mundo quaſi extranei vivunt.

Iacob fide plenus, ubi Ioſephum filium ſuum tanta apud Ægyptios fulgere dignitate cognovit, minime elatus familiam ſuam in optima Ægypti regione ſedem figere indifferenter vidit; ac divinis, quibus Deus aliam terram, aliamque ſedem, & ipſi, & ejus majoribus ſpoponderat, promiſſis conſtanter innixus, corpus ſuum in Ægypto permanere paſſus non eſt, liberiſque ſuis terram, in qua amplius non degebant, quamque potentes populi, eiſque inimici detinebant, diviſit quaſi in pacifica ejus eſſet poſſeſſione. Quod ſane clare oſtendit ejus fidei, atque conſtantiæ magnitudinem, qua Dei promiſſis mirifice fidebat.

---

[1] בנימין זאב יטרף בבקר יאכל עד. 70. Ἔδεται ἔτι. *comedet adhuc*. Alii, *comedet prædam*: עד ſignificat prædam Iſai. 33. 23. Sophon. 3. 8.

CAPUT L.

Joſeph aromatibus condiri mandat corpus patris ſui; facultatem a Rege prius impetrata pergit in terram Chanaan, ut in ſepulchro Patrum ſuorum collocet eius cadaver; Jacobi funus. Ioſeph fratrum ſuorum animos confirmat, & ſolatur; eius mors.

1 QUod cernens Joſeph, ruit ſuper faciem patris flens, & deoſculans eum. 2
Præcepitque ſervis ſuis medicis, ut aromatibus condirent patrem. 3 Quibus
juſſa explentibus, tranſierunt quadraginta dies: iſte quippe mos erat cadave-
rum conditorum: flevitque eum Ægyptus ſeptuaginta diebus. 4 Et expleto planctus
tempore, locutus eſt Joſeph ad familiam Pharaonis: Si inveni gratiam in conſpectu ve-
ſtro, loquimini in auribus Pharaonis: 5 Eo quod pater meus adjuraverit me, dicens:
En morior in ſepulchro meo, quod fodi mihi in terra Chanaan, ſepelies me. Aſcen-
dam igitur, & ſepeliam patrem meum, ac revertar. 6 Dixitque ei Pharao: Aſcende,
& ſepeli patrem tuum, ſicut adjuratus es. 7 Quo aſcendente, ierunt cum eo omnes
ſenes domus Pharaonis, cunctique majores natu terræ Ægypti: 8 Domus Joſeph cum
fratribus ſuis, abſque parvulis, & gregibus, atque armentis, quæ dereliquerant in
terra Geſſen, 9 Habuit quoque in comitatu currus, & equites: & facta eſt turba non
modica. 10 Veneruntque ad Aream Arad, quæ ſita eſt trans Jordanem: ubi celebran-
tes exequias planctu magno, atque vehementi, impleverunt ſeptem dies. 11 Quod
cum vidiſſent habitatores terræ Chanaan, dixerunt: Planctus magnus eſt iſte Ægyptiis.
Et idcirco vocatum eſt nomen loci illius, Planctus Ægypti. 12 Fecerunt ergo filii Ja-
cob ſicut præceperat eis. 13 Et portantes eum in terram Chanaan, ſepelierunt eum in
ſpelunca duplici, quam emerat Abraham cum agro in poſſeſſionem ſepulchri ab Ephron
Hethæo contra faciem Mambre. 14 Reverſuſque eſt Joſeph in Ægyptum cum fratribus
ſuis, & omni comitatu, ſepulto patre. 15 Quo mortuo, timentes fratres ejus, & mu-
tuo colloquentes: Ne forte memor ſit injuriæ, quam paſſus eſt, & reddat nobis omne
malum, quod fecimus. 16 Mandaverunt ei dicentes: Pater tuus præcepit nobis, an-
tequam moreretur, 17 Ut hæc tibi verbis illius diceremus: Obſecro, ut oblíviſcaris
ſceleris fratrum tuorum, & peccati, atque malitiæ, quam exercuerunt in te: nos quo-
que oramus, ut ſervis Dei patris tui dimittas iniquitatem hanc. Quibus auditis flevit
Joſeph. 18 Veneruntque ad eum fratres ſui: & proni adorantes in terram dixerunt:
Servi tui ſumus. 19 Quibus ille reſpondit: Nolite timere: num Dei poſſumus reſiſte-
re voluntati? 20 Vos cogitaſtis de me malum: ſed Deus vertit illud in bonum, ut e-
xaltaret me, ſicut in præſentiarum cernitis, & ſalvos faceret multos populos. 21 No-
lite timere: ego paſcam vos, & parvulos veſtros; conſolatuſque eſt eos, & blande, ac
leniter eſt locutus. 22 Et habitavit in Ægypto cum omni domo patris ſui; vixitque
centum decem annis. Et vidit Ephraim filios uſque ad tertiam generationem: Filii quo-
que Machir filii Manaſſe nati ſunt in genibus Joſeph. 23 Quibus tranſactis, locutus
eſt fratribus ſuis: Poſt mortem meam Deus viſitabit vos, & aſcendere vos faciet de
terra iſta ad terram, quam juravit Abraham, Iſaac, & Jacob. 24 Cumque adjuraſſet
eos, atque dixiſſet: Deus viſitabit vos: aſportate oſſa mea vobiſcum de loco iſto. 25
Mortuus eſt, expletis centum decem vitæ ſuæ annis. Et conditus aromatibus, repoſi-
tus eſt in loculo in Ægypto.

℣. 2. PRÆCIPITQUE SERVIS SUIS MEDICIS, UT AROMATIBUS CONDIRENT PATREM.] A Ajunt Septuaginta [1] Pollinctoribus servis suis præcepisse, Ægyptiis, scilicet, qui munus exercebant mortuorum corpora condiendi, ut extremum hoc officium patri suo persolverent, quod & præstiterunt. Medicorum nomine hic intelligendi sunt illi, quorum cura erat balsamo imbuere, sepelire, ac fascis involvere cadavera; quod munus apud Ægyptios medici, [2] ut videtur, præstabant. Herodotus lib. 2. c. 84. narrat eam medicis totam redundasse regionem. Nam cuique morborum generi, suus medicus adhibebatur; erant ex iis, qui oculis tantummodo medebantur, aliis qui capitis morbis curandis incumbebant, alii dentium, alii ventris dolores curabant: singulis corporis partibus suus medicus B aderat: uno verbo Homerus Odys. δ singulos Ægyptios medicos fuisse præstantissimos scribit. Diodorus Siculus lib. 2. c. 3. in fine illud hac in re admodum singulare animadvertit, quod ejus artis professores tenerentur observare leges a Veteribus medicis præscriptas, quorum remedia in sacris Ægyptiorum libris erant exarata. Si hisce regulis inhærendo ægrotum curare nequibant, nemo de illis conqueri poterat; secus autem morte plectebantur, si neglectis his regulis ægrum restituissent sanitati.

Strabo narrat eam viguisse apud Ægyptios consuetudinem, ut ægrotos in publica platea collocarent in eum finem, ut si quis aliquod remedium nosset contra eum morbum, quo affictabantur, illud ægrotis ipsis patefacere posset. Idem & apud Veteres Hispa- C nos, & Gallos, quemadmodum & apud Babylonios fuisse usurpatum idemmet Strabo docet Lib. XVI. pag. 508.

Ægyptii artis medicæ inventionem Isidi tribuunt, & præcipue pharmacum immortalitatis [3], quo ipsa usa est, ut curaret, & immortalem redderet filium suum Orum. Aut ego fallor, aut hoc immortalitatis pharmacum nihil est aliud, quam ars condiendi cadavera, qua re immortales quodammodo mortui redduntur, dum eorum corpora a corruptione eximuntur. Mos condiendi corpora vetustissimus apud Ægyptios est, eumque fuisse prope necessarium ob Nili inundationes [4] sunt, qui affirment. Nam quemadmodum fluvio exundante tota regio ejus aquis obtegitur per integrum fere duorum mensium spatium, humari D mortui per illud tempus non possunt, unde eos domi servare coguntur, aut in sepulcris condere, seu cellulis apte dispositis in rupe aliqua edito in loco. Ajunt etiam per totum inundationis tempus terram ita aquis madefieri, ut si quod corpus paulo ante humatum fuerit, illud cito terra regerat; seu quod arenoso ejus regionis solo levius sit; seu quod arena satis non habeat soliditatis, ut illud sinu suo contineat contra aquæ impetum, quæ cadaver attollit, soloque educit.

Quemadmodum autem condiantur Ægyptiorum corpora, narrant Herodotus l. 2. c. 86. & Diodorus Siculus Biblioth. lib. 2. c. 5. Recens defuncti cadaver ad loculorum artifices defertur, quorum plura iis, qui portaverunt, ostendunt depicta exemplaria, earumque tria potissimum genera suo quæque pretio E distincta. Primum accuratissime fabrefactum est, cujus nomen profari religione impediri se refert Herodotus loco citato. Secundi generis exemplar inferius est, & minoris pretii; tertium vero vilissimi. Quibus expositis artifices conveniunt de pretio: tum in parte loculi superiore ejus effigiem sculpunt, qui eodem debet includi: ac postquam cadaver dimensi sunt ad loculum conficiendum, illud referunt domum.

Illi autem, qui in condiendis corporibus operam collocant, cum mortuorum consanguineis constituunt de impensa in eam rem facienda; sunt enim plures condiendi modi, diversique pretii. Maximum pretium talentum est; mediocre viginti minis constat; infimum vero minima impensa absolvitur. Talentum vero Ægyptium 2688. libris Gallicæ monetæ constabat. Post hæc aliquem advocant, qui in ipso cadavere delineet locum, ubi sectio facienda est ex sinistra parte, & sectionis longitudinem. Hoc officium peragit sector lapide Æthiopico acutissimo, & postquam cadaver ita consedit, aufugit quam citissime potest, quia mortuorum consanguinei qui adsunt, arreptis lapidibus eum, ut impium persequuntur. Hoc peracto accedunt pollinctores, qui veluti personæ sacræ habentur. Hi ferro quodam incurvo per nares cerebrum totum mortui educunt, craniumque adstingentibus medicamentis replent; per sinistri vero lateris incisionem intestina omnia educunt præter cor, & renes, quæ vino palmeo eluunt, aliisque medicamentis, & odoribus. Totum deinde corpus oleo cedrino perungunt, item myrrha, cinnamomo, & aliis aromatibus per triginta circiter dies. Hinc corpus integrum servatur, quin vel ipsi pili ex eo concidant, & non solum a putredine immune redditur, sed gratum quoque odorem halat. His peractis sale condiunt corpus, & abdunt per quadraginta circiter dies; adeo ut toti huic negotio peragendo septuaginta dies impendantur, ut narrat Herodotus, & Moyses ipse innuere videtur, dum Ægyptum scribit plorasse Jacobi mortem septuaginta diebus, id est toto tempore, quo hæ funeris cæremoniæ perdurarunt.

Post hæc cadaver e sale, sive nitro educunt, lavant, fasciis byssinis involvunt myrrha madefactis, & gummi illinunt, quo Ægyptii glutinis loco utuntur. His omnibus peractis pollinctores propinquis corpus restituunt, qui illud loculo, seu lignea effigie ut supra diximus includunt, illudque vel domi loco honesto reponunt, vel in sepulcra hac de causa præparata inferunt. Silius Italicus:

Claudit odorato post funus stantia saxo
Corpora, & a mensis exanguem haud separat umbram.

Qui autem huic impensæ faciendæ non sufficiunt, in mortui intestina unguen quoddam, quod e cedro gignitur, clystere infundunt, ac postea corpus totum nitro condiunt. Hoc habet vim carnem solidam exsiccandi, & a putredine præservandi. Unguen autem cedrinum intestina exedit ita, ut septuagesimo demum die hoc, quod prius ingesserant, educant una cum intestinis jam exsiccatis, & a putredine immunibus. Itaque hoc modo exsiccato cadavere cutis tantum ossibus agglutinata superest.

Postremo qui egestate laborant ita, ut neque tantam impensam ferre possint, alvum mortui eluunt, liquorem quendam infundentes, ac postea per 70. dies cadaver sale condiunt ejus siccandi gratia, ceteris omnibus cæremoniis prætermissis. Lucanus de abscisso Pompeii capite verba faciens, quod Ægypti Rex condiendum mandaverat, ut Cæsari illud offerret, totum ferme condiendi cadavera ritum paucis explicat.

. . . . , Tunc arte nefanda
Submota est capiti tabes, raptoque cerebro
Adsiccata cutis, putrisque effluxit ab alvo
Humor, & infuso facies solidata veneno est.

Tom. I. A a ℣. 3. TRAN-

[1] Παισὶ αὐτοῦ τοῖς ἐνταφιαςαῖς, ἐνταφιάσαι τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ ἐνταφίασαν οἱ ἐνταφιάσαι τὸν Ἰσραήλ.
[2] רפאים
[3] Manetho apud Euseb. lib. 2. Præp. Clemens Alexand. lib. 1. hanc inventionem Api tribuit ante adventum Jus in Aegyptum. Esculapius vero artem hanc perfecit.
[4] Cassian. col. 15. c. 3. Cicero Tuscul. quæst. l. 1.

ỽ. 3. TRANSIERUNT QUADRAGINTA DIES . . . . FLEVITQUE ÆGYPTUS SEPTUAGINTA DIEBUS.] Textus hebræus ad litteram: *& transierunt hi quadraginta dies; quadraginta enim dies insumuntur ad corpus condiendum; Ægyptii vero fleverunt illud septuaginta diebus*. Corpus apud pollinctores triginta diebus mansit, ac postea per quadraginta dies nitro conditum fuit ad exsiccandam carnem; atque ita luctus duravit septuaginta integros dies. Hujusmodi officiis, & honoribus solos Ægypti Reges prosequi solebant, ut mox videbimus.

Statim ac quis decessit, qui honesto aliquo loco sit apud suos (Herodot. l. 2. c. 85. 86. Diod. l. 11. c. 5.) ejus familiæ mulieres caput, & faciem fimo oblinunt, urbemque circumeuntes questus lamentabiles cient: (Mela l. 1. c. 9.) succinctæ discurrunt nudo pectore, & propinquis mulieribus stipatæ. Viri ex alia parte similiter per urbem discurrunt aperto pectore, dumque illud manibus plangunt, querulis clamoribus deflent jacturam, quam fecerunt. Lugubris hic ritus durat quousque cadaver loculo componatur. Per totum hoc tempus balneis abstinent, & vestibus pretiosis, vilibus tantum cibis vescuntur, neque vino prorsus utuntur.

Ubi vero Rex moritur, populus universus luctum celebrant: vestes discindunt, templa claudunt, publicos cætus intermittunt, neque ulla amplius publica festa concelebrant, caputque fimo obliti, & linea veste infra pectus præcincti septuaginta dies transigunt; hoc ritu per vias discurrunt catervatim bis in die ducenti, aut tercenti simul, & lugubri carmine laudes defuncti Regis persequuntur. Per hoc tempus carnibus abstinent, & vino, & quolibet delicato cibo, & omnino re quavis igne cocta; unguenta omittunt, & balnea non frequentant, lecto noctu non conquiescunt, & uno verbo omnem sibi corporis voluptatem interdicunt. Herodotus l. 1. c. 10. 8. luctum Babyloniorum eundem esse, ac Ægyptiorum narrat.

Lugubres lamentationes illæ, quæ hoc tempore fiebant, plerumque poetico stylo compositæ genus quoddam erant mæsti carminis, quod repetebatur, & intercalabatur a variis virorum, & mulierum catervis, quæ seorsim per vias discurrebant. Zachar. XII. 12. 13. *planget terra, familiæ & familiæ seorsum . . . domus David seorsum, & mulieres eorum seorsum*. Vide & Ierem. XLVIII. 31. 32. 34 Scriptura Sacra vocem *respondeo* plerumque usurpat ad denotandum hoc carminum genus, quod alternatim canebatur. Qui cantum audiebant, respondebant primis, qui lamentationem inceperant. Ad hunc morem alludit Christus Dominus apud Lucam VII. 32. *lamentavimus, & non plorastis*.

Antequam mortuos sepulcro conderent, eorum laudes funebri aliquo cantico, seu nænia prædicabantur. Apud Ægyptios cuique jus erat præclara Regis, vel perperam facta prædicandi, antequam tumularetur, narrante Diodoro Siculo l. 1. ac nonnullos ejus regionis Principes sepulcri honore privatos fuisse legimus, quod nimis crudeles, & injusti in populos sibi subjectos fuissent. Davidem in funere Saulis, & Jonathæ lugubre carmen composuisse, quod nominatum fuit *arcus*, ubi laudes horum Principum concelebrat, ex Scriptura discimus 2. Reg. 1. 18. Elogium quoque Abner a Joabo occisi composuit 2. Reg. 3. 33. Meminit etiam Scriptura lamentationum Jeremiæ in morte Iosiæ 2. Paral. 35. 25. Idem mos apud Græcos quoque vigebat, refertque Homerus Iliad 23. luctus, & lamentationes, quibus Hectorem ab Achille cæsum Trojani prosequuti sunt.

ỽ. 4. LOQUIMINI IN AURIBUS PHARAONIS.] Quanquam consuetum luctus tempus a Iacobi morte expletum esset [1], non audet Joseph præ sua in Regem observantia, & fortasse quod ita mos ferret, Pharaoni se sistere, ut ab eo peteret facultatem eundi in terram Chanaan, ut ibi patrem suum sepulturæ mandaret. Nondum ipse lugubrem cultum deposuerat, neque porro deponendus illi erat, nisi postquam Jacob esset sepulcro conditus. Ad Regem autem nemo veniebat, dum esset in luctu. Vide ad caput XII. v. 17.

ỽ. 5. IN SEPULCRO MEO QUOD FODI MIHI.] Onkelos, Grotius, & alii vertunt: *in sepulcro quod emi* [2]. Abraham illud emerat ab Hemor Hethæo. Quocirca illius jus pertinebat ad Jacobum tamquam Abrahami nepotem, & hæredem. Nonnulli contendunt Jacobum ab Esau emisse partem illam sepulcri, quam Esau sibi poterat vindicare. At quænam ratio, ne Vulgatæ sensum retineamus, impellit? Iacob ipsemet sibi fodit loculum, seu sepulcrum in eodem saxo, in quo Patres ejus Abraham, & Isaac conditi fuerant.

ỽ. 7. OMNES SENES DOMUS PHARAONIS.] Hoc est, præcipui ministri, & domestici veteres Pharaonis. Nomen senis dignitatis potius nomen est, quam ætatis. Vidimus supra Gen. XXIV. 2. Eliezer servum seniorem domus Abraham: & 2. Reg. 12. 17. seniores domus David, & 3. Reg. 12. 6. seniores Salomonis commemorari.

ỽ. 10. AD AREAM ATAD.] Ad aream viri cujusdam nomine Atad; vel juxta alios, *ad aream spinarum*: erat hæc planities in agro ad terenda frumenta præparata. Spinarum autem fortasse dicta est quod spinis circumsepta esset, aut quod circa illam spineta aliqua essent. D. Hieronymus de locis, & Brochardus in descriptione terræ sanctæ pag. 170. ponunt locum quendam nomine *Betagla* quatuor milliaribus a Iericho versus mare mortuum, & duobus ab Iordane, ubi ajunt Iacobo fuisse parentatum: at certum minime est *Betagla* eandem esse cum area Atad. Eusebius in locis hebr. non tradit, ubi hæc area sita fuerit, & de Betagla verba faciens hanc esse aream Atad minime docet. Traditio illa, qua hæc area Betaglæ assignatur, nullo nititur antiquitatis fundamento. D. Augustinus quæst. 171. in Genes. sequutus videtur D. Hieron dum hanc aream quinquaginta milliaribus, & eo amplius ab Hebron distasse scribit.

QUÆ SITA EST TRANS IORDANEM.] i. e. ad oram Occidentalem ejus fluvii. D. Augustinus, Menochius, Valtonus, & plures alii Interpretes credunt Iosephum una cum ceteris, quas habebat in comitatu, recta via minime perrexisse in Hebron, sed longius flexisse iter pone mare mortuum, & per regionem Moab, ut Iordanem transmitterent eodem ferme loco, ubi Israelitæ postea transfretarunt duce Iosue; sed argumenta, quæ afferuntur ad hanc sententiam adstruendam, non satis habent roboris, nihilque occurrit in Moysis narratione, quod ei suffragetur.

ỽ. 11. PLANCTUS ÆGYPTI.] Hebr. אבל מצרים *Abel mizraim trans Jordanem*. Nonnulli vertunt: *Planities Ægyptiorum trans Jordanem*. *Abel* significat aliquando planitiem, sed ex circumstantiis, quæ hic apponuntur, colligitur nihil aliud hic significare, quam luctum.

ỽ. 16. MANDAVERUNT EI.] Hebræus ויצו *præceperunt ei*; seu potius, *significarunt*. Septuaginta, *dixerunt ei*. Probabile est eos mendacium confingere, dum asserunt se fuisse a Iacobo jussos, ut ista Iosepho patris nomine dicerent.

ỽ. 19. NUM DEI POSSUMUS RESISTERE VOLUNTATI?] Hebræus [3]; *nonne subjectus ego sum Deo?* vel juxta alios; *an ego sum vice Dei?* ut Domini voluntati resistam? Nonne subjectus esse debeo ejus dispositioni? Chaldæus; *nolite timere, ego enim timeo Dominum*.

---

1 Expleto planctus tempore locutus est ad familiam Pharaonis.
2 אשר כריתי Verbum כרת significat *emere*. Deuter. 2. 6. & Oseæ 3. 2.
3 התחת אלהים אני.

minum. Septuaginta : *nolite timere, ego enim sum Domini*.

℣. 22. IN GENIBUS IOSEPH.] Legi possunt, quę supra ad cap. 30. 3. de simili loquendi forma notavimus. Samaritanus : *in diebus Joseph*.

℣. 25. MORTUUS EST (JOSEPH) EXPLETIS CENTUM DECEM VITÆ SUÆ ANNIS..] Hic Patriarcha ex his præclaris viris fuit, quos Deus identidem suscitat ad ostendendas misericordiæ suæ divitias, ad potentiæ suæ miracula manifestanda, ad exequenda immensæ sapientiæ suæ consilia. In ejus vita ea perspicimus admiranda contigisse, quibus summi Opificis in homines æquitas elucescit, ejusque providentia iis sublevandis semper intenta, qui in ipso confidunt. In eo exornando natura simul, & gratia certasse quodammodo videntur. Nihil eo illustrius, atque perfectius occurrit in toto Veteri Testamento. Joseph supra ceteros fratres patri carus ob eam, qua præcellebat, sapientiam, paullo jam grandior factus, a Jacobo patre suo viro tam æquo, tamque sancto haud obscuris indiciis prædiligi se, & æstimari plurimi intelligit, unde odii, & invidiæ caussa in illum. Fratres interim veriti, ne Iosepho aliquando subjiciantur, ejus perdendi consilium capiunt; inque manus alienigenarum illum tradunt; a quibus veluti servus venditur. His tamen rebus, quibus eum perdi oportere humanæ prudentiæ videbatur, eo adducitur, ut virtutis, sapientiæque suæ patefaciendæ occasio illi præstetur, & divina de illo consilia compleantur. Christus patris sui prædilectus filius Pharisæorum odio, & invidia exagitatus, qui ferre eum non possunt se Dei filium prædicantem, a Iuda ex Apostolis uno in manus sævissimorum inimicorum traditur. Judæi vero illum Romanis dedunt, morte afficiendum; at per mortem suam viam ille sibi sternit ad gloriam suam, suosque inimicos resurrectionis suæ fulgore in desperationem adducit.

Joseph unicum est fratrum se persequentium, inimicorum, & Ægypti totius perfugium, & subsidium : Christus Judæorum, Gentium, & totius Orbis Servator.

Moritur Ioseph, interque moriendum populum suum liberatum iri prædicit : corpus suum in resurrectionis spem mandat servari, ac in terram promissam transferri, quo tempore Dominus populum suum visitaturus esset. Hoc pacto juxta Ecclesiastici phrasim 49. 18. ossa ejus post mortem quoque prophetaverunt populi sui liberationem, futuramque resurrectionem prædicendo. Christus Iesus moritur, mox resurrecturus, ut nos morti eriperet, veraque donaret libertate.

CONDITUS AROMATIBUS REPOSITUS EST IN LOCULO IN ÆGYPTO.] More videlicet Ægyptiorum, de quo supra egimus, cum de Jacobo verba fierent. Inveniuntur etiamnum in Ægypto condita hoc pacto cadavera, loculis ligneis inclusa, & aliquando etiam marmoreis, quæ Persico vocabulo *mummiæ* appellantur, quod cadaver siccum sonat. Narrat Thevenotus, se ejusmodi cadavera videndi cupidum ad puteum quemdam quadratum, & satis eleganti marmore constructum, adductum fuisse, cujus altitudo trium circiter hastarum tota repleta erat arena. Æthiopes, quos ei comites dederant ad effodiendam arenam Mummiarum Domini, per funem ejus corpori circumligatam illum demiserunt in puteum; quo cum descendisset, parvum quoddam cubiculum invenit, cujus muri pariter, & fornix e marmore constabant. In eo tria reperit, vel quatuor corpora, ex quibus unum tantummodo integrum adhuc perdurabat, ceteris in varias partes dissectis. Erat hoc insitatę magnitudinis corpus arca lignea inclusum, eaque crassa, quæ undique exactissime coibat. Constructa erat arca ex vera sycomoro, carie, vel putredine nullatenus tacta. In ipso autem ligno insculpta buxo cernebatur ejus effigies, qui intus positus fuerat. Excisa securi arca, integrum in ea repertum est corpus hoc pacto dispositum. Cooperiebatur facies galea veluti quadam linea, gypso illita, in qua auro expressa erat viva defuncti effigies : sed amota galea nihil ex toto vultu supererat. Reliquæ corporis partes fasciis quibusdam lineis affabre factis alligabantur, tot spiris circumvolutæ, ut supra mille ulnas excrescerent. Supra pectus in longitudinem porrigebatur linea vitta tribus digitis lata, sesquipede longa, quæ ceteris vittis conjungebatur, cui vittæ plures aureæ litteræ hieroglyphicæ inscriptæ erant in longitudinem. Prope hoc cubiculum plura erant alia mummiis similiter referta.

Petrus a Valle descriptionem dedit mummiæ cujusdam inusitatæ pulchritudinis, & pretii. Cernebatur, inquit, in linteo super cadaver extenso juvenis cujusdam figura, qui lineis vestibus talaribus amictus erat, iisque auratis, & hieroglyphicis emblematibus distinctis a summo usque ad imum. Erant hæ auro, gemmisque ornatæ, atque refertæ, una cum capillis nigris, & calamistro crispatis, barbaque concolore, non ita multum promissa. Aurea ex collo catena pendebat una cum numismate, in quo effigies expressa erat Ibis, pluresque aliæ notæ, & signa, unde colligere erat, eum, dum viveret, insignem aliquem dignitatis gradum obtinuisse. Dextera manu aureum vas tenebat, quod liquore quodam rubri coloris fuerat repletum; sinistra vero pomum. Annulo aureo ornabatur pollex, & extremus digitus. Pedibus sandalia adjecta, quæ tamen solas plantas tegebant, superius vero corrigiis alligabantur. Vittæ cuidam, quæ zona adstringebatur, inscriptum legebatur Græcum vocabulum Ἐυτυχἶ, quod prosperam fortunam sonat.

Juxta hoc cadaver jacebat fœminæ mummia pretiosius etiam ornata. Præter emblemata, & notas hieroglyphicas plurimas, aureis laminis expressæ cernebantur binæ aves, binique leones erecti, & paulo inferius Bos, quo symbolo Apis, seu Isis innuebatur. Laminæ autem, quæ catenæ cuidam adnexa erat e pectore pendenti, Solis imago insculpta erat. Inaures ex gemmis pretiosissimis pendebant ex auribus, brachia, & crura monilibus impediebantur, & digiti singuli singulis annulis. Dextera manu pateram auream tenebat, sinistra annulum, & pretiosissimorum aliorum ornamentorum fasciculum. Hujus mummiæ materia ita obduruerat, ut vix exiguam ejus partem, malleo licuerit evellere. Mummiæ ordinariæ longis tantum vittis involutæ sunt, & asphalto conditæ, aut bitumine, nullo præterea adjecto ornatu.

Hæc longius persecuti eo sumus, quod explicandis pluribus Scripturæ locis deinceps plurimum poterunt inservire; quodque demonstrant quo pacto Josephi corpus, usque ad Israelitarum exitum ex Ægypto servari potuerit.

Antequam de Josepho dicendi finem faciam, notandum est, nonnullos Interpretes persuasum habere Iosephum post mortem suam ab Ægyptiis divinis honoribus fuisse cultum. Auctor *de mirabilibus Sacræ Scripturæ* c. 15. tom. 5. edit. S. Aug. append. p. 9. 10. scribit, Ægyptios cum prope ejus sepulchrum vituli statuam collocassent, divinos illi honores exhibuisse; unde factum, ut ad illorum imitationem Hebræi vitulum aureum in deserto adorarent : Josephum præsentientem se ab Ægyptiis adoratum iri post mortem jussisse ossa sua ex Ægypto transferri : nihil vero eum consilio suo profecisse, illum veluti Deum colere pergentibus Ægyptiis.

Alii volunt, Iosephum ab Ægyptiis adoratum Serapidis nomine, quam conjecturam his rationibus fulciunt. Primo volunt, Serapidem, seu Apidem eodem tempore vixisse, atque Iosephus. Secundo, certum est Serapidem divinos honores ab Ægyptiis promeritum, quod regionem fame laborantem servasset. Tertio, numen hoc sub bovis figura colebatur, quod sane symbolum est agriculturæ, & fertilitatis. Quarto, pingebatur veluti ephebus quidam modium, seu calathum gestans in capite : Calathus hic pariter fruges signabat, & modum earum parandarum, quarum inventorem Osiridem fuisse volunt. Quinto,

Plu-

Plutarcho teste Serapis *Osiridis* quoque, vel *Arsa-dhis* nomine nuncupabatur; quod postremum nomen nominis Joseph radicem continet. Sexto, Osiris juxta Ægyptiacum etymon, significare ajunt, plures oculos habentem; quod sane Iosephi prudentiam, & providentiam futurorum mirifice explicat. Septimo, Serapis ab hebraico שור *Schur* deducitur, quod bovem, & אביר *Abir*, quod fortem significat, mutata littera R in S, & B in P, unde pro *Ser-abir* *Serapis* dictus est; cujusmodi litterarum mutatio, neque inusitata est, neque contraria iis, quæ in ceteris linguis quotidie contingunt. Quod si Ioseph bovi comparatur, adeo non absona est similitudo, ut etiam maxime propria videatur.

At sententia ista Ægyptiacum numen e Iosepho conflantium, incerta aliqua tantummodo nititur etymologia, & levi aliqua convenientia; quæ sane rationes haud magni sunt momenti ad rem quampiam stabiliendam. Isis, & Osiris, qui sub boum Apis, & Maevis forma colebantur, longe vetustiores Serapide sunt apud Ægyptios. Quomodo probabile videri potest ab Ægyptiis tamquam Deum cultum fuisse Iosephum, tantopere Hebræorum religionem, & Hebræos ipsos aversantibus, præcipue post novi Regis Pharaonis adventum, qui Iosephum minime noverat, quique tam dura servitute Hebræos afflixit? Quomodo permisissent Ægyptii, ut Hebræi ossa sui, ut contendunt, Serapidis servarent, eaque ex Ægypto asportarent? Religio Ægyptiorum jam formam suam acceperat, vivente adhuc Josepho, ut superius notavimus; jam vero nihil erat in ipsorum religione vetustius Serapidis cultu; afferebantque Ægyptii Theologi rationes alias pro afferendo cultu, quem Apidi sub bovis forma exhibebant, quam quæ superius allatæ sunt.

Quod vero attinet ad etyma Serapidis, & Osiridis, ea ita deduci possunt, ut nullam proportionem habeant, vel cum Iosepho, vel cum bove Api. Etenim אצרי *Osiri* hebraice significat *thesaurum meum*, & אר אבי *Sar-abir*, *pater meus Princeps est*, seu etiam *Sar-abir*, Princeps fortis. Quid inde concludi potest pro afferenda Iosephi in numerum deorum adscriptione? Serapis, ut affirmant Historici, nova erat in Ægypto divinitas; eum Naucratitæ in deorum numerum retulerunt. Origenes l. 6. contra Celsum p. 257. de hac Serapidis apotheosi verba faciens, ait, illum novum Deum esse, cujus historia longa est, & parum certa, eumque nomen, & famam consequutum fuisse Ptolomæi technis, & artibus, ejus cultum in Ægypto stabilire volentis. Hujus divinitatis historiam, ejusque a Sinope urbe Ponti in Alexandriam transvectionem Ptolemæi cura factam, legere licet apud Tacitum Histor. l. 4. nihil tamen reperitur, quod vel minimum eorum opinioni faveat, qui contendunt Ægyptios sub nomine hujus Divinitatis divinos Iosepho honores exhibere voluisse. Serapis juxta communem eorum sententiam, qui de hac re verba fecerunt, idem est ac Pluto. Vide Plutarchum l. de Iside, & Osiride, & Clementem Alexandrinum in Protreptico.

GENESIS
FINIS.

COMMENTARIUM LITERALE IN EXODUM.

IN EXODUM
PRÆFATIO.

Liber, quem Græca voce Exodum, egressum scilicet, appellamus, ex historia exitus Israelitarum ab Ægypto, nomen obtinuit. Apud Hebræos ואלה שמות *Veelle Schemoth* inscribitur; quòd scilicet voces illæ primæ in Hebræo Libri textu legantur. Historiam complectitur 145. annorum; quot scilicet ab obitu Joseph ad erectionem usque Tabernaculi ad radices Sinai decurrerunt. In ipso historiæ limine cap. 1. Moyses motæ in Israelitas à Regibus Ægypti persecutionis causas & occasionem edisserit; dein lata in gentem edicta, maribus eorum à partu extinguendis (quanquam obstetricum pietas impiis Ægyptiorum conatibus intercesserit) persequitur. Post hæc omnia, nuptiæ Jacobed cum Amram sequuntur, quibus parentibus ortus Moyses in amnis ripa expositus, & à Filia Pharaonis inventus, matrem suam habuit nutricem. Ab ea in spem regiæ domus educatus, relicta tandem Aula, atque spe omni Principatus abjecta, ad fratres suos invisendos, injuriasque ab illis depellendas se contulit; quare de vita periclitatus, præsentissimum declinaturus periculum, in Arabiam secessit. Ibi in domo Jethronis manens, filiam ipsius sibi despondit. Cum autem pascendis ovibus soceri sui occuparetur Cap. 3. 4., à Deo per visionem sollicitatus, ad relevandum à populo suo Ægyptiacæ tyrannidis jugum, divini nominis cognitione, atque patrandorum miraculorum virtute auctus, missus est. Secedens igitur Moyses, Sephoram uxorem suam, duosque filios secum adducebat; quos tamen deinde, Angeli in necem Eliezer irruentis visione territus, ad socerum remisit. Occurrerat venienti Aaron; & cùm ambo fratres ad montem Sinai venissent, legatione pro se fungi iterum à Deo jussi sunt. In Ægyptum igitur sese contulerunt, Cap. 5. 6. ibique exposita Israelitis Dei voluntate, dein coram Pharaone se sistentes, dimissionem pro populo requisierunt. Rex detrectare primùm, deinde & populum novis oneribus opprimere; Moyses vicissim iterum in Aulam, atque Divinæ virtutis, cujus nomine dimissionem Hebræorum petebat, potentiam ostensurus, statim projectam virgam in anguem transmutavit Cap. 7. Verum prodigium non absimili præstigio Ægyptiorum Magis eludentibus, factum est, ut pervicax Regis animus Hebræorum petitionibus non acquiesceret. Ad plagas igitur ventum est, novarumque novis accessione nihil tamen à Rege potuit impetrari. Ita aquæ Nili in sanguinem transmutatæ sunt; ranis primùm, deinde muscis parvis, atque vulgaribus tota latè regio ebulliit, ut homines, & jumenta omnia ac pecudes desolarentur Cap. 8. Tot malis urentia ulcera in pecudibus, & jumentis successerunt Cap. 9.; sata omnia ruens grando depasta est; undique verò discurrentia fulmina, atque reboantia tonitrua terrorem inferebant. Sub hæc, locustis infesta omnia, densisque tenebris horrida Cap. 10.. Nihil tamen de pristina obstinatione recedente Regis animo, Divinæ ultionis gladius tandem in necem omnium primogenitorum Ægypti discurrit; cum interim apud Hebræos, atque in terra Gessen, ubi populi sedes, salva essent omnia.

Ante hæc omnia, segregare sibi agnum, ut, qua nocte secessio facienda erat, cibus suppeteret populo, Moyses jusserat. Quibus autem cæremoniis victima immolanda atque in cibum adhibenda esset omnibus deinde succedentibus generationibus, cap. 12. persequitur. Post illatam ab Angelo Dei in omnes Ægyptiorum primogenitos necem, divina jussione sacros Domino offerre omnes Primogenitos, tam hominum, quàm brutorum, Hebræis injunctum est Cap. 13.. Post hæc discessione facta ab Ægypto, populus Ramessen primùm, deinde Soccoth, ac tandem Etham venerunt. Exinde iter prosequentibus ignea columna, noctis tenebras sua luce depellens, solis verò calorem umbra sua temperans, viam monstravit.

Sub hæc, Pharao indulgentiæ suæ in populum pœnitens, tumultuario exercitu coacto, abeuntium viam insistens, castrametantes in Beelsephon ad Mare rubrum assecutus est Cap. 14.. Actum fuisset de populo, nisi Moyses, elata virga prodigiosa, in medio pelagi sinu viam Israelitis fugientibus in aversam ripam aperuisset. Ægyptii statim abeuntes urgere, audacter & ipsi patentem in mari viam ingredi; vix tamen ingressos, recurrentes undæ, omnes, ne uno quidem excepto, absorbuerunt.

Moyses

Moyses è præsentissimo periculo liberatus, solemnes gratiarum actiones, novo adornato cantico, Domino persolvit Cap. 15. Post emensum tridui itinere desertum Sur, populo in Mara castrametanti, amaricantes loci aquas Moyses miraculo potabiles exhibuit. Hinc motis castris, Elim primùm, deinde in desertum Sin ventum est Cap. 16.; qui sanè locus & mannæ pluentis, & coturnicum in escam populi volitantium prodigio celebratur. Altera statio ad Raphidim succedit Cap. 17.. ubi Moyses aquas è silice eduxit, atque insignem de Amalecitis victoriam Josue reportavit. De adventu Jethro in castra Israelitarum, atque præscripta ab illo politiæ disciplina historiam legimus in cap. 18. quanquam seriùs contigisse, post erectum scilicet Tabernaculum, facilè intelligimus. Succedens tandem ad Sinai populus, in spem ineundi cum Domino fœderis, ipso Domino invitante, erectus, post tridui expectationem, insidentem montis vertici Dei Majestatem spectavit Cap. 19.. Quare Moyses, conscenso Monte, Decalogum, nempe totius Legis summam, ipso Deo tradente, accepit Cap. 20.. Alia etiam nonnulla, quæ capp. 21. & 22. & 23. referuntur. ea occasione præcepta sunt; quæ Moyses ad populum deinde referens, ineundi fœderis, immolatarum in eam rem victimarum sanguine, author fuit. His peractis iterum Moyses ad Deum, à quo totius Tabernaculi mox fabricandi ideam, qualis latè capp. 25. & 26. & 27. & 28. & 29. & 30. & 31. describitur, accepit. Cum tamen vir sanctus longiorem in Sinai moram traheret Cap. 32., populus ejus rei fastidio, tandem in idololatriam, aureo vitulo erecto, prolapsus est.

Quod cùm Moyses, relicto tandem monte, intellexisset, rei dolore tabulas lapideas, quas deferebat, in terram allisit, statimque ad vitulum convolans, dejecit, comminuitque; in prævaricatores verò stricto gladio, adjuvantibus inter Levitas qui in fide permanserant, impium scelus 23000. cæsorum sanguine expiavit. Succedens deinde in montem, veniam, pristinamque in Hebræos Dei providentiam impetrat Cap. 33. Jussus verò novas parare lapideas Tabulas, atque solitarius iterum ascendere montem, omnibus actutum executioni mandatis, post divinum 40. dierum alloquium, tandem novas Legis tabulas ad populum contulit. Sed cum nova coruscans luce intuentium oculos præstringeret, haud alacri animo occurrentem populum adhortatione primùm confirmat, dein ad opus Tabernaculi spontaneam oblationem offerant singulos, hortatur Cap. 35. Duos intereà Opifices *Beseleel* & *Hooliab* peritissimos, nova divinitus sapientia instructos, Deus operi moliendo pares comparaverat Cap. 36. 39., quibus usus Moyses perfectum tandem Tabernaculum prima die primi mensis anno ab egressu Ægypti secundo erexit Cap. 40. Hæc historiæ hujus Libri summa.

Quod in hoc Opere Lectores intentos potissimùm detinet, fœdus est à Deo cum Israelitis initum, & politiæ genus in Republica Hebræorum constitutum. Sapientissimis legibus sancitis, tota Reipublicæ, & Religionis administratio directa est. Deus Legislatoris sibi, Patroni, Regis, Patris, Dei tandem Hebræorum munus vindicat; vix autem in Regem agnitus, atque fœderis instrumentum solemni cæremonia firmatum est, statim Deus dignitatem hanc suam exerens, toto majestatis apparatu edicta rogat, atque exemplo Regum Orientalium insigne sibi Tabernaculum in medio populi constituit. Ibi numeroso, regioque satellitio stipatus, è penetralibus Tabernaculi commissa Moysi famulo suo jussa populo edici præcipiebat. Nec alibi oracula de futuris eventibus rebusque occultis reddebantur, quàm è media veluti ejus loci caligine, quæ Numen occultans, majestatem, & terrorem augebat. Hanc Numinis tremendam majestatem in medio castrorum Israelis Balaam respiciens ait Num. 23. 21.; *Non est augurium in Jacob, nec divinatio in Israel. Dominus Deus ejus cum eo est, & clangor victoriæ Regis cum illo.*

Ea verò constituta est a Deo populo regendo politia, ut à Deo ejusque jussionibus omnia penderent. Ille bellum indicit: ille castra metari jubet in deserto, movendaque jussu clangentis buccinæ imperat. Hebræorum Reipublicæ, quam Scriptor quidam jurè *Theocratiam* sive divinam politiam appellavit (1), Hebræorum, inquam, Reipublicæ subjecti omnes tribus per annum vicibus coram Rege Deoque suo sistere jubebantur, ut scilicet spontè se illi subjectos, munerum oblatione (vacuum enim coram Deo apparere nefas) profiterentur. Omnes primores natu tam hominum, quàm brutorum, sicut & primitiæ, ac decimæ non fructuum tantùm atque messium, sed & decimæ pariter temporis indictis in eam rem Festis solemnibusque diebus, de jure Regis Deique censebantur. Quod scilicet exemplo Regum Orientalium, paria in sua ditione exigentium, sancitum est (2); annonas enim & necessaria omnia usibus domesticis atque exercitui, subjecti quilibet populi suis singuli Regibus sufficiebant. Ita pariter Deus omnia hæc deferri jussit ad Templum, ut in usum Altaris, Sacerdotum, & Levitarum, quibus tanquam domesticis & aulicis utebatur, impenderentur. Scitè quidem observat Philo, Sacerdotes in Lege Regibus & Principibus comparari, si honor illis præscriptus spectetur: deferri enim ad illos sancivit ab universa gente tributa, decimas nempe, & primitias

(1) Joseph. l. 2. contr. Appion. (2) Reg. 15. 16.

primitias tam fructuum omnium, quàm gregum. Studio autem atque voluntati, qua populus singula conferebat, nihil erat reliquum; cum oblationes illas inter solemnes gratiarum actiones, faustasque acclamationes ita offerret, ut quæ Ministri Dei ab illis acciperent, ipsi recipere sibi viderentur.

Commissa in Legem crimina præ Tabernaculi foribus victimarum mactatione expiabantur; quo scilicet cruoris indicio reos se capitalis criminis atque subeundæ mortis Deo, vitæ authori, profitebantur (1). Mactatas ea occasione victimas vel degustare quidem nefas, sed partim Altaris igne consumptæ, partim in esum Sacerdoti sacrificium offerenti cedebant; quasi scilicet reus indignum se, qui de mensa Dei sui participaret, agnosceret. In sacrificiis pacificis, & eucharisticis hostiæ portio coram Domino degustanda, sacrificium procuranti cedebat; altera verò portio Sacerdotibus reservabatur, ut nempè signum esset Dei cum populo fœderis, pro recepto apud populos varios more, ut scilicet post inita fœdera uni simul omnes mensæ, in pacis, & conjunctionis argumentum, assiderent. Ita Isaac cum Abimelecho Gen. 26. 28., Jacob cum Labano Gen. 32. 46., Josue cum Gabaonitis Josue 9. 14. cibos degustarunt; sicut vicissim, morem illum spectans S. Paulus, ab idolotytis fideles abstinere præcepit 1. Cor. 10. 20.

Summum Sacerdotem in domo sua Principem Dominus constituit, cui in Sanctuarium aditus uni patebat; nonnisi tamen solemnibus adhibitis cæremoniis, aliisque observatis religionibus, quibus obsequium & religio loco sancto conciliaretur. Solemnes hujus Ministri vestes, à Domino præscriptæ, tantæ dignitatis argumentum sunt & emblema. Super humeros & pectus nomina XII. Tribuum Israel insculpta deferebat; quippe quòd cura omnis, & administratio populi ad Sacerdotem pertinerent; agendumque illi esset cum Deo de universi populi rebus, à quo vulgaris populus majestatis timore absterrebatur. Laminam auream fronti impositam gestabat, in qua insculptis literis legebatur: *Sanctum Domino*, quòd scilicet, ait Moyses Exod. 28. 36. 38., commissa à populo in sanctitatem loci, in oblationibus, & sacrificiis crimina expiare ad Sacerdotem pertineat. In rebus arduis Summum Sacerdotem consulendum Dominus edicit, jussum proinde in Rationali *Urim*, & *Tummim*, nempe doctrinam, & veritatem, seu, ut illa Moyses appellat, *judicium filiorum Israel* Exod. 28. 39. gestare, quod est supremi populi Dei Judicis insigne. Porrò ex Urim virtus reddendi oraculi petebatur, ita disponente Deo, ut in judiciis Summi Sacerdotis sententias pronunciantis pondus oraculi agnosceretur. Deformes viros à Sacerdotio absterret Levit. 21. 17. 18.; quare vitio aliquo corporis infirmos, sive contemptibiles homunciones rejicit. Parem etiam apud Reges Persarum consuetudinem obtinuisse in historia Danielis c. 4. legimus.

Subjectis sibi populis imperio dispotico uti, atque unicè in illos regnare Principum est. Deus itaque, populi sui libertati studens, alienis perpetuo mancipio servire neminem patitur Exod. 21. & Levit. 25.; quare mancipia omnia Hebræa Sabbatico sive Jubilæi anno manumitti præcipit: avitas hæreditates distrahere vetat, quippe qui nec vitæ suæ, neque bonorum, quorum usum tantum à Deo haberent, domini essent. Operum, & quietis tempus Deus, anni ineuntis atque mensis exordium, quò scilicet ad nutum ejus penderent omnia, determinat. Sacerdotes, & Levitæ, veluti domus Dei servitiis addicti, peculiares deferre vestes jussi sunt; de mensa Domini participant, de victimis scilicet, quarum tantùm adeps, & sanguis Domino libantur, & de pane in Altari ipsius apposito. Ita legimus in historiis, apud Reges Persarum obtinuisse, ut omnia, quæ ministris deinde regiæ domus distribuerentur, mensæ priùs regiæ imposita essent; nemo enim, qui Regi serviret, nisi de cibo Regi apposito alebatur (2). Peculiaris erat pariter mensa Genio Regis, dapibus aliisque necessariis, instar regiæ mensæ, instructa. Ita & Deus in parata sibi mensa panes propositionis perpetuos apponi, vino adjecto, præcepit: quemadmodum & holocausta matutina, & vespertina, quotidie in limine Tabernaculi offerenda.

Quò autem altam de Sanctitate sua, rerumque sacrarum religione Hebræis inderet existimationem, vel ipsas, quæ invitis obrepserant, maculas statis sacrificiis & precibus eluendas præscribit. His verò legalibus maculis si quis pollueretur, continuò à sacris tractandis arcebatur; atque si quis prudens Tabernaculi religionem legali aliqua macula violasset, huic capitali supplicio crimen eluendum erat. Populus universus ea disciplina in castris Tabernaculo circumfusis detinebatur; quasi scilicet in aula sui Principis, vel sub ipsis Regis oculis positus esset. Nec sanè ejus disciplinæ aliam assignat causam Deus, quàm quòd ipsius Dei oculis subjicerentur; *Sancti estote*. ait (3), *quia ego Sanctus sum; nolite contaminare animas vestras, nec tangatis quidquam eorum, ne immundi sitis*. *Docebitis filios Israel*, ait Deus ad Moysem, *ut caveant immunditiam, & non moriantur in sordi-*

(1) Vide Euseb. Demonst. lib. 1 c. 10. Theodoret. q. 61. in Exod.
(2) Athen. lib. 6. cap. 14.
(3) Levit. 11. 43. 44. & 15. 31

ſordibus ſuis ; cum polluerint Tabernaculum meum , quod eſt inter eos : Jubet etiam , ſingulis annis, die ſolemnis Expiationis , expiari *Sanctuarium ab immunditiis filiorum Iſrael* (1) . Hæc itaque plurium legalium cæremoniarum unica ratio occurrit , quarum alioquin plurimæ futiles eſſent , & vanæ, niſi grandioribus hiſce divinis ideis ſervirent . Quid enim aliud tanto rerum terrore, & apparatu inſinuavit Legislator , quàm ut per externas ſignificationes intimam puræ mentis ſanctitatem magis magiſque commendaret ?

Illud etiam animadverſione dignum eſt , eundem , qui legem ad populum tulit , Dominum , æquè ſe Deum ac Regem exhibuiſſe . Cum enim abſolutiſſimas & æquiſſimas morales leges ſtatueret ; cum legis naturalis præcepta evolveret , atque mortalium in Deum officia explicaret omnia ; cum latentium criminum ultionem in ſe reciperet ; cum impunè apud homines peccantes ſibi pœnas daturos profiteretur , quid niſi Divinam exerit authoritatem ? Regia verò poteſtate politiam univerſam dirigit , Leges ad Reipublicæ adminiſtrationem aptas ita præſcribit , ut ne minima quidem , ad ſubditorum captum & imbecillitatem ſeſe accomodans , negligat . Cave tamen eas leges nihil ad perfectionem reliqui habuiſſe credas ; non enim omnem, quæ Deum decebat, perfectionem, ſed omnem pro imbecilli populo diſcretionem præſeferunt . Plura ſanè tanquam Princeps & Rex Hebræorum tolerat , quæ Deus & Judex reprobat atque condemnat; utì uſuras in alienigenas , polygamiam , divortium, quæ ſcilicet omnia naturali lege interdicuntur . Nonnunquam etiam pro data occaſione , prava quædam inſinuaſse videtur , utì cum Hebræos commodatò ſibi Ægyptiorum res poſcere , eaſque abducere præcipit . Qua tamen in re , juxtà ac Vir ſummus obſervat (2), jus Dei , mortalium omnium Regis , quod aliquando jus per homines exercet , à jure hominum inter ſe diſtinguamus oportet . Quare ſi populus, proprio uſus jure, Ægyptiorum res ſubripuiſset , meritò quidem violatæ juſtitiæ reus haberetur ; ab omni autem crimine jurè eſt abſolvendus , quòd ſcilicet nonniſi Dei præcipientis juſsa exequutioni mandarit . Deo enim præcipiente , furti crimen nullum eſt . Paria de præcepto Divino in in Chananæorum exterminio philoſophari licet ; quamquam enim nulla ab iis gentibus accepta injuria Hebræi in bellum provocarentur , Deus tamen pro ſuo in Orbem univerſum jure illos ad Chananæorum exterminium , quorum ſtatuerat exitium , ultionis ſuæ illos miniſtros armavit .

Interdum majeſtatem ſuam Deus ad Leges quaſdam demittit, quas ſeorſim ſpectatas , vix dignas , ut unum corpus cum cæteris Dei legibus conſtituant , judicaremus ; eas tamen , ſi una cum cæteris conjunctas inſpiciamus , integrum quoddam , & conſtans juris ſyſtema conſtituunt , præ cæteris eò uſque ab hominibus latis abſolutiſſimum . Plures etiam ex iis legibus alio quàm literali atque obvio ſenſu explicandæ ſunt , cum abditam atque allegoricam ſignificationem ſub eo verborum involucro Legislator occultaverit , quò vitia quædam cautiùs redarguerentur , atque vetarentur . In hunc ſenſum muliebre indumentum viris , & viciſſim virile fœminis interdicitur ; vetitum etiam agrum ſerere diverſo ſemine , atque contextam lino lanaque ſimul veſtem geſtare &c. Paria in præceptis quibuſdam tradendis obſervaſse Philoſophos quoſdam , ambagibus aliquando atque myſteriis ſententias ſuas obvolventes , ſcimus .

Quod autem latas à Deo leges , & Legislatorem ipſum cæteris præfert , illud eſt , nimirum Legislatores cæteros politiam tantùm , atquè Rempublicam ſpectaſse ; de Religione nihil curantes , niſi ſi quid paci , atque felicitati Reipublicæ conferre animadvertiſsent . Accidit etiam non raro , ut populos in rebus omnibus Religionis rudes omninò reliquerint , evellere avitos de natura Divina ejuſque cultu errores , conſultò negligentes : quaſi ſcilicet error & ſuperſtitio continendis in fidem populis , quàm veri Dei cognitio & veritatum ipſius exercitium, plus contuliſsent . Plato Dei occulta myſteria populo detegere è re eſse non cenſuit (3). Oppoſita planè ratione latæ à Deo leges nihil habent antiquius , quàm ut de Religione decernant , cætera habent acceſsoria ; in unum Deum omnia referunt . In eo populi totiuſque Reipublicæ felicitas , in eo univerſi Regni robur conſtituitur , ſi ea , quæ ad veram Religionem pertinent , ſalva ſint omnia .

Alterum , in quo planè Legislatores prophani & Hebraicus diſsentiunt , illud eſt , nimirum Legislatores humanos leges tradidiſse, quibus ad perfectionem reliqui eſset plurimùm ; ut proinde ab implendo Legislatoris nomine plurimùm abfuerint . Moyſes verò, ſive Deus Moyſis miniſterio , omnes Legislatoris numeros explet ; quippe qui abſolutiſſimum legum corpus tradiderit .

Docendi morum ſcientiam , atque præſcribendarum diſciplinæ regularum duplex eſt ratio ; per præcepta ſcilicet , & per exercitationem , cum ad normam traditæ legis ſubditi exercentur . Alterutrum ex his docendi genus cæteri Legislatores ſelegerunt ; nemo utrum-

(1) Levit. 16. 16.
(2) Grot. Proleg. lib. de jure belli & pac. *Diſtinguamus accuratè jus Dei , quod Deus per homines aliquando exequitur , & jus hominum inter ſe.* Idem l. 1. c. 1. *Si Deus res alicui auferri præcipiat , non licitum fiet furtum ; quæ vox vitium involvit ; ſed non erit furtum , quod rerum ſupremo Domino authore fit .*
(3) Apud Joſeph. Antiq. l. 2. contr. Appion.

que juxit, ait Josephus Contr. Appion. l. 2. Lacedæmones, & Cretenses moralem doctrinam exercitatione docentes, præcepta negligebant; Athenienses, & Græci omnia ad præcepta, nihil ad exercitationem deferebant. Moyses utrumque junxit; legibus namque, & præceptis ita mores direxit, ut generales leges ad singulorum etiam mores adtemperarit, quæ cuique peculiaria essent, nulla re eorum arbitrio relicta, decernens. Suæ de ciborum qualitate leges; suæ de quiete, & labore, suæ tandem de omnibus, ut materna quadam charitate de minimis quibusque filiorum, & domesticorum indigentiis lex providisse videatur. Ne quis autem ignorantiam causetur, cautum est, ut singulis septimanis una saltem die ad studium se legis, & ad ejus lectionem in cœtibus Religiosis auscultandam se conferant. Factum inde, ait idem Scriptor, ut alta illa de legibus, officiisque suis oblivio, quæ universas latè gentes tenet, nulla sit apud Judæos; una apud illos, & constans de Divinitate sententia, qua in re cæteræ inter se gentes committuntur. Hinc etiam constans illa morum observantia, de qua nobis apud cæteros invidia creatur. Cum enim latam à nobis Deo authore legem teneri persuasum habeamus, ne lato quidem ungue ab ea recedere patimur. Quid equidem melius, quid sanctius, quid æquius decerni potuisset? In eo tota Religionis, Legumque nostrarum ratio versatur, ut Deum agnoscat summè perfectum, beatissimum, omnia continentem, sibi sufficientem, qui principium sit, medium, omniumque rerum finis; bonorum item fons, atque prodigiorum author. Is porrò Deus, quamquam alioqui in operibus suis non obscure agnitus, hominum tamen captum nimis excedit, quippè qui natura, & Majestate sua inscrutabilis habeatur. Hujus autem imaginem nihil, quod sensibus subjiciatur, exprimere, nulla cogitantis idea exhibere valet. Huic, cui nihil sanctitate & bonitate par, inhærendum, committendumque, ut virtutum exercitio oculis ipsius placeamus. Hæc purissima, hæc unicè vera Religio. Cultus exterior, & sacrificia in Lege præscripta, pura sunt omnia, nihilque cum scelestis Paganorum sacris habent commune. Vota Deo nuncupari non bonorum postulandorum necessitas jubet; Deus est enim natura munificus; sed ne illis fortasse abutamur, votorum nuncupatione postulamus. Nihil est, quod ad legum Mosaicarum æquitatem desideremus in iis, quæ de nuptiis præscribit; sicut & de mutuis parentum cum liberis, Conjugum, Dominorum cum Famulis, subditorum tum inter se cum etiam in Principem officiis; quæ planè omnia Deum Legum authorem demonstrant.

Quantò verò Lex Mosaica prophanis cæteris præest, tantò novæ per Jesum Christum & Apostolos latæ concedit. Licèt enim plura sint in utraque Lege consona, neque altera alteri repugnare, sive cum aliquid præcipiunt, sive cum interdicunt, convincantur; fateamur tamen oportet, Jesu Christi Legem id perfectionis attingere, ut ei plurimùm Lex Mosaica concedat: quæ scilicet Moyses levi tantùm brachio molitus fuerat, hæc Jesus numeris omnibus absolvit. Hinc plurima in Lege permissa, in Evangelio prohibentur; plura etiam, quæ sive Moyses evellere non valuit, sive Hebræorum Doctores detortis Legis verbis plantaverant, una Evangelii Lege præciduntur; vana etiam nonnulla, melioribus substitutis, loco cedere jussa sunt. Sacerdotium, Sacrificia, & cæremoniæ legales abrogantur, quò scilicet & augustius Sacerdotium, & præstantiora Sacramenta, & cæremoniæ sanctiores, & efficacius Sacrificium constituerentur. Figuras tandem, & umbras veritati concessisse par erat. Mosaica Lex, ad Jesum Christum veluti pædagogus deducens (1), in illo sistebat. Quidquid justum, bonum, perfectum in Lege Mosaica sancitum est, illud in Evangelica perficitur atque explicatur; quidquid etiam mali, charitati & rationi repugnans per Moysem interdictum est, illud etiam per Jesum Christum gravioribus verbis, pœnis, strictiorique præcepto prohibetur; quidquid tandem in illa mali, necessitatis obtentu, vel saltem quidquid minùs boni toleratur, in hac planè succiditur. Quare nullum in lege Christi divortium, nulla polygamia, lex talionis, atque in alienigenas usura nulla. Frigida illa distinctio domestici, & alienigenæ exulare jubetur. Nec ultra Deus bonitatis atque misericordiæ suæ largitatem cæteris denegans, in unam tantùm gentem atque Regnum profundit; omnes æquè gentes eodem simul fœdere eademque Ecclesia censentur. Idem amicitiæ, atque fraternæ charitatis vinculum mortales omnes colligat; quippe qui ad eandem omnes familiam sub uno patre, eodemque communi fratre Jesu Christo, cujus sanguine redempti sunt, cujus morte gratiæ & salutis capaces effecti sunt, pertineant.

Tantarum veritatum veluti semina jecerat olim Moyses; sed literæ cortice obvoluta latebant. Lumina erant sub modio, & in obscuro quadam loco ardentes faces. Crassum quoddam velum super Mosaicos libros oppansum, Israelitas carnales arcebat, veluti litera quædam mortua: proinde Legem habebant Judæi, veluti Lex imperfecta, importabile jugum, præcepta non bona, imbecilliora mandata, & frustranea, ideo tandem rejecta, quòd in criminum mortem prolapsis opem vitamque conferre non posent (2). Is Mosaycæ Legis sta-

(1) Galat. 3. 25.
(2) Hebr. 7. 19. *Nihil ad perfectum adducit lex*. Ezech. 20. 25. *Dedi eis præcepta non bona, & judicia in quibus non vivent*. Hebr. 7. 18. *Reprobatio fit præcedentis mandati, propter infirmitatem ejus, & inutilitatem*.

gis ſtatus; Jeſum Chriſtum reſpiciens; is etiam dum Hebræos ſpectat; Hebræos, inquam; qui ad novum fœdus, neque cordis habitudine, neque fidei & ſpei vividioris affinitate pertinebant.

In examen modò revocanda eſt agitata jam inter multos quæſtio; an ſcilicet Lex Judæorum ad Ægyptiarum imitationem expreſſa ſit; ſeu potiùs Ægyptiorum ad Judaicam.

Fixum itaque ratumque habendum eſt, apud utriuſque Gentis populos, plures olim fuiſſe leges & cæremonias mutua affinitate conjunctiſſimas; nec defuerunt inter Veteres, qui ex Hebræis Ægyptiiſque unum eumdemque populum conficerent; rati Hebræos origine, non secùs ac moribus Ægyptios eſſe. Ita Pagani Judaicam & Ægyptiam ſuperſtitionem nunquam non jungunt. Cum ſuperſtitiones omnes externas Roma pellere viſum eſt, eodem ſimul decreto Judæi atque Ægyptii obvolvuntur: *Cæremonias externas Ægyptios, Judaicoſque ritus* (1). Tacitus pariter Annal. 2. *Deis, ſacris Ægyptiis, Judaiciſque Urbe pellendis*. Viri plures, Antiquitatum Ægyptiacarum peritiſſimi, nihil magis affine in rebus ſpectaſſe ſe unquam profeſſi ſunt, quàm utriuſque hujus populi diſciplinam: *Tantam habent ad ritus, ſacrificia, cæremonias, ſacraſque diſciplinas Ægyptiorum affinitatem*, ait Kircherius in Propyl. c. 2. *ut vel Ægyptios Hebraiſantes, vel Hebræos Ægyptiſantes fuiſſe dicas*. Marshamus Can. Ægypt. ſæc. 9. & Spencerus de legib. Hebr. ritual. aliam, planè contrariam, & fortè etiam aliquanto exorbitantem à recto, tenentes viam, defenderunt, Judaicarum cæremoniarum pleraſque ex Ægyptiis eſſe repetendas.

Nemo planè dixerit, tantam inter infenſas alioquin gentes affinitatem fortuito caſui deberi; quanquam fateamur oportet, in ea de moribus utriuſque gentis diſquiſitione, hanc utriuſque populi ſimultatem pariter, & in legibus cæremoniiſque affinitatem, negotii plurimum faceſsere. Profitetur non ſemel Deus, reducturum ſe electum populum ſuum à moribus & ſuperſtitionibus Ægyptiorum; ſive imitatione (2), ſive commercio, & fœdere (3), cum illis conjungi vetat; præcipit inſuper, ut ea, quibus Ægyptii cultum impendunt, ſibi immolent in ſacrificium (4). His ergo conſiliis ſuis repugnaſset Deus, ſi paria invexiſſet inter Judæos, quæ jam apud Ægyptios ſervarentur.

Nec minor erat Ægyptiorum à Judæis averſio, in tantùm ut ne menſa quidem, Joſephi Patriarchæ ætate, illos dignarentur (5); creveritque deinde in dies odium, ex quo potiſſimùm Moyſes Iſraelem, tanto Ægyptiorum diſpendio, è captivitate reduxit. Infeſtos inter ſe utroſque populos diſſidere Joſephus Hiſtoricus lib. 1. cont. Appion. non diffitetur; nec ab ea re abludit Herodotus lib. 2. cap. 78. teſtatus, legibus ſuis Ægyptios ita inhærere, ut alias aliarum gentium admittere non paterentur; quin & commercium illos cum exteris omnibus reſpuere, ne quid alienæ ſuperſtitionis recipere cogantur, teſtatur Chæremo apud Porphyr. de abſtin. l. 4. Quis ergo fieri potuiſſe crediderit, ut Religionis & ſuperſtitionis à ſe inventæ, itemque exiſtimationis ſuæ tenax adeo populus, aliena facilè, & maximè Hebraica, quæ nonniſi odio & contemptu proſequebatur, admitteret?

Iſraelitarum verò erga alias gentes habitudo alia planè erat, ac Ægyptiorum; quanquam enim odio & contemptu cæteros averſarentur, ſuiſque inhærerent moribus; inſita tamen voluntatis propenſione in idololatriam, & finitimarum ſibi gentium ſuperſtitiones ferebantur. Nihil ea re frequentius in S. Scriptura, cujus Libri, & maximè Prophetici, crebras exhibent in Idololatras Judæos invectivas. Sed, quod mirum eſt, ipſos, quos imitabantur Judæi, populos, incircumciſorum nomine per ſummum contemptum traducebant. Judæos tanquam inſociabilem, & à cæterorum commerciis alienam gentem deſcribunt Hiſtorici. Hæc de illis Tacitus lib. 5. hiſt. *Moſes, quo ſibi in poſterùm gentem firmaret, novos ritus contrarioſque cæteris mortalibus indidit. Prophana illis omnia, quæ nos ſacra: rurſum conceſſa apud illos, quæ nobis inceſta ... Hi ritus, quoquomodo inducti, antiquitate defenduntur*. Hæc ſententiarum conſiliorumque repugnantia, ritus planè diverſos repugnanteſque, Baal pariter & veri Dei in Hebræos invexit; coegitque invitos pariter & volentes, ſuperſtitionis communione cum infenſis alioqui, & deſpectis à ſe gentibus conjungi. Quibus ita ſe habentibus, ex Ægyptiis potiùs expreſſæ Judaicæ cæremoniæ reputari potuiſſent; quippè quæ, ſemel in populum invectæ, cum exſcindi non poſſent, in ſacros uſus traducerentur.

Si quis tamen has inter utrumque populum affinitatem pariter & ſimultatem alia planè ratione ſpectare voluerit, viam facilè inibit, ut repugnantes in ſpeciem difficultates conciliet. Vera itaque ſecernantur à falſis, certa ab incertis, quæ jactabunda Ægyptiorum vanitas, ſivè ſtulta Græcorum credulitas in Hiſtorias Ægyptiorum, & Hebræorum invexit commenta, ab iis, quæ in Hiſtoria Sacra Deo authore referuntur; ſtatimque, verſa controverſiæ facie, Judæos quidem pauca ab Ægyptiis, Ægyptios verò à Judæis plura derivaſſe intelligemus. Factum etiam deprehendemus non raro, ut leges utrimque repugnantes de induſtria, & æmulationis zelo rogarentur; quin & accidiſſe aliquando, ut moribus & ſententiis

(1) Sveton. in Tiber. c. 36.
(2) Levit. 18. 2. 3. (3) Deut. 12. 30. 31.
(4) Exod. 8. 26. (5) Gen. 43. 32.

tentiis fortuito casu convenirent. Quæ quidem omnia ut planius assequamur, utriusque gentis affines inter se leges percurrendæ sunt; simulque curandum, ut sedulò tempora & momenta omnia, quæ utriusque Reipublicæ statum & politiam immutarunt, distinguantur.

Latæ à Moyse leges omnes sivè morales sunt, sivè judiciales, sivè cæremoniales. Moralibus sanciendis unicè spectatum rationis dictamen, sicut & insita illa boni malique, & Dei, ac sui ipsius generalis notio. Populos autem inter se moribus & genio licèt infestissimos, in communibus tamen erga Deum & proximum officiis convenisse, quis jure miretur?

Leges judiciales ex ratione derivatæ, ad Reipublicæ politiam, atque universi populi felicitatem collimant. Quare nullo negotio fieri potuisse credimus, ut duo Legislatores eundem sibi finem boni publici præstituentes, sivè contraria inter se, sivè affinia duabus dissitis gentibus pro variis condendarum legum circumstantiis, edixerint; quanquam alioqui, neque de similibus, neque de repugnantibus legibus præscribendis vel semel quidem cogitaverint. Sivè igitur judiciales Hebræorum leges ad Ægyptias accesserint, sivè longo recesserint intervallo; Moysem tamen ad illas sivè imitandas, sivè aversandas respexisse (nisi si quando contrariam planè sanctionem pravis quibusdam corruptisque Ægytiorum moribus opponit) immeritò deduceremus.

Cæremoniales denique Leges circa Religionem versantes, ita reputandæ sunt, quasi ex arbitrio & voluntate Legislatoris unicè dependeant, Legislatoris, inquam, non temerè illas quidem, sed ad præstitutum generalem finem omnes dirigentis (1); singulas verò ità præscribentis, ut rationem cur hæc potiùs, quàm illa præscripserit, nemini reddere teneatur.

Itaque si Moyses novæ constituendæ Religionis consilio cœtus indixit, & solemnitates, si cæremonias item, & sacrificia sicut & Sanctuarium ad cultum Domini præscripsit; si tandem Sacerdotes statuit & Altare; sique in rebus omnibus cum cæteris Legislatoribus paria molientibus, sine quibus homines in unum Religionis corpus vix coirent, convenisse deprehendatur, quis rogo inter prodigia deputaverit? Ex quibus planè nemo jure deduxit, omnes illos Legislatores, dum politiam quisque suam moliretur, alterum alterius imitationem affectasse: siqua tamen non in Religione universa constituenda, sed in singulis cæremoniis & ritibus peculiaribus affinitas & oppositio deprehendatur; aliter tunc sanè de illis philosophandum, atque ita constituendum, ut de industria planè, non fortuito casu ita factum esse judicetur. Si affectata igitur quædam similitudo vel oppositio in Hebræorum & Ægyptiorum singulis cæremoniis appareat, utì cum de Sacrificiis agitur, de vestibus Sacerdotum, de sexu, vellere, ætate, cæterisque victimarum conditionibus; sicut & de forma ac structura Altaris aliisque, ab unico Legislatoris arbitrio dependentibus, hæc planè omnia data opera atque consilio invecta censenda sunt. Cum enim legibus illis sola steterit pro ratione Legislatoris voluntas, cur illæ potiùs, quàm aliæ sancitæ fuerint, non alia sanè ratio, quàm in Legislatoris voluntate quærenda est. Si quid igitur ejusmodi aliquando occurrat, atque inter duas gentes varietàs sive affinitas cæremoniarum observetur, id totum sivè ex Legislatoris, sive ex populi electione repetendum est. Tota modò difficultatis vis in eo vertitur, uter ex his populis in his cæremoniis servandis jure vetustatis alteri præscripserit. Scitum ex Scriptura (2), Judæos in Ægypto ad Idola declinasse, quam fæcem neque ab Ægypto secedentes, neque inter per desertum facientes abjecerant (3). Porrò fictam hanc Numinum religionem jam inde ante Israelitas in ea provincia obtinuisse (4), ubi omnibus succedentibus sæculis regnavit, atque ab iis superstitionibus populum suum Dominum removere voluisse (5) nullus dubito. Quæ cum ita sint, continuò fateamur oportet, cæremonias illas & ritus iter utrosque populos diametro oppositas, non alio apud Israelitas consilio invectas fuisse, quàm ut Ægyptiacis moribus adversarentur.

Quod ad ritus apud utramque gentem affines attinet, una Patres conveniunt (6) Diabolo illos authore, quem Divinitatis simiam appellant, in Paganos ex Hebræis derivatos fuisse. Sed quo bono Satanas sacras Dei cæremonias in Ægyptum invexerit, quo' insuper consilio Ægyptii infensæ sibi gentis mores adoptasent? Quid quod Ægyptiorum Religio vetustate Hebræam superat? Nonne insuper Hebræi ante egresum ex Ægypto ad Ægyptias superstitiones declinaverant, quas etiam ab ea provincia remoti nondum penitus abjecerunt? Hebræi itaque Ægyptiorum potiùs quàm Ægyptii Hebræorum plagiarii accusantur. Excipiamus tamen ritus nonnullos oportet, quos Hebræi secum in Ægyptum invexerunt, ut circumcisionem, quam ex Hebræis in eas gentes derivatam supra demonstravimus Disert. de vetustate Circumcis.

(1) Vide S. Thom. 1. 2. q. 102. à cap. 2. usque ad 3. & Rab. Maim. par. 3.
(2) Josu. 24. 14. *Auferte Deos, quibus servierunt Patres vestri in Mesopotamia, & in Ægypto.*
(3) Amos 5. 26. Ezech, 22.
(4) Exod. 32.
(5) Vide ad Gen. 43. 16.
(6) Tertull. de Præscr. *A Diabolo scilicet, cujus sunt partes intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res divinorum Sacramentorum, in Idolorum mysteriis æmulatur.* Vide & S. Aug. Epist. 102. nov. Edit. q. 3. n. 18. 20.

DISSERTATIO
DE VERIS FICTISQUE PRODIGIIS,
ac Dæmonum & Angelorum in corpora poteſtate.

NIhil in vulgari ſermone frequentius, quam de prodigiis, atque bonorum malorumque Spirituum per corpus operationibus; nihil eſt etiam, cujus minùs claræ, atque fictæ omninò ideæ, quàm de his omnibus rebus ſuppetunt. Viri quidam acri, ut ipſi quidem cenſent, ingenio, ac minimè trepido, omnia quæ de Angelorum poteſtate, & apparitionibus feruntur, ſicut & de præſtigiis, quibus ſenſus hominum fallunt, Dæmonum in corpora infeſtationibus, ſubitiſque tandem per illos aeris, cæterarumque rerum immutationibus; ea, inquam, omnia tanquam vana muliercularum terriculameata reputantes, qui credulam hiſce rebus mentem addixerint, eos pietate & miſeratione proſequuntur. Alii contrariis planè ſtudiis exorbitantes, omnes Dæmonum, Magorum, Veneficarum fabellas probant. Nihil illis in prodigiis, hiſtoriis de apparitionibus Spirituum, atque Dæmonum corpora obſidentium ſuſpectum. Alii tandem, prava ſanè & noxia ſpiritus habitudine, quæ de prodigiis, Angelis, Spiritibus &c. feruntur, omnia eo argumento rejiciunt, quòd ſcilicet plura vulgata ſint prodigia vel ficta omninò, vel naturalibus quibuſdam inſuetiſque cauſis, ſed latentibus, tribuenda.

Hanc itaque quæſtionem occaſione eorum, quæ de prodigiis Magorum Pharaonis, de Spiritu Samuelis Sauli exhibito leguntur, nos examinandam aſſumimus. Quæ ut ordine procedant, dicendum priùs à nobis de natura, poteſtate, atque charactere prodigiorum; dein de Angelorum bonorum malorumque ad prodigia patranda facultate.

Verum prodigium, juxtà inſitam nobis ideam, res eſt regulas naturæ conſuetas tranſcendens. Vir ſuper aquas gradiens, in aera ſuſpenſus, ignotas linguas ſubitò callens, virgæ in anguem ſubitò transformatæ verum prodigium referunt. Fictum autem prodigium illud concipimus, quod naturæ leges in ſpeciem tantummodò ſuperat; uti coma ſubitò concepto igne deflagrans, quod pingui aliquo humore fortè delibuta eſſet, (uti de coma Juli aliorumque ferunt) ignem illum intactos relinquere crines &c. nullo hæc prodigio fieri potuiſſe conſtat; cum in lineo panno vini ſpiritu imbuto, quotidie obſervemus, ignem, abſumpto liquore, linum relinquere. Plura ſanè hiſce ſimilia occurrunt, quibus latens & occulta cauſa prodigii apud nos famam conciliat.

Scitè etiam obſervat S. Auguſtinus ea, quæ nobis prodigia jure meritoque creduntur, naturalia ſimul eſſe, & ſupra naturam; naturalia quidem, cum eandem Dei voluntatem, in qua tota naturæ ratio, habeant authorem; ſupra naturam verò, quod à conſuetis naturæ legibus exorbitent. Addit inſuper: *Nec* (1) *enim iſta cum fiunt, contra naturam fiunt, niſi nobis, quibus aliter naturæ curſus innotuit, non autem Deo, cui hoc eſt natura, quod fecerit.* Et alibi (2). *Quomodo eſt contra naturam, quod Dei ſit voluntate, cum*

A *voluntas tanti utique Conditoris, conditæ cujuſque rei natura ſit? Portentum ergo fit, non contra naturam, ſed contra quàm eſt nota natura.* Satis profectò conſtat hoc Auguſtini dictum: *Voluntas Dei eſt cujuſque rei natura*, de rebus tantùm naturalibus intelligendum eſſe; cum alioqui alia ſit moralium ratio; quanquam in moralibus æquè ac in phyſicis omnia poſſit Deus. Sed in moralibus agenti gratiæ non inerti quodam modo obſequitur voluntas hominis, ſicuti materia anima & libertate deſtituta, Creatori.

Spinoſa numquam prodigia fieri poſſe demonſtraturus, naturæ curſum præverti unquam poſſe, B hoc argumento negat: Naturæ legis ipſiſſima ſunt Dei volentis decreta, quæ ſi immutari unquam contingeret, ipſe immutabilis Deus mutaretur. Stent ergo, ait, ab immoto Deo immotæ naturæ leges, & prodigia, quæ naturæ prævertunt leges, faceſſant (3).

Hujus Scriptoris de ſummo Deo ſententia eò tendit, ut eodem ſemper tenore; abſoluto, neceſſario, atque generali agere illum conſtituat; ex quo illud conſequitur, naturæ curſus & effectus, qui à Deo diſponente unicè pendent, invariabiles eſſe & immotos; nec fieri unquam poſſe, ut illis vel minimò exorbitantibus, de ratione ſummæ illius Providentiæ, ſapientiſſimæ, C immobilis, ſibique ſemper conſtantis aliquid non deceſſerit.

Hoc Authoris ſyſtema, magnificum primo aſpectu, & Dei, ſibi ſemper conſtantis, ideam omnem implens; re tamen æquam ſummi illius liberi, ſapientiſſimi atque potentiſſimi ideam penitùs deſtruit. Ejus enim voluntas, quæ fœcunditatem potentia metitur, neque ab eventibus pendere, vel rebus ab ipſa productis ſervire unquam cogitur; ſemper quin potiùs libera, & ſemper ſibi conſtans, decreta ſua ſolo regit arbitrio. Tempus omne, eventus, rerumque circumſtantiæ, motus quin etiam creatæ voluntatis qui- D cumque Divinis ab ævo obtutibus exhibentur, ut eorum quæ priùs, quæ modò, quæque in futurum accidere unquam contigerit, nihil ipſi fuerit impervium, nihil occultum. Nihil inſuper præter Deum authorem in Mundo, nullus in corpore motus agitur; quanquam ita rebus omnibus manum admovet, ut in agentibus ſingulis eorum foveat libertatem. Cùm autem novi aliquid in Mundo acciderit, non ita conſtituendum de ipſo, quaſi rem aliquam ante hac occultam tunc primò cognoſcens, novum de illa decretum rogaverit. Semel ille omnia ab æterno ita ſtatuit, ut ipſa rerum mutatio ab immutabili illo conſilio ab ævo decreta, æternum manſerit. *Opera mu-* E *tat, conſilia non mutat* (4). De ſingulis creaturis pro arbitrio citra diſpendium naturæ diſponit, cum non alia ſit rerum natura, quám ipſa Dei diſponentis voluntas (5). Cauſarum ſecundarum connexio, earum ad generales motuum leges ſubordinatio, partium Univerſi inter ſe diſpoſitio, ſingula hæc ſibi certè adeò fixa & conſtantia ſunt, ut ab uno tamen ſumme libero, cui inexploratum

(1) De Gen. ad lit. l. 6. cap. 13.
(2) De Civ. Dei l. 29. c. 8. (3) Spin. Tract. Theol. polit. c. 6.
(4) Aug. Conf. l. 1. (5) Cont. Fauſt. l. 25. c. 5.

tum nihil, dirigantur; ab uno illo corpora omnia pendent, & motus, & cum maximè à conſuetis atque præſcriptis ſibi in rerum gubernatione legibus recedit, tunc potiſſimùm libera illa ſuæ voluntatis decreta fixa ab æterno & rata exequitur. Maneat ergo, prodigia Dei providentis alto conſilio diſponi, ipſamque rerum œconomiam fovere potiùs, quàm pervertere.

Auguſtam prorſùs Spinoſa Divinæ voluntatis ideam ſibi præſcripſit, dum conſtantiæ illius ita conſuluit, ut libertatem negarit. Ludit profectò de nomine *Legis naturæ*, quaſi ſcilicet aliud quàm Dei voluntatem deſignaret, vel prodigia naturæ leges deſtruerent; cum tamen Dei voluntatem ipſiſſimam eſſe rerum naturam jam oſtenderimus. Prodigia verò liberæ quidem Dei voluntatis ſunt opus; non voluntatis quidem, generales atque conſuetas naturæ leges dirigentis, ſed peculiaris, quæ ſibi pro ſua libertate agenda quædam inſueta reſervat. Hæc vera prodigii notio.

Ex his planè colligi poſſe arbitror, prodigiorum facultatem ſolo Deo reſervari, ut in ejus privilegii communionem neque Angeli, neque animæ à corpore ſecretæ, venire unquam poſſint. Quamquam eorum precibus aliquando, ſicut & eorum miniſterio atque inſtrumento factum eſt, ut Deus prodigia patraverit; ſicuti de Angelis, & Prophetis in V. T. de Apoſtolis in Novo legimus.

Verùm de malis Spiritibus non ita facilè intelligimus, qui tantùm valuerint, ut prodigia patrarent; neque enim ſive vi ſua illa operari, ſivè à Deo precibus impetrare potuerunt. Quare Deum illis ultionis ſuæ adminiſtris uſum in prodigiis exhibendis credimus; niſi fortè nullum à Dæmonibus verum prodigium factum unquam, ſed omnia ad præſtigia & ad occultam aliquam, ſed naturalem cauſam deputare maluerimus. De hoc igitur in præſentiarum agendum.

Magi Pharaonis, narrante Scriptura, virgas in angues, aquas in ſanguinem, Moſaica prodigia æmulaturi, transſmutarunt Exod. 5. &c. Ab his Magorum prodigiis ita Moſes cavendum monet, ut ſimul à Dæmone patrari illa non ambiguè ſuadeat Deut. 13. 1. *Si ſurrexerit in medio tui Prophetes, aut qui ſomnium vidiſſe ſe dicat, & prædixerit ſignum atque portentum; & evenerit, quod locutus eſt, & dixerit tibi: Eamus & ſequamur Deos alienos ..... non audies verba Prophetæ illius, aut ſomniatoris, quia tentavit vos Dominus Deus veſter.* Dæmonis Beelſebub poteſtate in pellendis malis Spiritibus uſum Jeſum Chriſtum exprobrantibus Phariſæis, objectam calumniam ipſe Chriſtus diluens, hanc quidem in prodigiis patrandis poteſtatem Dæmoniis non negat; ſed vix fieri potuiſſe dicit, ut Satan Chriſto adverſario ſuo obſequens, ſecum ipſe pugnaret Matth. 9. 34. & 12. 24. Alibi etiam cavendum nos monet à prodigiis Pſeudo prophetarum Matth. 24. 24. Antichriſti ſigna & portenta omnia Apoſtolus perſequitur 2 Theſſal. 2. 9.; docet inſuper, Satan in Angelum lucis aliquandò ſe transformare. Plures tandem ex Patribus Magos Pharaonis virgas ſuas in angues verè tranſmutaſſe cenſuerunt; quòd quidem ſine vero prodigio fieri potuiſſe, vix in animum inducimus.

Origenes pari ferè prodigio utrinque contigiſſe, ut Moyſis nimirum & Magorum virgæ in angues tranſmutarentur, luculenter aſſeruit (1); quanquam angues in virgas reſtituere Dæmon fruſtrà tentavit; quippè quòd: *Contraria virtus malè quidem facere aliquid poteſt, ſed reſtituere in integrum non poteſt.* Theodoretus qu. 18. calumnias eorum diluens, qui Moyſis prodigia Magiæ

A accuſabant, nihil habet in promptu niſi Magorum Pharaonis de prodigiis illis genuinam confeſſionem: *Digitus Dei eſt hic.* Tandem, ait, ſi Moyſes præſtigiis tantùm intuentes feſelliſſet, Magi, aliis objectis præſtigiis, impoſtorem arguere potuiſſent.

S. Auguſtinus hac ſibi propoſita quæſtione (2), an ſcilicet virgæ Magorum nomen tantùm & inanes anguium figuræ, ſeu veri eſſent colubri; reſpondet, ex ipſa Scripturæ phraſi par utrinque, & in Moyſe, & in Magis, prodigium ſatis deſignari. Quid ergo, ait, Dæmones pari cum Deo creandi virtute pollent? Neque enim aliter tam prompta rerum mutatio fieri unquam potuit. Minimè illi quidem, ſequitur Auguſtinus, ſed B ſementinum aliquod rerum corporearum principium per omnia latè elementa diffunditur, quod apta offendens agentia, res ſingulas producit. Si quæ autem ea occaſione res novæ producantur, non creari quidem; non enim è nihilo prodeunt; ſed procreari tantùm, & è materno cauſarum ſuarum ſinu educi cenſendæ ſunt.

Ita fieri potuiſſe cenſet S. Auguſtinus, ut projectæ à Magis virgæ momento in angues tranſmutarentur; dicto enim citiùs Dæmones ſolutæ virgarum materię aptas cauſas anguibus procreandis applicarunt. Qui verò cauſas & principium illud è nihilo produxerit, ſolum Deum idem Vir Sanctus agnoſcit. Paria repetit in Libro 3. de Trinitate c. 8.; ſicut & de Civitate Dei l. 18. C c. 18., ubi probat Dæmones ſinè peculiari Dei auxilio vim ſuam exercere non poſſe; omnem inſuper poteſtatem novas producendi creaturas illis abjudicans, ſolam immutandi creatas à Deo ſpecies virtutem permittit; quare, ait, non tantùm immutare animarum naturas fruſtra conarentur; ſed nec in corpus hominis valent adeò, ut in belluam redigere poſſint. Tandem in Epiſtola ad Deogratias Ep. 102. nov. Edit. q. 16 n. 32. *Quamvis*, ait, *& Dæmones nonnulla faciant Angelis ſanctis ſimilia, non veritate Sed ſpecie: non Sapientia, ſed planè fallacia.* Quæ facilè de prodigiis Paganorum ab Auguſtino dicta ſunt, non de iis, de quibus S. Scriptura tanquam de veris ac minimè fucatis prodigiis narrat.

S. Thomas 1. par. 9. 104. art. 4. Auguſtini argumenta & ſententiam adoptans, omnes à Dæ- D monibus inductas rerum immutationes naturæ legibus conſonas oſtendit; novis enim, ait, motibus, vel nova forma certæ ſubſtantiæ indita, novas ſtare res Dæmones jubent; quæ verò, pergit, aliquando Dæmonum prodigia ſupra naturam apparent, hæc ſane præſtigia cenſenda ſunt.

Plerique ex Commentatoribus in eandem ſententiam abierunt, cujus tota difficultas in eo verſatur, an ſola cauſæ naturalis applicatione fieri potuerit, ut ex virgarum materia nova ſubſtantia promptè compingeretur. Toſtatus in Exod. 7. q. 20. rem eſſe impoſſibilem judicans, fieri potuiſſe cenſet, ut Dæmon, pro ea, qua pluri- E mùm valet, agendi dexteritate, ſubductis clam virgis, veros angues ſubſtituerit. Alii malum Dæmonem, cui Moyſis conſilium, jam ab ipſo Moyſe populo revelatum, innotuerat, virgas antea paulatim præparaſſe malunt, ut opportuno tempore in angues tranſmutarentur (3).

Utcumque tamen res contigerit, Patres, & Interpretes nullum interceſſiſſe in ea re prodigium ſatis conveniunt. Miram illi quidem & ſingularem metamorphoſim, naturæ tamen legibus conſonam, fatentur; ſed neque in Scriptura unquam Dæmonum & Pſeudo-prophetarum prodigia, veri prodigii elogio donata animadvertunt. Nunquam

(1) Orig. hom. 13. in Num. *Efficit ſimiliter contraria virtus virgam ſerpentem, ſicut fecerat virtus Dei &c.*
(2) Quæſ. 21. in Exod. *Deus verò ſolus verus Creator eſt, qui cauſas ipſas & rationes ſeminarias rebus inſeruit.*
(3) Cajet. & Barrad. & Janſ. in Exod.

quam etiam malos Spiritus libera & independenti potestate usos, ex eadem Scriptura novimus. Apostolus quin etiam Antichristi signa ita describit 2. Thessal. 2. 9. 10. *Cujus est adventus secundùm operationem Satanæ in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacibus, & in omni seductione iniquitatis in iis, qui pereunt*. Si quando in S. Scriptura Dæmonis prodigia aliqua referuntur, statim à Deo ita permittente, atque malis Spiritibus ultionis suæ ministris uso facta dicuntur. In narratione plagarum Ægypti legimus, Deum Magorum virgas in angues, Nili aquas, iisdem Magis authoribus, in sanguinem transmutari sivisse; sciniphes verò, Deo renuente, producere illos nequicquam tentasse (1). Quid, quod eodem cum cæteris Ægyptiis fato iisdem plagis Magi illi affecti sunt? Deo ita disponente, ut pro ejus arbitrio & virtutem illi suam exeri, & in ordine contineri faterentur.

S. Augustinus in Exod. q. 21. veros quidem angues è virgis Magorum prodiisse consentit; sed, ait, *non fuerunt tamen creatores Draconum nec Magi, nec Angeli mali, quibus ministris illa operabantur*. Satanæ quidem datum est, ut occasionem & causas instruat rerum productioni aptas; at nova creare uni Deo, à quo singulis naturalibus agentibus accepta virtus, reservatur.

Alibi vero docet (2), totam malorum Spirituum potestatem in eo sitam esse, ut malos Deo permittente puniant; bonos exerceant: *Nec ideo*, sequitur, *putandum est istis trangressoribus Angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed soli Deo*. Paria de virgis in colubros transmutatis docens S. Thomas 2. 2. quæst. 178. ar. 1. ad 2. addit deinde: *Non verè habent rationem miraculi, quæ fiunt virtute aliquarum naturalium causarum*. Si ergo SS Augustino, & Thomæ fides habeatur, veri patrandi miraculi potestas nulli prorsùs creaturæ, sed Deo tantùm conceditur.

Reliqui ex Patribus in iis, quæ ad prodigia spectant, malis Spiritibus minus concedunt; quippe qui virgas Magorum mero præstigio angues spectantium oculis exhibuisse sustineant. Tradit Philo de Migrat. Abraham, Magos illos omnibus artis suæ conatibus eludendis veris Moysis prodigiis laborasse; quanquam, ait, alios decipere moliti, suis ipsi artibus decepti sunt; id agente Numine, ut virga Aaronis Magorum angues voraret. Licet verò alibi idem Scriptor veros angues ex Magorum virgis productos pro certo constituere videatur; addit tamen, virgam Moysis serpentes à Magis productos, & denuo in pristinam virgæ naturam restitutos vorasse; quo Deus prodigio, ait, iniquos rei æstimatores docuit, ea, quæ à Moyse portenta patrata sunt, non callidi alicujus veteratoris dolos æstimari debere, sed Divinæ operationis, cui nihil impossibile, vera & genuina miracula (3). Quo sanè dicto satis Author insinuat, Magorum virgas artis tantùm præstigio, serpentis speciem, non rem exhibuisse.

Josephus Antiq. lib. 2. c. 5. loquentem inducit Moysem ad Pharaonem in eam sententiam; transmutare scilicet se virgam suam in anguem, non mero tantùm præstigio, simplicioribus fallendis, uti à Magis factum fuerat, sed vero prodigio Divina virtute patrato. Pseudo Justinus totum hoc Magorum opus malo Spiritui imputat, qui spectatorum oculos præstigio fallens, anguium & ranarum speciem inanem & vacuam exhibuit

A (4). S. Justinus in Dialog. cum Tryphon. ea Magorum miracula in eodem censu habet cum prodigiis Paganorum, quibus Dæmon simplicioribus imponit. Quid autem hæc sunt, nisi præstigia? Tertullianus de hoc argumento ita disserit in libro de Anim. c. 57. *Corpora videbantur Pharaoni & Ægyptiis Magicarum virgarum dracones; sed Mosis veritas mendacium devoravit*.

Hæc Tertulliani verba præ oculis habuisse Hieronymus videtur, de Antichristi miraculis in hanc sententiam locutus ep. ad Algasiam c. 2. ad fin. *Quomodo enim signis Dei, quæ operabatur per Moysen, Magi suis restitere mendaciis, & virga Moysi devoravit virgas eorum; ita mendacium Antichristi veritas devorabit*. S. Gregorius Nyssenus de vita B Moysis, S. Prosper de promiss. part. 1. c. 5. Ambrosiaster in 2. Timoth. cap. 3. Rupertus Abbas in Exod. aliique ficta omnia, & mera præstigia in prodigiis Magorum agnoscunt.

At enim sine prodigio fieri non potuit, ut Magorum virgæ sive occulto & subtili Dæmonum artificio novam induerent anguium figuram, sivè adstantium oculis induisse viderentur, quamvis alioqui virgarum naturam in se retinerent. 2. Si Deus fallentes iis doliis Dæmones, suæ voluntatis arbitrio dirigit, commissi cum illis criminis reus habendus esset; quippe qui mali hominibus irrogandi adjutorem sese præbuisset. 3. Si genuina illa prodigia censenda sunt, quæ & certas naturæ leges, & agentis naturales vires excedunt, C vera à fictis miraculis discernendi ratio difficilis hominum plerisque continget; quare satis certum à miraculis argumentum vix erit quod deducatur; quis enim naturæ leges omnes discusserit?

Hisce ergo difficultatibus singulis ista reponemus. 1. Quæ singulis Angelis, Dæmonibus, animabus à corpore secretis, naturalis vis insit, quidque proindè in corpora valeant, ut naturalia à supernaturalibus discernantur, vix est quod à nobis determinetur. Subtili quadam corporis materia, aura tenuiori, Angelos, Dæmones, & animas constare Veterum nonnulli autumarunt (5); quare, inquiunt, Dæmones sacrificiorum nidoribus (6), cantilenis, sanguine victimarum, muliebri coitu delectantur; sicut & certis adstrin- D guntur temporibus, locis, & ædificiis. Quod autem bonos à malis Angelis apud illos distinguebat, pronum erat & obstinatum in deteriora studium, quo mali Angeli, ejusdem alioquin cum bonis naturæ, detinentur. Ita plane duos oculos vel aures ex vitio alterutrius distinctos diceremus (7). Subtilium istorum corporum dotem esse immortalitatem rati, crassiori resoluto corpore, tenue illud, quo anima constat, & instar corporis crassioris efformatum erat, manere censebant. Hoc autem animæ corpus, ab altero crassiori secretum, Veteribus nonnullis *astris simile* (8), *fulgori simile* dicebatur; atque ex luce nonnunquam circa sepulchra micante, argumentum de animæ immortalitate, de figuræ illius cum corpore affinitate, iisdemque servatis, quas E olim in corpore habebant, inclinationibus trahebant. Laudatur etiam in eam rem historia divitis improbi, & Lazari; tum illud S. Thomæ: *Nisi videro in pedibus ejus & manibus fixuram clavorum, non credam*. Persuasum enim habebat Apostolus, ait Origenes, fieri potuisse, ut animæ Jesu Christi ea esset cum corpore similitudo, qua Apostoli facilè deciperentur.

Cum tamen alia jam obtinuerit de Angelis sen- tentia,

(1) Exod. 8. 18. & 9. 10.
(2) De Trin. l. 3.
(3) Philo l. 1. de vita Mos.
(4) Quæst. ad Orthod. q. 22.
(5) Vide Orig. in proem. l. 1. de princ.
(6) Idem cont. Cels. l. 7. & l. 8. Vide Spencer. not. in hunc libr.
(7) Orig. t. 23. in Jo.
(8) Orig. con. Cels. Iren. l. 2. c. 62. & 63. Vide Porph. de abstin. anim. l. 2. pag. 212. 213. edit. Lugd. 1620.

stentia, aliter proinde nobis de Spirituum in corpora operationibus philosophandum. Si Veterum illa opinio admitteretur, facilè profectò intelligeremus, quì fieri potuisset, ut tenue illud Angelorum corpus immutandis organis animalium & elementis valeret. Cùm enim corporum nostrorum structuram, atque cætera naturæ arcana perspecta haberent, quæ potissimùm commoveant organa, quasve impellant causas secundas, occulta quadam & subtili vi, corpore tenuissimo instructi agentes, quibus nec ingenium deesset nec sapientia, nosse equidem poterant. Quare mira licèt & præter fidem agere viderentur; nihil tamen præter notas naturæ leges factum intelligeremus. Quid ni enim corpus sibi non absimile corpus aliud moverit? Quòd autem tenue sit & subtile, in corpora facilè irrepens, penitiora omnia pervadit; cum interim crassum aliud corpus in ipso veluti limine subsistere cogatur.

Alia est igitur nobis via disputationis tenenda. Spiritus, cui, præter intelligendi & volendi facultatem, omnia desunt, cur in corpora naturaliter agat, nihil est; nihilque illi cum materia commune, ut ei disponendæ per se veluti manus possit admovere. Quare vel Dæmon aptam ad anguem compingendum materiam in virgis Magorum per se dispósuisse dicatur; vel intuentium oculos præstigio aliquo ita fascinavisse, ut intueri se anguem crederent (quod vel ipsos aspicientium oculos præstringendo, vel inane spectrum ante obtutum offerendo præstari potuisset): hæc tamen omnia naturæ purè putèque intellectualis vim omnem superant. Hæc tantùm de Spiritibus ratione magistra discimus; cum verò plura illos in corpora valuisse Divina revelatione noverimus, ineunda nobis est ratio, cur sine prodigio fieri illa potuisse exponamus.

Historiæ non infrequentes in S. Scriptura leguntur. Dæmoni tantummodò authori imputandæ; utì inflicta Jobo mala, energumeni quamplures in Evangelio; tentatio Jesu Christi per Diabolum, quo vehente ipse Jesus primò in verticem excelsi montis, dein in pinnaculum Templi translatus est. In his planè concessam Dæmoni patrandorum prodigiorum facultatem ab ipso Deo malis illius consiliis opem præstante, quis non impius & blasphemus crediderit? Nonne doli tunc & impietatis, quam Satanas meditabatur, reus Numen ageretur, si fallere ea ratione homines, atque perdere volenti prodigiis suis serviret? Ne igitur malorum author dicatur Deus, insitam sibi vim ea occasione, Deo permittente, exeruisse Dæmonem fateamur oportet, quam scilicet Numinis permissionem obtinuisse cum Jobum affligeret, cum malorum Spirituum legio hominem in Evangelio infestaret, liquidò constat.

Quæ verò bonis Angelis authoribus in Scriptura gesta leguntur, sicut & animarum extra corpus per visum oblatæ species, ea quoque citra prodigium facta esse non rarò suspicamur; quòd & in corpora agendi, & elementa subigendi insita sit spiritibus virtus. Profectò si quid erit in ea re prodigii, id planè reputandum est, quòd Deus raro ea præstare Angelos permittat; cum interim familiarem & assiduam illam, quam Angeli, & Dæmones in corpora, sensus, phantasiam, atque in cætera, quæ nos circumstant, potestatem exercent, (quamvis nobis aliò intentis & imprudentibus) vix aliquis fuerit, qui inter miracula adscribat. Cum itaque Angeli deducere nos, atque pericula omnia à nobis subducere curaverint; cum pias imagines phantasiæ subjecerint; quemadmodum impiæ à Dæmonibus exhibentur; cum motus ab iisdem Dæmonibus pravi in corpore excitantur; cum, inquam, hæc omnia facta novimus, nonnisi naturalem Spirituum vim agnoscimus. Difficiliora planè ista non sunt iis, quæ de tentatione Christi in Scriptura narrantur. Nos quidem latenti seductore tentamur; Christus sensibili specie coram se Dæmonem vidit: res cæteroqui congruit: neque enim quòd nobis invisibilis Dæmon insidietur, minùs in nostro corpore humores & phantasiam concitabit.

Explicandum modò, quo fieri possit artificio, ut spiritus à corpore secretus in corpus agat? Cum Dei voluntatem omnium esse rerum naturam supra constituerimus; si quando de motione corporum à Spiritibus in Scriptura legerimus, Deum id voluisse, ut scilicet Spiritus corpora removeret, inferamus oportet. At enim Spiritum in corpora acturum ad corpora sese applicare necesse est; quod sanè de rebus nulla proportione conjunctis vix concipimus. Nihil planè in ea re novi. Nonne corpori movendo anima adjungitur? Porrò anima sanguinem, spiritus animales, totum denique corpus commovere potest; quemadmodum vicissim sanguinis totiusque corporis, atque objectorum sensibilium excitationibus certæ quædam respondent in anima perceptiones & affectus; doloris videlicet, lætitiæ &c. Quid igitur, animæ corpus movere pronum erit; Angelis verò, & Dæmonibus non erit?

Ipsa quidem experientia doceri nos fateor, de mutuo quo Deus animam & corpus vinculo alligari voluit; ut scilicet animæ & corporis affectiones affinitate quadam jungerentur: quam sanè experientiam de Angelis & Dæmonibus nullam habemus. Sed eam, quæ corpus animæ jungit, dependentiam, ipsa Dei voluntate inductam fuisse, hac nobis ratiocinatione innotescit. Nullum corpus & animam naturale vinculum inter se alligare posset, nisi Divinæ voluntati id totum tribuatur; hanc igitur voluntatem intercessisse oportuit. Paria ergo de Angelis, & Dæmonibus philosophari planum est; solo nimirum illa Divinæ voluntatis glutine conjungi potuisse. Conjunguntur autem reipsa? voluit ergo Deus ut jungerentur; ita scilicet ut ad spirituum voluntatem variam variis corpora motionibus agitarentur. Ea est igitur spirituum natura, seu potius hæc est Dei voluntas, quæ totam actionem spirituum in corpora ita constituit, ut naturalis aliquando sit, nec semper prodigium referat.

Quod huic nostræ sententiæ difficultatem aliquam faciat, illud est; nimirum Deum malorum & tentationum, quæ probos viros exercent, authorem futurum: siquidem ille voluntate sua volenti Dæmoni assequatur. Hanc planè difficultatem anticipatione quadam jam occupavimus; quemadmodum enim Deus malis improborum consiliis pravas in corpore motiones succedere, ipso quidem Deo reapse movente, citra sanctitatis suæ dispendium sinit; ità planè de concursu Dei occasione spirituum philosophamur. Deus itaque impium aliquod factum ita causat, ut non in crimine, sed in actione ipsa participet; voluntate etenim crimen concipiente, Deus ejus occasione materiam movet, quemadmodum occasione probi cujusdam consilii, quod voluntas justorum statuit, aptum ad id motum in corpore excitat; omnia juxta leges firmati inter corpus & animam fœderis. Non est igitur, ut Deus malorum author propterea accusetur.

Majoris momenti aliud contra eandem nostram sententiam objiciunt; nempè inter verum & falsum prodigium ægrè prorsus discrimen aliquod, rudioribus satis exploratum, constitui posse. Fateor quidem ultra vulgarium captum rem esse; nec inde tamen sequitur, quod ex prodigiis deducitur argumentum, futile esse & inane; sed illud potiùs, noscendorum prodigiorum judicium non omnibus vulgò permitti. Facile enim in ea re decipi populum compertum est, ut speciem tantummodò prodigii pro re incautus usurpet.

Prodigia tamen nonnulla suppetunt adeò aperta & explorata, ut imperitissimi quique de populo tutò de illis judicare permittantur. Ita planè cum Moyses elata virga pelagum pro arbitrio diffidit, restituitque; cum è silice percussa aquarum venas eduxit, terramque subitò hiscere absorbendis seditiosis præcepit; cum Jesus Christus Lazarum defunctum quatriduanum, vivum stare jussit, ipsumque se tandem resuscitavit; nemo sanè in his omnibus miraculum diffitebitur. Nec Philosophum sanè, nec doctum aliquem virum consuluisse oportet, ut hæc in prodigiorum censum referamus. Si verò Moyses & Jesus Christus uno saltem vero prodigio, quod nulla possit pervicacia labefactari, claruerunt; ex illo sanè cæteris omnibus eorum prodigiis minùs apertis & exploratis, ab iisdem Scriptoribus relatis, & confirmandis iisdem veritatibus præjudicatum est.

Profectò si vir litterarum rudis certos Angelicæ, Dœmoniacæ, & Magicæ virtutis limites ignoret, si quousque valeant circulatoriis artibus fallaces quidam homines, non satis assequatur; habet tamen persuasum fieri nunquam posse, ut naturalis quicumque agens ipse se revocet ad vitam, solem currentem virtute sua remoretur, procellas compescat. Quando enim cætera omnia spirituum ignorarem, hæc tamen facultatem eorum superare planè non dubito: ut enim corpora materiam subigant, ut rerum non leves mutationes inducant, tempore opus & apparatu; certæ motus leges observandæ, eaque omnia negligere solius est agentis summi, cui prodigia dicto citiùs obsequuntur. Duo hæc sedulò distinguenda sunt: Rudiores æquè ac literati viri leges naturæ omnes non calleant; Simplices pariter ac docti rem aliquam naturæ vires transcendere planè ignorare non possunt. Quid ego non valeam, novi equidem; quousque suppetant vires, ignoro; non enim sum adeò hebes crassusque, quin noverim sagittam, valido excussam nervo, nunquam posse me curren lo pertingere; quamquam quid valeam in cursu, nunquam habuerim exploratum.

Est etiam, cum de prodigiis agitur, inter varios hominum gradus sedulò distinguendùm. Vir enim à Religione Christiana alienus, propositæ sibi doctrinæ, quam prodigia confirmant, acquiescere tunc cogitur, si nihil & in doctrina lumini naturæ repugnans, & in prodigiis fictum ac suspiciosum offenderit. Cui si forte jam credenti, secundus alius miraculorum patrator superveniens, priorem illam doctrinam nova altera & opposita convellat, judicium ille suspendens, in examen utramque revocabit. Hæc Paganus. Christianus verò, jam instructus, si fortè prodigia patrantes duos inter se oppositos offenderit, sedulò confert 1. uter ab Ecclesia probetur; 2. uter majoribus signis commendetur; 3. uter saniora & sinceriora præferat; statimque eo rejecto, cui Ecclesia & Jesu Christi doctrina repugnat, alteri sibi adhærendum judicabit.

At enim ratiocinationis quodam circulo ea in re utimur. Dum enim certa aliqua nota veris sincerisque prodigiis distinguendis exigitur, statim ea esse sincera statuimus, quæ veram sinceramque doctrinam confirmant. Si quis autem momenta quæsierit veræ doctrinæ inter duos illos Religionum oppositarum assertores, statim miracula promuntur, quorum indicio alter alteri præferendus sit; si verò signis claruerit uterque, Ecclesiæ judicio standum est; & si vicissim inter duas oppositas Ecclesias ambigamus, facto iterum ad prodigia recursu, ea dicitur præferenda, quam doctrina & prodigia commendant. En circulus.

Verum hisce reponimus, totius nostræ ratiocinationis fundamentum in eo positum esse, quòd Deus, summa illa & inconcussa veritas, neque

Tom. I.

A fallere unquam, neque deceptores & mendacia prodigiorum suorum authoritate confirmare, sicut neque promissam semel Ecclesiæ suæ infallibilitatem negare vel semel potest. His certò positis, quippe quæ in ipsa Divinæ naturæ idea continentur, illud statim recta consecutione deducitur, inter varia & opposita prodigia sive ad examen doctrinæ sive ad Ecclesiæ authoritatem recurrendum esse, cum vel Deus fallere unquam non possit; vel Ecclesiæ judicium aliter habendum non sit, quàm S. Spiritus judicantis oraculum. Ecclesia igitur promissionibus Jesu Christi unicè nititur, undè & prodigia pariter & doctrina petuntur; ex quo nexus quidam & catena argumentorum sibi innexorum, & invicti roboris deducitur.

Magos, Pseudo Prophetas, Antichristum miris B quibusdam & in speciem prodigia Jesu Christi & Apostolorum referentibus signis clarere posse, nullus dubito; Magos verò, aliosque similis farinæ, tantam miraculorum frequentiam, longa serie continuatam, totque circumstantiis distinctam jactasse unquam, non credimus. Frustra apud illos parem quæras in prodigiis authoritatem, & celeritatem; frustra patrandorum miraculorum prædictiones. An illi cœpta prodigia pro arbitrio abruperunt unquam? an signa in adjumentum doctrinæ, Divinitùs datæ, atque veritatis, ad eversionem idololatriæ, superstitionis, mendacii, ad gloriam Dei promovendam vocarunt.

Numinum Paganorum miracula veris Jesu Christi prodigiis olim Celsus opponebat (1); cui reponens Origenes, quid inter Christi moralem solidamque doctrinam, & impias atque absurdas C Numinum superstitiones intersit, planè depingit. Quis, inquit, morum correctionem præstigiis accepto retulerit? Cui bono prodigia sua Dæmon, moribus hominum corrigendis, impendisset? Arnobius Paganos provocat, ut paria Deorum prodigia proferant, qualia à Jesu Christo, solo prolato verbo, vel nutu patrata constanti fama ferebantur. Longa atque perenni miraculorum serie ne mortales fallantur unquam, Divina Providentia intercedet; quæ quidem de mortalibus bonæ fidei maximè valent, non de illis, quibus veritatis contemptus & errandi studiosa voluntas tenebras offundunt.

Magi Pharaonis virgas quidem in angues transmutarunt, quod sanè prodigii speciem aliquam D præferebat; sed statim Deus immissa in angues Mosaica virga & vorari illos, & fraudem indicari voluit. Cum verò Mosaicum prodigium æmulaturi Magi illi sciniphes educere conarentur, re frustra tentata, tandem Divina virtute valere Moysem professi sunt. Quid, quòd ulcerum plaga in Ægyptios sæviens, nec Magis pepercit? Quòd nihil illi incommodi Israelitis inferre unquam valuerunt, qui etiam inter tot mala, per Ægyptum grassantia, alta semper pace fruebantur?

Conferat planè, si quis velit, Jesu Christi, Moysis, & Apostolorum, cum prodigiis Magorum Pharaonis, Apollonii Thyanei, & Numinum Paganorum; immane quantùm discrepent inter se illa omnia intelliget. Factum ne unquam à Dæmone legimus, ut amnium cursum suspen- E deret, pelagum diffinderet, amaricantes corrigeret aquas, potabilesque educeret è silice, futura è plurium causarum concursu pendentia diù antea prædiceret, defunctos, post plures sepulturæ dies revocaret ad vitam? An de Magis vulgatum est unquam, quòd stratis in undis graderentur, cæcos illuminarent, gibbos, mutosque à primis crepundiis solo nutu restituerent? Ea verò, quæcumque fuerint, Magorum atque Idolorum prodigia quis retulit? Integra ne fide viri, coævi, testes oculati, qui earum rerum veritatem sanguine & vita testati sunt?

C c Tota

(1) Orig. con. Cels. l. 1. circa fin. l. 2. pag. 89. &c. & l. 3. pag. 126. &c.

Tota Dæmonis vis in obsidendis divexandisque corporibus, morbis incutiendis, probis viris tentandis impenditur. Christo videndum se præbuit, quò scilicet ab illo imprudente & incauto cultum extorqueret. Potestatem suam ad malum tantummodo injuriamque inferendam habet expeditam; nunquam non mendacii, superstitionis, & impietatis patrem se probans. Sermones cum Eva miscet; cui bono, nisi ut dictis illa Dei pervicaciùs obsistat? Vim omnem suam in Jobum exerit; quò scilicet de firmissima patientiæ arce in barathrum desperationis miserum deturbet. In impietatem tandem atque calamitatem redigendis hominibus, potentiæ suæ nervos omnes Dæmon ejusque ministri intendunt.

Angeli itaque tenebrarum pro libito in Angelos sese lucis transforment; Beelsebub malis depellendis spiritibus interdum laboret; Pseudoprophetæ sub dolosis prodigiorum muscipulis vel electis ipsis moliantur insidias; semper tamen veritatis à mendacio discernendæ ratio erit explorata: gesta ipsa filiorum mundi & tenebrarum, dogmata, doctrina, fides facem præferent, ne errare contingat. Rudiores quique ex Fidelibus, judicio atque sanctionibus Ecclesiæ, ut par est, inhærentes, à fictorum prodigiorum dolis minimè sibi timebunt. Ecclesiæ est enim de missione atque bonorum malorumque Apostolorum meritis judicium. Simonem damnat? prodigiis licèt supra fidem coruscanti, Cœli alta petenti, anathema continuò dicimus. Miracula doctrinam, & doctrina miracula fulcit; mutuò illa sibi juncta atque compacta in unum coalescunt. Quare populo judicium, quemadmodum de doctrina, ità de prodigiis interdicitur; utrumque enim amplexa eorum fides, & doctrinæ, quam miracula fulciunt, & miraculis, quibus subnexa doctrina, cæco illos obsequio colla submittere jubet. Deductum à miraculis, Ecclesiæ judicio probatis, argumentum, firmum semper quà rudioribus, quà doctis Fidelibus ratumque manet; utrique enim in prodigiis Divinæ potentiæ, atque authoritatis Ecclesiæ, miracula probantis, non obscurum characterem agnoscimus, atque suspicimus.

Veri itaque miraculi characteres sunt. 1. vires agentis omnes naturales notas (1), ignoratasque excedat. 2. ad Deum & Jesum Christum dirigat. 3. ne quid in veram doctrinam, pietatem, & Ecclesiam, labis admittat. Rectam hanc miraculorum ideam habuisse Pharisæi, Jesu Christi ætate, videntur; ex qua scilicet illi argumentum in eundem Jesum Christum prætendentes, omnes ab illo & doctrinæ & morum characteres abesse contendebant. Legem illi ea occasione proferentes in medium, cautum Judæis dicebant, ne prodigiorum fulgore perstricti, doctrinam contra Legem aliquam subrepere paterentur; omnia quin potiùs Sacerdotum judicio, de Prophetis decernentium, fore reservanda. Singula autem hæc in Christum urgebant; eum Legis prævaricatorem, damnatam jam Sacerdotum judicio doctrinam spargentem arguebant. Quid igitur Jesu Christo absolvendo apud populum supererat? Quis è populo jure meritoque ab ejus consuetudine non se continuisset? Nec tamen Jesus immunes à culpa Judæos, doctrinam suam non recipientes, pronunciat; ait enim Jo. 15 24. *Si opera non fecissem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent*. Erat igitur cur ex miraculis doctrinæ argumentum caperent; nec Judæi immunes erant à culpa, si tanta miraculorum gloria, coruscantem Christum non agnoscerent. Rectà planè Nicodemus philosophatus est, illis ad Christum verbis Jo. 3. 2.: *Scimus quod à Deo venisti Magister; nemo enim potest hæc signa facere, quæ tu facis; nisi fuerit Deus cum eo*.

Nec planè aliud quærendum est nobis argumentum, ut aliquis à Deo missus demonstretur, si certis miraculorum signis claruerit; ipsis enim impressis à Deo & veritate characteribus distinguitur adeò, ut quamvis suspectam doctrinam serere videatur, (quam de Christò suspicionem facilè Nicodemus admittere poterat, quippe qui Pharisæorum traditiones credebatur evertere) omnes tamen dubitationum tenebras, nitens miraculorum fulgor depellit; neque enim Deus in errorem unquam inducere credendus est. Induxisse autem in errorem oporteret, si corruptæ doctrinæ disseminatoribus prodigia servirent; nisi tamen ea esset doctrina, quæ ipsa se falsitatis apertissimè argueret; vel saltem ab alio, clarioribus patratis prodigiis, non argueretur. Quid enim alioqui in Ecclesia constaret? Si nimirum Ariani, Scripturas prætendentes, dogmatum suorum stipendiaria haberent prodigia; eaque vicissim prodigia nulla fuissent apud Catholicos, iisdem alioqui Scripturis inhærentes; tum sanè prodigiis inspectis ad pravam Arrianorum doctrinam vel inviti pertraheremur. Hanc igitur invidiam, deducendi scilicet in errorem mortales, subiisset Deus (quod planè ab illo, sanctitatis & justitiæ norma, alienum est) si id unquam committeret, ut in ancipiti atque obscura quæstione miracula in deteriorem partem judicii lancem inclinarent. Si verò utrimque miracula pugnent; tunc ad regulas supra à nobis præscriptas solet recurrendum; nempè ad examen doctrinæ, ad miraculorum characterem; spectandi mores illius, qui prodigiis claret; consulenda Ecclesiæ authoritas, & preces in primis adhibendæ, ut ab omni præsumptione, atque immodico votorum æstu libera mens, errorem facile à veritate discernat.

Singulare etiam aliquid in hoc argumento observat Tertullianus contra Marcion. l. 3.. Ductum à prodigiis argumentum, ait, extenuasse Dei Filius visus est, cum illam veritatis dotem etiam mendacio, & Pseudo-Prophetis communem fieri permiserit: *Temerariam signorum fidem ostendit, ut etiam apud Pseudo-Christos facillimorum*. Quæ cum ita sint, addit Tertullianus, undenam Christus authoritatem prodigiò vindicat, ejusque recipiendum præcipit testimonium, ab eodem interim privilegio patrata à Pseudo-Prophetis miracula excludens? undenam, inquam, nisi quòd cum primus ipse venisset, verique miraculi characteres omnes explicasset, ipse sibi fidem conciliavit, atque sibi cordium dominium asseruit? Quemadmodum enim primus ad balnea ingrediens, vacuam tenens sedem, occlusis foribus, locum occupat solus; ita pariter Jesus Christus *fidem occupavit, posteris quibusque præripuit*; puta venturos Pseudo-Christos prædicens, atque depingens, fidem illis omnem abrogavit.

Donatistis Pontii cujusdam miraculum jactitantibus, factamque divinitùs vocem Donato, dum preces funderet, narrantibus, S. Augustinus in Joann. tract. 13. hæc reponit; 1. hæreticos semetipsos decepisse, fabellis fidem addicentes; quibus sin minus ipsi crederent, illud saltem commisisse, ut nos eadem imponendo deciperent. 2. Esto, ait, miracula penès Donatistas fuerint; charitas tamen hæreticis deest, sine qua fides vel ipsos montes transferens, nihil est. Charitas autem nulla est, ubi unitas scinditur. 3. *Contra istos mirabiliorios cautum me fecit Deus meus, dicens: In novissimis diebus exsurgent Pseudo-Prophetæ, facientes signa, & portenta, ut in errorem inducant, si fieri potest, etiam electos*. Miles, qui castra deseruit, rudioribus agricolis

(1) Vide Pensees de Pascal. art. des Miracles.

lis terrorem poteſt inducere ; qui verò agere fi- A dentiùs volunt, obſervant diligenter, num caſtra & ſocios miles ille ſequatur , num militari ,ille privilegio fruatur adhuc. Si enim à reliquo militum corpore avulſus, nihil ſibi de ſociis promittere poſſit, minas in caſſum intorquet. Eamdem comparationem in medium adducit alibi etiam Auguſtinus (1), cum Magorum, & Sanctorum miracula ex fine ab utriſque intento, & patrandorum miraculorum authoritate diſtinguit. Magi enim gloriam ſibi , Sancti verò Deo tantummodò procurant; illi certa quadam anguſtis limitibus præſcripta virtute utuntur; Sanctis verò publica collata facultas ex Cæli terræque Domi- B no derivata conceditur.

Latiùs hucuſque de veris , falſiſque prodigiis deducta in ſummam redigentes, aſſerimus, 1. Patrandorum miraculorum authoritatem penès Deum unicè manere; quippè qui contra præſcriptas, atque vulgares naturæ regulas manum ſuam , qua cuncta dirigit, pro arbitrio retrahere unus poſſit. 2. Hominibus, Angelis, maliſque ſpiritibus idem aliquando permitti, Deo ita diſponente, ut creaturis ſuis juſtitiæ ac miſericordiæ ſuæ miniſtris utatur. 3. Spiritus à corpore liberos , in corpora naturaliter agere poſſe. 4. Prodigia illa de Magis Pharaonis] relata , mera Dæmonis præſtigia reputanda. 5. Veris miraculis authoritatem externam conciliari tum à populo , tum à doctrina , moribuſque illius cui referuntur accepta, ac tandem ab Eccleſiæ approbantis authoritate.

DISSERTATIO

DE TRANSFRETATIONE ERYTHRÆI Per Hebræos.

INter ea quæ in Sacris Scripturis referuntur C prodigia, plura ſunt, quorum magnum adeò ad Religionem momentum eſt, ut illis à licentioſorum cavillis, falſis imperitorum hypotheſibus, vaniſque ratiocinationibus incredulorum liberandis , nunquam ſatis laboraretur. In horum planè cenſum tranſitus maris Rubri habendus eſt; cujus Scriptores Sacri memoriam non ſemel Hebræis refricandam cenſuerunt; quippè , quòd pro veritate Religionis , atque potentiæ Numinis monumentum eſſet inconcuſſum. Nullum ſanè lapidem non movit Spiritus mendacii, ut omni ætate tenebras apertiſſimæ luci offunderet; ſivè inſinuans, ut miraculi vis ad naturæ leges reducta , ab impiis eluderetur ; ſivè fabellis aliquibus anilibus veritati admixtis, eò ſuperſtitioſi quidam adducerentur, ut ſpecie Religionis prodigii authoritatem & veritatem imminuerent. D Utrique planè veritati opponuntur; quæ ſcilicet veritas ingenuo nitore contenta à fucis omnibus abhorret,] tenebraſque depellit . Nos igitur nudam prodigii veritatem aperiemus , dicta in adverſum omnia ſimul refutare conati.

Transfretati Erythræi memoria non apud Hebræos Sacroſque eorum Libros tantùm, ſed apud prophanos quoque , ipſoſque Populi adverſarios manſit . Diodorus Siculus Bibl. l. 3. cap. 3. de Ichtyophagis circa extremam occidentalemque oram Maris Rubri incolentibus , refert receptum apud illos ferri , pelagum immodici cujuſdam æſtus impetu in duas partes diſciſſum, imum fundum arentem herbiſque veſtitum exhibuiſſe ; refluentes tandem aquas hiatum æquaſſe; quæ ſcilicet aliud, quàm in Hebræorum tranſitu prodi- E gium, ſpectare vix credimus. Sacerdotum Heliopolis in Ægypto ea de re traditio ad Moſaicam narrationem prorsùs accedit (2) . Moyſes, ait Trogus , pulſis ex Ægypto Hebræis Ducem ſe præbens, ejus Regionis Idola unà ſecum abſtulit, *quæ repetentes armis Ægyptii , domum redire tempeſtatibus compulſi ſunt* (3) ; quin potiùs improviſo maris refluxu omnes unà cum Rege oppreſſos, ex S. Hiſtoriæ teſtimonio diſcimus.

Inter eos, qui de prodigii hujus fide minùs aliquanto meriti ſunt, Joſephus haberi inter primos poteſt; poſtquam enim diviſum pelagum vix elata Moyſis virga, ſimulque incolumem trajeciſſe populum, duce itineris Moyſe, periiſſe vero recurrentibus aquis Ægyptios narravit, addit deinde Antiq. l. 2. c. ult. : *Hæc ego, ut in Sacris codicibus inveni, ità ſingula conſcripſi. Nemo autem mirari debet tanquam incredibilia , ſi priſcis hominibus, ad malitiam etiam tum rudibus, de ſalute periclitantibus, via per mare patuit, ſivè Dei voluntate , ſivè naturæ ſponte ; quandoquidem heri , & nudiuſtertius, Alexandri ductu, Macedonibus Pamphylium mare ceſſit; id quod omnes teſtantur, qui res geſtas illius Regis ſcripto prodiderunt.* Hactenus Joſephus, qui ad eam de tranſitu Erythræi hiſtoriam perinde eſſe cenſuit, ſive quis Divinæ Providentiæ conſilio, ſivè naturæ ſponte contigiſſe crediderit. Hoc autem in Hiſtorico, veritati, & religioni unicè ſtudente, indigniſſimum eſſe quis neget?

Quæ verò ille de tranſitu Alexandri per mare Pamphylium narrat, aliter prorsùs contigiſſe ex Strabone l. 14. intelligimus. Narrat enim Regem illum Pamphyliæ oras intempeſtivo tempore tenentem, cum arduum per montes tranſitum offendiſſet, ſecundùm regionis latera, captata æſtus maris opportunitate, exercitum deduxiſſe; quamquam, inquit, milites per aquam ad pectus uſque iter habere integra die cogerentur. Eamdem rem paulò aliter apud Arrianum relatam legimus in Expedit . Alexand. l. 1.. Cum, inquit, Alexander è Phaſelide moviſſet , partem exercitus pemontes ad Urbem Pergen penetrare , breviori quidem, ſed difficillimo itinere juſſit; reliquam verò copiarum partem ipſe ſe undùm litus ducere per viam, ſi quando auſter flaret imperviam, conſtituit. Illud autem commodi accidit, quòd, averſo vento inſperatò quieſcente], ſecundior alter ſuccederet, non ſine Numinum conſilio , facile iter Macedonibus parantium.

Porrò longè aliud eſt, partem exercitus, qui planè univerſus 35000, virorum non excederet , ſecundùm maris litus , captata fluentis pelagi , flaminis ſecundi , fluctuum & aquarum refluentium impetum remorantis opportunitate , per viam planè pacatam plena die deducere , quod ab Alexandro factum legimus ; aliud autem per diſſectum pelagi ſinum coram ipſis hoſtibus à tergo inſtantibus, noctiſque terrorem augentibus ultra 1000000. hominum traducere, quibus & im-

(1) Lib. 83. qq. q. 79. ar. 4. Item. ſerm. 90. & Chryſoſt. in Matth. 7. 22. & alios PP. in eundem locum.
(2) Artapan. apud Euſ. Præp. l. 4. c. 27. (3) Juſt. l. 36.

pedimenta universi populi aliò migrantis cum familia universa & gregibus, adjicienda sunt; quod de Moyse in Sacra Historia refertur.

Inter Veteres nonnulli apud Gregorium Turonensem Hist. l. 1. c. 10., S. Thomas in 1. Cor. cap. 1., Tostatus in Exod. 14. quæst. 19., Paulus Burgensis in Exod. 14., Genebrardus in Chron. ad an. 2239., Grotius in Exod. 15. 19., Vatablus in Exod. 14., Abenezra, aliique ex Rabbinis apud Fagium, in ea fuerunt opinione, Hebræos non quidem in adversam maris ripam evasisse; sed descripto veluti in alveo semicirculo ad superiora ejusdem litoris contendisse. Prodigium illi quidem non negant, nec in aliam à communi sententia deduci se passi sunt, nisi difficultatibus evitandis, quas vulgari opinioni plures apponunt.

Primò enim notant, Hebræos vix pelago egressos Deserta Etham, unde præcedenti die moverant, excepisse; iis verò tridui itinere trangressis, Maram venerunt (1). Porrò Desertum illud secundùm latus occidentale Erythrei protensum nunquam decurrere potuissent Hebræi, nisi citrà Erythreum se continentes, ad superiora tantùm ejusdem litoris contendissent.

Verùm urbis Etham certo situ designato, difficultas tota dissolvitur. Eam igitur Urbem, (*Buthum* ipse appellat, quemadmodum & Septuaginta Buthan) Herodotus lib. 2. c. 75. in Asia constituit, ad locum scilicet ubi montes Arabiæ facto divortio vastam ad latera Ægypti planitiem mediam excipiunt. Fuit proindè Etham urbs Arabiæ ad extremam maris Rubri oram, viæ inter Ramesse & Sinai adjacens. Eò Moyses cum venisset, nihil sibi à Pharaone imminere prævidens, iter suum prosequi cogitabat, cum subitò viam relegere, & *Phihahiroth* contendere à Deo jussus est. Ibi transfretato cum exercitu Erythræo, in desertum Arabiæ, quod 7. vel 8. leucis infra Etham jacens repetebat ex Urbe nomen, evasit. Nec sanè novum videri debet, si in regione deserta, ubi Urbes raræ, loca inculta & squallentia, nomina ex Urbibus ibidem sitis derivarentur. Quare Israelitas litus tantùm rasisse, seque in latere occidentali Erythræi continuisse fateri non cogimur, cum Desertum Etham secundùm orientalem plagam potiùs quàm occidentalem protenderetur. Quid, quòd è Phihahiroth, sive Beelsephon ad Sinai, transfretato Erythræo, via ultra 20. leucas expeditior erat, quàm si per extremam freti oram exercitus circumduceretur.

Addunt insuper ad eam, quam oppugnamus, sententiam asserendam, Israelitas ex alveo reductos cadaveribus à fluctibus rejectis disseminatum litus spectasse; quod nonnisi in latere Ægypto proximo stantibus pronum fuisset, fluctibus semper ad propinquum litus cadavera rejicientibus. Sed utri propinquiores litori demersi fuerint Ægyptii quis facilè divinaverit? At, inquiunt, in caput Ægyptiorum recentes aquæ, atque inter ipsos & Israelitas iter intercludentes, suo delatæ cursu in aversam ab Israelitis ripam (si Israelitæ mare fuissent transgressi) cadavera protrusissent.

Verùm hanc illorum objectionem Moyses antea occupavit, prodens Exod. 14. 27.: *Cum extendisset Moyses manum contra mare, reversum est primo diluculo ad priorem locum, fugientibus Ægyptiis occurrerunt aquæ.* Ruentibus igitur super Ægyptios aquis, atque è latere Ægyptum versùs primùm refluere incipientibus, demersa virorum cadavera ante ipsos Hebræos projicienda potius, quàm in adversum ipsis litus excutienda fuerant.

Hæc igitur sententia, quæ Erythræum transfretasse Hebræos negat, nullo satis firmo innixa fundamento, ideo potissimùm obtinuit, quod desertum Etham ad occidentem ejusdem freti malè constitueretur. Cæterùm vetustissimis Hebræorum Josepho, Philoni, aliisque, quemadmodum & omnibus veteribus Ecclesiæ Patribus, non alia sedit opinio, quàm quæ Hebræos per medium fretum in adversum litus deducit.

Iidem Rabbini, quibus Patrum nonnulli, uti Origines hom. 5. in Exod. Eusebius in Psal. 135. & S. Epiphanius Her. 64. suffragantur, & Recentiores quidam, ut Tostatus in Exod., & Genebrardus in Psal. 135. non dissentiunt, duodecim in mari vias pro numero Tribuum patuisse ex illo Psalmi 135. 13. conjiciunt: *Qui divisit mare rubrum in divisiones*. Verùm hæc commodè de bifida aquarum divisione explicantur, quemadmodum & S. Hieronymo, Theodoreto, Euthymio, ac plerisque Recentiorum visum est (2). Porrò hi omnes Patres atque Interpretes hanc in duodecim vias Rabbinicam divisionem appellant. Abraham divisas victimas altari imposuerat, cum subitò ignis, de Cœlo lapsus, *transiit inter divisiones illas* (3). Quid inde; an ne plures inter eas victimas divisiones statuimus? His omnibus silentium Moysis addidisse juvat, qui sanè hanc circumstantiam posteritati commendasset.

R. Samuel Lib. de adven. Messiæ in ea fuit opinione, aquas scilicet transeuntibus Hebræis substratas solidum obsequium præbuisse; in quam rem Pseudo-Tertullianus consentiens cecinit:

Calcavit fluctus, hostes demersit in undis.

Sed hæc narrationi Mosaicæ planè opposita seriam nullam refutationem merentur.

Fatemur quidem in Judith 5. 12. nescio quid de aquis in murum utrimque solidatis legi: *Ita ut aquæ hinc inde quasi murus solidarentur.* Quod cum Versione Septuaginta (4) consentit ad Exodi 15. 8. *Divisa est aqua, compactæ sunt tanquam murus aquæ;* sive juxta antiquam interpretationem: *Coagulatæ sunt undæ in medio mari*. Chaldæus legit: *In verbo oris tui sapienter congregatæ sunt aquæ; steterunt fluentes sicuti murus, coagulatæ sunt abyssi in corde maris*. Textus Originalis (5) ad literam reddi potest: *Coacervatæ sunt aquæ, steterunt sicut acervi fluenta, condensatæ,* seu coagulatæ *sunt* (6) *abyssi in corde maris*.

Erunt, qui eas phrases figurato & poetico sensu usurpatas contendant, ut re quidem nil significent aliud, quàm quòd aquæ utrinque veluti glacie concretæ substiterint: sed nihil obstat quominus ad literam sumantur; constat enim voces illas Hebræas pro lacte coagulato, & aqua glacie concreta usurpari consuevisse (7). Quare in doctissimi Interpretes (8) substitisse aquas, per glaciem concretas, ad utrumque Hebræorum fanè transeuntium latus arbitrati sunt, quorum opinio plurimum ab altera de itinere Hebræorum super solidas substratasque pelagi undas discrepat. Sacerdotes Mempheos, referente Artapano apud Eus. Præp. l. 4. cap. 17., in transitu Hebræorum per Erythræum prodigium intercessisse negabant; quanquam, ajebant, rudi & imperito populo prodigio simile videretur pelagus pedestre iter habentibus pervius. Moyses itaque, dicebant, cùm diutina ejusdem maris observatione certum fluentium, & refluentium aquarum articulum, & naturam explorasset, captatâ recedentium aquarum opportunitate vadum transeuntibus ita monstravit, ut deinde eandem viam tentantes Ægyptios aquæ refluentes demergerent.

Hæc

(1) Num. 33. 8. *Transierunt per medium mare in solitudinem, & ambulaverunt tribus diebus per desertum Etham.* (2) Hier. in Ose. 11. 12. Theod. in Exod. q. 2. & in Ps. 135. Euthym. in Ps. 135.
(3) Gen. 15, 10. (4) Διέστη τὸ ὕδωρ, ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα, ἐπάγη καὶ τὰ κύματα ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης.
(5) נערמו מים נצבו כמו נד נזלים קפאו תהמות בלב ים ibid. (6) Ita Junius, Piscat. Vatab.
(7) Job. 10. 10. Zachar. 14. 6.
(8) Barrad. Iter. Israel. cap. 14. Exod. art. 4. Vide Harmoniam Analyticam P. Martianæi cap. 2.

Hæc Sacerdotum Ægyptiorum commenta vehementer quibuſdam arriſerunt, quibus omnis prodigiorum authoritas, utpote omni vulgari credulitate ſuperioribus, graviſſime accidit. Sæpe illi quidem ejus ſententiæ patrocinium reſumentes, quæ pro illa afferuntur, rationum momenta validiùs inculcarunt. Noſtra etiam ætate non deſunt, qui de prodigio quidem dubii, maturiùs rem totam examinari poſtulant; quò tandem appareat, inquiunt, an Divino prodigio vel tantùm ſolerti in obſervando maris æſtu Moyſis providentiæ tota ea res tribuatur.

D. Clericus, qui de hoc argumento diſſeruit in diſſert. de traject. maris Idumæi, utramque ſententiam, utì credimus, conciliaturus, eorum nempe, qui æſtum à Moyſe obſervatum, & eorum, qui prodigio Divino rem totam adſcribunt, verum quidem prodigium ea occaſione factum agnoſcit. Sed quale illud? Deum ſcilicet opportunum ſubitumque ventum excitaſſe, qui & æſtum augeret, & imum maris fundum latiùs recluderet, ſimulque aquas, ne diffluerent, diutiùs contineret. Eo vento flante, facilis Hebræis in adverſum litus trajectio parata eſt, quibus tamen in extremo maris Rubri angulo verſantibus, brevior erat per fretum via decurrenda.

Verùm ſi Textum Moſaicum paulò diligentiùs conſideremus, atque cætera Scripturæ loca ejuſdem argumenti conſeiantur, ſimulque ſyſtema illud de trajectione Erythræi, fluentium aquarum opportunitate captata, ſpectetur; facile inde intelligemus, inſigne in ea trajectione, ſi uſquam alibi, prodigium contigiſſe, cujus veritati tota de æſtu maris hypotheſis apertiſſime repugnat.

Vix in conſpectum maris venerunt Hebræi, obſideri ſe hinc Pharaonis caſtris è regione locatis, inde verò inacceſſis montibus ſaxiſque præruptis, ac tandem quem in fronte habebant pelagum animadvertentes, deficere animis, atque omnem de ſalute ſpem abjicere cœperunt (*). Sublato proinde in Ducem murmure, atque Duce ipſo ad Dominum confugiente (1), Deus, facta ſpe promptæ liberationis, bono eſſe animo juſſit; addens inſuper, nunquam exinde commiſſurum, ut in conſpectum populi venirent Ægyptii, ſe enim cum illis pugnaturum, Hebræis interim quieſcentibus.

Nec mora; juſſu Dei elata à Moyſe virga pelagus in duas partes diviſus eſt, (2), ſtratiſque hinc inde aquis, trajicientibus Iſraelitis via per alveum patuit: *Erat enim aqua quaſi murus à dextra eorum, & læva.* Trajecit itaque populus, ait Moyſes, per viam fluctibus, utrumque latus munientibus, ſeptam, quod quidem ab illo ſemel, atque iterum in hiſtoria deſcriptum eſt, quaſi de re magni momenti, olim in controverſiam revocanda, ageretur. In Cantico verò, quod poſt illud memorabile factum cecinit, rem totam vividiùs depingit (3): *Stetit unda fluens, congregatæ ſunt abyſſi in medio mari.* Totam igitur Moyſis hiſtoriam negemus, vel prodigium illud, nulli inter cætera Veteris Teſtamenti ſecundum habeamus oportet.

Cæteri Sacri Scriptores, cum ea de re agendùm eſſet, nunquam niſi ſimiles phraſes uſurpant, quemadmodum & in Textu Judith ſupra obſervavimus, & in Pſalmis non raro occurrit: *Interrupit mare, & perduxit eos, & ſtatuit aquas quaſi in utre* (4). Alibi etiam canit, receſſiſſe mare ante conſpectum Dei (5); Deum ſibi viam in pelago aperuiſſe, ſuper aquas obambulaſſe, ne gradientis veſtigia ulla ſupereſſent. Nec humiliori ſtilo utitur Iſaias 63. 11. *Ubi eſt, qui eduxit eos de*

A *mari, cum paſtoribus gregis ſuis? Scidit aquas ante eos, ut faceret ſibi nomen ſempiternum. Qui eduxit eos per abyſſos, quaſi equum in deſerto non impingentem.* Habacuc ea de re obſtupeſcens, ita loquitur 3. 8. 15. *Nunquid in fluminibus iratus es Domine, vel in mari indignatio tua? ..... Viderunt te & doluerunt montes, gurges aquarum tranſiit, dedit abyſsus vocem ſuam .... viam feciſti in mari equis tuis in luto aquarum multarum.* Hæcne, rogo, ideam ingerunt æſtus obſervati, atque captatæ fluentium aquarum occaſionis? At enim poetica ſunt hæc, & per exaggerationem dicta. Eſto; vera ſunt tamen, nec niſi exprimendæ Moſaicæ narrationi, quæ certè nec poetica eſt, nec mendicatis phraſibus expreſſa, conducunt.

B Porrò hac Moyſis narratione nihil planius, nihil magis cohærens; nihil præſefert ad genium viri, populi ſui decora efferentis, nihil ad exaggerationem expreſſum, ut ejus ſtilus hiſtoricum vera prodentem non obſcurè demonſtret. Quando, rogo, epithetum ullum ſivè laudis, ſivè vituperationis adjecit unquam? quando augendæ, ſivè imminuendæ virorum, ſive rerum, de quibus agit, ideæ aliquid ſubjicit? Author tandem Libri Sapientiæ contrariam de æſtu maris captato ſententiam penitus evertit, cum & in partes ſubitò receſſiſſe aquas, & utrinque ſtetiſſe perhibeat; non enim in æſtu maris omnia momento peraguntur. Ait igitur Author 10. 17. 18. *Deduxit illos in via mirabili, & tranſtulit illos per mare*

C *Rubrum, & tranſvexit illos per aquam nimiam:* ait inſuper 19. 7. *Ex aqua, quæ ante erat, terra arida apparuit, & in mari Rubro via ſine impedimento, & campus germinans de profundo nimio.*

Hæ ſanè phraſes ubique apud Authores Sacros conſtantes, cum eorum opinione, qui à trajectione maris Idumæi omne abeſſe prodigium volunt, prorsùs non quadrant. Apertiora S. Spiritus ipſe per ſe prodit, vim totam prodigii nimis roborat, magiſque tandem noſtram ea de re admirationem extorquet, quàm ut quicquam de prodigio ſuſpicemur. Quis enim ſibi in animum induxerit umquam, in noſtram deceptionem, atque fictum prodigium perſuadendum Scripturas omnes ita conſpiraſſe? Si verò

D prodigium fateamur oportet, quinam fieri poteſt, ut, levibus innixi conjecturis, ejus gloriam imminuamus? quis Deo plenam ejus rei gloriam, relatione Moſaica ad literam accepta, inviderit?

Eja verò hanc hypoteſim de æſtu maris obſervato contra prodigii veritatem funditùs, ſi fieri unquam poſſit, evertamus. Neque in eam rem Erythræi æſtum omnem, quemadmodum à nonnullis factum eſt (6), negabimus; neque cum Diodoro Siculo l. 4. c. 3. init. ejuſdem æſtus ſtatam ſingulis diebus periodum, tertia nempè, & nona hora, ſcilicet nona matutina hora, & tertia poſt meridiem in æquinoctio aſſeremus. Quæ ſi vera eſſent, porrò æſtus opportunitatem, cùm noctu fretum trajecerit, captare Moyſes non potuit.

E Ultrò igitur fatemur, iiſdem, quibus maria cætera Oceano juncta, Erythræum æſtibus agitari: quemadmodum & veterum Geographorum, atque Hiſtoricorum, tum & recentiorum Itinerantium conſenſu certum eſt; quare in examen revocandum ſupereſt, an fluentium aquarum opportunitate capta Moyſes exercitum trajecerit.

Intumeſcere ſenſim in æſtu pelagum, atque litori toto ſpatio ſex horarum minacem imminere neminem arbitror ignorare. Dein per quartam horæ partem quieſcit; averſoque deinde curſu & detume-

(*) Exod. 14. 10. 11. (1) ℣. 15. Quid clamas ad me?
(2) Exod. 14. 16. *Eleva virgam tuam, & extende manum tuam ſuper mare, & divide illud.* Vide & ℣. 22.
(3) Exod. 15 8. (4) Pſal. 77. 13. (5) Pſal. 113. 35. *Mare vidit, & fugit &c.*
(6) Genebr. Chronic. ad an. 2239.

detumescere sensim, & è litore recedere pari horarum spatio vel ipsis oculis cernitur. Huic, quem refluxum appellant, quies per quartam horæ partem succedit; post quietem novus iterum fluxus & refluxus, ut singulis diebus, eodem semper tenore, quanquam non eodem temporis articulo (seriùs semper tribus horæ quadrantibus ac minutis quibusdam) bis aquæ tumescant, detumescantque. Hæc de maris æstu animadvertisse juvat.

Quod ad Erythræi æstum spectat, qui rem sedulo examinarunt, Viri eruditi produnt (1), ejus aquas cum maximè in æstu refluunt, 250. vel 300. circiter passibus à litore recedere, ita ut imus fundus appareat; atque in extrema freti ora Suez versùs, deficiente ea occasione aqua, naves in portu subsidunt, & peditibus vadari facilis est tractus, uti à pluribus, qui ea loca petierunt, factum legimus (2). Cæterùm medius alvei sinus, aquis vel maximè refluentibus, arescit nunquam, ut Julius Scaliger apud Drus. in Exod. 15. 4. observat. Ex quo, inquit idem Scaliger, vir oppidò neque facilis neque credulus, colligimus sacrarum Literarum adversarios captam à Moyse æstus occasionem in trajectione ejusdem freti per summam prorsus impudentiam asseruisse.

At enim Moyses, ubi in angustum fretum agitur, ad portum Suez, transfretare potuit; ejus enim oræ alveus commodi amnis latitudinem non excedit (3). Diodorus Siculus l. 3. c. 3. ad 17. stadia prorogat; Petrus della Valle Ep. 11. tantam esse inter duo litora intercapedinem asserit, quanta inter pilas Neapolitani portus & Pausilipum; Bellonio verò non amplior alveus, quàm Sequanæ inter Harfleur, & Honfleur fluentis (4). Eja igitur, num captata æstus occasione hunc freti tractum transvadare exercitus Israelitarum unius noctis spatio potuerit, examinemus.

Ne quid autem pro contraria sententia dissimulasse videamur, adnotare operæ pretium fuerit, Hebræis iter suum circa vernum æquinoctium instituentibus, atque post triduum mare transvadantibus, æstum maris ea tempestate maximum facilè contigisse. Neque prætereundùm, ex Ægypto die decimaquinta mensis primi egressis, facilè nocturnum iter, luna micante, in medio freti alveo patuisse; si tamen menses eo tempore ad lunæ normam dirigebantur. Quanquam, si Moysi fides, columna lucis iter habentibus præeunte, frustra lunæ jubar exquiratur.

Pro universa freti hujus latitudine, quà maximè alveus cogitur, 300. tantummodo passus assignemus; neque tamen brevem hunc tractum transvadare exercitum potuisse credimus eo temporis spatio, quod inter fluentes, refluentesque undas intercedit. Neque hìc mihi iterum commemorandum censeo, quantùm adversariorum illud de æstu maris systema relationi Mosaicæ, ipsique planè rationi repugnet, quæ quidem meliùs infra examinanda recurrent. Animadvertendum potiùs diligenter, totum hunc 300. passuum tractum, quem in æstu maris pervium iter habentibus concessimus, vix per quartam horæ partem vadum exhibere potuisse: sex enim subsequentibus horis sensim aquæ ad litus succedunt. Porrò cum primò aquæ recesserint, in uda arena iter habere arduum est, tunc maximè cum arena subsidens gressum fallit, quod de alveo Erythræi, quà in extrema ora in arctum cogitur, Diodorus Siculus asseruisse videtur. Quare 200. vel si quis maluerit 150. passibus in maximo aquarum recessu perviis 6. vel 8. horarum spatio assignatis, nullum credo angustiorem tractum jure quis à nobis exegerit, ut certum & rotundum calculum, augmentationibus omnibus, & immutationibus detractis, quæ in ea supputatione occurrunt frequentes, habeamus.

His ita constitutis, turba, ut minimùm, 1000000. & facilè etiam 2000000. hominum, adjectis impedimentis, gregibus, totaque gentis, aliò migrantis, supellectili, divitias omnes Ægypti juxta Scripturæ phrasim asportantis; turba, inquam hominum immensa, quinam fieri potuisse credimus, ut sex horarum spatio alveum 200. passibus, ut minimùm, patentem transvadarit? Neque si tractus ille media sui longitudine contraheretur, ac tempus, quo totum iter confici deberet, duplo prorogaretur, facilè tanta hominum multitudo traduceretur.

Quò verò de Israelitarum numero justam concipiamus ideam, illud animadvertisse operæ pretium duximus, in censu populi post exactum à trajectione Erythræi annum ad 603550. militum capita censita fuisse Num. 1. 46.; quibus omnibus adjiciendi sunt 22000. Levitarum unius mensis ætate majorum Num. 3. 39., fœminæ omnes, pueri, senes grandœvi, mancipia, & calonum immensa turba, tum & Ægyptii cum Hebræis egressi Exod. 12. 38.. Constat autem, ipsâ docente experientia, singulis virorum chiliadibus supra vigesimum ætatis annum (quæ hominum ætas ferendis armis idonea habebatur Exod. 30. 14.) fœminarum, puerorum, & senum duplo majorem turbam respondere; ex quo, calculo exactè deducto, 600000. viri ad arma idonei, 1200000. imbellium turbam inferebant; quin & auctior multò is numerus reddebatur, tum ex polygamia, & connubiis, à quibus apud Hebræos nemo abstinebat, cum ex Levitis, alienigenis, & mancipiis; ut facilè quisque per se inita ratione intelligere possit, an nos 2000000. virorum recensentes, exaggeratione aliqua usi, populi numerum plus nimiò provexerimus. Animum modò quis advertat, quàm latum agri tractum exercitus 20000. vel 50000. seu 100000. virorum occupet, eamque deindè ideam ad exercitum vigesies majorem transferat; suum quin etiam locum gregibus, carris, & impedimentis assignet; tantùm reputet festinationis, tumultus, & horroris, quantum subitus & inopinatus casus meticuloso, & assueto servituti populo ingesserat: tum demum fierine unquam potuerit recogitet, ut instabilis & arenosi soli 200. circiter passus tanta populi turba 6. vel 8. horarum spatio tranaverit.

Hæc planè omnia contra opinionem de capta æstus maris occasione fusiùs deducta, iis etiam repugnant, qui non transfretasse quidem Moysem putant, sed litus tantummodò rasisse, ut ex inferiori loco ad superiora ejusdem plagæ contenderet. Porrò tantum spatii ea temporis periodo, quę inter fluentes refluentesque undas intercedit, confecisse populum crediderit nemo. Quare frustra ad rei fidem adstruendam æstus maris adducitur.

Quod autem penitus systema evertit, illud est, nimirum maris Erythræi æstum notiorem Israelitis, & Ægyptiis fuisse, quàm ut transitus, ea occasione captata à Moyse, prodigii loco à Judæis haberi potuisset. Neque Ægyptii commisissent unquam, ut in alveum sese insinuantes, refluentibus aquis opprimendos se traderent. Poterant autem cum primùm refluentes easdem aquas animadvertissent (facilè enim aquarum motus propè litus deprehenditur) ab imminenti periculo se subducere. Quid, quòd juxta hanc hypothesim Hebræis

---

(1) Bernier lettre a M. de Chaumont Eveque d' Acqs, & Moriz. Voyage du Mont Sinai l. 1. c. 4.
(2) Thevenot Voyage du Levant ch. 25. pag. 311. testatur sicco pede se extremam illam maris oram trajecisse. (3) Vide Strab. l. 16.
(4) Bellon. Obser. l. 2. 58.

Hebræis noctis silentio alveum subeuntibus, cum scilicet aquæ recessissent, Ægyptii adversariis insistentes, nonnisi subeunte mane, aquis fermè reductis, in viam dare se debuissent? Quis, rogo, crediderit unquam, sive Ægypti Regem, sive alium quempiam ex Ducibus, vel militibus ad maris regionem suam abluentis æstum nunquam animum advertisse? Esto autem ignoraverint, cum tamen absorptam jam exercitus partem animadvertissent, quid cæteri morabantur, neque cauta secessione saluti suæ consulebant?

Ad hæc, transfretandi Israelitis consilium pro data subitò occasione, non præmeditato animo, acceptum fuit. Moyses enim exercitum ex Gessen ad montem Sinai deducturus, per litus ad extremam oram Maris Rubri, & ad eum ferme montem deducens, viam planè tritam, iter facere statuerat. Hanc ipse viam tenuerat, cum ex Ægypto recessisset; hanc Aaron decurrit, cum regredienti fratri obviam ad montem Domini venit. Eo consilio ad Etham usque, urbem in finibus Arabiæ, processerat; neque in animum inducere unquam poterat, Ægyptios, quibus urgentibus ad secessionem compulsi fuerant Israelitæ, & plura Hebræorum occasione mala subierant, recedentes illos reductum venturos. Deus tamen, cui consilia Pharaonis omnia exploratissima fuerant, flectere subitò iter ad meridiem jussit, atque secundum maris litus Beelsephon, & Phihahirot versùs procederent, ne indicata quidem viæ mutandæ ratione, præcepit. Vix autem Beelsephon venerunt, in locum nempè montibus ad latera, & Mari in fronte clausum, neque regrediendi uspiam, neque procedendi potestatem ullam sibi reliquam esse senserunt.

Quod vero Hebræis maximè fuerat ea occasione timendum, id illis inopinato contigit, populo nempe in angustiis clauso Pharaonem cum exercitu superventurum. Eo vix conspecto, subitus Israelitarum animos terror invasit Exod. 14. 10. Pharao datam sibi occasionem & delendi populi, & relatis ex eo spoliis Ægyptios ditandi secum tacitus reputabat Exod. 15. 19. & 14. 3. Quis porrò crediderit, in eas angustias populum consultò sese immisisse? Quis ducem ipsorum eò deduxisse exercitum sibi persuaserit, sponte nullaque inductum necessitate; eò, inquam, deduxisse, unde, nisi transvadato mari, evadere unquam potuisset? Si Pharao in turbatum subito populum copias immisisset, quid tota Moysis solertia valuisset, quid ejus consilia, captatæ scilicet æstus maris traducendo populo opportunitatis, valuissent? Nec sane spondere sibi quispiam potuisset futurum, ut Ægyptii ab armis se se ea sibi data occasione continuissent. Quid? Sub ipsum ne ineuntis noctis momentum, ut suo nempè consilio faverent, recessuras aquas Moyses spondere potuit, Ægyptios verò tempus permissuros, sivè ut noctis favore castra moverent Hebræi, sivè ut impune recederent, absque eo quòd abeuntibus graves instarent? Si enim aliter res contigisset, in quas, rogo, angustias incauta Moysis consilia populum redegissent? Si audacter à Moyse factum id, & nonnisi cogente necessitate, contendamus, cui prospere eventus fortuito casu responderit; qua demum ille fronte sibi de totius rei successu spondere, atque populo suam ea de re fidem vadari ausus esset: Exod. 14. 13. 14. Pollicitus est enim Deum populo suo in Ægyptios suppetias laturum, decertaturum pro illis præsentissimis miraculis, quin & adjecit mox Ægyptios omnes ex eorum oculis in perpetuum fore subducendos. Porrò quicumque historicum aliquod systema invehere, atque Sacrorum Scriptorum narrationem carpere audent, id saltem committere debent, ut juxta prudentiæ regulas egisse hominem solertissimum, atque gubernandi arte instructissimum demonstrent.

A Neque hic demonstrare immoror, eam, quam huc usque refutavi, opinionem cum tota Moysis narratione pugnare. Vix enim crediderim futurum, ut ejus assertores sivè Mosaicæ narrationi, sive Veterum fidei ea in re deferre aliquid velint. Illi planè Mosaico præcepto, atque prodigiosæ virgæ nutui morigeras aquas, facto statim inter se divortio, patentem in alveo viam populo reliquisse negabunt. Sed in animum induxisse quis poterit, ingenuum hominem, & planè non rudem, qualem fuisse Moysem novimus, fabellam populo, veritatem non ignoranti, persuadere voluisse? An ne oculatis rei testibus prodigium Divinum ea occasione obtrudere potuisset unquam, vel ausus fuisset? Et si autem maris æstum ignorasse populum dixerimus; nonne postea secundùm litus iter habentes, & B rem totam poterant deprehendere, & Moysem malæ fidei hominem arguere; quippè qui naturalem eventum veluti prodigium ingerere voluisset? Quomodo etiam 2000000. virorum in animum induxissent unquam, recedentium aquarum pigrum lentumque motum & subito & promptè jussu ac precibus viri contigisse? Hæc sanè ex eo systemate sponte deducta absurda qui seriò defendere aggrediatur, neminem fore arbitror.

Post refutatas eas opiniones, quas relationi Mosaicæ contrarias censuimus, modò ad explicationem obviam, & literalem textus Mosaici animum adjicere, atque Hebræos post mota à Ramesse castra usque ad locum transfretationis deducere optimum factu credimus.

Gessen, populo sedes, regio erat inferioris Ægypti Bersabee inter & Thanim, uti ex itinere C re Jacob colligimus, qui Bersabee U be Palæstinæ relicta, in regionem Gessen venit, unde adventus sui nuntios ad Josephum, facile Tani inferioris Ægypti Metropoli, commorantem misit. Regi Ægypti parebat, cujus assensu Jacob, ejusque familiæ pro collatis à Josepho in Regnum officiis, sedes assignata est. Nomen *Gessen*, quod pluviam sonat, facile regioni collatum est, quòd à Mediterraneo non longè abesset; hæc enim loca pluviis interdum irrigantur; cum meridionaliores cæteræ Ægypti Urbes nunquam imbribus madeant. Apud Septuaginta eo nomine regio quædam Arabica censetur.

Rameses Urbs est Israelitarum laboribus sivè condita vel saltem novis accessionibus aucta Exod. 1. 11. eò autem omnes Hebræorum copiæ ante secessionem ex Ægypto reductæ sunt. Porrò Urbs D illa cæteris facile Urbibus regionis Gessen meridionalior fuerat; quanquam certus ejus situs, silentibus omnibus vetustis monumentis, ignoretur. Non longe tamen à Nilo constitutam, cui præcipuæ ejusdem Regionis Urbes omnes proximè accedebant, facile credimus. Bidui igitur itinere illam ab Erythræo removemus.

E' Ramesse moventes Hebræi, regia via ex Ægypto inferiori ad Sinai deducente in *Socoth* venerunt. Porro nomen illud *Socoth* Hebraice sonat tentoria; quare non longe constitutum locum censemus ab urbe *Scenæ Veteranorum* apud Geographos.

Socoth relicta, Etham ascenderunt *in extremis finibus solitudinis* Exod. 13. 20. in extrema scilicet ora deserti, Arabiam Petræam, & Ægyptum interjacentis, quam sane vastissimam esse solitudinem Geographi omnes conveniunt. Hanc Ur- E bem ipsissimam esse *Buthum* Herodoti l. 2. cap. 75. nullus dubito; ejus autem situm idem Historicus oculatus testis descripsit, quippe qui exuviis alatorum anguium inspiciendis eò se contulerat. Septuaginta *Buthan* appellare consueverunt. Nos de illa supra. Vicus est ad latus Arabiæ apud Diodorum Siculum, Antea nomine, facilè cum Etham confundendus. Ibi autem castra habentibus Israelitis, Moyses iter relegere, atque Phihahirot

hahirot tendere á Deo jussus est (1) . Id verò eo consilio præceperat Deus, quòd Pharaonem, ejusque clientes utile sibi Israelitarum contubernium sentientes, concessæ illis abeundi veniæ pœnituerat; quare recedentes persequi viribus omnibus constituerant. Nihil tamen ea de re Deus Moysi prodidit, cum fidei ipsius & Israelitarum omnium, sicut & obedientiæ specimem exhiberi sibi constituisset.

Ventum est igitur Phihahirot, *quæ est inter Magdalum, & Mare contra Beelsephon*. Castra tamen eo loci non Israelitas quidem*, sed Pharaonem habuisse legimus Exod. 14. 9.: *Currus Pharaonis, & omnis exercitus erant in Phihahirot, contra Beelsephon*. Alium Israelitæ locum tenebant ad Beelsephon, contra Hirot, è regione Magdoli, sivè Magdali, quemadmodum ex illo intelligimus Num. 33. 7. 8.: *Ex Etham egressi venerunt contra Phihahirot, quæ respicit Beelsephon, & castrametati sunt Magdalum; profectique de Phihahirot transierunt per medium mare*. Quare Pharaonis castra ad Hirot, Israelitarum verò ad Beelsephon constituimus; quemadmodum & Migdol ad Septentrionem Hirot & Beelsephon collocamus; ut proinde Urbs Beelsephon hinc haberet mare ad orientem, Hirot ad occidentalem plagam, & Magdalum ad septentrionalem. Quibus ita constitutis, unius tantùm ex istis locis certus situs quærendus est, ut aliorum colligamus.

Phihahirot, sivè tantùm Hirot, ut in Libro Numerorum, & apud Eusebium, & S. Hieronymum appellatur, situm habet variis diversorum conjecturis incertum. In Commentario nostro sententiam quorundam adduximus, qui confundendam censent cum urbe Heroum, ad extremam oram sinus Arabici, apud veteres Geographos notissima; quemadmodum & aliorum sententiam laudavimus, qui ipsissimam credunt cum *Phagroriopoli*, Metropoli regionis ejusdem nominis, & in eadem, ac superior urbs, plaga sitâ (2). Septuaginta vertunt (3): *Et castrametati sunt ad os vici*; Syriacus *Ad ostia fossæ*; alii *Ad ostia faucium*. Hanc versionem confirmant verba Pharaonis Exod. 14. 3.: *Coarctati sunt in terra, conclusit eos desertum*. Arabs vertit: *Porta Bebelah*, quod facilè de Babylone Ægypti, sivè Magna Cairo dictum est; è regione etenim ejus Urbis vasta porrigitur via ad mare Rubrum. Ex pluribus autem Itinerariis constat, ab extrema maris ora usque ad eum locum nullam patere viam exercitui deducendo, ut proinde Israelitæ facilè eo loci mare tranasse credendi sint.

Magdalum, è cujus Urbis regione posita Judæorum castra memorantur, nomen est loci non longè à Phihahirot. Nomen illud Hebraicè sonat *turris*. Urbs Magdolum, sivè Magdalum in Ægypto celebratissima, sæpiùs in Sacra Scriptura memoratur; cum tamen inferioris Ægypti fuisse Urbem constet (4), aliam quæramus Urbem cognominem oportet non longè ab Erythræo, & in extrema ejusdem maris ora ad meridiem sitam. In Itinerario Antonini urbs Magdolum 12. milliar. à Pelusio constituitur; sed nihil hæc ad nostram, quæ 7. vel 8. leucis ab Etham, ad meridiem ascendentibus occurrere debuerat. Facilè turris erat, juxta ac nominis significatione denotatur, ut proinde nulla Urbis eo loci vestigia supersint.

Beelsephon sola Moysis relatione nota Urbs, nihil habet sivè in Scriptura, sivè apud Authores prophanos, quo de ejus situ quidquam innote-
A tescat. Grotius, Rabbinorum fidem sequutus, Idolum in finibus Ægypti tutandæ regionis gratia constitutum designari eo nomine censet. Addunt Hebræi eo loci Talismannum, sivè Magicam quandam imaginem consecratam fuisse, canem ex ære conflatum referentem; hujus autem canis latratu, inquiunt, Israelitarum fuga prodita fuit. Sed quæ fides Hebræorum fabellis? Nomen Beelsephon reddi potest, *Deus abditus*, *Deus vigilans*, *Deus Septentrionis*, *Deus Oraculi*. Porrò *Beel*, & *Baal* nomina sunt æquè Diis omnibus utriusque sexùs communia; & *Zephon*, sivè *Zaphon* omnia illa, quæ jam innuimus, commodè significant. Hinc Pharao nomen Josepho imposuit ex *Zaphonat*, & *Paranah* conflatum, sonans virum abdita quæ-
B que revelantem Gen. 41. 45.. Potuit igitur urbi Beelsephon oraculum ibidem constitutum nomen indidisse.

Plura fuisse in Ægypto Oracula Herodoti l. 2. c. 83. relatione discimus, utì Herculis, Apollinis, Minervæ, Dianæ, Martis, Jovis, ac potissimùm Latonæ. Nomen autem Beelsephon plurimùm ad Persephonem, sivè Proserpinam accedit; quam sanè Deam sub Dianæ nomine ab Ægyptiis cultam, quemadmodum & sub Isidis nomine Cererem, Herodotus testatur. Huic Cereri Dianam filiam tribuebant, ut proinde facilè hujus Dianæ, sivè Persephones oraculo urbs Beelsephon dedicari potuerit. Id quidem nos conjecturæ loco dicimus, maturius rei examen
C aliis relinquentes, Nec est cur nomen Beel sivè Baal fœminæ tribucum, negotium in ea re facessat, cum in Paganorum Theologia frequentissimè nomen Dei omnibus æquè Numinibus utriusque sexus, ac potissimùm Lunæ, & Dianæ tribui consuevisset. Quod ad nomen *Persephones* attinet, alterius est à Græca originis; quin & omnia fermè Deorum Græcorum nomina ex Ægypto derivari Herodotus l. 2. c. 50. animadvertit.

Sed quid hæc ad certum urbis Beelsephon situm investigandum? Urbs illa sita est ad Clysma apud Eusebium in locis.; in versione sua S. Hieronymus nomen Clysma omittit. Eam vocem in Textu Eusebii redundare autumat Bonfrerius, nec illam planè assecuti sunt Operum
D S. Hieronymi recentissimi Editores. Cum tamen recepta apud Antiquos traditio ferat, Hebræos ad Clysma Erythræum transfretasse, certum ejusdem loci situm operæ pretium erit investigare. Eusebius ad Erythræum collocat, ubi verò potissimum, silet; S. Athanasius in Arabia (5), in plaga scilicet Erythræi occidentali, quam Veteres non rarò Arabiæ nomine appellant, ut R. P. D. Bernardus Montfaucon ejusdem S. Doctoris mentem scitè interpretatus demonstrat. Rubrum mare, ita describit Philostorgius *lib. 3. c. 6. in duos sinus dividitur, quorum unus desinit in Clysma, undè & nomen sortitur. Altera verò pars in urbe Elam. Ad Clysma Israelità sicco pede*
E *aquas transiit*. S. Gregorio Turonensi Clysma urbs est ad eundem locum, nempè ad extremam oram sinus Suez (6). Cosmas Ægyptius Monachus, cujus Opera non ita pridem edita sunt, transfretasse Hebræos ad Clysma testatur, cujus rei fidem, ait, vestigia curruum & rotarum intra alveum longiùs excurrentia, quæ adhuc manent, apertissimè confirmant: porrò locus iste, addit, euntibus ad Sinai dexter occurrit (7). Exactè ille quidem, sed exactior in designanda plaga ejusdem maris ulteriori sive citeriori desiderare-

(1) Exod. 14. 2. *Reversi castrametentur è regione Phihahirot*.
(2) Strab. l. 17. (3) Α'πέναντι τῆς ἐπαύλεως. Facile legerunt עירות *urbes* pro חירות *fossa*.
(4) Vide Jerem. 44. 2. 14. Ezec. 39. 10.
(5) Hist. Arian. ad Monach. t. 1. pag. 28.
(6) Greg. Tur. l. 1. c. 10. *In hujus stagni* [*seu brachii*] *capite Clysma civitas ædificata est*.
(7) Cosm. l. 5. pag. 149. Vide Præf. in eund. c. 5. §. 2.

deraretur. In Tabulis Peutingeri ad litus occidentale sinus illius pertinet, sed apud Ptolomæum, Itinerarium Antonini, & optimas Tabulas Geographicas, plagam occidentalem sinus Arabici inter *Suez* & *Crondel* tenet. Ipsissima esse creditur cum *Colzuma*, ex qua oræ occidentali maris Rubri nomen inditum; quin & mare ipsum hodie *Babar el Colsum* appellatur (1). Junior Thevenot Itiner. p. 2. c. 33. ad extremam oram borealis Erythræi sinus Clysma collocat; addit insuper se quindecim solidis diebus per litus ejus freti iter habentem ad montem Sinai, nunquam tamen ampliorem alvei sinum, quam 8. vel 9. milliarium observasse. Monasterium S. Antonii hodie usque ad Clysma visitur. Transfretarunt igitur Hebræi una vel dimidia leuca infra extremam Erythræi oram, multò supra Tor ad vadum Crondel, quem locum alii Israelitis mare trajicientibus assignant (2).

Porrò visa olim ad Clysma vestigia curruum & rotarum fragmenta Paulus Orosius, Gregorius Turonensis, & Cosmas Monachus supra laudatus testatur. Sua etiam ætate mansisse rotarum vestigia non in litore tantùm, sed in imo quoque pelagi fundo, quantùm oculus persequi posset, scribit Orosius l. 1. c. 10. si quis autem, ait, sive curiositate aliqua, sive alia quacunque de causa arenam turbasset, vestigia tamen illa continuò ventis, fluctibusque reparabantur. Paria, certissimorum testium fide, Gregorius Turonensis refert (3). Quare etsi fidem superare res illa videatur, post tales tamen tantosque Scriptores ac testes, temerè prorsus rejiceretur. Eam opinionem confirmat quod ex plurium oculatorum testium relatione compertum est (4), solum nimirum ejus oræ facilè corporibus quibuscumque crustam lapideam inducere, ut non rari occurrant arbores, cymbæ, angues, fructus, cadavera, in lapidem rigescentia. An forte idem accidisse contigit ruderibus curruum Pharaonis, quæ scilicet in lapidem solidata usque ad quintum, & sextum sæculum rei gestæ monumenta servare potuerint? Sed ad Israelitas regrediamur.

Vix illi, subeunte vespere, Beelsephon ad Erythræum pervenerant, cum Pharaonis castra in conspectu posita ad Hirot, non conspexerunt tantùm, sed etiam in prælium mane alterius diei parata exhorruerunt. Eo aspectu rigere subito horrore Hebræi, mox in murmur, & querelas contra Moysem conversi sunt. Nihil tamen ille his omnibus permotus, fidem suam obstrinxit futurum, ut quantocyus à præsentissimo periculo liberarentur, simulque precibus intimo tantùm, uti quidem credimus, mentis affectu Deo oblatis, Deum ipsum actutum jubentem audivit, porrigere manum, atque per medium pelagi alveum, divisis utrimque aquis populum traducere. Sub hæc nubes, quæ in fronte exercitus hucusque iter monstraverat, inter castra Ægyptiorum, & Israelitarum mediam se collocans, diem Israelitis, Ægyptiis verò noctem obscuram adeo reddebat,

A ut ab Hebræorum exercitu Pharao prorsus absterreretur. Tum Moyses elata virga, factoque aquarum divortio patentem sanè viam per medium pelagum aperuit. Quo verò iter per illam facilè Hebræis pararetur, validus à Deo immissus ventus imum maris fundum dicto citiùs siccavit. Ea occasione aquas utrinque veluti in glaciem concrevisse ex pluribus Sacrorum Librorum phrasibus supra significavimus. In libro Sapientiæ 19. 7.: *In mari Rubro via sine impedimento, & campus germinans in profundo, per quem omnis natio transivit.... Tanquam enim equi depaverunt escam, & tanquam agni saltaverunt, magnificantes te Domine.*

Fatemur quidem, hæc Sacræ Scripturæ verba B ad sensum allegoricum facilè detorqueri potuisse, quasi scilicet illis exultantis ad prodigium populi gaudium explicaretur (5). Sed nullam Interpretes metaphoram agnoscentes, subitò quidem germinasse Divino prodigio in imo maris fundo herbas defendunt; alii (6) verò, pluribus Authoribus prophanis laudatis (7), demonstrant, Erythræi alveum, qua maximè ad litus accedit, herbis, & juncis virescere, unde pelago illi ab Hebræis nomen inditum *mare Supb*, seu mare Juncorum: quin & apud Plinium l. 3. c. 23. imus ejus pelagi fundus virentibus arboribus, lauris, olivis fructibus onustis, tribus saltem cubitis proceris consitus est (8). Tandem Interpretum alii volunt lapideam crustam arenæ per eam occasio-C nem inditam fuisse, quò Israelitarum gressus paterentur. Sedulius.

Sicca peregrinas stupuerunt marmora plantas.

Quid? Eò pervenerunt alii, ut stravisse viam Deum crediderint submotis arbustis, dejectis scopulis, atque foveis æquatis. Sed prodigia ne gratis coacerventur; & cum unum hoc satis admirari homines non possint, quid nova quærantur in Scriptura prorsùs incognita?

Castra deserentes Israelitas & pelagum subeuntes, nubes consequebatur, ut exercitu transfretante, & illa tandem transfretarit. Interim Ægyptii sub vigiliam matutinam circiter (9), trajecisse Hebræos tunc primò sentientes, & ipsi confestim fugientibus instare, ne animadverso quidem itineris periculo, cœperunt. Vix aliquantò proces-D serant, cùm subito terrore affecti turbare ordines, & se invicem confundere. Tum Deus immissis in illos fulminibus, atque subitis fragoribus intonans horrendum, turbatos antea adeò perculit, ut mutuò se in fugam urgentes verba illa ingeminarent: *Fugiamus Israelem, Dominus enim pugnat pro eis contra nos.* Hujus fugæ tumultus terrorem auxit, & desperationem, nihilque ad ultimas angustias redactis supererat, quàm ut in adversam ripam evaderent. Sed frustra illi; nam resolutæ jam aquæ, opplere primùm viam, litus quò tendebant respicientem; deinde verò super eorum capita recidentes, omnes oppresserunt. Hæc Scriptura, quæ diversam planè ideam ingerunt, ac recentiores quidam Critici ea de re obtrudant.

DISSERTATIO
DE POESI VETERUM HEBRÆORUM.

EA, quæ ad Poesim Librorum Sacrorum pertinent, inexplorata hucusque Scriptoribus, atque impervia fuisse variæ diversorum hac una de re opiniones, quin & errores satis ostendunt.

E Omnium vetustissimi peritissimique Scriptores argumentum illud tractantes, occurrunt Josephus, Origenes, Eusebius, S. Hieronymus, viri oppidò doctissimi, quorum authoritas plerosque ferè subsequentes.

 Scripto-

(1) Vide Golium in not. ad Alferg. pag. 144. (2) Joan. de Barros apud Torniel. ad an. M. 2544. art. 25.
(3) Loc. cit. (4) Abbas Rousseau, Morizon Voyage l. 1. cap. 24.
(5) Ita Hugo Card. Lyr. Dion. Carth. alii. (6) Leonar. Mar. hic art. 67.
(7) Diodor l. 3. c. 3. (8) Phil. de vit. Mos. l. 3.
(9) Nempè sub ortum auroræ, circa quartam horam matutinam.

Scriptores in suam sententiam pertraxit. His ergo viris doctissimis authoribus, Moysis Cantica carmine exarata esse constat, & carmine heroico, utì Josephus non raró testatur (1). Paria apud Origenem, & Eusebium legas (2), quibus illud adjiciendum censuit Hieronymus Præfat. in Chron. Eus. nimirum carminibus jambicis, alcaicis, & saphicis, instar Pindaricorum, & Horatianorum, totum Psalterium digestum esse. Cantica veró, ait, Deuteronomii (3), & Isaiæ, quemadmodum & liber Job & Salomonis, hexametris pentametrisque versibus instruuntur. Alibi tamen sentit Cantica Deuteronomii (4) jambis tetrametris adornari; quemadmodum & Pss. 118. & 144.; trimetris veró constare Psalmos 110. & 111.; Saphicis tandem aliisque carminibus trimetris Jeremiæ lamentationes. Tandem ea, quæ de libro Job alibi scripserat, iterum in præfatione ad eundem librum repetens, sanctè testatur, post illa verba, *Pereat dies in qua natus sum*, omnia hexametris, dactylis & spondæis constantibus, digeri: quanquam interdum, ait, *propter linguæ idioma crebrò recipiant tales pedes, non earumdem syllabarum, sed eorundem temporum. Interdum quoque rythmus ipse dulcis & tinnulus fertur, numeris pedum solutis; quod Metrici magis, quàm simplex Lector intelligunt*. De libro etiam Psalmorum lyricis carminibus concinnato, instar Pindari, Alcæi, Horatii, Catulli, & Sereni, pluries testimonium repetit (5).

Sancti Viri eruditionem, quem veluti Ecclesiæ Doctorem venerari par est, meritò quidem omnes suspicimus: fateamur tamen oportet, plures esse Hebraicæ linguæ peritissimos viros, qui neque in Psalmis nostra ætate, neque in aliis Hebræorum poeticis scriptis quidquam subodorantur de metris & numeris, quales olim S. Hieronymus sibi comperisse visus est. Quare S. Doctoris studiosissimi viri, ejus in ea re mentem explicantes, contendunt, non illum quidem vera hexametra & pentametra carmina in libro Job deprehendisse, sed, inquiunt, *similitudinem quandam heroicorum versuum intelligere debes, & sic in cæteris metrorum generibus* (6).

Philo de Essenis agens, servata apud illos tradit veterum Poetarum sectæ ipsorum carmina, (nempè Authorum Sacrorum poetica scripta) hæc autem carmina, inquit, variis metris, & numeris constant: alia sunt enim (*) trimetra, in religiosis Templi visitationibus inter eundem canenda. Alia hymnos referunt, ante Aram in ipsis Sacrificiorum, & libationum oblationibus recitanda; alia tandem quietum exigunt, & immotum cantorem; alia choreis, & choris apta.

Scaliger nullam numeri legem in hisce veterum Hebræorum carminibus agnoscit: *Nam*, ait, *ut in Hebraico, Syriaco, Arabico, & Abyssino idiomate ulla metri species concipi possit, nemo efficere potest; quia id natura sermonis non patitur* (7). Addit autem de Psalterio, aliisque: *De Psalterio magis miror, cum neque in eo, neque in Threnis ullum Canticum sit metricis legibus adstrictum, sed merè soluta oratio charactere poetico animata*.

Eadem Augustino Eugubino visa sunt: *Carmen Hebraicum*, ait, *non idem est, atque Græcorum, & Latinorum. Hebraicum nulla tempora, sed numerum duntaxat observat*. Itaque neque heroicum carmen apud Hebræos extat, neque jambicum, aliaque genera; sed simile quiddam, quale Barbari diversis ritibus canunt. Hoc poeseos genus A maximè simplex, maximè ad naturam accedens, majestatis plus habet, & dignitatis, quàm poesis certis legibus veluti compedibus revincta, vix sensis, à Deo hominibus inspiratis, exprimendis apta; dum enim metri legibus servire Poetæ student, vix fieri potest, quin aliquid de grandioribus sensis ideisque detrahant.

Scaligerum peritissimi Critici secuti sunt, utì Augustinus Eugubinus, Ludovicus Capellus, Martinius, Samuel Bohlius, Vasmutth, Pfeifferius &c. Addendus & Grotius (8), addendus, inquam, iis qui Poesim Hebræorum nec rythmicam, nec numeris adstrictam arbitrantur; neque ab ea recessuros Lectores nostros arbitramur, post lectam Disquisitionem D. Abbatis Fleury & B nostram hanc Dissertationem. Est igitur nobis in præsentia res cum Authoribus illis, qui in Hebræorum poesi simile quid cum Græcis, sive Latinis, aliisque linguis hodie obtinentibus, deprehendisse sibi visi sunt; eamque opinionem non ex aliorum authoritate, sed productis de suo argumentis sustinuerunt. Omittendos autem eos duximus, qui nihil se ea de re assecutos, vel assequi unquam posse scripserunt. Referendi tamen quibus novum aliquod in eo systema visum fuit proponendum.

Mercerus in cap. 3. Job ex aliorum relatione audivisse se tradit, Franciscum Vatablum veram methodum carminum libri Job, & Psalterii non invenisse tantùm, sed etiam digestis regulis aliis C perviam fecisse. Vatabli quidem eruditionem neminem arbitror ignorare; ac Mercerus sperare se dixit futurum tandem, ut eximii illius viri scripta de eodem argumento publicæ expectationi traderentur; sed ea de re actum est jam; nec spes tantùm Vatabli scripta umquam videndi intercidit; ambigitur quin etiam num Vatablus vel scripserit umquam in idem argumentum, vel saltem absolutum aliquid reliquerit.

Theodorus Herbertus reperisse se tandem blandiebatur in Sacris libris carmina nostris simillima, metris nempè, & cæsuris, nonnullis, quas ipse præscribit, regulis adstricta. Ex his carminibus quædam, ait, occurrunt in Pss. 6. 2. & 8. 5. & 105. 20. & 106. 5. & 116. 7. & 118. 25. & 119. 30. & 146. 7. & Job. 21. 4. Prov. 25. 19. Sed D quorsum hæc? Anne Poesim artificialem apud Hebræos sub Josue, Job, & Davide innotuisse, jure ex eo inferremus? Facilè profectò vel prosa scripta oratio rara quædam carmina exhibere potest.

Doctores quidam Hebræi contendunt rythmicum illud Poesis genus, hodie Hebræis familiare, vetustissimum esse, ut potè ætate Patrum suorum in Palæstina obtinens; quam in rem epitaphium quoddam Hebraicum & rythmicum laudant, olim in tumulo Præfecti cujusdam Amasiæ Regis Juda in Regno Valentiæ legendum (9); sed hæc fabulosa, nec digna, ut veritatis studiosos viros detineant.

Meibomius, ætatis nostræ scriptor, se unum jactitat, qui post 2000. annos secretum Poesis Hebraicæ tenuerit, eoque instructus ipse totum originalem Scripturæ Textum corrigere ausus est. E Ego, ait ipse in sua ad Reges omnes, & Principes Christianos totius Europæ epistola, novam adornavi Librorum Sacrorum versionem, cùm explicatione difficillimorum locorum, cujus ego laboris vobis in præsentiarum specimen exhibeo. Quòd si pro meritis agnoscetis, reliquum Veteris Testamenti sperare vos jubeo, quemadmodum & carminum legem, quibus opus contextum est.

(1) Antiq. l. 2. cap. ult. & l. 4. cap. ult. & l. 7. cap. 12. (2) Euseb. Præp. l. 2. cap. 3.
(3) Deut. 32. (4) Epist. ad Paulam Urbicam.
(5) Epist. ad Paulin. l. 9. Comment. in cap. 30. Ezech. Ferrandus in Præfat. Ps. cap. 11. p. 9. autumat nec dactylos, nec spondaicos in Psalmis deesse, quemadmodum sunt etiam in Homero. Spondaicis etiam carminibus constitisse ferunt Epitaphium R. Isaac Alpheli, qui sæculo undecimo florebat.
(6) Vide Proleg. in Divin. Bibliot. S. Hieron. nov. edit. art. 5.
(*) Philo de vit. contempl. ad fin. (7) Scalig. in Chron. Euseb.
(8) Grot. in Luc. c. 46. *Erant enim rythmi sive numeri Hebræorum non emmetri, sed lege soluti, cujusmodi etiam erant, & nunc quoque sunt eorum saltationes*. (9) R. Moses Ben Charif. Darkenoam.

In Præfatione gloriatur se in Sacro Textu ultra 3000. errores correxisse, qui sensum corruperant; deprehendisse autem se illos profitetur infuso divinitùs lumine, sicut & ope regularum Hebraicæ Poesis; quæ sanè regulæ post Jeremiæ, & Danielis ætatem occultæ, Aggæum, & Esdram latuerant.

Addit insuper, ipsos Veteres Judæorum Doctores, si redire in mundum contingeret, grande illud donum, sibi divinitùs collatum, admiraturos; Septuaginta verò Seniores frustra se operam suam collocasse professuros ingenuè, sicut & Origenem, relictis Hexaplis, unà cum S. Hieronymo, totos se in ejus laudibus occupaturos, qui reliquos omnes Latinos Sacræ Scripturæ Interpretes superasset, pro ea, qua præstabat, Poesis Hebraicæ ac Linguæ Sanctæ peritia.

Scriptor iste novo suo de Poesi Hebræorum arcano totam turbat Scripturam; quin parte tantùm minima totiùs systematis revelata, clavem ipsam nobis invidit. Facilè vulgatum illud specimen Publico non arrisit, cum Meibomius huc usque fidem suam liberare distulerit.

Franciscus Gomarus, scripto Libro, cui titulum fecit *Davidis Lyra*, carmina Librorum sacrorum paribus adstringi legibus cum Græcis, & Latinis demonstrare conatur; nihilque autor ille non molitur, ut regulas, pedes ac carminum genera omnia in Sacro Textu edisserat. Bipertitus est Liber, cujus pars prior regulas pro syllabis Hebraicis dimetiendis assignat; tum varia prosequitur Hebræorum carmina pro Græcorum, & Latinorum diversitate; altera verò, constitutis jam regulis, carmina Scripturæ diducit, analysim format, profert exempla, quæ regulis suis, & principiis quadrent. Opus illud summorum Virorum laudes primò assecutum est, veluti Buxtorfii, Ludovici de Dieu, Constantini l'Empereur, Heinsii, Hottingeri; mox verò Ludovici Capelli eruditionem in se concitavit. Observat igitur Capellius duo ab Authore principia constituta esse, quæ vix, ac ne vix quidem probaret; primò Hebraica puncta non recens esse Hebræorum inventum, sed ex ipsis Sacris Authoribus derivata; alterum, Sacros Scripturæ Libros nullam prorsùs passos fuisse, sivè oscitantia Amanuensium, sive temporis diuturnitate corruptionem.

Solemne Gomari principium illud est: *Scheva non vocalis est, sed illius sub consonante mobili absentiæ nota*. Hoc Authoris axioma refutaturus Capellius authoritatem plurium Grammaticorum adducit, quibus Scheva vocalis brevis loco habetur. 2. Gomari regula semel admissa, ait Capellius, plures Hebraicæ voces, vel ab ipsis Barbaris, ne pronunciari quidem possent, e. g. *Jerbaku*; quin & plurimæ voces verè trisyllabæ in dissyllabas migrare cogerentur.

3. Gomari principium alteri Hebraicæ Syntaxis repugnat: *Scheva sub litera, cui adjectum Dages, pronuntiatur*. Ita ex voce *Pakkedu* sive Dages subducendum est, sive ratio incunda, ut quiescente Scheva in pronunciatione exprimatur.

4. Tandem juxta ac Capellius animadvertit, quo loco nos Scheva legimus, veteres, veluti Septuaginta, & S. Hieronymus, modò unam, modò alteram vocalem legebant; quare non est, utì quidem Gomarus contendit, quòd huic puncto vocali tantopere serviamus; quin & sæpiùs contingit, ut in pronunciatione exprimatur.

Alterum Gomari principium est: In Hebræo Syllabas omnes longas esse, vel breves, ancipitem nullam; neque fieri unquam posse, ut breves in longas per positionem transmutentur, quemadmodum Syllabis Græcorum, & Latinorum frequenter accidere satis constat. Egregiè ille quidem, si lingua Hebræorum eadem cum Gallica, atque vernacula omnium fermè Europæ gentium indole, nullam in suis carminibus syllabarum dimensionis haberet rationem; cum verò, juxta Authoris mentem, linguæ Hebraicæ genius idem ferè sit ac Latinæ & Græcæ, ac plurima inter carmina omnium illarum gentium insit similitudo; quì, rogo, fieri potest, ut iisdem ac gentes illæ regulis non serviat? Neque constitutis à se regulis Gomarius felicissimè semper utitur; sæpè enim barbarismi criminationem, & objectam in se totiès difficultatem pronunciandi instaurat. Vix etiam fieri posse ostendit Capellius, ut certa Hebraicarum Syllabarum mensura determinetur, quandiù de vera earum pronunciatione non constabit; neque faciliori negotio, ait, versus Hebraici legerentur, si regulas pronunciationis ab Authore traditas servemus. Ipso enim Gomaro fatente, constitutæ ab illo regulæ vix ultra tres versus ordine succedentes patiuntur. Ex quo illud consequi animadvertit Capellius, certas de Poesi Hebræorum regulas frustra assignari; quemadmodum & frustraneo labore torqueremur in regulis poeseos Græcæ, & Latinæ assignandis, nisi eandem regulam, & methodum servantes plures apud illos carmine scriptos Libros haberemus. Nonne ridenda planè esset viri illius confidentia, quì vagis quibusdam & irregularibus carminibus sparsim in Libris Sophoclis & Pindari animadversis regulas illorum certas præscribendas susciperet?

Quare dum Gomarus ultrò fatetur, *varia* esse inter se Hebræorum carmina, *promiscua*, & *atacta*, idest nullo sibi invicem ordine succedentia, neque ejusdem metri plura simul continuari, ipse sibi imprudens sui Operis fundamenta suffodit; cum incertæ adeò & vagantis poeseos certa & constantia principia nulla esse potuerint. Scitè etiam animadvertit Capellius, adversarium suum tantam carminum farraginem irregularium, & regularium in uno eodemque Scripturæ Cantico inferre debuisse, ut nullo negotio similes versus in tota pariter Scriptura inveniri potuissent; eodemque labore, quo in Psalterio carmina rimatus fuit, eodem & in universa Scriptura investigasset. Neque in Scriptura tantùm, sed orationes omnes Ciceronis, & Demosthenis, T. Livii, & Thucydidis Historias, non prosa oratione, sed carmine scriptas fuisse ex Gomari methodo probaremus. Pfeifferius ejusdem Gomari carmina vel in ipso *Pater noster* se adinventurum confidit; nec frustra ille; namque ne immutata quidem Sacræ orationis verba variis ejusdem Scriptoris carminibus servire facto ipso ostendit in Dissert. de Poesi Hebr.

Aliud ejusdem Poesis systema Author Bibliothecæ universalis invexit, rythmo scilicet adstricta fuisse carmina his potissimùm argumentis demonstrans. 1. Ea est Hebraicæ linguæ, quemadmodum & Gallicæ, indoles, ut verborum contextum inverti nunquam patiatur; quam sanè verborum inversionem Græcis & Latinis tam prosa oratione quàm carmine scribentibus familiarem esse novimus. 2. Hebræorum voces eandem servant in omnibus casibus utriusque numeri terminationem; masculinæ nempè in plurali habent *im*; fœmininæ *oth*; ex quo illud consequitur, tam pronum esse rythmicis versibus sermonem, quàm metricis Græcorum & Latinorum more ineptum. 3. Pro numero longarum syllabarum rarissimæ sunt breves apud Hebræos, ut vix in numeros iisdem, quibus Græcæ ac Latinæ, legibus adstringi potuerint; quòd autem inter scribendum rythmi evitentur, vix unquam contingit. 4. Frustrà tamen satis limatum exactumque carmen aliquod apud veteres Hebræos quæri Author animadvertit, cum in artem nondum apud illos redactam fuisse Poesim facilè suspicetur. Quare nec rythmis semper felicibus uti illos animadvertit, negli-

negligere sæpè; solâ enim concinna modulatione contenti, vix cætera curasse videntur. 5. Rythmorum numerus vagùs est & incertus, ut non plures ordine succedentes rythmos unius generis, pauci interdum alterius ordinis excipiant, variat etiam ordo & carminum structura; ut ea omnia neglexisse Hebræi videantur. 6. Potior apud illos ratio consonantiæ, atque modulationis verborum, quàm literarum, & syllabarum affinitatis. 7. Neque apud Hebræos deest, quemadmodum nec apud Græcos, & Latinos, extra præscriptas poesis leges divagandi licentia; affinium quin etiam linguarum Chaldaicæ scilicet, & Arabicæ opem admittunt, si fortè Hebræorum voces rythmis impares, externæ verò pares fuerint. 8. Quod maximè rythmicæ poesis systema confirmat, illud est, nimirum nullo negotio fieri posse, ut Cantica, ac cætera Scripturæ Opera carmine scripta, rythmis adstringantur.

Porrò Author totum Moysis Canticum rythmicis versibus tradidit; nec minori successu parem in Psalterio impendisse operam profitetur; rythmos etiam in Pœnulo Plauti, ubi prolixum Punicum fragmentum extat, deprehendit. Hoc sanè postremum optimum est argumentum, quod in patrocinium ejus controversiæ adducatur. Si enim in Operibus Hebræorum carmine scriptis rythmi regnasse deprehenderentur, nihil esset, cur rythmicæ poesis leges innotuisse Hebræis negaremus. Cum tamen ad rythmos exprimendos in Psalmis, & Canticis Scripturæ Textum Sacrum mirè Author distorqueat, modò sententias producens, modò fœdè detruncans, nulla sibi proposita methodo, sivè regula; non est sanè cur eadem arte rythmos ex ipsis Ciceronis Orationibus non eliceremus.

Negare tamen non ausim, rythmos interdum & dedita opera conquisitos in Psalmis, & Libris Scripturæ carmine scriptis, recurrere; ex quibus tamen præposterè sanè colligeremus, veteres illos Hebræos rythmica poesi uti consuevisse. Porrò ut de rythmis judicium ferretur, versus notæ terminationis produci oporteret, ne detruncare, sive producere ad libitum sententias, rythmi quærendi gratia, accusaremur. Apposite igitur ad eam rem Psalmus 118. succurrit, qui acrosticè concinnatus, ubi potissimùm desinant, undè exordiantur versus, designat. Psalmus iste prolixus est adeo, ut versuum indolem facilè demonstret, si quis maximè illos inter se comparaverit. Plures igitur in illo rythmi occurrunt, quos tamen data opera conquisitos fuisse affirmare auderet nemo; neque enim certa methodo, & lege sibi invicem succedunt. Interdum 4. vel 5. ordine sequuntur; dein 2. sive 3. quos 3. vel 4. versus soluti omnes excipiunt; vel saltem, si non omnes, unus tantùm rythmum habet. Quis, rogo, Psalmum illum rythmicæ poeseos lege contextum fuisse affirmaret? Lamentationes Jeremiæ, acrosticis & ipsæ versibus digestæ, nullos habent uniformes & constanti lege succedentes rythmos, quibus artificium aliquod satis probaretur. Quare si fortè contingat, ut duo rythmi sibi respondeant, id casu evenisse, non dedita opera credendum est.

Ejus rei veritas, si unquam alibi, certè in cap. 3. Lamentationum, cujus singuli versus per singulas alphabeti literas elementario ordine exordiuntur, maximè apparet. Prima enim duo ejus Operis capita, sicut & quartum, versuum terminationem non ita habent exploratam, quòd plus quàm duobus simul versibus ab una & eadem litera incipientibus, litera tamen nonnisi in capite prioris adscribitur. Recurrunt etiam quandoque in Cantico Canticorum rythmi & concinna quædam verborum harmonia, dedita facilè opera procuratæ, sed non certa mothodo continuatæ, neque uniformes, sicut neque in toto opere regnantes. Porrò Hebraicè scribentibus rythmi, etiam non dedita opera conquisiti, vix evitarentur. Periculum loquendi faciat, si quis maximè voluerit, & licèt evitare rythmos de industria studuerit, numquam tamen, nisi fortè affectata verborum circumlocutione utatur, committet ut invito etiam quandoque rythmi non excidant, sivè ex articulorum copia, sive ex affinium vocum affluentia subrepentes. Idem pro nobis argumentum instaurant Pss. 110. & 111. acrosticè quidem scripti, sed incertis & vagantibus sine lege rythmis. Quarum etiam lucubrationum collatione illud appositè ad rem observandum contingit, variam esse versuum Hebræorum mensuram; carmina enim Psalmi 118. & Lamentationum cap. 3. duplò longiora sunt, quàm posteriorum Psalmorum; fieri quin etiam potuit, ut genus quoddam acrosticorum versuum apud Hebræos obtineret, quorum prior pars usque ad cæsuram ab una alphabeti litera, secunda verò ab altera proximè succedente exordiretur.

Postrema hæc sententia ad rem magis congruere videtur, cum sensus usque ad cæsuram pendens, nonnisi cum altera versus parte claudatur. Quæcumque tamen versuum terminatio statuatur, nunquam certum rythmum fixumque exhibebit, ex quo aliquid pro rythmica Hebræorum poesi jure deducatur.

Post latè discussas variorum de hoc argumento opiniones, nostra tandem promenda est. Nobis igitur tota poesis Hebraicæ ratio in eo constituta videtur, si loquendi genere utantur vividiori, fervido, pathetico, audacioribus, & longè repetitis figuris ornato. Neque enim sola carminum struendorum scientia Poetas facit, quemadmodum nec numeris adstricta oratio poesim. Ex veterum testimonio Plato, Florus, aliique nonnulli prosa oratione poesim scripserunt; atque ipso de se fatente Horatio, ejus lucubrationes, carmine licèt scriptæ, ad prosam tamen accedebant: *Sermoni propiora*; & Quintiliani judicio Lucanus *magis est Oratoribus, quàm Poetis annumerandus*.

Duo sunt poesis genera, artificialis nempè, & naturalis; quarum sanè postrema parem cum hominibus natalem sortita fuisse credenda est. Tranquillus, & rationabilis sermo simplex est, nec circumlocutionem affectat; jactatus passionibus animus vivido, & ferventi sermone proditur. Quam igitur poesim naturalem appello, cui artificialis & methodica ortum debet, ignei sermonis vis, orationis figuræ, & pro argumenti modo sublimiores conceptus efficiunt. Hæc verò duplex poesis, naturalis scilicet, & artificialis, passiones, & intimos animi sensus ad vivum, & pathetica oratione depingit; illa quidem, naturalis scilicet, subito, & tumultuario sermone usa; hæc verò, artificialis nempè, selectis ac data opera conquisitis vocibus, numero etiam atque concinna modulatione adstrictis. Quare methodica poesis ars est exprimendarum passionum, studio & industria elaborata; naturalis verò tandem sine artificio, tumultuario opere præstat.

Est sanè singulis gentibus, regionibus, & climatibus, sicut passiones suæ, sic sua quoque rethorica, & naturalis poesis; nunquam enim iræ, furoris, gaudii, tristitiæ, odii, amoris passiones nisi fervore quodam & energia exprimuntur: secundis curis ars & regulæ successerunt. Natura siquidem prima semper ducit lineamenta eorum, quæ arte, & industria perficiuntur. Cum verò poesis nunquam apud Veteres à musica disjungeretur, isque Musicus esset, qui & Poeta, quin & cantare idem esset ac pangere versus, sicut & versus ipsi cantilenæ dicerentur; hinc facilè paria de musica, ac de poesi statuamus oportet. Natura magistra musica primitùs inventa est, quam artificialis, naturalem imitata, excepit;

pit ; ambæ verò illæ eundem ſibi finem præſtituentes, intimos animi ſenſus ea voce, & ſententiis exprimere ſatagunt, quæ ejuſdem animæ paſſiones, & quos illa in auditoribus excitare intendit, ſenſus veluti ſub oculis exhibeant intimos.

Veteris hujus naturalis poeſis ante ipſam Moyſis ætatem, ſpecimen exhibetur in verbis Lamech ad uxores ſuas Gen. 4. 23. ; quemadmodum & in benedictionibus Noe in Semum, & Japhetum; cùm diris Chanaan devoveret Gen. 9. 25. 26. 27. : cum Jacob ad mortem decumbens, filios ſuos affatus eſt Gen. 49. ; ac tandem in libro Job, ſi ante Moyſem ſcriptus credatur. Hęc ſcilicet omnia ſtilum referunt poeticum, & veteris hujus naturalis poeſis æternum monumentum manent. Hæc inquam naturalis poeſis ſtilo ſolùm, non pedum numero, efficitur; unicè in illa ratio habebatur figurati, ſublimis, & ſententiis gravis ſermonis, quo eadem plerumque, varia tamen verborum circumlocutione, repeterentur; nec rarò in geminis ejuſdem ſententiæ membris rythmi quoddam & harmoniæ genus, naturaliter tamen fluens, nec invita minerva expreſſum, ſentiebatur.

Hæc eſt Veterum naturalis poeſis, artificiali & methodicæ præludens; cujus apud Græcos, Heſiodi & Homeri ætate inferiores, ſapor aliquis manſit. Demoſthenes apud Caſaub. in Laert. l. 1. aperto ſatis diſcrimine diſtinguit Poetas, regulas artis ſequutos, à reliquis *adomenas* cantilenas ſcribentibus. Eo verò nomine Diogenes Laertius in Vit. Sept. Sapient. appellare maluit veteres illas primorum Græciæ Sapientum ſententias, quas proindè Caſaubonus reliquias eſſe vetuſtiſſimæ ante Homerum poeſeos non incongruè arbitratur. S. Clemens Alexandrinus Pædagog. l. 2. Pſalmos Hebræorum, quantùm ad ſtilum & numeros attinet, cum iis Græcorum cantilenis comcomparat, quas *Scolia* appellare, & in conviviis cantitare conſueverunt. Porrò verſus erant nulla metri, ſivè numerorum lege adſtricti, quibus vividà & conciſa verborum periodo intimi animi ſenſus exprimebantur. Hujus ſolutæ, & liberæ poeſis fragmenta quædam apud Athenæum Dipnoſoph. l. 10. c. 14. ſervantur; ſed temporis ſucceſſu certis & illa legibus ſervire coacta eſt.

Hæc igitur, mea quidem ſententia, vetus apud Hebræos poeſis ratio obtinebat, libera ſcilicet, & nullis artis regulis ſerviens, ſed unius naturæ magiſterio intimos animi ſenſus & paſſiones exprimere edocta, eò res vividiùs pingebat, quò verborum exquiſito ſtudio averti animus minùs cogebatur. In omni orationum genere, poematibus, narrationibus, invectivis, adhortationibus, cantilenis, nihil apud illos affectatum atque emendatum apparet; hinc vivo ſemper, naturali atque ingenuo ſermone animum afficiunt.

His moribus nihil temporum ſucceſſione detractum fuiſſe ex eo apparet, cum idem ſemper poeſis guſtus ſub Davide, Iſaia, Jeremia, Daniele, qui olim ſub Moyſe, regnaſſe videatur. Quis in animum induxerit unquam fieri potuiſſe, ut eædem ſemper methodicæ poeſis regulæ, idem ſcribendi artificium & guſtus mille annorum ſpatio inviolata manerent?

Quo tempore Moyſes ſcribebat, nulla ſanè fuit, quantùm ſcimus, ullibi gentium poeticæ ars tradita. Chaldæi, & Ægyptii, qui literas omnium primi excoluerunt, ne noviſſe quidem unquam illud poeſis genus videntur, quod certæ ſyllabarum dimenſioni, ſivè certis rythmis & harmoniæ ſervire Poetas jubet.

Ex Orientalium carminibus omnium vetuſtiſſima, quæ ad nos uſque pervenerint, Arabes habent Authores. Illa ſanè, quorum nonnulla ipſam Mahumedis ætatem ſuperant, ad noſtros quidem rythmos accedunt; de ſyllabarum verò dimenſio-

A ne nihil. Memoriæ proditum legimus, Harmonium filium Bardeſanis, ſecundo Eccleſiæ ſæculo, muſicas quaſdam cantilenas, & carmina Syriaca ad Græcas leges adornaſſe. Sed quid hæc ad Moyſis ætatem? Antiquius apud Græcos Poema Homeri, & Heſiodi carminibus nullum eſt; quæ ſanè 600. annis Moſaicis ſcriptis recentiora ſunt. Quis, rogo, poſt hæc, Hebræorum Legiſlatorem, Jobum, & Davidem methodicam, & artificialem poeſim ſequutos fuiſſe affirmaverit? Quis poeticas regulas pluribus apud Hebræos ſæculis in ipſo perfectionis culmine obtinuiſſe, antequàm apud cæteras nationes innotuiſſent, ſatis
B confidenter aſſeruerit?

Porrò ſi quid in pangendis carminibus artis apud veteres Hebræos fuiſſet, id ſanè poſt excultum adeò diligenter ſtudium linguarum Orientalium noſtra ætate tandem innotuiſſet. Heroica ſi quæ carmina manerent in Moyſe, Jobo, & Pſalterio, cur nobis, æquè ac Authoribus, qui illa ſe deprehendiſſe arbitrati ſunt, non ſe produnt? Verſuſne eandem ſervantes methodum, leges, numerum, harmoniam, rythmum, tot alioquin oculatiſſimos viros fugerunt? An voces hujus artis peculiares nullæ nunquam Authoribus Sacris excidiſſent; vel ſaltem in fronte Pſalmi, ſeu Cantici, carminis genus & menſuram nunquam adnotare ſuccurrerat iis, qui vel Muſici, & inſtrumenti nomen tam ſæpè adſcripſerunt?

C Occaſio etiam pangendorum Canticorum argumento eſt apertiſſimo, quo ars omnis & methodus ex Hebræorum poeſi abfuiſſe demonſtretur. Subitaria enim carmina ſunt, quæ pro re nata ſubito œſtro abreptis Sacri Scriptores effuderant; ut vix ad regulas & artem advertere valuiſſent.

Poetas quidem vivæ quædam in phantaſia excitatæ imagines, (œſtrum appellant) ad carmina impellunt; ſed igneus ille, quo feruntur, motus ſolam carminum materiam, & conceptus inſtruit, arte verò & otio opus eſt, quò apto verba ordine digerantur. Omne illud otium & ſtudium Sacris Scriptoribus, extemporaria carmina in ipſo populorum tumultu fundentibus, deerant. Moyſes vix transfretato Erythræo Canti-
D cum illud creavit, cujus occaſione hanc nos Diſſertationem ſcripſimus. David in ipſo rerum ſuarum diſcrimine, in ipſa negotiorum agitatione, cum ſcilicet vix, ac ne vix quidem, colligere ſe tantùm nunquam valuiſſet, quantùm poeſis artificioſæ occupatio exigeret, plures Pſalmos effudit.

Cantica etiam illa fœminas non raro, vel ſaltem viros nullo excultos ſtudio habent authores, quorum lingua Divini tantummodo Spiritus organum fuit. An illi fortè ſubitò Poetæ evaſiſſe, atque exacta ad rythmos & numeros carmina ſtatim produciſſe credendi ſunt? Anna mater Samuelis, Debora, Judith, Tobias, SS. Virgo, Zacharias, Simeon extemporanea carmina ſinè ſtudio planè & arte effuderunt; ſola enim na-
E turali poeſi inſtructos illos credi par eſt; quamquam ſi ad S. Spiritum eorum carminum authorem attendimus, genus illud eſſet poeſis ſupernaturalis, ipſaſque adeo artis humanæ regulas tranſcendentis. Demonſtrent planè mihi, quicumque potuerint, quid Cantica iſta ab illiteratis Authoribus adornata ab iis differant, quæ Moyſem, Davidem, Iſaiam, viros artis præceptis, ſi aliqua fuiſſent, excultiſſimos, habent Scriptores. Quæ ſi fruſtrà diverſitas exquiratur, fateamur neceſſe eſt, omnem Hebræorum poeſim natura tantùm magiſtra fluxiſſe, quam ſcilicet naturam S. Spiritus in homines illapſus ſervare ſemper conſuevit. Semper enim S. Spiritus in homines illabens peculiare ſingulorum ingenium ſervat, velut in eloquentibus eloquentiam, in illiteratis primigeniam omnino ruditatem, ut nihil in illis artis, ejuſdem Spiritus magiſterio, reſultet.

Cum

Cum verò de stilo emphatico, figuris instru- A
cto grandioribus agitur, nihil est à viris nullo quidem studio atque arte excultis, Divino tamen œstro agitatis, alienum. Cum enim stilus ille valdè Orientalibus arrideat, atque naturæ ipsius inclinatione eò propendeant; nihil est, quominùs ad ejus leges verba fundere extemplò, totumque demum Opus scribere potuerint.

Metrica etiam poesis coacta est, nec spontè fluens; eà enim, qua tenetur, legibus suis ser- B
viendi necessitate, frequenter adigitur, ut voces transponat, epitheta invita etiam accumulet, loquendi phrases, & voces quotidiano sermone minùs usitatas usurpet, periodos inflet tunc maximè, cum otio atque meditatione destituta ad opus accedit ‡. Hanc autem vocum transpositionem, nec voluerunt unquam Hebræi, neque, si voluissent, eorum lingua pateretur; epitheta rariora sunt, quàm ut turgentia carmina inferciant; C
phrases etiam ampulloso verborum ambitu, quas apud Græcos & Latinos poeticarum regularum necessitas invexit, abesse apud illos jubentur. Si quæ rara & minùs usitata vox interdum offendatur, servire illa reputanda est vivido, sublimi, & pathetico Psalmorum & Canticorum stilo ad pompam simul, & sententiarum gravitatem. Facilè etiam in ea re non quidem Carminis numerus, sed harmoniæ & musicæ leges spectatæ sunt. D

Si Hebræorum poesis Græcam imitaretur, non esset cur ars ejus, & præcepta à Scriptoribus subticerentur. Vix enim credimus, quin ars non minimi certè momenti, Scriptorem aliquem nacta fuisset, qui curiositate aliqua, utilitate, vel saltem genio ad idem argumentum illustrandum, regulasque tradendas animum non adjecisset. Verùm ne verbum quidem ullum sive in sermone, sivè in historia Hebræorum occurrit, quo poeticæ professores aliquos apud illos fuisse insinuetur. Non defuerunt quidem apud illos Cantica etiam post invectam apud Græcos artem poeticam scripta; sed illa ejusdem omninò artificii videntur, ac Moysis, & Davidis carmina. Utraque musicæ serviunt, quemadmodum & omnis apud veteres Græcos & Latinos poesis; eo tamen discrimine, quòd Græcorum carmina pro vario metro harmoniam determinabant: Hebræorum verò Cantica ad modos quoscumque accommodari poterant; quemadmodum in cantu Ecclesiastico variis pro libito tonis idem Psalmus effertur. Quæ verò apud Judæos obtinet cantilenæ ratio, dum Sacrum Textum in Synagogis recitant, vetustissimam esse ex eo credimus, quod notæ in Textu adscriptæ, tollendam vocem sive deprimendam designantes, remotissimæ antiquitatis indicium sunt apertissimum. Idem etiam insinuat Hebræorum in ritibus suis maximè paratu facilioribus tenacitas. Cùm autem musica illa, non versibus tantummodo numerosis, sed etiam sine methodo, & regula scriptis, ipsique adeò solutæ orationi convenire possit, nihil sanè ex illa pro contraria opinione carminibus Hebraicis, numero adstrictis, deducitur.

Est igitur cur credamus stili, atque conceptuum granditatem tantummodo in causa fuisse, cur apud Veteres Hebræos Poetæ ab Oratoribus distinguerentur. Accedebant audaciores phrases, vivus & patheticus, intercisus verò & brevis, floridus & fervens stilus, qui rem veluti sub oculis vividiùs, quàm in vulgari sermone, poneret. Quare eorum poemata felicis cujusdam ingenii fœtus sunt, quod Dei Spiritus animabat, atque pro eo, quo agitabatur œstro, conceptus suos poetico & sublimiori stilo, nunquam tamen legibus, & regulis coacto, effundebat. Hebræis sanè nunquam non invisa novitas, neque adeò delicato, ut Græci & Romani, gustu præstiterunt; quare accepta ab Antiquis poesi gravi, seria, pathetica, jucunda, cujus nonnisi ferme in rebus Religionis usus, contenti, omne methodicæ poesis, & musicæ studium neglexerunt.

TABULA CHRONOLOGICA
LIBRI
EXODI.

An. M.

2369. JOsephi obitus. *Genes.* 50. 25.
2385. Mors Levi 137. annos nati.
2389. *Æthiopes ultra Fluvium Indum incolentes, ad Ægypti meridiem sedem figunt.*
Post Josephi mortem regnat in Ægypto Acencres Ori filius annis 12. mense uno.
Rathos Ancencris frater, 9. ann.
Acencheres Rathotis filius, 12. ann. 6. mens.
Ancencheres, 12. ann. 3. mens.
Armais, 4. an. 1. mens.
Ramesses, 1. ann. 4. mens.
2427. *Ramesses Miamum, 66. ann. 2. mens. Hic ille est, qui Josephum non agnoscebat.*
2430. Oritur Aaron tres annos ante Moysem.
2431. Edictum, quod filios Hebræorum mares demergi jussit. *Exod.* 1. 15. 16.
2433. Moysis nativitas. *Exod.* 2. 1. 2. tribus mensibus a parentibus celatur; demum in Nilo exponitur. Reperitur a Thermuti Pharaonis filia, quæ infantulum Jocabedæ matri nutriendum tradit. *Exod.* 2. 3. 9.
2466. *Arabes, devictis Chaldæis, Babylone regnant 216. an. ante Belum Assyrium. Mardocentes primus eorum rex regnat an. 45.*
2473. Moyses 40. annos natus suos fratres invisit. Ægyptium occidit. Fugit in Arabiam. Sephoram Jethro filiam ducit. *Exod.* 2. 2. 21.
2474. Ortus Calebi, Jephonis filii, 40. an. antequam ad invisendam terram Chanaam mitteretur.
2494. *Obitus Ramessis Miamum, postquam regnasset 67. an. Ei successit Amenophis, qui alter non est a Belo Ægyptio Danai & Ægypti patre. Hic regnavit 19. an. 16. mens.*
2513. Deus Moysi apparet in rubo ardenti. *Exod.* 3. 2. Moyses redit in Ægyptum. *Exod.* 4. 18. 19. Dei mandata Pharaoni semel, ac bis frustra exponit. Tertiò, virgam suam in Serpentem mutat. *Exod.* 7. 10. Inde decem plagæ successere.

Prima plaga; aquæ scilicet in sanguinem transmutatio, *Exod.* 7. 19. contigit die 18. sexti mensis, qui deinde duodecimus anni sancti fuit. Secunda plaga, Ranæ, contigit die 25. ejusdem mensis. Tertia, Culices, *Cyniphes* die 27. Quarta, Muscæ, die 28. Quinta, pestis brutorum, die 2. mensis Septimi, qui deinde primus fuit anni Sancti. Sexta, hominum & brutorum ulcera, die 3. Septima, tonitrua & grando, die 5. ac die sexta cessavit. Octava locustæ, die 8. die verò nona cessavit. *Exod.* 10. 4.

Paschatis institutio. Selecti agni, & hædi, decima prima mensis die, quatriduo post comedendi. *Exod.* 12. 3.

Nona plaga, tenebræ per tres dies. Incœpit die decima primi mensis *Abib* appellati: *Exod.* 10. 21.

Decima, mors primorum natu nocte inter 14. & 15. in quam diem incidebat dies Lunæ Maii quarta; atque hujus diei sequente nocte *primum Pascha* fuit celebratum. *Exod.* 12. 11. 12. 29.

Exitus ab Egypto die 15. primi mensis, quæ diei Martis quintæ Maii respondet; atque eadem die ad *Ramessem* perventum. E Ramesse die 16. moventes Israelitæ eadem die venerunt in *Socoth*; inde die 17. in *Ethan*, & die 18. in *Beelsephon*.

Die quarta ab incœpto itinere, quæ fuit 19. primi mensis, transierunt mare rubrum, in quo Pharao, & ejus exercitus aquis obruti sunt. Israelitæ cum per diem in maris litore versati fuissent, inde tridui itinere *Marah* pervenerunt die Jovis 24. primi mensis.

Sextò castrametati sunt in *Elim*; septimò, ad mare rubrum; octavo in deserto Sin, ubi Deus illis immisit coturnices, & manna, decimaquinta die secundi mensis anni Sancti.

Nono ventum est in *Daphcam*; decimo in *Alus*; undecimò in *Raphidim*, ubi e rupe Oreb aquas Moyses deduxit; & ubi Israelitæ fuere ab Amalecitis adorti. *Exod* 17.

Duodecima statio fuit ad Sinai radices, quo pervenere die tertia tertii mensis, quæ dies erat Lunæ 22. Junii. Ibi integro anno manserunt.

Moysi, conscenso monte, Deus significat ineundo cum Israelitis foedere se præsto esse. Moyses populum conveniens Dei consilium exponit, atque populus fœderi annuit, ad quod ineundum biduo se disponit. Moyses iterum montem scandit, & Deus Decalogum promulgat. Alias etiam leges Moysi tradit, & hic descendens, ad radicem montis altare excitat, duodecimque titulos pro duodecim Tribubus. Fiunt sacrificia, leguntur fœderis conditiones, & solemniter comprobantur. *Exod.* 24.

Moyses, tertiò conscenso monte, quadraginta diebus, totidemque noctibus inibi cum Josue moratur; quibus elapsis Deus Moysi Decalogum tradit, in tabulis lapideis inscriptum, eique denunciat a populo vitulum aureum adoratum. Moyses descendit, & ad

Montis radices tabulas fringit *Exod.* 32. 1. 19. Vitulum aureum comminuit; montem repetit; & Deus illi pollicetur se Angelum suum missurum, qui populum ducat. Moyses Levitarum gladio tria Israelitarum millia trucidat. *Exod.* 32. 33. Extra castra tabernaculum cœtus transfert. *Exod.* 33. 7. Veniam populo impetrat. *Exod.* 32. 12. 18. 31. A Deo novas tabulas parare jussus, mane alterius diei cum montem conscendisset, gloriæ Dei visione recreatus est. *Exod.* 34.

Moyses iterum 40. diebus totidemque noctibus in monte moratur.

Redit radiante vultu.

2514. Census populi prima die sexti mensis post exitum ex Ægypto.

Arcæ, omniumque ejus ornatuum constructio. Moyses erigit tabernaculum prima die primi mensis anni secundi ab exitu ex Ægypto; post quem primi paschatis celebratio. *Exod.* 40. 2.

COMMEN-

ca
id
rv
℣.1.

cum i
T
1 r

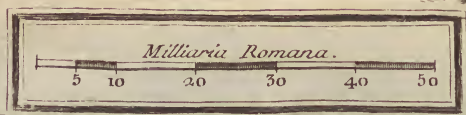
TABULA
Itineris, & Stationum ISRAELITARUM in Deserto
AB EORUM EGRESSU EX ÆGYPTO AD TRANSITUM IORDANIS.

Delineata et incisa juxta Auctoris SYSTEMA à P. STARCK-MAN.

MARE MEDITERRANEUM
seu Juxta Hebræos
MARE OCCIDENTALE, seu MARE MAGNUM

NOMOS DEITA
NOMOS Sethrium
SETHREITES
Tanis
TANITES
NOMOS MENDESIUS
Pelusium
Mons Casius
Palus Sirbonis
Magdolum
Bethaphu
Rinocorura
Torrens Deserti
RAMESSE
TERRA GESSEN
Papremisa: Ramises Veteranorum
Scenæ
Bubastis
Eltarius
Socoth
Etham seu Buthan
NOMOS ARABICUS
Heroüm
Pitom seu Patuma
Phagroriopolis
DESERTUM ETHAM
Magdalum
Beel-sephon seu Clysma
Latopolis seu Babylon
Nilus
Phihahiroth
Heliopolis
MEMPHIS
ÆGYPTUS
Sinus Heroopolites
MARE RUBRUM
Sur
DESERTUM SUR
Mara
Elim
ad Mare Rubrum
Sin
DESERTUM SIN
Dophka
Alus
Raphidim seu Tentatio Hebr. Massa
Madian
Tor
Merœ Insula
THEBAIS
Nilus Eltarius
AMALECITÆ
Montes Nigri
Ascalon
Gaza
PHILISTÆI
TERRA CHANAAN
Hebron
IESUS SEU IERUSALEM
Ephrata seu Bethleem
ACRABATENE
Mons Sepher
Ceèlatha
Lebna
Tahat
Horma
Rennon pares
Ressa
Thare
Maceloth
Arad
Metca
Cades Barn
IDUMÆI
Rethma
DESERTUM ZIN
ARABIA PETRÆA
Mons Hor
Asemona
Mozeroth Havoth seu Mozera zerot
DESERTUM PHARAN
Pharan
Salmona
Phunon
Petra
Bene Iacan
M. Gadgad
Sepulchra Concupiscentiæ seu Ietebatha
Hebrona
Kibroth taava
DESERTUM SINAI
Mons Sinai
Mons Oreb
Asiongaber
Elath seu Ailath
Sinus Elaniticus
Iericho
Galgala
Iordanes
Bethabara
Esebon
AMORRHÆI
Helmon Deblataim
Planities Moab
Cademoth
Nahaliel
Matana
Dibon Gad
M. Phasga seu Nebo
Abarim
Aroer
Ar
Bamoth Arnon
Arnon Torrens
MARE MORTUUM
MADIANITÆ
DESERTUM CADEMOT
MOABITÆ
Torrens Zared
Zared
Obot seu Obodas
Je-abarim

COMMENTARIUM LITTERALE IN EXODUM.

CAPUT I.

Recensentur Israelitæ, qui in Ægyptum venerunt cum Jacob. Ibi mirum in modum multiplicantur, Novus Ægypti Rex eos male laboribus opprimit. Obstetrices Ægyptiæ, eo quod Regi non paruerint, præmiis afficiuntur, qui illis præceperat, ut Hebræorum filios perimerent.

℣. 1. HÆc sunt nomina filiorum Israel, qui ingressi sunt in Ægyptum cum Jacob :
singuli cum domibus suis introierunt : 2 Ruben, Simeon, Levi, Judas. 3
Issachar, Zabulon, & Beniamin, 4 Dan, & Nephtali, Gad, & Aser. 5
Erant igitur omnes animæ eorum, qui egressi sunt de seniore Jacob, septuaginta : Jo-
seph autem in Ægypto erat. 6 Quo mortuo, & universis fratribus ejus, omnique co-
gnatione illa, 7 Filii Israel creverunt, & quasi germinantes multiplicati sunt, ac ro-
borati nimis, impleverunt terram. 8 Surrexit interea rex novus super Ægyptum, qui
ignorabat Joseph. 9 Et ait ad populum suum : Ecce, populus filiorum Israel multus,
& fortior nobis est. 10 Venite, sapienter opprimamus eum, ne forte multiplicetur :
& si ingruerit contra nos bellum, addatur inimicis nostris, expugnatisque nobis egre-
diatur de terra : 11 Præposuit itaque eis magistros operum, ut affligerent eos oneri-
bus : ædificaveruntque urbes tabernaculorum Pharaoni, Phiton, & Ramesses. 12
Quantoque opprimebant eos, tanto magis multiplicabantur, & crescebant. 13 Ode-
rantque filios Israel Ægyptii, & affligebant illudentes eis. 14 Atque ad amaritudinem
perducebant vitam eorum operibus duris luti, & lateris, omnique famulatu, quo in
terræ operibus premebantur. 15 Dixit autem rex Ægypti obstetricibus Hebræorum :
quarum una vocabatur Sephora, altera Phua, 16 Præcipiens eis : Quando obstetrica-
bitis Hebræas, & partus tempus advenerit : si masculus fuerit, interficite eum : si fœ-
mina, reservate. 17 Timuerunt autem obstetrices Deum, & non fecerunt juxta præ-
ceptum regis Ægypti : sed conservabant mares. 18 Quibus ad se accersitis, rex ait :
Quidnam est hoc, quod facere voluistis, ut pueros servaretis ? 19 Quæ responderunt:
Non sunt Hebrææ sicut Ægyptiæ mulieres : ipsæ enim obstetricandi habent scientiam,
& priusquam veniamus ad eas, pariunt. 20 Bene ergo fecit Deus obstetricibus : &
crevit populus, confortatusque est nimis. 21 Et quia timuerunt obstetrices Deum, æ-
dificavit eis domos. 22 Præcepit ergo Pharao omni populo suo, dicens. Quid-
quid masculini sexus natum fuerit, in flumen projicite ; quidquid fœminini, re-
servate.

℣. 1. HÆC SUNT NOMINA.] Hebraice : *Et hæc sunt* &c. Conjunctio *&* [1], quæ legitur in libri hujus initio, significat, facta ea, quæ hic continentur, cum iis cohærere, quæ in Genesi referuntur, cujus A Exodus subsequens est pars, a qua non nisi post Moysem fuit sejuncta.

℣. 5. ERANT IGITUR OMNES .... SEPTUAGINTA.] In hoc numero recensendi sunt Iacob, & Ioseph, & duo filii Ioseph, non ita vero uxores Iacob, vel filio-

[1] ואלה שמות *Veelle Schemoth* ; quo nomine librum hunc Hebræi nuncupant.

filiorum illius, quandoquidem de semine Iacob egressæ non fuerant.

Septuaginta, quibus favet Sanctus Stephanus Actorum 7. 14. & Patres Græci, legunt hic *quinque*, *& septuaginta*, quemadmodum & in Genesi 46. 27. In hunc vero calculum accensere videntur filium, & nepotem Manasse, ac duos filios, & nepotem Ephraim. Interpretes iidem hæc verba: *Joseph autem in Ægypto erat*, versiculo quinto præponunt, quæ in Hebraico textu, atque in Vulgata versiculum eumdem subsequuntur.

℣. 6. QUO MORTUO, OMNIQUE COGNATIONE ILLA.] Quædam Latina exemplaria habent, *generatione sua*, sed perperam. Hebraicus textus verti potest: Cum Ioseph obiisset cum omnibus sæculi illius, atque ætatis [1]; videlicet cum omnibus illis ex Ægyptiis, qui illum viderant, & cognoverant, atque ipsum de regione illa meritum fuisse perquam bene intellexerant. Hoc prooemium respicit novi Regis imperium, de quo sermo est versiculo octavo; cujus initium constitui potest anno ante Joseph obitum octavo, & quinquagesimo.

℣. 7. CREVERUNT, ET QUASI GERMINANTES MULTIPLICATI SUNT, ET ROBORATI NIMIS.] Moyses hic, ac Deuter. 10. 22. de hac multiplicatione loquitur, veluti miraculosa, atque extraordinaria; & S. Augustinus lib. 18. de Civitate Dei cap. 7. minimum ambigit, quin hic fuerit supernaturalis, Divinæque benedictionis effectus, inter tot labores, quibus Israelitæ affligebantur. Et equidem oppressionis circumstantia, qua obruti ægre vitam trahebant Hebræi, magis adhuc mirabilem reddit pro tempore servitutis: nam ante id tempus minimum oberat, quin multiplicarentur; quandoquidem aliunde satis patet in Ægypto incredibilis propemodum mulieres esse fœcunditatis. Aristoteles lib. 7. cap. 4. Hist. Animal. (Vide & Gell. Noct. Attic. lib. 10. c. 6.) asserit in ea regione mulieres quatuor, vel quinque filios uno eniti consuevisse puerperio. Et Plinius l. 7. c. 3. ait, non defuisse, quæ una fœtura septem filios parerent. Solinus Polyhist. cap. 3. hoc idem refert ex Trogo. Nulla aderat regio in universo terrarum orbe, ubi facilius, quam in Ægypto, alerentur filii, tum propter optimam cœli temperiem, cum propter rerum earum omnium, quæ ad victum requiruntur, affluentiam. Vide Diodorum l. 1. c. 3.

Bonfrerius ostendere etiam aggressus est exacta supputatione, juxta naturalem consuetudinem ex Septuaginta hominibus, qui cum Iacob in Ægyptum descenderant, majorem oriri potuisse hominum numerum, quam qui recensitus est, cum ex Ægypto excesserunt Hebræi. Supponit autem, ex his hominibus septuaginta, qui in Ægyptum migraverant, quinquaginta solum gignendis filiis aptos fuisse post annum decimum ab ipsorum in hanc regionem adventu; atque ostendit, homines hos quinquaginta, cum viginti annos nati gignere incœpissent, neque post annos quadraginta filios genuissent, atque tres tantum denis quibuslibet annis in lucem pueros edidissent, potuisse nihilominus ducentorum annorum intervallo existere ad binas hominum myriades cum nongentis, & quinquaginta duobus millibus, quadringentis, & quinquaginta, qui profecto numerus longius sexcentorum millium militum excedit numerum, quem Israelitis Scriptura tribuit, cum sunt egressi ex Ægypto. Hebraicus textus [2] verti potest: *Creverunt* (veluti arbos), *& multiplicati sunt* (veluti pisces) *aucti sunt*, *& roborati nimis*.

REPLEVERUNT TERRAM.] Septuaginta: Ἐπλήθυνε δὲ ἡ γῆ αὐτοὺς; *Terra multiplicavit eos*; perinde ac

A innuere vellent, hunc cujusdam proprietatis in regione illa effectum fuisse; vel ipsorum multiplicationem miram adeo fuisse, ut eos tellus ultro effudisse videretur. Hebraicus textus [3] verti potest: *Tellus repleta est*; vel: *Tellus eos replevit*.

℣. 8. SURREXIT REX NOVUS.] Septuaginta [4]: *Rex advena*, vel *alius Rex*. Josephus credit ex alia fuisse progenie ab ea, ex qua ille fuerat, quo imperante Joseph, & Iacob in Ægypto vixerant. Veteres Ægyptii Reges a populo renunciabantur, ait Diodorus Siculus lib. 2. c. 1, quin ulla sobolis ratio haberetur, merita vero tantum valerent. Illi autem ad id honoris evehebantur, qui de Republica essent optime meriti, vel qui præclarum aliquid, & ad hominum vitam utilius invenissent; sive quod populi
B una utilitatis communis ratione ducerentur, sive quod sacrorum illius regionis libri ita imperarent. Non igitur impossibile est, ex alia cognatione ad Ægypti regnum elatum fuisse, qui non iis obstrictus fuerit meritis Josephi, quibus teneri potuisset Princeps, qui ab illo duxisset originem, a quo Ioseph ad illum dignitatis apicem fuerat evectus.

Cajetanus asserit, Principem hunc advenam Assyrium fuisse, quoniam Isaias 52. 4. de Hebræorum in Ægyptum adventu differens, ait: *In Ægyptum descendit populus meus in principio, ut colonus esset ibi: & Assur absque ulla causa calumniatus est eum*. Verum locus hic in sensu prorsus alio ab eo, quem ille tribuere vellet, est intelligendus, Deus innuere vult, Ægyptios minus fuisse noxios præ Assyriis in
C rebus illis, quas adversus Israel patraverant. Primi quidem male acceperant Hebræos, qui erant advenæ in Ægypto: sed Assyrii, nulla ratione ducti, inania quædam prætexentes, ut ipsos opprimendi occasionem quærerent, in Iudæam bellum intulerant.

Alii, quos inter Marshamus, & Clericus, volunt Regem hunc advenam fuisse *Salatim*, primum Regem Pastorum, qui Ægypto inferiori potiti sunt, & qui ibi quingentis, & undecim annis imperitarunt. Quæ autem de Regibus Pastoribus narrat Manethon [5] Sacerdos Ægyptius, qui Ptolomæi Philadelphi tempore scribebat, & qui ea, quæ refert, hauserat e sacris Ægyptiorum libris in præcipuis regionis illius Templis asservatis, hic habe: ,, Fuit nobis
D ,, Rex *Timaus* nomine. Sub hoc, nescio quomo-
,, do Deus iratus fuit, & præter spem ex partibus
,, Orientalibus homines genere ignobiles adepta fi-
,, ducia in provincia castrametati sunt, & facile, ac
,, sine bello eam, potenterque ceperunt; & prin-
,, cipes ejus alligantes de cetero civitates crudeli-
,, ter incendere, & deorum templa evertere. Erga
,, omnes vero provinciales inimicissime se gesserunt,
,, alios quidem perimentes, aliorum vero, & filios,
,, & conjuges in servitutem redigentes. Novissime
,, vero & unum ex se fecere Regem, cui nomen
,, *Salatis*.

,, Hic Memphim veniens superiore, inferioreque
,, provincia tributaria facta, præsidia relinquens
,, opportunis locis maxime partes munivit Orienta-
E ,, les, prospiciens, quod Assyrii aliquanto poten-
,, tiores erant desideraturi regnum ejus invadere.
,, Inveniens autem in præfectura Saite civitatem op-
,, portunissimam positam ad orientem Bubastidis
,, fluminis, quæ appellabatur a quadam Theologia
,, antiqua *Avaris*, hanc fabricatus est, & muris
,, maximis communivit, collocans ibi multitudi-
,, nem armatorum, usque ad ducenta quadraginta
,, millia virorum eam custodientium.

,, Hic autem messis tempore veniebat, tam ut fru-
,, menta

---

1 דור significat potius generationem, sæculum; quam familiam, & posteritatem. Vatabl. Piscat.

2 פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאר. Aq. Th. Ἐξήρπευσαν, *Prorepserunt*. Sym. Ἐξῆρψαν, *Repserunt*. 70. Χυδαῖοι ἐγένοντο. *Effusi sunt*. Alius: Ἐπληθύνθησαν.

3 ותמלא הארץ אתם.

4 Βασιλεὺς ἕτερος. Ita S. Stephan. Act. 7. 18. מלך חדש, *Rex novus*. Aq. Th. Βασιλεὺς καινός.

5 Manethon l. 2. Ægyptiacorum, apud Joseph. l. 1. contra Appion. p. 1041.

„ menta meteret, & mercedes exolveret, quam ut [A] armatos ad terrorem extraneorum diligenter exercitaret. Qui cum regnasset decem novem annis vita privatus est. Post hunc autem regnavit alter quatuor, & quadraginta annis Boeon nomine. Post quem alius Apachnas, sex & triginta annis, & mensibus septem. Deinde Apochis unum & sexaginta; & Ianias quinquaginta, & mense uno. Post omnes autem Assis novem, & quadraginta, & mensibus duobus. Et isti quidem sex apud eos fuere primi Reges debellantes semper, & maxime Ægypti radicem amputare cupientes.

„ Vocabatur autem genus eorum *Hyssos*; hoc est, Reges Pastores; *Hys* enim secundum sacram linguam Regem significat: *Sos* vero pastorem, sive pastores secundum communem dialectum, & ita [B] compositum invenitur *Hycsos*. Quidam vero dicunt eos Arabas esse: in aliis autem exemplaribus non *Regem* significari comperi, sed captivum. *Hyc* enim lingua Ægyptiaca, & *Hac* eodem sono profertur, & tunc captivos aperte significat: quod mihi magis vero simile videtur, & veteri Historiæ maxime consonum.

Manethon igitur affirmat Reges hos Pastores, & posteros illorum possedisse Ægyptum quingentorum, & undecim annorum intervallo; antequam Thebaidis Reges, & aliarum Ægypti partium adversus pastores arma ceperint, ac illis diuturnum, cruentumque bellum indixerint.

Ali Fragmuthosi imperante pastores devicti fuerunt, atque ex Ægypto ejecti, qua illi potiti fuerant, [C] eamque in agrum redegerant, qui in decem jugerum millia patebat, & *Avaris* appellabatur. Pastores illum munitissimo circumsepserant muro, ut se ab hostibus tuerentur, atque in tutum, quidquid fuerant prædati, reciperent.

Themosis filius *Alis Fragmuthosis* eos quadringentorum, & octuaginta millium militum manu obsedit; sed intelligens eos delere non posse, cum ipsis pepigit, ut illis quo vellent, tuto secedere integrum esset. Ex Ægypto igitur egressi sunt, ac in Iudæam concesserunt, ubi Hierusalem urbem ejus magnitudinis condiderunt, quæ universæ ipsorum esset par multitudini. Per Syriæ deserta transierunt Assyriorum veriti potentiam, qui tunc Asiæ dominabantur.

Iosephus Historicus [1] credit, pastores hos eosdem [D] esse ac Israelitas, qui in Ægyptum migrarunt, cum illi Ioseph Patriarcha præesset. Hæc opinio maximam veri speciem præsefert. Liquet enim, quod Hebræi apud Pharaonem testati sunt, se pastores esse Genes. cap. 46. 32. 33. Pastores, qui in Ægypto regnarunt, ex Arabia illuc descenderant, juxta Manethonem, vel ex Phœnicia juxta Africanum apud Syncellum. Manethon addit, advenas hos, qui ducentorum quadraginta millium numerum æquabant, a Themosi Ægyptio Rege adactos fuisse, ut ex ea regione dilapsi in Iudæam secederent, ubi Hierusalem ædificarunt. Hæ circumstantiæ Iosephum, ac plures eruditos viros post ipsum impulerunt, ut crederent, hos Pastores fuisse posteros Israel.

Verum aliæ omnes historiæ hujus circumstantiæ [E] sententiæ huic adversari videntur. Primo, Manethon ait pastores in Ægypto regnasse quingentos, & undecim circiter annos; cum ex Scriptura innotescat, numquam ibi posteros Iacob regnasse; ac ibi ducentos tantum, & quindecim annos circiter fuisse immoratos. Et licet assereres, ibi quadringentis, ac triginta annis incoluisse, ut ait Textus Exod. 12. 40. illud quoque satis abest ab annis quingentis, ac undecim. Verum quidem est, Iosephum ibi ferme regio fuisse dominatum imperio; sed pastores sex fuere subinde Reges, ac toti Ægypto inferiori imperitarunt, cum Iosephi authoritas in posteros illius non migraverit. Manethon asserit, pastoribus, Thebaidis, & superioris Ægypti Reges arma intentasse, & post diutinum bellum illos denique victos fuisse, atque coactos, ut munitissimis se circumquaque mœnibus clauderent in decem millium jugerum agro. Themosis illos obsidione vallavit; & cum vi illos ad deditionem cogere nequaquam posset, illis permisit, ut quorsum vellent, dilaberentur.

Hæc narratio nequit proculdubio congruere cum iis, quæ Moyses refert de Israelitarum exitu de Ægypto. Credibile satis videtur nihilominus Manethonem aliquas permiscuisse circumstantias Israelitarum discessus de Ægypto, cum iis, quæ pastoribus peculiariter conveniunt, quorum exitum ex Ægypto constituit Usserius anno ab Orbe condito circiter 2179. centum, ac undeviginti, præter propter, annos antequam Iacob illuc ingrederetur. Usserius, cujus chronologiam sequimur, vocat *Ramessem Miamum*, Regem, qui Israelitas est persecutus. Eusebius, Pererius, Torniellus, & alii appellant Amenophim.

Boivinus natu major curam exercuit suam in eum Manethonis locum, quem attulimus, & per illum confirmare adnisus est, quadringentos, & triginta annos Hebræos permansisse in Ægypto, uti ex Moyse habetur Exod. 12. 40. En autem illius systema. Hebræi uno supra septuaginta anno in ea regione felicem duxerunt vitam, dum Iacob viveret, & Ioseph, ac Pharaones imperarent, qui Iosepho, & cognationi illius favebant. Ibi deinceps ducentis, & quinquaginta novem annis sunt immorati, dum regnaret Ephraim Iosephi successor, & filius, & Beria, Rapha, Reseph, Thale, & Thaan filii illius in 1. Paralipomenon cap. 7. ℣. 23. 25. 26. 27. memorati; & qui in Sacra Ægyptiorum Historia a Manethone allata appellantur Salathis, Boeon, Apachnas, Apophis, Ianias, Assis. Demum nonaginta novem annorum, ac mensium duorum servitutem sunt passi, dum Pharaones ipsis infesti imperitarent, tempore Ephraimitarum Laudan, Ammiud, & Elizama. Novissimus hic de Ægypto egressus est cum *Nun* filio suo, qui jam tribus & quadraginta natus erat annis.

Igitur Israelitæ in Ægypto vitæ conditionem ter immutarunt. Fuerunt enim consequenter Pastores, Reges, & captivi. Ipsorum pastoritia vita, & captivitas in hac regione minimum in dubium vocandæ sunt. Reliquum est, ut ostendatur ipsorum imperium. Hoc numquam Scriptura innuit; sed refert actiones quasdam, in quibus Regni, ac absolutæ auctoritatis Author, quem memoravimus.

Porro supponit ille, dum Ioseph obiit, Dynastiæ immutationem fuisse factam in Ægypti Regno, & Pharaones Israelitici generis patronos supplantatos fuisse a *Vaheb*, cujus nomen extat in Libro bellorum Domini (Num. 12. 14.) & qui Timaus in Ægyptiorum libris vocatur. Novus hic Pharao, *qui ignorabat Joseph*, Israelitarum veritus potentiam veterem Idololatriam in terra Gessen instaurare constituit. Ephraim filius Ioseph, & successor illius, adversatus est, & ulcisci voluit mortem veterum Pharaonum, qui ipsius cognationem protexerant. Sed adverso marte pugnatum est; atque in primo cum hoste conflictu, cum urbem Geth oppugnaret, novem e filiis suis amisit, qui 1. *Par.* 7. 20. 21. appellantur Zuthala I, Bared, Thalath I, Elada, Thalath II, Zabad, Suthala II, Ezer, & Elad.

Alii filii Ephraim patrem suum consolaturi adfuere, 1. *Paral.* 7. 22. & fratrum suorum ulciscendæ neci consilium iniere. Ephraim igitur, cum Pastoribus præesset, videlicet illis omnibus, qui verum Deum venerabantur, cum Hebræis naturalibus, & Proselytis, in Egyptios intulit bellum. Quo in bello ea miracula patrata sunt, quæ in campo Thaneos contigere, & Psalmo 77. 12. 43. memorantur. Vaheb igneo turbine absumptus fuit, ut ait Liber bellorum Domini, *Num.* 21. 14. & Sol, ac Luna constite-

[1] Vide Manethon. apud Joseph. l. 1. c. 9. contra Appion. & Euseb. in Chronico.

ſtiterunt, dum juſtorum natio de hoſtibus ſuis ultionem ſumeret, ut ait Liber juſtorum a Ioſue citatus 10. 13. Tunc Ephraim, alio nomine Salatis nuncupatus, Ægyptii Regis titulum ſibi vindicavit.

Poſt ducentos quinquaginta & novem annos cum menſibus decem, ex quo regnare occœperunt, degentes, Ephraimitæ Domini Dei ſui obliti ſunt, in idololatriam lapſi, ut ex Ioſue patet 24. 14. Tradidit illos Deus in manus inimicorum ſuorum, atque dum acie dimicarent devicti ſunt, ut habetur Pſalmo 77. ℣. 9. 10. 11. 12. 42. 43. Ipſis igitur Ægyptii dominati ſunt, qua in ſervitute nonaginta novem annos, & menſes duos afflictati ſunt, donec Moyſe duce de Ægypto exierunt.

Boivinus credit, in Sancta Scriptura hiſtoriam eſſe interruptam a Ioſeph morte, ubi definit Geneſis, ad Moyſis nativitatem, ubi Exodus orditur. Hanc autem hiſtoriam in veteribus libris contentam fuiſſe contendit, quorum jactura facta eſt, & quorum tituli dumtaxat ſuperſunt, & fragmenta quædam in Auctoribus ſacris, veluti *Liber bellorum Domini* Num. 21. 14. *Liber canticorum proverbialium*, & *Liber Juſtorum*. Ioſue 10. 13. 1. Reg. 1. 18. Operæ pretium erit ſyſtematis hujus intueri doctrinam, quæ majori in extenſione in lucem prodibit aliquando, rationibus ſuis confirmata.

Qui non noverat Ioseph.] Neſciebat ille, quid reipublicæ præſtitiſſet Ioſeph, vel ad illud animum noluit advertere, non arbitratus eſt ſe teneri, ut pro fratribus illius, ac in memoriam ejuſdem ea grati animi ſigna præſeferret, quæ Ioſephi beneficiis deberentur. Onkelos: *Rex qui Joſephi decretis minime adhærebat, qui novas Leges, novaque ſtatuta propoſuit*. Vetus hoc eſt Adagium: Novus Rex, nova Lex. Vetuſta benefacta veluti obdormierunt, ait Pindarus, & ea, non ſecus ac mortuos, obruit oblivio.

℣. 9. Fortior nobis est.] Verum quidem poſſet eſſe ad litteram, Iſraelitas fuiſſe fortiores, & majori in copia, quam ſubditos Regis Taneos, cujus imperii fines non adeo late fortaſſis patebant. Pſalmiſta Pſal. 104. 24. intelligit ad litteram: *Firmavit eum ſuper inimicos ejus*; effecit, ut populus ipſius viribus hoſtibus ſuis præpolleret. Verum ſi Pharao univerſæ Ægypto dominabatur, non adeo probabile videtur, Hebræos, & numero, & viribus Ægyptiis præcelluiſſe. Hæc igitur videtur eſt hyperbole ex Ægyptii Regis parte. Si Hebræi re ipſa Ægyptiis copiis prævaluiſſent, eſſentne paſſi, ut duriſſimo ſervitutis jugo opprimerentur?

℣. 10. Sapienter oprimamus eum.] Sapientiæ nomen נתחכמה לו in Scriptura in utramque bonam improbamque partem accipitur; pro vera ſapientia, & pro fallaci politica, atque apta ad fallendum calliditate. Septuaginta: Κατασοφισώμεθα αὐτούς. *Utamur arte ad eos perdendos*, vel potius ad eos enervandos, ne aliquid in nos aggredi valeant, & e manibus noſtris elabi.

Ne forte .... egrediatur de terra.] Regibus Taneos maximæ erant utilitatis Hebræi, propter ſervitia, ac opera, quæ ipſis imponebantur. Percrebuerat fama futurum, ut illi ex Ægypto decederent, antequam morti oculos clauderet; hoc illis prædixerat Ioſeph. Rex ne egrederentur, obſiſtere voluit; & veritus, ne vi viam ſibi facerent, vetare voluit, quominus numerus eorum excreſceret. Illud autem confeſtim clam agreſſus eſt, obſtetricibus præcipiens, ut pueros omnes in ipſo lucis primordio enecarent; deinde vero palam edixit, ut mares filii Hebræorum exponerentur, & aquis immergerentur.

℣. 11. Præposuit eis magistros operum.]
A Hebraice שרי מסים *Conſtituit ſuper eos principes tributorum*. Septuaginta vertunt Ἔργων ἐπιστάτας, miniſtros, qui ipſorum operibus præeſſent; Symmachus Ἐργοδιώκτας, qui opus urgerent. Opera vero, quæ ab Iſraelitis exigebant, erant, lateres conficere ac tegulas, foveas effodere, adverſus aquas aggeres erigere, arva colere, urbes ædificare, lapides acuere, Nili aquas ad irrigandos agros haurire, ſarcinas deferre. Quidam, quos inter Grotius, aſſerunt etiam ab illis Pyramides extructas fuiſſe. Tributa, quæ antiquitus Principibus ſolvebantur, erant opera, quæ pro ipſis impendebantur, ac in mercibus, quæ ipſis parabantur. Propheta Ezechiel 23. ℣. 8. 9. 10. teſtatur Iſraelitas ab Ægyptiis oppreſſos fuiſſe in Idolatriæ, ac impietatum ſupplicium, quas in ea re-
B gione patraverant.

De captivitatis hujus aſperitate, qua afflicti fuerunt Iſraelitæ, licet conjicere ex vocibus, quibus paſſim ad id ſignificandum utitur Scriptura; Ait enim Deum eduxiſſe Iſraelitas *de fornace ferrea Ægypti*: Deut. 4. 20. 3. *Reg*. 8. 51. *Jerem*. 11. 4. perinde ac innuere vellet, ipſos in ea regione fuiſſe veluti in fornace, ubi exquiſitiſſimis quibuſque pœnis, & laboribus eſſent excruciati. In hac autem ſervitute ſex ferme, & octuaginta annos permanſerunt.

Ut affligerent eos oneribus.] Generatim intelligi poteſt de operibus, ac laboribus, quæ exigebantur ab illis: malim autem intelligere de ſarcinis, ac ponderibus prægravibus [1], quæ deferre jubebantur. Ipſis autem utebantur, veluti jumentis. Ve-
C teres referunt, adhibitos fuiſſe Ægyptios in ædificiis ad ſarcinas deferendas. Ariſtophanes in Avib. p. 595. eos vocat Plinthophoros Πλινθοφόρον. Hebræi multos inſumſerunt annos ad eas urbes ædificandas, de quibus hic ſermo: eorumque opera locata eſt in horum ædificiorum laboribus moleſtiſſimis, ad comparandam ſcilicet, præparandam, deferendamque materiem.

Ædificaverunt urbes tabernaculorum. [2]] Septuaginta [3] vertunt *urbes fortes*, arces, urbes muris circumſeptas [4]. Chaldaica [5] verſio, cui Rabbini, ac plures interpretes favent, urbes ad ſervandos theſauros idoneas, videlicet ad cuſtodiendum quidquid optimum ea regio ferret, & quod maxime pretioſum eſſet, puta, ſegetes, oleum, vinum, aliaque. Syriaca, atque Arabica verſiones habent, urbes quibus
D pro horreis uterentur; Vatablus urbes promptuariorum cellarumque. Recentem de hoc loco conjecturam ſtatuimus *Exod*. 12. 37. ubi vertimus; *urbes ædificaverunt*; *ſcilicet Miſchenot*, vel, *Tabernacula &c*.

Phitom.] Urbs Phitom, de qua hic loquitur Moyſes, eadem plane eſt, ac Pathumos, quam Herodotus lib. 2. Arabiæ tribuit, & quæ non admodum ab Erythræo mari aberat; quoniam ad illum Euripum ſita erat, quem Reges Neco, & Darius a Nilo ad hoc mare deducendum curaverant. Pathumos ad rubri Maris extremitatem ſtatuitur a Cellario *Afric*. c 1. atque ipſe hanc eamdem eſſe Heroopolim putat, vel urbem Heroum. Adfert ille Ægyptiam verſionem ex Septuaginta deductam, urbi urbs Phitom invenitur pro Heroopoli nuncupata. Apud veteres Geographos
E invenitur Nili brachium, cujus nomen ad Phitom quam maxime accedit; quod Ptolomæus *Pathemeticum* appellat; Diodorus Siculus *Phatmicum*; Strabo, & Scylax *Phatnitum*, & Plinius *Phatniticum*. Itaque dicendum eſſet urbem Phitom ad hoc Nili brachium ſitam fuiſſe. Marshamus Can. Ægypt. Sæcul. 8. p. 105. credit Phitom eſſe Peluſii urbem, Hebraice *Sin* appellatam: at quod aſſerit, nequaquam ſatis confirmat. Brochardus Deſcript. Terræ Sanctæ teſtatur duas urbes Phitom, & Rameſſes, eſſe ad quinque leucas ſupra

1 בסבלותם Aq. Sym. Ἐν τοῖς βαστάγμασι. 70. Ἐν τοῖς ἔργοις.
2 S. Hieronymus legit ערי משכנות pro ערי מסכנות *Urbes Theſaurorum*. Vatabl.
3 Πόλεις ὀχυράς. Aq. Sym. Πόλεις σκηνωμάτων.
4 Oleaſter, Cajetanus.
5 קרוי בית אוצרא

supra Nili divisionem, atque ultra hoc flumen. Omni dubio procul patet, regionem, ubi Hebræi sunt commorati, Arabiæ fuisse proximam, atque Veteribus cognitam fuisse *Nomi Arabici* nomine.

Septuaginta hic addunt urbem *On*, aliter *Heliopolim* nuncupatam, quæ additio apud Græcos Patres videtur; sed neque Hebraicus textus, neque Versiones aliæ tertiam hanc urbem agnovere.

RAMESSES.] Sesostris Ægypti Rex successorem habuit imperii filium suum, cui nomen Ramesses; verum si Rex hic Trojani excidii tempore degebat, ut asserit Plinius l. 36. c. 8. huic urbi nomen profecto dare non potuit. Eusebius eum Ægypti Regem constituit, tempore illo, quo Israel erat in deserto; verum nullum adest periculum, illius regnum aliquot annis proferre. Targum Hierosolymitanum urbes Phitom, & Ramesses, Tanim vocat, & Pelusium. Ramisi, & Patamii, quos Plinius lib. 6. c. 28. Arabibus conjungit in ora Ægypti, sunt populi Phitom, & Ramesses. Neque improbabile est urbem, ac terram *Papremissem*, de qua loquitur Herodotus l. 2. c. 59. 71. & 165. nomen suum a Ramesse desumpsisse. *Pa* enim Ægyptius tantum articulus est. Vide Exod. 12. 37.

℣. 13. ODERANTQUE FILIOS ISRAEL ÆGYPTII.] Chaldaica [1] versio transfert: Ægyptii mærebant propter Israelitas. Septuaginta [2]: Ægyptios Israel abominabatur. Hebraicus textus [3] ita verti potest: *Ægyptii erant compressi*; solicitudine ac dolore afficiebantur *propter Israelitas*.

AFFLIGEBANT ILLUDENTES EIS.] Plerique Hebraicum textum [4] vertunt, eos crudeli servitute opprimebant; vel durissima captivitate sibi obnoxios tenebant; Septuaginta [5]: cum violentia; eos crudelissime vexabant in operibus, quæ ab illis exigebant. Symmachus, & Theodotion: excipiebant illos cum *illusione, vel derisione*, vel conviciis.

℣. 14. OPERIBUS DURIS LUTI, ET LATERIS.] Eos cogebant tundere, ac molere lutum ad tegulas, lateresque conficiendos. Hoc Ægyptiorum proprium est, inquit Herodotus l. 2. c. 36. & Strabo l. 17. terram manibus molere, & panem pedibus subigere. Hæc Hebræorum quoque fuisse videtur consuetudo. Vide Eccli. 33. 13. & 38. 33.

ONNIQUE FAMULATU, QUO IN TERRÆ OPERIBUS PREMEBANTUR.] Hebraice legitur [6]: Eorum vitam amaritudine replebant omnibus agrorum laboribus, omnibusque operibus, quibus tanta molestia exercebantur. Agrorum cultus in Ægypto facilior est, quam alibi. Diod. l. 1. c. 3. Aliquando semen tantummodo in terram effunditur, atque deinde illuc oves aguntur, ut pedibus obterentes illud telluri abdant; vel aratro parum admodum terra vertitur, ut creditum semen possit obtegere. Herodotus l. 2. c. 14. ait sues in agros immitti, ut granum in terris satum calcibus premant, atque telluri aquis Nili humescenti recondant. Sed irrigandi major erat difficultas, in iis præsertim locis, qui maxime elati essent, atque a Nilo distarent. Vide quæ dicta sunt Deut. 11. 10

℣. 15. DIXIT REX ÆGYPTI OBSTETRICIBUS HEBRÆORUM.] Josephus *Antiquit. lib.* 2. *c.* 14. cui favent Cartusianus, Abulensis, Lyranus, aliique Interpretes credidit, obstetrices Ægyptias fuisse; verum Hebræi, ac Sanctus Augustinus contra mendac. c. 15. ipsas Israelitas fuisse contendunt. Simultas mutua, quæ Ægyptios inter, atque Hebræos inter-

A cedebat, Hebraica harum mulierum nomina, Dei timor, quem præseferebant, temporalis merces, qua a Deo donatæ fuerunt; hæc omnia impellere possunt, ut credamus ex Hebræorum genere fuisse. Scriptura duas tantum memorat; scilicet *Sephoram*, & *Phuam*. Alias præterea fuisse populo in tanto credendum est; verum duæ hæ principes erant, ac magis cognitæ. Judæi Doctores asserunt Jocabed Moysis matrem, ac Mariam illius sororem ex obstetricum numero fuisse.

℣. 16. QUANDO OBSTETRICABITIS HEBRÆAS, ET PARTUS TEMPUS ADVENERIT.] Pro his verbis, *& partus tempus advenerit*, Hebraice habetur אבנים: Cum videbitis illas super sedes; ad litteram, *super duos lapides*. Jeremias eadem utitur locutione, ut
B statum figuli laborantis describat. Jerem. 18. 3. & 30. 6. & 1. Reg. 4. 19. Josephus l. 2. Antiq. c. 5. ea de causa Ægypti Regem mares Hebræorum filios enecandos curasse arbitratur, quoniam didicerat futurum, ut inter ipsos nasceretur infans, qui aliquando plurimis plagis Ægyptum afficeret: sed Moyses causæ hujus non meminit; ostendit tantummodo eo factum consilio, ne multiplicarentur Hebræi, majoresque illis vires accederent.

℣. 19. IPSE ENIM OBSTETRICANDI HABENT SCIENTIAM.] Hebraica vox [7] Chajoth, apud Chaldæos significat obstetrices, ut Drusius ostendit. Ita quoque intelligunt Syriaca, & Septuaginta, Symmachus, Vulgata, & plures Interpretes recentiores. Theodotion [8] ita explicat: *filii ipsarum pleni sunt vitæ*, aut
C virium. Hebraica vox innuere potest *vitam*, aut *belluas feroces*: *Ipsæ sunt belluæ feroces*. Drusius ait in posteriori hoc sensu a veteribus explicari. Mulieres Hebræorum facile adeo pariunt, veluti sylvestrium ferarum fæminæ. Alii: *ipsæ sunt viribus plenæ*, ita ut nulla obstetricum ope pariant. Ludolfus Hist. Æth. l. 1. c. 14. ait Æthiopum mulieres genibus innixas parere, & raro illas obstetricibus uti; tanta ipsis pariendi est facilitas. Vide & 1. Reg. 4. 19. *Incurvavit se & peperit*. Chardinus *in Persidis itinere tom. 2. Regim Politic. &c. p.* 279. ait in Perside, aliisque calidis Orientis regionibus nullum esse obstetricum usum, neque virorum, qui opem ferant. Pleræque mulieres facillime enituntur; illisque plerumque adest quædam e gravibus, & natu majoribus consanguineis,
D quæ hac in re opituletur.

Ita obstetrices has verum locutas fuisse credere possumus, saltem quoad quosdam Israelitarum matres; sed penitus mendacii nequeunt excusari. Sanctus Augustinus minimum veretur asserere, se maluisse, quod illæ nequaquam Hebræorum filios servassent, quam eosdem mendacio periculo liberassent. Finis, quem sibi constituerunt, quamquam optimus videtur, eas tamen tueri non potest a crimine, quod mentientes perpetraverunt. Addit quoque, si illas Dominus remuneratus est, hoc illis contigisse merito benevolentiæ, non ita vero mendacii. Capite 15. contra mendacium: *Remunerata est benevolentia, non fallacia; benignitas mentis, non iniquitas mentientis*. Vide & Greg. l. 18. Moral. c. 3 Quemadmodum in illis re-
E gionibus perraro in publicum prodibant mulieres, ita facile ventris tumorem celare, ac partus suos poterant, quod ipsum inservire potest, ut explicemus, quomodo parentes Moysis trium mensium intervallo ipsum celaverint, quin aliquis hoc perciperet.

℣. 21. QUIA TIMUERUNT OBSTETRICES DEUM, ÆDIFICAVIT EIS DOMOS.] Hæc locutio ædi-

1 ועקת למצראי
2 Ἐβδελύσσοντο οἱ Αἰγύπτιοι ἀπὸ τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.
3 ויקצו מפני בני ישראל Aquil. Ἐσικχαίνοντο, Tædio afficiebantur. Syr. affligebantur. ἐθλίβοντο.
4 ויעבידו : . בפרך
5 Κατεδυνάστευον . . . Βίᾳ. Aqu. Ἐντρυφήματι. Sym. Th. Ἐμπαίγματι, illusione, vel derisione.
6 בכל עבדה בשרה את כל עבדתם אשר עברו בהם בפרך
7 חיות. Sym. Μαῖαι γάρ εἰσι.
8 Ζωογονοῦσι αὐταί.

ædificare domum, innuit sæpius, tribuere filios. Vide Genes. 30. 3. Deuteron. 25. 9. 12. 2. Reg. 7. 27. Psalm. 126. 1. Quædam Exemplaria Septuaginta innuunt, illas sibi construxisse domos [1], atque familias suas constituisse; sed alia exemplaria referunt, Deum illis domos posuisse. Paulus Fagius, & de Muis crediderunt, Pharaonem curasse, ut his obstetricibus peculiares ædificarentur domus, quibus ipsæ clauderentur, ut Hebræorum uxores illuc accedere cogerentur, ut coram Præfectis parerent, qui filii essentne mares, an fœminæ cognoscerent. In nostro hebraico textu, pronomen *eis*, ad Hebræos refertur, non autem ad Obstetrices, ita ut vertendum sit: Quia timuerunt Obstetrices Deum, Hebræi multiplicati sunt, atque ipsorum domus constitutæ. Nec desunt [2], qui hanc loquendi rationem explicent, perinde ac si illæ se se convertissent, ac Hebræorum Religionem fuissent amplexæ.

ỷ. 22. Præcepit ergo Pharao omni populo suo.] Coarctandum est hoc edictum ad solos Hebræos; aut dicendum est, Regem Ægyptiis imperasse, ut in Nilum jacerent mares Hebræorum filios, nisi hi ex se ipsis jecissent. Lacedæmones captivorum suorum filios enecabant, veriti, ne illorum numerus nimium augeretur. Crudele hoc Regis imperium post Aaronis nativitatem tantummodo emanavit, nam Aaron a genitoribus suis altus fuit sine ulla difficultate; & forte [3] edictum hoc abrogatum fuit a Rege eodem, qui illud rogaverat, vel ab aliquo ex successoribus illius aliquandiu post Moysis nativitatem; nam si viguisset octuaginta sex annorum captivitatis intervallo, Israelitarum numerus, qui ferendis armis essent, magnus adeo nequaquam extitisset, cum Moyses eos de illa regione deduxit; omnesque jam ætate propemodum confectæ fuissent.

1 Ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας.
2 Lyranus.
3 Barrad.

CAPUT II.

Nativitas Moysis, atque educatio, fratribus suis gratificatur; fugit in regionem Madian; Sephoram uxorem ducit; Israelis ad Dominum Preces.

1. Egressus est post hæc vir de domo Levi: & accepit uxorem stirpis suæ. 2. Quæ
concepit, & peperit filium: & videns eum elegantem, abscondit tribus mensibus.
3. Cumque jam celare non posset, sumpsit fiscellam scirpeam, & linivit
eam bitumine, ac pice: posuitque intus infantulum, & exposuit eum in carecto ripæ
fluminis. 4 Stante procul sorore ejus, & considerante eventum rei. 5 Ecce autem
descendebat filia Pharaonis, ut lavaretur in flumine: & puellæ ejus gradiebantur per
crepidinem alvei. Quæ cum vidisset fiscellam in papyrione, misit unam e famulabus suis:
& allatam 6 Aperiens, cernensque in ea parvulum vagientem, miserta ejus, ait: De
infantibus Hebræorum est hic. 7 Cui soror pueri: Vis, inquit, ut vadam, & vocem
tibi mulierem Hebræam, quæ nutrire possit infantulum? 8 Respondit: Vade. Perrexit
puella, & vocavit matrem suam. 9 Ad quam locuta filia Pharaonis: Accipe, ait, puerum
istum, & nutri mihi: ego dabo tibi mercedem tuam. Suscepit mulier, & nutrivit
puerum: adultumque tradidit filiæ Pharaonis. 10 Quem illa adoptavit in locum filii,
vocavitque nomen ejus Moyses, dicens: Quia de aqua tuli eum. 11 In diebus illis
postquam creverat Moyses egressus est ad fratres suos, viditque afflictionem eorum,
& virum Ægyptium percutientem quemdam de Hebræis fratribus suis. 12 Cumque
circumspexisset huc, atque illuc, & nullum adesse vidisset, percussum Ægyptium abscondit sabulo.
13 Et egressus die altero conspexit duos Hebræos rixantes: dixitque
ei, qui faciebat injuriam: Quare percutis proximum tuum? 14 Qui respondit: Quis
te constituit principem, & judicem super nos? num occidere me tu vis, sicut heri occidisti
Ægyptium? Timuit Moyses, & ait: Quomodo palam factum est verbum istud?
15 Audivitque Pharao sermonem hunc, & quærebat occidere Moysen: qui fugiens de
conspectu ejus, moratus est in terra Madian, & sedit juxta puteum. 16 Erant autem
sacerdoti Madian septem filiæ, quæ venerunt ad hauriendam aquam: & impletis canalibus
adaquare cupiebant greges patris sui. 17 Supervenere pastores, & ejecerunt eas;
surrexitque Moyses, & defensis puellis, adaquavit oves earum. 18 Quæ cum revertissent
ad Raguel patrem suum, dixit ad eas: Cur velocius venistis solito? 19 Responderunt:
Vir Ægyptius liberavit nos de manu pastorum: insuper & hausit aquam nobiscum,
potumque dedit ovibus. 20 At ille, ubi est? inquit, Quare dimisistis hominem?
vocate eum, ut comedat panem. 21 Juravit ergo Moyses, quod habitaret cum eo;
Accepitque Sephoram filiam ejus uxorem. 22 Quæ peperit ei filium, quem vocavit
Gersam, dicens: Advena fui in terra aliena. Alterum vero peperit, quem vocavit Eliezer,
dicens: Deus enim patris mei adjutor meus eripuit me de manu Pharaonis. 23. Post

Post multum vero temporis mortuus est rex Ægypti: & ingemiscentes filii Israel, propter opera vociferati sunt: ascenditque clamor eorum ad Deum ob operibus. 24 Et audivit gemitum eorum, ac recordatus est fœderis, quod pepigit cum Abraham, Isaac, & Jacob. 25 Et respexit Dominus filios Israel, & cognovit eos.

℣. 1. EGRESSUS EST POST HÆC VIR DE DOMO LEVI.] Hebraice non adsunt voces *hæ post hæc*. Re vera conjugium Amram filii Caath, ac nepotis Levi, cum Jocabed amita sua, Levi patrui sui filia [1] contigit, antequam in Hebræos persecutio excitaretur, quandoquidem Aaron frater major natu Moysis, a parentibus suis nutritus fuit, quin aliquid obesset. Lex, qua cautum est, ne amita nubat nepotibus suis, nondum lata erat. Hæc est Hebræorum sententia, Tostati, Usserii, aliorumque nonnullorum. Verum plerique Interpretum nostrorum tuentur, Jocabed fuisse tantum Patruelem Amram, filiam alicujus e fratribus Caath, ac neptem Levi. Ita intellexerunt Septuaginta ad cap. 6. 20. hujus libri. Hæc autem sententia innititur, primo, ætati proveĉtiori, quæ fuisset Jocabed, si immediate fuisset Levi filia, ac disparitati, quæ fuisset inter ætatem ipsius, atque Amram nepotis, & conjugis sui. Secundo, nulla adest ratio, qua probentur permissa ante legem fuisse nepotis connubia cum amita. Tertio, liquet in scripturis vocem hanc *filia* sæpius usurpari, ut significetur neptis, vel proneptis, vel etiam simpliciter ex illius progenie. Ita Amram, & Jocabed plane erant patrueles.

℣. 2. QUÆ CONCEPIT, ET PEPERIT FILIUM.] Textus hic innuere videtur, Jocabed nullos genuisse ante Moysem filios. Attamen patet Aaronem natum fuisse tribus ante Moysem annis, & palam antequam persecutio in Hebræos desæviret.

ABSCONDIT TRIBUS MENSIBUS.] Hebraicè habetur שלשה ירחים *tribus lunis*, pro tribus mensibus: unde arguunt nonnulli, Hebræos tunc temporis secutos fuisse Lunæ orbem in mensibus suis; quod minimum convenit cum iis, quæ de ipsorum Chronologia disseruimus. Vide Genes. & Dissert. de Chronologia. Sed quamquam mensibus Lunæ nomen tribuitur, eo quod Luna in singulos menses orbem instauret; non inde semper inferri licet, menses a Lunæ cursu numerari. Una hæc locutio æqualis minime decet esse ponderis, ac ea omnia argumenta, quæ attulimus, ut ostenderemus Hebræorum annum solarem fuisse, & in singulis mensibus tricenos dies habuisse.

℣. 3. CUMQUE JAM CELARE NON POSSET.] Infertur hinc, præfectos in Ægypto constitutos fuisse, qui in ternos menses Hebræorum domos inviserent; quandoquidem ad hujus temporis exitum Amram videns, se filium suum celare non posse, id consilii cepit, ut aquis Nili exponeret: verum hæc illatio nequaquam necessaria videtur.

SUMPSIT FISCELLAM SCIRPEAM, & LINIVIT EAM BITUMINE, AC PICE.] Septuaginta exemplaria admodum inter se in locum hunc distant. In editione Complutensi habemus simpliciter, Moysem in fiscella positum fuisse Θήκῃ, quin fiscellæ hujus materia exprimatur. In aliis exemplaribus legimus, Θῖβιν, vel Θίβιν, vel Θῆβιν, quod tibim scirpeam significat. Hoc autem ex Hebraica voce תבת Thebat deductum videtur, quæ hic usurpatur; & plane Librarii, qui in Græca exemplaria intulerunt *theken* pro *theben*, non adverterunt, quod Septuaginta servant sæpius voces Autographi, tunc præcipue cum Ægyptiæ sunt. Alii legunt quoque *Ritin*. Vide recentem Hexaplorum editionem. Admodum verisimile est, horum quoque Interpretum ævo in Ægypto vocem *thebath* viguisse ad parvulas has e scirpo cymbulas significandas, quibus in Nili flumine utebantur, ut veteres docent Historici; Diodorus l. 1., Lucanus l. 4. Plinius l. 7. c. 56. & 13. c. 11., Theophrastus l. 4. Hist., atque ut aperte ostendit Isaias c. 18. 2. Josephus lib. 2. Antiq. c. 9. fiscellam, qua Moyses expositus fuit, textum e papyro vocat, videlicet calathum e juncis Ægyptiis.

IN CARECTO RIPÆ FLUMINIS;] בסוף. In loco unde erui facile poterat, atque ubi aliquandiu poterat servari; neque enim illum exposuerunt, qua flumen aquas raptim deveheret. Septuaginta [2] in paludoso loco prope flumen. Cajetanus credit, Hebræos nequaquam infantes filios submersisse, sed simpliciter exposuisse in fluminis litore, unde deinde auferebantur, ut alerentur in Regis, vel publicæ rei utilitatem, & vel militiæ operam navarent, vel publicis operibus exercerentur.

Sanctus Stephanus Actorum c. 7. ℣. 19 videtur innuere, Ægyptii Regem coegisse Hebræos, ut suos filios exponerent: Ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἔκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν. Verum simpliciter significare vult, Principem hunc imperantem, ut filios submergerent, coegisse illos, ut exponerent filios captivitati, omnibusque fortunæ eventibus, potiusquam eos ipsi confoderent. Eosdem exponentes illis saltem vitam servabant. Nemo ignorat Rabbinorum fabulam, qui asserunt, Deum terræ sinum aperuisse, ut filios expositos obtegeret, atque propter ipsos binas apposuisse petras, alteram quidem unde mel, alteram vero unde lac sugerent; & cum adolevissent, de terra egressos fuisse, atque ad parentes suos rediisse.

℣. 5. DESCENDEBAT FILIA PHARAONIS, UT LAVARETUR IN FLUMINE.] Hebraicus textus [3] verti potest; *Descendebat, ut lavaret* (lintea) *in flumine*; præter propter quemadmodum Nausicae Alcinoi filia apud Homerum Odyss. Σ cum ancillis suis ad maris oram pergebat lineas vestes lotura, cum illi fuit obvius Ulysses. Plerique credunt, ipsam illuc processisse, ut se ablueret, vel regionis illius ritu se lustratura; quia in Ægypto nullum aliud flumen aderat præter Nilum. Regina, quæ Moysem invenit, *Thermuthis* appellabatur, inquit Josephus Antiq. l. 2. c. 9. Artapanus apud Eusebium Præp. l. 9. c. 4. eam vocat *Merim*, & Chronica Alexandrina *Myrrhinam*. Illa sterilis erat, uti Veteres nonnulli referunt; quare adducta fuit, ut Moysem sibi filium adoptaret.

℣. 6. DE INFANTIBUS HEBRÆORUM EST HIC.] Hæc conjectura innititur persecutioni, quæ tunc in Hebræos grassabatur; vel circumcisioni, cujus signa in puero perspexit. Ita Theodoretus qu. in Exod.

℣. 10. VOCAVIT NOMEN EJUS MOYSES, DICENS: QUIA DE AQUA TULI EUM.] [4] Videtur hic Moyses velle sui nominis etymologiam deducere ex Hebraico verbo *Mascha*, quod significat *eruere*, *servare*. Verbum hoc poterat tunc usurpari in Lingua Ægyptiorum in hac significatione. Vel Moyses voluit simpliciter alludere ad nomen *Moses*, quod illi inditum fuit Ægyptiè. Patet profecto, nomen hoc, si ex Hebraica origine deducas, minime signare illum qui ab aquis servatus est, sed illum tantummodo, qui erutus est. Josephus l. 1. contra Appion. hoc nomen derivat ex Ægyptio *Mo*, vel *Moy*, quod aquam significat, atque *yses* servatum. Verum hæc dubiis scatet Etymologia. Patet enim *Moy* apud Ægyptios aquam significare, sed

1 Ita Hebræus hic, & Exod. 6. 20. & Num. 26. 59.
2 Εἰς τὸ ἕλος παρὰ τὸν ποταμόν. *Aquila*, Ἐν τῷ κυπυρεῶνι.
3 ותרד . . . לרחץ על היאר
4 משה . . . כי מן המים משיתהו

ſed *yſes* minime ſignificat ſervatum. Hebræus author, A quem citat Gualminus in Notis ad librum de vita Moyſis cap. 3. ait, Ægyptium Moyſis nomen fuiſſe *Monios*. *Mo* in eo ſermone ſignificat aquam, *ni* vero ſignificat *de*. Ita *Monios* ſignat illum, qui de aqua eductus eſt. Sanct. Clemens Alexandrinus l. 1. Strom. Philo de vita Moſ. l. 1. Svidas voce Moov fatentur *Mo*, vel *Moy* apud Ægyptios aquam ſignificare, & multam intereſſe ſimilitudinem inter vocem Hebraicam *Maim*, & Chaldaicam *moi*, vel *mohi*, & Syriacam *maio*; quibus eadem eſt ſignificatio. Muſarum nomen ab eadem manat origine, ac nomen Moyſis. Ægyptii Theologi, ut tradit Manetho apud Euſebium Præp. l. 2. c. 1. contendunt novem Muſas ex ſuis regionibus ortum duxiſſe, æque ac Principem illarum Apollinem. Aſſerunt quoque Muſas ſecutas fuiſſe B Bacchum in ſuis expeditionibus. *Ibid. l. 2. c. 2. & apud Diod.* Alibi pleraſque res, quæ Baccho tribuuntur, ad Moyſem pertinere poſſe videbimus. Neſcio autem, an nomina *Moſa*, & *Moſella*, quæ inſignibus duobus Europæ noſtræ fluviis indita ſunt, a *moi*, vel *moy* originem ducant.

Sanctus Clemens Alexandrinus Strom. l. 1. p. 343. refert Moyſem a patre ſuo in circumciſione vocatum fuiſſe nomine Joakim, atque in Cœlo vocari nomine *Melchi*, quod meum Regem ſignificat. Rabbini [1] docent *Moyſem* vocatum fuiſſe a Regis filia; Amram pater illius, illi nomen *Cheber* indiderat; mater ipſius nomine *Jekuthiel* appellarat; Soror vocarat *Jether*; Fratres nomen *Abizenoath* tribuerant; Caath nomen fecerat *Abigedur*; Iſrael denique eum *Semajam* C *filium Nathanael* nuncuparat. Tribuebatur ipſi quoque nomen *Tobiæ*, vel *Sopher*. Chæremon apud Joſephum l. 1. p. 1057. contra Appionem, inquit, Ægyptium Moyſis nomen fuiſſe *Tiſiſithes*. Manethon illi nomen *Orſaſiph* tribuit, & Artapanus illum *Hermen* appellat; unde fluxit nomen urbis Hermenopolis.

QUEM ILLA ADOPTAVIT IN LOCUM FILII,] Philo de vita Moſ. l. 1. p. 605. refert filiam Pharaonis ſimulaſſe ſe ventrem ferre, ut ab omnibus Moyſes filius ipſius haberetur. Et Apoſtolus ad Heb. 11. 24. innuit, Principem hanc mulierem ſe prætuliſſe Moyſis matrem, cum ait, quod Moyſes *negavit ſe eſſe filium filiæ Pharaonis*. Noluit ille hanc in matrem agnoſcere, neque ex adoptionis beneficio fructum D aliquem percipere.

Moyſes apud Genitores ſuos Linguam, Hiſtoriam, traditionem, & Hebræorum Religionem didicit; ſuam originem percepit, & ſui ipſius hiſtoriam; quoniam cum tandem adoleviſſet, tantummodo filiæ Pharaonis redditus fuit: *Adultum reddidit filiæ Pharaonis*.

Sanctus Stephanus in Actis 7. 22. docet, Moyſem filiæ Regis imperio in omni Ægyptiorum ſcientia imbutum fuiſſe; & Origenes l. 3. contra Celſum p. 139., credit, & merito quidem, Sanctum hunc Martyrem circumſtantiam hanc percepiſſe ex quibuſdam veteribus libris, ac parum notis. S. Clemens Alexandrinus lib. 1. Strom. (ita & Philo l. 1. de vita Moſ.) ait, Ægyptios docuiſſe Moyſem, Arithmeticam, Geometriam, Medicinam, Muſicam, & recon- E ditam Philoſophiam, quam Hieroglyphicorum integumentis tradunt involutam. Philo de vita Moſ. l. 1. p. 605., addit illum a Græcis iis omnibus ſcientiis, quas ipſi profitebantur, imbutum fuiſſe, atque veluti Regis filium fuiſſe inſtitutum. Aſſerit quoque hunc Aſtronomiam, litteraſque Aſſyrias a Chaldeis didiciſſe: verum hæc omnia difficilia ſunt, quæ credas, præſertim quæ ait de Græcorum ſcientiis. Author quæſtionum ad Orthodoxos, quæſt. 25. contendit, Hieroglyphica tantum edoctum fuiſſe. Cæteræ ſcientiæ, de quibus locuti ſumus, cum tunc communes, atque obviæ eſſent in Ægypto, ſcientia tantum Hieroglyphicorum magno erat in pretio, hujus authoris ſententia.

Scriptores plurimi [2] acceptum retulere Moyſi Hebraicarum litterarum adinventum, uti quoque Abrahæ Litterarum Syriacarum, & Chaldæarum, Iſidi Ægyptiarum, Nicoſtratæ Latinorum characterum, Phœniciis Græcorum, atque Ulphilæ litterarum Gothicarum. Verſus circumferuntur, qui hæc omnia ſtrictim complectuntur.

Primus Hebræas Moſes exaravit litteras,
Mente Phœnices ſagaci condiderunt Atticas,
Quas Latini ſcriptitamus, edidit Nicoſtrata,
Abraham Syras; & idem reperit Chaldaicas;
Iſis arte non minore protulit Ægyptias.
Gulphila promſit Getarum, quas videmus litteras.

Sed Ulphilæ nomen prodit, hos verſus poſt quartum ſæculum tantummodo editos fuiſſe; atque omnis adeſt probabilitas, Moyſem uſum fuiſſe litteris, quibus conſueverant Ægyptii, & quæ forte eædem erant ac Phœnicum litteræ.

Aſſeri procul dubio nequaquam poteſt, in quo Ægyptiorum Scientiæ conſiſterent. Credimus, ipſos ſtuduiſſe præſertim Aſtronomiæ, atque Aſtrologiæ judiciariæ. Operam navabant cuique ſuperſtitionum, divinationum, ac Magiæ generi. Magi, qui reſtiterunt Moyſi, atque Sapientes, quorum ars erat ſomnia explicandi temporibus Joſeph, Sacerdotes, & qui Hieroglyphica, ſcientiamque Myſticam edocebant, hi omnes Ægypti Sapientes nuncupabantur. Abſit, quod credamus Moyſem ad inanes has ſcientias, & ſuperſtitione plenas incubuiſſe: verum nihil obſtat, quin dicamus, ipſum Religionem, & Scientias Ægyptiorum didiciſſe, non ut in earum conſuetudinem abiret, verum ut illis in eoſdem uteretur, atque inanem ipſorum cultum dirueret. Potuit autem ex his Sapientibus haurire, quidquid bonum erat; quod vero periculoſum, detegere, ut contra ipſorum ſuperſtitiones præmuniret Iſraelitas, & contra fallacem ipſorum ſapientiam.

Joſephus Antiq. l. 2. c. 3. locupletavit admodum Moyſis hiſtoriam, & plures refert vitæ ipſius circumſtantias, quas prætерit Scriptura. Inquit ipſe, illum Æthiopibus bellum intuliſſe magna tum rei militaris ſcientia, cum virtute; atque plures inde reportaſſe victorias; cepiſſe urbem Sabam, cui deinde nomen Merois, opera filiæ Regis Æthiopum, quæ illi hanc tradidit, eo fœnore, ut ipſi nuberet, quod factum eſt; atque hoc pacto Æthiopico bello finem impoſuiſſe.

Nonnulli [3] hiſtoriam hanc univerſam reſpuunt: alii vero autumant, Joſephum hæc particularia diſcere potuiſſe ex aliquibus Ægyptiorum monumentis. Ulſerius etiam contendit, Æthiopas, quibus bellum Moyſes indixit, ex iis fuiſſe, qui quadraginta quatuor circiter annos ante ejus ortum proceſſerant, ut ad Ægypti meridiem ſibi ſedem ſtatuerent. Artapanus apud Euſebio Præp. l. 9. c. 4. horum bellorum meminit, uti quoque Chronica Alexandrina: & Marshamus Can. Ægypt. ſæcul. 9. p. 141. credit, Moyſem ſuperioris Ægypti Regum duxiſſe copias adverſus Paſtores, qui centum, atque ultra ante id tempus annos, inferiori Ægypto fuerant potiti. Manethon apud Joſephum lib. contra Appionem refert diuturnum ipſi fuiſſe bellum cum Thebanis Regibus, & Paſtoribus. Hoc autem in bello, inquit Marshamus, Moyſem ſibi gloriam comparavit.

Verum quomodo iſtud conciliari poteſt cum eo, quod refert author idem Sæcul. 8. p. 206. 107. *Sælatim*, qui incœpit Iſraelitas perſequi, primum fuiſſe Regem paſtorum, ipſumque in Ægypto inferiori imperitaſſe, ubi erant Iſraelitæ? Nullum adeſt dubium, quin Moyſes in inferiori Ægypto nutritus fuerit, ipſumque a filia unius ex iis Regibus, qui Hebræos opprimebant, fuiſſe adoptatum. Quomodo igitur potuit Regibus paſtoribus arma inferre, ut Thebaidis Regibus inſerviret, cum ipſe viveret, ut Marshamus ait, in aula, atque familia unius ex his paſtorum Regibus in Ægypto inferiori?

V. 11. IN

1 Gedalias, Catena Cabbalæ.
2 Petrus Crinitus l. 17. de honeſta diſcipl. Lilius Girald. Dialog. de Hiſt. Poetar. Jaquelot Diſſert. de exiſtentia Dei c. 23.
3 Theodoret. quæſt. 22. in Numer. & alii.

℣. 11. IN DIEBUS ILLIS, POSTQUAM CREVERAT MOYSES, EGRESSUS EST AD FRATRES SUOS.] Moyses redditus Reginæ Thermuti apud illam usque ad quadraginta annorum ætatem est diversatus, ut docet S. Stephanus in Actis 7. 23. Tunc fide illustratus, atque efflatus Spiritu Sancto, gloriam abdicavit, quod filius esset adoptivus filiæ Regis: aulam reliquit, atque ad Israelitas fratres suos reversus est, malens cum ipsis compatiendo mereri, quam ex suaviori conditione voluptatis fructum percipere, sed quæ proximis peccandi occasionibus magis esset obnoxia: *Fide Moyses grandis factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem*. Heb. 11. 25.

℣. 12. PERCUSSUM ÆGYPTIUM ABSCONDIT SABULO.] Sanctus Stephanus Act. 7. 25. actionem hanc Moysis approbare videtur, dicens, ab ipso interfectum Ægyptium, ut ulcisceretur injuriam, quam inferebat Israelitæ; neque ad hoc peragendum alia adductum fuisse causa, quam quod arbitrabatur, Hebræos nosse, quod eos servare decreverat Dominus: sed cum citius intellexisset, hos nihil de ipsius missione cognovisse, ab Ægypto recedere coactus fuit. Ut igitur manum admoveret Dei consiliis perficiendis, Moyses Ægyptium interemit. Sancto Augustino, ac S. Thomæ 2. 2. quæst. 60. art. 6. ad 2. nulla præterea suppetit alia ratio, qua facinus hoc tueantur. S. Augustinus l. 22. contra Faustum cap. 70. eum potius arguit, arbitratus, nullam fuisse Moysi auctoritatem, neque a Deo, neque ab hominibus, hunc Ægyptium enecandi, licet nefarius fuerit. Actionem hanc Moysis actioni D. Petri comparat Malchum percutientis, cujus zelum Jesus Christus improbavit. Verum illius sententiæ adhærendum est, quam in suis quæstionibus in Exodum quæst. 2. expressit, ubi aliis innixus principiis ratiocinatus, peculiariter tunc Divino spiritu afflatum supponens, quod ipsum in Actis Sanctus Stephanus innuit. S. Basilius in Hexaemeron. homil. 1. & S. Ambrosius l. 1. Hexaem. cap. 2. in hoc Moysis facinore nihil non justum, atque secundum naturalis æquitatis regulas, fas agnoscunt, quin ad extraordinariam Moysis missionem confugiant, quæ nondum cognita erat, neque renunciata: *Priusquam ad munus liberandi populi vocaretur, naturali æquitatis judicio provocatus, quemdam de suis popularibus accipientem injuriam ultus est* &c. Et nostri Interpretes [1] post Sanctum Thomam, probant ipsum defendere potuisse fratrem suum, cui vis injusta esset allata, atque quin ulli obnoxius fieret crimini, interficere Ægyptium, ut innocentem defenderet, *cum moderamine inculpatæ tutelæ*.

Ægyptiæ leges teste Diodoro lib. 1. imperabant, ut opem ferret, atque periculis liberaret, si quis aliquem injuria affici perspexisset: sin autem infirmior esset, neque e periculo posset illum eruere, debebat certiores facere magistratus. Moyses plura egit iis, quæ lex hæc imperabat, quandoquidem enecavit Ægyptium: sed hic plane Israelitam volebat occidere; neque poterat Moyses ullam abs Magistratibus sperare justitiam; & difficiliter potuisset Moyses vim vi repellere, nisi Ægyptium sustulisset. Philo in vita Mos. l. 1. p. 609. credidit, Ægyptium hunc quemdam fuisse ex Ministris, quos Rex Israelitarum operibus præfecerat. S. Clemens Alexandrinus l. 1. Strom. veteri innixus traditioni, ait Moysem verbo tantum enecasse Ægyptium; uti fere S. Petrus sustulit Ananiam, & Saphiram, illorum fraudem, ac mendacium corripiens. Rabbini [2] asserunt, Ægyptium ictu uno statim cecidisse perculsum, cum Moyses nomen *Jehovah* tantum enunciasset.

ABSCONDIT SABULO.] Humo arenosa Ægypti. Illum festinanter injecta terra occuluit.

℣. 15. MORATUS EST IN TERRA MADIAN.] Josephus Antiq. l. 2. cap. 11. quem plures sequuntur Interpretes, & Geographorum plerique, regionem Madian, quo Moyses confugit, in Arabia Petræa statuit, ad Eoum Rubri maris litus non procul a monte Sinai; & Arabes adhuc regionem Madian vocant, vel regionem Ietro. Leguntur Madianitæ, in Arabia Petræa, ad meridiem regionis Juda, in Scriptura passim, præcipue vero 3. Reg. 11. 18. Habac. 3. 7. Ibi autem erant Cinæi, e quorum numero erant Jetro, ac posteri illius. Num. 24. 21. Judith 1. 16. 1. Reg. 15. 6. Porro si Cinæi sunt Madianitæ ab origine, si utrique a Chus ortum duxere, quemadmodum Sephora Moysis conjux arguitur, quod esset Chusita Num. 2. 1? demum si Cinæi sunt e numero populorum, qui fuerunt anathemati devoti, & quorum regio promissa fuit posteris Abraham Genes. 15. 19. sequitur profecto, eos fuisse ex genere Cham per Chus unum ex filiis illius, Genes. 10. 6. atque ideo admodum a Madianitis diversos, qui ex Abraham, & Cethura Genes. 25. 3. originem duxerunt, & qui ad Orientem Asphaltitis lacus incolebant; ubi Eusebii, ac Divi Hieronymi ævo videbantur adhuc urbis Madian rudera, ad Arnon, prope Ar, vel Areopolim. Iidem Eusebius, & D. Hieronymus *in locis* asserunt eo Moysem confugisse: verum nos illorum sententiæ subscribere non possumus propter rationes eas, quas attulimus.

Demetrius apud Eusebium l. 9. Præparat. c. 23. deducit Jetro Madianitam ab Abraham, & Cethura, per Jecsan, hoc pacto. Abraham, Jecsan, Dadan, Raguel, Jetro. Verum non credimus, Jetro fuisse ex progenie Abraham, neque per Jecsan, neque per Madian. Si enim fuisset, cur Maria, ac Aaron exprobrassent Sephoram filiam Ietro, quod esset Chusita, Num. 12. 1. atque ab stirpe Abraham extranea?

℣. 16. ERANT AUTEM SACERDOTI MADIAN SEPTEM FILIÆ.] Artapanus, Poeta Ezechiel apud Euseb. Præpar. l. 9. c 4. Onkelos, aliique plures credunt, Jetro simul fuisse Sacerdotem, ac Regem urbis Madian. Hebraica vox *Cohen* כהן, aliquando significat principem. In hoc sensu filiis David tribuitur 2. Reg. 8. 18. Volunt autem tunc semper significare principem, cum adhæret nomini proprio loci, ut in hoc loco. Alii Jetro Sacerdotis tantum honorem deferunt; & nonnulli [3] contendunt etiam fuisse inanium deorum Sacerdotem: sed frequentior eorum est opinio, qui credunt, ipsum veri Dei Sacerdotem fuisse, quemadmodum Melchisedech, Job, & Patriarchæ. Sacerdotium antiquitus adhærebat dignitati Regis, ac Patrisfamilias. Modus, quo pastores Madian exceperunt filias Jetro, adducere potest, ut credamus, ipsum urbis nequaquam Regem fuisse. Hoc autem suadet ipsum veri Dei cultorem, ac Domini Sacerdotem fuisse, quod Moyses illi adhæsit, cum illius familia consuetudinem iniit, & quod Jetro, cum in castra Israel venisset, Domino obtulit sacrificia. Exod. 18. ℣. 11. 12.

℣. 18. QUÆ CUM REVERTISSENT AD RAGUEL PATREM SUUM.] Dicitur Raguel quatuor habuisse nomina, scilicet; *Raguel*, *Hobab*, *Ceni*, *& Jetro*. Hic *Raguel* vocatur; *Jetro* appellatur Exod. 18. 1. *Hobab* Num. 10. 2. *Ceni* Iudic. 1. 16. Rabbini adjiciunt quoque nomen a *Jether*, *Phutiel*, *Cheber*. Credunt aliqui [4], Raguelem fuisse patrem Ietro, & filias, de quibus hic sermo, perrexisse non ad Ietro

---

1 Vide Rupertum, Hugonem, Lyranum, Tostatum, Pererium &c.
2 Rab. Salom. & alii Rabbini. Vide vitam Mosis.
3 Kimchi apud Munster.
4 Ita Vatablus, Clarius, Grotius, alii plures.

Ietro patrem suum, sed ad Raguelem avum suum, A id narraturas, quod ipsis evenerat. Confirmatur autem hæc sententia, quia in allato Numerorum loco Hobab filius Raguelis vocatur. Alii docent, Raguelem, ac Ietro eamdem esse personam, atque Hobab esse filium Raguelis, & socerum Moysis. Alii denique asserunt, Hobab fuisse non socerum Moysis, sed fratrem Sephoræ, & Moysis fratrem uxorium. Quævis ex his sententiis probatores suos numerat; verum nequaquam fieri potest, ut lis absolute hæc dirimatur, omnesque dissolvantur difficultates, quæ istic occurrunt; quia latet vera, ac genuina significatio hebraicæ vocis, חותן *Choten*, quæ adhibetur Num. 10. 29. ad denotandum consanguinitatis gradum, qui intercedebat inter Moysem, & Hobab, & Exod. 18. ℣. 1. & 27. ad idem signi- B ficandum inter Ietro, ac Moysem. Si vocis hujus significatio late patet adeo, ac S. Hieronymus arbitratur, qui *cognatum* transfert, nihil inde potest inferri, ut difficultas tollatur: sin autem socerum significat, fatendum erit Ietro, & Hobab eumdem esse, uti quoque & Raguelem, qui ℣. 21. filiam Sephoram Moysi conjugem tradit. Vide Exod. 18. 1. & Num. 10. 2.

℣. 21 JURAVIT ERGO MOYSES, QUOD HABITARET CUM EO.] Hebraica vox ויואל vertitur passim, *Voluit*, placuit illi habitare cum eo. Septuaginta vocem hanc neglexerunt; habent enim simpliciter Κατῳκίσθη δὲ Μωσῆς: habitavit cum eo. Symmachus [1]: *Jetro adjuravit Moysem, ut habitaret cum eo*. Theodotion [2]: *Moyses cœpit habitare* &c.

℣. 22. ALTERUM VERO PEPERIT, QUEM VOCAVIT ELIEZER, DICENS: DEUS ENIM PATRIS MEI ADJUTOR MEUS, ERIPUIT ME DE MANU PHARAONIS.] Ex his omnibus nihil reperitur in hebraico textu, neque in Chaldaico: sed habentur in Septuaginta editione Complutensi, ac in veteri manuscripto Bibliothecæ Coislinianæ, verum asterisco notata, ut ostenderetur ea non reperiri in Hexaplis Origenis. Locus hic mutilus esse potest, ac deficere in textu autographo; additus est ex capite 18. 4. hujus libri.

℣. 23. MORTUUS EST REX ÆGYPTI.] Usserius contendit Regem hunc esse Ramesses Miamum, cujus mortem constituit anno ab Orbe condito 2494. Illius successor fuit Amenophis, qui post id tempus anno undevigesimo Rubri maris obrutus undis fuit, cum Israelitas persequeretur.

℣. 25. ET COGNOVIT EOS.] Agnovit eos populum suum: vidit afflictionem eorum. Hebraicus textus habet simpliciter וירע אלהים: *Et Deus cognovit*. Ipsorum ærumnas percepit, atque injustitiam, quam perpetiebantur. Septuaginta: Ἐγνώσθη αὐτοῖς. Cognitus fuit ab illis. Quædam exemplaria Latina habent, *& liberavit eos*.

1 Sym. Ὥρκισε δὲ Μωϋσῆν, ὥστε οἰκῆσαι, perinde ac flueret ab אלה *Juravit*.
2 Theodot. Ἤρξατο Μωϋσῆς κατοικεῖν deductum ab יאל.

CAPUT III.

Deus se se prodit Moysi, eum mittit, ut educat Hebræos de Ægypto; Illi suum nomen declarat. Moyses causatur, ne mandatum hoc exequi teneatur.

℣. 1. MOyses autem pascebat oves Jethro soceri sui sacerdotis Madian: cumque mi-
nasset gregem ad interiora deserti, venit ad montem Dei Horeb. 2 Ap-
paruitque ei Dominus in flamma ignis de medio rubi: & videbat, quod ru-
bus arderet, & non combureretur. 3 Dixit ergo Moyses: Vadam, & videbo visionem
hanc magnam, quare non comburatur rubus. 4 Cernens autem Dominus, quod per-
geret ad videndum, vocavit eum de medio rubi, & ait: Moyses, Moyses. Qui respon-
dit: Adsum. 5 At ille: Ne appropies, inquit, huc: solve calceamentum de pedibus
tuis: locus enim, in quo stas, terra sancta est. 6 Et ait: Ego sum Deus patris tui,
Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob. Abscondit Moyses faciem suam: non enim
audebat aspicere contra Deum. 7 Cui ait Dominus: Vidi afflictionem populi mei in
Ægypto, & clamorem ejus audivi propter duritiam eorum, qui præsunt operibus. 8
Et sciens dolorem ejus, descendi, ut liberem eum de manibus Ægyptiorum, & educam
de terra illa in terram bonam, & spatiosam, in terram, quæ fluit lacte, & melle, ad
loca Chananæi, & Hethæi, & Amorrhæi, & Pherezæi, & Hevæi, & Jebusæi. 9 Cla-
mor ergo filiorum Israel venit ad me: vidique afflictionem eorum, qua ab Ægyptiis op-
primuntur. 10 Sed veni, & mittam te ad Pharaonem, ut educas populum meum, fi-
lios Israel, de Ægypto. 11 Dixitque Moyses ad Deum: Quis sum ego, ut vadam ad
Pharaonem, & educam filios Israel de Ægypto? 12 Qui dixit ei: Ego ero tecum: &
hoc habebis signum, quod miserim te: Cum eduxeris populum meum de Ægypto, im-
molabis Deo super montem istum. 13 Ait Moyses ad Deum: Ecce ego vadam ad fi-
lios Israel, & dicam eis: Deus patrum vestrorum misit me ad vos. Si dixerint mihi:
Quod est nomen ejus: quid dicam eis? 14 Dixit Deus ad Moysen: Ego sum qui sum.
Ait: Sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos. 15 Dixitque iterum Deus ad
Moysem:

Moysen: Hæc dices filiis Israel: Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham,
Deus Isaac, & Deus Jacob, misit me ad vos: hoc nomen mihi est in æternum, & hoc
memoriale meum in generationem, & generationem. 16 Vade, & congrega seniores Is-
rael, & dices ad eos: Dominus Deus patrum vestrorum apparuit mihi, Deus Abraham,
Deus Isaac, & Deus Jacob, dicens: Visitans visitavi vos, & vidi omnia, quæ accide-
runt vobis in Ægypto: 17 Et dixi, ut educam vos de afflictione Ægypti, in terram
Chananæi, & Hethæi, & Amorrhæi, & Pherezæi, & Hevæi, & Jebusæi, ad terram
fluentem lacte, & melle. 18 Et audient vocem tuam: ingredierisque tu, & seniores
Israel, ad regem Ægypti, & dices ad eum: Dominus Deus Hebræorum vocavit nos:
ibimus viam trium dierum in solitudinem, ut immolemus Domino Deo nostro. 19 Sed
ego scio, quod non dimittet vos rex Ægypti, ut eatis, nisi per manum validam. 20
Extendam enim manum meam, & percutiam Ægyptum in cunctis mirabilibus meis, quę
facturus sum in medio eorum: post hæc dimittet vos. 21 Daboque gratiam populo huic
coram Ægyptiis: & cum egrediemini, non exibitis vacui. 22 Sed postulabit mulier a
vicina sua, & ab hospita sua, vasa argentea, & aurea, ac vestes: ponetisque eas super
filios, & filias vestras, & spoliabitis Ægyptum.

Ỷ. 1. AD MONTEM DEI HOREB.] Mons hic situs est in Arabia Petræa, & prope admodum montem Sinai. Hic ad Orientem est montis Horeb; ita ut cum Sol consurgit, Horeb circumquaque umbra Sinai montis obtegatur. Mons Sinai præter pluvias nullas habet aquas: & Horeb duos, vel tres fontes habet, & copiam arborum fructiferorum in vertice. Mons hic *Mons Dei* istic appellatur, vel propter altitudinem, vel per prolepsin, propterea quod Deus ibi apparuerit Moysi, qui hoc est enarraturus.

Ỷ. 2. APPARUIT EI DOMINUS.] Moyses tunc octoginta annos natus erat. Vide Exod. 7. 7. & Act. 7. 23. 29. 30. Hebraicus textus [1], & Septuaginta [2] habent: *Angelus Jehovah apparuit illi*. S. Stephanus quoque Actor. 7. 30. illum Angelum Domini vocat, & S. Paulus ad Galat. 3. 19. asserit legem Angelorum ministerio fuisse constitutam: *ordinata per Angelos*. Hic igitur erat Angelus a Deo missus, & infinitam illius majestatem repræsentans. Hanc sententiam sequitur S. Augustinus lib. 3. de Trinit. cap 11. (Vide & Tract. 3. in Joan. n. 17. & 18.) qui inde canonem generalem constituit pro omnibus apparitionibus, quæ in veteri Testamento Patriarchis contigerunt: *Illa omnia, quæ patribus visa sunt, cum Deus illis secundum suam dispensationem temporibus congruam præsentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Et si nos latet, quomodo ea ministris angelis fecerit, per Angelos tamen esse facta, non ex nostro sensu dicimus, sed sapimus, & credimus*. Sanctus Hieronymus in Epist. ad Galat. cap. 3. asserit etiam in toto veteri Testamento, cum Scriptura primum refert Angeli apparitionem, ac deinceps angelum hunc loquentem inducit, veluti ipsum Deum, agnoscendum esse illum vere esse ministrum Dei, in quo Mediator alloquitur homines. Sanctus Gregorius Magnus lib. 28. Moral. cap. 1. de hoc Angelo ait, quod inferius paulo Deus appellatur: *Modo Angeli, modo Dominus vocantur: quia Angelorum vocabulo exprimuntur, qui exterius ministrabant, & appellatione Domini ostenditur, qui eis interius præerat*.

Fatendum tamen est, plerosque Veterum asserere, eum, qui apparuit Moysi in rubo ardenti, vere fuisse filium Dei, & ipsum Deum. Sententiam hanc confirmant, 1. quia Filius Dei vocatur Angelus, aut Legatus Domini in Scripturis, veluti in Malachia 3. 1. 2. quia hic Angelus sumit hic nomen, atque auctoritatem Dei; ipse sibi vendicat illius essentiam,

A atque nomen incommunicabile; 3. Moyses Deuter. 23. 10 precatur Joseph benedictionem illius, qui ipsi apparuerat in rubo: sed non nisi Dei benedictionem poterat precari. Tertullianus contra Judæos, & l. 2. contra Marcion. n. 27. & lib. advers. Praxeam, S. Justinus Dialog. cum Tryph. S. Irenæus lib. 4. adversus. Hæres. cap. 16. S. Basilius lib. 2. & 4. contra Eunom. S. Hilarius lib. 4. & 5. de Trinitat. & in Psalm. 67. & 68. Eusebius in Psalm. 67. 76. & 77. & Theodoretus in quæst. 5. in Exod. hanc sententiam tuentur; & S. Augustinus, cujus verba superius allata sunt, utramque opinionem, velut probabilem refert in Quæstionibus in Exodum, atque in libro secundo de Trinitate cap. 13. & sermone sexto cap. 2. & sermone 7. 12. 3. novę Editionis: *Duæ*
B *sunt sententiæ*, ait ille, *quarum qualibet vera sit; ambæ secundum fidem sunt*.

IN FLAMMA IGNIS.] Hebraicus textus verti potest: *in corde ignis*. בלבת אש, vel לבת positum est pro להבה *flamma*. Moyses Deut. 4. 24. ait, Deum esse ignem devorantem. Universo Israeli apparuit de vertice Sinai, veluti magnus ignis. Exod. 24. 17. Psalmista Psalmo 96. 3. ait ignem procedere ante Deum, & ministros illius, esse tamquam flammam ignis. Grotius veterem versum Grecum adfert, ubi dicitur Deus aliquando apparuisse in speciem ignis.

Ỷ. 5. SOLVE CALCEAMENTUM DE PEDIBUS TUIS.] Nuditas pedum in more posita erat apud Ægyptios, atque Arabes in actibus eorum Religionis. Creditur ab Ægyptiis Pythagoras hoc hausisse dogma:
C *Adorate, & sacrificate nudis pedibus* [3]. Ad hanc usque diem Turcæ observarunt hanc consuetudinem, non nisi depositis soleis templa sua ingrediendi. Æthiopiæ Christiani eumdem deferunt suis Ecclesiis honorem, & Brachmanes Indorum Pagodis suis. Qui introire volebant Dianæ Cretensis templum, calceos linquebant: *Solinus* c. 19. *Ædem Numinis præterquam nudus vestigio nullus licito ingreditur*. Theodoretus idem asserit de Hierosolymitani Templi sacerdotibus: quod liquet etiam ex præcepto, quod dedit illis Deus Exod. 30. 19. pedes suos, manusque abluendi, cum ingressuri essent Sanctuarium. Iuvenalis Sat. 6. notat Iudæorum sui temporis morem Templa sua nudis pedibus adeundi.

Exercent ubi festa mero pede Sabbatha Reges.

D Ethnicis quoque similes erant ritus pedibus nudis incedendi, cum Iovem pluviam poscerent. Tertullianus de jejunio: *Cum stupet Cælum, & aret annus nudipedalia denunciantur*. Sanctus Augustinus de Hæresi-

1 ויּרא מלאך יהוה.
2 Ὤφθη αὐτῷ Ἄγγελος Κυρίου.
3 Ἀνυπόδητος θύε καὶ προσκύνει. Apud Jamblic. in ejus vita.

resibus Hæres. 67. de quibusdam Hæreticis loquitur, A qui Moysem, ac Iosue imitati nudis pedibus incedebant. Origenes Homil. 12. in Exod credit hanc Moysis actionem fuisse figurativam, ac significasse, futurum ut aliquando alius sumeret ipsius uxorem, atque Synagoga appellaretur, *Domus Discalceati*, cum Iesus Christus Synagogam sibi sponsam elegisset.

℣. 6. ABSCONDIT MOYSES FACIEM SUAM.] Caput, ac faciem penula sua involvit, sensu quodam timoris, ac venerationis. Septuaginta [1] referunt ipsum flexisse caput, & oculos deflexisse. Onkelos [2] ait, ipsum oculos demisisse. Si nuditas pedum obsequii erat nota, hæc alia quidem erat, facie involuta apparere. Videtur autem faciem suam obnupsisse veritus, ne Deum videret; quia timebat, ut hic adspectus ipsi mortem adferret. Vide Genes. 16. 13.

℣. 8. IN TERRAM BONAM, ET SPATIOSAM.] Regio Chanaan erat uberrima; & longe magis spatiosa, quam Terra Gessen, ubi Hebræi in Ægypto immorabantur, & ubi maxime arctati esse debebant propter ipsorum multitudinem. Terra Chanaan septuaginta leucas in longitudinem protendi poterat, viginti vero, vel quinque & viginti, atque ultra in latum patere, juxta Brochardum. S. Hieronymus recenset tantum centum & sexaginta ferme passuum millia a Dan ad Bersabee, ac sex & quadraginta millia in latitudinem. Hecatæus ait, Judæos possedisse optimæ terræ tres jugerum myriades.

IN TERRAM, QUÆ FLUIT LACTE, ET MELLE.] Hyperbolica locutio ad significandum agrum uberrimum fructibus eximiis, ac suavibus, & cultu facillimum. C Moyses ipse alibi prolixius describit, quænam esset hæc felicissima regio. *Dominus Deus tuus introducet te* (inquit ille Deut. 8. 7.) *in terram bonam, terram rivorum, aquarum, & fontium; in cujus campis, & montibus erumpunt fluviorum abyssi; Terram frumenti, hordei, & vinearum, in qua ficus, & malogranata, & oliveta nascuntur; terram olei, ac mellis &c. . . . . . cujus lapides ferrum sunt, & de montibus ejus æris metalla fodiuntur &c.* Deuteron. quoque 32. 13. ait, quod populum suum *constituit* Deus *super excelsam terram, ut comederet fructus agrorum, ut sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo, Butyrum de armento, & lac de ovibus cum adipe agnorum, & arietum . . . . cum medulla tritici, & sanguinem uvæ biberet meracissimum.* En autem quænam esset hæc regio adeo D felix. Denique Rabsaces (4. Reg. 18. 3.) ab Assyriorum Rege ad Judæos missus, ut illis suaderet, ut hujus Principis dederentur imperio, nihil pollicetur amplius, quam terram terræ illorum persimilem, *terram fructiferam, & fertilem vini, terram panis, & vinearum, terram olivarum, & olei, ac mellis &c.* Homerus simili figura agrum Argorum terræ mammillam vocat Iliad. 1. Et Virgilius Æneid. 3. loquitur eodem modo de excellenti regione.

. . . . . Tellus eadem nos ubere læto
Excipiet reduces: antiquam exquirite matrem.

Poetæ [3] commenti sunt Bacchum mellis, ac lactis rivos produxisse. Moysem autem cum Baccho pluribus in rebus confuderunt. Testatur Eugenius Rogerus l. 1. c. 2. mel, & lac hodie quoque communia adeo esse in Palæstina, ut illa mensis continuo E usurpentur, illisque omnes escæ condiantur.

IN TERRAM CHANANÆI.] Septuaginta ponunt *Gergezæi* post *Hevæi*, & Samaritana post legit *Pheresæi*: verum neque Hebraicus Textus, neque versiones aliæ, neque hic, neque ℣. 17. meminere. Recensiones, quæ occurrunt, populorum Chananæorum plerumque deficiunt.

℣. 12. HOC HABEBIS SIGNUM, QUOD MISERIM TE.] Ut cogat homines ad facinus aliquod arduum, tradit illis Deus passim signa, quæ factum hoc præcedant. Sed Deus hic Moysi pollicetur in missionis illius argumentum, rem, quæ erat subsecutura. Visio, quæ actu illi apparuit, sufficere poterat, ut in præsens confirmaretur; verum quemadmodum opus videri poterat impossibile Moysi, atque ille de eventu spem omnem amittere, Deus illum hortatur, ut animis non despondeat; eventu enim probatum iri, ab omnipotente missum fuisse; & cum ad Synai Montem pervenerit, cum populo de servitute educto, atque cum ipso simul sacrificia obtulerint, tunc demum universis palam probatum iri, quod extraordinarie ipse missus fuerit.

B Hæ rerum futurarum promissionis species ad ea confirmanda, quæ debent præcedere, passim in Scripturis reperiuntur: exempli causa in Isaia 12. 13. 14. 16. 17. Messiæ nativitas, qui e matre Virgine nasciturus est promittitur Achaz, veluti in proximæ liberationis fidem; & cum Propheta idem Ezechiæ dicit, a Deo liberatum iri de manibus Assyriorum, hoc signum illi tribuit: *Comede hoc anno, quæ reperis: in secundo autem anno, quæ sponte nascuntur; porro in tertio anno seminate, & metite, plantate vineas, & comedite fructum earum &c.* Interim tamen exercitus Senacherib actu obsidebat Hierusalem, atque nocte eadem hujus prædictionis deletus est. Quomodo igitur spondet ille Ezechiæ in futuræ signum liberationis libertatem, quæ illi erit, tertio post eam diem anno, serendi, ac metendi? Vide 4. Reg. 19. 29. & sequ. Huic autem principio innititur, quod Gamaliel in cætu principum Israelitarum ait, si Iesu Christi Religio esset a Deo, exitum, atque eventum, qui illi contigerit, fore probaturum, Act. 5. 38.

Aliqui locum hunc in alium sensum explicant: *Ego ero tecum, & hoc habebis signum* &c. Præsentia mea, adsistentia mea, patrocinium, quo te tuebor, & miracula, quæ meo nomine patrabis, probationes erunt, atque tuæ missionis argumenta; & cum populum meum liberaveris, huc mihi sacrificaturi appelletis. Vel aliter: Hæc apparitio, in qua me vides in hoc rubo ardenti, qui nequaquam comburitur, hoc signum erit, te a me esse missum.

℣. 13. QUOD EST NOMEN EJUS.] Moyses, atque Israelitæ Deum Patrum suorum agnoscebant nomine Dei Omnipotentis, Dei Creatoris, Dei Abraham, Terroris Isaac: sed illum proprio nomine atque incommunicabili, minime cognoscebant. Dominus illud nondum Patriarchis revelaverat, uti illud prodit paulo post cap. 6. 3. Moyses ab eo nomen ipsius petit, ut cum illius nomine ad Israelitas loqueretur, non videretur nullo fundamento loqui, atque illis dicere posset, quinam hic esset Deus, qui ipsi apparuerat, atque quis esset, declaraverat.

Quidam veteres Patres [4] docuerunt, nullum esse Deo nomen. *Deo nomen non est*, inquit Lactantius, *quia solus est: nec opus est proprio vocabulo, nisi cum discrimen exigit multitudo, ut unamquamque personam sua nota, & appellatione designes: Deo autem, quia semper unus est, proprium nomen est Deus.* Et equidem ridiculum est Deo velle tribuere proprium nomen, & singulare, perinde ac eo pacto distinguere vellemus ab aliis Diis. Ethnici iidem inceperunt Deos suos variis nominibus nuncupare tantummodo post horum inanium numinum multiplicationem. Ægyptii jactitant, se priores Diis nomina imposuisse. Græci diutius perstiterunt, antequam numinibus suis nomen aliquod darent [5]; & plures Philosophi asseruerunt nul-

1 Ἀπέστρεψε προσώπῳ.
2 כבש
3 Euripid. Bacchis. Philostrat. in Semele.
4 Lact. Instit. divin. l. 1. c. 6. Philo de nomin. commut. l. 6. de Legat. Iustin. Mart. exhort. ad Græcos; Clem. Alex. Strom. l. 1. Nyssen. l. 12. contra Eunom.
5 Herodot. l. 2. c. 52.

nullum Deo nomen tribui debere. Origenes lib. 6. contra Celsum huic respondens, qui sententiam hanc constituerat, fatetur, nullam esse vocem, quæ perfecte naturam, atque eminentes Dei qualitates valeat exprimere; verum contendit plura esse nomina, quæ inservire possunt, ut in alicujus ex ipsius proprietatibus agnitionem deveniamus. Nomen *Jehovah*, quod Deus hic Moysi patefacit, præ cæteris maxime Divinitati congruit; quoniam significat actualem ipsius existentiam, atque existentiam illam, quam ipse rebus creatis tribuit.

℣. 14. EGO SUM QUI SUM.] Hebraice [1]: *Ego ero (ille) qui erit*. Vel potius: *Eheieh qui (est) eheieh*. Et inferius paulo [2], *Ehieh misit me ad vos*. Vox hæc eheieh est persona prima futuri temporis verbi Hajah, ego sum; perinde ac dicere vellet Deus, *ego ero ille, qui erit vobiscum*. Ego ipse comitabor vos, protegam vos, & liberabo populum meum. Deinceps Deus passim appellatur *Jehovah* יהוה, quæ vox fluit e verbo *havah*, ego existo, estque tertia persona futuri temporis. Verti posset *Jehovah* ad litteram, *ille, qui tribuit*, vel *qui tribuet esse*.

Quidam Interpretes [3], & Grammatici nonnulli arbitrati sunt, se posse invenire in nominibus *Jehovah*, & *Eheieh* trium temporum vestigia, præsentis, præteriti, ac futuri (י denotat futurum, ו præsens, ה præteritum) perinde ac voluisset hoc nomine innuere omnia suæ æternitatis tempora: verum ut magna hanc veritatem tuearis, non est cur ad imbecillia adeo confugias argumenta, qualia horum sunt hæc Grammaticorum. S. Ioannes in Apocalypsi 1. 4. his verbis Dei majestatem designat: *Qui est, qui erat, & qui venturus est*. Author Carminum, quæ tribuuntur Orpheo, vel Onomatito ad illud idem animum advertit, cum ait, *Legislatorem eductum*, vel *egressum de aqua*, (hac periphasi Moysem designat) scripsisse *in duplici lege*, videlicet in duabus tabulis Legis, quod *Deus ille est, qui in se ipso initium, medium, & finem complectitur*.

Alibi jam animadverti potuit, in nominibus propriis sæpius futurum præsentis loco usurpari. Ita dicitur Isaac, Ismael, Jacob, Israel &c., quæ ad litteram significant, *ridebit, Dominus audiet, supplantabit, Deo prævalebit* &c.

Oleaster nomen Jehovah deduxit a verbo inusitato *hovah*, quod significat, *delere, miserabilem reddere* (vide Isai. 47. 11 Ezech. 7. 26. Mich. 7. 1., Job. 6 2. Proverb. 11. 6., Psalm. 56. 2.) perinde ac Deus hoc nomine significare vellet potentiam suam, vim, & qualitatem Dei ultoris, & terribilis. Moyses in Cantico, quod post transitum maris Rubri composuit, ait Exod. 15. 3. *Jehovah est vir pugnator: Jehovah nomen ejus* Et Deut. 28. 58. *timueris nomen ejus gloriosum, & terribile, hoc est Jehovah Dominum tuum*. Denique *Jehovah* sæpius additur *Sabaoth*, quæ vox significat exercitus Psalm. 23. 10. Isa. 1. 9. 24. & 3. 1. &c. Verum rationes hæ non satis idoneæ videntur, ut a communi opinione recedamus; quæ illud a verbo *havah* deducit, quod clarius Creatoris qualitatem ostendit.

℣. 15. DOMINUS DEUS PATRUM VESTRORUM.] Hebraice hic [4] habetur: *Jehovah Elohim patrum vestrorum*. Eruditi plures viri asserunt, consuetam pronunciationem, qua nos enunciamus *Jehovah*, neque rectam esse, neque veterem exprimendi rationem incommunicabile nomen Dei. Aliter notatum apud veteres reperitur. Sanchoniaton apud Eusebium Præp. l. 10. c. 9. scribit *Jevo*; Diodorus Siculus l. 2. Biblioth. Macrobius Saturn. l. 1. c. 18. S. Clemens Alexandrinus l. 5. Strom. Sanctus Hieronymus in Psal. 8. Origenes l. 6. contra Celsum pronunciant *Jao*; S. Epiphanius Hæres. 40. Theodoretus qu. 15. in Exod. & Samaritani, *Jabe*, vel *Jave*. Invenitur etiam apud Veteres Jahoh, Javo, Jaod, Jaou. Ludovicus Cappellus enunciat Javo; Drusius, Iave; Mercerius, Ieheva; Hottingerus Iehua. Mauri Deum suum appellabant Iubam, quod idem esse, ac Iova nonnulli putant. Trallianus refert quædam magica carmina adversus podagram, ubi legitur Ias, vel Iaoth. Verisimile equidem est admodum nomen Iovis, aut Iovis-piter, deductum esse a Iavo, vel Iehovah.

Iudæi post Templi excidium non pronunciant amplius nomen hoc incommunicabile; illius loco legunt *Adonai*, cum illis occurrit illud in Textu. Docent sacri hujus nominis virtute Moysem universa sua miracula patrasse. Cum hic Legislator illud submissa voce in aurem Nechephri Ægyptii Regis protulisset, Princeps hic illico mortuus prolapsus est, si fides Artapano apud S. Clementem Alexandrinum l. 5. Strom. Origenes l. 1. contra Celsum docet Ethnicos hoc usos fuisse aliis in exorcismis, atque ut Ægros curarent. Ægyptii illi, quibus fas erat ingredi Solis Templum, deferebant circum se nomen *jaou* [5]. Iudæi quoque falsò referunt, Iesum Christum omnia sua miracula sacrati hujus nominis virtute perfecisse.

HOC MEMORIALE MEUM IN GENERATIONEM &c.] Temporibus futuris agnoscar nomine Iehovah. Nomen hoc nulla obruet oblivio, donec ego non obliviscar mei. Hebraica vox *Seker* [6] planè originem dedit latinæ voci *Sacer, Sacrum*, quia interponitur nomen Dei, atque ipsius mentio fit in Sacrificiis, ac juramentis.

℣. 16. CONGREGA SENIORES ISRAEL.] Grotius in caput 4. Exod. ℣. 29. & Bertramus de rep. Heb. credunt, Seniores constituisse Senatum, aut Societatem probe institutam Septuaginta virorum ex omnibus Tribubus Israel electorum, ut eas regerent pro arbitrio, atque auctoritate Regis Ægypti. Liquet nomen *Seniores* denotare passim dignitatem. Ita Carthaginienses Magistratus suos [7] appellabant. Romani Reipublicæ Principes Senatores vocabant, quod idem significat ac Seniores. Invenimus apud Homerum Iliad. B. I. Σ. qualitatem eamdem Græciæ principibus attributam. Lacædemoniis, & Cretensibus sui erant Seniores. Verum hoc in loco probabile admodum est, sub hoc nomine intelligi tantum Capita Tribuum, primores populi, quibus peculiaris esse poterat authoritas in familias absque eo quod Judicum authoritate pollerent in populum universum.

VISITANS VISITAVI VOS.] Angelus, qui loquitur ad Moysem, ait, se data opera in Ægyptum descendisse, ut per se ipsum cognosceret, utrum Ægyptiorum crudelitas adversus Hebræos ea esset, quam Israelitarum clamores præseferebant. Videtur hic adimpleri illa Prophetia Ioseph Genes. 50. 23. *Post mortem meam Deus visitabit vos*. Deus humano loquitur modo; dicit enim, se ipsum lustrare terras, ut earum rerum, quæ ipsi dicuntur, veritatem agnoscat. Vide rem eamdem *Genes.* 18. 21.

℣. 18. DEUS HEBRÆORUM VOCAVIT NOS.] Textus autographus [8] verti potest: *Deus Hebræorum invocatus est super nos*. Nosmet ad ipsum direximus, utpote ipsius populus; vel, Nos servi sumus Dei Hebræorum; ipse nos agnovit in populum suum, sicuti nos illum agnoscimus in Deum nostrum. Quidam vertunt: *Ille nobis apparuit: Ille obvius factus est nobis*.

IBIMUS VIAM TRIUM DIERUM.] Testantur Pererius, Bonfrerius & Estius ad Exod. 5. 3. trium tantum

1 אהיה אשר אחוה *Aqu. Theod.* Ἔσομαι ἔσομαι, *ego ero, ego ero*. 70. Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. *ego sum ille qui est*.
2 אהיה שלחני אלוכם
3 Pererius, Zanchius, Buxtorfius.
4 יהוה אלהי אבהוכם
5 Clemens Alexand. lib. 5. Strom.
6 זה זכרי לדור דור *Sym.* Ἀνάμνησις μου 70. Μνημοσύνον.
7 Aristotel. Politic. e. c. 9.
8 נקרה עלינו

tum dierum inter esse a terra Gessen ad Sinai, via A compendiaria. Beniamin in itinerario pag. 110. statuit montem hunc iter unius diei a mari rubro. Israelitæ diutius in hoc itinere immorati sunt; quadraginta dies in illo insumserunt: sed Moyses eos per varias ambages atque lento gradu deduxit.

Non dimittet vos .... nisi per manum validam.] Rex hic obdurabitur, atque oportebit, ut sævissimis utar suppliciis, atque omni brachii mei virtute, ut ipsius pertinaciam evincam. Aliter: Pharaon libenter egredi vos non patietur; non ille comiter iis subscribet, quæ postulabitis, verum ipso invito vos educam; atque vos liberaturus ea utar potentia, cui nequeat obsistere. Potest quoque verti Hebraicus textus [1]: Ille vos abire non sinet, neque illum plagarum vis deterrebit: ille animum obfirma- B bit adversus ea omnia mala, quæ in ipsum ingeram. Quandoque *manus valida* intelligitur pro magno exercitu. Itaque verti posset: Ille vos abire non sinet, nisi simul omnes; cogetur ille pati vos discedere veluti magnum exercitum. Vide Exod. 6. 1. & Num. 20. Onkelos hic vertit [2]; non nisi magno terrore coactus vos patietur discedere. Sensus hic cum vulgata congruit, qui quidem naturalis est magis, ac simplex.

℣. 22. Postulabit mulier a vicina sua.] Festivitatis cujusdam prætextu, quam in honorem Dei ui celebraturæ in Arabiæ deserta proficiscebantur, ab accolis ornatus, & supellectiles mutuatæ sunt, ut concinnæ magis ad eam solemnitatem procederent. Samaritana versio habet: *Vir postulabit a vicino suo, & mulier a vicina sua.* C

Quæritur hic, utrum Deus præcipiat, an suadeat saltem mulieribus Israelitarum furtum, illis dicens, quod ab Ægyptiis aurea vasa, atque argentea mutuentur, eo consilio, ne deinceps unquam commodata restituant. Responderi potest Deum hac in re Hebræos dispensasse ab ea lege, quæ furtum prohibet; vel potius ipsum prout rerum omnium absolutum dominum ad Hebræos transtulisse dominium, ac proprietatem bonorum, quæ prius ad Ægyptios spectabant. Addi potest cum Melchiore Cano. de locis Theoog. l. 2. c. 4. quod cum Ægyptii injuste Israelitas asperrimis laboribus obruissent, hi potuerunt sibi ob tot pœnas pretium sumere, & suis ipsis manibus laborum suorum fructum capere, retinentes, quod ad Ægyptios attinebat; præsertim cum nulla alia ipsis D præterea suppeteret ratio, qua paria sibi fieri posse confiderent. Author libri Sapientiæ hanc rationem confirmat hæc dicens cap. 10. 17. *Reddidit Deus justis mercedem laborum suorum.* Author idem libri Sapientiæ, vel potius Spiritus Sanctus, qui ad loquendum eo utitur organo, aliam suggerit rationem, qua Hebræos excusemus, cum ait, quod *justi tulerunt spolia impiorum.* Præbet enim nobis bona hæc consideranda, veluti aquisitionem, & prædam de hostibus, atque de juste indicto bello relatam. Ægyptii erant hostes Dei ac populi illius. Magister Sententiarum crimine exolvit Israelitas, qui hac in re simplici egerunt animo, ac fide recta. Sed quo ad illos, qui pravis suis cupiditatibus, ac studiis se dereliquerunt, excusari nequaquam possunt, multoque minus accusari Deus, E quod eos ad malum impulerit; quia hac in occasione Deus non imperabat Israelitis; permittebat solum, ut ipsi astu, ac dolo uterentur adversus gentes, quæ in malitiæ, ac criminum suorum supplicium falli merebantur, omnibusque suis bonis spoliari.

Ecce autem judicium, quod de facto hoc Patres tulerunt. S. Irenæus observat lib. 4. advers. Hæres. c. 49. „ Ægyptios populos fuisse debitores non solum rerum, sed & vitæ suæ propter Patriarchæ „ Ioseph præcedentem benignitatem. Nobis autem „ secundum quid debitores sunt Ethnici, a quibus „ & lucra, & utilitates percipimus; quæcumque illi „ cum labore comparant his nos in fide cum simus „ sine labore utimur. Adhuc populus pessimam ser„ vitutem serviebat Ægyptiis, quemadmodum Scri„ ptura ait. Et cum vi potestatem exercebant Ægy„ ptii in filios Israel, & in odium eis adducebant „ vitam in operibus duris luto, & latere, & omni„ bus operibus quæ fiebant in campis per omnia ope„ ra, quibus eos deprimebant cum vi. Et ædifica„ verunt eis civitates munitas multum laborantes, „ & augentes eorum substantias annis multis, & „ per omnem modum servitutis, cum illi non so„ lum ingrati essent adversus eos, verum & univer„ sos eos perdere vellent. Quid igitur injuste ge„ stum est, si ex multis pauca sumpserunt, & qui po„ tuerunt multas substantias suas habere, si non ser„ vissent eis, & divites abire, paucissimam mercedem „ pro magna servitute accipientes inopes abierunt? „ Quemadmodum si quis liber abductus ab aliquo „ per vim, & serviens ei annis multis, & augens „ substantiam ejus, post inde aliquod adminiculum „ consecutus, putetur quidem modica quædam ejus „ habere, revera autem ex multis laboribus suis, & „ ex acquisitione magna pauca percipiens discedat, „ & ex hoc ab aliquo imputetur ei, quasi non re„ cte fecerit: ipse magis injustus judex apparebit „ ei, qui per vim in servitium fuerit deductus. Ita Iudæi ex Ægypto secedere potuerunt, parva adeo ab Ægyptiis accipientes, in eorum comparatione, quæ maxima illis debebantur.

Tertullianus non veretur Marcionitas ipsos, contra quos scribit, judices constituere de eo, quod judicandum est de hoc Hebræorum facinore adversus Ægyptios. Marcionitæ ex loco hoc, aliisque nonnullis arguebant, Authorem veteris testamenti malum fuisse Principem, quoniam malum præcipiebat. Ecce autem quæ Tertullianus Marcioni respondet l. 2. contra Marcionem c. 20. *Age infelicissime hæretice, te ipsum expostulo arbitrum; cognosce in utramque gentem prius; & ita de authore præcepti judicabis. Reposcunt Ægyptii de Hebræis vasa aurea, & argentea; contra Hebræi mutuas petitiones instituunt, allegantes sibi quoque eorumdem patrum nomine ex eodem scripturæ instrumento, mercedes restitui oportere illius operariæ servitutis, pro laterinis deductis, pro civitatibus, & villis ædificatis. Quid judicabis optimi Dei elector? Hebræos fraudem agnoscere debere, an Ægyptios compensationem? Nam & ajunt ita actum per Legatos utrinque, Ægyptiorum quidem repetentium vasa, Judæorum vero reposcentium operas suas, & tamen has justitia renunciaverunt sibi Ægyptii.*

Videtur hoc in loco alludere Tertullianus veteri Judæorum Traditioni [3], qui credunt Ægyptios litem Hebræis intendisse coram Alexandro Magno; sed cum hic Hebræorum postulata adversus illos intellexisset, hos a petitionibus suis discessisse. Tertullianus sequitur contra Marcionem. *Hodie adversus Marcionitas amplius allegant Hebræi negantes compensationi satis esse, quantumvis illud auri, atque argenti, si sexcentorum millium operæ per tot annos, vel singulis nummis æstimarentur. Quæ pars major repetentium vaga; an incolentium villas, & urbes? Querela ergo major Ægyptiorum, an gratia Hebræorum? Ut solo injuriarum judicio Hebræi Ægyptios repercuterent, liberi homines in ergastulum subacti: ut solas scapulas suas scribæ eorum apud subsellia sua ostenderent flagellorum continuo meliosa atrocitate laceratas: non paucis lancibus, & scyphis pauciorum utique divitum ubique, sed totis & ipsorum facultatibus, & popularium omnium collationibus satisfaciendum Hebræis pronunciasset ..... Plane*

minus

2 לא יתן ... להלך ולא ביד חזקה
2 דחילא רקיפא
3 Vide Abraham Zaccuth. in Sopher. Jocchasim, & Gemarr. Babylon. ad titul. Sanhedrin, cap. 11. apud Seldenum de jure nat. & gent. l. 7. c. 8.

minus exigi jussit : Hebræis enim etiam filios Ægyptii A
restituere debuerant &c.

S. Augustinus lib. 2. contra Faustum Manichæum cap. 71. contendit Moysem Hebræis imperantem, ut spoliarent Ægyptios, usque adeo non peccasse, ut imo Hebræi deliquissent non obtemperando. Deus enim jusserat, qui utique non solum secundum facta, verumetiam secundum cor hominum, novit quid unusquisque, vel per quem perpeti debeat. Sed hic Sanctus se credere ostendit deinde, hac in re culpa vacuos nequaquam fuisse Judæos. *Carnalis itaque adhuc ille populus erat, ait, & rerum terrenarum cupiditate occupatus, Ægyptii vero sacrilegi, & iniqui; nam & auro illo, hoc est Dei creatura male utentes ad creatoris injuriam, suis idolis serviebant, & homines peregrinos gratuito labore injuste, ac vehementer afflixerant: Digni ergo erant & isti, quibus talia juberentur, & illi qui talia paterentur; & forte secundum suas voluntates, & cogitationes Hebræi magis permissi sunt facere ista, quam jussi.*

Theodoretus quæst. 23. in Exod. probat nequaquam injustum fuisse, quod Israelitæ adversus Ægyptios patrarunt. Deus remunerari voluit populum suum propter ærumnas illius, atque in Ægyptios animadvertere ob illorum sævitiam, ac injustitiam, qua Pharaonis consortes culpæ facti fuerant in persecutione, qua in Hebræos desævierant. S. Alcimus Episcopus Viennensis est in eadem sententia, atque spolia, quæ de Ægypto Israelitæ retulerunt, veluti laborum ipsorum mercedem intuetur:

Portantur avari
Sic Pharaonis opes, quem tunc mercede soluta
Servitii longum credas taxasse laborem.

Josephus l. 2. Antiq. c. 8. ait Ægyptios muneri dedisse hæc omnia Judæis; alii quidem ut citius ægrederentur, alii vero propter vicinitatis eorum consuetudinem. Verum hoc ex Scriptura non liquet.

S. Clemens Alexandrinus Strom. l. 1. paucis admodum verbis ea omnia collegit, quæ dici poterant pro Hebræorum justificatione. *Exeuntes Hebræi magna Ægyptiorum præda exportata recesserunt: non propter avaritiam, ut dicunt accusatores (neque enim Deus eis persuasit aliena concupiscere) sed primum quidem earum, quas omni tempore Ægyptiis præbuerunt, operarum, ac servitiorum necessariam*
B *mercedem referentes: deinde etiam se quodammodo ulti sunt Ægyptiis ut avaris par pari referentes prædæ exportatione, sicut illi Hebræis prius molestiam attulerant, redigendo eos in servitutem. Sive ergo ut in bello quis hoc factum esse dixerit, res hostium victoriæ jure auferre volebant, ut potentiores inferiorum: belli autem justa erat causa. Supplices propter famem Hebræi venerunt ad Ægyptios; illi autem hospites redactos in servitutem, instar mancipiorum servire coegerunt, ne mercedem quidem eis solventes. Sive ut in pace: mercedem plenam ab invitis acceperunt, qui longo tempore non solvebant, sed ipsos ea privabant.* Argumenta eadem leguntur apud Philonem l. 1. de vita Moysis.

CAPUT IV.

Moyses se excusare pergit, ne mittatur in Aegyptum. Miracula, ut persuadeatur; Aegyptum versus proficiscitur; Angelus minatur necem Eliezero filio Moysis; Sephora illum ab hoc periculo liberat ipsum circumcidendo. Aaron occurrit Moysi usque ad Montem Sinai.

1. RESpondens Moyses ait: Non credent mihi, neque audient vocem meam, sed
dicent: non apparuit tibi Dominus. 2 Dixit ergo ad eum: Quid est, quod
tenes in manu tua? Respondit: Virga. 3 Dixitque Dominus: Projice eam
in terram. Projecit, & versa est in colubrum, ita ut fugeret Moyses. 4 Dixitque Do-
minus; Extende manum tuam, & apprehende caudam ejus. Extendit, & tenuit, ver-
saque est in virgam. 5 Ut credant, inquit, quod apparuerit tibi Dominus Deus pa-
trum suorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Jacob. 6 Dixitque Dominus rur-
sum: Mitte manum tuam in sinum tuum. Quam cum misisset in sinum, protulit leprosam
instar nivis. 7 Retrahe, ait, manum tuam in sinum tuum. Retraxit, & protulit ite-
rum, & erat similis carnis reliquæ. 8 Si non crediderint, inquit, tibi, neque audie-
rint sermonem signi prioris, credent verbo signi sequentis. 9 Quod si nec duobus qui-
dem his signis crediderint, neque audierint vocem tuam: sume aquam fluminis, & ef-
funde eam super aridam, & quidquid hauseris de fluvio, vertetur in sanguinem. 10
At Moyses: Obsecro, Domine, non sum eloquens ab heri, & nudiustertius: ex quo
locutus es ad servum tuum, impeditioris, & tardioris linguæ sum. 11 Dixit Dominus
ad eum: Quis fecit os hominis? aut quis fabricatus est mutum & surdum, videntem,
& cæcum? nonne ego? 12 Perge igitur, & ego ero in ore tuo: doceboque te, quid
loquaris. 13 At ille: obsecro, inquit, Domine, mitte quem missurus es. 14 Iratus
Dominus in Moysen, ait: Aaron frater tuus Levites, scio, quod eloquens sit: ecce ipse
egreditur in occursum tuum, vidensque te lætabitur corde. 15 Loquere ad eum, & po-
ne verba mea in ore ejus: & ego ero in ore tuo, & in ore illius, & ostendam vobis,
quid agere debeatis. 16 Ipse loquetur pro te ad populum, & erit os tuum: tu autem
eris in his, quæ ad Deum pertinent. 17 Virgam quoque hanc sume in manu tua, in
qua facturus es signa. 18 Abiit Moyses, & reversus est ad Jethro socerum suum, di-
xitque ei: Vadam, & revertar ad fratres meos in Ægyptum, ut videam, si adhuc vi-
vant. Cui ait Jethro: Vade in pace. 19 Dixit ergo Dominus ad Moysen in Madian:

Vade, & revertere in Ægyptum: Mortui sunt enim omnes, qui quærebant animam tu-
am. 20 Tulit ergo Moyses uxorem suam, & filios suos, & imposuit eos super asinum,
reversusque est in Ægyptum, portans virgam Dei in manu sua. 21 Dixitque ei Dominus
revertenti in Ægyptum: Vide, ut omnia ostenta, quæ posui in manu tua, facias coram
Pharaone: ego indurabo cor ejus, & non dimittet populum: 22 Dicesque ad eum: Hæc
dicit Dominus: Filius meus primogenitus Israel. 23 Dixi tibi: Dimitte filium meum, ut
serviat mihi, & noluisti dimittere eum: ecce ego interficiam filium tuum primogenitum.
24 Cumque esset in itinere, in diversorio occurrit ei Dominus, & volebat occidere eum.
25 Tulit illico Sephora acutissimam petram, & circumcidit præputium filii sui, tetigitque
pedes ejus, & ait: Sponsus sanguinum tu mihi es. 26 Et dimisit eum, postquam dixerat:
Sponsus sanguinum ob circumcisionem. 27 Dixit autem Dominus ad Aaron: vade in oc-
cursum Moysi in desertum. Qui perrexit obviam ei in montem Dei, & osculatus est eum.
28 Narravitque Moyses Aaron omnia verba Domini, quibus miserat eum, & signa, quæ
mandaverat. 29 Veneruntque simul, & congregaverunt cunctos seniores filiorum Israel.
30 Locutusque est Aaron omnia verba, quæ dixerat Dominus ad Moysen, & fecit signa
coram populo. 31 Et credidit populus. Audieruntque, quod visitasset Dominus filios
Israel, & quod respexisset afflictionem illorum, & proni adoraverunt.

℣. 1. NON CREDENT MIHI.] Sed si credere mihi nolunt? Vel; prævideo illos nullam habituros fidem verbis meis; quodnam prodigium patrare potero, ut eos evincam? Moyses non ambigit de promissione, quam illi fecerat Deus ℣. 18. Cap. 3. interrogat solum quo pacto persuadere poterit populum, & qua arte sibi utendum sit, eum liberaturo. Hic humilitatis ipsius effectus est, non autem diffidentiæ.

℣. 6. PROTULIT LEPROSAM INSTAR NIVIS.] Lepræ quædam est species, quæ alba a Medicis nuncupatur, & quæ cutem pallidam efficit, albam, atque scabram. Videri ea possunt, quæ de variis lepræ generibus a nobis dicta sunt in Leviticum Cap. 13. & 14.

℣. 9. SUME AQUAM FLUMINIS.] Operatusne est miraculum hoc ibidem? Iosephus Antiq. l. 2. c. 12. asserit: Ait enim, Moysem hausisse aquam ibi propius, atque effudisse coram Domino: sed Philo refert miraculum hoc in Ægypto tantum fuisse patratum ad aquas Nili, quod quidem probabilius est.

℣. 10. NON SUM ELOQUENS AB HERI ET NUDIUS TERTIUS &c.] Hæc verba ab heri, & nudius tertius usurpantur fere pro brevi admodum temporis intervallo [1]; sed aliquando etiam pro diuturniori tempore desumuntur. Vide Daniel. 13. 15. & 1. Macchab. 9. 44. Exempli gratia, Moyses ait capite 21. ℣. 29. hujus libri, quod si bos cornu percusserit ab multo tempore, *ab heri, & nudiustertius*, atque dominus certior factus fuerit; si deinde bos hic occiderit aliquem, lapidibus obruatur & dominus, & bos. Quod igitur hic ait Moyses de sua loquendi difficultate *ab heri, & nudius tertius* intelligi potest, veluti defectus naturalis, quem ab adolescentia habuerit, vel simpliciter de difficultate loquendi, quæ illi supervenit paucis diebus ante casu aliquo, quem minime refert. Hebraicus textus [2]: *Obsecro Domine, ego non sum eloquens: atque etiam ab heri, & nudiustertius, ex quo locutus es ad servum tuum, quia oris, & linguæ tardioris sum.* Innuere videtur, naturalem linguæ suæ tarditatem percrebuisse ex quo ad illum Dominus locutus fuerat; vel, eloquentiam suam eloqui dediscere, cum animum adverteret ad magnitudinem Sapientiæ Dei, atque ad munus, cui illum præficiebat [3]. Septuaginta: *Obsecro Domine, non sum eloquens* [4], *neque ante, neque postquam locutus es ad servum tuum;* (scis Domine, quæ mihi sit loquendi difficultas; neque tu locutus ad servum tuum hanc ipsi ademisti;) *mihi vox imbecillis est, & lingua tardior* [5]. Rabbini quidam docent loquendi hanc difficultatem Moysi contigisse ex eo, quod, cum tertium annum agens oblatus fuisset Ægyptio regi; atque haruspices clamassent, pueri hujus vitam regioni fatalem futuram, in id consilii abiere universi, ut spiritus illius periculum fieret, ipsi eodem tempore oblatis, & lapide pretioso, & pruna; tunc vero si pretiosum lapidem elegisset, morti addiceretur; sin autem maluisset prunam, vivere adhuc paterentur. Illico examen initum est. Moyses infans manum porrigere unioni volebat, sed angelus eam ad prunam deflexit, illamque ori admovit; ita ut torreretur lingua, qua re balbus imposterum toto vitæ spatio esse perseveravit. Inania commenta.

Animadvertere possumus in Ezechiele 3. 5. 6. hanc loquendi rationem, *lingua profunda, vel tardior;* (utrumque enim eadem Hebraica voce explicatur) significare linguam ignotam, atque difficilem, quæ intelligatur. *Non enim ad populum profundi sermonis, & ignotæ linguæ tu mitteris* (huic prophetæ Deus inquit) *sed ad domum Israel* &c. Igitur quod hic Moyses ait ita intelligi poterit: Obsecro Domine, me ab hoc opere exolve; neque enim ita loquor, ut facile intelligar ab Ægyptiis, atque Israelitis: Oblitus sum sermonis Ægyptii, & Hebraici in Regione Madian [6], non calleo amplius, ut antea, duas hasce Linguas. Quadraginta fluxerant anni, ex quo de Ægypto decesserat.

℣. 13. MITTE QUEM MISSURUS ES.] Veteres Patres credidere Moysem hic postulare Messiæ adventum, qui Missi nomine sæpius adeo in Scripturis designatur. Quidam Rabbini [7] credunt petere a Deo, ut aliquem ipsi tribuat adjutorem; exempli gratia, fratrem Josue. Lyranus, & Tostatus hic Aaronem fratrem ipsius designari arbitrantur. Onkelos: Mitte Domine,

1 Genes. 31. 2. 5. & Deuter. 19. 4. &c.
2 בי ארנו לא איש דברים אנכי גם מתמול גם משלשם גם באז דברך אל עבדך כי כבר פה וכמר לשין אנכי Aq. Οὐκ ἀνὴρ ῥημάτων.
3 Gregor. Homil. 8. in Ezech. Origen. homil. 3. in Exod.
4 Εὔλογος. Syr. Εὔλαλος. Editio Romana Ἴσχνος. Sym. Theod. Μογιλάλος. *Difficulter loquens.*
5 Ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσος ἐγώ εἰμι.
6 Hugo, Victor. Barrad.
7 Rabb. Salom.

ne, per manum illius, qui dignus eſt, qui mittatur. A Septuaginta [1]: *Mitte alium, qui ad hoc munus ſit idoneus*. Hebraicus textus [2] ad litteram: *Mitte, quæſo, per manum* (illum, quem) *mittes*; Mitte illum, cui tuam potentiam ad id munus debes tribuere. Manus denotat potentiam, authoritatem. Vel: Mitte per miniſterium illius, quem mittes. Manus poteſt ſignificare miniſterium. Hebraicus textus in hunc quoque ſenſum poſſet transferri: *Obſecro, Domine, vis mittere me cum hac authoritate?* Poſſibilene eſſet, te velle mihi demandare munus tanti momenti? *Quæſo, Domine, mittens in manu mittes?* vel: *Mittens mittes me cum tanta poteſtate?* vel: *ad tantum opus?*

Nonnulli [3] arbitrantur Moyſem peccaſſe ita Divinis obſiſtentem imperiis: idque innuere velle videtur Scriptura, cum ait, Deum illi ſuccenſuiſſe: B ſed Patres Baſilius in Iſa. 6. S. Gregorius l. 35. Moral. c. 2. S. Hieronymus ad Damaſ. Moyſis modeſtiam excuſant, laudantque prudentiam; & cum Scriptura ait, Deum in illum exarſiſſe ℣. 14. credendum eſſe, ipſam humano modo loqui, non ſecus ac cum pater utitur authoritate ſua, ut filii evincat modeſtiam atque repugnantiam ad id ſuſcipiendum, quod præter vires ſuas arbitretur.

℣. 16. IPSE ERIT OS TUUM.] Tu loqueris ore illius, ille interpres erit tuarum cogitationum. Ita quoque Deus dixit Ieremiæ 15. 19. *Os meum eris*. Hebraica verba magis exprimunt: Aaron erit tibi pro ore: & tu eris illi pro Deo. Capite 7. ℣. 1. idem exprimit dicens: Ego conſtitui te Deum Pharaonis, & Aaron erit propheta tuus; tu habebis in ipſum C authoritatem; ille tua excipiet mandata, tuique animi ſenſa explicabit; Tu loqueris ad illum nomine meo; ipſe te audiet, veluti ſi Deus ipſe loqueretur ad ipſum; nihil aliud dicet quam quod imperabis, ut dicat; ipſe tuus erit interpres [4], & tu Magiſter eris illius, Doctor, vel Dominus. Tu habebis in ipſum vitæ jus, ac mortis, ait Grotius. Vox *Elohim* ſupremam ſignificat authoritatem.

℣. 17. VIRGAM QVOQVE HANC SVME IN MANU TVA.] Moyſes, quippe qui Paſtor erat, manu ſemper baculum deferebat. Poetæ Circem cum virga exhibent, ut magicas ſuas operationes exequatur. Mercurius virgam ſemper geſtat, qua utitur ad animas ex inferis eruendas; Æneid. IV.

Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco. D

Bacchus cum ſuo thyrſo repræſentatur. Hiſtoria Moyſis involuta fuit Ethnicorum horum numinum duorum fabulis. Demon ſecundum ipſos eſt ſignum veri Dei. Ingens dementia!

℣. 18. VADE IN PACE.] Septuaginta addunt hæc verba: *Poſt omne id tempus Ægypti Rex occubuerat*. Quod ipſum apud Philonem legitur, & Ioſephum. Cum Rex Ægypti, quo regnante Moyſes alio confugere debuerat, obiiſſet, Moyſes in Ægyptum reverſus eſt.

℣. 20. IMPOSVIT EOS SVPER ASINUM.] Impoſuit Sephoram, & Eliezerum. Septuaginta; Ἐπὶ τὰ ὑποζύγια; impoſuit eos ſuper aſinos. Eliezer adhuc puer erat dubio procul, quoniam nondum fuerat circumciſus; quod de Gerſom minime obſervatur. E Hebraicus textus ſuperius c. 2. 22. de Gerſom nativitate tantum locutus eſt; de Eliezer autem ne verbum quidem.

VIRGAM DEI.] Baculum, qui eſſe debebat inſtrumentum miraculorum, quæ Moyſes Deo imperante facturus erat: Virgam, quam tradiderat illi Deus, ut ſecum geſtaret.

℣. 21. INDVRABO COR PHARAONIS.] Ego ſinam ipſum obdurari, ego ipſum ſibi derelinquam, ſuæque deſeram corruptioni. Deus numquam obdurat aliquem actu directo, & poſitivo, quoniam mali author eſſe nequit, neque peccati; ſed juſtitiæ ſuæ effectu permittit peccatorem obdurari. D. Auguſtinus Ep. 194. ad Sixtum: *non impartiendo malitiam, ſed non impartiendo miſericordiam*. Denegat aliquando peccatori gratiam, quam ille neglexerit, atque reſpuerit, cum ipſi prius obtuliſſet. Si obduratur Pharao, uni illi vitio verti poteſt; eo quod Divinis inſpirationibus præcluſerit cor ſuum, tenebras ſuas dilexerit, & lucem oderit, atque maledictionem benedictioni prætulerit [5]: *Non operatur Deus in homine ipſam duritiam cordis; ſed indurare eum dicitur, quem mollire noluerit, ſic etiam excæcare, quem illuminare noluerit, & repellere eum, quem noluerit vocare*. Scriptura aliquando ait Deum facere, quod ſimpliciter permittit, vel non impedit. Geneſ. 24. 27. Exod. 1. 18. Deut. 20. 16. Job. 2. 3. & 9. 25. & 1. Reg. 27. 11. &c.

Origenes Philocal. c. 20. ac poſt illum Græci Patres Theodoretus in Rom. 9. 17. & Baſilius Scholion in Rom. 9. 18. explicant duritiam Pharaonis dicentes, Deum indulgentia ſua obdurandi occaſionem tribuiſſe; quemadmodum Herus inobedienti ſervo, & pervicaci ait: Ego te corrupi; ego te nimia indulgentia mea te inſolentem effeci. Verum S. Auguſtinus qu. 18. in Exod. ita intelligit: Deus indurat Pharaonem permittens providentia ſua multa, quæ impedire potuiſſet; exempli gratia, fallacia Ægyptiorum Magorum miracula, & plerarumque plagarum, quibus illum percuſſit, brevitatem. Hæc omnia totidem fuerunt cauſæ calamitatis, atque duritiæ hujus Principis.

℣. 22. FILIUS MEUS PRIMOGENITUS ISRAEL.] Omnes populi mei ſunt. Ego ſum Creator illorum, & Parens; verum Iſrael eſt meus primogenitus; ipſe eſt hæres promiſſionum mearum, atque objectum meæ voluptatis.

℣. 23. FILIUM MEUM.] Septuaginta: *Populum meum*.

℣. 24. OCCURRIT EI DOMINUS.] Septuaginta: *Angelus Domini*; Angelus idem, quem in ardenti rubo conſpexerat, vel angelus Iſraelitarum inimicus, ut ait Origenes lib. 5. contra Celſum, cui nulla eſſet poteſtas, niſi in eos, qui non eſſent circumciſi. *Volebat occidere eum*. Alii, quos inter Vatablus, pronomen *eum* referunt ad Moyſem. Angelus eum interficere volebat, vel propter diffidentiam, quam oſtenderat de potentia Dei, vel propterea quod nimis filii ſui circumciſionem diſtulerat. Alii [6] referunt ad Eliezerum filium Moyſis. Aſſerunt autem, angelum eum occidere voluiſſe, quia nondum circumciſus fuerat. Sanctus Auguſtinus quæſtionem hanc inter problematicas ſtatuit quæſt. 11. in Exod. atque cenſet locum hunc æque explicari poſſe de Moyſe, ac de Eliezero. Neuter aperte notatur in verſiculis præcedentibus, & quæ ſequuntur, non de alterutro potius intelligendum eſſe, declarant. Mihi tamen veriſimilius videtur intelligendum eſſe de Eliezero; quia in verſiculo præcedenti exprimuntur verba *filius*, & *filius primogenitus*; Moyſes autem judicavit non neceſſe eſſe hic eadem repetere. Narrationis decurſus huic favet explicationi. Sephora feſtinat circumcidere Eliezerum, ſimul ac angelum videt, quia plane Eliezero uni periculum imminebat. Judæi (Vide Zohar. & Iarchi ad Exod. 4.) narrant hunc fuiſſe Angelum Gabrielem, qui prodigioſi ſerpentis ſpecie apparuit, & qui deglutivit Moyſem uſque ad corporis medietatem; quod Sephora intuita properavit filium ſuum circumcidere.

℣. 25. TULIT ILLICO SEPHORA ACUTISSIMAM PETRAM, ET CIRCUMCIDIT PRÆPUTIUM FILII SUI.] Sephora credidit filii ſui vitam ab angelo exquiri, ſolummodo quod non erat circumciſus. Accepit igitur, quod præ manibus illi erat, ut eum circumcideret.

1 Προχείρισαι δυνάμενον ἄλλον, ὃν ἀποστελεῖς.
2 שלח נא ביד תשלח
3 Rabb. Salom. Abulenſ. Cajetan. 4 Chald. uterque.
5 Author operis de Præd. & Gratia c. 4. in appendice t. 10. Oper. D. Aug. Vide Auguſt. de Gratia, & libero arbitrio c. 20. 21. 22. 23. & Greg. Magn. l. 29. Moral. c. 30.
6 Tertull. l. contra Juſtos c. 3. & Rabbini quidam, & Arab.

cideret. Usa igitur est acutissimo lapide [1], qualis esset marmorea assula, silix, aut alia quæpiam ex illarum genere, quæ tormentis bellicis aptantur, atque Eliezerum circumcidit. Lapidum horum ad cædendum idoneorum usus communis erat in Ægypto, ubi illi, qui corpora opobalsamo illiniebant, ad cadaverum latus aperiendum, quæ exenteranda erant, utebantur, ut docet Herodotus l. 2. cap. 86. & in Æthiopia acutis his lapidibus sagittæ præfigebantur eodem teste l. 7. cap. 69. Catullus carmine de Berecint. & Athy loquens de Athy, qui se spadonem effecerat, ait: *Devolvit acuta sibi pondera silice*. Et Plinius l. 35. 12. post Cælium testatur, Sacerdotes matris Deum non aliter consuevisse: *Samia testa matris Deum Sacerdotes, qui Galli vocabantur, virilitatem amputabant, nec aliter citra perniciem*. Ovidius eamdem rem docet Fast. 5.

Sæpe Palæstinas jurat adesse Deas,
Ille etiam saxo corpus laniavit acuto,
Sic pereant partes, quæ nocuere mihi.

Vide quæ dicemus in caput quintum Josue, ubi etiam horum lapidum usus perspicitur ad circumcisionem. Nihil decrevit Lex de instrumento, quo uti deceat ad circumcidendum. Hodie Judæi Orientales siliceis tantum cultris; Occidentales vero communibus cultris, vel novaculis circumciduntur. Illi credunt, Sephoram ad Moysis imperium filium suum circumcidisse: sed hoc ex Scriptura non liquet: videtur e contra hoc motu proprio Sephora peregisse, atque admodum festinanter. Addunt etiam Moysem gravi ægritudine fuisse correptum: sed nulla prorsus ratione confirmant.

TETIGITQUE PEDES EJUS, ET AIT: SPONSUS SANGUINUM TU MIHI ES [2].] Chaldæus locum hunc, & eos, qui præcesserunt, ita explicat: Accepit Sephora acutum lapidem, & præputium filii sui circumcidit, atque obtulit ante eum (ante Angelum) & dixit: Detur mihi sponsus meus (vita illi servetur) per hujus circumcisionis sanguinem; & postquam illum dimisit, ipsa ait: Sine hujus circumcisionis sanguine sponsus meus damnatus erat morte. Hebraicus textus explicari potest in hunc sensum: Cum Sephora jecisset præputium Eliezeri ad pedes Moysis, ipsa illi quadam exprobrationis specie, ait: Tu mihi es sponsus sanguinum; tu cogis me, ut te servem, ad filii mei sanguinem effundendum; en quanti mihi stat Hebræo viro nupsisse; ego eum redemi pretio sanguinis filii mei. Alii in hunc sensum explicant: Cum Sephora filium suum circumcidisset, prostravit se ad pedes Moysis, eumque obtestata est, ut sibi liceret regredi ad patrem suum cum duobus filiis suis, verita ne quid pejus sibi accideret in via. Vel aliter: Sephora existimans, angelum nolle eripere vitam Eliezero filio suo, nisi quod nondum fuerat circumcisus, accepit illico acutum lapidem, atque ipsa eum circumcidit, atque Moysis genua amplexata, illi ait: Sponsus sanguinum mihi es: non oblivsicaris unquam conjugii, ac fœderis nostri, quod sanguine filii mei sancitum est.

Septuaginta [3] bifariam explicari possunt. Primo, Sephora, cum filium suum circumcidisset, procubuit ad pedes angeli, atque ait illi: Sanguis circumcisionis filii mei cessavit; & angelus dimisit eum, simul ac illa huic dixit, quod filii sui sanguis cessaverat. Secundo, intelligi quoque possunt hoc alio modo. Illa prostravit se ad pedes Moysis, & inquit illi: Sanguis circumcisionis filii mei cessavit: atque ipsa, ut hæc dixerat, Moysem dimisit: perinde ac si innuere vellent, cum Moyses ibi subsistere coactus fuerit, donec curatum fuisset vulnus filii sui, simulac filius convaluit, Sephoram se ad Moysis abjecisse pedes illum exoraturam, ut sibi liceret reverti, quandoquidem Eliezer omne periculum evaserat. Postremus hic sensus magis litteralis videtur, atque ea Symmachi, ac Theodotionis sententia videtur.

Josephus, & Philo omnem hanc de angeli occursu prætermiserunt historiam; qua re adducor, ut credam, ipsos non satis intellexisse, quid sibi vellent Septuaginta: re quidem vera Versio illorum est obscurior. Bonfrerius credit hunc sensum illi tribui posse: *Stetit sanguis*; videlicet; Ego filii mei sanguine redemi conjugis mei mortem. Sed hæc explicatio non satis naturalis videtur, uti illa quoque, quam refert Sanchez in Isaiam 6. *Tetigit pedes, id est, verenda (filii sui.)* Sephora filium suum circumcidit. Pedes in Scripturis genitalia quandoque significant (Isai. 7. 20. & 36. 12.) Hebræi nonnulli credunt hæc verba: *Sponsus sanguinum es mihi* ad Eliezerum referri, ad quem ita loquitur Sephora post circumcisionem: quare factum est, ut matres hebreæ sponsi nomen filiis suis tribuant post illorum circumcisionem.

Porro en tibi alia in locum hunc conjectura. Alludere mihi videtur Sephora ad quosdam ritus in connubiis usurpatos. Potest illa asserere, sponsum suum redemisse pretio sanguinis filii sui: vel Moysem fuisse respectu ipsius sponsum sanguinis, quia Religio illius eum cogebat ad effundendum sanguinem filii sui, cruento ritu, ac tristi. Liquet in Scripturis, hominem sanguinis esse hominem sanguinis effusorem, ac homicidam, aut eum, qui mortis meretur affici supplicio. Apud veteres Arabes, teste Herodoto lib. 3. cap. 8. quædam invaluerat consuetudo, quæ lucem aliquam afferre potest iis, quæ hic Sephora inquit. Cum duo viri fœdus simul inire volebant, eligebant testem, vel mediatorem, qui illis sanguinem eliciebat, ipsorum manus acutissimo lapide percutiens. Sumebat deinde lanæ floccos e vestibus illorum, qui fœdus inibant, eosque illorum sanguine imbuebat; deinde hoc sanguine aspergebat septem lapides, qui essent inter eos positi. Ita fœdus confirmabatur. Sephora potuit dicere Moysi, sanguinem Eliezeri confirmaturum esse in omne tempus ipsorum amicitiam, & societatem. Elamitæ in suis conjugiis dicuntur sibi invicem sanguinem elicere ex eo digito, qui cordi respondet; hoc est ipsorum unionis signum.

℣. 26. ET DIMISIT EUM.] Utrum Moysem, an Eliezerum angelus dimiserit, latet: hebraicus textus [4] nullum aditum præbet, quo ab hac difficultate nosmet exolvere possimus. Hebræi contendunt, Moysem ab angelo fuisse dimissum, atque ab eo morbo, quo correptus fuerat, convaluisse. Textus Samaritanus [5], & quædam exemplaria Septuaginta [6] referunt, quod (angelus, vel Moyses) dimisit Sephoram, *& recessit ab ea*; atque postea ipsa dixit: Sponsus sanguinum mihi es. Aliqui explicant de Moyse, qui recessit a Sephora post hunc eventum periculosum: verum Chaldaica lectio, & pleraque exemplarium Septuaginta intelligunt de angelo, qui dimisit Eliezerum, vel Moysem, & qui a minis destitit. Hebraicum verbum *recessit*, est in masculino genere

---

1 Hebraicus textus habet tantum petram, צור, vel, ut aliis placet, acutissimum cultrum. Jun. & Trem. Ains. Pisc.

2 ותגע לרגליו.

3 Περιέτεμε τὴν ἀκροβυστίαν τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, καὶ προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ εἶπεν ἔστη τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ διότι εἶπεν ἔστη τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. *Angelus eum dimisit: dimisit Moysem, vel Eliezerum: illi mortem intendere destitit.*

4 וירף ממנו אז אמרה.

5 ממנה.

9 Ἀπ' αὐτῆς; alii plures, ἀπ' αὐτοῦ.

genere (וירף ממנו אז אמרה,) & proprie significat cedere, quiescere, cessare; non autem remittere, vel linquere.

A ℣. 27. PERREXIT OBVIAM EI AD MONTEM DEI.] Aaron a Deo admonitus venit usque ad montem Horeb; atque illuc eodem pervenit tempore, quo Moyses. Ibi simul nova acceperunt a Domino mandata. Sephora a Moyse secesserat, antequam Aaron pervenisset.

℣. 29. SENIORES.] Vide cap. 3. vers. 16.

℣. 30. FECIT SIGNA CORAM POPULO.] Populo prodidit suæ missionis argumenta, virgam in anguem immutans, manumque suam lepra fluentem ostendens, atque Nili aquam in sanguinem convertens: quia Deus illi præceperat, ut hæc tria patraret miracula, ut populum persuaderet. Vide superius ℣. 4. 6. 9 Septuaginta: Ῥήματα, *Fecit verba*; alius: Σημεῖα *Signa*, coram populo.

CAPUT V.

Moyses, & Aaron adeunt Pharaonem, atque illi Dei mandata exponunt. Rex majoribus laboribus Israelitas opprimit. Israelitarum questus in Moysem, atque Aaron.

℣. 1 POst hæc ingressi sunt Moyses, & Aaron, & dixerunt Pharaoni: Hæc dicit Do-
minus Deus Israel: Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi in deserto.
2 At ille respondit: Quis est Dominus, ut audiam vocem ejus, & dimittam
Israel? nescio Dominum, & Israel non dimittam. 3 Dixeruntque: Deus Hebræorum
vocavit nos, ut eamus viam trium dierum in solitudinem, & sacrificemus Domino Deo
nostro: ne forte accidat nobis pestis, aut gladius. 4 Ait ad eos rex Ægypti: Quare
Moyses, & Aaron solicitatis populum ab operibus suis? ite ad onera vestra. 5 Dixit-
que Pharao: Multus est populus terræ: videtis, quod turba succreverit: quanto ma-
gis si dederitis eis requiem ab operibus? 6 Præcepit ergo in die illo præfectis ope-
rum, & exactoribus populi, dicens: 7 Nequaquam ultra dabitis paleas populo ad con-
ficiendos lateres, sicut prius: sed ipsi vadant, & colligant stipulas. 8 Et mensuram
laterum, quam prius faciebant, imponetis super eos, nec minuetis quidquam: vacant
enim, & idcirco vociferantur, dicentes: Eamus, & sacrificemus Deo nostro. 9 Op-
primantur operibus, & expleant ea: ut non acquiescant verbis mendacibus. 10 Igi-
tur egressi præfecti operum, & exactores, ad populum dixerunt: Sic dicit Pharao:
Non do vobis paleas: 11 Ite, & colligite sicubi invenire poteritis, nec minuetur
quidquam de opere vestro. 12 Dispersusque est populus per omnem terram Ægypti ad
colligendas paleas. 13 Præfecti quoque operum instabant, dicentes: Complete opus
vestrum quotidie, ut prius facere solebatis, quando dabantur vobis paleæ. 14 Flagel-
latique sunt, qui præerant operibus filiorum Israel, ab exactoribus Pharaonis, dicenti-
bus: Quare non impletis mensuram laterum sicut prius, nec heri, nec hodie? 15 Ve-
neruntque præpositi filiorum Israel, & vociferati sunt ad Pharaonem, dicentes: Cur ita
agis contra servos tuos? 16 Paleæ non dantur nobis, & lateres similiter imperantur:
en famuli tui flagellis cædimur, & injuste agitur contra populum tuum. 17 Qui ait:
Vacatis otio, & idcirco dicitis: Eamus, & sacrificemus Domino. 18 Ite ergo, & o-
peramini: paleæ non dabuntur vobis, & reddetis consuetum numerum laterum. 19
Videbantque se præpositi filiorum Israel in malo, eo quod diceretur eis: Non minuetur
quidquam de lateribus per singulos dies. 20 Occurreruntque Moysi, & Aaron, qui
stabant ex adverso, egredientibus a Pharaone. 21 Et dixerunt ad eos: Videat Domi-
nus, & judicet, quoniam fœtere fecistis odorem nostrum coram Pharaone, & servis e-
jus, & præbuistis ei gladium, ut occideret nos. 22 Reversusque est Moyses ad Do-
minum, & ait: Domine, cur afflixisti populum istum? quare misisti me? 23 Ex eo
enim, quo ingressus sum ad Pharaonem, ut loquerer in nomine tuo, afflixit populum
tuum, & non liberasti eos.

℣. 1. POST HÆC INGRESSI SUNT MOYSES, ET AARON.] Rex, quo imperante Israelitæ ex Ægypto decesserunt, vocatur *Ancosis*, vel *Amasis* ab Appione Possidonii filio inter Grammaticos diligentissimo; atque a Pto-

B lomæo Mendesio Ægyptio [1] Historico. Eusebius in Chronicis eum *Chenchrem* appellat, & Usserius *Amenophim*. Interpretes quidam credunt, seniores populi ingressos fuisse cum Moyse, & Aarone ad Regem, quia Pharao illis respondens ℣. 4. ait: *Ite ad onera*

[1] Apud Euseb. Præpar. l. 10. c. 3.

ancia vestra. Quod naturaliter de Moyse nequit intelligi, qui quadraginta ante hoc tempus annos ab Ægypto abfuerat. Verum nonne dici potest, Pharaonem nescium, quod abfuisset Moyses, locutum fuisse cum illo, veluti cum alio quopiam ex numero Hebræorum? Profecto narrationis decursus insinuat, Moysem, ac Aaron solos fuisse tunc cum primum Regem adierunt.

UT SACRIFICET.] Septuaginta, Onkelos, Syriaca versio, & Arabica: ut abeant una festivitate sacrificaturi. Textus vocabulum [1] aliquid amplius innuit, quam mere sacrificare; denotat totius populi conventum, solemnitatem, sacrificia, & omnia ea, quæ in insigni festivitate solent usuvenire.

℣. 3. DEUS HEBRÆORUM VOCAVIT NOS.] Verti potest [2]: Deus Hebræorum occurrit nobis, nobis apparuit: vel potius: *invocatus fuit super nos*; nos profitemur esse populum illius; ille vult nos populum suum agnoscere. Vide caput 3. ℣. 18.

NE FORTE ACCIDAT NOBIS PESTIS, AUT GLADIUS.] Ut hæc mala effugiamus, pergere cupimus oblatum sacrificia Deo nostro. Timemus in has calamitates labi, nisi præsto fuerimus mandatis illius. Illi veram dissimulant rationem sui discessus. Rabbini nonnulli volunt, Moysem urbanitatis ergo noluisse dicere Regi in ipsum prolapsura esse tot infortunia, nisi Hebræis egredi permisisset. Hebraicus textus [3] ad litteram vertitur: *ne forte nos percutiat peste, vel gladio*. Septuaginta: *morte, vel gladio*.

℣. 5. MULTUS EST POPULUS TERRÆ; VIDETIS, QUOD TURBA SUCCREVERIT &c.] Ecce totius hujus versiculi sensus ad litteram ex hebraico [4] translatus: *Pharao* (etiam) *ait*: *populus regionis nunc in magno est numero, & vos efficitis, ut dimittant labores*. Septuaginta: *Populus terræ multiplicatus est: ne igitur tribuamus illi requiem ab operibus illius*. Samaritana lectio [5] optimum sensum efficit, Hebrei in majori sunt numero, quam regionis incolæ: & vos efficitis, ut opera sua derelinquant.

℣. 6. PRÆCEPIT PRÆFECTIS OPERUM, & EXACTORIBUS POPULI DICENS.] Septuaginta priorem Hebraici textus vocem [6] vertunt Ministros properandis operibus præfectos: secundam vero, *Soterim* [7] Scribas, vel ministros, qui tabulas tenent, ac nomenclaturas. Bertramus de Rep. Iudaic. c. 5. credit, *Soterim* fuisse Sapientiores e Seniorum cœtu judices, qui curabant, ut quisque Sententias exequeretur, & qui magnæ authoritatis erant apud Hebræos in Ægypto. Ex hoc universo capite liquet, quosdam fuisse Regis ministros præpositos artificibus, qui operibus publicis adlaborabant; atque Regis ministris præsto fuisse præfectos aliquot ex Hebræorum numero, qui statæ fratrum suorum multitudini imperitabant. De primis hisce Ministris hic sermo est; de aliis vero versiculo 14.

℣. 7. NEQUAQUAM ULTRA DABITIS PALEAS POPULO AD CONFICIENDOS LATERES SICUT PRIUS.] Hæ paleæ, quas Rex vetat, ne amplius Israelitis dentur, vel fornacibus ad lateres excoquendos calefaciendis inserviebant, ut arbitratur D. Bernardus Ser. Brev. 34. vel potius immiscebantur cum lateribus, vel cum terra subacta, ut illi major firmitas accederet. Hi lateres passim in Oriente ad solis radios exsiccabantur; atque extant adhuc ædificia e lateribus constructa, qui ad fornacem nequaquam fuerunt excocti. Lateres, & maltha ex terra fiunt subacta pedibus, atque minutissimis paleis immixta. Vide Ezechielem c. 13. 11. 14. 15. c. 22. 18. & Chardinum in Persidis itinere t. 2. p. 76.

℣. 9. OPPRIMANTUR OPERIBUS.] En Hebraici textus sensus ad litteram, uti quoque Chaldaicæ lectionis, & Septuaginta: *Augeantur labores harum gentium, atque illi occupentur; neque sermonibus mendacii innitantur*. Vel, ne detineantur sermonibus inanibus, atque inutilibus.

℣. 12. AD COLLIGENDAS PALEAS.] Hebraice לקשש קש לתבן *Ad colligendas minutas paleas* (in agris derelictas) *loco palearum* (quæ ipsis antea suggerebantur.) Septuaginta [8]: *abierunt quæsitum stipulas* (quæ post messem relinquuntur) *ut iis palearum loco uterentur*. Abierunt ad colligendum quod cribrantes abjecerant, minutasque paleas, quas neglexerant, atque hac illac venti abripuerant. Hebraica vox *Kasch* significat paleam, quæ vento corripitur, dum cribratur. In iis regionibus paleæ integræ nequaquam asservantur, neque criticum una cum paleis in horrea congeritur; verum in agris teritur, trituratur, cribraturque.

℣. 14. FLAGELLATIQUE SUNT, QUI PRÆERANT OPERIBUS FILIORUM ISRAEL:] Hebraicus textus clarius id explicat. Præfecti Hebræorum super fratres suos constituti, a Regiis ministris male fuerunt accepti. Textus ויכו simpliciter ait, percussos fuisse: Sed verbera, aut virgarum, vel baculorum ictus sub pedum plantis est pœna communis, quæ in Oriente usurpatur, ad eos plectendos, qui sceleribus suis nondum mortem sunt meriti.

AB EXACTORIBUS PHARAONIS.] Ministri a Rege præfecti laboribus Israelitarum (נגשי פרעה) exigebant ab illis statam laterum copiam; atque ex Hebræis præfectis exquirebant, quidquid stat uto numero deesset.

℣. 16. FLAGELLIS CÆDIMUR.] Hebræus [9] legit simpliciter *Cædimur*. Sed Septuaginta, Aquila, & Theodotion exprimunt flagella.

INJUSTE AGITUR CONTRA POPULUM TUUM.] Hebræus textus ad litteram חטאת עמך; *Ecce peccatum populi tui*, vel populus tuus peccat: Hæc est Hebraica locutio, ut significetur: Accusatur, quod muneri suo desit; populus tuus mulctatur, perinde ac esset noxius. Injuste agitur in servos tuos, & populus tuus peccat (ob hanc injustitiam.) Urbanitatis ergo dicere nolunt; Tu hanc injustitiam facis, illam in ministris suis approbans. *Grotius*.

℣. 19. VIDERUNTQUE SE IN MALO.] Verti potest Hebraicus textus: *Videbantque se male acceptos*: vel *illi pravis oculis eos intuebantur*. Prior sensus præstat.

℣. 20. OCCURRERUNT MOYSI, & AARON, QUI STABANT EX ADVERSO EGREDIENTIBUS A PHARAONE.] Quædam exemplaria habent *Egredientes* [10], pro *egredientibus*; verum sensus idem est. Hebraicus textus ad litteram ait; Israelitæ, qui præfecti fuerant fratribus suis, venerunt, ut ibi locum caperent, qua Moyses, & Aaron erant transituri, cum a Pharaone egrederentur. Non satis patet ex litterali sensu, utrum Moyses, & Aaron, an Præfecti essent egressuri. Ex Textu videtur aliquis fuisse locus, quo fere conveniebant, qui a Regis colloquio discederent.

℣. 21. FÆTERE FECISTIS.] Vos nos invisos reddidistis Regi, ac populo illius; ille nos odit, & abominatur. Vide locutionem similem Genes. 34. 30. ubi Iacob ait Filiis suis: *Odiosum me fecistis Chananæis*; Hebraice, *Fætere me fecistis Chananæis*; & lib. 1. Regum

1 ויחגו לי 70. Προσκέκληται ἡμᾶς. *Alius*: Ἐπικέκληται ἡμῖν.
2 נקרא עלינו
3 בדבר ובחרב. 70. Θάνατος ἢ φόνος.
4 רבים עתה עם הארץ
5 רבים מעם הארץ
6 נגשים. 70. Ἐργοδιῶκται. *Aqu*. Τοὺς εἰς πράκτας. *Exactores*.
7 שטרים Γραμματεῦσι.
8 Συναγαγεῖν καλάμην εἰς ἄχυρα.
9 הנה עבדיך מכים. 70. Οἱ παῖδές σου μεμαστίγωνται. *Ita & Theodot. Sym.* Μεμαστιγωμένοι.
10 Bibl. Polyglot. Antuerp. et Paris.

gum c. 13. 4. *Israel erat malus odor Philisthin*: & 1. Reg. 27. 12. Achis dicebat loquens ad David: *Multa mala operatus est contra Populum suum*. Hebræus: *Fætidus factus est &c.* Denique S. Paulus in contrario sensu ait 2. Cor. 2. 15. *Christi bonus odor sumus Deo*.

℣. 22. REVERSUSQUE EST MOYSES AD DOMINUM.] Septuaginta [1] Textus [2] sensum ita explicuerunt: *ille se ad Deum convertit*: Ad Deum ita locutus est. Artapanus apud Eusebium Præpar. l. 9. c. 27. ait, Moysem, cum primum in Pharaonis aulam ingressus est, in carcerem hujus Principis jussu obtrusum fuisse, unde noctu Moyses egressus iterum adivit Regem, cum carceris, & Regiæ fores sponte miraculo quodam se se aperuissent, Pharao interrogavit, quis igitur hic Deus esset, cujus nomine petebat, ut Hebræorum populus dimitteretur; cujus nomen cum in Regis aures enunciasset Moyses, Rex confestim mortuus cecidit. Moyses illum extulit, ac a mortuis excitavit; deinde nomen Dei tabulis inscripsit, quas obsignavit. Sacerdos quidam cum nominis hujus in tabulis exarati particulam intuitus esset, illico nervorum contractione occubuit. Nescio an harum traditionum vetustas ullam fidem mereatur. Moyses hic loquitur ad Deum ea vehementia, quam in nostati lingua minime probaremus, & qua lædi videtur reverentia, quæ Deo debetur.

---

1 Ε'πεστρέψε πρὸς Κύριον.
2 וישב אל יהיה

CAPUT VI.

Deus Moysen confirmat, & Israelitas consolatur. Genealogia Ruben, Simeonis, & Levi.

1. DIxitque Dominus ad Moysen: Nunc videbis, quæ facturus sim Pharaoni: per
manum enim fortem dimittet eos, & in manu robusta eiiciet illos de terra sua.
2 Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: Ego Dominus. 3 Qui appa-
rui Abraham, & Isaac, & Jacob, in Deo omnipotente: & nomen meum ADONAI non
indicavi eis. 4 Pepigique fœdus cum eis, ut darem eis terram Chanaan, terram pe-
regrinationis eorum, in qua fuerunt advenæ. 5 Ego audivi gemitum filiorum Israel,
quo Ægyptii oppresserunt eos: & recordatus sum pacti mei. 6 Ideo dic filiis Israel:
Ego Dominus, qui educam vos de ergastulo Ægyptiorum, & eruam de servitute: ac re-
dimam in brachio excelso, & judiciis magnis. 7 Et assumam vos mihi in populum, &
ero vester Deus: & scietis, quod ego sum Dominus Deus vester, qui eduxerim vos de
ergastulo Ægyptiorum: 8 Et induxerim in terram, super quam levavi manum meam,
ut darem eam Abraham, Isaac, & Jacob: daboque illam vobis possidendam, ego Domi-
nus. 9 Narravit ergo Moyses omnia filiis Israel: qui non acquieverunt ei, propter an-
gustiam spiritus, & opus durissimum. 10 Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens:
11 Ingredere, & loquere ad Pharaonem regem Ægypti, ut dimittat filios Israel de terra
sua. 12 Respondit Moyses coram Domino: Ecce filii Israel non audiunt me: & quo-
modo audiet Pharao, præsertim cum incircumcisus sim labiis? 13 Locutusque est Do-
minus ad Moysen, & Aaron, & dedit mandatum ad filios Israel, & ad Pharaonem re-
gem Ægypti, ut educerent filios Israel de terra Ægypti. 14 Isti sunt principes domo-
rum per familias suas. Filii Ruben primogeniti Israelis: Henoch & Phallu, Hesron &
Charmi. 15 Hæ cognationes Ruben. Filii Simeon: Jamuel, & Jamin, & Ahod, &
Jachin, & Soar, & Saur filius Chananitidis. Hæ progenies Simeon. 16 Et hæc no-
mina filiorum Levi per cognationes suas: Gerson, & Caath, & Merari. Anni autem
vitæ Levi fuerunt centum triginta septem. 17 Filii Gerson: Lobni, & Semei, per co-
gnationes suas. 18 Filii Caath: Amram, & Isaar, & Hebron, & Oziel: anni quoque
vitæ Caath, centum triginta tres. 19 Filii Merari: Moholi, & Musi: hæ cognationes
Levi per familias suas. 20 Accepit autem Amram uxorem Jochabed patruelem suam:
quæ peperit ei Aaron, & Moysen. Fueruntque anni vitæ Amram, centum triginta se-
ptem. 21 Filii quoque Isaar: Core, & Nepheg, & Zechri. 22 Filii quoque Oziel:
Misael, & Elisaphan, & Scethri. 23 Accepit autem Aaron uxorem Elisabeth, filiam
Aminadab, sororem Naasson, quæ peperit ei Nadab, & Abiu, & Eleazar, & Ithamar.
24 Filii quoque Core: Aser, & Elcana, & Abiasaph: hæ sunt cognationes Coritarum:
25 At vero Eleazar filius Aaron accepit uxorem de filiabus Phutiel: quæ peperit ei
Phinees. Hi sunt Principes familiarum Leviticarum per cognationes suas. 26 Iste est
Aaron, & Moyses, quibus præcepit Dominus, ut educerent filios Israel de terra Ægypti
per turmas suas. 27 Hi sunt, qui loquuntur ad Pharaonem regem Ægypti, ut educant

filios

filios Iſrael de Ægypto: iſte eſt Moyſes, & Aaron. 28 In die qua locutus eſt Dominus ad Moyſen in terra Ægypti, 29 Et locutus eſt Dominus ad Moyſen: dicens: Ego Dominus: loquere ad Pharaonem regem Ægypti, omnia, quæ ego loquor tibi. 30 Et ait Moyſes coram Domino: En incircumciſus labiis ſum, quomodo audiet me Pharao?

℣. 1. PER MANUM FORTEM,] Vide Cap. 3. ℣. 19. A ℣. 3. QUI APPARUI ABRAHAM ... IN DEO OMNIPOTENTE: ET NOMEN MEUM ADONAI NON INDICAVI EIS:] Hebraice habemus: *Ego apparui Abraham, & Iſaac in Deo Sadai: & nomen meum Jehovah non indicavi eis*: Videlicet: Apparui eis ſub ſpecie Dei omnipotentis, & qui ex ſe omnia poteſt [1], quin ullum opus ei ſit creaturarum ſuarum: ſed nondum nomen meum Iehovah prodidi cuiquam; nondum dedi eis ſupremæ potentiæ meæ ullum ſpecimen, quemadmodum nunc vobis daturus ſum: vel aliter: illis indicavi nomen meum Sadai; non ita porro incommunicabile, atque ineffabile nomen meum Iehovah. Septuaginta vertunt: *Apparui eis veluti ipſorum Deus; ſed non revelavi nomen meum, Dominus*. Ita explicari poteſt: Ipſi agnoverunt me, non ideo tamen perfecte. In Scripturis, *cognoſcere aliquem ex nomine*, ſignificat perfecte illum agnoſcere, atque inter amicos numerare. *Novi te ex nomine*; dicit Moyſi Deus Exod. 33. 12. 17. ſcilicet te amicorum meorum numero adſcripſi.

Verum quomodo Deus hic ait, ſe non revelaſſe nomen ſuum Iehovah priſcis Patriarchis, cum in Geneſi c. 4. 26. dictum ſit, poſteros Seth cognominatos fuiſſe de nomine Iehovah; *Ipſe cœpit invocare nomen Domini*; Heb. *Tunc inceptum invocari in nomine Jehovah*; ac eodem libro videamus Abraham *extollentem manus ad nomen Jehovah*, Geneſ. 14. 22. & denique ipſe Deus dicat Abrahæ *Geneſ.* 15. 7. Ego ſum Deus Iehovah, qui eduxi te de Ur Chaldæorum.

Ut quæſtionem hanc diſſolverent nonnulli hunc C Exodi locum ita legerunt [2]: *Apparui Abraham, Iſaac, & Jacob ſub nomine Sadai; & nonne illis indicavi nomen meum Jehovah?* Septuaginta in quibuſdam exemplaribus in hunc ſenſum intellexerunt: *Ego ſignificavi eis nomen meum, Dominus*. Particula negativa ſæpius accipitur in eo ſenſu, quem attulimus modo, veluti interrogatio. Sed interpretum plerique quin ad hanc explicationem confugiant, hunc locum explicant dicentes, ſi nomen Iehovah in Geneſi reperitur, inde contigiſſe, quod liber hic ſcriptus fuerit, poſtquam Moyſi Deus ineffabile nomen ſuum revelaverat. Legislator hic hoc uſus eſt nomine in Geneſi, quippe quod notum erat iis temporibus, quibus ſcribebat, quamvis non iis fuerit temporibus agnitum, quibus vivebant Patriarchæ, quorum vitam D enarrat.

Author Vulgatæ poſuit hic nomen Adonai pro nomine Iehovah; Septuaginta ubique uſurparunt *Kyrios, Dominus*; & Verſiones Orientales noluerunt, ſumma vocis reverentia, adorabile nomen exprimere. Patet ex Ioſepho Antiquit. l. 2. c. 11. atque ex Philone de vita Moyſis l. 3. conſuetudinis hujus antiquitas, nunquam nominis Iehovah enunciandi. Poſt quam e captivitate Hebræi reverterunt, reverentia, qua nomen hoc, quod S. Hieronymus ineffabile nomen appellat, colebant, non permiſit, ut illud alibi quam in templo pronunciaretur, atque illud tantummodo diebus jejunii ſolemnis, & coram quodam electorum diſcipulorum numero, qui audire poterant [3]. Philo addit vitæ ſupplicio cautum fuiſſe, ne quis extra templum nomen illud proferret. Iudæi hodie quoque nullum auderent e Dei nominibus enuntiare in fœtido loco [4], neque ibi Præceptorum Dei reminiſci; ſed ſacrum nomen Iehovah, nuſpiam illis proferre fas eſt. Poſt Templi excidium deſitum eſt penitus illud enuntiari, quo factum fuit, ut vera pronuntiatio amitteretur, uti ſuperius adnotavimus cap. 3. 14. & cum legimus Iehovah, ſequimur vulgus; quia eſt pene evidens hanc non eſſe rectam pronuntiandi rationem; puncta, quæ Maſſorethæ ſuperpoſuerunt quatuor litteris in nomine Iehovah, eadem ſunt ac in nomine Adonai, quod illius loco pronuntiant. Bipalmari errore ducti Græci quidam alias legebant nomen hoc *Pipi* [5], propter ſimilitudinem quamdam litterarum Hebraicarum יהוה cum Græcis ΠΙΠΙ. Theodoretus ait Samaritanos enuntiare nomen Dei par *jabe*, vel *jave*, & Hebræos *Aia*. Alii *Jao*, vel *Jaou*, vel *Jeou*.

℣. 6. EDUCAM VOS DE ERGASTULO.] Hebraice [6]: *Ego redimam vos* (ego liberabo vos) *de ponderibus* opprimentibus vos. Vide ſuperius Cap. 1. 11.

IUDICIIS MAGNIS.] *Judicium* hic pro ſupplicio uſurpatur: Ego apparere faciam juſtitiam meam per effectus maxime terribiles judiciorum meorum.

℣. 8. LEVAVI MANUM MEAM.] Levare manum in juramentis, ritus communis eſt in Scriptura univerſa. Vide Geneſ. 14. 21. & 2. Eſdr. 4. 15.

℣. 9 PROPTER ANGUSTIAM SPIRITUS.] Septuaginta: Propter animi defectum. Textus [7] oppreſſionem denotat, quæ ne ſpiritum quidem duci patiatur.

℣. 12. PRÆSERTIM CUM INCIRCUMCISUS SIM LABIIS.] Septuaginta [8], & Philo [9]: Ego non habeo verborum copiam. Symmachus [10]: Deeſt mihi puritas linguæ. Scriptura adhibet ſæpius incircumciſum corde, labiis, ore, auribus, &c. ad aliquam imperfectionem denotandam, impuritatem, vel pravam illarum partium affectionem tum in naturali ſenſu, cum in morali. Syriaca, & Arabica verſiones volunt Moyſem hic loqui de eodem linguæ ſuæ defectu, de quo ſuperius Cap. 4. 10. Onkelos [11], & Ionathan: *loquor cum difficultate* (lente.)

℣. 14. ISTI SUNT PRINCIPES DOMORUM PER FAMILIAS SUAS.] Moyſes hic ad Hiſtoriæ perſpicuitatem genealogiam ſuam referre vult; adjicit obiter genealogiam quoque Ruben, & Simeonis, qui fratres erant majores natu Levi. Ea omnia quæ hic leguntur a verſiculo 14. uſque ad 26. ſunt veluti extra opus, atque parentheſi quadam incluſa; a verſiculo 26. ad capitis finem, eſt anacephalæoſis earum rerum, quæ prioribus capitibus narrata ſunt.

℣. 20. PATRUELEM SUAM,] Hebraica vox דודה *Dodah*, non ſignificat ſemper eumdem cognationis, aut affinitatis gradum, uti liquet diverſos locos, ubi illa uſurpatur, conferentibus. Chaldaica lectio ait,

1 Aqu. Ἐν τῷ Θεῷ ἱκανῷ.
2 Verſ. Arab. Dorſchæus diſſert. de nomine Jehovah ſect. 7. Gataker adverſ. Miſcell. c. 18. Colomeſius Obſervat. ſacr. p. 24. 3 Maimonides.
4 Buxtorf. Synagog. Jud. c. 4.
5 Hieron. Epiſt. ad Marcellam. Vide novam Edit. Hieron. t. 2. p. 270. 271. 275. 276.
6 מתחת סבלות מצרים
7 מקצר רוח Aqu. Ἀπὸ κολοβότητος πνεύματος.
8 Ἄλογος. Hieron. *Irrationalis*, l. 2. in Habacuc. c. 3.
9 Ἄλογιος.
10 Οὐκ εἰμὶ καθαρὸς τῷ φθέγματι.
11 יקיר מלל.

ait, Jocabed filiam fuiſſe ſororis patris Aaron ; & Septuaginta dicunt eam filiam fuiſſe fratris patris illius. Syriaca verſio ſequitur Septuaginta : Arabica vero Chaldaicam : Omnes autem conveniunt, conſobrinam fuiſſe Aaron, cum eſſet filia aut patrui, aut amitæ Aaronis. Sed ſententia, quæ eam Aaronis amitam conſtituit, nullatenus eſt rejicienda, A uti dictum eſt ſuperius capite 2. 1.

℣. 26. PER TVRMAS SVAS.] Septuaginta [1] : cum omnibus viribus ſuis. Hebraicus textus [2] verti poteſt juxta ordinem ſuum ; vel, juxta agmen ſuum ; diſpoſiti in aciem procedebant veluti inſtructæ cohortes. Vide inferius cap. 13. 18.

1 Σὺν δυνάμει ἀυτῶν. 2 על צבאותם.

CAPUT VII.

Miraculoſe Moyſis virga immutatur in anguem, & aquæ Nili in ſanguinem. Idem quoque Magi præſtant. Pharao obduratur.

℣. 1. DIxitque Dominus ad Moyſen : Ecce conſtitui te Deum Pharaonis, & Aaron
frater tuus erit propheta tuus. 2 Tu loqueris ei omnia, quæ mando tibi :
& ille loquetur ad Pharaonem, ut dimittat filios Iſrael de terra ſua. 3 Sed
ego indurabo cor ejus, & multiplicabo ſigna, & oſtenta mea in terra Ægypti. 4 Et
non audiet vos : immittamque manum meam ſuper Ægyptum, & educam exercitum, &
populum meum filios Iſrael de terra Ægypti per judicia maxima. 5 Et ſcient Ægyptii,
quia ego ſum Dominus, qui extenderim manum meam ſuper Ægyptum, & eduxerim filios Iſrael de medio eorum. 6 Fecit itaque Moyſes, & Aaron, ſicut præceperat Do-
minus : ita egerunt. 7 Erat autem Moyſes octoginta annorum, & Aaron octoginta
trium, quando locuti ſunt ad Pharaonem. 8 Dixitque Dominus ad Moyſen, & Aaron:
9 Cum dixerit vobis Pharao : Oſtendite ſigna : dices ad Aaron : Tolle virgam tuam,
& projice eam coram Pharaone, ac vertetur in colubrum. 10 Ingreſſi itaque Moyſes,
& Aaron ad Pharaonem, fecerunt, ſicut præceperat Dominus, tulitque Aaron virgam
coram Pharaone, & ſervis ejus, quæ verſa eſt in colubrum. 11 Vocavit autem Pharao ſa-
pientes, & maleficos : & fecerunt etiam ipſi per incantationes Ægyptiacas, & arcana
quædam ſimiliter. 12 Projeceruntque ſinguli virgas ſuas, quæ verſæ ſunt in dracones:
ſed devoravit virga Aaron virgas eorum. 13 Induratumque eſt cor Pharaonis, & non
audivit eos, ſicut præceperat Dominus. 14 Dixit autem Dominus ad Moyſen : Ingra-
vatum eſt cor Pharaonis, non vult dimittere populum. 15 Vade ad eum mane, ecce
egredietur ad aquas : & ſtabis in occurſum ejus ſuper ripam fluminis, & virgam, quæ
converſa eſt in draconem, tolles in manu tua, 16 Diceſque ad eum : Domine Deus
Hebræorum miſit me ad te, dicens : Dimitte populum meum, ut ſacrificet mihi in de-
ſerto : & uſque ad præſens audire noluiſti. 17 Hæc igitur dicit Dominus : In hoc ſcies,
quod ſim Dominus : ecce percutiam virga, quæ in manu mea eſt, aquam fluminis, &
vertetur in ſanguinem. 18 Piſces quoque, qui ſunt in fluvio, morientur, & compu-
treſcent aquæ, & affligentur Ægyptii bibentes aquam fluminis. 19 Dixit quoque Do-
minus ad Moyſen : Dic ad Aaron : Tolle virgam tuam, & extende manum tuam ſuper
aquas Ægypti, & ſuper fluvios eorum, & rivos, ac paludes, & omnes lacus aquarum,
ut revertantur in ſanguinem : & ſit cruor in omni terra Ægypti, tam in ligneis va-
ſis, quam in ſaxeis. 20 Feceruntque Moyſes, & Aaron, ſicut præceperat Dominus.
& elevans virgam percuſſit aquam fluminis coram Pharaone, & ſervis ejus ; quæ verſa
eſt in ſanguinem. 21 Et piſces, qui erant in flumine, mortui ſunt ; computruitque
fluvius, & non poterant Ægyptii bibere aquam fluminis, & fuit ſanguis in tota terra
Ægypti. 22 Feceruntque ſimiliter malefici Ægyptiorum incantationibus ſuis, & indu-
ratum eſt cor Pharaonis, nec audivit eos, ſicut præceperat Dominus. 23 Avertitque
ſe, & ingreſſus eſt domum ſuam, nec appoſuit cor etiam hac vice. 24 Foderunt au-
tem omnes Ægyptii per circuitum fluminis aquam, ut biberent ; non enim poterant bi-
bere de aqua fluminis. 25 Impletique ſunt ſeptem dies, poſtquam percuſſit Dominus
fluvium.

ECCE

℣. 1. Ecce constitui te Deum Pharaonis.] אלהים לפרעה, Tibi potentiam meam confero, qua adversus Pharaonem utaris. Chaldaica [1] versio transfert, *ego te constituo Dominum*, Principem, Judicem *Pharaonis*; Jonathan: *Terrorem Pharaonis*. Quo in sensu Deus superius constituit Moysem Deum Aaronis cap. 4. 16. Ego te mitto veluti Legatum meum, ut meas partes ante Pharaonem agas, ipse te verebitur veluti Deum: Loquere ad eum cum mea auctoritate: in ipsum, ac imperium ipsius utere mea potestate Domini, ac Judicis. Artapanus ab Eusebio allatus Præpar. lib. 9. & Cyrillus contra Julian. asserunt, Moysem adoratum fuisse tamquam Deum ab Ægyptiis post mortem suam.

Aaron erit Propheta tuus.] Pacto eodem, quo Prophetæ non loquuntur nisi ex inspiratione, atque jussu Dei, ita Aaron non loquetur, nisi præceperis illi, atque illud enuntiabit tantummodo, quod ingeres in os illius. Prophetæ nomen significat aliquando simplicem interpretem, ac verbi Dei Præconem. A plerisque hebraicum נביא *Nabi* vertitur; *Interpres*: Ipse Interpres tuus erit.

℣. 9. Tolle virgam tuam.] Tolle virgam miraculosam, quæ virga Dei appellatur cap 4. 20. & quæ modo Moysi, modo Aaroni tribuitur, quia illa uterque utebantur ad prodigia patranda.

℣. 11. Vocavit Pharao sapientes, et maleficos.] Significatio vocum hebraicarum non satis agnoscitur; Author Vulgatæ duas tantum expressit: quamquam tres adsint in textu; ille plane arbitratus est tertiam secundæ esse synonimam. Ecce autem, quemadmodum vulgo hebraicus textus transfertur: *Pharao accersivit* (הכמים *Chachamim*) *& Magos Ægyptios*, (*Mecaschephim* מכשפים); *atque Incantatores* (*Chartumim* חרטמים 70. Sym. Theodot. ἐπαοιδοὶ. Aquila Κρυφιασταὶ) *fecerunt similiter per arcana sua*. Prior vox plerumque sapientes significat; sed in utramque partem cum bonam, tum malam detorquetur: ita ut significet sapientiam veram, & callidam, malam, periculosam, nocivamque versutiam. *Mecasphim* significare potest divinatores, Horoscoporum scrutatores, rerum futurarum præscios, somniorum Interpretes. Vox *Caschaph* in Scripturis significat semper speciem aliquam divinationis, ac rerum abditarum explicationis. Deuter. 18. 10. 2. Paralipom. 33. 6. Ierem. 27. 8. Dan. 2. 2. Malach. 3. 5. Adnisi sumus, ut significationem *Chartumim* adnotaremus in Genesim cap. 41. 8. Postrema illa hujus loci vox [2], quæ vertitur: *incantationes eorum*, deduci potest a verbo, quod *abscondere* significat [3]. Interpretes nonnulli hanc explicant de absconditis verbis, quæ submissa voce, atque obmurmurantes enunciant, *sussurrationibus suis*, inquit Onkelos; alii de arcanis, & fascinationibus, quibus utebantur, ut phantasticas, aut veras immutationes operarentur in objectis, aut in sensibus dæmonum auxilio.

Fecerunt etiam ipsi .... similiter.] Prisci patres, ac Interpretes recentiores in diversa abeunt locum hunc explicantes. Alii tuentur, immutationem, quæ facta fuit e virgis in angues a Magis Pharaonis, illusionem [4] fuisse tantum, quam Magi adsistentium oculis fecerant: alii contendunt immutationem tum a Magis factam, cum a Moyse realem fuisse. Hanc difficultatem seorsim ad examen revocabimus. Vide nostram dissertationem de veris, falsisque miraculis. Rabbini in vita Moysis a Gaulmino edita anno 1629. dicunt, Balaam, cum vide-

A ret Moysis virgam in serpentem conversam devorasse alias virgas itidem in angues immutatas, dixisse nihil in ea re miraculi esse, quia serpens animal est vorax, & carnivorum; sed videndum esse, utrum virga lignea, virga remanens alias devoraret. Moyses conditioni subscripsit: Virgæ in terram jaciuntur, & virga Moysis, quin forma immutaretur, virgas Magorum comedit.

Sanctus Paulus 2. Timoth. 3. 8. nobis reliquit nomina duorum magorum, qui præcipue Moysi obstiterunt; ab eo nominantur Iannes, & Mambres. Inveniuntur quoque ipsorum nomina in duabus Chaldæis Paraphrasibus, in Talmud, in Gemarra, ac aliis Hebræorum libris, qui asserunt, eos filios fuisse Pseudo-prophetæ Balaam. Orientales appellant
B Pharaonis magos *Sabour*, & *Gadour*. Illi credunt, eos e Thebaide venisse. Pater illorum, qui multo ante occubuerat, illis dixerat, quum adierunt illius sepulchrum post mortem ipsius, ut consulerent eumdem; quod animum adverterent, utrum virga Moysis, & Aaron in anguem immutaretur, dum ipsi obdormirent. Cum Memphim pervenissent, cognoverunt re ipsa Moysis virgam, & Aaronis in draconem immutari, qui apud ipsos vigilabat, ex quo somnum capere occœperant.

Duo alii quoque magi fuerunt, qui *Giaath*, & *Musfa* appellabantur, qui cum magna turba se Pharaoni obtulerunt Simeon princeps, ac supremus Ægyptiorum sacerdotum Pontifex adfuit etiam cum magna caterva.

C Hi omnes magi cum vidissent virgam Moysis in anguem immutatam, in terram suas quoque virgas abjecerunt, & funes, quas Mercurio repleverant. Statim funes hi moveri occœperunt, cum solaribus radiis calefacti fuissent: sed virga Moysis in illos invecta coram ipsis eos deglutivit. Sabour, & Gadour conversi sunt, atque ad Pharaonis imperium morte mulctati [5]. Persæ docent Moysem omnes Ægyptiorum scientias edoctum fuisse ab Ianne, & Mambre [6]. Adire potes ea, quæ adnotavimus in secundam Epistolam ad Timotheum cap. 3. 8.

Plinius aliquam de rebus iis notitiam habuit, licet perturbatam, Ait ille lib. 30. cap. 1. quamdam adfuisse magorum speciem, quæ principes jactabat Moysem, Jamnem, & Jotapem Judæos: *Est
D & alia magices factio, a Moyse, & Jamne, & Jotape Judæis pendens*. Numenius Philosophus Pythagoreus apud Euseb. Præparat. lib. 9. cap. 17. magos hos appellat Jamnem, & Mambrem; & Origenes contra Celsum lib. 4. asserere videtur Numenium eorum nomina, atque actiones ab Scripturis nostris didicisse: quod intelligi potest nonnisi de libro apocrypho, cui titulus Jamnes, & Mambres, de quo ipse loquitur tractatu 35. in S. Matthæum. Palladius hist. Laus. cap. 19. refert, se percepisse ex ipso Ægyptii Macarii ore, quod cum in desertum perrexisset ad locum dierum aliquorum itinere a suo domicilio semotum, ut ibi tumulos videret duorum fratrum magorum Jamnis, & Mambris, invenit hæc monumenta in remotissima deserti parte
E in viridario arboribus consito, ubi illi puteum effoderant.

℣. 13. Et non audivit eos, sicut præceperat Dominus.] Loci hujus hebraicus textus in alium sensum transferri potest. Et non audivit eos, sicut Dominus prædixerat. Et posterior hic sensus magis litteralis, ac justus videtur. Hæc loquendi ratio sæpius in capite hoc, & sequentibus occurrit.

℣. 17. Percutiam virga aquam fluminis.] Ex

1 Onkel. בר.
2 בלהטיהם. 70. Th. Φαρμακείαις. Aq. Διὰ τῶν ἀποκρύφων.
3 לאט, vel לוט.
4 Tertull. Justin. Ambros. Hieron. Gregor. Nyssen. Rupert. &c. apud Bonfrerium &c.
5 Biblioth. Orientalis Herbelot.
6 Chardin, Itin. Persidis tom. 3. p. 207. Ita Abulfarag. hist. Dynast. p. 17.

Ex decursu patet, non solum aquam Nili, sed eam A omnem etiam, quæ fuit in cisternis, in puteis, in rivis, in canalibus, in stagnis, in vasibus omnibus lapideis, vel ligneis vere immutatam fuisse in sanguinem: *Pro fonte sempiterni fluminis humanum sanguinem dedisti injustis*, Sap. 2. 7. Ita ut pisces mortui fuerint, neque inde vel homines, vel animalia bibere potuerint. Hoc extendebatur ab ostiis Nili, qua in Mediterraneum defluit, ad fines usque Ethiopiæ, ait Philo de vita Mosis lib. 1. Addit præterea puteos omnes, qui effossi fuerunt, ut naturalem aquam, & dulcem invenire possent, sanguine, uti cæteros fuisse repletos: quod septem dierum spatio perseveravit. Sed versiculus 24. insinuat, Ægyptios invenisse aquam ad potum in puteis, quos prope Nilum effoderunt: *Foderunt autem in circuitu fluminis aquam, ut biberent; non enim poterant bibere de aqua fluminis*. B Hæc est quoque sententia Authoris Quæstionum ad Orthodoxos, quæ nomine S. Justini Martyris circumferuntur, quæst. 26. Sed S. Augustinus in Psalm. 77. Philoni adhæret; *Foderunt Ægyptii, & sanguinem pro aquis invenerunt*. Communis Ægyptiorum potus est aqua Nili: quæ ad bibendum optima est, ut Viatores testantur. Artapanus ait, cum Moyses tetigisset aquas Nili, flumen hoc statim exundasse, atque ex eo tempore numquam cessasse, quin statis anni temporibus in agros effunderetur. Præterea aquæ Nili ita concaluerunt, ut pisces omnes interirent, atque in hominibus mortalem sitim [1] accenderent. Circumstantiæ, quæ admodum fabulam sapiunt.

℣. 18. AFFLIGENTUR ÆGYPTII BIBENTES AQUAM FLUMINIS.] Hebraicus textus [2] verti potest: Ægyptii cum labore aquam fluminis bibent: vel, cum labore aquam potabilem invenient, siti affligentur. Samaritana lectio ad finem hujus versiculi addit: *Moyses, & Aaron adierunt Pharaonem, & dixerunt illi: Dominus Deus Hebræorum misit me ad te* &c, uti vers. 16. 17. & 18. quos repetunt de verbo ad verbum; quod in nulla versione invenitur. Videntur similes repetitiones capitibus 8. 4. 23. 9. 5. 19. 10. 6. &c. Vide quæ de hac re dicta sunt capite 11 7. Septuaginta hic vertunt: Illi bibere non poterunt aquam fluvii.

℣. 19. TAM IN LIGNEIS VASIS, QUAM IN SAXEIS.] Hebraice simpliciter habetur, tam in ligno, quam in saxo. Omnes aquæ, quæ in vasis ligneis, aut lapideis continentur, vel in cisternis ligno, aut lapide superinductis. In Evangelio sermo est de hydriis lapideis; ex quibus una Parisiis ostenditur, quæ est quidem e pretioso marmore. Homerus quoque de hydriis e lapide loquitur Odyss. N.

℣. 22. FECERUNTQUE SIMILITER.] Ad hanc immutationem peragendam aquam vel ex mediteranneo mari attulerunt [3], vel ex terra Gessen, cujus aquæ in sanguinem conversæ non fuerant, uti notant Author libri Sapientiæ 11. 5. & S. Augustinus qu. 23. & 26. in Exod. vel denique aqua hausta fuit e puteis, qui effossi fuerant prope Nilum, ubi aquæ puræ inventæ sunt. Vide inferius vers. 17.

1 Apud Euseb. Præpar. l. 9. c. 27.
2 ונלאו מצרים
3 Author. quæst. ad Orthodox. quæst. 26. Theodoret. quæst. 20. in Exod.

CAPUT VIII.

Secunda Ægypti plaga; Ranæ producuntur; Tertia plaga Sciniphes. Quarta Musca. Inanes Pharaonis promissiones.

1. DIxit quoque Dominus ad Moysen: Ingredere ad Pharaonem, & dices ad eum:
Hæc dicit Dominus: Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi: 2 Sin au-
tem nolueris dimittere, ecce ego percutiam omnes terminos tuos ranis. 3 Et
ebulliet fluvius ranas, quæ ascendent, & ingredientur domum tuam, & cubiculum le-
ctuli tui, & super stratum tuum, & in domos servorum tuorum, & in populum tuum,
& in servos tuos, & in reliquias ciborum tuorum. 4 Et ad te, & ad populum tuum,
& ad omnes servos tuos intrabunt ranæ. 5 Dixitque Dominus ad Moysen: Dic ad
Aaron: Extende manum tuam super fluvios, ac super rivos, & paludes, & educ ranas
super terram Ægypti. 6 Et extendit Aaron manum super aquas Ægypti, & ascende-
runt ranæ, operueruntque terram Ægypti. 7 Fecerunt autem & malefici per incantatio-
nes suas similiter, eduxeruntque ranas super terram Ægypti. 8 Vocavit autem Pharao
Moysen, & Aaron, & dixit eis: Orate Dominum, ut auferat ranas a me, & a populo
meo; & dimittam populum, ut sacrificet Domino. 9 Dixitque Moyses ad Pharaonem:
Constitue mihi, quando deprecer pro te, & pro servis tuis, & pro populo tuo, ut abi-
gantur ranæ a te, & a domo tua, & a servis tuis, & a populo tuo: & tantum in flumi-
ne remaneant. 10 Qui respondit: Cras. At ille: Juxta, inquit, verbum tuum faciam:
ut scias, quoniam non est sicut Dominus Deus noster. 11 Et recedent ranæ a te, & a
domo tua, & a servis tuis, & a populo tuo: & tantum in flumine remanebunt. 12
Egressique sunt Moyses, & Aaron a Pharaone: & clamavit Moyses ad Dominum pro
sponsione ranarum, quam condixerat Pharaoni. 13 Fecitque Dominus juxta verbum
Moysi: & mortuæ sunt ranæ de domibus, & de villis, & de agris. 14 Congregave-
runtque eas in immensos aggeres, & computruit terra. 15 Videns autem Pharao, quod
data esset requies, ingravavit cor suum, & non audivit eos, sicut præceperat Dominus.
16 Dixitque Dominus ad Moysen, loquere ad Aaron: Extende virgam tuam, & percute

pulverem terræ: & sint sciniphes in universa terra Ægypti. 17 Feceruntque ita. Et
extendit Aaron manum, virgam tenens: percussitque pulverem terræ, & facti sunt scini-
phes in hominibus, & jumentis; omnis pulvis terræ versus est in sciniphes per totam
terram Ægypti. 18 Feceruntque similiter malefici incantationibus suis, ut educerent
sciniphes, & non potuerunt, erantque sciniphes tam in hominibus, quam in jumentis.
19 Et dixerunt malefici ad Pharaonem: Digitus Dei est hic: induratumque est cor Pha-
raonis, & non audivit eos, sicut præceperat Dominus. 20 Dixit quoque Dominus ad
Moysen: Consurge diluculo, & sta coram Pharaone: egredietur enim ad aquas, & dices
ad eum: Hæc dicit Dominus: Dimitte populum meum, ut sacrificet mihi. 21 Quod si
non dimiseris eum, ecce ego immittam in te, & in servos tuos, & in populum tuum,
& in domos tuas, omne genus muscarum, & implebuntur domus Ægyptiorum muscis
diversi generis, & universa terra, in qua fuerint. 22 Faciamque mirabilem in die illa
terram Gessen, in qua populus meus est, ut non sint ibi muscæ; & scias, quoniam ego
Dominus in medio terræ. 23 Ponamque divisionem inter populum meum & populum
tuum: cras erit signum istud. 24 Fecitque Dominus ita. Et venit musca gravissima in
domos Pharaonis, & servorum ejus, & in omnem terram Ægypti: corruptaque est ter-
ra ab hujuscemodi muscis. 25 Vocavitque Pharao Moysen, & Aaron, & ait eis: Ite,
& sacrificate Deo vestro in terra hac. 26 Et ait Moyses: Non potest ita fieri: abomi-
nationes enim Ægyptiorum immolabimus Domino Deo nostro: quod si mactaverimus ea,
quæ colunt Aegyptii coram eis, lapidibus nos obruent. 27 Viam trium dierum perge-
mus in solitudinem, & sacrificabimus Domino Deo nostro, sicut præcepit nobis. 28
Dixitque Pharao: Ego dimittam vos, ut sacrificetis Domino Deo vestro in deserto: ve-
rumtamen longius ne abeatis, rogate pro me. 29 Et ait Moyses: Egressus a te, orabo
Dominum: & recedet musca a Pharaone, & a servis suis, & a populo ejus cras; verum-
tamen noli ultra fallere, ut non dimittas populum sacrificare Domino. 30 Egressusque
Moyses a Pharaone, oravit Dominum. 31 Qui fecit juxta verbum illius, & abstulit
muscas a Pharaone, & a servis suis, & a populo ejus: non superfuit ne una quidem.
32 Et ingravatum est cor Pharaonis, ita ut nec hac quidem vice dimitteret populum.

℣. 3. EBULLIET FLUVIUS RANAS [1].] Minime necessum est asserere, Deum novas ranas creasse, vel ipsum eas statim produxisse terræ, aut limi in ranas immutatione. Potuit ille mirabili quodam effectu ranas educere ex omnibus ovariis, quæ tunc in aquis, & paludibus Ægypti inveniebantur; quorum pars magna periisset, nisi mirus hic, atque extraordinarius adfuisset concursus.

IN FURNOS TUOS, ET IN RELIQUIAS CIBORUM TUORUM.] Hebraica vox [2], quam hic vertunt reliquias ciborum tuorum, a plerisque recentiorum interpretum redditur, *in tuam massam*, vel, *in tua panaria*. Ego mallem vertere, *in tuas escas*. Vide quæ de hac voce animadvertimus in caput 12. 34. Forma furnorum, quibus in Ægypto utebantur, & quorum descriptionem tradidimus Genes. 18. 6. lucem afferre potest, ut intelligantur minarum effectus, quas hic Moyses intendit. Vetus quidam Interpres Græcus legit: *in puteos tuos*.

℣. 5. EXTENDE MANUM TUAM SUPER FLUVIOS.] Hebraicus Textus, & Versiones: Extende manum tuam cum virga tua super fluvios &c. Nilus in Ægypto inferiori in ramos septem dividitur, qui totidem sunt fluvii. Rami hi canalibus, aut rivis cæduntur. Demum lacus adsunt, ac paludes, ubi aquæ Nili detinentur, ut liquet ex Herodoto l. 2. c. 149. 150.

℣. 6. ASCENDERUNT RANÆ, OPERUERUNTQUE TERRAM ÆGYPTI.] Interpretes huc referunt quædam populorum exempla, qui præ nimia ranarum copia, quæ se se effuderant, coacti sunt, ut suam regionem desererent. Exempli gratia Abderitæ, de quibus Orosius loquitur l. 3. c. 23. & incolæ Pæoniæ, ac Dardaniæ [3] domos suas, ac bona deserere debuerunt, ut se ab ranis tuerentur, quarum imber in ipsorum terras decidit, quæ in domos illorum insilierunt, escas corruperunt, aquas replerunt, vitiaruntque, & denique cum mortuæ essent, fætore suo pestem aeri intulere.

℣. 9. CONSTITVE MIHI, QVANDO DEPRECER PRO TE.] Moyses, ut ostenderet, Deum Dominum esse ranas auferendi, quemadmodum est quoque immittendi, Pharaoni dicit, ut ille constituat diem, quo ipse eas jubeat interire: ne Magi glorientur, sibique vindicent, quod ea cessaverit plaga; vel ranas ex se obiisse contendant. Interpretes quidam ita ex Hebræo legunt: *Gloriare super me quando deprecer pro Te*, qui sensus non admodum est perspicuus [4]. Chaldaice: Pete prodigium, & constitue mihi tempus, quo deprecer pro Te. Nonnulli credunt Moysem, ut Pharaoni ostenderet, se neque Magicis, neque Astrologicis regulis uti, in iis omnibus, quæ patrabat; atque prodigia omnia hæc neque a tempore, neque a loco, neque ab Astris pendere, Regi dixisse: Constitue mihi tempus, quo velis, me orare Deum, ut plaga hæc cesset.

℣. 10. UT SCIAS, QUONIAM NON EST SICUT DOMINUS.] Septuaginta, *Quoniam non est alius (Deus) præterquam Dominus*; neque est qui potentiam habeat aut in Cœlo, aut super terram, quæ similis sit potentiæ Dei; neque Magorum Dæmones ullam habent vim

1 Heb. צפרדע *Sepharda*, qua voce Crocodilum significari putat Abenezra.
2 ובמשארותיך
3 Athenæus l. 8. c. 12. Eusthatius in Iliad. 4. Vide & Plin. lib. 8. c. 19.
4 Clericus credit התפאר עלי positum esse pro הבאר *Indica mihi*.

vim contra Deum, & inanes regionis Dii nihilum A valent.

℣. 13. DE DOMIBUS, DE VILLIS, DE AGRIS.] Hebraicus textus [1] verti posset: *De domibus, de atriis*, (vel de impluviis) *& de agris*. Septuaginta [2]: De domiciliis, de villis, & de agris.

℣. 14. CONGREGAVERUNTQUE EAS IN IMMENSOS AGGERES.] Cum Deus mortem intulisset ranis, ex his tumuli effecti sunt, qui pravo odore [3] regionem universam infecere. Ranarum corruptio muscas, ac sciniphes allexit, qui ibi adhæserunt, atque hujusmodi insectilium infinitam copiam genuerunt, quibus Deus usus est, ut tertia plaga Ægyptum affligeret: nam, quamvis hæ plagæ miraculo patratæ fuerint, atque super naturam sint, quo ad causam, atque modum, quo fuerunt effectæ; nihilominus Deus usus B est iis dispositionibus, quas invenit in natura, atque in causis secundis, easque determinavit, ut modo penitus miraculoso, juxta sua consilia hos effectus producerent.

℣. 16. SINT SCINIPHES.] Hebraice כִּנִּים Kinnim. Septuaginta Σκνίφες. Alius: φθεῖρες. Veterum plerique credunt vocem hanc quandam muscarum speciem significare. Sed Bochartus contendit significare pediculos. Eum plures Interpretes sequuntur, illique omnes Rabb. suffragantur, Chaldaica Versio, Josephus, Pagninus, Arias Montanus, Vatablus, & quidam Græcus Interpres &c. Alii inter quos Clarius, credunt, *Sciniphes* esse musciones, quos latine culices, Italice *zenzare* appellamus. Ex Herodoto l. 2. c. 95. liquet hoc insectorum genus admodum esse commune, atque molestum in Ægypto. C Alicubi necesse est super turres dormire, ut illorum aculeos effugias: quia non adeo altius in aera elevantur. En descriptio, quam de sciniphibus tradit Origenes hom. 4. in Exod. *Hoc animal quidem pennis suspenditur per aerem volitans; sed ita subtile est, & minutum, ut oculi visum, nisi acute cernentis effugiat. Corpus vero cum insederit, acerrimo terebrat stimulo*. Philo addit præterea minuta hæc animantia in nares, aures, atque oculos, atque ulterius adhuc pervadere.

℣. 18. FECERUNTQUE SIMILITER MALEFICI, ET NON POTUERUNT.] Adnisi sunt, ut tantumdem obtinerent; verum id consequi non potuerunt. Pulverem percusserunt; ad ritus magicos confugerunt, dæmones invocarunt; sed frustra. Adnotari possunt D in Scriptura plures loci similes, ubi dicitur id factum, quod curatum est, ut fieret. Genes. 37. 21. 22. Ezech. 24. 13. *Mundare te volui, & non es mundata*. Hebræus; *Mundavi te, & non es mundata*. Syriaca lectio explicat aliter; *Feceruntque similiter, verumtamen pediculos expellere non potuerunt*. Pediculos quidem produxerunt, eos vero nequiverunt tollere. Hebraicus textus [4] verti etiam posset; *Fecerunt sic . . . . ad ejiciendum pediculum; sed non potuerunt*. Vulgata meliorem sensum adfert.

℣. 19. DIGITUS DEI EST HIC.] Quidam prisci Patres [5] sub his verbis, *Digitus Dei*, intelligunt Spiritum Sanctum, qui a Sancto Luca [6] Digitus Dei appellatur. Alii intelligunt potentiam Dei, quæ passim in Scripturis, Dei digitus, aut manus voca- E tur. Vide Isai. 40. 12. Psalm. 8. 4. Num. 11. 23. & 59. 1. Chaldaica versio: *Deus est plagæ istius causa*. Creaturæ potentia eo usque non extenditur, vel quod Deus dæmonum potentiam cohibuerit, atque represserit, vel quod secundarum causarum concursus a dæmone dispositarum, atque immutatarum, effectum hunc gignere non potuerit. Magi Ægyptii hactenus credere potuerunt Moysem nihil esse præter Incantatorem, sed magis, quam ipsi erant, potentem: hic ipsi agnoscunt, majus aliquid in illo inesse, quam magiam, atque illi Deum virtutem suam commodasse.

℣. 20. EGREDIETUR AD AQUAS.] Vel ut se abluat, vel, ut obambulet, vel ut aliquem Religionis actum exerceat, quia Ægyptii veteres adorabant Nilum [7]; vel propter aliquas superstitiones magicas, quæ per fluminis aquas fiebant [8], quia ille ex illis erat, quos Græci *Hydromantes* appellant. Hi porro Hydromantes arcana prædicebant per aquarum inspectionem. Ineptiæ. Diodorus Siculus l. 2. cap. 3. narrat Ægyptios Reges quotidie mane lavari consuevisse, antequam Diis operarentur. Hac de causa plane Pharao mane egrediebatur, uti hic innuitur; atque hoc quotidie videtur peregisse.

℣. 21. IMMITTAM IN TE OMNE GENUS MUSCARUM.] Hebraica vox הֶעָרֹב *Haarob* varie transfertur. Septuaginta [9] *Cynomyiam* vertere, quæ musca est, cujus punctio acerbissima est, & quæ canibus præsertim adhæret; qua re Græci eam *canum muscam* appellant. Aquila vertit Παμμυῖαν, omnia muscarum genera. Et Sanctus Hieronymus epist. ad Suniam credere videtur, Septuaginta in eodem sensu transtulisse *Cænomyiam* Κοινομυῖαν. Sed omnia horum Interpretum exemplaria, & veteres Græci Patres legerunt *Cynomyiam*; & versiculus 31. aperte docet, hanc fuisse animantium speciem, non ita vero omnis generis muscarum confusionem, vel etiam aliorum animalium ferocium [10], ut mavult Josephus lib. 2. Antiq. cap. 13. & Chaldaica lectio, *mixturam bestiarum noxiarum*. Abenezra lupos nominat, leones, & leopardos; Rabbinus Salomon serpentes, & scorpiones; & Vatablus omnia insectilium genera; Author libri Sapientiæ ursos agnoscit, leones, aliasque animantium species, quæ ab Ægyptiis adorabantur, ut iisdem rebus punirentur, inquit ille, quæ criminis ipsorum objectum fuerant. Sap. 1. cap. 11. vers. 9. 16. 18. *Quidam errantes colebant mutos serpentes, & bestias supervacuas; immisisti illis multitudinem multorum animalium in vindictam &c. immittere illis multitudinem ursorum, aut audaces leones* &c. Scholiastes ait Samaritanum textum referre *corvum*, & equidem *Erob* hoc significat aliquando. Legitur apud Sanctum Augustinum quæst. 29. in Exodum *locusta*. Poeta Ezechiel apud Eusebium præpar. lib. 9. cap. 29. statuit locustas inter animantia, quæ Ægyptum afflixerunt. Hebraica vox ארבה *arbè*, quæ locustam significat, magnam habet similitudinem cum *harob*, quamquam litteræ, quibus duo hæc verba componuntur, sint admodum diversæ. Sententia, quæ locum hunc de muscis generatim explicat, plures asseclas jactat.

Hæc insectilia maximas quandoque attulerunt incommoditates quibusdam populis. Ethnici Jovem, atque Herculem venerabantur Ἀπομυίοις *Muscarum depulsores*. Creditur *Beelzebub* Accaronitarum Deus habuis-

1 מן הבתים מן החצרות ומן השרות.
2 Ἐκ τῶν οἰκιῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐπαύλεων, καὶ ἐκ τῶν ἀγρῶν.
3 Philo de vita Mos. & Joseph. lib. 2. Antiq. c. 13.
4 להוציא את הכינים.
5 Author Disputat. contra Arium sub nomine Sancti Athanasii, August. quæst. 25. in Exod. Hieronym. ad Matth. 12.
6 Luc. 11. 20. collatum cum Matth. 12. 28.
7 Vide Bochart. de Animal. sacr. tom. 2. l. 4. c. 15.
8 Hebræi apud Lyran. & Boch.
9 Κυνομυῖαν. Alius, Κοινόμυιαν.
10 Παντοίων θηρίων.

habuisse potestatem hæc animalia arcendi. Vide Commentarium nostrum in quartum Regum Cap. 1. 1. Homerus Iliad. P ait, Minervam Menelao dedisse audaciam, vel muscarum animum, quæ hujus insecti significat importunitatem, & temeritatem.

ỳ. 22. FACIAMQUE MIRABILEM IN DIE ILLA TERRAM GESSEN.] Septuaginta: Παραδοξάσω, illustrem reddam; Terram Gessen ab reliqua Ægypto distinguam: sed plerique hebraicam vocem הפליתי vertunt, *Dividam*; Ego duas has regiones separabo, easque memoranda excipiam distinctione. Nonnulli credunt hactenus terram Gessen ab Ægyptiis plagis minime immunem abjisse; sed hæc sententia a Sancto Augustino quæst. 27. in Exodum refellitur.

ỳ. 23. PONAMQUE DIVISIONEM.] Hebraicus textus ושמתי פדת hic vertitur: *Ponam redemptionem*; ego liberabo; atque eruam ex omnibus malis his populum meum.

ỳ. 24. MUSCA GRAVISSIMA.] Verti potest ex hebraico ערב כבד: Magna muscarum copia; vel magnarum muscarum.

CORRUPTAQUE EST TERRA.] Verti potest: *Corrumpebatur terra*. Hæc insectilia vastarunt, & corruperunt, quidquid fuit in Ægypto: Eas neque homines pati poterant: nec bestiæ. Psalmista ait, quod muscæ comedebant Ægyptios; Psal. 77. 45. *Misit in eos cœnomyiam, & comedit eos*; & Author libri Sapientiæ asserere videtur, illarum morsus fuisse lethiferos. Sap. 16. 9. Illos enim locustarum, & muscarum occiderunt morsus.

ỳ. 26. ABOMINATIONES ÆGYPTIORUM IMMOLABIMUS DOMINO.] Immolare debemus Deo nostro numina Ægyptiorum, animalia [1], quæ colunt Ægyptii, & quorum mortem illi velut abominationem, & crimen existimant. Ægyptii in seditiones usque discesserunt, ut mulctarent eos, qui occidissent, etiam per negligentiam, aliquod e suis sacris animantibus, veluti ælurum, aut canem. Neque hic Moyses intelligi potest, perinde ac dicere vellet: Immolabimus Domino res, quas Ægyptii abominantur: quia e contra Ægyptii animalia adorabant, quæ communes erant victimæ Hebræorum. Aliqui cum interrogatione legunt: Visne, immolemus in hac regione abominationes (Deos) Ægyptiorum? Vel; Visne istic nos Ægyptiorum ritu sacra peragere? Vel denique: Visne, objiciamus nosmet furori Ægyptiorum, coram illis sacrificia offerentes, quæ ipsi abominantur?

Ægyptii generaliter colebant sydera, planetas, fluvium suum, & animalia cujusque generis ab homine usque ad humiliores bestias; verum cultus, quem animantibus præstabant, non erat idem. In

A Nomo, aut Terra Thebarum capræ immolabantur; & colebantur oves. In terra Mendesii e contra colebantur capræ, & oves immolabantur [2]. Sues tantum, boves, vituli, & anseres communiter ubique sacris adhibebantur.

Ratio, qua ducti Ægyptii animantia colebant, utilitas fuit, quam inde percipiebant. *Ipsi, qui irridentur Ægyptii*, Cicero ait de Natura Deorum l. 10. *nullam belluam, nisi ob aliquam utilitatem, quam ex ea caperent, consecraverunt*. Eusebius de Præp. l. 2. cap. 1. p. 48. cum aliis hanc quoque adfert rationem. Refert etiam in bello, quod diis intulerunt homines, illos ut se horum furori subducerent, coactos fuisse, ut in animalium corporibus cælarentur; quæ animalia deinde ipsis consecrata fuere: Jovem,
B exempli gratia, in arietem, Apollinem in corvum, Bacchum in caprum, Junonem in vaccam se recepisse, & sic de cæteris, uti narrat Ovidius Metam. 5. Fast. 5.

Duxque gregis fit Jupiter.
Delius in corvo, proles Semeleia capro;
Fele Soror Phœbi, nivea Saturnia vacca,
Pisce Venus latuit, Cyllenius Ibidis alis.

Alii credunt Ægyptiorum Religionem quoad animalia Metempsycosis opinioni innixam fuisse, atque illos numquam ausos fuisse belluas occidere, ne aliquam patrarent impietatem, occidendo fortasse aliquem ex suis maxime propinquis consanguineis, cum animal necare existimarent.

C Vix credas proculdubio, quod Horus ait apud Macrobium Saturn. l. 1. cap. 7. Ægyptios veteres nullum animal vivens diis suis hostiam obtulisse, atque post Alexandri Magni tempora immolare incœpisse: tunc necessitate adactos deorum suorum albo Saturnum admisisse, atque communes obtulisse victimas; verum ne ipsorum urbes, vel aliorum deorum templa fœdarentur, extra urbes Templa Saturni, & Serapidis constituerunt: *Numquam fas fuit Ægyptiis pecudibus, aut sanguine, sed precibus, & thure solo placare Deos*. Porphyrius, ac Theophrastus loquuntur de prisca Ægyptiorum sacrificiorum modestia, atque ipsorum ad effundendum sanguinem repugnantia; sed nos cruentorum sacrificiorum antiquitatem apud Ægyptios invenimus in Bibliis, atque in authoribus,
D qui vetustate Theophrasto, Porphyrio, & Macrobio præiverunt; & si ea, quæ narrant de illorum veteribus sacrificiis, vera sunt, intelligi nequeunt, nisi de temporibus primis, & antequam idololatria, & superstitio in Ægypto, atque alibi fuerint constitutæ. Vide, quæ diximus Gen. 43. 16. & 46. 34. & Herodotum l. 2. c. 39. 40.

1 Ita Onkelos.
2 Herodot. l. 2. c. 41. 42.

CAPUT IX.

Quinta plaga, animantium pestis; Sexta ulcerum; septima grandinis, ac tonitruorum: Israelitæ ab omnibus his malis præservantur.

℣. 1. Dixit autem Dominus ad Moysen: Ingredere ad Pharaonem, & loquere ad
eum: Hæc dicit Dominus Deus Hebræorum: Dimitte populum meum, ut
sacrificet mihi. 2 Quod si adhuc renuis, & retines eos; 3 Ecce manus
mea erit super agros tuos: & super equos, & asinos, & camelos, & boves, & oves,
pestis valde gravis. 4 Et faciet Dominus mirabile, inter possessiones Israel, & posses-
siones Ægyptiorum, ut nihil omnino pereat ex his, quæ pertinent ad filios Israel. 5
Constituitque Dominus tempus, dicens: Cras faciet Dominus verbum istud in terra.
6 Fecit ergo Dominus verbum hoc altera die: mortuaque sunt omnia animantia Ægy-
ptiorum: de animalibus vero filiorum Israel nihil omnino periit. 7 Et misit Pharao
ad videndum: nec erat quidquam mortuum de his, quæ possidebat Israel. Ingravatum-
que est cor Pharaonis, & non dimisit populum: 8 Et dixit Dominus ad Moysen, &
Aaron: Tollite plenas manus cineris de camino, & spargat illum Moyses in cœlum co-
ram Pharaone. 9 Sitque pulvis super omnem terram Ægypti; erunt enim in homini-
bus, & jumentis ulcera, & vessicæ turgentes in universa terra Ægypti. 10 Tulerunt-
que cinerem de camino, & steterunt coram Pharaone, & sparsit illum Moyses in cœ-
lum, factaque sunt ulcera vessicarum turgentium in hominibus, & jumentis. 11 Nec
poterant malefici stare coram Moyse propter ulcera, quæ in illis erant, & in omni ter-
ra Ægypti. 12 Induravitque Dominus cor Pharaonis, & non audivit eos, sicut locu-
tus est Dominus ad Moysen. 13 Dixitque Dominus ad Moysen; Mane consurge, &
sta coram Pharaone, & dices ad eum: Hæc dicit Dominus Deus Hebræorum: Dimit-
te populum meum, ut sacrificet mihi. 14 Quia in hac vice mittam omnes plagas me-
as super cor tuum, & super servos tuos, & super populum tuum, ut scias, quod non
sit similis mei in omni terra. 15 Nunc enim extendens manum percutiam te, & popu-
lum tuum peste, peribisque de terra. 16 Idcirco autem posui te, ut ostendam in te
fortitudinem meam, & narretur nomen meum in omni terra. 17 Adhuc retines popu-
lum meum, & non vis dimittere eum? 18 En pluam cras hac ipsa hora grandinem
multam nimis, qualis non fuit in Ægypto, a die, qua fundata est, usque in præsens
tempus. 19 Mitte ergo jam nunc, & congrega jumenta tua, & omnia, quæ habes in
agro: homines enim, & jumenta, & universa, quæ inventa fuerint foris, nec congre-
gata de agris, cecideritque super ea grando, morientur. 20 Qui timuit verbum Do-
mini de servis Pharaonis, fecit consurgere servos suos, & jumenta in domos: 21 Qui
autem neglexit sermonem Domini, dimisit servos suos, & jumenta in agris. 22 Et di-
xit Dominus ad Moysen: Extende manum tuam in cœlum, ut fiat grando in universa
terra Ægypti, super homines, & super jumenta, & super omnem herbam agri in terra
Ægypti. 23 Extenditque Moyses virgam in cœlum, & Dominus dedit tonitrua, &
grandinem, ac discurrentia fulgura super terram: pluitque Dominus grandinem super
terram Ægypti. 24 Et grando, & ignis mista pariter ferebantur: tantæque fuit ma-
gnitudinis, quanta ante numquam apparuit in universa terra Ægypti, ex quo gens illa
condita est. 25 Et percussit grando in omni terra Ægypti cuncta, quæ fuerunt in a-
gris, ab homine usque ad jumentum: cunctamque herbam agri percussit grando, &
omne lignum regionis confregit. 26 Tantum in terra Gessen, ubi erant filii Israel,
grando non cecidit. 27 Misitque Pharao, & vocavit Moysen, & Aaron, dicens ad
eos: Peccavi etiam nunc: Dominus justus: ego, & populus meus, impii: 28 Ora-
te Dominum, ut desinant tonitrua Dei, & grando: ut dimittam vos, & nequaquam
hic ultra maneatis. 29 Ait Moyses: Cum egressus fuero de urbe, extendam palmas
meas ad Dominum, & cessabunt tonitrua, & grando non erit: ut scias, quia Domini
est terra. 30 Novi autem, quod & tu, & servi tui necdum timeatis Dominum Deum.

31 Linum ergo, & hordeum læsum est, eo quod hordeum esset virens, & linum jam
folliculos germinaret: 32 Triticum autem, & far non sunt læsa, quia serotina erant.
33 Egressusque Moyses a Pharaone ex urbe tetendit manus ad Dominum: & cessave-
runt tonitrua, & grando, nec ultra stillavit pluvia super terram. 34 Videns autem
Pharao, quod cessasset pluvia, & grando, & tonitrua, auxit peccatum: 35 Et in-
gravatum est cor ejus, & servorum illius, & induratum nimis: nec dimisit filios Is-
rael, sicut præceperat Dominus per manum Moysi.

℣. 1. Ecce manus mea erit super agros tuos &c.] Animadverti potest, quintam hanc plagam, quartam, ac postremam desævisse, quin Moyses, vel Aaron aliquid patrarent; perinde ac vellet Deus Pharaonem evincere, non fuisse Moysem, qui per quædam præstigia, artemque ipsi propriam priora mala produxerit.

Super agros tuos, et super equos.] Hebraice [1]: Super armenta tua, quæ sunt in agris, super equos tuos, & asinos.

Pestis valde gravis.] Septuaginta, & versio Syriaca: Mors valde gravis [2].

℣. 4. Faciet Dominus mirabile.] Hebraicus textus [3] verti potest: *Faciet Dominus separationem*, distinctionem &c. Vide cap. 8. 22.

℣. 6. Omnia animantia.] Ea omnia, quæ in agris deprehensa sunt, neque in stabula reverti potuerunt, occisa sunt. Tunc Ægyptii Religionis suæ vanitatem dignoscere potuerunt, qui animalia hæc venerabantur, Dei manu interfecta.

℣. 7. Misit Pharao ad videndum, nec erat quidquam mortuum.] Videtur miraculum hoc Pharaonem dimovere debuisse; attamen Scriptura notat, ipsum eo magis obduruisse. Princeps hic credidit, se damna sua reparaturum, sumens Israelitarum armenta; vel arbitratus est, Ægyptiorum jacturam eam non esse, quæ vulgo ferebatur; vel denique ea de causa magis ingravatum est cor illius, atque odit Hebræos videns, quod illi nihil cepissent detrimenti.

℣. 8. Tollite plenas manus cineris de camino.] De fornace, vel de furno, vel etiam de foco. *Caminus* non significat focum, quem vulgo *camino* nuncupamus. Hebraica vox פיח הכבשן significat fornacem, & fabriferrarii officinam. Reor, tunc in Ægypto caminos non fuisse, sed simplicem focum tantummodo.

℣. 9. Ulcera, et vessicæ turgentes.] Hebraicus textus [4] verti potest: Eritque illi plaga, quæ tumores pariet; vel accidet illis inflammatio, quæ vomicas gignet [5]. Septuaginta [6]: *ulcera, & ardentes vomicæ*. Symmachus [7]: Vomicæ, *quæ se aperiunt*; ad litteram, quæ *florent*. Aquila [8]: vomicæ extensæ, expansæ &c. Videntur hi tumores pestis fuisse, vel ardentia tubera per corpus universum.

℣. 11. Nec poterant malefici stare coram Moyse propter ulcera.] Deus non est passus, dæmonem gloriari posse, quod præstigiis suis verorum miraculorum, quæ Moyses operabatur, authoritatem æquarit: atque inexcusabiles reddere voluit Pharaonem, magos, atque Ægyptum universam, dæmonis potentiam coercens, primum quidem in sciniphum productione, deinde vero in ulcerum plaga.

℣. 14. Mittam omnes plagas meas super cor tuum.] Cor tuum dolore afficietur, videns plagas, quibus te percutiam, & supplicia, quibus in populum tuum animadvertam. Hebraicus textus ita quoque verti posset: *Mittam omnes plagas meas in medio tui* [9]. Hebræi dicunt aliquando *in corde*, loco dicendi in medio: Verum istic in hoc sensu intelligere nequaquam malim: Per *omnes plagas meas* intellige grandinem, tonitrua, fulmina, fulgura, pluviam, ignem, quæ omnia inferius videntur ℣. 23.

℣. 15. Percutiam te, et populum tuum peste.] Moyses Pharaoni jam pestem fuerat minitatus ℣. 3. & harum minarum effectus versiculo 6. agnoscuntur. Hic rursus ait, se percussurum peste. Ut hæc evidens contradictio concilietur, dicendum est, ℣. 3. & 6. loqui de peste animalium; ℣. 15. de peste hominum. Nonnulli, inter quos Menochius, arbitrantur in hoc versiculo 15. *pestem* poni pro omni plagarum genere, & pro omnibus malis, quæ deinceps super Ægyptios erant eventura: sed Chaldaica lectio, & plures Interpretes aliter explicant: *Cum percussi Ægyptum peste, sinere potuissem, ut omnis regio plaga hac consumeretur, & tu, omnisque populus tuus periissetis: sed cohibere volui, atque suspendere flagelli hujus effectum, ut melius potentia mea collucerет in iis, quæ mihi vobis infligenda supersunt, nisi imperio meo obtemperaveritis*. Pro *peste* intelligi quoque possent locustæ, de quibus infra est sermo cap. 10. 13.

Peribisque de terra.] Pharao non periit ob eam plagam, quam hic illi Moyses intentat; sed in mari rubro submersus fuit. Ita intelligi potest in eo sensu, quem supra adnotavimus: *Ego potuissem te percutere peste, & te, populumque tuum conficere; verum te reservare volui, ut ultionis meæ esses exemplum*.

℣. 16. Posui te.] Hebraice העמדתיך *Suscitavi te*; ego te ad dignitatem evexi; ego te servavi. Chaldaice; ego te sustuli, te passus sum. Septuaginta: Διετηρήθης. Tu reservatus fuisti. Sanctus Paulus Rom. 9. 17. *Excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam*. Deus impiis utitur, ut sibi gloriam captet. *Malarum voluntatum justissimus ordinator, ut bene utatur etiam voluntatibus malis*. Aug. de Civit. l. 9. c. 17.

℣. 17. Adhuc retines populum meum.] Hebraice מסתלל בעמי: Insurgis etiam contra populum meum; vel subditum adhuc tenes, atque pedibus veluti obteris. Septuaginta Ἐμποιῇ τοῦ λαοῦ μου: Insultas populo meo; vel, tu te veluti aggerem objicis ad egressum populi mei.

℣. 18. A die, qua fundata est.] Ex quo excoli

1 במקנה אשר בשרה כסוסים.
2 דבר כבד מאד. 70. Θάνατος μέγας σφόδρα.
3 והפלה.
4 לשחין פרח אבעבעת.
5 Clericus hebraicam vocem שחין derivat a Chaldaica שחן *calescere, calefieri*.
6 Ἕλκη φλυκτίδες ἀναζέουσαι.
7 Ἐξανθοῦσαι.
8 Πεταζόμεναι.
9 אל לבך.

coli cœpit ad hanc usque diem. Ex quo Ægyptus est Ægyptus, numquam decidit similis grando. Veteres nonnulli [1] contenderunt Ægyptum, illam saltem, quæ est infra Thebaidem, effectam fuisse terrarum, ac limi congerie, quem Nilus defluens suis inundationibus defert. Arbitrari fortasse quis posset, Moysem huic opinioni favere in hoc loco; sed oppositum satis clare ostendit cum ait, *Cham* filium Noe, & posteros illius sedem suam jam constituisse eo tempore, quo, juxta hos authores, Ægyptus esse nonnisi magna palus debuerat.

℣. 23. DOMINUS DEDIT TONITRUA, ET GRANDINEM, ET DISCURRENTIA FULGURA SUPER TERRAM.] Author libri Sapientiæ refert, ea in occasione miraculum admodum extraordinarium visum fuisse, cum ignis, & aqua simul essent commixta; ita ut aqua, quæ flammas extinguit, igni videretur majorem addere virtutem. Sap. 16. 16. 17. *Quod enim mirabile erat, in aqua, quæ omnia extinguit, plus ignis valebat.* Nec desunt qui asserant, grandinem hanc sinu suo continuisse ignem, qua in terram delapsa ignis exarsit, atque diffusus est. Hebræus ad litteram [2]: *Dominus dedit voces* (hoc est tonitrua) *& grandinem, & ignis diffusus est super terram; & Dominus pluere fecit grandinem super terram.* Nomine ignis, intelligi possunt fulgura, aut verus ignis de cœlo, qui in terram delapsus est, atque in cinerem obvia quæque convertit. Hoc autem palam in Psalmis [3] adnotatur: *Et tradidit grandini jumenta eorum, & possessionem eorum igni.* Et alibi: *Posuit pluvias eorum grandinem: ignem comburentem in terra ipsorum.* In Ægypto inferiori, & prope mare, ubi erant Israelitæ, pluit aliquando, sed parum, ut ait Philo de vita Mos. l. 1. Thevet. in Cosmogr. Alii [4] asserunt ibi multum, & sæpius pluere. Moyses idem ℣. 18. innuit, quod plueret Tanis. Vanslebius [5] ait, Memphi, ac in finitimis regionibus frequentius, & abundantius pluere. Prosper Alpinus l. 1. c. 7. de medic. Ægypt. ait pluviam, quæ illuc decidit, esse ad instar roris, ac nonnisi perquam raro ibi grandinem, aut glaciem, aut nivem desævire: sed in Ægypto superiori ultra Memphim, numquam pluere. Herodotus l. 3. c. 10. se a Thebarum sacerdotibus percepisse ait illos numquam audisse, quod in regionem ipsorum pluvia deciderit, nisi regnante Psammitico. Philo de vita Moysis l. 1. asserit, temporibus Moysis in universa Ægypto pluisse, quod illi regioni inauditum erat, ac novum; neque enim antea viderant pluviam, grandinem, aut tonitru. Pluvia hoc versiculo non exprimitur, notatur vero ℣. 33. 34.

℣. 28. ORATE DOMINUM, UT DESINANT TONITRUA DEI.] Hebraicus Textus verti potest: *Orate Dominum, hoc enim satis est, ne audiantur amplius hæc Tonitrua* (voces) *Domini.* Chaldaice: Orate Dominum, ut nobis pacem largiatur, neque audiamus amplius hæc tonitrua maledictionis Domini. Textus Hebraicus ita quoque potest transferri: *Orate Dominum; hoc est satis* (satis mulctati sumus; vel nimium est hæc pati tonitrua) *Orate illum, ut ea cessare jubeat, & ego vos dimittam.*

℣. 29. CESSABUNT TONITRUA.] Septuaginta addunt pluviam, quæ refertur versiculo 33.

UT SCIAS QUIA DOMINI EST TERRA.] Ethnici opinabantur singulis Regionibus, singulos Deos præesse, quorum potestas in aliorum Numinum regiones minime protendebatur. Moyses ostendit Pharaoni, Deum Hebræorum Deum esse universæ terræ, elementorum omnium, & Ægypti præcipue, quia ibi prodigia fuerat operatus in aere, in aquis, in terra, super homines, & super animantia &c. Vide ℣. 19. & 20. Cap. 8. ubi eadem invenitur locutio.

℣. 31. EO QUOD HORDEUM ESSET VIRENS, ET LINUM JAM FOLLICULOS GERMINARET.] Hebraice ita habetur [6]: *Hordeum erat virens, & lino sua erat altitudo:* Vel; *Hordeum virides aristas habebat, & Linum granum suum producebat.* Granum illius effici incipiebat, & Hordei arista nondum erat in maturitate sua. In ea regione seritur Hordeum, & linum, uti quoque & triticum ante hyemem, quæ ibi est maxime moderata. Plin. l. 18. c. 7. *In Ægypto hordeum sexto a satu mense, frumenta septimo metuntur.* Vide dicta ad Agg. 2. 20. In Italia quoque, teste Columella l. 2. c. 10. idem fieri consueverat. Hordei messis statim a festivitate Paschatis incipiebat in Palæstina; atque ideo etiam in Ægypto [7], quæ non minus fertilis erat, nec minus calida, quam Palæstina; itaque hordeum aristas habere debebat penitus formatas, atque maturitati proximas.

Moyses hæc opponit maturescentia grana, & quorum imminebat messis, aliis granis, quæ serius metuntur, veluti tritico, cujus messis in Palæstina post hordei messen incipit. Adsunt etiam, qui credunt, eam incipere consuevisse tantum post Pentecosten. Ita docent Buxtorfius Synagog. Jud. c. 15. Maldonatus in Matt. 12. ℣. 1. Vide Comment. nostrum ad Exodum 23. 16. Sed ex Scriptura oppositum liquet, quia die festo Pentecostes in templum inferebantur primitiæ omnium segetum, quæ idcirco tunc temporis perfectæ esse debuerant. Vide Exod. 33. 16. & 34. 22. Cum Nili exundatio in Ægypto sub initium Caniculæ accideret, opus erat, ut ante illud tempus messes omnes completæ fuissent. Bonfrerius clarius ostendit in ea regione messes occœpisse prope Kalendas Aprilis, atque expleri consuevisse sub finem Maii [8]. Aristophanes in avibus p. 565. ait, Phœnices, atque Ægyptios messes suas peragere, cum cuculus canere incipit.

℣. 32. TRITICUM AUTEM, ET FAR.] Septuaginta: Triticum, & *olyra*, quæ frugis genus est, quod partim Tritico, partim Hordeo propius accedit. Habebant Ægyptii genus frugis, quod *speltam* latini vocant, *Zeam* græci, quo alebantur. Alicubi in Gallia seges hæc reperitur; mola frangitur, veluti hordeum mundatum, & cum lacte coquitur. Herodotus l. 2. c. 16. ait Ægyptios nunquam comedere consuevisse triticum, vel hordeum, vel aliud quidpiam ex iis confectum. Strabo l. 7. p. 555. loquitur de quodam Ægypti grano, quod *Corsium* appellatur, & de alio, quod *Cicus* dicitur, atque de quodam panis genere, qui *Caces* dicitur, vel *Kollestes*. Genuina Hebraicarum vocum חטה & כסמת *Chitta* & *Cussemet* significatio ignoratur, & quæ grani, & frugis species significetur, latet. S. Hieronymus [9], ait per *Cussemet* ab aliis intelligi Viciam, ab aliis Avenam, ab aliis siliginem, vel speltam.

℣. 33. NEC ULTRA STILLAVIT PLUVIA.] Chaldaica versio ait, *pluviam, quæ decidit, ad terram usque non pervenisse*, manu Dei suspensam. Hebraicus textus [10] posset facile hunc sensum pati, nisi sequens opponeretur illi versiculus, aut alii Scripturæ loci (vide ℣. 23. & Psal. 104. 32.) ubi grando, & pluvia simul decidisse dicuntur, vel pluvia nihil aliud asseritur fuisse, quam grando: *Posuit pluvias eorum grandinem.*

---

1 Herodot. l. 2. c. 5.
2 קולות. 70. Φωνὰς voces. Alius, ἀνέμων ἤχους, ventorum sonitus. Alius, Βροντὰς, tonitrua.
3 Psal. 77. 48. & 104. 32.
4 Prosper. Alpinus de medic. Ægypt. l. 1. c. 7.
5 Vansleb, Relat. Aegypt. p. 37. & 345.
6 השעורה אביב והפשתה גבעל
7 Prosper Alpin. l. 1. de medic. Aegypt. c. 7.
8 Plin. 18. 18. Leo Afer. l. 8. c. 4. Cassian. collat. 15. c. 4. Joseph lib. 3. Antiq. c. 10. Josue 3. 15.
9 Hieron. in Ezech. 4. Septuag. Th. Ὄλυρα. Aqu. Ζέα.
10 ומטר לא נתך ארצה

CAPUT X.

Octava plaga, Locustæ. Nona Tenebræ. Obduratio Pharaonis, qui non vult Israelitis permittere, ut secum sua abducant armenta.

1. ET dixit Dominus ad Moysen: Ingredere ad Pharaonem; ego enim induravi cor
ejus, & servorum illius: ut faciam signa mea hæc in eo: 2 Et narres in auri-
bus filii tui, & nepotum tuorum, quoties contriverim Ægyptios, & signa
mea fecerim in eis: & sciatis, quia ego Dominus. 3 Introjerunt ergo Moyses, & Aaron
ad Pharaonem, & dixerunt ei; Hæc dicit Dominus Deus Hebræorum: Usquequo non
vis subiici mihi? dimitte populum meum, ut sacrificet mihi. 4 Sin autem resistis, &
non vis dimittere eum, ecce ego inducam cras locustam in fines tuos: 5 Quæ operiat
superficiem terræ, ne quidquam ejus appareat, sed comedatur, quod residuum fuerit
grandini: corrodet enim omnia ligna, quæ germinant in agris. 6 Et implebunt domos
tuas, & servorum tuorum, & omnium Ægyptiorum: quantam non viderunt patres tui,
& avi, ex quo orti sunt super terram, usque in præsentem diem. Avertitque se, & e-
gressus est a Pharaone. 7 Dixerunt autem servi Pharaonis ad eum: Usquequo patiemur
hoc scandalum: dimitte homines, ut sacrificent Domino Deo suo: nonne vides, quod
perierit Ægyptus? 8 Revocaveruntque Moysen, & Aaron ad Pharaonem, qui dixit
eis: Ite, sacrificate Domino Deo vestro: quinam sunt, qui ituri sunt? 9 Ait Moyses:
Cum parvulis nostris, & senioribus pergemus, cum filiis, & filiabus, cum ovibus, &
armentis: est enim solemnitas Domini Dei nostri. 10 Et respondit Pharao: Sic Domi-
nus sit vobiscum, quomodo ego dimittam vos, & parvulos vestros: cui dubium est,
quod pessime cogitetis? 11 Non fiet ita, sed ite tantum viri, & sacrificate Domino:
hoc enim & ipsi petistis. Statimque ejecti sunt de conspectu Pharaonis. 12 Dixit au-
tem Dominus ad Moysen: Extende manum tuam super terram Ægypti ad locustam, ut
ascendat super eam, & devoret omnem herbam, quæ residua fuerit grandini. 13 Et
extendit Moyses virgam super terram Ægypti: & Dominus induxit ventum urentem to-
ta die illa, & nocte: & mane facto, ventus urens levavit locustas. 14 Quæ ascende-
runt super universam terram Ægypti: & sederunt in cunctis finibus Ægyptiorum innu-
merabiles, quales ante illud tempus non fuerant, nec postea futuræ sunt. 15 Operue-
runtque universam superficiem terræ, vastantes omnia. Devorata est igitur herba terræ,
& quidquid pomorum in arboribus fuit, quæ grando dimiserat: nihilque omnino virens
relictum est in lignis, & in herbis terræ, in cuncta Ægypto. 16 Quam ob rem festinus
Pharao vocavit Moysen, & Aaron, & dixit eis: Peccavi in Dominum Deum vestrum,
& in vos. 17 Sed nunc dimittite peccatum mihi etiam hac vice, & rogate Dominum
Deum vestrum ut auferat a me mortem istam. 18 Egressusque Moyses de conspectu
Pharaonis, oravit Dominum. 19 Qui stare fecit ventum ab occidente vehementissimum,
& arreptam locustam projecit in mare rubrum: non remansit ne una quidem in cunctis
finibus Ægypti. 20 Et induravit Dominus cor Pharaonis, nec dimisit filios Israel. 21
Dixit autem Dominus ad Moysen: Extende manum tuam in cœlum: & sint tenebræ su-
per terram Ægypti, tam densæ, ut palpari queant. 22 Extenditque Moyses manum in
cœlum: & factæ sunt tenebræ horribiles in universa terra Ægypti tribus diebus. 23
Nemo vidit fratrem suum, nec movit se de loco, in quo erat: ubicumque autem habi-
tabant filii Israel, lux erat. 24 Vocavitque Pharao Moysen, & Aaron, & dixit eis:
Ite, sacrificate Domino: oves tantum vestræ, & armenta remaneant, parvuli vestri eant
vobiscum. 25 Ait Moyses: Hostias quoque, & holocausta dabis nobis, quæ offeramus
Domino Deo nostro. 26 Cuncti greges pergent nobiscum: non remanebit ex eis un-
gula: quæ necessaria sunt in cultum Domini Dei nostri: præsertim cum ignoremus, quid
debeat immolari, donec ad ipsum locum perveniamus. 27 Induravit autem Dominus
cor Pharaonis, & noluit dimittere eos. 28 Dixitque Pharao ad Moysen: Recede a me,
& cave, ne ultra videas faciem meam: quocumque die apparueris mihi, morieris. 29
Respondit Moyses: Ita fiat, ut locutus es, non videbo ultra faciem tuam.

℣. 2. Quo-

℣. 2. Quoties contriverim Ægyptios.] A Hebraice [1]: *Quæ ego fecerim in Ægypto*. Septuaginta [2]: *Quo pacto luserim in Ægyptios*.

℣. 3. Usquequo non vis subiici mihi?] Hebraice [3]: *Usquequo non vis te humiliare*, te affligere, mollire, & pœnitentiæ sensus concipere *coram me?* Usquequo non humiliaberis sub manu mea? Septuaginta [4]: *Usquequo me vereri non vis*, timere &c.

℣. 5. Nec quidquam eius appareat.] Tanta erit locustarum copia, ut tellus omnis obtegatur. Onkelos: *Hæ locustæ cooperient terram, ita ut solares radii ad eam usque pervenire nequeant*. Videlicet; Ea erunt in copia, ut volantes aerem obscuraturæ sint. De his locustarum nubibus videri inferius potest ℣. 13.

℣. 7. Usquequo patiemur hoc scandalum.] B Verti potest [5]: *Usquequo homo hic nobis erit laqueum*, aut lapis offensionis [6]. Usquequo homo, hic affliget nos, nos persequetur, veluti venator, qui volucres capit in retibus suis, vel in pedicis? Nonne vides Ægyptum universam devastatam esse? *Hoc scandalum* referri potest vel ad Israelitas, qui origo erant infortunii Ægyptiorum, aut ad plagam, qua hi actu affligebantur; aut ad Moysen, & Aaron, qui ultionis Divinæ erant instrumenta.

℣. 9. Cum parvulis nostris, et senioribus pergemus.] In solemnibus his Religionis conventibus omnes intererant, homines, mulieres, pueri; verbo, ii omnes, quos vel ægritudo, vel necessitas summa domi suæ non detinebat. Hæ solemnitates frequentes erant in Ægypto, & Ægyptii se inventores illarum extitisse jactabant. Herodotus l. 2. c. 58. 59. narrat modum, quo populus hic Bubastem proficiscebatur quodam ex his festis diebus, in cymbis per Nilum, cum uxoribus, & filiis. Asserit ille, huic solemnitati adesse consuevisse usque ad septingenta virorum, mulierumque millia, nulla puerorum habita ratione. Moyses ait, opus esse, ut omnes cum armentis adessent: homines quidem, qui solemnem diem celebrarent, armenta quoque, ut victimæ præsto essent, quas Deus vellet imperare.

℣. 10. Sic Dominus sit vobiscum.] Hæc imprecatio est, atque ironia: Sic Dominus sit vobiscum, quomodo ego cupio dimittere vos: Ast vobis permittere nequaquam opto; ita quoque Deum precor, ut a vobis recedat. Sæpius in imprecationibus utimur iis vocibus, quæ contrarium significent ab eo, quod intelligimus. Exempli gratia, accusatur Naboth, quod *benedixit Deum, & Regem* &c. 3. Reg. 21. 10. cum dici debuerat, ipsum blasphemasse Deum, ac de Rege fuisse oblocutum.

Cui dubium est, quod pessime cogitetis.] Hebraice [7]: *Videtis me habere malum coram vobis*; Vel; *Videtis malum esse super faciem vestram*. Pravum consilium vestrum in oculis vestris, in facie vestra conspicitur. Ita intelligi potest juxta Septuaginta [8]: Videte, ne malum vos deprehendat. Vel, dignoscitur utique, pravum esse vobis consilium. Chaldaice: Cavete, ne malum, quod patrare vultis, in vos decidat. Syriaca versio intelligit, perinde ac Pharao illorum postulatis annueret: *Ille dixit eis: Hoc vobis permitto; Sic Dominus sit vobiscum; & cum dimisero vos cum rebus vestis, cavete, ne quod vos malum deprehendat*.

Parvulos vestros.] Septuaginta [9]. *Res vestras*. Symmachus, familiam vestram. Hebraicus textus, & Aquila, *filiolos vestros*.

℣. 11. Hoc enim et ipsi petistis.] Neutiquam verum est, quod Moyses petierit abducere tantum homines, atque consenserit mulieres, ac pueros relinquere: verum hac de re nondum suum prodiderunt sensum, atque simpliciter Regem fuerat precatus, ut per eum Hebræis liceret discedere ad trium dierum iter, ut solemnitatem Deo suo celebrarent. Textus ad litteram: *Ite igitur, vos viri, ac Deo vestro servite, quandoquidem hoc quæritis*.

℣. 13. Induxit ventum urentem.] Vox *Kadim* [10] fere transfertur pro vento Eoo. Ita Munsterus, Fagius, Vatablus, Bonfrerius, Drusius. Septuaginta, & Philo explicant de vento Meridionali Νότον, *Noto*. Aquila, & Symmachus vertunt, uti Vulgata, *ventum urentem*. Ægyptiis nullus magis noxius ventus erat, quam meridionalis, quem *meristi* hodie vocant. Ventus hic calidus est adeo, atque incommodus, ut spiritum intercludat. Adeo vero violentus ut palearum, atque arenæ maximam in aerem copiam evehat, ut aer sit ipsis usquequaque refertus; arena autem minuta est adeo, atque penetrans, ut non solum obsignatas arcas, verum ovum ipsum, licet integrum pervadat. Triticum, & fruges corrumpit, & plurimas efficit ægritudines. Nomine eodem Orientales venti appellantur, eumdemque gignunt effectum [11]. Itaque non mirum est si Philo, & Septuaginta pro vento orientali Meridionalem ponant. Idem enim est, quoad effectum, & nomen in Scripturis.

Illi [12], qui adhærent Septuaginta, & qui hic meridionalem ventum intelligunt, asserunt locustas in Ægyptum delatas fuisse a vento, qui ab Æthiopia flabat, ubi magna locustarum erat copia, uti videre est in hujus regionis historia apud Ludolfum. Qui vero eam sententiam sequuntur, quæ legit ventum Orientalem, locustas ex Arabia deducunt, quæ est ad Orientem Ægypti. Viatores nonnulli loquuntur de extraordinario quodam vento, qui flat in Arabia, atque a Perside proficiscitur. Ventus hic calidus, & siccus est adeo, ut quidquid obvium est, urat; cutem in rugas contrahat; vultum, manusque exsiccet, & præter propter æque afficiat corpora, ac ignis. Hic plane ventus ille est, quem sæpius appellat Moyses, *ventum Kadim*, & quem Vulgata *ventum urentem* transfert. Ventus hic ab iis regionibus flat, quas nomine *Kedem*, aut Orientis novimus in Scriptura. Gen. 41. 6.

Plinius lib. 11. cap. 29. ait, locustas plerumque ova sua edere autumno, ut inde fœtus emergant vere. Illæ aliquando ab una in aliam regionem migrant, ut sibi victum comparent; & cum in priori sui incolatus loco omnia fuerint depastæ, ultra mare prætervehi visæ sunt, ut sibi victum quæritent. Hinc autem fit, ut credibilis sit ipsorum transitus ex Arabia in Ægyptum, super mare rubrum. In Cyrenaica Ægypto proxima ter in anno locustis bellum indicitur: prius ipsarum ova infringendo, deinde ipsarum filios enecando; & denique cum percrebuerint expellendo. Quicumque huic bello non adest, veluti transfuga habetur. Eadem uti debent cura insulæ Lemni, ac Syriæ incolæ. Hæc insectilium pestis

---

1 התעללתי במצרים
2 Ὅσα ἐμπέπαιχα τοῖς Αἰγυπτίοις.
3 לענת מפני
4 Ἐντραπῆναί με.
5 עד מתי יהיה זה לנו למוקש.
6 70. Ἔσαι τοῦτο ἡμῖν σκῶλον. Aquil. Sym. Πρόσκομμα. Scandalum. Samar. Εἰς ἄτας. In noxas.
7 ראו כי רעה נגד פניכם
8 Ἴδετε ὅτι πονηρία πρόκειται ὑμῖν.
9 Heb. את טפכם. 70. Τὴν ἀποσκευὴν ὑμῶν. Sym. Τὸν ὄχλον ὑμῶν. Aqu. Τὰ νήπια ὑμῶν.
10 קדים Aqu. Sym. Καύσωνα. 70. Νότον.
11 Vansleb. Itiner. Aegypt. p. 36. 39. 40.
12 Eugubinus, Ludovicus de Dieu, Bochartus.

pestis deorum ira immitti existimatur : *Deorum iræ pestis intelligitur*. Moyses hic ℣. 17. mortalem plagam appellat. *Auferat a me mortem istam*. Videtur aliquando horum animalium ea multitudo, ut aerem obscuriorem reddant, in non satis parva terræ extensione ; & populi, qui ea in aere conspiciunt, semper expavescunt, ne in ipsorum regionibus effundantur : Solemque *obumbrant, sollicite spectantibus populis, ne suas operiant terras*. In quibusdam regionibus Orientis locustæ admodum majoribus nostratibus sunt : & Plinius refert ipsas aliquando anguium collo hærentes ipsis mortem inferre. Author libri Sapientiæ cap. 16. 9. refert, locustas Ægyptiorum corporibus insedisse, & illis mortales morsus inflixisse : *Illos enim locustarum, & muscarum occiderunt morsus*. Denique validus quandoque ventus locustas gregatim attollit, easque vel in mare, vel in lacus præcipites agit : *Gregatim sublatæ vento in maria, aut stagna decidunt*. Hoc evenit locustis, quæ ex Arabia in Ægyptum delatæ fuerunt ab Orientali vento, & quæ in rubrum mare dejectæ fuerunt a vento contrario, qui ab Occidente, atque Septentrione flabat. Vide vers. 19.

℣. 14. QUALES ANTE ILLUD TEMPUS NON FUERANT.] Joel eadem dicit de locustis, quæ Judæam temporibus ipsius sunt depopulatæ cap. 1. 2. & 2. 2. *Populus multus, & fortis ; similis ei non fuit a principio, & post eum non erit usque in annos generationis, & generationis*. Scriptura adhibet aliquando grandiores locutiones, ut nostro intelligendi modo se adaptet. Cum aliquid est perrarum, admodum terribile, extraordinarium, dicitur nihil umquam simile fuisse : re quidem vera numquam facta inveniuntur, quæ aliis penitus similia sint : differunt semper inter se quadam circumstantia.

℣. 15. QUIDQUID POMORUM.] Hebraicus textus ita legit : *Omnes fructus arborum, qui grandini superfuerant* ; quia plures jam maturitati proximi esse debebant ea in regione, ubi hordei messis mense Martio peragitur.

℣. 19. FLARE FECIT VENTUM AB OCCIDENTE.] Hebraicus textus [1], & Septuaginta [2] ita legunt : *Deus immutavit ventum violentum* ; vel, suscitavit Deus a maris Mediterranei latere ventum violentum, qui, locustas in rubrum mare dejecit. Supponamus, necesse, est locustas has usquequaque in Ægypto inferiori diffusas fuisse. Itaque ut in rubrum mare dejicerentur, opus erat, ut ventus a Mediterraneo insurgens, ab Occidente flaret, atque a Septentrione. Mare hoc non est ad Occidentem Ægypti, verum ad illius Septentrionem Occidentalem. Cum S. Hieronymus transtulit textum, qui *de vento a mari flante* loquitur, *ventum ab Occidente*, ob oculos illius versabantur plures Scripturæ loci, ubi mare Occidentem innuit ; quia Mediterraneum est Palæstinæ Occiduum. Sed cum Moyses loquatur hic de Ægypto, ad cujus Orientem est mare rubrum, Mediterraneum ad Septentrionem Occidentalem, retineri potuisset simpliciter hebraica locutio, quæ habet : Ventum a mari.

Mare rubrum in Scripturis appellatur *mare Suph*, aut *mare algæ*, vel herbarum, aut juncorum, propter magnam algæ copiam, quæ in maris hujus imo subsidet, atque in littoribus reperitur. Hoc Alexandro Magno retulere, qui ab ipso missi fuerant maris hujus litora speculaturi ; asseruerunt enim herbam, quæ erat in ima parte, algæ marinæ colorem referre [3]. Diodorus Siculus Biblioth. lib. 3. ait mare hoc virescere propter algam, & herbas, quæ sub aquis illis virescunt. Lobo in Relatione sua pag. 7.

A & 8. ait alicubi in rubro mari, rubras notas videri, quæ oriuntur ex alga marina in maris imo putrescente. Hanc herbam Æthiopes *suofo* nuncupant ; quæ passim crescit in Indiis, aliisque pluribus Asiæ regionibus. Appellatur quoque *sufo* & hujus plantæ semen, & flos, qui croceo flori haud est absimilis. Hodie quoque rubrum mare appellatur *Bahrsuf*.

Rubri maris nomen non extat in Veteris Testamenti hebraico textu. Latet autem, utrum nomen hoc illi ab Ægyptiis, an ab Phœnicibus inditum fuerit. Sed verisimile est admodum rubri maris nomen originem ducere ab Edom, filio Isaac, cujus regio huc usque protendebatur. Patet Edom significare rubrum, & creditur Edom idem fuisse, ac Rex Erythros, de quo Profani loquuntur, & de quo nonnihil disseruimus in Genesim cap. 36. 43. Hodie vocatur adhuc *Barh-suf*, & herba, quæ ibi oritur, *Sufo*. Nonnulli falso opinati sunt, vocem hanc hebraice significasse rubrum. B

Alii viatores, qui per hoc mare delati sunt, referunt, aquas illius alicubi rubras videri propter arenam, quæ hunc colorem præsefert, eumdemque communicat aquis, quæ in iis locis minime sunt profundæ. Joannes de Castro, Nobilis Lusitanus, ait, se satis perspicuam hanc aquam invenisse, cum ex ea vitro quodam hausisset : sed cum illuc descendere urinatores quosdam jussisset, ex imo advexisse materiam quamdam rubram, non secus ac ramusculos coralii, subflava pelle obductos. Tractus, ubi frequentiores hæ adsunt notæ, a Suaguen patet ad portum Cossir centum, & triginta leucarum intervallo : sed a Tor usque ad Sues rubræ hæ notæ nullæ apparent. C Alii quoque in hoc mari loci adsunt, ubi virides notæ videntur, quæ ex coralii albi specie, viridi quadam re obducti, quæ in imo subsidet, oriuntur. Alibi, ubi mare candidum videtur, alba arena dignoscitur ; ita ut ubicumque mare non adeo profundum est, rei illius, quæ in imo jacet, colorem exhibeat.

℣. 21. TENEBRÆ TAM DENSÆ, UT PALPARI QUEANT.] Obscuritas, quam aer humidus, densusque nebulis, & fumis refertus genuit : ita ut si Philoni credendum est, neque ignis accendi posset, nec lumen in Ægyptiorum domibus asservari. Textus D has tenebras densas adeo describit, ut palpari possent, ac manibus tangi. Lyranus, Tostatus, & Cajetanus credunt Deum Solares radios detinuisse, aut alio vertisse, ne Ægyptum illustrare possent : verum Paulus Burgensis simpliciter asserit, Solares radios minime pervadere potuisse harum nebularum densitatem. Diodorus Siculus Biblioth. lib. 4. pag. 230. edit. Gryp. testatur, in finibus Ægypti versus regionem Troglodytarum, aliquando summo meridie homines invicem se ipsos videri non posse, licet maxime proximos propter aeris densitatem, quam nimius efficit calor. Chaldaica versio ita habet : *Sint tenebræ in Ægypto, etiam præter noctis tempus*. Alii ita hebraicum textum 4 transferunt : *Sint tenebræ* (ita densæ) *ut propellant* aliquomodo *noctem* ; vel sint tenebræ super universam terram Ægypti, ita ut pedepressim E eundum sit in medio obscuritatis. Reor Vistremum hunc genuinum esse loci hujus sensum. Vide Deuteronom. 28. 29. & Job 5. 14. 12. 25.

℣. 23. NEMO VIDIT FRATREM SUUM.] Invicem non videbantur. Author libri Sapientiæ cap. 17. 4. refert, in his tenebris Ægyptios vidisse tantum phantasmata, & spectra, quæ illos perterrebant, & fulgura, quæ subinde apparebant, & quæ ipsorum augebant formidinem. Psalmista quoque idem innuere

1 ויהפך רוח ים חזק מאד וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף.

2 Καὶ μετέβαλεν κύριος ἄνεμον ἀπὸ θαλάσσης σφοδρὸν, καὶ ἀνέλαβε τὴν ἀκρίδα, καὶ ἐνέβαλεν αὐτὴν εἰς τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν.

3 Χρῶμα ἔχειν ὅμοιον τοῖς φυκίοις.

4 ויהי חשך וימש חשך.

nuere voluisse videtur psalm. 77. 49. cum ait, *indignationem, & iram, & tribulationem, immissiones per Angelos malos*, pro tenebris, de quibus non loquitur, cum locutus fuerit de omnibus aliis plagis.

℣. 29. NON VIDEBO ULTRA FACIEM TUAM.] Subintelligi potest; nisi tu me quæsiveris. Hoc autem accidit; nam Pharao accersivit Moysem, & Aaronem, ut illis facultatem tribueret cum populo suo abeundi. Moyses jam divina edoctus revelations cognoverat quid futurum erat. Vide vers. 1. capitie sequentis.

CAPUT XI.

Decimæ plagæ prædictio, quæ est mors Primogenitorum, & quo pacto Hebræi de Ægypto egredi debebant.

℣. 1. ET dixit Dominus ad Moysen: Adhuc una plaga tangam Pharaonem, & Ægy-
ptum, & post hæc dimittet vos, & exire compellet. 2 Dices ergo omni ple-
bi, ut postulet vir ab amico suo, & mulier a vicina sua, vasa argentea, &
aurea. 3 Dabit autem Dominus gratiam populo suo coram Ægyptiis. Fuitque Moy-
ses vir magnus valde in terra Ægypti, coram servis Pharaonis, & omni populo. 4
Et ait: Hæc dicit Dominus: Media nocte egrediar in Ægyptum: 5 Et morietur om-
ne primogenitum in terra Ægyptiorum, a primogenito Pharaonis, qui sedet in solio e-
jus, usque ad primogenitum ancillæ, quæ est ad molam, & omnia primogenita jumen-
torum. 6 Eritque clamor magnus in universa terra Ægypti, qualis nec ante fuit, nec
postea futurus est. 7 Apud omnes autem filios Israel non mutiet canis ab homine us-
que ad pecus: ut sciatis, quanto miraculo dividat Dominus Ægyptios, & Israel. 8
Descendentque omnes servi tui isti ad me, & adorabunt me, dicentes: Egredere tu,
& omnis populus, qui subjectus est tibi: post hæc egrediemur. 9 Et exivit a Pha-
raone iratus nimis. Dixit autem Dominus ad Moysen: Non audiet vos Pharao, ut
multa signa fiant in terra Ægypti. 10 Moyses autem, & Aaron fecerunt omnia osten-
ta, quæ scripta sunt coram Pharaone. Et induravit Dominus cor Pharaonis, nec dimi-
sit filios Israel de terra sua.

℣. 1. DIXIT DOMINUS AD MOYSEM.] Si ad nonum capitis hujus versiculum animum advertimus: *Exivit* Moyses *a Pharaone iratus nimis*, illum cum præcedentis capitis fine conferentes, *Non videbo ultra faciem tuam*, videbitur Deus Moysi revelasse ea, quæ octo prioribus capitis hujus versiculis continentur, tempore eodem, quo Moyses a Pharaone egressus est; verum præstat tres priores hujus capitis versiculos in præteritum plusquam perfectum vertere, eosque parenthesi claudere, ita ut narrationis decursus a versiculo quarto incipiat, hoc pacto: [1] *Respondit Moyses .... non videbo ultra faciem tuam;* ([2] *quia dixerat Dominus ad Moysem .... Media nocte egrediar in Ægyptum, & morietur omne primogenitum in terra Ægyptiorum &c.*) *Et exivit* Moyses *a Pharaone iratus nimis*. Quod hujus capitis initio legitur, Moysi fuerat revelatum in priori visione, quam habuit ad montem Horeb Exod. 3. 22. & rursus etiam ante nonam plagam, quæ fuit tenebrarum, & quæ incœpit decima die Nisan, novem dies ante exitum de Ægypto. Vide caput 13. 3.

DIMITTET VOS, ET EXIRE COMPELLET.] Hebraice; Vos abire coget hinc, omnes egredi jubebit; & vos compellet de hac regione exire.

℣. 2. VASA ARGENTEA, ET AUREA.] Septuaginta addunt [3] vestes. Adnotavimus supra ad cap. 3. 22. quod judicium ferre liceat de furto hoc ab

B Hebræis patrato: plures allatæ sunt rationes, ut factum hoc justificaremus, atque ostenderemus, nequaquam fuisse verum latrocinium. Iis, quæ dicta sunt, addi potest, apud Veteres Ægyptios quodcumque furti genus fuisse permissum; *Apud veteres Ægyptios furta omnia fuisse licita, & impunita*; ut ait Aulus Gellius Noct. Attic. l. 11. cap. 18. qui id se legisse testatur in quodam Aristonis Jurisconsulti libro. Et Diodorus Siculus l. 2. c. 3. refert consuetudinem quamdam apud eos populos, quæ singularis admodum est, ad furtum spectantem. Quicumque furis dolos exercere cupiebat, primùm furum principi nomen suum profitebatur, atque se se adstringebat ad eum fideliter collaturum quidquid subripere potuisset; deinde vero officio suo fungi poterat
C juxta leges, quæ illi indicebantur. Simulac quid alicui fuerat abreptum, si quæ amiserat, is recuperare volebat, id, quod sibi demptum fuerat, apud Furum principem profiteri debebat, simulque locum, diem, & horam furti deferre; atque illi ademptæ rei trientem donans securus erat, se amissam rem recepturum. Ex his omnibus patet, non idem fuisse judicium in Ægypto de furto, ac in Christiana Religione; & Hebræos potuisse non adeo cunctanter adversus hunc populum ea uti fraude, quam Ægyptii iidem sibi licere inter se, atque adversus alios arbitrabantur: quamquam hæc ratio nullius est ponderis, ut furtum justificetur, vel in Ægyptiis, vel in He-

1 Cap. 8. 29.
2 Cap. 9. v. 4. & seqq.
3 Καὶ ἱματισμόν.

in Hebræis Patres alia institerunt via, ut Judæorum facinus excusarent, uti vidimus capite tertio, vers. 22.

℣. 4. ET AIT.] Omnis narrationis hujus decursus ostendit, Moysem hæc Pharaoni dicere, antequam ab illo discederet. Cap. 10. vers. ult.

MEDIA NOCTE INGREDIAR IN ÆGYPTUM.] Patres, & Interpretes in diversa abeunt locum hunc explicaturi. Nonnulli credunt Deum pravorum angelorum ministerio usum fuisse, ut primogenitos tolleret. Probatur hæc sententia Psalmorum loco, ubi scriptum est, Deum percussisse Ægyptios malis, quæ in ipsos per angelos malos immisit: *Immissiones per angelos malos*. Psalm. 77. 49. Origenes l. 8. contra Celsum, S. Augustinus in Psalm. 77. S. Justinus Dialogo cum Tryphone, Rupertus, Lyranus, Tostatus, aliique plures in hanc abeunt sententiam.

Verum sententia opposita non minus firmis rationibus, & authoritatibus incumbit. Deus hic ait explicite, se ingressurum in Ægyptum, atque primogenitos enecaturum. Et cap. 12. vers. 12. & 23. hoc idem pollicetur. Author libri Sapientiæ videtur asserere Omnipotens Verbum Divinum hanc cædem patrasse. Sap. cap. 18. 14. 15. 16. *Cum quietum silentium contineret omnia, & nox in suo cursu medium iter haberet, Omnipotens sermo tuus, Domine, exiliens de cælo a regalibus sedibus, durus debellator in mediam exterminii terram prosilivit . . . . & stans replevit omnia morte*. In Historia sancta ultricis justitiæ Dei aliquot exempla intuemur, quæ angeli boni exercuere. Hi Sodomam, & Gomorrham deleverunt Genes. 19. Angelus bonus quoque Pharaonem, atque exercitum illius in mari rubro submersit Exod. 14. 24. Angelus bonus septuaginta hominum millia regnante David occidit 1. Paralip. 21. ut Regem illum mulctaret, quod populi sui censum habuisset, Angelus quoque bonus universam Sennacherib aciem cæcidisse creditur 4. Reg. 19. neque alios existimamus fuisse duos juvenes illos, qui Heliodorum in templo Hierusalem pœna affecerunt. 2. Macch. 3. 26.

Inter Patres S. Basilius in Psalm. 77. S. Chrysostomus in Acta homil. 43. Theodoretus, Euthymius; inter Interpretes, Cajetanus, Pererius, a Lapide, Lorinus; Barradius, aliique plurimi credunt, angelum bonum a Deo adhibitum fuisse, ut Ægyptios puniret. Quoad Psalmorum locum, illi sensus maxime naturalis tribuitur, juxta hebraicum textum; Deus eos afflixit per suæ severitatis ministros. *Immissiones per ministros malorum inferendorum*.

℣. 5. USQUE AD PRIMOGENITUM ANCILLÆ, QUÆ EST AD MOLAM.] Ex pluribus Scripturæ locis (Vide Jud. 16. 21. Isai. 47. 1. 2. Matth. 24. 41.) atque profanis authoribus liquet hoc munus fuisse vilissimorum, atque maxime calamitosorum servorum, in carcere inclusos lacertorum vi molam circumagere. Moyses Exod. 12. 21. dicit: Servus, qui est in carcere: loco dicendi, qui est ad molam. Hæc quidem pistrina vere carceres erant servorum, ubi includebantur, & aliquando vinculis onerabantur.

℣. 7. NON MUTIET CANIS.] Adagialis locutio, ut ostendatur quies, qua erant Hebræi fruituri, cum Ægyptii in questubus, & gemitibus versabuntur. Hebraicus textus [1] adhuc magis exprimit: *Non movebit canis suam linguam*. Chaldæus: *Non latrabit*; Verumtamen in alio sensu occurrit in Judith 11. 15. Animosa hæc mulier dixit Holoferni, futurum ut ipse Israel subigat: *Et non latrabit vel unus canis contra te*.

UT SCIATIS, QUANTO MIRACULO DIVIDAT DOMINUS ÆGYPTIOS, ET ISRAEL.] Textus Samaritanus hic habet ea, quæ sequuntur, quæ in hebraico textu non adsunt: *Et homo hic, Moyses vocatus, magnus erat valde in omni terra Ægypti in oculis servorum Pharaonis, atque in oculis populi; & Moyses ait Pharaoni: Ecce ea, quæ dicit Dominus: Israel est filius meus, & primogenitus meus: ego tibi præcipio, ut dimittas filium meum, ut serviat mihi. Si renuis dimittere eum, Dominus occidet filium tuum, & primogenitum tuum. Moyses addidit: Ecce ea, quæ dicit Dominus: Media nocte egrediar in Ægyptum, & morietur omne primogenitum in terra Ægyptiorum a primogenito Pharaonis, qui sedet in solio ejus, usque ad primogenitum ancillæ, quæ est ad molam, & omnia primogenita jumentorum. Eritque clamor magnus in universa terra Ægypti qualis nec ante fuit, nec postea futurus est. Apud omnes autem filios Israel non movebit linguam canis ab homine, usque ad pecus, ut sciatis, quanto miraculo dividat Dominus Ægyptios, & Israel*.

In aliquibus etiam aliis Samaritani textus locis quædam inveniuntur, quæ in Judæorum hebraico textu non extant. Harum additionum quædam simplices sunt explicationes, ac supplementorum species, ex Deuteronomio desumptorum, aut ab aliquo alio libro, veluti illa, quæ legitur cap. 20. post versiculum 17. Observatur autem adfectatum studium ponendi montem Garizim pro monte Hebal, qui legitur in hebraico Judæorum textu. Aliæ vero additiones sunt simplices repetitiones eorum, quæ præcesserunt, vel explicationes effusiores earum rerum, quæ in Textu reperiuntur. Verum ambigitur, utrum hæ postremæ additæ fuerint a Samaritanis, an Hebræorum Librarii, & illi, qui priores Judæorum libros Chaldaicis characteribus descripserunt, repetiones has absciderint aliquando, & explicationes, quæ illis visæ fuerint diffusiores, aut nimis frequentes; an decepti vocum similitudine, quæ sæpius eædem in his locis occurrunt, nonnullas textus periodos prætericrint, quin animum adverterent.

Hoc in loco Samaritanus textus perfectior mihi videtur, & melius ordinatus, quam hebraicus Judæorum textus: Quia primo, in loco, quem ad examen vocamus, versiculus octavus in hebraico minime naturaliter cohæret cum versiculo septimo; cum in Samaritano hi duo versiculi optime connectantur. Iuxta hodiernum Judæorum textum hebraicum, Moyses in vers. 7. repetit Israelitis, quæ illi Deus dicenda præceperat; & vers. 8. Moyses videtur sermonem suum prosequi ad Pharaonem, quin appareat, illum umquam sermonem hunc incœpisse, nec qua propter hæc differat.

Transitus hic adeo præceps ab uno sermone ad alium, contrarius est non solum stylo, & consuetudini Moysis, verum etiam exactæ Sacri Scriptoris diligentiæ, qui semper sedulo sermonum suorum notat initia. Secundo, nulla videtur ratio, qua adduci potuerint Samaritani, ut hæc suis libris infererent, si primitus ibi non fuissent inventa, quandoquidem minimum illis favent contra Judæos. Tertio, quod hic legitur, non videtur aliunde huc incersitum, Non solum nihil ordini obest, neque intelligi potest externa manu hic assutum fuisse; sed e contra aliquid deesse cognoscitur, si illud absit. Quarto, hæ repetitiones characteri styli Moysis maxime congruunt, qui verborum reditus sectatur, atque explicationes. Observatur in hoc libro Exodi descriptio Tabernaculi, vasorumque illi inservientium, ter iterata, atque id tribus variis in locis.

℣. 8. POPULUS QVI SVBJECTVS EST TIBI.] Hebræus [2]: *Populus, qui est ad pedes tuos*. Septuaginta:

[1] לא יחרץ כלב: *Non movebit canis*, Supple, *linguam*. 70, Οὐ γρύξει κύων. Alius, οὐκ ἀποφθέγξεται κύων.
[2] העם אשר ברגליך.

ta: Populus, quem ducis. Verti quoque potest: Populus, qui sequitur te; populus, cujus dux es.
POST HÆC EGREDIEMUR; ET EXIVIT.] Hebraicus textus, & Septuaginta *Post hæc egredieris, & egressus est.*

CAPUT XII.

Ritus primi Paschatis. Mors primogenitorum Aegyptiorum. Exitus Israel de Aegypto.

1. DIxit quoque Dominus ad Moysen, & Aaron in terra Ægypti: 2 Mensis iste
vobis principium mensium: primus erit in mensibus anni. 3 Loquimini ad
universum cœtum filiorum Israel, & dicite eis: Decima die mensis hujus tol-
lat unusquisque agnum per familias, & domos suas. 4 Sin autem minor est numerus,
ut sufficere possit ad vescendum agnum, assumet vicinum suum, qui junctus est domui
suæ, juxta numerum animarum, quæ sufficere possunt ad esum agni. 5 Erit autem a-
gnus absque macula, masculus, anniculus: juxta quem ritum tolletis & hœdum. 6
Et servabitis eum, usque ad quartam decimam diem mensis hujus: immolabitque eum
universa multitudo filiorum Israel ad vesperam. 7 Et sument de sanguine ejus, ac po-
nent super utrumque postem, & in superluminaribus domorum, in quibus comedent
illum. 8 Et edent carnes nocte illa assas igni, & azymos panes cum lactucis agresti-
bus. 9 Non comedetis ex eo crudum quid, nec coctum aqua, sed tantum assum igni:
caput cum pedibus ejus, & intestinis vorabitis. 10 Nec remanebit quidquam ex eo us-
que mane: si quid residuum fuerit, igne comburetis. 11 Sic autem comedetis illum:
Renes vestros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus, tenentes baculos in ma-
nibus, & comedetis festinanter: est enim Phase (idest transitus) Domini. 12 Et tran-
sibo per terram Ægypti nocte illa, percutiamque omne primogenitum in terra Ægypti,
ab homine usque ad pecus, & in cunctis diis Ægypti faciam judicia, ego Dominus.
13 Erit autem sanguis vobis in signum in ædibus, in quibus eritis; & videbo sanguinem,
& transibo vos: nec erit in vobis plaga disperdens, quando percussero terram Ægypti.
14 Habebitis autem hunc diem in monumentum: & celebrabitis eum solemnem Domino
in generationibus vestris cultu sempiterno. 15 Septem diebus azyma comedetis: in die
primo non erit fermentum in domibus vestris: quicumque comederit fermentatum, pe-
ribit anima illa de Israel, a primo die usque ad diem septimum. 16 Dies prima erit
sancta, atque solemnis, & dies septima eadem festivitate venerabilis: nihil operis facie-
tis in eis, exceptis his, quæ ad vescendum pertinent. 17 Et observabitis azyma: in
eadem enim ipsa die educam exercitum vestrum de terra Ægypti; & custodietis diem
istum in generationes vestras ritu perpetuo. 18 Primo mense, quartadecima die mensis
ad vesperam, comedetis azyma, usque ad diem vigesimam primam ejusdem mensis ad
vesperam. 19 Septem diebus fermentum non invenietur in domibus vestris: qui co-
mederit fermentatum, peribit anima ejus de cœtu Israel, tam de advenis, quam de
indigenis terræ. 20 Omne fermentatum non comedetis: in cunctis habitaculis vestris
edetis azyma. 21 Vocavit autem Moyses omnes seniores filiorum Israel, & dixit ad
eos: Ite tollentes animal per familias vestras, & immolate Phase. 22 Fasciculumque
hyssopi tingite in sanguine, qui est in limine, & adspergite ex eo superliminare, &
utrumque postem: nullus vestrum egrediatur ostium domus suæ usque mane. 23 Tran-
sibit enim Dominus percutiens Ægyptios: cumque viderit sanguinem in superliminari,
& in utroque poste, transcendet ostium domus, & non sinet percussorem ingredi domos
vestras, & lædere. 24 Custodi verbum istud legitimum tibi, & filiis tuis usque in æ-
ternum. 25 Cumque introieritis terram, quam Dominus daturus est vobis, ut pollici-
tus est, observabitis cæremonias istas. 26 Et cum dixerint vobis filii vestri: Quæ est
ista religio? 27 Dicetis eis: Victima transitus Domini est, quando transivit super do-
mos filiorum Israel in Ægypto, percutiens Ægyptios, & domos nostras liberans: Incur-
vatusque populus adoravit. 28 Et egressi filii Israel, fecerunt sicut præceperat Domi-
nus Moysi, & Aaron. 29 Factum est autem in noctis medio, percussit Dominus omne

primogenitum in terra Ægypti, a primogenito Pharaonis, qui in ſolio ejus ſedebat, uſ-
que ad primogenitum captivæ, quæ erat in carcere, & omne primogenitum jumento-
rum. 30 Surrexitque Pharao nocte, & omnes ſervi ejus, cunctaque Ægyptus: & or-
tus eſt clamor magnus in Ægypto: neque enim erat domus, in qua non jaceret mortuus.
31 Vocatiſque Pharao Moyſe, & Aaron nocte ait: Surgite, & egredimini a populo
meo, vos, & filii Iſrael: ite, & immolate Domino, ſicut dicitis. 32 Oves veſtras, &
armenta ſumite, ut petieratis, & abeuntes benedicite mihi. 33 Urgebantque Ægyptii
populum de terra exire velociter, dicentes: Omnes moriemur. 34 Tulit igitur popu-
lus conſperſam farinam, antequam fermentaretur: & ligans in palliis, poſuit ſuper hu-
meros ſuos. 35 Feceruntque filii Iſrael, ſicut præceperat Moyſes: & petierunt ab Æ-
gyptiis vaſa argentea, & aurea, veſtemque plurimam. 36 Dominus autem dedit gra-
tiam populo coram Ægyptiis, ut commodarent eis: & ſpoliaverunt Ægyptios. 37 Pro-
fectique ſunt filii Iſrael de Rameſſe in Socoth, ſexcenta fere millia peditum virorum abſ-
que parvulis. 38 Sed & vulgus promiſcuum innumerabile aſcendit cum eis, oves, &
armenta, & animantia diverſi generis multa nimis. 39 Coxeruntque farinam, quam du-
dum de Ægypto conſperſam tulerant: & fecerunt ſubcinericios panes azymos: neque e-
nim poterant fermentari, cogentibus exire Ægyptiis, & nullam facere ſinentibus moram,
nec pulmenti quidquam occurrerat præparare. 40 Habitatio autem filiorum Iſrael, qua
manſerunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum. 41 Quibus expletis,
eadem die egreſſus eſt omnis exercitus Domini de terra Ægypti. 42 Nox iſta eſt ob-
ſervabilis Domino, quando eduxit eos de terra Ægypti: hanc obſervare debent omnes
filii Iſrael in generationibus ſuis. 43 Dixitque Dominus ad Moyſen, & Aaron: Hæc
eſt religio Phaſe: Omnis alienigena non comedet ex eo. 44 Omnis autem ſervus em-
ptitius circumcidetur, & ſic comedet. 45 Advena, & mercenarius non edent ex eo.
46 In una domo comedetur, nec efferetis de carnibus ejus foras, nec os illius confrin-
getis. 47 Omnis cœtus filiorum Iſrael faciet illud. 48 Quod ſi quis peregrinorum in
veſtram voluerit tranſire coloniam, & facere Phaſe Domini, circumcidetur prius omne
maſculinum ejus, & tunc rite celebrabit; eritque ſicut indigena terræ; ſi quis autem cir-
cumciſus non fuerit, non veſcetur ex eo. 49 Eadem lex erit indigenæ, & colono, qui
peregrinatur apud vos. 50 Feceruntque omnes filii Iſrael, ſicut præceperat Dominus
Moyſi, & Aaron. 51 Et eadem die eduxit Dominus filios Iſrael de terra Ægypti per
turmas ſuas.

℣. 2. MENSIS ISTE VOBIS PRINCIPIUM MENSIUM.] Adnotavimus alibi [1], Hebræos annum ſuum civilem ſemper incæpiſſe autumno, & menſe Tizri. Hinc incipiebant, etiam poſt Moyſem, annos ſuos Sabbaticos, ac annos Jubilæi; verum annus Sanctus, ille videlicet qui ordinem Feſtivitatum, ac cœtuum Religionis dirigit, initium habuit menſe *Abib*, vel *Niſan*, quo Iſrael de Ægypto eſt egreſſus. Judæi alia duo annorum genera recenſebant, quorum unum menſe Ianuario inchoabat, alterum vero menſe Auguſto. Annus hic reſpiciebat animalia, quæ alebantur. Tempus nativitatis eorum recenſebatur, habita ratione initii menſis Auguſti, ut Decimam Domino afferre poſſent. Menſis hic inſerviebat etiam arborum ætati numerandæ, ut ſciretur, quando nam mundæ eſſent, vel immundæ eſſe deſinerent. Arbor, exempli gratia, quæ conſita fuerat menſe Iunio, unius anni arbor habebatur uſque ad initium Auguſti ſequentis; alterum vero annum inchoabat Septembri menſe anni ejuſdem, atque ita incircumciſa, aut immunda tribus annis perſiſtebat juxta legem Levit. c. 19. ℣. 23. 24. Quarto anno poſtea fructus Domino offerebantur, & anno quinto illis uti licebat. Menſis Ianuarius erat primus arborum menſis, & fructuum, qui ex eo oriuntur. Non offerebantur decimæ fructuum, qui germinabant ante diem decimam quintam Ianuarii, ſed eorum tantummodo, qui poſt id tempus ger-
A men emittebant. Ita licebat omni tempore dactylos comedere, & citrea mala, quia germinantes, fructuſque edentes quovis tempore decimis offerendis obnoxia non ſunt: ſed ex aliis fructibus guſtare nefas erat, niſi decimis perſolutis [2]. Ægyptii quoque, ut Hebræi, annum ſuum civilem habebant, qui autumno incipiebat, & annum ſacrum, cujus initium ſtatum non erat. Vide adnotationes noſtras in Chronologiam.

℣. 3. DECIMA DIE MENSIS HUIUS.] Ea omnia, quæ hic narrata ſunt uſque ad verſiculum 28. acciderunt ante decimam diem menſis Niſan, atque ante plagam tenebrarum. Nonnulli [3] credunt inſtitutionem hanc ad agni paſchalis præparationem, quatriduum antequam immolaretur, reſpexiſſe non hanc
B ſolum primam ſolemnitatem veri, & realis exitus de Ægypto, verum alios omnes Paſchatis dies, qui deinceps erant celebrandi; ſed hanc ſententiam plerique Interpretes refellunt, qui contendunt, in aliorum annorum Paſchate ſatis fuiſſe agnum paſchalem præparare die tertia menſis. Paraphraſtes Jonathan huic ſuffragatur ſententiæ. *Hæc decima dies* (inquit ille) *pro hac tantum vice præcipitur, non ita vero pro tempore, quod eſt ſubſecuturum.* Judæi, poſtquam illorum Templum Romani delevere, non celebrant amplius paſchalis agni ſacrificium. Illi autem credunt, præcepto hoc adactos fuiſſe tantum, donec in terra Chanaan immorabantur. Solummodo hoc obſer-

1 Vide Diſſertationem de Chronologia &c. in Geneſ.
2 Buxtorf. Synag. Judaic. c. 12. Vide Exod. 22. 29. 30.
3 Epiph. hæreſ. 50. Bonfrer. Cornel. a Lapide in v. 13.

observant , ut eo tempore non fermentatum panem manducent , eo pacto , quod Authores retulere , qui de ritibus illorum scripserunt.

TOLLAT UNUSQUISQUE AGNUM .] Hebraica vox שה , quæ vulgo *agnus* transfertur , significat etiam caprum . Sumebatur indiscriminatim vel agnus , vel caper pro paschate , uti innuitur ℣. 13. *Juxta quem ritum tolletis & hædum* . Plerumque tamen , ac libentius agnus eligebatur [1] . Paulus Burgensis contendit nunquam hædis usos fuisse ; verum nemini hæc arridet opinio . Poeta Ezechiel credidit sumi etiam potuisse vitulos , quod admodum congruere videtur iis , quæ dicuntur Deut. 16. 2. *Immolabisque Phase Domino Deo tuo de ovibus , & de bobus* . Locus hic alibi ad examen vocabitur . Consuetudo vero agnum eligebat , quin hædum excluderet.

AGNUM PER FAMILIAS , ET DOMOS SUAS .] Hebraicus textus [2] , & Septuaginta ad litteram : *Agnum* (vel hædum) *in singulas domos Patrum* (aut familias) : *Agnum in domos singulas* ; videlicet , vel omnis familia , & omnis consanguinitas una in domo moraretur , vel plures in domos esset distributa , opus erat , ut singulis mensis agnus esset . Sed quemadmodum hominum , mulierumque una in domo incolentium non semper æquus est numerus , addit :

℣. 4. SIN AUTEM MINOR EST NUMERUS .] Quemadmodum ritus hic solemnis erat , ac publicus , Lex imperabat , ut in parvis familiis ex accolis numerus hominum accerseretur , qui agno comedendo satis esset . Numerus hic a Moyse non statuitur : sed consuetudo illum ad decem ut minus redegit , ad viginti vero , ut plus . Hoc autem innotescit per Paraphrasten Jonathan , ac per Josephum . Novissimus hic l. 7. de bello Judaic. c. 16. narrat , Cæstium Iudææ prætorem cum noscere voluisset , quænam essent Iudæorum vires , ut exactam rationem Neroni redderet , a sacrificulis exquisivisse , quinam esset eorum numerus , qui Paschatis solemnitati intererant . Hi autem , ut illi facerent satis , recensuerunt victimas , quæ vigilia Paschatis erant sacrificatæ , ab hora diei nona ad undecimam , scilicet a tertia post meridiem hora ad quintam vespertinam ; easque invenerunt ducentas & quinquaginta mille , ac sexcentas : & sicuti singulis agnis decem saltem intererant , & sæpius etiam usque ad viginti , re ad calculos revocata , atque denis in singulas mensas hominibus recensitis , intellectum est , Festivitati Paschatis interfuisse duas hominum myriades , & septingenta millia . Menochius credit hoc in numero , decem , aut viginti convivatum nec mulieres , nec pueros recenseri .

Adnotari potest , hac in occasione Hebræos mactasse Ægypti Numina , seu animantia , quæ ibi colebantur , eodem tempore , quo Angelus exterminator Ægyptiorum primogenitos interficiebat . Tacitus *hist. l.* 5. de Iudæis loquens ait , ipsos Arietem immolasse , veluti Deum Ammonem illudentes : *Cæso ariete velut in contumeliam Ammonis* . Vide infra versiculum 12.

℣. 12. ERIT AUTEM AGNUS SINE MACULA , MASCULUS , ANNICULUS :] Voces *sine macula* non debent intelligi , perinde ac innuerent , victimam unius tantum coloris esse debuisse , uti consueverant Ægyptii [3] , qui nullam sacris admittebant hostiam , nisi quæ uniformi esset vellere . Hebraica vox *Tammin* [4] significat perfectum , sine defectu , sine incommoditate , qui neque oculo captus sit , nec pede brevis , nec scabie infectus. Hæc a quovis defectu mundities erat necessaria conditio pro aliis omnibus animantibus , quæ in sacrificiis offerebantur , uti videbimus in Levitico c. 22. 22. Deut. 15. 21. & 17. 1. Scho- A liastes Aristophanis apud Grotium in hunc locum ait apud Græcos numquam assumi consuevisse in victimam animal quodpiam claudum , neque membro aliquo mutilum , nec illud , ut verbo me expediam , quod non incolume esset , ac integrum . Veteribus [5] magna erat cura in victimis examinandis , & cavebant maxime , ne quo defectu indignæ fierent , quæ Diis offerrentur .

MASCULUS .] Apud Hebræos victimæ erant communiter animalium masculorum , quamquam Lex imperavit , ut aliquando fœminæ offerrentur , veluti in Expiationis solemnis festivitate , ubi rufa juvenca offerebatur . Sed Holocausta omnia ex masculis animantibus esse debebant , Levit. 1. 3. 10. Et Propheta Malachias c. 1. ℣. 14. ita Iudæos increpat : *Maledi-* B *ctus dolosus , qui habet in grege suo Masculum , & votum faciens immolat debile Domino* . A profanis fœminæ libentius immolabantur . Servius in Æneid. 8. *In omnibus sacris fæminini generis plus valent victimæ ; denique si marem litare non possent , succidanea dabatur fæmina ; si autem per fæminam non litassent , succidanea adhiberi non poterat* .

ANNICULUS .] Agnus , vel hædus *anni illius* . Hic sensus est textus Hebraici בן שנה *Filius anni* . Vide 1. Reg. 13. 1. Liquet ex Levitico 22. 27. immolari victimas non potuisse , quæ octo dies natæ non essent . *Bos , ovis , aut capra septem diebus erunt sub ubere matris suæ : die autem octavo , & deinceps offerri poterunt Domino* . Plerumque agnus sumebatur , vel hædus vere anni ejusdem , vel hyeme natus . Apud C veteres animalia in viventium numero minime habebantur ante octavam diem ab ipsorum nativitate ; ad illud usque tempus veluti immunda putabantur .

Apostoli (Ioan. 19. 36. 1. Cor. 5. 7.) atque Ecclesiæ Patres passim nobis observandas proposuere similitudines agni paschalis cum Iesu Christo , quæ est nostræ salutis victima , & quæ sanguine suo nos a captivitate liberat , & morte . Paschalis agnus electus sine macula , mactatus , veru confictus , assus , manducatus , nonne refert Iesum Christum de Cruce pendentem , qui mortem subit , & qui se fidelibus escam tradit ? Præcipitur , ut caput , & venter agni manducetur ; cavetur autem , ne os illius ullum frangatur , quod exhibet ineffabilem , mysticumque modum , quo nos Salvatorem sumimus in Sacramento corporis D illius , in Eucharistia , ubi absque eo quod frangatur , & absque ulla substantiæ illius jactura , integrum comedimus sub speciebus fragilibus , & corruptibilibus .

JUSTA QUEM RITUM TOLLETIS ET HÆDUM .] Nonnulli apud Valthonum contenderunt , hædum hunc , vel caprum aliam fuisse victimam a priori ; ita ut juxta hanc legem tollere adigerentur hædum , vel caprum cum agno . Hebraicus textus huic opinioni favere posset , nisi obstiteret consuetudo . Hebraice legimus [6] : *Tolles de agnis , & hædis* . Septuaginta , Chaldaica versio , Syriaca , & Arabica idem legunt : sed naturaliter explicari potest pro disjunctiva . Tolles agnum , vel hædum ; victimam ex harum alterutra specie .

℣. 6. SERVABITIS EUM USQUE AD QUARTAM DE- E CIMAM DIEM .] Agnus hic pro priori Paschate destinatus servatus est a decima die mensis ejusdem Nisan , usque ad vesperam diei decimæ quartæ Mensis ipsius . Credimus apud Hebræos diem a vespera inchoasse , atque in vesperam terminasse , tum sacrum , cum civilem . Vide dissertationem de Chronologia . Agnus immolandus erat vespere diei decimæ quartæ , atque comedendus sub noctis initium diei decimæquintæ . Hebraicus textus [7] , pro *vespere* habet *inter duas vesperas* , vel juxta Chaldaicam lectionem *inter*

1 Theodoret, qu. 24. in Exod. August. qu. 42. in Exod.
2 שה לבית אבות שה לבות . Πρόβατον κατ' οἴκους πατριῶν , πρόβατον κατ' οἰκίαν .
3 Chæremon adud Porphirium .
4 תמים . 70. Τέλειον . Alius . ἄμωμον .
5 *Lucian. de Sacrif. Aristoph. in Sympos. apud Athenæ l. 15. c. 5.*
6 מין הכבשים ומין העזים תקחו
7 בין הערבים

inter duos Soles. Interpretes non conveniunt quoad harum vocum significationem, *inter duas vesperas*. Aliqui [1] intelligunt de tota quartadecima die mensis incipiendo a vespere prioris noctis, ac desinendo vespere secundo secundæ noctis, a vespera ad aliam viginti quatuor horarum intervallo. Sed hæc sententia maxime a veritate distat, cum palam Scriptura in Deuteronomio c. 16. 6. doceat, Pascha vespere immolatum esse sub occasum solis, cum Israelitæ de Ægypto excesserunt: *Immolabis Phase vespere, ad Solis occasum, quando egressus es de Ægypto*.

Rabbini nonnulli pro duabus his vesperis intelligunt tempus omne, quod fluit a Meridie ad occasum solis, scilicet tempus, quo sol occasum versus declinat. Cum sol declinare incipit, hæc est prima vespera: cum occidit, altera. Sententiam hanc plures eruditi Interpretes, cum Christiani, tum Hebræi sequuntur. Re quidem vera veteres Orientales, Græci, & Romani quoque duas habebant vesperas, quarum prior a Meridie paullo incipiebat. S. Matthæus c. 14. 15. & seq. describens miraculum multiplicationis quinque panum ait, quod vespere facto accesserunt discipuli ejus (Iesu) dicentes; desertus est locus, & hora jam præteriit: dimitte turbas, ut euntes in castella emant sibi escas. Sol nondum occiderat; quare Dominus cum jussisset turbam discumbere super fœnum centenos, & quinquagenos, illis distribui curavit quinque illos panes, quos habebant Apostoli, quibus multiplicatis, omnes saturati sunt. Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum: collegerunt reliquias, & dimissa est turba. Postquam omnes discesserunt compulit Iesus discipulos ascendere in Naviculam, & ascendit in montem solus orare. Cui narrationi addit Evangelista: *Vespere autem facto solus erat ibi*. En duas vesperas clarius notatas, quarum una ab altera satis abest: prior incepit *antequam* panes multiplicarentur, aliquandiu post horam prandii; altera contigit, postquam turbæ recesserunt, cum Iesus Christus solus erat ibi orans. Græci veteres, qui pleraque ab Orientalibus hauserant, duas quoque vesperas habebant; alteram quidem, quæ *Deile proia* appellabatur, quæ tunc incipit, cum sol declinat, & statim a Meridie; alteram vero, quæ vocabatur *Deile opsia*, cum Sol occidit. Vide Eustathium in Odyss. 17. Hesychium, & Suidam. Varro in Satyr. Menipp. distinguere videtur *seram vesperam*, scilicet noctem ab alio vespere, qui non adeo processerit; *Nescis quid serus vesper trahat*.

Doctores Iudæi apud Bochartum de animal. sac. t. 1. l. 2. c. 50. in Talmud Hierosolymitano, ac Babylonico contendunt inter *duas vesperas*, vel *inter duos soles*, ut ipsi inquiunt, significare tempus, quo Orientalis cœli pars incipit nigrescere, quod accidit, cum sol occasum versus progreditur iis postremis horis, quibus horizontem nostrum illustrat. Sacrificium vespertinum quotidianum, quod præcepit Moyses Exod. 29. 18. & Num. 28. 3. 4. fiebat prope nonam diei horam, tertia circiter post Meridiem hora: uti liquet ex Iosepho lib. 4. Antiquit. cap. 8. & Misna Tract. Pesach. cap. 5. num. 1. & hoc sacrificium fieri debebat *inter duas vesperas*, uti & Pascha. Intelligendum igitur per hæc verba tempus illud est, quod a tertia post Meridiem hora in Æquinoctio fluit, usque ad sextam horam vespertinam; in aliis vero temporibus habita ratione, juxta modum inæquales horas numerandi ab hora nona usque ad undecimam. Hoc etiam palam a Iosepho adnotatur de bello Iud. l. 7. c. 17. qui sæpius viderat ritum hunc, atque exercuerat: quod ipsum Patres supposuere, qui scripserunt Pascha eadem hora immolari consuevisse, qua Iesus Christus in Cruce mortuus est. At liquet ipsum hora nona occubuisse. Hanc sententiam eruditi plures Interpretes amplectuntur.

Alii quidam, veluti Aben-Ezra, & Oleaster, volunt hæc verba *inter duas vesperas* significare tempus, quod inter Solis occasum, ac noctis initium intercedit, aut crespuculum serotinum. Sententia hæc pluribus Scripturæ locis confirmari potest, ubi *vespere* simpliciter usurpatur, veluti synonymum pro *inter duas vesperas*. Exempli gratia in Exodo cap. 16. 12. Deus pollicetur se daturum carnes *inter duas vesperas*, & paulo post ℣. 13. promissa adimplet *vespere*. Præcipitur ℣. 6. capitis hujus Pascha immolari *ad vesperam*, Hebraice בין הערבים *inter duas vesperas*; & in Deuteronomio Deus imperat, ut immoletur, *Vespere ad solis occasum, quando egressus es de Ægypto*.

Hæ sunt præcipuæ sententiæ de vocibus his, *inter duas vesperas*. Nulla harum textui adversatur; atque certum est, victimam Paschatis immolari debuisse vespere diei quartædecimæ mensis Nisan, atque ante noctem, quæ diem decimamquintam inciperet. Paschatis solemnitas ordiebatur ab esu agni. Vide vers. 8. hujus capitis.

IMMOLABIT EUM UNIVERSA MULTITUDO FILIORUM ISRAEL.] Immolatio agni paschalis facta est tunc a patribusfamilias, vel a primogenitis, quandoquidem nullus adhuc Sacerdotalis ordo ad sacrificia peragenda erat constitutus. Sed deinceps sacrificandi jus Sacerdotibus cessit; videlicet jus victimarum sanguinis in pateris excipiendi, illiusque super Aram effundendi, aut ad Aræ pedes, atque ibi integram victimam statuendi, si erat holocaustum; vel adipes, aliasque partes, quas jubet Lex, si alia erant sacrificia. Hæc omnia solis Sacerdotibus erant reservata, non solum in Paschali victima, verum etiam in omnibus aliis sacrificiis. Privati victimas suas jugulare poterant, deglubere, cædere, exta lavare, tam in Paschatis solemnitate, quam in alia quavis. Hoc ex Levitico liquet cap. 1. vers. 2. 3. 4. 5. 10. & cap. 3. vers. 3. & c. 4. vers. 24. Philo ea, quæ dicta sunt modo, explicite refert quoad Pascha lib. 3. de vita Mosis, & lib. de Decalogo. *In hac solemnitate*, inquit ille, *lex præcipit nationi universæ, ut immolet, & sacrificia propriis manibus operetur*. Verum hoc nonnisi in Templo fieri poterat, uti palam adnotat Sanctus Justinus Martyr Dialogo cum Tryphone pag. 334. Si quando Scriptura ait, Sacerdotes immolasse paschales victimas, veluti imperante Ezechia 2. Paralipom. 30. 17. atque Esdra 1. Esdr. 6. 20. in hoc sensu intelligendum est, Sacerdotes id fecisse, quod ipsorum intererat, sanguinem harum victimarum super Aram offerendo; vel ipsos extraordinarie id fecisse, atque ut major solemnitati majestas accederet id peregisse, quod populus operari potuisset, quin Leges infringeret. Vide Bochartum de Animal. sacr. tom. 1. lib. 2. cap. 50. Sed plerumque Levitarum erat jugulare, atque deglubere victimas, Sacerdotum vero aris offerre.

℣. 7. PONENT SUPER UTRUMQUE POSTEM, ET IN SUPERLIMINARIBUS DOMORUM.] Septuaginta [2]: *Super utrumque stipitem, ac in limine domorum, ubi Pascha manducatur*. Syriaca versio: *Super limina, & super domos*; perinde ac sanguis positus fuisset super limen januæ, atque ex eo effusum esset super tegulas, aut super tectum domus. Vox, qua Septuaginta utuntur, significat antepagmenta januæ, ex duobus postibus, atque superliminari composita. Sumitur aliquando pro ornatu fabri lignarii opera elaborato, qui duobus lateribus, ac superiori januæ parti applicatur; aliquando pro lapide januæ ejusdem. Accipitur etiam pro atrio, aut vestibulo, & hebraica vox [3] *Maschkoph* fluit ab origine, quæ signifi-

1 Ferrandus Reflex. lib. 1.
2 Ἐπὶ τῶν δύο σταθμῶν · καὶ ἐπὶ τὴν φλιὰν, ἐν τοῖς οἴκοις.
3 על שתי המזוזות ועל המשקיף על תבתים.

gnificat *respicere*. Innuere potest foramen, quod in A mediis januis erat, ut respiceretur, antequam pulsantibus aditus aperiretur. Aquila [1] intelligit de *superliminari*.

Sanctus Epiphanius hæres. 19. ait, Ægyptios ineunte vere, atque sub illud tempus, quo Hebræi de Ægypto egressi sunt, consuevisse, ovibus suis, atque arboribus colorem rubeum apponere, existimantes colorem hunc esse amuletum quodam adversus ignem, qui olim incendit, inquiunt illi, omnem eam regionem sub eos dies. Nequaquam existimandum est, agni sanguinem ullam habere virtutem naturalem ad expellendos dæmones, neque angelos, seu bonos, seu malos hoc signo indiguisse, ut Hebræorum domos a domibus Ægyptiorum secernerent [2]. Sed opus erat, ut specie quadam Hebræo- B rum mentes afficerentur, atque ex eo signo intelligerent, quomodo ipsorum domus a Deo protegerentur. Sanctus Hieronymus in Isai. 66. 19. innuere videtur, eo sanguine Crucis signum impressum fuisse; sed asseri certius potest, sanguinem hunc symbolum fuisse sanguinis Jesu Christi, qui nos de angeli exterminatoris manu subripit, atque a Dei ira tuetur. Vide Augustinum lib. 12. contra Faustum c. 30. & tract. 50. in Joannem.

℣. 8. ET EDENT CARNES NOCTE ILLA ASSAS IGNI.] Hebræi plerumque victimarum suarum carnem elixabant, ut liquet ex iis, quæ primo Regum 2. 13. 14. dicuntur de filiis Heli, qui sumebant ex lebete eorum, qui veniebant victimas oblaturi, ea, quæ magis ipsis placebant, non expectantes, quod sibi ea, C quæ ad eos spectarent, darentur. Sed ritus agni paschalis coquendi est hujus consuetudinis exceptio. Hoc clarius adnotatur secundo Paralipomenon 35. 13. *Assaverunt Phase super ignem, juxta quod in lege scriptum est: pacificas vero hostias coxerunt in lebetibus, & cacabis, & ollis &c.*

AZYMOS PANES.] Azymi panes manducari incipiebant cum agno paschali ejus diei vespere, quo decima quinta dies Nisan incipiebat. Hoc autem panis genere utebantur usque ad septimum solemnitatis paschalis diem inclusive; scilicet ab initio diei primę ad finem usque septimæ diei festivitatis, quæ dies erat mensis prima super vigesimam. Dies hæc vespere desinebat æque ac dies quintadecima, quæ Festivitatis prima erat. Decimæquartæ diei vespere D fermentati panis fiebat inquisitio, atque fermentatum omne, vel ex fermentata massa confectum a domibus abducebatur: ita ut eo tempore, quo Pascha immolabatur, fermentum apud Israelitas nequaquam inveniretur: quod probatur Exod. 34. 25. (Vide, & Chaldæum Paraphrastem in eum locum;) *Non immolabis super fermento sanguinem hostiæ meæ*: atque Iudæorum consuetudine, qui fermentatum panem non manducant a decimæquartæ diei meridie. Recentium Judæorum Religio hac in re eo usque procedit, ut ab enuncianda voce *panis* לחם *lechem* se abstineant, veriti ne in mentem fermenti ideam revocent [3]; & quemadmodum credunt non satis distincte dignoscere posse, quænam sit dies quartadecima, Festivitatem duobus diebus deinceps celebrant, ne vera die E deficiant; quod ipsum non in Festivitate Paschatis solum observant, verum etiam in aliis magnis solemnitatibus [4]. Azymi panes, qui in hac Festivitate comedebantur, revocabant in Hebræorum memoriam præcipitem eorum de Ægypto fugam. Sanctus Paulus 1. Corinth. 5. 7. docet azymos panes symbolum esse sinceritatis, atque innocentiæ. Inter Ethnicos Sacerdotes Jovis fermentatam farinam attingere nefas erat, ait Servius apud Grotium: *Flaminibus farinam fermentatam contingere non licebat.*

CUM LACTUCIS AGRESTIBUS.] Hebraice [5]: *Cum amaritudinibus*, aut *felle*. Æthiopes [6], qui pleraque veterum Ægyptiorum servarunt, vehementer crudam vaccæ carnem amant, eam multo pipere, & sale condiunt, illudque munus est principe dignum, cum vaccæ fel addunt, quod apud ipsos locum habet egregii sinapii. Idcirco fortasse vetat Moyses crudi paschalis agni esum, atque jubet ipsum cum felle, & amaritudine manducari.

Septuaginta, ac Interpretes plerique textum intelligunt de quodam lactucarum genere, quas *picrides* ἐπὶ πικρίδων dicunt, S. Cyprianus hanc vocem retinet; legit enim *cum picridibus edent*. *Picris* porro cichoreæ speciem, aut lactucæ significat. Plinius lib. 19. cap. 8. asserit hanc omnium lactucarum esse pessimam: *Pessimum genus cum exprobratione appellationis, appellavere picrida*. Quidam de Intybo intelligunt, de lactuca nonnulli, & alii de cichorea agresti. Hæ herbæ amaræ, quas hic præcipit Moyses, denotabant amaritudinem, ac duritiem servitutis Hebræorum in Ægypto. Judæi herbas, quibus paschalem agnum conditurі uti poterant, ad quinque memorant. Omnes vero queunt redigi ad varia lactucarum, & cichorearum genera tum agrestium, cum domesticarum, & excultarum.

℣. 9. NON COMEDES EX EO CRUDUM.] Hebraica vox נא *Na*, quæ vertitur *crudum*, semel tantum in Scriptura invenitur, atque illius significatio non satis patet. Vulgatæ versioni accedit authoritas a Septuaginta, Chaldaica, & Syriaca, eamque Rabbini approbant celeberrimi. Oleaster vertit *fractum*, aut *dissectum*; non intelligens, ut ille inquit, esum carnis crudæ posse prohiberi. Bochartus de Anim. sacr. tom. 1. lib. 2. cap. 50. credit, vocem hanc hebraicam significare carnem *semicoctam*, & in Arabica lingua נא *Nei*, vel ני *Na* hoc ipsum significat. Verum nihil adigit, ut a Vulgata recedamus, quoniam mos carnis crudæ comedendæ passim apud veteres obtinuit. Vide Commentarium nostrum in caput 9. Genesis vers. 4. neque inferri licet, tunc vulgo crudam carnem manducari consuevisse, ex eo, quod hic præcipit, ut ea coquatur, vel, ut certo ritu coquatur.

CAPUT CUM PEDIBUS EJUS, ET INTESTINIS VORABITIS.] Hebraice [7]: *caput cum femoribus, & extis illius*. Vox *vorabitis* non adest in Textu, neque in Septuaginta. Suppleri posset: Coquetis, vel assabitis, vel omne manducabitis; caput, pedes, exta, ita tamen ut caput, pedesque comedentes, *ossa non infringatis*. Hoc adnotatur a Septuaginta [8], & Syriaca versiculo decimo, quamquam hoc in loco neque in Hebraico, neque in Samaritano textu, neque in versionibus exprimatur. Legitur nihilominus vers. 46. & Num. 9. 12.

Hebræi arbitrantur, nequaquam licuisse, ossa rodere, neque agni Paschalis cartilagines comedere, atque cerebrum e capite hauriri consuevisse per foramen, qua medulla spinalis transit, quin cranii os frangeretur, vel divideretur. Ossa omnia, & quidquid carnis superesse poterat, comburebantur ante noctis finem. Grotius animadvertit sacrificium Paschatis esse e genere sacrificiorum Eucharisticorum, in quibus omnia igne absumebantur, ita ut in crastinum nihil relinqueretur, Levit. 7. 15. & 22. 30. Ethnicis quædam erat sacrificii species, quod fiebat, ante-

1 Aqu. Ὑπέρθυρον.
2 Theodoret. quæst. 24.
3 Cunæus de Rep. Heb. l. 2. c. ult.
4 Buxtorf. Synag. Jud. c. 11.
5 על מרורים.
6 Almeyda in Hist. de superiori Ethiopia, p. 8.
7 ראשו על כרעיו ועל קרבו.
8 Ὀστοῦν οὐ συντρίψετε ἀπ' αὐτοῦ. Alius, οὐχ ὑπολείψετε. Non relinquetis.

antequam iter aggrederentur [1]. Illud a Latinis appellabatur *propter viam*. Hæc autem erat consuetudo igne absumendi quidquid superesset. Macrobius refert, Albidium quemdam cum omnia bona sua devorasset, domui suæ, quæ erat reliqua, ignem addidisse. Cato ait, ipsum fecisse sacrificium propter viam, quod combusserat, quidquid manducare nequiverat. Ægyptii non comedebant caput ullius e victimis suis, teste Herodoto l. 2. c. 39.

℣. 11. RENES VESTROS ACCINGETIS.] Status, habitusque viatorum sumebatur.

CALCEAMENTA HABEBITIS IN PEDIBUS.] In Ægypto, ut observat Diodorus lib. 1. populus frequentius nudis pedibus incedebat, præsertim domi suæ: sed foris, in agris, & cum iter aliquod suscipiebat, induebat calceamenta, vel potius sandalia. Præcepta hæc, æque ac illud ponendi sanguinem in limine domus, & in cardinibus; & quod præcipitur vers. 22. ne quis ea nocte domo egrederetur, respiciebant illud Pascha dumtaxat, quod peregerunt in Ægypto. Moyses non exigit amplius hos mores, ac ritus in iis, quæ alibi dicit de ritu legalis Paschatis celebrandi; neque ultra hæc invaluit consuetudo in Terra promissa. Non adnotatur hic, utrum agnus paschalis a stantibus, an sedentibus comederetur. Talmudistæ ajunt utroque modo indiscriminatim manducari potuisse. Vide Jansenium hic. Vulgo tamen creditur a stantibus pascha fuisse manducatum. Philo id nos docet in libro sacrificii Cain, & Abel. Judæorum ritualia referunt morem asservatum fuisse, ut stantes vescerentur usque ad Babylonis captivitatem. Jesus Christus sedens Pascha manducavit. Judæi primum Pascha stantes comederunt, quoniam renes suos præcinxerant, calceamenta in pedibus habebant, tenebant baculos in manibus, atque illorum speciem ferebant præ se, qui iter erant ingressuri.

EST ENIM PHASE, IDEST TRANSITUS DOMINI.] Hebraica vox פסח *Pesach*, & Chaldaica פסחא *Pascha* significant Transitum. Qui deduxerunt *Pascha* a Græca voce *Pascho* Παχω (Ita Iren. lib. 4. contra Jud. cap. 10. Lactant. lib. 4. Instit. c. 26. &c.) quod significat *patior*, palam in errorem inducti sunt. Interpretes Græci addunt *festinanter*, ad illud *Est Phase*. Aquila [2]: *cum stupore, hic est transitus*: Symmachus [3]: *cum festinatione, est enim prælium*.

℣. 12. PERCUTIAM OMNE PRIMOGENITUM IN TERRA ÆGYPTI.] Vox *Primogenitus* sumitur non tantum pro primogenito proprie dicto, sed generatim pro primo, præcipuo, dilecto, magisque distinsto. In hoc sensu Jesus Christus vocatur Coloss. 1. 15. *primogenitus omnis creaturæ*, videlicet præ omnibus creaturis excellens, & primogenitus in multis fratribus, Rom. 8. 2. & in Apocalypsi 1. 5. primogenitus mortuorum. Ita Sapientia ait se ex ore Creatoris prodiisse *primogenitam ante omnem creaturam*. Deus eodem in sensu inquit Israel esse primogenitum suum. Vide Exod. 4. 22. Mich. 6. 7. Zachar. 12. 10. Hebr. 12. 23. & Jerem. 21. 9. Ephraim suum primogenitum vocat. Apud profanos authores similes inveniuntur locutiones; exempli gratia apud Virgilium; *Juvenum primos tot miserit Orco*; & apud Homerum: *Immolare Hecatombem agnorum primogenitorum*. Iliad. Γ.

In sensu contrario *Primogenitus*, si nomini adhæret, quod infelicitatem significet, aut calamitatem; maximam innuit calamitatem, maximumque infortunium. *Primogeniti pauperum* in Isaia 14. 30. significat miserrimos pauperum, & *primogenita mors* in Job 18. 3. in omni mortis genere calamitosissimam: & hoc in loco, quem istic examinamus, *primogenitus ancillæ* inter omnes servos infelicissimum, natum e matre serva, ideoque servum sine ulla spe libertatis acquirendæ. Habacuc 3. 13. loquens de morte primogenitorum Ægyptiorum, ad Deum inquit. *Percussisti caput de domo impii*: Principem in familia illius, primum inter ministros illius. Et inferius paullo versic. 14. loquens de clade exercitus Pharaonis, qui Hebræos persequebatur, ait: *Maledixisti sceptris ejus, capiti bellatorum ejus*. Et author libri Sapientiæ 18. 12. ait, cum Dominus transiret per domos Ægyptiorum: *Uno momento quæ erat præclarior natio illorum, exterminata est*. Et cum Deus pollicetur David, se facturum illum, Regem præ omnibus illius ævi Regibus maxime gloriosum, ait: *Et ego primogenitum ponam illum, excelsum præ Regibus terræ*, Psalm. 97. 27. & Moyses ait ad Iosephum: *Quasi primogeniti Tauri pulchritudo ejus*, Deuteron. 33. 17. Nulla igitur nos cogit necessitas, ut hic nomen *primogeniti* strictim in proprio primogenitorum sensu intelligamus: atque explicari potest de primo, de magis dilecto, deque eo, qui præ aliis in unaquaque domo suspiciatur. Adde, quod Moyses versic. 30. adnotat, quod *non erat domus, in qua non jaceret mortuus*. Quod difficile explicari posset de primogenitis ad litteram sumptis, quoniam procul dubio plures aderant domus, ubi primogeniti in hoc sensu non aderant: sed nulla erat, ubi caput aliquod non esset, aut aliquis ab aliis distinctus. Scio quidem Interpretes quosdam contendere, Deum non viros tantum primogenitos percussisse, verum etiam mulieres, & cum nullus aderat quoad naturæ ordinem primogenitus, mortis supplicium in eum rediisse, qui primogenitorum juri, & privilegiis successerat; ita Abulensis quæst. 44. hic, Cajetanus, Genebrardus in Psal. 83. Pererius hic, Cantacuzenus, Theodoretus apud Leonard. Mar. in cap. 2. Exod. art. 11. verum nullam agnosco necessitatem ad solutionem hanc confugiendi, & malim primogeniti nomen in ea significationis extensione intelligere, quam modo docuimus, quam illud ad litteralem presseque sumptum sensum coarctare, ita ut ubi primogenitus aderat, eum ibi Deus morte percusserit, ubi vero deerat, Deus ibi illustriorem quemque, ac majorem in familia Ægyptiorum cecidisse.

IN CUNCTIS DIIS ÆGYPTI FACIAM JUDICIA.] Vetus est traditio, Deum, eo tempore, quo Hebræi sunt de Ægypto egressi, iram suam prodidisse in falsos regionis illius deos. Judæi, ut docet Divus Hieronymus in Epist. ad Fabiol. docent, hac nocte palam visam fuisse manifestam Dei animadversionem in templa, ac Ægyptiorum numinum simulacra. Idola lignea, inquiunt illi apud Lyranum, putrefacta sunt, marmorea fracta, metallica vero fusa. Artapanus apud Eusebium præpar. lib. 9. cap. ult. narrat, plurima templa motu terræ diruta concidisse; & Trogus lib. 36. addit, Hebræos secum abduxisse numina Ægyptiorum. Bochartus de animal. sacr. t. 1. lib. 2. cap. 34. conjicit, ea, quæ Ægyptii de Tiphœi prœlio in deos enarrabant, veteri huic traditioni incubuisse. Dii hoc in bello adacti fuerunt, ut se se in variis animantibus abderent, ut Tiphœi vim effugerent. Hoc autem nomine Moysem appellant. Præstat vero dicere Deum ultionem suam exercuisse in sacra Ægyptiorum animalia, ea Angeli exterminatoris gladio interficiens; vel fecisse, ut dæmones, qui adorabantur ab Ægyptiis, severitatem ipsius experirentur, ut arbitratur Origenes hom. 28. in Numer. Denique facile est locum hunc explicare de Principibus, Magnatibus, ac primoribus Ægypti, qui hic *Dii* nuncupantur, ut alibi passim in Scriptura. Dominus sua exercuit judicia in illos, & in primogenitos, eosdem perimens tempore, quo Israel de Ægypto decessit. Non est, cur hic probemus hebraicam

1 Apud Macrob. Saturn. l. 2. c. 2. apud Grotium.
2 Aq. Ἐν θάμβῳ ὑπέρβασις ἐςι.
3 Sym. Ἐν ἐπείξει ὑπερμάχησις ἐςι. 70, μετὰ σπουδῆς πάσχα ἐςι.

braicam vocem *Elohim*, & Latinam *Deos* in Scriptura significare sæpius principes, aut judices. Ea vero omnia, quæ de Idolis, ac Templis dirutis hoc tempore referuntur, tamquam non satis probatas narrationes respuimus.

℣. 14. HABEBITIS HANC DIEM IN MONUMENTUM .... CULTU SEMPITERNO.] In monumentum scilicet libertatis vestræ. Hoc præceptum, juxta suum primum sensum, ac immediatum respicit Pascha Christianorum, quod nos celebramus [1] cultu, & ritibus, quibus nonnisi cum mundo finis erit. Nos in eo instauramus memoriam Agni sine macula, qui tollit peccata mundi, atque in eo Festivitatem celebramus nostræ liberationis a dæmonum tyrannide per virtutem sanguinis illius pro nobis effusi. Nos vescimur, non veteri fermento, sed azymis sinceritatis, & veritatis.

Rabbini quidam allati apud Fagium, docent, quemadmodum patres eorum liberati fuerunt de Ægypto die quintadecima Nisan, ita futurum, ut eadem die, cum Messias advenerit, Israel redimatur. Quod vere Jesus Christus executus est, qui ea die fuit crucifixus, qua Judæorum Pascha inchoabat.

℣. 15. QUICUMQUE COMEDERIT FERMENTATUM, PERIBIT ANIMA ILLA DE ISRAEL.] Sexies usque, & tricies supplicium hoc *pereundi de medio populi sui* pronunciatum invenitur in eos ex Israelitis, qui legis ritus quosdam minime observarent. Quæritur autem, in quo illud præcipue consisteret. Plures [2] intelligunt de morte violenta, qua illi damnabantur, qui coarguebantur huic generi Legum minime obtemperasse. Grotius explicat de immatura morte, qua Deus illos plectebat, qui præceptis suis non paruissent. Vatablus denique verisimilius credit locutionem hanc: *peribit anima illa de Israel*; vel: *de cœtu Israel*, quemadmodum legimus versic. 19. hujus capitis, significare, quod transgressores ab Israelitarum numero abscindi deberent, iique veluti advenæ haberentur, quibus nullum esset jus ad promissiones fœderis, & prærogativas verorum, fideliumque Israelitarum. De hac pœna jam locuti sumus in cap. 17. 14. Gen.

Judæi [3] ita eos distinguunt, qui obnoxii sunt supplicio anathematis, seu excisionis. Alii tantummodo separantur ab eorum corporibus, alii ab eorum animabus, alii ab utrisque; videlicet pœna anathematis, seu *Kerith*, vel afficit eorum corpora, vel animam seorsim, vel simul utrumque. *Excisio respectu corporum*, est mors immatura. Scriptura eam his innuit verbis: *Homo hic peribit de medio populi sui*; & Psalmista eam signare volebat, cum dixit, Psalm. 54. 24. *Viri sanguinum, & dolosi non dimidiabunt dies suos*. Sex criminum genera recensentur, quibus hoc supplicium adhæret. Primo, consulere magos Levit. 20. 6. Secundo, sacrificare extra agrum ibid. cap. 17. 4. Tertio, non offerre hostias suas ad ostium Tabernaculi ibid. 17. 9. Quarto, oleum sacrum componere, ut ipso utatur, vel ipsum alieno tradat, Exod. 30. 33. Quinto, facere sacrum thymiama, ut odore illius perfruaris, Exod. 30. 38. Sexto, effundere oleum unctionis, Exod. 30. 33.

Anathematis pœna, qua anima afficiebatur, denotat æternam animæ mortem, & beatæ vitæ privationem, qua justorum animæ in alia vita fruuntur. Adsunt quoque Rabbini nonnulli, qui falso autumant, animam mori, eamque vere annihilari vi pœnæ hujus excisionis, quamquam corpus nequaquam immatura morte moriatur. Pœna hæc in Scriptura

A his vocibus significatur: *Animæ hæ peribunt de medio populi sui*, Levit. 18. 29. En autem crimina, quæ supplicio huic subjiciuntur. Primo, Sabbatum violare Exod. 31. 14. Secundo, res sacras tempore pollutionis suæ manducare Levit. 7. 20. Tertio, pollutum ingredi in Templum Num. 19 13. Quarto, adipem manducare Levit. 7. 25. Quinto, *Sanguinem comedere* ibid. vers. 27. Sexto, sacrificii reliquiis vesci triduo post immolationem Levit. 19. 6. 7. Septimo, reliquias sacrificii extra præceptum locum manducare Levit. 19. 7. Octavo, fermentatum comedere in Festivitate Paschatis Exod. 12. 15. Nono, aliquid mandere die solemnis Expiationis Levitic. 23. 29. Decimo, laborare die festo Expiationis ibid. vers. 30. Undecimo, Festum Paschatis non ob-
B servare Num. 9. 13. Duodecimo, circumcisionem non recipere Gen. 17. 14.

Denique supplicium *Kerith* pro corpore simul, & anima consistit in immatura morte, atque in animæ excidio. Pœna hæc designatur in Scriptura his vocibus Numer. 9. 13. *Exterminabitur anima illius de populis suis, peccatum suum ipse portabit*. Tria hæc illi crimina subjiciuntur. Primo, blasphemia Num. 15. 30. 31. Secundo, idololatria ibid. Tertio, oblatio filiorum suorum Idolo Moloch, Levit. 18. 21. & 20. 3.

Invenientur fortasse hæ distinctiones Rabbinicæ parum solidæ; atque merito tamquam impietas, ac insolens res videbitur id, quod de animæ annihilatione comminiscuntur. Hebræi veteres, recentioresque plerique id damnant. Credunt illi æque ac nos
C animæ immortalitatem, atque bonorum, malorumque resurrectionem expectant. Arbitrantur autem hæc omnia peccata, atque supplicia sibi condonari quotannis solemnis Expiationis die, dummodo per confessionem, ac pœnitentiam Deo satisfaciant, ac hominibus, ea reparantes damna, quæ illis intulerint. Nihilominus compertum est, Rabbinum Maimonidem, aliosque nonnullos aperte, ac præcise docere hanc animæ annihilationem.

Videtur apud illos separationis pœna idem fuisse, ac apud nos excommunicatio, quæ excommunicatos ab Ecclesia sejungit ab illius communione, precibus, & gratiis, quæ fidelium adhærent societati. Et quemadmodum Christiani se se excommunicatio-
D nis vinculo possunt exsolvere, atque in Ecclesiæ communionem ingredi, Deo satisfacientes, atque iis, quos lædere potuerunt; ita Judæi cum Deo reconciliari poterant, atque in Israelitarum societatem reverti, per confessionem, & pœnitentiam, aliasque satisfactiones a Lege præscriptas illis, qui præceptum aliquod violaverint. Præterea advertendum est, has leges, atque minas conditionales fuisse, atque supposuisse, quod Legi satisfieri potuerit, atque illi fuerint in pacifica possessione terræ Chanaan; quia quamquam Israelitæ, verbi gratia, circumcisi non fuissent tempore ipsorum itineris in deserto, illi nequaquam supplicio anathematis, & excisionis fuerunt obnoxii, quia nonnisi maxima cum difficultate ritum hunc exercere poterant in deser-
E to. Opus fuit, ut semel prolixius explicaremus, quod dicitur de hac pœna *Kerith*, ne identidem eadem repeteremus.

A PRIMO DIE USQUE AD DIEM SEPTIMUM.] Septem diebus solemnitatis Paschatis Fermentatus panis non comedebatur; verum non ita ad azymos edendos tenebantur, ut aliquid aliud manducare non possent. Rabbini [4] dicunt, quod vesci possunt oriza, milio, farina hordeacea siccata, vel elixata, fructibus

---

1 1. Cor. 5. 7.
2 Oleaster, Cornelius a Lapide, Rivetus, Piscator, Bonfrerius.
3 Rabb. Bechai apud Selden. de jur. nat. & gent. l. 7. c. 9. & de Synod. l. 1. c. 5. ubi citat Maimonidem pro sententia annihilationis animæ.
4 Maimonid. tract. de Ferment. & Azymo. Rabb. Salomon &c. apud Boch. de animal. sacr. tom. 1. lib. 2. cap. 50.

bus &c. sed vetitum erat alio uti pane, quam azymo, omni Solemnitatis illius tempore, & præsertim in agni paschalis cœna, nocte diei decimæquintæ Nisan. A

℣. 16. Dies prima erit Sancta, atque Solemnis.] Festivitas Paschatis septem dies persistebat; sed primus, ac postremus tantum observabantur. Hebraice מקרא קדש: *Dies prima convocatio Sanctitatis*: cœtus Sanctus. Ea die quisque ad Templum accedebat, & ibi Festivitas peculiari solemnitate celebrabatur. Quidam [1] docent Solemnitatem diei decimiquinti Nisan fieri consuevisse in memoriam liberationis de Ægypto; eam vero diei vigesimæ primæ mensis ejusdem, quæ postrema erat dies festivitatis, consuevisse celebrari in animi grati signum ob Pharaonis cladem, quæ eadem contigerat die. B

Exceptis iis, quæ pertinent ad vescendum.] Solemnitas Paschatis erat non arctæ adeo obligationis, ac dies Sabbati, quo non licebat præparare esculenta, vel poculenta. *Exod. 16. 23.* Videtur etiam Textus [2] innuere velle, quod liceret præparare escas non solum hominibus, sed etiam animalibus domesticis: *Tantum quod comedetur ab omni anima, illud solum fiet vobis*. Hoc autem spectat, uti jam superius animadvertimus, ad primum dumtaxat, & postremum diem solemnitatis; quia quinque dies inter hos operarii erant, & negotiosi, quibus ut aliàs iter ingredi licebat, & laborare. Hebræi diligentius quietem observabant diebus festis, quam alii populi; saltem quam Latini [3]; nam apud hos diebus festis quædam domi, ac rure fieri licebat, quæ Hebræis erant vetita. Ægyptii, qui propinqui magis erant Hebræis, magnum harum generalium solemnitatum habebant numerum, quibus simul conveniebant; & quemadmodum hæ festivitates diversis in urbibus celebrabantur, & sæpius procul admodum ab illorum domo, qui illuc se se conferebant, facere non poterant, quin integram quietem illis diebus caperent. C

℣. 17. Observabitis azyma.] Hebraice legitur מצות *Mazoth*, quæ vox azymum panem significat. Samaritanus textus habet מצוה *Misevah* præceptum. *Observabitis hoc præceptum*. Ita quoque Septuaginta legerunt Ἐντολὴν: Observabitis hoc mandatum. Hæc legendi ratio justior videtur, quam illa Massoretharum. In textum dumtaxat oculi sunt conjiciendi, ut pateat, unde hæc oriatur differentia. D

In eadem enim ipsa die.] Hebraicus textus בעצם היום fere vertitur *In osse*, vel *in soliditate Diei hujus eduxi*, vel *educam* &c. Jam Genes. 7. 13. ostendimus Hebraicam hanc locutionem significare mane.

℣. 18. Quarta-decima die mensis.] Uti incipiebant azymis sub finem diei decimæquartæ, sicuti superius dictum est, vel quinta-decima ineunte, vespere. Hinc oritur, ut aliquando vesper hic decimusquartus vocetur, aliquando vero decimusquintus. Hinc fit etiam, quod Josephus l. 2. Antiq. c. 5. ait, solemnitatem Paschatis octo diebus perseverasse, quia incipiebat sub finem decimæquartæ diei, & procedebat usque ad vigesimam primam inclusive. E

℣. 19. Tam de advenis, quam de Indigenis terræ.] Versiculus hic jungendus est versiculis 43. 44. 45. ut verus sensus innotescat. Privilegium, vel si lubet, obligatio Paschatis celebrandi, & azymos panes edendi pro illis erat tantummodo, qui circumcisionem receperant, & qui Judaicam Religionem profitebantur, vel natura Israelitæ essent, vel secus: *Omnis alienigena non comedet ex eo* (℣. 43.) *& advena, & mercenarius non edent ex eo*, (44.) Sed quicumque circumcisus fuerat, vel advena esset, liber, vel servus, Pascha celebrare tenebatur sub iis pœnis, quæ hic adnotantur. Hoc liquet ex versiculo 48. Moyses *advenam* appellat, qui non est Hebræus, & *indigenam*, qui est naturalis Hebræus.

Servi non poterant Pascha peragere cum domino suo, nisi circumcisi fuissent, & Dominus eos cogere non poterat, ut circumcisionem reciperent, si emptitii servi essent, aut bello capti. Ancillarum suarum filiis poterat quidem circumcisionem conferre, qui in servitute erant nati; quoniam filii erant potius Domini sui, quam proprii patris.

Fœminæ quoque Agni Paschalis solennitatis erant participes; quandoquidem scriptum est, universum *filiorum Israel cœtum*, cujus pars fœminæ existunt, debuisse eam Festivitatem agere. Hoc ex consuetudine etiam innotescit. Elcana pater Samuelis deducebat quotannis conjuges suas *Annam*, & *Phennenam* ad Tabernaculum, ut ibi sacrificaret, atque illis earum partem immolatarum victimarum tribuebat. 1. Reg. 1. 3. 4. Sancta Virgo singulis annis ad Templum cum S. Joseph ad Paschatis solemnitatem proficiscebatur, ut refert S. Lucas 2. 4. Denique David *partitus est universæ Multitudini, tam viro, quam mulieri, singulis collyridam, &c.* 2. Reg. 6. 19., panem & carnem victimarum; quæ oblatæ fuerant in Solemnitate translationis Arcæ ad Tabernaculum Sion. Porro Sacrificium Paschale nihil habebat magis sanctum, aut Sacrum, quam alia sacrificia Eucharistica. Quemadmodum igitur fœminæ ab his non arcebantur, nec ab illo quoque Paschatis arceri debebant.

Præter incircumcisos ad Pascha accedere non poterant viri illi, aut mulieres, qui aliquam legalem pollutionem contraxerant, quemadmodum leprosi, aut ii, qui mortuum tetigerant. Pro illis, qui prioris Paschatis in partem venire non poterant, aliud Pascha fiebat quartadecima die mensis secundi. Vide Num. 9. 6. 10. Qui nimium aberant a Templo, & Tabernaculo, & qui commode eo se se conferre nequibant die quarta-decima Nisan, ab hac peragenda festivitate immunes erant, quoad agni sacrificium, non autem quoad alios hujus solemnitatis ritus. Authores Misnæ tract. Pasch. c. 9. & Maimonides de Pasch. c. 5. ad quindecim passuum millia itineris longitudinem constituunt, quæ ab obligatione exolverent generali cœtui interveniendi. Sed hæc distantia parvula nimis videtur; hoc posito tertia pars Terram promissam incolentium fuisset eximenda; & Philo l. 3. de vita Moysis eos tantum eximit, qui in regionibus sunt a Judæa remotis.

℣. 21. Vocavit Moyses omnes seniores.] Hoc contigit die decimaquarta Nisan, & die illa antequam de Ægypto egrederentur.

Tollentes animal.] Hebraicus textus [4], & Septuaginta habent *ovem*; verumtamen intelligendum est de agno, vel hædo, uti superius ostensum est ℣. 3. *Sumat unusquisque agnum*.

℣. 22 Fasciculum hyssopi tingit in sanguine, qui est in limine.] Hebræi, & Interpretum plerique ita vertunt: *Tingite hyssopum in sanguine, qui est in patera* [5]. Patera sanguis agni excipiebatur, & sanguis hic deferebatur patera eadem ad limen portæ; tingebatur in eo fasciculus hyssopi, atque aspergebantur latera, & superliminare, & postes Ostii. Vide superius ℣. 7. Septuaginta, & Vulgata asserere videntur, quod agni sanguis effunderetur super ostii limen, atque inde postea tingeretur hyssopi fasciculus; vel [6], quod sanguis hic esset super januæ limen in vasculo; quamquam in Vulgatæ textu nequaquam exprimitur. Critici quidam vertunt Hebraicum *esob*, qui Vulgatæ *hyssopus* est, aut *rosmarinum* [7], aut *mentham* [8], aut *muschum* [9], aut *origanum* [10], aut parietariam, aut amaracum, vel aliud quodpiam herbarum genus: sed nos Vulgatæ ac Se-

1 Vide Junium, & Bochartum.
2 אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם
3 Vide Virgil Georgic. l. 1. Columel. de re rustic. l. 2. c. 22. Macrob. Saturn. l. 1. c. 16.
4 משכו וקחו לכם צאן 5 כרם אשר בסף
6 August. q. 46. in Exod. 7 Piscat. 8 Ludov. de Dieu.
9 Jun. & Tremell. 10 Rabb. Kimchi.

ac Septuaginta hæremus, qui ubicumque hæc vox occurrit, constanti versione hyssopum transferunt. A Bochartus multis versionem hanc probat de animal. t. 1. l. 2. c. 50.

NULLUS VESTRUM EGREDIATUR.] Hoc respicit solum noctem eam, quæ ipsorum de Ægypto exitum præcessit. Quia in terra Chanaan ritus hic non observabatur. Media nocte Templum aperiebatur, inquit Josephus; & Evangelium Matth. 26. 30. notat Jesum Christum egressum fuisse domo, postquam Pascha manducasset.

℣. 23. TRANSIBIT DOMINUS.] Vide caput 11. ℣. 5.

℣. 24. CUSTODI VERBUM ISTUD LEGITIMUM TIBI.] Hebraicus textus verti potest: *Custodies hos ritus*, (vel [1], *hæc verba*,) *veluti præceptum æternum.* B Quod cum restrictione quadam est intelligendum, uti supra adnotatum est, quoad ritus quosdam, qui deinde nequaquam observati fuerunt. Samaritanus textus in hujus versiculi fine hæc addit verba; *In mense hoc.*

℣. 26. CUM DIXERINT VOBIS FILII VESTRI, QUÆ EST ISTA RELIGIO?] Sapientia Dei judicavit, ad servandam mirabilium potentiæ suæ effectuum memoriam, atque inserendam in populi spiritum Religionem, opus fuisse, ut illorum imaginatio, & sensus sensibilibus signis applicarentur, atque filiorum curiositas excitaretur rituum adminiculo, qui quotannis instaurarentur.

Ea est inter vetustissimas, & fortasse omnium vetustissima, ratio magnarum rerum memoriam servandi, Festivitatum institutio. C Deus Sabbatum constituit, ut perrene statueret monumentum Orbis conditi. Hic jubet, Annum sanctum vere inchoari, atque deinceps temporum decursu Pascha celebrari, ut factum adeo mirabile in memoriam revocaretur. Aliæ omnes festivitates similibus fuere institutæ rationibus. Filii plerumque ad Templum, vel ad Tabernaculum deducebantur, cum annum agerent duodecimum. Hac ipsa ætate Jesus Christus ductus fuit a S. Joseph, Sanctaque Virgine; & Hircanus apud Iosephum l. 12. Antiq. c. 4. ait, lege cautum esse, ne pueri gustent carnem victimarum, antequam ipsi per se ad Templum accedant, ibique sacrificent. Duodecimo igitur ætatis anno tantum victima Paschali vescebantur. D Hebræi non credunt filios suos ante id ætatis teneri ad præcepta observanda, ut Authores Judæi docent, & qui de illorum moribus, ac religione scripserunt. Vide Leonem Mutinensem de ritibus Iudæorum parte 4. cap. 12. Buxtorfium de Synag. Jud. c. 21. Seldenum de jure Nat. & Gent. &c. Arbitrabantur autem pueros solum tresdecim annos natos, puellas vero duodecim ad rationis, ac discretionis usum pervenire.

℣. 27. VICTIMA TRANSITUS DOMINI EST.] Vel; Hoc est sacrificium Paschatis Domini. Agnus Paschalis erat vera hostia, & verum ex ea sacrificium fiebat, quoniam sanguis illius offerebatur super Altare Domini; in quo Hebræi Sacrificii essentiam constituunt. Arabica versio transfert: *Hoc est Sacrificium propitiationis*; ideo fortasse, quod sanguis agni E Hebræos a morte subripuit. Considerari etiam potest veluti sacrificium gratiarum actionis ob exitum de Ægypto, quandoquidem Deo gratiæ agebantur ob hanc liberationem, atque illius memoria in ipso fiebat.

QUANDO TRANSIVIT SUPER DOMOS.] Septuaginta: *Protexit nostras domos.* Chaldaice: Misertus est domorum nostrarum. Textus locutio [2] in hoc, & 13. versiculo innuere videtur, Dominum pro Israelitarum domibus staturum, atque ipsorum januas tutaturum, ut ab ingressu Exterminatorem deterreat; vel etiam transiturum super has domos, quin ibi immoretur, & illuc descendat.

℣. 29. A PRIMOGENITO PHARAONIS, QUI IN SOLIO EJUS SEDEBAT.] Quidam [3] id intelligunt de Rege eodem, qui tunc regebat, & sedebat in solio Regis patris sui, cui ille successit. Sed præstat intelligere de filio Pharaonis, qui illi erat successurus; & ea verba, *qui sedebat*, explicare, perinde ac diceretur, qui *assidere debebat*. Patet Pharaonem, Pharaonem eumdem qui sæpius adeo in Dominum obduratus fuerat, in mari rubro absorptum fuisse; & Deus præcipit Moysi, Exod. 4. 23., ut illi dicat, nisi dimittis populum meum, *ego interficiam tuum primogenitum*. Ita enim devastator Angelus non interemit; sed illum reservavit Deus ad acerbius supplicium.

USQUE AD PRIMOGENITUM CAPTIVÆ, QUÆ ERAT IN CARCERE.] Hebraicè, בכור השבי *usque ad Primogenitum captivitatis*. Locus hic persimilis est illi capitis 11. 5. *usque ad primogenitum ancillæ, quæ est ad molam*. Captivi in quibusdam carceribus includebantur, ubi laborem impendere cogebantur segetibus molendis, brachiorum vi molam circumagendo. Liquet hoc ex Sansonis historia Judic. 16. 21. & ex Veteribus. Claudebantur etiam ancillæ noctis tempore in tutis locis, ac asperis, qui carceres, & *ergastula* dici queunt, ut illis fugiendi facultas adimeretur. Hoc hodie quoque in Hispania usuvenit cum servis e Mauritania, uti quoque in Africa cum Christianis captivis.

OMNE PRIMOGENITUM IUMENTORUM.] Ægyptii promiscue cum animalibus suis victitabant, inquit Herodotus lib. 2. cap. 36. ea majori ex parte venerabantur; sed angelus exterminator ut eos mulctaret, cum illis interfecit quoque hæc eadem animantia, quæ adeo colebant, & verebantur.

℣. 30. NEQUE ENIM ERAT DOMUS, IN QUA NON IACERET MORTUUS.] Videri possunt, quæ dicta sunt in vers. 12. hujus capitis.

℣. 32. ABEUNTES BENEDICITE MIHI.] Scilicet: *Rogate pro me*. Chaldaice: Iram Dei sedate, antequam discedatis, & hanc plagam auferte. Vel: mihi gratias agite, atque exitum vestrum mihi acceptum referte.

℣. 34. TULIT POPULUS CONSPERSAM FARINAM, ANTEQUAM FERMENTARETUR, ET LIGANS IN PALLIIS, POSUIT SUPER HUMEROS SUOS.] Quidam ita vertunt hebraicum textum [4]: *Populus accepit massam antequam fermentaretur, cum instrumentis ad subigendos panes in vestibus suis*. Israelitæ farinam conspersærant, atque pro itinere suo præsto erat, ut commeatus coquerent: sed tempus illis defuit fermento immiscendo, & massæ excoquendæ; eam igitur abduxerunt cum instrumentis suis, sicuti erat. Si fermentum massæ fuisset immixtum, eorum discessus minime obfuisset, quin in itinere fermentaretur.

Verum cur non immiscuerunt farinæ fermentum, eam subigentes, quandoquidem consilium inierant fermentatum panem conficiendi? Si tempus illis fuisset subigendi, deerat fortasse tempus fermentum farinæ immiscendi? Ita locum hunc vertere mallem: *Populus accepit farinam, antequam fermento immisceretur, & commeatus suos in humeris suis*. Hebraica vox *bezek* sæpius massam, sed quandoque farinam significat, & Septuaginta [5] hoc in sensu intellexerunt. Eadem in significatione usurpatam invenimus 2. Regum 13. 8. *Venitque Thamar in domum Amon fratris sui . . . . . quæ tollens farinam commiscuit*. Quoad hebraicam vocem *Misaroth* משארות, quam Vulgata præteriit, & quam Septuaginta pro massa explicant

---

1 הדבר הזה לחק עד עולם.
2 פסח על בתי.
3 Drusius.
4 וישא העם את בצקו טרם יחמץ משארותם צררות בשמלותם על שכמם.
5 Ἀνέλαβε τὸ σταῖς αὐτῶν πρὸ τοῦ ζυμωθῆναι τὰ φυράματα αὐτῶν.

cant φυράματα, & quæ a pleriſque Interpretum recentiorum vertitur pro inſtrumentis ad panem conficiendum, eſculenta potius innuere mihi videtur. Verbum hebraicum שאר, unde vox hæc fluit, liquido reſervare ſignificat, atque de annona tritici, ac panis prædicatur, Judic. 6. 4. In Deuteronomio 28. 5. Deus pollicetur ſe benedicturum horrea, & annonas (miſaroth) Iſraelitarum. Nec maſſa, nec inſtrumenta communiter aſportantur, aut reſervantur; ſed in via, præſertim itinere in longo, triticum, & farina aſportari poteſt; & hodie quoque in Oriente longiuſculum iter non ſuſcipitur ſine his commeatibus, ut Viatores narrant. Quoad hic legitur, quod *populus tulit farinam conſperſam ligans in palliis*; aliquando granum in palliis ligabatur, uti liquet ex hiſtoria Ruth 3. 15. & 4. Reg. 4. 39. quod facillimum erat, nam ipſorum pallia haud erant conciſa, ſed ſimplicia panni fruſta, vel quadrata, vel oblonga. Verſ. 39. huic verſioni favet. *Coxerunt farinam, quam dudum de Ægypto conſperſam tulerant, & fecerunt ſubcinericios panes azymos; neque enim poterant fermentari cogentibus Ægyptiis, & nullam facere ſinentibus moram; nec pulmenti quidquam occurrerat præparare*. Vide Joſephum lib. 2. cap. 6. Antiquitatum.

℣. 35. PETIERUNT AB ÆGYPTIIS VASA ARGENTEA, ET AUREA.] Non illud tempus, quo exituri erant, expectarunt, ut peterent. Textus verti poteſt, *Petierant*. De exitu ſuo non ambigerunt amplius, poſtquam mandatum acceperunt agnum præparandi ob tranſitum Domini; quod accidit decima die menſis, quarta ante exitum ipſorum. Allatæ fuerunt cap. 3. 22. & 11. 2. rationes, quæ juſtificare poſſunt Hebræos quoad ea, quæ ab Ægyptiis veluti muta petiere, quæ reddendi ipſis nulla eſſet voluntas.

℣. 37. PROFECTIQUE SUNT DE RAMESSE IN SOCOTH.] Urbs Rameſſes fuit veluti conventus omnis exercitus Iſrael. Urbs hæc erat plane caput urbis Geſſen, quæ aliquando etiam terra Rameſſe a Septuaginta appellatur. De urbe hac locuti ſumus in caput 1. verſ. 11. hujus libri.

SOCOTH.] Significat Tentoria. Idem fortaſſe eſt, ac illud, quod appellatur מסכנות *Miſchenot* cap. 1. verſ. 11. hujus libri. Poſterior hæc vox eamdem excipere poteſt ſignificationem ac *Socoth*; & Vulgata videtur ita intellexiſſe, cum vertit *Urbes Tabernaculorum*. Locus prioris illius capitis ita verti poſſet: *ædificaverunt urbes*, ſcilicet, *Miſchenot*, *Pithom*, & *Rameſſes*. In itinerario Antonini invenitur urbs vocata, *Scenæ Veteranorum* ad triginta paſſuum millia ab Ægyptia Babylone Peluſium verſus, & ad quatuordecim millia ab Heliopoli. Urbs Socoth eo in tractu eſſe poterat. Nomen *Scenæ* idem eſt Græce, ac *Socoth* Hebraice.

SEXCENTA FERE MILLIA PEDITUM.] Moyſes non indicat, niſi præter propter numerum illorum, qui de Ægypto egreſſi ſunt: nondum ille eos recenſuerat; ſed in cenſu (Numeror. 1. 46.) qui factus eſt poſt treſdecim menſes ab exitu Ægypti, inventa fuerunt hominum ſexcenta, & tria millia, quingenti, & quinquaginta quinque, nulla habita Levitarum ratione, neque adoleſcentum, qui vigeſimum ætatis annum nondum attingerent.

ABSQUE PARVULIS.] Septuaginta [1] vertunt; *præter ſarcinas*. Nomine parvulorum comprehenduntur infantes, ſenes, mulieres, iique omnes, qui non ſunt armis ferendis. Syriaca verſio habet: *abſque familia*; ſcilicet abſque fœminis, ſervis, & pueris. Pſalmiſta velut mirum ſuſpicit, quod nullus æger eſſet inter eos, cum de Ægypto exceſſerunt: *Et non erat in tribubus eorum infirmus*, Pſalm. 104. 37.

℣. 38. SED ET VULGUS PROMISCUUM INNUMERABILE ASCENDIT CUM EIS.] Hebraicus textus ad lit-

A teram: *Magna commixtio diſceſſit cum illis, pecudum, taurorum, & maximæ divitiæ*. Hebraica vox ערב רב *Areb commixtio*, eſt eadem, quæ vertitur Cap. 8. 21. *omne genus muſcarum*. Moyſes addit, aſcendiſſe quoque cum Iſraelitis animantia, oves, & boves, & illos omni bonorum genere onuſtos fuiſſe. Onkelos [2] ait, quod advenæ plures, cum iis ſe ſe immiſcuerunt. Chaldæis appellatur ערבלא *Arbela*, populorum colluvies, quemadmodum invenitur in cætibus itinerantium, quos *Caravanas* vocant. Aroб, & Arbela aliquam habent ſimilitudinem. Lyranus, & alii nonnulli explicant de proſelytis juſtitiæ, vel de advenis, qui circumciſionem receperant. Philo de vita Moſ. l. 1. ait plures filios adfuiſſe ex Hebræo patre, Ægyptia matre ortos.

B ℣. 39. COXERUNT FARINAM.] Quam conſperſam attulerant, quin potuiſſent coquere, & fermento commiſcere. Hi panes ſine fermento erant argumentum ipſorum feſtinationis in diſceſſu, inquit Tacitus Hiſtor. l. 5. *Raptarum frugum argumentum, panis Judaicus nullo fermento detinetur*. Vide ℣. 34. ubi aliam proponimus ſententiam. *Dudum* non extat in Hebraico textu, nec in Septuaginta; nihil aliud ſignificat, quam *antea*.

SUBCINERICIOS PANES AZYMOS.] Hebraicus textus utitur vocabulo *Huggot* עגות quod ſignificat liba, de quibus locuti ſumus in Geneſ. cap. 18. 6. Hæc vero 3. Regum 19. 6. notata inveniuntur nomine *Huggot, carbones*. Et Oſeas 7. 8. comparat Ephraim his *Huggot*, qui nequaquam converſi fuerunt, & ſub
C carbonibus combuſti ſunt, vel qui ex alterutra tantum parte cocti ſunt. Busbechius Itiner. Conſtantinopol. p. 36. ait id genus panes in Bulgaria communes eſſe. Hodie *quoque Hugaces* appellantur. Simul ac hoſpitem advenire vident, fæminæ illico panes hos ſine fermento conficiunt, ſubcinericos, quos advenis vendunt, quia in iis regionibus nulli piſtores daſunt.

NEC PULMENTI QUODQUAM OCCURRERAT PRÆPARARE.] Hebraica vox *zedan* צדה, Septuaginta Ἐπισιτισμὸν, quæ hic transfertur *pulmentum*, omne genus eſcæ crudæ, vel coctæ ſignificat. Chaldaice זודין *Viaticum*. Hebraice ad litteram: Nulla erat illis eſca.

℣. 40. HABITATIO FILIORUM ISRAEL, QUA MAN-
D SERUNT IN ÆGYPTO, FUIT QUADRINGENTORUM TRIGINTA ANNORUM.] Septuaginta, ac Textus Samaritanus locum hunc explicant aliquid addendo *Habitatio filiorum Iſrael, qua manſerunt in Ægypto & in terra Chanaan, ipſi, & patres eorum, fuit quadringentorum triginta annorum*. Joſephus Antiq. l. 2. c. 6. Euſebius in Chronic. S. Auguſtinus qu. 47. in Exod. & ii qui adhæſerunt Septuaginta, idem legerunt. Et equidem ſi recenſere velimus præciſe tempus, quo Iſraelitæ in Ægypto ſunt commorati, ducenti & quindecim tantum anni reperientur. Sed a vocatione Abrahæ de urbe Haran uſque ad exitum Iſraelitarum de Ægypto quadringenti, & triginta anni numerantur. S. Paulus Galat. 3. 16. 17. palam in hoc ſenſu intelligit, cum quadringentos annos & tri-
E ginta recenſet a promiſſionibus, quas Deus fecerat Abraham, ad legem uſque Moyſi datam.

℣. 41. QUIBUS EXPLETIS, EADEM DIE EGRESSUS EST OMNIS EXERCITUS.] Hebraicus textus, & Verſiones explicite notant poſt quadringentos, & triginta annos, & in corpore diei, (vide Geneſ. 7. 11.) ſeu mane Iſraelitas egreſſos fuiſſe de Ægypto. Septuaginta a Nobilio editi addunt ad finem hujus verſiculi, illos egreſſos *noctu*: Sed Polyglottæ Antuerpianæ id non afferunt. Tantum initio verſiculi ſequentis habent: *Hæc nox eſt obſervabilis in honorem Domini*, juxta Textum, & verſiones; ubi Græca Lectio Nobili non habet, *nox*, initio verſiculi 42. Legitur in Deuteronomio 1. 16. Iſraelitas de Ægypto noctu fuiſſe egreſ-

1 Πλὴν ἀποσκευῆς. Aq. Χωρὶς ἀπὸ νηπίου. Sym. Χωρὶς τοῦ ὄχλου.
2 ואף נבראין סגיאון.

se egressos: *Eduxit te Dominus de Ægypto nocte*; verum A intelligendum est, ut hic innuitur, de summo mane, *in corpore*, vel, *in Osse diei* [1], quod vulgata transtulit *eadem die*.

℣. 42. NOX ISTA EST OBSERVABILIS DOMINI;] Nox, cujus memoria religiose est excolenda [2]; vel nox, qua Deus nos servavit, excubias quodammodo pro nobis agens [3], nostræ invigilans incolumitati. Ita Pagius; Vatablus, & Bonfrerius.

℣. 43. OMNIS ALIENIGENA NON COMEDET EX EO.] Ni circumcisus erit, & Proselytus justitiæ. Chaldaice; *Israelita apostata, qui Religioni abrenunciaverit, partem habere non poterit*. Ionathan; *Nullus advena, neque apostata comedet ex eo*.

℣. 44. SERVUS EMPTITIUS CIRCUMCIDETUR.] Supposito, quod ille assentiatur. Vide Genes. 17. 13. & B supra ℣. 19. Cajetanus credit, servos cogi potuisse ad circumcisionem accipiendam, non ita tamen veluti characterem, qui eos adigeret, ut Religionem Judæorum profiterentur; verum simpliciter velut munditiæ notam, & signum, quo agnoscerentur servi ad Hebræum Dominum attinentes.

℣. 45. ADVENA, ET MERCENARIUS [4].] Alienigenæ, qui sedem statuerunt in ea regione, Proselyti domicilii, & qui ibi pertranseuntes tantummodo sunt, & qui ibi immorantur negotii causa dumtaxat. Quemadmodum nomen hoc alienigenæ sæpius occurrit in libris veteris ac novi Testamenti, operæ me pretium facturum puto, si nunc pro semper illud explicuero, & quænam essent diversa alienigenarum genera, de quibus sermo habetur identidem, ostendero: quia quamquam Moyses sæpius hac utatur voce, ac permittat C cuidam advenarum generi usum rerum sanctarum, & ea omnia fere, quæ Israelitis naturalibus concedit; alia nihilominus advenarum species est, quibus non impertit participationem festivitatum [5], & sacrificiorum, quin toties quoties eos distinguat nominibus significationis diversæ, aut particulari explicatione. Orationis tantum decursus, & natura rerum, de quibus sermo, lumen præbere possunt, ut duo hæc advenarum genera secernantur. Exempli gratia hic ℣. 19. Moyses ait, quicumque non comedet azymos panes tempore Paschatis peribit de medio Israel, sive Hebræus naturalis ille sit, sive advena. Et ℣. 43. & 44. ait; omnis alienigena non edet e victima paschali. Necessario igitur secernendi sunt duo alienigenarum D genera, ex quibus alii poterant, & debebant Pascha celebrare, alii vero non ita.

Iudæi duas agnoscunt proselytorum species, sive advenarum, de quibus Seldenus de jure nat. & gent. l. 2. c. 2. & 3. l. 1. de Synedriis c. 3. Alii proselyti justitiæ dicuntur, & alii proselyti forium. Proselyti nomen a Græco Proselytos προσηλύτως fluit, quod significat advenam, alienigenam.

Proselyti justitiæ ii sunt, qui Iudæorum Religioni initiantur, legalibus, & circumcisioni subduntur. Rabbini docent, antequam illis circumcisio daretur, interrogari consuevisse de conversionis suæ rationibus, ut intelligerent, utrum timore, utilitate, ambitione, aliave simili causa ducti Religionem vellent immutare. Tradebantur illis deinde præcipui legis articu- E li, atque obligationes omnes ad eos observandos. Postquam circumcisionis vulnus obductum erat, totum Proselyti corpus in vase aqua pleno semel immergentes baptizabant. Hæc omnis cæremonia coram tribus Iudicibus peragebatur; & quemadmodum hic Judiciarius actus erat, die festo fieri non poterat. Baptismum semel collatum iterum innovare nefas erat, seu in proselyto, etiamsi postquam renatus erat, a fide defecisset, neque in filiis illius, qui postquam Iudaicam Religionem professus esset, orirentur; nisi tamen hi filii ex Ethnica matre essent orti, quia tunc, quemadmodum matris conditionem sequebantur, velut Ethnicis baptismus conferebantur. Ii autem, quibus nondum usus rationis erat, scilicet fœminæ ante duodecimum expletum ætatis annum, & mares ante decimum tertium, & diem unam, ut proselyti fierent, impetrare debebant parentum consensum, aut Iudicum.

Mares circumcidebantur, & fœminæ baptismo abluebantur, qui eadem præstabat in fœminis, ac in maribus circumcisio. Proselyti ita de integro renascebantur; ita ut qui ante eorum conversionem parentes ipsorum fuissent, post hanc cæremoniam, postmodum minime haberentur. Qui vero servi erant, libertate donabantur. Proselytorum filii, antequam patres renascerentur, geniti, hæreditate carebant. Si proselyti occumberent, quin filios genuissent, postquam proselyti essent facti, eorum bona non fisco, sed primo occupanti addicebantur. Denique Rabbini docent, quod Proselyti tunc nova de cœlo anima demissa, & substantiali forma donabantur. Interpretes quidam credunt Dominum allusisse ad hanc Judæorum novam nativitatem, cum ait Nicodemo, qui admirabatur audiens ipsum loquentem de nova secundum spiritum nativitate, Joan. 3. 10. *Tu es magister in Israel, & hæc ignoras!* En autem quinam essent justitiæ Proselyti secundum Rabbinos. Vide inferius paulo vers. 48.

Moyses non aliud exigit hic (℣. 48.) ut quis Paschati celebrando admittatur, quam simplicem circumcisionem, & legalium usum. Et Josephus Antiquit. lib. 13. cap. 17. nihil præterea ab Idumæis exactum ait, qui Hircano imperante Judaicam Religionem erant amplexi. Rabbini vero tria requirunt, baptismum, circumcisionem, & sacrificium. Deuter. 23. videri possunt Legis hujus quædam exceptiones, & quinam ii sint, qui possint, & nequeant in cœtum Domini admitti.

Proselyti forium solemniter coram tribus testibus pollicebantur, se observaturos septem præcepta, quæ tradita fuerunt Adæ, & Noe; (Vide ad Gen. 9. 9.) scilicet jus naturale omnibus hominibus commune; & sub his conditionibus illis permittebatur inter Judæos, & in Judæa commorari. Hos homines Scriptura simpliciter vocat advenas, & non loquitur de hac promissione observandi præcepta filiorum Noe; neque necesse erat illos adigere juramento, supposito, quod hæc præcepta nihil continerent aliud, quam jus naturale, quod æque omnes obligat homines, alioquin æternam damnationis pœnam subituros. Sed videntur Hebræi nimis arctis limitibus clausisse hæc præcepta. Desiisse Proselytos forium Rabbini dicunt, ex quo jubilæi observantia cessavit, & Tribus Ruben, Gad, & Manasse in servitutem a Teglatphalassar adductæ sunt. Vide 4. Reg. 15. 29.

℣. 46. IN UNA DOMO,] Onkelos: in uno, eodemque cœtu. Hoc nomen tribuebatur multitudini eorum, qui simul ad agnum comedendum conveniebant, ad numerum decem hominum, aut viginti. Plures esse poterant ex iis cœtibus in una domo.

NEC EFFERETIS DE CARNIBUS EIUS FORAS.] In aliis sacrificiis pacificis poterant amicis suis victimæ *partes mittere*. Vide 2. Esdr. 8. 10. 12.

NEC OS ILLIUS CONFRINGETIS.] Hæc verba in Septuaginta leguntur superius vers. 10. capitis hujus. Syriaca versio ea legit etiam utrobique: sed Hebraicus Textus, aliæque versiones in hoc tantum loco reponunt. S. Augustinus, & S. Cyprianus secuti

---

1 בעצם היום
2 Aqu. Νὺξ παρετηρήσεων. Sym. Νὺξ παρατετηρημένη.
3 ליל שמרום הוא ליהוה. 70. Νὺξ προφυλακῆς ἐστὶ τῷ Κυρίῳ.
4 תושב ושכיר
5 תושב ושכיר. Et ℣. 19. גר ואזרח

cuti sunt Septuaginta, eaque legerunt tum verſ. 10. cum verſ. 46. Hoc præcepto videtur Deus ſignificare voluiſſe Iſraelitis, illis non obterendum tempus eſſe, neque eos detineri debere oſſium medullis inquirendis; ni potius hæc erat prophetia quædam eorum, quæ in Paſſione Domini erant eventura, ubi Evangeliſta animadvertit, non permiſiſſe Deum, ut ullum ex oſſibus ſuis frangeretur. Vide Joannem 19. 36.

℣. 48. QUOD SI QUIS PEREGRINORUM IN VESTRAM VOLUERIT TRANSIRE COLONIAM.] Hæc verba *in veſtram tranſire coloniam* ſignificant Judæorum Religionem amplecti, & fieri juſtitiæ proſelytos. Ad id opus erat, Rabbini inquiunt [1], ut ille non ſolum circumciſionem acciperet, ſed etiam iis omnibus eamdem conferrent, qui erant ſub ſua poteſtate; quemadmodum filii, ſervi infra ætatem decem & trium annorum, domi ſuæ nati, & qui domini ſui Religionem profiteri debebant. Demum opus erat, ut ſervis ſuis baptiſmum conferendum curaret. Alicujus ex his rebus omiſſio ſatis erat, ut ille Paſchatis particeps eſſe non poſſet, juxta ea, quæ hic innuuntur. Sed ſervi, qui trium & decem annorum ætatem excederent; & illi, qui empti fuerant, inviti cogi non poterant, ut circumciſionem acciperent; & illorum Dominus eos venumdare tenebatur, ſi noluiſſent circumcidi. Hebraicus textus ita verti poteſt: *Cum aliquis peregrinorum vobiſcum vixerit, & fecerit Phaſe, cogetur, ut circumcidatur ipſe, & omne*

A *maſculinum ejus*. Septuaginta hæc habent. Si Proſelytus ad vos acceſſerit, & Paſcha dominicum celebraverit, circumcidetis omne maſculinum ejus; atque tunc ſua poterit offerre ſacrificia, & veluti indigena habebitur. Chaldaica Verſio, & Arabica cum Vulgata conveniunt, cui adhærent Interpretum plerique. Hebraicus textus aliter nequit intelligi propter ea, quæ ſequuntur: *Circumcidetur omne maſculinum, & tunc accedet ad faciendum Paſcha*. Nemo poterat Religionis, aut privilegiorum nationis Judaicæ fieri particeps, qui antea circumciſionem non accepiſſet. Tacitus de illis, qui Iudæorum Religionem amplectebantur, ita loquitur Hiſtor. lib. 5. *Circumcidere genitalia inſtituere Judæi, ut diverſitate noſcantur. Tranſgreſſi in morem eorum idem uſur-*

B *pant; nec quidquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres, vilia habere*. Maimonides More Neboch part. 3. cap. 46. ait, Hebræos, dum in Ægypto immorabantur, circumciſionem neglexiſſe, ut ſe Ægyptiis ſimiles redderent; ſed Deum, cum ipſis præcepiſſet eſum Paſchatis, addidiſſe hanc conditionem, ne quis in hujus ſacrificii partem poſſet accedere, qui prius non circumcideretur, cum tota familia, filiis, & ſervis, quod arctare videretur preceptum hoc ad iſtam ſolam occaſionem. Sed hæc explicatio minime conformis videtur Textui loci hujus; qui naturaliter advenas tantum reſpicit, qui velint Judæorum Religionem amplecti.

1 Vide Selden, de jure nat. & gent. l. 2. c. 3.

CAPUT XIII.

Lex conſecrationis primogenitorum, & obſervandi paſchatis. Iſraelitarum iter per deſertum, qui eſt ad apicem maris rubri. Abducuntur oſſa Patriarchæ Joſeph. Caſtra ponuntur in Ethan. Columna ignis noctu, & nubis interdiu.

℣. 1. LOcutuſque eſt Dominus ad Moyſen dicens: 2 Sanctifica mihi omne primo-
genitum, quod aperit vulvam in filiis Iſrael, tam de hominibus, quam de
jumentis: mea ſunt enim omnia. 3 Et ait Moyſes ad populum: Memen-
tote diei hujus, in qua egreſſi eſtis de Ægypto, & de domo ſervitutis, quoniam in ma-
nu forti eduxit vos Dominus de loco iſto: ut non comedatis fermentatum panem. 4
Hodie egredimini menſe novarum frugum. 5 Cumque introduxerit te Dominus in ter-
ram Chananæi, & Hethæi, & Amorrhæi, & Hevæi, & Jebuſæi, quam juravit patribus
tuis, ut daret tibi terram fluentem lacte, & melle, celebrabis hunc morem ſacrorum
menſe iſto. 6 Septem diebus veſceris azymis: & in die ſeptimo erit ſolemnitas Do-
mini. 7 Azyma comedetis ſeptem diebus: non apparebit apud te aliquid fermenta-
tum, nec in cunctis finibus tuis. 8 Narrabiſque filio tuo in die illo, dicens: Hoc
eſt, quod fecit mihi Dominus, quando egreſſus ſum de Ægypto. 9 Et erit quaſi ſi-
gnum in manu tua, & quaſi monimentum ante oculos tuos: & ut lex Domini ſemper
ſit in ore tuo, in manu enim forti eduxit te Dominus de Ægypto. 10 Cuſtodies hu-
juſcemodi cultum ſtatuto tempore a diebus in dies. 11 Cumque introduxerit te Do-
minus in terram Chananæi, ſicut juravit tibi, & patribus tuis, & dederit tibi eam:
12 Separabis omne, quod aperit vulvam, Domino, & quod primitivum eſt in pecori-
bus tuis: quidquid habueris maſculini ſexus, conſecrabis Domino. 13 Primogeni-
tum aſini mutabis ove: quod ſi non redemeris, interficies: Omne autem primogeni-
tum hominis de filiis tuis pretio redimes. 14 Cumque interrogaverit te filius tuus
cras, dicens: Quid eſt hoc? reſpondebis ei: In manu forti eduxit nos Dominus de
terra

terra Ægypti, de domo servitutis. 15 Nam cum induratus esset Pharao, & nollet
nos dimittere, occidit Dominus omne primogenitum in terra Ægypti, a primogenito
hominis usque ad primogenitum jumentorum: idcirco immolo Domino omne, quod a-
perit vulvam masculini sexus, & omnia primogenita filiorum meorum redimo. 16 E-
rit igitur quasi signum in manu tua, & quasi appensum quid, ob recordationem, inter
oculos tuos: eo quod in manu forti eduxit nos Dominus de Ægypto. 17 Igitur cum
emisisset Pharao populum, non eos duxit Deus per viam terræ Philisthiim, quæ vicina
est: reputans, ne forte pœniteret eum, si vidisset adversum se bella consurgere, & re-
verteretur in Ægyptum. 18 Sed circumduxit per viam deserti, quæ est juxta mare ru-
brum: & armati ascenderunt filii Israel de terra Ægypti. 19 Tulit quoque Moyses
ossa Joseph secum: eo quod adjurasset filios Israel, dicens: Visitabit vos Deus, effer-
te ossa mea hinc vobiscum. 20 Profectique de Socoth castrametati sunt in Etham in
extremis finibus solitudinis, 21 Dominus autem præcedebat eos ad ostendendam viam,
per diem in columna nubis, & per noctem in columna ignis, ut dux esset itineris utro-
que tempore. 22 Numquam defuit columna nubis per diem, nec columna ignis per
noctem, coram populo;

℣. 1. LOCUTUS EST DOMINUS AD MOYSEN.] Deus dedit hæc præcepta in castris Socoth eadem die, qua Israel de Ægypto egressus est [1].

℣. 2. OMNE PRIMOGENITUM, QUOD APERIT VULVAM.] Bochartus de animal. sacr. tom. 1. lib. 2. cap. 30. ait vertendum esse: *Omne primogenitum initium omnis vulvæ*. Contendit enim hebraicam vocem פטר *patar* non significare aperire, & hoc in loco accipi non posse in hunc sensum; quoniam invenitur vers. 19. *Peter chamor, primogenitus asini*; nullam autem rationabilem significationem haberet, *hiatus asini*. Malim ex Arabica voce *phatar* derivare, quæ inchoare significat, & dicere, quod *Pheter* significat initium filiorum, primogenitum; verum nihil horum loci sensum immutat.

Hac lege tenebantur Hebræi offerre Domino primogenitos singularum ex uxoribus suis, dummodo masculus esset. Si prior conjugii sui fructus erat femina, non tenebantur neque pro ea, neque pro filiis, qui deinceps erant nascituri. Viduæ, quæ peperant filios ex priori viro, non tenebantur fructum offerre thalami alterius. Si mulier geminos enitebatur, qui prior in lucem prodibat, primogenitus censebatur, & Domino offerebatur. Hæc erat apud Hebræos consuetudo, ut prior geminorum, qui in diem prodibat, primogeniti privilegio frueretur. Sed alibi diutius quæsitum est, utrum qui secundus nascebatur, primogenitus habendus esset, & pro primum concepto; & sæpius in judiciis, quæ hac de re contigerunt, sententiæ pro illo steterunt, qui ortus fuerat posterior. Videri possunt apud Seldenum de success. in bona lib. 1. cap. 7. & 11. & Buxtorfium Synag. Jud. cap. 3. acutissima quædam argumenta Doctorum Judæorum super Legis, quæ hic adfertur, explicatione.

Quæritur, an Jesus Christus huic legi fuerit obnoxius; qua primogeniti Domino offerri jubentur? Liquet ex Evangelio, quod ipse illi se subdere voluit, & Sancta Virgo ac Sanctus Joseph obtulerunt eum Templo, ut satisfacerent legi, Luc. 2. 22. *Tulerunt illum in Jerusalem, ut sisterent eum Domino, sicut scriptum est in lege Domini, quia omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur*. Nonnulli tuentur, pressius loquendo, Jesum Christum tantummodo huic legi subjectum fuisse, qui solus vere est *Sanctus Domino*, qui aperuit miraculosa nativitate sua sanctæ Genitricis suæ uterum, quin sigillum Virginitatis infringeret; dum in aliorum

A hominum productione naturaliter matrum uterus in filiorum conceptione aperitur, antequam in ipsorum nativitate aperiatur. Lex igitur Moyses erat prophetia modi illius miraculorum pleni, quo Salvator erat nasciturus. Hæc erat prædictio perfectæ illius consecrationis, atque supereminentis sanctificationis, quæ ne minimam umquam habuit fœditatis umbram, dum alii omnes homines filii iræ nascuntur, atque odii divini objectum: *Natura filii iræ*. Origenes homil. 14. in Luc. palam pro hac pugnat sententia; *Omne masculinum, quod aperit vulvam, sacratum quidpiam sonat. Quemcumque enim de utero effusum marem dixeris, non sic aperit vulvam matris suæ, ut Dominus Jesus; quia omnium mulierum non partus infantis, sed viri coitus vulvam reserat*. Tertullianus B idem, sed strictius, ait in lib. de carne Christi. *Quis vere Sanctus, quam Dei filius? quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit?* Eadem videri sententia potest apud Sanctum Ambrosium in Lucam lib. 2. art. 36. S. Hieronymum l. 2. contra Pelag. & alios plures.

Sanctus Hieronymus etiam occupasse videtur objectionem, quæ fieri poterat adversus hanc Patrum opinionem, perinde ac illi non credidissent Iesum Christum natum fuisse infracto Mariæ Virginitatis sigillo. Hic Pater objectioni occurrit, cum ait: Iesum Christum solum aperuisse clausam uteri virginalis suæ genitricis januam, quæ semper clausa fuit. Hæc Orientalis est janua, de qua loquuntur Scripturæ, quæ semper est clausa, & nonnisi magno Pon- C tifici aperitur, qui per eam solus ingreditur, & egreditur. *Solus Christus clausas portas vulvæ virginalis aperuit, quæ tamen clausæ jugiter permanserunt. Hæc est porta Orientalis clausa, per quam solus pontifex ingreditur, & egreditur, & nihilominus clausa est*. Recentiorum Interpretum plerique hac in re priscis adhærent.

Sed alii [2] intelligunt simpliciter locum hunc de naturali hominum, & animantium nativitate. Credunt illi locutionem hanc; *Omne primogenitum, quod aperit vulvam*, innuere dumtaxat primogenitum absque ulla distinctione modi, quo nascatur. Hæc explicatio forte præ ceteris magis ad litteram accedit: illa amplectitur Iesum Christum intra limites Legis cum aliis omnibus primogenitis, nec diruit D Patrum sententiam, quæ invictis innititur probationibus e perpetua Mariæ Virginitate deductis. Quodammodo etiam necesse erat, ut Salvator per obedientiam suam morem hunc sanctificaret, qui Deo

 place-

[1] Hieronym. mansione secunda.
[2] Vide Cornel. a Lapide, Jansen. Marium, &c.

placere non poterat, nisi propter relationem, atque unionem, quam olim habiturus erat cum obedientia, & sacrificio Iesu Christi. Videbimus alibi, an Lex, qua fœminæ tenentur se se præsentare in Templum, ut post partum purificentur, respiceret Sanctam Virginem, atque an ipsa illi se se submittere debuerit.

℣. 4. Mense novarum frugum.] Hebraice [1]: *mense abib*. Ex postremæ hujus vocis hebraica constructione licet conjicere illam in sensu appellativo esse sumptam. Re quidem vera neque Ægyptii, neque Hebræi nondum mensibus suis particularia nomina indiderant. Regnante *Thaut* dumtaxat Ægyptii duodecim mensibus duodecim numinum tribuere nomina [2]; & apud Israelitas menses tunc demum propria nomina adepti sunt, cum illi de Babylonica captivitate sunt reversi. Plerique Interpretum hebraicam vocem *Abib* vertunt, *aristas virides*; quod nomen huic mensi dedere, quia tunc hordeum maturescentes habet aristas; & triticum quoque suas incipit germinare. Septuaginta [3] vertunt: *mense novorum*. Syriaca, & manuscripta Arabica a Bocharto citata; *mense florum*. Pagninus *Abib* vertit *Julium*, plane quod Israelitæ post captivitatem nomen *Ab* uni ex mensibus suis, qui respondet partim Julio, Augusto partim, dedere: sed nomen *Ab* positum pro Iulio, usurpatum est a Chaldæis, qui *Nisan* appellabant eum mensem, cui Moyses dedit nomen *Abib*.

℣. 5. In terram Hevæi, et Iebusæi.] Samaritanus textus habet, *Pheresæi, & Gersæi* ante *Hevæi*. Septuaginta hæc eadem nomina ponunt ante *Jebusæi*; & in Syriaca non adest *Gergesæi*, sed simpliciter *Pheresæi*. Animadverti hactenus jam potuit alibi, scripturam non semper diligenter recensere omnium horum populorum nomina, terram Chanaan incolentium.

℣. 6. Septem diebus.] Samaritanus Textus, & Septuaginta ponunt sex dies tantum in hoc versiculo: sed versiculo sequenti septem ponunt, quemadmodum Hebraicus textus, Vulgata, aliæque versiones.

℣. 8. Hoc est, quod fecit mihi Dominus.] Hebraice; בעבור זה; *Propter hoc*, vel *propterea quod fecit Dominus*. Perinde ac innuere vellet: Deus me de Ægypto liberavit, ut me ad festivitatem hanc celebrandam impelleret. Vel potius juxta Vatablum: Festivitatem hanc celebramus, propterea quod Deus nos liberavit.

℣. 9. Et erit quasi signum in manu tua, et quasi monumentum ante oculos tuos; et ut Lex Domini semper sit in ore tuo.] Hæ omnes locutiones figuratæ sunt, atque hyperbolicæ. Significant autem maximam curam, quæ esse debebat Israelitis memoriam servandi ob miraculosum adeo beneficium. Hæ loquendi rationes non semel occurrunt in Scripturis. Vide ℣. 6. hic Deut. 6. 8. & 11. 18. Innuere autem volunt: Præsens adeo hujus rei sit tibi memoria, uti signum, & annulus, quem manu geris, & ornatus, qui tibi de fronte pendent, atque ante oculos tuos. De his frontis ornatibus locuti sumus Genes. 24. 22. Videntur porro ex hoc loco tum hominibus, cum mulieribus fuisse communes.

Hæc locutio *esse quasi signum*, vel potius, *quasi sigillum in manu*, significat aliquando rem, majorem in modum nobis acceptam, & qua ægre orbari patimur. Hieremias *cap. 24. 24. Si fuerit Jechonias annulus in manu dextera mea, inde evellam eum, dicit Dominus*. Et Deus loquens de Zorobabel ait Agg. 2. 24. *Ponam te quasi signaculum, quia elegi te*. Rectius equidem hoc pacto locus iste explicari potest: Ritus A hic adeo acceptus tibi sit, ac signaculum, quod geritur manibus, vel quod annulo inhæret. Textus [4] aliquando utitur verbis, ligare, adnectere, suspendere signum de manu, vel digitis; & alibi [5] ponit veluti signum in manu. Ex quo coniici posset, tunc sigillum annulo insertum deferri minime consuevisse, sed ligari, vel de manu suspendi.

Iudæi hæc præcepta ad litteram intelligentes inscribere consueverunt in vittis membraneis e corio confectis mundi animalis quosdam legis locos depromptos ex 13. capite Exodi a ℣. 2. usque ad decimum, & a ℣. 2. ad 16. ac a ℣. 4. Deuteronomii ex capite 6. usque ad ℣. 9. atque a ℣. 13. Capitis undecimi libri ejusdem usque ad ℣. 21. Ii membranas has manui adnectunt, ac fronti ab una ad aurem B alteram, ita tamen ut nodus, in quo Scriptura clauditur, in fronte sit medius, ut cum eam semper ob oculos præseferant, illius numquam possint oblivisci. Hebræi vittas has *Tephilim* [6] vocant, & Græci *Philacteria*, de nomine apud Ethnicos vulgato ad quodvis amuleti genus significandum, aut characterum, quos super se deferebant, ut se ab omni periculo tuerentur, atque ab ægritudinibus præservarent. Salvator noster Matthæi 23. 5. Pharisæos arguit, quod *dilatant Philacteria sua, & magnificant fimbrias*, ut se se ab cæteris Iudæis secernant. S. Hieronymus in Matt. l. 4. asserit ævo quoque suo Iudæos Pesidis, Babylonis, atque Indiarum ea deferre consuevisse, cum majorem præ cæteris pietatem profiterentur. Iudæi hodie quoque deferunt. Verum hæ consuetudines C palam absunt longius a mente, atque Legislatoris sententia. Quod si ad litteram verba hæc explicare volebant, cur non ori etiam ex his Tephilim adnectebant, & cordi; quandoquidem Deuteronomii c. 6. ℣. 6. Moyses imperat, ut verba hæc sint in corde, in memoria, atque ore: ut ea quisquis teneat, meditetur, sciat, & diligat? Antiquitus pauca scribebantur, sed multa corde percipiebantur; quare fit, ut frequenter adeo loquatur Scriptura de meditatione, & memoria Legis Dei.

Mahometani in gymnasiis suis non utuntur libris. Magister buxeæ cuidam tabulæ inscribit, quidquid discipulis est addiscendum; ipsi hanc tabellam perlegunt, & in crastinam diem aliquid recens inscribitur. Hoc pacto Alcoranum ediscunt, & suorum rituum D libros, & grammaticam; & facilius plerumque unam in domo invenies, qui corde Alcoranum teneat, quam qui librum hunc possideat. Credibile est, Hebræos legem Dei hoc propemodum pacto didicisse; & cum Scriptura præcipit, ut Lex cordibus inscribatur, intelligendum esse de eadem memoriter percipienda, ut quisque eadem repleatur, eam fideliter memoria teneat, atque diligenter opere adimpleat.

℣. 10. A diebus in dies.] Quotannis die stata. Hebraica vox *Jamim* ימים sæpius pro anno explicatur. Vide Levitic. cap. 25. ℣. 29. 1. Reg. cap. 1. 3. Amos 4. 4.

℣. 12. Quod primitivum est in pecoribus.] Non solum hominum primogeniti, verum etiam animantium Domino erant destinati: hi ipsi offerri de- E bebant, vel illorum pretium: *Quod primitivum est in pecoribus tuis*. Hebraica vox בהמה *behemah* significat potius majora animalia, & dossuaria, quam minuta armenta, & animantia, quæ a Latinis *pecora* plerumque appellantur. Sed Scriptura non semper voces diligenti adeo cura scrutatur; atque hic *behemah* in lato nimis sensu intelligitur.

Tostatus, Cornelius a Lapide, Menochius, & alii quidam contendunt, Moysem exigere tantum primogeni-

1 חדש האביב. 70. Ἐν μηνὶ τῶν νέων.
2 Vide Dissertationem de Chronologia, quam Genesi præfiximus.
3 Ἐν μηνὶ τῶν νέων.
4 Deuter. 11. 18. & Proverb. 7. 3.
5 Agg. 2. 24. Ezech. 49. 14.
6 Adiri potest Buxtorfius Synag. Judaic. c. 4.

TEPHILIM, seu PHYLACTERIA IUDÆORUM.

genita masculini sexus e capris, ovibus, & vaccis; e camelis vero, equis, & jumentis non item. Atque ajunt, cum Deus petit peculiariter primogenita asinorum, eam esse præcepti exceptionem. Sententiam porro suam confirmant ex eo, quod scriptum est ℣. 15. hujus capitis, quod immolabantur Domino cuncta animantia, quorum illi primogenita offerebantur. *Immolo Domino omne, quod aperit vulvam*. Verum jumenta non immolabantur, de quibus locuti sumus; igitur hæc non sunt constituenda in illorum numero, quorum Deus exigit primogenita. Addunt præterea, Scripturam, cum ait Num. 18. 15. *Omne animal, quod immundum est, redimi facies*; intelligere de illis quæ immunda sunt propter accidentalem aliquam ægritudinem, veluti si cæca nascerentur, claudicantia, aut infirma.

Alii [1] e contra docent, Deo offerri consuevisse primogenita masculini sexus ex omnibus animantibus domesticis, atque asinorum nomine Moysen intelligere voluisse belluas omnes dossuarias, aut homini inservientes; veluti camelos, mulos, & equos. Asinos autem dumtaxat memoravit, quia magis communes sunt, & ii soli ferme, quibus ea tempestate Israelitæ uterentur. Sententia hæc roboratur eo Numerorum loco, quem pro sententia contraria attulere. Cap. 18. 15. *Omne animal immundum redimi facies*. Quod intelligendum est de animalibus immundis ex natura sua, uti liquet ex oppositione loci hujus ad ℣. 17. capitis ejusdem, qui loquitur de animalibus immundis per accidens, atque idoneis, quæ in sacrificium offerantur. His adde præterea, quod ait Philo l. de Sacerdotum honoribus, scilicet redimi generaliter consuevisse omnes primogenitos masculini generis ex omnibus domesticis animantibus; asinis, equis, camelis &c. Non desunt [2] qui excipiant canes, & æluros, atque insuper animalia, quæ non edunt partus suos formatos, & viventes, sed ovis involutos: atque hic fortasse potest sensus esse Legis illius in Deuteronomii capite 23. 18. *Non offeres pretium canis in domum Domini*.

Alii [3] asserunt primogenitos canum, & felium interfici consuevisse, atque ideo præcipue horum primogenitos non offerri, quod hæc animalia admodum inutilia sunt, nullumque ex ipsis fieri potest negotium.

Rabbini quidam versiculum hunc in hunc modum transferunt: Omnia animantium primogenita, quæ etiam ante tempus nascentur, erunt Domino consecrata. Verum quinam usus fieri potuisset animantis ante suum tempus orti? Hæc animalia erant immunda, atque indigna, quæ Domino offerrentur.

℣. 13. PRIMOGENITUM ASINI MUTABIS OVE. QUOD SI NON REDEMERIS INTERFICIES.] Septuaginta non dicunt interficiendum esse primogenitum asini, quem nolis redimere; sed simpliciter [4], ove mutandum esse, vel ovis pretio redimendum. Si non mutaveris redimes. Hunc sensum loco isti tribuit S. Ambrosius l. 2. de Cain. c. 2. Sed Hebraicus textus, quem Chaldaica versio, & Vulgata sequuntur, ait, primogenitum asini perimendum esse, ni redimatur. Ex Numerorum libro c. 18. 16. videntur quinque siclorum pretio animalia immunda redimi vulgo consuevisse. *Omne*

A *animal, quod immundum est, redimi facias; cujus redemptio erit post unum mensem siclis argenti quinque*. Sed plerique [5] tuentur locum hunc Numerorum primogenitorum hominis tantum redemptionem respicere. Quod satis liquet, locum hunc conferendo capiti 3. 47. libri ejusdem.

INTERFICIES.] Hebræus [6] *Caput abscindes*. Vel; abscindes colli tendones [7]. Chaldaice: *Mutabis ove*; vel capra. Vox textus שה, minutum pecus significat, ovem, ut agnum, aut capram, aut hædum. Quæritur cum nolit Deus sibi asinorum primogenita offerri; atque illa interfici velit, ni redimantur? Præcepti hujus ratio, quæ magis naturalis videtur, ea est, quod asinus est immundum animal; *Omne animal immundum redimi facies*. Et quemadmodum Deus

B est cunctorum animantium primogenitorum Dominus, non patitur, aliquem inde utilitatem percipere, nisi redimat ab illo; & vetat communibus, profanisque operibus insumi, quod ipsi fuit consecratum.

Qui [8] præcepti hujus rationem scrutantur in Priapi Religione, cui asinus sacer erat juxta Ovidium Fast. 1.

Hellespontiaco hostia grata Deo;

vel eam ex summa animantis hujus stupiditate deducunt, nihil inquiunt, quod satisfacere possit, nec quod minimum habeat ex Scripturis, cui innitatur, argumentum. Plutarchus de Iside, & Osiride asserit, Ægyptios asinorum horrore percelli. Coptici asinos rubri coloris præcipites agunt; & urbium Lycopolis, & Busiridis cives nolunt tubis uti, quoniam

C illarum clangor ruditum horum animalium imitatur. Credunt autem asinum referre colorem Tiphæi damnosi Numinis, & noxii: denique illum veluti immundum, atque abominabile animal detestantur. Veteres quidam accusarunt Iudæos, eo quod asini caput adorarent (vide Iosephum contra Appionem:) & Tacitus hist. l. 5. ait, hoc factum, in grati animi signum, eo quod cum in deserto animal hoc aquæ fontem patefecisset, eos a morte subduxit.

℣. 16. QUASI APPENSUM QUID.] Hebraica vox טוטפות *Totaphot* transfertur a Septuaginta, Symmacho, & Theodotione: *Quid immobile*, Ἀσάλευτον. Non secus & Aquila, Εἰς ἀτίνακτα. Vide novam editionem Hexaplorum. Chaldaica versio hic *Totaphot* transfert *Tephilin* amuleta: verum alibi ponit תפילין *Totaphan*,

D & *Totaphot* pro tiara, vel corona; & aliquando [9] pro armilla. Verbum *Taaph* Arabice significat circumdare, involvere. Syriaca versio habet: Memoriale ante oculos. Arabica [10] vero: quid extensum ante oculos. Pagninus; frontalia, vittas ante oculos. Videtur Moyses hic de quodam ornatu loqui, qui de fronte inter utrumque oculum penderet, illis persimilis, de quibus locuti sumus Genes. 24. 22. Verum quænam esset horum ornatuum forma & natura, statuere non licet; quin immo vera vocis *Totaphot* origo latet; nonnulli eam a Chaldaico *Toph* טוף deducunt, vel ab Arabico *Tapha* טאף, quod *respicere* significat; quare quidam [11] existimarunt *Totaphot* significare speculum. Alii [12] putant vocem hanc esse Ægyptiam, & significare conspicilla. Scaliger quoque asserit, vocem hanc esse Ægyptiam, sed significare *amuleta*. Samuel Petitus [13] per *Totaphot* intelligit

1 Bonfrerius, Rivetus, Junius, Piscator, Malvenda, Menochius.
2 Vide ad Deut. 23. 17. & Rivet. hic.
3 Vatablus, Grotius, Bochartus ad Deuteron. 23.
4 Ἐὰν δὲ μὴ ἀλλάξῃς, λυτρώσῃ αὐτό.
5 Cornelius a Lapide, Bonfrerius, Menochius.
6 ערפתו. Sym. Ἀποκτενεῖς, Interficies. Samar. Παραδώσεις. 70. Λυτρώσῃ. Theodot. Νωτοκοπήσεις. Decollabis.
7 Aquila. Τενοντώσεις.
8 Cornelius a Lapide.
9 Esther. 8. 15. & Ezech. 14. 17. & 23.
10 2. Reg. 1. 10.
11 Rabbini quidam apud Munsterum.
12 Oleaster, Munsterus, Mayer. Phil. sacr. p. 120.
13 Petit. Var. lect. מוט פנה. Pudenda e luto efformata. Idem ἐξάλευτα, rescindenda, legit, pro ἀσάλευτα, apud 70.

git obſcœnas imagines, quæ in fronte, ut inquit ille, deferebantur. Nihil hac in re certum adfertur.

℣. 17. NE FORTE POENITERET EUM.] Iſraelitis bellandum fuiſſet ſimul contra Philiſtæos, Chananæos, Ægyptios fortaſſe, & Idumæos, atque Amalecitas, ſi facto impetu in terram Chanaan ingredi compendiario itinere voluiſſent, quod eſt Peluſio Aſcalonam verſus. Locus adeſt in libro primo Paralipomenon cap. 7. 21. ex quo liquet, Philiſtiim, antequam Iſrael de Ægypto egrederetur, certamen aliquod habuiſſe cum Tribu Ephraim. Populi Chanaan parati erant, ut ſe ſe Iſraelitis opponerent, ſi in eam regionem irrumpere fuiſſent adniſi, quæ diutius ante illis fuerat promiſſa.

℣. 18. CIRCUMDUXIT PER VIAM DESERTI.] Scilicet per agros deſertos, qui adhærent excultis Ægypti terris verſus Arabiam Petræam, Idumæam, & regionem Amalecitarum.

ARMATI ASCENDERUNT.] Oleaſter, Calvinus, & Fullerus ambigunt, an vere armati fuerint: Quia, inquiunt illi, unde nam Hebræi comparare ſibi poterant arma, quæ ſatis eſſent ſexcentis hominum millibus, ac ultra in ea regione præſertim, ubi oppreſſi erant, & habiti tamquam captivi? Joſephus lib. 2. Antiq. cap. 6. & Philo referunt, eos Pharaonem perſecutum fuiſſe, cum fatigati eſſent, atque inermes. Additur præterea, vocem hebraicam, quæ hic vertitur *armati*, ſignificare ſolum, quod illi non promiſcue, & confuſe, ſed ordinatim egreſſi ſunt; & veluti expeditum agmen, ubi quiſque ſuum ordinem ſervat; vel ſimpliciter viatores *accincti*, & *expediti*.

Verum hæc ſententia a pleriſque veterum, recentiorumque Interpretum [1] refutatur. Vox חמשים *Chamuſchim*, quam Vulgata tranſtulit *armati*, ſignificat ad litteram *quinos*. Septuaginta [2] hic vertunt *ad quintam generationem*; quod innuere poteſt, Iſraelitas egreſſos fuiſſe quinto ſæculo peregrinationis ſuæ, quadringenteſimo, ac trigeſimo poſt Abrahæ vocationem anno; vel potius quinta generatione ab ingreſſu Iſraelitarum in Ægyptum. Hoc autem ita recenſentur [3]: Iacob, Levi, Caath, Amram, Moyſes; vel omiſſo Iacob ſubrogari poteſt Gerſon filius Moyſis, ut quinarius numerus repleatur. Sanctus Hieronymus ad Damaſ. quinque hos viros numerat in Tribu Iuda, tali pacto: Phares, Eſron, Aram, Abinadab, Naaſſon; ſed hæc explicatio locis aliis non convenit, ubi eadem vox occurrit; atque præterea cum generatio una apud Ægyptios trium & triginta eſſet annorum, ut docet Herodotus l. 2. qui ait, tribus generationibus ſæculum compleri; quinque generationes centum, & ſexaginta annos tantum efficerent, qui numerus longe abeſt a quadringentis, & triginta peregrinationis annis, atque etiam a ducentis & quindecim incolatus in Ægypto conſtituti.

Plures Interpretes Recentiores [4] hebraicam vocem vertunt: *Accincti ad quintam coſtam*: quod intelligi poteſt de coſtarum defectu, aut ſub quintam coſtam, aut de loco eodem, ubi quinque ſunt falſæ coſtæ; vel denique de eo, quod eſt ſub his coſtis. Dicunt antiquitus gladium altius accinctum, quam nunc aſſolet, conſueviſſe deferri. Videntur Romæ ſtatuæ antiquæ, quæ Heroas referunt, quarum gladius de baltheo vehementer adſtricto ſuſpenſus ſub axilla pendet eam partem verſus, ubi coſtæ deficiunt, modo ad dexterum latus, modo ad ſiniſtrum; ſed ad dexterum ſæpius. Animadvertendum tamen eſt, aſſeri nequaquam poſſe, quod hæ ſtatuæ ad quintam coſtam ſint accinctæ, ſed tantummodo quod pendeat verſus quintam coſtam; alioquin hoc nihil conferre

A poteſt ad locum hunc explicandum, quia liquet ex Scriptura, Hebræos deferre conſueviſſe gladium ſuper femur. Moyſes ipſe id palam innuit in hoc libro cap. 23. 27. *Ponat quiſque gladium ſuum ſuper femur ſuum &c.* Et Pſalmiſta pſalm. 64. 4. *Accingere gladio tuo ſuper femur tuum*. Et Sponſa in Canticis 3. 8. *Omnes tenentes gladios, & ad bella doctiſſimi: uniuſcujuſque enſis ſuper femur ſuum &c.*

Aquila, & Symmachus [5] verterunt, quemadmodum Vulgata; *Armati aſcenderunt*. Septuaginta alicubi vertunt Ε'υζώνοι; Accincti veluti bellatores; & alibi Διεσκευάσμενοι: ordinati, veluti in aciem diſpoſiti. Sanctus Hieronymus epiſt. ad Damaſ. aſſerit, quod omnes Judæorum Synagogæ conveniunt, hoc in loco Scripturam innuere velle, Iſraelitas de B Ægypto exceſſiſſe, veluti in aciem diſpoſitos; atque ita Rabbini, & plerique [6] Interpretes explicant; ſed nemo, quem ſciam, oſtendit hactenus, Hebræos, vel Ægyptios in agminibus ſuis quinos, & quinos procedere conſueviſſe. Hoc autem ſupplere adnitar, eaque proferre argumenta, quibus hæc valeat ſententia fulciri.

Homerus Odyſſ. Δ. verſ. 427. narrat, Menelaum, cum in Ægyptum profectus fuiſſet a Trojano bello reverſus, ibi vidiſſe Protheum, qui tunc imperitabat. Princeps hic, cui Fabula omnia figurarum, formarumque genera tribuit, medius erat inter marinos vitulos; illorum percenſebat copiam, numerum inquirebat, eos quinos in ordinem cogebat, vel quinos in ſingulos ordines diſtribuebat, atque inter eos C veluti paſtor inter pecudes quieſcebat. Non admodum difficile reor ex hac narratione modum percipere, quo ordine Ægyptii milites proficiſcerentur. Fabula diverſas Regi Protheo formas tribuit; ſeu propter hujus principis aſtum, atque ſapientiam; ſeu quod modo caput ſuum pelle capitis leonini, modo plumis aquilæ obtegeret, vel galeam ſuam aliorum quorumdam animalium ſpecie exornaret. Hanc Diodorus Siculus rationem adfert lib. 2. cap. 2. eorum, quæ dicuntur de Prothei immutatione. Quoad milites Homerus eos marinos vitulos appellare potuit eodem pacto, quo Scriptura Ezech. 29. 5. Ægypti Regem vocat Draconem magnum, aut Crocodilum: *Ecce ego ad te, Pharao Rex Ægypti, Draco magnus, qui cubas in medio fluminum tuorum*. Protheus igitur D ſuos recenſet milites, ſeu marinos vitulos, eos quinos, & quinos diſtribuit, inter eos quieſcit, veluti paſtor inter oves ſuas, veluti Imperator in medio exercitus ſui. Narratio hæc quamvis fabuloſa videatur, lucem tamen iis, quæ a nobis quæruntur, conferre non ceſſat; r.m cur Homerus deſcriberet Ægypti Regem milites ſuos quinos, & quinos digerentem, ſi mos hic inter Ægypti copias minime invaluiſſet?

Animadverti poteſt in iis, quæ Fabula de Cadmo commenta eſt, quiddam quod inſervire poteſt iis, quæ dicta ſunt, confirmandis. Cadmus cum ſeviſſet dentes ſerpentis, quem interfecerat, germinavit inde plurimorum militum meſſis, qui cum infeſtis irruiſſent armis, quinque tantum ſuperfuerunt, qui E Beotiam univerſam ſubegere. Hi quinque Cadmi bellatores nonne naturaliter ſatis innuere poſſunt illius exercitum in quinque ordines diſpoſitum? Dicitur Cadmus e Phœnicia, aut etiam ex Ægypto in Græciam appuliſſe. In Levitico dicit Deus, a quinque Iſraelitis centum ex hoſtibus cædendos eſſe, atque ab Iſraelitis centum hoſtium decem millia cędenda; videlicet ordinem militum Iſraelitarum cæſurum eſſe centuriam de hoſtibus ſuis, & centuriam Iſraelitarum profligaturam exercitum aliorum populorum. Videbimus infra Iſraelitarum manipulos e centum militibus conſtitiſſe, Liquet ex Homero Iliad. M Græco-

1 Chald. Rabb. Hieron. Syr. Munſt. Vatab. Grot. Menoch. &c.
2 Πέμπτῃ γενεᾷ.
3 Vide Auguſtinum qu. 50. in Exod.
4 Munſter. ex Kimchi, Fagius, Vatablus, Lyranus, Menochins &c.
5 Καθωπλισμένοι.
6 Junius, Rivetus. Amama, Varen. Pſeiffer.

Græcorum exercitum æque ac Ægyptium fuiſſe diſpoſitum in ordines quinque, aut in quinque agmina diviſum.

Xenophon Cyroped. l. *6.* loquens de ratione, qua diverſi populi in exercitu Cyri copias ſuas diſtribuebant, ait, exercitum Ægyptiorum compoſitum fuiſſe ex pluribus legionibus, quarum ſingulæ decem hominum millia complectebantur, has vero legiones in centurias plures fuiſſe digeſtas. Hic ipſorum communis erat modus copiarum diſponendarum. Eadem exercitus Iſraelitarum diſpoſitio videtur, duce Moyſe, in eo, quem attulimus Levitici loco, ac David regnante 2. Regum cap. 18. 4. *Egrediebatur populus per turmas ſuas centeni, & milleni.* Scriptura paſſim ubique memorat Duces militum mille, ac Centuriones Numeror. 31. 14. & Deuteron. 1. 15. & 1. Regum 22. 7. Alicubi inveniuntur quinquaginta militum duces [1]: ſed. fortaſſe in iis locis pro *chamiſchim*, quod ſignificat quinquaginta, legendum eſſet *Chamuſchim* [2] milites quinos, & quinos. Litteræ in duabus his vocibus eædem ſunt, pronunciatio tantum eſt varia. Hæc adnotata inſervire poterunt quibuſdam aliis locis explicandis, ubi eædem voces occurrunt; veluti Joſ. 1. 14. & 4. 13. Jud. 8. 11. & 2. Reg. 2. 23.

℣. 19. TULIT MOYSES OSSA JOSEPH.] Creditur Moyſes de Ægypto devexiſſe aliorum Patriarcharum oſſa, qui ibi occubuerant, non ſecus ac illa Joſeph. Legimus in Actis Apoſtolorum *7. 16.* quod oſſa Patriarcharum tumulata fuerint in Sichem; neque ulla alia magis propria inveniri poteſt occaſio, quam hæc, qua ea in Terram Chanaan fuerint tranſlata. Princeps cujuſque Tribus Patriarchæ ſui oſſa tulerunt, Moyſes autem tulit oſſa Joſeph. Author Eccleſiaſtici 49. 18. ait, oſſa Ioſeph poſt ipſius funera prophetaſſe: *Oſſa ipſius viſitata ſunt, & poſt mortem prophetaverunt.* Græcus textus non loquitur de hac prophetia cinerum Joſeph; atque intelligendus eſt ſolum de earum rerum, quas prædixerat, perfectione; poſt mortem ſcil. ipſius Deum viſitaturum eſſe populum ſuum; atque rerum earum, quæ popoſcerat, executione, quandoquidem petierat, ut abeuntes Iſraelitæ ipſius oſſa in terram Chanaan deferrent, Geneſ. 50. 23. *Poſt mortem meam Deus viſitabit vos, & aſcendere vos faciet de terra iſta &c. aſportate oſſa mea vobiſcum de loco iſto.* Rabbini [3] plurimas comminiſcuntur fabulas quoad modum, quo Moyſes corpus, & Joſeph tumulum detexit, atque miraculoſam rationem, qua loculus, licet plumbeus, Nili aquis innavit, & fluvium illum tranavit, ut in caſtra Iſrael tranſgrederetur. Non deſunt, qui aſſerant, Ioſeph in ipſo fluminis alveo fuiſſe tumulatum, cum data opera Ægyptii ſub aquis celaſſent, ne Hebræi de regione illa egredi poſſent; ſciebant enim nequaquam futurum, ut ſine Patriarchæ hujus corpore egrederentur.

℣. 20. CASTRAMETATI SUNT IN ETHAM.] Septuaginta vertunt: *Caſtrametati ſunt in Othon prope deſertum*; & Numerorum cap. *33. 6.* inquiunt Iſraelitas tribus diebus in deſertum Buthan proceſſiſſe, antequam ad *Maram* pervenirent. Videtur igitur E-
A tham poſtremam Ægypti urbem fuiſſe, Arabiam verſus, & deſertum, quod erat ad rubri maris oras, ab hac urbe nomen arripuiſſe. Plinius lib. *6.* cap. 29. refert, Arabes rubri maris ſinum *Æant* appellaſſe, qui Heroopolites appellatur a Græcis, & prope quem Heroum urbs eſt conſtituta. Ne minimum quidem ambigo, quin *Æant* hoc in loco ſit idem, ac *Etham.* Ignoro autem, unde didicerit Ioſephus Antiq. lib. 2. cap. 5. Iſraelitas de Ægypto egreſſos iter ſuum inſtituiſſe per urbem *Lethe*, quæ tunc temporis erat deſerta; ubi deinde Cambyſes Babylones Ægyptiam ædificavit.

℣. 21. PER DIEM IN COLUMNA NUBIS, ET PER NOCTEM IN COLUMNA IGNIS.] Hebræi quidam voluerunt duas fuiſſe columnas diverſas, quarum una
B luminoſa erat, ut Iſraelitis noctis tempore præluceret, alia vero obſcura, & denſa, veluti nubes, ut eoſdem interdiu a ferventibus Solis radiis protegeret. Sententia communior ea eſt, unam tantummodo nubem fuiſſe, quæ ſucceſſive duobus his uſibus inſerviret, ut noctu colluceret, interdiu vero Iſraelitas obtegeret. Hoc ipſum palam ex Numerorum libro innoteſcit cap. *9. 16.* *Per diem operiebat illud (tentorium) nubes, & per noctem quaſi ſpecies ignis.* Et ℣. 21. *Si fuiſſet nubes a veſpere uſque mane, & ſtatim diluculo tabernaculum reliquiſſet, proficiſcebantur.* Nubes eadem, quæ interdiu denſa erat, ac umbram projiciebat, accendebatur noctu, atque inde ea lux micabat, quæ ſatis eſſet, ut populum in agminibus ſuis dirigeret, cum quandoque noctis tem-
C pore progrederetur [4] propter nimium regionis calorem, atque ut ſe ab hoſtium tueretur injuriis, qui tenebrarum auxilio ex inſidiis in incautos invadere potuiſſent. Nubes eadem motu ſuo ſignum præbebat Iſraelitis caſtra & metandi, & divellendi. Populus ſubſiſtebat, ubi illa morabatur; caſtra vero movebat, eamque ſequebatur, ubi illa ſe ſe extollebat, Numer. 10. 34. 35. Scriptura eam columnam vocat propter quamdam ſimilitudinem columnæ in aerem elatæ, cujus baſis eſſet in mediis caſtris tabernaculum. Ita quoque in libro Judicum 10. 40. vocatur *columna fumi* ea, quæ ex urbe Gabaa conſurgebat, cum illi flammæ eſſent injectæ. Hæc columna Iſraelitas deduxit a Socoth juxta D. Hieronymum epiſt. ad Fabiol. aut a Rameſſe, ſi fides eſt
D Bonfrerio, vel ab Ethan ſecundum alios, uſque ad Jordanem; quia tunc Scriptura [5] ait, populum ſequutum eſſe arcam, quæ iter oſtendit. Hebræi in Seder Olam credunt, columnam evanuiſſe ſtatim poſt mortem Aaronis. Data columnæ hujus vel nubis, vel ignis occaſione adnotari poteſt, quod Gentiles deos in apparitionibus eorum ſemper deſcribunt nubibus, & denſo aere circumſeptos Sanctus Paulus 1. Corinth. 10. 1. innuere videtur, nubem Baptiſmatis ſignum fuiſſe. Origenes homil. 27. in Num. & Sanctus Ambroſius de Sacr. cap. *6.* pro igne Ieſum Chriſtum intelligunt, pro nube Spiritum Sanctum. Profani (Vide Clem. Alex. l. 1. ſtromat. pag. 348.) tribuebant etiam Baccho columnam, quem ſæpius cum Moyſe confuderunt, uti alibi demonſtratum eſt. Vide infra Exod. 34. 29. & ſeq.

---

1 שרי חמשים. 1. Reg. 8. 12. & 4. Reg. 1. 9. 10.
2 חמשים *Armatos.*
3 Vide Moyſis vitam a Gaulmino editam 38. 39.
4 Lyranus ex Hebræis.
5 Philo Vit. Moſ. l. 1.
6 Joſue 3. 11.

CAPUT XIV.

Pharao Israelitas persequitur. Horum murmur adversus Moysen. Nubes separat exercitum Ægyptiorum a castris Israel. Aquæ maris rubri dividuntur ut transitum aperiant Hebræis, qui sicco pede mare transeunt. Ægyptii aquis immerguntur.

ỳ.1. LOcutus est autem Dominus ad Moysen, dicens: 2 Loquere filiis Israel: Reversi castrametentur e Regione Phihahiroth, quæ est inter Magdalum, & mare
contra Beelsephon: in conspectu ejus castra ponetis super mare. 3 Dictu-
rusque est Pharao super filiis Israel: Coarctati sunt in terra, conclusit eos desertum.
4 Et indurabo cor ejus, ac persequetur vos: & glorificabor in Pharaone, & in omni
exercitu ejus: scientque Ægyptii, quia ego sum Dominus: Feceruntque ita. 5 Et
nuntiatum est regi Ægyptiorum, quod fugisset populus: immutatumque est cor Pharao-
nis, & servorum ejus super populum, & dixerunt: Quid voluimus facere, ut dimitte-
remus Israel, ne serviret nobis? 6 Junxit ergo currum, & omnem populum suum assum-
psit secum. 7 Tulitque sexcentos currus electos, & quidquid in Ægypto curruum fuit:
& decus totius exercitus. 8 Induravitque Dominus cor Pharaonis regis Ægypti, &
persecutus est filios Israel: at illi egressi erant in manu excelsa. 9 Cumque persequ-
rentur Ægyptii vestigia præcedentium, repererunt eos in castris super mare: omnis equi-
tatus, & currus Pharaonis, & universus exercitus erant in Phihahiroth contra Beelse-
phon. 10 Cumque appropinquasset Pharao, levantes filii Israel oculos, viderunt Ægy-
ptios post se: & timuerunt valde: clamaveruntque ad Dominum. 11 Et dixerunt ad
Moysen: Forsitan non erant sepulchra in Ægypto, ideo tulisti nos, ut moreremur in so-
litudine: quid hoc facere voluisti, ut educeres nos ex Ægypto? 12 Nonne iste est
sermo, quem loquebamur ad te in Ægypto, dicentes: Recede a nobis, ut serviamus
Ægyptiis? multo enim melius erat servire eis, quam mori in solitudine. 13 Et ait
Moyses ad populum: Nolite timere: state, & videte magnalia Domini, quæ facturus
est hodie: Ægyptios enim, quos nunc videtis, nequaquam ultra videbitis usque in sem-
piternum. 14 Dominus pugnabit pro vobis, & vos tacebitis. 15 Dixitque Dominus
ad Moysen: Quid clamas ad me? Loquere filiis Israel, ut proficiscantur. 16 Tu au-
tem eleva virgam tuam, & extende manum tuam super mare, & divide illud: ut gra-
diantur filii Israel in medio mari per siccum. 17 Ego autem indurabo cor Ægyptiorum,
ut persequantur vos: & glorificabor in Pharaone, & in omni exercitu ejus, & in cur-
ribus, & in equitibus illius. 18 Et scient Ægyptii, quia ego sum Dominus, cum glo-
rificatus fuero in Pharaone, & in curribus, atque in equitibus ejus. 19 Tollensque se
angelus Dei, qui præcedebat castra Israel, abiit post eos: & cum eo pariter columna nubis,
priora dimittens, post tergum. 20 Stetit inter castra Ægyptiorum, & castra Israel: &
erat nubes tenebrosa, & illuminans noctem, ita ut ad se invicem toto noctis tempore
accedere non valerent. 21 Cumque extendisset Moyses manum super mare, abstulit il-
lud Dominus flante vento vehementi, & urente tota nocte, & vertit in siccum: divi-
saque est aqua. 22 Et ingressi sunt filii Israel per medium sicci maris: erat enim aqua
quasi murus a dextera eorum, & læva. 23 Persequentesque Ægyptii ingressi sunt post
eos, & omnis equitatus Pharaonis, currus ejus, & equites, per medium maris. 24
Jamque advenerat vigilia matutina, & ecce respiciens Dominus super castra Ægyptiorum
per columnam ignis, & nubis, interfecit exercitum eorum: 25 Et subvertit rotas cur-
ruum, ferebanturque in profundum: Dixerunt ergo Ægyptii: Fugiamus Israelem: Do-
minus enim pugnat pro eis contra nos. 26 Et ait Dominus ad Moysen: Extende ma-
num tuam super mare, ut revertantur aquæ ad Ægyptios super currus, & equites eo-
rum. 27 Cumque extendisset Moyses manum contra mare, reversum est primo dilu-
culo ad priorem locum, fugientibusque Aegyptiis occurrerunt aquæ, & involvit eos Do-
minus in mediis fluctibus. 28 Reversæque sunt aquæ, & operuerunt currus, & equi-
tes cuncti exercitus Pharaonis, qui sequentes ingressi fuerant mare: nec unus quidem
superfuit ex eis. 29 Filii autem Israel perrexerunt per medium sicci maris, & aquæ
eis

eis erant quasi pro muro a dextris, & a sinistris: 30 Liberavitque Dominus in die illa Israel de manu Aegyptiorum. 31 Et viderunt Aegyptios mortuos super litus maris, & manum magnam, quam exercuerat Dominus contra eos: timuitque populus Dominum, & crediderunt Domino, & Moysi servo ejus.

℣. 2. REVERSI CASTRAMETENTUR E REGIONE PHIHAHIROTH.] Quemadmodum Israelitæ iter suum peragebant communi via, quæ ex Ægypto inferiori ducit ad Montem Sinai, Deus dixit Moysi, ut populum a Septentrione Meridiem versus converteret, atque castra metaturus ad mare rubrum accederet, contra *Beelsephon*. Locorum horum situm detegere adnisi sumus in ea Dissertatione, quam de transitu rubri maris habuimus, quam consulere potes.

℣. 3. COARCTATI SUNT IN TERRA; CONCLUSIT EOS DESERTUM.] Hebraica vox נבכים, quæ a Vulgata *Coarctati* transfertur, significare potest: *Sunt in dubio*; sunt in perplexitate, ac sollicitudine, nec quo se vertant, satis sciunt. Septuaginta; Πλανῶνται, illi errantes sunt, atque viarum errore decepti. Alii vertunt: Irretiti sunt, atque involuti in loco quodam difficili, in rupibus periculosis; atque veluti feræ laqueis captæ: *Conclusit eos desertum*, ita ut egredi non possint. Hebraica vox מדבר *Middebar*, quæ plerumque vertitur *desertum*, propriemontem significat, eam ex Æthiopico sermone deducendo, ut observat Ludovicus de Dieu. In hoc loco aliter nequit intelligi. Hebræus: *Conclusit super eos desertum*. Illi in montibus inclusi sunt, neque inde egredi valent. Si *desertum* sumitur pro vastis, ac sterilibus agris Arabiæ, dici nequaquam potest Israel ibi fuisse conclusum; quoniam e contra ibi omnino integrum est, quocumque velis pedem proferre. Certum est ad rubri maris Occidentem inhospitales propemodum montes esse, atque invios, præsertim magnæ adeo multitudini quæ erat Israelitarum. Josephus Antiq. l. 2. cap. 6. asserit, Pharaonem omnes circumquaque aditus clausisse, atque montium juga militibus occupasse, ut impediret, quominus Israelitæ possent effugere.

℣. 5. NUNTIATUM EST QUOD FUGISSET POPULUS.] Poteratne Pharao illorum exitum ignorare, quandoquidem illos expulerat? Sed nuntiatum est Regi, quo pacto illi fuissent egressi, narratæque circumstantiæ, quæ palam innuebant, illis consilium fuisse non iterum in Ægyptum redeundi. Artapanus addit, Regem ideo eos fuisse persecutum, ut argentum, & opes, quas abstulerant, recuperaret.

℣. 7. TULIT SEXCENTOS CURRUS ELECTOS.] Curruum ad belli usum consuetudo vetustissima est, & in Asia maxime, præsertim apud Medos, Syros, atque Arabes. In Trojano bello communes erant tum Græcis, cum Trojanis. Ægyptiis olim eorum maximus erat usus, antequam ipsorum regio plurimis canalibus distingueretur, quibus equitatus, & currus inutiles in iis terris effecti sunt, quod post Moysen contigit. Josue 17. 6. loquitur de armatis curribus Chananæorum. Xenophontis [1] ævo etiam tunc illorum usus obtinebat in Cyrenaica, quantumvis Ægypto proxima, atque hic Author ait singulis curribus binos fuisse homines, quaternos equos. Qui currum ascendebat, solus erat, qui præliabatur; habebat ille aurigam undequaque armis præcinctum, habilem, expertumque, & in quo summa illius fides esset reposita. Auriga hic numquam certabat, verum equos tantummodo agebat.

Sexcenti hi Pharaonis currus mille, ac ducentos homines continebant, juxta Xenophontis calculos; scilicet sexcentos milites, & aurigas totidem, & bis mille equos, & quadringentos; qui numerosum adeo exercitum constituere non poterant. Verum huic numero addendi sunt totius Ægypti currus, & omnium Ducum copiæ: *Quidquid in Ægypto curruum fuit, & duces totius exercitus*. Quod proculdubio majorem adhuc exercitum composuit. Josephus in his Pharaonis copiis quinquaginta mille equites recenset, vel totidem milites de curribus bellantes, ac ducenta peditum millia. Poeta Ezechiel apud Euseb. Præpar. lib. 9. cap. 19. in exercitu Pharaonis hominum myriadem fuisse ait. Philo lib. 1. de vita Mos. inquit, Regem hunc Israelitas insecutum fuisse cum omni equitatu suo, funditoribus, sagittariis equitibus, copiisque leviter armatis, & sexcentis curribus electis. Interpretes quidam hos currus præfixis falcibus armatos fuisse autumant; sed hoc ex textu non liquet. De bellicorum curruum for-
B ma sermo erit in Commentariis in Iosue capite 17. 16.

TULIT DUCES TOTIUS EXERCITUS.] Hebraica vox שלישים *Schalischim*, quam Vulgata hic vertit *Duces*, ad litteram significat *tertios*, quemadmodum Septuaginta transtulere τριστάται ἐπὶ πάντων; & Hebraicus textus verti posset: *Tulit tertium quemque ex his omnibus*, vel *ex omni exercitu*. Chaldaice: tulit prævalidos milites, quos habebat, ut illis totius exercitus traderet imperium. Sanctus Gregorius Nyssenus in vita Mos. lib. 1. Origenes, & Euthymius apud Drusium hic, & in cap. 15. 4. credunt *tertios* hos, qui *Tristatæ* a Septuaginta vocantur, & de quibus hic sermo, significare tres illos homines, qui currus bellicos ascendebant. Primus currum a-
C gebat, alter tutabatur, tegebatque aurigam, tertius autem præliabatur. Vel *Tristatæ* iidem sunt, ac Romanorum *Triarii*, qui veterani erant milites, atque post duos primos militum ordines collocabantur, neque arma conserebant, ni qui ante ipsos pugnabant, impetum hostium sustinere non possent. Hesychius ait *Tristatem* esse principis satellitem terna deferentem spicula, quæ in hostes ejaculetur.

Sed verisimilius est hebraicam vocem *Schalischim* apud Ægyptios fuisse officii nomen, ac dignitatis, quo deinde Hebræi usi sunt, atque Chaldæi. De his sermo habetur in David historia, & Salomonis 2. Reg. 18. 8. & 3. Reg. 9. 22. & in Ezechiele 23. 15. cum loquitur de Chaldæis; atque in Daniele 5. 7. & 6. 12. sub Balthassar Babylonis Rege, ac Da-
D rio Medo. Hi, mea quidem sententia, tres primi ministri erant Imperii, quibus plurimi alii suberant ministri, ipsi quoque nomine eodem *Schalischim* vocati, sed qui longe prioribus tribus dignitate cederent. Ex Regum libris patet, *Schalischim*, seu tres præcipuos David ministros fuisse *Hadino*, *Eleazar*, *& Semmam*, qui pluribus aliis in inferiori gradu constitutis ministris præerant, qui *Schalischim* ipsi etiam nuncupabantur. Triginta septem Scriptura memorat vigesimo tertio capite libri secundi Regum; longe plures 1. Paralipomenon cap. 11. 10. & seq. recenset. Daniel fuit unus ex tribus majoribus Chaldæorum imperii ministris cum Balthassar regnaret. Darius Medus eumdem illi honorem detulit. In Chaldæorum, Persarumque imperio tres hi ministri con-
E stituti erant super Satrapas, vel Provinciarum Præsides. Verum ut ad *Schalischim* Pharaonis revertamur, ii plane erant Duces copiarum Ægypti, ac precipui imperii illius Principes.

Plures ex Interpretibus post Sanctum Hieronymum [2] per *Schalischim* eos intelligunt, qui in dignitate, atque authoritate secundum ab Rege obtinent locum; vel potius tres priores Regni dignitates, que sunt

[1] Cyroped. l. 6.
[2] Hieronym. in cap. &c.

ſunt magiſtri equitum, & copiarum pedeſtrium Ducis, atque vectigalium Præſidis [1]. Hoc autem *Triſtatæ* nomine intelligitur, quo uſi Septuaginta. *Principes equitum, peditumque erant, & tributorum*.

℣. 8. AT ILLI EGRESSI ERANT IN MANU EXCELSA.] Capite elato, audacter, libere; non autem veluti transfugæ, ab Ægyptiis ejecti, aut veluti meticuloſi, & qui clam ſe ſe recipiunt. Chaldaica verſio transfert, *capite adoperto*, veluti qui minime vererentur agnoſci. Orientales hoc obſervantiæ deferendum exiſtimant. Non enim detegunt caput, niſi coram inferioribus [2]. Scriptura hoc utitur loquendi modo, peccare *manu elata* Numer. 15. 30. ut ſuperbam peccatoris oſtendat audaciam, qui Legem contemnit, ac pedibus obterit juſtitiam, per oppoſitionem ad fragilitatem, vel infirmitatem illorum, qui in criminibus vitii detinentur illecebris, aut affectuum impotentia.

℣. 9. OMNIS EQUITATUS, ET CURRUS PHARAONIS ERANT IN PHIHAHIROTH.] Iſraelitæ naturaliter ex illius manu elabi non poterant. Illis vel in Ægyptum redeundum erat, vel mare tranandum, ut ſe in Arabiam tuti reciperent, vel cum Pharaonis exercitu manus erant conferendæ. Ex hoc loco infertur, præter currus, adfuiſſe & equitatum in exercitu Pharaonis. Hebraica vox *paraſchim* פרשים ſignificat vel equitatum, vel bellatores, qui aſcendunt, & agunt equos, & bellicos currus. Omnes igitur Pharaonis copiæ metatæ erant caſtra prope Hiroth; Hebraicæ vero turmæ inferius ad mare rubrum, Pharao eas quodam modo obſidebat intra mare, rupes, atque exercitum ſuum poſitas.

℣. 10. CLAMAVERUNT AD DOMINUM.] Sapientiores ad Deum confugerunt, dum alii in Moyſem obmurmurabant verſ. 2.

℣. 13. VIDETE MAGNALIA DOMINI.] Hebraice, *Videte Salutem Domini*. Videte potens auxilium Domini, qui vos eſt liberaturus, conſiderate mirabilia, quæ, ut vos liberet, eſt patraturus.

ÆGYPTIOS ENIM, QUOS NUNC VIDETIS, NEQUAQUAM ULTRA VIDEBITIS.] Hebræus [3]: *Nequaquam ultra videbitis, quemadmodum nunc videtis*: ſcilicet non videbitis eos amplius armatos, & formidabiles, uti hodie ſunt. Re quidem vera eos non viderunt niſi in ulteriori rubri maris ripa, quo fluctibus abjecti fuerunt poſt illorum cladem, & naufragium.

℣. 14. VOS TACEBITIS.] *Vos interim quieſcetis*. Ad litteram [4]: *Vos tacebitis*. Syriaca verſio ad hujus verſiculi finem addit: *De hoc autem Moyſes rogavit Dominum*. Quod ſenſum perficit, qui in Textu videtur deficere, ubi videtur Dominus Moyſi dicens: *Quid clamas ad me?* Quin Moyſes antea ad Deum confugiſſe videatur.

℣. 15. QUID CLAMAS AD ME?] Intelligitur [5] plerumque de interiori clamore, & ſecreta Moyſis oratione. Onkelos: *Audivi precem tuam*. Nonnulli, Vatablus inquit, volunt hæc verba, *Quid clamas?* ſignificare: cur hic populus, cujus dux es, adverſus me clamat. Author hic de ſeditioſo clamore intelligit. Patres communiter de clamore cordis ex-

A plicant, atque ardore precum Moyſis. *Clamor in Scripturis non vocis, ſed cordis eſt. Quando gemitus noſter, & conſcientia deprecatur, iſtum clamorem intelligit Deus*. Hieronym. ſeu Author ſub ejus nomine in Pſalmos.

℣. 19. TOLLENSQUE SE ANGELUS DEI.] Nubes, quæ ab angelo Domini agebatur, poſuit ſe mediam inter Iſraelitarum caſtra, & Ægyptiorum. Illa prima Iſraelitarum ſigna reliquit, atque poſt illorum caſtra ſeceſſit. *Priora dimittens, poſt tergum ſtetit, inter caſtra Ægyptiorum, & caſtra Iſrael*. Verbum *ſtetit*, quod eſt initio verſiculi vigeſimi, addendum eſt verſ. 19.

℣. 20. ET ERAT NUBES TENEBROSA, ET ILLUMINANS NOCTEM.] Onkelos ita vertit textum [6], qui

B obſcurior eſt: *Nubes ex ea parte, qua reſpiciebat Iſrael, erat luminoſa; qua vero caſtra Ægyptiorum denſa erat, ac tenebroſa*. Symmachus [7], & Syriaca verſio eodem intelligunt modo. Septuaginta, & Arabica neque de die, neque de lumine loquuntur; nihil enim aliud conceperunt, quam nubem undequaque tenebroſam. Septuaginta [8]: *Et erant tenebræ, & obſcuritas, & venit nox*. Chaldaicæ hærere poſſumus verſioni, quæ optimum adfert ſenſum. Textus ita verti poteſt: *Et nubes tenebroſa illuminavit noctem*: videlicet nubes, quæ interdiu obſcura erat, & tenebroſa, clara facta eſt, atque illuxit hac nocte, æque ac noctibus aliis. Reor conjunctionem *&* ante vocem *tenebræ* eſſe ſuperfluam.

℣. 21. ABSTULIT ILLUD DOMINUS FLANTE

C VENTO VEHEMENTI.] Septuaginta [9]: *flante vento Meridionali admodum vehementi*. Hebraice [10]: *flante vento Kadim vehementi*. Oſtendimus Geneſ. 41. 27. & Exod. 10. 13. ventum Kadim ſignificare, juxta pleroſque Interpretes, ventum Orientalem, qui ab Arabia in Ægyptum perflat. Non eſt, cur animo concipiamus, ventum diviſiſſe aquas maris rubri; patet enim, neque ventum Orientalem, neque alium quempiam hoc efficere potuiſſe; ſed poſtquam Moyſes miraculoſam virgam extendit ſuper aquas, atque illæ ſejunctæ fuerunt, Deus ab Oriente ventum excivit, qui diſſipavit aquas, quæ in foveis erant, atque maris hujus ima exſiccavit. Qui contendunt, Hebræos maris æſtus occaſionem arripuiſſe, ut tranſirent, ſuper idem litus in aliqua a loco, ubi erant, diſtantia, errorum

D ſuorum hic confutationem invenient. Ventus Eous æſtum impedire debebat, atque fluctus in occiduum litus repellere, qua ipſi Iſraelitas tranſiſſe arbitrantur.

VERTIT IN SICCUM, DIVISAQUE EST AQUA.] Vetus hæc eſt Hebræorum traditio a pluribus allata Patribus, Origene Homil. 5. in Exod. & Euſebio in Pſalmos, Epiphanio hæreſ. 64. &c. quod rubrum mare in duodecim locis fuerit diviſum, ut illac ſeorſim Iſraeliticæ tribus prætervehi poſſent. Innititur autem Pſalmo 135. *Qui diviſit mare rubrum in diviſiones*. Sed locus hic non innuit neceſſario magnum diviſionum numerum [11], & maxime naturaliter explicari poteſt de mari bifariam diviſo. Moyſes ante populum ſuum proceſſit, inquit Joſephus, ut illi animos adderet. Hebræi apud Hieron. in Oſeæ 11. 12. afferunt Abi-

1 Hieron. in Cap. 23. Ezech. *Triſtatas, quos nos Principes Principum interpretati ſumus. Idem Triſtatæ nomen eſt ſecundi gradus poſt regiam dignitatem*.
2 Chardin. in itin. Perſidis t. 2. p. 37.
3 לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם. *Non adjicietis ultra videre eos in ſæculum*. Ita 70.
4 ואתם תחרישון.
5 Eſtius, Menochius, Piſcat. &c.
6 ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה.
7 Καί ἦν ἡ νεφέλη σκότος, μὲν ἐκεῖθεν, φαίνουσα δὲ ἐντεῦθεν.
8 Καὶ ἐγένετο γνόφος, καὶ σκότος, καὶ διῆλθεν ἡ νύξ. Scholiaſt. Παρῆλθεν ἡ νὺξ διὰ μέσου τῶν δύο στρατοπέδων, σκοτίζουσα μόνους Αἰγυπτίους,
9 Ἐν ἀνέμῳ νότῳ βιαίῳ.
10 ברוח קדים עזה.
11 Theodoret. qu. 1. in Exod. & Pſ. 135. & Euthym. in Pſalm.

Abinadab Principem Tribus Juda priorem in maris alveum descendisse.

℣. 24. JAMQUE ADVENERAT VIGILIA MATUTINA.] Alibi [1] ostendimus, Hebræos dividere consuevisse in tres partes æquales noctem. Cum illi egressi fuerint de Ægypto sub Æquinoctium vernum, vigilia matutina, vel, juxta Hebraicum textum, vigilia diluculi congruere poterat Italicæ horæ decimæ. Ægyptii ingredi potuerant hiatum, quem aquæ divisæ vacuum reliquerant, aliquamdiu ante: sed Angelus Domina vigilia matutina dumtaxat maris aquas in pristinum statum jussit reverti.

RESPICIENS DOMINUS SUPER CASTRA ÆGYPTIORUM PER COLUMNAM IGNIS.] Artapanus apud Eusebium Præp. lib. 9. c. 27. ait Ægyptios fuisse fulmine perculsos, atque igne de cœlo tactos, eodem B tempore quo maris aquæ super eos deciderunt. Aliquid simile videtur Moyses innuere velle, cum ait, Angelum, qui erat in Nube, cum respexisset illorum exercitum, injecisse confusionem, illum obruisse, & illius currus perfregisse; & Deum deinde Moysi imperasse, ut virgam super maris aquas extenderet, ut in pristinum situm reverterentur. Scriptura eadem [2], & Josephus Antiqu. l. 2. c. 7. satis aperte de procella, & fulminibus loquuntur.

INTERFECIT EXERCITUM EORUM.] Hebraica vox *Jaham* ויהם significat, turbavit, terrorem injecit, & confusionem in exercitum eorum. Septuaginta: Συνετάραξε.

℣. 25. ET SUBVERTIT ROTAS EORUM.] Hebraicus textus [3] transferri potest; *Abstulit rotas*; vel: *ligavit rotas*. Septuaginta [4], & Syriaca intellexerunt in sensu posteriori, Symmachus in priori. Aquila vertit: *Rotæ curruum impeditæ fuerunt*. Verti etiam potest: Rotæ ab axibus suis sejunctæ sunt.

FEREBANTURQUE IN PROFUNDUM.] Hebræus [5]: *Rotæ prægraves*, & impeditæ *lente incedebant*, sensim, difficile. Septuaginta [6], & Arabica ita intelligunt: se se *præcipites egerunt cum impetu*, cum vehementia. Syriaca singularem admodum sensum habet: Adnecterunt rotas curribus suis, *easque agentes cum impetu, dicebant: Fugiamus Israel*.

℣. 27. REVERSUM EST PRIMO DILUCULO AD PRIOREM LOCUM.] Tres sensus hebraico textui [7] possunt tribui. Primo, Moyses extendit manum suam super mare, *& mare primo diluculo ad vires suas est reversum*. Secundo, Moyses cum extendisset manum suam super mare, *mare in se reversum est* (*uti prius*) *cum mane esset in vi sua*; sed hæc explicatio conformis non videtur significationi ordinariæ hebraicæ vocis *Ethan*, quæ dicitur tantummodo de munitissimis locis, atque inacessis, ac de rapiditate, vel aquarum vi. Vide Deut. 21. 4. Tertio denique, *mare est reversum in locum fortem suum*, in locos prius inaccessos, in abyssos suas, quas reliquerat, cum diluculum illu-

A cescere inciperet. Vide Genes. 24. 63. לפנות ערב.

ET INVOLVIT EOS DOMINUS.] Hebraica vox וינער verti potest cum Septuaginta: ἐξετίναξε, *Subvertit, excussit*; vel cum Aquila ἀνέβραξε, *vi æstus ejecit*, vel cum aliis, *exagitavit, demersit, præcipitavit*.

℣. 28. NEC UNUS QUIDEM SUPERFUIT EX EIS.] Manethon apud Josephum lib. 1. contra Appionem asserit Ægypti Regem ex eo evasisse periculo, atque deinde regnasse. Poeta Ezechiel apud Euseb. Præp. lib. 9. nobis exhibet Ægyptium ex aquis emersum, qui aufugit in Ægyptum, eo nuntium allaturus: sed hæc fictio est Poetica, cui palam Moyses adversatur. Adsunt ex Hebræis tamen, qui vertant [8]: *Unus tantum superfuit*: solus Pharao. Josephus ait in hoc naufragio quinquaginta equitum, peditum vero ducenta millia periisse. Artapanus apud Eusebium, ponit ipse quidem universale, integrumque Ægyptiorum excidium.

℣. 31. VIDERUNT ÆGYPTIOS MORTUOS SUPER LITTUS.] Non contigit hoc absque mirabili Divinæ potentiæ effectu, ut Ægyptiorum corpora statim ad maris littus abjicerentur; quoniam naturaliter cadavera aliquot diebus in aquis subsistunt, antequam ad littus accedant. Motus aquarum maris, qui Ægyptios obruit, cum se se eo vellent recipere, unde discesserant, non parum contulit, ut ad oppositum littus, ubi erant Israelitæ, cadavera impellerentur. Hi armis, atque opulenta ex tanto exercitu præda potiti sunt.

CREDIDERUNT DOMINO, ET MOYSI SERVO EJUS.] C Tunc penitus intellexerunt, Deum fuisse authorem exitus ipsorum de Ægypto, & Moysem esse servum illius, & ministrum fidelem. Magis crediderunt iis, quæ Deus per Moysem pollicitus fuerat, omnemque fiduciam suam in Dei protectione, ac Moysis intercessione collocarunt. Qui in Deum credit, credit in servos illius; & qui servis Dei fidem habere nollet, non gloriari posset se credere in Deum, cujus illi ministri sunt. Hieronymus in Epist. ad Philemonem vers. 5. *Una, atque eadem credulitas in Moysem refertur, ac in Deum, ut populus, qui credebat in Dominum, æque credidisse dicatur & in servum . . . Non est enim in Deum perfecta dilectio, & fides, quæ in ministros ejus odio, & infidelitate tenuatur*. Patres [9], atque Interpretes in liberatione Hebræorum observandum D proponunt genus humanum e peccati servitute liberatum ductu, & meritis Jesu Christi, cujus Moyses erat figura. Transitus maris rubri repræsentabat Baptisma, ubi dæmon, & peccatum a Pharaone, atque exercitu illius repræsentata submersa fuerunt, & profligata. S. Paulus in Epist. 1. ad Corinth. c. 10. vers. 1. 2. 3. & seq. aditum nobis aperit ad sensum hunc spiritualem: *Patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt &c. Hæc autem in figura facta sunt nostri*.

---

1 In Differt. de Chronologia. 2 Confer verf. 6. 10. 12. sequentis capitis, cum vers. 16. 17. 18. Psal. 76. ubi palam sermo est de grandine, tonitruis, fulgoribus &c. 3 ויסר את אפן. 4 Συνόδισε, deducto יהר a אסר *ligavit*. Sym. μετέστησε *transtulit, abstulit*, a סור quod magis est ad litteram. 5 וינהגהו בכבדת.
6 Ἤγαγεν αὐτοὺς μετὰ βίας. 7 וישב הים לפנות בקר לאיתנו. Aq. Sym. Εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ.
8 לא נשאר בהם עד אחד. In vita Moysis a Gaulmino edita an. 1629. dicunt Hebræi, Pharaonem evasisse; verum non ultra in Ægypto regnasse. S. Michael, & S. Gabriel eum sustulerunt, ac Ninivem transtulerunt, ubi diutius regnavit. Quæ commenta! 9 Vide Origen. in Exod. hom. 5. Nyssen. l. 1. de vita Mos. Cyprian. exhort. ad Martyr.

CAPUT XV.

Canticum gratiarum actionis post transitum maris rubri. Castra ponuntur ad Mara, ubi Moyses aquarum amaritudinem in dulcedinem vertit. Inde ad Elim castrametantur, ubi duodecim fontes, & septuaginta palmæ erant.

℣.1. TUnc cecinit Moyses, & filii Israel carmen hoc Domino, & dixerunt: Cantemus Domino: gloriose enim magnificatus est, equum, & ascensorem dejecit in mare. 2 Fortitudo mea, & laus mea Dominus, & factus est mihi in salutem, iste Deus meus, & glorificabo eum: Deus patris mei, & exaltabo eum. 3 Dominus quasi vir pugnator, omnipotens nomen ejus. 4 Currus Pharaonis, & exercitum ejus projecit in mare: electi principes ejus submersi sunt in mari rubro. 5 Abyssi operuerunt eos, descenderunt in profundum quasi lapis. 6 Dextera tua, Domine, magnificata est in fortitudine; dextera tua, Domine, percussit inimicum. 7 Et in multitudine gloriæ tuæ deposuisti adversarios tuos: misisti iram tuam, quæ devoravit eos sicut stipulam. 8 Et in spiritu furoris tui congregatæ sunt aquæ; stetit unda fluens, congregatæ sunt abyssi in medio mari. 9 Dixit inimicus: Persequar, & comprehendam, dividam spolia, implebitur anima mea: evaginabo gladium meum, interficiet eos manus mea. 10 Flavit spiritus tuus, & operuit eos mare: submersi sunt quasi plumbum in aquis vehementibus. 11 Quis similis tui in fortibus Domine? quis similis tui, magnificus in sanctitate, terribilis, atque laudabilis, faciens mirabilia? 12 Extendisti manum tuam, & devoravit eos terra. 13 Dux fuisti in misericordia tua populo, quem redemisti, & portasti eum in fortitudine tua ad habitaculum sanctum tuum. 14 Ascenderunt populi, & irati sunt; dolores obtinuerunt habitatores Philisthiim, 15 Tunc conturbati sunt principes Edom, robustos Moab obtinuit tremor: obriguerunt omnes habitatores Chanaan. 16 Irruat super eos formido, & pavor, in magnitudine brachii tui: fiant immobiles quasi lapis, donec pertranseat populus tuus, Domine, donec pertranseat populus tuus iste, quem possedisti. 17 Introduces eos, & plantabis in monte hæreditatis tuæ, firmissimo habitaculo tuo, quod operatus es, Domine: sanctuarium tuum, Domine, quod firmaverunt manus tuæ. 18 Dominus regnabit in æternum, & ultra. 19 Ingressus est enim eques Pharao cum curribus, & equitibus ejus in mare: & reduxit super eos Dominus aquas maris: filii autem Israel ambulaverunt per siccum in medio ejus. 20 Sumpsit ergo Maria prophetissa, soror Aaron, tympanum in manu sua: egressæque sunt omnes mulieres post eam cum tympanis, & choris, 21 Quibus præcinebat, dicens: Cantemus Domino; gloriose enim magnificatus est, equum, & ascensorem ejus dejecit in mare. 22 Tulit autem Moyses Israel de mari rubro, & egressi sunt in desertum Sur: ambulaveruntque tribus diebus per solitudinem, & non inveniebant aquam. 23 Et venerunt in Mara, nec poterant bibere aquas de Mara, eo quod essent amaræ: unde & congruum loco nomen imposuit, vocans illum Mara, id est, amaritudinem. 24 Et murmuravit populus contra Moysen, dicens: Quid bibemus? 25 At ille clamavit ad Dominum, qui ostendit ei lignum: quod cum misisset in aquas, in dulcedinem versæ sunt. Ibi constituit ei præcepta, atque judicia, & ibi tentavit eum, 26 Dicens: Si audieris vocem Domini Dei tui, & quod rectum est, coram eo feceris, & obedieris mandatis ejus, custodierisque omnia præcepta illius, cunctum languorem, quem posui in Ægypto, non inducam super te: ego enim Dominus sanator tuus. 27 Venerunt autem in Elim filii Israel, ubi erant duodecim fontes aquarum, & septuaginta palmæ; & castrametati sunt juxta aquas.

℣. 1. **C**ANTEMUS DOMINO, GLORIOSE ENIM MAGNIFICATUS EST.] Hebræus [1]; *Cantabo Domino, quoniam ad summum elevatus est.* Septuaginta [2]: *Cantemus* (canticos) *Domino, gloriose enim glorificatus est.* Author Sapientiæ x. ult. dicit quod hac in occasione: *Sapientia aperuit os mutorum, & linguas infantium fecit disertas;* scilicet quod nemo erat, qui minime adniteretur, ut Deo grati animi signa promeret, & gaudii, ob felicem hanc liberationem. Vetus Author de mirab. Script. inter August. opera credidit Deum particulari quodam afflatu docuisse Canticum hoc omnes Israelitas.

Canticum hoc Moysis, vetustissimum est, quod habeamus [3], Poema; quamquam plane primum, quod factum fuerit, nequaquam sit. Eruditi viri quoad naturam, & metrum versuum apud Hebræos veteres in diversa discedunt. Josephus Antiq. l. 2. c. ult. asserit cantici hujus carmina esse hexametra; verum si ille intellexit, hæc idem habere metrum, ac hexametri versus Græci, & Latini, palam fallitur; quoniam in toto hoc cantico ne unus quidem hexameter invenitur, uti facillimum est illud perlegendo scrutari. Vide nostram Dissertationem de veterum Hebræorum Poesi. Observari hic potest Canticorum antiquitas ad illustrium factorum monumenta servanda. Usus hic in Scriptura universa dignoscitur, atque communis fuit apud plures veteres populos, videlicet Gallos, Germanos, Britannos &c.

℣. 2. ISTE DEUS MEUS, & GLORIFICABO EUM.] Hebraicus textus 4, a pluribus Interpretibus, atque Chaldaica versione transfertur: *Iste Deus meus, & ædificabo illi Tabernaculum.* Arabica; *& ego ad eum me recipiam.* Sed Septuaginta, & Syriaca ita vertunt, ut Vulgata: *Iste Deus meus, & glorificabo eum;* vel laudabo; quæ versio videtur melior, propter geminum, quod sequitur, membrum: *Deus Patris mei, & exaltabo eum.*

℣. 3. DOMINUS QUASI VIR PUGNATOR.] Septuaginta [5]: *Hic est Deus, qui infringit* (dissipat) *bella.* Chaldaice; *Bellorum victor*, aut victor in bellis, victoriarum author, Deus exercituum.

OMNIPOTENS NOMEN EJUS.] Hebraice: nomen ejus est Jehovah.

℣. 4. PROJECIT IN MARE.] Hebræus [6]: Jaculatus est in mare, non secus ac telum, quod in hostes contorquetur, vel sicuti sagitta, quæ emittitur, & pernicissime fertur.

ELECTI PRINCIPES EJUS.] Vel; *Delectus ducum ejus.* Hebraice: delectus *Schalischim* ejus. Septuaginta 7: *Homines electi, qui ascendebant currus* (vel equos) *tertios.* Vide ℣. 7. Capitis 14.

℣. 7. IN MULTITUDINE GLORIÆ TUÆ DEPOSUISTI ADVERSARIOS TUOS.] Per hæc intelligit fulgura, & tonitrua, quæ in Ægyptios erant immissa ex ea parte nubis, quæ illos ab Israelitis dividebat. Hæc phenomena, quæ perterrent homines, aliquando gloria Dei nuncupantur. Ita dicitur gloria Dei apparuisse in Sina, cum audita fuerunt tonitrua, & visa fulgura, & ignis; & fortasse Deus efficiebat, ut reboarent tonitrua, micarent fulgura, quotiescumque dicitur in Scripturis gloria Dei apparuisse in columna nubis. Isajas 63. 11. 12. 13. ita loquitur de

A rubri maris mirabili transitu: *Ubi est, qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis sui? ubi est qui posuit in medio ejus spiritum sancti tui? qui eduxit ad dexteram Moysem brachio majestatis suæ; qui scidit aquas ante eos, ut faceret sibi nomen sempiternum? Qui eduxit eos per abyssos, quasi equum in deserto non impingentem?*

MISISTI IRAM TUAM.] Videlicet fulmina, fulgura, ignem de cœlo, quæ sunt signa, atque effectus iræ tuæ, atque eos absumpsisti, ut ignis paleam cum facilitate, præcipitatione, rapiditate.

℣. 8. IN SPIRITU FURORIS TUI CONGREGATÆ SUNT AQUÆ.] Hebræus ad litteram [8]: *Ad narium tuarum flatum aquæ cumulatæ sunt* 9. Septuaginta [10]; *aquæ divisæ sunt.* Locutio hæc, *flatus narium tuarum*,
B plerumque iram Dei significat; Deut. 29. 20. 2. Reg. 22. 6. Psal. 17. 16. Job 4. 9. Syriaca versio explicavit de vento vehementi, qui consurgens in cumulum maris aquas congregavit. Chaldaice: *Tu ordinasti aquas modo sapientiæ pleno virtute verbi tui*, Habacuc 3. 15. innuere videtur Deum ipsum curru suo per medium mare prætervectum fuisse, ut viam aperiret populo suo. *Viam fecisti in mari equis tuis, in luto aquarum multarum.* Patet in Scripturis nubes vocari currum Domini, ventos autem equos illius.

STETIT UNDA FLUENS.] Chaldaice: *Aquarum cursus stetit, veluti murus.* Septuaginta: *Aquæ hæserunt sibi* (simul ligatæ) *veluti murus.* Syriace, *aquæ steterunt velut in utribus.* Arabice, *veluti montes.* Recentiorum plerique, *Aqua stetit in cumulum.* Hebraicus textus habet כמו נד, sed Syriaca versio legit נאד *nod utrem*, pro נד *nod, cumulum.* Septuaginta legisse videntur ℣. 13. Psal. 77. uti legit hic Syriaca; vertunt enim: *misit aquas velut in utrem.*

CONGREGATÆ SUNT ABYSSI IN MEDIO MARI.] Chaldaica versio, ac Septuaginta: *aquæ obduruerunt* [11] (veluti glacies) *in medio mari.* Recentiorum Interpretum plerique in eumdem explicant sensum: Aquæ pendulæ steterunt, veluti glacies crassa, & solida. Aliqui intelligunt de arena, quæ in maris imo subsidit, quæ obduruit, exaruitque in Israelitarum gratiam, ut incedere possent, quin pes hæreret in sabulo. Author libri Sapientiæ 19. 7. ait, cum per mane transierunt, ubi prius aqua fuerat, terram illico aridam apparuisse, & in mari rubro viam fuis-
D se sine impedimento, veluti campum germinantem de profundo nimio.

℣. 9. DIXIT INIMICUS.] Moyses hic exprimit sermonem cordis; ipsorum delineat affectus.

IMPLEBITUR ANIMA MEA.] Adimplebo super eos iram, & ultionem meam; vel adimplebo voluptates meas; tot opes rapiam, quot passim optare.

INTERFICIET EOS MANUS MEA.] Hebraicus textus תרישמו diversimode translatus est; *delebit eos manus mea*; vel, ipsos spoliabit, vel de hæreditate eorum deturbabit. Septuaginta [12]: *Manus mea dominabitur, ego fortior ero, eosque confringam.*

℣. 10. FLAVIT SPIRITUS TUUS, ET OPERUIT EOS MARE.] Hebræus [13]: *Flasti spiritu tuo.* Ventus, quem exciverat Deus, ut maris ima exsiccaret, aliter flavit, atque dejecit super Ægyptios aquas maris. Septuaginta [14] vertunt: Misisti spiritum tuum. S. Augustinus qu. 55. in Exod. & S. Ambrosius l. 3, de

1 אשירה לוהוה כי גאה גאה
2 Α'σωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.
3 Origen. homil. 6. in Exod.
4 וה אלי ואברהו
5 Συντρίβων πόλεμους.
6 ירה. 70. Ε'ρριψε.
7 70. Ε'πιλέκτους ἀναβάτας τριστάτας.
8 ברוח אפוך נערמו מים
9 Aquil. Sym. Theodot. Ε'σωρεύθη.
10 Διέστη τὸ ὕδωρ.
11 קפאו תהמות. 70. Ε'πάγη καὶ τὰ κύματα.
12 Κυριεύσει ἡ χείρ μου.
13 נשפת ברוחך
14 Απέστειλας τὸ πνεῦμά σου.

de Spiritu Sancto c. 2. & 4. hic intelligunt de Spiritu Sancto, Chaldaica versio, & Syriaca: *Locutus es per verbum tuum*. Vide ℣. 8.

℣. 11. QVIS SIMILIS TUI IN FORTIBUS DOMINE?] Hebraicus textus transferri potest, uti Septuaginta vertunt [1]: *Quis similis tui in Diis Domine?* Ea, quæ sequuntur, huic explicationi favere videntur: *Magnificus in sanctitate, Terribilis*: Deus infinitæ sanctitatis, & potentiæ; Deus terribilis, & infinite super falsos Deos. Hebraicus textus pro his vocibus, *terribilis, atque laudabilis*, habet *terribilis in laudibus*, נורא תהלות, qui cum terrore laudari debet; vel juxta Septuaginta [2]: *admirabilis in laudibus*, qui infinitas, atque ineffabiles laudes meretur. Dicitur [3] Iudas Macchabæus vexillis suis priores vocum harum Hebraicas litteras inscripsisse: *Quis similis tui in fortibus Domine?* ex quibus extitit vox מכבאי MCBAI Macchabæi, quod nomen in Asmonæorum familia permansit.

MAGNIFICUS IN SANCTITATE.] Cujus Sanctitas Majestatem, ac potentiam exæquat. Septuaginta [4]: *Glorificatus in Sanctis suis*, vel in Sanctuario suo, vel etiam in cœlo qui quandoque locus sanctus vocatur, *Sancta*; Psalm. 150. 1. Onkelos, *fortis in sanctitate sua*: vel constans, immobilis in sanctitate sua, Infinitam Dei Sanctitatem inanium Deorum impuritati opponit, & corruptioni.

℣. 12. EXTENDISTI MANUM TUAM, ET DEVORAVIT EOS TERRA.] Asseri merito potest, terram eos devorasse; videlicet, fluctibus abreptos ad littus fuisse, atque sabulo submersos. Intelligi hæc quoque potest locutio in sensu figurato. Deus extulit manum suam, atque eos dejecit, fregit, in terram impegit; perierunt in imo mari Dei manu protriti; vel denique, devoraverunt eos aquæ perinde ac hiasset terra, ut eos viventes sepeliret. Ita quoque Psalmo 104. 30. dicitur: *Edidit terra eorum ranas*, quamvis re vera eas aquæ Ægypti edidissent; Exod. 8. 5. 6. *Extendit Aaron manum super aquas, & ascenderunt ranæ*. Numerorum libro 13. 33. legimus, terram Chanaan devorasse habitatores suos; & 2. Regum 18. 8. saltum Ephraim plures consumpsisse de populo, quam quos gladius voraverat. Locutiones hæ innuunt tantummodo; prior, regionem Chanaan frequentem esse bellatoribus viris, & violentis; altera vero, plures periisse in præcipitibus arduisque locis saltus Ephraim. Potest igitur pariter dici abyssos rubri maris consumpsisse, ac enecasse Ægyptios; & terram eam ipsos devorasse, & deglutisse.

℣. 13. PORTASTI AD HABITACULUM SANCTUM TUUM.] Plures eruditi Interpretes [5] credunt hunc versiculum, & sequentes usque ad decimum octavum continere prophetiam rerum earum, quæ sunt eventuræ Israelitis in itineris eorum decursu usque ad ipsorum ingressum in Terram promissam, quæ vocatur, *Habitaculum sanctum tuum*, Sanctum Domini habitaculum: & Textum per futurum tempus verti posse: *Portabis ad habitaculum sanctum tuum*, in terram promissam, vel etiam ad templum tuum; *ita Lyranus Vatablus &c.* Alii docent istic *habitaculum sanctum tuum*, significare solum montem Sinai, & Moysem ipsis in spiritu Prophetiæ illis promittere, futurum ut eos sine periculo Deus deducat. Pro Hebraica voce

A נהלת *Nahaleta portasti*, quam Vulgata, & Symmachus legerunt; Samaritanus textus legit נחלת *Nachaleta possedisti*. Septuaginta [6] legisse videntur *Nachamta*, *Consolatus est in virtute tua, in requie sancta tua*, Origen. Homil. 6. in Exod. Sed meliorem adfert sensum Vulgatæ locutio, & textus hebraici.

℣. 14. ASCENDERVNT POPVLI, ET IRATI SVNT.] Hebraicus textus [7], Chaldaica Versio, & Septuaginta habent: *Populi audierunt, atque ira exarserunt*: Symmachus [8]: *Audiverunt, & turbati sunt*: Syriaca, & Arabica, *terror incessit eos*. Hæc omnia in futurum tempus transferri possunt, ut jam adnotavimus: *Populi intelligent hæc mirabilia, & dolore afficientur*, vel *exardescent*. Ex historia Rahab Iosue 2. 10. & 6. 1. ac Gabaonitarum, ibid. 9. 9. liquet, quænam esset Chananæorum formido, cum accederent Israelitæ.

B

℣. 15. PRINCIPES EDOM,] In Idumæa, imperitabant Duces, vel principes, *Aluphim* אלפים vocati hic, & capite 36. Genesis.

CONTVRBATI SVNT.] Septuaginta [9]: *Festinarunt*, velut ii, quos timor corripuit.

OBRIGVERVNT.] Hebræus נמוגו, & Septuaginta Ἐτάκησαν: *confusi sunt*, animis desponderunt. Onkelos אתברו, *Perculsi sunt*, cor illis excidit, timore correpti sunt.

℣. 16. FIANT IMMOBILES, QVASI LAPIS.] Hebraicus textus a Chaldaica lectione, & pluribus Interpretibus ita transfertur: *Sileant veluti lapis*. Ab aliis. *Obstupescant veluti lapis* [10]. *Statua taciturnior*, ait Horatius. Septuaginta [11] hæc superioribus addunt: *In magnitudine brachii tui fiant sicut lapis*. Per hæc verba *in magnitudine brachii tui* intelliguntur prodigia, quæ Deus fecerat in Ægypto, & quæ paulo ante in mari rubro patrarat. Superius similem offendimus locutionem cap. 14. 31. *Et viderunt Ægyptios mortuos, & manum magnam, quam exercuerat Dominus contra eos*.

C

℣. 17. PLANTABIS IN MONTE HÆREDITATIS TVÆ.] Intelligi potest de Sinai, aut de monte Sion, de quo prophetico afflatus spiritu loquitur; vel fortasse de Judæa, & regione Chanaan, quæ erat regio montibus impedita. Vide Psal. 78. 54. & 3. Reg. 20. 28. & præsertim Deut. 3. 25. *Videbo terram hanc optimam . . . , & montem istum egregium &c.* Moyses regionem

D hanc Ægypto opponit, quæ plana erat, & æqua.

FIRMISSIMO HABITACVLO TVO, QVOD OPERATVS ES, DOMINE.] Textus simpliciter habet: *loco eo, quem constituisti habitaculum tuum*. Chaldaice, *præparasti, Domine, locum majestatis tuæ*. Septuaginta: *in habitaculo præparato, quod tu perfecisti tibi*.

℣. 18. DOMINVS REGNABIT IN ÆTERNVM, ET VLTRA.] Rex agnoscetur, exercebit imperium suum in tempore, atque æternitate. Hebraicus textus [12] verti potest: *in sæculum, & ultra*; vel, in sæculo, atque æternitate; vel, in sæculum sæculorum, scilicet in infinitum, quod eminenter complectitur omnia sæcula, & tempora. Videtur hic Moyses significare regnum Dei super Israel sub Lege; atque in sensu remotior regnum in Ecclesia Jesu Christi, denique regnum super electos in æternum.

℣. 20. MARIA PROPHETISSA.] Maria Prophetissa vocatur, quia revelationes habebat; ut patet ex libro

---

1 מי כמכה באלים יהוה. 70. Τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς. Sym. Οὔτε ἐν δυνασείαις, οὔτε ἐν ἁγιασμῷ ἐξισωθῆναι, τίς δυνήσεται, ἢ καί τὰ τι γῆν ὁμοιωθῆναι. Nemo tibi comparari poterit in potentia, sanctitate, aut alia quappiam re.

2 Θαυμαστὸς ἐν δόξαις. Sive θαυμαστῶς, ἐνδόξως ποιῶν τέρατα.

3 Genebr. Chron. l. 2.

4 נאדר בקודש. 70. Δεδοξασμένος ἐν ἁγίοις.

5 Estius, Menochius, Jansenius, Vatablus.

6 Παρεκαλέσας. נחמה

7 שמעו עמים ירגזון

8 Ἐκλονεθήσαν. Videlicet juxta Scholiasten. ἐταράχθησαν, turbati sunt.

9 Ἔσπευσαν. Alius, ἐθορυβήθησαν: Turbati sunt.

10 ידמו כאבן

11 Μεγέθει βραχίονός σου ἀπολιθωθήσαι,

12 ימלוך לעולם ועד

bro Numerorum 12. 2. *Nonne & nobis similiter est locutus Dominus?* Scriptura quandoque Prophetas vocat eos, qui canunt laudes Dei; atque in hoc sensu Maria vocari potest Prophetissa, quia videtur hic ducere choros mulierum Israelitarum, & magnitudinem Dei celebrare cum voce, ac musicis instrumentis. Nomen *Maria*, vel *Mariam*, uti habetur in textu, & quommodo Veteres legerunt, quamvis Massorethæ hodie legant *Miriam*, derivare potest a Chaldaico *Marah* מרה ים, quod significat Dominam, & *jam* mare, *Dominam maris*. Alii deducunt a *mor*, quod amaritudo, & *jam*, mare, *amaritudo maris*. S. Hieronymus libro de nominibus Hebræis ait, *Mariam* (quoniam littera *m* in fine legenda est) significare illuminantem me, vel illuminantem illos, vel myrrham maris, vel maris Stellam. Postrema hæc ethymologia confirmari potest, quia apud Ægyptios *Mara*, vel *Mera* significat astrum, & *jam* apud Hebræos mare significat. Hyginus, & author Dionysiacorum l. 5. vocant *Mæram* stellam Isidis, quæ in signo canis micat. Angelus Caninius contendit *Mariam* esse participium a *Ram*; quod *elevare* significat, ita ut hoc nomen significet *elevatam*. Maria vocatur Aaronis soror potius, quam Moysis, vel quod Aaron frater illius erat primogenitus, vel quod Moyses modestiæ ergo laudare noluit sororem suam, ne ideo aliquid sibi auctoritatis velle tribuere videretur. S. Gregorius Nyssenus l. de Virgin. c. 6. & S. Ambrosius Exhort. ad virg. asserunt Mariam Virginitatem servasse, quandoquidem Scriptura viri illius non meminit, eaque semper Aaronis fratris sui nomine est designata. Josephus Antiq. l. 3. c. 2. ait, Hur, de quo sermo est infra Exod. c. 24. 14. illius virum fuisse, sed contraria sententia prævaluit, & creditur Maria nemini umquam nupsisse.

CUM TYMPANIS.] Tympanum Hebraice תוף *toph* appellatum, fuit, ut perhibetur, cymbalum, vel potius quodam genus tympani minoris eo, quo hodie utimur. De Musicis Hebræorum instrumentis prolixius sermonem habebimus in Commentariis super Psalmos.

CHORUS.] Hebraice *Mecholah* מחולה significat aliquando choreas, aliquando vero cantorum cœtum, vel etiam Musicum instrumentum; quod aliqui pro sistro intelligunt, aliqui vero pro utre musico vulgo cornamusa; saltem hanc illius ideam concipere licet ex descriptione, quam tradit Strabo: Pellis simplex, cum duabus cicutis, per alteram quarum inspiratur, & per alteram sonus redditur. Sed plerique Interpretum arbitrantur Hebraicam vocem hoc in loco significare psallentium mulierum chorum, atque saltantium, quem duceret Maria, quæ versiculum canebant cantici a Moyse compositi, quem subinde intercalari quadam repetitione aliæ e choro comites occinebant; vel fœminæ in fine cujusque versiculi, quem Maria canebat, hæc repetebant verba; *Cantemus Domino; gloriose enim magnificatus est*. Philo ait de vita Mos. l. 1. mulieres has sejunctam chori partem ab hominum choro, quem Moyses ducebat, composuisse. Ea quæ sequuntur illius favent sententiæ.

℣. 21. QUIBUS PRÆCINEBAT DICENS: CANTEMUS DOMINO.] Hebraice תען להם: *Ipsa illis respondebat*; scilicet hominibus, ut textus innuit: repetebat illa, quidquid homines cum Moyse cecinerant. Chaldaica lectio hunc sequitur sensum: sed Syriaca, & Septuaginta [1] explicant de mulieribus, cum quibus subcinebat, & repetebat hoc canticum: *Cantare faciebat eos Maria*. Sermonis contextus naturaliter innuit, Mariam solemnitati præfuisse, atque aliorum mulierum duxisse chorum; & Hebraicus textus, qui ait illam hominibus respondisse, significare potest,

A ipsam cum mulierum choro repetisse, quidquid Moyses cum hominum choro præcinebat. Homerus Iliad. A ad finem, Deorum convivium describens, ait, quod Apollo personabat lyra, & Musæ liquidis suis vocibus accinebant. Scriptura plerumque utitur verbo *respondere*, ut significet, canere cum intercalari repetitione, aut ad sonum instrumentorum.

℣. 22. EGRESSI SUNT IN DESERSUM SUR.] Ingressi sunt in desertum, quod proximum erat deserto Etham: Ita Numerorum capite 33. 8. hoc ipsum desertum nomine Etham vocatur. Traductores Orientales non conveniunt in versione nominis *Sur*. Chaldæus semper transfert *Agar*; Syriacus *Gedar*, quod reor idem esse ac Geraram; & Arabs *Gefar*, aut *Mecham*. Vide Genes. 16. 7. 20. 1. 25. 18.

B ℣. 23. VENERUNT IN MARA.] Post tres itineris dies in deserto Sur. Traditio regionis illius statuit aquas Mara ad viginti, aut viginti quinque leucas ab Arsinoe, vulgo Suez descendentibus per littus Tauri, seu Tor ad mediam præter propter viam ab Arsinoe ad Sinai. Hebræi post ipsorum transitum triduo manserunt in deserto Sur, antequam ad *Mara* pervenirent. Dicuntur hæ aquæ esse adhuc potabiles, quamquam aliquandiu post acredinem quandam contraxerint palato injucundam propter maximam nitri copiam, quo solum scatet.

℣. 25. QUI OSTENDIT EI LIGNUM.] Rabbini apud Cornelium a Lapide & alios docent lignum hoc vocari *adelpha*; quod lethiferæ est amaritudinis, atque miraculose tantum effectum illum peperisse, de quo hic C sermo. Glassius credit Hebraicam vocem *Hez* עץ, hic significare venenum, quemadmodum in aliis Scripturæ locis; & Moysen, cum illud in aquas projecisset, naturaliter easdem veneno inficere debuisse, nisi Deus tunc contrariam illi virtutem tribuisset. Alii [2] credunt effectum hunc edulcandi, ligno connaturalem fuisse; nam cur ostendisset Moysi Dominus, inquiunt, singulare lignum, nisi ligno singularis virtus extitisset? Author Ecclesiastici sententiæ huic videtur addere auctoritatem, cum ait 38. 4. 5. *Altissimus creavit de terra medicamenta, & vim prudens non abhorrebit illa. Nonne a ligno indulcata est aqua amara? ad agnitionem hominum virtus illorum &c.* Josephus Antiq. l. 3. c. 1. ait, Moysen accepisse frustum ligni, quod illi præ pedibus erat, illudque sectum in puteos jecisse; sed aquas non edulcatas fuisse, antequam magna vis hausta fuisset. Harum aquarum magnitudo oriebatur proculdubio a magna nitri copia, qua solum prope rubri maris littora abundat; neque mirum est, si pristinæ amaritudinis partem post diuturnum adeo tempus iterum conceperunt; cum causa, ex qua hic oriebatur effectus, nequaquam penitus a Moyse fuerit adempta.

CONSTITUIT EI PRÆCEPTA, ET JUDICIA.] Duo Textus [3] vocabula varie admodum transferuntur. A Septuaginta [4]: *justificationes, & judicia*: Syriace: *leges, & judicia*; Chaldaice: *fœdus, & judicium*. Rabbini apud Seldenum de jure nat. & gent. l. 3. c. 9. communiter docent, patres eorum accepisse in Mara præcepta observandi Sabbathi, observantiæ erga parentes, sacrificii vaccæ rufæ, & formæ judiciorum. Gemarra Babylonica tit. Sanhedrin. c. 7. dicit præterea, ipsum recepisse septem Noachidarum præcepta, aut filiorum Noe, de quibus locuti sumus Genes. 9. 9. sed omnes hæ traditiones parum constant, & recentiores quidam Hebræi eas respuere minime verentur.

Videtur, *præcepta, ac judicia* hoc loco significare solum id, quod habetur versiculo vigesimo sexto, quemadmodum orationis decursus poscere videtur, æque ac vox *dicens* versiculi 26. quæ est veluti conclusio

1 Ἐξῆρχε δὲ αὐτῶν Μαριάμ. Textus loquitur de mulieribus ℣. 20. ideoque αὐτῶν referri debet ad γυναῖκες.
2 Lyranus, Menochius, Tirinus, Valesius, Cajetanus. Vide etiam August. qu. 57. in Exod.
3 חק ומשפט
4 Δικαιώματα καὶ κρίσεις.

clusio eorum, quæ tribus superioribus versiculis dicta fuerunt. Deus igitur in Mara quædam generatim proposuit ad fœdus, quod cum Israel initurus erat spectantia; de eo locutus est fœdere, quod cum patribus eorum percusserat, illosque admonuit, ne ea quam modo receperant, libertate abuterentur. *Ibi tentavit eum*. Scire voluit, utrum præsto esset huic fœderi ineundo. Intuemur in Iosue locutionem huic omnino geminam. Postquam populo proposuit, quidquid pro illo patraverat Deus, & quot illi incumberent munia, addit ex Josue cap. 24. 15. *Ut Domino serviatis optio vobis datur: eligite hodie, quod placet cui servire potissimum debeatis, utrum Diis, quibus servierunt Patres vestri; an Diis Amorrhæorum in quorum terra habitatis* &c. Universum sermonem hunc scriptura concludit, dicens Josue pepigisse fœdus cum populo: *proposuit populo præcepta, atque judicia*. Credibile admodum est, Josue tunc idem fecisse, quod Moyses fecerat in Mara.

Ita quoque locus hic potest explicari: Deus tunc incœpit regere Hebræos, illis Reipublicæ formam constituere, ipsorum regimen moderari, ac formam judiciorum: *Proposuit præcepta, & judicia*; atque experiri cœpit ipsorum obedientiam, ac fidelitatem: *Ibi tentavit eum*. Ecce autem Jeremiæ locus c. 7, 22. 27. apud Grot. qui cum hoc maxime congruit. Dicit per hunc Prophetam Deus: *Non sum locutus cum patribus vestris, & non præcepi eis in die, qua eduxi eos de terra Ægypti de verbo Holocautomatum, & victimarum. Sed hoc verbum præcepi eis, dicens; Audite vocem meam, & ero vobis Deus, & vos eritis mihi populus: & ambulate in omni via, qua mandavi vobis, ut bene sit vobis*.

℣. 27. VENERUNT IN ELIM, &c.] Si fides aliqua merito haberi potest popularibus Arabum traditionibus, statui posset hæc statio, & palmorum locus, quem viatores nonnulli propius mare rubrum esse inquiunt; sed hæc præterire præstat, quam aliquid nulli fundamento innixum adferre. Strabo l. 16. p. 511. & 513. loquitur de luco palmis consito in ea regione ad quinque itineris dies ab Hierico. Lucum hunc earum regionum homines venerantur propter aquarum fontes, qui ibi passim existunt, quamquam circumquaque terræ omnes aridæ sint, ac steriles. Diis sacer est, illiusque vir quidam, ac mulier custodes adsunt. Hic palmæ Elim statuuntur.

CAPUT XVI.

Hebræorum murmur. Deus illis demittit coturnices, & pluit manna. Præcepta ad Sabbathi observantiam spectantia, & modus colligendi mannam.

1. PRofectique sunt de Elim, & venit omnis multitudo filiorum Israel in desertum
Sion, quod est inter Elim, & Sinai: quinto decimo die mensis secundi, post-
quam egressi sunt de terra Ægypti. 2 Et murmuravit omnis congregatio filio-
rum Israel contra Moysen, & Aaron in solitudine. 3 Dixeruntque filii Israel ad eos.
Utinam mortui essemus per manum Domini in terra Ægypti, quando sedebamus super
ollas carnium, & comedebamus panem in saturitate: cur eduxisti nos in desertum istud,
ut occideretis omnem multitudinem fame? 4 Dixit autem Dominus ad Moysen: Ecce
ego pluam vobis panes de cœlo: egrediatur populus, & colligat, quæ sufficiunt per
singulos dies: ut tentem eum, utrum ambulet in lege mea, an non. 5 Die autem sex-
to parent, quod inferant: & fit duplum, quàm colligere solebant per singulos dies. 6
Dixeruntque Moyses, & Aaron ad omnes filios Israel: Vespere scietis, quod Dominus
eduxerit vos de terra Ægypti: 7 Et mane videbitis gloriam Domini: audivit enim
murmur vestrum contra Dominum: nos vero quid sumus, quia mussitasti contra nos? 8
Et ait Moyses. Dabit vobis Dominus vespere carnes edere, & mane panes in saturitate:
eo quod audierit murmurationes vestras, quibus murmurati estis contra eum, nos enim
quid sumus? nec contra nos est murmur vestrum, sed contra Dominum. 9 Dixit quo-
que Moyses ad Aaron: Dic universæ congregationi filiorum Israel: Accedite coram Do-
mino: audivit enim murmur vestrum. 10 Cumque loqueretur Aaron ad omnem cœtum
filiorum Israel, respexerunt ad solitudinem: & ecce gloria Domini apparuit in nube.
11 Locutus est autem Dominus ad Moysen, dicens. 12 Audivi murmurationes filio-
rum Israel, loquere ad eos: Vespere comedetis carnes, & mane saturabimini panibus: scie-
tisque, quod ego sum Dominus vester. 13 Factum est ergo vespere, & ascendens co-
turnix cooperuit castra: mane quoque ros jacuit per circuitum castrorum. 14 Cum-
que operuisset superficiem terræ, apparuit in solitudine minutum, & quasi pilo tusum,
in similitudinem pruinæ super terram. 15 Quod cum vidissent filii Israel, dixerunt ad
invicem: Manhu? Quod significat: Quid est hoc? Ignorabant enim, quid esset. Quibus
ait Moyses: Iste est panis, quem Dominus dedit vobis ad vescendum. 16 Hic est ser-
mo, quem præcepit Dominus: Colligat unusquisque ex eo quantum sufficit ad vescen-
dum: gomor per singula capita; juxta numerum animarum vestrarum, quæ habitant in
tabernaculo, sic tolletis. 17 Feceruntque ita filii Israel, & collegerunt, alius plus, a-
lius minus. 18 Et mensi sunt ad mensuram gomor: nec qui plus collegerat, habuit
amplius: nec qui minus paraverat, reperit minus: sed singuli juxta id, quod edere po-
terant, congregaverunt. 19 Dixitque Moyses ad eos: Nullus relinquat ex eo in mane.

20 Qui

20 Qui audierunt eum, sed dimiserunt quidam ex eis usque mane; & scatere cœpit ver-
mibus, atque computruit: & iratus est contra eos Moyses. 21 Colligebant autem ma-
ne singuli, quantum sufficere poterat ad vescendum: cumque incaluisset sol, liquefiebat.
22 In die autem sexta collegerunt cibos duplices, id est, duo gomor per singulos ho-
mines: venerunt autem omnes principes multitudinis, & narraverunt Moysi. 23 Qui
ait eis: Hoc est, quod locutus est Dominus: Requies sabbati sanctificata est Domino
cras: quodcumque operandum est, facite: & quæ coquenda sunt, coquite; quidquid
autem reliquum fuerit, reponite usque in mane. 24 Feceruntque ita, ut præceperat
Moyses, & non computruit, neque vermis inventus est in eo. 25 Dixitque Moyses:
Comedite illud hodie, quia sabbatum est Domini: non invenietur hodie in agro. 26
Sex diebus colligite; in die autem septimo sabbatum est Domini, idcirco non invenie-
tur. 27 Venitque septima dies, & egressi de populo ut colligerent, non invenerunt.
28 Dixit autem Dominus ad Moysen: Usquequo non vultis custodire mandata mea, &
legem meam? 29 Videte, quod Dominus dederit vobis sabbatum, & propter hoc die
sexta tribuit vobis cibos duplices: maneat unusquisque apud semetipsum, nullus egre-
diatur de loco suo die septimo. 30 Et sabbatizavit populus die septimo: 31 Ap-
pellavitque domus Israel nomen ejus Man: quod erat quasi semen coriandri album, gu-
stusque ejus quasi similæ cum melle. 32 Dixit autem Moyses. Iste est sermo, quem
præcepit Dominus: Imple gomor ex eo, & custodiatur in futuras retro generationes: ut
noverint panem, quo alui vos in solitudine, quando educti estis de terra Ægypti. 33
Dixitque Moyses ad Aaron: Sume vas unum, & mitte ibi Man, quantum potest cape-
re gomor: & repone coram Domino ad servandum in generationes vestras. 34 Sicut
præcepit Dominus Moysi. Posuitque illud Aaron in tabernaculo reservandum. 35 Fi-
lii autem Israel comederunt Man quadraginta annis, donec venirent in terram habita-
bilem: hoc cibo aliti sunt, usquequo tangerent fines terræ Chanaan. 36 Gomor au-
tem decima pars est Ephi.

℣. 1. VENIT OMNIS MULTITUDO .... IN DESERTUM SIN.] Moyses non refert hic stationem, de qua locutus fuit Num. 33. 10. & quæ fuit ad mare rubrum inter Elim, & Sin. Hoc desertum Sin [1], omnino aliud est ab alio deserto cognomine [2], ubi trigesima tertia statio facta est. Hæc duo Sin diversimode in Textu scribuntur.

A

QVINTO-DECIMO DIE MENSIS SECUNDI.] Mense uno post ipsorum exitum de Ægypto. Mensis hic appellatus fuit *Jar* a Chaldæis, & deinde a Judæis, postquam Babylone reversi sunt.

℣. 4. UT TENTEM EUM, UTRUM AMBULET IN LEGE MEA, AN NON.] Verti potest: *Ut sciam, utrum ambulabit* in lege mea, an non. Deus periculum facere voluit fidelitatis populi sui in minimis rebus, ut cognosceret, utrum fidelis esset futurus in majoribus. Deus hic humano more loquitur, perinde ac ignoraret humani cordis dispositiones. Fecit, ut plueret manna, præcepitque, ut pro una tantum die quæ opus esset colligeretur, ut intelligeret, an populus Dei promissis satis confideret, quæ pro die præsenti tantum sufficeret colligendo. Vult, ut Israelitæ propriam infirmitatem, atque imperfectionem cognoscant, ut illorum ambitioni, ac superbiæ mederetur, ait S. Augustinus qu. 53. in Exod.

B

℣. 5. DIE SEXTO PARENT, QUOD INFERANT.] Seu, quod servent in crastinum; vel parent vasa ad colligendam mannam; vel hac die duplo majorem sibi comparent escam. Ex loco hoc Veteres plures [3] arguerunt; manam decidere inchoasse die Dominico, sexto ante sabbathum die. Versiculus 22. huic favet sententiæ. Narratur sexta hebdomadæ die, cum populus duplum mannæ collegisset, quam aliis diebus colligere consueverat, seniores certiorem fecisse Moysem. Quod supponere videtur, ipsos usos fuisse manna aliquot diebus ante. Sed Versiculus 20. penitus adversari videtur: saltem ni dicatur, quod ea, quæ narrantur de quibusdam, qui mannam servarunt in crastinum, quam corruptam invenere, acciderint quibusdam diebus, postquam primum ceciderit.

C

Credimus coturnices in castra *Sin* fuisse demissas feria quinta, vespere decima quinta die mensis, & postridie mane, mensis sextadecima mannam pluisse, ita ut Moyses hic, ut primum deciderit, præcipiat, ut duplum colligeretur, cum in crastinum decidere non deberet, quæ erat dies Sabbathi; quam regulam in totius itineris decursu observarunt. Hebraicus Textus [4] ita verti potest: *Die sexto præparent* (excoquant) *mannam quam ea collegerint die, ne postridie occupati sint* præparando quod manducent: *Parent, quod attulerint*. Vide ℣. 23. Philo de Vita Moysis lib. 1. p. 634. credit tunc Deum Israelitis revelasse diem, qua mundi opus perfecerat, illis præcipiendo, ut septima quaque die ab opere quiescerent.

℣. 6. VESPERE SCIETIS, QUOD DOMINUS EDUXERIT VOS DE TERRA ÆGYPTI (℣. 7.) ET MANE VIDEBITIS GLORIAM DOMINI.] Deus probare vult Israelitis, se deduxisse eos de Ægypto, duobus miraculis, quæ istic peragit: vespere illis coturnices demittens: mane vero illis pluens mannam. *Gloria Domini* significat admirabiles divinæ effectus potentiæ. (Vide Num. 16. 21. & Ioan. 1. 14. & 11. 40.) vel potius Domini præsentiam in nube Angelus in illa, dum intererat, extraordinarie descendebat. Vide vers. 9.

℣. 9. DIXIT MOYSES AD AARON.] Moyses, & Aaron cum Dei nomine populo escam essent polliciti, Moyses dixit ad Aaron, ut homines Deo se se offerre juberet; scilicet se in eam partem convertere, ubi nubes erat, quæ eos sequebatur, at-que

1 סין hic & Num. 33. 12.
2 צין Numer. 20, 1. & 33. 36.
3 Origen. hom. 7. in Exod. Synod. Cæsar. apud Bedam, Ambrosiaster in c. 10. 1. ad Cor. v. 15. Author Serm. 25. de temp. apud Aug. 4 הכינו את אשר יביאו

que ad eam accedere, ut audirent exprobrationes, A quibus Deus castigare debebat ipsorum obmurmurationes; vel, Aaron dixit ad eos, ut se converterent in faciem tentorii, ubi cœtus plerumque habebantur pro rebus ad Religionem, regiminemque spectantibus; nam antequam Tabernaculum Domini construeretur, tentorium aderat, quod *Tabernaculum cœtus* vocabatur, quodque extra castra delatum fuit post crimen in aurei vituli adoratione patratum. Vide Exod. 33. 7. Donec Aaron illis adhuc loquebatur, se se ad deserti latus converterunt, atque extra castra respexerunt, ubi nubem sunt intuiti, quæ erat symbolum præsentiæ Domini: *Cumque loqueretur Aaron . . . . respexerunt ad solitudinem, & ecce gloria Domini apparuit in nube.*

℣. 12. VESPERE COMEDETIS CARNES.] Hebraice B בין הערבים: *Inter duas vesperas* Septuaginta, Τὸ δὲ πρὸς ἑσπέραν: *sub vesperam*. Versiculo 13. cum Deus ea præstitit, quæ hic se facturum receperat, Moyses simpliciter ait: *Factum est ergo vespere; & ascendens coturnix cooperuit castra.*

℣. 13. FACTUM EST ERGO VESPERE, ET ASCENDENS COTURNIX COOPERUIT CASTRA.] Vesper hic erat finis quintædecimæ diei, initium vero decimæ sextæ mensis secundi juxta Hebræorum enumerandi rationem. Hebraicam vocem שלו *Schelau*, quam Septuaginta Ὀρτυγομήτρα, & Vulgata vertunt *coturnices*, Jonathan transfert, *Phasianos*. Rabbini Kimchi, & Salomon intelligunt de pinguibus quibusque volucribus, quin aliquid addant peculiare. Ludolfus apud Joannem Clericum hic plures adfert con- C jecturas, ut probet has locustas fuisse. Grotius adduci nequit, ut has fuisse coturnices credat. Nihilominus linguæ omnes Orientales, quæ relationem habent ad hebraicam, eodem vocabulo utuntur, aut ferme similibus, ut id avium genus appellent. Josephus Antiquit. lib. 3. cap. 1. docet in ora sinus Arabici, maximam coturnicum videri copiam. Ægyptii teste Herodoto lib. 2. cap. 77. eas sale condire consueverant in suum usum. Hesychius voce χεννίον quasdas parvulas fuisse coturnices testatur, quæ sale conditæ ad Solem exponebantur, ut exsiccarentur. Ita quoque Israelitæ fecerunt, cum secundo illas ipsis demisit Dominus; Numer. 11. 32. In quibusdam Archipelagi insulis statis temporibus maxima coturnicum vis reperitur, quæ ab australibus re- D gionibus migrant in nostrum clima, atque inde illuc revertuntur, cum frigus illas a borealibus regionibus pellit. Ortygia insula, cycladum una, nomen suum desumpsit ab harum volucrum vi, quæ ibi reperitur. Cum coturnices in Europam redeunt sub vernum tempus, in aliqua ex his insulis, tanta earum capitur copia, ut eas exenterare debeant, salire, & in doliolis constipare, velut haleces, uti a quodam intellexi, qui hæc suis oculis fieri conspexerat. Diodorus Siculus dicit, populos Rinocoruri finitimos, qui non admodum longius absunt a deserto, ubi tunc erant Israelitæ, in ora maris laqueos tendere sub illud tempus, quo solent coturnices pretervehi, earumque magnam vim capere in ipsorum escam, atque annonam. Facillimum est quasdam ha- E rum avium nubes, quæ Rinocorure transeunt, aut earum, quæ sunt ad rubri maris oram, a vento vehementi in Israelitarum castra abreptas fuisse. Tempus, quo in Europam coturnices redeunt [1], apprime congruit tempori illi, quo in Hebræorum castra delapsæ sunt; nam quintadecima die *Jar* initio Maii ex ęquo respondet. Hoc tempore coturnices a meridie deferuntur ad Boream, & autumno a Borea in meridiem revertuntur. Miraculum in eo positum est, quod coturnices in illud desertum, & tanta in copia fuerint delatæ.

MANE QUOQUE ROS IACUIT PER CIRCUITUM CASTRORUM.] Hebraicus textus versiculorum 13. & 14. hoc pacto potest transferri: *Mane ros decidit* (aut jacuit) [2] *in circuitu castrorum, & cum dissipatus fuit, universa terræ superficies in deserto extra castra tecta apparuit quibusdam rotundis globulis, veluti guttis roris*. Ros noctu descendebat, uti narratur, Numerorum cap. 11. 9. ac super rorem manna. *Cum descenderet noctu super castra ros, descendebat manna super eum*; nam hic loci hujus in hebraico textu est sensus. Rabbini apud Munsterum dicunt rorem inferius, superiusque involvisse mannam, atque cum Sol dissipasset rorem, quo manna cooperiebatur, tunc illam detectam apparuisse; verum arbitror, rorem subter mannam fuisse tantummodo, atque ipsum (juxta textus locutionem) effecisse, veluti stratum quoddam, super quo illa quiescebat. Sol oriens dissipabat rorem, ita ut manna sola super herbam, aut arenam remaneret, & cum Sol vehementius ferveret, ipsa quoque manna dissipabatur; uti vers. 21. refertur: *Cumque incaluisset Sol, liquefiebat*. Ideo necessum erat, ut statim colligeretur manna, antequam liquesceret, & antequam diei calor vehementius arderet. Septuaginta ita vertunt locum, quem explicamus: *Cum mane illuxisset & ros in circuitum castrorum fuisset dissipatus* [3] (℣. 14.) *tunc visum fuit in superficie deserti minutum quid simile coriandro, candidum velut pruina super terram*. Hebraicæ voces דק מחספס, quas Sanctus Hieronymus transtulit *minutum, & quasi pilo tusum*, a Chaldaica versione, & Syriaca simili propemodum ratione, ac a Vulgata translatæ sunt, *granum siliquis exutum, vel pilo, aut mola tusum*. Septuaginta verterunt *coriandrum candidum*; quod desumptum videtur ex vers. 31. ubi manna comparatur coriandro forma, colore vero non item; nam mannæ color erat albus ad instar nivis, ut ait Philo lib. de profugis. Septuaginta iidem eam alibi comparant cristallo, vel glaciei, Numer. 2. 7. atque hic pruinæ comparatur, vel potius candido gelu, & guttis roris glacie adstricti ad apicem foliorum, in arboribus, ac in herbis. Plerique Interpretum vertunt *rotundum* hebraicam vocem *Mechusphas* מחספס. Clericus vertit *molle*, vocem eam ex Chaldaico [4] *chasapes* deducens, quod argillam significat, vel ex Arabico *Chasipes* הסיף, quod significat terram mollem.

℣. 15. DIXERUNT AD INVICEM: MANHU? QUOD SIGNIFICAT: QUID EST HOC?] Versionem hanc tum veteres omnes, cum majori ex parte recentiores [5] Interpretes sequuntur. Hebræi rei novitate capti, eo quod terram usquequaque tectam viderent specie quadam grani, vel globulorum albentium, ac pellucidorum, sibi invicem mirabundi dicebant: *Quid est hoc* מן הוא? Manhu? Moyses illis respondit: Hæc est esca, quam Deus vobis constituit. Nomen *Man*, quod forte illi tradiderant, illi deinceps remansit, neque deinceps aliter, nisi *Man* fuit appellata.

Alii [6] nonnulli pro *quid est hoc?* vertunt: *Man istud*. Contendunt autem, quod Israelitæ naturalem mannam agnoscentes, quæ communis est in Arabia, & nondum scientes, quidnam esset hæc nova productio, quam intuebantur, confestim dederint illi mannæ nomen propter similitudinem, quæ illi cum Vulgata manna intercedebat. Dicunt autem *Man* apud He-

1 Vide Bellon. observ. l. 2. c. 17.
2 שכבת הט.
3 Τὸ πρωῒ δὲ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου.
4 חסף Chaldaice significat argillam.
5 Lyranus, Cajetanus, Fagius, Montan. Drus. Piscat. Grotius.
6 Olcaster, Munsterus, Clericus.

Hebræos nequaquam significare *quid* : cum alioquin A Chaldæis in usu sit positum : sed potius ut significet *quis*, quam *quid*. Verum hanc animadversionem futilem, inanemque reor. Videmus enim *Man* pro *quis*, Psal. 60. 7. [1]. Alii [2] credunt *Man* esse vocem Ægyptiam, quæ idem significat ac *Mah* hebraice; scilicet *Quid*. Alii [3] transferunt: *Donum hoc est*. Ecce donum, quod Deus nobis promisit, vel, *cibus*, aut *pars*, aut *præparatum est hoc*. Hæc est esca, quam nobis præparavit Deus; hæc est pars, quam nobis tradidit in cibum. Vel per irrisionem: Hæccine igitur est esca, quam nobis largiri voluit, quam se nobis daturum spopondit?

Pluribus escarum generibus, quæ in variis regionibus inveniuntur, nomen mannæ tribuitur. Communior est manna Arabica, quæ species est mellis B concreti, quæ æstate reperitur super arbores, lapides, herbas, ac etiam super arenam in desertis Arabiæ Petrææ. Vide Bochartum in dissertatione de manna fol. 871. Geograph. edit. Lugd. Batav. an. 1682. Saccharum vocatum *Sacamamba* est ipsum quoque mannæ species, atque huc ex Indiis adfertur; hoc est saccharum, quod veteres cognovere, & de quo sub hoc nomine in operibus suis sunt locuti. Avicenna loquitur de mannæ liquentis velut mellis specie, cui duplo minor est virtus, ac mannæ Arabicæ, & quæ defertur a provinciis Aria Chorasmiorum regione, & Sogdiana. Extat in Arabia, in Ægypto, ac prope Tripolim in Africa aliud mannæ genus super arborem, quam vocant *alkusar*, cujus arboris umbra noxia, atque lethalis esse perhibetur. C Vulgata manna est Arabica; alba, atque dura est, & manna simpliciter vocatur Cairi in Apothecis, ubi prostat. In Arabia decidit illa mense Julio, & Augusto; magnitudine pisum refert, albedine nivem, cum dilabitur, sed potius ad planam figuram accedit, quam rotundam. Ad Solem liquescit, & cum arena immiscetur; quare ante diei fervorem est colligenda. Cum quis ab arena eam cupit secernere, cum qua est immixta, iterum liquefit, atque panno lineo percolatur, atque deinde velut cera obdurescit [4].

Alia quoque mannæ species [5] esse perhibetur, quam Libani rorem Græci nuncupant, & Hippocrates *Mel cedri*, & Galenus Δροσόμελι drosomeli, vel Ἀερόμελι *Aeromeli*, qua Libani montis incolæ utres im- D plent. Addunt quoque arboribus pelles subtendi, ut liquor hic excipiatur. Dioscorides loquitur de succo, quem Ἐλαιόμελι *elaiomeli* vocant, qui ab arbore quodam in Syria educebatur. Hic profecto idem liquor est ac *drosomeli* Galeni. Salmasius arbitratur, mel, quo Sanctus Joannes Baptista in deserto alebatur, fuisse rorem densum, concretumque. Svidas in voce κηρὶς in eamdem sententiam videtur abiisse. Author Recentior [6] asserit mannam montis Libani, ac Persidis, neque albam esse, neque in minuta frusta concisam, uti Europæam, sed virescentem veluti vitriolum, atque densam veluti mel colligi ex herbis, ac frondibus, qua scatent. Hircinis utribus inseritur, ut traducatur, atque adeo obdurescit, ut dolabra opus sit ad eam infringendam, E si velis uti.

Maxima ex Calabria mannæ vis adfertur, ut docet Altomarus tractatu de manna. Invenitur super fraxinis, vel super ulmis, quæ sunt sylvestres fraxini. Scatet illa ex harum arborum cortice sub Caniculæ tempus. Manna hæc ad Solem minime liquescit, quin immo obdurescit, atque ad illius radios exponitur, ut superflua humiditas adimatur. Altomarus vult, mannam hanc nequaquam esse rorem, qui super hos arbores decidit, sed liquorem, qui ex trunco, ac foliis manat. Matthiolus huic sententiæ minime subscribit, quippe verum esse rorem autumat; & Abbas Rousseau ipsius sententiam confirmat, quia manna non super arbores solum, sed super lapides quoque, & solum reperitur. Grana mannæ Italicæ parva sunt, clara, pellucida, candida, gustatu admodum dulcia, atque masticum granis similia. Arabica manna huic est propemodum similis; porro mannam intelligo proprie dictam, quam *masticinam* nuncupant. Matthiolus testatur se prope Forum Voconii, ac Tridentum mannam Calabricæ persimilem conspexisse. Levinus Lemnius idem asserit de quodam concreto, quem prope Lovanium invenit; & Bustamantius etiam loquitur de manna, quæ super pinos, ac juniperos prope Brigantium in Delphinatu reperitur.

Manna quoque invenitur in Polonia, sed illius natura penitus alia est ab iis omnibus, de quibus locuti sumus: hæc verum est granum, quod contunditur, ut siliquis exuatur, uti de oriza fieri assolet, atque hordeo. Creditur vulgo, ipsam e cœlo decidere statis temporibus, atque linteis colligi ante Solis ortum, qui alioquin eam liquefaceret. Verum necessitas eam ante solis ortum colligendi non oritur ex metu, ne ipsa liquescat; sed quod cum granum est in maturitate perfecta, solis calor corticem illius aperit, & granum delapsum amittitur. Hujus mannæ granum est ferme milio persimile, sed oblongius, atque rubro colore. Cribratur, molitur, atque in pultem concoquitur.

Salmasius credit, mannam, qua Deus aluit Israelitas, non fuisse novam mannæ speciem, quam pro ipsis tunc creaverit Deus: sed ea, inquit, erat manna, quæ passim in Arabia decidit: omnes illas præferebat qualitates, scilicet mane in minuta grana cum rore deferebatur, ad Solis radios liquescebat, mellis saporem habebat. Medica mannæ qualitas, quæ sumentes illam depurgat, minimum huic Authori negotium facessit; credit enim, futurum ut hæc eum effectum haud gigneret, si sæpius homines vescerentur; & equidem experientia docet frequentem rei alicujus usum, illius effectum, vel omnino, vel partim saltem impedire. Viri extiterunt quidam, in quos nullam virtutem habuere venena; & alii, quibus cicuta, vel helleborum nihilum contulerunt. Josephus Antiquit. lib. 3. cap. 1. fatetur, ad hanc usque diem in Arabia pluere ex manna eadem, quam olim Deus dedit Israelitis. Sanctus Ambrosius epist. ad Irenæum 64. nov. edit. testatur, ex manna eadem passim in terris inveniri. Franciscus Valesius Philosoph. sacræ cap. 59. & Levinus Lemnius lib. de Sacræ Scripturæ herbis, Cardanus, & alii plures authores in eamdem sententiam abiere.

Viator recentior [7] contrariam penitus sententiam init, & credit Arabiæ mannam nimis esse levem, quam quę naturaliter alere queat. Cum ille esset prope montem Sinai, colligendam curavit magnam mannæ hujus vim, ubi super lapides, & quasdam aridas herbas invenitur, quæ in vallibus crescunt, & quæ acutissimo, ac vehementi præstant odore, quem huic mannæ communicant, quæ decidit, dum fervidior incalescit æstas. Ipsa ejus est figuræ, quam Moyses describit, cum hac proprietate, quæ illi singularis est, quod confestim ferme evanescat; ita ut si triginta libras illius in aperto vase conserves, quindecim dierum intervallo, decem tantum sint reliquæ.

[1] Psalm. 60. 7. חסד ואמת מן ינצרהו. *Misericordiam, & veritatem ejus quis*.
[2] Hiskun. Grot. Drusius.
[3] Vatablus, Pagninus, Mercerus.
[4] Morizon. Itiner. Syr.
[5] Petrus Bellon. Observ. l. 2. c. 65.
[6] Secrets de l'Abbè Rousseau.
[7] Abbas Rousseau in libro, cui titulus, *Secrets*, &c.

liquæ. Ex quo arguit, nequaquam fieri posse, ut substantia subtilis adeo alere potuerit Israelitas. His rationibus addi potest, mannam, quam Hebræis demittebat Deus in Arabia, magnam mirabilium qualitatum jactare vim, quæ eam a vulgata regionis illius manna longe distinguunt; nam decidebat illa omnibus anni diebus, si sabbatum demas; & omnibus in locis, ubi Israelitæ castra fuissent metati. Ne unum quidem cessavit diem a statione in deserto Sin, usque ad populi ingressum in terram promissam, annorum quadraginta decursu. In circuitu vero castrorum Israel ea in copia defluebat, ut frequentis adeo exercitus in escam sufficeret, & singuli gomor colligerent, hoc est, libras octo; & miro effectu adolescentibus alendis, senibus, infirmis, ac fortibus, sanis, atque ægris inserviebat, quin aliquis ex ea quid incommodi pateretur. Die Veneris in duplici ab aliis diebus copia dilabebatur; & sabbato nihil penitus decidebat; & cum aliis diebus putresceret, si in crastinum servaretur, die Sabbati nullam patiebatur naturæ suæ corruptionem. Alius quoque mirabilis mannæ, de qua loquimur, effectus fuit ad Solem liquescere; & tamen ea, quæ colligebatur, erat dura adeo, ut pilo contunderetur, ac ignis vim ferret; ita ut excoqui in patellis posset, subigi, atque ex ea placentas formari; quas qualitates in Arabica vulgata manna minime inveneris, & quæ Mosaicam reddunt escam undequaque miraculosam, cui merito Scriptura tribuit nomen panis cœlestis, ac angelici cibi; seu quod angelorum ministerio præpararetur, seu propter illius dulcedinem, ac supernaturalem saporem; ex quo licet conjicere angelos non alia usuros fuisse esca, si corporeo cibo uterentur.

Buxtorfius in dissertatione de manna post Rabbinos magnum refert qualitatum numerum escæ hujus cœlestis, quas in Scriptura nequaquam invenimus, & quæ ideo suspicione non vacant.

Prætereo autem mirabilem aliam mannæ qualitatem, cujus meminit author libri Sapientiæ, cum ait mannam hanc adaptatam fuisse manducantium cupiditati, ita ut ibi quisque ad appetitum explendum escam inveniret; atque panem hunc angelorum in se ipso habuisse omnem saporem, & cujusque suavissimi cibi voluptatem. Sap. 16. 20. *Angelorum esca nutrivisti populum tuum, & paratum panem de cælo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, & omnis saporis suavitatem, & deserviens uniuscuiusque voluntati, ad quod quisque volebat, convertebatur.* Recentiores quidam Interpretes hæc omnia ad litteram intelligunt. Vide Cantacuzen. in Sapient. Hessel. de Eucharistia, Claud. de Seintes repetit. 7. Valentiam lib. 4. disp. 6. qu. 3. Thom. Bosium de notis Ecclesf. lib. 13. cap. ult. Nec desunt, qui asserant, quod manna indueret non solum saporem, sed & formam, ac substantiam rei, quæ poterat desiderari. Josephus Antiquit. lib. 3. cap. 1. refert eos, qui illa vescebantur, deliciis adeo affluentem fuisse expertos, ut nihil præterea in optatis haberent. Verum melioris notæ viri, omnes has locutiones nequaquam proprie sumendas esse, sed ad solos justos coarctandam esse immutationem, quæ in sapore mannæ usuveniebat, & ad Dei filios, pro quibus Deus hoc miraculum efficiebat, ut ibi omnium epularum saporem invenirent. Scriptura quoque hanc suggerit distinctionem, cum ait, Deum miraculum hoc patrasse, ut filiis suis amoris argumenta præberet: *Ut dulcedinem tuam in filios demonstrares.* Et Sanctus Augustinus lib. 2. retract. c. 20. (Vide & Greg. lib. 6 Moral. cap. 9.) merito quidem animadvertit, si hæc immutatio pro Israelitis omnibus indiscriminatim fuisset, futuros fuisse non injustos modo, verum etiam ridiculos que-

A stus, ab illis editos, quod mannæ tædio afficerentur, nihilque aliud præter mannam viderent. *Anima nostra arida est; nihil aliud respiciunt oculi nostri, nisi Man.* Origenes homil. 7. in Exod. ad finem in sensu figurato pro manna intelligit verbum Dei, quod se se aptat necessitati, gustui, & dispositionibus audientium omnium, & singulorum.

℣. 16. Gomor per singula capita.] Gomor, ut diximus, erant libræ octo; quæ helluonibus ipsis sufficere possunt. Plures erant, qui tanta copia non indigebant; sed Deus statam mensuram decrevit, ut populo omnem questus adimeret occasionem; tantum cuique tribuit, quantum potest comedere; verum non prohibet, quin aliquis sibi minus sumat, B quam Gomor, si quis minus sibi sumere velit.

℣. 17. Collegerunt alius plus, alius minus.] Quisque tantumdem collegit mannæ, quantum potuit; alii acceperant plus, alii minus. Illi qui ultra Gomor collegerant, eis reddiderunt, qui minus habuerant. Ita omnis, quantum satis esset, habuerunt. Qui prius nimium habuerant, nihil supra Gomor habuerunt; qui vero minus, nihil infra. Apostolus in hunc sensum intellexisse videtur 2. Cor. 8. 15. *Ut fiat æqualitas, sicut scriptum est. Qui multum non abundavit, & qui modicum non minoravit.* Aliter; quisque in suo Gomor ad libitum, & pro cujusque appetitu mannam collegit; ita ut voti factus sit compos. Qui plus collegerat, & præ ceteris magis indigebat, tantumdem habuit, quantum C opus erat; & illi, qui collegerant minus, illis non defuit id, quo indigebant. Ut verbo me expediam: quisque quantum voluit, tantumdem collegit, ita tamen ut non excederet Gomor. Ita agnoscitur Deus illis satis, & abunde mannam dedisse. Hebraicus ad litteram [1]: *Et collegerunt multiplicans, & diminuens, & mensi sunt in Gomor: & non abundare fecit multiplicans, & minuens non minoravit.*

Plures tum Patres [2], cum Interpretes [3] contenderunt, Deum continuo quodam miraculo aliquid ex eorum copia ademisse, qui mannæ collegerant nimium, atque illis addidisse, qui minus habebant. Aliqui præterea asserunt, angelum mannam rarificasse illis, quibus gomor nocere potuisset, atque D condensando augmentasse illorum substantiam, quibus in cibum gomor satis esse nequiret. Inanes subtilitates: perinde ac aperte Scriptura innueret, cuicumque plenum Gomor fuisse accipiendum. Permittebat illa, ut hæc mensura colligeretur, si illius opus fuisset; verum per illam integrum erat omnibus minus accipere, si minor copia cui potuisset sufficere.

℣. 21. Cumque incaluisset Sol, liquefiebat.] Chaldaica versio opportune animadvertit hoc intelligendum esse de ea manna tantum, quæ in agris supererat; nam ea, quam Israelitæ in tabernaculis suis conservaverant, non solum ad Solem minime liquescebat, verum ad ignem excoquebatur, uti superius dictum est. Rabbini quidam post Tar- E gum Jonathan filii Uzielis referunt mannam liquescere incœpisse duabus ante meridiem horis, atque inde maximam aquæ copiam emanasse. Sed author libri Sapientiæ docet cap. 16. 27. *Quod (ex hac esca) ab igne non poterat exterminari, statim ab exiguo radio Solis tabefactum tabescebat.*

℣. 22. In die autem sexta collegerunt cibos duplices .... Venerunt autem omnes principes multitudinis, et narraverunt Moysi.] Ignorabantne hi principes, quod Moyses præceperat, ut sexta die mannæ copiam duplo majorem colligerent? An nesciebant eam sextam diem fuisse? An denique verebantur, ne populus perperam

1 וילקטו המרבה והממעיט וימדו בעמר ולא העדיף המרבה והממעיט לא החסיר.
2 Vide Philon. l. 2. Allegor. p. 90. 91. Chrysost. Theodoret. Theophyl. in 2. Cor. 15. Nyssen. vita Mos.
3 Rabb. Salom. hic. Cornel. a Lapide, & in 2. Cor. 8. 15. Herv. Vat. ibid.

A rum Moysis mandatum intellexisset ? Dubium respicere posse tantum videtur rationem Legis observandæ, & sensum, qui illi erat tribuendus. Crediderunt forte, quod mandatum hoc mannam colligendi die sexta duplo plurem, quam diebus aliis non respiceret priorem hebdomadam, qua decidit, sed sextum quemque diem sequentium hebdomadarum. Arbitror autem hoc accidisse prima die, qua manna pluit. Vide vers. 5. hujus capitis. Verum nonne præstaret dicere circumstantiam hanc data occasione istic esse enarratam, ceteroquin contigisse aliquandiu, post quam manna cœpit depluere? Moyses huc varia quædam incidenter colligit, quæ ad sequentes tantummodo dies possunt pertinere; exempli gratia vers. 21. loquitur eo pacto, ut innuere videatur, populo jam aliquot diebus ante usum mannæ fuisse: B vers. 22. idem prosequitur.

℣. 23. HOC EST, QVOD LOCVTVS EST DOMINVS: REQVIES SABBATI.] Hebræi asserunt, præceptum Sabbati observandi impositum fuisse in castris Mara, aliquot diebus antequam desertum Sin assequerentur. Sacerdotes, & Levitæ 2. Esdræ, qui dicitur etiam Nehemias, cap. 9. 14. fatentur, Dominum detexisse Sabbatum suum populo suo, quod in illos facit, qui credunt in ipsis mundi primordiis Sabbati observantiam constitutam fuisse; hi autem Sacerdotes, hoc in Mara contigisse prætereunt; ad Sinai vero factum fuisse dicunt. Philo de vita Mos. l. 1. pag. 634. uti alibi ostendimus, credit, Judæos oblitos, quanam die creationis opus Deus perfecisset, tunc rursus didicisse; quia manna eo die minime C depluit. Justinus lib. 36. & Tacitus hist. lib. 5. crediderunt, Iudæos requiem Sabbati celebrasse, ut memoriam recolerent, quod ea die laboribus, atque itineri ipsorum finis fuisset positus, quod in hac historia aliquo fundamento non caret, ubi liquet, eos accepisse manna, & primam Sabbati diem celebrasse prope Sinai, qui erat primus ipsorum itineris terminus.

QVODCVMQVE OPERANDVM EST, FACITE; ET QVÆ COQVENDA SVNT, COQVITE.] Omne operum genus vetitum erat die Sabbati, etiam escas præparare; sed omnia die superiori erant præparanda.

℣. 29. MANEAT VNVSQVISQVE APVD SEMETIPSVM.] Sabbati die nemo e castris egrediatur, neque ut mannam colligat, neque ut aliud quidpiam D peragat. Paraphrastes Onkelos, & Jonathan ad duo cubitorum millia die Sabbati progredi posse arbitrantur. Vide Exod. 20. 8. & 31. 14. Hæretici quidam [1] proprie, ac presse Textus verba explicantes contendunt, tota die Sabbati in eodem loco, statu, ac situ permanere quemque debuisse, in quo quisque hujus festivitatis initio fuisset.

℣. 31. MAN, QVOD ERAT, QVASI SEMEN CORIANDRI ALBVM, GVSTVSQVE EJVS, QVASI SIMILÆ CVM MELLE.] Mannæ forma, ut superius dictum est, coriandro similis erat; Samaritanus textus [2]; *quasi granum orizæ*; sed color illius erat candidus. Candor illius comparatur supra candori pruinæ, vers. 4. *in similitudinem pruinæ*; & in Numeris 11. 7. bdellio: *Quasi semen coriandri, coloris bdellii*. E Mannæ gustus erat similis melli, vel placentæ cum melle subactæ. In Numeris 11. 8. ea gustum dicitur habuisse *panis oleati*, vel in oleo excocti, vel cum oleo subacti, vel oleo aspersi, antequam excoquatur.

℣. 32. DIXIT AUTEM MOYSES: ISTE EST SERMO, QUEM PRÆCEPIT DOMINUS: IMPLE GOMOR EX EO.] Ex sequenti versiculo videtur Deus mandatum hoc dedisse Moysi, ut opere ab Aarone adimplendum curaret.

IMPLE;] Fac, cura, ut impleatur. Samaritanus textus legit in plurali: *implete*. Arabica, & Syriaca versiones per passivum transferunt: Impleatur gomor, ac manna plenum servetur.

℣. 33. SVME VAS VNVM, ET MITTE IBI MAN ... ET REPONE CORAM DOMINO.] Septuaginta Στάμνον χρυσεῦν: *Sume vas aureum*. Author epistolæ ad Hebræos, ipse quoque urnam auream ponit cap. 9. vers. 4. *In qua urna aurea habens manna*. Rabbini quidam hebraicum צנצנת *Zinzenet* explicant de testaceo vase, vitreo, vel æreo. Alii vertunt *lancem*. Gomor manna plenum posuit Aaron in Tentorio cœtus, vel in ipso suo Tabernaculo, vel Moysis, expectans, donec Fœderis tabernaculum construeretur. Moyses dicens: Repone mannam hanc coram Domino, loquitur, perinde ac istud illi mandatum fuisset post Tabernaculi constructionem. Hæc prolepsis est, inquiunt Vatablus, Estius, & Menochius. Manna, quæ in vasibus Israelitarum putrescens in vermes immutabatur, cum supra gomor collegerant, in urna hac plurium sæculorum intervallo incorrupta permansit.

Qualitates tum naturales, cum supernaturales mannæ, quas hoc perpendimus capite in figurato sensu referunt panem cœli, quem Jesus Christus nobis est elargitus, in Corporis, ac Sanguinis sui Sacramento, ut idem ipse nos docuit Joan. 6. 31. 49. 59. Hanc primam in manna suspicimus qualitatem, quod de cœlo descendit juxta Scripturæ verba; atque panis sit angelorum; qua in re nobis exhibet Christum Jesum, qui de Patris sinu propter nostram salutem descendit, mirabili potentiæ, & amoris effectu hominum esca factus sub speciebus panis; qui divinus plane cibus abditam, atque ineffabilem vim, ac dulcedinem continet pro filiis Dei, ac populo electo, dum interim Hæretici, increduli, improbique Christiani nihil *abjectius habent, & quo majori fastidio* afficiantur; quemadmodum Israelitis evenit carnalibus, quibus manna, quamvis deliciis omnibus afflueret, tædium, contemptumque afferebat.

Manna decidebat noctu, eam ros prosequebatur, atque mellis saporem præseferebat; quibus innuitur occulta, invisibilis, ac mystica ratio, qua Dei filius super aras descendit, ut ibi digne accipientibus gratias, ac benedictiones suas large, effuseque elargiatur.

Manna pluit in deserto, populum alit, Dei imperio promissam terram quærentem: depluere cessat, statim ac populus hanc terram assequitur, atque illius regionis fructu perfruitur. Caro, & Sanguis Filii Dei, quem in Sacramento sumimus, nobis est solidus cibus, ac vivificans, qui in hac nos vita sustentat, quæ nobis extorribus est iter, & exilium.

Manna, quæ humi supererat, ad Solem liquescebat, atque illi, qui nimis colligebant, in vermes immutatam in vasibus suis inveniebant. Sanctiora Mysteria nostra scandalum illis fiunt, & confusio, qui periculosa curiositate ipsorum cupiunt profunditatem scrutari. Qui mannam collegerunt, plusquam indigerent, numquam nimis habuere, qui vero minus, numquam, quod satis esset, iis defuit. In Eucharistiæ Mysterio ii omnes, qui Jesum Christum sumunt, æque sumunt quoad Sacramenti substantiam; quamquam Sacramenti virtus alia admodum sit, atque alia pro diversitate dispositionum illorum, qui ex illa participant.

Denique nobis observandam præbet Dominus differentiam inter mannam Israelitarum, & Corporis sui, atque postremam hanc escam in immensum attollit super eam, qua in deserto vescebantur Israelitæ: videlicet illam minimum obstare potuisse, quin ex ea comedentes occumberent, cum Eucharistia, panis hic de cœlo, æternam vitam communicet.

C A-

---

1 Dosithæus Samarit. apud Origenem Philocalia c. 1.
2 Samarit. Ὡς σπέρμα ὀρύζης. Ita Basil. Cod. & Drus.

CAPUT XVII.

Israelitarum murmur in Raphidim. Deus educit aquas de saxo Horeb, Amalecitæ delentur.

℣. 1. IGitur profecta omnis multitudo filiorum Israel de deserto Sin per mansiones
suas, juxta sermonem Domini, castrametati sunt in Raphidim, ubi non erat a-
qua ad bibendum populo. 2 Qui jurgatus contra Moysen, ait: Da nobis a-
quam, ut bibamus. Quibus respondit Moyses: Quid jurgamini contra me? cur ten-
tatis Dominum? 3 Sitivit ergo ibi populus præ aquæ penuria, & murmuravit contra
Moysen, dicens: Cur fecisti nos exire de Ægypto, ut occideres nos, & liberos no-
stros, ac jumenta siti? 4 Clamavit autem Moyses ad Dominum, dicens: Quid faciam
populo huic? adhuc paululum, & lapidabit me. 5 Et ait Dominus ad Moysen: An-
tecede populum, & sume tecum de senioribus Israel: & virgam, qua percussisti flu-
vium, tolle in manu tua, & vade, 6 En ego stabo ibi coram te, super petram Ho-
reb: percutiesque petram, & exibit ex ea aqua, ut bibat populus. Fecit Moyses ita
coram senioribus Israel; 7 Et vocavit nomen loci illius, Tentatio, propter jurgium
filiorum Israel, & quia tentaverunt Dominum, dicentes: Estne Dominus in nobis, an
non? 8 Venit autem Amalec, & pugnabat contra Israel in Raphidim. 9 Dixitque
Moyses ad Josue; Elige viros: & egressus, pugna contra Amalec: cras ego stabo in
vertice collis, habens virgam Dei in manu mea. 10 Fecit Josue, ut locutus erat Moy-
ses, & pugnavit contra Amalec: Moyses autem, & Aaron, & Hur ascenderunt super
verticem collis. 11 Cumque levaret Moyses manus, vincebat Israel: sin autem pau-
lulum remisisset, superabat Amalec. 12 Manus autem Moysi erant graves: sumentes
igitur lapidem, posuerunt subter eum, in quo sedit: Aaron autem, & Hur sustentabant
manus ejus ex utraque parte. Et factum est, ut manus illius non lassarentur usque ad
occasum Solis. 13 Fugavitque Josue Amalec, & populum ejus in ore gladii. 14 Di-
xit autem Dominus ad Moysen; Scribe hoc ob monimentum in libro, & trade auribus
Josue: delebo enim memoriam Amalec sub cœlo. 15 Ædificavitque Moyses altare:
& vocavit nomen ejus, Dominus exultatio mea, dicens: 16 Quia manus solii Domi-
ni, & bellum Domini erit contra Amalec, a generatione in generationem.

℣. 1. DE DESERTO SIN . . . . CASTRAMETATI SUNT IN RAPHIDIM.] De deserto Sin Israelitæ venerunt Daphcam, ut adnotatur Numerorum capite 33. 11. & de Daphca in Raphidim. Quidam ponunt etiam *Muz* inter Daphcam, & Raphidim. Moyses non retulit hanc stationem; quia plane erant in deserto Sin, de quo locutus est, neque aliquid memoria dignum contigerat.

℣. 2. QUID JURGAMINI CONTRA ME? CUR TENTATIS DOMINUM?] Cur me impetitis obmurmurationibus vestris, quemadmodum si de potentia, ac bonitate Dei ambigeretis? cur ad illum minime vosmet convertitis? Dubium, ac tentatio de potentia Dei referuntur vers. 7. *Estne Dominus in nobis, an non?*

℣. 5. VIRGAM, QUA PERCUSSISTI FLUVIUM, TOLLE.] Scriptura non retulit, quod Moyses mare rubrum percusserit, sed tantum extendisse virgam suam super aquas, ut easdem divideret. Itaque hic mare minime intelligi potest pro *fluvio*, uti nonnulli malA lent. Vide Menochium; sed de Nilo hic sermo est.

℣. 6. STABO IBI CORAM TE SUPER PETRAM HOREB.] Septuaginta [1], Philo, aliique legunt: *Ego steti super petram, antequam veniretis*. Deus præterito exprimit tempore, quod facturus erat. Hebraicus textus [2] transferri potest: *Ego sum coram te;* vel: *Ego sum ante te*. Ego ibi apparebo simul ac tu illuc adveneris; tu me videbis super petram statutam; vel generatim, petram montis Horeb, quem Deus designare debebat Moysi pro gloriæ suæ apparitione, atque ut inde aquam eliceret. Perge, inquit, ad montem Horeb, ibi tibi rupem ostendam, ut inde aquam educas. Arabice: Ego extollam signum ante te. Mons Horeb prope erat, atque ad B occasum Sinai. Hic viderat Moyses rubum ardentem; atque missionem acceperat, ut de Ægypto Israelitas educeret. Rupes Horeb Moysi cognita esse debebat, & admodum castris Sinai proxima, ubi multos dies populus est immoratus. Fons, quem Moyses de rupe elicuit, ad hanc usque diem videtur, atque

1 Ἐγὼ ἕστηκα ἐκεῖ, πρὸ τοῦ σε ἐλθεῖν ἐπὶ τῆς πέτρας.
2 הנני עמד לפניך.

que uberem reddit agrum, qui huic adjacet monti, si penes quosdam viatores est fides. Sed alii [1] afferunt aquam amplius ex hac rupe non fluere. Levia tantum adsunt aquæ vestigia, quæ olim per duodecim ora aperta perpendiculariter a superiori parte ad inferiorem, unum super aliud æquis disposita intervallis, erumpebat. Postrema hæc rupes, de qua locuti sumus, abest a monte Sinai circiter leucæ dimidium. Verum alii sunt fontes in Horeb. Vide supra c. 3. ℣. 1.

S. Paulus 1. Cor. 10. 4. observat, Petram hanc fuisse figuram Jesu Christi, & aquam, quæ defluebat, Israelitas in ipsorum itinere fuisse subsecutam: *Bibebant de spiritali consequente eos petra. Petra autem erat Christus*. Aliqui Divi Pauli explicant verba dicentes, quod Petræ aqua Israelitas sequebatur, quia hi ex ea in itinere suo deferebant; eodem ferme pacto quo post Regem Persarum Choaspis aqua ferebatur, ex qua una plerumque Rex ipse bibebat. Ælianus porro histor. l. 12. c. 40. iisdem fere vocibus ad id significandum utitur, quibus usus est Paulus, cum ait, quod *aquæ semper Regem Persidis consequebantur*. Sed hæc explicatio litteræ adversari videtur. Quomodo enim potuissent diutius adeo deferre, ac adeo longinquius aquam haurire, quæ tot hominibus, armentisque sufficeret? Fieri quidem potuit, ut ex illa in quasdam Sinai proximas stationes detulerint, sed idem fieri nequaquam potuit usque ad Cadesbarnè.

Ii vero, qui S. Pauli verba explicaturi contendunt, aquam eos fuisse consecutam, scilicet, Deum illis in omni occasione aquam ostendisse, minimum advertunt, quod S. Paulus non ait simpliciter *aquam*, sed *aquam Petræ* eos secutam fuisse. Quod non nisi de petra Horeb est intelligendum. Videtur autem naturaliter interpretari posse Apostoli verba, dicendo, Hebreos subsecutos fuisse flumen, quod efformabant aquæ Horeb, ad eum usque locum, qua in mare defluebat. Usserius credit ad Asiongaber aquas has defecisse. Vetus est Hebræorum traditio, aquam hanc numquam illis defuisse totis itineris illorum annis quadraginta; sed quod asserunt, refellitur ab iis, quæ leguntur *Num.* 20. 1. 2. de murmure populorum aqua carentium. Vide locum hunc.

Hebræorum nonnulli credunt, petram, quam Moyses percusserat, plaustro impositam per Desertum quocumque devectam fuisse, absque eo quod aqua inde perenniter fluens uspiam deficeret. S. Chrysostomus, Ambrosiaster, & Photius apud Oecumenium, D. Thomas in 1. Cor. 10. 4. Cantacuzenus in Sap. 11. 4. idem videntur innuere. Addunt præterea Hebræi, aquam Mariæ Moysis sororis meritis permissam statim a morte illius cessasse; columnam luminis post Aaronis obitum evanuisse, & mannam post decessum Moysis non amplius fuisse delapsam.

℣. 7. VOCAVIT NOMEN LOCI ILLIUS, TENTATIO, PROPTER JURGIUM FILIORUM ISRAEL.] Hebraice: *Moyses locum hunc appellavit Massa, & Meribah propter contentiones Israelitarum, & propter tentationem, qua tentaverunt Dominum*. *Massa* Hebraice significat tentationem, & *Meriba*, contentionem, aut questum. Hæc tentatio, vel hæc contradictio, uti quoque Miraculum, quod hic narratur, alia admodum sunt ab iis, quæ leguntur capite 20. libri Numerorum, ubi Moyses loquitur de aquis contradictionis.

℣. 8. VENIT AUTEM AMALEC.] Amalecitæ ab Amalec originem duxerant, filio Eliphas, qui fuit primogenitus Esau, Genes. 36. 12. Ipsorum regio erat in finibus Chananæorum, atque Idumæorum in Arabia Petræa versus mare rubrum. Regionis illius extensio, vel limites non satis exacte constitui possunt.

℣. 9. CRAS EGO STABO IN VERTICE COLLIS;] In superiori montis parte, ad cujus radices Israelitæ fuerant castrametati. Ipsi erant in Raphidim, propius montem Horeb; itaque montis hujus apicem occupare potuit, unde duos exercitus detegere poterat. Moyses pollicetur, se in cacumen illud evasurum cum miraculosa virga; ut inde prælium despiciens, populo ferre opem queat precibus suis, ac virtute virgæ suæ, quam elatam gestabat.

℣. 10. FECIT JOSUE, UT LOCUTUS ERAT MOYSES.] Josue, de quo passim deinceps occurret sermo, erat filius *Nun*, non autem *Nave*, uti Septuaginta, ac post eos Prisci vocarunt. Vox *Nun*, Hebraica non est, sed Ægyptia; in hac autem lingua significat Novum, aut Nilum [2]. Josue erat ex Tribu Ephraim; primum illius nomen fuit *Oseas*; vel quemadmodum Septuaginta legunt *Ausem*: sed post victoriam, quam de Amalecitis retulit, semper *Josue* vocatur, vel *Jehosuah* יְהוֹשֻׁעַ, quod Salvatorem significat, atque idem est ac nomen *Jesu* in Orbis terrarum Salvatoris persona consecratum. Iosue adhæsit Moysi, & plerumque *famulus Moysis* nuncupatur. Hujus famulatus liber erat omnino, ac penitus voluntarius. Iosue a Moyse institutus est, atque sub Præceptore tanto didicit regere populum Israel, quam provinciam post Magistri mortem subiturus erat discipulus. Alibi ostendemus, quo pacto Iosue fuerit Iesu Christi figura.

Heroicis Temporibus plures magnos viros intuemur, qui Heroibus adherebant, illorumque famuli vocabantur. Hæc autem submissio, ac obedientia amicitiæ potius erat, quam necessitatis. Patroclus una erat, & famulus, & omnium amicorum Achillis fidelissimus apud Homerum Iliad. ψ. Merionem quoque hic Poeta Idomenæi famulum vocat.

℣. 11. CUMQUE LEVARET MOYSES MANUS VINCEBAT ISRAEL,] Moyses qui extollit manus ad Cœlum, & qui hoc pacto dat victoriam Israelitis, est figura Iesu Christi de Cruce pendentis, qui pro nobis victoriam obtinet de dæmone, ac morte. Actionem hanc Moyses precibus prosequebatur. S. Hieronymus addit præterea populi jejunium usque ad vesperam, l. 2. contra Iovinian. *adversus Amalec, oratione Moysi, & totius populi usque ad vesperam jejunio dimicatum est*; quæ omnia opem Dei super Israel obtinebant. Elevare, vel extendere manus in Scriptura, est actus orantis. Vide psal. 27. 2. Isai. 42. 22. Quidam [3] credunt, Moysem utraque manu elatam tenuisse virgam, veluti signum, aut vexillum: sed plerique [4] arbitrantur, ipsum manus suas distentas tenuisse in crucis formam. Hæc est Patrum communis sententia, qui docent eo in statu repræsentasse Iesum Christum de Cruce patientem. S. Barnabas in epistola sua innixus veteris cujusdam traditionis fidei, Moysem, ait, extruxisse scutorum cumulum in monte, atque illi insedisse.

℣. 12. AARON, & HUR.] Aaron satis cognoscitur. Hur erat filius Caleb, filii Esron, alius a Caleb filio Iephonis. Hur filium habuit Uri, & Uri pater fuit Beseleel 1. Paralip. 2. 19. 20. Vidimus jam, Iosephum Antiq. l. 3. c. 3. referre, Hur virum fuisse Mariæ sororis Moysis. Alii credunt, Hur illius fuisse filium: sed posterior hæc sententia longius quam prior, a verisimilitudine abscedit.

UT MANUS ILLIUS NON LASSARENTUR.] Hebræus [5] *Ut manus illius fideles permanerent*, aut constantes, ne mentirentur, aut lassarentur.

℣. 14. SCRI-

---

[1] Morizon l. 1. c. 16. Thevenot, itinere Orientis parte 2. c. 16. p. 316.

[2] Orus Ægypt. Hieroglyph. l. 1. Hierogl. 21.

[3] Cajet. Rivet. Tir. & ex antiq. Origen. hom. 11. in Exod. & ex eo Author serm. 26. in Appendice tomi 5. nov. edit. S. Aug. *Moyses quidem manus elevat, non tamen extendit &c.*

[4] Aug. Serm. 352. de temp. nov. edit. & lib. 12. contra Faustum c. 30. & l. 4. de Trinit. c. 15. Justin. Dialog. contra Tryphon. Irenæus l. 4. Nazianz. orat. ad Patrem, & Apologet. 1. & alibi, Tertull. l. 5. adversus Marcionem c. 18. Hieron. in Oseæ 12.

[5] ויהי ידיו אמונה. 70. Αἱ χεῖρες ἐστηριγμέναι. Aqu. Αἱ χεῖρες αὐτοῦ πίστις.

℣. 14. SCRIBE HOC OB MONIMENTUM IN LIBRO.] Vel scribe factum hoc in monumentis tuis, refer in annales tuos. Vel simpliciter: Scriptis hanc historiam manda, ut posteritati commendetur. Moyses nondum plane aliquid scripserat. Vox libri generatim accipitur pro Tabulis, quibus tunc scribebatur, & pro quocumque scripturæ genere.

ET TRADE AURIBUS JOSUE.] Syriace: *Scribe hoc coram Josue, & dic ei, ut reminiscatur*. Prævidebat Deus futurum, ut Moysi succederet Josue.

DELEBO MEMORIAM AMALEC.] Hanc prædictionem adimpletam invenimus 1. Regum 15. 3 ubi Deus imperat Saul, ut populum hunc penitus deleat. Quamquam Rex hic perperam Dei præceptum fuerit executus, tamen Amalecitæ post illud tempus ita cæsi fuerunt, ut se se recipere deinceps, & Israelitis obesse nequaquam potuerint; neque illorum ulla fiat mentio postremis Reipublicæ Judæorum temporibus. Illi cum Idumæis, & Arabibus fuere confusi. Moyses in Deuteronomio 25. 18. circumstantiam memorat, quæ hic non adfertur, & quæ invisum magis facinus Amalecitarum demonstrat; videlicet quod ipsi eos Israelitarum aggressi fuerint, qui præ nimia lassitudine post terga remanserant; eosque impotenter, ac inhumaniter trucidarint. Philo l. 1. de Vita Moysis ait, Amalecitarum Regem, veritum, ne Israelitæ in ipsius agro omnia igni, ferroque vastarent, id consilii cæpisse, ut eos occuparet, atque ipsum copias suas agentem descendisse, ut illorum transitum præpediret, eo consilio, ut si obsisterent, eos omnibus viribus suis aggrederetur. Iudith c. 4. 13. 14. hunc Amalecitarum exercitum formidabilem describit, ex frequenti equitatu compactum, magnaque curruum caterva, quorum milites perfectissimis armis erant communiti, atque suis viribus maxime freti.

℣. 15. ÆDIFICAVITQUE MOYSES ALTARE, ET VOCAVIT NOMEN EIUS: DOMINUS EXALTATIO MEA.] Verti potest: *Dominus signum meum*, vel, vexillum meum. Septuaginta [2], *refugium meum*. Iosephus: *& vocavit altare, Deum victorem* [3]. Duce illo præliatus sum, ac vici, sub illius imperio, ac protectione. Creditur Moyses Altare hoc ædificasse in ipso monte Horeb, atque in nomine hoc, quod victoriæ suæ monumento tribuit, ad virgam adludere, quam dum conflictus desæviret, elatam manibus tenuit: *Dominus* A *vexillum meum*. Josephus, & Philo asserunt Moysem cum Altare hoc extruxisset, hostias ibi immolasse Ἐπινίκια, ut Deo gratias ageret ob victoriam, quam reportarat.

℣. 16. DICENS, QUIA MANUS SOLII DOMINI, ET BELLUM DOMINI ERAT CONTRA AMALEC.] Hæc locutio singularis est: aliqua inest difficultas, cui satis claram afferre lucem operosum admodum est. Hebraicus textus 4 adhuc est obscurior; ita autem verti potest: *Quia manus super solium Domini, bellum Domini contra Amalec*. Perinde ac vellet innuere: Quandoquidem manus Amalecitarum aggressa est solium Domini, Dominus inferet bellum Amalec, usque ad omnimodam internecionem. Hic plane vocat Israel solium Domini, quandoquidem illum elegerat Deus, B ut in ipso regnaret. Septuaginta [5]: *Quia Dominus occulta manu præliatur* (modo invisibili) *contra Amalec in omnes generationes*. Patet porro illos aliter Textum legisse, ac nos. Legerunt enim בכסיה *cesuiah* occultum, pro *ces jah* כס יה. Solium Domini. Hæc etiam verba *manus super solium Domini, & bellum Domini erit contra Amalec*; intelligi possunt, perinde ac innuere vellent, Deum elevasse manum super solium suum, ut solemne ederet jusjurandum delendi Amalec. Chaldaica versio ita explicat: Moyses ait; *Sententia prolata est, vel cum juramento enunciata nomine* (Dei) *terribilis; cujus majestas sedet super solium gloriæ suæ, futurum ut Dei nomine bellum inferatur in Amalec*. Clericus in textu legit *nes* נס, signum, pro *ces* כס, solium. Litterarum Hebraica- C rum *nun*, & *caph* differentia minima est. Juxta conjecturam hanc locus iste hoc pacto explicari potest: Quia Amalec elevavit manum suam, contra signum, (contra vexillum) Domini, manus Domini semper contra Amalec elevabitur: *Quia manus contra vexillum Domini, bellum Domini in Amalec*. Sensus hic satis est aptus, & complectitur allusionem inter minas Domini, ac nomen Altaris, quod Moyses post victoriam constituit, appellavitque: *Dominus vexillum meum*. Castallionæus idem animadverterat in verbo *ces*, pro *nes* usurpato; sed hunc alium sensum textui tribuerat: *Dominus accepit vexillum manu, ut in perpetuum deleret Amalecitas*; veluti Imperator, qui infesto agmine in hostes progreditur, vexillum manu præseferens.

1 יהוה נסי
2 Κυρίος καταφυγή μȣ. 3 Νικαίον ὁ ονμάτας τὸν Θεόν.
4 כי יד על כס יה מלחמה ליהוה בעמלק מדור דור
5 Ὅτι ἐν χειρὶ κρυφαίᾳ πολεμεῖ Κυριος ἐπὶ Ἀμαλὴκ ἀπὸ γενεῶν εἰς γενεάς.

CAPUT XVIII.

Adventus Jethro in castra Israelitarum. Moyses illius consilio judices minores constituit, ac Populi magistratus.

1. CUmque audisset Jethro, sacerdos Madian, cognatus Moysi, omnia, quæ fece-
rat Deus Moysi, & Israeli populo suo, & quod eduxisset Dominus Israel de
Ægypto: 2 Tulit Sephoram uxorem Moysi, quam remiserat: 3 Et duos
filios ejus: quorum unus vocabatur Gersam, dicente patre: Advena fui in terra aliena.
4 Alter vero Eliezer: Deus enim, ait, patris mei adjutor meus, & eruit me de gladio
Pharaonis. 5 Venit ergo Jethro cognatus Moysi, & filii ejus, & uxor ejus, ad Moy-
sen in desertum, ubi erat castrametatus juxta montem Dei. 6 Et mandavit Moysi, di-
cens: Ego Jethro cognatus tuus venio ad te, & uxor tua, & duo filii tui cum ea. 7
Qui egressus in occursum cognati sui, adoravit, & osculatus est eum: salutaveruntque
se mutuo verbis pacificis. Cumque intrasset tabernaculum, 8 Narravit Moyses cogna-
to suo cuncta, quæ fecerat Dominus Pharaoni, & Ægyptiis propter Israel, universum-
que

que laborem, qui accidisset eis in itinere, &quod liberaverat eos Dominus. 9 Lætatusque est Jethro super omnibus bonis, quæ fecerat Dominus Israeli, eo quod eruisset eum de manu Ægyptiorum. 10 Et ait: Benedictus Dominus, qui liberavit vos de manu Ægyptiorum, & de manu Pharaonis qui eruit populum suum de manu Ægypti. 11 Nunc cognovi, quia magnus Dominus super omnes deos: eo quod superbe egerint contra illos. 12 Obtulit ergo Jethro cognatus Moysi holocausta, & hostias Deo: veneruntque Aaron, & omnes seniores Israel, ut comederent panem cum eo coram Deo. 13 Altera autem die sedit Moyses, ut judicaret populum, qui assistebat Moysi a mane usque ad vesperam, 14 Quod cum vidisset cognatus ejus, omnia scilicet, quæ agebat in populo, ait: Quid est hoc, quod facis in plebe? cur solus sedes, & omnis populus præstolatur de mane usque ad vesperam? 15 Cui respondit Moyses: Venit ad me populus quærens sententiam Dei. 16 Cumque acciderit eis aliqua disceptatio, veniunt ad me, ut judicem inter eos, & ostendam præcepta Dei, & leges ejus. 17 At ille: Non bonam, inquit, rem facis. 18 Stulto labore consumeris & tu, & populus iste, qui tecum est: ultra vires tuas est negotium, solus illud non poteris sustinere. 19 Sed audi verba mea, atque consilia, & erit Deus tecum. Esto tu populo in his, quæ ad Deum pertinent, ut referas, quæ dicuntur ad eum: 20 Ostendasque populo cæremonias, & ritum colendi, viamque, per quam ingredi debeant, & opus, quod facere debeant. 21 Provide autem de omni plebe viros potentes, & timentes Deum, in quibus sit veritas, & qui oderint avaritiam, & constitue ex eis tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos. 22 Qui judicent populum omni tempore: quidquid autem majus fuerit, referant ad te, & ipsi minora tantummodo judicent: leviusque sit tibi, partito in alios onere. 23 Si hoc feceris, implebis imperium Dei, & præcepta ejus poteris sustentare; & omnis hic populus revertetur ad loca sua cum pace. 24 Quibus auditis, Moyses fecit omnia: quæ ille suggesserat: 25 Et electis viris strenuis de cuncto Israel, constituit eos principes populi, tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos: 26 Qui judicabant plebem omni tempore: quidquid autem gravius erat, referebant ad eum, faciliora tantummodo judicantes. 27 Dimisitque cognatum suum: qui reversus abiit in terram suam.

℣. 1. JETHRO SACERDOS MADIAN, COGNATUS MOYSI.] Quinam esset Jethro, perpendimus Exod. 2. 18. an idem esset ac Raguel, & an socer esset Moysis. Hebraicum [1] *Choten* pro *socero* a Septuaginta vertitur, & a Symmacho; sed Aquila legit, *qui præsidet connubiis*. S. Hieronymus usus est nomine *cognati*, quod generatim consanguineum significat.

Creditur adventus Jethro hic extra suum locum referri, atque ipsum advenisse tantum sub finem anni primi post exitum de Ægypto, cum jam Tabernaculum esset constructu, & Hebræorum Respublica civili, ac sacro regimine esset constituta. Iethro invisit Moysen cum Sephora, quæ in Madian fuerat reversa post Angeli occursum, qui Eliezerum filium ipsius erat interfecturus. Sententia hæc innititur I. versiculo quinto hujus capitis; ubi dicitur Iethro in castra venisse, cum castra essent posita prope montem Domini: *Venit Jethro ad Moysen in desertum .... ubi erat castrametatus juxta montem Dei*. II. In Deuteronomio c. 1. ℣. 6. 9. 10. 15. Moyses narrat se, cum in proximo esset, ut a Monte Sinai moveret castra, populo dixisse, se non posse amplius solum regiminis labores ferre; atque tunc constituisse judices minores, ut in tanta negotiorum cura pondere aliquo levaretur. Quod fecit, consilio Iethro adhærens, uti refertur ℣. 21. III. In Numerorum libro 10. 29. cum nubes sese elevasset, & populus iter esset aggressurus, videmus Moysen orare Hobab, qui idem, ac

A Iethro fuisse existimatur, ne Israelitas deserat, sed ut cum ipsis permaneat, ut ipsis dux sit in deserto. Videtur igitur narratio hæc de adventu Iethro collocari posse capite 10. Numerorum inter decimum versiculum, atque undecimum. IV. Adnotari potest, paulo postquam populus de Sinai moveret castra, quæstionem ortam esse inter Aaronem, Mariam, ac Sephoram duodecimo Numerorum capite enarratam, ex quo licet conjicere non magnum abiisse temporis intervallum, ex quo Sephora in castra pervenerat. V. Denique in Moysis sermone ad Iethro ℣. 16. capitis hujus, Moyses loquitur de Legibus, & præceptis Domini, veluti jam in vulgus editis.

℣. 2. TULIT SEPHORAM UXOREM MOYSI, QUAM REMISERAT [2].] S. Epiphanius hæres. 78. asserit

B Moysen cælibem vixisse, ex quo Deus illi se prodidit, atque illi prophetiæ donum concessit. Quidam credunt, Sephoram a Moyse fuisse repudiatam. Vide Num. 12. 1. Alii ita textum Hebraicum transferunt: *Jethro reduxit Sephoram, postquam Moyses ad ipsum munera misisset*. Ita Fagius, & Vatablus.

℣. 7. CUMQUE INTRASSET TABERNACULUM.] Ingressus est plane confestim Tabernaculum Domini, quod jam ædificatum fuisse supponitur; & deinde Moyses illum in Tabernaculum suum introduxit.

℣. 9. LÆTATUS EST JETHRO.] Septuaginta [3] magnitudinem gaudii illius significant, dicentes, illud præ lætitia sui compotem non fuisse, extra se raptum atque stupore perculsum [4].

℣. 11. Eo

1 חתו. 70. Γαμβρός. Sym. Πενθερός. Aqu. Νυμφευτής.
2 אחר שלוחיה
3 Ἐξέστη.
4 ויחד

℣. 11. Eo quod superbe egerint contra illos.] Hebræus [1] ad litteram; *quia in re, in qua ipsi elevati sunt contra illos*. Hæc ratio loquendi concisa nimis suspensum reddit sensum, atque indefinitum, & necessario res aliqua supplenda est. Septuaginta [2] vertunt: *Fateor Deum, præ cæteris Diis maximum esse, quia hi illis imposuerunt &c. vel, quia ipsi elevati sunt contra illos*. Chaldaica lectio ita explicat: *Agnosco Dominum esse magnum, quia judicavit* (vel mulctavit) *Ægyptios in eadem re, qua uti volebant in Israel*. Syriaca vertit: *Nunc cognosco, Dominum elevatum esse super omnes Deos propter consilium quod illi in Israelem inierunt*; perinde ac innueret: Cognosco magnitudinem Dei, in eo consilio, quod permisit, Ægyptios inire adversus Israel, quia eorum prava consilia in eorumdem exitium convertit. Hebraicus textus in hunc quoque modum posset intelligi: Quia illi superati fuerunt in eo, in quo nimium se ipsos evehebant. Ægyptii virium suarum magnitudine elati, ac armorum suorum virtute, & magno curruum numero, sapientiam suam jactitabant: Deus prodigiis suis illos afflixit; eorum currus submersit, arma subvertit; Sapientes, & Magos confudit. Nonnulli [3] ita explicant: Ut illi submerserunt Hebræorum filios, ita eos Deus in rubro mari submersit.

℣. 12. Obtulit ergo Jethro ... holocausta, et hostias Deo.] Hebræus [4] habet: *Accepit holocausta, & victimas pro Domino*; scilicet accepit de manu Moysis, aut alius cujuspiam, animalia, quæ immolavit Domino. Vel simpliciter, accepit, & immolavit hostias Domino. Interpretes quidam [5] contendunt, Jethro non immolasse has victimas, sed obtulisse Aaroni, ut hic nomine ipsius Deo Israel sacrificaret: Sed plerique [6], pugnant in contrarium, & asserunt Jethro per se ipsum sacrificium illud absolvisse. Nulla adest ratio, quæ probet ipsum idololatram fuisse; at vero non fuisse, haud inanes probant conjecturæ. Moyses Exod. 2. 16. docet ipsum fuisse Sacerdotem Madian; atque mihi persuasum est ipsum vero Deo fuisse famulatum. Verum quidem est, eos, qui ajunt ipsum per se sacrificasse, supponere, tunc tabernaculum fœderis nondum fuisse ædificatum, neque Sacerdotium in familia Aaronis constitutum. Verum contrarium probare adnisi sumus priori capitis hujus versiculo; neque ideo minus verum est, hic Sacerdotis munere Jethro functum fuisse. Neque enim reor, ipsum, quippe advenam, obnoxium fuisse Legi, quæ Aaroni dumtaxat Sacrificia Domino offerendi jus deferebat.

Ut comederent panem cum eo coram Deo.] Pietatis convivium celebrarunt cum immolatarum victimarum carnibus, quæ de holocaustis non erant. S. Augustinus qu. 60. Vatablus, Fagius, aliique qui credunt, nondum Tabernaculum tunc extructum fuisse, hæc verba *coram Deo* explicant in honorem Domini.

℣. 15. Venit ad me populus quærens sententiam Dei.] Hebræus [7]: Venit ut quæreret Deum: Septuaginta [8], *ut posceret judicium ex parte Dei*, vel, ex ore Dei: Syriace, ut posceret, quid placeret Deo, ut eum interrogaret; duo Interpretes Chaldæi; ut posceret documenta ex parte Dei. Moyses cum esset Propheta, judicabat, ac sententias ferebat juxta Leges Dei, quarum erat Interpres. Supponimus autem, uti dictum est, tunc temporis legem jam traditam fuisse, & Tabernaculum ædificatum. Sanctus Augustinus quæst. 66. in Exod. qui adversæ favebat sententiæ, dicit, Moysen tunc consuluisse æternam Legem in imo cordis sui impressam, ut populum judicaret, cum possibile nequaquam sit, ut in singularibus quibusque occasionibus opus fuerit, semper confugere ad extraordinarias revelationes.

℣. 18. Stulto labore consumeris.] Hebraicus textus נבל תבול plures admittere potest explicationes. Septuaginta [9]: intolerabili labore consumeris: opus suscepisti, quod perficere nequaquam poteris. Alii ita vertunt: *cadendo cades*: tu proculdubio tanto labore succumbes. Alii: *Marcescendo marcesces*: Tædio, ac molestia afficieris. Alii, *deficiendo deficies*; Consilium hoc derelinquere cogeris. Syriaca: tu te certe ignominiæ objecisti. Moyses hic humilitatem suam ostendit, suamque solidam sapientiam, cum se admoneri passus sit ab homine, qui dubio procul non æque ac ipse callebat. Eum porro hæc Sapientis verba commendant Prov. 1. 5. Audiens sapiens sapientior erit.

℣. 19. Esto tu populo in his, quæ ad Deum pertinent, ut referas, quæ dicuntur ad eum.] Hebræus [10]; *Esto tu populo coram Deo*: Esto interpres precum populi ad Dominum; populus hic ad te dirigatur, & tu mediator sis illius apud Deum; & referas ad Deum verba populi: Consule Deum de iis, quæ ex te populus quæret. Hic est sensus versionum Chaldaicæ, Syriacæ, & Arabicæ. Tibi rerum earum, quæ Religionem respiciunt, curam, atque Legis interpretationem reserva: verbo, quod ad Deum directe spectat, & quod divino lumine, ac supernaturali indiget inspiratione. Hoc autem in versiculo sequenti refertur.

℣. 20. Ostendasque populo ceremonias, et ritum colendi.] Hebræus [11]: *Explicabis populo præcepta, & leges*. Prior vox significare videtur ceremonialia præcepta, & judicilia, altera vero leges morales.

℣. 21. Viros potentes.] Eos *strenuos* appellat ℣. 25. Autographi vocabula אנשי חיל significare possunt homines generosos, vel viribus, ac virtute præditos, constantes, firmos, atque in bono immobiles. Vide Genes. 47. 6. In Deuteronomio 1. 13. Eos *Viros sapientes, & gnaros* vocat. Hebraicæ voces verti quoque possunt, divites, ac potentes. Ita Grotius. Non enim parum interest, utrum Iudex sit dives; ipse enim minus avidus est, minus timidus, minus facilis, qui se corrumpi sinat; magis constans, magis ab utilitatis amore alienus, magisque aptus, qui nefariorum hominum facinoribus obsistat, & innocentiam, ac justitiam tueatur.

Indi regimen ditioribus deferebant, ut referunt Plinius l. 16. c. 19. & Solinus c. 60. Solon legem rogarat, ne ad Magistratus assumerentur nisi qui magis in Republica opibus florerent teste Plutarcho in Solone & Aristotele l. 3. Politic. c. 10. Pœnis eadem erat consuetudo, quam ob rem ab Aristotele commendantur Politic. l. 3. c. 9. Lacedæmones vero damnat l. 2. c. 9. Polit. eo quod ad Reipublicæ gradus nimis egenos eveherent. Scipioni numquam placuit, ut in Hispaniam mitteretur vel Servius Sulpicius, vel Aurelius Cotta, quod alteri nihil suppeteret; alteri nihil sufficeret. Valer. Max. l. 6. c. 4. *Neutrum mihi mitti placet: quia alter nihil habet, alteri nihil satis*

1 כי בדבר אשר זדו עליהם
2 Ἕνεκεν τούτου ὅτι ἐπέθεντο αὐτοῖς. Alii: Ὑπερηφανεύσαντο. Superbierunt.
3 Abenezra, Vatablus, Munsterus, Fagius.
4 ויקח יתרו עלה וזבחים לאלהים
5 Hugo Card. Valter. &c.
6 Menoch. Jansen. Marius, Junius, Drusius &c.
7 לדרש אלהים
8 Ἐκζητῆσαι κρίσιν παρὰ τοῦ Θεοῦ.
9 Φθορᾷ καταφθαρήσῃ ἀνυπομονήτῳ.
10 היה אתה לעם מול האלהים והבאת אתה את הדברים אל האלהים
11 חקים ואת התורות

tis est. Sapiens in Proverbiis 28. 16. juxta Græcam lectionem habet : *Qui caret bonis, major est calumniator* ; & in Isaia 3. 7. ille, quem sibi principem volebant assumere, ait : *In domo mea non est panis, neque vestimentum, nolite me constituere principem populi*, Vide Eccle. 10. 6. & 20. ubi dives pro magistratu usurpatur.

IN QUIBUS EST VERITAS.] Quos justos viros, & æquos agnoscis ; fideles homines, & sinceros. Septuaginta : homines justos.

QUI ODERINT AVARITIAM.] Septuaginta [1] : *Qui oderint superbiam*. Syriaca lectio, *munera, & fraudes*. Duo Chaldæi : Qui sint incorruptibiles, qui argento se corrumpi non sinant. Hebraicum בצע *Beza* significat avaritiam, & omnes illicitos quæstus.

℣. 23. SI HOC FECERIS, IMPLEBIS IMPERIUM DEI, ET PRÆCEPTA EIUS POTERIS SUSTENTARE.] Hebraicus textus ad litteram translatus hæc habet : *Si facere volueris, quod tibi suadeo, atque si Dominus id tibi præcipit* [2], *laborem hunc poteris ferre*. Jethro non exigit, ut Moyses ipsius monita auscultet, nisi prius Dei voluntatem consuluerit. Syriaca versio, ac Septuaginta [3] ita explicant : *Si meum consilium amplexus fueris, Deus sustentabit te, atque tu subsistere poteris* (oneri ferendo eris, quod subiisti)

ET OMNIS HIC POPULUS REVERTETUR AD LOCA SUA CUM PACE.] Quin expectare cogatur a mane, usque ad vesperam [4]. Textus alium quoque sensum pati potest : *& feliciter perveniet eo, quo contendit* : videlicet in terram Chanaan.

℣. 25. CONSTITUIT EOS PRINCIPES POPULI TRIBUNOS, ET CENTURIONES, ET QUINQUAGENARIOS, ET DECANOS.] Hebraice ad litteram : *Constituit eos capita populi, Principes (virorum) mille, Principes centum, Principes quinquaginta, Principes decem*. Vel : *Constituit capita super populum, super millenos, centenos, quinquagenos, & denos*. Versiones Orientales sensum hujus loci in eadem ambiguitate relinquunt, ac in Hebraico : sed Septuaginta, & Iosephus determinant hunc sensum, eo pacto, quo primum exposuimus ; ita ut Moyses non constituat hic numerum Judicum, aut Præfectorum, sed tantum illorum munus, & hominum numerum ab ipsis judicandorum ; & hæc explicatio justior, & communior videtur. Quædam Græca exemplaria addunt quosdam ministros, quos vocant Γραμματοεισαγωγεῖς *Grammatoeisagogeis* ; Scribas verteres : ad litteram : *Scripturarum Introductores*, qui Judicibus præsentabant postulata, vel partium responsa scriptis exarata. Hoc autem ex Deuteronomio desumptum est cap. 1. 15. ubi Moyses enarrans, quæ hoc in loco fecisset, ait, a se constitutos fuisse Principes virorum mille, centum, quinquaginta, ac decem, ac præter hos, & *Schoterim*, quos plerique vertunt *Lictores*, vel Janitores, quod hic non legitur, & Septuaginta supplevere. Textus Samaritanus huc adfert decem versiculos integros, qui sunt in Deuteronomii cap. 1. a vers. 9. ad 19.

Josephus lib. 3. Antiquit. cap. 3. credit, Moysen divisisse populum in plures turmas decem mille virorum, quarum quælibet in alias divisa esset virorum mille, quingentorum, centum, quinquaginta, triginta, viginti, & decem ; & singulis his copiis præfecisse caput, qui nomen suum a numero eorum, qui ipsi audientes essent, desumebant. Ita ut recensentes numerum Judicum, aut Præfectorum, quos Moyses constituit, juxta mentem Josephi, progrederemur usque ad centum viginti novem mille, octingenta, ac sexaginta capita. Verum aliam supputandi rationem ineuntes in numero sexcentorum mille hominum, qui de Ægypto egressi fuerunt, *sexcentos* inveniemus Principes virorum mille ; sex mille principes virorum centum, *duodecim mille* principes virorum quinquaginta ; & *sexaginta mille* Decuriones, seu principes virorum decem : in summa *septuaginta octo mille, & sexcentos* ministros, juxta Talmudistas.

Abenezra rem aliter sumit. Credit numerum hunc capitum populi nimis magnum esse ; atque dicendum esse in singulis tribubus cœtum constitutum fuisse mille Judicum, alium vero centum, tertium quinquaginta, quartum decem, nulla habita ratione hominum, qui Tribus componerent, atque a Tribunis his judicarentur.

Alii putant, nomina hæc *capita mille, capita centum* &c. haud esse pressius intelligenda, perinde ac si hæc capita mille tantum sub imperio habuerint, vel centum ; sed populum primo divisum fuisse in Tribus, deinde in magnas familias, quæ erant particularium familiarum stipites. Magnæ illæ familiæ caput habebant, qui princeps dicebatur virorum mille, cui suberant alii quidam ministri, qui principes centum, aut quinquaginta vocabantur pro familiarum particularium numero, ac hominum, qui illorum dicto parebant. Occurrunt in Scriptura urbes quædam, urbes mille nuncupatæ [5] ; propterea quod profecto ipsæ veluti Metropoles erant, quibus aliæ minores urbes subdebantur, quæ veluti ipsarum coloniæ habebantur, & filiæ, vel quia satis erant magnæ, cum haberent caput virorum mille.

℣. 26. QUI JUDICABANT PLEBEM OMNI TEMPORE : QUIDQUID AUTEM GRAVIUS ERAT, REFEREBANT AD EUM.] Plures asserunt judices hos Moysi subditos in rebus mere civilibus, ac temporalibus dumtaxat tulisse judicium, ad Moysem vero legasse quidquid ad Religionem spectaret. Sententia hæc innititur præsertim vers. 14. *Esto tu populo in his ; quæ pertinent ad Deum*. Sed hic Scriptura nihil interfuisse aliud ait inter authoritatem Moysis, aliorumque judicum, nisi quod Legislatori huic reservabatur maximarum, difficillimarumque rerum judicium, seu Religionem, seu Politicum regimen respicerent. Credibile est, post Legem subalternos Judices juxta Legem hanc judicasse in iis omnibus caussis, quæ ad eos deferebantur, quæcumque illæ forent, & ad Moysem eas tantummodo causas misisse, quæ impeditiores essent, & quarum decisio non satis palam in Lege reperiretur. Quatuor plerumque distinguuntur [6] causarum genera, quæ Moysi essent reservata. Primo, ea, quæ Deum, ac Religionem respicerent. Secundo, ea, in quibus juris severitas æquitate esset delinienda. Tertio, causæ capitis, ubi de mortis supplicio ageretur. Quarto, provocationes a subalternis judicibus ad Moysem. Non liquet ex Scriptura, provocari consuevisse ab inferioribus Tribunalibus, ad superiora ; exempli gratia a tribunali capitis centum, ad tribunal Principis mille ; sed cujuscumque Iudicis provocationes ad Moysem immediate deferebantur. Hæc tamen est Iosephi mens Antiq. lib. 3. cap. 3. ad Principes populi delatas fuisse causas, quas inferiores judices judicare non poterant. Sed Moyses nihil hic simile præcipit.

℣. 27. DIMISITQUE COGNATUM SUUM.] Locus hic adversari videtur libro Numerorum cap. 10. 29. ubi Moyses orat Iethro, vel Hobab socerum suum, ut in Israelitarum societate permaneat, illisque dux sit in

1 Μισοῦντες ὑπερηφανίαν. Alius, πλεονεξίαν.
2 וצוך בלהים.
3 Ἐὰν δὲ τὸ ῥῆμα τοῦτο ποιήσῃς, καὶ κατισχύσει σε ὁ Θεὸς, καὶ δυνήσῃ παραστῆναι.
4 ℣. 13. *Cur solus sedes, & omnis populus præstolatur de mane usque ad vesperam.*
5 Mich. 5. 2. *Et tu Bethlehem Ephrata, parvulus es in millibus Juda*. Vide & Matth. 2. 6.
6 Abulens. in Exod. 18. q. 11. Salian. an. 2544. Petr. Comestor. in histor. Scholast. l. 2. c. 37.

sit in deserto. Hobab confestim causatur; sed ex decursu patet, ipsum precibus Moysis victum cessisse, quamquam id aperte non referatur. Nam in sacra Judicum historia cap. 1. 16. videmus Cinæos, qui creduntur esse posteri Hobab, ingressos esse cum Israelitis in terram promissam, atque in terra hac partem suam obtinuisse.

Ut loci hi inter se concilientur, dici potest; primo, Jethro, cum in Israelitarum castra venisset, postquam illi ad montem Sinai accesserunt, quamprimum inde fuisse reversum, uti hic adnotatur; ac deinde cum iterum in castra profectus esset, ibique tunc temporis adfuisset, cum castra moverentur, ut in promissam terram ingrederentur, a Moyse precibus coactum fuisse, ut in illo itinere sequeretur Israel, quemadmodum in lib. Num. adfertur.

Secundo, potest quoque asseri vers. 27. hujus capitis hic esse extra locum suum, atque hoc pacto esse intelligendum: Iethro non permansit jugiter cum A Moyse; & cum Israelitæ castra moverunt a Sinai; (Numer. 10. 29.) Moyses illud relinquere debuit, & pati, ut in regionem suam reverteretur. Alii credunt, ea, quæ referuntur in Numeris, hic, veluti in naturali suo loco esse collocanda; & profecto ex Moysis prece, qua orat Jethro, ut populo suo in deserti itinere dux esse velit, conjicere licet, Iethro noluisse reverti, nisi cum Israelitas jam jam a Sinai moventes castra conspexisset.

Tertio, alii [1] aliam proponunt hypothesim, quæ satis justa videtur. Supponunt, Raguelem, Ceni, & Jethro eumdem esse virum, Moysis socerum, & patrem Hobab. Jethro reversus est in Madian, sed cum Moyse filium suum Hobab reliquit, ut illi adesset per desertum populum deducturo. Ex hoc au-
B tem Hobab Cinæos fluxisse dicunt, de quibus alibi Scriptura loquitur; & qui cum Israelitis terram promissam sunt ingressi. Hæ omnes explicationes ferme sunt æque probabiles.

---

1 Vide Bonfrer. ad Num. 10. 29.

CAPUT XIX.

Israelitæ assequuntur Sinai. Moyses hunc montem ascendit; inde vero descendit, & populo præcipit, ut se sanctificet. Deus montem totum gloria sua tegit.

℣.1. MEnse tertio egressionis Israel de terra Ægypti, in die hac venerunt in soli-
tudinem Sinai. 2 Nam profecti de Raphidim, & pervenientes usque in
desertum Sinai, castrametati sunt in eodem loco, ibique Israel fixit tento-
ria e regione montis. 3 Moyses autem ascendit ad Deum, vocavitque eum Dominus
de monte, & ait: Hæc dices domui Jacob, & annuntiabis filiis Israel: 4 Vos ipsi vi-
distis, quæ fecerim Ægyptiis, quomodo portaverim vos super alas aquilarum, & as-
sumpserim mihi. 5 Si ergo audieritis vocem meam, & custodieritis pactum meum,
eritis mihi in peculium de cunctis populis: mea est enim omnis terra. 6 Et vos eri-
tis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta: hæc sunt verba, quæ loqueris ad filios
Israel. 7 Venit Moyses; & convocatis majoribus natu populi, exposuit omnes sermo-
nes, quos mandaverat Dominus. 8 Responditque omnis populus simul: Cuncta, quæ
locutus est Dominus, faciemus. Cumque retulisset Moyses verba populi ad Dominum,
9 Ait ei Dominus: Jam nunc veniam ad te in caligine nubis, ut audiat me populus lo-
quentem ad te: & ut credat tibi in perpetuum. Nuntiavit ergo Moyses verba populi
ad Dominum. 10 Qui dixit ei: Vade ad populum, & sanctifica illos hodie, & cras,
laventque vestimenta sua. 11 Et sint parati in diem tertium: in die enim tertia de-
scendet Dominus coram omni plebe super montem Sinai. 12 Constituesque terminos
populo per circuitum, & dices ad eos: Cavete, ne ascendatis in montem, nec tanga-
tis fines illius: omnis, qui tetigerit montem, morte morietur. 13 Manus non tanget
eum, sed lapidibus opprimetur, aut confodietur jaculis: sive jumentum fuerit, sive
homo, non vivet: cum cœperit clangere buccina, tunc ascendant in montem. 14
Descenditque Moyses de monte ad populum, & sanctificavit eum. Cumque lavissent ve-
stimenta sua, 15 Ait ad eos: Estote parati in diem tertium, & ne appropinquetis u-
xoribus vestris. 16 Jamque advenerat tertius dies, & mane inclaruerat: & ecce cœ-
perunt audiri tonitrua, ac micare fulgura, & nubes densissima operire montem, clan-
gorque buccinæ vehementius perstrepebat: & timuit populus, qui erat in castris. 17
Cumque eduxisset eos Moyses in occursum Dei de loco castrorum, steterunt ad radices
montis. 18 Tunc autem mons Sinai fumabat: eo quod descendisset Dominus super
eum in igne, & ascenderet fumus ex eo quasi de fornace: eratque omnis mons terribi-
lis.

lis. 19 Et sonitus buccinæ paulatim crescebat in majus, & prolixius tendebatur: Moy-
ses loquebatur, & Deus respondebat ei. 20 Descenditque Dominus super montem Si-
nai in ipso montis vertice, & vocavit Moysen in cacumen ejus. Quo cum ascendisset,
21 Dixit ad eum: Descende, & contestare populum: ne forte velit transcendere ter-
minos ad videndum Dominum, & pereat ex eis plurima multitudo. 22 Sacerdotes quo-
que, qui accedunt ad Dominum, sanctificentur, ne percutiat eos. 23 Dixitque Moy-
ses ad Dominum: Non poterit vulgus ascendere in montem Sinai, tu enim testificatus
es, & jussisti, dicens: Pone terminos circa montem, & sanctifica illum. 24 Cui ait
Dominus: Vade, descende: ascendesque tu, & Aaron tecum: sacerdotes autem, &
populus ne transeant terminos, nec ascendant ad Dominum, ne forte interficiat illos.
25 Descenditque Moyses ad populum, & omnia narravit eis.

℣. 1. MENSE TERTIO EGRESSIONIS ISRAEL DE TERRA ÆGYPTI, IN DIE HAC, VENERUNT IN SOLITUDINEM SINAI.] Tertia die mensis tertii, postquam de Ægypto egressi sunt, filii Israel pervenerunt in desertum Sinai: *In die hac*, videtur innuere Moysem tunc itineris sui diarium conscripsisse, atque in singulos dies scriptis mandasse, quidquid memorandum accidisset. Nostrorum Interpretum plerique [1] *in die hac* explicant pro in die eadem, videlicet die numeri ejusdem, ac tertii mensis: *Tertio mense, & tertia die mensis*. Ribera hoc probandum aggressus est, locutionem hanc *in die hac* eamdem esse, ac *in die eadem*.

Sanctus Augustinus quæst. 70. in Exod. & alii quidam [2] contendunt *in hac die*, significare primam diem mensis; & illud, quod inferius dicitur vers. 11. *Sint parati in diem tertium*, aliter intelligi non posse, nisi; Sint parati in diem tertium mensis. Clericus contendit in die hac referri ad diem exitus de Ægypto; & sicuti egressi sunt die decima quinta primi mensis, ita intelligendum esse de quintadecima tertii mensis die.

Denique *in die hac* juxta Fagium, & Vatablum significat, die una a Raphidim migrasse ad *Sinai*, uti refertur vers. 2. capitis hujus. *Profecti de Raphidim, pervenerunt usque in desertum Sinai*. Verum liquet non una die, neque immediate a Raphidim ad Sinai fuisse profectos, quoniam castrametati sunt ad Horeb, antequam ad Sinai pervenirent. Atque ut quinquagesima dies ab exitu de Ægypto, ei congruat diei, qua Lex data fuit, necessario statuere oportet, adventum ad Sinai contigisse tertia die mensis tertii, quæ erat undequinquagesima ab exitu de Ægypto. Triduo post Lex est accepta versic. 10. 11. *Sint parati in diem tertium*, seu in hujus mensis diem sextum.

℣. 3. MOYSES AUTEM ASCENDIT AD DEUM. [3]] Septuaginta vertunt [4]: Ascendit ad montem Dei. Hebræi quoque apud Vatablum ita explicant. Contendunt enim hic *montem* supplendum esse. Chaldaice: ascendit coram Domino. Arabice: ascendit versus angelum Domini. Bonfrerius, & Pagninus vertunt; Ascendit ad montem: quoniam Deus vocaverat illum; verum hæc immutatio non est necessaria. Intelligi simpliciter potest, sicuti est in Hebraico textu, atque in Vulgata: Moyses ascendit Sinai, ut loqueretur cum Deo, & Deus illum vocavit; & illi elata voce, dixit, *vocavit*, vel *clamavit* de montis vertice: Hæc dices domui Iacob.

℣. 4. QUOMODO PORTAVERIM VOS SUPER ALAS AQUILARUM.] Quomodo portaverim vos, sicuti aquila portat pullos suos super alas. Chaldaica versio, ac Septuaginta habent: *Ego tuli vos, veluti super alas aquilarum*. Vos transistis mare, majora itineris pericula effugistis eadem facilitate, perinde ac delati fuissetis super alas aquilarum; vel, ego tuli vos, sicuti aquila fert pullos suos super alas. Vide ad Deuteronomii caput 32. 11. similem loquendi rationem.

ET ASSUMPSERIM MIHI.] Hebraicus textus [5]: *Et vos ad me accedere fecerim*. Chaldaice; *atque, ut mihi serviretis, elegerim*. Arabice: *& vos ad montem hunc, qui meus est, deduxerim*. Intelligi etiam magis naturaliter potest veluti comparationis cum aquila super alas suas pullos deferente decursus, cum eos in priori nido periculum aliquod subire posse, cognoverit: *Ego vos assumpserim super me, vel mihi*. Ita Oleaster.

℣. 5. SI ERGO AUDIERITIS VOCEM MEAM.] Deus postquam exposuit prodigia, quæ pro Israelitis patraverat, & potentem protectionem, qua eos tutatus fuerat, per Moysen iisdem ait, se velle cum ipsis solemne fœdus percutere, eosque in suum populum assumere, suamque particularem hæreditatem: ex universa illorum natione populum sibi electum, devotum, suoque servitio destinatum constituere, ea conditione, ut decreta ipsius observarent, & legibus fœderis, quas erat laturus, obtemperarent. Hæc autem Moysi dicit versiculis 3. 4. 5. 6. Moyses de monte descendit, atque hæc omnia Dei nomine propositurus in cœtum capitum nationis accedit vers. 7. Populus omnis, de hac Moysis legatione, & propositionibus, quas ille tulerat, certior factus, respondit, id sibi vehementer placere; & Moysi provincia mandata est, ut Deo de Israelitarum dispositionibus rationem redderet, quod ipse die eadem peregit, cum iterum montem ascendisset vers. 8. & 14. Tunc illi imperavit Deus, ut populum ad Legem accipiendam, quam triduo erat daturus, præpararet vers. 9. 15. 16.

Animadverti hic peculiariter debet Dei bonitas erga Israelitas. Nihil per vim exigit; nihil postulat per auctoritatem, minimum Domini, ac supremi Imperii jura exercet, atque cum populo suo veluti cum æquali quodammodo agit: ne illi præbeatur ansa, ut aliquando fœderis, quod olim pepigissent, illos pœniteat. Quidquid optari potest pro fœderis, & contractus validitate, hic invenitur. Dominus non proponit Legem suam Israel, nisi postquam illi constitit, futurum ut eam libenter Israel acciperet, illique se se submitteret. Moyses triduo post concionem tum demum redit in montem, ut populo tempus cogitandi præberetur super iis, quæ illis dixerat.

Tertia die majestas Domini apparuit in monte, & Moyses comitante populo venit ante Dominum usque ad radices Sinai. Sed ascendenti imperavit De-us,

1 Ribera l. 5. de Templo c. 7. Vide & Hug. de S. Victore, Menoch. Tirin. Cornel. &c.
2 Rupert. Dionys. Cartus. Lyr. Abulens. Jun. Tremell. Pisc. Rivet. Malv. Heb. in Munster.
3 עלה אל אלהים.
4 Ε'ις τὸ ὄρος τȣ̃ Θεȣ̃.
5 ואביא אתכם אלי.

us, ut descenderet, ac rursus populo diceret, ne ad montem accedere auderet. Deinde cum Moyses usque ad Sinai cacumen evasisset, Deus illi conditiones fœderis, quod cum Israel icturus erat, declaravit. Eæ porro capitibus 20. 21. 22. 23 continentur. Moyses eas tulit ad populum, qui illas accepit, & se easdem pollicitus est observaturum. Moyses has scripto exaravit, subscripto populi consensu, & postero die aram construxit, ut ibi offerret victimas, ut fœdus animantium sanguine ratum fieret; quemadmodum tunc mos obtinuerat. Hoc autem ennarratur capite vigesimo quarto usque ad vers. 12.

Porro sicuti per fœderis conditiones, de quibus locuti sumus, populus se se adegerat, ut Deum in Regem suum acciperet, atque illi religionis cultum præstaret; Deus iterum præcepit Moysi, ut montem ascenderet, eo quod ipsi traditurus erat Tabernaculi descriptionem, quod sibi ædificari cupiebat, velut Regi in exercitu suo. Refert autem, quæ sibi veluti Deo præstari velit servitia; familiam Aaronis eligit in ministerium publici cultus, quem a suo populo petit; atque dimittit Moysen tradens illi duas tabulas lapideas manu Domini ejusdem excusas; in quibus decem præcepta continebantur, quæ strictim Legem complectuntur universam, & quæ essent ad instar chirographorum authenticorum fœderis, de quo locuti sumus. Hoc autem refertur capite 25. 26. & sequentibus usque ad 32. Posthæc aurei vituli contigit adoratio, ac prævaricatio populi, quæ deinde videbuntur. Hic autem ordo est rerum omnium, quæ actæ, transactæque sunt in fœdere hoc adeo solemni inter Deum, ac progeniem Israel. Sed ad Moysis textum explicandum demum revertamur.

ERITIS MIHI IN PECULIUM DE CUNCTIS POPULIS.] Eritis mihi in populum peculiarem de cunctis populis. Eritis studii mei, & amoris objectum præ omnibus populis. Ita Oleaster, Vatablus, Fagius, Piscator. Eritis accepta mihi hæreditas, bonum meum, possessio mea præ omnibus populis. Hebraica vox סגלה *Segulah* non satis agnoscitur quoad significationem. Septuaginta [1], quos sequuntur S. Petrus [2], & S. Paulus [3] in epistolis suis vertunt, populum meum peculiarem. Symmachus: Λάος ἐξαίρετος, *Populum meum distinctum*, electum. Chaldaice: *Eritis mihi super alios omnes carissimi*. Recentiores quidam [4]: Thesaurum mihi acceptissimum. Salomon Eccles. 2. 8. ait se collegisse divitias (*segulah*) Regum.

Vox *peculium*, qua utitur Sanctus Hieronymus, significat nummos, qui proprie ad servum, aut familiæ filium pertinent, & quibus, prout libitum est, uti possunt, quin patrifamilias rationem reddere cogantur. Sed hoc in sensu hic accipi nequit. Significat quoque, quidquid paterfamilias industria sua colligit, & ordinariis sumptibus parcens lucratur, & in hoc sensu fortasse Author Vulgatæ usurpavit. Deus velut totius terrarum orbis, cunctorumque hominum Dominus consideratur; & dum alios omnes deserit, Hebræos sibi reservat, illis quodammodo parcit, eos seponit, veluti bonorum suorum partem electam, veluti partem suam, atque hæreditatem, Deut. 32. 9. *Pars autem Domini populus ejus, Jacob funiculus hæreditatis ejus*.

℣. 6. ERITIS MIHI IN REGNUM SACERDOTALE.] Eritis regnum Sacerdotum; vos eritis mihi subditi: ego ero vobis Rex: sed quemadmodum ego simul & Rex, & Deus vester sum; ita simul mei eritis, & subditi, & Sacerdotes. Septuaginta [5] vertunt: Regale Sacerdotium, & S. Petrus (1. Pet. 2. 9.) versionem hanc est secutus. Sanctus Joannes in Apocalypsi 1. 6. ait, quod Jesus Christus *Fecit nos regnum, & Sacerdotes Deo & Patri suo*. Chaldaice: Eritis coram me Reges, & Sacerdotes.

In Ægypto, unde recens adeo Hebræi discesserant, Sacerdotes erant capita Reipublicæ una cum Rege. Vide Plutarchum de Iside, & Ælianum lib. 14. Justitiæ caput Sacerdos erat: omnibusque Religionis negotiis præerant Sacerdotes. Reges iidem simul, & Reges erant, & Sacerdotes, si Platoni fides est, l. de regno. Verbo; Regalis dignitas proprie illis erat Sacerdotium Regale, aut Regnum Sacerdotale. Hebræi has ideas animo conceperant. Deus illis pollicetur, se eos facturum Reges, ac Sacerdotes; videlicet, se eos bonis, honoribus, ac dignitatibus cumulaturum; perinde ac illis diceret: non ultra Reges advenæ dominabuntur vobis, neque Sacerdotes, qui vos in idolorum cultum, & errores impellant; Vos me tantum habebitis Regem, & vestrum unusquisque mihi famulus erit, ac Sacerdos. Nomen hebraicum *Cohen* כהן *Principem* significat, ac *Sacerdotem*. Verum loco huic sensum istum tradere mallem: Ego constituturus sum in medio vestri regnum meum, cujus Sacerdotes Rectores erunt, ac Ministri. Nulli vobis Judices erunt præterquam mei Sacerdotes, qui regent vos juxta meam Legem. Videtur revera primum Dei consilium fuisse, tradendi Sacerdotibus regimen populi sui, uti liquet ex ordine judiciorum, quæ in Deuteronomio constituit cap. 17. 9. 10. & seq. *Venies ad Sacerdotes Levitici generis, & ad Judicem, qui fuerit illo tempore . . . . Et facies quodcumque dixerint, qui præsunt loco, quem elegerit Dominus, & docuerint te juxta legem ejus, sequerisque sententiam eorum*. Et Philo in libro suo de prærogativis, ac remunerationibus Sacerdotum merito ait, ipsos a Lege æquari Regibus, & Potentatibus propter magnos reditus, & honores, quos illis tribuit.

Ægyptus nihil augustius, aut venerabilius, aut in hominum æstimatione altius positum jactabat, quam ordinem Sacerdotum. Deus, ut Hebræi facilius intelligerent felicitatem, & gloriam, qua in ipsius dominatu erant perfruituri, tribuere nullam commodiorem ideam poterat, quæ magis ipsorum mentes afficeret, quam dicens: Eritis mihi veluti Sacerdotes honoribus, ac bonis referti; toto cœlo ab infelicibus subditis Ægyptii Regis diversi, qui onera tantum habent, ac pœnas Imperii; vos felices eritis æque ac Sacerdotes, & adeo in dignitatibus elati æque ac aliarum nationum primores.

GENS SANCTA.] Natio mihi inserviendo devota, & qualitate populi Dei sanctificata: ab aliis omnibus populis segregata &c. Apud Israelitas non extiterunt, sicuti apud Ægyptios homines, qui artem aliquam profiterentur, quæ censeretur immunda, & quibus interclusus esset ad Religionis cæremonias aditus, neque ad Reipublicæ gubernaculum; & qui ad munia, & dignitates evehi non possent. His omnibus distinctionibus in Hebræorum Republica igni, & aqua erat interdictum. *Gens sancta*, quam Deus plurimis privilegiis ornarat. Hæ vero prærogativæ habita ratione majores quidem sunt, ac magis gloriosæ in Christi fidelium religione; & asseri potest in hac nova Lege præsertim, atque in Jesu Christi regno fideles esse Sacerdotium Regale, & genus sanctum, uti Sancti Apostoli Petrus, & Paulus docuere.

℣. 9. JAM NUNC VENIAM AD TE IN CALIGINE NUBIS.] Ex vers. 14. liquet, Moysem rursus montem

1 Λάος περιούσιος.
2 Petr. 2. 9. *Populus acquisitionis*.
3 Paul. ad Tit. 2. 15. *Populum acceptabilem*. Græce λάον περιούσιον.
4 Ainsv. Vat. Fag.
5 Βασίλειον ἱεράτευμα.

tem ascendisse, ut legationis suæ effectuum rationem redderet Deo; & tunc dixit illi Deus: Hactenus secreto dumtaxat ad te locutus sum, atque ad unum te; sed deinceps descendam in montem, & tecum ita loquar, ut ab universo populo intelligar. Donec Deus locutus est super Sinai, & ibi majestatem suam prodidit, Israelitæ Moysi plenam non habuerant fidem: nunc tantum perfecte crediderunt in ipsum, Maimonides inquit in libro suo de fundamentis legis c. 8. §. 2. & 3.

℣. 10. VADE AD POPULUM, ET SANCTIFICA ILLOS HODIE, ET CRAS.] Hi dies erant quartus, & quintus mensis tertii; nam sexta die, quæ illos est subsecuta, dedit Deus legem Moysi. Hebraica vox קדש *Kaddesch*, quæ vertitur pro *sanctificare*, sæpius significat ad actum Religionis præparare. Septuaginta; ἁγίασον αὐτοὺς, *purifica illos*. In hoc sensu intelligendum est verbum illud *sanctifica*. Lex naturalis, quam Deus in imo hominum omnium corde insculpsit, eos docuit, ut nonnisi cum dispositionibus sanctis, & aliqua cum præparatione ante Divinitatem apparerent. Vestes lavare, se abluere, a connubii commercio abstinere præcipuæ purificationes erant, quæ a Judæis, Chaldæis, Græcis, ac Romanis adhiberentur. Quoad Judæos hic aliquot habentur argumenta, plura habebuntur præterea inferius. Facile erat Israelitis concipere, externam hanc puritatem esse dumtaxat symbolum, ac dispositionem ad interiorem puritatem.

Doctores Judæi apud Seldenum de Synedr. lib. 1. cap. 3. docent, semper corpus esse abluendum, cum Scriptura præcipit, ut vestes laventur. Alterum sine altero nequaquam fieri decet. Contendunt autem id, quod istic præcipit Deus populo suo, utriusque sexus Israelitas indissolubili obligatione adstrinxisse; ita ut quemadmodum circumcisio fuit symbolum, & character fœderis Abraham cum Deo, ita ablutio hic notata fuerit necessaria præparatio ad accipiendam Legem; cum hoc discrimine tamen; quod circumcisionem omnes Abraham posteri sæculorum decursu debebant recipere; sed vestium, & corporis ablutio præsentes tantum Israelitas obligat, & pro illa circumstantia tantummodo.

Operæ pretium reor huc adferre aliquot idololatrarum populorum consuetudines, quæ aliquam habeant rationem ad ea, quæ istic Lex imperat. Herodotus lib. 1. cap. 198. loquitur de purificationibus Babyloniorum, & Arabum; prolixius vero sermonem habet de Ægyptiorum expiationibus, & Græcorum: maxima, inquit ille lib. 2. cap. 37. adnitebantur cura Sacerdotes Ægyptii, ut se mundos semper servarent. Bis quotidie se frigida abluebant, & bis noctu. Chæremon apud Porphyrium de Abstinent. lib. 4. cap. 7. æque ac Herodotus referunt, eosdem ab suarum uxorum conspectu temperasse, antequam sua offerrent sacrificia. Sanctus Clemens Alexandrinus Strom. 14. ait, ab ipsis primum cautum fuisse, ne quis, cum rem habuisset cum conjuge, in templum illotus ingrederetur. Aliud quoque purificationis erat genus, jejunare, atque abstinere ab esu rei cujuscumque, quæ vixisset. Apulejus Metamorph. lib. 9. narrat, eos, qui sacris Isidis erant initiati, seu viros, seu mulieres cujuscumque ætatis, ac conditionis in consecrationis suæ celebritate mundis vestibus, & collucente prorsus albedine incedere consuevisse. Pythagoras apud Laertium l. 7. vetat, ne quis impuro corpore, immundisque vestibus ad deos laudaturus accedat; præcepitque, ut quisque se expiationibus præparet, ablutionibus, adspersionibus, atque continentia, a funeribus procul recedens, & quodvis pollutionum genus evitans, abstinendo ab esu carnium eorum animantium, quæ per se ipsa occubuerint.

Tertullianus de Baptismo cap. 1. asserit, ab Ethnicis purificari balneis, atque ablutionibus illos, qui ad Isidis, & Mitræ mysteria assumebantur, & ab iisdem deos quoque suos, quos in publicis supplicationibus

A deferebant, adspergi. In Ethnicorum mysteriis [1] ita accersebantur, qui erant initiandi: *Qui mundi sunt manibus suis, ac verbis suis sapientes*; vel: *Qui ab omni criminum labe sunt integri, & quorum conscientia munda est*: *Qui in innocentia vixerunt, atque justitia, accedant*. Deinde vero eos aqua aspergendo initiabantur. Domus quoque, villæ, Templa, urbes &c. expiabantur.

Hæc semper fuit Græcorum mens, ut mundus esse deberet, qui diis vellet operari. Vide Hesiodum lib. 1. oper. ad finem. Homerus Iliad. Γ inducit Hectora dicentem, se non audere vinum libare Jovi, quia manibus esset immundis; neque enim fas erat orare manibus cruentis. Videmus Ulyssem, & Ajacem, manus suas abluentes, antequam vinum in B Jovis honorem effundant. Iliad. A. Telemachus manus lavat, antequam preces suas Minervæ offerat, Odyss. M. Penelopes abluitur, ac puris induitur vestibus Palladem exoratura. Ulysses quoque oraturus manus lavat. Odyss. M. Euripides ait Alcestidem antequam postremum sacrificium offerret, quod pro filiis suis est operata, corpus abluisse, atque honestioribus vestibus indutam fuisse. Draconis Lex interdicebat interfectoribus usum sacrificiorum, libationum, Templorum, atque concionum. A mysteriorum adspectu ii arcebantur omnes, qui criminibus essent obnoxii. Virg. Æneid. 6.

Procul, o procul esto profani,
Exclamat Vates, totoque absistite luco.

Sæpius etiam a sanctarum rerum adspectu arcebantur C propter secreta crimina, vel simpliciter ob prava consilia. Gratius Falisc. in cynegetic.

Procul hinc exorribus ite,
Edico præsente Deo, præsentibus aris
Queis scelus, aut manibus sumptum, aut in pectore motum est.

Vide etiam Hetrusc. apud Statium Papin. in Parental. Prolog.

Sacris procul hinc, procul ite nocentes,
Si cui corde nefas tacitum, fessique senectus
Longa patris.

Demosthenes Orat. advers. Androtion. ad fin. docet, illum, qui Templum ingredi velit, ac crateras, sacrosque lebetes tangere, debere esse castum statuto dierum numero. Dicit quoque in Orat. conD tra Neræum, mulieres, quæ calathos ferre debent ad aram Bacchi in vetustum ipsius Athenarum templum, quod semel quotannis aperiebatur, has mulieres, inquam, in sequentia verba adjurare: *Pura sum, atque ab omni sorde munda, nulla cum ullo homine mihi res fuit, & Baccho hæc Festa celebro juxta ritus patrios* &c. Verum neque illud putandum est hæc universalia, aut communia fuisse. Græcorum solemnitates, ac ceremoniæ plerumque impuritatibus polluebantur; & semper sapientia plenum habitum fuit Theanæ Pithagoræ illud responsum, vetita solum commercia arcere debere ab ara Cereris. Vide Clementem Alex. Strom. lib. 4.

Latini non secus ac Græci erant religiosi, quoad puritatem, quæ requiritur, ut quis ad Deos acceE deret. Servius in hæc duodecimi Æneidos libri verba: *Puraque in veste Sacerdos*, ait: *Pura dicitur vestis, qua festis diebus uti consueverunt sacra celebraturi .... ideo magistratus, & sacrificaturi togam prætextam habent, & manus ablutas detergere lineis mantilibus curant*. Festus clarius adhuc explicat, quid hæ puræ vestes essent. Hæc sunt, inquit ille Sacerdotum vestimenta, quæ esse debent: *Non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia*. Plautus in Aulularia quemdam ex Actoribus loquentem inducit: *Eo lavatum, ut sacrificem*. Lampridius de Alexandro Severo loquens ait: *Si facultas esset, id est, si non cum uxore cubuisset, matutinis horis in larario suo rem divinam faciebat?* Optimum factu sumus arbitrati, si semel huc pro semper attulissemus ea, quæ Veterum purificationem re-

 spiciunt

[1] Celsus apud Origen. l. 3. contra Celsum.

ſpiciunt ante ſacrificia, & myſteriorum participationem. Hæ ideæ, ac veteres, omnibuſque populis communes uſus, argumentum ſunt naturalis Religionis, qua agnoſcunt Homines ſupremum Ens adeſſe, qui obſequii noſtri ſenſibiles notas exquirit, neque ſinit aliquem ad ipſum accedere, niſi in puritate perfecta.

℣. 11. SINT PARATI IN DIEM TERTIUM.] Tertius hic dies varie conſtituitur, prout ſtatuitur primus, quo Deus ad Moyſen locutus eſt. Vide v. 1. Credimus tertium hunc diem ſextum fuiſſe menſis tertii, ac quinquageſimum ſecundum ab exitu de Ægypto. Deus hac die Legem tradidit, in cujus memoriam deinceps quotannis Pentecoſtes Feſtivitas eſt celebrata. Magna Hebræorum Chronica hunc diem Sabbati fuiſſe dicunt: juxta vero Uſſerii ſupputationem dies Mercurii eſſe debebat.

℣. 13. MANUS NON TANGET EUM.] Nemo ad locum accedat, ubi ille eſt, ut eum inde deducat, ne ipſe quoque in illius temeritatis pœnam incurrat; ita Vatablus; vel: Nemo eum tangat, atque veluti abominabilis, & ſacrilegus habeatur, eodem in loco lapidibus obruatur, aut jaculis confodiatur, quin attingatur manibus. Rabbini ita explicant: Manibus non tangatur, ſed lapidibus petatur, ac deturbetur; videlicet ex Judicum ſententia, lapidibus obruatur, aut a loco lapidationis nuncupato, qui duorum hominum altitudine, ut illi inquiunt, eminebat, dejiciatur. Niſi reus caſu ſuo moriebatur, lapidum ictibus impetebatur. Vide Seldenum de Synedr. lib. 1. cap. 5. Sed prior loci hujus explicandi ratio magis eſt naturalis. Quidam hæc verba; *Manus non tangat eum*, ad montem referunt. Nemo eum tangat, ad illum accedat.

CUM COEPERIT CLANGERE BUCCINA, TUNC ASCENDANT IN MONTEM.] Videlicet cum Deus de ſuperiori montis vertice exaudire faciet ſonum tubæ ſono perſimilem, omnes uſque ad radices montis procedant [1], uſque ad vallum, quod poſitum fuerat, ne homines, aut armenta altius progrederentur. Hoc autem liquet ex verſiculis 14. & 21. ubi Moyſes deducit populum uſque ad radices montis, & ubi Deus per Moyſen populo edicit, ne quis prætergrediatur.

Aliter; *Cum cœperit clangere buccina, tunc aſcendant in montem*; ſi adeo audacia prævalent, ut hoc efficiant [2], illis permitto, ut accedant: ſed terror, qui illos incedet, hoc vetabit: *Cum cœperit clangere buccina*. Hebræus [3]: *Cum tuba longis tractibus canet*, Septuaginta, Chaldaica verſio, & Syriaca, ac plures melioris notæ Interpretes in penitus oppoſito ſenſu intellexerunt: *Cum buccina clangere ceſſabit, cum diutius cecinerit*; Septuaginta Romanæ editionis [4]: *Cum voces* (aut tonitrua) *& tubæ* (ceſſaverint) *& nubes tranſierit*; videlicet cum nihil aliud de monte audietis, tunc vobis integrum erit aſcendere, non autem prius. In aliis Septuaginta editionibus vox hæc *nubes* non adeſt. Quod hic Scriptura *Buccinam* vocat, hebraice *Jobel*, ſimpliciter ſignificat ſonitum clarum, veluti cornu, aut tubæ, quæ de montis vertice canit, non autem ipſum cornu, vel tubam. Videri poteſt in Levitico capite 25. 10. varia ſignificatio hebraicæ vocis *Jobel*.

℣. 15. NE APPROPINQUETIS UXORIBUS VESTRIS.] A Vide verſ. 10. Ethnicis eadem erat religio. In aditu Templi Epidauri hæc erat epigraphe: *Qui ingrediuntur, caſti ſint*. Vide Clementem Alex. Strom. lib. 5.

℣. 18. TOTUS MONS SINAI FUMABAT.] Deuteronomii 4. 11. & 24. dicitur, quod; *Mons ardebat uſque ad cœlum*; ex quo lex vocatur, *ignea Lex*, & Deus ſæpius appellatur ignis abſumens.

ERATQUE OMNIS MONS TERRIBILIS.] Hic ſenſus eſt hebraicæ lectionis, Chaldaicæ, Syriacæ &c. Pſalmiſta Pſalm. 67. 9. his vocibus deſcribit, quid hac in re contigit: *Terra mota eſt; etenim cœli diſtillaverunt a facie Dei Sinai, a facie Dei Iſrael*; & verſic. 18. ait, Dominum in monte hoc apparuiſſe veluti in ſuo Tabernaculo: innumeris comitantibus angelis. B Moyſes Deuteronomii 33. 2. eodem pacto loquitur de angelis, qui Dominum comitabantur, cum legem igneam tulit. Septuaginta [5], & Arabica verſio: Omnes perterriti erant, ac ſumma capti formidine. Sanctus Paulus conferens modum, quo Lex Moyſis tradita fuerat Judæis cum eo, quo Jeſus Chriſtus legem ſuam tradidit Eccleſiæ, hæc habet, ad Hebr. 12. verſic. 18. 19. &c. *Non acceſſiſtis ad montem tractabilem, & accenſibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam, & tubæ ſonum, & vocem verborum, quam qui audierunt, excuſaverunt ſe, ne eis fieret verbum: non enim portabant, quæ dicebantur: Et ſi beſtia tetigerit montem, lapidabitur, & ita terribile erat, quod videbatur: Moyſes dixit: Exterritus ſum, & tremebundus. Sed acceſſiſtis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis, & Jeruſalem cœleſtem* C *. . . & Eccleſiam primitivorum, qui conſcripti ſunt in cœlis, & judicem omnium Deum . . . . & teſtamenti novi mediatorem Jeſum, & ſanguinis aſperſionem &c.*

℣. 19. MOYSES LOQUEBATUR, ET DEUS RESPONDEBAT EI.] Hebraicus textus [6], Chaldaica verſio, Septuaginta [7], ac Syriaca addunt *in voce*. Deus loquebatur illi modo ſenſibili, atque intelligibili; neque enim erat interior vox, aut ſecreta revelatio. Deus voce articulata locutus ab univerſo populo intelligebatur. Veteres omnes legiſlatores adniſi ſunt, ut leges ipſorum e cœlo delapſæ putarentur, ipſoſque eas divino afflatos Numine ſcripſiſſe. Verum commentitiæ hæ deorum revelationes, num- D quam coram hominibus factæ fuerunt; aliquorum fraus detecta fuit, & ſola hominum credulitas, & ſimplicitas illis audaciam præbere potuerunt, ut palam adeo, aperteque mentirentur. Hic Moyſes omnia inſpectante populo agit, tranſigitque, Leges ipſius prodigia præcedunt, comitantur, ac ſubſequuntur, eorumque tot adſunt oculati teſtes, quot Legibus iiſdem ſe ſe ſubmiſere.

℣. 20. DESCENDIT DOMINUS.] Scilicet angelus Domini. Vide verſ. 2. c. 3.

℣. 21. NE FORTE VELIT TRANSCENDERE TERMINOS.] Hebraice ad litteram [8]: *ne forte evellat*, (aut frangat) *vallum*. Chaldaice: *ne tranſgrediatur* (tranſeat) *vallum, ut Dominum videat*. Septuaginta [9]: *Ne accedat viſurus Deum*.

E ℣. 22. SACERDOTES QUOQUE, QUI ACCEDUNT AD DOMINUM, SANCTIFICENTUR, NE PERCUTIAT EOS.] Septuaginta [10]: *Ne Dominus recedat ab eis*. Hebræus [11]: *ne eos diſſipet*, ne eos dividat, ne eos bifariam ſecet; ne inter eos tumultum, ac confuſionem

1 Ita Hugo a S. Victore, Menochius, Lyranus, Eſtius.
2 Salian. an. 2544.
4 במשך היובל.
4 Ὅταν δὲ αἱ φωναὶ, καὶ αἱ σάλπιγγες, καὶ ἡ νεφέλη ἀπέλθῃ.
5 Ἐξέστη πᾶς ὁ λαὸς σφόδρα.
6 יעננו בקול.
7 Ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ.
8 פן יהרסו אל יהוה.
9 Μήποτε ἐγγίσωσι πρὸς τὸν Θεὸν κατανοῆσαι.
10 Μή ποτε ἀπαλλάξῃ ἀφ' ἀφ' αὐτῶν Κύριος.
11 פן יפרץ בהם יהוה. Aq. Μήποτε διακόψῃ ἐν αὐτοῖς ὁ Κύριος. Sym. Μήποτε διαφθείρῃ.

nem immittat, veluti in exercitum palantem, & in A fugam conjectum. Chaldaice: *Ne adversus illos succenseat*. Videtur Deus poscere etiam sanctificationem, vel puritatem majorem in Sacerdotibus, quam in reliquis: alioquin inane foret hic se se purificandi edictum repetere.

Quæritur, quinam sint hi Sacerdotes, de quibus hic sermo? Sanctus Augustinus quæst. 22. in Levit. credit, hos esse filios Aaron, & Levitas. Namque; *Non quia jam erant, sed quia futuri erant* (Sacerdotes) *hoc eos jam tunc Scripturæ appellavit per anticipationem*. Ita quoque Estius.

Sed plerique [1] contendunt, hos fuisse primogenitos e præcipuis familiis Israel, quibus jus sacrificia offerendi detulerat consuetudo, antequam Dominus in hoc ministerium Levi familiam elegisset. Quem- B admodum declaraverat Deus, in fœderis virtutem, quod cum Israel percutiebat, futurum ut populus hic fieret gens sancta, & Regale Sacerdotium, Exod. 19. 6. credibile est ex universo populo electos fuisse juvenes robustos, altiori corporis proceritate præstantes, integros vitæ, ac irreprehensibiles, qui offerrent Moysi victimas Deo immolandas, quod ipsum præstiterunt in ceremonia rati faciendi fœderis cum Deo, Exod. 24. 15. Quemadmodum fieri non poterat, ut populus universus sacrum ministerium exerceret, præsertim in publicis ceremoniis, atque omnibus, & singulis indiscriminatim, & sine ulla electione hoc relictum fuisset, hæc sane origo extitisset divisionum, & certaminum; Deus sapientia sua deinde Tribum Levi elegit, ut offerret sacrificia, atque illi in Tabernaculo, & Templo deserviret.

℣. 23. NON POTERIT VULGUS ASCENDERE?] Moyses se excusat, ne de monte descendat, dicens non esse timori locum, ne populus ascendere sit ausurus, cum illi prohibuerit Deus. Vel juxta Glassium: *Non poterit ullus ascendere?* Edictum tuum nullam patitur exceptionem?

PONE TERMINOS CIRCA MONTEM, ET SANCTIFICA ILLUM.] Ut populus sciat, quo usque fas est ascendere: *Sanctifica illum*. Mons hic veluti res sacra, atque inviolabilis habeatur, quo non deceat aliquem accedere. *Sanctificare* significat passim rem a vulgari usu segregare, eamque sanctam declarare.

℣. 24. ASCENDESQUE TU, ET AARON TECUM.] Moyses, & Aaron soli ascenderunt in montem, ut ex ore Dei ipsius Legem acciperent, & conditiones fœderis, quod initurus erat cum Israel. Fœderis hujus Mediator erat Moyses: loquebatur ad Deum, & Deus respondebat illi, inquit Scriptura. Aaron vero erat veluti Orator, ac Interpres Moysis ad populum. Deus voluit, ut ille testis adesset eorum, quæ dicturus erat Moysi, ut exacte magis populo posset referre. Præceperat Deus Hebræis, ut lapidibus illos obruerent, qui prope nimis ad montem accederent, eo biduo, quo ipsius adventum opperiebantur; sed tertia die, cum majestas illius apparuit in monte, minitatus est se ipsum interfecturum, quicumque accedere auderet.

---

[1] Onkelos, Rabbin. Grot. Menoch. Bonfrer. & plerique.

CAPUT XX.

Decalogus. Perterritus populus Moysen obtestatur, ut a Deo petat, ne ipse loquatur ad illos. Altare terreum, ac lapideum, de lapidibus insectis.

1. LOcutusque est Dominus cunctos sermones hos: 2 Ego sum Dominus Deus
tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo servitutis. 3 Non habebis deos
alienos coram me. 4 Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem,
quæ est in cœlo desuper, & quæ in terra deorsum, nec eorum, quæ sunt in aquis sub
terra. 5 Non adorabis ea, neque coles: ego sum Dominus Deus tuus fortis, zelotes,
visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam, & quartam generationem eorum, qui
oderunt me: 6 Et faciens misericordiam in millia his, qui diligunt me, & custodiunt
præcepta mea. 7 Non assumes nomen Domini Dei tu in vanum: nec enim habebit in-
sontem Dominus eum, qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra. 8 Memento, ut
diem sabbati sanctifices. 9 Sex diebus operaberis, & facies omnia opera tua. 10 Se-
ptimo autem die sabbatum Domini Dei tui est: non facies omne opus in eo, tu, & filius
tuus, & filia tua: servus tuus, & ancilla tua, jumentum tuum, & advena, qui est in-
tra portas tuas. 11 Sex enim diebus fecit Dominus cœlum, & terram, & mare, &
omnia, quæ in eis sunt, & requievit in die septimo, idcirco benedixit Dominus die
sabbati, & sanctificavit eum. 12 Honora patrem tuum, & matrem tuam, ut sis lon-
gævus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi. 13 Non occides. 14 Non
mœchaberis. 15 Non furtum facies. 16 Non loqueris contra proximum tuum falsum te-
stimonium. 17 Non concupisces domum proximi tui, nec desiderabis uxorem ejus,
non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, nec omnia, quæ illius sunt. 18
Cunctus autem populus videbat voces, & lampades, & sonitum buccinæ, montemque
fumantem, & perterriti, ac pavore concussi, steterunt procul. 19 Dicentes Moysi:
Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus ne forte moriamur. 20

Et ait

Et ait Moyses ad populum: Nolite timere: ut enim probaret vos, venit Deus, & ut
terror illius esset in vobis, & non peccaretis. 21 Stetitque populus de longe. Moy-
ses autem accessit ad caliginem in qua erat Deus. 22 Dixit propterea Dominus ad Moy-
sen: Hæc dices filiis Israel: Vos vidistis, quod de cœlo locutus sum vobis. 23 Non
facietis deos argenteos, nec deos aureos facietis vobis. 24 Altare de terra facietis
mihi, & offeretis super eo holocausta, & pacifica vestra, oves vestras, & boves, in o-
mni loco in quo memoria fuerit nominis mei; veniam ad te, & benedicam tibi. 25
Quod si altare lapideum feceris mihi, non ædificabis illud de sectis lapidibus: si enim
levaveris cultrum super eo, polluetur. 26 Non ascendes per gradus ad altare meum,
ne reveletur turpido tua.

℣. 1. Locutus est Dominus.] Hactenus nihil Israelitæ perceperant præterquam tonitruum strepitum, & terribilem sonum, qui populum posset perterrefacere; nunc Angelus, qui Domini nomine loquitur, ac personam illius repræsentat, voces articulatim edit, & populo prodit Decalogum, qui est naturalium legum epilogus [1], ad quas regulæ eæ omnes referuntur, quæ respiciunt ceremonias, aut ordinem judiciorum, quæ leguntur in Moyse. Decalogus omnes alias leges complectitur, quemadmodum illum duo præcepta amoris Dei, & Proximi complectuntur. Matt. 22. 40. & 7. 12. Marc. 12. 31. &c.

Omnes conveniunt quoad numerum præceptorum decem, quæ in Decalogo continentur; numerus hic luce clarius in Scripturis exprimitur: verum neque Veteres, neque Recentiores Interpretes conveniunt, quoad ordinem eorumdem. Iosephus l. 3. Antiq. c. 4. Philo de decalog. Origenes homil. 8. in Exod. Author Synopsis inter opera S. Athanasii, Hesychius, interpretes in Epistolam ad Ephesios nomine S. Ambrosii, ac S. Hieronymi recensent quatuor præcepta, quæ Deum respiciunt, & sex, quæ proximum. Hæc autem verba: *Non habebis Deos alienos coram me*, veluti distinctum præceptum continentia ab hoc: *Non facies tibi sculptile*, explicant. Judæi vulgo divisionem hanc sequuntur: sed S. Augustinus Quæst. 71. in Exod. & Epist. 55. novæ edit. Clemens Alexandrinus l. 6. Strom. S. Hieronymus in Psal. 32. aliique tria tantum ad Deum spectantia præcepta cognoscunt, ad Proximum vero septem. Illa verba: *Non habebis Deos coram me*, sequentibus addunt: *Non facies tibi sculptile*; & unum tantum præceptum constituunt. Ab his autem verbis: *Honora patrem tuum, & matrem tuam*, usque ad finem, septem præcepta recensent, præceptum illud: *Non concupisces Domum proximi tui* a sequenti sejungentes; *Nec desiderabis uxorem ejus*; perinde ac duo essent præcepta. Sed revera fatendum est omnem hanc distinctionem esse arbitrariam.

℣. 2. Ego sum Dominus Deus tuus.] Verba hæc sunt quædam præfatio legis, quam Dominus traditurus est [2]. Populum præparat, ut reverenter illam accipiat, illius in memoriam revocans, hanc procedere a Deo suo, Domino suo, ac suo Liberatore.

℣. 3. Non habebis Deos alienos coram me.] Deus edicit, ne quis Deos alienos coram ipso [3] constituat; non permittit, ut cultus suus cum inanium Deorum cultu immisceatur, neque in Hebræorum Religione Deorum pluralitas admittatur. Septuaginta vertunt: *Non habebis alios Deos, nisi me*, vel, excepto me, Πλὼ ἐμȣ. Ita quoque transferunt Onkelos, Syriaca versio, & Arabica. S. Cyprianus legit

A *absque me*; S. Augustinus *præter me*. Hebraice [4] est sicuti & in Vulgata.

℣. 4. Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinem.] Deus cum ℣. 3. prohibuerit nomen Dei, ac ipsius qualitates rebus creatis tribuere, quæcumque illæ sint; modo prohibet Hebræis, habere figuras sculptiles, aut imagines pictas, aut anaglyptico opere elaboratas, alieni cujuspiam Numinis; neque se ita patitur repræsentari. Hoc pacto vult Judæis demonstrare, se invisibilem esse, ac spiritualem, nulla materia involutum, & sensibili forma carentem.

Verum quemadmodum noluit quodvis genus obsequii, ac reverentiæ erga creatas res interdicere, pluralitatem Deorum prohibens, & moderans cultum,
B qui proprius est Divinitatis, & quem uni sibi reservavit; dicendum quoque est, cum ipse imagines, ac repræsentationes condemnat, eas tamen respuere tantum, quæ fiunt, ut adorentur [5]: *Non adorabis ea* ℣. 5. Nam in Scripturis (Iosue 5. 15. 4. Reg. 1. 13. Dan. 10. 9.) intuemur quosdam sanctos viros ante Angelos procubuisse, cum ipsis apparuerunt. Honor idem Sanctis, & Prophetis habitus est, & dum viverent, & dum occubuissent.

Quoad figuras Moyses idem Cherubin elaborandos curavit, quos areæ imposuit, Exod. 25. 18. 19. Salomon plures ponit Cherubin in Sanctuario Templi Jerusalem 3. Reg. 6. 24. 25. 26. æneas taurorum figuras supposuit vasi, quod mare appellatum fuit Ibid 7. 44. & vasa quæ erant in Templo variis fi-
C guris ornavit, Ibid. 7. 28. Velamina quoque Tabernaculi figuris acu pictis decorabantur.

Non igitur hinc licet inferre, quodvis imaginum, & figurarum genus fuisse interdictum. Patet quidem, Deum, qualis est, sub aliqua corporali forma repræsentari non posse: verum uti possumus sensibilibus quibusdam figuris, quæ nobis ipsis memoriam excitent, ac ideam Divinitatis suggerant, ut inde elevemur ad illi eam, quæ debetur, adorationem præstandam: Quod si hoc umquam licuit, id nunc temporis præcipue licet, quo crassioris Idololatriæ periculum longius videtur abesse. Quoad Divinitatis imagines, quas consuetudo constituit, relativo cultu honorandæ sunt, qui non solum minime derogat reali, ac absoluto cultui, qui Deo debetur, quin immo e contra illum
D magis constituit, ac supponit. Quoad vero Angelos, & Sanctos, ipsis denegari nequit honor, & cultus, qui ipsorum deceat merita, & gloriam, qua perfruuntur. Deus non vetat, eos sensibilibus repræsentari imaginibus, dummodo ne quis religiosi, ac relativi cultus fines excedat, neque Latriæ cultu adorentur.

Interpretes quidam per *sculptile* [6], figuras omnes seu diaglypticas, seu anaglypticas cujusque naturæ, ac materiæ, intelligunt; per alia vero verba, *omnem similitu-*

1 August. qu. 140. in Exod.
2 Lyran. Bonfrer. Rivet. Junius, Grotius.
3 Oleaster, Sa, Riverus, Junius, Tremellius,
4 לא יהיה לך אלהים אחרים על פני
5 Grotius in hunc locum.
6 פסל. 70. Εἴδωλον. Alii, γλυπτόν.

similitudinem [1], omnia picturarum, ac planarum repræsentationum genera. Constat profecto temporibus Moysis in Ægypto sculptores, æris conflatores, aurifices, peristromatum, atque vestium acu pingendarum opere phrygio artifices passim extitisse. In ea tantum regione, qui Tabernaculo construendo, exornandoque adlaborarunt, artem poterant edidicisse; & præcipuum legislatoris in his legibus consilium erat evellendi ex Israelitis Ægyptiorum consuetudines, ac superstitiones.

Hebraicum *pesel*, quod vulgata vertit *sculptile*, Septuaginta hic vertunt, Εἴδωλον, Idolon; sed Deuteronomii ℣. 8. vertunt γλυπτὸν *sculptile*. Græca autem vox Idolon, juxta Theodoretum in Exod. qu. 10. & Origen. homil. 8. in Exod. & in catenis MSS. significat figuram rei, quæ in rerum natura minime existit; tales apud Ethnicos erant Sphynges, Tritones, Centauri, & animalia, quæ depingebant Ægyptii cum bovis, aut canis capite. Vox *similitudo* [2], significat res, quæ in natura subsistunt, veluti solem, Lunam, stellas, animalia, plantas, fluvios, quæ omnia venerabantur Ægyptii. Deus has omnes repræsentationes prohibet, verumtamen cum hac restrictione, quæ hic, & in Levitico c. 26. 1. adnotatur: *Non adorabis ea*. Onkelos Hebraicum *pesel* legit *zelem* צלם, quod proprie pictam imaginem significat.

NEQUE OMNEM SIMILITUDINEM, QUÆ EST IN COELO DESUPER.] In hunc sensum plerumque explicatur: Non habebis ullam figuram astrorum. Ægyptii solem adorabant nomine Osiridis, & Hammonis, Lunam vero nomine Isidis, & sub mulieris specie cornua fronte præferentis. Quod Scriptura Cæli Reginam appellat, erat Lunæ idolum: Deus Moloch, cujus Tabernaculum in desertum Israelitæ detulerant (Amos 5. 26. Act. 7. 43.) erat plane figura Solis. Moloch significat *Regem*. Per hæc verba, *Omnem simititudinem, quæ est in cælo desuper*, iutelligi quoque possunt Angeli, vel potius volucres. Ægyptii phænicem colebant, accipitrem, ibim, volucres omnes Soli dicatas. Ea, quæ sequuntur, postremæ huic favent sententiæ.

ET QUÆ IN TERRA DEORSUM.] Deus hominum, animaliumque figuras interdicit, veluti bovis, vituli, arietis, æluri, canis, leonis, quæ apud Ægyptios sacra erant animantia. Denique vetat Deus ea coli, *quæ sunt in aquis sub terra*, veluti pisces, animalia aquatilia, crocodilum, Deum Dagonem. *Ægyptii*, Tacitus hist. l. 5. inquit, *pleraque animalia effigiesque compositas venerantur. Judæi mente sola, unumque Numen intelligunt; profanos, qui Deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingunt: summum illud, & æternum, neque mutabile, neque interiturum*.

Prius hoc præceptum non est simplex Idololatriæ interdictum crassæ, atque exterioris; verum complectitur quoque præceptum Amoris Dei super omnia; quod exprimitur Deuteronomii c. 6. 5. Vetat etiam interiorem Idolorum cultum, cavetque, ne creatori ulla creata res præferatur; Sortilegia damnat, Maleficia, divinationes, incantationes, omniaque magiæ genera; Deut. 18. 10. & seq. Mortis supplicium illis erat indictum, qui præcepto huic minime obtemperassent, Deut. 17. 2. 5. Exod. 22. 20. Magis, Exod. 22. 18. Divinatoribus, Levit. 20. 6. atque illis, qui alios ad Idololatriam excitarent, Deut. 13. 6. Rabbini docent, sub hoc præcepto, quod repræsentationem aliquam fieri vetat, nequaquam comprehendi debere Cherubin, qui pro Tabernaculo, & Templo effícti fuerunt; quia nequaquam e-

A xistentis in natura rei imagines sint [3]. Verum nonne sub genericis figurarum, imaginum, ac repræsentationum nominibus comprehenduntur? Tertullianus l. 2. contra Marcion. potiori quidem jure ait: *Non videntur similitudinum prohibitarum Legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur*.

℣. 5. EGO SUM DOMINUS DEUS TUUS, FORTIS, ZELOTES.] Vox fortis non adest in textu. Hebraicus textus, & Samaritanus, cum Syriaca versione legunt: *Quoniam ego sum Dominus Deus tuus, Deus zelotes* [4]. Deus ait, se zelotem esse fidelitatis populi sui, veluti sponsus conjugis suæ: quæ locutio summum ipsius erga illum amorem significat. Fœdus, quod init cum Israel, connubii similitudine in scri-
B pturis repræsentatur, Ezech. 16. 8. 9. & passim; atque populi hujus infidelitates vocantur adulteria (Ezech. 33. 3. 15. 16. & seq. Osee 4. 10.), seu fornicationes: & cum Deus se populum suum derelicturum minatur, ait, se illi repudii libellum daturum, eumque dimissurum. Jerem. 3. 1. Isaiæ 50. 1. *Quis est libellus repudii matris vestræ, quo dimisi eam ..... Ecce in sceleribus vestris dimisi matrem vestram*. Vatablus contendit Hebraicam vocem *Kana* non significare solum zelotypiam inter amantes, & conjuges, verum etiam alicujus indignationem, qui injuriis affectus doleat, ac pro injuriis etiam proximorum suorum vehementer exardescat. S. Chrysostomus hom. 55. in Ioan. ait, hæc Moysis verba: *Deus visitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam, & quartam*
C *generationem*, intelligenda esse tantummodo de filiis patrum, qui de Ægypto cum Moyse fuerunt egressi; qui cum testes fuissent prodigiorum, quæ Deus pro illis, & coram patribus eorum patraverat, non erant ideo obedientiores facti, sed duritiam, & defectionem patrum suorum imitari persequebantur.

VISITANS INIQUITATEM PATRUM IN FILIOS, IN TERTIAM, ET QUARTAM GENERATIONEM.] Patrum plerique [5], ac Theologorum explicant vulgo de filiis impiis, qui patrum suorum nequitias imitantur. Onkelos, ac plures eruditi Interpretes eodem pacto intelligunt; & Scriptura hanc insinuat explicationem, cum adjicit, *eorum, qui oderunt me. Quia patrum extiterunt æmulatores*, inquit S. Hieronymus in Ezech. lib. 6. cap. 18. initio: *& oderunt Deum, hæ-*
D *reditario malo, & ramos quoque de radice crescente*.

Alii patres simplicius id intelligunt, & magis ad litteram videntur accedere. Deus quandoque filios plectit, licet innocentes pro noxiis patribus, usque ad tertiam, & quartam generationem. Ita quoque filii Israelitarum, qui contra Dominum in deserto obmurmuraverant, quadraginta annorum exilio mulctati sunt propter patrum suorum inobedientiam, Numer. 14. 33. *Filii vestri erunt vagi in deserto annis quadraginta, & portabunt fornicationem vestram*. Ob scelus Acham nonne Deus pœnas sumpsit de eodem, de universa familia ipsius, & de cuncto etiam Israel? Et tamen unum illum noxium fuisse Scriptura testatur, Josue 22. 20. *Et ille erat unus homo, atque utinam solus periisset in scelere suo*. David ob
E adulterium punitus fuit morte filii, quem primum ex Bethsabea genuerat 2. Reg. 12. 15. Ob Regis hujus superbiam, propter quam populi sui census initus est, Dei supplicia super universum Israel cecidere 2. Reg. 24. 15. Adolescentes Chananæorum filii, quibus non erat rationis usus, cum illuc ingressi sunt Israelitæ, cum profecto patrum suorum sceleris participes non essent, non ideo pepercit Deus, quin Israelitarum gladiis perimerentur, ut Sanctus Augustinus animadvertit lib. 3. operis imperfecti con-

---

1 כל תמונה
2 Ὁμοίωμα. Vide Origen. ibidem.
3 Rabb. apud Selden. de jure nat. & gent. c. 6.
4 כי אנכי יהוה אלהיך אל קנא
5 Aug. contra Adimant. c. 7. n. 1. & 2. & qu. 42. in Deut. & Author. quæst. Veter. Testam. qu. 14. apud Aug. Greg. Mag. l. 15. Moral. c. 22. &c.

contra Julianum cap. 12. : *Nonne per suorum parentum peccata, quorum nec conscii, nec imitatores esse adhuc poterant, divino judicio, pœnam subiere communem?* Deus sæpius in principes nequam animadvertit, innoxiis eorum populis mala immittens, neque injuria, inquit Augustinus quæst. ad orthodoxos qu. 138. *Non injuste Deus facit, si propter Regum lapsus populum ulciscitur; solet enim multum angere Reges clades populi.* Eodem ferme pacto, inquit ille, quo injurium nequaquam est, si hominis, qui manibus scelus patrarit, aliæ corporis partes plectuntur; ita Deus principem puniens subditorum illius calamitatibus, & infortuniis, quibus eas terras objicit, quibus ille dominatur, & quarum caput est, nihil non justissimum peragit. Duritia, & prava cordis Judæorum dispositio ea erat, Tertullianus ait lib. 1. contra Marcion. cap. 15. quæ merebatur, ut Deus illos sibi obnoxios servaturus minitaretur, se ulturum esse in filios eorum usque ad tertiam, & quartam generationem, ut si propriis non afficerentur malis, iis saltem affligerentur, in quæ posteritatem suam agebant præcipitem. *Duritia populi talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes, legi divinæ obedirent.* Sæpius evenit, ut filii occumbant, non ita tamen propter ipsorum peccata, sed propter parentum suorum scelera, inquit Sanctus Athanasius lib. quæst. ad Antioch. princip. qu. 68. 69. Deus hoc pacto duo sibi majora bona proponit: alterum quidem, nam filios educit de corruptione, ipsisque beatitudinem impertit; alterum vero, quod genitoribus locum tribuit pœnitentiæ: sed hac in re alia arcana possunt illi esse consilia, quæ nos maxime fugiant.

Theodoret. quæst. 40. in Exod. & Sanctus Hieronymus aliam etiam loci hujus tradunt explicationem. Deus misericors impiorum patrum crimina, ad tertiam usque, & quartam generationem sibi mulctanda reservat in filios ipsorum, qui parentum referunt impietatem. Israelitæ idola in Ægypto adoraverant; eorum filii ipsorum vestigiis institerant usque ad quartam generationem: qui de Ægypto sunt egressi quinta generatione majorum suorum superstitiones non reliquerunt; vitulum aureum in deserto adoravere; quamquam plurimorum miraculorum, quæ pro illis patraverat Deus, testes fuissent: denique eorum ingrati animi vitio pertæsus Deus in eosdem summa iræ suæ severitate animadvertit. Deus expectat, ut criminum in impiis mensura adimpleatur, ait Sanctus Hieronymus ad Demetriadem, quare dicit in Amos cap. 1. 6. & 2. 1. *Super tribus sceleribus Gazæ, & super quatuor non convertam eum;* & Jesus Christus in Evangelio Matth. 23. 22. *replete mensuram patrum vestrorum.*

Origenes hom. 8. in Exod. hoc explicat moraliter, ac spiritualiter. *Deus visitat iniquitatem patrum in filios, in tertiam, & quartam generationem;* videlicet punit authores mali, eos, qui illud patrarunt, qui consilium dederunt, qui opus locarunt. Punit non solum immediatos authores, qui sunt veluti criminis patres; sed eos quoque, qui indirecte magis & procul vel patrarunt, vel, ut aliquis patraret, effecerunt. Grotius in explicat. Decal. ut græce extat, asserit, Deum minitari ob idololatriæ crimen, in patres, & filios, usque ad tertiam, & quartam generationem esse animadversurum. Observat autem ea omnia, quæ præcedunt respicere hoc scelus. Alibi vero (lib. 2. de jure belli, & pacis cap. 21. §. 14.) ait, in his suppliciis Deum supremo absoluti dominii jure uti, quo in hominum vitam, ac bona dominatur.

Huic Moysis, quem explicamus, loco, alii ex iisdem libris, ac Prophetis objiciuntur loci, qui illi adversari videntur. Exempli gratia, Deuter. 24.16. Deus vetat Judicibus populi sui; *Ne occidantur patres pro filiis, nec filii pro patribus:* sed jubet, sontem noxæ pœna mulctari: *Unusquisque pro peccato suo morietur.* Potestne Deus alias sequi Leges in suppliciis, quibus homines plectit, quam quas populi

A sui judicibus præscribit? Ieremias 31. 29. 30. & Ezechiel. 18. 4. (*anima, quæ peccaverit, ipsa morietur*) Iudæorum questus exponunt, qui dicebant olim: *Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum obstupuerunt.* Verum questibus illorum respondit Deus per prophetas eosdem, proverbium hoc non amplius abiturum in Israel; sed quemcumque in iniquitate sua moriturum, neque filium patris sui, neque filii patrem criminum pœnas esse subituros. Denique constans hoc dogma est, quod universa probat Scriptura, Deum numquam noxios plectere cum innoxiis. Huic innititur argumento Abraham, cum urbes Sodomam, & Gomorrham ab ipsarum universali excidio conatur eripere, Genes. 18. 25. Moyses dicit Deo in Numerorum libro 16. 22. *Num*
B *pro uno contra omnes ira tua desæviet?* Denique Jesus Christus in Evangelio Matth. 16. 27. se redditurum pollicetur, *Unicuique secundum opera ejus.* Quomodo igitur fieri potest, ut Deus ulciscens contra innocentes impiorum patrum filios desæviat?

Verum iis omnibus occurrere possumus. Primo, Deum numquam mulctasse innocentem uti sontem, suppliciis realibus, atque effectivis. Si quando patitur innocentem opprimi, ac publicis involvi calamitatibus propter patrias iniquitates, supplicia hæc viris justis, ac pietate præditis, origo sunt, ac fons beatitudinis, & gloriæ. Calamitatis, & afflictionum tempore illi patientia sua magis in dies expiantur, atque his infelicitatibus ad æterna gaudia evehuntur. Itaque illorum habito respectu dici nequit,
C supplicium hoc malum esse, vel pœnam, quoniam nullo eos bono spoliat, summis vero auget felicitatibus.

Secundo, cum Deus populi sui judicibus prohibet innocentem cum impiis involvere, nos cognoscere cupit, quodnam discrimen intersit inter hominum judicia, ac sua. Deus, quemadmodum supremus judex, infinite sapiens, omniaque a longe cognoscens, criminum magnitudinem suppliciis novit æquare. Pœnam sensibilem, atque exteriorem in res dumtaxat temporales immittere tum super noxios, cum super insontes cognovit ob eas rationes, quæ, quamquam nobis lateant, non ideo tamen justæ minus sunt, minusve sapientes; sed non id de temporali Judice dixeris, qui cum circumdatus sit infirmitate,
D atque inscitia, illique affectus, ac præjudicia dominentur, in justorum suppliciis excedere potest, insontibus autem forsitan condonare. Non licet homini malum agere, ut inde fluant bona, Roman. 3. 8. & si aliquando Leges civiles permittunt, ut insontes filii ob patrum scelera mulctentur, hoc tantum esse posset in casu extraordinario, & eo consilio, ut magnum aliquod malum evitaretur, magnum vero bonum compararetur; exempli causa, ut pravi exempli arcerentur effectus, pax in Imperio quodam statueretur, publicæque populorum consuleretur utilitati. Demum semper e Republica, atque societate est innoxii alicujus pœnam pati, potiusquam sontes pœna vacent, vel pravis detur licentia grassandi exemplis, quæ nefarii homines imitentur. Iis
E in causis nequaquam aliter acturus videtur supremus Iudex, atque ipsius mentem assequi, ac vestigiis insistere credunt homines innocentem, nocentemque simul plectendo.

Tertio, promittit Deus, futurum ut non dicatur amplius in Israel, quod olim dicebatur; nec quæstubus locum fore, eo quod pro filio pater, pro patre filius mulctetur; verum supponit, filios in parentum suorum crimina non abituros, neque ullam patribus partem futuram in filiorum suorum peccatis. Sensus hic apparet ex Ezechielis citati loci decursu 18. 25. *Et dixistis: Non est æqua via Domini. Audite ergo domus Israel: Numquid via mea non est æqua? & non magis viæ vestræ pravæ sunt?* &c. Deus non fatetur, se pro patribus nequam justos percussisse filios; diluit e contra criminationem hanc vers. 25. & seq. verum illud non inficiatur, filium impium aliquando fuisse mulctatum propter patris iniqui-

iniquitates severius, quam pœna propter crimina sua fuisset affectus; atque istud intelligendum est de communibus, ac publicis punitionibus, veluti bellis, totius populi captivitate, quæ bonum cum homine nequam involvunt. Deus plerumque hæc mala non immittit in eos, qui primi malorum authores extitere, & qui magis nocentes sunt; plures sæpius generationes operitur, antequam sensibili ratione justitiæ suæ prodat ultionem. Tunc animadvertit in peccata non modo viventium, verum quodammodo etiam defunctorum, eos, ut ita dicam, cum fœnore plectens; *Tarditatem supplicii gravitate compensat*. Hæc autem in Sodomæ, ac Gomorrhæ excidio contigisse liquet, & deinceps in ea ultione, quam in Chananæos in Hebræorum manus traditos exercuit; & demum in Israelitarum dispersione, & captivitate. Qui ex ipsis in servitutem Babylonem abducti fuere, re quidem vera non omnino culpa vacabant; sed ipsis fortasse patres eorum nocentiores fuere, qui pacifice in terra Israel occubuerant.

Quod autem Deus filios propter parentum suorum delicta puniat; id toties, atque passim adeo repetunt Scripturæ, ut ambigi nequeat, quod noluerit hoc pacto Deus Judaico populo supremæ justitiæ suæ specimen præbere, quæ merito semper plectit, quamvis illius rationes non satis semper appareant. *Nullus apud te* (Domine) *per se innocens est: qui reddis iniquitatem patrum filiis, ac nepotibus in tertiam, & quartam progeniem*, inquit Moyses Exod. 34. 7. & Job. 9. 17. *In turbine conteret me, & multiplicabit vulnera mea etiam sine causa*. Et Psalmista psal. 18. 14. *In memoriam redeat iniquitas patrum ejus in conspectu Domini, & peccatum matris ejus non deleatur*. Et Tobias 3. 3. *Non reminiscaris delicta mea, vel parentum meorum*. Et Jesus Christus in Evangelio Matth. 23. 35. *Ut veniat super vos omnis sanguis justus, a sanguine Abel justi, usque ad sanguinem Zachariæ*. Quando permittit Deus, ut nobis vel corporis vita, vel fortunæ bona eripiantur, nihil nobis adimitur, quod proprie, ac absolute nostrum sit: habet ille in hæc omnia perfectum, absolutumque dominium.

Sanctus Augustinus Enchiridion cap. 46. & epist. 98. nov. edit. locum hunc explicat de filiis, qui oriuntur sontes, non solum criminis Adam, verum scelerum quoque parentum propriorum, unde vitam arripuere. Hos sententiæ illi putat obnoxios: *Visitabo iniquitatem patrum in filios in tertiam, & quartam generationem*, donec in novum fœdus per regenerationem minime ingressi fuerint; atque hanc eam esse felicem regenerationem, quam Ezechiel præviderat, dicens, *parabolam illam non ultra futuram in proverbium in Israel: Patres comederunt uvam acerbam, & dentes filiorum obstupescunt*. Nam in Baptismate criminis hujus, cum quo nascimur omnes, remissionem accipimus.

℣. 6. Faciens misericordiam in millia his, qui diligunt me.] Nequimus sine repugnantia quadam audire, Deum ultricis justitiæ suæ effectus in filios eorum extendere, qui eum læserunt, usque ad tertiam, & quartam generationem: quoniam sententia hæc injustitiæ specimen quoddam complecti videtur, cujus haud capacem Deum arbitramur. *Sub Deo justo nemo miser esse, nisi mereatur, potest*, inquit Sanctus Augustinus. Quoad misericordiam vero res non ita se habet. Quemadmodum ea simpliciter est gratuita, & Deus quos vult, illius effectus experiri facit, facile intelligimus, ipsum eam quousque lubet extendere erga illos, a quibus amatur, atque erga posteros illorum. Scripturæ omnes de bonitatis Dei loquuntur excessu. Neque enim illi satis est amicos suos beneficiis omnibus cumulare; verum large, effuseque in eorum filios habita meriti patrum ratione liberalissime impertit. Quot enim beneficia ob sanctos Patriarchas Abraham, Isaac, & Jacob, eorum posteri non acceperunt? Quoties Veteris Testamenti viri sancti in precibus suis ad Deum non invocarunt amicorum suorum nomina: horum Patriarcharum, de quibus locutus sum: David, qui fuit vir juxta cor illius? Hebræi, ut Dei misericordiæ magnitudinem ostendant super justitiam, hac utuntur ratione loquendi. Sanctus Michael, qui ultionem significat, una tantum ala volat; sed Gabriel duabus. Sanctus Paulus melius cap. 2. 4. ait: *Deus, qui dives est in misericordia*; & Psalmista psal. 144. 9. *Miserationes ejus super omnia opera ejus*.

℣. 7. Non assumes Nomen Domini Dei tui in vanum.] Sine justa causa non assumes illud; non inaniter, & abs re divinum nomen hoc enunciabis. Hebraicus textus [1] *Non assumes nomen Domini Dei tui, ut falsum affirmes*. Plures inveniuntur loci [2], ubi Hebraicum *Schave* mendacium significat. Et Moyses ipse in Deuteronomio utitur voce *Schave*, ubi Legem repetit, quæ falsum testimonium interdicit. Chaldaica versio habet: *Non jurabis inutiliter nomen Dei; quia apud Deum non erit innocens, qui pejeraverit*. Ubi videmus, inutiliter jurare positum, perinde ac æquipolleat verbo pejerare.

Melioris notæ Interpretes [3] conveniunt, Deum hic non prohibere simpliciter inania, ac cum levitate peracta juramenta; verum etiam mendacium, ac perjurium condemnare. Iudæi, qui Domini nostri ævo [4] aderant, sibi fas esse arbitrabantur per cœlum, per terram, per urbem Hierusalem, per proprium caput jurare. Putabant, quod per Templum jurare, minimum adstringeret; sed per aurum Templi jurantes tenerentur; uti quoque per altare [5] jurare, nihilum esset.; juramentum vero per oblationes, quæ super aras fiebant, obligaret. Jesus omnes has explicationes subvertit; & Psalmista eorum, qui benedictionem Domini accipiunt, albo illum adscribit, *qui non accepit in vano animam suam, nec juravit in dolo proximo suo*. Psalm. 23. 4. Vulgatum apud Hebræos jurandi genus erat: *Vivit Dominus, & vivit anima tua*. Philo de special. legib. suadet, si quis jurare velit, adhibere potius terræ nomen, Solis, astrorum, cœli, ac mundi totius, potiusquam omnipotens Nomen Dei. Addit quoque quosdam proclives adeo esse ad jurandum, ut minimum attendant, vel ad locum, utrum sacer sit, an profanus; neque ad tempus, utrum deceat, nec ne; neque ad se ipsos, utrum mundi sint corpore, & spiritu; neque ad negotia, utrum magni momenti sint, necne. Minimum animum advertunt, quod frequentia juramenta non sunt signa, quæ bonam ipsorum fidem probent: sed esse in contrarium argumenta. Dei nomen tripliciter in vanum assumitur. Primo, jurejurando asserendo factum iri, quod fieri nequit. Secundo, affirmando id, quod scis esse falsum. Tertio, Nomen Dei temere, audacter, & sine causa enunciando.

Theodoretus q. 41. in Exod. aliique plures [6] contendunt lege hac cautum esse, ne sanctum Dei nomen adhibeatur in aliis rebus, præterquam sanctis, utili-

---

1 לא תשא את שם יהוה לשוא.
2 Vide Deuteronom. 5. 20. Exod. 20. 16. Levitic. 19. 12. Psalm. 4. 3. 37. 13. 61. 10. Ezechi. 12. 24, & 13. 6, Osee 10. 4. & 12. 2. Jonas 2. 9. Zach. 10. 2. Matth. 5. 33.
3 Vatablus, Grotius, Estius &c.
4 Matth. 5. 33. 34. 35. 36.
5 Matth. 23. 16. 18.
6 Munsterus, Marianus, Rivetus, Bonfrerius, Menochius &c.

utilibus, ac necessariis; quis illud enunciet, nisi orando, docendo, aut in aliis id genus occasionibus; ne quis ludens, irridens, loquendi gratia, quod nimis frequens est, illud appellet. Tertullianus de Idol. c. 20. & alii quidam Patres [1], credidere Deum hic interdicere, ne quis nomen illius Idolis tribuat, ac inanibus Diis, qui quandoque in scriptura *vanum*, aut *vanitas* nuncupantur. Lex quoque hæc continet edictum, nequaquam Deorum alienorum nomina in juramentis adhibendi (Exod. 23. 13.) & nomen Dei blasphemandi. *Levit.* 24. 16.

Nec enim habebit insontem, qui assumpserit nomen Domini Dei sui frustra.] Non excipiet illum Dominus tanquam innocentem, verum in ipsum severissimis [2] aget supliciis. Hæc est *Lytotis* sermonis figura, quæ rem invisam imminuit. Chaldaice; *non justificabit illum*; videlicet, *veluti sontem plectet*. Infert hinc Estius præceptum hoc alia prohibere præter simplicem facilitatem usurpandi nomen Dei, ut in rebus levibus veritas asseratur. Ex pœnæ severitate conjicitur intelligendum esse de periurio. Hebræi [3] docent, si quis alium audit nomen Dei frustra jurantem, aut falso, aut cum blasphemia, debere illud anathemate ferire; quod si illum non ferit, debere se ipsum huic pœnæ submittere. Si quis coarguebatur eo quod sciens jurasset, flagellis damnabatur: sin autem inconsultus jurasset, nulli pœnæ tenebatur, nullique sacrificio.

℣. 8. Memento, ut diem Sabbathi sanctifices.] Ostendimus ad Gen. 2.3. Sabbathi observantiam temporibus Moysis tantum cognitam fuisse. Adnotavimus etiam Exod. 16. 23. præceptum hoc traditum fuisse in Sinai. Hic reliquæ nobis partes sunt, ut ostendamus in quo hæc Sabbathi observantia consistat. Deus hunc diem jubet sanctificari, atque die hac ab omnibus operibus servilibus abstineri, atque ab iis omnibus, quæ ab Creatoris cultu possunt avertere, qui septima die post mundi creationem quieverat. *Deus sanctificat septimam diem*; scilicet separat, ab aliis diebus distinguit, eam suo cultui, ac venerationi destinat.

Homo naturali lege tenetur omne tempus suum Deo tribuere, atque ad illud se ipsum, omnesque actiones referre. Verum in ea necessitate in plurima necessaria negotia ad vitam servandam, atque ad legibus societatis, cui tenetur, satisfaciendum tempus dividendi, Deus unum in hebdomada statuit diem, quo vult, ut quisque sæcularibus exutus curis magis peculiari ratione illi vacet. Itaque lex Sabbathi legem naturalem determinat, quæ determinatio cum sit de jure positivo dumtaxat, in Dominicum diem, quo Ecclesia Christiana colit Jesu Christi resurrectionem, transferre potuit obligationem consecrandi in Domini cultum unius diei in hebdomada.

Prior, atque magis indispensabilis hujus præcepti obligatio est cultui, ac Domini servitio vacare eo pacto, quo ille præcepit. Vera Festivitas in eo stat præcipue, ut quisque debitum suum persolvat, *Thucydides ait l.* 1. Secunda obligatio, quæ ex priori consequitur, in eo est, ut generatim ab iis omnibus nosmet abstineamus, quæ a Dei cultu nos dimovere possent; & præsertim ab omnibus servilibus operibus, quæ cum spiritus requie, & pace cordis simul esse non possunt, quæ necessaria sunt, ut cultus noster Deo fiat acceptus. Hoc autem notatur ℣. 10. *Non facies omne opus in eo.*

Primum Dei in hoc præcepto consilium est servandi in homine orbis conditi memoriam. Infundere quoque conatur in Israelitas humanitatem, erga servos suos, alienos, ac etiam animantia, illis requiem Sabbathi indicens: *Sanctificabis, ait, diem Sabbathi*

A *tu, & filius tuus, & filia tua, servus tuus, & ancilla tua, jumentum tuum, & advena, qui est intra portas tuas.*

Iudæorum sententiæ quoad modum, quo se teneri ad Sabbathi observantiam arbitrabantur, non usquequaque uniformes fuere. Id sibi alio tempore quædam licere censuerunt, quæ alio nefas putarunt. Vide Buxtorfium Synag. Iud. c. 11. Macchabæis imperitantibus ea reverentia Sabbathum coluere, ut ea die ne se defendere quidem auderent, etiam justo in bello, atque cum maxime urgeret necessitas; sed deinde nulla eos vetuit religio, quin se se tutaturi ad arma confugerent, 1. Macc. 2. 34. &c. Maimonides aqud Cunæum de rep. Hebræorum l. 2. c. 22. docet quoque Hebræis licere Æthnicorum urbes obsidione

B vallare; ac præliari adversus illos die Sabbathi. Tempore Iesu Christi armentum agebant potum, e foveis eruebant, si forte illuc Sabbatho ceciderat, Matt. 12. 10. 11. 12. sed irridenda prorsus religione, Dominum arguebant, quod ea die curaret infirmos. Hodie, si quod animal in foveam cecidisset, eum Sabbatho nolunt educi, sed tantum illi escam deferri illuc, ubi reperitur.

Liquet ex Moyse die Sabbati iter aliquod peragi potuisse. Unusquisque a tentorio suo ad Tabernaculum Domini poterat proficisci, & qui magis aberant, ad duo passuum millia saltem distabant. Rabbini docent [4], licuisse ad duodecim millia passuum proficisci; sed deinde spatium hoc imminutum fuit, ut videbimus infra. In Deuteronomio c. 16. 7. dicitur, quod

C Paschalis agnus vespere Paschatis immolabitur, & mane in crastinum quicumque abire poterit; quin itineris, quod inire possint, longitudo determinetur. *Et coques, & comedes, maneque consurgens vades in tabernacula tua*. Elisæi hospita 4. Reg. 4. 23. cum vellet hunc Prophetam invisere, eumdem efflagitatura, ut defunctum filium ab inferis excitaret, vir ipsius dixit illi: *Quam ob causam vadis ad eum? hodie non sunt calendæ, neque Sabbathum?* Illa igitur eo aliquando die Sabbathi proficiscebatur, aut diebus Neomeniæ; & via non adeo erat brevior. A *Sunam* ad Montem Carmelum, ubi Elisæus morabatur, tres saltem intererant leucæ. Non igitur hactenus constitutum erat, ut deinceps, iter Sabbathi duorum mille cubitorum ab urbis porta, qui sunt passus mille, vel

D octo stadia. Legimus in Actis 1. 12. Montem Olivarum abesse ab Ierusalem, quantum itineris Sabbatho fieri licet. Interpres Syrus septem interesse inquit stadia, videlicet octingenti, & septuaginta quinque passus: sed Iosephus Antiq. l. 20. c. 6. quinque tantum statuit, scilicet sexcentos passus, & viginti quinque. Itaque videtur spatium itineris in Sabbatho, non satis esse constitutum. Ut hæc minuta scrutemur, non prolixius adlaborabimus: hoc profecto constat, itinera longa die Sabbathi expleri non potuisse: *Cavete ne fiat fuga vestra hieme vel Sabbatho*: Salvator ait in Evangelio Matt. 24. 20. & Ovidius;

Invitos currere coge pedes.
Nec pluvias opta nec te peregrina morentur Sabbatha.

E Lex Sabbathi requiem severius imperabat, quam aliarum festivitatum, uti ostendimus cum de Paschate edissereremus. Ignem accendere, escas præparare diei Sabbathi nefas erat; hoc autem erat fas die Paschatis, Exod. 22. 16. Ob Sabbathi violationem supplicium mors erat Exod. 25. 2. idque contigisse in eo videmus homine, qui Sabbatho ligna colligebat Num. 15. 32. & seq. Philo l. 3. de vita Mos. asserit, diebus Sabbathi Moysen consuevisse populi concionem indicere, eum de iis, quæ ipsi agenda essent, vel dicenda, edocere, & illis vias præscribere, quibus virtu-

1 Clem. Alexandr. & Cyrillus.
2 Grotius, Menochius, Rivetus &c.
3 Maimonid. tract. Schebuoth c. 12.
4 Talmudici, Maimonid. & Mikotzi &c. apud Selden. de jure nat. gent. l. 3. c. 9.

virtutem adipiscerentur, in dies proficerent magis, & vitam, moresque melius instituerent: quare fit, ut ad hanc usque diem, inquit ille, Judæi Sabbathum transigant legibus patrum suorum studentes, & naturales res meditantes.

Samaritani præ Judæis magis religiosi sunt, vel si lubet, superstitiosi Sabbathorum observatores. Ignem non accendunt, connubia non exercent, a loco suo non moventur, nisi ut in domum Domini proficiscantur; atque nihil aliud tota illa die peragunt, nisi Legem lectitare, Deum rogare, illi gratias agere [1].

Sabbathum incipiebat die Veneris vespere, & Sabbatho eadem hora desinebat. Levit. 23. 32. *A vespera usque ad vesperam celebrabitis Sabbatha vestra*. In unaquaque domo lampas accendebatur sub noctis innitium, qua hæc festivitas incipit. Id liquet ex Seneca. Judæi id nunc quoque facere consuescunt. Vide Leonem Mutinensem par. 3. c. 1. de cerem. Judæor. Ethnici authores de Sabbathi jejunio sæpius loquuntur; perinde ac ea die regulariter jejunia servassent: *Recutitaque Sabbatha palles*, ait Persius sat. 5. Et Petronius; *& non jejuna Sabbatha lege premes*. Et Iuvenalis de Iudæa loquens ait, Reges ibi diem Sabbathi nudis pedibus transigere

Observant ubi festa mero Sabbatha Reges.

Verum Scaliger ad Euseb. Can. Isagog. l. 2. observavit jure, Ethnicos appellare Sabbatha, quascumque Judæorum festivitates. Horatius Noemeniam vocavit Sabbatha tricesima.

.... Hodie tricesima Sabbatha; vin tu
Curtis Judæis oppedere?

& quemadmodum quadam e festivitatibus suis illi jejunabant, exempli causa, die Expiationis solemnis, Ethnici retulere, illos Sabbathis jejunare consuevisse. Seldenus de jure nat. & gent. l. 3. c. 15. observat etiam, quemadmodum judæi plerumque bis in hebdomada jejunabant, Luc. 18. 12. *Jejuno bis in Sabbatho*; scilicet feria secunda, & quinta; & duo hi dies, uti & Sabbathum post septenos orbes revertebantur, inde occasionem arreptam fuisse dicendi, quod Iudæi Sabbatho jejunarent; quod omnes Hebræi refellunt, qui unioni consensu docent, ea die jejunium esse interdictum.

Profani authores, qui de Iudæorum Sabbatho locuti sunt, invidiam, ac inscitiam suam detexere, cum festivitati huic originem tribuere voluerunt. Diodorus Siculus credit Hebræos diem Sabbathi in honorem Saturni celebrasse, quia apud Ethnicos dies illa falso huic numini erat dicata, atque dies Saturni appellabatur. Sed Plutarchus in Sympos. l. 4. ait Hebræos in honorem Bacchi Sabbathum coluisse, quia in Bacchi solemnitatibus, clamabatur; *Saboi*. Author hic addit Iudæos diebus Sabbathi ebrietati, & solatiis vacasse, & maximum illorum Pontificem ea die apparere consuevisse mitra exornatum, & cothurnis, & caprina pelle tectum, vel oblonga veste indutum, cujus imam partem crepitacula ornarent. Refert autem in ipsorum sacrificiis cymbala personare, neque umquam mel offerri. Ex hac narratione lumen aliquod veritatis apparet, plurima fabulosarum circumstantiarum turba involutum.

Appion Grammaticus neque præ cæteris æquus erat Iudæis, neque de ipsorum ritibus magis edoctus, quamquam ævi sui sapientissimus haberi voluerit. Exprobrat autem Iudæos, perinde ac Sabbathum celebrarent, quod die illa turpi infirmitate essent liberati, quam Ægyptiis *Sabbo* nuncupant. Lactantius Sabbathi nomen a voce *septem* derivat. Sed constat fluere ex Hebraico *Schabbat* שבת, quod significat requiem.

℣. 10. NON FACIES OMNE OPUS IN EO.] Nullam artem exercebis; nullum opus servile operaberis, ut temporale aliquod lucrum acquiras. Veteres sæpius legem hanc cum exceptione recitant: Tertullianus

A adversus Iudæos 4. *Omne opus servile non facietis in eo, præterquam quod ad animam pertinet*; & l. 4. contra Marcionem: *Non facietis omne opus in ea, nisi quod fiet omni animæ*. Hieronymus ad cap. 28. Isajæ: *Lege præceptum est ne in Sabbatho opus servile faciamus .... ut illa tantum faciamus, quæ ad animæ salutem pertinent*; ita alii aliter, perinde ac Lex ita esset lata: *Non facies omne opus servile in eo, nisi in iis rebus ubi periculum vitæ immineret*. Quod a vetustissima glossa desumptum est, cui summa accessit authoritas, & ex veteribus Iudæorum libris, & ex Iesu Christi ipsius testimonio in Evangelio Matth. 12. 35. ubi docet eruendum e fovea animal, quod illuc die Sabbathi deciderit. Sed recentiores Rabbini aliter consuescunt, cum nihil illis sit antiquius, quam B Scripturarum nostrarum authoritatem imminuere, atque a nostris dogmatibus quam longe discedere. Doctores Iudæi Sabbathi observantiam quamplurimis adeo minusculis obligationibus onerarunt, ut eas penitus exequi impossibile videatur, ita ut confiteri minimum ambigant; si populus Israel duo Sabbatha observare posset, uti decet, esse futurum, ut statim omnibus iis malis, quibus obnoxius est, liberaretur. Vide Buxtorfium Synagog. Ind. c. 11. Eorum religio eo usque pervasit, ut pomum vel coquere, vel mundare, pulicem, vel muscam, vel aliud quodpiam insectile, cujus sexus notari queat, interficere; cantare, vel fidibus pulsare, ita ut infans obdormiens excitari queat, summum sit nefas.

SERVUS TUUS, ET ANCILLA TUA, JUMENTUM C TUUM.] Deus hoc præcepto dominorum in servos duritiam moderatus est; atque ut illis majorem instillet humanitatem erga ipsorum similes, vult, ut eamdem in bestias ipsas exerceant, quæ ipsis in laboribus eorum inserviunt. Veteres velut expiandum crimen censuerunt, animalia, quæ nobis inservierunt, perimere. Porphyrius de abstinen. l. 4. de Essæis asserit Essæos numquam eis necem intulisse, neque in gravioribus belli necessitatibus. Lex Triptolemi (idem de abstin. l. 4. Ζῶα μὴ σίνεσθαι) vetabat percutere, atque excruciare animalia. Apud Romanos numquam, neque festivis diebus requies permittebatur mulis, equis, & asinis. Cato de re rustica c. 138. *Mulis, equis, asinis feriæ nullæ, nisi in familia sunt*.

SERVUS TUUS, ET ANCILLA TUA.] Hebræi domi- D ni servos ad Sabbathi observantiam cogere non poterant, nisi Iudaica Religione per circumcisionem essent initiati, si homines erant, vel baptismate, si mulieres. Non poterant autem adhibere servos suos, neque animalia, neque hos advenas, qui ad Sabbathi observantiam minime tenebantur, ut pro ipsis die Sabbathi adlaborarent. Vide Seldenum l. 3. c. 12. de jure nat. Neque Domino licebat servum, aut bovem Ethnico commodare, ut illorum opera die hac uteretur.

ET ADVENA QUI EST INTRA PORTAS TUAS.] Duo advenarum genera in Israelitarum urbibus immorabantur. Alii *Proselyti justitiæ* vocabantur, alii vero *Proselyti forium*. Proselyti justitiæ, & liberti; ii videlicet, qui e Servis Iudæi fiebant, & hoc pacto in D libertatem manumittebantur; atque ut uno me expediam verbo, qui in Iudæorum Ecclesiam erant ingressi per circumcisionem, ac Iudaicæ legis professionem; Sabbathum observare iis conditionibus, quibus Iudæi indigenæ, tenebantur. Sed Proselyti forium, qui in Iudæorum regione incolebant, quin judaicam religionem profiterentur, ea tantum obligatione adacti, ut naturale Ius observarent; hi non solum Sabbathi lege minime tenebantur, quin etiam gravibus erant suppliciis obnoxii, si illum observassent: *Gentilis, qui Legem observabat, reus erat mortis*, ait Maimonides. Nihilominus id non eo rigore observari consueverat; verum satis erat, si virgis addicerentur, Maimonides inquit; quod tamen omni caret verisimilitudine. Verisimilius autem arbitramur, juxta Legis verba, adve-

[1] Epistola Samarit. ad Huntington.

advenas omnes e quacumque essent Religione, qui in Judæorum erant regionibus, Sabbathi requiem observare debuisse. Rectus ordo, ac reipublicæ utilitas hoc exposcebant. Vide Grotium in explic. Decal. ut Græce extat.

℣. 12. HONORA PATREM TUUM, ET MATREM TUAM.] Præceptis, quæ Deum respiciunt, Scriptura immediate subjicit ea, quæ respiciunt parentes; quia post Deum hi præ cæteris amorem nostrum ac reverentiam merentur. Lex ad litteram hic præcipit tantum honorem, ac reverentiam, quæ genitoribus debetur: verum conveniunt Interpretes sub iis verbis omnia intelligenda esse officia, quæ natura, & humanitas a filiis expetunt erga parentes ipsorum, obedientiam, submissionem, reverentiam, amorem, gratitudinem, in ipsorum temporalibus, ac spiritualibus egestatibus opem: & nihil explicite magis in Scripturis commendantur, quam hæ obligationes. Vox Honorare Num. 24. 1. 1. Timoth. 5. 3. 17. accipitur pro benefacere, gratificari, vitæ necessaria suggerere.

Deus morte mulctari eos jubet Exod. 21. 15. 17. qui percusserint, aut maledixerint parentes suos; & maximum inter temporalia bona, quæ est vitæ longitudo, iis pollicetur, qui eos debito honore fuerint prosecuti: *Ut sis longævus super terram*: quæ promissio legis totius adhæret observantiæ. Levit. 25. 18. & Deut. 4. 40. 6. 2. 11. 9. & Ezech. 20. 11. &c. Philo de decem præceptis merito ait parentes Dei esse ministros, quibus utitur ad filiorum productionem. Qui ministrum contemnit, contemnit & eum, cujus minister est. Genitores sunt veluti visibiles Divinitates, qui quodammodo creatorem in filiorum productione imitantur; cum hoc porro discrimine, quod Deus totius mundi creator est, & parentes suos tantum filios producunt. Fieri autem nequaquam potest, ut qui Deos hos visibiles contempserint, quibus plurimum debent, honorare queant, uti fas est, Deum invisibilem Creatorem universorum. Hebræi volunt, quod discipulus magistrum suum, a quo Legem didicit, parentibus suis præferat in officiis, ac reverentia, quæ illi debetur.

Videmus in Evangelio Matth. 15. 4. 5. Judæos olim, ut præcepti hujus eluderent vim, dixisse parentibus suis, se omnia bona sua Domino dicasse, neque amplius sibi integrum esse, ut ipsa disponerent, iisque uterentur, ut, qua indigerent, ferrent opem: *Munus quodcumque est ex me, tibi proderit &c.* Sed Rabbinorum [1] hodie sensus æquiores sunt, ac magis humani; quandoquidem docent, filiis durissima quæque esse subeunda, ut parentes suos alant. Dicunt etiam filios patribus suis victum comparare debere ex iis artibus, quas patrum cura perceperint; sin autem nullam ipsos vel edocuerint, vel edocendos curaverint, filios patribus alendis nequaquam teneri; Dogma periculosum sane, ac penitus crudele. Addunt etiam, filiis patres alendos, seu his filiis res bene cedat, seu male. Etenim si res filio non suppetit, ad mendicitatem usque redigi debet, ut patri præstet alimenta [2]. Inter Ægyptios [3] filii non tenebantur patribus suis ad victum necessaria conferre, cum hi summa laborarent inopia. Sed lex filias obligabat. Quidam extiterunt populi, qui pietate barbara, inauditaque misericordia adducti parentes suos enecabant; si capularis senectus, aut gravis infirmitas vitæ reliquum illis molestum effecisset. Nec defuerunt alii, qui patribus vitam eripere maluerunt, quam in servitutem abduci paterentur.

Scriptura nihil istic patribus præcipit erga filios; supponit enim, patriam charitatem legum omnium loco futuram: & quemadmodum parentum, ac filiorum officia mutua sunt, videtur, præcipiens filiis, ut parentes suos colant, innuere quoque patrum munia erga filios: namque ideo filiorum observantiam, amorem, ac obedientiam merentur patres præsertim, quia summa benevolentia filios suos complectuntur, atque in id maxime adnituntur, ut optimis præceptis, ac disciplinis instituantur. Græcus quidam Auctor (Alexis apud Vitruvium Præf. in lib. 6.) dicebat, summas laudes Athenienses mereri, ex eo quod, cum cæteri Græci sine exceptione præciperent filiis patres alere, Athenienses id illis imperabant solum, quos patres illorum aliqua arte, aut disciplina curassent imbuendos.

UT SIS LONGÆVUS SUPER TERRAM.] Septuaginta [4] vertunt: *Ut felix sis, ac diu in bona terra vivas.* Hebraicus textus [5] verti potest; *Ut prolongent dies tuos &c.* Ut parentes tui precibus diuturnam tibi vitam obtineant. Hæc veterum erat sententia, Deos imminuere vitam illorum, qui parentibus suis victum negarent. Vide Homerum Iliad Δ, & Iliad Ρ. Demosthenes in Orat. in Aristog. ait, hominem sine fide, ac Deorum hostem habendum esse, qui sancta adeo negligit officia.

Patres [6] animadvertunt, Scripturam ad litteram hic temporalia tantum polliceri bona legis hujus observatoribus: verum illa minime excludit æterna bona, quorum figura, & pignus est vitæ, quam spondet, diuturnitas. Neque hæc longæ vitæ promissio juxta litteræ pressam significationem est intelligenda: quandoquidem experientia constat, plures filios patrum suorum cultores non diutius in hoc orbe degere, sicuti S. Ambrosius observat in Psalmum 63. n. 8.

℣. 13. 14. 15. NON OCCIDES, NON MOECHABERIS, NON FURTUM FACIES.] Septuaginta, & veteres quidam [7] tria hæc præcepta sequenti ordine digerunt: *Non Mœchaberis, non occides, non furtum facies.* S. Lucas 18. 20. & S. Marcus 10. 19. in textu Græco, Septuaginta dispositionem sequuntur.

NON OCCIDES.] Quidam [8] præceptum hoc ad homicidium dumtaxat coarctant, ita ut plagæ, & vulnera, quæ mortem non inferunt, præcepto hoc minime prohibeantur; verum notæ melioris Interpretes [9] credunt Decalogi præcepta in omni eorum extensione esse capienda; & non reale Homicidium dumtaxat, verum etiam vulnera, omnem vim, odium, contumelias, inimicitias, ultionem privata authoritate peractam &c. præcepto non occidendi contineri: & prætera non interfectorem modo, verum etiam eum, qui vel consilium præstat, vel opem, vel quoquo modo criminis illius particeps fit, reos esse homicidii.

Deus reservavit sibi jus vitæ, ac mortis in homines; Noe post diluvium Genes. 9. 5. 6. declaravit futurum, ut, quicumque humanum effunderet sanguinem, sanguis illius effunderetur. Cum reipublicæ interest, aliquem tolli, confugere necesse est ad Principes, quos Deus constituit; nec ulli uspiam jus est, ut a se ipso sibi justitiam administret. Si ut vitam, ac honorem tuum tuearis, necesse fuerit vim vi repellere, atque adversarium occidas, ut juxta leges hoc homicidii crimine excusari valeas, necesse est, I. ut nihil, nisi vitam tuam tutaturus, pro tua incolumi-

---

1 Maimonides, Halac. Memarin. c. 6. &c. apud Selden. de jure nat. & gent. l. 7. c. 2.
2 Drusius in Levit. 19. 3.
3 Diodor. l. 1. & Herodot. l. 2. c. 35.
4 Γὺα μακροχρόνιος γένῃ ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἀγαθῆς, &c.
5 למען יאריכון ימיך
6 Hieron. l. 3. in Ep. ad Galat. & Dialog. contra Pelag. Ang. qu. 93. in Exod. & In caput 3. Ep. ad Galat. & lib. 1. contra adverſ. Legis, & Prophetarum.
7 Philo de Decalog. Tertull. l. 1. de pudicitia.
8 Rabb. Salom.
9 Menochius, Grotius, Rivetus.

columitate peregeris; II. ut hostem nequaquam fueris aggressus; III. ut nulla tibi ulciscendi, aut inimicum enecandi, libido fuerit: IV. denique ut justæ defensionis regulas nequaquam fueris prætergressus. Has autem conditiones requirunt Patres [1], ut te necessariæ defensionis causa aliquem probes interemisse.

Leges civiles permittunt vim vi repellere, neque capite damnant eos qui vitam suam servaturi, aut eas, quæ servaturæ castitatem homicidium patrarint. Lex Moysis nocturnum furem enecari permittit Exod. 22. 2. eos tolerat, qui proximi sui mortem ulturi sanguinem effundunt Deut. 19. 6. patitur denique Talionis legem Deuter. 19. 6. verum exceptiones hæ intra eos fines sunt revocandæ, quos illis Evangelium, ac Patres constituerunt: *His igitur exceptis quod vel Lex justa generaliter, vel ipse fons justitiæ, Deus, specialiter occidi jubet; Quisquis hominem, vel seipsum, vel quemlibet alium occiderit, homicidii crimine innectitur.* Aug. l. 1. de Civit. Dei c. 21.

Lex Moysis, æque ac Ægyptiorum leges [2], non permittunt dominis suos servos occidere; sed aliorum populorum leges illis hanc deferunt facultatem. Viris olim vitæ mortisque jus erat in mulieres apud quosdam populos. Græci, ac Romani permittebant, vel patiebantur saltem, filios recens natos exponi; quod neque apud Judæos [3], neque apud Ægyptios, teste Diodoro lib. 1. fas erat. De abominabili offerendi homines consuetudine, quæ passim apud Phœnices, Ægyptios, Arabes, Idumæos, Moabitas, Cretenses, Gallos, Carthaginienses invaluit, alibi loquemur. Consuetudinem hanc Hebræi quoque sæpius imitati sunt, sed non semel a Scriptura prohibetur.

NON MOECHABERIS.] Judæi quidam interdictum hoc ad solum adulterium restringunt, ac credunt Decalogi præcepta complecti eas obligationes tantum, quæ præcise per ea exprimuntur vocabula, per quæ vulgo appellantur; & explicationes, atque exceptiones, quæ deinde possunt occurrere, judicialia esse præcepta, vel moralia a primis diversa. Verum nobis persuasum est ad præceptum hoc ea omnia esse referenda, quæ vel ab ipso manant, vel ipsius explicationes existunt. Cum S. Augustino qu. 71. in Exod. & celeberrimo quoque Interpretum [4] credimus, quod *nomine Mœchiæ omnis illicitus concubitus, atque illorum membrorum non legitimus usus prohibitus debet intelligi*. Itaque non adulterium solum tum ex viri, cum ex mulieris parte, verum etiam quodcumque contra naturam scelus, incestum, raptum, fornicationem, tactus, adspectus, oscula impudica, cogitationes, & desideria castitati contraria præcepto hoc prohiberi certum est: quamquam non omnia iisdem pœnis propositis, eodemque rigore prohibeantur: cum enim non omnia sint æque deformia, ita sub eadem specie strictim non comprehenduntur.

Ante legem adulterii pœna ignis fuisse videtur, quod ex historia Thamar Genes. 38. 24. potest inferri. Post Legem adulterium morte plectebatur [5], tum in homine, cum in muliere. Imperatores Constans, & Constantinus [6], eamdem in adulteros pœnam constituere. Ægyptii teste Diodoro l. 1. Bibl. non adeo erant severi: *Qui vim ingenuæ attulisset, huic genitalia præcidi jubebant. Si persuasu esset adulterium commissum, viro mille plagæ fustium, mulieri narium detruncatio irrogabatur.* Populi omnes probe instituti crimen hoc usquequaque sunt abominati. Illud enim censuerunt maximam, quæ conjugali fidei inuri queat, contumeliam, veluti irreconciliabilium inimicitiarum in familiis originem, turpitudinis, & confusionis fontem; quod sæpius foras emergit, quod civilis societatis vincula dissolvit, quod odium, dissensionem, ac zelotypiam in conjuges immittit. Denique hoc scelus est, quod æque & Religio, & civium leges horrent, quoniam utrarumque diruit fundamenta: Job. 31. 11. 12. *Hoc enim nefas est, & iniquitas maxima; ignis est usque ad perditionem devorans, & omnia eradicans genimina.*

NON FURTUM FACIES.] Præceptum hoc furtum rerum cujuscumque generis prohibet; usurpationem, ac alienorum bonorum detentionem, seu fraude, aut dolo malo peractam, seu astu, seductione, aut violentia. Itaque furtum, rapina, peculatus, fœnus, fraudes in commerciis, in artificum persolvendis operibus, & creditoribus reddenda pecunia, æque præcepto hoc interdicuntur.

Hebræi plures apud Munsterum falso opinantur, præcipue intelligendum esse de Hominum latrocinio, quod latine proprio vocabulo *plagium* nuncupamus; scilicet cum emitur, aut venumdatur homo liber pro servo, vel cum servum vendimus, qui nostra minime interest. Furtum hoc inferius notatur cap. 21. 16. *Qui furatus fuerit hominem, & vendiderit eum, convictus noxa morte moriatur*; illudque capitis supplicio constituto prohibetur. Aliæ furti species alibi peculiariter cum proprio quæque supplicio referuntur, quæ singulæ locis suis explicabuntur. Observandum est, quod Salomon ait; simplex furtum nequaquam esse turpe, neque alicui turpi, vel afflictivo obnoxium esse supplicio; Proverb. 6. 30. *Non grandis est culpa, cum quis furatus fuerit: furatur enim, ut esurientem impleat animam: Deprehensus quoque reddet septuplum, & omnem substantiam domus suæ tradet.* Lex nullam corpori infligebat pœnam, & actio illius nequaquam ipsum infamem efficiebat.

℣. 16. NON LOQUERIS CONTRA PROXIMUM TUUM FALSUM TESTIMONIUM.] Præceptum hoc nequaquam coarctandum est ad falsum testimonium, quod quis coram Iudice reddit Dei nomine interposito. Crimen hoc septimus jam damnavit versiculus. Verum Lex hæc omnia falsitatis crimina respicit, mendacia, calumnias, accusationes in proximum, sive coram Iudice, sive secus: Iudicum corruptionem, Patronorum, testium, delatorum, epistolarum, instrumentorum; verbo, quodcumque bonam fidem, ac Iustitiam lædit, quæ in vitæ commercio regnare debent. Præceptum hoc Exod. 23. 1. Levit. 19. 2. latius exponitur. Lex in illos maledictiones enunciat, qui injuste in viduam agunt, & in orphanos. Ægyptii ea damnabant pœna calumniatores, quam illi aliis infligi volebant; & lex hæc viguit, vigetque apud plerosque populos.

℣. 17. NON CONCUPISCES DOMUM PROXIMI TUI, NON DESIDERABIS UXOREM EJUS.] Septuaginta hic ante domum præferunt uxorem, uti quoque Hebraicus textus, & Vulgata Deut. 5. 21. & pro, *nec bovem, nec asinum, nec omnia quæ illius sunt*; Græca lectio habet [7]: *nec bovem, nec jumentum, nec aliquid ex mobilibus, aut rebus, quæ ad illum spectant*. Samaritanus textus affert huc prolixam satis additionem partim ex Deuteronomio c. 27. 2. desumptam. Hic integram habes: *Cum Dominus introduxerit te in terram Chananæorum, ad cujus possessionem proficisceris, eriges diu ingentes lapides, & calce levigabis eos, ut possis in eis scribere omnia verba legis hujus: Jordane autem transmisso lapides hos, de quibus loquor, constitues in monte Garizim* (in Hebraico Judæorum textu, & in Vulgatæ Deuteronomio habetur, in monte Hebal) *& ædi-*

1 Lactant. l. 6. Divin. instit. Basil. Ep. Canon. c. 55. Ambros. l. 3. de officiis c. 4. Aug. l. 1. de libero Arbitrio c. 5. & alibi. D. Thomas 2. 2. qu. 64. art. 7

2 Diodor. Biblioth. l. 1.

3 Philo de special. legib. præcept. 6. & 7. ac Tacitus l. 5. *Augendæ multitudini consulitur, nam & necare quemquam ex genitis nefas.*

4 Grotio, Estio, Abenezra, Menochio, Junio, Riveto, Cornelio a Lapide &c.

5 Levit. 20. 10. & 18. 20. 29. Deut. 22. 23. 24.

6 Cod. Theodos.

7 Οὔτε τοῦ βοὸς αὐτοῦ, οὔτε τοῦ ὑποζυγίου αὐτοῦ, οὔτε παντὸς κτήνους αὐτοῦ, οὔτε ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστι

& ædificabis ibi altare Domino Deo tuo , de lapidibus , quos ferrum non tetigit , & de saxis informibus , & impolitis ; & *offeres super eo holocausta Domino Deo tuo , & immolabis hostias pacificas , & epulaberis Domino Deo tuo , & lætaberis coram Domino in monte hoc trans Jordanem , trans viam Occidentis in terra Chananæi , qui immoratur in agro , e conspectu Galgal prope quercum More , Sichem versus .*

Non est difficile conjicere , quapropter locum hunc addiderint Samaritani ; satis palam illorum causæ favet pro monte Garizim contra Judæos .

Præceptum , quod hic explicamus , quæcumque injusta alienorum bonorum prohibet desideria . Complectitur autem quamdam supplementi speciem ad præcepta , quæ præcesserunt , quibus malum perpetrare interdicitur . Aliquis arbitrari potuisset , se culpa vacare , si ab iis pravis actionibus , quæ vetantur , temperasset : verum hic docet Deus nequaquam satis esse , non committere adulteria , non furari , non interficere : vult præterea , ut a pravis cupiditatibus abstineas , quæ noxium constituunt , non secus ac ea patrasses facinora , ad quæ tuæ te rapiunt cupiditates .

Josephus , & Judæi , qui temporibus Jesu Christi degebant [1] , & alii quidam Judæi etiam deinde , quemadmodum Rabbinus David Kimchi [2] , crediderunt nulli peccato obnoxiam esse cogitationem , aut voluntatem peccandi , nisi actio subsequeretur ; quia lex , inquiunt illi , nullum supplicii genus huic cogitationum , & cupiditatum generi infligit . Sed Salvator noster docuit in Evangelio Matth. 5. 27. 28. desideria , ac deliberatam malum operandi voluntatem sufficere , ut quis ante oculos Dei noxius habeatur . Sola ratio quibusdam priscis Philosophis [3] rei hujus veritatem aperuit . Non ille solum , qui malum agit , iniquus est , verum ille quoque , qui illud agendi iniit consilium , Ælianus ait : Qui a malo patrando temperat , quia illud patrare nequeat , æque iniquus est , ac si patrasset . Ita Ovidius .

Quæ , quia non licuit , non facit , illa facit .

Concupiscentia , ac naturalis in malum proclivitas , peccata non sunt , uti neque cogitationes , ac primi motus , quos concupiscentia in voluntate , aut in corpore parit , dummodo attentionem nostram , & consensum præveniant . Hæc desideria non damnat Lex , sed illa tantum , quæ libera sunt , deliberata , ac voluntaria . Concupiscentia in nobis est , illiusque etiam inviti vim experimur : sed in nostra est potestate positum , ut gratiæ auxilio nequaquam assentiamur .

℣. 18. POPULUS VIDEBAT VOCES , ET LAMPADES .] Samaritanus Textus hoc in loco legit , *percipiebat* ; at Hebraicus , & Vulgata ad litteram habent : *videbat voces , & lampades* . Verbum *videre* pro quovis sensu accipitur , uti observat Sanctus Augustinus in confess. lib. 10. cap. 15. *Videndi officium , in quo primatum oculi tenent , etiam cæteri sensus sibi de similitudine usurpant , cum aliquid cognitionis explorant .* Dicimus ; Vide sonum illum ; vide illum odorem , vide illam duritiem , illum saporem &c. Hoc in loco dici potest , populum vidisse quodammodo vocem Dei , juxta mentem Philonis de decem præcept. Vox hominis auditu tantum percipi potest ; sed Dei vox oculis etiam percipitur ; quia verba illius semper efficacia sunt , & cum realibus conjuncta actionibus , quarum oculi potius , quam aures testes sunt . Nomine *vocum* intelligi possunt tonitrua , quæ sæpius nomine hoc in Scriptura innuuntur . Hieremias c. 2. 30. idem ferme ait , ac Moyses : *Videte verbum Domini* . Videtur hactenus Deus Moysi locutus voce distincta , atque articulata , quam populus universus percepit : sed ea , quæ sequuntur usque ad cap. 24.

A ea Moyses , & Aaron tantum intellexere : atque alia ceremonialia præcepta , quæ a capite 25. ad finem usque capitis 31. leguntur , uni tantum Moysi revelata fuere . Vide Exod. 24. 15.

℣. 19. LOQUERE TU NOBIS , ET AUDIEMUS : NON LOQUATUR NOBIS DOMINUS , NE FORTE MORIAMUR .] Septuaginta simpliciter habent : Loquere tu nobis : non loquatur nobis Dominus , ne forte moriamur . Chaldaice [4] : *Loquere nobis , & obtemperabimus* . Samaritanus textus hæc addit : *Dixerunt ad Moysen : Ecce ostendit nobis Dominus Deus noster majestatem , & magnitudinem suam , vocem ejus audivimus de medio ignis , & probavimus hodie , quod loquente Deo cum homine , vixerit homo . Cur ergo moriemur , & devorabit nos ignis hic maximus ? Si enim*
B *audierimus ultra vocem Dei nostri , moriemur . Quid est omnis caro , ut audiat vocem Dei viventis , qui de medio ignis loquitur , sicut nos audivimus , & possit vivere ? tu magis accede , & audi cuncta , quæ dixerit Dominus Deus noster tibi : loquerisque ad nos , & nos audientes faciemus ea .* Quod ex Deuteronomio desumptum est cap. 5. ℣. 24. & seqq.

℣. 22. VIDISTIS , QUOD DE COELO LOCUTUS SIM VOBIS .] Ego vocem meam de nube ostendi vobis . Vide cap. 19. 20. 21. Cœlum pro aere usurpatur . Deus proponit animadvertendum Israelitis , se noluisse illis sub visibili specie apparere , ne arriperent occasionem illius imaginem auream , vel argenteam conflandi ; quare ait versiculo 23. *Non facietis Deos argenteos , nec deos aureos facietis vobis .*

C ℣. 23. NON FACIETIS DEOS ARGENTEOS &c.] Hebraice : *Non facietis mecum &c.* Non habebitis deos aureos , & argenteos cum me . Quod ipsum est ac *coram me* superius ℣. 3.

℣. 24. ALTARE DE TERRA FACIETIS MIHI .] Deus poscit altare de terra , ne populus altaribus his magis solidis , quæ exstruxisset , adhæreret . Arbitrari aliquando potuisset , altaria hæc olim consecrata , peculiarem cultum mereri ; & quemadmodum in deserto sæpius sedes erat immutanda , Altaria multiplicata fuissent , cum hoc periculo , ut populus in idololatriam prolaberetur . Quidam volunt , nomine Altaris e terra intelligi lateritias aras ; sed explicare præstat de Altari e cespitibus . Veteres sæpius de his Altaribus loquuntur festinanter ex-
D structis .

Lucanus Phasal. 9.

Erexit subitas congestu cespitis aras ,

Ovidius Trist. 5. Eleg. 6.

Araque gramineo viridi de cespite fiat ,

Virgilius Æneid. 12. vers. 18.

- - - & Dis communibus aras
Gramineas

Horatius l. 1. Od. 19.

Hic vivum mihi cespitem
Hic verbenas pueri ponite .

Et Apulejus lib. 7. *Aram cespite virente Marti Deo faciunt* . Tertullianus Apologet. cap. 25. loquitur de veteribus aris e cespite , quæ in usu erant posita apud Romanos primis reipublicæ temporibus : *Nulla*
E *capitolia cælo certantia , sed temeraria de cespite altaria , & vasa adhuc Samia , & Deus ipse nusquam .* Capitolinus de sacrificio Hecatombe differens , ait , constitui consuevisse centum altaria e cespitibus , super quibus centum sues immolabantur : *Centum aræ uno in loco cespititiæ exstruuntur , & ad eas centum sues mactantur .* Alii Moysis verba intelligunt de Altari e terra simpliciter . Hæc terra autem in Ara excavata fuisse perhibetur in similitudinem æreæ capsæ , super qua sacrificabatur . Vide inferius vers. 25. qui hanc opinionem evertit .

IN OMNI LOCO , IN QUO MEMORIA FUERIT NOMINIS

---

1 Vide ad Matth. 5. 28.
2 In Psalm. 66. 18. excipit voluntatem nocendi Religioni .
3 Vide apud Grot. in Decal.
4 מליל את עמנא ונקביל ,

NIS MEI, VENIAM AD TE.] Hebræus [1]: *In omni loco, in quo nominis mei memoriam excitabo*: vel, ubicumque consecrare faciam, vel celebrare, aut invocare nomen meum; vel denique, in iis locis, ubi thus nomini meo offerri jubebo. Verbum זכר *sacar* in hoc sensu passim in Scripturis usurpatur. Vide Isai. 66. 3. Amos 6. 6. & 1. Paralipomen. 16. 4. & Ludovicum de Dieu in Levitic. 2. 2. Locus hic intelligendus præsertim videtur de locis, ubi poterant Domino altaria ædificari, antequam Tabernaculum construeretur; verbo, de Aris festinanter exstructis, & cum extraordinaria res ferret. Denique textus in hunc sensum explicari potest; *Veniam ad vos, & benedicam vos in loco, quem elegero pro habitaculo meo, ut ibi adorationes vestras excipiam*: videlicet in Tabernaculo meo.

℣. 25. QVOD SI ALTARE LAPIDEVM FECERIS MIHI, NON ÆDIFICABIS ILLVD DE SECTIS LAPIDIBVS.] Textus hic satis per se patet; verum quæritur, cur Deus sibi de sectis lapidibus aram constitui noluerit; & quare profiteatur, altare pollutum fore, si ad lapides cædendos ferrum adhiberetur? Rabbini [2] rationes afferunt plane irridendas: exempli gratia, ut omnem tolleret irreverentiam, quæ contigisset, si pedibus obtrita fuissent ex sectis his lapidibus frusta; vel si lapidibus Altaris idola, aut magicæ figuræ fuissent insculptæ. Alii apud Hottingerum de jure Hebræor. indecens esse putant ferro uti in altaris constructione, quia metallo hoc in bellis homines utuntur; ideoque Plato lib. 12. de legibus noluit ut ferrum, vel æs in Templis adheretur. Eadem de causa, inquiunt, in Templo Salomonis (3. Regum 6. 7.) ferrum non visum fuit; verum de rationum harum imbecillitate facillimum est ferre judicium. Oleaster credit, Moysen hic prohibere, ne super hoc altari victimæ immolentur: *Si enim levaveris cultrum super eo polluetur*, videlicet juxta hunc Authorem: Si levaveris cultrum, ut victimam jugules, pollues altare hujus hostiæ sanguine.

Spencerus de legibus ritualibus lib. 2. cap. 5. verisimilius credidit, Deum noluisse, quod altaria, quæ tunc illi exstruebantur, permanerent; sed ea sine ullo ornatu voluisse, atque ea simplicitate, ut populi attentionem, atque reverentiam non allicerent. Cum simplici informium lapidum cumulo essent ædificata, facile dirui poterant, vel ex se ipsis brevi corruere: & hac ipsa fortasse de causa præceperat per Moysen Deus, ut aræ e terra, vel cespitibus, uti superius dictum est, construerentur. Neque est, cur solida inquiramus pollutionis argumenta, qua lapides hi ferri contactu fuissent fœdati. Sola populi idea, quem hæc cogitatio occupaverat, vel potius edictum Dei, qui pollutas aras declaraverat, efficere debuit, ut tamquam pollutæ haberentur. Ferrum ex se, quid conferre poterat, ut eas pollueret? Fateor quidem neque in Tabernaculo, neque in Templo ferri ullum usum fuisse; sed quia æs tunc communius erat, quam ferrum. Ara (Exod. 27. 1.) quæ ædificata fuit in deserto, erat veluti capsæ quædam species e lignis sethim, æneis extrinsecus superinduta laminis: altitudo cujus tres cubiti, latitudo vero in quadrum quinque cubitorum erat; intrinsecus vero terra oppleta erat, vel lapidibus rudibus juxta quosdam Interpretes; cum autem castra essent movenda, & Tabernaculum deferendum, tunc hæc terra, vel hi lapides deponebantur, ut ajunt, & altare vacuum asportabatur. Interim fatendum est, nihil in Scripturis reperiri, quo probetur, quod capsa hæc re ulla adimpleretur. Reor etiam præcepta hæc provisionalia esse tantum, eaque sanxisse Deum ob id tempus dumtaxat,

A quod particularium legum de sacrificiis promulgationem, ac Tabernaculi constructionem præcessit; & altare illud solummodo, quod Moyses erexit, ut fœdus cum Israel confirmaret (cap. 24. 4. & seq.) eo constructum fuisse pacto, quod hic perhibetur. Universus locus hic, quem explicamus, erat præsertim pro hac circumstantia, proque nonnullis similibus extraordinariis eventibus.

Ut autem illud credam, adducor, quod descriptio altaris Tabernaculi nullam habebat similitudinem cum eo, quod hic notatur; neque intelligimus, vel Salomonem, vel alium quempiam illorum, qui in terra promissa erexerunt altaria, aut intra, aut extra Tabernaculum, hac se teneri lege crediderint, saltem ante captivitatem. In Scriptura unum solum- B modo altare videmus, quod ex insectis lapidibus exstructum fuerit: atque illud in monte Hebal (Josue 8. 30.) ædificatum fuit, uti Dominus Moysi præceperat, Deuterom. 27. 4. 5. 6. hoc autem ex illorum erat numero, quæ festinanter erigebantur, ac Tumultuaria vocabantur; æque ac illud, quod exstructum est, ut fœdus, quod cum Domino inibant, confirmaretur (Exod. 24. 4.) Verum quidem est post captivitatem, altare Templi ex rudibus ædificatum fuisse lapidibus, ut liquet ex Hecatæo apud Euseb. Præpar. lib. 9. cap. 4. ex primo Macchabæorum libro 4. 47. ex Josepho lib. 16. de bello Jud. cap. 14. & lib. 4. Antiquit. cap. 8. & ex Philone lib. de victimas offerentibus. Sed hæc omnia nihilum conferunt post tempus, quod captivitas est sub- C secuta.

℣. 26. NON ASCENDES PER GRADUS AD ALTARE MEUM.] Interdictum hoc spectat tantummodo ad altare e cespitibus, vel ex insectis lapidibus confectum, de quo dudum locuti sumus: quia altare tabernaculi, cum ad tres cubitos exsurgeret, vel pedes quinque, illuc ascendendum erat necessario per gradus; & Scriptura Levit. 9. 24. palam ait, quod ex altari hoc descendebatur: *Completis victimis pro peccato descendit*. Altare Templi Salomonis decem cubitorum altitudine eminebat (2. Paralipomen. 4. 1.) vel duodecim, ut mavult Villalpandus tom. 2. in Ezechielem. Altare Templi, quod Herodes Magnus instauravit, quindecim cubitis præstabat, ut scribit Josephus Antiquit. lib. 6. cap. 6. & ex Eze- D chiele cap. 43. 17. quod ad altare per gradus ascendebatur, qui *versi erant ad Orientem*. Esdras lib. 1. cap. 3. 3. *Collocaverunt altare Dei per bases suas*, altaris basem designat, quod etiam supponit gradus ad ascendendum. Author Ecclesiastici laudat majestatem Pontificis magni Simeonis filii Oniæ ad altaris ascendentis: Eccles. 1. 12. *In ascensu altaris sancti gloriam dedit Sanctitatis amictu . . . . ℣. 22. Tunc descendens manus suas extulit in omnem congregationem filiorum Israel*. Ex quibus singulis, & universis inferri potest, præceptum, quod hic legimus, respexisse modo tempus, quod Tabernaculi erectionem præcessit; vel has leges, & alias quasdam, quas Deus primitus populo proposuerat, abrogatas fuisse deinde, aliasque in ipsarum locum fuisse subrogatas pro tem- E pore, quod Tabernaculi erectionem est consecutum, & pro stabili Israelitarum in terra Chanaan permansione.

Spencerus, qui exquisitissimas, ac diligentissimas super his legibus instituit animadversiones, observat, eruditos plures Interpretes [3] credidisse, ut Legi obtemperaretur, qua cautum erat, ne ad altare ascenderetur per gradus, terra congesta planum inclinatum extructum fuisse, quod sensim ascenderet usque ad congruam altaris partem. Ostendit quoque Hugonem Cardinalem, & alios quosdam docuisse, Lege tantum cautum esse simpliciter, ne gradus, aut adscen-

1 בכל המקום אשר אזכיר את שמי.
2 Abarbanel in Exodum.
3 Abul. Ribera, alii, & Josephus Antiq. l. 4. c. 8.

adſcenſus altari adhærerent ; verum non prohiberi , quin adeſſent, vel ſcabellum, vel pontes , per quos adſcenſus eſſet, abſque eo quod altari hærerent, vel partem illius conſtituerent. Judæi apud Hottingerum de jure Hebræorum in alium ſenſum hanc legem detorquent ; contendunt enim vetare, non ut quis per gradus ad aram aſcendat : ſed ne *magnis paſſibus , & veluti cruribus diductis* . Alii arbitrantur interdictum uſum ſcalarum , quia aſcendens aliquid indecenter poteſt detegere. Spencerus nullam ex his ſententiis probat. Contendit autem, Lege non quodvis graduum genus prohiberi , ſed magnum illorum numerum , eorumque nimiam altitudinem. Conatur deinde probare , veteres Ethnicos ad altaria ſua per quoſdam gradus aſcendiſſe ; hos vero nimia altitudine præſtitiſſe, atque ad faſtum modo , & ſuperſtitionem inſerviſſe. Arbitratur etiam Ægyptias pyramides eſſe ex his aris miræ prorſus proceritatis , quarum gradus nimium alti Sacerdotes indecoris nuditatibus exponebant , cum aſcenderent. Profert autem Patrem Kircherium in Oedip. Synt. 4. cap. 12. qui quoad pyramides in eadem fuiſſe videtur ſententia , & opinatur eas *altitudines Juda , & Iſrael* , in quas toties invehitur Scriptura , non aliud fuiſſe , quam altaria nimis elevata, & illis ſimilia, quæ hic damnat.

Verum inter has rationes nihil eſt, cui acquieſcere poſſimus ; æque ac in plurimorum Rabbinorum , & ſapientum quorumdam [1] ſententiis , qui credunt Deum præcipere Hebræis, ne ad altare aſcendentes ſe ſe detegant , ut eos arceret a cultu Peor , vel Phegor, quem Gemarra , Jonathan, ac Maimonides aſſerunt , modo impudentiſſimo honoratum fuiſſe ,

A cum ſe ante illius ſtatuam detegerent. Vide Oſeam 9. 10. & Diſſertationem noſtram de Phegor, vel Chamos.

Nos igitur eam ſequimur explicationem, quæ magis ad litteram accedit, & qua cavetur , ne gradus fiant ad altare Domini, ne quo propere aſcendente, oblonga veſtis elevetur, eaque detegantur, quæ honeſtas voluit celari. Præceptum hoc ſupponit eo tempore femoralia deferri minime conſueviſſe, ut hodie aſſolet [2] : atque ut hæc lex cum aliis Scripturæ locis concilietur, ubi altaria cum gradibus obſervantur, reor, gradus hos parum adeo elatos fuiſſe, ut aſcendentibus nequaquam periculum fuerit ſe obtegendi , præcipue poſtquam hæc omnia præcaverit Moyſes præcipiens , ut Sacerdotes latas deferrent

B zonas ad inſtar femoralium, illiſque oblongas, clauſaſque veſtes preſcribens, quas miniſterii ſui tempore numquam deponerent.

Patet ex Aulo Gellio Noct. Attic. lib. 10. cap. 15. quod *Flamini Diali* (Jovis hic erat Sacerdos) *ſcalas aſcendere plus tribus gradibus religioſum erat , ne ulla pars pedum , crurumve ſubter conſpiceretur* . Servius in 4. Æneid. verſ. 646. idem obſervat quoad Jovis antiſtitam ; quæ *Flaminia* , vel *Flaminica Dialis* appellabatur . *Apud veteres Flaminicam plus tribus gradibus , niſi ſcalas Græcas , ſcandere non licebat , ne ulla pars pedum ejus , crurumque conſpiceretur ; eoque nec pluribus gradibus , ſed tribus , ut aſcenſu duplicis niſus non paterentur extolli veſtem , aut nudari crura ; nam ideo , & ſcalæ Græcæ dicun-*

C *tur , quæ ita fabricantur, ut omni ex parte compagine tabularum clauſæ ſint , ne adſpectum ad aliquam corporis partem admittant.*

---

1 L'Empereur in Middoth. c. 3. Rivetus, a Lapide, &c.
2 Exod. 28. 42.

CAPUT XXI.

Leges quoad ſervos Hebræos, homicidium voluntarium , & involuntarium ; urbes aſyli ; furtum hominis , ſeu plagium . Supplicia in percutientes ſervum , aut liberum , aut mulierem prægnantem. De cornipeta Bove . Talionis Lex .

℣.1. HÆc ſunt judicia, quæ propones eis. 2 Si emeris ſervum Hebræum, ſex an-
nis ſerviet tibi : in ſeptimo egredietur liber gratis. 3 Cum quali veſte in-
traverit, cum tali exeat : ſi habens uxorem , & uxor egredietur ſimul. 4
Sin autem dominus dederit illi uxorem, & pepererit filios , & filias : mulier , & libe-
ri ejus erunt domini ſui, ipſe vero exibit cum veſtitu ſuo. 5 Quod ſi dixerit ſervus :
diligo dominum meum, & uxorem, ac liberos, non egrediar liber: 6 Offeret eum do-
minus diis, & applicabitur ad oſtium, & poſtes, perforabitque aurem ejus ſubula : &
erit ei ſervus in ſæculum. 7 Si quis vendiderit filiam ſuam in famulam , non egredie-
tur, ſicut ancillæ exire conſueverunt. 8 Si diſplicuerit oculis domini ſui, cui tradita
fuerat, dimittet eam : populo autem alieno vendendi non habebit poteſtatem , ſi ſpre-
verit eam. 9 Sin autem filio ſuo deſponderit eam , juxta morem filiarum faciet illi .
10 Quod ſi alteram ei acceperit, providebit puellæ nuptias, & veſtimenta , & pretium
pudicitiæ non negabit. 11 Si tria iſta non fecerit, egredietur gratis abſque pecunia .
12 Qui percuſſerit hominem volens occidere, morte moriatur. 13 Qui autem non eſt
inſidiatus, ſed Deus illum tradidit in manus ejus : conſtituam tibi locum , in quem fu-
gere debeat. 14 Si quis per induſtriam occiderit proximum ſuum, & per inſidias, ab
alta-

altari meo evelles eum, ut moriatur. 15 Qui percuſſerit patrem ſuum, aut matrem,
morte moriatur. 16 Qui furatus fuerit hominem, & vendiderit eum, convictus noxæ,
morte moriatur. 17 Qui maledixerit patri ſuo, vel matri, morte moriatur. 18 Si ri-
xati fuerint viri, & percuſſerit alter proximum ſuum lapide, vel pugno, & ille mortuus
non fuerit, ſed jacuerit in lectulo: 19 Si ſurrexerit, & ambulaverit foris ſuper bacu-
lum ſuum, innocens erit, qui percuſſerit; ita tamen ut operas ejus, & impenſas in me-
dicos reſtituat. 20 Qui percuſſerit ſervum ſuum, vel ancillam virga, & mortui fuerint
in manibus ejus, criminis reus erit. 21 Sin autem uno die, vel duobus ſupervixerit,
non ſubjacebit pœnæ, quia pecunia illius eſt. 22 Si rixati fuerint viri, & percuſſerit
quis mulierem prægnantem, & abortivum quidem fecerit, ſed ipſa vixerit, ſubjacebit
damno, quantum maritus mulieris expetierit, & arbitri judicaverint. 23 Sin autem
mors ejus fuerit ſubſecuta, reddet animam pro anima. 24 Oculum pro oculo, dentem
pro dente, manum pro manu, pedem pro pede, 25 Aduſtionem pro aduſtione, vul-
nus pro vulnere, livorem pro livore. 26 Si percuſſerit quiſpiam oculum ſervi ſui, aut
ancillæ, & luſcos eos fecerit, dimittet eos liberos pro oculo, quem eruit. 27 Dentem
quoque ſi excuſſerit ſervo, vel ancillæ ſuæ, ſimiliter dimittet eos liberos. 28 Si bos
cornu percuſſerit virum, aut mulierem, & mortui fuerint, lapidibus obruetur; & non
comedentur carnes ejus, dominus quoque bovis innocens erit. 29 Quod ſi bos cor-
nupeta fuerit ab heri, & nudiuſtertius, & conteſtati ſunt dominum ejus, nec recluſerit
eum, occideritque virum, aut mulierem; & bos lapidibus obruetur, & dominum ejus
occident. 30 Quod ſi pretium fuerit ei impoſitum, dabit pro anima ſua quidquid fue-
rit poſtulatus. 31 Filium quoque, & filiam ſi cornu percuſſerit, ſimili ſententiæ ſub-
jacebit. 32 Si ſervum, ancillamque invaſerit, triginta ſiclos argenti domino dabit,
bos vero lapidibus opprimetur. 33 Si quis aperuerit ciſternam, & foderit, & non o-
peruerit eam, cecideritque bos, aut aſinus in eam, 34 Reddet dominus ciſternæ pre-
tium jumentorum: quod autem mortuum eſt, ipſius erit. 35 Si bos alienus bovem
alterius vulneraverit, & ille mortuus fuerit: vendent bovem vivum, & divident pre-
tium, cadaver autem mortui inter ſe diſpertient. 36 Sin autem ſciebat, quod bos cor-
nupeta eſſet ab heri, & nudiuſtertius, & non cuſtodivit eum dominus ſuus: reddet bo-
vem pro bove, & cadaver integrum accipiet.

℣. 1. HÆC SUNT JUDICIA, QUÆ PROPONES EIS.] Vox hæc *judicia* ſignificat tantum præcepta judicialia, & leges, quæ reſpiciunt cultum, ſocietatis ordinem, judicia rixarum, quæ inter Iſraelitas oriri queunt. Leges hæ a moralibus præceptis ſecernuntur, quæ proprie *Leges*, & *præcepta* vocantur; atque a ritualibus præceptis, quæ ad divinum ſpectant cultum, rationem, ordinem, & tempus ſacrificiorum, quæ *Ritus*, vel *Ceremoniæ* in Scriptura appellantur. A

℣. 2. SEX ANNIS SERVIET TIBI.] Hebræi diverſimode in ſervitutem labi poterant. Primo, exempli gratia, in ſumma egeſtate libertatem ſuam vendere poterant, Levit. 25. 39. Secundo, Pater poterat filios ſuos venundare; vide infra verſ. 7. & Iſai. 50. 1. Tertio, obærati, qui ſolvendo non eſſent, creditoribus ſuis cedebant in ſervitutem, 4. Reg. 4. 1. *Ecce creditor venit, ut tollat duos filios meos ad ſerviendum ſibi*. Quarto, fures, qui reddere non poſſent pretium, quod Lex, & Iudices præcipiebant, vendebatur, pretiumque illis, quibus furati fuerant, deferebatur, Exod. 22 3. *Si non habuerit, quod pro furto reddat, ipſe venundabitur*. Quinto, Hebræi belli, aut alia quapiam occaſione poterant ab hoſtibus capi. Sexto denique, Hebræus ſervus de Ethnici manu ab alio Hebræo redemptus, ab hoc alii Hebræo poterat venundari. B

Lex, quam explicamus, omnes reſpicit Hebræos ſervos, tum homines, cum mulieres (vide Deuter. 15. 12. & Ierem. 34. 14.) qui in ſervitutem redacti eſſent apud aliquem ex fratribus ſuis, quocumque modo eſſent redacti. Rabbini quidam credunt, ſervos ab ea die, qua in ſervitutem ingreſſi fuiſſent, ſex annos complere in eadem debuiſſe: verum eruditi quidam Interpretes [1] docent ſex ſervitutis annos enumerandos eſſe ab uno anno Sabbatico ad alium. Anni Sabbatici ſtati erant, iique in libertatem aſſerebant ſervos omnes hebræos, quamvis inæquale eſſet tempus ſervitutis eorum. Qui, exempli gratia, ſervus factus fuerat quarto ante Sabbaticum anno, tres illi tantum erant ſervitutis anni; qui vero quinto poſt Sabbaticum anno ſervitutem ſubierat, biennio tantum in ea verſari debebat &c. Leges hæ homines tantum, ac fœminas in ſervitute poſitas reſpiciunt; nam de puellis minoribus a patribus ſuis venundatis aliæ afferuntur Leges ℣. 7.

℣. 3. CUM QUALI VESTE INTRAVERIT, CUM TALI EXEAT.] Si ſervitutem ingreſſus novam habuerit veſtem, illum egredientem pari veſte donabis. Hic eſt Vulgatæ ſenſus. Sanctus Hieronymus accepit Hebraicum *Gaph* [2] pro veſte, aut panno; quia ſignificat aliquando alam, & per metaphoram veſtis pannum; verum id, quod ſequitur, pleroſque Interpretes impulit, ut in alio ſenſu intelligerent. Ita porro omnis hic verſiculus ad litteram transfertur: *Si intraverit cum corpore ſuo, exeat cum ſuo corpore; ſi intraverit cum conjuge ſua, conjux egrediatur cum illo*. Ita Septuaginta, Chaldaica verſio, Vata-

[1] Bonfrer. Toſtat. Cornel. a Lapide.
[2] אם בגפו יבא בגפו יעא אם בעל אשה הוא ויצאה אשתו עמו .

Vatablus, & recentiores paſſim. Si in ſervitutem ſolus venerit, abſque uxore, & liberis, ſolus exibit; ſin autem venerit cum uxore, & cum liberis, liberi, & uxor illius egrediantur ſimul, Levit. 25. 41. *Egredietur cum liberis ſuis* &c. Herus alere tenebatur uxorem, & filios ſervi ſui Hebræi, quamquam neque uxor, neque liberi eſſent ſervi juxta Rabbinos.

℣. 4. MULIER ET LIBERI ERUNT DOMINI SUI.] Hoc explicari non poteſt de uxore, & filiis liberis ſervi Hebræi; Domino in eorum libertatem nullum jus erat: verum Lex hæc in aliis ſenſibus poteſt intelligi. I. De Hebræo ſervo, qui ſe ſe venumdederit cum uxore, ac filiis ſuis ejuſdem, ac ipſe, nationis, & conditionis. II. De Hebræo, qui in ſervitute ſua duxerit uxorem nationis ſuæ, ex qua filios genuerit. III. Denique de Iſraelita, cui dominus uxorem dederit mulierem advenam, quæ ut ille ſervus, ipſa eſſet ancilla.

Interpretum plerique in priori ſenſu Legem explicant. Contendunt, Hebræum ſervum relinquere domino debuiſſe uxorem, & filios, ſi uti vellet anni Sabbatici privilegio, quod ad ipſum modo ſpectabat. At connubium eratne hac ſeparatione maris, & fœminæ diſſolutum? Aſſerunt non pauci, connubii vinculum non amplius ſubſtitiſſe, ex quo vir uxorem reliquiſſet. Cornelius a Lapide hinc arguit, in veteri lege connubia admodum imperfecta fuiſſe, quoniam ſervi libertate diſſolvebantur; adjicitque hoc mirum eſſe nequaquam animum advertenti, tunc temporis conjugium minime fuiſſe ſacramentum; quod deinde effecit, ut matrimonium poſtea fieret indiſſolubile.

Eſtius e contra contendit, libertatem eam, quam Lex tribuit ſervo uxorem ſuam relinquendi, minimum delere naturam, & jura conjugii; ſed virum, uxoremque mutuum ſervare jus, quod viciſſim in alterius corpus eſt utrique; quamquam & domicilio, & corpore ſeorſim morentur. Re quidem vera difficile intellectu eſt, curnam verum matrimonium abſolute diſſolvi poſſit per alterutrius partis libertatem, etiam ſi altera in ſervitute permaneat; & difficilius adhuc, curnam Moyſes viro conceſſiſſet, in libertatem ſe ipſum aſſerendi anno Sabbatico, illudque uxori, filiiſque ipſius denegaverit, quamquam ex eadem natione, ac Religione.

Secundus ſenſus probabilior videtur. Dubio locus eſt, utrum ſervi poſſint verum matrimonium contrahere, propter libertatis defectum, qua carent in ſervitute conſtituti. Liquet apud Romanos ſervorum hominum, mulierumque conjunctiones minime vera connubia habita fuiſſe: *Inter ſervum, & ancillam jure Romano contubernium eſſe dicitur, non matrimonium*, Grotius ait de jure belli, & pacis l. 2. c. 5. Arbitrabantur enim matrimonium ſubſiſtere non potuiſſe, niſi inter liberos, & æquales: *Nuptiarum fœdera inter ingenuos ſunt legitima, & inter æquales*, ut inquit D. Leo Epiſt. 92. ad Ruſtic. *Aliud eſt uxor, aliud concubina; ſicut aliud ancilla, aliud libera .... Dubium non eſt eam mulierem non pertinere ad Matrimonium, in qua non docetur nuptiale fuiſſe myſterium.* Itaque non mirum eſſet adeo, matrimonium in ſervitute contractum inter hominem, mulieremque Iſraelitas, alterutrius partis libertate fuiſſe diſſolutum.

Minimum tamen his obſtantibus argumentis, mihi videtur verus legis ſenſus eſſe, Hebræum ſervum, qui de heri ſui manu religionis, ac nationis diverſæ uxorem acceperit, quæ idcirco anni Sabbatici privi-

A legio nequit frui, quo indigenæ Hebræi tantum fruebantur, Hebræum inquam ſervum poſſe relinquere conjugem, & quemadmodum nullum umquam inter ipſos proprie dictum matrimonium extiterit, neque proprie matrimonii adeſſe diſſolutionem. *Serviles nuptiæ voluntate Domini ſolvebantur.*

Hebræis mulieres hæ non habebantur veluti legitimæ uxores, ſed veluti ancillæ ſimplices, quas dominus ſervis tradebat, ut inde emolumentum e filiis, qui naſcebantur, exciperent [1]. Rabbini docent, ſervos Judicum ſuffragiis venumdatos a dominis potuiſſe cogi, ut Chananæam uxorem ducerent: ſed eos, qui ex ſe ipſis ſe vendiderant, alienigenam mulierem ducere non potuiſſe. Dominus cogere non poterat ſervum ſuum ad uxorem ducendam, niſi jam u-

B xorem haberet, vel antea habuiſſet, ut ſatisfieret præcepto, quod, juxta ipſos, ſingulos afficiebat homines ad generis humani multiplicationem; hoc præſumpto, quod huic obligationi ſatisfieri nequeat per coactum connubium, & inæquale. Præterea Dominus cogere non poteſt ſervum, ut a legitima uxore ſecedat, ut cum ancilla commoretur; neque binas uni viro, neque binos uni fœminæ viros tribuere [2]. Hæc autem docent Judæi.

℣. 6. OFFERET EUM DOMINUS DIIS.] Ita pariter duo Chaldæi, & Arabica verſio, meliorisque notæ Interpretes explicant vocem *Elohim Diis* [3]. Sed Septuaginta vertunt: offeret ad Tribunal, vel ad *Judicium Dei* [4]. Illi fortaſſe intellexerunt Sacerdotes, vel ordinarios Iudices a Deo conſtitutos. Volunt au-

C tem Rabbini apud Seldenum de jure nat. & gent. l. 6. c. 7. hic intelligi de ſervis judicum ſententia venditis propter ipſorum furtum, cum ablatam rem reddere non potuerint; non ita vero de illis, qui ſe ipſos venum dediſſent. Moyſes nihil ait, quod huic Rabbinorum ſententiæ favere videatur.

ET APPLICABIT EUM AD OSTIUM, ET AD POSTES.] Hebraicus textus [5], & Verſio Chaldaica: *Ad oſtium, vel ad poſtes*. Hoc autem non eſt intelligendum de oſtiis urbis, ſed domus heri, uti explicite adfertur in Deuteronomio c. 15. 17. *In janua Domus tuæ*; & explicant omnes fere Interpretes [6]. Septuaginta: *& applicabit eum ad oſtium, ad poſtes.*

PERFORABITQUE AUREM EJUS SUBULA.] Ceremonia hæc turpis erat nota perpetuæ ſervitutis [7] illo-

D rum, qui uti nollent legis privilegio, quæ anno Sabbatico eos in libertatem vindicabat. Qui egredi volebant de Domini ſui domo, turpi huic notæ non ſubjicebantur, veluti ut oſtenderetur, apud Hebræos nullum eſſe perpetuum ſervum, qui eſſe nollet, & ipſorum libertatem invitis adimi nequaquam poſſe; hæc erat prærogativa populi Dei, qui de ſervitute Ægyptia eductus fuerat. Conſuetudo hæc aures ſervorum perforandi vetuſtiſſima eſt in Oriente. De hac ita loquitur Juvenalis Sat. 1. Verſ. 102.

> *Cur timeam, dubitemve locum defendere, quamvis*
> *Natus ad Euphratem, molles quod in aure feneſtræ*
> *Arguerint, licet ipſe negem.*

Quod ipſum Petronius refert Satyr. c. 63. *Ita tamquam ſervi Æthiopes, & præſto tibi erimus in tormen-*

E *torum genera hilares. Quin tu & pertunde aures, ut imitemur Arabes.* Cicero Lybicum quemdam irridebat, qui dicebat, ſe illum non intelligere: Attamen optime perforatas aures habes, ait, ut refert Plutarchus apophteg.

ERIT SERVUS IN SÆCULUM.] Verba hæc naturaliter innuunt, famulum, cui aures fuerint perforatæ, fuiſſe totius vitæ ſuæ tempore ſervum cum uxore,

1 Selden. de jure nat. & gent. l. 6. c. 7. & apud eum Gemarr. Babyl. ad tit. Kidoſch. Jeroſ. ad eumdem titul. Maimonid.
2 Vide Selden. ibid. l. 5. c. 4. et 12.
3 Vide et Exod. 22. 8. 1. et 1. Reg. 2. 25. Pſalm. 81. 1. 6.
4 Πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ Θεοῦ. Aq. Sym. Πρὸς τοὺς Θεούς.
5 והגישו אל הדלת או אל המזוזה
6 Cajetanus, Lippomanus, Tirinus, Menochius, Bonfrerius, Malvenda, Rivetus.
7 Theodoret. qu. 45. Rupertus, Lippomanus in Exod.

re, & filiis suis. Sed Rabbini, quos nostri sequuntur Interpretes [1], credunt Jubilæi anno in libertatem assertum fuisse, & *sæculum* hic significare tantummodo longum temporis intervallum, veluti annorum quinquaginta. Sententiæ huic adhæret Sanctus Hieronymus in caput primum Epistolæ ad Galatas, & ex Levitici cap. 25. 40. liquet omnes Hebræos servos indiscriminatim anno Jubilæi fuisse libertatem adeptos. Rabbini apud Selden. de jure nat. & gent. lib. 6. cap. 7. addunt, cum dominus occumberet, tunc quoque in libertate fuisse constitutos; & hoc servorum genus, qui aures sibi perforari passi fuerant, non cessisse in familiam filii, aut hæredis domini sui. Asserunt quoque, dominos servo, quem manumittebant, dono dare consuevisse triginta siclos argenteos, dummodo non ex illorum numero fuisset, qui se ipsos vendiderint, quibus nihil elargiri consueverant. Hæ omnes institutiones suspicione non vacant, cum Judæorum Doctorum tantummodo incumbant authoritati. Patet quidem *sæculum* non semper æternitatem significare, sed tantum diuturni temporis intervallum. Vide, si lubet Origenem Homil. 6. in Exod. ad finem; & Hieronymum in Ezech. 26. vers. ult. Horatius; *Serviet æternum, quia parvo nesciet uti*: videlicet, serviet toto vitæ suæ tempore, quia nequivit parvo esse contentus.

℣. 7. NON EGREDIETUR, SICUT ANCILLÆ EXIRE CONSUEVERUNT.] Hebræus [2], Chaldaica versio, Arabica, Syriaca, & Theodotion: *Non egredietur, sicut servi exire consueverunt*. Hac autem de re docent Rabbini apud Seldenum loco citato. Patrem non posse vendere filiam suam, nisi in extremam egestatem redactus fuerit; videlicet, nisi aliquid illi superfit: atque adhuc non posse eam venundare Hebræo; quod si eam extra necessitatem maximam vendidisset, a Judicibus cogi ad eam redimendam: Patri jus vendendæ filiæ non fuisse, si duodecimum excessisset annum cum dimidio, vel jam pubertatis ipsius apparere vestigia incœpissent; & cum ea vendebatur, non ita tamen vendi consuevisse, veluti simpliciter ancillam, sed cum spe semper saltem ambigua nubendi aliquando, vel emptori, vel hujus filio. Itaque venditionem hanc fieri cum præsumptione connubii futuri: ita ut pater ex eo, quod filiam venderet, consentire videretur, ut illa nuberet, vel domino, cui vendebatur, vel filio illius; & nihil ulterius requiri, ut matrimonium perficeretur, quam actualem patris utriusque consensum. Fœminę hoc pacto emptæ, non ideo inter matresfamilias habebantur, sed tantum inter concubinas; nam sedulo observandum est, tria apud Hebræos extitisse mulierum genera. Primo, matronas, aut matresfamilias. Secundo, concubinas. Tertio, scorta, quæ vocabantur *Zona*, vel *Kadescha*, quibus Lex aqua, & igni interdixerat. Demosthenes adversus Neæram hoc ipsum quoad Græcos refert.

Quod si domino ancillam in uxorem ducere non placebat, illam ultra tempus, in venditionis illius contractu præscriptum retinere non poterat. Fruebatur autem anni Sabbatici, ac Jubilæi privilegio, quibus in libertatem asserebatur. Domini mors, anni finis, quo minor esse desinebat, pubertatis signa, quæ ante duodecim annorum ætatem existere poterant, eam de servitute liberabant; atque tunc gratuito e domini domo egrediebatur, & ab eodem sueto triginta siclorum munere donabatur. Hæc illi præterea erat prærogativa, quod servitutem suam prorogare non poterat, veluti homo servus, qui aures sibi perforari patiebatur.

Grotius post Hiskuni loco huic alium sensum tribuit: *Non egredietur*; dominus autem non adhibebit eam in operibus extra domum, *quemadmodum adhibere potest alias ancillas*; sed honeste eam domi suæ detinebit. Ast subtilior videtur hæc explicatio.

Ceteroquin patrum jus liberos vendendi commune erat apud Romanos in Reipublicæ primordiis, ut testantur Dionysius Halicarnas. lib. 1. Cicero lib. 1. de Orat. Chrysostomus Orat. 15. Constantinus veterem hanc libertatem patribus reliquit (l. 2. de patrib. qui fil. distrah. Ead. l. 15.) sed filii redimi poterant, pretium restituendo, vel alium in eorum locum constituendo. Phryges, ac Thebani eamdem, quæ fuerat apud Hebræos, filios vendendi facultatem habebant. Quoad filios a patribus venditos nihil particulare fuisse videtur, quandoquidem Moyses pro ipsis nullam addit exceptionem; sed communi Legi insistebant superius memoratæ versiculo secundo.

℣. 8. SI DISPLICUERIT OCULIS DOMINI SUI, CUI TRADITA FUERAT, DIMITTET EAM; POPULO AUTEM ALIENO VENDENDI NON HABEBIT POTESTATEM, SI SPREVERIT EAM.] Hebraicus loci hujus textus [3] plures, eosque diversos sensus potest admittere. Primo; *si displicuerit oculis domini sui, qui non desponsavit eam* [4], *non licebit illi eam alieno populo vendere, ut illi injustitiam faciat*. Videlicet: Si dominus, qui emerat illam sub conditione in uxorem ducendi, noluerit ducere, detinere non poterit, nec alii vendere; sed faciet, ut pater ipsius redimat illam. Secundo; *si displicuerit domino suo, qui sibi desponsaverat eam* [5], *redimi faciet, & alieno populo vendere non poterit*. Qui sensus idem est, ac versionis primæ, quamquam in priori legatur cum negatione *non desponsavit*; in hoc vero *sibi desponsaverat*. Tertio; *si dominus noluerit eam desponsare, neque eam velit redimere* [6], *non poterit vendere externo*; videlicet alteri Israelitæ, qui ejus redimendæ nullum habeat jus.

Ex hac versione videretur dominus cogi solum a Lege, vel ad desponsandum, vel curandum, ut redimeretur, vel denique servandum domi suæ puellam, quam emerat servam; atque illi interdictum esse vendere alienigenæ, & invitis ipsius parentibus detinere, si illam vellent redimere, quidquid pro illa persolutum fuisset restituentes. Septuaginta, Chaldaica versio, & Syriaca sequuntur sensum, qui a Vulgata offertur: *Si dominus non voluerit desponsare illam, liberam faciet eam*; vel, uti legunt Septuaginta: *redimet eam* [7], *in libertatem vindicabit*. Qui vertunt, *faciet*, vel, *linquet redimere*, credunt cum Rabbinis rationem annorum iniri consuevisse, qui ab anno præcedenti Sabbatico fluxerant, usque ad illud tempus, quo vendita fuerat, atque propter illius libertatem solvi tantum pro annis illis, qui usque ad Sabbaticum supererant.

POPULO ALIENO VENDENDI NON HABEBIT POTESTATEM.] Si hæc conditio innuit solum, non licere venundare hanc filiam populo alieno, & idolorum cultori, nullam ancillæ adjicit prærogativam; quoniam neque servum hebræum licet alieno populo vendere, ut Grotius animadvertit. Quapropter Interpretes quidam [8] credunt hæc verba populo alieno signifi-

---

1 Druf. Fag. Grot. Vat. Tirinus.
2 לא תצא כצאת העבדים.
3 אם כעה בעיני ארניה אשר לא יערה והפרה לעם נכרי לא ומשל למכרה בבגרו בה.
4 לא יערה. Ita legunt Aq. Sym. Theod.
5 לו יערה. 70. Ἡ ἀυτῷ καθωμολογήσατο.
6 Junius, Tremellius, & Grotius, perinde ac legeretur, ולא הפדה, repetita prioris partis negatione, לא יערה.
7 Ἀπολυτρώσει αὐτήν.
8 Maimonides, Rivetus, Grotius, Bonfrerius.

significare, nequaquam esse fas vendere ancillam Hebræo domino ex alia tribu, aut familia.

SI SPREVERIT EAM.] Hebraicus textus [1] verti potest: *Si promissis non steterit*; vel, quia non stetit promissis erga illam; vel denique: *Non poterit venundare alieno, illam despiciens*; vel, juxta versionem Chaldaicam: *eam opprimens dominatione injusta*, dabit alii Hebræo, qui sub iisdem eam accipiet conditionibus, quibus ipse acceperat; vel, juxta Vatablum: non poterit alii vendere, si eam corruperit; vel; non vendet alii hanc legem infringens.

℣. 9. SIN AUTEM FILIO SUO DESPONDERIT EAM, JUXTA MOREM FILIARUM FACIET ILLI [2].] Illi dotem dabit, & vestes, perinde ac ancilla non esset; curabit, ut filius suus eam veluti sponsam excipiat: Hebraicus textus [3] in hoc sensu verti posset: *Si eam filio suo destinaverit*, redimens eam, *illi eam desponsabit eodem tempore, quo filias suas in matrimonium collocabit*, matrimonium illius non differet.

℣. 10. QUOD SI ALTERAM EI ACCEPERIT, PROVIDEBIT PUELLÆ NUPTIAS, ET VESTIMENTA, ET PRETIUM PUDICITIÆ NON NEGABIT.] Sin autem aliam acceperit, vel emerit filiam, ut eam tradat filio suo uxorem, præter hanc, de qua sermo fuit versic. 9. curabit, ne prior sponsa aliquid ab his secundis nuptiis patiatur; efficiet, ut illi quoque dentur alimenta, vestes, & matrimonii jura, uti & alteri. Hunc sensum meliores Interpretes [4] loco huic tribuunt, cujus versionem ex Hebraico textu [5] hic habes: Si acceperit aliam uxorem pro filio, non minuet priori vestes, alimenta, & permansionem. Supponitur priorem illam simul servare cum ea, quam posterius accepit. Sed Sanctus Hieronymus oppositum videtur supponere. Hoc autem innuitur per ea, quæ a Vulgata referuntur: Filiusfamiliæ, qui in uxorem accepit ancillam patris sui, si eam deinde repudiarit, aliamque acceperit, tenebitur paterfamilias ancillam hanc repudiatam, & servitute liberatam in matrimonium collocare, illique tradere vestimenta, ac dotem, tribuens ipsi pretium pudicitiæ, quod vel a Judicibus, vel a consuetudine constituebatur. Vocabulum *Onatah*, quod Vulgata vertit *pretium pudicitiæ*, ab Arabica transfertur, *tempus suum*, quod intelligunt quidam de tempore, quo servierit, sed perperam. Septuaginta [6]: *conversationem suam*, quæ communiter de conjugii munere intelligitur. In hoc eodem sensu Rabbini intelligunt. Alii simplicius explicant, de domo, atque habitaculo, quod illi, veluti mulieri liberæ tenebatur dominus subministrare.

Legumlatores, ut occuparent mala, quæ contingere potuissent in connubiis, & ibi præsertim ubi polygamia permittebatur, crediderunt virorum erga conjuges suas munia moderatione indigere. Quoad Judæos adiri potest Seldenus in lib. *Uxor Hebraica* lib. 3. cap. 6. Plutarchus refert, Atticas leges coegisse viros, ut ter in singulos menses inviserent uxores, quas accepissent, quia erant orphanæ; illudque etiam si steriles essent. Præter ea tria, quæ superius adnotavimus, primo, alimenta, secundo, vestes (quibus mobilia, & domus comprehenduntur;) & tertio, matrimonii debitum, Rabbini septem has conditiones adjiciunt. Primo, quod vir uxori dotem tribuat. Secundo, quod illi in ægritudinibus opem ferat. Tertio, quod redimat, si in servitutem decidit. Quarto, quod funerum illius sumptus faciat. Quinto, quod viri bonis nutriatur; ac domi illius post ejusdem mortem permaneat, donec dotem recipiat. Sexto, quod filiæ ex eorum orta connubio patriis alantur bonis, donec vel nupserint, vel inierint sponsalia. Septimo denique, mares filios, qui ex ipsis geniti fuere, maternæ dotis hæreditate fruantur præter partem bonorum patris sui, quæ cum aliis fratribus est dividenda.

℣. 11. SI TRIA ISTA NON FECERIT, EGREDIETUR GRATIS ABSQUE PECUNIA.] Si paterfamilias ancillam hanc, de qua sermo, sibi uxorem non jungit, neque filio suo tradit, si a genitoribus illius redimi non curat, vel potius si alii cuipiam in matrimonium non collocat sub iis conditionibus, quæ versiculo decimo notantur; puella hæc de servitute egredietur, quin Sabbaticum annum expectet, & quin aliquid pro sua libertate debeat conferre. Ita Rabbini quidam apud Seldenum de jur. nat. & gent. lib. 5. cap. 7. Grotius, aliique intelligunt; vel: *si tria ista non fecerit*: videlicet, si tria præcipua hæc munia, de quibus præcedenti versiculo sumus locuti, exequutus non fuerit, illa gratuito egredi poterit.

℣. 12. QUI PERCUSSERIT HOMINEM VOLENS OCCIDERE, MORTE MORIATUR.] Verba hæc: *volens occidere*, in Hebraico textu non adsunt; sed ex orationis decursu liquet, hæc necessario supplenda propter oppositionem ad versiculum decimum tertium, ubi sermo est de eo, qui casu aliquo, & præter voluntatem occiderit, & propter relationem ad versiculum decimum quartum, qui hujus est consequens. Hebræi docent homicidium cujuscumque ex voluntate commissum ab Ethnico, morte mulctari sine ulla spe veniæ, quin ad asylum, ut servetur, possit confugere; sed contendunt [7], Israelitam Proselyti forium, vel alius Ethnici cujuspiam interfectorem capite plecti minime consuevisse; non secus ac cum ad Hebræi unius necem plures Hebræi operam præstitissent; idem quoque eveniebat, cum patrati sceleris unus tantummodo testis adfuisset. In casu hoc, aliisque pluribus juxta personarum, & circumstantiarum discrimen hominis interfector mortis periculum effugere poterat.

Ethnici, ac Proselyti forium nullo ex his exceptionis privilegiis fruebantur, quæ pro Israelitis tantum erant constituta; & ratio, quam adferunt, ut a mortis supplicio Hebræos eximant, qui Ethnicum interfecerint, ea est, quia Moyses, inquiunt illi, eos tantum capite damnat, qui proximum suum interemerit. Ethnici autem proximorum loco ab illis minime recensentur. Perniciosas has distinctiones refellit palam versiculus vigesimus secundus cap. 24. Levitici; quæ alioquin necibus, omnique generi viæ aditum aperirent.

MORTE MORIATUR.] Absque venia, quidam Interpretes inquiunt; quod hac locutione infertur: *Morte moriatur*. Ante diluvium quoque Cain, cum fratrem Abel occidisset, agnovit, quidnam clade hac meritus esset, Genes. 4. 14. *Omnis, qui invenerit me, occidet me*. Hic quidem naturalis juris effectus est, quo homines pœnam eamdem subire jubentur, quam aliis inflixerint. Verum Deus ut vitæ hominum parceret, qui tunc temporis adhuc infrequentes erant, non permisit, ut interfector hic, quemadmodum meritus fuerat, plecteretur, illum extorrem in exilium egit, Genes. 4. 16. Lamech (ibid. vers. 23. 24.) post simile crimen se quoque impunem abiisse jactitabat. Grotius de jure belli, & pacis lib. 5. cap. 1. animadvertit antiquitus in Græcia, homicidium exilio tantum consuevisse mulctari; quod ex pluribus veteris Historiæ locis innote-

1 בבגדו בה. 70, Ὅτι ἠθέτησεν ἐν αὐτῇ.
2 כמשפט חבנות. Sym. Κατὰ τὸ δικαίωμα τῶν θυγατέρων.
3 אם לבנו ייעדנה כמשפט הבנות יעשה לה.
4 Ita Paraphrast. Chald. 70. Arab. Rabb. & alii passim.
5 אם אחרת יקח לו שארה כסותה וענתה לא יגרע.
6 Ὁμιλίαν αὐτῆς.
7 Rabb. apud Selden. de jur. nat. & gent. l. 4. c. 1.

notescit. Hercules, quin ambigeret, Eunomio Architelis filio interfecto subire voluit supplicium a legibus constitutum, & sponte in exilium discessit, ut refert Apollodorus lib. 2. Bibliot. cap. 7. Cephalus, cum Procrim inter sentes abditam, eamque feram arbitratus enecasset, perpetuo ab Areopago fuit damnatus exilio, eodem Apollodoro teste lib. 13. cap. 14.

Plato in legibus suis nullam aliam homicidis pœnam constituit. Euripides etiam hanc veterem fuisse populorum Græciæ testatur consuetudinem. Iis temporibus, Lactanrius ait l. 2. scelus videbatur homines capite plectere, quamvis maximorum criminum noxios, cum nihilominus homines essent, quorum vita habenda erat in pretio: *Adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines, supplicio capitis afficere*. Tandem cum frequenter nimis sævirent clades, ac violenti grassarentur, capite plecti cæptum est [1]. Deus ipse nonnisi post diluvium mortis pœnam adversus interfectores pronuntiavit, Genes. 9. 6. *Quicumque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius*. Istic ea Lex instauratur, ac magistratibus præcipitur, ut omni eam severitate exequantur. Origenes homil. 14. in Levit. credidit, morte, qua plectebantur sontes, illorum peccata deleri, atque deinde nihil esse reliquum, quod judicii Divini die judicetur, vel quod in inferno puniatur, quia, juxta Scripturam, Deus non judicat bis in idipsum: sed addendum est; dummodo supplicium reus subeat sinceræ pœnitentiæ sensu affectus. Hebræi [2] efficiebant, ut noxii crimina sua faterentur, cum ad decem cubitos a supplicii loco abfuissent. Credunt enim, eos, qui tunc sua scelera confitentur, partem habere in sæculo futuro. Qui confessionis hujus formulam ignorabant, hæc enunciabant verba: *Mea mors omnibus sceleribus meis expiandis inserviat*. Haud ab re puto, hic parumper immorari, perpendendo diversa suppliciorum genera apud Hebræos, diversaque crimina, quæ ab illis plectebantur; ne subinde eadem repetere teneamur.

Porro animadvertunt ii [3], cum Lex non exprimit mortis genus, quo reus sit afficiendus, intelligendum esse de lapidatione. Aderat præterea supplicium ignis, gladii, ac funis. Lapidatio major habebatur pœna, quam ignis. Igne consumi gravius erat supplicium, quam gladio interfici. Demum gladio perire crudelior censebatur pœna, quam fune jugulari. Regia tribunalia nullo alio mortis genere plectebant, quam capitis excisione. Tria alia supplicia ab aliis duobus tribunalibus præcipiebantur, scilicet a Sanhedrin, & viginti trium virorum cœtu. Noxii majorum suorum sepultura privabantur; sed in publica cemeteria ad hoc instituta inferebantur. Sed consanguinei cognatorum suorum, qui capite mulctati fuerant, ossa colligere poterant, eaque in majorum sepulchris recondere.

Primo, hoc pacto morte sontes afficiebantur. Qui lapidibus damnati fuerant, in locum adducebantur, qui ad duorum hominum altitudinem consurgebat, unde præcipites agebantur super lapides, qui substernebantur, a testibus, a quibus fuerant accusati. Si reus lapsu suo non occubuerat, populus omnis, qui aderat, in illum lapides ingerebant.

Secundo, qui igne plectendus erat, fimo usque ad genua obruebatur, duosque testes quisque seorsim funiculum lineum trahebant, quo guttur premebatur, donec reus os aperiebat, qua liquescens plumbum infundebatur, quod illi exta comburebat.

Tertio, gladii pœna erat caput obtruncari.

Quarto, qui damnatus erat, ut spiritu intercluso suffocaretur, in fimo ad genua usque demittebatur, illique jugulum claudebatur, donec expiraret. Supplicii instrumenta pene damnatos tumulabantur, non autem eodem in tumulo.

Sex & triginta criminum genera in lege numerantur, quæ supplicio mortis puniebantur. Duodeviginti lapidibus plectebantur. Primo, qui incestum cum matre admisisset; secundo, cum noverca, aut socru; tertio, cum nuru; quarto, qui puellam, quæ sponsalia inierat, vitiasset; quinto, qui sodomiæ crimen commisisset; sexto, vel brutalitatis; septimo, mulier, quæ abominabile crimen cum bellua patrasset; octavo, blasphemator; nono, qui sydera adorasset; decimo, qui filium suum Moloch obtulisset; undecimo, qui Magos consuluisset; duodecimo, vel sortilegos; tertiodecimo, qui alios in idololatriam publicam; quartodecimo, vel particularem voluisset impellere; quintodecimo, veneficus; sextodecimo, qui Sabbathum profanasset; septimodecimo, qui patrem, vel matrem maledixisset; decimo octavo, filius rebellis, ac inobediens.

II. Ignis supplicio decem crimina subjiciebantur. Primo, Sacerdotis filia in adulterium lapsa; secundo, qui incestum cum filia sua patrabat; tertio, aut cum nepte e filia; quarto, vel e filio nata; quinto, aut cum uxoris suæ filia; sexto, aut cum uxoris suæ nepte e filia; septimo, vel e filio nata; octavo, aut cum nuru sua; nono, vel cum nurus matre; vel decimo, cum matre generi sui.

III. Duo enumerantur reorum genera, qui gladio percutiebantur; primo, homicida; secundo, qui palam ad idololatriam excitant, quemadmodum urbis pars, quæ partem aliam sollicitaret.

IV. Sex vero suffocabantur; primo, qui adulterium cum nupta commisisset; secundo, qui patrem, vel matrem verberasset; tertio, qui abstulisset Israelitam, plagiumque illius admisisset; quarto, senior, qui defecisset, aut inobediens fuisset factus; quinto, falsus propheta; sexto, qui velut syderum adorator prophetizasset.

Ṽ. 13. QUI AUTEM NON EST INSIDIATUS.] Hebræus [4] ad litteram: *qui autem non est venatus*, veluti venator, qui belluam persequitur. Septuaginta [5]: *qui autem non ex voluntate peremerit*. Aquila [6] vertit: *Qui dolo non est usus, ut illum caperet*. Arabica paraphrasis: *Qui nullam habuit illum occidendi intentionem, sed Deus per manus ejusdem mortem intulit* &c. Rabbini apud Fagium, & Vatablum intelligunt de homine secreti criminis reo, qui gladii mortem mereturj, aut mortis immaturæ supplicium, qui cum Judicum effugisset sententiam, Providentiæ dispositione inter inimicorum suorum manus est positus. Qui involuntarium, vel fortuito scelus patrabant, quin adversarium quæsivissent, vel interimere voluissent, asylum habebant Altare Tabernaculi, dum adhuc in deserto iter facerent; & in terra promissa, status urbium numerus decretus est, quo tuto possent se se recipere.

Hebræi apud Seldenum de jure nat. & gent. l. 4. c. 2. addunt eum, qui percusserat lethaliter, non autem interemerat illico hominem, dummodo vulneratus aliquamdiu post vulnus viveret, non indiguisse, ut in urbem refugii confugeret; quia tunc vulnerati, vel defuncti consanguineis jus non erat interfectorem persequendi, nec occidendi, si illud invenissent; quia incertum erat, an vulneratus negligentia sua mortem sibi consciviffet. Eadem exceptione complectuntur etiam patrem, qui filii, aut magistrum, qui discipuli mortis extitisset causa propter verbera, quæ illis

1 Jun. Ainsv. & Grot.
2 Maimon. tit. Sanhedr.
3 Selden. de Synedriis l. 2. c. 13. art. 4. & seq.
4 ואשר לא זרה.
5 70. Ἐὰν δὲ ἐκ ἑκών.
6 Aqu. Ὃς ἐ μετώδευσε.

illis ad correctionem inflixissent: aut Lictorem, qui reum occidisset, illi, ac magistratus imperio reluctantem. Qui hæc & his similia audire malunt, Seldenum adeant in libro de jure naturali, quem nos sæpius citamus. De asyli jure prolixius verba faciemus in libro Numerorum 35. 6.

Porphyrius lib. 1. de Abstin. observat, Leges noluisse omnino impunem abire, qui involuntarius aliquem necasset, ne hac in occasione impunitas locum præberet hominibus nequam voluntarie imitandi, quod alii inviti fecissent. Moyses igitur jubet eum, qui præter voluntatem interfecisset, quodammodo exularet in urbem refugii se se recipiens. Præcipit autem Deuter. 21. 7. solemnem expiationem pro cædibus, quorum laterent authores; & præterea cavet, ne qui in justo bello hostilis effusione sanguinis fœdati fuerint, castra ingrediantur, nisi prius se se lustrassent; eo autem hæc omnia consilio præcepit, ut quivis quam maxime a voluntario homicidio temperaret.

Apud profanos authores [1] pares ferme leges inveniuntur. Interfectores polluti habebantur, quocumque pacto interfecissent. Lustrationibus se se purificare debebant. Leges Athenarum, teste Demosthene in Midiam, voluntarios homicidas mortis, vel perpetui exilii supplicio, vel bonorum omnium publicatione mulctabant; sed humanius in eos agebant, qui casu, ac præter voluntatem occidissent. Leges Rhadamanti innocentem declarabant injusti aggressoris interemptorem.

℣. 14. AB ALTARI MEO EVELLES EUM.] Voluntarius interfector asyli jure non fruebatur, neque in templo, neque ad pedes aræ. Joab cum ad Holocaustorum aram confugisset, ut mortem, quam tot injustis cædibus meritus fuerat, effugeret, Salomon inde eum divelli jussit juxta hanc Legem 3. Reg. 2. 18. Asyli jus juxta Legislatorum mentem justitiæ tantummodo favet, & innocentiæ [2], quas injuste quis aggressus persequatur. Asyli tutela illorum saluti consuluerunt Leges, qui absque eo quod reverentiam denegarent, quæ illis debetur, forte patrarunt aliquid quod ab illis prohibetur. Utuntur illæ rebus iis, quæ maxime sacræ sunt, atque inviolabiles, ut eos tueantur, qui debitam illis præstiterunt reverentiam, & quorum crimen nequaquam est voluntarium. Quoad vero voluntariam cædem ab altari divellebantur Sacerdotes ipsi, ni actu sacris operarentur, inquit Lyranus in hunc locum. Ast Drusius post Paraphrastem Jonathan, aliosque nonnullos contendit, Sacerdotem homicidii voluntarii noxium ab altari divulsum fuisse, sacris etiam operantem. Ex Philone lib. de legat. ad Cajum liquet, Templum Hierosolymitanum illius etiam temporibus adhuc omnis asyli generis jure gavisum fuisse. Videbimus in Deuteronomio numerum urbium, quibus Moyses pro involuntariis homicidiis jus refugii concessit. *Num. 25. 6.*

℣. 15. QUI PERCUSSERIT PATREM SUUM, AUT MATREM, MORTE MORIATUR.] Septuaginta in quibusdam exemplaribus versiculum hunc 15. immediate adnectunt versiculo 17. ubi Deus prohibet, injuriæ, & contumeliose loqui adversus patrem, aut matrem: at Hebraicus textus, Chaldaica, aliæque versiones duos hos versiculos sejungunt. Lex, quæ damnat morte filios, qui percutiunt parentes suos, explicanda est cum moderamine, quod afferemus Deuter. 21. 18. scilicet bis esse admonendos, ut ad bonam frugem reducantur. Quidam ex interpretibus nostris credunt percussionem simplicem cum animo nocendi, vel effusio sanguinis fuerit subsecuta, vel secus, morte mulctatam fuisse propter atrocem impietatem, qualis est suos parentes percutere. Ita Menochius, & Malvenda. Alii vero asserunt non adeo leve vulnus requisitum fuisse, ut in percussorem legalis pœna infligeretur. Ita Hebræi apud Menochium, & R. Salomon. Moyses hic de parricidio non loquitur, perinde ac crimen hoc impossibile existimasset. Haud secus Solon teste Cicerone pro Roscio Amerino in legibus suis hoc scelus præteriit; & Romulum hujus ne meminisse quidem in Romanis legibus Plutarchus est author in Romulo. Attamen decima sexta Romuli Lex erat in parricidas.

℣. 16. QUI FURATUS FUERIT HOMINEM, ET VENDIDERIT EUM, CONVICTUS NOXÆ MORTE MORIATUR.] Hebraicus textus [3], pro *convictus noxæ* verti ad litteram potest, *& adhuc in manibus illius reperiatur*, si furtum in manu illius deprehendatur. Vel potius juxta Glassium versiculus totus vertendus est: *Qui furatus fuerit hominem, sive vendiderit eum, sive adhuc fuerit in manu ejus, morte moriatur*. Vatablus in Vulgatæ sensu ita explicat: qui convictus fuerit furatum esse, ac vendidisse hominem, morte moriatur. Hæc locutio, *inventum fuerit in manu* ejus, Hebraica est, ac significat, noxium inventum esse, & criminis convictum. Ita Grotius, & Vatablus.

Lex hæc coarctanda est ad furtum de Hebræo seu libero, seu servo relatum, juxta illud, quod scriptum est Deuteronomii 24. 7. *Si furatus fuerit hominem de filiis Israel*: quam exceptionem Septuaginta, & Onkelos huc quoque in textu retulere; & Judæi sibi hac lege haud interdictum periculo capitis putant, alium quempiam, quam Israelitam furari, sed tantum sub pœna restitutionis. Xenophon l. 1. Comment. adfert Atheniensium legem, quæ hominis furem capite damnat. Et Romanæ leges Digest. 48. tit. 15. eidem supplicio addicebant hominis liberi emptorem, ac venditorem, si illius conditionem agnovissent.

℣. 17. QUI MALEDIXERIT PATRI SUO MORTE MORIATUR.] Hebraicus textus [4], verti posset: *Qui negligit*, qui honorem non defert. Septuaginta [5]: *qui male fuerit locutus*, in eodem sensu ac Vulgata. Qui in parentes suos injuriosa, & contumeliosa enuntiat verba, vel imprecationes, morte plectuntur, videlicet lapidibus obruuntur Levit. 20. 9. Leges Atticæ eos carcere plectebant, qui aliquam parentibus suis intulisse injuriam arguebantur; ut docet Demosthenes in Timocrat.

℣. 18. SI PERCUSSERIT ALTER PROXIMUM SUUM LAPIDE, VEL PUGNO.] Samaritanus textus non exprimit: *lapide, vel pugno*: Et Syriaca versio habet, lapide, vel baculo; videlicet, si eminus aggressus illum fuerit, percusseritque lapide; aut cominus baculo; aut pugnis, uti Hebraicus textus, Chaldaica versio, Septuaginta, Vulgata; aut lapidum ictu, vel glebæ, juxta alios [6].

℣. 19. SI SURREXERIT, ET AMBULAVERIT FORIS SUPER BACULUM SUUM.] Rabbinus Salomon apud Lyranum per hæc verba intelligit: *Si ambulaverit foris super baculum suum*; si perfectam salutem receperit, atque, ut solebat, ambulaverit. Temporibus Moysis Hebræi vulgo cum baculo incedebant; sicuti ostendimus *Genes.* 38. 18. Alii hanc loquendi rationem in hunc sensum detorquent: Si potuerit egredi, atque ambulare, etiam cum baculo, velut infirmus, qui pedes firmare debet; *innocens erit, qui percusserit*, mortis supplicium evadet: verum aliis pœnis obnoxius erit, verbigratia pœnæ Talionis, quæ hic non exprimitur, sed solum versiculo 24. reparationi damnorum, quæ per vulnus tempore vulneris ejusdem acceperit; ita ut resarciat tempus, quod ille amiserit,

---

1 Porphyr. l. 2. de abstin.
2 Demosth. Ep. 3. de Lycurgi liberis.
3 גנב איש ומכרו ונמצא בידו
4 מקלל אביו ואמו
5 70. Oʼ κακολογῶν πατέρα.
6 באגרוף, Gleba, Oleast. quid. apud Munst.

rit, lucrum, quod adeptus non fuerit, pœnæ, quam tulerit; Medicorum, & Chirurgorum sumptibus, & reale damnum, quod ex mutilatione, vel membrorum fractura fuerit perpessus. Nonnulli addunt contumeliæ reparationem, quæ inflictum vulnus comitari potuit; exempli gratia; si palam vapulaverit, ac contumeliose. Rabbinus Salomon ait percussorem in vincula deduci consuevisse, donec vulneratus vel convalesceret, vel moreretur. Si percussus occumberet, percussor capite damnabatur; sin secus, superius allatis pœnis afficiebatur.

℣. 20. QUI PERCUSSERIT SERVUM SUUM, VEL ANCILLAM VIRGA, ET MORTUI FUERINT IN MANIBUS EJUS, CRIMINIS REUS ERIT.] Textus Samaritanus non exprimit virgam, sed vox hæc in Hebraico extat, in versione Chaldaica, Septuaginta, & Vulgata; pro iis autem verbis *reus erit criminis*, Hebraice habemus נקם ינקם *sumetur ultio*. Chaldaica Versio, Septuaginta, & Syriaca transferunt, *in judicium vocabitur*; videlicet juxta judicum sententiam plectetur. Credunt nonnulli, nequaquam damnatum fuisse capite dominum, eo quod servum occidisset, sed modo supplicio addictum fuisse, quod a judicibus constituebatur; & Samaritanus textus habet: *Non inquiretur; non morietur*. Hebræi ita hunc casum distinguunt: Hebræus Dominus interfector servi e natione sua, aut Proselyti justitiæ, morte puniebatur; non ita vero peremptor servi advenæ, & incircumcisi. Rabbini apud Seldenum de jure nat. & gent. l. 4. c. 1.

Cur autem distinctiones hæ, quæ in lege non extant? cur lex in omni extensione sua accipienda non est, quandoquidem nihil nisi humanitatis usum complectitur, quem natura, & ratio omnibus populis infundit, & qui consequitur illud Decalogi præceptum, quo absolute, & sine ulla restrictione hominis cædes prohibetur? *Si contempsi*, inquit Job c. 31. ℣. 13. 14. 15. *subire judicium cum servo meo, & ancilla mea, cum disceptarent adversum me: quid faciam cum surrexerit ad judicandum Deus? & cum quæsierit respondebo illi? Numquid non in utero fecit me, qui & illum operatus est: & formavit me in vulva unus?* Et Seneca Ep. 47. eodem ferme in sensu ait: *Servi sunt, imo homines; servi sunt, imo contubernales: Servi sunt, imo humiles amici: Servi sunt, imo conservi.*

Verum quidem est, apud cæteras nationes, Dominos, qui servos suos verberum vi enecassent, supplicio mortis mulctatos non fuisse: *Apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, Dominis in servos vitæ, necisque potestatem fuisse*. L. 1. de his, qui sui, vel alieni sunt juris. Vide & Pignor. de servis pag. 7. 8. Verum qui ratione magis pollerent, cognoverunt semper, improbaveruntque facultatis hujus injustitiam: Advertere necesse est, Philosophus quem supra memoravimus inquit, non ad ea, quæ impune servis tuis potes infligere, sed ad ea, quæ a te natura, atque humanitas postulat. Historiæ [1] Catonem Censorem commendant, quod neminem servorum suorum capite damnaret, nisi ab aliis conservis mortis dignus judicaretur. Adrianus voluit, ut Judices de criminibus, quorum accusabantur servi, cognoscerent, atque hos morte non plecti, nisi in eos juridica enuntiata sententia. Antoninus quoque Pius leges quasdam pro servis scripsit, & Constantinus prohibet, ne per tormenta mors iis inferatur; verum hæc omnia dominos penitus a crudelitate deterrere minime potuerunt. Ægyptii morti adjudicabant, si quis sponte hominem seu liberum, seu servum enecasset [2]. Græci par scelus arbitrabantur, vel liberum interimere, vel servum. Demosthenes in Orat. contra Midian ait, plures Athenienses morti addictos fuisse, quod

A injuste servos oppressissent, illisque contumeliam intulissent, quamquam hi e gente essent Græciæ infesta, & in quam plerique Dominorum odio naturaliter laborarent. Hecuba in Euripide Ulyssem exorans, ut Polixenæ filiæ suæ sanguini parceret, ait: una, eademque lex apud vos liberorum hominum, servorumque damnat interfectorem.

Apud Athenienses, qui de nimia dominorum sævitia conqueri poterant, postulare poterant, ut aliis Dominis venderentur; quod si repulsam tulissent, integrum erat illis, ad asylum altaris confugere, donec eorum postulatis Domini subscripsissent. Vide ea, quæ diximus in Deuteronomio 23. 15. Videri quoque potest Samuel Petitus l. 2. tit. 6. Athenæus l. 6. c. 19. Casaubonus in hunc eumdem Authorem, & B Grotius *de jure belli, & pacis* l. 3. c. 14. articul. 2. & 3.

℣. 21. SIN AUTEM UNO DIE, VEL DUOBUS SUPERVIXERIT, NON SUBJACEBIT POENÆ, QUIA PECUNIA ILLIUS EST.] Dominus tunc nulli temporali supplicio erat obnoxius; jactura, quam de servo subibat, satis mulctabatur. Eo usque perfectio Legum Moysis progrediebatur: illis satis erat quandoque pœnarum timorem proponere, atque utilitatis cogitationem, ut a malo absterrerent. Paraphrastes Jonathan, Rabbini, & alii quidam [3] contendunt Legem hanc respicere tantum Ethnicos servos, & Chananæos, non autem Israelitas. Quemadmodum hi non nisi breviori temporis spatio servire tenebantur, ita haberi a domino minime poterant, veluti bona ipsius: dum servi ethnici semper in servitute permanebant, eorumque mors non mediocrem jacturam illi, a quo empti fuerant, inferebat.

℣. 22. SI RIXATI FUERINT VIRI, ET PERCUSSERIT QUIS MULIEREM PRÆGNANTEM.] Si hæc mulier percussa abortum edit, quin ex vulnere occumbat, qui percusserit in jus vocabitur, eoque supplicio damnabitur, quod judices arbitrique præceperint. Septuaginta [4] in hoc explicant sensu: *mulierem, quam homo percusserit, & quæ abortivum fecerit, nondum efformatum*, qui mali hujus extiterit causa judicum arbitrio mulctabitur: *Sin autem* (℣. 23.) *infans formatus est, morte est plectendus*. Author Vulgatæ intellexit de morte, aut vita matris, quod Septuaginta explicant de morte, aut vita filii. Josephus Antiq. D l. 4. c. 8. in sensu Vulgatæ accepit: Philo autem de leg. special. lib. p. 793. 794. Septuaginta adhæret. Utrumque sensum Hebraicus textus [5] patitur, qui habet ℣. 22. *Si non occubuerit*, (vel si vulnus lethale non fuerit;) & versiculo 23. [6] *Si occubuerit*, (si vulnus lethale fuerit;) quin exprimat, de quo loquatur, de matrene, an de filio. Cum mater ex vulnere moreretur, non satis liquet, an interfector mortis supplicium pati deberet; atque utrum hæc veluti fortuita clades habenda esset, de qua locuti sumus ℣. 13. Verum præstat asserere, interfectorem matris, vel filii æque noxium fuisse.

Quoad distinctionem, quam hic habent Septuaginta, morti addicentes illum, qui abortivi causa fuerit, si jam formatum sit, atque animatum; simplici E autem correctioni eum damnantes, si fœtus formatus non fuerit; patet ex S. Augustini animadversione qu. 80. & Theodoreti qu. 48. (Vide & Hieron. ad Algas. qu. 4.) Septuaginta hæc addidisse, quod homicidium nequaquam arbitrarentur esse, præpedire ortum, vel abortum procurare filii, qui nondum formatus fuerit. Grotius autumat, Interpretes hos Græcorum legibus animum advertisse, quæ temporibus illorum usum in Ægypto obtinuerant; ostenditque Hippocratem, & Aristotelem existimasse, nequaquam

 scelus

1 Plutarch. in Platone.
2 Diodor. Sicul. l. 2. Biblioth.
3 Lyranus, Junius, Bonfrerius, Rivetus &c.
4 70. Καὶ ἐξέλθη τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον.
5 ואם אסון יהיה
6 ולא יהיה אסון

scelus esse filii nativitatem impedire, cui nec vita fuerit, nec sensus. Vide Aristotelem Politic. lib. 7. cap. 16.

Sed Romani in hæc scelera ultimo supplicio animadvertebant; & has Græcorum distinctiones minime noverant. Cicero pro Cluent. refert mulierem Milesiam capite damnatam, quod medicamenta adhibuisset, ut suum fructum expelleret. Et Ovidius de eodem scelere inquit l. 2. amorum apud Gataker; nihil æque inhumanum in ferocissimis belluis reperiri, &

Quæ prima instituit teneros avellere fœtus,
Militia fuerat digna perire sua:

Christiani facinus adeo crudele semper sunt abominati. Tertullianus ait nefas esse, prohibere formationem filii; eamque cladem esse præmaturam illius nativitatem præpedire: *Etiam conceptum in utero, dum adhuc sanguis in hominem deliberatur, dissolvere non licet. Homicidii festinatio est, prohibere nasci: Nec refert natam quis eripiat animam, an nascentem disturbet. Homo est, & qui futurus est &c.* Tertull. in Apol. Vide & Selden. de jure nat. & gent. l. 4. c. 1. Josephus contra Appionem l. 2. ostendit, Judæos perhorruisse hæc natorum filiorum, vel qui nascituri erant, homicidia, & ea omnia, quæ nativitatis hominum naturalem corrumperent ordinem. Quamquam Moyses non palam fuerit locutus, neque supplicia indixerit in eos, qui detestanda adeo facinora perpetrarent; idcirco plane, quod plerumque hæc crimina secreta sunt, & Leges, quas ipse constituit, respiciunt tantum exteriores actiones; satis tamen ostendit scelerum horum nequitiam, horroremque, in iis, quæ in Genesi retulit de crimine Onan, c. 38. 9. qui *introjens ad uxorem fratris sui, semen fundebat in terram*. Onkelos ait, si mater ex vulnere non decedit, percussori mulctam solvendam esse, quæ vel viri discretioni, vel Judicum arbitrio videbitur; sin autem mater obierit, reum esse animam pro anima redditurum.

℣. 23. REDDET ANIMAM PRO ANIMA.] Quidam [1] hunc locum intelligunt, non de reali morte, quam necessario subire debuisset, si mater, aut mulier prægnans fuissent interfectæ; verum modo de pecuniaria mulcta, quæ congrua esset supplicio mortis, quam merebatur, juxta Legis rigorem, & a judicibus irroganda. Verum sententia, quæ morti addicit, litteræ magis est consentanea. Hanc sequitur Philo de special. legib.

℣. 24. OCULUM PRO OCULO, DENTEM PRO DENTE, &c.] Quoad hujus Legis sensum in diversa abeunt Hebræi. Saducæi contendebant, eam presse intelligendam esse; & Scriptura in Deuteronomio c. 19. 18. 19. 20. excludere videtur quodcumque moderamen, quo mitigari posset. *Auferes malum de medio tui, ut audientes cæteri timorem habeant .... Non misereberis ejus; sed animam pro anima, oculum pro oculo,* &c. Alii Judæi, qui plurimum traditioni deferunt, asserunt, legem hanc in mitiori sensu accipiendam, non item vero in litterali verborum vi; atque intelligendam de pecuniaria mulcta, qua reale supplicium a lege notatum redimi poterat; exempli gratia, quod quis impenderet, ut amissum oculum redimeret, si in ea versaretur necessitate, ut vel amittendus esset, vel redimendus. Sententia hæc æquior videtur, ac magis naturalis plerisque eruditissimis Scriptoribus [2]; & opposita opinio multa adfert incommoda, quæ efficiunt, ut perquam difficilis sit, quam judices exequantur, atque etiam maximo pluribus in occasionibus possit esse reipublicæ detrimento. Targum Hierosolymitanum, & Jonathan in hoc sensu acceperunt.

Cæterum ne arbitreris, has Talionis pœnas permittere, ut salva conscientia possis ulcisci; non secus ac plurimas alias leges, quæ ob duritiam cordis Judæorum concessæ fuerunt. Hæ judicibus rationem præscribunt, qua judicare debent in litibus inter privatos; verum privatis nequaquam permittunt, ut

A ulciscantur, ac injuriam pro injuria rependant. Deus sibi ultionem reservavit; Deut. 32. 35. *Mea est ultio, & ego retribuam*. Homo suo privato jure ultionem exercere nequit; neque sibi jus facere potest ob injuriam, quam sibi illatam contendit, nisi per illorum authoritatem, qui ministri sunt justitiæ, & ultionis Domini. Homo jus sibi usurpat, quo plecti meretur, cum sibi Dei vindicat jus, ut ipse ulciscatur. Nos nimis nostri amantes sumus, ut justos æquitatis fines non prætergrediamur, cum de nostra agitur utilitate; semperque excederemus, si integrum nobis esset ultionem de hostibus sumere. Cum igitur Deus hic Talionis Legem constituit, ultionem nequaquam permittit, sed moderatur: *Non fomes, sed limes furoris est*, inquit S. Augustinus l. 19. contra Faustum

B c. 25. *non ut id, quod sopitum erat, accenderetur; sed ne id, quod ardebat, ultra extenderetur*. S. Isidorus Pelusiota l. 2. Ep. 133. (Vide etiam S. Chrysost. homil. 18. in Matth.) observat Moysem non constituisse Talionis legem, ut eos, qui injuria affecti fuissent, ad ulciscendum cogeret; verum ut eos coerceret, ne se iisdem pœnis exponerent, quas aliis inferebant. Ita quoque intelligit Tertullianus l. 2. contra Marcionem c. 18. *Interim commissio injuriæ metu vicis statim occursuræ repastinaretur: & licentia retributionis, prohibitio esset provocationis*. Cum Evangelium præcipit, ut sinistra maxilla cædenda præbeatur dexteram percutienti, nihil præcipit, quod legi Moysis adversetur; sed aliquid perfectius, atque excellentius præscribit. S. Augustinus in ps. 108. ait Moysis

C legem esse justitiam hominum injustorum; non quod injustum sit, ut sons plectatur, cuique juxta opus illius retribuere, quia id nequaquam Lex permitteret; sed ultionis cupiditas injusta est, & vir bonus mallet, rem ad judices remittere, quam ex se ipso ultionem sumere: *Oculum pro oculo, dentem pro dente; quæ, si dici potest, injustorum justitia est, non quia iniquum est, ut recipiat unusquisque quod fecerit; alioquin Lex nequaquam id constitueret; sed quia ulciscendi libido vitiosa est* &c.

Græcæ Leges, & Romanæ Talionis legem probabant. Lex hæc Rhadamanto accepta refertur: *Æquum est, ut idem patiatur aliquis, quod fecit*. Diogenes Laertius in Solone Atticam legem refert, quæ utrumque oculum erui jubebat alicui, qui unum monocu-

D lo eruisset. Et Aristoteles Magn. Moral. l. 1. c. 34: optime animadvertit, nequaquam justum esse, ut qui alteri oculum eripuerit, eamdem tantum pœnam patiatur; majorem enim longe ferre deberet. Romani non rigide adeo Talionis legem observabant, nisi ille qui supplicium meritus fuerat, nollet, aut nequiret mulctam a Judice irrogatam solvere, aut per illum postulatam: *Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto*. Leges 12. tabul. Vide Gellium lib. 20. cap. 1. Noct. Attic. Imperator Leo Novell. 92. vult, ut qui fuerit in causa, ut alius oculum amittat, eamdem pœnam subeat, ac in parte eadem; ast si utrumque eruerit oculum, ut illi alteruter adimatur, & bonorum dimidiam partem amittat, quæ illi deferantur, qui fuerit excæcatus ab ipso. Philo de legibus asserit

E talionis legem numquam strictim observatam fuisse; ni homini libero illata fuisset injuria; & Rabbini contendunt, Hebræos servos hac in re eodem jure frui, ac homines liberos. Josephus Antiq. l. 4. c. 8. docet, integrum illi fuisse, qui vulneratus fuerat, realem ultionem exposcere, juxta legis vim; neque eum cogi potuisse, ut invitus pecuniam pro damni reparatione reciperet.

Canonicæ Leges quoddam Talionis genus approbant, calumniatorem damnantes, ut eamdem patiatur pœnam, quam aliis infligi volebat, quos falso accusarat. Decret. 2. part. causa 2. qu. 3. *Calumniator, si in accusatione defecerit, Talionem recipiat*. Verum tunc adimitur, quidquid noxium, pravumque esse

1 Rabb. & Lyran. Rivet. Muis.
2 Ainsv. Vvill. Rivet. Muis, Malv. Buxtorf. &c.

esse potest in lege Talionis; scilicet libido ulciscendi ex semet acceptas injurias. Si cum hac exceptione Talionis lex exercetur, neque injusta est, neque prava; exerceri quandoque etiam potest cum merito ex puro justitiæ zelo, præsertim in oppressi innocentis defensione: sed in tuæ utilitatis perquisitione, tutius quidem est, ut patientiæ Christianæ partes amplectaris, atque sine ullo questu illatum damnum patiaris. Socrates non vult aliquem ulcisci, vel contumelia affectum: non vult malum pro malo reddi; quia injuria, & malum numquam permitti possunt. Plato in Critone.

℣. 25. LIVOREM PRO LIVORE.] Syriaca versio: Pugni ictum pro ictu pugni. Arabica; Plagam pro plaga.

℣. 26. DIMITTET EOS LIBEROS PRO OCULO, QUEM ERUIT.] Hebræi [1] hanc legem coarctant ad solos servos advenas; nam si dominus eruit oculum Hebræo servo, Talionis legi erat obnoxius; sed Grotius e contra arbitratur privilegium hoc libertatem accipiendi pro oculi jactura pro Hebræis tantum fuisse, & si malum alienigenæ servo contigisset, non ideo libertate fuisse donandum.

ET LUSCOS EOS FECERIT.] Hebraice שחתה; & *oculum eis vitiaverit*: Septuaginta [2], *& cæcos eos fecerit*. Imperator Adrianus [3], cum servo cuidam eruisset oculum, ait illi, ut eum ob oculi jacturam consolaretur, ut posceret, quodcumque vellet; & cum nihil ad hæc responderet ille; quid vellet iterum interrogavit Imperator: cui ille; nihil præter oculum meum, inquit; nam post jacturam hanc, quid petere possum ad eam reparandam? Animadverti hic potest Moysem eodem habere in loco, eademque pœna plectere oculi jacturam, & dentis.

℣. 27. DENTEM QUOQUE SI EXCUSSERIT SERVO, VEL ANCILLÆ SUÆ DIMITTET EOS LIBEROS.] Rabbini, quod hic de oculo, ac dente dictum est, extendunt etiam ad alia membra, quæ restitui non possunt, cum semel fracta fuerint. Viginti quatuor id genus recensent, inter quæ viginti pedum, manuumque digitos numerant, aures, nasum &c.

℣. 28. SI BOS PERCUSSERIT CORNU VIRUM, AUT MULIEREM, ET MORTUI FUERINT, LAPIDIBUS OBRUETUR.] Hæc Lex palam cum eo congruit, quod in Genes. c. 9. 5. scriptum est: requiram sanguinem vestrum effusum a bestiis: *Sanguinem animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum*. Deus ut semper magis averteret homines a crudelitate, atque homicidio, eosque cogeret proposita ipsorum utilitatis consideratione, ut prævenirent, quidquid societati esset obfuturum, mortis pœnam in ea animantia proponit, quæ hominem enecarint. Cum bestiæ propter hominem creatæ sint, æquum est eas delere simulac factæ fuerint noxiæ, atque incommodæ.

NON COMEDENTUR CARNES EIUS.] In signum, quod quisque abominatur, quod fecerit, atque bovis domino pœna inferatur, cum omnimodam illius jacturam subierit. Quod hic dictum est de bubus, vel potius de tauris (quia, an apud Hebræos boves fuerint, ambigo,) habita ratione de cæteris domesticis animalibus est intelligendum [4], cum alicui mortem inferant. Plato de legib. l. 9. Mosaicæ legi aliam ferme similem constituit. Præcipit autem, ut, si animal hominem interficit, extra publicum certamen, defuncti consanguineis jus sit accusandi illud coram judices, qui illud damnare debeant, ut ex regione ejiciatur. Draco, Athenarum legislator, cujus leges sanguine scriptæ ferebantur propter nimiam severitatem, edictis suis ferrum submiserat, lignum, lapides, omniaque alia inanimata, quæ violentiæ instrumenta fuissent, cum mali author ignoraretur.

A Svida refertur in mare statuam dejectam fuisse, eo quod lapsu suo hominem perfregerat. Apud Christianos quoque bruta aliquando addicta supplicio fuisse perhibentur; exempli gratia, ea, quibus aliquis abusus fuisset in criminibus contra naturam; & sues, quæ filios parvulos devorassent [5].

℣. 29. QUOS SI BOS CORNUPETA FUERIT AB HERI, ET NUDIUS TERTIUS.] Rabbini [6] docent, dominum ter antea admonendum fuisse coram judicibus; quodsi deinde taurum non detineret clausum, tunc juxta legis rigorem in eum agi potuisse.

DOMINUM EIUS OCCIDENT.] Maimonides ait in hoc casu, Mortis pœnam Deo reservari; & Rabbini [7] asserunt, cum Deus minatur se sumpturum hominis ultionem de bestiis, non secus ac de hominibus, qui homicidii rei fuerint inventi, hoc intelligendum esse de morte illata a bestia per hominis instigationem, seu hic naturali belluæ feritate utatur, cui hunc objicit hominem, seu ferocia alat animantia, ut illis homines objiciat; quibus in casibus plurimi credunt Deum ultionem sibi reservare. Grotius contendit, Textum, qui simpliciter habet: *Moriatur*; non autem, *Morte moriatur*, ut alibi, innuere, a morte redimi posse per congruam mulctam; quæ Philonis quoque est sententia. Hujus generis causarum cognitio tum de domino, cum de bove ad cætum viginti trium Judicium spectabat, de quibus alibi sermo erit; bos interfici non poterat inaudito hujus Magistratus Iudicio [8].

Solon apud Plutarchum legem tulerat adversus animalia, quæ nocent hominibus, ubi præcipiebat, ut canis, qui aliquem momorderat, vulnerato traderetur cum catena quatuor cubitorum. Romanæ leges imperabant, ut, si vitiosus equus, aut bos aliquem peteret, in percussi potestatem ea cederent animantia, & bovis dominus pro damno illato persolveret. Justinian. l. 4. tit. 9. & Digest. 9. t. 1. *Si equus calcitrosus calceo percusserit, aut bos cornu petere solitus, cornu petierit, lex voluit, aut dari id, quod nocuit, id est animal, quod noxiam immisis, aut æstimationem noxiæ afferre*.

℣. 31. FILIUM QUOQUE, ET FILIAM SI CORNU PERCUSSERIT SIMILI SENTENTIÆ SUBIACEBIT.] Ex Versiculo sequenti judicium ferre licet, non agi hic de filiis familiæ aut liberæ conditionis, sed de servis.

℣. 32. SI SERVUM . . . . TRIGINTA SICLOS ARGENTI &c.] Septuaginta; *Triginta didrachmas*, Romanæ monetæ scutata duodecim. Hoc commune servi pretium est, & Jesus Christus hoc pretio a Juda est venumdatus. Homo liber duplicato hoc pretio vænibat. Targum Jonathan, & Rabbini legem hanc ad solos Chananæos servos coarctant, vel incircumcisos; nam Hebræi servi quoad hanc rem, eodem privilegio, ac ipsorum dominus perfruebantur.

℣. 33. SI QUIS APERUERIT CISTERNAM ..... CECIDERITQUE BOS, AUT ASINUS IN EAM.] Duo in hoc loco sunt distinguenda. I. *Aperire cisternam* jam factam, vel cisternam evacuare, quæ repleta fuisset. II. *Aliam recens effodere*. Primum innuitur per ea verba; *si quis aperuerit cisternam*; alterum vero per hoc *foderit*, quod verti posset, *aut foderit*. In utroque casu cisternæ dominus tenebatur pretium solvere pro animantibus, quæ decidebant. Sed si laberetur homo Moyses non refert, cui pœnæ foret obnoxius illius dominus cisternæ. Philo ait, hoc si homini contigisset, obiissetque, defuncti cognatos potuisse efficere, ut qui effoderat, pœna damnaretur, quæ par esset damno, ob illius culpam illato.

Paraphrastes Jonathan Legi hæc addit verba: *in platea*; si cisternam foderit in platea. Rabbini Maimonides,

1 Jonathan, & Hierosolym. Rabbini, Junius, Piscator &c. 2 70. Ἐτύφλωσε αὐτοὺς.
3 Galenus de animi perturbat. 4 S. August. qu. 81. in Exod.
5 Vide Guid. Papam Decisione 238. & Ranchin. ibi. Rebuff. ad Reg. Const. gloss. 5. §. Abulens. ad Levit. 20. qu. 14. Selden. de jure nat. & gent. l. 1. c. 5. 6 Maimonid. in Gemar. Babyl.
7 Apud Selden. de jure nat. & gent. l. 1. c. 5.
8 Gemar. Hierosolym. tit. Sanhedrin, c. 1.

des, & Salomon intelligunt de cisterna effossa *in loco communi*. Contendunt autem quemque potuisse in agro suo puteum, vel cisternam effodere, absque eo quod ratio illi reddenda esset eorum, quæ contigissent. Leges Romanæ digest. l. 9. tit. 2. leg. 28. eos puniunt, qui foveas effodiunt ad capiendos ursos, vel cervos in via; non ita vero illos, qui effodiunt, ubi alii effodere consueverunt: *Si in itineribus fecerit, eoque aliquid deciderit, factumque deterius est, Lege Aquilia obligati sunt; at si aliis locis ubi fieri solent, fecerint, nihil tenentur.* A

℣. 35. SI BOS ALIENUS BOVEM ALTERIUS VULNERAVIT.] Satis hæc lex patet, & justitia perspicua est, Jurisconsulti Romani judicant, actionem nullam dari in dominum bovis aggressoris, si bos hic in certamine fuerit interfectus: sed si aggressor occiderit, occisi bovis dominus actionem habet in dominum bovis aggressoris. Digest. l. 19. tit. 1.

℣. 36. SI BOS CORNUPETA ESSET ..., ET NON CUSTODIVIT EUM DOMINUS SUUS &c.] Septuaginta [1] addunt: *Et dominus admonitus fuerit &c.*

1 Καί διαμεμαρτυρήμενοι ὦσι τῷ κυρίῳ αὐτοῦ.

CAPUT XXII.

Leges ad Furtum spectantes, Depositum, Commodatum, stuprum, maleficium, bestialitatem, idololatriam; in eos, qui viduæ, & orphano nocent. Edictum de decimis, primitiis, primogenitis, carne animantium a bellua prægustata.

1. SI quis furatus fuerit bovem, aut ovem, & occiderit, vel vendiderit: quinque
boves pro uno bove restituet, & quatuor oves pro una ove. 2 Si effringens
fur domum, sive suffodiens fuerit inventus, & accepto vulnere mortuus fuerit:
percussor non erit reus sanguinis. 3 Quod si orto sole hoc fecerit, homicidium perpe-
travit, & ipse morietur: Si non habuerit, quod pro furto reddat, ipse venundabitur.
4 Si inventum fuerit apud eum, quod furatus est, vivens, sive bos, sive asinus, sive
ovis: duplum restituet. 5 Si læserit quispiam agrum, vel vineam, & dimiserit jumen-
tum suum, ut depascatur aliena: quidquid optimum habuerit in agro suo, vel in vinea
pro damni æstimatione restituet. 6 Si egressus ignis invenerit spinas, & comprehen-
derit acervos frugum, sive stantes segetes in agris, reddet damnum, qui ignem succen-
derit. 7 Si quis commendaverit amico pecuniam, aut vas in custodiam, & ab eo, qui su-
sceperat, furto ablata fuerint: si invenitur fur, duplum reddet. 8 Si latet fur, do-
minus domus applicabitur ad deos, & jurabit, quod non extenderit manum in rem pro-
ximi sui. 9 Ad perpetrandam fraudem, tam in bove, quam in asino, & ove, ac vesti-
mento, & quidquid damnum inferre potest: ad deos utriusque causa perveniet; & si ili
judicaverint, duplum restituet proximo suo. 10 Si quis commendaverit proximo suo
asinum, bovem, ovem, & omne jumentum ad custodiam, & mortuum fuerit, aut debi-
litatum, vel captum ab hostibus, nullusque hoc viderit: 11 Jusjurandum erit in medio,
quod non extenderit manum ad rem proximi sui: suscipietque dominus juramentum, &
ille reddere non cogetur. 12 Quod si furto ablatum fuerit, restituet damnum domino.
13 Si comestum a bestia, deferat ad eum, quod occisum est, & non restituet. 14
Qui a proximo suo quidquam horum mutuo postulaverit, & debilitatum, aut mortuum
fuerit domino non præsente, reddere compelletur. 15 Quod si impræsentiarum domi-
nus fuerit, non restituet, maxime si conductum venerat pro mercede operis sui. 16 Si
seduxerit quis virginem necdum desponsatam, dormieritque cum ea: dotabit eam, &
habebit eam uxorem. 17 Si pater virginis dare noluerit, reddet pecuniam juxta mo-
dum dotis, quam virgines accipere consueverunt. 18 Maleficos non pateris vivere.
19 Qui cojerit cum jumento, morte moriatur. 20 Qui immolat diis, occidetur, præ-
terquam Domino soli. 21 Advenam non contristabis, neque affliges eum; advenæ enim
& ipsi fuistis in terra Ægypti. 22 Viduæ, & pupillo non nocebitis. 23 Si læserit eos,
vociferabuntur ad me, & ego audiam clamorem eorum. 24 Et indignabitur furor meus,
percutiamque vos gladio, & erunt uxores vestræ viduæ, & filii vestri pupilli. 25 Si
pecuniam mutuam dederis populo meo pauperi, qui habitat tecum, non urgebis eum
quasi exactor, nec usuris opprimes. 26 Si pignus a proximo tuo acceperis vestimen-
tum, ante solis occasum reddes ei. 27 Ipsum enim est solum, quo operitur, indumen-
tum carnis ejus, nec habet aliud, in quo dormiat: si clamaverit ad me, exaudiam eum,
quia misericors sum. 28 Diis non detrahes, & principi populi tui non maledices. 29
Decimas tuas, & primitias tuas non tardabis reddere: primogenitum filiorum tuorum
dabis mihi. 30 De bobus quoque, & ovibus similiter facies: septem diebus sit cum
matre sua, die octava reddes illum mihi. 31 Viri sancti eritis mihi: carnem, quæ a
bestiis fuerit prægustata, non comedetis, sed projicietis canibus.

℣. 1. SI QUIS FURATUS FUERIT BOVEM . . . QUINQUE BOVES PRO UNO RESTITUET, ET QUATUOR OVES PRO UNA OVE.] Sub nomine bovis, aut tauri, vacca etiam, & vitulus continentur; & ſub nomine ovis aries, agnus, hædus, hircus, capra. Furtum ſimplex numquam capite puniebatur, cum ab Hebræo patraretur, inquiunt Rabbini [1]; ſed ſi ab alienigena patrabatur, illi caput abſcindebatur, quod omnium ſuppliciorum turpiſſimum habebatur, atque deinde fur manu ſuſpendebatur; quia apud Hebræos, inquiunt, homo vivens numquam ſuſpendebatur.

In corpus Furis nullam pœnam præſcribit Lex; vide etiam Prov. 29. 14. & 6. 30. 31. verum Eſtius autumat, fures flagellis plecti conſueviſſe, niſi ſolvendo eſſent; vel etiam laqueo ſuſpendi, ſi convictus eſſet, quod ſæpius furatus fuiſſet. Furtum eo tempore aliquando capite plectebatur; uti liquet & iis, quæ ait Jacob ad Laban *Gen.* 31. 32. *Quod autem furti me arguis, apud quemcumque inveneris Deos tuos necetur coram fratribus noſtris*. Aliquando etiam fur vænibat, uti patet inferius ℣. 23. atque ex parabola ſervi, Matt. 18. 25. qui decem mille talenta debebat. Patriarcha Joſeph ſimulat ſe velle in ſervitutem detinere Beniaminum fratrem ſuum, in cujus ſacco ipſius patera fuerat inventa.

Quæritur, unde hæc oriatur diverſitas, ut pro bove fur quinque boves reddere teneatur, pro ove autem quatuor oves dumtaxat? Theodoretus, S. Thomas, Eſtius, Menochius, Tirinus, aliique nonnulli contendunt, id fieri propterea quod bos majorem afferat utilitatem, quam ovis. Numerantur porro quinque [2] utilitates, quas a bove, vel a vacca percipimus. I. Quod Domino immolatur. II. Quod terram exercet. III. Quod ipſius carne veſcimur. IV. Quod vacca lactem ſuggerit. V. Quod ipſius corio utimur. Ovium autem quatuor tantum utilitates feruntur; ſcilicet quod in ſacrificiis adhibetur, quod ſuo vellere nos induit, ſuis carnibus, & lacte nos paſcit. Aſt aurum, & argentum nonne majores adferunt utilitates? & nihilominus ablata ſimpliciter reſtituuntur. Præſtat igitur dicere, Legislatorem cohibere voluiſſe hunc populum ad hujus generis furta pronum [3]; vel potius majoribus affeciſſe pœnis, quod armenta furtis magis ſunt expoſita, cum terram exerceant, in agris paſcantur, quam mobilia, quæ clauſa domi cuſtodiuntur. Grotius de jure belli & pacis l. 2. c. 20. art. 15. animadvertit poſt Juſtinum Scythas gravioribus ſuppliciis in crimen hoc, quam aliud quodpiam animadvertiſſe: *Nullum ſcelus apud eos furto gravius: quippe ſine tecto, munimentoque pecora, & armenta habentibus, quid ſalvum eſſet ſi furari liceret?* Tirinus credit pœnas omnes in his legibus allatas, ac in ſequentibus, uſque ad caput 25. nequaquam inflictas fuiſſe niſi re a Judicibus cognita. Verſiculo 4. videmus legis hic notatæ exceptionem.

℣. 2. SI EFFRINGENS FUR DOMUM &c.] Sermonis decurſus, & loci hujus oppoſitio ad ℣. 3. ſatis oſtendunt, hoc de nocturno fure eſſe intelligendum. Hebraicus textus 4 verti poteſt: *Si deprehenſus fuerit* E *dum actu murum perfodit*; vel, *in foramine, quod in muro fecerit* [5]; Vel, *ſi inventus fuerit cum inſtrumento ad murum perfodiendum idoneo* [6], Dominus domi eum impune interficere poterit. Lex hæc autem innititur periculo noſtro, quoniam ignoramus, an fur vitam nobis ſit ablaturus: & ſicuti fas eſt vitam

A noſtram tueri, etiam vitam eripiendo inimicis, qui nos aggrediuntur, cum mors aliter evitari nequit, & cum adeſt moderamen inculpatæ tutelæ; judicatur quoque licere nocturnum furem interimere, quod rationabiliter vereri poſſumus, quod nobis vitam velit eripere. Hæ veluti reliquiæ ſunt veteris juris omnibus hominibus communis, quo licebat ob acceptam injuriam ulciſci, antequam populi jus ſuum in Principum, ac Magiſtratuum manu jus ſuum depoſuiſſent. Leges in hoc caſu, quodammodo in privatorum manu collocant arma, ut queant interficere in perſona illorum, qui eos noctu aggrediuntur, non modo privatos inimicos, verumetiam publicæ quietis hoſtes; atque in hoc ſenſu aſſeri poteſt, eos nequaquam occidere privata authoritate; ſed legitima Magiſtra-
B tuum, Legumque authoritate, quæ depoſitariæ ſunt juris, quod habet Deus ſuper hominum vitam.

Hæc homicidiorum genera Eccleſia patitur; nec deſunt Scholaſtici, atque Interpretes, qui doceant, ſalva conſcientia furem interimi poſſe, vel alium quempiam, qui nos aggreditur vitam abrepturus, cum jacturam illius aliter nequeamus effugere. Sed Auguſtinus optime ait l. 1. de lib. Arbit. c. 5. *Legem quidem non reprehendo, quæ tales permittit interfici, ſed quomodo ipſos, qui interficiunt, defendam non invenio*. Re quidem vera quinam juſtificari poteſt hominem interficiens, ut ſervet ea, quæ religio nos vult aſpernari? Evangelium patientiam prædicat, & patres [7] docuere ſemper non licere quemquam privata authoritate interficere. Homicidium volunta-
C rium generatim damnant, & ſine ulla reſtrictione. Et equidem ut culpa vacuus ſit nocturni furis homicida, opus eſt. I. Ut nullam habeat interfector ulciſcendi cupiditatem, nullumque odium adverſus furem. II. Ut evidens ſi metus futurum ut a fure vita adimatur. III. Ut ſit realiter in vero vitæ amittendæ periculo, niſi ſe tueatur cum moderamine inculpatæ tutelæ. Si una ex his conditionibus deſit, apud tribunal conſcientiæ, nequaquam reor, juſtificari poſſe nocturni furis interemptorem.

Leges Atticæ [8] perſequi, atque interficere nocturnum furem permittebant. Eamdem facultatem Romanis duodecim Tabularum leges tribuebant; ſed cum hac reſtrictione, quod clamandum eſſet ob admonendum. Interdiu furem occidere nefas erat, niſi ſe armis tutaretur, & tunc quoque clamandum erat, ut eum omnes agnoſcerent: *Si nox furtum faxit, ſi im aliquis occiſit, jure cæſus eſto*. Lex *Furem* in lege *Cornelia* non permittit nocturnum furem occidi; *Niſi mortis periculum inferat*; videlicet, ſi armati non ſint, ſi nos non aggrediantur, ſi ſe ſe non defendant.

℣. 3. QUOD SI ORTO SOLE HOC FECERIT, HOMICIDIUM PERPETRAVIT, ET IPSE MORIETUR.] Chaldaice; *ſi teſtium oculis deprehenſus fuerit, homicidii reus erit*. Maimonides ex hac verſione infert, quod fur minime cenſebatur nocturnus, etiam noctu, ſi teſtes adfuiſſent. Non licebat furem interdiu furantem perimere, quia nullum imminebat ſeu vitæ, ſeu bonis poſſeſſoris periculum; poterat ille quidem ſe ſe defendens vitam ſuam tueri, ſi forte quis eum aggrederetur, & furti reſtitutionem repoſcere, ac jacturam ſuam reparare; quapropter ſi furem interficit, velut homicida damnatur.

HOMICIDIUM PERPETRAVIT, ET IPSE MORIETUR. SI NON HABUERIT QUOD PRO FURTO REDDAT, IPSE VENUNDABITUR.] Textus Hebraicus 9 obſcurior eſt,

1 Vide Seldenum de jure nat. & gent. l. 7. c. 6.
2 Apud Lyranum. 3 Menoch.
4 אם במחתרת ומצא
5 Jonathan.
6 Ita Lyr. Oleaſt. &c. Vide & ad Jerem. 2. 34.
7 Cyprian. l. 1. Ep. 1. Lactan. Divin. Inſtit. l. 6. c. 20. Cyrillus l. 1. in Joan. c. 12. Aug. Ep. ad Publicolam. Ambroſ. l. 3. c. 4. Primaſ. in Epiſt. ad Rom. c. 11. Baſil. Ep. Canon. c. 55. Canones Iſaaci Ling. c. 13. Hildebert. Cenon. Yvo Carnot. Ep. 6. Bernardus de Præcepto, & diſpenſ. c. 7. & plurima Concilia &c.
8 Apud Demoſt. Orat. contra Timocrat. Ita & Plato l. 9. de Legib.
9 דמים לו שלם ישלם אם אין ונמכר בגנבתו

Possessor reus est homicidii. Quid sibi timendum erat? A Fur *deesse non poterat, quin ablata restitueret; sin autem illi deerat, venumdari debebat, ut illi satisfaceret, cui furatus fuisset*. Hic est sensus magis naturalis, quem huic loco tribuere possimus. Septuaginta [1] aliter intellexisse videntur: *Si sol oriatur super eum, reus est, idcirco morietur* (pro furto suo;) *sin autem illi deest, quod restituat, venumdabitur pro furto suo*. Videlicet, in illum actio erit, ut capite plectatur, atque ut ablata recipiantur: Quod si non habuerit, quæ reddat, illi vita servabitur; verum in servum vendetur. Syriaca versio ita explicat: Si orto sole furatur, atque in furto interficitur, interfectorem in jus vocari fas est, ut capitis discrimen subeat: sed fur furtum restituet; vel si nequiverit, venumdabitur, ut illi satisfaciat, cui furatus est. Hæc explicatio contradi- B ctionem involvit: Quomodo enim mortuus homo venumdari potest, ut quod abripuerit, restituat? Arabica; si pleno die furetur, nullum erit jus eum *vi* repellendi; sed furti pretium reddet; vel si bona minime habuerit, vendetur &c. Rabbini apud Selden. l. 6. c. 7. de jure nat. & gent. docent, furem ita venumdatum servire debuisse usque ad collectionem pretii rei illius, quam furatus fuerit, non ita vero donec duplum, aut triplum restitueret, ad quod solvendum pro furti natura poterat condemnari. Restitutio hæc tandem fiebat fure posito in libertatem.

Legis hujus consequens fuit, quod olim filii patrum, qui solvendo non essent, apud Hebræos vænirent. Vide 4. Reg. 4. 1. Mulieres, quæ furabantur, juxta Judæos legi huic minime subjiciebantur. Mu- C lier nec venire poterat, nec se ipsam venumdare, neque emere Hebræum servum, vel Chananæum. Fur numquam vendebatur, nisi pretium, quod solvendum erat, sui corporis pretium excederet. Si homo centum argenteos æstimabatur, nequaquam venibat pro nonaginta noctem argenteorum pretio quod furatus fuerat. Rabbinicæ subtilitates.

℣. 4. SI INVENTUM FUERIT APUD EUM, QUOD FURATUS EST.] Hæc est exceptio legis primo rogatæ versiculo, quæ damnat ad quinque boum, ovium quatuor restitutionem, qui bovem, vel ovem abripuerit. Moyses hic furem damnat, apud quem, vel in cujus manu inventum fuerit animal vivum, quod erat furatus; eum autem damnat, ut duplum solvat, vel, ut duo in singula restituat. Hebraico D textui [2] alius sensus tribui potest: *Si inventum fuerit in manu illius, quod abripuerat &c. duo animalia viventia reddet pro eo, quod abripuerit*. Sensus idem tribui potest Septuaginta [3]; atque ita pariter intellexerunt Montanus, Oleaster, Malvenda, Piscator. Samaritanus textus post ea verba *sive ovis*, addit, seu *aliquod aliud cujusque generis animal*.

℣. 5. QUIDQUID OPTIMUM HABUERIT &c.] Vulgata perfecte transtulit Hebraicum textum, sed Septuaginta [4], & Samaritanus textus aliter parum legerunt: *Si quis finit armentum suum depasci agrum alterius, reddet damnum, quod intulerit, juxta agri ejus proventum*. Scilicet tantumdem, quantum diminutum fuerit e proventu, quem possessor ex agro percipere solet; quæ jactura reparanda sit ex iis, E quæ damni illator optima in suis agris habuerit. Duodecim Tabularum Leges magis severæ erant, quam Lex Moysis: *Qui frugem aratro quæsitam pavit, secuitve; pubes, Cereri sacrator, impubes, Prætoris arbitratu verberator, noxamque duplionem præstato*.

℣. 6. SI EGRESSUS IGNIS INVENERIT SPINAS.] Non pauca latina exemplaria habent *spicas* pro *spinas*: sed Hebraicus textus [5], & Septuaginta legunt *spinas*. Si quis sentes accendit, ignisque progressus acervos frugum in agro cumulatos invadit, vel segetes adhuc stantes, ille, cujus causa hoc obtigerit malum, damnum reparabit.

℣. 7. SI QUIS COMMENDAVERIT AMICO PECUNIAM.] Nomine *argenti*, *pecuniæ*, *vasis*, generatim intelligitur quodcumque in depositum collocari potest, aurum, argentum, ornamenta, mobilia, vestes &c. Lex imperat, ut si depositum hoc subreptum fuerit e depositarii domo ab alio, & si fur reperitur, hic rei ablatæ duplum reddere teneatur. Neque ex Hebraico textu [6], neque ex Vulgata satis liquet, utrum intelligendum sit, furtumne a depositario factum fuerit, an ab alio quopiam domi illius; an in domo illius ab externo alio res fuerit abrepta. Syriaca, & Arabica in novissimo hoc sensu intelligunt, uti quoque & Septuaginta [7]; qui etiam magis est naturalis. Si fur inveniri potuerit, duplum reddet; sin autem fur inveniri nequiverit, Depositarius in jus ante Judices vocabitur; ac liber dimittetur, si interposito sacramento asseruerit, se nihil scire de furto.

℣. 8. DOMINUS DOMUS APPLICABITUR AD DEOS.] Chaldaica versio, Syriaca, Arabica, & Interpretum plerique: cogetur ad prodeundum ante Judices, vel Magistratus. Septuaginta [8]: *coram Domino*. Hebræus [9] habet *Elohim*, quod, uti alias ostendimus, significare potest Deum, vel deos, vel Judices, vel Principes. Rabbini dicunt, causas hujusmodi ad trium virorum tribunal deferri consuevisse.

℣. 9. AD PERPETRANDAM FRAUDEM TAM IN BOVE.] Hebræus [10]: *Quoad omnia, quæ fraudis possunt esse materia, veluti bos, asinus, ovis, vestis, & generatim omnia, quæ dici possunt, illic esse*; (videlicet quidquid in alterius manu cognoscere possumus, quod ad nos spectet) *uterque* (accusator, & accusans) *ante Judices prodibunt*. Vel: *quoad cujuscumque jacturæ genus, cujus reus dici queat* &c. scilicet, si testes ante Judices contendant depositarium esse reum, & accusator probaverit, quod affert, depositarius damnabitur, ut duplum restituat. Moyses hic generatim docet, quo pacto Iudices agere debeant in omnibus causis, quæ fraudem respiciunt, quæ in depositis admitti potest. Hebraicus textus ita quoque explicatur: In omni certamine, quod inter depositarium contigerit, & qui depositum commendaverit, ubi hic queratur, quod aliquod minoris pretii subrogetur iis, quæ ad ipsum spectant, depositarius vero contendat e contra eam esse depositam rem; causa ad Judices deferetur, & uter damnabitur, duplum solvere tenebitur. Depositarius duplo depositum restituebat, quo fraudare voluisset illum, a quo commendatum fuerat; hic vero, si damnaretur, debebat solvere ejus rei duplum, quam exposcebat a depositario, cui calumniam intulerat. Lyranus ait, testes damnari, ut duplum reddant ejus rei depositario, quam contra ipsum petebant. Menochius autumat hic agi de deposito invento, quod fuerat amissum, sed quod depositi dominus contendit non esse idem, ac illud, quod depositario commendaverat.

Hæ

---

1 Ἐὰν δὲ ὁ ἥλιος ἀνατείλῃ ἐπ᾽ αὐτῷ, ἔνοχος ἐστιν ἀνταποθανεῖται, ἐὰν δὲ μὴ ὑπάρχῃ αὐτῷ, πραθήτω ἀντὶ τοῦ κλέμματος.

2 אם המצא תמצא בידו הגנבה . . . חים שנים ישלם.

3 70. Ζῶντα διπλᾶ αὐτὰ ἀποτίσει.

4 Ἀποτίσει ἐκ τοῦ ἀγροῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ γέννημα αὐτοῦ.

5 קצים. 70. Ἀκάνθας.

6 וגנב מבית האיש.

7 Καὶ κλαπῇ ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ ἀνθρώπου.

8 Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

9 נקרב בעל הבות אל האלהים.

10 על כל דבר פשע .... אשר יאמר בי הוא זה.

Hæ autem quoad depositum Romanorum leges erant. Qui elegerit depositarium suum, quin ad id publica, aut privata calamitate adigatur, si depositum amissum fuerit, exigere poterit a depositario simpliciter depositi pretium: at si quis adactus necessitate, exempli gratia, incendii, seditionis, aut naufragii, aliquid in depositum tradit, depositarius tenetur duplum reddere, si fidem depositi fregerit; Digest. lib. 16. tit. 3. Leg. 1. *Cum quis fidem elegit, nec depositum redditur, contentus esse debet simplo: cum vero extante necessitate deponat, crescit perfidiæ crimen &c.*

℣. 10. SI QUIS COMMENDAVERIT PROXIMO SUO ASINUM &c.] In versiculis præcedentibus agebatur de simplici deposito; nunc de alius generis deposito quæritur, scilicet de deposito armenti, quod locatur sub conditione stato tempore restituendi cum statuto proventu, qui domino cedit; vel etiam de animantis custodia, quod pastori, vel custodi cuipiam commendatur. Tunc custos, vel conductor ad nihilum tenebantur, cum nulla ipsorum culpa erat in animalium amissione; exempli gratia, cum vis major adfuisset, veluti hostium incursus; vel in fortuitis casibus, veluti lapsus, aut naturalis mortis animalium, quæ res nequeunt impediri. Tunc juramentum a custode, vel depositario exigebatur; & juxta juramentum illius, vel damnabatur, vel absolvebatur. Doctores Judæi, & Jurisconsulti Romani (Grotius in hunc locum) hic ponunt restrictionem; scilicet, necesse esse, ut conductor, vel depositarius relicta re fuerit usus, ut cogi possit ad restitutionem. Ego autem non video, cur hæc Lex in simplici suo, & naturali sensu minime sit accipienda pro animalibus, quorum simplex custodia commendatur alicui, qui ea solvere non tenetur, si vel abacta fuerint, vel interfecta, quin ulla ipsius adsit culpa. Pro *debilitatum* Hebraicus textus נשבר verti potest *ruptum*. Septuaginta, Συνθλίβῃ: *Si membrum aliquod fractum fuerit.*

℣. 12. QUOD SI FURTO ABLATUM FUERIT, RESTITUET DAMNUM DOMINO.] Si de custodia simplici ageretur, durum nimis videretur, custodem cogere, ut ablatum animal reddat; nam hæc obligatio supponit, quod ea, quæ alicui locantur, vel commodantur, tuta esse debeant in manibus illius, atque ipsum teneri, ut rationem reddat. Alii credunt hoc depositi genus aliquem proventum attulisse, saltem pro custodia, depositario: atque huic proventui plane innititur Lex, quæ jubet ea restitui, quæ a furibus ablata fuissent.

Nonnulli hebraicum textum [1] ita explicant: Si mutuatum animal abreptum fuerit a mutuatario; vel juxta Menochium: Si furtum peractum fuit custodis consensu, & absque eo quod obsistat, eo in casu ad restitutionem tenetur. Ideo autem hæc probatur explicatio, quod servat oppositionem, quæ debet intercedere inter versiculum hunc, & versiculos septimum, & octavum, in quibus depositarius ad restitutionem minime tenetur, hoc supposito, quod furem detegere non potuerit, & de furto nihil sciverit Hic autem quædam supponitur negligentia ex parte illius, qui custos fuit, in cujus manu res periit.

℣. 13. SI COMESTUM A BESTIA.] Hebraicus textus ita verti potest: *Si animal dilaniatum fuerit ab aliqua feroci bellua, adducet testem rem ipsam raptam, et non reddet.* Septuaginta dicunt, ipsum deducere debere animalis dominum ad locum, ubi a bellua abreptum fuerit [2]. Hebraice ad litteram; *Testis referet; res abacta est, & ille non reddet*; vel [3]: *proferet testes, quod animal ablatum fuerit* (vel devoratum) *a bellua feroci, atque reddere non tenebitur*; Supposito tamen, ait Rabbinus Salomon, quod ille sine damno belluæ resistere non potuerit, vel quod perperam armentum in periculosa loca minime deduxerit sine domini consensu. Syriaca versio, & Arabica referunt, ipsum adferre debere membrum aliquod dilaniati animalis ad dominum illius, ut rei veritatem ostendat.

℣. 14. QUI A PROXIMO SUO QUIDQUAM HORUM MUTUO POSTULAVERIT.] Septuaginta [4] legunt: *Si laniatum fuerit, aut interfectum, aut ab hostibus abactum.* Agitur de simplici mutuo. Lex obligat mutuatarium ad restituendum, si res mutuata in manibus illius perit; uno tantum excepto casu, scilicet domini præsentia. Tunc quemadmodum mutuans nequit supponere fraudem, vel negligentiam in mutuatario, æquum non est, hunc rationem reddere de malo, quod illi impedire non licuit: sin autem dominus, cum malum contigit, non aderat, videtur mutuatarius omne damnum subire debere, quoniam ipsi omnis e mutuo utilitas cedit, & mutuans omnem exuit rei proprietatem, cujus usum gratuito illi permittit. Quædam semper in mutuatario supponitur negligentia, & ipse minime necessariam impendisse curam ad rem, quam mutuatus est, servandam, quemadmodum mutuator invigilasset, nisi rem mutuam dedisset. Denique Lex hæc excitat eorum, qui mutuum accipiunt, diligentiam; & qui mutuum dant, liberalem voluntatem: in prioribus quidem proposito timore amissæ rei restituendæ; in posterioribus autem certitudine recipiendi, quidquid mutuo concesserint. Maimonides observat, si mutuatarius inficiatur amissam rem esse mutuatum, ad Sacramentum eliciendum cogi potuisse, si unus tantum adesset testis, qui in ipsum detulisset; sin autem negando perseverasset, absolvi debuisse. Si partem fatebatur, partem negabat, illud reddere cogebatur; quod fuisset confessus.

℣. 15. QVOD SI IN PRÆSENTIARVM DOMINVS FVERIT, NON RESTITVET, MAXIME SI CONDVCTVM VENERAT.] Simplex mutuatarius, ac potiori jure ille, qui conducit certo pretio aliquod animal, non tenetur ad restitutionem, si in manu ipsius animal perit coram domino ejusdem. Hoc patet in sensu Vulgatæ, sed videtur aliter explicari posse cum Septuaginta [5] hoc versiculo præcedenti adnectendo, hoc pacto: *Si animal mortuum fuerit domino absente, mutuatarius solvere debebit,* (℣. 15.) *Sed si dominus adest, nihilum solvet: & si animal hoc conductum est, dominus patietur damnum, eo quod mercedem acceperit.* Moyses hic tres casus distinguit; primus, cum dominus abest, adfert obligationem reddendi; secundus, cum dominus adest, a restitutione liberat; tertio denique, si animal conductum est certo pretio, sive absit, sive adsit dominus, conductor id tantum solvere debet, quod pro re conducta convenerat: *Si conductor ipse*, ait textus Hebraicus [6], *venit in mercede sua*, vel *illius*. Si conduxit animal soluta mercede, absolvitur; tamen supposito, quod minime cum excessu ad laborem illud impulerit, ac præter vires illius.

Grotius aliam adhuc tradit loco huic explicationem; quam magis Hebraico textui consonam arbitratur: *Si mercenarius ipse veniet propter mercedem suam.* Si in custodiam armentum acceperit, ut proposita mercede illud tueatur, ipse jacturam reparabit propter mercedem, sive abfuerit dominus, sive adfue-

1 אם טרף יטרף.
2 Ἄξει αὐτὸν ἐπὶ τὴν θήραν. Alii vertunt, ἐπὶ τὴν θυρὰν, *ad portam*, Edit. Complut. &c.
3 יבאהו עד הטרפה.
4 Ἢ συντριβῇ, ἢ ἀποθάνῃ, αἰχμάλωτον γένηται.
5 Ἐὰν δὲ μισθωτὸς ᾖ, ἔσαι αὐτῷ ἀντὶ τοῦ μίσθου αὐτοῦ.
6 אם שכיר הוא בא בשכרו.

adfuerit. Syriaca aliter adhuc explicat. *Si mercenarius fuerit, mulctabitur in mercede sua*, videlicet illius lucrum detinebitur, atque ex illius mercede jacturæ pretium deducetur. A

℣. 16. SI SEDUXERIT QUIS VIRGINEM, DOTABIT EAM, ET HABEBIT EAM UXOREM.] Septuaginta [1] vertunt: *dotem illi tribuens, in uxorem sumet*: juxta veterem consuetudinem, quæ requirebat, ut vir dotem daret uxori. Lyranus credit dotem statutam fuisse pro virginibus, quibus quis abusus fuisset; sed alii putant, virum dedisse illi tantumdem, quantum habere potuissent juxta suam conditionem, nisi seductæ fuissent. Adest in Deuteronomio 22. 28. Lex peculiaris pro puellis, quibus vis fuisset illata; & alia in Levitico 21. 9. pro Sacerdotum filiis, quæ se corrumpi fuissent passæ. Quidam Hebraicum textum [2] vertunt: *Festinando festinabit sibi in uxorem*; sed plerique [3] adhærent Septuaginta, & Vulgatæ, qui hic vertunt pro *mahar*, *dotare*. Onkelos: *ducet uxorem*. Josephus Antiquit. lib. 4. cap. 8. ait eas donari consuevisse quinquaginta siclis, nisi viri eas in uxores ducere voluissent. B

℣. 17. SI PATER VIRGINIS DARE NOLUERIT, REDDET PECUNIAM.] In Deuteronomio 22. 29. observatur summa quinquaginta siclorum argenti, veluti summa stata, & communis puellæ; sed illic Moyses loquitur de puella, quæ violata fuisset, hic vero de seducta. Attamen plerumque Lex illa Deuteronomii habetur, veluti generalis dispositio; sed admodum est verisimile, summam hanc non fuisse eo pacto constitutam, ut sæpius aliquid ultra tribueretur, pro meritis, conditione, aliisque puellæ qualitatibus; & saltem quinquaginta dabantur sicli, seu hæc mulctæ esset genus in proventum patris puellæ ejusdem, seu ut inde vestes puellæ compararentur. C Rabbini [4] docent, vi Legis nihil umquam additum fuisse huic summæ siclorum quinquaginta, etiamsi actum fuisset de filia Regis alicujus, quamquam Judices ob alias rationes poterant violatores aliis pœnis adjicere.

℣. 18. MALEFICOS NON PATIERIS VIVERE.] Hebraica vox מכשפה *Mecaschephah* est fœminini generis, & significat potius *maleficam*, veneficamque. Quemadmodum fœminæ præ hominibus magis deditæ sunt magiæ secretis, veneficiis, incantationibus, rerumque futurarum prædictionibus, Moyses *maleficæ* nomine eos, easque omnes complexus est, qui D perniciosissimæ huic arti animum adverterent. Lex eas capite damnat, veluti apostasiæ adversus Deum noxias, & pestes nefarias Reipublicæ.

℣. 19. QUI COIERIT CUM JUMENTO, MORTE MORIATUR.] Vide Leviticum c. 20. 15. 16.

℣. 20. QUI IMMOLAT DIIS, OCCIDETUR.] Hebraice יחרם: *Anathemati obnoxius erit*. Septuaginta: Ἐξολοθρευθήσεται, *exterminabitur*. Pœna anathematis erat nex per gladium inflicta; & præterea vel igne absumebatur, vel publicabatur quidquid ad reum pertineret. Ita quoque aliquando familiæ integræ, urbes, vel nationes etiam anathemate devovebantur; veluti Amalecitæ, ut hos in exemplum adhibeam, qui Dei mandato devoti fuerunt, 1. Re- E gum 15. 3.

℣. 21. ADVENAM NON CONTRISTABIS.] Chaldaice, vi illum non opprimes, nec dolo. Nomine *advenæ* גר hic intelliguntur omnes alienigenæ, vel peregre illac euntes, vel in ea regione immorantes, atque inter nationem Hebræorum. Ex publica utilitate, ac Religione legis hujus necessitas æque innotescit. Apud Celtas acerbius advenæ, quam civis plectebatur occisor. Prior enim capite damnabatur, alter exilio. Vide Nicolaum Damascenum in Cath. hist. de Celtis.

℣. 22. VIDUÆ, ET PUPILLO NON NOCEBITIS.] Deus nullum præcipit supplicium adversus viduæ, & pupilli oppressores; sibi eam reservat ultionem; ipse eorum vult esse Judex, & protector. Scriptura scatet minis, ac invectivis adversus eos, qui viduas, & pupillos affligunt. Deus ita succenset ob injurias illis illatas, ut earum ultionem committere nolit Judicibus, & vicariis suis; sed ipse per se in injustos velit animadvertere.

℣. 25. SI PECUNIAM MUTUAM DEDERIS POPULO MEO PAUPERI, NON USURIS OPPRIMES.] Usura in eo consistit, ut quis propter mutuum accipiat aurum, aut argentum, aut aliud quodpiam æstimabile argento, aut auro, supra sortem, quæ nequaquam est alienata. Vetus, ac Novum Testamentum, Leges civiles, & Canonicæ, Authores sacri, & profani omnes fere conveniunt, damnantque usuram, veluti juri naturali contrariam, charitati, bonoque Rerum publicarum regimini. Fortissima ratio, quæ probat, fœnus esse improbum, ea est, quod verum est furtum, ac usurpatio rei, quæ ad nos minime spectat; nam cum rem alicui mutuam damus, in ipsum rei mutuum datæ dominium, ac proprietatem transferimus; & quemadmodum eæ plerumque res mutuæ traduntur, quæ obteruntur usu, & cujus usus idcirco a re ipsa nequit separari, inde consequitur, ut aliquid supra sortem accipientes vel bis rem vendimus, aut rei usum a re seorsim vendimus, quod impossibile est, & directæ mutui naturæ contrarium.

Moyses discrimen hoc sæpius in legibus suis inculcat: prohibet hic urgere cum duritia exactoris, ac fœnore illum opprimere, qui coactus fuerit aliquid mutuari. In Levitico prohibet, aliquid supra mutuum accipere, & dare pauperi mutuam vel pecuniam, vel fructus, vel granum ea conditione, ut aliquid supra sortem lucretur, Levit. 25. 37. *Pecuniam tuam non dabis ei ad usuram, & superabundantiam non exiges*. Denique in Deuteronomio c. 23. 19. 20. cavet, ne quis non solum usuram exposcat ex mutua pecunia, sed generatim ne ex alia quidem re: *Non fænerabis fratri tuo ad usuram pecuniam, nec fruges, nec quamlibet aliam rem, sed alieno*. Salvator etiam in Evangelio palam usuram condemnat. Luc. 6. 34. 35. *Mutuum date, nihil inde sperantes*. Abs re putarem afferre huc quamplurima Patrum loca, qui usuram abominantur. Ethnici quoque eam maximam Rerum publicarum pestem existimavere. In usura pecunia gignit pecuniam, inquit Aristoteles lib. 1. Politic. cap. 10. atque ideo hæc lucri ratio præ omnibus aliis maxime naturæ adversatur. Nec vehementer minus locutus est Seneca l. 7. de benefic. cap. 10. ait enim, usuram, & fœnus esse monstruosa nomina, quam cupiditas extra naturam quæsivit. *Quid fænus, & calendarium, & usura, nisi humanæ cupiditatis extra naturam quæsita nomina?* Denique nemo ignorat præclara ea Catonis verba: *Quid est fænerari, hominem occidere*. Varro de re rustic. l. 1. observat Romanos veteres damnasse fures, ut duplum ablatæ rei redderent; fœneratores vero, ut quadruplum: hoc pacto ostendentes, quam ipsi crederent perniciosos esse præ furibus fœneratores.

Nonnulli arbitrantur in iisdem verbis Legis interdicti hujus, quo absolute cautum est, ne quis fœneretur, invenire exceptionem; ita ut juxta hos scriptores, fœnus non sit essentialiter malum, & quod permitti non possit. Et equidem, inquiunt illi, permittit Deus in Deuteronomio 23. 19. 20. usuram erga alienum; & leges civiles Justiniani Imperatoris quibusdam positis circumstantiis, & quodam moderamine eam patiuntur. Et plures non desunt

1 Φέρνῇ φερνιεῖ αὐτὴν γυναῖκα.
2 מהר ימהרנה לו לאשה.
3 Targum Hieroso. & Uzielidis, Saadias Gaon, & Arabs Erpen.
4 Rab. Zira in Gemar. Babyl. ad tit. Cotuboth. c. 3.

sunt eruditi viri [1], qui contendant, Evangelium numquam prohibuisse fœnus velut injustitiam, & crimen; sed tantum ut contrarium charitati; ita ut usura quidem mala sit, atque illicita, non autem injusta; aliique asserunt præterea usuram, si cum moderamine fiat, non solum charitatis legibus non adversari; verum maxime esse accommodam, ut egenis in ipsorum necessitatibus ferat opem.

Verum iis rationibus occurrere facillimum est; cum frustra probare conentur licere id, quod Deus modo præciso adeo ac positivo interdixit. Si patitur Deus usuram adversus alienigenas, qui anathemati devoti erant, cum quibus non licebat Israelitis umquam pacem, ac fœdus inire, possuntne Christiani hinc inferre, sibi licere adversus fratres suos fœnerari? Ea omnia, quæ tolerabat Lex dumtaxat ob B duritiam cordis Judæorum, nonne per Evangelium abrogata fuere? Potestne quis a nobis alienigena haberi, cum Iesus Christus nos omnes fratres esse dixerit, Matth. 23. 8. Omnesque cœlestis Patris filios, qui solem oriri facit, super justos, & malos, Matth. 23. 45. Si tibi licet occidere quemquam, inquit Sanctus Ambrosius lib. de Tobia cap. 15. ex eo tibi licet usuram petere. *Ab hoc usuram exige, quem non sit crimen occidere. Sine ferro dimicat, qui usuram flagitat. Quid dicam de usuris*, Augustinus ait Epist. 153. num. 25. p. 534. *quas etiam leges, & judices reddi jubent? an crudelior est, qui subtrahit aliquid, vel eripit diviti, quam qui trucidat pauperem fœnore? Hæc atque hujusmodi male utique possidentur, & vellem restituerentur, sed non est quo Judice repetantur*. C Non audet explicite Sanctus Augustinus asserere restituendum esse, & ad id fœneratores teneri; sed Nehemias jubet Hebræos reddere fratribus suis, quod illi injuste exegerant, 2. Esdr. 5. 11. *Reddite eis hodie agnos suos, & vineas suas, & oliveta sua, & domos suas; quin potius & centesimam pecuniæ, frumenti, vini, & olei, quam soletis exigere ab eis, dati pro illis*. Vide Commentarium.

Eorum sententia, qui asserunt, fœnus nequaquam esse essentialiter malum, & injustum, ac Dei filium non imperasse, verum suasisse tantum, ut mutuum sine fœnore tribueretur; eorum, inquam, sententia refutatur a traditione Patrum, & Conciliorum, qui fœnus existimavere nefarium scelus, & qui Jesu D Christi verba in Evangelio præcepti loco habuerunt. Sanctus Basilius in Psalm. 114. Sanctus Gregorius Nyssenus epist. ad Letoium, & orat. contra usur. S. Chrysostomus homil. 57. in Matth. Sanctus Ambrosius de Tobia cap. 3. Sanctus Hieronymus in c. 18. in Ezech. Sanctus Augustinus serm. 3. in Psalm. 36. & in Psalm. 128. Sanctus Leo serm. 16. & ep. 3. Concilia Eliberitanum can. 20. &c. Lateranense tertium, Viennense, &c. pro hac pugnant sententia. Authoritates dubio procul præferendæ sunt rationibus illorum, qui credunt, principum leges, & inanes, quas afferunt, utilitates fœnorum, si cum moderamine instituantur, tueri posse illorum conscientiam qui fœnerantur. Dicunt enim, nisi fœnerari liceat, pauperes inopia interituros, nec illis opem ullam E præstitum iri. Siccine igitur divitum durities Evangelii leges est deletura? Quæ major crudelitas, quam ex fratrum calamitate proventum quærere, ut locuples fias? Quin potius observetur charitas, & divites thesaurizabunt thesauros in cœlo, bona sua pauperibus tribuendo. Hæc sancta avaritia est, inquit Sanctus Leo serm. de jejun. 10. mensis; ex miseriis pauperum proventum percipere, non ut perituræ divitiæ damnabili fœnore cumulentur, sed ut licita, A imperataque usura opes æternæ acquirantur. *Qui pecunias amat, & multiplicare opes suas immodicis optat augmentis, hoc potius sanctum fœnus exerceat, & hac usurarum arte ditescat, ut non hominum laborantium captet necessitates . . . sed illius sit creditor, illius fænerator, qui dicit: Date, & dabitur vobis*.

Rabbini apud Seldenum lib. 5. cap. 9. de jure nat. & gent. duas usuræ species distinguunt, *usuram determinatam, & pulverem usuræ*. Prior ea est, quæ constituta fuit, cum mutuum fieret; pulvis usuræ est omne genus palliati fœnoris, & lucri præter sortem. In fœneratores pœnis corporalibus minime animadvertebatur; sed judicum sententiis fœnerator ad restitutionem adigebatur; hæredes vero nequaquam reddere tenebantur, si fœnerator ante obitum vero dolore criminis sui percitus fuisset; nisi hæredibus quædam cessissent mobilia, aut aliquod animal fœnore comparatum. Tunc res hæ reddebantur, pecunia non item.

Talmudistæ apud Seldenum lib. 5. cap. 10. de jure nat. docent, usuram Hebræis vetitam esse tantum inter se; non autem cum alienis. Adsunt etiam Rabbini quidam (ita Maimonides, & alii) qui asserunt id, quod scriptum est in Deuteronomio: *Non fænerabis fratri tuo ad usuram, sed alieno*: duo præcepta complecti, quæ æque obligant; ita ut jubeantur, Ethnico numquam mutuum dare sine fœnore, fratribus vero suis nullo umquam fœnore proposito. Sed alii contendunt, non imperari, sed licere tantum Hebræis adversus Ethnicos fœnus; illique adversus Ethnicos etiam fœnus prohibuere, ne frequenti fœnoris cum alienigenis consuetudine sensim adducerentur, ut etiam adversus fratres suos fœnus exercerent. Hæc lex est sapientum virorum, quæ hac in re abrogat facultatem, quam Dei Lex illis permiserat. Sixtus Medices de fœnore Judæorum narrat, sub Philippo Archinto Romæ vicario, Iudæos interposito juramento declarasse, usuram sibi neque adversus fratres suos, neque adversus alienos licere.

Hæc Hebraici textus verba [2], *Lo tiheieh lo cenoscheh*, quæ Vulgata transtulit: Non urgebis eum, quasi exactor, transferuntur a Septuaginta [3]: *Non urgebis eum*; vel, non opprimes eum. Sanctus Ambrosius legebat: *Non eris ipsum suffocans*, Καταπνίγων. Textus Samaritanus habet בנשיא *Kenasi*: *sicut Princeps*: Non ages cum debitore tuo, velut dominus. Syriace: Non ages cum eo, perinde ac dominus debiti.

℣. 26. SI PIGNUS A PROXIMO TUO ACCEPERIS VESTIMENTUM, ANTE SOLIS OCCASUM REDDES EI.] Lex hæc supponit vestem in pignus collatam non esse illi superfluam, cujus est [4]. Moyses jubet illi reddi ante Solis occasum, ut habeat, quo se se obtegere possit noctu.

Bellonius observat. lib. 2. cap. 76. & alibi observat Ægyptios, & Arabes quocumque tempore humi cubare, quin lectum aliquem substernant: satis illis est quibusdam se vestibus obtegere, & super humum stoream e juncis, vel palmæ foliis contextam subtendere, atque e lectis aliquid se passuros esse incommodi arbitrantur. Constat Hebræos usos fuisse lectis, & stragulis, atque illi ad integram nuditatem exuebantur, ut obdormirent. Cant. 5. 3. *Expoliavi me tunica mea, quomodo induar illa?* Verum credibile est, pauperibus plerumque non alia fuisse cubilia, quam humus storeis cooperta, neque alia stragula præter vestes. Potest etiam fieri, ut *vestimentum*, istic significet potius ad cubilia sternenda peristromata, quam ad induendum vestes. Tostatus refert,

1 Carol. Molin. tr. de contract. usur. Item Amesius, Rivetus, Spanhemius, Dub. Evang. 127. Salmas. l. de usur. & l. de mod. usurar. & Grot. de jure belli, & pacis l. 2. c. 12. art. 20.
2 לא תהיה לו כנשה.
3 Οὐκ ἔσῃ αὐτὸν κατεπείγων.
4 Oleaster, Ainsv.

refert, pauperem quotidie mane debuiſſe referre A ad Dominum veſtem, quam creditor præcedenti veſpere reddidiſſet. In Deuteronomio capite 24. 10. Moyſes creditori pignora acceptum proficiſcenti ingredi prohibet in domum fratris ſui; ſed jubet expectare, ut ad ſe ea, quæ poſtulat, pignora deferantur; *Cum repetes a proximo tuo rem aliquam, quam debet tibi; non ingredieris domum ejus, ut pignus accipias*. Hebraicus Textus [1], & Septuaginta [2] habent, *ubi ille dormiet?* pro quo Vulgata legit; *nec habet aliud, in quo dormiat*. Quod ſemper idem eſt.

℣. 28. DIIS NON DETRAHES.] Principibus, Judicibus, Sacerdotibus &c. Onkelos, Arabica verſio, Syriaca, Perſica, ac Interpretes Iudæi, & Chriſtiani intelligunt de Iudicibus. Joſephus B Antiquit. lib. 4. cap. 8. & contra Appionem lib. 2. credidit hac lege cautum eſſe, ne de alienigenarum gentium diis detraheretur; & ratio, quam affert in libris ſuis contra Appionem, ea eſt, inquit ille, ſcilicet, ob reverentiam nominis Dei, quod diis Ethnicorum etiam defertur. Philo [3] quoque ait temperandum eſſe, ne de alienis diis obloquamur, ne inde Ethnici occaſionem arripiant veri Dei blaſphemandi; vel, ut alibi ait, ne fidelis ſenſim veri Dei nomen flocci facere aſſueſcat. Talmudiſtæ tit. Sanhedrin. capite ſeptimo, & Jarchi in hunc verſiculum locum hunc explicant de blaſphemia in Deum.

℣. 29. DECIMAS TUAS, ET PRIMITIAS TUAS C NON TARDABIS REDDERE.] Hebræus [4] ad litteram: *Non tardabis ſolvere plenitudinem tuam, & lacrymas tuas*, liquores tuos. Per nomen hoc *plenitudinis*, intelliguntur primitiæ, ac decimæ fructuum, & meſſium agri, tum eæ, quæ pretio numerato ſolvebantur, Levit. 27. 31. tum eæ, quæ in ſpecie ad Tabernaculum deferebantur. Pro liquoribus, vel *lacrymis* intelliguntur liquores vini, & olei, ex quibus primitiæ offerebantur, vel etiam quidquid eſt optimum, ac in unaquaque re exquiſitiſſimum. Alii hoc nomine intelligunt thura, odoriferoſque liquores, qui ex arboribus defluebant.

Huc afferam nobilem Ethnici locum, quoad primitias, quæ diis offerebantur. Ita enim fatur D Cenſorinus de die natali: *Illi enim (majores noſtri) qui alimenta, patriam, lucem, ſe denique ipſos Deorum dono habebant; ex omnibus aliquid diis ſacrificabant, magis adeo, ut ſe gratos approbarent, quam quod Deos arbitrarentur hoc indigere. Itaque cum perceperant fruges, antequam veſcerentur, Diis libare inſtituerunt: & cum agros, atque urbes Deorum munere poſſiderent, partem quamdam templis, ſacelliſque, ubi eos colerent, dicavere*; Laribus Diis primitiæ pulcherrimique agrorum fructus offerebantur, Horat. l. 2. Sat. 8.

Dulcia poma
Et quoſcumque feret cultus tibi fundus honores,
Ante larem guſtet venerabilior lare dives.

Plinius lib. 18. cap. 2. ait, Romanos non guſtaſſe neque vinum, neque recentes fructus, niſi Sacerdotes primitias Diis obtuliſſent; & Tibullus Eleg. l. 1. eleg. 1. refert, Diis offerri uvam, ariſtas, atque agnos conſueviſſe.

Theocritus idyll. 142. loquens de Ptolomæo Philadelphio Ægypti Rege, ait, Principem hunc ſemper Deorum templis ſolviſſe ingentium bonorum ſuorum primitias, præter alia munera, quæ eis offerebat. Ioſephus narrat, dum horribilis annonæ caritas imperante Claudio graſſaretur, omnes fructuum primitias in templum illatas fuiſſe, quin aliquid imminueretur.

℣. 30. DE BOBUS QUOQUE, ET OVIBUS SIMILITER FACIES.] Septuaginta; *ſimiliter facies de vitulis, ovibus, ac jumentis*. Pro hoc poſtremo nomine aſini nequaquam ſunt intelligendi. Deus nolebat ſibi ex his offerri primitias, ſed tantum redimi.

SEPTEM DIEBUS SIT CUM MATRE SUA, DIE OCTAVA REDDES ILLUM MIHI.] Nequaquam cautum erat, ne pluſquam ſeptem dies animal cum matre relinqueretur, ſed ante hanc diem templo non debebat offerri. Apud Romanos non offerebantur vituli ante diem ab eorum nativitate trigeſimam, neque agni ante octavam. Vide Plin. lib. 8. 51. *Pecoris fœtus die octavo purus eſt, bovis trigeſimo*.

℣. 31. CARNEM, QUÆ A BESTIIS FUERIT PRÆGUSTATA, NON COMEDETIS.] Pythagoras etiam apud Laertium lib. 8. volebat, diſcipulos ſuos temperare eſu carnium, quas aliud animal momorderat; vel earum cujuſpiam animalis, quod ex ſe occubuiſſet. Syriaca explicat textum, perinde ac Moyſes vetaret eſum carnium *ex viventi animali avulſarum*. Vide Geneſ. 9. 4. Ambigitur autem, utrum liceret veſci bellua a venaticis canibus capta. Vide Levit. 17. 13.

---

1 בּמה ישׁכּב.

2 Ἐν τίνι κοιμηθήσεται.

3 Lib. 1. de Monarch. & lib. 3. de vita Moſ. Origenes lib. 8. contra Celſum pagina 402. iiſdem rationibus utitur, ut ſe defendat ab accuſatione, qua Chriſtiani arguebantur, eo quod Ethnicorum Diis blaſphemarent.

4 מלאתך ודמעך לא תאחר.

CAPUT XXIII.

Leges pro Judicibus. De Sabbathi observantia, triumque præcipuarum anni festivitatum. Deus pollicetur se missurum Angelum suum ante Israelitas. Probibet fœdus cnm Chananæis; eosque vult exterminari.

℣.1. NOn suscipies vocem mendacii: nec junges manum tuam, ut pro impio dicas
falsum testimonium. 2 Non sequeris turbam ad faciendum malum, nec in
judicio plurimorum requiesces sententiæ, ut a vero devies. 3 Pauperis
quoque non misereberis in judicio. 4 Si occurreris bovi inimici tui, aut asino erran-
ti, reduc ad eum. 5 Si videris asinum odientis te jacere sub onere, non pertransibis,
sed sublevabis cum eo. 6 Non declinabis in judicium pauperis. 7 Mendacium fu-
gies: insontem, & justum non occides: quia aversor impium. 8 Nec accipies mune-
ra, quæ etiam excæcant prudentes, & subvertunt verba justorum. 9 Peregrino mole-
stus non eris: scitis enim advenarum animas: quia & ipsi peregrini fuistis in terra Æ-
gypti. 10 Sex annis seminabis terram tuam, & congregabis fruges ejus. 11 Anno
autem septimo dimittes eam, & requiescere facies, ut comedant pauperes populi tui,
& quidquid reliquum fuerit, edant bestiæ agri: ita facies in vinea, & oliveto tuo.
12 Sex diebus operaberis: septimo dio cessabis, ut requiescat bos, & asinus tuus, &
refrigeretur filius ancillæ tuæ, & advena. 13 Omnia, quæ dixi vobis, custodite. Et
per nomen externorum deorum non jurabitis, neque audietur ex ore vestro. 14 Tri-
bus vicibus per singulos annos mihi festa celebrabitis. 15 Solemnitatem azymorum cu-
stodies. Septem diebus comedes azyma, sicut præcepi tibi, tempore mensis novorum,
quando egressus es de Ægypto: non apparebis in conspectu meo vacuus. 16 Et sole-
mnitatem messis primitivorum operis tui, quæcumque seminaveris in agro, solemnitatem
quoque in exitu anni, quando congregaveris omnes fruges tuas de agro. 17 Ter in
anno apparebit omne masculinum tuum coram Domino Deo tuo. 18 Non immolabis
super frumento sanguinem victimæ meæ, nec remanebit adeps solemnitatis meæ usque
mane. 19 Primitias frugum terræ tuæ deferes in domum Domini Dei tui: Non coques
hœdum in lacte matris suæ. 20 Ecce ego mittam angelum meum, qui præcedat te, &
custodiat in via, & introducat in locum, quem paravi. 21 Observa eum, & audi vo-
cem ejus, nec contemnendum putes; quia non dimittet, cum peccaveris, & est nomen
meum in illo. 22 Quod si audieris vocem ejus, & feceris omnia, quæ loquor, ini-
micus ero inimicis tuis, & affligam affligentes te. 23 Præcedetque te angelus meus,
& introducet te ad Amorrhæum, & Hethæum, & Pherezæum, Chananæumque, &
Hevæum, & Jebusæum, quos ego conteram. 24 Non adorabis deos eorum, nec co-
les eos: non facies opera eorum, sed destrues eos, & confringes statuas eorum. 25
Servietisque Domino Deo vestro, ut benedicam panibus tuis, & aquis, & auferam in-
firmitatem de medio tui. 26 Non erit infœcunda, nec sterilis in terra tua: numerum
dierum tuorum implebo. 27 Terrorem meum mittam in præcursum tuum, & occidam
omnem populum, ad quem ingredieris, cunctorumque inimicorum tuorum coram te ter-
ga vertam. 28 Emittens crabrones prius, qui fugabunt Hevæum, & Chananæum, &
Hethæum, antequam introeas. 29 Non ejiciam eos a facie tua anno uno, ne terra in
solitudinem redigatur, & crescant contra te bestiæ. 30 Paulatim expellam eos de con-
spectu tuo, donec augearis, & possideas terram. 31 Ponam autem terminos tuos a
mari rubro usque ad mare Palæstinorum, & a deserto usque ad fluvium: tradam in ma-
nibus vestris habitatores terræ, & ejiciam eos de conspectu vestro. 32 Non inibis cum
eis fœdus, nec cum diis eorum. 33 Non habitent in terra tua, ne forte peccare te fa-
ciant in me, si servieris diis eorum: quod tibi certe erit in scandalum.

C A-

℣. 1. NON SUSCIPIES VOCEM MENDACII.] Septuaginta Ἀκοὴν ματαίαν: *Non audies sermones vanos* & inutiles; quod Philo lib. de Judic. explicat ad litteram. Ait autem, Judici aures esse debere omnibus inanibus, ac fabulosis sermonibus vacuas, iisque omnibus, quæ sine fundamento jaciuntur; & vult, ut major illis habeatur fides, qui viderunt; quam illis, qui audierunt; atque arbitratur ex hoc Moysis loco quorumdam legislatorum leges fuisse desumptas [1], quæ eos non admittunt testes, qui ex solo auditu res percepere.

Verum hujus loci textus intelligi potest de malis sermonibus, dicteriis, & calumniis. Sepius enim alibi observatum est, *vanum* significare etiam *malum*. Hebraicus textus [2] verti potest: *Ne sis author mali rumoris*. Ita Vatablus, Oleaster, Malvenda, Junius. B

Leges duodecim Tabularum teste Cicerone apud August. l. 2. de Civitate Dei c. 9. Mortis supplicium in eos intendebant, qui cantiunculas, aut famosa carmina conscripsissent: *Si quis accentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumque alteri*. In posterioribus vero Romanis legibus non liquet equidem legem eam penitus viguisse; sed observamus, Digest. l. 47. tit. 10. l. 15. quod Prætor cognoscebat quidquid in vulgus edebatur adversus alienam famam, ac in authores acriter animadvertebat. Quintilianus ajebat, eos qui de proximo suo obloquuntur, non differre ab illis, qui in eum ingerunt mala, nisi quod ipsis desit occasio: *Maledicus a Malefico, nisi occasione non differt*. C

NEC JUNGES MANUM TUAM, UT PRO IMPIO DICAS FALSUM TESTIMONIUM.] Vel juxta Hebraicum textum [3]; nec pones manus tuas cum illo, ut dicas falsum testimonium. Ponere manus suas cum aliquo significat inire fœdus, aut pactum cum illo; quia in his ritibus contrahentes sibi invicem manus præbebant. Hoc Septuaginta [4] expressere: Nec inibis fœdus cum illo; vel juxta aliam legendi rationem [5]: *non assidebis cum illo*. Rabbini hoc pacto intelligunt: *Non junges te cum impio, ut in testimonium recipias*. Impii testimonium non recipiatur.

℣. 2. NON SEQUERIS TURBAM AD FACIENDUM MALUM.] Videtur hoc ad Judices præcipue referri; Deus illis prohibet, ne se multitudine abripi sinant ad patrandum malum; scilicet vetat populi impetum sequi, ac frequentiæ pondus, dum ad opprimendum innoxium conjurant. Tunc Judex, veluti murus æneus obsistere debet torrenti; idque unum sibi ante oculos statuere, quod ab ipso justitia, ac veritas flagitant. D

NEC IN JUDICIO, PLURIMORUM ACQUIESCES SENTENTIÆ.] Doctores Judæi huic loco sensum tribuunt admodum particularem: hoc autem pacto ipsi intelligunt: *Non sequeris majorem numerum, ut in judicio damnes*. Ad absolvendum reum, inquiunt illi, satis erat, ut numerus illorum, qui illum absolutum declarabant, uno saltem suffragio eorum superaret numerum, qui in contrariam abirent sententiam. Verum ut quis capite damnaretur, opus erat, ut Judicum damnantium suffragia duobus excederent E ea, quibus absolutus declarabatur. Lex igitur hic imperat juxta hos doctores, ne damnantes majorem sequantur numerum; scilicet intelligit, eos majorem numerum sequi posse absolventes, atque absolutum reum declarari, cum etiam Judicum absolventium numerus excederet numerum condemnantium uno dumtaxat suffragio. Verum hæ subtilitates minime nobis negotium facessunt, ut hic diutius immoremur. Lex non loquitur hic de Iudicibus, neque de Iudiciis; quamquam veteres, recentioresque Interpretes de hac re plerumque intelligant, cum hoc tamen discrimine, quod alii arbitrentur Deum prohibere multitudinem sequi judicando contra Leges justitiæ; alii vero e contra doceant, opus esse majorem Iudicum sectari numerum, ac illorum judicio adhærere. In posteriori hoc sensu intellexere Onkelos, Jonathan, Paraphrastes Hierosolymitanus, & Saadias Gaon. Sed Septuaginta, Vulgata, ac recentiorum plerique explicant de sensibus, ac privatorum actionibus, juxta Hebraicum textum [6]: *Non sequeris majorem numerum in malum, nec loqueris cum majori numero, ut dimovearis ad sequendum multitudinem ob peccandum* [7]: videlicet ad judicandum contra justitiam. [8]

℣. 3. PAUPERIS NON MISEREBERIS IN JUDICIO.] Hebraicus textus [9] verti potest; *Non honorabis pauperem in judicio*. Ita quoque Symmachus transtulerat [10]: Iustitia sine ullo humano respectu debet exerceri. Falsa miseratio æque periculosa est, ac nimia severitas. Æquum est rationem habere ad pauperis infirmitatem, neque pati, ut innocens a divite opprimatur; verum opus est, ut pauperum justitia judicum protectionem mereatur.

℣. 5. SI VIDERIS ASINUM ODIENTIS TE JACERE SUB ONERE.] Loci hujus textus diversimode explicatur. En tibi Hebraicus textus [11] ad litteram redditus; *Cum videbis asinum inimici tui stratum sub sarcina, & cessabis eum relinquere? te relinques vere cum illo*. Traductor Textus Samaritani habet: *Cum videbis asinum inimici tui, qui oneri succumbit, cave, ne eum deseras: opem feres ad eum attollendum*: perinde ac legisset in Textu *azar* [12] succurrere, pro *asab* עזב deserere, quod legitur in textu Hebraico. Posset quoque textus intelligi cum interrogatione [13]: *Cessabis illum deserere?* Voles eum deserere, quin opituleris? *Deseres odium tuum, quod tibi eum deserere insinuat*. Chaldaica versio in hoc explicat sensu; *Cum videbis asinum inimici tui .... ne differas illi parcere. Dimittes odium, quo eum prosequeris, illique opem feres, ad asinum attollendum*. Syriace; illi opem ferre noles, ut exsurgat? illi opitulare, ut eum relevet. Arabicæ versionis sensus perspicuus est, ac litteralis: Cave, ne in eo statu eum deseras; sed opus est, ut illum exoneres. Septuaginta, & Vulgata accepere Hebraicam vocem *asab* in duplici sensu penitus diverso in phrasi eadem; illi vertunt *transibis* in priori membro, & *elevabis* in secundo; vel fortasse in priori versiculi parte legerunt *abar* עבר transire, pro *asab* deserere. Si poneretur in Textu לא (*lo, lamed aleph*) *non*, pro לו (lo lamed vau) *ei*, sensus esset facilis: *Cessares derelinquendo? non deserendo deseres eum*: quin

1 Leges Atticæ apud Demosth. advers. Eubulid.
2 לא תשא שמע שוא
3 אל תשת ידך עם רשע להות עד חמס
4 Οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου,
5 Οὐ συγκαθίσῃ μετ' ἀδίκου γένεσθαι μάρτυς ἄδικος.
6 לא תהיה אחרי רבים לרעות ולא תענה על ריב לנטות אחרי רבים להטות
7 Vide Seldenum de Synedriis. Apud Athenienses absolvebantur rei cum Judicum suffragia paria essent: Euripides in Electra:

Ἴσαι δέ σ' ἐκσώζουσι μὴ θανεῖν δίκῃ
Ψῆφοι τεθεῖσαι.

Vide etiam Scholiasten Bisetum super ranas Aristoph. Act. 2, Scæna 6. Grotium de jure belli, & pacis l. 5. art. 18.
8 70. Ὥστε ἐκκλεῖσαι κρίσιν. *Alius*: Ὥστε ἐκκλῖναι κρίσιν
9 ודל לא תהדר בריבו
10 Οὐ τιμήσεις. *Ita & Pagn. Jun. & Tremel. Oleast. &c.*
11 כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו עזב תעזב עמו
12 עזר 70. Συναρεῖς. *Alius*: Συνεγερεῖς. *Sublevatis, surgere facies*,
13 Vide Ludovicum de Dieu, Castal. Pagnin.

quiesceres, eumque desereres? non; non deseres eum. Hebraicus textus ita quoque verti potest, quin aliquid immutetur: *Abstinebis a deserendo ei, (onus cui succumbit) relinquendo an relinqueres cum ipso?* Cave, ne sarcinis oppressum relinquas; velles ne eum sine auxilio deserere? Vide Bochartum de animal. sacr. tom. 1. l. 2. c. 40.

Rabbini docent, nequaquam fas esse Israelitis occidere, vel fallere Ethnicos, cum quibus bellum ipsis non est; sed nec fas esse quoque ex periculo, in quo versantur, eruere; quoniam, ut ajunt, non sunt proximi eorum; quæ maxima legis est depravatio. Hunc igitur locum de Israelita intelligunt ipsorum inimico, non item de Ethnico. Vide Seldenum de jure nat. & gent. Clericus ita hunc locum transfert: *An non vacabis ei? Cum eo vacando vacabis*. Non impendes illi temporis tui particulam? relinques omne opus tuum, ut illi opem feras. Hæc Lex eadem in simili Deuteronomii 22. 4. loco exprimitur: *Si videris asinum fratris tui.... cecidisse in via, non despicies, sed sublevabis cum eo*. Vel Hebraice: *Tu te minime abdes, sed sublevabis cum eo*. Duorum horum textuum verba nimium inter se differunt, quam ut alter ab altero possit castigari. Ægyptii teste Diodoro Siculo l. 2. c. 3. legem habebant, qua capite damnabatur vir ille, qui per viam aliquam male mulctatum a latronibus, vel alio quopiam in periculo vidisset, neque illi tulisset opem.

℣. 6. NON DECLINABIS IN JUDICIUM PAUPERIS.] Hebraicus textus [1], & Septuaginta [2]: *Non sines proscindi judicium pauperis in causa illius*. Præceptum hoc differt ab eo, quod legimus ℣. 4. Moyses hic prohibet, pauperem injuste damnari, ac sinere, ut ille adversus divitem causam deperdat. Iustitia sine favore, ac personarum acceptione est exercenda.

℣. 7. MENDACIUM FUGIES] Hebraice [3]; *abesto a verbis mendacii*; Septuaginta: *Recedes ab omnibus sermonibus (judiciis) injustis*. Plerique monitum hoc ad judices solos coarctant. Si agnoveris innocentiam alicujus, ne illum damnes, nullam habeas rationem testium, qui adversus illum detulerint [4].

INSONTEM, ET IUSTUM NON OCCIDES, QUIA AVERSOR IMPIUM.] Hebraice: *Quoniam non justificabo impium*, videlicet, illum, velut noxium, excipiam. Septuaginta [5] Hebraicum textum aliter legisse videntur; ita autem vertunt: *Non addices morti justum, neque impium innocentem declarabis propter illius munera*.

℣. 8. NEC ACCIPIES MUNERA, QUÆ ETIAM EXCÆCANT PRUDENTES, ET SUBVERTUNT VERBA IUSTORUM.] Septuaginta: *Nec accipies munera, quæ etiam excæcant oculos perspicue videntes, & corrumpunt verba justissima*. Per eas voces, verba justorum, intelligi possunt sermones, judicia *justorum*, vel res justissimæ, & optimum jus. Munera mentis æquissimæ Iudices subvertere possunt, ut veritatem corrumpant, ac justitiam infirment. Lex hæc non solum realia, & effectiva damnat munera, verum etiam commendationes, & officia, quæ præstari possunt judicibus, ut eos pelliciamus, ut pro nobis judicium ferant. Ita Rabbini. Philo l. de Iudice, ait Iudicem esse dispensatorem dumtaxat, atque œconomum judiciorum, quæ enuntiat; quorum Deus primus est Dominus, & judex: & quemadmodum non licet œconomo, prout lubet, Domini sui bona dispensare; ita judicem non posse absque injusta usurpatione judicia venditare. Non desunt judices, subdit Author idem, qui sibi religiosum putarent, injustitiam admittere, ac innocentem damnare; verum sibi religioni minime vertunt munera accipere, vel ut justitiam faciant, vel quod fecerint; qua in re dupliciter errant; primum muneribus accipiendis assuescentes, quibus sensim ad injustitiam committendam disponuntur; secundo vero innocentem privantes parte utilitatum, quas ex justitia causæ poterant expectare, cum justitiam veluti muneribus redimat.

Atticæ Leges [6] morte mulctabant, si quis convictus fuisset, promissis suis populum, Senatum, aut Iudices corrupisse: & legibus iisdem [7] capite damnabantur, vel ad reddendum decuplum, Iudices, qui se corrumpi fuissent passi.

℣. 10. SEX ANNIS SEMINABIS TERRAM TUAM (℣. 11.) ANNO AUTEM SEPTIMO DIMITTES EAM, ET REQUIESCERE FACIES.] Insignis est quæstio apud Interpretes, quanam tempestate anni Sabbathicus annus occæperit. Nonnulli asserunt inchoasse veluti annum Jubilæi, prope æquinoctium vernum; alii vero, veluti annum communem sub æquinoctium Autumni. Posterior hæc sententia æquior videtur, quia Sabbathicus annus potius ad res civiles spectabat, quam ad sacras, uti alibi videbimus; & quia si Sabbathicus annus Paschate inchoasset, duobus annis deinceps nulla fuisset messis peracta, quapropter frequens annonnæ charitas in ea regione extitisset: quoniam neque serebatur, neque metebatur anno Sabbathico; sed ea tantum colligebantur, quæ sponte ferebat tellus; atque omnes in agris colligebant, quidquid occurreret, indiscriminatim, sine possessoris ullius, vel advenæ, divitis, vel pauperis distinctione. Levit. 25. 5. *Quæ sponte gignit humus non metes; & uvas primitiarum tuarum non colliges*. Supposito igitur, quod Sabbathicus annus occiperet Paschate, illa ætate nulla messis erat, neque secus pro ætate sequenti erat futurum; quia cum autumno semina nequaquam jacta fuissent, tellus in consecuturam æstatem nihil gignere poterat. Duplicis ergo messis jacturam subire opus erat, hoc systemate posito. Verum si Sabbathicum annum autumno inchoemus, una tantum amittebatur messis, scilicet ipsius anni Sabbathici, illum a peracta messe incipientes, illique ante seminum tempora finem statuentes. Ita tempus suppetebat agros serendi post anni Sabbathici finem, & æstate sequenti messis peragebatur.

Rationes autem anni Sabbathici constituendi sunt. I. Ut, quoad fieri posset conditionum, ac bonorum æqualitas servaretur in populo, hoc anno in libertatem servos asserendo, atque universo populo permittendo, ut indiscriminatim omnes, veluti fratres omnibus terræ fructibus uterentur. II. Ut Israelitis humanitatis sensus infunderentur, præcipiendo, ut requies, & commoda, ac sufficiens esca pauperi, servo, advenæ, animantibus denique ipsis tribueretur. III. Volebat Deus, ut assuesceret populus se se providentiæ submittere, atque ab ipso exspectaret sexto quoque anno tantumdem fructuum, quantum duo, vel tres anni tulissent. Levit. 25. 20. 21. IV. Israelitas cupiebat ab rerum fluxarum amore sejungere, ut sensim a divitiarum cupiditate alienaret. V. Ut S. Augustino placet qu. 30. in Levit. Deus hoc pacto dominium suum in eas regiones ostendebat; efficiebatque, ut Israelitæ submissionis suæ reminiscerentur, atque se terræ illius nequaquam frui proprietate intelligerent.

Anni Sabbathici Lex respiciebat tantum pacificæ possessionis terræ promissæ tempus; & vulgo horum annorum primus statuitur anno septimo, qui Josue imperante Jordanis transitum est subsecutus. Ex historia non liquet, Israelitas admodum sedulo annos hos

1 לא תטה משפט אבינך
2 Οὐ διατρέψεις κρίμα πένητος.
3 כי לא אצריק רשצ
4 Καὶ οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων.
5 Ἀπὸ παντὸς ῥήματος, (aliter) κρίματος ἀδίκου ἀποστήσῃ.
6 Demosthen. adversf. Leptinen, & adversf. Pantænet.
7 Demarchus contra Demosthen.

hos observasse ; & profecto huic legi obtemperare non erat adeo facile, nisi cum felicia, ac tranquilla tempora florerent. Scriptura explicite bis tantum anni Sabbathici meminit. Primum regnante Sedecia (Jerem. 34. 8. 9.) anno quo Nabuchodonosor Jerusalem obsidione vallavit; iterum vero Macchabæis imperantibus, dum exercitus Regis Antiochi Eupatoris templum Jerusalem obsedit. 1. Macc. 6. 51. 53. Josephus quoque l. 12. c. 14. postremi hujus anni Sabbathici meminit; atque alterius quo Hyrcanus Judæorum Princeps regebat (Antiq. l. 13. c. 15.) & tertii quo Herodes cum exercitu Sosii obsedit Jerusalem. Antq. l. 14. 28.

UT COMEDANT PAUPERES POPULI TUI.] Verum quidnam colligere pauperes poterunt, si eo anno minime seritur? S. Augustinus in Exod. qu. 8. 9. respondet, satum fuisse fortasse, sed dominos agrorum nequaquam messuisse. Syriaca eodem explicat pacto: *Exercebis, ac seres agrum tuum, anno septimo, & deseres eum, ut pauperes populi tui habeant, quod manducent; & quidquid reliquum fuerit, edant bestiæ agri.* Sed interpretes plerique [1], asserunt nequaquam exerceri, & anno eo seri consuevisse; quod confirmatur Levitici capite 25. *Septimo anno Sabbathum erit terræ, requietionis Domini, non seres, & vineam non putabis, quæ sponte gignit humus, non metes.* S. Augustinus idem opinionem hanc amplectitur in quæstionibus suis in Leviticum qu. 89. Pauperes igitur hoc anno vescebantur arborum, plantarumque fructibus, qui sponte oriebantur, absque eo quod excolerentur; & spoponderat dominis Deus, se in eorum gratiam benedictionibus suis anno sexto terram cumulaturum, ita ut uno anno trium annorum fructus tellus germinaret. Levit. 25. 21. *Dabo benedictionem meam vobis anno sexto, & faciet fructus trium annorum.*

ỷ. 13. PER NOMEN EXTERNORUM DEORUM NON JURABITIS.] Hebraicus textus [2], & Septuaginta [3], id apertius innuunt; *Non memineris nominum alienorum deorum;* eos numquam nominabis. Non desunt 4, qui credant Prophetam loqui de Idolis, cum ait: Psalm. 15. 4. *Nec memor ero nominum eorum per labia mea*, quod supremum denotat contemptum, extremamque aversionem. Tostatus asserit, nequaquam licuisse Judæis exigere juramentum ab Ethnicis per nomen inanium Deorum. Rabbini quidam credunt, nefas esse Idolorum nomina enuntiare, nisi eorum, quæ memorat Scriptura. Alii vero arbitrantur posse quidem falsos Deos nominari, sed absque ulla denominatione, ex qua argui possit, quod ii numinum loco habeantur. Sententia autem magis consona hæc est: Non vota concipies, non juramenta, non promissa, neque ullum inibis fœdus per nomen inanium Deorum. Vide Seldenum de jure nat. & gent. l. 2. c. 13. Inde factum autumant nonnulli, quod Judæi Ethnicorum numinum, de quibus libri sancti loquuntur, nomina corrupere; illisque contumeliosa, atque contemptibilia tribuere nomina, ea nuncupantes, Deum muscam, Deum stercoreum &c.

ỷ. 14. TRIBUS VICIBUS PER SINGULOS ANNOS MIHI FESTA CELEBRABITIS.] Tres præcipuæ Iudæorum solemnitates sunt, Paschatis, Pentecostes, & Tabernaculorum. De singulis seorsim agemus. Volebat Deus in generalibus hisce conventibus, docere populos, ipsorum Religionem exercere, eorum submissionem ipsis quoad Deum significare, denique inter ipsis amicitiam, atque societatem confirmare.

ỷ. 15. NON APPAREBIS IN CONSPECTU MEO VACUUS.] Deus hoc pacto supremum dominium erga populum suum demonstrat. Cum Scriptura innuere vult, populum quemdam alicui Regi parere, ait populum Regi huic munera detulisse. Aod electus fuit ab Israelitis, ut deferret munera (Iudic. 3. 15. *Miserunt filii Israel per illum munera Eglon*) scilicet vectigalia Eglon, qui eos subegerat. Illi ex Israelitis, qui seditiosi negabant Saulem in Regem agnoscere, illi munera minime attulerunt; 1. Reg. 10. 37. Ad hanc quoque diem *Regnorum Orientalium Principes non solent adiri sine munere*, Busbequius ait Ep. 3. Vide Tavernerium Itin. Persidis l. 4. c. 16. Cum Moabitæ, ac Syri a David fuissent devicti, scriptura inquit, hos illius imperio paruisse, illique munera contulisse. 1. Par. 18. 2. 6. Salomon ab Euphrate ad Ægyptum imperii fines protulerat super populos, qui illi munera deferebant. 3. Reg. 4. 21. Antiquitus æque decorum erat munera, & accipere, & largiri. Deus hic agit cum populo suo, velut Rex cum suis subditis; non vult illos coram se vacuis manibus prodire. Inferebantur in Templum oblationes, & victimæ Domino, primitiæ vero, ac decimæ Sacerdotibus in escam. Nonnulli, quos inter Fagius, huic, quem explicamus loco, sensum istum tribuunt: *Non apparebis in conspectu meo inutiliter;* ego te bonis cumulabo, cum te obtuleris coram me; sed hæc explicatio subtilior videtur.

ỷ. 16. SOLEMNITATEM MESSIS PRIMITIVORUM.] Capite 34. 22. vocatur *Solemnitas Hebdomadarum.* Græci illi Pentecostes nomen tribuerunt, propterea quod celebretur quinquaginta diebus post Paschalem solemnitatem. Ea hic appellatur, *Solemnitas primitivorum*, quod ea die offerebantur in templum panes e primitiis, aliique fructus post Paschatis festivitatem decerpti. Oblationibus his referebantur gratiæ Deo, & ipse author bonorum omnium, quæ collegerant, recognoscebatur. Doctores Judæi 5 dicunt, colligi saltem consuevisse sexagesimam fructuum cujusque partem, ut in templum inferretur. Quatuor & viginti viri simul conveniebant, ut has primitias Ierusalem deferrent; quibus bos oleagina redimitus corona præcedebat auratis cornibus; & tibicen usque ad Ierusalem.

Primitiæ erant ex tritico, hordeo, uva, ficubus, armeniacis malis, oleis, & caryotis. Quisque suum gestabat calathum, ditiores aureum, alii argenteum, egeni vero scirpeum; ac ad templum usque solemniter gradiebantur canentes Cantica; quos tibicen antecedebat. Rex ipse calathum suum humeris gerebat ad montem usque Templi, atque atrium populi. Cum illi accederent, Levitæ psalmum occinebant 29. *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me: nec delectasti inimicos meos super me.*

Cum autem pervenerant, hæc Deuteronomii recitabant verba 26. 3. *profiteor hodie coram Domino Deo tuo, quod ingressus sum in terram, pro qua juravit patribus nostris, ut daret nobis.* Tunc quisque calathum ex humeris demittebat, ponebatque in manibus Sacerdotis; atque hæc ex eodem Deuteronomii loco ỷ. 5. verba recitabat: *Syrus persequebatur patrem meum, qui descendit in Ægyptum, & ibi peregrinatus est in paucissimo numero: crevitque in gentem magnam, ac robustam, & infinitæ multitudinis: Afflixeruntque nos Ægyptii, & persecuti sunt imponentes onera gravissima, & clamavimus ad Dominum Deum patrum nostrorum; qui eduxit nos de Ægypto in manu forti, & brachio extento, in ingenti pavore, in signis, atque portentis. Et idcirco nunc offero primitias frugum terræ, quam Dominus dedit mihi.*

Athenis in Bacchi solemnitatibus, liberæ puellæ in aureis calathis fructuum omnium primitias deferebant [6]. Diodorus Siculus l. 1. refert Ægyptios Isidi Deæ

---

1 Rabb. apud Lyr. Munster. Fag. Vat. Bonfr. Menoch. Rivet.
2 שם לאהים אחרים לא תזכירו
3 Ὄνομα Θεῶν ἑτέρων οὐκ ἀναμνησθήσεσθε.
4 Vide Tertullianum l. de Idololatria.
5 Vide Misna tit. בכורים, c. 3. n. 2. 3. & seq.
6 Scholiast. Aristoph. in Acharn. Act. 2. sc. 1.

Deæ ſuæ meſſium in ariſtis primitias offerre, atque plorantes, & prope manipulos ſuos ſedentes eam invocare.

SOLEMNITATEM IN EXITU ANNI.] Hebræus [1]: *Solemnitatem meſſis in exitu anni*. Septuaginta [2]: *Solemnitatem perfectionis* &c. Solemnitatem, quæ perficit omnes meſſes, vel quæ terminat annum. Hæc eſt ſolemnitas Tabernaculorum, quæ ſub finem civilis anni celebrabatur poſt æquinoctium autumni, poſt vindemiam, ac meſſem omnium agri fructuum.

℣. 17. TER IN ANNO APPAREBIT OMNE MASCULINUM TUUM CORAM DOMINO.] Lex hæc cum reſtrictione quadam eſt intelligenda; nam fieri non poterat, ut omnes pueri, ſenes, ægri, Judæi advenæ, qui in diſſitis Provinciis degebant, ter in anno ad Tabernaculum, vel Jeruſalem accederent; quod non magis fieri poterat bellorum, & turbarum tempore. Denique plurimæ aliæ adeſſe poterant rationes peculiares a tempore, locis, perſonis, aliiſque circumſtantiis deſumptæ, quæ ab hac lege poterant diſpenſare. Fœminæ ex legis hujus verborum vi ſolemnitati huic intereſſe non tenebantur. Sed in Deuteronomio 31. 12. explicite docet Moyſes, homines, mulieres, pueros ac advenas his feſtivitatibus adeſſe debuiſſe; *In unum populo congregato, tam viris, quam mulieribus, parvulis, & advenis*; neque dubium eſt, quin Lex ad litteram, quoad circumſtantiæ patiebantur, obſervaretur.

Judæi Karaitæ docent, neque fœminas, neque pueros nondum tredecim annos natos minime obligatos fuiſſe ad Legem Paſchatis; ſolum Paſcha ob exitum de Ægypto illis cum filiis ſuis fuiſſe celebrandum, quia Lex illa univerſos cogebat. Judæi Rabbiniſtæ fatentur teneri mulieres ad primum Paſcha menſis Niſan, non autem ad ſecundum menſis ſubſequentis, cum illud fieret. Illi ſecundum hoc paſcha peragere, vel ſecus, integrum erat, niſi primum peragere potuiſſent. Vide Seldenum de Syned. l. 2. c. 1. pag. 36. Lex non ſatis perſpicue exprimit, utrum ſervi tribus feſtivitatibus intereſſe deberent; & profecto nulla videtur ſervis fuiſſe pars in ſolemnitatibus Religionis; ſed dubio locus non eſt, quin Hebræi ſervi his legibus tenerentur, æque ac ipſorum Domini. Vide Deuteron. 16. 11. 14. Solemnes hi Religionis conventus dies lætitiæ habebantur, atque omnes cum gaudio interveniebant. Pſalm. 83. & 120. Ad hujus verſiculi finem Septuaginta ea, quæ ſequuntur, adjiciunt: *Quia cum expulero nationes de facie veſtra, atque limites veſtros protulero, nemo in regionem veſtram ingredi audebit*. Additio hæc præoccupat objectionem, quæ poſſet occurrere; ſcilicet futurum ut, dum quiſque de regionibus ſuis abeſſet, ut ad ſolemnitatem conveniret, aliqua hoſtilis irruptio fieret, eorumque ditione inimici potirentur. Ægyptii ad hos generales Religionis conventus ſexies quotannis convenire aſſueverant. Herod, l. 2. c. 59.

℣. 18. NON IMMOLABIS SUPER FERMENTO SANGUINEM VICTIMÆ MEÆ.] Locus hic negotium faceſſit Interpretibus, qui voluerunt abſolute eum explicare, nulla eorum, quæ præceſſerunt, habita ratione: ſed ſi eum addas verſic. 15. ubi inceperat Moyſes loqui de Paſchate, atque azymis, commodius explicatur: *Non facies ritum agni paſchalis, donec erit fermentum domi tuæ*. Hæc eſt explicatio Onkelos, Jonathan, Rabbinorum, ac plerorumque Interpretum [3]. Patet, antequam Paſchatis feſtivitas inchoaret, de domo auferri conſueviſſe omne fermentum, ac panem fermentatum, qui adeſſe poterat; & dum hæc maneret Feſtivitas, panibus abſque fermento uſos fuiſ-

A ſe. Incipiebat inquiri fermentatus panis ea die, quam Paſcha conſequebatur, nec quidquam ex eo haberi fas erat ad meridiem diei 14. Niſan; quia poſt meridiem Paſchalis agnus immolabatur.

NEC REMANEBIT ADEPS SOLEMNITATIS MEÆ USQUE MANE.] Videlicet *adeps* hoſtiæ. Privati comedebant cunctas victimas ſuas paſchales præter ſanguinem, & adipem, qui per ſacerdotis manum Domino offerebatur. Vide 2. Paral. 30. 16. 17. & Levit. 3. 16. Liquet ex ſimili Exodi loco (*capitul.* 34. 25. *Neque reſidebit mane de victima ſolemnitatis phaſe*) nihil eſſe reliquum e victima paſchali uſque mane debuiſſe; quo adducor, ut credam, univerſum locum hunc eſſe de Paſchate explicandum, quamquam nonnulli interpretes (Oleaſter &c.) illum, non ſecus

B ac præcedentia in latiori explicent ſenſu, pro omni genere ſacrificiorum.

Quoad fermentum, quamquam lex vetet offerre Deo panes, vel placentas, in quibus eſſet fermentum, Levit. 2. 4. 5. 11. *Nec quidquam fermenti, aut mellis adolebitur in ſacrificio Domini*; nihilominus videtur permittere, ut offeratur in Templum panis communis, & conſuetus, quoniam cavet, ne panes hi de manu advenæ accipiantur. Levit. 22. 25. *De manu alienigenæ non offeretis panes Deo veſtro*. Itaque non reſpuit abſolute fermentum, neque alicubi immundum declarat.

℣. 19. PRIMITIAS FRUGUM TERRÆ TUÆ DEFERES IN DOMUM DOMINI DEI TUI.] Locus hic videtur tantum intelligendus de primitiis, quæ Paſchate

C offeruntur, quæ conſiſtebant in quadam hordei menſura, qui in Templum inferebatur. Levit. 23. 10. *Feretis manipulos ſpicarum primitias meſſis veſtræ ad ſacerdotem*.

NON COQUES HÆDUM IN LACTE MATRIS SUÆ.] Pauci ſunt in Scripturis loci, cui plures diverſæ explicationes, quam huic, tribuantur. Reor autem cum eruditis quibuſdam [4] Interpretibus, Moyſem hic prohibere offerre agnum, vel hædum victimæ paſchalis nondum ab matris ubere depulſum. Dixerat alibi, agnum hunc eſſe debere anni unius: *Erit autem agnus abſque macula, maſculus, anniculus*. Hæc eſt legis exceptio, quæ permittebat, ut aliæ victimæ offerrentur, dummodo octo diebus natæ eſſent. Exod. 22. 30. & Levit. 22. 27. Quidam [5] in hoc

D ſenſu legem accipiunt: Non coques hædum in uſum tuum, donec lac ſugit: ſed alii [6] ſimpliciter intelligunt, atque ad litteram: *Non coques hædum in lacte matris ſuæ*. Chaldaica verſio credere videtur, prohiberi, ne fiat embamma epularum cum lacte: *Non coques, nec comedes carnem, & lac ſimul*; & Rabbini interdictum hoc ad arietes extendunt & vitulos; credunt etiam minime eſſe fas in eadem cœna carnem comedere, & caſeum, vel lac; niſi diligenter ore deterſo: neque carnem, & caſeum eodem cultro ſecant. Inanes ſuperſtitiones. Samaritanus textus Hebraico prolixior eſt; hæc autem addit: *Nam hoc idem eſt perinde ac immolaretur animal exanime inventum, & Deus Jacob hoc abominatur*.

Eſtius, & Fagius ita intelligunt: non edes matrem lac

E præbentem, hœdumque lactentem; hæc eſſet, inquiunt, crudelitas, a qua Deus vult, populum ſuum abſtineri. Eodem conſilio prohibet alibi in nido matrem cum pullis aucupari, Deuter. 12 6. Spencerus de leg. ritualib. lib. 2. cap. 8. affert locum e manuſcripto Karaitæ cujuſdam anonymi [7], qui aſſerit, antiquitus Ethnicos poſt fructuum meſſem excoxiſſe hœdum in lacte matris ſuæ, ex quo lacte agros, arboreſque aſpergebant, arbitrati, magica

---

1 חג האסף בצאת השנה
2 Ἑορτὴν συντελείας. Aqu. Συλλογῆς. Sym. Συγκομιδῆς.
3 Munſterus, Lyranus, Vatablus, Fagius, Menochius, Bonfrerius, Junius, Bochartus, Glaſſius.
4 Vatablus, Rivetus &c.
5 Quidam apud Auguſt. qu. 90. Theodoret. qu. 56. Vatabl. Oleaſt.
6 Hebræi plerique, Toſta. Bochart. Spencer. Muis, Grotius &c.
7 Ita & Ramban, Bechai, Abarbanel &c.

gica illius aspersionis vi, ipsorum arva, ac vineas in annum insequentem uberiores futuras; sed authoritas hæc infirmior est, quam ut ex illa consuetudinem hanc arguamus, cujus aliunde nullum extat vestigium. Denique non desunt [1], qui Legi hunc tribuant sensum. Non comedes hœdum octo primis diebus a nativitate illius, donec est *totus lac*, neque aliunde cibum accepit. Animalia, quæ saltem octavam diem non sunt assecuta, immunda esse dicuntur; neque bonum præbere alimentum; atque praeterea sævitia putatur ea a matribus illorum ante id tempus abstrahere. Hac explicatione censent cum lege hac conciliari posse legem eam, quæ permittit, ut octo dierum hostiæ offerantur, Exod. 22. 30. Nos primam amplectimur explicationem.

ỹ. 20. ECCE EGO MITTAM ANGELUM MEUM, QUI PRÆCEDAT TE.] Vulgo de Messia explicatur, qui Malach. 3. 1. vocatur *Angelus Testamenti*, & nuntius Domini, & qui notatur hic versic. 21. a Moyse, cum ait: *Est nomen meum in illo*. Sanctus Paulus quoque ad id respexisse videtur, cum ait 1. ad Cor. 10. 9. Hebræos in deserto tentasse Iesum Christum, & a serpentibus periisse; innuens Jesum Christum eum fuisse Angelum, qui deducebat populum per desertum. Hebræi quidam Doctores [2] afferuntur, qui confessi sunt, a Moyse hic Christum designatum fuisse, in Scripturis vocatum *Faciem Patris, et Angelum Redemptorem*. Sed Philonis testimonium magni debet esse momenti hac in re; hic testis est irreprehensibilis, omnique vacat suspicione. Hæc autem ait in lib. de Agricultura: ,, Deus veluti Pastor, & Rex ,, universi, regit, atque gubernat omnia cum æqui- ,, tate, ac justitia, cum constituerit super ea suum ,, unicum Filium, Verbum suum rectitudinis ple- ,, num, qui veluti Pro-Rex consulit omnibus crea- ,, tis rebus, & præsidet magnæ huic, sacræque mul- ,, titudini, quæ ipsi fuit commendata; nam alicu- ,, bi scriptum est; Ecce ego mittam Angelum me- ,, um, qui præcedat te, & custodiat in via. Plerique veterum, ac recentiorum eodem pacto explicant de adventu Filii Dei, qui est via, veritas, & vita, & qui accendit lumen suum super eos, qui sunt in mundo, veluti in via.

Sanctus Justinus in dialogo cum Tryphone, & Sanctus Augustinus quæst 92. in Exod. crediderunt, Moysen potuisse hic designare Iosue, qui illi successit, qui nomen *Jesu* præ se tulit: *Est nomen meum in illo*; & qui magis præ ceteris ad vivum retulit Messiam. Menochius asserit Angelum hunc esse Sanctum Michaelem, qui creditur fuisse Angelus custos populi Dei, & minister miraculorum, quæ pro electa hac natione patrata fuere. Hæc est Judæorum sententia. Angelum hunc ducem *Metatron* nuncupant, quæ vox est corrupta, a Latina fluens *metator*, qui eum significat, qui metatur castra, exercitus ducem. Sanctus Michael dux erat exercitus Israel, ipse erat in miraculosa nube, quæ Hebræos in deserto comitabatur. Hic plerumque alloquebatur Moysen, illique Domini voluntatem patefaciebat.

ỹ. 21. OBSERVA EUM.] Hebraice חשמר מפניו: *Cautus sis coram illo*. Cave, ne quid tibi elabatur coram eo, adversus munus tuum. Eum time, & vere re.

NEC CONTEMNENDUM PUTES.] Hebraicus textus אל תמר בו verti potest: *Neque irrites eum*: vel ne contendas cum illo; vel, ne insurgas in illum. Septuaginta: Μὴ ἀπείθει αὐτῷ: *Ne sis incredulus ad ea, quæ dicet tibi*. Aquila: Μὴ προσερίσῃς: *Ne contendas cum illo*. Symmachus: Μὴ παραπικραίνῃς; *Ne exasperes eum*.

NON DIMITTET, CUM PECCAVERIT.] Non parcet, cum peccaveris; vel, non deseret te, etiam cum læseris eum. Duo hi sensus tradi possunt Hebraico textui [3], & Septuaginta [4], qui ad litteram habent: *Non derelinquet te*. Sanctus Cyprianus: *Non deerit tibi*. Sed prior sensus melior est, omnesque illum sequuntur Interpretes.

EST NOMEN MEUM IN ILLO.] Illi meam contuli authoritatem, aget nomine meo, me referet. Arabice: *Nomen meum est cum illo*. Syriaca versio, & Septuaginta: *Nomen meum est super illum*. Hebraice ad litteram כי שמי בקרבו. *Nomen meum est intus in illo*. Nonnulli ita explicant. Doctrina mea est in illo. Qui locum hunc de Moyse intelligunt, vel Josue, dicunt, Deum contulisse illis authoritatem suam. Moyses vocatur Deus Pharaonis; loquitur, imperat; prodigia perficit Dei nomine. Iosue authoritati, ac muneri Moysis succedit. Sed neminem melius, quam Christum Iesum hic decet character; in quo plenitudo est, atque Divinitatis essentia, (Coloss. 2. 9. *In ipso habitat plenitudo Divinitatis corporaliter*), qui rebus in omnibus coæqualis est Patri, qui ait in Evangelio Ioannis 10. 38. *Pater in me est, et ego in Patre*; qui Patris sui potentiam, authoritatem, ac virtutem obtinet, & qui vere in hoc sensu nomen Dei habet, illiusque personam repræsentat.

ỹ. 23. AD AMORRHÆUM, ET HETHÆUM.] Septuaginta addunt *Gergesæum*, qui neque Hebraice extat, neque in Vulgata.

ỹ. 24. STATUAS EORUM.] Hebraica vox מצבות significat statuas, vel columnas, vel lapides, qui in eminenti loco erigebantur, vel constituebantur in via, ut adorarentur. De his locuti sumus in Genesi. Ethnici eos *Bethules* vocabant, propter lapidem, quem erexit Iacob in Bethel. Deus interdictum hoc instaurat Exodi 34. 13. & Deuteronomii 12. 3.

ỹ. 25. BENEDICAM PANIBUS TUIS, ET AQUIS.] Septuaginta addunt, *et vino tuo*. Nomine panis, & aquæ omnia intelligit Deus esculenta, & poculenta.

ỹ. 26. NON ERIT INFOECUNDA, NEC STERILIS IN TERRA TUA.] Hebraicus textus משכלה ועקרה verti potest: *Non erit abortivum aliquid, nec mulier sterilis*. Vel, juxta alios; non erit mater filiorum suorum superstes, neque mulier sterilis; animalia erunt fœcunda, & feliciter fœtus suos enitentur.

NUMERUM DIERUM TUORUM IMPLEBO.] Morte immatura nequaquam occumbes. Maximum inter Dei supplicia mors præmatura habeatur. Propheta prædicit, iniquos dierum suorum dimidium non expleturos: *Non dimidiabunt dies suos*; atque sæpius illis, qui legem suam observant, diuturnam vitam Deus pollicetur. Sed Scriptura alibi docet diuturnam vitam non semper esse divinæ effectum misericordiæ, & Deum aliquando electos suos immatura morte auferre, ut a sæculi corruptione præservet: Sapientiæ 4. 11.

ỹ. 27. OCCIDAM OMNEM POPULUM, AD QUEM INGREDIERIS.] Hebraice המותי: *Immittam tumultum; dissipabo* &c. Septuaginta vertunt: Ἐκστήσω πάντα τὰ ἔθνη: *Mittam eos extra se ipsos*, illis animum, & spiritum adimam. Onkelos: *Delebo eos*.

TERGA VERTAM.] Hebraice ערף . . . . נתתי; *Illi offerent tibi cervicem*; tibi tantum erunt cædendi. *Dabo inimicos tuos coram te cervicem*.

ỹ. 28. EMITTENS CRABONES.] Plurimi vertunt [5] *vespas*. Deus hoc ipsum in Deuteronomio 7. 21. 22. minitatur; & cum Iosue loquitur ad populum Dei aliquamdiu ante obitum suum, illi Dei nomine dicit: (Iosue 24. 12.) *Misi ante vos crabrones, et ejeci eos de locis suis, duos reges Amorrhæorum non in* gla-

1 Rivetus.
2 Vide Mas. in Josue 5. & Ainsv. hic.
3 כי לא ישא לפשעכם.
4 Οὐ γὰρ ὑποστείλῃται σε.
5 הצרעה

gladio, neque in arcu tuo; quod rem cognitam innuit, & quam quisque præsens, dum contigit, haud ignoraverit. Author Sapient. c. 12. 8. 9. &c. etiam ait: *Misistis antecessores exercitus tui vespas, ut illos paulatim exterminarent*. S. Augustinus quæst. 93. in Exod. & alii quidam credunt figurate intelligi posse de terrore, quem Deus in Chananæos immisit; sed anteferendam putat illorum sententiam, qui de vespis intelligunt. Quis ægre adducetur, ut credat, muscas, vel similia insecta posse expellere populos integros de regionibus eorum: sed considerandum est in calidis regionibus hæc animalia esse magis incommoda, ac frequentia, quam in borealibus; atque Historici tot similium eventuum prodidere exempla, ut de hoc dubitandi locum nequaquam reliquerint.

Populi Chalcidis, & alii populi a muscis ejecti fuere. Quidam Æthiopiæ populi coacti sunt a magna scorpionum vi, ut regiones suas derelinquerent. Mysios pepulere scinyphes, & Phaselides vespæ, quibus affligebantur. Bochartus de animal. sacr. tom. 2. lib. 4. cap. 13. incredibili diligentia ex historiis magnam testium collegit vim, quibus facta hæc confirmantur. Credit, verisimiliter Phaselides, de quibus locuti sumus, esse ex eorum numero, qui temporibus Iosue magna vesparum copia coacti fuere, ut patriam desererent. Constat, ipsos Phœnices esse ex origine, quemadmodum author idem ostendit, ipsosque veterem linguam servasse usque ad tempora Xerxis, ut refert Chærilus apud Iosephum l. 1. contra Appionem. Creditur autem major horum Chananæorum pars in Africam concessisse. Liquet conditores Leptis, de quibus loquitur Sallustius, de terra Chanaan venisse. Procopius asserit, Jebusæos, & Gergesæos in Tingitanam regionem se recepisse, ibique celebres, quas descripsimus, erexisse columnas. Cadmonæi duce Cadmo in Græciam discessere. Hornius de origine gent. Americ. lib. 4. cap. 3. 4. contendit Amorrhæos eosdem esse, ac Mauros, vel Gomaros Africæ; & plures arbitrati sunt Chananæos in Americam usque pervasisse.

FUGABUNT HEVÆUM, ET CHANANÆUM, ET HETHÆUM.] De omnibus his populis sermo fuit in Genesi c. 10. 15. & seq. Septuaginta hic addunt Amorrhæum.

A ℣. 9. NON EJICIAM EOS A FACIE TUA ANNO UNO.] Non adeo verendum erat, quod regio sylvestribus repleretur belluis, atque in solitudinem redigeretur, etiamsi veteres omnes incolæ uno ictu deleti fuissent, si regio hæc in ea extensione accipiatur, quam Israelitæ duce Iosue possederant; sed si consideretur illius magnitudo, quam futuram spoponderat Deus, facile intellectu est, populum universum, ad quem tunc Moyses loquebatur, nequaquam satis fuisse futurum, ut eam frequentaret, atque futurum fuisse ut necessario partem in solitudinem desereret, si omnes simul uno ictu Chananæi inde fuissent depulsi. Regionis hujus fines late patere debebant ab Euphrate in Orientem ad Mediterraneum usque in Occidentem, atque a Monte Libano in Septentrionali plaga ad Rubrum mare, & Nilum in Meridionali.
B Duplo major dubio procul esse debuisset Israelitarum copia, ut vastæ adeo regionis repleretur extensio. Patet aliunde terras eas sylvestrium ferarum nimium esse fœcundas, atque in locis iisdem, qui maxime incolis frequentes erant, maximum illarum numerum extitisse. Tercentæ vulpes, quas cepit Sampson (Iudic. 15. 4.); ursi duo, qui pueros Elisæum illudentes devorarunt (4. Reg. 2. 24.); magna ferarum vis, quas occidebat Herodes Magnus [1], quotiescumque venatum proficisceretur, clara sunt eorum, quæ diximus, argumenta.

℣. 31. PONAM TERMINOS TUOS A MARI RUBRO AD MARE PALÆSTINORUM.] Usque ad mare Philisthiin. Maris hujus Philisthæi littora incolebant.
C *Et a deserto usque ad fluvium*. Ab Arabia deserta usque ad fluvium Euphratis. Descriptio hæc finium terræ promissæ non satis est exacta. Eam circumstantiis perspicue magis enumeratis intuebimur alibi.

℣. 32. NON INIBIS CUM IIS FOEDUS.] Nec quoad societatem, nec quoad Religionem; & populos delebis, atque idola.

℣. 33. QUOD TIBI CERTE ERIT IN SCANDALUM.] Hebr. [2]: *Quod tibi certe erit in laqueum*, quo capieris. Si relinques hos populos in ea regione, ipsi tibi erunt veluti retia, quibus feræ capiuntur. Si illorum idola adoraveris, illorum cultus in maximam te detrahent calamitatem.

---

1 De bello Judaic. l. 1. c. 16.
2 יחיה לך למ וקש.

CAPUT XXIV.

Moyses fert ad populum Leges Dei: eas populus accipit, ac init fœdus cum Domino. Moyses rursus Montem ascendit, ibique quadraginta diebus moratur.

1. MOysi quoque dixit: Ascende ad Dominum tu, & Aaron, & Nadab, & Abiu,
& septuaginta senes ex Israel, & adorabitis procul. 2 Solusque Moyses
ascendet ad Dominum, & illi non appropinquabunt: nec populus ascendet
cum eo. 3 Venit ergo Moyses, & narravit plebi omnia verba Domini, atque judicia;
respondítque omnis populus una voce: Omnia verba Domini, quæ locutus est, faciemus.
4 Scripsit autem Moyses universos sermones Domini; & mane consurgens ædificavit altare ad radices montis, & duodecim titulos per duodecim Tribus Israel. 5 Misitque juvenes de filiis Israel, & obtulerunt holocausta, immolaveruntque victimas pacificas Domino, vitulos duodecim. 6 Tulit itaque Moyses dimidiam partem sanguinis,
& misit in crateras: partem autem residuam fudit super altare. 7 Assumensque volumen fœderis, legit audiente populo, qui dixerunt: Omnia, quæ locutus est Dominus,
faciemus, & erimus obedientes. 8 Ille vero sumptum sanguinem respersit in populum

& ait: Hic est sanguis fœderis quod pepigit Dominus vobiscum super cunctis sermoni-
bus his. 9 Ascenderuntque Moyses, & Aaron, Nadab, & Abiu, & septuaginta de
senioribus Israel, 10 Et viderunt Deum Israel, & sub pedibus ejus quasi opus lapidis
sapphirini, & quasi cœlum, cum serenum est. 11 Nec super eos, qui procul reces-
serant de filiis Israel, misit manum suam, videruntque Deum, & comederunt, ac bibe-
runt. 12 Dixit autem Dominus ad Moysen: Ascende ad me in montem, & esto ibi:
daboque tibi tabulas lapideas, & legem, ac mandata, quæ scripsi, ut doceas eos.
13 Surrexerunt Moyses, & Josue minister ejus: ascendensque Moyses in montem Dei,
14 Senioribus ait: Expectate hic, donec revertamur ad vos. Habetis Aaron, & Hur
vobiscum; si quid natum fuerit quæstionis, referetis ad eos. 15 Cumque ascendisset
Moyses, operuit nubes montem. 16 Et habitavit gloria Domini super Sinai, tegens
illum nube sex diebus: septimo autem die vocavit eum Dominus de medio caliginis.
17 Erat autem species gloriæ Domini, quasi ignis ardens super verticem montis, in con-
spectu filiorum Israel. 18 Ingressusque Moyses medium nebulæ, ascendit in montem,
& fuit ibi quadraginta diebus, & quadraginta noctibus.

℣. 1. ASCENDE AD DOMINUM TU, ET AARON.] Moyses, & Aaron erant adhuc in Sinai, vel saltem ad montis hujus non mediocrem altitudinem devenerant, (Vide Exod. 19. 24.) unde audiverant vocem Domini, qui perspicue loquebatur ad eos, atque ab universo populo intelligebatur, sed confusius, ac ferme quemadmodum tonitrus vox, qui super montium cacumina obmurmurat, dum violenta procella sævit cap. 20. ℣. 18. Hic igitur locus ita est intelligendus: Postquam Deus proposuit Moysi, & Aaron leges omnes, quæ a capite 20. usque ad 24. leguntur, antequam de monte descenderent, ut leges eas proponerent populo, dixit ad eos, quod postquam Israelitis fœderis sui conditiones proposuissent, atque utrimque ratum jurejurando sanxissent fœdus, in montem iterum reverterentur, simul cum Nadab, & Abiu, & septuaginta senioribus populi. Moyses igitur descendit, populum allocutus est, ratum constituit fœdus; ac deinde, ut Dei mandatis, quæ hic legimus, præsto esset, ascendit in montem, uti 9. capitis hujus versiculo, & sequentibus enarratur. Hæc omnia non satis ordinatim hic referuntur.

℣. 2. SOLUSQUE MOYSES ASCENDET.] Versiculo 9. & sequentibus, quæ hic imperantur, adimplere videbimus. Moyses montem ascendit cum Aarone, Nadab, & Abiu, ac septuaginta senioribus populi, quibus Deus gloriam suam manifestavit ℣. 11. sed Moyses deinde solus jubetur ad verticem usque pervadere, ubi diebus quadraginta permansit, ℣. 12.

℣. 3. VENIT ERGO MOYSES, ET NARRAVIT PLEBI.] Venit Moyses cum Aarone, qui illi semper adhæserat, donec Deus illi legem suam proposuit: atque ii simul populo præcepta Domini exposuerunt. *Et narravit plebi omnia verba Domini*. Moyses ad hoc usus est ministerio, & lingua Aaronis, quem illi dederat Deus eorum, quæ populo dicenda erant, Interpretem. Exod. 4. 14. 15. 16. *Ipse loquetur pro te ad populum, & erit os tuum*. Proposuit igitur illi, *Omnia verba Domini, atque judicia*; Legem Decalogi, & præcepta judicialia, quæ eam consequuntur capitibus 20. 21. 22. 23.

℣. 4. SCRIPSIT AUTEM MOYSES UNIVERSOS SERMONES DOMINI.] Simulac populus assensus est, ut se se Legibus Dei submitteret, istud in acta redigendum fuit, ut perenne vigeret monumentum, fœdusque autenticis, solemnibusque ritibus fuit confirmandum: quod ipsum istic perficitur. 1. Legislator scriptis exarat articulos omnes, & conditiones fœderis, cum actis consensus populi; & 2. Moyses veluti mediator, ac Dei Legatus nomine ipsius excipit populi voluntatem; & Dominus pollicetur Israel, se illius Deum futurum, Regem, patronum, atque ea

A adimpleturum, quæ patribus eorum spopondit. Ceteræ fœderis solemnitates adnotantur.

ÆDIFICAVIT ALTARE AD RADICES MONTIS, ET DUODECIM TITULOS PER DUODECIM TRIBUS ISRAEL.] Lyranus, & Menochius asserunt Moysem ædificasse altare duodecim lapidibus compositum, qui duodecim tribus Israel repræsentarent. Alii arbitrantur altare, quod extruxit, duodecim fuisse columnis suffultum. Septuaginta simpliciter habent *duodecim lapides*. Nos autem putamus ipsum construxisse altare e cespitibus, quemadmodum illi præceperat Deus Exod. 20. 24. ac præterea duodecim tumulos, vel Aras [1] ex infectis lapidibus extruxisse in circuitu primi Altaris; & quamlibet Tribum elegisse quosdam juvenes prævalidos, ac forma corporis insignes ut sacrificarent, quisque super altare suum, holo-
B causta, & victimas gratiarum actionis. Accepit Moyses sanguinem hostiarum, quæ in altari quolibet mactatæ fuerant, eoque bifariam diviso, ejus partem in magno vase constituit, ut supra cespititiam aram effunderet; alteram vero partem in totidem separatis vasculis, plane duodecim numero seposuit, ut per aspersionem super universum populum effunderet; atque ut ipse reor, super tribus singulas seorsim. Hoc ille perfecit, cum antea leges perlegisset, atque præcepta, ad quæ observanda ipsi hoc se se fœdere adigebant. Dimidium sanguinis hujus super aram e cespitibus effusum est, quæ Deum ipsum referebat, acceptantem per Moysis ministerium submissionem, & obedientiam populi; alium-
C que dimidium effusum est super cunctum populum, singulasque Tribus particulariter, quæ per se ipse pollicebantur, ac recipiebant, se habituras Dominum in Deum suum, atque Regem. Sanguis immolatarum victimarum effusus utrimque erat solemnior ritus, quo rata fierent fœdera priscis temporibus; & utraque pars per hos figurativos ritus se ad fœderis observandas conditiones adigebat, proposita vitæ pœna, ac proprii sanguinis effusione.

℣. 5. IUVENES DE FILIIS ISRAEL.] Duo Chaldæi Interpretes, Arabs, Rabbini, ac Interpretum nostrorum plerique [2] intelligunt de primogenitis familiarum Israel, ad quos asserunt spectasse Sacerdotii prærogativas, antequam dignitas hæc in familia Levi constitueretur: sed Gen. 25. 3. quam infirmis sen-
D tentia hæc argumentis innitatur, ostensum est. Abel. Genes. 4. 4. qui primogenitus minime erat, & Moyses, qui minor erat natu, quam Aaron, fuere sacerdotes (Psal. 97.) & sacrificia obtulere; atque post legem etiam omnis populus paschalem agnum immolebat die Paschatis, atque sacerdotali, ut Philo docet l. 3. de vita Mos. munere fungebatur. Heroicis temporibus Sacrificiorum authoritas, atque inspe-

1 Exod. 20. 25. *Quod si altare lapideum feceris mihi, non ædificabis illud de sectis lapidibus.*
2 Lyranus, Menochius, Junius, Piscator &c.

inspectio penes Principes erat, ipsique sacris operabantur. Abraham Sacerdos fuit, & quisque Patriarcha in familia sua eadem munia peragebat. Nonnulli locum hunc intelligunt de filiis Aaron, vel Levitis, qui hac in occasione a Moyse delecti fuerint, ut totius populi nomine offerrent sacrificia. Sed Scriptura non asserit palam juvenes hos sacrificasse; Moyses Sacerdotis munere functus est, & sanguinem victimarum effudit; Iuvenes autem ad eum tantummodo victimas deduxerunt, ac forsitan ad imperium illius jugularunt, quod sæpius a simplicibus laicis fiebat, etiam lege lata, & coram filiis Aaronis.

IMMOLAVERUNTQUE VICTIMAS PACIFICAS DOMINO, VITULOS.] Quædam Vulgatæ exemplaria habent, *vitulos duodecim*; sed neque Hebraicus textus, B neque Chaldaicus, neque Septuaginta numerum hunc duodecim statuunt. Nihilominus credibile satis est, in singulis duodecim lapideis altaribus singulos vitulos fuisse immolatos in gratiarum actionis sacrificium præter holocausta, quæ vulgo ex arietibus fiebant, vel hircis, Levit. 1. 10. Ex Sancto Paulo Hebr. 9. 19. liquet, hircorum, & vitulorum sanguinem adfuisse, atque ex eo non populum modo, ac altare adspersum fuisse, sed etiam librum legis: *Accipiens sanguinem vitulorum, & hircorum cum aqua, & lana .... ipsum quoque librum, & omnem populum adspersit*; quod hic Moyses non refert, qui perquam brevi universam hanc ceremoniam enarrat.

℣. 6. MISIT IN CRATERAS.] Antiqua Septuaginta exemplaria quædam legunt in singulari: *misit in craterem*. S. Augustinus quoque similiter legit; sed Hebraicus textus, & versio Chaldaica legunt in plurali.

℣. 7. VOLUMEN FOEDERIS.] Contractum, in quo descriptæ erant omnes clausulæ, & conditiones fœderis. Rabbini intelligunt de libro, in quo continebantur præcepta tradita Adæ, filiis Noe, atque Israelitis in Ægypto, & in Mara, quæ omnia Moyses deinde in suis libris inseruit, cum eos conscripsit. Sed hæc Judæorum Doctorum sententia non satis probatur. Credimus autem Moysen in eo scripsisse præcepta, quæ in Exodi capitibus 20. 21. 22. & 23. continentur.

℣. 8. HIC EST SANGUIS FOEDERIS, QUO PEPIGIT DOMINUS VOBISCUM.] Antiquitus cuncta solemnia D fœdera sanguine sanciebantur. *Fœdus appellatum ab eo, quod in paciscendo fœdere hostia necaretur*. Virgilius: *Et cæsa jungebant fœdera porca*. Fœdus hoc insigne adeo, & solemne Dei Israel cum populo suo, erat figura novi fœderis, quod Jesus Christus cum humana natura percussit. Ara, super quam holocausta immolantur, est figura crucis, ubi Iesus Christus passus est, atque ubi suum sanguinem effudit, ut novum signaret fœdus, quod fecerat, non autem cum sola Jacob familia, sed cum omnibus hominibus, quos redemit; non autem de Ægypto, sed de morte, de peccato, & de potentia dæmonis. Vetus fœdus confirmatum fuit dumtaxat hircorum sanguine, & vitulorum; recens vero sancitum est sanguine filii Dei ipsius, qui in solemni adeo ceremonia victima simul E est, Sacerdos, mediator, & contrahens. Dei fœdus cum Israel semel tantum peractum est; sed fœdus, quod nobiscum iniit Christus Iesus, in Altaris sacrificio quotidie instauratur. Primum provisionale erat dumtaxat, atque ad tempus, secundum vero absolutum, & in sæcula. Hoc tribuit nobis spiritum adoptionis, & libertatis, illud vero servos tantum, ac mercenarios faciebat.

℣. 9. ASCENDERUNTQUE MOYSES, ET AARON.]

A Ascenderunt in montem, sed non evaserunt in cacumen; totius populi nomine honorem Domino delaturi accesserunt, quem dudum in Regem, ac Deum agnoverant, & cum quo solemne fœdus percusserant.

℣. 10. ET VIDERUNT DEUM ISRAEL.] Septuaginta [1]: *viderunt locum, ubi erat Deus Israel*. Sanctus Augustinus similiter legit, & credit, Deum sensibili modo illis apparuisse. Chaldaica versio ait, ipsos vidisse *gloriam Dei Israel*, & Arabica, *Angelum Dei Israel*. Interpretes non pauci [2] asserunt Deum sub humana specie se illis prodidisse, quia hic sermo est de pedibus illius; sed alii contendunt Deum tunc nequaquam se visibili forma ostendisse; & Moyses asserit in Deuteronomio 4. 15. illos nullam vidisse figuram, neque ullam formam distinctam: *Non vidistis ullam similitudinem*; & si legislator tunc Dominum vidisset, non enixius adeo alia vice efflagitasset, ut Deus illi suam gloriam ostenderet, Exod. 33. 18. Itaque cum Moyses ait, illos vidisse Dominum, credi potest, ipsos aliquem præsentiæ Dei conspexisse radium: atque aliquem gloriæ ipsius splendorem, non secus ac dicimus vidisse solem, cum per nubem aliquem dumtaxat radium luminis illius intuemur.

ET SUB PEDIBUS EJUS, QUASI OPUS LAPIDIS SAPPHIRINI.] Hebraice ad litteram [3]: *Et sub pedibus ejus quasi opus tegularum (vel pavimenti) e sapphiro*; vel: quasi opus e candida sapphiro. Candidas adesse sapphiros testatur Anselmus Boetius in C libro suo de pretiosis lapidibus lib. 2. cap. 42. apud Martinium; & alias, quæ sunt colore cyaneo, vel cæruleo. Priores fœminæ vocantur, aliæ vero mares. Septuaginta [4] vertunt: *Quasi opus tegularum e sapphiro*. Chaldaice habetur simpliciter: *lapis pretiosus*, & Arabice: *adamas*. Sed nulla adest difficultas, quin Hebraica vox sapphirum significet. Scriptura vulgo Firmamentum, quod Dei solium appellat, colore sapphiri depingit, uti habemus in Ezechiele c. 1. 26. & c. 10. 1. ut cœlum serenum lucenti colore cæruleo suffusum significet, illud simile sapphiro vocat: *Et ecce in firmamento, quod erat super caput Cherubim, quasi lapis sapphirus*. Septuaginta seniores, qui Moysen subsecuti sunt, viderunt igitur splendorem sapphiro persimilem, in quo Dei majestatem adesse sunt arbitrati.

℣. 11. NEC SUPER EOS, QUI PROCUL RECESSERANT DE FILIIS ISRAEL, MISIT MANUM SUAM.] Hæc versio non satis est perspicua, & valde ab aliis differt. Septuaginta [5]: *Ne unus quidem fuit ex his viris ex universo populo delectis, cui contraria esset sententia*. Verum quinam hæc ad ea, quæ præcesserunt, referri possunt, vel ad ea, quæ sequuntur? Nobilius in meliorem sensum verti posse putat: *Nemo ex his omnibus, qui electi fuerunt, ne minimum quidem detrimentum est passus*. Vide Numer. 31. 49. 1. Reg. 30. 19. & Ezech. 37. 11. ubi vox διαφωνεῖν hanc habet significationem. Grotius hoc pacto vertit Septuaginta: *Ne unus quidem deerit ex omnibus, qui electi fuerant*. Ostendit Græcam vocem in hunc sensum accipi, Numeror. 31. 49. & Esth. 10. 13. Onkelos: *Principes* (vel primores) filiorum Israel, ne minimum quidem pertulere detrimentum. Arabica, & Syriaca versiones pariter innuunt, Deum non interfecisse illos, sed e contra illos vidisse Dominum, & vixisse. Hi Interpretes pro Hebraica voce *azilim* [6] intellexerunt primores populi; sed alii pro hac voce vertunt *illos, qui proximi sunt*. Oleaster ita transfert: *Ad propinquos filiorum Israel non misit manum*. Munsterus credit hoc in loco *mittere manum* signifi-

1 Εἶδον τὸν τόπον οὗ εἱστήκει ἐκεῖ ὁ Θεὸς, &c.
2 Jansen. Grot. Menoch. Tir. Lyr.
3 כמעשה לבנת הספיר.
4 Ὡσεὶ ἔργον πλίνθου σαπφείρου.
5 Καὶ τῶν ἐπιλέκτων τοῦ Ἰσραὴλ, οὐ διεφώνησεν οὐδὲ εἷς.
6 ואל אצילים . . . לא שלח ידו.

gnificare posse donum prophetiæ, quod hoc pacto exprimitur quandoque in Scripturis: *Facta est super eum ibi manus Domini*, Ezechiel inquit 1. 3. *Misit manum suam Dominus, & tetigit me*, inquit Hieremias 1. 9. Itaque cum dicitur, *Deus non misisse manum suam super seniores*, id innuit, Deum non dedisse prophetię donum senioribus, sicut Moysi. Lyranus contendit verba hæc significare, Deum se illis non revelasse, *non misit manum, idest, non revelavit se*. Sed hæ posteriores duæ explicationes longius ductæ nimis videntur.

VIDERUNTQUE DEUM, ET COMEDERUNT, AC BIBERUNT.] Septuaginta [1]: *Visi fuerunt* (apparuerunt) *in loco, ubi erat Dominus, & biberunt, & comederunt*; videlicet vixerunt, postquam Dominum sunt intuiti, post visionem hanc biberunt, manducaveruntque uti antea, adversus vulgi opinionem, quę viguerat, Deum videri non posse, quin morerentur. Vide Genes. 16. 13. & 32. 40. Nonnulli [2] sic explicant. Post hanc visionem fecerunt convivium, vel biberunt, & comederunt tanta felicitate lætabundi. Fagius aliam hanc explicationem tradit ex Chaldaica versione deductam: Viderunt eum; & visio hæc fuit illis esca, & potus; repleti sunt, saturati sunt.

℣. 12. ASCENDE AD ME IN MONTEM.] Deus præcipit Moysi, ut relinquat Aaron, & septuaginta seniores populi, qui erant cum ipso ad quamdam montis altitudinem, ac ipse solus ad verticem usque Sinai ascendat.

℣. 13. SURREXERUNT MOYSES, ET JOSUE MINISTER EJUS &c.] Moyses, & Josue famulus illius [3] surrexerunt, & simul ascenderunt usque ad hanc nubem luminosam, quæ cooperiebat montem; ibi sex diebus permanserunt: sed die septima Deus iterum imperavit, ut altius ascenderet; (Vide versic. 16.) & Josue solus ibidem moratus est, ubi antea simul erant.

℣. 14. SENIORIBUS AIT: EXPECTATE HIC.] Moyses ostendebat plane manu castra, quæ monti erant subjecta, senioribus dicens: *Expectate hic*. Vel potius dixit illis, ut in eodem expectarent loco, ubi tunc erant, minime prævidens, quod diu adeo immorari deberet in vertice montis. Sed hi seniores videntes, quod nimis immorabantur, in castra reversi sunt, & illorum reditus fortasse una inter ceteras fuit ratio, qua adductus fuit populus, ut vitulum aureum conflarent, videntes, quod Moyses cum ipsis non descenderat, & simulac in nubem erat ingressus, illis non apparuerat amplius.

℣. 18. FUIT IBI QUADRAGINTA DIEBUS, ET QUADRAGINTA NOCTIBUS.] In numero hoc dierum quadraginta, sex dies comprehenduntur, quibus Moyses expectavit cum Iosue, antequam ad illos Deus loqueretur (℣. 16.). Moyses toto hoc tempore nulla usus est esca; sed Iosue, qui ad verticem usque montis non ascenderat, vesci potuit quibusdam fructibus, quos invenit, & fontis cujusdam aquas potare: nam Viatores asserunt ad quamdam Sinai montis altitudinem aquas, arboresque fructiferas reperiri. Iudæi [4] docent, Moysen a Deo accepisse interdiu præcepta Legis scriptæ; & noctu traditiones, & Legem verbalem. Hoc autem pacto conciliare student traditionibus suis authoritatem eas referentes ad Moysen, vel etiam ad ipsum Deum primum veluti authorem.

1 60. Καὶ ὤφθησαν ἐν τῷ τόπῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔφαγον καὶ ἔπιον.
2 Vatabl. Rivet. &c.
3 משרתו. Aq. Sym. Λειτουργὸς αὐτοῦ. 70. Παρεστηκὼς αὐτῷ.
4 Rabb. Bechai apud Buxtorf. Synag. Jud. c. 1.

CAPUT XXV.

Oblatio pro Tabernaculi constructione. Descriptio Altaris, ubi ponebantur panes propositionis. De Arca. De Candelabro.

℣. 1. LOcutus est Dominus ad Moysen, dicens: 2 Loquere filiis Israel, ut tollant
mihi primitias: ab omni homine, qui offeret ultroneus, accipietis ea. 3
Hæc sunt autem, quæ accipere debetis: Aurum, & argentum, & æs, 4
Hyacinthum, & purpuram, coccumque bis tinctum, & byssum, pilos caprarum, 5
Et pelles arietum rubricatas, pellesque janthinas, & ligna Setim: 6 Oleum ad luminaria concinnanda: aromata in unguentum: & thymiamata boni odoris: 7 Lapides o-
nychinos, & gemmas ad ornandum ephod, ac rationale. 8 Facientque mihi sanctua-
rium, & habitabo in medio eorum: 9 Juxta omnem similitudinem tabernaculi, quod
ostendam tibi: & omnium vasorum in cultum ejus, sicque facietis illud: 10 Arcam de
lignis Setim compingite, cujus longitudo habeat duos, & semis cubitos: latitudo, cu-
bitum, & dimidium: altitudo, cubitum similiter, ac semissem. 11 Et deaurabis eam
auro mundissimo intus, & foris; faciesque supra coronam auream per circuitum: 12
Et quatuor circulos aureos, quos pones per quatuor areæ angulos; duo circuli sint in
latere uno, & duo in altero. 13 Facies quoque vectes de lignis Setim, & operies eos
auro, 14 Inducesque per circulos, qui sunt in arcæ lateribus, ut portetur in eis. 15
Qui semper erunt in circulis, nec umquam extrahentur ab eis. 16 Ponesque in arca
testificationem, quam dabo tibi. 17 Facies & propitiatorium de auro mundissimo;
duos cubitos, & dimidium tenebit longitudo ejus, & cubitum, ac semissem latitudo.
Duos-

ARCA FŒDERIS

A... Virga Aaronis quę floruit.
B.. Gomor, seu vas trium circiter pintarum Manna plenum.

18 Duos quoque Cherubim aureos, & productiles facies, ex utraque parte oraculi.
19 Cherubim unus sit in latere uno, & alter in altero. 20 Utrumque latus propitia-
torii tegant expandentes alas, & operientes oraculum, respiciantque se mutuo versis
vultibus in propitiatorium, quo operienda est arca. 21 In qua pones testimonium,
quod dabo tibi. 22 Inde præcipiam, & loquar ad te supra propitiatorium, ac de me-
dio duorum Cherubim, qui erunt super arcam testimonii, cuncta, quæ mandabo per te
filiis Israel. 23 Facies & mensam de lignis Setim, habentem duos cubitos longitudi-
nis, & in latitudine cubitum, & in altitudine cubitum, ac semissem. 24 Et inaurabis
eam auro purissimo: faciesque illi labium aureum per circuitum. 25 Et ipsi labio co-
ronam interrasilem altam quatuor digitis: & super illam, alteram coronam aureolam.
26 Quatuor quoque circulos aureos præparabis, & pones eos in quatuor angulis ejus-
dem mensæ per singulos pedes. 27 Subter coronam erunt circuli aurei, ut mittantur
vectes per eos, & possit mensa portari. 28 Ipsos quoque vectes facies de lignis Setim,
& circumdabis auro ad subvehendam mensam. 29 Parabis & acetabula, ac phialas,
thuribula, & cyathos, in quibus offerenda sunt libamina, ex auro purissimo: 30 Et
pones super mensam panes propositionis in conspectu meo semper. 31 Facies & can-
delabrum ductile de auro mundissimo, hastile ejus, & calamos, scyphos, & sphærulas,
ac lilia ex ipso procedentia. 32 Sex calami ingredientur de lateribus, tres ex uno la-
tere, & tres ex altero. 33 Tres scyphi quasi in nucis modum per calamos singulos,
sphærulaque simul, & lilium: & tres similiter scyphi instar nucis in calamo altera, sphæ-
rulaque simul & lilium; hoc erit opus sex calamorum, qui producendi sunt de hastili.
34 In ipso autem candelabro erunt quatuor scyphi in nucis modum, sphærulæque per
singulos, & lilia. 35 Sphærulæ sub duobus calamis per tria loca, qui simul sex fiunt,
procedentes de hastili uno. 36 Et sphærulæ igitur, & calami ex ipso erunt, universa
ductilia de auro purissimo. 37 Facies & lucernas septem, & pones eas super candela-
brum, ut luceant ex adverso. 38 Emunctoria quoque, & ubi, quæ emuncta sunt, ex-
tinguantur, fiant de auro purissimo. 39 Omne pondus candelabri cum universis vasis
suis habebit talentum auri purissimi. 40 Inspice, & fac secundum exemplar, quod ti-
bi in monte monstratum est.

℣. 1. LOQVERE FILIIS ISRAEL, VT TOLLANT MIHI PRIMITIAS.] Primitiarum nomine quodlibet oblationum genus est intelligendum, quæ sponte fiebant pro constructione Tabernaculi Domini. Hebraice habetur [1] *trumah*, quod significat ad litteram has oblationes, quæ fiebant *in* sumptus Tabernaculi, eas coram Domino extollendo, de quibus deinceps loquemur. Significat præterea quodvis genus voluntariæ oblationis. Vulgata adhæsit Septuaginta transferendo *primitias*. Deus non vult aliquem cogi ad eas offerendas. *Ab omni homine, qui affert ultroneus, accipietis eas*. Poterat quidem, prout Deus, ac Rex Hebræorum, exigere, ut ipsi magnificum statuerent Tabernaculum, ut Ministros constituerent, atque velut Regi magno inservirent, qui in ipsorum medio semper incederet; sed illi satis est ea poscere, quæ ipsi sua sponte, nullo cogente, essent collaturi. Primus dominii supremi actus est a subditis suis munera excipere. Vide 1. Reg. 10. 27. & supra Exod. 23. 15.

℣. 4. HYACINTHVM.] Antequam colorum, pannorumque, de quibus hic loquitur Moyses, examen aggrediamur, illico adnotandum est, Hebræorum doctorum plerosque apud Braun. de vestitu Sacerd. Hebræor. lib. 1. cap. 8. docere vestes Sacerdotum laneas tantummodo fuisse, vel lineas, non item vero sericas, vel gossipinas. Lana hyacinthino colore, inquiunt illi, inficiebatur, coccineo, & purpureo. Linum, ac byssus naturalem suum colorem servabant. Sed Abarbanel, & alii Judæi credunt id omne, quod a Scriptura Hyacinthinum vocatur, purpureum, & coccineum, sericum fuisse. Doctoribus A his parum semper accedere consuevimus, in hac vero materia minus adhuc aptos, quam in alia qualibet, eos ducimus, a quibus edoceri possimus. Itaque duces alios sequemur.

Color hyacinthi erat cæruleus, vel violaceus valde exuberans, & subnigrescens, ut violæ color. Sententia hæc pluribus innititur authoritatibus, quas collectas videre est apud Braunium lib. 1. cap. 13. qui scite de rebus his scripsit, & cujus opera in his perquirendis admodum sumus usi. Syriaca versio, & Rabbinus Salomon, aliique nonnulli per hebraicum תכלת *tekelet colorem croceum* intellexere: sed eorum sententia paucos habet asseclas.

Hyacinthinus color inficiebatur sanguine piscis, quem latini *muricem* vocant, Hebræi *Chilson*. Hic B piscis est e concharum genere, qui capitur, & vivens adhuc infringitur, ut liquor ille pretiosus eliciatur, qui hyacinthino, purpureoque colori inficiendo usurpatur. Creditur Homerus perniciosissimæ, præcipitique piscis hujus morti adlusisse, cum præcipitem, violentamque necem quandoque appellat, *Mortem purpuræ*. Πορφύρεος θάνατος. Vide Eustat. ad Iliad. 5. Plinius l. 21. c. 2. docet, quibusdam etiam herbis usos fuisse, ut violaceum, vel hyacinthinum colorem inficerent: *Transalpina Gallia herbis (tingit) Tyrium*, seu purpuram; *atque conchylium*, seu hyacinthum; lib. quoque 25. 6. ait, ex Indiis advectum fuisse cujusdam calami genus, quod in usum eumdem adhibebatur.

PVRPVRAM.] Hebraica vox ארגמן *argaman* ori- C ginem præbuit Græcæ *amorge* [2], quæ significat purpuram, vel colorem rubrum. Plures sunt purpurei coloris species. Alius ruber est, & color coccineus, alius

1 תרומה 70. Ἀπαρχὰς. Aq. Ἀφαίρεμα.
2 Svidas. Ἀμόργη.

alius vero magis exuberans. Optimus, & quem præ cæteris Veteres pluris facerent, erat rosæ color subniger, atque ut Plinius ait lib. 9. cap. 36. *Nigrantis rosæ colore sublucens*: vel ut inquit lib. 9. c. 38. *Laus ei summa color sanguineus concreti nigricantis aspectu, idemque suspectu refulgens, unde & Homero purpureus dicitur sanguis*. Purpura erat rubro colore obscuriori, quam ille color, quem latine *puniceum* dicunt. Lucretius l. 2.

Purpura, puniceusque color clarissimus multo.

Hoc autem amabant, quod purpura leniter, & jucunde aspectum afficeret, & mitius, neque fortiter adeo veluti carbunculus. Plin. lib. 9. cap. 41. *Aspectu leniter blandum, neque in oculos, ut carbunculi, vibrat.*

COCCUM BIS TINCTUM.] Voce hac intellexisse Vulgata videtur purpuram Tyriam, quam prisci *dibapham*, seu bis tinctam vocabant: *Dibapha tunc dicebatur purpura, quæ bis tincta esset, veluti magnifico impendio*. Plinius lib. 9. cap. 39. Ovidius Amor. lib. 3.

Nec quæ bis Tyrio murice lana rubet.

Et Seneca Hercul. Oet. Act. 2.

Nec Sidonio mollis aheno,
Repetita bibit lana ruborem.

Plinius lib. 9. 38. ait primum, quinque horis lanam immergi consuevisse in tinctura; ac deinde erui, & carminari; denique vero rursus immergi, donec perfecte inficiatur: *Quinis lana potat horis, rursusque mergitur carminata, donec omnem ebibat saniem*. Primum quidem viridem colorem refert, deinde vero in purpuram immutat: *Primum satiatur immatura, viridique cortina, mox permutatur in buccino.*

Hebraicas voces תולעת שני *tolahat scani*, Aquila Διάφανον; Symmachus Διάβαπτον vertere, *pellucidum*. Josephus, & Septuaginta habent aliquando simpliciter rubrum Φοινικοῦν, vel purpurei coloris; aliquando vero coccum duplicem. Hi duo colores promiscue sæpius usurpantur. Vestis, qua Jesus Christus in Passione sua fuit indutus, *coccinea* a Sancto Matthæo 27. 28. vocatur, & purpurea a S. Marco 15. 17. & S. Joanne 19. 2.

Verum satis, superque constat *coccum* admodum a purpura differre, non solum quoad colorem, sed etiam quoad modum, quo inficitur. Purpura vulgo inficiebatur sanguine piscis, qui vocabatur *murex*, & qui reperiebatur præcipue in ora Tyrii maris; ea vero nigricantem ruborem referebat, concreto sanguini persimilem. Sed *coccus*, vel *coccineus* erat color mitior, vividior, lucidiorque, & ad ignis colorem accedens: quare fit, ut Josephus, Philo, & S. Hieronymus allegorice explicantes colores, de quibus est sermo, *coccum* igni comparent.

Tingebatur autem cum vermiculo quodam, qui *coccus* appellabatur, vel simpliciter *vermiculus*; unde vox Itala *vermiglio*. Bellonius vero de hoc vermiculo habet hæc lib. 1. observat. cap. 17. Maxima *cocci* copia in Creta Insula reperitur, cujus maximum ibi est negotium: invenitur autem mense Junio super specie quadam parvulæ quercus, quæ fert glandem sine pediculo trunco adhærentem; folia ipsius spinis præfixa sunt, & parvulis quibusdam referta granis, quæ magnitudine pisum adæquant, & intus plena sunt parvulis rubris vermiculis, qui veluti lendines crassi sunt. Grana hæc a foliis avelluntur, & parvula animalia, quibus scatent, per foramen egrediuntur; quod in ea est parte, qua granum frondi adhærebat; parvula hæc animalia a granis cribri adminiculo secernuntur: & una colliguntur, & leviter condensantur, & ex illis pilæ fiunt ovi gallinæ magnitudinem referentes. In Palæstina quoque hæc inveniuntur grana, ut author idem lib. 2. cap. 88. refert. Arabes vermiculos hos *charmes* appellant, unde Itala vox *cremesi*. Braunius non ambigit, quin coccineus color bis inficiatur, atque credit esse colorem ejus nominis, quod hic usurpatur. Vossius tuetur coccum apud nos alium esse a cocco Veterum; ille enim cum quadam vermiculorum specie tingebatur; hic vero cum parvulis quibusdam granis, quæ ad pampinulæ radices inveniuntur.

Quoad epithetum *schani*, quod Hebraice tribuitur *vermiculo*, vel *cocco*, Septuaginta intellexerunt, perinde ac significaret pannum duplici filo contextum [1]. Nos autem minime fugit, Veteres elaborasse peculiariter telas, ac pannos diploides. Vide dicta ad Exod. 28. 4. & 32. Vulgata id in alio sensu intellexit pro colore bis tincto: & jam superius animadvertimus purpuram, & hyacinthum non semel tingi consuevisse. Vox autographi *schani*, sola sæpius usurpatur ad purpuræ colorem significandum. Vide Genes. 38. 27. Josue 2. 21. 2. Reg. 1. 24. Isai. 1. 18. Jerem. 4. 30. Cant. 4. 3. Prov. 31. 21. & aliquando additur voci *tolaath*, quæ vermiculum significat. Reor igitur *schani* esse proprium nomen vermiculi, de quo agitur, quod sibi quisque facile persuadere potest eos intuens locos, ubi solum reperitur: *Si fuerint peccata vestra ut schanim*, Isaias ait cap. 1. 18. *quasi nix dealbabuntur* &c. Sponsus ait Sponsæ in Canticis 4. 3. *Sicut vitta schani labia tua*; & in Gen. 38. 27. in ipsa effusione infantium (Thamar) unus protulit manum, in qua obstetrix ligavit *schani*. Nomen *tolaath* est genericum, numquam solum inveneris, ut coccum significet, & palam significat vermiculum. Igitur omnino credibile est nomen schani, quod illi adhæret, particularem vermiculi speciem significare; atque vero propius videtur accedere, quod Græcum, Latinumque nomina *tainia*, & *tinea*, quæ vermen significant, ex Hebraico fluant *schani*, vel *tani* juxta Chaldæorum pronunciationem; primum dixere *tani* pro *schani*, deinde vero *tania*, vel *tinea*, vel *tainia*.

Juxta hanc explicationem, *schani* neque duplum significabit, neque bis tinctum, sed tantum vermiculum *coccum*. Hæc est Sancti Hieronymi sententia in epistola ad Fabiolam; hæc autem conjectura hoc argumento confirmari potest, quod si *schani duplum* significaret, vel *bis tinctum*, in constructione numquam sine substantivo, cui adhæreret, poneretur, quod vel panni materiam, vel colorem innueret; ac præterea quem sensum habere posset hæc loquendi ratio ad litteram sumpta: *Accipies pro vestibus Sacerdotum vermiculum bis tinctum*, vel *vermiculum duplicem*? Dum e contra admodum naturale est dicere *vermiculum nomine schani*, vel lanam tinctam *cum vermiculo schani*. Braunius lib. 1. cap. 15. de vestitu Sacerd. credit *schani* fluere posse ex Hebraica voce *Schanam*, *acuere*; perinde ac significare vellet coloris hujus vivacitatem, ac penetrationem.

BYSSUS.] Hebraice שש *schesch*. Chaldaica versio, Septuaginta, Rabbini, & Interpretes recentiores fere omnes pro *bysso* pugnant. Vide Braunium lib. 1. capite septimo. Alii quidam de serico explicant. Arabica versio, Junius, & Tremellius, Piscator, Villalpandus, Prado, Scheringhamius, & alii quidam intelligunt de gossypio. Rabbini docent *schesch* significare byssum Ægypti, & quotiescumque de bysso hac Scriptura loquitur, nomine *schesch* intelligi de filo sextuplici; quoniam Hebraicum *schesch* sex significat; dum linum simplex *bad* בד appellatur. Cunæus, Leusdenus, & alii quidam contendunt *bad* significare linum simplicem, & *schesch* byssum, quæ est linum Pelusii, quod præ ceteris in iis regionibus æstimatur. Braunius quoad *schesch* adhæret Rabbinis, & fatetur, unum tantummodo lini genus vocari *bad*, cum simplum est, vel fili unius; & *schesch*

1 Κόκκον διπλοῦν.

& *schesch* cum ex sex filis contorquetur. Credit autem sex hæc lini fila simul retorta pro subtegmine adhibita fuisse in purpureis, hyacinthinisque vestibus contexendis. Philo lib. de somniis credidisse videtur Sacerdotis maximi tunicam contextam fuisse ex incorruptibili lino, ex eo plane, quod vocatur *vivum, & abestinum*, quod igne nequaquam absumitur. Plinius lib. 19. cap. 1. *Inventum jam est, quod ignibus non absumeretur: vivum id vocant, ardentesque in focis conviviorum ex eo vidimus mappas sordibus exustis splendescentes igni, magis quam possent aquis*. Philo vero ita loquitur: ,, Tela hæc non-,, nisi summa cum difficultate rumpitur; neque e-,, nim ex mortali, corruptibilique materia confe-,, cta est; & cum, uti fas est, detergitur, splen-,, didissimam acquirit albedinem.

Verum, ut de bysso diligentius loquamur, haud abs re est adnotare vocem hanc aliquando pro croceo colore usurpari, atque aureo simili: *Byssinus color aureo proximus*, inquit Scaliger. Accipitur etiam pro lana pretiosa, de qua sæpius Veteres locuti sunt. Quatuor vero byssi genera distinguunt, Judaicam, Ægyptiam, Achaicam, & Indicam. Pausanias in Eliacis refert, byssum Elidis in Peloponneso, vel Achaiæ præ ceteris optimam fuisse habitam, & minimum cessisse bysso Judææ, nisi forte croceo colore adeo præstaret. Plinius lib. 19. c. 1. omnibus præfert linum, quod vivum, & abestinum vocat, quod nequaquam igne consumitur; atque post illud Elidis linum constituit. Verum non liquet, an postremum hoc vere linum esset, vel aliqua serici species. Turnefortius, quem hac de re consului, credit linum Judææ fuisse hanc serici speciem, quæ naturaliter ad instar flocci adhæret pisci in concha rubra clausi, quem Rondeletius *pinnam magnam* vocavit. Itaque videtur byssus Elidis, cum ejusdem esset naturæ, ac byssus Judææ, neque illi cederet, ni coloris pulchritudine, esse intelligenda de hoc serici genere, quod adhærens invenitur pisci, qui *pinna* appellatur. De bysso Judææ prolixius verba faciemus in Commentariis in libros Paralipomen. l. 1. c. 15. 27.

Byssus Indica dicitur quoddam lanæ genus, quæ super arboribus crescit. Sed non satis liquet, quo pacto id sit intelligendum. Plinius lib. 19. cap. 1. innuere videtur, hanc fuisse lanæ speciem quibusdam pomis adhærentem. Theophrastus lib. 4. c. 9. hist. ait, clausam fuisse in complicatis arborum foliis, quæ illam gignebant. Fortasse gossypium erat.

Quoad byssum Ægyptiam Pollux Onomast. lib. 7. cap. 17. ait lini speciem fuisse, vel potius materiam tenuissimam, pulcherrimo lino persimilem super arbore quadam crescentem. Turnefortius ex Pollucis descriptione infert sericum fuisse speciem *apocyni*, quod Prosper Albinus descripsit, atque incidendum curavit nomine *beidelsar*. Planta hæc in Parisiensi Regio excolitur viridario, & sericum, quod inde educitur, nihil est aliud, quam plumulæ, quibus semina plantæ hujus referta sunt. Mirabili sunt perfectione, ac pulchritudine, atque neri possent, & pulcherrima opera inde confici.

Scriptura de duabus byssi speciebus loquitur præter linum. Ait enim David indutum fuisse pallio byssino [1] (Hebraice *buz*), cum arca in Hierusalem transferretur. Tunc primum nomen hoc adhibetur. Credimus autem, hunc esse byssum e Judæa eductum e pisce, qui *pinna* vocatur, & qui fortasse idem est, ac ille, quem Hieremias Thren. 4. 7. appellat *Peninim*. Hæc autem byssi species non invenitur in libris sacris ante David tempora, & Salomonis. Videtur Salomon substituisse pretiosam hanc materiam illi, de qua loquitur Moyses, vocatque *schesch*; neque enim invenio *schesch* in iis ornatibus,

A in quibus Moyses posuerat. Salomon adhibuit *buz*, vel byssum, majoris magnificentiæ.

Secundum byssi, de quo loquitur Scriptura, genus est *schesch*, quod gossypium esse arbitramur. Hujus sententiæ addam argumenta. Hebræis suppetit vox propria, ut significent linum (בד *bad*); alia, quæ proprie dictum byssum significat (בוץ *bus*), & tertia ad illud significandum, quo nuncupant *schesch* שש. Nequaquam ostendi potest tria hæc vocabula usurpata fuisse, tamquam unum alterius synonymum; dicendum igitur est tria diversa significari. Scriptura ea clare satis distinguit; vestes *schesch* nobilibus tantum, spectatissimisque viris tribuit, sed linum commune erat Ægyptiorum [2], Hebræorumque indumentum. Ioseph e carcere eductus, uti coram
B Pharaone adiret, primum indutus fuit lino *bad* (Genes. 41. 14. & 42.) Sed simulac renuntiatus fuit universæ Ægypti præfectus indutus fuit *schesch*. Vitta capitis Sacerdotis Magni erat e *schesch*, non secus ac tunica; Vittæ vero simplicium Sacerdotum erant dumtaxat ex lino. Mulier fortis, de qua loquitur Salomon induta fuit *schesch*, & purpura (Prov. 31. 22.) In textu Hebraico sæpius epithetum משזר *Maschesar*, vel retortum, tribuitur *schesch*, lino vero nusquam. Denique capite 39. 27. ponitur *bad*, vel linum, & *schesch* veluti materia femoralium Sacerdotis, ex quo licet arguere duo hæc diversa fuisse: supposito tamen, quod locus hic capitis 39. corruptus non sit, quod magna suspicione non vacat. Discrimen omne, quod communiter ponitur linum inter & byssum, in majori, minorive perfectione tan-
C tum consistit. Byssus erat subtilior, pulchrior, ac pretiosior lino vulgato; non ideo tamen novam quamdam speciem constituebat, cum e contra videtur Scriptura integram statuere inter *bad*, & *schesch* differentiam.

Minimum autem moror, ut id, quod de *schesch* dicitur, quod filum e sextuplici lino contortum dicunt, refellam. Hebraici textus constructio hunc sensum non patitur. Neque enim dici potest; *Facies tunicam e sex*, quin aliquando saltem filum, aut linum, & quænam materia sit, exprimatur. Neque dixeris: *Accipe hyacinthum, purpuram, & sex*, quid enim intelligi posset? Neque potiori jure dixerit quispiam: *Facies zonam ex sex retortis*. Equidem
D scio, plures adesse in Hebraico idiomate loquendi rationes suspensas, & imperfectas; sed aliquando saltem absolutæ, & perfectæ inveniuntur, præcipue si passim occurrunt in textu; sed cum de *schesch* agitur, id numquam accidit; quamquam frequenter adeo in his libris sermo contingat, ubi omnia perspicue adeo explicantur, & ubi descriptio prolixa adeo instituitur.

Fatendum igitur est, *schesch* esse peculiarem quamdam materiam ad vestes conficiendas, eamque nec linum esse, nec byssum. His autem argumentis, ut gossypium esse rear, adducor. Primo, authoritas versionis Arabicæ, quæ semper pro *schesch* vertit gossypium. Interpres hic præ ceteris melius dignoscere potuit, quidnam esset gossypium; quia materia hæc
E semper communis fuit in Arabia, atque idem gossypii nomen ab Arabica lingua defluxit, juxta Maimonidem apud Brauninm lib. 1. cap. 6. de vestitu Sacerdotum Hebræorum. Secundo, nomen *xylinum* mihi videtur plane e *xi* compositum, vel *sches*, & *linum*. Satis liquet gossypium frequentius cum lino fuisse confusum; hoc lanæ genus a *xes*, vel *sches*, *xylinum* fuit appellatum propter telas, quæ fiebant, uti fiunt e lino. Tertio, *gossypium*, quod æque apud Græcos significat, ac apud Latinos, contexitur ex *egos* אגוש, quod Hebraice nucem significat, & *pe*, vel *pi* os, vel *pioth* פה ora, quia nux, in [illegible], pium reperitur, cum maturitatis tempus accesserit hiat,

[1] 1. Par. 15. 27. ודוד מכרבל במעיל בוץ.
[2] Herod. l. 2.

hiat, atque oſcitat, ac materiam præbet, ex qua goſ- A ſypinæ telæ texuntur. Quarto, goſſypium olim longe rarius erat, majorique in pretio, quam hodie habeatur. Ex Indiis tantum deferri dicebatur; verum hodie magna vis goſſypii in Arabia invenitur, ac in Ægypto; & Plinius lib. 19. cap. 1. refert, apud Ægyptios Sacerdotes maximo fuiſſe in pretio veſtes e goſſypio, neque his veſtibus aliquid vel mollius fuiſſe, vel candidius: *Superior pars Ægypti in Arabiam vergens, gignit fruticem, quem aliqui goſſypion vocant, plures xylin, & ideo lina inde facta xylina. Parvus eſt, ſimilemque barbatæ nucis defert fructum, cujus ex interiore bombice lanugo netur. Nec ulla ſunt eis candore, mollitiave præferenda. Veſtes inde Sacerdotibus Ægypti gratiſſimæ.*

Credibilene eſt, Moyſen, cum vellet in ornatum B Sacerdotis, quidquid ditiſſimum, atque optimum erat in Ægypto, atque Arabia, adhibere, goſſypii oblitum fuiſſe, quod tunc majori in pretio habebatur, quam linum, & quod alioquin neque exoticum, neque ignotum eſſe poterat? Bellonius obſerv. lib. 2. c. 60. aſſerit, telas, quæ e goſſypio in ea regione texuntur, molliores eſſe, quam ſericas, & candidiores, quam eas, quæ e lino, vel canape fiunt. Herodotus lib. 4. cap. 7. ſatis oſtendit, quanti olim fierent in Ægypto, cum narrat, Amoſim Ægypti Regem ad Regem Lacedæmonum miſiſſe thoracem linteum, plurium animalium figuris diſtinctum, auro ornatum, & *xilino*, vel goſſypio. Pollux quoque lib. 7. c. 17. loquitur de quadam goſſypina tela, cujus ſtamen erat e goſſypio, ſubtegmen e filo. Illis tem- C poribus, uti noſtris quoque, paſſim in telis, vel pannis texendis adhiberi conſueverant duplicata fila in ſtamine, vel in ſubtegmine; ideoque fortaſſe frequenter adeo loquitur Moyſes *de byſſo retorta*. Tunicæ diploides, quæ ex duobus, vel pluribus filis texuntur, antiquitus in more, & pretio admodum erant poſitæ, uti oſtendimus in caput 28. 4. Homerus Iliad. 1. deſcribit, Helenam telam duplicem pertexentem e vivido, lucentique colore.

PILOS CAPRARUM.] Priſci [1], & novi Scriptores ſæpius loquuntur de pilis caprarum, qui in Aſia minori inveniebantur, in Syria, in Cicilia, & in Phrygia. Pili e Cilicia celebriores ſunt; indiderunt il- D li nomen ciliciis, quæ erant craſſi panni genus, e quo tentoria fiebant, nautarumque veſtes. Virgilius Georg. 3.

Nec minus interea, barbas, incanaque menta
Ciniphii tondent hirci, ſetaſque comantes
Uſum in caſtrorum, & miſeris velamina nautis.

Varro de re ruſt. eadem inquit de capris Phrygiæ: *Capræ tondentur, quod magnis villis ſunt in magna parte Phrygiæ, unde cilicia, & cetera ejus generis fieri ſolent.* Recentiores Viatores etiam loquuntur de capris Aſiæ, quarum tondentur vellera, e quibus capripilium, aliique molliſſimi panni texuntur. Bellonius lib. 2. obſerv. cap. 121. ait harum caprarum candidum eſſe vellus; & Busbequius hoc ferme pacto de illis loquitur, quas vidit, dum Conſtantinopoli E Amaſæam pergeret. Ipſarum vellus molliſſimum, lucidumque ad terram uſque deſcendit; illiuſque ea eſt pulchritudo, ut minimum ſerico cedat; non autem tondetur, ſed pectinibus evellitur; caprariis vero ea cura eſt, ut ſæpius capras aqua fluminis abluant. Herba, qua veſcuntur, ſicca eſt, & minuta, quam plurimum conferre arbitrantur, ut pili molliores fiant. Regionis illius mulieres hos nent pilos, atque deferunt Ancyram, ubi texuntur, atque colore inficiuntur. Hodie quoque ex illis magnum commercium fit Ancira, & Herapoli. Turnefortius in muſæo ſuo quaſdam ex his pellibus cum vellere ſervat.

℣. 5. PELLES ARIETUM RUBRICATAS.] Creditur, quod pelles hæ cum vellere linquerentur, atque rubro colore imbuerentur. Hebraice [2] ad litteram: *Pelles arietum ignei coloris*. Viatores teſtantur in Oriente multas paſſim videri oves vellere rubro, ac ad violaceum propius accedente. Nonnulli contendunt vellus aureum, ac aurea mala horti Heſperidum inſignia adeo in poetarum fabulis nihil fuiſſe aliud, præterquam oves vellere flavo, ac ſubrubenti (μῆλα Græce ſignificat & mala, & oves). Homerus Odyſſ. 1. deſcribit agnos Poliphemi, quorum vellus erat violaceum.

Plinius lib. 8. cap. 48. loquitur de quibuſdam Arietibus Aſiæ, quorum vellera rubra erant: *Aſia rutuli (velleris), quas Erythreas vocant*. Ariſtoteles hiſt. animal. lib. 3. cap. 12. refert fluvium Scamandrum creditum fuiſſe, virtutem habere crocea reddendi ovium vellera. Vitruvius lib. 8. cap. 3. virtutem hanc Xantho flumini tribuit; *Quoniam in campis Trojanis proxime flumen armenta rufa, & pecora Leucophea naſcuntur, ideo id flumen Ilienſes Xanthum appellaſſe dicuntur.* Credi poteſt, Moyſen hic loqui de ruforum hœdorum velleribus, vel aurei coloris. Vide etiam, quæ collegimus in caput 35. 25. hujus libri.

PELLES JANTHINAS.] Septuaginta Δέρματα ὑακίνθινα: *pelles coloris hyacinthini*, aut cærulei exuberantis, vel etiam violacei. Hebraice [3] ad litteram: *pelles techaſchim*. Qui poſtremam hanc vocem de colore quodam explicant, arbitrantur, cæruleum colorem, vel violaceum ſignificari. Bochartus ſententiam hanc probaturus, plurima adfert argumenta; contendit autem colorem *techaſchim* eumdem eſſe, ac illum, quem latini *hyſginum* vocant, ſcilicet cæruleum nigricantem. Plinius lib. 9. cap. 41. *Coccoque tinctum tyrio tingere, ut fiat hyſginum*. Coccineum imbuitur purpura, ut color *hyſginus* exiſtat. Qui vero aſſerunt *tachas* eſſe animal, inter ſe non conveniunt. Plerique [4] pugnant pro taxo, pro quadam ſimilitudine inter latinum nomen *taxus*, & hebraicum *tachs*. Rabbini quidam explicant de pellibus unicornis: alii de pellibus taurorum [5]; & alii de pellibus verſicoloribus, vel denique de pellibus animalis cujuſpiam, quod hodierna die minime agnoſcitur, ſed Moyſis temporibus aderat. Ezechiel 16. 10. loquitur de calceis *tachas*: *Calceavi te janthino*: verum non liquet, utrum de particularis cujuſdam animantis pelle ſit ſermo, an de cujuſdam coloris pelle.

LIGNA SETIM.] Septuaginta hoc in loco Hebraicum עצי שטים *Setim* tranſtulere *ligna incorruptibilia* [6]; ſed alibi vertunt buxum (vide Iſaiam 41. 19.), vel lentiſcum (Mich. 6. 5.): Symmachus vero Exod. 35. *lignum ſpinæ*: ita ut nihil aſſeri poſſit, cum inconſtans adeo ſit modus vertendi. Syriaca verſio intelligit *lignum Ebenum*; Arabica *lignum ſanctum*. Talmudiſtæ, & Philo lib. 3. de vita Moyſis, *cedrum*; alii pinum ſylveſtrem. Edmundus Caſtellus opinatur ſpinæ genus eſſe, quæ in Arabia reperitur, cujus lignum pulcherrimum eſt, ac maximæ ſoliditatis; ſed hoc arbuſtum nimis parvum eſt, & nimis diſtortum, quam ut ex ipſo ſecari poſſint tabulæ latitudinis ſeſquicubitalis, quemadmodum e ſetim lignis ſectæ videntur capite ſequenti. Herodotus ſpinæ quamdam ſpeciem deſcripſit lib. 2. cap. 96. quæ *ſpinus* vocatur, ex qua in Ægypto ſtruuntur mercatoriæ naves cum earum malis. Diodorus Siculus lib. 5. cap. 10. loquitur de arbore eadem, ac de alia, quæ *citbea* vocatur, quod nomen

---

1 Vide Ariſtot. hiſt. animal. l. 8. c. 18. & 22. & Plin. l. 8. c. 50.
2 ערות אלים מאדמים. Aq. Sym. Theod. Δέρματα κριῶν ἠρυθροδανωμένα.. Pelles arietum ignei coloris.
3 ערת תחשים. 70. Δέρματα ὑακίνθινα. Aq. Sym. Th. Δέρματα ἰάνθινα.
4 Vatablus, Montanus, Munſterus, Fagius &c.
5 Rab. Abenezra.
6 Ξύλα ἄσηπτα. Ita 70. & Theodot. Sed Sym. ad Exod. 35. 7. Ξύλα ἀκάνθινα. Lignum ſpinæ.

nomen maxime ad *Setim* accedit. Sed probabilius est, lignum *setim* aliud non fuisse, quam *acaciam*, quæ arbor sola in Arabiæ desertis invenitur, ut notat Bellonius observ. lib. 2. cap. 56. & 80. Nomen Setim deduci potest ex Arabico *set*, quod est longum; vel *sitta*, quod lineam significat, vel *schoset* baculum, quemadmodum observat Hottingerus. Ægyptii hodie quoque acaciam appellant *sout*, & Arabes vocant *saut*. Fortasse Septuaginta *setim* transtulerant *sitta*, ex quo Librarii fecere *asepta* incorruptibilia, quid prior innueret vox, ignorantes. Vide Stephanum Morinum Præfat. in Edit. Bochart. Lugdun. Batav. an. 1692.

Descriptiones, quas Veteres, recentioresque tradunt de *Acacia* adamussim cum iis conveniunt, quæ ait Scriptura de lignis Setim. Acacia communis erat in Ægypto, æque ac in Arabia, ubi Moyses erat, cum Tabernaculum ædificaret; & probabilene est, eum uti voluisse alio ligno, quam eo, quod in ea regione, ubi degebat, inveniebatur, cum etiam lignum hoc speciosum esset adeo, & firmum? *Acacia* nigra ea est duritie, ac soliditate, ut prope incorruptibilis sit; color ipsius loto persimilis est, cum est secta; atque inde fiunt tabulæ duodecim cubitorum longitudine; rami illius non altius consurgunt: folia rotunda sunt, ac magna veluti pyri frondes, quorum color superius nigrescit, inferius vero virens albescit; semen vero, cum subnigrum est, ex eo fluit niger succus, cum autem viride, viridis, & rubescens. Sanctus Hieronymus procul dubio ob oculos habebat *Acaciam*, cum ligna setim hoc pacto describit in Joel 3. 18. item in Mich. 6. 5. *Ligna setim, quæ habent similitudinem arboris, quam nos vulgo spinam albam dicimus*. Hæc est arboris species, quæ in deserto crescit; spinæ similitudinem refert quoad colorem, & folia: non ita vero quoad magnitudinem, quia lignum satis longum est, & inde, & ex eo satis latæ tabulæ secantur. Durum valde est, ac speciei singularis, ita ut divites, & curiosi ex eo in torcularibus suis vites, & cochleas efficiant. Arbor hæc in excultis agris non oritur, neque in desertis Arabiæ.

Thevenotius in itinere orient. part. 2. cap. 26. p. 318. loquens de *Acacia* Arabiæ ait, neque crassiorem esse, nec magis proceram, quam salices: sed spinas habere, & folia valde mollia. Hinc gummi species elicitur, quæ Arabice akakia vocatur. Ætius lib. 4. cap. 11. ait, *Acaciam* esse solam Arabiæ Petrææ arborem, quæ ferat gummi; sed vix credam. Unde igitur myrrha, thus, & tot alia aromata, quæ oriuntur in Arabia? Oportet, lignum setim aliud esse, quam acaciam, de qua loquitur Thevenotius.

℣. 7. LAPIDES ONYCHINOS.] Hebraice *Lapides Soham* אבני שהם. Reor, vocem hanc smaragdum significare. Vide dicta ad Genes. 2. 12. Septuaginta in quibusdam Exemplaribus lapidis hujus nomen præteriere; in aliis vero ponunt *Sardium*.

ET GEMMAS.] Hebraice אבני מלאים *Lapides ad replendum*, vel *ad inserendum*. Chaldaice: Lapides ad replendas cælaturas Ephod, & Rationalis. Septuaginta: Λίθοι εἰς τὴν γλυφήν. Lapides, quibus aliquid insculpatur. Mallem simpliciter intelligere de pretiosis lapidibus aptis ad inserendum in auro, & argento.

AD ORNANDUM EPHOD.] Nomen Ephod אפוד fluit ab origine hebraica, quæ significat ligare, adnectere, cingere. Septuaginta vertunt aliquando primitivum aphad אפד, ligare, adnectere cum fibula, catena, vel unco. Usus, cui inservire debebat Ephod rite huic significationi respondet, quia claudendo, & cingendo hyacinthinæ magni Sacerdotis tunicæ inserviebat. Author Vulgatæ servavit nomen Ephod passim in versione sua; sed alibi transtulit pro *superhumerali*, quod respondet Græco *epomis*, & significat vestem, quæ super humeros ponitur. Septuaginta sæpius usi sunt hac voce *Epomis* ἐπωμίς, pro Ephod; quæ in hoc loco, & alicubi etiam invenitur, in aliis vero locis immutarunt; aliquando enim verte-

A runt pro veste in terram usque defluente (Ποδήρης, Exod. 28. 31.), aliquando pro veste pontificali (Ἱερατεία, Osee 3. 4.) pro *stola* aliquando (Στολή, 2. Reg. 6. 14. & 1. Par. 15. 27.) quæ vestis erat oblonga. Aquila a Sancto Hieronymo ad Fabiolam, & ad Marcellam allatus; (ἐπένδυμα) vestis, quæ a parte superiori induitur, ab inferiori subligatur.

Ephod erat vestis Sacerdotibus omnibus communis. Samuel puer adhuc Ephod deferebat (1. Regum 12. 18.) Octoginta quinque Sacerdotes, qui interfecti fuerunt a Doeg, Ephod linteo erant induti (1. Regum 22. 18.) David quoque cum hoc apparuit ornatu, dum solemniter deferretur Arca de domo Obededon in Tabernaculum Sion (2. Reg. 6. 14.) *Porro David erat accinctus Ephod lineo*.

B Ephod ita sacer ornatus erat, ut solis Sacerdotibus traditum intueamur; & si tribuitur aliquando Laicis, vel Levitis, tribuitur dumtaxat viris spectatissimis, ac in religiosis ceremoniis. *Illud breviter attende*, ait Sanctus Hieronymus ad Marcellam; *quod numquam nisi in Sacerdotio nominetur ephod*. Adeo idea hæc invaluerat, ut minime existimaretur superstitiosum Idolorum cultum sine Ephod posse subsistere. Fieri quoque potest, quod inanium Deorum Sacerdotes ornatum hunc inanibus Idolis suis detulerint; ea quippe ipsorum erat consuetudo, Deos suos ita exornare, quemadmodum ipsi indui assueverant. Isaias 30. 20. falsas divinitates velut Ephod præcinctas describit. *Et contaminabis laminas sculptilium argenti tui, & vestimentum (Ephod) conflatilis*
C *auri tui*. Gedeon (Judic. 8. 27.) fecit Ephod, innoxie fortasse, atque solum ut verum Deum honoraret, quamvis extra Tabernaculum; atque Ephod illud fuit deinceps criminum occasio Israel universo, Micha (Judic. 17. 5.), cum Idolum conflasset, ac domi suæ statuisset, illi fecit Ephod. Deus Israelitis prædicit per Oseam prophetam 3. 4. futurum ut eo infelicitatis deducantur, ut non sint illis amplius nec Reges, neque Principes, neque sacrificia, nec altare, neque Ephod, nec teraphim, videlicet nullum ipsis fore veræ, vel inanis Religionis cultum.

Quoad Ephod Sacerdotum, multoque minus Levitarum nihil speciatim præcipit Moyses; neque illos ex Moysis libris constat ornatum hunc detulisse: illud Magni Sacerdotis dumtaxat describit, & usum mo-
D do, ac materiam designat; ita ut ex iis, quæ ille ait, veram Ephod formam difficillimum sit constituere; unde ea oritur sententiarum turba, quæ hac de re authores in diversa diducunt. Iosephus Antiq. l. 2. c. 8. asserit, Ephod Græcorum pallio fuisse persimile. Cubiti unius altitudine præstabat, variis coloribus ornatum, ac aureis filis. Pars, quæ pectori respondebat, nequaquam cooperiebatur, sed rationali demittendo erat destinata. Ephod erat cum manicis, ac tunicæ speciem propius referebat. Philo illud thoraci comparat l. 3. de vita Moysis. S. Hieronymus ad Fabiolam ait, hoc fuisse palliolum vesti simillimum, quæ *caracalla* appellatur, sed sine cucullis. At caracallæ veteres breviores erant, & paludamento persimiles; quod in ceremoniis Heroes
E deferunt: erant autem ad latera apertæ, manicasque habebant.

Braunius asserit, Ephod sine manicis fuisse, atque ad imam ventris partem, vel inferius descendisse; quam probaturus sententiam adfert Rabbinorum Abarbanel, & Kimchi authoritatem. Clericus in hunc locum contendit Ephod Afrorum pallio fuisse persimile, quod Tertullianus in libro de pallio describit. *Pallii extrinsecus habitus, & ipse quadrangulus, ab utroque laterum regestus, & cervicibus circumscriptus, in fibulæ morsu humeris acquiescebat, instar ejus hodie Esculapio jam vestro Sacerdotium est*. Duæ pallii extremitates super humeros rejiciebantur, duoque brachia libera extabant, & in anteriori parte tunica detegebatur. Humeris vero unco, vel fibula adnectebatur, & collum ambiebat.

Verum si recta judicii lance Textum Moysis perpendamus, patet, Ephod omnino aliud esse debuisse ab iis,

ab iis, quæ dicuntur. In hanc autem formam ornatum hoc elaboratum exiſtimo. Duæ vittæ erant, vel zonæ operis pretioſi, quæ ex quodam veluti torque ante, ac retro in qualibet humerorum parte pendebat, quæ cum ſubtus pectus decuſſarentur, hyacinthinam tunicam præcingebant. Ut hanc probemus ſententiam, huc afferemus de littera ad litteram, quidquid de Ephod Moyſes reliquit. Ait autem c. 27. verſ. 6. illud perfectum fuiſſe *de auro, & hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & byſſo retorta*: quibus diſtinguitur ab Ephod, lineo dumtaxat, quod ſimplices Sacerdotes deferebant. Ephod autem Magni Pontificis; *Duas aperturas junctas habebat ſuper humeros* [1], *quæ ad extremitates conjungebantur* (verſ. 8.) *Amentum* [2] *Ephod, quod cum illo conjunctum eſt, & veſti cingendæ inſervit, ex eadem erat textura, eademque materia, ac Ephod ipſum, neque illi alibi adhærebat.* (verſ. 9.) *Super humeros Ephod duo erant pretioſi lapides, quibus nomina filiorum Iſrael erant inſculpta.* Aaron igitur indui debebat *tunica interiori* (Exod. 29. 5.), *& veſte*, ſeu *pallio Ephod* [3]; ſcilicet Ephod, quod zonæ vicem gerere debebat. Supra tunicam erat Ephod, & pectorale. Cum Moyſes Aaronem ejus ornamentis induit (Levit. 8. 7.) *poſuit illi Ephod, illudque amentis alligavit, quæ erant ex eadem textura, ac Ephod.* Hæc in Moyſe legimus quoad Ephod. Septuaginta, & Chaldæi hoc ad litteram transferunt. Videmus ex verſiculis 27. & 28. hujus capitis, vel ad humeros Ephod amenta, vel zonas adnexas, quæ tum retro, tum ante pendebant, atque Summo Sacerdoti præcingendo inſerviebant. Quod textus vocat *humeros Ephod* nihil eſt aliud, quam ea pars Ephod, quæ ſuper humeros jungitur, ubi amenta adnectuntur.

Ephod igitur magis erat ſimplex, quam quod veteres, recentioreſque putant Interpretes, qui Joſepho, atque Philoni adhærent. Neque corpus, nec manicæ, neque hiatus ad brachia exerenda aderant; hæc erat ſtolæ ſpecies, quæ de collo pendebat, ac Summi Sacerdotis veſtes ſuperius cingebat. Fatemur quidem magni momenti in rebus his eſſe Ioſephi teſtimonium; non inficiamur, illum ſæpius vidiſſe Sacerdotem Summum Pontificiis veſtibus præcinctum, atque ipſam formam Ephod ignorare nequaquam potuiſſe; ſed arbitramur temporibus Joſephi ornatum hunc alium fuiſſe ab eo, quo temporibus Moyſis uti conſueverant. Hoc autem minime mirum eſſe decet. Author hic plures tradit Sacerdotalium veſtium deſcriptiones, quæ palam aliæ omnino ſunt ab illis, quæ in Scriptura leguntur: exempli gratia, quod ipſe de Summi Pontificis thiaria ſcribit, de cingulo veſtis hyacinthinæ, de natura lapillorum Rationalis, aliiſque id genus plurimis, ſemper eos, qui attente perlegerint Moyſem, impullet, ut credant, Sacerdotes Joſephi temporibus admodum receſſiſſe ab iis ritibus, quos eorum Legumlator præſcripſerat. Liquet Judæos ipſos in hoc aſſentiri, quod ſecundi templi tempore Summi Sacerdotes minime ungebantur, neque exiſtebant amplius Urim, & Thummim [4]. Num igitur putem, in rebus reliquis religioſiores fuiſſe, atque nefas duxiſſe quarumdam Summi Pontificis veſtium formam invertere?

Ægyptii Numinibus ſuis quamdam ornatus ſpeciem tribuebant, quæ maxime illi erat conformis, quod modo de Ephod ſumus locuti. In Iſidis Tabula a Pignorio explicata plures figuræ videntur, quæ ſuper humeros, atque in duobus humerorum lateribus ante, ac retro lata habent amenta, quæ ibi adnectuntur, unde zona ſuſpenditur, & veſtis ſpecies demittitur, quæ illas a renibus ad pedes obtegit. Credibile eſt, Ægyptios Sacerdotes, qui non ſecus ac dii ſui induebantur, uti adnotat Theodoretus ſerm. 3. de Græc. affect. curatione, his vittis uſos fuiſſe, quæ illis pro zona inſervirent.

Ephod veluti in balthei morem præcingebatur. Si hæc fuiſſet thoracis ſpecies, paludamenti, vel *caracallæ*, quînam Scriptura diceret Summum Sacerdotem ſe præcingere Ephod? *Si veſtis, quomodo ea præcingitur?* ſanctus Hieronymus inquit ad Marcellam. Vide etiam, ſi lubet, Origenem homil. 6. in Levit. Quodnam ſpecimen præbuiſſet Ephod lineum, quale deſcribunt Interpretes, ſuper lineis veſtimentis ſimplicium Sacerdotum?

Cum erudito viro (Abbate Fleury) crederem, quoddam cinguli genus, quod olim diutius in Ægyptiorum conſuetudine poſitum fuit, & quod apud authores appellatum invenimus, *redimiculum*, *anabole*, *bracile*, *rebrachiatorium*, *ſuccinctorium*, Ephod fuiſſe quam ſimillimum. Ita porro Sanctus Iſidorus lib. 19. Origin. cap. penult. (Vide Martinii Lexicon in Redimiculum) deſcribit *redimiculum*. Cinguli genus eſt, quod a collo ante pectus deſcendens claudit veſtes, atque ab uno latere ad alterum cingit; ita ut latiorem veſtis ſinum ſtringat, & formæ corporis aptet. Et Caſſianus lib. 1. Inſtit. cap. 6. loquens de *ſuccinctorio*, vel *rebrachiatorio* Monachorum Ægypti, ait, eſſe amentum laneum, quod a cervice per latera deſcendit, atque ſubter brachia in cinguli morem veſtium ſinus complectitur. Reor autem, candidam, laneamque veſtem, de qua loquitur Herodotus l. 2. cap. 36. & 81. & quam Ægyptii rejiciebant ſuper tunicam ſuam, eſſe id, quod deſcripſimus hactenus.

Pontifices novæ Legis Summi Sacerdotis Ephod imitari voluerunt, *pallium* accipientes, quod olim admodum diverſum erat ab eo, quo hodie utuntur. Erat hoc lanea vitta trium digitorum latitudine purpureis quibuſdam crucibus inſignita, quæ ab utraque ſcapula ad terram uſque defluebat. Super ſiniſtrum humerum rejiciebatur ea vittæ pars, quæ a dextero deſcendebat. Ita Græci adhuc deferunt *pallium*. *Superhumerale*, quod in veteribus quibuſdam figuris conſpicimus, & quod Tullenſes epiſcopi in Lotharingia ad hanc quoque diem gerunt, maximam habet cum *Aaronis ephod* ſimilitudinem.

Rationale.] Author Vulgatæ hac voce exprimere voluit vim Græci vocabuli *logion*, quod ſignificare poteſt rationem, vel verbum; perinde ac innuere vellet, ornatum hunc illuminaſſe mentem, ac ratiocinandi vim Summi Sacerdotis, atque illi futuras res patefeciſſe, & oracula, quæ illi erant enuncianda. Hebraicæ vocis חשן *choſchen* & radix vera, & præciſa ſignificatio ignoratur. Eam Septuaginta hic vertunt tunicam, quæ ad pedes uſque defluit [5]; & alibi [6], *ornamentum, quod pectus cooperit*; & alibi [7], *logeion* Rationale. Rationali plerumque epithetum additur *Rationale judicii*, deſcriptionem ipſius videbimus cap. 28. verſ. 15.

℣. 8. Facientque mihi Sanctuarium.] Hoc nomine Deus appellat tentorium, ubi proditurus erat ſuæ præſentiæ ſigna, & majeſtatis. Sanctuarii nomen illi parti Tabernaculi tribuitur, quæ ſanctior erat, atque ſecreta magis, & quo Sacerdos ſemel tantum in anno ingrediebatur.

Tabernaculum hoc erat veluti Templum geſtatorium Domini Dei Iſrael. Nullum aliud per plura ſæcu-

1 שתו כתפות.
2 חשב אפרתו. Vide Exodum 19. 5. & Levitic. 8. ubi voces hæ ſignificant, quod in verſione exprimitur.
3 מעיל האפר.
4 Vide Kimchi, & Rab. Ben-gerſon ad 1. Reg. 24. 18.
5 Ποδήρη. Aq. Sym. Λόγιον. *Rationale*.
6 Exod. 28. 4. Περιστήθιον.
7 Λογεῖον. Ibid. v. 15.

Sæcula Templum extitit; & in sacra, & profana antiquitate nihil videmus antiquius Templis his, quæ hac illac deferebantur. Propheta Amos 5. 26. loquitur de tabernaculo Moloch, quod Israelitæ in desertum attulerant. Templum Dei Agrotis, de quo loquitur Sanchoniaton apud Eusebium, nihil erat aliud quam tabernaculum, & ædicula, quæ curru vehebatur pluribus boum jugis. Ægyptii iidem, qui gloriantur Deorum Templa invenisse, diutius gestatoriis templis usi sunt, in quibus numina sua collocabant. Illis autem hæc erat consuetudo, ut peregre proficiscentibus secum aliquos ex Diis suis traducerent. Phœnices in suis itineribus maritimis in prora, vel puppi navium Deorum suorum imagines constituebant. Moyses non loquitur de templis, sed tantum de monumentis, Altaribus, lapidibus erectis, tabernaculo, lignisque sacris. An tunc temporis Templa vulgo extruerentur, id affirmare non ausim.

℣. 9. JUXTA OMNEM SIMILITUDINEM TABERNACULI.] Hebraicus textus, & Septuaginta præsenti tempore id explicant, quod Vulgata in futuro constituit. Deus tunc actu Moysis menti, & imaginationi repræsentavit Tabernaculum universum, quale sibi fieri desiderabat: *Facies juxta omnem similitudinem tabernaculi, quod ostendam tibi*; quemadmodum tuis oculis, tuæque apparet imaginationi.

℣. 10. ARCAM DE LIGNIS SETIM COMPINGITE.] Nescio, an Syri, Ægyptii, & Græci ex Hebræis perceperint, morem reponendi in Arca, vel capsa, quidquid in ipsorum mysteriis esset magis occultum. In pompa, vel supplicatione, quæ in Isidis honorem fiebat, Sacerdos gestabat capsulam iis refertam, quæ in eo superstitioso cultu magis esset secretum. Apuleius Metamorph. l. 2. *Ferebatur ab alio cista secretorum capax penitus celans operta magnificæ Religionis.* Plutarchus lib. de Iside, & Osiride loquitur quoque de capsa, quæ alteram auream aqua potabili repletam complectebantur.

Sed Arca, quam Deus hic jubet construi, non eo consilio ædificatur, ut turpia ridiculorum mysteriorum arcana seponerentur, quæ tanta cura ab Ethnicis celabantur; verum ut veluti depositum, serventur conditiones, & monumenta fœderis Dei cum Israel; scilicet Tabulæ Legis, quæ fœderis articulos continebant; ex quo fit, ut vocetur *Arca fœderis*, seu *Testamenti*; & v. 16. dicatur, quod in ea ponetur testificatio, scilicet actus authentici fœderis. Credunt nonnulli in Arca asservatam quoque fuisse Virgam Aaron, quæ floruit [1], & gomor manna [2] refertum, ut posteris esset monumentum escæ illius, quam populo dimiserat Deus in deserto; sed credibilius est hæc prope arcam, non autem in ipsa arca servata fuisse.

℣. 11. DEAURABIS EAM AURO MUNDISSIMO &c.] Cooperies eam laminis ex auro mundissimo. Ita Moyses est intelligendus ubicumque deaurandi mentionem facit: temporis nondum mos obtinuerat deaurandi, uti assolet hodie, cum tenuissimis auri foliis, vel auro liquenti.

CORONAM AUREAM PER CIRCUITUM.] Coronam, seu fimbriam Arcæ, quæ superiorem partem circumambiebat, Septuaginta [3] appellavere *fluctus*, vel *undas aureas in torquis formam circumquaque*; *Cymacia aurea tortilia*, vel *versatilia in circuitu*.

℣. 14. UT PORTETUR IN EIS (℣. 15.) QUI SEMPER ERUNT IN CIRCULIS.] Creditur vulgo, vectes, de quibus hic loquitur Moyses, inservisse Arcæ deferendæ in Castra. Versiculus sextus capitis 4. Numerorum opinioni huic videtur favere: *Et operient (arcam) rursum velamine janthinarum pellium, extendentque desuper pallium totum hyacinthinum, & inducent vectes*. Sed quomodo locus hic conciliari poterit cum eo, quod istic asseritur; Vectes *erunt semper in circulis*? Nonnulli respondent, numquam nisi momento temporis, donec Arca involveretur, vectes removeri consuevisse, qui rursus illico inferebantur; quod difficile est, quod concipias; nam nonne commodius fuisset vectes relinquere, quam eos rursus inserere, cum duobus, vel tribus velaminibus Arca fuisset obducta? Alii potiori jure arbitrantur vectes, de quibus est sermo in Numerorum libro, diversos ab illis fuisse, qui numquam ab Arca dimovebantur. Primi quidem erant veluti ferculi genus, super quos Arca involuta incumbebat, ut deferretur; vectes vero, de quibus hic loquitur Moyses, tunc solum adhibebantur, cum denudata Arca gestabatur; videlicet cum illam Sacerdotes in extraordinaria quadam solemnitate populo ostendebant: sed cum per desertum agmen procederet, vectes hi obducti erant, atque involuti, uti cætera; & arcam duo viri humeris super ferculum deferebant eo pacto, quod explicabimus Num. 4. 6.

℣. 16. PONES IN ARCA TESTIFICATIONEM.] Nemo ignorat Legem in Scripturis *testimonium* vocari, & Arcam, *Arcam testimonii*. Tabulæ quoque *Testimonii Tabulæ* nuncupantur. Liber, qui ponebatur in manu Regis, cum regni possessionem assumeret, liber testimonii vocatur 4. Reg. 11. 12. *Produxitque filium Regis, & posuit super eum diadema, & testimonium.* Hebraica vox הערת *hedus* verti quoque posset monumentum. Legis Tabulæ erant monumentum fœderis inter Deum, & Israel. Chaldaica versio: Pones in Arca *testamentum*; Castalio, *Oraculum*, vel divinæ voluntatis declarationem. Vox testimonium innuit, ut mihi videtur, proprie actum authenticum ad fidem faciendam idoneum; æque ac *præceptum*, & *statuta*, quæ in Jeremia 32. 11. usurpantur ad emptionis contractum significandum.

℣. 17. FACIES ET PROPITIATORIUM.] Hebraica vox *Capphoreth* כפרת, quæ a Vulgata, & Septuaginta [4] vertitur *propitiatorium*, fluit a verbo, quod significat obtegere; cooperire; & per metaphoram, delere, remittere peccata. Recentiorum plerique [5] vertunt simpliciter *operculum*, quod Arcam fœderis claudebat; omnesque conveniunt, nequaquam aliter hic *propitiatorii* vocabulum esse intelligendum. Nonnulli asserunt illud suspensum in aera detentum fuisse super alas Cherubin, quin tangeret Arcam; ita ut quodammodo tribunal a duobus Cherubin sustentatum repræsentaret: sed alii [6] potiori jure tuentur, Arcæ operculum eam exacte, & immediate clausisse. Re quidem vera quid profuisset hoc operculum in aere suspensum, cum Arca aperta, & detecta relicta fuisset? Scriptura sæpius nobis ob oculos ponit Deum alis Cherubin insidentem; arcæ operculum illi erat suppedanei scabelli loco. Cum Septuaginta huic operculo *propitiatorii* nomen tribuerunt, innuere voluisse videntur, Deum super Cherubin sedentem, veluti in Throno suo, audire preces, exaudire vota populi sui; & cum Scriptura operculum hoc *Oraculum* vocat (vide ℣. 18. & c. 40. 18. & passim) ad ea alludit oracula, quæ ex eo loco Deus Summo Pontifici suggerebat; cum aliunde constet vocem *Oraculum* non respondere ad litteram Hebraico *Capphoreth*.

℣. 18. DUOS QUOQUE CHERUBIM AUREOS.] Prolixius in Genesi 3. 23. nomen *Cherubim* explicavimus. Post eruditissimos Scriptores diximus eos fuisse figuras compositas, quæ ex homine, aquila, leone, & bove aliquid participabant; ita tamen ut figura bovis præ cæteris conspiceretur. Moyses nihil aliud ait, quoad duorum Cherubim formam, qui coope-

1 Num. 17. 10. Defer virgam Aaron in tabernaculum testimonii, ut servetur ibi. Vide & Heb. 9. 3. 4. Arcam testamenti, in qua urna aurea, & virga Aaron. 2 Sup. 17. 33. Sume vas unum, & mitte ibi man, & repone coram Domino. 3 Κυμάτια χρυσᾶ στρεπτὰ κυκλῷ.
4 Ἱλαστήριον.
5 Arab. Oleaster, Montanus.
6 Bonf. Oleast. Cornel. Est. Vatab. Menoch. & Cajet.

cooperiebant Arcam, niſi quod alas extenſas habebant alter ad alterum, & faciem faciei ex adverſo oppoſitam, atque ſuper Arcæ operculum eos fuiſſe collocatos. Vaga hæc, & incerta deſcriptio locum Interpretibus præbuit, ut quiſque pro ingenio aliter, atque aliter eos repræſentarent. Alii quidem eos exhibent veluti pueros alatos, quorum alæ ante faciem extenſæ, ſecus ac volucres ſuas habent alas, ſuper arcam ad quamdam altitudinem conjunguntur, & throni ſpeciem efficiunt. Alii deſumpta ex Cherubim Ezechielis, & D. Joannis in Apocalypſi graphide eos deſcribunt veluti animalia, quibus quatuor ſint facies, ſcilicet hominis, Leonis, aquilæ, & bovis, cum pedibus vituli, ac alis magnis. Alii denique veluti ſimplicia capita repræſentant, ſex alis circumdata, quas ita extendunt, ut ſupra propitiatorium conjungantur. Patet autem Cherubim, de quibus loquitur Moyſes, omnes has figuras præſeferre minime potuiſſe. Verum quis univerſas has deſcriptiones reſpuere, vel ex tribus unam, cæteris rejectis, auſit eligere?

Impoſſibile profecto videtur, quænam Cherubim eſſet forma ſtatuere; atque ideo inutile eſſe id curioſius ſcrutari. Nec Joſephus, nec Philo eos deſcribunt, neque Judæis hac de re ulla ſuperfuit traditio. Philo l. 3. de vita Moyſis ait, Cherubim ſignificare magnam cognitionem, & ſcientiam; & animalia alata, quæ Cherubim vocabantur, fuiſſe ſymbola duplicis potentiæ Dei, prioris quidem, quam habet veluti Creator, alterius vero, quæ illum veluti Regem decet. Cherubim figuræ ſymbolicæ erant, & compoſitæ; neque omnes uniformiter efficiebantur. Cum Deus Prophetis ſuis in ſpiritu oſtendit ænigmaticas figuras, & ſignificantes, non ſemper uniformi ſpecie eaſdem illis exhibuit; & cum Moyſes, & Salomon nobis depingunt Cherubim, nequaquam credendum eſt, utrumque graphidem eamdem ſibi propoſuiſſe. Nihil hac de re ſtatum erat, & firmum. Artificis erat formam excogitare, vel illius, qui operibus preærat. Moyſes vocat opus Cherubim [1], ſymbolicas repræſentationes, & hieroglyphicas, quæ elaboratæ fuerant ſuper Tabernaculi cortinas. Num dixerit quiſpiam plures Cherubim eadem forma fuiſſe pictos? Diverſa erant lineamenta, diverſæ figuræ, quæ Muſea opera poſſent vocari, niſi, in formarum illarum varietate id conſilium fuiſſet, ut morale aliquid, atque ad hominum inſtructionem repræſentaretur. Cherubim, qui ſuper Arcam poſiti fuere, non fuit ſenus ille alarum numerus, qui in Cherubim Ezechielis conſpicitur, Ezech. 1. 5. & ſeq. &c. c. 10. 20, 21. &c. Hi vero differunt etiam ab iis Cherubim, quos S. Joannes in Apocalypſi deſcripſit; atque illi, quos poſuit in Templo Salomon (3. Reg. 6. 23. 24. & ſeq.) neutros imitantur.

In Scriptura paſſim nomine Cherubim beati ſpiritus intelliguntur. Figuræ omnes, quæ illis tribuuntur, imperfecte dumtaxat partem qualitatum, & munerum ipſorum poſſunt referre. Non igitur mirum ſi libri Sancti modo hac, modo illa ſpecie illos deſcribant, ut per diverſa hæc ſymbola, nos valeant ad cognitionem perfectionis eorum, naturæque deducere. Nomen Cherubim non Angelis tantum coarctatum eſt; in Apocalypſi videtur animas ſanctorum etiam ſignificare: c. 5. 8. 9. 10. *Quatuor animalia* ... *ceciderunt coram agno, & cantabant* .... *Quoniam occiſus es, & redemiſti nos Deo in ſanguine tuo &c.* Quatuor animalia, quæ vulgo pro Cherubim intelliguntur, proſtant ante thronum Domini, cum viginti quatuor Senioribus, & fatentur ſe de medio populorum, & nationum Agni ſanguine fuiſſe redemptos.

S. Hieronymus ad Marcell. animadvertit, in veteri Teſtamento, cum nomen Cherubim animalia ſa-

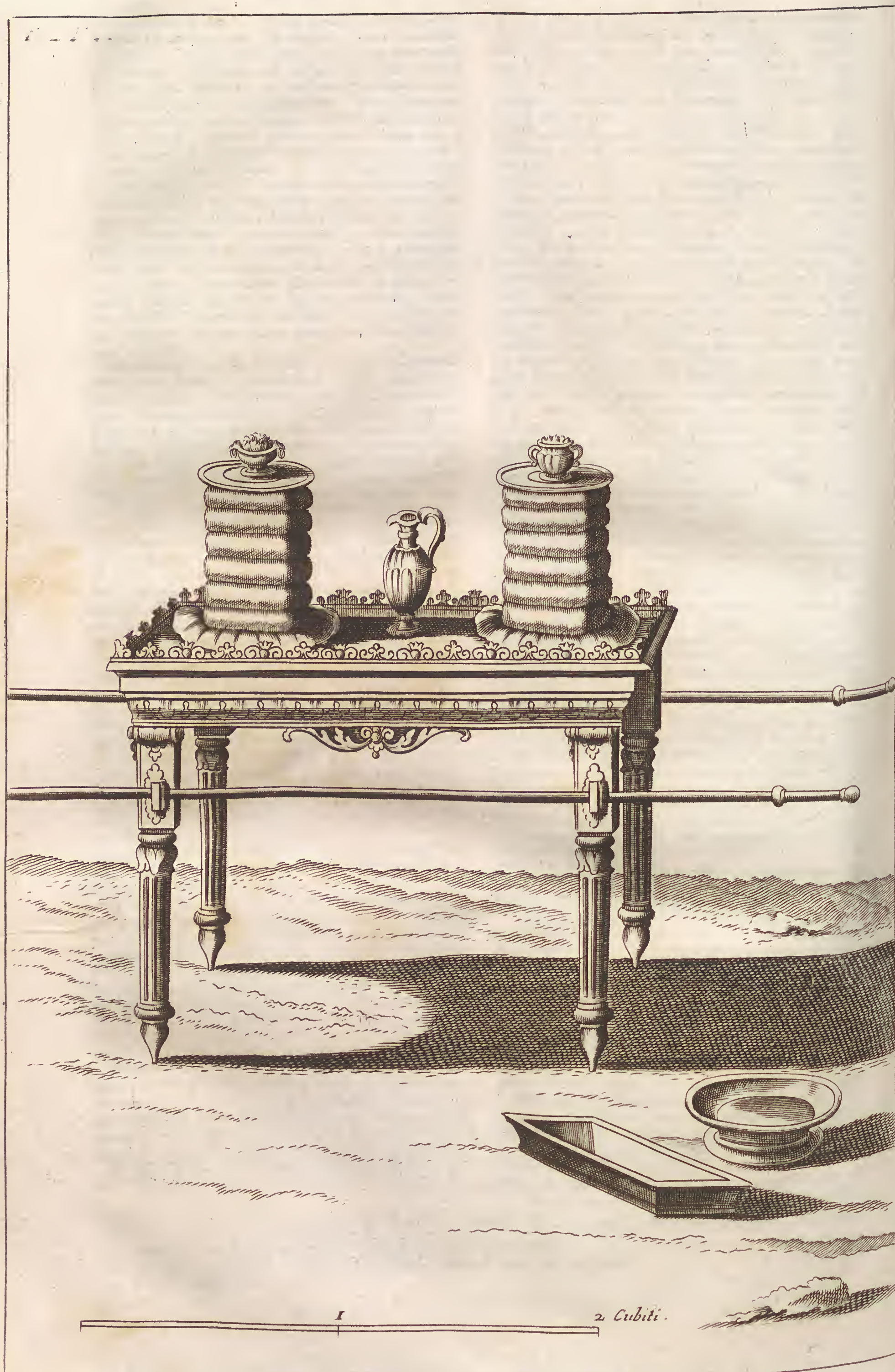
A cra ſignificat, ſcribi cum littera *vau*: cum autem opus phrygium ſignificat, aut periſtomata, litteram hanc non adhiberi. Hebraica exemplaria, quæ extant hodie, non ſunt adeo exacta, ac illud S. Hieronymi, neque hæc apparet differentia. Prophetæ, qui depingunt Cherubim, eos plerumque vocant animalia; & ſub finem viſionis dumtaxat Ezechiel 10. 20. agnovit, animalia, quæ viderat, eſſe Cherubim. Nomen idem tribui poſſet animalibus myſticis, quæ Daniel vidit 7. 3. & 10. 5. accipiendo nomen Cherubim in latiori ſenſu, ut quæcumque figurarum compoſitarum genera, & quæ nec ſenſibilia ſunt, neque exiſtunt in natura, ſignificet. Eadem dici queunt de Seraphim, quos vidit Iſaias 5. 2. Senæ illis erant alæ, ſicuti etiam quatuor animalibus Apocalypſis.
B In libris Regum [2] perſpicue ſatis diſtinguuntur figuræ animalium naturalium, cognitorumque a Cherubim, quæ ſunt animalium monſtra, atque in rerum natura non cognita. Dicitur, Salomon baſes vaſorum, quæ in opus Templi perfecerat, exornaſſe leonibus, tauris, & Cherubim æneis. Ezechiel 28. 14. comparat Regem Tyri Cherub cum omni magnificentia, ac deſiderabili pulchritudine elaborato, eumque lapidibus pretioſis micantem, auroque tectum deſcribit: *tu Cherub extenſus, & protegens* &c. Poſt ea omnia, quæ diximus hactenus, argui poſſe videtur, vocem *Cherub* Hebraice ſignificare genus quodvis extraordinariæ formæ; & neque in Libris Sanctis, neque in Traditione ullam eſſe determinatam figuram ad Cherubim repræſentandos. Quod paſ-
C ſim in Scriptura legimus, eſt tantum ſymbolica delineatio quarumdam qualitatum Spirituum electorum. Alæ Cherubim ſignificant ipſorum ſpiritualitatem, & agilitatem; quare dicitur, Deus vehi ſuper Cherubim, veluti ſuper currum ſuum. 2. Reg. 12. 2. Pſalm. 17. 10. 11. *Aſcendit ſuper Cherubim, & volavit*: Ezechiel 10. 4. *Elevata eſt gloria Domini ſuper Cherub. &c.* Hominis forma denotat eorum amorem pro hominibus, benevolentiam, & miſerationem. Leo ſignificat vim, generoſitatem, & majeſtatem; bos conſtantiam, & patientiam; aquila denique elevationem, vim, agilitatem, vigorem, atque immortalitatem &c.

PRODUCTILES FACIES EX UTRAQUE PARTE ORACULI.] Seu Propitiatorii. Cherubim erant ex auro
D ſolido, זהב מקשה, malleo tuſo, qui cum Arcæ operculo cui adhærebant, unum tantummodo efficiebant: neque ſicuti plerique alii ornatus minutiſſimis aureis obducti erant laminis. Syriaca verſio, & Arabica: *facies ex auro fuſili*. Septuaginta, χρύσα τορέυτα: *erunt ex auro tornatili*, vel potius inciſi, cælati, calcographi arte, vel aurificis. Græca vox [3], quæ ſignificat *torno elaborare*, innuit quoque *incidere*, cælare; & *toreuta* Græce, æque ac *toreumata*, aurea, & argentea aurificis opera ſignificant.

Hebraice ad litteram; *ex auro obdurato*, vel, *ex auro tuſo*. Eadem locutio occurrit, cum de opere aurei candelabri diſſeritur. Nomine auri tuſi intelligendum eſt aurum factum, inciſum, cælatum, ac præter propter veluti aſſolent hodie aurifices, elabora-
E tum. Cum vero ait hæc omnia eſſe debere unum tantum, intelligi debet, ea fuiſſe ferruminata, vel eo pacto connexa, ut unum tantum efficerent. Figuræ hæ procul dubio intus erant vacuæ, ſed ſatis ſolidæ, ac admodum a rebus aliis diverſæ, quæ ex ſimplicibus aureis laminis ligno affixis erant confectæ.

Data Cherubim occaſione operæ me facturum puto pretium, ſi quædam retulerim ad veterem plerorumque populorum, præcipue Orientalium, conſuetudinem ſpectantia, Myſteria Theologiæ, ac Philoſophiæ celandi ſub ænigmatibus, parabolis, & ſymbolicis figuris, ac ſignificantibus. Scriptura univerſa his referta

1 Exod. 26. *Variatus opere plumario*; Hebraice מעשה חשב כרבים
2 3. Reg. 7. 29. Inter coronulas, & plectas, leones, & boves, & Cherubim.
3 Τορέυειν. Heſych.

TABULA PANUM PROPOSITIONIS.

ferta est imaginibus. Sacerdotum vestimenta, illorum colores, Tabernaculi ornatus, & præcipue Cherubim, rei hujus perspicua sunt argumenta [1]. Ægyptii eo usque morem hunc pepulere, ut omnis ferè illorum Religio mystica esset, atque symbolica. Illorum Theologia litteris hieroglyphicis erat exarata, ut testantur Clemens Alexand. Strom. l. 5. Pleræque Deorum statuæ ex hominum, & animantium figuris erant compositæ [2]. *Ægyptii plerumque animalia, effigiesque compositas venerantur.* Anubis colebatur sub hominis specie, cum canis capite: Virg. Æneid. 8.

Omnigenumque Deum monstra, & latrator Anubis,

Isis caput vaccæ, & cornua præseferebat: Apis tauri forma repræsentabatur. Caput accipitris humano corpori impositum Mercurium significabat; caput vero corvi, Apollinem. Macrobius Saturnal. l. 1. c. 20. describit monstruosum animal triceps, quod erat prope Deum Serapidem. Caput medium quod majus erat, referebat leonem; ad dexteram erat caput canis, quæ alicui blandiri videbatur; ad sinistram vero caput rapacis, ferocisque lupæ. Hæc omnia spiris suis ambiebat sinuosus draco, cujus caput ad dexteram Serapidis erat. Ægyptii teste Plutarcho de Iside, vulgo sphinges collocabant in aditu Templorum, ut omnis eorum Theologia, Plutarchus ait, ænigmatica esse ostenderetur. S. Clemens Alexandrinus l. 5. Strom. inquit, sphinges illorum esse vis, & astus symbolum. Pingebantur cum leonis corpore, & mulieris capite.

Quoad formam Idolorum apud Ægyptios nihil statutum erat [3]; repræsentabantur enim cum avium capite, vel felis, aut leonis, & corpore humano; & aliquando cum humano capite, & cujuspiam animantis corpore. Græci quoque habebant plurium Numinum symbola in unam statuam collecta. Lucianus de dea Syra narrat, in templo Deæ Syræ statuam fuisse, quæ nullius numinis speciem referret; sed ex omnibus numinibus aliquid simul repræsentaret. Syri eam simpliciter statuam vocabant, absque eo quod illi nomen aliquod tribuerent. Consuetudines hæ veteres adeo sunt præsertim in Ægypto, ut credere possimus, temporibus Moysis in more fuisse positas; & Moysem indulgentia sapientiæ plena id tribuere voluisse Hebræorum voluptati, qui nuper ex Ægypto decesserant, ut veræ Religionis partem signis, & actionibus significativis repræsentarent.

℣. 23. Facies et mensam de lignis Setim.] Quædam Exemplaria Septuaginta has voces omittunt, *de lignis setim*; sed alia ponunt, *de lignis incorruptibilibus* [4]. Mensa hæc, quæ istic describitur, valde similis erat, ait Josephus Antiqu. l. 3. c. 7. Tabulis Delphicis, & pedes illius similes pedibus cubilium Doricorum, & quatuor digitis humi figebatur: sed ex iis, quæ Moyses ait, mensa hæc videtur fuisse oblongi quadrati forma, & quatuor pedibus suffulta; quod admodum a tabulis Delphicis differt, quibus tres tantum erant pedes.

℣. 25. Coronam interrasilem, altam quatuor digitis.] Non superficies mensæ modo auro obtegebatur, sed etiam corona, quæ eam circum ambiebat; super quam coronam parvum opus interrasile assurgebat quatuor digitis altum. Vox hæc interrasilis, juxta Menochium, significat opus alternis intervallis sculptilibus ornamentis distinctum. Hoc pacto illud explicat vetus apud Martinium Vocabularium: *Interrasile dicitur interpolatum cælatura, & plano; planum enim inter cælaturas quasi rasum videtur*; vel *secundum Papiam, interrasile est anaglypha sculptura. Alexander vero dicit:*

A *Quod nunc sculpturis, nun planitie variatur,*
Hoc & non aliud opus interrasile dicas.

Plinius l. 33. c. 11. usus est verbo *interradere*, unde *interrasile*, in eodem sensu, ac Vulgata, ut significaret cælaturas, vel interpolatum opus aurificis, quod lima fulcris quibusdam perficiebatur, quibus lances in mensa imponebantur. *Jam mensas repositoriis imponimus; & ad substinenda obsonia interradimus latera; nec interest*, (aliter, & interest) *quam plurimum lima perdiderit.* Author idem loquens de coronis quibusdam e cinnamo, auro obductis, ac intervallis quibusdam positis elaboratis, eadem voce utitur *interrasilis*. *Coronas ex cinnamo interrasili auro inclusas primus omnium in Templis Capitolii, atque Pacis, dicavit Imperator Vespasianus Aug.* Videtur Vul-
B gata per *coronam interrasilem* exprimere voluisse illud, quod Septuaginta *opus undulatum* [5]; vel juxta Divi Augustini mentem, opus inæqualis superficiei, veluti columna torta, cujus una pars extat, altera subsidit; vel etiam veluti funis, aut torques e ramis duobus irretitis compositi, qui aliquam necessario relinquunt inæqualitatem.

Hebræus ad litteram [6]: *Facies in circuitu mensæ superius coronam*, vel claustrum, *altam palmo uno, & facies ex auro in circuitu, in coronæ speciem*. Vel, mensam exornabis auro, undequaque in coronæ speciem ad palmi altitudinem elaborato. Textus non adeo perspicue ea refert ornamenta, quæ in Vulgata videmus. S. Hieronymus intellexisse videtur, duplicem fuisse in ora mensæ coronam, aliam super a-
C liam. Hebraicus textus, & Septuaginta naturaliter satis in hoc eodem sensu explicari possent; sed nullam intuemur necessitatem, qua adacti duplicem dicamus fuisse coronam, nisi fortasse alteram subter, alteram super oram mensæ fuisse dixeris, uti Josephus asserit Antiq. l. 3. c. 7. & Interpretes nonnulli. Corona hæc, vel fimbria, tum in tabulæ ornamentum erat constituta, tum ne panes superpositi elaberentur. Mensa posita erat in Sancto, & panes, qui inferebantur die Sabbathi, ibi tota relinquebantur hebdomada: in mensa vero nuda ponebantur, juxta veterem consuetudinem, sine mappa, aut alia re quappiam.

Alibi jam observatum est, Tabernaculum habitum fuisse, veluti Judæorum Regis prætorium; quod me-
D dium in populo suo procederet, cuique omnes ea præstarent officia, quæ præsentis Regis majestati convenirent. In procætio semper mensa erat posita, & noctu semper lampades collucebant. Sacerdotes Idololatræ Babylonis mensas quovis epularum genere onustas Deo Belo instruebant. Diodorus loquitur de mensa thuribulorum, craterumque Templi Beli Babylone; & Lucianus de mensis Templi Deæ Syræ.

℣. 27. Subter coronam erunt circuli aurei.] Hebraice לעמת המסגרת, *e conspectu coronæ*. S. Hieronymus transfert Exod. 37. 14. *Contra coronam*: sed rectius subter coronam; & plane in superiori parte pedis mensæ

℣. 29. Parabis et acetabula, ac phialas, thuribula, et cyathos.] Singula hæc verba
E seorsim sunt perpendenda. *Acetabulum* [7] significat mensuram drachmarum quindecim, vel quartæ partis heminæ. Aliquando vero significat vasculum, quo acetum teneri solet, lancem, craterem, aut parvulum aliquod vas. Quintilianus l. 8. & Martinius in verbo Acetabulum referunt, vocabulo hoc abuti consuevisse, ad diversa denotanda vasa, quibus usus in mensis est, vel acetum intus poneretur, vel aliud quidpiam. In hac significationum varietate *acetabulum*

 vas

1 Vide Sap. 18. 24. Jos. Phil. Hier. &c.
2 Tacit. 5. 1. 5. & Porphyr. de abstin. lib. 4.
3 Porphyr. de abstinen. l. 4.
4 Ἐξ ξύλων ἀσήπτων.
5 Στρεπτὰ κυμάτια χρυσᾶ,
6 ועשות לו מסגרת טפח סביב ועשות זר זהב למסגרתו סביב
7 Plin. l. 21. 34.

vas esse dicerem ad liquores servandos, ne fortuito A illius significationem statuerem.

Phiala significat vas, quo potamus, uti ex Athenæo constat l. 3. Videtur autem in Homero significare lebetem propter epithetum, quod illi tribuit Iliad. Ψ *Statuit ante illum phialam cum duabus ansis, quæ nondum ignem erat experta.* Vox hæc sumitur etiam pro ampulla; & Tostatus credit, panibus propositionis ampullam vino plenam superimpositam fuisse.

Thuribula proprie significant ea vasa, in quibus thura cremantur. Possent fortasse acerram significare, qua thus servabatur, aut alia vasorum genera pro libationibus; veluti crateres, & pateras, nam vocis hujus significatio latius patet. Vide caput 37. ℣. 16. Cæteroquin in textu nulla istic Thuribuli mentio. De forma veterum thuribulorum sententiam nostram pro- B posuimus Levit. 16. 12.

Cyathus est crater, phiala, quoddam veteris mensuræ genus.

Septuaginta [1] locum hunc ita vertunt: *lances, mortaria* (vel *thuribula*, vel etiam acerras) *pateras, & crateres ad liquores effundendos aptos.*

Interpretes in diversa abeunt Hebraicorum vocabulorum significationem inquirentes. Nonnulli vertunt: *Facies scutellas, cochlearia, pateras, & instrumenta ad mundandum.* Quidam vero contendunt, primam vocem significare quoddam patinarum genus, quæ panibus propositionis supponebantur. Aderant præterea vascula ad ponendum sal, thus, & vinum, quæ panes illos comitabantur. Aliqui ponunt etiam tubos quosdam bifariam secundum longitudinem se- C ctos, qui inter hos panes collocabantur, ne mucore sordescerent: sed ignoratur quænam sint singula Textus vocabula, quæ res has singulas significent. Nec desunt, qui dubitent, utrum hæc instrumenta mensæ panum propositionis inservirent, non autem pro communibus sacrificiis. Quidam asserunt ea communia fuisse mensæ panum propositionis, aræ thymiamatum, & verbo, Sancto, atque posita fuisse super mensas in Sancto, veluti super abacum, ut in varios usus adhiberentur.

Sed ex vocum harum in textu constructione adducor, ut credam hæc omnia instrumenta mensæ panum propositionis inservisse; quippe ea hunc naturaliter exigit sensum: *Facies illius acetabula, phialas &c.* Hoc ipsum liquido patet etiam ex Capite 37. D ℣. 16. Exodi: Facies *& vasa ad diversos usus mensæ, acetabula, phialas, & cyathos, & thuribula*; & denique Cap. 4. 7. Numerorum, omnia instrumenta, quæ hic recensentur, cum mensa panum propositionis involvuntur, veluti uni illi inservientia.

Si licet mihi, novas quasdam conjecturas afferre, reor *Kabaroth* קערות, significare posse majoris scutellæ, vel catini genus, ubi propositionis panes subigebantur. Arabes profundam scutellam *Karon* appellant, & qui Arabiam peragrarunt, asserunt, in agris nullum aliud ad subigendum panem instrumentum reperiri, quam scutellas similes satis excavatas, in quibus panes quotidie subiguntur. Inde vero conjecturæ huic accedit authoritas, quod in Numerorum libro c. 7. quicumque offerunt *Kabaroth*, illa E offerunt referta pane cum oleo subacto; & Hebræi asserunt, Levitarum munus fuisse hos panes subigere, & excoquere. S. Hieronymus in Malach. 1. 7. addit etiam ipsorum interfuisse, serere, metere, & molere granum, ex quo propositionis panes fiebant. Re quidem vera ex Scriptura innotescit quosdam Levitas constitutos fuisse, ut propositionis panes præpararent, & alia panis genera, & placentarum in Templi ministerium excoquerent; ac pondera, mensurasque servarent. 1. Par. 22. 29. 9. 3. *Sacerdotes autem super panes propositionis, & similæ sacrificium &c.*

Vox *caphot* כפות fluit a *caph*, quod manus palmam significat; illa autem significat acerram. Hoc liquet ex septimo Numerorum capite, ubi vascula hæc semper thure plena offeruntur. In libris Regum thuribulis conjunguntur; & ex Levitici capite 24. 7. liquet, thus panibus propositionis superimponi consuevisse: *Pones super eos thus lucidissimum.*

Mnakioth מנקיות, significat instrumentum ad emundandum. Hoc autem esse posset vel cribrum, vel vannum ad triticum, vel farinam cribrandam, vel aliud aliquod instrumentum ad mensam emundandam, vel vas, in quo subactus fuerit panis, vel etiam furnus, ubi fuerit excoctus. Instrumentum hoc erat ex ære ut alia.

Vox *Keschoth* קשות Hebraice, & Chaldaice scutellam significat; & Moyses refert hujus instrumenti usum fuisse in libationibus. Exod. 37. 16. Num. 4. 7. Instrumentum hoc igitur erat cavum, velut phiala, crater, in quo vinum statuebatur super mensam panum propositionis, hoc supposito, quod per totam hebdomadam ibi servaretur, quemadmodum multi Interpretes asserunt; vel uti patera ad libationes singulis Sabbathis peragendas, cum recentes panes constituebantur. Pateræ, quales in curiosorum quorumdam Musæis conspiciuntur, magis erant profundæ, quam lances consuetæ.

℣. 30. Panes Propositionis.] Panes, qui ponebantur super auream mensam coram Domino. Hebræus [2]: *Panes facierum.* Septuaginta [3]: *Panes oblati coram me.* Symmachus similiter ac Vulgata transtulit. Hebræi testantur panes hos quadrata fuisse forma, & quatuor faciebus, & aureis foliis obtectos. Duodecim erant numero, & duodecim Tribus Israel repræsentabant, quarum nomine offerebantur. Quisque panis erat magnitudine non mediocri, quippe qui fiebat ex duobus assaris, scilicet farinæ libris sexdecim. Sine fermento fiebant, & calidi adhuc quoque Sabbatho offerebantur; eodem tempore priores auferebantur, quos Sacerdotes soli comedebant. Matth. 12. *David panes propositionis comedit, quos non licebat ei edere, neque his, qui cum eo erant; nisi solis Sacerdotibus.* Oblatio hæc fiebat simul cum sale, ac thure, & vino etiam, uti quibusdam Interpretibus placet: sed Scriptura loquitur de sale tantum, & thure. Interpretum plerique arbitrantur, panes positos fuisse unum super alium in duplicis columnæ formam, quarum quælibet senis panibus constaret; & Rabbini addunt inter panem, ac panem duos aureos tubos fuisse interpositos, quos fuscinulæ ex metallo eodem sustinebant, quarum extremitas terræ incumbebat, ut quosque panes aer prætervveheretur, neque illi mucorem contraherent. Vide Leviticum cap. 24. 5. 6.

℣. 31. Facies et candelabrum ductile.] Vox מִקְשָׁה, *mikscha* significat, uti notæ melioris Interpretes inquiunt, opus e metallo solido per oppositionem ad alia opera, in quibus superficies tantum auro, vel argento contegitur. Hic omnia sunt ex auro, atque auro solido. Alii credunt Textum innuere opus malleo elaboratum ex eadem metalli massa, quin vel aliquid ferruminetur, vel alio quopiam modo addatur. Candelabrum constabat ex pede, trunco, & sex ramis, quorum quilibet lampadem ferebat. Omnia erant ex auro solido; talentum Sanctuarii pondere insumptum erat; videlicet unciæ 1500. vel Romanæ libræ 125. Truncus, & rami candelabri hujus ornati erant spherulis quibusdam, liliis, malogranatis, & parvulis scyphis. In trunco a pede ad apicem hæc ornamenta quindecim erant numero, in ramis

---

1 Τὰ τρύβλια αὐτῆς, καὶ τὰς θυίσκας, καὶ τὰ σπόνδεια, καὶ τοὺς κυάθους.
2 לחם פנים Aq. Ἄρτους προσώπων. Sym. Ἄρτους προθέσεως. Panes propositionis.
3 Ἄρτους ἐνωπίους ἐνώπιόν μου.

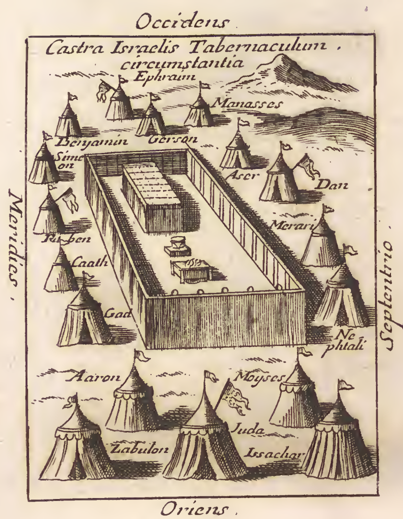
CANDELABRUM AUREUM

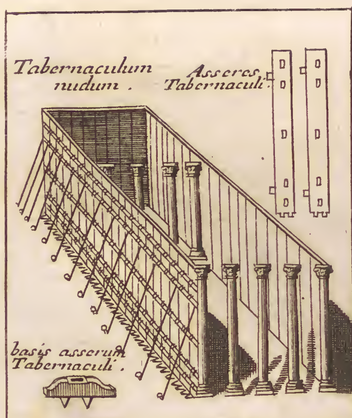

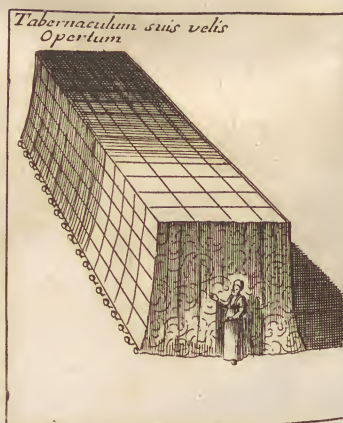

Occidens.
Castra Israelis Tabernaculum, circumstantia
Ephraim
Manasses
Benjamin
Gerson
Simeon
Aser
Dan
Meridies.
Merari
Ruben
Caath
Septentrio
Gad
Nephtali
Aaron
Moyses
Juda
Zabulon
Issachar
Oriens.

Columnæ Atrii
Atrium Tabernaculi.

Tabernaculum nudum.
Asseres Tabernaculi.
basis asserum Tabernaculi.

Tabernaculum suis velis Opertum

ramis vero duodecim. Quinam esset autem horum A ornamentorum ordo, Interpretes non conveniunt. Plerique prius scyphos, deinde spherulas, inde lilia constituunt.

℣. 33. TRES SCYPHI QUASI IN MODUM NUCIS.] Hebræus [1]: *Tres scyphi, qui ferunt amygdalas*; scilicet tres calices florum, ex quorum sinu truncus extat, vel candelabri ramus, quemadmodum e flore fructus existit. Extabat hic veluti flos *amygdalæ*, atque inde ramus candelabri egrediebatur, veluti fructus e flore. Hebræi calicem vocant florem apertum, explicatumque, quæ locutio apud Græcos pariter, ac Latinos invaluit. Creditur autem Moyses Hebraice malogranata vocare, ornatum eumdem, cui tribuit nomen scyphi in morem amygdalæ.

Interpretes nonnulli simpliciter transtulere *flores* [2], B quod Vulgata vertit *lilia*. Scriptura candelabri hujus altitudinem non refert, sed ex usu, ad quem destinatus erat, conjicere licet excedere minime potuisse pedes quatuor cum dimidio, videlicet cubitos tres.

℣. 34. IN IPSO AUTEM CANDELABRO ERUNT QUATUOR SCYPHI.] In Candelabri trunco ab ima parte ad apicem ubi lampas erat, quatuor conspiciebantur horum ornatuum ordines, unum super alium, qui universi, uti dictum est, quindecim erant.

℣. 35. SPHERULÆ SUB DUOBUS CALAMIS PER TRIA LOCA.] Hebraicus textus, & Septuaginta prolixiores sunt, sed cum Vulgatæ sensu conveniunt; scilicet, *ex trunco candelabri in æquali distantia in quovis duorum laterum ramus existet, qui eosdem ornatus habebit, ac ille, qui illi erit oppositus. Sex rami ejusdem erunt* C *formæ universi*. Nonnulli ex eadem trunci parte sex ramos educunt. Alii binos, & binos hinc atque inde ad altitudinem diversam constituunt. Duo illi, qui maxime a trunco recedunt, primi existunt, & nihilominus ad eamdem, ac alii, altitudinem consurgunt, qui superius extant e trunco. In textu nihil est, quare hanc potius, vel illam sententiam amplectare.

℣. 36. SPHERULÆ, ET CALAMI EX IPSO ERUNT.] Erunt ex eadem Candelabri massa; illi nequaquam adnectentur, neque ferruminati adhærebunt.

℣. 37. FACIES ET LUCERNAS SEPTEM, ET PONES EAS SUPER CANDELABRUM.] Lampades neque adhærentes erant, neque ex eadem candelabri massa: statuebantur autem in ramorum vertice in thecis suis, D neque auferebantur, nisi necessitas flagitaret. Illarum figuram referre esset difficile. Apud veteres plurimæ erant harum lucernarum formæ, atque illarum in Musæis non paucæ asservantur, quarum graphides aliæ sunt, atque aliæ. Curiosi videre poterunt, aurei Candelabri, quod Vespasianus Romam in triumphum detulit, imaginem vel Calcographi opera, vel diaglyptica elaboratam.

UT LUCEANT EX ADVERSO.] Candelabrnm oblique positum erat in Sancto; unus ex ramis propositionis mensam respiciebat, alius aram thymiamatum; atque ita lucernæ utramque illuminabant.

℣. 38. EMUNCTORIA.] Hebraica vox מלקחים, significare potest forcipem ad lucernas emungendas, & ellychnia educenda. Rabbini docent, lucernarum ellychnia e veteribus Sacerdotum tunicis fieri consuevisse.

ET UBI, QUÆ EMUNCTA SUNT EXTINGUANTUR.] Hebraica vox מחתות, *Machtot* plerumque pro thuribulo vertitur. Septuaginta [3] intelligere videntur de rebus quibusdam, quæ supponebantur, ad oleum excipiendum, vel sordes, cum candelabrum emundaretur. Neque possibile est instrumenti hujus formam constituere: sed ex capite 37. ℣. 23. hujus libri, & Num. 4. 9. patet hic significari instrumentum, quod candelabri lucernis inserviret.

Prisci in templi suis dedicabant aliquando candelabra plurimis referta lychnis: cujus rei fidem facere potest candelabrum illud in arboris similitudinem factum [4], quod lucernas pomorum in speciem sustinebat, quodque Alexander in templo Apollinis Palatini in urbe Cyme dedicavit; aliudque illud, quod tot lychnos suspensos detinebat, quot in anno sunt dies [5], quodque Dionysius Junior Syracusarum Rex in Athenarum Pritaneo consecravit. Hæc candelabra omnino erant diversa ab illis, quibus hodie utimur; atque super pavimento statuebantur, non autem mensæ imponebantur, atque lampades cum oleo sustentabant, non ita vero cereas candelas, & intortitia. Candelabra hæc in templis erant necessaria, quæ plerumque erant obscura, & fere sine ulla fenestra. S. Clemens Alexandrinus Stromat. l. 1. observat, Ægyptios primos fuisse, qui lampades in Templum intulerint. Herodotus l. 2. c. 62. loquitur de quadam ipsorum solemnitate, quæ *Lychnocaia*, appellabatur propter lampades, quæ accendebantur. Apud Græcos Heroicis temporibus nullus videtur nec lampadum, neque candelarum usus. Homerus ait in Principum ædibus statui in editis locis figuras *Lampteres* vocatas consuevisse, super quas servabatur ignis ad illuminandum. Poeta hic eas describit figuras, quæ Alcinoi Regis ædes illustrabant. Vide Odyss. H. Σ. T. Virgilius veteri huic alludit consuetudini cum ait Æneid. 7. 13.

Urit odoratum nocturna ad lumina cedrum.

Et Lucretius l. 2.

Si non aurea sunt juvenum simulacra per ædes,
Lampadas igniferas manibus retinentia dextris,
Lumina nocturnis epulis ut suppeditentur.

---

1 שלשה גבעים משקדים, 70. Τρεῖς κρατῆρες ἐκτετυπωμένοι, καρυίσκοις, Aq. Ἐξημυγδαλυσμένοι, In formam amygdalarum. Sym. Ἐκτετορνευμένοι. Tornati.
2 פרחים
3 Ὑποθέματα. Suppositoria.
4 Plin. 34. 3
5 Athen. l. 15. c. 19. 20.

CAPUT XXVI.

Descriptio Tabernaculi, omniumque partium ipsius.

1. Tabernaculum vero ita facies: Decem cortinas de bysso retortas, & hyacintho, ac purpura, coccoque bis tincto, variatas opere plumario facies. 2 Longitudo cortinæ unius habebit viginti octo cubitos: latitudo, quatuor cubitorum erit. Unius mensuræ fient universa tentoria. 3 Quinque cortinæ sibi jungentur mutuo, & aliæ quinque nexu simili cohærebunt. 4 Ansulas Hyacinthinas in lateribus, ac summitatibus facies cortinarum, ut possint invicem copulari. 5 Quinquagenas ansulas cortina habebit in utraque parte, ita insertas, ut ansa contra ansam veniat, & altera alteri possit aptari. 6 Facies & quinquaginta circulos aureos, quibus cortinarum vela jungenda sunt, ut unum tabernaculum fiat. 7 Facies & saga cilicina undecim, ad operiendum tectum tabernaculi. 8 Longitudo sagi unius habebit triginta cubitos: & latitudo quatuor; æqua erit mensura sagorum omnium. 9 E quibus quinque junges seorsum, & sex sibi mutuo copulabis, ita ut sextum sagum in fronte tecti duplices. 10 Facies & quinquaginta ansas in ora sagi unius, ut conjungi cum altero queat; & quinquaginta ansas in ora sagi alterius, ut cum altero copuletur. 11 Facies & quinquaginta fibulas æneas, quibus jungantur ansæ, ut unum ex omnibus operimentum fiat. 12 Quod autem superfuerit in sagis, quæ parantur tecto, idest, unum sagum, quod amplius est, ex medietate ejus operies posteriora tabernaculi. 13 Et cubitus ex una parte pendebit, & alter ex altera, qui plus est in sagorum longitudine, utrumque latus tabernaculi protegens. 14 Facies & operimentum aliud tecto de pellibus arietum rubricatis: & super hoc rursum aliud operimentum de janthinis pellibus. 15 Facies & tabulas stantes tabernaculi de lignis Setim. 16 Quæ singulæ denos cubitos in longitudine habeant, & in latitudine singulos, ac semissem. 17 In lateribus tabulæ, duæ incastraturæ fient, quibus tabula alteri tabulæ connectatur, atque in hunc modum cunctæ tabulæ parabuntur. 18 Quarum viginti erunt in latere meridiano, quod vergit ad Austrum. 19 Quibus quadraginta bases argenteas fundes, ut binæ bases singulis tabulis per duos angulos subjiciantur. 20 In latere quoque secundo tabernaculi, quod vergit ad aquilonem, viginti tabulæ erunt, 21 Quadraginta habentes bases argenteas: binæ bases singulis tabulis supponentur. 22 Ad occidentalem vero plagam tabernaculi facies sex tabulas. 23 Et rursum alias duas, quæ in angulis erigantur post tergum tabernaculi. 24 Eruntque conjunctæ a deorsum usque sursum, & una omnes compago retinebit. Duabus quoque tabulis, quæ in angulis ponendæ sunt, similis junctura servabitur. 25 Et erunt simul tabulæ octo, bases earum argenteæ sedecim, duabus basibus per unam tabulam supputatis. 26 Facies & vectes de lignis Setim quinque ad continendas tabulas in uno latere tabernaculi. 27 Et quinque alios in altero, & ejusdem numeri ad occidentalem plagam: 28 Qui mittentur per medias tabulas a summo usque ad summum. 29 Ipsas quoque tabulas deaurabis, & fundes in eis annulos aureos, per quos vectes tabulata contineant: quos operies laminis aureis. 30 Et eriges tabernaculum juxta exemplar, quod tibi in monte monstratum est. 31 Facies & velum de hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta, opere plumario, & pulchra varietate contextum: 32 Quod appendes ante quatuor columnas de lignis Setim, quæ ipsæ quidem deauratæ erunt, & habebunt capita aurea, sed bases argenteas. 33 Inferetur autem velum per circulos, intra quod pones arcam testimonii, quo & Sanctuarium, & Sanctuarii sanctuaria dividentur. 34 Pones & propitiatorium super arcam testimonii in Sancto sanctorum: 35 Mensamque extra velum: & contra mensam candelabrum in latere tabernaculi meridiano: mensa enim stabit in parte Aquilonis. 36 Facies & tentorium in introitu tabernaculi de hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta, opere plumarii. 37 Et quinque columnas deaurabis lignorum Setim, ante quas ducetur tentorium: quarum erunt capita aurea, & bases æneæ.

℣. 1. VA-

℣. 1. VARIATAS OPERE PLUMARIO FACIES.] A Hebraice [1] ad litteram: *Facies Cherubim opere artificis excogitantis*, vel opere artificiali, vel opere exquisito, & variegato. Ad litteram: opere hominis, qui cogitat, qui invenit, qui ratiocinatur, qui delineat. *Opus Cherubim* est textura variegata discolor, atque eo lineamentorum ductu, ut maximam differentium rerum exhibeat diversitatem, animalium, florum, monstrorum; seu hæ omnes diversæ imagines anaglyptico opere ex auro, argento, ligno, lapide fiant, seu in plano pictæ, vel in tela, vel in aulæis, ac peristromatis. Id omne *opus Cherubim* appellabatur [2]. Hæc peristromata, de quibus loquitur Moyses, erant ex hoc operum genere. Septuaginta hic [3] vertunt; opus textoris; & alibi [4], opus acupictoris. S. Hieronymus hic B legit *opus plumarium*, quod idem significat: de quo inferius paulo prolixius loquemur: alibi vertit *opus polymitarium*, quod melius authographi exprimit vim, ac proprie illum significat, qui in eadem tela, aut panno plures figuras, vel plures colores repræsentat.

Verum quemadmodum hæc figurarum, vel colorum diversitas dupliciter repræsentari potest; vel addendo telæ cum acu aurea fila, lanea, vel serica; vel in panni textura dum contexitur colores varios inserendo; Hebræi posteriorem hanc figuras in vestibus repræsentandi rationem, opus *choscheb* appellavere, videlicet opus inventoris, vel industrii artificis; priorem vero, quæ illas acu phrygio imitatur, *opus rokem*, seu *opus plumarii* nuncupavere; quoniam avium plumas opera hæc referebant. Interpretes sæpius vocem C hanc *plumarium* usurpant, ut discolorem texturam significent. Verum patet vocem eam operi phrygio proprie tantum convenire. Hebraica vox *rekem* procul-dubio plumas significat. Vide Exod. 28. 39. Utraque hæc ratio non apud Hebræos solum, verum etiam apud cæteros orientis populos erat communissima. Plinius l. 8. c. 8. refert, Alexandriæ primum artem vestes vel pluribus liciis, vel pluribus coloribus contexendi fuisse adinventam: *Plurimis liciis texere, quæ polymita appellant, Alexandria instituit*. Sed author iste vel fallitur, vel pro Alexandria Ægyptum intelligit. Panni adinventum vel Mercurio Ægyptio, vel Isidi, & Osiridi refertur acceptum [5]. Temporibus Moysis artes hæ ad perfectionis apicem devenisse debuerant. Adiri potest Braunius l. 1. c. 7. de vestitu D Sacerd. Hebr. qui prolixius hanc materiam tractavit. Nobis satis est tradidisse ideam quamdam diversorum modorum, quibus lana, sericumque elaborabatur, ac ostendisse earum vocum significationem, quæ deinceps sæpius occurrent.

℣. 3. QUINQUE CORTINÆ SIBI JUNGENTUR.] Quæcumque cortina octo & viginti cubitorum altitudine præstabat, latitudine vero cubitorum viginti. Quinque simul jungebantur, ex quibus fiebat cubitorum viginti latitudo, quæ satis erat ut dimidium Tabernaculi obtegeret; aliud vero ejusdem altitudinis peristroma aliud dimidium tegebat.

℣. 4. ANSULAS HYACINTHINAS IN LATERIBUS, AC SUMMITATIBUS.] Hebraicus textus [6] innuit quinquaginta fuisse ansulas hyacinthinas in duobus lateri- E bus cujuscumque cortinæ. Versiculus sextus loquitur de annulis aureis, vel uncis, qui inserviebant cortinis invicem innectendis, & ansulis conjungendis, ut cortinæ fortius mutuo junctæ adhærerent. Vide ℣. 11.

℣. 7. FACIES ET SAGA CILICINA UNDECIM.] Cortinæ e pilis caprarum [7], celabant alias cortinas ditiores, quæ cooperiebant Sanctum, & Sanctuarium: unaquæque illarum triginta cubitis in longitudinem patebat, quatuor in latitudinem. Interpres ea *Cilicina* appellat, *e Cilicia*; quia in Cilicia cœptum est caprarum pilis ad vestes contexendas uti. Alibi ea vocat: *Saga de pilis caprarum*. Vide capite 25. 4.

℣. 9. E QUIBUS QUINQUE JUNGES SEORSUM.] Ex crassis hisce de caprarum pilis cortinis duo peristromata erant conficienda, alterum quidem ex quinque, ex sex alterum composita; ut e sex his cortinis una ex omni latere ante Tabernaculum decidere posset, illudque obtegere. Singulis his cortinis latitudo erat cubitorum quatuor, non secus ac illis, quæ substernebantur. Vide ℣. 3.

℣. 12. QUOD AUTEM SUPERFUERIT IN SAGIS.] Ex hoc textu videretur horum peristromatum dimidium suffecisse, ut posteriora Sanctuarii obtegerentur. Hebraicus textus observat, quod ea, quæ ex peristromatis Sanctuarii tectum obtegentibus superabant, cum in posteriora Tabernaculi dilaberentur, latus hoc obtegebant [8]; *& superfluitas, quæ superfluit in cortinis tecti, dimidium cortinæ superabundantis, superfluet in posterioribus Tabernaculi*. Hoc cortinæ dimidium, quod in posteriora dilabitur, intelligendum est de dimidio peristromatis e quinque cortinis compositi; vel potius, hoc dimidium relationem habet ad aliam peristromatis partem, quæ in anteriorem Sanctuarii partem descendit; ita ut tum in posteriori, tum in anteriori parte æqua peristromatum portio diflueret; quod facile est captu, quia hæ cortinæ nimis erant longæ quam ut tectum, ac Sanctuarii latera obtegerent.

℣. 13. ET CUBITUS EX UNA PARTE PENDEBIT, ET ALTER EX ALTERA, QUI PLUS EST IN SAGORUM LONGITUDINE &c.] Quemadmodum capripilii cortinæ in cubitorum triginta longitudinem protendebantur, cum earum, quæ subtus erant, octo dumtaxat, ac viginti cubitorum esset longitudo, in quavis parte cubitus superabat, qui complicabatur super angulos in Tabernaculi parte anteriori. Josephus Antiqu. l. 3. c. 5. & Philo l. 3. de vita Mos. hoc in alio sensu accepere. Credunt autem pretiosa aulæa, quæ immediate Sanctuarium cooperiebant, cubitum unum a terra abfuisse, ne pulvere fœdarentur; sed saga cilicina, quæ prioribus erant superimposita, cum undequaque cubito uno in longitudinem præstarent, ad terram usque defluxisse, atque Tabernaculum circumquaque involuisse. Pretiosa velamina, de quibus modo locuti sumus, anteriorem partem, non secus ac Sanctuarium, minime claudebant; ad id particulare aderat operimentum, cujus descriptionem inferius ℣. 31. videbimus. Tabernaculi integumenta eo ordine unum super aliud erant posita, ut superioris nexus inferioris nequaquam nexibus responderent, ne illac in Sanctuarium aqua posset pervadere.

℣. 14. FACIES ET OPERIMENTUM ALIUD TECTO.] Quatuor erant Tabernaculi integumenta: Primum, & maxime pretiosum erat purpureum, hycinthinum, & coccineum; secundum e caprarum pilis confectum; tertium e rubricatis arietum pellibus cum velleribus earum; quartum denique e pellibus cæruleo exuberanti colore imbutis. Videntur autem posteriora duo hæc integumenta Tabernaculi tecto inservisse dumtaxat, neque in latera defluxisse; quod et innuunt verba: *Facies operimentum tecto*. Hebraice מלמעלה, Septuaginta Ἐπάνωθεν, *in superiori parte*. Sed malim asserere operimenta omnia æqualis fuisse magnitudinis,

---

1 כרבים מעשה חשב
2 Hieron. ad Marcellam.
3 Ἐργάσια ὑφάντε.
4 Ἔργον ποικίλτε. Exod. 28. 15.
5 Tertull. de Pallio.
6 ועשית ללאות תכלת על שפת היריעה האחר מקצה בחברת
7 יריעות עזים. 70 Δέρρεις τρίχινας. Pelles villosas. Alius: Τρίχινοι καλυπτῆρες. Villosa opperimenta.
8 וסרח העדף ביריעת האהל חצי היריעה העדפת תסרח על אחרי המשכן

tudinis, juxta ea, quæ superius versiculo octavo sunt adnotata.

℣. 15. Facies et tabulas [1] stantes Tabernaculi.] Tabernaculum circumseptum erat tabulis e lignis Setim ex triplici tantum latere erectis, atque juxta se positis. Latus, quod Orientem spectabat, quodque aditus erat Tabernaculi, minime clausum erat.

Ecce autem quomodo illud describit Josephus Antiq. lib. 3. cap. 6. ,, Tabernaculi quidem longitu- ,, do erat cubitorum triginta, latitudo vero de- ,, cem; ac alter quidam parietum erat australis, ,, alter vero ad aquilonem obversus, & a tergo e- ,, rat occasus; tantum etiam attollebatur, quan- ,, tum in latitudinem patebat: erant autem Tabu- ,, læ ligneæ ex utroque latere viginti: in quadran- ,, gularem quidem formam dolatæ; latitudine vero ,, unius, & dimidii cubiti, & crassitudine quatuor ,, digitorum. Laminæ autem aureæ illis undique ,, fabricatæ erant, tam ad interiora, quam ad ex- ,, teriora. Singulis vero tabulis inerant cardines bi- ,, ni per duas bases immissi; illæ vero ex argento ,, quidem factæ, & utrique basi foramen ad cardi- ,, nes excipiendos. Plagam vero Occidentalem, ta- ,, bulæ quidem sex muniebant: adeo autem omnes ,, firmiter inter se aptæ erant, & connexæ, ut non ,, perceptis commissuris in unum parietem coalesce- ,, re viderentur, ab interiori, & exteriori parte ,, auro obductum. Utroque ex latere sibi responde- ,, bant tabulæ; erant enim numero 20. & unaquæ- ,, que latitudinis quidem erat unius cubiti, & di- ,, midii; crassitiei vero quatuor digitorum, atque ita ,, 30. cubitos adimplebant. In postico autem parie- ,, te (novem enim cubitos tantum efficiebant sex ,, ejus tabulæ conjunctæ) duas alias tabulas faciunt ,, ex uno cubito divisas, quas angulares posuerunt ,, ad instar majorum tabularum adornatas. Singulæ ,, autem tabulæ annulos habebant aureos fronti ex- ,, trinsecus adaptatos, veluti radicibus quibusdam ,, ordine defixos, sibi invicem undique responden- ,, tes, & per eos repagula deaurata trajiciuntur ad ,, tabulas conjungendas; capite uniuscujusque vectis ,, in caput alterius demisso per vertibula cochleæ ad ,, similitudinem affabre facta. Ad posticum autem ,, parietem una phalanx per tabulas omnes discurre- ,, bat, in quam intrabant extrema vectium per la- ,, terum longiorum parietem pertinentium, quo fir- ,, mius commissuris jungerentur, masculo, & fœ- ,, mina inter se coarctatis. Atque ita cautum est, ,, ut tabernaculum nulla ventorum vi, aliove im- ,, petu agitaretur; sed perquam securum staret, & ,, immobile.

℣. 17. In lateribus Tabulæ duæ incrustaturæ fient.] Septuaginta [2]: *Quæque columna duos habebit parvos angulos (duos cubitos), quorum alius in alium ingrediatur*. Illi procul dubio intelligunt duos cardines, qui in fœminas socias introeunt. Hic profecto est Hebraici textus [3] sensus: *Duæ manus tabulæ uni gradatim dispositæ, cuilibet ad sociam suam. Quælibet tabula duas habebit manus*, duos cardines, *sibi oppositas in scalæ graduum formam*. Quælibet in uno latere duos habebit cardines, in opposito vero duas fœminas. Alii credunt has tabulas invicem sibi conjunctas fuisse, ita ut astragalo in uno latere unius tabulæ eminente, in cavum sinum tabulæ alterius inserto sibi invicem cohærerent.

℣. 18. Quod vergit ad austrum.] Septuaginta hic Boream ponunt pro austro, & versiculo vigesimo austrum pro borea. Verum nihil sensus immu- A tatur, nam & borealis pars, & australis pari modo erant ornatæ.

℣. 19. Quibus quadraginta bases argenteas fundes.] Hebraicus textus [4], & Septuaginta sunt prolixiores: *Facies quadraginta bases sub viginti asseribus, binæ bases sub asseribus singulis ad manum utramque*. Septuaginta: ad duo latera, *& duplicem* basim sub alia tabula, ad manum utramque, vel ad utrumque latus. Pro duabus his manibus intelligi possunt duo cardines, qui in foramina inserebantur in duabus argenteis basibus. Lyranus, & Tostatus credunt duas has bases humi fixas fuisse, atque in superiori parte habuisse cardinem, qui in Tabulæ crassitiem inserebatur. Omnia hæc ornamenta tum in latere Meridionali, cum in Boreali erant æ- B qualia.

℣. 22. Ad Occidentalem vero plagam Tabernaculi facies sex tabulas.] Hoc Tabernaculi latus sex tabulis erat compositum, quæ æquales erant reliquis in aliis lateribus Tabernaculi positis; sed præter has sex, aliæ duæ aderant in duobus angulis, quæ erant veluti columnarum species, præ ceteris magis solidæ, atque aptæ, ut fortiter tria latera simul connecterent, fœminarum adminiculo, in quas cardines posterioris partis, laterumque inserebantur.

℣. 24. Eruntque conjunctæ a deorsum usque sursum.] Prior versiculi pars omnes trium laterum tabulas respicere videtur, quæ sibi invicem mordicus hærere debebant; posterior vero ad duos C tantum posterioris Tabernaculi partis angulos referri. Sed alius est hebraici textus sensus. Hæ duæ tabulæ (angulorum) similes erunt; ad litteram [5]; geminæ erunt in superiori parte, & inferiori. Hæ tabulæ utrimque duas fœminas habebant, unam in superiori parte, in inferiori alteram; dum aliæ tabulæ in alterutro latere duas fœminas habebant, in altero vero duos cardines. Hebraica vox *toamin* significare potest duas hasce crassiores tabulas fuisse veluti duarum gemellarum matres, atque veluti in sinu suo duos cardines utrimque excepisse, atque in hoc sensu oportuisset, ut ex sex posterioris Tabernaculi partis asseribus unus utrinque duplicem haberet cardinem, sine ulla fœmina, quod iis, quæ superius dicta sunt, adversatur. Ego vero locutionem illam D *tabulæ erunt geminæ*, asserere malim significare: æquæ, similes, simulque erunt conjunctæ velut gemellæ. Hebraicus textus addit præterea, quod *gemellæ erunt ad caput*, vel in superiori parte *versus unum annulorum*; quod significare potest fœminas in superiori parte fuisse in directum positas cum uno annulorum, per quos vectes, de quibus mox locuturi sumus, traducebantur.

℣. 6. Vectes de lignis Setim quinque.] Cum Tabernaculi longitudo cubitorum essent triginta, singuli vectes, de quibus hic sermo, esse debebant sex cubitorum. Josephus non refert vectium numerum; sed eorum longitudinem statuit cubitorum quinque. Itaque juxta illius sententiam sex esse debebant vectes; quoniam Tabernaculi longitudo E cubitorum erat triginta. Tres erant, vel potius quinque vectium ordines secundum tabularum altitudinem, uti nonnullis placet. Textus nihil hac de re liquido asserit; unus fortasse potuit esse ex quinque vectibus compositus ordo. Sed inde impellor, ut quinque fuisse vectium ordines, credam, quod versiculo vigesimo septimo præcipitur, ut etiam in Occidentali parte, quæ duodecim tantum cubitis in latitudinem patebat, quinque vectes constituerentur.

1 הקרשים. 60. Στύλυς Columnas. Aq. Sym. Th. Σανίδας. Tabulas,
2 Α'γκωνίσκυς ἀντιπίπτοντας ἕτερον τῷ ἑτέρῳ.
3 שתי ידות לקרש האחד משלבת אשה אל אחתה.
4 וארבעים ארני כסף תעשה תחת עשרים הקרש שני אדנים תחת הקרש האחד לשתי ידותיו.
5 ויהיו תאמים מלמטה ויחדיו יהיו תמים על כאשו אל הטבעת האהה כן יהיה לשניהם.

tur. Sed abs re quidem esset quinque vectes intelli- A gere secundum ipsorum capita conjunctos. De quinque igitur vectium secundum altitudinem ordinibus est explicandum.

℣. 28. QVI MITTENTVR PER MEDIAS TABVLAS.] Videlicet, juxta hebraicum [1] textum: *In crassitie tabularum claustri vectis erit, qui ab una extremitate ad aliam traducetur*. Plures Interpretes [2] asserunt, vectem hunc per tabularum crassitiem fuisse transmissum, atque ab uno claustri angulo ad alium usque pervasisse. Idem intelligitur ex capite 36. 33. *Fecit quoque vectem alium; qui per medias tabulas ab angulo usque ad angulum perveniret*. Vectes, qui per annulos immittebantur, erant extra tabulas (vide quæ diximus vers. 24.): verum vectis hic erat in altitudine media, ac in ipsa tabularum crassitie. B

℣. 31. FACIES ET VELVM DE HYACINTHO.] Velum hoc maxime pretiosum erat, tum propter materiam illius, cum propter texturam, coloresque. Judæi apud Malvendam dicunt, velum Sanctuarii quatuor fuisse digitis crassum, ne per illud quisquam posset conspicere: verum hæc præcautio nullatenus erat necessaria, nam cum Lux in Sanctuarium minime pervaderet, oculorum acies illuc penetrare non poterat, cum etiam simplici velamine obductum fuisset.

OPERE PLVMARIO.] Hebraice מעשה חשב: *Opere artificis, qui delineat, vel qui invenit*. Velum hoc vel textoris opera ita elaboratum erat, vel acu phrygio pictum; pluribus coloribus variegatum erat, plurimisque exornatum imaginibus. Vide ver- C sic. 1.

℣. 32. QVOD APPENDES ANTE QVATVOR COLVMNAS.] Tabernaculi longitudo bifariam erat divisa. Pars interior, quæ *Sanctuarium* vocatur, ab alia, quæ *Sanctum* dicitur, quatuor columnis separabatur, e lignis setim elaboratis, laminisque aureis obductis. Interpretes quidam illis aurea capitella tribuerunt: sed plerique [3], iique recentium Interpretum eruditissimi contendunt, hebraicum ווים *vau* significare tantum uncos quosdam supra columnas positos, qui velis substendandis inserviebant, quæ in anteriori parte descendebant. Quod operę puto pretium ad examen hic revocare.

Septuaginta [4], & Vulgata hebraicum *vavim* plerumque vertunt capitella. Hebraicum *vau* non inve- D nitur alibi in Scriptura, quam in Moyse, neque ipsius statui significatio potest, nisi diversa loca, ubi invenitur conferendo, & sermonis decursum examinando. Nam quoad illud, quod Grammatici quidam asserunt, nomen *vau* inditum fuisse litteræ cognomini, quod unci refert similitudinem, qui *vau* quoque appellatur; ratio illa nulla est; mera enim est principii petitio. Veteres enim Hebræi temporibus Moysis, qui litteram *vau* habebant, & hoc nomine nuncupabant, nequiverunt illi hoc nomen ab unci similitudine imponere; nam in veteri ipsorum alphabeto, littera hæc alia signabatur nota, quæ toto cęlo erat diversa. Animadvertendum est porro; primo, si Moyses noluit nomine *vavim* denotare capitella columnarum Tabernaculi, dicendum esse, ipsum E illorum numquam materiam signasse, vel formam, quamquam columnas has diligentius in quatuor Exodi capitibus diversis describit, scilicet 26. 27. 36. 38. Quis autem sibi persuadere velit, Moysen, cum diligenter adeo loquatur de truncis, & basibus columnarum, atque describat uncos etiam, & vittas, quibus ornabantur, præterire voluisse illarum capitella? Neque enim dixeris, nulla columnis his capitella fuisse, & illos eosdem, qui *vavim* pro *uncis* vertunt, supponere, columnas has sine essentiali adeo ornatu extitisse.

Secundo, Moyses ait *vavim auro obductum iri*. Vide cap. 27. 10. 11. & 36. 38. & 38. 10. 11. & alibi, *illorum capita*, vel *illorum ornamenta, & cælaturas iri deauratum*; ergo non erant hi simplices unci columnis hærentes. Unci ex auro solido esse debuissent, non autem auro tantum obducti in columnis Sancti, & Sanctuarii. Alioquin non innuit Moyses ex qua materia unci hi futuri fuerint, quamquam asserat, auro cooperiri oportere. Hæc erant procul dubio capitella, ut reliquæ columnarum partes e lignis setim confecta, atque laminis aureis circumvestita. Denique quid prodesse in uncis potuissent cælaturæ?

Tertio, Scriptura capite 38 28. ait, 1775. argenti siclos insumptos fuisse, ut fierent sexaginta *vavim* columnarum in Atrio. Num hac argenti copia fuisset opus, ut sexaginta fierent uncinuli ad cortinas suspendendas idonei? Adde his, quod Scriptura perspicue satis distinguit annulos, vel uncos, qui cortinis suspendendis erant inservituri, a capitellis, de quibus hic sermo. Annulos hos *Kerasim* appellat vers. 33. hujus capitis. Credimus igitur a Vulgata, & Septuaginta nequaquam esse recedendum in versione hebraicæ vocis hujus *vavim*, atque hanc vere capitella significare.

Hæc autem capitella diversa erant ab illis, quæ Græci, & Romani columnis suis imponebant. Moyses architecturam, ac Tabernaculi compositionem juxta Ægyptiorum consuetudinem præscripsit; cui ipse quoque assueverat, ut etiam artifices illi, quos in hoc opus exercuit. Quænam vero Ægyptiarum columnarum esset forma, Athenæus, qui in eadem regione ortus erat, ita describit lib. 5. c. 9. Dipnosophist. „ Columnæ rotundæ apud Ægyptios circu„ lis nigris, atque albis ornantur in æquali distan„ tia dispositis uno post alium. Harum columnarum „ capitella rotunda sunt, atque in sua circumferen„ tia similitudinem referunt rosæ, quæ hiare inci„ pit. Capitellum non exornatur, more Græcorum, „ elicibus, vel foliis acanthi, sed calicibus loti, „ qui in flores excrescunt, vel palmæ fructibus, a„ liarumve arborum. Quoad capitelli ortum, ubi „ columnæ trunco adhæret, componitur e foliis, ac „ floribus colocasiæ invicem intextis. Hoc autem pacto columnas suas ornabant Ægyptii, ac tales præter propter erant Tabernaculi columnæ. Illarum capitellum simile erat calici rosarum, floribusque, & fructibus decoratum, ut Athenæum modo audivimus differentem; atque pro vittis argenteis in spiras circumactis, quas illi tribuunt Interpretes, argenteis quidem vittis in annulorum speciem exornabatur, quæ una super aliam ad æqualem distantiam erant dispositæ. Eorum, quæ Athenæus ait, imaginem animo concipere licet, considerantibus tabulas Isidis a Pignorio explicatas, ubi nonnullæ Ægyptiæ columnę videntur. Reor autem formam columnarum Salomonici Templi eadem fere arte, ac specie fuisse, ac illarum, quas descripsimus.

Verum ut ad Tabernaculi columnas revertamur, velum, quod describitur vers. 31. hujus capitis, ab illis pendebat per quosdam annulos, vel uncinulos, uti dicitur vers. 33.

Legimus in Samaritano textu post vers. 35. longam additionem ex 29. hujus libri capite desumptum a versiculo primo usque ad decimum primum, ubi præcepit Moysi Deus, ut vitulum, duosque arietes sumeret pro consecratione Aaron, cum panibus, aliisque placentarum oblationibus, atque Aaronem, filiosque illius sacris vestibus indueret, oleo sacro ungeret, eos ostio Tabernaculi offerret, & coram Domino vitulum, duosque arietes immolaret. Ex his omnibus nihil est in Hebraico textu, nihil in Chal-

---

1 זהבריח התוכן בתוך הקרשים מברים מן הקצה אל הקצה׃
2 Ita Heb. Vatabl. Simlerus, Lyranus &c.
3 Montan. Vat. Oleast. Piscat. &c.
4 70. Κεφαλίδες, capitella.

Chaldaica, nihil in Septuaginta, aliisque versionibus in hoc loco; sed hæc inveniuntur, uti docuimus, in undecim primis versiculis cap. 29. dum in Samaritano textu in eodem loco deficiunt.

℣. 36. FACIES ET TENTORIUM IN INTROITU TABERNACULI.[1]] Nomine Tabernaculi Sanctum est intelligendum, quod velo claudebatur. Velum hoc differens erat a velo Sanctuarii. Primum quod acu pictum erat; deinde quod columnæ quinque illud sustinebant, quarum bases erant æneæ.

1 Vide Exod. 36. 47. & 38. Velum hic appellatur. מסך. Ἐπίσπαστρον, *Velum, quod trahitur*. Alius, Παρακάλυμμα, id quod operit.

CAPUT XXVII.

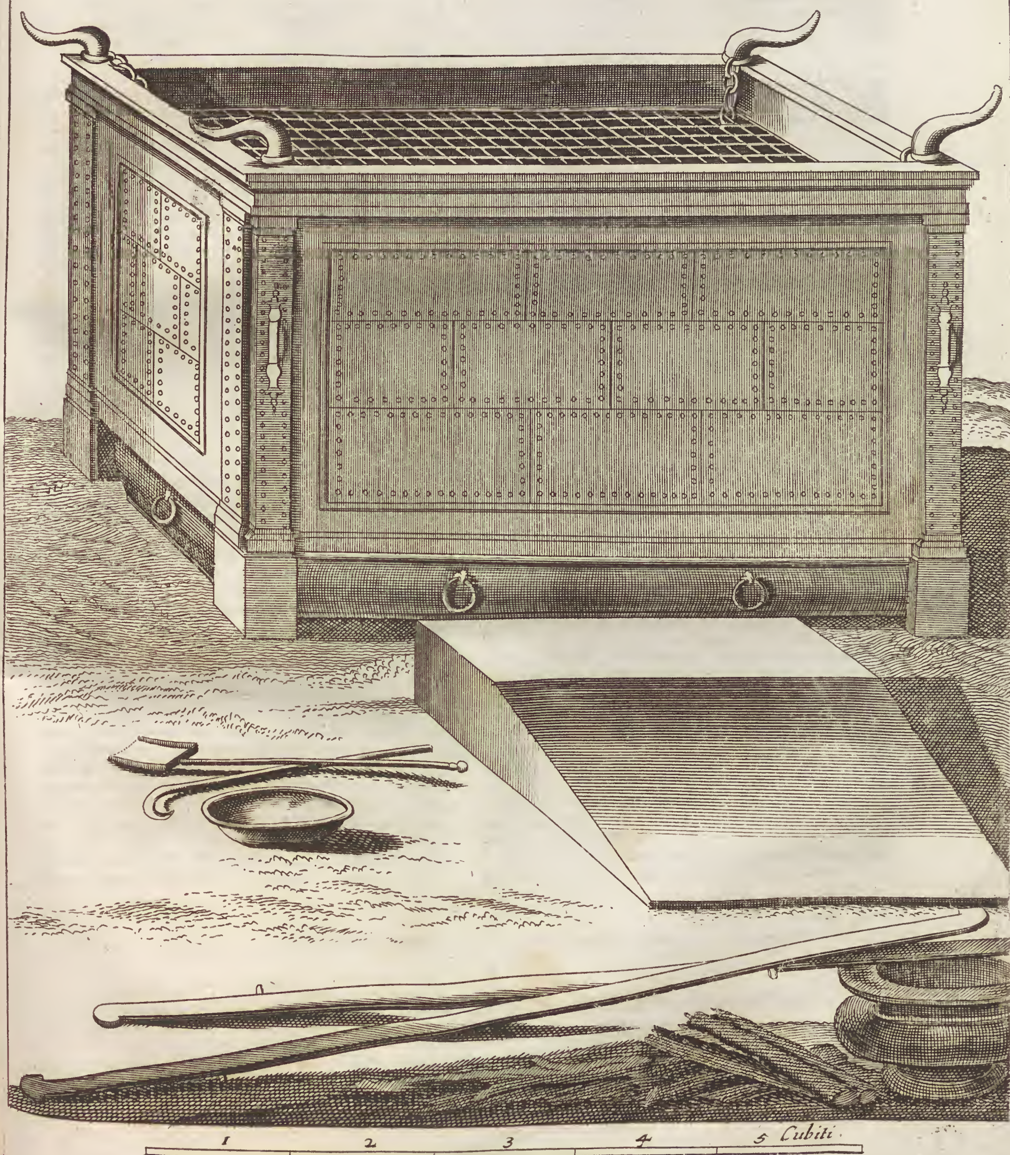
Descriptio Altaris Holocaustorum, Atrii Tabernaculi, columnarum illius, & Candelabri.

1. FAcies & altare de lignis Setim, quod habebit quinque cubitos in longitudine,
& totidem in latitudine, idest quadrum, & tres cubitos in altitudine. 2 Cor-
nua autem per quatuor angulos ex ipso erunt; & operies illud ære. 3 Facies-
que in usus ejus lebetes ad suscipiendos cineres, & forcipes, atque fuscinulas, & igni-
um receptacula; omnia vasa ex ære fabricabis. 4 Craticulamque in modum retis ænе-
am; per cujus quatuor angulos erunt quatuor annuli ænei. 5 Quos pones subter aru-
lam altaris: eritque craticula usque ad altaris medium. 6 Facies & vectes altaris de
lignis Setim duos, quos operies laminis æneis: 7 Et induces per circulos, erunt-
que ex utroque latere altaris ad portandum. 8 Non solidum, sed inane, & cavum
intrinsecus facies illud, sicut tibi in monte monstratum est. 9 Facies & atrium ta-
bernaculi, in cujus australi plaga contra meridiem erunt tentoria de bysso retorta:
centum cubitos unum latus tenebit in longitudine. 10 Et columnas viginti cum ba-
sibus totidem æneis, quæ capita cum cælaturis suis habebunt argentea. 11 Simili-
ter & in latere Aquilonis per longum erunt tentoria centum cubitorum, columnæ
viginti, & bases æneæ ejusdem numeri, & capita earum cum cælaturis suis argen-
tea. 12 In latitudine vero atrii, quod respicit ad occidentem, erunt tentoria per
quinquaginta cubitos, & columnæ decem, basesque totidem. 13 In ea quoque atrii
latitudine, quæ respicit ad orientem, quinquaginta cubiti erunt. 14 In quibus quin-
decim cubitorum tentoria lateri uno deputabuntur, columnæque tres, & bases toti-
dem: 15 Et in latere altero erunt tentoria cubitos obtinentia quindecim, columnæ
tres, & bases totidem. 16 In introitu vero atrii fiet tentorium cubitorum viginti
ex hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta, opere plumarii: co-
lumnas habebit quatuor, cum basibus totidem. 17 Omnes columnæ atrii per circui-
tum vestitæ erunt argenteis laminis, capitibus argenteis, & basibus æneis. 18 In
longitudine occupabit atrium cubitos centum, in latitudine quadraginta, altitudo quin-
que cubitorum erit; fietque de bysso retorta, & habebit bases æneas. 19 Cuncta
vasa tabernaculi in omnes usus, & cæremonias, tam paxillos ejus, quam atrii, ex ære
facies. 20 Præcipe filiis Israel, ut afferant tibi oleum de arboribus olivarum pu-
rissimum, piloque contusum; ut ardeat lucerna semper. 21 In tabernaculo testimo-
nii, extra velum quod oppansum est testimonio: & collocabunt eam Aaron, & filii
ejus, ut usque mane luceat coram Domino. Perpetuus erit cultus per successionem
eorum a filiis Israel.

℣. 1. FACIES, ET ALTARE DE LIGNIS SETIM. Altare hoc erat illud Holocaustorum, quod patebat quinque cubitis in quadrum, tribusque cubitis altitudine præstabat (altitudine scil. Regiorum pedum circiter sex.) Situm erat ad Orientem, ante aditum Sancti sub dio. Rabbini vero altitudinem illi majorem tribuunt, quam cubitorum trium; atque trium cubitorum altitudinem, quam Moyses assignat, metiri incipiunt a tenia quadam, quæ aderat ad medium altitudinis. Vide ℣. 5.

℣. 2. CORNUA AUTEM PER QUATUOR ANGULOS EX IPSO ERUNT.] Ex quatuor altaris angulis quatuor veluti cornua exurgebant, quæ ex eodem erant metallo, eodemque opere, ac altare reliquum. Nonnulli[1] putant, simplices fuisse radios, qui ex altari existe

1 Rabb. Salom. Lippomanus.

ALTARE HOLOCAUSTORUM.

existebant, ac in quatuor angulis cornuum speciem referebant. Alii [1] asserunt quatuor hæc cornua idem fuisse, ac quatuor angulos Altaris, super quos liquores effundebantur. Sed certum est quatuor vere fuisse cornua ærea, quæ ex quatuor altaris angulis eminebant, ut liquet ex Ezechiele 43. 15. *Ab Ariel usque ad sursum, quatuor cornua.*

Spencerus de leg. ritual. l. 3. c. 4. dissertat. 1. exquisitissima eruditione collegit, quidquid de his cornibus dici potest, quæ olim in altaribus ponebantur. Observat autem, Veteres Ethnicos sæpius deos suos, Reges, Heroas, fluvios, statuas, altaria cum cornibus repræsentasse. Observantia, qua eadem venerabantur, non minima pars erat Religionis eorumdem. Suspendebantur de Arboribus, Bacchi fronti affigebantur, uti etiam Isidis, Jovis Ammonis, Alexandri Magni &c. Ethnici altaria sua pluribus cornibus exornabant. Martialis.

Dissimuletque Deum cornibus Ara frequens.

Et sæpius eadem ex solis cornibus ædificabant. Ovid. Ep. 20. ad Acont.

Miror & innumeris structam de cornibus Aram.

Diogenes Laertius in Pythagoræ vita structuræ ejusdem altare describit. Callimachus loquens de urbe quadam in honorem, & sub auspiciis Dianæ, & Apollinis condita, ait, Dianam e venatu suo plurima caprarum cornua attulisse, & ex illis Apollinem aram ædificasse. Plutarchus asserit Theseum choream egisse circum Aram ex sinistris tantum cornibus extructam. Martialis describit aram Apollinis Delii e cornibus conditam, & quæ veluti miraculum quoddam habebatur. Hæc cornua erant veluti trophœum plurimarum victimarum, quæ his Numinibus fuerant immolatæ.

Sed cornua Altaris Tabernaculi, natura, atque usu admodum erant diversa: ornatui tantum inserviebant; vel posita erant, ut ferrea crates inde suspenderetur, quæ in altaris cavitate pendebat; vel denique ut victimæ alligarentur, quæ aliquando ad Aræ pedes jugulabantur. Sententia hæc loco quodam psal. 117. 17. confirmatur: *Constituite diem solemnem in condensis, usque ad cornu altaris*; quem aliqui juxta Hebraicum textum transferunt: *Alligate cum funibus victimas ad cornu altaris.* Verum utrum verus sit hujus loci ille sensus, ambigitur, uti alibi videbimus. Tostatus arbitratur his cornibus appendi potuisse instrumenta, quibus in sacrificiis utebantur. Ethnici habebant altaria cum cornibus similibus Altaris Holocaustorum cornibus, uti ex aversa quorumdam numismatum parte innotescit.

℣. 3. FACIESQUE AD USUM EJUS LEBETES &c.] Ita Septuaginta [2] versiculum hunc transferunt: *Facies Altari coronam, & operculum, & phialas, & fuscinulas ad extrahendas carnes ex olla, & focum (vel ignitabulum), quæ omnia ex ære conficies.* In Hebraico textu quinque memorantur instrumenta, cum Vulgata quatuor tantum expresserit. Primum est *siroth* סירות, quod significat lebetem, vel quid simile; illiusque usus in Textu adnotatur; inserviebat enim *ad suscipiendos cineres*, videlicet ad colligendos, sumendos, & extra castra deferendos. Statui vero poterat sub crate Altaris Holocaustorum. Secunda vox est יעים *jaim*, quam plerique vertunt *batilla*; Syriaca, instrumenta ad ignem subjicendum, & alii plures, *scopas*. Instrumentum hoc erat ex ære. Illi versioni adhærere possumus, quæ transfert *batilla*. Rabbinus Salomon ait, ea fuisse forma ollarum operculis similia, cum manicis. Nescio vero,

A an Vulgata vocem *jaim* vertere voluerit, vel sequentem, nomine *forcipum*.

Tertia Hebraica vox est *mizrekoth* מזרקות. Fluit a radice, quæ significat dispergere. Septuaginta plerumque eam vertunt *phialas*, quæ vox craterem, vel pateram significat, qua utebantur, ut liquores effunderent. Liquet ex Amos 6. 6. & Zacharia 9. 15. & 14. 20. fuisse vas, quo bibebatur. Alii hebraicum vocabulum vertunt lebetes, pelves, aut scutellas, Inde vero probari posset instrumentum hoc pelvis, vel pateræ speciem significare, quod in Numerorum libro cap. 7. offertur semper farina cum oleo subacta refertum; atque ut distinctius aliquid asseram, vas illud significari dixerim, quo sanguis victimarum, & excipiebatur, & effundebatur circum aram, & ad pe-
B des illius. Moyses passim utitur verbo *sarak*, a quo fluit *misrakot*, ut significet victimarum sanguinis effusionem.

Quarta Autographi vox est *mislegoth* מזלגות. Hoc plane illud est, quod Septuaginta [3] exprimere voluerunt vertendo *fuscinulas ad extrahendam carnem ex cacabo*. Hæc equidem vera est ipsius significatio, uti liquet ex libro primo Regum 11. 13. *Veniebat puer Sacerdotis . . . . & habebat fuscinulam tridentem in manu sua* (Hebraice *mizlag*). Vox hæc idem quoque in Arabica lingua significat, quæ plurium hebraicarum vocum servavit originem.

Quinta vox hebraici textus est *machioth* מחתות, quam Vulgata vertit *ignium receptacula*. Septuaginta Πυρεῖον, & Arabica, focos. Nemo inficias ire po-
C test, vocem hanc sæpius thuribula significare, ac Interpretes plures in hoc sensu istic accipiunt, sed nullus erat thuribulorum usus ad altare Holocaustorum; thuribula vero altaris thymiamatum erant aurea. Vox hæc significat etiam aliquando mensarios foculos, aut aliud instrumentum ad ignem deferendum (Vide ad Levit. 16. 12.); & maxima veri species adest, Templi thuribula admodum esse a nostris diversa, sed fuisse veluti pyrana, sed diligentiora cura elaborata, ac pretii majoris. Vidimus capite 25. 38. Hebraicam vocem hanc significare emunctorii speciem, quod candelabri lucernis inserviebat.

℣. 4. CRATICULAMQUE IN MODUM RETIS ÆNEAM.] Versiculus hic, & sequentes Interpretibus ne-
D gotium facessunt, quoniam Textus verba nimis concisa sunt, atque confusa. Ita vero legit textus Hebraicus [4]: *Facies altari cribrum (vel cratem) in modum retis æneam, & super hanc retem facies quatuor annulos æneos ad quatuor extremitates, (5) & pones (cratem) sub Altaris tænia per inferiorem partem, & cratis erit usque ad medium altaris; (6) faciesque annulos æneos ad altare deferendum.* In eo posita est difficultas. Primo, ut cratem colloces. Secundo, ut scias, utrum haberet illa annulos, & vectes distinctos ab illis, qui altari deferendo inserviebant. Locus ille capitis 38. ubi Moyses enarrat, ea omnia, quæ hic præcipit, executioni mandata, innuit simpliciter, quod Moyses *fudit quatuor an-
E nulos per totidem retiaculi summitates, ad immittendos vectes ad portandum*; additque versic. 6. 7. juxta Hebr. *Et fecit vectes de lignis Setim, quos operuit ære, (7) & induxit eos in annulos, qui erant in latere altaris ad portandum illud.* En igitur annulos, ac vectes perspicue notatos, tum ad altare, cum ad cratem deferendam.

Quoad locum, ubi crates statuebatur, Textus palam ait eam fuisse sub tænia Altaris per inferiorem partem

---

1 Rivet. & Montan. in Villalpand.

2 Ποιήσεις στεφάνην τῷ θυσιαστηρίῳ, καὶ τὸν καλυπτῆρα αὐτοῦ, καὶ τὰς φιάλας αὐτοῦ, καὶ τὰς κρεάγρας αὐτοῦ, καὶ τὸ πυρεῖον αὐτοῦ, καὶ πάντα τὰ σκεύη αὐτοῦ ποιήσεις χαλκᾶ.

3 70. Κρέαγρας. Vulgo Fascinulas.

4 ועשית לו מִכבָר מעשה רֶשת נחשת ועשית על הרשת ארבע טבעות נחשת על אר בע קצותיו.

partem immissam, atque illam usque ad altaris medium descendisse. Credunt nonnulli tæniam hanc fuisse fimbriam, vel coronam, quæ superiorem aræ partem circum ambiebat; sed alii docent tæniam hanc fuisse in media altaris altitudine positam cubito uno, cum dimidio a pede distantem, & a superiori altaris vertice in æquali distantia. Moyses refert *cratem esse debere sub corona, vel fimbria*, neque ponendam esse pro superiori parte, atque descendere debere in cavitatem, vel profunditatem Altaris usque ad profunditatis hujus medietatem. Crates ergo suspensa erat procul dubio a quatuor aræ cornibus, per catenas, in annulos illius immissas.

Tostatus credidit cratem non intus, sed extra altare positam fuisse, atque huic pro ornatu fuisse ad altitudinis medietatem. Alii apud Tostatum censuere, cratem hanc fuisse veluti cancellos, & obicem, ne quis libere ad aram posset accedere. Sed hæ sententiæ nulli solido incumbunt argumento.

Altaris altitudo, quæ saltem quinque pedum erat, & cratis situs, quæ erat in media altaris cavitate impellunt, ut credam, vel Altare Holocaustorum humi partim ad statam altitudinem defossum fuisse, vel circumquaque terram illi appositam fuisse, ut ad altare ascenderetur; nam aliter Sacerdotes nonnisi summa cum difficultate potuissent cratem attingere, ut ibi victimarum membra disponerent, & ignem accenderent, supposito quod hoc per superiorem cratis partem fieret, quemadmodum loco dubium non est, ut videbimus infra.

PER CUIUS QUATUOR ANGULOS ERUNT QUATUOR ANNULI ÆNEI. (℣. 5.) QUOS PONES SUBTER ARULAM ALTARIS.] Plures interpretum Vulgatæ adhærentes, credunt arulam hanc fuisse vas æneum, super quo ignis accendebatur, cujus flamma ad cratem ascenderet, & victimarum carnes, quæ huic superimponebantur, cremaret. Ita Menochius. Arula hæc, inquiunt illi, lapidibus impolitis, & rudibus, vel terræ erat imposita, quibus Altaris capsa replebatur usque ad altitudinis medium, juxta id, quod præcipitur Exod. 20. 24. Alii volunt, arulam hanc fuisse in ima Altaris parte, ut cineres, minutosque carbones exciperet, qui per cratem dilaberentur.

Sed nec Septuaginta, nec Josephus [1] arulam hanc aliam a crate agnoverunt, & Interpretes Hebraico textui adhærentes, credunt, vocem primitivam *carcob* significare, vel coronam, & fimbriam superiorem altaris, vel tæniam, quæ fuisse dicitur in media altaris altitudine; sub qua erant annuli ad altare apportandum. Quoad vero non sectos lapides, ac terram, quæ fuisse dicitur in capsæ capacitate, hoc minime ex Scripturis apparet; neque ulla est ratio, ut huc referre velis præceptum, Exodi capite 20. 24. exaratum. Denique ex pluribus Levitici locis liquet (cap. 1. 7. 17. & cap. 3. 5. & passim) victimarum carnes immediate lignis fuisse superpositas.

Septuaginta, & Vulgata legerunt versiculo quinto Hebraice *odam* pro *otah*; ideoque verterunt: *Pones* (annulos) *subter arulam*; dum in Hebraico textu, qui extat, legimus [2]: *Pones* (cratem) *subter tæniam*, quod non mediocrem parit difficultatem. Verum minime decet ambigere, quin hebraico præferamus rationem legendi in Vulgata, quæ hic denotat locum annulorum, quibus utebantur ad altare ferendum. Quædam in Textu verba deesse videntur, & Librarii, plurium similium vocum occursu irretiti, omisere versiculum, qui referebat edictum annulos faciendi pro altari.

Cum adhuc tot varias sententias exposuerim, minime reor, tædio affectum iri Lectores, si recentem Mosayci textus explicandi rationem de Altaris Holocaustorum forma in medium afferrem. Hac porro ratione intelligimus. Hæc erat capsæ species tribus alta cubitis, hoc est, sex pedibus circiter, vel quinque & dimidiato. Altitudinis hujus dimidium in pedibus absumebatur, qui ferebant capsam, cujus intercapedo erat trium pedum, vel circiter. In ima hujus capacitatis parte super pedes erant crates, & annuli, de quibus antea locuti sumus. Ecce Mosayci textus versionem ad litteram: *Facies altare de lignis Setim, quinque cubitorum longitudine, latitudine æquali; atque trium cubitorum altitudine. Facies cratem in retis formam quatuor annulos ad quatuor angulos habentem. Suppones tæniæ Altaris per inferiorem partem, atque erit in medio Altari. Facies vectes e lignis setim obductos ære, ad Altare portandum. Hoc vacuum erit, atque e tabulis compositum, quemadmodum in monte tibi monstratum est*. Nulla textus hujus pars hypothesi nostræ adversatur, quin etiam asserere possumus, quod eidem suffragetur. Primo, Altare, quod vulgo concipimus, novem circiter pedes latum, sex circiter altum, vel quinque cum dimidio, æneis onustum laminis, æneaque crate, & quibusdam annulis, erat procul dubio prægrave nimis, quam quod vel duo homines, vel quatuor ferre potuissent, in ordinariis per desertum itineribus. Secundo, ignis non adeo facile vigere potuisset in altaris intercapedine, cum illud undequaque penitus clausum fuisset: æquum erat, ac naturale, ut per inferiorem partem aeri meatus pateret. Tertio, in hac nostra suppositione commode intelligi potest, quomodo cineres colligi possent a lebete crati supposito. Quarto, aer, qui præbebatur Altari, illud in inferiori parte aperiendo, obsistebat, ne nimis incalesceret, æs liquefieret, ac tabulæ comburerentur. Quinto, hoc pacto levi negotio conciliatur, quidquid dictum est de crate Altaris tæniæ subposita, & de annulis cratis, & aræ. Annuli altaris, & cratis iidem sunt. Altaris capsæ erant adnexi ibi, ubi crates statuebatur; & plane inserviebant simul, & crati in situ ipsius continendæ, & altari ferendo. Sexto denique, aræ omnes, quæ in Tabulis Isidis repræsentantur, sunt eo modo constitutæ, quo Mosaycum altare descripsimus. Hæ sunt capsarum species pedibus suffultæ, qui tantumdem habent altitudinis, ac ipsæ capsæ.

℣. 9. FACIES ET ATRIUM TABERNACULI.] Atrium Tabernaculi centum cubitis oblongum erat ab Oriente ad Occidentem, & quinquaginta cubitis latum a Septentrione ad Meridiem; in quocumque longitudinis latere viginti erant columnæ ære superinductæ, & quinque cubitis altæ, cum capitellis ornatis ex argenti laminis, ac basibus æneis. In penitiori parte, seu plaga Occidentali decem columnæ aderant ex eadem materia, iisdemque ornatibus decoratæ. Magna e gossypio velamina ex his columnis pendentia, a tribus lateribus atrium circumdabant. Quoad faciem, quæ in Orientali plaga erat posita, ubi erat aditus, quinquaginta cubitis in longitudinem patebat. In hoc intervallo viginti cubiti vacui relicti sunt, ut pro janua inservirent. In intervalli hujus lateribus hinc, & inde tres æneæ columnæ erant positæ argenteis foliis obductæ, vel simpliciter argenteis circulis exornatæ, qui illas subinde circumdabant. Præter sex has columnas aliæ quatuor aderant in ingressu, quæ gestabant velum præ aliis maxime pretiosum, viginti oblongum cubitis, altum vero quinque, qui ante aditum pendebat, ipsumque claudebat.

ERUNT TENTORIA DE BYSSO RETORTA.] Hebraica vox *Kelaim* קלעים, uti explicant Interpretes, reticulata opera significat, & velamina, quæ minime ob-

1 70. Ε"σχαρα. Xenophon l. 8. Cyropæd. loquens de igne facro, qui in receptabulis post Cyrum deferebatur, voce usus est ἐσχάρα.

2 נתתה אותם pro ונתתה אתה תחת כרכב.

me obsistebant, ne per ipsa in Atrium conspiceretur, quamquam aditus clauderetur. Vox hæc alia est ab ea, qua usus est Moyses, ut vela Tabernaculi significaret.

℣. 10. QUÆ CAPITA CUM CÆLATURIS SUIS HABEBUNT ARGENTEA.] Videlicet capitella columnarum, & annulos, quibus circumambientur, erunt ex argento. Adiri possunt ea, quæ de vocum textus significatione dicta sunt in c. 26. 32.

℣. 14. IN QUIBUS QUINDECIM CUBITORUM TENTORIA.] Septuaginta vertunt: *Altitudo velorum erit quindecim cubitorum in latere uno*. Intelligendum est de velorum longitudine, quæ a Septentrione extensa erant in Meridiem, & a Meridie ad Septentrionem in utroque latere aditus atrii. Facies habebat cubitos quinquaginta; viginti erant pro aditu; ac triginta, qui supersunt, clausi erant duobus velis, quorum utrumque quindecim cubitis patebat.

℣. 16. COLUMNAS HABEBIT QUATUOR.] Quatuor hæ columnæ inter se æquali erant distantia dispositæ, in viginti cubitorum intervallo, quod eo claudebatur velo, quod in hoc describitur versiculo. Velum hoc elaboratum erat *opere plumarii*, sive acu pictum, dum velum Sanctuarii simplicius erat, & discolori dumtaxat textura, *opere artificis*. Vide cap. 26. 31. *Opere plumario, & pulchra varietate contextum*. Hebr. *Opere artificis (seu cogitantis) facies illud Cherubim*.

℣. 17. VESTITÆ ERUNT ARGENTEIS LAMINIS.] Hebraice: *eorum circuli, & capitella erunt de argento, bases vero æneæ*. Eorum capitella erant argenteis laminis vestita, & trunci argenteis circulis identidem exornati, bases vero æneæ.

℣. 19. CUNCTA VASA TABERNACULI EX ÆRE FACIES.] Septuaginta simpliciter habent: *Omnia vasa, & cuncta instrumenta, & paxilli erunt ex ære*. Vox *Tabernaculi* in ipsorum textu non adest, vel saltem id minime expresserunt; & certe asseri nequaquam potest omnia vasa, vel omnia instrumenta Tabernaculi fuisse ænea. Vidimus superius, vasa Sancti fuisse ænea. Igitur pro *Tabernaculo* hic atrium est intelligendum, ac vasa illius.

PAXILLI.] יתדות sunt, vel uncinuli columnis annexi ad sustinenda peristromata, vel paxilli humi defixi ad funes detinendas.

OLEUM DE ARBORIBUS OLIVARUM PURISSIMUM.] Septuaginta [1]: Oleum ex oliva purum, & defæcatum. Hebræus [2]; *Oleum de oliva purum, & fractum*. Hoc est procul dubio primum oleum, quod sponte quodammodo fluit, simul ac olea fracta est, nec dum prælo subacta: *Quoniam longe melioris saporis est, quod minore vi præli, quasi luxurians defluxerit*, inquit

A Columella libro 12. capite quinquagesimo.

UT ARDEAT LUCERNA SEMPER.] Septem lucernæ candelabri noctu semper ardebant, ea quotidie mane extinguebantur. Josephus Antiq. lib. 3. cap. 9. ait, tres interdiu ardere consuevisse; & Hecatæus apud Eusebium Præpar. l. 9. cap. 4. asserit, & noctu, & interdiu lumen fulsisse in Tabernaculo. Lyranus, & Cajetanus credunt, quod hæ lucernæ nunquam extinguerentur, quod textus innuit, eas semper micasse: sed opposita sententia plerisque vulgo arridet, & ex libro primo Regum cap. 3. 3. patet, eas mane extinctas fuisse. *Lucernæ priusquam extinguerentur, Samuel dormiebat*. Vide etiam Exod. 27. 21. & 30. 8. Levit. 24. 3. *Ponetque eas Aaron a vespera usque ad mane coram Domino*.

B ℣. 21. IN TABERNACULO TESTIMONII.] Scilicet in Sanctuario, ubi erat arca testimonii, quæ continebat tabulas fœderis, vel Legis, vel Testimonii; nam Scriptura omnibus his nominibus illud appellat. Vide Exod. 25. 21. vel *Tabernaculum testimonii* dicitur, quia ibi Deus per Moysen voluntatem suam significabat. Alii vertunt Tabernaculum, vel Tentorium cœtus אהל מועד, quia populus conveniebat illuc, veluti in aulam Regis, illius imperia excepturus.

Templum Gaditanum, Herculi dicatum, & propter ipsius vetustatem celeberrimum maximam cum hoc Tabernaculo habebat similitudinem; & ritus, qui ibi observabantur, non valde erant diversi ab iis, quos hic Moyses constituit. Templum hoc ve-
C tustissimum a Phœnicibus conditum fertur, atque ibi hujus populi ritus invaluerant. Silius Italicus ita illud describit l. 3.

Vulgatum, nec cassa fides, ab origine fani
Impositas durare trabes, solasque per ævum
Condentum novisse manus: hic credere gaudent
Consedisse Deum, seniumque repellere templis.
Tum queis fas, & honos adyti penetralia nosse,
Fœmineos prohibent gressus, ac limine curant
Setigeros arcere sues. Nec discolor ulli
Ante aras cultus: velantur corpora lino,
Et Pelusiaco præfulget stamine vertex.
Discinctis mos thura dare; atque e lege parentum
D *Sacrificam lato vestem distinguere clavo.*
Pes nudus, tonsæque comæ, castumque cubile:
Inrestincta focis servant altaria flammæ.
Sed nulla effigies, simulacraque nota Deorum
Majestate locum, & sacro implevere timore.

---

1 Ἔλαιον ἐξ ἐλαιῶν, ἄτρυγον καθαρόν.
2 שמן זית זך כתית.

CAPUT XXVIII.

Descriptio vestium Pontificalium Aaronis, & filiorum illius.

v. 1. APplica quoque ad te Aaron fratrem tuum cum filiis suis de medio filiorum Is-
rael, ut sacerdotio fungantur mihi : Aaron, Nadab, & Abiu, Eleazar, &
Ithamar, 2 Faciesque vestem sanctam Aaron fratri tuo in gloriam, & de-
corem. 3 Et loqueris cunctis sapientibus corde, quos replevi spiritu prudentiæ, ut fa-
ciant vestes Aaron, in quibus sanctificatus ministret mihi. 4 Hæc autem erunt vesti-
menta, quæ facient : Rationale, & superhumerale, tunicam, & lineam strictam, cida-
rim, & balteum. Facient vestimenta sancta fratri tuo Aaron, & filiis ejus, ut sacerdo-
tio fungantur mihi. 5 Accipietque aurum, & hyacinthum, & purpuram, coccumque
bis tinctum, & byssum. 6 Facient autem superhumerale de auro, & hyacintho, &
purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta, opere polymito. 7 Duas oras junctas
habebit in utroque latere summitatum, ut in unum redeant. 8 Ipsa quoque textura,
& cuncta operis varietas erit ex auro, & hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto,
& bysso retorta. 9 Sumesque duos lapides onychinos, & sculpes in eis nomina filio-
rum Israel : 10 Sex nomina in lapide uno, & sex reliqua in altero, juxta ordinem na-
tivitatis eorum. 11 Opere sculptoris, & cælatura gemmarii, sculpes eos nominibus fi-
liorum Israel, inclusos aureo, atque circumdatos: 12 Et pones in utroque latere su-
perhumeralis, memoriale filiis Israel. Portabitque Aaron nomina eorum coram Domino
super utrumque humerum, ob recordationem. 13 Facies & uncinos ex auro, 14 Et
duas catenulas ex auro purissimo sibi invicem cohærentes, quas inseres uncinis. 15
Rationale quoque judicii facies opere polymito juxta texturam superhumeralis, ex au-
ro, hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta. 16 Quadrangulum
erit, & duplex : mensuram palmi habebit tam in longitudine, quam in latitudine. 17
Ponesque in eo quatuor ordines lapidum : in primo versu erit lapis sardius, & topa-
zius, & smaragdus: 18 In secundo carbunculus, sapphirus, & jaspis: 19 In tertio
ligurius, achates, & amethystus: 20 In quarto chrysolitus, onychinus, & beryllus:
inclusi auro erunt per ordines suos. 21 Habebuntque nomina filiorum Israel ; duode-
cim nominibus cælabuntur, singuli lapides nominibus singulorum per duodecim Tribus.
22 Facies in rationali catenas sibi invicem cohærentes ex auro purissimo : 23 Et duos
annulos aureos, quos pones in utraque rationalis summitate: 24 Catenasque aureas
junges annulis, qui sunt in marginibus ejus: 25 Et ipsarum catenarum extrema duo-
bus copulabis uncinis in utroque latere superhumeralis, quod rationale respicit. 26
Facies & duos annulos aureos, quos pones in summitatibus rationalis, in oris, quæ e
regione sunt superhumeralis, & posteriora ejus aspiciunt. 27 Necnon & alios duos an-
nulos aureos, qui ponendi sunt in utroque latere superhumeralis deorsum, quod respi-
cit contra faciem juncturæ inferioris, ut aptari possit cum superhumerali. 28 Et strin-
gatur rationale annulis suis cum annulis superhumeralis vitta hyacinthina, ut maneat
junctura fabrefacta, & a se invicem rationale, & superhumerale nequeant separari. 29
Portabitque Aaron nomina filiorum Israel in rationali judicii super pectus suum, quan-
do ingredietur Sanctuarium, memoriale coram Domino in æternum. 30 Pones autem
in rationali judicii Doctrinam, & Veritatem, quæ erunt in pectore Aaron, quando in-
gredietur coram Domino : & gestabit judicium filiorum Israel in pectore suo, in conspe-
ctu Domini semper. 31 Facies & tunicam superhumeralis totam hyacinthinam. 32 In
cujus medio supra erit capitium, & ora per gyrum ejus textilis, sicut fieri solet in ex-
tremis vestium partibus, ne facile rumpatur. 33 Deorsum vero, ad pedes ejusdem tu-
nicæ, per circuitum, quasi mala punica facies, ex hyacintho, & purpura, & cocco bis
tincto, mixtis in medio tintinnabulis, 34 Ita ut tintinnabulum sit aureum, & malum
punicum, rursumque tintinnabulum aliud aureum, & malum punicum. 35 Et vestie-
tur ea Aaron in officio ministerii, ut audiatur sonitus, quando ingreditur, & egreditur

Sanctua-

SUMMUS PONTIFEX VESTIBUS PONTIFICALIBUS INDUTUS

Sanctuarium in conspectu Domini, & non moriatur. 36 Facies & laminam de auro pu-
rissimo : in qua sculpes opere cælatoris, Sanctum Domino. 37 Ligabisque eam vitta
hyacinthina, & erit super tiaram. 38 Imminens fronti pontificis. Portabitque Aaron
iniquitates eorum, quæ obtulerunt, & sanctificaverunt filii Israel, in cunctis muneri-
bus, & donariis suis. Erit autem lamina semper in fronte ejus, ut placatus sit eis Do-
minus. 39 Stringesque tunicam bysso, & tiaram byssinam facies, & baltheum opere
plumarii. 40 Porro filiis Aaron tunicas lineas parabis, & baltheos, ac tiaras in glo-
riam, & decorem: 41 Vestiesque his omnibus Aaron fratrem tuum, & filios ejus cum
eo. Et cunctorum consecrabis manus, sanctificabisque illos, ut sacerdotio fungantur
mihi. 42 Facies & fœminalia linea, ut operiant carnem turpitudinis suæ, a renibus
usque ad femora. 43 Et utentur eis Aaron, & filii ejus, quando ingredientur taberna-
culum testimonii, vel quando appropinquant ad altare, ut ministrent in sanctuario,
ne iniquitatis rei moriantur. Legitimum sempiternum erit Aaron, & semini ejus
post eum.

℣. 1. VESTEM SANCTAM . . . . IN GLORIAM, ET DECOREM.] Ut honorent Sacerdotium meum pulchritudine, ac pretio vestium suarum, atque ut dum Sacerdotio funguntur mihi, sibi populi comparent benevolentiam, atque illi timorem meæ majestatis inspirent. A

℣. 3. LOQUERIS SAPIENTIBUS CORDE, QUOS REPLEVI SPIRITU PRUDENTIÆ.] Hebræi vulgo cordi tribuunt spiritum, & sapientiam, dum alii plerumque in capite collocant. Deus dicit, se replesse artifices *spiritu, & prudentia*, videlicet scientia, & intelligentia; seu quod ipsis infusa cognitio fuerit, atque supernaturalis, seu quod fuerit naturalis, & acquisita. Quidquid extraordinarium est, id omne in Scripturis Deo acceptum refertur. Veteres artificum talenta a Deo fluere credebant; & equidem tum B in morali, cum in naturali Deus bonorum omnium est author.

IN QUIBUS SANCTIFICATUS MINISTER MIHI.] Ut sanctius fungi possit munere suo; vel, ut sacris his indumentis sanctificatus serviat in Tabernaculo meo : perinde ac innuere vellet hæc ornamenta per suam sanctificationem sanctitatis speciem illis, qui induerentur, afferre. Verti quoque posset Hebraicus textus [1] : Facies vestes Aaron, ut præpares eum, atque ad serviendum mihi disponas. *Sanctificare* sæpius significat ad actionem sanctam præparare. Septuaginta : *Facies Aaron vestes pro loco sancto, ut iis induatur ad Sacerdotium meum exercendum.*

℣. 4. RATIONALE.] De rationali, & Ephod locuti sumus c. 25. 7. C

TUNICAM.] Hebraica vox *Mehil* מְעִיל plerumque a Septuaginta vertitur : *Vestis longa*. Ὑποδύτην ποδήρη, quæ fluit usque ad pedes; vel simpliciter; *vestis*, (Ὑποδύτην, uti Levit. 8. 6. Exod. 28. 34. & 39. 24.) aliquando etiam *tunica* (Χιτῶνα Isai. 61. 10.) Sanctus Hieronymus hic vertit *tunicam*, & cap. 28. 31. *Tunicam superhumeralis*: tunicam Ephod, videlicet vestem, quæ immediate est subtus ephod. Plerique recentiorum Interpretum *mehil* vertunt pallium. Communis Hebræorum vestis erat tunica, *chetonet*, & pallium *mehil*; prior immediate adhærebat carni. Pallium erat vestis superior. Ægyptiis, teste Herodoto lib. 2. cap. 87. Phœnicibus, & Persis idem erat vestium genus. Nos loquemur de D Sacerdotum tunica inferius; hic ea decet perpendere, quæ ad pallium spectant.

Summi Pontificis pallium erat coloris hyacinthini (cap. 38. 31. *Totum Hyacinthinum*); scilicet tunica æque e lino erat contexta, ac illa aliorum Sacerdotum (Vide Exod. 28. 40. 39. 25. Josephum Antiquit. lib. 3. cap. 8. & Philon. l. 3. de vita Moysis); sed pallium procul dubio laneum erat, & cyanei coloris sine alio ornatu. Commune Hebræorum pallium quadratum erat, ut liquet ex Deuteronomio 22. 12. *Funiculos in fimbriis facies per quatuor angulos pallii tui*. Quatuor vero pallii angulos *alas* vocabant [2], illisque hyacinthini coloris floccos adnectebant. Sed hæc quadrata forma non eodem pacto ab omnibus Interpretibus intelligitur. Nonnulli putant simplicem fuisse quadratum pannum, vel oblongum, quin alicubi aperiretur, fueretur ve, & sine manicis, quod humeris superimponebatur, atque multifarie corpori aptabatur, modo caput humerosque involvendo, modo humeros dumtaxat, modo alterutrum tantum humerorum seorsim; modo alterutrum, vel utrumque brachium expeditum relinquendo, vel pallium ad collum in anteriori parte uncinulis adnectendo, vel uno angulorum cum flocculo humi demisso, alteroque complicato, ac in trianguli formam post tergum decidente, alios duos brachiis deferendo. Alii [3] credunt, Hebræorum pallia valde similia fuisse Diaconorum Dalmaticis, cum e quadrato altera parte longiori fierent, ac in longitudinis medio adoperta capiti insererentur, duæque panni quadratæ partes, altera ante pectus, post tergum altera, quin in lateribus ullus esset nexus, neque ullæ manicæ dilaberentur.

Philo lib. 2. de Monarch. Josephus lib. 2. Antiquit. cap. 8. Sanctus Hieronymus epist. ad Fabiolam & Jarchi credere videntur, formam pallii Summi Pontificis aliam omnino fuisse a forma pallii Hebræorum, quod dudum descripsimus. Authores hi illud in lateribus claudunt, atque ad pedes usque demittunt, atque transferunt pro *tunica*, quæ procul dubio rotunda vestis est, in lateribus clausa. Sanctus Hieronymus manicas etiam illi tribuit. Negat Braunius illi manicas fuisse; sed fuisse rotundam, ac in lateribus clausam, non negat. Quod ex Moyse erui posse videtur, ut hæc sententia constituatur, illud profecto est, quod præcipit, ut in fimbria inferiori crepitacula, & mala punica circumquaque adnectantur [4], quod innuit vestem hanc rotundam fuisse, & clausam per latera inferius, ita ut haberi posset, velut altera tunica, vel vestis, quæ tunicæ superpo-nere-

1 לקדשו לכהנו לי.

2 Num. 15. 38. Deut. 22. 12. 1. Reg. 24. 5. & 15. 17. Vulgata vertit *angulos pallii*, vel *exremitatem*, vel oram, quod Hebraice alam significat כנף.

3 Maimonid. Halac. Kelei Hammikd. c. 9. & Alting. orat. de stola Summi Sacerdotis apud Braunium l. 2. c. 5. de vestit. Sacerd. Hebr. art. 8. Ita & Abarban. ibid.

4 Cap. 28. 13. *Deorsum vero ad pedes ejusdem tunicæ per circuitum, quasi mala punica.*

neretur. Itaque pallium hoc erat simul & tunica, A sicuti inquiunt Septuaginta, Sanctus Hieronymus, & Josephus, & pallium formæ præter communem ordinem, eo quod clausis erat lateribus, ut Josephus enarrat.

Herodotus l. 1. cap. 195. refert, Babylonios duplicem gestasse tunicam, alteram lineam, laneam alteram, super quas etiam pallium. In vers. 31. 32. 33. hujus cap. explicamus, quod attinet ad hujus vestis ornatum, ac aperturam. Ego autem reor sine manicis fuisse, sed hinc, atque inde apertum, ut brachia exeri possent, quemadmodum veteres quædam figuræ videntur cum quadrata veste sine manicis, quæ in inferiori parte clausa est, perinde ac præter propter si Diaconorum Dalmaticæ clauderentur, illisque adimerentur illæ veluti semimanicæ, quæ illis vulgo B tribuuntur.

LINEAM STRICTAM.] Hebraice כתנת תשבץ ; *Claudes tunicam*; vel, *Facies tunicam opere stricto*. Verbi *schabaz* significatio nequit uno verbo complecti. Hoc usurpatum reperitur ad significandam tunicæ lineæ texturam, atque locum constituendum, ubi rationalis lapides inserti sunt (Exod. 28. 13. & 20.), & illi, qui erant in humeris Summi Pontificis, tum ad denotanda ornamenta tunicæ Sponsæ, in Psalmo 44. 15. ac tunicam, qua præcinctus erat in die prælii ad Gelboe Saul 2. Reg. 1. 9. *Tenent me angustiæ*. Hebraice: Tenet me *schabaz* אחזתני השבץ.

Septuaginta vocem hanc vertunt, *cosymbotos* [1], quod significat cinctum, clausum, ligatum: quod C plane innuere voluit Divus Hieronymus, cum vertit tunicam *lineam strictam*. Interpretes iidem psal. 44. 15. vertunt hebraicum *schabaz* [2]: *In fimbriis aureis*. Syriaca versio transfert, *Tunicam e bysso*. Arabica, *Tunicam diploidem, & phrygiis ornatam operibus*. Nequaquam conveniunt Interpretes vocis hujus sensum explicantes. Aliqui [3] vertunt, *Tunicam ornatam commissuris*, scilicet, lapidibus pretiosis, vel unionibus commissis, vel potius ornatam quibusdam intervallis in palæ speciem, in qua pretiosus lapis committitur. Alii [4]: *in oculorum speciem figuratam*, veluti pavonis caudam, vel discoloribus vittis compositam, quæ invicem decussatæ vestem cancellatam efficiunt, & multitiam. Braunius lib. 1. de vest. Sacerd. Hebr. cap. 17. art. 4. contendit, hebraicam loci hujus vo- D cem significare genus ornamenti vestium pretiosarum, quod in quibusdam protuberantiis, & cavitatibus in panno ipso, vel tela consistebat, quæ eamdem similem ferme efficiebant interiori parti stomachi bovis. Hac eadem similitudine Rabbini utuntur, Eruditus Pelleterius texturam hanc similem esse arbitratur panno laneo, quem Itali *Rovescio* appellamus, vel gossypino, quem *Fustagno* dicimus in hordeaci grani similitudinem elaborato. Hæc panni eminentia carni dicitur applicari consuevisse, ut sudorem præpediret.

Sed rerum harum meliora exposcerem argumenta, & aliquid aliud præter quorumdam Rabbinorum authoritatem. Reor autem omnes locos, ubi vox *schabaz*, & derivata illius inveniuntur, naturaliter satis E explicari posse pro textura strictiori, fortiori, & condensata magis, quam vulgata, & majori liciorum numero composita. Cum Moyses loquitur de *taschbez*, & *Mischbesoth* non exprimit plures liciorum colores; quod non præterit, cum texturæ esse debent polymitæ, ac variegatæ. Igitur maxime credibile est, tunicam, de qua hic loquitur, fuisse simpliciter vel lineam, vel potius gossypinam, ut liquet ex capite 39. 27. *Fecerunt tunicas byssinas* (Hebr. *schesch*) *opere textili, Aaron, & filiis ejus*; sed densiori textura, ac strictiori, & majori liciorum, quam vulgo soleat, numero composita. Aliorum Sacerdotum tunica erat e lino simplici, ac textura vulgata; saltem numquam offendimus, Moysen, cum de ea loqueretur, voce *schabaz* usum fuisse. Vide Samuel. Lea tract. de Templo Salom. c. 2.

Sponsæ tunica, & illa Saul æque textæ erant, ac Summi Pontificis tunica; nisi id esset discrimen, quod tunica Sponsæ aureis liciis esset contexta; sed procul dubio Sacerdotis Magni, ac Saul tunicæ erant e simplici gossypio, vel bysso Ægyptiaca.

Pretiosi lapides in Summi Pontificis rationali, & qui in humeris ipsius erant positi, inserti erant in aureo panno similiter texto. Ad texturam hanc significandam utitur Moyses hebraica voce משבצות *Mischbezot*, quæ ex eadem origine fluit, ac *taschbez*. Neque eorum, quæ diximus, demonstrativa expectes argumenta; hæ namque simplices conjecturæ sunt; atque non parum facturum me reor, si has omnes conjecturas convenire ostendero cum sermonis decursu, atque hypothesim nostram explicari posse, dum oppositæ sententiæ non eadem queant facilitate demonstrari. Quomodo enim probari potest, Magni Sacerdotis tunicam discolorem fuisse, atque ea textura, quæ interiorem partem stomachi bovis referret? Ne verbo quidem horum alterutrum saltem innuit Moyses; ad quid autem colorum hæc inserviret diversitas in ea veste, quæ sub alia esset recondita, & sub pectorali? ubinam invenitur apud veteres, contextas umquam fuisse telas infinitis profunditatibus, ac uniformibus protuberantiis, uti in bovis stomacho extant? Cum Moyses præcipit texturas e pluribus aureis, vel discoloribus liciis, id diligentius adnotat; sed hic nihil penitus innuit. Ostendimus alibi (Vide Exod. 28. 32.) antiquitus tunicas e liciis pluribus fieri consuevisse, & belli thoraces adhiberi lineos, vel laneos, qui ictibus resistebant, postquam aceto fuerant excocti. Hujus generis erant tunicæ Saul, Ajacis Oilei, Iphicratis, & percelebris illa Amasis lorica, cujus textura erat e retorto filo e 360. liciis composito, quæ omnia distinguebantur, & enumerabantur. Ægyptiis species quædam tunicæ erat, *calasiris* vocata, quæ ferme eodem pacto erat contexta, quo modo Magni Sacerdotis tunicam elaboratam fuisse diximus. Vestis hæc extraordinarii erat pretii: Democritus Ephesius illam Persis tribuit, quamvis Pollux, Svidas, & Scholiastes Aristophanis testentur eam Ægyptiorum propriam fuisse. Vide Democr. Ephes. l. 1. de Ephesi phano, & alios apud Brisson. de Regno Persar. lib. 2. Vestis hæc stricta erat textura, quare fortior, & levior; atque plurimis aureis variegata granis, quæ intus in medium cum purpureis filis adnectebantur. Sponsæ tunica his ornamentis aureis esse poterat insignita, sed tunica Aaronis lævis erat usquequaque, & forsitan ipsi lapides Ephod, & pectoralis aureis inserti palis, in duarum vestium istarum textura assutis. In materia vero adeo obscura nihil ausim proferre.

Hæ tunicæ erant contextæ nulla sutura. Scriptura non loquitur hic de tunicæ apertura, qua caput exeri posset: sed Josephus Antiquit. lib. 2. cap. 8. ait, unam tantum fuisse in superiori parte, atque super humeros ligari quibusdam amentis consuevisse, quæ fimbriæ in posteriori, anteriorique parte erant adnexa.

Tunica erat longior vestis, quæ immediate carni superimponebatur, uti subucula: quare S. Hieronymus ad Fabiolam Summi Pontificis tunicam lineæ vesti admodum strictæ, qua milites utebantur, & *camisia*

1 Κοσύμβωτος; at κοσύμβος juxta Hesychium significat zonam more Ægyptiorum: Περίζωμα Αἰγυπτίων.
2 Κλοσωτον.
3 Munsterus, Vatablus, &c.
4 Junius, Pagninus, Montanus, Fagius &c.

misia appellabatur. Orientales primum subligaculis induuntur, inde superius tunica, quam subligaculis nequaquam claudunt. Tunicæ illorum variis sunt coloribus tum pro viris, cum pro mulieribus. Hominum tunicæ ultra genua minime descendunt, & manicæ ad cubitos usque pertingunt: Tunicæ vero mulierum longiores sunt, ac diversi coloris, atque sæpius acu phrygio elaboratæ. Credibile quoque est, apud Judæos ditiores, honestioresque viros detulisse discolores tunicas, auroque exornatas. Tunicæ Josephi Genes. 37. 3. Thamar 2. Reg. 13. 19. ac Sponsæ Psalm. 44. 15. perspicua hujus rei sunt argumenta. Sed vulgo ipsorum tunicæ e lino simplici erant, non secus ac Ægyptiorum, Phœnicumque.

Quamquam tunicæ communiter erant e lino, poterant nihilominus esse quandoque etiam ex lana, vel gossypio. Braunius testatur, aliquando ex Indiis afferri, quæ sunt gossypinæ, ac e pluribus liciis textoris opera absque ulla sutura confectæ. Esse quidem potest plerasque tunicarum illarum, quæ acu pictæ erant, de quibus Scriptura, & profani loquuntur, laneas etiam fuisse; quia plerumque Hebræi nihil cum lino immiscebant, neque cum gossypio, nisi forte in quibusdam Sacerdotum vestibus, ac in Tabernaculi velo, ubi gossypium discolori lanæ erat commixtum: quæ erat veluti generalis regulæ exceptio: neque ulli umquam simile quidquam ferre fas erat. Tunica Domini Jesu simplex erat, & tota ex lana; illæ saltem, quæ ostenduntur, ex hac materia tantum confectæ sunt. Persarum Tunicæ purpureæ erant aliquando, ideoque laneæ. Vide Brissonium de Regno Persar. l. 2.

Apud Veteres plura fuisse Tunicarum genera invenimus. Aliæ quidem usque ad pugnum manus erant manicatæ; aliæ manicis omnino carebant, veluti ea, quæ *colobia* nuncupabatur; aliæ denique brevissimas habebant manicas, ita ut cubitum nequaquam excederent. Hujus generis erant Ægyptiorum Sacerdotum Tunicæ, uti ex tabulis Isidis liquet. Apud Romanos viris turpe erat tunicas cum longioribus manicis deferre [1], sed mos ille in Asia minime obtinuerat, ac apud Hebræos, quorum tunicæ oblongæ erant, & bene manicatæ, præsertim in ceremoniis, ac in templo. Vide vers. 11. & seq. hujus capitis.

CIDARIM.] Scriptura utitur semper voce *miznepheth* מצנפת cum Summi Sacerdotis mitram appellat; voce vero *migbaoth* מגבעות cum simplicium Sacerdotum pileos describit; sed Rabbini contendunt, duabus his vocibus unum, idemque significari; pileos tum Summi Sacerdotis, cum aliorum similes fuisse, ex telæ vitta sexdecim ulnarum capiti obvoluta cassidis instar, uti refert Maimonides, & vox *migbaoth* innuit.

Josephus pileum Sacerdotum ita describit Antiq. l. 3. cap. 8. „ Constat ille ex linea tela pluribus „ mæandris obvoluta, complicata, & assuta, ita ut „ speciem vittæ crassioris exhiberet: super hunc pi„ leum tela adest, quæ totum involvit, ac ad fron„ tem usque descendit, ut futurarum deformitas „ abscondatur. Sanctus Hieronymus vero ad Fabiolam cidaris descriptionem tradit, quæ plurimum a Rabbinica, & Josephi descriptione recedit. Pileum enim Sacerdotum rotundum fuisse ait, illique simillimum, qui Ulyssi tribui consueverat, perinde ac sphera in duos hemicyclos bifariam secaretur, & horum alterutro pro pileo uteremur. *Tertiam partem a fronte inopertam relinquebat; atque ita in occipitio vitta constrictum erat, ut non facile laberetur ex capite.* E tenuissimo lino confectum erat, ac tela affabre superimposita pilei suturæ omnes celabantur.

Ex his omnibus satis liquet, non exploratam esse nobis Sacerdotalis pilei formam. Rabbini nobis illum exhibent, veluti pileum turbinatum: Josephus, veluti crassiorem vittam e vitta multiplici circumvolutam, assutamque, & tela obductam, quæ suturas abscondit; & S. Hieronymus, veluti rotundum pileum, qui tela superimposita suturas apparere prohibeat. Refert Scriptura [2], Moysem ligasse, vel nexisse Sacerdotibus pileos in ipsorum consecrationis solemnitate; ex quo licet conjicere, pileos amento obligatos fuisse, quemadmodum in Orientalium more positum erat mitras, ac tiaras ligare. Verum quemadmodum gutturi subnectebantur quidam, alii vero vitta vinciebantur, quæ a fronte in occipitium circumligabatur: ita non adeo facile est constituere, uter ex his nectendi modis hic designetur. Cassidis figura, quam Sacerdotum pileis fuisse constat, impellere potest ut credamus, quod gutturi subnecterentur, veluti Phrygum pilei. Juven. Sat. 6.

Et Phrygia vestitur bucca tiara;

videlicet, juxta veterem Juvenalis Interpretem: *tiara est Sacerdotum Cassis, quæ sub mento ligabatur.* In Romanis numismatibus videmus pileos, qui libertatem significant, cum amentis, quæ gutturi adnectebantur. Lyranus, & Tostatus arbitrati sunt, Sacerdotum pileos sub mento vinctos fuisse: sed S. Hieronymus ait in occipite fuisse adnexos, quod probabilius videtur. Græci *mitram* appellabant, & Latini vittam amentum illud, quod Sacerdotum capiti circumligando inserviebat, cum sacris operabantur. Amentum hoc in occipitio nectebatur.

Sacerdotes Ægyptii [3], lineos pileos deferebant, teste Herod. l. 2. c. 36. & 37. illis cassidibus similes, quæ caput totum, ac tempora operiebant. Adnectebantur illæ vitta quadam, quæ caput circumambiebat, ac desinebat in nodum. Tales fuisse reor simplicium Hebraicorum Sacerdotum pileos, quos, vel nullos, vel saltem perbreves capillos gestasse ostendimus ad Levit. 10. 6. Ezechiel. 29. 27. *Coronam* appellat amentum, quod tiaras illorum nectebat: *Corona tua circumligata sit tibi*. Illorum pileus e lino erat, & cassidis formam referebat. Hæc omnia e Scripturis patent.

Verisimile est temporibus Josephi, Sacerdotum pileos, & subligacula textoris opera non amplius fuisse elaborata, nam de utrisque ille differens refert utraque assuta fuisse. Ex ipsius textu satis patet, ipsum nequaquam intellexisse sacerdotum mitras fuisse, veluti turbinatos Turcarum pileos; & illas extrinsecus simplicium pileorum, vel cassidum sine plumarum ornatu, speciem præ se tulisse.

Quoad summum Sacerdotem, Doctores Judæi illius mitram parum absimilem fuisse ajunt a simplicium Sacerdotum pileo. Discrimen porro in eo positum est quod summi Sacerdotis pileus planior est, magisque ad turbinati pilei formam accedit; dum aliorum pileus Sacerdotum magis assurgit in verticem.

Josephus Antiq. l. 2. c. 8. tiaræ summi Pontificis descriptionem exhibet, quæ nullam ferme habet similitudinem cum iis, quæ, vel Rabbini asserunt, vel Moyses hic innuit: „ Hæc pileus est, inquit, „ coloris hyacinthini, qui superimponitur alteri pi„ leo, quem superius descripsimus. Tegit occiput, „ ac duo tempora, atque triplici aurea corona est „ circumdatus, ubi parvi adsunt calices floris hyo„ scyami. Hæc florum corolla in anteriori parte „ tiaræ est interrupta, ubi adest aurea lamina Dei „ nomine inscripta. Non ambigo, quin Summi Sacerdotis pileus admodum absimilis fuerit ab aliis reliquorum Sacerdotum. Hi linei tantum erant, ille vero gossypinus, vel byssinus. Diversis vocibus Moyses

1 Vide Gellium l. 6. c. 10. & l. 7. c. 12.

2 Exod. 29. 9. & Levitic. 8. 13. *Cinxit balteis, imposuitque mitras.* Hebraice: *cinxit balteis, & circumposuit mitras.*

3 Vide Tabulam Isiacam Pignorii.

ſes utitur ad pileos hos ſignificandos. In Iſaia [1] videmus, Reges caput ſuum adoperiiſſe ornatu quodam, qui nomine eodem nuncupabatur ac magni Pontificis [2] tiara, vel nomine ſaltem, quod ex eadem origine emanat: Et ſi huc quaſdam conjecturas liceat afferre, dixerim ſummi Sacerdotis pileum ſimilem fuiſſe rectis illis tiaris [3], quas Perſidis Reges geſtabant, neque præterea in ipſorum imperio fas ulli erat deferre. Pleraque etiam Ægyptiorum Numina rectis, & elevatis tiaris ornabantur, & plures Interpretes quoque in operibus ſuis ſimili redimitum mitra Summum Sacerdotem exhibuere.

Sacerdotes Domini adſtabant in Templo capite ſemper cooperto; nec illis integrum erat, tiaram deponere, dum ſacro munere fungerentur. Caput aperire illiberale, ac inofficioſum erat apud Orientales, quemadmodum apud nos illiberalitatis, ac inurbanitatis eſſet nota caput non aperire. Paraphraſtes Chaldæus vertit plerumque, *peccare capite adoperto*. (Num. 15. 30.) vel, *incedere capite adoperto* (Exod. 14. 8.) cum Hebraicus textus ait; peccare audacter, vel manu elata. Antequam Æneas in Italiam appelleret, ſacra capite denudato peragebantur. Ille huc Phrygum morem capite obvoluto ſacrificandi [4], devexit. Templi Herculei Gaditani Sacerdotes, dum ſacris navarent operam, lineo pileo caput obtegebant: Silius Italius l. 3.

Et Peluſiaco præfulget ſtamine vertex.

Balteum.] Joſephus ita Balteum deſcribit, Antiq. l. 3. c. 8. „ Sacerdos balteum deferebat ad pectus, „ paullo infra brachium. Latus erat quatuor digitis, „ textura laxa, & veluti ſerpentis pellis excavata. „ Coccineo, purpureo, & hyacinthino filo plures „ ibi imagines erant delineatæ, atque zona hæc bis „ corpus ambiebat; atque ante pectus in nodum in- „ voluta ad pedes uſque fluebat, ut Sacerdotem ma- „ gis populo venerabilem redderet, cum ſacris mi- „ nime operaretur; cum enim operabatur, zonam „ hanc ſuper lævum humerum rejiciebat, ut libe- „ rius munere ſuo fungeretur. Ex hac Joſephi deſcriptione Sacerdotum baltei illis videntur perſimiles, de quibus loquuntur veteres; quibuſque pro crumena utebantur, ubi aurum, argentumque reconderent. His balteis Rabbini tribuunt duos, & triginta longitudinis cubitos, vel ulnas, tres vero digitos latitudinis. Summi Sacerdotis Balteus auro inſignitus erat, dum aliorum Sacerdotum baltei erant e lino dumtaxat, & lana diſcolori ſimul contexti. Braunius l. 2. c. 2. art. 4. de veſtitu Sacerd. Hebr. contendit, illum ab aliis Sacerdotum aliorum nequaquam fuiſſe diſſimilem. Rabbini quidam apud Selden. de Syned. l. 3. c. 11. art. 3. docent, Sacerdotes neque in templo ipſo potuiſſe balteum deferre, niſi tunc actu miniſterio ſuo fungerentur, atque illud propter legem, qua cautum eſt, ne quis veſtes e lino, & lana contextas gerat; Levit. 19. 19. Deut. 22. 11. *Non indueris veſtimento, quod ex lana, linoque contextum eſt*. Irridendum acumen! Summus Sacerdos deferebat balteum, quo interiorem tunicam præcingebat, qui penitus aliis cæterorum Sacerdotum balteis ſimilis erat; præter illum vero hyacinthinam veſtem alio cingebat balteo, qui *Ephod* ſimilis erat, & partem illius conſtituebat. Hebraice vocatur *cheſcheb ephudat*. Vide Leviticum 8. 7.

℣. 6. Superhumerale.] Hoc idem eſt ac Ephod, de quo locuti ſumus Exod. 25. 7.

A ℣. 7. Duas oras habebit junctas in utroque latere.] Hebraicus textus [5] ita vertitur ad litteram: *Habebit duos humeros ſimul junctos ad duas extremitates, ac jungetur*. Plerique Interpretum verſiculum hunc explicant, dicentes ephod Summi Sacerdotis humeris impoſitum ibi adnecti conſueviſſe, atque in ſingulis aperturæ partibus quæ collum circumplectebatur, rimam fuiſſe, ut facilius caput inſeri poſſet, quæ ambæ ex ſe ipſis ſe detinebant cum poſitum fuiſſet ephod; vel potius eas duos ſardii detinebant, de quibus inferius loquemur, & qui fibularum loco erant, ſi Joſepho fides Antiq. l. 3. c. 8.

℣. 8. Ipsa quoque textura, et cuncta operis varietas.] Textus hic ſatis perſpicuus eſt; ſed Hebraicus [6] admodum differt: *Omne opus, &*
B *textura ephod* (vel potius balteus Ephod) *Summi Sacerdotis erit ex eodem*, ſcilicet ex eadem textura, ac ephod, neque erit aſſutum, vel adnexum alibi. Cingulæ ephod non erant ipſi adnexæ ad humeros, neque textura diſſimili. Clericus credit, Textum hunc ſignificare, quod poſterior pars Rationalis eſſet ex eodem opere, & textura, ac anterior, quæ deſcribitur ℣. 6. & ephod ſimpliciter appellatur. Rabbini aſſerunt ephod habuiſſe poſt tergum pendentes manicas valde oblongas. Vide Outramum de Sacrific. l. 1. c. 5.

℣. 9. Sumesque duos lapides onichinos.] Septuaginta, & Philo habent ſmaragdos; Joſephus, & Aquila Sardios. S. Hieronymus Symmacho adhæſit, & Theodotioni, qui de onicibus intellexit,
C Hebraicus textus habet שׁהם *Schochem*. Ego autem proclivior ſum, ut credam ſmaragdos fuiſſe, uti diximus Geneſ. 11. 12. In his duobus lapillis inſculpta erant nomina duodecim Tribuum, ſex in qualibet parte.

℣. 11. Opere sculptoris, et coelatura gemmarii.] Hebraicus ad litteram [7]: *Opere ſculptoris lapidum pretioſorum, & cælatura annuli*.

Inclusos auro, atque circumdatos.] Invenitur in hoc loco Hebraica vox *miſchbeſoth* [8], de qua locuti ſumus ℣. 4. Veteres, recentioreſque Interpretes explicant de modo quodam committendi: Verum non liquet, utrum hi lapides commiſſi fuerint in pala ex auro ſolido, vel ſimpliciter in textura quadam e pluribus liciis aureis. Interpretes plerumque
D priorem ſenſum amplectuntur: ſed inde adducor, ut credam ipſos fortuito hoc aſſerere, quod ℣. 13. 14. & 25. hujus ejuſdem capitis vertunt hanc eamdem vocem pro *uncinulis*, & *fibulis*.

Verſ. 4. adniſi ſumus, ut oſtenderemus, Hebræum verbum *ſchabaz*, ex quo fluunt & *taſchebez*, & *miſchbezoth* ſignificare, e pluribus liciis texturam efficere. Conſtat profecto, nullum adeſſe locum, qui nos impellat, ut voces has intelligamus, perinde ac ſignificarent, pretioſos lapides committere. Itaque vertere hoc pacto ad litteram mallem ℣. 11. 13. 14. & 25. Inſculpes duos hoſce lapides, & inſcribes in illis nomina duodecim filiorum Iſrael. *Committes eos in textura e pluribus liciis ex auro*. (℣. 13.) *facies texturam hanc e filis aureis*. (℣. 14.) *Et inſe-*
E *res duas catenas aureas*, (25.) *in duabus extremitatibus*.

Apertura Ephod plerumque concipitur velut oblique facta, & in ſenſu penitus oppoſito ad aperturam tunicæ hyacinthinæ. Ephod aperiebatur, inquiunt, ab humero ad alium, ut Sacerdos magnus poſſet caput exerere; & quod apertum ſupererat in duo-

1 Iſai. 3. 22. צניף מלוכה בכף אלהיך
2 Vide Zach. 3. 5. & Ezech. 21. 26.
3 Xenoph. de Expedit. Cyri junior. l. 2. Vide Briſſonium l. 1. de Regno Perſarum.
4 Plutarchus quæſt. Græc. & Macrob. l. 3. Saturn. c. 6.
5 שתי כתפות חברות יהיה לו אל שתי קצותיו וחבר
6 וחשב אפדתו אשר עליו כמעשהו ממנו יהיה
7 מעשה חרש אבן פתוחי חתם
8 משבצות זהב תעשה אתם. 70. Περικεκυκλωμένους, καὶ συνεσφραγισμένους χρυσίῳ. Alius: Περικεκλωσμένους, καὶ συνεσφραγισμένους χρυσίῳ.

Pars aversa Pectoralis explicati.

1.2.3. etc. Hebrea nomina duodecim Tribuum Israelis juxta ordinem quem in Summi Pontificis Rationali tenebant. Scripta sunt hec nomina litteris Samaritanis Moysis etate usui receptis.

1 2 3 4 5 10 Uncię

PECTORALE seu RATIONALE IUDICII.

duobus colli lateribus vitta claudebatur, vel fibula. Fateor quidem hic neutrum Moysem innuere; verum hoc aliter fieri nequibat hoc posito, quod Ephod ea esset materia, ex qua vulgo describitur. Duo pretiosi lapides cooperiebant rimas super humeros. Sed Ephod omnino alia præditum fuisse forma reor.

Septuaginta, Josephus, & S. Hieronymus intellexere duos pretiosos lapides cum auro, in quo erant commissi, fuisse speciem quamdam fibulæ, quæ inserviebat aperturæ claudendæ, de qua modo locuti sumus. Græci præterea ajunt, fibulam hanc aspidis [1] forma fuisse elaboratam, qui alterum ex hujus aperturæ lateribus mordebat. Sed Hebraicus textus ne verbum quidem habet, quod huic faveat explicationi; & in reliquis locis omnibus ubi innuere vult, lapides committere, vel annulos ponere, fibulas, uncinulos, numquam utitur verbo *schabaz*, & perspicue loquitur adeo, ut nullam difficultatem relinquat.

℣. 12. MEMORIALE FILIIS ISRAEL.] Intelligi potest in hoc sensu: ut Deus, vel Summus Sacerdos reminiscatur filiorum Israel: Hoc signum erat, quod ad Dei memoriam populum ipsius revocabat. Vide ℣. 29. & Levit. 2. 2.

℣. 13. FACIES ET UNCINOS EX AURO.] Hebraice *mischbesoth*, Septuaginta *fibulas aureas*, quæ formam habebant, seu morsum aspidis imitabantur. Interpretes quidam vertunt Hebraicum textum, palas, quibus pretiosi lapides committuntur. Vide quæ modo in ℣. 11. dicta sunt.

℣. 14. ET DUAS CATENULAS .... SIBI INVICEM COHÆRENTES.] Hebræus [2] ad litteram: *Facies duas catenulas ex auro purissimo, eas facies terminantes* (vel terminatas) *opere retorto* (vel opere funium,) *& super texturam pones catenulas*. Maximum negotium Interpretibus facessit vox *migbaloth*, quam nos vertimus *terminatas*, vel *terminantes*, perinde ac catenulæ hæ definita esse deberent longitudine. Syriaca versio transfert: *Facies eas duplices*, vel *duplicatas*, perinde ac Hebraice legisset *micphaloth* מכפלות, pro *migbaloth*; quod sensum adfert meliorem. Verum mallem legere *makbiloth* [3], facies adhærentes, & sibi invicem connexas, vel potius annulos mutuo sibi connexos. Probabile videtur, Vulgatæ authorem hoc pacto legisse. Vox hæc libri hujus capite 26. 4. occurrit in sensu eodem, in quo hic accipimus. Septuaginta [4] vertunt: *Facies eas floribus immixtas*, quod ab Hebraico textu longius adhuc recedit. Catenulæ porro hæ ex altera extremitatum suarum texturæ illi adhærebant, in qua duo onyces erant inserti.

℣. 16. QUADRANGULUM ERIT, ET DUPLEX.] Hic pannus erat quadratus, decem latus unciis, vel semicubito [5], cui adnexi erant duodecim lapides, in quatuor ordinibus, quorum quisque tres lapides complectebatur. Unicuique ex his lapillis insculptum erat nomen unius e duodecim filiis Jacob, juxta ipsorum nativitatis ordinem. Vocatur autem *rationale judicii*, vel quod judicium, ac Domini voluntatem Summo Sacerdoti detegeret; vel quod is illud in Judicis notam deferret, neque in majoris momenti causis judicium proferret sine rationali. Duplex erat, scilicet textura duplici, & crassa, vel e duobus pannis alio super alium complicatis compositum, veluti in sacculi speciem, in quo juxta Rabbinos *Urim*, & *Thummim* continebantur,

℣. 17. PONES IN EO QUATUOR ORDINES LAPIDUM.] Veri omnis species adest, Interpretes temere, ac fortuito vertisse plerosque eos lapides, qui hic a Moyse recensentur. In versionibus suis parum adeo constantes sunt, eorumque argumenta adeo futilia, ac infirma, ut merito eorum nulla possit haberi ratio.

Generatim asseri potest, Moysem in rationalis ornatum usum fuisse lapillis dumtaxat, qui temporibus illius cogniti fuerint, neque ullum ex iis admittendum esse, qui post Moysem tantum adinventi fuere. II. Lapides hos in Ægypto solum, ac in Arabia quæsitos fuisse, ac in finitimis regionibus, atque ideo a rationali omnes eos lapides, qui in terris exoticis, & cum quibus nullum habuerint Hebræi negotium, reperiuntur, esse rejiciendos. III. Ad lapidum horum naturam detegendam, non esse abs re ad nominis ethymologiam, ac grammaticalem significationem confugere. Hebræi plerumque rebus nomina tribuunt, quæ ipsarum naturam, & qualitates significant; confugere quoque possumus ad eas linguas, quæ aliquam habent cum Hebraica similitudinem, & quæ plures ex originibus illius conservarunt. Nequaquam hic diversas Interpretum sententias simul collectas in medium proferam; Ludovici de Dieu ac Braunii præcipue vestigia sequar, qui diligenter, ac data opera materiam hanc sunt persecuti.

Neque immorabor, ut Interpretum, Rabbinorumque sententias afferam, quoad modum, quo lapides hi fuerunt insculpti, vel ordinem, quo Tribus fuerunt dispositæ. Moyses ait lapides insculptos fuisse *opere sculptoris*, ac Tribus positas fuisse *secundum nomina earum*; vel: ut ait loquens de gemmis, quæ erant super humeros Summi Sacerdotis, juxta ordinem nativitatis filiorum Israel. Hæc autem certo scimus.

SARDIUS [6], in quo nomen erat Ruben, lapis est qui invenitur in corde silicis. Dicitur nomen suum desumpsisse a Sardibus, urbe Joniæ in Asia Minori; ubi primum inventus fuit. Meliores Sardii vero carnis colore imbuti sunt, nequaquam pellucido. Hebraicum *odem* rubrum significat, coccineum, vel micans, & lucens. Braunius arbitratur, *adamantem* significari, atque *odem*, vel *adam* efficere potuisse *adamas*: sed demum pro sardio stat; & putat *odem* esse Sardium, quem Plinius demium appellat hist. nat. l. 37. cap. 7.

TOPAZIUS [7].] Nomen suum desumpsit ab insula Topazio in mari Erythræo. Moyses lapidi huic Simeonis nomen insculpsit. Plinius ait, Regem Iubam primo gemmam hanc in insula memorata invenisse, Topazius orientalis diaphana est, atque aureo vere colore prædita, cum summæ est perfectionis. Sed veterum Topazii certe virides erant, uti Plinius ostendit l. 38. c. 8. & omnes cum eo Lapidarii. Iob [8] loquitur de *pidath Casch* scilicet de Topazio Arabiæ, vel Æthiopiæ. Plinius etiam l. 37. c. 8. meminit Topazii insulæ *Chitis* in rubro mari.

SMARAGDUS [9].] Smaragdo Levi nomen insculptum est. Ludovicus de Dieu arbitratur, Hebraicam vocem

---

1 Ἀσπιδίσκας. *Aspidiscas*. Braunius hoc deducit ab ἀσπίς, & vertit duas parmulas; arbitratur quidem hoc in loco aspidum figuras perferri minime potuisse; verum duo inserti lapides cum parva parma aliquam habebant similitudinem.

2 ושתי שרשרת זהב טהור מגבלות תעשה אתם מעשה עבות ונתתה את שרשרות העבתות אל המשבצות

3 מקבלות a קבל. *Continere, suscipere*: Librarii posuerunt ו pro ק: litteræ ejusdem organi facilius invicem commutantur.

4 Καταμεμιγμένα ἐν ἀνθέσιν ἔργον πλοκῆς.

5 Heb. זרת, videlicet חצי אמה dimidium cubiti, Ezech. 43. 13. 17.

6 אדם, Odem. Sardius. Ita 70. Vulg. Joseph. Epiphan, &c.

7 פטדה. Pitdath, Topasius. Ita 70. Joseph. Hieron. Interpretes fere omnes.

8 Job c. 28. 19. Topazius de Æthiopia.

9 ברקת. *Baraket*, Smaragdus. Ita 70. Joseph. Hieron. & plerique recentiorum.

cem *baraket* potius significare carbunculum: sed simplicibus conjecturis adductus, nollet aliquid in communibus versionibus immutare. Vox *baraket*, quæ significat nitorem, vel fulgorem syderis, impellere posset, ut crederemus hic agi de lapide, qui *ceraunia* vocatur, *astroites*, vel *iris*; cujus plures species Plinius enumerat. Hic in Caramania invenitur, ac in rubri maris Insula; ejusque fulgor ab astris nomen deduxit [1]. Quoad smaragdum, hic præ cæteris maxime est viridis, & aspectu perjucundus, atque ex materia ad summum pura, sed minus solida, quam hyacinthus, sapphirus, & amethystus. Aliqui tamen duri adeo reperiuntur, ut sculpi nequeant; hi vero e Tartaria sunt, atque Ægypto. Nonnulli duodecim Smaragdi recensent genera. Hebraicum *baracheth*, quod juxta etymon suum radios emittere, micare significat, smaragdo ex æquo convenit, qui maximum fulgorem emittit. Smaragdi nomen fluere quidem posset a *barachet* immutata b, in m, & t, in d, atque addita littera s initio cum adspiratione.

℣. 18. CARBUNCULUS [2].] Quartus lapis erat carbunculus, cui nomen Juda erat insculptum. Hæc gemma erat veluti magnus pyropus, vel Garamanticus, colore rubro nigrescente, ac bovis sanguinem referente. Emittit hæc radios, qui noctu etiam inter tenebras emicant, & qui magis, quam pyropi radii scintillant. Braunius, post Boetium e Boot, observat anthracem, vel *carbunculum* veterum nihil aliud fuisse, quam pyropum.

SAPPHIRUS [3].] Quintus lapis in Vulgata *sapphirus*, in Hebræo *Saphir* dicitur. Huic nomen Dan erat inscriptum. Plerique Interpretum in hujus nominis significatione conveniunt; non conveniunt autem quoad lapidis hujus colorem. Quidquid hac in re certius est, hic ferme habes. Sapphirus coloris est cærulei valde rutilans, sine ulla coloris rubri immixtione. Plinius l. 37. c. 9. ait, quod *aureis punctulis collucet* 4, verum illi adversatur Matthiolus, cum asserit sapphiros omnes, quæ hodie extant, cæruleas esse, ac veluti adamantes perspicuas. Sapphiri in mares dividuntur, ac fœminas. Mas, quemadmodum perfectior, cærulei coloris pulchritudine præstat; fœmina albescit, nisi penitus candida est. E pluribus generibus inveniuntur.

JASPIS [5].] *Jaspis*, a Vulgata, & Septuaginta sextus lapis vocatur. Ii videntur sequi voluisse ordinem ab Ezechiele institutum 28. 13. ubi Jaspis sextus reperitur: verum hic est duodecimus. Hebraica vox *jahalom* vertitur adamas ab Interpretum plerisque; quorum versionem Ludovicus de Dieu commendat. Vox authographi a radice fluit, quæ significat contundere. Adamas super omnes pretiosos lapides fortissimus perhibetur; ille reliquos cædit lapides, ac a seipso cæditur. Fabularum numero adscribendum est, quidquid commenti sunt de hujus ad mallei ictus resistentia. Adamas sub ferro facillime frangitur. Adamas Indicus magnus est veluti nucula, atque in piri formam exurgens in apicem, & sex angulos in latere quovis præseferens. Adamas Arabicus priori decedit magnitudine; Uter horum autem in rationali adhibitus fuerit non satis liquet. Sexta gemma hæc Nephtali sexti filii Iacob nomine inscribebatur.

℣. 19. LIGURIUS [6].] Septimus Lapis a S. Hieronymo, & plerisque Interpretum *ligurius* vocatur; Hic nomen Gad præseferebat. Hic plane idem est ac *lincurius*, vel *lynx* lapis, qui efformari dicitur [7] e lyncis urina, quæ in micantem concrescit lapidem, simul ac lyncis corpore est egressa. Verum hoc omne fabulosum est, sicuti Plinius ipse fatetur. Lapis *ligurius* aliud est, ac *Lincurium* electri genus [8], quod in Liguria invenitur, quod plumas attrahit, & quod idcirco *geripluma* a Græcis vocatur, Πτερυγόφορον. S. Epiphanius de gemmis conjicit verum *ligurium* fuisse hyacinthi speciem, quia Moyses in hoc duodecim lapillorum numero hyacinthi non meminit. In eadem sententia versari videtur S. Hieronymus ad Fabiolam. Theophrastus, & Plinius describunt Ligurium, velut lapidem *carbunculo similem*, *& igneo colore fulgentem*. Adsunt Hyacinthi, quibus ille est color, & fulgor, & Hyacinthi pulchriores putantur.

ACHATES [9].] Lapis octavus *achates* a Vulgata dicitur, *schebo* Hebraice appellatur. Nomen hoc semel tantum in Biblia reperitur. Chaldæi Paraphrastes Onkelos, & Ionathan, verterunt *turkia*, cyanum, Italis *turchina*. Sed constat hoc nomine veteribus cyanum nequaquam fuisse cognitum; & ambigitur an tunc alio quopiam nomine cognitus fuerit. Syriaca versio translulit *carcedonium*, quæ carbunculi species est. Nos autem ab achate minime discedimus, qui plerumque rubri coloris est, & in quo natura studuisse videtur, ut varia quædam insculperet, quæ sæpius ibi intuemur. Creditur achatis nomen illi inditum, quia primum inventus fuerit in ora *Achatis* fluvii in *Sicilia*. Plin. l. 37. 10. Achates rationalis Summi Sacerdotis nomen Aser insculptum gerebat.

AMETHYSTUS [10].] Nonus lapis juxta Vulgatam est Amethystus: sed Onkelos, & Syriaca vertunt *een-egla*, vel *oculum vituli*, qui forte idem est ac ille, qui a Plinio *oculus Beli* vocatur l. 37. c. 10. *Beli oculus albicans pupillam pingit nigram, & medio aureo fulgore lucentem*, vel *oculus lupi* ibid. c. 10. *Lycophtalmus* (oculus Lupi) *quatuor est colorum, ex rutilo sanguinea: in medio nigrum candido cingitur*. Hebraica vox *Acalmah* ex origine fluit, quæ somnum significat. Plinius loquitur de lapide *eumece*, cui defertur facultas divina somnia tribuendi: *Eumeces in Bactris nascitur silici similis; & capiti supposita, visa nocturna oraculi modo redit*, l. 37. c. 7. Amethystus colore vini primum, mox vero violaceum præseferre videtur. Duriores ex Indiis, Armenia, Arabia, ac Æthiopia devehuntur. Occidentales etiam adsunt, sed molliores. Amethysti nomen e verbo græco oriri fertur, quod significat circumire, atque ex particula *a* privativa, quia illius hæc virtus esse perhibetur, quod doloribus capitis medelam afferat, ac vini vim præpediat, cum quis secum eam gemmam defert. Amethysto rationalis Issachar nomen erat insculptum.

℣. 20. CHRYSOLITUS [11].] Decimus lapis *tharsis* a Septuaginta, Vulgata, Aquila, & recentiorum non paucis. Huic lapidi erat inscriptum nomen Zabulon. Quemadmodum *tharsis* nonnumquam pro mari accipitur, Interpretes dixere lapidem hunc colore esse thalassino cæruleo. Hic quoque color est chrysoliti pellucidus, aureus, viridi immixtus, qui ignem veluti emittit. Chrysolitus perfectior ad viridem maris colorem accedit, vel jus ex compressis porri foliis eductum. Dicitur in insula Topazio fuisse adinventus. Septuaginta, & S. Hieronymus pro *Tharsis* verte-

1 Plinius l. 37. c. 9. 2 נפך. *Nophec*, carbunculus. Ita 70. Joseph. Epiphanius. 70; Ἄνθραξ.
3 ספיר. Sapphirus. Ita Interpretes antiqui & recentiores.
4 Ita Theophrast. & Epiphan. & Solin. c. 20. Boetius de Laet, &c. apud Braun. l. 2. c. 12. art. 10. de vestitu Sacerd. Heb.
5 יהלם. Jahalom, Jaspis. Ita 70. Vulg. Epiphan. &c.
6 לשם. Leschem. Ligurius. Ita 70. Joseph. Epiph. Hieron.
7 Theophr. de lapid. Aelian. de animal. l. 4. c. 17. Plin. 8. 38. & l. 37. 3.
8 Theophr. Plin. l. 37. c. 3. Strabo, 21.
9 Achates. Schebo, שבו
10 אחלמה. Achlamah, amethystus. Ita 60. Epiph. Hieron. Jun. &c.
11 תרשיש. Tharsis.

vertere carbunculum Ezech. 28. 13. Hebræi de *beryllo* explicant. Quemadmodum alibi constituimus Tharsis, urbem Tharsum in Cilicia significare, in ea regione tharsis lapidem inquirendum esse arbitramur. Opalum inveniri dicunt in Galatia, Ponto, Insula Cypri, ac in Thaso [1], forsitan *Tharsis*. Lapis hic carbunculi, purpuræ, amethysti, thalassini, ac smaragdi fulgorem imitatur.

ONYCHINUS. [2]] Onyx erat undecimus in rationali lapis. Septuaginta hic verterunt pro *beryllo*, & versiculo nono pro *sardio*. Onyx est achatis species opaca, coloris subalbescentis, & nigri. Colores ita distincti sunt, ut arte quadam appositi videantur. Onyx nomen est græcum, quod significat unguem. Hebræi *sohem* crystallum credunt. Paraphrastes Chaldæi beryllum, nos vero potius smaragdum. Huic lapidi Joseph nomen insculptum erat.

BERYLLUS [3].] Duodecimus hic Rationalis lapis. Hebraice *jaspe* vocatur, ac Beniamin nomen præferebat. Septuaginta, Josephus, Sanctus Epiphanius, & alii plures de onyce intelligunt: sed hebraica vox impulit recentiorum plerosque, ut de jaspide explicarent, qui lapis achati admodum est similis. Nequaquam pellucidus est, in quo differt a smaragdo, sed quoad colorem illi est simillimus. Plinius affert lib. 37. cap. 9. in Oriente pro amuleto hanc adhiberi jaspidis speciem, quæ imitatur smaragdum.

INCLUSI AURO ERUNT PER ORDINES SUOS.] Hebraica verba [4] ita possunt transferri: *Lapides in palis suis clausi erunt aurea textura stricta, solidaque e pluribus liciis*, vide ℣. 11.

Veteribus quædam ex auro tantum erat textura, sine ulla lanæ, vel lini immixtione. Serius inventum fuit, pannorum texturis argentum immiscere; ac Aureliani Imperatoris tempore videtur nondum in usum hunc argentum adhiberi consuevisse, ut Salmasius adnotat in Vopiscum: verum arbitror hoc de Romanis tantum esse intelligendum; nam Orientales, & Græci auro, argentoque in fila, ac folia diducto utebantur. Vide dicta ad cap. 39. 13. Vide etiam Cantic. 1. 11. Ezech. 16. 13. Habac. 2. 19. Sophon. 1. 11. Isai. 40. 19. Baruc. 5. 50. Eccles. 12. 16. & Iosephum Antiquit. lib. 1. 19. 7. Virgilius loquitur de veste tribus aureis liciis contexta: *auroque trilici*. Et Plinius lib. 33. 3. refert, quod *nebatur aurum, & texebatur lanæ modo, sed sine lana*. Et ex Verrio ostendit, Tarquinium Priscum triumphasse tunica penitus aurea indutum; additque se ævo suo Agrippinam Imperatoris Claudii conjugem vidisse, aureo pallio indutam, quin alia materia esset admixta.

Reor autem Sponsæ vestes, quas Psalmista [5] describit, esse potuisse omnino ex auro, uti quoque loci, ubi lapilli super humeros Summi Sacerdotis erant inserti, illique in illius Rationali. Plinius profecto decipitur, cum auri lanæ immiscendi in vestibus contexendis inventionem Regi Attalo tribuit: unde factum, ait ille, ut *Attalicæ* vestes vocarentur. Hunc texendi auri, pretiosæque lanæ simul modum videmus in Moyse, dum rationalis texturam describit.

℣. 22. FACIES IN RATIONALI CATENAS.] In quovis e quatuor rationalis angulis annulus aureus aderat, ac duo superiores annuli catenulam complectebantur, quæ in superiori parte Ephod adnectebatur in ea textura, ubi duo Sardii erant inserti.

℣. 26. FACIES ET DUOS ANNULOS AUREOS, QUOS PONES IN SUMMITATIBUS RATIONALIS.] Hebrai-
A cus textus palam ait, duos hosce annulos inferioris esse partis, qui duobus annulis Ephod respondebant, qui in posteriori erant parte, vel intus, vel super Ephod. Scilicet, hyacinthina aderat vitta, quæ per duos hos rationalis annulos discurrens duobus aliis annulis adnectebatur, qui erant in Ephod parte posteriori, & positi non extra, & super Ephod, sed subtus, vel intra, & e regione conjunctionis vittarum Ephod; scilicet e regione loci illius, ubi uncinuli detinent Ephod. Quod versiculis 27 & 28. explicatur.

℣. 28. ET STRINGATUR RATIONALE ANNULIS SUIS CUM ANNULIS SUPERHUMERALIS VITTA HYACINTHINA, UT MANEAT JUNCTURA FABREFACTA.] Textus hic satis est perspicuus; sed Hebraicus parum differt: ita vero ad litteram vertitur: *Et adnectetur Rationale annulis suis ad annulos Ephod cum vitta hyacinthina, ut sit super vittam Ephod*. Scilicet, ita ut vitta hæc in posteriori parte, & aureæ rationalis catenulæ in anteriori, fortiter adnectantur super vittas Ephod, quæ, uti ego concipio, a superiori pectoris parte pendebant, atque post Summi Sacerdotis tergum; ita ut *a se invicem rationale, & superhumerale nequeant separari*. Re quidem vera in Scriptura videmus rationale, & Ephod, & urim, & thummim frequentius aliud pro alio usurpari, quia numquam separabantur, & nomine Ephod hæc omnia plerumque intelligebantur. Vide 1. Reg. 30. 7. 23. 9. & 14. 3.

℣. 30. PONES IN RATIONALI IUDICII DOCTRINAM, ET VERITATEM.] Septuaginta [6]: *Pones declarationem, & veritatem*. Hebræus ad litteram [7]: *Pones in Rationali Urim, & Thummim*. Postremæ hæ voces duæ valde Interpretes exercuere. Eas ex hebraica origine deducendo vertere posses *micantia*, & *perfecta*; ita quoque Oleaster intellexisse videtur, cum Urim, & Thummim ad lapides Rationalis refert, perinde ac per anacephaleosim Moyses diceret: *Pones lapides, de quibus locutus sum in Rationali, & cura ut illi sint fulgidissimi, ac perfectissimi*. Alii credunt, lapides hos vocari fulgidos, perfectosque habita luminis ratione, quo Summi Sacerdotis mentem afflabant, ac voluntatis Dei, cujus adimplendæ vim, & potentiam tribuebant, & detegebant media. In sensu hoc eas voces accepisse Septuaginta videntur, cum vertunt *declarationem*, vel manifestationem, & *veritatem*; atque ea fortasse litteralis est duarum vocum significatio in lingua Ægyptiorum. Observari potest origo *Thummim* in hebraico *heemin*, *verum esse*; atque vestigia quædam inveniuntur in Græca voce *etymos*, vel *etetymos*, *verum*. Sanctus Hieronymus plane id ipsum animo agitabat, cum vertit *Judicium* pro *Thummim*; & innuere voluit veritatem judiciorum, & oraculorum rationalis.

Quoad Urim, & Thummim essentiam in diversa penitus Scriptores abiere. Veteres quidam [8], & recentiores non pauci [9], hæc nihil aliud esse contendunt, quam ipsos Rationalis lapillos, qui exteriori fulgore suo Summo Sacerdoti futura, arcanaque detegebant. Sententiæ hujus Josephus Antiquit. l. 3. cap. 8. princeps est author. Ait enim, Deum passim usum fuisse duodecim lapidibus rationalis, ut Israelitis victoriam prædiceret: nam antequam moverentur castra, inde lumen vividum adeo emicabat, ut populus cunctus agnosceret, Deum adesse, ac præsto esse, ut illis ferret opem. Addit quoque Sardium lapidem, qui in dextero Magni Sacerdotis humero

---

1 Plin. l. 27. c. 6.
2 שהם. *Sohem*. Ita 70. Josephus, Aqu. Hieron. Junius, Ludovicus de Dieu, Braunius &c.
3 ישפה. *Jaschpè*.
4 משבצים זהב יהיו במלאותם.
5 Psal. 44. 15. *In fimbriis aureis, circumamicta varietatibus*. Heb. ממשבצות זהב לבושה.
6 Τὴν δήλωσιν, καὶ τὴν ἀλήθειαν. Alii; Φωτισμοὺς, καὶ τελειότητας. Illuminationes, & perfectiones.
7 נתתה אל חשן המשפט את האורים ואת התמים.
8 Theodor. qu. 60. in Exod.
9 Lyranus, Tostatus, Lippomanus, Ribera &c.

mero fulgebat, talem emiſiſſe fulgorem, cum acceptabile populi ſacrificium eſſet Deo, ut id eminus liceret intelligere. Verum adjicit, quod ducenti jam fluxerant anni uſque ad diem illam, qua hiſtoriam ſuam exarabat, ex quo Sardius, ac rationalis lapides lumen hoc non amplius emittebant. Hæc porro ſententia, quæ minime diſtinguit Urim, & Thummim a lapidibus Rationalis, probari poteſt ex eo, quod nullam ipſorum Moyſes deſcriptionem tribuit; neque ulla in Scripturis extat vel figura, vel materia Urim, & Thummim; quod procul dubio minime contigiſſet, ſi aliquid fuiſſet diverſum a lapidibus, qui in Rationali erant inſerti.

Sanctus Epiphanius tract. de duodecim gemmis, & Svidas in voce ἐφὼδ credidere præter duodecim lapides adfuiſſe in Rationali adamantem miræ pulchritudinis, qui ſplendore ſuo magis, vel minus vehementi ſignificabat Iſraelitis rerum eventum, de quibus conſulebatur. Procopius, Arias Montanus, & alii quidam duos ſtatuunt lapides in rationali præter duodecim illos, de quibus loquitur Moyſes. S. Cyrillus in Expoſitione ſymboli videtur innuere manifeſtationem, & veritatem duobus lapidibus fuiſſe inſcriptas, vel in aurea lamina. Sanctus Auguſtinus quæſt. 117. in Exod. fabulis adnumerat, quidquid de his rationalis lapidibus enarratur additis numero duodecim, de quibus loquitur Moyſes, & de commentitio fulgore, qui Dei proderet voluntatem.

Veterum plerique [1], ac Recentiorum [2] crediderunt, duas haſce voces Urim, & Thummim in rationali inſcriptas fuiſſe: verum non conveniunt, quomodonam eſſent poſitæ. Aliqui volunt lamina aurea fuiſſe inſculptas, æque ac in fronte Summi Sacerdotis inſculptum erat *Sanctum Domino*. Philo l. 2. de Monarchia ait, nomina hæc acu picta fuiſſe inter lapillorum ordines. Alii ea conſtituunt in vittis rationali additis, unam quidem in ſuperiori parte, in inferiori alteram. Eugubinus poſt Rabbinum Salomonem arbitratur, nomen *Jehovah* aurea lamina inciſum, a Scriptura Urim, & Thummim vocari. Alii contendunt Urim, & Thummim ſignificare tantum virtutes animæ Summi Sacerdotis, qui doctrina, & perfectione præditus eſſe debebat. Duæ authographi voces vertuntur *Doctus*, & *Perfectus* libro primo Eſdræ 2. 63. *Donec ſurgeret Sacerdos doctus, atque perfectus*. Hebr. *Donec ſurgeret Sacerdos in Urim, & Thummim*: & author Eccleſiaſtici etiam ad Summum Pontificem eas refert, quia Aaronis elogium texens ait: *Stolam ſanctam auro, & hyacintho, & purpura, opus textile viri ſapientis judicio, & veritate præditi*. Sed textus Græcus ſimpliciter innuit illum indutum fuiſſe *rationali judicii, & notis veritatis*; Λογίῳ κρίσεως, δήλοις ἀληθείας. Cajetanus explicat de rationali ipſo, quod debebat eſſe *Urim*, ſcilicet luci expoſitum, ita ut lapides omnes in ſuo fulgore apparerent; & *Thummim*, ſcilicet in tota ſua perfectione, & in ordine, quem partes omnes inter ſe conſervare debebant.

Spencerus in ſua Diſſertatione de *Urim*, & *Thummim* credit, duas has voces ſignificare imagunculas aureas in rationali contentas, quod ſpecies erat peræ, vel ſacculi duplicis, & excavati. Hæ duæ figuræ de Sacerdotis collo pendentes, ac in imo rationali repoſitæ oracula proferebant. Ait quoque, Urim, & Thummim perſimiles fuiſſe Teraphim Chaldæorum, & Ægyptiorum; & Deum ſapienti quadam indulgentia concedere voluiſſe Judæis aliquid ſimile iis, quæ viderant in Ægypto, ut uſu ſancto, & licito ſanctificaret, quod impiiſſime, ac ſumma cum ſuperſtitione uſurpatum erat a populis alienigenis, ne conqueri Iſraelitæ poſſent, quod ipſis deeſſent oracula, quæ futura aperirent, cum finitimis ſuppeterent, ex quibus ſortes exciperent, & quæ conſulerent de iis omnibus, quæ contigiſſent.

Urim igitur, ut illi videtur, parvula erat ex auro imaguncula, cui plane figura humana erat, quam Summus Sacerdos in ſinu Rationalis deferebat, & quæ articulata voce Summi Sacerdotis interrogationibus reſpondebat. Supponit ille, uti dictum eſt, Urim idem eſſe, ac Teraphim, probatque ex quodam loco Abeneph allato a Kircherio, Theraphim, vel *Serapes* Ægyptiorum humana forma fuiſſe præditos, atque Urim quoque eamdem humanam habuiſſe formam concludit. Oſtendere deinde conatur, Teraphim, de quibus loquitur Scriptura poſt Moyſen, Ephod adhæſiſſe, atque ideo ſanctas fuiſſe imagines, & vera oracula reddidiſſe. Nec ambigit, quin Ephod, quod Gedeon fecit Jud. 8. 27. factum fuerit una cum Teraphim ſimilibus Cherubim Arcæ, ac in ſede, vel tentorio conſtitutum præter propter ſimili Tabernaculo Domini. Explicat ſimiliter id, quod fecit Micha Judic. 17. 5. atque contendit ipſum recto egiſſe conſilio, ac zelo cultus Domini, juxta Moyſis legem; quamquam zelus hic non ſatis bene fuerit illuminatus. Addit etiam Ephod, & Theraphim Michæ vera oracula reddidiſſe, quæ a Deo ipſo emanarint; quod ipſe probat ex eo oraculo, quod Levita præſtitit viris e Tribu Dan, Judicum 8. 5.

In eodem accipit ſenſu minas, quas Oſeas propheta [3] in Hebræum populum intentat, futurum ut diu relinqueretur ſine ſacrificio, ſine altari, ſine Ephod, & ſine Teraphim, & arbitratur Ephod, & Teraphim nihil aliud eſſe, quam Ephod Sacerdotale, ac Urim, & Thummim, quæ illi adhærebant. Obſervat, Septuaginta, Aquilam, & Theodotionem vertiſſe *Teraphim* in hoc Oſeæ loco cum eodem vocabulo, quod alibi in verſionibus eorum invenitur ad ſignificandum Urim Summi Sacerdotis [4]. Sanctus Hieronymus in hoc loco explicat *Teraphim* de quibuſdam *veſtium Sacerdotalium inſtrumentis*. Præterea animadvertit, Hebraicum *Teraphim*, quod idem eſt, ac *Seraphim* Chaldaicum, littera T in S immutata, quod in linguis his vulgatum eſt, idem ſignificare, ac Hebraicum *Urim*. Hoc enim proprie ſignificat flammam, ignis fulgorem, æque ac Seraphim. Sententiam ſuam Sancti Hieronymi authoritate confirmat, & Cedreni inter veteres, ac quorumdam Rabbinorum, ex recentioribus vero Cornelii a Lapide, & Ludovici de Dieu.

Animadverti quoque poteſt, Moyſen innuere Urim, & Thummim eſſe quid rationali additum; nam poſtquam locutus eſt de duodecim lapillis, qui erant in illo, ait: *Pones in rationali judicii Urim, & Thummim* &c. Philoni lib. 3. de vita Moyſis eadem fuiſſe videtur ſententia, ac Spencero; atque opinatur ſuper rationale duas adfuiſſe imagines, quæ manifeſtationem, & veritatem repræſentarent.

Clericus ait Urim, & Thummim eſſe nomina pretioſorum lapillorum, magnum Summi Sacerdotis torquem componentium, quæ ad pectus uſque dependebat. Thummim ſignificare poteſt uniones. Apud Arabes *theom*, & *thamnaton*, quæ multam habent cum Thummim ſimilitudinem, uniones ſignificant. Urim aliud aliquod lapillorum genus poterit ſignificare.

Conjecturæ huic de torque, ac imagunculis e Summi Sacerdotis collo pendentibus, anſam præbuere ea, quæ

---

1 Origen. homil. 9. in Exodum, Auguſt. quæſt. 117. in Exodum, Rodulph. libro ſexto in Levitic. Raban. Rupert.

2 Hugo Card. Hugo a S. Victore, Alcazar. Bellarm. l. 4. c. 3. de Pontific. Salian. & plures alii apud Cornel. a Lapide.

3 Oſeæ 3. 4. *Dies multos ſedebunt filii Iſrael ſine Lege, & ſine principe, & ſine ſacrificio, & ſine altari, & ſine ephod, & ſine teraphim.*

4 Δήλωσις alit. Δηλώσεις. Aqu. & Theod. Φωτισμοῖς.

quæ leguntur in profanis historiis de capite, vel præside Judicum Ægypti. Diodorus Siculus lib. 2. cap. 3. illum nobis exhibet ad collum veritatis imaginem deferentem, pretiosis insculptam lapidibus, & aurea catena pendentem. Præses ille numquam jus dicebat, nisi hoc ornatu insignitus. Ælianus var. hist. l. 34. cap. 14. loquens de præside eodem justitiæ Ægypti dicit, hunc fuisse semper venerabili ætate Sacerdotem, ac insigni probitate, aurea ornatum catena, cui adnexa erat imaguncula, veritas nuncupata, ac sapphiro insculpta. Ælian. variar. histor. lib. 34. cap. 14. Εἶχε δὲ καὶ ἄγαλμα περὶ τὸν αὔχενα ἐκ σαπφείρου λίθου, καὶ ἐκαλεῖτο ἄγαλμα ἀλήθεια.

Petrus a Valle Epistola 11. quam Memphi scripsit, se in ea regione cadaver opobalsamo illitum a multis sæculis conspexisse narrat, cui torques erat, qui ante pectus pendebat, ferme velut aurei velleris torques dependent. Ad torquis hujus extremitatem, ante Ægyptii stomachum aureum videbatur velut numisma, cui avis cujusdam species erat insculpta. Cadaver hoc aromate conditum plane erat cujuspiam supremi Judicis apud Ægyptios; & avis illa hieroglyphicum erat veritatis: vel saltem in torque hoc eumdem occupabat situm, ac in torque Præsidis Judicum veritatis imago. Phœnix Soli sacer erat, ac proinde lumen poterat significare. Verum Viator hic minime refert, quænam esset avis species e cadaveris illius collo dependens.

Utrum Ægyptii Hebræos fuerint imitati in ornatibus, quos primo suo Judici deferebant; an Moyses ornatum hunc, vel similem ab Ægyptiis deprompserit, inquirere nostra non interest; verum patet, sapphirum, quæ ante pectus justitiæ Præsidis in Ægypto pendebat, non mediocrem similitudinem habuisse cum rationali, ac lapidibus pretiosis, qui ibi de catenulis aureis pendebant a Summi Sacerdotis Ephod descendentibus.

Audaciæ sane notarer, si Urim, & Thummim formam vellem statuere; neque assentiri possem Spencero, qui ibi humanas figuras fuisse contendit: verum nonne asseri posset ænigmaticas has fuisse figuras, quæ mystice referrent veritatem, & perfectionem, quæ rationali junctæ erant, atque a lapidibus, quibus illud exornabatur, distinctæ?

Quoad modum, quo Deus voluntatem suam per Urim exprómeret; hæc quoque non mediocris est difficultas, quæ scriptores in diversa diduxit. Quidam asserunt, uti superius adnotatum est, ex fulgore lapidum rationalis conjici potuisse, quinam rei illius, de qua consulebatur, eventus esset futurus. Si obscuriores lapilli videbantur, malum aliquod portendebatur; si e contra insueto rutilabant fulgore, credebatur Deus, rem, de qua agebatur, probare. Alii arbitrantur, Deum enunciatis vocibus oracula præstitisse; atque cum aliqua de re rogatus minime responderet, tunc judicium iniri consuevisse, quod res nequaquam esset Domino accepta. Spencerus, & Rabbini [1] huic sententiæ subscribunt; eamque confirmare videtur Josephus Antiquit. l. 6. cap. 7. cum narrat, Sauli, qui per Achitob consuluerat Deum, an de Philistiim victoriam esset relaturus, Sacerdotem Summum retulisse, Deum nihil respondisse; ex quo silentio Saul intellexit, Deum contra populum suum esse indignatum.

Alii Judæi doctores docent, cum consulebatur Deus pro magni momenti negotiis, Sacerdotem pectorali indutum stetisse coram Arcam fœderis, ac cœlesti lumine afflatum intrinsecus, oculos ad pectoralis lapides demittere consuevisse, quæ elevebantur, varieque dispositæ responsum efficiebant, quod Summus Sacerdos posset legere; Exempli gratia, cum David consuluit Dominum, utrum in urbem Juda proficisci deberet; tres litteras confectas fuisse, quæ innuebant, *perge* [2]. Sed præter quam quod nullis sententia hæc suffulta est argumentis, scatet etiam innumeris difficultatibus, quibus frustra conantur occurrere, dicentes addita pectorali fuisse nomina *Abraham*, *Isaac*, & *Jacob*, & hæc alia *Shebetè Ischurom*, quæ significant Tribus Israel, ut supplerentur litteræ *theth*, *heth*, *tzade*, *Koph*, quæ in duodecim Patriarcharum nominibus minime inveniuntur: nam, his etiam positis, quinam Summus Sacerdos consultus has omnes litteras conjungere potuisset, ut verba componeret, quæ oraculum, quod exquirebatur, debebant efficere? Præstat igitur asserere, Deum voluntatem suam Summo Sacerdoti detexisse interiori illum perflans lumine, quo illum se afflaturum perpetuo miraculo receperat, quoties Ephod, ac rationali indutus ipsum consuluisset.

Deus per Urim, & Thummim voluntatem suam Hebræis prodidit, donec Tabernaculum substitit, & antequam Templum Jerusalem construeretur. Liquet ex historia Judicum, Saul, & David, hanc Dominum consulendi rationem iis temporibus vulgatam fuisse. Sed templo constructo, Deus passim Prophetas suscitavit in Israel, quos adibant Dei voluntatem agnituri in iis, quæ regimen, Religionemque respicerent, ac in privatorum quoque necessitatibus, quod usque ad Salomonici Templi excidium, a Nabuchodonosor illatum permansit. Hebræi asserunt, postquam ab ea captivitate reversi fuere, non extitisse deinceps inter Judæos prophetas a Deo suscitatos; neque amplius Urim, & Thummim fuisse consultum, sed aliud extraordinariæ revelationis extitisse genus, *filia vocis* appellatum, quod voce de cœlo emissa percipiebatur, quemadmodum in Domini nostri baptismate auditum fuit, Matth. 3. 17. *Hic est filius meus dilectus*. Addunt præterea Urim non fuisse amplius in secundo templo, atque humo conditum fuisse cum lapidibus rationalis a Josia, antequam moreretur. Ex lib. 1 Esdræ 2. 63. liquet, ipsos Sacerdotem expectasse, qui per Urim, & Thummim responderet; ac ex Macchabæis [3] patet, ipsos sperasse prophetam, qui eos edoceret, quid de profanati Altaris lapidibus esset faciendum: quod probat, tunc neque Urim fuisse, neque prophetam; sed illos spe nequaquam excidisse, quin aliquando essent habituri, atque ideo nequaquam omnino deletum putasse Urim, neque prophetiam penitus extinctam. Minime ambigitur, quin in secundo Templo, æque ac in primo Magnus Pontifex indutus fuerit Ephod, & rationali: sed voluit Deus Judæos præparare ad Messiæ vocem audiendam, diuturno hoc Prophetarum, & revelationum silentio, quod illius nativitatem antecessit.

GESTABIT JUDICIUM FILIORUM ISRAEL IN PECTORE SUO.] Videlicet: Gestabit Urim, & Thummim, quæ sunt notæ authoritatis Judicum in filios Israel. Vidimus supra, veritatis imaginem de collo præsidis Judicum in Ægypto pendentem symbolum fuisse ipsius qualitatis, ac potentiæ; observari quoque potest rationale quandoque *rationale judicii* appellari. Summi Judæorum Sacerdotes erant primi nationis Judices, uti alibi ostendimus. Vide Deut. 17. 9. Locus hic potest etiam isto pacto explicari. Sacerdos Magnus deferet ante pectus Rationale, quod illi erit monumentum, quo admonebitur justitiæ, quam exercere debet in filiis populi sui; atque reminiscetur, hoc illi munus esse, ipsorum egestatem Deo repræsentare, expiare crimina, illorumque patronum esse, ac mediatorem.

℣. 31. FACIES ET TUNICAM SUPERHUMERALIS.] Quæ præcingitur Ephod, super quam inducitur Ephod, quæ decoratur Ephod, quæ superimponitur Ephod

1 Gemar. Jerusal. Massechet. Joma. c. 7.

2 עלה *hain* de nomine Simeonis, *lamed* de nomine Levi, & *he* de nomine Juda.

3 Machab. 4. 45. 46. *Reposuerunt lapides in monte domus, in loco apto, quoadusque veniret Propheta, & responderet de eis.*

Ephod. *Tunica superhumeralis*, hæc omnia potest significare. Hebraica vox *mehil*, quæ istic *tunica* transfertur; plerumque vertitur pallium. Re quidem vera vestis hæc tunicæ superimponebatur. Septuaginta vertunt, *Tunicam talarem*. De Tunica sermo fuit vers. 4.

℣. 31. IN CUIUS MEDIO SUPRA ERIT CAPITIUM &c.] Vox *capitium* latine nequaquam significat id, quod caput cooperit; sed vestis hiatum, per quem caput, & collum emittitur; ita ut vestis hæc sinum; vel pectus involvat. *Capitium ab eo, quod capit pectus*, ait Varro de vita populi Romani, & lib. 4. de lingua Latina; & alibi de matronis Romanis locutus ait: *Pectore, & lacertis erant apertis, nec capitia habebant*. Sanctus Hieronymus vocem hanc in hebraici textus [1] sensum accepit, scilicet pro apertura ad caput exerendum. Eadem voce in eodem sensu utitur Job 30. 18. *Quasi capitio tunicæ succinxerunt me*. Josephus ait tunicam hanc nequaquam in latum ab humero ad alium apertam fuisse, sed secundum longitudinem, atque sectam fuisse usque ad pectus. Ait etiam fimbriam additam fuisse, atque assutam, ut suturæ deformitas celaretur.

Sed e contra ex Moyse videtur, aperturam rotundam fuisse, ac forti, solidaque textura circumdatam, quæ plane erat ex panno eodem. Apertura hæc lata esse debebat; neque in veteribus tunicis aperturam ullam videmus, quæ ante pectus descenderet. In Alemannia, ac aliis pluribus locis ejusdem formæ sunt Sacerdotum albæ, & superpellicea, in quibus alia nulla apertura est, quam qua caput exeritur. Vestis, de qua hic loquitur Moyses, nequaquam manicata fuisse videtur, aperta plane erat in lateribus usque ad renes, & illac brachia emittebantur, quæ interioris tunicæ manicis erant induta. Superior tunica, vel pallium Summo Sacerdoti peculiaris erat: inferiores vero Sacerdotes lino tantum erant induti, æque ac Sacerdotes Ægyptii. Hi vero Sacerdotibus suis lanearum vestium interdixerant usum, quadam vana superstitione lanam impuram esse arbitrati.

SICUT FIERI SOLET IN EXTREMIS VESTIUM PARTIBUS.] Hoc vero intelligi nequit de illis ornatibus, quibus inferiores vestium oræ prætexebantur [2]; sed de illis, quibus collum decorabatur. In tabulis Isidis plures figuras videmus, cum satis lato collari virgulis quibusdam, aliisque discoloribus ornamentis insignito.

Hebraicus hujus loci textus [3] habet: *thoracis forma*; vel potius, *veluti apertura thoracis*. Ægyptii, Phœnices, & Persæ, & nonnulli veteres Trojani belli Heroes gerebant thoraces quosdam, qui neque ferrei erant, neque ænei, quemadmodum qui apud reliquos populos videntur, sed linei [4], qui aceto excoquebantur, uti fertur, ut nequaquam essent pervii. Interpretes quidam credunt, thoracem, quo indutus erat Saul in prœlio Gelboe, & quem princeps hic gladio transfodere non poterat, id genus fuisse, 2. Reg. 1. 9. *Terrent me angustiæ*, &c. Hebraice: *Tenet me Schabaz, seu tunica stricta*. Plutarchus observat Alexandri Magni loricam e multiplici tela confectam fuisse. Hæc omnia facile innuere possunt, quinam esset hic vestis ornatus, de quo loquitur Moyses, & quem ipse ait, simile fuisse lineorum thoracum ornamento. Hoc autem ad collum tunicæ minime assutum erat, ut vult Iosephus, sed contextum, atque ex eadem tela, ac vestis. Hoc autem apparet ex versiculo trigesimo primo: *Ora textilis*; vel juxta Hebraicum Textum: *opere textoris*.

B Artifices, quos Scriptura vocat ארג *oreg textores*, telas, vel pannos unius coloris efficiebant; ac admodum vero simile videtur, vestes, ac Sacerdotum tunicas, non solum unius coloris fuisse; verum etiam inconsutiles.

Sartores, sarcinatoresque [5] olim raro inveniebantur, & raro vestes fiebant sectæ, & assutæ, uti hodie assuescimus; & critici nonnulli adlaborarunt, quò antiquitus neque apud Græcos, neque apud Romanos fuisse, probarent. Tunica plerumque sine futura erat, atque inconsutilis; & pallium erat pannus quadrata forma, sine ulla alia manufactura, atque vulgo humero adnectebatur fibula. Opifices, qui has texebant vestes, nequaquam sedentes, veluti hodierna die textores adlaborabant, sed stantes; & cum opus perficiebant, cujus plura essent latera, veluti tunicam, vel rotundam vestem, textrinum suum circumibant. Hoc autem innuere vult Virgilius Æneid. 7.

Arguto tenuens percurrens pectine telas.

Homerus quoque similiter loquitur Odyss. E. Herodotus l. 2. cap. 35. Ægyptios telas, ac pannos, contra quam alii consueverint, a superiori parte ad inferiorem, texere solitos fuisse notat; videlicet, cum stamen tensum fuisset a superiori parte ad inferiorem, subtegmine inferiorem partem replere incipiebant sursum ascendendo, cum in aliis regionibus superior pars repleri incipit, ac deorsum descenditur. Theophylactus ait in Palæstina suis quoque temporibus hoc in more fuisse positum; & Braunius inconsutilem Jesu Christi vestem hoc pacto textam fuisse arbitratur. Joan. 19. 23. *Erat autem tunica inconsutilis, desuper contexta per totum.*

℣. 33. DEORSUM VERO AD PEDES, QUASI MALA PUNICA FACIES EX HYACINTHO.] Septuaginta, & Latina quædam exemplaria hic addunt *de bysso retorta*, quod neque in authographo, neque in versionibus adest. Inferior pars tunicæ hyacinthinæ, malogranatis, & aureis tintinnabulis ex æquo interpositis erat ornata. Malogranata erant e lana hyacinthina, purpurea, & coccinea. Rabbini addunt præterea illa ovi magnitudinem prætulisse. Verum si hanc eorum admiseris magnitudinem, & huic consentaneam tintinnabulorum, parvum eorum sane fuisse numerum decet, ni latitudinis nimiæ vestem fuisse dicas. Philo lib. 2. de Monarch. præter malogranata, & tintinnabula ait in inferiori fimbria adfuisse etiam flores, qui terram repræsentabant, quemadmodum malogranata aquam referebant, & tintinnabula universi harmoniam.

℣. 35. UT AUDIATUR SONUS, QUANDO INGREDITUR.] Septuaginta [6] innuere voluisse videntur, vocem Aaronis auditum iri; vel potius tintinnabulorum sonum ab Aarone ipso auditum iri, cum ingredietur in Sanctuarium: at naturalior sensus Textus esse videtur, Aaronem delaturum hæc tintinnabula, ut populum admoneat; sicuti Author Ecclesiastici intellexit: *In memoria filiis gentis suæ*. Eccles. 45. ; vel secundum Tostatum, hæc tintinnabula populum admonitura, Sacerdotem ingredi in Sanctuarium, quemadmodum in Principum ædibus ingrediendi facultatem exposci pulsando innuitur. Ferunt [7], Persarum Regibus vestium ima, veluti Hebraici Pontificis, malogranatis, atque aureis tintinnabulis exornata fuisse. Ex historia Judith patet, neminem ausisse Holophernis cubiculum pulsando ingredi: *Nullus enim audebat cubiculum virtutis Assyriorum pulsando, aut intrando aperire*; neque illum appellando excitatum, sed alicujus rei sonitu: *ut non ab excitantibus, sed a sonantibus evigilaret*. Judith 14. 8. 9. Authores quidam autumant, hæc tintinnabula in ima Sacerdotis Summi veste rotunda

1 פי ראשו בתוכו. 70. Τὸ περιστόμιον ἐξ αὐτοῦ μέσον.
2 Vide Braun. l. 1. de vestit. Sacerd. Heb. c. 77. art. 21. & Pollux l. 7. c. 13. & 14.
3 כפי תחרא יהיה לו, Aq. Προστλοκὴν. Sym. Th. Σειρωτὸν. 70. Συμβολὴν,
4 Plin. l. 19. c. 1. Herodot. pluribus in locis. Homer. Iliad. B.
5 Vide Salmasium in Lamprid. in Caracal. & Casaub. Exercit. ad Baron. 16. num. 117.
6 Καὶ ἔσται Ἀαρὼν ἐν τῷ λειτουργεῖν ἀκουστὴ ἡ φωνὴ αὐτοῦ.
7 Targum Scheni in Esth. c. 6. 10.

tunda fuisse, veluti tympanorum crepitacula.

ET NON MORIATUR.] Perinde ac Deus minitaretur, se illum propter irreverentiam percussurum morte, si ad Sanctuarium accederet, quin animum adverteret. Sanctus Justinus in Dialogo cum Tryphone, & hæretici quidam apud Sanctum Epiphanium hæres. 34. dicunt duodecim fuisse tintinnabula ad Apostolos duodecim denotandos. Sanctus Hieronymus ad Fabiolam, Sanctus Isidorus l. 1. cap. 2. & Hebræi quidam duo & septuaginta fuisse dicunt; Sanctus Clemens Alexandrinus lib. 5. Strom. tercenta & sexaginta sex; Prosper de promiss. Dei p. 2. c. 5. quinquaginta; Durandus ration. lib. 3. cap. 19. octoginta. Hæc vero tintinnabula, juxta Sanctum Hieronymum, significant, vitam omnem, omnes vias, ac motus Sacerdotum esse debere exempli, atque ædificationis.

℣. 36. FACIES ET LAMINAM . . . . IN QUA SCULPES: SANCTUM DOMINO.] Lamina hæc aurea Summi Sacerdotis fronti adnectebatur inter aurem utramque; illique plerumque duorum digitorum latitudo tribuitur: sed Moyses de latitudine nihil constituit. Inferius *corona* dicitur; Exod. 39. 30. *mitra*; & Levit. 8. 9. *Cidaris*: ab authore libri Sapientiæ 18. 24. *diadema* appellatur; ab Authore Ecclesiastici 45. 13. *corona aurea*, quia retro adligabatur præter propter veluti diadema, quod Orientis Reges deferebant, & quod in quibusdam Imperatorum Romanorum post Constantinum numismatibus intuemur. Diadema vinctum est in occipite, ac duæ extremitates super collum dependent. Vittæ mitrarum Episcoporum reliquiæ sunt eorum diadematum, quæ tiararum, mitrarumque ima præcingebant. Aliquando Reges, & Imperatores cum diademate solo pinguntur; sed plerumque Persarum Reges cum diademate pileum ferebant, vel *cidarim*. Quintus Curtius l. 13. id palam refert: *Cidarim Persæ Regium capitis vocabant insigne; hoc cærulea fascia albo distincta circuibat*. Sed amentum, vel diadema Summi Sacerdotis erat coloris cyanei. Nec desunt, qui credant alia quoque vitta auream laminam adnexam fuisse, ne in oculos Summi Sacerdotis decideret, & vittam hanc in superiori capitis parte vinctam fuisse.

Hæ voces, *Sanctitas Domino*, significabant, Sanctitatem decere Dominum, & quicumque ad ipsum accederet, perfecta Sanctitate indui debere. Potest etiam transferri: *Sanctitas Domini*. Vide versiculum sequentem. In ea tabula, quæ laminam Summi Sacerdotis repræsentat, opera calchographi incidendum curavi, *Sanctitas Domino*, Samaritanis charateribus, qui sunt veteres litteræ Hebræorum.

℣. 37. LIGABISQUE EAM VITTA HYACINTHINA, ET ERIT SUPER TIARAM (℣. 38.) IMMINENS FRONTI PONTIFICIS.] Duo sensus huic Textui tribui possunt. I. Lamina ligata erit ad utramque extremitatem vitta, quæ in occipite adnectetur. II. Lamina vittæ hycinthinæ adnectetur, quæ cooperiet imam pilei partem in circuitu capitis, atque retro vincietur. Postremus hic videtur esse sensus Josephi, uti ℣. 4. ostendimus. Rabbini docent sanctam laminam super Summi Sacerdotis frontem pependisse, sub pileo; ita ut pileum inter, & laminam capilli cernerentur. Philo quoque l. 3. de vita Mosis, eam super frontem pependisse innuit, quia ait laminæ suppositam fuisse vittam, ne illa carni adhæreret. Aristeas de 70. Interpr. illam ait fronti fuisse appositam inter utrumque supercilium; videlicet, eam plane frontem usquequaque cooperuisse a capillis ad supercilia. Sed Moyses perspicue ait vittam hanc fuisse super, & in anteriori parte pilei.

℣. 38. PORTABITQUE AARON INIQUITATES EO-

A RUM, QUÆ OBTULERUNT &c.] Septuaginta [1]: *Aaron auferet peccata de rebus sanctis*; expiabit, quidquid criminosum fuerit in oblationibus populi; vel portabit iniquitates populi; illius munus erit edocere populum, ut peccata, quæ ignorantia admittere posset, effugiat. Lamina, quam super frontem Sacerdos magnus gerebat, erat symbolum, quo significabatur, ipsum veluti Religionis caput, ac populum referentem, debere devotum esse, ac Domino dicatum.

Josephus de bello l. 5. c. 15. p. 909. in Græco, seu lib. 6. c. 6. in Lat. ait, Summum Sacerdotem non ascendere ad altare, nisi diebus Sabbathi, Neomeniarum, & in magnis nationis festivitatibus, & vulgo in templo uti simpliciori ornatu, quam eo, quem descripsimus: hoc vero semel tantum quotan- B nis indui cum ingreditur Sanctuarium, die solemnis Expiationis: quod ipsum forsitan Moyses voluit innuere dicens: *Portabitque Aaron iniquitates eorum, quæ obtulerunt, & sacrificaverunt filii Israel*; quia re vera die hac præsertim solemnis expiatio populi peragebatur. Vide Leviticum c. 16.16.19. 21.30. 33. 34.

℣. 39. STRINGESQUE TUNICAM BYSSO.] Textus diversimode vertitur. Nonnulli [2]: *Ocellabis*, vel *Ocellatam facies tunicam bysso*. Facies tunicam hanc diversis coloribus variegatam, veluti pavonis caudam, quæ colorum suorum varietate, oculi colorem imitatur; ibi diversos veluti oculos repræsentabis. Aliter; facies tunicam arctam e bysso. Syriaca, & Arabica simplicius; *Facies tunicam e bysso*. Iosephus loquens de hac tunica ait, contextam fuisse duplici C tela e tenuiori filo. Descendebat illa ad talos usque, atque affabre corpori aptabatur, manicasque arctas habebat ad brachia obtegenda. Tunica hæc erat sine ullo sinu, & ad collum hiatum habebat, qui ante, ac retro duabus fibulis adnectebatur. Similiter eam S. Hieronymus describit in Epistola ad Fabiolam. Septuaginta [3]: *Tunicæ hujus instita erunt e bysso*. Hebraica vox *schibbazta* significat, uti ostendere adnisi fuimus ℣. 4. *Facies tunicam e pluribus duplicati gossypii liciis*.

BALTEUM OPERE PLUMARII.] Vidimus supra ℣. 4. quinam esset Sacerdotum balteus. Iosephus l. 3. c. 8. Antiq. ait, Magni Pontificis balteum, de quo hic sermo, ideo tantum differre, quoniam auro erat contextum. Textus nihil ait. Stamen erat lineum, D & lanæ subtegmen discolor.

OPERE PLUMARII.] *Plumarius* sæpius pro phrygione, vel peristromatario accipitur; vel generaliter pro opifice, qui varias res variis coloribus repræsentat in tela, vel panno. Sed pressius loquendo Hebraica vox *rokam* רקם, significat proprie artificem, qui varios colores, variasque res variis avium plumis imitatur. Vestes e plumis confectæ Ægyptiis minime erant exoticæ; nam in tabulis Isidis Dea hæc repræsentatur cum pallæ specie, quæ sub uberibus pendet, atque e plumis confecta videtur. Garamantes, ut Tertullianus ait in libro de veland. virg. vestes e plumis elaboratas deferebant. Idem in libro de pallio inquit temporibus suis luxum eo pervenisse, ut vestes e pavonis plumis conglutinatæ deferrentur. E Varro quoque loquitur de his operibus e plumis pavonis, æque ac Vitruvius l. 6. c. 7. Ex America vestes devectæ fuere acu pictæ, & avium plumis ornatæ [4], quæ res graphice adeo imitabantur, ut melioris notæ pictores, vel celeberrimi phrygiones non possent ea perfectius repræsentare. Hæc porro Cortesius ait Narr. 2. *Ea vero ex plumis talia erant, quod nec in sera, nec in rebus sericis, aut pictis mirabiliora fieri possent*. Et Narr. 3. *Ex plumis fabrefacta tam mirabilia habuimus, ut scriptis demonstrari non possent*. (Vide Fuller. Miscell. l. 1. c. 20. & Aloys. Cadam.

navig.

1 Καὶ ἐξαίρει Ἀαρὼν τὰ ἁμαρτήματα τῶν ἁγίων.
2 Oleaster, Vatablus.
3 Καὶ οἱ κυσύμβοι τῶν χιτώνων ἐκ βύσσε.
4 Apud Pancirol. rerum memorabil. l. 2. c. 1.

navig. c. *66.*) Barbari regionum illarum Incolæ ad hanc usque diem vestibus, balteis, ac pileis ex avium plumis discoloribus confectis utuntur ; & hodie nostrates quoque mulieres ad frigus depellendum quoddam manicæ genus e plumis contextum deferre consueverunt. Plutarchus in libro de fortuna Alexandri, ait illos, qui sese dedunt ad ferarum venatum, earum spoliis se induere, qui vero aucupio, ex avium plumis [1] vestes sibi adnectere. Seneca Ep. *90.* ait plures nationes, sibi ex arborum corticibus, & avium plumis vestes contexere : *Non corticibus arborum pleræque gentes tegunt corpora ? Non avium plumæ in usum vestis conferuntur ?* Denique Prudentius in hamartigenia eamdem consuetudinem his versibus refert :

Hunc videas lascivas præpete cursu
Venantem tunicas, avium quoque versicolorum
Indumenta novis texentem plumea telis.

Hæc testimonia sufficiunt, ut vetus mos plumis vestes exornandi innotescat. Hebraicum *Rokem* id innuit explicite. *Rakamah* veras ovium plumas significat, Ezech. *17. 3.* Non ideo ausim asserere, magni Sacerdotis balteum apud Hebræos ex avium plumis fuisse confectum. Moyses satis aperte ait in universo hoc libro, adhibitam fuisse pretiosiorem lanam, coloresque vividiores. Neque ait balteum hunc factum fuisse e plumis, sed tantum opere plumarii, opere variegato, & polymito. Vox *plumarius* a Latinis sæcus pro acupictore usurpatur, sive opus suum plumis, sive auro, vel argento, vel serico exerceat. Lucanus.

Pars auro plumata nitet, pars ignea cocco,
Ut mos est phariis miscendi licia telis.

Vide dicta ad versiculum primum cap. *26.* libri hujus.

℣. 40. FILIIS AARON TUNICAS LINEAS PARABIS.] Septuaginta omittunt *lineas*, æque ac textus Hebraicus; sed ex Exod. *39. 25.* patet eas lineas fuisse, & inconsutiles. Ezechiel 44. 17. vetat Sacerdotibus in Templum lanea vestimenta deferre : *Nec ascendet super eos quidquam laneum*. Modus quo Sacerdotes erant induti, apprime eorum muneri congruebat : tunica omnem illis facultatem liberius, faciliusque agendi relinquebat ; pallium in ipsorum ministerio eos solum præpedire potuisset. Philo l. 1. de Monarchia.

Juxta Platonis leges. (Plat. de legib. l. 12.) Sacerdotum tunicæ inconsutiles erant ; illisque texendis mulier, ultra mensem insumere non debebat. Ait etiam de Legib. l. 12. colorem album præ cæteris coloribus Deo convenire ; sed præcipue in vestibus contextis : quod sic exprimit Tullius l. 2. de legibus. *Color autem albus præcipue decorus Deo est, tum in cæteris, tum maxime in textili*. Sacerdotes Ethnici in ceremoniis lineas tunicas deferebant, æque ac Sacerdotes Hebræi. Lucanus, & Iuvenalis Sacerdotes, præsertim Ægyptios, *gregem linigerum*, vel *linigeros* vocant. Apulejus Metamorph. l. 2. & l. 11. loquitur de Sacerdotibus iisdem, ab eoque appellantur, *Antistites sacrorum Proceres, candido velamine injecti*; & alibi Isidis pompam describit ex hominibus, mulieribusque lino indutis compositam. Svetonius in Othone refert Othonem linea indutum veste Isidis solemnitatem celebrasse: *In lintea religiosa veste*. Galli Sacerdotes, vel Druidæ albis amicti vestibus sacris operabantur : *Sacerdos candida veste cultus, arborem scandit, falce aurea (viscum) demetit, candido id excipitur sago, tum deinde victimas immolant*. Plin. 16. 44.

Profani quoque aliquid, licet imperfecte, de Summi Sacerdotis Judaici vestibus agnovere. Hæc autem Plutarchus ait l. 4. Sympos. Defert mitram capite, caprina pelle auro exornata præcingitur, & tunica,

A quæ illi ad pedes usque defluit, ex qua plura pendent tintinnabula; cothurnosque gestat.

Hæc omnia indumenta, quæ descripsimus hactenus, erant symbolica. Spiritus Sanctus in Sapientiæ libro 17. 24. hac de re nos facit certiores. Josephus l. 3. Antiq. c. 8. & Philo l. 3. de vita Mosis, ac post eos Sancti Ecclesiæ Patres [2] operam insumpserunt, ut quæ iis figuris mysteria celarentur, evolverent. Color, forma, & omnium harum vestium materia, ipsis spiritualia, ac moralia suggerunt argumenta. Nostrum autem consilium minime patitur, ut longiorem hac de re sermonem instituamus, neque particulariter singulorum inquiramus significationem, quæ Deus non sine consilio hic prolixius adeo voluit describi. Profani ipsi, ac præsertim Ægyptii,
B adnitebantur, ut eorum Religio, ac ceremoniæ, quamvis adeo irridendæ, symbolicam præseferre significationem, arcanam, ac observantia dignam, existimarentur. Potiori igitur jure de ea Religione, atque ceremoniis id arbitrandum est, a Deo constitutis, ac præceptis, cujus consilia maxima semper fuerunt, excelsa, mirabilia, & seria attentione dignissima. Ephod quatuor coloribus, quibus distinguebatur, universum terrarum orbem repræsentabat, omniaque elementa. Color hyacinthinus, vel cæruleus aerem, purpureus mare, coccineus ignem; byssus terram, ac aurum lucem repræsentabant.

℣. 41. CUNCTORUM CONSECRABIS MANU.] Hebræus [3], & Septuaginta [4] habet : *Unges illos, & replebis manus illorum*. Videlicet: Oleo sacro unges, & ap-
C plicabis illos muneribus eorum ; illis victimas tribuens ad immolandum, ac in manibus eorum instrumenta officii ipsorum imponens. Hæc erit nota eorum consecrationis, eo quod munere suo fungi incoharint.

℣. 42. FACIES, ET FEMINALIA LINEA, UT OPERIANT CARNEM TURPITUDINIS SUÆ, A RENIBUS USQUE AD FEMORA.] Vel a renibus usque ad genua, ut S. Hieronymus, aliique plures malunt. Leo e Juda, ac Leusdenius volunt hæc femoralia etiam genua involvisse. Quoad horum femoralium materiam, ac formam, ac modum, quo induebantur quædam est difficultas. Hebraica vox *micnesin* מכנסים a Septuaginta vertitur Περισκελῆ *periscelis*, quæ vox significare potest calceos, vel perizomata. Philo de Monarchia de fascia intelligit, Περίζωμα. S. Hierony-
D mus ad Fabiolam credidit, id nostris femoralibus esse persimile, quæ utrumque femur seorsim involvunt; & quæ secta sunt, atque assuta. Josephus l. 3. Antiq. c. 8. sententiæ huic arridere videtur. Sed Braunius contendit ornatum hunc textilem fuisse, atque inconsutilem, æque ac omnes alii, de quibus ait textoris opera esse confectos. Vide ad Exod. 17. & Braunium l. 2. de vestit. Sacerd. Hebr. c. 1.

Quoad horum femoralium materiam, Scriptura palam ait, linea fuisse: sed Chaldaica versio, Syriaca, Arabica, & Josephus habent byssina, vel gossypina; & Hebraicus textus cap. 39. 29. quem Chaldæi Paraphrastes, & Septuaginta sequuntur, legit; *e gossypio (sches) retorto*; S. Hieronymus, *linea byssina*: Samaritanus textus præter linum, & gossypium,
E lanam quoque hyacinthinam, coccineam, & purpuream intextam fuisse refert ; omniaque actu picta fuisse. Quod penitus aliis Scripturæ locis (Levit. 6. 10. & 16. 4. Ezech. 44. 18.) adversari videtur, ubi hæc femoralia semper, constanterque velut e simplici lino composita describuntur ; ex quo conjicere liceret Hebræos librarios vocem addidisse in 39. libri hujus capite.

Neque conveniunt Interpretes, ubi femoralia hæc adnecterentur. Hebraicus textus hic ait, ea obtexisse a renibus usque ad femora; sed Ezechiel vetat c. 44. 18. *Non accingentur in sudore*. Hebraice ביזע.

Vide-

1 Πτερώτοις ἀμφιοχονται χιτωνισκοις.
2 Hieron. ad Fabiol. Origen. hom. 9. in Exod. Theodoret. qu. 160. Aug. in Exod. passim.
3 משחת אתם ומלאת את ידם
4 Καὶ χρίσεις αὐτοὺς καὶ ἐμπλήσεις αὐτῶν τὰς χεῖρας.

HABITUS SIMPLICIS SACERDOTIS

Videlicet ; non subligeris in ea parte , quæ magis est sudori obnoxia , sicuti sunt axillæ , lumbi , inquiunt Hebræi ; sed adnecteris sub axillis , vel super lumbos , e regione cordis ; quæ mihi futilis videtur subtilitas . Moyses hic renes memorat , ubi naturaliter cingula , & femoralia nectuntur . Cur igitur a Textu recedendum , cum Ezechielis locus alios æquiores, commodioresque sensus admittat ?

E Scriptura non liquet perizomatum usum apud Hebræos invaluisse . Quod Noe ebrio contigit , ipsum illis nequaquam usum fuisse est argumento : sed ex hoc, quem explicamus , loco minime licet inferre, eorum usum fuisse Israelitis ignotum . Vestes, quas Moyses pro Sacerdotibus præcipit , nequaquam novæ sunt , atque extraordinariæ , Ex Daniele [1] Græcisque Authoribus patet , Persas , & Chaldæos femoralibus diutius antea usos fuisse , quod recentius est apud Græcos , atque Romanos . Plures adsunt loci, quibus probari potest, antiquitus apud eos hoc in more minime fuisse positum . Homerus Iliad. 2. & Odyss. 1. & Virg. Æneid. 8. veteresque authores de pallio tantum loquuntur , & tunica . Nullæ præterea tribuuntur Agamemnoni vestes, nullæ Telemacho apud Homerum ; & Evandro præterea nullæ apud Virgilium . Neque uspiam vestium aliarum Ægyptios , vel Hebræos inveneris meminisse . Si in posterioribus Romanæ Reipublicæ temporibus usus femoralium alicubi occurrit , id tamquam non ordinarium enarratur . Suetonius , exempli gratia, ait Augustum hieme usum fuisse braccis , & calceis ; ex quo infertur non semper ea gestare consuevisse . Author idem observat, Iulium Cæsarem , cum in se conjuratorum manum irruere videret, veste caput suum obtegisse , & læva manu tunicam super crura extendisse , *ut honestius caderet* .

Chaldæi , Galli , Persæ , & Romani aliquando , veteresque Græci quadam utebantur femoralium specie ; sed ab iis, quibus utimur, admodum erant diversa . Lata hæc erant perizomata , quæ a renibus usque ad genua descendebant , involvebantque femora , non seorsim , sed utrumque simul , ut tunicæ, quàm assolet , breviores . Hujusmodi plane femoralibus induti erant *Sidrach , Misach , & Abdenago* [2] , cum in fornacem injecti fuerunt . Xenophon Cyrop. l. 8. ait , Cyrum femora sua obtegere consuevisse braccis , quas *anaxurides* vocat , colore purpureis . Srabo l. 4. de Gallorum veste loquens , refert ipsos lata gestasse femoralia , quæ *braccas* vocant . Femoralium vero adinventum Iustinus Semiramidi refert acceptum .

Ovidius Scytharum vestem describens ait , ipsos sibi indumenta, latasque braccas e pellibus conficere ; Trist. 5. Eleg. l. 8.

Pellibus & laxis arcent mala frigora braccis .

Ex Homero Iliad. E. Heroes , Dii ipsi , deæque gestasse videntur balteos , qui a renibus ad femora descendebant ; similique balteo præcinctus erat Mars, cum illi Pallas vulnus inflixit .

Mahomettani ad hanc usque diem hæc deferunt femoralia , vel tunicarum speciem , tum hominibus [3] tum mulieribus communem . E tenuissima tela , vel gossypio fiunt , & ad talos usque descendunt . Latinorum vero braccæ multo breviores erant ; eæque *campestria , succinctoria* , vel *subligacula* appellabantur: iisque ruri utebantur , dum æstus ferveret , tunicarum loco ; & juvenes , qui se se lucta exercebant , iis plerumque induebantur . S. Augustinus l. 14. de Civitate Dei c. 17. *campestria* vocat ea perizomata , quæ in paradiso terrestri post lapsum, parentes primi sibi confuerunt ; *Campestria idest succinctoria genitalium .... Porro campestria, latinum quidem verbum est , sed ex eo dictum , quod juvenes , qui nudi exercebantur in campo , pudenda operiebant* . Origenis Interpres eodem utitur vocabulo in Levit. hom. 6. & Asconius in orat. pro M. Scauro , ait Catonem æstatis tempore quandoque jus dixisse, cum prætor esset, nulla præcinctum tunica , sed *campestribus* sub toga indutum , quod ex antiqua consuetudine acceptum servarat : *Cato Prætor judicium , quia æstate agebat , sine tunica exercuit , campestri sub toga cinctus* . Cicero quoque de Officiis refert , actores numquam in scænam prodiisse *sine subligaculo* .

Hæc satis esse reor , ut consuetudinis hujus probetur antiquitas ; de hoc plane vestium genere hic loquitur Moyses ; cujus magnitudinem tantum , ac materiam præscribit : forma vero nota erat Israelitis: & quamquam præcepto hoc satis fuisset honestati , ac pudori Sacerdotis consultum ; non destitit tamen , quin prohiberet , ne ad altare per elatos nimium gradus ascenderet , ne ascendens , indecenter se se detegeret . (Exod. 20. 26. *Non ascendes per gradus ad altare meum, ne reveletur turpitudo tua* ,) quod non satis impedire poterant vestes eæ, quas modo descripsimus .

Rabbini docent , Sacerdotum suorum femoralia nullam habuisse aperturam, neque ante , nec retro ; sed usquequaque rotunda fuisse, ac vitta quadam simili vittis illis, quibus crumenæ vinciuntur , adnecti consuevisse . Iosephus Antiq. l. 3. c. 8. ait ea ad latus secta fuisse ad altitudinis medium , atque in ipso latere fuisse adligata .

℣. 43. UTENTUR EIS , ... QUANDO INGREDIENTUR TABERNACULUM TESTIMONII , VEL QUANDO APPROPINQUANT AD ALTARE , UT MINISTRENT IN SANCTUARIO .] Ex hoc loco viderentur femoralia ea , vel subligacula nequaquam fuisse constituta , ne Sacerdotes ad altare ascendentes suam detegerent nuditatem ; quandoquidem Deus usum illorum præcipit propter ingressum in Tabernaculum , & Sanctuarium , cum ad Sancti accedunt aram thymiamata oblaturi ; non autem propter sacrificia , quæ offerebantur in altari holocaustomatum , quod erat in Atrio . Sed duo hæc præcepta nequaquam sejungenda esse arbitramur , & cum femoralium usus precipitur , cum in ara Sancti thymiamata offeruntur , minimum excludi eorumdem usum , cum Sacerdos ad holocaustorum aram ascendit .

---

1 3. 21. *Illi viri vincti cum braccis suis, ac tiaris.*
2 Dan. 3. 21. *Cum braccis suis, & tiaris*. In textu habetur *Sarabara* pro bracca .
3 Gabriel Sionita de morib. Orient. c. 11.

CAPUT XXIX.

Præcepta ad Sacerdotum consecrationem spectantia: pars, quæ illis debetur in victimis. De perpetuo duorum agnorum sacrificio, qui quotidie offerantur.

1. SEd & hoc facies, ut mihi in sacerdotio consecrentur. Tolle vitulum de armen-
to, & arietes duos immaculatos. 2 Panesque azymos, & crustulam absque
fermento, quæ consperса sit oleo, lagana quoque azyma oleo lita: de simila
triticea cuncta facies. 3 Et posita in canistro offeres: vitulum autem, & duos arietes.
4 Et Aaron, ac filios ejus applicabis ad ostium tabernaculi testimonii. Cumque laveris
patrem cum filiis suis aqua. 5 Indues Aaron vestimentis suis, idest, linea, & tunica,
& superhumerali, & rationali: quod constringes balteo. 6 Et pones tiaram in capite
ejus, & laminam sanctam super tiaram. 7 Et oleum unctionis fundes super caput ejus:
atque hoc ritu consecrabitur. 8 Filios quoque illius applicabis, & indues tunicis li-
neis, cingesque balteo. 9 Aaron scilicet, & liberos ejus, & impones eis mitras: e-
runtque sacerdotes mihi religione perpetua. Postquam initiaveris manus eorum, 10 Ap-
plicabis & vitulum coram tabernaculo testimonii. Imponentque Aaron, & filii ejus ma-
nus super caput illius. 11 Et mactabis eum in conspectu Domini, juxta ostium taber-
naculi testimonii. 12 Sumptumque de sanguine vituli, pones super cornua altaris di-
gito tuo, reliquum autem sanguinem fundes juxta basim ejus. 13 Sumes & adipem
totum, qui operit intestina, & reticulum jecoris, ac duos renes, & adipem, qui su-
per eos est, & offeres incensum super altare. 14 Carnes vero vituli, & corium, &
fimum combures foris extra castra, eo quod pro peccatis sit. 15 Unum quoque arie-
tem sumes, super cujus caput ponent Aaron, & filii ejus manus. 16 Quem cum ma-
ctaveris, tolles de sanguine ejus, & fundes circa altare. 17 Ipsum autem arietem se-
cabis in frusta, lotaque intestina ejus, ac pedes pones super concisas carnes, & super
caput illius. 18 Et offeres totum arietem in incensum super altare: oblatio est Do-
mino, odor suavissimus victimæ Domini. 19 Tolles quoque arietum alterum, super
cujus caput Aaron, & filii ejus ponent manus. 20 Quem cum immolaveris, sumes de
sanguine ejus, & pones super extremum auriculæ dexteræ Aaron, & filiorum ejus, &
super pollices manus eorum, ac pedis dextri, fundesque sanguinem super altare per cir-
cuitum: 21 Cumque tuleris de sanguine, qui est super altare, & de oleo unctionis
asperges Aaron, & vestes ejus, & filios, & vestimenta eorum. Consecratisque ipsis,
& vestibus, 22 Tolles adipem de ariete, & caudam, & arvinam, quæ operit vitalia,
ac reticulum jecoris, & duos renes, atque adipem, qui super eos est, armumque de-
xtrum, eo quod sit aries consecrationis: 23 Tortamque panis unius, crustulam con-
spersam oleo, laganum de canistro azymorum, quod positum est in conspectu Domini.
24 Ponesque omnia super manus Aaron, & filiorum ejus, & sanctificabis eos elevans
coram Domino. 25 Suscipiesque universa de manibus eorum: & incendes super altare
in holocaustum, odorem suavissimum in conspectu Domini, quia oblatio ejus est. 26
Sumes quoque pectusculum de ariete, quo initiatus est Aaron, sanctificabisque illud ele-
vatum coram Domino, & cedet in partem tuam. 27 Sanctificabisque & pectusculum
consecratum, & armum, quem de ariete separasti, 28 Quo initiatus est Aaron, & fi-
lii ejus, cedentque in partem Aaron, & filiorum ejus jure perpetuo a filiis Israel, quia
primitiva sunt, & initia de victimis eorum pacificis, quæ offerunt Domino. 29 Ve-
stem autem sanctam, qua utetur Aaron, habebunt filii ejus post eum, ut ungantur in
ea, & consecrentur manus eorum. 30 Septem diebus utetur illa, qui Pontifex pro
eo fuerit constitutus de filiis ejus, & qui ingredietur tabernaculum testimonii, ut mini-
stret in Sanctuario. 31 Arietem autem consecrationis tolles, & coques carnes ejus in
loco sancto: 32 Quibus vescetur Aaron, & filii ejus. Panes quoque, qui sunt in ca-
nistro, in vestibulo tabernaculi testimonii comedent. 33 Ut sit placabile sacrificium,
& sanctificentur offerentium manus. Alienigena non vescetur ex eis, quia sancti sunt.

34 Quod

34 Quod si remanserit de carnibus consecratis, sive de panibus usque mane, combures
reliquias igni: non comedentur, quia sanctificata sunt. 35 Omnia, quæ præcepi tibi,
facies super Aaron, & filiis ejus: Septem diebus consecrabis manus eorum. 36 Et
vitulum pro peccato offeres per singulos dies ad expiandum. Mundabisque altare, cum
immolaveris expiationis hostiam, & unges illud in sacrificationem. 37 Septem diebus
expiabis altare, & sanctificabis, & erit Sanctum sanctorum : omnis, qui tetigerit illud,
sanctificabitur. 38 Hoc est, quod facies in altari: Agnos anniculos duos per singulos
dies jugiter. 39 Unum agnum mane, & alterum vespere. 40 Decimam partem simi-
læ conspersæ oleo tuso, quod habeat mensuram quartam partem hin, & vinum ad li-
bandum ejusdem mensuræ in agno uno. 41 Alterum vero agnum offeres ad vesperam
juxta ritum matutinæ oblationis, & juxta ea, quæ diximus in odorem suavitatis: 42 Sa-
crificium est Domino, oblatione perpetua in generationes vestras, ad ostium tabernacu-
li testimonii coram Domino, ubi constituam, ut loquar ad te. 43 Ibique præcipiam
filiis Israel, & sanctificabitur altare in gloria mea. 44 Sanctificabo & tabernaculum te-
stimonii cum altari, & Aaron cum filiis suis, ut sacerdotio fungantur mihi . 45 Et ha-
bitabo in medio filiorum Israel , eroque eis Deus. 46 Et scient, quia ego Dominus
Deus eorum, qui eduxi eos de terra Ægypti, ut manerem inter illos, ego Dominus
Deus ipsorum .

℣. 1. HOC FACIES, UT MIHI IN SACERDOTIO CONSECRENTUR.] Consecratio hęc post Tabernaculi erectionem est tandem peracta. Vide Levit. 8. 9. 10. A

℣. 2. PANESQUE AZYMOS, ET CRUSTULAM ABSQUE FERMENTO, QUÆ CONSPERSA SIT OLEO, LAGANA QUOQUE AZYMA OLEO LITA.] Septuaginta nequaquam expressere primum Textus vocabulum, חלות מצות, quod *crustula* a Vulgata, & a recentiorum Interpretum plerisque *placenta* transfertur. Hę quidem parvę adeo erant placentulę e polline confectæ, & quandoque cum oleo vel cum melle subactę, & quę oleo vel ante, vel postquam excoctæ fuerant, inungebantur.

Quoad *lagana*, quę Vulgata a Septuaginta desumpsit, vox hęc Hebraicę *rekikim* רקיקים respondet, B
quæ minutissimum aliquid significat. Ke quidem vera Acron (Vide Martinii Lexicon in hac voce) ait, *Lagana* esse veluti parva folia, e farina, & aqua confecta. Hoc placentularum genus adhuc in Italia est, commune. E farina cum aqua subacta fiunt, ac veluti papyri folia extenduntur, & in adipem liquentem, fervidumque jaciuntur, donec satis excoquantur; ac deinde in lance reponuntur, butyroque recenti perfunduntur, ac pipere sparguntur. Juxta Hesychium, *Laganum* erat placentæ genus, e polline, & oleo. Sanctus Isidorus ait, primum aqua excoqui, deinde oleo frigi consuevisse. Athenæus lib. 3. ait has placentas oleo, vel lacteo cremore, pipere, ac vini pauxillo condiri. Cato de re rustica cap. 76. apud Clericum hoc pacto describit, C
quomodo *placentæ* inungerentur; *Ubi dep fueris; panno oleo uncto tangito, & circumtergeto, unguitoque, ubi tracta erunt*. Id genus esse poterant placentæ, de quibus hic loquitur Moyses.

℣. 4. CUMQUE LAVERIS PATREM CUM FILIIS SUIS AQUA.] Corpus omne in Labro abluebatur in aditu Tabernaculi. Jonathan ait, ablui consuevisse in quinquaginta satis aquæ vivæ. Porro satum tertia pars ephi, modius est Romanus continens libras 26. Neque minus, quam sata quadraginta in omni ablutionum genere requisita fuisse, Rabbini asserunt apud Seldenum de Synedr. lib. 1. cap. 3. debebatque trium esse cubitorum aquæ profunditas super cubitum quadratum. Hæ corporis, vestiumque ablutiones in lege sunt communissimæ. Mundities exterior intrinsecæ puritatis, quam præcipue Deus requirit, est symbolum. Profani plerumque abluebantur, vel alio quopiam modo expiabantur, antequam mysteriis suis manum admoverent. Vide Clementem Alexandrinum lib. 5. Stromat. & Apulejum lib. 2. Metam.

℣. 5. TUNICA, ET SUPERHUMERALI.] Hebraice: *indues tunica, & veste ephod*; scilicet tunica interiori, quæ linea erat, & tunica, vel veste colori hyacinthini, quæ immediate erat sub Ephod, ac super primam tunicam.

ET RATIONALI, QUOD CONSTRINGES BALTHEO.] Septuaginta legerunt in Textu חשן *choschen*, pro חשב *Choscheb*. Vertunt autem; & *adnectes rationale ad ephod*; qui melior est sensus. Duarum vocum similitudo, quæ repetitæ in hoc versiculo occurrunt, præbere potuit Librariorum in hoc loco errori occasionem. Vidimus alibi ephod, & rationale simul catenis, vittisque adnexa fuisse.

℣. 7. OLEUM UNCTIONIS FUNDES SUPER CAPUT EIUS.] Illi tiara adimebatur, ut oleum super caput illius effunderetur; vel caput illi inungebatur, antequam tiara imponeretur. Rabbini quidam [1] asserunt, Summum Sacerdotem inungi signando in fronte illius formam litteræ *caph* כ. Alii [2] volunt effingi consuevisse X, vel crucem Divi Andreæ; alii denique K, vel *Tau* T. Hæc unctio peculiaris erat Summo Sacerdoti; Sacerdotibus vero inferioribus manus tantum ungebantur [3], & vestes, & pro hac vice tantum: nam deinceps non amplius inuncti fuerunt; neque apparet ex Scriptura, aut hic, aut capite octavo Levitici, ubi Moyses eorum, quæ hic præcipiuntur, narrat executionem, Levitas inunctos fuisse. Fiebat tantum commixtio quædam ex oleo, & victimarum sanguine, quo aspergebantur cum vestibus suis. Summus autem Sacerdos semper ungebatur, cum primum novæ dignitatis possessionem adiret. Vide Seldenum de success. in Pontific. lib. 2. cap. 9. qui prolixius sententiam hanc Rabbinorum authoritate confirmat. Hæc autem consuetudo usque ad Templi excidium per Chaldæos diruti, viguit. Porro oleum unctionis, quod Moyses composuerat, numquam dicitur fuisse instauratum, quod cum defecisset, Summus Sacerdos vestibus dignitatis suæ fuit consecratus. Iis vero septem subsequentibus diebus induebatur, quemadmodum antea totidem diebus unctionem fieri consueverat.

Sed hæc omnia Judæorum narrationi innituntur, quo-

1 Ita antiqui Rabbini apud Abarbanel in pirusch thora.
2 Gemar. Babyl. Mikotzi. Maimonides, Obadias, Bartenor &c. Vide Outram. de Sacrific. l. 1. c. 5.
3 Tostatus, Jansenius, Menochius.

quorum authoritas non magni adeo momenti est, cum de facto, & historia agitur. Veteres Ecclesiæ Patres [1] multo magis fidem merentur, cum testantur, Sacerdotum, Regumque unctionem apud Judæos tum denique solum cessasse, cum verus Sacerdos, & verus Rex, Messias, atque unctus Domini advenit. Ad hoc autem ea referunt, quæ a Daniele prædicuntur cap. 9. 24. *Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt super populum tuum . . . . ut deleatur iniquitas, & adducatur justitia sempiterna, & impleatur visio, & prophetia, & ungatur Sanctus Sanctorum*. Sanctus Augustinus in Psalm. 44. præterea hac de re aliquid consideratione dignum animadvertit, cum ait, Jesum Christum nasci voluisse inter Judæos, ubi mos erat ungendi Reges, & Pontifices, quod apud alium populum minime usuvenerat; cum permisisset Deus usum adeo singularem Hebræis, ut esset in prophetiam unctionis Christi, & qui antonomastice Unctus vocatur.

℣. 8. INDUES TUNICIS LINEIS.] Neque Hebraicus textus, neque Septuaginta, neque Versio alia lini meminerunt. Verum aliunde liquet simplicium Sacerdotum tunicam ex hac materia fuisse contextam.

℣. 10. IMPONENTQUE MANUS SUPER CAPUT ILLIUS.] Septuaginta hic aliquid addunt: *Aaron, & filii illius imponent manus suas super caput vituli, coram Domino ante ostium Tabernaculi testimonii*. Ceremonia hæc manus victimæ imponendi, quæ communis erat in sacrificiis expiationis (Levit. 1. 4. & 3. 2. 8. 13. & 4. 4. 15. 24. 29.) significabat, ipsos Deo victimæ illius vitam offerre, ut suam redimerent, qua privari meruerant propter eorum scelera [2], atque se illam onerare criminibus suis, & suppliciis, quæ merebantur. Sanctus Augustinus quæst. 126. credit, Sacerdotes manum victimis imponentes illis peculiarem sanctitatem imprimere. Manus erant abluendæ, antequam victimarum capiti imponerentur [3], quam impositionem semper preces comitabantur, quæcumque esset hostia. In holocaustis supremum Dei dominium fatebantur; in victimis gratiarum actionis, laudes, gratiasque persolvebant; & in sacrificiis pro peccato confitebantur scelera, veniamque exorabant: quæ omnia facie ad Sanctuarium conversa peragebantur, inquiunt Hebræi. Victima, de qua sermo est hoc versiculo, erat pro peccato; de qua vero versiculo quinto, erat holocaustum; illa vero, cujus mentio versiculo decimo nono, erat hostia pacifica. In singulis manuum impositionem intuemur; non item vero confessionem, quæ a Scriptura præcipitur in sacrificiis pro peccato.

℣. 11. MACTABIS EUM IN CONSPECTU DOMINI.] Super Altare Holocaustorum ante ostium Sancti coram Sanctuario, quod veluti sedes majestatis Dei conspiciebatur.

℣. 12. DE SANGUINE VITULI PONES SUPER CORNUA ALTARIS.] Ritus hic in quovis expiationis sacrificio observabatur. Aaron tamquam unus e populo hic habetur, offertur pro illo expiationis hostia: sed cum Summus Sacerdos fuit consecratus, ipse sanguinem hostiæ intulit in Sanctuarium, in suorum, populique peccatorum expiationem.

℣. 13. ADIPEM, QUI OPERIT INTESTINA.] Adeps hic a Græcis *epiploon* vocatur, quia innatat quodammodo super exta, eaque cooperit, & calefacit. Latini *omentum* vocamus; & prisci illud super aram vulgo offerebant in sacrificium. Persius Satyra secunda:

Tot tibi cum in flammas junicum omenta liquescant.

Strabo lib. 15. quoque refert, Persas diis suis hostiarum omnium *omentum* dumtaxat obtulisse, & vulgo etiam illis nihil reservabant, dicentes, Deos animam tantum animalium requirere. Animadverti potest Deum voluisse sibi offerri in sacrificium quidquid ex omni victima fuisset optimum, magis pingue, & delicatum.

RETICULAM JECORIS.] Septuaginta vertunt: Τὸν λοβὸν τοῦ ἥπατος: *Reticulum, quod est super jecur*. Fullerus Miscellan. lib. 5. cap. 14. credidit ipsos æque ac Vulgatam intellexisse involucrum, quod obtegit jecur. Sed Bochartus de animal. sacris tom. 1. lib. 2. cap. 45. contendit, hoc esse crassum reticulum jecinoris, contra quod est vessica felis. Hebraicus textus [4] ad litteram verti posset, *id, quod abundat super jecur*. Syriaca, & Arabica versiones de diaphragmate intellexerunt. Alii id esse arbitrantur, quod proprie *fibra* a Latinis vocatur. Sanctus Isidorus Origin. lib. 2. cap. 1. ait *fibram* apud Latinos significare jecinoris extremitates, æque ac foliorum in vitibus. Ethnici fibris utebantur in sacrificiis, & aruspices ex illis futurorum cognitionem eruebant, postquam illas in ara cremassent. Ex Athenæo l. 3. cap. 29. liquet Veteres manducasse jecur *omento* involutum; neque in mensa fuisse asservatum. Credibile est, victimæ jecur eodem pacto involvi consuevisse, antequam Altaris igni superponeretur. Rabbini apud Fagium, & Vatablum intelligunt de modo quodam, qui præter rationem videtur; contendunt autem jecinoris pellem, cum rubra carne, quæ illud involvit, sumptam fuisse, ut Domino offerretur; in quo fine ulla utilitate, plures difficultates occurrunt. Cui umquam in animum venit, ut pelle hac vesceretur? Et quantum temporis insumpsisset Sacerdos, ut eam a jecinore separaret?

ET OFFERES INCENSUM SUPER ALTARE.] Hebræus [5]: *Et offeres super ignem Altaris*. Septuaginta [6]: *Pones ea super altare*. *Incensum* in Vulgata non intelligitur de thure, sed de victima, quæ crematur.

℣. 14. ET QUOD PRO PECCATO SIT.] Hebræus [7] ad litteram: *Hoc est peccatum*. Sæpius *peccatum* appellatur expiationis sacrificium; quo in sensu Sanctus Paulus 2. Corinth. 5. 21. ait, quod Jesus Christus, *qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit*.

℣. 16. SANGUINEM FUNDES CIRCA ALTARE.] Hebræus [8], & Septuaginta [9]: Effundes super altare in circuitu; scilicet in oram superiorem, ac inferiorem ad basim. Philo lib. de Victimis credit, effusum fuisse in gyrum circum Altare. Eadem erat Græcis, Romanisque in sacrificiis suis consuetudo. Vide Porphyrium apud Euseb. Præp. l. 4. c. 9. ac Lucianum de sacrific.

℣. 17. PONES SUPER CONCISAS CARNES.] Septuaginta: *Pones hæc omnia cum capite super membra victimæ concisæ*. Sed Vulgatæ sensus magis litteralis est; magisque Hebræo conformis. Pedes, & intestina victimæ ponebantur super membra, & caput victimæ ipsius. Apud Homerum adipes ponebantur super Hostiæ femora in Altari.

OFFE-

1 Vide Euseb. l. 4. demonstrat. c. 15. Chrysost. orat. 2. contra Judæos, Cyrill. Hierosol. Cathechesi Mystag. 3. Athanas. l. 1. de humanit. Verbi, & orat. 2. in Arian. Tertull. contra Judæos &c.
2 Theodoret. qu. 61. in Exod.
3 Philo l. de Victimis.
4 ותרת על הכבד.
5 הקטרת המזבחה.
6 Ἐπιθύσεις ἐπὶ θυσιαστήριον.
7 חטאת הוא. Aq. Th. Περὶ ἁμαρτίας. 70. Ἁμαρτίας γάρ ἐστι. Alius: Ἁμαρτία γάρ ἐστι.
8 על המזבח סביב.
9 Ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον κύκλῳ.

℣. 18. Offeres totum arietem in incensum.] Hebraice : *cremari fines totum Arietem super Altare: Hoc est holocaustum Domino.*

Oblatio est Domino, odor suavissimus victimæ Domini.] Hebraica vox *ischa* [1], quæ hic *victima* transfertur, ac a Septuaginta *thusiasma*, proprie *holocaustum* significat, scilicet victimam, quæ penitus igne absumebatur, in discrimen hostiarum pacificarum, ac illarum, quæ pro peccato offerebantur, quarum una pars tantum super ara cremabatur.

℣. 20. Sumes de sanguine eius, et pones super extremum auriculæ dextræ Aaron.] Aliqui de auris parte superiori; alii vero intelligunt de inferiori [2]. Septuaginta [3] explicant de inferiori, æque ac Vatablus : *Teneriorem auris partem.* B Sed Chaldaica versio [4] explicat de superiori : at Hebraica vox *tenuc* imam auriculæ partem potius videtur significare. Universa hæc ceremonia ungendi auriculam dexteram, & pollices manuum, ac pedum Aaronis, ac filiorum ejus est symbolica; denotat enim eorum ad Domini famulatum electionem requirere omnem eorum attentionem, gressus omnes, atque actiones. Vide Philonem libro tertio de vita Mosis.

Fundesque sanguinem super altare.]] Septuaginta locum hunc in initium vers. 22. transtulere; sed istic habetur Hebraice, uti in Vulgata versione, & Chaldaica.

℣. 21. Cumque tuleris de sanguine, qui est super altare.] Verti posset [5] : *qui est apud altare* : nam re vera sanguis in patera erat ad Altaris pedes. Septuaginta [6] : *de sanguine altaris*, vel, *super altare*, vel, *apud altare.* C

Asperges Aaron, et vestes eius.] Sanguinis, oleique simul commixti aspersio fit super Aaron, & super filios illius vestibus suis indutos; non autem super illos, & super vestes eorum seorsim; nam ex iis, quæ præcesserunt, liquet, ipsos ante hanc ceremoniam indutos fuisse. Versiculus 21. in Samaritano textu non extat in hoc loco, sed tantum sub finem vers. 28.

℣. 22. Tolle adipem de ariete, et caudam.] Quædam Septuaginta exemplaria non habent, *& caudam* : sed simpliciter legunt : Tolles adipem agni, & adipem, quo venter illius obtegitur &c. Sed Vulgata Hebraico textui est similis : D *Tolles adipem, & caudam, & arvinam, quæ cooperit viscera agni, qui offertur in gratiarum actionem.* Adeps, qui caudam comitatur, est ad radices illius, ac inter arietis femora. Cauda, quam Lex jubet offerri Deo, palam est eorum Asiæ arietum, de quibus veteres, recentioresque authores loquuntur, pingui, & adeo quandoque crassa, ut duodecim, quindecim, viginti, ac triginta libris pendeat. Herodotus l. 3. cap. 113. ita loquitur : „ Duplex ovium genus ad„ miratione dignum adest in Arabia. Aliæ quidem „ caudam habent adeo longam, ut tres aliquando „ cubitos æquet; eamque humi trahunt; quæ vul„ neratur, ac ulcera contrahit. Idcirco pastores o„ mnes parvulos currus efficere ediscunt, quos o- E „ vium caudæ supponunt, ipsæque eos, quocumque „ incedunt, secum devehunt : aliæ vero caudam ha„ bent duobus cubitis longam &c. Veteres non offerebant victimas, quæ cauda carerent, ipsamque igni Altaris imponebant, ut inde, an sacrificium acceptum esset, dignoscerent. Vide Aristoph. in Pace, & Acharnes. act. 3. scen. 3.

Armumque dextrum.] In hoc tantum differebat sacrificium pacificum, ubi agnus offerebatur, ab iis, ubi alia aliqua mactabatur hostia; quod arietis offerebantur cauda, & armi; quod in aliis pacificis sacrificiis non fiebat, cum immolabatur, exempli gratia, bos, hircus, aut capra. Septuaginta [7] hic legunt ; *armum dextrum*, vel brachium dextrum, non secus ac Vulgata; sed alii Interpretes habent : *femur dextrum*, vel *crus.*

Aries consecrationis.] Hebræus [8] : *Aries repletionis*; videlicet victima, qua replebuntur manus Aaronis, ut in opus ministerium suum redigat.

℣. 23. Tortamque panis unius.] Hebraicum ככר *Ciccar* significat proprie frustum crassum, & solidum. Usurpatur ad significandum talentum, quod erat maxima auri, vel argenti moneta, qua in negotiis uterentur. *Ciccar*, juxta Grammaticos, aliquando frustum panis significat, aliquando panem integrum. Verum nullum invenio locum, ubi necessario panis partem innuat; sed, ut mihi videtur, semper significat panem integrum. Curiosi id ex se ipsis deprehendere poterunt, ad examen vocando locos, ubi ad panem significandum invenitur [9]. Septuaginta de pane integro intelligunt. Latinum nomen *torta* fluit a *torqueo* propter illius rotundam figuram. Quidam hæc duo nomina confundunt *torta*, & *tracta*; sed posterior hæc vox *pastillos* significat *in longum productos.* Haud abs re fuit, voces has aliquando explicare, ne subinde eadem repetere cogeremur. A Septuaginta minime exprimuntur hæc verba, *torta panis.*

Crustulam, laganum de canistro.] Duarum vocum istarum Textus significationem explicuimus in versiculo secundo. In calatho prope aram holocaustorum aderant placentæ, & panes, quos posuit Moyses in manibus Sacerdotum, dum consecrarentur, quos deinde ex eorum manibus ipse recepit, & super aram posuit, ut cum partibus victimarum, quas illi obtulerant, absumerentur.

℣. 24. Ponesque omnia super manus Aaron, et filiorum eius &c.] Hebraice ad litteram : *Ponesque omnia super manus Aaron, & filiorum ejus, agitabisque illos motu agitationis* [10] *coram Domino.* Ratio quædam offerendi Domino erat per motum elevationis, quem Scriptura adhibet aliquando ad denotandam actionem illius, qui panem, similiave munera offerebat, ea extollens coram Altari : sed oblatio agitationis in eo erat posita, quod Moyses manus suas manibus Aaronis, & filiorum ipsius, oblationibus his onustas, submittens, eas attollebat, demittebatque, Orientem versus trahebat, ac deinde retrahebat versus Occidentem, & denique eas a Septentrione ad Meridiem [11] flectebat, quibus ritibus significabatur, oblationes has factas esse Deo omnium Terrarum orbis partium Domino. Hi oblationum motus agitationis, ac elevationis promiscue in Scriptura usurpantur. In universa hac solemnitate Moyses Sacerdotis munere fungitur; & Aaronem, filiosque illius consecrans sibi sumit victimæ partes, quas Lex Sacerdotibus decreverat. Partes hæ sunt

pectus,

1 אשה. 70. Θυσίασμα.
2 על תנוך אזן.
3 Ἐπὶ τὸν λοβὸν τοῦ ὠτός.
4 על רום אודנא.
5 אשר על המזבח.
6 Ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ θυσιαστηρίου, vel juxta alia exemplaria. τοῦ ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου.
7 Hebr. שוק. 70. Βραχίονα. Alii : Τὴν κνήμην.
8 איל מלאים הוא.
9 Judicum 8. 5. 1. Regum 11. 36. 1. Paralipomenon 16. collat. 2. Regum 6. 19. Proverb. 6. 26. Jerem. 38. 20.
10 והנפת אתו תנופה לפני יהוה.
11 Rab. Salom. apud Lyran.

pectus, *& armum*, verſic. 26. & 27. ideoque jure David pſalm. 98. 6. poſuit Moyſen in numerum Sacerdotum : *Moyſes*, *& Aaron in Sacerdotibus ejus*.

Ethnicis quidam ritus erant iis, de quibus loquitur Moyſes, perſimiles. Placentas Diis ſuis offerebant cum motu agitationis; & quæ tunc fierent preces, in Catone leguntur de re ruſtica cap. 34. *Jano ſtruem commoveto ſic : Jane Pater, te hac ſtrue commovenda bonas preces precor, uti ſies volens propitius mihi, liberiſque meis, domo, familiæque meæ. Fertum Jovi mactato, & moveto ſic. Jupiter te hoc ferto obmovendo bonas preces precor.* Hic *ſtrues* ſignificat placentæ genus, non ſecus ac *fertum*. Hoc Jovi offerebatur, illa Jano; & hæc cum motu quodam, & harum oblationum agitatione; *Feſtus* : *Feretrum, genus libi, dictum, quod crebrius ad ſacra ferebatur, nec ſine ſtrue. altero genere libi.*

℣. 25. Et incendes super Altare in holocaustum.] Septuaginta [1] : *Offeres ſuper altare holocauſtorum*. Hebraicus textus [2] verti poteſt : *Cremabis hæc omnia ſuper altare cum holocauſto*, ſcilicet, holocauſti reliquiis.

℣. 27. Et armum, quem de ariete separasti.] Moyſes data hic occaſione, loquitur de Sacerdotum jure ſuper qualibet victima; dicit autem illis ceſſura eſſe pectus, dexterumque armum: ſed in ceremonia ipſorum conſecrationis partes hæ conceſſæ Moyſi fuerunt, veluti conſecranti. Hebraicus textus in hoc ſenſu accipi poteſt: Aaron, & filii ipſius ſeſe Domino devoventes, atque offerentes illi pectus, & armum dextrum hoſtiæ pacificæ, quodammodo jus a Domino obtinuerunt accipiendi a filiis Iſrael partes eaſdem in victimis, quas deinceps munus ſuum exercentes offerre poterunt.

℣. 28. Quia primitiva sunt, et initia.] Hebraicus textus [3] habet ſimpliciter : *Quia hæc eſt* (oblatio) *elevationis*, *& hæc elevatio dabitur Sacerdotibus &c.* Septuaginta [4] : *Hæc eſt ſeparatio*, *& hæc erit abſciſſio partis filiorum Iſrael*; videlicet portio, quæ ſeparata eſt ab hoſtiis, quas Iſraelitæ offerebant, ut tribueretur Aaron, ac ſucceſſoribus illius.

℣. 29. Vestem sanctam.] Non fient novæ veſtes poſt obitum alicujus Summi Sacerdotis.

℣. 31. Coques carnes eius in loco sancto.] In atrio Tabernaculi; ibi ignis aſſervabatur, quo carnes excoquebantur in eſcam Sacerdotum, & privatorum etiam aliquando, cum victimarum partes, quæ ipſis reliquæ erant, coram Domino comedere voluiſſent. Sacerdos morabatur in Tabernaculo, quin egrederetur, ſeptem conſecrationis dierum intervallo verſ. 35. *Septem diebus conſecrabis manus eorum*. Omnes ritus memorati ſuperius ſeptem diebus ſunt inſtaurati.

℣. 33. Comedent, ut sit placabile sacrificium.] Hebræus [5] legit : comedent has res, quibus expiati fuerunt, & quæ inſervierunt conſecrationi illorum. Septuaginta; quæ eorum inſervierunt ſanctificationi, vel conſecrationi. Non comedent vero carnes vituli pro peccato, (℣. 10. & ſeqq.) ſed tantum carnes arietis 15. 31.

Alienigena non vescetur ex eis.] Neque Levita, qui non fuerit e genere Aaron, multoque minus ſimplex Iſraelita.

℣. 34. Quod si remanserit de carnibus.] Si ſupererat in craſtinum quidquam e carnibus victimæ, vel panibus, quibus veſcebatur novus Sacerdos in Tabernaculo, comburendum erat; qua in re Sacerdotum hoc erat diſcrimen ab aliis Iſraelitis, qui ſervare poterant carnes victimarum pacificarum uſque ad ſecundam diem. Levit. 7. 16. 17. & 19. 6. *Eo die, quo fuerit immolata, comedetis eam, & die altero. Quidquid autem reſiduum fuerit in diem tertium igne comburetis.* Toſtatus.

℣. 36. Vitulum pro peccato offeres singulos dies ad expiandum.] Intelligi quoque poteſt : per ſeptem dies conſecrationis Sacerdotum offeres ſingulis diebus vitulum pro expiatione Altaris holocauſtorum : vel, offeres pro expiatione criminum Sacerdotum. Numerus ſeptem dierum pro Altaris expiatione conſtitutus, & pro Sacerdotum expiatione, animadverſione dignus eſt. Scriptura ſæpius hunc ſeptem dierum numerum præcipit. Moyſes ſeptem fieri lucernas jubet, ut ſeptem ramorum candelabro imponantur. Leproſi ſeptem diebus ſeparabantur. Sacerdos, qui die ſolemnis expiationis aſperſionem faciebat, ſepties ſanguinem aſpergebat contra aditum Tabernaculi. Septem plerumque in holocauſtum victimæ jubentur offerri. Ethnici quoque diem hanc ſuſpiciebant. Balaam jubet ſeptem aras extrui, ſeptem vitulos, ſeptemque arietes immolari. Ægyptii in expiationibus ſuis ſeptem dierum numerum nequaquam imminuebant. Porphyr. de Abſtin. l. 4. p. 367. edit. an. 1620. Lugd.

Mundabisque Altare, cum immolaveris.] Toſtatus ait, quotidie cineres auferri conſueviſſe, & carbones, atque intrinſecus, & extrinſecus mundari, quidquid fœdum eſſet, vel indecorum. Septuaginta : Mundabis altare ſacrificans ſuper illud, atque ungens, ut illud ſanctifices. Victimarum mactatio, & Altaris inunctio illi conferebant peculiarem ſanctificationem, qua ſanctum, & inviolabile fiebat, quidquid illud attingeret, quidquid ad illud attineret, & victimas, quæ immolabantur, & Sacerdotes, qui illi inſerviebant &c.

℣. 37. Omnis, qui tetigerit illud, sanctificabitur.] Sacerdotes modo accedent, & ſi quis alius acceſſerit, tetigeritque, veluti profanator habeatur. *Sanctificare* ſæpius uſurpatur pro fœdare. Ita Chald. Rabb. Sal. & Kimchi &c. Hic quoque ſenſus tribui poteſt : Sacerdotes, qui ad illud acceſſerint, ſancti, & mundi ſint. Vel : privati eo tempore, quo polluti ſunt, ad illud minime accedant. Res ſacræ majorem ſemper addunt ſanctitatem illis, qui ex ipſis participant, eoſque magis polluunt, qui indigne ad illas accedunt. Aliter, juxta textum Hebraicum [6] : *Quidquid tanget Altare, ſanctum erit.* Oblationes omnes, quæ fient in eo, ſanctæ erunt : Quidquid ad illud acceſſerit, ſacrum erit, ac inviolabile. Huic autem legi aſyli jus innitebatur.

℣. 38. Agnos anniculos duos per singulos dies.] Pro ſacrificio perpetuo quotidiano. Sacrificium veſpertinum *inter duas veſperas* offerebatur. Vide, quid de hac locutione dixerim, Exod. 12. 6. Sacrificium vero matutinum offerebatur prope Solis ortum, ſimul ac thus in aurea menſa fuerat incenſum : ante quodcumque aliud ſacrificium. Singulis vicibus aries immolabatur, atque offerebatur dimidium decimæ partis *ephi* [7] farinæ. Arietes publicis ſumptibus offerebantur, Joſephus ait Antiquit. lib. 3. cap. 11. farina vero ſumptibus Sacerdotum, ut ait Philo de victim. ad finem. Farina unius *hin* [8] quadranti immiſcebatur olei excellentis, ac vini tantumdem; nemo autem ex iis rebus omnibus quidpiam guſtabat, ſed cun-

---

1 Καὶ ἀνοίσεις ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τῆς ὁλοκαυτώσεως.
2 והקטרת המזבחה על העלה.
3 כי תרומה הוא ותרומה יהיה מאת בני ישראל:
4 Ἔστι γὰρ ἀφόρισμα τοῦτο, &c.
5 ואכלו אתם אשר כפר בהם למלא את ידם.
6 כל הנגע המזבח יקדש.
7 Aſſarum decima erat pars Ephi libræ octo.
8 Hin continet libras 13. uncias quatuor.

ARA THYMIAMATUM

cuncta penitus in altari comburebantur. Interpretes quidam ajunt, omnia hæc statuta respexisse tantum pacificæ possessionis tempus in terra promissa.

Sacrificia, quæ Hebræi quotidie regulariter Deo offerebant, Ethnici minime ignorabant. Ita porro de illis Theophrastus loquitur apud Porphyr. de Abstin. l. 2. „ Judæi, qui Syriam incolunt, quotidie sacrificant „ eo pacto, quod dicturi sumus: non vescuntur car„ nibus victimarum, quas mactaverunt; sed cun„ ctas igne noctu absumunt, super eas mel, ac vi„ num effundentes. Eas vero cremare festinant, per„ inde ac vererentur, ne ille, qui omnia circum„ spicit, illorum agnosceret crimen, quod animal „ occidentes patrarunt. Jejunant diebus inter ipso„ rum sacrificia positis, atque eo tempore vacant, „ detegendis inter se divinis rebus, ac de Philoso- B „ phia, quam profitentur, disserendo. Noctem a„ strorum contemplatione transigunt, & oculis in „ cœlum elatis, Deum suis precibus orant. Hi po„ puli primi fuerunt, qui animalium, hominumque „ primitias obtulerint: Morem autem hunc non „ sponte, atque elective amplexi fuerunt; sed vi „ quadam coacti.

℣. 40 VINUM AD LIBANDUM.] Plinius lib. 14. cap. 19. docet, quænam esse deberent vini qualitates, quod in libationibus ab Ethnicis adhibebatur. Non adhibebatur vinum vitis, quæ putata, & ex- A culta minime fuisset, vel fuisset de cœlo tacta, vel prope quam fuisset quis laqueo suspensus; neque vinum illud, quod pedibus fuisset expressum ab ullo, cujus pedes vulnerati essent; vel quod pollutum fuisset immundæ cujuspiam rei lapsu in vas, ubi detinebatur; neque Græcum vinum, quoniam aqua erat immixtum. Hebræi id Domino offerebant, quod in re qualibet esset exquisitissimum. Profani, cum inter victimæ cornua super caput *molam salsam* effudissent, inter eadem libationes suas peragebant. Virgil. Æneid. l. 6.

Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina Sacerdos.

Sed apud Hebræos farina, seu panis non jaciebatur super victimam: sed super Altaris ignem, & vinum ad aræ pedem effundebatur. Maimonid. in Maasc. Gorban. c. 2.

℣. 42. UBI CONSTITUAM, UT LOQUAR AD TE.] Hebraicus textus [1] ita verti posset: *Ubi ero tecum, ut loquar ad te*. Septuaginta: hic locus est, quem elegi, ut me tibi proderem, & loquerer ad Te.

℣. 43. SANCTIFICABITUR ALTARE IN GLORIA MEA.] Scilicet, præsentia mea, vel potius igne, quem de cœlo mittam, ut victimæ absumantur. Quod re vera contigit, Levit. 9. 24. *Apparuit gloria Domini omni multitudini, & ecce egressus ignis a Domino devoravit holocaustum.*

---

1 אשר אוער לכם שמה לרבר אליך שם.

CAPUT XXX.

Descriptio Altaris thymiamatum. Hemisiclus, qui in populi censu solvi debebat in capita, Labrum ad abluendas manus, & pedes Sacerdotum. Compositio olei unctionis, & thymiamatis, quod cremandum erat coram Domino.

1. FAcies quoque altare ad adolendum thymiama de lignis Setim. 2 Habens cubi-
tum longitudinis, & alterum latitudinis, idest, quadrangulum, & duos cubitos
in altitudine. Cornua ex ipso procedent. 3 Vestiesque illud auro purissimo,
tam craticulam ejus, quam parietes per circuitum, & cornua. Faciesque ei coronam au-
reolam per gyrum. 4 Et duos annulos aureos sub coronam per singula latera, ut mit-
tantur in eos vectes, & altare portetur. 5 Ipsos quoque vectes facies de lignis Setim,
& inaurabis. 6 Ponesque altare contra velum, quod ante arcam pendet testimonii co-
ram propitiatorio, quo tegitur testimonium, ubi loquar tibi. 7 Et adolebit incensum
super eo Aaron, suave fragrans, mane. Quando componet lucernas, incendet illud:
8 Et quando collocabit eas ad vesperum, uret thymiama sempiternum coram Domino
in generationes vestras. 9 Non offeretis super eos thymiama compositionis alterius,
nec oblationem, & victimam, nec libabitis libamina. 10 Et deprecabitur Aaron super
cornua ejus semel per annum, in sanguine, quod oblatum est pro peccato, & placabit
super eo in generationibus vestris. Sanctum sanctorum erit Domino. 11 Locutusque
est Dominus ad Moysen, dicens: 12 Quando tuleris summam filiorum Israel, juxta
numerum, dabunt singuli pretium pro animabus suis Domino, & non erit plaga in eis,
cum fuerint recensiti. 13 Hoc autem dabit omnis, qui transit ad nomen, dimidium si-
cli, juxta mensuram templi. Siclus viginti obolos habet. Media pars sicli offeretur Do-
mino. 14 Qui habetur in numero, a viginti annis, & supra, dabit pretium. 15 Di-
ves non addet ad medium sicli, & pauper nihil minuet. 16 Susceptamque pecuniam,
quæ collata est a filiis Israel, trades in usus tabernaculi testimonii, ut sit monimentum
eorum coram Domino, & propitietur animabus eorum. 17 Locutusque est Dominus
ad Moysen, dicens: 18 Facies & labrum æneum cum basi sua ad lavandum: pones-

que

que illud inter tabernaculum teſtimonii, & altare. Et miſſa aqua, 19 Lavabunt in ea
Aaron, & filii ejus manus ſuas, ac pedes, 20 Quando ingreſſuri ſunt tabernaculum
teſtimonii, & quando acceſſuri ſunt ad altare, ut offerant in eo thymiama Domino, 21
Ne forte moriantur; legitimum ſempiternum erit ipſi, & ſemini ejus per ſucceſſiones.
22 Locutuſque eſt Dominus ad Moyſen, 23 Dicens: Sume tibi aromata, primæ myr-
rhæ, & electæ quingentos ſiclos, & cinnamomi medium, ideſt, ducentos quinquaginta
ſiclos, calami ſimiliter ducentos quinquaginta. 24 Caſiæ autem quingentos ſiclos in
pondere ſanctuarii, olei de olivetis menſuram hin. 25 Facieſque unctionis oleum ſan-
ctum, unguentum compoſitum opere unguentarii, 26 Et unges ex eo tabernaculum te-
ſtimonii, & arcam teſtamenti, 27 Menſamque cum vaſis ſuis, candelabrum, & uten-
ſilia ejus, altaria thymiamatis, 28 Et holocauſti, & univerſam ſupellectilem, quæ ad
cultum eorum pertinet. 29 Sanctificabiſque omnia, & erunt Sancta ſanctorum: qui
tetigerit ea, ſanctificabitur. 30 Aaron, & filios ejus unges, ſanctificabiſque eos, ut
ſacerdotio fungantur mihi. 31 Filii quoque Iſrael dices: Hoc oleum unctionis ſan-
ctum erit mihi in generationes veſtras. 32 Caro hominis non ungetur ex eo, & juxta
compoſitionem ejus non facietis aliud, quia ſanctificatum eſt, & ſanctum erit vobis.
33 Homo quicumque tale compoſuerit, & dederit ex eo alieno, exterminabitur de po-
pulo ſuo. 34 Dixitque Dominus ad Moyſen: Sume tibi aromata, ſtacten, & onycha,
galbanum boni odoris, & thus lucidiſſimum, æqualis ponderis erunt omnia: 35 Fa-
cieſque thymiama compoſitum opere unguentarii, mixtum diligenter, & purum, & ſan-
ctificatione digniſſimum. 36 Cumque in tenuiſſimum pulverem univerſa contuderis,
pones ex eo coram tabernaculo teſtimonii, in quo loco apparebo tibi. Sanctum ſancto-
rum erit vobis in thymiama. 37 Talem compoſitionem non facietis in uſus veſtros,
quia ſanctum eſt Domino. 38 Homo quicumque fecerit ſimile, ut odore illius perfrua-
tur, peribit de populis ſuis.

UNdecim priores verſiculi non leguntur iſtic in Textu Samaritano; ſed inveniuntur ſub finem capitis 26. libri hujus, ut ibidem adnotavimus.

℣. 1. FACIES QUOQUE ALTARE AD ADOLENDUM THYMIAMA.] Altare thymiamatum erat e lignis Setim, aureis laminis obductum, & duobus cubitis aſſurgebat ſuper cubito in quadrum poſito. In quatuor angulis pilæ erant, vel pyramides, vel ſpecies cornuum, atque perpetua corona in ſuperiori parte circumquaque claudebatur: ſub corona ad quatuor angulos aderant annuli, per quos aureis laminis obducti vectes e lignis ſetim inſerebantur, ad altare in itineribus deferendum. Menſa hæc in Sancto collocabatur e regione menſæ panum propoſitionis. Quotidie, & mane, & veſpere Sacerdos, cujus id munus erat, ſuper hoc altare thymiama adolebat, cujus commixtionem videbimus verſ. 34. Illi vero interdictum erat quamlibet aliam peragere oblationem, vel panis, aut vini, atque victimarum cruorem effundere. Summus Sacerdos dumtaxat ſemel in anno ad quatuor Altaris hujus angulos victimæ ponebat ſanguinem, quæ pro peccatis populi, generalis expiationis die offerebatur.

℣. 3. VESTIESQUE ILLUD AURO PURISSIMO TAM CRATICULAM, QUAM PARIETES.] Altare hoc excavatum erat in capſæ formam. Septuaginta [1], & Joſephus Antiquit. lib. 3. cap. 7. crediderunt, ſuper hoc altare adfuiſſe ignis receptaculum ex auro puriſſimo, in quo prunæ ponerentur ad thymiama adolendum. Author Vulgatæ credidit, altare hoc craticula ornatum fuiſſe, cui prunæ, & thymiama imponerentur, quarum cineres per cratem in menſæ cavitatem deciderent: ſed hebraica vox גג gag ſignificat ſimpliciter tectum, & ex decurſu ſatis patet, Sacerdotem ignem de altari accepiſſe in pretio- A ſo thuribulo, atque thuribulum cum igne ſuper aram collocaſſe, ut ibi thymiama adoleret. Ad quid enim hic thuribulorum, cochlearumque numerus inſerviſſet, ad thymiama imponendum, de quo loquitur Scriptura, ſi thuribulum adnexum fuiſſet, atque altari adhærens? cum recens thuribulum afferebatur, quod prius relictum fuerat, auferebatur; vel Sacerdos expectabat, donec thymiama eſſet conſumptum, & thuribulum recipiebat. Hiſtoria Nadab, & Abiu (Levitic. 10. 1. & ſeq.), uti quoque ea Chore, & Dathan (Numeror. 16. 17. & ſeq.), poſtremam hanc ſententiam confirmare videntur. Moyſes altari thymiamatum duorum cubitorum modo altitudinem præbet. Ezechiel vero 41. 22. illud, quod erat in Templo ab ipſo deſcripto, tres cubi- B tos ait præſtitiſſe.

FACIESQVE EI CORONAM AVREOLAM PER GYRVM.] Septuaginta [2]; parvulam coronam interraſilem. Vide capitis vigeſimi quinti verſiculum vigeſimum quintum.

℣. 6. PONESQVE ALTARE CONTRA VELVM &c.] Quod ſeparat Sanctum a Sanctuario. Septuaginta [3] admodum aliter a Vulgata totum hunc verſiculum vertunt: *Pones altare ante velum, quod eſt ſuper Arcam teſtimonii*. Verſio hæc Origeni homil. 19 in Exod. Sancto Auguſtino quæſt. 133. 136. & 137. in Exod. ac Divo Gregorio Magno in 1. Reg. cap. 14. locum præbuit credendi, altare thymiamatum fuiſſe in Sanctuario; quod conforme videtur verſic. 10. *Deprecabitur Aaron ſuper cornua ejus ſemel per annum* C &c. atque iis conſonum, quæ legimus apud Divum Paulum Hebr. 9. 3. *Poſt velamentum autem ſecundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum: aureum habens thuribulum, & Arcam teſtamenti* &c. ubi Apoſtolus videtur aſſerere altare thymiamatum (*thuribulum*) fuiſſe in Sanctuario.

Sed

1 70. Ἔσχαρα.
2 Στρεπτὴν στεφάνην χρυσῆν κύκλῳ.
3 Καὶ θήσεις αὐτὸ ἀπέναντι τοῦ καταπετάσματος τοῦ ὄντος ἐπὶ τῆς κιβωτοῦ.

Sed opinio hæc a plerisque Interpretum refellitur, qui hæc Moysis verba, *Pones Altare contra velum, quod ante arcam pendet*, explicant dicentes, Altare thymiamatum fuisse ante velum, quod separat Sanctum a Sanctuario, non in Sanctuario, sed in Sancto. Quoad versiculum decimum, qui refert Summum Sacerdotem semel in anno purificasse Altare thymiamatum, non inde inferre licet, hoc in Sanctuario fieri consuevisse. Denique D. Pauli locus ita explicari potest: exempli gratia, in Sanctuario asservatum fuisse thuribulum, quo Summus Sacerdos die Expiationis utebatur; vel ipsum reliquisse ibi illud, quod intulerat; vel denique ibi adfuisse Aaronis thuribulum, quod collocari illic potuit post seditionem Core Num. 14. vel potius altare thymiamatum omnino proximum fuisse Sanctuario, & quodammodo in illo; quandoquidem uno tantum velo dividebatur.

℣. 7. ADOLEBIT INCENSUM.] Hebraici *Sammim* [1] significatio propria non satis patet; sed dubio locus non est, quin gratum odorem significet; & variæ Interpretationes ferme in hoc conveniunt. Non erat necesse, ut Summus Sacerdos ipse incensi offerendi munus perageret. Zacharias pater S. Joannis Baptistæ thus adolebat (Luc. 1. 9. *Sorte exiit, ut incensum poneret*) cum illi Gabriel apparuit, quamquam simplex tantum Sacerdos esset. S. Augustinus l. 2. Retract. c. 55. olim ægre conciliari posse arbitrabatur Legem, qua jubetur Aaron quotidie mane, ac vespere thymiama offerre in Altari, cum ea, quæ immundos usque ad vesperam declarat, qui connubium exercuissent. Levit. 15. 16. *Vir de quo egreditur semen coitus lavabit aqua omne corpus suum, & immundus erit usque ad vesperum*. Re quidem vera Summus Sacerdos in perpetuo cælibatu degere debuisset, neque umquam a templo abesse, si non licuisset illi, in pollutionis alicujus legalis casu in locum suum alium substituere Sacerdotem. Igitur dicendum est, Moysen hic nihil aliud intelligere, nisi quod Aaron, vel illius loco Sacerdos alius munus hoc mane, & vespere adimplebit. Deinceps hac se cura Summus Sacerdos exsolvit, & consuetudine statutum est, ut Sacerdos inferior, ad id electus, munere hoc deberet fungi, cum interdicto, ne per id tempus e Templo egrederetur, ac se se iis exponeret pollutionibus, de quibus hic sermo.

Hebræi [2] docent, nihil umquam super Altare holocaustorum oblatum fuisse, quin ante thus adolevissent super altare thymiamatum. Sacerdos suas fundebat preces, donec thus cremabatur, & eodem tempore populus precibus suis sacerdotis preces prosequebatur. Utrarumque simul symbolum erat fumus thymiamatis. Dicunt, tres Sacerdotes in officii hujus ministerium dicatos fuisse. Prior de aureo altari cineres auferebat, alter vero novos carbones offerebat; tertius denique thus prunis injiciebat: asseruntque, qualibet vice centum denariorum pondere thus injectum fuisse.

℣. 9. NEC OBLATIONEM, ET VICTIMAM, NEC LIBABITIS.] Hebræus [3]; habet: nec holocaustum, neque oblationem rerum esculentarum (veluti farinæ, & panis, fructuum) nec libationes vini.

℣. 10. ET DEPRECABITUR.] Hic est sensus Hebraici כפר, Septuaginta, Ἐξιλάσεται; *& reddet sibi Deum propitium*. Quod idem est.

SANCTUM SANCTORUM ERIT DOMINO.] Hoc referri potest, vel ad Altare, vel ad thymiamata, vel ad sanguinem expiationis, vel ad ceremoniam universam. Omnia hæc sanctitatis sunt eximiæ, maximamque observantiam merentur. Vide c. 30. 35.

℣. 12. QUANDO TULERIS SUMMAM FILIORUM ISRAEL JUXTA NUMERUM, DABUNT SINGULI PRETIUM

A PRO ANIMABUS SUIS.] Quidam [4] crediderut, Moysen hic generalem rogasse legem, qua singuli in capita hemisiclum solvere tenerentur in sumptus Tabernaculi, quotiescumque populus recenseretur. Dicunt autem, David, eo quod minime effecisset, ut hemisiclus hic solveretur, cum ab eo census populi sui initus est 2. Reg. 24. 1. Paral. 21. mulctatum fuisse morte septuaginta millium sibi subditorum. Sententiam hanc eruditi quidam Interpretes [5] secuti sunt, illique 13. hujus capitis versiculus favet. Difficillimum tamen esset legis hujus executionem ostendere; neque refertur, Moyses populum suum coegisse, ut hanc solveret pecuniam, in ea populi recensione, quæ capite primo Numerorum narratur.

Alii credunt, Moysen hic constituisse vectigal in B capita super populum suum, quotannis solvendum pro impensis, quæ fieri debebant in Tabernaculi usum, in hostias, lina, oleum, vinum, farinam, in Templi instaurationem, vestesque, & escas Sacerdotum ac Levitarum. Legis hujus observantia non perspicue satis apparet ex libris veteris Testamenti. Ex libro secundo Esdræ liquet dumtaxat, post reditum e captivitate imperatum fuisse Israelitis, ut tertiam sicli partem in Templi sumptus conferrent; 2. Esd. 10. 32. *Statuemus super nos præcepta, ut demus tertiam partem sicli per annum, ad opus Dei nostri*: sed non satis constat, utrum tertia pars hæc fuerit supererogata præter consuetum sicli dimidium; an propter populi inopiam satis futurum fuisse visum fuerit, si pro ea tantum vice parvula adeo argenti C summa exigeretur. Certum est Domini nostri temporibus (Matt. 17. 23.) hemisiclum in capita solutum fuisse. Philo quoque l. 2. de Monarchia hanc palam refert consuetudinem. Ait enim, Templum Jerosolymorum præter reditus, qui illi cedunt ex fundis, majora adhuc habuisse bona, certiora, & magis duratura in oblationibus posita, quas Iudæi singuli post viginti annorum ætatem præstabant. Oblationem hanc redemptionem suam vocant, eamque summa hilares lætitia offerunt, libertatem suam salutem, ac vitam redimere arbitrati. Quare fit, ut in omnibus ferme civitatibus thesaurus fuerit, ubi oblationes hæ servarentur, donec viri probitate noti, ab universo populo electi, in Templum Ierusalem deferrent.

D Cicero in oratione pro Flacco narrat, Flaccum prohibuisse, ne ex Asia Ierusalem deferretur aurum, quod in Italia, omnibusque provinciis a Iudæis colligebatur. Titus apud Iosephum l. 7. c. 13. Iudæos exprobrat, quod Romani Imperatores insigni indulgentia illis permittere voluerint, ut nomine Dei sui hæc vectigalia colligerent, in ipsius cultum insumpturi. Sed Vespesianus tandem, post templi excidium, Iudæis imperavit, ut, quam pecuniam antea Ierosolymitano templo solvebant, in Capitolium inferrent.

Hic porro quasdam Rabbinicas adferam observationes, quoad rationem, qua Templo hemisiclus solvi consueverat. Iudæi omnes generatim, tum ex Iudæa, cum e remotissimis quibusque regionibus, te- E nebantur illum ferre, aut mittere quotannis in Templum. Mulieres tantum, servi, ac pueri nondum tresdecim annos nati vacatione fruebantur. Quolibet anno sub initium mensis Nisan collectores Provincias lustrabant hemisiclum exacturi: sed nemo adigebatur ante Paschatis festivitatem. Tunc, qui vectigal hoc minime solverant in loco domicilii sui, solvere illud tenebantur, vel prædes dare. A Sacerdotibus, æque ac ab reliquis exposcebatur; verum ii præ reverentia nusquam cogebantur.

Non desunt Interpretes, qui asserant, Moysen popu-

Ss

1 קטרת סמים
2 Vide Outramum de sacrific. l. 1. c. 8.
3 ועלה ומנחה ונסך
4 Hebræi fere omnes, & nostri apud Vvaser. de nummis Hebræor. Grot.
5 Fagius, Lyranus, Tirinus, Vatablus &c.

populi ſui cenſum ſemel iniiſſe dumtaxat, atque hemiſiclum in capita exegiſſe, cum primum Tabernaculum extruxit; neque coegiſſe populum, ut quotannis vectigal hoc penderet Tabernaculo, vel Templo; ſed oppoſita ſententia plures jactat aſſeclas. Ea quæ hic præcipit Deus, adimpleta videntur libri hujus capite 38. ℣. 26.

ET NON ERIT PLAGA IN EIS, CUM FUERINT RECENSITI.] Idcirco Deo ſolvebatur hemiſiclus, ut ipſius ſupremum Dominium in populum ſuum recognoſceretur. Hoc autem erat veluti vectigal conſtitutum a Rege Iſrael in omnes ſubditos ſuos. Illud ſolventes, effugiebant extraordinaria ſupplicia peſtis, belli, & famis: & ℣. 16. legitur, hemiſiclum, quem Domino ſolvebant, *futurum monimentum eorum coram Domino, ut propitietur animabus eorum*.

℣. 13. DIMIDIUM SICLI, JUXTA MENSURAM TEMPLI. SICLUS VIGINTI OBOLOS HABET.] Hebraice בשקל הקדש, *juxta pondus Sanctuarii. Siclus valet viginti gerah*. Septuaginta [1] pro ſiclis ponunt, *didrachmam, quæ viginti obolos valet*. Interpretes quidam opinati ſunt Hebræis duplex fuiſſe ſiclorum genus; alterum quidem ſacrum, quod hic, & alibi Siclus Sanctuarii appellatur; profanum alterum, vel commune, quod Siclus Regis dicitur, vel Siclus publicus 2. Reg. 14. 26. *Ponderabat capillos capitis ſui ducentis Siclis pondere publico*: Hebraice: *pondere Regis*. Plerique dicunt Sanctuarii Siclum longe pluris fuiſſe æſtimatum, quam Siclum vulgati commercii: alii e contra majus tribuunt pretium Siclo communi, quam Siclo Sanctuarii. Rabbinus Salomon, cui Lyranus adhæret, vigintiquatuor obolos Siclo communi tribuit; Siclo vero ſacro dumtaxat viginti. Pagninus, & alii quidam Siclum ſacrum valuiſſe ajunt obolis quadraginta, & communem viginti: Vaſerus Siclum ſacrum viginti novem obolis Atticis, vel argenteæ unciæ dimidio æſtimat: pretii hujus autem dimidium communi confert Siclo. Rabbini Jechonias, & Gedalias Siclum ſacrum duplo magis valuiſſe putant, quam publicum: Primus quidem, juxta Jechoniam, trecentis & viginti hordei granis pendebat; alter vero dimidio minus. Gedalias autem ſacro Siclo ſemunciam tribuit, & Siclo publico unciæ quadrantem. Vatablus, Lippomanus, Covarruvias l. de monetis p. 2. n. 9. apud Cornelium a Lapide Siclum ſacrum viginti fuiſſe obolorum dicunt, communem vero decem. Septuaginta Hebraicam vocem *ſchekel* plerumque vertunt *didrachmam*, quamquam Siclus quatuor drachmis valuit juxta Joſephum l. 3. c. 9. Antiq. & S. Hieronymum; ex quo Interpretes quidam in ſuſpicionem adducti ſunt, quod Septuaginta de communi loquerentur Siclo, qui ſacri dimidio æſtimatur, de quo loquitur Joſeph. & S. Hieronymus in Ezech. c. 4. l. 1.

Verum doctiſſimi, atque eruditiſſimi ex Interpretibus noſtris [2], reſpuunt diſtinctionem hanc Sicli Sanctuarii, ac Sicli Regis; contendunt autem, neque Scripturam, neque Joſephum, neque S. Hieronymum, neque alium veterem diſtincte obſervaſſe diſcrimen hoc inter ſacros Siclos, & communes. Vox Sicli Sanctuarii nequaquam oppoſita eſt vocibus Sicli communis, aut Regii; namque unum tantummodo pondus erat, unus Siclus, unum pretium. Vocabatur autem Sanctuarii Siclus, nam menſuræ ponderum ſervabantur in templo; Regis vero Siclus nuncupabatur, quia Reges miniſtros ſuos habebant, qui ponderum, menſurarumque æquitati invigilabant. Denique Sicli publici nomen illi tribuitur, quia vulgo in negotiis illo utebantur. Neque id temere, & nulla ratione ſuffultum aſſeritur. In libro 1. Paralipomenon 23. 29. videmus, menſuris, ac ponderibus Sacerdotem fuiſſe præfectum: *Super omne pondus, atque menſuram*. Ægyptiis eadem erat conſuetudo. In ſuorum Sacerdotum Collegio miniſter erat, cujus munus erat menſuras omnes cognoſcendi, ac pondera caſtigandi,

A uti refert S. Clemens Alexandrinus. Romanis quoque in more poſitum erat, menſuras in templis ſervare: Fannius de Amphora.

Amphora fit cubus, quam ne violare liceret,
Sacravere Jovi Tarpejo in Monte Quirites.

Imperator Juſtinianus præcepit Novella 128. c. 15. ut in Chriſtianorum Eccleſiis menſuræ ac pondera ſervarentur; quam legem Valentinianus inſtauravit.

Sed hoc directe magis contra eorum pugnat ſententiam, qui ſacros a communibus Siclis diſtinguunt; ſcilicet quod Moyſes imperat, ut omnia pretio æſtimabilia juxta pretium Sicli Sanctuarii æſtimentur: Levit. 27. 25. *Omnis æſtimatio Siclo Sanctuarii pon-*
B *derabitur. Siclus viginti obolos habet*. Iſtic loquitur non de pretio rerum dumtaxat Templo devotarum, oblatarumque, quas jubeat æſtimari juxta pondus Sanctuarii; ſed generatim de quocumque emptionis, ac venditionis genere, terræ, aliarumque rerum, uti facillimum eſt deprehendere, ſi ea legas, quæ legem hanc præcedunt cap. 27. Levitici.

Nec ſecus perſpicue oſtendit Ezechiel 45. 12. nullum apud Hebræos fuiſſe Siclorum diſcrimen: nam cum Principum Iſrael injuſtitiam, atque impotentiam damnaſſet, illis præcipit, ut ſtateras habeant, & pondera, ac menſuras æquas: explicat, quinam eſſet communium ponderum valor, quæ cavarum menſurarum capacitas: ait, Siclum viginti obolis æſtimari, ſeu viginti *gerah*. Sed Sanctuarii Siclus pretium
C hoc minime ſuperabat. Num dixeris, Prophetam imperare, ut populi principes Sanctuarii Siclo utantur, eo quod alius illis Siclus ſuppetat a priori diverſus pro nundinis? Sicli, qui e Simeonis Macchabæi temporibus extant, æquali inter ſe ſe pondere ſunt, vel pene æquali; neque in ipſorum ponderibus, vel metallis veſtigium ullum perceperis diſcriminis, quod inter Siclum ſacrum, & communem fuiſſe contendunt. Hæc ſententiarum diverſitas, quæ inter eos adeſt, qui hanc opinionem tuentur, argumentum eſt incertitudinis principiorum, quibus innititur; vel potius oſtendit, ea nullo fundamento fulciri, quandoquidem nulla affertur probabilis ratio vel diſcriminis hujus generatim, vel peculiarium ſuppoſitionum, quas quiſque, ut lubet, in hac materia
D conſtituit.

Denique etiamſi fateri cogeremur adfuiſſe pondus Regis, aliud a pondere Sanctuarii, hoc pro eo tantum eſſet tempore (ut eruditiſſimus quidam vir animadvertit) quod Chaldæorum dominationem eſt ſubſecutum. Uſque ad illud tempus Hebræi cum ſemper, vel fere ſemper obtemperaſſent Principibus nationis ſuæ, vixerintque in regione eadem, eamdemque legem fuerint ſecuti, nulla deprehendi ratio poteſt, quæ illos cogere potuerit, ut in commercium Siclum admitterent alium ab eo, qui in templo aſſervabatur. Quam perturbationem, quaſque difficultates diſcrimen hoc in commercia intuliſſet? Sed ſimul ac Iſraelitæ captivi Babylonem deducti fuerunt, ſe ſe debuerunt ſubmittere ponderibus, menſuris,
E ac monetis victorum. Sanctuarii pondus rurſus uſum obtinuit, cum illi de captivitate reverſi ſunt; ſed quin pondus Regis excluderetur, vel pondus Babylonicum, quod in toto Chaldæorum imperio erat commune. Hinc oritur Ezechielis præcautio, qui in captivitate degebat, exacte adeo deſcribendi pretium, pondus, quantitatem menſurarum, ac monetarum, de quibus loquitur. Hæc autem diſcrimina obſervanda erant, quoad tempus, & locum, ubi ſcribebat. Moyſes etiam fortaſſe, cum loquitur de Siclo Sanctuarii, & exacte adeo illius pretium refert, volebat diſtinguere a Siclo Ægyptiorum, & Siclis Chananæorum, atque Arabum, inter quos tunc Hebræi verſabantur. Alioquin inutile fuiſſet menſurarum capacitatem, monetarumque pretium referre. Hoc minime ſcriptorem decet, qui pro populo ſcribit, in quo ipſe eſt, & eo tempore, quo omne fere Sicli

1 Κατὰ τὸ δίδραχμον τὸ ἅγιον; εἴκοσι ὀβολοὶ τὸ δίδραχμον.
2 Cornelius, Bonfrerius, Valton. & alii plures.

Sicli valorem agnoverant. Hæ denique ponderum Sicli explicationes fortasse non fuerunt Legislatoris manu exaratæ; addique potuerunt ab Esdra, vel ab illis, qui quibusdam in locis Pentateuchum castigarunt. A

Verum ut ad hemisiclum revertamur, quem Moyses solvi imperat in sumptus Tabernaculi, ex scriptura non liquet, semper exactum fuisse. Tempore Josiæ 2. Par. 24. 5. pro Templi restauratione pecuniam imperatam fuisse legimus; cum de captivitate redierunt, rursus solutio præcepta fuit, atque ad Sicli trientem redacta, 2. Esd. 10. 32. Domini nostri temporibus imperata pecunia pro Templo exigebatur, solvebaturque Matt. 17. 23. Post excidium Templi Vespesianus imperavit, ut Iudæi vectigal in Capitolium deferrent [1]. Vide Commentarium nostrum in S. Matthæum 17. 23. Iudæi hodie quoque id exigunt prope Festivitatem Sortium; ac in eleemosyam erogant illis, qui Ierosolymorum inter suscipiunt. Schikard. orat. de festo Purim. B

℣. 18. LABRUM ÆNEUM.] Ubi Sacerdotes pedes, manusque abluebant, cum ingrediebantur in Sanctum, ut offerrent thymiama, & cum inde egrediebantur. Labrum hoc positum erat inter Tabernaculum, & Altare holocaustorum. Sacerdotes nudis pedibus in Tabernaculo erant; de soleis illorum, nec Scriptura, neque Iosephus meminere. Plutarchus tamen lib. 4. Symposiacon quæst. 5. ait, Summum Sacerdotem Judæorum gestasse cothurnos. Iudæi in Misna in Massechet. Berachot. c. 9. & alibi prohibent Sacerdotibus, Laicisque calceatis pedibus ingredi in Templum; C & quemadmodum Sacerdotes semper nudis erant pedibus, ac stantes, & linea tantum induti tunica, & carnibus multis vescebantur, atque vino abstinebant; pluribus infirmitatibus, colicis præsertim, erant obnoxii; quapropter, uti perhibetur, secum semper medicum habere in Templo debebant. Maimonid. Kelei Kammikd. c. 7.

Silius Italicus l. 3. de bello Punico Herculis Gaditani Sacerdotes describens eos nudis pedibus, cælibesque describit:

Pes nudus, tonsæque comæ, castumque cubile.

Ad Exod. 3. 5. jam adnotavimus, Dianæ Cretensis Templum calceatis pedibus ingredi fuisse nefas. Romanæ Matronæ pedibus nudis in Vestæ Templo incedebant. Ovidius l. 6. Fast. D

Huc pede matronam nudo descendere vidi.

Labrum, de quo hic loquitur Scriptura, non inserviebat solum pedibus manibusque Sacerdotum abluendis, sed etiam lavandis victimis, extis, atque pedibus hostiarum. Afferunt vasa quædam adfuisse in uberum similitudinem cum epistomiis, qua diffluebat aqua in basim, vel labrum, ubi abluebatur, atque unde hauriebatur aqua in usum Tabernaculi. Grotius refert Ethnicos quoque habuisse in templis suis lavacra similia. Lustralis aquæ receptacula, quæ sunt ad nostrarum Ecclesiarum aditus, Mosaici labri speciem imitantur: ibique Christiani veteres Templum introeuntes sibi oculos abluebant.

℣. 23. SUME TIBI AROMATA.] Quoad thymiamata nihil invenitur antiquius, quam quod hic legitur. E Quis thymiamatum fuerit inventor, non liquet, Plinius ait l. 13. c. 1. *Qui primo invenerit unguenta non traditur: Iliacis temporibus non erant, nec thure supplicabatur. Cedri tantum, & citri suorum fruticum in sacris fumo convolutum nidorem verius, quam odorem, noverant, jam rosæ succo reperto &c.* Ovidius cruentorum Sacrificiorum, ac aromatum Aris impositorum Authorem fuisse Bacchum testatur: verum constat ab Ethnicis Bacchum fuisse cum Moyse confusum, Fast. l. 3.

Ante tuos ortus aræ sine honore fuerunt,
Liber, & in gelidis herba reperta focis.

Te memorant, Gange, totoque Oriente subacto
Primitias magno seposuisse Jovi.
Cinnama tu primus, captivaque thura dedisti,
Atque triumphato viscera tosta bove.

Arnobius quoque l. 7. contra gentes ita loquitur. *Neque temporibus heroicis quidnam esset thus scitum est, scriptoribus ut comprobatur a priscis, quorum in libro posita nulla ejus mentio reperitur. Neque genitrix, & mater superstitionis Hetruria, sacellorum ut indicant ritus; neque quadringentis annis, quibus Albana res stetit, in usum cuiquam venit, sacra cum res fieret: neque ipse Romulus, aut religionibus artifex in comminiscendis Numa, aut nasci, ut pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum solemnium munia.* In Arabia profecto super aras thus cœpit cremari. Moyses in ea tunc erat regione, unde optima devehuntur aromata. Neque impossibile est morem hunc a Moyse, & Hebræis originem deduxisse. In omnibus sacrificiis Abraham, Isaac, Iacob, & Job nulla fit thuris, vel aromatum, aliorumve odorum mentio, nisi carnium combustarum.

Theophrastus apud Porph. de Abstin. l. 2. ait antiquitus, neque thus, neque odores Diis offerri consuevisse; sed herbas tantum, quæ evellebantur, & veluti oblatio e terra desumpta illis præsentabatur. Ovidius de Iani temporibus loquens similiter describit sacrificia sine thuribus, victimisque cruentis. Fast. l. 1.

Nondum protulerat lacrymatas cortice myrrhas
Acta per æquoreas hospita navis, aquas;
Thura nec Euphrates, nec miserat India costum,
Nec fuerant rubri cognita fila croci.
Ara dabat fumos, herbis contenta Sabinis,
Et non exiguo laurus adusta sono.
Si quis erat prati factis de flore coronis,
Qui posset violas addere, dives erat.
Hic qui nunc aperit percussi viscera Tauri
In Sacris nullum culter habebat opus.

Hæc omnia respiciunt tantum Græcorum, Romanorumque regiones, ubi thus non oritur. Sed inter Arabes, Ægyptios, Hebræos, aliosque populos, apud quos aromata communia sunt, consuetudo hæc fuit antiquior. Homines crediderunt, Deo esse offerendum, quidquid optimum, ac pretiosissimum foret; ideoque primum fructus, ac animalia, deinde aromata obtulerunt illi, quæ semper maximo in pretio habita fuerunt. Moyses ℣. 25. loquitur de *opere unguentarii*. Igitur unguentarii in Ægypto aderant, qui hanc artem profiterentur, unde dudum egressi fuerant Israelitæ: & constat, Sacerdotes Ægyptios aromatis speciem quandam habuisse, quam Diis suis offerebant. Vide Dioscoridem l. 1. c. 24. & Plutarchum de Iside, & Osiride.

SUME TIBI AROMATA PRIMÆ MYRRHÆ, ET ELECTÆ.] Hebraicus textus [2] verti ad litteram potest: *Sume tibi aromata, scilicet caput myrrhæ libertatis.* Vel juxta Septuaginta: *Sume florem myrrhæ electæ* [3]; scilicet quod in myrrha melius est, atque excellentius. Flos significat, quidquid in quaque re est perfectissimum, Sume odores optimos; e myrrha, quæ ex arbore sponte defluit, quin arbor cædatur. Plinius l. 12. c. 15. loquens de arboribus, quæ mirrham gignunt; *sudant*, ait, *sponte, priusquam incidantur stacten dictam, cui nulla præfertur.* Grotius, & alii nonnulli [4] expicant Hebraica verba *myrrham libertatis*, in hoc sensu; *myrrham ab omni commixtione puram.* Syriaca, & Chaldaica versiones in eodem sensu intelligunt de myrrha purissima.

QUINGENTOS SICLOS.] Hebraice habetur simpliter quingentos: sed vulgo sicli intelliguntur, veluti pondus maxime commune.

CINNAMOMI.] Hebraice, קנמן בשם, & Septuaginta, Κινναμώμου εὐώδους: *Cinnamomi aromatici*, vel

1 Joseph. Antiq. l. 18. c. 11. & de bello l. 7. c. 26. & Dio Cassius l. 66.
2 קח לך בשמים ראש מר דרור 3 Ἄνθος σμύρνης ἐκλεκτῆς.
4 Ita Vatablus, Fagius, Kimchi, Rab. Salomon.

vel *boni odoris*. Cinnamomum est arbustum, cujus cortex admirabili odore flagrat. Dioscorides quinque Cinnamomi species enumerat, quæ inde nomen, unde originem habent. Virtus illius non diutius viget: cum ad trigesimum annum pervenerit, infirmior est, ac primitus fuerat. Color illius est, perinde ac nigrum, & cæruleum lacti immisceres. Matthiolus fatetur, se, quamquam plurimum adlaborarit, numquam verum cinnamomum invenire potuisse. Galeni tempore adeo rarum erat, ut in Musæo Imperatoris tantum servaretur. Matthiolus idem asserit, cinnamomum in Arabia defecisse, uti balsamum in Judæa. Innititur ille Plinii authoritati, qui ait cinnamomi libram olim denariis mille æstimatam fuisse; sed deinde pretium dimidio majus factum fuisse, eo quod Barbari cuncta vastarant, omnesque cinnamomi plantas combusserant.

CALAMI.] קנה בשם. Calamus odorus ex Indiis defertur. Aromatariorum *calamus aromaticus*, quem hoc nomine venditant, non est ille veterum teste Dioscorid. l. 1. c. 7. ille est *acorus verus*, qui nullatenus aptus est, ut ex eo exquisita componantur unguenta.

℣. 24. CASIÆ.] קדה *Kiddah*. Casia est sylvestris arboris cortex, quæ sponte in Indiis Orientalibus oritur. Nullum ferme discrimen est inter arborem, quæ gignit casiam, & eam, quæ fert aroma illud, quod Italis *canella* vocatur; atque utriusque effectus iidem sunt. Brochardus, & Gabriel Sionita de moribus Oriental. c. 9. asserunt Memphi plurimas Casiæ arbores inveniri, easque ita nucibus similes esse, ut vix alteram ab altera dignoscere queas, ni diversi fructus adsint.

Discorides, & Plinius postremum hoc aroma in Arabica oriri crediderunt: ex quo conjicere liceret de eodem hic Moysen esse locutum; sed Garsias l. 1. c. 5. palam ostendit ibi locorum minime inveniri; atque operosum esset, probare illud Moysis temporibus in Judæa cognitum fuisse. Quoad casiam vulgatam, nullus illi aromatis odor; illius tantum usus est in pharmacis, atque nigri liquoris species est, quæ vitiasset potius thymiama, quam illi ullam perfectionem addidisset. Hebraica vox *Kiddah* in Ezechiele quoque invenitur 27. 19. *Stacte, & calamus in negotiatione tua*; ubi Vulgata vertit *Stactem*, myrrham in lacrymas difluentem, & a Septuaginta *iris* transfertur. Dioscorides observat, cives Pergis in Pamphilia, & Elidis in Achaja ex *iri* quiddam eximium elicuisse, quod præter odorem aromaticum, adversus tussim, & violentos vomitus virtutem maximam habebat. *Kadad* Arabice significat vomere, & tussiendo spuere; & Ezechiel citato loco ait, Iavan, & Mozal attulisse Tyrum Kidah, & cinnamum. Iavan significat Ioniæ populos, Mozal Cariæ, utrosque Pamphiliæ finitimos. Historicus Iosephus, & Castilionæus pro *iri* stant.

OLEI DE OLIVETIS MENSURAM HIN.] Oleum olivarum erat veluti unguenti adeo pretiosi corpus; ideo magna adeo vis ex ipso ponitur; nam *hin* continebat libras tresdecim cum triente. Unguentum hoc inserviebat inungendis Tabernaculi instrumentis Arcæ fæderis, Mensæ panum propositionis, Aræ thymiamatum, candelabro, Altari holocaustorum, Labro ablutionum. Ex eodem Aaron, & filii ipsius inuncti fuerunt. Nemo in proprium usum convertere, vel illud componere audebat: hoc ipso Reges Juda sunt consecrati; qui mos usque ad Josiæ regnum permansit, uti inquiunt Rabbini.

℣. 27. MENSAM CUM VASIS SUIS.] Scilicet, mensas panum propositionis. Septuaginta mensam hanc cum ipsius instrumentis prætereunt.

℣. 29. QUI TETIGERIT EA, SANCTIFICABITUR.]
A Profani, qui ea tangebant, polluebantur, atque impuritatem suam expiare debebant; qui vero in Domini famulatum erant destinati, majorem acquirebant sanctitatem sanctarum rerum contactu: qui duo effectus in usu nostrorum Sacramentorum quotidie percipiuntur. Scelesti scelestiores fiunt; boni vero novam sanctitatem adipiscuntur.

℣. 33. EXTERMINABITUR DE POPULO SUO.] Non habebitur amplius veluti Israelita, sed tamquam alienigena, cujus nulla est pars ad nationis prærogativas. Diceres vulgo: Excommunicabitur.

℣. 34. SUME TIBI AROMATA &c.] Hæc est compositio thymiamatis, quod quotidie mane, ac vespere super mensam thymiamatum comburebatur. *Stacte* [1] autem compositum erat, myrrha scilicet,
B quæ sponte fluit ex arbore. De hac locuti sumus in vers. 23. Kimchi de balsamo intelligit: & Rabbinus Salomon de resina.

ONYCHA.] שחלת, Septuaginta: Ὄνυχα. Rabbinus Salomon in Exod. 30. credit, hebraicum schelet significare radicem aromaticam, lævigatam atque lucentem veluti unguem. Rabbini alii, Bocharti judicio, intelligunt de bdellio, quod a Damocrate Malagam. lib. 8. & de antidot. lib. 2. & a Galeno de composit. med. onyx appellatur. Dioscorides duo bdellii genera distinguit, Arabicum unum, quod clarius est, ac lævius altero, quod ex Indiis advehitur, quod magis visu fœdum est, nigrum, & scabrum. De priori profecto hic loquitur Moyses; scatet, atque elicitur ex arbore quadam in A-
C rabia Felici. Nomen *schechelet* derivari potest a *schechal*, quod Chaldaice *elicere* significat; & Syriace *scatere*; quod apprime congruit naturæ aromatis, de quo sermo est. Addas præterea Moysen non potuisse loqui, nisi de aromatibus magis pretiosis regionis illius, ubi aderat; atque bdellium maximo in pretio in Arabia esse, & communissimum.

Arabica versio vertit *Laudanum*: sed Interpretes plerique adhærent Septuaginta, & Vulgatæ, a quibus vertitur *Onycha*, unguis odorata, quæ est piscis testa, purpuræ (alius piscis testacei) testæ simillima. Hanc in Indiarum paludibus expiscantur, ubi *spica nardi* germinat, qua piscis hic alitur, ex quo testa illius odorem acquirit. Pisces hi colliguntur, cum calor paludes exaruit; meliores e mari rubro
D deferuntur, & crassi sunt, atque candidi. Babylonii nigri sunt, minoresque. Hæc porro ita differit Dioscorides, cujus sententiam Matthiolus sectatur quoad locum, ubi inveniuntur; quamvis nec vetus, neque recentior quispiam adsit, qui nardum in paludibus inveniri testetur, sed potius in montibus, & locis siccis.

GALBANUM BONI ODORIS.] Scilicet, aromaticum. Galbanum [2] succus est per incisionem e planta eductus, quæ similis est ferulæ, & crescit in Syria, super montem *Amanum*. Odor illius non admodum jucundus est, præsertim cum solus. Sapore acri est, & amaro, atque odore vehementi. Melius in lacrymas fluit pulchras, purasque. *Galbanum* fluit ex hebraica voce *chalbanah*.

E THUS LUCIDISSIMUM [3].] Thus est succus odorus, qui per incisionem ex arboris trunco educitur, quæ præcipue in regione Saba oritur in Arabia Felici. Regio hæc Minæorum est finitima regioni, qui primum invenisse dicuntur modum incidendi arbores, ut inde thus eliceretur. Thus maxime purum, lucidissimum, atque optimum ex arbore sponte egreditur, atque super parvulas crates defluit, quæ substernuntur.

ÆQUALIS PONDERIS ERUNT OMNIA.] Quidam Hebraicum textum [4] ita intelligunt: *ponentur singula seorsim in pulverem redacta*. Chaldaice: pondus erit in pon-

---

1 נטף. Στακτή.
2 חלבנה סמים.
3 לבנה זכה.
4 בד בבד יהיה. Ad litteram: *Solum cum solo erit*.

in pondere. Septuaginta [1], *æquale erit æquali*. Syriace; *singula sicli pondere*. Tantumdem ex uno erit, quantum ex alio. Hebræi dicunt, 70. vel 74. libras e singulis speciebus adhibitas fuisse.

℣. 35. FACIESQUE THYMIAMA COMPOSITUM OPERE UNGUENTARII] Veteres quorumdam thymiamatum apud Ægyptios in usu positam referunt compositionem. Dioscorides l. 1. c. 24. loquitur de aromate, cui nomen *Kuphi*, cujus odor maxime Diis gratus habebatur, & quo plurimum Sacerdotes utebantur. Ex decem aromatibus componebatur. Plutarchus alius meminit thymiamatis, quod ex sexdecim diversis speciebus aromatum fiebat; atque ait, hoc solemne Sacerdotibus Ægyptiis fuisse, ut ter quotidie odores Iovi adolerent; resinam mane, myrrham meridie, & *Kuphi* vespere. Cum thymiama *Kuphi* appellatum componitur, id cum omnibus ceremoniis, summaque reverentia peragitur; illudque componentibus Litteræ Sanctæ recitantur [2]. Numerus sexdecim, qui ex quatuor in se ductis quadratus existit, mysticus habebatur, uti hic author contendit. Moyses quatuor tantum thymiamatum species memorat, quorum docet compositionem; & Philo de hæred. divin. quatuor hæc aromata quatuor credidit significare elementa.

MIXTUM DILIGENTER, ET PURUM, ET SANCTIFICATIONE DIGNISSIMUM.] Hebraicus textus [3] ad litteram: *Quod erit salitum, purum, & sanctum*. Septuaginta [4]: *Mixtum erit, purum, & res sancta*. Interpretes quidam [5] credunt in hujus aromatis compositione salem admixtum fuisse. Nec desunt, qui salem Sodomorum specificent, credantque immixtionem hanc fuisse factam, ut legi obtemperaretur quæ cavet, ne sacrificium ullum sine sale offeratur. Levit. 2. 13. *Quidquid obtuleris sacrificiis, sale condies*. Verum vertere mallem: *Facies* (cum his aromatibus) *balsamum* (vel thymiama) *purum, & sanctificatum*. Verbum *memulach* deduco a verbo *malach*, quod significat salire, balsamo condire, aromatizare. Græce quoque aliquando salire usurpatur pro balsamo condire. Nequaquam probabile est, salem in thymiamate conficiendo adhibitum fuisse; neque enim ille bonum ullum odorem conferre potuisset; neque ulla ratio est analogiæ; ut dicas in aromatibus quoque adhibitum fuisse, quoniam in sacrificiis offerebatur. Causa, propter quam in placentis sal necessario requiritur, in panibus, carnibusque, hæc in aromatibus est nulla. Maimonides ipse refert, salem nequaquam fuisse permixtum in victimarum sanguine, ac in liquoribus, qui super aram effundebantur.

℣. 36. PONES EX EO CORAM TABERNACULO TESTIMONII.] Hoc thymiama semper erat profecto super thymiamatum mensam; sed vespere tantum, & mane cremabatur. Iosephus Antiq. l. 3. c. 6. ait super panes propositionis duas fuisse phialas, vel aureas lances refertas thure.

Clericus credit, illud fuisse thymiama, de quo hic sermo: Verum hoc ergo quotidie mane comburebatur.

SANCTUM SANCTORUM ERIT VOBIS THYMIAMA.] Vulgata, & Septuaginta addunt vocem *thymiama*, quæ hebraice non extat. Vide quæ dicta sunt ad ℣. 10.

---

1 Ἴσον ἴσῳ ἔσται.
2 Plutarch. de Iside, & Osiride.
3 ממלח טהור קרש
4 Μεμιγμένον, καθαρὸν, ἔργον ἅγιον.
5 Maimonid. in Ainsv. & alii.

CAPUT XXXI.

Beseleel, & Ooliab in Tabernaculi constructionem destinantur. Leges pro Sabbathi observantia. Duæ Tabulæ Legis traditæ Moysi.

1. LOcutusque est Dominus ad Moysen, dicens: 2 Ecce, vocavi ex nomine Be-
seleel filium Uri filii Hur de tribu Juda, 3 Et implevi eum spiritu Dei, sa-
pientia, & intelligentia, & scientia in omni opere. 4 Ad excogitandm quid-
quid fabrefieri potest ex auro, & argento, & ære. 5 Marmore, & gemmis, & diver-
sitate lignorum. 6 Dedique ei socium Ooliab filii Achisamech de tribu Dan. Et in
corde omnis eruditi posui sapientiam: ut faciant cuncta, quæ præcepi tibi. 7 Taber-
naculum fœderis, & arcam testimonii, & propitiatorium, quod super eam est, & cun-
cta vasa tabernaculi. 8 Mensamque & vasa ejus, candelabrum purissimum cum vasis suis,
& altaria thymiamatis, 9 Et holocausti, & omnia vasa eorum, labrum cum basi sua,
10 Vestes sanctas in ministerio Aaron sacerdoti, & filiis ejus, ut fungantur officio in sa-
cris. 11 Oleum unctionis, & thymiama aromatum in Sanctuario, omnia quæ præcepi
tibi, facient. 12 Et locutus est Dominus ad Moysen, dicens: 13 Loquere filiis Isra-
el, & dices ad eos: Videte, ut sabbatum meum custodiatis: quia signum est inter me,
& vos in generationibus vestris: 14 Custodite sabbatum meum, sanctum est enim vo-
bis: qui polluerit illud, morte morietur: qui fecerit in eo opus, peribit anima illius de
medio populi sui. 15 Sex diebus facietis opus: in die septimo sabbatum est, requies
Sancta Domino; omnis, qui fecerit opus in hac die, morietur. 16 Custodiant filii
Israel sabbatum, & celebrent illud in generationibus suis: Pactum est sempiternum. 17
Inter me, & filios Israel, signumque perpetuum: sex enim diebus fecit Dominus cœlum,
& terram, & in septimo ab opere cessavit. 18 Deditque Dominus Moysi, completis
hujuscemodi sermonibus in Monte Sinai, duas tabulas Testimonii lapideas, scriptas digi-
to Dei.

℣. 1. VOCAVI EX NOMINE BESELEEL.] Designavi, elegi nominatim, illum ad opus hoc constitui. Locutio hæc; *cognoscere aliquem ex nomine*, signum est favoris, peculiarisque benevolentiæ. Deus dixit Moysi Exod. 33. 12. *Novi te ex nomine, & invenisti gratiam coram me*. Ex Isaia cap. 43. 1. patet, quod vocare aliquem ex nomine, vel nomen alicui imponere, significat, eum sibi in famulum assumere. Domini servis suis nomina immutabant, Dan. 1. 7. Ps. 146. 4.

℣. 3. IMPLEVI EUM SPIRITU DEI &c.] Veteres Deo accepta referunt talenta tum naturalia, cum acquisita, sicuti ostendimus alibi. Seneca lib. 4. de Benef. cap. 4. *Insita nobis omnium artium semina, magisterque ex occulto Deus producit ingenia*. Homerus quoque Odyss. Z ait: *Hominem* callidum, ab ipso Vulcano, & Pallade edoctum, facere quodcumque vult, & eximia opera perficere.

℣. 4. EX AURO, ET ARGENTO, ET ÆRE.] Septuaginta addunt: *opera e lana colore hyacinthino, purpureo, coccineo neto, & bysso retorta*.

℣. 5. MARMORE, ET GEMMIS, ET DIVERSITATE LIGNORUM.] Hebræus [1]: *In operibus e lapidibus ad committendum, & in operibus ligni &c.* Sanctus Hieronymus hebraicam vocem *eben*, quæ significat lapidem, intellexit, perinde ac omne marmoris, lapidumque pretiosorum genus significaret. Septuaginta [2] quoque in eadem extensione illam accepisse videntur, cum transtulerint: *In omnibus operibus e gemmis*. Sed Hebraicus textus perspicue eamdem determinat, ut significet opus tantum in lapidibus pretiosis, qui auro, vel argento committuntur. Nullum marmoris opus fuit in Tabernaculo.

℣. 6. IN CORDE OMNIS ERUDITI POSUI SAPIENTIAM.] Hesychius observat, Veteres nominare sapientiam quodvis artium genus; & Aristoteles l. 6. Ethic. cap. 7. ostendit sapientis nomen concessum fuisse cuique in arte sua eruditissimo. Hinc Phydias *sapiens sculptor* appellabatur. Origenes homil. 12. in Numer. sapientiæ nomen artificibus traditum, iis tantum coarctare videtur, quorum ars utilis est ad vitam. Seneca epist. 90. palam ait artem telarum, pannorumque texendorum sapientum fuisse adinventum: *Textricum quoque artem a sapientibus inventam.* Denique Sanctus Chrysostomus hom. 34. in Ep. 1. ad Corinthios, artem telas texendi sapientiam vocat.

℣. 7. CUNCTA VASA TABERNACULI.] Vasa accipiuntur pro quovis rerum genere, veluti tabularum, velorum, mensarum, instrumentorum.

℣. 8. CANDELABRUM PURISSIMUM.] Clericus vertit: *Candelabrum lucens* [3]. Alii: Candelabrum, quod Sacerdotes servare debent mundum, & micans. Candelabro puri, mundique epithetum tribuitur, Exod. 39. 37. Levit. 24. 4.

℣. 10. VESTES SANCTAS IN MINISTERIO AARON.] Hebræus [4]: vestes ministerii, & vestes sanctitatis Aaron. Priores denotant, consuetas Aaronis vestes, juxta quosdam Interpretes; posteriores vero significant vestes sacras, quibus utebatur in Tabernaculo. Aliis autem placet, *vestes ministerii* significare involucra, ac velamina, quibus Tabernaculi vasa in itineribus operiebantur &c. *Vestes sanctitatis*, vel *Sanctuarii*; vestes sacras, quibus, cum Sacerdotii munere fungeretur Aaron, induebatur.

℣. 11. IN SANCTUARIO.] Verti posset: in usum Sanctuarii, vel pro sanctitate. *Oleum unctionis* &c. (vide Exod. 30. 23.) *thymiama aromatum* (Exod. 30. 24.) Hæc omnia in usum Tabernaculi.

℣. 14. CUSTODITE SABBATHUM MEUM ℣. 15. SEX DIEBUS FACIETIS OPUS.] Nonnulli putant hic ellypsim adesse, atque locum hunc in eo sensu esse intelligendum: Fac, ut artifices, quos constitui, in opus Tabernaculi incumbant; sed sabbathi die labore vacent. Verum sensus hic nimis remotus est; & præstat explicare de generali interdicto, atque reiterato, ne quis die sabbathi opus exerceat. *Morietur*. Sabbathi Lex mortis crimine obligabat; verum opus erat, ut reus criminis convictus a Judicibus damnaretur.

℣. 16. PACTUM EST SEMPITERNUM.] Ostendimus alibi (Vide Exod. 20. 8. & Genes. 11. 3.) sabbathum fuisse signum a Deo constitutum ad Israelitas ab aliis populis distinguendos.

℣. 18. DEDITQUE DOMINUS MOYSI DUAS TABULAS TESTIMONII LAPIDEAS, SCRIPTAS DIGITO DEI.] In caput 25. 12. adnotavimus, cur hæ Tabulæ vocentur *Tabulæ Testimonii*. Quæ sequuntur, *scriptas digito Dei*, innuere possunt eas manu Dei ipsius exaratas fuisse, vel solum de mandato illius, atque Angeli ministerio; vel denique scriptas a Spiritu Sancto, qui in Scripturis Dei digitus appellatur; Exod. 8. 19. Luc. 11. 20. Dici nequit eas scriptas fuisse a Moyse, quoniam Deus scriptas illi tradit. Vide, quæ in caput 34. 1. dicemus.

---

1 בחרשת אבן למלאות ובחרשת עץ.
2 Ε'ις τὰ λιθουργικὰ δὲ ἔργα.
3 המנורה הטהורה.
4 את בגדי השרד ואת בגדי הקדש.

CAPUT XXXII.

Populus vitulum aureum adorat. Moyſes de monte deſcendit, Legis tabulas frangit, vitulum aureum in pulverem redigit: reprehendit Aaronem, & Levitarum adminiculo viginti tria Iſraelitarum millia, qui Idolum fuerant venerati, occidit. Montem rurſus aſcendit.

1. VIdens autem populus, quod moram faceret deſcendendi de monte Moyſes,
congregatus adverſus Aaron, dixit: Surge, fac nobis deos, qui nos præce-
dant: Moyſi enim huic viro, qui nos eduxit de terra Ægypti, ignoramus,
quid acciderit. 2 Dixitque ad eos Aaron: Tollite inaures aureas de uxorum, filio-
rumque, & filiarum veſtrarum auribus, & afferte ad me. 3 Fecitque populus, quæ
juſſerat, deferens inaures ad Aaron. 4 Quas, cum ille accepiſſet, formavit opere fu-
ſorio, & fecit ex eis vitulum conflatilem, dixeruntque: Hi ſunt dii tui, Iſrael, qui te
eduxerunt de terra Ægypti. 5 Quod cum vidiſſet Aaron, ædificavit altare coram eo,
& præconis voce clamavit, dicens: Cras ſolemnitas Domini eſt. 6 Surgenteſque ma-
ne, obtulerunt holocauſta, & hoſtias pacificas, & ſedit populus manducare, & bibere,
& ſurrexerunt ludere. 7 Locutus eſt autem Dominus ad Moyſen, dicens: Vade, de-
ſcende: peccavit populus tuus, quem eduxiſti de terra Ægypti. 8 Receſſerunt cito de
via, quam oſtendiſti eis: feceruntque ſibi vitulum conflatilem, & adoraverunt, atque
immolantes ei hoſtias, dixerunt: Iſti ſunt dii tui, Iſrael, qui te eduxerunt de terra Æ-
gypti. 9 Rurſumque ait Dominus ad Moyſen: Cerno, quod populus iſte duræ cer-
vicis ſit: 10 Dimitte me, ut iraſcatur furor meus contra eos, & deleam eos, faciam-
que te in gentem magnam. 11 Moyſes autem orabat Dominum Deum ſuum, dicens:
Cur, Domine, iraſcitur furor tuus contra populum tuum, quem eduxiſti de terra Ægy-
pti, in fortitudine magna, & in manu robuſta? 12 Ne quæſo dicant Ægyptii: Calli-
de eduxit eos, ut interficeret in montibus, & deleret e terra: quieſcat ira tua, & eſto
placabilis ſuper nequitia populi tui. 13 Recordare Abraham, Iſaac, & Iſrael ſervo-
rum tuorum, quibus juraſti per temetipſum, dicens: Multiplicabo ſemen veſtrum ſicut
ſtellas cœli: & univerſam terram hanc, de qua locutus ſum, dabo ſemini veſtro, &
poſſidebitis eam ſemper. 14 Placatuſque eſt Dominus, ne faceret malum, quod locu-
tus fuerat adverſus populum ſuum. 15 Et reverſus eſt Moyſes de monte, portans duas
tabulas teſtimonii in manu ſua, ſcriptas ex utraque parte, 16 Et factas opere Dei:
ſcriptura quoque Dei erat ſculpta in tabulis. 17 Audiens autem Joſue tumultum po-
puli vociferantis, dixit ad Moyſen: Ululatus pugnæ auditur in caſtris. 18 Qui reſpon-
dit: Non eſt clamor adhortantium ad pugnam, neque vociferatio compellentium ad fu-
gam: ſed vocem cantantium ego audio. 19 Cumque appropinquaſſet ad caſtra, vidit
vitulum, & choros: iratuſque valde, projecit de manu tabulas, & confregit eas ad ra-
dicem montis: 20 Arripienſque vitulum, quem fecerant, combuſſit, & contrivit uſ-
que ad pulverem, quem ſparſit in aquam, & dedit ex eo potum filiis Iſrael. 21 Di-
xitque ad Aaron. Quid tibi fecit hic populus, ut induceres ſuper eum peccatum maxi-
mum? 22 Cui ille reſpondit: Ne indignetur Dominus meus: tu enim noſti populum
iſtum, quod pronus ſit ad malum: 23 Dixerunt mihi: Fac nobis deos, qui nos præ-
cedant: huic enim Moyſi, qui nos eduxit de terra Ægypti, neſcimus, quid acciderit.
24 Quibus ego dixi: Quis veſtrum habet aurum? Tulerunt, & dederunt mihi: & pro-
jeci illud in ignem, egreſſuſque eſt hic vitulus. 25 Videns ergo Moyſes populum,
quod eſſet nudatus (ſpoliaverat enim eum Aaron propter ignominiam ſordis, & inter
hoſtes nudum conſtituerat) 26 Et ſtans in porta caſtrorum, ait: Si quis eſt Domini:
jungatur mihi. Congregatique ſunt ad eum omnes filii Levi: 27 Quibus ait: Hæc di-
cit Dominus Deus Iſrael; Ponat vir gladium ſuper femur ſuum: ite, & redite de por-
ta uſque ad portam per medium caſtrorum, & occidat unuſquiſque fratrem, & amicum,

& pro-

& proximum suum. 28 Feceruntque filii Levi juxta sermonem Moysi, cecideruntque
in die illa quasi viginti tria millia hominum. 29 Et ait Moyses; consecrastis manus ve-
stras hodie Domino, unusquisque in filio, & in fratre suo, ut detur vobis benedictio.
30 Facto autem altero die, locutus est Moyses ad populum: Peccastis peccatum maxi-
mum: ascendam ad Dominum, si quo modo quivero eum deprecari pro scelere vestro.
31 Reversusque ad Dominum, ait; Obsecro, peccavit populus iste peccatum maxi-
mum, feceruntque sibi deos aureos; aut dimitte eis hanc noxam; 32 Aut si non fa-
cis, dele me de libro tuo, quem scripsisti. 33 Cui respondit Dominus: Qui peccave-
rit mihi, delebo eum de libro meo: 34 Tu autem vade, & duc populum istum, quo
locutus sum tibi: angelus meus præcedat te. Ego autem in die ultionis visitabo & hoc
peccatum eorum. 35 Percussit ergo Dominus populum pro reatu vituli, quem fecerat
Aaron.

℣. 1. CONGREGATUSQUE ADVERSUS AARON.] Verti posset simpliciter [1]: *Congregatus apud Aaron*; sed omnis adest probabilitas, tumultu facto, atque inita seditione ad eum accessisse. Aaron id innuit, cum Moysi respondet versic. 22. 23. *Tu enim nosti populum istum, quod pronus sit ad malum*. Sanctus Augustinus legit; *Consurrexit*; contra Aaronem elatus est.

FAC NOBIS DEOS, QUI NOS PRÆCEDANT.] Hebraica vox [2] *Elohim* est, in plurali; & seditiosi hi viri ita loquuntur, Aaronem exoraturi, ut quædam idola ipsis constituat illis similia, quæ viderant in Ægypto, quin aliquid distinctius innuant. Plurimi [3] putant, eos nomine *deorum* intellexisse verum Deum, atque sub aurei vituli specie ipsos Deum verum referre voluisse, cum quo per Moysen fœdus inierant. Hi Authores impelli nequeunt, ut Israelitas adeo ingratos fuisse arbitrentur, ut celerius adeo Domini oblivіscerentur, qui eduxerat eos de Ægypto, atque crederent Deum hunc esse vitulum. Tostatus aliter adhuc explicavit: *Fac nobis Deum, qui nos præcedat*: neque enim volumus homines in duces; nam Moyses ipse, in quo spes omnis reposita fuerat, evanuit, nec quid de eo factum fuerit, cognovimus.

℣. 2. TOLLITE INAURES AUREAS DE UXORUM, FILIORUMQUE AURIBUS.] Hinc cognoscere licet, pueros quoque deferre consuevisse inaures, non secus ac mulieres. Vide Judic. 8. 24. Exod. 35. 22. Ezechiel. 7. 20. Plinius lib. 11. cap. 37. observat morem hunc in Oriente communem esse: *In Oriente quidem, & viris aurum portare eo loci decus existimatur*. Vide etiam Xenophon. lib. 1. cap. 8. Cyropæd. Septuaginta non legêre vocem *filiorum*. Sanctus Ambrosius legit: *Tollite annulos, & inaures*. Aaron populi ardorem hoc postulato imminutum iri arbitrabatur, uti S. Augustino placet quæst. 141. in Exod. & Theodoreto qu. 66.

℣. 4. FORMAVIT OPERE FUSORIO, ET FECIT EX EIS VITULUM CONFLATILEM.] Hebraicus textus [4] ad litteram: *Formavit illis* vitulum *cælo, & fecit vitulum conflatilem*. Primum compingi curavit typum ex argilla, in quem deinde fudit metallum pro vitulo; vel omne fudit aurum, eoque in massam redacto, cœlo vitulum elaboravit, illique formam tribuit. Septuaginta [5]: *Aaron illis* vitulum *delineavit stylo*, vel cęlo, vel pennicillo; *& fecerunt vitulum conflatilem*. Rabbini quidam asserunt, Aaronem primum effinxisse vitulum ligneum, vel lapideum, ac deinde lamis

A aureis illum obduxisse, vel ut obduceretur curasse: sed hæc sententia palam refellitur, tum a textu versic. 24. ubi Aaron ait, auro, quod de manibus filiorum Israel acceperat, in ignem, imposito, inde aureum vitulum emersisse; cum ab hoc ipso versic. 4. ubi palam asseritur factum fuisse *opere fusorio*. Chaldæus Onkelos vertit: בניפא *fecit in circino, & vitulum conflavit*; perinde ac innuere vellet, primum in formas fuisse fusum, deinde vero cœli ope illum lævigasse. Seldenus de Diis Syr. Syntag. 1. cap. 4. conjicit, Aaronem cœlo usum fuisse, ut in vitulo eas incideret notas, quibus *Apis* distinguebatur; notam scilicet albam, & quadratam in fronte, decussatamque figuram in latere. Adsunt etiam, qui dicunt, Aaronem in formas fundere vitulum noluis-
B se, ut opus in tempus traheret cunctando, atque ut in Idolo hoc nihil exquisitum esset, nihil speciosum quoad formam. Rabbini apud Munsterum e contra asserunt nullam prætermisisse curam, ut pulcherrimum, perfectissimumque redderet, ut intelligerent Hebræi, numen hoc, hunc vitulum ex se ipso nullum habere meritum, nullam speciem, & quidquid in ipso erat, ab Aarone ipso accepisse.

Jonathan modo satis peculiari Textum vertit: *Accepit inaures e manibus eorum, easque posuit in crumenam* (in sacculum, in pannum) *& conflavit vitulum*. Bochartus de Animal. sacr. par. 1. lib. 2. c. 34. versionem hanc probavit, quæ præ cæteris, quas attulimus, maxime litteralis videtur. Argumenta porro sunt isthæc. Primo, hebraica vox חרט *Che-*
C *reth*, quam alii cœlum, alii typum vertunt, significat forsitan aliquando cœlum; sed nullum adest argumentum, quo typum significare probetur; atque in loco hoc desumi nequit pro cœlo, quandoquidem certum est, vitulum hunc fuisse conflatilem; quo in operum genere cœlo opus non est, nisi ad lævigandum; ideoque adhibitum nequaquam fuit, ut formam tribueret, quod esset dicendum, si versionem eam velles amplecti, quæ cœlum ponit. Secundo, vox hæc *chereth* significat procul dubio sacculum, vel crumenam, vel sudariolum, pannum lineum, quarto libro Regum cap. 5. 23. *Ligavit in duobus saccis*. Hebr. *Ligavit in duobus Cheritim*. Vide Sanctum Lucam 19. 20. *Ecce mna tua, quam habui repositam in sudario*; & fortasse etiam in Isaia 3. 22. *Linteami-*
D *na, & acus*. Hebr. *Linteamina, & Cheritim*. Tertio, hebraicum *zur* צור significat *ligavit, clausit, posuit in sacculo*, uti deprehendere licet ex pluribus Scripturæ locis, Deuteronom. 14. 25. *Portabisque manu tua*. Hebr. *Ligabis in manu tua*. Item 4. Regum

1 ויקהל העם על אהרן.
2 אלהים אשר ילכו לפנינו.
3 Menoch. Cornel. a Lap. Episcop. apud Spencerum l. 1. de legib. Hebr. ritual.
4 ויצר אתו בחרט ויעשהו עגל מסכה.
5 Ἔπλασεν αὐτὸ ἐν τῇ γραφίδι, καὶ ἐποίησαν αὐτὸ μόσχον χωνευτόν. Videntur autem Aaroni vituli tantum tribuere graphidem; sed alia exemplaria legunt ἐποίησεν, *conflavit vitulum*. Alius Interpres: Ἐν τέχνῃ, *in arte*; ut ostenderet, ipsum effinxisse, atque elaborasse cum industria ad imitationem bovis Apis, ait Scholiastes: Διεπλάσας τὸν μοσχὸν, καὶ τορεύσας αὐτόν.

gum 12. 10. *Effundebantque, & numerabant pecuniam*. Hebr. *Et ligabant, & numerabant pecuniam*. Id quoque, quod capite octavo Judicum vers. 25. legimus Gedeonem in veste humi strata accepisse inaures, quas populus in medium attulit, ut inde Ephod fieret, impellere potest, ut credas, Aaronem etiam fecisse similiter; & primum quidem in veste aurum accepisse, quod postea ab artificibus ea in arte peritis conflari curavit. Quarto denique, Mosaycæ narrationis ordo innuit, Aaronem nequaquam cælo fuisse usum, antequam funderetur vitulus: nam Vulgatæ versioni adhærendo dicendum esset, ipsum cœlo prius expolivisse, antequam fudisset in formas; quod recto sensui adversatur. Igitur si naturalem ordinem in narratione sua persecutus est Moyses, existimandum est, Aaronem primum quidem in panno quoppiam collatum aurum excepisse, ac deinde fudisse, ac vitulum conflasse.

Dubio locus non est, quin Hebræi imitari voluerint cultum, quo Ægyptii Deum Apim venerabantur, cum aureum vitulum effinxerunt. Hæc veterum plurimorum est sententia, ac recentiorum fere omnium. S. Ambrosius ep. 66. nov. edit. ad Romulum, S. Hieronymus in cap. 4. Oseæ, S. Augustinus contra Faustum l. 22. c. 93. & alii pene innumeri sententiam hanc secuti sunt, cujus S. Stephanus in Actis c. 7. 39. 40. 42. author extitisse videtur: *Aversi sunt cordibus suis in Ægyptum .... & vitulum fecerunt in diebus illis*. Constat autem Ægyptios adorasse *Apim* sub specie Bovis, vel Vituli, quemadmodum illum appellant Herodotus l. 3. c. 38. & Eusebius. Historici veteres, qui de rebus Ægyptiorum scripserunt, passim historiam Apis referunt, & hoc numen describunt. Similitudo, quæ animadvertitur inter aureum vitulum, & bovem Apis, fortuito evenire nequaquam potuit; neque asseri potest, ex Hebræis Ægyptios superstitionem hanc didicisse; nam antequam Israelitæ de Ægypto egrederentur, Ægyptii ea venerabantur animalia, quæ sacrificabant Hebræi; Exod. 8. 25. 26. & procul dubio inter Ægyptiorum superstitiones nihil cultum Apis præcessit. Non realem tantum, vivumque bovem colebant, sed illius imaginem in Templis quoque asservabant, si Porphyrio l. 2. de abstinentia Straboni l. 17., & Melæ l. 1. c. 8. ulla sit fides.

Philo l. 3. de vita Mos. arbitratus est, Israelitas fecisse aureum vitulum, ut imitarentur cultum, quo Tiphœum venerabantur Ægyptii; verum [1] Tiphœum pro Osiride accipere error est huic Authori familiaris. Tiphœus sub hippopotami specie repræsentabatur, non autem sub specie bovis. Ægyptii Tiphœum veluti noxium numen [2] abominabantur. Josephus historiam hanc de vituli cultu dissimulavit. Philo l. 3. de vita Mosis crimen in paucos quosdam inconstantis fidei rejecit. Rabbini quidam malum omne vitio verterunt Proselytis quibusdam Ægyptiis, qui Hebræos secuti fuerant, & nationis ejusdem Magis, qui contra Aaronis intentionem vitulum hunc conflavere. Sed hæc omnia Scripturis adversantur, quæ hoc crimine universum populum arguunt, excepto numero quodam Levitarum, qui se se cum Moyse conjunxerunt, ut eos omnes occiderent, qui obvii essent in castris. Vide inferius ℣. 27.

Plures e priscis Patribus credidisse videntur, Aaronem nequaquam vitulum integrum, sed vituli tantum caput perfecisse. Lactantius l. 4. c. 10. de vera Sapientia ait, Hebræos, cum imitari vellent profanos Ægyptiorum ritus, aureum fecisse vituli caput, cui nomen Apis, ut ante ipsos velut vexillum præcederet. *Ad profanos Ægyptiorum ritus animos transtulerunt .... aureum caput bovis, quem vocant Apim, quod eos signo præcederet, figurarunt*. Tertullianus adversus Judæos c. 1. eodem loquitur pacto: *Cum præcessisset eis bubulum caput*. De vitulo aureo sub capitis vitularis nomine loquuntur etiam S. Hieronymus in Oseæ 4. *in Eremo vituli conflaverunt caput*. S. Augustinus in Psalm. 41. *Caput vituli corpus erat impiorum*. S. Ambrosius Epist. ad Romul. Optatus Melivetan. l. 3. *Temporibus Moysis populus caput vituli coluit*. S. Isidorus l. 8. origin. c. 11. *Hujus capitis imaginem sibi in eremo fecerunt*. Dicunt enim Israelitas sibi conflasse, ac veneratos esse caput vituli; Moysem fregisse illud; caput hoc impiorum corpus denotasse; fecisse sibi imaginem, quæ caput Apis referret. Non me fugit, Interpretum plerosque has Patrum locutiones de integro vitulo explicare; ac fateor in Linguis cum Græca, tum Latina hanc loquendi rationem frequenter usurpari, *caput bovis* pro bove, *duo vitulorum capita* pro duobus vitulis. Homerus exempli gratia Iliad. Ψ dicit, Achillem imperasse, ut coram ipso equi, muli, & *fortia boum capita* adducerentur, ut victores donaret in iis ludis, quibus Patroclo parentaverat. Virgilius quoque *Æneid.* 5. ait, Acestem in singulas Æneæ naves bina fortia taurorum capita dono dedisse.

Bina boum vobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in naves.

Sed ægre impellar, ut existimem Patres constanter adeo locutione hac uti voluisse, sine alio consilio, quam bovis significandi, vel vituli. Poetæ equidem locutionibus his utuntur crebro, quas adnotavimus; sed in soluta oratione raro inveneris, ac præsertim in Ecclesiasticorum Authorum libris, quorum stylus simplicior est, ac temperantior, quam Authorum profanorum oratio: & preterea hec loquendi ratio sepius occurrit adeo, eamque plurimi adeo amplectuntur, ut maxima veritatis species adsit, eam ad litteram esse intelligendam, vel illi explicationem tribuendam esse, quæ SS Patrum expressioni maxime conformis sit. S. Ambrosius exempli ergo, ter in epistola 66. ad Romul. eamdem hanc repetit locutionem, *caput vituli*, quin uspiam dicat, quod maxime naturale esset, aureum vitulum. *Annulos, & inaures in ignem misit, & conflatum est vituli caput*; & inferius paulo: *Cur autem vituli caput exierit, sequentia docent*; ac deinde: *Cujus rei indignitate perterritus .... comminuit vituli caput*. Mallem igitur credere, per nomen hoc capitis vituli, intelligendam esse humanam figuram, sed cum bovis, aut vituli capite. Ægyptiis, quorum superstitionem hac in re Hebræi sunt imitati, sicuti alibi dictum est, non aliter numina pingebantur. Jupiter Ammon cum Arietis capite repræsentabatur, & cornibus, quod erat Regni sui nota. *Umbilico tenus arieti similis est*; Q. Curtius ait l. 4. Et Lucanus l. 9.

.... Stat tortis cornibus Ammon;

Et Ovidius Metamorph. l. 5. fab. 5.

.... Duxque gregis fit Jupiter: inde recurvis
Nunc quoque formatus Lybis est cum cornibus Ammon.

Osiris, & Bacchus cum cornibus, & bovis capite pingebantur. Mercurius, & Anubis, cum canis capite: *Latrator Anubis*, Virgilius ait Æneid. 8. ubi Servius animadvertit, illi canis caput imponi consuevisse, quia canis omnium animalium est sagacissimus. Deæ Isis, & Io cum vaccæ capite, & cornibus referebantur teste Herodoto l. 2. c. 31. Astartis Phœnicum Dea similiter bovis caput cum cornibus deferebat, ut docet Sanchoniaton apud Euseb. Præparat. l. 1. c. ult. Elurus felis habebat caput; Apollo accipitris, Hecates canis, Minerva eluri. Denique Ægyptiorum numina non aliter repræsentabantur, uti observant Porphyrius, de Abstinen. lib. 4. sect. 9. & S. Athanasius orat. contra Gentes n. 9. & eæ imagines, quæ ad nos usque pervenerunt, & in curiosorum musæis asservantur, hujus formæ plerumque sunt. Itaque abitror, cum Hebræi imitari voluerint cultum Deorum Ægyptiorum vitulum aureum adorantes, & Patres de hoc idolo sub nomine capitis bubuli locuti fuerint; arbitror, inquam, vitulum hunc esse; potuis-

1 Euseb. Præpar. l. 3. c. 12.
2 Plutarch. de Iside,

potuisse imaginem humana forma præditam, cum vituli, vel bovis capite. Aurei Ieroboam vituli, qui ad imitationem Ægyptiorum, vel Phœnicum Deorum erant conflati, habebant procul dubio similiter bovis caput, & hominis corpus.

Moncejus in duobus libris de Aarone purgato adnisus est, ut ostenderet, aureum vitulum, quem conflavit Aaron, fuisse penitus similem Cherubim, quibus falso contendit consedisse Deum, cum se se prodidit Moysi in Monte Sinai. Hi Cherubim, juxta ipsum, erant veluti alati boves; atque secundum hanc graphidem Legislator deinceps propitiatorii Cherubim elaborandos curavit. Vult autem peccatum Aaronis in eo positum fuisse, non quod vitulum conflasset; vel populi scelus, non quod illum veneratus fuisset, eo quod Angelum Domini repræsentaret, vel ipsum Deum, cujus thronum Cherubim constituebant; sed in eo, quod Aaron populo huic occasionem præbuisset vitulum hunc superstitiosa, ac idololatra adoratione colendi. Author hic præterea contendit, vitulos, quos fecit Ieroboam post decem tribuum separationem, veros fuisse Cherubim, sub quorum imagine verum Deum adorabant; & neque Ieroboam, neque Tribus reliquisse veri Dei cultum in vitulorum abeuntes adorationem; sed dumtaxat schisma fecisse, se a fratribus suis sejungendo, qui Hierosolymæ eumdem Deum Cherubim insidentem venerabantur. Sententiam hanc plurima eruditione, ac majori prolixitate tuetur; verum inficias ire nemo ausit, nihil non absurdum esse, falsum, ac temerarium; qua propter Romani Pontifices illi aqua, & igni merito interdixerunt. Visorius eum confutat in libro ad id Parisiis edito anno 1629. Adiri quoque potest Vytsius Ægyptiac. l. 2. & quod alibi diximus de aureis vitulis Ieroboam. Marsilius Ficinus credit Aaronem facere modo voluisse Talismanum Veneris contra Scorpionis Martis influxus, qui Judæis erant adversi: atque etiam putat, Serpentem æneum Talismani speciem fuisse. Opinionem hanc sibi adoptavit Marshamus can. Ægypt. sec. 9. p. 143. de serpente æneo: Opinionem sane cacchinnis sibilisque excipiendam, nulloque argumento probandam.

In Alcorano Surata 20. legitur, aurei vituli artificem *Alsamir*, vel *Alsamer* fuisse appellatum, eumque a Moyse anathemate fuisse percussum, atque extorrem vitam agere, semperque peregre peragrare damnatum. Alsamir hac ejectus sententia terrarum orbem lustravit, cumque aliquis illi occurrisset, ajebat: *Ne me tetigeris*. Nubiæ Geographus Part. 5. Clim. 2. ex hoc *Alsamer* quosdam Judæos originem habuisse dicit, quos Samaritanos appellant, Insulæ rubri maris incolas; qui se ex eodem *Alsamer* originem ducere ostendunt, cum obvio cuique dicant, *Ne me tetigeris*. Verum id omne, non secus ac ea, quæ de Judæis errantibus comminiscuntur, Fabulis sunt accensenda.

Aaron in aurei vituli opus unum, vel plures adhibere potuit artifices; ad quod peragendum summa opus fuit festinatione; nam Moyses quadraginta diebus dumtaxat in monte est immoratus; atque post aliquot tandem dies, populus diutinæ illius absentiæ pertæsus proposuit, sibi Deum fieri, qui ipsos præcederet.

DIXERUNTQUE: HI SUNT DII TUI ISRAEL.] Superius adnotatum est, Septuaginta transferre, *Israelitas sibi vitulum conflasse*, Aaronem vero graphidem modo tribuisse. Verum quædam adsunt Septuaginta exemplaria, quibus innuitur, Aaronem graphidem delineasse, fusum aurum in vitulum conflasse, atque populo edixisse, hunc Deum esse, qui Israelitas eduxerat de Ægypto: *fecit vitulum conflatilem, & dixit: hi sunt Dii tui*. Denique aliqua adsunt exemplaria, quæ habent, uti Hebraice: *fecit vitulum .... & dixerunt*. Postrema hæc loquendi ratio

A non solum in Vulgata extat, ac textu Hebraico, verum etiam in Samaritano, ac omnibus versionibus, Syriaca istic hoc tantum peculiare habet, quod addit: *adoraverunt, atque dixerunt* &c. Interpretes quidam credunt Aaronem edixisse, vel edici jussisse, per irrisionem: *Hi sunt Dii tui* &c. En illud fictitium numen tuum, quod te de Ægypto deduxit. Verum impia hæc verba illis referre præstat, qui ardentius visibilem Deum efflagitaverant.

℣. 5. CRAS SOLEMNITAS DOMINI EST.] Hebraica vox Jehovah, quæ hic invenitur, Interpretes quosdam [1] impulit, ut crederent Aaronis consilium fuisse, vitulum quem fecerat, vero Deo consecrandi, & solemnitatem, quam edixit, eo consilio edixisse, ut Deus Jehovah coleretur, quem sub vituli imagine
B adorari passus est, donec Moysis reditum expectaret. His autem rationibus Aaronem justificare adnituntur. Addunt præterea [2] illum pro virili, re adhuc integra, adnisum fuisse, ut populum absterreret ab eo consilio, Deum e metallo sibi conflandi; qua in re cum e voto non cessisset eventus, deinceps incubuit, ut illius cultum ad verum Deum reportaret. Rabbini sine ulla probatione inquiunt, Aaronem tunc demum consensisse, ut Idolo ara extrueretur, cum Hur suis pedibus enecatum adspexit, quod illis adversari voluisset; sed veritatis locus adsit; infirmitas, ac facilitas Aaronis hac in re nullam merentur excusationem. Videmus in Deuteronomio 9. 20. Deum crimine illius irritatum, morte eum plectere voluisse, nisi Moyses preces ad iram avertendam ad-
C hibuisset: *Adversus Aaron quoque vehementer iratus, voluit eum conterere*. Aaron ipse se se minime excusat, cum illum exprobrat Moyses de iis, quæ fecerat; ℣. 23. 24. sed magis adhuc excusatione esset indignus, si cum Cornelio a Lapide (ad ℣. 5.) asserere velis Aaronem, cum parumper primum obstitisset populo, deinde ita correptum fuisse, ut etiam sponte aureo vitulo aram statueret, vel ut populi gratiam sibi compararet, vel forsitan, eo consilio, ut se Principem constitueret, ac populum, dum Moyses aberat, regeret. Sed nonne satis superque Scriptura suggerit argumenta, ut Aaronis factum improbemus, quin illi ea indigna adeo, & nequam fuisse consilia dicamus, ut locus sit illius condemnandi?

D ℣. 6. SURGENTESQUE MANE, OBTULERUNT HOLOCAUSTA &c.] Septuaginta [3] vertunt: id omne Aaroni tribuentes: *Consurgens mane obtulit holocausta*. Et equidem dubitari vix potest, quin hac omni in re semper dux populi extiterit, & facile se eo trahi, quocumque populus voluit, passus fuerit.

ET SEDIT POPULUS MANDUCARE, ET BIBERE, & SURREXERUNT LUDERE.] Post solemnia sacrificia, convivia celebrare, spectacula, & ludos edere, ac agere choreas non in Hebræorum modo, sed in omnium ferme populorum positum fuit consuetudine. Vocem hanc *ludere*, Tertullianus lib. de jejunio de impuritatibus explicat. *Ludere* apud Latinos quandoque choreas ducere significat, Virgilius Ecloga sexta:

E *Tum vero in numerum, sylvas, ferasque videres*
Ludere.

Et quandoque etiam musica pulsare instrumenta. Ecloga prima

Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti.

Vide & 2. Regum 6. 5.

℣. 9. RURSUMQUE AIT DOMINUS AD MOYSEM.] Versiculus hic apud Septuaginta non extat.

℣. 10. DIMITTE ME, UT IRASCATUR FUROR MEUS CONTRA EOS] Preces Moysis erant veluti potens brachium quod manum Dei detinebat, jam jam populum percussuram; vel potius Deus ipse Moysi eas suggerebat preces, quibus se moveri volebat. Dei Misericordia justitiæ ipsius obsistebat, ac removebatur

1 Vatabl. Est. Lyran. Bochart. Cleric. &c.
2 Theod. qu. 66. in Exod.
3 Καὶ ὀρθρίσας τῇ ἐπαύριον ἀνεβίβασε ὁλοκαυτώματα.

tur effectus. Onkelos: *ne me ultra preceris*; dimitte me, ut de populo hoc sumam ultionem. Theodoretus quæst. 67. in Exod. animadvertit, quod cum Deus ad Moysen inquit, *dimitte me*, idem est, ac si tacite alio in sensu diceret: *Jura mea precibus tuis cohibe*. Deus hic ostendit, se animi ægritudinibus carere; atque simul misericordiæ plenum esse. Qui affectu ducuntur, si ipsorum impetum remoreris, tibi succensent: sed Deus Moysi dicit, se, si Moyses eum dimisisset, populum suum deleturum. Si Hebræos delere voluisset, num ita fuisset locutus? S. Gregorius prudenter admodum ait, Deum Moysi dicentem; *Dimitte me, & deleam eos*, illi orandi occasionem præbere, ipsumque edocere, quam vim essent habituræ preces, quas pro populo effunderet: l. 9. Moral. c. 11. *Quid est servo dicere: dimitte me, nisi deprecandi ausum præbere? Quasi: Pensa quantum apud me valeas, & cognosce, quia obtinere poteris quidquid pro populo exoras*. Samaritanus textus huic versiculo, ea quæ sequuntur adjungit: *Deus adeo contra Aaronem ira succensuit, ut illum delere statuisset; sed Moyses illum exoravit*.

FACIAM TE IN GENTEM MAGNAM.] Hic est naturalis sensus verborum Textus. Vide ad Genes. 12. 2. Potest ita quoque explicari: Constituam te magni populi principem. Deus illi oblationem hanc instauravit in Numerorum libro c. 14. 12. cum alia esset occasio: *Te autem faciam principem super gentem magnam*.

℣. 11. IN FORTITUDINE MAGNA, ET IN MANU ROBUSTA.] Samaritanus. *In fortitudine magna, manu robusta, & brachio elato*.

℣. 12. CALLIDE EDUXIT EOS.] Hebræus [1]: *Malo consilio*, ac dolo malo: Vel; *propter eorum excidium eduxit eos de Ægypto*.

℣. 15. DUAS TABULAS TESTIMONII SCRIPTAS EX UTRAQUE PARTE.] Hebræus [2]: *Scriptas ex utraque parte intus, & foris*; seu quod unum tantum tabulæ latus præcepta capere non potuerit, atque pars in adverso latere exarata fuerit, pars in averso; seu quod scripta bis iterata fuerint semel intus, iterumque foris. Duæ tabulæ scripturam eamdem continebant: atque erant velut duo fœderis ejusdem authographa. Vetus mos non erat in utraque parte scribendi, neque in ligno, neque in lapide, neque in corticibus. Moyses hic refert, tabulas, quas de montis apice detulit, ex utraque parte scriptas fuisse, quoniam hoc singulare erat, non autem vulgatum. Oleaster, ac Rivetus arbitrantur duas tabulas se invicem clausisse, & scripturam intus universam fuisse positam, sicuti in vulgatis libris videmus. Hebraicum textum ita vertunt. *Scripturæ a duobus anterioribus*, scilicet in duabus partibus, quæ mutuo se inspiciebant, ita ut clausis, atque altera super alteram posita nulla extrinsecus scriptura appareret.

Rabbini quidam contendunt Legis tabulas litteris perforatas fuisse, ita ut ex quovis latere adspiceres, litteras easdem legeres; sed facilius fuisset rem eamdem in utraque parte inscribere, supposito quod voluerit Deus, intus, ac deforis legi potuisse: neque necesse fuisset, ut inverso modo legeretur, quod in horum Doctorum hypothesi contigisset. Alii putant legem in eadem tabulæ facie bis scriptam fuisse, ac linea sejunctam, quæ faciem bifariam dividebat: alii denique quater exaratam fuisse, cum tabula decussatis lineis in quatuor Triangulos divideretur.

℣. 18. NON EST CLAMOR ADHORTANTIUM AD PUGNAM.] Hebraicus textus [3] ad litteram habet: *Vox hæc nec fortitudinem respondet neque respondet infirmitatem; audio vocem cantantium*. Hebraica vox *hanah*, quam vertimus respondere, significat cantum pluribus choris institutum, qui mutuo sibi respondent; vel clamores eorum, qui appellant, ac respondent. Moyses ait ad Josue, clamores, quos audis, neque populi victoris esse, ac militum, qui mutuo se hortantur ad pugnam, neque clamores exercitus victi, ac in fugam acti; sed simplicem lætitiæ cantum.

℣. 19. CONFREGIT EAS AD RADICES MONTIS.] Sanctus Augustinus quæst. 144. in Exodum ait, actionem hanc Moysis symbolum fuisse, & quamdam prophetiæ speciem abrogationis fœderis veteris, ut novo locus fieret. Judæi apud Divum Hieronymum in Zachar. 8. septemdecim dierum jejunium celebrabant quarto mense in Mosaicæ hujus actionis monumentum.

℣. 20. CONTRIVIT USQUE AD PULVEREM.] Moyses in ignem injecit vitulum aureum, illudque fusum in plurimas guttulas exiguas adeo, ac pulverem, dissipavit, projecitque in aquam, quo ad bibendum populus accedebat; perinde ac illis ostendere vellet fictitii numinis illius vanitatem, quod se tueri non poterat, quominus in pulverem redigeretur. Nonnulli credunt, Moysi arcanam fuisse artem aurum in pulverem redigendi quarumdam herbarum adminiculo, vel pulverum, quæ cum auro fuso immiscerentur. Abenezra rem esse ait certam, atque experientia probatam, aurum per hanc immixtionem, veluti carbonem nigrescere, neque posse amplius in aurum reverti.

Bochartus hæc omnia commenta putat, & ostendit immutationem hanc conciliari non posse cum Moyse, qui palam in Deuteronomio ait, aurum hoc fusum, pila deinde tusum fuisse, ac in pulverem redactum; Deuteron. 9. 21. *Vitulum arripiens, igne combussi, & in frustra comminuens, omninoque in pulverem redigens, projeci in torrentem*. Hebraice ad litteram: *Arripui vitulum, eumque igne combussi, ac in mortario minutatim contusi*: illum molivi, *donec minutus velut pulvis factus fuit*. Chaldaica versio, Arabica, & Syriaca intelligunt, perinde ac lima vitulum in pulverem contrivisset, atque id Moysen innuere voluisse Bochartus autumat, cum ait, se illum molivisse. Limaturæ, vel pulveris aurei usus olim communis erat. Josephus Historicus Antiquit. lib. 8. cap. 2. narrat, juvenes aulicos Salomonis aureo pulvere equos suos onerare consuevisse. Moyses igitur pulverem hanc in aquas injecit, quod juxta quorumdam sententiam eo peregit consilio, ut Apis cultum irrideret. Constat vero bovem Apim in fonte immergi solemne fuisse, eoque submerso magnum luctum fieri, quem lætissima subsequebatur festivitas ob recentis Apis adinventum, qui taurus erat priori tauro persimilis. Apud eos populos inexpiabile crimen habebatur necare, & deos suos comedere. Moyses delevit vitulum aureum, eumque redegit in pulverem, ac submersit quodammodo in aquis, ac deinde dedit potum filiis Israel; absque eo quod commentitium hoc numen se ipsum potuerit, vel ulcisci, vel a tot contumeliis tueri; quod satis esse debebat, ut quam inanis hujus Divinitatis ideam conceperat, penitus aboleretur.

Eorum opinionem [4], qui putant aquas torrentis Horeb per hanc auri e vitulo in pulverem tusi immixtionem, adeptas fuisse virtutem aquis zelotypiæ persimilem; ita ut quicumque ex ea gustarent, idololatriæ obnoxii, ulceribus percussi fuerint, quæ Moysi detecta, præbuerunt ipsi locum in eos omnes summa severitate animadvertendi, fabulis adscribendam esse arbitramur.

Me pudet insolentem eorum referre sententiam [5], qui asserunt, eos, qui magis noxii vitulum fuerant vene-

1 ברעה הוצואם.
2 לחות כתבים משני עבריהם.
3 אנן קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה.
4 Moncæus, Aaron purgatus l. 2. c. 8. Rabb. plerique.
5 Rabb. Rupert. Petrus Comestor hist. Scholast. Naucler. & Lyran.

venerati, ex hac aqua aureo immixta pulvere bibentes vidisse, barbam sibi aureo colore imbutam excrescere; quæ nota, uti inquiunt, in eorum quoque filios descendit. Petrus de Riga in aurora, apud Seldenum de Diis Syr. Syntag. 1. c. 4.

Nam rutilans auro monstrabat barba nocentes,
Dum patulo latices fluminis ore bibunt.

℣. 21. QUID TIBI FECIT HIC POPULUS.] Aaronis indulgentia, propter quam pravis populi consiliis minime obstitit, gravissimo eum crimine noxium effecit, quod præpedire poterat, si obstitisset. *Peccatum maximum* potest æque & scelus, & sceleris pœnam significare. Induxisti super eum maximam calamitatem, justum criminis eorum supplicium.

℣. 22. QUOD PRONUS SIT AD MALUM.] Hebræus [1]: *Nosti, quod est in malo*. Textus Samaritanus [2] habet: *Quod seditiosus est*, vel, *quod spoliatus est*. Septuaginta [3]: *Nosti impetum eorum, & qua vi ad illud rapiatur, cujus flagrat cupiditate*.

℣. 25. VIDENS MOYSES POPULUM, QUOD ESSET NUDATUS.] Hebraicus textus [4] verti ad litteram potest: *Videns populum nudatum, eo quod Aaron spoliaverat eum, ut illum objiceret turpitudini* (infamiæ) *inter hostes illius*. Onkelos vertit: *Aaron videns populum otiosum, eo quod otiosum reliquerat, ut illum infamia in omnes generationes obrueret*. Septuaginta [5]: *Aaron videns populum dispersum, quod ipse eum disperserat, ut irridendum præberet hostibus illius*. Symmachus; *quod populus spoliatus erat, & Aaron illum turpiter in hostium ipsius manus tradiderat*. Theodotion: *Moyses vidit populum dissipatum, eo quod Aaron dissipaverat eum, ut hostibus illius lætitiam præberet*. Syriaca versio; *Aaron videns populum peccasse, eo quod ipse illum in peccatum induxerat, ut ejus nomen pessime redoleret apud posteros illius*. Arabica; *Videns populum denudatum; nam Aaron denudaverat eos, velut infames* (*& segregatos ab eis, qui obstiterant illis.*) In diversis versionibus conspiciuntur varii sensus, qui tribui possunt Hebraico textui. Videretur ex Arabica versione, Aaron denudasse nequiores ex illis, qui in idololatriam proruerant, eosque separasse ab illis, qui in eorum crimen abire noluerant.

Juxta Vulgatam dicendum est, Moysen vidisse populum nudatum, ornatu quoque pretiosissimo, quoniam Aaroni aureos ornatus contulerant, ut fieret vitulus, qui appellatur *ignominia fordis*, vel *ignominia sordida*. Idola sæpius in Scripturæ stylo vocantur Dii sordium, *Dii stercorei*.

Locutio, quam 2. Par. 28. 19. invenio, ubi dicitur Juda sub regno Achab *nudatus fuisse, confusus & sine auxilio*, me impellit, ut credam, Moysen hic nihil aliud innuere, quam per facinus hoc adeo nequam aurei vituli cultus, Israel in nuditate sua se se vidisse, in indigentia, in confusione, a Deo derelictum, animo destitutum, abjectumque, velut hominem, qui coram hostibus se nudum intuetur.

Quidam credunt, ea quæ hic dicuntur, esse per prolepsim posita, & Aaronem non denudasse populum ornatibus illius, nisi post Moysis præceptum, capite sequenti relatum ℣. 5. & 6. sed difficile est hoc cum Moysis narratione conciliare. Aperte ℣. 29. 30. hujus capitis distinguit diem, qua viginti tria hominum millia cæsa fuere, in cujus diei crastinum populo edixit, ut sua ornamenta deponerent, cap. 33. 4. 5. 6. Versiculus 35. capitis hujus, ubi dicitur Deum populum suum percussisse ob eam idololatriam, refertur ad supplicium, quod Moyses in Israelitas exercuit.

℣. 26. STANS IN PORTA CASTRORUM.] Per hæc verba: *porta castrorum*, intelligi potest castrorum lo-

A cus, quo juri dicundo convenire consueverant; vel potius castrorum aditus. Quæ sequuntur, postremæ admodum huic favent explicationi.

℣. 27. ITE, ET REDITE DE PORTA USQUE AD PORTAM.] Hæc suggerunt imaginem castrorum undequaque vallo septorum, in quibus duo aditus essent. Vel Levitæ in partes plures discesserunt, ac Tabernaculorum ordines secuti ab una horum ordinum extremitate ad alteram ferebantur, & obvium quemque occidebant.

℣. 28. FILII LEVI.] Scilicet ii omnes ex illis, quorum nulla fuerat pars in aurei vituli cultu. Ex decursu innotescit Levitas cæcidisse filios etiam, & fratres, ut Domini honorem ulciscerentur; ℣. 29. *Consecrastis manus vestras hodie Domino, unusquisque*

B *in filio, & in fratre suo*. Atque in Deuteronomio 33. 9. ait, Levitas tunc neque patrem agnovisse, nec matrem, neque ullo naturæ sensu affectos fuisse erga fratres, & filios: *Qui dixit patri suo, & matri suæ: Nescio vos, &c.*

VIGINTI TRIA MILLIA HOMINUM.] Hebraicus Textus, Samaritanus, Græcæ Versiones, Chaldaicæ, Arabicæ, Persicæ, & Samaritanæ legunt tria tantum hominum millia, Rabbini apud Bochartum de animal. sacr. part. 1. l. 2. c. 34. Philo l. 3. de vita Mosis, Tertullianus Scorp. cap. 3. S. Ambrosius epist. ad Romul. Optatus lib. 3. S. Isidorus Hispalensis in Exod. Rabanus Maurus in Exod. Vulgata in Bibliis Polyglottis Antuerpiensi, ac Parisiensi, denique novissima Editio S. Hieronymi legunt

C similiter tria hominum millia. Petrus Comestor hist. Exod. in pluribus exemplaribus legebat tria millia, in aliis vero, viginti tria millia. Pater Martianæus observat, veterum manuscriptorum latinorum pleraque habere tria ac viginti millia: sed quædam etiam invenit, quæ tria millia legebant, & lectionem hanc reposuit in S. Hieronymi Biblia, quam typis cudendam curavit. Credibile admodum est, Tertullianum, ac S. Ambrosium invenisse numerum hunc trium millium in veteri Vulgata, ac viginti trium millium numerum in latinas biblias irrepsisse; ex iis desumpta occasione, quæ in Epistola ad Corinthios prima leguntur c. 10. ℣. 7. 8. *Neque idololatræ efficiamini sicut quidam ex ipsis . . . . Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die viginti tria millia*. Crediderunt autem

D Idololatriam, & Fornicationem hoc in loco idem significare; & S. Paulum voluisse innuere Idololatriam aurei vituli, perinde ac viginti trium hominum millium morte mulctatam; at aurei vituli cultus est distinguendus ℣. 7. loci hujus ennarratus ab impuritate, quam patrarunt Israelitæ cum puellis Moabitarum, quam viginti trium hominum millium clades est subsecuta, quæ a S. Paulo ℣. 8. refertur.

Qui tuentur communem legendi modum in Vulgatis Bibliis expressum, observant S. Gregorium Magnum l. 20. Moral. & in 1. Reg. 14. S. Cyrillum Alexandrinum Glaphyr. l. 2. Abbatem Rupertum in hunc locum, Petrum Damianum tom. 2. ser. 6. & majorem tum Manuscriptorum, cum typis editorum,

E copiam legere tria & viginti hominum millia. Quidam etiam asserunt, lectioni huic Hebraicum textum favere, & vertendum esse viginti tria millia, pro circiter tria millia: littera *Caph* (legunt enim שלשת pro כשלשת,) quæ accipitur perinde ac significaret, *ferme*, circiter, est etiam numeri 20. character. Demum alii quidam S. Paulum cum Moyse conciliare student dicentes, S. Paulum retulisse eos omnes qui occubuerunt tum gladio, cum peste, seu torrentis aqua, in quam aureus vitulus in pulverem

1 כי ברע הוא
2 כי פרוע הוא
3 Σὺ οἶδας τὸ ὅρμημα τοῦ λαοῦ τούτου.
4 וירא משה את העם כי פרע הוא כי פרעה אהרן לשמצה בקמיהם
5 Ἰδὼν Μωσῆς τὸν λαὸν ὅτι διεσκέδασται· διεσκέδασε γὰρ αὐτοὺς Ἀαρὼν ἐπίχαρμα τοῖς ὑπεναντίοις αὐτῶν.

verem comminutus injectus fuerat: Moysen vero A tria tantum hominum millia gladio cæsa hic memorasse.

℣. 29. CONSECRASTIS MANUS VESTRAS HODIE DOMINO.] Hebraicus textus [1], & Septuaginta verti possunt; *Replestis*, vel *consecrastis manus vestras Domino*; perinde ac esset adhortatio Moysis ad Sacerdotes, ut gladio accingerentur adversus fratres suos; vel Vulgatæ adhærendo, perinde ac animum illorum commendare vellet, illis post generosum illud facinus inquiens: *Consecrastis manus vestras hodie Domino*: Hoc quod fecistis, erit veluti in monumentum, ac fidei, virtutisque vestræ tropheum, eo quod vosmet Domino devovistis. Zelus, quem ostendistis modo fratrum vestrorum sanguinem effundentes, est quædam præoccupata manuum vestrarum consecratio. B Impii, quos interfecistis, sunt veluti victimæ, quas Domino immolastis.

℣. 31. REVERSUSQUE AD DOMINUM AIT &c.] Moysis narratio paulo perturbatior videtur propter quarumdam circumstantiarum transpositionem, & propter adnotata quædam, quæ permixta sunt, atque ordinem, ac sermonis seriem interrumpunt. Ego autem hic ordinatim in medium afferam, ea quæ in facto hoc contigerunt, juxta eum ordinem, qui mihi magis aptus videbitur. Moyses de monte descendit, duas tabulas frangit; in pulverem vitulum aureum comminuit, Aaronis infirmitatem redarguit. Die postero Israelitis criminis magnitudinem ob oculos ponit, iterum in montem ascendit pro populo deprecaturus; illum remittit Deus, recipitque se illi An- C gelum suum daturum, quo duce terram promissam adeat; sed minatur, die ultionis suæ in eorum crimina animadversurum, neque se amplius illorum ducem futurum. Moyses descendit de monte, hæc omnia populo refert; quibus auditis Aaron de mandato Dei jubet omnes, ornatus suos, & arma deponere; & tunc Moyses Levitis ait, ut persequantur, & noxium quemque obvium occidant, uti narratur capite 32. 15. 29. Moyses deinde Tabernaculum cætus extra castra transfert Cap. 33. 8. & rursus ad Deum se se convertit in hoc Tabernaculo, ut pro populo deprecetur. Exorat denique, ut illius dux esse perseveret. ℣. 12. 18.

℣. 32. DELE ME DE LIBRO TUO, QUEM SCRIPSISTI.] Hæc habet Hebraicus textus [2] ad litteram: *Et modo si remittis illis peccatum: sin autem: dele me de libro, quem scripsisti*. Videlicet: *Si illis parcere vis, parce: sin autem, dele me de libro tuo*. Ita explicant Septuaginta [3]. Patres nonnulli [4], credunt Moysen hic loqui tantum de libro viventium vitam hanc mortalem, perinde ac optaret, a Deo sibi præsentem vitam adimi, nisi populo suo condonare voluisset. In libro Num. 11. 15. Moyses Deum efflagitat, ut eum potius e mundo auferat, quam eum solum populo præesse patiatur: *Sin aliter tibi videtur obsecro te, ut interficias me &c.* Hoc autem simile est postulatum. Rabbinus Salomon pro libro hoc Legis librum intelligit, perinde ac Moyses posceret, ut e libro fœderis, ac numero populi Dei deleretur.

Locutio hæc, *dele me de libro tuo*, nobis exhibet Deum sub Principis specie, qui nomenclaturam habet subditorum suorum, militum, amicorumve. Moyses spiritu quodam, atque fervore raptus, qui rationem quamvis prævenit, Deum rogat, ut ipsum deleat de hoc libro, nisi populo suo parcere velit: Si delere vis populum hunc, cui tot benevolentiæ præbuisti argumenta, & cum quo fœdus iniisti, illius excidio superstes esse non possum; me quoque cum ipso dele; libenter promissis decedo, quibus spopondisti facturum me magni populi patrem; cum hoc autem mihi mori præstat. Interpretes quidam [5] locum hunc explicant de libro prædestinationis; quemadmodum assentiretur Moyses se reprobari, ni Deus populo suo pepercisset: Exaggeratio emphatica, qua uti vult, ut summum ostendat desiderium, quo ob populi sui salutem flagrat, & timorem, qui illi incessit, ut populi finitimi contra Dominum blasphemias evomant, eumque vel impotentiæ accusent, vel malitiæ. Vide ℣. 12. S. Augustinus quæst. 147. in Exod. ait Moysem suæ prædestinationis securum, exorasse Deum, ut vel populo parceret, vel ipsum de vitæ libro deleret; ac sperantem a Dei misericordia suæ electionis decretum, confidisse quoque Deum populo suo veniam fore concessurum. Extat in Epistola ad Romanos similis D. Pauli expressio c. 9. 3. *Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis*.

℣. 35. PERCUSSIT ERGO DOMINUS POPULUM PRO REATU VITULI.] Quidam (Lyranus &c.) credunt Deum percussisse populum suum in eodem loco plaga aliqua, quæ hic non adfertur, atque de aurei vituli cultoribus ultionem sumpsisse. Textus valde huic favet sententiæ. Alii locum hunc intelligunt de omnibus suppliciis, quæ Deus Israelitis intulit in ipsorum itineris decursu per desertum.

---

1 מלאו ידיכם. 70. Πληρώσατι. Alii codices, ἐπληρώσατε, implevistis.
2 ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת
3 Ἐὰν μὲν ἀφεῖς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν αὐτῶν, ἄφες, &c.
4 Hieron. ad Algasiam, Gregor. Mag. lib. 10. Moral.
5 Lyranus, Menochius, Vatablus, Rivetus &c.

CAPUT XXXIII.

Moyses precibus suis Israelitarum cum Deo obtinet reconciliationem. Populus se se humiliat, ac lacrymis peccatum suum abluit. Moyses cum Deo loquitur facie ad faciem. Ab eo petit, ut se illis prodat. Deus posteriora illi ostensurum modo promittit.

1. LOcutusque est Dominus ad Moysen, dicens: Vade, ascende de loco isto tu,
& populus tuus, quem eduxisti de terra Ægypti, in terram, quam juravi
Abraham, Isaac, & Jacob, dicens: Semini tuo dabo eam: 2 Et mittam præ-
cursorem tui angelum, ut ejiciam Chananæum, & Amorrhæum, & Hethæum, & Phe-
rezæum, & Hevæum, & Jebusæum: 3 Et intres in terram fluentem lacte, & melle.
Non enim ascendam tecum, quia populus duræ cervicis es: ne forte disperdam te in
via. 4 Audiensque populum sermonem hunc pessimum, luxit: & nullus ex more indu-
tus est cultu suo. 5 Dixitque Dominus ad Moysen: Loquere filiis Israel: Populus
duræ cervicis es, semel ascendam in medio tui, & delebo te. Jam nunc depone ornatum
tuum, ut sciam quid faciam tibi. 6 Deposuerunt ergo filii Israel ornatum suum a monte Ho-
reb. 7 Moyses quoque tollens tabernaculum, tetendit extra castra procul, vocavitque
nomen ejus, Tabernaculum fœderis. Et omnis populus, qui habebat aliquam quæstionem,
egrediebatur ad tabernaculum fœderis extra castra. 8 Cumque egrederetur Moyses ad
tabernaculum, surgebat universa plebs, & stabat unusquisque in ostio papilionis sui, aspi-
ciebantque tergum Moysi, donec ingrederetur tentorium. 9 Ingresso autem illo taber-
naculum fœderis, descendebat columna nubis, & stabat ad ostium, loquebaturque cum
Moyse: 10 Cernentibus universis, quod columna nubis staret ad ostium tabernaculi.
Stabantque ipsi, & adorabant per fores tabernaculorum suorum. 11 Loquebatur au-
tem Dominus ad Moysen facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum. Cum-
que ille reverteretur in castra, minister ejus Josue filius Nun, puer, non recedebat de
tabernaculo. 12 Dixit autem Moyses ad Dominum: Præcipis, ut educam populum
istum: & non indicas mihi, quem missurus es mecum, præsertim cum dixeris: Novi te
ex nomine, & invenisti gratiam coram me. 13 Si ergo inveni gratiam in conspectu tuo,
ostende mihi faciem tuam, ut sciam te, & inveniam gratiam ante oculos tuos: respi-
ce populum tuum gentem hanc. 14 Dixitque Dominus: Facies mea præcedet te, &
requiem dabo tibi. 15 Et ait Moyses: Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de lo-
co isto. 16 In quo enim scire poterimus ego, & populus tuus, invenisse nos gratiam
in conspectu tuo, nisi ambulaveris nobiscum, ut glorificemur ab omnibus populis, qui
habitant super terram? 17 Dixit autem Dominus ad Moysen: Et verbum istud, quod
locutus es, faciam: invenisti enim gratiam coram me, & teipsum novi ex nomine. 18
Qui ait: Ostende mihi gloriam tuam. 19 Respondit: Ego ostendam omne bonum tibi,
& vocabo in nomine Domini coram te, & miserebor, cui voluero, & clemens ero, in
quem mihi placuerit. 20 Rursumque ait: Non poteris videre faciem meam: non enim
videbit me homo, & vivet. 21 Et iterum: Ecce, inquit, est locus apud me, & sta-
bis supra petram. 22 Cumque transibit gloria mea, ponam te in foramine petræ, &
protegam dextera mea, donec transeam: 23 Tollamque manum meam, & videbis po-
steriora mea: faciem autem meam videre non poteris.

℣. 1. VADE ASCENDE DE LOCO ISTO.] Vade, in castra redi, & duc populum tuum in regionem, quam tibi pollicitus sum. Non ait amplius *populum meum* propter infidelitatem, ac Idololatriam Israel. Utitur porro verbo *ascende in terram*, propter situm terræ Chanaan, quæ elatior erat, quam Arabia, ubi tunc morabantur. Moyses tunc adfuisse videtur in Tabernaculo, de quo sermo ℣. 7. hujus capitis.

℣. 2. MITTAM PRÆCURSOREM TUI ANGELUM.] Deus dicit, se non omnino derelicturum esse popu- A lum suum; velle quidem fidem præstare, eumque in terra Chanaan, quam illi promiserat, constituere; sed testatur, se diutius illum comitari nolle, atque unum ex Angelis suis illis daturum, qui eos in possessionem deducat.

℣. 3. NON ENIM ASCENDAM TECUM, QUIA POPULUS DURÆ CERVICIS ES, NE FORTE DISPERDAM TE IN VIA.] Si vos ducere perseveravero, criminibus vestris adigar, ut vos disperdam in via. Chaldaice: *Non sinam majestatem meam incedere in medio vestri*. Arabice: *Non sinam lumen meum incedere in*

medio

medio vestri. Septuaginta, populis in hoc ℣. enumeratis, addunt *Gergesæum*. A

℣. 4. ET NULLUS EX MORE INDUTUS EST CULTU SUO.] Septuaginta omiserunt hæc verba: *Nullus ex more indutus est cultu suo*. Syriaca versio: *Nemo accepit arma sua super se*. Chaldaica [1] similiter explicat. Versiculo 25. capitis præcedentis jam adnotatum est, ea fortasse, quæ ibi referuntur, contigisse dumtaxat post ea, quæ hic præcipiuntur. Targum Hierosolymitanum ait ipsos dimisisse coronas, quas, cum Lex ferebatur, acceperant.

℣. 5. SEMEL ASCENDAM IN MEDIO TUI, ET DELEBO TE.] Hebraicus textus [2] cum Pagnino verti potest: *Momento veniam in medio tui, & delebo te*; vel cum Vatablo: *Si quando descendero repente in medio tui, delebo te*. Septuaginta [3]: *Cave, ne te secunda plaga percutiam, & te disperdam*. Chaldaica B versio: *Si majestatem meam semoveo de medio tui unius horæ spatio, delebo te*: ut versiculi hujus sensus intelligatur, adjungendus est versic. 3. hoc pacto: *Neque enim ascendam tecum, quia populus duræ cervicis es: ne forte disperdam te in via*. (℣. 5.) *Si ascendero in medio tui* (cum adeo sis nequam) *delebo te*.

℣. 6. DEPOSUERUNT ORNATUM SUUM A MONTE HOREB.] Ad radices montis Horeb, in castris Horeb. Non desunt, qui arbitrentur [4], in toto itinere non amplius se se ornamentis suis induisse. Ita verti potest: *Deposuerunt ornatum suum procul a monte Horeb*; non ausi sunt ornati apparere, reverentiæ ergo ante montem hunc. Ornatum vero, quem deposuerunt, ut nonnullis apud Lyranum placet, est Tabernaculum, de quo sermo est sequenti versiculo; C quodque a monte Horeb amoverunt. Verum id præstat intelligere de pretiosis indumentis illorum, & armis. Vide vers. 4.

℣. 7. MOYSES QUOQUE TOLLENS TABERNACULUM, TETENDIT EXTRA CASTRA PROCUL.] Non intelligi potest de Tabernaculo fœderis, quod nondum fuerat extructum; sed de tentorio Moysis, ut mavult Philo lib. *Quod deterius potiori insidiari soleat*, Grotius, & alii quidam: vel de alio quopiam publico tabernaculo, ac toti populo communi pro generali conventu principum nationis constituto, atque ubi Deus ad Moysen loqui assueverat, antequam Tabernaculum extrueretur. Aufertur hoc Tabernaculum de castrorum medio ad puniendum, humiliandumque hunc populum, ut majori infidelitatis D suæ horrore afficiatur, specie quadam anathematis Divinæ protectionis viduatus auxilio, quod sensibilis hujus Tabernaculi præsentia illis præstabat.

VOCAVITQUE NOMEN EJUS TABERNACULUM FOEDERIS.] Hebraicus textus [5] verti potest: *Tabernaculum cœtus*, vel *temporis determinati*. Septuaginta [6]: *Tabernaculum testimonii*. Sanctus Hieronymus idem fere semper vertit. Chaldaice: *Tabernaculum domus doctrinæ*, vel *scholæ*. In hoc cœtus Tabernaculo Deus voluntatem suam Moysi prodidit. Tabernaculum fœderis appellatur, Tirinus inquit, quod extructum fuit post populi fœdus initum cum Deo. E

OMNIS POPULUS, QUI HABEBAT ALIQUAM QUÆSTIONEM.] Hebraicus textus [7], & Septuaginta: *Omnis populus, qui consulere volebat Dominum, & aliquas habebat difficultates, egrediebatur ad Tabernaculum fœderis*, quod positum erat, inquiunt Talmudistæ, ad duo cubitorum millia procul a castris. Hic autem jus dicebat Moyses.

℣. 10. STABANTQUE IPSI, ET ADORABANT.] Postrema hæc vox in Samaritano textu non adest. Populus honore summo Moysen prosequebatur, ante eum caput inclinando, cum præteriret. Vel potius, populus versus Tabernaculum fœderis se se vertebat Dominum adoraturus; qui præsentiæ suæ ibi notas posuerat per luminis columnam, quæ apparebat, cum accederet Moyses.

℣. 11. LOQUEBATUR DOMINUS AD MOYSEN FACIE AD FACIEM.] Menochius, & Cornelius contendunt, illum, qui loquebatur ad Moysen, illi sub hominis specie apparuisse: verum hoc posito, num enixius adeo flagitasset Moyses, ut Dei faciem intueretur vers. 13. 18. Nonne Deus ipse Moysi ait, neminem viventem posse eum videre? vers. 20. *Non enim videbit me homo, & vivet*. Alii putant, Deum ipsum locutum fuisse Moysi, dum aliis prophetis per Angelum loqueretur. Rabbini quidam volunt, Deum locutum fuisse Moysi, verbis articulate prolatis, non autem in mente illius rerum earum species imprimendo, quas illi detegere vellet, quemadmodum cum prophetis aliis usuveniebat. Locum hunc intelligi præstat cum notæ melioris Interpretibus de familiaritate, qua Deus voluntatem suam Moysi ostendebat cum ipso loquens intelligibili modo, sine ænigmatibus, sine figuris, & sine Interprete; modo penitus alio, quo ad alios prophetas loquebatur, quibus voluntatem suam significabat, vel per interiorem inspirationem, vel per somnia, & sæpius eos terrore replens, atque veluti extra seipsos rapiens. Hoc Danieli contigit in ea, quam habuit visione cap. 10. 7. 8. *Ego autem relictus solus vidi visionem hanc, & non remansit in me fortitudo, sed & species mea immutata est* &c. Denique sæpius alii prophetæ prophetiæ dono destituuntur, in peculiari quadam occasione; atque illis ad preces erat confugiendum, ut supra se Spiritum Sanctum inducerent, & opus erat, ut coram propheta musica psallerent instrumenta, ut ad Divini Spiritus impressionem accipiendam disponeretur. Verum nullum horum auxiliorum opus erat Moysi. Chaldaica versio verba hæc *facie ad faciem*, per ea significavit, *verbo ad verbum*, veluti duo viri, qui familiariter colloquuntur. Arabica vero, *sine medio*, *sine mediatore*, cum Deus ad populum nonnisi per Moysen loqueretur.

MINISTER EJUS JOSUE FILIUS NUN PUER.] Josue non erat puer, quinquaginta saltem annos natus erat, & jam prœlio Israel contra Amalecitas præfuerat. Hoc tamen minimum obstat, quin illi pueri nomen (נער. 70. Νέος) Scriptura tribuat, vel quod matrimonio nondum junctus esset, vel quod adhuc in ætatis flore consisteret. Puerorum nomen in Scripturis tribuitur viris quibusdam, quibus perfectæ virilitatis nomen deberi arbitraremur. Attamen Josue Moysi adhæserat illi famulaturus, quod hic *pueri* nomine adnotatur, ac *ministri*; nam utrumque unum, idemque significant, & pro famulo usurpantur.

Josue frequens Tabernaculo assidebat, cujus illi cura demandata erat, cavebatque, ne quis ingrederetur. Ibi vero non secus ac Moyses minime obdormiebat; verum uni illi eo ingrediendi, ac manendi facultas erat, cum Moyses Dominum consulturus aderat, quod solus semper peragebat, quin aliquis præter Josue illum comitari auderet. Aliqui [8] ita Hebrai-

1 Apud Munster. Vatabl. Fag.
2 רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך.
3 Ὁρᾶτε μὴ πληγὴν ἄλλην ἐπαγάγω ἐφ' ὑμᾶς, & ἐξαναλώσω ὑμᾶς.
4 Clarius.
5 אהל מועד.
6 Σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου.
7 כל מבקש יהוה, 70. Πᾶς ὁ ζητῶν τὸν Κύριον, &c.
8 Rivet. Jun. Vvillet. in Synops.

Hebraicum textum vertunt: *Gloria Domini non recedebat a Tabernaculo, cum Moyses, & Josue in castra reverterentur.* A

℣. 12. PRÆCIPIS, UT EDUCAM POPULUM ISTUM, ET NON INDICAS, QUEM MISSURUS ES MECUM.] Deus Moysi promiserat, se illi daturum Angelum populi sui ducem: sed se ipsum nolle populum deducere declaraverat. Conditioni huic non subscripserat Moyses; & quemadmodum hac de re ulterius nihil innuerat Deus, Moyses illum adigere conatur, ut promittat, semetipsum populum suum fore deducturum. Utitur ad hoc argumentis a benevolentia ductis, qua semper Deus populum suum prosequi ostenderat.

CUM DIXERIS: NOVI TE EX NOMINE, ET INVENISTI GRATIAM CORAM ME.] Septuaginta [1]: *Novi te super alios.* B Onkelos: Vocavi te per nomen tuum. Ego præ omnibus aliis te elegi. Ita Vatablus, & Fagius. Te perfecte novi. Ita Grotius. Superius jam cap. 32. 31. adnotatum est universum hunc dialogum in Tabernaculo extra castra evenisse.

℣. 13. OSTENDE MIHI FACIEM TUAM.] Moyses hic duo petit. Dicit primo; quoniam dixisti mihi, quod novisti me, atque amicorum tuorum albo adscripsisti, hoc mihi concedas, ut ego similiter te agnoscere queam, ac visibili modo intueri; vel juxta hebraicum textum [2]: *ut cognoscam vias tuas*, viam, quam me sequi velis; vel potius; detege mihi divinas tuas proprietates. Ita Rabbini, Drusius, Oleaster. Vel denique juxta Grotium; ut sciam consilium, quo universum moderaris terrarum orbem, ut pro virili C illud imiter in populi tui regimine. Septuaginta [3]: *Fac, ut te videam*; te mihi ostende.

Prius Moysis postulatum totum est pro populo: & si inveni gratiam in oculis tuis, quemadmodum testatus es, te deprecor, ut populum hunc respicias; *Respice populum tuum gentem istam*, illudque deducas, atque remininiscaris, quod est populus tuus: *Et vide, quia populus tuus gens ista.* Hebræus [4].

℣. 14. DIXITQUE DOMINUS: FACIES MEA PRÆCEDET TE.] Deus gradatim Moysi concedit, quidquid petit. Primum spondet, se missurum Angelum suum; hic ait, faciem suam præcessuram Israelitas in itinere illorum; denique pollicetur se ipsum populum suum deducturum; vers. 17. *Facies mea.* Septuaginta [5]: *Ego ipse.* Arabice. *Lumen meum præcedet te.* D Syriace: *Ambula coram me*; perinde ac diceret: Ne timeas; præsentia mea non recedet a te: neque solum mittam Angelum meum, uti receperam. Per hæc verba *facies mea*, Messias quoque potest intelligi, qui in Isaia 63. 9. *Angelus faciei*, vel præsentiæ Domini appellatur: *Angelus faciei ejus salvavit vos.*

REQUIEM DABO TIBI.] Sublevabo te, sustentabo te; vel etiam, deducam te in constitutum locum; populum hunc in possessionis suæ hæreditatem adducam.

℣. 15. SI NON TU IPSE PRÆCEDAS: NE EDUCAS NOS DE LOCO ISTO.] Septuaginta [6], & Samaritanus textus: *Non me educas de loco isto*; ne jubeas nos sedem hanc relinquere, nisi promittere velis, te ipsum nobis futurum in Ducem. Moyses optat, E Deum perspicue magis id declarare, quod superius dixerat: *Facies mea præcedet te*; atque explicitum poscit a Deo promissum, ut se ipsum populum suum deducturum polliceatur.

℣. 16. UT GLORIFICEMUR AB OMNIBUS POPULIS QUI HABITANT SUPER TERRAM.] Septuaginta [7], *Et glorificabor ego, & populus tuus super omnes populos terræ.* Hebraicus textus [8] verti potest: *Omnes cum admiratione nos intuebuntur.* Chaldaica versio: *separati erimus*, vel *distincti*. Quivis excipiet nos cum admiratione, æstimatione, & distinctione.

℣. 18. OSTENDE MIHI GLORIAM TUAM.] Septuaginta: *te ipsum.* Quod idem est, ac illud, quod appellatur *facies tua* vers. 13. uti liquet ex vers. 20. ubi huic postulato respondet Deus, dicens; *Non poteris videre faciem meam.* Moyses desiderat, quod illi Deus sensibili modo faciei suæ detegat majestatem, & gloriam, quæ eum comitatur. Menochius, & Malvenda credunt, Moysen loqui cum Angelo, qui Dei personam repræsentabat, atque ex penitiori nubis imo ad eum loquebatur. Eum Moyses orat, ut obscuritatem hanc dissipet, & distincte, quinam esset, ostendat. Tertullianus lib. 4. contra Marcionem cap. 12. credit gloriam Dei hic esse Filium ejusdem Dei, & Moysen petiisse a Deo, ut illi Messiam, quem missurus erat, ostenderet. Sanctus Augustinus lib. 2. de Trinit. cap. 16. & lib. 12. de Genes. ad litteram, cap. 27. & quæst. 167. in Exodum; & ex Veteribus plures (Vide Ambros. in psalm. 63. num. 89. & Philonem in lib. de Monarchia) crediderunt, Moysen desiderasse videre essentiam Dei, & gloriam ipsius. Sed Legislator hic poteratne Dei essentiam ignorare, oculis corpori nequaquam percipi posse; & nos in hac vita nonnisi obscure, & per ænigma Dei gloriam posse intueri? Deus illi respondet vers. 20.

℣. 19. EGO OSTENDAM OMNE BONUM TIBI.] Deus pollicetur, se Moysi quascumque benevolentiæ notas optaverit, concessurum. *Ostendere bonum*, explicari potest pro benefacere (psalm. 4. 6.), beneficiis replere; non secus ac *ostendere salutare* (psalm. 44. 23.) significat salutem dare; *ostendere dura* (psal. 59. 5. & 70. 20.) affligere; *ostendere tribulationes*, malis opprimere; & *ostendere misericordiam* (psalm. 94. 6.) misereri. Aliter: *Ostendam omne bonum tibi*: Detegam tibi omne meum benefaciendi studium, quod mihi amorem potest conciliare, ac hominum affectus elicere. Re quidem vera inferius [9] videbimus, Deum eo ipso tempore, quo se ostendit Moysi, misericordias Domini præcipue ostendisse. Septuaginta [10]: *Transibo ante te cum tota gloria mea*: non secus ac Deus concederet Moysi, quidquid ille poposcerat. Chaldaica versio pari modo intellexit: *Ego transire faciam omnem gloriam meam ante faciem tuam.* Hebraica vox *tob* significat aliquando pulchritudinem. Syriaca: *Ostendam tibi omnem meam felicitatem*: quod cum Hebraico textu congruere potest. Arabica: *Ego transire faciam omne lumen meum coram te.*

ET VOCABO IN NOMINE DOMINI CORAM TE.] Septuaginta vertunt: *Cum transibo, clamabo ad te enuncians nomen meum: Dominus est coram te, & miserebor illius, cujus mihi placuerit misereri.* Deus pollicetur Moysi in signum præsentiæ suæ sacrum nomen *Jehovah*, quod illi enunciabit; & recipit, se illi magnam hanc, terribilemque veritatem ostensurum, nempe quod ille miseretur, cujus vult; eo consilio fortasse, ut Moyses suam maximam obligationem agnosceret erga Deum, ac peculiare Dei studium

---

1 Οἶδα δὲ παρὰ πάντας.

2 הודיעני נא את דרכיך. Quidam: Δεῖξόν μοι σεαυτοῦ ὁδόν.

3 Ἐμφάνισον μοι σεαυτόν.

4 כי עמך הגוי הזה.

5 Αὐτὸς προπορεύσομαί σου. Hebr. פני ולכו. Ita plerique, Cajetanus, Oleaster, Vatablus, Malvenda.

6 Μή με ἀναγάγῃς ἐντεῦθεν.

7 Ἐνδοξασθήσομεθα ἐγώτε καὶ ὁ λαός σου, παρὰ πάντα τὰ ἔθνη.

8 נפל ינו.

9 Cap. 34. 6. 7. *Domine Deus misericors, & clemens, patiens, & multæ misericordiæ, & verax.*

10 Ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου, τῇ δόξῃ μου. Alius: Ἐγὼ προπορεύσομαι πρὸ προσώπου σου.

dium erga se, ex iis omnibus, quæ illi concedebat. S. Augustinus quæst. 154. in Exod. S. Paulo [1] adhærens hoc explicat de Iudæorum reprobatione, ac vocatione Gentilium. Sed Sanctus Chrysostomus, & qui illi adhæserunt, explicuere de misericordia, qua uti voluit erga Hebræos aurei vituli adoratores; quin tamen justam severitatem excluderet; quam exercere debebat adversus quemdam illorum numerum, iis rationibus actus, quas optime noverat. Moyses omnium veniam deprecabatur; sed illi promittit Deus, fore ut parcat, non autem omnibus, sed iis, quibus parcere voluerit.

℣. 20. NON POTERIS VIDERE FACIEM MEAM.] S. Augustinus [2] optime animadvertit, Deum hic non permittere Moysi, quod ille petierat; sed illi solum dicere, se ante ipsum transiturum, ac gloriæ suæ partem ostensurum.

Gloria Dei oculis corporeis naturaliter conspici nequit; immortalitatem induas, opus est, ut ineffabilem gloriam hanc intueri possis, quam neque oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit, 1. Cor. 2. 9. Vide etiam Iren. l. 4. contra hæres. cap. 37. Tertull. l. 4. contra Marcionem cap. 22. Greg. Nazianz. orat. 49. & alios passim. Deus hic opinionem, quæ invaluerat, confirmat, hominem viventem vivere non posse, postquam viderit Deum. *Non videbit me homo, & vivet*. Vide Genes. 13. 16.

℣. 21. ECCE EST LOCUS APUD ME, ET STABIS SUPRA PORTAM.] In monte locus est, ubi loqui ad te consueveram, ubi nubes plerumque permanet; ad petram hanc accedes, ubi quidquid pollicitus sum, exequar.

℣. 22. CUMQUE TRANSIBIT GLORIA MEA, PONAM TE IN FORAMINE PETRÆ, ET PROTEGAM DEXTRA MEA, DONEC TRANSEAM.] Videlicet, cum montem ascenderis, in foramen petræ recede; & cum transibo, cooperiam te nube, extendam manum dexteram super te, ne nimium ad præsentiæ meæ splendorem hallucineris; sed simul ac transiero, hanc nubem eripiam, quæ erit velut velamen ante oculos tuos; tunc manum meam tollam, & videbis posteriora mea.

℣. 23. TOLLAM MANUM MEAM, ET VIDEBIS POSTERIORA MEA.] Arabica versio transfert: *Tollam nubem meam, & posteriora Angeli mei videbis*. Theodoretus quæst. 68. in Exod. per vocem hanc *posteriora* intelligit mirabiles effectus consilii, & providentiæ Dei, qui intelliguntur ab illis, qui non secus ac Moyses, summum virtutis apicem sunt assecuti. S. Augustinus quæst. 154. in Exod. de sancti Jesu Christi humanitate explicat, in qua Divinitas visibilem se hominibus præbuit, licet ipsa per se sit invisibilis. Origenes hom. 12. in Exod. dicit, Moysem vidisse *posteriora Dei*, scilicet id, quod Iesu Christo contingere debebat, & Ecclesiæ illius postremis Synagogæ temporibus. Grotius adnotat, Veteres non credidisse, Deorum frontem videri posse, & facie ad faciem, sed tantum a tergo, & cum evanescere incipiebant. Ajax apud Homerum Iliad. N. facile Neptunum evanescentem, & pedibus, & cruribus a posteriori parte cognoscit. Servius in hæc verba decimi Æneidos libri *pone sequens* &c. adnotat hoc dici, quoniam Dii nolebant faciem suam a quoquam videri; quare in ecloga octava dictum est: *Ne despexeris*; ac Author idem in secundo Æneidos ait: *Abscessu plerumque numina demonstrantur fuisse, cum subito apparere desierunt*.

Hic Deus non vult se Moysi ostendere sub figura sensibili, & cum suæ majestatis fulgore, Moyses illum ferre nequivisset; sed ostendit illi quemdam gloriæ suæ radium, qui eum sequebatur, ut Moyses aliquam concipere ideam posset illius rei, quam radius hic comitabatur. Cum igitur in Numerorum libro cap. 12. 6. 7. 8. scriptum est, Deum se se prodidisse Moysi, veluti amicum amico, atque locutum illi fuisse facie ad faciem, verbo ad verbum, ea in figurato sensu sunt intelligenda. Deus vel per se, vel per Angelum suum illi loquitur sensibili modo, atque articulate: illi præsentiæ suæ signa tribuit, quod ipsum amicus cum amico perageret.

1 Roman. 9. 15. 16. *Misericordiam præstabo, cujus miserebor. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei*.

2 Augustinus de Trinitate lib. 2. cap. 16. Vide etiam quæst. 154. in Exod. & lib. 2. contra Maximin. cap. 26. num. 10. & 12.

CAPUT XXXIV.

Præparat Moyses novas tabulas lapideas ad Decalogum inscribendum. Montem ascendit. Deus illi gloriam suam ostendit. Diversa recipit præcepta, & post dies quadraginta descendit capite radiis circumfulgens.

1. AC deinceps: Præcide, ait, tibi duas tabulas lapideas instar priorum, & scri-
bam super eas verba, quæ habuerunt tabulæ, quas fregisti. 2 Esto paratus
mane, ut ascendas statim in montem Sinai, stabisque mecum super verticem
montis. 3 Nullus ascendat tecum, nec videatur quispiam per totum montem: boves
quoque, & oves non pascantur e contra. 4 Excidit ergo duas tabulas lapideas, qua-
les antea fuerant: & de nocte consurgens ascendit in montem Sinai, sicut præceperat
ei Dominus, portans secum tabulas. 5 Cumque descendisset Dominus per nubem, ste-
tit Moyses cum eo, invocans nomen Domini. 6 Quo transeunte coram eo, ait: Do-
minator Domine Deus, misericors, & clemens, patiens, & multæ miserationis, ac ve-
rax, 7 Qui custodis misericordiam in millia: qui aufers iniquitatem, & scelera, at-
que peccata, nullusque apud te per se innocens est. Qui reddis iniquitatem patrum fi-
liis, ac nepotibus in tertiam, & quartam progeniem. 8 Festinusque Moyses, curva-
tus est pronus in terram, & adorans, 9 Ait: Si inveni gratiam in conspectu tuo,
Domine: obsecro, ut gradiaris nobiscum (populus enim duræ cervicis est) & auferas
iniquitates nostras, atque peccata, nosque possideas. 10 Respondit Dominus: Ego
inibo pactum videntibus cunctis, signa faciam, quæ numquam visa sunt super terram,
nec in ullis gentibus: ut cernat populus iste, in cujus es medio, opus Domini terribi-
le, quod facturus sum. 11 Observa cuncta, quæ hodie mando tibi: ego ipse ejiciam
ante faciem tuam Amorrhæum, & Chananæum, & Hethæum, Pherezæum quoque, &
Hevæum, & Jebusæum. 12 Cave, ne umquam cum habitatoribus terræ illius jungas
amicitias, quæ sint tibi in ruinam: 13 Sed aras eorum destrue, confringe statuas, lu-
cosque succide: 14 Noli adorare Deum alienum. Dominus zelotes nomen ejus, Deus
est æmulator. 15 Ne ineas pactum cum hominibus illarum regionum: nec cum forni-
cati fuerint cum diis suis, & adoraverint simulacra eorum, vocet te quispiam, ut co-
medas de immolatis. 16 Nec uxorem de filiabus eorum accipies filiis tuis: ne, post-
quam ipsæ fuerint fornicatæ, fornicari faciant & filios tuos in deos suos. 17 Deos
conflabiles non facies tibi. 18 Solemnitatem azymorum custodies. Septem diebus ve-
sceris azymis, sicut præcepi tibi, in tempore mensis novorum: mense enim verni tem-
poris egressus es de Ægypto. 19 Omne, quod aperit vulvam generis masculini, me-
um erit, de cunctis animantibus, tam de bobus, quam de ovibus, meum erit. 20
Primogenitum asini redimes ove: sin autem nec pretium pro eo dederis, occidetur.
Primogenitum filiorum tuorum redimes, nec apparebis in conspectu meo vacuus. 21
Sex diebus operaberis, die septimo cessabis arare, & metere. 22 Solemnitatem heb-
domadarum facies tibi in primitiis frugum messis tuæ triticeæ, & solemnitatem, quan-
do redeunte anni tempore cuncta conduntur. 23 Tribus temporibus anni apparebit o-
mne masculinum tuum in conspectu omnipotentis Domini Dei Israel. 24 Cum enim tu-
lero gentes a facie tua, & dilatavero terminos tuos, nullus insidiabitur terræ tuæ ascen-
dente te, & apparente in conspectu Domini Dei tui ter in anno. 25 Non immolabis
super fermento sanguinem hostiæ meæ: neque residebit mane de victimis solemnitatis
Phase. 26 Primitias frugum terræ tuæ offeres in domo Domini Dei tui: Non coques
hœdum in lacte matris suæ. 27 Dixitque Dominus ad Moysen: Scribe tibi verba hæc,
quibus & tecum, & cum Israel pepigi fœdus. 28 Fuit ergo ibi cum Domino quadra-
ginta dies, & quadraginta noctes: panem non comedit, & aquam non bibit, & scri-
psit in tabulis verba fœderis decem. 29 Cumque descenderet Moyses de monte Sinai,
tenebat duas tabulas testimonii, & ignorabat, quod cornuta esset facies sua ex consor-
tio sermonis Domini. 30 Videntes autem Aaron, & filii Israel cornutam Moysi fa-

ciem,

ciem, timuerunt prope accedere. 31 Vocatique ab eo, reversi sunt tam Aaron, quam
principes synagogæ. Et postquam locutus est ad eos, 32 Venerunt ad eum etiam om-
nes filii Israel: quibus præcepit cuncta, quæ audierat a Domino in monte Sinai. 33
Impletisque sermonibus, posuit velamen super faciem suam. 34 Quod ingressus ad
Dominum, & loquens cum eo, auferebat, donec exiret, & tunc loquebatur ad filios
Israel omnia, quæ sibi fuerant imperata. 35 Qui videbant faciem egredientis Moy-
si esse cornutam, sed operiebat ille rursus faciem suam, si quando loquebatur ad
eos.

℣. 1. AC DEINCEPS: PRÆCIDE, AIT, TIBI DUAS TABULAS.] Septuaginta ante hæc verba legunt: *Ascende versus me in montem*. Inter versiculum hunc, ubi imperat Deus, ut duo præcidantur lapideæ tabulæ, quibus se scripturum spondet præcepta eadem, quæ in prioribus fuerant exarata; & versiculum 27. ubi ait Moysi: *Scribe tibi verba hæc, quibus & tecum, & cum Israel pepigi fœdus*; & inferius paulo versic. 28. Moyses narrat se scripsisse *in tabulis verba fœderis decem*; aliqua interesse videtur contradictio. Quare Sanctus Augustinus quæst. 186. in Exodum, & Sanctus Cyprianus de Spiritu Sancto arguerunt secundas has tabulas digito Dei nequaquam fuisse exaratas, uti priores. Sed Cornelius a Lapide, ac Estius credunt, secundas æque ac primas digito Dei scriptas fuisse: ac Deum dixisse Moysi, ut scriberet, non decalogum quidem, sed quidquid Dei fœdus cum Israel respiceret; & verbo illi versic. 8. *Scripsit in tabulis verba fœderis decem*, nominativi loco Deum esse, non Moysen; quod confirmatur ex Deuteronomio, ubi Moyses repetens ea, quæ hic narrantur, palam refert, Deum ipsum, uti primas, ita secundas etiam scripsisse c. 10. 4. *Scripsitque in tabulis juxta id, quod prius scripserat*.

℣. 2. ESTO PARATUS MANE.] Verisimile satis videtur ea omnia, quæ leguntur ab initio capitis trigesimi tertii usque ad versiculum quartum capitis hujus Moysi dicta fuisse in Tabernaculo, de quo sermo est cap. 33. vers. 7. Concessa populo venia, Deus ait ad Moysen, quod in crastinum mane summo montem cum novis tabulis ascenderet, quibus iterum Decalogus inscriberetur.

℣. 5. STETIT MOYSES CUM EO INVOCANS NOMEN DOMINI.] Hebræus [1]: *Stetit ille cum eo, & clamavit ad nomen Domini*. Interpretes in diversa abeunt quoad nominativum verbi *vocavit*, vel *clamavit*. Alii [2] Moysen nominativum putant, alii [3] Deum. Postremus hic sensus æquior videtur. Moyses cum pervenisset in montem, & in locum eum rupis recessisset, quem illi indicaverat Deus, nubem descendere vidit; atque cum in specum se se recepisset, audivit signum, quod dederat illi Deus, scilicet nomen *Jehovah*. Deus auribus illius hoc nomen intonuit, quemadmodum spoponderat c. 33. 19. Vide etiam Num. 14. 18.

℣. 6. QUO TRANSEUNTE CORAM EO, AIT: DOMINATOR, DOMINE DEUS.] Precem hanc Deo obtulit Moyses, dum Deus ante specum transiret; verum hebraicus textus [4] videtur sensum innuere Vulgatæ oppositum. Hæc autem sunt verba Dei ejusdem, qui pertransiens sua Moysi detegit attributa; & Moyses precem suam incipit solum versic. 9. ubi ait: *Si inveni gratiam in conspectu tuo, Domine, obsecro, ut gradiaris nobiscum*. Notæ melioris Interpretes [5] hic hebraici textus sensum sequuntur. Illis Septuaginta favent, qui verbum ad tertiam personam referunt, *innocentem reddet*, vel, *justum putabit*, non secus ac hebraicus textus vers. 7. cum illud in persona secunda a Vulgata legatur. Targum Hierosolymitanum Vulgatæ est conforme. Observatur ex undecim attributis, quæ Deus hic accipit, tria priora essentiam ipsius, ac potentiam respicere; alia septem spectare ad misericordiam, postrema duo ad illius justitiam referri.

DOMINATOR, DOMINE.] Hebraice: *Jehovah, Jehovah*. Septuaginta, *Domine, Domine*, vel *Domine Deus*.

MULTÆ MISERATIONIS, AC VERAX.] Clemens erga illos, a quibus læsus est; verax in promissorum fide præstanda. Vel, misericors, benignus, dulcis, gratia sua præveniens, & parcens misericordia. *Verax*. Fidelis, sincerus, immutabilis, justus, æquus, neminem fallens, neque capax, qui fallatur ab ullo. Scriptura plerumque duas has Dei qualitates conjungit; misericordiam ipsius, ac veritatem; & Sanctus Joannes in Evangelio eas veluti proprios characteres Messiæ tribuit, appellans *plenum gratiæ, & veritatis*, Joan. 1. 14.

℣. 7. QUI CUSTODIS MISERICORDIAM IN MILLIA.] Septuaginta [6]: *Qui servas justitiam, & facis misericordiam in mille generationes*. Interpretes hi passim hebræum *chesed* חסד vertunt *justitiam*. Hic duas adjunxere conjunctiones, ac posuere justitiam, & misericordiam.

NULLUSQUE APUD TE PER SE INNOCENS EST.] Homo quilibet per se est peccator, atque Dei indiget auxilio: *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei*, Rom. 3. 23. Intelligi quoque potest juxta hebraicum textum: Deus non patietur (ullum peccatorem) abire impunem. Ad litteram [7]: *Non reddet innocentem*, vel *non habebit pro innocente*. Chaldaica versio in sensu hoc posteriori explicat; *Deus non justificabitur illos, qui non convertuntur*, videlicet, eos mulctabit, ac plectet secundum crimina ipsorum. Septuaginta [8]: *Non justificabit impium*. Ille justus est Judex, qui sine personarum acceptione reddet unicuique pro meritis; & in eos animadvertet, qui nolunt converti. Arabica; *Ille justificat, & non est justificatus*. Deus est essentialis justitia; justificat unumquemque, qui justificatus est, & justificatur a nemine, neque ullo indiget, ut justificetur.

QUI REDDIS INIQUITATEM PATRUM FILIIS.] Chaldaica versio addit: *In filios filiorum nequam*. Videri possunt ea, quæ Exod. 20. 5. dicta sunt de simili locutione. Hoc est consequens loci præcedentis, ubi declarat Moyses, neminem per se coram Deo esse innocentem. Hic addit, ipsum plectere patrum crimina in filiis usque ad tertiam, & quartam generationem; nam filii, & patres æque noxii sunt coram

1 ויקרא בשם יהוה וית יצב עמו שם יהוה.
2 Ainsv. Oleast.
3 Vatabl. Grot. Munster. Fag.
4 ויקרא יהוה יהוה אל רחום וחנון ונקה . . . . לא ינקה.
5 Cornel. Vatabl. Grot. Oleast. Munst. Fag. Ainsv. Pisc. Rab. Manahem &c,
6 Δικαιοσύνην διατηρῶν καὶ ποιῶν ἔλεος εἰς χιλιάδας.
7 נקה לא ינקה.
8 Τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ,

coram illo, habita eorumdem ratione, non ita vero misericordiarum, ac beneficiorum, quæ a Deo fortasse acceperunt. Ludovicus de Dieu hanc improbat explicationem: & credit locum hunc, & præcedentem intelligendum esse de bonitate Dei, qui etiam cum plectit impios, justitiam suam summa cum severitate nuspiam exercet. Vertit autem: *Evacuando non evacuabit, visitans peccata patrum in filios* &c. Summo cum rigore minime ulciscitur, non evacuat justitiam suam; non delet absolute eos, qui plecti merentur: percutiet in tertiam, & quartam usque generationem, sed non progredietur ultra.

℣. 9. NOSQUE POSSIDEAS.] Fidem præsta promissi, quo te nos in populum tuum peculiarem accepturum promisisti. Exod. 19. 5. & Deut. 7. 6. e 32. Septuaginta: *Nos erimus tui*, erimus hæreditas tua, Verti potest [1]: *Fac nos possidere*, supple, *terram*, quam pollicitus es nobis.

℣. 10. INIBO PACTUM VIDENTIBUS CUNCTIS.] Hebraicus textus [2], & Septuaginta: *Coram universo populo tuo*. Post aurei vituli adorationem primum fœdus nullius valoris habitum videtur fuisse: illud vero instauratum fuit recentibus tabulis, quas Moyses accepit.

℣. 11. Septuaginta addunt *Gergesæum*, quod non est in Vulgata. Hæc additio in eorum textu frequens est, uti alibi vidimus. Lyranus ait, Hebraicum textum hos populos præteriisse, quia in promissam terram se receperant, antequam illuc appellerent Israelitæ.

℣. 13. CONFRINGE STATUAS.] Pro statuis Septuaginta [3] habent *columnas*, quod magis conforme videtur Hebraico *mazboth* מצבות. Addunt vero ad versiculi finem: *incende statuas sculptiles Deorum suorum*.

℣. 15. NE CUM FORNICATI FUERINT CUM DIIS SUIS.] Scilicet cum eos adoraverint. Hæ loquendi rationes originem habuere a nequitiis, quæ patrabantur, in Ethnicorum Deorum festivitatibus, in Ægypto præsertim, ac in Phœnicia. In Scriptura Idololatria sæpius fornicatio appellatur. Vide Jerem. 2. 16. Exod. 3. 1. & seq. Ezech. 16. 15. 16. & Exod. 20. 5.

ET ADORAVERINT SIMULACRA EORUM, VOCET TE.] Hebraicus textus, & Septuaginta: & *cum immolaverint Diis suis, ac te invitaverint*; ne pergas ad convivia, quæ inibunt, postquam Idolis suis immolaverint. Hæc erat consuetudo amicos in convivium, atque comessationes adhibendi; simulac Diis sacrificassent.

℣. 16. NEC UXOREM DE FILIABUS EORUM ACCIPIES FILIIS TUIS.] Septuaginta addunt; *nec junges filias tuas in uxores filiis eorum*. Chaldaice quoque eadem extat additio. Vetitum erat Hebræis alienigenas ducere uxores; quod est intelligendum non de Chananæis solum, verum etiam de mulieribus aliorum populorum, qui idola venerarentur. Mens Legislatoris, ac Hebræorum consuetudo legem hanc ad Israelitarum filias extenderant; neque fas erat, eas tradere in uxores alienigenis, nisi hi populi Idololatræ se se convertissent. Septuaginta versiculum hunc decimo quinto addunt, atque in simplici minarum sensu accipiunt, dicentes: Ne facias fœdus cum populis his; ne te in Idololatriam inducant, atque ex eorum filiabus tibi sumas uxorem.

℣. 19. OMNE, QUOD APERIT VULVAM.] Vide Exodum c. 13. ℣. 12. 13.

℣. 20. NEC APPAREBIS IN CONSPECTU MEO VACUUS.] Vide Exod. 23. 15.

℣. 21. SEX DIEBUS OPERABERIS; DIE SEPTIMO
A CESSABIS ARARE, ET METERE.] Dies septima vacua erit a labore, etiam cum maxima vel arandi vel metendi necessitas urgeat. Vide Exod. 20. 9.

℣. 22. SOLEMNITATEM HEBDOMADARUM.] Scilicet Pentecostes, quæ festivitas celebrabatur post septem a Paschate hebdomadas. Perinde ac diceret: post hebdomadam hebdomadarum, post dies unde quinquaginta, offeres primitias messis tuæ triticeæ: *In primitiis frugum messis tuæ triticeæ*. Solemnitas hæc celebrabatur post messem tritici. Vide ad caput 23. 16.

ET SOLEMNITATEM, QUANDO REDEUNTE ANNI TEMPORE CUNCTA CONDUNTUR.] Hæc est solemnitas Tabernaculorum, quæ celebrabatur ad finem anni civilis, atque post messem [4]. Sed Septuaginta [5] dicunt ea celebrari consuevisse ad anni medietatem; quod intelligi potest dumtaxat de anni sacri medie-
B tate, quæ ad finem anni civilis congruebat, sub finem Septembris.

℣. 24. NULLUS INSIDIABITUR TERRÆ TUÆ.] Hebraicus textus [6], & Septuaginta habent; *Nemo terram tuam desiderabit* &c.

℣. 25. NON IMMOLABIS SUPER FERMENTO SANGUINEM HOSTIÆ TUÆ.] Chaldaice: *Sanguinem Paschatis mei*. Hoc intelligi debet de hostia Paschali, quæ immolabatur, cum omne fermentum de domibus fuisset ablatum. Vide ad cap. 23. 18. *Non immolabis super fermento sanguinem victimæ meæ*.

℣. 26. NON COQUES HÆDUM IN SANGUINE MATRIS SUÆ.] Chaldaice: *Non comedes carnem cum lacte*. Sed aliter versiculum hunc explicuimus in caput 23. 19.

C ℣. 27. SCRIBE TIBI VERBA HÆC.] Quidquid hactenus gestum est, & leges omnes, quas populo imposui. Vide, quid in primo capitis hujus versiculo dixerim.

℣. 28. FUIT ERGO IBI CUM DOMINO QUADRAGINTA DIES.] Hæc tertia est quadragesima juxta Hebræos, Lyranum, Cajetanum, Iansenium, atque alios. Prior, inquiunt illi, refertur Exod. 24. 18. secunda Exod. 32. 30. 31. & Deut. 9. 1. 18. Tertia vero hoc versiculo exprimitur. Verum minime necesse reor, tertium hoc quadraginta dierum jejunium admittere; & Chronologia, quam sequimur, id minime patitur.

SCRIPSIT IN TABULIS VERBA FOEDERIS DECEM.] Superius (Vide ℣. 1. hujus cap. 34.) adnotavimus
D verbum *scripsit*, nominativum requirere *Deum*, qui ipse Decalogum scripsit super has secundas tabulas lapideas.

℣. 29. IGNORABAT, QUOD CORNUTA ESSET FACIES SUA.] Septuaginta [7] vertunt: *ignorabat faciem suam esse gloria circumdatam*. Apostolus quoque 2. Cor. 3. 7. dicit, Israelitas non potuisse: *intendere in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus*. Chaldaica versio: *Ignorabat, quod facies sua emitteret fulgorem gloriæ*. Syriaca: *Ignorabat, quod pellis faciei suæ munda erat, & fulgens*. Alii omnes Interpretes similiter explicant *hæc cornua*, de quibus loquitur Hebraicus textus. Facies Moysis gloriæ radiis micare cœpit, simulac ad honorem evectus fuit cum Deo colloquendi; vel potius cum S. Ambrosio in Psal. 118. serm. 17. num. 29. Menochio, Tostato, & aliis quibusdam, simulac Deus illi se prodidit in foramine petræ. Splendor hic, qui deinceps e Moysis capite effulsit, in dies majorem populi obedientiam, & venerationem illi conciliavit. Viatores quidam [8] afferunt Arabes quadraginta, vel quinquaginta annis natos,

1 נחלתנו. 70. Ἐσόμεθα σοι.
2 נגד כל עמך. Ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ σου.
3 Τὰς στήλας αὐτῶν. 4 Onkelos.
5 Μεσοῦντος τοῦ ἐνιαυτοῦ.
6 לא יחמד איש ארצך. 70. Οὐκ ἐπιθυμήσει οὐδεὶς γῆς σου.
7 Ὅτι δεδοξάσται ἡ ὄψις τοῦ χρώτος τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Hieron. in Amos 4. Ex Aquila: *Nesciebat quia cornuta erat species vultus ejus*.
8 Ludov. Patricius Rom. navig. l. 2. c. 4.

A

tos, comas erigere in cornuum speciem, ita ut parvulis hædis similes videantur. Ex Homero liquet Veteres comas suas in cincinnos componere, atque in fronte dividere consuevisse, ita ut in apicem assurgerent, & quædam veluti cornua imitarentur. Illi, qui pulchras habebant cæsaries, *ceraſtæ* vocabantur; perinde ac si dicerentur cornuti. Et Diomedes Paridi exprobrans nimiam cæsariei comendæ sollicitudinem, hominem pulchris ornatum cornibus appellat apud Homer. Iliad. 11.

Ad Moysis imitationem, creditur antiquitas, plerosque Heroum, numinumque suorum cornibus præfulgidos repræsentasse. Bacchus exempli gratia cum cornibus passim repræsentatur. Facile est plurimas ostendere similitudines inter Moysis historiam, & ea, quæ de Baccho Ethnici retulere. Hic natus est,

B

ut nonnulli [1] malunt, in Ægypto, vel saltem educatus fuit a Nymphis in Nisæis Montibus Ægyptum inter, ac Phœniciam; quod significare potest terram Gessen, ubi Moyses a matre sua fuit educatus. Regio hæc inter Palæstinam erat, ac urbem Tanis, ut alibi ostendimus.

Bacchus primum in capsula clausus aquis fuit expositus: duas ille matres [2] habuerat, ac eximia erat forma, Moysis pulchritudinem Scriptura commendat, & nemo nescit, ipsum a Pharaonis filia fuisse adoptatum. Bacchus magna ingressus est itinera, ac plurimis terris potitus est; mulieres quoque, æque ac homines in ipsius exercitu fuisse dicuntur. Indi fuerunt in tenebris, dum Bacchantes, ac Bacchi exercitus erant in lumine. Illi quoque non secus,

C

ac Moysi columna tribuitur. Vide Clem. Alex. l. 1. Strom. p. 348. Ex his omnibus facile agnosci potest Israelitarum exercitus de Ægypto egredientium, quos columna lucis noctu, obscura vero præcedebat interdiu. Bacchus Legislator vocatur [3], illiusque lex duplex [4] appellatur, ut allusio fiat ad tabulas Decalogi. A Poetis Bacchus nuncupatur *Mises* Μέσις, quod nomen maximam habet cum Moysis nomine similitudinem. Ajunt etiam Bacchantes de rupe Thyrso percussa aquas eduxisse, adduntque fluxisse lactis, vini, & mellis rivos, quacumque illæ incederent: quod palam congruit rebus iis, quæ Scriptura de terra Chanaan enarrat. Denique legitur in *Nonni* Dionysiacis, Bacchum sicco pede Orontem,

D

ac Hydaspem traduxisse, cum primum ad Thyrsi tactum flumina exaruissent; quod erutum est ex Israelitarum historia de transitu maris Rubri, ac Jordanis.

Perhibetur baculus ex hedera, quem deferebat Bacchus, velut anguem obrepsisse, cum illum projecisset in terram; ubi palam miraculum Mosaicæ virgæ apparet. Diodorus addit præterea, Dionysium, vel Bacchum comites habuisse Musas, quæ sapientes erant mulieres, canere, ac musica instrumenta pulsare apprime scientes. Ex hac narratione facili deprehendimus Mariam sororem Moysis, ac fæminas Israelitas, quæ post maris rubri transitum Canticum gratiarum actionis occinebant. Diebus solemnitatum Deus *Liber* pretiosis, magnificisque induebatur vestibus, & caput vitta circumligabat. Ast duæ hæ circumstantiæ Aaronem potius referunt, quam Moysen. Dicitur denique Deus, de quo loquimur, omnibus exsolvisse oneribus illos, qui Musicæ navabant operam: ubi Moyses repræsentatur, qui exsolvit Sacerdotes, ac Levitas; quorum præcipua cura erat laudes Domino psallendi; exsolvit, inquam, a re quapiam, quæ oneri esset in Republica. Perfecta adeo inter Bacchi, ac Moysis historiam similitudo fortuito contigisse non potuit; & fabula plane historiam exscripsit, ut quæ Moysis erant, Baccho deferret. Aliæ quoque colligi possent inter Hebræorum Legislatorem, aliosque Ethnicorum Deos, similitudines, veluti Herculem, Mercurium, Tiphœum. Quod summa cum diligentia perficere adnisi sunt Vossius, Bochartus, Huetius, & alii, quibus res cessit e voto. S. Epiphanius hæres. 55. de Melchisedecian. ait Idumæos, aliosque Arabiæ Populos adorasse Moysen. Sed Idumæi, uti Josephus refert Antiq. l. 18. c. 11. Deum Choze venerabantur: igitur credibile est Choze idem fuisse, ac Moysen. Sed cum veteres fere omnes, qui de Arabum numinibus locuti sunt, referant, hos populos adorasse Bacchum, consequitur inde juxta populorum illorum mentem Choze, Moysen, & Bacchum eumdem fuisse, vel si mavis, Heroa eumdem inter Deos relatum. Expositio earum similitudinum, quas dudum inter Moysen, & Bacchum ostendimus, huic favent sententiæ. Nomen *Bacchus* fluere potest a בר בוש *Bar-Chus*, scilicet filius tuus; *Jacchus* vero ex Hebraico יה בוש *Jah-Chus*, Deus Chus. Choze Josephi idem pene significat. Chus eam frequentavit Arabiæ partem, quæ ad oram rubri maris orientalem protenditur, atque Ægypto finitima adhæret. Moyses satis diu in ea regione est commoratus. *Sephoram* uxorem duxit ex origine Chus, Num. 12. 1. Creditur autem, decus Legislatori huic deferri, patrem illi tribuendo virum celeberrimum, qualis erat Chus.

℣. 33. IMPLETISQUE SERMONIBUS, POSUIT VELAMEN.] Hebræus [5] ad litteram: *& cessavit loqui eis, & posuit velamen super faciem suam*. Re quidem vera ex Apostolo liquet, Moysen faciem suam velasse, ut loqueretur ad populum, qui lumen illius pati non poterat. 2. Cor. 3. 7. & 13. 14. *Et non sicuti Moyses ponebat velamen super faciem suam, ut non intenderent filii Israel in faciem ejus, &c. Usque in hodiernum enim diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non revelatum*. Septuaginta, non secus ac Vulgata ajunt, Moysen non posuisse velamen super faciem suam, nisi cum implesset sermonem suum. Menochius, & Cornelius a Lapide credunt, Moysen primum facie adoperta verba fecisse, propter Legis, quam exponebat, majestatem, sed deinde faciem obtexisse, & nonnisi obvelata facie fuisse locutum. Splendor faciei illius is non erat, ut ferri nequaquam posset; sed Moyses modestiæ ergo obvelabat, atque ut populo libertatem relinqueret liberius ad ipsum loquendi, illi ex oculis auferendo splendorem illum, qui metum inspirabat. Hæc est Jansenii sententia. Hunc autem versiculum 33. in plusquam perfecto tempore transferre malim: *Nam Moyses impleverat sermones suos, & posuerat velamen super faciem suam*, simulac cognoverat populum pati non posse faciei ipsius fulgorem.

1 Vide Diodor. Sicul. l. 4. c. 2.
2 Διμήτωρ.
3 Onomacritus in Orphaicis.
4 Διπλακα θέσμοτ.
5 ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה

CAPUT XXXV.

Lex pro Sabbathi obſervatione. Populus ad Tabernaculi conſtructionem tributum confert. Baſeleel, & Ooliab ad opus illius deſtinantur.

1. IGitur congregata omni turba filiorum Iſrael, dixit ad eos: Hæc ſunt, quæ juſſit
Dominus fieri: 2 Sex diebus facietis opus: ſeptimus dies erit vobis ſanctus,
ſabbatum, & requies Domini: qui fecerit opus in eo, occidetur. 3 Non ſuc-
cendetis ignem in omnibus habitaculis veſtris per diem ſabbati. 4 Et ait Moyſes ad
omnem catervam filiorum Iſrael: iſte eſt ſermo, quem præcepit Dominus, dicens: 5
Separate apud vos primitias Domino. Omnis voluntarius, & prono animo offerat eas
Domino: aurum, & argentum, & æs, 6 Hyacinthum, & purpuram, coccumque bis
tinctum, & byſſum, pilos caprarum. 7 Pelleſque arietum rubricatas, & janthinas,
ligna Setim, 8 Et oleum ad luminaria concinnanda, & ut conficiatur unguentum,
& thymiama ſuaviſſimum, 9 Lapides onychinos, & gemmas ad ornatum ſuperhume-
ralis, & rationalis. 10 Quiſquis veſtrum ſapiens eſt, veniat & faciat, quod Domi-
nus imperavit: 11 Tabernaculum, ſcilicet, & tectum ejus, atque operimentum, an-
nulos, & tabulata cum vectibus, paxillos & baſes: 12 Arcam, & vectes, propitiato-
rium, & velum, quod ante illud oppanditur: 13 Menſam cum vectibus, & vaſis, &
propoſitionis panibus: 14 Candelabrum ad luminaria ſuſtentanda, vaſa illius, & lucer-
nas, & oleum ad nutrimenta ignium: 15 Altare thymiamatis, & vectes, & oleum
unctionis, & thymiama ex aromatibus: Tentorium ad oſtium tabernaculi: 16 Altare
holocauſti, & craticulam ejus æneam cum vectibus, & vaſis ſuis: labrum, & baſim
ejus: 17 Cortinas atrii cum columnis, & baſibus, tentorium in foribus veſtibuli. 18
Paxillos tabernaculi, & atrii cum funiculis ſuis: 19 Veſtimenta, quorum uſus eſt in
miniſterio ſanctuarii, veſtes Aaron Pontificis, ac filiorum ejus, ut ſacerdotio fungantur
mihi. 20 Egreſſaque omnis multitudo filiorum Iſrael de conſpectu Moyſi, 21 Ob-
tulerunt mente promptiſſima, atque devota primitias Domino, ad faciendum opus ta-
bernaculi teſtimonii. Quidquid ad cultum, & ad veſtes ſanctas neceſſarium erat. 22
Viri cum mulieribus præbuerunt armillas, & inaures, annulos, & dextralia: omne
vas aureum in donaria Domini ſeparatum eſt. 23 Si quis habebat hyacinthum, & pur-
puram, coccumque bis tinctum, byſſum, & pilos caprarum, pelles arietum rubricatas,
& janthinas, 24 Argenti, ærisque metalla, obtulerunt Domino, lignaque Setim in va-
rios uſus. 25 Sed & mulieres doctæ, quæ neverant, dederunt hyacinthum, purpu-
ram, & vermiculum, ac byſſum, 26 Et pilos caprarum, ſponte propria cuncta tri-
buentes. 27 Principes vero obtulerunt lapides onychinos, & gemmas ad ſuperhu-
merale, & rationale, 28 Aromataque, & oleum ad luminaria concinnanda, & ad præ-
parandum unguentum, ac thymiama odoris ſuaviſſimi componendum. 29 Omnes viri,
& mulieres mente devota obtulerunt donaria, ut fierent opera, quæ juſſerat Dominus
per manum Moyſi. Cuncti filii Iſrael voluntaria Domino dedicaverunt. 30 Dixitque
Moyſes ad filios Iſrael: Ecce vocavit Dominus ex nomine Beſeleel filium Uri filii
Hur de tribu Juda. 31 Implevitque eum ſpiritu Dei, ſapientia, & intelligentia, &
ſcientia, & omni doctrina, 32 Ad excogitandum, & faciendum opus in auro & ar-
gento, & ære, 33 Sculpendiſque lapidibus, & opere carpentario. Quidquid fabre
adinveniri poteſt, 34 Dedit in corde ejus: Ooliab quoque filium Achiſamech de
tribu Dan: 35 Ambos erudivit ſapientia, ut faciant opera abietarii, polymitarii, ac
plumarii de hyacintho ac purpura, coccoque bis tincto, & byſſo, & texant omnia, ac
nova quæque reperiant.

℣. 1. NON SUCCENDETIS IGNEM.] Ignem accendere, neque in opus ſervile fas erat; exempli gratia ad excoquendum panem, metalla fundenda; neque in opus ad vitam neceſſarium, veluti ad epulas præparandas. A Hoc ignis ſuccendendi interdictum peculiare erat diei ſabbathi; nam ceteris feſtivitatis diebus hoc minime vetitum erat. Vide Exodum 12. 16. Tirinum, Menochium, Sa. Rabbini aſſerunt fas eſſe ignem ſuccendere ad calefaciendum, ac lucernas accenden-

cendendas. Joſephus lib. 2. cap. 13. de bello rem narrat, velut Eſſeis peculiarem, quod illi ignem die illa minime accenderent. Nihilominus Authores Hebræi [1] teſtantur hoc in natione univerſa fuiſſe obſervatum. Samaritani, & Karaitæ adverſus aliorum Iudæorum ſententiam arbitrantur nequaquam fas eſſe per alios ignem accendere, atque oppoſitam conſuetudinem Legis corruptionem exiſtimant. Judæi paſſim domeſticos Chriſtianos habent, qui illis die ſabbathi ignem ſuccendunt.

℣. 9. GEMMAS AD ORNANDUM.] Hebræus [2]: *Gemmas ad committendum*. Septuaginta [3]: *Gemmas ad inſculpendum*.

℣. 11. TABERNACULUM SCILICET, ET TECTUM EIUS.] Videlicet, juxta Hebraicum textum, Tabernaculum, & pretioſa velamina, quæ primis erant ſuperimpoſita.

ANNULOS.] Hebraica vox קרסים ſignificat potius uncinulos, fibulas.

PAXILLOS, ET BASES.] Hebræus [4]: Columnas, & baſes earum.

℣. 19. VESTIMENTA, QUORUM USUS EST IN MINISTERIO SANCTUARII.] Vatablus, & alii quidam credunt, hæc ea eſſe veſtimenta, quibus omnia Tabernaculi vaſa involvebantur; veſtimenta omnino diverſa a ſacris veſtibus Aaronis, de quibus ſtatim deinde ſermo eſt. Vide Exod. 31. 10. & 39. 1.

℣. 22. ARMILLAS, ET INAURES, ANNULOS, ET DEXTRALIA.] Septuaginta [5] vertunt: *Viri præbebant ſigilla, inaures, annulos, torques, catenulas, armillas uxorum ſuarum*. Ex his Interpretibus videntur mulieres non per ſe hæc obtuliſſe munera inaurium, & armillarum &c. ſed homines pro illis eadem obtuliſſe. Sententia hæc verſiculo vigeſimo quinto confirmatur, & ex hebraico loci hujus textu, qui habet [6]: *Homines præter fœminas* (vel ſine fœminis) *obtulerunt armillas*. Hebraicum *Chach*, quod vertitur a Vulgata pro armillis, a Recentiorum pleriſque vertitur pro uncinulis, vel fibulis.

INAURES.] Hebraica vox *neſem* ſumitur pro inauribus, & narium, vel frontis ornamentis; *Annulos*. Nulla quoad vocem hanc eſt difficultas. *Dextralia*, ornamenta manus dexteræ. Vulgata hic adhæſit Septuaginta. Crediderunt illi Hebræum כומז *cumas* ſignificare armillas, quæ dexteræ manui, vel dextero brachio imponebantur. Trebellius Pollio [7] de his dexteræ manus ornamentis loquitur, illa appellans *dextrocheria*; & ait mulieres deferre conſueviſſe imaginem Magni Alexandri inſculptam *in reticulis, & dextrocheriis, & annulis* &c. *Dextrocherion* fuiſſe dicitur brachii annulus, ſatis latus, aureus, & gemmis refertus. Alii hebraicam vocem de pretioſa parmula explicant, quæ in anteriori zonæ parte pendebat. Chaldaica verſio juxta Vatablum intelligit de lato balteo, tunica, vel veterum femoralium ſpecie. Vide Exod. 28. 42. Alii de vitta explicant, qua virgines ſuper ubera pectus claudebant, quæ vocabatur faſcia pectoralis. Rabbini quidam credunt figuram obſcœnam ſignificari. Syriaca verſio addidit quintum ornatum, non ſecus ac Septuaginta, qui ponunt quinto loco armillas. Ex his omnibus nihil eſt ſatis certum.

℣. 25. SED ET MULIERES DOCTÆ, QUÆ NEVERANT, DEDERUNT HYACINTHUM &c.] Viri metalla præbuerunt, aromata, & oleum: mulieres vero lanam, quam neverant. Ex loco hoc videtur lana prius quam neretur, ac texeretur, colore imbuta fuiſſe. Idem in Homero intuemur, qui colum Reginæ Helenæ purpura onuſtam deſcribit Odyſs. Δ. Areta Alcinoi regis conjux purpura colum repleverat Odyſs. Z.

Verum hæ lanæ ex iis erant fortaſſe, de quibus locuti ſumus Exod. 25. 5. quæ naturaliter purpureo colore erant infectæ. Itaque dici poteſt, hyacinthinas has, purpureaſque lanas, naturalem colorem prætuliſſe, cum Iſraelitæ fœminæ eas obtulerunt, neque antea colore imbutas fuiſſe, quemadmodum neque poſtea imbutæ fuerunt. Plinius lib. 8. 48. ait temporibus ſuis quandoque vellus viventis adhuc animalis tinctum fuiſſe, & lanam illam, coloremque majori in pretio, ac diutius manſurum, habitum fuiſſe. *Vidimus jam & viventium vellera purpura, cocco, conchilio, ſeſquilibris infecta* &c. Verum hoc Moyſis ævo in uſu poſitum fuiſſe minime eſt probabile. Antiquitus mulieres ipſæ nebant, texebant, inficiebantque lanas, uti adnotat Caſaubonus in Athenæi lib. 13. cap. 8.

℣. 26. ET PILOS CAPRARUM.] Hebraicus textus, & Septuaginta inquiunt eas filum contuliſſe e pilis caprarum. Exod. 25. 4.

℣. 27. PRINCIPES OBTULERUNT LAPIDES ONYCHINOS.] Vel ſmaragdos juxta Septuaginta. Hebraice lapillos *ſohem*.

℣. 33. OPERE CARPENTARIO.] Hebraice [8] habetur ſimpliciter: *Opere e ligno*.

QUIDQUID FABRE ADINVENIRI POTEST (℣. 34.) DEDIT IN CORDE EIUS.] Hebraicus textus [9] verti poteſt: *In omni opere, quod mentem requirit* (vel inventionem) (verſic. 38.) *atque ad alios edocendos*.

℣. 35. OPERA ABIETARII.] Hebraica vox חרש generatim ſignificat artificem, vel fabrum lignarium, ferrarium, lapidarium &c.

TEXANT OMNIA, AC NOVA QUÆQUE REPERIANT.] Hebraice: *Textores*, vel periſtromatarii, *qui omnia operum genera perficiant, & artifices inventivi, qui inventiones inveniunt*. Septuaginta: Ad faciendum omne opus architectonicum, vel acu Phrygio pictum. Vide Exod. 26. 1.

---

1 Moſ. Ægypti Halac Sabbath. l. 3. p. 5. 6.
2 אבני מלאים.
3 Λίθους εἰς τὴν γλύφην.
4 עמודיהם ואדניהם.
5 Ἤνεγκαν οἱ ἄνδρες παρὰ τῶν γυναικῶν . . . . σφραγῖδας καὶ ἐνώτια καὶ δακτυλίους καὶ ἐμπλόκια καὶ περιδέξια.
6 ויבאו האנשים על הנשים . . . . חח ונזם.
7 Trebell. in Quieto 30. Tyran. Vide Jul. Capitolin. & qui eum ſcripſerunt.
8 בחרשת עץ.
9 לעשות בכל מלאכת מחשבת ולהורות.

CAPUT XXXVI.

Moyses exequitur id, quod ipsi capite 26. fuerat imperatum, quoad Tabernaculum, & partes illius.

1. FEcit ergo Beseleel, & Ooliab, & omnis vir sapiens, quibus dedit Dominus sapientiam, & intellectum, ut scirent fabre operari, quæ in usus Sanctuarii necessaria sunt, & quæ præcepit Dominus. 2 Cumque vocasset eos Moyses, & omnem eruditum virum, cui dederat Dominus sapientiam, & qui sponte sua obtulerant se ad faciendum opus, 3 Tradidit eis universa donaria filiorum Israel. Qui cum instarent operi, quotidie mane vota populus offerebat. 4 Unde artifices venire compulsi, 5 Dixerunt Moysi: Plus offert populus, quam necessarium est. 6 Jussit ergo Moyses præconis voce cantari; Nec vir, nec mulier quidquam offerat ultra in opere Sanctuarii. Sicque cessatum est a muneribus offerendis, 7 Eo quod oblata sufficerent, & superabundarent. 8 Feceruntque omnes corde sapientes ad explendum opus tabernaculi, cortinas decem de bysso retorta, & hyacintho, & purpura, coccoque bis tincto, opere vario, & arte polymita: 9 Quarum una habebat in longitudine viginti octo cubitos, & in latitudine quatuor: una mensura erat omnium cortinarum. 10 Conjunxitque cortinas quinque, alteram alteri, & alias quinque sibi invicem copulavit. 11 Fecit & ansas hyacinthinas in ora cortinæ unius ex utroque latere, & in ora cortinæ alterius similiter. 12 Ut contra se invicem venirent ansæ, & mutuo jungerentur. 13 Unde & quinquaginta fudit circulos aureos, qui morderent cortinarum ansas, & fieret unum tabernaculum. 14 Fecit & saga undecim de pilis caprarum ad operiendum tectum tabernaculi: 15 Unum sagum in longitudine habebat cubitos triginta, & in latitudine cubitos quatuor, unius mensuræ erant omnia saga. 16 Quorum quinque junxit seorsum, & sex alia separatim. 17 Fecitque ansas quinquaginta in ora sagi unius, & quinquaginta in ora sagi alterius, ut sibi invicem jungerentur. 18 Et fibulas æneas quinquaginta, quibus necteretur tectum, ut unum pallium ex omnibus sagis fieret. 19 Fecit & opertorium tabernaculi de pellibus arietum rubricatis: aliunde desuper velamentum de pellibus janthinis. 20 Fecit & tabulas tabernaculi de lignis Setim stantes. 21 Decem cubitorum erat longitudo tabulæ unius: & unum ac semis cubitum latitudo retinebat. 22 Binæ incastraturæ erant per singulas tabulas, ut altera alteri jungeretur. Sic fecit in omnibus tabernaculi tabulis. 23 E quibus viginti ad plagam meridianam erant contra austrum, cum quadraginta basibus argenteis. 24 Duæ bases sub una tabula ponebantur ex utraque parte angulorum, ubi incastraturæ laterum in angulis terminantur. 25 Ad plagam quoque tabernaculi, quæ respicit ad aquilonem, fecit viginti tabulas, 26 Cum quadraginta basibus argenteis, duas bases per singulas tabulas. 27 Contra occidentem vero, id est, ad eam partem tabernaculi, quæ mare respicit, fecit sex tabulas, 28 Et duas alias per singulos angulos tabernaculi retro: 29 Quæ junctæ erant a deorsum usque sursum, & in unam compaginem pariter ferebantur. Ita fecit ex utraque parte per angulos: 30 Ut octo essent simul tabulæ, & haberent bases argenteas sedecim, binas scilicet bases sub singulis tabulis. 31 Fecit & vectes de lignis Setim, quinque ad continendas tabulas unius lateris tabernaculi, 32 Et quinque alios ad alterius lateris coaptandas tabulas, & extra hos quinque alios vectes ad occidentalem plagam tabernaculi contra mare. 33 Fecit quoque vectem alium, qui per medias tabulas ab angulo usque ad angulum perveniret. 34 Ipsa autem tabulata deauravit, fusis basibus earum argenteis. Et circulos eorum fecit aureos, per quos vectes induci possent: quos & ipsos laminis aureis operuit. 35 Fecit & velum de hyacintho, & purpura: vermiculo, ac bysso retorta, opere polymitario, varium, atque distinctum, 36 Et quatuor columnas de lignis Setim, quas cum capitibus deauravit, fusis basibus eorum argenteis. 37 Fecit & tentorium in introitu tabernaculi ex hyacintho, purpura, vermiculo, byssoque retorta, opere plumarii: 38 Et columnas quinque cum capitibus suis, quas operuit auro, basesque earum fudit æneas.

℣. 1. QUOTIDIE MANE VOTA POPULUS OFFEREBAT.] Hebraicus textus vertitur; *Populus quotidie mane deferebat ad Moysen voluntarias oblationes*; dum Septuaginta, & Vulgata asserunt, populum eas ad artifices detulisse. A

℣. 4. Animadvertendum est, nos in postremis his quatuor Capitibus sequi Septuaginta Complutensis editionis, quæ magis est Vulgatæ conformis, quam Editio Romana, quæ plerumque in his capitibus negligitur. Illa adimit, transponit, immutat; & ut verbo me expediam, tot ibi varietates inveneris, quod impossibile ferme sit, omnes adnotare, nisi textum illius a capite ad pedes usque descripseris. Exempli gratia hic vers. 5. ad finem usque Romana editio habet Sacerdotalium vestium descriptionem, B cum de his 39. tantum capite differant Editio Complutensis, & Vulgata. Septuaginta loquuntur de Tabernaculo capite 37. sed strictius de illo hic sermo est ver. 8. & sequentibus. Alibi quædam varietates, quæ in ipsorum Versione occurrunt, observari poterunt, quoad numeros.

Advertendum id quoque est, ea omnia, quæ in capitibus 36. 37. & in parte etiam capitis 38. & toto capite 39. esse tantum repetitiones, quas omittere potuisset Moyses dicens artifices id omne perfecisse, quod illi dixerat Moyses juxta Domini præceptum. Itaque nos minime repetemus, quod alibi vidimus de Tabernaculi, partium ipsius, ac Sacerdotalium vestium explicatione, nam eadem semper verba sunt, eædemque difficultates. Probabile admodum C est scriptis exaratum artificibus oblationum traditum fuisse apographum, atque deinde eos rationem reddidisse omnium, quæ acceperant. Hinc hæ omnes repetitiones habuere occasionem.

℣. 14. AD OPERIENDUM TECTUM TABERNACULI.] Hebraice לאהל על המשכן: *Pro tentorio super Tabernaculum*: vel cum Arabica versione, & Chaldaica, ad extendendum super Tabernaculum. Hæc velamina e caprarum pilis inserviebant ad pretiosa integumenta, quæ immediate Tabernaculum obvolvebant, operienda.

℣. 17. FECIT ANSAS QUINQUAGINTA.] Hæ ansæ erant fustum complicati panni, cui annectebatur fibula. Septuaginta vertunt: *Fecit quinquaginta uncinulos*. Ἀγκύλας.

℣. 18 ET FIBULAS ÆNEAS QUINQUAGINTA, QUIBUS NECTERETUR TECTUM.] Pro hac voce *tectum* intelligenda sunt velamina e capripilio, quæ superimposita erant velo magis pretioso, immediate Tabernaculum obtegenti.

℣. 33. FECIT QUOQUE VECTEM ALIUM, QUI PER MEDIAS TABULAS AB ANGULO USQUE AD ANGULUM PERVENIRET.] Vectis hic in Vulgata non invenitur capite 26. 28. ubi adesse debuisset, sicuti istic. Quidam credunt illum fuisse in tabularum crassitie, atque ideo diversum ab aliis vectibus extrinsecus positis circumquaque secundum longitudinem. Tostatus, & Jansenius credunt, hunc esse vectem, de quo loquitur Josephus l. 3. c. 5. qui simul nectebat tabulas, in Tabernaculi Occidentali plaga. Hæc autem confirmatur sententia ex eo quod hic dicitur, quod vectis hic ab angulo ad angulum perveniret, quod proprie convenit posteriori tantum Tabernaculi parti: quemadmodum voces eæ *per medias tabulas*, ostendunt vectem hunc per tabularum crassitiem traductum eas simul conjunxisse alio modo ab aliis vectibus, qui per annulos secundum longitudinem, non item vero per medias tabulas traducebantur.

℣. 38. ET COLUMNAS QUINQUE, CUM CAPITIBUS SUIS, QUAS OPERUIT AURO.] Alibi de quorumdam Interpretum sententia locuti sumus, qui asserunt singulis capitibus columnarum uncinulum appositum fuisse, atque ab una columna ad aliam virgas fuisse positas ad vela detinenda, quæ atrium claudebant; vel virgas quæ eliptice columnas circumdabant. Sententiam hanc cap. 27. 11. 12. refellimus, ibique explicamus eas voces, quæ hanc parere possunt difficultatem.

BASES EARUM FUDIT ÆNEAS.] Vulgata in Polyglotis Antuerpiana, ac Parisiensi, adfert, bases has inauratas fuisse, quod alibi minime invenitur.

CAPUT XXXVII.

Descriptio Arcæ, Propitiatorii, Candelabri, Altaris Thymiamatum. Quoad Arcæ descriptionem, & propitiatorii vide caput 25. 10. & sequentibus. Pro Candelabro caput 25. 31. & versiculis sequentibus. Pro altari Cap. 30. vers. 1. Pro oleo unctionis cap. 30. 23. & cap. 25. 34.

1. FEcit autem Beseleel &. arcam de lignis Setim, habentem duos semis cubitos in
longitudine, & cubitum, ac semissem in latitudine, altitudo quoque unius cu-
biti fuit, & dimidii: vestivitque eam auro purissimo intus, ac foris. 2 Et fe-
cit illi coronam auream per gyrum, 3 Conflans quatuor annulos aureos per qua-
tuor angulos ejus: duos annulos in latere uno, & duos in altero. 4 Vectes quoque
fecit de lignis Setim, quos vestivit auro. 5 Et quos misit in annulos, qui erant in
lateribus arcæ ad portandum eam. 6 Fecit & propitiatorium, id est, oraculum, de
auro mundissimo, duorum cubitorum & dimidii in longitudine, & cubiti ac semis in la-
titudine. 7 Duos etiam Cherubim ex auro ductili, quos posuit ex utraque parte pro-
pitiatorii: 8 Cherub unum in summitate unius partis, & Cherub alterum in summi-
tate partis alterius, duos Cherubim in singulis summitatibus propitiatorii, 9 Exten-
dentes alas, & tegentes propitiatorium, seque mutuo, & illud respicientes. 10 Fe-
cit & mensam de lignis Setim in longitudine duorum cubitorum, & in latitudine unius
cubiti, quæ habebat in latitudine cubitum, ac semissem. 11 Circumdeditque eam au-
ro mundissimo, & fecit illi labium aureum per gyrum, 12 Ipsique labio coronam au-
ream interrasilem quatuor digitorum, & super eandem, alteram coronam auream. 13

Fudit & quatuor circulos aureos, quos posuit in quatuor angulis per singulos pedes
mensæ. 14 Contra coronam: misitque in eos vectes, ut posset mensa portari. 15
Ipsos quoque vectes fecit de lignis Setim, & circumdedit eos auro. 16 Et vasa ad di-
versos usus mensæ, acetabula, phialas, & cyathos, & thuribula, ex auro puro, in
quibus offerenda sunt libamina. 17 Fecit & candelabrum ductile de auro mundissimo.
De cujus vecte calami, scyphi, sphærulæque, ac lilia procedebant: 18 Sex in utroque
latere, tres calami ex parte una, & tres ex altera: 19 Tres scyphi in nucis modum
per calamos singulos, sphærulæque simul, & lilia: & tres scyphi instar nucis in calamo
altero, sphærulæque simul & lilia. Æquum erat opus sex calamorum, qui procedebant
de stipite candelabri. 20 In ipso autem vecte erant quatuor scyphi in nucis modum,
sphærulæque per singulos simul, & lilia: 21 Et sphærulæ sub duobus calamis per loca
tria, qui simul sex fiunt calami, procedentes de vecte uno. 22 Et sphærulæ igitur, &
calami ex ipso erant, universa ductilia ex auro purissimo. 23 Fecit & lucernas septem
cum emunctoriis suis, & vasa, ubi ea, quæ emuncta sunt, extinguuntur, de auro pu-
rissimo. 24 Talentum auri appendebat candelabrum cum omnibus vasis suis. 25 Fe-
cit & altare thymiamatis de lignis Setim, per quadrum singulos habens cubitos, & in
latitudine duos; e cujus angulis procedebant cornua. 26 Vestivitque illud auro puris-
simo cum craticula, ac parietibus, & cornibus. 27 Fecitque ei coronam aureolam per
gyrum, & duos annulos aureos sub corona per singula latera, ut mittantur in eos ve-
ctes, & possit altare portari. 28 Ipsos autem vectes fecit de lignis Setim, & operuit
laminis aureis. 29 Composuit & oleum ad sanctificationis unguentum, & thymiama
de aromatibus mundissimis, opere pigmentarii.

℣. 9. SEQVE MVTVO, ET ILLVD RESPICIENTES.] Moncæjus hinc arguit, Cherubim fuisse forma boum alatorum; nam alioquin non potuissent se mutuo respicere, & simul ad propitiatorii latus conversam faciem habere. Sed rationis hujus infirmitatem nemo non deprehendit.

℣. 16. ET THURIBULA EX AURO PURO, IN QUIBUS OFFERENDA SUNT LIBAMINA.] In Hebraico textu nulla est thuribulorum mentio; sed vox קשות *Keschaoth*, quam Vulgata vertit *thuribula*, significat pateras quasdam, vel crateres, quibus ad liquores effundendos utebantur, uti alibi ostendimus Exod. 25. 29.

℣. 25. FECIT ET ALTARE THYMIAMATIS.] Romana editio Septuaginta quoad hoc altare hæc ait: Fecit & altare æneum cum thuribulis ex eodem metallo, qui fuerant eorum, qui cum Chore seditionem exciverant. Fecit omnia vasa hujus altaris, ignis acceptabulum, phialas, & forcipes ex ære.

Fecit quoque opus reticulatum, ab ignis acceptabulo, usque ad medium Altare: & posuit quatuor annulos æneos ad quatuor angulos operis hujus reticulati, ut vectes inseri possent ad deferendum altare. Quod inquiunt de conjuratis Chore glossa est hic addita. Seditio, in qua fautores illius perierunt, contigit tantum post Tabernaculi constructionem.

℣. 26. CUM CRATICULA, AC PARIETIBUS, ET CORNIBUS.] Non recedendum est ab iis, quæ dicta sunt capite 30. ℣. 1. 2. 3. Ibi ostendimus, nullam fuisse craticulam illam, cujus hic meminere Septuaginta, & mensæ partem superiorem planam fuisse;

CAPUT XXXVIII.

Descriptio Altaris Holocaustorum. Vide supra caput 28. 1. *Labri ænei ad abluendum.* Vide caput 30. 18. *Et Atrii.* Vide caput 27. 4. & sequentibus.

1. FEcit & altare holocausti de lignis Setim, quinque cubitorum per quadrum, &
trium in altitudine. 2 Cujus cornua de angulis procedebant, operuitque illud
laminis æneis. 3 Et in usus ejus paravit ex ære vasa diversa, lebetes, forci-
pes, fuscinulas, uncinos, & ignium receptacula. 4 Craticulamque ejus in modum re-
tis fecit æneam, & subter eam in altaris medio arulam, 5 Fusis quatuor annulis per
totidem retiaculi summitates, ad immittendos vectes ad portandum: 6 Quos & ipsos
fecit de lignis Setim, & operuit laminis æneis: 7 Induxitque in circulos, qui in late-
ribus altaris eminebant. Ipsum autem altare non erat solidum, sed cavum ex tabulis, &
intus vacuum. 8 Fecit & labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ ex-
cubabant in ostio tabernaculi. 9 Fecit & atrium, in cujus australi plaga erant tentoria
de bysso retorta, cubitorum centum, 10 Columnæ æneæ viginti cum basibus suis, ca-
pita columnarum, & tota operis cælatura, argentea. 11 Æque ad septentrionalem pla-

gam

gam tentoria, columnæ, basesque, & capita columnarum ejusdem mensuræ, & operis,
ac metalli erant. 12 In ea vero plaga, quæ ad occidentem respicit, fuerunt tento-
ria cubitorum quinquaginta, columnæ decem cum basibus suis æneæ, & capita columna-
rum, & tota operis cælatura, argentea. 13 Porro contra orientem quinquaginta cu-
bitorum paravit tentoria: 14 E quibus, quindecim cubitos columnarum trium, cum
basibus suis, unum tenebat latus: 15 Et in parte altera (quia inter utraque introi-
tum tabernaculi fecit) quindecim æque cubitorum erant tentoria, columnæque tres, &
bases totidem. 16 Cuncta atrii tentoria byssus retorta texuerat. 17 Bases columna-
rem fuere æneæ, capita autem earum cum cunctis cælaturis suis argenteis: sed & ipsas
columnas atrii vestivit argento. 18 Et in introitu ejus opere plumario fecit tentorium
ex hyacintho, purpura, vermiculo, ac bysso retorta, quod habebat viginti cubitos in
longitudine, altitudo vero quinque cubitorum erat juxta mensuram, quam cuncta atrii
tentorii habebant. 19 Columnæ autem in ingressu fuere quatuor cum basibus æneis,
capitaque earum, & cælaturæ argenteæ, 20 Paxillos quoque tabernaculi, & atrii per
gyrum fecit æneos. 21 Hæc sunt instrumenta tabernaculi testimonii, quæ enumerata
sunt juxta præceptum Moysi in cæremoniis Levitarum per manum Ithamar filii Aaron sa-
cerdotis: 22 Quæ Beseleel filius Uri filii Hur de tribu Juda, Domino per Moysen ju-
bente, compleverat. 23 Juncto sibi socio Ooliab filio Achisamech de tribu Dan; qui
& ipse artifex lignorum egregius fuit, & polymitarius, atque plumarius ex hyacintho,
purpura, vermiculo, & bysso. 24 Omne aurum, quod expensum est in opere San-
ctuarii, & quod oblatum est in donariis, viginti novem talentorum fuit, & septingen-
torum triginta siclorum, ad mensuram Sanctuarii. 25 Oblatum est autem ab his, qui
transierunt ad numerum, a viginti annis, & supra, de sexcentis tribus millibus, & quin-
gentis quinquaginta armatorum. 26 Fuerunt præterea centum talenta argenti, e qui-
bus conflatæ sunt bases Sanctuarii, & introitus, ubi velum pendet. 27 Centum bases
factæ sunt de talentis centum, singulis talentis per bases singulas supputatis. 28 De
mille autem septingentis, & septuaginta quinque, fecit capita columnarum, quas &
ipsas vestivit argento. 29 Æris quoque oblata sunt talenta septuaginta duo millia,
& quadringenti supra sicli, 30 Ex quibus fusæ sunt bases in introitu tabernaculi te-
stimonii, & altare æneum cum craticula sua, omniaque vasa, quæ ad usum ejus per-
tinent. 31 Et bases atrii tam in circuitu, quam in ingressu ejus, & paxilli taber-
naculi, atque atrii per gyrum.

℣. 1. CRATICULAM EJUS IN MODUM RETIS FECIT ÆNEAM; ET SUBTER EAM, IN ALTARIS MEDIO, ARULAM.] An Hebraicus textus vere focum significaret, ad examen vocavimus in Caput 27. 14. Septuaginta quamdam hic habent varietatem, quæ parvi interest.

℣. 8. FECIT ET LABRUM ÆNEUM CUM BASI SUA DE SPECULIS MULIERUM, QUÆ EXCUBABANT IN OSTIO TABERNACULI.] Ad litteram [1], *quæ excubias agebant in ostio*: Ita intelligit Grotius. Hebraicus textus non meminit *mulierum*; sed cum vox *zobeoth* generis sit fœminini, ac speculis juncta sit, hinc conjicitur de mulieribus esse sermonem. Septuaginta [2] vertunt: cum &c. Opus est illos legisse *zamoth* צמות, pro *zaboth*, (*Cum speculis mulierum, quæ jejunabant ad ostium Tabernaculi.*) Chaldaica versio: *de speculis mulierum, quæ veniebant, ut orarent ad ostium Tabernaculi*. Rabbini quidam, has pias mulieres fuisse contendunt, particulari devotione Tabernaculo inserviendo deditas, quæ statis horis ad orandum illuc conveniebant turmatim, veluti in exercitus speciem, juxta vim verborum textus Authographi. Mulieres, quibus Summi Sacerdotis Heli filii summo cum populi scandalo abutebantur [3], ad ostium Tabernaculi forte excubias agere, & vigilare consueve-

A rant. Quidam curam eamdem fuisse dicunt clausis illis virginibus, de quibus Macchabæorum libri loquuntur (2. Macc. 3. 19. *Virgines, quæ conclusæ erant*) uti quoque Annæ Prophetissæ (Luc. 2. 37.) ac eidem Beatæ Virgini. Vide falsum S. Jacobi Evangelium. Dicitur ea oblata fuisse a parentibus suis in Templum, ut cum aliis mulieribus ibi deserviret. Hæ igitur devotæ, ac deditæ in opus Tabernaculi inserviendo mulieres specula contulere. Cum hic loquimur de Tabernaculo, illud est intelligendum, quod extra castra erat positum; nam illud, quod de mandato Dei compositum fuit, nondum erat extructum; vel hoc dicendum erit post Tabernaculi erectionem contigisse. Philo equidem l. 3. de vita Mosis, ut Rivetus observat, simpliciter ait, fœminas cum æmu-
B latione, summoque ardore specula sua obtulisse, quin addat, ipsas ad ostium Tabernaculi vigilasse. Oleaster contendit, specula, de quibus hic loquitur Moyses, nequaquam fuisse materiam hujus labri; sed dumtaxat disposita fuisse in circuitu, ita ut Sacerdotes se abluentes se ipsos videre possent in speculo, vel postquam abluti fuissent; sed hæc explicatio nullatenus est litteralis.

Athenæus l. 12. Dipnosoph. c. 2. apud Persas refert fœminas adfuisse, quæ vigilarent noctu, & excubias agerent in atrio ædium Regis. Dormiebant inter-

1 במראות הצבאות אשר צבאו פתח אהל מועד.
2 Ἐκ τῶν κατόπτρων τῶν νηστευσασῶν αἳ ἐνήστευσαν παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς.
3 1. Reg. 2. 22. *Et quomodo dormiebant cum mulieribus, quæ observabant ad ostium Tabernaculi.*

interdiu, noctu vero canebant, ac musica pulsabant instrumenta ad lucernas. Hodie quoque in Aula Regis Persarum [1], semper noctu, ac interdiu senæ vigilant per vicem, quæ semel in hebdomada serviunt, cum anu quadam, quæ genitricis loco eas moderatur. Hoc pacto plane eæ mulieres Israelitæ noctem transigebant, verum modestius, ad ostium tabernaculi, veluti in Regis atrio. Interpretes quidam Hebraicum textum vertunt mulieres, *quæ choreas agebant in ostio Tabernaculi*.

Fiebant olim specula ex quovis ferme metallorum genere, argento, ære, stanno, ac stanni, & æris immixtione. Hodie quoque nonnulla videntur ex chalybe, quæ plurimi æstimantur. Plinius l. 33. c. 9. de iis speculis loquitur, quæ Brundusii perficiebantur, ac initio omnium optima censebantur: *Optima apud majores fuerant Brundusina, stanno, & ære mixtis*. Vitruvius ait hæc deinde argenteis fuisse posthabita, quod contendit immerito factum. Stannea præ cæteris majori erant in pretio. Plin. 34. 17. Tandem argentea vulgata fuerunt adeo, ut ancillæ quoque iis uterentur. *Specula (e stanno) laudatissima; Brundusii temperabantur; donec argenteis uti cœperunt & ancillæ*. In Oriente ad hanc usque diem omnia fere specula e metallo adhibentur; vitrea vero tunc solum illi populi agnovere, cum inire cum populis Europæ [2] commercium occœperunt. Alibi jam adnotavimus Ethnicos quoque in Templorum suorum aditu vasa ad abluendum habuisse. S. Justinus Martyr Apolog. 2. illorum inventum dæmonis calliditati acceptum refert, qui cultus, quo Deum prosequebantur, ceremonias voluit imitari. *Ingressuri in delubra eorum (dæmonum) & accessuri ad illos, atque libationibus, & adipis nitoribus offerendis operaturi, se ipsos aquæ aspersione lustrarent, effecerunt: quin ut toto corpore laventur prodeuntes, priusquam ad templa, ubi illi collocati sunt, veniant, instinctu, & opera sua curant*.

℣. 10. COLUMNÆ ÆNEÆ VIGINTI CUM BASIBUS SUIS.] Nullibi Hebraicus textus asserit columnas has æneas fuisse; bases tantum erant æneæ. Vide cap. 27. 10. Columnæ ligneæ erant, & argenteis circulis exornatæ. Versiculo 12. eadem occurrit difficultas.

CAPITA COLUMNARUM &c.] Vide capita 26. 32. 27. 11. & 12. 37. 38.

℣. 21. QUÆ ENUMERATA SUNT IN CEREMONIIS LEVITARUM.] Hebraicus textus [3]: *Hæc sunt vasa Tabernaculi, quæ recensita traduntur Levitis juxta Moysis imperium, ut illorum curam gerant*; ea deferant, iis in suo ministerio utantur [4].

PER MANUM ITHAMAR.] Hæc cura tradendi omnia Levitis Ithamar fuit demandata. Ipse vasis his præfectus fuit; sed hoc diutius post contigit. Vide Num. 1. 50.

℣. 24. VIGINTI NOVEM TALENTORUM FUIT, ET SEPTINGENTORUM TRIGINTA SICLORUM.] Aurum hoc sponte collatum fuit. Septuaginta Romanæ editionis habent viginti novem talenta, siclos vero aureos septingentos, & viginti [5]. Pecunia vero, quæ collecta fuit ex vectigali dimidiati sicli in capita imposito versiculo sequenti invenitur.

℣. 25. OBLATUM EST AUTEM AB IIS, QUI TRANSIERUNT AD NUMERUM.] Moyses imperavit, sicuti A præceperat Dominus capite 30. 13. ut quisque dimidium sicli in capita solveret; ex quo collecta fuere talenta centum [6], mille, septingenti, ac septuaginta quinque argentei sicli, quæ summa insumpta fuit, quemadmodum refertur versiculis 27. & 28. Vulgata hic Moysis narrationem breviorem fecit, ideoque etiam obscuriorem, quam in authographo; quod ita vertitur ad litteram: *Argentum collatum ab illis, quorum facta fuit recensio, census fuit talentorum mille & septingentorum ac septuaginta quinque siclorum pondere Sanctuarii. Dimidium sicli in capita collatum fuit, quod viginti, & ultra, annos nati contribuere, qui fuerunt sexcenti ac tres mille, & quingenti quinquaginta homines ad arma ferenda idonei*. Ex hoc loco eruitur demonstratio pro talenti pretio, B quod esse debebat trium millium siclorum, quandoquidem sexcenta ac tria hemisiclorum millia, quingenta, & quinquaginta cum reddant 301775. siclos; 300000. sicli efficiunt talenta centum, quorum singula 3000. siclis æstimantur.

℣. 26. CENTUM TALENTA ARGENTI, E QUIBUS CONFLATÆ SUNT BASES SANCTUARII.] Bases omnes Tabernaculi centum erant; scilicet quadraginta tum in Septentrionali plaga, cum in Meridionali, in occidentali sexdecim; quatuor vero pro columnis quatuor, quæ Sanctum a Sanctuario dividebant.

℣. 28. FECIT CAPITA COLUMNARUM, QUAS ET IPSAS VESTIVIT ARGENTO.] Animadvertimus superius columnas has argenteis laminis obductas fuisse in lineas spirales, juxta plerosque Interpretum; vel C potius interpolatis spatiis argenteis circulis circumamictæ: sed textus hic loqui videtur de capitellis columnarum, & de illorum ornatu; non ita vero de argento, quod columnas obvolveret. Itaque legendum esset: *Fecit capita columnarum, quæ vestivit argento*; quo in sensu Septuaginta explicuere, qui asserunt capita columnarum argento obducta fuisse. Hebraicus textus præterit, qua materia fuissent circumvestita; verum ex iis quæ præcesserunt capitibus 27. 10. 11. 12. & 38. 10. 11. 12. intelligere est, argenteis fuisse laminis cooperta. Eæ quatuor columnæ tantum, quæ Sanctum sejungebant a Sanctuario, & quinque illæ, quæ Sancti aditum claudebant cap. 26. 32. 37. atque cap. 36. 36. 38. inaurata habebant capitella: cæteræ vero argenteis laminis ve- D stita.

℣. 29. ÆRIS QUOQUE OBLATA SUNT TALENTA SEPTUAGINTA: DUO MILLIA, ET QUADRINGENTI SUPRA SICLI.] Ita interpungendus, ac intelligendus est Vulgatæ textus, ut fiat conformis Hebraico: *Oblata quoque sunt septuaginta talenta æris; & præterea septuaginta duo mille, & quadringenti sicli metalli ejusdem*. Septuaginta admodum isthic differunt inter se. Editio Nobilii habet septuaginta talenta, & mille ac quingenti sicli æris: Polyglotta Philippi II. talenta septuaginta, ac duo mille, & quadringenti sicli æris: Septuaginta in recenti editione Hexaplorum Hebriaco textui conformes sunt, habentque, *septuaginta mille talenta, siclos vero bis mille, & quadringentos*. Alii ponunt, talenta tercenta, & septuaginta, siclos autem bis mille, & quadringentos. Alii denique Græci Interpretes, talenta quadringenta, & septuaginta, æris vero siclos bis mille.

---

3 Chardinus Itin. Persid. t. 2. p. 279. 2 Chardin. Itin. Persid. t. 2. p. 83.
3 אלה פקודי המשכן משכן העדת אשר פקד על פי משה עבדת הלוים
4 Τὴν λειτουργίαν εἶναι τῶν Λευιτῶν.
5 Talentum auri valet 14400. Scutata Romana; Siclus vero aureus Scutata 4. $\frac{4}{5}$ seu Bajochi 80.
6 Talentum argenti Romana scutata valet 1200. Siclus vero argenteus Bajoch. 40.

CAPUT XXXIX.

Descriptio Vestium Summi Sacerdotis, & Ornatuum Tabernaculi.

1. DE hyacintho vero, & purpura, vermiculo, ac bysso, fecit vestes, quibus in-
dueretur Aaron, quando ministrabat in sanctis, sicut præcepit Dominus Moy-
si. 2 Fecit igitur superhumerale de auro hyacintho, & purpura coccoque
bis tincto, & bysso retorta, 3 Opere polymitario, inciditque bracteas aureas, & ex-
tenuavit in fila, ut possent torqueri cum priorum colorum subtegmine, 4 Duasque o-
ras sibi invicem copulatas in utroque latere summitatum. 5 Et balteum ex eisdem co-
loribus, sicut præceperat Dominus Moysi. 6 Paravit & duos lapides onychinos, astri-
ctos, & inclusos auro, & sculptos arte gemmaria nominibus filiorum Israel. 7 Posuit-
que eos in lateribus superhumeralis, in monimentum filiorum Israel, sicut præceperat
Dominus Moysi. 8 Fecit & rationale opere polymito juxta opus superhumeralis, ex
auro, hyacintho, purpura, coccoque bis tincto, & bysso retorta. 9 Quadrangulum
duplex, mensuræ palmi. 10 Et posuit in eo gemmarum ordines quatuor. In primo
versu erat sardius, topazius, smaragdus. 11 In secundo, carbunculus, saphirus, &
jaspis. 12 In tertio, ligurius, achates, & amethystus. 13 In quarto, chrisolytus,
onychinus, & beryllus, circumdati, & inclusi auro per ordines suos. 14 Ipsique lapi-
des duodecim, sculpti erant nominibus duodecim tribuum Israel, singuli per nomina
singulorum. 15 Fecerunt in rationali & catenulas sibi invicem cohærentes, de auro
purissimo. 16 Et duos uncinos, totidemque annulos aureos. Porro annulos posue-
runt in utroque latere rationalis, 17 E quibus penderent duæ catenæ aureæ, quas inse-
ruerunt uncinis, qui in superhumeralis angulis eminebant. 18 Hæc & ante & retro ita
conveniebant sibi, ut superhumerale & rationale mutuo necterentur, 19 Stricta ad bal-
teum, & annulis fortius copulata, quos jungebat vita hyacinthina, ne laxa fluerent, &
a se invicem moverentur, sicut præcepit Dominus Moysi. 20 Fecerunt quoque tuni-
cam superhumeralis totam hyacinthinam, 21 Et capitium in superiori parte contra me-
dium, oramque per gyrum capitii textilem; 22 Deorsum autem ad pedes mala pu-
nica ex hyacintho, purpura, vermiculo, ac bysso retorta: 23 Et tintinnabula de auro
purissimo, quæ posuerunt inter malogranata in extrema parte tunicæ per gyrum: 24
Tintinnabulum autem aureum, & malum punicum, quibus ornatus incedebat pontifex,
quando ministerio fungebatur, sicut præceperat Dominus Moysi. 25 Fecerunt & tuni-
cas byssinas opere textili Aaron, & filiis ejus: 26 Et mitras cum coronulis suis ex bys-
so: 27 Feminalia quoque linea, byssina: 28 Cingulum vero de bysso retorta hyacin-
tho, purpura, ac vermiculo bis tincto; arte plumaria, sicut præceperat Dominus Moysi.
29 Fecerunt & laminam sacræ venerationis de auro purissimo, scripseruntque in ea ope-
re gemmario, Sanctum Domini. 30 Et strinxerunt eam cum mitra vitta hyacinthina,
sicut præceperat Dominus Moysi. 31 Perfectum est igitur omne opus tabernaculi, &
tecti tectimonii: feceruntque filii Israel cuncta, quæ præceperat Dominus Moysi. 32
Et obtulerunt tabernaculum, & tectum, & universam supellectilem, annulos, tabulas,
vectes, columnas, ac bases, 33 Operatorium de pellibus arietum rubricatis, & aliud
operimentum de janthinis pellibus, 34 Velum, arcam, vectes, propitiatorium, 35
Mensam cum vasis suis, & propositionis panibus: 36 Candelabrum, lucernas, & u-
tensilia earum cum oleo: 37 Altare aureum, & unguentum, & thymiama ex aroma-
tibus: 38 Et tentorium in introitu tabernaculi: 39 Altare æneum, retiaculum, ve-
ctes, & vasa ejus omnia, labrum cum basi sua: tentoria atrii, & columnas cum basi-
bus suis: 40 Tentorium in introitu atrii, funiculosque illius, & paxillos. Nihil ex
vasis defuit, quæ in ministerium tabernaculi, & in tectum fœderis jussa sunt fieri. 41
Vectes quoque, quibus sacerdotes utuntur in Sanctuario, Aaron scilicet, & filii ejus, 42
Obtulerunt filii Israel, sicut præceperat Dominus. 43 Quæ postquam Moyses cuncta
vidit completa, benedixit eis.

℣. 1. MEN-

℣. 1. FECIT VESTES, QUIBUS INDUERETUR AARON.] Hebraicus textus duo vestium genera distinguit; alterum quidem earum, quas *ministerii vestes* appellat hic, & cap. 31. 10. & 35. 19. quibus in itineribus vasa Tabernaculi contegi diximus; alterum vero earum, quæ Sanctitatis vestes vocantur, quibus in Tabernaculo Aaron utebatur. Vide Exodum cap. 28. 4. & 29. 29. &c.

℣. 3. INCIDITQUE BRACTEAS AUREAS, ET EXTENUAVIT IN FILA, UT POSSENT TORQUERI CUM PRIORUM COLORUM SUBTEGMINE.] Moyses aurum in minutissimas bracteolas cudendum curavit, quas deinde in tenuissima fila præsecuit, ut ea in discoloris lanæ texturam insereret; ita ut hæc aurea fila per chalybeum examen nequaquam essent ductilia, sed forcipibus ex auro in bracteas tuso sectilia. Hebraicus textus sensum alium admittit: *Fecerunt laminas ex auro tuso, & aurea fila educta sunt*; videlicet laminæ aureæ tusæ fuerunt ad inauranda Tabernaculi instrumenta, & aurea fila ducta, ut discoloribus lanis contexerentur &c. vel: *extenderunt aurum in fila* (ad litteram in laqueos, in retia) *& præciderunt fila*; perinde ac duabus his locutionibus idem innueretur. Verum primam hebraici textus explicationem præferre malim, quæ melius cum Vulgata congruit; ad id autem impellor, quod in Numerorum libro scriptum est, æreas laminas ex ære malleo fuisse tusas, atque Altari affixas, ubi eædem, quæ hic, voces usurpantur cap. 16. 38. *Tollat thuribula . . . . . producatque ea in laminas, & affigat altari*.

Ex Homero liquet, Veteres aurum tundere consuevisse in minutissimas bracteas, ac tenuissima fila: Narrat enim Odyss. Γ in solemni sacrificio aurificem accersitum fuisse cum incude, malleo, & forcipe, cui aurum præbuit Nestor, quod ille in bracteas deduxit, quibus victimæ cornua inauravit. Quod ipsum ex Virgilio Æneid. 10. innotescit.

Statuam ante aras aurata fronte juvencum.

Apud Poetas eosdem intuemur etiam morem auro, vel argento cæsariem vinciendi. Odyss. ρ.

Πλοχμοίτ' οἳ χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ ἐσφήκωντο.

Et Virgilius Æneid. 4. Didonem describens ait:

. . . . *Crines nodantur in aurum.*

Vide & Exod. 28. 20.

℣. 18. UT SUPERHUMERALE, ET RATIONALE MUTUO NECTERENTUR, ℣. 19. STRICTA AD BALTEUM, ET ANNULIS FORTIBUS COPULATA.] Hebraicus textus est prolixior: *Opifices fecerunt duos annulos aureos, eosque posuerunt in duabus rationalis extremitatibus, quæ respondebant rationalis extremitatibus in posteriori parte intus*; (℣. 19.) *& fecerunt duos annulos aureos, & posuerunt eos in duobus lateribus Ephod in parte inferiori contra superiorem conjunctionem rationalis cum Ephod*. In postremis his capitibus plures adsunt versiculi, quos Vulgatæ author breviores fecit hoc pacto, ut repetitiones effugeret. In hebraico textu non leguntur verba illa *Stricta ad balteum*, quæ huic loco afferunt difficultatem.

℣. 26. MITRAS CUM CORONULIS SUIS EX BYSSO.] Hebraicus textus [1]: *Mitræ eorum erant e gossypio*, (vel bysso) *& ornamenta e gossypio*. Chaldaice: *Tiara erat ex bysso, & pilei pro ornatu etiam ex bysso.* Septuaginta [2]: *Cidaris, & mitra erant e lino tenuissimo*.

℣. 27. FOEMINALIA QUOQUE LINEA, BYSSINA.] Scilicet lata ea perizomata, quæ ad ima usque femora descendebant, de quibus locuti sumus Exod. 28. 42. & quæ ubique *linea fæminalia* appellantur. Vide Levit. 6. 19. & 16. 4. Hæc femoralia non erant ex simplici lino, sed ex gossypio, ac lino immixto ea ratione, quam refert Pollux lib. 7. c. 17. Subtegmen erat ex lino, stamen e gossypio. Textus Samaritanus hic habet: *Fæminalia e lino, bysso, hyacintho, cocco, purpura, acu picta, juxta Domini præceptum*. Vide Exod. 25. 2.

℣. 29. LAMINAM SACRÆ VENERATIONIS.] Hebraicus textus [3]: *Fecerunt laminam coronæ sanctitatis*; vel laminam, quæ erat corona sanctitatis Summi Sacerdotis. Indicabat illa ipsius Domino consecrationem, & sanctitatem, qua indui debebat, ut illi serviret.

℣. 36. CANDELABRUM, LUCERNAS, ET UTENSILIA EARUM CUM OLEO.] Hebraicus textus habet: *Candelabrum purum* (Vide Exod. 31. 8.) *& lucernas illius, quæ sunt positæ in ordine, & omnia vasa, & oleum ad illa accendenda*; vel, *candelabrum lucens, & lucernas, quæ quotidie in eo disponuntur*.

℣. 43. QUÆ POSTQUAM MOYSES CUNCTA VIDIT COMPLETA, BENEDIXIT EIS.] Hec autem habet hebraicus textus [4], & Septuaginta: *Moyses vidit cuncta opera, & invenit omnia juxta Dei imperium fabrefacta*; *& Moyses benedixit illis*. Hæc benedictio naturaliter referri videtur ad artifices; quorum solertiam, ac diligentiam Moyses laudibus cumulavit. Verum non desunt [5], qui credant, ipsum populo benedixisse, qui affluenter adeo, celeriterque ea omnia, quæ ad id opus erant necessaria, contulerat. Alii denique ipsum opus benedixisse, quod probavit, & laudibus est prosecutus.

1 ואת המצנפת שש ואת פארי המגבעות שש.
2 Τὰς κιδάρεις ἐκ βύσσου, καὶ τὴν μίτραν ἐκ βύσσου.
3 ציץ נזר הקדש.
4 וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אתה כאשר צוה יהוה ויברך אתם משה.
5 Estius, Rivetus.

CAPUT XL.

Erectio Tabernaculi. Illud gloria Domini operuit. Nubes tunc solum deserit Tabernaculum, cum castra movenda sunt.

1\. LOcutus est Dominus ad Moysen, dicens : 2 Mense primo, prima die mensis,
erige tabernaculum testimonii, 3 Et pones in eo arcam, dimittesque ante il-
lam velum : 4 Et illata mensa, pones super eam, quæ rite præcepta sunt.
Candelabrum stabit lucernis suis, 5 Et altare aureum, in quo adoletur incensum, co-
ram arca testimonii. Tentorium in introitu tabernaculi pones. 6 Et ante illud altare
holocausti : 7 Labrum inter altare, & tabernaculum, quod implebis aqua. 8 Cir-
cumdabisque atrium tentoriis, & ingressum ejus. 9 Et assumpto unctionis oleo unges
tabernaculum cum vasis suis, ut sanctificentur : 10 Altare holocausti, & omnia vasa
ejus : 11 Labrum cum basi sua : omnia unctionis oleo consecrabis, ut sint Sancta san-
ctorum. 12 Applicabisque Aaron, & filios ejus ad fores tabernaculi testimonii, & lo-
tos aqua, 13 Indues sanctis vestibus, ut ministrent mihi, & unctio eorum in sacer-
dotium sempiternum proficiat. 14 Fecitque Moyses omnia, quæ præceperat Dominus.
15 Igitur mense primo anni secundi, prima die mensis, collocatum est tabernaculum :
16 Erexitque Moyses illud, & posuit tabulas, ac bases, & vectes, statuitque colu-
mnas, 17 Et expandit tectum super tabernaculum, imposito desuper operimento, si-
cut Dominus imperaverat. 18 Posuit & testimonium in arca, subditis infra vectibus,
& oraculum desuper. 19 Cumque intulisset arcam in tabernaculum, appendit ante eam
velum, ut expleret Domini jussionem. 20 Posuit & mensam in tabernaculum testimo-
nii ad plagam Septentrionalem extra velum, 21 Ordinatis coram propositionis pani-
bus, sicut præceperat Dominus Moysi. 22 Posuit & candelabrum in tabernaculo testi-
monii e regione mensæ in parte australi, 23 Locatis per ordinem lucernis, juxta præ-
ceptum Domini. 24 Posuit & altare aureum sub tecto testimonii contra velum, 25
Et adolevit super eo incensum aromatum, sicut jusserat Dominus Moysi. 26 Posuit &
tentorium in introitu tabernaculi testimonii, 27 Et altare holocausti in vestibulo testi-
monii, offerens in eo holocaustum, & sacrificia, ut Dominus imperaverat. 28 La-
brum quoque statuit inter tabernaculum testimonii, & altare, implens illud aqua. 29
Laveruntque Moyses, & Aaron, ac filii ejus manus suas, & pedes, 30 Cum ingre-
derentur tectum fœderis, & accederent ad altare, sicut præceperat Dominus Moysi.
31 Erexit & atrium per gyrum tabernaculi, & altaris, ducto in introitu ejus tentorio.
Postquam omnia perfecta sunt, 32 Operuit nubes tabernaculum testimonii, & gloria
Domini implevit illud. 33 Nec poterat Moyses ingredi tectum fœderis, nube operien-
te omnia, & majestate Domini coruscante, quia cuncta nubes operuerat. 34 Si quan-
do nubes tabernaculum deserebat, proficiscebantur filii Israel per turmas suas : 35 Si
pendebat desuper, manebant in eodem loco. 36 Nubes quippe Domini incubabat per
diem tabernaculo, & ignis in nocte, videntibus cunctis populis Israel per cunctas man-
siones suas.

℣. 1. MENSE PRIMO, PRIMA DIE MENSIS, ERIGES TABARNACULUM TESTIMONII.] Tabernaculo extruendo manus admoveri cœpit prope sextum mensem ab exitu de Ægypto : opus vero completum fuit sub finem hujus anni primi ; & cœpit erigi Tabernaculum prima die mensis primi anno secundo a liberatione ex Ægypto. Quod hic refertur, contigit saltem post decimum tertium diem ab exitu de Ægypto. Prima dies cujusque mensis deinceps solemnis fuit [1] ; sed Lex non præcipit ut ea die ab operibus cessetur ; verum sacrificia tantum particularia præcipit. Num. 33. 11. 12. & 10. 10. & 28. 11.

℣. 4. PONES SUPER EAM, QUÆ RITE PRÆCEPTA SUNT.] Hebraicus textus [2] : *Ordinabis ea, quæ sunt in ordinem distribuenda*. Septuaginta [3] : *ibi pones, quod ibi ponendum est*. Ibi pones duodecim panes propositionis, eosque super mensam in ordine constitues,
uti

1 Vide 1. Regum 20. 5. 2. Paralipomenon 2. 4. & 31. 3. & 1. Esdr. 3. 5. Isai. 1. 13. Judith 8. 6.

2 וערכת את ערכו.

3 Προθήσεις τὴν πρόθεσιν αὐτῆς.

uti alibi ostensum est. Vide Exod. 25. 30.

℣. 5. Tentorium in introitu Tabernaculi pones.] Velum hoc separabat Sanctum ab atrio, & Tabernaculi aditum claudebat.

℣. 11. Ut sint Sancta Sanctorum.] Ut sint Sanctissima; & peculiari modo, & extraordinario consecrata.

℣. 12. Ut lotos aqua.] Nemo sacris operabatur, quin prius ablueretur; vide quæ de expiationibus, & lustrationibus dicta sunt Exod. 19. 10.

℣. 13. Unctio eorum in Sacerdotium sempiternum.] Vulgata locum hunc nimis brevem reddidit. Hæc autem legimus Hebraice: *Accedere facies filios Aaron, eosque tunicis indues, atque unges, quemadmodum unxisti patrem illorum; ut fungantur mihi Sacerdotio in sæcula de progenie in progeniem.* Quemadmodum Sacerdotium hæreditatis jure in Aaronis familia erat positum, nullum opus erat, ut in singulas progenies instaurarentur unctiones, de quibus hic sermo [1]; satis erat, ut primi Sacerdotes pro successoribus suis semel tantum ungerentur. Nihilominus Sacerdos Summus usque ad Jesu Christi adventum consuevit inungi, uti alibi contra Rabbinorum sententiam ostendimus. Vide dicta in Exodi caput 29. 7.

℣. 17. Imposito desuper operimento.] Extrinsecus super tabernaculum minus pretiosa posita sunt integumenta. Cortinæ e pellibus arietum rubricatis impositæ erant velaminibus e pilis caprarum, quæ obtegebant hyacinthina, ac purpurea peristromata. Hæc autem immediate erant Arcæ superimposita. Sanctuario nullum aliud tectum erat præter hæc operimenta.

℣. 18. Posuit et testimonium in Arca.] Posuit in Arca Tabulas Legis, quæ erant fœderis testimonium. Alibi jam docuimus hoc Ethnicis fuisse in more positum, ut mysteriorum suorum turpitudines in capsulis abderent, quæ nugis erant refertæ. De his ita loquitur Sanctus Clemens Alexandrinus admonitione ad Gentiles. „ Verum quæ sunt hæ „ mysticæ ipsorum capsæ? Nam tandem mysterio-

A „ rum suorum arcana sunt detegenda. Nonne papaverum sunt semina, & pyramidales placentæ, & lana elaborata, & placentæ multiplici globulorum specie refertæ, & salis cumuli, & Draco orgiorum Bacchi Bassaci; & præterea malogranata, funis e ferula, & hedera composita; placentulæ: & papavera? Hæc sunt sacra illorum mysteria. Ariana Themidis symbola sunt Origanum, lampas, gladius, & pecten muliebre, quod quidem majoris symbolum est turpitudinis ". Quæ autem ratio inter Sanctitatem, & Religionis veræ mysteriorum majestatem, atque irridendas has abominationes, ad homines perdendos a mendacii spiritu inventas?

B ℣. 24 Posuit et Altare aureum sub tecto Testimonii.] Ara thymiamatum erat in Sancto, sub tecto, vel sub integumentis, quæ Tabernaculum totum cooperiebant.

℣. 28. Labrum quoque statuit &c.] Hæc est versiculi septimi repetitio.

℣. 32. Operuit nubes Tabernaculum Testimonii.] Nubes, quæ hactenus parvo Tabernaculo insederat, quod Moyses extra castra constituerat, super testimonii Tabernaculum insedit, simulac erectum fuit. Nonnulli cum Rabbinis putant, plerumque sub vexillo Juda erigi consuevisse; scilicet in eo solo, quod occupabat hæc Tribus, quæ ceteris dignitate præstabat: sed nos illud in medio castrorum collocamus, quemadmodum in Tabula repræsentavimus.

C ℣. 33. Nec poterat Moyses ingredi tectum foederis.] Moyses ob reverentiam propter præsentiam Domini ea die Tabernaculum ingredi minime est ausus; sed deinceps ingressus est, uti prius ingredi consueverat.

℣. 30. Et ignis in nocte.] Chaldæus Paraphrastes ait, nubem eamdem opacam fuisse interdiu, noctu vero fulgorem emisisse, qui, quousque patebant castra, cernebatur. In sensu eodem intelligunt Septuaginta. Vide, quæ dixerim Exod. 13. 22. & 14. 20.

---

1 Grotius.

EXODI
FINIS.

INDEX RERUM, QUÆ IN GENESI ET EXODO CONTINENTUR.

Altare

Dii;

veterum

cibus

Repti-

INDICIS RERUM FINIS.

CA ME
SC P.

T.I.P.I.